TARİHÎ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATİ

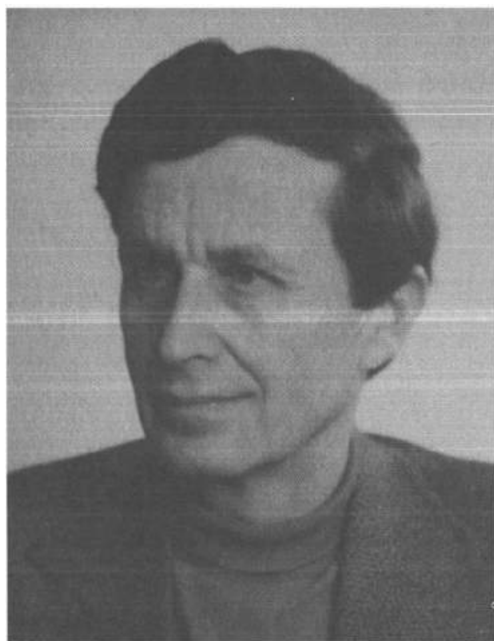
ANDREAS TIETZE

BİRİNCİ CİLT

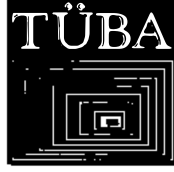
A–B

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Andreas Tietze
(1914 - 2003)

Türkiye Bilimler Akademisi

TARİHÎ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATİ

ANDREAS TIETZE

Birinci Cilt

A – B

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati

Türkiye Bilimler Akademisi
Piyade Sokak No 27, 06690
Çankaya - Ankara
Tel: 0312 442 29 03
www.tuba.gov.tr

ISBN: 978-9944-252-78-2 (tk.)
ISBN: 978-9944-252-79-9 (1. cilt)

Proje Yöneticisi
Ahmet Cevat Acar
TÜBA Başkanı

Editör
Semih Tezcan

İletişim ve Koordinasyon
Aynur Odabaş

Dizgi
Sena Dogan
Ece Yavuz

Grafik Tasarım
Ece Yavuz

Birinci Baskı
1100 adet

Baskı Yeri, Tarihi
Ses Reklam Matbaacılık, ANKARA
Aralık 2016

TARİHÎ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATİ

Birinci Cilt

A – B

ANDREAS TIETZE

TÜBA Yayını Editörü: Semih Tezcan

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Ankara
2016

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nin
2002 yılında yapılan, A–E harflerini içine alan
birinci cildinin hazırlanmasında yardım edenler:

Helga ANETSHOFER, Koliadis ANTONIOS,
Sena DOGAN, Can ETKER, İnanç FEIGL, Diana KARABİNOVA,
Hakan T. KARATEKE, Şule PFEIFFER–TAŞ, Walter POSCH,
Walter SCHEITHAUER, Ben TIETZE, Kerstin TOMENENDAL,
Sevim YILMAZ–ÖNDER

2002 yılında yayınlanan, A–E harflerini içine alan
birinci cildin hazırlanmasında
kendilerine yöneltilen sorulara
cevap vererek katkıda bulunanlar:

Prof. Dr. Marcel ERDAL, Dr. Ingeborg HAUENSCHILD,
Prof. Dr. Christos TZİTZİLİS

TÜBA Yayını Editörü: Prof. Dr. Semih TEZCAN

TÜBA Yayını Editör Yardımcıları:
Doç. Dr. Helga ANETSHOFER, Prof. Dr. Nurettin DEMİR,
Dr. Sena DOGAN, Dr. Meriç KURTULUŞ,
Rubabe TAGHİZADEZONUZ M. A., Prof. Dr. Şule PFEIFFER-TAŞ
Doç. Dr. Nuran TEZCAN, Prof. Dr. Emine YILMAZ,
Doç. Dr. Sevim YILMAZ-ÖNDER

TIETZE ailesi, Andreas TIETZE'nin bu anıt eserinin bir TÜBA projesi olarak yayınlanmasını sağlayan TÜBA başkanı Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR'a, elde bulunan malzemenin işlenmesindeki enerjik ve profesyonel çabalarından dolayı Prof. Dr. Semih TEZCAN'a ve kendisini destekleyen eşi Doç. Dr. Nuran TEZCAN'a teşekkür eder.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Avusturyalı ünlü Türkolog TÜBA Şeref üyesi Prof. Dr. Andreas Tietze'nin Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'ni (TETTL) tamamlayıp yayınlamayı amaçlayan projesi kapsamında eserin ilk dört cildini yayınlamakla Türk bilim ve kültür hayatında iz bırakacak önemli bir adım atmış bulunuyor. Türkiye Türkçesi için 14. yüzyıldan günümüze kadar geçen 700 yıllık sürenin tamamında yazılmış eserlerden seçme verilere dayanan bir tarihsel sözlük ve böylesine geniş kapsamlı bir sözlükte yer alan kelimelerin kökenini ortaya koyan bir kökenbilgisi sözlüğü, içinde bulunduğumuz 21. yüzyılın başına kadar hazırlanmış değildi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye sığınıp İstanbul Üniversitesi'nde uzun yıllar (1937–1965) çalışmış, Türk eğitim ve kültür hayatına çeşitli vesileler ve pek çok hizmetlerle katkıda bulunmuş olan Avusturyalı bilim insanı Andreas Tietze'nin bir ömür boyu çalışarak topladığı malzeme, kendisi hayattayken 2002 yılında Avusturya Bilimler Akademisi tarafından Türkçe olarak yayınlanmaya başlamıştı.[1] Eserin, Tietze Hoca tarafından hazırlıkları ilerletilmiş durumda olan ikinci cildi ise kendisinin vefatından ancak 6 yıl sonra asistan ve öğrencileri tarafından baskıya verilebilmiş, bu cilt doğrudan doğruya Avusturya Bilimler Akademisi yayınları arasında çıkmıştır.[2]

Akademi başkanlığı görevini üstlendikten sonra başlatılan görüşmeleri takiben 2015 yılı yazında TÜBA ile Tietze ailesi arasında ve ilk iki cildin hazırlanıp yayınlanmasına malî destek sağlamış olan Avusturya Bilimler Akademisi arasında anlaşmaya varılarak TETTL'in bütün yayın haklarının TÜBA'ya devri konusunda sözleşmeler imzalanmıştır. Bu işbirliği ve devir için Tietze Hoca'nın saygıdeğer eşi Süheyla Tietze Hanımefendiye, kızı Filiz hanımın şahsında çocuklarına ve Avusturya Bilimler Akademisi Başkanı sayın Prof. Dr. Anton Zeilinger ile başkan yardımcısı Doç. Dr. Michael Alram'a içten teşekkürlerimizi sunuyorum.

Bu arada TETTL projesine olan ilgi ve destekleri için Kıbrıs Üniversitesi (Güney Kıbrıs) Türkoloji Bölümüne ve Bölüm başkanı Prof. Dr. Martin Strohmeier ile Leventis Vakfı yöneticileri ile Andreas Tietze'nin yetiştirdiği son öğrencilerinden Dr. Sena Dogan ve Prof. Dr. Şule Pfeiffer-Taş'a da teşekkür ediyorum.

2015 Yılı güzünde eserin Tietze Hoca'dan intikal eden ve ailesi tarafından TÜBA'ya verilen özgün metin, taslak, fiş ve malzemelere bağlı kalınarak tamamlanması ve yayınlanmasını amaçlayan "TÜBA-TETTL Projesi" başlatılmıştır. Proje kapsamında, Prof. Dr. Semih Tezcan'ın yürütücülüğüyle, sözlüğün daha önce iki cilt halinde yayınlanan kısımlarını da içeren A-L harflerini kapsayan kısmı, 2016 yılında tamamlanmıştır.

---

[1] Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei–Türkischen. Cilt 1 A–E*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Simurg Yayınevi. Istanbul–Wien 2002. 763 s.

[2] Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei–Türkischen. Cilt 2 F–J*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2009. 440 s.

TÜBA yayınında; TETTL'nin ilk baskıda tek ciltte yayınlanmış olan A–E kısmı, çok hacimli olması nedeniyle A–B ve C–E harflerini kapsayacak biçimde iki cilde ayrılmıştır. Üçüncü cilt F–J harflerini, dördüncü cilt ise K–L harflerini kapsamaktadır. Eserin geri kalan kısmı, eldeki taslak ve malzemelere dayalı olarak tamamlanıp yayınlanacaktır. Çeşitli bakış açılarına göre düzenlenecek dizinler de ayrı bir cilt olarak yayınlanacaktır. Eserin beşinci ciltten son cilde kadar olan kısmını mümkün olan en kısa sürede tamamlayıp yayınlanmayı hedefliyoruz.

TÜBA olarak, bu önemli projeyle ortada kalma ve kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olan önemli bir birikim ve eseri Türk kültürüne ve Türkoloji alanına kazandırmakla önemli bir ulusal görevi yerine getirmenin onurunu yaşıyoruz. Bize bu onuru yaşatan saygıdeğer Tietze ailesine, Avusturya Bilimler Akademisi'ne, Prof. Dr. Semih Tezcan ve ekibi ile TETTL projesine katkı ve destek sağlayan tüm paydaşlarımıza teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar
TÜBA Başkanı
Ankara, Aralık 2016

EDİTÖRÜN ÖN SÖZÜ

Üniversitede öğrencilik yıllarında birçok değerli, tanınmış hocadan öğrenim gördüm: Saadet Çagatay (Türkoloji, Ankara), Sedit Yüksel (Osmanistik, Ankara), László Rásonyi (Türkoloji ve Onomastik, Ankara), Annemarie von Gabain (Türkoloji, Uyguroloji, Hamburg), Gerhard Doerfer (Türkoloji, Altayistik, Göttingen), Walter Hinz (İranistik, Göttingen), Wolfgang P. Schmidt (Genel dilbilim ve İndogermanistik, Göttingen), Erhard Schlesier (Etnoloji, Göttingen). Adını kitaplarından, makalelerinden öğrendiğim, kendisini görmediğim, derslerini dinleyemediğim bir hocayı, Andreas Tietze'yi hep merak etmiştim. Çünkü Tietze özellikle, Henry ve Renée Kahane ile birlikte yayınladığı *Lingua Franca in the Levant* başlıklı, mükemmel ansiklopedik ve tarihsel sözlükle[1] beni sanki büyülemişti. Kendisiyle ancak 1968'de Berlin'de toplanan 11. Sürekli Altayistik Kongresinde (Permanent International Altaistic Conference, PIAC) tanışabildim. O tarihte başlayan bilimsel haberleşmemiz vefatına değin sürdü. Derslerine devam etmek fırsatı bulamadıysam da Berlin'de, Viyana'da Bamberg'de ve başka Türkoloji merkezlerinde verdiği konferansları dinlemek mutluluğuna eriştim.

Kendisiyle tanıştıktan sonra onun yanında öğrenim görmemiş olmanın esaslı bir eksiklik olduğunu daha da iyi anladım ve hissettim. Bütün yayınlarını okuyarak bu eksikliğimi bir dereceye kadar gidermeye çaba gösterdim. Şimdi Tietze ailesinin ve Türkiye Bilimler Akademisi'nin verdiği görevle onun anıt eserinin editörlüğünü yaparken kendimi onun bir öğrencisi, bir yardımcısı yerine koyabilmiş olduğum için mutluyum.

Tietze Hoca, bu anıt eser için malzeme toplamaya 1937 yılında sığındığı Türkiye'ye gelmeden çok önce, daha Viyana'daki öğrencilik yıllarında başlamış olsa gerek. Sözlük fişlerini gözden geçirirken onun İstanbul Üniversitesinde görevli olduğu süre içerisinde de pek çok notlar almış olduğunu gördüm. Yalnız eşi Süheylâ Hanımefendiden ve İstanbul çevresindeki arkadaşlarından değil, Anadolu seyahatleri sırasında tanıştığı kişilerden, bindiği taksi ve dolmuşların şoförlerinden, ev işleri yardımcılarından bile, kendisinin daha önce hiç duymadığı, sözlüklere de girmemiş kelime, deyim ve kullanım biçimlerini derlemiş olduğu bu fişlerle belgeleniyor. Fişlerinde kaynak kişilerin adlarını, doğum yerlerini, mesleklerini de kaydetmiş. Tietze Hoca'nın fişleri Türkiye dil tarihinin senetleri, makbuzlarıdır bir bakıma. Bunların sözlük hâlinde yayınlanması havada kaybolup gitmiş ses titreşimlerinin tek tek toplanması derecesinde önemlidir.

Son noktası yazarı tarafından konulmamış her eserde olduğu gibi elbette *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nde (TETTL) de editörün ve okuyucuların karşı karşıya kaldıkları bazı sorunlar vardır. Sözlüğü kullanmaya yeni başlayan bir okuyucu, uzunca bir maddeyi okumaya giriştiğinde, kendisini değişik dönem metinlerinden aktarılmış metin parçacıkları arasına düşmüş bulacak, belki de bunalacaktır. Bu metin parçacıklarının (yâni alıntılanan tanık cümlelerin) her birinde yazım (imla) farklılıklarının görülmesi, okuyucuda, gerektiği gibi düzeltisi yapılmamış bir kitapla karşı karşıya bulunduğu sanısını yaratabilir. Oysa böyle değildir. TETTL defalarca okunmuş, düzeltil-

[1] Henry ve Renée Kahane – Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin.* Urbana 1958.

miştir. (Elbette, ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın, dizgi vb. yanlışları kalmış olabilir, büsbütün yanlışsız yayın bulmak güçtür. Dikkatli gözler bu yayında da dizgi yanlışları bulacaktır. Okuyucular bunları bildirirlerse ileride yapılacak yeni baskılar için yardım sağlamış olurlar.) Yanlış kanıya yol açabilecek olan şey, değişik dönem metinlerinin, yazım birliğine gitmekten özellikle sakınılarak arka arkaya sıralanmış olmasıdır. Eğer yazımda birlik sağlama amacı güdülmüş olsaydı, örneğin değişik dönemlerde doğru sayılmış olan *elile, eliyle, eli ile* veya *oynıyan, oynuyan, oynayan* tek bir biçimde birleştirilecek, bunun sonucu olarak da orijinal yazım korunmamış olacaktı. Şimdi eserde, hangi dönemlere ait ne gibi metinlerin yer aldığını gözden geçirelim:

TETTL MADDELERİNDE BİR ARAYA GETİRİLEN MALZEME

1. 14–15. yüzyıllarda kaleme alınmış, bazılarının çekimlemesi daha sonraki dönemlerde yapılmış **Eski Osmanlı Türkçesi** (EOsm.) **metinler:** (Bu dönemin dili için **Eski Osmanlıca, Eski Anadolu Türkçesi, Eski Anadolu ve Rumeli Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi** adlandırmaları da kullanılmaktadır). Bu metinler TETTL'de Türkiye'de kullanılmakta olan tam bilimsel transkripsiyon (yazı çevrimi) ile verilmiştir (tek fark, ṭ için Türkçe kelimelerde ḍ kullanılmış olmasıdır.) Fakat burada yine de önemli birkaç sorun bulunmaktadır. Tietze Hoca'nın bu dönem için en sık alıntıladığı metin, *Ferec ba'd eş-şidde*'nin 1451 yılında istinsah edilmiş olan Budapeşte nüshasıdır. Bu nüshadaki imla özelliklerini Tietze Hoca çok fazla ciddiye almıştır. Şöyle: Bu nüshada, tarihsel fonoloji bakımından /ç/ fonemi için yazıda *çīm* harfinin (چ) beklendiği pek çok yerde *cīm* harfi (ج) bulunmaktadır, *çīm* harfi bütün metin boyunca az kullanılmıştır. Tietze Hoca transkripsiyon (yazı çevrimi) yaparken (sanki transliterasyon (harf çevrimi) yapıyormuş gibi) metinde *cīm* harfi (ج) bulunuyorsa *c*; *çīm* harfi (چ)bulunuyorsa *ç* kullanmıştır, yâni tarihsel fonolojiye uygun olmayan, metne tam anlamıyla sadık kalan bir tutumla davranmıştır.

   Yine bu metinde uzun *i* fonemi */ī/* hemen her yerde, */ı/* fonemi ise bazen *iy* veya *ıy* okunacak biçimde *esre* ve *sükûn* ile harekelenmiştir. Tietze Hoca da bunları transkripsiyonda (transliterasyon (harf çevrimi) yaparcasına) *iy* ve *ıy* olarak göstermiştir.[2]

   Ferec ba'd eş-şidde'nin başka bir özelliği (bu özelliğe arada bir öteki EOsm. metinlerde de rastlanır) ünlü ile biten kelimelerden ve üçüncü kişi iyelik eki almış olan kelimelerden sonra belirtme durumu ekinin (akuzatif) yazıda hemze ile gösterilmesidir. Aslında sadece bir imla özelliği olan bu yazılış da Tietze Hoca tarafından örn. *ḳażiyyei* biçiminde transkripsiyona yansıtılmıştır. Bunun yerine *ḳażiyyeyi* yazılması şüphesiz EO (EOsm) telaffuza daha uygun düşerdi.

   Okuyucu, *Ferec ba'd eş-şidde* metninin bu özelliklerini ve Tietze Ho-

---

[2] György Hazai, Andreas Tietze. *Ferec ba'd eş-şidde (Ein frühosmanisches Geschichtenbuch)*, 1. Band, Text, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 2006.

Andreas Tietze'nin vefatından 7 yıl sonra, birlikte yayına hazırladıkları *Ferec ba'd eş-şidde* metnini bastıran aziz dost György Hazai (1932–2016), kendisiyle bu konuda yaptığımız uzun görüşmelerden sonra Ferec metnindeki *iy* ve *ıy*'ları *ī* ve (yerine göre) *ı* olarak değiştirmeyi kabul etmiş, fakat *cīm*leri *c* olarak bırakmış, gerektiğinde çīm ile transkripsiyon yapmamıştır. Bu yüzden yayınlanmış Ferec metninde 1.584 kere *ç*, fakat 12.580 kere *c* bulunur. Öte yandan yine yayınlanmış Ferec metninde 8.763 kere *ī*, 32.889 kere *ı* ve sadece 1533 kere *iy* geçmektedir (bu sonuncular *żiyā* vb. kelimeler, yâni *iy* transkripsiyonun haklı ve gerekli olduğu yerlerdir).

ca'nın transkripsiyon (yazı çevrimi) tutumunu sürekli olarak hatrında tutmalıdır.

2. **Orta Osmanlı Türkçesi**,16–18 yüzyıllar: tam bilimsel transkripsiyon (yazı çevrimi). Bu metinler TETTL'de Türkiye'de kullanılmakta olan tam bilimsel transkripsiyon (yazı çevrimi) ile verilmiştir, (tek fark, *ṭ* için Türkçe kelimelerde *ḍ* kullanılmış olmasıdır.)

3. **Yeni Osmanlı Türkçesi** 19. yüzyıl –1928: tam bilimsel transkripsiyon (yazı çevrimi), ancak dönemin telaffuz özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin *alub* (آلوب) yazılmış olsa da bu *alıp* okunmuş, *içün* (اچون) kelimesi *için* olarak transkripsiyona (yazı çevrimi) geçirilmiş, ayrıca iki ünlü arasındaki *g* ve *k* harfleri 19. yüzyıl başından itibaren ise *ğ* ile gösterilmiştir. (*degil* > *değil* gibi). Öte yandan Tietze Hoca, uyguladığı transkripsiyonda (yazı çevrimi), Arap harfleriyle yazılışa Türkiye'de uygulanan transkripsiyona (yazı çevrimi) göre daha sıkı bağlı kalmıştır. Örneğin Türkiye'de trankripsiyonu ***söylüyor*** olarak yapılan kelime Tietze Hoca'nın transkripsiyonunda ***söyleyor*** biçiminde görülür.

4. ***Vartan Paşa, Akabi Hikyayesi:*** 1851'de Ermeni harfleriyle yayınlanmış olan bu ilk Türkçe romanın metni kendisine özgü yazımı değiştirilmeksizin Türk alfabesine aktarılmıştır. Bu eserden yapılan alıntılarda rastlanan ***olduḳlerinden, piaza kuşleri, deyub ayaġe ḳalḳdı*** gibi biçimlerde dizgi yanlışı aranmamalıdır. Bunlar orijinal metinden yapılmış aktarmalardır.

5. ***Evangelinos Misailidis, Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Cefakâr-u Cefakeş)***, 1871/72'de Yunan harfleriyle yayınlanmış olan bu Türkçe roman da Türk alfabesine aktarılmıştır. Bu metnin de kendisine özgü yazımı ve söz varlığı vardır, bunlar değiştirilmeden korunmuştur. Örneğin: ***mecbur olmaġ ile; o kadar hoşuna geldi ki; bana alāka etmiş olup; beni almaklığa niyet ederek; kendi söylediğine kendi kahkaha çekip*** vb. biçimler yanlış sanılmamalıdır. Bunlar eserin orijinalinde de böyledir, sadece Türk alfabesine aktarılmıştır.

6. **1928–1950: Yeni Türk alfabesine geçiş dönemi metinleri**. Orijinal imlaya tam olarak sadık kalınarak aktarılmıştır. Örneğin bugün ayrı yazılan ve daima *d*– ile başlatılan kelime (*da/de*), bu dönemin ilk yılllarında çoğu zaman ayrı yazılıyor, fakat sıklıkla *t*– ile başlatılıyordu (*ta/te*). Bugün *söyleyeceğimiz* diye yazdığımız biçim, o dönemde *söylüyeceğim* veya *söyliyeceğim* biçiminde yazılmaktaydı. Uzatma işareti (^) pekçok kelimede ve çeşitli amaçlarla kullanılmaktaydı.

7. **1928–1950 arasında yapılmış ve yayınlanmış ağız derlemeleri**. TETTL'de bu gibi metinlerden de örnek cümleler tanık olarak kullanılmıştır. Bunların bazılarında o dönemde yürürlükte olan yazım kurallarına uygunluğa hiç önem verilmemiş (Räsänen), bazılarında ise fonetik transkripsiyon (yazı çevrimi) işaretleri kullanıldığı hâlde mümkün olduğunca yazım kuralları da gözetilmiştir (Caferoğlu, Aksoy, *Anadilden Derlemeler, Söz Derleme Dergisi*).

8. **1950–1970 dönemi metinleri:** Yeni Türk alfabesi ile yeni imlânın genelde bir birliğe yöneldiği, yerleşikleştiği dönem. Bu dönemde *söyleyeceğimiz, söyliyeceğimiz* vb. hâlâ karışıktır, fakat da/de artık hep ayrı yazılır ve her zaman *d*– ile başlatılır, uzatma işaretinde (^) kararsızlık vardır, bazen kullanılır, bazen bırakılır. İmlâ yazardan yazara biraz farklı olabilmektedir.

9. **1970-1980 dönemi metinleri:** Genelde TDK yazım kurallarının geçerli olduğu dönem. Bu dönemde ders kitabı yazarları ile bazı gazeteciler ve edebiyatçılar TDK kurallarına ayak uydurmaya çaba gösterirken kimi gazeteci ve yazarlar TDK yazım kurallarına uymamışlardır.
10. **1970-1980 arasında yapılmış ve yayınlanmış ağız derlemeleri:** TETTL'e böyle metinlerden de veriler alınmıştır. Bunlarda o dönemin araştırmacıları, kendilerini mümkün olduğunca yazım kurallarına uymaya mecbur hissetmişlerdir (T. Günay, U. Günay, Seyidoğlu, *Derleme Sözlüğü*)
11. **1980 sonrası metinleri**. Bu dönemde bir kısım yazarlar ve gazeteciler eski TDK yazım kurallarına uygun yazmayı sürdürmüşler, bazı gazeteci ve yazarlar ise TDK tarafından getirilen yeni kuralları uygulamaya çalışmışlardır. Sıkça değiştirilen kurallar tutarsızlıklara yol açmıştır.

İşte TETTL'yi kullanan okuyucunun yukarıda sıralanan birbirinden bazen az, bazen ise çok farkla ayrılan 11 türlü metin parçacığından hepsini veya bir kısmını sözlüğün aynı maddesinde bir arada bulması mümkündür. Bu veriler, madde içinde kronolojik sırayla birbirini izler. Ama bir maddede çeşitli anlamlara göre sıralama yapılmışsa, verilerin kronoloijik sırası bozulur. Böyle bir durumda örneğin Eski Osmanlı Türkçesi bir biçimin verildiği örnek cümleyi, bir diyalekt metninden alınmış bir cümle, ondan sonra da 20. yüzyıl edebiyatından bir cümle takip edebilir. Veya bir yazarın (örneğin Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın, Halit Ziya Uşakligil'in) 1928'den önce yayınlanmış bir eserinden yapılan alıntı transkripsiyon (yazı çevrimi) ile verilmişken, aynı yazarın 1928'den sonra basılan bir kitabından yapılan alıntı sadece yeni Türk alfabesine çevrilmiş olarak bunu takip edebilir. Okuyucu her an, hangi dönemden bir veri ile karşı karşıya bulunduğunu kısaltmalara ve bibliyografyaya bakarak anlamak zorundadır.

DİL TUTUMU

Tietze Hoca, kendi döneminde yetişen çoğu Avrupalı doğubilimci gibi Osmanlı Türkçesine içtenlikle tutkun bir bilim insanıydı. Bu bilim insanları, bütün incelikleriyle öğrenmek çabasında oldukları dilin 1932'den sonra çok kısa bir süre içerisinde büyük değişikliklere uğrayışı karşısında belki şaşkınlık ve bir şok yaşamışlar, kendileri için derin bir anlamı olmayan, bu yüzden de fazlaca önemli bulmadıkları dil devrimini bir türlü kabullenememişlerdi. Bunun yanısıra Türk dil devrimini, o sıralarda Almanya'da Nazilerin yürüttüğü ırkçı dil politikalarına benzetmiş, bu yüzden bu devrime pek soğuk bakmış olabilirler.

Esasen filolog ve tarihçi olarak uğraştıkları metinler de bu bilim insanlarını daha çok Osmanlıca metinlere çekmekteydi. Hele Tietze Hoca, Gelibolulu Ālî gibi Türkçeyi en koyu, en sunturlu Osmanlıcayla yazmış bir yazarı keşfedip onun eserlerini yayınlama çabasına giriştikten sonra onun "sadeleştirilmiş", "öztürkçeleştirilmiş" metinleri beğenmesi herhâlde mümkün değildi. Buna karşın hayatının son günlerine değin çağdaş Türk edebiyatını izlemiş, 2001, 2002 yıllarında çıkan kitapları bile getirtip okumuş ve taramış olması kendisine karşı hayranlığımızı artırmaktadır. TETTL'de Hoca yeni kelimelere (neologismus), yâni Türk dil devrimi sırasında önerilmiş ve tutunmuş kelimelere arada bir yer vermekte, çoğu kere niçin yer verdiğini de kısaca belirtmektedir (bkz. örneğin bağıntı).

Onun dil devrimi hakkında bir kısmı haklı ve doğru olan eleştirileri başka bir konu olduğu için burada bunlar üzerinde daha geniş durmayacağız. Okuyucu onun dil tutumunu TETTL'i kullanırken görecek, arada bir okuduklarını anlamakta güçlük de çekecektir. Ben editör olarak genelde Hoca'nın dilini sadeleştirmek gibi bir tutumu benimsemedim, ancak kimi yerde, eğer ağır Osmanlıca anlama güçlüğü yaratıyorsa kendisinin ana ilkelerine ters düşmeyecek biçimde– küçük müdahalelerden de kaçınmadım. Türkçeyi son derece iyi bilen Tietze Hoca bu eserini kendisi Türkçe olarak kaleme almıştır. Anadili Türkçe olmayan herkesin yapabileceği pek küçük yanlışları, belirtmeye gerek görmeden düzeltmekle bir kusur işlemediğimi umuyorum.

TANIMLAR

TETTL tek dilli bir genel sözlük olmadığı için burada pek çok maddede "tanımlar" pek önemli değildir, çoğu yerde hangi kelimenin kastedildiğinin anlaşılması yeterlidir. Bu yüzden "b.m." (bugünkü manada), "malum hayvan", "malum meyve" gibi açıklamalar yeterlidir. Kimi yerde tanımların pek isabetli yapıldığı söylenemez, örneğin kabadayı için verilmiş olan "iri yarı ve kuvvetli biri, korkusuz ve iyi dövüşen kimse" tanımının uygun olduğu söylenemez, ama hangi kelimenin kastedildiği çok iyi anlaşıldığı için bunun gibi durumlarda genellikle hiç müdahale edilmedi veya çok küçük değişiklikler yapıldı. Kimi yerde ise Türkçeyi anadil olarak değil de sonradan öğrenmiş olan Hoca'nın dil kullanımındaki hoş özellikleri değiştirmeye elim varmadı. "Anadili Türkçe olan birisi burada şöyle formüle ederdi, ama o da Türkçeyi çok iyi bilen birisi olarak böyle demiş" deyip dokunmadım.

DİLCİLİK TERİMLERİ

Daha güç bir durum dilcilik terimlerinde kendisini gösterir: Tietze Hoca, kendisini en iyi biçimde ifade edebilmek için çeşitli dillerden terimleri kullanmaktan kaçınmamıştır: Bu diller çeşitli dönemlere ait Türkçenin yanısıra en çok terim kullandığı dil sıralamasına göre: Latince, Fransızca, İngilizce ve nadiren Almancadır. Bazen Osmanlıca terim ve yabancı dilden terim biri de ayraç içinde olmak üzere birlikte kullanılır: "reflexivum (dönüşkenlik) genişlemesi" gibi.

Avrupa dillerinden alınmış bazı terimleri anlamakta okuyucu güçlük çekmeyecektir, çünkü bunlara yabancı dil öğretim kitaplarında da sıkça rastlamış olabilir: *feminin* (dişil, müennes), *masculin* (eril, müzekker), *abstracta* (soyut adlar), *concreta* (somut isim) gibi. Fakat *allatif (üstüne hali), predicate intensifier* (yüklem yoğunlaştırma), *augmetativum, frequentativum* (sık sık tekrarlama), *alliteratif* (aliterasyonlu), *iterativum* (tekrarlama), *nomina agentis* (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri) gibi terimler, dilbilimle ilgisi olmayan okuyucu için mutlaka büyük güçlük yaratacaktır. Osmanlı Türkçesi terimler için de aynı durum söz konusudur: *terkip* ile bugün *tamlama* dediğimiz biçimlerin kastedildiği kolayca anlaşılabilir, fakat okuyucuların belki yüzde doksan beşi *mühmel* ile ilk kez TETTL'de karşılaşacaktır. Bugün artık büsbütün unutulmuş olan *mühmel*'i Osmanlıca sözlüklerde bile Tietze Hoca'nın kullandığı anlamla bulmak kolay değildir. TETTL'de sık kullanılmış olan bu Osmanlıca terim "anlamsız uyak kelimesi" (İngilizce *jingle*) demektir (örn. *ev mev* ikilemesinin ikinci ögesi bir mühmeldir).

Bazen yalnızca kelimeyi anlamak da yeterli olmayabilir: Tietze Hoca'nın birkaç kez kullandığı muahhar Latince "geç Latince, geç dönem Latincesi" anlamına gelir. Fakat bu terim ile kastedilenin ne olduğunu bilmek gerekir. Eski Çağ'ın yazı dillerinden biri olan Latince, değişikliklere uğrayarak Orta Çağ ve Yeni Çağda da din ve bilim dili olarak kullanılmaya devam edegelmiştir. Bu dilde yazılmış onbinlerce kitap ve belge vardır.

Demek oluyor ki, bu sözlükte sunulan bütün bilgileri tam olarak anlayacak biçimde kullanmak okuyucu için kolay olmayacaktır. Okuyucu kendisini iyi hazırlamalı, ara sıra başka sözlüklere (dilbilim terimleri sözlükleri, Almanca, Fransızca, İngilizce sözlükler vb.) ve ansiklopedilere de başvurmalıdır. Okuyucu, bu eserden iyi yararlanabilmek için ne gibi önbilgilere sahip olması gerektiğini kavrarsa, şüphesiz bu kendi yararına olacak, çok şey öğrenecektir. Eğer yeterli çabayı gösterirse, 20. yüzyılın önde gelen bir bilim insanının kendisine sunduğu zenginlikten yararlanabilecektir.

ÇAĞATAYCA SORUNU

Tietze Hoca, Osmanistik'in ötesine geçen Türkolojiyle pek fazla uğraşmamıştır. Kendisi de "Ön izahat"ta "Kelimelerin etimolojilerinde Eski Türkçenin ötesine gitmiyoruz," diyerek bunu belirtmiştir. Eski Türkçe için ve genel Türkoloji sorunları için çoğu yerde Clauson, Räsänen ve Doerfer'in eserlerine gönderme yapmakla yetinir. Böyle olmakla birlikte TETTL'nin birçok maddesinde "Bu kelime Osmanlıcaya Çağataycadan girmiştir", "Çağataycadan alıntıdır" anlamına gelen "< Çağ." belirtkesi bulunur. Gerçekten Osmanlı Türkçesinde belli sayıda Çağatayca, daha doğrusu "Doğu Türkçesi" alıntı vardır. Bunların hemen hepsi Doerfer tarafından belirlenip gösterilmiştir. Tietze Hoca'nın "< Çag." ile işaretlediği kelimelerden bazıları bu gruba dahildir.[3] Fakat birçoğu Doğu Türkçesinden Osmanlıcaya geçmiş olmayıp hem Osmanlıcada hem de Çağataycada bulunan kelimelerdir. Okuyucunun yanılmaması için ben bu gibi durumlarda küçük bir müdahalede bulunup "< Çağ." belirtkesini "< Çağ. !!" olarak değiştirmeye cüret ettim.

AZERBAYCAN TÜRKÇESİ

Eğer TETTL'ye alınmış kelimeler, Eski Türkçede bulunmakta ise bunlar için Gerard Clauson'un yayınladığından bu yana Türk filolojisinin başta gelen müracaat kitaplarından biri olarak kullanılmakta olan sözlüğüne gönderme yapılmıştır.[4] Bunun yanında eğer kelime Çağataycada bulunuyorsa bu dildeki biçimi de gösterilmiştir. Geriye kalan Türk dillerinden sadece Azerbaycan Türkçesinin söz varlığından kelimelere TETTL'de nispeten sıkça yer verilmiştir. Bunların çoğu Türkiye Türkçesinin Doğu ve Kuzeydoğu ağızlarında benzer biçimde rastlanan kelimelerdir. Tietze Hoca, Azerbaycan Türkçesini Türkiye Türkçesinin bir diyalekti olarak görme eğiliminde olmasa da iki dilin birbirine olan yakınlığını söz konusu verilerle göz önüne sermiş oluyor. Eğer Tietze Hoca, bu eserinde dil coğrafyası sorunlarına daha geniş yer ayırabilmiş olsaydı, mutlaka Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ağızları ile Azerbaycan Türkçesinin ve Azerbaycan Türkçesi ağızlarının ilişkileri hakkında incelikli, değerli sonuçlar ortaya çıkabilirdi.

[3] Gerhard Doerfer. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit.* 4 Cilt. Wiesbaden, 1963-1975.

[4] Gerard Clauson. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford, 1972

DİL COĞRAFYASI

TETTL'de ağız kelimeleri madde başı yapılırken AD = "Anadolu diyalektleri" ile RD = "Rumeli diyalektleri" birbirinden ayrılmış, fakat dil coğrafyası açısından bundan öteye giden ayrımlar yapılmamış, örn. bir ağız kelimesinin Türkiye'nin hangi coğrafi bölgesinden (güneybatı, güneydoğu, kuzey vb.) veya hangi ilinden (Muğla, Antalya, Antakya, Artvin vb.) derlenmiş olduğu gösterilmemiştir. Oysa bunların gösterilmesi, özellikle alıntı kelimeler açısından son derecede önemli olabilirdi (örn. Türkçe–Gürcüce, Türkçe–Arapça, Türkçe–Kürtçe, Türkçe–Bulgarca ilişkileri için vb.). Elbette birçok bakımdan bir ilk sayılabilecek olan TETTL'de her şeyi bulmayı istemek gerçekçi ve insaflı bir tutum olmaz. Burada birkaç cümleyle olsa bile dil coğrafyasından söz edişim, eleştiri olarak anlaşılmamalı, bu cümleler, ileride yapılacak benzer çalışmalarda bu konuya daha fazla ağırlık verilmesi için dikkat uyandırmak amacını taşıyor.

SEYAHATNÂME ve TETTL

Evliyâ Çelebi'nin Türk edebiyatının yüzakı olan *Seyahatnâme*'sine Tietze Hoca'nın büyük önem verdiği bellidir. Bazı maddelerde: "Bu kelimeyi başka yerde bulamadım, fakat Evliyâ'nın eserinde bulunduğu için aldım", veya "Bu kelime Türkiye Türkçesinde yoktur, ama *Seyahatnâme*'de olduğu için alındı" gibi notlar koymuştur. Ancak sözlükte *Seyahatnâme*'den pek fazla örnek alınmış değildir. Bunun sebebi, herhâlde Tietze Hoca'nın TETTL'yi hazırladığı dönemde *Seyahatnâme*'nin güvenilir bir baskısının mevcut olmamasıdır. Elinde sadece eski İstanbul baskısı vardı.[5] Eserin İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazmalarından da yararlanabilmiştir, ama kendisinin İstanbul'da yaşadığı yıllarda mikrofilm temin etmek oldukça zahmetli ve pahalı bir işti. Fotokopi çektirmek ise ancak seksenli yılların ortalarında mümkün olmuştur. Eski İstanbul baskısı güvenilir bir baskı değildi. Sansüre tabi tutulmuş, birçok yeri çıkarılmış veya keyfî olarak değiştirilmişti. Anlaşılmayan kelimeler atlanmış veya bunların yerine gelişigüzel başka kelimeler konmuştu. Tietze Hoca'nın *Seyahatnâme*'den aldığı örneklerin önemlice bir kısmı, Robert Dankoff'un 1991'de yayınladığı *An Evliyâ Çelebi Glossary*'den[6] aktarılmıştır. Düzenleyenin sadece nadir kelimelere, diyalekt kelimelerine ve yabancı dil listelerine yer verdiği Glossary, o ilk baskısında yeterli değildi. R. Dankoff sonradan Glossary'i önemli ölçüde genişletti, ben de (katkılarla) Türkçeye çevirdim. Bu çevirinin şimdiye kadar (her defasında gözden geçirilip daha da genişletilerek) üç baskısı yapıldı.[7]

Aslında Evliyâ Çelebi'nin, gelmiş geçmiş en büyük dil ustamızın on ciltlik muazzam eseri baştan sona taranmadan yapılan bütün tarihî sözlük girişimleri eksikli kalacaktır. Yine de Tietze Hoca'nın anıt eseri bu yolda geleceğe doğru uzanan sağlam bir köprüdür ve bu eser için toplanmış malzeme mutlaka son kelimesine kadar işlenip yayınlanmalıdır.

Gerek editör tarafından eklenen notlarda –bunlar, her yerde ayraç içerisinde verilmiş sonuna (Editörün notu) belirtkesi koyularak Tietze Hoca'nın yazdık-

---

[5] *Evliyâ Çelebi. Seyahatnâme.* 10 Cilt, İstanbul 1314(1898)–1938. Birkaç kelime için Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık baskısı V. cildi (İstanbul 2001) kullandığını görüyoruz.

[6] Robert Dankoff. *An Evliyâ Çelebi Glossary. Unusual, Dialectal and Foreign Words* in the Seyahat-Name. Sources of Oriental Languages and Literatures 14. Turkish Sources XII. Duxbury, Mass., 1991.

[7] Robert Dankoff. *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü* (EÇSOS). Katkılarla İngilizceden çeviren Semih Tezcan. (1. Baskı: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul 2004); Yapı Kredi Yayıncılık baskıları: İstanbul 2008, 2013)

larından ilk bakışta ayrılması sağlanmıştır– gerekse bunların dışında göze ilişecek olan bütün dizgi ve düzeltme vb. yanlışları için tek sorumlu editördür. Bulunacak bu tür yanlışlar için baştan özür dilemek de editörün görevidir.

Başta TETTL'nin ilk dört cildinin dizgi işlerini büyük sabır ve çalışma azmiyle, uçsuz bucaksız özveriyle başaran Dr. Sena Dogan (Viyana), ilk düzeltileri olağanüstü dikkatle okuyan Doç. Sevim Yılmaz-Önder (İstanbul) olmak üzere bütün editör yardımcılarına eserin hazırlanmasındaki emekleri dolayısıyla teşekkür ediyorum.

TÜBA Başkanı olarak göreve başladığından beri bütün bilim dallarının yanısıra Türkçeye hizmeti de ön planda tutan ve TETTL'nin hazırlanıp yayınlanması için sürekli teşviklerde bulunan Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar'a, projeye sürekli ilgi gösteren TÜBA Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev'e, bu projeyi onaylayan TÜBA konseyine, Akademinin bütün çalışanlarına, özellikle Ertaş Akkoyun ve Aynur Odabaş'a Tietze ailesi adına, editör yardımcıları adına, kendi adıma ve dünyadaki bütün Türkologlar adına teşekkür ederim.

Prof. Dr. Semih Tezcan
Ankara, Aralık 2016

ANDREAS TIETZE'NİN HAYATI[8]

Andreas Adolph Tietze, 26 Nisan 1914'te Viyana'da doğdu. Babası Hans Karl Tietze (doğumundaki adı Hans Karl Taussig, doğumu 1880 Prag - ölümü New York 1954) ve annesi Erica Fanny Sophie Tietze-Conrat (doğumu Viyana 1883 - ölümü New York 1958) Avusturya'nın tanınmış sanat tarihçileriydi.

1920-1932 yılları arasında Viyana 19'daki Grinzing ilkokuluna ve Viyana 8'deki liseye (Piaristengymnasium) devam etti, 1932'de liseden mezun oldu.

1932-37 yılları arasında Viyana Üniversitesi'ne devam edip tarih bölümünden mezun oldu. Alfons Dopsch'un yanında iktisat tarihi, Martin Winkler'in yanında Doğu Avrupa tarihi, Karl Patsch'ın yanında Balkan tarihi okudu, ek olarak Nikolai S. Trubeckoi'un yanında Slav dilbilimi, Herbert Jansky ve daha başka hocaların yanında Ortadoğu dilleri öğrendi. Üniversitedeyken Robert Anhegger ile tanıştı.

1935'te Türkiye'ye ilk seyahatini yaptı.

1935-36 yıllarında Viyana Üniversitesi, Doğu Avrupa Tarihi enstitüsünde araştırma asistanı olarak bölüm kütüphanesinin katalog çalışmalarında görev aldı.

27 Ağustos – 24 Eylül 1936 tarihleri arasında Robert Anhegger, Anhegger'in hayat arkadaşı Dr. Sura Gitla Lisie ve tıp doktoru Erika Hanım ile Orta Anadolu'da seyahat etti.

19 Temmuz 1937'de Viyana Ünivesitesinde tarih doktorası sınavını başardı. (Yayınlanmamış doktora çalışması: *Die Stellungnahme der italienischen Wirtschaftstheoretiker des XVII. Jahrhunderts zu den agrarischen Problemen*). Doktora sınavından sonra Türkiye'ye göç etti, İstanbul'a yerleşti.

5 Eylül – 3 Ekim 1937 tarihleri arasında ikinci Anadolu seyahatini Robert Anhegger, Dr. Sura Gitla Lisie ve Dr. Erika ile Batı ve Güneybatı Anadolu'ya yaptı.

Mart 1938'de Nazi Almanya Avusturya'yı ilhak etti. Aile Yahudi kökenli olduğu için Tietze'nin annesi ve babası İtalya ve Londra üzerinden Amerika Birleşik Devletlerine, kardeşleri de İsviçre'ye kaçmak zorunda kaldılar.

1938-52 yılları arasında İstanbul Üniversitesinde Almanca ve İngilizce okutmanlığı yaptı. Vakıf kütüphanelerinde Osmanlı yazmalarını okudu ve kopyalarını çıkardı. John Kingsley Birge, Sofi Huri ve Charles Riggs ile birlikte Amerikan Bord Bible House'da İngilizce-Türkçe Redhouse sözlüğünün gözden geçirilmiş yeni baskısını hazırladı (bu baskı 1950'de yayınlanmıştır).

1942 yılında Çengelköy'de Robert Anhegger ile aynı daireyi paylaştı.

1940'larda – 1950'lerde Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti başkanı ve *Türkçe İslam Ansiklopedisi*'nin editörü Adnan Adıvar ve İstanbul Üniversitesi Arapça ve Farsça profesörü ve *Oriens* dergisi editörü Hellmut Ritter ile tanıştı ve işbirliği yaptı.

1947 ve 1950'de Muhtar Fehmi Enata'nın çıkardığı *Kemalist Yücel* dergisi

[8] Helga Anetshofer "Long Live Ottoman Studies", Journal of Turkish Studies v. 30/I, 2005, 332-334. Çeviren: Semih Tezcan

için bilimsel yazılar yazdı, politik-felsefî denemeler tercüme etti, Vedat Günyol ile tanıştı.

1952 yılında Süheyla Uyar ile evlendi. Üç kızları, bir oğulları oldu.

1952-53 yıllarında Illinois Üniversitesi'nde, Türk araştırmaları yardımcı doçenti olarak görev yaptı. Roman filologları Henry ve Renée Kahane ile ortak çalışmalar yaptı.

1953-58 yıllarında İstanbul Üniversitesinde Almanca ve İngilizce okutmanlığına devam etti.

1954/55'te Vedat Günyol onu Aslan Kaynardağ ile tanıştırdı, Kaynardağ bundan sonra Tietze'nin İstanbul'daki kitapçısı olacaktır.

1955 yılı yazında Amerikan Bord eğitim sisteminde görevli William Griswold adlı bir öğretmen, Sofi Huri and Robert Avery ile birlikte Türkçe-İngilizce Redhouse sözlüğünün gözden geçirilmiş yeni baskısını hazırlayan Tietze'nin yardımcısı olarak göreve başladı (bu baskı 1968'de gerçekleşmiştir).

1958-73 yılları arasında California Üniversitesi, Los Angeles (UCLA), Ortadoğu ve Afrika Dilleri Bölümü'nde Türkçe profesörü olarak çalıştı. Türkçe, Osmanlıca ve Osmanlı edebiyatı öğretti. Danışmanı ve en yakın işbirliği yaptığı meslektaşı İslam bilimleri hocası Gustav von Grünebaum idi. 1966-70 arasında kürsü başkanlığı yaptı. Ailesi Los Angeles'in bir banliyösü olan Westwood'da yaşamaktaydı.

11-12 Kasım 1960'ta Indiana Üniversitesinde (Bloomington) leksikografi konferansına katıldı.

1960'larda Barbara Flemming (doktorası UCLA 1961), William Griswold, Heath W. Lowry, Donald Quataert, Talât Tekin, Gönül Alpay (Tekin), Tietze'nin öğrencileri oldular.

1964-65'te izin yılını (sabbatical) İstanbul'da geçirdi.

1969-71 yılları arasında değişik konferanslara katıldı (örn. International Balkan Conference, UCLA, 23-28 Ekim 1969; 181. Meeting of the American Oriental Society, Cambridge, MA, 8 Nisan 1971; International Yunus Emre Conference, İstanbul, 6-8 Eylül 1971)

1971-1972 yıllarında Viyana Üniversitesi, Orientalistik Enstitüsü'nde (Orientalistik an der Universität Wien) Türk Araştırmaları konuk profesörü olarak görev yaptı. Bu göreve Ocak 1971'de başlamıştı. Osmanlı tarihçisi İlber Ortaylı Viyana'daki enstitüde Andreas Tietze ile çalışmıştır.

1972'de UCLA'da İslam Bilimleri hocası Gustav von Grünebaum, Türkolog Janos Eckmann ve İranist Ralph Gelpke vefat edince Andreas Tietze görevine devam etmek üzere California'ya döndü.

Mart 1973-Haziran 1984 arasında Viyana Üniversitesi, Orientalistik Enstitüsünde ordinaryüs profesör olarak görev yaptı aynı zamanda *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* dergisinin editörlüğünü yaptı. 1970'lerde Ingeborg (Thalhammer) Baldauf, Claudia Römer, Gabriele (Rasuly)-Paleczek ve Ernst Petritsch, Viyana'daki öğrencileri oldular.

1975-2003 yılları arasında kendi kurduğu yıllık türkoloji bibliyografyası *Turkologischer Anzeiger*'in editörlüğünü György Hazai ile birlikte yaptı (1997'den sonra onlara editör olarak Barbara Kellner-Heinkele de katılmıştır).

1982-83 yıllarında Ingeborg Baldauf, Türk dilleri ve başka dillerde bilmece konulu projesi için Tietze'ye asistanlık etti.

1984 yılı yazında Viyana Üniversitesinden emekli oldu. 1997'ye kadar emekli hoca olarak ders vermeye devam etti.

2002 yılında son doktora öğrencisi Sena Dogan doktorasını çağdaş bir Azerbaycan yazarının eserinde cinsiyetler konusunda yazdı.

16-18 Ekim 1986'da Leiden'de (Hollanda) "Metin geleneği, Farsça ve Türkçe metin yayınlama sempozyumu"na katıldı.

1986-87 ders yılında Boğaziçi Üniversitesinde konuk profesör olarak bulundu. Öğrencileri arasında o sırada bölüm mezunlarından olan Hatice Aynur da bulunmaktaydı.

1995-2003 yılları arasında Ben Tietze, Helga Anetshofer, Kerstin Tomenendal, İnanç (Feigl) Atılgan, Sena Dogan, Diana Karabinova, Hakan Karateke, Şule Pfeiffer-Taş ve daha başkalarıyla birlikte *Türkiye Türkçesinin Tarihî ve Etimolojik Lugati* üzerine yoğun çalışmalar yaptı. (Bu proje, Avusturya Bilimler Akademisi ve Avusturya Bilimsel Araştırmalar Vakfı tarafından desteklenmiştir.)

17 Ekim 2002 tarihinde Ankara, Türk Dil Kurumunda kendi çalışması üzerine "Türkiye Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü ve Gelişme Safhaları" konulu bir konferans verdi.

Avusturya Bilimler Akademisi, Türkiye Bilimler Akademisi, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Societas Uralo-Altaica onur üyesi olan Prof. Dr. Andreas Tietze, 22 Aralık 2003 yılında Viyana'da vefat etti.

ANDREAS TIETZE'NİN YAYINLARI (1942-2002)[9]

Encyclopaedia of Islam (I-II, 1960-1965), *Lexikon des Mittelalters* (I-VIII, 1980-1997) ve başka ansiklopedilere Osmanlı edebiyatı ve tarihi üzerine yazdığı çok sayıda madde ile *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* (1973-1976, 1978-1981, 1983, 1987-91), *Central Asiatic Journal* (1978), *Der Islam* (1976, 1978, 1980), *Orientalistische Literaturzeitung* (1975, 1978-1979), *Osmanlı Araştırmaları* (1980), *Turcica* (1984), *Archiv für Kulturgeschichte* (1987) ve başka dergilerde yazdığı tanıtma yazıları bu bibliyografyaya alınmamıştır.

DMG Deutsche Morgenländische Gesellschaft (Bonn)

Alman Doğubilim Kurumu

ÖAW Österreichische Akademie der Wissenschaften (Viyana)

Avusturya Bilimler Akademisi

RO *Rocznik Orientalistyczny* (Varşova)

TDiA *Türk Dilleri Araştırmaları* (Ankara)

TDK Türk Dil Kurumu (Ankara)

TTK Türk Tarih Kurumu (Ankara)

UAJb (N.F.) *Ural-altaische Jahrbücher* (Neue Folge) (Wiesbaden)

WZKM *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* (Viyana)

ZBalk *Zeitschrift für Balkanologie* (München)

Monografiler ve metin yayınları

1943-1973

Grammatik und Lehrgang des Türkischen. İstanbul, 1943.

[Sura Gitla Lisie ile birlikte]. *Türkisches Lesebuch für Ausländer = Ecnebiler için Türkçe okuma kitabı*. İstanbul: [Marmara Basımevi], 1943. (Istanbuler Schriften = İstanbul yazıları; 1- 57 s.

[John Kingsley Birge, Sofi Huri, Charles T. Riggs ile birlikte yay.]. Redhouse, James W. *Yeni Redhouse Lügati: İngilizce-Türkçe = Revised Redhouse dictionary: English-Turkish*. İstanbul: Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, 1950. 1214 s.

[Henry ve Renée Kahane ile birlikte]. *The lingua Franca in the Levant: Turkish nautical terms of Italian and Greek origin.* Urbana: University of Illinois Press, 1958. 752 s. [Reprint. İstanbul: Kitabevi, 1988],

Turkish literary reader. Bloomington: Indiana University, 1963. (Indiana University publications. Uralic and Altaic series; 22. 275 s. [2. baskı 1968],

The Koman riddles and Turkic folklore. Berkeley: University of California, 1966. (University of California publications. Near Eastern studies; 8). 160 s.

[9] Helga Anetshofer "Long Live Ottoman Studies", *Journal of Turkish Studies* v. 30/I, 2005, 334-344. Çeviren: Semih Tezcan

[Yay.]. *Färäğ ba'd äş-şiddä "Not und Errettung": ein altosmanisches Geschichtenbuch I*, herausgegeben, übersetzt und bearbeitet von Andreas Tietze. v. 1: Text. [Vorwort (Los Angeles, 1960), Einleitung, XV, Faksimile, 485 s.]. The Hague; Paris: Mouton & Co, 1966. [basılamamıştır].

[Robert Avery, Janos Eckmann, Sofi Huri ve daha başkaları ile birlikte]. *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük = New Redhouse Turkish-English dictionary*. İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1968. 1292s. 2. baskı 1974].

Advanced Turkish reader: texts from the social sciences and related fields. Bloomington: Indiana University, [1973]. (Indiana University publications. Uralic and Altaic series; 118). 215 s.

[İlhan Başgöz ile birlikte]. *Bilmece: a corpus of Turkish riddles*. Berkeley: University of California Press, 1973. 1063 s. (University of California publications. Folklore studies; 22). [Türkçe versiyon için b. 1993].

1975-2002

[Yay.]. *Mustafâ 'Alî's description of Cairo of 1599: text, transliteration, translation, notes*. Wien: ÖAW, 1975. (Forschungen zur islamischen Philologie und Kulturgeschichte; 5), (ÖAW, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften; 120). 177 s.

The Turkish shadow theater and the puppet collection of the L. A. Mayer Memorial Foundation. Berlin: Mann, 1977. (The L. A. Mayer Memorial Studies in Islamic Art and Civilization; 4). 70 s.

[Erika Bleibtreu ile birlikte yay.]. *Registerband der Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes für die Bände I-LXX (1887-1978).* Wien: Verlag des Institutes für Orientalistik der Universität Wien, 1980. 122 s.

[Yay.]. *Sieben Jahre in Aleppo (1656-1663): ein Abschnitt aus den "Reiß-Beschreibungen" des Wolffgang Aigen*. Wien: Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1980. (Beihefte zur WZKM/10). 189 s.

[Avedis K. Sanjian ile birlikte]. *Eremya Chelebi Kömürjian's Armeno Turkish poem "The Jewish bride"*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1981. 197 s.

[Yay.] *Mustafâ 'Âlî's counsel for sultans of 1581: edition, translation, notes*. 2 v. Wien: ÖAW, 1979-1982. (Forschungen zur islamischen Philologie und Kulturgeschichte; 6- 7), (ÖAW, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften; 137, 158). 188, 295 s.

[Yay.] *Vartan Paşa: Akabi hikyayesi: ilk Türkçe roman (1851).* İstanbul: Eren, 1991. 152 s.

[İlhan Başgöz ile birlikte]. *Türk bilmeceleri.* Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993. 2 v. (Kültür Bakanlığı yayınları; 1470-1471. Yayınlar Dairesi Başkanlığı. Başvuru Kitapları dizisi; 8). 724 s. [2. baskı]: Türk halkının bilmeceleri. Birleştirilmiş 2. baskı. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999. (Kültür Bakanlığı yayınları; 2269. Yayınlar Dairesi Başkanlığı. Başvuru Kitapları dizisi; 8). 848 s. [İngilizce orijinali için b. 1973].

[Otto Ladstätter ile birlikte], *Die Abdal (äynu) in Xinjiang*. Wien: Verlag der ÖAW, 1994. 106 s. (ÖAW, Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte; 604).

[Joseph Yahalom ile birlikte]. *Ottoman melodies, Hebrew hymns: a 16th Century cross-cultural adventure.* Budapest: Akademiai Kiadó, 1995. 207 s. (Bibliotheca Orientalis Hungarica; 43).

Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch = Anadolu Türkçesindeki Yunanca, Islavca, Arapça ve Farsça ödünçlemeler sözlüğü. Yay. Mehmet Ölmez. İstanbul: Simurg, 1999. (TDiA dizisi; 26). [Beş makalenin reprinti 1955, 1957, 1958, 1962, 1968].

Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati= Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen. İstanbul: Simurg; Wien: ÖAW, 2002. v. 1: A-E. (Simurg; 56. Sözlük; 2). 763 s.

Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati= Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen. Wien : ÖAW, 2009. v. 2: F-J 438 s.

Çevlrller (kitaplar ve makaleler)
1948-1964

[Behçet Necatigil ile birlikte], Rilke, Rainer Maria. *Malte Laurids Brigge'nin notları* [= Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge, 1910]. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1948. (Dünya Edebiyatı Tercümeler Alman Klâsikleri; 61). 283 s.

G. Christoph Lichtenberg: "Düşünceler". Yücel, Yeni Seri 2.1, 1950: 41.

G. C. Lichtenberg: "Düşünceler". Yücel, Yeni Seri, 5.1, 1950: 65.

[A. Yörük ile birlikte], Werner Heisenberg: "Milletleri birleştiren ilimdir". Yücel, Yeni Seri 6.1, 1950: 25-28.

[A. Yörük ile birlikte], Werner Heisenberg: "İnsanları ilim birleştirir". Yücel, Yeni Seri 7.II, 1950:36-37.

[Behçet Necatigil ile birlikte]. Mann, Thomas. *Venedikte Ölüm* [= Der Tod in Venedig, 1912], [Ankara]: Milli Eğitim Bakanlığı, 1952. (Dünya Edebiyatından Tercümeler Alman Klâsikleri; 80). 123 s.

Die Ölweide: *moderne türkische Erzähler* / übertragen und eingeleitet von A. Tietze. Basel: Gute Schriften, 1964. (Gute Schriften; 267). 64 s.

Makaleler ve diğer yayınları
1942-1957

Die Geschichte vom Kerkermeister-Kapitän: Ein türkischer Seeräuberroman aus dem 17. Jahrhundert. *Acta Orientalia* 19, 1942: 152-403.

[Katkılar]. Heuser-Şevket. *Türkisch-deutsches Wörterbuch = Türkçe-Almanca lugat* / unter wissenschaftlicher Leitung und Mitarbeit von Hellmut Ritter; verfasst und hrsg. von Fritz Heuser. 2., düzeltilmiş baskı. İstanbul: Universum, 1942. 558 s.

Osmanlıcadan Türkçeye. *Yücel* 127, 1947: 131-137.

Garip bir insan. [Dr. Max Thun-Hohenstein hakkında]. *Yücel* 129-31, 1947: 248-253.

‘Aziz Efendi’s Muhayyelât. *Oriens* 1, 1948: 248-329.

İnsan nasıl yaratıldı. [İndonezya’nın istiklali dolayısıyla bir İndonezya efsanesi]. *Yücel*, Yeni Seri 2.1, 1950: 39-40.

Edebiyat dâvası ahlâk dâvasıdır [Süheylî’nin Nevâdir’i, 1626-1628]. *Yücel*, Yeni Seri 3.1, 1950: 23-25.

İntihal [F. Celâlettin’in (Fahri Celal) Avurzavur Kahvesi hikâyesi ve Süheylî’nin Nevâdir’i]. *Yücel*, Yeni Seri 4.1, 1950: 5-7.

XVI. asır Türk şiirinde gemici dili: Āgehî kasidesi ve tahmisleri. [Kısım 1]. *Türkiyat Mecmuası* 9, 1946-1951 (İstanbul, 1951): 113-138.

Die formalen Veränderungen an neueren europäischen Lehnwörtern im Türkischen. *Oriens* 5, 1952: 230-268.

XVI. asır Türk şiirinde gemici dili: Nigârî, Kâtibî, Yetîm. [Kısım 2], *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı: Mélanges Fuad Köprülü*. İstanbul: [Ankara Üniversitesi] Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1953: 501-522.

[Henry & Renée Kahane ile birlikte]. El término mediterrâneo faluca. *Nue va rèvista de filologla hispânica* 7. México, D.F.: Centro de Estudios Lingüìsticos y Literarios de El Colegio de México; Cambridge, Mass.: Harvard University, 1953: 56-62.

Die Wiederholung mit verändertem Wortbeginn im Türkischen. [On harap marap etc.] *UAJb* 2592-108.

[Katkılar]. Ritter, Hellmut. *Karagös: türkische Schattenspiele*. v. 3. [Mainz]: DMG; Wiesbaden: F. Steiner, 1953. 666 s.

XVI. asır Türk şiirinde gemici dili: Āgehî kasidesine nazireler. [Kısım 3]. *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan’a Armağan*: Symbolae in honorem Z. V. Togan. İstanbul, 1950-55: 451-467.

Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch. *Oriens* 8, 1955: 204-257.

Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache. *Oriens* 10, 1957: 1-47.

1958-1972

Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch. *Jean Deny Armağanı: Mélanges Jean Deny*. Hazırlayanlar: Janos Eckmann, Agâh Sırrı Levend, Mecdut Mansuroğlu. Ankara: TDK, 1958. (TDK yayınlarından; 173): 255-333.

Das türkische Ferec ba‘d eş-şidde als Medium der Wanderung orientalischer Stoffe ins Abendland. *Proceedings of the 22nd Congress of Orientalists*: held in Istanbul September 15th to 22th, 1951. Yay. Zeki Velidi Togan. v. 2: Communications. Leiden, 1957: 412-420.

Der freistehende Genetiv im Türkei-Türkischen. [Selimin Şaziye vb. hakkında]. *UAJb* 30, 1958: 183-194.

Die Eingliederung der wörtlichen Rede im Türkei-Türkischen. *WZKM* 55, 1959: 89-121.

Anadolu Türkçesinin tabakalanışı. *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1957. Ankara: [TTK Basımevi], 1960. (TDK yayınları; 179): 71-76.

Studien zur türkischen Syntax: etwas oder so etwas in formalen Veränderungen an neueren europäischen ähnliches. *WZKM* 56, 1960: 250- 261.

Ein Typus des freistehenden Genetivs im Azerbajdshanischen. [bunların üstä vb.] *UAJb* 32, 1960: 220-229.

Günaydın Bay Con. [Tietze'nin UCLA'daki öğrencileri üzerine]. *Son Çağ*: Aylık Kültür Dergisi (Ankara) 1961.

Einige weitere griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch. *Németh Armağanı*. Hazırlayanlar: Janos Eckmann, Agâh Sırrı Levend, Mecdut Mansuroğlu. Ankara: [TTK Basımevi], 1962. (TDK yayınları; 191): 373-388.

Erlebte Rede im Türkischen. [*dursundu* vb. üzerine]. *Oriens* 15, 1962: 337-344.

Problems of Turkish lexicography. Problems in lexicography: report of the Conference on Lexicography held at Indiana University, November 11-12, 1960 (= *International Journal of American Linguistics* 28.2.4). Yayınlayanlar. Fred W. Householder, Sol Saporta. Bloomington, 1962. (Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore, and Linguistics; 21): 263- 272.

The use of spoken Russian in Azerbaijani literature. *Slavic Review* 22.4 (Seattle, Washington, 1963): 727-733.

Persische Ableitungssuffixe im Azerosmanischen. *WZKM* 59/60, 1964: 154-200.

Analysis of a Turkish multiple riddle. *RO* 27.2,B964: 91-110. [Turkish translation see 1974]

Ein türkisches Intensivsuffix. [+cA eki ile kurulan bileşik yapılar örn. +dAcA vb. üzerine]. *UAJb* 36.3-4, 1965: 416-422.

Reduplikasyon ve (r) ile kurulmuş çift sözler. [*çör çöp* vb. üzerine.]. *Reşid Rahmeti Arat için.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966. (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları; I.A 2): 423-428.

Turkish "tün-bä-tün" and related terms. *Journal of the American Oriental Society* 86.4 (Baltimore, Maryland, 1966): 419-422.

Mehemmeds "Buch von der Liebe": ein alt-osmanisches romantisches Gedicht. ['Işq-näme üzerine]. *Der Orient in der Forschung: Festschrift für Otto Spies* zum 5. April 1966. Yay. Wilhelm Hoenerbach. Wiesbaden: Harrassowitz, 1967: 660-685.

[Gilbert Lazard ile birlikte], Persian loan words in Anatolian Turkish. *Oriens* 20, 1967 (Leiden, 1969): 125-168.

[Katkılar]. *Die Pforte des Glücks und andere türkische Erzählungen*. Yay. Horst Wilfrid Brands. Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskı: Tübingen: Horst Erdmann, 1969. (Geistige Begegnung des Instituts für Auslandsbeziehungen Stuttgart; 5).

Yunus Emre und seine Zeitgenossen. *Uluslararası Yunus Emre Semineri: Bildiriler*. [Ankara: Akbank, 1971]: 259-287. [İngilizce versiyon için b. 1981].

Su kelimesine dair düşünceler. *Voprosy tyurkologii*: k şestidesiatiletiyu akademika AN Azerb. SSR M. Ş. Şiralieva. Yayınlayanlar: N. G. Agazade, M. Ş. Ragimov, A. K. Alekperov. Baku: Elm, 1971: 27-32.

The Balkans and Ottoman sources - Ottoman sources and the Balkans. *Aspects of the Balkans: continuity and change: contributions to the International Balkan Conference* held at UCLA, October 23-28, 1969. Yayınlayanlar: Henrik Birnbaum, Speros Vryonis Jr. The Hague: Mouton, 1972. (Slavistic printings and reprintings; 270): 285-297.

1973-1984

[Yay.], *WZKM*. Wien: Institut für Orientalistik, 1973-1983.

The poet and the market place: remarks on an Ottoman poem of the end of the 14th century. [‘Işq-nâme hakkında]. Ağmosavluri p’ilologia = *Vostoçnaya filologiya* = Philologia orientalis 3 [Sergeyu Semyonoviçu Cikiya k 75-letiyu so dnya rojdeniia] (Tiflis, 1973): 229-234.

Ein slavisches Lehnwort in den früh-osmanischen Chroniken. [becene < bezànija], *WZKM* 65/66, 1973/74: 219-222.

The generation rhythm in the literature of Republican Turkey. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Hümaniter Bilimler* 2 (İstanbul, 1974): 117-121.

Çok cevaplı bir Türk bilmecesinin çözümlenmesi. *Folklora doğru* 37 (İstanbul, 1974): 14-28. [English original see 1964].

[Yay. György Hazai ve (1997’ten sonra) Barbara Kellner-Heinkele ile birlikte, halen devam etmekte]. *Turkologischer Anzeiger = Turkology Annual*. Wien: Institut für Orientalistik, 1975-2003.

Das Stambuler Türkisch des XVII. Jahrhunderts und die türkischen Dialekte der Balkanhalbinsel. *Hungaro-Turcica: studies in honour of Julius Németh*. Yay. Gy. Kâldy-Nagy. Budapest: Lorând Eötvös University, 1976: 337-340.

Thoughts around the table. [On cultural history and etymology of masa etc.] *RO* 38, 1976: 277-281.

Mustafâ ‘Âlî of Gallipoli’s prose style. *Archivum Ottomanicum* 5, 1973 (1976): 297-319.

The poet as a critique of society: a 16-century Ottoman poem. *Turcica* 9.1, 1977: 120-160.

Turkish and Iranian riddles. *Studies in Turkish folklore: in honor of Pertev N. Boratav*. Yayınlayanlar: İlhan Başgöz, Mark Glazer. Bloomington, Indiana: Maccallum House Printing, 1978. (Indiana University Turkish Studies; 1): 200-209. [Türkçe çevirisi için b. 1983].

Ein Beispiel von rekonstruirter Folklore. *Quand le crible était dans la paille ...: hommage à Pertev Naili Boratav*. Yayınlayanlar: Rémy Dor, Michèle Nicolas. Paris: G.-P. Maisonneuve et Larose, 1978: 365-370.

The poet as a critique of society: postscript. *Turcica* 11, 1979: 205-209.

Nuovi dati sui primordi dell’opera in Turchia. *Il Veltro: rivista délia civiltâ italiana* 23.2- 4 (Roma, 1979): 363-369.

Orientalism and Turkish Studies. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Beşerî Bilimler 8-9 (İstanbul, 1980-81): 293-296. [Türkçe çevirisi için b. 1985].

Yunus Emre and his contemporaries. *Yunus Emre and his mystical poetry*. Yay. Talât S. Halman. Bloomington, Indiana: Indiana University, 1981. (Indiana University Turkish studies; 2): 87-110. [Almanca orijinali için b. 1971].

The study of literature as the cultural manifestation of socio-economic changes: achievements and potential of the study of Ottoman literature. *International Journal of Turkish Studies* 2.1 ([Madison, University of Wisconsin], 1981): 44-56.

Zum Autor [Nachwort]. Hammer-Purgstall], Joseph von. *Morgenlaendisches Kleeblatt: bestehend aus parsischen Hymnen, arabischen Elegien, türkischen Eklogen* / aufgelesen durch Joseph von Hammer. Wien: Bibliophilen-Gesellschaft, 1981. (Jahresgabe der Bibliophilen- Gesellschaft; 1981). Tıpkıbasım, reprint. (Orijinal baskı: Viyana: A. Doll, 1819): 10 s.

Griechische soziale Typenbegriffe (von Homer bis Aristoteles) in ihrem Nachleben im Türkischen. *Das Fortleben altgriechischer sozialer Typenbegriffe in den Sprachen der Welt*. v. 2. Yay. Elisabeth Charlotte Welskopf. Berlin: Akademie-Verlag, 1982. (Soziale Typen begriffe im alten Griechenland und ihr Fortleben in den Sprachen der Welt; 7): 584-599.

Die Zusammensetzung des gewerblichen Wortschatzes in der Provinz Kars. *ZBalk* 18.2, 1982: 159-215.

Zum Argot der anatolischen Abdal (Gruppe Teber). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 36.1-3 (Budapest, 1982): 521-532.

Mustafâ ʻĀlî on luxury and the status symbols of Ottoman gentlemen. *Studia Turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata*. Yayınlayanlar: Aldo Gallotta, Ugo Marazzi. Napoli: [s.n.]; Roma: Herder, distributor, 1982. (Series minor. Istituto universitario orientale, Seminario di studi asiatici; 19): 577-590.

Türkisch burun "Nase": Versuch einer phraseologischen Monographie. *WZKM* 75, 1983: 99-156.

Probleme der Turzismenforschung. Ziele und Wege der Balkanlinguistik: Beiträge zur Tagung vom 2.-6. März. 1981 in Berlin. Yay. Norbert Reiter. Wiesbaden: Harrassowitz, 1983. (*Balkanologische Veröffentlichungen*; 8): 237-244.

Mit dem Leben gewachsen: zur osmanischen Geschichtsschreibung in den letzten fünfzig Jahren. Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789: Konflikt, Entspannung und Austausch (= *Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit* 10). Yayınlayanlar: G. Heiß, G. Klingenstein. München 1983: 15-23.

Türk ve İran bilmeceleri. *Folklora Doğru* 5.55 (İstanbul, 1983): 47-55. [İngilizce orijinali için b. 1978].

The present state of the study of Turkisms in the languages of the Mediterranean and of the Balkan Peninsula. *Mediterranean Language Review* 1 (Wiesbaden, 1984): 15-26.

[Katkılar], *Das osmanische "Registerbuch der Beschwerden" (şikayet defteri) vom Jahre 1675*: Österreichische Nationalbibliothek Cod. mixt. 683 / herausgegeben, eingeleitet und mit siebzehn Fachkollegen gemeinsam übersetzt von Hans Georg Majer. v. 1. Wien: Verlag der ÖAW, 1984.

1985-2002

[Yay.], Habsburgisch-osmanische Beziehungen = Relations Habsbourg- ottomanes: Wien, 26.-30. September 1983: Colloque sous le patronage du

Comité international des études pré-ottomanes et ottomanes. Wien: Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1985. (Beihefte zur *WZKM*; 13). 343 s.

[Ingeborg Baldauf ile birlikte]. Karagöz - das türkische Schattentheater. *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit.* Yayınlayanlar: Barbara Kellner-Heinkele, Dorothea Rohrwedder. v. 1. 1985: 164-168.

"Şarkiyatçılık" (oryantalizm) ve Türkiyat araştırmaları. *Tarih ve Toplum* 14 (İstanbul, Şubat 1985): 45-46. [English original see 1980-81],

Hanna Sohrweide, 1919-1984. *Universität Hansestadt Hamburg* 17.1 1986:64-65.

The influence of English on the Turkish language. *English in contact with other languages: studies in honour of Broder Carstensen* on the occasion of his 60th birthday. Yayınlayanlar: Wolfgang Viertel, Wolf-Dietrich Bald. Budapest, 1986: 387-402.

Die Abdal-Musikanten in Anatolien und in China. *Makedonski Folklor* 37 (Skopje, 1986): 221-224.

Die Erfassung des türkischen Wortschatzes und ein türkischer Roman von 1871-1872. *Türkische Miszellen: Robert Anhegger Festschrift*. Yayınlayanlar: Jean-Louis Bacqué-Grammont, Barbara Flemming, Macit Gökberk, İlber Ortaylı. İstanbul, 1987: 349-368.

Abdalology. *Turkic culture: continuity and change*. Yay. Sabri M. Akural. (Indiana University Turkish Studies; 6). Bloomington, 1987: 127.

Sheykh Ball Efendi's report on the followers of Sheykh Bedreddin. *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies* 7-8 (İstanbul, 1988): 115-122.

Zur Wiederempfindung der osmanischen Reimprosa. *The Islamic World from classical to modem times: essays in honor of Bernard Lewis*. Yayınlayanlar: C. E. Bosworth, Charles Issawi, Roger Savory, A. L. Udovich. Princeton, N.J., 1988: 609-613.

Principles and practice of editing Ottoman texts. *Manuscripts of the Middle East* 3 (Leiden, 1988): 79-82.

Formen und Funktion des standard-azerbajdschanischen Konditionals. *Materialia Turcica* 13, 1987 (Bochum, 1989): 29-39.

Observations on the convergence of passive and medioreflexive verb forms: the case of Modern Turkish. *Studia linguistica et orientalia memoriae Haim Blanc dedicata*. Yayınlayanlar: Paul Wexler, Alexander Borg, Sasson Somekh. Wiesbaden, 1989. (Mediterranean Language and Culture Monograph Series; 6): 283-288.

[Talât Tekin ile birlikte]. Tarama Sözlüğü üzerine bazı açıklamalar. *Erdem* 13.1989 (Ankara, 1990): 285-293.

Bemerkungen zu einer neuen Lesung eines türkischen Gedichtes in gotischer Schrift = Gotik alfabesinde basılmış bir Türk şiirinin yeni bir yorumu hakkında görüşler. *Erdem* 14.1989 (Ankara, 1990): 399-418.

Die fremden Elemente im Osmanisch-Türkeitürkischen. *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft*, v. 1. Yay. György Hazai. Budapest: Akadémiai Kiadő: Vertrieb, Kultura, 1990. (Bibliotheca orientalis Hungarica; 31): 104-118.

Der Einfluß des Türkischen auf andere Sprachen. *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft,* v. 1. [see above]: 119-145.

Die Lexikographie der Turksprachen I: Osmanisch-Türkisch. Wörterbücher = Dictionaries = *Dictionnaires: ein internationales Handbuch zur Lexikographie.* Yayınlayanlar: Franz Josef Hausmann, [ve başkaları]. 3. Berlin; New York: de Gruyter, 1991: 2399-2408.

Ethnicity and change in Ottoman intellectual history. Mélanges offerts à Irène Mélikoff: par ses collègues, disciples et amis à l'occasion de son soixante-quatorzième anniversaire (= *Turcica* 21-23). Yayınlayanlar: Nicoara Beldiceanu, [ve başkaları]. Leuven: Éditions Peeters, 1991: 385-395.

Die Abdal - Reste eines verschwundenen Volkes? *UAJb* N.F. 10, 1991: 71-84.

Der erste moderne Roman in türkischer Sprache. Fahir İz. armağanı II = Fahir İz Festschrift II: essays presented to Fahir İz. on his eightieth birthday by his colleagues and students (= *Journal of Turkish Studies* 15). Yayınlayanlar: Günay Kut, Gönül A. Tekin. Cambridge, Mass.: Harvard University, 1991: 345-353.

Türkische Lieder in hebräischer Umschrift. Türkische Sprachen und Literaturen: *Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz,* Bamberg 3.-6. Juli 1987. Yayınlayanlar: Ingeborg Baldauf, [ve başkaları]. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica; 29). Wiesbaden: Harrassowitz, 1991: 377-382.

Überlegungen über die lautliche Form der arabischen und persischen Lehnwörter im älteren Osmanischen. *WZKM* 82, 1992: 349-358.

The Old Ottoman gerund in -u/-ü expressing purpose. *TDiA* 4, 1992: 69-74.

Focus-Funktionen im ttk. Satz. *Osmanlı Araştırmaları* = The Journal of Ottoman Studies 12 (Istanbul, 1992): 339-342.

Türkeitürkisch: posat, pusat. *Osmanistik, Turkologie, Diplomatik: Festgabe an Josef Matuz.* Yayınlayanlar: Christa Fragner, Klaus Schwarz; Vorwort, Bert G. Fragner. Berlin: Klaus Schwarz, 1992. (Islamkundliche Untersuchungen; 150): 303-309.

Observations concerning Turkish nominal sentences. *Altaic religious beliefs and practices: proceedings of the 33rd meeting of the Permanent International Altaistic Conference,* Budapest June 24-29, 1990. Yayınlayanlar: Géza Bethlenfalvy, [ve başkaları]. Budapest: Research Group for Altaic Studies, Hungarian Academy of Sciences: Department of Inner Asiatic Studies, Eötvös Lorând University, 1992: 355-359.

Altosm. ol- "habitare". *Mélanges offerts à Louis Bazin.* Yayınlayanlar: Jean-Louis Bacqué-Grammont, Rémy Dor. Paris: L'Harmattan,1992. (Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul, Varia Turcica; 19): 53-55.

Überlegungen über die lautliche Form der arabischen und persischen Lehnwörter im älteren Osmanischen. *WZKM* 82, 1992: 349-358.

Tarama sözlüğü. *TDiA* 3, 1993: 267-270.

Türkeitürkisch Possessivsuffix + Pluralsuffix. *Sprach- und Kulturkontakte der türkischen Völker*: Rauischholzhausen, 13.-16. Juli, 1990: 2. Deutsche Turkologen- Konferenz. Yayınlayanlar: Jens Peter Laut, Klaus Röhrbom. (Veröffentlichung der Societas Uralo- Altaica; 37). Wiesbaden, 1993: 201-211.

Mano la mou! Ein psycholinguistischer Turzismus? *TO ELLHNIKON: studies in honor of Speros Vryonis*, Jr. v. 2: Byzantinoslavica, Armeniaca, Islamica, the Balkans and modern Greece. Yay. Jelisaveta Stanojevich Allen, [ve başkaları]. New Rochelle; N.Y.: Artistide D. Caratzas, 1993: 425-434.

[Talat Tekin ile birlikte]. Tarama Sözlüğü üzerine bazı açıklamalar II. *TDiA* 4, 1994: 159-169.

The neutralisation of syntactic rules in poetry (as exemplified by Ottoman metrical poetry). *Arabic Prosody and its applications in Muslim poetry*. Yayınlayanlar: Lars Johanson, Bo Utas. Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul: Distributor: Almqvist & Wiksell, 1994. (Transactions, Svenska forskningsinstitutet i Istanbul); 5): 121-127.

A note on Sait Faik. *Journal of Mediterranean Studies* 4.1, 1994 (Malta, 1995): 138-142.

Kain und Abel: die armeno-türkische Übersetzung eines Oratoriums von Metastasio. *RO* 49.2, 1995: 191-217.

Der türkeitürkische Wortschatz. *Archivum Ottomanicum* 14, 1995/96: 5-37.

Ein türkisches Seemannsfachwort aus der Epoche der großen Segelschiffe. [çördek hakkında]. *Das osmanische Reich in seinen Archivalien und Chroniken*: Nejat Göyünç zu Ehren. Yayınlayanlar: Klaus Kreiser, Christoph K. Neumann. İstanbul; Stuttgart: Steiner, 1997. (Türkische Welten; 1) (Beiruter Texte und Studien; 65): 299-305.

Eine griechisch-türkische Etymologie und ihr kulturhistorischer Hintergrund. [berş hakkında]. *ZBalk* 33.1, 1997: 98-100.

Andreas Tietze için yayınlanan Armağanlar

Festschrift Andreas Tietze zum 70. Geburtstag: gewidmet von seinen Freunden und Schülern (= WZKM 76). Yayınlayanlar: Arne A. Ambros, Anton C. Schaendlinger. Wien: Institut für Orientalistik, 1986. 328 s. [Andreas Tietze'nin 1942-1984 yayınlar listesi ile birlikte]

Humanist and scholar: essays in honor of Andreas Tietze. Yayınlayanlar: Heath W. Lowry, Donald Quataert. Istanbul: Isis Press; Washington, D.C.: Institute of Turkish Studies, 1993. III s. [Editörlerin sunuşu ile birlikte].

Armağan: Festschrift für Andreas Tietze. Yayınlayanlar: Ingeborg Baldauf, Suraiya Faroqhi; assisting, Rudolf Vesely. Praha: Enigma, 1994. 259 s. [Editörlerin önsözü ile birlikte]

ÖN İZAHAT

Türk dilleri arasında 14. asırdan beri mühim bir mevkiye sahip olan Türkiye Türkçesini bu eserde eski ve yeni standart Türkçe, diyalektler, argolar olarak elimizden geldiği ve kaynaklarımızın müsaade ettiği ölçüde bir bütün sayıyoruz. Bu bütünlükten, daha evvel bir makalede sebeplerini izah ettiğimiz gibi (b. A. Tietze 1995/96), son yarım asırda vuku bulan inkişafları umumiyetle ayrı tutuyoruz.[12]

Lugatimizde Türkçenin her kelimesini bulamayacaksınız. Bu lugate sadece şeklinde veya mana gelişiminde açıklanacak bir husus veya hususlar bulunan kelimeler alınmıştır. Nadir kullanılan veya diyalektlere ait bazı kelimelerin edebî dile girmiş olduklarını, yeni yazarların eserlerinden bunlara dair örnekler vererek ispatlamaya mümkün olduğunca çaba gösterdik.

Kelimelerin aynı kökten gelen varyantları aynı madde altında verilmiştir. Bir kelimenin en eski kullanım şeklini ilk önce gösterdiğimiz için, herhangi bir kelimenin bugünkü standart Türkçede kullanılan şekli çok defa varyantlar dizisinin en sonunda bulunmaktadır. Fakat kelimeleri bulmada kolaylık sağlamak için her bir varyantta kelimenin açıklandığı maddeye göndermeler bulunmaktadır.

Lemmata şu şekilde düzenlenmiştir: İlk önce rastlanılabilen en eski kayıttan bugünkü şekline kadar kelimenin varyantları, manası veya manaları verilmiştir. Bu arada belirtmek lâzımdır ki, kelimelerin bütün varyantları her zaman alt alta sıralanmamış, onun yerine zaman zaman *Derleme Sözlüğü*'ne gönderme yapılmakla yetinilmiştir. Daha sonra eğer varsa Türkiye Türkçesinden önceki şekil ve manası (ETk.) veya kelime yabancı bir dilden alınmışsa kaynak dildeki şekil ve manası kaydedilmiştir. Kelimelerin etimolojilerinde Eski Türkçenin ötesine gitmiyoruz. Zaman zaman kelimelerin diğer Türk dillerindeki varyantlarına değinilmişse de Türkçeden hangi dillere (ms. Balkan dillerine vs.) alıntılandığı konusu incelenmemiştir. Bütün bunları eski ve yeni kaynaklardan alınmış örnekler ve ardından icap ederse kelimenin idiomatik terkipler ve ekler ile kullanımları takip etmektedir. Eskiden beri kullanılagelen kelimeler için örnekler, —kaynakların elverdiği nispette— en eski Osmanlıcadan günümüz Türkçesine kadar geniş bir zaman dilimine ait edebî eserlerden seçilmeye çalışılmıştır.

Lugatimizin bir başka hususiyeti “toplu bakış maddeleri” dediğimiz ve izaha muhtaç kelimelerin arkasından gelen maddelerdir. Bu maddelerin başlarında ⊡ işareti bulunuyor. Bu paragraflardaki genel izahatlar başka kelimeler için de geçerli olabildiği için, bunlardan öteki kelimelere atıflar vardır. Sadece bazı paragraflarda açıklaması yapılan fenomene örnek olarak lugatte çok fazla sayıda kelime var ise, bunların hepsinin alt alta sayılmasından kaçınılmıştır. Aynı şekilde açıklama isteyen kelimelerden de ilgili oldukları paragraflara birer gönderme bulunmaktadır. Ayrıca ciltleri başında, o ciltteki bütün toplu bakış maddelerinin bir alfabetik ve bir de takılara göre olmak üzere iki listesi bulunuyor. Bu söylediğimiz noktalardan başka lugatimizde her şey benzer dil tarihî ve etimoloji lugatlerinde alışılmış olduğu şekildedir.

---

[12] Bu makalenin çevirisini aşağıda veriyoruz. Editör.

Her etimolojik lugatte olduğu gibi birçok kelimenin kökü (bazen de ifade ettiği mana) tespit edilemediği için kitaptaki çift soru işaretlerinin sayısı bir hayli dolgundur. Önce bu gibi şüpheli kelimeleri lugate hiç koymamayı düşündük, fakat sonra cevabını bilmediğimiz sorular sormanın da faydası olabileceği düşüncesiyle bundan vazgeçtik. Bu soru işaretleri, kitabımızı tenkit etmek niyetiyle okuyanlara üstün bilgilerini göstermek için fırsat versin dedik.

Andreas Tietze, Viyana 2002

TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN SÖZ VARLIĞI[13]

Andreas Tietze

Almancadan Çeviren: Semih Tezcan

Türkiye Türkçesinin leksikolojisi üzerine bundan neredeyse yarım yüzyıl önce yayınladığım makalelerimi yeniden yayınlamam konusunda bazı meslektaş ve arkadaşların ısrarı üzerine üç yıl kadar önce bu eski çalışmaları tekrar ele almaya, düzeltmeye, aralarında birlik sağlamaya, vaktiyle yayınlanmadan kalmış veya aradan geçen süre içinde birikmiş malzemeyi eklemeye, böylelikle Türkiye Türkçesinin bir etimolojik sözlüğünün ana gövdesini oluşturmaya karar verdim. Bir yıl içerisinde alfabenin ilk harfini yukarıda yazdığım esasta tamamladım, ancak bu bir yıl içerisinde çalışma planı öylesine genişledi ki Methusalem[14] kadar yaş yaşasam, bu eserin sonunu getirmemin mümkün olmayacağını anladım. İşte bu durum, çalışmamı sessiz sedasız sürdürmektense, ortaya çıkmış olan kısmını küçük bir genel bakışla birlikte meslektaşların önüne çıkarmama, onların eleştiri ve tavsiyelerini talep etmeme sebep oldu. Ortaya koymak istediğim eseri kaleme almış olduğum metinden parçalarla göz önüne sermek istiyorum. Ancak önceden söylemeliyim ki, metin henüz son biçimini almış değildir, sürekli olarak düzeltmeler ve eklemeler yapmaktayım.

Bu makalenin başlığından anlayacağınız üzre—planlanan kitabın başlığına da mealen uyar– etimoloji, kitapta yalnız başına hüküm sürmeyecektir. Şüphesiz dil tarihi ve onunla etimoloji, bir dilin söz varlığının önemli bileşenlerinden biridir. Fakat etimolojinin yanında başka bakış açıları da vardır: Söz varlığının kayıt altına alınması, söz varlığı unsurlarının her birinin stilistik, morfolojik ve sentaktik bakımdan karakterize edilmesi. Kitapta bütün bunlar -üzerinde durulacak, tek sınırlama zamanı ve iş gücünü tutumlu kullanmak olacaktır.

Dil: Günümüzde (eğer yazdıklarınızın okunmasını istiyorsanız) bilimsel araştırmaları Latince olarak yazamazsınız. Bu yüzden açıklamalarımı hangi dilde yazmam gerektiği sorusu karşısında kaldım. Biraz düşündükten sonra bu çalışmamın gelecekteki okuyucu ve kullanıcıları olacak olan bütün Türkologların bilmesi gereken dilde, yani Türkçede karar kıldım. Bu kararı vermemde bir art düşüncenin rolü olduğunu da saklamak istemiyorum: Türkçeyi seçmek, yayınlamayı amaçladığım pek zengin verilerin oluşturduğu malzemeyi başka bir dile çevirmek gerekliliğini ortadan kaldırmış oluyordu. Okuyucu, bu makaledeki Türkçe alıntılara bakarak böylesi bir tercüme işine girişmenin ne kadar zamana ve çalışmaya mal olacağını göz önünde canlandırabilir. Ne var ki, kendi kullandığım Türkçeyi seçişim büsbütün sorunsuz değildi. Ben Türkçe öğrenmeye 1934 yılında, 20 yaşımdayken başladım. O zamanlar ne Latin harflerine geçişin sonuçları, ne dil arınmasının etkileri, ne çığ gibi artan yeni kelimeleri kontrol altında tutabilmek için yapılan düzenlemeler vardı. Ben Türkçe öğrendikten hemen sonra başlayan gelişmeleri deyim yerindeyse tarafsız bir gözlemci olarak, yoğun ilgi göstermeden izlemekte, kendi aktif Türkçeme seçici bir tutumla nispeten az sayıda yeni kelime almaktaydım. İşte bu yüzden benim Türkçem bugünün genç nesillerine oldukça eski moda görünecektir. Varsın öyle olsun diyorum, çünkü bence eğitim görmüş bir in-

[13] Der türkeitürkische Wortschatz. *Archivum Ottomanicum* 14, 1995/96: 5-37

[14] Methusalem, Methusalch ya da Methuşaleh diye de anılan, Nuh Peygamber'in büyükbabası, 969 yıl yaşadığı rivayet edilir.

sanın hele bu kişi bir dilci ise, kendi ana dilinin bugünü ve geçmişi için ilgi duymaktaysa, büyükbabasının dilini anlayabilmesi doğaldır. Özel bir problem dilbilim ve gramer alanlarının bilimsel terminolojisinde karşıma çıktı. Başlangıçta bazı meslektaşların kullandığı Türkçe terimleri kullanmayı denedim. Fakat sonra bundan vazgeçip bana nerede hangi terim en uygun görünüyorsa onu kullanmaya başladım. Günün birinde, kitap yayınlanmadan önce benim geçici olarak derleyip çatıştırdığım terminolojide birlik ve düzen sağlayacak bir meslektaş bulabilmek ümidindeyim. Şimdilik genel olarak anlaşıldığını sandığım– Arapça terminolojiyi kullanmaktayım, örn. kelime sınıfları için (*isim, sıfat, fiil* vb.) fakat daha az bilinen bazı terimler (örn. *haber* 'predikat', *müşareket*), birkaç yeni kelime (örn. *tekil, çoğul*), Türkçe fonetik imla ile yazılmış Fransızca terimler (*partisip, aküzatif* gibi), orijinal imla ile Fransızca terimler (örn. *calque (ödünçleme çeviri), gémination, réduplication*), bazıları Latincedir (*participium passivum*). Pek nadir olarak Almanca ve İngilizce terimler de kullandım (belki birkaç kere *Volksetymologie (halk etimolojisi), Hiatustilger (koruyucu ünsüz), backformation (yanlış ayırma)* veya *ezim ezim ezilmek* yapısındaki mastarlar için kendi bulduğum *predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma)*. Lütfen bu terminolojiyi son biçimini almış olarak görmeyin.

Amaç ve sınırlar: Bu eserde tanıtılacak olan söz varlığı, yazılı kaynakların tespitine imkan verdiği ölçüde Türkiye Türkçesinin temel söz varlığıdır. Söz konusu kaynaklar ister yeni, ister eski olsun; ister yüksek seviyenin dilinden, ister bir kırsal kesim lehçesinden olsun; kelimeler, ister başka dillerden Türkçeye alıntı olsun, isterse Türkçenin kendi malı olsun fark etmez. Sadece etimolojilerinin belirlenmesi güç olan neolojizmler istisna oluşturur, ben kendimi bunların etimolojik çözümlenmesi için kompetan görmediğim için bunlarla uğraşmayı başkalarına bırakıyorum. (Ancak burada da, eğer etimolojik arka plan aydınlıksa, istisnalara yer verildi, örn.

> **altıgen** (hendese) 'altı köşeli şekil' < ***altı*** ve ***-gen***, krş. ***üçgen***, ***dörtgen*** bu neolojizmin ilhamı ***tetragon, pentagon, heksagon*** gibi terimlerden gelmişe benziyor (bunu belki de ***-gen*** hecesinin ünlü ve ünsüz uyumuna uğramaması teyit ediyor): rakamlara ilave edilen bu ***-gon*** eki EYun. ***γωνι'α*** (gōnia) 'zaviye' kelimesinden geliyor. ※ ***Küçük altıgenler halinde kesilmiş camlardan...*** (A. Altan 1985 s. 107).

"Temel söz varlığı" demekle aynı zamanda bir kelimenin pek tabii türemeleriyle, örneğin *göz*'den *gözlü, gözlük, gözsüz* gibi türemelerle burada uğraşamayacağımızın altını çizmiş oluyorum. Ancak herhangi bir kelime için özel sebepler (örn. fonksiyonel veya semantik türde sebepler) varsa, bunlarla da uğraşmaktayız. Eserin yayınlanması mümkün olmayan bir heyula haline gelmemesi için kelimelerin fonetik variyantları verirken de mecburen son derecede çekingen ve tutumlu davranmak zorunda kaldık. Aynı tutumluluğu kelime anlamlarının tanımlarında da göstermek zorundaydık. Bir başka tek dilli sözlüğün (TDK Türkçe sözlük) *ayı* kelimesinin tanımı için üç satıra ihtiyaç duyuyorsa: *"Memelilerin otobur takımından, beş parmaklı, tabanlarına basarak yürüyen, yurdumuzda boz türü bulunan, iri gövdeli hayvan"*, biz bir tanım vermek yerine "maruf hayvan" demekle yetindik. Bu gibi vazgeçmelerle eserimizin yayınının çıkmaz ayın son çarşambasına kalmasını önlemeye çalıştık.

Sözlüğe alınması gerekli görülen tabii türetmelere örnekler:

> EOsm. **ayakla-** 'ayağa kaldırmak, ayak altına almak' TS 305-306 < ***ayak*** I + isimden fiil yapan ***-la-/le-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡. ※

Beni ayaḳladı ġuṣṣa, ayaḳda ḳaldum ey sāḳī, / Yine ayaḳlanurdum ger ṣunayduŋ destüme ayaḳ. (Ẕātī 1970 [16. yy'ın ilk yarısı] II, 165). ***ayaklan–*** 'ayağa kalkmak' TS 306: ※ ***Bir telaştır alıyor yolcuları. Onlarla beraber ben de ayaklanıyorum.*** (A. Ümit t.y. [1990?] s. 34). 'dikilmek': ※ ***Ürperdim, tüylerim dikine ayaklandı.*** (B. Günel 1984 s. 117). Mecazî manada: ※ ***Merdüm u maḫdūm düşkünlerinüŋ ayaḳlanması müyesser ola.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 188). ※ ***... sokaktaki toz toprak, birden bire, ayaklanıp dönenmeye başlamıştı ortalıkta.*** (A. Özyalçıner 1957 s. 63). 'isyan etmek; isyan çıkarmak' ※※. ***ayaklandur–*** 'ayağa kalkmasına yardım etmek' TS 306: ※ ***... düşkünleri ayaḳlandurmaḳ ve maẓlūmları ẓālim elinden ḳurtarmaḳ ...*** ('Ālī 1979 [1581] I, 128).

Özel bir anlam gelişmesi de bazan bir maddenin sözlüğe alınması için yeterince enteresan olabilir. Bunun için bir örnek:

EOsm. **buçuk** II 'yarım akçe kıymetinde eski bir küçük Osmanlı sikkesi' < ***buçuk*** I. Fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-(ı)k*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Yine geldi bir āḫriyān, ḳomaz alur buçuġı, | Vāy bu kāfir, be müselmān, ḳomaz alur buçuġı.*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 478). ※ ***Hoca da'vā ėdicek ḳadı ayıtmış: "Sille buçuġadur. Var, buçuġın getüriver!" dėmiş***. (P.N. Boratav 1995 s. 106). ***buçukçu*** 'Padişah alayla camiye çıktığı sırada fukaraya sadaka dağıtan adam' M. Sertoğlu 1958 s. 51. Onyıl

Deyimler: Yukarıda sözünü ettiğim vazgeçişlerden daha çok onyıllar boyunca inceden inceye topladığım deyimler malzemesinden vazgeçmek zorunda kalışım bana acı verdi. Ne var ki bu vazgeçiş kaçınılmazdı. Çünkü aksi takdirde kitabın hacmi beklenenin üç katına çıkacaktı. Bu yüzden şöyle bir kural koymak zorunda kaldım: Deyimlerden sadece ilgili maddenin karakterini büyük ölçüde değiştirenler sözlüğe alınacaktı. Bu kural yüzünden tasviri deyimler, benzetmeler ve buna benzer çok şey dışarıda kaldı; buna karşılık bir yardımcı fiille bağlanarak fiil karakteri kazanan isim kavramları veya başka bir isimle bağlaçsız olarak yanyana gelip bir deyim oluşturan isimler sözlüğe alındı. Bütün kurallar gibi bu kuralın da istisnasına yer verildi. Özellikle çok kullanılan el kitaplarında bir deyim eksikse, o deyimin alınmasından kaçınılmadı. Burada koyduğum kuralların da pratik kurallardan başka bir manası olmadığının farkındayım.

Deyimler bakımından zenginleşmiş bir kelimenin frazeolojiyi ön plana çıkarmaksızın temel kelimenin anlam nüansları üzerinde yoğunlaşılarak nasıl sözlük maddesi haline getirileceğine bir örnek:

baş I b.m. (vücudun en üst kısmı) < ETk. ***baş*** a.m. ※ ***Bana varsaydın, seni başım üstünde taşırdım.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 264). ※ ***Pek güler yüzle ve mültefit bir tavırla baş kesip selâmladım.*** (S.M. Alus 1944 s. 58). (Argo) ***baş*** 'erkeklik organının en uç kısmı' H. Aktunç 1990 s. 51. ***başından aş–*** 'işi çok fazla olmak': ※ ***Zecr–ise ḥadden aşdı gözüm yaşı başdan*** (Mihrī͜ Hātūn 1967 s. 124). Binilen hayvan için: ***başı boş*** 'dizginsiz, serbest': ※ ***Eşeği başı boş salıverdiler.*** (S. Kocagöz 1954 s. 16) Mecazî manada: ※ ***Başıboş giden toslayıverir duvara.*** (Füruzan 1972k s. 250). ***dikbaşlı*** 'dizgin işaretlerini dinlemeyen, inatçı': ※ ***Gel, baş ḳatılığın eyleme, sözüm işit!*** (Ferec 855/1451 v. 151a). ※ ***Dik başlı ḳaḥbe, yan ṣallayub gitme dikime!*** (Vāṣıf 'Oṣmān 1257

s. 50). ***başçı*** 'çiğ ya da pişmiş koyun vs. başı satan kimse': ※ ***Meger ol 'ayyārlaruŋ biri başcıyimiş.*** (Ferec 855/1451 v. 240a). AD. ***başıdışarı*** 'eviyle meşgul olmayan kimse; evli olup da hayat kadınlığı yapan kadın' DS 559: ※ ***Ehl-i 'işmetden olur gerçi şaḳınmaḳ gibi kār | Başları ṭaşra olanlarda bu ḥālet yoḳdur.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 230). ***başını dinle-*** 'yalnız kalarak dinlenmek': ※ ***İş olmadığı geceler evden çıkmaz, Yenikapı kıyılarına bakan üst kat odasında başını dinlerdi.*** (B. Arpad 1960 s. 30). ***başına kak-*** 'yapılan bir iyiliği yüzüne vurarak birini incitmek' ※ ***Müdde'ī ṭa'n ėdüben başuma ḳahar 'ışḳuŋı | Sınuġa vācib degüldür bunca atmaḳ daşlar.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 171). ***baş kes-*** 'başını indirmek, eğilmek' (krş. ***boyun kes-***): ※ ***Ḥācı Ḳadīr, elini göğsüne başdırub baş keserek ağayı selāmladıḳdan şoŋra ...*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 283). ***baş koy-*** 'can feda etmeye razı olmak': ※ ***Bayan Halimi ... ezilen kadınların savaşına gerçekten baş koymuş birisi.*** (T. Uyar 1985 s. 63–64). EOsm. ***baş ko-*** 'birisinin önünde alnı yere değdirmek' TS 444: ※ ***Çün taht öŋine geldi, baş ḳodı, yėr öpdi.*** (Ferec 855/1451 v. 4a). Bu tabirin hususiyeti, iki elemanın arasına başka bir sentaktik eleman girerse ***baş*** kelimesi yine de accussativum eki almaz: ※ ***Andan baş ölüm yastuğına ḳodı.*** (Ferec 855/1451 v. 52a). EOsm. ***baş koş-*** 'fikir birliği yapmak, uymak' TS 445–446: ※ ***Gėrü dön, mülevveşe baş ḳoşub mülevveş olma!*** (Ferec 855/1451 v. 133b). ***baş üstüne***! 'peki! memnuniyetle!' < Ar. ***'alā r-ra'-si wa-l-'ayni*** '(j'obéis) au signe de tête et au clignement d'oeil' (M.É. Galtier 1904 s. 1–2). Krş. Fa. ***ba-sar u çaşm***. ※ ***Başum üstine ne kim buyurursen | Sözüŋden çıḳmayam ger öldürürsin.*** (Ḥarāmī 1972 no. 326). EOsm. ***baş ur-*** '***baş ko-*** gibi' TS 455. Bugün mecazî manada ***baş vur-*** 'müracaat etmek': ※ ***Rakı ve yemek sofraları için Tokatlıyana baş vurulmuş, servis yapacak garsonların apiko ve pire gibi olmaları şart koşulmuştu.*** (S.M. Alus 1934 s. 306). Başka manalar: ※ ***Gemi baş vurmağa başladı; ufuk kara kara bulutlu, iş azacağa benziyor.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Şubat 1944). ※ ***Baba efendi, nasıl, balık baş vuruyor mu?*** (M.Z. Pakalın 1946 s. 80).

baş II b.m. (hayvanların vücudunun en ön kısmı; başkalarının önünde olan) < ***baş*** I a.m. ※ ***Baştaki otelin içi, balkonu, bahçesi hıncahınç.*** (S.M. Alus 1944 s. 156). 'üst derece': ※ Ömer Hoca, ***başa güreşip de birinci gelene boynuzları kordelâlarla süslü bir tosun hediye etti.*** (Reşat Enis 1944 s. 124). ※ ***Bu çizgileri çeken adam çöpçübaşından korkar mıydı?*** (T. Yücel 1954 s. 79). Başa geçerek sıfat da olabilir (krş. ***ser***, ms. ***ser-asker, ser hademe, sertabip***): ※ ***Nöbetçi Başasistan, Fahrettin Kerim ekolünden, her fırsatta zemine zamanâ uygun divan edebiyatı mısraları düşürmeye meraklı, edebiyat sever bir doktordu.*** (H. Taner 1954 s. 25). ***-başı*** kelimesiyle biten rütbe adlarının çoğunda possessivum (iyelik, mülkiyet) eki olan ***-ı*** fonksiyonunu kaybetmiş ve kelimenin bir parçası olmuştur: ※ ***Odabaşıya Rumyozun yazıhanesini sordum.*** (S.M. Alus 1944 s. 89). Aynı şey ***-başı*** kelimesiyle teşkil edilen mürekkep zaman zarflarında da görülür, ms.: ※ ***Haftabaşıları*** çıkmamak için kendini bekâr kaydettirmişti. (R.C. Ulunay 1941 s. 15). Krş. ***aybaşı***. Başka manadaki terkiplerde, mesela yer adlarında, böyle şey olmuyor: ※ ***Meselâ Kalpakçılarbaşından geçiyorum ...*** (S.M. Alus 1944 s. 17). ***(bir şey) başında*** 'önünde': ※ ***Ertesi günü sabahı herkes işi başındaydı.*** (F. Baysal 1944 s. 60). 'bir şeyin en ucu, ms. bir okun ya da başka silâhın başı gibi': ※ ***İki baş kenardaki direklere bağlanan iplere baş, öndekilere de öksüz tesmiye edilir.*** (K. Güngör 1941 s.

46–49). ※ ***Alt baş komşunuz var ya?*** (Nâzım Hikmet 1965i s. 50). 'başlama yeri, başlangıç': ※ ***Sokak başında faytondan inmişler, bir az yürüdükten sonra bir kapıyı çalmışlardı.*** (T. Deliorman 1943 s. 111). ※ ***Mevsim başında anlaşma yaptınız bizlen.*** (Füruzan 1972k s. 182). ***baştan*** 'yeni baştan' (aynı İtalya'da konserlerde ***da capo!*** [yâni ***başdan,*** ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu) için b. açmazdan ⊡] diye bağırıldığı gibi): ※ ***Beni görünce Hâkî: "Baştan, baştan!" deye bağırdı. Zinet oyununu bıraktı. "Ben utanırım," dedi***. (M.Ş. Esendal 1934 s. 234). ***(birisi veya bir şey ile) baş et–*** 'gücü yetmek, yapmak istediğini yaptırabilecek güçte olmak': ※ ***Eskiden çocuklar bu geniş, güzel bahçeden çıkmazlardı. Hiç bir bahçıvan onlarla başedememişti.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 318). Krş. ***başar–***.

baş III 'adet' < ***baş*** I. (hayvan yetiştirme ekonomisinde) 'ehli hayvanların sayısını söylerken kullanılır'. Sayma vasıtası olarak kullanılan diğer kelimeler için b. ***aded*** ⊡. ※ ***Bu çiftliklerin her birinde ... koşu hayvanları, sağmalı ile bir kaç yüz baş hayvanı çıkarmış.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 25). EOsm. için aynı şey varittir: ※ ***Elli baş deve*** (Ferec 855/1451 v. 51a). ※ ***Yėdi baş kişiye ḥüküm ėtdi ki*** (Ferec 855/1451 v. 145b). Köy konuşma dilinde insanlara da kullanılır: ※ ***Evlerinde kendilerinden başka kimseler yoktu. İki baş horanta idiler.*** (N. Üstün 1970 s. 70). Kasapların terminolojisinde ***büyükbaş*** (ms. sığır, manda) ve ***küçükbaş*** hayvanlar (ms. keçi, koyun) tefrik edilir.

baş IV b.m. (vücudun vazgeçilmez kısmı olarak, hayat tecellisi) < ***baş*** I. ※ ***Başuŋı al ḳac!*** (Ferec 855/1451 v. 64a). ※‿***Halīfe başı-çün doğru söyle!*** (a.e. v. 213a). ※ ***Ḳılıc-ile‿hancer-ile od-ile saʿāliyke baş ḳayusın vėrdiler.*** (a.e. v. 226a). ※ ***Başuŋ ṣadaḳası, bunı ṣalıvėr gitsün!*** (a.e. v. 13b). ***baştan sav–*** '(bir tehlikeyi) kendinden uzaklaştırmak': ※ ***Hey gel, bu belāyı başdan ṣav!*** (Helākī 1982 s. 159). 'geçiştirmek': ※ ***"Gelir, gelir, sen meraklanma," diye söylendi kız baştan savarcasına.*** (Peride Celal 1978 s. 6).

Veri malzemesi: Sözlükte maddelerin büyük bir kısmında yer alan verilerle şu amaçlar güdülmüştür: 1) Bu veriler söz konusu kelimenin gerçekten var olduğuna kanıttır. 2) Verilerin kaynaklarının gösterilmesiyle okuyucuya, bunların hangi zamanda, hangi bölgede ve hangi kültürel ortamda kullanıldığı bilgisi aktarılmaktadır. 3) Veriler, kelimeyi bağlam içerisinde gösterdiği için kelime üzerine önceden söylenmiş olanları açıklar, gözle görünür hale getirir, hatta daha önce söylenenlerden çok daha fazlasını ifade eder. İşte bu yüzden veriler, çalışmamızın çok önemli bir aspektini oluşturur, her önemli açıklamamızı bir veya iki veri ile destekleyebilmek için büyük çaba harcadık. Çalışmamız, elbette çok yararlı bir eser olan Tarama Sözlüğü'nün yerini tutmayacak, olsa olsa bu sözlüğe eklemeler yapabilecektir. Bu yüzden söz konusu yayında yer verilmemiş veya pek az yer verilmiş kaynakları kullanmayı tercih ettik, örn. Ferec baʿde ş-şidde'nin 1451'de çekimlenmiş bir nüshasını, Mustafa Canpolat tarafından mükemmel bir dizinle yayınlanmış olan ʿÖmer bin Mezīd'in nazire antolojisini, Fḫrī'nin B. Flemming tarafından son derecede güzel yayınlanmış olan mesnevisini, Orta Osmanlıca için kendim yayınladığım için yakından tanıdığım Muṣṭafā ʿĀlī'nin eserlerini ve Tarama Sözlüğünün hazırlanışı sırasında çoğu Türk Dil Kurumu'nda taranmamış birçok eseri kullandım. 19. ve 20. yüzyıllar için hemen hemen sadece edebiyat metinleri kullanıldı.

Söz varlığı: Yukarıda değinildiği üzere üzerinde çalıştığımız eser –başlıca görevi bu olmasa da– şimdiye kadar tek dilli sözlüklere girmemiş kelimelerin

kayıt altına alınmasını da sağlayacaktır, eğer bu gibi kelimeler edebi eserlerde kullanılmış iseler, memleketin dilinde hak ettikleri yeri kazandıklarını ortaya koymuş olurlar. Bize ancak eksiklerle erişen eski dönem söz varlığı üzerine bilgimizi artırmak istememiz pek tabiidir, bunun gibi bugünkü dil üzerine bilgi edinmek de haklı bir arzudur. Bu hususta özellikle edebiyatın yeni bölgesel ve sosyal yerleşimlere açılımı dikkat çekmektedir, bu yerleşimlerle yüksek dilin sınır bölgeleri kapsam içine alınmış olmaktadır. Bu edebiyattan, özellikle her biri ayrı bir coğrafi bölgenin temsilcisi olan Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Fahri Erdinç, Mahmut Makal, Ümit Kaftancıoğlu'nun roman ve hikâyelerinden bol bol yararlanıldı. Bunların yanına "kulaktan dinleme" metinler katılır, bunlar sözlü edebiyat metinleridir, Anadolu diyalektlerinin araştırmacısı Ahmet Caferoğlu ve ondan sonra gelen ve teknik donanımları daha iyi olan araştırmacılar tarafından derlenmiş dialekt metinleri ki bunlardan bazıları Balkanlar'a, eski Rumeli'ye kadar uzanır. Bu kaynaklardan elde edilen söz varlığı malzemesindeki veriler, Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmış olan değerli ve mutlaka gerekli Derleme Sözlüğü için önemli eklemelerdir. DS'nde bulunmayan bölgesel diyalekt kelimeleri:

AD. **çıkak** 'su ve gübreyi ahırdan akıtmak için oluk' (?) < çık– + fiilden yer ismi yapan ***-ak*** eki, b. ***akak*** ⊡. ※ ***Yaş çamlardan çıkak yaptı.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 132).

AD. **çıkık** II 'netameli' (?) < çıkık I; normallikten çıkmış (?). ※ ***A̱hali sülah atmak lstemlş;ˬhoca aman atman, bu herif çıḳıḳ çıḳdı, çarpılüsuz, demlş.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 76).

AD. **dulku-** 'ıslanmak' **<** ??: ※ ***Ayağı çukurun içine geldi. Donu filān ıslandı adamakıllı. "Dulkudu her yanım, nere gideyim?" dedi kendlne.*** (F. Baykurt 1971t s. 144).

AD. **dulkut-** 'ıslatmak' **<** ***dulku-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) hâli. ※ ***Kolundan tutup kaldırdı. Eliyle eteğini yokladı. "Ohhooo! Duöz mlkutmuş!" dedl.*** (F. Baykurt 1971t s. 28).

AD. **düzen** IV 'düz damlı köy evi' < ***düzen*** I. ※ ***Memlekette usta diye geçinenler, değll konak yapmak, düzen yapmaktan âciz kimselerdl.*** (M. Hacıhasanoğlu 1954b s. 111).

Etimolojiler: Her ne kadar etimolojiler, yani benim 1940'lı ve 1950'li yıllarda (bir kısmı daha da sonra) yayınlanmış etimoloji yazılarımın yeni baskısını yapmak bütün bu girişimin asıl sebebi idi ise de çalışmanın bu kısmının önemi, başka aspektler lehine gerilemiştir. Tek tek maddelerin etimolojik arka planını belirlemekten vazgeçilmiş değildir. Fakat verilen bilgiler çoğu zaman kelime üzerine en son nerede durulmuş olduğunu ve hangi sonuca varıldığını gösteren bir nottan ibarettir. Fonetik ve semantik- değişimlerin, kronolojinin ve coğrafi yayılımın göz önünde tutulduğu gerçek bir etimolojik araştırma en fazla ima yoluyla mümkün olabilmiştir. Pratikte üç değişik durum ayırt edilebilir: 1) Türkçenin mirası olan kelimeler: kökeninin ne olduğu araştırılmadan veya alıntı olup olmadığı sorusu üzerinde durulmadan yeni literatüre (Doerfer, Sevortyan, Räsänen, Clauson, Erdal) gönderme yapılmıştır. Eğer kelime Eski Türkçede bulunmuyorsa, belki yeni Türk dillerindeki yayılımını göz önünde tutarak yine bu gruba sokmayı deniyoruz. 2) Türkiye Türkçesi içerisinde dil tarihi: Türkçenin mirası olan kelimelerin Türkiye Türkçesi alanındaki kaderlerine gelince, en önemli belirtileri aydınlatmayı denemekteyiz (Eski Osmanlıcadan Orta Osmanlıcaya ve Orta Osmanlıcadan günümüzün diline biçim ve anlam değişimi). Bu çalışmanın şematize edilmiş

terminolojisinde "Eski Osmanlıca" ses bakımından henüz çok farklı olan ve 16. yüzyıldan itibaren kaybolup giden Türkçe mirası kelimeler anlamına kullanılmıştır. Buna karşılık "Osmanlıca" ilk olarak dilin yabancı, yani Arapça ve Farsça olan ve bugün canlı olmayan kısmını ifade etmek için kullanıldı. İkinci olarak da "Osmanlıca" tarihî ve kendi dönemine bağlı kurumları ve aletleri ifade eden kelimeler için kullanılmıştır, bugün bunlar yalnızca tarihçiler tarafından hatırlanmaktadır, örn.:

Osm. **arda I** 'uzun el değneği; nişan için dikilen değnek' (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1306 s. 18) < ?? ***ardalu*** 'eli değneklü çavuş' (aynı yerde). Kelime daha eski bir tarihî devri aksettirdiği hâlde daha eski kaynaklarda bulunamadı.

devşirme 'toplanılmış (acemi–oğlanları ve yeniçeriler hakkında)' < ***devşir-*** + fiilden participium passivum manasında sıfat yapan ***-me*** eki, b. ***aşılama*** ⊡. ※ ***Devşirme** '**acemī oğlanı ve sā'ir ocaḳlaruŋ͜ huddāmı ... bī-edeb oldı.*** (Selānikī 1989 [1599] I, 482).

Alıntılar: Alıntı malzemesinde kendi araştırmalarımızın ve başkalarının araştırmalarının sonuçlarını kısaca göstermeye çalıştık. Bunu yaparken henüz başka yerde yayınlanmamış bazı maddeler de eklendi, ancak sistematik olarak bu alandaki her yeni yayını arayıp bulmaya çalışmadık. Bazan modern "yabancı kelimeler"in eskiye uzanan etimolojik ön tarihleri aslında gerekli olmadığı halde Türk okuyucusunun yararına olsun diye bu konulara yer veren el kitaplarından aktarılıp konuldu.

agnostik 'Tanrı hususunda bir şey bilmenin imkânsız olduğuna inanan (kimse)' < Fr. ***agnostique*** veya İng. ***agnostic*** a.m. [EYun. ***a-*** 'olmayan' ve /***gno***/ 'bilmek' kökünden bir sıfat]. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡ ve sıfat yapmaya yarayan Fr. ***-ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***"Hangi dindensiniz?" "Agnostikim."*** (V. Günyol 1992 s. 25).

Sözlük parağraflarının yapısı: En başta maddenin Türkiye Türkçesi içinde hangi alana girdiğine ya kısaltmalarla EOsm., Osm., AD., RD veya ayraç içerisindeki kelimelerle (Argo) (Halk dili)(Konuşma dili) vb. işaret olunur. Böyle bir işaret bulunmaması kelimenin bugünkü standard Türkiye Türkçesine ait olduğunu gösterir. Bundan sonra alfabetik sıraya dizilmiş olan madde gelir. Maddenin yanında ayraç içerisinde varyantlar bulunur, bunlar en eski biçimden en yeni biçime doğru sıralanmıştır. Kelimelerin yazılışında bugünkü Türkiye Türkçesinin imlâsına uyulmuştur. (Mümkün olduğunca özel işaret kullanılmamıştır.) Bundan sonra gelenler: esas anlam, kaynaklar (özellikle DS ve TD, bu sıraya sadık kalınarak), bundan sonra etimoloji, 1-2 veri. İkincil anlamlar, zikr etmeye değer kelime bileşimleri ve türetmeler parağrafın sonunu oluşturur.

bıçak b.m. (kesme aleti) < ETk. ***bıçaḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 293–294 [***bıç-*** 'kesmek' + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***-aḳ*** eki, b. ***apuldak*** ⊡]. ※ ***Almayı soydum, bıcaḳ uciyle sunuvėrdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 44a). ***bıçakla-*** 'bıçakla öldürmek' (isim/sıfat'tan fiil yapan ***-la-/-le-*** genişlemesi için b. ***acabla-*** İ⊡): ※ ***Rāzuŋı baŋa dė ve illā ben gendözümi bıçaḳlaram.*** (Ferec 855/1451 v. 144a).

İstatistik: Çalışma bir sözlük biçiminde sunulmaktadır. Türk alfabesinin ilk beş harfi az çok bitirilmiş durumdadır. Bilgisayar bu konuda daha kesin bilgiler verebilmekte:

	Yazılan sayfa	İşlenen madde
A harfi	237	3011
B harfi	277	3861
C ve Ç harfleri	225	2639
D harfi	226	2185

Buna göre 965 sayfa yazılmış ve 11696 madde işlenmiştir (okuma yanlışlarından ileri gelen yanılma payı olabilir). Bunun üzerine arasında göndermeler ve toplu bakış maddeleri ve (şu sırada 66 sayfa tutan) bibliyografya, kısaltmalar dizini ve belki maddeler arasında bulunan Türkiye Türkçesi söz varlığına dahil olmayan maddeler dizini gelecektir. Bunlar, belki üç yıllık çalışmanın ürünü olarak çok görünmeyebilir. Benim için ise bu sayılar kesinlikle E harfi ile ilk cildin sona ermesi gerektiğini açıkça ifade ediyor.

Burada A, B, C, Ç ve D harflerinden (şu andaki halleriyle) örnek sayfalar vereceğiz. Bunlar sözlüğün görünümü üzerine genel bir bakışa ve belki de sözlüğe yönelik taleplerin daha da artırılmasına fırsat verecektir.

A harfinden herhangi bir sayfa

AD. **alemIda** 'iplik çilelerini çözgü kalemlerine sarmaya yarayan çark, çıkrık' K. Emiroğlu 1989 s. 37 < Yun. ***αλεμι'δα*** (alemida) a.m. A. Tietze 1955 no. 14.

aleminas, b. ***alâmeleInnas***.

AD. **alemIt** 'iplik çilelerini çözgü kalemlerine sarmaya yarayan çark, dolap' DS 211 < Yun. ***ανεμι'δι*** (anemíḏi) a.m. A. Tietze 1955 no. 15.

Osm. **âlemmedâr** 'âlemin merkezi' < Fa. ***'ālam-madār*** a.m. [***'ālam*** 'âlem' ve ***madār*** 'merkez, mihver', Ar. ***/dwr/*** 'dönmek' kökünden]. ※ ***Pādişah-ı 'ālem-medār***. ('Ālī 1979 [1581] I, 187).

Osm. **âlemnüma** 'dünyayı gösteren' < Fa. ***'ālam-numā*** a.m.; güya Büyük İskender'in, İskenderiye'de bina ettirdiği deniz fenerinin tepesine koydurduğu "bütün dünyayı gösteren" ayna. ※ ***Muṣḥaf-ı ḥüsn ü cemāl içInde ol ma'şūḳanuŋ | Ṣūreti āyIne-i 'ālem-nümādur söylenür.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 238).

⊡ Fa.dan alınmış kelimeler arasında ***-nüma*** ekiyle bitenler var. Bu ek, Fa.da 'gösteren' manasına gelen ***numūdan*** fiilinin bir unsurudur. A–B ve C–E ciltlerinde teşekkülü böyle olan kelimeler şunlardır: âlemnüma, cihannüma, engüştnüma. Halk dilinde yalnız ***kıblenüma*** kelimesi kullanılmıştır.

Osm. **âlempenah** 'âlemin melcei olan (pâdişah)' < Fa. ***'ālam-panāh*** a.m. [***'ālam*** 'âlem' ve ***panāh*** 'melce']. ※※.

âlemşümul 'bütün dünyayı içine alan' < Fa. örneklere göre ***âlem*** I ve ***şümûl*** 'kapsama' kelimelerinden ibaret takriben 1900'de ortaya çıkmış yeni bir terkip; krş. ***cihanşümul***.

âlemtab ‘dünyayı ısıtan; dünyayı aydınlatan’ < Fa. ***‘ālam-tāb*** a.m. ※ ***Eşi-güŋden def‘ ḳıl aġyārı kim lāyıḳ degül | Mihr-i ‘ālem-tābile ola ḳarīn͜ huffāşlar.*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 173).

AD. **alençik** ‘çardak’ DS 178–179 < ***alaçık***. ※ ***Kıymet’le Dirmit bağrışanları dağda bırakıp, bağ yolunda alençik yapmaya gittiler.*** (L. Tekin 1984 s. 19).

alenen ‘uluorta, herkesin içinde’ < Ar. ***‘alanan*** a.m. [***‘alan*** kelimesinin zarf hâli, Ar. accusativus eki ***-an***’ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡]. ※ ***Bu, benim hikâyesini anlatacağım İznikli leylek, namaz kılan soydan değildi. Çünkü Ramazan günü alenen solucan yiyordu.*** (H. Taner 1954 s. 45).

(Argo) **alengilli/alengirli** ‘fiyakalı, kibar’ < ***alangle*** (?). ※ ***Duvarlarda, çenelerinin altından zincirler sarkan bir sürü alengilli saat var.*** (F. Erdinç 1948fes s. 7). ※ ***O kıyıda İstanbul’un en güzel köşkleri: dışları mermerli, yağlıboyalı, süslü tuğlalı, işli oymalı: içleri alengirli.*** (A. Nesin 1969 s. 55). ※ ***Balıkçı yakalı, kalın, alengirli örgülü, doğal beyaz bir kazak, kahverengi kadife pantalon vardı üstünde***. (P. Kür 1983 s. 184). ‘fazla kibar ve o yüzden herkesin hoşuna gitmeyebilen’: ※ ***Kereviz ve bamya allengirli sebzelerdir, herkes sevmez. En iyisi bifteğin yanına patates kızartmak.*** (T. Uyar 1985 s. 113). ※ ***Öyle hangi çatalı kullanacağımı bilemediğim sofralara oturmam ... yok ben gelemem öyle alengirli numaralara!*** (P. Kür 1987 s. 72).

⊡ ***/ r /*** sesi zayıf bir ünsüz olduğu için ağızlarda ünlüden sonra çok defa düşer (krş. ***arslan / aslan*** ⊡) ve bu fenomenin aksi olan hypercorrection ünlüden sonra inorganik (asli olmayan, sonradan türeme) bir ***/ r /*** sesinin türemesine sebebiyet verebilir. A–B ve C–E ciltlerinde bahsedilen böyle inorganik (asli olmayan, sonradan türeme) ***/ r /*** ihtiva eden kelimeler şunlardır: ***alengirli, arkula, cirşane, çamaşır, cırtlambuk / çitlembik, çirnik (?), çortke, çot / / çöt / çört, darbuka, dardağan, düğürcük***.

alenî ‘gizli olmayan, herkese ilân edilen’ < Ar. ***‘alanī*** a.m. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***-î*** için b. ***adalî*** ⊡. ※ ***“Alenî tahriktir bunun adı”, diyor Hakkı Bey o berbat sesiyle, “Adamlar bizi resmen garp sermayesinin kuklası görüyorlar.”*** (A. Yurdakul 1989 s. 243).

aleniyet, b. ***alaniyet***.

alerji (tıp terimlerinden) ‘aşırı hassasiyet’ < Fr. ***allergie*** < Alm. ***Allergie*** a.m. [EYun. ***all*** ‘başka’ ve ***ergon*** ‘eser, iş, mahsul’]. Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Zaman zaman yüzünü basan kızartılar için (doktor) alerji deyip geçmiş.*** (Peride Celal 1991 s. 553).

B harfinden bir sayfa

böyle II (zarf) ‘bu yolda, bu tarzda’ < ***böyle.*** ※ ***Erenleri sevmedüginden böyle ėderidi.*** (Ferec 855/1451 v. 199a). Soru cümlesinin sonunda şaşkınlık veya endişe bildiren bir nida gibi kullanılır: ※ ***A, ne bu böyle? Bu tazeye acımıyor musun sen?*** (S.M. Alus 1944 s. 179).

böyle III (zamir), yalnız ***böyleler*** çoğulunda (tekil için b. ***böylesi***). ※ ***Her memleketde göbekleri ‘anāneye bağlı zavāllılar vardır: bunlar māżī ile ‘alāḳaları ḳaṭ‘ edilince yaşamazlar. 1840 Buḥrānı böylelerin sebeb-i inḳırāżı oldu.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 191–192).

böyle böyle 'bu şekilde' < ***böyle*** II. ※ ***Böyle böyle bir iki sene içinde ihtiyar dayının plânı tamamile tatbik edilmiş oldu.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 19). (tafsilatsız anlatışta) 'falan filan' (krş. ***bu*** I maddesinde ***budur budur***): ※ ***Gidelim heriflere, diyelim böyle böyle, anlatalım vaziyetimizi!*** (Orhan Kemal 1949b s. 121). ※ ***'Abdullāh-ı tācir gendü oğlı Şābüra nāme yazmış, böyle böyle dėmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 122a). Bu gibi cümleler tehdit ifade edebilir: ※ ***Hemīn dem buyurayım sizi böyle böyle ėtsünler!*** (Ferec 855/1451 v. 68b).

AD. **böylecek** 'böylece' < ***böyle*** II + ***-cek*** aequativus–zarf–küçültme eki**,** b. ***ancak*** ⊡. ※ ***Çarşaf böylecek yere yakın, e mi?*** (S. Kilimci 1949 s. 63).

böylecene 'böylece' < böyle II + iki küçültme ekinden (***-ce*** + ***-gine***) ibaret olan ***-cene*** ek grubu, b. ***acarcana*** ⊡. ※ ***Kafkasya'nın dik, yol vermez dağlarında üç ay mı dolaşmışlar, yoksa beş ay mı dolaşmışlar böylecene?*** (N. Eruz 1969 s. 47).

böyleme (sıfat) 'böylesi (II)' TS 670 < ***böyle*** + /***me***/ [ETk. ***yme*** 'dahi' ?], krş. ***nİceme***. Kelime tek bir ve biraz müphem bir mehaza dayandığı için sakıncalıdır.

böylesi I (zamir) 'bunun gibi biri; buna benzeyen şey' < ***böyle*** I. ※ ***Hiç bir yerde başıma böylesi gelmemişti, ne diyeceğimi şaşırdım doğrusu.*** (K. Bilbaşar 1943i s. 16). Bu zamirin çoğulu ya ***böyleler*** (b. ***böyle*** III), yahut ***böylelerİ*** veya ***böylesiler*** olabilir: ※ ***Beybaba böylelerinden de değildir.*** (S.M. Alus 1944 s. 11). ※ ***Alamanya da bayılıyordu böylesİlere! Kızıl götlü maymun! Şuna bak hele, ana ata demeyip gidecekmiş öyle mi?*** (B. Günel 1991 s. 171).

böylesi II (sıfat) 'bunun gibi, bu derecede' < ***böylesi*** I. ※ ***O korkak, çekingen, babasıyla konuşurken bile kekeleyen kızdan kim bekleyebilirdi böylesi bir ataklığı?*** (P. Kür 1987 s. 98). ※ ***O zaman da böylesi geceler yaşanırdı.*** (Osman Şahin 1994 s. 34).

böylesine (zarf) 'bu derecede, aşırı bir biçimde' < ***böylesi*** I + zarf işareti olan dativus hâli eki. Bu tür dativuslu zarflar için b. ***abes yere*** ⊡. ※ ***Dalgakıranın ucundaki fener bütün koyu, bütün sahili güzelleştiriyordu. Feneri kaldırsan ne koy, ne de bu sahil böylesine güzel olmayacaktı.*** (A. Hünalp 1962 s. 38).

böyü-/büyü- 'irileşmek; artmak' DS 774 < ETk. ***beḏü-*** a.m. Clauson 1972 s. 299. ※ ***Söz meṯelidür ki ağızdan çıḳıcaḳ böyür/büyür, yėrine sığamaz olur.*** (Ferec 855/1451 v. 192a.). 'boyu artmak; yetişkin hâle gelmek'; ※ ***Ḳız ni'metī icinde böyidi/büyidi***. (Ferec 855/1451 v. 188b).

C harfinden bir sayfa

AD. **caban/cavan/cavana** 'kalın urgan' DS 837 < Erm. çevon a.m. U. Bläsing 1992 no. 51, < EErm. ç'uan/çopan a.m. R. Dankoff 1995 no. 597, krş. Gürc. ***capanİ*** E. Cherkesi 1950 s. 262, Kürt. çopan a.m.

AD. **Cabar** 'Çingene' DS 837 < Rom. ***Capárİ / Zapárİ*** 'göçebe Çingene, Çingenelerin en kabası' A.G. Paspati 1870 s. 22, 591 Paspati'ye göre kelimenin menşei Bulg. ***zaparyam*** 'ter dökmek ve pis kokmak' fiiliymiş.

Osm. **cabeca** 'yer yer' < Fa. ***cā-ba-cā*** a.m. (***cā***, ve ikinci cā'nın önünde ***ba-*** ön takısı, b. ***be*** I ⊡). ※ ***Gördüm, yol üstünde yükden nesne cā-***

becā damlamış. (Ferec 855/1451 v. 123b). ※ ***Ayağındaki pantalonda cābecā mürekkeb lekeleri vardı.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 160).

cabgın, b. ***çapgın***.

AD. **cabı** 'su yolcusu' THASDD 1630 < Ar. ***al-cābi*** a.m. [***cabā*** 'recueiller (dans un réservoir)' fiilinden, ***/cby/*** kökünden; krş. ***cabi***]. DS'de yoktur

cabın-, b. ***çapın-*** II.

Osm. **cabi** 'bir vakfın varidatını toplamakla vazifelenmiş kimse' < Ar. ***cābī*** 'vergi toplayan memur, tahsildar', Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. Krş. ***cabı***.

AD. **cabla-** 'uğraşmak, didinmek' DS 1073 < ETk. **çap** 'şak!' [ses taklidi kelimelerden, ms. kamçı sesi Clauson 1972 s. 393 + isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi]. ※ ***Ol yaŋa bu yaŋa cabladı, ayağın yėre ḳaḳdı, ḫ̮ahır duzaḳ yırtıldı, av ḳacdı.*** (Ferec 855/1451 v. 35b). Krş. ***çabala-***.

Osm. **cablus** 'dalkavuk, yaltakçı' < Fa. ***cāblüs*** a.m. ※ ***Ādemī bī-vefā olur; lābesi ve cāblüslığı eline nesne girince olur.*** (Ferec 855/1451 v. 151b).

AD. **cacık** I 'bazı yenen otlar' DS 839, R. Dankoff 1991 s. 20 < ?? ※ ***Cacık deyince şu iştah verici yoğurtlu salata gelmesin aklınıza! Cacık deyince burada karavuluk, mercimek, çıtlık gibi otlara derler. Kadınlar kızlar, bahar boyunca, akşamlara kadar dere bayır dolaşıp sele ve çantalar dolusu bu otları toplarlar. Tuzlanarak yufka ekmeğe sarılıp dürülerek yenir. Yahut kaynatılarak ver yansın edilir kaşıkla.*** (M. Makal 1950 s. 126). (Argo) cacıklık 'aptal, salak, enayi' F. Devellioğlu 1959 s. 73, H. Aktunç 1990 s. 62 (şeklen erkeklik uzvuna benzediğinden adı ağza alınmayıp ***salatalık*** dahi denen hıyar mı kastedilir?).

cacık II 'yoğurtlu, sarmısaklı hıyar veya otlarla yapılan salata' < ***cacık*** I. ※ ***Ooo öğle olmuş, haydi bakalım eve! Hanım ne yapmış, ne pişmiş, acaba yemeğin yanında cacık var mı***? (M. İzgü 1993 s. 21).

cacım/cecim/cicim (ikincisi bugünkü telaffuzu gösterir) 'ince dokunmuş renkli ve nakışlı kilim' DS. 873 < Fa. ***cācim/cācīm*** 'a fine bedding or carpet' F. Steingass 1930 s. 348 başka bir kayda göre 'İran'daki yürüklerin dokudukları ve kullandıkları alacalı uzun şeritler' H.E. Wolff 1966 s. 201–202. Fakat bu kelimenin asıl menşei belli değildir. Krş. Gürc. ***cecimi*** E. Cherkesi 1950 s. 274; Kürt. ***carcım*** a.m. I.A. Orbeli 1957 s. 454. ※ ***Kayığı bir kenara çektirdik. Biraz kahvaltılık ile bir cicim de getirmiştik; cicimi serdik, oturduk.*** (S.M. Alus 1933p s. 58). ※ ***Karısı, hayata dizilmiş küfelerin üstüne bir cecim örtüyordu.*** (F. Baykurt 1967k s. 40).

Osm. **caci**, yalnız ***caci keman*** 'en iyi cins yay' tabirinde, Meninski 1780 I, 299 < bugünkü Taşkent şehrinin ve bütün bölgesinin eski adı olan Çāç/***Cāc***'dan, isimden sıfat yapan ***-ī*** eki ilavesiyle teşkil edilmiş sıfat. ※ ***Mevlānā! İşbu gümiş taḫ̮tası gibi alında ve bu cācī kemān ḳaşlarda ve bu tīġ gibi burunda hīc noḳṣān varmıdur?*** (Ferec 855/1451 v. 15b).

AD. **cad/cadi/catt/cadu** 'mısır unu, mısır unundan ekmek' DS 840, 865, 1033 < Gürc. çadi/***mçadi*** a.m. s. Cikiya 1957 s. 212, V. Cangidze 1982 s. 47, G.A. Klimov 1964 s. 142–143 < Erm. ***cat'*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 443.

Ç harfinden birbirini takip eden iki sayfa

çipçirkin 'çok çirkin' < ***çirkin*** + reduplication (ikileme) + /***p***/ tezat ünsüzü, b. apak ⊡. ※ ***Cicim Ali! çipçirkin olmasaydın, yanımdaki sarı kızı sana alırdım.*** (Aka Gündüz 1930 s. 21).

AD. **çipik**, b. ***çlblk***.

çipil 'ağrılı ve kirpiksiz (göz)' < ?? Kelimeye yakın olan birkaç Erm. ve Gürc. kelime için b. U. Bläsing 1992 no. 23. ※ ***Zayıf, kupkuru, sıska bir kadın çipil gözlerine kuyruklu sürmeler çekmiş, kaşını rastıklamış, suratını gaz boyaması ile boyamıştı.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 22). 'kör gibi yanan (lamba)': ※ ***Karşı kıyıda ışıklar seyrekleşmişti. Kalan ışıklar da çipil çlpildl.*** (T. Yücel 1958 s. 108). 'loş, alaca karanlık': ※ ***Bir çipil akşamüstü.*** (S.F. Abasıyanık 1951h s. 50).

çipo/çipa/çıpa (gemici dili) 'gemi demirinin kollarına amut olan çubuk' L. Gürçay 1943 s. 108 < İt. ***ceppo*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 191. 'gemi demiri': ※ ***Tekneyi çözüp çlpayı aldım. Biraz açıldıktan sonra motorun ipini çektim.*** (F. Otyam 1957 s. 65). 'Bahriye sembolü olarak şematik gemi demiri resmi': ※ ***Kenarına ne güzel manzaralar çizilmiş halat arabasının! ... bir kuzu, bir çıpa, bir derede yıkanan ördekler***. (S.F. Abasıyanık 1952h s. 78).

çipura/çupra 'bir cins balık' < Yun. ***τσιπουρα*** (tsipúra) < EYun. ***'ιππουρος*** (híppouros) a.m. [***'ιππος*** (híppos) 'at' ve ***ουρα*** (ourá) 'kuyruk]' D.J. Georgacas 1978t s. 134 no. 146. ※ ***Söz verdim, balığa çıkıcam, koca koca çipura, kopes ... öğlene yeriz.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 99).

çlpurl/çıpra/clbre 'sıkılıp suyu alınan üzüm ve başka meyvelerin posası' DS 1184, 1234, Meninski 1680 I, 1577 < Yun. ***τσιπουρα*** (tsípura) (çoğul) a.m. A. Tietze 1955 no. 274; M. Vasmer'e göre kelime aslında bir Türk dilinden alınmıştır (b. N.P. Andriotis 1983 s. 382 ve daha mufassal BER 1971 I, 362). ※ ***Okka okka buğdayları getirip üzüm deye cibreye değişiyorsunuz.*** (F. Baykurt 1967k s. 49). Mecazî manada 'çok dövmek': ※ ***Aldılar komutanı aşağıya ve cibresini çıkarmağa başladılar. "Vurun!"*** (F. Erdinç 1955 s. 91). Krş. ***pestilini çıkar-***.

AD. **çir** I 'kaynamamış sütün kaymağı' DS 1234 < ?? (Fa. şīr 'süt' coğrafi sebepten düşünülemez). Belki bu kelimeden: çir gibi 'iyi çalışan, sağlam (silâh hakkında)' A. Püsküllüoğlu 1974 s. 28, Yaşar Kemal'in bir cümlesine dayanarak. ※ ***Adamı çir gibi yirler.*** (Orhan Kemal 1952m s. 122). Bütün bunlar kesin değildir.

AD. **çir** II/çiri 'meyve kurusu' DS 1234, 1235 < Ch. Tzitzilis 1987g no. 520'ye göre Yun. (Karadeniz diyal.) ***τζειριν*** (tzírin) a.m.'dan (A.A. Papadopoulos 1958 II, 387. Papadopoulos 'yabancı kelime' diyor, fakat Ch. Tzitzilis onun ***τζειρωνω*** (tzirónö) (< EYun. ***σειριοω***'dan (seirióö) geldiğini ve Yun. asıllı olduğunu muhtemel görüyor. Kelimenin yayılmış olması aslının tespitini güçleştiriyor: Erm. ç'ir M. Ohannessian 1925 s. 763, R. Dankoff 1995 no. 592, Gürc. çiri, E. Cherkesi 1950 s. 247. ※ ***Çağalanın çirl mi olur? Bergeler oluyu.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 96).

Osm. **çirâğ/çırak** 'lamba, kandil' TS 903–904 < Fa. ***çirāg*** a.m., krş. ***çerāğ***. ※ ***Çirāġ yandurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 111b). ※ ***Dökilürse altundan anda uvaḳ | Be-cidisteyeler ḍutuban çıraḳ.*** (Ferheng–nāme–i Sa'dī 1340/42 s. 55 no. 674).

çirahta, b. ***cırıkta***.

çirçe, b. ***çiçe***.

AD. **çirçitlem** 'ehemmiyetsiz, ufak tefek (?)' ***çitlim*** 'küçük üzüm salkımı' DS 1246 + reduplication (ikileme) + **/r/** tezat ünsüzü, b. apak ⊡, fakat çitlim/ çitlem diye bir sıfat bulamadık. ※ ***Köylük yerinde gomşuluk deye bir şey vardır. Çirçitlem bir şey olmayla hemen mahkemeye goşulmaz.*** (F. Baykurt 1961ı s. 124).

AD. **çirdek** 'toprak testi' DS 1234 < ?? ※ ***Evelden de çirdḛhler varmış. Bu ġız da yay o̤h atirkan gidir nenenin çirdegine degir. Nenenin çirdegini delir ġirir.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 374).

çireşne, b. ***çereşme***.

çiri, b. ***çir***.

AD. **çiriş** I 'dağ pırasası, Allium vineale' DS 1235, I. Hauenschild 1989 no. 61 veya Hauenschild'e göre 'Eremurus spectabilis', I. Hauenschild 1989 no. 469 < Erm. ***çreç*** a.m. ※ ***Dağlar çiriş kokar güzün.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 12). Az. Tk. Türkçesinde: ※ ***Yaz yānicā girmişdi ... Mārāvçā, Dağdagāzār, kākev, çiriş,‿hinçilovuz çı̯hmışdı.*** (Ġaçaġ Näbi 1961 s. 188). çiriş otu 'bir çiçeğin ismi, Asphodelus albus' DS 1236, I. Hauenschild 1989 no. 252: ※ ***Çamlıktan devedikenlerini, çiçeğe durmuş çirişleri yararak, kara incirlerin altından narlı koyağa indiler.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 91).

çiriş II 'öğütülmüş bir kökten yapılan bir nevi tutkal' < ***çiriş*** I. ※ ***Kese kağıdı deyip geçme. Dibini bolcana çirişledin mi, elli tanesi bir kilo.*** (F. Erdinç 1961 s. 194). Osm. ***çiriş geç–*** 'çamur sürmek (mecazî manada)' (?): ※ ***Çiriş geçme, dilā, ol yāra zinhār | Ṣaḳın, eyler başuŋa taḳyeŋi ḍar.*** (Yaḥyā Beg 1977 s. 264). ※ ***Ol güzel başmaḳcıya çiriş geçermiş seg raḳīb, | Vay, bozaydı ağzınuŋ ol yunmaduḳ güldānını!*** (Necātī Beg 1963 s. 509). ※ ***Her kim çiriş geçerse, başdan savar çün ol yār, | Var sen 'iṣābe gibi ḍur ḳarşusında dikil!*** (Helākī 1982 [16. yüzyıl] s. 134).

AD. **çirişsiki** 'bir otun ve çiçeğin adı' < ***çiriş*** I ve ***sik***. Çoğul: ***çirişsikleri***. ※ ***Mustafa orada, boyunu aşmış çirişsiki çiçeklerinin ortasında öyle dimdik durmuş kalmış, köpeklerin sevişmesine bakıyordu.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 161).

Osm. **çirk** I 'kir, pislik' < Fa. ***çirk*** a.m. ※ ***Ve yėmek çekildükde eşrāf–ı (?) ṣoḥbete birer çirk maḥraması vėrilmek ... ekābir–i rindānuŋ 'ulüvv–i himmeti 'alāmetidür.*** ('Ālī 1587 v. 134b). ※ ***Ḳalbini çirk–i ḥasedden ṣāf ėt!*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 268). AD. 'gübre; tütün zifiri; üzüm posası; küçük toz parçaları' DS 1236.

çirk II, b. ***çırk***.

(Argo) **çirkef** I 'iğrenç ve bulaşkan' < ***çirkev/ çirkef*** II. ※ ***Nereye gidiyorsun, yumurcak? Çirkef karıyı duyar duymaz safa geldine mi koşuyorsun?*** (S.M. Alus 1934 s. 396). Türkçe'nin morfolojisinde basit (eksiz) isimle sıfat arasında fark olmaması için b. ***baba*** I ⊡.

çirkefsi çirkefsi 'lağım suyu gibi (kokmak)' < ***çirkev/çirkef*** II + benzetme eki olan ***–sı*** (b. ***ayruksı/ayrıksı*** ⊡) ve bilhassa çift olarak ***kok–*** fiili ile 'kötü kokmak' manasında, krş. ***hamamsı hamamsı kok–***. ※ ***Sokak çirkefsi çirkefsi kokmakta.*** (Orhan Kemal 1950â s. 102).

çirkev/çirkef II 'pis su' TS 925 < Fa. ***çirk-āb*** a.m. [***çirk*** 'pislik' ve ***āb*** 'su'. Bu tür Fa. kelimeler için b. ***ahuçeşm*** ⊡]. ※ ***İki loḳma ekmek bahāne ... Anaŋı, ḳardeşiŋi çirkefe atıyorsun.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 27). çirkef at- 'çamur atmak, iftira etmek': ※ '***Āleme çirkef atacağına Allahla ġavġā et!*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 137). ※ ***Hala üç plâğı getirmişti babaannesine. "Rahmetli bunları çok severdi. dinleyemeden çekilip gitti şu çirkef dünyadan!" diye ağlıyordu.*** (Ç. Altan 1974 s. 65).

çirki, b. ***çulki***.

çirkin b.m. (güzel'in aksi) < Fa. ***çirkīn*** a.m. [***çirk*** 'pislik' + isimden sıfat yapan ***-īn*** eki, b. ***abherin*** ⊡. ※ ***Gördi, bir çirkīn sevādlu ḳarı*** (Ferec 855/1451 v. 31b). ※ ***Güzeldi. Çirkin yüzlü güzellerden. Çok geçmeden görmüş geçirmiş, olgun bir kedi olduğunu da anladık.*** (B. Karasu 1885na s. 21).

AD. **çirmar** 'tarlaları sulamak için açılan su yolu' DS 1236 < Erm. ***çur*** 'su' + ??, krş. ***çırban***. ※ ***Kocaaa üç çirmar tutluğuyla tarlası tapanı da var.*** (M. İlhan 1983 s. 82).

AD. **çirnik** 'bir kiloluk buğday ölçeği' ZTS 42 < ölçeğin şaşılacak küçüklükte gösterilen hacmi acaba hatalı mı? Hacmi daha büyük olursa, kelime belki şinik (8 kilo) veya – Kars'ta kullanıldığına göre – Rusların çetverik (26 kilo) hububat ölçeği isimlerine bağlanabilirdi, krş. A. Tietze 1982z no. 48. Ünlüden sonra inorganik (asli olmayan, sonradan türeme) bir ***/r/***'nin hypercorrection vasıtasıyla türemesi için b. ***alengilli/alengirli*** ⊡.

D harfinden herhangi bir sayfa:

AD. **dadak** 'tadımlık; şeker, tatlı' DS 1317, 1318 < ****dada-*** + fiilden daha çok nomen concretum (somut isim) yapan ***-(ı)k*** eki, b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Ḳız çün āyīneye baḳdı iki dudaḳ gördi dadaḳ, dehān gördi cihān, dendān gördi‿handān.*** (Ferec 855/1451 v. 196a).

dadan- 'tadını aldığı, hoşlandığı bir şeyi sık sık aramak' < ****dada-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli [isim/sıfattan fiil yapan ***-a-/-e-*** eki için b. ***ada-*** I ⊡, ***-(ı)n-*** için b. ***acın-*** II ⊡].※‿***Haliyfe Mu'taṣım Aḥmed bin Ṭulūnuŋ‿hazlynesini definesini istiḫrāc ėtdüginde dadandı. Maṭlab istemege ḥarīṣ oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 90a). 'bir yere sık sık gitmeye alışmak': ※ ***Elbette yanlıştı gördüğümüz eğitim. Doğru olsaydı Nahide bu denli çabuk yenilir miydi? Nahide'nin bucak müdürü kocası kendi yurdundan, kendi insanlarından bunalıp içkiye, barlara dadanır da güvensiz bir evliliğin çocuklarını yetiştirirler miydi?*** (Füruzan 1972k s. 48). ※ ***O küçük cennete gitmeye yeni yeni başlamıştı. Sonra fena halde dadandı.*** (B. Uzuner 1994 s. 14).

AD. **dadaş** 'erkek kardeş' DS 1319 < ***dada*** + okşama eki olan ***-(o)ş***. G. Doerfer 1967 III, no. 1172'ye göre ikinci hece < Osm. ***ḳardaş*** kelimesinin tesirini gösterir. Krş. Az. Tk. ***dadaş*** 'ağabey'. 'Arkadaş, ahbap': ※ ***Sizi mi ḳurtaralım? Dadaş, kaç kişisiŋiz?*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 149).

⊡ Küçültme ve okşama eki olan ***-(o)ş***, en çok şahıs adlarına takılır, ms. ***Ali→Aliş***, ***Fatma→Fatoş***, İbrahim→İboş vs.; fakat bir şahıs adıyla birlikte kullanılmayan okşayıcı hitaplar da var, ms. ***minni*** 'küçük' sıfatından ***minnoş,*** yahut esası mâlum olmayan ***nonoş***. A-B ve C-E ciltlerinde ***dadaş***'dan başka bu eki gösteren bir kelimeyle karşılaşmadık.

Osm. **dad-dihiş/dad u dihiş** ‘eli açıklık, kerem’ < Fa. ***dād-dihiş*** a.m., Fa. ***u*** (‘ve’) ile yapılmış terkipler için b. ***abudane*** ⊡. ※ ***Ferruhşād Melik Hübsiyretler gösterdi, dād u dihiş ḳapusın açdı.*** (Ferec 855/1451 v. 42b).

AD. **daddula** ‘çok ekşi’ DS 1319 < ***tatura/tatula*** ‘Datura stramonium; bad-tasting thing’ Redhouse 1968 s. 1106 < Hind. ***dhatürā*** < Sansk. ***dhattürā*** a.m.

dadı ‘sütnine; çocuk bakımı ile görevlendirilmiş kimse (ekseriya kadın)’ Meninski 1680 II, 1997 < ***dadu***. ※ ***O zamanki Taksim bahçesinde uzun kurdelesi sarkan hasır şapkalı, elbette biraz haşarı oğlanlar dadılarının mı, mürebbiyelerinin mi, nezaret ve himayesinde oynamaya, koşuşmaya çalışırlardı.*** (O.Z. Saba 1956 s. 18). ※ [Vezir içeri girince] ***İsmâyil beg "Dadım gelmiş!" diye boyunna sarıliy ve yerine otutturiy.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 96).

AD. **dadır-** ‘alıştırmak, dadandırmak’ DS 1320 < ***dadur-***. ※ ***Eyi düşün Bozoğlan. Gara Bayram’la gomşudur onlar. Sen eskere gidince Bayram’ı bir dadırırsa yandın arkadaş! Fatmaca’nın gızı dadırınca duramaz.*** (F. Baykurt 1961ı s. 54). Krş ***dadur-***.

Osm. **dâd-istâd/dâd-sitâd** ‘tedbirler, emirler’ < Fa. ***dād-istād/dād-sitād***, bu tür Fa. kelimeler için b. ***ahuçeşm*** ⊡. ‘alışveriş’. ※ ***‘Āmme-i ‘asākirüŋ ıżṭırābı bu maḳūle nā-hemvār dād-īstāddandur.*** (‘Ālī 1975 [1599] I, 159). ***dâd-sitâd et-*** ‘intikam almak’; ※ ***Hemşīrelerinüŋ kīnini sizden alalar, dād-sitād ėtmiş olalar.*** (Ferec 855/1451 v. 25b).

Osm. **dadu** ‘dadı’ < Fa. ***dādü*** ‘an aged servant; one who has served from his youth; a tutor’ F. Steingass 1930 s. 495, krş. ***dādā*** ‘a female servant, particularly an old one who has attended upon anyone from her youth’ a.e. s. 494 (çocuk dilinden mi alınma?). ※ ***Ve‿ḫātūnlardan gidenler gelin almaġa: Ḥācı‿Ḫalīl Paşa‿ḫātūnı ve Sulṭān Meḥemmed dādüsı Dādü‿Ḫātūn ...*** (F. Güzerinde iese 1929 [890/1485] s. 94).

Şimdi bazı özel noktalara yönelerek bunları, malzemeden seçilmiş örnekler üzerinde tartışmak istiyorum:

Sözlüğe neler alınıyor? Söz varlığını kapsamak açısından, gramer analizi açısından, dil tarihinin gelişimi açısından ve tek tek maddelerin etimolojisini aydınlatmak açısından yeni olan, düzenleyici olan, özetleyici olan her şey alınmaktadır.

Sözlüklerde yer alan malzeme burada kullanıldı mı? Genellikle sözlüklerden malzeme alınmadı, fakat ilke olarak kelimeler, Meninski’nin devasa doğu dilleri sözlüğünde ve Türk Dil Kurumu’nun iki modern sözlüğünde (Derleme Dergisi ve Tarama Dergisi) bulunuyorsa, bu gösterildi. Yine TDK’nun modern standart sözlüğü (Türkçe Sözlük) sık sık kullanıldı, fakat nadir olarak alıntılandı. Bu sözlüklerden sistematik olarak malzeme aktarılmadı. Sözlüğümüzün görevi bunların yerini veya bunlardan birinin yerini tutmak değildir.

Sözlüklerden malzeme alınmadıysa, nereden malzeme sağlandı? Malzemenin çok büyük kısmı eski ve yeni edebî metinlerden taranmıştır. Bu tür çalışma vakit alıcı ve yorucudur ve yanlışlara yol açabilir, ama avantajı da vardır. Her iddiayı kanıtlayacak bir veya birden çok veriye dayanır.

Gazetelerin dil malzemesi kullanıldı mı? Günlük gazetelerin dili çağdaş dilin değişimlerini takip etmek, özellikle yeni leksemlerin ve kelime anlamlarının ortaya çıkışını izlemek için önemli bir kaynaktır. Fakat bu kaynağa baş

vurmadık, çünkü pratikte bu kaynaktan elde edilen malzemenin kontrolüne imkan yoktur. Tek istisna olarak yazar, başka bir kaynakta veri bulamadıysam Sermet Muhtar Alus'un (1887-1952) edebiyat köşesinde yayınladığı yazılardan oluşan koleksiyonumumdan veriler seçtim, örn.:

cırtlak II 'olgunluktan ezilebilecek duruma gelmiş (meyve).' < ***cırtla-*** I + sıfat yapan ***-(ı)k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Küfelerde, işportalarda, yerlerde çürük limonlar, portakallar, mandalinalar, cırtlak pırtlak karpuzlar...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 15.1.1943).

Kulaktan duyma, sözlü mazeme de kullanıldı mı? Toplamış olduğum malzeme arasında bu türden birçok not bulunmaktadır. Fakat bunları bu çalışmaya sokmamaya karar verdim. Çünkü bu tür notlarım ancak kabataslak durumdaydı. Örn. Urfa'dan Nihat adlı bir öğrenci bana "kendilerinin" *döğüşmek* fiilini tekme, tokata girişmeden sadece sözlü tartışma için kullandıklarını söylemişti. Bunu yazıya geçirmenin ne faydası olacaktı? Hatırladığım kadarıyla şimdiye kadar işlediğim 10.000 sözlük maddesi arasında sadece iki kere işitilmiş, fakat yazılı bir kaynakta görülmemiş kelimeyi alma tutkusuna kendimi kaptırdım. Bunlardan birini buraya alıntılamak istiyorum. Bu avcı dilinin bir kelimesidir. Bu kelimeyi bana av tutkunu olan ve genç yaşına rağmen deneyim sahibi bir avcı güzelce açıklamıştı. Anadili olan Türkçeden başka dil bilmiyordu.

(Avcılar dili) **amaka et-** 'ben vurdum iddiasıyla başkasının vurduğu avı istemek veya almak' <Yun. ***αμα'κα*** (amáka) a.m. < İt. ***a maca/a macca*** 'yok pahasına'. ***amakacı*** 'bunu yapan avcı, beleşçi'.

Bu kelimeyi almamın sebebi şüphesiz etimolojisinin belli oluşuydu. Ama bu bir istisna olarak kaldı.

Dizgi yanlışları: Benim yaptığım gibi malzeme toplamak, tesadüfî bir dizgi yanlışının bilinmeyen bir telaffuz variantı veya yeni bulunmuş bir sözlük maddesi sanılmasına yol açmaz mı? Şüphesiz böyle bir tehlike vardır, fakat bu rizikoyu göze almaya değer. Çoğu zaman dizgi yanlışı sanılan şeyin dizgi yanlışı olmadığı ortaya çıkar. Buna bir örnek verelim:

düman 'duman' Meḥmed̮ Hālid [Bayrı] 1934 s. 71 < ***duman*** kelimesinin hakikaten böyle bir telaffuzu varsa, uzun ***/a/*** ile Fa. asıllı ***dükân, güman, günah*** gibi benzetilerek, belki de Fa. zannedilerek, ve muhakkak ki böylesini daha nezih bularak yapılmıştır. ※ ***Bu tek katlı, küçücük evler bir haftadan beri yağan karlarla o kadar örtülmüş ki bacalarından düman tütmese, insan her birini birer büyük kar yığını zannedecek.*** (S. Ayverdi 1940 s. 92). ※ ***Malûm ya bu deniz bodrumlarının hava deliği yoktur. Onun için ağızdan, burundan, elhasıl gövdemizdekl bütün deliklerden çıkan her türlü düman, nefes ve gaz burada kalır.*** (B. Felek 1947 s. 154).

Topladığım malzemede bu telaffuz variantı (*düman*) için yarım düzine örnek bulunuyor, dolayısıyla bir dizgi yanlışı olması ihtimali yoktur. Fakat dizgicinin dikkatsizliğinden kaynaklanan bir yanlış bile bilgi değeri taşıyabilir. Örn. 1933'te, yani Latin harflerine geçişten hemen bir kaç yıl sonra basılmış bir romanda *direksiyon*, *direktör* gibi kelimeler tutarlı biçimde *dreksiyon*, *drektör* biçiminde dizilmişse (ve yazar da bunları düzeltmeden bırakmışsa) bundan o zamanlar önseste *dr* ile *dir* arasında fark hissedilmediği anlaşılır.

direktör/(halk ağzı) **drektör** 'müdür' < Fr. ***directeur*** a.m. [Lat. ***dirigere*** 'yöneltmek' fiilinden nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan). ※ ***Büfedeki ṭıknazca direktör sert sert bir şeyler söylüyor.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 209). ※ ***Namus mu? Onu, yağmurlu bir gecede, kasa soyan muhasebeci babanı kurtarmak için, şirket drektörünün yatağında bıraktığını unutuyorsun, kızım!*** (Reşat Enis 1933 s. 174).

Metin eleştirisi: Şüphesiz "el kitabı" görevi yüklenecek olan bir eser metin eleştirisi ile uğraşmak yerine okuyucularını bitmiş gerçeklerle karşı karşıya bırakmalıdır. Buna rağmen yazar yani bendeniz kendini, birkaç yerde metin onarımı (emendation belki de manipulation) yaparak birkaç kelimeyi kurtarmak düşüncesine kaptırmıştır. Mütevazı bir örnek olarak şunu verelim: anlaşılmaz ***deyrm*** kelimesini ***debrem*** olarak okuyup bu suretle ***deprem*** kelimesini neolojizm damgasından kurtarmayı denedim:

AD. ***deprem** 'yer sarsıntısı, zelzele' DS 1431 < ETk. ***tepre-*** 'sarsmak' Clauson 1972 s. 443–444 + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–m*** eki, b. ***adım*** I ⊡. ※ ***İki leşker birbirine ḳatılub at ayağı altından yėrler panbuḳ gibi atılub deprem deprem*** (veya ***debrem debrem***) ***olub toz*** (metinde yüz) ***havāya aġub güneşüŋ şuʿlesini başub.*** (Oruc b. ʿ***Ādil*** 1343/1925 s. 62–63; kelimemiz matbu metinde /***dyrm***/ olduğundan, düzeltişimiz sadece bir tekliftir). Kelime, ***zelzele***'nin yerini tutmak için yeniden diriltildi: ※ ***Su basmamış, deprem yıkmamış burayı.*** (B. Karasu 1995na s. 106).

Diyalekt kelimeleri: Derleme Sözlüğü'ndeki ve öteki yayınlardaki malzemenin çokluğu yüzünden diyalekt kelimelerinin alınmasında çok seçici davranmak zorunda kaldım. Genellikle telaffuz variyantları alınmadı. Aynı şey aniam nüansları için de geçerlidir. Bize göre gerek Derleme Sözlüğü, gerekse öteki kaynakların çoğu için en önemli ekleme, leksemi bağlamı içerisinde gösterebilmek oldu. Bu amaçla edebiyat metinlerine, özellikle son 50 yılda kırsal kesimin sorunlarını yoğun bir şekilde ele almış olan nesir edebiyatına başvurduk. Bunun yanında diyalekt araştırmacılarının ağızdan derleyip yayınladıkları metinleri de kullandık. Diyalektler eski zamanda da mevcut olmuş olduğuna göre eski dönemlerin leksemlerini, eğer bunlar bugün de diyalekt kelimesi olarak bulunuyorsa ilk sırada "diyalekt kelimeleri" olarak sınıflamaya sokuyoruz. Anadolu ve Rumeli diyalektleri AD ve RD olarak işaretlenmiştir. Ne var ki nüfus hareketleri dolayısıyla bu ayrım ancak aşağı yukarı geçerlidir. Ne yazık ki Rumeli diyalektleri ve bunların edebiyatta kullanılışı için Anadolu diyalektlerine göre çok daha az malzemeye sahiptim. Diyalekt kelimelerinin yazılışında pek tabii olarak önümdeki listelere ve metinlere bağlı kaldım. Bunlar birbirinden çok farklıdır. Modern standard dile bütünüyle uyarlamaya çalışandan karmaşık fonolojik kayıtlara kadar her türlüsü vardır. İkinci türde olanları olduğu gibi alıntılamaya çalıştım, yalnız bu kitapta kullanılan ses yazımlarına (örn. ***ġ, ḳ, ̯h, ŋ***) uygunluk sağladım. Diyalekt metinlerinden kelimelere örnek:

RD. **bubaçka** 'böcek' < Sırp–Hırv. ***buba*** 'böcek' + küçültme eki. ※ ***Suyi aldıktan sora dişariya çikar. Ne cürsün, bütün hayvanlar, kuşlar, bubaçkalar doyamaylar su içsınlar.*** (N. Hafız 1985 s. 190).

AD. **çırğış–** 'çağrışmak' < ***çığrış-***, /***ğr***/→/***rğ***/ metatezi ile, b. ***albız*** ⊡. ※ ***Haman cücükler çırğışiy ki "Yėme! O bizim canımızı ġurtardı."*** (A. Caferoğlu 1945 s. 129).

AD., RD. **dada/tada** 'büyük kardeş, ağabey' DS 1317, 3798 < çocuk dilinden alınmış kelimelerden, b. ***adda git-*** ⊡. ***Tada, sen cit bucün, odon çes, ben anay bakarım!*** (N. Hafız 1985 s. 232).

Eski Osmanlıca Malzeme: Eski Osmanlıca malzemede diyalekt malzemesi kadar seçici olamazdık. Ölü bir dilin her kelimesi standart sözlüklerde dikkat edilmemiş, kaydedilmemiş ve tanımlanmamış ise, sözlüğe alınmalıdır. Bilinen bir kelimeye bile çoğu zaman yeni bir veri sayesinde bir ekleme veya herhangi bir düzeltme yapılabilir. Verinin hangi eserden ve hangi tarihten olduğu önemli olabilir. Yeni bir veri, kelimenin biçimi, sentaktik fonksiyonu ve anlam alanı hakkındaki bilgimizi zenginleştirebilir. Bütün bu söylenenler özellikle elde mevcut sözlüklerin ve dizinlerin bir tek veri (hapax legomenon) ile veya karanlık, güç anlaşılır metin parçaları ile yetinmek zorunda kaldıkları durumlar için özellikle geçerlidir. Arap harfleriyle yazılmış bir kelime çoğu kez değişik biçimde okunabilir, hatta bütün bir cümleyi bile farklı biçimde okumak mümkündür. Bunlar yanlış kaynaklarıdır ve bu yanlışları ortadan kaldırmak veya hiç değilse sayılarını azaltmak standard sözlüklerin görevidir. Ne kadar çok veri ortaya konulsa, leksem o kadar belirgin biçimde ortaya çıkar. Arap harfleri ile yazılmış kelimelerin ünlüleri modern diyalekt malzemesi sayesinde doğrulanmakta veya düzeltilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Aşağıda buna bir örnek veriyoruz:

AD. ***berç** 'Macar üzümü denilen meyvedir ki bundan ökse yapılır' TS 512–513 < ?? Yalnız bir yazılı ve harekesiz kaynaktan alınan kelimenin okunuşu şüpheli olabilir. Az. Tk.nde mevzuubahis meyvenin adı ***bağamburc***, yâni 'kırmızı burc' olduğuna göre (Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası 1983 VII, 414) Anadolu'daki ismin de ***burc*** olması ihtimali vardır. Krş. ***burç*** II.

Sıralama: Maddeler, alfabetik sırayla sözlük düzeninde verilmiştir. Fiiller öteki leksemlerden sonra gelmektedir. Birbirinin aynı olan madde başlarına romen rakamları eklenerek bunların alıntılanabilmesi sağlanmıştır. Bir kelime üzerinde yazılanlar iki veya daha fazla paragrafa bölünmüşse, aslî olan bunların ilkidir. Eş sesli kelimelerin sıralanmasında ise ne yazarın, ne de okuyucunun tam olarak bilmediği gizli bir ilke geçerlidir!

İki veya daha fazla paragrafa bölme: İki eş sesli kelime birbirinden etimolojik bakımdan farklı ise bunlardan her biri ayrı ve kendi başına işlenmelidir. Fakat böyle olmasa da bazan bir maddenin işlenmesini iki veya daha fazla paragrafa bölünmesi uygun görülmüştür. Bazan bunun sebebi leksemin değişik dil katmanlarındaki kullanımı olabilir (örn. normal dil ve argo), bazan gramatik ve sentaktik farklılıktan dolayı paragraflara bölmek gerekebilir (örn. bir isim, zarf olarak da kullanıldığında, bir fiil geçişli ve geçişsiz olarak kullanıldığında), bunların ötesinde bazan çok uzun, başı sonu belirsiz paragraflardan kaçınmak için bölmek gerekli olabilir. Her sözlükçü bilir ki, bir türetmenin veya bir bileşik kelimenin esas madde içerisine mi alınacağı, yoksa kendi başına bir lemma olarak mı gireceğine karar verirken belli bir derecede keyfîliğe yer vardır. Fakat karşılıklı gönderme sistemi kullanıcının aradığını bulmasını mümkün kılar.

Göndermeler: Her maddede o maddenin bütün varyantları da alınmış olduğundan dolayı ve en başta metinlerde geçen en eski Türkiye Türkçesi biçim bulunacağına göre, bu en eski biçimden farklı olan varyantları göndermelerle bulunabilir hale getirmek gerekir. Bu göndermeler, bitirilmiş olan bölüm için hazırdır. Ancak şimdilik her harfin sonunda ayrı bir dosyada sak-

lanmaktadır ve her harfe ayrı ayrı eklenecektir. Burada örnek olarak /*co*/ ile başlayan göndermeleri verelim:

cof b. ***coh***, **cohcohun** b. ***cahcahun***, **columbudak** b. ***combalak***, **combanz** b. ***combaz***, **compur** b. ***comfur***, **congalamaş** b. ***cangalaboz***, **congalaz** b. ***concolos***, **copla**- b. ***cop***, **cora** b. ***cura***, **coşkun** b. ***coşgun***

Bir kelimenin sözlüğe alınışı: Yukarıda söylediğimiz gibi paragrafın başında dil alanını belirten kısa bir işaret (EOsm., AD. vb.) veya bir yıldız bulunur. Yıldız, kelimenin tasavvura dayandığını gösterebileceği gibi, böyle bir kelimenin varlığının kesin olmadığını veya büyük bir ihtimalle kelimenin mevcut olmadığını, belki de bu çalışma içerisinde yer almaması gerektiğini gösterir.

> ***badana-** '(duvarları) badanalamak' Meninski 1680 I, 640 < ***badana*** I. Başka kaynaklarda bulunamadı.
>
> Osm. ***cab** 'yay ile okları koymak için bir çeşit kutu' R. Dankoff 1991 s. 20. Böyle kutuların Ar. adı ***ca'ba***. Evliyā Çelebī'nin duyduğu isim belki Ar. ***ca'ba***'nın çoğulu olan ***ci'ab***'ın bir telaffuz varyantıdır.
>
> AD. **celavruk** 'romatizma' DS 877 < Karaçay ***cel auruu*** yâni ***yel ağrığı***, olmakla Anadolu Türkçesi değildir (H. Eren 1963'te yoktur). ※ ***Türkiye'nin sanırım en büyük celavruğu, en büyük romatizması, iş başında bulunan büyüklerimizin sorumluluk nedir bilmemesi.*** (S. Birsel 1995 s. 41; bu örnek, bazı yazarların yazı yazarken DS lûgatinden istifade ettiklerini gösterir).

Hemen bundan sonra kelime (bugünkü Türkçedeki imlâsı ile) verilir. Gerekiyorsa kelimenin arkasına hangi sınıfa ait olduğunu bildiren bir not eklenir. Eğer kelime özel bir dile ait bir terminus ise bu da burada zikr edilir. Bunu kelimenin aslî anlamı takip eder. Böylelikle kelimenin sunumu ana noktaları bitmiş olur. İkincil anlam gelişmeleri, anlam genişlemeleri veya daralmaları, mecazlı kullanımlar, bileşik kelimeler ve türetmeler ise kelime çözümlemesinden sonra ele alınacaktır.

Kelime çözümlemesi: Çözümleme, şayet kelimenin nereden geldiğini belirlemek mümkünse "şu biçimden, şu dilden gelmiştir" anlamına gelen (<) işaretiyle başlar, kelimenin kökü ve bu köke gelmiş olan ekler gösterilir. Üzerinde durulan kelime yapımı, bununla karşılaştırılması mümkün başka paralel yapılara gönderme yapılarak açıklanır. Yine burada kelimenin yapısı veya ortaya çıkışı hakkında daha başka notlar da yer alabilir. Eğer gerekiyorsa yapılan açıklamalar konuyla ilgili bilimsel literatüre yapılan göndermelerle güçlendirilir veya zenginleştirilir.

Kelime çözümlemesi okuyucuya ne kazandırır? Tabii en başta kelimenin anlamının daha iyi kavranmasını sağlar. Fakat bunun ötesinde dil tarihinin akışı içerisinde kelimeyi nereye yerleştireceğini ve dilin gramer sistemi içerisinde nereye oturtulacağını gösterir. Okuyucu çözümleme içinde, o kelimeyle ilgili bilimsel edebiyata da bir değini bulacaktır. Bu, bu konuda yazılmış en son yazı olacak, bu yazı, okuyucuyu kelime üzerine daha önce yazılmış yazılara ve kelimenin sorunlarına ulaştıracaktır. Bazan kelimenin kökeni hakkında çelişkili düşüncelere de değinilmiştir Kelime çözümlemesinin başta gelen amacı, bir kelimenin Türkçenin kendi söz varlığına mı ait olduğu, yoksa başka bir dilden alıntı mı olduğu hakkında bilgi vermektir.

(Argo) **bamburuk**, yalnız ***bamburuklarını sök–*** 'birini berbat ve perişan etmek, kötülemek, kara sürmek' tabirinde geçer, F. Devellioğlu 1959 s. 68., H. Aktunç 1990 s. 50 < Bulg. ***baraboy/ brımbare*** vs., Çekçe ***brambor*** 'patates', E. Berneker 1924 I, 81–82'ye göre Alm. ***Bramburk /Brandenburg*** 'Almanya'da bir vilayet adı' kelimesinden. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Bunlarsa, toplumun oh kekâ köşelerine kurulmuşlar, gelenin, geçenin bamburuklarını söküyorlar.*** (S. Birsel 1995 s. 34).

Doğrusunu söylemek gerekirse böylesine basit görünen bir soru bile çoğu zaman cevaplanamaz –ve bütün etimolojik araştırmalarda olduğu gibi– bir çok soru işareti ve kesin olmayan tahminler kalır. Nisbeten yeni ve gerçekten basit görünen bazı alıntı kelimelere bile bazan yakından bakıldığında bunların hiç de "basit" olmadığı görülür, aşağıda buna bir örnek veriyoruz:

(Argo) **avanta** II 'emeksiz kazanç, fazladan edinilen gelir' < L. Bonelli'nin İt. ***vantaggio*** 'fayda' kelimesine bağladığı kelimeyi M.L. Wagner 1943 s. 26 Fr. ***avantage*** kelimesinden getirmeyi tercih ediyor. Suriye Arapçası'ndaki ***'awanta/ 'awlnta*** 'pusu, tuzak' ve 'avantacı 'dolandırıcı' kelimelerini A. Barthélemy 1935 s. 564 İt. ***agguato*** 'pusu'dan gelmiş sayıyor. Yun. ***αβαντα*** (avánta) 'yardım; fayda' kelimesinin izahı için N.P. Andriotes 1983 s. 2. Eİt. ***avantare*** (bugün ***avanzare***) 'ilerlemek' fiiline işaret eder. Bulg. ***avanta*** 'fayda' için BER 1971 I/2 < Türkçe < Yun. < İt. ***avanti*** 'ileri!' diyor. H. Aktunç 1990 s. 45. bunlara ek olarak 'komisyon, yüzde ve hileyle kazanılan para' örneklerini veriyor. Ar. ve Balkan dillerindeki kelimeler Türkçeye dayanıyor. Anadolu diyalektlerinde ***avanta*** 'hile' ve ***avantacı*** 'hileci' Suriye Arapçası'ndaki manalara yakındır. Wagner'in ileri sürdüğü Fr. ***avantage > avantajcı > avantacı > avanta*** izahından başka henüz kabul edilebilecek başka izah teklif edilmemiştir. ※ ***Dayıbey bir mensucat fabrikasında kapıcılık buldu. Hem aylıktan gayrı avantası olduğunu da söyledi.*** (F. Onger 1944 s. 48). 'fayda': ※ ***Ben ṣıranıŋ başında olduġum ḥālde‿höcanıŋ sedīri, cunbası biraz geriye çekik olması ḥasebiyle yüzi, ancaḳ dirsekleri raḥleye dayalı, başı iki eli içinde durduġı erğzamān görülüyordu ki benim lçün bu ḥāl bir avanta ṣayılablllrdl.*** (Aḥmed Rāsim 1312 s. 105). ***avanta*** 'avantacı' (hata mı?): ※ ***İnsan garson olur da adam seçmezse neye yarar? Yüzünden adamı okumalı: esnaf mı, hovarda mı, memur mu, mütâhlt mi, sabıkalı mı, avanta mı, aynasız mı ... ?*** (A.K. Tecer 1947 s. 63).

Veriler: Eğer sözlük yazarı, örnekleri kendisi yaratmak niyetinde değilse, bütün yazdıklarını tamamiyle yazılı kaynaklardan derlenmiş verilere dayandırmak gibi ideal bir duruma ulaşması hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Eğer bol malzeme bulunmaktaysa bu malzemenin içinden içinden kolayca anlaşılır, yanlış anlamaya yer bırakmayan, sorunsuz örnekler seçilebilir. Bunun aksi bir durumda daha az uygun bir seçim yapmak zorunda kalınır. Okuyucudan anlayış rica ediyorum. Bazan kısa, yerine oturan örnekler bulmak mümkün olmadı. Bu gibi durumlarda uzayıp giden bir cümleyi, gerekli olmayan kısımlarını çıkararak kısaltmak zorunda kaldım. Bunun aksine bazı

yerlerde de anlatılan durumu göz önüne serebilmek için bir cümleden daha fazlasını alıntılamak zorunda kaldım. Genelde birincisi eski bir döneme ait iki veri ile yetindim:

> **besbelli** ‘apaçık, şüphe götürmez’ < ***belli*** + reduplication (ikileme) + /***s***/ tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Vaṣf-ı ḥālleri besbellü olur.*** (‘Ālī 1587 v. 128a). ※ ***Böyle bir yanıt vererek, kaçış yolunu seçmiştim besbelli. Zaten, ne zaman bir kızla konuşmak istesem, hep aptalca sözler dökülürdü dudaklarımdan.*** (Z. Ankara 1991 s. 136).

Tek veriler (Hapax legomena): Geçmiş dönemlerin söz varlığını da yazılı kaynaklar aracılığıyla meydana çıkarmayı denemek pek nadir, belki sadece bir kere görülen kelimelerle de uğraşmayı gerektirir. Doğal olarak bu uğraşı yanlışlara yol açabilir. Acaba kelimenin okunuşu doğru mudur? Bu şekilde yazılmış olan kelime eskiden nasıl telaffuz edilmişti? Yazıcı bununla ne demek istemişti? Yazıcı bu dili ne derecede iyi biliyordu? Ana dili miydi? Acaba kendisine dikte mi edilmişti, acaba yanlış mı işitmişti? Bunlara ve bunun gibi başka sorulara kesin cevaplar vermek mümkün değildir (yazık ki eski zamanın insanlarıyla telefon görüşmesi yapmak henüz keşfedilmedi). Demek ki sağlam bir zemin üzerinde değiliz. Kolaylıkla yanlışlar yapmamız mümkündür. Fakat bu emniyetsizlik göze alınmalıdır. Başkalarının da metin yorumu sırasında yanlış yola gittiği olmuştur. Bir örnek olarak Talât Tekin’in 65. doğumyılı armağanında yazdığım yazıyı anayım. Başka bir örnek:

> Osm. **calk** ‘istimna, erkekliği ile oynayarak kendini tatmin etmek’ Meninski 1680 I, 1641 Meninski’ye göre ***çal-*** veya ***sıyır-*** fiilleriyle kullanılırdı. Fa. ***calḳ zadan*** a.m. F. Steingass 1930 s. 368’e göre Tk.den Fa.ya geçmiştir yine de F. Steingass 1930 s. 367’de Ar. diye ***callāḳ*** ‘an onanist’ kelimesini kaydediyor, fakat G. Doerfer onu Fa.daki Tk. kelimeler arasında zikretmemiştir. F. Steingass’ın aynı sahifede Ar.dan gelen ***cald*** kelimesinin manaları arasında, fakat öteki manalara uymayan, zikrettiği ‘onanism’ manası, ***calk*** ile ***cald*** arasında bir alaka bulunmasına delâlet edebilir. Kelimenin menşei Ar. değilse, ***callāḳ*** gibi muarreb şekilleri vardır: ※ “***Mütercim dėr ki ‘āmmisiniŋ istimnā’ ma‘nāsına tecalluḳ isti‘mālleri keşf ma‘nāsındandır.*** (Fīrūzābādī 1250/1834 II, 878). ※ ***Ḏahı calḳ yaramazdur, erligi ża‘īf ėder.*** (TS 747; orada gösterilen mana yanlıştır).

Eminim ki, ben kendim de bu gibi yanlış yorumlara düşebilirim.

Toplu Bakış Maddeleri: Toplu Bakış Maddeleri sistemiyle esere yeni bir dimensiyon eklemiş olduğumuzu ummaktayız. Bu sistem henüz planlama aşamasında bulunmaktadır, Bu maddelerin malzemesi A harfinin tamamı, B harfinin bir kısmı için hazırlanmış bulunmaktadır. Henüz bu parağrafları metin içerisinde dipnot olarak mı yoksa eserin sonuna sistematik bir ek olarak mı koyacağıma karar vermiş değilim. Metnin içine konacak olursa, toplu bakış maddesi, söz konusu fenomenin ilk geçtiği yere bundan sonra geçtiği yerlerde geriye gönderme yapılacaktır. Bu sistem, kelime çözümlemelerinde üzerinde durulan fenomenleri eserin birçok maddesini kapsayan biçimde düzene sokulmasıdır. Bu konseptin anlaşılmasını sağlamak için burada bir kaç örnek veriyorum.

Osm. **ab** I/***âv*** ‘su’ < Fa. ***āb/āv*** a.m. ※ ***Gemile pes geçüb āb-ı Fırātı ...*** (Ża‘īfī 1950 [1555] s. 150). ※ ***Ḫāricden biri ortalığa söz atar, güyā***

āb-ı germe bir kāse ṣoğuḳ ṣu ḳatar. (ʻĀlī 1587 v. 132a). Birleşik kelimelerde ünlüsü kısalarak BSTTk. ve konuşma diline girmiştir; ms. ***abdest/avdest, çirkef, girdap, gülab*** gibi. Bâzı deyimlerde Fa. kelimenin yerine Tk. mukabili ***su*** kelimesi konmuştur, ms. Fa. ***āb-i rüy rīhtan→yüz suyu dökmek***.

⊡ Türkçeye başka dillerden alınmış kelimeler arasında Farsçadan girenler en eski tabakayı teşkil eder ve sayıları Arapçadan gelenlerin yanında ikinci sırayı alır. Bu arada şunu unutmamalıdır ki Ar. kelimelerin büyük bir kısmı Tk'ye Fa. üzerinden geçmiştir. Fa.dan gelen bu büyük kütlenin ses durumları Tk.ye nasıl imtisal etmiştir? I. Fa.nın Tk.de olmayan yegâne ünsüzü ***/ j /*** 'dir; onun yerini çok defa ***/ c /*** almıştır (b. ***abajur / abajör*** ⊡), fakat Fa. bilgisi olanlar Tk.nin elifbasına ***/ j /*** harfini de ilave ettiler. II. İki ünlü arasındaki ***/ d /***, Fa.da bir zamanlar bazı mıntakalarda ***/ ḏ /*** olarak telaffuz edildiği ve noktalı yazıldığı için EOsm.ya da böyle geçmiş ve daha sonraya da izler bırakmıştır (b. ***azine*** ⊡). III. Fa. ***/ ḫʷā /*** hecesi Tk.ye ekseriya ***/ ḫö /***, bâzen de ***/ ḫā /*** olarak alınmıştır (b. ***hab*** I ⊡). Fa. ünlülerin o çağın klasik telaffuzları ile EOsm.ya aynen alındığını tahmin edebiliriz. İran'daki daha sonraki gelişmelerin Osm.ya fazla tesir ettiği fark edilmiyor. Onun için Fa. kelimelerden bahsederken klasik telaffuzu veren Steingass lugatini esas tuttuk ve yalnız istisnai hâllerde bugünkü standart Fa.yı veren Rubinçik lugatini şahit tuttuk. OOsm.da Fa. asıllı alınmalar, Ar. asıllılarla beraber geniş bir standartlaştırılmaya tâbi tutuldu.

âbâdî kâğıt 'kalınca, saman renginde kâğıt', 17. asırda kullanılan iyi bir kâğıt cinsi; (Meninski 1680 I, 10). Osman Ersoy'a göre Hindistan'ın Devletabad şehrinde yapıldığı için bu ismi almıştır, b. M. Kütükoğlu 1983 s. 77.

⊡ Coğrafi adlara dayanan appellativa'yla (cins isimler) ilgili, A-B ve C-E ciltlerinde şunlar bulunmaktadır: ***adana, adisababa*** I ve II, ***afgan, All korna*** (bir çeşit fes) ***ve alikorna kâğıdı*** (b. ***Allgorna***), ***Amerika, Amerikan, amerikan / amelikan, amerikan (bezi), amonyak, andezit, arduvaz, artezyen, atlas*** II (bir çeşit kaktüs), ***badmlnton, Bağdadî, bağdadi, bamburuk, bayon (?), bazalt, bisturi, bizmut, blucin / blujin, bluz / blûz, boksit, bordo, boyna / boyuna, buhari, buji, cebertî (at), cemapur, çâçî keman, çarliston, çatana, çini, demevanî, Dımışkî / dımışḳı*** II.

abajur/abajör 'lamba siperi; üzeri siperli masa lambası veya ayaklı lamba' krş. H. Eren 1995 s. 735. < Fr. ***abat-jour*** (asıl manası 'ışığı seyreltici') 'lamba siperi', 19. asırda BSTTk.ne girmiştir. İlk defa 1851'de panjur manasında geçer: ※ ***Aḳabi dudunın odasının abajur kanatleri çekilmiş...*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 139). Zaten ***panjur/pancur*** kelimesi de aynı Fr. kelimenin bozulmuşudur, G. Meyer 1893 s. 44. ※ ***Yeşil abajurlu lambayla aydınlatılmış köşede bir kadının dikildiğini görüyorum.*** (A. Ağaoğlu 1992 s. 89). 'Lamba' manası Türkçeye mahsus bir mana gelişmesidir. DS 5 ve 6 şu AD. varyantlarını gösteriyor: ***abacur*** 'elektrik' ve ***abajor*** 'süs yapmakta kullanılan renkli ve parlak kâğıt' (ilki elektrik lambası; ikincisi siper için kullanılan kâğıt cinsi). ※ ***Tavandan sarkan elektrik abajörünün tekmil aydınlığı, yuvarlak poker masasının üzerinde toplu.*** (R. Enis 1935 s. 16). ※ ***Kalkıp abajurun ışığını yaksam?*** (A. Yurdakul 1991 s. 74).

⊡ Fa.dan Tk.ye girmiş kelimelerde, Tk.de daha evvel bilinmeyen bir / ***j*** / sesi vardı. Daha sonra, 19. asırda, Fr.dan alınan kelimelerde de / ***j*** / sesi bulunmaktaydı. Bu yabancı ses halk dilinde ***/ c /*** olarak, kelimenin ilk harfi konumunda da bâzen ***/ ç /*** diye telaffuz edildi ve hâlen de edilmektedir. A–B ve C–E ciltlerinde bulunanlar şunlardır: ***abacur, acenda, aranjman*** / ***arancman, cakar, candarma*** / ***candırma, cengâr*** / ***cenkâr*** / ***cenger, cengâri, cilet, çiklet*** / ***ciklet*** / ***cıklet*** / ***jiklet*, *ecene.*** (Buna ilave bilgiler için b. ***ab*** I / âv ⊡[1]).

AD. **abana** 'bedava' DS 8 < Yun. ***απονα*** (ápona) 'zahmetsiz' (***a–*** 'olmayan' ve ***pónos*** **'**zahmet'] A. Tietze 1962 no. 309.

⊡ Yun.dan alınmış isim, sıfat ve zarflarda çok defa ön ek olarak bir ***a***– ve eğer kelime bir ünlü ile başlarsa ***an–*** bulunur; bu "alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-)" denen ön ek, kelimenin manasını menfileştirir (krş. Osm. ***gayri*** ms. ***gayrımedenî*** 'medenî olmayan'). Tk'ye giren böyle kelimelerin bir kısmı, Yun.dan ve onun Anadolu ve Balkanlar'daki diyalektlerinden doğrudan doğruya alınmıştır, fakat büyük bir başka kısmı, Yun.dan Lat.ye ve Lat. den bil'umum Avrupa edebî dillerine, nihayet onlardan – ekseriya Fr. vasıtasıyla – Türkiye'nin edebî diline kabul edilmiştir. Alfa privativum'un (olumsuzlama öneki a-/an-) bulunduğu kelimelerin A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***abana, abis, abore, afana, afazi, afoni, agnostik, akamat, akromatik, amnezi, amorf, amyant, anarat*** II, ***anarşi, anarşik, anarşist, anemi, anestezi, anofel, anonim, anonima, apati, apatrid, apolitik, asbest, aseptik, asfalt, asimetri, astigmatizm, ateizm, atom, atonal, atrofi, azot***.

abandone (sporcular dilinde) 'ümitsiz durumda olan boksörün oyunu bırakması' < Fr. ***abandonner*** 'terketmek'. Spor terimlerinin çoğu İngilizce olduğu hâlde bu Fransızcadır. ***abandone ol–*** 'çok yorulmak, manen ümitsizliğe düşmek'.

⊡ Fr.dan alınma kelimeler arasında sonu vurgulu ***/ e /*** ile biten sıfat ve isimler çoktur. Bunlar, fiilin participium passivum'larından alınmıştır ve hepsi de en geç son bir buçuk asırda Tk.ye girmiştir. A–B ve C–E ciltlerinde bahsedilenler: ***abandone, abiye, abone, adapte, ambale, amerikanize, arjante, asamble, ataşe***, ***dejenere, deklase, dekolte, dekupe, delege, demode, detone, dikte, emaye, emprime, enstantane, entegre.*** Ayrıca b. ***afişe et–*** ⊡.

⊡ Spor, umumî olarak, belki vücudun bedenî ve fikrî kabiliyetlerini azamî dereceye getirme usulleri olarak tarif edilebilir. Ferdin savaşma tesirliliğini artıran bu gibi faaliyetler (mesela binicilik, oku istenilen hedefe isabet ettirebilmek) Eski Çağdan beri biliniyor ve Avrupa kültürü ana'nelerinde, Eski Yunanlıların olimpiyatlarında müesseseleşmiş bulunuyor. Modern spor hareketlerinde ise yarışma davası devam etmekle beraber askerî tekamül fikri tamamen arka plana itilmiş hâldedir. 19. asırda İngiltere'den başlayarak yayılan spor faaliyetleri ferdin ve cemiyetin hayatını zenginleştiren bir nevi oyundan başka, maziden kalmış ve bu gün artık ciddi ehemmiyeti olmayan arkaizmlerdir. Bunların Türkiye'ye girmesi 19. asrın ikinci yarısında, İngilizlerin ve Amerikalıların Türkiye'de

kurdukları yabancı bir kültürü temsil eden okullar ve kolejler vasıtasıyladır. Bu sayede futbolu, tenisi ve golfu popüler ettiler. Lisana getirdikleri terminoloji her şeyden evvel İngilizcedir fakat o zaman İngilizce bilen az olduğundan Fr.dan alınmalar da vardı. Tk.deki yaygın Anglosakson spor terminolojisine rağmen ***abandone*** gibi Fr. üzerinden alınmış birkaç spor deyimi tespit edilebilir. Bunlardan A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***atak, averaj, defans, degaj, degajman, depar, deplasman.***

Abbâs yolcu '(birisinin) yola çıkması gerek' < Ar. ***'Abbās*** 'erkek adı' ve ***yolcu***. Tabirin menşei malum değildir. ※ ***Öyle görünüyor ki Abbas yolcu. "Galiba ölmesi mukadder."*** (M. Buyrukçu 1961 s. 50).

⊡ Tk.de, bir zamanlar yaşamış bir insanı, bir hikaye kahramanını ya da tasvirî kişileri hatırlatan şahıs isimlerine sık sık rastlanır. Bunların menşeleri nadiren belirlenebilir. Tk.de şahıs isimlerindeki bu mana gelişmesine uyanlardan A–B ve C–E ciltlerinde yer alanları şunlardır: ***Abbâs yolcu, Abdülhamidin sol taşağından düşmüş, adam, Adem baba*** (b. ***Adem*** I)***, ağustos, Agobun kazı gibi*** (b. ***Agop***)***, Ahfeşin ke***çisi gibi (b. ***Ahfeş***)***, ahmedek, Ahmedin öküzü*** (b. ***Ahmed***)***, akademi, Alevi*** I ve II***, alfons, alık Emeti / alık Raziye / alık Safai*** (b. ***alık*** I)***, Ali Cengiz oyunu, Ali... Veli..., alyon, amper, âsaf, avniye, barbut*** II***, barem, barok, begonvil, bekri, Bektaşî, Bismark pantalonu, Boğdan, borani, boykot, Buda, budist, budizm, buhurumeryem, but / put, celâlî, cello bello, centiyane, Coni, conkiklrik, çorçil*** / çörçil I ve II***, dalgacı Mahmut*** (b. ***dalga*** I)***, deccal / teccal, dekovil, deli Raziye*** (b. ***delü / deli***)***, Dıral dedenin düdüğü gibi, Dingonun ahırı*** (b. ***Dingo***)***, dinyakos ayakkabısı, dizel*** I ve II***, doğrucu Davut, dover, düttürü Leyla, erkek Fatma*** (b. ***erkek***)***, enverî / enveriye, epiküryen.***

abdest I 'namazın şartlarından olan temizlenme' < Fa. ***ābdast*** [***āb*** 'su', ***dast*** 'el'] a.m. ※ ***Ṣabāḥ olduḳda durdı, ābdest aldı, namāz ḳıldı.*** (Ferec 855/1451 v. 135b). ***abdest boz–*** 'temiz hâli yok etmek, defihacet etmek' ※ ***Park bekçisi, ağaç altında aptes bozmaya çıkmıştır şimdi.*** (Peride Celal 1991 s. 44). ***abdestbozan otu*** 'Sanguisorba officinalis' (I. Hauenschild 1989 no. 977). Kökü çok tanin ihtiva ettiğinden halk tababetinde ishali kesmek için kullanılır.

abdest II/**aptes** 'işeme, kakasını yapma; insan boku' < ***abdest*** I (örtmece olarak veya boşaltma ile temizlenmenin birbirine bağlı ameliyeler olmasından) ※ (***küçük aptes*** 'işeme', ***büyük aptes '***kakasını yapma' Editörün notu.) ***Onun altının temizlenmesi sırasında abdestinin rengine bakarak üşüyüp üşümediğini keşfettiler.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 38). ***abdesti gel–*** 'sıkışmak' ※※.

⊡ Kelime sonundaki ***/ t /***, bir tenuis'i / ***f, k, s, ş*** / takip ederse, halk dilinde ve hatta konuşma dilinde çok defa düşer. Bu hadise, tabii olarak başka dillerden alınmış kelimelerde yaygındır. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler gösterildi: ***aptes, antrak, Bükreş, çapraz*** I ve II, ***çift / çif*** I ve II, ***direk*** II (***direkt*** manasında), ***dos, egzost / egzoz***. Bu hadiseye aykırı olan bir hypercorrection örneği için b. ***almast***.

⊡ Türkler'in müslümanlaşmasındaki en büyük rolü İranlılar üstlenmişlerdi. Bundan dolayı, inanç ve İslamî yaşamda birçok kavra-

mın, Fa. alıntılardan oluşması, şaşılmaması gereken bir durumdur. Lugatimizde şu örnekler geçmektedir: ***abdest, can*** I, günah, namaz, oruç, peygamber. Bugün kullanımdan düşmüş ***azine*** ve ***bāng*** (b. ***baŋ***) kelimeleri de bu gruba dahildir.

Osm. **abesiyat** 'boş şeyler' < ***abes*** ve sıfat eki ***-ī(y)-*** ile çoğul eki ***-āt***. / ***ṯ***/→/***s***/ gelişimi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***İnsān biraz elifbā oḳudu ve biraz da "emā tereynā"nıŋ i'lāli gibi 'abeṣīyāt ile uġraşdı mı, taḥṣīlini tekmīl ėtmiş ẓann olunur.*** (Nāmıḳ Kemāl, YTEA 1978 II, 201).

⊡ Ar.da ***-a*** / ***-at*** ile biten yâni feminin (dişil, müennes) sayılan (krş. âbide II ⊡) birçok isim, çoğulda bunlar yerine ***-āt*** ekini alır. Tk.de bu Ar. çoğul eki bazı Tk. kelimelere de eklenir, b. ***erat*** ve ilerde gelecek olan ***gelirat, gelişat, gidişat*** vs. A–B ve C–E ciltlerinde geçen örnekler: ***acaibat, âdat, aidat, akarat, an'anat, aşerat, bagat*** (bağlar < Fa. kökten), ***baharat, benat, berekât, beyanat, biddefaat, buluşat*** (Tk. kökten), ***cevabat, cihat, darat, defaat ile, devat, deyişat*** (Tk. kökten), ***erat*** (Tk. kökten), ***eşribat***. Bu ***-āt*** (Tk.'de ***-at***) ekini ***-î*** ile biten (krş. ***adalî*** ⊡) sıfatların sonunda da buluruz. Bu gibi Tk.'de ***-iyat*** ile biten isimler nomina abstracta collectiva (soyut topluluk isimleri) manasında olur, mana itibarıyla Lat. ***-ica*** ile nihayetlenen kelimelere benzerler, ms. 'Turcica' ***Türkiyat***. Tk.'de kendi başına bir ek olmuş olan ***-iyat*** eki sonunda ***-î'***si olmayan sıfatlarda da bulunabilir, ms. ***abesiyat***. A–B ve C–E ciltlerinde geçen ***-iyat*** ile teşkil edilmiş kelimeler aşağıda sıralanmıştır: ***abesiyat, akliyat, ameliyat, ayniyat, ciddiyat, dırdıriyat*** (Tk. kökten), ***edebiyat, evveliyat***.

Osm. **âbide** II 'dindar kadın' < Ar. ***'ābida*** a.m., Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. âbid ⊡. ※ ***Halḳ geldiler, 'ābide ḳonşılıġında ev yapdılar***. (Ferec 855/1451 v. 65a).

⊡ Ar.da isim ve sıfatlarda çeşitli fonksiyonlarda kullanılan ***-a*** eki, aslında biyolojik manada müenneslik (feminin, dişil) ekidir. Ekin Türkçesi kelimeye göre ***-a*** / ***-e*** olabilir. A–B ve C–E ciltlerinde bu manada geçen kelimeler şunlardır: ***abide*** II, ***acuze*** (bu ayrı bir hâl), âkıle / ***akile, alihe***, ***ame*** / ***eme, ammete*** / ***amete*** / ***emeti*** (bu da ayrı bir hâl), ***azize, cedde, cinniye, dellale***. Şahıs isimlerinde de kullanılır, ms. ***Aliye***, ***Emine***. Eskiden ***Münevvere*** gibi kız isimleri vardı, fakat bu gibi Ar. fiilsıfatlardan (participia) alınan isimler bugün eksiz kullanılır, ms. ***Münevver (Hanım)***. O zaman ismin sahibinin bey mi hanım mı olduğu anlaşılmaz.

acaib/acayip 'garip, şaşılacak' (sıfat) <Ar. ***'acā'ib*** 'şaşılacak şeyler' (***'acība***'nın çoğulu). ※ ***Deŋizden bir 'acāyib cāneverler çıḳdılar***. (Ferec 855/1451 v. 44a). ※ ***Bu bir 'acāyip ẕātdur.*** (P.N. Boratav 1995 s. 181). 'şaşılacak' mefhumu müspet manada bir keyfiyetin yüksek (veya son) derecesini ifade edebilir: ※ ***Zümre-i Çerākise 'acāyib ḳılıc çaldı***. ('Ālī 1975 [1581] v. 59a). ※ ***Babam bazen gece yarısı eve geliyor. Evin içi birden acayip içki kokmaya başlıyor.*** (L. İpekçi 1998 s. 32). ※ ***Hiçbirimizin yaşamadığı acayıp bir konak, ağaç tepelerinde nargile içmek isteyen bir Osmanlı nazırı.*** (Peride Celal 1991 s. 34). Bugünkü konuşma dilinde şaşma ifade eden bir nida olarak da kullanılır (TüS 1983 s. 2–3).

⊡ Arapçada bir ismin çoğulu olan kelimelerin Türkçede tekil olarak kullanılması için b. ***ahbab*** ⊡. Bunun gibi Ar. isim çoğulu olan kelimelerin Türkçede sıfat olarak kullanıldığı da nadir değildir. A–B

ve C–E ciltlerinde zikredilenler şunlardır: ***acaib* / *acayip, budala, elvan*** I, ***etraf*** II***, evliya*** II***.*** Türkçede yalnız sıfat olarak kullanılan ***ahşab* / *ahşap*** kelimesi de Ar.da aslında çoğuldur.

⊡ Ar.dan alınan kelimelerde çok defa iki ünlü arasındaki hemze (hiatus)'un yerine bir ***/ y /*** 'nin geldiğini görüyoruz. Bu fenomen, Arapçanın bazı diyalektlerine mahsustur ve oradan Farsçaya ve onun vasıtası ile Eski Osmanlıcaya da geçmiştir. Osmanlıcada daha sonraları medreselerin tesiriyle Klâsik Arapçanın hemzeli imlası tekrar umumileşti. Bu durum bir imla kargaşası da ortaya çıkarmış ve birçok müstensih bu çeşit kelimelere hem hemze hem de ***/ y /*** 'nin diakretikasını koyar olmuştur. Biz burada hemzeli imlayı aslî imla olduğu için başa koyuyoruz, fakat Osmanlıca bakımından ***/ y /*** Hiatustilger'i (koruyucu ünsüz) daha eski Osm. yazmalarda bulunanıdır. A–B ve C–E ciltlerindeki hemzeliler şunlardır: ***acalb* / *acayip, acalbat* / *acaylbat, akaid* / *akayid, alâim* / *alâyim, aşalr* / *aşaylr, avaid* / *avayid, azaim* / *azayim, caiz* / *cayiz, caize* / *caylze, ceralm* / *cerayim, daim* / *dayim, daima* / *dayima, dair* / *dayir*** I ve II, ***dair*** III ve IV, ***daire*** I / ***dayire, daire*** II ve III***, dakalk* / *dakayık, darai* / *darayi, delâil, devair* / *devayir, eimme* / *eylmme***.

acarcana 'oldukça sert, oldukça atik' < '***acar*** + küçültme ek grubu ***–cana <-ca + -yana/-yına. ※ Kapı yoldaşlarından Çobanyan, Matosyan, Sancakclyan kadar değilse de aksanı aşağı yukarı aynı aksan, konuşuşu da acarcanaydı.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 31.8.1941).

⊡ Ekseriya bir şahsın görünüşünü göz önüne getirirken kullanılan, bir sıfata takılan ***–cana / –cene*** küçültme eki, yukarıda söylediğimiz gibi, aslında iki küçültme ekinden müteşekkildir. Maalesef eski kaynaklarda onu bulamadığımız için, onun nereden geldiğini ve Türkiye Türkçesinde ne zamandan beri kullanıldığını tespit edemedik. Konuşma dilinde çok yaygın olduğu hâlde, zamanımızdaki lugatler bile ondan sadece tek tük örnekler veriyorlar. Bizim A–E cildimizde şu sıfatlar gösterilmiştir: ***acarcana, beyazcana, bolcana, bozcana, böylecene, dolucana, düzgüncene, esmercene***. Sıfatlardan başka şu zarflar da vardır: ***ayrıcana, böylecene*** (sıfat da olabilir), ***bütüncene, çokcana, doğrucana, epeycene, eycene* / *eylcene* / *iyicene.*** Bunlardaki "küçültüşü" izah etmek için şunu da söyleyelim: ***epeyce*** bir kaydı ihtiyatla söylenmiş bir ***epey***'dir. Ve ***beyazcana*** badanalanmış bir duvar olamaz, mutlaka hiç güneş görmemiş bir ten anlamında kullanılmaktadır.

acıcık 'pek az' < ***azıcık***, Fernassimilation ile. ※ ***Bebeği ver, acıcık oynayım, kuzum abla!*** (M.A. Ersoy t.y. [1911] I, 210).

⊡ Küçültme eklerinden biri olan ***–cık***, EOsm. ***–cuḳ***, ETk. ***–çuḳ*** (b. M. Erdal 1991 I, 44–47) ekinden gelişmiştir. Takıldığı ismin veyahut sıfatın sonunda ***/ k /*** varsa düşebilir (bu hususiyet bütün küçültme eklerinde vardır); ***az*** sıfatından sonra olunca ***/ z /*** sesinin düşmesi fonolojik hâl ile izah edilebilir. Bu küçültme ekinin A–B ve C–E ciltlerinde bulunan örnekleri şunlardır: ***acıcık, acık*** III, ***ahacık, alamançık, azacık* / *azıcık, bademcik, bağacuk, baklacık, baracuk, bardacık, bilecik, bircik bircik* / *bicik bicik, buldumcuk, bulgurcuk, buncacık, bürçecük, çıplacık, dara-***

cık, delicük / ***delicik*** (küçük delik), ***dilcik, dipçik, domurcuk*** / ***tomurcuk, domuzcuk, durucuk dur–, düğürcük*** I+II, ***elcik*** / ***elcek, enücek*** / ***encek*** / ***encik*** (/ ***k*** / ile beraber ünlünün de düşmesiyle), ***evcik oyna–***. Azlık veya küçüklük ifade eden sıfatlara takılan küçültme eki, azaltma değil, bil'akis kuvvetlendirme fonksiyonu da görür, ms. ***azıcık, daracık*** (ya da ***alçacık, gencecik, küçücük, minnacık, ufacık***) gibi.

acık– 'açlık duymaya başlamak < ETk. ***āçık–*** a.m. Clauson 1972 s. 23. ※ ***Acıkmışsındır, ye, Bayramım!*** (M. Güler 1990 s. 100). Mecazî manada: 'bir şeyi çok arzu etmek'. ***Öğle paydosu, ilkyaza acıktığımı duyuyorum.*** (M. Güler 1990 s. 80).

⊡ Fiilden fiil yapan ***–(ı)k–*** vs. eki, yalnız tek heceli fiil köklerine gelir ve fiile başlama (inchoativum) veya pekiştirme (intensivum) anlamı verebilir. Erdal'a göre ***–(ı)k–*** fiillerinin yalnız göstermelik edilgenlik (quasi–passivum) veya orta–dönüşken (mediale–reflexivum) anlamları var, daha doğrusu hepsi "anti-transitive (geçişsiz)"dir (b. M. Erdal 1991 II, 649–651, T. Banguoğlu 1974 s. 279–280). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***acık–, aşık–, ayık–, basık–, bertik–, buşuk–*** / ***boşuk–, darsık–, dizek–, doluk–, dunuk–, duruk–, dümük–***. İsimden yapılan ***–(ı)k–*** fiilleri için b. ***avı̯h–*** ⊡.

EOsm. **acın** 'açlıktan' TS 6 (örneklerle) <***ac*** 'açlık' kelimesinin instrumentalis (araç durumu) hâli. ***acın öl–*** 'açlık ile, açlıktan, açlık yüzünden ölmek'.

⊡ ETk. instrumentalis (araç durumu) hâli, çeşitli manalarda kullanılırdı b. A. von Gabain 1974 no. 386 ve 434, EOsm. için krş. K.H. Menges 1991 s. 321–342; BSTTk.nde ise hemen hemen yalnız zaman zarflarında kalmıştır. A–B ve C–E ciltlerinde kendini gösteren instrumentalis (araç durumu) hâlli zarflar: ***acın, a̯hşamın, aŋsuzun*** / ***ansızın, ardın ardın, ayağın, azın azın, baharın, bir gezin, birin birin, çoğun*** (neologismus (türetme kelime), neolojizm), ***değin, diz boyun, dizin, dönüşün, dünin günin.***

adamcıl 'insana sokulan, insandan korkmayan (hayvan)' < ***adam*** I + ***–cıl*** eki. ※ ***Bu kedi ev ṣāḥibi misāfir bilmez, ġāyet ādamcıldır.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 35). EOsm. 'adama saldıran (hayvan)' TS 15–16 Az.Tk. ***adamcıl*** 'insan yiyen, vahşi, yırtıcı' ***–cıı*** ekinin manaları için b. K. Röhrborn 1985.

⊡ İsimden sıfat yapan ***–cıl*** eki az kullanılan bir ektir. Bu ek ET'de öncelikle kuş isimlerinde kullanılıyordu, ms.: ***yılancıl*** 'yılan yiyen / seven kuş' (başka kuş adları için b. ***balıkçın*** / ***balıkçır*** / ***balıkçıl*** ⊡). ***–cıl*** eki aslen 'bir çeşit düşkünlük, alışkanlık, arzu' anlamında olmalıdır. 30'lu yıllardan sonra türetilen neolojizmlerde özellikle 'seven' anlamında kullanıldığı görülür (çoğu örnekte Fr. < EYun. ***–phil*** ekinin karşılığı olarak: ***sucul*** 'hydrophil'); ilgili örnekler: ***bencil, evcil***. (B. J. Deny 1921 s. 348, T. Banguoğlu 1974 s. 165–166, W.E. Scharlipp 1978 s. 27–36, K. Röhrborn 1985 s. 105–111). Bu ekin renk sıfatlarında da kullanılabildiğine dair için b. ***akçıl*** ⊡. A–B ve C–E ciltlerinde ***adamcıl***'a uyan bir başka örnek ise ***ahbapçıl***'dır.

Osm. **âdemîgâh** 'insan bulunan yer, insanın oturduğu yer' <Fa. ***ādamīgāh*** a.m. [***ādamī*** 'insan' ve 'yer' manasına gelen ***–gāh*** eki] ※ ***Bu yėri ādemīgāh görürem***. (Ferec 855/1451 v. 28b).

⊡ Fa.dan alınma isimler arasında ***–gāh*** 'yer' genişlemesi ile teşkil edilenlerin sayısı az değildir. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***âdemîgâh, amacgâh, ârâmgâh, bendergâh, cayigâh, cevelângâh, ciğergâh, çargâh*** (musikide makam adı), ***dergâh, destgâh*** / ***tezgâh, dügâh*** (musikide makam adı). Bunların tesiri altında Türkçe kelimelerden teşkil edilmiş olanlar da vardır: ***avgâh***. (b. A. Tietze 1964 s. 178)

Hepsi A harfinden alınmış olan bu örnekler yukarıdaki açıklamalar ile birlikte bir dilin araştırılması için ne gibi imkanlar olduğunu hakkında bir tasavvur yaratabilir. Tabii eserin sadece birinci ciltten ibaret kalmaması şartıyla.

HURUFAT

Kitabımıza esas olan bugünkü standart Türkiye Türkçesi (BSTTk.) olduğu için, transkripsiyonda (yazı çevrimi) kullanılan harfler de mümkün olduğunca BSTTk.nde geçerli hurufattan seçilmiştir. Mesela "cīm" harfi için Arap dili çalışmalarında yaygın olduğu şekliyle "**ğ**" değil "**c**" harfi kullanılmıştır. Latin alfabesini kullanmayan dillerdeki kelimeler (mesela Slav dillerinden alınan kelimeler) transliterasyonla (harf çevrimi) Türk harflerine aktarılmış ve icap ederse telaffuzları fonetik işaretlerle gösterilmiştir.

Yunanca kelimeler orjinal imlaları ile tespit edilmiş ve ardından telaffuzları Türk harfleriyle gösterilmiştir. Klasik Yunanca ve Yeni Yunanca kelimelerde bu dillere ait bilim dallarında yaygın olarak kullanılan telaffuz şekilleri kaydedilmiş, nadiren her iki telaffuz şekli de verilmiştir.

Arap hurufatlı dillere, yâni Arapça, Farsça, Kürtçe ve Osmanlıcaya, ait kelimelerde Türkiye'de yaygın olan transkripsiyon (yazı çevrimi) sistemi uygulanmıştır. Mesela Anglo–Sakson sisteminde ligaturla **/sh/** ve *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*'ın sisteminde köşeli ters şapka (*haček*) ile **ˇs** olarak transkribe edilen harfi biz **ş** ile gösterdik. Diğer harfler için aşağıdaki listeye bakınız.

Ermenice, bu eserde Ermenicenin Anadolu şivesi anlamında kullanılmaktadır.

Ermeniceden Türkiye Türkçesine geçen kelimeler genellikle şivelerden kaynaklandığı için Türkçede bu diyalektlerin telaffuzunu muhafaza etmişlerdir.

Batı ve Doğu Ermeniceleri Eski Ermeniceden (Klasik Ermenice) gramer bakımından farklıdır. Bununla beraber Batı Ermenicesi diğer şivelerden telaffuzda ayrılır; ms. *tenues (tonsuz, sert kapantı sesleri* **p**, **t**, **k**) yerine *media (tonlu kapantı sesleri* **b**, **d**, **g**) telaffuz edilir (**/b/** yerine **/p/**, **/c/** yerine **/ç/** vs.), *aspirata (soluklu ünsüzler)* aynen telaffuz edilir. Ama Batı ve Doğu Ermenicesi arasındaki fark en çok edebî dilde görülür. Şiveler bu ayrımı bütün noktalarda açık bir biçimde ortaya koymazlar, yâni Ermenicenin Anadolu şivelerinin hepsi Batı Ermeniceye ait değildir. Örneğin Van'da konuşulan Ermenice en azından fonetik olarak Doğu Ermeniceye denk düşmektedir. Bunların dışında öbür diyalektler de Batı/Doğu ayrımı kurallarına uymazlar. Bu nedenle biz diyalektlerin konuşulduğu yerleri de gösteriyoruz: **Erm. (diyal. Van).**

Burada Ermenice kelimeler transliterasyonla (harf çevrimi) aktarılırken kısmen Ermenicenin milletlerarası transkripsiyon sistemine uymayan kullanımlar yaptık (ms. **/j/** harfi yerine **/dz/** kullanılması vs.). Bu kitapta aspirata (soluklu ünsüzler) bir apostrof ile gösterilmiştir (ms. **/p'/**, **/k'/**, **/ç'/**, **/t'/**, **/ts'/**). Ermenice *tenues (tonsuz, sert kapantı sesleri* **p**, **t**, **k**) ve *aspirata (soluklu ünsüzler)* Türkiye Türkçesi'ne *tenues (tonsuz, sert kapantı sesleri* **p**, **t**, **k**) olarak yansır, yani **/p/** ve **/p'/**: **/p/**; **/ç/**, **/ç'/**, **/ts/** ve **/ts'/**: **/ç/**; **/k/** ve **/k'/**: **/k/**; **/t/** ve **/t'/**: **/t/**).

ARAP HARFLERİ İÇİN TRANSKRİPSİYON (YAZI ÇEVRİMİ) İŞARETLERİ

		transkripsiyon (yazı çevrimi)		**Arapça**	**Farsça**
harf	**adı**	**DMG'ye göre**	**sözlükte kullandığımız**	**Ar. telaffuz**	**Fa. telaffuz**
ء	hemze	ʾ	ʾ	hafif kesme	~
ا	elif	ā	a, ā	/a/ ile /e/ arası	~
ب	be	b	b	/b/	~
پ	pe	p	p	—	/p/
ت	te	t	t	/t/	~
ث	se	ṯ	ṯ	İng. bath gibi	/s/
ج	cîm	ğ	c	/c/	~
چ	çîm	č	ç	—	/ç/
ح	ḥâ	ḥ	ḥ	aspirasyon ile çıkan kuvvetli /h/	/h/
خ	ḫı	ḫ	ḫ	kuvvetli ve frikatif /h/, Alm. doch gibi	~
د	dâl	d	d	/d/	~
ذ	ẕâl	ḏ	ḏ	İng. there gibi	/z/
ر	re	r	r	/r/	~
ز	ze	z	z	/z/	~
ژ	je	ž	j	—	/j/
س	sîn	s	s	/s/	~
ش	şîn	ş	ş	/ş/	~
ص	ṣâd	ṣ	ṣ	kalın /s/	~
ض	ḍâd	ḍ, ż	ḍ	/d/ ile /z/ arası	/z/
ط	ṭı	ṭ	ṭ	kalın /t/	~
ظ	ẓı	ẓ	ẓ	kalın /z/	/z/
ع	ʿayın	ʿ	ʿ	sert kesme	~
غ	ġayın	ġ	ġ	arka damağa yakın, kalın /g/	~
ف	fe	f	f	/f/	~
ق	ḳâf	q	ḳ	sert /k/	~
ك	kef	k	k	yumuşak /k/	~
گ	gef	g	g	—	/g/
ل	lâm	l	l	/l/	~
م	mîm	m	m	/m/	~
ن	nûn	n	n	/n/	~
ه	he	h	h	/h/	~
و	vâv	w,u	v,w,ū	İng. why gibi; uzun /u/,/v/	~
ى	ye	y,ī	y,ī	/y/, uzun /i/	~

DMG: Alman Doğu Araştırmaları Derneği
* ~ işareti telaffuzun Farsçada aynı olduğunu gösterir.
* — işareti harfin Arapçada bulunmadığını gösterir.
* Farsça alfabede *he* harfi *vâv* harfinden sonra gelmektedir.

OSMANLICA

harfler	transkripsiyon (yazı çevrimi)	telaffuz
ا/آ	ā, a	uzun /a/, /a/
ء	ʾ	hafif kesme
ع	ʿ	sert kesme
ب	b	/b/
ج	c	/c/
چ	ç	/ç/
د	d	/d/
ذ	ẕ	sert /d/
	e	/e/
	ė	EOsm. ve Az. Tk.nde /i/ sesine yakındır
ف	f	/f/
گ	g	/g/
غ	ġ	arka damağa yakın, kalın /g/
ه	h	/h/
ح	ḥ	/h/
خ	ḫ	sert /h/
ژ	j	/j/
ك	k	/k/
ق	ḳ	sert /k/
ل	l	/l/
م	m	/m/
ن	n	/n/
و	v, ō, ū, o, u, ö, ü	/v/, uzun /o/, uzun /u/,/o/,/u/,/ö/,/ü/
ڭ	ŋ	genizden gelen /n/
پ	p	/p/
ر	r	/r/
س	s	/s/
ص	ṣ	kalın /s/
ث	s̱	/s/
ش	ş	/ş/
ت	t	/t/
ط	ṭ	sert /t/, velar (arka damaksıl) ünlülü Tk. kelimelerde kalın /d/ veya /t/ ms. *daġ* veya *toz*
ی	y, ī, i, ı	/y/, uzun /i/, /i/, /ı/
ز	z	/z/
ذ	ẕ	/z/
ظ	ẓ	sert /z/
ض	ż	sert /z/

* 19. asır metinlerinde ünlüler için bugünkü Türkiye Türkçesindeki harfler kullanılmış, ünsüzler ise metinde bulundukları gibi aktarılmışlardır. Bu kurala yalnızca birkaç kelime istisna oluşturmaktadır (ms. **alub**, **içün** gibi).

* Osmanlıca kelime ve metinlerin transkripsiyonunda 19. asrın başına kadar iki ünlü arasındaki /**g**/ ve /**k**/ harfleri /**g**/ ile, 19. asırdan sonra ise /**ğ**/ ile gösterilmiştir. (*degil* > *değil* gibi)

* Azerbaycan Tk. açık /**e**/ fonemi (**ə** harfi), /**ä**/ ile gösterilmiştir.

Ferec baʿd eş–şidde'nin Budapeşte nüshasındaki özel yazım ve transkripsiyon (yazı çevrimi) biçimleri için b. **â** ⊡.

YUNANCA İÇİN TRANSKRİPSİYON (YAZI ÇEVRİMİ) İŞARETLERİ

	Klasik Yunanca (EYun.)	Yeni Yunanca (BizYun.* ve Yun.)
α	a	a
β	b	v
γ	g	ġ (/e/ ve /i/ sesinden önce y)
δ	d	ḏ
ε	e	e
ζ	z	z
η	ē	i
θ	th	ṯ
ι	i	i
κ	k	k
λ	l	l
μ	m	m
ν	n	n
ξ	ks	ks
ο	o	o
π	p	p
ρ	r	r
σ, kelime sonunda ς	s	s
τ	t	t
υ	u,ü	i
φ	ph	f
χ	kh	h̬ (ardından /e/ veya /i/ gelirse Alm. ich gibi)
ψ	ps	ps
ω	ō	o
Birleşik harfler		
ει	ei/ē	i
αι	ai	e
αυ	au	av/af (sessiz ünsüzlerden önce)
ευ	eu	ev/ef (sessiz ünsüzlerden önce)
οι	oi	i
ου	ou/ū	u
μπ	mp	b/ mb
ντ	nt	d/ nd
γγ (γκ)	ng (nk)	g/ng
τζ	c	c

**BizYun. Bizans Yunancası*

ERMENİCE İÇİN TRANSKRİPSİYON (YAZI ÇEVRİMİ) İŞARETLERİ

harfler		Doğu Ermenice	Batı Ermenice	Sözlükte kullandığımız
Ա	ա	a	a	a
Բ	բ	b	p	p (b)
Գ	գ	g	k	k (g)
Դ	դ	d	t	t (d)
Ե	ե	e	e	e
Զ	զ	z	z	z
Է	է	ē	ē	ē
Ը	ը	ă/ə	ä/ə	ä
Թ	թ	t'	t'	t'
Ժ	ժ	ž	ž	j
Ի	ի	i	i	i
Լ	լ	l	l	l
Խ	խ	x	x	ḫ
Ծ	ծ	c	j	dz (ts)
Կ	կ	k	g	k (g)
Հ	հ	h	h	h
Ձ	ձ	j	c	ts (dz)
Ղ	ղ	ł	ł	ğ
Ճ	ճ	č	ǰ	c(ç)
Մ	մ	m	m	m
Յ	յ	y	y	y
Ն	ն	n	n	n
Շ	շ	š	š	ş
Ո	ո	o	o	o
Չ	չ	č'	č'	ç'
Պ	պ	p	b	p (b)
Ջ	ջ	ǰ	č	ç (c)
Ռ	ռ	ṙ	ṙ	ṙ
Ս	ս	s	s	s
Վ	վ	v	v	v
Տ	տ	t	d	d(t)
Ր	ր	r	r	r
Ց	ց	c'	c'	ts'
Ւ	ւ	w	w	w
Փ	փ	p'	p'	p'
Ք	ք	k'	k'	k'
Օ	օ	ō	ō	ô
Ֆ	ֆ	f	f	f
	ու	u	u	u

TOPLU BAKIŞ MADDELERİ

Maddelere göre

Birinci Cilt

â	***Ferec ba'de ş-şidde***'nin imla hususiyetleri
ab I/**âv**[1]	Fa. üzerine Tk.ye geçen Fa. veya Ar. sözcüklerin fonolojik hususiyetleri
ab I/**âv**[2]	***/b/*** ve ***/v/***'nin karşılıklı yer değiştirmesi
ab I/**âv**[3]	calque (ödünçleme çeviri): yabancı sözcüğün veya deyimin aynen tercümesi
abad ol-	Fa. ***ābād*** saray ve şehir isimlerinde kullanılan ek
âbâdî kâğıt	coğrafi isimlerin appellativum (cins isim) olması
abajur	Tk. kelimelerde bulunmayan ***/j/*** sesinin Tk. ***/c/*** veya ***/ç/***'ye dönüşmesi
aban- II	Türk argosu
abana	alfa privativum Yun. ***a-/an-*** menfilik ön eki (olumsuzlama ön eki)
abandone[1]	Fr. **-e** participium passivum (edilgen sıfat fiil)
abandone[2]	Fr.dan alınmış spor terimleri
Abanoz	coğrafya isimlerinden türevler
abaplan-	***-lan-*** genişlemesi isimden fiil yapar
abar-	backformation (yanlış ayırma) (< ***abart-***)
abáşo	Lingua Franca (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) terimlerinde penultima (son heceden önceki hece) vurgusu
Abbâs yolcu	şahıs isimlerinden çıkmış appellativa (cins isimler) veya tabirler
Abbasî	Ar. mensubiyet (***nisba***) gösteren ***-ī*** eki
Abbaslyan	Fa. çoğul eki ***-ān/-yān*** (***-gān*** veya ***-vān***)
abd[1]	Fa. ***izafet***'in mahiyeti (ms. ***abd-i aciz*** gibi)
abd[2]	Osm.daki nezaket unsurları (ms. ***abd-i ahkar***)
abdan	Fa. ***dān*** 'tutan' fiil unsuruyla türetilmiş mahfaza isimleri
abdar	Fa. ***dār*** 'malik olan' fiil unsuruyla türetilmiş isimler
abdest II/**aptes**[1]	halk/konuşma dilinde ***/f, k, s, ş/***'den sonra ***/t/***'nin düşmesi
abdest II/**aptes**[2]	Fa.dan alınan İslamî terimler

abdesthane/aptesane	Fa.‿***hāne*** 'ev' ile yapılmış mürekkep isimler; konuşma dilinde ***hane***'nin /***h***/'si düşebilir
abdülbatn	Ar. belirli isim tamlaması (ms. ***abdu*** + ***l–batn***)
aberasyon	Fr. ***–tion*** (<Lat. ***-tio***) ekiyle yapılan nomina actionis (oluş ve kılış isimleri)
abes	Ar. /***ṯ***/ Tk.de çoğunlukla /***s***/'ye (Fa. üzerinden) ve nadiren / ***t***/'ye (Ar. diyal. üzerinden) dönüşür
abes yere	dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu)
abesiyat	Ar. feminin (dişil, müennes) çoğul eki ***–āt, –iyāt*** nomina abstracta collectiva (soyut topluluk isimleri) yapar
abherin	Fa. sıfat eki ***–īn***
abıhayat	19. asırda Tk.de yaygın olan Fa. izafet terkipleri, BSTTk.nde bazıları leksikalleşmiş karakterdedir
âbıru	Fa. hem /***ü***/ hem de /***üy***/ ile bitebilen kelimeler (ms. ***rü*** ve ***rüy***)
âbî I	Fa. isimlerden sıfat yapan Ar. ***nisba*** eki ***–ī***
âbid	Ar. participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) yapan 1ā2i3 vezni
âbide II	Ar. müenneslik (dişil) eki ***–a*** (Tk.de **–a**/**–e**)
abidevî	Fa.dan alınma kelimelerde sıfat yapan Ar. ***–ī*** eki bir ünlüden sonra ***–vī*** şeklindedir
abidik gubidik[1]	ilk kelimenin baş harfi ***a–*** ve ikincisinin baş harfi ***g–*** olan kafiyeli çift sözler
abidik gubidik[2]	kafiyeli çift sözlerde ikinci kelimede Labialisation (dudaksıllaşma) oluşması (**a**/**e** – ***u***/***ü***)
abkeş	Fa. ***-kaş*** (Tk. ***–keş***) 'çeken' fiil unsuru ile teşkil edilmiş kelimeler
ablak I	Ar. a12a3 vezni bir kişinin göze çarpan bedenî sıfatları için de kullanılır
ablatya	Yun. vurgulu ***–ía*** veya İt. ***–ia*** ekleri nomen abstractum (soyut isim) manasında substantiva feminina (dişil adlar) yapar, Yun.dan gelenler neutra çoğulu da olabilir
abonman	Fr. ***–ment*** (< Lat. ***–mentum***) ekiyle yapılan nomen actionis (oluş ve kılış ismi) ve nomen concretum (somut isim)
abraş	Ar. a12a3 vezni renk sıfatları yapar
âbrîz/abiriz	Fa.da iki uzun ünlülü kapalı hecenin arasında Tk.de kısa bir ünlünün türemesi
abudane	Fa. "ve" anlamındaki ***u*** ile iki kelimesi birbirine bağlanmış terkipler

abuk	Tk. kelimelerde yuvarlak bir ünlüden sonra labial (dudak sesi) bir ünsüz gelirse, sonraki hecenin ünlüsü de yuvarlak olabilir
abuk sabuk	baş harfleri ***a- sa-*** olan kafiyeli çift sözler
abus	Ar. 1a2ü3 vezni öznenin çarpıcı bir vasfını belirten sıfatlar yapar
Abya	Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve /***ya***/ ile biten coğrafya isimleri
acab I/**aceb** I	EOsm.nın en eski devresinde, Ar. ve Fa. kelimelerde, palatal (öndamaksıl) ünsüzlerin yanında kısa /***a***/ telaffuzu
a'cab	Ar. a12a3 elativus (en üstünlük, ismi tafdil) vezni
acaba I	Ar. zarf yapan ***-an*** accusativus (belirtme durumu, akuzatif) ekinin Tk.ye Fa. üzerinden ***-ā*** olarak girmesi
acabla-	***-la-*** genişlemesi isimden fiil yapar
acabola	crasis (kaynaşma, krasis): iki kelimenin birleşmesinden yeni bir kelimenin doğması
acabrûdî	Fa.dan alınma kelimelerde ***-ī*** ekiyle teşkil edilen meslek isimleri
acalb/acaylp[1]	Ar. isim çoğulu olan kelimelerin Tk.de sıfat olarak kullanılması
acalb/acaylp[2]	Ar. ***ā'I*** ses grubunun Tk.de Ar. diyalektleri ve Fa. vasıtasıyla ***ayI*** veya ***aI*** olması
acarcana	sıfat ve zarf yapan küçültme eki ***-cana*** (< ***ca*** + ***-ġana/-ġına***)
aceleten	Ar. ***-an*** accusativus (belirtme durumu, akuzatif) ekinin zarf vazifesi görmesi
acemi çaydanlık	bazı tabirlerdeki absürd (saçma) ve mizahî varyasyonlar (değişim)
Acemistan	Fa. memleket isimleri ve başka mekân isimleri yapan ***-istān*** eki
Acemzade	Fa.dan alınma kelimelerdeki ***-zād/-zāda*** eki (< ***zādan*** doğurmak, doğmak)
acente/acanta[1]	Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınan kelimelerin sonundaki /***a***/ veya /***e***/
acente/acenta[2]	Fr. ***-ant/-ent***, İt. ***-ante/-ente*** (< Lat. ***-ant-/-ent-***) participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) eki sıfat ve isim yapar
aceze	Ar. 1a2a3a vezni, 1ā2i3 kalıbı (participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) bir insanı tavsif ettiği hâllerde bu kalıbın çoğulu

acı	Tk.de fiil kökleriyle aynı olan isim/sıfat kökleri
acıcık	***-cık*** küçültme eki
acık–	fiilden inchoativum (başlama) fiili yapan ***-(ı)k-*** eki
acıkdur–	***-dır-*** causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) genişlemesi
acımaklı	isme takılan ***-lı*** eki bâzen mastar isimlerden sıfat yapar
acımsa–	***-(ı)msa-*** genişlemesi fiilden geçişsiz benzerlik (simulativum) fiili yapar
acımtırak	renk ve tat sıfatlarının manasını zayıflatan ***-(ı)mtırak*** eki
acın	***-ın*** vasıta hâli (instrumentalis (araç durumu) eki
acın–I	kökü ünlü veya ***/l/*** sesiyle biten fiillerdeki passivum (ve reflexivum) türeten ***-(ı)n-*** genişlemesi
acın–II	***-(ı)n-*** medialis–reflexivum (orta–dönüşken) genişlemesi
acırak	***-rak*** eki BSTTk.nde sıfatın manasını zayıflatır
acıt–	***-(ı)t-*** causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) genişlemesi
acîb	Ar. 1a2ī3 vezni sıfat yapar
aciliyet	Ar. alınma kelimelerden sonunda ***-iyet*** olanlar nomen abstractum (soyut isim)'dur
acitato	Garp müziği ıstılahları
âcizane	Fa.dan alınma zarf eki Fa. ***-āna***
acuk/acık I	***-(ı)k*** eki fiilden nomen concretum (somut isim) vs. yapar
acz/aciz	ödünç kelimelerden kelime veya hece sonunda consonant cluster (ünsüzler grubu) olanların Tk.de telaffuzları
aç- I	hem geçişli hem geçişsiz hâlde kullanılan fiiller
açacak	gelecek zaman partisipi olan ***-acak*** fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapar
açar I	geniş zaman fiilsıfatı olan ***-(a)r/-(ı)r*** vasıtasıyla teşkil edilmiş sıfat ve isimler
açdur–/**açtır**–/**açtırt**–	morfemlerde (bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) fonksiyon zayıflaması veya fonksiyon kaybı
açgı	***-gı/-kı*** eki fiilden nomen instrumenti (alet ismi) (ayrıca nomen abstractum ve nomen concretum) yapar
açık I	***-(ı)k*** eki geçişli fiillerden participium passivum (edilgen sıfat fiil) anlamında sıfatlar yapar

açıkgöz	Fa. terkip örnek alınarak yapılmış Tk. terkipler
açıl-	***-(ı)l-*** medialis-reflexivum (orta-dönüşken) genişlemesi (passivum da olabilir)
açmaz	menfi geniş zaman partisipi ***-maz*** vasıtasıyla teşkil edilmiş sıfat ve isimler
açmazdan	ablativus (ayrılma durumu) eki ***-dan*** isimden zarf yapar (ablativus adverbialis, zarf işlevli ayrılma durumu)
ad	ETk.ye ait fonolojik bir hususiyet (***ād*** versus ***at***)
ad- (**adım ad-**)	aynı kökten fiil ve nesne bir tabirde yan yana kullanılır (figura etymologica, kökendeşler deyimi, iştikak)
ada- I	***-a-*** genişlemesi isim ve sıfattan fiil yapar
adale/adele	Ar. ***/ḍ/*** sesi Tk.de ***/z/*** veya ***/d/***'ye dönüşür
adalet	Ar.dan alınan kelimelerin sonundaki ***-at/-et***
adalî	Ar. isimden sıfat yapan nisbe eki ***-ī***
adamakıllı[1]	zarf olarak kullanılan nadir bir terkip
adamakıllı[2]	***-lı*** eki isimden sıfat yapar
adamcıl	***-cıl*** eki isimden sıfat yapar
adaptör	Fr. ***-eur*** eki nomen instrumenti (alet ismi) yapar
adaş[1]	***-daş*** eki isimden isim yapar, ortaklık gösterir
adaş[2]	adaş kelimesinin başka bir etimolojisi
adda glt-	çocuk dili
aded	sayma vasıtası olarak kullanılan kelimeler
âdemîgâh	Fa.dan alınma kelimelerdeki ***-gāh*** 'yer' kelimesi
adenit	Fr.dan alınmış tıp terimlerinde bulunan ***-it*** eki bir organdaki iltihabı belirtir
âdetperest	Fa.dan alınma kelimelerdeki ***-perest*** 'tapan' genişlemesi (< ***parastīdan*** 'tapmak')
adım	***-(ı)m*** eki fiilden nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) ve concreta yapar
adlı adınca	***-lı -ınca*** paronomastique syntagması (benzeşleme dizimi) (zarf)
adliye	Ar.dan alınmış ***-īya*** (Tk. ***-iyet***) ile biten kelimeler çeşitli sahalara ait nomina concreta' (somut adlar) yapabilir
adrenalin	kimya, biyokimya, farmakoloji ve bunlara müteallik sanayi ve ticarette kullanılan suni beynelmilel terminoloji
Adriatik	***-ik*** < Fr. ***-ique*** (Lat. ***-icus***, EYun. ***-ikós***) eki sıfat yapar

adsuz/adsız	privativum (olumsuzluk eki) eki ***-sız***/EOsm. ***-suz*** isimden sıfat, bâzen de zarf yapar
af küf	baş harfleri ***a-***/***e-*** ve ***k***– olan kafiyeli çift sözler, ikinci kelimede Labialisation (dudaksıllaşma) (***a/e/ ay - u/ü/ö/oy)***
afakgir	Fa. ***-gīr*** (***giriftan*** 'kavramak') fiil unsuru ile teşkil edilmiş kelimeler
afalla–/**afallaş**–(b. **afal**)	isim kökünden aynı manada fiil türeten ***-la-*** ~ ***-laş-*** ~ ***-lan-*** genişlemeleri
afazi	Fr.dan alınan ***-i*** (< EYun. ya da Lat. ***-ia***) ile biten kelimeler, çoğunlukla nomina abstracta (soyut isimler)
aferide	Fa. ***-(i)de***/***-te*** ile biten participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip), Tk.de sıfat bâzen isim
aferidegâr	Fa. fiil unsuru ***-gâr***/***-ger*** 'yapan, işleyen', meslek isimlerinde geçer
aferim	halk dilinde edat ve zarflarda /***n***/'yi /***m***/'ye çevirme ve sondaki bir ünlü ise /***m***/ ilave etme temayülü (***aferim*** < ***aferin***)
aferiniş	Fa. ***-iş*** ile biten nomina actionis (oluş ve kılış isimleri)
aferist	Fr. ***-iste*** (< Lat. ***-ista*** < EYun. ***-istēs***) ekiyle yapılmış nomina actoris
afetzede	Fa. fiil unsuru 'vuran, kıran' (< ***zadan*** 'kırmak'), Tk.de isim, nadiren sıfat, yapar
afgur–/**afkır**–	***-kır-***/EOsm. ***-gur-*** genişlemesi ses taklidi kelimelerden fiil yapar
afişe et–	Fr. –***er*** mastar ekiyle yapılmış nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) + ***et-*** yardımcı fiili
aforizm/aforizma[1]	***-izm***/***-izma*** < Fr. ***-isme*** (< Lat. ***-ismus*** < EYun. ***-ismós***) ekiyle yapılmış nomina abstracta (soyut isimler); Tk.de bâzen ***-izma*** telaffuzuyla
aforizm/aforizma[2]	Fr.dan alınan kelimelerin sonuna bir /***a***/ eklemesi ve böylece İtalyancalaştırılması
aforos/aforoz/afaroz[1]	Yun. ***-os*** müzekker eki
aforos/aforoz/afaroz[2]	başka dillerden alınmış kelimelerde orta hecedeki /**o**/ bâzen /***a***/'ya çevrilir
afro	başka dillerden alınmış kısaltmalar
afyon	EYun. ***-on*** neutrum (nötral) nominativus (yalın durum) hâli
ageh	Fa.dan alınan kelimelerin sonundaki ***eh*** (< ***-āh***)
^{c}**agel**[1]	Ar.dan alınma kelimelerde baştaki /^{c}***i***/'nin > /^{c}***a***/ > /***a***/'ya değişmesi

ʿagel[2]	Ar. ***/ḳ/→*** Tk. ***/g/*** veya ***/ğ/***
ağar-	***-ar-*** genişlemesi sıfattan (ve isimden) o sıfatın hâlini almak, o hâle gelmek manasında fiil yapar
ağartı	***-tı*** ses taklidi olmayan fiillerden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapar
ağda	Ar. ve Fa.dan alınma kelimelerde orta hecedeki uzun ünlünün düşmesi
ağırlık	***-lık*** eki sıfat/isimden nomina abstracta (soyut isimler) yapar
ağız I	iki heceli akrabalık ve vücut terimlerinde ikinci hecenin ünlüsünün düşmesi
ağla-	ses taklid eden unsurların ***-la-*** genişlemesi ile fiil yapılması
ağlaş-	geçişsiz fiillerden ortaklık (cooperativum, ortaklaşalık) fiilleri yapan -***(ı)ş-*** genişlemesi
ağna- II	***/ŋl/***'nin ***/ğn/*** veya ***/yn/***'ye değişmesi
ahbab/ahbap	Ar.da çoğul olan kelimelerin Tk.de tekil olarak kullanılması
ahça/ağca	***-ca*** eki sıfat ve isimden similativum-diminutivum (benzerlik-küçültme) anlamında sıfatlar yapar
ahçı	Tk.de disimilasyon (***/ş/>/h/, /t/>/k/, /n/>/l/, /m/>/l/, /k/>/p/, /y/>/l/***)
ahdnâme/ahltname	Fa. ***nâme*** 'yazı; mektup' ile yapılmış mürekkep isimler
ahenpuş	Fa. ***-pûş*** 'giyen, giyinen; örten' manasındaki fiil unsuru
ahfadiyellk	***-lık*** eki isimden nomina concreta (somut adlar) yapar
ahım şahım	baş harfleri ***a- şa-*** olan kafiyeli çift sözler
ahize	Ar. interdental (dişler arası) ***/ḏ/*** "peltek ***z***"nin Tk.de ***/z/***'ye dönüşmesi
ahmedek	Fa. küçültme eki olan ***-ek***
a̯hşam (**akşamcı**)	isimden nomen agentis (bir işi yapan, meslek sahibi ismi) yapan ***-cı*** ekinin özel anlamlarda kullanımı
a̯hşamla-	isimden geçişsiz fiiller yapan ***-la-*** genişlemesi
ahuçeşm	iki isimden mürekkep Fa. sıfat ve isimler
ailece/ailecek	***-cak*** eki 'filan kimselerle beraber' (collectivum, topluluk) anlamında zarflar yapar
ak I	aslî renk sıfatları ve bunların kuruluşları
akab (**akabinde**)	locativus adverbialis (zarf işlevli bulunma durumu)
akademisyen	***-yen*** eki (< Fr. ***-ien*** < Lat. ***-ianus***) isimden sıfat ve nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) yapar

akak	***-ak*** eki fiilden nomen loci (yer ismi) yapar
akavil	Ar. e1ā2i3 veya e1ā2ī3 vezni, gruplaşma manası kazandırır
akça	***-ça*** eki, sıfat ve isimden çeşitli anlamlarda isimler yapar
akçalık	isimden nomen loci (yer ismi) türeten ***-lık*** eki
akçıl	***-cıl*** eki renk sıfatları yapar
akık	***-(ı)k*** eki geçişsiz fiillerden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) anlamında sıfatlar yapar
akın	***-(ı)n*** eki fiilden nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) yapar
akıntı	EOsm. ***-(ı)ndı***/ BSTTk. ***-(ı)ntı*** eki fiilden isim yapar < ***-(ı)n***- + -***dı***
akış	fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-(y)ış*** eki
akıt-	fiil kökünden aynı anlamda çeşitli causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) şekilleri, ms. ***akıt-*** ~ ***aktır-***
akıtma	***-ma*** (< ETk. ***-ma***) eki fiilden nomen concretum (somut isim) yapar (birçoğu giyecek isimleri)
akîk/hakik	kelime başındaki ünlünün /***h***/ sesi ile "aspirasyon" oluşturması
akkâm	Ar. 1a22ā3 vezni, nomina actoris ve nomina fabricatoris (üreten isimleri)
akke/ake	Ar.dan alınma bazı kelimelerin Tk.'de degemination'a (ünsüz tekleşmesi) uğraması
akkın	***-gın/-kın*** eki fiilden sıfat/ETk.'de isim yapar, geçişli fiillerden participium passivum (edilgen sıfat fiil), geçişsiz fiillerden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) anlamında
akl/aklı	***x akılda*** syntagması
aklı karalı	ardarda iki sıfata ***-lı*** eki takılınca, terkip her bir sıfatın ifade ettiği özelliklerden birer parça olduğunu ifade eder
akordeonumsu	renk ve tat sıfatlarına (bazen isimlere) eklenen similativum (benzerlik) manalı ***-(ı)msı***
akreditif	Fr. ***-if*** < Lat. ***-iv(us)*** eki fiilden sıfat yapar
akromatik	Yun. nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-ma*** eki ilmî ve kültürel terimlerde görülür, bundan yapılan sıfatlar ***-matik*** hecesiyle biter
aksesuar	Fr.da ***-uar*** , Tk.de bâzen ***-uvar*** (< Lat. ***-arium/-orium***)
akşamleyin	***-layın*** genişlemesi (< ETk. ***-la*** + ***-yu*** zarf ekleri) isimden zaman zarfı yapar

aktaraç	fiilden nomina instrumenti (araç isimleri) yapan ***-aç*** (bir örnekte ***-maç***) eki
aktör	Fr.dan alınmış kelimelerde ***-ör*** <Fr. ***-eur*** (< Lat. ***-or***) eki nomina agentis (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri) yapar
aktris	***-tris*** < Fr.da ***-trice*** (< Lat. ***-trix***) nomen agentis'in (bir işi yapan, meslek sahibi ismi) müennesi
aktüalite	Fr.dan alınma kelimelerde sondaki ***-te (-té),*** nomina abstracta (soyut isimler)
aktüel	Fr.dan alınmış kelimelerde ***-al/-el*** eki sıfat yapar
akupunktur[1]	Alm.dan Tk.ye girmiş kelimeler
akupunktur[2]	nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan Lat. ***-ura*** eki (İt. ***-ura***, Fr. ***-ure***, Alm. ***-ur***)
akustik II	Tk.de ***-ik,*** Fr. ***-ique*** (Lat. ***-icus***, EYun. ***-ikós***) eki sıfat ve dolayısıyla nomina abstracta (soyut isimler) yapar
akya	Yun.dan alınmış balık isimleri
al I	Tk. bir kelimenin yabancı dilden alınma sanılarak ona göre ünlünün uzatılması
âl IV	Ar.nın palatal (öndamaksıl) olan /***l***/ harfi ve Tk.deki etkileri ve istisnaları
ala bele	kafiyeli çift sözlerde ikinci kelimede Labialisation (dudaksıllaşma) (***ünlü-***, ***b+ ünlü-, p+ ünlü-, m+ ünlü-***)
alâbahtek	Ar. ***'alā*** 'üstünde, hakkında' ile teşkil edilmiş kelimeler
alabanda	Tk.de ***ala-*** < Fr. ***à la*** veya it. ***alla-*** '... tarzında' manasında
alabarda	silâhların insanlara benzetilmesi
alağaz	isim/sıfat yapan Tk. ***-az*** eki, Yun. ***-as*** eki ile Tk. ek arasındaki benzerlik dikkat çekicidir
alakesa/alankese	Tk.de telaffuzu kolaylaştırmak için bâzen inorganik (asli olmayan, sonradan türeme) bir /***n***/ ilave edilir
alal-	***-al-*** genişlemesi isim ve sıfattan 'o hâle geçmek' anlamında fiiller yapar
alâ-rivayetin	Ar. genetivus (genetif, ilgi hali) hâlindeki belirsiz kelimelerin sonuna ***-in*** eki alması
alaş dolaş ol-	birinci kelimesi ünlü ve ikinci kelimesi /***d***/ ile başlayan terkiplerden Labialisation (dudaksıllaşma) gösterenler
alaşağı et-	fiilin emir hâli veya fiil-zarf enversiyonuyla (ters çevirme) başlayıp bir yardımcı fiil (ekseriya ***et-***) ile biten terkipler

alavere (**alavere dalavere**)	birinci kelimesi ünlü ve ikinci kelimesi /***d***/ile başlayan terkipler
alay malay	bir kelime hemen ardından baş harfi /***m***/ olmak üzere tekrarlanırsa buna ***echoword (m- önsesli ikileme)*** denir ve ilk kelimenin manasını genişletir
albatros	Avrupa dilleri aracılığı ile Tk.ye giren Ar. kelimelerin bazılarının başında agglutiné olmuş (bitişmiş) harfitarif vardır. Fa.dan geçmiş benzer nitelikli Ar. kelimeler de bulunur.
albız	metatez hakkında
albino	İt. küçültme eki ***-ino***/***-ina*** ve müennesinin (***-ina***) Fr.ya geçmiş hâli olan ***-ine*** ekiyle biten kelimeler
alborata	İt. küçültme eki***-etto***/***-etta*** ile biten kelimeler
alda-	tek heceli ve özellikle /***l***/, /***n***/, /***z***/, /***r***/ ünsüzleriyle biten isim köklerine eklenen ***-da-*** genişlemesi
aldatmaca	***-maca*** ek grubu bilhassa çocuk oyunu isimleri yapar, ayrıca samimi konuşmalarda da kullanılır
aldırış et-	***-(y)ış*** nomen actionis'inin ***et-, ol, ver-*** yardımcı fiilleri ile kullanılması
âlemnüma	Fa. 'gösteren' manasındaki ***-nümā*** unsuru ile biten kelimeler
alengilli/alengirli	/***r***/ sesinin ünlüden sonra düşmesi ve ünlüden sonra inorganik (asli olmayan, sonradan türeme) bir /***r***/ sesinin türemesi hadisesi
algan- ve **çalgan-**	birinci kelimesi ünlü ile, ikinci kelimesi /***ç***/ ile başlayan terkipler
algit-	fiil crasisleri (kaynaşma, krasis)
alıcı	fiillere takılan participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasındaki ***-ıcı*** (< EOsm. ***-ıcı***/***-ucı***) eki
alık II	***-(ı)k*** eki EOsm.da fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapardı, bugün yalnız ***-li*** ya da ***-siz*** ekleriyle yaşamaya devam etmektedir
alıko-/alıkoy-	iki fiilden birincisinin gerundium (zarf fiil, ulaç, konverb) şeklinde, ikincisinin adeta bir yardımcı fiil rolünde olduğu mürekkep fiiller
alımkâr/alımker	Fa. ***-kār*** fiil unsuru eklendiği kelimelere 'o şeyi ya da işi yapan' manası katar
alıngan	***-gan*** eki birinin esas karakterini veya âdetini bildiren sıfatlar yapar
alış- I	geçişsiz fiillerden karşılıklılık (reciprocativum) fiilleri yapan ***-(ı)ş-*** genişlemesi
alış- II	mediale-reflexivum (orta-dönüşken) v.b. anlamda tek kimseli fiiller yapan ***-(ı)ş-*** genişlemesi

alızla-	deverbal ***-(ı)zla-*** intensivum (pekiştirme) genişlemesi argoya ait fiiller yapar
alimallah	Ar. Allah'ın ismiyle kullanılan geçmiş zaman çekimli fiiller
allem et- kallem et-	birinci kelimesi ünlü ikinci kelimesi /***k***/ harfiyle başlayan kafiyeli terkipler
Alman	Avrupa'ya ait coğrafya isimleri
almazlan-	isimden 'gibi davranmak' anlamında fiil yapan ***-lan-*** genişlemesinin olumsuz geniş zaman kipiyle kullanımından ***-mazlan-*** ortaya çıkar
altala-	datif'li (veya lokatif'li) bir isimden ***-la-*** genişlemesiyle fiil yapılması
altışar	***-(ş)ar*** numerus distributivus (üleştirme sayısı) eki
altız	sayılara takılan ***-(ı)z*** eki bir doğumda doğan yavruların sayısını bildirir
altunî	Fa. isimden ***-î*** eki ile teşkil edilmiş renk sıfatları, Tk. kelimeler ile de yapılır
alu-satu/alı-satı	fiilden isim yapan ***-ı*** eki
alver	iki fiilin emir hâllerinden teşkil olunan isimler
alyans	Fr.dan alınma sonu ***-ans*** (< Lat. ***-antia***) hecesiyle biten kelimeler
am I	tabu kelimeler (ağza alınması yasak kelimeler)
amanın/amanındı[1]	ünlemin sonuna eklenen ***-(ı)n*** emir kipi
amanın/amanındı[2]	fiil ve ünleme eklenen deiktik (işaret edici) fonksiyonlu ***-(ı)ndı/-(ı)ndık*** eki
amaroza	bazı appellativa (cins isimler) bir firmanın piyasaya sunduğu malın isminden gelişmiştir
ambalaj	Fr. alınma sonu ***-aj*** (< Lat. ***-aticum***) hecesiyle biten kelimeler
ambar	kelime ortasında bulunan /***nb***/ ünsüz çifti /***mb***/ şeklinde telaffuz edilebilir
amelikan	zayıf bir ünsüz olan /***r***/'nin yerine /***l***/'nin geçmesi
Amerikan	isimden sıfat yapan Lat. ***-an(us)*** > İt. ***-ano*** eki
ameskene/amesken	kelimenin başındaki ünsüzün düşmesi hadisesi
amlb/amip	Avrupa dillerinden alınan çok heceli kelimelerin sonundaki /***p***/, iki ünlü arasında /***b***/'ye döner
amman	iç seste iki ünlü arasındaki bazı ünsüzler tekrarlanarak anlam yoğunlaşması oluştururlar (***Konsonantengemination, ünsüz ikizleşmesi***)
ana II	iki ayrı cinsiyete ait akrabalık terimlerinin sıralanışı
anaç	isimden ***-aç*** veya ***-aş*** ekleriyle yapılmış isim ve sıfatlar

anaçko — Slav dillerinden alınan ***-ka*** küçültme ekinin vocativus (ünleme) hâli olan ***-ko***

aŋaru/aŋarı — esas fonksiyonu directivus (yön gösterme) hâli yapmak olan ***-arı*** ve ***-rı*** ekleri

anca I — ***-ca*** eki sıfat/isimden 'gibi, kadar, göre' anlamında zarflar yapar

ancak — ***-cak*** ekiyle yapılan zarflar

ancılayın — kişi ve gösterme zamirlerine takılıp simulativum (benzerlik) anlamında zarflar yapan ***-cılayın*** genişlemesi

andaç — neologisma (türetilmiş kelimeler) hakkında

andezit — Fr. alınmış jeoloji, mineraloji ve kimya terimlerinden ***-it*** ekiyle bitenler

anırtı — EOsm. ***-du***/BSTTk. ***-tı*** eki, ses taklidi unsur ve fiillerden bir kerelik nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapar

anilgıyab — Ar. ***'an*** ön takısı bir yerden ayrılma, hareket etme, vs. manaları verir

anlaştır- II — ***-(ı)ştır-*** genişlemesi fiilden intensivum (pekiştirme) ve iterativum (tekrarlama) fiilleri yapar

anneanne — Tk.nin bünyesine uygun şekilde yapılmış bir terkibin sonundaki 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) ekinin düşmesi

annemler — akrabalık isimlerine takılan possessivum (iyelik, mülkiyet) ekleri kelimeyle birleşip sonra tekrar çoğul eki alabilirler

anonima — Fr.dan alınmış kelimelerden sonu ***-a*** (< Fr. ***-at*** < Lat. ***-atum***) ile biten nomina abstracta (soyut isimler) genelde yüksek okul, hukuk ve idare terminolojisidir

ansın- — fiilden desiderativum (isteme) v.b. anlamda fiiller yapar ***-sı-***/***-sın-***/***-sa-*** genişlemesi

antologya — 1930'lu yıllarda ilmî terminolojiyi Fr. yerine Lat. ve EYun. uygun yapma teklifleri

antoloji — Fr.dan alınmış kelimelerdeki ***-loji*** eki

aŋulcak/aŋılcak — ***-cak*** eki ile zarf teşkil edilmesi

apakçıl — reduplication (ikileme) vasıtasıyla ***ap-*** hecesiyle başlayan kuvvetlendirilmiş sıfatlar

apal apal — "predicate intensifier" (yüklem yoğunlaştırma): bir fiilin reduplication'undan (ikileme) ortaya çıkan tabirler

apart- — causativum (ettirgenlik) genişlemesi ***-(ı)t-*** eklendiği hâlde causativum (ettirgenlik) fonksiyonu olmayan fiiller

apar topar	kafiyeli çift söz terkiplerinden ***a- t(a)-*** çifti
apış	***-(y)ış*** ekini alan verba reciproca'daki (işteşlik fiilleri) haplologie (hece yutumu) hadisesi (***-ışış > -ış***)
apuldak	fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***-ak*** eki
Arablık	***-lık*** eki ile yapılan ülke ve devlet isimleri
arasta	prothesis: kelimenin telaffuzunu kolaylaştırmak için önüne bir ünlü konur
ardılı	geçişli fiillerden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfatlar yapan ***-ılı*** genişlemesi
ardıncı	sayı sıfatlarında kullanılan ***-(ı)ncı***
ardıradın/arduradan	yer ve yön zarfları oluşturan ***-ra*** eki
arın/arıŋ	***/l/*** liquida'sının (akıcı ünsüz) ***/r/*** liquida'sına (akıcı ünsüz) dönmesi (***alın > arın***)
arkeolog	Fr.dan alınmış kelimelerdeki ***-log*** eki
arkuru/arkır	aslen gerundium (zarf fiil, ulaç, konverb) olan zarflar
arlan- II	ortadaki kısa ünlünün düşmesi
arnaş-	fiilden medialis-reflexivum (orta-dönüşkenlik) anlamında fiil yapan ***-naş-*** genişlemesi
arp/harp	yabancı dilden alınan kelimelerin imlası ile telaffuzu varyant oluşturabilir
arslan/aslan[1]	***-lan*** eki ile yapılmış hayvan isimleri
arslan/aslan[2]	zayıf bir ünsüz olan ***/r/***'nin düşmesi
artakal-	***-a*** gerundium (zarf fiil, ulaç, konverb) hâli ile ***kal-*** yardımcı fiilinden oluşan mürekkep fiiller
artmak	fiilden nomina concreta (soyut adlar) yapan ***-mak*** genişlemesi
artucak	küçültme eki ***-cak***
artur-/artır-	tek heceli fiil köklerine eklenen ***-(g)ır-*** causativum (ettirgenlik) genişlemesi
arvan	Fa.dan alınmış kelimelerdeki ***-ban/-van*** eki genellikle meslek isimleri yapar
arzullahi vasıa	Ar. i'râbı genetivus (genetif, ilgi hali) hâlinde ***-i*** olan kelimeler
arzumand/arzuman	Fa. sıfat yapan ***-mand*** eki
asetilen	kimya terimlerindeki ***-en*** (< EYun. ***-ēnē***) eki
asgari	Fa. vurgusuz izafet ***-i***'si agglutiné (bitişmiş) olduğunda uzun ve vurgulu bir sıfat eki olur
asıl- II	***-(ı)l-*** genişlemesiyle türetilen edilgen fiiller argoda nadiren transitiv (geçişli) olabilirler

asırdide	Fa.dan alınmış kelimelerdeki ***-dīde*** 'görmüş' fiil unsuru
asudedil	Fa.dan Osm.ya geçmiş, bir sıfat ve onu takip eden bir isimden oluşan birleşik sıfatlar
aşağarak	EOsm. comparativus (karşılaştırma) eki ***-rak***
aşağılık	***-lık*** isimlerinin sıfat olarak kullanılması
aşılama/aşlama	fiilden ***-ma*** ekiyle yapılan sıfatlar
aşırtmaca	***-maca/-mece*** genişlemesi tarz zarfları yapar
aşinalık et-	***-lık*** isimlerinin yardımcı fiil (***et-/ol-/ver-***) ile kullanılması
ataşemiliter	Fr.dan bir bütün olarak Tk.ye alınmış terkipler
ateşbar	Fa.dan alınmış kelimelerdeki ***-bār*** 'yağan, yağdıran' fiil unsuru
ateşbaz	Fa.dan alınmış kelimelerdeki ***-bāz*** 'oynayan' fiil unsuru
atlambaç	kelime içi /***m***/'den sonra labial (dudak sesi) bir plosif (süreksiz, patlayıcı) türemesi
atlangaç	fiilden ***-gaç*** ekiyle yapılan nomina instrumenti (araç isimleri)
atlık	/***t***/ tenuis'inden (tonsuz, sert kapantı sesi) önce bulunan /***l***/ ünsüzünün düşmesi
atlu/atlı	isme ***-lı*** takılarak yapılan sıfatların bazıları isim olarak kullanılır
atlu karaca/atlı karınca	halk etimolojisi
attarcı	yabancı dilden gelen meslek isimlerine fazladan bir ***-cı*** eki takılması
avamfirib	Fa.dan alınmış kelimelerdeki ***-firīb*** 'aldatan, aldatıcı' fiil unsuru
avı̯h-	tek veya iki heceli fiil köklerine gelerek geçişsiz fiil yapan ***-(ı)k-*** genişlemesi
avkala-/afkala-	***-ala-/-ele-*** iterativum (tekrarlama) genişlemesi ve bunun verbum diminutivum (hafifletme fiili) işlevi
avlak II	bazı nomina loci'de (yer isimleri) görülen ***-lak*** genişlemesi
avşar	kelime ortasındaki /***s***/'nin /***ş***/'ye dönüşmesi
avul	zayıf bir ünsüz olan /***ğ***/'nin /***v***/'ye dönüşmesi
ayandon fırtınası	Yun.dan Tk.ye geçen kelimelerin başındaki ***ay/ayos/aya*** (< EYun. ***hágios/hágia***)
ayart	tek fiilin emir kipinin nomen actionis (oluş ve kılış ismi) olarak kullanılması

ayende	Fa.dan alınma bazı kelimeler ***-ende*** participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) ekiyle biter
aygırsa-	isimden geçişsiz desiderativum (isteme) fiilleri yapan ***-sa-*** genişlemesi
ayıkla	zaman ve tarz zarfları yapan ***-la*** eki
ayırd/ayırt	fiilden nomen agentis (bir işi yapan, meslek sahibi ismi), nomen concretum (somut isim) ve bâzen nomen loci (yer ismi) yapan ***-(ı)t*** eki
ayıt-/ayd-/eylt-/eyd-	velar (arka damaksıl) ve palatal (öndamaksıl) ünlülü kelimeler
ayka/hayka	Slav dillerinin Tk.de en çok kullanılan unsuru ***-ka*** küçültme eki
aykırılama/ aykırılamasına	***-lama*** veya ***-lamasına*** ek gruplarıyla yapılan zarflar
ayol	kadınların ve erkeklerin dil kullanımları
ayrılış-	passivum-reflexivum (edilgenlik-dönüşlülük) yapan ***-ıl-*** genişlemesi + ***-ış-*** reciprocum genişlemesi
ayruksı/ayrıksı	similativum (benzerlik) eki ***-sı*** isimden isim köküne benzer sıfatlar yapar
ayruksı-	sıfat ve isimden transformativum (dönüşüm, bir duruma geçme, olma) v.b. anlamda fiil yapan ***-sı-*** genişlemesi
azguruş-	geçişli fiillerden karşılıklılık (reciprocativum) fiilleri yapan ***-(ı)ş-*** genişlemesi
azımsa-	***-ımsa-*** genişlemesi sıfattan ve isimden 'bir şeye benzetmek' manasında geçişli benzerlik fiilleri yapar
azırga-	sanma-algılama anlamı taşıyan denominal (isim kökenli, isimden türeme) ***-ırga-*** genişlemesi
azine	Fa. /***d***/ → Tk. /***z***/
azsın-	isimden 'öyle farz etmek, bir şeye benzetmek' manasında benzerlik (considerandum) fiilleri yapan ***-sı-/-sın-/-sa-*** genişlemesi
baba I	manaları itibarıyla isim olan fakat ikinci derecede sıfat da olabilen kelimeler
bacaluşka	kelime başında ve ortasındaki labial (dudak sesi) ve dental (diş sesi) mediya'da tenuislerin birbirleriyle değişmeleri
ba'd/ba'de	'sonra' manasındaki ***ba'de*** preposition'u (edat, ilgeç)
badem II	satıcıların sattıkları malın adı yerine onun aranan bir vasfını göz önüne getiren başka bir nesnenin adını bağırmaları
bağçe	Fa. kelimelerdeki ***-ça/-çe*** küçültme eki

bağırtlak	***-lak*** eki hayvan adları yapar, küçültme anlamı da verir
bahanecu	Fa. 'arayan' manasındaki ***-cu*** fiil unsuru ile biten kelimeler
baḫdeniz	*/**ḳ**/→/**ḫ**/→/**h**/* değişimi
bakara II	kelime başındaki */**b**/*'nin */**m**/*'ye dönüşmesi
bakarak ol-	zarffiilin nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yerine kullanılması
baksan a	***-sana*** genişlemesiyle kuvvetlendirilmiş emir hâli
balater	Fa. comparativus (karşılaştırma) eki ***-ter***
balıkçın	kuş isimlerindeki ***-çıl/-çın/-çır*** ekleri
bardak	diminutivum (küçültme) anlamı katan ***-ak*** eki
barekallah	Ar. optatif (dilek)
barısı	ardarda iki kere 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki alan kelimeler
barmen	İng. ***-men*** unsuru
bastı	fiilin geçmiş zaman şeklinin isim hâlini alması
başlı başına	nadir bir zarf tipi
batran	Ar. yapım eki ***-ān*** sıfat veya nomen actionis (oluş ve kılış ismi) türetir
baydak	interdental (dişler arası) */**ḏ**/*'nin dental (diş sesi) */**d**/* telaffuzu Ar. diyalektlerinden aynen Tk.ye alınmıştır
bayı- II	isim ve sıfattan fiil yapan ***-i-*** genişlemesi
bayramlaş-	isim ve sıfattan 'bir hâle geçme' v.b. anlamda fiil yapan ***-laş-*** genişlemesi
bazî	isimden nomen abstractum (soyut isim) yapan Fa. ***-ī*** eki
bazlama	***-ma*** eki fiilden nomen concretum (somut isim) (yiyecek ve içecek isimleri) yapar
bazlamaç	***-maç*** ekiyle yapılmış yemek ve yiyecek isimleri
bazubend	Fa 'bağlayan, bağlı' manasındaki ***-bend*** (< ***bastan***) fiil unsuru
be I	aynı kelimenin iki kere tekrarında araya girip birbirine bağlar, ayrıca Fa. dativus ön takısıdır
bed	Fa. ***bed*** sıfatı mürekkep isim ve sıfatlar oluşturur
beleş	Ar. ***bi-*** 'ile' ve menfi manadaki ***lā***'nın birleşmesiyle ***-sız*** manası oluşur
benahak	Fa. menfilik belirten ***nā-*** ön takısı

bendenevaz	Fa. 'okşayan' manasındaki ***–nevāz/–nüvāz*** fiil unsuru ile biten kelimeler
ber II	Fa. ***ber*** preposition'u (edat, ilgeç) Osm. ve BSTTk.de bir nevi préfix (ön ek) olmuştur
beraber	***–a–*** rabıtası ile bağlanmış Fa. çift isim ve çift sıfatlar
besebelli	bir yerine (ms. besbelli) iki pekiştirme ön takısı alan sıfatlar
besmele	1a23a4a vezni dört kök harflidir; Allah lafzı ile ilgili tabirlerde kullanılır
beşaret II	Ar. ***–at/–et*** ekiyle biten kelimeler isim olmalarına rağmen sıfat olarak da kullanılırlar
beşerleme	üleştirme sayılarına eklenen ***–leme*** genişlemesi
beyhude	uzun /***I***/ veya /***iy***/ yerine /***ey***/ diftongunun kullanılması
beyne	'arasında' manasındaki ***beyne*** preposition'u (edat, ilgeç)
beynennehreyn	Ar. dualis (ikil, tesniye) eki ***–eyn***
bezlegû	Fa. 'söyleyen' manasındaki ***–gü*** fiil unsuru ile yapılan sıfatlar
bezmara	Fa. 'süsleyen' manasındaki ***–ārā*** fiil unsuru ile yapılan sıfatlar
bladed	Fa. '–sız' manasındaki menfilik ön takısı ***bī–***
blaynlhl	Ar. 'ile, vasıtasıyla, tarafından' manasındaki ***bi–*** ön takısı
bibliyoman	Fr.dan alınmış kelimelerdeki ***–man*** (< EYun. ***manía*** 'delilik') eki
bikarbonat	Fr.dan alınmış kelimelerdeki ***bi–/bis–*** (< Lat. ***bi(s)*** 'iki') ön takısı
bildik	***–dık*** partisipinin diğer participia'dan (partisipler) ayrı bir hususiyeti passivum (edilgenlik) manalı olmasıdır
bilge	fiilden isim ve sıfat yapan ***–ga/–ge***
billahi	Ar. yemin ön takıları: ***bi–***, ***ta–***, ***wa–***
birdenbire	ablativus'lu (ayrılma durumu) bir zarfa dativus hâlli bir zarf eklenerek bu zarfın belirttiği durum daha iyi ifade edilir
bitirim	***–ım*** eki fiilden sıfat olarak da kullanılan nomen concretum (somut isim) veya nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapar
blânko	Tk.ye alınan ödünçleme kelimelerde kelime başındaki iki ünsüzün telaffuzu
boğurdak	Türk dillerindeki z'leşme (zetacism) denilen ***r > z*** ses değişimi (ms. ***boğurdak ~ boğuz***)

borazan	nomen agentis'ten (bir işi yapan, meslek sahibi ismi) nomen instrumenti (alet ismi) ve daha geniş manada nomen concretum (somut isim) olmuştur
boşalt-/boşat-	kökü ***/l/*** ile biten bazı fiillerin causativum (ettirgenlik) hâli ***/lt/*** yerine ***/t/*** ile son bulur
boyunduruk	isimden nomen instrumenti (alet ismleri) yapan ***-dırık*** eki
böğrülce	***-ca*** isimden çeşitli anlamda isimler yapar
böğürtlen	participium activum'dan (etken sıfat fiil, aktif partisip) appellativum (cins isim) hâline gelmiş kelimeler
böyüksün-/büyüksün-	isimden geçişsiz benzerlik (simulativum, benzerlik) fiilleri yapan ***-sın-*** genişlemesi
böyült-/büyült-	***/l/*** epenthesis'i (kelime içinde ses türemesi) sonu ünlü ile biten fiillerin causativum (ettirgenlik) hâllerinde görülür
brifing	fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) ve nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan İng. ***-ing*** eki
budama	***-ma*** (< EOsm. ***-mak***) eki fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapar
buhurdanlık	eş anlamlı Fa. ***dan*** + Tk. ***-lık*** genişlemelerinin yan yana kullanılmasıyla oluşmuş mahfaza isimleri
buluğ/bülûğ	Ar. 1u2u3 vezni geçişsiz fiillerden nomina abstracta (soyut isimler) yapar
buncağız	küçültme eki ***-cağız***
burgaç	fiilden nomina abstracta (soyut isimler) yapan ***-gaç*** veya ***-maç*** ekleri
burgaş-	fiilden orta-dönüşken manada fiil yapan ***-aş-*** genişlemesi
buy-	***buy-*** (< ETk. ***buḏ-***) ve ***buz*** gibi sözcüklerin etimolojik bağlantısı
büküd-	***-it-*** genişlemesi nadiren reflexivum (dönüşlülük) anlamı taşır
bül'acab	Ar.dan alınmış kelime ve tabirlerde baştaki ***/e/***'nin düşmesi
büruc	Ar. 1u2u3 vezni, tek heceli kelimeleri çoğul yapar
bürümcük/bürüncek	fiil köklerine takılıp nomina concreta (soyut adlar) yapan ****-cak*** (< ***-acak***)
büyut	Ar. çoğul yapma şekilleri
büzmeç	giyecek terimleri yapan ***-maç*** eki
büzürgvar	isimlere eklenen Fa. ***-vār/-vārī*** eki 'sahip olma, benzeme' manaları yükler

TOPLU BAKIŞ MADDELERİ

Maddelere göre

İkinci Cilt

cami	kelime sonundaki ***ayn*** /ʿ/ harfi Tk.de sessiz harf olarak telaffuz edilmez, fakat bir ek geldiğinde kelime sonunda bir harf varmış gibi işlem görür
canan	Fa. çoğul eki ***-ān/-yān***'ın Tk.de tekil olarak kullanılması
cangüdaz	Fa. 'eriten' manasındaki ***-güdaz***
canperver	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'besleyen, beslenmiş' manasındaki ***-perver***
cartadak	ses taklidi veya ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelere takılan ***-adak/ -edek***, zarf
Ceneviz	İt.dan Tk.ye giren coğrafya terimleri arasında ***-ız/-lz*** (< İt. ***-ese***) ile bitenler
cengâver	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'getiren, götüren' manasındaki ***-āver***
cer cehlz	bu tip terkiplerle kelimeye şümullü bir mana kazandırılır
cırlavuk I	EOsm.da ve AD.nde bazı kelimelerde ünlüden sonra görülen ***-(ı)k*** ekinin- ***yık/-vuk*** varyantı; nomen concretum (somut isim) yapar
cızıktır-	***-(ı)ktır-*** genişlemesi, fiile iterativum-diminutivum (tekrarlama-hafifletme) anlamı verir
clnaze/cenaze	nomen actionis'ten (oluş ve kılış ismi) nomen concretum hâline gelmiş kelimeler
çabuksana (b. **çabuk** I)	nidalara eklenen ***-sana*** genişlemesi
çakal I	kelime başındaki /***ş***/ sesinin /***ç***/'ye dönüşmesi
çakırga/çakırka	hayvan ve bitki isimleri yapan ***-ga*** eki
Çankırı/Osm. **Kângırı**	Yun.dan gelen kelimelerde baştaki /***ky***/ sesi AD.nde /ç/'ye dönüşür
çat I[1]	ses taklidi kelimelerden morfolojik genişleme imkânları (ms. ***-ıl*** ~ ***-ır, -la-***, ***-da-,-dı/-tı***)
çat I[2]	tabiat seslerini taklit eden kelimelerde dünya dillerinde ortak sesler (ms. su sesi için ş)
çatal	fiilden nomen instrumenti (alet ismi) ve sıfat yapan ***-(a)l*** eki
çekeleve	bazı Yun. kelimelerin başındaki /***s***/ veya /***ş***/'nin /***ç***/'ye dönüşmesi
çekem	ölçü birimi anlamında isimler yapan ***-am*** eki

çekince	fiilden nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) yapan ***-ınca*** eki bazen bir kılışın ürününü de belirtir
çelmik	fiilden bir kılışın nesnesi veya ürünü anlamında isimler yapan ***-mık*** eki
çemenzar	Fa. bir nesnenin çokça mevcut olduğu yerleri belirten ***-zār*** eki
çepakin	herkesin anlamadığı kelimeler icat edilerek Tk. kamufle edilerek konuşulurdu
çeyne-/çeğne-	palatal (öndamaksıl) kelimelerde ***/y/*** ile ***/ğ/*** sesi arasındaki farkın zamanla unutulması; fakat yazıda korunması
çezgin-/çizgin-/çegzin-	***-gın*** genişlemesi fiilden medial anlamlı geçişsiz fiiller yapar
çığırtkan	çığırtan değil çığıran kimse: izahı hece sonundaki ***/r/***'nin fonetik hususiyetindedir
çığırtmaç	***-maç*** ile biten meslek isimleri
çıkar-	***-ar-*** causativum (ettirgenlik) genişlemesi
çıldırasıya	gelecek zaman partisipi ***-(y)ası*** + gerundium limitativum (sınırlayıcı zarf fiil) manasında dativus hâli, zarf
çırlak çıplak	başı ve sonu aynı olan iki kelimeli terkipler (alliteratif, aliterasyonlu)
çokra-	***-ra-*** genişlemesi ses taklidi köklerden fiil yapar
çolak	***-ak*** eki fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) şeklinde sıfat ve nomen agentis (bir işi yapan, meslek sahibi ismi) yapar
çömel-	fiilden geçişsiz fiiller yapan ***-al-*** genişlemesi
çulaki/çülâki/çulhaki	Yun. ***-áki*** küçültme eki Tk.de mensucat isimlerinde vardır
çuvaldız	Fa. ***-duz*** 'dikiş diken' (< ***dūḫtan*** 'dikmek') manasındaki fiil unsuru
daban I/taban	EOsm.da kelime başındaki ***/ṭı/*** harfi hem ***/d/*** hem de ***/t/*** okunabilir; velar (arka damaksıl) ünlülü kelimelerde media ve tenuis için Ar. yazıda kelime başında ***/ṭı/*** kullanılırdı
dadaş	şahıs adlarına takılan küçültme ve okşama eki ***-(o)ş***
damak	simulativum (benzerlik) anlamında isimden bir vücut parçasını betimleyen isimler yapan ***-ak*** eki
damzur-/damzır-	***-(ı)z-*** causativum (ettirgenlik) genişlemesi çok az örnekte yaşar
dansöz	Fr.'dan alınma müennes nomina agentis (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri) yapan ***-öz*** < ***-euse*** eki

depegen	bir şeyi sık sık ve âdet olarak yapmak manasında fiilden partisip ve dolayısıyla sıfat yapan ***-agan*** genişlemesi
Der-i Sa'adet/ Dersaadet	kimi çok kullanılan Fa. izafetlerde kelimeleri birbirine bağlayan ***/i/*** unutulmuş ve düşmüştür
destdiraz	Fa.dan Osm.ya geçmiş, bir isimle onu takip eden bir sıfattan kurulu kelimeler
devrllin-	edilgen-dönüşken bir anlam veren ***-(ı)lın-*** genişlemesi
dıkız/tıkız	fiilden sıfat yapan ***-(ı)z*** eki
dınç/dlnç	bugün sıfat yapan ***-(ı)nç*** eki ETk.'de nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapardı
didikle-	iterativus (tekrarlama) ve intensification (yoğunlaştırma) manası katan ***-(ı)kla-*** genişlemesi
dikiz geç-	***geç-*** yardımcı fiili ile yapılan argo terkipler
dişlek II	doğrudan ***diş*** ismine takılmış olan ***-lak*** genişlemesinin kendine has manası vardır
diz	Aslında nesnesiz olan bir fiilin iç nesne (internal object) alması durumu (***diz çök-***)
doluksa-	diminutivum (hafiletme) manası veren ***-(ı)ksa-*** genişlemesi orta-dönüşken fiiller türetir
düdüklü	Sıfatın nomina instrumenti (araç isimleri) olarak appellativum (cins isim) hâline gelmesi
dürtüşle-	iterativum (tekrarlama) ve diminutivum (hafiletme) manasında fiilden fiil yapan ***-(ı)şla-*** genişlemesi
ellik II	isimden isim yapan ***-lık*** ekinin nomen collectivum (topluluk) fonksiyonu
emerce	***-(a)rca*** fiil kökünün manasından aktif partisip isimler yapar
evcimen	sıfatın manasını kuvvetlendiren ETk. ***-man***

TOPLU BAKIŞ MADDELERİ

Maddelere göre

Üçüncü Cilt

falyazen	Fa.dan alınma kelimelerdeki '(bir müzik aleti) çalan, vuran, vurarak yapan' manasındaki **-zan**.

ferahnak	Fa. '**–li**' manasındaki isimden sıfat yapan **–nāk** eki.
ferištah I	Ar. ve Fa.dan alınma kelimelerin son hecesinde, kökte mevcut olmayan bir /**h**/ sesinin ortaya çıkması.
fîemanillahi	Ar. 'içinde, arasında, bir şey hakkında' manasındaki **fī–** ön takısı (preposition).
fitneengiz	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'heyecanlandırmak, üretmek, tahrik etmek' manasındaki **–angīz**
fol I / **hol**	halk ağzında ve diyalektlerde /**f**/'nin /**h**/'ye ve /**h**/'nin /**f**/'ye dönüşmesi
frigidaire	yabancı kelimelerin orijinal imlâsının Tk.deki yazılışına tesir etmesi
fur–	diyalektlerde baştaki /**v**/ sesinin /**f**/'ye dönüşmesi
galiyasa / galiyesa	isimlere eklenen Fa. **–sā/–āsā/-sān/–sār** eki 'gibi olma, benzeme' manaları yükler
geber–	hayvanlar ve insanlar için farklı fiillerin kullanılması
gel– X	zarf fiilden (gerundium) sonraki yardımcı fiil
gevde	/**ev**/ → /**öv**/ → /**öy**/ → /**ö**/ labialisation'u (dudaksıllaşma)
gıybet	Ar. ve Fa.dan alınma kelimelerdeki uzun /**ī**/'nin /**ıy**/'a dönüşmesi
gûşe / **kûşe** / BSTTk. **köşe**	Fa.dan alınma kelimelerin başındaki /**gü**/ veya /**gu**/'nun BSTTk.nde /**kü**/ veya /**kö**/'ye dönüşmesi
gülşen	Fa. bir nesnenin çokça mevcut olduğu yerleri belirten **–şan** eki
habazan	kelime başındaki aspiration'un (soluklama) kaybolması
hadşinas	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'bilen' manasındaki **–şinās**
hakendaz	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'atan, fırlatan' manasındaki -**andāz**.
Hakka/hakka	klasik Fa.daki vocativus (ünleme) eki ***–ā/-yā***
haracgüzar	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'icra etme, geçirme, ödeme' manasındaki **–guẕār**.
hemşo	Kürtçe ve Zazaca vocativus (ünleme) eki **–o**
hurdefüruş	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'satan, satıcı' manasındaki **–furüş**
huriveş	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'benzerlik' manasındaki **–vaş/–veş** sontakısı
ınan– / BSTTk. **inan–**	kelime başındaki /**ı**/'nın → /**i**/'ye dönüşmesi
imparatoriçe	Slav dillerinden alınmış **–iça/–içe** müennes ekiyle neolojizmleri yaratılması

İsa / İsī	Ar.da **-ā** olarak okunan, Fa. ve Osm.da **-ī** olarak okunan sondaki **ya** harfi
İstanbul	Yun.dan alınma yer isimlerdeki 'içine' manasındaki **is/iz** unsuru
falyazen	Fa.dan alınma kelimelerdeki '(bir müzik aleti) çalan, vuran, vurarak yapan' manasındaki **-zan**.
ferahnak	Fa. **'-lI'** manasındaki isimden sıfat yapan **-nāk** eki.
feriştah I	Ar. ve Fa.dan alınma kelimelerin son hecesinde, kökte mevcut olmayan bir **/h/** sesini ortaya çıkması.
fîemanillahl	Ar. 'içinde, arasında, bir şey hakkında' manasındaki **fī-** ön takısı (preposition).
fitneenglz	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'heyecanlandırmak, üretmek, tahrik etmek' manasındaki **-angīz**
fol I / hol	halk ağzında ve diyalektlerde **/f/**'nin **/h/**'ye ve **/h/**'nin **/f/**'ye dönüşmesi
frlgldaire	yabancı kelimelerin orijinal imlâsının Tk.deki yazılışına tesir etmesi
fur-	diyalektlerde başdaki **/v/** sesinin **/f/**'ye dönüşmesi
gallyasa / gallyesa	isimlere eklenen Fa. **-sā/-āsā/-sān/-sār** eki 'gibi olma, benzeme' manaları yükler
geber-	hayvanlar ve insanlar için farklı fiillerin kullanılması
gel- X	zarf fiilden (gerundium) sonraki yardımcı fiil
gevde	**/ev/** → **/öv/** → **/öy/** → **/ö/** labialisation'u (dudaksıllaşma)
gıybet	Ar ve Fa.den alınma kelimelerdeki uzun **/ī/**'nin **/ıy/**'ya dönüşmesi
güşe / kūşe / BSTTk. köşe	Fa.dan alınma kelimelerin baştaki **/gü/** veya **/gu/**'nun BSTTk.nde **/kü/** veya **/kö/**'ye dönüşmesi.
gülşen	Fa. bir nesnenin çokça mevcut olduğu yerleri belirten **-şan** eki
habazan	Kelime başındaki aspiration'un (soluklama) kaybolması
hadşlnas	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'bilen' manasındaki **-şlnās**
hakendaz	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'atan, fırlatan' manasındaki **-andāz**.
Hakka/hakka	klasik Fa.daki vocativus (ünleme) eki **-ā/-yā**
haracgüzar	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'icra etme, geçirme, ödeme' manasındaki **-guẕār**.
hemşo	Kürtçe ve Zazaca vocativus (ünleme) eki **-o**
hiç mi hiç	zarf ve sıfatların anlamınının soru edatıyla ikilemeli pekiştirilmesi

hurdefürüş	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'satan, satıcı' manasındaki **-furüş**
huriveş	Fa.dan alınma kelimelerdeki 'benzerlik' manasındaki **-vaş/-veş** sontakı
ınan- / BSTTk. **inan-**	kelime başındaki **/ı/**nın → **/i/**'ye dönüşmesi
imparatoriçe	Slav dillerinden alınmış **-iça/-içe** müennes ekiyle neolojizmler yaratılması
İsa / **İsī**	Ar.da **-ā** olarak, Fa.da ve Osm.da ise **-ī** olarak okunan sondaki ya harfı
İstanbul	Yun.dan alınma yer isimlerdeki 'içine' manasındaki **is/iz** unsuru

TOPLU BAKIŞ MADDELERİ

Maddelere göre

Dördüncü Cilt

kahkaha	Arapçada tek heceli ses yansımalı bir unsurun tekrarlanmasından oluşan dört köklü fiiller (afʿāl rubāʿiya)
kambur	***z***'li ikileme örnekleri (***kanbur zanbur***)
karpize/ karpuca	Yunanca küçültme eki
karsaz	Fa. ***sāḫtan*** 'yapmak, oluşturmak, hazırlamak' fiilinin şimdiki zaman kipi olan ***-sāz*** ile yapılmış bileşik isimler
kellim kellim, lâ yenfâ	Ar.da olumsuz geniş zaman cümlesi kurmak için kullanılan ***lā*** ve ***lam*** ile deyimler
keşan keşan	Fa.dan alınma kelimelerde aktif ortaç (participium activum) yapan ***-ān*** ekiyle yapılmış olanlar
keştinişin ol-	Fa. ***nişastan*** 'oturmak, ikamet etmek, kalmak' fiilinin şimdiki zaman kipi olan ***-nişīn*** ile yapılmış bileşik isimler
köftehor/ küftẹhür	Fa. ***ḫʷurdan*** 'yemek, içmek' fiilinin şimdiki zaman kipi olan ***-ḫʷār*** (***-ḫʷāra***) ile yapılmış bileşik isimler
lizol	sonu ***-ol*** ekiyle biten müstahzarat isimleri

TOPLU BAKIŞ MADDELERİ

Takılara göre

Birinci Cilt

Açıklama sonlarında bulunan parantez içindeki kelimeler ilgili paragrafın geçtiği maddeyi göstermektedir

a-/an- : Yun. menfileştiren "alfa privativum" ön takısı (**abana**)

-a- : Fa. ***-a-*** rabıtası ile bağlanmış Fa. çift isim ve çift sıfatlar (**beraber**)

-a- : isim ve sıfattan fiil yapar (**ada- I**)

-a : dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu) (**abes yere**)

-a : Fr.dan alınmış kelimelerden sonu ***-a*** (< Fr. ***-at*** < Lat. ***-atum***) ile biten nomina abstracta (soyut isimler) genelde yüksek okul, hukuk ve idare terminolojisidir (**anonlma**)

-a/-â : Ar. ***-an, Fa. -ā*** accusativus (belirtme durumu, akuzatif) eki, zarf (**acaba I/aceba I**)

-a/-e : Ar. müenneslik (feminin, dişil) eki ***-a*** (**âbide** II)

-a- ç- : birinci kelimesi ünlü ve ikinci kelimesi ***/ç/*** ile başlayan terkipler (**algan- ve çalgan-**)

-a- d- : birinci kelimesi ünlü ve ikinci kelimesi ***/d/*** ile başlayan terkipler (**alavere** dalavere, b. **alavere**)

-a- do-/du- : birinci kelimesi ünlü ve ikinci kelimesi ***/d/*** ile başlayan terkiplerden Labialisation (dudaksıllaşma) gösterenler (**alaş dolaş ol-**)

-a- g- : baş harfleri ***a-/e-*** ve ***g-*** olan kafiyeli çift sözler (**abidik gubidlk**[1])

-a- k- : birinci kelimesi ünlü ikinci kelimesi ***/k/*** harfiyle başlayan kafiyeli terkipler (**allem et- kallem et-**)

-a- k- : baş harfleri ***a-/e-*** ve ***k-*** olan kafiyeli çift sözler ve ikinci kelimede Labialisation (dudaksıllaşma) (**af küf**)

-a- sa- : baş harfleri ***a- sa-/e- se-*** olan kafiyeli çift sözler (**abuk sabuk**)

-a- şa- : baş harfleri ***a- şa-*** olan kafiyeli çift sözler (**ahım şahım**)

-a- t(a)- : kafiyeli çift söz terkipleri (**apar topar**)

-a -u : kafiyeli çift sözlerde ikinci kelimede Labialisation (dudaksıllaşma) (***a/e - u/ü***) (**abldlk gubldlk**[2])

-abad : Fa. saray ve şehir isimlerinde kullanılan ***-ābād*** (ms. ***Sultanabad***) (**abad ol-**)

-acak : gelecek zaman fiilsıfatı, fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapar (**açacak**)

-(a)ç/-maç : *fiilden nomina instrumenti (araç isimleri) yapar (**aktaraç**)*

-aç/-aş : isimden ***-aç*** veya ***-aş*** ekleriyle yapılmış isim ve sıfatlar (**anaç**)

-aj : Fr.dan alınma sonu ***-aj*** (< Lat. ***-aticum***) hecesiyle biten kelimeler (**ambalaj**)

-ak : fiilden nomen loci (yer ismi) yapar (**akak**)

-ak : diminutivum (küçültme) anlamı katan ***-ak*** eki (**bardak**)

-akal- : ***-a*** gerundium (zarf fiil, ulaç, konverb) hâli ile ***kal-*** yardımcı fiilinden oluşan mürekkep fiiller (**artakal-**)

-ak : fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapar (**apuldak**)

-al- : Avrupa dilleri aracılığı ile Tk.ye giren Ar. kelimelerin bazılarının başında agglutiné (bitişmiş) olmuş harfitarif vardır. Fa.dan geçmiş benzer nitelikli Ar. kelimeler de bulunur. (**albatros**)

-al- : isim ve sıfattan 'o hâle geçmek' anlamında fiiller yapar (**alal**–)

-al/-el : Fr. ***-al*** eki sıfat yapar (**aktüel**):

-ala- : Tk.de ***ala***– < Fr. **à la** veya it. ***alla***– '...tarzında' manasında (**alabanda**)

-alâ-/ala-/ale- : Ar. ***'alā*** 'üstünde, hakkında' ile teşkil edilmiş kelimeler (***alâbahtek***)

-ala- : ***-ala-*** iterativum (tekrarlama) genişlemesinin verbum diminutivum (hafifletme) fonksiyonu (**avkala-/afkala-**)

-an- : Ar. ***'an*** ön takısı: bir yerden ayrılma, hareket etme, vs. manaları verir (**anilgıyab**)

-an : Ar. ***-an,*** accusativus (belirtme durumu, akuzatif) eki, zarf (**aceleten**)

-ān/-yān : Fa. çoğul eki; ***-gān***/***-vān*** biçimleri de vardır (**Abbasiyan**)

-ano : isimden sıfat yapan Lat. ***-an(us)*** **>** İt. ***-ano*** eki (**Amerikan**)

-ans : Fr. alınma sonu ***-ans*** (< ***-antia***) hecesiyle biten kelimeler (**alyans**)

-ant(e)/-ent(e) : Fr. ve İt. participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) eki, sıfat ve isimlerde (**acente/acenta**[2])

-ar- : sıfattan (ve isimden) fiil yapar, renklerle ilgili (**ağar-**)

-ārā : Fa. 'bezemek, süslemek' manasındaki ***-ārā*** fiil unsuru ile yapılan sıfatlar (**bezmara**)

-arak : b. ***-(y)arak***

-(a)r/-(ı)r : geniş zaman partisipi vasıtasıyla teşkil edilmiş sıfat ve isimler (**açar** I)

-ar/-şar : numerus distributivus (üleştirme sayıları) eki (**altışar**)

-(a)rca : fiil kökünün manasından aktif partisip isimler yapar (**emerce**)

-arı/-rı : esas fonksiyonu directivus (yön gösterme) hâli yapmak olan ***-arı*** ve ***-rı*** ekleri (**aŋaru/aŋarı**)

-ası : b. ***-(y)ası***

-aş- : fiilden orta-dönüşken manada fiil yapar (**burgaş-**)

aş : b. ***-aç/-aş***

-at/-iyat : Ar. feminin (dişil, müennes) çoğul eki ***-at; -iyat*** nomina abstracta collectiva (soyut topluluk isimleri) (**abesiyat**)

-ay/ayos/aya : Yun.dan Tk.ye geçen kelimelerin başındaki ***ay/ayos/aya*** (< EYun. ***hágios/hágla***) (**ayandon fırtınası**)

-az : isim/sıfat yapar, Tk. ***-az/-ez*** eki ile Yun. ***-as*** eki arasındaki benzerlik dikkat çekicidir (**alağaz**)

-ban/-van : Fa.dan alınmış kelimelerdeki bu ek genellikle meslek isimleri yapar (**arvan**)

-bar : Fa.dan alınmış kelimelerdeki ***-bar*** 'yağan, yağdıran' fiil unsuru (**ateşbar**)

-baz : Fa.dan alınmış kelimelerdeki ***-baz*** 'oynayan' fiil unsuru (**ateşbaz**)

be-/-be- : iki aynı kelimeyi birbirine bağlar, ayrıca Fa. dativus ön takısıdır (**be I**)

bed- : Fa. ***bed*** sıfatı mürekkep isim ve sıfatlar oluşturur (**bed**)

-bend : Fa 'bağlayan, bağlı' manasındaki ***-bend*** (< ***bastan***) fiil unsuru (**bazubend**)

ber- : Fa. ***ber*** preposition'u (edat, ilgeç) Osm. ve BSTTk.nde bir nevi préfix (ön ek) olmuştur (**ber II**)

bey- : b. ***bi-***

bi- : Ar. 'ile, vasıtasıyla, tarafından' manasındaki ***bi-*** ön takısı (**biaynihi**)

bi-/ta-/wa- : Ar. yemin ön takıları (**billahi**)

bi-/bis- : Fr.dan alınmış kelimelerdeki ***bi-/*bis-** (< Lat. ***bi(s)*** 'iki') ön takısı (**bikarbonat**)

bī- : Fa. '-sız' manasındaki menfilik ön takısı (**biaded**)

bilā- : Ar. ***bi-*** 'ile' ve menfi manadaki ***lā'nın*** birleşmesiyle ***-sız*** manası oluşur (**beleş**)

-ca : sıfat ve isimden similativum (benzerlik)-diminutivum anlamında sıfatlar yapar, bunların bazıları isim hâline gelmiştir (**ahça/ağca**)

-ca : sıfat ve isimden 'gibi, kadar, göre' anlamında zarflar yapar (**anca I**)

-ca : isimden çeşitli anlamda isimler yapar (**böğrülce**)

-cağız : küçültme eki (**buncağız**)

****-cak*** (<***-acak***) : fiil köklerine takılıp nomina concreta (soyut adlar) yapar **(bürümcük/bürüncük/bürüncek)**

-cak : zarflar yapar (<***-ca*** zarf eki + 'işte' anlamındaki ETk. edat **ok**) (**ancak**)

-cak : 'filan kimselerle beraber' (collectivum, topluluk) anlamında zarflar yapar (**ailece/ailecek)**

-cak : küçültme eki (**artucak**)

-cana : sıfat ve zarf yapan küçültme eki (< ***ca*** + ***-ġana/-ġına***) (**acarcana**)

-cı : yabancı dilden gelen meslek isimlerine fazladan bir ***-cı*** eki takılması (**attarcı**)

-cı : meslek sahibi gösterir, nomen agentis (bir işi yapan, meslek sahibi ismi) (**akşamcı**, b. **ạhşam/akşam**)

-cu : Fa. 'arayan' manasındaki ***-cü*** fiil unsuru ile biten kelimeler (**bahane-cu**)

-cık : küçültme eki (**acıcık**)

-cıl/-çıl : renk sıfatları yapar (**akçıl**)

-cıl/-çıl : isimden sıfat yapar (**adamcıl**)

-cılayın : kişi ve gösterme zamirlerine takılıp simulativum (benzerlik) anlamında zarflar yapar (**ancılayın**)

-ça/-çe : Fa. kelimelerdeki ***-ça/-çe*** küçültme eki (**bağçe**)

-ça : sıfat ve isimden çeşitli anlamlarda isimler yapar (**akça**)

-çı : b. ***-cı***

-çıl : b. ***-cıl***

-çıl/-çın/-çır : kuş isimleri (**balıkçın**)

-da- : tek heceli ve özellikle ***/l/***, /***n***/, ***/z/***, ***/r/*** ünsüzleriyle biten isim köklerine eklenir (**alda-**)

-da : locativus adverbialis (zarf işlevli bulunma durumu) (akabinde, b. **akab**)

-dan : Fa. fiil unsuru ***dān*** 'tutan' mahfaza isimleri yapar (**abdan**)

-dan : ablativus (ayrılma durumu) eki isimden zarf yapar, ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu) (**açmazdan**)

-danlık : eş anlamlı Fa. ***dan*** + Tk. ***-lik*** mahfaza isimleri yapar (**buhurdanlık**)

-dar : Fa. fiil unsuru ***dār*** 'malik olan' (**abdar**)

-daş : isimden isim yapar, ortaklık (**adaş**[1])

-de/te : b. ***-(i)de/-te***

-dık : ***-dık*** partisipinin diğer participia'dan ayrı bir hususiyeti passivum (edilgenlik) manalı olmasıdır (**bildik**)

-dır- : causativum (ettirgenlik) genişlemesi (**acıkdur-**)

-dır- : causativum (ettirgenlik) ***-dır-*** örneğiyle morfemlerde (bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) fonksiyon zayıflaması veya fonksiyon kaybı (**açdur-/açtır-/açtırt-**)

-dır- : fiil kökünden aynı anlamda çeşitli causativum (ettirgenlik) şekilleri, ms. ***akıt- ~ aktır-*** (**akıt-**)

-dırık : isimden nomen instrumenti (alet ismi) yapar (**boyunduruk**)

-dide : Fa.dan alınmış kelimelerdeki ***-dīde*** 'görmüş' fiil unsuru (**asırdide**)

-du : b. ***-tı***/EOsm. ***-du***

-e : Fr. participium passivum (edilgen sıfat fiil) ve dolayısıyla sıfat veya isim (**abandone**[1])

-e : Fr. ***-er*** mastar ekiyle yapılmış nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) + ***et-*** yardımcı fiili (**afişe et-**)

-e/-et : Ar.dan alınan kelimelerin sonundaki ***-at/-et*** (**adalet**)

-ek : Fa. diminutivum (küçültme) eki (**ahmedek**)

-en : kimya terimlerindeki ***-en*** (< EYun. ***-ēnē***) eki (**asetilen**)

-ende : Fa.dan alınma bazı kelimeler ***-ende*** participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) ekiyle biter (**ayende**)

-et/-at : Ar. ***-at/-et*** ekiyle biten kelimeler isim olmalarına rağmen sıfat olarak da kullanılırlar (**beşaret** II)

-eto/-eta : < İt. küçültme eki ***-etto/-etta*** (**alborata**)

-eyn : Ar. dualis (ikil, tesniye) eki (**beynennehreyn**)

-firib : Fa.dan alınmış kelimelerdeki ***-firib*** 'aldatan, aldatıcı' fiil unsuru (**avamfirib/avamfirip**)

-ga : fiilden isim ve sıfat yapar (**bilge**)

-gaç : fiilden nomina instrumenti (araç isimleri) yapar (**atlangaç**)

-gaç/-maç : fiilden nomina abstracta (soyut isimler) yapar (**burgaç**)

-gāh : Fa. 'yer' kelimesiyle yapılmış terkipler (**âdemîgâh**)

-gan : b. **-an/-yan**

-gan : birinin esas karakterini veya âdetini bildiren sıfatlar yapar (**alıngan**)

-gâr/-ger : Fa. fiil unsuru ***gār/ger*** 'yapan, işleyen', meslek isimlerinde geçer (**aferldegâr**)

-gı/-kı : fiilden nomen instrumenti (alet ismi) (ayrıca nomen abstractum ve nomen concretum) yapar (**açgı**)

-gın/-kın : geçişsiz fiillerden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manalı, geçişli fiillerden hem participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) hem de participium passivum (edilgen sıfat fiil) manalı sıfatlar teşkil eder (**akkın**)

-gır-/-(ı)r- : tek heceli fiil köklerine eklenen causativum (ettirgenlik) genişlemesi (**artur-/artır-**)

-gir : Fa. fiil unsuru ***gīr*** (< ***glrlftan*** 'kavramak') (**afakgir**)

-gû : Fa. 'söyleyen' manasındaki ***-gü*** fiil unsuru ile yapılan sıfatlar (**bezlegû**)

-gur- : b. ***-kır-***/EOsm. ***-gur-***

-hane : Fa. ***ḫāne*** 'ev' kelimesiyle yapılmış terkipler (**abdesthane/aptesane**)

-ı- : isim ve sıfattan fiil yapar (**bayı-** II)

-ı : fiilden isim yapan ***-ı*** eki (**alu-satu**)

-ıcı : fiillere takılan participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasındaki ek (< EOsm. ***-ıcı/-ucı***) (**alıcı**) :

-(ı)k¹ : fiilden nomen concretum (somut isim) vs. isim (**acuk/acık** I)

-(ı)k² : geçişli fiillerden participium passivum (edilgen sıfat fiil) anlamında sıfatlar (**açık** I)

-(ı)k[3] : geçişsiz fiillerden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) anlamında sıfatlar (**akık**)

-(ı)k[4] : EOsm.da fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapar, bugün yalnız ***-li*** ya da ***-siz*** ekleriyle yaşamaya devam etmekte, ms. ***becerikli*/*beceriksiz*** (**alık** II)

-(ı)k- : fiilden inchoativum (başlama) fiili (**acık-**)

-(ı)k- : tek veya iki heceli fiil köklerine gelerek geçişsiz fiil yapar (**avı̯h-**)

-ık : fiilden nomen actionis yapan ***-ık*** eki (**alık** II)

-(ı)kla- : iterativus (tekrarlama) ve intensification (yoğunlaştırma) manası katar (**didikle-**)

-(ı)klı : b. ***-(ı)k***[4]

-(ı)ksa- : diminutivum (hafifletme) manası veren orta-dönüşken fiiller türetir (**doluksa-**)

-(ı)ksız : b. ***-(ı)k***[4]

-(ı)l- : fiilden medialis-reflexivum (orta-dönüşken) fiili (**açıl-**)

-(ı)l- : ***-(ı)l-*** genişlemesiyle türetilen fiiller argoda nadiren transitiv (geçişli) olabilirler (**asıl-** II)

-ılı : geçişli fiillerden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfatlar yapar (**ardılı**)

-(ı)lış- : passivum (edilgenlik)-reflexivum (dönüşlülük) bir anlam verir (**ayrılış-**)

-(ı)m : fiilden sıfat olarak kullanılan nomen concretum (somut isim) veya nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapar (**bitirim**)

-(ı)m : ***-(ı)m*** eki fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) (dolayısıyla nomen concretum) yapar (**adım**)

-(ı)msa- : fiilden geçişsiz benzerlik (simulativum) fiilleri yapar (**acımsa-**)

-(ı)msa- : sıfattan ve isimden 'bir şeye benzetmek' manasında geçişli benzerlik fiilleri yapar (**azımsa-**)

-(ı)msı : renk ve tat sıfatlarına (bazen isimlere) eklenen similativum-diminutivum (benzerlik-küçültme) genişlemesi (**akordeonumsu**)

-(ı)mtırak : renk ve tat sıfatlarının manasını zayıflatır (**acımtırak**)

-(ı)n- : kökü ünlü veya ***/l/*** sesiyle biten fiillerdeki passivum (edilgenlik) genişlemesi (**acın-** I)

-(ı)n- : medialis-reflexivum (orta-dönüşken) genişlemesi (**acın-** II)

-(ı)n : fiilden nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) yapar (**akın**)

-(ı)n : vasıta hâli (instrumentalis, araç durumu) eki (**acın**)

-(ı)n : ünlemin sonuna eklenen emir kipi (**amanın/amanındı**[1])

-(ı)ncı : sayı sıfatlarında kullanılır (**ardıncı**)

-(ı)ndı/-(ı)ntı : fiilden isim yapar (**akıntı**)

-(ı)ndı/-(ı)ndık : fiil ve ünleme eklenen deiktik fonksiyonlu ek (**amanın/amanındı**[2])

-(ı)ntı : b. ***-(ı)ndı/-(ı)ntı***

-(ı)r : b. ***-(a)r/-(ı)r***

-(ı)r : b. ***-gır-/-(ı)r-***

-ırga- : sanma–algılama anlamı taşıyan denominal (isim kökenli, isimden türeme) **-ırga-** genişlemesi (**azırga-**)

-ısı : ardarda iki kere 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki alan kelimeler (**barısı**)

-(ı)ş- : geçişli fiillerden karşılıklılık (reciprocativum) fiilleri yapar (**azguruş-**)

-(ı)ş- : geçişsiz fiillerden karşılıklılık (reciprocativum) fiilleri yapar (**alış-** I)

-(ı)ş- : geçişsiz fiillerden ortaklık (cooperativum, ortaklaşalık) fiilleri yapar (**ağlaş**-)

-(ı)ş- : mediale–reflexivum (orta–dönüşken) v.b. anlamda tek kimseli fiiller yapar (**alış-** II)

-ış : b. –***(y)*ış**

-(ı)ştır- : fiilden intensivum (pekiştirme) ve iterativum (tekrarlama) fiili yapar (**anlaştır- II**)

-(ı)t- : causativum (ettirgenlik) genişlemesi (**acıt-**)

-(ı)t- : causativum (ettirgenlik) genişlemesinin eklendiği hâlde causativum (ettirgenlik) fonksiyonu olmayan fiiller (**apart-**)

-(ı)t- : fiil kökünden aynı anlamda çeşitli causativum (ettirgenlik) şekilleri, ms. ***akıt- ~ aktır-*** (**akıt-**)

-(ı)t- : bu genişleme nadiren reflexivum (dönüşlülük) anlamı taşır (**büküd-/ büküt-**)

-(ı)t : fiilden nomen agentis (bir işi yapan, meslek sahibi ismi), nomen concretum (somut isim) ve bâzen nomen loci (yer ismi) yapar (**ayırd/ ayırt**)

-(ı)z : sayılara takılan ***-(ı)z*** eki bir doğumda doğan çocuklarının sayısını bildirir (**altız**)

-ız/-iz : b. –***İz***

-(ı)zla- : deverbal intensivum (pekiştirme) genişlemesi argoya aittir (**alızla-**)

-i : Fr.dan alınan ***-i*** (< EYun. ya da Lat. -***ia***) ile biten kelimeler, çoğunlukla nomina abstracta (soyut isimler) (**afazi**)

-î : Ar. mensubiyet (*nisba*) gösteren ***-ī*** eki (**Abbasî**)

-î : Fa. isimlerden sıfat yapan Ar. *nisba* eki ***-ī*** (***âbî*** I)

-î : Fa.dan alınma kelimelerde –**ī** ekiyle teşkil edilen meslek isimleri (**acabrûdî**)

-î : Fa. isimden nomen abstractum (soyut isim) yapar (**bazî**)

-î : Ar. isimden sıfat yapan nisbe eki **-ī** (**adalî**)

-î : Fa. isimden –**ī** eki ile teşkil edilmiş renk sıfatları, Tk. kelimelerle de yapılır (**altunî**)

-î : Fa. vurgusuz izafet ***-i***'si agglutiné (bitişmiş) olduğunda uzun ve vurgulu bir sıfat eki olur (**asgari**)

-(i)de/-te : Fa. participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip), Tk.de sıfat bâzen de isim (**aferide**)

-if : Fr. ***-if*** < Lat. ***-iv(us)*** eki fiilden sıfat yapar (**akreditif**)

-ik : Fr. ***-ique*** (Lat. ***-icus***, EYun. ***-ikós***) eki sıfat yapar (**Adriatik/Adriyatik**)

-ik : Fr. ***-ique*** eki sıfat ve dolayısıyle nomina abstracta (soyut isimler) yapar (**akustik** II)

-in : Fa. sıfat eki (**abherin**)

-in : Ar. genetivus (genetif, ilgi hali) hâlindeki belirsiz kelimelerin sonuna ***-in*** eki alması (**alâ-rivayetin**)

-ing : fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) ve nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapar (**brifing**)

-ino/-ina : İt. küçültme eki olan –***ino***/–***ina*** ve müennesinin (–***ina***) Fr.ya geçmiş hâli olan –***ine*** ekiyle biten kelimeler (**albino**)

-ist : Fr. ***-iste*** (< Lat. ***-ista*** < EYun. ***-istēs***) ekiyle yapılmış nomina actoris (**aferist**)

-istān : Fa. memleket isimleri ve başka mekân isimleri (**Acemistan**)

-iş : Fa. ***-iş*** ile biten nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) (**aferiniş**)

-it : Fr.dan alınmış iltihap belirten tıp terimleri (**adenit**)

-it : Fr. alınmış jeoloji, mineraloji ve kimya terimleri (**andezit/andizit**)

-iyat : b. ***-at/-iyat***

-iye/-iyet : Ar.dan alınmış ***-īya*** (Tk. ***-iyet***) ile biten nomina concreta (somut adlar) (**adliye**)

-izm/-izma : Fr. ***-isme*** (< Lat. ***-ismus*** < EYun. ***-ismós***) ekiyle yapılmış nomina abstracta (soyut isimler) (**aforizm/aforizma**[1])

-ka : Slav dillerinin Tk.de en çok kullanılan unsuru –***ka*** küçültme eki (**ayka/hayka**)

-ka : b. –***ko***

-kâr/-ker : Fa. ***-kār*** fiil unsuru eklendiği kelimelere 'o şeyi ya da işi yapan' manası katar (**alımkâr/alımker**)

-keş : Fa. fiil unsuru ***-kaş*** (Tk. ***-keş***) 'çeken' (**abkeş**)

-kır-/EOsm. ***-gur-*** : ses taklidi kelimelerden, insan ve hayvan seslerini belirten fiiller yapar (**afgur-/afkır-**)

-ko : Slav dillerinden alınan ***-ka*** küçültme ekinin vocativus (ünleme) hâli –***ko*** (**anaçko/aneşko**)

-la- : isimden geçişli fiil yapar (**acabla-**)

-la– : isimden geçişsiz fiil yapar (**a̯hşamla-/akşamla-**)

-la- : yansılama kökünden fiil yapar (**ağla-**)

-la- : datif'li (veya lokatif'li) bir isimden fiil yapılması (**altala-**)

-la- : isim kökünden aynı manada fiil türeten ***-la-*** ~ ***-laş-*** ~ ***-lan-*** genişlemeleri (**afalla**–/**afallaş**–, b. **afal**)

-la : zaman ve tarz zarfları yapar (**ayıkla**)

-lak : hayvan adları yapar, küçültme anlamı da verir (**bağırtlak**)

-lak : isimden sıfat yapar (**dişlek** II)

-lak : bazı nomina loci'de (yer isimleri) görülür (**avlak** II)

-lama : üleştirme sayılarına eklenir (**beşerleme**)

-lama/-lamasına : sıfattan zarf yapar (**aykırılama/aykırılamasına**)

-lan- : isimden fiil yapar (**abaplan-**)

-lan- : isim kökünden aynı manada fiil türeten ***-la-*** ~ ***-laş-*** ~ ***-lan-*** genişlemeleri (**afalla-/afallaş-**, b. **afal**)

-lan : ***-lan*** eki ile yapılmış hayvan isimleri (**arslan/aslan**)

-laş- : isim ve sıfattan 'bir hâle geçme' v.b. anlamda fiil yapar (**bayramlaş-**)

-laş- : isim kökünden aynı manada fiil türeten ***-la-*** ~ ***-laş-*** ~ ***-lan-*** genişlemeleri (**afalla-/afallaş-**, b. **afal**)

-layın : isimden zaman zarfı yapar (**akşamleyin/akşamlayın**)

-lı : isme takılan ***-lı*** eki, mastar isimlerde (**acımaklı**)

-lı : isme takılan ***-lı*** eki, sıfat yapar (**adamakıllı**[2])

-lı/EOsm. ***-lu*** : isme ***-lı*** takılarak yapılan sıfatların bazıları isim olarak kullanılır (**atlu/atlı**)

-lı -ınca : zarf yapan paronomastique syntagma (benzeşleme dizimi) (**adlı adınca**)

-lı -lı : ardarda iki sıfata ***-lı*** eki takılınca, terkip her bir sıfatın ifade ettiği özelliklerden birer parça olduğunu ifade eder (**aklı karalı**)

-lık : sıfat ve isimden nomina abstracta (soyut isimler) yapar (**ağırlık**)

-lık : isimden nomina concreta (somut adlar) yapar (**ahfadiyelik**)

-lık : isimden nomen loci (yer ismi) türetir (**akçalık**)

-lık : ülke ve devlet isimleri (**Arablık, Arnavutluk**)

-lık : ***-lık*** isimlerinin sıfat olarak kullanılması (**aşağılık**)

-lık et-/ol-/ver- : ***-lık*** isimlerinin yardımcı fiil ile kullanılması (**aşinalık et-**)

-log : Fr.dan alınmış kelimelerdeki ***-log*** eki (**arkeolog**)

-loji : Fr.dan alınmış kelimelerdeki ***-loji*** eki (**antoloji**)

-lu : b. ***-lı***/EOsm. ***-lu***

-ma : Yun. nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapar, bundan–***matik*** ekiyle sıfat yapılır (**akromatik**)

-ma : < EOsm. ***-mak***, fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapar (**budama**)

-ma : < ETk. ***-ma***, fiilden nomen concretum (somut isim) yapar (birçoğu giyecek isimleri) (**akıtma**)

-ma : fiilden yiyecek ve içecek isimleri yapar (**bazlama**)

-ma : fiilden sıfatlar yapar (**aşılama/aşlama**)

-maca : bilhassa çocuk oyunu isimleri yapar, samimi konuşmada kullanılır (**aldatmaca**)

-maca : fiilden tarz zarfları yapar (**aşırtmaca**)

-maç : giyecek isimleri (**büzmeç**)

-maç : yemek ve yiyecek isimleri (**bazlamaç**)

-maç : b. ***–gaç***/***–maç***

-mak : fiilden nomina concreta (somut adlar) yapan ***–mak*** genişlemesi (**artmak**)

-man : sıfatın manasını kuvvetlendiren ETk. ek (**evcimen**)

-man : Fr.dan alınmış kelimelerdeki ***-man*** (< EYun. ***manía*** 'delilik') eki (**bibliyoman**)

-man : Fr. ***–ment*** (< Lat. ***–mentum***) ekiyle nomen actionis (oluş ve kılış ismi) ve nomen concretum (somut isim) (**abonman**)

-mand : Fa. sıfat yapan ***–mand*** eki (**arzumand/arzuman**)

-matik : b. ***–ma***

-maz : geniş zaman menfi fiil sıfatı ***-maz*** vasıtasıyla teşkil edilmiş sıfat ve isimler (**açmaz**)

–***mazlan***– : isimden 'gibi davranmak' anlamında fiil yapan ***–lan–*** genişlemesinin olumsuz geniş zaman kipiyle kullanımı (**almazlan-**)

–***men*** : İng. ***–men*** unsuru (**barmen**)

na-/-na- : Fa. menfilik belirten ***na***– ön takısı ***(benahak)***

-name : Fa. 'yazı; mektup' ile yapılmış mürekkep isimler (**ahdnâme/ahitname**)

-naş- : fiilden orta–dönüşkenlik anlamında fiil yapar (**arnaş-**)

-nevāz/***-nüvāz*** : Fa. 'okşayan' manasındaki –***nevāz***/–***nüvāz*** fiil unsuru ile biten kelimeler (**bendenevaz**)

-nümā : Fa. 'gösteren' manasındaki fiil unsuru (**âlemnüma**)

-nüvāz : b. ***–nevāz***/***–nüvāz***

-on : EYun. neutrum (nötral) nominativus (yalın durum) hâli (**afyon**)

-os : Yun. müzekker eki (**aforos/aforoz/afaroz**[1])

-ör : Fr.dan alınmış kelimelerde ***-ör*** <Fr. ***-eur*** < Lat. ***-or***, nomina agentis (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri) (**aktör**)

-ör : Fr.dan alınmış kelimelerde ***-ör*** , nomen instrumenti (alet ismi) (**adaptör)**

-perest : Fa.dan alınma kelimelerde –***perest*** unsuru (< ***parastīdan*** 'tapmak') (**âdetperest**)

-puş : Fa. *-poş* 'giyen, giyinen; örten' (< ***poşidan***) manasındaki fiil unsuru (**ahenpuş**)

-ra : yer ve yön zarfları oluşturur (**ardıradın/arduradan**)

-rak : EOsm. comparativus (karşılaştırma) eki (**aşağarak**)

-rak : BSTTk.nde sıfatın manasını zayıflatır (**acırak**)

-rı : b. ***-arı/-rı***

-sa- : isimden geçişsiz desiderativum (isteme) fiilleri yapar (**aygırsa-**)

-sa- : b. ***-sı-/-sın-/-sa-***

-sana : kuvvetlendirilmiş emir hâli (**baksan *a***)

-sı : benzerlik eki ***-sı*** isim ve sıfattan sıfat yapar (**ayruksı/ayrıksı**)

-sı- : sıfat ve isimden transformativum (dönüşüm, bir duruma geçme, olma) v.b. anlamda fiil yapar (**ayruksı-**)

-sı-/***-sın-***/***-sa-*** : isimden 'öyle farz etmek, bir şeye benzetmek' manasında benzerlik (considerandum) fiilleri yapar (**azsın-**)

-sı-/***-sın-***/***-sa-*** : fiilden desiderativum (isteme) v.b. anlamda fiiller yapar (**ansın-**)

-sın- : isimden geçişsiz benzerlik (simulativum) fiilleri yapar (**böyüksün-/ büyüksün-**)

-sın- : b. ***-sı-/-sın-/-sa-***

-sız/EOsm. ***-suz* :** privativum (olumsuzluk eki) eki isimden sıfat, bâzen de zarf yapar (**adsuz/adsız**)

-slyon/***-syon*** : Fr. ***-tlon*** **(<** Lat. ***-tlo***) ekiyle nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) (**aberasyon**)

-şar : b. ***-ar***/***-şar***

-ta- : *b.* ***bl-/ta-/wa-***

-te : b.-***(l)de***/***-te***

-te : Fr.dan alınma kelimelerde sondaki ***-te (-té)***, nomina abstracta (soyut isimler) (**aktüalite**)

-ter : Fa. comparativus (karşılaştırma) eki (**balater**)

-tı : fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapar (**ağartı**)

-tı/EOsm. ***-du*** : ses taklidi unsur ve fiillerden bir kerelik nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapar (**anırtı**)

-tris : Fr.dan alınma ***-trls < -trlce*** (< Lat. ***-trix***) eki müennes (dişil) nomina agentis (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri) yapar (**aktris**)

-uar/***-uvar*** : Fr.da ***-uar***, Tk.de bâzen ***-uvar*** (< Lat. ***-arium***/***-orium***) (**aksesuar**)

-ur/***-ura***/***-ür*** : nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan Lat. ***-ura*** eki (İt. ***-ura***, Fr. ***-ure***, Alm. ***-ur***) (**akupunktur**[2])

-ura : b. ***-ur/-ura/-ür***

–uvar : b. ***–uar***

ünlü– b–/p–/m– : kafiyeli çift sözlerde ikinci kelimede Labialisation (dudaksıllaşma) (***ünlü – b*** + ***ünlü –, p*** + ***ünlü –, m +ünlü –***) (**ala bele**)

–ür : b. ***–ur/–ura/–ür***

–van : b. ***–an/–yan***

–van : b. ***–ban/–van***

–vār/-vārī : isimlere eklenen bu Fa. ek 'sahip olma, benzeme' manaları yükler (**büzürgvar**)

–vî : Fa.dan alınma kelimelerde sıfat yapan Ar. ***–î*** eki, ünlüden sonra –***vî*** (**abidevî**)

–vuk : b. ***–yık/–vuk***

–wa– : b. ***bi–/ta–/wa–***

X– m– : herhangi bir kelimenin (x kelimesinin) baş harfiin değiştirilerek /***m***/ ile tekrarlanması (*echoword*) (**alay malay**)

–***ya*** : Yun. vurgulu –**ía** veya İt. –***ia*** ekleri, nomen abstractum (soyut isim) *manâ*sında substantiva feminina (dişil adlar), Yun. –**ía** neutra çoğulu da yapar (**ablatya**)

–ya : Lingua Franca'da (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) /***ya***/ ile biten coğrafya isimleri (**Abya**)

–(y)arak : zarfın isim yerine kullanılması (**bakarak ol–**)

–yen : Fr. ***–ien*** (< Lat. ***–ianus***) eki isimden sıfat ve şahıs adları yapar (**akademisyen**)

–(y)ış : fiilden özellikle kılış tarzını belirten nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapar (**akış**)

–(y)ış : ***–(y)ış*** ekini alan verba reciproca'daki (işteşlik fiilleri) haplologie (hece yutumu) hadisesi (–***ışış*** > ***–ış***) (**apış**)

–(y)ış et–/ver–/ol– : ***–(y)ış*** nomen actionis'u (oluş ve kılış ismi) yardımcı fiil ile kullanılması (**aldırış et–**)

–zāde : Fa. fiil unsuru 'doğan' (< ***zādan*** 'doğurmak, doğmak') (**Acemzade**)

–zede : Fa. fiil unsuru 'vuran, kıran' (< ***zadan*** 'kırmak') (**afetzede**)

TOPLU BAKIŞ MADDELERİ

Takılara göre

İkinci Cilt

Açıklama sonlarında bulunan parantez içindeki kelimeler
ilgili paragrafın geçtiği maddeyi göstermektedir

-adak	ses taklidi veya ekspresif kelimelere takılır, zarf (**cartadak**)
-agan	bir şeyi çok ve âdet olarak yapmak manasında fiilden partisip ve dolayısıyla sıfat yapar (**depegen**)
-ak	fiilden participium activum şeklinde sıfat ve nomen agentis yapar (**çolak**)
-ak	simulativum (benzerlik) anlamında, bir vücut parçasının adı olarak isimden isim yapar (**dam/ damak**)
-áki	Yun. ***-ákl*** küçültme eki Tk.de mensucat isimlerinde vardır (**çulakl/çülâkl/çulhaki**)
-al-	fiilden geçişsiz fiiller yapar (**çömel-**)
-(a)l	fiilden nomen instrumenti (alet ismi) ve sıfat yapar (**çatal**)
-am	ölçü birimi anlamında isimler yapar (**çekem**)
-an	Fa. çoğul eki ***-ān*** bazen tekil olarak kullanılır (**canan**)
-ar-	causativum (ettirgenlik) genişlemesi (**çıkar-**)
-(a)rca	fiil kökünün manasından aktif partisip isimler yapar (**emerce**)
-āver	Fa. 'getiren, götüren' manasındaki fiil unsuru (**cengâver**)
cVr c- / çVr ç-	bu tip terkiplerle kelimeye şümullü bir mana kazandırılır (**cer cehlz**)
-duz	Fa. ***dūḫtan*** 'dikiş dikmek' fiilinden gelen fiil unsuru (**çuvaldız**)
-ga	hayvan ve bitki isimleri yapar (**çakırga/çakırka**)
-gın-	fiilden medial anlamlı geçişsiz fiiller yapar (**çezgln-/çlzgin-/çegzin-**)
-güdaz	Fa. ***gudāz*** 'eriten' manasına gelen fiil unsuru (**cangüdaz**)
-(ı)ksa-	diminutivum (hafifletme) manası veren orta-dönüşken fiiller türetir (***doluksa-***)
-(ı)ktır-	fiile iterativum-diminutivum (tekrarlama-hafiletme) anlamı verir (**cızıktır-**)
-ıl ~ -ır	ses taklidi kelimelerin bir genişlemesi, ms. **çatır çatır, fısıl fısıl** (**çat** I[1])
-(ı)lın-	passivum-reflexivum (orta-dönüşken) bir anlam verir (**devrilin-**)

-(ı)nca — fiilden nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) yapar; bazen bir kılışın ürününü de belirtebilir (**çekince**)

-(ı)nç — bugün sıfat yapan bu ek ETk.de nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapardı (**dınç/dinç**)

-(ı)şla- — iterativum (yineleme) ve diminutivum (küçültme) manasında fiilden fiil yapar (**dürtüşle-**)

-(ı)z- — causativum (ettirgenlik) genişlemesi çok az örnekte yaşar (**damzur-/damzır-**)

-(ı)z — fiilden sıfat yapar (**dıkız/tıkız**)

-iz/-ız — İt.dan Tk.ye giren coğrafya terimleri arasında ***-ız/-iz*** (<İt. ***-ese***) ile bitenler (**Ceneviz/Cinviz**)

-lak — isimden sıfat yapar (**dişlek** II)

-lık — isimden nomen collectivum (topluluk ismi) yapma fonksiyonu (**ellik** II)

-maç — meslek isimleri (**çığırtmaç**, **sığırtmaç**)

-man — sıfatın manasını kuvvetlendiren ETk. ek (**evcimen**)

-mık — *fiilden bir kılışın nesnesi veya ürünü anlamında isimler yapar (***çelmik***)*

-(o)ş — nomina agentis'lere (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri) takılan küçültme ve okşama eki (**dadaş**)

-öz — Fr.dan alınma ***-öz*** < ***-euse*** eki, müennes nomina agentis (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri) yapar (**dansöz**)

-perver — Fa.dan alınma kelimelerdeki 'besleyen, beslenmiş' manasındaki fiil unsuru (**canperver**)

-ra- — ses taklidi köklerden fiil yapar (***çokra-***)

-sana — nidalara eklenen ***-sana*** genişlemesi (**çabuksana**, b. **çabuk** I)

-(y)ası — gelecek zaman partisipi ***-(y)ası*** + gerundium limitativum (sınırlayıcı zarf fiil) manasında dativus hâli, zarf (**çıldırasıya**)

-yık/-vuk — EOsm.da ve AD.de bazı kelimelerde ünlüden sonra görülen ***-(ı)k*** ekinin varyantı; nomen concretum (somut isim) yapar (**cırlavuk** I/**cırlayık** I)

-zār — Fa. bir nesnenin çokça mevcut olduğu yerleri belirten yer isimleri yapar (**çemenzar**)

TOPLU BAKIŞ MADDELERİ

Takılara göre

Üçüncü Cilt

Açıklama sonlarında bulunan parantez içindeki kelimeler ilgili paragrafın geçtiği maddeyi göstermektedir

-ā	Ar.da son harfi **ye** ile yazılan fakat **-ā** olarak okunan, Fa.da ve Osm.da **-ī** olarak okunan kelimeler (‘**İsa/İsī**)
-ā/-yā	klasik Fa. vocativus (ünleme) eki (**Hakka/hakka**)
-endāz	Fa. ’atan, fırlatan’ manasındaki fiil unsuru (**hakendaz**)
-engīz	Fa. ’heyecanlandırmak, üretmek, tahrik etmek’ manasındaki fiil unsuru (**fitneengiz**)
/f/⇄/h/	Halk ağzında ve diyalektlerde **/f/**’nin **/h/**’ye ve **/h/**’nin **/f/**’ye dönüşmesi (**fol** I **/ hol**)
fī -	Ar. ‘içinde, arasında, bir şey hakkında’ manasındaki **fī-** ön takısı (**fîemaniliahi**)
-furüş	Fa.dan alınma kelimelerdeki ‘satan, satıcı’ manasındaki fiil unsuru (**hurdefürüş**)
/f/←/v/	diyalektlerde başdaki **/v/** sesinin **/f/**’ye dönüşmesi (**fur**-)
/gü-/gu-/ →/ku/kü/	Fa.dan alınma kelimelerin başındaki **/gü/** veya **/gu/** hecesinin BSTTk.nde **/kü/** veya **/kö/**’ye dönüşmesi (**gûşe/kûşe**)
-güẕār.	Fa.dan alınma kelimelerdeki ‘icra etme, geçirme, ödeme’ manasındaki ***guẕār*** unsuru (**haracgüzar**)
-h	Ar. ve Fa.dan alınma kelimelerin son hecesinde kökte bulunmayan bir **/h/** sesinin ortaya çkması (**feriştah** I)
/h/⇄/f/	Halk ağzında ve diyalektlerde **/f/**’nin **/h/**’ye ve **/h/**’nin **/f/**’ye değişmesi (**fol** I**/hol**)
-ıy-	Ar ve Fa.dan alınma kelimelerdeki uzun **/ī/**’nin **/ıy/**’ya dönüşmesi (**gıybet**)
/ı/ → /i/	kelime başındaki **/ı/**’nın → **/i/**’ye dönüşmesi (**ınan-/** BSTTk. **inan**-)
-ī-	Ar ve Fa.den alınma kelimelerdeki uzun **/ī/**’nin **/ıy/**a dönüşmesi (**gıybet**)
-ī, b. **-ā**	
-iça/-içe	Slav dillerinden alınmış müennes ekiyle neolojizmler yaratılması (**imparatoriçe**)
is/iz	Yun.dan alınma yer isimlerdeki ’içine’ manasındaki **Is/Iz** unsuru (**İstanbul**)

/ku–/kü–/← /gü–/gu–/ Fa.dan alınma kelimelerin başındaki /**gü**/ veya /**gu**/ hecesinin BSTTk.nde /**kü**/ veya /**kö**/’ye dönüşmesi

–nāk Fa. ‘**–li**’ manasındaki sıfat eki (**ferahnak**)

-o Kürtçe ve Zazaca vocativus (ünleme) eki (**hemşo**)

-sā/-sā/-sān/-sār isimlere eklenen Fa. bu ek ‘gibi olma, benzeme’ manaları yükler (**galiyasa**)

-sār, b. **-sā**

-şan Fa. bir nesnenin çokça mevcut olduğu yerleri belirten ***-şan*** eki (**gülşen**)

-şinās Fa. ‘bilen’ manasındaki fiil unsuru (**hadşinas**)

–u + gel– Osm.da **–u**’la biten zarf fiili (gerundium) + yardımcı fiil (**gel**– X)

/v/→/f/ diyalektlerde baştaki /**v**/ sesinin /**f**/’ye dönüşmesi (**fur**–)

-veş Fa.dan alınma kelimelerde ‘benzerlik’ manasındaki –**vaş** son takı (**huriveş**).

-yā, b. **-ā**

–zan/–zen Fa. ‘(bir müzik aleti) çalan, vuran, vurarak yapan’ manasındaki fiil unsuru (**falyazen**)

TOPLU BAKIŞ MADDELERİ

Takılara göre

Dördüncü Cilt

-ān (Fa. aktif ortaç [participium activum] yapan ek

-har/-hor (Fa. ***ḫʷurdan*** ‘yemek, içmek’ fiilinin şimdiki zaman kipi olan ***-ḫʷār /-ḫʷāra***)

-nişīn (Fa. ***nişastan*** ‘oturmak, ikamet etmek, kalmak’ fiilinin şimdiki zaman kipi olan ***–nişīn***)

-ol müstahzarat adları

-sāz ‘yapan, uyduran, hazırlayan’ (Fa.)

TOPLU BAKIŞ MADDELERİ

Konulara göre

Birinci - İkinci - Üçüncü - Dördüncü ciltler bir arada

ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu)	açmazdan
akrabalık terimleri	ana II, anneanne, annemler
alınma kelimeler	attarcı, buhurdanlık
alliteratif (tekrarlamalı)	çırlak çıplak
argo	aban– II, alızla–, asıl– II, dikiz geç–, çepakin
Arapçada dört köklü fiiller (afʿāl rubāʿiya)	kahkaha
Arapçada *lā* ve *lam* ile deyimler	kellim kellim, lâ yenfâ
backformation (yanlış ayırma)	abar–
balık isimleri	akya
beynelmilel terminoloji	adrenalin
bileşik eylemler	b. **mürekkep fiiller**
calque (ödünçleme çeviri)	abl/âv[3]
coğrafya isimleri	âbâdî kâğıt, Abanoz, Abya, Alman, Ceneviz
consonant cluster (ünsüzler grubu)	âbrîz/abiriz, acz/aciz, blânko
çift sözler	abidik gubidik[1,2], abuk sabuk, af küf, ahım şahım, ala bele, alaş dolaş ol–, alavere (alavere dalavere), alay malay, algan– ve çalgan–, allem et– kallem et–, apar topar, çırlak çıplak, hiç mi hiç
çoğul	ahbab/ahbap, acaib/acayip[1], annemler, büyut, canan
çocuk dili	adda git–
dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu)	abes yere
degemination (ünsüz tekleşmesi)	akke/ake
diftong	beyhude
disimilasyon	ahçı
echoword (m- önsesli ikileme)	alay malay
enversiyon (ters çevirme)	acı, alaşağı et–
Eski Türkçe	ad, buy–

Farsça –*sāz* ile yapılmış	kârsâz
Farsça kelimelerde –*ān* eki	keşân keşân
Farsça kelimelerde –*nişīn* ile yapılmış bileşik isimler	keştinişin
Farsça–*ḫʷār* (–*ḫʷāra*) ile yapılmış bileşik isimler	köftehor/küftḛhür
figura etymologica (kökendeşler deyimi, iştikak)	ad– (adım ad–)
fiil →isim	alver, ayart, bastı
fiil unsuru	falyazen, ferahnak, fitneengiz, hadşinas, hakendaz, haraçgüzar
fonksiyon zayıflaması	açdur–/açtır–/açtırt–/apart–
fonoloji	abl/âv[1], âbıru, acab I/acayib[2], ad, ageh, al I, âl IV, ayıt–/ayd–/eyit–/eyd–, buy–, cami
geçişlilik–geçişsizlik	aç– I
gemination	amman
halk dili	abdest II/aptes[1], aferim
halk etimolojisi	atlu karaca/atlı karınca
ikileme	b. **çift sözler** ve **reduplication**
imlâ	â, arp/harp, frigidaire
internal object	diz (diz çök–)
isim–sıfat	baba I
isim tamlaması	abdülbatn
isim terkipleri	abudane, açıkgöz, adamakıllı, ahuçeşm, asudedil, ataşemiliter, cer cehiz, destiraz
İslamî terimler	abdest II/ aptes[2]
izafet	abd[1], abd[2], abıhayat, Der–i Sa'adet/ Dersaadet
kadın dili	ayol
krasis	acabola, af küf, algit–
labialisation (dudaksıllaşma)	abidik gubidik[2], abuk, ala bele, alaş dolaş ol–, gevde
Lingua Franca	abáşo,acente/acanta[1], Abya
locativus adverbialis	
(zarf işlevli bulunma durumu)	akab (akabinde)
metatez	albız, bacaluşka
mürekkep fiiller	alıko–/alıkoy–, artakal–
müzik terimleri	acitato
müstahzarat isimleri	lizol

neolojizm	andaç
nezaket unsurları	abd²
pekiştirme ön takısı	apakçıl, besbelli
possessivum (iyelik, mülkiyet) eki	barısı, anneanne, annemler
predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma)	apal apal
prothesis (önsese ünlü ekleme, ünlü protezi)	arasta
reduplication (ikileme)	apakçıl, apal apal, besebelli, hiç mi hiç
renk sıfatları	ak **I**, altunî
ses dönüşümü	âb I/âv², abajur, abes, adale/adele, aforos/ aforoz/ aforoz², ᶜagel¹, ᶜagel²,ağna-II, ahçı, ahize, ambar, amelikan, amib/ amip, arın/arıŋ, avşar, avul, azine, bağ̑hdeniz, bakara II, baydak, beyhude, çakal I, Çankırı/Osm. Kângırı, çekeleve, çeyne-/ çeğne-, daban I/ taban, fol I /hol, ınan- / BSTTk inan-, fur-, gıybet, gûşe, kûşe / köşe, İsa /İsî
ses düşmesi	abdest II/aptes¹˒, ağda, ağız I, alengilli/ alengirli, ameskene/amesken, arlan- II, arslan/aslan², atlık, boşalt-/boşat-, bül'a-cab, habazan
ses taklidi	cartadak, çat I¹˒²
ses türemesi	abrîz/âbiriz, acz/aciz, alakesa/alankese, alengilli/alengirli, atlambaç, arasta, blânko
spor terimleri	abandone²
syntagmalar (dizimler, terkipler)	adamakıllı¹, adlı adınca, akl, aklı (*x* akılda), aklı karalı, alaşağı etmek, anneanne, gel- X
tabirler	Abbâs yolcu, acemi çaydanlık
terkipler	b. **sytagmalar**
telaffuz	b. **fonoloji**
tıp terimleri	adenit
vurgu	abáşo, asgari
yansılama	b. **ses taklidi**
yardımcı fiiller	afişe et-, alaşağı et-, aldırış et-, alıko-/ alıkoy-, artakal-, aşinalık et-, dikiz geç-, gel- X
zarflar	abes yere, acaba I, aceleten, açmazdan, adamakıllı, adlı akıllı¹ adınca, akab (aka-

	binde), anca I, arkuru/arkır, ayıkla, başlı başına, birdenbire, cartadak, çıldırasıya
z'li ikileme örnekleri	kanbur zanbur

Arapçadan Alınan Kelimeler ve Ekler

1, 2, 3 ve 4 rakamları Ar. kelimelerin kök harflerini temsil etmektedir

Madde isimlerine göre

âbid	participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) 1ā2i3 vezni (1,2,3 kök harfleri)
ablak I	a12a3 vezni, anlamca elativus olmayan (karşılaştırma [comparativus] ve mübalaga [superlativus] anlamı taşımayan) sıfatlar
abraş	a12a3 vezni, renk sıfatları
abus	1a2ū3 vezni, öznenin çarpıcı bir vasfını belirten sıfatlar
a'cab	a12a3 vezni, elativus (karşılaştırma ve mübalaga)
aceze	1a2a3a vezni, Ar. participium activum'un (etken sıfat fiil, aktif partisip) (1ā2i3 kalıbı) bir insanı tavsif ettiği hâllerde çoğulu
acîb	1a2ī3 vezni, sıfat
akavil	gruplaşma (distributiv) e1ā2i3 veya e1ā2ī3 vezni
akkâm	1a22ā3 vezni, nomina actoris ve nomina fabricatoris (üreten isimleri)
alâ-rivayetin	Ar. genetivus (genetif, ilgi hali) hâlindeki belirsiz kelimelerin sonuna ***–in*** eki alması
alimallah	Ar. Allah'ın ismiyle kullanılan geçmiş zaman çekimli fiiller
anilgıyab	Ar. ***'an*** ön takısı: bir yerden ayrılma, hareket etme, vs. manaları verir
arzullahi vasıa	Ar. i'râbı genetivus (genetif, ilgi hali) hâlinde ***–i*** olan kelimeler
ba'd/ba'de	'sonra' manasındaki ***ba'de*** preposition'u (edat, ilgeç)
barekallah	optatif
batran	Ar. yapım eki ***–ān*** sıfat veya nomen actionis türetir
besmele	1a23a4a vezni dört kök harflidir; Allah lafzı ile ilgili tabirlerde kullanılır
beyne	'arasında' manasındaki *beyne* preposition'u (edat, ilgeç)
beynennehreyn	dualis (ikil, tesniye) eki *–eyn*

buluğ/bülûğ	1u2u3 vezni geçişsiz fiillerden nomina abstracta (soyut isimler) yapar
büruc	1u2u3 vezni, tek heceli kelimeleri çoğul yapar
büyut	çoğul yapma şekilleri

Kalıplara göre

a12a3	elativus (en üstünlük, ismi tafdil) (**a'cab**)
a12a3[1]	elativus anlamca elativus olmayan (karşılaştırma [comparativus] ve mübalaga [superlativus] anlamı taşımayan) sıfatlar (**ablak** I)
a12a3[2]	renk sıfatları (**abraş**)
e1ā2i3 veya e1ā2ī3	e12ā3 kırık çoğul halinden tekrar kırık çoğulu, gruplaşma (distributiv) (**akavil**)
1a2a3a	Ar. participium activum'un (1ā2i3 kalıbı) bir insanı tavsif ettiği hȃllerde çoğulu (**aceze**)
1ā2i3	participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) (**âbld**)
1a2ī3	sıfat (**acîb**)
1a2ū3	öznenin çarpıcı bir vasfını belirten sıfatlar (**abus**)
1a22ā3	nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) ve nomen fabricatoris (üreten ismi) (**akkâm**)
1a23a4a	dört kök harflidir; Allah lafzı ile ilgili tabirlerde kullanılır
1u2u3	geçişsiz fiillerden nomina abstracta (soyut isimler) yapar (**buluğ/bülûğ**)
1u2u3	tek heceli kelimeleri çoğul yapar (**büruc**)

İŞARETLER VE KISALTMALAR

< **>**	Kelimenin ödünç alınma yolunu gösterir
??	Mana veya etimoloji meçhul
‼	Çağ.da ve Osm.da ortak kelime olduğuna dikkat
※	Kelimenin geçtiği örnek cümleye işaret eder
※※	Kelimeye örnek cümle bulunamadığını gösterir
*	Aslında var olmayan, uydurulmuş, düşünülmüş kelime veya tabirler
⊡	Toplu bakış maddesi

Kısaltmalar

Genel Kısaltmalar

(Bibliyografik kısaltmalar için b. Bibliyografya)

AD.	Anadolu Türk diyalektleri
a.e.	aynı eser
Alm.	Almanca
Alt.	Altayca
a.m.	aynı manada
Ar.	Arapça
Arn.	Arnavutça
Arom.	Aromunca
Asur.	Asurca
a.y.	aynı yerde
Az. Tk.	Azerbaycan Türkçesi
b.	bakınız
BizYun.	Bizans Yunancası
b.m.	bugün bilinen manada
BSTTk.	Bugünkü Standart Türkiye Türkçesi
Bulg.	Bulgarca
Cerm.	Cermence
civ.	civarı, civarında
Çerkes.	Çerkesçe
Çağ.	Çağatayca
Çek.	Çekçe
Çin.	Çince
diyal.	diyalekt/leri
EAlm.	Eski Almanca
ECerm.	Eski Cermence
EFa.	Eski Farsça
EFr.	Eski Fransızca
EErm.	Eski Ermenice
EFlem.	Eski Flemenkçe
EHind.	Eski Hintçe
Eİng.	Eski İngilizce
Eİt.	Eski İtalyanca
EOsm.	Eski Osmanlıca
Erm.	Ermenice
ESür.	Eski Süryanice
ETk.	Eski Türkçe
EYun.	Klasik Yunanca
Fa.	Farsça

Flem.	Flemenkçe
Fr.	Fransızca
Gag.	Gagavuzca
gaz.	gazetesi
Gürc.	Gürcüce
Hakas.	Hakasça
Hind.	Hintçe
HvarTk.	Hvarezm Türkçesi
İbr.	İbranice
İng.	İngilizce
İsp.	İspanyolca
İsv.	İsveççe
İt.	İtalyanca
Kalm.	Kalmükçe
KazTat.	Kazan Tatarcası
Kırg.	Kırgızca
KırTat.	Kırım Tatarcası
Kom.	Komanca
krş.	karşılaştırınız
Kumuk.	Kumukça
Kürt.	Kürtçe
Kürt. (Zaza)	Kürtçe-Zazaca
Lât.	Lâtince
Leh.	Lehçe (Polonezce, Polonya'da konuşulan dil)
Mac.	Macarca
Malay.	Malayca
Mo.	Moğolca
m.ö.	milattan önce
ms.	mesela
no.	numara
Osm.	Osmanlıca
OOsm.	Orta Osmanlıca
OAlm.	Orta Almanca
Özb.	Özbekçe
Pehl.	Pehlevice
Protobulg.	Proto-Bulgarca
Port.	Portekizce
Prov.	Provansal
RD.	Rumeli Türk diyalektleri
Rom.	Roma dili, Kıptice, Çingenece
Rum.	Rumence
Rus.	Rusça
Sansk.	Sanskrit

Slavo-Mak.	Slavo-Makedonca
Sırp-Hırv.	Sırpça-Hırvatça
Sl.	Slav/Slavca
Slo.	Slovakça
Slov.	Slovence
Sogd.	Sogdca
Şor.	Şorca
Süry.	Süryanice
TBM.	Toplu Bakış Maddesi
Tk.	Türkçe
Tob.	Tobol diyalekti
Tsak. diyal.	Yunancanın Tsakonia diyalekti
TTk.	Türkiye Türkçesi
Tuv.	Tuvaca
Türkm.	Türkmence
T.Y.	Türkçe Yazmalar
t.y.	tarih yok
Ukr.	Ukraynaca
vs.	ve saire
Yak.	Yakutça
YLât.	Yeni Lâtince
Yun.	Yunanca
YUyg.	Yeni Uygurca
y.y.	yayın yeri yok
yy.	yüzyıl

BİBLİYOGRAFYA

Abasıyanık, Salt Faik (1906–1954)
1936 Semaver. Küçük Hikâyeler. İstanbul.
1940 Şahmerdan. Hikâyeler. İstanbul.
1944ma "Matmazel Todori". Genç Nesil Konuşuyor. Seçme Şiir ve Hikâyeler. İstanbul, s. 30–33.
1944me Medarı Maişet Motoru. İstanbul.
1948 Lüzumsuz Adam. İstanbul.
1950m Mahalle Kahvesi. İstanbul.
1950s Sarnıç. İstanbul.
1951h Havada Bulut. İstanbul.
1951k Kumpanya. İstanbul.
1952h Havuz Başı. İstanbul.
1952s Son Kuşlar. İstanbul.
1953d [1952] "Dondurmacının Çırağı". YH 1953, s. 3–10.
1953k Kayıp Aranıyor. Roman. İstanbul.
1954a Alemdağında Var Bir Yılan. Hikâyeler. İstanbul.
1954h [1953] "Hikâye Peşinde". YH 1954, s. 3–9.
1955 Tüneldeki Çocuk. İstanbul.

Abaev, V.I.
1958–1979 İstoriko-ėtimologiçeskiy slovar' osetinskogo yazıka. 3 Cilt. Moskva–Leningrad.

Abdülaziz (Bey) İbn Cemâleddln (1850–1918)
1995 Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri. (Haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay). 2 Cilt. İstanbul.

'Abdülḥaḳ Ḥāmld [Ṭarḫan] (1852–1937)
1334 Finten. İstanbul.

'Abdülḳādir, Ṭopçıbaşı
1054 Tārīḫ-i Āl-i 'Oṣmān. Viyana, Nationalbibliothek, Mixt. 130.

Abü Bakr-i Ṭlhrānī
1962 [875/1470–71] Necati Lugal – Faruk Sümer: Kitāb-i Diyārbakriyya. Ak-Koyunlular Tarihi. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından Seri III – No. 7. Ankara.

Acar, Halil Turgut
1954 [1953] "Karın Doyunca". YH 1954, s. 100–105.

Ačaṛyan, Hr.
1971–1979 Hayerēn Armatakan Baṛaran. 4 Cilt. Erevan.

Adamovlć, Mllan
1994 [1368–86] Kelile ü Dimne. Türkische Handschrift T 189 der Forschungsbibliothek Gotha. Hildesheim–Zürich–New York.

Adıvar, Halide Edib (1884–1964)
1329 Yeŋi Turan.
1926 Uruŋ Ḳaḥbeye. İstanbul.
1928 Zeyno'nuŋ Oġlu. İstanbul.

1939 Tatarcık. Roman. İstanbul.
1942 Sinekli Bakkal. Roman. İstanbul.

Adil
1966–1987 Azārbaycan Dilinin İzahlı Lüġāti I. 4 Cilt. Bakı.

Ağaoğlu, Adalet (D. 1929)
1964 Evcilik Oyunu. Oyun. İstanbul.
1980d [1979] Bir Düğün Gecesi. 4. Basım. İstanbul.
1980ö [1973] Ölmeye Yatmak. Roman. 3. Basım. İstanbul.
1980y [1974] Yüksek Gerilim. Öyküler. 3. Basım. İstanbul.
1981f [1976] Fikrimin İnce Gülü. Roman. 3. Basım. İstanbul.
1981s [1978] Sessizliğin İlk Sesi. Hikâyeler. 2. Basım. İstanbul.
1981y [1980] Yazsonu. 2. Basım. İstanbul.
1982h Hadi Gidelim. Öyküler. İstanbul.
1982o Oyunlar: Evcilik Oyunu – Tombala – Çatıdaki Çatlak – Sınırlarda – Bir Kahramanın Ölümü – Çıkış – Kozalar – Kendini Yazan Şarkı. İstanbul.
1984 Üç Beş Kişi. Roman. İstanbul.
1985 Göç Temizliği. Anı – Roman. İstanbul.
1991h [1987] Hayır. İstanbul.
1991r [1991] Ruh Üşümesi. (Oda Romanı). İstanbul.
1992 Gece Hayatım. İstanbul.
1993 Romantik Bir Viyana Yazı. Roman. İstanbul.
1997 [1992] Duvar Öyküsü. İstanbul.

Ağaoğlu, Tektaş (D. 1934)
1955 [1954] "Basri Hoca". YH 1955, s. 54–63.
1957 [1956] "Yağmur Yağdıktan Sonra". YH 1957, s. 68–82

Ahıskalı, Yusuf (1909–1983)
1940 Bizden İyileri. Ufak Hikâyeler. Istanbul.
1944 Kocakarının İki Oğlu. Hikâyeler. İstanbul.
1945 Yedek Subayın Aşkı. İstanbul.

Aḥmedī (1334 /35–1412)
Tervīḥü l–Ervāh. Yazma, Ayasofya 3595.

Aḥmed-i Dā῾ī (Ö. 1421)
1973 Gönül Alpay: Aḥmed–i Dā῾ī and his Çengnāme. An Old Ottoman Mesnevi. Text in Facsimile, Critical Analysis and Index. Sources of Oriental Languages and Literatures 3. Ankara – Cambridge, Mass.

Aḥmed Ḥarāmī
1972 Hâlis Akaydın: Ahmet Harâmî Destanı. İstanbul.

Aḥmed Luṭfī (1817–1907)
1328 Tārīḫ–i Ḫāliṣ Luṭfī. İstanbul.

Aḥmed Midḥat (1844–1912)
1296 [1287/1870] Ḳıṣṣadan Ḥiṣṣe. İstanbul.
1942 [1288/1871] Yeniçeriler. Roman. Tertip Eden: Mustafa Nihat Özön. İstanbul.
1945 [1885] Obur. Hazırlayanlar: Ali Ertan – Baha Dürder. İstanbul.

Aḥmed Paşa (Ö. 1497)
1966 Ali Nihat Tarlan: Aḥmed Paşa Dīvānı. İstanbul.

Aḥmed Rāsim (1864–1932)
1316ge Gecelerim. İstanbul.
1316gü Güzel Eleni. İstanbul.
1328 Şehir Mektubları. Der Saʿādet
1329 Tārīḫ ve Muḥarrir. İstanbul.
1333 Romanya Mektubları. İstanbul.
1334 Eşkāl-i Zamān. İstanbul.
1340/1922 Fuḥş-ı ʿAtīḳ. Der Saʿādet.
1342/1924 Matbūʿāt Ḫātıralarından: Muḥarrir, Şāʿir, Edīb. İstanbul.
1926 Muḥarrir Bu Yâ! İstanbul.
1927 [1312] Falaka. İstanbul.

Aḥmed Şerīf [Önay] (D. 1892–?)
1326 Anadolu'da Ṭanīn. İstanbul.

Ahmed Ümld B. Ümit, Ahmet

Aḥmed Vefīḳ Paşa (1823-1891)
1306 [1293] Lehce-i ʿOs̱mānī. Ṭabʿ-ı Dīger. Der Saʿādet.
1339/1341 [1869] Zor Nikāḥı. İstanbul.
1927 Yorġaki Dandini. İstanbul.
1928 Merāḳī. İstanbul.
1933az Azarya. (L'avare). İstanbul.
1933db Dekbazlar. İstanbul.
1933dc Don Civani. İstanbul.
1933dk Dudukuşları. Les Précieuses Ridicules. İstanbul.
1933ia İnfial-i Aşk. İstanbul.
1933ka Kafes Arkasında. Komedi, 4 Tablo. İstanbul.
1933ta Tabib-I Aşk. (L'amour Médecin). İstanbul.
1940 Zoraki Tabip. Üç Fasıllık Oyun. Tertip Eden: Mustafa Nihat Özön. İstanbul.

Ahmedof, Niyazi M.
1957 "Tekerleğin Ardından (Hikâye)". Kaynak. Sofya, s. 82–84.

Ahmet Hidayet (1895–1971)
1930 "Bir 'Viyana' Hatırası". 1929 En Güzel Hikâyeler. İstanbul, s. 35–43.

Ḫmet'yanov, R.G.
1988 'Solva Kuzı ~ Qorɣu i termini igrı v al'çiki v tatarskom i russkom yazıkax.' Materialı po tatarskoy dialektologii 6. Kazan, s. 108–116.

Ḫundov, Mirzā Fātāli (1812–1878)
1958–1961 Āsārlāri. 2 Cilt. Bakı.

Aḥvāl-ı Muḥāṣara-ı Peç V. 265b

Aka Gündüz (1886–1958)
1930 Çapkın Kız. Roman. İstanbul.
1938 Zekeriyya Sofrası. İstanbul.
1940 [1928] Tank – Tango. Roman. 2. Basılış. İstanbul.

Akalın, Mehmet (1933–1991)
1948 "Hergele Meydanı". SHD II, sayı 7, s. 7–9.

Rıdvan Akar (1961*)
2000 [1999] Aşkale Yolcuları. Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları. İstanbul

Akalın, Sami (D. 1924–?)
1993 Ayakkabıcılık Terimleri Sözlüğü. İstanbul.

Akatlı, Füsun (1944–2010)
1982 Bir Pencereden. İstanbul.

Akbal, Oktay (1923–2015)
1946 Önce Ekmekler Bozuldu. Hikâyeler. y.y.
1950 Garipler Sokağı. Roman. İstanbul.
1953 [1952] "Matmazel Mathilda". YH 1953, s. 34–38.
1967 Yalnızlık Bana Yasak. Hikâyeler. İstanbul.

Akçam, Dursun (1930–2003)
1978 Kafkas Kızı. İstanbul.

Akdoğan, Hakan (D. 1971)
1998 Nü Peride. Roman. İstanbul.

Akgündüz, Ahmed
1990 Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri. Cilt 1 Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri. İstanbul

Akımsar, Besim (1920–2001)
1943 "Ahtapot". Antoloji. İzmir Hikâyecileri. İzmir, s. 93–97.

Akın, Cemâlettin
1956 "Ekmek". YH 1956, s. 107–108.

Akıncı, Ali
1959 [1958] "Erkeksiz Kadın". YH 1959, s. 70–74.

Akkuş, Muzaffer
1995 Kitāb–ı Ġunya: İnceleme – Metin – İndeks – Tıpkı Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları 592. Ankara.

Akman, Rami
1946 Seçme Köylü Fıkraları. İstanbul.

Aksal, Sabahattin Kudret (1920–1993)
1954 [1953] "Bir Başka Türlüsü". YH 1954, s. 49–56.
1956 [1955] "Sezai Beyefendi". YH 1956, s. 37–42.
1956y Yaralı Hayvan. İstanbul.

Aksel, M. (1903–1987)
1948 "Tanıdığım Bir Ressamın Portresi". SHD II, sayı 7, s. 11–15.

Aksoy, Ömer Asım (1898–1993)
1933 Gaziantep Dilinin Tetkiki. Gaziantep.
1945–1946 Gaziantep Ağzı. 3 Cilt. İstanbul.
1965 Atasözleri ve Deyimler. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
1976 Atasözleri ve Deyimler. Cilt II: Deyimler Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.

Aktunç, Hulki (1949–2011)
1990 Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü. Tanıklarıyla. İstanbul.

ʿAlī Emīrī (1857–1924)
1927 "Avenk–i Meşâhîr". Papağan 225, s. 3

ʿĀlī, Muṣṭafā ʿĀlī (1541–1600)
1587 Ḳavāʿidü l–Mecālis. Yazma, Reşid Efendi 1146, İstanbul.
1004/1595–1596 Maḥāsinü l–Âdāb. Yazma, Nurosmaniye No. 224.
1588–89 Mirḳāt–i Cihād. Yazma, Reşit Paşa Kütüphanesi No. 678.
1277 Künhü'l–Aḫbār. L. Cilt. İstanbul.
1956 M. Cavid Baysun: Mevāʿidü n–Nefāʾis fī Ḳavāʿidi l–Mecālis. İstanbul.
1958 John R. Walsh: "Müverrḫ Âlî'nin Bir İstidanâmesi". [1584] Tm XIII, s. 131–140.
1975 [1599] Andreas Tietze: "Muṣṭafā ʿĀlī's Description of Cairo of 1599". Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch–historische Klasse, Denkschriften, 120. Band. Wien.
1977 Andreas Tietze: "The Poet as Critique of Society; A 16th–Century Ottoman Poem". Turcica IX/1, s. 120–160.
1979, 1982 Andreas Tietze: "Muṣṭafā ʿĀlī's Counsel for Sultans of 1581". 2 Cilt. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch–historische Klasse, Denkschriften 137, 158. Wien.
1994 [1591–99] Mustafa İsen: Künhü'l–Ahbâr'ın Tezkire Kısmı. Atatürk Kültür Merkezi Yayını 93. Tezkireler Dizisi 2. Ankara.

ʿAlī ʿAzīz, Girīdlī (Ö. 1798)
1268 Muḫayyelāt–ı ʿAzīz Efendi. İstanbul.

ʿĀlī Beg (1844–1899)
1940 Ayyar Hamza. Üç Fasıllık Oyun. Tertip Eden Mustafa Nihat Özön. İstanbul.
1961 [1287/1870] Kokona Yatıyor. Külliyât 1. Baskıya Hazırlayan Doğan Aksan. Ankara.

ʿAlī Muẓaffer (Ö. 1911/12)
1316 Geri Ḳalmış İzdivāc, Yaḫüd: Bu İşe Ben de Şaşdım. Der Saʿādet.

ʿAlī Seydī (1870–1933)
1324 Defter–i Ġalaṭāt. Der Saʿādet.

ʿAlī Suʾāvī (1838–1878)
1978 YTEA Cilt II, s. 497–598.

Alp, Aslan
1959 [1958] "Köy ...". YH 1959, s. 79–88.

Alpay, Ulviye (D. 1951)
1999 Mavi Bir Merhaba. İstanbul.

Alsan, Necip (D. 1918)
1957 Onlar Ermiş Muradına. Roman. Ankara.

Altan, Ahmet (D. 1950)
1985 Sudaki İz. Roman. İstanbul.
[T.Y.] "Kılıç Yarası Gibi'den". 20. Yüzyıl Türk Edebiyatından Seçmeler. Beşinci Kitap. Atilla Birkiye (Haz.). y.y., s. 23–41.

Altan, Çetin (1926–2015)
1965m Mor Defter. Piyes, Üç Perde. İstanbul.

1965s Suçlular. Oyun. İstanbul.
1974 Bir Avuç Gökyüzü. Ankara.
1975 [1968] Geçip Giderken. Ankara.
1976b [1971] Ben Milletvekili İken... Ankara.
1976v [1975] Viski. 3. Ankara.
1978 Küçük Bahçe. Ankara.

Altınay, Ahmed Refik (1880–1937)
1333 Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı (961–1000). Ta'rîh-i ʿOsmânî Encümeni Külliyâtı 6. İstanbul.
1930 Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100–1200). İstanbul.
1931 Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000–1100). İstanbul.
1932 Hicri On Üçüncü Asırda İstanbul Hayatı (1200–1255). İstanbul.

Altınel, M. Sabri (1925–1985)
1949 "Manda Tarağı ve Ruj". SHD III, sayı 20–21, s. 5–9.

Alus, Sermet Muhtar (1887–1952)
1933k KıVIrcık Paşa. Resimli Millî Roman. İstanbul.
1933p Pembe Maşlahlı Hanım. Resimli Millî Roman. İstanbul.
1934 Harp Zengininin Gelini. İstanbul.
1940–1950 Akşam Gazetesinde çıkan makaleler. İstanbul.
1944 Eski Çapkın Anlatıyor. İstanbul.

Ambros, Arne A.
1981 "Zur Entstehung der Emphase in Allāh". WZKM LXXIII, s. 23–32.

ʿAmrī (Ö. 1524)
1979 [17. yüzyıl] Mehmed Çavuşoğlu: Dîvan. Tenkidli Basım. İstanbul.

Anadol, Müfide Güzin (1925–2005)
1984 Tahta Evler. İstanbul.

Anadol, Selâhattin
1947ç "Çarşının Vitrinleri". SHD I, sayı 3, s. 17–24.
1947f "Fakirin Kısmeti". SHD I, sayı 1, s. 3–7.
1948 "Mahallemiz". SHD II, sayı 7, s. 17–22.
1949 "Yarım Kalan Rop". SHD II, sayı 13–14, s. 7–14.
1950 "Sarı Kızın Ettikleri". SHD IV, sayı 26–27, s. 7–10.

Anday, Melih Cevdet (1915–2002)
1961 Doğu–Batı. İstanbul.
1965a Aylâklar. Roman. İstanbul.
1965i İçerdekiler. Oyun, 2 Bölüm. İstanbul.

Andriotis, Nikolaos P.
1974 Lexikon der Archaismen in Neugriechischen Dialekten. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung XXII. Wien.
1983 Etymologiko Lexiko Tēs Koinēs Neoellēnikēs. Tritē Ekdosē, Thessalonikē.

Anhegger, Robert (1911–2001)
1943 Beiträge Zur Geschichte des Bergbaus İm Osmanischen Reich. I Europäische Türkei, Cilt 1. İstanbul.

Ankara, Zeynep (D. 1957)
1991 Kanatsız Düşüşler. Öyküler. Ankara.

Antoloji
1943 İzmir Hikâyecileri. İzmir.

Aoecs
1978 Arab Organization of Education, Culture and Sciences. Cilt V: Dictionary of Botanical Terms.

Apaydın, Talip (1926–2014)
1952 Bozkırda Günler. Köy Notları. İstanbul.
1959 [1958] "Ortakçılar". YH 1959, s. 8–18.
1991 Köylüler. Roman. İstanbul.

Aral, İnci (D. 1944)
1986 Ağda Zamanı. İstanbul.
1997 [1994] Yeni Yalan Zamanlar. İstanbul.
1998 İçimden Kuşlar Göçüyor. İstanbul.

Arat, Reşid Rahmeti
1947, 1959, 1979 Kutadgu Bilig. 3 Cilt. İstanbul.

Arayıcı, Oktay (1936–1985)
1979 Bir Ölümün Toplumsal Anatomisi. Ankara.

Araz, Nezihe (1922–2009)
1957 [1952] Bozbulanık. Hikâyeler. 2. Baskı. Ankara.

Arcan, İ. Galip B. İsmall Galip (1894–1974)

Argentl, Fllippo
1938 Alessio Bombaci: La 'Regola del Parlare Turcho' di Filippo Argenti. Materiale per la Conoscenza del Turco Parlato Nella Prima Metà del XVI Secolo. R. Istituto Superiore Orientale. Pubblicazioni del Centro di Studi di Turcologia no. 1. Napoli.

Arısoy, M. Sunullah (1925–1989)
1957 [1956] "Karışık Hikaye". YH 1957, s. 44–55.

Arıt, Fikret (1918–1987)
1957 Muhtar. Roman. İstanbul.

Armağan
1994 Armağan. Festschrift für Andreas Tietze. Herausgegeben von Ingeborg Baldauf und Suraiya Faroqhi unter Mitwirkung von Rudolf Veselý. Praha.

Armyanov, Georgl
1993 Reçnik na Bılgarskiya Jargon. Sofia.

Arpad, Burhan (1910–1994)
1961 Son Perde veya "Komik–i Şehir". Hikâye. İstanbul.
1968 Alnımdaki Bıçak Yarası. Roman. İstanbul.
1974 Direklerarası. Türk Tiyatrosundan Hikâyeler. 2. Baskı. İstanbul.
1975 Taşı Toprağı Altun. Şehir/Dolayısıyla. İstanbul.
1976 Hesaplaşma. İstanbul.

Arslanyan, Agop
2008 Adım Agop Memleketim Tokat. Tanıklık. İstanbul.

Artun, Erman
1978 Tekirdağ Folklor Araştırması. İstanbul.

Asaf, Özdemir (1923–1981)
1997 Yalnızlık Paylaşılmaz. İstanbul.

Ascı, Aline
1997 "Groupes consonantiques et epenthèse en Turc". Turcica XXIX, s. 145–168.

Asena, Duygu (1946–2006)
1987 Kadının Adı Yok. İstanbul.

Asena, Orhan (1922–2001)
1955 [1954] "Kaçış". YH 1955, s. 81–87.
1962 Kocaoğlan. Oyun. Ankara.
1964 Gecenin Sonu. Oyun. Ankara.

ʿÂşıḳ Çelebī (1520–1572)
1971 G. M. Meredith–Owens: Meşāʿir üş–Şuʿarā or Teẕkere of ʿĀşıḳ Çelebi. London.

ʿÂşıḳpāşazāde (1392/93–1481)
1332/1914 ʿĀşıḳpāşazāde Tārīḫi. İstanbul.

Ata, Aysu
1996 "'Çok' Kelimesinin Kökeni Üzerine". TD 543, s. 1310–1313.

Ataç, Nurullah (1898–1957)
1952 Sözden Söze. Edebiyat Konuşmaları. İstanbul.

Atalay, Besim
1943 Divanü Lûgat–it–Türk Dizini. "Endeks". Ankara.

Atasoy, Avni
1940 Serseri. Hikâyeler. İstanbul.

Atasü, Erendiz (D. 1947)
1991 Onunla Güzeldim. İstanbul.
1996 [1995] Dağın Öteki Yüzü. İstanbul.
1997 Taş Üstüne Gül Oyması. Ankara.

Atay, Cahit (1925–2012)
1963 Karalar'ın Memet'leri. Hamdi ve Hamdi. İstanbul.
1964 Ana Hanım – Kız Hanım. Ormanda. 2 Oyun. y.y.

Atay, Falih Rıfkı (1894–1971)
1938 Zeytindağı. İstanbul.
1952 [1932] Roman. 2. Basılış. İstanbul.
1953 Niçin Kurtulmamak? İstanbul.

Atılgan, Yusuf (1921–1989)
1959 Aylâk Adam. Roman. İstanbul.
1973 Anayurt Oteli. Ankara.

Atmaca, Osman Naci
1950 "Hane Berdûş". SHD IV, sayı 28–29, s. 7–13.

Attar (1145–1221)
Tezkeretü' l–Evliyā. Yazma. Török F. 33. Budapest.

Avcı, Cemil
1937 Teknik Avcılık Bilgileri. Ankara.

Ay, Nurten (Gerçek Yazar: **Teoman, Ali 1962–2011)**
1991 Gizli Kalmış Bir İstanbul Masalı. Öyküler. İstanbul.

Aygün, Fevkıye (1923–)
1955 [1954] "Yalnızlık". YH 1955, s. 121–125.

Aykın, Cemalettin
1955 [1954] "Hastane İmamı". YH 1955, s. 115–120.

Aykız, Ece (D. 1959)
1992 Aşk Düşü. Şiirler. İstanbul.

Aynur, Hatice
1988 Sultan II. Mahmud'un Kızı Saliha Sultan ile Tophane Müşiri Halil Rıfʿat Paşa'nın Düğün Törenini Anlatan Surnameler. M.A. Thesis. Bosphorus University, İstanbul.

Aytekin, Halil (1913–1973)
1945 Harman Yangını. Hikâyeler. Ankara.
1947 "Fakir Çocuklar". SHD I, sayı 2, s. 15–23.
1948 "Gülağa". SHD II, sayı 7, s. 23–31.
1965 Doğuda Kıtlık Vardı. Ankara.

Ayverdi, Samiha (1906–1993)
1940 Mabetde Bir Gece. İstanbul.
1941 Ateş Ağacı. Roman. İstanbul.

Azärbaycan Dilinin Dialektoloji Lüġati (Addi)
1964 Bir cildlik. Bakı.

Azärbaycan̮ Halġ Dastanları.
1961 Birinci Cilt. Bakı.

Azärbaycan Naġılları.
1960–64, 5 Cilt. Bakı.

Azärbaycan Sovyet Ensiklopediyası
1976–1987, 10 Cilt. Bakı.

Bahadınlı, Yusuf Ziya (D. 1927)
1964 İtin Olayım Ağam. İstanbul.

Bāḳī (1526–1600)
1276 Dīvān–ı Bāḳī. İstanbul.

Baklacıef, Salih (D. 1924)
1957k "Kabul Edilmedik Dua (Hikâye)". Kaynak. Sofya, s. 98–100.
1957n "Numan Aganın Yaptırdığı Türbe (Hikâye)". Kaynak. Sofya, s. 94–98.

Balaban, İbrahim (D. 1921)
1965 İz. Anı – Düş = İz. Ankara.
1968 Şair Baba ve Damdakiler. İstanbul.

Balaban, Memduh
1959 [1958] "Satılık Tablolar". YH 1959, s. 61–69.

Baldauf, Ingeborg
Die Knabenliebe in Mittelasien: Bačabozlik. Berlin 1988.

Baler, Mahmut (Ö. 1987)
1944 Baldan Damlalar. İstanbul.

Balhassanoglu
1904 "Dialecte Turc d'Erzerum". Ksz V, s. 126–130.

Banguoğlu, Tahsin
1938 Alt-Osmanische Sprachstudien zu Süheyl-ü Nevbahar. Breslau.
1974 Türkçenin Grameri. Ankara.

Barbera, D. Giuseppe
1940 Elementi İtalo-Siculo-Veneziano-Genovesi nei Linguaggi Arabo e Turco. Beyrouth.

Barbier De Meynard, A.C.
1881, 1886 Dictionnaire Turc-Français. Supplément au dictionnaires publiés jusqu'à ce jour renfermant les mots d'origine turque et les mots arabes et persans employés en Osmanli avec leur signification particulière et aussi un grand nombre de proverbes et de locutions populaires et un vocabulaire géographique de l'Empire Ottoman. 2 cilt, Paris.

Barkan, Ömer Lûtfi (1902–1979)
1941 "Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Ḥasan Beye Ait Kanunlar". Tarih Vesikaları I. Ankara, sayı 2, s. 91–106; sayı 3, s. 184–197.
1942 [1502] "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar". Tarih Vesikaları I, sayı 5, s. 326–340; Tarih Vesikaları II sayı 7, s. 15–40; sayı 9, s. 168–177. Ankara.
1943 [955/1548] XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları. Birinci Cilt: Kanunlar. İstanbul.

Barlas, Orhan
1950 "Hülya Ağacı". YH 1950, s. 99–103.
1951 "İkinci". YH 1951, s. 83–88.

Barlas, Uğurol
1975 Safranbolu Masalları. Cilt I. Karabük.

Barlok, Muharrem
1950 "Mektepli". YH 1950, s. 17–23.

Barthélemy, A.
1935 Dictionnaire Arabe-Français. Dialectes de Syrie: Alep, Damas, Liban, Jérusalem. Paris.

Basetemur, Turhan
1952 [1951] "Baba Davit". YH 1952, s. 91–98.

Baskakov, Nikolay A. ve başkaları
1968 Turkmensko-russkiy Slovar'. Moskva.
1973 Gagauzsko-russko-moldavskiy slovar'. Moskva.
1976 "Über die Herkunft des Ethnonyms 'Baškir'". Tractata Altaica. Denis Sinor, Sexagenario Optime de Rebus Altaicis Merito Dedicata. Wiesbaden, s. 51–58.

Başaran, H. Birsen (1927–1997)
1999 Canevimde Mor Isırgan. İstanbul.

Başaran, Mehmet (1926–2015)
1946 Küçük Şehir. İstanbul.
1955 Çarığımı Yitirdiğim Tarla. Köy Notları. İstanbul.
1962 Aç Harmanı. İstanbul.
1964 Zeytin Ülkesi. Ankara.
1969 Pıtraklı Memleket İstanbul.
1992 Kalın Mavi Bir Ses. Seçilmiş Öyküler. İstanbul.

Başkut, Cevat Fehmi (1905–1971)
1956 Harputta Bir Amerikalı. Komedi 3 Perde. İstanbul.
1962 Göç. Komedi. İstanbul.
1963s Sana Rey Veriyorum. Piyes 3 Perde. İstanbul.
1963t Tablodaki Adam. Piyes 5 Tablo. İstanbul.
1964 Buzlar Çözülmeden. Komedi 3 Perde. İstanbul.

Battaglia, Salvatore
1961–1996 Grande Dizionario della Lingua İtaliana. 18 Cilt. Torino.

Batu, Selahattin (1905–1973)
T.Y.A Türk Atları. y.y.
T.Y.K Türkiye Koyun Irkları. y.y.
T.Y.D Deve Cinsleri. y.y.

Baydar, Oya (D. 1940)
1998 Hiçbiryer'e Dönüş. İstanbul.
2004 Erguvan Kapısı.İstanbul.

Baykurt, Fakir (1929– 1999)
1955 Çilli. İstanbul.
1959e Efendilik Savaşı. Hikâyeler. Ankara.
1959y Yılanların Öcü. Roman. İstanbul.
1960 Efkâr Tepesi. İstanbul.
1961ı Irazca'nın Dirliği. Roman. İstanbul.
1961k Karın Ağrısı. Hikâyeler. Ankara.
1961o Onuncu Köy. Roman. İstanbul.
1967a Amerikan Sargısı. Ankara.
1967k Kaplumbağalar. Roman. İstanbul.
1969 [1959] Efendilik Savaşı. 2. Basım. Ankara.
1970 Anadolu Garajı. Ankara.
1971c Çilli – Karın Ağrısı – Cüce. Hikâyeler. İstanbul. (Bu İlk İki Eser İçin B. 1955 ve 1961k).
1971t [1971] Tırpan. Roman. 2. Baskı. İstanbul.
1982 Gece Vardiyası. Öyküler. İstanbul.

Bayrı B. Meḥmed͜ Hālid (Bayrı)

Baysal, Faik (1922–2002)
1944 Sarduvan. Millî Roman. İstanbul.
1947 "Kestaneci Rahim". SHD I, sayı 3, s. 33–43.
1955 Perşembe Adası. İstanbul.
1955r Rezil Dünya. İstanbul.
1956 [1955] "Aaarifff". YH 1956, s. 30–36.
1957 [1956] "Kız Kuyusu". YH 1957, s. 28–36.
1968 Sancı Meydanı. Hikâyeler. İstanbul.
1992 Güller Kanıyordu. Öyküler. İstanbul.

Baytop, Turhan
1994 Türkçe Bitki Adları Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları: 578. Ankara.

Bazin, Louis
1971 "Note Sur **Angyïrt*, Nom Turco–Mongol d'une Variété de 'Canard'". StTu, s. 55–59.
1981 "A Propos du Vocabulaire Turc du Jeu de Cartes". Turcica XIII, s. 170–173.

Bedevian, Armenag K.
1936 Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names in Latin, Arabic, Armenian, English, French, German, Italian and Turkish Languages. Cairo.

Behçet Mahir
1973 Köroğlu Destanı. Derleyenler: Mehmet Kaplan – Mehmet Akalın – Muhan Bali. Atatürk Üniversitesi Yayınları. Ankara.

Behcetü'l-Ḥadā'ïḳ
832/1429 Yazma. Berlin, Staatsbibliothek, Hs. Or. Quart 1076.

Bektaşi Hikâyeleri
1943 Bektaşi Hikâyeleri. İstanbul.

Beldiceanu, Nicoară
1967 [1501] Code de Lois Coutumières de Meḥmed II. Kitāb-i Ḳavānīn–i 'Örfiyye–i 'Os̱mānī. Wiesbaden.

Belenli, Mahmut
1959 Bazı Tabirlerimizin Tarihi ve Hikâyesi. İstanbul.

Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi.
1964–1988 Türk Tarih Kurumu. Ankara.

Belot, Père J.B.
1929 Al–Farā'id ad–Durrīya fī l–Luġatayn al–'Arabīya wa–Faransīya. Vocabulaire Arabe–Français a l'usage des étudiants. 14me Édition. Beyrouth.

Belviranlı, Ali Kemal (1923–2003)
1966 Aruz ve Ahenk. Konya.

Bener, Hikmet Erhan (1929–2007)
1956 Gordium. Roman. Ankara.
1960 Loş Ayna. Roman. İstanbul.
1969 Baharla Gelen. İstanbul.
1999 [1984] Sisli Yaz. İstanbul.

Bener, Vüs'at O. (1922–2005)
1953 [1952] "Pazarlık". YH 1953, s. 66–77.
1956 [1955] "İlki". YH 1956, s. 50–56.
1957 Yaşamasız. Hikâyeler. Ankara.
1962 Ihlamur Ağacı. Oyun. Ankara.

Benzing, Johannes
1976 Islamische Rechtsgutachten als Volkskundliche Quelle. Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes– und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1977, No. 3. Mainz.

BER
1971–2010 Bălgarski Etimologiçen Reçnik. 7 Cilt. Sofya

Berkes, Niyazi (1908–1988)
1997 Unutulan Yıllar. İstanbul.

Berki, Ali Himmet
1966 Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler. Ankara.

Bernardo Da Parlgl
1665 Söz Kitābı. Vocabolario Italiano–Turchesco. 3 Cilt. Roma.

Berneker, Erlch
1924, 1950 Slavisches Etymologisches Wörterbuch. 2 Cilt (İkinci Ciltten Yalnız Bir Cüz Çıkmıştır). Heidelberg.

Beysanoğlu, Şevket
1966 Diyarbakır Ağzı. Ankara.

Bezmen, Nermin (1954–)
1994 [1993] Kurt Seyt & Murka. Roman. İstanbul.

Biç, M. Hilmi
1944 Türk Güreşi. Yağlı Güreş. İstanbul.

Bllbaşar, Kemal (1910–1983)
1939 Anadoludan Hikâyeler. İstanbul.
1941 Cevizli Bahçe. İzmir.
1943d Denizin Çağırışı. Roman. Ankara.
1943i "İzin". Antoloji. İzmir Hikâyecileri. İzmir, s. 10–22.
1944 Pazarlık. Hikâyeler. İzmir.
1953 Pembe Kurt. İstanbul.
1957 "Bir Bardak Su ve Pantolon". Perşembe Yağmurları. Ankara, s. 5–15.
1961 Ay Tutulduğu Gece. Roman. İzmir.
1969 Memo. Cilt I+II. İstanbul.

Bllglner, Recep (1922–2005)
1964 İsyancılar. Oyun, 3 Perde. İstanbul.
1965 Ben Devletim. Oyun. İstanbul.

Billûr Köşk
1940 Selâmi Münir Yurdatap: Resimli Billûr Köşk Hikâyesi. İstanbul.
1930 1929 En Güzel Hikâyeler. İstanbul.

Birkiye, Atilla (Haz.)
[T.Y.] 20. Yüzyıl Türk Edebiyatından Seçmeler. Antoloji. Beş Kitap. [y.y.].

Blrand, Hikmet (1906–1972)
1957 Anadolu Manzaraları. Ankara.

Blrnbaum, Eleazar
1981 [14. yüzyıl] The Book of Advice By King Kay Kâ'us İbn Iskander. The Earliest Old Ottoman Turkish Version of His Ḳābūsnāme. Sources of Oriental Languages and Literatures 6. Turkish Sources VI. Duxbury, Mass.

Birsel, Salâh (1919–1999)
1955 Hacivatın Karısı. Şiirler. Ankara.
1961 Dört Köşeli Üçgen. Roman. Ankara.
1995 Papağanname. Günlük: 1993–1994. İstanbul.
1992 'Yalnızlığın Fırınlanmış Kokusu'. 20. Yüzyıl Türk Edebiyatından Seçmeler. İkinci Kitap. Atilla Birkiye (Haz.). [y.y.], II, s. 82–90.

Bläsing, Uwe
1992 Armenisches Lehngut im Türkeitürkischen am Beispiel von Hemşin. Dutch Studies in Armenian Language and Literature 2. Amsterdam–Atlanta.
1995a Armenisch–Türkisch. Etymologische Betrachtungen ausgehend von Materialien aus dem Hemşingebiet nebst einigen Anmerkungen zum Armenischen, insbesondere dem Hemşindialekt. Dutch Studies in Armenian Language and Literature 4. Amsterdam–Atlanta.
1995k "Kurdische und Zaza–Elemente im Türkeitürkischen Dialektlexicon. Etymologische Betrachtungen ausgehend vom Nordwestiranischen". Dutch Studies in Near Eastern Languages and Literatures No. 2, s. 173–218.
1997 "Irano–Turcica: Westiranisches Wortgut im Türkeitürkischen Dialektmaterial". Studia Etymologica Cracoviensia II, s. 77–150.
1998 "Etymologische Untersuchungen anhand von Materialien aus dem Hemşingebiet". Stc V, s. 41–63.
2008: 'Georgian laq̇e, an 'addle egg' in Kartvelian' Review of a Georgian Etymology 12 (2008) 45-56.
2013 "Batalga'dan Çökelge'ye. Anadolu Ağızlarındaki -alga/-elge Ekine Dair." Dil Araştırmaları 13 Güz (2013), s. 9-36.
2015: 'Anadolu Saman Yığınları Hikayesi', Türk Dili Araştırlamaları, Belleten 63.2.(2015): 7-29.

Blau, Otto
1868 Bosnisch–Türkische Sprachdenkmäler. Leipzig.

Bloch – Wartburg
1932 Dictionnaire Étimologique de la Langue Française. Paris.

Bombaci, Alessio
1938 B. Argenti 1938.
1946 "Le Fonti Turche della Battaglia Delle Gerbe (1560)". Estratto Della Rivista Degli Studi Orientali. Roma, s. 193–304; s. 189–218.

Bonelli, Luigi
1899 "Appunti Grammaticali e Lessicali di Turco Volgare". Actes du XI Congrès des Orientalistes. Firenze, s. 285–401.
1902 "Voci del Dialetto Turco di Trebisonda". Ksz III, s. 75–72.

Boratav, Pertev Naili (1907– 1998)
1995 Nasreddin Hoca. İstanbul.

Boretzky, Norbert
1975, 1976 Der Türkische Einfluß auf das Albanische. 2 Cilt. Wiesbaden

Boretzky, Norbert ve **Birgit Igla**
1994 Wörterbuch Romani–Deutsch–Englisch für den südosteuropäischen Raum: Mit einer Grammatik der Dialekvarianten. Wiesbaden.

Borhān = Moḫammad Hoseyn b. Ḫalaf-e Tabrīzī Motaḫalleş Borhān.
1342/1973 Borhān-e Ḳāṭe'. 5 Cilt. Tahran.

Boziyev, A. Yu.
1982 Materialı i issledovaniya po balkarskoy dialektologii, Leksike i fol'kloru. teksty, perevodı, kommentarii, slovar'. Kabardino-Balkarskiy Nauçno-İssledovatel'skiy İnstitut. Nal'çik.

Bravmann, M.
1968 The Arabic Elativ. A New Approach. Leiden.

Brendemoen, Bernd
2002 The Turkish Dialects of Trabzon. Their Phonology and Historical Development. Volume II: Texts. Wiesbaden.

Brockelmann, Cari
1916 "Zur Grammatik des Osmanisch-Türkischen". ZDMG Lxx, s. 185-215.
1917 'Alī's Qişşa'i Jüsuf. Der Älteste Vorläufer der Osmanischen Literatur. Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1916. Philosophisch-historische Klasse, Nr. 5. Berlin.
1919 "Altosmanische Studien I. Die Sprache 'Āšyqpāšās und Aḥmedīs". ZDMG LXXIII, s. 1-29.
1928 Lexikon Syriacum. Editio Secunda Aucta et Emendata. Halis Saxonum.

Bucak, Nevra (D. 1952)
1994 Beyoğlu'nun Eski Ustaları ve Yaşayan Hüzün. İstanbul.

Budjaktan Seslär.
1959 Kişinev.

Buğday, Korkut M.
1996 Evliyā Çelebis Anatolienreise aus dem dritten Band des Seyahātnāme. Edition, Übersetzung und Kommentar. Leiden - New York - Köln.

Buğra, Tarık (1918-1994)
1963 Küçük Ağa. İstanbul.
1964 Hikâyeler. İstanbul.

Buharalı, Eşref
1991 "Çigiller". Tad 1990-1991, V, sayı 26, s. 59-62.

Burak, Sevim (1931-1983)
1983 [1965] Yanık Saraylar. Öykü. İstanbul.

Burhan Cahit [Morkaya] (1892-1949)
1934 Dünkülerin Romanı. İstanbul.
1941 Ayten. Roman. İstanbul.

Burian, Orhan (1914-1953) - Günyol, Vedat (1912-2004)
1995 Konuşmalar 1945-1950. İstanbul.

Bußmann, Hadumod
1990 Lexikon der Sprachwissenschaft. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Stuttgart.

Buvet, Pierre-André
1997 "Les noms de machine en – euse". Cahiers de Lexicologie LXXI (1997/2). Revue İnternationale De Lexicologie Et Lexicographie, s. 5–19.

Buyrukçu, Muzaffer Orhan (1930-2006)
1954 [1953] "Anastas Mum Satsana". YH 1954, s. 106–109.
1956 Katran. İstanbul.
1957 Acı. Hikâyeler. İstanbul.
1959k Korkunun Parmakları. Hikâyeler. İstanbul.
1959u [1958] "Umutlar Bir Çiçek Tarlasıydı...". YH 1959, s. 36–40.
1961 Bulanık Resimler. İstanbul.
1969 Gürültülü Birkaç Saat. Roman. İstanbul.
1982 Sıcak İlişkiler. Anı. İstanbul.

Büngül, Nurettin Rüştü
1939 Eski Eserler Ansiklopedisi. İstanbul.

Cabolov, Ruslan Lazarevič
2001 Étimologičeskij slovar' kurdskogo jazyka 1. Moskva.

Caferoğlu, Ahmed
1940 Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I. Balıkesir, Manisa, Afyonkarahisar, Isparta, Aydın, İzmir, Burdur, Antalya, Muğla, Denizli, Kütahya Vilayetleri Ağızları. İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 105. İstanbul.
1941 Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II. Oyunlar, Tekerlemeler, Yanıltmaçlar ve Oyun Istılahları. Konya, Isparta, Burdur, Kayseri, Çorum, Niğde Vilayetleri Oyunları. İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 136. İstanbul.
1942 Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar I. Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağızları. İstanbul.
1943 Anadolu Ağızlarından Toplamalar. Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde İlbaylıkları Ağızları, Kalaycı Argosu ve Geygelli Yürüklerinin Gizli Dili. İstanbul.
1944 Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar. İstanbul.
1945 Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar. Malatya, Elazığ, Tunceli, Gaziantep ve Maraş Vilayetleri Ağızları. İstanbul.
1946 Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar. Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları. İstanbul.
1948 Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler. Niğde, Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Ankara Vilayetleri İle Afşar, Saçıkaralı ve Karakoyunlu Uruklarının Ağızları. İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No. 346. İstanbul.
1951 Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler: Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağızları. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından No. 487. İstanbul.
1955 "Anadolu Ağızlarındaki Metathèse Gelişmesi". TDAY, s. 1–7.

Cambazof, İsmail (1928-)
1957 "Saatçi (Hikâye)". Kaynak. Sofya, s. 65–70.

Cangidze, Venera
1980 "Gruzinskaya leksika v dialektakh turetskogo yazıka". [Gürcüce]. Şatsni, s. 95–104.
1983 "Gruzinskaya substratnaya leksika v Artvinsko-Şavşet-Artanuc-

Artaanskoy turetskoy reçi". [Gürcüce] Vostoçnaya Filologiya Cilt V. Tbilisi, s. 81-87.
1984 "Anadolu Türk Ağızlarında Gürcüce Sözler (Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Göre)". Jts Vı, s. 45-52.

Cansever, Edip (1928-1986)
1965 Çağrılmayan Yakup. Şiirler. İstanbul.

Carbognano Costantinopolitano, Cosimo Cómidas De
1794 Primi Principj della Grammatica Turca ad uso dei Missionarj Apostolici di Costantinopoli. Roma.

Cavide Rıfat
1947 "Kahve Ajanı". SHD I, sayı 3, s. 69-70.

Cehiz, Neşe (1958-)
1996 Fasulyeden Aşklar. Öyküler. İstanbul.

Celâlettin Ekrem (??1903)
"İmanı Bütün". 1929. En Güzel Hikâyeler. İstanbul, s. 74-88.

Cemal Refik [Delibaş] (?-1959)
1943 Mahkeme Röportajları. İstanbul.

Cemal Süreya (1931-1990)
1991 99-Yüz. İzdüşümler/Söz Senaryosu. İstanbul.

Cenâb Şahâbeddîn (1870-1934)
1335 [1919] Avrupa Mektûbları. İstanbul.

Cep Kılavuzu
1935 Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu. İstanbul.

Cevat Fehmi [Başkut] (1904-1971)
1963 Tablodaki Adam. Piyes. 5 Tablo. İstanbul.

Cevdet Kudret (1907-1992)
1958 Havada Bulut Yok. İstanbul.
1973, 1975 Ortaoyunu. 2 Cilt. Ankara.

Cevdet Paşa, Aḥmed (1822-1895)
1271-1301 Tārīḫ-i Cevdet Paşa. 12 Cilt. İstanbul.
1960 Tezâkir 13-20. Yayınlayan Cavid Baysun. Ankara.
1974 YTEA Cilt I, s. 64-7; s. 299-307.

Cherkesi, E.
1950 Georgian-English Dictionary. Oxford.

Chlöros, Iöanné
1899 Türkceden-Rumcaya Ḳāmūs-ı ʻOs̱mānī. 2 Cilt, İstanbul.

Cikiya, Sergej s.
1957 "O gruzinskoazerbaycanskịh yazıkovịh vzaimootnoşeniyah". Trudı İnstituta Yazıkoznaniya; Seriya, Vostoçnịh Yazıkov, II. Tbilisi, s. 207-218.

Cingöz Recai, B. Peyami Safa

Clauson, Sir Gerard
1972 An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford.

Clodius, Johann Christian
1730 Lexicon Latino–Turcico–Germanicum ... Lipsiae.

Corbeil, Jean-Claude – Archambault, Ariane
1992 Pons Bildwörterbuch Deutsch – Englisch – Französisch – Spanisch. Stuttgart –Dresden.

Corominas, Juan
1954 Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana. 4 Cilt. Bern.

Cortelazzo, Manlio – Zollo, Paolo
1979 Dizionario Etimologico della Lingua İtaliana. 5 Cilt. Bologna.

Criss, Bilge
1993 İşgal Altında İstanbul. İstanbul.

Cumalı, Necati (1921–2001)
1948 "Güvercinler". SHD I, sayı 5, s. 35–46.
1956 Değişik Gözle. Hikâyeler. İstanbul.
1969 Oyunlar 3: Nalınlar – Masalar – Kaynana Ciğeri. İstanbul.
1970 [1955] Yalnız Kadın. İstanbul.

Çabej, Eqrem
1976, 1987 Studime Etimolojike Në Fushëtë Shqipes. Cilt II: A–B. Cilt III: C–D. Tiranë.

Çağatay, Neşet
1982 "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren". Belleten XIV, sayı 121, s. 423–436.

Çağlar, Behçet Kemal (1908–1969)
1994 Benden İçeri. Ankara.

Çağlıyan
1958 Edebi Derleme. Derliyen Akif Solakof. Sofya.

Çakır, Abdülkadir
1949 "Asalet Meselesi". YH 1949, s. 21–28.

Çakırhan, V. Nail (1910–2008)
1996 Daha Çok Onlar Yaşamalıydı. İstanbul.

Çamlıbel, Faruk Nafız (1898–1973)
1933 Yangın. İstanbul.

Çamuroğlu, Reha (D. 1958)
1999 [2. Baskı] İsmail. İstanbul.

Çavuşoğlu, Mehmed (1936–1987)
1970 "Zâtî'nin Letâyîfi. I". TDED XVIII, s. 25–51.
1977 "Zâtî'nin Letâyîfi. II". TDED XXII, s. 143–161.

Çaydam, Hamdi Rıza
1946 Şamandıra. İstanbul.

Çelen, Meral (D. 1934)
1955 [1954] "Gece Nöbeti". YH 1955, s. 98–104.
1961 Güllü Güzel. Hikâyeler. İstanbul.

Čaŭsević, Ekrem
1996 Gramatika Suvremenoga Turskog Jezika. Hrvatska Sveucilisna Naklada. Zagreb.

Dadaloğlu (1785?-1868?)
1974 YTEA Cilt I, s. 412-417.

Dağlarca, Fazıl Hüsnü (1914-2008)
1950 Toprak Ana. İstanbul.
1951 Sıvaslı Karınca. İstanbul.
1957 Çocuk ve Allah. İstanbul.
1957d Delice Böcek.
1963 Türk Olmak. İstanbul.

Dâî B. Aḥmed-i Dâ'î (Ö. 1421)

Dal' Vladlmlr,
1955 [1880-1882] Tolkovyj slovar' živogo velikorusskogo jazuka. 4 cilt Moskva.

Dallı, Hüseyin
1982 Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar. Ankara.

Dalokay, Vedat
1989 [1979] Kolo. İstanbul

Dankoff, Robert
1982-1985 Compendium of The Turkic Dialects = Divan Lugat Al-Türk / Mahmud Kaşgari, edited and translated by Robert Dankoff in Collaboration with James Kelly. 3 Cilt. Cambridge, Ma
1991 An Evliyâ Çelebi Glossary. Unusual, dialectal and foreign Words in the Seyahat-Name. Sources of Oriental Languages and Literatures 14. Turkish Sources XII. Duxbury, Mass.
1995 Armenian Loanwords in Turkish. Turcologica XXı. Wiesbaden.

Dawklns, R.M.
1916 Modern Greek in Asia Minor. A Study of the Dialects of Sílli, Cappadocia and Phárasa with Grammar, Texts, Translations and Glossary. With a chapter on the Subject-Matter of the folk-tales by W.R. Halliday. Cambridge.

Dedem Ḳorḳut
1958 Muharrem Ergin: Dede Korkut Kitabı. I. Giriş - Metin - Faksimile. Ankara.
1964 Muharrem Ergin: Dede Korkut Kitabı. Metin - Sözlük. Ankara.
1973 Orhan Şaik Gökyay: Dedem Korkudun Kitabı. İstanbul.

Deliorman, Tuğrul
1943 "Gâvur". Antoloji. İzmir Hikâyecileri. İzmir, s. 106-115.

Demlrbağ, A. - Demiriz, T. (Haz.)
1944 Genç Nesil Konuşuyor. Seçme Şiir ve Hikâyeler. İstanbul.

Demlrcan, Ömer
1989 "Türkçede Pekiştirme İşlemi". Dilbilim Dergisi VIII. İstanbul, s. 147-164.

Demircioğlu, Yusuf Ziya (1897-1976)
1934 Yürükler ve Köylülerde Hikâyeler – Masallar. İstanbul.

Demirel, Benâl
"Yağmur Şehri". Perşembe Yağmurları. Ankara, s. 25–30.

Demirezen, Mehmet
1978 "Türkçenin Ünlü İle Başlayan Pekiştirme Sıfatlarının Fonolojisi ve Kural Sıralamasına Bir Örnek". Genel Dilbilim Dergisi, sayı 2. Ankara, s. 59–71.

Demirof, Lütfi
1957 "İlkyaza Düğünümüze Buyurun (Hikâye)". Kaynak. Sofya, s. 71–76.

Deny, Jean
1921 Grammaire de la Langue Turque (Dialecte Osmanli). Paris.
1955 Principes de Grammaire Turque ("Turk" De Turquie). Paris.

Dernschwam, Hans
1923 [1553–1555] Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55). Neşre hazırlayan Franz Babinger. München – Leipzig.

Devellioğlu, Ferit
1959, 1970 Türk Argo Sözlüğü. 4. ve 5. Basım. Ankara.

Devrim, İhsan (1914–2010)
1943 Yemen Türküsü. Hikâyeler. İstanbul.

Dikbaş, Mehmed Lâtif
1936 Kendi Düşen Ağlamaz. Duyal ve Sosyal Piyes. İstanbul.

Dilçin, Dehri
1945 Edebiyatımızda Atasözleri. İstanbul.

Diniz, Saadet
1948 "Mesleğe Giriş". SHD II, sayı 9–10, s. 19–23.

Dino, Abidin (1913–1993)
1944 Kel. Adana. (Sayfa sayıları yok, kendimiz numaralandırdık).

Dino, Güzin (1910–2013)
1991 Gel Zaman Git Zaman. Anılar. İstanbul.

Doerfer, Gerhard
1963–1975 Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen– und Timuridenzeit. 4 Cilt. Wiesbaden.
1982 "Materialien zu Türk. *H*– (II)". UAJb N.F. II, s. 138–168.
1984 "The Problem of Rhotacism/Zetacism (zeleşme)". CAJ XXVIII, s. 36–42.
1985 Zum Vokalismus nichterster Silben in altosmanischen Originaltexten. Stuttgart.
1992 "Mongolica im Alttürkischen". Bruno Lewin Zu Ehren. Festschrift aus Anlaß seines 65. Geburtstages. Cilt III, Korea. Bochum, s. 39–56.
1993 "The Older Mongolian Layer in Ancient Turkic". TDİAY III, s. 79–86.

1997 "Das türkische Suffix ***-mlş*** als Lehnelement". Sprach-und Kulturkontakte der türkischen Völker. Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz Rauischholzhausen, 13. - 16. Juli 1990, s. 87-92.

Donaldson, Bess Allen
1938 The Wild Rue. A Study of Muhammadan Magic and Folklore in Iran. London.

Dozy, Reinhard P. A.
1845 Dictionnaire détaillé des Noms des Vêtements chez les Arabes. Amsterdam.
1927 Supplément aux Dictionnaires Arabes. 2me Édition, 2 Cilt. Leide-Paris.

Dozy-Engelmann
1869 Glossaire des Mots Espagnols et Portugais dérivés de 'Arabe. Amsterdam.

Dölek, Sulhi (1948-2005)
1993 "Havbis Cehennemde". Varlık Dergisi, sayı 1032. İstanbul, s. 35-36.
[1991] 1999 Korugan. İstanbul.

Dranas, Ahmet Muhip (1909-1980)
1947 Gölgeler (3 Perdelik Piyes). Ankara.

DS
1963-1982 Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. 12 Cilt. Ankara.
1962 Folklor Sözleri. Ankara.

Dubols, Jean - Mltterand, Henrl - Dauzat, Albert
1993 [1964] Dictionnaire Étymologique et Historique du Français. Nouvelle Édition. Paris.

Duda, Herbert
1930 Die Sprache der Qyrq Vezir-Erzählungen. 1. Teil Formenlehre. Leipzig.

Duden
1996 Das Große Wörterbuch der Deutschen Sprache in 10 Bänden. Mannheim et Al.

Duman, Faruk (D. 1974)
1999 Av Dönüşleri. Öyküler. İstanbul.

Dupuis, André
1951 Dictionnaire du Costume et de ses Accessoires des Armes et de Étoffes des Origines à nous Jours. Gründ-Paris.

Dursun Beg, b. **Tursun Bey**

Duru, Orhan (1933-2009)
1962 Denge Uzmanı. Hikâyeler. İstanbul.
1995 İstanbulin. Deneme. İstanbul.

Duygulu, Behiç (1933-1985)
1961 Ağlama N'olur. Hikâyeler. İstanbul.
1963 Sırtlan Bayırı. Hikâyeler. İstanbul.

Ebübekir Ḥāzım [Tepeyran] (1864–1947)
1326e Eski Şeyler. İstanbul.
1326y Yeŋi Şeyler. Küçük Paşa. İstanbul.

Ebü l-̮Hayr Rūmī, B. Saltuḳ-Nāme.

Ebu'l-Leys̱ Semerḳandī
1965 Selâhattin Olcay: Teẕkiretü'l-Evliyâ. (Tercümesi). İnceleme – Metin – İndeks. Ankara.

Eckmann, János
1940 [1941] "Die türkische Mundart von Warna". KCsA III, s. 144–214.
1953m "Karamanlı Türkçesinde -maca Ekli Fiil Şekli". TDAY, s. 45–48.
1953r "Türkçede -raq, -rek Ekine Dair". TDAY, s. 49–52.
1955 "Türkçede *d*, t ve *n* Seslerinin Türemesi". TDAY, s. 11–22.

Edgü, Ferit (D. 1936)
1959 Kaçkınlar. İstanbul.
1977 O/ Hakkâri'de Bir Mevsim. Roman. İstanbul.

Ediboğlu, Baki Süha (1915–1972)
1958 Karanlıkta Geçen Gemiler. İstanbul.

Edirneli Nazmī, B. Naẓmī

Ediskun, Haydar
1985 Türk Dil bilgisi. İstanbul.

Egeli, Münir Hayri (1901–1970)
Uryan Efe. İstanbul.

Egorov, V.G.
1964 Étimologiçeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka. Çeboksarı.

EI = Encyclopaedia of Islam
1960– 9 Cilt. Leiden–London.

Elçin, Şükrü (1912–2008)
1975–1976 "Dâstân-ı Ḳıssa-i Şâd ile Gam. Ferruhdil İle Mehmed Bey'in Hikâyesi". TKA XV, s. 167–201.
1977–1978 "Sansar Mustafa Hikâyesi". TKA XVI, s. 195–224.

Eloğlu, Metin (1927–1985)
1957 "Et". Perşembe Yağmurları. Ankara, s. 42–48.

Elvan Çelebi (1611–1684?)
1984 [1358–59] İsmail E. Erünsal – A. Yaşar Ocak: Menâkıbu l-Ḳudsiyye fî Menâsıbi l-Ünsiyye (Baba İlyâs-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi). İstanbul.

Elwell-Sutton, Laurence, Paul
1969 [1963] Elementary Persian Grammar. Cambridge.

Emiroğlu, Kudret
1989 Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü. Ankara.

Emre, Ahmet Cevat
1931 Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Lâyiha. L. Cilt. İstanbul.

Encyclopedia of Islam
1960– New Edition. Leiden–London.

Enderūnī Fāżıl Beg (1759??-1810)

1286 Defter-i ʿIşq.ˬHûbân-Nâme. Zenân-Nâme. Çengî-Nâme. [İstanbul].

Engin, İlhan (1925-1990)

1949 İnsanlar Bilselerdi. İstanbul.

1961 Partinin Adamları. Oyun: 3 Tablo, 2 Perde. İstanbul

Enverî (Ö. 1547)

1928 Mükrimin Halil: Düstürnāmei Enverî. Türk Tarih Encümeni Külliyatı 15. İstanbul.

Eray, Nazlı (D. 1945)

1976 Ah Bayım Ah! Ankara.

1984 Deniz Kenarında Pazartesi. İstanbul.

1986 Eski Gece Parçaları. Öyküler. İstanbul.

1990 [1989] Aşk Artık Burada Oturmuyor. Öyküler. İstanbul.

1992 [1986] Eski Gece Parçaları. Öyküler. İstanbul.

1994 [1992] Ay Falcısı. Roman. İstanbul.

1999 Elyazması Rüyalar. Roman. İstanbul.

Erbay, Rauf

1948 "Son Tren". SHD II, sayı 11–12, s. 17–25.

Erbll, Leylâ (1931- 2013)

1961 Hallaç. Hikâyeler. Ankara.

1968 Gecede. Öyküler. İstanbul.

1984 [1977] Eski Sevgili. Öykü. İstanbul.

1985 Karanlığın Günü. Roman. İstanbul.

Erdal, Marcel

1982 "Early Turkish Names for the Muslim God, and the Title Çelebi". AAS XVI, sayı 3, s. 407–416.

1991 Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon. 2 Cilt. Wiesbaden.

1993 "The Concept of Sovereignty in the Altaic World". PIAC, 34th Meeting. Berlin 21. – 26. July 1991. Wiesbaden, s. 81–99.

Erdinç, Fahri (1917-1986)

1947 "Yeşil Banknot". SHD I, sayı 2, s. 33–41.

1948k "Kırmızı Ampul". SHD II, sayı 6, s. 21–28.

1948a "Allah Yapısı". SHD II, sayı 8, s. 31–38.

1948f "Felek Yar Olmadı". SHD II, sayı 8, s. 49–53.

1948fes "Fes". SHD II, sayı 8, s. 7–13.

1948h "Hamurkâr Süleyman". SHD II, sayı 8, s. 67–73.

1948i "İstida". SHD II, sayı 8, s. 19–29.

1948iç "İğde Çiçekleri". SHD II, sayı 8, s. 55–61.

1948ik "İstiridye Kabuğu". Yth I, s. 19–27.

1948r "Rüşvet". SHD II, sayı 8, s. 39–47.

1948rg "Resmigeçit". SHD II, sayı 11–12, s. 27–42.

1949d "Destur Ya Sefalet". YH 1949, s. 29–34.

1949i "İftira". SHD III, sayı 18–19, s. 5–11.

1955 Âsi. Bugünkü Türkiye'den Hikâyeler. Sofya.

1956 İşte Böyle... Şiirler. Sofya.

1958 Alinin Biri. Roman. Sofya.

1960 Memleketimi Anlatıyorum. Hikâyeler. Sofya.

1961 Acı Lokma. Roman. Sofya.
1969 Diriler Mezarlığı. Hikâyeler. İstanbul.
1973 Canlı Barikat. Hikâyeler. Sofya.

Erduran, Refik (D. 1928)
1962 Ayı Masalı. Komedi İki Bölüm. y.y.

Eren, Hasan
1940 [1941] "Beitrāge zur türkischen Wortforschung". Kcsa III, s. 129–143.
1946 "Etimoloji Araştırmaları". Tm Ix, 1946–51, s. 95–96.
1952 "Zurufe an Tiere bei den Türken". UAJb XXıv, s. 134–137.
1953 "Türk Dillerinde Métathèse". TDAY, s. 161–180.
1958 " Türkçe *Folluk* Kelimesi Üzerine". TDAY, s. 13–15.
1960 "Anadolu Ağızlarında Rumca, İslavca ve Arapça Kelimeler". TDAY, s. 295–371.
1963 "Caucasian–Turkic Elements in The Anatolian Dialects". Studia Caucasica I, s. 93–126.
1974a "Anadolu'da Toplu Yardımlaşma Gelenekleri: İmece". TD XXIX, sayı 271, s. 545–549.
1974d "Dibek''. TD XXX, sayı 277, s. 761–764.
1978 "Türk Dili'nin Étymologique Sözlüğüne Katkılar". Ömer Asım Aksoy Armağanı. Ankara, s. 87–89.
1979 "Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkılar". TüDer VIII, sayı 1, s. 1–28.
1980 Kitab Tenkidi: "Daher, Ymār: Agricultura Anatolica I". Tm Xıx, s. 283–308.
1981d *"Düden"*. TDAY, s. 17–21.
1981t "Türk Dilinin Étimologique Sözlüğüne Katkılar". TDAY 1978–1979, s. 1–15.
1983 *"Alpullu"*. Türk Dili XIVII, sayı 384, s. 523–525.
1987b *"Balkan* Adının Kökeni". TD LIV, sayı 429, s. 113–124.
1987k *"Keşişleme"*. TD LII, sayı 424, s. 256–258.
1988m *"Mırın Kırın Etmek"*. TD LVI, sayı 439, s. 25–28.
1988s "Sırça Köşkte... (Başlangıç)". TD LVI, sayı 442, s. 188–207.
1989a *"Apazlama"*. TD LVIII, sayı 455, s. 251–254.
1989ç *"Çevlik"*. TD LVIII, sayı 456, s. 277–280. Ankara.
1989k *"Küheylân"*. TD LVIII, sayı 454, s. 169–172.
1991ed *"Edincik"*. TD 1991/I, sayı 471, s. 137–140.
1991ez *"Ezine''*. TD 1991/I, sayı 470, s. 91–98.
1992k *"Kumpir"*. TD 1992/II, sayı 488, s. 81–84.
1992s "Sırça Köşkte... II". TD 1992/2, sayı 489, s. 161–213.
1993aa *"Ağabey* ve *Abla''*. TD 1993/I, sayı 498, s. 405–410.
1993b *"Balıklava"*. TD 1993/II, sayı 500, s. 111–117.
1993s "Sırça Köşkte... III". TD 1993/2, sayı 499, s. 1–82.
1994td "Türk Dilinin Étymologique Sözlüğü". TD 1994/II, sayı 513, s. 179–198.
1994tm *"Tüm* mü, Yoksa *Bütün* mü?" TD 1994/I, sayı 510, s. 403–408.
1995 "Türkçede *Doublet* Örnekleri". TD 1995/II, sayı 523, s. 731–736.
1999 Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara.

Ergin, Muharrem, b. **Dedem Ḳorḳut**

Ergin, Muharrem, b. **Ḳāżī Burhānüddīn**

Ergun, Sadeddin Nüzhet (1901–1946)
T. Y. Türk Şairleri. 4 Cilt (Son Cilt Natamam). İstanbul.

Ergür, Atila (1945–1997)
2002 Tekstil Terimleri Sözlüğü. İstanbul.

Ergüven, Fehmi Rahmi
1953 [1952] "Sihirli Define". YH 1953, s. 104–107.

Erhan, Ahmet (1958–2013)
1993 Öteki Şiirler 1976–1991. Ankara.

Erimer, Kayahan
1973–74 "Gün Işığına Çıkan Değerli Bir Eser". TDAY, s. 265–281.

Erlmeier - Brandt
1967 Handbuch der Pistolen und Revolverpatronen. Cilt I. Wiesbaden.

Ersoy, Meḥmed 'Âkif (1873–1936)
T.Y. [Birinci Tab 1911] Safahât. İkinci Tab. İstanbul.

Ersöz, Cezmi (D. 1959)
1999 İçime Gir Ama Sigaranı Söndürme. İstanbul.

Ertem, Sadri Etem (1900–1943)
1930se "Sen Ne İyi Adamsın!" 1929. En Güzel Hikâyeler. İstanbul, s. 61–70.
1930su "Sukut Eden Dâva". 1929. En Güzel Hikâyeler. İstanbul, s. 48–60.
1931 Çıkrıklar Durunca. Roman. İstanbul.
1933 Bacayı İndir, Bacayı Kaldır. İstanbul.
1935 Düşkünler. Yerli Roman. İstanbul.

Ertunç, Yılmaz
1982 Yankesicilik ve Buna Benzer Çeşitli Suçların İşleniş Şekilleriyle Açıklamaları. İstanbul.

Eruz, Nahit (D. 1936)
1969 Çuvalın Yanındaki Adam. Hikâyeler. İstanbul.

Esemenli, Deniz
1990 "Baldaken Formlu Camilerin Geç Osmanlı Devrindeki Dış Görünümleri Üzerine". Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi III, sayı 8, s. 49–57.

Esendal, Memduh Şevket (1883–1952)
1934 Ayaşlı ve Kiracıları. Roman. İstanbul.
1949 "Çocukluk". SHD III, sayı 24–25, s. 15–23.
1958m Mendil Altında. (Hikâyeler II). Ankara.
1958o Otlakçı. (Hikâyeler I). Ankara.

Eşref, Buharalı, B. Buharalı Eşref.

Eşref, Şair (1846–1912)
1958 Hilmi Yücebaş: Şair Eşref. Hayatı – Hâtıraları – Şiirleri. İstanbul.

Eşref Bin Muhammed
1961 Bedi N. Şehsuvaroğlu: Hazâ'inü's–Saâ'dât 1460 (H. 864). Ankara.

Eşrefoğlı Rümī (?-1469)
1286 Dīvān–ı Eşref–Oğlı ʿAbdullāh er–Rūmī. [İstanbul].

Evliyā Çelebī (1611–1685?)
Türkçe Yazmalar. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
1314–1938 Seyahatname. 10 Cilt, İstanbul.
1989 Fahir İz (Introduction): The Seyahatname of Evliyâ Çelebi. Book One: Istanbul. Facsimile of Topkapı Sarayı Bağdat 304, Part 1: Folios 1a–106a. Sources of Oriental Languages and Literatures 11, Turkish Sources IX. Harvard University.
Seyahatname, Cilt V, Yapı Kredi Yayınları

Evren, Turgut
1943 Yolların Tükettiği Adam. Hikâyeler. Ankara.

Eyuboğlu, İsmet Zeki
1991 [1988] Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü. Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş İkinci Basım. İstanbul.

Eyuboğlu, Sabahattin (1908–1973) – Günyol, Vedat (1912 – 2004)
1994 Konuşmalar 1956–1960. İstanbul.

Eyüboğlu, Bedri Rahmi (1913 – 1975)
1938 "İde Ağacı". Genç Neslin En Güzel Hikâyeleri. İstanbul, s. 93–100.

Eyüboğlu, E. Kemal
1973 Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler. 1. Kitap. İstanbul.
1975 Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler. 2. Kitap. İstanbul.

Fạhrī
1974 Barbara Flemming: Fạhrīs̬ Husrev u Šīrīn, eine türkische Dichtung von 1367. Wiesbaden.

Fahriye Nedim
1933 Alaturka ve Alafranga Mükemmel Yemek ve Tatlı Kitabı. İstanbul.

Fatma ʿAliyye (1862–1936)
1328/1910 Enin. İstanbul.

Fazlı Necip (1864 – 1932)
1930 Külhanî Edipler. Jön Türklerden Cumhuriyete Kadar İnkılap İçinde Geçen Tarihî Zaman. İstanbul.

Fekete, Ludwig
1932 Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Eszterházy, 1606–1645. Budapest.

Felek, Burhan (1889–1982)
1947 Felek. İstanbul.
1957 Vatandaş Ahmet Efendi. İstanbul.
1971 Eski İstanbul Hikâyeleri. İstanbul.

Feraizci–zâde Mehmed Şâkir (1853–1911)
1979 Kırk Yalan Köse. Yalan Tükendi. Hazırlayan: Nevin Önberk. Ankara.

Ferec = Ferec Baʿde Şidde
855/1451 Yazma. Macar Bilimler Akademisi Tö F 71. Edirne.
y.y. Yazma. Berlin, Staatsbibliothek, Ms. or. oct. 1882.

Ferheng-Nāme-i Sa'dī
1340-1342 [1073] Kilisli Mu'allim Rıf'at: Ferheng-Nāme-i Sa'dī Tercümesi. İstanbul.

Feridun Osman [Menteşeoğiu] (1904-1958)
1936 Son Mektub. Yurt Hikâyeleri. İstanbul.

Fethi Naci (1927-2008)
1999 [1999] Dönüp Baktığımda... Anılar. İstanbul.

Feyzī, B. Tarian 1948 III, **s. 57-80.**

Feyzioğlu, Yücel (1946-)
1985 Uğultu. Roman. Ankara.

Fikret Adil (1901-1973)
[1933] Asmalımesçit, 74. (Bohem Hayatı). 2. Baskı. İstanbul.

Fikrī
1307 Luġat-i Ġarībe. y.y.

Firdevsī-i Rümī (15./16 yüzyıl)
1980 İbrahim Olgun - İsmet Parmaksızoğlu: Kutb-Nâme. Türk Tarih Kurumu Yayınları XVIII. Ankara.

Fīrūzābādī, Muḥammad B. Ya'ḳūb (729/1329-817/1415)
1305 El-Oḳyānūs Fī Tercümeti l-Ḳāmūs. 3 Cilt. Mütercimi: Aḥmed 'Āṣım 'Ayntabī. Bulaḳ.

Fischer, Wolfdietrich
1972 Arabische Grammatik. Leiden.
1980 "Die Arabische Pluralbildung". ZAL V/80.

Fleischer, Heinrich Leberecht
1875 (1847). Grammatik der lebenden persischen Sprache: Nach Mirza Mohammed Ibrahims Grammar of the Persian Language. Leipzig.

Frayha, Anis
1947 A Dictionary of non-classical Vocables in The Spoken Arabic of Lebanon. Beirut.

Freytag, Georg Wilheim
1830 Lexico Arabico-Latinum. 4 Cilt. Halle/Saale.

Fużūlī (Ö. 1566)
1958 K. Akyüz: Fuzûlî Türkçe Divan. Ankara.

Füruzan (D. 1938)
1972k Kuşatma. Ankara.
1972p [1971] Parasız Yatılı. Ankara.
1975 [1974] 47'liler. 2. Basım. İstanbul.
1981 [1973] Benim Sinemalarım. 4. Basım. y.y.
1982g Gecenin Öteki Yüzü. Öykü. İstanbul.
1982k "Kanı Unutma". B. F. Akatlı. İstanbul.

Gabain, Annemarie von
1974 [1941] Alttürkische Grammatik. 3. Auflage. Wiesbaden.

Ġaçaġ Näbi
1961 Dastan. Bakı.

Galanti, Avram
1951 Ankara Tarihi. Birinci Kısım. İstanbul.

Ġālib Paşa, ʿAbdülhalīm (?–1876)
T.Y. [1911] Muṭāyebāt–ı Türkiyye. y.y.

Galtier, M.E.
1904 “Notes de Linguistique Turque”. Bulletin de l’Institut d’archéologie Orientale III, s. 1–14.

Gamillscheg, Emil
1925 Etymologisches Wörterbuch der Französischen Sprache. Innsbruck.

Garzanti
1961 Mario Hazon: Garzanti Comprehensive. Italian–English English–Italian Dictionary. New York – Toronto – London.

Gazālī
1973–1974 Günay Kut: “Gazâlî’nin Mekke’den İstanbul’a Yolladığı Mektub ve Ona Yazılan Cevaplar”. TDAY, s. 223–252.

Ġazavāt–ı Sulṭān Murād, B. Meḥemmed̮ Han
1978 Halil İnalcık – Mevlûd Oğuz: İzladi ve Varna Savaşları (1443–1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme. Türk Tarih Kurumu Yayınları XVIII. Ankara.

Gavazof, Süleyman (1924–)
1957 “Muallime”. Kaynak. Sofya, s. 101–105.

Gemalmaz, Efrasiyap
1978 Erzurum İli Ağızları. İnceleme – Metinler – Sözlük ve Dizinler. 3 Cilt. Erzurum.

Georgacas, Demetrius J.
1964 “From the River Systems in Anatolia: The Names of the Longest River”. Names XII, s. 197–214.
1969 “The Name Asia for The Continent; its History and Origin”. Names XvII/1, s. 1–106.
1971n The Names for the Asia Minor Peninsula, and a Register of Surviving Anatolian pre–Turkish Placenames. Heidelberg.
1971w “The Waterway of Hellespont and Bosporus: The Origin of the Names and Early Greek Haplology”. Names Cilt Xıx/2, s. 65–131.
1976 (1977) “Turkish Ichthyonyms and Fishing Terms of Greek Origin”. Praktika Tês Akadêmias Athênôn LI, s. 583–599.
1978i Ichtyological Terms for the Sturgeon and Etymology of the International Terms Bostargo, Caviar and Congeners. Athenai.
1978t “Turkish common Names of Aquatic Animals (and Congeners) and Fishing Terms of Greek Origin”. Bollettino Dell’atlante Linguistico Mediterraneo XX (Pisa), s. 119–145.

Gibb, E.J.W.
1900–1909 History of Ottoman Poetry. 6 Cilt. London.

Giese, Friedrich
1929 Die altosmanische Chronik des ʿĀšiḳpašazāde auf grund mehrerer neuentdeckter Handschriften von neuem herausgegeben. Leipzig.

Giray, Fethi (1918–1970)
1949 "Defteri Kebir Memuru". SHD II, sayı 13–14, s. 19–22.

Girginsoy, Naci (1924–1982)
1955 [1954] "Hastaneye Mektup". YH 1955, s. 105–107.
1956 [1955] "Adaya Vapur". YH 1956, s. 90–92.

Givón, Talmy
1984 Syntax: A Functional–Typological Introduction. Amsterdam-Philadelphia.

Gologlu, Mahmut (1915–1982)
1943 Sevda Masalları. Masallar. Hikâyeler – Hatıralar. Ankara.

Göçmen, Çetin
1959 [1958] "Yıllardan Sonra". YH 1959, s. 51–60.

Gökçe, Orhan Rahmi
1943 "Kamburun Dünyası". Antoloji. İzmir Hikâyecileri. İzmir, s. 26–33.

Gökçek, Cihat
1943 "Nar Danesi". Antoloji. İzmir Hikâyecileri. İzmir, s. 120–133.

Gökgöl, Mirza
1937 Doğu-Karadeniz Bölgesinde Bir Araştırma Gezisi. Ziraat Vekâleti Neşriyatı. Ankara.

Gökşen, Enver Naci (1916–1986)
1949 Durakta Bir Adam. Hikâyeler. y.y. [İstanbul].
1952 Çardak Altı. Hikâyeler. İstanbul.
1964 "Eklemeli Pekiştirme Sıfatları". TD XIII, sayı 149, s. 279–282.

Göktulga, Fahri Celâleddin (1895–1975)
1943 Eldebir Mustafendi. Küçük Hikâyeler. İstanbul.
1948 Avur Zavur Kahvesi. Hikâyeler. İstanbul.
1953 Salgın. Seçilmiş Hikâyeler. İstanbul.

Gökyay, Orhan Şaik (1902–1994)
1978 Gelibolulu Mustafa Āli. Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyâfet Sofraları (Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis). 2 Cilt. İstanbul.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1900–1982)
1934 "Yunus Emre'de Öz Türkçe Kelimeler". Tm IV, s. 265–280.
1943 Yunus Emre Divanı. Metinler – Sözlük – Açıklama. Cilt 1. İstanbul.
1945 Divan Edebiyatı Beyanındadır. İstanbul.
1948 Yunus Emre Divanı. Cilt 2–3. İstanbul.

Graeco-Romanica
1997 Akten zur Tagung vom 24. April 1996. Thessaloniki.

Grönbech, Kaare
1942 Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus. København.

Grönbech, V.
1902 Forstudier til Tyrkisk Lydhistorie. Köbenhavn.

Grzimeks Tierleben
1968 Enzyklopādie des Tierreiches. 13 Cilt. Zürich.

Gülensoy, Tuncer, Ahmet Buran
1994 Elazığ yöresi ağızlarından derlemeler. Ankara.

Güler, Mehmet (D. 1944)
1990 İstanbul Kanatlı Ben. Roman. İstanbul.

Gülsoy, Murat (D. 1967)
2000 Bu Kitabı Çalın. Öyküler. İstanbul.

Günay, Turgut
1978 Rize İli Ağızları (İnceleme – Metinler – Sözlük). Kültür Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları 27. Ankara.

Günay, Umay
1975 Elâzığ Masalları. İnceleme. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 350. Erzurum.

Günel, Burhan (1947–2012)
1984 Dünyanın En Güzel Kadını. Öyküler. Ankara.
1991 Baraka. Roman. İstanbul.

Günel, Sadi (1911– ?)
1947 "Kınalı Parmaklar". SHD I, sayı 1, s. 27–34.

Güner, Tarık (1922– ?)
1951 Peynir Ekmek. İstanbul.

Güney, Bumin Gaffar (1934–)
1953 Tellâk Ali. Hikâyeler. İstanbul.

Güney, Eflâtun Cem (1896–1981)
1946n Bu Toprağın Masalları. I: Nar Tanesi. İstanbul.
1946k Bu Toprağın Masalları. II: Karayılan. İstanbul.
1947 Bu Toprağın Masalları. III: Akıl Kutusu. İstanbul.

Güngör, Kemal
1941 Cenubî Anadolu Yürüklerinin Etno–Antropolojik Tetkiki. Ankara.

Güngör, Nasıh ve Ozanoğlu, İhsan
1939 Kastamonu Bilmeceleri. CHP Kastamonu Halkevi Neşriyatı. İzmir.

Güngör, Necati (D. 1949)
1992 Bir Taşralının İstanbul Nostaljisi. İstanbul.
1998 İyiler Genç Ölür. İstanbul.

Güntekin, Reşat Nuri (1889–1956)
1343/1924 Gizli El. Roman. İstanbul.
1927 Bir Ḳadın Düşmanı. Çirkiniŋ Romanı. y.y. [İstanbul].
1928 Yeşil Gece. İstanbul.
1930 Yaprak Dökümü. Roman. İstanbul.
1944 Kızılcık Dalları. Roman. 2. Baskı. İstanbul.

Günyol, Vedat (1952– 2004)
1992 Güne Doğarken. İstanbul.

1995 Dünden Bugüne. Denemeler. İstanbul.
1999 Günlerin İçinden. İstanbul.

Günyol, Vedat – Eyuboğlu Sabahattin
1995 Konuşmalar 1956–1960. İstanbul.

Gürbüz, Şule (1971–)
1992 Kambur. İstanbul.

Gürçay, Lûtfi
1943 Gemici Dili. İstanbul.

Gürler, Celâl Sıtkı (1905–1949)
1939 Porsuk. Hikâyeler. İstanbul.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi (1864–1944)
1316 Teṣādüf. Der Saʿādet.
1330 Cadı. Külliyatı, 2. Hikâye. İstanbul.
1332 Hazan Bülbülü. Millî Tiyatro. İstanbul.
1335 Ḥaḳḳa Sığındıḳ. İşidilmedik Bir Vaḳʿa. İstanbul.
1336k Ḳadınlar Vāʿiẓi. Küçük Hikāyeler. Der Saʿādet.
1336ş [1888] Şıḳ. İkinci Tabʿ. Der Saʿādet.
1339 Tebessüm-i Elem. İstanbul.
1340a Afsūncu Baba. İstanbul.
1340c Cehennemlik. İstanbul.
1341 Ben Deli miyim? İstanbul.
1926b Billür Ḳalb. İstanbul.
1927mü [1315] Mürebbiye. İkinci Ṭabʿ. İstanbul.
1927mu [1314] Muṭallaḳa. 2. Ṭabʿ. İstanbul.
1927n Niʿmet-Şinās. İstanbul.
1928 Muḥabbet Ṭılsımı. İstanbul.
1929m Mezârından Ḳalḳan Şehîd. İstanbul.
1933i İki Hödüğün Seyahatı. İstanbul.
1933ke Kadın Erkekleşince. Piyes: 3 Perde, 3 Tablo. İstanbul.
1933kp Katil Puse. İstanbul.
1933n Namusla Açlık Mes'elesi. İstanbul.
1933ş Şeytan İşi. İstanbul.
1934 Tünelden İlk Çıkış. İstanbul.
1938 [1912] Gulyabani. Roman. İkinci Basılış. İstanbul.
1939 Gönül Ticareti, Diğer Hikâyeler. İstanbul.
1940 [1919] Hayattan Sayfalar. Roman. İkinci Basılış. İstanbul.
1942 [1337] Kesik Baş. Zabıta Romanı. İstanbul.
1943g Gönül Bir Yel Değirmenidir, Sevda Öğütür. İstanbul.
1943m Melek Sanmıştım Şeytanı. İstanbul.
1970 [1919] Hayattan sayfalar. Roman. Üçüncü basılış. İstanbul.

Güvemli, Zahir (1913–2004)
1949 Türk Mizah Edebiyatı Antolojisi. Manzum – Mensur. İstanbul.

Güzelce, İbrahim (1922–1976)
1948 "Üç Kardeştiler". Yth I, s. 118–128.

Hacıhasanoğlu, Muzaffer (1924-1985)
1948 "Hep İnsanoğluyuz". Yth I, s. 35–44.
1951t Bir Tespih Tanesi. İstanbul.
1952 [1951] "Bu Sabah". YH 1952, s. 51–58.
1953 [1952] "Ayşe". YH 1953, s. 48–65.

1954b Bu Dağın Ardı. Hikâyeler. İstanbul.
1954y [1953] "Yıldızlar Kadar Para". YH 1954, s. 64–71.
1955 [1954] "Sıcak". YH 1955, s. 32–42.

Hafız, Nimetullah
1985 Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri. Kosova Üniversitesi Priştine Felsefe Fakültesi. Priştine.

Ḥafīd, Meḥmed
1221 Ġalaṭāt–ı Ḥafīd. İstanbul.

Haġverdiyev, Âbdürrāhimbey (1870–1933)
1971 Seçilmiş Äsārlāri. Birinci Cilt. Bakı.

Halasi-Kun, Tibor
1969–1982 "The Ottoman Elements in the Syrian Dialects". Archott I, s. 14–91; V, s. 17–95; VII, s. 117–267.

Halıcı, Feyzi (D.1924)
1994 Şair Burhaneddin'in Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Şerheden Eseri [1892]. Atatürk Kültür Merkezi Yayını 77. Ankara.

Halıcı, Mehdi (D. 1927)
1959 [1958] "Taşa Vurulu Düğüm". YH 1959, s. 99–104.

Halikarnas Balıkçısı = Cevat Şakir Kabaağaçlı (1886–1973)
1946 Aganta! Burina! Burinata! Roman. İstanbul.
1947k "Karısını Voltayla Avlayan". SHD I, sayı 3, s. 25–32.
1947m Merhaba Akdeniz! 30 Seçme Deniz Hikâyesi. İzmir.
1948 "Ticaret". SHD I, sayı 5, s. 27–33.
1952 Egenin Dibi. İstanbul.
1954a Anadolu Efsaneleri. İstanbul.
1954y Yaşasın Deniz. Hikâyeler. İstanbul.
1955 Ötelerin Çocuğu. Roman. İstanbul.
1969 Deniz Gurbetçileri. İstanbul.

Hamit Zübeyr, b. **Koşay, Hamit Zübeyr**

Hammer, Joseph von
1815 Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches. 2 Cilt. Wien.

Hançerlioğlu, Orhan (1916–1991)
1951b "Bağlayan Toprak". YH 1951, s. 53–56.
1951k Karanlık Dünya. Roman. İstanbul.
1952 Büyük Balıklar. Roman. İstanbul.
1953 İnsansız Şehir. Hikayeler. İstanbul.
1953o Oyun. Roman. İstanbul.
1954 Ekilmemiş Topraklar. Roman. İstanbul.
1956 Kutu Kutu İçinde. Roman. İstanbul.
1960 Bordamıza Vuran Deniz. Roman. İstanbul.

Handjéri, Alexandre
1840–1841 Dictionnaire Français–Arabe–Persan et Turc, enrichi d'exemples en langue Turque avec des variantes, et de beaucoup de mots d'arts et de Sciences. 3 Cilt. Moscou.

Hasan Rüştü (Ermenekli) (H. 1285–1936)
1937 Hayat ve Eserleri. Yazan: Memduh Yavuz Süslü. Konya.

Hasluck, F.W.
1929 Christianity and Islam under the Sultans. 2 Volumes. Oxford.

Hatiboğlu, Vecihe
1973 Pekiştirme ve Kuralları. Ankara.
1981 Türk Dilinde İkileme. Genişletilmiş İkinci Baskı. Ankara.

Hauenschild, Ingeborg
1989 Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Stauden mit den deutschen, englischen und russischen Bezeichnungen. Wiesbaden.
1994 "Botanica im Dīvān Luġāt at-Turk". JT II, sayı 1, s. 25-100.
1996-1997 "Türksprachige Benennungen für den Maulwurf". OS XIV-XIVI, s. 63-88.
1998 "Türksprachige Benennungen für Eidechsen". AOH Acta, s. 131-158.

Hayali Bey (?-1557)
1945 Hayâlî Bey Dîvânı. İstanbul.

Hazai, György
1973 Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert. Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakob Nagy de Harsány. Bibliotheca Orientalis Hungarica XVIII. Budapest.

Hazar, İrfan
1943 "Memişin Eşeği". Antoloji. İzmir Hikâyecileri. İzmir, s. 38-41.

Helākī (Ö. 1575)
1982 Mehmed Çavuşoğlu: Helâkî. Dîvan. Tenkidli Basım. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2979. İstanbul.

Hepçilingirler, Feyza (D. 1948)
1990 Kırlangıçsız Geçti Yaz. Öyküler. İstanbul.
1997 Savrulmalar. İstanbul.

Heuser-Şevket, Fritz
1942 Türkisch-Deutsches Wörterbuch. İstanbul.

Heyd, Uriel
1973 Studies in Old Ottoman Criminal Law. Edited by V.L. Ménage. Oxford.

Heyd, W.
1936 Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Āge. 2 Cilt. Leipzig.

Hikâye-i Ebû Alî İbn Sînâ 1302

Hindoglu, Artin
1838 Hazīne-i Luġāt ou Dictionnaire Abrégé Turc-Français. Vienne.

Hinz, Walter
1955 Islamische Maße und Gewichte, umgerechnet ins metrische System. Handbuch der Orientalistik. Ergānzungsband, Heft 1. Leiden.

Hisar, Abdülhak Şinasi (1883-1963)
1941 Fahim Bey ve Biz. Hikâye. İstanbul.
1944 Çamlıcadaki Eniştemiz. Hikâye. İstanbul.
1953 Geçmiş Zaman Köşkleri. İstanbul.

Hist Lex = Historikon Lexikon Tēs Neas Hellēnikēs
1933–1984 5 Cilt. Athēnai.

Hobson–Jobson
1968 [1903] Hobson–Jobson. A Glossary of Colloquial Anglo–Indian Words and Phrases, and of Kindred Terms, Etymological, Historical, Geographical and Discursive. By Col. Henry Yule and A.C. Burnell. New Edition Edited By William Crooke. Second Edition. Delhi.

˘Hoca Taḥsin
1974 YTEA Cilt I, s. 159–165.

Hünalp, Ayhan (1927–2013)
1959 [1958] "Büyük Yürekli Irgatlar". YH 1959, s. 43–50.
1962 Vapur Düdükleri. Ciné–Roman. Ankara.

Ibrahim, Jamshid
1991 Kulturgeschichtliche Wortforschung. Persisches Lehngut in europäischen Sprachen. Wiesbaden.

Ilgaz, Rıfat (1911–1993)
1943 Yarenlik. Şiirler. İstanbul.
1944 Sınıf. Şiirler. İstanbul.
1959 Stepne [= Rıfat Ilgaz]: Hababam Sınıfı. 2 Cilt. İstanbul.
1962k Kesmeli Bunları. Mizah Hikâyeleri. İstanbul.
1962n Nerde O Eski Usturalar. İstanbul.
1962s Saksağanın Kuyruğu. İstanbul.
1969g Garibin Horozu. İstanbul.
1969k Karadenizin Kıyıcığında. Roman.
1981 Yıldız Karayel. İstanbul.
T.Y. [1983] Sosyal Kadınlar Partisi. Öyküler. İstanbul.
1990 Şeker Kutusu. İstanbul.
1991ç Çalış Osman Çiftlik Senin. İstanbul.
1991r Radarın Anahtarı. İstanbul.
1996 Yokuş Yukarı. İstanbul.

İbn Kemal (1468–1536)
1957 Şerafettin Turan: Tevârih–i Āl–i ʿOsmân, VII. Defter. Tenkidli Transkripsiyon (yazı çevrimi). Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara.
1970 Şerafettin Turan: Tevârih–i Āl–i Osman. I. Defter. Ankara.

İbn Manẓūr
1968 Lisān al–ʿArab. 15 Cilt. Beirut

İbrahimov, Mirzä (1911–1994)
1960 Böyük Dayaġ. Bakı.

İdrizof, Halil
1957 "Hakiki Bir Hâdise (Hikâye)". Kaynak. Sofya, s. 51–54.

İleri, Selim (1949–)
1980 Bir Akşam Alacası. y.y.

İlhan, Attilâ (1925–2005)
1953 Sokaktaki Adam. Roman. Ankara.
1957 Abbas Yolcu. Yolculuk Notları. Ankara.
1957z Zenciler Birbirine Benzemez. Roman. Ankara.

1963–1964 Kurdlar Sofrası. Roman. 2 Cilt. İstanbul.
1972 Hangi Batı? (Anılar ve Acılar). Ankara.
1973 Bıçağın Ucu. Ankara.
1979 [1977] Böyle Bir Sevmek. İstanbul.
1981f [1980] Fena Hâlde Leman. 4. Baskı. y.y.
1981s [1974] Sırtlan Payı. Ankara.
1982 [1978] Yaraya Tuz Basmak. Ankara.
1988 [1981] Dersaadet'te Sabah Ezanları. Ankara.

İlhan, Cengiz
1959 [1958] "Hasan Bey ve Bizans". YH 1959, s. 23–30.

İlhan, Mustafa
1983 Egin Göçerken. İstanbul.

İlhan, Uğur (D. 1954)
1993 Kırk Tas Namus. İstanbul.

İlhan, Zeynel
1945 Aylâk. Hikâye. İstanbul.
1948k "Kapıcının Rüyası". SHD II, sayı 11–12, s. 53–59.
1948s "Saltanat Arabası". SHD II, sayı 7, s. 33–41.
1950 "Sancaktar". SHD IV, sayı 26–27, s. 19–29.

İmamoğlu, İsmet
1949 "Ardıç Başında Abam Var". SHD III, sayı 18–19, s. 20–24.

İnalcık, Halil
1954 Hicrî 835 Tarihli Sûret–i Defter–i Sancak–ı Arvanid. Türk Tarih Kurumu. Ankara.

İnalcık, Halil - Oğuz, Mevlûd b. **Ġazavāt-ı Sulṭān Murād b. Meḥemmed̮ Han.**

İpekçi, Leyla (d. **1966–)**
1998 Maya. İstanbul.

İpşiroğlu, Zehra (d. **1948-)**
1998 Konuşan Çınar. İstanbul.

İslâm Ansiklopedisi
1940–1986 İslâm Ālemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati. 13 Cilt. İstanbul.

İsmail Galip [Arcan] (1894–1974)
1932b Baloda Kulak Misafiri. İstanbul.
1932bb Barda Bir Baskın. İstanbul.
1932dk Diş Kirası. İstanbul.
1932ed Eski Düğünler. İstanbul.
1932ei Eski İlaçlar. İstanbul.
1932hs Habibe Mollanın Sırrı. İstanbul.
1932mb Moda Belâsı. İstanbul.
1932p Piyanko Cilveleri. İstanbul.
1932s Habibe Mollaya Göre Spor. İstanbul.
1932ydk Yemeklere Dair Konferans. İstanbul.
1932ydü Yeni Düğünler. İstanbul.
1949 Hava Parası. 4 Perdelik Oyun. Ankara.

İşigüzel, Şebnem (1973-)
1993 Hanene Ay Doğacak. Öyküler. İstanbul.

İz, Fahir (1911- 2004)
1965 "Makale-i Zindancı Mahmud Kapudan". Tm XIV, s. 111-150.

İzbudak, Velet
1936a Atalar Sözü. İstanbul.
1936i El-İdrâk Haşiyesi. İstanbul.

İzgü, Muzaffer (D. 1933)
1992 [1986] Azrail Nasıl Rüşvet Yedi? İstanbul.
1993 Nasıl Baba Oldum? Ankara.
2000 Tom Baba'nın Tombalası. Ankara.

Īzolī, D.
1987 Ferheng Kurdî-Tirkî, Türkçe-Kürtçe. Den Haag.

İzzet Molla, Keçeci-Zāde (1785-1829)
1269/1849 Mihneti Keşan. İstanbul.

İzzetî = Âşık Ali İzzet Özkan (1902-1981)
İlhan Başgöz: Āşık Āli İzzet Özkan. Yaşamı, Sanatı, Şiirleri. Ankara.

Jaba, Auguste - Justi, Ferdinand
1879 Dictionnaire Kurde-Français. St.-Pétersbourg.

Jarring, Gunnar
1964 An Eastern Turki - English Dialect Dictionary. Lund.

Jensen, Hans
1931 Neupersische Grammatik - Mit Berücksichtigung der Historischen Entwicklung. Heidelberg.

Jente, Richard
1947 Proverbia Communia. A 15th Century Collection of Duch Proverbs together with the Low German Version. Indiana University Publications, Folklore Series No. 4. Bloomington.

Johanson, Lars
1986 "Zur Konsonantenstärke des Türkischen". Os 33-35, s. 195-209.
1998 "Zum Kontakteinfluß Türkischer Indirektive". Turkologie Heute - Tradition und Perspektive. Materialien der dritten Deutschen Turkologen-Konferenz. Leipzig 4.-7. Oktober 1994, s. 141-150.

Johanson, Lars - Csató, Éva Ágnes
1998 The Turkic Languages. London - New York.

Jones, William, Sir
1828 [1783] A Grammar of The Persian Language. (The 9th ed. with considerable additions and improvements, and some specimens of the finest Persian and Arabick hand writing, for the exercise of the student, by Rev. Samuel Lee). London.

Kabaağaçlı, Cevat Şakir B. Halikarnas Balıkçısı

Kaçan, Metin (1961-2013)
1991 [1990] Ağır Roman. İstanbul.
1999 Fındık Sekiz. İstanbul.

Kadri, Hüseyin Kâzım
1926 –1945 Türk Lûgati. 4 Cilt. İstanbul.

Kafadar, Cemal
1992 Mütereddit Bir Mutasavvıf: Üsküplü Asiye Hatun'un Rüya Defteri. Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 5, s. 168–222.

Kaftancıoğlu, Ümit (1935–1980)
1972 Dönemeç. İstanbul.
1975 Çarpana. Hikâyeler. İstanbul.
1983 İstanbul Allak Bullak. İstanbul.

Kahane, Henry – Kahane, Renée
1977 "Balcone, the Window". Romance Philology XXX, No. 4. Berkeley, California, s. 565–573.
1993 "The Image of the Woman in the Venetianisms of Cephalonia". Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik XIIII. Wien, s. 203–219.

Kahane, Henry ve Renée – Tietze, Andreas
1958 The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin. Urbana, Illinois.

Kakınç, A. Faruk
1950 "Geçim Meselesi". SHD IV, sayı 28–29, s. 29–32.
1993 "Salepçiler". Varlık Dergisi, sayı 1032. Ankara, s. 59.

Kakuk, Suzanne
1973 Recherches sur L'histoire de la Langue Osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les eléments Osmanlis de la langue Hongroise. Bibliotheca Orientalis Hungarica XIX. Budapest.

Kanık, Orhan Veli B. Orhan Veli [Kanık] (1914–1950)

Kanlı Nigâr
1941 (Anonim) Kanlı Nigâr. Tertip eden Mustafa Nihat Özön. İstanbul.

Kanok, M. Bedri (D. 1933)
1984 Memleket İpi. Gözü Yaşlı Mizah Hikâyeleri. İstanbul.

Kansu, Ceyhun Atuf (1919–1978)
1949 "Kahvede". YH 1949, s. 43–48.
1954 [1953] "Ormanda". YH 1954, s. 57–63.
1955 [1954] "Geçmiş Bir Gün". YH 1955, s. 43–48.
1955d Haziran Defteri. İstanbul.

Karabudak, A. Faik
1950 "Çılgır". SHD IV, sayı 26–27, s. 39–52.

Karahüseyin, Hasan
1957 "Fenerli (Monolog)". Kaynak. Sofya, s. 55–58.
1958 "Yakılan Mektep (Hikâye)". Çağlıyan. Sofya, s. 59–61.

Karaosmanoğlu, Yakub Kadri (1889–1974)
1928e Erenleriŋ Bağından. İstanbul.
1928s Sodom ve Ġomore. İstanbul.
1932 Yaban. Millî Roman. İstanbul.
1938 Bir Sürgün. Ankara.
1939 [1922] Kiralık Konak. İstanbul.

1953–1954 Panorama. Roman. 2 Cilt. İstanbul.
1957 Anamın Kitabı. İstanbul.
1958 Vatan Yolunda. Millî Mücadele Hâtıraları. İstanbul.

Karapotosoğlu, Kostas
1999 “Etymologika sta Neoellēnika Daneia tēs Demodous Tourkikēs”. Archeion Pontou 48. Athēnai, s. 85–173.

Karasu, Bilge (1930–1995)
1963 Troya’da Ölüm Vardı. Hikâyeler. Ankara.
1979 Göçmüş Kediler Bahçesi. İstanbul.
1995na Narla İncire Gazel. İstanbul.
1995ne [1994] Ne Kitapsız Ne Kedisiz. Denemeler I. İstanbul.

Karatay, Fehmi Edhem
1961 Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu. (Hazırlayan) İstanbul.

Karay, Refik Halid (1888–1965)
1939a [1918] Ago Paşanın Hatıratı. 2. Basılış. İstanbul.
1939i Bir İçim Su. 2. Basılış. İstanbul.
1940g Gurbet Hikâyeleri. İstanbul.
1940k Kirpinin Dedikleri. İstanbul.
1940m [1919] Memleket Hikâyeleri. 2. Basılış. İstanbul.
1947 Anahtar. Roman. 2. Basılış. İstanbul.
1964 Bu Bizim Hayatımız. Roman. 2. Basılış. İstanbul.

Kasem-Beg, Mirza Alexander
1981 [1848–1849] Allgemeine Grammatik der Türkisch Tatarischen Sprache. Amsterdam.

Kātib Çelebī (1609–1657)
1329 Tuḥfetü l-Kibār Fī Esfāri l-Biḥār. İstanbul.

Kavukçu, Cemil (D. 1951)
1997 [1995] Uzak Noktalara Doğru. Öykü. İstanbul.
1998 Dönüş. Roman. İstanbul.
2000 [1999] Dört Duvar Beş Pencere. Öyküler. İstanbul.
2001 Gemiler de Ağlarmış. Öyküler. İstanbul.

Kawaguchi, Yuji
1992 “Sur les Adjektifs intensifs en Turc Moderne”. Turcica XXIV, s. 317–330.

Kayacan, Feyyaz (1919–1993)
1962 Sığınak Hikâyeleri. İstanbul.
1968 Mutlu Azınlık ve Ādem İle Mâdem; Sevgililer; Oda. Birer Perdelik Dört Oyun. İstanbul.

Kaygılı, Osman Cemal (1890–1945)
1339 Altun Babası. İstanbul.
1930 “Çocukken Geçtiğim Yolda”. 1929. En Güzel Hikâyeler. İstanbul, s. 93–100.
1938a Aygır Fatma. İstanbul.
1938s Sandalım Geliyor, Varda! . . Roman. İstanbul.
1939 Çingeneler. Bundan 25–30 Yıl Önce Yaşanmış Hakiki ve Gayet Derin Çingene Aşklarını Gösteren Bir Maceradır. İstanbul.
2003 Köşe Bucak İstanbul. Hazırlayan: Yıldırım, Tahsin. İstanbul.

Kaynak
1957 Hazırlıyanlar B. Çakırof – H. Karahuseyin. Sofya.

Ḳāżī Burhānüddīn (1334-1399)
1980 Muharrem Ergin: Kadı Burhaneddin Divanı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2244. İstanbul.

Kazlmlrsky, A. De Blbersteln
1846, 1860 Dictionnaire Arabe-Français. C. I+II. Paris.

Keçeci-Zāde B. İzzet Molla

Kemal Bekir B. Manâv, Kemal Bekir

Kemal Edip, Urfalı
1945 Urfa Ağzı. İstanbul.

Kemal Tahir (1910-1973)
1955g Göl İnsanları. İstanbul.
1955s Sağırdere. Roman. İstanbul.
1957k Körduman. Roman. İstanbul.
1957r Rahmet Yolları Kesti. Roman. İstanbul.
1958 Yedi Çınar Yaylası. İstanbul.
1961 Esir Şehrin Mahpusu. Roman. İstanbul.

Kemali, Ali [Aksüt] (1884-1962)
1932 Erzincan. Tarihî, Coğrafî, İçtimaî, Etnoğrafî, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi. y.y.

Kenan Hulûsl (1906-1943)
1938 "Dörthanlıların Kulaksızı". Yaşar Nabi 1938. İstanbul, s. 103-126.
1944 Bir Yudum Su. Hikâyeler. İstanbul.

Kent, Tevfik
1965 Çelik Yıldırım. İstanbul.

Kerestedjlan, Bedros Effendl
1912 Dictionnaire Étymologique de la Langue Turque. Londres.

Kerlmof, Yusuf (D. 1922-)
1957 "Kör Çıban (Hikâye)". Kaynak. Sofya, s. 112-115.

Keskin, Yıldırım (1932-2012)
1953 [1952] "Parador ve Sonrası". YH 1953, s. 108-119.
1954 [1953] "Enrico". YH 1954, s. 93-99.
1955 [1954] "Bir Gece Giden". YH 1955, s. 64-71.
1957 Bir Gecenin Beyliği. İstanbul.

Ḳınalı-Zāde Ḥasan Çelebī (1546-1607)
1978, 1981 Teẕkiretü ş-Şuʿarā. Eleştirmeli baskıya hazırlayan İbrahim Kutluk. 2 Cilt. Ankara

Kısakürek, Necip Fazıl (1905-1983)
1935 Tohum. Piyes, 3 Perde. İstanbul.
1938 Bir Adam Yaratmak. Piyes, 3 Perde. İstanbul.

Kıvanç, Metin (Ümit) (D. 1956)
1995 [1995] Yalnız Olmuyor. İstanbul.

Kieffer, J. D. – Bianchi, T. X.
1835, 1837 Türk ve Fransa Lisānlarınıŋ Luġati. Dictionnaire Turc–Français a l'usage des Agent Diplomatiques et Consulaires, des Commerçants, des Navigateurs et autres Voyageurs dans Le Levant. 2 Cilt. Paris.

Kilimci, Suphi
"Yatakhane Hademesi Topal Osman". YH 1949, s. 54–64.

Kissling, Hans Joachim
1951 "Baljemez". ZDMG CI, s. 333–340.

Klein, Ruth
1950 Lexikon der Mode. Drei Jahrtausende Europäischer Mode. Baden–Baden.

Klimov, G.A.
1964 Étimologiçeskiy slovar' kartvel'skįh yazıkov. Moskva.

Kluge, Friedrich
1975 [1883] Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 21. Basım. Berlin–New York.

Kocagöz, Samim (1916–1993)
1941 Tellikavak. Hikâyeler. İstanbul.
1946 Sığınak. Hikâyeler. İstanbul.
1948 "Gecekondu". SHD II, sayı 6, s. 39–46.
1949a "Allah, devlet ve toprak". SHD II, sayı 13–14, s. 46–62.
1949d "Düşman". SHD III, sayı 24–25, s. 43–50.
1954 Cihan Şoförü. Hikâyeler. İstanbul.
1957 „Başkan. Mizah hikâyesi." Perşembe Yağmurları. Ankara, s. 31–41.

Koçu, Reşat Ekrem (1905–1975)
1938 Ahmed Rasim. Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları. İstanbul.
1958–1971 [1946–1948] İstanbul Ansiklopedisi. 2. Baskı, 10 cilt. İstanbul.
1967/1969 Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü. Ankara.

Kodaman, Hulûsi
1944 Zar – Kâğıt Oyunları ve Hileleri. İstanbul.

Kokona, Vedat
1977 Fjalor Shqip–Frengjisht. Tiranë.

Kongar, Emre (D. 1941)
1991 [1989] Hocaefendi'nin Sandukası. Roman. 7. Basım. İstanbul.

Konyalı, İbrahim Hakkı
1946 Alanya (Alâiyye). İstanbul.
1974–75 Ābideleri ve Kitabeleri İle Niğde Aksaray Tarihi. 3 Cilt. İstanbul.

Koray, Kenan Hulûsi B. Kenan Hulûsi

Korkmaz, Zeynep
1956 Güney–Batı Anadolu Ağızları. Ses Bilgisi (Fonetik). Ankara.
1959 "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme". A.Ü. Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Dergisi XVII, sayı 3–4, s. 275–358.

1963 Nevşehir ve Yöresi Ağızları. I, Ses Bilgisi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, sayı 142. Ankara.
1973 b. Şeyhoğlu, Şadru'd-Dīn
1992 Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara.
1994 [1965] Bartın ve Yöresi Ağızları. 2. Baskı. Ankara.

Kornfilt, Jaklin
1997 Turkish. [Descriptive Grammars]. London–New York.

Korok, Daniş Remzi
1942 İncili Çavuş. İstanbul.

Kostov, K.
1974 "Lehnwörter Zigeunerischen Ursprungs im Türkischen Argot. Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker". Protokollband der XII. Tagung der Permanent International Altaistic Conference 1969 in Berlin. Herausgegeben von Georg Hazai und Peter Zieme. Berlin, s. 357–361.

Koşay, Hamit Zübeyr (1897–1984)
1932 Anadilden Derlemeler (İshak Refet İle Beraber). Ankara.
1935 Ankara Budun Bilgisi. Ankara Halkevi, Dil – Tarih – Edebiyat Şubesi, No. 14. Ankara.
1944 Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme. T.C. Maarif Vekilliği, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Yayınlarından. Ankara.
1947 Yuvaktaşı. Halk Diriminden Mülhem İçtimaî ve Millî Roman. İstanbul.
1952 Anadilden Derlemeler II. (Orhan Aydın İle Beraber). Ankara.

Kowalskl, Tadeusz
1933 Les Turcs et la Langue Turque de la Bulgarie du Nord-Est. Polska Akademja Umejętnosci. Prace Komisji Orjentalistycznej No. 16. Kraków.
1926 "Osmanisch-Türkische Volkslieder Aus Mazedonien". WZKM XXXIII, s. 166–231.

Kökden, Uğur (D. 1934)
1995 Seslerin Resmi. Deneme. İstanbul.

Kömürciyan, Eremya (1637–1695)
1981 Eremya Chelebi Kömürjian's Armeno-Turkish Poem "The Jewish Bride". Edited By Avedis K. Sanjian – Andreas Tietze. Budapest.

Köprülüzade/Köprülü, Meḥmed Fuad (1890–1966)
1918 Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. İstanbul.
1934 Eski Şairlerimiz. Divan Edebiyatı Antolojisi. İstanbul.
1935 Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi. Ortaçağ ve Yeniçağ Türklerinin Halk Kültürü Üzerine Coğrafya, Etnoğrafya, Etnoloji, Tarih ve Edebiyat Lûgati. İstanbul.
1939 Türk Sazşairleri. Antoloji, XVI–XVIII. Asırlar. İstanbul.

Körükçü, Muhtar (1915–1985)
1948 "Aş Erme Meselesi." YTH I, s. 67–71.
1949 "Vatandaş Hukuku". YH 1949, s. 65–70.
1950 Köyden Haber. İstanbul.
1952 [1951] "Kendime ve Bizlere Dair". YH 1952, s. 28–35.

1953 [1952] "Dişçi". YH 1953, s. 78–82.
1954 Anadolu Hikâyeleri. İstanbul.

Kraelitz, Friedrich
1921 Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hālfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatik. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch–Historische Klasse, Sitzungsberichte, C. 197, 3. Abhandlung. Wien.

Krauss, Heinrich
1993 Geflügelte Bibelworte. Das Lexikon Biblischer Redensarten. München.

Kreiser, Klaus
1975 Edirne im 17. Jahrhundert Nach Evliyā Çelebī. Freiburg.

Kriaras, Emmanouna
1969–1993 Lexiko tēs Mesaiōnikēs Hellēnikēs Dēmōdous Grammateias, 1100–1669. 11 Cilt. Thessalonikē.

Kulin, Ayşe
1997 [1997] Adı: Aylin. İstanbul.

Kunt, Bekir Sıtkı (= Bekir Sıtkı) (1905–1959)
1933 Memleket Hikâyeleri. İstanbul.
1937 Talkınla Salkım. Hikâyeler. İstanbul.
1948 Yataklı Vagon Yolcusu. İstanbul.
1949 "Eski Köye Yeni İmam". YH 1949, s. 71–73.
1952 [1951] "Kömür". YH 1952, s. 10–15.
1953 [1952] "Sıra". YH 1953, s. 11–17.
1957 [1956] "Şimdikiler". YH 1957, s. 3–9.

Kurdoev, K.K.
1960 Kurdsko–russkiy slovar'. Akademiya Nauk SSSR, Institut Vostokovedeniya. Moskva.

Kurdoev, K.K. – Yusupova, Z.A.
1983 Kurdsko–russkiy Slovar' (Sorani). Moskva.

Kurşunlu, Nazım (1911–1980)
1952 Branda Bezi. İstanbul.

Kuru, Mahmut (1928–1976)
1957 Taşlı Tarla. İstanbul.

Kut, Günay
1971 "Veysî'nin Divanında Bulunmayan Bir Kasidesi Üzerine". TDAY, s. 169–178.
Krş. Gazâlî ve Sehī Beg.

Ḳuṭbeddīn İzniḳī, B. Meḥmed
836/1433 Muḳaddime–i Ḳuṭbeddīn. Yazma, Berlin Staatsbibliothek, Ms. or. quet. 1856.

Kutlu, Ayla (D. 1938)
1983 Tutsaklar. Ankara.
1983c Cadı Ağacı. Roman. Ankara.
1987 [1987] Hoşça Kal Umut. Roman. Ankara.

1991 [1990] Sen de Gitme Triyandafilis. Ankara.
1995 Mekruh Kadınlar Mezarlığı. Bütün Eserleri 10. Ankara.

Kuyaş, Nilüfer
2012 [2003] Başka Hayatlar. İstanbul.

Küçük İskender (D. 1964)
1996 Güzel Annemin Hayal Gücü. Şiirler. İstanbul.

Kültür, İsmet
1943 "Recep Ağa". Antoloji. İzmir Hikâyecileri. İzmir, s. 55–60.

Kür, Pınar (D. 1943)
1976 Yarın ... Yarın ... Ankara.
1979 [1979] Asılacak Kadın. Ankara.
1983 Akışı Olmayan Sular. Öyküler. İstanbul.
1984 Küçük Oyuncu. Roman. İstanbul.
1987 Bir Deli Ağaç. Öyküler. Ankara.

Kütükoğlu, Mübahat S.
1983 Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri. İstanbul.

Landmann, Salcla
1964 Jiddisch. Abenteuer einer Sprache. München.

Lane, Edward W.
1984 Madd Al-Ḳāmüs. An Arabic-English Lexicon. 2 Cilt. Cambridge.

Laţīfī (1491-1582)
1314 Teẕkire-i Laţīfī. Der Sa'ādet.

Laude-Clrtautas, Ilse
1961 Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten. Wiesbaden.

Laut, Jens Peter
2000 zur Rolle des Alttürkischen in der Türkeitürkischen Lexik. Folia Orientalia XXXVI, s. 183–195.

Lazard, Gilbert
1957 Grammaire du Persan Contemporain. Paris.

League of Arab States
1977 Terminology of Health and The Human Body in Public Education. Cilt V. Casablanca.

Le Coq, Albert von
1916 Volkskundliches aus Ost-Turkestan. Berlin.

Leloir, Maurice
1951 Dictionnaire du Costume et de ses Accessoires des Armes et des Étoffes des Origines à nos jours. Paris.

Le Robert
1986 Le Grand Robert de la Langue Française. Dictionnaire Alphabétique et Analogique de la Langue Française. 9 Cilt. Paris.

Levend, Agâh Sırrı (1894-1978)
1943 Divan Edebiyatı. Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar. 2. Basım. İstanbul.

Levent, Numan Ali (1935-2001)
1955 [1954] "Direğin Yanındaki İnsan". YH 1955, s. 112-114.

Levitchi, Leon
1973 Dictionar Român-Englez. 3. Baskı. Bucureşti.

Levy, Reuben
1951 The Persian Language. London. New York.

Ligeti, Louis
1980 „A Propos du Rhotacisme et du Lamdacisme". CAJ XXIV, s. 222-250.

Littmann, Enno
1924 Morgenländische Wörter im Deutschen. Zweite, vermehrte und verbesserte Auflage nebst einem Anhang über die Amerikanischen Wörter. Tübingen.

Lokotsch, Karl
1927 Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg.

Lugs, Jaroslav
1956 Handfeuerwaffen. Systematischer Überblick über die Handfeuerwaffen und ihre Geschichte. 2 Cilt. Praha.

Luvsandendev, A.
1957 Mongol'sko-russkiy slovary. Moskva.

Mahmud Yesari (1895-1945)
1928 Çulluḳ. İstanbul.
1930 Bağrıyanık Ömer. Roman. İstanbul.
1932 Su Sinekleri. Roman. İstanbul.
1937 Sürtük. Piyes, 3 Perde. İstanbul.
1938 Yakacık Mektupları. Hikâyeler. İstanbul.
1943 [1933] Tipi Dindi. 2. Basılış. İstanbul.

Majidi, Mohammad-Reza
1995 Rückläufiges persisches Wörterbuch. Hamburg.

Makal, Mahmut (D. 1930)
1949 Baba Evi. Roman. İstanbul.
1950 Bizim Köy (Bir Köy Öğretmeninin Notları). İstanbul.
1952 Köyümden. Köy Öğretmeninin Notları: II. İstanbul.
1954 Memleketin Sahipleri. İstanbul.
1957h Hayal ve Gerçek. İstanbul
1957k Kuru Sevda. İstanbul.
1959 17 Nisan. İstanbul.
1960 Kalkınma Masalı. İstanbul.
1965 Köye Gidenler. Hikâye. İstanbul.
1970 Kokmuş Bir Düzende. Ankara.
1971 [1968] Yer Altında Bir Anadolu. 2. Yayımı. İstanbul.
1975 Bizim Köy 1975. Sander Yayınları.
1979 Köy Enstitüleri ve Ötesi. (Anılar, Belgeler). İstanbul.
1980 [1957] Hayal ve Gerçek. İstanbul.
1980b [1957] Bir İşçinin Günlüğünden. İstanbul.

Manâv, Kemal Bekir (= Kemal Bekir) (D. 1924)
1948 "Berberin Düşündükleri". SHD II, sayı 7, s. 43–51.
1949a "Anlıyan İçin". YH 1949, s. 75–85.
1949h "Hazırlık". SHD III, sayı 24–25, s. 5–14.
1958 Yabancılar. Roman. İstanbul.
1961 Kaçaklar. Roman. İstanbul.

Mansuroğlu, Mecdut
1947 Anadolu Türkçesi (XIII. Asır). Dehhanî ve Manzumeleri. İstanbul.
1953 "Drei Gedichte Şayyād Ḥamza's". UAJb XXVI/1–2, s. 78–89.
1958 B. Sultan Veled

Marchand, Hans
1953 "Die Bildung der Lautsymbolischen Wörter im Türkischen". Oriens VI, s. 50–62.

Margosyan, Mıgırdiç (D. 1938)
1996 [1995] Söyle Margos Nerelisen? Öykü. İstanbul.
1994 [1992] Gâvur mahallesi. Öykü. İstanbul.

Maṭraḳçī, Naṣūḥū's-Silāḥī (Ö. 1536)
1976 Hüseyin G. Yurdaydın: Beyān-ı Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn-i Sulṭān Süleymān Ḫān. Ankara.

Meʾālī (1490–1535/6)
1982 Edith Ambros: Candid Penstrokes. the Lyrics of Meʾālī, An Ottoman Poet of the 16th Century. Berlin.

Meḥmed
1965 [1398] Sedit Yüksel: Işk-Nâme. İnceleme – Metin. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 150. Ankara.

Meḥmed ʿÂkif (1873–1936)
T.Y. [1911] Ṣafaḥāt. İstanbul.

Meḥmed Ḫālid (Bayrı) (1896–1958)
1934 İstanbul Argosu ve Halk Tabirleri. İstanbul.

Meḥmed Ḥurşīd
1974 YTEA Cilt I, s. 308–309.

Meḥmed Raʾūf (1875–1931)
1331 Bir ʿAşḳıŋ Tārīḫi. Der Saʿādet.

Mehmet Selâhattin (D. 1923)
1971 Küçük Dünya. Roman. İstanbul.
1977 Sam Yeli. İstanbul.

Meḥmed Şefīḳ
1288 [1115] Şefīḳ-Nāme-i ʿİbret-Meʾāl. [İstanbul].

Meḥmed Tevfīḳ
1300 İstanbulda Bir Sene. Beşinci Ay: Meyḫāne. İstanbul.

Méllkoff, Irène
1954 Le Destān d'Umūr Pacha. (Düstūrnāme-i Enverī). Paris.
1960 Le Geste de Melik Dānişmend. Étude critique du Dānişmendnāme. Tome II: Édition critique avec Glossaire et Index. Paris.

Mélikoff-Sayar, Irène B. Mélikoff, Irène

Memet Fuat (1926-2002)
1998 [1997] Gölgede Kalan Yıllar. Anı. İstanbul.

Ménage, Victor L.
1976 "Edirne'li Rûhi'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça". İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan. Ankara, s. 311–333.

Menges, Karl Heinrich
1968 The Turkic Languages and Peoples. Wiesbaden.
1971 "Zur Etymologie von Türkisch Avurt Etc. 'Mundvoll', Avuč, Avut/Aðut 'Handvoll'". Zentral-Asiatische Studien des Seminars für Sprach- und Kulturwissenschaft Zentralasiens der Universität Bonn. Wiesbaden, s. 139–143.
1984 "Das Problem der 'Gelehrten Volksetymologie'". Die Slawischen Sprachen 6, s. 45–76.
1991 "Der Instrumentalis und einige seiner Funktionen im Türkischen, anderen Altajischen und verwandten Sprachgebieten". Turcica XXI-XXIII, s. 321–342.
1994 "Uigurisch ***vajdury*** 'Bergkristall, Beryll', Ursprung und Seine Verbreitung". Armağan. Festschrift für Andreas Tietze. Herausgegeben von Ingeborg Baldauf und Suraiya Faroqhi unter Mitwirkung von Rudolf Veselý. Praha, s. 161–167.

Meninski, Franciscus À Mesgnien
1680 Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae... Lexicon Turcico-Arabico-Persicum. 4 Cilt. Vienna.
1780 Lexicon Arabico-Persico-Turcicum. 2. Basım. 4 Cilt. Vienna.

Mercümek Aḫmed (XV. yüzyıl İlk Yarısı)
1944 Kabusname. İstanbul.

Meriç, Cemil (1916–1987)
1992 [1992] Jurnal. Cilt 1. İstanbul.

Meriç, Nezihe (1925–2009)
1951a "Alaturka Şarkılar". SHD V, sayı 40–41, s. 9–18.
1951kt "Keklik Türküsü". SHD V, sayı 40–41, s. 51–60.
1951o "Oda Müziği". SHD V, sayı 40–41, s. 71–79.
1951pn "Püf Noktası". SHD V, sayı 38–39, s. 65–78.
1956 Topal Koşma. Hikâyeler. Ankara.
1957 [1952] Bozbulanık. Hikâyeler. 2. Basılışı. Ankara.
1965 Menekşeli Bilinç. Hikâyeler. Ankara.

Mesʿūd B. Aḫmed (14. yüzyıl)
1925 I. H. Mordtmann: Suheil und Nevbehār. Romantisches Gedicht des Mesʿūd b. Aḥmed (8. Jhdt. d. H.). Hannover.
1991 Cem Dilçin: Süheyl ü Nev-Bahār. İnceleme – Metin – Sözlük. Atatürk Kültür Merkezi Yayını 51. Ankara.

Metzler
1993 Metzler Lexikon Sprache (Yay. Glück, Helmut). Stuttgart-Weimar.

Meyer, Gustav
1893 Türkische Studien I. Die Griechischen und Romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe CXXVIII. Wien.

1894 Neugriechische Studien. II. Die Slavischen, Albanischen und Rumänischen Lehnworte im Neugriechischen. Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe CXXXII. Wien.

Meyer-Lübke, W.
1935 Romanisches Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg 1935.

Mihrī̮ Hātūn (Ö. 1512)
1967 E.I. Maştakova: Mihrī̮ Hātūn. Divan. Kritičeskiy tekst i vstupitel'naya Stat'ya. Moskva.

Mikhaïlov, MIkhaïl
1930 Matériaux sur l'Argot et les Locutions Populaires Turc-Ottomans. Leipzig.

Miklosich, Franz
1889 "Die slavischen, magyarischen und rumänischen Elemente im Türkischen Sprachschatze". Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Classe CXVIII. Wien, s. 1-29.

MIntzurI, H. Hagop (1886-1978)
1996 Armıdan Fıratın öte yanı. Öykü. İstanbul

MIsalIIdIs, EvangelInos
1986 Robert Anhegger - Vedat Günyol: Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Cefakâr-u Cefakeş). İstanbul.

Mladenov, Stefan
1941 Etimologiçeski i Pravopisen Reçnik na Bılgarskiya Knijoven Ezik. Sofia.

Mnytesz = A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára
1967-1984 4 Cilt. Budapest.

Moldavsko-russkly Slovar'.
1961 Moskva.

Molino, GIovannI
1641 Dittionario della Lingua Italiana e Turchesca. Roma.

Mollova, Mefkûre (1927- 2007)
1957 "Rodopları Gezerken (Yol Notları)". Kaynak. Sofya, s. 77-81.
1958 "Yaz Seyahati Notları". Çağlıyan. Sofya, s. 73-77.

MoravcsIk, Gyula
1943 Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen. Budapest.

Muhteremoğlu, Âfet (D. 1937)
1959 [1958] "Fildişi Kule". YH 1959, s. 110-112.

Muḳaddlme-i Ḳuṭbeddīn, B. Ḳuṭbeddīn İzniḳī.

Mundy, CyrIl
1957 "Evet, Evet ki and Geyise". Studia Altaica. Festschrift Für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957. Wiesbaden, s. 118-125.

Mungan, Murathan (D. 1955)
1989 [1985] Son İstanbul. İstanbul.
1996 Murathan ’95. İstanbul.
1999 [1999] Üç Aynalı Kırk Oda. İstanbul.

Musahipzade Celal (1870–1959)
L936aa Atlı Ases. Şarkılı Piyes, 3 Perde. İstanbul.
1936ak Aynaroz Kadısı. Komedi, 7 Tablo. İstanbul.
1936ba Balaban Ağa. Komedi, 8 Tablo. İstanbul.
1936dş Demirbaş Şarl. Piyes, 3 Perde. İstanbul.
1936fd Fermanlı Deli Hazretleri. Piyes, 3 Perde. İstanbul.
1936g Gülsüm. Facia, 4 Perde. İstanbul.
1936gg Gül ve Gönül. Piyes 2 Perde, 4 Tablo. İstanbul.
1936ie İstanbul Efendisi. Komedi, 3 Perde, 1 Tablo. İstanbul.
1936k Kaşıkçılar. Komedi, 3 Perde. İstanbul.
1936ka Kafes Arkasında. Komedi, 4 Tablo. İstanbul.
1936kd Bir Kavuk Devrildi. Komedi, 3 Perde, 3 Tablo. İstanbul.
1936kö Köprülüler. Tarihî Piyes, 3 Perde. İstanbul.
1936l Lale Devri. Şarkılı Tarihî 0peret, 3 Perde. İstanbul.
1936mh Macun Hokkası. Şarkılı Komedi, 3 Perde. İstanbul.
1936ms Mum Söndü. Komedi, 5 Tablo. İstanbul.
1936pp Pazartesi… Perşembe. Komedi, 3 Perde. İstanbul.
1936s Selma. (İstanbul’un İmarı). Dram, 3 Perde. İstanbul.
1936y Yedekçi. Komedi, 3 Perde. İstanbul.

Mustafa Niyazi (1912–1977)
1950 ”Çoban”. SHD IV, sayı 26–27, s. 53–57.

Muṣṭafā Sāmī Efendi (Ö. 1855)
1974 [1256] Avrupa Risālesi, YTEA I, s. 73–83.

Mustafa Şerif [Onaran] (1927–2013)
1959 [1958] “Pis Hava”. YH 1959, s. 31–35.

Mühendis Fāiḳ
1974 YTEA Cilt I, s. 84–87.

Münīf Paşa
1974 Çeşitli Makaleler, YTEA Cilt I, s. 177–203. İstanbul.

Müstaḳīm–Zāde
2001 Anetshofer, Helga und Karateke, Hakan T.: Traktat Über Die Derwischmützen (Risāle–i Tāciyye) des Müstaḳīm–zāde Süleymān Saʿdeddīn (St. 1788). Leiden, Boston, Köln.

Nâbî–zâde Nâẓım (1862–1893)
1943 [1889] Kara Bibik. Hikâye. İstanbul.
1960 [1894] Zehrâ. Külliyat. Ankara.

Nadi, Nadir (1908–1991)
1989 [1985] Dostum Mozart. İstanbul.

Nahit Sırrı [Örik] (1895–1960)
1934 Muharrir. Piyes. Ankara.

Naʿīmā, Muṣṭafā (Ö. 1715)
1280 Tārīḫ–i Naʿīmā. 6 Cilt. İstanbul.

Nāmıḳ Kemāl (1840–1888)
1307 [1289] Vaṭan Yāhud Silistre, Dört Faṣl – Tiyatro. Def'a-i Sābi'. İstanbul.
1941 Sadeddin Nüzhet Ergun; Namık Kemal'in Şiirleri. İstanbul.
1944 [1867] İntibah. Sergüzeşt-i Ali Bey. Ankara.
1967–1986 Fevziye Abdullah Tansel; Namık Kemal'in Hususî Mektupları. 4 Cilt. Ankara.
1978 Çeşitli Yazılar, YTEA Cilt II, s. 183–494.

Naum-Dühani, Said
1947 Vielles Gens. Vielles Demeures. Topographie Sociale de Beyoğlu au XIXème Siecle. İstanbul.

Nâzım Hikmet (1902–1963)
1930 Varan 3. İstanbul.
1932 Kafa Tası. Facia, 3 Kısım, 15 Bap. İstanbul.
1935 Unutulan Adam. Piyes, 3 Perde: 6 Tablo. İstanbul.
1936a Alman Faşizmi ve Irkçılığı. İstanbul.
1936s Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı. İstanbul.
1965e Enayi. Oyun 3 Perde. Ankara.
1965i İnek. Oyun 3 Perde. Ankara.
1965s Saat 21–22 Şiirleri. İstanbul.
1966 Sabahat. Oyun. İstanbul.
1967 Şiirler 1916–1951. Sofya.
1969 Nâzım Hikmet'in İlk Şiirleri. İstanbul.

Naẓmī (?–1555)
1928 Köprülü-zāde Meḥmed Fu'ād. Millī Edebiyyāt Cereyānınıŋ İlk Mübeşşirleri ve Dīvān-ı Türkī-yi Basīṭ. XVI'nci Asır Şā'irlerinden Edirneli Naẓmī'nin Eşeri. İstanbul.

Necātī Beg (?–1509)
1963 Ali Nihad Tarlan: Necatî Beg Divanı. İstanbul.

Necatlgll, Behçet (1916–1979)
1956 Eski Toprak. İstanbul.
1968 İki Başına Yürümek. Şiirler. İstanbul.
1970 Üç Turunçlar. Beş Kısa Oyun. İstanbul.
1976 Sevgilerde. Bütün Şiirlerinden Seçmeler. İstanbul.

Németh, Gyula
1916 Türkische Grammatik. Berlin & Leipzig.
1919 "Das Feraḥ-nāme des Ibn Ḥaṭīb. Ein Osmanisches Gedicht aus dem XV. Jahrhundert". LMO XIII, s. 145–184.
1965 Die Türken von Vidin. Sprache. Folklore, Religion. Budapest.

Nesin, Aziz (1915–1995)
1956 Damda Deli Var! Mizah Hikâyeleri. İstanbul.
1957h [1955] Kadın Olan Erkeğin Hatıraları. 2. Baskı. İstanbul.
1957k Kazan Töreni. Mizah Hikâyeleri. İstanbul.
1958g Gıdı Gıdı. Mizah Hikâyeleri. İstanbul.
1958k [2. Baskı] Koltuk. İstanbul.
1958m Memleketin Birinde. Mizah Masalları. İstanbul.
1959b Bir Şey Yap Met! Oyun, 5 Tablo. İstanbul.
1959k Kör Döğüşü. Mizah Hikâyeleri. İstanbul.
1959s [1957] Bir Sürgünün Hâtıraları. İstanbul.

1960a Az Gittik Uz Gittik. Fıkralar. İstanbul.
1960g Gözüne Gözlük. Mizah Hikâyeleri. İstanbul.
1961k Bir Koltuk Nasıl Devrilir? İstanbul.
1961y Yüz Liraya Bir Deli. İstanbul.
1961z Zübük. Kağnı Gölgesindeki İt. İstanbul.
1962 Biz Adam Olmayız. Mizah Hikâyeleri. İstanbul.
[1964] Namus Gazı. Ankara.
1965 Sosyalizm Geliyor Savulun! Mizah Hikâyeleri. İstanbul.
1966 Böyle Gelmiş Böyle Gitmez. Otobiyografi. İstanbul.
1967b Böyle Gelmiş Böyle Gitmez II. Yokuşun Başı. Özyaşam. İstanbul.
1967 Fil Hamdi. İstanbul.
1968 Vatan Sağolsun. Mizah Hikâyeleri. İstanbul.
1970c Hadi Öldürsene Canikom! Oyun (3 Bölüm). İstanbul.
1970i [1955] İt Kuyruğu. Mizah Hikâyeleri. İstanbul.
1970r [1968] Tut Elimden Rovni. Oyun (3 Bölüm). İstanbul.
1972i İnsanlar Uyanıyor. Mizah Hikâyeleri. İstanbul.
1972m [1957] Mahallenin Kısmeti. Mizah Hikâyeleri. 4. Basım. İstanbul.
1975 [1965] İhtilâli Nasıl Yaptık. Mizah Hikâyeleri. 4. Basım. İstanbul.
1976d Duyduk Duymadık Demeyin. Seyahatnâme. İstanbul.
1988 Nah Kalkınırız. Öykü. İstanbul.
1989 'Namus Gazı', 20. Yüzyıl Türk Edebiyatından Seçmeler. İkinci Kitap. Atilla Birkiye (Haz.). [y.y.], s. 43–70.
1992 [1958] Nazik Alet Öykü. İstanbul.
1995 Sizin Memlekette Eşek Yok mu? Aziz Nesin'in Aziz Nesin'den Seçtikleri. İstanbul.

Nev'î (1533–1599)
1977 Mertol Tulum – M. Ali Tanyeri: Nev'î Divanı. Tenkidli Basım. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2160. İstanbul.

Noll, Volker
1996 "Der Arabische Artikel ***al-*** und das Iberoromanische". Romania Arabica. Festschrift für Reinhold Kontzi zum 70. Geburtstag. Herausgegeben von Jens Lütke. Tübingen.

OED = Oxford English Dictionary (Compact Edition 1971)

Oğuz, Cemal
1959 [1958] "Micheline'in Mavi Bir Tayyörü Olacak". YH 1959, s. 89–98.

Oğuzkan, A. Ferhan (1921–1999)
1951 "Kısmetçi". YH 1951, s. 57–66.
1953 [1952] "Sıcak Bir Yazdı". YH 1953, s. 87–99.

Ohannessian, Mihran
1925 Dictionnaire Arménien-Français. Constantinople.

Okay, Orhan
1975 Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi. Ankara.

Oktay Rifat (1914–1988)
1954 Karga İle Tilki. İstanbul.
1961 Bir Takım İnsanlar. Oyun, 2 Perde. İstanbul.

Okuyucu, Cihan
1987 "Mustafa Cinânî ve 'Bedâyi'ü'l-Āsâr'ı". Tarih Enstitüsü Dergisi XIII. İstanbul, s. 351–385.

Olcay, Hamdi

1949 "Kıskanç". SHD III, sayı 18–19, s. 41–50.
1951ah "Arslan Horoz". SHD V, sayı 38–39, s. 39–45.
1951ak "Ayran Kabarması". SHD IV,Sayı 36–37, s. 31–41.
T.Y. [1952?] "Mardinli Abdi". SHD V, sayı 47, s. 5–10.

Onaran, Mustafa Şerif (1927-2013)

1957 [1956] "Kale Kapısı". YH 1957, s. 83–86.

Onger, Fahir (1920-1971)

1944 "Aynı Minval Üzere". Genç Nesil Konuşuyor. Seçme Şiir ve Hikâyeler. İstanbul, s. 48–52.

Oran, Bülent (1924-2004)

1956 Kapatma. Mizah Hikâyeleri. İstanbul.

Orbeli, I.A.

1957 Kurdsko-russkiy slovar'. Moskva.

Orhan Kemal (1914-1970)

1947 "Uyku". Yaşar Nabi: Türk Edebiyatının En Güzel Hikâyeleri. Antoloji. İstanbul, s. 211–225.
1948a "Afaracı Hac'eli". SHD II, sayı 9–10, s. 29–34.
1948e "Eskici ve Oğulları". SHD II, sayı 6, s. 35–37.
1948g "Eski Gardiyan". YTH I, s. 45–58.
1949a "Âmir ve Memura Dair". Türk Mizah Edebiyatı Antolojisi. İstanbul, s. 137–142.
1949b Küçük Adamın Notları: I. Baba Evi. İstanbul.
1949e Ekmek Kavgası. Hikâyeler. İstanbul.
1949p "Piyango Bileti". YH 1949, s. 49–53.
1949r "Recep". SHD II, sayı 13–14, s. 37–45.
1949s "Sarhoşlar". SHD III, sayı 24–25, s. 31–41. [Bu Hikâye 1951s Cildinde de Var.]
1950â Küçük Adamın Notları. 2. Âvare Yıllar. İstanbul.
1950c "Celfin Eti". YH 1950, s. 29–34.
1950d "936". SHD IV, sayı 30–31, s. 49–56.
1950e "Ekmek Peşinde". SHD IV, sayı 30–31, s. 61–67.
1950i "İki Kız". SHD IV, sayı 30–31, s. 57–59.
1950k "Kırmızı Mantolu Kadın". SHD IV, sayı 30–31, s. 25–37.
1950ö "Ölür müsün, Öldürür müsün?" SHD IV, sayı 39–31, s. 39–44.
1950t "Telefon". SHD IV, sayı 30–31, s. 69–90.
1951b "Baba". SHD IV, sayı 36–37, s. 9–29.
1951n "Nurettin Şadan Bey". SHD V, sayı 38–39, s. 13–38.
1951s Sarhoşlar. İstanbul.
1952c Cemile. Roman. İstanbul.
1952ç Çamaşırcının Kızı. İstanbul.
1952m Murtaza. Roman. İstanbul.
1953 [1952] "Macera". YH 1953, s. 28–33.
1954b Bereketli Topraklar Üzerinde. Roman. İstanbul.
1954k [1953] "Kırk Yaş". YH 1954, s. 10–14.
1954y 72inci Koğuş. İstanbul.
1956 Arka Sokak. İstanbul.
1957 Kardeş Payı. Hikâyeler. Ankara.
1959 Gâvurun Kızı. İstanbul.
1963d Dünyada Harp Vardı. Hikâyeler. İstanbul.

1963m Mahalle Kavgası. Büyük Hikâye. İstanbul.
1965f Bir Filiz Vardı. Roman. İstanbul.
1965i İspinozlar. Oyun, 3 Perde. İstanbul.
1966 İşsiz. Hikâyeler. İstanbul.
1966m Müfettişler Müfettişi. İstanbul.
1968g Grev. Hikâyeler. İstanbul.
1968ö Önce Ekmek. Hikâyeler. İstanbul.
2005 [1962] Eskici ve Oğulları. Roman. 16. baskı. İstanbul.

Orhan Veli [Kanık] (1914–1950)
1947 "Kan". SHD I, sayı 3, s. 61–68.
1994 [1951] Bütün Şiirleri. 22. Basım. Ankara.

Orhonlu, Cengiz
1967 Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 1209. İstanbul.

Oruc B. ʿÂdil (Ö. 1503'ten Sonra)
1343/1925 Tevārīḫ–i Āl–i ʿOs̱mān. Frāns Bābīnġer [Franz Babinger] işbu ṭabʿıŋ taṣḥīḥine ve taṭbīḳına baḳmışdır. Hānöfer.

Orucev, E.E.
1976 Azerbaycanca – Rusça Fraseologiya Luġāti. Bakı.

Osman Cemal, B. Kaygılı, Osman Cemal

Otyam, Fikret (1926-2015)
1957 Ha Bu Diyar. Gezi Notları. Ankara.
1960 Gide Gide. Gezi Notları. Ankara.
1962 Gide Gide 4: Uy Babo. Gezi Notları. Ankara.
1963 Gide Gide 5: Topraksızlar. İstanbul.
1965 Bir Karış Toprak İçin. Gide Gide 7. Ankara.

Ozansoy, Halit Fahri (1891–1971)
1958 Bir Dolaptır Dönüyor. İstanbul.

ʿÖmer Bin Mezīd
1982 [840/1437] Mustafa Canpolat: ʿÖmer Bin Mezīd – Mecmūʿatü n–Neẓāʾir. Ankara.

Ömer Seyfeddin (1884–1920)
1943 [1938] Bomba. Yeni Kahramanlar – Eski Kahramanlar. Üçüncü Basılış. İstanbul.
1949 "Düşünme Zamanı". Zahir Güvemli Türk Mizah Edebiyatı Antolojisi. İstanbul, s. 34–45.
1953 Yüksek Ökçeler. Dördüncü Basılış. İstanbul.
1956 Beyaz Lâle. İstanbul.
1957 [1956] Mahcupluk İmtihanı. İstanbul.

Örnek, Sedat Veyis (1928–1980)
1957 [1956] "İnsan Oyunları". YH 1957, s. 102–108.
1959 [1958] "Hi". YH 1959, s. 75–78.
1971 Anadolu Folklorunda Ölüm. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi. Ankara.

ÖTS
1995–1996 Örnekleriyle Türkçe Sözlük. 4 Cilt. Ankara.

Öz, Erdal (D. 1935)
1957 [1956] "Çocuk". YH 1957, s. 87–91.
1960 Odalarda. Roman. İstanbul.
1980 [1973] Yaralısın. Roman. İstanbul.

Öz, Tahsin
1941 "Murad I. İle Emîr Süleyman'a Ait İki Vakfiye". Tarih Vesikaları, Cilt I, sayı 4, s. 241–244.

Özakın, Aysel (D. 1942)
1979 [1978] Alnında Mavi Kuşlar. Roman. İstanbul.
1982 [1980] Genç Kız ve Ölüm. İstanbul.
1989 [1975] Gurbet Yavrum. Roman. 2. Basım. İstanbul.

Özakman, Turgut (1930–2013)
1955 Güneşte On Kişi. Piyes, 3 Perde, 5 Tablo. Ankara.

Özay, Mahmut (1908–1981)
1950 "Mıstâfendi". YH 1950, s. 48–55.
1951 "Şemsiyeler". YH 1951, s. 67–70.
1953 [1952] "Kargalar". YH 1953, s. 83–86.
1956 [1955] "Bu Böyledir İşte Bey". YH 1956, s. 43–49.
1957 [1956] "Deeeh ... Deh!" YH 1957, s. 56–67.

Özel, Sevgi (D. 1948)
1993 Afili Mavallar. Ankara.

Özer, Kemal (1935–2009)
1957 "Boyunduruk". Perşembe Yağmurları. Ankara, s. 66–70.

Özgentürk, Işıl (D. 1948)
1981 Hançer. İstanbul.

Özkan, Hakkı (1926–1999)
1979 Babamın Türküleri. Hikâyeler. İstanbul.

Özlü, Demir (D. 1935)
1958 Bunaltı. Hikâyeler. İstanbul.
1963 Soluma. İstanbul.
1966 Boğuntulu Sokaklar. Hikâyeler. İstanbul

Özlü, Tezer (1943–1986)
1984 Yaşamın Ucuna Yolculuk. İstanbul.

Özmen, Mehmet
1993 "Değirmen, Teker ve Tegzinmek Kelimelerin Kökenleri Üzerine". JTS XVII, s. 147–151.

Özön, Mustafa Nihat (1896–1980)
1941 Kanlı Nigâr. Tertip Eden Mustafa Nihat Özön. İstanbul.
1943 Türkçe Tâbirler Sözlüğü. İstanbul.

Özturanlı, Osman Zeki (1926–1982)
1959 [1958] "Avucu Kaşınıyordu". YH 1959, s. 119–122.

Öztüre, Avni (d. **1925)**
1950 "Dünyanın Sonu". SHD IV, sayı 28–29, s. 45–52.

Özünal, Mucize (d. **1947)**
1991 Kızkovalayan. Öyküler. Ankara.

Özyalçıner, Adnan (d. **1934)**
1957 "Alt Ucu". Perşembe Yağmurları. Ankara, s. 59–65.
1960 Panayır. Yedi Hikâye, İki Sonuç. İstanbul.
1963 Sur. İstanbul.
1991 Cambazlar Savaşı Yitirdi. Öyküler. İstanbul.

Pakalın, Mehmet Zeki
1946t Tarihe Malolmuş Fıkralar, Nükteler. İstanbul.
1946–1954 Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. 3 Cilt. İstanbul.

Pala, İskender (d. **1958–)**
2003 [2000] İki Dirhem Bir Çekirdek. Hikâyeleriyle Deyimlerimiz. İstanbul.

Pamuk, Orhan (d. **1952)**
1991 [1985] Beyaz Kale. Roman. 8. Basım. İstanbul.
1999 [1998] Benim Adım Kırmızı. İstanbul.

Papadopoulos, Anthimos A.
1958–1961 Historikon Lexikon Tēs Pontikēs Dialektou. 2 Cilt. Athēnai.

Papahagi, Tache
1963 Dicţionarul Dialectului Aromîn General şi Etimologic. Dictionnaire Aroumain (Macédo–Roumain) Général et Étymologique. Bucureşti.

Paspati, Alexandre G.
1870 Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman. Constantinople.

Pavet de Courteille, Abel
1972 [1870] Dictionnaire Turk–Oriental. Amsterdam.

Peçevī, İbrāhīm (1574–1649?)
1281, 1283 Tārı̱̄h–i Peçevī. 2 Cilt. İstanbul.

Pere, Nuri
1968 Osmanlılarda Madenî Paralar. Yapı ve Kredi Bankasının Osmanlı Madenî Paraları Koleksiyonu. İstanbul.

Peride Celal (1915–2013)
1977 Üç Yirmidört Saat. y.y.
1978 Jaguar. İstanbul.
1981 Bir Hanımefendinin Ölümü. y.y.
1985 Pay Kavgası. Öyküler. İstanbul.
1991 [1990] Kurtlar. Roman. İstanbul.

Perşembe Yağmurları
1957 Salim Şengil: Seçilmiş Hikâyeler. Ankara.

Peyāmī
1949 Ali Nihad Tarlan: Divan Şiiri. Fasikül 4, s. 83–93. İstanbul.

Peyami Safa [Server Bedi, Cingöz Recai (Müstear)]
1930 "Ölüm Karşısında İnsan". 1929. En Güzel Hikâyeler. İstanbul, s. 7–29.
1931 Fatih Harbiye. Roman. İstanbul.
1937 9–uncu Hariciye Koğuşu. İstanbul.
1944 [Server Bedi]: Cingöz Recai. Harikulâde Maceralar. İstanbul.

Pfeifer, Wolfgang
1989 Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Erarbeitet von Einem Autorenkollektiv des Zentralinstitutes für Sprachwissenschaften. Berlin.

Phtf = Phllologlae Turcicae Fundamenta
1959–1964 2 Cilt. Aquis Mattiacis.

Pīrī Re'īs
1926 Paul Kahle: Piri Re'īs Baḥrīje. Das Türkische Segelhandbuch für das mittelländische Meer vom Jahre 1521. 2 Cilt. Berlin – Leipzig.
1935 Kitabı Bahriye. Türk Tarihi Araştırma Kurumu Yayınlarından No. 2. 2 Cilt. İstanbul.
1988 Kitab-I Bahriye. Pirî Reis I. the Historical Research Foundation İstanbul Research Center. Ankara.

Popp, Serboianu
1930 Les Tsiganes. Histoire – Ethnographie – Linguistique – Grammaire – Dictionnaire. Paris.

Poppe, Nlkolaus
1960 Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Teil I: Vergleichende Lautlehre. Wiesbaden.

Pratl, Angellco
1951 Vocabolario Etimologico Italiano. Torino.

Preobrajenskly, A.G.
1958 [1910–1914] Ėtimologiçeskiy slovar' Russkogo Yazıka. Moskva.

Procházka, Stephan
1993 "Some Remarks on the Semantic Function of the reduplicated Quadriliteral Verb (Structure Fa'fa'a)". Proceedings of the Colloquium on Arabic Lexicography (C.A.L.L.). the *Arabist. Budapest Studies in Arabic* 6–7 (1993), s. 97–104

Puşcariu, Sextll
1975 [1905] Etymologisches Wörterbuch der Rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller Romanischen Sprachen. Zweite, unveränderte Auflage. Heidelberg.

Puşkin, A.
1934 Qapitan Qızı, Çevireni Ä. Çavad, Bakı.

Püsküllüoğlu, Ali (1935–2008)
1974 Yaşar Kemal Sözlüğü. İstanbul.
1996 Türkçenin Argo Sözlüğü. İstanbul.

Qāmūs, B. Fīrūzābādī.

Radloff, Wllhelm
1893–1911 Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. 4 Cilt. St. Peterburg.

Rählmov, Süleyman (1900–1983)
1959 Seçilmiş Āsärläri. C. I. Bakı.

Ramstedt, G. John
1935 Kalmückisches Wörterbuch. Helsinki.
1952 Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. Band II: Formenlehre. Helsinki.

Ran, B. Nâzım Hikmet.

Räsänen, Martti
1933 Türkische Sprachproben aus Mittel–Anatolien I. Sivas Vil. Helsingforsiae.
1935 Türkische Sprachproben aus Mittel–Anatolien. II. Jozgat VII. Helsingforsiae.
1936 Türkische Sprachproben aus Mittel–Anatolien. III. Ankara, Kajseri, Kıršehir, Čankırı, Afion VII. Helsingforsiae.
1942 Türkische Sprachproben aus Mittel–Anatolien, IV. Konja VII. Helsinki.
1957 Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen. Helsinki.
1969 Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen. Helsinki.

Raschmann, Simone–Christiane
1995 Baumwolle im türkischen Zentralasien. Wiesbaden.

Recaizäde Ekrem (1847–1914)
1941 [1330] Mustafa Nihat Özön: Çok Bilen Çok Yanılır. İstanbul.

Redhouse, Sir James W.
1890 A Turkish and English Lexicon. Constantinople.
1968 Redhouse Yeni Türkçe–İngilizce Sözlük. New Redhouse Turkish–English Dictionary. İstanbul.

Reşat Enis (1909–1984)
1933 Gonk Vurdu. Roman. İstanbul.
1935 Gece Konuştu. Roman. İstanbul.
1944 Toprak Kokusu. Roman. İstanbul.
1945 [1939] Afrodit Buhurdanında Bir Kadın. 2. Basılış. İstanbul.
1947 Ekmek Kavgamız. Roman. İstanbul.
1957 Despot. Roman. İstanbul.

Reşat Nuri, B. Güntekin, Reşat Nuri

Reşīd Paşa
1974 YTEA Cilt I, s. 166–167.

Richards, Gertrude Randolph Bramlette
1932 Florentine Merchants in the Age of the Medici. Letters and Documents from the Selfridge Collection of Medici Manuscripts. Cambridge, Mass.

Rifā‘a Bin Bedevī
1974 YTEA Cilt I, s. 103–108.

Ritter, Hellmut
1924, 1941, 1953 Karagös. Türkische Schattenspiele. 3 Cilt. Hannover, İstanbul, Wiesbaden.
1927 "Kleine Beiträge zur osmanischen Grammatik und Stilistik aus der Dolmetscherpraxis". Isl II, s. 479–497.

RMJ = Reçnik Na Makedonskiot Yazik
1961–1966: Todor Dimitrovski. 3 Cilt. Skopye.

Rodop Türk Halk Masalları
1963 Derleyenler: Emil Boev, Hayriye Memova. Sofya.

Rohlfs
1972 Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihre Mundarten. 3 Cilt. Bern.

Rona, Mustafa
1944a Karagöz'ün Ağalığı. İstanbul.
1944b Karagöz'ün Bekçiliği. İstanbul.
1944g Karagöz'ün Gelin Oluşu. İstanbul.
1945ç Karagöz. Çifte Cadılar. İstanbul.
1945y Karagöz'ün Yazıcılığı. İstanbul.
1947 Karagöz'ün Başına Gelenler. "Kütahya Çeşmesi". İstanbul

Rosenthal, Franz
1971 The Herb. Hashish Versus Medieval Muslim Society. Leiden.

Röhrborn, Klaus
1977 Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. 4 Lieferungen. Wiesbaden.
1985 "Zur Bedeutungsentwicklung des türkeitürkischen Suffixes +ç°l". MT 11, s. 105–111.

Römer, Claudla
1981 "Der Einfluß der Übersetzungen aus dem Persischen auf die Entwicklung des Osmanischen". WZKM LXXIII, s. 90–114.

Rublnçlk, Yurly A.
1970 Persidsko-russkiy slovar'. 2 Cilt. Moskva.

Saba, Ziya Osman (1910–1957)
1948 „Bir Kurban Bayramı Hikâyesi." YTH I, s. 94–103.
1950 "O Mahalle". YH 1950, s. 60–78.
1952 Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi. İstanbul.
1955 [1954] "O Banka". YH 1955, s. 10–26.
1956 [1955] "Yaz Gezintileri". YH 1956, s. 6–23.
1957 [1956] "Kış Gezintileri". YH 1957, s. 10–27.

Sabahattin All (1906–1948)
1935 Değirmen. Hikâyeler. İstanbul.
1936 Kağnı. Hikâyeler. İstanbul.
1937k Kuyucaklı Yusuf. Roman. İstanbul.
1937s Ses. Hikâyeler. İstanbul.
1940 İçimizdeki Şeytan. Roman. İstanbul.
1943 Yeni Dünya. Hikâyeler. İstanbul.
1947 Sırça Köşk. Hikâyeler – Masallar. İstanbul.
2001 [1997] Bütün Öyküleri II. İstanbul.
[T.Y.] "Kürk Mantolu Madonna'dan". 20. Yüzyıl Türk Edebiyatından Seçmeler. Birinci Kitap. Atilla Birkiye (Haz.). y.y., s. 35–63.

Sābir, Mirza ʿAli Âkbär (1862–1911)
1948 Hop-Hop-Name. Bakı.
1962 Hop-Hop-Nāme. Bakı.

Saçlıoğlu, Mehmet Zaman (D. 1955)
1995 [1994] Yaz Evi. Öyküler. İstanbul.
1997 Beş Ada. Öyküler. İstanbul.

Sait Faik, B. Abasıyanık, Sait Faik

Sakaoğlu, Saim
1973 Gümüşhane Masalları. Metin Toplama ve Tahlil. Ankara.

Ṣaltuḳ-Nāme
1577 Bor, yazma, Halil Nuri Bey Kütüphanesi 17292.
1974–1984 Fahir İz: the Legend of Ṣarı Ṣaltuḳ. Collected from Oral Tradition by Ebü'l̮Hayr Rūmī. Text in Facsimile with a Critical and Stylistic Analysis and Index. Sources of Oriental Languages and Literatures 4. Turkic Sources IV. Harvard Üniversitesi.
Fahir İz: Ebü L̮-Hayr Rūmī, Ṣaltuḳ-Nāme. Turkic Sources IV. Part 8: Mikrofiche, Milli Kütüphane Ankara B 64.

Sāmī-Paşa-Zāde Sezā'ī, b. Sezā'ī, Sāmī Pāşāzāde

Ṣānī
1949 Ali Nihad Tarlan: Şiir Mecmualarında XVI ve VVII. Asır Divan Şiiri. Fasikül 4: Revanî – Hayretî – Haverî – Ahî – Peyamî – Sani. İstanbul, s. 95–110.

Sarıyüce, Hasan Lâtif (1929–)
1959 [1958] "Bir Gün Daha Bitti". YH 1959, s. 41–42.

Ṣafvet Paşa
1974 YTEA Cilt I, s. 145–149.

Savaşçı, Özgür
1986 "Über Die Wortstellung in nicht-lexikalisierten Redewendungen im Türkischen". ZDMG XXXIII, Suppl. VII.

Sayılgan, Aclân (1924–2001)
1950 "Hüso'nun Tükrüğü". SHD IV, sayı 28–29, s. 53–57.

Sayın, Hidayet (D. 1929)
1965 Pembe Kadın. Oyun, 2 Bölüm. İstanbul.

Schakir, Saadet [Çagatay]
1935 Denominale Verbbildungen in den Türksprachen. Roma.

Scharlipp, Wolfgang-Ekkehard
1978 Untersuchungen zur Morphologie und Substitution Türkeitürkischer Neologismen. Hamburg.

Schönig, Claus
2000 Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen. Wiesbaden.

Schregle, Götz
1981 Arabisch-Deutsches Wörterbuch. 2 Cilt. Wiesbaden.

Scognamillo, Giovanni
1990 Bir Levantenin Beyoğlu Anıları. İstanbul.

Seçilmiş Hikâyeler Dergisi (SHD)
1947–1951 Çıkaran: Salim Şengil. 5 Cilt. Ankara.

Segijewski, Maxim W.
1979 Geschichte der französischen Sprache. München.

Sehī Beg (?–1548)
1978 Günay Kut: Heşt Bihişt, the Teẕkire by Sehī Beg. Sources of Oriental Languages and Literatures 5. Turkic Sources V. Duxbury, Massachusetts.

Selâmi İzzet [Sedes] (1896–1964)
1934 Bir Kadın Geçti. Küçük Roman. İstanbul.

Selānlkī Muṣṭafā Efendi
1281 Tārīh–i Selānikī Muṣṭafā Efendi. İstanbul.
1989 [1599] Mehmet İpşirli: Tarih–i Selânikî. 2 Cilt. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3371. İstanbul.

Selcan, Zuelfue
1998 Grammatik der Zaza-Sprache: Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt). Berlin.

Selimoğlu, Zeyyat (1923–2000)
1950 "Dimo". YH 1950, s. 79–84.
1951 "Bir İki Tanıdık". YH 1951, s. 64–66.
1970 [1969] Direğin Tepesinde Bir Adam. Hikâyeler. 2. Basılış. İstanbul.
1971 Kıç Üstünde Toplantı. Hikâyeler. İstanbul.

Sertoğlu, Midhat
1958 Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi. İstanbul.

Server Bedi, B. Peyami Safa (1899–1961)

Sevortyan, Ėrvand V.
1974–1980 Ėtimologiçeskiy slovary tyurkskix jazykov. 3 Cilt. Moskva.

Seyda, Mehmet (1919–1986)
1958n Ne Ekersen. Roman. Ankara.
1958y Yaş Ağaç. Roman. İstanbul.
1962b Beyaz Duvar. İzmir.
1962z Zonguldak Hikâyeleri. İstanbul.
1963 Başgöz Etme Zamanı. Hikâyeler. İstanbul
1966 Cinsel Oyun. Roman. İstanbul.
1969 Anahtarcı Salih. Hikâyeler. İstanbul.
1970 Yanar Taş. Roman. Cilt I+II. İstanbul.
1974 Kör Şeytan. Hikâyeler. İstanbul.

Seyfettin Turhan
1951 Yol Parası. Hikâyeler. Ankara.

Seyldoğlu, Bilge
1975 Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar. Metinler ve Açıklamalar. Ankara.

Seyrānī (1807–1866)
1974 Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi. Cilt I. İstanbul, s. 378–388.

Seyyid Murād
1981 Aldo Gallotta: Il "Ġazavāt–ı̮ Hayreddīn Paša" di Seyyid Murād. Studi Magrebini XIII. Napoli.

Seyyid Yahya
1300 Kitab-ı Ebû ʻAlî İbn Sīnä. Der Saʻädet.

Sezā'ī, Sāmī Pāşāzāde(1860-1936)
1305 Sergüẕeşt. Der Saʻädet.
1316 Rümūzü l-Edeb. Der Saʻädet.

Shaw, Robert B.
1880 A Skech of the Túrkí Language spoken in Eastern Túrkistán (Káshghar and Yárkand) together with a Collection of Extracts. Vol. II: Journal of the Asiatic Society of Bengal. C. 46, Calcutta, s. 242-368. Vocabulary, C. 47.

Shaw, Stanford J.
1962 the Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798. Princeton, N.J.

Sılay, Celâl (1914-1974)
1945 Acaba. İstanbul.

Siggel, Anton
1950 Arabisch-Deutsches Wörterbuch der Stoffe aus den drei Naturreichen, die in arabischen alchemistischen Handschriften Vorkommen. Berlin.

Siliḥdār, Fındıḳlılı Meḥmed Aġa (1658-1724)
1928 Siliḥdär Tärı̱̄hi. Türk Tärı̱̄h Encümeni Külliyyätı. 2 Cilt. İstanbul.

Simavi, Sedat (1896-1953)
1941 Ceza. Piyes: 3 Perde. İstanbul.

Skok, Petar
1971-1974 Etimologijski Rjeçnik Hrvatskoga ili Srpskoga Jezika. 4 Cilt. Zagreb.

Soran, Sabri (1918-1975)
1950 "Orman Bekçisi". SHD IV, sayı 26-27, s. 59-66.

Soysal, Sevgi (1936-1976)
1978 [1976] Barış Adlı Çocuk. Ankara.
1979ye [1973] Yenişehir'de Bir Öğle Vakti. Ankara.
1979yı [1976] Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu. Ankara.

Steingass, F.
1930 [1892] A Comprehensive Persian-English Dictionary. Including the Arabic Words and Phrases to be met with in Persian Literature. Second Impression. London.

Steinherr, Franz
1932 "Zur Stambuler Volks- und Gaunersprache". Isl V, s. 178-197.

Steuerwald, Karl
1972 Türkisch Deutsches Wörterbuch. Türkçe Almanca Sözlük. Wiesbaden.

Su, Mükerrem Kâmil (1906-1997)
1951 "Huzur". SHD IV, sayı 36-37, s. 43-56.

Suat Derviş H. (1905-1972)
1930 "Hikâyesi ... " 1929. En Güzel Hikâyeler. İstanbul, s. 105-140.

Sulṭān Veled (1226–1312)
1341 Veled Çelebī – Kilisli Mu'allim Rıf'at: Dīvān–ı Türkī–yi Sulṭān Veled (Ḳuddisa Sirrahū). İstanbul.
1958 Mecdut Mansuroğlu: Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul.

Süleyman Tevfik (1860–1939)
1930 Lâtaif Cüzdanı. İstanbul.

Sümer, Güner (1936–1977)
1962 Yarın Cumartesi. Oyun, 3 Perde, 8 Tablo. Ankara.

Symeonidis, Charalambos
1973 "Griechische Lehnwörter im Türkischen". BS XIV, No.1, s. 167–200.
1997 "Zu den italienischen Lehnwörtern des Griechischen". Graeco-Romanica, s. 115–133.

Şafak, Elif (1971–)
2001 Mahrem. 3. Basım. İstanbul.

Şahābeddīn Süleymān (1885–1921)
1912 Furtuna. Piyes, 2 Perde. İstanbul.

Şahap Sıtkı (İlter) (1915–1991)
1949s "Sisler İçinde" SHD II, sayı 13–14, s. 23–28.
1949 "Hisse Senetleri". SHD III, sayı 18–19, s. 13–18.
1951 "Şerefli Mazi". SHD IV, sayı 34–35, s. 25–38.
1958 Gün Görmiyen Sokak. Roman. İstanbul.
1960 Gülen Ayva, Ağlıyan Nar. Ankara.

Şahin, Osman
1994 [1990] Ay Bazen Mavidir. Öyküler. İstanbul.

Şalneanu, Lazăr
1900 Influenţa Orientală Asupra Limbei şi Culturei Romāne. 3 Cilt. Bucuresci.

Şair Eşref, b. **Eşref, Şair (1847–1912)**

Şakirof, Rizvan Ö.
1957 „Palaz Hasan (Oçerk)". Kaynak. Sofya, s. 89–93.

Şapolyo, Enver Behnan (1900–1972)
1938 [1937] Halk Ninnileri. İstanbul.
1946 Seçme Türk Masalları. Ankara.

Şemseddīn Sāmī
1317–1318 Ḳāmūs–ı Türkī. 2 Cilt. Der Sa'ādet.

Şem'dânî–zâde (ö. **1779)**
1978 M. Münir Aktepe: Şem'dânî–zâde. Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i' t–Tevârih. İstanbul.

Şengil, Salim (1913–2005)
1943 Kafasını Törpüleyen Adam. Ankara.
1947 "Bir İlk Yaz Güniydi". SHD I, sayı 1, s. 47–61.
1948h "Hikâyenin Sonu." SHD II, sayı 9–10, s. 49–54.
1948k "Küçük Şehir". SHD II, sayı 7, s. 61–69.

1948p "Pencere". SHD I, sayı 5, s. 63–70.
1949t "Toprağa Dönüş". SHD II, sayı 15–16, s. 7–16.
1951 "Postacı Bayram". SHD IV, sayı 34–35, s. 41–52.
1990 [1980] Es Be Süleyman Es. Dizi Öyküler. 3. Baskı. İstanbul.

Şevket, Ertuğrul
1949 "Ankara ve Köpekler". Türk Mizah Edebiyatı Antolojisi. İstanbul, s. 128–130.

Şeyhī (1371?–1431?)
1291 Dīvān–i Şeyhī. İstanbul.
1937 Hasan Āli Yücel: Bir Türk Hekimi ve Tıbba Dair Manzum Bir Eseri. İstanbul.
1942 Şeyhi Divanı. Tarama Sözlüğü ve Nusha Farkları. İstanbul.

Şeyhoğlı Muṣṭafā (1340?–1413)
1979 [1540] Hüseyin Ayan: Şeyhoğlu Mustafa. Hurşîd–Nâme (Hurşîd ü Ferahşâd). İnceleme – Metin – Sözlük – Konu Dizini. Atatürk Üniversitesi Yayınları 93. Erzurum.

Şeyhoğlu, Şadru'd–Dīn
1973 Zeynep Korkmaz: Marzubān–Nāme Tercümesi. İnceleme – Metin – Sözlük – Tıpkıbasım. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Yayınları 219. Ankara.

Şeyyād Ḥamza (? – ?)
1945 Dehri Dilçin: Yusuf ve Zeliha. Türk Dil Kurumu. İstanbul.

Şimşek, Selâhattin (1928–1960)
1960 Hakkâri Dedikleri. İstanbul.

Şināsī (1826–1871)
1940 Mustafa Nihat Özön: Şair Evlenmesi. Komedi, 1 Perde. İstanbul.
1974 Şiirleri. YTEA Cilt I, s. 490–508.

Şipal, Kâmuran (1926–)
1956 [1955] "Bahşiş". YH 1956, s. 93–96.
1962 Beyhan. Hikâyeler. İstanbul.
1964 Elbiseciler Çarşısı. Hikâyeler. İstanbul.
1971 Buhurumeryem. Hikâyeler. İstanbul.

Şirvan, Yusif (1910–1979)
1958 Şäfäġ. Bakı.

Škaljić, Abdulah
1965 Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku. Sarajevo.

Taeschner, Franz
1929 "Beiträge zur Geschichte der Achīs in Anatolien (14.–15. Jh.) Auf grund neuer Quellen". Isl, s. 1–47.
1951 Ğihānnümā. Die Altosmanische Chronik des Mevlānā Meḥemmed Neschrī. C. I. Leipzig.

Ta'līḳī–Zāde
1983 [1596] Christine Woodhead: Ta'līḳī–Zāde's Şehnāme–i Hümāyūn. A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593–94. Berlin.

Talu, Ercümend Ekrem (1886–1956)
1341 Sevgiliye Masallar. İstanbul.
1928 Gemi Arslanı. İstanbul.
1935 Kodaman. Roman. İstanbul.
1937 Papeloğlu. Yerli Roman. İstanbul.
1939 [1922] Sabir Efendinin Gelini. Roman. 3. Baskı. İstanbul.

Tanaydı, Sedat
1948 "Lâpinalar". SHD II, sayı 7, s. 70–79.

Taner, Haldun (1915–1986)
1949 "Harikliya". YH 1949, s. 100–104.
1951e "Eller". YH 1951, s. 35–43.
1951t Tuş. İstanbul.
1952 [1951] "Kantar Kâtibi Ali Rıza Efendi." YH 1952, s. 36–45.
1953 [1952] "Eczanenin Akşam Müşterileri". YH 1953, s. 39–47.
1954 On İkiye Bir Var. İstanbul.
1960 Devekuşuna Mektuplar. Ankara.
1969 Sancho'nun Sabah Yürüyüşü. Ankara.
1971h Hikâyeler 2. Ankara.
1971s Sersem Kocanın Kurnaz Karısı. Keşanlı Ali Destanı. Ankara.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1901–1962)
1955 Yaz Yağmuru. İstanbul.
1961 Saatleri Ayarlama Enstitüsü. İstanbul.
1992 "İstanbul". 20. Yüzyıl Türk Edebiyatından Seçmeler. Birinci Kitap. Atilla Birkiye (Haz.). [y.y.], s. 9–22.

Tarancı, Cahlt Sıtkı (1910–1956)
1957 Sonrası. İstanbul.

Ṭarḫan, ʿAbdül-Ḥaḳḳ Ḥāmld, b. ʿAbdül-Ḥaḳḳ Ḥāmid (1851/2–1937)

Tarık Dursun K. (1931–2015)
1952 [1951] "Makina". YH 1952, s. 99–105.
1954 [1953] "Kamyon Deviren...". YH 1954, s. 110–117.
1955 Hasangiller. İki Hikâye. Ankara.
1957r Rıza Bey Aile Evi. İstanbul.
1957v Vezir Düşü. İstanbul.
1959 İnsan Kurdu. Roman. İstanbul.
1960 Güzel Avrat Otu. Hikâyeler. İstanbul.
1966 Yabanın Adamları. Hikâyeler. İstanbul.
1967 Sabah Olmasın. Roman. İstanbul.
1993 Aşk Allahaısmarladık. Öyküler. Ankara.

Tārīḫ-i Ḳırḳ Vezīr
1303 İstanbul.

Tārīḫ-i Naʿīmā
1280 İstanbul.

Tarlan, Ali Nihad (1898–1978)
1948–1949 Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri. 4 Fasikül. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul.

Tarus, İlhan (1907–1967)
1947k "Bir Kasabanın Ruhu". Yaşar Nabi: Türk Edebiyatının En Güzel Hikâyeleri. Antoloji. İstanbul, s. 185–196.

1947t Tarus'un Hikâyeleri. İstanbul.
1948 "Ateş ve İnsan". SHD I, sayı 5, s. 5–18.
1949 "Müsteşar Bey". YH 1949, s. 105–112.
1950â "Ādil Bey". SHD IV, sayı 26–27, s. 67–75.
1950a Apartman. İstanbul.
1950k "Kaçak". YH 1950, s. 90–93.
1951 "Merhamet". SHD V, sayı 38–39, s. 55–61.
1955 Yeşilkaya Savcısı. Roman. İstanbul.
1956 [1955] "Gece Oturumu". YH 1956, s. 24–29.
1957 Var Olmak. Roman. İstanbul.
1961 Duru Göl. Roman. Ankara.

Taşer, Suat (1919–1982)
1956 Bir Dünya ki. Ankara.

Tatarsko-russkiy Slovar'
1966 Moskva.

Tavtati Kütüpati
1959 Genç Oyuncular: Tavtati Kütüpati. Önoyun ve İki Bölüm. İstanbul.

Tecer, Ahmet Kutsi (1901–1967)
1947 Köşebaşı. Oyun. 3 Perde, 2 Tablo. Ankara.

Tekin, Latife (D. 1957)
1984 [1983] Sevgili Arsız Ölüm. Roman. İstanbul.
1990 [1986] Gece Dersleri. İstanbul.
[T.Y.] "Berci Kristin Çöp Masalları'ndan." 20. Yüzyıl Türk Edebiyatından Seçmeler. Beşinci Kitap. Atilla Birkiye (Haz.). [y.y.], s. 127–148.

Tekin, Talât
1971 "(Daha ?) Oder Gemination?" TD VIII, sayı 85, s. 25–27.
1969 "Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic". AOH XXII (1), s. 51–80.
1975 "Further Evidence for 'Zetacism' and 'Sigmatism'". Researches in Altaic Languages. (BOH 20).
1979 "Once more Zetacism and Sigmatism." CAJ 23, s. 118–137.
1982 "Some Corrections in Kitāb-I Dede Qorqut". Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata. Napoli, s. 563–576.
1986 "Zetacism and Sigmatism: Main Pillars of the Altaic Theory". CAJ XXX, s. 141–160.
1994 "Notes On *Old Turkic Word Formation*". CAJ XXXVIII/2, s. 244–281.
1997 "Notes On Some Chinese Loanwords in Old Turkic". TDİA VII, s. 165–173.

Tekin, Talât – Tietze, Andreas
1990 "Tarama Sözlüğü Üzerine Bazı Açıklamalar". Erdem Cilt 5/13. Ankara, s. 285–293.
1994 "Tarama Sözlüğü Üzerine Bazı Açıklamalar". TDİA IV, s. 159–169.

Teoman, Ali B. Ay, Nurten

Termen, Ziya (1917-1979)
1950 "Sıkıntı". SHD V, sayı 38–39, s. 5–12.

Tevfik Fikret (1867-1915)
1959 Şermin. Çocuk Şiirleri. Sofya.
1965 Şermin. Çocuk Şiirleri. İstanbul.

Tezcan, Semih
1993 "Yaygın Bir Gölge Sözcük: Çişek/Çişik". Türk Dilleri Araştırmaları III. Ankara, s. 257-266.
1995s "Süheyl ü Nev-Bahâr Üzerine Notlara Birkaç Ekleme". TDİA V, s. 239-245.
1997 "Additional Iranian Loan-Words in Early Turkic Languages." TDİA VII, s. 157-164.
2001 Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar. 1. Basım. İstanbul.

Tezel, Naki (1915-1980)
1937 İstanbul Masalları. Türk Halk Bilgisine Ait Maddeler ve Tetkikler. Cilt 10. İstanbul.

THASDD = Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi.
1939-1952 6 Cilt. Ankara.

Thackston, W.(Heeler) M.(Cıntosh) Jr.
1978 An Introduction to Persian. Tehran.

Theodorides, Dimitri
1966 "Einiges über die osmanische Gaunersprache." Beiträge zur Südosteuropa-Forschung. München, s. 125-134.
1975 "Aus dem griechischen Lehngut im Osmanischen (I)". Turcica VII, s. 32-49.
1977 "Türkeitürkisch Kayarto". Münchener Studien zur Sprachwissenschaft. Heft 36. München, s. 145-150.
1987 "'Frühstück' im Türkeitürkischen und Aserbaidschanischen". Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul, Meddelanden 12. Stockholm, s. 82-86.

Thompson, W.A.
1892 Hand-Book of Nautical Terms and Technical and Commercial Phrases in English, Italian, French, and Turkish. Constantinople.

Thury, J.
1885 A Kasztamonii Török Nyelvjárás. Értekezések A Nyelv- És Széptudományok Körébő Al, XII/7. Budapest.

Tımış, Ahmet (1926-)
1958d "Dönüş (Hikâye)". Çağlayan. Sofya, s. 47-51.
1958f "Fıkralar". Çağlayan. Sofya, s. 52-54.

Tietze, Andreas
1942 "Die Geschichte vom Kerkermeister-Kapitän. Ein türkischer Seeräuberroman aus dem 17. Jahrhundert". AO XIX, s. 152-210.
1948 "'Aziz Efendis Muhayyelat". Oriens I, s. 248-329.
1950-1955 "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili". 80'inci Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan. Symbolae in honorem Z. V. İstanbul, s. 451-467.
1951 "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili. Āgehî Kasidesi ve Tahmisleri". TM IX, s. 113-188.
1952 "Die Formalen Veränderungen an Neueren europäischen Lehnwörtern im Türkischen". Oriens V, s. 230-268.

1953 "Die Wiederholung mit verändertem Wortbeginn im Türkischen". UAJb XXV, s. 92–108.
1955 "Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch". Oriens VIII, s. 204–257.
1957 "Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache". Oriens X, s. 1–47.
1958 "Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch". Mélanges Jean Deny. Ankara, s. 255–333.
1962 "Einige weitere griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch". Németh Armağanı. Ankara, s. 373–388.
1964 "Persische Ableitungssuffixe im Azerosmanischen". WZKM LIX–LX, s. 154–200.
1965 "Ein türkisches Intensivsuffix". Uajb XXXVI, s. 416–422.
1966 "Das Hendiadyoin mit Reduplikation und -r-". Reşit Rahmeti Arat İçin. Ankara, s. 423–428.
1969 [1967] "Persian Loanwords in anatolian Turkish". Oriens XX, s. 125–168.
1973–1974 "Ein slavisches Lehnwort in den früh-osmanischen Chroniken". WZKM LXV–LXVI, s. 219–222.
1976 "Thoughts Around the Table". RO XXXVIII, s. 277–281.
1980 Sieben Jahre in Aleppo (1656–1663). Ein Abschnitt aus den "Reiß-Beschreibungen" des Wolfgang Aigen. Beihefte zur WZKM. Wien.
1982g "Griechische Soziale Typenbegriffe (von Homer bis Aristoteles) in ihrem Nachleben im Türkischen". Das Fortleben altgriechischer sozialer Typenbegriffe in den Sprachen der Welt, Kısım II. Berlin, s. 584–599.
1982z "Die Zusammensetzung des gewerblichen Wortschatzes in der Provinz Kars". ZBalk XVIII/2, s. 159–215.
1986 "The Influence of English on the Turkish Language". English in Contact with other Languages. Studies in honour of Broder Carstensen on the occasion of his 60th Birthday. Hazırlayan: Wolfgang Viereck- Wolf-Dietrich Bald. Budapest.
1989 "Observations on the Convergence of Passive and Medioreflexive Verb Forms: the Case of Modern Turkish." Studia Linguistica et Orientalia Memoriae Haim Blanc Dedicata. Wiesbaden, s. 283–288.
1992 "Türkeitürkisch: posat, pusat." Festgabe An Josef Matuz: Osmanistik-Turkologie-Diplomatik. Hrsg. von Christa Fragner und Klaus Schwarz, mit einem Vorwort von Bert G. Fragner. Berlin, s. 303–309.
1993p "Μανουλα Μου! Ein Psycholinguistischer Turzismus?" To Ellinikon, Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr., Cilt II. New York, s. 425–433.
1993ta "Tarama Sözlüğü". TDİA III, s. 267–270.
1993tü "Türkeitürkisch Possessivsuffix + Pluralsuffix." 2. Deutsche Turkologen-Konferenz, s. 202–211.
1995–1996 "Der Türkeitürkische Wortschatz". ArchOtt XIV, s. 5–37.
1997 "Eine Griechisch-Türkische Etymologie und ihr Kulturhistorischer Hintergrund". ZBalk XXXIII/1, s. 98–100.
1999 Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im anatolischen Türkisch. Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü. (Derleyen: Mehmet Ölmez). İstanbul.

Timuroğlu, Vecihi (1927–2014)
1994 Atatürk Şiirleri. Ankara.

Tlnghir, Anton B. – Sinapian, Kirkor
1891–1892 Fransızcadan Türkceye Istılāhāt Luġati. Dictionnaire Français–Turc des Termes Techniques des Sciences, des Lettres et des Arts. 2 Cilt. Constantinople.

Tirall, Naim (1925–2009)
1947 Park. Hikâyeler. İstanbul.
1948 Yirmibeş Kuruşa Amerika. Hikâyeler. y.y.
1952 [1951] "Motor". YH 1952, s. 71–77.
1953 Aşka Kitakse. Hikâyeler. İstanbul.

Tisdall Wllllam St. Clair.
1959 [1902] Modern Persian Conversation Grammar – With new reading Lessons and Persian Letters. Selected by Zia Missaghi. New York.

Tokgöz, Ahmed İhsan (1868–1942)
1993 [1930–31] Matbuat Hatıralarım. Yayına Hazırlayan Alpay Kabacalı. İstanbul.

Tokmakçıoğlu, Erdoğan (d. **1934)**
1957 [1956] "Sıfırdan Önce". YH 1957, s. 98–101.

Topaloğlu, Ahmet
1976–1978 Muhammed bin Hamza: XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış 'Satır Arası' Kur'an Tercümesi. 2 Cilt. İstanbul.

Topuz, Hıfzı (d. **1923)**
1998 [1998] Meyyâle. İstanbul.

Tör, Vedat Nedim (1897–1985)
1977 Sahte Kahramanlar. İstanbul.

Trlmlngham, J. Spencer
1973 [1971] the Sufi Orders in Islam. London–Oxford–New York.

TS = Tarama Sözlüğü
1963–1977 XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü, 8 Cilt. Türk Dil Kurumu. Ankara.

Tsabolov, Ruslan Lazarevlç,
2001 *Ėtimologiçeskiy slovar΄ kurdskogo yazyka 1 A - M.* Moskva.

Tschenkéll, Klta
1965-74: Georgisch-deutsches Wörterbuch, 1-3, Zürich.

TTV
1941, 1942 Türk Tarih Vesikaları. Ankara.

Tüġī, Ḥüseyn
1967 Fahir İz: XVII. Yüzyılda Halk Diliyle Yazılmış Bir Tarih Kitabı. Hüseyin Tûğî: Vak'a-ı Sultān Osmān‿Han. TDAY, s. 119–154.

Tuğrul, Mehmet
1946 Malatya'dan Derlenmiş Masallar. Ankara.
1969 Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı (Menkabe, Hikâye, Masal, Fıkra). İstanbul.

Tuna, Osman Nedim
1972 "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler". TM XVII, s. 209–250.

Tuncer, Cengiz (1931–1981)
1960 Hacizli Toprak. Roman. İstanbul.

Turan, Şerafettin
1967 [1801] "Osmanlı İmparatorluğu İle İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri". Belgeler Cilt IV. Ankara, s. 79–167.

Turková, Helena
1950 "Das Wort Duduşka im Sejahatnáme des Evlijá Čelebí". Aror XVIII, sayı 4, s. 317–320.

Tursun Bey
1977 [1490–1495 Arası] Târîh-i Ebü'l-Feth. Hazırlayan Mertol Tulum. İstanbul.

Türkali, Vedat (1919–2016)
1977 [1975] Bir Gün Tek Başına. Roman. İstanbul.

Türk Halk Masalları.
1961 Sofya.

Türk Masalları
1991 [1328–1329/1912] Türk Masalları. K. D. Yeni Yazıya Aktaran İbrahim Aslanoğlu. İstanbul.

Türkmen, M. Kemal
1959 [1958] "Kapı". YH 1959, s. 113–118.

Tüs = Türkçe Sözlük
1983 Türk Dil Kurumu. Genişletilmiş 7. Baskı. 2 Cilt. Ankara.
1988 Türk Dil Kurumu. Yeni Baskı. 2 Cilt. Ankara.

Tzitzilis, Christos
1987b "Balkanische Etymologien (1–60)". LBalk XXX, sayı 2. Sofia, s. 99–111.
1987g "Griechische Lehnwörter im Türkischen (Mit besonderer Berücksichtigung der anatolischen Dialekte)". Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung 33. Wien.
1989 "Zu den griechisch-türkischen Sprachbeziehungen." Academie Bulgare des Sciences. Lbalk XXXII, s. 3–4.
1990 "Zur Problematik des Lehnguts im pontischen Türkisch (Zusammenfassung)". Studies in Greek Linguistics. Proceedings of the 10th Annual Meeting of the Department of Linguistics, Faculty of Philosophy, Aristotle University of Thessaloniki, s. Supplement. Thessaloniki, s. 179–213.
1994 "Das Griechische als unmittelbare Quelle und als Vermittler von Wortgut im Türkischen". Armağan. Festschrift für Andreas Tietze. Herausgegeben von Ingeborg Baldauf und Suraiya Faroqhi unter Mitwirkung von Rudolf Veselý. Praha, s. 199–209.
1995 Δεύτερυ Συμβολυ Στυν Ποντιακύ Ετυμολογία. Ελλυνικύ Διαλεκτολογία 4, s. 73–97.
1997 "Zur Problematik der griechischen Lehnwörter im Rumänischen". GR, s. 83–102.

Uçarı, Ercüment (1928–1996)
1948 "Sahil Çocukları ve Ahmet Ağabey". SHD I, sayı 5, s. 73–78.
1958 Cümbüşçübaşı. Şiirler. Ankara.

Uçuk, Cahit (1911–2004)
1947 "Postacı". SHD I, sayı 1, s. 75–79.

Ullmann, Manfred
1970 Wörterbuch der klassischen arabischen Sprache. Wiesbaden.
1997 "Zur Geschichte des Wortes ***Barīd*** 'Post'". Bayrische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch–historische Klasse. Sitzungsberichte. Jahrgang 1997, Heft 1. München.

Ulunay, Refi Cevad (1890–1968)
1941 Köle. Millî Roman. İstanbul.
1994 [1958] Sayılı Fırtınalar. İstanbul.

Umran Nazif [Yiğiter] (1915–1964)
1948g "Gaz Fişi". YTH I, s. 85–93.
1948y Yaşamak İçin. Hikâyeler. İstanbul.
1953 [1952] "Süslen Berberi". YH 1953, s. 18–27.
1954 [1953] "Veysel Efendinin Kuşları". YH 1954, s. 15–23.
1955 [1954] "Gizli Ödenek". YH 1955, s. 27–31.
1962 Aşk Üçgeni. Istanbul.
1964 Tepedeki Ev. Hikâyeler. İstanbul.

Urgan, Mîna (1915–2000)
1998 Bir Dinozorun Anıları. İstanbul.
2000 [1999] Bir Dinozorun Gezileri. İstanbul.

Uşaḳlıgll,̮ Hālid Żİyā (1866–1945)
1307 Bir Ölünüŋ Defterinden. İzmir.
1317 Ṣolġun Demet. Der Saʿādet.

UTİL
1981 Alikulov, T. A. ve Diğerler: Üzbek Tilining İzohli Luġati. 2 Cilt. Moskva.

Uyar, Tomris (1941–2003)
1980 [1979] Yürekte Bukağı. Öyküler. İstanbul.
1982d [1971] Diz Boyu Papatyalar. Öykü. İstanbul.
1982ö Ödeşmeler. İstanbul.
1983 Gecegezen Kızlar. Öyküler. Ada Yayınları.
1985 Günlerin Tortusu. (Bir Uyumsuzun Notları.) Ada Yayınları.
1986 Yaza Yolculuk. Öyküler. İstanbul.
Uyar, Tomris (*1941)
1992 Otuzların Kadını. Öyküler. İstanbul.

Uyurkulak, Murat (D.1941)
2009 [2002] Tol. Bir Intikam Romanı.

Uz, Kâzım (1873–1943)
1964 [1310/1894] Musiki Istılâhatı. Düzeltilip Genişletilmiş Yeni Basımı. Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı
1943–1944 Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları. Türk Tarih Kurumu. 2 Cilt. Ankara.

1945 Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı. Türk Tarih Kurumu. Ankara.
1948 Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı. Türk Tarih Kurumu. Ankara.
1974 "Çapanoğulları". Belleten XXXVIII, sayı 150, s. 215–162.
1975 "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri". Belleten XXXV, s. 659–696.

Uzuner, Buket (D. 1955)
1994 Şairler Şehri. 2. Basım. İstanbul.
1997 Kumral Ada – Mavi Tuna. İstanbul.
[T.Y.] "İkizlerden Biri". 20. Yüzyıl Türk Edebiyatından Seçmeler. Beşinci Kitap. Atilla Birkiye (Haz.). [y.y.], s. 99–120.

Ülken, Hilmi Ziya (1901–1974)
1941 İnsan Meddücezri III. Posta Yolu. İstanbul.

Ümit, Ahmet (D. 1960)
T.Y. [1990?] Çıplak Ayaklıydı Gece. Öyküler. İstanbul.
1993 Bir Ses Böler Geceyi. İstanbul.
1994 Masal Masal İçinde. İstanbul.
1996 Sis ve Gece. İstanbul.

Üngör, Etem Ruhi
1981 Türk Musikisi Güfteler Antolojisi. 2 C. İstanbul.

Ünlü, Rüksan Türkân
1959 [1958] "Tesadüf". YH 1959, s. 123–125.

Ünlü, Şemsettin (D. 1928)
1986 Yukarışehir. Roman. İstanbul.

Ünver, A. Süheyl
1948 Tarihte 50 Türk Yemeği. İstanbul.

Üstün, Nevzat (1924–1979)
1968 Akrep Üretim Çiftliği. İstanbul.
1970 Çıplak. İstanbul.

Vāḥidī
1993 [929/1522] Ahmet T. Karamustafa: Menāḳıb–i̯ Hvoca–i Cihān ve Netīce–i Cān. Vāḥidī. Sources of Oriental Languages and Literatures 17. Cambridge, Mass.

Vāliev, Äli (1901–1983)
1957 Seçilmiş Āsärlāri. Cilt I. Bakı.

Vambéry, Hermann
1885 Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen. Leipzig.
1901 Alt–osmanische Sprachstudien. Mit einem azerbaižanischen Texte als Appendix. Leiden.

Vâ Nû = Vâlâ Nureddin
7.III.1941 Akşam Gazetesinde Çıkan Makale. İstanbul.

Vartanian, Osep / Vartan Paşa
1991 [1851] Andreas Tietze: Aγapi/Aḳabi Hikyayesi. İstanbul.

Vásáry, István
1993 "**+sXn** and its related suffixes. Studies in Turkic Word Formation and Etymology". JT I, sayı 1, s. 113–153.

Vāṣıf ʿOṣmān (? –1824)
1257 Enderūn-ı Hümāyūndan Maḫrec Vāṣıf ʿOs̱mān Beg Dīvānıdır. İstanbul.

Vasmer, Max
1953–1958 Russisches etymologisches Wörterbuch. 3 Cilt. Heidelberg.

von Gabain, Annemarie b. **Gabain, Annemarie von**

von Le Coq, Albert b. **Le Coq, Albert von**

Wagner, Max L.
1943 "Der türkische Argot". Buletinul Institutului de Filologie Romînā "Alexandru Philippide". C. X. Iaşi, s. 1–34.

Wahby-Edmonds = Taufiq Wahby and C.J. Edmonds
1966 A Kurdish-English Dictionary. Oxford.

Wehr, Hans
1958 [1949] Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart. 3. unveränderte Auflage. Leipzig.

Wittek, Paul
1951 "Ayvansaray, Un Sanctuaire Privé de son Heros". Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves C. XI (Mélanges Henri Grégoire C. III). Bruxelles, s. 505–526.

Wulff, Hans E.
1966 the Traditional Crafts of Persia. Their Development, Technology and İnfluence on eastern and western Civilizations. Cambridge, Mass. – London.

Wright, W.
1962 A Grammar of the Arabic Language. 3. Basım.

Xalġ Dastanları
1961 Azärbaycan Xalġ Dastanları. Cilt 1. Bakı.

Yaḥyā Beg
1976 Mehmed Çavuşoğlu: Dîvan. Tenkidli Basım. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayın No. 2233. İstanbul.

Yaḥya Āgāh B. Ṣālih̬
1899/1900 Fütüvve-i Esrār-I Tāc-I Saʿādet Ve'l-Edeb.Yazma, Süleymaniye Ktp. Nuri Arlasez 101.

Yağcıoğlu, Halim (1919–?)
1955 Anzelha. Şiirler. İstanbul.

Yağmur, Mahmut (1927–?)
1957 Dertler Pazarı. İstanbul.

Yalçın, Hüseyin Cahid (1874–1957)
1935 Edebî Hatıralar. İstanbul.

Yaltkaya, M. Şerefeddin
1934 "Mevlâna'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler". TM IV, s. 111–168.

Yamaç, Cavit
1944 "Papağan Döğüşü". Genç Nesil Konuşuyor. Seçme Şiir ve Hikâyeler. İstanbul, s. 53–58.

Yamaç, Ziya (1914–?)
1948 "Hayatı Hususiye". SHD II, sayı 9–10, s. 63–66.
1956 Mehmet Roman. Sofya.

Yanıkoğlu, Bilal Aziz
1943 Trabzon ve Havalisinde Toplanmış Folklor Malzemesi. İstanbul.

Yaşar Kemal (1922–2015)
1955ç Çukurova Yana Yana... İstanbul.
1955i İnce Memed. 2 Cilt. İstanbul.
1955t Teneke. İstanbul.
1960 Ortadirek. Roman. İstanbul.
1969 [1968] Ölmez Otu. İstanbul.
1971bb Bin Boğalar Efsanesi. Roman. İstanbul.
1971bd Bu Diyar Baştan Başa. İstanbul.
1976 Al Gözüm Seyreyle Salih. Roman. İstanbul.
1978 [1974] Baldaki Tuz. İstanbul.
1980 Ağacın Çürüğü. Yazılar – Konuşmalar. İstanbul.
1980d [1973] Demirciler Çarşısı Cinayeti. İstanbul.
1992kk [1985] Kale Kapısı. Kimsecik 2. İstanbul.
1992ks [1991] Kanın Sesi. Kimsecik 3. İstanbul.
1993b [1974] Bir Bulut Kaynıyor. Bu Diyar Baştan Başa, IV. İstanbul.
1993f [1977] Filler Sultanı İle Kırmızı Sakallı Topal Karınca. İstanbul.
1993h [1951] Höyükteki Nar Ağacı. İstanbul.
1993k [1978] Kuşlar da Gitti. İstanbul.
2013 Tek Kanatlı Bir Kuş. İstanbul

Yaşar Nabi [Nayır] (1908–1981)
1938 Genç Neslin En Güzel Hikâyeleri. Antoloji. İstanbul.
1947 Türk Edebiyatının En Güzel Hikâyeleri. Antoloji. İstanbul.

Yavuz, Hilmi (D. 1936)
1977 Doğu Şiirleri. İstanbul.
1992 Ayna Şiirleri. İstanbul.

Yazıcı, Yasemin [Pekşen] (1957–)
1990 Kaybolan Kasaba. Roman. İstanbul.

Yedekçioğlu, Kâzım
1289 Yedi ʿĀlimler Ḥikāyesi. (İstanbul).
1989 Kayseri Ağzı I. Deyimler. Kayseri.

Yemni, Sadık (D. 1951)
1997 [1996] Muska. İstanbul.

Yeni Hikâyeler
1949. İstanbul.
1950. İstanbul.
1951. İstanbul.
1952 [1951]. İstanbul.

1953 [1952]. İstanbul.
1954 [1953]. İstanbul.
1955 [1954]. İstanbul.
1956 [1955]. İstanbul.
1957 [1956]. İstanbul.
1959 [1958]. İstanbul.

Yeni Türk Hikâyeleri I **(YTH** I)
1948 Hazırlayan: Yaşar Nabi. İstanbul.

Yıldırım, Tahsin, B. Kaygılı, Osman Cemal

Yıldız, Bekir (D. 1933)
1978 [1970] Kaçakçı Şahan. 10. Basım. İstanbul.

Yıldız, Şerafettin (1933–1998)
1989 Sümüklü Umudum. Wien.

Yılmaz-Önder, Sevim
2009 Tevârîh-i Āl-i Selçuḳ- II. cilt. [15. yüzyıl] İstanbul.
2013 Ümmî 'Îsâ'nın Mihr ü Vefâ Mesnevisi. [14. yüzyıl] İstanbul

Yörük, Cengiz (1928–2008)
1953 [1952] "Gülsüm İle Hasan". YH 1953, s. 124–128.
1957 [1956] "Arkadaşlar". YH 1957, s. 92–97.

YTEA
1974–1982 Mehmet Kaplan – İnci Enginün – Birol Emil: Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. 4 Cilt. İstanbul.

Yudahln, K.K.
1965 Kirgizsko–Russkiy Slovar'. Moskva.

Yumer, Sacid
1955 [1954] "Gölgesinden Çıkan Adam". YH 1955, s. 72–80.

Yūnus Emre (?–1320/21?)
1965 Abdülbâki Gölpınarlı: Yunus Emre. Risâlat al–Nushiyya ve Divân. İstanbul.

Yurdakul, Ahmet (D. 1954)
1987 Kahramanlar Ölmeli. Roman. Ankara.
1989 Yorgun Çanlar. Roman. Ankara.
1991 Bir Masal Akşamı. Roman. Ankara.
1993 Korsanın Seyir Defteri. Roman. Ankara.
1996 Despina'nın Gözyaşları. Ankara.

Yurdatap, Selâmi Münir (1905–1987)
1941 Bekri Mustafa'nın Lâtifeleri. İstanbul.

Yusuf Hüseyin
1933 Hayatımın Defteri. Mektep Hatıratı ve Kolejlerin İç Yüzü. İstanbul.

Yüce, Kâmran (1926–1986)
1961 Soyunuk. İstanbul.

Yüce, Nuri
1977 "***Doqurcun*** – Ein türkisches Wort mit einem mongolischen Suffix". Altaica. Proceedings of the 19th Annual Meeting of the PIAC... Helsinki, S 255–259.

Yücedağ, Behice (Behice Sadık Boran'ın Müstearı) **(1910–1987)**
1957 "Kurtuluş". Perşembe Yağmurları. Ankara, s. 22–24.

Yücel, Hasan-Âli, B. Şeyhī.

Yücel, Tahsin (1933–2016)
1950 "Dert Çok, Hemdert Yok!" YH 1950, s. 94–98.
1954 Uçan Daireler. İstanbul.
1955 Haney Yaşamalı. Hikâyeler. İstanbul.
1955 [1954] "Katuşa Masalı". YH 1955, s. 49–53.
1958 Düşlerin Ölümü. Hikâyeler. İstanbul.
1960 Mutfak Çıkmazı. Roman. İstanbul.
1969 Yaşadıktan Sonra. İstanbul.

Yücel, Yaşar
1974 Kitâb-i Müstetâb. TTK Yayınları, Ankara.
1988 Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar. Ankara
1992 Es'ar Defteri (1640 Tarihli). TTK Yayınları, Ankara.

Zafer Hanım
1994 Aşk-ı Vatan. Giriş, Çevriyazı, Sadeleştirme Zehra Toska. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Yayın No. 10. 1. Baskı. İstanbul.

Żaʿīfī
1950 [1555] Robert Anhegger: "16. Asır Şairlerinden Za'ifî". TDED IV, sayı 1–2. İstanbul, s. 133–166.

Zajączkowski, Ananjasz
1932 Sufiksy imienne i czasownikowe w języku Zachodnio-Karaimskim. Kraków.
1934–1937 Studja nad jezykiem staroosmańskim. Études sur le langue Vieille-Osmanli. Polska Akademia Umiejetnosci, Prace Komisji Orientalistycznej. 2 Cilt. Kraków.

Zaparta
1943 Seçme Lâtifeler, Nükteler. Ankara.

ZAStud
1967... Zentralasiatische Studien. Wiesbaden.

Ẕātī (1477–1546)
1967, 1970 Ali Nihad Tarlan: Zatî Divanı. Edisyon Kritik ve Transkripsiyon (yazı çevrimi). Gazeller Kısmı. 2 Cilt. İstanbul.
1977 B. Çavuşoğlu 1977.
1987 Mehmed Çavuşoğlu – M. Ali Tanyeri Zatî: Divanı. Edisyon Kritik ve Transkripsiyon (yazı çevrimi). Gazeller Kısmı. III. Cild. İstanbul.

Zenker, Julius Theodor
1866–1876 Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch. Leipzig.

Ẕihnī, Bayburtlu (1795/1800?–1859)
1992 Ḥikāye-i Ġarībe. Hazırlayanlar Saim Sakaoğlu – Ahmet Sevgi. Konya.

Żiyā Paşa (1829–1880)
1978 YTEA Cilt II, s. 15–161.

ZTS
1976 Zanaat Terimleri Sözlüğü. Hazırlayanlar Orhan Acıpayamlı ve başkaları. Ankara.

Zülfikar, Hamza
1995 Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler. Ankara.

BİBLİYOGRAFİK KISALTMALAR

AAS	*Asian and African Studies* (Haifa)
AO	*Acta Orientalia* (Copenhagen)
AOH	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ArchOtt	*Archivum Ottomanicum* (Wiesbaden)
ArOr	*Archív Orientální* (Praha)
BS	*Balkan Studies* (Thessaloniki)
Belleten	*Türk Tarih Kurumu Belleten* (Ankara)
CAJ	*Central Asiatic Journal. International periodical for the languages, literature, history and archaeology of Central Asia* (Wiesbaden)
FO	*Folia Orientalia* (Krakauw)
GR	*Graeco-Romanica* (Thessaloniki)
Isl	*Islamica* (Lipsiae)
JT	*Journal of Turkology* (Szeged)
JTS	*Journal of Turkish Studies* (Cambridge, Mass.)
KCsA	*Kőrösi Csoma-Archivum* (Budapest)
KSz	*Keleti Szemle* (Budapest)
LMO	*Le Monde Oriental* (Uppsala)
LBalk	*Linguistique Balkanique* (Sofia)
MT	*Materialia Turcica* (Bochum)
Oriens	*Journal of the International Society for Oriental Research* (Leiden-New York-Köln)
OS	*Orientalia Suecana* (Uppsala)
RO	*Rocznik Orientalistyczny* (Warszawa)
SHD	*Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* (İstanbul)
STC	*Studia Turcologica* Cracoviensia (Kraków)
StTu	*Studia Turcica* (Budapest)
TAD	*Tarih Araştırmaları Dergisi* (İstanbul)
TD	*Türk Dili* (Ankara)
TDAY	*TDK, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (Ankara)
TDED	*Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (İstanbul)
TDiA	*Türk Dilleri Araştırmaları* (Ankara)
TDK	*Türk Dil Kurumu* (Ankara)
TKA	*Türk Kültürü Araştırmaları* (Ankara)

TM *Türkiyat Mecmuası* (İstanbul)

Turc *Turcica* (Paris/Louvian)u

TüDer *Türkoloji Dergisi* (Ankara)

UAJb *Ural-Altaische Jahrbücher* (Wiesbaden)

WZKM *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* (Wien)

YH *Yeni Hikâyeler* (Ankara)

YTH *Yeni Türk Hikâyeleri*

ZDMG *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (Wiesbaden)

ZBalk *Zeitschrift für Balkanologie* (München)

TARİHÎ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATI

Birinci Cilt

A – B

A

a I hitap edilenden önce kullanılır: ※ ***Benim başım kel mi, a ḳız?*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 63). ※ ***Neydi bu başlarına gelen, a dostlar?*** (K. Bilbaşar 1944 s. 62).

a II (nida) şaşma, inanmamazlık, ret ifade eder: ※ ***A...? Daha neler?*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 104). (fiilden sonra) dikkati çeken nida: ※ ***Baka, o herif sikke tebdili Arif Ağanın damadı imiş ha!*** (Musahipzade Celal 1936ba s. 29). ※ ***Bağları kopuk dedik a, ıslak mıslak sarıları giyeceğim.*** (R.H. Karay 1939a s. 80). ***a a a***! Aynı nidanın daha kuvvetlisi: ※ ***A a a, bu ne? Karnaval mı var? Maskaralığa mı çıktınız?*** (H.R. Gürpınar 1933n s. 79).

Osm. (kelimenin arkasına eklenmiş) **â** (hitapta veya nida olarak) ‘ey!’ < Fa. ***ā*** a.m. ※ ***Şāh veziyre ėyitdi: "Kel-i bāğubānumuz hünermend imiş," dėdi. Vezīr ėyitdi: "Ārī, Şāhā, hünermend imiş."*** (Ferec 855/1451 v. 203a). Ünlüden sonra ***yâ:*** ※ ***Bār-ı̯ Hudāyā! Dānā ve bīnāsın. Bī-çāre-i āvāre ḥālinden āgāhsın.*** (Ferec 855/1451 v. 131b).

⊡ Kitabımızda, *Ferec baʿde ş-şidde*, Budapeşte nüshasından birçok örnek göstereceğimiz için, bu nüshanın bazı imla hususiyetlerine okuyucunun dikkatini çekmek isteriz: ***/ ç /*** sesi kelime başında veya ortasında bâzen ve kelime sonunda daima ***/ c /*** harfi ile yazılmıştır. Arapça ve Farsçadaki uzun / ***ī*** /, fark yapılmadan ya / ***ī*** / harfiyle ya da / ***iy*** / harfleriyle gösterilmiştir ve bu sonuncu yazılış tabii icabında / ***ıy*** / olarak da okunabilir. Nadiren görülen başka bir yazı hususiyeti de şudur: ünlü sonrası ***/ y /*** harfine, ister kelime sonunda olsun, ister arkasından ünsüzle başlayan bir ek gelsin, fazladan bir ***/ i /*** veya ***/ ı /*** ilave edilir.

Osm. **ab** I/**âv** ‘su’ < Fa. ***āb/āv*** a.m. ※ ***Gemile pes geçüb āb-ı Fırātı ...*** (Żaʿīfī 1950 [1555] s. 150). ※ ***Ḫāricden biri ortalığa söz atar, güyā āb-ı germe bir kāse ṣoğuḳ ṣu ḳatar.*** (ʿĀlī 1587 v. 132a). Birleşik kelimelerde ünlüsü kısalarak BSTTk. ve konuşma diline girmiştir; ms. ***abdest/avdest, çirkef, girdap, gülab*** gibi. Bâzı deyimlerde Fa. kelimenin yerine Tk. mukabili ***su*** kelimesi konmuştur, ms. Fa. ***āb-i rüy rīḫtan→yüz suyu dökmek***.

⊡ Türkçeye başka dillerden alınmış kelimeler arasında Farsçadan girenler en eski tabakayı teşkil eder ve sayıları Arapçadan gelenlerin yanında ikinci sırayı alır. Bu arada şunu unutmamalıdır ki Ar. kelimelerin büyük bir kısmı Tk’ye Fa. üzerinden geçmiştir. Fa.dan gelen bu büyük kütlenin ses durumları Tk.ye nasıl imtisal etmiştir? I. Fa.nın Tk.de olmayan yegâne ünsüzü / ***j*** / ’dir; onun yerini çok defa ***/ c /*** almıştır (b. ***abajur*** / ***abajör*** ⊡), fakat Fa. bilgisi olanlar Tk.nin elifbasına / ***j*** / harfini de ilave ettiler. II. İki ünlü arasındaki ***/ d /***, Fa.da bir zamanlar bazı mıntakalarda / ***ḏ*** / olarak telaffuz

edildiği ve noktalı yazıldığı için EOsm.ya da böyle geçmiş ve daha sonraya da izler bırakmıştır (b. ***azine*** ⊡). III. Fa. / ̮***hʷā*** / hecesi Tk.ye ekseriya / ̮***hö*** /, bâzen de / ̮***hā*** / olarak alınmıştır (b. ***hab*** I ⊡). Fa. ünlülerin o çağın klasik telaffuzları ile EOsm.ya aynen alındığını tahmin edebiliriz. İran'daki daha sonraki gelişmelerin Osm.ya fazla tesir ettiği fark edilmiyor. Onun için Fa. kelimelerden bahsederken klasik telaffuzu veren Steingass lugatini esas tuttuk ve yalnız istisnai hâllerde bugünkü standart Fa.yı veren Rubinçik lugatini şahit tuttuk. OOsm.da Fa. asıllı alınmalar, Ar. asıllılarla beraber geniş bir standartlaştırılmaya tâbi tutuldu.

⊡ ***/ b /*** ve ***/ v /*** seslerinin her ikisi de dudak yardımıyla çıkarılan sesler olduklarından, birbirlerine yakın fonetik özellikler taşırlar. Böyle bir yakınlıktan dolayı, bu iki sesin sık sık karşılıklı yer değiştirdiğine rastlanır. Bu fonetik olay, kelimenin alındığı dilde de bulunabildiğinden, bu ses gelişmesi, bazı yabancı kelimelerde henüz Tk.ye geçmeden alındıkları dillerde oluşmuştur ve bazen Tk.ye alındıklarında, bu kelimelerin her iki varyantı da geçmiş olabilir. Bu fenomene A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: V < B: ***av < ab, avadan < abadan, bahçıvan*** < ***bahçıban, bocurgat < boci*** / ***vocl + ırgat*** III, ***çarva*** < ***çarpa, çerçeve < çārçüba, çevik < çebük, divek*** II ***< dibek, dolav*** < ***dolab*** I / ***dolap*** I, B < V: ***abukat < avukat, alabut*** < ***alavut, albon*** < ***alvon, asvalt < asfalt, baba*** IV ***< veba, babal < vebal, bala*** II < ***vala, bapur < vapur, bardabaş < vardabasso!, baril < varil, barsam < varsam, bedro < vedro, bistiyar*** < ***vistiyar, bocurgat < boci*** / ***vocl+ırgat*** II, ***bre*** I < ***vré, dabra- < tavra-, dabran- < tavran-, espab < esvab***.

⊡ Hem kelime teşekkülünde hem de frazeolojide başka dillerden aynen tercümenin calque (ödünçleme çeviri) büyük bir rol oynadığı bilinir. Yâni birkaç kelimeden meydana gelmiş yabancı kelimenin veya deyimin parçaları – yeni dilin karakterine uysun uymasın – aynen tercüme edilir. Erken devirlerde Çağatay ve EOsm. edebiyatı için örnek — erişilemeyen örnek — İran edebiyatının dili idi (b. C. Römer 1981 s. 90–114). 19. asırda Fransızca bu rolü üzerine aldı. A–B ve C–E ciltlerinde şu kelimeler ve tabirlerde calque (ödünçleme çeviri) ihtimaline işaret ettik: ***âbıru dök-, abidevî, açıkmeşrep, adem-elması*** (b. ***Adem*** I)***, adese, al-*** (bu fiilin bazı terkiplerinde Fr.nın tesiri ms. ***duş al-, soğuk duş***), ***anide, Ayvalık, ayıbalağı, aynelbakar, bal ayı*** (b. ***bal***)***, başa baş*** II***, başgel-, benmerkezci, bit pazarı, bitrüm, Bucak, camyünü*** (b. ***cam*** III), ***cezrî, çekiç*** II (balık türü)***, Çeşme, çıta gibi*** (b. çıta)***, deve kuşu*** (b. ***deve***)***, devrim*** II***, dilbağı*** (b. ***dil*** II)***, domuz balığı*** (b. ***doŋuz / domuz***)***, dün ü gün, ekmeğine yağ sür-*** (b. ***etmek / ekmek***)***, emrivaki, tren al-*** (b. ***al***)–.

Osm. **âb** II 'ağustos ayı' < Fa. ***āb*** < Ar. ***āb*** a.m., eski Suriye'nin şemsî takviminden. ※ ***Temüz u Ābda temīz āb cereyān ėder***. (Ferec 855/1451 v. 129a).

AD. ***aba*** I 'abla, büyük kız kardeş veya yaşı itibarıyla sayılan herhangi bir akraba kadın' DS 1 < ETk. ***aba/apa*** Clauson 1972 s. 5, M. Räsänen 1969 s.1. ※ ***Sen de anan gibi, aban gibi, öteki aban gibi olursan yanıver gitsin!*** (F. Baykurt 1971t s. 99). 'anne' DS 3: ※ ***Buraya gelirken abam aldı, evde ilazım olur diye.*** (N. Üstün 1968 s. 74).

aba II 'kaba kumaştan yapılan uzun üstlük' < Ar. ***ḳabā*** 'bir nevi kollu üstlük'. Baştaki **/*ḳ*/**'nın hemzeye dönüşmesi Ar.nın bazı diyalektlerine mahsus bir fenomendir. (R. Dozy 1845 s. 352–362). ※ ***Ekābir‿huddāmı 'abā gėymek gibi-dür***. ('Ālī 1587 v. 138b). ※ ***Ṣūfīlik tāc ile 'abā oldı, |‿Hayf kim ma'rifet hebā oldı.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 283). ※ ***Elini yüzünü yıkadı. Kurulandı güzelce. Sırtına bir aba verdiler.*** (T. Apaydın 1991 s. 79). 'yünden dövülerek yapılan kalın ve kaba kumaş': ※ ***Çitāri, şayaḳ 'abā ve ṣōf giyerdik.*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 [1869] II, 107). ※ ***Bir lâcivert gemici fanilası, siyah abadan bir don giymişti.*** (Kemal Tahir 1955g s. 10). ***abayı yak–*** 'âşık olmak': ※ ***Kitap alışverişi derken bizim oğlan abayı yakmış kıza.*** (A. Ümit 1996 s. 180). ***aba*** kelimesi çobanların kepeneğini göz önüne getirdiği için birçok tabirde ***abalı*** 'kaba, fakir köylü, kendini müdafaa etmekten âciz kimse' manasına gelmiştir. ※ ***Suçu varsa boşasın. Vur abalıya mı? Karı da Allahın kulu.*** (F. Erdinç 1969 s. 96).

AD. **aba** III (nida) DS 5 b. ***abo***. Ch. Symeonidis 1973 no. 10 onu Yun. ***aba***'dan gelme telakki ediyor.

Osm. **âbâ** 'babalar; atalar' < Ar. ***ābā*** a.m. [***ab*** 'peder' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Bu fütūḥāt–ı 'aẓīmeye muvaffaḳ olan bizim ābā vu ecdādımız değil miydi?*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 [1881] II, 152).

abacur, b. ***abajur***.

abadan 'mamur' < Fa. ***ābādān*** a.m., varyantı ***āvādān*** (b. ***ab*** I/***âv*** ⊡²), krş. ***abad ol–***. Osm. ***bir ābādān şehr*** 'bozulmamış, iyi hâlde olan bir şehir' Ferec 855/1451 v. 178a; ***evi âbâdân dut–*** 'evi intizamda tutmak' ※ ***Kedbānūdur evi ābādān dutar...*** (Ferec 855/1451 v. 191a). ※ ***Faḳaṭ evvelleri burası bu ḳadar ma'mūr ve ābādān değil, 'adetā‿harābezār idi.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 100). Bu kelimeden gelen ***abadanlık*** Meninski 1680'de 'işlek, oturanları bulunan mahal' olarak kaydedilmiştir: ※ ***Cehd ėdelüm, gendözümüzi bir ābādānlıġa bıraġayıduḳ ola–mı?*** (Ferec 855/1451 v. 128b).

Osm. **abad et–** 'mamur etmek, oturulur hâle koymak, döşemek' < Fa. ***ābād*** kardan a.m. ※ ***Niçe köşk u sarāylar bünyād, | Ėtmiş içini dışını ābād.*** (Ża'īfī 1950 [1555] s. 140).

âbâdî kâğıt 'kalınca, saman renginde kâğıt', 17. asırda kullanılan iyi bir kâğıt cinsi; (Meninski 1680 I, 10). Osman Ersoy'a göre Hindistan'ın Devletabad şehrinde yapıldığı için bu ismi almıştır, b. M. Kütükoğlu 1983 s. 77.

⊡ Coğrafi adlara dayanan appellativa'yla (cins isimler) ilgili, A–B ve C–E ciltlerinde şunlar bulunmaktadır: ***adana, adisababa*** I ve II***, afgan, Ali korna*** (bir çeşit fes) ***ve alikorna kâğıdı*** (b. ***Aligorna***)***, Amerika, Amerikan, amerikan / amelikan, amerikan (bezi), amonyak, andezit, arduvaz, artezyen, atlas*** II (bir çeşit kaktüs), ***badminton, Bağdadî, bağdadi, bamburuk, bayon (?), bazalt, bisturi, bizmut, blucin / blujin, bluz / blûz, boksit, bordo, boyna / boyuna, buhari, buji, cebertî (at), cemapur, çâçî keman, çarliston, çatana, çini, demevanî, Dımışkî / dımışḳı*** II.

Osm. **abad ol**– 'mamur olmak; mutlu olmak' < Fa. ***ābād*** a.m. ※ ***Dil mülki‿harāb olmayınca olmadı cihānda 'ışḳ ābād***. (Necātī Beg 1963 s. 176). ※ ***Ġam beni öldürdi, ėl şād olduġından baŋa ne? | Ben yıḳıldum, ġayruŋ ābād olduġından baŋa ne?*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 276).

⊡ ***ābād*** kelimesi eski zamanlarda padişahlar tarafından kurulan saray ve şehir isimlerinde ek olarak da kullanılırdı, ms. ***Sa'd-ābād*** (Haliç'in ucundaki Lâle devrinde meşhur olan kasr), ***Sultanabad, Aşkabad*** gibi. Bu örneklere göre ismini Yalak Deresi'nden alan ***Yalaḳ-ova*** (bugünkü Yalova) eski kaynaklarda ***Yalaḳ-ābād*** şeklinde yazılırdı, krş. buna benzer bir kelime olan ***Bornova***.

abajör, b. ***abajur***.

abajur/abajör 'lamba siperi; üzeri siperli masa lambası veya ayaklı lamba' krş. H. Eren 1995 s. 735. < Fr. ***abat-jour*** (asıl manası 'ışığı seyreltici') 'lamba siperi', 19. asırda BSTTk.ne girmiştir. İlk defa 1851'de panjur manasında geçer: ※ ***Aḳabi dudunın odasının abajur kanatleri çekilmiş ...*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 139). Zaten ***panjur/pancur*** kelimesi de aynı Fr. kelimenin bozulmuşudur, G. Meyer 1893 s. 44. ※ ***Yeşil abajurlu lambayla aydınlatılmış köşede bir kadının dikildiğini görüyorum.*** (A. Ağaoğlu 1992 s. 89). 'Lamba' manası Türkçeye mahsus bir mana gelişmesidir. DS 5 ve 6 şu AD. varyantlarını gösteriyor: ***abacur*** 'elektrik' ve ***abajor*** 'süs yapmakta kullanılan renkli ve parlak kâğıt' (ilki elektrik lambası; ikincisi siper için kullanılan kâğıt cinsi). ※ ***Tavandan sarkan elektrik abajörünün tekmil aydınlığı, yuvarlak poker masasının üzerinde toplu.*** (R. Enis 1935 s. 16). ※ ***Kalkıp abajurun ışığını yaksam?*** (A. Yurdakul 1991 s. 74).

⊡ Fa.dan Tk.ye girmiş kelimelerde, Tk.de daha evvel bilinmeyen bir / ***j*** / sesi vardı. Daha sonra, 19. asırda, Fr.dan alınan kelimelerde de / ***j*** / sesi bulunmaktaydı. Bu yabancı ses halk dilinde / ***c*** / olarak, kelimenin ilk harfi konumunda da bâzen / ***ç*** / diye telaffuz edildi ve hâlen de edilmektedir. A-B ve C–E ciltlerinde bulunanlar şunlardır: ***abacur, acenda, aranjman / arancman, cakar, candarma / candırma, cengâr / cenkâr / cenger, cengâri, cilet, çiklet / clklet / cıklet / jlklet, ecene.*** (Buna ilave bilgiler için b. ***ab*** I / ***âv*** ⊡[1]).

abaküs 'boncuklu hesap aleti' < İng. ***abacus*** < Lat. ***abacus*** < EYun. ***αβαξ*** (ábaks) a.m., aslında 'tozla örtülü tahta', < İbranice ***'ābhāḳ*** 'toz'.

abala-, b. ***apala-***.

abalı, b. ***aba*** II.

aban- I 'üzerine eğilerek dayanmak, yaslanmak' < ETk. ***abın-*** a.m. W. Radloff 1893 I, 626. BSTTk. ***avun-*** fiiliyle aynı köktendir (mediale–reflexivum (orta–dönüşken) ***-(ı)n-*** eki için krş. ***acın-*** I ⊡). ※ ***Direksiyona abanmış uyuyan bir polis.*** (M. Özünal 1991 s. 85).

(Argo) **aban-** II 'birine yük olup sırtından geçinmek' F. Devellioğlu 1959 s. 59, H. Aktunç 1990 s. 27 < ***aban-*** I.

⊡ diyalektlerden farklı olarak, argonun coğrafî bölgelerle alakası yoktur. Argonun meydana çıktığı yer, büyük şehirlerdir ve oralardaki, büyük ekseriyet tarafından reddedilen sosyal gruplardır; bundan dolayı bazı etnik grupların argo diline katkısı nispeten büyüktür. Argo bir nevi örtmece dildir; edebî dilin tabulaştırdığı mevzulardan serbestçe ve renkli tabirlerle bahsetmeye yarar. Tk.nin argosunu ilk toplayan Fikri'dir (1307 / 1901). Onu, bir Rus diplomatı olan Mikhaïlov (1930) ve Mikhaïlov'un kitabını tamamlayan Steinherr (1932) takip ettiler. Meḥmed͜ Hālid [Bayrı]'nın kitabın-

da (1934) birçok argo kelime bulunur. Devellioğlu, birkaç baskısı olan *Türk Argosu*nda eskileri toplayıp bir miktar yeni kelime ilave etti. Fakat, Aktunç (1990), bugün mevcut olan en büyük ve en iyi Tk. argo sözlüğünü ortaya koydu, açıklamalarındaki itina ve kaynaklardan verdiği örnekler çok değerlidir. Ondan sonra çıkan Özel (1993) ve Püsküllüoğlu (1996), Aktunç'un eserine hemen hemen hiçbir şey ilave edemediler.

AD. **abana** 'bedava' DS 8 < Yun. ***απονα*** (ápona) 'zahmetsiz' (***a–*** 'olmayan' ve ***pónos '***zahmet'] A. Tietze 1962 no. 309.

⊡ Yun.dan alınmış isim, sıfat ve zarflarda çok defa ön ek olarak bir ***a–*** ve eğer kelime bir ünlü ile başlarsa ***an–*** bulunur; bu "alfa privativum (olumsuzlama öneki ***a-/an-***)" denen ön ek, kelimenin manasını menfileştirir (krş. Osm. ***gayri*** ms. ***gayrımedenî*** 'medenî olmayan'). Tk'ye giren böyle kelimelerin bir kısmı, Yun.dan ve onun Anadolu ve Balkanlar'daki diyalektlerinden doğrudan doğruya alınmıştır, fakat büyük bir başka kısmı, Yun.dan Lat.ye ve Lat.den bil'umum Avrupa edebî dillerine, nihayet onlardan – ekseriya Fr. vasıtasıyla – Türkiye'nin edebî diline kabul edilmiştir. Alfa privativum'un (olumsuzlama öneki ***a-/an-***) bulunduğu kelimelerin A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***abana, abis, abore, afana, afazi, afoni, agnostik, akamat, akromatik, amnezi, amorf, amyant, anarat*** II, ***anarşi, anarşik, anarşist, anemi, anestezi, anofel, anonim, anonima, apati, apatrid, apolitik, asbest, aseptik, asfalt, asimetri, astigmatizm, ateizm, atom, atonal, atrofi, azot***.

abandone (sporcular dilinde) 'ümitsiz durumda olan boksörün oyunu bırakması' < Fr. ***abandonner*** 'terketmek'. Spor terimlerinin çoğu İngilizce olduğu hâlde bu Fransızcadır. ***abandone ol–*** 'çok yorulmak, manen ümitsizliğe düşmek'.

⊡ Fr.dan alınma kelimeler arasında sonu vurgulu ***/ e /*** ile biten sıfat ve isimler çoktur. Bunlar, fiilin participium passivum (edilgen sıfat fiil)'larından alınmıştır ve hepsi de en geç son bir buçuk asırda Tk.ye girmiştir. A–B ve C–E ciltlerinde bahsedilenler: ***abandone, abiye, abone, adapte, ambale, amerikanize, arjante, asamble, ataşe***, ***dejenere, deklase, dekolte, dekupe, delege, demode, detone, dikte, emaye, emprime, enstantane, entegre.*** Ayrıca b. ***afişe et–*** ⊡.

⊡ Spor, umumî olarak, belki vücudun bedenî ve fikrî kabiliyetlerini azamî dereceye getirme usulleri olarak tarif edilebilir. Ferdin savaşma tesirliliğini artıran bu gibi faaliyetler (mesela binicilik, oku istenilen hedefe isabet ettirebilmek) Eski Çağdan beri biliniyor ve Avrupa kültürü ana'nelerinde, Eski Yunanlıların olimpiyatlarında müesseseleşmiş bulunuyor. Modern spor hareketlerinde ise yarışma davası devam etmekle beraber askerî tekamül fikri tamamen arka plana itilmiş hâldedir. 19. asırda İngiltere'den başlayarak yayılan spor faaliyetleri ferdin ve cemiyetin hayatını zenginleştiren bir nevi oyundan başka, maziden kalmış ve bu gün artık ciddi ehemmiyeti olmayan arkaizmlerdir. Bunların Türkiye'ye girmesi 19. asrın ikinci yarısında, İngilizlerin ve Amerikalıların Türkiye'de kurdukları yabancı bir kültürü temsil eden okullar ve kolejler vasıtasıyladır. Bu sayede futbolu, tenisi ve golfu popüler ettiler. Lisana

getirdikleri terminoloji her şeyden evvel İngilizcedir fakat o zaman İngilizce bilen az olduğundan Fr.dan alınmalar da vardı. Tk.deki yaygın Anglosakson spor terminolojisine rağmen ***abandone*** gibi Fr. üzerinden alınmış birkaç spor deyimi tespit edilebilir. Bunlardan A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***atak, averaj, defans, degaj, degajman, depar, deplasman.***

AD. **abanges** 'kıt akıllı, beceriksiz' K. Emiroğlu 1989 s. 27 < Yun. ***απανγιος*** (apángios) '(mecazî manada) arka, piston' HistLex. 1939 II, 331–332. Bu birleştirme anlamlar arasındaki büyük farklılık yüzünden şüphe uyandırıyor. Editörün notu.)

abani, b. ***ağabanu***.

abaniye, b. ***ağabanu***.

abanoz I 'bir ağaç cinsi ve o ağacın sert ve siyah tahtası' < Fa. veya Ar. ***abanüs/abnüs*** < Yun. **εβενος** (ébenos) G. Meyer 1893 s. 28. ※ ***Ol adacüge abanos adası dėrler*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 183).

abanoz II 'siyah ve parlak' < ***abanoz*** I. ※ ***Ortalığı bulanık görüyordu. Bir ara Hacının süt gibi ak dişi, kara abanoz sakallarının arasından bir gözüktü söndü.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 178).

Abanoz 'eskiden (yâni 1940'ların sonuna kadar) İstanbul'da meşhur genelevler sokağı' < ***abanoz*** (asıl ***Abanoz Sokağı***, Beyoğlu'nun o taraflarındaki Sakız Ağacı Caddesi, Yeşilçam Sokağı isimlerine analog olarak). ※ ***Beyoğlunda elli lira, yüz lira alıyorlarmış. Abanoz bile on beşe çıkarmış fiyatını.*** (N. Üstün 1970 s. 242). ※ ***Sabahın erken saatlerinde, Kurtuluş'takilerin ellerini öpmek için yola çıkmış, Abanoz sokağına uğramıştım.*** (M. Seyda 1974 s. 96).

⊡ Coğrafya ve topoğrafya isimlerinden, yalnız dil tarihi ve etimoloji bakımından şayanıdikkat olanları bu kitaba aldık. Bâzıları, dile appellativa (cins isimler) vermiştir (b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡). Şekil ve menşe hususunda enteresan olanlar için b. ***Abya*** ⊡. Coğrafya isimlerinden teşkil edilen sıfat ve ora doğumlu ya da mensubu kimselerden bahsedilirken kullanılan ekler, Türkçe isimlerde ***-lı***, Ar. ve Fa. ise ***-î*** (b. ***Abbasî*** ⊡), ***-vî*** (b. ***abidevî*** ⊡); Avrupa dillerinde Lat. ***-anus*** (b. ***Amerikan*** ⊡) ve ***-ianus*** (b. ***akademisyen*** ⊡) eklerinden doğmuş kelimeler ve bunların ***alabanda*** ⊡'da gösterilen zarflarıdır.

AD. **abaplan-** 'tanışmak, arkadaşlık kurmak' < ***ahbab/ahbap*** + ***-lan-*** genişlemesi. ※ ***Diyelim kazandı da okumaya başladı. Ya bir de kadına kıza abaplanır da işi yarıda gevşetirse, ben okumam, ben okuyamam derse? O zaman ne olacak?*** (M. İlhan 1983 s. 56–57). ※ ***İstanbul orası! İyisi mi işi kavi tutup aklını buraya bağlayalım, yoksa oralarda ağzı boyalı birine abaplanır.*** (a.e. s. 43).

⊡ İsimden fiil yapan ***-la-/-le-*** ile reflexivum (dönüşlülük) manası eren ***-(ı)n-*** eklerinin, birbirleriyle birleşmiş hâli olan ***-lan-/-len-*** genişlemesi, kendine ait yeni görev alır. ETk.de çok işlek olan ***-lan-/-len-*** genişlemesinin fonksiyonları şunlardır: I. İsim kökünün belirttiği 'hâle gelmek, gibi olmak' (transformativum) ***abaplan-, âdemlen-, ağalan-, ağırşaklan-*** / ***arşaklan-, ahilen-, allan-, babalan-, baylanlan-*** (b. ***baylan***), ***beberlen-, beğlen-, böbürlen-, böyüklen-*** / ***büyüklen-, çamurlan-, çöreklen-, çul-***

lan–, çürüklen–, daldalan– / ***duldalan–*** (b. ***dalda*** / ***dulda***), ***darlan–, dayılan–*** (b. ***dayı***), ***delilen–*** / ***dellen–, derlen– toplan–*** (b. ***derle–***), ***diftiklen–*** / ***tiftiklen–*** (b. ***diftik***), ***diklen–, dilkülen–*** / ***tilkilen–*** (b. ***dilkü*** / ***dilki*** / ***tilki***), ***direklen–*** (b. ***direk*** I), ***düğmüklen–*** (b. ***düğmük***), ***efelen–, ekelen–, eşbehlen–*** (b. ***eşbah*** / ***eşbeh***). Eş anlamlı ***–la–/–le–*** fiilleri için b. ***afal*** (***afalla–*** / ***afallaş–***) ⊡, ***–laş–/–leş–*** fiilleri için b. ***bayramlaş–*** ⊡. II. İsim kökünü oluşturmak veya edinmek, onunla donanmak veya kaplanmak: ***akçalan–, arlan–*** I, ***atlan–, aynalan–, basralan–*** (b. ***basra***), ***benlen–, böcelen–, buŋlan–, cinlen–, çabalaklan–, çenelen–*** / ***çenilen–, çillen–, çöplen–, dallan– budaklan–, derdlen–*** / ***dertlen–, dillen–*** II, ***domurlan–, duraklan–, düşlen–*** (b. ***düş*** I). III. Diğerleri: ***ağızlan–, çöplen–*** (***çöp–*** fiil kökünden). (b. M. Erdal 1991 II, 509, 517–518, T. Banguoğlu 1974 s. 218–219).

abar– ‘kabarmak, abartılmak’. Modern nesirde ***abart–*** fiilinin geçişli olmayan (intransitivum) hâli olarak kullanılır, yâni bir nevi backformation (yanlış ayırma) sayılabilir. Belki de Cemal Süreya’ya özgü bir kullanım. ※ ***Sanırım duygusallığın abarması vardı bu olayda.*** (Cemal Süreya 1991 s. 368).

⊡ Mevcut bir kelimenin bir kısmı, ek veya genişleme telakki edilerek kelimeden ayrılır ve kalan kısımdan bu şekilde yeni bir kelime yaratılırsa, bu hadiseye dilciler, backformation (yanlış ayırma, Alm. Rückbildung) derler, ms. ***otomobil*** kelimesinin ***–mobil*** kısmı ek zannedilerek bırakılır ve ***oto*** diye yeni bir kelime meydana çıkar (hâlbuki ***oto*** ‘kendiliğinden’ ve ***mobil*** ‘hareket edebilen’ unsurları, mantıken böyle ayrılamaz). Bu hadise daima bir kısalmadır ve çok defa bir ‘yanlış bölme’ (b. ***adaş*** ⊡[2]) ameliyesine dayanır. A–B ve C–E ciltlerinde bir ihtimal olarak backformation (yanlış ayırma) denebilecek şu kelimeler var: ***abar–, abır, acı*** III, ***çenil çenil, çise, depe–, derne–, diplomat, dir*** I, ***dolan*** I, ***domur*** / ***tomur, egemen, enkas*** / ***engas.***

AD. **abara/abbara** ‘oluk’ DS 11, ZTS 1976 s. 1 < Ar. (Suriye diyal.) ***‘abbāra*** ‘geçiş, geçiş yeri’ (krş. A. Barthélemy 1935 s. 508). ※ ***Değirmenin abarasından akan suyun...*** (Yaşar Kemal 1955i s. 194). ‘Güney Doğu Anadolu ve Arap şehirlerinde kısmen yer altında devam eden yaya yolu’ ※ ***Halk dilinde bu tünelli sokaklara ‘abbara’ denir.*** (M. Mungan 1996 s. 112).

AD. **abarruh** nida, şikâyet ve infial ifade eder. < Suriye Arapçası ʿa barr ruh! “çekil, git!” ibaresinden. ※ ***Abarruuh! dedi, hemşerimiz de meğer!*** (Orhan Kemal 1954b s. 74). ※ ***Abarruuu! Senin yaşında da mı dur bakalım olur?*** (M. Makal 1965 s. 25).

abart– ‘büyütmek, mübalâğa etmek’ TS (16. asır). Kelimenin ***obart–***, ***ofart–*** varyantları olduğu için menşeini daha fazla araştırmak lazımdır. Krş. ***abar–***. ※ ***Elliye yaklaştığını söylerken abartıyor olmalısın***. (F. Hepçilingirler 1990 s. 20).

abáşo (gemicilik terimi) ‘alt–??’ (birçok birleşik terimlerde)’ < Yun. ***αβασο*** (abáso) < İt. ***abasso*** (Kahane–Tietze 1958 no. 1).

⊡ Akdeniz sahillerinde gidip gelen her milletten gemici ve tüccar arasında kullanılan beynelmilel dil (bir nevi esperanto) olan Lingua Franca (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalekt-

lerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili), 16.–18. asırlarda Osmanlıcaya ve bilvasıta bugünkü Türkçeye dahi zengin bir meslekî terminoloji kazandırmıştır (b. Kahane – Tietze 1958). Yunanca, İtalyanca, İspanyolca ile onların diyalektlerine dayanan bu dilin hususiyetlerinden biri penultima (sondan bir evvelki hece) üzerindeki vurgudur (krş. Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve / *ya* / ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡).

abat TüS 1983, b. ***abad ol-***.

abâyî '16. ve 17. asırlarda bir çeşit el dokuması'; Meninski 1680'e göre ekseriya siyah keçi kılından yapılmış bir giyim ('Ālī, 1956 [1586–87] s. 202'de ***dikme 'abāyīler***'in aşağı sınıflara yakışmadığını söyler, fakat başka yerlerde 'Ālī, kelimeyi 'eyer örtüsü' manasında da kullanıyor, ms. 'Ālī 1975 [1599] s. 105–106: ※ ***Ve altun üzengisi ve dikme 'abāyīsi mükemmel bahşīş atına binüb 'avdet ėtdüm.*** ※ ***Bilecik'üŋ iki döşeme 'abāyī naḳışlu yaşdığı.*** (M. Kütükoğlu 1983 s. 175).

AD. **abaytaran/baytaran** 'kekik gibi güzel kokulu bir ot' DS 12 < Ar. '***abayṯarān*** 'biberiye, mercanköşk' R. Dozy 1927 II, 90, A. Tietze 1958 no. 133. /***ṯ***/→/***t***/ gelişmesi için b. ***abes*** ⊡.

abaza 'cinsel ihtiyaçlarını kendi kendine tatmin eden, uzun süredir cinsel ilişkiye girmemiş kimse' < ***abazan*** kelimesiyle alakasının mahiyeti belli değildir. Abaza adındaki Kafkas milleti ile alakası olmasa gerek. ※ ***Yüzü sivilceli, abaza öğrenciler gibi kendini açık saçık hayallere kaptırmaktan bayağı utanmıştı.*** (H. Taner 1951t s. 106). ※ ***Bu sayılan insanlar o kadar kötü makyaj yapmışlardı ki, yıllarca abaza kalmış hıyarları bile seksten soğuturlardı.*** (M. Kaçan 1991 s. 103). ***abaza çek-*** 'eliyle belini getirmek': ※ ***... lise avlusunda beden eğitimi yapan kızları düşünüp abaza çektiği eski odasında ...*** (Y. Atılgan 1973 s. 13).

abazan, b. ***habazan***.

abbara, b. ***abara***.

Abbasî '750–1258 yıllarında Bağdat'daki halifeliği ellerinde tutan Arap ailesine mensup kimse' < bu sülâlenin başı olan, peygamberin amcası ***al-'Abbās b. 'Abdalmuṭṭalib***'in adından ve Arapça mensubiyet (***nisba***) gösteren ***-î*** ekinden. ※ ***Ḫulefā-i 'Abbasīyeden Hārunü r-reşīd ve Me'mün zamānlarında 'ulūm u fünün ḥaḳḳında gösterilen rağbet...*** (Ṣafvet Paşa, YTEA 1974 [1852] I, 145).

⊡ Doğrudan doğruya Ar.dan ya da Fa. üzerinden Tk.ye giren Ar. sıfatlar arasında bir şahıs, zümre veya yer isminden ***-ī*** eki ile yapılanlar, büyük bir rakam teşkil eder. Bunlar bir kişinin kimin oğlu, hangi aileye, aşirete, millete, dine mensup olduğunu, hangi şehirde ya da memlekette doğduğunu söylemekle o kişinin hüviyetini tespit eder. Nisbe denilen bu ***-ī*** eki bil'umum isimden sıfat yapmak için de kullanılabilir (b. ***adalî*** ⊡). Fa.da da çok yaygındır (b. ***âbî*** I ⊡), mahdut sahada Tk. de onu benimsemiştir. Nisbenin asıl manası A–B ve C–E ciltlerinde gösterilen şu örneklerden belli olur: ***Abbasî, acemî, âdemî, Alânî, Arabî, A'rabî, Aramî, Arî, asafî, Asurî, Avdetî, Avrupaî, Azerî, Bağdadî, Bayatî / Be-***

yatî, Bayramî, bedevî, Bektaşî, Berberî, berda'î, buhari / buharı, bulgari I ve II, ***bundukî, celâlî, davudî, demenhurî, demevanî, Dımışkî, dürzî / dürzü, enverî / enveriye, Ermeni.***

abbasi '17. ve 18. asırlarda şark vilayetlerinde tedavül eden gümüş para' < İran şahı I. ***Ab-bâs*** (1586–1627) zamanında ihdas edilen ve onun ismini alan sikkeden. ※ ***Rüġān-ı sāde ... deve yükinden üç 'abbāsī resm-i ḳapan***. (Ö.L. Barkan 1943 [1140/1727] s. 196.)

EOsm. **Abbasiyan** 'Abbasiler' < Fa. '***Abbāsī*** kelimesinin çoğulu. ※ ***Cihān libās-ı 'Abbāsīyān-ile ziynet dutdı***. (Ferec 855/1451 v. 111b), yâni 'karardı' (Abbasîlerin sembolik rengi siyah idi).

⊡ Fa.da şahıs isimleri ve birkaç başka isim, ***-ān*** / ***-yān*** ile, ve eğer kelime ***/ e /*** ünlüsü ile biterse ***-gān*** ve ***/ ü /*** ile biterse ***-vān*** ekleriyle çoğul yapılır. A–B ve C–E ciltlerinde böyle çoğullardan birkaç tane bulunuyor: ***Abbasiyan, âdemiyân, ağayân, asilzadegân, aşiran, azadegân, azeban, bazuvan, bendegân, biraderan, bütan*** I, ***çavuşan / çauşan, çendân, çühregân, dedegân*** (Tk.), ***dermandegân.*** Fa. ve Tk.de tekil olarak kullanılan ***-ān*** ile yapılmış çoğullar için b. ***canan*** ⊡.

Abbâs yolcu '(birisinin) yola çıkması gerek' < Ar. '***Abbās*** 'erkek adı' ve ***yolcu***. Tabirin menşei malum değildir. ※ ***Öyle görünüyor ki Abbas yolcu. "Galiba ölmesi mukadder."*** (M. Buyrukçu 1961 s. 50).

⊡ Tk.de, bir zamanlar yaşamış bir insanı, bir hikaye kahramanı ya da tasvirî kişileri hatırlatan şahıs isimlerine sık sık rastlanır. Bunların menşeleri nadiren belirlenebilir. Tk.de şahıs isimlerindeki bu mana gelişmesine uyanlardan A–B ve C–E ciltlerinde yer alanları şunlardır: ***Abbâs yolcu, Abdülhamidin sol taşağından düşmüş, adam, Adem baba*** (b. ***Adem*** I), ***ağustos, Agobun kazı gibi*** (b. ***Agop***), ***Ahfeşin ke***çisi gibi (b. ***Ahfeş***), ***ahmedek, Ahmedin öküzü*** (b. ***Ahmed***), ***akademi, Alevi*** I ve II, ***alfons, alık Emeti / alık Raziye / alık Safai*** (b. ***alık*** I), ***Ali Cengiz oyunu, Ali... Veli..., alyon, amper, âsaf, avniye, barbut*** II, ***barem, barok, begonvil, bekri, Bektaşî, Bismark pantalonu, Boğdan, borani, boykot, Buda, budist, budizm, buhurumeryem, but / put, celâlî, cello bello, centiyane, Coni, conkikirik, çorçil / çörçil*** I ve II, ***dalgacı Mahmut*** (b. ***dalga*** I), ***deccal / teccal, dekovil, deli Raziye*** (b. ***delü / deli***), ***Dıral dedenin düdüğü gibi, Dingonun ahırı*** (b. ***Dingo***), ***dinyakos ayakkabısı, dizel*** I ve II, ***doğrucu Davut, dover, düttürü Leyla, erkek Fatma*** (b. ***erkek***), ***enverî / enveriye, epiküryen.***

AD. **abbisi başına!** 'darısı başına!' < ?? ※ (bir halk hikâyesinin sonunda) '***Abbisi de diŋneyennerin başına!*** (Ö.A. Aksoy 1945 I, 350).

Osm. **abd** 'köle' < Ar. '***abd*** a.m. Fa. izafet terkiplerinde kullanılarak "ben" zamirinin yerini alıp tevazu ifade eder. ***abd-i aciz*** 'âciz köle(niz)': ※ ***Kabahat kimsede değil, abdi âcizde.*** (S.M. Alus 1944 s. 140). ※ ***Bugün bu abdi âciz şukadar yüz bıldırcın vurdum***. (a.e. s. 144). ***abd-i ahkar*** 'en alçak köle(niz)': ※ ***Kurbanlık koçu abdi ahgara sipariş etti.*** (S.M. Alus 1933p s. 238). ***abd-i kemterin*** 'en değersiz köle(niz)': ※ ***Bu abdi kemterin, ailesile sıkı fıkı görüşürüz.*** (E.E. Talu 1937 s. 112).

⊡ Fa. izafet dediğimiz, Fa.ya mahsus, Osm.da Ar. ve Fa.dan alınma kelimelerle çok kullanılan, fakat BSTTk.nde yalnız muayyen terkiplerde (b. ***abıhayat*** ⊡) yaşayan bir syntagma'dır. Bir ismi tavsif eden kelimeler Türk dillerinde daima o isimden evvel söylendiği hâlde Fa. izafette onu takip eder, ms. ***abd-i âciz*** 'âciz abd (köle)' yahut âb-ı hayat 'hayat âbı (suyu)'. Bu örneklerde görüldüğü gibi, tavsif eden kelime sıfat da olabilir, isim de; terkibin iki kelimesini birbirine bağlayan unsur vurgusuz bir ***/ i /*** 'dir (ünlüden sonra ***/ ' i /*** veya ***/ yi /*** ; bugünkü standart Fa.da telaffuzu ***/ ė /***'dir; Türkçede ***ı / i***, BSTTk.nde yaşayan terkiplerde ***ı / i / u / ü***). Bu ünlüyü kendisinden evvel bulunan isimden bir tire ile ayırmak sırf dilbilimcilerin âdetidir ve "ilmî" olmayan yazılarda bulunmaz. Tavsif eden kelimeler birden fazla olursa, bunlar ardarda sıralanır ve her birinin önüne yine bir ***/ i /*** konur; aralarına ***ve*** bağlacını koymak icap ederse, onun Fa. mukabili olan ***/ u / vu /*** kullanmak icap eder (bu ***/ u /*** ile ***/ ı /*** 'lerin karıştırılması hakkında b. ***abudane*** ⊡). EOsm.dan itibaren ara sıra Türkçe kelimelerle yapılan izafeler görüldüğü gibi (ms. EOsm. ***yasaġ***-ı ***'aẓīm u 'ādet-i ḳadīm***, Osm. ***aḳçe-i mezbüre***, ***elçi-i Françe***, ***ḳarındaş***-ı ***e'aẓẓım ḥażretleri***) daha sonraları Avrupa dillerinden alınma kelimeler de izafelerde kullanıldı (ms. ***komik-i şehri, muḫāberāt-ı telġrāfiyye***, 1909). Fa.da ***/ ı /*** 'siz izafetler de var; Tk.de bazı çok kullanılmış Osm. terkiplerde aradaki ***/ ı /*** düşmüştür (b. ***Der-i Sa'adet*** / ***Dersaadet*** ⊡), bazılarında da agglutination'la (bitişim)kendisinden önce gelen kelimenin bir parçası olmuştur (b. ***asgari*** ⊡).

⊡ Osmanlılar'ın terbiyeli konuşmasında ve yazılı ifadesinde nezakete çok ehemmiyet verilirdi. Bu nezaketin bu gün de birçok izleri vardır. Nezaketin esas unsurlarından biri tevazu idi. Tevazu kendini iki şekilde gösterir, bir yandan kendi şahsını küçültmekle, diğer taraftan karşısındakini yüceltmekle; her ikisi de mübalağadan geri kalmaz. Konuşan kimse kendinden, ötekinin kölesi (***abd, abd-i ahkar*** vs., ***bende***), evinden ***bendehane, fakirhane*** olarak bahseder; mektuplarda, edebî eserlerde müellif kendini ***bu fakir, bu hakir*** diye gösterir ve eseri yahut fiilleri için ***acizane, naçizane*** gibi tevazu sıfatlarını kullanırdı. Aynı zamanda karşısındakini ***zat-i âliniz*** vs. tabirlerle ve ***buyur-*** yardımcı fiiliyle şereflendirirdi.

abdal I/**ebdal** 'tasavvuf edebiyatında birazizler sınıfı' < Ar. ***abdāl*** (***badal*** 'bir şeyin veya kimsenin yerini tutan karşılık' kelimesinin çoğulu]. Teferruat için b. Encyclopaedia of Islam 1960 I, 94–95.

EOsm. **abdal** II 'dilenmekle geçinen bazı tarikatlere mensup derviş, aşık'. Teferruat için b. M. F. Köprülü 1935 s. 23. < ***abdal*** I. ※ ***Bir iki çıplaḳ abdāl od buldılar çönerler***. (Necātī Beg 1963 s. 202). ※ ***Bu eṣnālarda bir abdāl bunlara keşf-i aḥvāl ve 'arż-ı kemāl ile rümüz-ı istiḳbāl ėdüb ...*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 105). ※ ***Tacını, tahtını kardeşine bırakıp abdal oldu.*** (M. Mungan 1996 s. 289).

Osm. **abdal** III/**aptal** 'akılsız (kimse)' Meninski 1680 I, 19 < ***abdal*** II. Dervişlerin kılığını andıran paçavralarla dolaşan akıl hastalarına verilen bu ad, 15. asırdan beri tespit edilebilir; ***abdal*** ile ***abtal*** arasındaki fonetik fark Meninski 1680 lugatinde açıklanmıştır. ※ ***Bulardan vaṣl uman abdāla beŋzer***. (Mesīḥī, E. Gibb 1909 VI, 94). ※ ***Dėdüm kim 'ışḳuŋa biŋ daġ yaḳdum. | Gülüb dėdi ki sen abdāl imişsin.*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] s. 88). ※ ***Yakından tanıdığınız, bencil ve aptal sandığımız***

bir kişi günün birinde, öyle derin bir söz söyler ki, afallayıp kalırsınız. (M. Urgan 1998 s. 78).

AD. **abdal** IV 'köy düğünlerinde çalgı çalan ayrı bir halk grubuna mensup adam' DS 15, 16 < ***abdal*** II. ※ ***Bu civarda kendilerine "Aptal" denilen Türkmenlerden iki davulcu, bembeyaz ve uzun şalvarlarını uçurup davullarını havada savurarak, toprak damlardan birinin üzerinde oynuyorlardı.*** (Sabahattin Ali 1943 s. 85). ※ ***Davul ve zurna mutlaka abdallar tarafından çalınır.*** (H. Z. Koşay 1944 s. 178).

Osm. **abdan** 'su kabı' < Fa. ***ābdān*** a.m. [***āb*** 'su' + onu tutanın (yâni kabının) ismini yapan ***-dān*** eki, krş. ***sürmedan*** vs.] ※ ***Ṣādılıḳ şehrinde her bir ev ki bünyād ėtmişem | Ġamdan anı seyle vėrdi ābdān-ı çeşmümüŋ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 163).

⊡ Fa.dan alınma isimler arasında ***-dān*** genişlemesi ile teşkil edilenler vardır. Bunlar bir şeyi içine alan veya almaya yarayabilen eşyalardır. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***abdan, ateşdan, biberdan, buhurdan, camedan*** I, ***cüzdan, çaydan / çaydanlık***. Bâzıları Tk.de ortaya çıkmıştır (krş. A. Tietze 1964 s. 174–175). Bu listenin son örneğinde görüldüğü gibi, bazı hâllerde ***-dan*** eki Tk. ***-lık*** ekiyle kuvvetlendirilmiş olur (b. ***buhurdanlık*** ⊡).

Osm. **abdar** 'sulak, suyu bol' < Fa. ***ābdār*** a.m. [***āb*** 'su, parlaklık' ve ***-dār*** 'tutan']. ※ ***Ve abdār olan zemīnlerden ... 'öşr üzre alınur imiş***. (Ö.L. Barkan 1943 [981/1570] s. 168). 'parlayan, parlak' ※ ***Hancer-i ābdār-ile gendözümi helāk ėdem***. (Ferec 855/1451 v. 108a).

⊡ Fa.dan alınma sıfat ve isimler arasında ***dāştan*** 'malik olmak' fiilinden ***-dār*** 'malik olan, tutan' fiil unsuru ile teşkil edilmiş olanların sayısı büyüktür. Yalnız A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***abdar, ahengdar, alâkadar, alemdar, aleyhdar*** (belki Osmanlılar'ın icadı), ***ameldâr, ayinedar, bacdar, bardar, bazdar, behredar, beldar, berhordar, candar, cazibedar, cerihadar, cihandar, cindar, çuhadar, dağdar, danedar, defterdar, dildar, dindar, dizdar, dostdar, dümdar.*** Bu gibilerin tesiri altında Türkçe köklerden teşkil edilmiş olanlar da vardır: ***bayrakdar, emekdar*** (b. A. Tietze 1964 s. 175–178). ve Fa. ***-dār*** 'mâlik olan', b. ***abdar*** ⊡].

abdest I 'namazın şartlarından olan temizlenme' < Fa. ***ābdast*** [***āb*** 'su', ***dast*** 'el'] a.m. ※ ***Ṣabāḥ olduḳda durdı, ābdest aldı, namāz ḳıldı***. (Ferec 855/1451 v. 135b). ***abdest boz-*** 'temiz hâli yok etmek, defihacet etmek' ※ ***Park bekçisi, ağaç altında aptes bozmaya çıkmıştır şimdi.*** (Peride Celal 1991 s. 44). ***abdestbozan otu*** 'Sanguisorba officinalis' (I. Hauenschild 1989 no. 977). Kökü çok tanin ihtiva ettiğinden halk tababetinde ishali kesmek için kullanılır.

abdest II/**aptes** 'işeme, kakasını yapma; insan boku' < ***abdest*** I (örtmece olarak veya boşaltma ile temizlenmenin birbirine bağlı ameliyeler olmasından) ※ (***küçük aptes*** 'işeme', ***büyük aptes*** 'kakasını yapma' Editörün notu.) ***Onun altının temizlenmesi sırasında abdestinin rengine bakarak üşüyüp üşümediğini keşfettiler.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 38). ***abdesti gel-*** 'sıkışmak' ※※.

⊡ Kelime sonundaki ***/ t /***, bir tenuis'i ***/ f, k, s, ş /*** takip ederse, halk dilinde ve hatta konuşma dilinde çok defa düşer. Bu hadise, tabii

olarak başka dillerden alınmış kelimelerde yaygındır. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler gösterildi: ***aptes, antrak, Bükreş, çapraz*** I ve II, ***çift*** / çif I ve II, ***direk*** II (***direkt*** manasında), ***dos, egzost / egzoz***. Bu hadiseye aykırı olan bir hypercorrection (aşırı doğruculuk) örneği için b. ***almast***.

Türkler'in müslümanlaşmasındaki en büyük rolü İranlılar üstlenmişlerdi. Bundan dolayı, inanç ve İslamî yaşamda birçok kavramın, Fa. alıntılardan oluşması, şaşılmaması gereken bir durumdur. Lugatimizde şu örnekler geçmektedir: ***abdest, can*** I, ***günah, namaz, oruç, peygamber.*** Bugün kullanımdan düşmüş ***azine*** ve ***bāng*** (b. ***baŋ***) kelimeleri de bu gruba dahildir.

abdesthane/aptesane 'helâ' < ***abdest*** II ve ***hane*** 'ev'. ※ ***Galip o gün Galatasaray'da birdenbire sıkışmış ve aptesthaneye kendini dar atmıştı.*** (M.C. Anday 1965a s. 10).

⊡ Fa.dan alınma kelimelerde ve de bunların örneğine göre yapılmış Türkçe kelimelerde ikinci unsur Fa. ***ḫāna***, Tk. ***ḫāne*** 'ev' olan mürekkep isimler pek çoktur (b. A. Tietze 1964 s. 182–186). Konuşma dilinde, ilk unsur ünlü ile biterse, aradaki / ***h*** / düşer ve bu ünlü ***hane*** kelimesinin ilk ünlüsü olan / ***a*** / ile karışır (ms. ***eczane***). A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***abdesthane, âbhane, ameliyathane, arslanhane, aşhane, babulhane, bardelhana, baruthane, basmahane, bendehane, bezirhane, birahane, bitirimhane, boranhane, buzhane, büthane, canbazhane, cebhane, cirşane, çalgıhane, çifthane, çilehane, darbhane, defterhane, dershane / dersane, dökümhane, eczahane / eczane.***

abd-i âciz, abdi ahkar, abdi kemterin, b. ***abd***.

Osm. **abdülbatn** 'obur' < Ar. ***'abd*** 'köle' ve ***baṭn*** 'karın'. ※ ***Bu ṭablaḫārlar gibi 'abdü l-baṭn olanlar ne 'aceb ḳul olur imiş***. ('Ālī 1975 [1599] v. 52a).

⊡ Ar.dan edebî Osmanlıcaya geçmiş bazı iki kelime arasında / ***ül*** / harflerini görürüz. Bunların birincisi, ilk kelimenin son ünlüsü (fasih Ar.da / ***a*** /, / ***i*** / ve / ***u*** / olabilir, fakat Osm.da daima / ***u*** / ve / ***ü*** / olarak donmuştur) ve ikincisi, Ar. harfitariftir. Ms. ***'acību l-edā***, harfiyen "eda hususunda acib" demektir. A–B ve C–E ciltlerinde geçen bu neviden terkipler şunlardır: ***abdülbatn, abdüsselam, abdüsselâtin, acîbüledâ, adimülinkâr, adimülmisl, aksül'amel***, vs.

Abdülhamidin sol taşağından düşmüş 'hatasız olmayan' ※ ***Tabii tabii, zaten hangisinde bir şey olmaz ki! Hepsi de Abdülhamidin sol taşağından düşmüştür mübareklerin!*** (L. Erbil 1984 s. 87). Tâbirin menşei malum değil, krş. ***Abbâs yolcu*** ⊡.

abdülleziz 'bir bitki ve yenen meyvesi' (Redhouse ve I. Hauenschild 1989'a göre Bunium, TüS 1983'e göre Cyperus esculentus) < Ar. ***ḥabb al-'azīz*** Meninski 1680 I, 1717; R. Dozy 1927 II, 240. Yenen kısım Meninski'de siyah bir meyve olarak, Dozy'de kök olarak tarif edilir. Aspirasyon düşmesi için b. ***habazan*** ⊡. ※ ***Aktariye satarız ... aptülleziz, demirhindi ...*** (B. Felek 1957 s. 55).

abdüsselam 'kökü minik bir insana benzeyen bir ot, Mandragora officinarum' (I. Hauenschild 1989 no. 717) < Ar. ***yabruh al-ṣanam*** a.m.; ayrıca b. ***abdülbatn*** ⊡.

abdüsselâtin 'bir otun zehirli meyvesi; Redhouse'a göre Croton tiglium tohumları' < Ar. ***ḥabb as-salāṭīn*** a.m. (M. Hafīd 1231 s. 299), fakat R. Dozy 1927 I, 240'a göre bunun manası 'kiraz' imiş, ayrıca b. ***abdülbatn*** ⊡, Aspirasyon düşmesi için b. ***habazan*** ⊡.

abe 'teklifsiz konuşmada seslenme ve dikkati çekme ünlemi' DS 17 < ***a!*** ve ***be!*** nidalarının birleşmesi. ※ ***Abe, alacak mısın o kızı?*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 266). Bilhassa Rumelililer'in çok kullandığı bir kelime. ※ ***Muhacir sözün altında kalmadı: "Abe efendi ...*** (F.C. Göktulga 1943 s. 99). Çingenelerin dili için de tipik sayılır: ※ ***Kuklacı: "Abe Hanımcığım, beş on mangizcik ver, ne olursun ...*** (Musahipzade Celâl 1936ms s. 61).

abece 'alfabe, harf sistemi; dilin yazma sistemi; onu öğreten ilk okul kitabı' < alfabenin ilk üç harfi; krş, İng. ***ABC*** (okunuşu: ***eybisi***), Alm. ***ABC*** (okunuşu: ***abetse***). ※ ***Belki de kızın abecesinde böyle yazılmıyordu adı.*** (B. Günel 1984 s. 47). ※ ***Kasabada yeni Abecenin kabul edildiği, herkesin okuma yazma öğrenmeye çalıştığı haberini duydu.*** (T. Apaydın 1991 s. 216).

(Argo) **abeci** 'aptal' F. Devellioğlu 1959 s. 59; AD. 'palavracı' DS 17, H. Aktunç 1990 s. 28. Belki ***abe*** ünleminden. Krş. ***beci***.

EOsm. **abefşan et-** 'işemek' < Fa. ***āb*** 'su' ve ***afşāndan*** 'saçmak'. ※ ***Bir bī-edeb daḫı ol ḥavżuŋ kenārına ḳarīb yėrde āb-efşān ėderdi***. ('Ālī 1975 [1599] s. 110).

aberasyon (optik terimi) 'bir şuaın, bir ışık kaynağından uzanan ışık tellerinin normal yolundan sapması' < Fr. ***aberration*** a.m. (Lat. ***aberrâre*** 'yoldan sapmak'].

⊡ Fr.'dan alınma kelimeler arasında sonu ***-siyon / -syon*** ile bitenler çoktur. Bunlar Lat. ***-tio[n]*** eki ile fiilden teşkil edilmiş nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) manasında isimlerdir. A–B ve C–E ciltlerindeki ler: ***aberasyon, adaptasyon, adisyon, aglütinasyon, aksiyon, alüvyon, ampütasyon, dejenerasyon, deklarasyon, delegasyon, depresyon, devalüasyon, diksiyon, direksiyon*** I, ***direksiyon*** II ***/ dreksiyon, ekspozisyon, enflâsyon, enformasyon, engizisyon, enjeksiyon, entegrasyon, ereksiyon, erozyon.*** Bunların tesiri altında Türkçe esaslar üzerinde argo tabirler kurulmuştur: ***aşırmasyon, atmasyon, uydurmasyon.***

abes 'faydasız, boş, netice getirmeyen' < Fa. ***'abaṯ*** < Ar. ***'abaṯan*** 'boşuna'. ※ ***Ḥayf ola senüŋle ḍuz ėtmek yėmek, | Hep 'abeṣdür saŋa yėnilen emek.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1589). ※ ***"Yā bir söz içün bu ḳadar emek ṣarf eylemek 'abeṣ ile iştiġāl ėtmek dėmek olmaz mı?" dėnilmesin.*** (Reşīd Paşa, YTEA 1974 [1890] I, 166). ※ ***Yapılıcak işler dururken maziyle iştigal etmek abestir.*** (E. Atasü 1996 s. 122).

⊡ Klasik Arapçadaki interdental (dişler arası) ***/ ṯ /***'nin, Tk.de iki karşılığı vardır. İlkinde bu interdental (dişler arası) ses spirant ***/ s /***'ye dönüşür. Bu gelişme, Fa. üzerinden olmuş olmalı. Fa.da da ***/ ṯ /*** sesi yoktur ve bunun için ***/ s /*** olarak telaffuz edilir. Bu telaffuz şekli özellikle medreselerde öğretildi. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler geçer: ***abes, abesiyat, alelekser, asal, asar, asir, bahs / bahis, bais, basra / basıra, bevâ'is, cüsse, deyyus / doyyüs / deyyas, disar, ekser, ekseriya, ekseriyet, emsal, emsile,***

eser I / II, ***esir, esirî, eskal, esna, esvab*** / ***espab***. / ***ṯ*** / nin ikinci telaffuz şekli olan ***/ t /***, Ar.nın diyalektlerine özgüdür. Bizans kaynaklarından görüldüğü üzere bu telaffuz şekli büyük ihtimalle çok eski. A–B ve C–E ciltlerindeki örnek yalnızca ***abaytaran***'dır. Bunun yanısıra belki en çok tanınan örnek ***Otman*** ismidir.

Osm. ***abesiyat*** 'boş şeyler' < ***abes*** ve sıfat eki ***–ī(y)–*** ile çoğul eki ***–āt***. /***ṯ***/→/***s***/ gelişimi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***İnsān biraz elifbā oḳudu ve biraz da "emā tereynā"nıŋ l'lāli gibi 'abeṣīyāt ile uġraşdı mı, taḥṣīlini tekmīl ėtmiş ẓann olunur.*** (Nāmıḳ Kemāl, YTEA 1978 II, 201).

⊡ Ar.da ***–a*** / ***–at*** ile biten yâni feminin (dişil, müennes) sayılan (krş. ***âbide*** II ⊡) birçok isim, çoğulda bunlar yerine ***–āt*** ekini alır. Tk.de bu Ar. çoğul eki bazı Tk. kelimelere de eklenir, b. ***erat*** ve ilerde gelecek olan ***gellrat, gelişat, gidişat*** vs. A–B ve C–E ciltlerinde geçen örnekler: ***acalbat, âdat, aidat, akarat, an'anat, aşerat, bagat*** (bağlar < Fa. kökten), ***baharat, benat, berekât, beyanat, blddefaat, buluşat*** (Tk. kökten), ***cevabat, cihat, darat, defaat ile, devat, deyişat*** (Tk. kökten), ***erat*** (Tk. kökten), ***eşrlbat***. Bu ***-āt*** (Tk.'de ***-at***) ekini ***-î*** ile biten (krş. ***adalî*** ⊡) sıfatların sonunda da buluruz. Bu gibi Tk.'de ***–iyat*** ile biten isimler nomina abstracta collectiva (soyut topluluk isimleri) manasında olur, mana itibarıyla Lat. ***-Ica*** ile nihayetlenen kelimelere benzerler, ms. 'Turcica' ***Türkiyat***. Tk.'de kendi başına bir ek olmuş olan ***-iyat*** eki sonunda ***–î'***si olmayan sıfatlarda da bulunabilir, ms. ***abesiyat***. A–B ve C–E ciltlerinde geçen ***–iyat*** ile teşkil edilmiş kelimeler aşağıda sıralanmıştır: ***abeslyat, akliyat, ameliyat, ayniyat, ciddiyat, dırdırlyat*** (Tk. kökten), ***edebiyat, evveliyat***.

abes yere 'boş yere, boşuna' < ***abes*** ve ***yer*** + dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu). ※ ***Pederi 'abeṣ yėre bī-ḥużūr ve dilteng ėderiz.*** ('Alī 'Azīz 1268 s. 166).

⊡ Birçok modal veya bir amaca yönelmiş dativuslu zarflar, mekân zarflarından türemiş bir gruptur. Çoğu, 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) ekini ihtiva eder. A–B ve C–E ciltlerinde olanlar şunlardır: ***abes yere, aksine, alabildiğine, başına, başlı başına*** / ***başlıbaşına, bir bakıma*** (b. ***bakım***), ***boku bokuna*** (b. ***bok***), ***boşa*** / ***boşuna*** / ***boş yere*** / ***boşuboşuna*** (b. ***boş***), ***böylesine, bu resme*** ve ***bu sebebe*** (b. ***bu*** I), ***dalmacaya, delicesine*** (b. ***delice*** I), ***dikine*** (b. ***dik***), ***domuzuna, eşekçesine, tek başına*** (b. ***dek*** / ***tek*** II). Ablativuslu (ayrılma durumu) zarflar için b. ***açmazdan*** ⊡, ***birdenbire*** ⊡.

AD. ***abet*** 'öğle yemeği; bir iş yerinde öğle yemeği için verilen ara, öğle tatili' THASDD 63, T. Günay 1978 s. 308 < Rus. ***obed*** a.m. A. Tietze 1957 no. 147.

Osm. ***abgine*** 'cam; bardak' < Fa. ***āb-gīna*** a.m. ※ ***Ba'de zamānin ki İstanbula geldi, Sulṭān Bāyezīd Cāmi'i ḥareminde bir dükkān açub gün-ā-gün şeker işleri ile bir niçe āb-gīne ḍonatdı.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 260).

Osm. ***âbhane/avġana*** 'apteshane' < Fa. ***āb-̮hāna*** a.m. (***āb*** 'su' ve ***̮hāna*** 'ev', b. ***abdesthane***/***aptesane*** ⊡). ※ ***Sürāḫ-ı āḇhāne dururken kenāresini televvüṣ (!) ėtmemek...*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 196). ※ ***Biz uşağlar, avgananın yan yana uzatılmış iki siyah taşı üzerine***

tavuklar gibi tüner, içine düşmemek için bacaklarımızı iyice açar, işimizi görürdük. (M. Margosyan 1996 s. 44). Sadece 'lağım çukuru' da olabilir: ※ ***Ḳażāyı gör: yolda bir āb̮hāne var-ımış, püşişi yoġ-ımış, ̮Ḫālif aŋa düşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 212a).

Abhazya 'bir Kafkas ülkesi' < Rus. ***Abhazya*** a.m. [***Abhaz*** etnik adından M. Vasmer 1953 I, 2]. ※ ***Kafkasya patlamaya hazır bir bomba! Gürcistan, Abhazya, Çeçenistan'dan her an yeni ölüm haberleri geliyor.*** (B. Uzuner 1997 s. 15).

Osm. **abher** 'nergis' < Ar. ***'abhar*** a.m. ※ ***Reyhān, benefşe, nergīs, 'abher.*** (Ferec 855/1451 v. 101a).

Osm. **abherin** 'nergise benzeyen, nergis renginde olan' < Fa. ***'abharīn*** a.m. (***'abhar*** 'nergis' ve Fa. sıfat eki ***–īn***). ※ ***Gül ü nesrīn gözler gördi, 'abherīn kirpükler gördi.*** (Ferec 855/1451 v. 151b).

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında isimden ***–in*** (Fa. ***–īn***) eki ile teşkil edilen sıfatlar vardır. A–B ve C–E ciltlerinde bunlardan şunlar geçmiştir: ***abherin, ahenin, anberîn, ateşîn, atlasrengin, berîn, billûrin, çendin, çirkin, çunin, ebrişimin***. Tk.de Fa.dan alınma olmayan ve Tk. bir esasa dayanarak kurulmuş olan böyle bir sıfat yoktur.

abıhayat 'efsanelerde içene ölümsüzlük sağladığı söylenen su' < Fa. ***āb-ı ḥayāt*** a.m. (***āb*** 'su' ve Ar. ***ḥayāt*** 'hayat']. ※ ***Anneŋ āb–ı ḥayāt içmiş, hīç i̮htiyārlamaz ki!*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 154).

⊡ Fa. izafetin mahiyeti için b. ***abd*** ⊡[1]. Tk.nin sentaksına zıt olan bu isim–isim ve isim–sıfat terkip usulü, 19. asrın sonuna kadar Osm. edebî dilinde serbest olarak ve çok kullanılırdı. II. Meşrutiyet devrinde vuku bulan genç yazarların isyanı üzerine, eski neslin alışmış olduğu bu usul azalmaya ve serbest kullanılışı tamamen yok olmaya başladı. Bu gün sadece leksikal karakter kespetmiş olan sabit terkiplerde kullanılabilir. Bu sabit terkiplerden aklımıza gelen ve yerleri A–B ve C–E ciltlerinde olanları küçük bir liste olarak veriyoruz: ***abıhayat, âfet–i can / afacan*** (b. ***afet***)***, afv–i umumi / aff–ı umumi*** (b. ***afv***), ***akl–i selim*** (b. ***akl***), ***Aksâ-yı şark*** (b. ***aksa***), ***aks–i halde / aksihalde*** ve ***aksiseda*** ve ***aks–i takdirde / aksi takdirde*** (b. ***aks*** I), ***alâmet–i farika / şerîf*** (b. ***alâmet***), ***âlem–i âhiret / civânî / mâna / şemsî*** (b. ***âlem*** I), ***arz–ı endam et–*** ve ***arz–ı hal et–*** (b. ***arz*** III), ***arzuhal / arzıhal, asar–ı atika / eslaf / ulvî*** (b. ***asar*** I), ***Babıali / Bab–ı âlî, Bahr–ı ahmer / Hazer / muhit / sefid / siyah*** (b. ***bahr*** I), ***buhurumeryem / buhuru Meryem, cerr–i eskal*** (b. ***cerr*** I), ***cezayı amel*** ve ***ceza-yı nakdiye*** (b. ***ceza***), ***cürmü meşhud*** (b. ***cürm***), ***çeşm–i bülbül / çerez / zahm*** (b. çeşm), ***def'–i bela için*** ve ***def'–i gam et–*** ve ***def'–i hacet / leyyin / rih / tabiî / takaza / zarar*** (b. ***def*** II)***, dest–i izdivaç*** (b. ***dest***), ***devr–i âlem / devriâlem seyahatı*** (b. ***devr / devir*** I), ***ehl–i beyt / cihat / dil / dünya / heva / hiref / 'ırż / keyif / mide / örf / sülk̮ / vukuf*** (b. ***ehi*** I), ***emrivaki, ender–i nadirattan*** (b. ***ender*** I), ***envā'–i çeşit / dürlü / türlü*** (b. ***enva***)***, erkân–ı harb*** (b. ***erkân*** I), ***esbab–ı mucibe / muhaffife*** (b. ***esbab*** I), ***eser–i cedid*** (b. ***eser*** II). Görüldüğü gibi terkiplerin büyük bir kısmı hukuka aittir.

Osm. **âbıneşât** 'sevinç suyu (yâni şarap)' < Fa. ***āb*** 'su' ve Ar. ***naşāṭ*** 'sevinç'. ※ ***Āb-ı neşāṭ ile dolanur zevraḳ-i ḳadeḥ*** (Necātī Beg 1963 s. 171).

Osm. **abıneş'et** 'meni, ersuyu' < Fa. ***āb-i naş'***at a.m. (***āb*** 'su' ve Ar. ***naş'a*** 'büyüme'). ※ ***Āb-ı neş'etl cānlb-l ẖhere aḳmazdı.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 138).

AD. **abır** 'utanma, hicap, namus, haysiyet' DS 22 < Fa. ***āb-i rü*** a.m. [***āb*** 'su' ve ***rü*** 'yüz']; belki ****āb-ı rü*** gibi bir şekilden backformation (yanlış ayırma) (b. ***abar-*** ⊡), krş. Az. Tk. ve Kürtçede ***abır*** a.m. ※ ***Siz "abırım" derken dübürüm dediğinizi bilmezsiniz.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 72).

Osm. **abırevan** 'akar su' < Fa. ***āb-l ravān*** a.m. [***āb*** 'su' ve ***ravān*** 'akan']. ※ ***Şeh-zāde şecere-l ensābını āb-ı revān gibi tā ẖhir söyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 134a).

Osm. **âbıru** 'namus, haysiyet' Meninski 1680 I, 5 < Fa. ***āb-rü*** a.m. [***āb*** 'su; parlaklık' ve ***rü*** 'yüz, çehre']. krş. ***abır***. ***âbırû dök-***, krş. Fa. ***āb-rü rīẖtan*** 'to disgrace' F. Steingass 1930 s. 7, calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡³. ※ ***Küffār-ı ḍalālet-āṣār ziyāde‿hacālet taḥṣīl ėdüb āb-ı rüları dökülüb ...*** (A. Bombaci 1946 [1560] s. 247). ※ ***Yüzünüŋ her mesāmmātından cevher-l aṣlīsi, 'iffet ve ṣadāḳatden 'ibāret bir āb-ı rü tebaḥḥur ėtmekdedir***. (Aḥmed Midḥat 1942 [1288/1871] s. 26).

⊡ Fa.da uzun / ***ü*** / ile biten kelimeler kendilerine bir ünlü takılırsa Hiatustilger (koruyucu ünsüz) olarak araya bir / ***y*** / alır ve bu / ***y*** /, aslında bir şey eklenmese de bu kelimelerde kalabilir. Yâni, başka ifade ile, sonları / ***ü*** / 'lu da olabilir, / ***üy*** / 'lu da, ms. 'yüz çehre' manasındaki kelime hem ***rū***, hem de ***rüy*** olabilir. Kelime Tk.ye geçerse edebî dilde her iki şekil de, konuşma ve halk dilinde ekseriya / ***y*** / 'li varyant kullanılırdı. Bütün bunlar sadece Fa. kelimeler için variddir, başka dillerdeki (ms. Ar.dan geçmiş) kelimeler için değil. Aynı fenomeni sonu uzatılmış / ***ā*** / ile biten Fa. asıllı kelimelerde de görürüz. A-B ve C-E ciltlerinden örnekler: ***âbıru*** (ikinci kısmı ***ru***'dur), ***ahu, anberbu*** / ***amberbuy, anbermu*** / ***ambermûy, arzu, cameşuy, cengcu, cüstücu / cüstücuy, duagû,*** vs.

Osm. **âbızülâl** 'duru su' < Fa. ***āb-l zulāl*** a.m. [***āb*** 'su' ve ***zulāl*** 'duru']. ※ ***Ol aġacuŋ dibinde çeşme-l āb-ı zülāl çıḳmış.*** (Ferec 855/1451 v. 54b).

Osm. **âbî** I 'sulu, sulandırılmış; akıcı, mayi' < Fa. ***ābī*** a.m. [***āb*** 'su' ve isimden sıfat yapan ***-ī*** eki]. ※ ***Gelen şerbet ve ḳahve ābī ola***. ('Ālī 1587 v. 128b).

⊡ Ar.da olduğu gibi (b. ***Abbasî*** ⊡), Fa.da da isimden ***-ī*** eki ile sıfat yapılabilir (b. A. Tietze 1964 s. 186-191). Fa.dan alınma kelimeler arasında bir maddenin vasfını ifade eden böyle sıfatlardan A-B ve C-E ciltlerinde şunlar geçiyor: ***âbî*** I, ***armudî*** (şekil), āzerī, ***bademî*** (şekil), Çini (Çin usulüne göre yapılmış), ***çini*** II, ***darai*** / ***darayi*** (şahlara yakışan). Bu gibi sıfatların çoğu renk sıfatlarıdır ve bu manadakiler Tk. esaslardan da yapılır, b. ***altunî*** ⊡. Meslek sahipleri, çalgı çalan ve bu gibi başka şahıslar için b. ***acabrûdî*** ⊡. Hakiki bir Fa. ek ile nomen abstractum (soyut isim) yapan ***-ī*** için b. ***bazî*** ⊡.

Osm. **âbî** II 'ayva' < Fa. ***ābī*** a.m.; asıl manası 'sulu'.

abi, b. ***ağabey***.

Osm. **âbid** 'dindar adam' < Ar. '***ābid*** a.m. [/'***bd***/ kökünden]. ※ ***Artık dayanamıyorum, anlıyor musun? Velilere, dizleri nasırlı âbitlere döndüm.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 120).

⊡ Ar.da kök harflerinden etken fiilsıfatı (participium activum) yapan kalıp 1ā2i3'dür. Bu kalıp gramatik olarak incelendiğinde, fiilin manasını kendi betimlemesinde özellik olarak temel alan bir sıfattır ve çoğunlukla işin yapıldığı âna münhasır bir anlam ifade ettiği fark edilir. Bu fiilden türemiş sıfatlar isim hâline de gelebilir ve böyle durumlarda bir iş işleyen kişiyi tavsif ederler (W.M. Wright 1979 I, 131). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***âbid, âcil, âciz, adi, âdil, ahil / ahıl, ait, âkıl / âkil, âli, âlim, âmil*** I, II, ***anif, âri, arif, arız, asi, âşık, âtıl*** I, II, ***âtır, ati, âzim, badi*** II, ***bahir, bais, baki, bakir, baliğ, bani, bari*** II, ***barid, bariz, batıl, batın, bayat, bayi, bazil, beyar, cabi, cahil, caiz / cayiz, calib, calis, cami, cani, carıs / caris, cari*** I,II, ***cazib / cazip, cazim, cirit, dafık, dâği, dâhi, dahil, dai, daim / dayim.*** Müennes şekli sonuna *te merbuta* eklenerek yapılır. Krş ***âbide*** II ⊡. Bu yapının çoğul hâle getirilmesinde en çok kullanılan kalıplar 1a2a3a ***aceze*** ⊡, 1awā2i3 ve 1u2a3ā'dır.

abide I 'anıt' < Ar. ***ābida*** 'mutadın üstünde olan şey, şaşılacak eser'. Kelime 19. asırda bilinmiyordu; ihtimal ki Türkiye'de ilk âbide dikildiği zaman (***Abide–i Hürriyet***, İstanbul, 1909) ***ebediyet*** kelimesine göre uydurulmuştur. ※ ***Ayastefanostan gelirken sağda, eski Rus âbidesine giden yolun köşesinde ... köşkümsü harap bir bina gelir.*** (S.M. Alus 1944 s. 153). Mecazî manada: ※ ***Fikretin "Sis"i ve "Tarih–i Kadîm"i Türkçe'de emsali bulunmıyan muazzam vatanperverlik, hamiyet, hürriyet abideleri olduğu gibi bütün dünya edebiyatı âleminde de takdir ve tebcile şayan nevadirdendir.*** (Fazlı Necip 1930 s. 287).

Osm. **âbide** II 'dindar kadın' < Ar. '***ābida*** a.m., Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Ḫalḳ geldiler, 'ābide ḳonşılığında ev yapdılar***. (Ferec 855/1451 v. 65a).

⊡ Ar.da isim ve sıfatlarda çeşitli fonksiyonlarda kullanılan ***–a*** eki, aslında biyolojik manada müenneslik (feminin, dişil) ekidir. Ekin Türkçesi kelimeye göre ***–a*** / ***–e*** olabilir. A–B ve C–E ciltlerinde bu manada geçen kelimeler şunlardır: ***abide*** II***, acuze*** (bu ayrı bir hâl), ***âkıle*** / ***akile, alihe***, ***ame*** / ***eme, ammete*** / ***amete*** / ***emeti*** (bu da ayrı bir hâl), ***azize, cedde, cinniye, dellale***. Şahıs isimlerinde de kullanılır, ms. ***Aliye***, ***Emine***. Eskiden ***Münevvere*** gibi kız isimleri vardı, fakat bu gibi Ar. fiilsıfatlardan (participia) alınan isimler bugün eksiz kullanılır, ms. ***Münevver (Hanım)***. O zaman ismin sahibinin bey mi hanım mı olduğu anlaşılmaz.

abidevî 'bir abide mahiyet ve kıymetinde olan' < ***abide*** I + isimden sıfat yapan ***–ī***, ünlüden sonra ***–vī***. Krş. Fr. ***monument→monumental***. Calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡³. ※ ***Bilindiği üzere Kaşgarlı Mahmud'un büyük abidevi eseri olan Lügati t-Türk'de Çigiller bir Türk ili olarak zikredilmektedir***. (E. Buharalı 1991 s. 59).

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında bir miktar ***–avī*** / ***–evī*** heceleri ile bitenler vardır. Bunlar aslında ***–ī*** ile biten sıfatlardır (b. ***âbî*** I ⊡); takıldıkları kelimenin sonunda bir ünlü (***–a*** / ***–e***) bulunduğu

için araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) olarak / ***v*** / girmiş oluyor (krş. ***dünyavi*** / ***dünyevi*** < Ar. ***dunyawī***). Böylelerden A–B ve C–E ciltlerinde şunlar geçmektedir: ***abidevî, ailevî, an'anevî, efsanevî.***

(Argo) **abidik gubidik** ! 'saçma, saçma sapan' H. Aktunç 1990 s. 28 < ?? labialisationa (dudaksıllaşma) yönelen kafiyeli çift söz, ikisi de manasız. Başka örnekler için b. H. Aktunç 1990 s. 28.

⊡ Kafiyeli çift sözler arasında baş harfleri / ***a–*** / ***e–*** / ve / ***g–*** / olanlardan A–B ve C–E ciltlerinde şunlar bulunuyor: ***abidik gubidik, araç gereç, evele– gevele–***.

⊡ Kafiyeli ikili terkiplerde, kelimeler manalı olsun veya olmasın, tipik olarak ikinci kelimede ilkine nazaran bir labialisation (dudaksıllaşma) göze çarpar. Bu labialisation (dudaksıllaşma), ya baş harfinde / sesinde (***/ b /***, ***/ p /*** ve ***/ m /***), ya da ilk ünlüde (***/ u /***, ***/ ü /***), bâzen her ikisinde tecelli eder. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler mevcuttur: ***abidik gubldlk, abur cubur, af küf, ağaç uğaç, arı duru, atıf ütüf, cart curt*** (b. ***cart*** I), ***cızbız, cici bici, ciddi–blddl*** / ***clttl bitti, çakır çukur, çalka malka ol–, çançun, çanga manga et–*** / ***ol–, çangıl çungul et–, çarçur et–, çarık çürük*** (b. ***çarık*** I), ***çatal çutal, çatal matal*** I ve II, ***çatır çutur, çatlak çutlak, çat pat, çatra patra, çengel çüngel, çeşit çeşüt*** (b. ***çeşit***), ***çıngır mıngır, çıtıpıtı / çıtırpıtır, çıtpıt*** I ve II, ***dambır dumbur, dangıl dungul*** / ***dangır dungur, deli dolu*** / ***delldolu*** (b. ***delü*** / ***deli***), ***efun tüfun*** (b. ***efin tefin eyle–*** / ***et–***), ***ehem öhüm, elle– külle–*** (b. ***elle–***). Başka labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***ala bele*** ⊡.

Osm. **abir** 'güzel koku veren madde' < Ar. '***abīr*** a.m. ※ '***Abīre baḳ, yüziŋ düşmlş, diler ṣuçın zümürrüdden,*** | ***Çınārı gör, elin açmış, oḳur serv-i̯ hırāmānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 29).

âblriz, b. ***abrlz***.

abis 'denizin çok derin yeri' < Fr. ***abysse*** < Lat. ***abyssus*** a.m. < EYun. ***αβυσσος*** (ábyssos) 'dipsiz' [***a–*** 'olmayan' ve ***byssos*** 'denizin dibi']. Tk. ye 20. asırda giren coğrafya terimlerinden. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡.

Osm. **ablsten** 'hamile, gebe' < Fa. ***ābistan*** a.m. ※ ***Beni vėribidi ki seni ābisten ėdem***. (Ferec 855/1451 v. 220b).

abiye 'resmî (giyim hakkında)' < Fr. ***habillé*** a.m. [***habiller*** 'giydirmek' fiilinin geçmiş zaman fiilsıfatı (participium preteritum), krş. ***habit habillé*** 'balo giyimi']. Fr.dan giren sonu vurgulu /–***e***/ ile biten isim/sıfat için b. ***abandone*** ⊡[1]. ※ ***Aylin, arabanın altına çaprazlamasına girmiş, sırtüstü yatıyordu. Üstünde abiye bir gri döpiyes, yakasında yarım ay biçiminde bir elmas broş, parmağında tek taş yüzük vardı.*** (A. Kulin 1997 s. 7).

EOsm. **abkeş** 'tekkelerde su çekenlere verilen ad' Pakalın I, 6 < Fa. ***āb-kaş*** a.m. [***āb*** 'su' ve ***kaşīdan*** 'çekmek'].

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında ***kaşīdan*** 'çekmek' fiilinden gelen ***kaş*** (Tk. ***-keş***) 'çeken' fiil unsuru ile teşkil edilmiş bir miktar sıfat ve isim bulunmaktadır. Bunlardaki ***-keş,*** "çekmek" fiilinin

çeşitli manalarını göz önüne getirebilir. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***abkeş, afyonkeş, arzukeş ol-, cefakeş, celebkeş, çilekeş, demkeş*** I ve II, ***dilkeş, enfiyekeş, esrarkeş***. mana tasnifi için b. A. Tietze 1964 s. 192–194.

abla '(bir kimsenin kendisinden büyük) kız kardeşi; kendisinden az çok büyük ve bir kardeş kadar kendisine yakın kız veya kadın'; Meninski 1680 I, 29 bunu ***abla*** veya ***abula*** olarak veriyor ve İstanbul ağzı olduğunu söylüyor. ***abla*** şekli için daha eski kaynak bulamadım. AD. varyantları için b. ***bılla/bulla***. H. Eren 1993aa s. 407–410'a göre < ****ağa-bula*** (orada başka izah denemeleri de gösterilmiştir). ***ağa*** kelimesinin ikinci hecesi olan ***-ġa*** hecesinin 17. asırda düşmüş olması biraz şüphelidir.

AD. ***ablak*** I 'iki renkli, siyahlı beyazlı' DS 24 < Ar. ***ablaḳ*** a.m. ※ ***Ne ḳaṣr-ı ablaḳ, ne refref...*** (ne rengarenk saray, ne süslemeler) (Ferec 855/1451 v. 3b). ※ ***Atlarınuŋ başlarında daẖı ablaḳ cıġ-cıġaları...*** (Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VII, 243–244).

⊡ Ar.da elativus (en üstünlük, ismi tafdil) vezni a12a3 (b. ***a'cab*** ⊡) bir kişinin göze çarpan bedenî sıfatları için de kullanılır. Bu tür sıfatların superlativus hâli kurulamayacağı için elativus veznindedirler (M. Bravmann 1968 s. 27). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***ablak*** I ve II, ***acar*** / ***acer, aflah, ahmak, ahraz, ahvel, a'ma*** / ***âmâ, âver*** / ***avar, ebkem, ebleh, eblemcüş, ebras, ebter*** I, ***ecvef, ekmeh, erçel, eşbah*** / ***eşbeh*** / ***eşbek*** / ***eşpek.***

ablak II 'geniş ve parlak (yüz)' DS 23–24 < ***ablak*** I. ※ ***Gençlik dediğin nedir gerçekte? ... Ablak suratlılık, çizgilerin belirsizliği, anlamsız çıkışlar, ağıtlar ve sevinçler... Velhasıl eblehliktir gençlik.*** (A. Kutlu 1991 s. 183). ※ ***Şimdi anaç bir tavuk gibi, eteklerine asılan bir çok çocuğu sürüklüyordur odadan odaya ve şişman, kocaman kıçlı ablak bir kadın olmuştur kuşkusuz.*** (C. Kavukçu 1998 s. 95).

AD. ***ablak*** III 'yüzün kıllarını yolmaya yarayan ağda' DS 24 < ***ablak*** II.

AD. ***ablak*** IV 'ceviz ağacının mobilya yapmaya yarayan iç tahtası' DS 24 < ***ablak*** I : ※ ***Ablaḳ abanos aġacı ol adada vardur***. (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 183).

ablatya 'bir nevi balık ağı' < Yun. ***απλαδια*** (aplaḏía) a.m. (çoğul) (Yun. ***/apl/*** 'tek kat') Kahane–Tietze 1958 no. 733.

⊡ Yunanca ve İtalyancadan alınma kelimeler arasında ***-ya*** ekiyle bitenler bulunuyor. Bunların birçoğu Yun. vurgulu ***-ía*** veya İt. ***-ia*** ile biten nomen abstractum (soyut isim) manasında substantiva feminina'dır (dişil adlar). Fakat Yun.dan gelenler neutra çoğulu da olabilir (yukardaki ***ablatya*** gibi). ***-ya*** ekli coğrafya adları için b. ***Abya*** ⊡. A–B ve C–E ciltlerindeki Yun.dan gelme ***-ya*** ekli kelimeler aşağıdadır: ***ablatya, açalya*** / ***açelya, akasya, akya, alaturbiya, alatya, ambelebulya, anavasya*** / ***anavaşya, andilya, angarya*** / ***angarye, angurya, apokurya*** / ***apokorya, aristolohya, Ayasofya, azalya*** / ***azelya, bağurya*** / ***bağırya, barbunya*** I, ***bartınya otu, bezelya*** / ***bezelye, çırya, çuçurya.*** İtalyanca'dan gelme olanlar ise: ***arya*** I–II, ***avarya*** (aslı Arapçadan), ***bakasya, baratarya, bibliyografya*** (EYun. unsurlardan Lat.), ***bonovardiya, çinerarya*** / ***çineralya, dalya*** I, ***danalya***.

Lat. ***-ia*** eki Fr.'da ***-ie*** olmuştur, b. ***afazi*** ⊡. Lingua Franca (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) için b. ***abáşo*** ⊡.

abli 'yelkenlilerde yarım serenleri çevirmek için kullanılan halatlar' < Yun. ***απλη*** (aplí) a.m. (Yun. /***apl***/ 'tek kat'). Kahane–Tietze 1958 no. 734. ※ ***Bir ḳadırġaya çārmīh ve abli ve ... cümle yigirmi yedi ḳanḳal vėrilür.*** (Kātib Çelebī 1329/1913 [1656] s. 155).

abloko/abluka 'denizden kuşatma' < İt. (Venedik lehçesi) ***abloco*** a.m. (belki Yun. tavassutu ile) Kahane–Tietze 1958 no. 4. 19. asır telaffuzu ile ***abloko*** (Redhouse 1890 s. 14). ※ ***Çanakkale Boğazı kapalı ve Akdeniz limanları abluka altında oldukları için gümrük vergilerinin toplanması durmuştu.*** (B.N. Criss 1993 s. 43). Deniz hukukundan gelen terim daha geniş bir mana sahasını kespetti: ※ ***Her biriŋiz bir ṭarafa siŋerek Aḥmed'lŋ evini o cihetden abluḳaya almalısınız***. (H.R. Gürpınar 1339 s. 65).

abo/abu (ikinci ünlü uzatılmıştır) bilhassa kadınlar tarafından kullanılan nida; hayret, korku, ret manasına gelebilir, çok varyantı vardır (b. DS 24–27). Kelimenin menşei için henüz bir nazariye ileri sürülmemiştir. ※ ***Tereciye tere satılır mı abo?*** (E.E. Talu 1341 s. 39). ※ ***İsmail'in avradı var a ... tevatür avrattır, abooov, o nasıl avrat öyle, kızlığından bu yana altı kez er değiştirdi de, gene de bana mısın demiyor!*** (N. Üstün 1970 s. 229). ※ ***Aboo, nereden aldın bunları? Nasıl sığacak ahıra?*** (T. Apaydın 1991 s. 79).

Abolyont 'Bursa vilayetinde bir köyün ve gölün adı' < EYun. ***Απολλωνια*** (Apollōnía) D.J. Georgacas 1971n s. 105.

abone 'peşin para ile seri hâlinde çıkan veya vuku bulan bir şeye alıcı olan (kimse)' < Fr. ***abonné*** a.m. Fr.dan giren sonu vurgulu /–***e***/ ile biten isim/sıfat için b. ***abandone*** ⊡[1]. ※ ***Kaç aboneniz var?*** (R. Ilgaz 1962k s. 9). 'abonman': ※ ***Ve otuzunı abonem içün Suʿāvī'ye vėr.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1870] I, 186). ***abone et-*** 'abone olarak kaydetmek': ※ ***Çalıştığım Emayetaş fabrikasında en azından 50 kişiyi abone etmişimdir.*** (Fethi Naci 1999 s. 90). ***abone ol-*** 'bir gazete vs.ye ücretini peşin vererek alıcı olmak': ※ ***Abonesi çoktu "Yeni Adam"ın. Sanırım Hasan Āli Yücel döneminde Millî Eğitim Bakanlığı da abone olmuştu.*** (Memet Fuat 1998 s. 402).

abonman 'abone olma hâli veya anlaşması' < Fr. ***abonnement*** a.m. Türkçesi 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkar, b. Tinghir–Sinapian 1891 s. 2.

⊡ Fr.dan alınmış kelimeler arasında ***–man*** hecesi ile bitenler vardır. Bunların çoğu bir nomen actionis (oluş ve kılış ismi) ve bâzen dolayısıyla bir nomen concretum'u (somut isim) haber veriyor ve Lat. ***–mentum*** ekinden geliyor (Aynı Lat. ekten gelen İt. ***–mento*** ekini ihtiva eden kelimeler için b. ***aşıramento***). Fr.dan alınmış bu manadaki kelimelerin A–B ve C–E ciltlerinde bulunanları şunlardır: ***abonman, agrandisman / ağrandisman, agreman, angajman, antrenman, apartman, aranjman / arancman, bombardıman, degajman, deplasman, eleman*** I, ***enstrüman.*** Değişik etimolojisi olan bir ***–man*** unsuru için b. ***bibliyoman*** ⊡.

aborda ‘bir geminin başka bir gemiye veya iskeleye yanını vererek yanaşması’ TüS 1983 s. 2. < İt. ***abordo*** a.m. veya ***abbordat*** kumandasından (Kahane–Tietze 1958 no. 2).

AD. **abore** ‘değersiz, beceriksiz’ DS 27 < Yun. (diyal.) ***απορε*** (ápore) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 29. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡.

abosa et- I (gemicilik terimlerinden) ‘bir işi bırakmak, istop etmek’ < İt. ***abbozza!*** kumandasından (Kahane–Tietze 1958 no. 3).

(Argo) **abosa et-** II ‘bilâ mecburiyet durmak’ ※ ***Ḳorḳusundan abosa ėtdi.*** (Fikrī 1307 s. 4). < ***abosa et-*** I.

AD. **aboşimas ol-** ‘ekilmiş tarlanın anî yağmurdan zarar görmesi’ K. Emiroğlu 1989 s. 28 < Yun.****αποχειμαζω*** (apǫhimázö) ‘fırtınaya tutulmak’ Ch. Tzitzilis 1990 s. 187–188. Fakat K. Karapotosoğlu 1999 no. 65’e göre < Yun. ***αποχυμιζω*** (apǫhimízu) ’tarlanın ilk sürülmesinden sonra kuvvetli bir yağmura tutulması’.

AD. **aboşkevaris** ‘çevreyi toplayıp düzeltme’ K. Emiroğlu 1989 s. 28 < Yun. (diyal.) ***αποσκευαριζω*** (apoşkevarízö) a.m. Ch. Tzitzilis 1990 s. 188.

abov, b. ***abo***.

AD. **abra** ‘teraziye dengeyi getirmek için hafif olan kefeye konulan ağırlık, dara’ DS 27–28; krş. Az. Tk. ***arva***, Kürt. ***abre***, Erm. ***abray*** < EErm. ***apray*** (R. Dankoff 1995 no. 24) Gürc. ***abra*** a.m. Aslen hangi dilden neş’et ettiği henüz kat’î olarak tespit edilmemiştir. Jaba–Justi 1879 s. 280. Ar. ‘abra kelimesini gösteriyor; onu bulamadım fakat ‘***abbara*** fiilinin bir manası ‘das Gewicht eines Goldstücks feststellen, wiegen’ imiş (H. Wehr 1958 s. 529, Fīrūzābādī 1305 II, 18). Bütün bu kelimeler < Yun. ***αποβαρο*** (apóbaro) ‘dara’ kelimesinden gelmişe benziyor, b. Ch. Symeonidis 1973 no. 15. Bu hususun farklı bir değerlendirmesi için b. H. Eren 1999 s. 1.

AD. **abra-** ‘becermek, üstesinden gelmek; korumak; yetişmek, büyümek, kendini koruyacak, idare edecek duruma gelmek; (deniz taşıtları için) kullanmak’ DS 28, K. Emiroğlu 1989 s. 28 < ETk. ***opra*** ‘to grow old, decay’ Clauson 1972 s. 14? Türk dilleri arasındaki yayılışı için krş. M. Rāsānen 1969 s. 2 ****abyra.***

abraş ‘alaca benekli’ TüS 1983 s. 2 < Ar. ***abraş*** a.m. A. Tietze 1958 no. 8. Meninski 1680 ***ebreş***, âmiyane ***abraş.*** ※ ***Atıŋ başını elleriyle ṭutdu. Sevgilisini öper gibi evvelā aḳıtmasından, ṣoŋra abraşından öptü.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 276). ※ ***Kahvecinin abraş yüzlü Tekiri nargilenin gurultusundan hoşlanmış olmalı, zıpladı, Baytar beyin kucağına çıkıverdi.*** (H. Taner 1954 s. 18).

⊡ Ar. renk sıfatları için a12a3 veznini kullanır. Bu sıfatlar, Tk.de olduğu gibi (ms. ***kurşuni***), bir karşılaştırma durumundan kaynaklanmaz. Ar. renk sıfatlarının mübalağa hâli kurulamaz (ms. Tk.de ***kapkara, daha kara, en kara***). Çünkü bunlar, elativus (en üstünlük, ismi tafdil) (b. ***a’cab*** ⊡) vezni gibi serbest olarak uygulanamazlar (krş. M. Bravmann 1968 s. 27). a12a3 vezninin renk sıfatları için de kullanılması, bu kategorideki kesiflik anlamından kaynaklanmaktadır. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***abraş, ahmer, ahreç, asfer, aşkar*** I, ***esmer, ezrak(fam).*** Aynı vezinle yapılmış başka sıfatlar için b. ***ablak*** ⊡.

AD. **abre**, b. ***apre***.

Osm. **abret** 'gözyaşı' < Ar. ***'abra*** a.m. ※ ***Bah gözümhün-ābesine kim göresin 'abretI...*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 202).

AD. **abril** 'nisan' 'Aprilmonath' Meninski 1680 I, 26, DS 30 < Erm. ***Abril*** < EErm. ***April*** (R. Dankoff 1995 no. 25) < Yun. ***Απριλης*** (aprílis) (G. Meyer 1893 s. 68) < Lat. ***aprllis*** [< ***aperire*** 'açılmak' fiilinden] a.m. ***abril***. ※ ***Şimdi abril ayında alınmak ḳānün muḳarrer olmışdur.*** (N. Beldiceanu 1967 [1501] v. 57b). Türkçedeki ***p*** > ***b*** değişimi için krş. Erm. ***abril.*** diyalektlerde ***avril/avrul*** varyantları da mevcuttur, krş. ***ab*** I/âv ⊡². R. Dankoff 1995 no. 25, DS 391; ※ ***Geceden esti ruzgar, | Yıkıldı yığunumuz. | Avril ayından sonra | Olacak duğunimuz.*** (K. Emiroğlu 1989 s. 46).

abrile '(gemici kumandası) yelkeni sarmala!' < İt. ***imbroglia!*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 342.

AD. **abris** 'bravo, yaşa; düğünlerde oyunları canlandırmak için oyuncuların şevk ve heyecanla çektikleri ünlemler' DS 31 < Erm. ***abris*** a.m. [***abril*** 'yaşamak'] U. Bläsing 1995a s. 47, R. Dankoff 1995 no. 23.

Osm. **âbrîz**/AD. **abirlz** 'helâ' DS 23 < Fa. ***āb-rīz*** a.m. (***āb***'su' ve ***rīz*** 'döken') A. Tietze 1969 no. 2. ※ ***Hālid uyanur, gendüni ḥācetlü bulur, ābrīze yürür***. (Ferec 855/1451 v. 211b), Osm. ***abrizci*** 'Mevlevi tekkelerinde aptesane temizleyici' M. Pakalın 1946 I, 7. Krş. ***havruz***.

⊡ Fa.da çok defa yan yana gelen uzun ünlülü heceler, hele iki ünlünün ortasında iki ünsüz de yerleşmişse, yalnız aruz için değil, Tk.de konuşma dili için de bir telaffuz güçlüğü teşkil eder. Bu sıkışıklıkta Farsçada bile bâzen kısa bir ünlü türer. Tk.ye geçen böyle kelimeler için oraya sabit bir ünlünün yerleşmesi adeta kuraldır: kelimeler uzun–kısa–uzun şeklini alır. A–B ve C–E ciltlerinde şu kelimeler bu kategoriye dahildir: ***âbrîz / abiriz, aferin, afitab, afitabe, asdana / asltane, asiyab, asuman, aşikâr, aşina, bağban / bağuban, da stan / dasitan.***

Osm. **âbru** 'başta gelen, hususi, ekstra ekstra' < Fa. ***āb-rü*** a.m., krş. ***âbıru***. ※ ***Āb-rü bahā dahı blcseler, ellerine girürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 66b).

abrucin, b. ***obruçlne***.

abse/apse 'çıban' TüS 1983 s. 62 < Fr. ***abcès*** a.m. < Lat. ***abscessus*** 'çıkış'. ※ ***Bir keresinde bizim hanımın dişleri apse yapmıştı***. (M. Körükçü 1953 s. 78).

absent/apsent 'sert bir içki' < Fr. ***absinthe*** a.m. < Lat. ***absinthium*** < EYun. ***αψινθιον*** (apsintion) 'pelin otu' G. Meyer 1893 s. 28. ※ ***Karagöz: "Ne var ?" - Zenne: "Rakı, konyak, apsent, iksir ...*** (H. Ritter 1953 III, 335–336).

A.D. **absimat** 'uçuşan kıvılcım külleri' K. Emiroğlu 1989 s. 28: ***apsumat*** kelimesinin varyantı.

AD. **absimisa** 'ateş böceği' K. Emiroğlu 1989 s. 28–29 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***αψιμιτζα*** (apsimítza) a.m. Ch. Tzitzilis 1990 s. 188. Yunanca küçültme eki ***-ίτσα / -ίτζα*** için b. ***karpize/karpuca*** ⊡.

abtal, b. ***abdal***.

abtes, b. ***abdest***.

abu, b. ***abo***.

abudane 'yaşama stoku' < Fa. ***āb*** u dāna 'means of subsistence' F. Steingass 1930 s. 8 [***āb*** 'su'+ ***u*** 've'+ ***dāna*** 'yem']. ※ ***Lebüŋle͜ hālüŋe meyi ėtdügi budur, Ẕātī, | Cihānda dirlügi insānuŋ āb u dāne ile***. (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 162). ※ ***Ābudānesi tükenmedi ise elbette yaşayacaḳ.*** (E. Misailidis 1986 [1872] s. 782).

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında Fa. ***u*** (yâni 've') ile yapılmış terkipler vardır. Bu ***u*** iki kelimeyi birbirine bağlar ve Tk.de bütünü bir tek mefhum gibi kullanılır. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***abudane, abuhava, adl-u-dâd, ahd-u-peymân, ahz-u-celb, ahz-u-iʿta, ahz-u-kabz, can u dilden, cüstücu, dad-dihiş / dad u dihiş, dar u gir / darugir, durudiraz.*** Tk. terkiplerde yalnız ***can u gönülden, dün ü gün, yat u yarak*** tabirlerinde kullanılmıştır.

abuhava 'iklim' TüS 1983 s. 2 < Fa. ***āb u havā*** a.m. [***āb*** 'su', ***u*** 've' ve ***havā***.] Fa. ***u*** ('ve') ile yapılmış terkipler için b. ***abudane*** ⊡. ※ ***Buraların abuhavasiyle imtizaç edemiyorlar.*** (S.M. Alus 1944 s. 141).

abuk 'saçma, karışık ve manasız' < ***abuk sabuk*** tabirinin kısaltılmışı. Kendi başına manası olmayan iki kelimeden müteşekkil bir tabirin yalnız ilk kelimesinin alınarak kısaltıldığı backformation (yanlış ayırma) durumu. Bunu ***araç*** kelimesinde de göreceğiz. ※ ***Kimi zaman telesekreterin kayda aldığı abuk mesajları kastetmediğimi sizler de elbet anladınız***. (A. Yurdakul 1996 s. 40–41).

⊡ Tk. asıllı kelimelerde velar (arka damaksıl) ve palatal (öndamaksıl) ünlülerin bir arada bulunamaması hususunda bir kaide var (b. ***ayıt-*** ⊡); Türkçe kelimelerde, BSTTk.nde yuvarlak bir ünlüden sonraki hecede yuvarlak olmayan ünlü gelebilir, fakat yuvarlak olmayan bir ünlüden sonra yalnız ikisi arasında labial (dudak sesi) bir ünsüz, yâni ***/ b /, / m /, / p /*** veya / ***v*** /, bulunursa yuvarlak ünlü gelebilir. A–B ve C–E ciltlerinde böyle kelimelerden müştakleriyle beraber şunlar geçmiştir: ***abuk, avuç, avun-***, ***avurd, avıd- / avut-, çamur / çamır, çapul, çavuş / çauş, davulgu / davulga.*** Bu temayülün başka dillerden alınan kelimelere de tesir ettiğini şu örnekler, bize gösteriyor: ***armut, avlu, avukat, bavul, çapük /*** çabuk, davul vs. BSTTk.ne mahsus olan bu fenomen, yalnız velar (arka damaksıl) ünlülerle görülür, krş. çamur, fakat ***demür*** değil, ***savul***, fakat ****sevül*** değil.

abukat, b. ***avukat***.

abuk sabuk 'manasız, saçma' < EOsm. ***abuk/apuk*** 'avurdu şişirip parmakla vurarak ses çıkarmak' TS 2, ve ***açık saçık*** tipinden mühmel. Krş. ***abuk***. ※ ***Türkçe abuk sabuk bir şeyler söylüyordu.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928s s. 310). 'aklı gitmiş, bunamış' manasında da kullanılır, ms.: ※ ***Sözünü ṣoḥbetini bilmez. Abuḳ ṣabuḳ olmuş.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 212). ※ ***Ben de karavatlı, takım giysili abuk sabuk damat olmam.*** (C. Kavukçu 1998 s. 83).

⊡ Kafiyeli çift söz terkiplerinde ***a- sa- / e- se-*** çiftlerinin bir araya gelmesi için A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler var: ***abuk sabuk, açık saçık, açık seçik, alın- salın-, alı-satı / alu-satu, an san, em sem / emsem.***

abula, b. ***abla***.

abulabut, b. ***abullabut***.

(Argo) **abula et-** 'ansızın üstüne çullanarak bir şeyini zorla almak'. M. Mikhaïlov 1930 s. 11, H. Aktunç 1990 s. 28 < belki İt. (ms. diyal. ***sardo***) ***appogllare*** (İt. ***appogglare***) 'abanmak' fiilinin emir hâlinden. ?? ※ ***Dün gece birinden bir cüzdan abula ettim.*** (M. Mikhaïlov 1930 s. 11).

abullabut/abullavut 'sersem, beceriksiz, hantal' Fikrī 1307 s. 4, DS 33–34, 'iki tarafa sallana sallana yürüyen, yolda önüne ardına bakmadan giden' Meḥmed Ḫālid [Bayrı] 1934 s. 1 < krş. ***apul apul (yürü-)***. ※ ***Sahilde ırıp sahibi, gözlüklü, abulabut, kravatını takmağa çalışıyor.*** (S. F. Abasıyanık 1948 s. 5). ※ ***Peki ama, anadan doğma hebennekaları, abullavutları, eblehlerl ne yapacağız?*** (S. Birsel 1995 s. 34).

AD. **abur** 'karalahana, fasulye ve mısır unu ile yapılan bir çeşit yemek' DS 34 <Erm. ***abur*** <EErm. ***apur*** a.m. U. Bläsing 1995a s. 46; R. Dankoff 1995 no. 22.

abur cubur 'karışık' Meninski 1680 I, 33. Labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***abldlk gubidik*** ⊡[2]. ※ ***Nedir canım bu abur cubur sözler?*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 344). Bilhassa yiyecekler için, ms.: ※ ***Bir az mezelik alalım, dėdi. Abur cubur olmasın, ḳuru meze eŋ iyisidir.*** (Maḥmüd Yesārī 1928 s. 76). Doğrudan doğruya 'karışık yiyecekler' manasına da kullanılır: ※ ***Abur cubur yemekle vakit geçiren ihtiyar ve şişman annesi ...*** (E.E. Talu 1928 s. 34).

abus 'asık suratlı, somurtkan' TüS 1983 s. 2 < Ar. ***'abüs*** a.m. ※ ***Ba'ż-ı tiryākīler ki kesi u kelāl-lle 'abüs olurlar***. ('Ālī 1956 s. 80). ※ ***Hüseyin Efendi, abus suratı, slllk klşllğiyle, amca evine içgüveyi geldi.*** (G. Dino 1991 s. 10).

⊡ Ar. fiil kök harflerinden 1a2ü3 kalıbıyla yapılan sıfatlar genellikle tasvir ettikleri öznenin göze çarpan bir vasfını belirtirler. Bu kalıp ile türetilen sıfatlar, ayrıca sıklıkla ya da bir zor yoluyla gerçekleştirilen fiiliyatı da tasvir edebilirler (W. Wright 1979 I, 136). A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: ***abus, acul, akur, amud, anud / anut, beşuş, cenub, cesur, çamış, ekul.***

AD. **abuskal** 'sonradan tamamlanmak üzere yarım bırakılan iş' DS 35 <Yun. ***αποσκαλιν*** (aposkálin) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 30.

abuzambak 'saçma sapan, gelişigüzel konuşan, bunak' < Ar. ***abü zamzaḳ***' a.m. (keza 'eşek arısı' R. Dozy 1927 I, 5). ※※.

(Argo) **Abuzettin bey** 'züppe' F. Devellioğlu 1959 s. 59, H. Aktunç 1990 s. 28). ※ ***(Arkadaşının omuzundan dürter) Dalga geçme abuzlttin efendi!*** (İ. Engin 1961 s. 7).

Abuzlttin, b. ***Abuzettln***.

Abya 'Kütahya vilayetinde bir köyün ismi' <EYun. ***Απια*** (Apía) (D.J. Georgacas 1971n s. 105).

⊡ Osmanlılar'da Avrupa'ya ait coğrafya bilgisi, Akdeniz sahillerindeki limanlarda konuşulan ve anlaşılan Lingua Franca'ya (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) dayanırdı. Bu beynelmilel gemicilik ve ticaret dili İtalya'nın, İspanya'nın ve

Yunanistan'ın diyalektlerine dayanan bir nevi Esperanto idi (b. ***abáşo*** ⊡). Yer adlarında, bilhassa memleket adlarında, Eski çağdan beri (EYun. ve Lat.) müşterek olan ***-ya*** son ekidir. Eski ve yeni yer, şehir ve memleket adlarında sık sık bu eke rastlarız. A–B ve C–E ciltlerinde şunlar vardır: ***Abya, Alamanya, Alanya*** (gerçi bunun aslı başka), ***Almanya, Amasya, Antakya, Antalya, Asitanepulya, Asya, Avustralya, Avsrtiya*** / ***Avusturya, Bohemya, Brötanya, Budamya, Bulgarya, Dalmaçya.*** Buna ilaveten b. ***Alamanya*** ⊡.

Osm. **âbyârî** 'bir nevi ince kumaş' < Fa. ***ābyārī*** a.m. ※ ***Şāş-ı ābyārī ... gėydi.*** (Ferec 855/1451 v. 103b).

ac 'açlık', krş. ***aç*** I. yalnız ***acından öl-*** tabirinde. ※ ***Çoluk çocuk acından mı ölsünler?*** (K. Bilbaşar 1944 s. 73).

Osm. **âc** 'fildişi' < Ar. ʿ***āc*** a.m. ※ ***Ol ḥavż üzerinde bir taḫt var-idi, ʿācdan-idi, mükellel***. (Ferec 855/1451 v. 188a).

EOsm. **ac-** 'acıkmak' < ETk. ***aç-*** Clauson 1972 s. 19. ※ ***Bir demden ḳarnuŋ acıcaḳ bilesin*** (yâni "biraz sonra karnın acıkınca (bu aletlerin) ne olduğunu anlayacaksın"). (Ferec 855/1451 v. 25b).

Osm. **acab** I/**aceb** I (isim) 'hayret' < Ar. ʿ***acab*** a.m. ※ ʿ***Acab-la ṣalaraḳ başını.*** (ʿĀlī 1587 v. 132b). ※ ***Pīrüŋ diyānetine emānetine ʿacaba ḳaldı***. (Ferec 855/1451 v. 231b).

⊡ Klâsik Osm.dan BSTTk.ne kadar hakim olan sisteme göre, Ar. ve Fa.dan alınmış kelimelerdeki uzun ünlüler aynen kaldığı hâlde kısa ünlüler yanlarında bulunan ünsüzlere göre ya palatal (öndamaksıl), ya da velar (arka damaksıl) olur. Yâni yanlarında ***/ b /***, / ***c*** /, / ***d*** /, / ***f*** /, / ***h*** /, / ***j*** /, / ***k*** /, / ***l*** /, / ***m*** /, / ***n*** /, / ***p*** /, / ***r*** /, / ***s*** /, / ***ş*** /, / Ar. ***t***, Osm. ***s̱*** /, / ***t*** /, / ***v*** /, / ***y*** /, / ***z*** / veya / ***ẕ*** / bulunanlar palatal (öndamaksıl) (e, i, ö, ü), fakat / ʿ***ayn*** /, / Ar. ***ḍ***, Osm. ***ż*** /, / ***ġ*** /, / ***ḫ***, bâzen ***ḥ*** /, / ***ḳ*** /, / ***ṣ*** /, veya / Ar. ***ṭ*** /, / ***ẓ*** / 'lardan en az bir tanesinin bulunduğu ünlüler velar (arka damaksıl) olurlar. Konuşma dilinde ve hatta BSTTk.nde bu kaidenin istisnaları vardır. Bir hipoteze göre ödünç alınmaların en eski (prae-klasik) devresinde kısa ünlülerde velar (arka damaksıl) sesler hakimdi. Klâsik devirde medreselerin tesiriyle bugünkü sistem yayıldı, fakat konuşma diline girmiş olan birçok kelimede eski telaffuz devam etti. Birkaç örnek verelim: ***acab→aceb*** oldu, fakat ***adam, amma*** / ***ama, aman, surat*** (krş. suret), şarap, tamam, taraf gibi Arapçadan ve ***düşman, hafta, namaz, sarhoş, zaman*** gibi Farsça'dan gelen kısa ***/ a /*** 'lar olduğu gibi kaldı; ***mübarek'***in yanında ***mubarek*** de devam edebildi.

Osm. **acab** II/**aceb** II (sıfat) 'hayret verici' < Ar. ʿ***acab*** a.m. ※ ʿ***Acab ḥikāyetdür.*** (Ferec 855/1451 v. 235b). hayret verici müspet bir değerlendirme olabilir: 'fevkalâde, gayet güzel'. ※ ***Gördi ki ʿacab şehr, ʿacab teferrücgāh!*** (Ferec 855/1451 v. 91b). Bu kelime soru edatı gibi de kullanılır. ※ ***Oşbunları ʿacab ḳanda bulmış ola?*** (Ferec 855/1451 v. 53a). ※ ***On günde varub gelmedi, noldı ki ʿacab gelmedi?*** (Ferec 855/1451 v. 24a).

Osm. **a'cab** 'daha hayret verici' <Ar. ***a***ʿ***cab*** a.m. ※ ***Bu ʿacab ḥikāyet ammā benüm ḥikāyetüm bundan aʿcab-dur***. (Ferec 855/1451 v. 45b).

⊡ Elativus (en üstünlük, ismi tafdil) hâlindeki kelime vezni a12a3, vasıf manasının bir kimse ya da nesnede diğerine nazaran nispî veya mutlak fazlalığını gösterir. (M. Bravmann 1968 s. 22). Bu şema tek ya da iki heceli sıfatlarda istisnasız kullanılabilir. Elativus (en üstünlük, ismi tafdil), hem comparativus (karşılaştırma) hem superlativus (Tk. ***en***) manalarını da içerebilir. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***a'cab, ağleb, ağreb, ahab, ahsen, akall*** / ***akal, a'kal, akdem, aksar, akvâ, akreb*** II, ***âlâ, aslah, âzam, ebgaz, echel, efzal, ehem, ehven, ekber, ekser, elez, elyak, elzem, ender*** I, ***enfes, enhas, enseb, enver, esbak, esfel, essah, eşed, eşref, ez'af.*** Elativus (en üstünlük, ismi tafdil), Allah'ın isimleri ile sık sık kullanılır. Bu tür örnekler: ***Allahu-âlem, Allahuekber.*** Bu veznin daha başka kullanım türleri için b. ***ablak*** I ⊡, ***abraş*** ⊡.

acaba I/**aceba** I (merak ifade eden bir edat) < Fa. ***'acabā*** < Ar. ***'acaban*** 'hayreti mucib olarak'. ※ ***'Acabā bu nevbet baŋa noldı?*** (Ferec 855/1451 v. 58a). Eliptik cümlelerde tereddüt veya şüphe ifade eder: ※ ***Firdevs: Faruğumun sizi okadar sevmekte hakkı varmış! Samiye: Acaba?*** (S. Simavi 1941 s. 74). ※ ***Nicedir kafamı kurcalayan soruların yanıtlarını ancak bir yolda giderken bulabilirim belki. Acaba mı?*** (T. Uyar 1986 s. 102).

⊡ Ar.dan Tk.ye alınmış ve Tk.de zarf olarak kullanılan, sonu ***-an*** / ***-en*** ile biten kelimeler için b. ***aceleten*** ⊡. Bu kategori zarflar arasında ***-an*** / ***-en*** eki yerine ***-a*** (uzun / ***ā*** /) ekini, bâzen de hem –***an*** / ***-en*** hem de ***-a*** ekini (ms. ***aslen*** ve ***aslâ***, farklı manalarla) gösterebilen kelimeler vardır. Bütün bu ekler bir tek Ar. ***-an*** accusativus (belirtme durumu, akuzatif) ekinden çıkmıştır. Ar. yazısında sadece ***-ā*** olarak yazıldığı için Fa.da bir kısmı ***-ā*** diye telaffuz edildi ve Tk.ye de böyle girdi. A–B ve C–E ciltlerinden örnekler: ***acaba*** / ***aceba, adeta, asla, dalma, ebeda*** / ***ebeden, ekseriya, evvelâ***.

acaba II/**aceba** II (isim) 'tereddüt, şüphe' < ***acaba*** I. ※ ***Bunu saraylı dedikten sonra artık 'acabası olamaz.*** (F. C. Göktulga 1943 s. 16).

Osm. **acabla-** 'hayret etmek' Meninski 1680 II, 3220 < 'acab II. ※ ***Günde iki tavuḳ sulṭāna getürdi. Sulṭān gülerdi, 'acablardı.*** (Ferec 855/1451 v. 232a). Bu örnekte kelime yalnız 'taaccüp etmek' manasında düşünülebilir, fakat daha sonraki örneklerde menfi bir mananın şüphesi bulunabilir, ms. Gevherī'nin şu mısralarında: ※ '***Acablamaŋ dostlar melül gezdügüm, | Derünumda daşlar ḳadar ġamum var.*** (M.F. Köprülü 1940 s. 147). Bir şeye hayret etmek, onu beğenmemek, onu ayıplamak manasına da gelebilir. Netekim bugünkü AD. ***acapla***– 'ayıplamak, kınamak' ile açıklanır (DS 37).

⊡ İsimden (veya sıfattan) fiil yapan eklerin en işleği olan ***-la-*** / ***-le-*** genişlemesi (krş. ***ağla-*** ⊡, ***aḫşamla-*** / ***akşamla-*** ⊡), şu anlamlarda *geçişli fiiller* (verba transitiva) yapar: I. Nomen instrumenti veya fâilin vücudu vasıtasıyla yapılan iş. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***ağaçla-, ayakla-, bağla-, baldırla-, bantla-, belle-*** II, ***bıçakla-, bizle-, burunla-, çangırtla-, çivile-, çukalat-, daşla-*** (b. ***daş*** II), ***destele-*** I, ***dırmaçla-*** / ***tırmaçla-, dırnakla-, dizle-, dudakla-, düdükle-, dümsükle-, eyerle-*** / ***eğerle-*** (b. ***eyer***), ***elle-***. II. İsmin belirttiği hâle getirmek: ***ayarla-, ayırtla-*** / ***ayıtla-*** / ***ayıkla-*** I, ***beğle-, birle-, börtle-*** / ***pörtle-, cüste-***

le–, çekidüzenle–, çömle–, derle– (***topla–*** manasında), ***dışla–, dızla–, diftikle– / tiftikle–, diŋle– / dinle–*** III, ***durla–, durula–, ekle–*** I, ***emanetle–***, ***ezberle–***. III. İsmin belirttiği işi yapmak: ***avla–, aznaşla–, basakla–, bekle–*** I, ***çelmele–, dikizle–, diŋle– / dinle–*** I ve II, ***doyla– / toyla–***. IV. Çeşitli: ***acabla–, anla–, arzula–, ayıpla–, bedle– / betle–, bekle–*** II***, belle–*** IV, ***boğazla–, boşla–, bürükle– / bürikle–, ceple–, çemirle–, çevrele–, çeyrekle–, çıkıla–*** I, ***çömlekle–*** (b. çölmek), ***çörekle–, deŋle–, diple–*** I ve II, ***dümtekle–, egavla–, ekle–*** II, ***ekle–*** III / ***etle–, esenle–***. (b. M. Erdal 1991 II, 454–455, T. Banguoğlu 1974 s. 214). Ayrıca krş. ***afalla– / afallaş–*** ⊡ (***afal*** maddesinde).

AD. **acabola/acabula** 'acaba' DS 36 <***acab*** II. ve ***ola***. ※ ***Acep ola muhtar bu sefer de bu işten yakayı sıyıracak mı dersin?*** (H. Aytekin 1945 s. 61). ※ ***Bu kız da nere gitti acabola?*** (F. Baykurt 1971t s. 139).

⊡ İki kelimenin birleşmesinden yeni bir kelime doğabilir. Bazen bu birleşme yalnız manayı değil, kelimelerin şeklini veya gramer statüsünü değiştirir. Meselâ *ayakkabı* kelimesi *ayak kabı* terkibinden farklı değildir, fakat *ayakkabısı* ya da *ayakkabılar* şekillerine bakarsak, çok ayrı bir hâl ortaya çıkar. Bu değişiklik yalnız şekilde olmamıştır, konuşanın ve dinleyenin şuurunda da bir isim çiftinin yerine bir tek kelime gelmiştir. Eğer iki kelimenin birleşmesinde kelimelerden harf veya hece düşerse bu fenomene crasis (kaynaşma) deniliyor, mesela *düğün (< doy gün), bıldır (< bir yıldır)*. A–B ve C–E ciltlerinde şu kelime birleşimleri bulunuyor: ***ağabey, alfel, ayak kabı / ayakkabı*** (ms. ***ayakkabılar***)***, aybaşı*** (ms. ***aybaşılar***)***, ayıslığı / ayı ıslığı, balmumu, beglerbegi / beylerbeyi, bilezik, Boğaziçi*** (ms. ***Boğaziçisine***), ***boyunbağı*** (ms. ***boyunbağısı***)***, cumartesi*** (b. ***cum'a / cuma***)***, çedik / çetik, çıramoz, çilkim, çipa*** I / ***çıpa, çitme, çörek, çörek otu / çöreğotu / çöreotu*** (ms. çörekotulu), ***çulpalaz / çulpaz, dal–bud et–, dasnik, delânlı / delânnı, denizaltı, destamaz, dişehleti, dişehli / dişeyli, düğün*** II / ***düvün, erdost.*** Sıfat, zarf, nida ve fiiller ihtiva eden crasis (kaynaşma) tipleri de vardır: ***acabola / acabula, aşer–, ayol, bayak, bedava, beleş, bıldır, çatayaz.*** Sonları ***/ a /*** ve ***/ e /*** ile biten kadın adları konuşma dilinde ***hanım*** kelimesiyle bir hece kısalarak birleşir (***Fatmânım, Ayşânım***), ***/ a /*** ile biten erkek adları da ***ağabey*** ile crasis (kaynaşma) yapar (***Mustâbi*** < ***Mustafa Ağabey***). Fiil crasisleri (kaynaşma) için b. ***algit–*** ⊡.

Osm. **acabrûdî/acebrûdî/acebrûzî** 'Fa. '***acabrüd*** denen ve kanuna benzeyen eski bir musiki aleti çalan kimse' (sondaki î için krş. ***tamburî, udî*** gibi olan çalgıcı isimleri) krş F. Steingass 1930 s. 837. Bu kelimenin de geçtiği bir liste, Ferec 855/1451 v. 91b 12' de bulunmaktadır.

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında isimden ***–ī*** eki ile teşkil edilen sıfatlar (b. ***âbî*** I ⊡) grubunun ayrı bir bölümünü teşkil eden şahıslarda (meslek sahipleri, çalgı çalanlar, vs.), belki kısmen Ar.nın tesiri görülür. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***acabrûdî, amedî, bâzârî, bengî, cevherî*** I, ***cihanî, çengî, da'vetî, defterî.***

acabula, b. ***acabola***.

acaib/acayip 'garip, şaşılacak' (sıfat) <Ar. *'acā'ib* 'şaşılacak şeyler' ('acība'nın çoğulu). ※ ***Deŋizden bir 'acāyib cāneverler çıḳdılar***. (Ferec 855/1451 v. 44a). ※ ***Bu bir 'acāyip ẕātdur.*** (P.N. Boratav 1995 s. 181). 'şaşılacak' mefhumu müspet manada bir keyfiyetin yüksek (veya son) derecesini ifade edebilir: ※ ***Zümre-i Çerākise 'acāyib ḳılıc çaldı***. ('Ālī 1975 [1581] v. 59a). ※ ***Babam bazen gece yarısı eve geliyor. Evin içi birden acayip içki kokmaya başlıyor.*** (L. İpekçi 1998 s. 32). ※ ***Hiçbirimizin yaşamadığı acayıp bir konak, ağaç tepelerinde nargile içmek isteyen bir Osmanlı nazırı.*** (Peride Celal 1991 s. 34). Bugünkü konuşma dilinde şaşma ifade eden bir nida olarak da kullanılır (TüS 1983 s. 2-3).

⊡ Arapçada bir ismin çoğulu olan kelimelerin Türkçede tekil olarak kullanılması için b. ***ahbab*** ⊡. Bunun gibi Ar. isim çoğulu olan kelimelerin Türkçede sıfat olarak kullanıldığı da nadir değildir. A-B ve C-E ciltlerinde zikredilenler şunlardır: ***acaib / acayip, budala, elvan*** I, ***etraf*** II, ***evliya*** **II.** Türkçede yalnız sıfat olarak kullanılan ***ahşab / ahşap*** kelimesi de Ar.da aslında çoğuldur.

⊡ Ar.dan alınan kelimelerde çok defa iki ünlü arasındaki hemze (hiatus)'un yerine bir ***/ y /*** 'nin geldiğini görüyoruz. Bu fenomen, Arapçanın bazı diyalektlerine mahsustur ve oradan Farsçaya ve onun vasıtası ile Eski Osmanlıcaya da geçmiştir. Osmanlıcada daha sonraları medreselerin tesiriyle Klâsik Arapçanın hemzeli imlası tekrar umumileşti. Bu durum bir imla kargaşası da ortaya çıkarmış ve birçok müstensih bu çeşit kelimelere hem hemze hem de ***/ y /*** 'nin diakretikasını koyar olmuştur. Biz burada hemzeli imlayı aslî imla olduğu için başa koyuyoruz, fakat Osmanlıca bakımından ***/ y /*** Hiatustilger'i (koruyucu ünsüz) daha eski Osm. yazmalarda bulunanıdır. A-B ve C-E ciltlerindeki hemzeliler şunlardır: ***acaib / acayip, acalbat / acaylbat, akaid / akayid, alâim / alâyim, aşalr / aşayir, avald / avayid, azaim / azayim, caiz / cayiz, caize / caylze, ceralm / cerayim, daim / dayim, daima / dayima, dair / dayir*** I ve II, ***dair*** III ve IV, ***daire*** I ***/ dayire, daire*** II ve III, ***dakalk / dakayık, darai / darayi, delâil, devair / devayir, elmme / eylmme***.

Osm. **acaibat/acaylbat** 'şaşılacak şeyler' < Ar. *'acā'ib* çoğulunun çoğulu. Ar. *ā'i* grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) ***/y/*** alması için b. ***acaib/acaylp*** ⊡². ※ ***Deŋlzde ḳuruda her ne yėrde yürüdüm-ise 'acāyibāt gördüm.*** (Ferec 855/1451 v. 61b).

acamoğlı, b. ***acemi oğlanı***.

acapla-, b. ***acabla-***.

AD. **acar/acer** 'semiz, etli; kuvvetli; çevik; cesur; yeni' DS 38-40 < Ar. *a'car* 'kalın, kuvvetli; dolu; ham', Ar. sıfat türü için b. ***ablak*** I ⊡. A. Tietze 1958 no. 135. Rumence ***ager*** 'keskin; çevik; faal, enerjik; kurnaz' Türkçe kelimenin birçok manalarını gösteriyor, fakat bazı etimologlar, menşeini Lat. ***agilis*** 'çevik'de görüyorlar, s. Puşcariu 1975 no. 37. ※ ***Bir acar, edebslz dişi köpek***. (S.F. Abasıyanık 1954a s. 96). Eğer Arapçaya dayanan etimoloji doğru ise 'yeni' anlamı Ar. kelimenin 'ham' manasından ileri gelmiş olmalıdır. ※ ***Bir gün olur eskir. Eskiyince acerini alır.*** (T. Yücel 1954 s. 61). ※ ***Babasının yaptığı tenekeler yerine acer kovalar getirip...*** (A. Kutlu 1995 s. 112). ***acarla-*** 'yenilemek': ※ ***Hançer vurup acarladın yaramı***. (Dadaloğlu, YTEA 1974 I, 413). Kelimenin ***-li*** ekiyle

genişletilmiş şekli ***acarlı*** 'yeni' Evliyâ Çelebî tarafından kaydedilmiştir (R. Dankoff 1991 s. 10; krş. DS 41).

acarcana 'oldukça sert, oldukça atik' < '***acar*** + küçültme ek grubu ***–cana*** ***<–ca*** + ***-yana/-yına.*** ※ ***Kapı yoldaşlarından Çobanyan, Matosyan, Sancakciyan kadar değilse de aksanı aşağı yukarı aynı aksan, konuşuşu da acarcanaydı.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 31.8.1941).

⊡ Ekseriya bir şahsın görünüşünü göz önüne getirirken kullanılan, bir sıfata takılan ***–cana*** / ***–cene*** küçültme eki, yukarıda söylediğimiz gibi, aslında iki küçültme ekinden müteşekkildir. Maalesef eski kaynaklarda onu bulamadığımız için, onun nereden geldiğini ve Türkiye Türkçesinde ne zamandan beri kullanıldığını tespit edemedik. Konuşma dilinde çok yaygın olduğu hâlde, zamanımızdaki lugatler bile ondan sadece tek tük örnekler veriyorlar. Bizim A–E cildimizde şu sıfatlar gösterilmiştir: ***acarcana, beyazcana, bolcana, bozcana, böylecene, dolucana, düzgüncene, esmercene***. Sıfatlardan başka şu zarflar da vardır: ***ayrıcana, böylecene*** (sıfat da olabilir), ***bütüncene, çokcana, doğrucana, epeycene, eycene*** / ***eyicene*** / ***iyicene.*** Bunlardaki "küçültüşü" izah etmek için şunu da söyleyelim: ***epeyce*** bir kaydı ihtiyatla söylenmiş bir ***epey***'dir. Ve ***beyazcana*** badanalanmış bir duvar olamaz, mutlaka hiç güneş görmemiş bir ten anlamında kullanılmaktadır.

acarla– / **acarlı**, b. ***acar***.

acayibat, b. ***acaibat***.

acayip, b. ***acaib***.

aceb, b. ***acab***.

aceba, b. ***acaba***.

AD. **acebe** 'akıllı, zeki' DS 43 <Ar. (Suriye) ʿ***icba*** 'personne digne d'admiration' A. Barthélemy 1935 s. 512.

acebrûdî, **acebrûzî**, b. ***acabrûdî***.

acelacaib/ecelacaip 'çok acayip' < Ar. ʿ***acal*** 'acele' ve ʿ***acāʾib***. ※ ***Meẕkür bağçeniŋ içinde ʿacel u ʿacāʾib cānvār peydā olub kimseyi içeriye uğratmaz idi.*** (Yedi ʿālimler ḥikäyesi 1289 s. 32). ※ ***Yaşar uğradığı ağır bir hastalıktan yakayı güç belâ sıyırdı. Soldu, eridi, ensesi inceliverdi. Ecelacaip bir çocuk oldu.*** (E.E. Talu 1935 s. 5).

acele I (isim) 'ivecenlik, ivedilik' <Ar. ʿ***acala*** a.m. ※ ʿ***Acele şeytāndandur dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 207b). ※ ***Selâmını çok acele ile verdi, çıkdı***. (H.E. Adıvar 1926 s. 84).

acele II (sıfat) 'acelesi olan (iş)' < ***acele*** I. ※ ***Acele işe şeytan karışır. Hele bir kaç gün daha geçsin.*** (S.M. Alus 1944 s. 76). Zarf olarak 'acele ile, alelacele': ※※ ***acelelen–*** 'acele etmek, daha hızlı yürümek, bir şeyi daha hızlı yapmak': ※ ***Seydalinin hemen önündeydi. Biraz acelelense yetişirdi.*** (C. Tuncer 1960 s. 10). ※ ***Musa, Mastan'a çay yetiştirmek için acelelendi*** [metin: ***acelendi***]. (a.e. s. 207).

aceleten 'acele ile' < Ar. ʿ***acala*** kelimesinin zarf olarak kullanılan accusativus hâli. ※ ***Var, söyle: "ʿaceleten gelsün".*** (P.N. Boratav 1995 s. 180).※ ***Aceleten giden deli kanluyı bir kaç defa çığırmade...*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 111 [343]).

⊡ Ar.dan alınmış kelimeler arasında ***–an / –en*** ekiyle biten zarflar pek çoktur. Sonu ***–a / –e*** olan bir isimle teşkil edilmiş olanlarda (ms. ***acele*** isminden ***aceleten*** zarfı) bu ek ***–tan / –ten*** şeklini alır. Burada bahsettiğimiz ek Arapçada accusativus'u ifade eder ve bu accusativus, bir nomen actionis (oluş ve kılış ismi) takılırsa bir hadisenin nasıl cereyan ettiğini söyleyebilir, yâni zarf olarak hizmet edebilir, ms. "Adam hızlı bir koşuyu koşar" = "Adam hızlı koşar". A–B ve C–E ciltlerinde geçen bu gibi Ar.dan alınma zarflar: ***aceleten, âdeten, ahiren, ahlâken, ahyânen, aklen, alenen, amden, amelen bilvücud, âminen, âmiren, ammeten amuden, anenfeanen, ariyeten, asaleten, aşikâren*** (Fa. bir kelimeden), ***atfen, atiyen, aynen*** I ve II, ***bağteten, bahren, ballğan mabelâğ, ba'zan / bazen, binaen, cebren, cehren, cem'an, cemian, cenuben, cevaben, cidden, cümleten, devren, ebeda / ebeden.*** Buna ilaveten Ar. ***–an*** eki, Fa.da bâzen ***–ā***'ya dönüşebilir ve böylece Tk.ye girebilir, ms. ***asla, hala, mutlaka*** (b. ***acaba*** I / ***aceba*** I ⊡). Bâzı hâllerde bu iki varyant bir arada fakat farklı manalarda kullanılır, ms. ***aslen*** ve ***asla***.

Acem I 'İranlı' < Ar. ***'acam*** 'Arap olmayan veya Arapçayı iyi bilmeyen, barbar'.※ ***Avcılık dâvasına dair atmasyonlar da Acem mübalâğalarını solda sıfır bırakır.*** (S.M. Alus 1944 s. 144). ※ ***Koca Acem tavşan kanı gibi çay yapar.*** (F. Erdinç 1955 s. 129). ※ ***Abdülhak Hâmit: kılık kıyafet tam Avrupalı, zihniyet Acem şarklısı.*** (V. Günyol 1992 s. 110).

Osm. **Acem** II 'İran, Acemlerin ülkesi' manasına da gelirdi: ※ ***'Acemden yeŋlle gelmiş bir dānlşmend var–ıdı.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 82).

acem III 'musikide bir makamın ismi' < ***Acem*** I. Musikî ıstılahları çok defa coğrafya terimlerine dayanır, krş. ***hicaz, bayatî, kürdî, türkü, şarkı*** gibi. Acem makamına koşulmuş başka makamlar***: acem–'aşîran, acem–busellk, acem–ırak, acem–kürdî, acem–rast, acem–uşşak, acem–zîrkeşîde***, (K. Uz 1964 s. 7–8). ※ ***Hicazkâri kürdiler, acem aşiranlar, nihaventler filân falan ... birbirini takib ediyordu.*** (B.S. Kunt 1948 s. 65).

Osm. **acemî** 'yabancı, İranlı' **<** Ar. ***'acamī*** a.m. ※ ***Yād ėlden gelme bir 'acemī şaḫṣ iken...*** ('Ālī 1975 [1599] s. 166).

acemi 'işinde tecrübesiz (kimse)' < ***acemî*** . (Arapçanın Suriye diyalektinde 'tecrübesiz' manası belki Türkçenin tesiriyle husule gelmiştir, krş. A. Barthélemy 1935 s. 514). ·※ ***... 'acemi̯ hizmetkārāne nişīmen ...*** ('Ālī 1587 v. 139a). ※ ***Bu yolun acemisiyim***. (B. Felek 1957 s. 31). Terimin evvelâ askerî sahada (Türk olmayan pençikli ve devşirmelerin yeni getirilenleri için (b. ***acemi oğlanı***) kullanıldığı ve sonra umumileştiği görülüyor. Saraya yeni gelen cariyelere de ***acemîler*** denirmiş, İ.H. Uzunçarşılı 1945 s. 147. ※ ***Acemiler bütün bu kolay görünen hazır olmayı beceremediklerini farkedlyorlardı.*** (Y. Ahıskalı 1944y s. 57).

acemi çaydanlık 'tecrübesiz ve beceriksiz' ***acemi*** ve ***çaydanlık***; ***acemi çaylak*** tabirinin mizahî varyasyonu (değişim). ※ ***Yeni rolü hoşgörülü ve alaycı büyük ağabey, koruyucu güçlü dayı, akıl hocası deneyimli dost oldu. Harcanmasın diye ilgilenmesi gereken önemsiz arkadaş, acemi çaydanlık, ona muhtaç küçük adam, ben.*** (İ. Aral 1986 s. 142).

⊡ Çaylak kelimesinden bugün yalnız o malum kuş anlaşılıp, muhtemelen o kuş gibi gri renkte kıyafeti olan kişiye de bir zaman böyle dendiği Cumhuriyet zamanında unutulmuş bulunduğundan ***acemi çaylak*** tabiri absürd (saçma) bir imaj hâline gelmiştir. Kuşun çaydanlık'a çevrilmesiyle onun kadar absürd (saçma), fakat yeniliği ve orijinalitesi ile çarpıcı bir değişiklik yapılmış ve aynı zamanda asıl tabirin absürdlüğü (saçmalığı) ile alay edilmiştir. Bu hadiseye başka bir örnek için b. ***hoşafına git-***. Buna nispeten yakın başka örneklerde, yabancı bir dilden alınmış kelimeleri halk etimolojisi (b. ***atlu karaca*** ⊡) ile hiç olmazsa kısmen manalandırma gayreti vardır; ms. ***tabanvay***, ya da bazı ikili terkiplerde allitération'dan yola çıkarak oldukça keyfi olarak, ms. ***falan fişman, falan festekiz***, veya Ar. gramer unsurlarını takliden kelimeler uydurulmuştur; ms. ***bol bolamat*** (b. ***bol*** I), ***takım taklavat***.

acemi çaylak 'tecrübesiz ve beceriksiz kimse' <***acemi*** ve çaylak III. ※※.

acemi oğlanı 'devşirme usulu ile toplanan oğlanlara ilk senelerde verilen ad' İ.H. Uzunçarşılı 1943 s. 141. Bunlar için bâzen ***acemî oğlan*** ıstılahı da kullanılır (yabancı kaynaklarda çok defa ***acamoğlı*** yazılışına tesadüf edilir).

Acemistan 'Acemlerin memleketi, İran' < Fa. '***Acamistān*** a.m. (< ***Acam*** 'Acem, İranlı' + mekân ve memleket isimlerinde kullanılan ***-istān*** eki, krş. ***Ermenistan, Sırbistan***). ※ '***Acemistāna müteveccihen ḥareket ėtdiler.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 83). ⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında isimden ***-istān*** genişlemesi ile teşkil edilmiş memleket isimleri ve başka mekân isimleri vardır (krş. A. Tietze 1964 s. 191, 192). Bu genişleme Tk. tarafından benimsenmiş olduğundan, bu gibi kelimelerin bazısı, ilk defa Türkçede ortaya çıkmış da olabilir (ms. Arnavutluk Kırallığı 1912'den biraz daha evvel kurulmuş olsaydı, adı herhâlde Arnavudistan olacaktı). A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***Acemistan, Arabistan, attaristan, Başkırdistan / Başkurdistan, bazaristan, bedestan / bezesten, bezzazistan / bezazistan, bimaristan, Bolşevistan, Bulgaristan, Bülûcistan, Efganistan / Afganistan, Ermenistan.*** Aynı tarihçeye sahip olan ***büstān / bostan*** kelimesinin menşei artık unutulmuştur.

Acemzade 'İranlı atalardan' < '***Acem*** ve Fa. ***zāda*** 'doğmuş'. ※ '***Acem-zādedür. Anaṭolı vilāyetinde Kütāhīye nām ḳaṣabada temekkünle ṭūl-i emelden āzādedür.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 253).

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında, sonunda ***-zād / -zāda*** 'doğmuş' Fa. ***zādan*** 'doğurmak, doğmak' fiilinden gelen fiil unsuru bulunan sıfat ve isimler vardır (b. A. Tietze 1964 s. 198–199). A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***Acemzade, âdemîzâd, Ademzade, amcazade, ammezade, asilzade / asılzade, beğzade / beyzade, bendezade, biraderzade, büzürgzade.*** Türkiye Cumhuriyeti'nde soyadı sistemi başlatılmadan önce (1936) birçok kibar ailelerin ***zade*** unsuru ile kurulmuş aile isimleri vardı, ms. Köprülüzade.

acenda, b. ***ajanda***.

AD. **acene** 'tırpanın sap geçecek deliğini delmeye yarar çelik aygıt' DS 44 < Fa. ***ājana*** 'bir delme aleti' A. Tietze 1969 no. 16.

acente/acenta 'bir kuruluşun ticarî işlerini yürüten ticarethanenin başındaki kimse' < İt. ***agente*** a.m. ※ ***Gündüzleri Acenta Süreyya Beyin yanında çalışır.*** (M. Seyda 1970 I, 14). 'bir kuruluşun ticarî işlerini yürüten ticarethane': ※ ***Sol yakasında ise Belediye ile Gümrük yapısı, acenteler, Vakıf apartımanları ...*** (M. Seyda 1970 I, 18). ※ ***Randevu, bu yaz sonuna verilmişti demek. Bir an acentaya telefon edip akıl danışmak geçti aklından.*** (O. Baydar 1998 s. 194)

⊡ Ar. yazıda kelime sonu kısa ***/ a /*** ile kısa ***/ e /*** arasında fark yoktur, yâni kelime sonundaki "***he***" harfi hem ***/ a /*** hem de ***/ e /*** diye okunabilir. Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) (b. ***abâşo*** ⊡ ve ***Abya*** ⊡) ve bil'umum Avrupa dillerinden alınan kelimelerin sonunda çok defa ***/ a /*** (ms. İt.dan gelenlerde) veya ***/ e /*** (bilhassa Fr.dan alınanlarda) bulunur ve bunlar kolaylıkla birbirine karışır. A–B ve C–E ciltlerinde geçen tipik örnekler: ***acente / acenta, aforizm / aforizma, akord / akort / akorda, alesta / aleste, balya / balye, banavela / banavele / bonavela, bIlya / bilye***. Bu gibilerin tesiri ile meydana gelenler de şunlardır: ***alavera dalavera***.

⊡ Lat. ***-ant- / -ent-*** etken fiilsıfat (participium activum) eki, Fr.'da ***-ant / -ent*** ve İt.'da ***-ante / -ente*** şeklini almıştır ve bu dillerden Tk.ye geçmiş bazı sıfat ve isimlerde görünür. A–B ve C–E ciltlerinde Fr.'dan geçen şu örnekler bulunuyor: ***acente, andante, bergende*** ve aynı kökten ***birbandi, ciranta***. İt.'dan geçenler ise şunlardır: ***afrIyolant, ajan*** I ve II, ***aman*** III, ***antant, asistan, dekadan, deterjan***.

acer, b. ***acar***.

Osm. **aceze** 'zayıflar, yoksullar' < Ar. ***'acaza*** a.m. [***'âciz***'in çoğulu]. ※ ***Vaḳtīyle 'aceze Içün bunca ṭabḫ-ḫāne ve 'imāret ve dārüşşifālar yapılmışdır ki...*** (Şināsī, YTEA 1974 [1863] I, 515). Krş. ***Darül'aceze***.

⊡ 1a2a3a şeması kök harflerin participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) hâli olan 1ā2i3 kalıbı bir insanı tavsif ettiği hâllerde, bu kalıptan çoğul kelimeler yapmakta kullanılır. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***aceze, amele, cehele.***

acı I (sıfat ve isim) 'tadı keskin ve nahoş' < ETk. ***acıġ*** a.m. Clauson 1972 s. 21–22. ※ ***Tuz hemen erimediği için, ilk yudumlar her halde acı değildi.*** (R. Ilgaz 1959 II, s. 66). ※ ***Çiğköfteler yoğurup acısı bol rakı sofraları hazırladığına bakılırsa Urfalıydı.*** (M. Güler 1990 s. 17). ※ ***Sabah kahveni içmedin daha. Ağzın zehir gibi acı.*** (Peride Celal 1991 s. 45). Çok defa mecazî manada kullanılır: ※ ***Acı dil vėrse lebüŋ şöyle ṣafālar sürerIn***. (Ẕātī 1967 [16. yüzyılın ilk yarısı] I, 378). ※ ***Ḳanbur, ṭopal, çolaḳ, ṣolaḳ, acı şaşı, titrek, ṣarṣaḳ efrādı andıranlar.*** (Aḥmed Rāsim 1926 s. 259). ※ ***Kimmiş kapıyı acı acı çalan?*** (F.N. Çamlıbel 1933 s. 15). ※ ***Gene müthiş bir pataküte. Arkadan acı acı yaygaralar.*** (S.M. Alus 1944 s. 184). ※ ***Başında acı kırmızı bir eşarp, sırtında omuzları düşük kirli bir erkek ceketi ...*** (Orhan Kemal 1953 s. 28). ※ ***Boyu iki metreye yakındı. Çankırı Pazarında sırtına uygun çoban kepeneği bulamazlardı. Acı kuvveti vardı.*** (Kemal Tahir 1955g s. 67).

⊡ Türk dillerinde isim / sıfat kökleri ile fiil kökleri arasında umumiyet-

le keskin bir ayrım var. Yine de Türkiye Türkçesinde bazı isim / sıfat köklerinin, kendilerine mana bakımından yakın olan fiil kökleriyle aynı olduğu görünüyor. Bu hâllerin çoğunda, onları daha önce birbirinden ayıran bir fonemin bulunduğu ve bu fonemin düşmesiyle tali ayniyet kazandıkları tespit edilebilir. A–B ve C–E ciltlerinde bunun gibi ikiz görünen çiftler şunlardır: ***[acı*** I–II – ***acı–***], [***ağrı – ağrı–***], [***ard*** / ***art – ard–], [bavlı – bavlı–], [boya – boya–], [çite*** / ***çiti – çite– / çiti–], [damla*** I ***– damla–], [dat*** / ***dad*** / ***tat*** / ***tad – dat–*** / ***dad–*** / ***tat–*** / ***taḍ–], [ekşi – ekşi–], [eski*** I ***– eski–]***. Düşen fonem çoğu zaman ETk. ***–ig*** ekinin / ***g*** / fonemidir. Bu ekle türetilen kelimeler için ***alu–satu*** ⊡'ya bakınız. Haplologie (hece yutumu) yüzünden hece düşmesiyle husule gelmiş tali ayniyet için b. ***apış*** ⊡.

acı II (isim) 'azap, ıztırap' < ***acı*** I. ※ ***Yalnızlığın acısını çeken benim gibi insanlar, dertlerini unutmak için türlü meşgaleler ararlar.*** (O. Akbal 1946 s. 17). Dert, onu çekenden ayrılarak derdin sebebi olana da mâledilebilir: ※ ***Ana acısını çabuk unuttu.*** (Peride Celal 1991 s. 139). Onun için ***acısını al–*** (EOsm. ve AD.). 'öcünü almak' manasına gelebilir: ※ ***Müslimānlara yaʿnī ezā ve intiḳām ideydi, İstanbul'uŋ acısını ala***. (F. Giese 1929 [890/1485] s. 164). AD. ※ ***Ana, ben de bobamın acısını alacan.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 88).

AD. **acı** III 'pek az' < ***acıcık***'tan backformation (yanlış ayırma) (b. ***abar–*** ⊡) ※ ***"Peki niye bir parmak eksik bardakların üstü?" – "Acı birez merdivenleri çıkarken döküldü."*** (M. Hacıhasanoğlu 1954y s. 69).

acı– I 'acılık kespetmek, acılaşmak' < ETk. ***açı–*** (? ***acı–***) a.m. Clauson 1972 s. 20–21. ※ ***Sütü zeytinin üzerlerinde toplanıyor, acıyordu.*** (Tarık Dursun K. 1960 s. 17). Bu fiil kökü, isim kökü olarak da kullanılmıştır. Tk. ye uymayan bu gelişmenin sebebi için b. ***acı*** I ⊡.

acı– II 'ızdıraplı olmak (bir vücut parçası ya da bir dokunuş hakkında)' < ***acı–*** I. ※ ***Tekmil bedeni döğülmüş gibi acıyordu.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 250).

acı– III 'ıztırap çekmek' TS 5 < ETk. ***açı–*** a.m. Clauson 1972 s. 20–21, K. Röhrborn 1977 s. 40. ※ ***Meşhürdur bu: atı geçer acıyan eşek.*** (F1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 30). BSTTk.nde manaları birbirine yakın olan ***acı, ağrı, sancı*** kelimeleri hem isim hem de fiil kökleridir (b. ***acı*** I ⊡).

acı– IV 'merhamet etmek' <***acı–*** II. ※ ***Babası ona acıyordu.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 453). ***(parasına) acıma–*** 'masraftan kaçınmamak': ※ ***Paraya acımazsın, işinin erbabı, âdâbı erkânı ile yumasını bilir.*** (A. Dino 1944 s. 50).

acıcık 'pek az' < ***azıcık***, Fernassimilation ile. ※ ***Bebeği ver, acıcık oynayım, kuzum abla!*** (M.A. Ersoy t.y. [1911] I, 210).

⊡ Küçültme eklerinden biri olan ***–cık***, EOsm. ***–cuḳ***, ETk. ***–çuḳ*** (b. M. Erdal 1991 I, 44–47) ekinden gelişmiştir. Takıldığı ismin veyahut sıfatın sonunda ***/ k /*** varsa düşebilir (bu hususiyet bütün küçültme eklerinde vardır); ***az*** sıfatından sonra olunca ***/ z /*** sesinin düşmesi fonolojik hâl ile izah edilebilir. Bu küçültme ekinin A–B ve C–E ciltlerinde bulunan örnekleri şunlardır: ***acıcık, acık*** III***, ahacık, alamançık, azacık*** / ***azıcık, bademcik, bağacuk, baklacık, baracuk, bardacık, bilecik, bircik bircik*** / ***bicik bicik, bul-***

dumcuk, bulgurcuk, buncacık, bürçecük, çıplacık, daracık, delicük / delicik (küçük delik), ***dilcik, dipçik, domurcuk / tomurcuk, domuzcuk, durucuk dur-, düğürcük*** I+II, ***elcik / elcek, enücek / encek / encik*** (***/ k /*** ile beraber ünlünün de düşmesiyle), ***evcik oyna-***. Azlık veya küçüklük ifade eden sıfatlara takılan küçültme eki, azaltma değil, bil'akis kuvvetlendirme fonksiyonu da görür, ms. ***azıcık, daracık*** (ya da ***alçacık, gencecik, küçücük, minnacık, ufacık***) gibi.

AD. **acıfiliz** 'pişirilip yenen bir yabanî otun adı' < ***acı*** I ve ***filiz***. ※ ***Acıfiliz pişirdiydi gelin bu akşam.*** (M. Başaran 1992 s. 285). darus

acıgeyrek, b. ***geğirik***.

AD. **acı gici** 'acılı' DS 46 <***acı*** + kafiyeli mühmel. ※ ***Ordan bi alma ġopar da yi. Saḳın acı gici dėme!*** (Z. Korkmaz 1994 s. 33).

EOsm. **acık** I, b. ***acuk***.

AD. **acık** II 'öfke' TS 3–4, DS 48 < ETk. ***açıḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 21–22. ※ ***Lele o vahdı annadı ki munu getiren Letif şahdı, ajığı tutdu***. (A. Caferoğlu 1942 s. 45).

acık III 'pek az' <***azıcık***. Küçültme eki ***-cık*** için b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Hayır! Maârifde acık işim var da...*** (E.E. Talu 1928 s. 77).

acık** IV 'aç' Meninski 1680 I, 62. Başka kaynakların göstermediği bu kelime ***aç açık çifte tabirinin yanlış bir tahlilinden ileri gelen bir "ghostword" olmalıdır.

acık- 'açlık duymaya başlamak < ETk. ***āçık-*** a.m. Clauson 1972 s. 23. ※ ***Acıkmışsındır, ye, Bayramım!*** (M. Güler 1990 s. 100). Mecazî manada: 'bir şeyi çok arzu etmek'. Öğle paydosu, ilkyaza acıktığımı duyuyorum. (M. Güler 1990 s. 80).

⊡ Fiilden fiil yapan ***-(ı)k-*** vs. eki, yalnız tek heceli fiil köklerine gelir ve fiile başlama (inchoativum, başlama) veya pekiştirme (intensivum) anlamı verebilir. Erdal'a göre ***-(ı)k-*** fiillerinin yalnız göstermelik edilgenlik (quasi-passivum, edilgenlik) veya orta-dönüşken (mediale-reflexivum) anlamları var, daha doğrusu hepsi "anti-transitive (geçişsiz)"dir (b. M. Erdal 1991 II, 649–651, T. Banguoğlu 1974 s. 279–280). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***acık-, aşık-, ayık-, basık-, bertik-, buşuk- / boşuk-, darsık-, dizek-, doluk-, dunuk-, duruk-, dümük-***. İsimden yapılan ***-(ı) k-*** fiilleri için b. ***avıh-*** ⊡.

EOsm. **acıkdur-** 'acıktırmak; aç bırakmak'. Causativum (ettirgenlik) şekli ***-dır-***. ※ ***Bu itlere ṭaʿām vėrmesünler, acıḳdursunlar***. (Ferec 855/1451 v. 125a).

⊡ Causativum (ettirgenlik) ekinin, dağılımı kesin kurallara uymayan fakat genelde fonetik şartlara bağlı olan ve görev ayrımı bulunmayan birkaç şekli (ve birleşimi) vardır (krş. ***cızıktır-*** ⊡, ***anlaştır-*** II ⊡, ***artur- / artır-*** ⊡, ***çıkar-*** ⊡, ***damzur- / damzır-*** ⊡). Bunlardan bugün en yaygınları, daha eski olan ***-(ı)t-*** (***acıt-*** ⊡, ***büküt-*** ⊡) ile başka öğelerin birleşiği olan ***-dır-*** ekleridir. Genelde yalnız tek heceli fiil köklerine eklenen ***-dır-*** şekli, zamanla ETk.de en yaygın causativum (ettirgenlik) şekli olan ***-(ı)t-*** ekinin yerini almıştır. Aşağıdaki listede köşeli parantez içinde yazılmış fiillerde cau-

sativum (ettirgenlik) fonksiyonu yoktur (b. Johanson 1976–77 s. 110–111, 1977 s. 121–126): ***acıkdur–***, ***agdur–*** / ***ağdır–***, ***alıktır–***, ***anıştır–***, ***anlaştır–*** I, ***aydır–***, ***azdır–***, [***bandır–***, ***basdır–*** / ***bastır–***], ***bindir–***, ***buydur–*** (b. ***uydur– buydur–***), ***çaktır–***, ***çektir–***, ***çıvdır–***, ***[çıldır–]***, ***çimdir–*** I, ***çöğdür–*** / ***çöydür–*** / ***çövdür–, çözdür–, çözelendür–***, ***daldır–*** I, [***daldır–*** II], ***değdir–***, ***deniştir–***, ***dindür–*** / ***dindir–***, ***dirildür–***, ***dokandır–***, ***dokundur–***, ***dolandır–*** I+II, ***dolaştır–***, ***doldur–***, ***dolundur–*** / ***dulundur–***, ***dondur–*** I+II, ***dökdür–*** / ***döktür–***, ***dölendür–***, ***döndür–***, ***durdur–***, ***durundur–***, ***duydur–***, ***düzdür–***, ***eğleşdir–*** / ***eyleştir–***, ***emendir–***, ***emiştir–*** (b. ***emiş–***), ***endür–*** / ***indür–***, ***erişdür–*** / ***eriştir–***, ***estir–*** (b. ***estire estire***), [***evdir–*** / ***ivdir–***], ***evlendür–***, ***ezdir–*** I, [***ezdir–*** II]. Buna ilaveten, causativum (ettirgenlik) fonksiyonu bulunmayan örnekler için b. ***apart–*** ⊡.

acıklı ‘acı verecek nitelikte, dokunaklı’ <***acuk/acık*** I + ***lı*** ※ ***Goriot Baba’nın acıklı hikâyesi...*** (A. Yurdakul 1987 s. 211).

acımaklı ‘hazin, acıklı, dokunaklı (ses hakkında)’ <***acı–*** fiilinin mastarı + isimden sıfat yapan ***–lı*** eki; bu nadir sıfat bünyesi için krş. (mana itibarıyla de benzer olan) ***ağlamaklı***. ※ ***Aşık Alinin yüzü acımaklı bir hal aldı: "Yusuf çok hasta. Ölümcül hasta."*** (Yaşar Kemal 1993h s. 89).

⊡ İsme takılan ***–lı*** eki (b. ***adamakıllı*** ⊡), bâzen fiilden türetilmiş çeşitli mastar isimlerinden de sıfatlar yapar. Böylece ***–camalı***, ***–malı, –maklı, –ışlı*** ek birleşmeleri oluşur. Bunlardan ilk üçü çok nadirdir. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler vardır: ***acımaklı, ağlamaklı, ağlamalı, düşüncemeli*** (b. ***düşünceme***), ***elverişli*** (fakat°***elveriş*** diye bir isim yok).

acımsa– ‘acır gibi olmak, biraz acımak’ < ***acı–*** fiili ve fiilin manasını hafifleten ***–msa–*** simulativum (benzerlik) genişlemesi. ※ ***Yunus’a hiç acımsar olmadı.*** (H. Balıkçısı 1969 s. 51).

⊡ Seyrek kullanılan ve fiilden geçişsiz benzerlik (simulativum) fiilleri yapan ***–(ı)msa–*** genişlemesi ‘kendini bir işi yapar gibi göstermek’ anlamında fiiller türetir, ms. ***ağlamsa–*** = ‘ağlıyor gibi yapmak veya olmak’→’biraz ağlamak’. Böylece ETk. ***–(ı)msın–*** genişlemesinin devamı gibi gözükür, krş. ETk. ***kıl–ımsın–*** ‘bir iş yaparmışçasına davranmak’ (b. M. Erdal 1991 II, 531–535). A–B ve C–E ciltlerinde ***acımsa–, ağlamsa–, durumsa–*** örnekleri bulunuyor. (Sonraki ciltlerde ise ***gülümse–***, AD. ***ölümse–*** v.b.). Genişlemenin denominal (isim kökenli, isimden türeme) ***–sa–*** < ***–sın–*** benzerlik kısmı için krş. ***böyüksün–*** / ***büyüksün–*** ⊡ ve ***azsın–*** ⊡. ***–ım–*** kısmını burada fiilden isim yapan ***–ım*** eki (b. ***adım*** I ⊡) olarak kabul etmek mümkünken manaca yakın olan ***azımsa–*** ⊡ veya ***acımsı*** (b. ***akordeonumsu*** ⊡) türetmelerinde bu mümkün olmuyor. ***–(ı)msa–***’ya paralel olan ***–(ı)ksa–*** genişlemesi için b. ***doluksa–*** ⊡.

acımtırak ‘azıcık acı, acımsı’. Bâzı renk sıfatlarından ***–tırak/–trak*** ekiyle teşkil edilen sıfat. EOsm.da bu fonksiyon artıklık hâlinin eki olan ***–rak*** tarafından ifa edilirdi: ***acıraḳ*** ‘acımsı’ TS 6. ***–tırak*** ekinin bu ***–rak*** ekinden ileri geldiğine insanın aklı yatar: aradaki ***–m/–ım–*** unsuru da manaca yakın olan ***–ımsı*** ekinden alınmış olabilir. ※ ***Midesinden ağzına doğru acımtırak bir su geldi.*** (N. Üstün 1968 s. 65).

⊡ Renk ve tat sıfatlarının manasını zayıflatmak için ***-(ı)mtırak*** genişlemesi kullanılabilir. Bu genişlemenin ünlüleri ses uyumuna tâbi değildir. Takıldığı sıfat Türkçe de olabilir, başka bir dilden alınma da olabilir (ms. ***beyazımtırak***) ve umumiyetle basit bir sıfattır (ms.****kahverengimtırak*** gayrımunis olurdu). A–B ve C–E ciltlerinde ***acımtırak*** ve ***ekşimtırak*** sıfatları gösterilmiştir. Bu genişleme ile aynı fonksiyonda olan ***-(ı)msı*** vs. için b. ***akordeonumsu*** ⊡. Bâzı örneklerde ***-rak*** / ***-rek*** eki (b. ***acırak*** ⊡, ***aşağırak*** ⊡) ***/ r /*** 'den sonra disimilasyona uğrayıp, ***-lak*** / ***-lek*** şeklini alır: ***aŋarlak, berülek, [dışarlak]***.

EOsm. **acın** 'açlıktan' TS 6 (örneklerle) <***ac*** 'açlık' kelimesinin instrumentalis (araç durumu) hâli. ***acın öl-*** 'açlık ile, açlıktan, açlık yüzünden ölmek'.

⊡ ETk. instrumentalis (araç durumu) hâli, çeşitli manalarda kullanılırdı b. A. von Gabain 1974 no. 386 ve 434, EOsm. için krş. K.H. Menges 1991 s. 321–342; BSTTk.nde ise hemen hemen yalnız zaman zarflarında kalmıştır. A–B ve C–E ciltlerinde kendini gösteren instrumentalis (araç durumu) hâlli zarflar: ***acın, ạhşamın, aŋsuzun*** / ***ansızın, ardın ardın, ayağın, azın azın, baharın, bir gezin, birin birin, çoğun*** (neologismus (türetme kelime), neolojizm), ***değin, diz boyun, dizin, dönüşün, dünin günin.***

acın- I 'başkasında merhamet uyandırmak, acındırmak, teselli edilmek' < ***acı-*** IV fiilinin passivum (edilgenlik) hâli. ※ ***Bir kedi gibi sevilmeğe, okşanmağa, acınmağa okadar muhtaçtım.*** (Reşat Enis 1933 s. 180).

⊡ Passivum (edilgenlik) hâlindeki fiillerin türetilmesi için esas olan ***-ıl-*** ekinin (krş. ***açıl-*** ⊡) yanında, kökü ünlü veya ***/ l /*** sesiyle biten fiillerde reflexivum (dönüşlülük) hâlinde fiiller yapan ***-(ı)n-*** vs. eki (krş. ***acın-*** II ⊡, ***biçin-*** ⊡) kullanılır. Bu tür fiillerde reflexivum (dönüşlülük) eki passivum (edilgenlik) anlamı da kapsar: ***acın-*** I, ***alın-*** I, ***anlan-***, ***aran-*** I ***arın-***, ***bağlan-***, ***belen-*** I–II, ***bertin-***, ***bitin-***, ***boşan-*** II, ***bölün-***, ***bulın-*** / ***bulun-***, ***çağnan-***, ***çalın-*** I, ***den-***, ***dillen-*** I, ***dolan-*** I–III, ***donan-***, ***döğnen-***, ***döşen-*** I, ***esirgen-*** (b. ***esirgenci***), ****eşin-***. (b. A. Tietze 1989 s. 283–288, H. Ediskun 1985 s. 222).

acın- II 'acımak, merhamet duymak' <***acı-*** fiilinin, içe dönük mahiyetini vurgulayan reflexivum (dönüşlülük) hâli. ※ ***Adama acındı. Acındığının kendi kendisi olduğunu ayırd edemeden öyle bir acındı ki, gözleri sulandı.*** (M. Seyda 1970 I, 163).

⊡ Belirli fiillerde passivum (edilgenlik) anlamını da kapsayan ***-(ı)n-*** vs. eki (krş. ***acın-*** I ⊡, ***biçin-*** ⊡), esasında fiilin orta–dönüşkenlik (mediale–reflexivum) görünüşünü oluşturur, yâni temel anlatımı kişinin kendisine dönük her türlü oluş ve kılışlarıdır. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***acın-*** II, ***adın-***, ***alın-*** II, ***aşın-***, ***aran-*** II, ***avlan-***, ***aylan-***, ***bağlan-***, ***bakın-***, ***basın-***, ***belen-*** II, ***bertin-***, ***biçin-***, ***boğun-***, ***boşan-***, ***bulın-*** / ***bulun-***, ***burtun-*** / ***burtın-***, ***bürün-***, ***çağnan-***, ***çalın-*** II–III, ***çalkan-***, ***çalkın-***, ***çapın-*** I, ***çarpın-***, ***çatın-***, ***çekin-*** I, ***çemirlen-***, ***çemren-*** / ***çimren-***, ***çevrin-*** / ***çevrün-***, ***çığrın-***, ***çıkarın-***, ***çıplan-***, ***çırpın-***, ***çimdin-***, ***çimlen-***, ***çitin-*** / ***çiten-***, ***çoğun-***, ***dabran-*** / ***davran-***, ***dadan-***, ***dakın-*** / ***takın-***, ***dalbın-*** / ***dalabın-***, ***dapın-*** / ***tapın-***, ***darılgan-*** / ***darlıgan-***, ***dartın-*** / ***tartın-***, ***dayan-***, ***dayın-*** / ***tayın-***, ***debelen-*** / ***debellen-***, ***değin-*** I ve II, ***depin-***, ***depren-*** I ve II / ***deperen-***,

dėrgen–, ***devin–*** / ***divin–***, ***dıkın–*** / ***tıkın–***, ***dırıldan–***, ***dırlan–***, ***dırman–*** / ***tırman–***, ***didin–***, ***dikin–***, ***dilen–***, ***dinlen–***, ***diren–***, ***ditsin–*** / ***titsin–***, ***dokan–*** / ***tokan–***, ***dokın–*** / ***dokun–*** I ve II, ***dolan–*** I, ***dolun–*** / ***dulun–***, ***donan–***, ***doyun–***, ***döğin–*** / ***dögün–*** / ***dövün–***, ***döğnen–***, ***dökün–***, ***dölen–***, ***dönen–***, ***dörin–*** / ***dörün–***, ***dörtün–***, ***döşen–*** II, ***durlan–***, ***durundur–***, ***dutın–*** / ***dutun–*** / ***tutun–***, ***düken–*** / ***tüken–***, ***dürün–***, ***düşün–***, ***düzün–***, ***edin–***, ***eğlen*** / ***eglen –*** I+II, ***eğren–***, ***eğsin–***, ***ekşin–***, ***emen–***, ***evdin–*** / ***evtin–***, ***eymen–***, ***ezgilen–*** (b. ***ezgi*** / ***eğzi***). (b. T. Banguoğlu 1974 s. 283–286).

acındır– 'bir başkasının, kendisine acımasını temin etmeye çalışmak, merhametini elde etmek' < ***acın–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. Reflexivum (dönüşlülük) fiillerinin causativum (ettirgenlik) hâli gerçi gramerce mümkündür (krş. ***avundur–***, ***dilendir–***, ***sevindir–***), fakat fonksiyonel causativumlarda (ettirgenlik) pek olmuyor (ms. *çekindir–, ****sakındır–***, ****tutundur–***). ※ ***Ağlıyor, diye söylendi içinden, hınçlı. Acındıracak. Nasıl da işittirmeğe çalışıyor!*** (H.E. Bener 1956 s. 12).

acırak 'hafif acı, acımtrak' TS 6 < ***acı*** + ***–rak*** artıklık (comparativus, karşılaştırma) eki, fakat menfi sayılan sıfatlarda onun hafifletici fonksiyonu var. ※※.

⊡ EOsm.daki comparativus (karşılaştırma) eki ***–rak*** / ***–rek*** (krş. ***aşağarak*** ⊡), BSTTk.nde sadece bazı sıfatlarda, sıfatın manasını zayıflatan bir ek olarak mevcuttur. Bu hafif mana gelişmesi EOsm.da da müşahede edilir. A–B ve C–E ciltlerinde yer alan bu tür sıfatlar şunlardır: ***acırak, alçarak*** (küçültme eklerinin önünde olduğu gibi ***alçak***'ın sonundaki ***/ k /*** düşmüştür), ***aŋarurak, azrak*** / ***azırak, berürek, çekerek, delimsirek, eğrirek.*** Krş. J. Eckmann 1953r.

acıt– 'acı vermek, incitmek' < ***acı–*** IV'ün geçişli (transitivum) hâli. Bu geçişli fiilin nesnesi ekseriya vücudun bir parçasıdır, fakat bir şahıs da olabilir: ※ ***Beyaz Atlı, beni çok acıtıyorlar, gel beni buradan al!*** (Z. Ankara 1991 s. 14).

⊡ Causativum (ettirgenlik) ekinin birkaç şekli vardır (***acıkdur–*** ⊡, ***artur–*** / ***artır–*** ⊡, ***büküt–*** ⊡, ***çıkar–*** ⊡, ***damzur–*** / ***damzır–*** ⊡). ETk.de en yaygın olan ***–(ı)t–*** vs. şekli zamanla bir birleşim olan ***–dır–*** vs. şekli yüzünden kullanımdan düştü. ***–t–*** şekli yalnız çok heceli fiillerde ünlü ve ***/ r /***, ***/ l /***, ***/ y /*** seslerinden sonra korunur. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***acıt–***, ***aksat–***, ***apart–***, (causativum (ettirgenlik) fonksiyonu yok, b. ***apart–*** ⊡), ***ayılt–***, ***azalt–***, ***belert–*** / ***berert–***, ***berkit–*** / ***berkid–***, ***bitit–*** / ***bitid–***, ***boşalt–*** / ***boşat–*** I, ***boşat–*** II, ***böyült–*** / ***büyült–***, ***böyüt–*** / ***büyüt–***, ***bulat–***, ***burunlat–***, ***cıvıt–*** (causativum (ettirgenlik) fonksiyonu yok, b. ***apart–*** ⊡), ***cızıklat–***, ***coyt–***, ***çahşat–***, ***çaklat–***, ***çanıldat–***, ***çığırt–***, ***çın çın çınlat–***, ***çıŋrat–***, ***çıplat–***, ***çıtlat–*** I+II, ***çokalt–*** / ***çoğalt–*** / ***çoğat–***, ***çürüt–***, ***dalat–***, ***darlat–***, ***daşıt–*** / ***taşıt–***, ***dayat–***, ***debert–***, ***depret–*** / ***debret–*** / ***tepret–***, ***dikittir–***, ***dinlet–***, ***dirild–*** / ***dirilt–***, ***dirit–***, ***doğrult–*** I+II, ***doğrut–***, ***domalt–***, ***donalt–***, ***donat–*** I+II, ***düket–*** / ***tüket–***, ***düret–*** / ***türet–***, ***dürüt–***, ***dürütdür–***, ***düzelt–***, ***düzet–***, ***düzütdür–***, ***eğilt–***, ***eksilt–***, ***erit–***, ***eskid–*** / ***eskit–***, ***esrid–*** / ***esrit–***, ***eyerd–*** / ***eyert–*** (causativum (ettirgenlik) fonksiyonu yok, b. ***apart–*** ⊡), ***eyled–*** / ***eylet–*** I+II. Fakat ***–ıt–*** şeklinin özellikle ***/ k /***, ara sıra da ***/ y /*** ve başka sert

seslerden sonra da muhafaz edildiği görülür: ***akıt-***, ***aşıt-***, ***azıt-*** / ***azıd-***, ***bayıt-***, ***çarpıt-***, ***dağıd-*** / ***dağıt-***, ***durut-***. İki causativum (ettirgenlik) ekinin, ***-dur-at-*** şeklinde beraber kullanıldığı tek bir örnekte görülüyor: ***buldurat-*** ve buna ilave olarak, ***dikittir-***, ***düzütdür-*** fiillerinde iki causativum (ettirgenlik) şekli bulunmasına rağmen iki dereceli causativum (ettirgenlik) fonksiyonu yoktur (b. L. Johanson 1976–77 s. 110–116; 1977 s. 121–126).

Osm. **acîb** 'şaşılacak, hayret verici' < Ar. ***ʿacīb*** a.m. ※ ***Bir ʿacīb u ġarīb keleci işltdüm***. (Ferec 855/1451 v. 90a). Arapçası gibi müspet manada 'harikulâde' mefhumunu da verebilir: ※ ***Az zamānda ʿacīb u ġarīb sarāyı ya***şadılar. (Ferec 855/1451 v. 28a).

⊡ Ar.da çok yaygın olan 1a2ī3 kalıbı fiil kök harflerinden sıfat türetmede kullanılır. Bu kalıp bu hâliyle müzekker sıfatlar yapar. Aynı kalıba tā marbūṭa eklenerek müennes hâlini elde etmek de mümkündür. A–B ve C–E ciltlerinde bu kalıpla yapılmış kelimelere örnek olarak şunlar bulunmaktadır: ***acîb, adîd*** I ve II, ***adîde, adim, afif, akim, alil, amîk, arîz, asil, asir*** II, ***atîk*** I, ***azîm, bahil*** / ***pahIl, bald, basIr, basit*** I, ***bati, bedi, behic, belid, beliğ*** I ve II, ***beri, carih, cebin*** I ve II, ***cedid*** I / ***cedit, celi, cemi, cemil, cerI, cesim, cezIl, dahîl, deni, elim, emin*** / ***imin*** I, ***enis***.

Osm. **acîbüledâ** 'güzelliği insanı hayrette bırakan' <Ar. ***ʿacību-l-ʾadā*** a.m. [Ar. ***ʿacīb*** 'hayret verici', ***al*** harfitarif ve ***ʾadā 'icra'***, ayrıca b. ***abdülbatn*** ⊡]. ※ ***ʿAcībü l-ʾedā ġarībü l-feḥvā ġazeller söyledükden ġayrı.*** (ʿĀlī 1979 [1581] I, s. 129).

âcil 'ivedi, bekletilmez' < Ar. ***ʿācil***. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Andan başını secdeye ḳodı, tażarruʿ ve zārī eyledi, derḥāl bāzergān yiglt ṣıḥḥat-I ʿācil buldı***. (Ferec 855/1451 v. 183b). ※ ***Doktor bey, belediyemizin âcil ihtiyaçlarını tetkik edecek vakit buldunuz mu?*** (S. Kocagöz 1957 s. 36). ※ ***Aylln'e bir haber uçurmalıydı... Buraya bir süre gelmemesi için bir âcil haber.*** (A. Kulin 1997 s. 78).

âcilen 'hemen, gecikmeden' < ***âcil***'den Ar. gramerine göre teşkil edilen zarf: ※ ***Böylece, yola acilen ve ilk adım olarak bir turla çıkar.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 156).

aciliyet 'müstaceliyet' < ***âcil*** sıfatından ***-iyet*** ekiyle teşkil edilen isim. ※ ***Velakin bu iş cidden acIlIyet kesbetmekte.*** (N. Ay 1991 s. 56).

⊡ Ar.dan alınma kelimelerde sonu ***-iyet*** ile bitenler (nasıl husule geldikleri için b. ***adalet*** ⊡) pek çoktur ve belki de bir kısmı 19. asırda yeni türetilmiştir. Sebebi, yapılması ve anlaşılmasındaki kolaylık olabilir. Bu eki gösteren kelimeler hep nomen abstractum'dur (soyut isim). A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***aciliyet, âdemîyet, afiyet, aidiyet, akalIlyet*** / ***ekalliyet, alâniyet*** / ***aleniyet, ariyet, asabiyet*** I ve II, ***ayniyet, beşeriyet, cahiliyet, cibillet*** / ***cibilliyet, ciddiyet, cinsiyet, cismaniyet, cumhuriyet, cüz'Iyet, ehveniyet, ekseriyet, elzemiyet, emniyet, enaiyet*** / ***enanlyet, evleviyet, eziyet***. Ar.dan alınan ***cibillet*** kelimesi ve birkaç başka kelime, Osm.da sonradan ötekilere uydurularak ***cibilliyet*** şekline sokuldu. Türkçe bir esas üzerinde teşkil edilen ***ayriyeten*** kelimesi de, ekin Osm.da ne kadar benimsendiğini gösterir.

acitato (milletlerarası müzik terimlerinden) 'canlı ve coşkun (çalınacak)' TüS 1983 s. 5 < İt. ***agitato*** 'hareketli' [***agitare*** 'harekete getirmek, sarsmak' fiilinden].

⊡ Garp müziği Türkiye'de 19. asırdan beri bazı muhitlerde tanınmaya başladı, fakat ancak Cumhuriyet devrinde konservatuar, konserler, opera, radyo ve televizyon vasıtasıyla geniş ölçüde yayılmaya başladı. Müzik terminolojisi olduğu gibi beynelmilel sahadan Türkçeye aktarıldı. Klâsik Garp müziğinin terminolojisi aslen İtalyancadır ve İtalyancadaki telaffuzunu, imlasını (yâni ünsüzlerin ikizleşmesini) ve vurgusunu Türkçede de muhafaza eder. A–B ve C–E ciltlerinde geçen Garp müziği terimleri şunlardır: ***acitato, aççelerando, adacyo, allegretto, allegro, alto, andante, andantino, animato, arya, basso, batuta, bulgarina, çello, çembalo / çimbalo, diminuendo, düetto / düeto*** (Fr. üzerinden).

âciz 'kuvvetsiz, zayıf' <Ar. ***'āciz*** a.m. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Şu anda bunu kendi kendime izahtan acizim.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 241). Ekseriya 'bir mükellefiyeti (hizmeti, borcu vs.) yerine getiremeyen' için kullanılır: ※ ***Benüm süvālātuma cevāb vėrmekden 'ācizsin***. (Ferec 855/1451 v. 134b). ※ ***Ṭarlaları vefā ėtmezse 'āciz olmaġın a̱haruŋ yėrinde sürse***. (Ö.L. Barkan 1943 [16. yüzyıl] s. 275).

aciz, b. ***acz***.

acizane (bir nezaket sözü) 'kendimi methetmek gibi olmasın' < Ar. ***'āciz*** + Fa. zarf eki ***–āna***. Kendinden bahsederken tevazu için ilave edilen zarf/sıfat, Osm. üslubundaki nezaket unsurları için b. ***abd*** ⊡². ※ ***İşbu 'ārıże–i 'ācizānem irsāl olunmaḳ üzre iken...*** (Muṣṭafā Reşīd [1834], TTV 1942 II, 43). ※ ***Ḥaḳḳ–ı 'ācizānemde teveccühde 'umüma tefevvuḳ ėtdiniz.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1873] I, 281).

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında sıfata takılmış Fa. ***–āna*** (Tk. ***–ane***) zarf eki olanlar çok fazladır. (Bunların ***–hane***'den kısaltılarak ***–ane*** olmuş unsurla hiç alakası yoktur; b. ***abdesthane*** ⊡). Bu Fa. zarf ekinin bir hususiyeti, Fa. sıfatlara takıldığı gibi Ar.dan alınma sıfatlara da takılabilmesidir. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***âcizane, âdilâne, ahmakane, ahrârane, âkılâne, âlicenabane, âmirane, amiyane, anudane, ârifane*** I ve II, ***arusane*** (ayrı bir hâl, vergi adı), ***aşıkane, bedzindegâne, berduşane, bitarafane, cansiperane, dâhiyane, dervişane, ekâbirane.*** Tk. kelimelerden teşkil edilenler ise (b. A. Tietze 1964 s. 157–162): ***babayane, deliyane, erene, erfene / herifane.***

RD. **aco** 'amca' DS 35 < ETk. ***aça*** 'bir akraba' G. Doerfer 1965 II, no. 431. ※ ***Mori ana, aco celdi***. (N. Hafız 1985 s. 212).

Osm. **a'cûbe**, b. ***ucube***.

EOsm. **acuk/acık** I 'dert' TS 4 < ETk. ***açıḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 21–22. ※ ***Od oldı hecr–i ḥadduŋ ile bu duracaġum, Ey vuṣlati leẕīẕ, benüm budur acuġum.*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 479). ***acuk/acık*** I

⊡ ***–(ı)k*** ekinin önemli bir fonksiyonu fiilden isim türetmektedir (krş. ***alık*** II ⊡, ***becerik*** ⊡, ***cırlavuk / cırlayık*** I ⊡; sıfatlar için krş. ***açık*** I ⊡, ***akık*** ⊡). Geçişli fiillerin (verba transitiva) nesnesini, geçişsiz fiillerin (verba intransitiva) öznesini yapar. Oluşan isimler en çok

nomen concretum (somut isim) anlamındadır. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler var: ***acuk / acık*** I, ***açık*** II, ***artık*** II, ***atık*** I, ***avlak*** I (b. ***avlağı***), ***ayrık*** I / ***ayrık otu*** (oluşumu ayrı), ***ayrık*** II, ***bastırık*** (b. ***bastırak***), ***batırık, belek*** I+II, ***bişik / pişik, bozlak, bozuk*** III, ***bölük, börek?, buçuk*** II, ***bulaşık, buyruk*** II, ***bürük, büzük*** II, ***cızık / cizlk / çızık / çizik, çağşak, çakıldak, çatlak*** I+II, ***çekürdek / çekirdek, çevrik*** II, ***çotuk*** II, ***dadak, dartuk, delük / delik*** II, ***dırmık / tırmık*** I+II, ***diftik / tiftik, dilek, dizek, dolak / dulak*** I, ***donak, döşek, dutuk / tutuk, dürük, düşük*** II, ***enek*** II. Diğerleri de nomen abstractum (soyut isim) ***adak, büzük*** III, veya şahıs ismi ***beslek, buyruk*** I, ***cırtlak*** I, ***danık / tanık, düşük*** II anlamındadır. (b. M. Erdal 1991 I, 224–261).

acûl 'tez canlı' < Ar. '***acül*** a.m. ※ ***Karagöz: Kocamı al da getir! —Hacivat: Vay köftehor vay! Nekadar acul şeysin!*** (M. Rona 1944g s. 30).

acun 'dünya' TüS 1983 s. 5 < Sogd. ***ācün*** a.m. Kelimenin tarihçesi için b. Clauson 1972 s. 17.

acur 'bir çeşit hıyar, Cucumis anguria' < Ar. '***acür*** a.m. (A. Tietze 1958 no. 134) < Yun. ***αγγουρι*** (angúri) a.m. (Ch. Symeonidis 1973 no. 2). ※ ***Tarlaların kenarından geçerken bir karpuz veya bir kavun veyahut da bir acur çaldığım olmuştur.*** (S. Kocagöz 1946 s. 38). Kelime bir zamanlar '***acuze***' manasında da kullanılırdı (bu kelimeyi sesçe hatırlattığı için olabilir mi? Mürettip hatası olması muhtemel değildir). ※ ***Gedik Paşa külhānında şehādetnāmelisine çatdıḳ. Ne 'acür ḳarı be!*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 146). ※ ***Hele bir dāne toḫuma ḳaçmış 'acür var. Silsilesini bellediğim yedi ceddini, biŋ bir hünerini aŋlatmaḳ için yarım sā'at beni ḳarşısında ayaḳda tutdu.*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 72).

Osm. **acûz** 'kocakarı' < Ar. '***acüz*** a.m. ※ ***Bular bu sözdeyiken bir 'acüz geldi***. (Ferec 855/1451 v. 58b).

acuze 'kocakarı' < Ar. '***acüz*** kelimesi zaten a.m. olduğu hâlde ona müenneslik ekini ilave etmeyi gramerciler hata sayardı (b. Ḥafīd 1221 s. 300), buna rağmen bugün kullanılan '***acüze*** şeklidir. Krş. kız adı olan ***Huriye*** < zaten müennes olan ***huri***. Bunun yanısıra Ar. müenneslik eki ***–a*** için b. ***âbide*** II ⊡. ※ ***Bu 'acüzel bendden‿halāṣ ėtmegümüz gerekdür, üstümüzde çoḳ haḳḳı vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 47b).

Osm. **acve** 'hurma ezmesi' <Ar. '***acwa*** a.m. ※ ***Ve 'acve yükinden dört aḳça ve buçuḳ rıṭl 'acve alınur***. (Ö.L. Barkan 1943 [955/1548] s. 222).

acyo 'paranın kıymet farkından elde edilen kazanç' < Fr. ***agio*** < İt. ***aggio*** a.m.

acz/aciz 'kuvvetsizlik' < Ar. '***acz*** a.m. ※ ***Ve re'āyā vü berāyā almada ve vėrmede 'acz-i ḥāl-ile lnfi'āl bulmadan‿hālī degüllerdür***. ('Ālī 1979 [1581] I, 184). ※ ***Eğer ahmak sözünü zekânın aşağı dereceleri için kullanıyorsan, kurnazların ahmak olduğunu söyliyebilirsin. Çünkü hile, acizden, çaresizlikten ileri gelir.*** (N. Alsan 1957). ※ ***Bu güzel başlangıcın bunca acz ile bitmesi doğrusu tiksindiriciydi.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 37).

⊡ Kelime başında iki ünsüz (consonant cluster, ünsüzler grubu) için b. ***blanko*** ⊡. Kelime sonunda ya da hece sonunda ardarda iki ünsüz bulunması yalnız muayyen miktarda kelimede mümkündür,

yâni Tk.de mümkün olan liquidae (***/ l /***, ***/ n /*** ve ***/ r /***) + plosivae (***/ ç /***, ***/ k /***, ***/ p /*** ve ***/ t /***) ya da Tk.de çok nadir olan sibilantlarla olan kombinezonlar (birleşimler). Bunlara Tk.de olmayan, fakat yabancı kelimelerde kolay telaffuz edilen / ***ls*** /, / ***ns*** / ve / ***rz*** / 'yi ilave edebiliriz. Fakat Ar.daki kelime sonu morfemlerin (bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) düşmesiyle, Tk.nin kelime fonetiğine uymayan sayısız kelime husule gelmiştir. Onları Tk.de telaffuz edilebilir hâle getirmek için ekseriya bir ünlü (bugün ***/ i /*** ; EOsm.da ***/ a / e /*** de kullanılırdı) epenthesis (kelime içinde ses türemesi) ile kelimeye yerleştirilir, ms. ***filim, ritim, şehir, terim***. Ünlü ile başlayan bir morfem (bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) eklenirse ***/ i /*** 'ye lüzum kalmıyor: ***onun ritmi***; fakat ***terim'***deki ***/ i /***, kelimenin parçası olmuştur: ***onun terimi***; şehir kelimesinde her iki hâl olabilir: ***onun şehri*** / ***onun şehiri***; ***filim*** kelimesi aynı hâlde olmasına rağmen ortoepi (orthoepie, doğru telaffuz) gayretiyle yazıda ***/ i /*** 'siz görünür. Başka türlü bir hâl ***misk*** kelimesinin başına geldi: bir ***/ i /*** ilave edilirse nezahet bozulur diye son hecesi atılıp ***mis*** olup çıktı. Başka dillerden alınma sonu / ***st*** / ile biten kelimelerin çok defa ***/ t /*** 'sinin düşmesi için b. ***abdest*** / ***aptes*** ⊡. Ar. kelimelerdeki kelime sonundaki çift ünsüzler, kelime sonu gemination'u tanımayan Türkçeye girmeden ekseriya Fa.da degemination'a (ünsüz tekleşmesi) uğramışlardı.

aç 'aç kalmış, yiyecek bulamayan' < ETk. ***āc*** a.m. Clauson 1972 s. 17. Kökündeki uzun ünlünün, onu takip eden ünsüzündeki sonorisation'a (tonlulaşma) sebep olduğu tahmin edilir. ※ ***Boğazından keseceksin, icap ederse aç duracaksın, elindekini, avucundakini tüfeğe vereceksin.*** (S.M. Alus 1944 s. 141). '(bir şeye) hevesli, istekli, teşne': ※ ***Kaldırımın üstüne konmuş tezgâha gazeteler dizilmiş. Yokluklarını çektiği günlerde açtı bu çoğu renkli kâğıtlara***. (A. Kutlu 1987 s. 13). 'fakir, yoksul' manasına da gelebilir: ※ ***Bizi aç çıplaḳ, ḳuru ḥaṣır üzerinde bıraḳdı da gitdi***. (H.R. Gürpınar 1339 s. 570). 'Açlıktan veya başka bir ihtiyaçtan ileri gelen hırsı ifade eden' manasında: ***aç gözlülük*** 'hırs' Meninski 1680 III, 4075. ※ ***Doymak bilmeyen bir açgözlülük ve bir hırsla ...*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 106). ***aç biilâc/aç billaç*** 'açlık çeken; yoksul, her şeyden mahrum': ※ ***Bunu benim içün, bir aydır burada hasta, aç, bī-'ilāc iŋleyen babası içün aldı.*** (O.C. Kaygılı 1339 s. 26). ※ ***Sen de karnını doyur artık, aç billaç dolaşma.*** (N. Bezmen 1994 s. 48).

aç- I b.m. (kapamanın aksi) < ETk. ***aç-*** a.m. Clauson 1972 s. 18–19. ※ ***Üzülme bir buçuk sene pek uzun bir zaman değil, göz açıp kapayıncıya kadar gelir.*** (R.N. Güntekin 1930 s. 123). 'başlatmak, işler hâle getirmek': ※ ***Başucu lambasını açtım.*** (Peride Celal 1985 s. 51). ※ ***İçeride telefon sesi... Açmamaya kararlısın.*** (Peride Celal 1991 s. 183). ※ ***Televizyonu açmıyordum artık.*** (a.y.) Mecazî manada 'açığa vurmak': ※ ***Anneŋe açdıŋ mı?*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 330). 'yakışmak; güzel göstermek': ※ ***Rengi seni şayanıhayret derecede açtı.*** (Mahmud Yesari 1932 s. 93). ※ ***Senin siyah çizgili, kırmızı bir blüz vardı üzerinde. Çok açıyordu seni.*** (N. Cumalı 1970 s. 128). 'hoşa gitmek, ferahlık vermek': ※ ***Bizim mahalle sizi pek açmazdı***. (O.C. Kaygılı 1938a s. 62). Geçişsiz kullanımlar: ※ ***Dā'imā yollarında lāleler ... açsın!*** (O.C. Kaygılı 1339 s. 32). ※ ***Havalar açsın da...*** (R.H. Karay 1939a s. 79). ※ ***Güneş şimdi bir kapıyor, bir açıyordu.*** (H. Taner 1969 s. 12). ※ ***Bir***

ilkbahar yağmurundan sonra güneş açtı. (Şahap Sıtkı 1958 s. 86). (Bu son örnek, 'güneş (bulutları) açtı' diye tefsir edilebilirse de zannımca daha ziyade 'güneş (bulutlar arasından) meydana çıktı', yâni accusativus'lu nesnenin hazfiyle değil, ***hava açtı*** tabirine denk fakat mantığı olmayan bir tabirin husule gelmesiyle izah edilmelidir.) ※ ***Erken erken bu ne rakısı Macit Bey? Daha dükkânlar açmadı***. (Mahmud Yesari 1943 s. 20).

⊡ Bir fiilin geçişli (yâni accusativus'lu nesneyle) ya da geçişsiz (yâni nesnesiz) kullanılması, özellikle Türk dillerinde morfolojik bakımdan sabit bir kategoridir. Geçişsiz bir fiili geçişli yapmak için, belirli ekler kullanıldığı gibi (ms. ***öl-→öl-dür-***), geçişli fiilleri geçişsiz yapmak için de belirli ekler bulunur (ms. ***boğ-→boğ-ul-***). Bunun yanısıra, bu kurala aykırı olarak hem geçişli hem geçişsiz hâlde kullanılan birkaç fiil dikkat çekicidir. Bâzı örnekler şunlardır: ***aç-***, ***ağaz et-***, ***aldır-***, ***at-***, ***ay-***, ***değiş-***, ***dön-***, ***düş-***, ***doğ-***.)

(Argo) **aç- II** 'def ol!' M. Mikhaïlov 1930 s. 12, F. Devellioğlu 1959 s. 60. Belki ***adımlarını açmak***'tan M.L. Wagner 1943 s. 7, bu tabiri 'kendine yol açmak (sich den Weg bahnen)' olarak izah ediyor K. Kostov 1974 s. 358 aynı tabiri Roma (Çingene) dilindeki ***aç (o devlesa)*** 'Adio!' sözüyle mukayese ediyor. Mesele halledilmiş değildir. Belki a.m. olan ***aç başı*** (Meḥmed Ḫālid [Bayrı] 1934 s. 1) tabiri bu ***aç***'ın temelidir, fakat onun da esas fikri belli değildir.

EOsm. **aç- III** 'fethetmek' TS 12–13 < ***aç-*** II. 'Kapatılan bir yere (bir kaleye, bir memlekete) harp zoruyla girmek'. ※ ***Çoḳ ġażālar ėtdi, çoḳ yėrler açdı.*** (Oruc b. Adil 1343/1925 s. 6).

EOsm. **aç- IV** TS 13, b. ***ac-*** III.

açacak 'açmaya yarayan alet' <***aç-*** II + nomen instrumenti yapan participium intentionis eki olan ***-acak***, krş. çekecek. ※ ***Avukat, arkası imzalı, kapalı zarfı bir açacakla kıyısından yırttı.*** (M. Seyda 1974 s. 125).

⊡ Gelecek zaman fiilsıfatı (participium futuri)'nın formans olarak nomen instrumenti (alet ismi) manasında kullanılışı için A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler geçmektedir: ***açacak, çevürecek, döğecek, dutacak / tutacak / tutcak, emcek / emçek, ezecek.***

açal, b. ***açar*** III.

açalya/açelya 'güzel renkli bir bahçe çiçeği' < İt. ***azalea*** a.m. [EYun. ***αζαλεα*** [***ανθη***] (azaléa [anṯe]) 'kuru (çiçekler)' kelimesi üzerine). Krş. ***azelya***. Yun.dan gelen ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡]. ※ ***Açalyalar, süsenler, yabani menekşeler, dolgun yüzlü lâlelerin arasında durur, ilgisiz bakınırdı.*** (Füruzan 1982g s. 122). ※ ***Bir gözünün içinden nehirler, şelaleler akarken, öbür gözünde açalyalar açıldı***. (M. Kaçan 1990 s. 17).

AD. **açan**, b. ***haçan***.

AD. **açar I** 'anahtar' DS 57 <***aç-*** II (A. Tietze 1982g no. 1). ***anahtar*** kelimesi gibi ***açar*** kelimesinin de asıl manası ***açan***'dır. Hâlbuki birçok dillerde (ms. Lat. ***clavis***) 'kapatmak' mefhumundan alınmıştır. ※ ***Bu gız gır̯hıncının açarını istedi***. (A. Caferoğlu 1942 s. 98).

⊡ Geniş zaman fiilsıfatı olan ***–(ünlü)r*** vasıtasıyla teşkil edilmiş sıfat ve isimlerden A–B ve C–E ciltlerinde bahsedilenler şunlardır: ***açar*** I, ***akar*** I, ***alır (göz), bakar (kör)– bakar(ak), biner, biter, çakar (almaz), çapar, çekdürü, çıkar, değer, degür, döner, duyar, düşer(i), eder(i), eğner, emer(ce), eser*** III. ***maz*** / ***–mez*** ekleriyle yapılan kelimeler için b. ***açmaz*** ⊡.

AD. **açar** II 'turşu, aperitif' (H.Z. Koşay – İshak Refet 1932 I, 2). İranda ve Cenubî Asya'da çok yaygın olan kelime (b. Hobson–Jobson 1968 s. 3). Bâzı kimseler tarafından Tk. ***aç–*** köküne bağlanır, b. G. Doerfer 1965 II, no. 426).

AD. **açar** III/**açal** 'yeni doğmuş erkek buzağı' DS 57 < Erm. ***aç'aṛ***/***arçaṛ*** a.m. U. Bläsing 1992 no. 4; R. Dankoff 1995 no. 33.

açavele I (gemicilik terimi) 'serenlerin nihayet derecede prasye olunma hâli' < İt. ***braccia in vela*** Kahane–Tietze 1958 no. 118.

açavele II (gemicilik terimi) 'sprit rigging; voile a baleston' Kahane–Tietze 1958 no. 118, dip notu. Son hecelerin İt. ***vela***'yı ihtiva ettiği şüphesiz, fakat ön hecelerin menşei anlaşılamamıştır.

aç biilac/aç billaç, b. ***aç***.

aççelerando (milletlerarası müzik ıstılahlarından) 'gittikçe hızlanarak çalınacak' < İtalyancaya uydurulan Lat. ***accelerandum*** a.m. Garp müziği ıstılahları için b. ***acitato*** ⊡.

açdur–/BSTTk. **açtır**–/**açtırt**– '(birinin bir şey) açmasına sebep olmak' < ***aç–*** I fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※※

⊡ Türkçenin bünyesinde – bilhassa konuşma dili ve halk dili gelişmelerinde – fonksiyon zayıflaması veya fonksiyon kaybı diyebileceğimiz bir hadise müşahede edilir. Bu hadise çeşitli yerlerde ve çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Çok defa, bir kelimeye ya da bir fiil köküne takılan morfemin (bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) fonksiyonu kuvvetini kaybeder ve bunu telâfi etmek için aynı morfem (bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) (yahut aynı fonksiyonu olan başka bir morfem, bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) ona takılır, nasıl ki ***açtır–→açtırt–*** diathése'inde veya 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) ekinde (b. ***barısı*** ⊡) olduğu gibi. Fakat böyle bir ek morfem (bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) olmadan, kelimenin kendisinde olan fonksiyonu kuvvetlendirmek için, bir morfem (bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) ilavesi ile desteklеme mümkündür, ms. ***kapa–→kapat***–, ya da Ar. çoğullu isimlere ***-lar*** / ***-ler*** ilavesi (b. ***ahbab*** ⊡), meslek adlarına ***-cı*** eki ilavesi (b. ***attarcı*** ⊡).

AD. **açgı** 'yaygı' < ***aç–*** II. + nomen instrumenti (alet ismi) eki ***-gı***. ※ ***Orada oturmıya bi de açgı al!*** (Ö.A. Aksoy 1945 I, 364).

⊡ Fiilden isim yapan ***–gı*** / ***-kı*** eki başlıca (ETk.de yalnız) tek heceli fiil köklerine gelir. ***–kı*** şekli ETk.de sonantes'lerden sonra (ms. ***/ n /*** ve ***/ r /***) gelmesine rağmen TTk.nde sert ünsüzlerden sonra gelir. Aynı ek, yine TTk.nde ünlülerden sonra ***–ğı*** vs. şeklini alır. Geçişli fiillerden şu iki anlamda nesne yapar: Nomen instrumenti

(alet ismi), A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***açgı, açku*** / ***açkı*** I+II, ***algı*** I, ***atkı, avlağı*** / ***avlak, basku*** / ***baskı, bıçkı, bileği (taşı), burgu, çalgu*** / ***çalgı, çatgı*** / ***çatkı, çözgü, dağlağu, delgi, dişeği*** / ***dişengl***. Fiilin belirttiği işin yapıldığı zaman oluşan şey, yâni bir kılışın sonucunda ortaya çıkan nesne (bu tanımlama çok sayıda nomina abstracta (soyut adlar) da kapsamaktadır): ***algı*** II, ***askı, basku*** / ***baskı, bürgü*** / ***pürgü, çevirgi, çılgı, çızgı*** / ***çizgi, dizgi, duygu.*** Geçişsiz fiillerin (intransitiva) öznesini yapar: ***bitki*** / ***bitgi, bitki, çıŋrağu, çıtılgu, depüngü, donangı***. (T. Banguoğlu 1974 s. 241, M. Erdal 1991 I, 320–323).

açgözlülük, b. ***aç***.

açık I 'kapalı olmayan' < ETk. ***açuḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 22. ※ ***Çün ġürḫāneye geldi, ḳapusını acuḳ buldı.*** (Ferec 855/1451 v. 7a). 'açılmış, işlemekte': ※ ***Bütün ışıklar açık.*** (Peride Celal 1991 s. 492). (Güreş terimlerinden) ***açık düş–***: ※ ***Gerek rakibinin tatbik ettiği bir oyun neticesinde ve gerek kendi hatasile kıçüstü veya yanüstü düşüp sırtı yere değmediği halde göbeği meydana çıkacak kadar açılan yenik sayılır***. (M.H. Biç 1944 s. 12). 'arada mesafe bırakarak': ※ ***Adadan açıḳ yürlyüb Içerü girürlerse***. (Pīrī Reʾīs 1935 [932/1525] s. 807). ※ ***Şöyle biraz açık dur bakalım, öyle teklifsizlik istemez.*** (M. Rona 1944a s. 30). Renklerde koyunun aksi: ※ ***Çoğunun arkasında açık renk veya beyaz keten elbiseler.*** (S.M. Alus 1944 s. 156). Mecazî manada: 'açıkça, bir şey gizlemeden': ※ ***Sarhoşlar açık konuşurlar.*** (S.E. Ertem 1935 s. 204). 'serbest, önyargısız': ※ ***Serbes ve açık fikirli olmasından naşi Gâvur İmam derlermiş.*** (S.M. Alus 1933p s. 219).

⊡ Çok işlek olan ***-(ı)k*** eki özellikle sıfat türetir. Daha çok tek heceli fiil köklerine takılır ve geçişli fiillerden participium passivum (edilgen sıfat fiil) anlamında sıfatlar yapar (krş. akık ⊡; b. J. Deny 1921 s. 560). A–B ve C–E ciltlerindeki ilgili örnekler şunlardır: ***açık*** I, ***alak bulak*** / ***allak bullak, asık, atık*** II+III, ***attırık*** (expressiv), ***aydaşık*** (< sıfattan analojiyle; b. ***aydaş***), ***ayruk*** / ***ayrık*** (zarf da olabilir), ***basık, boğuk, bozuk*** I, ***buçuk*** I, ***burkuk, buyruk*** II, ***bükük, büzük*** I, ***cırık*** / ***çırık, çalık*** I ve III, ***çapraşık*** / ***çepreşik, çarpık, çatık, çekik, çemrek, çendik*** / ***çentik, çevrik*** I, ***çilpık, çıpıldak*** / ***çıpıldık, çıtırık, çotuk*** I, ***delük*** / ***delik*** I, ***depek, deşük*** / ***deşik, dilik, domuşuk*** / ***domşuk, donak, dökük, dölek*** I, ***eğik, enek*** II, ***ezik***. ***-(ı)k*** isimleri için b. ***acuk*** / ***acık*** I ⊡, ***alık*** II, ***becerik*** ⊡.

açık II (isim) 'açık kalmış veya açık bırakılmış herhangi bir şey'. < ***açık*** I. Fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-(ı)k*** için b. ***acuk***/***acık*** I ⊡. ※ ***Neheng ağzı gibi bir acuḳ gördi***. (Ferec 855/1451 v. 16b). 'aralık, mesafe': ※ ***Hasan Hüseyin bütün diğer acemiler gibi çarpık çurpuk yaptıkça hemşerlsi onbaşı yanına gelerek ... elile ellerini yanına yapıştırıyor ve ayağlle de ayaklarının açığını ayarlıyordu.*** (Y. Ahıskalı 1944y s. 57). 'üstü kapalı olmayan yer, dam altı değil': ※ ***Sarduvanda ilk gecemi açıkta geçirdim.*** (F. Baysal 1944 s. 199). Mecazî manada: ***açıkta kal–*** 'bir şey elde edememek, ümidi boş çıkmak': ※ ***Hattâ bu tehalük arasında ilk dansı Leylâ ile yapmak isteyen Necdet az kalsın tamamen açıkta kalacaktı***. (Y.K. Karaosmanoğlu 1928s s. 118). 'hesaplaşmada noksan; eksiklik, kusur': ※ ***Bu bonkörlükte bir rüşvet çeşnisi de yok değildi. İlerdeki açıkları için şimdiden tedbirdi bu rüşvetler.*** (R. Ilgaz 1959 s. 30).

açıkgöz 'uyanık, faydasını bilen, fırsatını kaçırmayan, kurnaz' < ***açık*** I ve ***göz***. ※ ***Güneş tarlanın tam ortasındaydı. Sanki suya göz dikmişti. Fakat toprak daha açıkgöz davranıyor, güneşten evvel suyu emiveriyordu.*** (F. Baysal 1944 s. 24).

⊡ Fa.dakileri (b. ***asudedil*** ⊡) örnek tutarak Tk.de de sıfat ile isimden müteşekkil bir sıfat tipi ortaya çıkmıştır. A–B ve C–E ciltlerinden örnekler: ***açıkgöz, açıkmeşrep, çakırkeyf, düzayak.***

açıkmeşrep 'dürüst, samimi (aufrichtiger, aufrechter, redlicher Natur)' Meninski 1680 I, 69; fakat 'çok serbest, biraz utanmaz (an over–free, somewhat impudent habit of mind)' Redhouse 1890 s. 33. Fa. ***kuşādamaşrab***'dan calque (ödünçleme çeviri). Calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡³ ve Fa. terkip örnek alınarak yapılmış bu tür Tk. terkipler için b. ***açıkgöz*** ⊡. ※※.

açık saçık 'hafif giyimli' < ***açık*** I ve mana itibarıyla uyan (krş. ***açıl– saçıl–***) ***saçık*** sıfatlarından ibaret çifte tabir. ***a– sa–/e– se–*** kafiyeli söz terkipleri için b. ***abuk sabuk*** ⊡. ※ ***Māżī gibi mesṭūr ve mekīn bir ḳıyāfetde, sen ümīd–i istiḳbāl gibi açıḳ–saçıḳ bir ḥālde idin.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 s. 461). 'yarı çıplak, dekolte': ※ ***Ara yerde, havuzun berisinde açık saçık hanımlar.*** (S.M. Alus 1933p s. 89). ※ ***O açık saçık gelinlikle evlendiğin gün***. (L. Tekin 1990 s. 90). 'müstehcen': ※ ***Dedikodular, açık saçık pis şakalar, hikâyelerle yorar insanı.*** (Peride Celal 1991 s. 306).

açık seçik 'gayet aşikâr olarak' ***açık*** I ve ***seç–*** 'fark etmek' vasıtasıyla yapılan, fakat yalnız bu terkipte kullanılan ***seçik*** unsurlarından ibaret çift sıfat. ***a– sa–/e– se–*** kafiyeli söz terkipleri için b. ***abuk sabuk*** ⊡. ※ ***Beni hayatımın sonuna kadar mutsuz edeceğini de o zaman açık seçik anladım***. (O. Pamuk 1991 s. 172).

açıl– ***aç–*** II fiilinin passivum (edilgenlik) veya reflexivum (dönüşlülük) hâli. ※ ***Bir delük açıldı***. (Ferec 855/1451 v. 53a). Bir pencerenin veya kapının o cihete baktığı manasında da olabilir: ※ ***Bular olduğı evüŋ Dicleye manẓarası açılurdı***. (Ferec 855/1451 v. 120a). 'yola çıkmak, uzaklaşmak': ※ ***Çifteyi omuza, zağarı da yana alıp kırlara açılmıyalı ... 40 seneye yaklaşıyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 136). EOsm. ***açıl*** ! 'def'ol!' tabiri bundan alınmıştır. ※ ***Ġonçeye gel ağzuma öykünme, var açıl dėmez.*** (Ẕātī 1967 [16. yüzyılın ilk yarısı] I, 192). 'çözülmek, kaybolmak': ※ '***Ālem ẓulumāt dolar–ıdı, ṭūfān açıldığından soŋra ...*** (Ferec 855/1451 v. 56b). 'kendine gelmek; ferahlamak; iyileşmek': ※ ***O akşam biraz deniz derya görüp açılmak niyetindeydim.*** (S.M. Alus 1944 s. 53). yabancılığını bırakıp birisine kalbini açmak': ※ ***Taze yavaş yavaş açıldı. İçini dökmek istiyordu.*** (S.M. Alus 1944 s. 173). 'masrafa girmek': ※ ***Çeyizin düzülüşü epey anlaşmazlıklara sebep oldu. Oğlan tarafı çok masrafa kaçmamak, açılmamak için herşeyin şöyle böylesini seçmeğe davranıyor.*** (Reşat Enis 1944 s. 122).

⊡ ***–(ı)l–*** eki, anlamca passivum (edilgenlik) hâlinde fiiller oluşturur (başka edilgen fiiller için b. ***bitin–*** ⊡). Fakat edilgen fiillerin birçoğu, eskiden beri medialis–reflexivum (orta–dönüşken) manası da edinmişler, ms. ***üzül–*** 'kendi kendine üzgün olmak' veya ***sivril–*** 'kendiliğinden sivri hâle gelmek'. Bazı ***–(ı)l–*** fiilleri hem passivum (edilgenlik) hem medialis–reflexivum (orta–dönüşken) manasında anlaşılabilir (A. Tietze 1989 s. 283–288, T. Banguoğlu 1974 s. 281). A–B ve C–E ciltlerinde rastlanan örnekler şunlardır: ***açıl–, asıl–*** I,

ayıl-, ayrıl-, basıl-, batıl-, bayıl- I, ***bertil-*** (b. ***bert-*** / ***berti-***), ***boğul-, bozul-, burkul-, büzül-, çakıl-, çarpıl-, çatıl-, çekil-*** II, ***çözül-, dağıl-, deril-, devril-, dıkıl-*** / ***tıkıl-, dırtıl-, diril-, dizil-*** II, ***dökll-*** / ***dökül-, durul-, dürül-*** II, ***düzil-*** / ***düzül-*** II, ***eğil-*** / ***iğli-, eğril-*** I / ***Iğrll-***, ***eğril-*** II, ***ezil-*** II.

AD. **açkah/açkav** 'gözdeki arpacık' < Erm. ***aç'k'*** 'göz' U. Bläsing 1992 no. 6; R. Dankoff 1995 no. 21.

açkı, b. ***açku.***

AD. **açko** 'Çingenelerin oynadığı bir kumar' DS 521 (***bank*** II maddesinde) < Rom. ***aché té*** 'kalmak' fiilinin bir sıygasından.

EOsm. **açku** I/AD. (?) **açkı** I 'anahtar' TS 11 < ***aç-*** II + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***-gı/-kı*** eki (b. ***açgı*** ⊡) [Ar. ***miftāḥ*** gibi, ***açḳu*** kelimesi de 'açanı' ifade eder, hâlbuki birçok dilde bu alet 'kapatan' olarak telakki edilir (ms. Lat. ***claudere*** 'kapatmak'→***clavis*** 'anahtar', Alm. ***schließen***→***Schlüssel*** 'kapatan')]. ※ ***İsmail Usta ölçülü adımlarla geldi, açkıyı killde sokup açtı, gümbürtüyle kepenkleri kaldırdı.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 470). Mecazî manada 'çözüm': ※ ***Osman Ferman! İşte bu ad bir büyülü açkıydı.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 257).

EOsm. **açku** II/AD. **açkı** II 'cilâ, perdah' TS 11 < ***aç-*** II + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***-gı/-kı*** eki, b. ***açgı*** ⊡. ※ ***Nevres – (Açkı tahtasını alır, oturur) Fuzuli dlvanının altınını çektim.*** (Musahipzade Celâl 1936ms s. 13).

açmaz '(satrançta) şahı koruyan bir taşın yerinden oynatılamaması durumu; içinden zor çıkılır durum; (tulûatta) karşısındakine bir nükte veya bir tekerleme söyleme olanağını veren söz'. TüS 1983 s. 9 <***aç-*** II. Satranç için Redhouse 1890 s. 33 biraz farklı olarak şöyle diyor: "A difficult position of the king at chess when a piece must be lost to give him a move" Şemseddīn Sāmī 1317 I, 23 ise "satranc ve dama oyunlarında hasmı izrar edecek oyun, hud'a" diye yazıyor. ※ ***Gürültüsüz oyun isterseniz gelin damaya: Zavallı açmaza düşmüş... Bakın hesablamaya!*** (M.A. Ersoy t.y. [1911] I, 168). Argo lugatleri 'hile, dalavere' manasını veriyorlar. (Meḥmed͜ Hālid [Bayrı] 1934 s. 1, F. Devellioğlu 1959 s. 60). Fa. ***açmaz*** (satrançta) 'kiş!' için b. G. Doerfer 1965 II, no. 430 < ***aç-*** II. ※ ***Bu işin içinde bir karı dalaverası olduğunu anladım. İhtiyara bu akşam bir açmaz oynıyacaklar amma bakalım nerede?*** (H.R. Gürpınar 1942 s. 116). ***açmaz!*** 'işime gelmez!' (M. Mikhaïlov 1930 s. 12) < ***aç-*** II. ※ "***Bir sakal da bizim var Hüseyin!" – "Açmaz!" dedi Hüseyin "Dükkânı kapıyoruz ..."*** (Tarık Dursun K. 1967 s. 91).

⊡ ***-ar*** vs. fiilsıfatı'nın (participium) menfi şekli olan ***-maz*** / ***-mez***'den de müspet şeklinde olduğu gibi (krş. ***açar*** I ⊡) yeni kelime yapmak için istifade edilmiştir. A–B ve C–E ciltlerinde bunlardan sadece ***açmaz, çakaralmaz, çıkmaz*** yer almıştır. Menşei başka olan ***balyemez*** bir halk etimolojisi olarak bunlardan sayılabilir. ***bekmez*** / ***pekmez*** kelimesi için daha Tk. bir etimoloji bulunamadı.

EOsm. **açmaz ko-** 'renk vermemek, belli etmemek' Meninski 1680 I, 65. Örnekler için b. TS 13, mana için b. Tekin–Tietze 1990 s. 287. Esas manası 'gizlenmeyi bırakmak' olmalı, krş. ***açmazdan***.

EOsm. **açmazdan** 'gizlice, asıl niyetini belli etmeden' Meninski 1680 I, 65. ※ ***Tedrīc-ile açmazdan sikke-i celīle-i şehriyārīnüŋ revācı kesāda***

mübeddel olmışdur. (ʿĀlī 1979 [1581] I, 184). Bu tabirin de satrançla alakadar olduğu şu cümleden anlaşılıyor: ※ ***Ehālī-i İslāmuŋ naṭʿ-ı ġazādaki ferzāneleri süvār ve piyāde leşker-ile açmazdan şāh evine sürülmedi***. (ʿĀlī 1982 [1581] II, 132).

⊡ Ablativus (ayrılma durumu) hâli ***-dan*** eki eklenerek isimden zarf yapıldığına rastlanır (krş. T. Banguoğlu 1974 s. 168–169, J. Kornfilt 1997 s. 462). A–B ve C–E ciltlerindeki EOsm.da kullanılmış olan örnekler: ***andan, ardıradın*** / ***arduradan, birezdan*** / ***birazdan*** (b. ***birez***) zaman zarfları ve ***bu ma'nîden*** (b. ***bu*** I), ***bir uğurdan*** (b. ***bir*** I) tarz zarflarıdır. BSTTk. ve AD.nde bundan başka şu zaman zarfları kullanılmaktadır: ***aniden, azdan*** (b. ***az***), ***baştan*** (b. ***baş*** II), ***birazdan*** (b. ***az***), ***birden, çokdan*** / ***çoktan*** (b. çok), ***dalından*** (b. ***dal*** II), ***deminden*** (b. ***demin***), ***doğuştan, dünden, enden, erkenden*** / ***erkenceden*** (b. ***erken*** / ***irken***), ***evvelden*** (b. ***evvel*** II). Tarz zarfı olarak ise şu örnekler sayılabilir: ***açmazdan***, ***Allahtan*** (b. ***Allah***), ***ayrıdan*** (ilginç, gelişimi için b. ***ayriyeten*** / ***ayrıyeten***), ***bir ağızdan*** (b. ***bir*** I), ***bu sebepten*** (b. ***bu*** I), ***bu yüzden*** (b. ***bu*** I), ***candan*** (b. ***can*** I), ***epten*** (< ***hepten***). Acaba ***sahihen*** (Ar. ***ṣaḥīḥ-an***) ~ ***sahiden*** (Tk. ***-dan*** ekiyle) ve ***hakikaten*** (< Ar. ***ḥaḳīḳat-an***) ~ ***gerçekten*** gibi analoji örnekleri. Tk. deki ***-dan*** hâl zarflarından bazılarının, Ar. ***-an*** hâl zarflarından (b. ***aceleten*** ⊡) etkilenmiş olabileceğine bir gösterge olabilir mi? Dativus hâliyle yapılan zarflar için krş. ***abes yere*** ⊡, ***birdenbire*** ⊡.

AD. **açmegu/açmegun/açmeru** 'eşek arısı' DS < Erm. ***arçmeğu*** < EErm. ***arcmeğu*** 'çok iri bir cins arı' [***arç*** 'ayı' ve ***meğu*** 'arı']. U. Bläsing 1992 no. 7, R. Dankoff 1995 no. 32.

AD. **açril** 'kesilmiş süt' DS 61 < Gürc. a.m. (V. Cangidze 1980 s. 97).

açtır-, b. ***açdur-***.

açtırt-, b. ***açdur-***.

ad 'isim' < ETk. ***āt*** (***ād***) Clauson 1972 s. 32–33. ※ ***Adını Rıżvān ḳodılar***. (Ferec 855/1451 v. 27b). Mecazî manada 'şöhret': ※ ***Karataş'ta cinayet çıktı olacak. Köyün adı boklanacak***. (F. Baykurt 1959y s. 243). Hakiki durumdan farklı şöhret, iddia: ※ ***Adı bakkal fakat işi meyhanecilik.*** (S.M. Alus 1944 s. 108). ***gûya***, ***sözde*** edatları gibi de kullanılır: ※ ***Yâni adı köyde oturuyoruz, paketler içinde canım Alemdağı yağını ... hasretle anıyoruz***. (M. Körükçü 1950 s. 45). ***adına*** 'nâmına, hesabına': ※ ***O zaman hepimiz demokrasi adına, halk adına seviniriz, bahtiyar oluruz***. (S. Kocagöz 1957 s. 34).

⊡ Türkçe ad 'isim' sözcüğü ele alınarak Türk dil tarihine ait fonolojik bir özelliğin açıklanabilmesi mümkündür: Türkçe ***ad*** 'isim' « ***at*** 'binek hayvanı' veya ***od*** 'ateş' « ***ot*** '(yeşil otsu) bitki' ikililerine bakılırsa, aralarındaki anlam farkının diş ünsüzünün niteliğinde olduğu gözükmektedir. Aynı ikililerin başka Türk dillerindeki şekilleri şunlardır: Türkmence, Yakutça ***āt*** « ***at***, ***öt*** « ***ot***, Tuvaca ***at*** « ***aṭ***, ***ot*** « ***oṭ***, Kırgızca ***at*** « ***at***, ***ot*** « ***ot***. Bu dillerde anlam farklı, ünlünün uzun veya kısa olması ya da ünsüzün sade veya hemzeli (glottalization) telaffuz edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Diğer Türk dillerinin çoğunda belli bir fark görülmez. Sadece tek heceli sözcükler için geçerli olan bu özelliğe ilk olarak K. Grönbech 1902 dikkat çekmiştir (daha sonra b. N. Poppe 1960 s. 41, K.H. Menges 1968

s. 83–84, E.V. Sevortyan 1974 s. 198–199): Ünlünün ve ünsüzün uzunluğu birbirine bağlı ve uyumludur, yâni uzun ünlünün yanına kısa veya zayıf ünsüz (lenis) gelir: ***ād***, kısa ünlünün yanına uzun veya kuvvetli ünsüz (fortis) gelir: ***at***. (Geniş bilgi için b. L. Johanson 1979 s. 23–28 ve özellikle 1986). A–B ve C–E ciltlerinde uzun ünlü + lenis tipinden örnekler: ***ard / art, bud / but***.

EOsm. **ad–** (yalnız ***adım ad–*** terkibinde: 'adım at–'). Örnekler b. TS 20; manası için b. Tietze–Tekin 1990 s. 287. ※ ***Ey ḳıyāmet ḥaşre dek ṭaşra ṭarīḳ-ı ʿışḳdan | Bir ḳadem ger adım adam, adum Ādem olmasun.*** (Ẓātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 68).

⊡ Genelde ifadeyi pekiştirmek için kullanılan, figura etymologica (Divan edebiyatı terminolojisinde iştikak) gayet yaygın bir söz sanatıdır (b. Metzler 1993 s. 186). Burada bu söz sanatının, Türk dillerinde çok kullanılan özel bir şekli üzerinde durmak istiyoruz: EOsm. ***kaçış kaç–*** örneğindeki gibi, aynı kökten gelen iki sözcük bir deyimde yan yana kullanılır. Fiilin yanındaki nesne iç nesne (internal object, cognate object) diye adlandırılır (b. ***diz çök–*** ⊡ (→***diz*** I). ETk.de, BSTTk.ne nazaran, daha çok yaygın olan bu şekli (ms. ***ölüt ölür–*** '(vahşice) katletmek', ***emgek emgen–*** 'acı çekmek', ***mäŋi mäŋllä–*** 'sevinçli olmak' v.b.), Ar.daki ***ḍarabahü ḍarban*** 'onu bir dövüş (yâni çok) dövdü' deyimine de benzetebiliriz (C. Brockelmann 1987 s. 144). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***adım ad–*** (b. ***ad–***), ***aş aşa–*** (b. ***aşa–***). (Sonraki ciltlerde ***iş işle–***, ***saçu saç–***, EOsm. ***sağu sağ–*** 'ağıt tutturmak', ***soru sor–***, ***söz söyle–***, ***yağmur yağ–***, ***yemek ye–***, ***yük yüklet–*** gibi örnekler bulabiliriz).

ada 'her yanı su ile çevrilmiş kara parçası' <ETk. ***atag*** a.m. M. Räsänen 1969 s. 31. ※ ***Bu faṣl Kadalan adalarında Ciciliya nām cezīrei beyān ėder.*** (Pīrī Reʾīs 1935 [932/1525] s. 486).

O. **âda** 'düşmanlar' < Ar. ***aʿdā*** a.m. [***ʿadüw*** 'düşman' kelimesinin çoğulu, / ***ʿdw***/ kökünden]. ※ ***Esīr oldu vaṭan yaşmaḳlı bir duḫter gibi, güyā Şeh-i ʿalem saçından tutdı, teslīm ėtdi aʿdāya.*** (Şair Eşref 1958 s. 127).

EO. **ada–** I 'ad vermek, adlandırmak' TS 15 <ETk. ***ada*** (< ***ad***) Clauson 1972 s. 42. ※ ***Bu vaḳāyiʿ ki vāḳiʿ oldı ol, | Ad adanmadı ḳātil ü maḳtül*** (Elvān Çelebī 1984 [1358–59] s. 65).

⊡ Türkçede isim ya da sıfattan fiil temeli yapmak için ona bir genişleme ilave etmek lâzımdır. Bu genişlemelerin en basiti, ***–a– / –e–***'dir (M. Erdal 1991 II, 418–429); başka genişlemeler için b. ***avıh–*** ⊡ ve ***acabla–*** ⊡. Sözlüğün A–B ve C–E ciltlerinde ***–a– / –e–*** genişlemesi için şu fiiller gösterilmiştir: ***ada–, aşa–, benze–, beze–, boşa–, böğe– / büğe–, çıldıra–, çota–, dadan–, dene–, dişe–*** I ve II, ***donan–, döle–, düne– / tüne–, eğne– / eyne–, ene–.*** Hepsinin çok eski olması şart değildir, EOsm. ve OOsm.da da bu tipten yeni fiiller yapıldığı vakidir, ms. ***buna–*** fiili dediğimiz gibi ETk. ***bun–*** fiilinden değil, ***bun*** isminden ***–a–*** ilavesiyle türemiş olması imkânsız değildir. Bu imkânı göstermek için Ar.dan alınmış isimlerden de aynı genişleme ile fiil yapıldığına işaret edebiliriz: ***butura–, harca–***.

ada- II 'vermeye söz vermek, vadetmek' TS 15 < ***ada-*** I. ※ ***Şancaḳlar ve şu başılıḳlar adadı***. (F. Giese 1929 [890/1485] s. 82). 'nezretmek': ※ ***Kiliseye de mum adamıştır gizliden***. (Peride Celal 1991 s. 102). Mecazî manada 'büyük bir ciddiyetle kendini vermek': ※ ***Yaşamımın büyük bir bölümünü adadım bu inanca***. (A. Altan 1985 s. 201). 'ithaf etmek': ※ "***Gözlerimle tutuyorum seni ve gökyüzünü..." Aylin'e adamadan Aylin'in oluyor şiir.*** (M. Güler 1990 s. 104). ※ ***Acıkınca sosisli sandviç alıp yiyordum, St Patrick's Katedraline dalıp mutluluk için bir mum adıyordum.*** (N. Eray 1992 s. 90).

adab/adap 'töre; yol yordam' <Ar. ***ādāb*** a.m. [***adab***, ***edeb'***in çoğulu]. ※ ***Ādābdan‿ḫāric vażʿa ruḫṣat olmaduğı gibi...*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 197). ※ ***Şofrada ādāba muġāyır bir ḥareket-i ġayrı-münāsibede bulunmamaḳ içün...*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 115–116). ***adab u erkân*** 'yol yöntem' TüS 1983 s. 12. ※ ***Âdâbı erkânı ile yumasını bilir.*** (A. Dino 1944 s. 50). Fa. izafet terkipleri: ***âdab-ı muaşeret*** 'cemiyette hareket etme kaideleri': ※ ***Bizim şehzādeler ādāb-ı muʿāşeretiŋ nāzik nuḳaṭına vāḳıf olduḳlarından...*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 113). ***adab-ı mücaleset*** a.m.: ※ ***Ādāb-ı mücālesetden vāḳıf-ı esrār olmaduġına dāl-dur*** ('Ālī 1587 v. 133a).

adacyo (beynelmilel müzik terimlerinden) 'yavaş, ağır olarak çalınacak' <Fr. ***adagio*** < İt. ***adagio*** a.m. [İt. ***ad*** ön takısı ve ***agio*** 'rahatlık']. Garp müziği ıstılahları için b. ***acitato*** ⊡. ※ ***Arka cebimden ağız mızıkamı çıkarıyorum. Macar Rapsodisi mi desem, yoksa Adagio mu? Ne fark eder?*** (A. Yurdakul 1993 s. 367).

O. ***âdad*** 'sayılar' < Ar. ***aʿdād*** a.m. ['adad 'adet' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Zuʿm-ı fāsidince gendüyi şuʿarā aʿdādında dāḫil ṣanub ...*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 248).

(Argo) ***adadiye*** '??' < ?? ※ ***Nāmuslu çapḳın dėnilen taḳımda pehlivān, at, ḳoç,‿horoz, ḳuş, ḳümār, keriz meraḳlısı "ādādīye" mīrāṣ yedilerde...*** (Aḥmed Rāsim 1926 s. 330).

(Argo) ***adadiyoz*** 'kopuk kıyafetli' Meḥmed‿Hālid [Bayrı] 1934 s. 1, H. Aktunç 1990 s. 29 < D. Theodorides 1966 s. 133'e göre Yun. ***ό τέτοιος*** (o tétoios) 'filan'.

adak 'nezir' < ***ada-*** II. Nomen concretum (somut isim) yapan ***-(ı)k*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Her gāh nez̠rümüz ve ḳurbānumuz ve adaġumuz senüŋ tekyelerüŋe gelsün dėdiler.*** (Ṣaltuḳ-nāme v. 555b). ※ ***Bir kurtulsam evliyalara adaklar adadım. Bir daha denize falan çıkmayacağım.*** (H. Özkan 1979 s. 50–5l). AD. ***adaklı*** 'nişanlı'. ※ ***Oğlan evinden kalın istemek âdet değilse de çok vakit evlenecek oğlan adaklısına yardım parası gönderir.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 116).

adale/adele 'kas' < Ar. ***ʿaḍala*** a.m. [Ar. ***ʿaḍal*** 'büyük fare, sıçan' kökünden, krş. Lat. ***musculus*** 'küçük fare > kas'] ※ ***Adale sistemleri iyi gelişmiştir.*** (F. Erdinç 1955 s. 53).

⊡ Ar. elifbasında ***ḍād*** denilen / ***ḍ*** / harfi emphatique bir / ***d*** / 'dir. Tk.de yalnız Ar.dan alınan kelimelerde bulunan bu harfin iki ayrı telaffuzu vardır: EOsm.ya Fa. üzerinden giren kelimelerde (b. ***adalet*** ⊡) Fa.dakine benzer bir şekilde telaffuzu / ***z*** / 'dir, daha sonra medrese Ar.nın tesiri ile / ***d*** / oldu, ms. EOsm. ***ḳāżī***→BSTTk.nde ***kadı*** oldu (fakat kadının kadılık sahası, ***kaza*** kaldı). Bu çifte telaf-

fuz bazı kelimelerde mana farkına sebep oldu, ms. ***darb*** 'vuruş', ***darbhane***, fakat riyaziyede ***zarb-etmek***. A-B ve C-E ciltlerinde içinde ***ḍad*** harfi bulunan kelimeler: ***adale, çardarb / çarzarb, dâll / dâl*** II, ***daman, darabân, darb / darp / zarb / zarp, darbe, darbhane / darphane, darbımesel, deman, dumur.***

adalet 'doğruluk, bitaraflık' <Ar. *'adāla* a.m. [Ar. *'idi* 'heybenin bir tarafı' kökünden]. ※ ***Rusya lisān-ı ḳadīminde "'adālet" dedigimiz mefhūmu ifāde ėder hīç bir luġatleri yoḳ idi.*** (Höca Taḥsin, YTEA 1974 (1894-1895) I, 160). ※ ***Çünkü ülkede demokrasi ve adalet olduğuna inanıyor.*** (Peride Celal 1985 s. 168). ※ ***Bu bir siyâsî davadır ve siyaset adaletle en küçük ilgisi bulunmayan bir mekanizmayla işler.*** (A. Ağaoğlu 1992 s. 125) ※ Adalet bir hükümdardan beklenen bir vasıf olduğu için hükümdar karşısında onun birçok terkipleri kullanılır: ※ ***Eyyām-ı 'adālet-encām-ı şehriyārīde ...*** ('Ālī 1979 [1581] I, 188). ※ ***Pādişāh-ı 'adālet-nişān*** (a.e. s. 150). ※ ***Ol ṭarīḳ-i 'adālet-refīḳden dönüldi***. ('Ālī 1982 [1581] II, 151) ve başkaları. AD. ***adaletini göster-*** 'iyiliğe iyilikle mukabele etmek': ※ ***Allah razı olsun... Ben de sırasında adaletimi gösteririm.*** (Kemal Tahir 1957k s. 168).

⊡ Ar.da gramerce müennes kelimelerin çoğu, biyolojik manada "dişi" olan kelimeler gibi (b. ***abide*** ⊡), sonda ***/ a /*** (Tk.de ***/ a / e /***) ünlüsüne sahiptir. Fakat Ar.da cümle içinde bu ***/ a /*** 'yı bir ***/ t /*** takip edebilir. Ar.dan Fa.ya alınan bu müennes kelimelerin sonunda umumiyetle ***-at*** eki bulunur. Türkçeye giren Ar. kelimelerin en eski tabakası Fa.nın tavassutıyla alındığı için bu müennes kelimelerin sonunda EOsm.da ***/ -at / -et /*** eki vardı. Fakat 15. asırdan başlayarak (bilhassa medreselerin tesiri altında) Ar. esaslarına daha yakın olan ***-a*** (Tk. ***-a / -e***) onun yerine geçti. Ms. ***hikayet→hikaye***, ***hlyet→hlye*** ve ***mahallet→mahalle***. Maamafih, bu gelişmeye bütün ***-at / -et***'le biten kelimeler katılmadı, birçok kelime hariç kaldı, ms. çok kısa olan (iki heceli) kelimeler: ***âdet, alet / alat, azbet, babet, cennet, cihet, cinnet, dehşet, dikkat, diyet*** gibi. Sonra bir sıfata dayanan nomina abstracta (soyut isimler): ***adalet, atıfet, azamet, besatet, bürudet, cebanet, cehalet, celâdet, cenabet, cesamet, cesaret, denaet.*** Bu sonunculardan manaları müspet olanları şahıs adı olarak da kullanılır (bugün umumiyetle kız adı, fakat eskiden erkek adı da olurdu, ms. ***Halet Efendi***). Sıfatlardan yapılan nomina abstracta (soyut isimler) grubu için bilhassa ***-ī*** eki ile teşkil edilen sıfatlardan ve sonu ***-īya*** (Tk. ***-lyet***) ile biten isimlere işaret etmek gerek (b. ***aciliyet*** ⊡). Saydığımız örnekler hep A-B ve C-E ciltlerinden, fakat bu iki gruptan başkaları da vardır: ***cemaat, cemiyet, cerahat, cibayet, clbll-let, cinayet, dehalet, diyanet.*** Bunların çoğu hukuk ve idare ıstılahlarıdır. ***cibillet→clbilllyet*** gelişimi, ***esaret*** kelimesinin Ar.dan alınma olmaması, ve ***esaset*** kelimesinin bir halk icadı olması bize bu eklerin karakteri ve dinamizmi hakkında bir fikir verebilir.

adalî 'adaleye ait olan; adaleli' < Ar. *'aḍala*'dan ***/-î/*** ekiyle yapılan sıfat.

⊡ Ar.daki nisbe şekli için b. ***Abbasî*** ⊡. Nisbe eki olan ***-î***'nin bil'umum isimlerden sıfat yapmak için kullanıldığını söylemiştik. Ar.dan Fa. ya ve Osm.ya bu şekilde yapılmış sayısız sıfatlar geçmiştir. A-B ve C-E ciltlerinde şunlar bulunuyor: ***adalî, adlî, afakî, ahbarî, ahdî, ahlâkî, aklî, aksî, âlemî, alenî, amelî, amudî, ânî, arşî, asabî, askerî, aslî, asrî, aşarî, avanî, aynî, bahrî, balgamî,***

barkî / berkî, bedenî, bedîi, beledî, berranî, berrî, beşerî, beytî, beyzî, billûrî, ca'lî, cebrî, cehennemî, cehrî, cenubî, cevherî II, ***cevvî, cezrî, cibalî, cibillî, ciddî, cinnî, cüz'î, dehrî, ecnebî, edebî, enayî, esatirî, esedî, esirî, ezanî, ezelî***. Fa. esaslardan teşkil edilenler için b. ***âbî*** I . Tk. esaslara dayanan örnekler – hakiki nisbe hariç – son derece azdır: ***ayazî, dağî***.

adam 'yetişkin erkek kişi; insan' < ***Adem***, Tk.de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡. ※ ***Yükselse yükselse bir iki adam boyu yükselir.*** (S.M. Alus 1944 s. 143). 'zevç, koca': ※ ***Orada adamı ile beraber bir kanapeye yan gelip...*** (Umran Nazif 1948y s. 23). 'müstahdem, yardımcı, yamak': ※ ***Muvaḳḳat işler için adam bulmaḳ ḳābil değildir.'*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 286). '(birisinin) himaye ettiği kimse': ※ ***Adamı olan Fahrettin'i yerime tayin ettirmiş, beni de açıkta bırakmıştı.*** (R. Ilgaz 1962n s. 61). ※ ***Rıza Bey benim kimin "adamı" olduğumu öğrenmeye çalışıyordu. Sonradan anladığıma göre herkes birinin "adamı" sayılıyordu.*** (N. Berkes 1997 s. 71). 'muhitinin standardına uyan kimse, güvenilen ve sayılan kimse': ※ ***Böyle orosbu oyunları adam olan adama yakışmaz.*** (F. Baykurt 1959y s. 245). ***adam et–*** 'iyi bir hâle koymak' (insan dışındaki nesneler için de kullanılır): ※ ***Ankara beyleri ... Moda'ya gidip süslü bayağılığa avuç dolusu para sarfedeceklerine şu gölleri adam etseler ne olur?*** (Aka Gündüz 1930 s. 23). 'her kim ise, gayrimuayyen şahıs': ※ ***A ḳızım, ṣaḳın ha, öyle çocuḳluğun lüzumu yoḳ, ṣoŋra ādama ne dėrler?*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 27). Bu gayrimuayyen şahıstan çok defa konuşan kimsenin tevazu yüzünden açıkça ifade etmediği kendi şahsı anlaşılabilir: ※ ***Adamın yüreği parça parça oluyor hallerine.*** (Yaşar Kemal 1993h s. 21). Nida olarak bir teklifi alay ederek reddederken kullanılır: ※ ***Adam, eski deliler de kalmadı!*** (Aḥmed Rāsim 1334 s. 145). ※ ***Adaaaam! Daha olmadı, ayrı bir kemaneci isterim...*** (F. Baykurt 1971t s. 166). Bu manada bugün daha çok ***adam sen de!*** denir: ※ ***Adam sen de, diyor, boş vesveseyi bırak... keyfine, zevkine bak.*** (S.M. Alus 1933p s. 235).

adamakıllı 'küçümsenmeyecek kadar, gereğinden çok' <***adam*** ve ***akıllı*** ? ※ ***Yapacağıŋızı ādam–'aḳıllı yapıŋız!*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 226). ※ ***Bir şeyi ādam–'aḳıllı ṣoruŋ, yoliyle aŋlayıŋ, ṣoŋra insāna güzelce aŋlatıŋ.*** (a.e. 1927n s. 240). ※ ***En evvel dikilen kavaklar adamakıllı büyümüştü.*** (S. Kocagöz 1941 s. 106).

⊡ Kelimenin görünüşü ***adam*** ve ***akıl***'dan müterekkib ve ***–lı*** ekiyle birbirine bağlanmış bir terkip gibidir. Fakat bu tahlili şüpheli kılan sentaktik, semantik ve frazeolojik müşahedeler var. Öncelikle ***–lı*** ekiyle kenetlenmiş terkipler TTk.nde zarf olarak kullanılmaz. Buna karşın Az. Tk.nde vardır, ms. ***düz–āmālli*** (zarf ve sıfat) 'kaidesine göre, lâzım olduğu gibi' ADIL 1980 II, 170 ※ ***Bazara düz–āmâlli baş çāk!*** (S. Rähimov 1959 s. 15). Sonra, ***adam akıllı*** yâni 'bir adamın aklı olan' (***adam akıllı bir çocuk***) manasında kullanılmaz ve ※ ***Çarpıcı değilse de adamakıllı güzel bir kadın.*** (İ. Aral 1997 s. 138) cümlesini okuyanın aklına ne ***adam***'ın ne de ***akıl*** kelimesinin asıl manası gelir. Zaten sıfata benzeyen kullanışlarda tam olarak akıl kastedilmez: ※ ***Yemek pişirmek sana düşmez, adamakıllı erkeğe, senin gibi bey olacaklara yakışmaz.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 176). Zarf olarak belki 'insan aklının anlıyabileceği şekilde' gibi bir fikirden çıkmış olabilir. EOsm.da buna ben-

zer bir tabir bulamadım. Az. Tk.nde ***adamağıllı*** bugün kullanılır. Şemseddīn Sāmī 1317 s. 25 onu "sui–istimal ile eşya hakkında dahi müstameldir" diye şerheder. ※ ***Hava adamakıllı sıcaktı, terliyordu.*** (Orhan Kemal 1968g s. 9).

⊡ İsimden özellikle sıfat yapan ***–li*** eki, serbestçe kullanılabilen en işlek eklerden biridir. ETk.deki şekli ***–lig*** idi ve genellikle iki ismi birbirine bağlama fonksiyonu vardı (M. Erdal 1991 I, 139–155). BSTTk.nde en çok kökteki ismin ifade ettiği şeyle donanmış veya onun sahibi olan anlamında sıfatlar yapar. Bunların birçoğu mecazî anlamda veya isim olarak kullanılır (Banguoğlu 1974 s. 191–193). A–B ve C–E ciltlerinde şu ilginç örnekler var: ***adamakıllı*** (zarf), ***atlu*** / ***atlı*** (isim)***, aynalı, azaylı, azılı*** (isim), ***bağlu*** / ***bağlı*** (isim), ***başlu, belli, boylu, böbürlü*** (oluşumu ayrı), ***bunlu, buzlu*** (isim), ***cimdallı*** I+II (isim), ***çakırlı*** (sıfattan), ***çemirli*** (oluşumu ayrı), ***çılpıklı, denli, deŋlü, devletli, dillü*** / ***dilli, dipli***, ***diraatlı, dişli*** II, ***doktorlu (kağıt), ebrulu*** / ***ebruli, eğlik*** / ***iylek*** / ***iğli, eksüklü*** / ***eksikli***, ***emzikli, evlü*** / ***evli***. Ayrıca kopuş yerini bildirir: ***dağlı, buralı,*** ve şehir isimlerinde kullanılır: ***Denizli.*** Hepsinden ayrı olan ***bIzlü*** sözü de var. Bâzı özel tabirler için b. ***atlı ases*** / ***atlı hassas***. Kullanımdan düşmüş ***–ik*** nomen actionis'lerine takılarak yapılan sıfatlar için b. ***becerikli*** (becerik) ⊡. Başka fiilden türemelerden yapılan ***–li*** sıfatları için b. ***acımaklı*** ⊡. F–J cildinde ***gileylI, gIzlü*** / ***gizli*** gelecek.

adamcıl 'insana sokulan, insandan korkmayan (hayvan)' < ***adam*** I + ***–cıl*** eki. ※ ***Bu kedi ev ṣāḥIbI misāfir bilmez, ġāyet ādamcıldır.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 35). EOsm. 'adama saldıran (hayvan)' TS 15–16 Az.Tk. ***adamcıl*** 'insan yiyen, vahşi, yırtıcı' ***–cıl*** ekinin manaları için b. K. Röhrborn 1985.

⊡ İsimden sıfat yapan ***–cıl*** eki az kullanılan bir ektir. Bu ek ET'de öncelikle kuş isimlerinde kullanılıyordu, ms.: ***yılancıl*** 'yılan yiyen / seven kuş' (başka kuş adları için b. ***balıkçın*** / ***balıkçır*** / ***balıkçıl*** ⊡). ***–cıl*** eki aslen 'bir çeşit düşkünlük, alışkanlık, arzu' anlamında olmalıdır. 30'lu yıllardan sonra türetilen neolojizmlerde özellikle 'seven' anlamında kullanıldığı görülür (çoğu örnekte Fr. < EYun. ***–phil*** ekinin karşılığı olarak: ***sucul*** 'hydrophil'); ilgili örnekler: ***bencil, evcil***. (B. J. Deny 1921 s. 348, T. Banguoğlu 1974 s. 165–166, W.E. Scharlipp 1978 s. 27–36, K. Röhrborn 1985 s. 105–111). Bu ekin renk sıfatlarında da kullanılabildiğine dair için b. ***akçıl*** ⊡. A–B ve C–E ciltlerinde ***adamcıl***'a uyan bir başka örnek ise ***ahbapçıl***'dır.

adamkökü/adamotu 'Mandragora officinarum' <***adam*** I ve ***kök*** veya ***ot***. Bu bitkinin kökü bâzen küçük bir insan şekline benzediğinden.

Adana (malum şehrin ismi) < Eski Çağ'dan beri bu ismi taşır. ※ ***Bundan ṣoŋra geldiler, Aḍanada bir ġarīb ḥiṣār yapdılar, bir daḫı Ṭarsusda yapdılar.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 232). ※ ***İki ḳarye ahālīsi ... bütün bütün 'isyān ḥālInde olaraḳ Adana ḥükümetini aṣlā ṣaymazlardı.*** (Cevdet Paşa 1963 [19. yüzyıl] s. 115).

adana 'Adana kebabı' için kısaltma. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡. ※ ***Aleko iki acılı adana ile bir ufak rakı göndersin dedi.*** (A. Yurdakul 1989 s. 124).

adap, b. ***adab***.

adaptasyon 'yabancı bir dilden çevrilen bir edebî eseri yeni dilin muhitine uydurma' <Fr. ***adaptation*** a.m. [Lat. ***ad*** ön takısı ve ***aptare*** 'uygun kılmak' fiilinden, ***–syon*** eki için b. ***aberasyon*** ⊡]. ※ ***Bizde, adaptasiyon usulile haftada bir piyes yazıldığını anladığı vakit piyes yazmak mes'elesi nazarında ehemmiyetini büsbütün kaybetti.*** (Fazlı Necip 1930 s. 270–271).

adapte 'uymuş' TüS 1983 s. 12 <Fr. ***adapté*** a.m. (krş. ***adaptasyon***). Fr.dan giren sonu vurgulu /–***e***/ ile biten isim/sıfat için b. ***abandone*** ⊡[1]. ※ ***Evliliğe adapte olmayı bildim.*** (A. Özakın 1982 s. 126). ※ ***Levanten daima iki dünya, iki kültür arasında kalan, kâh bir tarafa, kâh öte tarafa çekilen, her an adapte olabilmek için bir gayret gösteren, köklerinden kopmamak için direnen biridir.*** (a.e. s. 136). (edebî tercümeler hakkında) 'uyarlanmış': ※ ***Cemal Sahir'de, "Meçhul" adlı adapte operette, bir paşaydı***. (B. Arpad 1976 s. 32).

adaptör 'bir aygıtın çapları birbirinden farklı olan parçalarından birini ötekine geçirebilmek için yararlanılan bağlayıcı'. TüS 1983 s. 12 <Fr. ***adapteur.***

⊡ Fr.dan alınmış kelimelerde ***–ör*** ile biten nomina agentis (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri) için b. ***aktör*** ⊡. Aslında şahıslara tatbik edilen bu nomen agentis (bir işi yapan, meslek sahibi ismi) kelime tipi, bir nevi mecaz gibi aletlere, cihazlara, makinelere de verilir. A–B ve C–E ciltlerinde zikredilenler: ***adaptör, akümülâtör, asansör, bobinatör, carcur*** I, ***deklanşör, enjektör.*** Fransızca, bunları müzekker sayar, fakat müennesleri de vardır (b. ***dansöz*** ⊡), ***arozöz, mitralyöz, veyöz*** gibi.

AD. **adar** 'mart ayı' DS 64 <Kürt. Jaba–Justi 1879 s. 4 <Fa. ***āḏar*** 'Suriye takvimine göre mart ayı'.

adaş 'aynı adı taşıyan (kimse)' <ETk. ***adaş/addaş*** a.m. [***ad*** I + ***–daş*** eki]. Kelimenin ve ekin menşeine dair birkaç nazariye ileri sürülmüştür. En yeni literatür için b. M. Erdal 1991 I, 119–120, T. Tekin 1994 s. 252 no. 17. ※ ***Adıŋı şorar isen ėdeyin fāş | Siyāvuşuŋ ḳızı-yile-di adaş***. (M.F. Köprülü 1934 s. 54).

⊡ İsimden isim yapan ***-daş*** ekine ait yeni literatürü, yukarıda ***adaş*** maddesinde verdik. Ekin bir hususiyeti, ünlü uyumu kaidesine bâzen uymamasıdır. A–B ve C–E ciltlerinde şu örneklere işaret edebiliriz: ***adaş, arkadaş, âşıkdaş, ayakdaş, bağdaş*** II, ***boydaş, buŋdaş, büzüktaş, çetdaş / çitdaş, dengdeş, dindaş / dindeş, emikdaş, emildeş*** (görünüşe göre bir fiilden), ***evdaş / evdeş.*** Etimoloji doğru ise, ***aydaş*** kelimesinin bu ekle alakası yoktur.

⊡ Hiçbir yerde ***addaş*** şeklinde kaydedilmeyen ***adaş*** kelimesi için J. Deny'nin bir nazariyesi vardı: ona göre kelimenin aslı ***ad + daş*** değil, ***ad + eş*** idi ve bunlar progressif (ilerleyici) uyumla ***adaş*** şekline geldikten sonra ***a + daş*** gibi yanlış bölme vasıtasıyla bu kelimeden bildiğimiz ***-daş / –deş*** eki doğmuş idi. Bu nazariyeyi kabul edersek, ***adaş*** kelimesini A–B ve C–E ciltlerinde bahsedilen yanlış bölme hadiselerinin başına koyabiliriz: ***adaş, altmışar, çaba, çap–*** II, ***ebruli, enkas / engas.*** Bu hususla alakadar olan backformation (yanlış ayırma) için b. ***abar–*** ⊡.

Osm. **âdat** 'âdetler' <Ar. ***'ādāt*** a.m. [***'āda*** 'adet' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Bizim dahi kendi meẕheb ve 'ādātımız ve uṣül-i idāremize göre bir ṣüret-i ta'ayyüşümüz vardı.*** (Żiyā Paşa YTEA 1978 (1869) II, 107).

adavet 'düşmanlık' <Ar. ***'adāwa*** a.m. ※ ***Ḳanı anlaruŋ 'adāvetleri ki ṣāburuŋ adın işitmek istemezler idi***. (Ferec 855/1451 v. 121b). ※ ***Gönderen ādamım 'adāvetinden emīn değilim.*** (P.N. Boratav 1995 s. 270).

(Çocuk dili) **adda git-** 'ayrılmak, sokağa çıkmak'. ※ ***"Cavır anan!" dedi Dürü, "Addâ gitti, Ankaraya gitti. Sen otur burda da...*** (F. Baykurt 1971t s. 143). Çoğu çocuk dili kelimeleri gibi bunun da menşei meçhuldür.

⊡ Çocuk dili dediğimiz, hem küçük çocukların konuşmaya yeni başladıkları zaman kullandıkları basit tabirler, hem annelerinin onlarla konuşurken kullandıkları dildir. Kaçınılan güç harfler, tekrarlanan heceler ve eski devirlerden kalmış yazılı kaynakların azlığı bu tür kelimelerin tarihî ve komparatistik olarak incelenmesini güçleştirir ve hatta neredeyse imkânsız kılar. A–B ve C–E ciltlerinde geçenlerin listesi şöyledir: ***adda git-, agu*** / ***agucuk*** (çocukla konuşanın sözü), ***baba, bebe, bıcı bıcı, bızik, bibi*** I ve IV***, bu*** / ***bua*** / ***buva*** / ***büve, buba*** / ***boba, bubu, cici, cici bici, çiş, çlşloz, cuçuk*** / ***çüçük*** I, ***çüçük*** II, ***çüç et-, dada*** / ***tada, dede*** I, ***durucuk dur-***.

Osm. **addan** 'sulamada su alma nöbeti' <Ar. (Suriye diyal.) '***addān*** A. Barthélemy 1935 s. 515. ※ ***Bir aḳacak yėr vaż' ėdüb bir gün ve bir gėce aḳub ne mlḳdār yėr suvarursa ol ḳadar yėre bir 'addān dėrler.*** (Ö.L. Barkan 1943 [955/1548] **s**. 220).

addet- 'bir şey koymak, bir şey gözü ile bakmak' <Ar. '***add*** 'sayma'. ※ ***Vaktiyle çalışmağı günâh addedenler bile vardı.*** (Ahmed Şerif 1326 s. 306).

aded/adet 'sayı' <Ar. '***adad*** a.m. ※ ***Ben zerümi odamda ceküb dururam, veznini 'adedini bllürem.*** (Ferec 855/1451 v. 214a). Sayıdan sonra: ※ ***... beş 'aded mesken-l mükemmel ...*** ('Ālī 1587 v. 136a). ※ ***Cemal bir akşam lojmanâ döndüğünde kapının yanına dizilmiş üç adet valizle karşılaştı.*** (A. Kulin 1997 s. 33).

⊡ Son örnek, kelimeyi (resmî metinlerde ve ticaret dilinde çok kullanıldığı gibi) bir sayma vasıtası olarak gösterir. Böyle olan kelimeler (ms. ***tane***) Tk. sentaksa göre ne isimdir ne sıfat, ikisinin arasında bir şeydir (aynı şekilde belirsiz karakterli başka kelimeler için b. ***marka***). Bu kategoride sayma vasıtalarından A–B ve C–E ciltlerinde bulunanlar şunlardır: ***aded, bab*** / ***bap*** II, ***baş*** III.

adel, b. ***adl***.

adele, b. ***adale***.

Adem I 'erkek adı' < Ar. ***Ādam*** < İbran. a.m. 'toprak'. ※ ***Gelecek olduğunu bilse idi neslinden, Almadan Hazret-i Havvāyı boşardı Adem.*** (Şair Eşref 1958 s. 131). ***Adem baba*** 'çıplak veya perişan kılıklı kimse': ※ ***Dalarken dipten doruğa Adem babadır, çıkarken iki dirhem bir çekirdek.*** (R. Ilgaz 1962k s. 3). ***adem-elması*** 'gırtlak çıkıntısı' < Fr. ***pomme d'Adam***'dan calque (ödünçleme çeviri) (calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡3) < YLat. ***pomum Adami*** a.m. ('Adem'in elması',

Orta Çağ inancına göre Hazreti Adem'in yediği yasak elmanın boğazında takılı kalan parçası) < İbran. ***tappwāh ha-ādām*** 'insan şişi' ※ ***Zayıf, incecik boynundaki âdemelması aşırı belirginleşiyordu son günlerde.*** (Füruzan 1972k s. 119). ※ ***Ayran bardağını ağzına dayayıp lıkır lıkır içti. Her yudumunda zayıf gırtlağındaki kemikli ademelması yukarı çıkıp çıkıp tekrar iniyordu.*** (M.B. Kanok 1984 s. 28–29). EOsm. ***Adem oğlanı/ademoğlu*** 'insan' TS 17–18: ※ ***Ol Ādem oğlanı ṣıfati-dür ki...*** (Ferec 855/1451 v. 192a) ※ ***Ādem oğlu rezāletden ḫōşlanıyor vesselām!*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 84–85).

adem II 'yokluk' < Ar. ***ʿadam*** a.m. ※ ***Dur, ʿademe mülḥaḳḳ ol!*** (yâni 'def'ol') (Ferec 855/1451 v. 127b). ***adem-i*** ... '(bir şeyin) aksi' < ***adem*** II. ve Fa. ***-i*** bağlacı ***adem-i ifa*** 'yerine getirmeme': ※ ***İfası lâzım gelen hususatın ademi ifasından neşet etmiş ise...*** (M. Seyda 1970 I, 121). ***adem-i iktidar*** 'bel gevşekliği'; 'bir şeyi yapamamazlık'. ※ ***ʿuyūb-ı mez̠küre-i iḥāṭada ʿadem-i iḳtidār*** ('Ālī 1982 II, 125). ***adem-i imkân*** 'imkânsızlık': ※ ***O aḳşam pāra almanıŋ ʿadem-i imkānını görerek ėrtesi günü geleceğini bilbeyān çıḳar gider.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 28). ***adem-i kabul*** 'kabul etmeme': ※ ***... ve vėrgülerinüŋ ʿadem-i ḳabüline cüll-i himmet*** ('Ālī 1982 [1581] II, 124). ***adem-i kifaye*** 'noksanlık' ※ ***Sultanın hüsn ü ânı hakkında malumat istedi, kız ise bunun hüsnünü tarif etmek icin kelime bulamayacağını, bu hususta lisanının adem-i kifayesini sebep addeylediğini söyledi.*** (Türk Masalları 1991 s. 83). ***adem-i merkeziyet*** 'desantralizasyon' TüS 1983 s. 12. ※ ***Zonguldak için adem-i merkeziyet usulü asıldır.*** (M. Seyda 1970 I, 77). ***adem-i muvaffakıyet*** 'başarısızlık': ※ ***Ḫülāṣa netīce yine ʿadem-i muvaffaḳīyet idi.*** (Türk Masalları s. 46). ***adem-i nisbet*** 'nispetsizlik': ※ ***Küçük ḳıṭʿada aʿżāsiyle berāber ġayr-ı mütenāsib olan bu boy bütün cismānīyetine bir ʿadem-i nisbet vėriyordu.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 58). ***adem-i ruhsat*** 'müsaade etmeme': ※ ***Anlar haḳḳında izdivād-ı teklīfāta ʿadem-i ruḫṣatleri...*** ('A1ī 1979 [1581] I, 127). ***adem-i takibat*** 'takipsizlik': ※ ***... hakkınızda ademi takibat kararı istihsal ettim.*** (M. Seyda 1970 I, 317). ***adem-i tecavüz*** 'saldırmazlık': ※ ***Sovyet-Alman ademi tecavüz misakının imzası Moskova'nın cihan siyasetinde mühim bir dönüm noktası teşkil etti...*** (M. Seyda 1970 I, 197). ***adem-i vukuf*** 'bilmemezlik, habersizlik': ※ ***Nasıl olup da dünyada en büyük fen olan fenn-i tabahate adem-i vukuflarına mütehayyir kalıyordu.*** (Türk Masalları s. 115). Daha çok örnek vardır.

Osm. **âdem** III 'adam; insan' <***Adem*** I. ※ ***Hey ādem-i bed-fiʿl, ne zehreyile geldüŋ?*** (Ferec 855/1451 v. 101b). ※ ***İlerü gelüb küllī ādem olmaḳ, ṣāḥib-i ṣadr olub...*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 204). ※ ***Gendülerin ādem yėrine ḳor***. ('Ālī 1956 [1586–87] s. 242). Tk.de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡.

ademâbad 'yokluk ülkesi, ölüm' <Fa. ***ʿadam-ābād*** a.m. ※ ***O seyāḥate değil, belki bir daha gelmemek üzere ʿadem-ābāda gidiyordu.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 68).

adem-elması, b. ***Adem*** I

adem-i ..., b. ***adem*** II.

Osm. **âdemî** 'insana ait' <***Adem*** I veya Ar. ***ādamī***. ※ ***Kerem eyle, ḳo kīni, ey ādemī!*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1342 s. 24). 'insan; adam': ※ ***Ḥāżır olan ādemīsiyile ceng ėdüb***. (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 52).

Osm. **âdemîgâh** ‘insan bulunan yer, insanın oturduğu yer’ <Fa. ***ādamī-gāh*** a.m. [***ādamī*** ‘insan’ ve ‘yer’ manasına gelen ***-gāh*** eki] ※ ***Bu yėri ādemīgāh görürem***. (Ferec 855/1451 v. 28b).

⊡ Fa.dan alınma isimler arasında ***-gāh*** ‘yer’ genişlemesi ile teşkil edilenlerin sayısı az değildir. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***âdemîgâh, amacgâh, ârâmgâh, bendergâh, cayigâh, cevelângâh, ciğergâh, çargâh*** (musikide makam adı), ***dergâh, destgâh / tezgâh, dügâh*** (musikide makam adı). Bunların tesiri altında Türkçe kelimelerden teşkil edilmiş olanlar da vardır: ***avgâh***. (b. A. Tietze 1964 s. 178)

Osm. **âdemiyân** ‘insanlar’ < Fa. ***ādamīyān*** a.m. [***ādamī***’nin çoğulu]. ※ ***... esāfil-I ādemlyān i̮htiyār eyledükleri ...*** (‘Ālī 1587 v. 134a).

Osm. **âdemîyet** ‘insanlık’ <Ar. ***ādamīya*** a.m. Ar. ***-iyet*** için b. ***aciliyet*** ⊡.※ ***Gendözüml kesüb dururam, ādemiyyet şehvetini gendözümden giderüb dururam***. (Ferec 855/1451 v. 62b). ※ ***Bu ḳanı seve seve dökeceğim. Damarlarımdan her ḳaṭresi süzülüb aḳdıḳca baŋa vaẓīfe-i ādemīyetlmi īfā ėtdlğlml ayrı ayrı taḳrīr ėdecek.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 135-136). ‘erkeklik’: ‘terbiyeli insan olmak’: ※ ***Bu‿huṣūṣātı ise ādemīyet ṣıfatı ḳabül ėtmeyeceğine mebnī...*** (YTEA 1974 (1842) I, 255).

Osm. **âdemîzâd** ‘insanoğlu, insandan doğmuş’ <Fa. ***ādamī-zād*** a.m. [***ādamī*** ‘insan’ ve ***-zād*** ‘doğmuş’, b. ***Acemzade*** ⊡]. ※ ***Ḳaṣra yürldi, gördl ādemīzāddan kimsene yoḳ***. (Ferec 855/1451 v. 41b).

Osm. **âdemlen-** ‘insanlaşmak, insanlık taslamak’ <***âdem*** III + isimden fiil yapan ***-lan-*** genişlemesi, b. ***abaplan-*** ⊡. ※ ***Raḳīb-i seg ululanub ḳapuŋda | Bize ādemlenür oldı bu nā-merd***. (Helākī 1982 [16. yüzyıl] s. 64).

ademoğlu, b. ***Adem*** I.

Osm. **Ademzade** ‘Adem evladı, insan’ <***Adem*** I + Fa. ***-zāda*** ‘doğmuş’, b. ***Acemzade*** ⊡. ※ ***Cenneti bir habbaya satmış bir Adem-zādeyim.*** (Şair Eşref 1958 s. 143).

adenit (tıp terimlerinden) ‘lenf guddeleri iltihabı’ <Fr. ***adénite*** < Yun. ***αδεν*** (ad̮en) ‘gudde’ + iltihaplı hastalıkların isimleri için kullanılan ***-it(is)*** eki (19. asır).

⊡ Fr.dan alınmış tıp terimleri arasında ***-it*** eki ile bitenler, bir organda vuku bulan iltihabı anlatır. Bu ek, EYun. ***-itis***’ten alınmıştır. A-B ve C-E ciltlerindeki ler şunlardır: ***adenit, ansefalit, anterit, apandisit, artrit, blefarlt, bronşit. -it*** eki ile teşkil edilen kimya, jeoloji ve mineraloji terimleri için b. ***andezit*** ⊡.

Osm. **ades** ‘mercimek’ <Ar. ***‘adas*** a.m. ※ ***Ve ġallātından gerek‿hınṭa ve şa‘īr ve ‘ades ve gırah ... her onda bir ‘öşr alınub...*** (Ö.L. Barkan 1943 [16. yüzyıl] s. 313).

adese ‘gözlük ve başka optik aletlerde kullanılan lens’ < ***‘ades*** < Lat. ***lens*** ‘mercimek’e benzerliği üzerine ihdas edilen Avrupa dillerindeki terimler gibi (İng. ***lens***, Fr. ***lentille***, Alm. ***Linse*** gibi). Türkçede de optik aletin ismi, ‘mercimek’ manasına gelen ***ades*** kelimesinden evvelâ ***ades*** olarak (Tinghir-Sinapian 1891 s. 57), sonra ***adese*** olarak (Şemseddīn Sāmī 1318 s. 930) alındı. Calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡[3].

※ ***Ġayr-ı marīżlerin naṣıl gördüklerini bilmiyorum. Her zümreniŋ rü'yet ʿadesesi başḳa.*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 552).

âdet I 'alışılmış faaliyet' <Fa. ***ʿādat*** <Ar. ʿ***āda*** a.m. ※ ***Ve bil-cümle keş̱ret-i bālīn zenlerüŋ ʿādetidür.*** ('Ālī 1587 v. 134b). ※ ***Bizde el sıkmak âdet olmamış.*** (F. Erdinç 1955 s. 40). âdet edin– 'âdeti kabullenmek': ※ ***Ve der-i devletden bir teklīf ṣudūr ėtdükçe͜ halḳuŋ ağızlarına dil ṣoḳub taḥrīk ḳılmağı ʿādet ėdinmişlerdür.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 250). ***âdet çıkarmak*** 'eskiden olmayan bir şeyi yapmak' ※ ***Fazla mesai ücretlerini isteriz! diye yeni bir âdet çıkardı ortaya.*** (A. Nesin 1975 s. 8). 'eskiden beri yapılagelen şey, töre': ※ ***Adet yerini bulsun diye bir istida yazacağız.*** (S.M. Alus 1934 s. 209). Osm. âdet–i... 'mutad ödeme, vergi, resim' <***âdet*** I. ***âdet-i agnâm*** 'koyun vergisi': ※ ***Ve ʿādet-i ağnām: her ḳoyun başına bir ʿOs̱mān aḳçası resim alınur imiş***. (Ö.L. Barkan 1943 [924/1518] s. 172) ***âdet-i bâzâr-ı esîr 'esir pazarı vergisi'***: ※ ʿ***Ādet-i bāzār-ı esīr: ḳuldan ve cāriyeden ... ṣatandan otuz aḳça alınur, alandan nesne alınmaz.*** (Ö.L. Barkan 1943 [955/1548] s. 223).

âdet II (örtmece tabirlerinden) 'kadınların aybaşı durumu' <***âdet*** I. ※ ***Ādetten kesildiğini ben biliyorum emme o gine gizleyor.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 28).

adet III, b. ***aded***.

Osm. **âdetâ** 'âdet üzere, ana'ne mucibince' <***âdeten***. Zarf eki ***–ā*** için b. ***acaba/aceba*** I ⊡. ※ ***Anlar ʿādetā böyle imiş***. ('Ālī 1982 [1581] s. 149). ※ ***Bir ḳaç kitāb isteyeceğim postanıŋ ʿavdetinde, beklerim. ʿĀdetā Aḥmed efendi nāmına postaya vėrir gönderirsiŋiz.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1874] I, 342).

âdeta I 'hemen hemen, denebilir ki, tabir caizse' <***âdetâ***, zarf eki ***–ā*** için b. ***acaba/aceba*** I ⊡. ※ ***Adeta meşhur olacağız, Nora!'*** (Mahmud Yesari 1932 s. 321). 'basbayağı': ※ ***Kirasına göre, âdeta bedava sayılır.*** (B.S. Kunt 1948 s. 13).

âdeta II (binicilikte) 'atın normal yürüyüşü' <***âdetâ***, zarf eki ***–ā*** için b. ***acaba/aceba*** I ⊡. ※ ***Murād dizginleri ḳışdı, ʿādetā ile ağır ağır ilerliyordu.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 440).

Osm. **âdeten** 'âdet üzere, bermutad' <Fa. <Ar. ʿ***ādatan*** a.m. ['***ādet*** kelimesinin zarfı, Ar. accusativus eki ***–an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡]. ※ ***... āḫar yėrde fürūḫt olunmaya deyü ʿādeten nidā oluna-gelmekle.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1121/1709] s. 335).

Osm. **âdetperest** 'âdetlere bağlı, muhafazakâr' <Fa. ʿ***ādat*** 'âdet' ve ***-parast*** '(bir şeye) tapan', krş. ***menfaatperest***. ※ ***S̱ervet ḫānım gibi aṣāletiyle, eski terbiyesiyle, ʿādetperestliğile iftiḫār ėden bir ḳadın, ḳızınıŋ böyle bir ḥareketine naṣıl göz yumabilirdi?*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 521).

⊡ Fa.dan geçme kelimeler arasında sonunda Fa. ***parastīdan*** 'tapmak' fiilinden gelen ***–perest*** 'çok seven, tapan' fiil unsuru olanlar vardır (Az. Tk.nde Tk. esaslar ile yapılanlar için b. Tietze 1964 s. 194–196). A–B ve C–E ciltlerinde gösterilenler şunlardır: ***âdetperest, afitabperest, ateşperest, badeperest, bütperest.***

adım I b.m. < ***ad-*** III. ve fiilden isim yapan (nomen actionis) ***-ım*** eki. ※ ***Raḳīb-i dīv içün ger adım adam | Ayıṭmaŋ ey melek-rü adum Ādem***. (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 415). ※ ***Yazar'ı görüyorsun. Uçar adımlarla geliyor. Hep böyle yürür o.*** (Peride Celal 1991 s. 7). Mesafe ölçüsü olarak: ※ ***Başı gövdesinden yigirmi adım aŋaru düşer***. (Ferec 855/1451 v. 110a). EOsm. ***adım yerde bir*** 'adım başında, her yerde': ※ ***Ḳāhlrenüŋ ḳahve-hāneleri keṣreti, adım yėrde bir ḳahve hānenüŋ ... cem'īyeti...*** ('Ālī 1975 [1599] s. 108).

⊡ Fiilden isim yapan ***-(ı)m*** eki (krş. ***bitirim*** ⊡, ***çekem*** ⊡) başlıca tek heceli fiil köklerine gelir. Üç esas fonksiyonundan ilki nomen actionis (oluş ve kılış ismi) türetmektir. Kullanımda ***-(y)ış*** nomen actionis'e çok yakındır (b. ***aldırış et-*** ⊡). Ziraat takvimindeki işleri de gösterir (ms. ***bozum, dönüm*** vs.). Bâzen bir kerelik bir hadiseden bahseder. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler var: ***adım*** I, ***alım*** (krş. ***alimkâr / alımker***), ***bakım, biçim*** I–II, ***bitim, bozum*** I, ***çalım*** I–II, ***çarpım, çekim, çelim*** (çalım'ın varyantı), ***deprem, derim*** I, ***dikim, dirüm / dirim, doğum*** I–II, ***doyum*** I, ***dönüm*** I, ***eğrim***. Bunun yanında nomen concretum (somut isim), yâni geçişli fiillerin (verba transitiva) nesnesi geçişsiz fiillerin (verba intransitiva) öznesini yapar: ***alım, asım, boğum, bölüm, büklüm, büküm, bürümcük*** (b. ***bürüncek / bürümcek***), ***cırım, dilim, dizim, döküm, düğüm, dürüm, eğrim / eyrim*** (ayrı bir gelişme), ***eşim***. Birkaç ***-(ı)m*** ismi ölçü birimi anlamındadır: ***adım*** I, ***atım, cırkım / çırtım, çağnam*** (***çlğnem***'in varyantı mı?), ***çakım, çakırım / çakrım, çalım*** I, ***çlynem / çeynem / çiğnem, çıkım, dıkım / tıkım, dllim, doğram, dönüm*** II. (b. J. Deny 1921 s. 550–552, T. Banguoğlu 1974 s. 252–255, M. Erdal 1991 I, 290-291).

adım II (askerlik ve spor) 'hareket ederek' (zarf), b. ***cimnastik adım, koşar adım, uygun adım*** <***adım*** I.

EOsm. **adın-** 'adım atmak, yürümek' <***ad-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli, ***-(ı)n-*** için b. ***acın-*** II ⊡. ※ ***Ḳodum*** (belki ***ḳadem*** "adım?") ***işbu yola adınur mısız?*** (Mes'üd b. Aḥmed 1991 no. 5421).

AD. **adır/âdır** 'ateş' DS 66 <Kürt. (Zaza) ***adır*** a.m. U. Bläsing 1995k s. 180.

adi 'alelâde, sıradan; bir hususiyeti olmayan' <Ar. ***'ādī*** a.m. [/'***wd***/ kökünden]. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbld*** ⊡. ※ ***Yüzük ādi, kıymetden arl bir halka idi.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 31.), 'aşağılık, hain': ※ ***Fakat, ne adî bir tuzaktı.*** (L. Tekin 1990 s. 115).

Osm. **adîd/adîde** I 'çok sayıda' < Ar. ***'adīd*** a.m. [/'***dd***/ kökünden, Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡]. ※ ***Bl-l-ḫuṣūṣ incīriŋ mażarrātı tecārib-i 'adīde ile ṣābit oldu.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1865] s. 26). İkinci kelimenin müennesliği için b. ***abide*** II ⊡.

Osm. **adîd** II 'birbirine denk' < Fa. ***'adīd*** < Ar. ***'adīd*** a.m. ※ ***Dört müddet-l 'adīde ile ẓuhür bulması.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 194).

adidas 'bir çeşit hafif spor ayakkabısı' < bir ticarî şirketin isminden husule gelmiş, b. ***amaroza*** ⊡. ※ ***Sol yandaki bir spor giyim dükkânının vitrininde eşofmanlar, adidas ayakkabılar, floresan renkli sırt çantaları.*** (N. Eray 1992 s. 130).

adîde, b. ***adîd*** I.

âdil 'adaletli' <Ar. ***'ādil*** a.m. [/'***dl***/ kökünden]. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Bir hükümetiŋ idāresi 'ādil midir ve ehālīsi baḫtiyār mıdır, değil midir, der-ḥāl aŋlaşılmaḳ murād olunursa...*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 (1870) II, 81).

Osm. **adîl** 'denk' <Ar. ***'adīl*** a.m. [/'***dl***/ kökünden]. ※ ***'İlm-i aḫbār icinde olmaz aŋa 'ālem icinde bir 'adīl u naẓīr.*** (Ferec 855/1451 v. 105a).

adil, b. ***adl.***

adilâne 'adaletle' (zarf/sıfat) <Fa. ***'ādilāna*** a.m. [***'ādil*** I ve ***āna*** zarf eki, b. ***acizane*** ⊡.] ※ ***Fakat o kanunun âdilâne olması, hükümdarların da kanuna itaate mecbur bulunmasını istemek ve aramakta milletin haklı bulunduğu neticesine vardı***. (Fazlı Necip 1930 s. 55).

AD. **adilimit** 'bir çeşit üzüm' DS 67 <***ak dirmit.***

Osm. **adim** '(bir şeyi) olmayan, (bir şeyden) mahrum olan' <Ar. ***'adīm*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. Ar. terkiplerden örnekler: ***adîmülinkâr*** 'inkâr edilemez', ayrıca b. ***abdülbatn*** ⊡: ※ ***... şāyān-ḳi medḥ keyfiyetleri daḫı doğrusı 'adīmül inḳār-dır.*** (Muṣṭafā Sāmī, YTEA 1974 [1840] I, 77). ***adîmülmisl*** 'dengi olmayan, misilsiz': ※ ***Bu ḳamusını ögretdi şöyle ki 'adīmülmis̱l u ferīdüddehr oldı***. (Ferec 855/1451 v. 128).

adisababa I 'kaptıkaçtı da denen kâğıt oyunu' (H. Kodaman 1944 s. 225). <Habeşistan'ın başşehri Addis Ababa'dan muhtemelen 1930'lu senelerdeki İtalyan–Habeş harbinin bir hatırası. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Kahvede üç beş afili Adis Ababa oynuyor.*** (S. F. Abasıyanık 1952h s. 41).

adisababa II 'bir çeşit pasta' <?? Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***... camekânlı pasta dolabının içindeki cins cins pastalar: profitroller, eklerler, adisababalar ... birbirine karışmıştı.*** (N. Eray 1990 s. 101).

adisyon '(lokantada) hesap pusulası' <Fr. ***addition*** a.m. (asıl manası 'toplama', ***-syon*** eki için b. ***aberasyon*** ⊡). ※ ***Birinin önünde durup, "Üç kahve: 30.000 ... " diye yüksek sesle ve ciddî bir ifadeyle hesap yapıp, adisyonu önüne koydu.*** (Ş. Gürbüz 1992 s. 47–48).

Osm. **adl/adel/adil** 'adalet' <Ar. ***'adl*** a.m. [/'***dl***/ kökünden]. ※ ***Melik eyitdi: "Ben bunı 'adel terāzüsına ḳoyaram***. (Ferec 855/1451 v. 44b). ※***'Adlını dādını inṣāfını gördiler.*** (Oruc b.'Ādil 1343/ 1925 s. 16). ※ ***Erkeklere yasaklanan ağlamanın, halalarına bu kadar serbest olmasını hiç adil bulmuyordu.*** (M. Mungan 1999 s. 239).

adlı adınca 'isimlerine göre, adlarını bir bir sayarak' <***ad*** + ***-lı*** ve ***ad*** + possessivum (iyelik, mülkiyet) eki ve aequativus (eşitlik) eki; bu syntagma tipi için b. aşağıdaki ⊡. ※ ***Def'-i ḥācete gitdiği vaḳit yā gelüb, nerede olduğunu ṣorsaŋız, ḳadem-ḫānede gördüğü işi size 'adlı adınca söyler.*** (H.R. Gürpınar 1330 s. 49).

⊡ Yukarda tarif edilen paronomastique syntagma (dizim) tipi TTk.nde (ve Az. Tk.nde) bir topluluğun her birimini ayrı ayrı fakat aynı hâlde göstermek için kullanılır. A–B ve C–E ciltlerinde ***adlı adınca*** örneğinden başka ***dillü dilince*** (b. ***dillü***) örneği de bulunur: ***boylu boyunca*** (b. ***boylu***), da aynı şekildedir, fakat – belki ***boylu boyuna*** tabirine dayanarak – başka manaya kaymıştır. Daha sonra ***halli halince*** ve ***yerli yerince*** örneklerini de göreceğiz.

adlî 'adliye ile ilgili' <Ar. 'adlī a.m. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***-î*** için b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Adli vaka çıkmadıkça, sağlıkçı da bu odadan çıkmazdı.*** (F. Erdinç 1960 s. 53). Osm. ***dînâr-ı 'adlî*** b. ***dînâr***. Osm. ***adlî altun*** II. Mahmud zamanında basılan bir altın para. (Adlî Sultan II. Mahmud'un unvanı idi; Nuri Pere 1968 s. 252).

adliye 'adlî işlerin idaresi' <***adlî*** + müenneslik eki ***-e***. Aslı olan ***umur-u adliye*** 'adlî meseleler"in kısaltılmışı. ※ ***Tiyatro yazarı Cevat Fehmi Başkut eski bir adliye muhabiriydi.*** (B. Arpad 1976 s. 58). ***adliye*** 'o teşkilâtın makamı ve binası': ※ ***Adliyeye gitti. Mühürleme kararını veren yargıcı bekledi.*** (B. Felek 1957 s. 81).

⊡ Ar.da ***-ī*** ekiyle biten sıfatlardan ***-īya*** (Tk. ***-iyet***) ile biten nomina abstracta (soyut isimler) yapıldığını söylemiştik (b. ***adalet*** ⊡, ***acilİyet*** ⊡). Bu sıfatlardan ***-iye*** ile çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) da teşkil edilir. A-B ve C-E ciltlerinde tesadüf edilenleri şu başlıklarda inceleyebiliriz: I. Hükümet ve idare: ***adliye, askeriye, bahriye, belediye, dahiliye.*** II. Hukuk: ***adliye, asliye.*** III. Tıp ve hastaneler: ***akliye, asabiye, ayniye, bevliye, cerrahiye, dahiliye.*** IV. Tarikatler: ***Bayramiye, Bektaşiye.*** V. Ticaret: ***aktariye, ardiye, bakkaliye.*** VI. Ödemeler: ***arusiye, aseslye, çubanlye, dakkakiye, dellaliye, duhuliye.*** VII. Giyim: ***arakıye, avnlye, enveriye.*** VIII. Silâhlar: ***bundukıye, cenblye.*** IX. Kasideler: ***bahariye, cülusiye***. X. Başka sahalar: ***ameliye, berriye, Cahilliye, enfiye***. Bu örneklerin sonunda, ***adalet*** ⊡ ve ***acillyet*** ⊡'nde sayılan örneklerdeki gibi ***-t***'li bir varyantın bulunmaması için gösterilebilecek sebep, belki de yukardaki örneklerin son asırlarda meydana çıkmış olmasıdır.

Osm. **adl-u-dâd** 'adalet' <Fa. ***'adl u dād*** a.m. Fa. ***u*** ('ve') ile yapılmış terkipler için b. ***abudane*** ⊡. ※ ***Cümle ol vilāyet̮ halḳına 'adl-u-dād ėtdller***. (F. Giese 1929 [890/1485] s. 231).

Osm. **adn** 'cennet' <Ar. ***'adn <*** İbr. ***Üdhen*** a.m. ※ ***Nėderler 'adni, dīzār göster, ey cān!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 155).

AD. **adna/ayna/eyne** 'cuma günü; perşembe' DS 67, 68, 1824, R. Dankoff 1991 s. 37 <Fa. ***ādīna*** a.m. Krş. ***azine.***

adrenalin (tıp terimlerinden). 'böbreküstü bezlerinin bir maddesi' <Fr. ***adrénaline*** a.m. [Lat. ***ad-*** ön takısı ve ***renalis*** sıfatı <***renes*** 'böbrekler'] ※ ***Ama yine de korkuyorum. Allahın cezası vücudum daha az adrlnalin üretse ne olurdu sanki?*** (A. Ümit t.y. [1990?] s. 93).

⊡ Kimya, biyokimya, farmakoloji ve bunlara müteallik sanayi ve ticarette bir hayli sun'i beynelmilel bir terminoloji kullanılmaktadır. Bu terminolojide EYun. ve Lat.den izler bulunuyor. Bu kelimelerin az çok müşterek unsurlarına dikkat çekebiliriz, mesela birçokların sonunda bulunan ve bir nevi alâmet-i farikaları olan ***-in*** ekine. Bu gruptan A-B ve C-E ciltlerinde şu örnekler bulunmaktadır: ***adrenalin, albümin, aspirin, benzin, ensülin.*** Bu terminolojiden çıkmamış ve hafif bir içki olan ***benediktin*** de birçokları tarafından ilaç olarak kabul edilir.

adres b.m. <Fr. ***adresse*** a.m. < Lat. ****addrictiare*** 'doğru yolu göstermek' [***ad-*** ön takısı ve ****direct*** kökünden fiil]. ※ ***Bu sefer size doğruya bir adres gönderdim...*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1867] I, 99). (Almanya'daki

Türk işçilerinin dilinde) ***adrese*** a.m. <Alm. ***Adresse*** <Fr. ***adresse***. ※ ***Bize eve uğrasın. Sana adreseyi vereyim***. (Füruzan 1981 s. 104).

Adriatik/Adriyatik 'Akdeniz'in İtalya'nın doğusundaki kısmı' <İt. ***Adriatico*** <Lat. ***(Mare) Adriaticum*** a.m. (***Adria/Hadria*** a.m. kelimesinden sıfat). ※ ***Sonunda Adriatik kıyılarında küçük bir köye vardık.*** (A. Yurdakul 1989 s. 101).

⊡ Fr.dan alınma kelimeler arasında sonu ***–ik*** ile biten birçok sıfat vardır (bazısı sonradan isim olmuş). Bunlar Lat. ***–icus*** ve ondan evvel EYun. ***–ικος*** (***–ikós***) ekleriyle yapılan sıfatların mirasıdır. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***Adriatik / Adriyatik*** (sıfat ve isim), ***agnostik, akademik, akrobatik, akromatik, akustik, alegorik, alerjik, alfabetik, alkolik, ampirik, anakronik, analitik, anarşik, ansiklopedik, antibiyotik, antiseptik, antropolojik, aritmetik*** (sıfat ve isim), ***arkaik, arkeolojik, arsenik*** (sıfat ve isim), ***artistik, aseptik, asetik, atavik, Atlantik*** (sıfat ve isim), ***atletik, Baltık*** (isim), ***biyolojik, butik*** (isim), ***bürokratik, demokratik, dinamik, dogmatik, egzantrik, egzotik, eklektik, ekonomik, elektrik*** (sıfat ve isim), ***elektronik, enerjik, epik, erotik, estetik*** I ve II, ***etik, etnik***. Bu ekin Tk. tarafından benimsenmesinin derecesini, Tk.de yaratılan ***sosyetik*** kelimesi gösterir. Ekin nomina abstracta'da (soyut isimler)kullanıldığı durumlar için b. ***akustik*** ⊡.

EOsm. **adsuz/adsız** 'fazla şöhreti olmayan' TS 21–22 ※ ***Adsuz sansuz kişiye beŋzemezsiŋ***. (Ferec 855/1451 v. 130b)

⊡ Olumsuzluk (privativum) eki (EOsm. ***–suz / –süz***, BSTTk. ***-sız***), isimden sıfat, bâzen de zarf yapar. Zarf olanlara EOsm.da instrumentalis (araç durumu) eki (b. ***acın*** ⊡) ilave edilir, ms. ***aŋsuzın***. Bunlar ismin normal müştakları olduğu için, bu kitapta yalnız mana veya kullanılışta bir hususiyeti olanlar gösterilmiştir. A–B ve C–E ciltlerinde yer alanlar şunlardır: ***adsuz, bacaksız*** (b. ***bacak*** I), ***belürsüz / belirsiz*** (ayrı hâli var), ***bunsuz*** (***bu*** II + zamirlerde görülen ***/ n /***), ***burunsuz, çelimsiz*** (b. ***celim***), ***çulsuz, deŋsüz / densiz, dilsüz / dilsiz, dipdiŋsüz, dipsüz / dipsiz, dirliksiz*** (b. ***dirlik*** II), ***duzsuz / tuzsuz*** (b. ***duz / tuz***), ***emsüz / emsiz.*** Privativum (olumsuzluk eki) eki çoğul ekine, ms. ※ ***Yorgunluk, hasır koltukları almamaktan ve özlenen patlıcanlı pilâvları pişirip özleyenlersiz yemekten de başlayabiliyor.*** (A. Ağaoğlu 1980y s. 194) ve possessivum (iyelik, mülkiyet) eklerine de takılabilir, ms. ※ ***Gelin : —Ama ben efendimsiz yapamam.*** (N. Cumalı 1969 s. 207, 1. şahıs); ※ ***Oralarda gözlerinsiz olmaya katlanamadım.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 73, 2. şahıs) ve ※ ***Ḳayurmaz ḳanḳı ėldür kim yıḳılmaz, | Ḥaḳḳ emrinsüz kimesne nesne ḳılmaz.*** (Şeyḫoğlı Muṣṭafā 1979 [1540] s. 308 no. 4734; 3. şahıs), bir ***/ n /*** ilavesiyle, krş. ***bunsuz.*** Sıfata takılan olumsuzluk (privativum) eki, sıfatın manasını aksine çevirir (b. ***bellisiz***).

Osm. **adû**, b. ***adüvv***.

Osm. **adüvv/adû** 'düşman' <Ar. ***ʿadüw*** a.m. [/ʿ***dw***/ kökünden]; sondaki ***/v/***'nin düşmesi için krş. Fa. ***giriv→giri*** R. Dankoff 1991 s. 40. ※ ***Daş ile od çaḳavuz, ʿadüyı yanduravuz.*** (Ferec 855/1451 v. 243a).

aerodrom 'hava alanı' <Fr. ***aérodrome*** a.m. [EYun. ***αηρ*** (aér) 'hava' ve ***δρομος*** (ḏrómos) 'yarış; yarış yolu']. ※ ***Aerodroma giden caddenin göle bakan kıyısında idik***. (Y. Keskin 1954 s. 93).

af, b. ***afv***.

AD. **af küf** yalnız **afı küfü ye-/yut-** tabirlerinde, 'silip süpürürcesine yemek' DS 72 < tabirin menşei belli değildir. Labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***abidlk gubidik*** ⊡². ※ ***Şu aç gözlü Gülsüm afı küfü yediği halde karnı bile ağrımıyor.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 101). Krş. ***afur küfür et***- 'öfkeyle küfretmek' DS 74.

⊡ Birinci kelimesi bir ünlü, ikinci kelimesi ise ***/ k /*** ile başlayan kafiyeli terkiplerden aşağıda bahsedeceğiz (b. ***ailem kallem*** ⊡). Bunların labialisation'a (dudaksıllaşma) yönelmiş olanlarından A–B ve C–E ciltlerinde bulunanları şunlardır: ***af küf, aynaş koynaş, ellekülle-, estek köstek.***

AD. **afacan** I 'çok acı (yiyecek)' DS 68 ***afacan*** II ya da ***apacı*** kelimesinden.

afacan II, b. ***afet.***

Osm. **afafet** 'iffet' <Ar. ʿ***afāfa*** a.m. [/ʿ***ff***/ kökünden]. ※ ***Yüz yüze geldikleri zamān taʿrīf olunmaz bir maḥcūbiyet-i ʿafāfetle o da ṣoluyor, ṣararıyor.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 228).

Osm. **afak** 'ufuklar' <Ar. ***āfāḳ*** a.m. [***'ufḳ*** 'ufuk' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Yerden bitme mahalle bekçisi heyecanın afakı sardığı bir demde kahveye yıldırım gibi girer.*** (O. Akbal 1946 s. 38). 'dünya' ※ ***Mülük-I āfāḳuŋ ekṣerl aŋa muṭīʿu münḳad idi***. (Ferec 855/1451 v. 141b).

afakan, b. ***hafakan.***

Osm. **afakgir** 'dünyayı fetheden, dünyayı tutan' <Fa. ***āfāḳ-gīr*** a.m. ※ ***Velḥāṣıl bu şehrlŋ şöhreti āfāḳ-gīr olmasiyle...*** (Muṣṭafā Sāmī, YTEA 1974 [1840] s. 77).

⊡ Fa.dan alınma sıfat ve isimlerde ***giriftan*** 'kavramak' fiilinin ***-gīr*** 'kavrayan, tutan' manasında olan fiil unsuru ile teşkil edilmiş olanlar vardır. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***afakgir, badlglr, barglr / beygir, behregīr, caygir, cazgır, cihangir, çaşnlglr / çeşnlglr, damengir, destgir, dilgir.*** Az. Tk.nde Türkçe esaslardan teşkil edilmiş olanlar da bulunur (b. A. Tietze 1964 s. 181).

afakî 'dereden tepeden (konuşma)' <Ar. ***āfāḳī*** 'adî'. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***-î*** için b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Onlar bir ṭaḳım āfāḳī ṣoḥbetler ile meşġūl idiler.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1866] I, 67). ※ ***Üstad hep âfâkî konuşuyordu.*** (C. Meriç 1997 s. 246). Meninski 1680 I, 311'e göre ***āfāḳī*** 'ufkî saat' (horologio horizontale, o universale) demekmiş.

(Argo) **afal** 'alık, etrafına baktığı hâlde bir şey anlamayan, sersem' Meḥmed Ḫālid [Bayrı] 1934 s. 2, DS 69, 380, H. Aktunç 1990 s. 44, krş. Az. Tk. ***äfäl***. < ??. ※※ Krş. ***aval afal afal (bak-)*** 'şaşkın şaşkın, aptal aptal' ※ ***Yüzüme afal afal bakıyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 99). ***afalla-/afallaş-*** 'şaşkınlık göstermek, şaşkınlıktan sersemlemek' ***< afal/aval*** + isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi, ***-laş-*** için b. ***bayramlaş-*** ⊡. ※ ***Cemil Kāmil bir parça afallaşmış, başını ṣallayor: "Hayır!" diyordu.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928s s. 311).※ ***"Hükümet toprak dağıtırsa köyüne***

dönecek misin?" diye sorduğumda, birden afallar gibi dik dik yüzüme baktı. (H. Aytekin 1945 s. 120–121).

⊡ İsimden fiil türeten eklerin en işleği olan ***-la- / -le-*** eki, genelde geçişli (transitivum) fiiller yapar (b. ***acabla-*** ⊡), fakat geçişsiz (intransitivum) fiiller yaptığı da nadir değildir (b. ***a̤hşamla- / akşamla-*** ⊡). Hatta bâzen ***-la- / -le-*** eki, hiçbir reflexivum (dönüşlülük) göstergesi barındırmamasına rağmen, 'olmak, bir duruma gelmek' (transformativum) anlamındaki ***–lan–*** (***abaplan–*** ⊡) veya ***–laş–*** (***bayramlaş–*** ⊡) genişlemeleriyle aynı manayı ifade eder, ms. ***ferahla–*** ve ***ferahlan–*** fiillerinin arasında anlam farkı bulunmaz. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***afalla–*** = ***afallaş-*** (b. ***afal***), ***beyazla–*** = ***beyazlaş-*** (b. ***beyaz*** I), çıpla– = çıplan–, ***direkle–*** = ***direkleş–.***

AD. **afala** 'yunus balığı' DS 69 <EYun. ***φαλλα*** (fálla) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 557.

afal tafal, b. ***apar topar.***

AD. **afana** 'bereketsiz' DS 70 < Yun. ***αφανος*** (áfanos) a.m. A. Tietze 1962 no. 310. 'müsrif', ***afana et–*** 'çarçur etmek, ziyan etmek' (K. Emiroğlu 1989 s. 31). Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡.

AD. **afara** 'harman yerindeki hububatın taş ve toprakla karışık kalıntısı' DS 70 <Ar. ʿ***afara*** a.m. A. Tietze 1958 no. 143. ※ ***Bayrama kadar üç gülek buğday afara edebilip edemiyeceğini hesapladı.*** (Orhan Kemal 1948a s. 31).

Osm. **afarit** 'ifritler'<Ar. ʿ***afārīt*** a.m. [ʿ***ifrīt*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Hışm ile gelürse ʿafārīt ṣūretinde gelür.*** (Ferec 855/1451 v. 55b).

AD. **afarna** 'yunus balığı' DS 71 <Yun. ***φαλαινα*** (fálena/phálaina) 'balina' Ch. Tzitzilis 1987g no. 556.

afaronto 'kötü muamele' <İt. ***affront*** a.m. ※ ***Sa̤hte vaḳārlarla göŋüllerini havāda tutarlar. ʿĀleme ḳarınca naẓariyle baḳar, türlü afaronto ėderler.*** (Feraizci–zâde 1979 [1302/1886] s. 124–125).

afaroz, b. ***aforos***.

AD. **afat** 'felâket' <Ar. ***āfa*** a.m. [/ʾ***wf***/ ***afaroz*** kökünden]. ※ ***Ama gelelim bahar, ilkbahar taşmasına, işte bu bir afattır.*** (S.F. Abasıyanık 1952h s. 66). Krş. ***afet***.

Osm. **âfât** 'afetler, felâketler' <Ar. ***āfāt*** a.m. ※ ***İ ʿālimler, cümle āfātdan sālimler!*** (Vāḥidī 1993 [929/1522] v. 120b).

AD. **afatla-** 'öfkeyle küfretmek' DS 71 < ***afat***. ※ ***Bir ḳızıyorum, bir afatlıyorum ki kendi kendimi toḳatlayacağım geliyor.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 10). Evliyā Çelebī'ye göre Edirne diyalektinde 'gülmek' manasına geliyormuş (1314 [17. yüzyıl] III, 468; krş. K. Kreiser 1975 s. 246, R. Dankoff 1991 s. 10).

afazi (ruhiyat terimlerinden) 'söz yitimi' TüS 1983 s. 14 <Fr. ***aphasie*** <EYun. ***αφασια*** (afasía) a.m. [***a*** 'olmayan' + /***phas***/ 'söylemek'] Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡. ※ ***Ve dilini kaybeden, görülmemiş bir afaziye uğrayan, kekeleyen, garip sesler çıkaran bir nesil!*** (C. Meriç 1992 s. 72–73).

⊡ Fr.dan alınan kelimeler arasında / ***-i*** / ile bitenler büyük bir miktar teşkil eder. Bunların çoğu EYun. ya da Lat.den gelen, o dillerde ***-ia*** ekiyle biten, Fr.da / ***a*** / 'sı düşmüş olan nomina abstracta'dır. A–B ve C–E ciltlerinde zikredilenler: ***afazi, akrobasi, akromegali, alegori, alerji, alşimi, amboli, amnezi, anarşi, anemi, anestezi, ansiklopedi, antoloji, antropoloji, apati, aristokrasi, armoni, asimetri, astronomi, bakteri, bateri, biyoloji, biyografi, burjuvazi, bürokrasi, demagoji, demografi, demokrasi, difteri, ekonomi, eleji, endüstri, enerji.*** Bâzıları nomina abstracta (soyut isimler) gibi görünmese de, hepsi aslında bir vasfı tarif eder ve belki sonra o vasfa malik olan bir somut anlama (concretum) geçmiştir.

Osm. **aferide** 'mahlûk, insan' <Fa. ***āfarīda*** 'yaratılmış' [***āfarīdan*** 'yaratmak' fiilinden]. ※ ***Ḥāll hīç āferīdeye dėmedüm***. (Ferec 855/1451 v. 73a). Kelime – bu örnekte olduğu gibi – hep menfi cümlelerde geçer: ※ ***Hīç āferīde ayruḳsı ėtmeye.*** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 392). ※ ***... ferd-i āferīdeden eṣer görmeyüb***. (Ẕihnī 1992 [19. yüzyıl] v. 10b).

⊡ Fa.dan alınmış kelimeler arasında ***-(i)de*** / ***-te*** ile bitenler Fa. fiillerin edilgen fiilsıfatlarıdır (participium passivum). Türkçede umumiyetle sıfat, bâzen de isim olarak kullanılırlar. A–B ve C-E ciltlerinde zikredilenler: ***aferide, afetzede, alüfte, amade, amelimanda*** / ***amelmande, araste, arayide, aşüfte*** / ***aşifte, bafte, beraverde, beste, dembeste, dilbeste, dildade.***

Osm. **aferIdegâr** 'Yaradan' <Fa. ***āfarīdagār*** a.m. [asıl manası 'yaradılanları yapan']. ※ ***Bir güşeyi i̮htIyār ėtdi, āferīdegār ṭā'atine meşġūl oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 42b).

⊡ Fa.dan ödünç alınmış kelimeler arasında sonu ***-gâr*** / ***-ger*** ile bitenler vardır. Bunlar ***-kār*** eki ile biten kelimelere (b. ***alımkâr*** / ***alımker*** ⊡) sentaktik ve semantik fonksiyonlarda müsavi, fakat Türkçeye onlara nazaran daha az nüfuz etmişlerdir. Birkaç meslek ismi hariç, bunlar sadece edebî dilde geçer. A–B ve C–E ciltlerinde bulunanlar şunlardır: ***aferIdegâr, ahenger, çilingir / çilinger, dürger.***

AD. **aferim** (nida) 'bravo!' < ***aferin.*** Halk dilinde, ek almayan kelimelere (edatlara) bir /***m***/ ilave etmek veyahut son harfi /***n***/ ise onun yerine /***m***/ koymak temayülü yaygındır. ***aferIm*** kelimesinde bu temayül sondaki ***-in***'in ***-im*** şekline geçmesine sebep olmuştur. ※ ***Aferim, canlarım ciğerlerim!*** (İsmail Galip 1932ed s. 4).

⊡ Halk dilinde edat ve zarflarda kelime sonundaki / ***n*** / 'yi / ***m*** / 'ye çevirme ve sondaki bir ünlü ise / ***m*** / ilave etme temayülü, EOsm. da Fa.dan alınma olan ***ki*** rabıtı veya edatı yerine Tk. ***kim*** kelimesini kullanmak âdetinden ileri gelmiştir. BSTTk. de bu temayül bir tek istisna ile (***nitekim***) sub-standard diye reddedilir. Bu temayülün A–B ve C–E ciltlerinde bahsedilen örnekleri: ***aferim, balim*** / ***bâlim, barim, bilem*** / ***bilene*** / ***bilenem, birem birem*** (birer birer yerine), ***birezim, birim birim*** (bir bir yerine), ***bir kerem, çünküm, çünküleyim, defam, eğerleyim.***

aferin (nida) 'bravo!' < Fa. ***āfrīn/āfirīn*** a.m. Fa.'ya özgü, ardarda gelen iki uzun ünlülü hecenin arasında bir kısa ünlünün türemesi durumu için b. ***âbrîz/abiriz*** ⊡. ※ ***Murat: "Ben kumar oynamam." Sabahat; "Sahi***

mi? Aferin! Ben kumarbazlardan nefret ederim." (Nâzım Hikmet 1966 s. 38). ***aferin oku–*** 'tasvib etmek': ※ ***Andan eyitdüm: "Buyurursaŋız ḳulıġuŋuzda olayın" dėdüm. Ḳız baŋa āferīn oḳıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 46b). 'iyi çalışan öğrencilere verilen beğenme kâğıdı': ※ ***O, öğrendiği öğrenmediği derslerden mütesaviyen tam numerolar, āferīnler alır.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 215).

Osm. **aferinbad** 'bravo!' <***aferin*** ve Fa. ***bād*** 'olsun'. ※ ***Yenilikler dergisini aradım, Bulunca çok sevindim. Bayrak'a yeni bir aferinbad çektim.*** (S. Birsel 1995 s. 111).

Osm. **aferiniş** 'yaratılmışlık, âlem' <Fa. ***āfrīniş*** a.m. ※ ***Āferīnişde anuŋ gibi cādü yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 31a).

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında ***–iş*** eki ile biten nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) oldukça çoktur. Şekil ve fonksiyonu ile Türkçedeki ***–iş*** (ms. ***geliş, gidiş***) ekine benzeyen fakat onunla alakası olmayan bu Fa. ek A–B ve C–E ciltlerinde şu kelimelerde geçmektedir: ***aferiniş, alâyiş, aramiş, arayiş, asayiş, azmayiş, bahşiş, cuvariş.***

aferist 'vurguncu, çıkarını bilen' TüS 1983 s. 14 < Fr. ***affairiste*** a.m. [***affaire*** 'iş' ve nomina actoris'lerde çok görülen ***–iste*** eki]. ※※.

⊡ EYun. ***–ιστης*** (–istēs) eki ve onu takip eden Lat. ***–ista*** eki bazı fiillerden nomen agentis (bir işi yapan, meslek sahibi ismi) manasında isim yapar. Ekin Fransızcası birçok ödünç kelimelerle Türkçe'ye girmiştir. Bir şahsın hususiyetini, dinini, ideolojisini, mesleğini, uzmanlığını ifade edebilir. Türkçe esaslarla kullanıldığı henüz pek vaki değildir ('kemalist' kelimesinin yanında *Atatürkist'lerden bahsedileceği günlerden uzak olmadığımızı sanırım.) A–B ve C–E ciltlerinden örnekler: ***aferist, anarşist, antifaşist, artist, as solist / assolist, avantürist, baterist, biyolojist*** (kelime İngilizceden, telaffuz Fransızcadan), ***Budist, egoist, egzistensiyalist, [emperiyalist]***.

afet 'felâket' < Fa. ***āfat*** < Ar. ***āfa*** a.m. [/***awf***/ kökünden]. ※ ***Çoḳ āfetler ol ḳızdan ẓuhūra gele.*** (Ferec 855/1451 v. 213b). 'bir hastalığın husule getirdiği bozukluk': ※ ***Meliküŋ eline āfet yetişdi, dutmaz oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 179a). 'güzelliğiyle görenin aklını başından alan insan': ※ ***Cemālüŋ görenüŋ ṣabr u ḳarārına ėrer āfet; | İlāhī, luṭf ḳıl, ol āfeti sen ṣaḳla āfetden!*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 130). ※ ***Āfet–i ġamdan olmaġa āzād / Böyle bir āfete ḳul olmalı.*** ('Ālī 1977 s. 144). âfet–i can keza: ※ ***Tā ki, ol āfet–i cān yanıma gelüb maḥzūn maḥzūn, gidiyorum ta'bīriyle iblāġ–ı peyām–ı hicrān eyledi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1866] I, 60). ***afacan*** 'hem zeki hem de yaramaz (çocuk)' < Fa. ***āfat–i cān*** 'kalp ağrısına sebep olan' ※ ***Genç bir kadın var karşımda, yanında sarışın, afacan bir oğlan.*** (A. Ümit t.y. [1990?] s. 34).

afetzede 'afete uğramış kimse' < Fa. ***āfat-zada*** a.m. [***āfat + zada*** 'vurulmuş']. Fa. ***–(i)de/–te*** için b. ***aferide*** ⊡.

⊡ Fa.dan alınmış ya da Fa.ya bakılarak uydurulmuş, ***zadan*** 'kırmak' fiilinin ***-zede*** unsuru ile biten Tk. sıfatlardan A–B ve C–E ciltlerinde sadece ***afetzede*** gösterilmiştir. Bunun gibi başka kelimeler: ***felâketzede, ihrakzede, kazazede, musibetzede, musade-***

rezede, tasfiyezede. Adnan Menderes zamanındaki yol açma teşebbüsünde İstanbul'da evlerini kaybeden kimselere o zaman ***Mendereszede*** denirdi.

aff, b. ***afv***.

affet-, b. ***afvet-***.

afgan 'uzun tüylü bir cins köpek' <***Afgan***. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Bundan sonra başladı afgan tazılarını anlatmağa.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 44).

Afgan, b. ***Efgan***.

Afganistan, b. ***Efganistan***.

AD. **afgur-/afkır-** '(köpek) havlamak' DS 71, 73 <*-**gur**-* /*-**kır-*** genişlemesiyle teşkil edilen ses taklidi fiillerden, krş. ***fışkır-, haykır, hımkır-, pavkır-*** vs. ※ ***Furun istlnde kürek | Gine ah etti yürek | Ne afgurursun orda | Kara munzurlu köpek?*** (K. Emiroğlu 1989 s. 31).

⊡ Bir ses taklidi kelimeden ***-gır-*** / ***-kır-*** genişlemeleriyle teşkil edilen fiiller eski ve yaygındır, b. M. Erdal 1991 II, 465–474. A–B ve C–E ciltlerinde zikredilenler: ***afgur-*** / ***afkır-, bağır-, beğir-, böğür-, çağır-*** I+II, ***çemkir-*** I+II, ***çımkır-, dızgır-*** / ***dızkır-*** II (b. ***dızgırıç***). çekürdek / çekirdek ve çekürge / çekirge kelimelerinin de böyle bir ses taklidi fiilden çıkmış olduğu tahmin edilebilir. [***-kır-*** hecesiyle yapılmış ses taklidi fiillerden, b. ***afgur-*** ⊡].

(Argo) **afi** 'çalım, caka' H. Aktunç 1990 s. 30 <Yun. ***αφη*** (afí) 'Selbstgefühl' (M.L. Wagner 1943 s. 23'e göre). ※ ***Emineyi gerçekten ve candan sevdiğinden yapmıyor, sırf caka, fiyaka, afi, gösteriş için yapıyordu.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 283). ***afili*** 'gösterişli': ※ ***Evlerinin pencerelerinden sızan ışıkları gözlediğimiz, bıyıkları yeni terleyen, afili, yakışıklı delikanlılar.*** (O. Baydar 1998 s. 72).

afif 'iffetli' <Ar. '***afīf*** a.m. [/'***ff***/ kökünden, Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡]. ※ ***Anası bābāsı ṣuleḥādan bulunan bir çocuğu ḥāl-i ṣabāvetinde külḫānbeylerinlŋ içine bıraḳın! ... büyüdüğünde elbette bir merd-l 'afīf ü peḫrīzkār olamaz.*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 (1881) II, 151).

afiş 'duvara yapıştırılan ilân, poster' <Fr. ***affiche*** a.m. [Lat. ***affigere*** 'takmak, yapıştırmak' fiilinden]. ※ ***Bir an bakışları duvardaki film afişine takılıp kaldı.*** (A. Yurdakul 1991 s. 57). (Argo) 'yalan dolan, hile' (F. Devellioğlu 1970 s. 67).

afişe et- 'duvar ilânı ile bildirmek' < Fr. ***afficher*** a.m. [Lat. ***affigere*** 'takmak, yapıştırmak' fiilinden].

⊡ Fr.dan alınma kelimeler arasında ***/ e /*** ile biten nomen actionis (oluş ve kılış ismi), bir fiilin ***-er*** ile biten mastar veya ***-e*** ile biten participium passivum (edilgen sıfat fiil) şeklinden (b. ***abandone*** ⊡[1]) alınmıştır ve Türkçede ***et-*** II yardımcı fiili ile kullanılır. A–B ve C–E ciltlerinde yer alanlar şöyledir: ***afişe et-, angaje et-, deşifre et-, dikte et-, elimine et-, empoze et-, enjekte et-.*** Bu gibi kelimelerin bazısı sonradan bir değişikliğe uğramıştır; ms. daha evvel ***telefone et-*** şeklinde kullanılan tabir bugün başka bir ifade tipine kayarak hep ***telefon et-*** olarak tatbik edilir.

Osm. **afitab** 'güneş' <Fa. ***āftāb*** a.m. [***āf*** 'güneş' ve ***tāb*** 'parlaklık', krş. ***māhitāb/mehtāb***]. Fa.ya özgü, ardarda gelen iki uzun ünlülü hecenin arasında bir kısa ünlünün türemesi durumu için b. ***âbrîz/abiriz*** ⊡. ※ ***Eyü sāʿat dur, āfitāb mīzānda dur***. (Ferec 855/1451 s. 207b). Mecazî manada: 'güzel insan': ※ ***Bir āfitāb geçdi ki hīç sorma sıcağım, yandı eridi ʿışḳı ile sīnede yağım.*** (Vāṣıf ʿOṣmān 1257 s. 56).

Osm. **âfitabe** 'ibrik, sürahi' <Fa. ***āftāba*** a.m. Fa.ya özgü, ardarda gelen iki uzun ünlülü hecenin arasında bir kısa ünlünün türemesi durumu için b. ***âbrîz/abiriz*** ⊡. ※ ***Ṭaʿām yėmekden fāriġ olıcaḳ taşt u āfitābe-i zerrīn getürdiler***. (Ferec 855/1451 v. 3b).

Osm. **afitabperest** 'güneşe tapan' <Fa. ***āftāb-parast*** a.m. [***āftāb*** 'güneş' ve ***-parast*** 'tapan', b. ***âdetperest*** ⊡] ※ ***Ol sāḥil̮ halḳı ḳamusı āfitāb-perest idiler***. (Ferec 855/1451 v. 179b).

afiyet 'sıhhat' <Fa. ***āfiyat*** <Ar. ***ʿāfiya*** a.m. [Ar. /***ʿfw***/ kökünden, Ar. ***-iyet*** için b. ***aciliyet*** ⊡]. ※ ***Der-vaḳt siyāha şifā ve ʿāfiyet geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 184b). Kelime bugün hep yemek yiyenlere yöneltilen dileklerde kullanıldığı için mana sahası daralmıştır ve sadece alınan gıdanın hazımlı gelmesini ifade eder. ※ ***Karım "Afiyet olsun Kavruk Efendi. Bir kahve içer misin?" deyip sofrayı kaldırıyordu***. (F. Baysal 1944 s. 27).

AD. **afkala-**, b. ***avkala-***.

afkır-, b. ***afgur-***.

AD. **aflah** 'ahmak, sersem' H.Z. Koşay–İshak Refet 1932 s. 2. <Ar. ***ablah*** a.m. [/***blh***/ kökünden] Tietze 1958 no. 18. Ar. sıfat türü için b. ***ablak*** I ⊡.

AD. **aflaz/oflaz** 'âlâ, güzel' DS 73, 3265. <Ar. ***ḫ̮ihlāṣ*** 'samimî fedakârlık'. /***ḫ̮h***/→/***f***/ değişimi için krş. ***softa***. ※ ***İlm ü mârifette kimisi üstaẓ, | Kim mektep kaçkını kallāş yaramaz Kimisi tügmenli tavuk-veş oflaz, | Kimi tugsuz vezir, kel horal olur.*** (Mestî mahlasını kullanan bir şairin (muhtemelen Tosyalı Saatçi Mahir) Destan-ı İnsan'ından bir bent, D. Dilçin 1945 s. 113).

afoni 'ses yitimi' TüS 1983 <Fr. ***aphonie*** <EYun. ***αφωνια*** (afōnía) a.m. [***a-*** 'olmayan' ön takısı ve /***fon***/ 'ses çıkarmak' kökü]. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡.

aforizm/aforizma 'vecize' < Fr. ***aphorisme*** < EYun. ***αφορισμος*** (aforismós) a.m. [***ap-*** 'ayırarak' ön takısı ve ***horos*** 'hudut' unsurlarından terekküp eden ***aphorizeyn*** 'tahdit etmek, ayırmak' fiilinden]. İkinci varyanttaki ***-a*** ünlüsü telaffuzu kolaylaştırmak için Türkçede ilave edilmiştir. (krş. ***romatizma***). Kelimenin doğrudan doğruya İt. ***aforisma/aforismo***'dan alınmış olmasına yeniliği, Yun.sından alınmış olmasına tematiği mânidir. Ar. /***he***/ harfinin Lingua Franca'daki (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) /***a/e***/ ile karıştırılabilmesi için b. ***acente/acenta*** ⊡[1]. ※ ***Güzel dörtlükleri, hoş hoş hikmetleri, aforizmaları vardır.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 88).

⊡ Fr.dan alınan nomina abstracta (soyut isimler) arasında ***-izm*** ekiyle bitenler vardır. Bu ek Lat. ***-ismus*** < EYun. ***-ισμόσ*** (-ismós) eklerinden Fransızcaya alınmıştır. Telaffuzu, Tk.nin kâidelerine uymadığı için halk dilinde ve bâzen konuşma dilinde sonuna bir ***/ a /*** ilave edilir ya da son iki ünsüzün arasına bir ***/ i /*** konulur

(epenthesis (kelime içinde ses türemesi), ms. ***romatizma***. A–B ve C–E ciltlerinde gösterilenler: ***aforizm*** / ***aforizma, anakronizm*** / ***anakronizlm, arkaizm, astigmatizm, ateizm, barbarizm, Budizm, dinamizm, egoizm, egzistansiyalizm, erotizm.***

⊡ Fr.dan alınan kelimelerin sonuna bir ***/ a /*** ilavesinin başka bir izahı da olabilir: 19. asrın ortasına kadar Avrupa'dan alınan kelimelerin ekseriyeti İtalyancadan geliyordu. O eski alınmalarda kelimelerin sonunda umumiyetle bir ünlü, ***/ a /***, ***/ e /***, ***/ i /*** veya ***/ o /*** vardı. Fr.dan giren yeni kelimelere yapılan ünlü ilavesi belki bir nevi İtalyancalaştırma ameliyesi telakki edilebilir. A–B ve C–E ciltlerinde gördüğümüz bu ameliyenin örnekleri: ***aforizma, Almanya, Alyansa, Brezilya, dantela, dosya, elektrika, entriga*** / ***entrika***. Bunun aksi de vakidir, yâni bâzen bir İt. kelimeye Fr. telaffuz giydirilmiş olur, ms. ***düello, düetto***.

aforos/aforoz/afaroz 'Hristiyanlık'ta kiliseden kovma cezası' < Yun. ***αφοριζω*** (aforizö) a.m. [***ap–*** ön takısı ve ***horos*** 'hudut' unsurlarından] G. Meyer 1893 s. 66. ※ ***Geçlnür̆ halḳa velī nāmı durur şeyṭān eli, Dün gece Şulu Manâstırda olubdur aforoz***. (Sānī, A.N. Tarlan 1949 s. 107). Mecazî manada ***aforoz etmek/aforozla–*** 'darılıp biriyle konuşmamak, adını duymak bile istememek'. TüS 1983 s. 15. ※ ***Kimse ne gece ne gündüz bu taraflardan geçemiyordu. Semt garipleri aforoz etmişti sanki.*** (O. Akbal 1950 s. 64).

⊡ Yun. ***–os*** müzekker ekiyle biten isimler Tk.nin ses yapısına uygun değildir. Başka dillerden alıntılar bile bu eki alabilir. A–B ve C–E ciltlerinde geçen örnekler şunlardır: ***aforoz, aftos, aftos piyos, ağustos, akoz*** (bu biraz farklı), ***Alanos, aşinos*** / ***aşinoz, badınoz, baloz, balyoz*** II, ***bangaboz*** / ***bangoboz, Barbaros, Batlamyos, bedenos, blrgos, bornoz, cadaloz*** / ***cadolos, Calinos, canaz*** / ***zandoz, cangaloz*** / ***cancoloz, civatoz, çağanos*** / çağanoz, çakalos, çaka***nos, çakoz ol–, çiroz, divranos, eros***.

⊡ Türkçenin dil kâidelerine göre ***/ o /*** ve / ***ö*** / sesleri yalnız kelimenin ilk hecesinde bulunur (birleşik kelimeler bu kaideye uymayabilir). Başka dillerden alınmış kelimelerde herhangi bir hecede bulunabilir. Orta hecede bulunan ***/ o /*** sesleri halk ağzında çoğunlukla ***/ a /*** sesine çevrilir, ms. ***aforoz→afaroz***, ***gramofon→gramafon***, ***lmperator→lmparator (?)***, ***kakofoni→kakafoni, mandolln→mandalln***, ***matematik→ matamatik (?), patolojik→patalojlk***, ***portolan→portalan***, ***saksofon→saksafon, sinema→slnama(?), tombola→ tombala.***

afra sat– 'çalım satmak' <***afra tafra***'nın kısaltılmışı. ※ ***Vay namussuz rezil! Buraya para goyup el aleme afra satarmışsın ha?*** (H. Taner 1971h s. 169–170).

afra tafra 'çalımla' TüS 1983 s. 15. Terkibin ikinci unsuru ***tafra*** 'çalım'< Ar. ***ṭawr*** a.m. Birinci unsurla beraber ***afur tafur/avur tavur*** terkibinin paraleli ve müteradifidir. Bu tür terkipler için b. ***apar topar*** ⊡. ※ ***... afralı tafralı sözler etmekten vazgeçelim!*** (V. Günyol 1992 s. 23). ※ ***Ben böyle bağırıp küfrettikçe, adamların afrası tafrası kalmamıştı.*** (M. Urgan 1998 s. 91).

Afrika b.m. (kıt'a adı) < Lat. ***Africa*** 'Mağrib' (***Āfer*** 'Mağribî, Mağripli'). ※ ***Ben, Afrika zencisi, sırım bedenli yaratık...*** (Z. Ankara 1991 s. 64).

afrit 'zevkle yaşanan' <Fr. ***affrite*** a.m. Örnek için b. ***afriyolant***.

afriyolant 'nefis, cazip, başdöndürücü' <Fr. ***affriolant*** 'çok lezzetli' [Lat. ***frigere*** 'kavurmak' fiilinden Fr. bir gelişme]. Fr. *–**ant**/–**ent*** eki için b. ***acenta/acente*** ⊡². ※ ***Üstelik her dans, her sanat eseri gibi, insan hayatında afrit, afriyolant, her neyse, böyle bir gizem taşır.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 146).

afro 'Afrikalıların saç stiline göre' < Fr. ***afro*** 'Afrikalı' (***Africain*** kelimesinin kısaltılmışı). ※ ***Koyu kızıla boyanmış afrolu saçlarını tanıyamadan bakmıştım***. (L. Erbil 1985 s. 231).※ ***Az ileride, afro saçlı bir Zenci dilber, yüksek topuklu pabuçlarını gıcırdatarak kaldırımda bir aşağı bir yukarı yürür.*** (N. Eray 1990 s. 166).

⊡ Başka dilden alınma kelimeler, bilhassa uzun olurlarsa, çok defa kısaltılmış şekilde kullanılır. Bu kısaltmaların Türkçede mi olmuş, başka dilden mi geçmiş olduğunu tespit etmek bâzen kolay değildir. Şüpheli hâllerde başka dilden böyle gelmiş olduklarını farz etmek mümkündür. A–B ve C–E ciltlerinde geçen kısaltmalar: ***afro, akü, ampli, Anzak, basket*** III, ***berş, besmele, bismil, brik / birik, cemse, cip / cib, çello, degaj, desi, dia / diya, dinamo, disko, dozer, elektro, entel, eşco.*** Türkçe kelimelerde nadir olmakla beraber birkaç örnek var, mesela kelimenin bir hecesi düşmüş (***ba*** III, ***beyba***), ön takıdan kelime olmuş (çırıl, hakikaten böyle kelime varsa), sıfatlı isimlerden ismin kalkması ile husule gelmiş sıfat appellativa (cins isimler) (b. ***atlu*** ⊡) ve nihayet ticaret ve politika âlemlerindeki baş harflerden yapılmış kısaltmalar vardır (ms. ***betebe***).

Afrodit 'Eski Çağ Yunan mitolojisinde aşk ve güzellik tanrıçası' < EYun. ***Aphrodite Αφροδιτη*** (Afroḏítē.) ※ ***Kasabaya doğru yuvarlanan dalga köpükleri arasından istiridye kabuğu üzerinde Tanrıça Afroditle karşılaşabilirdim.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 9).

(Argo) **afsiyon** 'yalan' M. Mikhaïlov 1930 s. 14, H. Aktunç 1990 s. 31. Kelimenin son kısmı Fr. nomina actionis (oluş ve kılış isimleri)'te çok görülen /–***tion***/ hecesidir. b. ***aberasyon*** ⊡ (krş. ***atmasyon***). Kelimenin baş tarafı izah edilemiyor. Kelime başka mehazlarda bulunamadı.

afsun/efsun 'büyü' <Fa. ***afsün*** a.m. A. Tietze 1969 no. 4. ※ ***Gine cāẕüluḳ–mı eyledüŋ, afsün–mı oḳıduŋ?*** (Ferec 855/1451 v. 179b). ***afsun yap–*** 'hastalığa vs. dua ile şifa getirmek': ※ ***Yazın çokluk akrep ya da yılan sokma vakaları olurdu. Onlar da Diyarbakır'da Şeyh Güzel'e giderlerdi. Afsun yaptırmaya***. (F. Erdinç 1960 s. 53).

Afşar/Avşar 'bir Oğuz aşireti'. ※ ***Ḳozan tarīḳiyle Çuḳur–ovaya inüb ḳışlayan Afşar bir büyük Türkmen ʿaşīretidir***. (Cevdet Paşa, YTEA 1974 I, 306). ※ ***Dadaloğlu koskocaman Avşar aşiretiyle binlerce çadırlık Çukurova'dan Orta Anadolu'ya, Bozok'a sürülmüştür.*** (Yaşar Kemal 1980 s. 238).

(Argo) **aftos** 'metres, oynaş'. H. Aktunç 1990 s. 31 <Yun. ***αυτος*** (aftós) 'o; malum olan'. (M.L. Wagner s. 23). Yunancası sarih olarak erkek birisini bildirdiği hâlde Türkçesi bir kadını kasteder. Yun. müzekker eki ***–os*** için b. ***aforos*** ⊡¹. ※ ***Bre şişko, yoksa bu kadana senin aftosun mu?*** (S.M. Alus 1934 s. 353).

(Argo) **aftos–piyos** 'ehemmiyetsiz, derme çatma şey'. F. Devellioğlu 1959 s. 60, H. Aktunç 1990 s. 31 <Yun. ***αυτος ποιος*** (aftós pyós) 'o ki' (M.L. Wagner 1943 s. 23). Yun. müzekker eki ***–os*** için b. ***aforoz*** ⊡[1]. ※ ***Kızın yanında heç piyasan yoğmuş bire herif! dedi. Aftos piyos geçti. Ben olsam, bacağına bastığım gibi ...*** (Orhan Kemal 1952c s. 51). Tâbir fiilsiz 'Bu da kim? sen kim oluyorsun?' manasında da kullanılır (F. Devellioğlu a.y.): ※ ***Bu 'ā'ileye sebeb–i irtibāṭın olan ḳadına ḳarşı ḥuḳūḳ–u zevclyeye 'adem–l rl'āyetini 'alenen i'tirāf ėdiyorsun... o ḥālde aftos piyos!*** (H.R. Gürpınar 1927m s. 210).

AD. **afur** 'yemlik' DS 72 <***ahır*** I kelimesinin varyantı. ***/h/→/f/*** değişimi için krş. ***softa***. ※ ***Afuru daşdan, samanı avaçdan. = Ocak.*** (Z. Korkmaz 1994 s. 37).

afur küfür *et*–, b. ***af küf***.

afur tafur/avur tavur 'çalım', ***afra tafra*** tabiriyle olan benzerliğe rağmen bu tabirin çıkış noktasını ikinci unsuru bulunan ***tavur*** [< Ar. ***ṭawr***] kelimesinde görmek herhâlde doğru olacak. Bu tür terkipler için b. ***apar topar*** ⊡. ※ ***Faḳaṭ muḳābeleten Çerkes ḳızı Dandini Beyiŋ bu avur ṭavurlarına hiç ehemmiyet vėrmedl.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 215–216). ※ ***Şıh Persln afur tafur savurup ayağa dikildi.*** (K. Bilbaşar 1969 s. 84).

afv/aff/afiv/af 'bağışlama' <Ar. ***'afw*** a.m. [/***'fw***/ kökünden]. ※ ***Senden bu günahımın afvlnl diliyorum.*** (M. Baler 1944 s. 17). Konuşma dilinde ***aff–ı umuml'***nin kısaltılması olarak geçer: ※ ***Onbeş gün, bir ay sonra İnce Memet de afa uğrıyacak***. (Yaşar Kemal 1955i s. 343). ***afv–i umuml*** 'umumi af': ※ ***Öyle düğün falān münāsebeti ile 'afv–i 'umūmī olmaz ...*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1870] I, 202).

afvet–/affet– 'bağışlamak' < ***afv*** + ***et***– ※ ***Ramażānda olsun bir ḳaç gün buraya gelmez lsen, ḳabaḥātını 'afv ėtmem***. (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1874] I, 314). Bir iddiayı reddetmek için de kullanılır: ※ ***Ben içmiyorum, öyle mi? Sen onu affetmişsin. Yahu, ben on yaşından beri içerim be!*** (A. Nesin 1961y s. 42).

afyon b.m. <Ar. ***afyūn*** <EYun. ***οπιον*** (ópion) a.m. (Meyer 1893 s. 28). ※ ***Naṣārā ḳavmına berş u afyon ekl ėtdürmekdür***. ('Ālī 1587 v. 138b). Mecazî manada: ※ ***Büyük dedlğimiz filozoflar, fikir adamları, sanatkârlar, peygamberler lnsanlara afyon yutturdu bugüne kadar***. (A.M. Dranas 1947 s. 33). ※ ***Sadece okumaya yarıyorsa kitaptan iyi afyon yok!*** (V. Türkali 1977 s. 7). 'afyon imali için yetiştirilen haşhaş otu': ***Bu iş gününde, toprak böyle tavlıyken, afyon böyle "gelmiş" beklerken, çeşmenin sırası değildir.*** (F. Baykurt 1955 s. 50).

⊡ EYun.da nominativus (yalın durum) hâlinde ***–on*** ile biten neutra isim ve sıfatlar vardı. Daha sonraki devirlerde bu kelimeler, sondaki ***/ n /*** sesini kaybettiler. Böyle bir kelime ***/ n /*** sesi ile Tk.ye girmişse, bu doğrudan doğruya Yun.dan Tk.ye girmediğine işarettir. EYun. ile Tk. arasında direkt bir temas olmamıştı. Birçok EYun. tıp, botanik, kimya vs. terimleri, EYun.dan Ar.ya alınmıştı; EYun. da / ***–on*** / ile bitenler, Ar.da ***/–ūn/*** şeklinde telaffuz edildi. Ar.dan Tk.ye geçince, evvelâ ***–ün*** denmiştir, daha sonra EYun.yı bilen doktorlar tarafından gene ***/–on/*** şekline çevrilmiştir. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekleri buluruz: ***afyon, akantiyun, helezon, organun.***

Afyon 'Batı Anadolu'da şehir ve vilayet adı' <***Afyon Karahisar***'dan kısaltma. Afyon yetiştiren bölgenin merkezi olduğu için, asıl adı Karahisar olan şehri başka Karahisar'lardan tefrik için adının önüne Afyon kelimesi konmuş.

afyonkeş 'afyoncu, afyon çeken veya yutan' < Fa. ***afyūn-kaş*** a.m. [***afyūn*** 'afyon' ve ***kaş*** 'çeken'; b. ***abkeş*** ⊡]. ※ ***Takıi, takıiın takılalım peşlerine! | Rahmet okuttuğumuz yeter artık Çin afyonkeşlerine.*** (N.V. Çakırhan 1996 s. 136).

aga b. ***ağa.*** DS'de ve TüS 1983'te ***aga*** ile ***ağa*** arasında gösterilen bölünüş ne sesbilimi bakımından ne de mana itibarıyla ikna edicidir. Burada her ikisi için b. ***ağa***.

agâh 'haberdar, farkında' <Fa. ***āgāh*** a.m. ※ ***Biyçāre-i āvāre hālinden āgāhsın.*** (Ferec 855/1451 v. 131b). Bugün yalnız ***ol-*** fiiliyle kullanılır. ※ ***Büyük hanım hiç bir şeyden âgâh olmadı.*** (E.E. Talu 1341 s. 133). EOsm.da (Fa.da olduğu gibi) isim olarak da kullanılırdı: 'haber': ※ ***Kimsenüŋ bundan āgāhı yoḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 123a).

aganta (gemicilik terimi) 'halatı elinde tut!' <İt. ***agguanta*** a.m. [***guanto*** 'eldiven']. Kahane-Tietze 1958 no. 6. ※ ***İşte o zaman, son emir, yâni "Aganta burina burinata!" kumandası verilir.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 38).

agar agar 'deniz yosunlarından hazırlanmış ve bakteriolojide kullanılan bir nevi jelatin'. Malezya dilinden alınmış beynelmilel bir terim.

Osm. **agavat** 'ağalar' Meninski 1680 I, 293 < Ar. Fa. ***aġawāt*** a.m. [***aġa*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Niçün beni ḍaşra dīvāna da'vet eylediŋiz dėyü ol nādānlarıŋ ṣalāḥ ve ıslāḥından ḳaṭ'-ı ümīd ile taḫtından ḳalḳub içerüye teveccüh ėdüb Enderūn āġāvātı pādişāhı ortaya alub içerü götürdiler.*** (Na'īmā 1280 III, 83). ※ ***Damat beye, kâhya efendiye, emektar kalfalara mahsus köşkler; ağavat daireleri; ahırlar, arabalıklar; yan cephesinde tıpkı Yıldız sarayıvari, kale bedeni gibi duvarlar.*** (S.M. Alus Akşam Gaz. 18.6.1944).

EOsm. **agduk/akduk** 'fena, ters bozuk' TS 31 < ET ***aġduḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 80. ※ ***Ne aġduḳ yola uġramışuz!*** (Ferec 855/1451 v. 224a). ※ ***Zihī terk-i edeb bu tercimānlıḳ / Zihī aḳduḳlıġ u zī Türkmenlik***. (Faḫrī 1974 [1367] no. 489).

AD. **agdur-/ağdır-** 'kaldırmak' DS 88, TS 30-31 < ***ağ-*** 'yükselmek' fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıkdur-*** ⊡. ※ ***Sulṭān sarāyına iletdiler, taḫta aġdurdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 245a). ※ ***Kucağındaki sandığı sağ böğründen ağdırıp sol böğrüne yasladıktan sonra başını Salim'e çevirdi.*** (M. Makal 1965 s. 77).

Osm. **ageh** 'haberdar, bilgili' <Fa. ***āgah*** a.m., ***āgāh*** kelimesinin varyantı. ※ ***Ḳamu‿hūblara sen şehsin, bular ılduz sen mehsin, | Senüŋdür devr, āgehsin, sürersin ḥüsn-i devrānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 37).

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında ***-ah*** ile bitenlerin, Osm.da (bilhassa divan edebiyatında) ***-eh*** ile biten varyantları vardır; yukarıdaki ***ageh*** gibi. Bu varyantlar Osm.nın bir icadı değildir, doğrudan doğruya Fa.da bu hâle gelmiş ve oradan Osm.ya alınmıştır. Çok tesadüf edilen örnekler: ***dergeh, geh, güneh, meh, reh, si-***

yeh, şeh. Bâzısı BSTTk.nde terkiplerde kullanılır, ms. ***mehtap, rehber, şehzade.***

ʿagel 'Arap erkeklerinin kefiyelerinin üzerine bağladıkları çember bağ' <Ar. (Suriye Bedevilerinin diyalekti) ***ʿagel***, Klasik Ar. ***ʿiḳāl*** 'engel' A. Barthélemy 1935 s. 541. ※ ***Abdüsselām: bir Arap; kıyafeti: üç etek entari, maşlah, başında agel ve kefiye, ayağında kırmızı pabuç.*** (Musahipzade Celal 1936ba s. 4).

⊡ Arapçanın bazı diyalektlerinde / ʿ / (***ʿayn***) sesiyle başlayan kelimelerde bu sesi takip eden ünlü ***/ a /*** 'ya dönüşmek temayülünü gösterir. Ar.dan Tk.ye alınma kelimelerde (BSTTk.nde de) aynı fenomeni sık sık görebiliriz. A–B ve C–E ciltlerinde geçen örnekler: ʿagel, alûfe, ʿannâbi, arbet, arnat II, ***aşk, ayal, ayan*** I, ***ayar, ayıd ağacı / ayıt ağacı, aynat, ayvaz*** **II.**

⊡ Hançereden çıkarılan son derece tok Klasik Arapça / ***ḳ*** /, bugünkü Türkçe yazıda ekseriya ***/ k /*** ile gösterilir. Onun için bugünkü yazıda Osmanlıcadaki / ***ḳ*** / ile ***/ k /*** ayrı harfler olarak fark edilemez. Fakat bu farklılık, telaffuzda hâlen duyulmaktadır. Türkçeye uyarlanan Latin alfabesinin hazırlanışı esnasında / ***ḳ*** / için ayrı bir harf kullanma çabaları olmuştu fakat bundan daha sonra vazgeçildi. / ***ḳ*** /, Arapça (öncelikle Bedevî) ve Anadolu'nun bazı diyalektlerinde / ***g*** / olarak telaffuz edilir. A–E cildimizdeki örnekler şunlardır: ʿagel, argalla. Şimdiye kadar verilen örnekler, Arapça bir diyalektten direkt olarak alınanlarıydı. Bunun yanısıra / ***ḳ*** / sesi, Türkçenin birçok diyalektinde / ***ğ*** / 'ye yakın bir ses olarak söylenir. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***ağda, arağa, erağa***.

(Argo) **aglr** 'tabanca' H. Aktunç 1990 s. 31 < ?? ※ ***Kumarbazlar, bellerindeki aglrl sadece oyun kuracakları rakiplerine her zamanki palto açıp kapama hareketiyle gösterdikten sonra kumara daldılar.*** (M. Kaçan 1991 s. 17).

aglütinasyon (dil bilimi terimlerinden) 'kümeleşim' TüS 1983 < Fr. ***agglutlnation (bltlşlm)*** a.m. [Lat. ***ad-*** 'yanına' ön takısı ve ***gluten*** 'tutkal', ***-syon*** eki için b. ***aberasyon*** ⊡].

agnostik 'Tanrı hususunda bir şey bilmenin imkânsız olduğuna inanan (kimse)' < Fr. ***agnostlque*** veya İng. ***agnostic*** a.m. [EYun. ***a-*** 'olmayan' ve /***gno***/ 'bilmek' kökünden bir sıfat]. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡ ve sıfat yapmaya yarayan Fr. ***-ik*** için b. ***Adriatlk*** ⊡. ※ "***Hangi dindensiniz?" "Agnostikim."*** (V. Günyol 1992 s. 25).

Agop Ermeni erkek adı < Erm. ***Agop Hagop*** < EERm. ***Hakob***; Yakup mukabili Türkçede iki tabirde geçer: ***Agobun kazı gibi düşün-*** 'afallamış gibi uzun müddet ve neticesiz düşünmek'. ※ ***Kapıdan icra memuru ayrılmaz oldu; bu hale karşı düşünmekten başka çare yoktu. Agobun kazı gibi düşün!*** (S.E. Ertem 1935 s. 13). ***Agobun kazı gibi yut-*** 'oburca yemek' ve benzer şekiller: ※ ***Müstehaktır kerata, Agob'un kör kazı gibi tıkınır mısın?*** (A. İlhan 1981s s. 15). ※ ***Yarısını bana uzatıyor. Agob'un kazına gibi, ne bulursak mideye.*** (M. Seyda 1974 s. 154). Tâbirlerin menşei meçhul.

agora (arkeoloji terimlerinden) 'antik şehir meydanı' <EYun. ***αγορα*** (ágora) a.m. ※ ***Çeşmeli geniş alan ... herkesin kendince bir mutluluk ya-***

şadığı görkemli bir agora havası taşıyor. (N. Güngör 1992 s. 90).※ ***Buldun ya! Agora'nın orada bir yerde, evet evet, elinle koymuş gibi bulursun, hemen atla bir taksiye!*** (M. İzgü 1993 s. 124).

agos, b. ***akos***.

agraf 'kopça, saç tokası' <Fr. ***agrafe*** <EAlm. ***krap*** a.m. ※ ***Kendi üzerinden birkaç agraf çıkardı. Kızın üzerinde çulpa duran yerleri tanzim etti, iliştirdi.*** (H.R. Gürpınar 1933n s. 57). ※ ***Uzun tırnaklı iki küçük el bluzun arkasını yukarı çekti, usta bir alışkanlıkla sutyenin agraflarını çözüverdi.*** (Ç. Altan 1974 s. 79).

agrandisman/ağrandisman (fotoğrafçılıkta) 'büyültme, büyütülmüş resim' <Fr. ***agrandissement*** a.m. [***agrandire*** 'büyültmek' fiilinden]. Fr. dan alınmış ***-man*** eki için b. ***abonman*** ⊡. ※ ***Yosunlu duvarlarında çerçevelerinin yaldızları dökülmüş, büyük, küçük lâvhalar. Dedemin, etrafı pulla işlemeli ağrandismanı.*** (Reşat Enis 1933 s. 245). ※ ***Eczacı mektebinden neşet ettiği yıl çektirdiği agrandisman resminin durduğu duvarın tam dibinde horul horul uyumaktadır.*** (H. Taner 1953 s.46).

agreman (diplomasi terimi) 'bir elçinin atanmasından önce gideceği ülkeden istenen uygun görme yazısı'. TüS 1983 s. 15 < Fr. ***agrément*** a.m. Fr.dan alınmış ***-man*** eki için b. ***abonman*** ⊡.

AD. **agri** 'ateş' DS 77 < Kürt. ***agir*** Jaba–Justi 1879 s. 17, ***agri*** a.m. U. Bläsing 1995k s. 191.

EOsm. **aġsır-**, b. ***aŋsır-***.

agu/agucuk 'bebeklerin neşelendikleri zaman çıkardıkları ses'. Ses taklidi nidalarda olağan olduğu gibi geniş sahada yaygındır ve nereden kaynakladığı belli değildir. Krş. Erm. ***agu*** M. Ohannesian 1925 s. 16, Yun. ***αγκου*** (aŋgu) Hist. Lex. 1933 I, 146, Rus. ***agu*** M. Vasmer 1953 I, 5. Çocuk dili için b. ***adda git-*** ⊡. ***agucuk bebek*** 'büyümüş insana hitaben kullanılan alay veya sitem sözü'. ※ ***Aşkolsun sana Reha bey, aşkolsun sana koskoca agucuk bebek!*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 197).

aguş/ağuş 'kucaklayış' < Fa. ***āġūş*** a.m. ※ ***Böyle ḳılıḳla görse, a ḳız, oynaşın şaşar. Bir gez alan meyānını āġūşa biŋ yaşar!*** (Vāṣıf 'Oṣmān 1257 s. 46). ※ ***Belki bir gün ben de babamın valdemin konağına tekrar kavuşurum, onların aguşuna atılırım.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 76).

ağ I b.m. (ince iplik örgüsü) <ETk. ***ag*** a.m. Clauson 1972 s. 75. ※ ***Dạhı bir yėrde bir çeşme yaz, ḳıraŋında aġ ḳurılmış, ve ol erkek geyik ol aġa düşmiş olsun.*** (Ferec 855/1451 v. 40a).

ağ II 'donun apış arasına gelen kumaş parçası' <ETk. ***āg*** a.m. Clauson 1972 s. 75. ※ ***Şöhretiŋ pantalonu aġ ṭarafından ayrılıyor idi.*** (H.R. Gürpınar 1336k s. 198).

ağ- I 'yükselmek' <ETk. ***āg-*** a.m. Clauson 1972 s. 77. ※ '***İfrīt Seyfi arḳasına alduġınlayın dügdi, gök yüzine çıḳdı, ol-ḳadar aġdı ki ...*** (Ferec 855/1451 v. 152b). ※ ***Necātīnüŋ dirisinden ölüsi Aḥmedüŋ yegdür, | Ki 'Īsā göklere aġsa yine dem urur Aḥmedden.*** ('Ālī 1994 [1591-99] s. 132).

ağ- II ‘eğilmek, sarkmak, inmek (terazinin kolu gibi) <ETk. ***aġ-*** a.m. Clauson 1972 s. 77 ‘sessizce inmek’: ※ ***Herifler baktılar ki papuç gayet pahalı, don-gömlek bayır aşağı yılan gibi ağdılar, saniyesinde gözden kayboldular.*** (Kemal Tahir 1957r s. 132). ※ ***Ziver çavuş, dışarıya döndü, ağan yağmura baktı.*** (Ş. Ünlü 1986 s.128).

ağa/aga ‘aile ve cemiyet içinde saygı ile anılan erkek’ <Mo. ***āḳā*** ‘ağabey’ G. Doerfer 1963 I, no. 22. ※ ***Erkek erkekliğini bilsin ve evinin ağası olsun.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 66). İsimle beraber unvan olarak kullanılırsa ***ağa*** kelimesi ismi takip eder. ※ ***Manṣūr aġaya eyitdiler: İ beg! ...*** (Ferec 855/1451 v. 92b). AD. ‘ağabey’ Meninski 1680 I, 293, DS s. 74–75, H. Eren 1993aa s. 405. ※ ***Köyde ikinci sevdiğim insan Ali’den yedi sekiz yaş büyük Ahmet ağasıydı.*** (H. Aytekin 1945 s. 71). EOsm.da kölenin sahibi ***ağası*** olurdu: ※ ***Ve illā sen bu hey’etde ben saŋa aġa olımazam*** (Ferec 855/1451 v. 131b).

AD. **ağababa** ‘dede’ TüS 1983 s. 16 < ***ağa*** ile ***baba*** terkibi. ※ ***Geçen sene çocukları oldu, ağababa da olduk.*** (S.F. Abasıyanık 1954h s. 28). Daha umumî manada, biraz kıskançlıkla bakılan ihtiyar ve zengin biri: ※ ***Mevlûtzadem, cebini bukadar yufka mı görecektik? Hani bu paraların ağa babası?*** (S.M. Alus 1934 s. 325).

ağabanu/abânî ‘bilhassa sarık için kullanılan ince beyaz ipekli kumaş’. H.Z. Koşay–İshak Refet 1932 I’ e göre Çorum’da ***abaniye*** varyantı da varmış. 17. asırda ***ağabanu***, Bengal ve Dakka’dan geliyordu (M.S. Kütükoğlu 1983 s. 65). Kelimenin aslı bilinmiyor. Krş. Ar. ***ġabānī***, (Suriye) ***aġabānī*** ‘mousseline indigene á raies en “gazıl” de couleur et dont les carreaux recoivent, après le tissage, des broderies de soie jaune faites á la “tara”’ (A. Barthélemy 1935 s. 10). ※ ***Abânî sarıklı ve göbekli bir adamın tuhaflıklarını görür gibi oluyor***. (B. Arpad 1974 s. 89).

ağabeği, b. ***ağabey***.

ağabey ‘büyük erkek kardeş’ <***ağa*** ile ***bey*** terkibi (kelime birleşimleri için b. ***acabola/acabula*** ⊡). Varyantları: ***ağabeği***, ***ağabi***, ***ağbi***, ***abi***. 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) ekiyle ***ağabeyi, ağabeyisi, ağabeysi, ağbisi, abisi***. ※ ***“10–15 gün abimlerde kalabiliriz.” ... “Abiler ne diyecek bu işe?”*** (A. Ümit t.y. [1990?] s. 96). İsmi takip eder. ※ ***Murad ağabey, haydi kırma hatırımı, gel bize masaya!*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 207).

ağabi, b. ***ağabey***.

ağaç I b.m. (ağaç) < ETk. ıgaç Clauson 1972 s. 79 < ı ‘bitki’ Clauson 1972 s. 1 + ***–gaç*** M. Erdal 1991 I, 84. ※ ***Bir ağaç gölgesinde bin koyun otlar a...*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 164). ‘ağaçtan yapılan, tahtadan’: ※ ***Beni dutdılar, bir aġac ḳafese ḳoydılar***. (Ferec 855/1451 v. 150a). EO’da çok defa ‘değnek, dayak’ manasına gelir: ※ ***Ḳabūl ėtmezseŋ bu daḫı elüŋden çıḳar, rüsvāy olursın, aġac daḫı yėrsin.*** (Ferec 855/1451 v. 119a).

ağaç II ‘fersah (12 000 adım mesafesi)’ TS 26 < ETk. ***igaç*** a.m. Clauson 1972 s. 79. V. İzbudak 1936 s. 7 her fersahın bitiminde bir ağaç dikildiğini düşünüyor. (Az. Tk.) ※ ‘***Ahd olsun ġardaşımın cānına, saçından tutub bir ağaç yol sürrām!*** (A. Haġverdiyev 1971 s. 41).

EOsm. **ağaç** III ‘erkeklik uzvu, phallus’ < ***ağaç*** I ‘değnek, sopa’. ※ ***Hocam da, evvelden aġacı ḳıvāma gelüp hazır edüp dururmış, hemān ‘avrata ḳarşu açar.*** (P.N. Boratav 1995 s. 98).

EOsm. **ağaççı** 'ağaç kesen, oduncu' < ***ağaç*** I. ※ ***Ḫaṭtacı ve aġaccı ḥāṣılından yılda yigirmi aḳçadan bir aḳça alına***. (Ö.L. Barkan [931/1524] 1943 s. 390). ※ ***Aġaccılarda yoġınlar çoḳ ola.*** (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] s. 153).

EOsm. **ağaçla–** 'sopa ile dövmek' TS 28 <***ağaç*** I. + isimden fiil yapan ***-la-/ le-*** eki, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Muḥkem aġaclamaları vācibdür***. ('Ālī 1956 [1586–87] s. 151).

EOsm. **ağaç uğaç** 'çalı çırpı' < ***ağaç*** I ve ***a– u–*** tipinden labialisation'a (dudaksıllaşma) uğramış mühmel. Labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***abidik gubidik*** ⊡². ※ ***Aġac uġac, çör çöp dirşirüb ... bir yuva düzdi.*** (Ferec 855/1451 v. 188a).

ağalan– 'ağa tavrı takınarak çalım satmak' TüS 1983 s. 16 < ***ağa*** + ***-lan-*** genişlemesi, b. ***abaplan-*** ⊡. ※ ***Altun üsküfle varub her meclise aġalanur***. (Necātī Beg 1963 s. 152).

AD. **ağan ağacı/ağın ağacı** 'zakkum' DS 81 <?? ※ ***Su kenarlarında ağın ağaçları da kocaman pembe çiçeklerini açarlar***. (Yaşar Kemal 1955i s. 275).

Osm. **ağani** 'melodiler' < Ar. ***aġānin*** a.m. [***uġnīya*** 'melodi' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ṣaŋasın rengi eşcāruŋ olubdur ālet-i ġannā, | Hevānuŋ infitāḥından çalar ḳānūn-ı aġānī***. ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 29).

ağar– 'aklanmak, beyazlanmak' < ***ak*** I ve ***-ar-*** (sıfatlardan – bilhassa renk sıfatlarından, ms. ***karar-, morar-*** fiil yapan genişleme). ※ ***Bu def'a evine aḳ ṣaḳallu geldi, çoḳ miḥnetden aġarmışdı.*** (Ferec 855/1451 v. 229b). Ortalık için: ※ ***Dışarda gün ağarmaya başlıyor.*** (Peride Celal 1991 s. 513).

⊡ Bir sıfattan ve nadiren isimden, o sıfatın hâlini almak, o hâle gelmek manasında fiil yapmak için çok defa ***-ar- / -er-*** genişlemesi kullanılır (b. M. Erdal 1991 II, 499–550). Bu geçişsiz fiil (verbum intransitivum) tipi için A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: ***ağar-, alar-, bezer-, bolar-, bozar-, busar- / pusar-***.

ağarık 'rengi solmuş, aklaşmış' < ***ağar-***. ※ ***Birer diş fırçasını andıran ağarık kaşlarının altında bal gömeci gözleri gülümsedi.*** (F. Erdinç 1955 s. 104). Mecazî manada 'kısık, net olmayan': ※ ***Damdan bir yığın güvercinin ağarık, sevişken sesi geliyordu.*** (E. Öz 1960 s. 87).

ağart– 'aklatmak, beyazlatmak' < ***ağar-'*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Deŋiz havāları mużırdur. Müdām ḍurub oturmayalar. Yedine ṣıḥḥat az olur. Emrāż-ı muḫtelife deprişür, ve saḳam artar, ve ṣaḳalı tīz aġardur, pīrlik getürür, ḳuvāyı ża'īf ėder.*** (Ṣaltuḳ-nāme v. 485a).

ağartı 'hafif beyazlık' < ***ağar-***. ※ ***Gök kubbesinin etrafında gezinen bulutların altına gizlenmiş, sabah beşareti bir ağartı var gibi ...*** (H.R. Gürpınar 1929 s. 123). ※ ***Sütlaç kaymağı gibi buruşuk avurdundaki pudra ağartısı silindi.*** (F. Erdinç 1960 s. 96). AD. 'süt mâmulatı': ※ ***Yoğurt da yoğurt değil hoş. İşte ağartı mı ağartı. Tutmadı.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 84).

⊡ BSTTk.nde bulunan fiilden yapılma ve ***-tı*** ekli nomina actionis (oluş ve kılış isimleri), ses taklidi isimlerin deverbal grubuna ben-

zer (b. ***anırtı*** ⊡). M. Erdal 1991 I, 339 bir tek örnek üzerinde duruyor. Bugün kullanılanların çoğu nispeten muahhar intibaını veriyor ve bir kısmı belki son devir neolojizmlerindendir. A–E cildine koyduklarımız şunlardır; ***ağartı, bolartı*** (ve almadığımız ***bunaltı, daraltı, eğlenti***).

Osm. **ağayân** ‘ağalar’ <Fa. ***āġāyān*** a.m. [***āġā*** ve çoğul eki ***–(y)ān***]. ※ ***Ve āġāyān-ı dergāh-ı sāmī-mekān...*** (‘Ālī 1587 v. 136a).

EOsm. **ağayıl** ‘ağıl‘ Dede Korkut kitabında birkaç yerde geçen fakat başka kaynaklarda kaydedilmeyen bu kelime için O. Ş. Gökyay “Acaba ağıl kelimesinin Arapça çoğulu mu?” diye sorar (1973 s. 159). Belki ***elif yā*** imlası ***ay*** okunmalı ve bu imla ile ***ağıl*** kelimesinin bir şivedeki telaffuzunda kulağa gelen kendine mahsus bir ünlünün sesi ifade edilmek isteniyor? Mesele henüz çözülmemiştir.

ağaz et- ‘başlamak, bilhassa söze veya musikiye başlamak’ < Fa. ***āġāz*** kardan a.m. ※ ***Feryāda āġāz eyledüm.*** (Ferec 855/1451 v. 45a). Dativus ile kullanış bugün de vardır: ※ ***İlk söze ağaz eden ortanca hanımdı.*** (S.M. Alus 1934 s. 21). ※ ***Ḳalbi birdenbire yerinden oynayaraḳ çarpınmağa ağaz eyledi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 118) Fakat eski metinlerde dativussuz örnekler de bulunur: ※ ***Dāye söz āġāz ėtdi***. (Ferec 855/1451 v. 28b). Hem geçişli hem geçişsiz hâlde kullanılan fiiller için b. ***aç-i*** ⊡.

ağbi, b. ***ağabey***.

Osm. **ağbiyâ** ‘ahmaklar’ < Ar. ***aġbiyā*** a.m. [***ġabīy*** ‘ahmak’ kelimesinin çoğulu, /***ġby***/ kökünden]. ※ ***Ve bu maḳūle aġbiyā ekseriyā mirāṡ-ḫōr çelebīlerden hüveydā gelmiş-dür***. (‘Ālī 1587 v. 130a).

ağca, b. ***ahça***.

ağda b.m. (kılları almak için hazırlanan yapışkan madde) < Ar. (Suriye diyal.) ‘***aḳīda*** a.m. [/‘***ḳd***/ ‘düğümlemek, koyulaştırmak’ kökünden]. /***ḳ***/→/***ğ***/ gelişmesi için b. ‘***agel*** ⊡². ※ ***Ve aġda evvelā iki yüz dirhem bir aḳçaya ola. Ṣoŋra iki yüz elli dirhem bir aḳçaya ola.*** (Ö.L. Barkan 1942 [1502] II, 25). ※ ***Dudağının üstüne, çenesine, kollarına ağda yaptı.*** (S.M. Alus 1933p s. 73). ***ağdalı*** ‘ağdalanmış; ağdaya benzeyen; zor anlaşılan, dolambaçlı cümlelerden ibaret (nutuk vs.)’: ※ ***Kekeç Ali, yarım yamalak duyduğu padişah fermanının ağdalı dilinden hiçbir şey anlamadı.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 295). ‘hissî, santimantal’: ※ ***Gramofonda ağdalı sevda şarkıları.*** (M. Mungan 1996 s. 407).

⊡ Ar. ve Fa.dan alınma kelimelerin orta hecesinde bulunan uzun ünlü, bâzen kısaltıldıktan sonra Türkçe kelimelerdeki gibi (b. ***arlan-*** II ⊡) büsbütün düşebilir. A–B ve C–E ciltlerinde zikredilen örnekler: ***ağda*** (düşen / ***ī*** / ’dir), ***cerha*** (düşen / ***ī*** / ’dir, b. ***ceriha***), ***dakka*** (keza, b. ***dakika***), ***darğa*** (düşen / ***ü*** / ’dur). Konuşma dilinde orta hecedeki uzun ünlünün düşmesi kadın isimleri için olağandır, ms. ***Fatima→Fatma***, ***Hadice→Hatça***, Şerife→Şerfe. ağda kelimesinde / ***q*** / / ***ġ*** / hâline geldiği gibi ***lağab*** ve ***nağış*** kelimelerinde de aynı hadiseyi görüyoruz.

AD. **ağdır-** I ‘(terazinin bir tarafını) meylettirmek’ DS 88 < ***ağ-*** II fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Köy meydanına çıkarıp tezekle tarttık. İki ahır tezeğinl çırılçıplak ağdırırsa korkumuz dinecek. Nerde ağdırsın iki tezeği? Birem birem say kaburgalarını.*** (M. Makal 1960 s. 84).

ağdır– II, b. ***agdur–***.

AD. **ağdır–** dönder– 'altüst etmek, sarsalamak' < ***aktar dönder***. ※ ***Doğuracak olan kadın sancılar içinde kıvranırken onu ağdırıp dönderip örseleyerek yorup işini bitirdikten sonra çocuğu çekip çıkarır kocakarının birisi.*** (M. Makal 1980 s. 87–88).

ağdirmit, b. ***akdirmit***.

AD. **ağense** 'kuzu' < Bulg. ***agantse*** a.m. A. Tietze 1957 no. 1.

AD. **ağı**, b. ***ağu***.

AD. **ağı çivi** '??' ※ ***Acı tatlı, akıllı deli, ağı çivi onun karısıydı.*** (F. Baykurt 1967k s. 169).

ağıd/ağıt 'bir ölünün ardından söylenen mersiye' < krş. ***ağ–la–*** + isimden isim yapan ***–ıt*** eki. (M. Räsänen 1957 s. 112). ※ ***Cemile bir ağıttır tutturdu, içini çeke çeke, hıçkıra hıçkıra ağlarken***. (Orhan Kemal 1952c s. 88). ***ağıt yak–*** 'ağıt söylemek' ※ ***Yedi yıldır aramızda yok, ama evin her köşesinde o. Ne çok ağıt yakmaya çalıştım ona onun için. Ağıtla yürek soğumaz ya.*** (H.B. Başaran 1999 s. 48). 'bir çocuğun yüksek sesle ve uzun ağlaması': ※ ***Genç bir kadın. Kucağında sarılıp sarmalanmış bebeğiyle. Bebeğin ağıdı akşam ıssızlığında kendi sesiymiş gibi geldi.*** (M. Özünal 1991 s.99).

ağın ağacı, b. ***ağan ağacı***.

ağıl I b.m. (koyun ve keçileri barındıran çit veya duvarla çevrelenen yer) <ETk. ***ağıl*** a.m. Clauson 1972 s. 83. ※ ***Cezīre–i mezküruŋ ḳoyunların ve ḳuzıların ve ağullarında bulunan ağn(ām)ların ...*** (A. Bombaci 1946 [1560] s. 286). ※ ***Sürüden ayrılan hayvanları, başka bir ağıla kaçırılmış bile olsalar, arayıp bulmakta ustaydılar.*** (Peride Celal 1991 s. 305).

ağıl II 'hale' < ***ağıl*** I. ※ ***Sebzede ağıllanıcak ay yüzi degmeye bir arpa bu͜ hırmānda gül***. (Şeyhī 1942 [14./15. yüzyıl] s. 122).

ağır b.m. (tartıda çok çeken) < ETk. ***ağır*** a.m. Clauson 1972 s. 88–89. ※ ***Karımın bir gün önce, ağır ayak haliyle yapıp hazırladığı kurabiyeler.*** (K. Şipal 1962 s. 23). Bu manada isim de olabilir: ※ ***Ger nīm cev ağırı zeri kimseye vėrseŋ cān u dilile medḥ ü s̱enāŋı ėde tekrār***. (Ferec 855/1451 v. 121b). Sıfatın mecazî manaları çok: 'kıymetli, çok süslü': ※ ***Ḥamāmdan çıḳıcaḳ mülükāne ağır donlar geydürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 4b). 'pahalı' (***ağır behālü*** Meninski 1680 I, 300): ※ ***Aldum, ağır bahā vėrdüm***. (Ferec 855/1451 v. 183b). ※ ***Meğer bu muṣībet memleket maṣrafca Londra'dan ağır imiş.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1875] I, 395). EOsm. 'kalabalık ve iyi silâhlanmış (ordu)': ※ ***Bir kac ulu begi ağır leşkerile ḳacanlar ardınca vėribidi***. (Ferec 855/1451 v. 42a) 'güçlükle': ※ ***Dinlese de intikal sür'atinden mahrum bir mankafadır, bir şey anlayamaz ki, ... Hem de ağır işitir.*** (H.R. Gürpınar 1933kp s. 18). 'yavaş, acelesiz': ※ ***Bütün eller kalktı, yalnız Anna biraz ağır davrandı.*** (Mahmud Yesari 1943 s. 16). ***ağır aksak*** 'yavaş, acelesiz' (krş. ***aksak*** (musiki terimi olarak): ※ ***Düşmemek için birbirine tutunarak ağır aksak yürüdüler.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 259).

EOsm. **ağır–** 'bağırmak; böğürmek; anırmak' TS 42 < ****āḳır–*** a.m. T. Tekin 1982 s. 576 no. 39. ※ ***Tut ağzuŋ, ey raḳīb–i͜ har, 'acab kim dėr saŋa ağır?*** (Ẕātī 1967 [16. yüzyılın ilk yarısı] I, 302). ※ ***Hoca "Evde yoḳ" dėmiş. İttifāḳ ol ḥīnde eşek ağırmış.*** (P.N. Boratav 1995 s. 110).

ağırla– 'ikram ve izaz etmek', krş. ***ağırlıḳ*** < ETk. ***agırla–*** a.m. Clauson 1972 s. 94. ※ ***Ḳaçan ağırlayasın sen kerīmi keremler artura, saŋa ḳul ola***. (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 28). '(misafire) yiyecek içecek çıkarmak': ※ ***Kolay yemekler, tatlılarla ağırlar Nilüfer konuklarını.*** (Peride Celal 1991 s. 393).

EOsm. **ağırlık** 'vakar, hürmet' < ***ağır***. ※ ***Fażl ve mürüvvet ehli ḳatında anuŋ ḳadrı ve ağırlığı yoḳdur.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 5). 'ikram, atiyye': ※ ***Bunlara eyü ağırlıḳlar ėtdiler***. (F. Giese 1929 [890/1485] s. 54). 'gelin olacak kıza erkeğin armağanı': ※ ***Erkānlarınca ve törelerince ağırlıḳlarıŋ yėrine getürdi.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 127). ※ ***Düşmanlarıma bile böyle koca vermesin! Bana bukadar değil, onun bin misli kadar ağırlık verseydi yine varmazdım.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 154).

⊡ ETk.den beri çok işlek olan, kullanışı çekim ekini de andıran ve isimden isim yapan ***-lık*** eki, genel olarak destinativum anlatımında kelimeler yapar (b. ***ahfadiyelik*** ⊡, ***akçalık*** ⊡, ***Arablık*** ⊡, ***aşağılık*** ⊡, ***ellik*** II ⊡). –lık ekiyle türetilen nomen abstractum (soyut isim) özellikle sıfattan yapılır. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***ağırlık, aydınlık*** (b. ***aydın***), ***bezerlik, böyüklük, çiftelik*** (oluşumu ayrı), ***çokluk*** I, ***daraşlık*** (b. ***daraş / daraç***), ***dirilik, dirlik*** I-II, ***dirliksizlik*** (b. ***dirlik*** II), ***eminlik*** (b. ***emin / imin*** I). Ayrıca isimden yapılanlar da vardır: ***aykaklık, beğlik / beylik*** I, ***benlik*** I, ***birlik, bizlik, bundalık*** (zarftan), çığlık, demlik II, ***devirgânlık, dilkücelik / tilkicilik*** (b. ***dilkü***), ***erlik*** I, ***evcilik*** (b. ***evcik oyna–***), ***ezbercilik*** (b. ***ezber*** I). (b. T. Banguoğlu 1974 s. 193–196, M. Erdal 1991 I, 126–127).

AD. **ağırotu** (Meninski 1680 I, 299–300)/ ***eğir*** 'karın ağrısına karşı kullanılan bir çeşit kök, Acorus calamus' DS 1678, TS 1395–96, R. Dankoff 1991 s. 34, Meninski 1680 I, 349, I. Hauenschild 1989 no. 22 < Yun. ***ακορον*** (ákoron) a.m. G. Meyer 1893 s. 29, M. Räsänen 1969 s. 39. ※ ***Yürekde ġuṣṣa ṣancısını ref' ėder şarāb | Derd-i derūnı nite ki, ey kāmyāb, egir ...*** (Ẕātī 1967 [16. yüzyılın ilk yarısı] I, 366). Rus. ***air*** a.m. Tk. den geçmiştir, M. Vasmer 1953 s. 7.

ağırşak/arşak 'iğin altına bağlanan yuvarlak ağırlık' < ETk. ***ağırçak*** a.m. Clauson 1972 s. 92, H. Eren 1980 s. 291–293 ve 1999 s. 4.

ağırşaklan–/arşaklan– 'ağırşak biçiminde bir tümsek oluşmak' < ***ağırşak*** + ***-lan–*** genişlemesi, b. ***abaplan–*** ⊡: ※ ***Memeleriniŋ gömlek altından arşaḳlanmaları...*** (Aḥmed Midḥat 1942 [1871] s. 38).

ağıt, b. ***ağıd***.

ağız I b.m. (yüzdeki maruf organ) < ETk. ***ağız*** a.m. Clauson 1972 s. 98. ※ ***Şimdiki-ḥālde Ḥaḳḳ ta'ālā beni raḥmetinden bir ağzı du'ālunuŋ du'āsı berekātında gėrü Ādemī eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 219b). ***ağzının suyu ak–*** 'çok imrenmek' ※ ***Servī ḳaddüŋ nāz-ile seyr ėtdüğiŋce bāğda | her yaŋa ağzı suyı aḳar aŋa bustān imrenür.*** (Mihrī Hātūn 1967 s. 125). 'açıklık, giriş yeri': ※ ***Ġār-ı cehennem deŋiz kenārında bir ḳaya delügi-yidi. Daracuḳ ağzı varıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 96b). 'nehir veya derenin denize veya göle döküldüğü yer': ※ ***Kuru bir dere yatağının ağzında anadan doğma denize girdim.*** (K. Özer 1957 s. 69). 'kenar': ※ ***Bul-Ḳāsım yüzmek bilürimiş, ayaġ urdı, suyuŋ ağzına geldi***. (Ferec 855/1451 v. 7b). 'bıçağın kesici kenarı': ※ ***Ḳoy-***

nundan çekib çıḳardığı çift ağızlı bıçaḳ yere düşüverdi. (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 215). 'başlangıç': ※ ***Hiç kış ağzında yağmur duasına çıkıldığını görmedim.*** (M. Başaran 1955 s. 93). 'kere, parti': ※ ***Eger dėse bir ağız baŋa Ẕātīyā ḳul ḳul ...*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 361). ※ ***Fırıncı son ağız ekmekleri dış sergene karmakarışık dizdi.*** (F. Baysal 1944 s. 5). 'boş veya ciddi olmayan sözler': ※ ***Bu ağızlara bir çocuḳ bile ḳanmaz.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 139).

⊡ Bâzı Tk. asıllı iki heceli kelimelerin, sonuna ünlü ile başlayan bir ek takıldığında, ikinci hecenin ünlüsü düşer. Bunlar ya akrabalık terimleri (ms. ***oğul→oğlum***, buna karşın ***gelin→gelinim,*** krş. Az. Tk. ***gälin→gälnim***) ya da vücut kısımlarını tesmiye eden isimlerdir; ms. ***boyun→boynum***) ve daima iki hecenin arasında bir tek harf, ekseriya bir ***/ ğ /*** yahut ***/ y /*** bulunmaktadır. Tk.nin gramerinde bir istisna teşkil eden bu morfolojik hadisede kelimenin manası kati bir rol oynar (b. ***koyun*** 'hayvan'***→koyunumda***, fakat ***koyun*** 'beden cephesi'***→koynumda***). Öteki örneklerden biraz farklı olanlar: ***alın→alnı*** / ***anlı***, ***gönül→gönlü*** / ***göynü***. A–B ve C–E ciltlerinde bulunanlar: ***ağız, alın, bağır, beyin, boyun, böğür, burun, çeğin*** / ***çiyin, eğin*** / ***eyin*** vs.

ağız II 'yeni doğurmuş hayvanın ilk sütü' <ETk. ***ağuz*** a.m. Clauson 1972 s. 98. ※ ***Ol yola ben eyü ḳulavuzvan, | Sen benüm südüm iç kim ağuzvan!*** (Sulṭān Veled 1958 [1226/1512] s. 11).

EOsm. **ağızlan–** 'ağza almak' < ***ağız*** I + isimden fiil yapmaya yarayan ***–lan–*** genişlemesi, b. ***abaplan–*** ⊡. ※ ***Pisteler ağızlanurmış leblerüŋ cüllābını***. (Necātī Beg 1963 s. 443).

ağla– 'gözyaşı dökmek' <ETk. ***ıġla–*** a.m. Clauson 1972 s. 85. Hem dativus hem accusativus'la : ※ ***Söyle bu çocuğa ağlamasın, merāḳıma doḳunuyor babasına mı ağlayor, anasına mı, yoḳsa nişānlısına mı?*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 14). EOsm.da ekseriya accusativus'la: ※ ***Bir yėrcügezde oturdı, ḥālini ağladı.*** (Ferec 855/1451 v. 129b). Fakat dativus hâli de kullanılabilir: ※ ***Gendü ḥālüme ağlayub uyımışam.*** (Ferec 855/1451 v. 130a). ※ ***Ağlasun tāzeler civānlığına pīrler nāle nā-tüvānlığına***. (Ta'līḳī-zāde 1983 [1596] s. 177). ※ ***Ḥālümi ağlamağa yāre utanmaya dėyü ... Nev'īyā çihreme bu ḳanlu yaşum oldı ḥicāb.*** (Nev'ī 1977 s. 243).

⊡ İsimden fiil yapan eklerden en işleği ***–la– / –le–*** genişlemesidir. ***-la–*** / ***-le–*** fiilleri genelde eklendiği isimle ilgili çeşitli anlamlarda *geçişli fiiller* (transitivum, b. ***acabla–*** ⊡) ve *geçişsiz fiiller* (intransitivum, b. ***aḫşamla–*** / ***akşamla–*** ⊡) yapar. Birçoğu da yansılama (onomatopoeticum) fiilleridir, yâni ***–la–*** / ***–le–*** eki bir tabiat sesini (ms. patlama sesi ***pürt***) taklid eden unsurlara eklenir (aynı ek ***/ l /***, / ***r*** /, / ***z*** / ile biten yansılama unsurlarından sonra ***–da–*** / ***–de–*** şeklini alır, krş. ***alda–*** ⊡). A–B ve C–E ciltlerindeki ilgili örnekler: ***ağla–, ahla–, bıdıla–, bırtla–*** / ***pırtla, bozla–*** I, ***börtle–*** II / ***bürtle–*** / ***pörtle–*** II / ***pürtle–, cağla–*** / ***çağla–*** I, ***cığıla–*** / ***çığıla–, cırla–, cırtla–*** I–II, ***cızla–*** (b. ***cız et–*** II), ***cikile–, coslat–, çatla–*** I ve II, ***çıkıla–*** II, ***çıpçıpla–, çıtla–, çukla–, debenle–, dehle–*** (b. ***deh*** IV / ***deha*** I), ***dehdehle–, dıdıla–, dırla–, efille–*** / ***efile–*** / ***efele–***. (B. M. Erdal 1991 II, 454–455; T. Banguoğlu 1974 s. 214). Ses taklidi kelimeler üzerinde yapılan başka söz kuruluşları için b. ***afgur–*** / ***afkır–*** ⊡ ve ***çat*** I ⊡[1].

ağlamaklı 'ağlayacakmış gibi olan' < ***ağla-*** fiili ve mastarından ***-lı*** ekiyle teşkil edilmiş sıfat (bu tipte başka sıfat yalnız mana itibarıyla yakın olan ***acımaklı*** sıfatı vardır, b. ***acımaklı*** ⊡). Türkiye Türkçesinde nadir olan bu fiilden sıfat yapma şekli daha sonra göreceğimiz gibi ***ḳayurmaḳlu*** maddesinde başka bir açıklama bulacak. ※ ***İniltiye benzeyen, çok hafif, zaman zaman büsbütün kesilen ağlamaklı bir ses duyuluyordu.*** (H.E. Bener 1956 s. 7). Krş. ***ağlamalı***.

ağlamalı 'ağlayacakmış gibi olan, ağlamaklı'. Krş. ***ağlamaklı***. Mastar isimlerine takılan ***-lı*** eki için b. ***acımaklı*** ⊡. ※ ***Düşündükçe kocakarı kızı torunu, hepsi ağlamalı oluyorlardı.*** (H.R. Gürpınar 1934 s. 63). ※ ***Ağlamalı bir sesle yarı yalvarıyordu.*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 22).

ağlamsa- 'ağlamaklı olmak' DS 101 < ***ağla-*** fiili ve fiilin manasını hafifleten ***-msa-*** simulativum (benzerlik) genişlemesi, b. ***acımsa-*** ⊡. ※ ***Ḳoyub ser minbere vā'iż gözl olanda ağlamsar / O bir͜ höş āhıret͜ hātünıdur geh-vāre yasdanmış***. (Żātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 87).

ağlamsı/ağlayımsı 'ağlamaklı' < ***ağla-*** ve benzerlik sıfat eki ***-msı/-ımsı.*** Bu ek umumiyetle isim ve sıfatlara takılır. Bir fiil köküne takılmakla bir sıfat husule getirdiği bu örnekten başka vaki değildir; b. ***akordeonumsu*** ⊡. ※ ***Satılmış dayıyı görünce garip garip bakıyorlar, ağlayımsı ağlayımsı meleşiyorlar.*** (H. Olcay 1949 s. 45). ※ ***Ağlamsı ağlamsı bir hal aldı.*** (Yaşar Kemal 1955t s. 103).

Ağlasun 'Burdur vilayetinde bir kasaba' < EYun. ***Αγαλασσος*** (Agalassos) D.J. Georgacas 1971n s. 106.

ağlaş- 'bir arada ağlamak' < ***ağla-*** fiilinin ortaklık (cooperativum, ortaklaşalık) hâli, krş. ***gülüş-, koşuş-.*** ※ ***Hudā-dād cün melik-i Sāmirei gördl, ilerü yürldi, kenār etdl, ağlaşdılar, görişdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 66a). ※ ***Öpüşüp koklaştık ağlaştık biraz.*** (H. B. Başaran 1999 s. 65.)

⊡ Fiilden fiil yapan ***-(ı)ş-*** genişlemesinin, ETk.den beri var olan bir anlamı ortaklık (cooperativum ortaklaşalık)'dur. (Başka türeme anlamlar ve şekiller için b. ***alış-*** I ⊡, ***alış-*** II ⊡, ***azguruş-*** ⊡ ***bayramlaş-*** ⊡). İşbirliği manası olan bu genişleme her zaman birden fazla kimse ister ve bu iki veya çok kişinin, fiilin belirttiği işi aynı zamanda ve ayrı iki taraf olarak değil, beraber yaptıklarını bildirir. Geçişsiz fiillerden (verba intransitiva) yapılır ve geçişsiz olurlar. A-E cildimizdeki örnekler şunlardır: ***ağlaş-, akış-, bıdırdaş-, birikiş-, bozulaş-, büküş-, çağırış- / çağrış-, çeŋleş-, çığırış- / çığrış-, çığşaş-, çıkış-*** I ve II, ***çıŋşaş- / çiŋşeş-, çoğuldaş- / çuğuldaş-, çokaş-, çongaş-, çöküş-, çömeş-, dalbış- / dalabış-, danlaş-, depreş- / debreş -, dėrgeş-, derneş-, dıkış- / tıkış-, dırmaş- / tırmaş-, doluş-, dönüş-*** I, ***ediş-, emiş-***. (B. T. Banguoğlu 1974 s. 289, 417).

ağlayımsı, b. ***ağlamsı.***

Osm. **ağleb** 'ekseri, çoğu' < Ar. ***aġlab*** 'üstün, en üstün' [/***ġib***/ kökünden]. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡. ※ ***Ḳızlarıŋ ağlebini tanıdıġı cihetle...*** (Aḥmed Midḥat 1942 [1871] s. 8). ***ağlebi ihtimal*** 'pek muhtemel olarak' < Ar. ***aġlab*** 'en üstün' ve ***iḥtimāl*** 'olasılık'dan mürekkep Fa. izafet terkibi. ※ ***Yazdıġıŋ adamıŋ gelmesi ağleb-i iḥtlmāldlr***. (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1875] I, 371).

AD. **ağman** 'kusur, hata' DS 104 <?? ※ ***Bir bir gelürlerdi, sarāyı teferrüc ėderlerdi, bir dürlü eyü işüŋ aġmānın gözedürlerdi***. (Ferec 855/1451 v. 19b) ※ ***Mebādā ki bugün yarın bunuŋ bir aġmānı çıḳa!*** (Ferec 855/1451 v. 57b). ※ ***Neʿuẕü billāh iş rāst gelmeyüb bir aġman peydā olıcaḳ (!) olursa...*** (Ferec 855/1451 v. 208b).

ağna– I/**ağnan–** 'yerde yuvarlanmak (hayvan)' < ETk. ***agna–*** a.m. Clauson 1972 s. 87–88. İkinci varyantta reflexivum (dönüşlülük) hâli vardır. ※ ***Ol yılan daḫı çıḳardı, öŋinde toprağa aġnardı.*** (Ṣadru'd–dīn Şeyhoğlu 1973 s. 210). ※ ***Ḳaçan kim aġnayub ḳoparsa gerdi | sütünı saḳf–ı gerdüna degerdi*** (Nevʿī 1977 s. 167; bir at hakkında). Nadiren insanın hareketleri için kullanılır: ※ ***Evvelâ sanığın vekilinde, sonra dâvacı vekilinde bir cübbe hareketi oldu. Önlerini kavuşturdular, masaya doğru ağnadılar, gözlerini başkana diktiler.*** (İ. Tarus 1956 s. 26) Mecazî manada: ※ ***Sürmelü gözler ile müşk içre aġnamış āhü–yı Ḫıṭāsın sen***. (ʿAmrī 1979 [17. yüzyıl] s. 128). Krş. ***çağnaş–***.

AD., RD. **ağna–** II 'anlamak' ***anla*** fiilinin varyantı. ※ ***Sen de ağnarsın daha dünyayı***. (M. Makal 1950 s. 35).

⊡ Bu kelimede gördüğümüz / ***ŋl*** / → / ***nl*** / metatezi hem velar (arka damaksıl), hem de palatal (öndamaksıl) kelimelerde bulunur. Belki Osm.dan beri vuku bulan / ***ŋ*** / → / ***n*** / değişiminin bir neticesidir, yâni liquida (akıcı ünsüzler) olan / ***l*** / bir / ġ / veya / ***y*** / olarak sertleşmiş / ***n*** / 'nin önüne geçer: Velar (arka damaksıl) kelimelerden tipik örnekler: ***aŋla–*** → ***ağna–, ḳaŋlı*** → ***ḳağnı***. Palatal (öndamaksıl) kelimeler için tipik örnekler: ***diŋle–*** → ***diğne–*** / ***diyne–, göŋlü*** → ***göynü***. Genel anlamda metatez için b. ***albız*** ⊡.

Osm. **ağnam** 'koyunlar' < Ar. ***aġnām*** a.m. [***ġanam*** 'koyun'un çoğulu]. ※ ***Ağnamcısı, salgıncısı, yolparacısı ... Biri gider biri gelirdi.*** (M. Makal 1971 s. 96).

ağnan–, b. ***ağna–*** I.

Osm. **ağniya** 'zenginler' < Ar. ***aġniyā*** a.m. [***ġanīy*** kelimesinin çoğulu, / ***ġny*** / kökünden]. ※ ***Fuḳarāya ṣadaḳalar, aġniyāya hediyeler baḫşīşler tefrīḳa ėtdi***. (Ferec 855/1451 v. 149b).

ağramak 'Kırım'daki Tatarlar'ın safkan atları' R. Dankoff 1991 s. 10 < Çağ. ***arġamaḳ*** M. Räsänen 1969 s. 25. Metatez için b. ***albız*** ⊡. ※ ***Aġramaḳ küḥeylān atlarına süvār olub...*** (Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VII, 545).

ağrandisman, b. ***agrandisman.***

Ağras 'Konya vilayetinde bir köyün adı' < EYun. ***Αγρας*** (Ágras), D.J. Georgacas 1971n s. 106.

Osm. **ağreb** 'daha garip' < Ar. ***aġrab*** a.m. [/***ġrb***/ kökünden]. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡. ※ ***Ḥarāmī ḥāli aġrebdür***. (Ferec 855/1451 v. 124a).

ağrı I b.m. (sancı) < ETk. ***ağrıġ*** a.m. Clauson 1972 s. 90. ※ ***Başıma ağrılar yürüdü.*** (İsmail Galip 1932ed s. 19). 'doğum sancısı': ※ ***Ağrısı tutmuş Çingene karısı gibi koltuğunda destekle ne duruyorsun karşımda?*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 28). Bu isim kökü, fiil kökü olarak da kullanılmış (b. ***ağrı–***). Tk.ye uymayan bu gelişmenin sebebi için b. ***acı*** I ⊡.

AD. **ağrı** II 'doğru, yönünde' < ***anaru***'nun bir varyantı. ※ ***Yokuşa ağrı çevir bakayım şu atının başını!*** (M. Baler 1944 s. 227).

Ağrı 'Doğu Anadolu'da bir dağın ve bir vilayetin adı' < ?? ※ ***... Ağrı dağının yanında Küçük Ağrı dağı ismi ile arīf bir dağ eteklerinde ...*** (Mehmed Hurşid, YTEA 1974 I, 309).

ağrı- b.m. (sancımak) < ETk. ***aġrı-*** a.m. Clauson 1972 s. 91. ※ ***Dişlerinüŋ aşaġası yoḳarusı heb aġrır.*** (Ferec 855/1451 v. 216a). Bu fiil kökü, isim kökü olarak da kullanılmış (b. ***ağrı*** I). Tk.ye uymayan bu gelişmenin sebebi için b. ***acı*** I ⊡.

Ağrıboz, b. ***Iğrıboz***.

ağrık I 'ağrı; hastalık' TüS 1983 < ETk. ***aġrıġ*** a.m. Clauson 1972 s. 90. Ekseriya ***ağrıklı*** sıfatında: ※ ***Ağrıklı dizleri titriye titriye gidip ...*** (Mahmud Yesari 1932 s. 3). Bilhassa gözler için kullanılır: ※ ***Küçük, çekik ve biraz ağrıklı gözleri insanın yüzüne bakarken velfecri okuyordu***. (O.C. Kaygılı 1939 s. 17).

EOsm. **ağruk/ağrık** II 'ağırlık, yük' TS 55-56 < ETk. ***aġruḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 91. ※ ***Ba'żı ehi-l 'asker aġruḳ ve ṣandūḳların ordu ile gönderüb...*** (Ṭursun Bey 1977 [1490-95 arası] s. 46). ※ ***Aġrıḳ gėrü ḳalub alaylar ilerü gitmek fermān olındı.*** (Selānikī 1989 [1599] I, 27).

ağsa-/aksa- 'hafif topallamak' < ETk. ***a̱hsa-*** a.m. Clauson 1972 s. 95. ※ ***Yalnız bir ayağı biraz kısaydı. Yürürken biraz aksardı.*** (Memet Fuat 1998 s. 507). ※ ***İniş aşağı aksaya topallaya yürüdüler.*** (T. Apaydın 1991 s. 25). Mecazî manada: 'iyi yürümemek'. ※ ***İçeride, odalarda, masa üstünde yazılar birikiyor, işler aksıyor.*** (Peride Celal 1991 s. 496). 'intizamını kaybetmek, ihmal edilmek': ※ ***Namaz vakitleri yine aksar olmuştu.*** (Z. Ankara 1991 s. 89).

ağsak/aksak 'hafifçe topallayan' < ETk. ***a̱hsaḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 95. ※ ***Ḳanda nā-şlneve mübtelā kel, şıl, aḳsaḳ, kötrüm, cimloz, közsüz, mebtün, mecnün var-ise ...*** (Ferec 855/1451 v. 180b). (musiki istilahlarından) 'ekseriya 9 vuruşlu bir usul' K. Uz 1964 s. 8. 'aksaklık': ※ ***Fażlī-I Leng pāyuŋa düşse 'acab degül, | Āhü görüncedür, güzelüm, itüŋ aġsaġı.*** ('Ālī 1994 [1591-99] s. 255).

ağsırık, b. ***aksırık***.

ağşiye (anatomi terimlerinden) 'zarlar' < Ar. ***aġşiyā*** a.m. [***ġişā'*** 'zar' kelimesinin çoğulu].

ağu/ağı 'zehir' < ETk. ***aġu*** a.m. Clauson 1972 s. 78. ※ ***Yüzük ḳaşında aġu vardı ḥāżırlamışdı, ol arada gendü ḳaydını gördi, Allāh raḥmetine vardı*** (Oruc b. 'Ādil 1925 s. 37). Mecazî manada: ※***... ṭa'n dilin açar, aġular ṣacar***. (Ferec 855/1451 v. 20a).

ağustos b.m. (8. ayın adı) < Yun. ***αγουστος*** (águstos) Ch. Tzitzilis 1994 s. 201 < Lat. ***augustus*** a.m., o ayda ölen ilk Roma İmparatoru Augustus şerefine; kelimenin asıl manası 'yüce, uğurlu, kuşların iyi alâmetleri ile doğmuş veya tahta çıkmış' (Lat. ***avis*** 'kuş'), krş. ***hümayun***. Türkçedeki varyantlar için b. Ch. Symeonidis 1973 no. 20. Ayrıca, Tk.deki şahıs isimlerindeki bu tür mana gelişmesi hakkında b. ***Abbâs yolcu*** ⊡ ve Yun. müzekker eki ***-os*** için b. ***aforos*** ⊡[1]. ※ ***Bir gün aġustos ayınuŋ yedinci güninde ḥażret-i 'Esānuŋ firāḳı ġālib olub ...*** (Pīrī Re'īs 1926 [16. yüzyıl] levha 8-9). ※ ***Olup bitenler Ağustos ortasında kar yağması kadar şaşırtıcı idi benim için.*** (N. Üstün 1968 s. 50).

ağuş, b. ***aguş***.

ağuz, b. ***ağız***.

ağva, b. ***akva***.

O. **ağyâr** 'başkaları' < Ar. ***aġyār*** a.m. (***ġayr*** 'başkası' kelimesinin çoğulu). ※ ***Ve bu ḥāli aġyārdan maḫfī dutdılar***. (Ferec 855/1451 v. 15a). 'yabancılar, ecnebiler': ※ ***İsviçre'de ağyara karşı öyle konuştuk.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 180). Bir bakıma ***ağyâr*** zihinlerde ***yâr***'ın aksi telakki edilirdi. ※ ***İt issin bilmez, aġyār yārın farḳ ėtmez meṣābesinde çoḳlıḳ olmaya.*** ('Ālī 1587 v. 125a). Divan edebiyatında 'âşık ve mâşuktan başkaları, yabancılar' manasında çok kullanılırdı. ※ ***Ḳaddüm bükülüb çenge döner, sīnem olur def | Aġyār ile ol yār ḳaçan kim ėde ṣoḥbet.*** (Necātī Beg 1963 s. 167).

ah (nida) b.m. < Ar., Fa. āh. ※ ***Hürriyetimi, ah, onu hiç terkeder miyim?*** (S.E. Ertem 1933 s. 83). Sevinç ifadesi olarak: ※ ***Kız karşı koymadı. Hoşlandığını açıklayan bir: "Ahhh!" çekerek güldü.*** (Peride Celal 1985 s. 139). 'beddua': ※ ***Veli usta "Ben insanın oturacağı evin duvarlarını yaparım; hapishane duvarı yapıp hapsedilen insanların ahını alamam" diye çalışmamıştı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 19). âh et– 'göğüs geçirmek': ※ ***Melik āh ėtdi: "Ne belālardur ki bize her dem olur!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 37a). Osm. ***âh-u fiġân et-/eyle-*** 'ahlamak, inlemek': ※ ***İşidürsin dün-ü-gün āh-u-fiġān eyledügüm.*** (Necātī Beg 1963 s. 190). ***ah u vah*** 'sızlanmak': ※ ***Düşüneni iftiranın ve sefaletin lağımında boğduktan sonra ellerimizi yıkayıp, "efendim, bizde filozof yetişmiyor" diye ah u vahlar.*** (C. Meriç 1992 s. 214). ***ah u vah et-*** 'acı ile içini çekmek, sızlanmak': ※ ***Pek āh u vāh ėdiyorsunuz, beŋzer ki bir kederiniz var.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1866] I, 67–68).

AD. **aha/ahan** (nida) 'işte'. Bunun gibi kısa nidaların menşeini tespit etmek imkânsızdır; krş. mesela Erm. ***aha/ahan*** 'işte' R. Dankoff 1995 no. 10. ※ ***Bu mide bozukluğu değil. İlkimde ahan ben de öyle olmuştum ya...*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 28). ※ ***Aha okul, aha bebeler. Aman kızım dikkatli okut!*** (F. Baykurt 1967a s. 280). 'çok yakın mesafede': ※ ***Uzakta değil, aha burdayım. Gelin, bulun beni***. (F. Hepçilingirler 1990 s. 65–66).

Osm. **ahab** 'en çok sevilen, tercih edilen' < Ar. ***aḥabb*** a.m. [/***ḥbb***/ kökünden]. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡. ※ ***Uzun yeŋlü ve ḳıṣa yeŋlüsi bir ḥikmetde olub yaḳası bol olmamaḳ elbette ehl-i ṭabī'ate aḥabbdur*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 206).

AD. **ahacık** 'işte' DS 123 < ***aha*** ve küçültme eki ***-cık***. Küçültme eki ***-cık*** için b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***İşte karşıdan gelmekteydi, ahacık.*** (M. Seyda 1962b s. 47).

Osm. **ahad** I 'bir tek' < Ar. ***aḥad*** 'bir'. ※ ***Ey göŋül bir sen degülsin derd-i yāre mübtelā, | Bu cihānda bu belādan ḳurtulımaz hīç aḥad*** (Necātī Beg 1963 s. 175). ***Ahad*** 'tek olan, Allah': ※ ***Eylüge eylük erürür ol Aḥad, | Bī-şümār u bī-ḥisāb u bī-'aded.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 2108).

AD. **ahad** II/**ahet** 'pazar günü' DS 129, Ö.A. Aksoy 1946 III, 33 < Ar. ***aḥad*** a.m.

Osm. **âhâd** (riyaziye) ‘birler, tekler’ < Ar. ***āḥād*** a.m. [***aḥad*** kelimesinin çoğulu]. ***āhād/āhād-ı nās*** ‘orta tabaka, ahali’ ※ ***Biz āḥāddan ādemleriz. Niżām-ı ʿālemiŋ zimāmı bizim elimizde değil.*** (P.N. Boratav 1995 s. 209). ※ ***Fakat āḥād-ı nās ve ṭaşra‿halḳı ve żābitler bu yolda olmayacaḳ ...*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1870] I, 201). ※ ***Pādişāhzāde olmasın, āhād-ı nāsdan bulunsun.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 129).

ahadis ‘hadisler’ < Ar. ***aḥādīs̱*** a.m. [***ḥadīs̱*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Aḥādīs-i şerīfeyl ḥāvī levḥālar isterim.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 99).

ahall/ehall I ‘halk, sakinler’ < Ar. ***ahālī*** a.m. [***ahi*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ehāliy-l Şirvān üzerindeki maḥṣūlātından ...*** (ʿĀlī 1982 [1581] s. 132).

Osm. **ahall/ehall** II ‘iyi bilenler, uzmanlar, eksperler’ < Ar. ***ahālī*** [***ehil*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ve Mevlānā Ebu s-Suʿüd‿Hō ca Çelebī ve bunlaruŋ aḳrānı nlçe ehālī-i‿huceste-‿haṣā’il ...*** (ʿĀlī 1979 [1581] I, 176).

ahan, b. ***aha***.

ahar I ‘kâğıt cilalamak ve bez perdahlanmasında kullanılan bir nevi nişasta’ TüS 1983 s. 23. Krş. Fa. ***āhār*** a.m. (H.E. Wolff 1966 s. 196). Kelimenin menşei malum değildir.

ahar II/**aher** ‘başka, diğer’ < Ar. ***āḫar*** a.m. [/ʾḫr/ kökünden]. ※ ***Ṣāḥib-i tīmār āḫara vėrmeyüb gėrü gendüye vėre***. (Ö.L. Barkan 1943 [935/1528] s. 30).

ahbab/ahbap ‘arkadaş’ < Ar. ***aḥbāb*** ‘dostlar, sevgililer’ [***ḥabīb*** ‘sevgili’ kelimesinin çoğulu]. Arapçada çoğul olan kelimenin Türkçede tekil olması nadir değildir. ※ ***Devlet ġażabı aḥbāb ḳorḳutmaz imiş.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1874] I, 339). Sıfat olarak: ※ ***Ekremle çok ahbaptım, senli benliydim***. (S.M. Alus 1944 s. 107). Anlatma üslûbunda bir şahıstan hafif alayla ***ahbap*** diye bahsedilebilir (***bizimki*** veya ***seninki*** gibi): ※ ***Davut ağayı korkutuncaya kadar yakasını bırakmadılar. Ahbap ürkmüştü epeyce.*** (H. Karahüseyin 1957 s. 56). EOsm.da kelime Arapçadaki gibi hep çoğul manasındadır, Meninski 1680 I, 71.

⊡ Doğrudan doğruya Ar.dan veya Fa. üzerinden alınan Ar. kelimeler arasında Ar.da çoğul olan fakat Tk.de tekil olarak da kullanılanlar vardır. Ar.da, Tk.dekine benzer her isme katılan umumî bir çoğul eki bulunmaması bu gelişmeye yol açmıştır. Tekil olarak kullanılan bu kelimelerden tekrar çoğul yapmak için onlara ***-lar / -ler*** ekleri takılır. A–B ve C–E ciltlerinde geçen bu gibi isimler: ***ahbap, akraba, akran, amele, araca, budala, cevahir, elbise, erbab / erbap, esnâf*** II, ***etraf*** I, ***evliya*** II.

⊡ **ahbabane** ‘ahbapça’ < ***ahbab*** + Fa. zarf eki ***-āne***. b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Meşhür Dr. Spltzer bizim dā’ireniŋ üstündeki dā’irededir: pek aḥbābāne görü***şüyoruz. (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1868] I, 127).

ahbap b. ***ahbab***.

(Neologismus (türetme kelime), neolojizm) **ahbapçıl** ‘ahbap seven, arkadaş canlısı’ < ***ahbab/ahbap + -cıl/-çıl*** ‘seven, değer veren’, b. ***adamcıl*** ⊡. ※ ***Bir iki sene geçti geçmedi, o ahbapçıl, çenebaz, şen ve şakrak, teklif tekellüfsüz mosyö cenaplarında birdenbire bir tebeddül ki sormayın!*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 4.11.1943).

ahbar 'Ermeni erkeklerden bahsederken veya onlara hitap ederken kullanılır, DS 126 < Erm. ***eġpayr*** < EErm. ***eġbayr*** 'erkek kardeş' U. Bläsing 1995 s. 27, R. Dankoff 1995 no. 139. ※ ***Sabah, akşam trenlerine bin de gör. Ahbarlardan geçilmiyor. Sanki kuyumcu çarşısındasın.*** (S.M. Alus 1944 s. 23). ※ ***Her yaşlıyı ihtiyar mı sandındı, ahbar efendi, Haa?*** (Z. Selimoğlu 1971 s. 78).

Osm. **ahbâr** 'haberler' < Ar. ***aḫbār*** a.m. [***ḫabar*** 'haber' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Cem, tevārīḫ–i mülük ögretdiler***. (Ferec 855/1451 v. 91a).

Osm. **ahbârî** 'haber veren, tarihçi' < ***aḫbār*** 'haberler'+ isimden sıfat yapan nisbe eki ***–î***, b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Aḫbārīler böyle getürmişler ki...*** (Ferec 855/1451 v. 244a).

AD. **ahbın/ahbun/akbun** 'gübre' DS 126–127 < Erm. ***aġp[in]*** < EErm. ***aġb[in]*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 13, U. Bläsing 1995a s. 124. ※ ***Yaz gelince aḫurun aḫbunu amanım iş!*** (A. Caferoğlu 1944 s. 95).

Osm. **ahcar** 'taşlar' < Ar. ***aḥcār*** a.m. [***ḥacar*** 'taş' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ve yine bir başḳa odada daḫı nevādir–i aḥcār ve maʿdenīyāt memlu olub ...*** (Muṣṭafā Sāmī, YTEA 1974 [1840] I, 75).

AD. **ahciyh**, b. ***ahçik***.

EOsm. **ahça/ağca**/BSTTk. **akça** 'beyazımtırak' < ***ak*** I. 'beyaz' + bazı sıfatlarda kullanılan ***–ca*** diminutivum eki. ※ ***İncü gibi aġca olur, yumruçaḳ olur*** (Ferec 855/1451 v. 173a–b). 'akçe, Osmanlı küçük sikkesi ve para birimi': ※ ***Günde yüz aḫça baŋa yėter*** (a.e. v. 93b). ※ ***Diynārı aġcaya boz***. (Ferec 855/1451 v. 92b). Geniş manada 'para' (b. ***akça***): ※ ***Ol aḫcayı ḫarclandı, toḫuma vėrdi, öküze vėrdi***. (a.e. v. 65a).

⊡ Sıfat yapan vurgusuz ***–ca*** eki, similativum (benzerlik) ve diminutivum (küçültme–zayıflatma) anlamı taşıyor, yâni eklendiği sıfata bir yandan bir şeye benzeme manası verirken diğer taraftan kuvvetinde bir zayıflama oluşturuyor, ms. ***ak*** 'beyaz' → ***áh-ça / áğ-ca*** 'beyazımtırak (= biraz beyaz, beyaz gibi). (***–ca*** ekinin ETk. ***–ça*** aequativus hâlinden çıkmışlığı ve ***–ca*** zarfları için b. ***anca*** I ⊡). A–B ve C–E ciltlerinde şu sıfatlar bulunuyor: ***álaca, Arápça, bírce, çókca, délice*** II, ***dírice*** (b. ***diri***), ***düzce, epéyce, eyüce / eyíce / iyíce*** I. Bu sıfatların bazıları isim hâline gelmişlerdir (bu hâllerde ***–ca*** eki vurgulu olabilir): ***akça / akçe*** (Osm. para), ***alacá*** (kilim), ***eskicé*** (çocuk bezi). Başka ***–ca*** isimleri için b. ***aldatmaca*** ⊡, ***böğrülce*** ⊡, ***emerce*** ⊡.

ahçı 'yemek pişiren hizmetçi' < ***aşçı*** a.m. Bir unsuru müşterek olan ***/ş/*** ve ***/ç/*** seslerinin yan yana bulunmasından neşet eden disimilasyon. ※ ***Kazandığı piç kim bilir ahçıdan mıdır, bağcıdan mıdır?*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 265). Krş. ***aşçı***.

⊡ Bir kelimede fonetik bakımdan aynı ya da birbirine yakın olan ünsüzlerden birinin değişerek bu yakınlıktan uzaklaşması durumuna disimilasyon, yâni benzeşmezlik denir. A–B ve C–E ciltlerimizde şu örnekler geçiyor: ***/ ş /> / h / ahçı, / t / > / k / aktar, / n / > / l / aŋarlak, arıl–, filcan, / t / > / k / ayıkla–*** I ve II (b. ***ayırtla-***), ***/ m / > / l / damla, / k / > / p / epmek*** (ayrı bir durum), ***/ y / > / l / eylam.*** Daha fazla bilgi için b. Z. Korkmaz 1992 s. 24 ve H. Bußmann 1990 s. 191.

(Argo) **ahçik** 'yabancı kadın, kız; yabancı kadın turist' H. Aktunç 1990 s. 32, E. Gemalmaz 1978 III, 20 < Erm. ***aġçig*** 'kız', Dankoff 1995 no. 14.

ahd/ahit I 'verilen söz, va'd' < Ar. ʿ***ahd*** a.m. [/ʿ***hd***/ kökünden]. ※ ***Seni hübān içinde ʿahdum olsun şermsār ėtmek.*** (Peyāmī, b. A.İ. Tarlan 1949 IV, 90). 'yemin, ant': ※ ***Benüm ʿahdum vardur, murād-ı dil bulmayınca şarāb lçmezem***. (Ferec 855/1451 v. 139b). 'antlaşma, mukavele': ※ ***Dėsek Ḳaraman, gel ʿahd tutalum yā öldürür seni yā ėlden ḳomaz***. (F. Giese 1929 [890/1485] s. 161). 'nikāh': ※ ***Ḳız bu söze sevindi. ʿAhd baġladı.*** (Ferec 855/1451 v. 38a).

ahd/ahit II 'devir, zaman' < Ar. ʿ***ahd*** a.m. [/ʿ***hd***/ kökünden]. ※ ***Ve anuŋ gibi pādeşāh-ı ʿādil ve raʿiyyet-i munṣıf ʿahdinde ol yėrde dikilen aġaclar yüceldiler***. (Ferec 855/1451 v. 191b). Fa. izafet terkipleri, ms.: ***Ahdiatik*** Hristiyanların Kitab-i Mukaddes'inde İsa'dan evvelki zamana ait İbranice veya Aramice kitaplar. ***Ahdicedit*** 'Hristiyanların Kitab-ı Mukaddes'inde İsa'nın zamanına ve İsa'dan daha sonraki zamana ait kısımlar. ***ahd-ı evvel*** 'ilk çağ': ※ ***Ne ḥikmetdir ki ḳassām-ı ṭabīʿat ʿahd-ı evvelde | Müsāvāt üzre taḳsīm ėtmemiş erzāḳı efrāda.*** (Şair Eşref 1958 s. 150). ***ahd-l kadîm*** 'eski zaman': ※ ***Ve her vaḳt ʿahd-i ḳadīmi ... aŋar idi.*** (Ferec 855/1451 v. 180a). ***ahd u-peymân*** 'mukavele, antlaşma' Fa. ***u*** ('ve') ile yapılmış terkipler için b. ***abudane*** ⊡. ※ ***Bir kişiyle ʿahd-u-peymān edlcek tanrıyı danuḳ dutaruz***. (a.e. v. 90a).

ahdet- 'sözleşmek; antlaşmak' < ***ahd/ahit*** I. ※ ***Ben ol ḳamer-ruḫ şeker-bāsuḫ ile ʿahd ėdüb dururam ki gendünüŋ göŋli diledügi kişiye ṣatam.*** (Ferec 855/1451 v. 106a). ※ ***Aslında ahdetmiştik, üç gün üç gece yatacaktık, ama ben uyuyamadım.*** (T. Apaydın 1991 s. 34). 'kocaya vermek, evlendirmek': ※ ***Bu gece kızımı sene ahd edeceyik.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 313).

ahdî 'antlaşmaya ait, ahde uygun' < ***ahd/ahit*** I + isimden sıfat yapan nisbe eki ***-î***, b. ***adalî*** ⊡.

Ahdiatik, b. ***ahd*** II.

Ahdicedit, b. ***ahd*** II.

ahdnâme/ahitname 'Osmanlı devletinin yabancı bir devletle akdettiği mukavelenin yazılı nushası' < ***ahd*** I/***ahit*** I ve Fa. ***nāma*** 'mektup, yazı'.

⊡ Fa'dan alınma kelimelerde ve bunlara göre Tk. esaslardan yapılmış kelimelerde ***name*** 'yazılı metin, yazı; mektup' unsuru ile bitenler vardır (b. A. Tietze 1964 s. 194). A-B ve C-E ciltlerinde geçenler: ***ahdname, cevabname***.

ahe, b. ***ạhı*** II.

Osm. **ahen** 'demir' < Fa. ***āhan*** a.m. ※ ʿ***Öşr-i āhen dėyü her haftada bir çatal demür alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [932/1525] s. 253).

Osm. **ahendll** 'katıyürekli' < Fa. ***āhan-dil*** a.m. (***āhan*** 'demir' ve ***dil*** 'kalp'). ※ ***Neden āhen-dll olursın ki yüzüŋ-dür semen-berden?*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 83).

aheng/ahenk I b.m. (uyum) < Fa. ***āhang*** a.m. ※ ***Bir birine āheng tutarlar.*** (Ferec 855/1451 v. 115b). 'tempo, ritim': ※ ***Bu tiraddaki ahenk de bir başka idi.*** (B. Arpad 1974 s. 139). 'çalgılı eğlence': ※ ***Biz arada bir bizim köroğlu ile āhenk kurarız, o ud, ben keman.*** (F.C. Göktulga

1943 s. 106). ***aheng et-*** 'çalgı çalmak, konser vermek': ※ ***Mutekabilen Saray kalfalarından mürekkep bir incesaz takımı ahenk etmişti.*** (Fazlı Necip 1930 s. 29). EOsm. **âheng *et-/eyle-*** 'bir şeye niyet etmek, bir işe koyulmak' < Fa. ***āhang kardan*** a.m. ※ ***Leşker zümresi ile ḳitāle āheng ėtmege ...*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 252). ※ ***Duḫter-i şāh-ı Yemen āheng-i bāġ eyledi*** (yâni bahçeye gitmeye yola çıktı) (Ferec 855/1451 v. 200a).

ahengdar/ahenktar 'ahenkli' < Fa. ***āhang-dār*** a.m. [***āhang*** 'ahenk' ve ***dār*** 'tutan', b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Ahengdar bir sesi, büyük bir talâkati vardı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 44). Mecazî manada: ※ ***... İktisadi meselelerin ahenktar bir şekilde tanzîmi ...*** (M. Seyda 1970 I, 273).

Osm. **ahenger** 'demirci' < Fa. ***āhangar*** a.m. [***āhan*** 'demir' ve ***ger*** 'işleyen' (b. ***aferidegâr*** ⊡] ※ ***Odun ḳapusı dāḫilinde āhengerlerden maḥallāta sirāyet ėdüb ḳıyāmet-miṡāl nār-ı düzaḫdan ...*** (Selānikī 1989 s. 604).

Osm. **ahenin** 'demirden yapılmış' < Fa. ***āhanīn*** a.m. (āhen ve isimden sıfat yapan Fa. ***-īn*** eki, b. ***abherin*** ⊡). ※ ***Sanasın mıżrāb olubdur āhenīn peykān aŋa*** (Necātī Beg 1963 s. 148) ※ ***Sarāyıŋ ağır, āhenīn ḳapısı maḫṣūṣ bir enīn ile açıldı.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 143). Mecazî manada: ※ ***Aḥmed bu metin ve āhenīn sözleriŋ ḳarşısında bir kelebek ḳanadı gibi titredi.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 3).

ahenk, b. ***aheng.***

ahenktar, b. ***ahengdar.***

ahenpuş 'zırhlı' <Fa. ***āhan-püş*** a.m. [***āhan*** + ***püş***– 'örtülü'] ※ ***Evvelā piyāde Nemçe alayları - cümlesi āhen-püş*** (M. Na'īmā 1280 I, 159). ※ ***Küffār-ı āhen-püş bir ṣadme ile alaylarını͜ ḫarḳ ėdüb 'alem üzerine ėrdiler.*** (a.e. s. 149).

⊡ Fa. ***püşidan*** (F. Steingass 1930 s. 260) fiilinin şimdiki zaman kipi olan ***püş*** birleşik kelimelerde (compositum) kullanıldığında etken sıfatfiil (participium activum) meydana getirir. Bu unsur Osm.da da kullanılmış ve bununla yeni sözcükler türetilmiştir. Bu kelimelerde iki çeşit anlam olduğu görülüyor: 1. 'giyen, giyinen' ms. ***âhenpuş*** (demir [zırh] giyen), ***atlaspuş***, ***cevşenpuş***, ***sebzpuş***, ***siyahpuş***. 2. 'örten, kapayan, (örtüp) affeden', ms. ***pabuç < pāpüş*** (ayağı örten), ***serpuş*** (başı örten), ***hatapuş*** (hata[ları] örten ve ***tahtaboş < taḫta-püş***. A–B ve C–E ciltlerinde ***âhenpuş*** ve ***atlaspuş*** kelimeleri mevcuttur.

aher, b. ***ahar*** II.

aheste 'yavaş, acelesiz' < Fa. ***āhista*** a.m. ※ ***Aheste āheste giderken...*** (Ferec 855/1451 v. 221b). 'yavaş sesle, mırıldanarak': ※ ***Öŋinde iki şiyşe durur. Āheste āheste nesne oḳır, ol şiyşelere ürür.*** (Ferec 855/1451 v. 34a).

aheste beste (zarf) 'yavaş, acelesiz' < Fa. ***āhista*** 'yavaş' ve ***basta*** 'bir musiki parçası' kelimelerinden bir kafiyeli terkip, belki mürekkep bir musiki terimi. ※ ***Serin deniz suyunun vücutlara vereceği zevki tahayyül ederek aheste beste gidiyorduk.*** (R.H. Karay 1939a s. 159).

ahesterevan 'ağır ilerleyen' < ***aheste + revan.*** ※ ***Böyle zamanlarda elektriğin, aheste revan çıktığı yokuşun tepesinde Hayalifener***

Apartmanını görmesiyle, gece vakti gulyabani görmüşçesine gerisin geri kaçması bir oluyordu. (E. Şafak 2001 s. 148).

ahet, b. ***ahad***.

ahfad 'torunlar' < Ar. ***aḥfād*** a.m. [***ḥafīd*** 'torun' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Sayın yurttaşlarım, biliyor musunuz sizler kimlerin ahfadısınız? Sizler Çaldıran'dan Viyana kapılarına at koşturmuş büyük Türk milletinin ahfadısınız.*** (B. Arpad 1976 s. 77).

ahfadiyelik 'torunlara ve daha sonraki nesillere kalabilecek mahiyette mal' < ***ahfad*** 'torunlar' ve ticarî terimlerde sık rastlanan ***–iye*** eki. (b. ***adliye*** ⊡). ※ ***Orada yol geniş: istimlâk mistimlâk bahis mevzuu olmıyacağı için ahfadiyeliktir.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 24.5.1944).

⊡ İsimden isim yapan çok işlek ***–lık*** ekinin çeşitli görevlerinden biri nomen concretum (somut isim) türetmektir. (Öbür fonksiyonları için b. ***ağırlık*** ⊡, ***akçalık*** ⊡, ***Arablık*** ⊡, ***aşağılık*** ⊡, ***ellik*** II ⊡). A–B ve C–E ciltlerinde bu tür nomina concreta (soyut adlar) örnekleri vardır: I. Kökteki ismin belirttiği statüyü üstlenen, onun vazifesini gören canlı: ***ahretlik, alfabelik*** (b. ***alfabe***)***, analık, babalık, emlik / emlilik*** (türetilişi belli değil, b. ***emlek***), ***evlâtlık*** (b. ***evlâd***). II. Kökteki isme mahsus olan nomen instrumenti (alet ismi): ***atlık (=altlık), avadanlık, beşibirlik*** (b. ***beş*** I)***, buttuk, cibinlik*** (b. ***cibin***)***, demlik*** I, ***derlik*** (türetilişi belli değil)***, dizlik, ellik*** I. III. Hayvan ve bitki adı; çoğunun nasıl meydana geldiği anlaşılmıyor: ***burçalık, çulluk, dölük, enlik***. IV. Kökteki nesne veya kişi için, ona mahsus olan şey: ***ahfadiyelik, akşamlık, aşlık, başlık, dikimlik, ekmeklik*** (oluşumu anlaşılmıyor, b. ***ekmeklü***). Diğerleri: ***beğlik / beylik*** II, ***doyumluk*** (b. ***doyum*** II). (b. T. Banguoğlu 1974 s. 193–196, M. Erdal 1991 I, 127–128).

Ahfeş/Ahfaş Ar. erkek lakabı (manası 'tavuk karasından muztarıp' veya 'gözleri kirpiksiz'); bu lakapla anılan birkaç Arap gramer âlimi varmış. Kelime Tk.de yalnız ***Ahfeşin keçisi gibi baş salla–*** tabirinde kullanılır. Tâbirde bahsedilen fıkrayı bilmiyorum. ※ ***Hazrete büsbütün ahfeşin keçisi gibi hiçbir şey anlamadan baş sallamış olmamak için şöyle bir suale cüret ettim...*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 130).

EOsm. **ahı** I kuvvetlendirici edat. ※ ***Oşbu laṭīf–nihād näzeniyni gör ḁhı nice ruzigāruŋ ḳaḥrı elinde zebün olmışdur!*** (Ferec 855/1451 v. 32b). ※ ***Nolduŋ, ḳaçmazam ḁhı!*** (a.e. v. 99b). ***Yėter ağlatduŋ ḁhı bir dem amān iki gözum!*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 409). TS 62'de başka manaya alınarak verilen örnekler de bu edata aittir. Kelime Az. Tk.nde hâlâ yaşamaktadır, ADİL 1966 I, 146, ms.: ※ ***Ḁhı bir de görek nä olub ey?*** (A. Vāliev 1957 s. 41). ※ ***Ay Molla Ġurban, män başa düşmüräm ḁhı, necä yā'ni hämişälik su?*** (a.e. s. 135). ※ ***Ḁhı vḁhşı deyil!*** (a.e. s. 142). Çok defa nida gibi bir soru cümlesinin başında bulunur: ※ ***Bāş ḁhı nä olubdur ey?*** (a.e. s. 78). ※ ***Ḁhı sän hansı sābäbä görā bädbḁhtsın?*** (a.e. s. 82). ※ ***Ḁhı niyä?*** (a.e. s. 132). İhtimal ki AD. ***ḁhı*** 'oysa ki; oh olsun' DS 129 aynı kategoriye aittir. Hattâ ilerde göreceğimiz ***ahi*** nidasıyla alakası olabilir.

EOsm. **ḁhı** II (AD. var: ***ahe/ahiy*** DS 129) 'sevilen kimse, dost', belki de bir çeşit akrabalık. ※ ***Geldi 'İsā beg, Süleymān Şeh dḁhı | Kim bular paşaya–dur cümle ḁhı***. (Enverī 1928 [869/1464] s. 57). ※ ***Ṣaruḫan oğlı Süleymān beg dḁhı | Bile gider ḁhiretlik ol ḁhı*** (a.e. s. 66) J. Deny

1955 no. 38 ve 67 ünlülerin kaideye uymadığına dikkati çeker: Hem h'nın yanında i'nin bulunması, hem de **ahi** varyantında ünlü uyumu yoktur. Bu müşahedeler kelimenin ETk. **aḳi** 'cömert' sıfatından (Clauson 1972 s. 78 bunu kabul etmişti) değil, Ar. **aḫī** 'kardeşim' tabirinden geldiği veya onun tarafından etkilendiği faraziyesini desteklemeye yarar. XVI. asırda **aḫı** galiba **sağdıç** (veya **'kirve'**?) manasına geliyordu: ※ **Her uluya vasī, her dügün cem'īyetine aḫi.** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 213).※ **Dügün cem'īyetleri olsa aḫi olanlar, mevtā yėmekleri bişürilse velīleri olub ...** ('Ālī 1975 [1599] s. 143).

aḫı III/**âḫi** 'XIV.–XV. asır Anadolusu'nda yaygın bir muayyen dinî–içtimaî gruba mensup kimse' < ETk. **aḳi** 'cömerd' Clauson 1972 s. 78. M.F. Köprülü (1918) ve F. Taeschner (1929)'in çalışmaları ile tarihçilerin dikkatini celbeden **aḫı/aḫi** grubu tarih literatüründe ekseriya **ahiler** veya **Ahiler** diye zikredilir. ※ **Moğollar şehre girip Ahileri ve halkı kılınçtan geçirdiler**. (N. Çağatay, Belleten 46.181.1983 s. 434). Kaynaklarda bir şahıs ismi ile beraber geçerse **aḫı** kelimesi hep başta gelir. ※ **Aḫı Hurdek-i hurde-fürüş dėrlerdi, şūḫteyidi, miskiynidi, evini tekye eylemişdi**. (Ferec 855/1451 v. 244a).

AD. **ahıl**, b. **ahil**.

ahım şahım (daima menfi cümlelerde) 'göze çarpacak kadar güzel (olmayan)', harfiyen 'benim ahım, benim şahım'. Krş. **ahım vahım**. ※ **Çirkin diyemem. Fakat o kadar da ahım şahım bir afet değil.** (H.R. Gürpınar 1933ke s. 43).

⊡ Kafiyeli çift söz terkiplerinde **a- şa-** çiftinin bir araya gelmesi hakkında A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: **ahım şahım, anlı şanlı.**

ahım vahım 'ahım şahım' gibi, fakat o kadar yaygın değil, kelime manası 'benim ah, benim vah'; krş. **ahım şahım.** ※ **Şöhret de artıḳ o ḳadar āhım vāhım bir şey değildi ya?** (H.R. Gürpınar 1316 s. 319).

ahır I b.m. (büyük baş hayvanların barındırıldığı bina) < Fa. **āḫur/āḫür** 'at yemliği' A. Tietze 1969 no. 7. ※ **Lâkin piçkurusunda ne para! Babası ahır temizlerdi, şimdi ağa, hâle bak!** (A. Dino 1944 s. 70). AD. (krş. DS) ve EOsm.da Fa.daki asıl mana da devam eder. ※ **Ol kelisanuŋ dīvārında çeşme aḫurı gibi aḫur mişālinde bir tābüt yapmışlar.** (Pīrī Re'īs 1926 [16. yüzyıl] levha 45). Krş. **afur.**

ahır II, b. **ahir**.

Osm. **ahır** III (zarf) 'sonunda, ondan sonra' < **ahır** II. ※ **Āḫır Rıżvānşād gördi kim av bir latīf bıŋar üstinde durmış durur.** (Ferec 855/1451 v. 18a). Osm. **âhir-i kâr** 'sonunda, en nihayet' < Ar. **āḫir** 'son' ile Fa. **kār** 'iş' kelimelerinden Fa. izafet terkibi. ※ **Āḫir-i kār bütleri şınar, olanca 'ırż u nāmūsları āb-rūları gibi toprağa düşer.** ('Ālī 1975 [1599] s. 135). Osm. **âhir-i sene** 'sene sonunda' < Ar. **āḫir** 'son' ve **sana** 'yıl' kelimelerinden mürekkeb Fa. izafet terkibi. ※ **Ve āḫır-ı senede ne miḳdār gedük maḥlül oldu.** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 359). Osm. **âhır-ı şehr** 'ay sonunda' < Ar. **āḫir** 'son' ve **şaḥr** 'ay' kelimelerinden ibaret Fa. izafet terkibi. ※ **Ḥer aya ne düşerse ol ayıŋ ḳıştını āḫır-ı şehr-de bī-ḳuṣūr getürüb...** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 363). EOsm. **âhırül-emr** 'sonunda, en nihayet' < Ar. **āḫir** 'son' ile Ar. **amr** 'iş' kelimelerinden Ar. terkip. ※ **Āḫırül-emr bu ibtilādan halās içün şu-başılıḳ hidmetinden ferāğat u ibā eyledi.** ('Ālī 1982 [1581] s. 154).

ahi I (nida) 'öyle ya! değil mi?' ※ ***Bu özelliği, deccallaşmış türevi Turgut Özal'a bile yansımış ... Mühendis ahi.*** (Cemal Süreya 1991 s. 235).

ahi/Ahi II, b. ***ḫı*** III/***ḫi***.

Osm. **ahibba/ehibba** 'dostlar' < Ar. ***aḥibbā*** a.m. [***ḥabīb*** 'dost' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Geceleri evlerde musahabeleri için birleştikleri ahibbasına: "Bugün Göksuya davetli idim. Öyle bir âlem geçirdim ki!" diye başlıyarak ...*** (Fazlı Necip 1930 s. 90). ※ ***İBRAHİM ÇELEBI – Erkencisin, Cevad! Ben de dükkânı yeni açtım. Ehibbâ nerede ise gelirler.*** (B. Necatigil 1970 s. 86).

AD. **ahil/ahıl** 'görmüş geçirmiş, yaşlı kimse' DS 129 < Ar. ***āhil*** 'bir yerin devamlı sakini' R. Dozy 1927 I, 43. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. Krş, Az. Tk. ***ahıl*** 'yaşlı, kocamaya başlayan' ADİL I, 154. ※ ***Obanın ahıl-cahılı bunların ġabaġlarına çıhdı***. (Azärbaycan Halġ Dastanları 1961 s. 28).

EOsm. **ahilen-** 'ahilik etmek, ahi gibi hareket etmek', fakat bu tabirin bugün bilinmeyen mecazî bir manası olmalı < ***ḫı/ḫi*** II veya III. + ***-len-*** genişlemesi, b. ***abaplan-*** ⊡. ※ ***Şeyhler pīr olalar, ėl yanından ḫīleneler.*** (Ẓātī, M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 148).

Osm. **ahillâ** 'dostlar' < Ar. ***ḫillā*** a.m. [***halīl*** 'dost' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ve ḫillā ve evıddānuŋ 'ayş u nüş-ile ülfetleri ...*** ('Ālī 1587 v. 121a).

ahir/ahır 'son, nihayet; sondaki, sonuncu' < Ar. ***āḫir*** a.m. ※ ***Yüz ḳoyun biş yüz oldı, yıl āḫırında bir eyü süri oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 51a). ※ ***Baŋa evvel varam āḫır demüŋde saŋa dėmişdüŋ/ Biḥamdillāh ki va'de gelmeden, ey dil-rübā, geldüŋ*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 206). EOsm. ***âhır et-*** 'bitirmek': ※ ***Da'vāyı āḫır ėdeler.*** (Ferec 855/1451 v. 119b). Osm. ***âhır ol-*** 'bitmek, sona ermek': ※ ***Şeb-i vaṣlet āḫır oldı, vaḳt-i furḳatdür.*** (a.e. v. 118b). Osm. âhır ömr 'hayatın sonu, yaşanan son zamanlar': ※ ***Gendü āḫır 'ömre degin ṭā'ate meşġūl oldı.*** (a.e. v. 67a). ***ahır zaman*** 'dünyanın sonu gelmeden, kıyamet kopmadan az evvel': ※ ***Bir yüklü it ḳarnında enükleri cekleşür: ol āḫır zamān oğlancuḳlarınuŋ ṣıfatıdur*** (a.e. v. 192a). ※ ***Deliler çoğaldı, olur mu olur, âhır zaman bu...*** (A. Dino 1944 s. 54).

Osm. **ahiren** 'şu yakınlarda' < Ar. ***āḫīran*** a.m. Ar. accusativus eki ***-an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Āḫīren eŋ büyük bir mektebi söyle niçün yaḳdın? | Sebeb yoḳ başḳa, huylandın Fıransızca ḳırā'atden.*** (Şair Eşref 1958 s. 117).

ahiret/ahret 'öbür dünya' < Ar. ***āḫira*** a.m. [/'ḫr/ kökünden]. ※ ***Manṣūrı ḳatına oḳıdı: "İ Manṣūr! Āḫirete giderem. Saŋa vaṣiyyet ėderem...*** (Ferec 855/1451 v. 91a).

Osm. **ahissa** 'hasisler' < Ar. ***ḫissā*** a.m. [***hasīs*** kelimesinin çoğulu] ※ ***Ve esḫiyā-i kerem-kirdār bez̤l-i ni'met-ile ḥased-kerde-i ḫissā-i kem-miḳdār olub ...*** ('Ālī 1587 v. 119b).

ahit, b. ***ahd***.

ahitname, b. ***ahdname***.

ahiy, b. ***ḫı*** II.

ahiz, b. ***ahz***.

ahize b.m. (elektriği sese çeviren alet) < Ar. ***aḫḏ*** kökünden XIX. asır so-

nuna doğru uydurulan terim, krş. Tinghir–Sinapian 1892 II, 354 ***ā̱hize*** 'ricepteur'. ※ ***Neden sonra telefon susar, çalmaz olur. Adam elini ahizeye uzatır.*** (A.Yurdakul 1991 s. 26).

⊡ Klasik Ar.daki interdental (dişler arası) / ***ḏ*** / 'nin Tk.de iki telaffuz şekli vardır. Bu sese sahip kelime Tk.ye eğer Fa. üzerinden gelmişse, bu ses ***/ z /*** olarak telaffuz edilir. EFa.daki spirans ***/ d /*** 'nin interdental (dişler arası) / ***ḏ*** / gibi okunması için b. ***azine*** ⊡. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şöyledir: ***ahize, ahz*** / ***ahiz, bazil, bezir, bezle*** I ve II, ***birzevn, cazib*** / ***cazip, cazibe, cezbe, cezebat, cezr*** / ***cezir*** II, ***cezrî, cezve, cüzam, elez, eza, ezan, eziyet, ezvak, zat, zeker***. Bu sesin dental (diş sesi) telaffuzu için b. ***baydak*** ⊡.

ahkâm 'hükümler' < Ar. ***aḥkām*** a.m. [***ḥukm*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Şerīʿat aḥkāmını eyü bilürem.*** (Ferec 855/1451 v. 118a). 'ehemmiyetle ileri sürülen, fakat sağlam temele dayanmayan fikirler': ※ ***Şimdi Babıâli haberlerini alan arkadaşlar yaver odalarında gelip gidenlere bakarak ahkâm çıkarıyorlar.*** (Burhan Cahit 1934 s. 32). ※ ***"Avrupalı kiliseye gitmiyor mu?" diye sık sık sor ve "Biz Batının kötü taraflarını aldık" diye ahkâm kes!*** (Ç. Altan 1975 s. 157).

ahkâmüküm 'yegâne söz sahibi' < Ar. ***aḥkām*** 'hükümler' + ***kum*** 'sizin', possessivum (iyelik, mülkiyet) eki. ※ ***Akşama kadar yerinde ahkâmüküm, orta oyunundaki hallaç gibi kimseye ağzını açtırmadı***. (S.M. Alus, Akşam Gaz. 1941). ※ ***Malûm a, Sultan Aziz'in habazanlığı dillere destandır. Tahtında ahkâmükümken İsmail paşanın şahane dondurmasını gövdeye atmak için on çifte saltanat kayığına yan gelip Dolmabahçe sarayından tâ Emirgândaki yalıya gelir...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 1944).

ahla– 'ah çekmek' < ***ah*** ve ses taklidi isimden fiil yapan ***–la–*** genişlemesi için b. ***ağla–*** ⊡. ※ ***Koca âşık ahladı. El yordamiyle sazını arıyordu.*** (F. Erdinç 1960 s. 19).

ahlad/ahlat 'yaban armudu' < Yun. ***αχλαδι*** (a̱hláḏi) A. Tietze 1955 no. 35, Ch. Tzitzilis 1987g no. 46. ※ ***Ol ḳuyunuŋ ʿalāmeti bir büyük a̱hlad aġacınuŋ dibindedür.*** (Pīrī Reʾīs 1935 [932/1525] s. 175). Mecazî manada, kaba bir adam ahlat ağacının katı ve ekşi meyvesine benzetilir (F. Devellioğlu 1959 s. 61). ※ ***Bu ahlat pavlikatorlarını adam edemedim gitti!*** (S.M. Alus 1933p s. 167).

Osm. **ahlâf/ehlaf** 'halefler' < Ar. ***a̱hlāf*** a.m. [***ḫalaf***'ın çoğulu]. ※ ***İlerisini artıḳ a̱hlāfa bıraḳmaḳ lāzime–i ḥāldendir.*** (Cevdet Paşa, YTEA 1974 [1884] I, 66).

ahlâk 'tabiat, karakter, huy' < Ar. ***a̱hlāḳ*** a.m. [***ḫulḳ*** a.m. kelimesinin çoğulu]. ※ ***Aḫlāḳı aḫlāḳsızlardan öğrenmelidir demişler.*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 379). 'temiz ahlaklı davranış, övülecek tavr u hareket': ※ ***Az önce üstüme hayvan gibi saldırdınız. Şimdi de ahlâktan bahsediyorsunuz.*** (Orhan Kemal 1965f s. 139).

ahlâken 'ahlak hususunda' < Ar. ***a̱hlāḳan*** a.m. [***a̱hlāḳ*** + 'hususunda' manasına gelen ***–an*** eki, Ar. accusativus eki ***–an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡]. ※ ***Onun safdil, fikren pek fakir, ahlâken zayıf, korkak olduğunu bilirdi.*** (Fazlı Necip 1930 s. 243).

ahlakî 'ahlakla ilgili' < Ar. ***aḫlāḳī*** a.m. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***-î*** için b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Padişah bunların ahvalini tedkik eyledi, hepsinde ahlâkî kusurlar gördü.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 129).

ahlat, b. ***ahlad***.

ahmak 'aptal' < Ar. ***aḥmaḳ*** a.m. [/***ḥmḳ***/ kökünden]. Ar. sıfat türü için b. ***ablak*** I ⊡. ※ ***Dilerseŋ bu aḥmaḳuŋ dilini keseyim***. (Ferec 855/1451 v. 211b). ※ ***Bunı aŋlamamaḳ içün ṣoŋ derece aḥmaḳ olmalı.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 180).

Osm. **ahmakane** 'ahmakça' < ***ahmak*** ve Fa. zarf eki ***-āna***, b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Napolyona ḳurşun atan ḥerīfleriŋ elini ḳolunı ṣallayaraḳ gezdiği Londra'da, ḥabs olacaḳ ḳadar aḥmaḳāne neşrīyātda bulunmaḳ ...*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1875] I, 388).

EOsm. **ahmal/ehmal** 'yük, hayvan yükü' < Ar. ***aḥmāl*** a.m. [***ḥaml*** 'yük' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Bir ulu bāzergāndur.‿Ḫoca Mūsā dėrler. Şarḳīdür. Çoḳ aḥmāli esḳāli vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 71a).

Ahmed 'erkek adı' < Ar. ***Aḥmad*** 'en çok hamd edilen'. ***Ahmed'in öküzü, bakar iki gözü*** tabiri aptal aptal bakanlara denirmiş. Fıkrası için b. Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 84. ※ ***Hu Seher karı! Ahmedin öküzü, bakar iki gözü, neredesin? Karılar, duymuyor musunuz?*** (S.M. Alus 1934 s. 397).

EOsm. **ahmedek** 'iç kale' < Fa. ***Aḥmadak*** 'küçük Ahmed' (***-ak*** küçültme eki ile). mana değişmesi hakkında bir şey bilinmiyor (daha çok malumat için b. İ.H. Konyalı 1946 s. 194-195). Tuncer Baykara'nın 1995 Temmuzu'nda Heidelberg'deki Osmanlı İktisat ve Sosyal Tarihi Kongresi'nde verdiği tebliğden ***ahmedek***'lerin aslında belki iç kale değil, esas kalenin dışında ayrı küçük bir kale olabileceğini öğrendik. Tk.de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡. ※ ***Ġāyet ṣarb olub Atena ḳal'esinüŋ aḥmedegi imiş.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 280).

⊡ Fa.dan Osmanlıcaya alınan kelimeler arasında sonu ***-ek*** ile bitenler var. Bu ek, sonuna takıldığı kelimenin mefhumunu küçültüyor, Tk.deki ***-cık*** gibi. A-B ve C-E ciltlerinde ***-ek*** eki ile küçültülmüş şu kelimeler geçiyor: ***ahmedek, arusek, benek*** (Clauson 1972'a göre ETk.de çok eski bir İran alınması), ***Cühudek, çeşmek***. Krş. Kürt., Erm. ***-ik*** küçültme ekleri.

Osm. **ahmediye** 'eski bir kumaş cinsi' (M.Z. Pakalın 1946 I, 30). Kelimenin menşei hakkında malumat bulunamadı. ※ ***Hānī bizim aḥmediye ṣarılı, aḳ ṣaḳallı, nūrānī yüzlü‿ḫācegīlerimiz ve kerli ferli ḥaccī ağalarımız vardı.*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 [1869] II, 108).

Osm. **ahmer** 'kırmızı' < Ar. ***aḥmar*** a.m. ※ ***Bu temr-i ḥınnādur, bu nīlyūfer-i aḥmerdür.*** (Ferec 855/1451 v. 242b) Krş. ***fülūs-ü aḥmer, ḥilāl-i aḥmer***. Ar. renk sıfatları için b. ***abraş*** ⊡.

AD. **aho** 'ormanda, fundalık arasında açılan tarla' DS 133 < Gürc.? a.m. V. Cangidze 1980 s. 97.

Osm. **ahrâr** 'hürler, köle olmayanlar' < Ar. ***aḥrār*** a.m. [***ḥurr*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Aḥrārdan ḳullar 'unvānına duḫūl ėdenlerüŋ keyfiyyet-i aḥvāli ma'lūm ve ẓāhir olduğı mücebince...*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 103 [1498/904]).

Osm. **ahrârane** 'hürler gibi, ḥürriyet içinde' < ***aḥrār*** + Fa. zarf eki olan ***–āna***, b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Ḳadru nāmüsumla aḥrārāne imrār-ı ḥayāt | Sen gibi bir pādişāḥ olmakdan evlādır bana.*** (Şair Eşref 1958 s. 154).

AD. **ahraz** 'dilsiz, sağır ve dilsiz' DS 133 < Ar. ***a̱hras*** a.m. [***/hrs/*** kökünden]. Ar. sıfat türü için b. ***ablak*** I ⊡. ※ ***Büyümüş bir küçük kardeşi birdenbire anlayıvermenin durduruşu içinde ahraz gibi baktı kaldı.*** (N. Meriç 1965 s. 41).

ahreç 'atlarda renk sıfatı (beyaz, kızıl ve koyu tüylerin karışımı) S. Batu t.y.a s. 147 < Ar. ***a̱hrac*** a.m. P. Belot 1929 s. 155. Ar. renk sıfatları için b. ***abraş*** ⊡.

ahret, b. ***ahiret***.

ahretlik 'besleme kız, evlatlık' < ***aḥret*** + ***–lik*** eki, b. ***ahfadiyelik*** ⊡ (ücrete dayanan münasebetler gibi geçici olmayan, bilâkis ahirete kadar devam eden, akrabalığa benzeyen bağlılık sayıldığı için). ※ ***Hüseyinlerin bir ahretliği var.*** (F.R. Atay 1952 s. 62).

AD. **a̱hriyan** (Doğu Karadeniz bölgesi) 'yerli ahalice Kızılbaşlar'a verilen ad' (A. Caferoğlu 1946 s. 305) ***/ahran*** 'Karadeniz bölgesinde Çepnilerin kendilerinden olmayanlara verdikleri isim, yabancı, dönme' (Koşay–Aydın 1952 s. 4) < Yun. ***αχρειανης*** (a̱hriánis) 'aşağılık, iğrenç; dili Rumca olan Müslüman, Türk veya Bulgar' (Hist.Lex. III, 385), krş. Fa. ***a̱hriyān*** 'cahil, aptal' F. Steingass 1930 s. 25, Rus. ***o̱hreyan*** 'tembel, kaba insan' M. Vasmer 1955 II, 294), Bulg. ***a̱hryanin*** 'Orta–Rodoplarda yaşayan Pomak (dili Bulgarca olan Müslüman)' (BER 1971 s. 21). ※ ***Yine geldi bir a̱hriyān ḳomaz alur buçuğı | Vāy bu kāfir be müselmān ḳomaz alur buçuğı*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] s. 478). 'abes, çirkin, pis' B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 259, 'merhametsiz' DS 134. ※ ***Güçlü ḳuvvetlü azman, ve tüvānālığı taḥḳīḳ u muḳarrer dizman, ṭaşma-ḳıranlardan bir ḳaçı a̱hıryān ...*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 49). ※ ***Ḳapu açuḳlığı rindāna gerek, ḳapucı men'i a̱hrivāna gerek.*** ('Ālī 1587 v. 121b).

Osm. **ahsen** 'en iyi' < Ar. ***aḥsan*** a.m. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡. ※ ***... maḳṣūd-ı pādişāḥī aḥsen vech ile ḥāṣıl olurdı*** ('Ālī 1982 [1581] s. 149).

Osm. **ahsent/ahsente** 'bravo, aferin' < Ar. ***aḥsanta*** 'iyi ettin!' [ikinci tekil şahıs, ***/ḥsn/*** kökünden].

EOsm. **a̱hsur–**, b. ***aksır–***.

ahşa 'bağırsaklar' < Ar. ***aḥşā*** a.m. [***ḥaşan*** 'bağırsak' kelimesinin çoğulu, ***/ḥşw/y/*** kökünden].

ahşab/ahşap 'tahtadan inşa edilmiş (bina)' < Ar. ***a̱hşāb*** [***haşba***'nın çoğulu] 'tahtalar'. Ar. bir çoğulun Tk.de sıfat olarak kullanılması için b. ***acaib/acayip*** ⊡[1]]. ※ ***Ahşap bir konağın dökülen odalarından biri***. (Peride Celal 1991 s. 8). 'tahtadan yapılmış': ※ ***Ayaklarında ortopedik ahşap terlikleri vardı.*** (B. Uzuner 1997 s. 14). ※ ***Bitpazarından alınmış oymalı, yaldızlı bir ahşap karyolada sevişirdik.*** (O. Baydar 1998 s. 28).

a̱hşam/akşam b.m. (gündüzün son, gecenin ilk saatleri) < ETk. ***a̱hşam*** a.m. < Sogd. ? (Clauson 1972 s. 96) / < EFa. ***hşapan/hşap*** 'gece' (M. Räsänen 1969 s. 13)? ※ ***Akşam oluyordu. Vurup çakan ışıklarla parlıyordu camlar.*** (Peride Celal 1985 s. 12). 'akşam namazına çağıran

ezan': ※※ ***akşam akşam*** 'bu işe uygun olmayan şu akşam vaktinde' (krş. ***sabah sabah***): ※ ***Öyle ne daldın leylek amca? | Efkârın mı var akşam akşam?*** (C.S. Tarancı 1957 s. 63). ※ ***Akşam akşam bir tatsızlık çıkacak diye titriyordu Senem.*** (F. Baykurt 1967k s. 297). ***akşamcı*** 'her akşam içki içmek âdetinde olan': ※ ***Akşamcılar evlerine, çiftler yemeğe gidiyorlardı.*** (Ç. Altan 1976v s. 15).

⊡ Türkçenin en basit, komşu dillere en çok tesir etmiş ve en eski formanslarından biri olan ***–cı*** ekini, bu kitapta normal fonksiyonda hiç göstermedik, sadece biraz beklenmedik manada gördüğümüz kelimeleri zikrettik, ms. (A–B ve C–E ciltlerinde): ***akşamcı, ayakçı*** (pedikürcü zannedilmesin), ***cerci, cepçi, çorbacı*** (çorba seven mi?), ***değnekçi, dolancı*** (b. ***dolan*** I), ***ekmekçi*** (ekmek satmayan cinsten), ***emci, erkenci, eskici, evci, ezberci***. Bunlardan başka, teşekkülleri dikkati çeken kelimeler alındı, ms. ***bekçi, bızıkçı / mızıkçı***; fonetik karakteri başka Türk dillerinin izini gösterenler, ***çerçi*** ve ***elçi*** gibi; nihayet fonksiyonu, ötekilerin fonksiyonundan apayrı olan ***artukçu*** kelimesi. Hem teşekkül hem de mana itibarıyla tamamen ayrı olan bir de ***gelin almakçı*** tabiri vardır: mastardan ***–cı*** eki ile teşkil edilmiş başka kelime bilmiyoruz ve üstelik meslek sahibi bir şahsı da tarif etmiyor. Yabancı dillerden alınmış meslek sahibi terimlerine fazladan takılanlar için b. ***attarcı*** ⊡. Ayrıca ***–ıcı*** eki için b. ***alıcı*** ⊡.

EOsm. **ạhşamın** (zarf) 'akşamleyin' **<** ***ạhşam*** + instrumentalis (araç durumu) hâli eki ***–ın***, b. ***acın*** ⊡. ※ ***Kāfirler ạhşamın amān dilediler.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 180).

EOsm. **ạhşamla–**/BSTTk. **akşamla–** 'akşama yaklaşmak' < *akşam* + –la-genişlemesi. ※ ***İkimiz de uyandığımız zaman gün akşamlıyordu.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 445). 'gecelemek, geceyi geçirmek' TS 67. ※ ***Bedr-i enver gibi şevḳumdan cihāna şığmayam? | Bir gėce ger bende ạhşamlarsa ol māhum benüm.*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 395).

⊡ İsimden (veya sıfattan) fiil yapan eklerin en işleği olan ***–la–*** eki (krş. ***acabla–*** ⊡, ***ağla–*** ⊡) 'olmak, bir duruma gelmek' (transformativum) anlamında *geçişsiz* fiiller yapabilir, yâni ismin belirttiği hâle geçmeyi belirtir (krş. ***abaplan–*** ⊡, ***afalla– / afallaş–*** ⊡ (***afal*** maddesinde), ***bayramlaş–*** ⊡). A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler var: ***afalla–, akşamla–, arıkla– / arukla–, bedle– / betle–, beyazla– / beyazlaş–, bozla–*** II, ***çanışla–, çıpla–, dandanna–, dazla–, direkle–, erkenle–***. Çeşitli anlamda geçişsiz fiiller ise şunlardır: ***akşamla–, atla–*** I, ***aynala–, başla–, bedle– / betle–, belinle–, boyla–, bulaşla–, buzula–, çimle–, çuvalla–, danla–*** I / ***tanla–, danla–*** II / ***danna–, danla–*** III, ***demetle–, dille–, dumanla–*** (b. ***duman*** II), ***dünekle– / tünekle–*** (b. dünek / tünek I), ***düşle–*** (b. ***düş***), ***emekle– / imekle–, enikle–*** (b. ***enük / enik***). (B. M. Erdal 1991 II, 454–455, T. Banguoğlu 1974 s. 214).

AD. **ahta** 'iğdiş, burulmuş manda' DS 134 < Mong. ***aḳta/ạhta*** 'iğdiş' G. Doerfer 1963 I, no. 8. Meninski 1680 I, 341 ***aḳta*** 'yedek atlar' Tatarca'dan diyor. ***aktacı*** için de 'il Cavallerizzo del Chan de' Tartari' diye yazıyor.

Osm. **ahtân** 'damatlar' < Ar. ***ạhtān*** a.m. [***hatan*** 'damat' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Andan yaraḳlandılar, şüher u benāt ve ạhtān u ışhār ve müte'allıḳāt(-ı) hānumānile Mışra gitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 226a).

ahtapot, b. ***ıhtopot***.

ḫ̮ahtar-, b. ***aktar-***.

ḫ̮ahtarma, b. ***aktar-***.

Osm. **ahter** 'yıldız' < Fa. ***ḫ̮ahtar*** a.m. ※ ***Bir aḫ̮ter gibi duḫ̮ter ki ruḫ̮-ı ferruḫ̮ınuŋ ʿakṣine güneş alınmış***. (Ferec 855/1451 v. 118a). Astrolojide: ※ ***Ṭāliʿ-i saʿdümüzde aḫ̮ter-i hümayünumuzda gemiye bindük.*** (a.e. v. 47b).

Osm. **ahterios** 'ekim ayı' Meninski 1680 I, 91 < Yun. ***οχτωβρης*** (o̩htövrēs) < Lat. ***october*** a.m. [***octo*** 'sekiz' – o zaman 1 Mart yılbaşı sayılırdı] G. Meyer 1893 s. 68. Başka kaynaklarda bulunamadı.

(Argo) **ahtu** 'cima' F. Devellioğlu 1959 s. 61 < ***aktı*** kelimesinin varyantı mı?.

ahu 'ceylan' < Fa. ***āhū*** a.m. (Fa. ***/ū/*** ya da ***/ūy/*** ile biten kelimeler için b. âbıru ⊡). ※ ***Hāşā ki āhū ḳovam***. (Ferec 855/1451 v. 117a).

ahubaba 'ihtiyar, muhafazakâr, tiryaki' Meḥmed͜ Hālid [Bayrı] 1934 s. 8 < ***ahıbaba*** 'esnaf teşkilâtının başkanı' [***ḫ̮ahı*** III ve ***baba*** 'saygıdeğer ihtiyar adam']. ※ ***Bütün İstanbuldaki çalgıcı, şarkıcı ve köçeklerin ahubabası olan Reha bey...*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 245).

Osm. **ahuçeşm** 'ceylan gözlü, güzel gözlü' < Fa. ***āhū-çaşm*** a.m. [***āhū*** 'ceylan' ve çaşm 'göz' kelimelerinden Fa. sıfat terkibi]. ※ ***Ṣaḥrāda av ḳovariken bir dişi ḳulan belürdi, nerm-reg germ-tek, tiyhū͜-hışm āhū-çeşm***. (Ferec 855/1451 v. 27b–28a).

⊡ Fa.dan edebî Tk.ye (Osmanlıcaya) alınan kelimeler arasında iki unsurdan mürekkep birçok kelime vardı. Bunların bir kısmı iki isimden ibaret olan sıfat ve isimlerdir. İki ismin arasındaki münasebet çeşitli olabilir. İlk isim ikinciyi vasıflandırabilir (ms. ***ahuçeşm***) yahut da ikinci isim birinciyi vasıflandırır (ms. ***camehab***). A–B ve C–E ciltlerinde geçen her türlüsünden örnekler: ***ahuçeşm, câmehab / camehob, canbaha, çadereb, çirkef*** I ve II, ***dâdistâd, damgabaha, destegül, destere / testere, desthat / destihat, destmüzd, diremharide.*** Krş. ***asudedil*** ⊡.

ahududu b.m. ('bir çalı ve yenen kırmızı meyvesi, Rubus idaeus') < ?? ve dut (bilinen meyve). Krş. Kırımtatarcası ***audut***. ※ ***Şamfıstıklı, kaymaklı, ahududulu, limonlu ha?*** (B. Duygulu 1961 s. 31).

ahunt 'şiîlerin din adamı' DS 135 < Fa. ***ḫ̮ahūnd*** a.m.

ḫ̮ahur, b. ***ahır***.

(gündelik konuşma) **ahvad** 'torunlar (yüksek aileden)' < ***ahfad***. ※ ***Kekeme Silahtar Paşanın ahvadından, dünya güzeli Asude'ye nasıl göz dikebilir?*** (G. Dino 1991 s. 19).

ahval 'durumlar, hadiseler' < Ar. ***aḥwāl*** a.m. [***ḥāl*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Andan aḥvālümi, ol yėre nice düşdügümi, şerḥ eyledüm*** (Ferec 855/1451 v. 44b). ***ahval-i âdiye*** 'olağan hadiseler': ※ ***Ahvali adiyeye nispetle ehemmiyetli telâkki edilecek hadisat vukua gelmiştir.*** (M. Seyda 1970 I, 81).

Osm. **ahvel** 'şaşı gözlü' < Ar. ***aḥwal*** a.m. Ar. sıfat türü için b. ***ablak*** I ⊡. ※ ***Aḥvellerüŋ iki gözine doğrulığı olmaya,͜ halḳa doğrı baḳmayalar, ġāyet şaş olalar.*** (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] s. 154). (uğur-

suz bir vasıf olarak): ※ ***Āyine göstere 'ālemde meger saŋa naẓīr, | Çeşm-i aḥvel göre dünyāda meger saŋa şebīh.*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 200).

Osm. **ahyânen** 'arasıra' < Ar. ***aḥyānan*** a.m. [***aḥyān, ḥīn*** 'zaman, devre, an' kelimesinin çoğulu – ve ***-an*** zarf eki, Ar. accusativus eki ***-an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡]. ※ ***Nazif, kız geldi geleli üç aydır eve gidip geliyor, dışarda kalsa bile ahyanen kalıyor.*** (Musahipzade Celal 1936g s. 31).

ahz/ahiz 'alma, kabul etme' < Ar. ***aḫḏ*** a.m. Fa. izafet terkipleri (Ar. ***/ḏ/***'nin Tk.de ***/z/***'ye dönmesi için b. ***ahize*** ⊡): ***ahz-i asker*** 'asker toplama': ※ ***Babası İmparatorluğun bir sancağı olan bir kasabada ahz-i asker şubesi re'isiydi.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 56). ***ahz-i ibret*** 'ibret alma': ※ ***Lākin ḥikmet 'amelde, ve aḫẕ-i 'ibret ġanā'-i ḳalb-ile terk-i emelde olub...*** ('Ālī 1979 [1581] I, 144). ***ahz-i intikam*** 'intikam almak': ※ ***Ahzı intikamını düşünür iken...*** (Vartan Paşa 1991 s. 128). ***ahz-i manâsib*** 'yüksek mevkiye tayin edilmek': ※ ***Aḫẕ-i manāṣıb‿hayāl-i bī-me'āl oldı.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 209), ***ahz-i rüsum*** 'vergi toplama': ※ ***Ve gümrük emīnleri bu vech üzre aḫẕ-i rüsümda cādde-i şer'-i şerīfe ẓāhib ve‿hilāfından muḥteriz ve müctenib olalar.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1081/1670] s. 353). ***ahz-i sar*** 'intikam': ※‿***Hafī bir ḥiss-i aḫẕ-i ṣār ile...*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 98) ***ahz-u-...*** (Fa. usulü iki ismin ***u*** ile terkipleri için b. ***abudane*** ⊡): ***ahz-u-celb*** 'elinden alma, soyma': ※ ***Aḫẕ-u-celbe müte'allıḳ ḥikāyāt-ı taẓallüm-ü-şikāyāt***. ('Ālī 1982 [1581] s. 214). ***ahz-u-i'tâ*** 'alışveriş': ※ ***Sā'at dörde ḳadar aḫẕ-u-i'ṭā üzerine ṣoḥbet ėdib ...*** (Vartan Paşa 1991 s. 11). ***ahz-u-kabz*** 'tahsil etme, cebe indirme'. ※※.

aidat 'muntazam aralarla ödenen meblağ, abonman ücreti, üyelik parası' < ***aide*** üzerinde teşkil edilen bir çoğul (Ar.da onun çoğulu ***awā'id***'dir), belki bir XIX. asır neolojizmi ※ ***Parti fakir ... Aidat az ...*** (C.F. Başkut 1963 s. 99). ※ ***O gün öğleden sonra bankadan para çekip evin aidatını da ödemem gerekiyordu.*** (N. Eray 1992 s. 20).

Osm. **aide** 'gelir' < Ar. ***'ā'ida*** 'kazanç' [/'***wd***/ kökünden]. ※ ***'Āyidesi‿harc-ı lāzimesine vefā eylemez ṣancaḳlarda ḳalmışdur.*** ('Ālī 1979 [1581] s. 145).

aidiyet 'ait olma durumu' < Ar. ***'ā'idīya*** a.m., Ar. ***-iyet*** için b. ***aciliyet*** ⊡. ※ ***Mes'eleniŋ Ṭosun bege 'ā'idīyetini mühim bir ṣūretde sezmişdi.*** (H. E. Adıvar 1927 s. 39)

aile b.m. (ev halkı, yakın akrabalar) < Ar. ***'ā'ila*** a.m. ※ ***Fakat Salâhaddin Bey gibi aklınca bir aile yuvası kurmak istiyenler ...*** (Sabahattin Ali 1937k s. 13). 'akrabalar topluluğu, sülâle, hanedan': ※ ***Kale Holding, aile şirketi olarak başlamıştı işe. Kardeşler, yeğenler, daha bir sürü yakınlar.*** (Peride Celal 1985 s. 135). 'ana'neyi ayakta tutan topluluk': ※ ***Siyasî Güler'le esrarcı Sevda arasında hiçbir fark yok. İkisi de aile kızı.*** (S. Soysal 1978 s. 106). 'zevce': ※ ***Hani sizin arka taraftaki avukatın ailesi kurtuldu mu?*** (N. Meriç 1951a s. 13). 'koca, zevç': ※ ***Ġadun da ifāde vėrir: "Biz goyet zenginidik. Bėnim bi ailem, iki oğlan çocuğum varıdı".*** (A. Caferoğlu 1943 s. 52).

ailece/ailecek 'bütün aile ile hepberaber' < ***aile*** + isimden zarf yapan ***-ce-*** + ***-(o)k*** (ETk. 'işte' anlamı veren ***ok*** için b. ***ancak*** ⊡). ※ ***Yaklaşık bir yıl sonra ailecek Londra'yı hedef aldılar***. (N. Nadi 1989 s. 22).

⊡ ***-cak*** ekiyle teşkil edilen zarflardan ***ancak*** ⊡ maddesinde bahsettik. Aynı morfolojik ve aynı sentaktik karakterde olan fakat mana hususunda ondan farklı bir yan tipten burada bahsetmek istiyoruz. Bu tipin ifade ettiği manayı 'filan kimselerle beraber' yahut 'filan kılıkta bulunarak' (collectivum, topluluk) diye tarif edebiliriz. Bugün hâlâ yaşayan bu eki A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler temsil ediyor: ***ailece*** / ***ailecek, doncak, evce*** / ***evcek.***

ailevî 'aileye ait, aileye dokunan' < ***aile*** kelimesi üzerinde teşkil edilen sıfat (sonu ***–a***/***–e*** ile biten kelimelerdeki sıfat eki ***–ī***'nin önüne gelen Hiatustilger (koruyucu ünsüz) ***–v–*** için b. ***abidevî*** ⊡). ※ ***Buna birçok ailevi dertler de katıldı.*** (B.G. Güney 1953 s. 18). ※ ***Fikret Adil'in Asmalımesciti bir bohem merkezidir, benimkisi ise çocukluk döneminin ve kapalı bir çevrenin sınırlandırdığı ailevi Asmalımescit'tir.*** (G. Scognamillo 1990 s. 133).

ait b.m. (birisine düşen, onun malı olan) < Fa. ***ʿā'id*** a.m. < Ar. ***ʿā'id*** [/ʿ***wd***/ kökünden] 'dönen, geri gelen', Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. Ar. ünsüz /***d***/ olduğu hâlde bugünkü telaffuz ünlüden önce dahi /***t***/'dir. ※ ***İşte benim kendime ait odam!*** (Peride Celal 1991 s. 479). ※ ***Aynı anda kaç kişiye aitim?*** (A. Yurdakul 1993 s. 308). 'dokunan, ilgilendiren': ※ ***Size ait bir şey yok, rahatınızı bozmayın, hiç aldırmayın!*** (S.M. Alus 1944 s. 107).

ajan I 'bir ticaret şirketinin mümessili' < Fr. ***agent*** a.m. < Lat. ***agens*** 'iş gören' (bu tür etken fiilsıfatları için b. ***acenta***/***acente*** ⊡²). ※ ***"Bana 'kahve ajanı' derler ne sandın?" diye öğünüyordu.*** (Cavide Rıfat 1947 s. 70).

ajan II 'yabancı bir devlet hesabına iş gören; casus < ***ajan*** I. ※ ***Yeni sevgilisi, gazeteci geçinen, Fransızların gizli ajanı olduğu söylenen biriydi***. (Peride Celal 1991 s. 39). 'gizli bir teşkilâtta polis hesabına casusluk yapan biri' < Fr. ***agent provocateur***: ※ ***Operasyon tamamlanmadı. İçimizde ajan var!*** (A. Ümit t.y. [1990?] s. 57).

ajanda 'not defteri' < Fr. ***agenda*** a.m. < Lat. ***agenda*** 'görülecek işler'. ***acenda*** varyantı ile ilgili krş. ***abajur***/***abajör*** ⊡. ※ ***Ve arada büyük bir ajandanın ṣāḥifelerini ḳarışdırır.*** (H.R. Gürpınar 1336k s. 112). ※ ***Köylerde gördüklerimden, duyduklarımdan bir oyun yazmaya karar verdiğimde, ilkokul üçüncü sınıfa gidiyordum ve dayımın bana yılbaşında armağan ettiği bir ajandaya ilk oyunumu yazmaya başladım.*** (M. Mungan 1996 s. 25). ※ ***Nâzım'dan kalanlar arasında bulduğum 1938 yılı acendasına bakıyorum: 17 Ocak 1938, pazartesiye geliyor.*** (Memet Fuat 1998 s. 311).

ajans 'haber toplayan kurum; ticarî yazıhane' < Fr. ***agence*** a.m. < Lat. ***agentia***. ※ ***Oralarda kiralık yer aramak istiyor. Ajanslarla ilişki kuracak. Belki de gazetelere ilân vererek ...*** (Peride Celal 1991 s. 197). (günlük konuşma dilinde) ***ajans*** 'ajans haberleri' tabirinin kısaltılmışı: ※ ***İşyerlerinde ajansları dinleyemeyenler olayları gazetelerden izliyorlardı.*** (M. Seyda 1970 I, 193).

ajur (iğne işi tabirlerinden) 'antika' < Fr. ***ajour*** a.m. (à jour 'içinden ışık görünen').

ak I 'beyaz' < ETk. ***aḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 75. ※ ***İki yılan biri aḳ biri ḳara ceng ėderler.*** (Ferec 855/1451 v. 88a). 'beyaz ırktan olan': ※ ***Nā-***

gāh bir aḳ oğlana uğradı. (a.e. v. 222b). 'beyaz kıllar': ※ ***Çenesiniŋ aḳ düşmüş ḳıllarını avuçlaya avuçlaya ...*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 177). Mecazî manada: ※ ***Aḳ yüzile dāmen-i pāk ile güliserdür.*** (Ferec 855/1451 v. 26b). ***ak pak*** 'büsbütün beyaz' < ikinci kelime Fa. ***pāk*** 'temiz' manasında alınarak ona göre yazılırdı; fakat bu terkibin, başında labial (dudak sesi) bir ses bulunan bir tekrardan husule gelmiş olması muhtemeldir: ***ak pak > appak*** (krş. DS 9–11'deki varyantlar). ※ ***Meğer beni aḳ pāk ḳuḳuletesi ṣırtından ṣarḳar bir pīr ẓann edermiş.*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 74). ***akça pakça*** (kız veya kadın için) 'beyaz tenli, güzel': ※ ***Boğos'un karısı Meryem, akça pakça, güler yüzlü, evine, çocuklarına düşkün bir kadındı***. (Ş. Ünlü 1986 s. 15).

⊡ Aslî renk sıfatları genişletilerek yapılan söz kuruluşları şöyledir: ***ak*** sıfatı + ***-ar-*** genişlemesi 'ak hâle gelmek', b. ***ağar-*** ⊡ + ***-t*** causativum (ettirgenlik) eki ***ağart-*** 'ak hâle getirmek' →***ağardu*** / BSTTk. ***ağartı*** nomen actionis (oluş ve kılış ismi) veya nomen concretum (somut isim). Bunların tatbik edildiği aslî renk sıfatları: ***ak, al, boz, gök, kara, kır, kızıl, mor, sarı, yeşil***. Bunlara belki de renk sıfatları olmayan ***kaba, toz, yaş*** gibi kelimeler de ilave edilebilir. Aslî olmayan renk sıfatları (ms. ***beyaz, bej, esmer, kırmızı, mavi, pembe***) bu kuruluşları tanımaz.

Osm. **ak** II muhtemelen ***aḫı*** I edatının varyantı. ※ ***Eger yağısı dīv olmışsadı aḳ — Oğunayıdı elinde görse çomaḳ*** (Fạhrī 1974 [1367] s. 270).

ak- b.m. (su gibi gitmek) < ETk. ***aḳ-*** a.m. Clauson 1972 s. 77. ※ ***Güneş biraz ḳalḳduḳlayın halḳuŋ a'żāsından çaylar aḳmağa başladı.*** (Ferec 855/1451 v. 54b). 'bir topluluğun hareket etmesi için': ※ ***Altıyol ağzından sel gibi rıhtıma akan kalabalık ...*** (Peride Celal 1991 s. 20). Mecazî manada: ※ ***Ṣıfatı 'ışḳa aḳmış / Varlığı 'ışḳ elinde*** (Said Emre, M.F. Köprülü 1934 s. 29). 'sızdırmak, geçirmek': ※ ***Damı akan, kaloriferi yanmayan bir apartmanda ...*** (Peride Celal 1991 s. 154), (kumaş için) 'yıpranıp erimek': ※ ***Üstümde akmış başörtüsü, şahrem şahrem maşlah ...*** (S.M. Alus 1933p s. 119).

Osm. **akab** 'topuk' < Ar. ***'aḳlb*** a.m. (Hafīd 1221 s. 308). Tk.de yalnız ***der akab*** terkibinde ve ***akablnce/akabinde*** 'hemen ardından' şekillerinde kullanılır. ※ ***Andan soŋra ferzend-i reşīdi Ebü-l-'Asākir-i Ceyş, 'aḳabince ḳarındaşı Ebü-Müsā Ḥārün dārü-l-mülk-i Mıṣra pādişāh olub...*** ('Ālī 1975 [1599] s. 153). ※ ***Çünkü gümbürtüler akabinde biçarenin salıverdiği hevilnâk sayhalar hâlâ kulaklarımda çınlıyordu.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 231).

⊡ Tk.de locativus (bulunma) hâli vurgulu ***-da*** ekiyle yapılmış zarflar bulunmaktadır (krş. T. Banguoğlu 1974 s. 166–167). EOsm.dan itibaren örneklerine rastlanılabilen bu çeşit zaman, tarz ve yer zarfları, 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki almış olan kelimelere de eklenebilir, ms. zaman zarfı olan ***akabinde*** kelimesinde olduğu gibi. A–B ve C–E ciltlerinde bulunan örnekler şunlardır: I. Zaman zarfları: ***anide, bu*** I maddesinde: ***bu arada, bu aralıkda, bu esnada, bu halde, bu ortalıkda, bu yakında***. II. Tarz zarfları: ***beyninde*** (b. ***beyne***), ***bu babda*** (b. ***bab / bap*** II), ***bu*** I maddesinde: ***bu mukabelede, bu surette, bu şekilde, bu tarikada, bu uğurda; durduk yerde / durduk yere***; III. Yer zarfları: ***bu*** I maddesinde: ***bu gidende, burada; bunda*** II, ***dışarda*** (b. ***dışarı*** I), ***dışında*** (b. ***dış***). Dativus hâliyle yapılan zarflar için krş.

abes yere ⊡, ***birdenbire*** ⊡. Ablativus (ayrılma durumu) hâliyle yapılanlar için krş. ***açmazdan*** ⊡.

Osm. **akaba** I ‘Nil üzerinde kullanılan bir tekne tipi’ (R. Dankoff 1991 s. 12) < Ar. ***ʿaḳaba*** ‘sorte de grande barque’ R. Dozy 1927 II, 146–147. ※ ***Ve cümle ʿaḳabalarıŋ sütünlarınuŋ ve serenlerinüŋ cundalarına sancaḳ...*** (Evliyā Çelebī 1938 [17. yüzyıl] X, 592).

akaba II/**akabe** ‘dik yokuş’ DS 136 < Ar. ***ʿaḳaba*** a.m. A. Tietze 1958 no. 144. Mecazî manada ‘tehlikeli yer, tehlike, muhatara’. ※ ***İşte böyle bir iki ʿaḳabe atlatdım...*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 434).

Osm. **akabgir** ‘takip eden (biri)’ <***akab*** ‘topuk’ + ***–gīr*** ‘tutan’ Fa. usulüne göre terkip, fakat Steingass ve Rubinçik lugâtlerinde gösterilmemiş. ※ ***Ordusunuŋ bir ḳısmını şimāle, bir ḳısmını cenūba göndermiş olan Bulġarlıḳ elbette bir mefküreniŋ ʿaḳabgīridir.*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 6).

akabince, **akabinde**, b. ***akab***.

akademi ‘yüksek ilim müessesesi’ < Fr. ***académie*** < EYun. ***ακαδημια*** (akaḏēmía) ‘Platon’un ders verdiği okul’ [ismini, okulun sahibi olan Akadēmos adlı şahıstan almıştı, şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡]. ※ ***Ezcümle Aḳademi–yi Ḥikmet–i Sulṭānīye tesmiye olunan medrese ki...*** (Rifāʿa bin Bedevī, YTEA 1974 (1839) I, 106). ‘Güzel Sanatlar Akademisi’: ※ ***Resim yapıyor... Akademiye gidecek.*** (Peride Celal 1985 s. 159).

akademik ‘akademiye ait; ilmî araştırma mahiyetinde’ <Fr. ***académique*** <Lat. ***academicus*** a.m. [***akademi*** kelimesinden EYun. ***–ik***(***os***) ekiyle yapılmış sıfat, b. ***Adriatik*** ⊡]. ※ ***İstifa edişinden sekiz yıl sonra yeniden akademik yaşama başladı.*** (B. Uzuner 1994 s. 40). Tk.de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡.

akademisyen ‘akademi azası, üniversitede öğretim üyesi’ <Fr. ***académicien*** a.m. [***académie*** + zümre isminden fert ismi yapan ***–ien*** eki, krş. ***bohémien***, ***technicien***]. ※ ***Kime sorsan, hayatının en önemli şeyini ... henüz yapmamış. Müzisyen, hayatının en büyük bestesini, akademisyen, araştırmasını, ressam, resmini, yazar, romanını***. (A. Yurdakul 1993 s. 274–275). ※ ***Bozuk kullandığımız sözcükler arasında benim şahsen en çok bozulduğum "akademisyen" sözcüğü. Üniversite hocaları kendilerine neden düpedüz "öğretim üyesi" demeyip, üstelik yanlış olarak yabancı bir sözcük kullanırlar acaba? Ancak bir akademinin üyesine "akademisyen" denir.*** (M. Urgan 1998 s. 76).

⊡ Fr.dan alınmış kelimeler arasında ***–yen*** hecesi ile bitenler var. Fr. ya Lat. ***–ianus***’dan gelen bu hece, bir isimden sıfat, bâzen de bir isim teşkil eden bir ektir. Kelimenin baş kısmı çok defa bir coğrafya adı olur, ms. ***artezyen***’de olduğu gibi. Şahıs adlarından yapılanlar da vardır, ***sezaryen*** gibi. Bu usulü Tk.ye tatbik edenler de mevcuttur; ms.: ※ ***Brecht’yen yöntemin asli sorununun "tarihî maddecilik" olduğunu anımsayarak Brecht’e doğru bir yaklaşım kurmak zorundayız.*** (M. Mungan 1996 s. 298). Lat. ***–an(us)*** ekinden İt.ya geçen unsurlar için b. ***Amerikan*** ⊡.

EOsm. **akaid/akayid** ‘akideler, dinî inançlar’ < Ar. ***ʿaḳā’id*** a.m. [***ʿaḳīda*** kelimesinin çoğulu]. Ar. ***ā’i*** grubunun Tk.de araya yardımcı ses (Hiatustilger

(koruyucu ünsüz) /**y**/ alması için b. ***acaib*/*acayip*** ⊡². ※ ***Fe'emmā ekşerinüŋ 'aḳāyidi deryāsı mükedderdür.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 225). ※ '***Aḳā'id-i dīnīyeye āşinā bir kimesneile ...*** (Ẕihnī 1992 [19. yüzyıl] v. 16b).

akaju 'maun ağacı' < Fr. ***acajou*** a.m. < bir zamanlar Brezilya ve Paraguay'da yaşayan (bugün pek azı kalmıştır) Amerika Hintlisi Tübi kabilesinin dilinden. ※ ***Evin içinde büsbütün hususi bir köşem vardı. Bu, salon içinde fantezlst ve akaju bir yazı masasının altı idi.*** (A.Ş. Hisar 1956 s. 10).

AD. **akak** 'mecra, dere yatağı' DS 137 <***ak–*** + fiilden mekân ismi yapan ***–ak*** eki, krş. ***oturak, yatak***. ※ ***Gitgide soğuyan yüzey suları damar damar, oluk oluk akaklar bularak balık corumlarının çekildiği kuytulara sızacak.*** (B. Karasu 1979 s. 15–16).

⊡ Fiilden nomen loci (yer ismi) yapan ***–ak*** / ***–ek*** (ünlüden sonra ***–k***) eki için A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler var: ***akak, bucak, çatak, çekek, çevrek, çıkak, çiynek*** / ***çiğnek, çökek*** II, ***dergek, dernek, dölek*** II / ***dülek, dönek*** ('dönemeç' manasında), ***durak, eğrek*** I / ***eyrek*** / ***erek***. Muhakkak ki nomen loci (yer ismi) ile aynı şekilde olan nomen instrumenti (alet ismi) ekini (b. ***apuldak*** ⊡) ayırmak çok defa bir telakki meselesidir, ms. ***yatak*** hem yatılan yer, hem de yatabilmek için bir vasıtadır. Krş. ***çökek*** I (aynı ek olumsuz sıfat manasında).

akal, b. ***akall***.

Osm. **a'kal** 'daha akıllı; en akıllısı' < Ar. ***a'ḳal*** a.m. ['***āḳil*** sıfatının elativus (en üstünlük, ismi tafdil) hâli. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡]. ※ ***Horüs eyltdi: 'Benüm issüm a'ḳal-i nāsdur'.*** (Ferec 855/1451 v. 193b).

akala 'Amerikan tohumundan yetiştirilen bir pamuk cinsi' < ***Akala*** 'Meksika'daki Akala şehrinin isminden'.

Osm. **akalim** 'iklimler; dünya' < Ar. ***aḳālīm*** a.m. [***iḳlīm*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Göŋlüŋi fāriġ dut ki bėlüml bağlayam, eḳāliymi gezem, maḳṣūduŋı bulam***. (Ferec 855/1451 v. 36a).

Osm. **akall/akal** 'en az' < Ar. ***aḳall*** a.m. [***ḳalīl*** sıfatının elativus (en üstünlük, ismi tafdil) hâli. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡]. ※ ***Ayruḳ zlyāde ḫaber bulmayısarsız, pādeşāhuŋuz dạhı 'ilmi ḳalīlde aḳalle ḳanā'at ėtsün.*** (Ferec 855/1451 v. 192b). Fa. izafet terkiplerinde: ***akall–i evânda*** 'çok kısa zamanda': ※ ***Aḳall–i evānda niçe fütüḥāt–ı celīle semt–l ẓuhūra geldi***. ('Ālī 1979 [1581] I, 141). ***akall–i kalîl*** 'azın azı, son derece az': ※ ***Defter dībācesinüŋ ma'nāsını fehm ėder kātlb–l suḫendān aḳall–i ḳalīl ėdügi ẓāhirdür.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 148).

akalliyet/ekalliyet 'bir topluluğun sayıca yarısından az olan bir grup' < Ar. ***aḳallīya*** a.m. Ar. ***–iyet*** için b. ***aciliyet*** ⊡. ※ ***Umumi harp felâketlerinden sonra ekalliyetler nâmını alan Rumlar ve Ermeniler ekseriyete, Türklüğe tahakküme başladılar.*** (Fazlı Necip 1930 s. 296).

AD. **akamat** 'işlenmeyen, verimsiz toprak' DS 138 <Yun. ***ακαματος*** (akámatos) 'işlenmemiş' Ch. Tzitzilis 1987g no. 7. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki ***a-/an-***) için b. ***abana*** ⊡.

akamet 'kısırlık, verimsizlik; neticesiz kalma' < Ar. ʿ***aḳm*** 'kısır' üzerinden yapılan isim [Ar.sı ʿ***aḳm,*** ʿ***uḳma,*** ʿ***uḳüma*** vs.]. Kelime Türkçe lugâtlerde 1900'den sonra ortaya çıkıyor. ※※.

akantiyun 'bir bitki < Yun. ***ακανθιον*** (akánṯion) 'dikenli bir nebat' (***akanṯa*** 'diken') G. Meyer 1893 s. 28. Başka kaynaklarda bulunamadı. EYun. ***-on*** ekinin (b. ***afyon*** ⊡) muhafaza edilmiş olması çok eski bir alıntı olduğunu ve Tk.'ye Ar. yolu ile girdiğini açıkça gösteriyor.

akar I 'dere, ırmak' < ***ak***– Geniş zaman fiilsıfatı (participium aoristi) için b. ***açar*** I ⊡. ※ ***Pınarlar, akarlar kurudu***. (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 156). ***akar su*** 'beyaz altın veya plâtin üzerine yalnız bir sıra pırlanta ile yapılan gerdanlık' (N.R. Büngül 1939 s. 10). Herhâlde beyaz renk ve parlaklık sebebiyle. ※ ***Altın üstüne kakma elmas, türlü kuyum ve zümrüt, akar su...*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933az s. 66).

akar II 'kira ile gelir getiren mülk' < Ar. ʿ***aḳār*** a.m. [/ʿ***kr***/ kökünden]. ※ ***Ol bī-ḥad māl dükendi. Bu gez ʿaḳār satmaġa başladı.*** (Ferec 855/1451 v. 52b). ※ ***Ohannes Usta'nın akarı yavaş yavaş azalırken, Belediye, birdenbire kurutmuştu!*** (N. Güngör 1998 s. 15). ※ ***Dededen kalma evleriyse, iyi kötü bir akar sağlayacaktı kendilerine.*** (a.e. s. 16).

ak arap/ak esmer 'açık renk zenci; zenci tipinden fakat cildi beyaza yakın' <***ak*** I ve ***Arab/Arap, ak*** I ve ***esmer***. ※ ***Ziyaretten evvel ak sakallı, akesmer dik boylu bir hatip kürsiye çıktı.*** (F.R. Atay 1938 s. 65).

akarat 'emlâk, gayrımenkuller' < Ar. ʿ***aḳārāt*** a.m. [ʿ***aḳār*** kelimesinin çoğulu]. ※※.

akaret 'kira ile gelir getiren mülk' ***akar*** II veya ***akarat*** üzerine uydurulan nispeten yeni kelime: ※ ***Benim vilāyetimde daḫı mālım çoḳdur. Bu ḳadar aḳāretlerüm vardur.*** (Ş. Elçin 1975–76 s. 189). ***Akaretler*** 'İstanbul, Beşiktaş'ta bir dizi ev grubu': ※ ***Annesinin teyze evi, Beşiktaş ve arkasında yükselen Akaretler'e karşı.*** (G. Dino 1991 s. 41). ※ ***Akaretlerden parkın oraya kadar oflaya puflaya çıkar, öğrencilerle doluysa, tam orada, iyice dikleşen yokuşta çakılıp kalırdı.*** (Memet Fuad 1998 s. 287).

Osm. **akarib** 'akrabalar' < Ar. ***aḳārib*** a.m. [***aḳrab*** 'daha yakın, en yakın' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Saŋa ārzüy-ı͜ ḫān-u-mān u aḳārib-u-ʿaşā'ir var-ise baŋa dė!*** (Ferec 855/1451 v. 112a).

akasya b.m. (malum ağaç) < Fr. ***acacia*** < Lat. ***acacia*** < EYun. ***ακακια*** (akakía) a.m. < belki bir Eski Mısır kelimesinden; krş. G. Meyer 1893 s. 28. Yun.dan gelen ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡. ※ ***Ön bahçenin iki köşesinde birer akasya ağacı...*** (A. Yurdakul 1991 s. 113).

EOsm. **akavil** 'sözler, konuşmalar' < Ar. ***aḳāwīl*** a.m. [***aḳwāl*** kelimesinin çoğulu] Fa. izafet terkipleri: ***akavîl-i bâtıla*** 'boş sözler, manasız konuşmalar': ※ ***Yaʿnī ki eks̱eriyā sözleri yalandur, aḳāvīl-i bāṭılaları yā ġıbet-ü-mesāvī ve-yā͜ hōd nemīme-vü-bühtāndur,*** ('Ālī 1975 [1599] s. 109). ***akavîl-i fâside*** 'kötü niyetli konuşma, iftira': ※ ***Mez̲emmetine müteʿalliḳ olan aḳāvīl-i fāsidei raṭbu-l-lisān ėdinüb...*** ('Ālī 1979 [1581] I, 173).

⊡ Ar.da kırık çoğul hâllerinden bir kere daha kırık çoğul yapılmış kelimeler bulunur. Bu kelimeler ikinci defa çoğul yapılmadan önceki hâllerinde (e12ā3) kolektif olarak kabul edilebilecek bir sayıda al-

gılanırlar. e1ā2i3 veya e1ā2ī3 kalıplarıyla tekrar çoğul yapıldıklarında ise yeni kelimeye bir gruplaşma (distributiv) manası kazandırırlar (W. Fischer 1972 s. 60). A–B ve C–E ciltlerinde sadece şu örnek bulunuyor: ***akavll*** (***ḳavl→aḳvāl→aḳavīl***).

akayid, b. ***akaid***.

akbaba b.m. (bir kuş cinsi) **<** ***ak*** ve ***baba*** olabilir, fakat bu kuşta beyaz renk tipik olmadığı ve bu isim Türk dillerinde yaygın bulunmadığı için aynı manada olan Ar. ***ʿuḳāb*** kelimesinin Türkçeye uydurulmuş şekli olması da mümkündür. ※ ***Bekir bir kanadından tuttu, ben öteki kanadından tuttum. İki buçuk metre kadar vardı. Akbaba cinsinden bir kuş olsa gerek.*** (N. Üstün 1970 s. 64).

akbun, b. ***ahbın***.

AD. **ak cinnü** 'rakı' **<*ak*** 'beyaz' ve ***cinli*** veya ***cinni***. ※ ***Küblaşduyı aḳ cinnüyü aṭ, ğayri ḍoğuzlan!*** (Ġālib Paşa t.y. [1911] s. 45, H. Ritter 1941 II, 306).

akça/akçe 'para' **<** ***akça*** 'beyazımsı'**<** ***ak I*** + sıfata eklenen ***-ça*** küçültme eki, krş. ***büyükçe, tuzluca*** (isim hâline gelmiş sıfat eki ***-ca*** için b. ***ahça/ağca*** ⊡). Bugün kullanılan ikinci varyant, ünlü uyumunu bozan nadir Türkçe kelimelerden biridir, krş. ***anne, kardeş***. ※ ***Akçesi ak olanın yüzünün karasına bakmazlar.*** (Reşat Enis 1944 s. 99). ***akçe etme-*** 'netice vermemek, fayda etmemek': ※ ***Böyle işlerde ḥayḳırmaḳ, bayılmaḳ aḳça ėtmez!*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 477).

EOsm. **akçalan-/akçalaş-** 'kesesini doldurmak, zenginleşmek' <***akça/akçe*** 'para' + isimden fiil yapan ***-an-*** (b. ***abaplan-*** ⊡) veya ***-aş-*** genişlemeleri (b. ***bayramlaş-*** ⊡). ※ ***Çengīler aldı aḳçalanmaḳ içün | Ḳıldı anlarla kesb-ü-kār, eyüdür.*** (Ġazālī 1973–74 [16. yüzyıl] s. 246). ※ ***Naḳde māyii olub ortada gezer aḳçalaşur***. (ʿĀşıḳ Çelebī 1971 v. 56b).

EOsm. **akçalık** 'para kesesi' < ***akça/akçe*** 'para' + isimden isim/sıfat yapan ***-lık*** eki. ※ ***Aḳçalığınca müşterī-yi mezbürı murādı metāʿına ėrgürürler***. (ʿĀlī 1588–89 v. 6a).

⊡ İsimden isim yapan çok işlek ***-lık*** ekinin çeşitli işlevlerin biri de, nomen loci (yer ismi) türetmektir. (Öbür fonksiyonları için b. ***ahfadlyellk*** ⊡, ***ağırlık*** ⊡, ***ellik*** II ⊡). Yer isimlerinin arasında A–B ve C–E ciltlerinde şu şekiller var: İsmin belirttiği maddenin sık bulunduğu yer: ***abadanlık*** (b. ***abadan***), ***arpalık*** (b. ***arpa***), ***aydınlık, çöplük, ekmeklik*** (b. ***etmek / ekmek***). İsmin mahfazası, ***akçalık*** (krş. ***buhurdanlık***), veya ona mahsus olan yer: ***danalık*** (b. ***dana***), ***erlik*** II. İsmin belirttiği kişi veya grubun egemenlik sürdürdüğü yer: ***beğlik*** (b. ***Arablık*** ⊡). (b. T. Banguoğlu 1974 s. 193–196, M. Erdal 1991 I, 127–128). Yer ismi olan ***domuzluk*** kelimesinin neyle alakası olduğu anlaşılmıyor.

akçe, b. ***akça***.

akçıl 'ağarmış, külrengi' **<** ***ak*** I 'beyaz + ***-çıl***. ※ ***Kenarı fıstık çamlariyle süslenmiş bir ufacıcık, akçıl, kayalık Lübnan köyü.*** (R.H. Karay 1940g s. 21).※ ***Fanilasının üst düğmeleri kopuktu. Açıklıktan akçıl göğüs kılları gözüküyordu.*** (Tarık Dursun K. 1960 s. 72).

⊡ ***-cıl*** ekinin esas manasından ***adamcıl*** ⊡'da bahsedilmişti. Bu ek bundan başka renk sıfatlarında simulativum (benzerlik)–diminuti-

vum anlamında kullanılır. A–B ve C–E ciltlerindeki renkle ilgili diğer örnekler: ***akçıl, apakçıl, bozcıl***.

akd/akit ‘mukavele’ < Ar. ‘***aḳd*** a.m. [/‘***ḳd***/ ‘düğüm atmak’ kökünden] ※ ***Ben de himmet metā‘ın ol naḳda | Ṣatdum olunca bend bu ‘aḳda.*** (Ża‘īfī 1950 [1555] s. 141) ※ ***Mütareke henüz aktolunmuş ...*** (A. Yurdakul 1989 s. 57). ***akdet***– ‘(mukavele) yapmak’: ※ ***Taraflar arasında akdedilen işbu mukavele ahkâmı ...*** (M. Buyrukçu 1959k s. 19). ‘bir içtima yapmak’: ※ ***... merkez-i cem‘īyetde ‘aḳd-i encümen olunaraḳ ...*** (YTEA 1974 (1863) I, 204). ‘nikâh kıymak’: ※ ***Andan ol duḫteri Şābüra ‘aḳd eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 118a). EOsm. ***akd ve rabt/akd-u-rabt*** ‘intizam’: ※ ***Ev odur: ṣāḥibi żabṭında ola, ya‘nī ‘aḳdinde ve rabṭında ola.*** (‘Ālī 1587 v. 122a). Fa. izafet terkipleri: ***akd-i meclis ol–*** ‘resmî toplantı yapılmak’: ※ ‘***Ādetce ‘aḳd-i meclis oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 137a). ***akd-i nikâh*** ‘nikâh kıyılması’: ※ ***Maṣlaḥat oldur ki bu ‘aḳd-i nikāḥa girmemiş ḥürrei ‘aḳd-i nikāḥa getürem***. (a.e. v. 113b).

akdaraç, b. ***aktaraç***.

Osm. **akdem** (genellikle ***-dan/-den***’i takip eder) ‘evvel, önce’ < Ar. ***aḳdam*** ‘daha eski’ [***ḳadīm*** ‘eski’ kelimesinin elativus hâli. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a’cab*** ⊡). ※ ***Bundan aḳdem muḥarrir-i vilāyet olan ra‘āyānuŋ isimlerin ṣıḥḥat üzre taḥrīr ėdemeyüb...*** (Ö.L. Barkan 1943 [991/1583] s. 60). ***bir an akdem*** ‘bir an evvel’: ※ ***Onuŋ bir ān aḳdem eyi olması içün çalışıyordı.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 130).

Akdeniz b.m. <***ak*** I ve ***deniz***; ※ ***Akdeniz tipi, kocaman, güzel bir evdi.*** (G. Dino 1991 s. 30).

akdet-, b. ***akd***.

AD. **akdirmit/ağdirmit/akdimlit** ‘küçük taneli bir çeşit üzüm’ DS 88, 148 < ***ak*** I ve ***dirmit/tirmit***.

akduk, b. ***ağduk***.

ake, b. ***akke***.

ak esmer, b. ***ak arap***.

akıbet/akibet ‘son, netice’ < Fa. < Ar. ‘***āḳiba*** a.m. [/‘***ḳb***/ kökünden]. ※ ***Ben bīçāre çün bu sözi işitdüm, sevindüm, ‘‘Āḳıbetüm͜ hayr oldı!’ dėdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 117a). (zarf olarak) ‘nihayet, sonunda’: ※ ‘***Āḳıbet baŋa heves-i vaṭan oldı.*** (a.e. v. 49a).

Osm. **akıbetendiş** ‘akıbeti düşünen, yaptığı işin sonunu hesaplayan’ <Fa. ‘***āḳibat-andīş*** a.m. [‘***āḳibat*** + ***-andīş*** ‘düşünen’ fiil unsuru] ※ ‘***Āḳıbetendīş kişi ol ola, | Düşmeni anuŋile dōstlıḳ ḳıla.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 3894).

EOsm. **akıbetül’emr** ‘eninde sonunda, en nihayet’ < Ar. ‘***āḳibatu l-amr*** a.m. [‘***āḳiba*** ‘son’, harfitarif ve ***amr*** ‘iş’]. ※ ‘***Āḳıbetü-l-emr bunca zaḥmet-i bī mer’ muḳābelesinde gendüye daḫı mücerred bir bittįh ḳaldı.*** (‘Ālī 1982 [1581] II, 143).

akıd/akıda, b. ***akıt***.

akık 'sulu, çapaklı' < ***ak-*** + fiilden sıfat yapan ***-(ı)k*** eki, krş. ***açık, çıkık, kapanık*** ※ ***... ihtiyar bir köpeğin çapaklı, akık, üşenik görüntüsü belirmişti.*** (Füruzan 1972k s. 146).

⊡ Fiilden sıfat yapan ***-(ı)k*** eki, özellikle tek heceli fiil köklerine takılır ve geçişsiz fiillerden etken fiilsıfatı (participium activum) anlamında sıfatlar yapar (b. J. Deny 1921 s. 561; krş. ***açık*** I ⊡). A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunur: ***akık, alık, alnuḳ***, ***alçak, alışık, artuk*** I / ***artık*** I, ***ayık, aylak, batık, bertik, bıcırık, bıtık / bitik, bitişik, boğasak, boğunuk / boğnuk, börtlek / bürtlek / pörtlek / pürtlek, böyük / büyük, bulanık, bulaşık, bunak, burtuk, buruk, buruşuk, busarık / pusarık, cavlak / caflak, cırlak, cırtlak*** II, ***cıvık, cızırdak, civildek, çabalak*** (b. ***çabalaklan-***), ***çatlak*** I, ***çekinik, çelişik, çelpeşik / çerpeşik, çemrenlk, çıkık, çıldırık, çıplak, çıtlak, çöksek, çökük, çömelik, çürük, dabrak, dağınık, dazlak, değik, değişik, dibelek / dibelik, dingildek, dolaşık, duralak, dunuk*** I / ***tunuk / donuk, duruk*** I–II, ***düşük*** I, ***eksük / eksik, ersek, esik, esnek.*** Bazen geçişli fiilden türetilen sıfat da etken fiilsıfat anlamındadır: ***beğenik, clmclrlk, dişlek*** I-II. ***-***(ı)k isimleri için b. ***acuk / acık*** I ⊡, ***alık*** II ⊡, ***becerik*** ⊡.

akıl, b. ***akl***.

âkıl/akll 'akıllı' < Ar. ***'āḳll*** a.m. [/***'ḳl***/ kökünden]. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Ḳayġulanmaḳ 'āḳıl işi degül-dür***. (Ferec 855/1451 v. 52b). ※ ***Ma'lüm-ı her 'āḳll u dānā-dur ki ...*** ('Ālī 1587 v. 127b).

Osm. **âkılâne** 'akıllıca' < Fa. ***'āḳllāna*** a.m. [Ar. ***'āḳil*** 'akıllı' ve Fa. ***-āna*** zarf eki, b. ***acizane*** ⊡]. ※ ***Ėtdügüŋ iş 'āḳılāne iş degül-dür.*** (Ferec 855/1451 v. 144b).

AD. **akıldane** 'çok akıllı' < Fa. ***'āḳll u dānā*** a.m. ※ ***Böyle akıldâne adama gız yollanmaz mı?*** (F. Baykurt 1961o s. 123). 'fikir veren, yol gösteren': ※ ***Köse Kenan, yâni Köroğlunun akıldânesi, ahvali görünce sormuş, öğrenince gülmüş***. (Kemal Tahir 1957r s. 123).

Osm. **âkıle/akile** (müennes) 'akıllı' < Ar. ***'āḳila*** a.m. [***'āḳil*** 'akıllı' ve ***-a*** müenneslik eki, b. ***âbide*** II ⊡]. ※ ***Bu şāhuŋ bir 'āḳile dāyesi var-idi***. (Ferec 855/1451 v. 28a).

akın 'kalabalık hâlinde hareket' < ETk. ***aḳın*** a.m. Clauson 1972 s. 87 [***ak-*** kökünden]. ※ ***Halk akın akın toplanır*** (H.Z. Koşay 1944 s. 183). 'düşman topraklarına yapılan baskın': ※ ***Bu sekiz gemi müretteb oldı çün | Aḳına 'azm ėtdl zü-fünün***. (Enverī 1928 [869/1464] s. 20). ***akın et-*** 'kalabalık hâlinde gelmek veya gitmek': ※ ***Bıldırcın bu taraflara senede iki defa akın eder.*** (S.M. Alus 1944 s. 137).

⊡ Tek heceli fiil köklerinden ***-ın*** ekiyle (krş. M. Erdal 1991 I, 300–308) yapılan isimler nomina actionis (oluş ve kılış isimleri)'dir. mana bakımından ***-ım*** ile yapılanlara (b. ***adım*** ⊡) benzerler, şu var ki teşekkül şartları daha dar ve yayılışları sınırlıdır. Köy hayatı ve ziraat safhaları ile alakalı olanları tipiktir. A–B ve C–E ciltlerinde yer alanlar şunlardır: ***akın, biçin, dikin*** (***ekin*** I maddesinde), dütün I, ***ekin*** I, ***ekin*** II (n. concretum), eşin.

akıntı '(su vs.nin) bir tarafa doğru hareket etmesi' <***ak-*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-ıntı*** genişlemesi. ※ ***Lütfi beye şirin gö-***

rünmeği, Suat hanımdan münhal kalan köşeye kurulmağı aklına koymuştu. Fakat bu gayreti boşu boşuna idi. Akıntıya kürek çekiyordu. (S.M. Alus 1934 s. 393). ※ ***Akıntıya verip daha çabuk gitmek için Kandilli iskelesine yollandık.*** (S.M. Alus 1944 s. 63)

⊡ ETk.'de ve EOsm.da ***–ındı*** şeklinde olan, BSTTk.nde belli olmayan bir sebepten dolayı ***–ıntı*** şekline dönüşmüş bulunan genişleme, fiilin reflexivum (dönüşlülük) hâlini gösteren ***–ın–*** ve fiilden isim yapan –***dı*** (b. ***ağartı*** ⊡) hecelerinden müteşekkildir (M. Erdal 1991 I, 338–340). A–B ve C–E ciltlerinde zikredilen örnekler: ***akıntı, asıntı*** ve ayrı hâli olan ***askıntı, atıntı, avuntu, bıçıntı, bozuntu*** ve ayrı hâli olan ***boğuntu, bozguntu, buluntu, burkuntu, buruntu, büküntü, çakıntı, çalkantı, çarpıntı, çekinti, çıkıntı, çisenti, çürüntü, derinti / dirinti, dökündü / döküntü, eğindü / eğinti, eğlenti, ekinti, ezinti.***

AD. **akırbale**, b. ***akl***.

âkırkarhâ 'nezle otu' I. Hauenschild 1989 no. 82 ve 312 < Ar. '***āḳirḳarhā*** a.m. < Erm. ?? R. Dozy 1927 II, 152.

akış 'suyun sürüklenmesi' < ***ak–*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ış***. ※ ***Akışı olmayan sular*** (P. Kür 1983, romanın başlığı).

⊡ Çok kullanılan ***–(y)ış*** eki, fiilden özellikle kılış tarzını belirten nomen actionis (kılış ismi) yapar (krş. ***apış*** ⊡, ***adım*** ⊡). ETk.de –ış eki hakim imiş, yâni ünlüyle biten fiil kökünün ünlüsünü düşürürmüş, ms. ***alkış*** < ***alka–*** (b. T. Banguoğlu 1974 s. 261–263, M. Erdal 1991 I, 262–275). A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler var: ***aldırış, alışveriş, alkış, arış*** I (alet ismi), ***biniş*** I, ***çıkış*** I, ***davış / tavış*** (ses taklidi), ***deyiş, dikiş, doğuş, döniş / dönüş, ediş, elverişli*** (fakat ****elveriş*** diye bir isim yok). Fa.'daki Tk.dekine benzer şekil ve fonksiyonda olan ek (b. ***aferiniş*** ⊡) ile Tk.'dekinin alakası yoktur.

akış– 'toplu olarak bir yere gitmek, üşüşmek' <***ak–*** fiilinin ortaklık (cooperativum, ortaklaşalık) hâli, b. ***ağlaş–*** ⊡. ※ ***Rindān u maḥbūbān–ı cihān ol ḥammāma aḳışdılar.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 251).

AD. **akıt/akıd/akıda** 'ağda' krş. ***ağda***. ※ ***Suratına akıt yapılırken ağladı.*** (Reşat Enis 1944 s. 124).

AD. **akıt–** 'işemek' DS 154 < ETk. ***aḳıt–*** Clauson 1972 s. 81. ※ ***Öküzler duruyor. Biri akıtıyor öküzün.*** (F. Baykurt 1961k s. 90).

⊡ Causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) fiilleri türetmek için BSTTk.nde hemen hemen sadece –***dır–*** genişlemesi işlektir (b. ***acıkdur–*** ⊡). Ancak ETk.de işlek olan ve örnekleri BSTTk.nde kalıplaşmış şekilde saklanan bir sürü causativum (ettirgenlik) şekilleri vardır (b. ***acıt–*** ⊡, ***artur– / artır–*** ⊡, ***çıkar–*** ⊡, ***damzur– / damzır–*** ⊡). Çeşitli causativum (ettirgenlik) şekillerinin dağılımı, tam bilinmemekle beraber fonetik sebeplere bağlanır. Henüz ETk.de bir fiil kökünden yapılmış iki (veya daha fazla) causativum (ettirgenlik) şeklinin aynı anlamda kullanılması ilginç bir gerçektir: ***akıt– ~ aktır–***. Herhâlde yine fonetik sebeplerden (karıştırılmasına mâni olmak için) bazı fiillerde zamanla ilk causativum (ettirgenlik) şeklinin yanında ikinci bir şekil kullanıma geçti. İlk ve ikinci dereceli şekil, fiil köküne çok yakın olan sade bir causativum (ettirgenlik)

anlamı verir. A–B ve C–E ciltlerindeki ilgili örnekler şunlar, birçoğunda ilk ettirgenlik şekli bugün kullanımdan düşmüştür: ***azıt- / azıd- ~ azdır-, bakıt- ~ baktır-, basır- ~ basdır- / bastır-, çöğür- ~ cöğdür- / cöydür- / çövdür-, çöker- / çökert- ~ çöktür-, degür- / degir / değir- ~ değdir-, değşür- I ~ değiştir-, diktir- ~ dikittir-, dirgür- ~ dirild- / dirilt- ~ dirildür-, durgur- ~ durdur-, duydur- ~ duyur-, erür- ~ ergür- / eriştir-.***

akıtma '(hayvanların) alnındaki beyaz leke' < ***akıt-*** + fiilden sıfat/isim yapan ***-ma*** eki. ※ ***Öküzün boğazından eski, çok eski bir tasma sarkıyordu. Alnı akıtmalıydı.*** (H. Aytekin 1965 s. 7).

⊡ Fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-ma*** eki ETk.den beri vardır. Geçişli fiillerin nesnesini, geçişsiz fiillerin öznesini yapar (b. T. Banguoğlu 1974 s. 266, M. Erdal 1991 I, 316–320). A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler var: ***akıtma, akma, asma, aşırma*** I–II***, atma, bağlama, belleme, besleme, çatma*** I–II***, çığırtma, çirpme, çökertme, çözme, damla*** I ***(<* damma), dilme, dizeme*** (b. *dize–), ***döğme*** / ***dövme*** II, ***dutma*** / ***tutma*** (kişi), ***düğme.*** Özellikle giyecek isimlerinde çok kullanılır: ***aşırma*** I, ***çalma, çekme*** II***, dallama, delme, dizleme, dolama*** I. Menşei ve teşekkülü henüz izah edilmemiş ya da münakaşalı olan kelimeler de var: ***apazlama*** 'bir çeşit rüzgâr', ***çaputlama*** 'grip, enflüenza', ***çöpleme*** 'bir çiçek ismi'. ***-ma*** yiyecek isimleri için b. ***bazlama*** ⊡, ***-ma*** sıfatları için b. ***aşılama*** / ***aşlama*** ⊡.

EOsm. **akîb** 'ard, arka', krş. Ar. ***ʿaḳab***. ※ ***Ṭaʿām ʿaḳībinde her faṣluŋ mīve-i mütenevviʿa-i pür-leẕẕeti...*** (yâni 'taamdan sonra') (ʿĀlī 1982 [1581] II, 145). Fa. izafet terkibi olarak: ※ ***ʿAḳīb-i ṣalavāt-ı̮ hamsede duʿā-yı izdiyād-ı ʿizzet u devletleri.*** (ʿĀlī 1979 [1581] s. 127).

akide I 'din rüknü, inanış, dogma < Ar. ***ʿaḳīda*** a.m. [/ʿ***ḳd***/ kökünden]. ※ ***Sen ʿaḳīdesi ṣağlam bir ḳadınsın, yemīnden dė ḳorḳarsın, günāhkār olmadığına yemīn ėdeceksin***! (E.E. Talu 1341 s. 17).

akide II 'bir çeşit şekerleme' < Ar. (Suriye diyal.) ʿaḳīda a.m., krş. ***ağda***. ※ ***Her sözi sükker-i ʿaḳīde-miṡāl*** (ʿĀlī 1587 v. 123a). ※ ***Üstelik şeker bayramıymış. Hacıbekir'den akide şekerleri, latilokumlar sunuluyor ...*** (G. Dino 1991 s. 177).

akîk/hakîk 'yüzük taşı, kıymetli bir taş' < Ar. ʿ***aḳīḳ*** a.m. [/ʿ***ḳḳ***/ kökünden]. ※ ***Yemenīler çoḳ gelmişlerdi. ʿAḳīḳ çoğıdı, havātīm çoğıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 208a). ※ ***Şarap olsun, diyor. Akik inceliğinde ışıldıyan beyaz şarap olabilir.*** (A. Ağaoğlu 1991r s. 125). ※ ***Basık tavanlı bu dükkânda dinsel resimler, tasvirler, levhalar, tesbihler, seccadeler, akik yüzükler, hoş kokular satılıyor.*** (M. Mungan 1996 s. 418).

⊡ Kelime başında yer alan ünlünün ***/ h /*** sesi ile "aspirasyon" oluşturması, Türkiye Türkçesinde karşılaşılan bir durumdur. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***akik<hakik, akos<hakos, akuka<hakuka, arp<harp*** (özel bir durum), ***astar<hastar*** III***, avruz <havruz***.

akil, b. ***âkıl***.

akile, b. ***âkıle***.

akim 'verimsiz, neticesiz' < Ar. *'akīm* a.m. Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***Pādeşāh beni yüzüne iletmez, sevmez, atanuŋ mālinden milkinden bilkülliye maḥrūm eyledi.‿Ḥōş nola? Mülk 'aḳīmdür!*** (Ferec 855/1451 v. 72b). ※ ***Ṭopraḳ, ḳısm–ı a'ẓamı i'tibāriyle, bāhil ve ḥattā 'aḳīmdi.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 172). Bugün ekseriya ***akim kal–*** 'neticesiz kalmak, boşuna olmak' tabirinde kullanılıyor: ※ ***Hangi işe elini uzatsa akim kalıyordu.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 16).

AD. **akir** 'eritilen yağın tortusu' DS 154 < Ar. ***'akar*** a.m. A. Tietze 1958 no. 148.

akis, b. ***aks***.

akit, b. ***akd***.

AD. **akitin** 'yiğit, cesur' DS. s. 155 < Ar. (Suriye diyal.) ***'aḳīdīn*** 'çete reisleri, Bedeviler' A. Barthélemy 1930 s. 540.

EOsm. **akkâm** 'kervanda (bilhassa padişahın her sene Mekke ve Medine'ye gönderdiği kafilede) hizmet gören hammal Arap' < Ar. ***'akkām*** a.m. [/***'km***/ 'sarmalamak' kökünden]. ※ ***Akkâm bozuntusu herifle miço kılıklı zıbıdıdan bize dayak mı yedirecekler?*** (S.M. Alus 1933p s. 152).

⊡ Ar.da, özellikle 'meslek' ya da bir insanın karakterindeki değişmez yönler için kullanılan bir şema (1a22ā3) vardır. Bu şemaya göre üretilmiş isme, nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) ya da nomen fabricatoris (üreten ismi) denir (W. Wright 1962 II, 137). A–B ve C–E ciltlerindeki bir mesleği gösteren örnekler şunlardır: ***akkâm, allâf / allef, aşşab, attar, avvad, bakkal, benna, bevvab / bevvap, bezzaz, cellâbe, cellâd / cellât, celeb / celep*** I, (bu tür kelimelerde degemination (ünsüz tekleşmesi) özellikle halk dilinde sık sık görülür. Degemination (ünsüz tekleşmesi) için b. ***akke / ake*** ⊡) ***cerrah, cerrar*** II, ***debbağ, deffaf, dellâk, dellâl, deyyar***. Değişmez karakter yönleri için örnekler şunlardır: ***allâk*** ('geveze' manasında), ***ammâl, ayyar, ayyaş, battal*** I (işsiz, boşta manasında), ***cerrar*** I, ***cevval, cevvar, deccal, dessas***. Bu şema Allah'ın isimleri için de sık sık kullanılır. A–B ve C–E ciltlerinde: ***cebbar*** I ('her şeye kadir olan' manasında). Tk. halkdili, Ar.daki gelişmeyi fark edemediği için, bu tür kelimelere Tk. nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) eki ***–ci***'yi takar, b. ***attarcı*** ⊡.

AD. **akkaş** 'haşhaş, afyon' DS 155 < Ar.‿***haşhāş*** a.m.

Osm. **akke/ake** 'puhu kuşu' < Ar. ***'akka*** a.m. [/***'kk***/ kökünden]. ※ ***Zāġı, būmı, 'akei, sercei danuḳ dutdı.*** (Ferec 855/1451 v. 188a).

⊡ Türkiye Türkçesinde, çok az öz Türkçe kelime haricinde (ki Türkçe uzun, ikizleşmiş ünsüzleri kullanmama eğilimindedir, J. Deny 1955 s. 130–140), Arapçadan geçmiş bazı şeddeli kelimelerin iç seslerindeki çift ünsüzün tekleşmesi (degemination, ünsüz tekleşmesi), ***ake*** kelimesi örneğinde görülür. İlk önce Fa.da kendini gösteren bu dil hadisesinde, yazı dili daha muhafazakârdır. A–B ve C–E ciltlerinde yer alan örnekler şunlardır: ***ake, ama, ases, bakam, celeb I, dükân, evel, telek (b. dallāk).***

AD. **akkın** 'anlayışlı, uslu' DS 156 < ***ak–*** + fiilden sıfat yapan ***–kın*** eki. ※ ***Biz sessiz, saygılı, haddini bilir ... biz çok akkın köylüleriz.*** (F. Bay-

kurt 1967k s. 347). ※ ***Gelir gelmez everecem onu. Oğlum akkındır. Alacağı kızı hoş tutacağına umudum vardır.*** (F. Baykurt 1970 s. 34).

⊡ ***-gın / -kın*** eki geçişli ve geçişsiz fiillere takılır. Geçişsiz fiillerde etken fiilsıfat (participium activum) manasını taşıyan sıfatlar yapar. Geçişli fiillere takılanlar, hem participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) hem de participium passivum (edilgen sıfat fiil) manalarında sıfat teşkil edebilir (b. ms. ***algın***), hâlbuki ETk.'de aynı ek, geçişli fiillerde yalnız edilgen isimler yapardı (b. M. Erdal 1991 I, 327). A–B ve C–E ciltlerinde kaydedilenler: ***akkın, algın, argın, asgın, askın baskın, aşkın, aygın, azgun / azgın, batgın / batkın, baygın,bezgin, bıçkın, bıkkın, bitkin, bozgun I–II, bulangın, bungun, caygın, coşgun / coşkun, çalgın, çapgın, çapkın, çatgın / çatkın, çavgın / çıvgın / şıvgın, çekkin, çılgın, çökkün, dalgın, dargun / dargın, dedürgün / dedirgin / tedirgin, doygun, dungun, durgun, dutgun / tutgun, düşgün / düşkün, düzgin / düzgün, engin I, ergün / ergin, esgin, esirgin I, ezgin.***

akkoppanye et-, b. ***akompanye et-***.

akl/akıl b.m. (düşünme kabiliyeti, us; şuur; hafıza) < Ar. ***'aḳl*** a.m. [/***'ḳl***/ kökünden]. ※ ***'Aḳlile dirilmege yüz dutdı.*** (Ferec 855/1451 v. 53a). ※ ***'Aḳlum gitdi. Öglenecek hezār miḥnetile durdum.*** (a.e. v. 73a). ※ ***Loḳanṭacı Baba Predriḳs bunlarıŋ vürüdlarını görünce epeyce bir telāşla istiḳbāllerine ḳoşdu. Çünki Potiş ne zamān böyle ṣoyulmaġa müsta'id Şöhret 'aḳılda bir av yaḳalarsa çoḳ maṣrafa ṣoḳmaḳ içün ekşeriyā Predriḳsiŋ loḳanṭasını intiḫāb ėder idi.*** (H.R. Gürpınar 1336ş s. 42; bu cümledeki ***akılda*** sözü için b. aşağıdaki ⊡). ※ ***İhtimal ki Āli Ekrem Beyin böyle bir şey aklından bile çıkmıştır.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 146). ***akıl sır ermez*** 'anlaşılması imkânsız': ※ ***Akıl sır ermez bir üstün varlık, bir yarı Tanrı olmaktan usanmıştım.*** (E. Atasü 1991 s. 16). ***akıl ver-*** 'fikir vermek, öğüt vermek': ※ ***Ben de, bana bir akıl verecek, yahut bir kaç kuruş yardım edecek zannile yarım saattır onu dinleyorum.*** (M. Rona 1944g s. 10). Fa. izafet terkipleri: ***aklıbâlığ***/âkıl ve bâlıġ 'olgun akıllı, yetişkin' (AD. ***akırbale*** DS 152): ※ ***Elimde olsa âkıl ve baliğ olan kız ve erkekleri biribirine nikâhlıyacağım.*** (Musahipzade Celal 1936ba s. 23). ***aklıevvel*** 'kendini çok akıllı sanan': ※ ***Devlet hep bu aklıevvellerin yüzünden batıyor zaten.*** (A. Altan 1985 s. 144). ***akl-ı kâmil*** 'mükemmel akıl': ※ ***Levend-i ḥāżır-bāş tīg-ı ͜ hün-pāşdan cüdā olmaḳ cidden münāsib degül-dür: anı bār-ı gīrān ṭutub gendülerden ayırmalarına 'aḳl-i kāmil ṣāḥibleri ḳaṭ'ā rāġıb degül-dür***. ('Ālī 1975 [1599] s. 134). ***akl-i kül*** 'kâinata hâkim olan mantık': ※ ***O adam ki dünyayı âzam bir ruh ve aklıkülle muttasıf bir vücud biliyor.*** (S. Ayverdi 1941 s. 40). ***akl-i maâş*** 'beceriklilik': ※ ***'Aḳl-i ma'āşı yėrinde ͜ hidmetkār...*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 204). ***akl-i selim*** 'akla uygun düşünüş': ※ ***Aklıselim bunu emreder***. (H.R. Gürpınar 1934 s. 46). ※ ***Karagöz halk kahkahasının, halk hıncının, halk aklıseliminin, halk tokatının şahıslanmasıdır.*** (F.R. Atay 1952 s. 35).

⊡ ***akl / akıl*** maddesinde geçen bir örnekteki ***Şöhret akılda*** cümle parçası hakkında birkaç söz söylemek icap eder. Bir şahsın hâlini tarif eden bir kelime ve ona takılan locativus eki zikredilen şahsın bu hâlde bulunduğunu ifade eder. Bütün bu ifade attributif bir kompozisyonda bulunur. Neden ***Şöhret'in aklında*** değil de ***Şöh-***

ret akılda? İlk şekil daha geniş bir mana taşır, ms. 'Şöhret'in düşünmesinde', hâlbuki ikincisi yalnız 'Şöhret gibi olan, Şöhret gibi düşünen' manasında anlaşılır. Bu syntagma tipinde baştaki kelime bir şahıs zamiri veya nadiren bir şahıs adı olduğunda ikinci kelimede possessivum (iyelik, mülkiyet) eki bulunmaz. Kitabın A–B ve C–E ciltlerinde ***akıl(da)***'dan başka ***ayar(da), boy(da), çap(ta)*** maddelerinde örnekler vardır.

Osm. **aklâm** 'kalemler' < Ar. ***aḳlām*** a.m. [***ḳalam***'ın çoğulu]; krş. ***kalem***. ※ ***Simt–i tasṭīr–ile mā–fī–żamīri taʿbīre taḥrīk–i aḳlām olundı***. (ʿĀlī 1587 v. 123a). 'hükümet dâireleri' ※ ***Yoḳ͜ hafiyye. Şimdilik aḳlām–ı istiḫbār var: | Şoŋradan girdi bu ṭarza eski ʿunvānıŋ adı.*** (Şair Eşref 1958 s. 139). Eski metinlerde 'defterlerde yapılan kayıtlar': ※ ***Vāridātları defātirinüŋ irtibāṭ–ı erḳāmı ve iḫrācātları cerāyidinüŋ intiẓām–ı aḳlāmı...*** (ʿĀlī 1979 [1581] I, 123).

AD. **akla takla** 'alt üst, karışık, dağınık' DS 158 <***a– ta–*** tipinden kafiyeli çift söz, manası ikinci kelimeden kaynaklanır; bu tür terkipler için b. ***apar topar*** ⊡. ※ ***Cevri çok, fendi bilinmez bir topluluk. Her yanı akla takla bir yaratık.*** (S. Birsel 1995 s. 13).

AD. **aklecüt** 'genç horoz' < Erm. ***ak'loraçud*** [Erm. ***ak'lor*** < EErm. ***ak'ağaġ*** 'horoz' ve ***çut*** 'civciv'] U. Bläsing 1992 no. 2.; R. Dankoff 1995 no. 38.

aklen (zarf) 'akla göre, akıldan yana' < Ar. ***ʿaḳlan*** a.m. [/ʿ***aḳl***/ kelimesinin zarf şekli, Ar. accusativus eki ***–an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡]. ※ ***Zavallı köylü gerek vücuden gerek aklen pek yorgun bir halde idi.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 100).

aklıbalığ, **aklıevvel**, b. ***akl***.

aklı karalı 'hem ak hem kara' < ***ak***, ***kara***. ※ ***Tramvay durağının oralarda, aklı karalı, bozlu güvercinler, hâlâ yiyecek bir şeyler arıyorlardı.*** (F. Baykurt 1982 s. 59).

⊡ Bir sıfata, ms. ***ak*** kelimesine, ***–lı*** eki takılınca bunun manası 'kısmen' olur, ms. ***aklı*** 'kısmen beyaz, bir tarafı beyaz, bazı yerleri beyaz' olur. Binaenaleyh, ***aklı karalı*** 'kısmen beyaz ve kısmen siyah, beyaz ve siyah karışık, beyaz ve siyah lekeleri olan' manasına gelir. Bunun gibi ms. ***büyüklü küçüklü*** 'büyüklerden ve küçüklerden fertleri olan çeşitli boylardan müteşekkil (bir grup)' fikrini ifade eder. Krş. ***alacalı beleceli.*** Bu örneklerde birbirine zıt olan vasıflardan örnek verdik, fakat bu şart değildir, herhangi iki vasıf olabilir, ms.: ※ ***Türlü renkten belki yüz otomobil, kimine allı kırmızılı kâğıtlar dolamışlar, kimine basma parçaları asmışlar.*** (F. Baykurt 1982 s. 114).

aklıkülle, b. ***akl***.

Aklıselim, b. ***akl***.

akli 'akla dayanan' < Ar. ʿ***aḳl*** + isimden sıfat yapan nisbe eki ***–î***, b. ***adalî*** ⊡. ※ ʿ***Aḳl–ile fehm ü idrāk olunan ve mücerred ʿaḳla taṭbīḳ ėdilen (naḳlī muḳābili)*** (Şemseddīn Sāmī 1318 II, 944). ※ ***Bir miḳdār baḥṣ–i ʿaḳlī ve biẕāʿaları muḳtażāsınca cidāl–i naḳlī***. (ʿĀlī 1587 v. 121a). ※ ***Sultan Murat'ın hastalandığı, aklî melekelerini yitirdiği söylentileri yayıldı.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 141). ※ ***Geçenlerde İlhan Selçuk'un akli ve nakli bilgilerle ilgili bir yazısını okuyunca bu konuya ilgim art-***

tı. Düşünce tarihinde Rönesans, dünya görüşünde nakla değil, akla dayalı bilginin ön plana çıkışını müjdeler. (V. Günyol 1995 s. 8).

akliyat 'akla dayanan bilgiler' TüS < ***aklî*** + Ar. ***-āt*** çoğul eki. Nomen abstractum collectivum (topluluk soyut ismi) manasında isim yapan ***-iyat*** için b. ***abesiyat*** ⊡.

akliye 'ruh tababeti, psikiyatri; akıl hastanesi' < ***aklî*** üzerinden ve müessese isimlerinde kullanılan ***-(i)ye*** eki, b. ***adliye*** ⊡. ※※.

AD. **akma** 'reçine, zamk, katran' DS 156-157 < ***ak-*** + ***-ma***, b. ***akıtma*** ⊡. ※ ***Bu ağaçlar kesileli belki yirmi gün olmamış. Akmaları acı göz yaşları gibi domur domur parlıyor balta yerlerinde***. (F. Baykurt 1960 s. 121).

AD. **akman** 'temiz, namuslu' DS 159 < ***ak*** I. ※ ***Doğuştan getirdiği sıkılganlıkla okuduğu satırların açık açık havası, körpe dimağında, akmanlığını zedeleyerek çatışır.*** (M. Seyda 1958n s. 35).

EOsm. **akmişe** 'kumaşlar' < Ar. ***aḳmīşa*** a.m. [***ḳumāş***'ın çoğulu]. ※ ***Aḳmīşe ḳısmından her ne cins aḳmīşe ṣatılsa yigirmi aḳçada bir aḳça alınurmış***. (Ö.L. Barkan 1943 [947/1540] s. 137). ※ ***Ve cānı pāresini bir dirlükle behremend ėtmek‿huṣūṣında küllī minnet ėdüb ba'ż-ı aḳmīşe ve ıskarlaṭdan ġayrı sīm-i‿hāmdan düzülme bir cām çekdi.*** ('Ālī 1994 [1591-99] s. 312).

akne 'ergenlik sivilcesi' < beynelmilel tıp terimlerinden, (EYun. ***ακμη*** (akmê) 'goncanın çiçeğe patlaması' kelimesinden çıkarılmış (yanlışlıkla ***m***'yi ***n***'ye çevirerek), krş. İng. ***acne***, Alm. ***Akne***.

ako, b. ***akov***.

akompanye et-/akkoppanye et- '(müzik tabirlerinden) eşlik etmek' <Fr. ***accompagner*** a.m. [***compagnon*** 'refik, yoldaş']. ※ ***Bazan operacılar filân geliyorlar bizim eve. Israr ediyorlar misafirler, bir lid ya da arya söylesin diye. Annem akkoppanye edebiliyor.*** (Kemal Bekir 1961 s. 126).

akont (ticaret terimlerinden) 'kısmî ödeme, mahsup ödeme' < İt. ***acconto*** veya Fr. ***à*** compte a.m.

akord/akort/akorda 'ahenk; çalgının sesini ayarlama' < İt. ***accordo*** 'ahenk', ***accordare*** 'akord etmek' < Lat. ***acchordare*** a.m. [***ac/ad*** ön takısı ve ***chorda*** 'çalgı teli']. Ar. /***he***/ harfinin, Lingua Franca'daki (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) /***a/e***/ ile karıştırılabilmesi için b. ***acente/acenta*** ⊡[1]. ※ ***Hele o aḳordası bozuḳ dilenci armoniğine benzeyen ḳarṭal sesini hiç çıḳarma!*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 154). ※ ***Aḳordu bozuḳ bir orġ ṣedā-ı müz'icini aldı***. (a.e. s. 439). ***akord et-*** 'çalgının sesini ayarlamak': ※ ***... kemanını tamir eder, telini takar, ... akord eder.*** (B.S. Kunt 1948 s. 16).

akordeon b.m. (malum çalgı) < Fr. ***accordéon*** < Alm. ***Akkordion*** a.m. [***akord*** üzerine kurulmuş kelime]. ※ ***Radyoda bir Yunan istasyonu. Kıvrak akordeon. Rumca şarkılar.*** (A. Yurdakul 1991 s. 197).

akordeonist 'meslek olarak akordeon çalan kimse' < Fr. ***accordéoniste*** a.m. [***accordéon*** + bir çalgı çalmakla geçinenlerde kullanılan ***-iste*** eki, b. ***aferist*** ⊡]. ※ ***İki kemancı ve bir akordeonistten oluşan bir müzisyen triosu, köşede hazırlık yapıyorlardı.*** (N. Eray 1992 s. 49).

akordeonumsu/akordiyonumsu 'bir akordeon gibi' < Fr. ***accordéon*** + ***-umsu*** eki. ※ ***Masanın mavi beyaz damalı muşambasının üzerinde akordiyonumsu hareketlerle yürümeye başladı.*** (S. Yemni 1997 s. 75).

⊡ Öncelikle renk ve tat sıfatlarına eklenen similativum (benzerlik) genişlemesi ***–(ı)msı***'yı, A–B ve C–E ciltlerinde ***acımsı, beyazımsı, delimsirek, ekşimsi*** sıfatlarında görebiliriz. Ayrıca isimlere eklendiğinde o ada benzeyen sıfatlar yapar: ***ayımsı (adam), balımsı, ecemsi*** gibi. Aynı şekilde yeni kelime türetmek için de kullanılır, ms. ***argomsu***, ***fiilimsi***, ***insanımsı*** (b. T. Banguoğlu 1974 s. 179). Genişlemenin ***-sı*** kısmı ETk. benzerlik eki –***sıg***'ın karşılığıyken (krş. ***ayruksı / ayrıksı*** ⊡). ***aradaki –(ı)m–*** kısmını, aynı fonksiyonda olan ***–(ı)mtık, –(ı)mtırak*** genişlemelerinde de görebiliriz (b. ***acımtırak*** ⊡). Hatta kimi ortak türevleri vardır, ms. ***ekşimsi ~ ekşimtik ~ ekşimtırak***. Açıklanamayan ***–(ı)m–*** eki, herhâlde ***–(ı)msa–*** fiillerindekinin aynısı olsa gerektir (b. ***azımasa–*** ⊡). Yukarıdaki fiilden türetilmiş ***ağlamsı*** örneği ise istisnaidir.

akort, b. ***akord***.

AD. **akos/agos/hagas/hagos/hakos** 'saban izi' DS 77/159, 2255 < Erm. ***agos*** < EErm. ***akos*** a.m. U. Bläsing 1992 no. 8, R. Dankoff 1995 no. 9. Kelimenin başındaki /***h***/ sesi için b. ***akîk/hakik*** ⊡. ※ ***Bu reşberlik tohumu eçerken çiftin peşine ciderken bahdı çi, hagosdan bir parlah daş çıhdı.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 419).

EOsm. **akov/ako** 'kova' < Mac. ***akó*** < Sl. ***okov*** a.m. (F. Miklosich 1889 s. 2). Redhouse 1890 s. 168 'name of a certain measure for liquids' diyor ve kaynak olarak Kieffer–Bianchi 1835–1837 lugatini gösteriyor; ancak onda yoktur, herhâlde A. Hindoğlu 1838 s. 55'den alınmıştır. RD. kelimelerinden olması ihtimali vardır. ※ ***Her bütün bāġ ki otuz iki çapalıḳdur sekizer ve altmışar ve dörder çıbır şīra aḳov/aḳo dėyü reʿāyā ṣāḥib-i arża vėrdüklerinden ġayrı on çıbır şīre ʿöşr vėrürlermiş.*** (Ö.L. Barkan 1943 [İkinci Selim zamanında] s. 320).

akoz et–, **akozla–**, b. ***akuz et–***.

akpa, b. ***akva***.

akpak 'tertemiz' < ***ak*** I 'beyaz' ve labial (dudak sesi) mühmeli veya Fa. ***pāk*** 'temiz' (?); yahut kuvvetlendirici ön takı ***ap***, ikizleşme, ve ***ak*** I. Krş. ***ak, appak***. ※ ***İnsanı temizler, akpak eder.*** (A. Yurdakul 1989 s. 117).

akraba b.m. 'aynı soydan olan (kimse veya kimseler)' < Ar. ***aḳribā*** 'aynı aileden olan kimseler' [***ḳarīb*** 'yakın' kelimesinin çoğulu]. Ar. bir çoğulun Tk.de tekil kullanılması için b. ***ahbab*** ⊡. ※ ***Bize biraz akraba da düşer.*** (M. Makal 1950 s. 38).

akran 'yaşça denk' < Ar. ***aḳrān*** a.m. [***ḳirn*** 'denk kimse, küfüv' kelimesinin çoğulu]. Ar. bir çoğulun Tk.de tekil kullanılması için b. ***ahbab*** ⊡. ※ ***Zīre aḳrānumuŋ kimi manṣūb, | Kimisiydi müderris-i merġūb.*** (Żaʿīfī 1950 [1555] s. 138). İsim ve zamiri bağlantısız takip edebilir: ※ ***Siz âdeta yaşlı bir adam gibi konuşuyorsunuz: halbuki aşağı yukarı biz akransınız...*** (Sabahattin Ali 1940 s. 223). ※ ***Kiracılardan birinin karısı, kızı, ya da Filiz akran baldızı.*** (Orhan Kemal 1965f s. 55).

akreb I/**akrep** b.m. (malum böcek) < Ar. ***ʿaḳrab*** a.m. (A. Tietze 1958 no. 146). ※ ***Gitmeye başdan‿ham-ı zülfi‿hayāli sen mehüŋ | Üstüḫān-ı kellem üzre ḍutsa ʿaḳrebler vaṭan.*** (ʿĀlī 1994 [1591–99] s. 175). ※ ***Alevler içinde sıkışıp kalmış bir akrep gibi çırpınıyordu.*** (A. Yurdakul 1987 s. 169). 'akrep burcu': Lat. ***Scorpio*** 'akrep' isminden Ar.ya tercüme edilmiş. ※ ***Kendileri Zeus tarafından altı yıldıza kalbedilerek Akrep burcuna kuyruk diye takılmıştır.*** (Halikarnas Balıkçısı 1954b s. 10). ※ ***Bu sabah olmasını özellikle istemişti. Tam da bu sabah. Akrep burcunun yıldızı parlarken.*** (M. Mungan 1996 s. 491). Sivri kısımları olan bazı aletler, ms. eski silâhların aksamı ('ruota d'archibuggio' Meninski 1680 II, 3297 'saat akrebi' (Ar.da aynı). ※ ***ʿAḳreb çarḫını yeŋiden yapmaġa 60 aḳçe (ücret).*** (M.S. Kütükoğlu 1983 s. 230). ※ ***Yelkovan istediği kadar koştursun, zamanı gine de akrepten sormazlar mı?*** (M.B. Kanok 1984 s. 66). (Argo) 'polis' M. Mikhaïlov 1930 s. 30, F. Devellioğlu 1970 s. 68, H. Aktunç 1990 s. 33.

EO. **akreb** II 'daha yakın; en yakın' < Ar. ***aḳrab*** a.m. [***ḳarīb*** 'yakın' kelimesinin elativus (en üstünlük, ismi tafdil) hâli, Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡]. ※ ***Taʿaccüb ėtmege ol evlā vu aḳreb hünerdür.*** (Ferec 855/1451 v. 124a).

akreditif (ticaret terimlerinden) 'bir nevi banka kredisi' < Fr. ***accréditif*** a.m. [Lat. ***creditum*** 'ödünç olarak verilen' < ***credere*** 'güvenmek']. ※ ***Akreditifi açtırmadan ithal edilecek malı karşılık olarak gösterme olanağı yok biliyorsun.*** (Ç. Altan 1976v s. 15).

⊡ Fr.dan alınmış kelimeler arasında ***–if*** (ekseriya ***–atif, –itif***) ekiyle bitenler bulunuyor. Bu ek Fr.'ya Lat. ***–iv[us]*** sıfat ekinden gelmiştir. A–B ve C–E ciltlerinden şu örnekleri verebiliriz: ***akreditif, aktif, akuzatif / aküzatif, alternatif, aperitif / aperatif, datif, dedektif, dekoratif, depresif, direktif, efektif.***

akrep, b. ***akreb*** I.

AD. **akri** 'kırmızı ve dayanıklı kerestesi olan bir ağaç' krş. Gürc. ***arḳi*** 'Betula' V. Cangidze 1984 s. 45.

akrobasi 'akrobatlık' < Fr. ***acrobatie*** a.m. Fr. ***–i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Biliyorsunuz, cambazlık, akrobasi tiyatronun işbirlikçisidir. Yunan tiyatrolarında da, Roma tiyatrolarında da bu ikisi hemen hemen uzun zaman baş rolü oynamışlardır.*** (S. Taşer 1956 s. 104).

akrobat b.m. (cambaz) < Fr. ***acrobate*** 'ip cambazı' < EYun. ***ακροβατης*** (akrobatēs) 'ayaklarının ucunda yürüyen' [***akro*** 'sivri' ve 'yürümek fiilinin kökü olan /***bat***/]. ※ ***Akrobatlardan sonra sıra cambazlara geldi.*** (S. Taşer 1956 s. 105).

akrobatik 'akrobatça' < Fr. ***acrobatique*** < (EYun. ***ακροβατος*** (akrobatos) a.m. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***–ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***... sıralar üstünde akrobatik hareketler yaptıklarını da görüyormuşum.*** (A. Ağaoğlu 1992 s. 28).

akromatik (fizik terimlerinden) 'renkleri bozmayan' < Fr. ***achromatique*** a.m. [EYun. /***a***/ 'olmayan' ve ***χρωμα*** (hrōma) 'renk' üzerine kurulmuş beynelmilel ıstılah]. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***–ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡.

⊡ EYun. fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-ma*** eki Lat.ye ve başka birçok dile giren bazı ilmî ve kültürel terimlerde bulunur. Bu terimlerden Tk.ye alınanlar vardır; ayrıca doğrudan doğruya yeni Yun.dan Tk.ye girenler mevcuttur. Fr. üzerinden gelenler sondaki ünlüyü kaybetmiştir. Böyle isimlerden yapılan sıfatlar ***-matik*** heceleriyle biter. A–B ve C–E ciltlerinde zikredilenler: ***akromatik, aksiyom, amblem, anfizem, astım, astma, dogma***.

akromegali 'vücudun sivri kısımlarının (bilhassa el ve ayakların) anormal büyümesine sebeb olan bir hastalık' < Fr. ***acromégalie*** a.m. (EYun. ***ακρο*** (ákro) 'uçta olan' ve 'büyük' sıfatının kökü olan /***megal***/ üzerine kurulmuş beynelmilel tıp terimi). Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡.

akropol (arkeoloji terimlerinden) 'iç kale' < Fr. ***acropole*** < EYun. **ακροπολις** (akrópolis) a.m. [***akro*** 'uçta olan' ve ***polis*** 'şehir']. ※ ***Eski Sardis Heraklid kırallarından biri. Sardis akropolunun duvarları yapılırken tepenin bütün çevresi üzerinden bir aslan postu sürüklemiş.*** (Halikarnas Balıkçısı I954a s. 92).

akrostiş 'satırlarının ilk harfleri bir kelime veya isim teşkil eden şiir' < Fr. ***acrostiche*** a.m. [EYun. ***ακρο*** (ákro) 'sivri, uç' ve ***stikhos*** 'satır']. ※ ***Bakıyorum. Şiirlerin hepsi akrostiş. Dize başlarında Nihal'in adlarını okuyorum.*** (M. Güler 1990 s. 81).

aks I/**akis** b.m. (ışık veya ses aksi) < Ar. ***'aks*** a.m. [/***'ks***/ kökünden]. ※ ***Ol görinen rüşenlik şāh-ı mārān nürınuŋ 'aksindendür***. (Ferec 855/1451 v. 61a). ※ ***Yağmur ve fırtına. Sonra uzaklaşan boranın son akisleri.*** (A. Dino 1944 s. 20). '(bir şeyin) tersi'. ※ ***'Aksine ḥareket ėdenleriŋ cezā göreceğini tavsīye ve iḫṭār ėdiyor.*** (Ahmed Şerif 1326 s. 259). ※ ***O tam benim aksime yalnızlıktan muztaripti.*** (A.H. Tanpınar 1961 s. 293). Fa. izafet terkiplerinde sonra gelen kelimenin mefhumunu aksine çevirir: ***aks-i halde/aksihalde*** 'bu olmazsa, yoksa': ※ ***Nasıl rekabet edeceğiz sonra? Fabrikalarımızı kapamak icap edecek aksi halde.*** (Orhan Kemal 1968g s. 17). ※ ***"Sen haklı olamazsın, dedi, "aksi halde bu bir cinayet olurdu."*** (A. Yurdakul 1991 s. 20). ***aksiseda*** 'yankı'. ※ ***Kanlıca körfezinde aksisadalarla Boğaziçini çınlatarak mehtap safası yaparız.*** (Musahipzade Celal 1936k s. 11). ***aks-i takdirde/aksi takdirde*** 'bu olmazsa, aksihâlde': ※ ***Aksi takdirde, alınan ücreti geri veriyoruz.*** (N. Eray 1990 s. 122). ***aksitesir*** 'tersine tesir'; Fa. izafet için b. ***abd*** ⊡. ※※ Ar. terkip: ***aksül'amel*** 'tepki' < 'aks 'ters' ve 'amal 'hareket', b. ***abdülbatn*** ⊡. ※ ***Seni bu ḳadar ṭarafgīrāne idāre-i lisān ėder gördüğüm vaḳit bütün efkārımda ānī bir 'aksü'l-'amel vuḳū'a geldi.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 66).

aks II (otomobilde) 'dingil' <Fr. ***axe*** < Lat. ***axis*** a.m. ※ ***Kaza gerçekten de garipti. Bir insanın kendi arabasının altına çaprazlama yatarak, göğsüne aks saplanması neticesinde ölmesini, hiç kimsenin aklı almıyordu.*** (A. Kulin 1997 s. 7).

EOsm. **aksa** 'en uzak, en ucda' < Ar. ***aḳṣā*** a.m. ※ ***Ma'ārifce teraḳḳīniŋ aḳṣā-yı merātibine varmış olan ... aḳṣā-yi arżda*** 'dünyanın bir ucunda': ※ ***ve ba'de zamānin aḳṣā-yi arżda bir mercüḥ ḳāżilıġıla neşv u nümāsına muẓāheret olunaraḳ...*** ('Ālī 1979 [1581] I, ms. 166). ***Aksâ-yı şark*** 'Uzak Doğu', krş. Ar. Şarḳul'aḳṣā a.m.

aksa-, b. ***ağsa-***.

EOsm. **ak-sade** 'bir nevi beyaz kıyafet', ***ak*** I ve ***sade*** kelimelerinden. ※ ***Yine aḳ-sāde geymişsin yine var māh-peykerlik | Güzellenmişsin ey āfet nedür bu tāzelik terlik*** (Nev'ī 1977 s. 386).

aksak, b. ***ağsak***.

aksam 'kısımlar, parçalar' < Ar. ***aḳsām*** a.m. [***ḳism***'in çoğulu]. ※ ***Viktor Hugo "Kendi vatanından ayrılarak ecnebi memleketlerinde yaşıyanlar, kaynıyan bir kazanın harice attığı köpükleri gibi içi boş ve kıymetsiz aksamdır" demiştir.*** (Fazlı Necip 1930 s. 180).. EOsm. **'zümreler'**. ※ ***... meknūnāt u muḫadderāt aḳsāmında ona niçe maḥẕūrāt vardur.*** ('Ālī 1587 s. 139a).

aksan 'vurgu; şive' < Fr. ***accent*** < Lat. ***accentus*** a.m. [***ad/ac*** 'ilave edilen' ve ***cantus*** 'terennüm', ***/can/*** 'müzikle söylemek' fiilinin kökünden, yâni 'söze ilave edilen (ona refakat eden) müzik']. ※ ***"Allo" deyişinde bir Fransız aksanı vardı. Sade "Allo" dese, başka birşey söylemese, Parisli bir Fransız kadını sanılabilirdi...*** (H. Taner 1954 s. 32). ※ ***Dili Karadeniz aksanına çalan başka biri ...*** (A. Ümit t.y. [1990?] s. 43).

Osm. **aksar** 'daha kısa, en kısa' < Ar. ***aḳṣar*** a.m. [***ḳaṣīr*** 'kısa' kelimesinin elativus (en üstünlük, ismi tafdil) hâli. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡]. ※ ***... ve bil-cümle aḳṣar-ı leyālīde ġėce ṣoḥbetleri münāsib olmaz.*** ('Ālī 1587 v. 140b).

Aksaray 'Eskiden Niğde vilayetine bağlı bir şehrin adı' < EYun. ***Αξαρα*** (Aksara) D.J. Georgacas 1971n s. 106. ※ ***Bor ḳal'esinden cānib-i ... şehr-i Aḳsarāya gitdiğimiz menāzilleri beyān ėder.*** (K. Buğday 1996 s. 146).

aksat- 'geri bırakmak, tavsatmak' < ***aksa-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıt-*** ⊡. ※ ***Pazar günlerini atlatan, buluşmaları aksatan sevgilisini düşünerek ağladığını bilirdin.*** (Peride Celal 1991 s. 427).

aksata 'alışveriş' < ***ahz-u-ita***, b. ***ahz***. ※ ***Kocan gene borcunu bi temam ödemedi, habarın olsun, aksatayı kestim.*** (Orhan Kemal 1949e s. 44).

akse (tıp terimi) 'nöbet' < Fr. ***acces*** a.m. < Lat. ***accessus*** 'vaka'. ※ ***Büyükada'da geçirdiğin kalp aksesini unuttun mu?*** (Peyami Safa 1930 s. 14).

Osm. **aksendaz ol-** 'aksetmek' < Fa. '***aḳs-andāz*** 'aksedilmiş'. ※ ***... adamın sözleri dalma kulağında aksendaz olmakda idi***. (Türk Masalları 1991 [1912] s. 98).

akseptans 'kabul kaydı; kabul belgesi' < İng. ***acceptance*** a.m. (Fr. telaffuz ile).

aksesuar '(bir şeyin veya hâlin) yan unsurları, süsleri, ıvırzıvırı' < Fr. ***accessoire*** a.m. < Lat. ***accessorium*** 'yanına gelen, yardımcı' [Lat. ***/acced/*** 'yanına gelmek, katılmak' fiil kökünden]. ※ ***Şoförün hemen başının üstünde sallanan boncuk işi muska, nazar boncuğu, maşallah bu kaderci arabeskin aksesuarı mıydı?*** (A. Yurdakul 1990 s. 133). ※ ***Evin buzdolabından perdelerine, döşemelerinden kapı tokmaklarına kadar tüm aksesuarını Amerika'dan getirtmişti.*** (A. Kulin 1997 s. 52). Mecazî manada: ※ ***Şair, bu kadının yaşamında kendisinin pek gerekli olmayan bir aksesuar, bir zamanlar değerli sayılmış ama artık ağırlık yapan bir yük olduğunu sezdi.*** (İ. Aral 1997 s. 43).

⊡ Fr.dan alınmış kelimeler arasında ***-uar*** (Tk.de bâzen ***–uvar***) ekiyle bitenler göze çarpar. Lat. ***–arium / –orium*** hecelerinden gelen bu ek, ekseriya bir şeyin saklandığı kap veya oda veya saklanan şeyler ya da bir işin yapıldığı yeri ifade eder. A–B ve C–E ciltlerinde bu isimlerden yalnız ***aksesuar*** örneği geçmektedir. Daha sonraki ciltlerde ms. ***laboratuvar*** geçecektir.

akset– 'bir şeye çarpıp geri dönmek (ses veya ışık)' < ***aks/akis***. ※ ***Garsonun sesi: "çay ikii!" diye aksetti.*** (B.S. Kunt 1948 s. I09) .'(birisinin) kulağına gitmek': ※ ***Mes'ele padişāha 'aks-ėtdi.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 144).

aksıhalde, b. ***aks***.

aksıma 'sekir veren ekşi şerbet' TS 75 < Yun. ***οξινα*** (óksina) 'ekşi ot' Ch. Tzitzilis 1987g no. 371, Tietze–Tekin 1990 s. 288.

aksır– 'hapşırmak', <ETk. ***asur–*** a.m. Clauson 1972 s. 251, ses taklidi kelimelerden, krş. öksür– EOsm. ***a̯hsur–*** a.m. ※ ***Olḳadar a̯hsurdı ki cānı çıḳdı. cehenneme dek gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 39b).

aksi 'ters, suratsız, huysuz' < ***aks/akis*** + isimden sıfat yapan nisbe eki ***–î***, b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Aksinin biridir zaten.*** (F. Erdinç 1955 s. 182). ***aksilik*** 'işi bozan (tesadüf)': ※ ***"Ne kadar istiyordu toplanmamızı!" — "Hastalanması aksilik!"*** (Peride Celal 1991 s. 302).

aksihalde, b. ***aks*** I.

aksine 'bil'akis'< Ar. ***aks*** I + ***-i-*** 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki + –(***n***)***e*** dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu), b. ***abes yere*** ⊡: ※ ***İhtiyar başçavuşun her zamanki ağırlığının aksine gösterdiği telâştan Nurettin Şadan beyin önemli biri olduğunu anlamışlardı.*** (Orhan Kemal 1968g s. 20). ※ ***Güzelliği hiç yıpranmamış, aksine daha da yerine oturmuştu.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 62). ※ ***Acele yenen öğle yemeklerinin aksine akşam yemeklerine kızların okul kıyafetlerini değiştirip süslenerek gelmelerini isterdi.*** (A. Kulin 1997 s. 45–46).

aksiseda, **aksi takdirde**, **aksitesir**, b. ***aks*** I.

aksiyom 'ispata ihtiyacı olmayan kendiliğinden belli hakikat' < Fr. ***axiome*** < Lat. ***axioma*** < EYun. ***αξιωμα*** (aksíöma), nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan Yun. ***–ma*** eki için b. ***akromatik*** ⊡.

aksiyon 'hareket' < Fr. ***action*** a.m. < Lat. ***actio*** [/***ag***/ 'iş görmek' fiil kökünden, ayrıca b. ***aberasyon*** ⊡]. ※ ***Karakterizasyon, psiko–dramatik aksiyon, dil, diyalog; bu saydıklarımız piyesin yazılmasında kendini gösteren güçlüklerdir.*** (S. Taşer 1956 s. 87). ※ ***Görüldüğü gibi oyunda vişne bahçesi, bir mekân olmaktan çok, içerdiği çok katmanlı anlam düzeyleriyle, oyunun bütün aksiyonunu kuran bir motiftir.*** (M. Mungan 1996 s. 314). (ticaret terimlerinden) 'hisse senedi' ※ ***H. elindeki aksiyonları İtalyan kapitalistlerine satar.*** (M. Seyda 1970 I, 72). 'fiyat indirimi' ※※.

AD. **akson** 'değirmen çarkını döndüren mil' DS 161 < Yun. ***αξονι*** (aksóni) a.m. A. Tietze 1955 no. 19.

AD. **aksuna** 'su altında felce uğrayıp dışarı çıkan dalgıcın, iyileşmesi için onu tekrar denize indirme ameliyesi' < DS 162 < Yun. ?? ※ ***Aksuna demek,***

vurguna uğramış adamı tekrar denize indirmek demektir. Ama denizin altına kadar lndirmlyeceksin. Aksuna, dalgıç kaç kulaçta vurgunu yemişse, onun yarısı kadar kulaca indireceksin. Orada kendine gelinceye kadar kalacak. (Yaşar Kemal 1971bd s. 612).

aksül'amel b. ***aks/akis*** I.

aksülümen 'zehirli beyaz bir toz, süblime' < ***ak*** 'beyaz' ve ***sülümen*** < Lat. ***sublimatum*** G. Meyer 1893 s. 36. ※ ***Hacivat: "Aksülümen hastalara şifa mı?" "Karagöz: Birdenbire götürür."*** (H. Ritter 1953 s. 64).

akşam, b. ***ahşam***.

akşama (gelecekten bahsederken) 'akşam olunca, akşamleyin' <***akşam*** + isimden zaman zarfı yapan dativus hâli eki, krş. ***haftaya, seneye***. ※ ***Yok, gideceğim. Akşama konuşuruz.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 126).

akşamcı, b. ***ahşam***.

akşamla-, b. ***ahşamla-***.

akşamlayın, b. ***akşamleyin***.

akşamleyln/akşamlayın b.m. (akşam vakti) < ***akşam*** + öğleyin kelimesine mümasil ***-layın/-leyln.*** Tk.de velar (arka damaksıl) ve palatal (öndamaksıl) ünlüler arasındaki tefrik için b. ***ayıt-*** ⊡. ※ ***Gelin akşamleyin ailedeki bütün büyüklerin elbiselerini soyar, yataklarına yatırdıktan sonra odasına girer.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 324).

⊡ İsimden zaman zarfı yapan ***-layın*** genişlemesinin aslı, büyük ihtimalle birleşmiş ETk. ***-la*** + ***-yu*** zarf ekleridir (b. T. Banguoğlu 1974 s. 191, M. Erdal 1991 I, 406-408). ***-la*** eki ETk.de zaman zarfı da yaparken (b. ***ayıkla*** ⊡), ***-layın*** (< ***-layu***) genişlemesinin zaman zarfı yapması Osmanlıcaya mahsustur. Bunun yanında ETk. ve EOsm.da özellikle 'gibi' anlamında kullanılır (b. ***ancılayın*** ⊡). Öbür taraftan ön ünlülü ***-leyin*** şekli, art ünlülü köklerde de kullanıldığı için (ms. ***akşamleyin, sabahleyin***) J. Deny 1921 s. 262'de instrumentalis (araç durumu) hâli ***-(y)ın*** (b. ***acın*** ⊡) ile türetilmiş ***öğle-yln*** sözcüğünün analojisi olup yanlış bölünerek ***-eyin*** ekinin meydana geldiğini öne sürer (< * ***öğ-leyin***). Daha sonra ünlü uyumuna da tabi tutulmuş. A-B ve C-E ciltlerinde şu örnekler bulunur: ***akşamleyin / akşamlayın, çokçalayın, erkenleyin / irkenleyin. evvelklyeyln.***

RD. **akşamlık** 'akşam yemeği'. <***akşam*** + ***-lık*** eki, b. ***ahfadiyelik*** ⊡. ※ ***Anasına demiş: Sen banım akşamlıgımi kayrolamın yanına koyarsın.*** (N. Hafız l985 s. 202).

AD. **akşam-otu/akşam-oturu** 'akşam üzeri' DS 162 < ***akşam*** ve ***otur-*** fiilinin ***-u*** ulacı. ※ ***Akşamotu sığırı alıp varıyor köye.*** (M. Tuğrul l969 s. l86).

aktar I 'baharat, ıtriyat ve bâzen birçok ufak şeyler satan kimse' < Ar. ***'aṭṭār*** 'kokular satan kimse' [***/'ṭr/*** kökünden]. Türkçedeki ***/t/*** > ***/k/*** değişimi disimülasyon neticesidir, b. ***ahçı*** ⊡. ※ ***Cevizli'de bir aktar Saim Efendi vardı hani?*** (M. Seyda 1970 I, 163).

Osm. **aktar II** 'taraflar, mıntakalar, diyarlar' <Ar. ***aḳṭār*** a.m. [***ḳuṭr*** 'daire çapı' kelimesinin çoğulu]. Krş. ***çar aktarı cihan.***

aktar– 'bir yerden bir yere veya bir şekilden bir başka şekle geçirmek' < ETk. ***aġtar–/ḫtar–*** a.m. Clauson 1972 s. 81, K. Röhrborn 1979 s. 74'e göre ***aġtar*** < ***aġ–*** ('değişmek')'ın causativum'u (ettirgenlik) b. çıkart- ⊡. ※ ***Kadife çantanın içinde, kırdığı kumbarasından aktardığı beş on lira ...*** (Peride Celal 1991 s. 81). 'çatı kiremitlerinin kırık olanlarını yenilemek': ※ ***Babamın elinden gelmeyen yoktu: dam aktarır, bahçe duvarı örer ...*** (H. Özkan 1979 s. 7). '(bir kitabı) başından sonuna kadar okumak': ※ ***Gur'anı iki üç kere aktaranlar var***. (M. Makal 1980 s. 72). Son zaman üslubunda 'bir dilden başka bir dile nakletmek, tercüme etmek' ve 'birisinin söylediklerini bir başkasına nakletmek': ※ ***Konuşmayı aktardığında, öfkeyle bağırmıştı Nilufer...*** (Peride Celal 1991 s. 50). AD. ***ḫtar–*** 'aramak, araştırmak' (Az. Tk.nde standarttır): ※ ***Deryanı ḫarı aşağı ḫtardılar, ne ölüsünü tafdılar ne sağını.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 41). EOsm. 'devirmek, yere sermek': ※ ***Her kişi ki eyü savaş ėde ve er ḫtara yā̮höd yaralaya...*** (Mercümek Aḥmed 1944 [15. yüzyıl] s. 346).

AD. **aktarma** 'atın alnından burnuna doğru uzanan beyaz leke, akıtma': ※ ***Sekbanbaşı önde, alnı aktarmalı, yelesi uzun, kuyruğu örülü, doru bir atın üstündeydi.*** (Ş. Ünlü l986 s. 5l). EOsm. ***ḫtarma/aḳtarma*** 'ganimet, harpde zorla alınan': ※ ***Baş kesüb aḳtarma getireni siyāset emr ėtdi***. (F. Giese 1929 [890/1485] s. 228). Bilhassa deniz harplerinde: ※ ***Buġday yükiyle bir aḳdarma gemimüz ġāfil yaturken...*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 680). ***aktarma et–*** 'bir yerden bir yere nakletmek, geçirmek': ※ ***Lākin yolda baŋa beyhüde yük olacaġından saŋa aḳṭarma ėdiyorum***. (E.E. Talu 1341 s. 165). 'bir vasıtadan başka bir vasıtaya geçmek': ※ ***Kamyon Tarsus'a girdi. Burada bir otobüse aktarma ettik.*** (F. Otyam 1960 s. 26).

AD. **aktaraç/akdaraç** 'sacın üzerindeki yufkayı çevirmeye yarayan alet' DS 148 < ***aktar–*** fiili + nomina instrumenti'de (araç isimleri) kullanılan ***–aç*** eki (krş. ***kakaç, kısaç*** vs.). ※ ***Fatma, İrazca'nın sağ yanındaki aktaracı aldı. Saçtaki ekmeği aktarmaya başladı.*** (F. Baykurt 1959y s. 93).

⊡ A–B ve C–E ciltlerindeki fiilden ***–aç*** ekiyle yapılan nomina instrumenti (araç isimleri): ***aktaraç, arkaç*** (siper), ***arkalaç, bakraç, dırmaç / dirmaç / tırmaç, dikeç, döğeç / döveç. araç gereç*** tabiri de bu gruba uyar. ***-gaç*** ekiyle biten nomina instrumenti (araç isimleri) için b. ***atlangaç*** ⊡. ***–maç*** ekiyle biten yemek ve yiyecek isimleri için b. ***bazlamaç*** ⊡. Giyeceğe ait ***–maç*** ile biten kelimeler için b. ***büzmeç*** ⊡. ***–gaç / -maç*** ekleriyle biten nomina abstracta (soyut isimler) için b. ***burgaç*** ⊡. ***–maç*** vs. ekiyle son bulan meslek isimleri için b. çığırtmaç ⊡. ***-aç*** ile biten sıfatlar için b. ***anaç*** ⊡.

AD. **aktar–dönder/aktar–gudar** vs. 'karmakarışık, altüst' DS 162 < emir hâlinde iki fiil'den mürekkep çift sözler [***aktar–*** ve ***dönder–*** 'çevirmek' (ikinci fiil yerine bâzen mühmel veya "echoword (m- önsesli ikileme)" bulunur)]. ※ ***Ẕihinler biŋlerce liraları aḳtar–dönder ėtmekle meşġūliyetden pek dalġındı.*** (H.R. Gürpınar 1336k s. 105). ※ ***Kabın içinde yemek aktar–küktar oluyor.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 35).

aktariye 'aktarın sattığı mallar' < ***aktar*** ve çoğuldaki isim hazfedildikten sonra kalmış sıfatın eki olan ***–iye*** < Ar. ***–īya*** eki, b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Vatandaş Ahmet Efendinin işi hem kolay, hem güçtür. Aktariye satar.*** (B. Felek l957 s. 4).

aktarma, b. ***aktar-***.

EOsm. **aktı** 'iş, çalışma; el işi, mamulât' Meninski 1680 I, 334, W. Radloff 1893 I, 120. Başka kaynaklarda bulunamadı. Krş. ***ahtu*** 'cima'?.

aktif 'canlı, hareketli; enerjik; faal' < Fr. ***actif*** < Lat. ***activus*** a.m. [/***ag***/ 'iş görmek' fiil kökünden, ***-If*** için b. ***akreditif*** ⊡]. ※ ***Yalnız iç siyaset olsa kaygımız neyse. Ama malûm a, dünya siyasetinde de aktifiz.*** (F. Erdinç 1969 s. 160). ※ ***68 yıllarının aktif bir kuşak yarattığına inanıyorum ben***. (Peride Celal 1991 s. 168).

aktör b.m. (tiyatroda erkek oyuncu) < Fr. ***acteur*** a.m. < Lat. ***actor*** 'iş gören' [/***ag***/ 'iş görmek' fiil kökünden]. ※ ***O tarihte otuzu yeni aşmıştık. On yedi yıllık aktördüm.*** (B. Arpad 1974 s. 11-12). Mecazî manada: ※ ***Her gece tekerrür eden bir hailenin daimî bir aktörü idi***. (Türk Masalları 1991 [1912] s. 129).

⊡ Fr.dan alınmış kelimeler arasında ***-ör*** ile biten nomina agentis (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri) (masculina) vardır. Ayrıca ***-ör*** ile biten nomina abstracta (soyut isimler) da vardır (ms. ***terör***), fakat bunların sayısı azdır. Bütün bu ***-ör***'ler Lat. ***-or***'dan geliyor. A-B ve C-E ciltlerinde geçen bu tipten nomina agentis (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri): ***aktör, amatör, antrenör, armatör, boksör, diktatör, direktör, doktör / doktor / dohtur, editör, enspektör. aktör***'ün müennesi ***aktris***'(⊡)dir; başka bir müenneslik ekini ***dansöz***'de görürüz (b. ***dansöz*** ⊡). Hem ***-ör*** hem ***-öz*** yalnız iş gören insanlar için değil, iş gören cihaz ve makineler için de kullanılır, b. ***adaptör*** ⊡. Türkiye'de çok yaygın olan bazı kelimelerde ünlü uyumu kaidesinin tesiri ile ***-ör***'ler ***-or*** olmuş (ms. ***şoför***, halk ağzında→***şofor***), fakat bunların çok azı BSTTk. ne girebilmiştir (***doktor, motor***). Alm.dan alınmış ***-or***'lu kelimeler için b. ***dekan*** ⊡.

aktris b.m. (tiyatroda kadın oyuncu) < Fr. ***actrice*** a.m. < Lat. ***actor*** 'iş gören' kelimesine ***genItor - genetrix*** gibi örneklere göre uydurulmuş müennesi. ※ ***Fotoğrafçı dükkânlarının vitrinlerindeki aktris resimlerine başını çevirmezdi.*** (S.M. Alus 1934 s. 51). ※ ***Sonunda, aktris olacağım diye günün birinde evden kaçıverdim.*** (B. Arpad 1974 s. 46).

⊡ Fr.dan alınmış kelimeler arasında ***-tris*** hecesiyle bitenler var. Bunlar Fr. ***-trIce*** < Lat. ***-trIx*** [Lat. ***-tor***, Fr. ***-tör***'ün müennesi] müenneslik ekiyle fiilden teşkil edilmiş nomen actoris'leridir. A-B ve C-E ciltlerinde bunlardan yalnız ***aktris, direktris*** örnekleri kayıtlıdır.

aktüalite 'günün hadiseleri' < Fr. ***actualités*** a.m. [Lat. ***actum*** 'olmuş, vuku bulmuş' kelimesinden]. ※ ***Haftalık aktüalite dergilerinden birini de getirtir bin güçlükle.*** (M. Makal 1960 s. 28). (sıfat) 'o günlere mahsus olan, o gün ehemmiyet kespeden fakat geçici': ※ ***Konakta zaman zaman aktüalite vak'alar çıkıyor ...*** (R.N. Güntekin 1944 s. 102). 'sinemada esas filmden önce göstirilen ve günün olaylarına ait olan kısa filim': ※ ***O da bunları dInlemiye tahammül gösteriyor, sinema aktüalitesini beraber takip ediyordu.*** (S.E. Ertem 1935 s. 103).

⊡ Fr.dan Tk.ye geçmiş kelimeler arasında ***-te*** hecesiyle bitenler vardır. Bunların çoğu Lat. ***-etas / -itas*** nomina abstracta (soyut isimler) ekiyle teşkil edilmiş kelimelerden gelmiştir, ms. ***civ-itas***→-

cité (Tk. ***site***). A–B ve C–E ciltlerinde görünenler: ***aktüalite, anksiyete***. Fakat ***–te*** ile son bulan Fr.dan başka alınmalar için b. ***afişe et–*** ⊡.

aktüel 'şimdiki, bu anda mühim olan, günün meselesi olan' <Fr. ***actuel*** <Lat. ***actuālis*** a.m. [***actus*** 'fiil, amel, hareket' kelimesinden sıfat]. ※ ***Bayat bir meyhane şarkısı gevelemeğe başladı. Güftesine aktüel eklemeler de yapıyordu.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 43).

⊡ Fr.dan alınmış kelimeler arasında sonu ***–al*** ve ***–el*** ile biten sıfatlar vardır. Bunlar, Lâtince'de isimden sıfat yapan ***–ālis*** genişlemesinden türemişlerdir. Belki bazı yeni yapma Tk. sıfatlar bu ekten etkilenmişlerdir (ms. ***dural, sanal, genel, tümel***). A–B ve C–E ciltlerinde dikkatimizi çekenler: ***aktüel, atonal, banal, dantel, diferansiyel*** / ***defransiyel, diyagonal, dolikosefal*** (ayrı hâl), ***entelektüel, enternasyonal***.

akuarel, b. ***akvarel***.

AD. **akuçka/akuşka** 'camekân; küçük pencere' DS 163–164 < Rus. ***okóşko*** a.m. [***oknó*** 'pencere' kelimesinin küçültme hâli].

AD. **akuka/heküge** 'kapalı su oluğu, künk' DS 164, 2330 < Erm. ***akuka*** < EErm. ***aguga*** R. Dankoff 1995 no. 2; krş. ***hakuka***, < Süry. a.m. Lex. Syr. s. 3. Kelimenin başındaki /***h***/ sesi için b. ***akîk***/***hakik*** ⊡.

AD. **akunduz** 'yaylalarda yetişen otsu gövdeli, geniş yapraklı, dalsız bitki, ak çöpleme, veratrum album' DS 164, Hauenschild 1989, s. 165, Baytop 1994, s. 26 (486. ve 487. resimler) < EYun. ***ακανθος*** (ákanṯos) 'dikenli bir ot' (ákanṯa 'thorn' kelimesinden), fakat dikenleri var mı?.

akupunktur b.m. 'iğne batırma ile tedavi' < Lat. ***acus*** 'iğne' ve ***punctura*** 'batırma' [/***pung***/ 'batırmak' fiil kökünden] kelimelerinden uydurulmuş beynelmilel ıstılah; şekline bakılırsa Alm. ***Akupunktur*** a.m. kelimesinden alınma olabilir.

⊡ Türkçeye kelime veren Avrupa dilleri arasında Almancanın hissesi küçüktür. Gerçi Y. Önen'in (Yaşar Önen, *Deutsches im Türkischen*, Ankara 1955) listesi uzundur, fakat saydığı kelimelerin ekseriyeti aslı Almanca olan ama Türkçeye ancak başka dillerin tavassutu ile girmiş olan kelimelerden ibarettir. Yine de üniversite ıslahıyla ve bazı kürsülerde Alman hocaların bulunmasıyla tek tük sahalarda Almancadan alınma kelimeler, doğrudan doğruya Türkçeye sızmıştır. Bu sahaların göze çarpanları şunlardır: Fizik: ***akustik***. Üniversite: ***dekan, doçent, doktor*** (***doktör*** daha eskiydi). Coğrafya: ***ekvator***. Elektroteknik: ***armatur***. Kimya: ***element***. Tıp: ***akupunktur, akut***. Tiyatro okulu: ***drama, dramaturg, dramaturgi***. Diğerleri: ***dia, edikt***.

⊡ Batı Avrupa dillerinden alınmış kelimeler arasında sonu Lat. ***–ura*** nomen actionis (oluş ve kılış ismi) ekinden türemiş İt. ***–ura***, Fr. ***-ure***, Alm. ***–ur*** gibi eklerle biten kelimeler görürüz. Bunların çoğu teknik ıstılahlardır (termini technici). A–B ve C–E ciltlerinde bulunanlar: ***akupunktur, armadora*** / ***armadura, armatur, avantür, basadora***, ***broşür***.

AD. **akur** 'kudurmuş' DS 164 < Ar. ***'aḳūr*** a.m. ※ ***Ḥaremi ḍopḍolu kilāb-i 'aḳūr.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 159).

AD. **akurkaa** 'kurbağa' THASDD 1607 < Ar. ***ḳarḳa'a*** 'claquement' ses taklidi kelimesinden.

akustik I (sıfat) 'işitmekle ilgili' < Fr. ***acoustique*** (sıfat) a.m. < EYun. ***ακουστικος*** (akustikós) 'dinlemeye ait' ***ακου'ειν*** (akouein) 'işitmek' fiilinden. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***–ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡.※***... bu "çılgın kalabalık" denizi ve kasabayı "akustik" bir pisliğe boğar.*** (Fethi Naci 1999 s. 104).

akustik II (fizik) 'ses bilimi; kapalı bir yerde ses dağılımı' < Fr. ***acoustique*** (isim) a.m. < EYun. ***ακουστικος*** (akustikós) 'dinlemeye ait' ***[ακου'ειν*** (akouein) 'işitmek' fiilinden]. ※ ***Yeni dörtlükler yazmak için sadece şarabın arkadaşlığına ihtiyacı vardı. Şaraphanenin akustiği ve şişeden içilen şarabın "lıkır lıkır" sesi şiirinin en kuvvetli ritmini oluşturuyordu.*** (M. Kaçan 1991 s. 107).

⊡ Fr. ***–ik*** ekinin sıfat yapmak için kullanılması hakkında b. ***Adriatik / Adriyatik*** ⊡. Bu ek, nomina abstracta (soyut isimler) yapmak için, ekseriya ilmî ıstılahlarda kullanılır. Bu ıstılahların hepsinin müennes olması dikkate şayandır. Bunun ortaya çıkmasındaki sebep, bu tür aslen sıfat olan kelimelerin tasvir ettikleri kelimenin düşmesidir (ms. Fr. ***la science physique***'den ***science*** 'bilim' (müennes) kelimesinin düşmesi). A-B ve C-E ciltlerinde geçen örnekler şunlardır: ***akustik, aritmetik, balistik, botanik, cimnastik, dogmatik, elektrik, elektronik, estetik, etik***.

akuşka, b. ***akuçka***.

akut (tıp terimlerinden) 'hâd, ilerlemiş' < Alm. ***akut*** a.m. < Lat. ***acūtus*** 'bilenmiş, keskin'. Almancadan alınma kelimeler için b. ***akupunktur*** ⊡[1].

(Argo) **akuz et-/akoz et-/akozla-** 'haber vermek' M. Mikhaïlov 1930 s. 14, F. Devellioğlu 1959 s. 61 <Yun. ***ακουσε*** (ákuse!) 'dinle!'. Yun. müzekker eki ***–os*** için b. ***aforos*** ⊡[1]. ※ ***Mustafa: "Gideceğimiz gün bana karşıdan akoz et!" Aynur "Akoz ne demek?" Mustafa "Haber ver yâni."*** (Orhan Kemal 1965i s. 10). ※ ***Fethi'nin giydiği kostümün yelken kumaşından yapıldığını meraklı köftecilere akuz ettiler.*** (M. Kaçan 1991 s. 48). ***akoz et-*** 'susmak' (Meḥmed Ḫālid [Bayrı] 1934 s. 9, F. Devellioğlu 1959 s. 61, H. Aktunç 1990 s. 33) için başka kaynak bulunamadı.

akuzatif/aküzatif (gramer terimlerinden) 'mef'ulünbih, i–hâli' < Fr. ***accusatif*** < Lat. ***accūsatīvus*** a.m. [***accūsāre*** 'dâva etmek' fiilinden, ***–if*** eki için b. ***akreditif*** ⊡]. ※ ***İsterse çıksın biri de çıkarsın o çıtı bakalım! Çıkarsın da alsun Banguoğlu'nun aküzatiflerinden boyunun ölçüsünü!*** (R. Ilgaz 1996 s. 115).

akü 'akümülâtör' (kelimenin kısaltılmış hâli, b. ***afro*** ⊡) < Fr. ***accu*** a.m. ※ ***Bir zamanlar çok hızlıydınız. Ok gibi tâ Viyana'lara kadar gelmişsiniz! Ama şimdi akünüz bitmiş, yürümeğe korkuyorsunuz!*** (F. Baykurt 1982 s. 208). ※ ***Direkler, aynalar, teller, aküler, daha neler neler, televizyonun ekranında.*** (M. İzgü 1992 s. 93).

akümülâtör b.m. (elektrik enerjisini depo eden alet) < Fr. ***accumulateur*** a.m. [Lat. ***accumulare*** 'yığmak' (***cumulus*** 'yığın') fiili üzerine kurulmuş beynelmilel terim]. Nomen instrumenti (alet ismi) yapmaya da yarayan bu ek için b. ***adaptör*** ⊡. ※ ***Gecenin ayazını yediğinden çalışmaz marşla işletelim derlerken akümülâtor boşalır***. (S. Şengil 1948k s. 66).

aküzatif, b. ***akuzatif***.

AD. **akva/ağva/akpa** 'hançer' DS 159, 164, ZTS 1976 s. 3 < ?? ※ ***Ve eṣnāf-ı aḳvacılar: Ḳılıc ḳadar aḳva 'Arab͜ hançeri yaparlar.*** (Evliyā Çelebī 1938 [17. yüzyıl] X, 384–385) (krş. R. Dankoff 1991 s. I2).

Osm. **akvâ** 'daha kuvvetli' < Ar. ***aḳwā*** a.m. [***ḳawī*** 'kuvvetli' kelimesinin ism–i mübalağasıdır, Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡]. ※ ***Bir ġayr-i meẕkür vāḳı'a dạhı ki dükelinden aḳvā-dur ...*** (Ferec 855/1451 v. 185b).

Osm. **akval** 'sözler, konuşmalar' < Ar. ***aḳwāl*** a.m. [***ḳawl*** 'söz' kelimesinin çoğulu]. ※ ***...semt-i nezāket-ü-ẓarāfetüŋ aḳvāl-i bī-me'āli degüldür.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 225).

EOsm. **akvam** 'halklar, milletler' < Ar. ***aḳwām*** a.m. [***ḳawm*** 'halk, millet' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Bizde ise bir devr-i teraḳḳī bir ṭarz-ı ġarīb ile başladı ki, ne sür'atinde, ne de ṭavrında sā'ir aḳvāmıŋ birine beŋzedik.*** (Nāmıḳ Kemāl l967 (1874) s. 318).

akvarel 'suluboya resim' < Fr. ***aquarelle*** < İt. ***acquarella*** a.m. [***acqua*** 'su' üzerine kurulan güzel sanatlar terimi]. ※ ***O satılması bahis konusu olan bir akuarel, iki guaşla, altı yağlıyı odanın duvarlarına yerleştirdim.*** (M. Balaban 1959 s. 68).

akvaryum b.m. (süs balık ve bitki tutmak için cam su kabı) < Lat. ***aquarium*** [***aqua*** 'su'] 'suya ait' sıfatından kurulmuş beynelmilel terim, ms. Alm. ***Aquarium***, Fr. ***aquarium***, İng. ***aquarium*** a.m. ※ ***Bu durumlarıyla onları birisi akvaryuma konulmuş balıklara benzetebilirdi.*** (M. Seyda 1970 I, 291).

AD. **akya** 'bir balık çeşidi' DS 164, 'Lichia amia' TüS 35 < Yun. ***αθιας*** (aṯiás) 'Acipenser' Hist. Lex. I, 306 (?). [Yun.dan gelme ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡]. ※ ***Salonun kapısının kapkara mağarasından koca bir akya balığı ağara ağara güneşe çıkıp mavi bir gümüşüyle parladı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1952 s. 75).

⊡ Türkiye Türkçesindeki balık isimlerinin çoğu – bilhassa deniz balıklarınınkiler – Yunancadan alınmadır. Bunun sebebi meydandadır: Asya kıt'asının ortasından gelen Türkler, Anadolu sahillerine oldukça geç inebildiler ve sahillerdeki ahali uzun zaman grekofon kaldı. Bugün bilinen balık ve bilumum deniz hayvanı adlarının Yunancadan alınmış olanları için müracaat edilecek araştırma D.J. Georgacas 1976'dır. Örnek olarak ***akya***'dan başka şunlar gösterilebilir: ***avropsaro, avzita balığı, barlam, barbunya*** I, ***çaparya, çihle, çuçurya, enevrek***

al I 'kuvvetli açık kırmızı' < ETk. ***āl*** a.m. Clauson 1972 s. 121. Bir nazariyeye göre aslen bir İran dilinden Türkçeye geçmiş olan (Benveniste 1960, krş. G. Doerfer 1965 II, no. 517) kelime, Fa.da bir Türk dilinden alınmış sayılır (G. Doerfer a.y.). Renk sıfatları için b. ***ak*** I ⊡. ※ ***Ma'şūḳasını al ḳanlar içinde, gözleri yumulmuş, nefesi durmuş gördü.*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 542). 'bir çeşit at tüyü rengi': ※ ***Bu atın donu mu efendim? Biraz bozukça. Bu ne aldır, ne doru***! (R. Ilgaz 1959 II, 107). Osm.da ve TTk.nde ekseriya Fa.dan alınmış sayılarak uzun /***a***/ ve ince telaffuzlu /***l***/ ile ayrı bir varyant teşkil eder. ※ ***Müzehherin yüzü karıştı, soluk yanakları al al oldu***. (Mahmud Yesari 1943 s. 52). ***alı güllü*** 'taşralıların zevkini gösteren; göze batan' ※ ***Benim gibi de öyle alı güllü şeyleri***

sevmez. (Füruzan 1972p s. 33). ***allı pullu*** 'rengarenk süslü, pırıl pırıl' ※ ***Çocuklar da öyle | allı pulludur dünyaları | yalansız.*** (Ş. Yıldız 1989 s. 97).

⊡ Tk. bir kelimenin yabancı dilden (Fa. veya Ar.) alınma sanılarak ona göre telaffuz edildiği (ünlü uzatılması vs.) ve kullanıldığı (ms. bir Fa. izafette) nadir değildir ve BSTTk.nin lûgat bakımından karışık durumu müvahecesinde şaşılacak bir şey değildir. A–B ve C–E ciltlerinde karşımıza çıkan birkaç örnek: ***al*** I, ***al*** III, ***ala*** / ***elâ, delim.***

al II/**al karısı**/**al kızı**/**albastı** Türk ve İran folklorunda al elbise giymiş hayalî bir görüntüdür, loğusaların üzerine çöker, ciğerlerini çekip çıkararak onları öldürürmüş (THASDD 1952). ※ ***A! Zavallı gelin hanımı bir titreme aldı. Amanın, al basmasın!*** (Şināsī 1940 s. 56).

AD. **al** III 'hile' DS 165–166 < ETk. ***āl*** 'çare, vasıta' Clauson 1972 s. 120. ※ ***Tezgāh öğren, Illerüŋ aldanma āline, | Disün görenler işüŋi "peh peh!" kemāliŋe.*** (Vāşıf 'Oşmān 1257 s. 46). Türkçeden Fa.ya da geçmiş olan bu kelime de Türkçede uzun /***a***/ ve ince /***l***/ ile telaffuz edilir (b. ***al*** I ⊡). ※ ***Ḳomışdur yoluŋa cānum dilerseŋ cānum al | Hey ela gözlüm güzel tek ėtme yīndek al***. (Naẓmī 1928 s. 39).

Osm. **âl** IV 'aile' < Ar. ***āl*** a.m. ***âl-I âbâ*** 'peygamber'in ailesi, sülâlesi'. ***Âl-i Osman*** 'Osman Gazi'nin ailesi, Osmanlı Hanedanı'. ※ ***Yedi kral Âl-i 'Oşmān'a bağlı, | Çār güşe hem yedi iḳlīm vilāyet.*** (Seyrānī, YTEA 1974 I, 377). Âl-i Resul 'Peygamber'in ailesi': ※ ***Bende-i āl-i Resül olduğumuŋ burhānı | Yetişir māh-ı muḥarremde şu maḥküm oluşum.*** (Şair Eşref 1958 s. 151).

⊡ Ar.dan alınmış kelimelerdeki / ***l*** / harfi (***Allah*** ve ***mal*** kelimeleri hariç) daima palatal (öndamaksıl) olarak telaffuz edilir ve bu yüzden önünde ve arkasında bulunan kısa ünlüler de velar (arka damaksıl) gruptan palatal (öndamaksıl) gruba geçer, ms. ***âl*** kelimesine accusativus eki takılırsa ****âlı*** değil, ***âli*** olur, locativus eki takılırsa ****âlda*** değil, ***âlde*** olur. Bu hususiyetten doğan muğlak durumlar için b. ***akal*** ⊡. Yukarda işaret ettiğimiz istisnalardan ***Allah*** çok defa huşu içinde ifade edildiği için çok eskiden beri ve Arapça'da bile böyle istisnai bir telaffuz bulmuştur (b. A. Ambros 1981 s. 81); ***mal*** kelimesi, mülklerini, zenginliklerini sahibi oldukları hayvanlarla ölçen göçebe ve yarı göçebe iktisadi sistemlerde doğrudan doğruya sığır, koyun manasında benimsendiği için kitabîlikten uzak, halk dilinden çıkmış bir kılık almıştı (fakat ***mal ol-*** tabirinde yine palatalliğini ve kitabî karakterini muhafaza etmiştir).

EOsm. **al** V 'ön, karşı' < ETk. ***al*** a.m. Clauson 1972 s. 121, M. Räsänen 1969 s. 14, E.V. Sevortyan 1974 I, 124-125. ※ ***'Andelīb-i 'ışḳuŋam, feryād u zārīdür işüm, | Ḥaḳ alumda k'ey yanağı gülsitānum sensedüm.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 233).

al- b.m. (tutup bulunduğu yerden ayırmak, götürmek, yerini değiştirmek, nakletmek < ETk. ***al-*** a.m. Clauson 1972 s. 124–125). ※ ***Osman: "Doktor Nevzat Bey geldiler." Husrev: "Buraya al!"*** (N.F. Kısakürek 1938 s. 24). 'kendi içine (üstüne, yanına) almak, edinmek, elde etmek, kazanmak, kabul etmek' (Bu mana ETk.de de vardı): ※ ***Bize iki pāre yāḳūt-ı rümmānī gerekdür ki 'iyārı temām ola, her ne bahāya dėseŋüz aluruz.*** (Ferec 855/1451 v. 217b). ※ ***Andan bu ḳız ulaldı, yigirmi ya-***

şına degdükde̮ hüb-rü vu Ḳur'ān-̱hön 'ilm ehli faṣāḥat issi bulındı. Kimse anı almağa rağbet ėtse "Benden ehi gerekdür ki beni ala" dėridi. (a.e. v. 213b). ※ ***Papeloğlu Satılmış ve şeriki firması piyasada günden güne ün alıyordu.*** (E.E. Talu 1937 s. 226). ※ ***Sıva evleri, akar suları, bol yeşilliğiyle burası beni çabuk aldı.*** (S. Ayverdi 1941 s. 10). 'içine sığdırmak': ※ ***Bunu yetmiş iki buçuk milletten hiç birinin havsalası almaz.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 88) 'doldurmak, işgal etmek': ※ ***Hālid döndi, diledi ki ivedüyile eve gire. Gördi, ḥaccām ḳapu almış oturur.*** (Ferec 855/1451 v. 209b). ※ ***Yanındakini ise hiç tanımıyordum. Aldı mı beni bir merak...*** (O.C. Kaygılı 1938s s. 51). 'uzaklaştırmak, azaltmak, gidermek, yok etmek, temizlemek': ※ ***Taşlığı iki su aldılar.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 66). ※ ***Tarladaki rençperlerden alamadığı hiddetini Emineden mi çıkaracaktı?*** (Mahmud Yesari 1930 s. 18). 'başlamak': ※ ***Zurnayla çiftenâra susuyor. lâterna alıyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 101) ※ ***Sabah rüzgârı da serin serin aldı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 63). EOsm. 'altetmek, yenmek': ※ ***Filcümle iki ṭāyife biri birini alımadı.*** (Ferec 855/1451 v. 42b). ***(–a)*** '... olarak karşılamak, ... manasına almak': ※ ***Kendisi evvelce bu hastalığı ciddiye almıyordu.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 132). ※ ***Unutmayın bari dediklerimi. Almayın eğlenceye beni.*** (Füruzan 1981 s. 86). ※ ***Seni mutlu etmek için her şeyi yapmaya hazırım. Ama bunu boyun eğmeye alma sakın***. (Peride Celal 1991 s. 458). ***...–dan al–*** 'davranmak, bir tavır takınmak': ※ ***Söylen yine. Yalnız hafiften al, aşağıdan al biraz.*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 85). ***...–dan al–*** 'anlamak, sezmek': ※ ***Vezīr gördü ki ḥerīf i̮hāfeden almaz...*** ('Alī 'Azīz 1268 s. 223)※ ***Sakın lâf etme Ali, sesinden alır da...*** (C. Atay 1963 s. 54). ※ ***Küçük sabaha kadar hep bebeğini hoplattı. Ne niniden alıyormuş ne öyle hoppaladan...*** (M.A. Ersoy I, 208). Bugünkü dilde belki Fr. ***prendre*** 'almak' örneğinin tesiriyle mürekkep fiillerde ***al–***, âdeta bir yardımcı fiil gibi gittikçe daha çok kullanılmaktadır, ms. ***alkol al–*** 'alkol içmek': ※ ***Yemeklerimizi yedik. Hattâ soğuğa karşı biraz alkol aldık.*** (B. Arpad 1976 s. 78). ***banyo al–*** 'banyo yapmak:' ※ ***Yapamam banyomu almasam; senin gibi değilim ben!*** (R. Ilgaz t.y. [1983] s. 57). ***duş al–*** 'duş yapmak': ※ ***İçeri girdikten sonra soyunmak, duş almak, giyinmek, sigara yakmak ...*** (P. Kür 1987 s. 29). ***hamam al–*** 'hamamda yıkanmak': ※ ***Burnun pisdir, gözlerini öperim demişsin... Mektubunu aldığım vakit hamam alıyordum.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 (1867) s. 170) ***fotoğraf al–*** 'fotoğraf çekmek': ※ ***Bizonun fotoğrafını alırken, bir arkadaş etraftaki kalabalıkla beraber bizi de çekmiş.*** (Nâzım Hikmet 1935 s. 4). ***ilâç al–*** 'ilaç yutmak': ※ ***Örtülerin arasına kaymadan önce uyku ilacını alıyorsun.*** (Peride Celal 1991 s. 513). ***karar al–*** 'karar vermek': ※ ***İran meclisi yeni iktisadi kararlar aldı.*** (Akşam Gaz. 1941). ※ ***Sanki bir karar almış gibisin.*** (U. İlhan 1993 s. 66). ***not al–*** 'not etmek': ※ ***Defterime not alıyorum***. (T. Özlü 1984 s. 98). ***bir otomobil al–*** 'bir taksi tutmak': ※ ***Yetişiriz merak etme, aşağıdan bir otomobil alırız.*** (O. Hançerlioğlu 1952 s. 36). ***randevu al–*** 'mühim bir şahsiyetle görüşmek üzere anlaşmak': ※ ***Ertesi günü telefonla randevu alarak elçimizi görmeğe gittim***. (B. Arpad 1976 s. 123). ***resim al–*** 'resim çekmek': ※ ***Oda kapısını açtılar, içeri girdi ve ölünün resmini aldı.*** (Mahmud Yesari 1938 s. 83). ***soğuk al–*** 'soğukalgınlığından hastalanmak': ※ ***Sırtınız ağrıyor ha? Hep soğuktan işte. Soğuk almışsınız besbelli.*** (A. Nesin 1970c s. 52). ***tramvay al–*** 'tramvaya binmek': ※ ***Karaahmet Mezarlığından çıkarak Duvardibi'nden bir tramvay aldım.*** (S. Burak 1965 s. 72). ***tren al–*** 'trene binmek': ※ ***Bir gün istas-***

yonun birinde Paris trenini alacakmış. (F. Erdinç 1960 s. 17). Calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab l/âv*** ⊡³. ***al- ver-*** 'ilerlemek, hızlanmak': ※ ***Baḥlş̱ alub verdiği lçün eyice ḳulaḳ vėrdim.*** (Aḥmed Rāsim 1340 s. 302). 'yürek çarpıntısı geçirmek': ※ ***Şahid'in omuz silkmesi, karar verememesinden. İçi alıp veriyor. Doğru mu söylenenler?*** (A. Kutlu 1995 s. 41). ***al- vereme-*** '(biriyle) anlaşamamak, geçinememek': ※ ***Bu herifin şu boz dana ile alıp veremediği nedir?*** (Kemal Tahir 1957r s. 79). AD. ***al- yatır-*** 'bırakıp gitmek': ※ ***Orada daha fazla duramadı, çarşıya doğru, arkasına bir kere olsun dönüp bakamadan, aldı yatırdı.*** (Yaşar Kemal 1978 s. 356). ***al- yürü-*** 'süratle çoğalmak, endişe uyandıracak bir hızla yayılmak': ※ ***Şehirde müthiş bir dedikodu alıp yürümüştü.*** (F. Erdinç 1955 s. 134).

ala I 'tek-renk olmayan (hayvan)' < ETk. ***ala*** a.m. Clauson 1972 s. 126. ※ ***Ala-bacak atı, gücük ġuşu, kör zārı, ġiṟh atliynan barabar acele ġelesiŋ .*** (A. Caferoğlu 1945 s. 135). EO. ***ala tenlü/ala*** 'cüzamlı': ※ ***Anadan gözsüz doġanı oŋuldurduŋ, daḫı alatenlüyi benüm iznümile*** (A. Zajączkowski 1937 [1405] II, 23). AD. 'renk karışıklığı, renk dalgası': ※ ***lrazca'nın gözü, iğde dalındaki kuzu derisine takılıverdi. Derideki alayı bir yakaladı gözü, bir daha bırakmıyordu.*** (F. Baykurt 1959y s. 171). 'karışık, kısmen': ※ ***Üstüne de bezir döküp biber ektiler. Ilıdıktan sonra ala sıcak sardılar.*** (M. Makal 1954 s. 98) ※ ***Kerpiç çukurunda ala kurumuş kerpiçler ...*** (F. Baykurt 1959 s. 100). ※ ***Bacadan bir parça, ala boz bir ışık düşüyordu ama pek ışıtmıyordu.*** (F. Baykurt 1961o s. 181). Semantik saha itibarıyla krş. çakır I.

AD. **ala** II /BSTTk. **elâ** 'sarıya çalar kahverengi (göz)' < ***ala*** I; ikinci varyant, kelimenin Fa.dan alınan kelimelerin telaffuzu ile kibarlaştırılmış hâlini gösterir (b. *al* I ⊡). ※ ***Urbalarının rengini almış kaşlar altında kara çakır, ala gözler ışıl ışıl yanıyordu.*** (T. Evren 1943 s. 99). ※ ***Halis bâzan haftalarca evden kaybolur. Onu ekseriya şehrimizin en bahalı otellerinden birinde bir elâ gözlü ile kapanmış bulurum.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 172).

AD. **ala** III 'Keklik avında kullanılan, çeşitli renklere boyanmış bez tuzak; kuş avcılarının, yüzlerini gizlemek için kullandıkları bez' DS 170.

ala IV 'taaccüp vs. bildiren nida' < ***al-*** V fiilinin emir hâli ve ***a!*** nidası olarak anlaşılabilir, fakat birçok dillerde yaygın olduğu için (ms. Yun. ***ála*** Hist. Lex. I, 393, Sırp-Hırv. Skok I, 23, Kahane-Tietze 1958 no. 7) menşeini kat'iyetle tespit etmek zordur. ※ ***Çalgıcılar, hanendeler, köçekler tarafından ikide bir: "Bir Hoca Alim var! Her kime? Filânın başına! ... Ala ala hey!"...*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 187). ※ ***Kız ala ala bakıp, nihayet iki koşun birbirine kavuşup ...*** (Behçet Mahir 1973 s. 156).

âlâ 'daha iyi; pek iyi' < Ar. ***aʿlā*** a.m. [***ʿalī*** 'yüksek' kelimesinin elativus (en üstünlük, ismi tafdil) hâli. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'-cab*** ⊡]. ※ ***Bizüm dilegümüzden‿Hudā dilegi aʿlādur*** (Ferec 855/1451 v. 45b). ※ ***Ve resm-l gerdek: aʿlāsı altmış ve evsaṭı ḳırḳ ve ednāsı ylglrml aḳça***. (Ö.L. Barkan 1943 [935/1528] s. 46). ※ ***Oda takımını da istediğinden âlâ yaparız.*** (Nâzım Hikmet 1966 s. 46). Aksini kastederek alay olarak 'birinci sınıf, tam' (krş. dik âlâsı): ※ ***Bizim kırk yıllık Vamık; züppenin, kof herifin âlâsıdır.*** (S.M. Alus 1934 s. l66).

Osm. **alâ** 'yücelik' < Ar. ***ʿalā*** a.m. ※ ***Şehenşāh-ı felek-rifʿat ʿalā'-i dīn u dünyā çün | Ki ḳati ėtdl ʿĀlī bigi cihānda nesl-i Mervānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 27).

Osm. **a'lâ** 'yükseltiş' <Ar. ***iʿlā*** ' a.m. ***aʿlā'-i savt et-*** 'sesini yükseltmek': ※ ***Çeşmicellād Ḳalfa aʿlā'-i ṣavt ėtmeksizin bir ḳışıḳ ṣedā ile... dėdi.*** (Ahmed Midhat 1945 s. 38).

ala ala hey, b. ***ala hey***.

AD. **alabahar** 'ilkbaharın ilk günleri, baharın geldiğini hissettiren günler' DS 172 < ***ala*** I ve ***bahar*** I. ※ ***Alabahar polenleri kanını kaynatmıştır.*** (S. Birsel 1995 s. 45).

Osm. **alâbahtek** 'iyi şanslar olsun!' < Ar. ***ʿalā baḫtak*** a.m. (Ar. ***ʿalā*** 'üstüne' ve Fa. > Ar. ***baḫt*** 'şans' + Ar. ***-ak*** **'**senin' eki). ※ "***Bilmem olur mu? İlk adımda bir belāya çatmayalım." — "ʿAlābaḫtek!***" (H.R. Gürpınar 1341 s. 161).

⊡ Ar. ʿ***alā*** birincil yâni başka bir kelimeden türetilmemiş bir ön takıdır ve başına getirildiği kelimelere bir şey hakkında; bir yerin üzerinde; bir şeye karşı; bir şeye dayanarak; bir yere doğru olmalarına dair manalar kazandırabilir ve kendisinden sonra gelen kelimeye genetivus (genetif, ilgi hali) hâl eki aldırır. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***alâbahtek, alaküllihal, alâmeleinnas / aleminas, alameratibihim, alâ-rivayetin, alassabâh / alessabah, aleddevâm, alel'acaib / alelacayip, alel'acele, alelade, alel'amya, alel'ekser, alelfevr, alelgafle, alelhesap, alelhusus, alel'ıtlak, alilittifak, alelumum, alelusul, alesseher, alesseviye, alettafsil, alettevali, aleyh, aleyhil!âne, aleyhisselâm, aleyk, aleyke, aleykesselâm, aleyküm selâm***. Ayrıca Ar. genetivus (genetif, ilgi hali) hâl ekine dair bkz. ***alâ-rivayetin*** ⊡ ve ***arzullahi vasia*** ⊡.

âlâ bâlâ 'fevkalâde yüksek, müstesna güzel' < Ar. ***aʿlā*** 'pek iyi' ve Fa. ***bālā*** 'yüksek'. ※ ***E, pek de öyle aʿlā bālā bir şey değil...*** (H.R.Gürpınar 1926 s. 551).

alabana/alamanâ 'bir nevi balıkçı kayığı' < ?? krş. Yun. ***αλαμανα*** (alamana) Hist Lex I, 398. ※ ***Kılıç avına çıkan alamanâcılara yalvara yalvara biner...*** (F.C. Göktulga 1943 s. 4). ※ ***Karaya çekilmiş alabanaların, zift için kapaklanmış gırgırların sıralandığı bir meydan...*** (Reşat Enis 1947 s. 55).

alabanda 'geminin yan tarafı' < İt. ***alla banda!*** '(dümeni) son kertesine kadar yan tarafa bük!' [***banda*** 'geminin yan tarafı', ***alla banda*** 'yan tarafa doğru' (Kahane–Tietze 1958 no. 16)]. ***Alabanda sancak et-*** 'dümeni mümkün olduğu kadar sağ tarafa bükmek'; mecazî manada 'yolu değiştirmek': ※ ***Ben de alabanda sancaḳ ėtmiş idim, Şarḳıŋ eşʿar ve manẓūmātını sevmekle berāber Ġarbıŋ da maḥāsin-i edebīyesine düşkün bulunuyordum.*** (Aḥmed Rāsim 1342/1924 s. 116). ***Bir alabanda top ur-*** 'geminin bir yanında olan topların birden ateş etmesi': ※ ***Bir haylī yaḳın gelüb bir alabanda top urub...*** (Evliyā Çelebī 1935 [17. yüzyıl] IX, 321). (Argo) ***alabanda*** 'azarlama' F. Devellioğlu 1959 s. 61: ※ ***Geliveriyor, siz de kaçıyorsunuz, alabandayı ben yiyorum. Olmaz!*** (Cevdet Kudret 1973 s. 416).

⊡ İtalyanca ve Fransızcadan Türkçeye girmiş kelime ve tabirlerin birçoğunda bir ***ala-*** ön takısı göze çarpar. Bu ön takı İt. ***alla*** 'yanına, üzerine vs. ve Fr. ***à la*** a.m. [ikisi de < Lat. ***ad*** ve harfitarif] unsurlarından ibarettir. Asıl manasını ***alabanda*** 'yan tarafa' deniz

harbi teriminde ve keza ***alaborina, alavand, alavanta*** gemicilik terimlerinde görürüz, fakat tabirlerin çoğunda mecazî mana ön plândadır: ' ... tarzında', yâni ***alafranga***, ***alla maniera franca*** vs.'nin kısaltılmışıdır. A–B ve C–E ciltlerinde kaydettiğimiz tabirler: ***alabros / alabrus / alaburus, alafranga, alafransez, alagarson, alagrek, alajapone, alakart, alâkok / alakok, alalman, alaminüt, alangle, alaportekiz, alaturka.*** Belki de ***alaturbiya*** (fakat bu kesin değil).

AD. **alabanı/alamanı** 'açık kalpli, cömert; erkekçe, mertçe' DS 173, 193 < Yun. diyal. ***αλαμανος*** (alamanos) < BizYun. ***αλαμαννος***. Hist Lex I, 399.

alabarda 'eski bir silâh ?' < İt. ***alabarda*** < EAlm. ***Helmbarte*** 'uzun saplı balta biçiminde eski bir silâh'. Osm. kaynaklarında silâh manasını gösteren kelimeye henüz tesadüf edemedim, fakat böyle bir kelimenin bir zamanlar mevcut olduğu mecazî manalarından anlaşılır: 'pasaklı, düzensiz': ※ ***Bir dahi hafī olmaya-ki ḳapusı küşāde, süfresi āmāde. kendi alabarda, ve hlzmetkārları hovarda | şahṣuŋ 'alāmeti dāyimü l-evḳāt ḳālīçeslyle etrāf kiçeleri mā-beyni süpründiden hālī olmamaḳdur ve her klçenüŋ pervāzı ḳaldurılub altına nazar olunduḳda ḥass ü ḥāşākl ḳat ender ḳat ḥāżır bulunmaḳdadur.*** ('Ālī 1587 s. 20). ※ ***Lāhī yetişme olmağa, ḳız, böyle yaramaz. | Geldüŋ yetlşdüŋ işte, a foṣ, uṣlu dur biraz | Pek alabarda ḳopduŋ, a ḥasba, a dll-nüvāz. | Ṭüṭīslŋ, otur evde, ḳapar seni şāhbāz!*** (Vāṣıf Oṣmān 1257 s. 49). Modern Tk. argosunda da mevcut olan kelimenin ne manaya geldiği tam olarak tespit edilemedi: ※ ***Hasta ammi oğlunu yoklamak, memlekete mektup yazdırmak gibi sebepler gösterip geç vakitlere kadar kahvede iskambile dalmıyor, işini alabardaya vurmuyordu. Nazarlardan ırak, üç senedir bizde.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 3.12.1941).

⊡ Uzun boylu, parlak birinin bir silâha benzetildiği halk tabirlerinde ***alabarda***'dan başka ***dalyan*** II, ***flinta / filinta***'da da görülür, hâlbuki Yun. ***αλαμπαρδα*** (alabárḏa) 'çirkin kadın' (Hist.Lex. I, 399), 'uzun boylu sıska kadın' (H. ve R. Kahane 1993 s. 206–207) manalarına gelmektedir.

AD. **ala bele** 'şöyle böyle; adamakıllı değil, üstünkörü' < öyle-böyle ? ※ ***Ocakta yanan kandil içerisini ala bele ışıtıyordu.*** (F. Baykurt 1961ı s. 41).

⊡ Birinci kelimesi ünlü ile başlayan ve onunla bir kafiye teşkil eden ikinci kelimenin başında labial (dudak sesi) bir ünsüz (***/ b /***, ***/ p /***, ***/ m /***) bulunan terkipler, labialisation'a (dudaksıllaşma) doğru giden tipik terkiplerdendir. manaları birinci kelimeye de dayanabilir ikinci kelimeye de. A–B ve C–E ciltlerinde gösterilenler şunlardır: ***ala bele, alaca bulaca*** (b. ***alaca***), ***alak bulak / allak bullak, alla- pulla-, allı pullu*** (b. ***al*** I), ***askın baskın, ayan beyan, aynat beynat / aynet beynet, aygın baygın, ayın bayın, ayıt beyit ol-, az buz / az boz*** (az maddesinde), ***azad buzat, eclç bücüç / ecüç bücüç / eciş bücüş, eften püften, eğip büğ-, eğik büğük, eğri büğrü, ek pük, eren peren / erem perem, eser- beser-, eski berki, eski büski / eski püskü, etele- betele-, eser- beserle-, ezik büzük, ezil- büzül-, ezim bozum, uydur- buydur-*** (***buydur-*** maddesinde). Genel olarak labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***abidik gubidik*** ⊡[2].

alabildiğine 'kendini frenlemeden; aşırı derecede' < ***al–***. Bu tür dativuslu zarflar için b. ***abes yere*** ⊡. ※ ***Bir tarafı alabildiğine boş deniz, bir tarafı alabildiğine boş çöl, ikisinin arasında dar ve uzun bir dehliz.*** (F.R. Atay 1938 s. 90). ※ ***Kafayı çeken herkes şahsına dair bir laf açmış, alabildiğine anlatıyor.*** (Sabahattin Ali 1940 s. 176).

alabora/alabura/albura (gemicilikte) 'yukarı kaldırmak' < İt. (Venedik diyal.) ***albora!*** 'yukarı kaldır!' [Lat. ***arbor*** 'ağaç; gemi direği']. Kahane–Tietze 1958 no. 11. ※ ***Layfbotlar bordaya albura, filikalar yolcularla birlikte suya mayna edildi.*** (Reşat Enis 1947 s. 33). ***alabura ol–*** 'devrilmek, altüst olmak' (kayık için veya umumi manada): ※ ***Beynim birdenbire alabura oldu.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 181). ※ ***Alabora olan saçlarını düzeltmek zahmetine bile katlanmıyor.*** (Z. Ankara 1991 s. 45).

alaborina (gemicilikte) 'yelkeni rüzgâra yaklaştırarak' < İt. (Venedik diyal.) ***alla borina*** a.m. 'borinaya' < ***bolina*** < EAlm. ***bôlîne*** 'yelkeni tutan bir halat' [***bô*** 'pruva' ve Lat. ***lînea*** 'ip'] Kahane–Tietze 1958 no. 17. ※ ***Hemān re'īs yelkeni alaborina ėdüb***. (Evliya Çelebī 1935 [17. yüzyıl] IX, 128).

alabros/alabrus/alaburus (saç için) 'fırça gibi dik kesilmiş' < Fr. ***à la brosse*** a.m. [***brosse*** 'fırça' ***ala–*** ön takısı için b. ***alabanda*** ⊡]. ※ ***Avcı biçimi elbiseli, o zamanların âdetine göre alabros saçlı, esmer, sınıfın büyüklerinden bir çocuk...*** (Z.O. Saba 1952 s. 43–44). ※ ***Alabrus saçlı adam fena sinirlendi...*** (H. Taner 1954 s. 80). ※ ***Uzun boylu, kamburca, alaburus saçlı bir hademe içeri giriyordu.*** (C. Aykın 1955 s. 116).

alabura, b. ***alabora***.

alaburus, b. ***alabros***.

AD. **alabut/alavut** b. ***lavut***. ***/v/→/b/*** gelişmesi için b. ***âb/âv*** I ⊡.

alaca 'tek–renk olmayan, karışık renkli' < ***ala*** I a.m. + ***–ca*** eki; ***–ca*** ekiyle yapılan sıfatlar için b. ***ahça/ağca*** ⊡, zarflar için b. ***anca*** I ⊡. ※ ***Ṣabāḥa ḳarşı Plevne civārından geçiyorduḳ. Alaca ḳaranlıḳda pencereyi açdım.*** (Cenâb Şahâbeddîn 1335 s. 31–32). İsim olarak: ※ ***Seyrek bulutların arasından fışkıran, mavi kızıl karışımı akşam alacası çökmüştü kentin üzerine.*** (A. Yurdakul 1991 s. 83). 'temelli olmayan, güvenilmez': ※ ***Bir ʿadāvete sebeb daḫı bu oldı ve illā alaca dostlığı elden ḳomadılar.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 224). ***alaca uyku*** 'tavşan uykusu': ※ ***Alaca bir uyḳı ile cüz'ī bir müddet dalar.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 57). AD. 'kıldan dokunmuş sergi, bir çeşit kilim' DS 775. ※ ***Ve eger ḥarīrsüz alaca bez ve futa ve sāyir bunlarıŋ emṣāli ola yükinden yüz aḳça–ı ʿOṣmānī***. (Ö.L. Barkan 1943 [947/1540] s. 137). ***alaca bulaca/alaca belece*** 'çok karışık renkli' (***–ca*** zarfları için b. ***anca*** I ⊡; dudaksıl mühmelin ilavesiyle, b. ***ala bele*** ⊡): ※ ***Kör bir idāre ḳandiliyle alaca bulaca aydınlanan topraḳ ḥavludan geçüp ...*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 403). ※ ***Tam bu sırada yolun alt başından alacalı beleceli bir kalabalık saptı köye doğru.*** (R. Ilgaz 1991r s. 68). Bu ifade için b. ***aklı karalı*** ⊡. EOsm. ***alaca bulaca*** mensucat ticaretinde kullanılan, manası tam anlaşılmayan bir istilah. İtalyan (Floransa) tüccarları buna ***allaggia bollaggo*** derlerdi, manası için b. G.R.B. Richards 1932 s. 301 "a form of trimming for curtains, probably little gold balls (?)" diyor. ***alaca düş–*** 'olgunlaşmaya başlamak (meyve)': ※ ***Üzümlere alaca düşünce ortalarına çardaklar kurulur***. (F. Baykurt 1961ı s. 13).

alacehre/alacehri 'dikenli bir bitki ve kökünden yapılan sarı boya' DS 178, 221, TS 83 < ***ala*** I ve ***cehri***.

AD. **alaçakır** 'tam olmayan, karışık; çakırkeyf (?)' DS 180 < ***ala*** I ve ***çakır*** I veya ***çağır/çahır/çakır***. ※ ***Kadın, ala – çakır bir bulantı içinde geldi.*** (F. Baykurt 1967k s. 71).

alaçık 'göçebe çadırı' DS 178–179, 201, TS 83–85 < ETk. ***alaçu*** a.m. Clauson 1972 s. 129–130 [****alaḳ*** 'kulübe, krş. ***alak***, + ***–çuḳ*** küçültme eki]. ※ ***Bu kenāruŋ 'Arabları geçer ḳonar cümle alacuḳ evlerdür***. (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 684, bir resimle). ※ ***Ovanın yağmuruna dayanacak alaçık yapmak güçtü.*** (Reşat Enis 1944 s. 180).

alada, **aladı**, b. ***alat***.

alad semet, b. ***alat samat***.

alaf, b. ***alev***.

alaf, b. ***alef***.

AD **alafa** 'sumaklanmış deri' DS 184 < Yun. ***αγναφος*** (ágnafos) 'işlenmemiş' A. Tietze 1955 no. 2 [***/a-/*** 'olmayan' ön takısı ve EYun. ***γναπτος*** (gnaptós) 'çırpılmış, tabaklanmış'].

AD. **alafakı/alifaka** 'bir işin ehli, usta, uzman' DS 184, 222 < belki ***Ali Fakih*** diye anılan bir şahıs.

AD: **alafora** 'öfke ve kızgınlıkla sövme' DS 486 < Yun. ***αναφορα*** (anaforá) a.m.

alafranga 'Avrupa usulüne göre, Avrupa modasına uymuş, Avrupalılaşmış' < İt. ***alla franca*** 'Frenk usulünce' (b. ***alabanda*** ⊡, EAlm. ***Frank*** bir Alm. kabilesinin adı). ※ ***Bu yazmayı da şöyle bir alafranga başına bağla bak ki güzel görünesin***. (Vartan Paşa 1991 s. 37). 'Avrupa usulü müzik': ※ ***Geh marş gehī alāfranga | Düzd–i ġama urdılar pıranġa*** (1834 surnamesi, MA tezi H. Aynur 1988 s. 49). 'Avrupa usulüne göre gece yarısından hesap edilen saat': ※ ***Alafranġa üç buçuḳda, geçdiğim soḳaḳlara nişān ḳoya ḳoya tramvay yoluna ḳadar yürüdüm.*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 120).

alafransez 'Fransız usulüne göre' < Fr. ***à la*** (manière) française a.m. (b. ***alabanda*** ⊡). ※ ***Alafransez kesilmiş sakalını sarı, uzun, örümcek bacakları gibi meharetli parmakları arasında çekiştirerek, yüksek, haileenglz sesile söylüyordu: ...*** (F.C. Göktulga 1943 s. 109).

AD. **alag** 'tepelerde rüzgâr gören açık yerler' < Gürc. ***alagi*** 'alan, meydan'.

alagarson (saç kesimi) 'erkek saçı gibi' < Fr. ***à la garçon*** a.m. (tam olarak: ***à la mode des garçons***, b. ***alabanda*** ⊡) ***(garçon*** 'erkek çocuk, oğlan'). ※ ***Sonra saçları alâgarson kesilmiş "asrî" giyimli genç kızlar geliyor. Annemin öğretmen okulundan arkadaşları.*** (A. Özakın 1982 s. 49). ※ ***Ala garson saçları koyu siyah.*** (E. Atasü 1996 s. 51).

alagrek 'Yunan usulü (sakal) < Fr. ***à la grecque*** a.m., ***ala***– ön takısı için b. ***alabanda*** ⊡. (Ahmed Rāsim 1328 s. 121, bıyık modalarının bir listesinde).

AD. **alağaz** 'geveze, boşboğaz' DS 188 (***alağazlık***) < Yun. ***λογας*** (logás) a.m. (Ch. Symeonidis 1973 no. 123).

⊡ Bu kelime, bize enteresan bir müşahededen bahsetmeye fırsat veriyor: etymon olarak bize gösterilen kelime, EYun. ***λογος*** (lógos) 'söz' den bir kimsenin âdetini, huyunu, karakterini ifade eden vurgulu ***–as*** ekiyle (Yun.dan alınmış Tk. kelimelerde sondaki ***/ s /*** ekseriya ***/ z /*** 'ye döner) yapılmış bir sıfat veya isimdir. DS.ne baktığımızda ona yakın manada olan ve ***–az*** / ***–ez*** heceleriyle biten birçok sıfat / isim görürüz ki onlardan bazılarını kitabımızın bu cildine aldık: ***alağaz, arıkaz, bağnaz, burnaz, çolpaz / çolbaz, çömez, dalaz, dıknaz / tıknaz, dolaz / dolağaz, ehnez / ehnezik, enez / iŋez.*** Bunların bazılarının doğrudan doğruya Yun. dan gelme ihtimali vardır (***alağaz, bağnaz, ehnez***), bazıları Tk. köklere bağlanabilir (***arıkaz*** – neden ***/ ğ /*** değil, ***k*** / ?, ***burnaz*** – fakat Yun. ***míti*** 'burun'→***mitéas*** 'koca burunlu'! – çömez, dıknaz (ya ***dinkaz*** varyantı?), fakat çoğunun etimolojisi meçhuldür. Yun. ***–as*** eki ile Tk– ***–az*** / ***–ez*** eki arasındaki benzerliğin tesadüfî mi yoksa genetik bir alaka sonucu mu olduğu meselesi, ancak daha şümullü bir malzeme üzerinde halledilebilecektir.

âlâhazret (İran şahından bahsederken) 'sa–majeste' < Ar. ***a'lā*** ve ***ḥaḍret***).

ala hey/ala ala hey 'gürültülü çığlıklar bilhassa sünnet düğünlerinde)' <***ala*** IV ve ***hey*** nidaları. ※ ***Kızım olacak karıda ne keyif var ne neşe, ne alaalahey var ne cümbüş.*** (S.M. Alus 1934 s. 294).

AD. **alahta** 'hayvanlara yedirilen, büyük yapraklı bir ot cinsi' K. Emiroğlu 1989 s. 34 < Yun. ***γαλαχτιτα*** (galḫtíta) 'süt renginde suyu olan bir yabani ot' A.A. Papadopoulos 1958 I, 212.

Osm. **alâim/alâyim** 'alâmetler' < Ar. ***'alā'im*** a.m. [***'alāma*** 'alâmet' kelimesinin çoğulu]. Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) /***y***/ alması için b. ***acaib***/***acayip*** ⊡². ※ ***Pādeşāhuŋ ṭāli'–i meymūnına baḳdılar, āṣārdan 'alāyimden bunlara eyle ẓāhir oldı ki ...*** (Ferec 855/1451 v. 142a). Fa. izafet terkipleri: ***alâim–i keder*** 'keder alâmetleri': ※ ***Vechindeki 'alā'im–i keder ve yorġunluḳ arḳadaşını bir ḳat daha merāka düşürdi.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 134). ***alâim–i sema***/***eleğimsama*** 'gökkuşağı' [***alâim*** ve ***sema*** 'gök']. ※ ***Korku, hayret, telâş, tecessüs, asabiyet, isyan ve gururun bir eleğimsama halinde sıralandığını ... gördüm.*** (K. Bilbaşar 1943d s. 56). ※ ***Żiyānıŋ ḥāṣıl ėtdiği rengler bir derece parlaḳ, bir derece revnaḳlı görünür ki āfāḳa biŋlerce 'alā'im–i semā yığılmış ḳıyās olunur.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 11). ※ ***Kızla dokuma müsabakasına girişti. İkisi de tezgâhlarının başına geldiler. İkisinin de yanlarında aleimsema renkli tireler dizboyu yükseliyordu.*** (Halikarnas Balıkçısı 1954a s. 94–95).

Alâ'îye Alanya şehrinin eski ismi (1220'de fetheden Rum Selçukları sultanı 'Alā'eddīn Kayḳubād I'in adından almıştır.)

alajapone 'Japon usulünde' < Fr. ***à la japonais*** a.m. (tam olarak: ***à la mode*** japonaise, b. ***alabanda*** ⊡). ※ ***Gözlerde alā–japone istiṭāle.*** (Aḥmed Rāsim 1328 s. 56).

AD. **alak** 'köşk; bağ kulübesi' DS 189 < ?? ※ ***Ġapudan girdü hemān çıḳdu alaġa çökdü.*** (Ġālib Paşa t.y. [1911] s. 18).

alâka 'bağ, karşılıklı bağlılık' < Ar. ***'alāḳa*** a.m. [/***'lḳ***/ kökünden]. ※ ***Bu memleketin harple sanki hiç bir alâkası yokmuş gibi.*** (E.E. Talu 1937 s.

204). 'dikkat, mühimseyiş': ※ ***Satılmış alâka ile dinliyordu***. (a.e. s. 81). 'gönül bağı, âşıklık': ※ ***Bir kimsenin ʿalāḳası olur ise ekṣeri giceleri uyḳusu ḳıt olur.*** (Vartan Paşa 1851 s. 206). ***alâka et–*** 'âşık olmak': ※ ***Ve teyzemin kocasının Rumelili bir tacir dostu hanemize gelüp giderken bana alāka etmiş olup, nihayet çocuğum ile bile beni almaklığa niyet ederek ...*** (E. Misailidis 1986 s. 184–185). Son iki kullanım için yalnız 19. asırdan örnekler bulunabildi.

alâkadar 'alakası olan, isteği olan' < Fa. ***ʿalāḳadār*** a.m. [Ar. ***ʿalāḳa*** ve Fa. ***-dār*** 'mâlik olan', b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Hiç biri diğerinin vaẓīfesine ʿalāḳadār görünmez.*** (Cenâb Şahâbeddîn 1335 s. 185). ***(bir şeye) alâkadar ol–*** 'alaka göstermek, alakalanmak': ※ ***Vaktiyle kendisini ihmal eden komşular bile bu hale alakadar oluyorlardı.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 299). ***(bir şey ile/bir şeyde) alâkadar ol–*** 'bir şey ile meşgul olmak, bir şeye bakmak': ※ ***Burada memleketlŋ ātisinde ʿalāḳadār olanları cidden endīşelere düşürecek bir tehlike-i ictimāʿīye başlayor.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 172).

alakart (lokantada) 'ısmarlanacak yemekleri listeden seçerek' < Fr. ***à la carte*** 'listeye bakarak', ***ala***– ön takısı için b. ***alabanda*** ⊡.

alak bulak/allak bullak 'altüst, karmakarışık' (eski metinlerde tek ***/l/*** hâkim, bugün çift ***/ll/*** hâkim): ikinci unsuru birincinin dudaksıl varyantı gibi görünen ve çok benzerleri olan terkibin çıkış noktası ikinci unsuru bulunan ***bula–*** 'karıştırmak' fiilidir ve ***bulak*** bu fiilin sıfat şeklidir (b. ***açık*** I ⊡); ***alak*** ona terkibi tamamlamak için sonradan ilave edilmiş olmalı. Fakat bugün ***alak bulak*** terkibi, ***alla– bulla–*** çift fiilden husule gelmiş göziyle bakılarak, ondan ***allandır- bullandır–*** 'çok karıştırmak' anlamında geçişli bir fiil çıkarılıyor (yâni güya ***alla–*** 'kırmızı boya ile bulamak' temeli üzerine). Labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***ala bele*** ⊡. ※ ***Ḳarşusında görlcek çapar ulaḳ / Göŋli melʿünuŋ olur alaḳ bulaḳ***. (Firdevsī-yi Rūmī 1980 s. 101) ※ ***Getürür er adın dile İsḥāḳ / Ḳılur ol leşkerl alaḳ u bulaḳ.*** (Elvan Çelebī 1984 [1358–59] no. 612). ***allak bullak et–*** 'bir şey ararken altüst etmek': ※ ***İstanbulu allaḳ bullaḳ ėtdim, nām u-nlşānlarını bulamadım.*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 514). ***allak bullak ol–*** 'şaşırmak': ※ ***Uyuşmuş gibi ağır ağır öbürlerinin ilk sayfalarına da baktı. Allak bullak oldu, bedeninin sarsıldığını hissetti, nefesi tıkandı.*** (B. Uzuner 1997 s. 17).

alakesa/alakese/alankese 'alakarga, saksağan' DS 190, 191, 196 < ***ala*** I ve EYun. ***κισσα*** (kíssa) 'saksağan' Ch. Tzitzilis 1987g no. 208.

⊡ Telaffuzu kolaylaştırmak için bâzen kelimenin bir yerine inorganik (asli olmayan, sonradan türeme) bir ***/ n /*** ilave edilmiş oluyor. Bu hususta belli bir sistem göze çarpmadığı hâlde, A–B ve C–E ciltlerinde yer alan münferit örnekleri bir araya toplamakta belki fayda vardır: ***alankese, Alanya, alençik, Anşa, babafingo, çent-*** / ***çlnt-***, ***depenaşağı, depenüstü, devrense, dişengl, enanlyet***. Tk. kelimelerde ***/ n /*** sesinin türemesi hakkında krş. J. Eckmann 1955 s. 18–22.

alako-/alakoy-, b. ***alıko***–.

alâkok/alakok 'rafadan' <Fr. ***à la coque*** a.m., asıl manası 'kabuk içinde', ***ala***– ön takısı için b. ***alabanda*** ⊡. ※ ***Yumurtanın alakoktan ve günlükten gayrısı derhal midemi bozuyor, ekşitiyor.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 1.VII.1941).

Osm. **alâküllihal** 'her hâlde' < Ar. *'alā kulli ḥālin* a.m. ※ ***'Alā külli ḥālin mes̱nevīsi ġazellerinden rāciḥdür.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 174.). ※ ***Alā külli ḥāl ol küstāḫları buldururlar ve şer' ile her birinüŋ cezāsın vėrürler.*** (a.e. s. 114). **alâküllihal geçin–** 'kıt kanaat geçinmek': ※ ***Alamarġa-yla yüri yoġ-ısa yel yelkende!*** (A. Tietze 1951 s. 115). ***Muḥarrirlik benim gibileri içün açıḳ bir ḳapıdır. Bu ḳapıdan ben de daldım, 'alā külli ḥāl geçiniyordum***. (H.R. Gürpınar 1335 s. 199). Maddî olmayan durumlarda 'iyi kötü, elden geldiğince': ※ ***Çocuk şimdiden öksüzlük duymasın dedik. Alâkülihal geçinmeye başladık.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 67).

EOsm. **alal**– 'kızarmak' < ***al*** I + sıfattan fiil yapma genişlemesi. ※ ***Ḳazan Beg alaldı, oğlınuŋ yüzine baḳdı.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.–15. yüzyıl] s. 60).

⊡ İsimden ve özellikle sıfattan fiil yapan ***–al–*** genişlemesi (krş. çömel– ⊡), isimden fiil yapan ***–a–*** eki (***ada–*** I ⊡) ile medio–passivum (edilgenlik) ***–(ı)l–*** ekinin (***asıl–*** II ⊡, ***açıl–*** ⊡) birleşmesiyle meydana gelmiştir. ETk.de de örneği bulunan ***–al***– birleşimi (krş. ***alpal–*** 'savaşçı ol–', M. Erdal 1991 II, 653 ve 452, dipnot 49) başlıca tek heceli isim köklerinden sıfatın belirttiği 'hâle geçmek', yâni başlama (inchoativum) anlamında geçişsiz fiiller yapar. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***alal–, alçal–, azal–, betel–, bolal–, boşal–, bunal–, çokal– / çoḫal– / çoğal–, çöngel–, daral–, dikel–, dincel–, dinel–, direl–, domal– / dömel– / tomal–, düzel–, ekel–***. (b. T. Banguoğlu 1974 s. 206–207; S. Schakir 1935 s. 32).

Osm. **alala/alale** 'bağrışma' < Fa. *'alālā* a.m., ses taklidi kelimelerden. ※ ***Bahār oldı, güle başladı lāle | Ḳılur gülşende bülbül yüz 'alāle***. (Ḳāżī Burhānüddīn 1980 s. 239).

alalman 'Alman usulünde' < Fr. ***à l'allemand*** (tam olarak: ***à la mode des Allemands,*** b. ***alabanda*** ⊡.). ※ ***...öŋi yarım parmaḳ açıḳ yaḳa, māvī ipek üzerine beyāż ḳravat, alalman, nīm frize siyāh eldiven...*** (Aḥmed Rāsim 1328 s. 104 105).

Osm. **âlâm** 'elemler, dertler' < Ar. ***ālām*** a.m. [***alam*** 'elem' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ta'rīf ėdemem çekdiğim ālāmı felekden / Zīrā ki anuŋ ẕikri de bir başḳa elemdir.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1865] s. 22).

Alaman 'Alman' < İt. ***alamanno*** a.m. < ***Alaman*** 'eski Alman kabilelerinden biri'. Krş. ***Alman.*** ※ ***Tatar u As u Efreng u Alaman ki biri yüz ere vėrmezdi amān***. (Şeyhoğlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 4494) ※ ***Ol diyāruŋ begi 'āṣī olub alaman diyārına ḳaçdı***. (Ṣaltuḳ–nāme v. 110a). Halk konuşmasında kolektif olarak 'Almanlar' veya 'Almanya': ※ ***Elektriğin mühendisi anlattıydı. Alamanda okumuş o. Hepsini biliyor.*** (C. Tuncer 1960 s. 186). ※ ***Demiş ki: "Anam hazır olsun, Alamanâ getirecem". Yok ola Alamanı, taşı toprağı ile yok ola! Gitmem oğul, gitmem ben o gâvur ellere!*** (D. Akçam 1978 s. 44). (Argo) 'on liralık (bir zaman büyük para iken)' F. Devellioğlu 1970 s. 69.

AD. **Alaman çıplağı** 'bir çeşit tabanca' DS 193. ※ ***Bir Alaman çılbağı alıp dakacam belime.*** (F. Baykurt 1961ı s. 90).

alamanâ, b. ***alabana***.

AD. **alamançık** 'kanarya kuşu' DS 193 < ***alaman*** + küçültme eki ***–cık***, yâni 'küçük Alman' (Almanlar sarışın olarak biliniyor). ***–cık*** ekinin bu kelimede ***–çık*** şeklinde bulunması dikkati çekiyor. Küçültme eki ***–cık*** için b. ***acıcık*** ⊡.

Alamanya 'Almanya' < Eİt. ***Alamannia/Alamagna*** (***Alamanno***'dan, krş. ***Alaman***). Sona eklenen /***a***/'nın izahı için b. ***aforizma*** ⊡², lingua Franca'-dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve /*ya*/ ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡. ※ ***Bunu bir aşçı ta Alamanyadan getirdi.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 178). ※ ***Oğlu Alamanya'dan döndü mü, çekecekti elini ayağını bu işlerden, köşesine çekilecekti.*** (R. Ilgaz 1981 s. 107).

(Halk ağzı) **Alamanyalı** 'Almanya'da işçi olarak bulunan (Türk)' < ***Alamanya*** + ***-lı***; başka memleket isimleri için aynı manada kullanılmaz. Krş. ***Alamancı.*** ※ ***Bir iki delikanlının elinde yakalanan birkaç karton sigara, bir iki şişe viski, üçbeş ruhsatsız tabanca, yakalıyanların oyalanması için gerekliydi. Bu beş parça malı buralara Alamanyalı işçiler sokamazlar mıydı?*** (R. Ilgaz 1981 s. 98).

alamarga (gemici dili) 'yedeğe alıp çekmek' <İt. ***a rimorchio*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 35 (eski örneklerle). ※ ***Alamarga–yla yüri yoġ–ise yel yelkende.*** (A. Tietze 1951 s. 115).

Osm. **alâmat** 'alâmetler' <Ar. ***'alāmāt*** a.m. [***'alāma*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Gurub alamatı görünmeğe başladı.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 25).

alâmelelnnas/AD. **alemlnas** 'herkesin gözü önünde' < Ar. ***'alā mala'i n–nās*** a.m. [***'alā*** 'üzerine' + ***mala'*** 'çokluk, kitle' + ***an–nās*** 'insanlar'] ※ ***Meclis–i ḫāṣṣ olduḳda 'alā mele'i n–nās Süleymān buyurdı ...*** (Ferec 855/1451 v. 187b). ※ ***Bir toplantıda haspanın kendinden geçerek ala melelnnas gencin yanağına öpücüğü konduruverdiğini, âlemi de yutkuna yutkuna hünnaka uğrattığını Mısırdaki sağır sultan bile duymuştur.*** (S.M. Alus, Akbaba, İzzet Melih tarihi tespit edilemedi). ※ ***Başçavuş yutkundu. Bunca yıllık "vazife–i memuriyetinde" bu derece "alâmelelnnas" bir teklifle karşılaşmadığı için şaşırmıştı.*** (Orhan Kemal 1968g s. 21).

Osm. **alameratibihim** 'mertebelerine göre' < Ar. ***'alā marātibihim*** a.m. [***'alā*** 'üzerine' ve ***marātib*** (***martaba*** 'paye' kelimesinin çoğulu) + ***him*** 'onların' eki] ※ ***Alafranga tertip uzun sofraya yine alâmeratibihim oturup ahenk dinleye dinleye mükemmel bir taam edildi.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 21.2.1941).

alâmet b.m. (belirti, nişan) < Ar. ***'alāma*** a.m. [/***'im***/ kökünden]. ※ ***Yalnız bacalardan tüten esmer duman, köyde insânların yaşamakta olduklarına alâmet teşkil ediyordu.*** (B.S. Kunt 1948 s. 21). 'bir şeyin veya kimsenin tanınmasına yardım eden husus': ※ ***Dạhı nola, 'alāmeti hem görem tā yarġuda ġalaṭ vāḳi' olmaya!*** (Ferec 855/1451 v. 26a). 'nişan, mühür': ※ ***Bir ḳutı ḥalvā getürdiler. Veziyrüŋ 'alāmeti üstinde***. (a.e. v. 89b). 'bir şeyin olacağını haber veren belirti': ※ ***Rıfḳ–ile doğanı yeŋl devlet 'alāmetldür dėyü eli üstünde ḳondurur***. (a.e. v. 130a). ※ ***Hastalığın ilk alâmeti budur.*** (F. Erdinç 1955 s. 6O). ※ ***Bu iyiye alâmet işte!*** (H. Özkan 1979 s. 21). EOsm. 'korkunç ceza, ukubet': ※ ***Ben anı bir 'alāmetile öldüreyin ki havā ḳuşları anı görüb esirgesinler.*** (Ferec 855/1451 v. 100b). 'irilik bakımından şaşılacak şey' b.

beşaret II ⊡: ※ ***Yemek masası altı ayaklı bir alâmet!*** (G. Dino 1991 s. 16). AD. ***alâmet et–*** 'telâş göstermek': ※ ***Hemen tilki koşup gidiyor, alâmet ediyor: "Ne yapıyorsunuz, ne ediyorsunuz? İmdat! ...*** (U. Günay 1975 s. 279). EOsm. ***alâmet eyle–*** 'işaret vermek': ※ ***Kenārda otururken bir ulu gemi belürdi. Bundan bu 'alāmet eyledi. Gördiler, zevraḳ vėribidiler.*** (Ferec 855/1451 v. 227a). AD. ***alâmet kıyamet*** 'çok büyük': ※ ***Köylüler baktılar. Bir alâmet kıyamet kervandı.*** (F. Baykurt 1967a s. 449). Fa. izafet terkipleri: ***alâmet–i farika*** (ticaret terimlerinden) 'marka': ※ ***(Kel Mahmut) bir "alâmeti fârika" haline gelen tüysüz başını ön bahçedeki bütün öğrencilere bir yumruk gibi sallıyarak kırık camdan bağırdı...*** (R. Ilgaz 1959 II, 37). Osm. ***alâmet–i şerîf*** 'padişahın nişanı, tuğra': ※ ***Şöyle bileler, 'alāmet–i şerīfe i'timad ḳılalar.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 108).

alaminüt 'çarçabuk, şipşak' < Fr. ***à la minute*** 'dakikada' [Fr. ***minute*** 'dakika' < Lat. ***minuta*** 'küçük', ***ala***– ön takısı için b. ***alabanda*** ⊡]. ※ ***Hemen alaminüt bir akşam yemeği.*** (F.R. Ergüven 1953 s. 105). ***alaminütçü*** 'resimleri dakikasında hazır eden fotoğrafçı': ※ ***Cemaleddin'i, küçük bir arsayı atelye haline koymuş alaminütçünün dalgalı bir deniz, çift bacalı bir vapur gösteren boyası çatlak perdesi önünde bir hasır iskemleye oturttular.*** (Reşat Enis 1947 s. 201).

alam taram, b. ***alan taran***.

alan 'orman içinde düz ve ağaçsız yer' < ETk. ***alaŋ*** a.m. Clauson 1972 s. 147. ※ ***Hemen söğütlerin arasından süzülerek yeşil bir alana indim.*** (F. Erdinç 1955 s. 14). Bugün geniş manada 'meydan, saha, açıklık':※ ***Et yenir yenmez güreş alanına gidilir.*** (M. Makal 1980 s. 13). ※ ***Pazaryeri olarak kullanılan alanda gelişigüzel yürüyorum.*** (Z. Ankara 1991 s. 10). ※ ***Geniş alana yayılmış büyükçe bir ateş olmalıydı.*** (A. Yurdakul 1991 s. 234). Mecazî manada: ※ ***Bir özge ḳır durur göŋül alanı / Ki yoḳdur ol ḳıruŋ hergiz ḳıranı***. (Naẓmī 1928 s. 64). ※ ***Dilber öleli mutfak artık Hurşit'in alanı.*** (Peride Celal 1991 s. 282).

alangle 'İngiliz usulüne göre' < Fr. ***à l'anglais*** a.m. (tam olarak: à ***la mode des Anglais,*** b. ***alabanda*** ⊡). ※ ***Veresiye aldığım alangla (!) pantalonumu giydim.*** (H. Ritter 1953 s. 125). Fr***. filer à l'anglaise*** 'sıvışmak tabirinin tercümesi olarak: ※ ***Trenin (sessizce) alangle sıvışmasından sonra, şapka, mendil sallamalar.*** (B. Felek 1971 s. 285). Krş. ***alengilli***.

EOsm. **Alânî** 'Alanlar kavmine mensup'. Alanlar Kafkas bölgesinde yaşayan ve bugün Osetler diye bilinen, dilleri İran dil grubuna giren bir millettir. ※ ***Alānī*** kelimesi cariyelerden bahseden bir milletler listesinde geçer (Ferec 855/1451 v. 114b).

alâniyet/aleniyet 'örtülü olmayış, umuma ilân edilmiş olma' < Ar. ***'alāniya*** a.m. Ar. ***–iyet*** için b. ***aciliyet*** ⊡. İkinci hecedeki ***/a/ > /e/*** değişmesi ***alenī*** sıfatının tesiriyle husule gelmiş olmalı. ※ ***Ġarībdir: beynimizde ciddī hiç bir baḥiṣ cereyān ėtmediği ḥalde, bir günde beynimizde ciddīyāt nāmına mevcüd olabilecek baḥiṣler birden mevḳi'–i 'alāniyete çıḳıyordu.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 56). ※ ***Alenīyete çıḳdığı gibi aḫlāḳ–ı 'umūmīyeyi ifsād ėdeceğinden...*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 (1866) s. 77).

alankese, b. ***alakesa***.

EOsm. **Alanos** 'Alanlar kavminden bir kimse' (krş. ***Alânî*** < Yun. ***Αλανος*** (Alános) a.m. (Alanlar Bizans ordularında ayrı bir kıt'a olarak harp ederlerdi). Yun. müzekker eki ***-os*** için b. ***aforos*** ⊡[1]. ※ ***Frenk ve Alanos süyi sagışsuz şehlnşāh ėline dutdı ḳamu yüz***. (Fạhrī 1974 [1367] no. 245).

alan sabâh, b. ***alassabâh***.

alan talan/alan taran/AD. **alam taram** 'karmakarışık' DS 194 < ETk. ***talan*** 'yağmacılık, çapulculuk' [***tala-*** 'yağma etmek' krş. G. Doerfer 1965 II, no. 926, belki Fa. ***tālān*** a.m. yolu ile; sonra ***a- ta-*** tipinden (bu tür terkipler için b. ***apar topar*** ⊡) bir terkip teşkil etmek üzere ***alan*** kelimesi ilave edilmiş]. ※ ***Eviŋ içerisi alan tālān...*** (Aḥmed Rāsim 1340 s. 229). ※ ***Odalar alan taran, eşyā ḳarma ḳarışıḳ*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 126). ***alan taran et-*** 'yağmalamak; karıştırmak': ※ ***İki senedir Goça taraflarını alan taran eden on altı bin kişilik Türk ordusundan ... şimdi yüz elli asker kalmıştı.*** (Ömer Seyfeddin 1943 s. 89). ***alan taran ol-*** 'yağmalanmak; karıştırılmak': ※ ***Eviŋ içini görmüyor musun ne ḥālde? Alan taran oldu.*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 117).

AD. **alantin** 'beyaz renkte, yenebilir bir çeşit mantar' DS 196 197 < Yun. ***αμανιτης*** (amanítis) a.m. Hist.Lex. 1933 I, 500, krş. A. Tietze 1955 no. 8.

Alanya 'Antalya vilayetindeki şehir ve liman' < ***Ala'iye***; şehrin, bugünkü ismini alması rivayete göre Mustafa Kemal'in şahsına bağlanıyor. Lingua Franca (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) için b. ***Abya*** ⊡.

alanyari 'külhanbeyvarî, şık ve küstah' (?) < Yun. ***αλανιαρις*** (alanyaris) Hist Lex I, 400. ※ ***Kepini yıkmış bir kulağının üstüne. Bıyıklar süzülen kuş kanadı. Bakışı küstah. Gülümseyişi alanyari***. (F. Erdinç 1958 s. 187). 'köçek' (?): ※ ***Bu alanyari boşuna mı "gülpembe" diye vasfedilmiştir? İşvesi, cilvesi, değme patentalı fahişede bulunmaz...*** (A. İlhan 1988 s. 122). ※ ***Şurda burda kayığa binip alanyarilerle safa yaparmışl*** (a.e. s. 151).

alaportekiz (gemicilik terimi) 'iki halatı ince bir iple birleştirerek < İt. ***alla portughese*** a.m. (yâni 'Portekiz usulüne göre', b. ***alabanda*** ⊡) Kahane–Tietze 1958 no. 18.

AD. **alapşap** 'çok acele, çabucak' DS 197 <krş. ***yalapşap***. ※ ***Benden yaşlı 13 kişi var kitapta. Birkaçının seksenlere dayanmış ya da seksenden aşmış künyesini alapşap çıkarıyorum.*** (V. Günyol 1995 s. 175).

AD. **alar**- 'kızarmak; (göz için) belermek' DS 198 < ETk. ***alar*** a.m. Clauson 1972 s. 150 [***al*** 'kırmızı ' ve sıfattan fiil yapan ***-ar-*** eki (b. ***ağar-*** ⊡)]. ※ ***Gün doğudaki dağların başı alarıyordu. Dağların başını bir kırmızı sırma kuşatıyordu.*** (F. Baykurt 1961ı s. 172). Krş. ***alal-.***

AD. **alara** 'bir çeşit güvercin' R. Dankoff 1991 s. 11. Bu isimde halkın hayalinde korkunç bir hayvan da mevcut olmalı (verdiğimiz misale bakın), fakat hiçbirinin izahı henüz mümkün değildir. ※ "***Galırsın tek başına ortalarda. Alara da yutar gider seni...***" ***... Alara sazlara boğulmuş kollarını uzatmıştı...*** (A. Ağaoğlu 1980y s. 158).

alar sabâh, b. ***alassabâh***.

alarga (gemicilik terimlerinden) 'açıktan geç, yaklaşma!; açık deniz' < İt. ***allarga!*** 'kıyıdan uzağa' ve ***al largo*** 'açık denizde, enginde' Kahane–Tietze 1958 no. 19, 20 [***largo*** 'geniş; genişlik; engin deniz'] ***alargadan*** 'yanına yaklaşmadan, sadede gelmeden': ※ ***Hangisi nasıl söylesin önce? Yine alargadan dolaştılar.*** (F. Erdinç 1961 s. 132). ***alarga ol-*** 'yanından ayrılmak': ※ ***Bunların ellerin bağlayub firḳataya ḳoyub alarġa olub memleketlerine doğru gitdiler.*** (Ş. Elçin 1975–76 s. 180). ***alarga*** (isim) 'geniş; genişlik; engin deniz'. ※ ***Bir çoḳ alarġa topın atub, ya'nī 'askeri dā'ireye uġratmadı*** (Ta'līḳī–zāde 1983 [1596] s. 213). Argo ***alarga!*** 'yer açın! defol!' (Mikhaïlov 1930 s. 14, H. Aktunç 1990 s. 34). ※ ***Sen bir kere alarga bakalım. Hanım, sen kimden dâvacısın?*** (B. Felek 1947 s. 184).

Osm. **alâ–rivayetin** 'bir rivayete göre' < Ar. ***'alā*** 'üzerine' ve ***riwāyatin*** 'bir rivayet'. ※ ***"El Üfürük" alâ–rivayetin tekrar tekrar bilmem kaç kere basılmamış mı?*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 4.9.1941).

⊡ Ar.da genetivus (genetif, ilgi hali) hâlindeki tekil bir kelime belirsiz olduğu zaman yâni başına harfitarif gelmediğinde sonuna ***–in*** eki alır. Bu ek, Arap harfleriyle yazılan bir metinde ve tabiatıyla Osm.da çoğu zaman bir şekil veya harf ile olarak gösterilmez. Ar.da isimler, ***'an, bi, bilā, 'alā*** ve benzeri örnekleri aldıklarında genetivus (genetif, ilgi hali) hâline girerler. Bu genetivus (genetif, ilgi hali) hâlinin Tk.de kullanıldığı örneklerden bazıları A–B ve C–E ciltlerinde bulunmaktadır: ***alâ–rivayetin, ankastan / ankesten / angesten, bigayrihakkın, bihakkın.*** Harf–i cerrler için b. ***an*** II/ ⊡.

alarm 'tehlike işareti' < Fr. ***alarme*** a.m. < İt. ***alle arme!*** 'silâhlara davranın!' [Lat. ***arma*** 'silâhlar']. ※ 'çalar saatin çalması': ※ ***... sabahları yatağından alarm verilmişçesine fırlar...*** (A. Yurdakul 1987 s. 127). ※ ***Fuat'ın banyo'da duş aldığını duydum. Ne saatin alarmını, ne beni beklemiş, kendiliğinden uyanmıştı.*** (Z. Ankara 1991 s. 113).

alassabâh/alessabah 'şafak vakti, sabahleyin' < Ar. ***'alā*** 'üzere' ve ***ṣabāḥ*** 'sabah'. Kelimenin başı halk dilinde ***ala*** I 'karışık, henüz tam olmayan' sıfatı zannedilerek 'erken, çok erken' manasını almıştır (krş. ***alaşafakta***). ※ ***Perşembe günü alessabah davul, zurna titrek bir ahenkle çalmaya başlar.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 249) ※ ***Alasabahta kalkıyorum ben ayağa. Başlıyorum koşmağa.*** (F. Baykurt 1959y s. 248). AD. ***ala sabbah*** a.m. DS 198. EOsm. ***alar sabâh/alan sabâh*** a.m.: ※ ***Alar sabāh Dirse̮Han ḳalḳubanı...*** (Dedem Ḳorḳut 1973 s. 4) ※ ***Alan sabāh yėrümden durduġum ḳardaş içün...*** (a.e. s. 131).

AD. **alaş** 'alaca hayvan (köpek, ördek, at)' DS 199 < ***ala*** I ve hypocoristicum (küçültme ve sevgi) eki ***/–ş/***, krş. ***gebeş***, ***maviş*** vs.

AD. **alaşa** 'zayıf at; iğdiş olmayan huysuz at' DS I99 < Mo. ***alaşa*** 'bir at tipi' (G. Doerfer I975 IV, 262–263). EOsm. 'iğdiş edilmiş at' (R. Dankoff 1991 s. 11). ※ ***Ve doḳuz on kerre yüz biŋ alaşa atları olur*** . (Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VII, 532).

AD. **alaşafakta** 'sabah erken, gün doğar doğmaz' <***ala*** I ve şafak, krş. ***ala sabahta***, b. ***alassabah***. ※ ***Bu sigaraları ilk Salih görmüş, dört beş kartonu koltuğuna kıstırmış, alaşafakta kasabanın ortasına düşmüş. hem koşuyor, hem bağırıyordu: "Koşun koşun, denizden Amerikan sigarası geliyor!"*** (Yaşar Kemal 1976 s. 131). ※ ***Bir tuhaf***

eski zaman türküsü söylüyorlardı alaşafaktan gün kavuşana kadar. (Yaşar Kemal 1993k s. 5).

AD. **alaş dolaş ol-** 'güreşmek' < ***al-*** ve ***dolaş-*** fiillerinin –işteş çatılı (reciprocalis) fiillerde hep olduğu gibi (krş. ***doğuş***, ***savaş***–, ***sarmaş dolaş***–] – isim hâline gelmiş emir şekillerinden terkip; mana itibarıyla ikinci unsur hakimdir. ※ ***Tam o sırada oğlan çalının ardından çıkıp baltayı bir indirmiş, yılanla alaş dolaş olmuşlar ...*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 90). Krş. ***sarmaş dolaş ol-***.

⊡ Birinci kelimesi ünlü ile ve ikinci kelimesi ***/ d /*** ile başlayan kafiyeli terkiplerden aşağıda bahsedeceğiz (***alavere dalavere*** ⊡). Bunların bazıları labialisation'a (dudaksıllaşma) yönelmiştir. A–B ve C–E ciltlerinde şunlar vardır: ***alaş dolaş, almaş– dolmaş–, arı duru.***

alaşağı et- 'kapıp yere vurmak; mevkiinden zorla indirmek' < ***al-*** ve aşağı; fiilin başta bulunması terkibe kuvvetli bir hissî aksan yüklüyor. ※ ***Minber ve kürsīde babalanmaġa başladılar; gözlerine ḍoḳunan ekābiri al-aşaġa ėtmekde üstād olub bir ṭarīḳa-yile͜ ḫāṭırlarına ḍoḳunub ṭa'ne ḍaşları ile ḍaşlarlar.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 253). ※ ***Yığın silkindi. İnönü ve arkadaşlarını oylarıyla alaşağı etti.*** (B. Arpad 1976 s. 81).

⊡ Gündelik dilde ifadeyi kuvvetlendirmek için yeğlenen bu tabirler, fiilin emriyle ya da fiil-zarf enversiyoniyle (ters çevirme) başlar ve (ekseriya) ***et-*** yardımcı fiiliyle biter. Buna benzer şekilde, ***kıl***– yardımcı fiiliyle iki fiil kökü üzerine yapılan kimi tabirleri ETk.de görebiliriz (ms. ***kel bar kıl-*** 'büyü yap–', ***üz buz kıl***– 'boz–'). A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***alaşağı et***–, ***albaştan et***–, ***al içeri et-, bas et***–, ***buyur et-*** (b. ***buyur***), çek ***et***– / çeket–, çök ***et***– / çök ur– (b. çök), ***diriçça et***– (< İt. fiil emir kipinden, b. ***diriçça*** / ***dırısa*** / ***dırıse***), ***döndür et***–, ***dön geri et***– (b. ***dön***–). Yardımcı fiil olmadan kullanılan emir–isimler için, b. ***ayart*** ⊡. İki fiilin emir hâllerinden teşkil olunan isimler için b. ***alver*** ⊡.

Osm. **alât** 'aletler' < Ar. ***ālāt*** a.m. [***āla*** 'alet' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Bu gez 'aḳār satmaġa başladı. Andan fürūşe vü ālāta el urdı, anları daḫı düketdi.*** (Ferec 855/1451 v. 52b). ※ ***Ol sarāyı, fürūşi, ālātı gördi müteḥayyir oldı.*** (a.e. v. 93b). 'vücut organları' ※※ (gemicilik terimlerinden) ***alât*** b. ***halat. âlât ve edevât*** 'aletler ve başkaca lazım olan şeyler': ※ ***Şimdilik alât edevatım yok.*** (S. Kocagöz 1946 s. 52). Fa. izafet terkipleri: âlât–ı harb 'harp aletleri': ※ ***Ve deryā yüzinde gemiler pārelenüb helāk olsa Freng ṭāyifesinüŋ olıcaḳ içinde olan cemī' ālāt–ı ḥarb ve sā'ir esbāb ve taḫtaları͜ ḫāṣṣa–ı hümāyūna rācidür.*** (Ö.L. Barkan 1943 [979/1571] s. 214). ***âlât–ı hars/âlât–ı hirâset*** 'çiftçilik aletleri': ※ ***Ve ortaḳcıya ortaḳ͜ hidmeti teklīf olunduḳda çifti ve toḫumı ve sā'ir ālāt–ı ḥarşı beğlikden vėrilüb...*** (Ö.L. Barkan 1943 [904/1498] s. 92). ***alât–ı musikiye*** 'musiki aletleri, çalgılar': ※ ***Baktı ki, çocuklar alât–ı musikiyi pratik daha kolay çalıyor, notalı çalışmalara boş verdi.*** (S. Kocagöz 1957 s. 40).

AD. **âlat**, b. ***alet***.

AD. **alat** I/**halat** III 'elbise' DS 200 < Ar.͜ ***hil'at*** a.m., belki Rus.͜ ***halat*** 'ropdöşambr' üzerinden.

AD. **alat** II/**aladı**/**alada** 'acele' DS 181: belki RD.nden, çünkü Gagauzca'da

alat 'acele' yaygındır. T. Tekin'e göre kelime Yeni Uygurca ***aldıra-*** 'acele etmek' fiili ile akrabadır (Tekin–Tietze 1990 s. 289) ve ETk. ***aşuḳ-*** a.m. grubuna aittir (krş. T. Tekin 1969 s. 76). ※ (Gagauzca) ***Gider alatlan götürsün i̮htiyar dāduya bir parça sıjak ekmejik.*** (Budjaktan seslär 1959 s. 139). ***alatla–/alada etmek*** 'acele etmek' DS 180–181: (Gagauzca) ***Durun, alatlamayın...*** (Budjaktan seslär s. 20). ※ (Gagauzca) ***Alatla, sevgilim, zerā yarına niyetlenerlār seni öldurmāā.*** (a.e. s.134). AD**.** ***alatlı*** 'acelede, acelesi olan': ※ ***Alatlıyıdım müjde demeye...*** (Feraizci–zâde 1979 s. 70; Feraizci–zâde Bursalı idi).

AD. **alatengirek** 'kısa boylu, benekli ve zehirli bir yılan' DS 201 < ***ala*** I ve ***engerek*** 'zehirli yılan'; ikisi arasındaki ***/t/*** "Hiatustilger" (koruyucu ünsüz).

AD. **alat samat/alad semet** 'yarımyamalak, çok acele' DS 182 < ***alat*** 'acele' ve ***seme*** 'sersem' < Fa. ***sīma*** a.m. ※ ***Er u 'avrat esīr u dermānde ḳaldılar, alat semet mümkin olduḳca ḳızı donatdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 16b). ※ ***Alat semet tīz tīz ṣoyundum***. (a.e. v. 117a).

AD. **alaturbiya** 'deniz bayramı (bu günde denize girmenin sağlığa çok yararlı ve sevap olduğuna inanılır)' K. Emiroğlu 1989 s. 35 < ***apokurya/ apukorya*** kelimesinin çok bozulmuş varyantı. Yun.dan gelen ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.

alaturka 'ana'nevi Türk usulüne göre' < İt. ***alla turca*** a.m., ***ala–*** ön takısı için b. ***alabanda*** ⊡. ※ ***Evvelce İslām ḳadınlarında genc ḳızlarla erkekler görüşerek, ṭanışarak izdivāc ėderlerken mu'āmele-i dest–büsī filān gibi şeyler olmazdı. Elleri ellerine ḍoḳunmaḳsızın nāmzedlik zamānı geçerdi. Bizim nişānlılıḳ zamānımız da öyle alaturḳa geçmelidir.*** (Fatma 'Aliyye 1328 s. 80). 'iki helâsı olan dairede eski tipte olanı': ※ ***Alaturkada vıyaklıyor köpek. Alaturkayı pislik içinde bırakmış yine. Karım kızıyor. İyi bir av köpeği olmanın alaturkayı pislemekten önemli olduğunu mu anlatayım ona?*** (S. Soysal 1978 s. 27). 'alaturka güreş': ※ ***Karı alaturkanın ustası olduğundan, bir tırpan: Rıza'yı minderin üstüne devirmiş.*** (A. Nesin 1960g s. 50). Ana'nevi Şark müziği için: ※ ***Ankara sinemalarının birinde alaturka bir konser veriliyordu. Ankara için bir yeniliktir.*** (B.S. Kunt 1948 s. 62). Eskiden kullanılan saat sistemi için (krş. ***alafranga***): ※ ***Saat alaturka üçü buldu bulmadı, bütün çantalar lebaleb.*** (S.M. Alus 1944 s. 139).

alatya 'kara veya kahverengi tiftik cinsi' (S. Batu 1951 s. 92) < Yun. ***αλατια*** (alatiá) ?? Yun.dan gelen ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.

AD. **alav**, b. ***alev.***

Osm. **alavand** (gemicilik terimlerinden) ***ol–*** fiiliyle 'tehlikeli derecede yana eğilmek (gemi)' ve ***et–*** fiiliyle 'tehlikeli derecede yana yatırmak (gemiyi)' < İt. ***alla banda*** [***banda*** 'yan'] Kahane–Tietze 1958 no. 15. ※ ***Alavand oldı niçeler bu fenā baḥrinde*** (Gubārī, A. Tietze 1950–1955 s. 465).

Osm. **alavanta** (gemici terimlerinden) ***et–*** fiiliyle 'bütün vücuduyla dayanarak kürek çekmek' < İt. ***al avanti!*** a.m. (emir) Kahane–Tietze 1958 no. 10. ※ ***Alavanṭa ėderek ḳalyona ḍoğru geliyorlar*** (F. İz 1965 s. 125).

alavele, b. ***alvala***.

AD. **alavere** 'alışveriş, ticaret' DS 202< ***al–*** ve ***ver–***; sondaki ***a/e*** izah edilemediği için yabancı menşe arayanlar oldu. ※ ***Garahissara alaverā etmeyā gāliyola.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 31.) ※ ***Alavere değişiverir. Para oynar.*** (F. Erdinç 1959 s. 32). (kumarcılar terimi) 'alıp verme, avuç içindeki zarı değiştirme' (H. Kodaman 1944 s. 244). ※ ***El çabukluğu, gayet ince alaverelerle yapılmaz, hareketler gayet seri olmazsa foya çabuk meydana çıkar.*** (a.e. s. 21). ***alavere dalavere/alavera dalavera*** 'hileler, yalan dolanla iş görerek' (krş. ***dalavere***): ※ ***Herif ... alavera dalavera, Yozalan dedikleri yaylayı kendi köyüne katmış.*** (F. Erdinç 1958 s. 70.). ※ ***Adam değil ki o... Beni bile alavere dalavereyle aldı.*** (Ç. Altan 1978 s. 85).

⊡ Birinci kelimesi ünlü ile ve ikinci kelimesi ***/ d /*** ile başlayan kafiyeli terkiplerden A–B ve C–E ciltlerinde yer alanlar şunlardır: ***alavere dalavere, azık dazık, evin– devin–,*evşir– devşir–.*** Labialisation (dudaksıllaşma) gösterenler için b. ***alaş dolaş ol–*** ⊡.

alavut, b. ***alabut***.

EOsm. **alay** 'muharebe hattı, saf' < Yun. ***αλλαι*** (alayi) <Bizans Yun. ***αλλαγιον*** (allágion) 'askerî kıt'a' [/***allag***/ 'değiştirmek, nöbetleşmek' fiil kökünden], E. Kriaras 1969 I, 215–216. ※ ***Yüz ola atlu ṣaf bağlayub ḳoşun olub alayı düzüb dururlar.*** (Ferec 855/1451 v. 47b). 'intizamlı surette hareket eden kalabalık nümayiş; resmigeçit'. ※ ***Çünki tenhā gördl Dündārı 'adü | Cümle ṭaşra çıḳdı, ötdürür boru | Alay–ile çünkl ṭaşra çıḳdılar | Busı yoḳ ṣanub kenāre baḳdılar*** (Enverī 1928 s. 70). ***alay–ı vâlâ*** 'büyük ihtişamla icra edilen nümayiş' ※ ***Görüyorsun ya! Karacaahmet mezarlığına taze taze gömülen bir ölü, ertesi gün de yine alayı vâlâ ile Merkezefendiye gömülüyor!*** (Peyami Safa 1944 s. 127). ※ ***Akşama fener alayı düzenlenecek.*** (A. Yurdakul 1987 s. 250). (Argo) ***gelin alayı*** 'baskına gelen polis takımı': ※ ***Tezgāhın uzaklarında duran erketecllerimiz, bir gelin alayı, bir aynasız gördü mü, hemen parolayı verir, biz de kirişi kırardık.*** (H. Kodaman 1944 s. 139). ※ ***Gelin alayı: bekār gelinler çoklukla perşembe ve dul gelinler ise daha ziyade pazar günü çıkarılırdı ...*** (H.Z. Koşay 1944 s. 81). Bugünkü askerî terimlerde ***alay*** muayyen büyüklükte bir askerî birliktir. Bundan dolayı ***alaydan yetişme, alaylı*** 'tahsilli, diplomalı olmayan, en küçük mevkiden başlayarak mesleğinin yüksek bir mevkiine varan bir kimsedir. (Burada bir ekleme gereklidir: 19. yüzyıl sonlarında, askerî okullarda okutulup yetiştirilmemiş, Osmanlı ordusuna er olarak girmiş yetenekli kişilere de bir süre sonra subay olmak imkânı verilir, bunlar ancak üstteğmenliğe [mülāzım–ı s̱ānī] kadar yükselebilir ve ***alaylı*** diye anılırlardı. ***alaydan yetişme, alaylı*** deyimleri buradan kaynaklanmaktadır. Editörün notu) ***çarkçı Recep Usta alaydan yetişmiş, yağcılıktan başlamış ... başçarkçılığa kadar dayanmış...*** (Z. Selimoğlu 1971 s. 76). ***bir alay*** 'bir sürü; bir miktar': ※ ***Efendi biz bir alay adı ṣanı yoḳ rlndüz*** ('Āşıḳ Çelebī 1971 v. 47b). ※ ***Ziraat Bankasına bir alay borçlanmıştı.*** (Reşat Enis 1944 s. 138). ***alayı*** (çok defa küfürlerde ve öfkeli konuşmalarda) 'hepsi': ※ ***Kapı kapamaca alayınızı yakmazsam ... şu bıyıklarımı kazıtırım!*** (S.M. Alus 1933p s. 157). ※ ***Bu avallerin alayını cebimden çıkarmazsam, yuf benim ervahıma!*** (S.M. Alus 1934 s. 51). 19. asırda 'resmigeçit' mefhumundan evvelâ 'eğlence' ve nihayet bugünkü alay 'istihza' ortaya çıktı. ※ ***Alayı bıraḳ, oḳu!*** (Maḥmüd Yesārī 1928 s. 147). ※ ***Öküz, ne aptal şeysin be, ne altını? Alay mı geçiyorsun?*** (F. Baysal 1944 s. 168).

Osm. **alâyık** 'alakalar' <Ar. **'alā'iḳ** a.m. [**'alāḳa** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ḳalender ol, 'alāyıḳdan kesil, terk-i diyār eyle!*** (Ẕātī 1987 III, 148).

alâyim, b. ***alaim***.

alâyiş 'debdebe, gösteriş' < Fa. ***ālāyiş*** 'bulaşma' [***ālā'īdan*** 'bulaşmak; bulaştırmak' fiilinden, Fa. ***-iş*** için b. ***aferiniş*** ⊡], ***âlâyiş-i dünyavîya*** 'dünyaya mahsus bulaşmalar, dünya bozuklukları', Tk.deki kelimenin mefhumu bu terkipten, krş. Ḥafīd 1806–1807 s. 48. ※ ***Ona her gidişimde beni alâyişsiz, sakin bir sevgi ile karşılardı.*** (B.S. Kunt 1948 s. 37). ***alayişli*** 'gösterişli' ※ ***Hiç hoşlanmadığı halde, alâyişli oldu Fikret'in nikâhı...*** (R. Enis 1957 s. 225).

alay malay 'hep beraber' < ***alay*** ve dudaksıl mühmel. ※ ***Şimdi alay malay bu motöre bineceğiz ...*** (Aka Gündüz 1930 s. 108). Tâbirin manası bir zaman başkaydı: 'yalnız, sadece' Meninski 1680 I, 375; 'şüphesiz, muhakkak; sadece' A. Hindoğlu 1838 s. 59; 'heb birden, takımiyle; palaspandıras' Şemseddīn Sāmī 1317 I, 48.

⊡ Her hangi bir kelimeden sonra (yâni isim, sıfat, hatta fiil) aynı kelime baş harfi ***/ m /*** olduğu hâlde tekrarlanırsa buna "echoword (m- önsesli ikileme)" denir. Bu mühmel kelime ondan önceki kelimenin manasını genişletir; 've saire' gibi. Teferruat için b. A. Tietze 1953 s. 92–108. Bâzı tabirlerde aynı şekli görüyoruz, şu var ki; bunlar artık değişmez birer mefhumdur, ms. ***hayal meyal, şalak malak, tıkır mıkır et-***. A–B ve C–E ciltlerinde bunlardan ***alay malay, çalka malka et-, çanga manga et-, çanga manga ol-, eciş meciş, eke meke, enter menter*** gösterildi. Labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için krş. ***abidik gubidik*** ⊡[2]

alaz/yalaz 'alev; kızgın hava cereyanı' DS 205, 4141. Kelime eski mehazlarda geçmemekle beraber J. Deny 1955 onu Türkçe sayıyor ve ***yalaz > alaz*** diye bir gelişme ("dé–iodisation") tespit ediyor. G. Doerfer 1967 III, no. 1354'de bu nazariye aleyhine deliller sayıyor. ※ ***Güneşin serpiştirdiği kızgın fırın sıcaklığını andıran yakıcı bir yalaz insanı buram buram terletiyordu.*** (C.S. Gürler 1939 s. 10).

AD. **alaza/yalaza** 'alev' < krş. ***alaz/yalaz,*** fakat kelime Türkçe olursa bu varyantın izahı güçtür. ※ ***Ben de bu hayattan hoşlanmamalı idim. Bunların yalazası acemi gözlerden başka acemi dimağları da kamaştırıyor.*** (Aka Gündüz 1938 s. 107).

alaz taraz 'dağınık': çift kelimeli terkibin manalı unsuru ikinci kelimedir (bu tür terkipler için b. ***apar topar*** ⊡), krş. ***tarazlan***– 'dağılmak', ***taraz taraz*** 'çizgi çizgi' DS 3833. ※ ***Nikonun karısı, saçı başı alaztaraz, çardağın bir kenarında inliyerek yatıyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 186).

al baştan et– 'baştan başlamak' < ***al–*** fiilinin 2. şahıs tekil imperativus'u ve ***baş*** kelimesinin ablativusu (ayrılma durumu); b. ***alaşağı et–*** ⊡. ***al baştan et–*** tabirine benzer bir de ***sil baştan et–*** tabiri vardır. ※ ***Yaşamak böylece al baştan mı ediyor? Hayır, değişerek sürdürüyor kendisini.*** (M.C. Anday 1965a s. 203). ※ ***Bakmışlar ki işin içinden çıkılır yanı yok, biri çıkmış, gelin şu işi albaştan edelim demiş.*** (M. Seyda 1974 s. 66).

albatr 'kaymak taşı, su mermeri' < Fr. ***albâtre*** < Lat. ***ala baster*** < EYun. ***αλαβαστρος*** (alabastros) a.m. < EMısır ***a-la-Baste*** 'Baste adlı tanrıçanın lakabı'.

albatros 'Atlantik'e mahsus iri bir kuş' < Fr. ***albatros*** a.m. < Port. ***alcatraz*** 'kaşıkçı kuşu' < Ar. ***al-ġaṭṭās*** 'dalgıç'. ※ ***Şairi albatrosa, açık denizlerin koca martısına benzetip ...*** (N. Ataç 1952 s. 9). ※ ***Kanatları oklarla delikdeşik düşüncelerinin. Onlarda ne kartal ihtişamı var, ne albatros azameti.*** (C. Meriç 1992 s. 40).

⊡ Tk.ye bazı Ar. kelimeler ***al*** harfitarifiyle girmiştir. Yâni ***al*** kelimenin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu tür kelimeler bazı Avrupa dilleri aracılığıyla Tk.ye alınmışlardır. V. Noll makalesinde ***al*** ile agglutiné (bitişmiş) olmuş kelimelerin Avrupa dilleri arasında en çok İsp. tarafından alındığını vurguluyor. Endülüs Ar.sında harfitarifin değişmediğini, yâni ***al***'in ***a***-sının bir önceki kelimeden dolayı kısalmayıp hep ***al*** olarak telaffuz edildiğini tahmin ediyor (V. Noll 1996 s. 300). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***albatros, alkali, alkol, alşimi.*** Bunun yanısıra bu tür Ar. bir kelime ya doğrudan doğruya ya da Fa. üzerinden Tk.ye girmiş olabilir. Bu durumda kelime, ya bir deyimdir veya onun kısaltılmış hâlidir, ya da zarf olanlarıdır. A–B ve C–E ciltlerinde bulunan örnekler: ***el-aman*** / ***elaman, el'an, elbette*** / ***elbetde*** / ***elbet*** / ***helbet, el-cevab*** / ***elcevab, el-çezire, elhak, el-haletü hazihi, elham, elhap*** / ***el-hap, elhasıl, elhükmü lillah, elveda, en-nihayet*** / ***en nihayet, Ettahiyat.***

albeni 'şahsî cazibe' < ***al-*** V ve ***beni.*** İsimleşmiş cümlelerden. ※ ***Buğdaysı, ufak tefek, zayıf, albenisi hemen hemen hiç yok, gel gelelim kara gözlerinin içinde öyle bir mâna, halinde öyle bir sıcaklık var ki...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 21.1.I942). ※ ***Albenili güzel bir lambaydı.*** (B. Günel 1991 s. 89).

AD. **albız** 'şeytan' DS 208 < ***iblis*** a.m. ※ ***Urulur zencīre albızlar ḳamu*** / ***Ḳutluluġ-ıle her ḳaçan vėrür orüc.*** (Naẓmī 1928 s. 13).

⊡ Aslı İblis olan ***albız*** kelimesindeki değişim, dilbilimde metatez (göçüşme) olarak adlandırılır. Söyleyiş zorluklarını gidermek isteği, yabancı bir kelimenin yanlış duyulması veya başka sebeplerden meydana gelen metatezde, kelimedeki sesli ve sessizler birbirleriyle yer değiştirebilirler. Metatez örnekleri birkaç örnek dışında yazı diline girememiştir. Metatezin oluşumunu açıklayan ve her zaman geçerli fonetik kaideler bulunamamıştır. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***ağramak<argamak, albız<iblls, alyandoz<aylandız, anlı<alnı, araca<acara, arbet<ibret, arıtla-<ayırtla-*** (halk etimolojisi), ***armut<emrud, Arnavut<Arvanit, asra-<asar-, aşlanık<aşnalık, ayhal< hayal, ayriyeten<ariyeten, badincan*** / ***badılcan, bahrana<barhana, baltır< bartıl, balyos<bailo, bargı< bağır, benirle-<bellnle-, bigl<gibi, bocut< boduç, borya<boyra, boyraz< boryaz, bulgur<burgul, büzrük< büzürk, camadan<damacana, cangaloz<koncalos, cebken*** / ***çekmen, cenes<necis, cezire<zeclr, cılbak*** / ***çıplak, cırman<cumran, culha<culāh, cusun<clns, çaparız< paçariz, çapula<paçila, çemre-<çerme-, çevriş<çerviş, çeyrek< çaryek, çezgin-*** / ***çegzin-, çırğış-<çığrış-, çitmik<çimdik, çölmek<çömlek, çulga-<çugla-, çurçal<carcur*** I, ***dabilyon<madalyon, dalyasan< taylasan, dariye<dayire, darni<drani, darvan-<davran-, davrada<darvaza, debert-<debret-, delbek*** / ***deblek, delmik<demlik, derpet<depret, devriş<derviş, dımran-<-***

dırman–, dınkaz<dıknaz, dirgen<diğren, dirfil<trifilló, dobuç<boduç, dof dof<fawc fawc, dorfil<trohiló, dunul–<-dolun– / dulun–, durba< truba, eçki<keçi, efiyen<enfiye, eğzi<ezgi, eğren<ergen<kiren, esritgen<esirtgen. (A. Caferoğlu 1955 s. 1–7, J. Deny 1955 s. 78–79, H. Eren 1953 s. 161–180, Z. Korkmaz 1994 s. 97–99).

albino b.m. (cildinde renk maddesi olmayan) < Fr. ***albino*** a.m. < İsp. ***albino*** 'beyaz zenci' < Lat. ***albīnus*** (albus 'beyaz').

⊡ Sonu ***–ino*** / ***–ina*** (müzekker / müennes) küçültme ekleriyle biten İt. isimlerden ve müennesinin Fr.ya geçmiş hâli olan ***–ine*** ekiyle bitenlerden Türkçe'ye girmiş birkaç örneği vardır. A–B ve C–E ciltlerinde yer alanlar şunlardır: ***albino, andantino, baldaken, balerin, bergende, botin, brigantin, briyantin, bulgarina, bülten***. Başka bir İt. / Fr. küçültme ekiyle yapılmış kelimeler için b. ***alborata*** ⊡.

AD. **albon** 'kaval' K. Emiroğlu 1989 s. 37 < Yun. (fakat Anadolu'dan değil) ***αυλος*** (aulós) (aküsatif ***avlón***) a.m. N.P. Andriotis 1974 s. 165. ***/v/→/b/*** gelişmesi için b. ***âb/âv*** I ⊡. Mecazî manada: 'gebelerde görülen, şişkinlik yapan bir rahatsızlık' K. Emiroğlu 1989 s. 37.

Osm. **alborata** (büyük yelkenliler devrinde) 'direğin tepesindeki ilave direk' R. Dankoff 1991 s. 11 < İtal. (Venedik diyal.) ***alboreto*** a.m. [***alboro*** direk ve küçültme eki ***–eto***] Kahane–Tietze 1958 no. 12.

⊡ İtalyanca'dan Türkçeye geçmiş kelimeler arasında ***–eto*** / ***–eta*** (İtalyancası ***–etto*** / ***–etta***) ile bitenler var; bunlar küçültme ekleri takılmış isimlerdir. Böyle küçültülmüş İt. isimler Fr.ya alınınca son ünlülerini düşürüp ***–ette*** ekini alırlar (Türkçede ***–et***). Bütün bu küçültme ekleri ile Türkçeye alınmış kelimelerin A–B ve C–E ciltlerinde bahsedilen örnekleri şunlardır: ***alborata, allegretto, apolet / apulet, bale, banket, bilet, bisiklet, boneta, borineta / burinata, briket, büvet, cıvata, çigareto, disket, düetto***. Başka bir İt. / Fr. küçültme eki için b. ***albino*** ⊡.

AD. **albuhara** 'sarı erik kurusu' DS 208 < Fa. ***ālübu̯hārā*** a.m. [***ālü*** 'erik' ve ***Buhara*** şehrinin adı; muhtemelen Azerb. ***albu̯hara*** ADİL 1966 I, 87 ve Rus. ***al'bo̯hara*** üzerinden].

albura, b. ***alabora***.

albüm b.m. (ekseriya resim saklamaya yarayan, yazılmamış sahifelerden ibaret ve kitap gibi ciltlenmiş defter) < Fr. ***album*** a.m. < Lat. ***album*** 'beyaz levha' [***albus*** 'beyaz']. ※ ***Sinema artistlerinin fotoğraflarıyla tıklım tıklım bir albümü var ki, bakan imreniyor.*** (M. Seyda 1970 I, 133).

albümin (beynelmilel tıp terimlerinden) 'organizmalarda bulunan beyaz bir madde' < Fr. ***albumine*** a.m. [Lat. ***albus*** 'beyaz']. Bu tür suni terminolojilerde kullanılan ***–in*** için b. ***adrenalin*** ⊡.

AD. **alça/alsa/halça** 'ayakkabı kalıbına çakılan gön parçasi' DS 208, 2259, ZTS 1976 s. 90 < Yun. ***αλτσα*** (áltsa) A. Tietze 1955 no. 7 <İt. ***alzo*** a.m. Ch. Tzitzilis 1994 s. 201.

alça, b. ***aluça***.

alçak 'burnu havada olmayan, üstünlük taslamayan < ETk. ***alçaḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 129. Sıfat yapan ***-(ı)k*** eki için b. ***akık*** ⊡. ※ ***İçlerinde şoŋ derecede alçaḳ göŋüllüleri vardır.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 324). 'aşağılık, hain, edepsiz': ※ ***Söyle bakayım, nankör köpek, söyle! Sen beni duymaz mı zannettin, alçak!*** ('Ālī Beg 1940 s. 68). 'yüksek olmayan, yere yakın olan; yüksek olmayan (kalite); yüksek olmayan (ses): ※ ***Sen şeker-lebden umar vāṣl Necātī-i żaʿīf / Ki şarılur eyü ḥalvālara alçaḳ kāğıd***. (Necātī Beg 1963 s. 172) ※ ***İçerden alçak sesle bir takım konuşmalar duyuyordum. Pek bir şey anlaşılmıyordu.*** (N. Eray 1990 s. 112). ※ ***Bulutlar uçuyor alçaktan gökyüzünde.*** (Peride Celal 1991 s. 376).

alçal- 'boydan kaybetmek; aşağı inmek' < ***alçak*** ve isimden fiil yapma eki ***-(a)l,*** b. ***alal-*** ⊡. Sondaki ***k***'nın düşmesi için krş. ***alçacık, alçarak.*** ※ ***Evvelâ balkana doğru açılarak döndü, süzüle süzüle alçaldı ve sokakta birinin şapkasını kapmıya niyeti varmış gibi, gayet alçaktan geçti.*** (F. Erdinç 1955 s. 146–147). '(ses için) kısılmak, fısıltıya geçmek': ※ ***Kadınların sesleri iyice alçaldı*** (F. Erdinç 1955 s. 142).

alçarak 'biraz alçak' **<** ***alçak*** ve eski comparativus (karşılaştırma) eki olan ***-rak*** zayıflatan eki olarak, b. ***acırak*** ⊡. ※ ***Ötesi berisi aşınmış hasır döşeli, alçarak tavanlı alt kat sofası...*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 44).

alçı I b.m. (kirecin bir çeşidi) **<** Çağ. ‼ ***yalçu*** a.m. (W. Radloff 1905 III, 185, Pavet de Courteille 1972 s. 534, M. Räsänen 1969 s. 182) fakat yabancı bir kelime olduğu muhtemeldir (Çince ??). Türkçeden Bulgarcaya, Arnavutçaya ve Sırp–Hırvat diline geçmiştir. ※ ***Bir kaza mı geçirdin, belinden yukarısını alçıya mı koydular?*** (S.M. Alus 1944 s. 36).

AD. **alçı** II 'aşık kemiğinin dikine bir yüzü' DS 2O9 **<** Mo. ***alçu*** a.m. G. Doerfer 1965 II, no. 531, M. Räsänen 1969 s. 16, O.N. Tuna 1972 s. 215.

AD. **alda-** 'yalan söyleyerek aldatmak' DS 209, TS 93–97 < ETk. ***alta-*** a.m. Clauson 1972 s. 133 [āl 'hile' kökünden isimden fiil yapma eki ***-la-/-da-*** ile]. ※ ***Ben senüŋ lpüŋ ile mekr ḳuyusına inmezem. Beni aldayımazsın.*** (Ferec 855/1451 v. 110b). 'hile ile birinin malını almak': ※ ***Beni aldayub zerüml almaḳ istedi.*** (a.e. v. 214a). ※ ***E kız, nerden öğrendin | Adam aldamasInI?*** (A. Caferoğlu 1946 s. 162).

⊡ İsimden fiil yapan, ***-la-*** / ***-le-*** ekine (***acabla-*** ⊡, ***a̤hşamla-*** / ***akşamla-*** ⊡, ***ağla-*** ⊡) benzeyen, ***-da-*** / ***-de-*** eki yalnız tek heceli ve özellikle ***/ l /***, / ***n*** /, / ***z*** /, / ***r*** / ünsüzleriyle biten isim köklerine gelir. Asıl geçişli (transitivum) olan ***-da-*** / ***-de-*** fiilleri tek heceli fiil köklerine gelir ve çok nadirdir. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***alda-, bağdaş-***, (başka örneği de: ***iste-*** < ***iz-de-***). Çok canlı olan iki heceli isim köklerinden türetilen yansılama (onomatopoeticum) ***-da-*** / ***-de-*** fiillerinin durumu ise farklıdır (b. çat I ⊡[1]). Şöyle ki ***/ l /***, / ***r*** /, / ***z*** / ile biten yansılama unsurlarından sonra ***-la-*** / ***-le-*** eki, ***-da-*** / ***-de-*** şeklini alır. İlgili örnekler: ***apılda-, bıcırda-, bıdırda-, cıvılda-*** / ***civllde-, cızırda-, cukurda-, çakılda-, çanılda-, *çekirde-*** (b. ***çekürdek / çekirdek***), ***çıtırda-, çimilde-*** / ***çimile-, çoğuldaş-*** / ***çuğuldaş-, dangırda-, dapurda-, dırıldan-, dingilde-*** (b. ***dingil*** I), ***düpülde-, efilde-***. (B. M. Erdal 1991 II, 457–458, T. Banguoğlu 1974 s. 204–205).

EOsm. **aldağuç** 'aldatıcı' TS 93 <***alda-*** + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***-guç*** eki, krş. ***bilgiç.***

aldan– b.m. (başkası tarafından aldatılmak) < ***alda–*** fiilinin passivum'u veya reflexivum'u (dönüşlülük). ※ ***Ol ḥerīf degüldür ki anuŋ gibi sözile aldana***. (Ferec 855/1451 v. 25a). ※ ***Tertip fena değil, lâkin kaymakam bana aldanır mı bilmem?*** (Recaizade Ekrem 1941 s. 31).

EOsm. **aldaş–** 'birbirini aldatmak' TS 97–98 <***alda–*** fiilinin müşareket hâli. ※ ***Nitekim dėdi ḥadīṣ içre Resül, | Ümmetiseŋ sözini eyle ḳabül |Dėdi kim savaş aldaşmaḳ durur.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1379–80).

aldat– b.m. (birisinin aldanmasına sebebiyet vermek) < ***alda–*** fiilinin takviyeli causativum (ettirgenlik)'u. AD. ***yarını yaldatıp ġaçar gördüm*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 349). 'eşine sadakatsizlik etmek': ※ ***Çok aldatmıştı karısını. "Yine de onu seviyordum!" diye düşündü.*** (Peride Celal 1985 s. 127).

aldatmaca 'aldatmak kasdıyla oynanan oyun' (oyun isimlerinde geçen ***–maca*** ek terkibi için krş. ***köşekapmaca*** vs.): ※ ***Bilinçsiz yığınlar, karşılıklı oynanmış oyunun içyüzünü nerden bilsindi? Basın bu aldatmacanın başlıca günahkârlarındandı.*** (B. Arpad 1976 s. 81). ※ ***Sabahtan o ana kadar kendimi inanılmıyacak kadar özgür hissetmiştim ama bu yalnızca bir görüntü, aldatmacaydı demek.*** (İ. Aral 1997 s. 92).

⊡ Fiilden isim yapan ***–ma*** (nomen verbalis, fiilden türemiş isim) eki ile ***–ca*** diminutivum ekinden (b. ***ahça / ağca*** ⊡) ibaret olan ***–maca*** ek grubu, bilhassa çocuk oyunlarının isimlerinde rol oynar. A–B ve C–E ciltlerindeki oyun adları şunlardır: ***aramaca, bilmece, esir almaca*** (b. ***esir*** I). Öbür taraftan ***–maca*** genişlemesi, genelde samimi konuşmalarda, hoşa gitmeyecek bir hareketin olumsuzluğunu yumuşatmak, ciddiyetini azaltmak ve sevimlileştirmek amacıyla kullanılabilir ('Kandırmaca olmasın, abi!' gibisinden). A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler var: ***aldatmaca, atlatmaca, darılmaca***. Başka çeşitli ***–maca*** isimleri şunlardır: ***atmaca*** (kuş), ***boğmaca*** (hastalık), çekmece I ve IV. ***–maca*** zarfları için b. ***aşırtmaca*** ⊡. ***–ca*** ile biten başka kuş ve hastalık adları için b. ***böğrülce*** ⊡, ***emerce*** ⊡.

EOsm. **aldavu** 'hile' < ***alda–*** fiilinden ***–vu*** isim eki ile, krş. KazTat, KırTat, Kırg. ***aldau*** a.m. W. Radloff 1893 I, 413. ※ ***Ağırbaşlulıḳla ve aŋullıḳla bunca vaḳtdur ki şol işi bitürmez diyüb ta'n itdükleri yegdür aldavu-yıla tīz başardı diyüb öğdüklerinden.*** (Mercümek Aḥmed 1944 s. 76).

aldır– b.m. (almaya emir veya sebebiyet vermek) < ETk. ***altur–*** a.m. Clauson 1972 s. 133. ※ ***Ondan bu iş için hem üç bin frank komisyon almış, hem de dört tablosunu aldırmış ona.*** (M. Balaban 1959 s. 68 EOsm. 'savaşta kaybetmek, kaptırmak': ※ ***Ḳocalıġum vaḳti aldurduġum yalıŋuz oġul*** (Dedem Ḳorḳut 1973 s. 68). (Geçişsiz***) –a/e aldır–*** (ekseriya menfi) 'dikkat etmek, ehemmiyet vermek': ※ ***Size ait bir şey yok, rahatınızı bozmayın, hiç aldırmayın!*** (S.M. Alus 1944 s. 107). ※ ***O kadar ne aldırıyorsunuz? Kim görecek?*** (a.e. s. 20). ※ ***Aldırma be! Daha az çalış sen de, kaytar biraz.*** (Peride Celal 1991 s. 355). Kelimenin semantik gelişmesi henüz kâfi derecede araştırılmamıştır. Hem geçişli hem geçişsiz hâlde kullanılan fiiller için b. ***aç–I*** ⊡.

aldırış et- (ekseriya menfi) 'dikkat etmek, ehemmiyet vermek' < ***aldır-*** (son gösterilen manada). manası aynı olduğu için fiilin dolambaçlı yoldan ifadesi izaha muhtaçtır. Onun gibi olan ifade tarzı için krş. ***danış et-***.※ ***Bana gelen mektupların sayısı dördü, beşi buldu amma, benim hiç aldırış ettiğim yok gibi idi.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 156). ※ ***Geldiği masadan onu izleyen meraklı bakışlara aldırış etmiyor.*** (A. Yurdakul 1991 s. 167).

⊡ BSTTk.nde fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-(y) ış*** vs. (***akış*** ⊡) ekiyle türetilen isimlerin bâzen yardımcı fiil ile beraber kullanıldığı görülüyor: ***-(y)ış et- (ver- / ol-)*** (krş. ***aşinalık et-*** b. ***aşlna***). Meydana gelen tabirin anlamı sade fiilinkinden pek farklı değil, yalnız değişik bir ifade biçimi olarak yorumlanabilir. A-B ve C-E ciltlerindeki ilgili örnekler: ***aldırış et-, barış görüş ol-*** (b. ***barış***), ***biniş eyle-*** (b. ***biniş*** I), ***çıkış eyle-*** (b. ***çıkış*** II), ***döğüş çekiş ol-*** (b. ***döğüş***), ***dönüş et-. çekiş et-*** (b. ***çekiş***) ise AD.ne ait. EOsm.da ***alkış et-, çalış ḳıı-*** (b. ***çalış***), ***danış et-, döyiş ver-, duruş ver-*** vardı. Menşei unutulan ***alkış et-*** başka manada hâlâ kullanılmaktadır. Bu tür ifade tipi henüz yeterince araştırılmamıştır, arkaizm olduğu bile söylenemez.

aldur-, b. ***aldır-***.

Osm. **aleddevâm** 'devam ederek' < Ar. '***alā*** ve ***dawām*** 'devam', ※ '***Alāddevām terk-l ġaflet tekāsülden lḥtlyāṭ-ı tāmm üzre olasın.*** (Eḥvāl-i muḥāṣara-ı Beç v. 263b).

AD. **alef/alaf** 'hayvan yemi, saman, kuru ot' DS 183-184 < Ar. 'alaf a.m. Krş. ***yulaf***. ※ ***(Öküz şikāyet ėder:) Çün namāz-ı şām eve gelürem baŋa olḳadar 'alef vėrmezler ki nīm-sīr olam.*** (Ferec 855/1451 v. 192b).

AD. **alefe** 'hayvan yemi' K. Emiroğlu 1989 s. 37 < Ar. '***alüfa*** a.m. 'imam, çoban gibi kimselere belli bir süre için verilen ücret' DS 210.

AD. **alefi** 'deri cilâlamakta kullanılan mermer tozu' DS 210 < Yun. ***αλοιφη*** (alifí) 'madenî eşyayı temizlemeye yarayan toz' A. Tietze 1955 no. 6.

alegori 'sembollerle anlatılan soyut bir fikir' < Fr. ***allégorie*** < Lat. ***allēgoria*** a.m. < EYun. ***αλλιγορειν*** (allegorein) 'başka (yâni mecazî) sözlerle ifade etmek' [***allos*** 'başka' ve ***agoreúein*** 'bir mecliste konuşmak' < ***agorá*** 'meclis']. Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Önceki oyunlarında daha arka planda kalan bu motif, son oyunu olan "Vişne Bahçesi"nde oyunun bütününe egemen olan bir alegori haline gelir.*** (M. Mungan 1996 s. 311). ※ ***Alegorinin bir tek şeyi, oysa sembolün birçok şeyi birden temsil ettiğini ondan öğrendim.*** (M. Urgan 1998 s. 209).

alegorik 'alegori vasfında' < Fr. ***allégorique*** a.m. (b. ***alegori***), Fr. ***-ik*** için b. ***Adrlatik*** ⊡. ※ ***O (yâni Halide Edib Adıvar'ın Tatarcık adlı romanı), bir geçiş döneminin alaborası içinde, bu dönem sosyetesinin gerçekçi ve alegorik bir portresidir.*** (V. Günyol 1992 s. 115).

alel'acaib/alelacayip 'alışılmamış, garip, şaşılacak' < Ar. '***alā*** 'üzere', /***i***/ harfitarif, '***acā'ib***. ※ ***Bir iki saatini bir "zehirli hastalıklar" doktorunun kalabalık salonunda sıra beklemekle, sonra alelacayip masası üzerinde, ağrılar sızılar içinde, geçirmeğe mahkûmsun.*** (Reşat Enis 1933 s. 223).

alel'acele 'derhâl, acele ile' < Ar. ***'alā*** 'üzere', ***/l/*** harfitarif, ***'acala*** 'acele'. ※ ***Bu sırada alelacele sahanlığa çıkan kambur kapıcı, onları eliyle çağırdı.*** (F. Erdinç 1955 s. 185).

alelade 'alışılmış, olağan, âdi' < Ar. ***'ala l-'āda*** 'âdete uygun' [***'alā*** 'üzere', ***/l/*** harfitarif, ***'āda*** 'âdet']. ※ ***Yabancı bir göz, bu alelâde tümseklerin mezar olduğunu ilk bakışta kestiremezdi.*** (F. Erdinç 1955 s. 110).

Osm. **alel'amya** 'gözü kapalı, körükörüne' < Ar. ***'ala l-'amyā*** a.m. ※ ***Ṭopa ḳarşı ḳubur ṣıḳmaḳla ümīd-i ẓafer olmaz.*** | ***'Alel'amyā cemī'-i kār-da baḥs̱-ı ḳader olmaz.*** (Şair Eşref 1958 s. 155).

Osm. **alelekser** 'ekseriyetle, ekseriya' < Ar. ***'alā l-'akṯar*** a.m. [***'alā*** 'üzere', ***/l/*** harfitarif, ***akṯar*** 'çoğu']. ***/ṯ/→/s/*** gelişimi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Alelekser tramvaya bile binmeyerek yayan yürürüm.*** (Nahit Sırrı 1934 s. 22).

Osm. **alelfevr** 'derhâl' < Ar. ***'ala l-fawr*** a.m. [***'alā*** 'üzere', ***/l/*** harfitarif, ***fawr*** 'yerden kaynamak, kaynayıp taşmak']. ※ ***Duta bilürseŋ hemāndem 'alelfevr ḳucarsın, murāduŋı alursın***. (Ferec 855/1451 v. 117a).

Osm. **alelgafle** 'gafil avlayarak' < Ar. ***'ala l-ġafla*** a.m. [***'alā*** 'üzere' + ***/l/*** harfitarif + ***ġafla*** 'dikkatsizlik']. ※ ***...'alelġafle şehr-i meẕküri isti'lā ...*** (YTEA 1974 [1861] I, 286).

alelhesap 'borca mahsuben' < Ar. ***'ala l-ḥisāb*** a.m. [***'alā*** 'üzere', ***/l/*** harfitarif, ***ḥisāb*** 'account']. ***Sütçü ile ekmekçiye alelhesap birer lira bıraktım. Üst tarafını ne zaman olursa alırlar.*** (S.M. Alus 1933p s. 129).

alelhusus 'bilhassa' < Ar. ***'ala l-ḫuṣūṣ*** a.m. [***'alā*** 'üzere', ***/l/*** harfitarif, ***ḫuṣūṣ*** 'özellik']. ※ ***İnsan izdivāc ėderken iyice düşünmeli. 'Aleḫuṣūṣ alacağı ḳızı görmeli...*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 174).

Osm. **alel'ıtlak** 'kat'î, mutlak' < Ar. ***'ala l-iṭlāḳ*** a.m. [***'alā*** 'üzere', ***/l/*** harfitarif, ***iṭlāḳ*** 'genellik']. ※ ***Fermānıŋ 'ibāresince müsāvāt yalŋız Ermenī ve Rūmlara maḫṣūṣ olmayub bütün ṭeba'a ḥaḳḳında 'alelıṭlāḳdır.*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 [1868] II, 86).

Osm. **alelittifak** 'ittifakla, ağız birliği ederek' < Ar. ***'ala l-ittifāḳ*** a.m. ※ ***... cem'-i keṡīr ve cemm-i ġafīr 'alelittifāḳ feryādcılar olub ...*** (Selānikī 1989 [1599] II, 481).

alelumum 'umumiyetle' < Ar. ***'ala l-'umūm*** a.m. [***'alā*** 'üzere', ***/l/*** harfitarif, ***'umūm*** 'umumiyet']. ※ ***'Alel'umūm oyunlarıŋ mevżū'u yā ṣırf ḫayālī olur yāḫūd bir vaḳ'a-yı tārīḫīyeye isnād olunur...*** (Nāmıḳ Kemāl, YTEA 1978 II, 360).

alelusul 'usule uygun olarak' < Ar. ***'ala l-uṣūl*** a.m. [***'alā*** 'üzere', ***/l/*** harfitarif, ***uṣūl*** 'yöntem']. ※ ***(Göz doktoru) Alelusul gözlerime baktı. Esmeryanın dediğinde karar kıldı.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 14.11.1943).

âlem I 'dünya' < Ar. ***'ālam*** a.m. ※ ***Ol vaḳtden berü 'ālemde Sīmurġ(ı) kimse görmedi***. (Ferec 855/1451 v. 198a). Fa. izafet terkipleri: ***âlem-i âhiret*** 'öbür dünya, ahiret': ※ ***Bir ḳaç gün muḳaddemce Ḫayr Beg-i merḥum 'ālem-i āḫirete göçdi.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 157). ***âlem-i civânî*** 'gençlik': ※ ***Lākin küstāḫ bī-pervā 'ālem-i civānīde ...*** ('Alī 1956 [1586–87] s. 171). ***âlem-i mâna*** 'ruhların barındığı dünya olarak düşünülen göze görünmeyen mekân': ※ ***Ne olacaḳ, bir aşḳ-ı ġıyābī: Ṣafā Hindistān pādişāhınıŋ ḳızını 'ālem-i ma'nāda sevmiş...*** (Türk

Masalları 1991 [1912] s. 69). ‘rüya âlemi, rüyada yaşanan âlem’. ※ ***‘Âlem-i ma‘nāda her ne görülürse ṣabāḥleyin‿Hōca‿Hanıma anlatılacaḳ.*** (H.G. Gürpınar 1316 s. 61). ***âlem-i şemsî*** ‘güneş manzumesi’: ※ ***‘Âlem-i şemsīniŋ ṣūret-i tekevvününü şu vech-ile beyān ėderler ki...*** (Hoca Tahsīn, YTEA 1974 [1894–1895] I, 164).

âlem II ‘bütün insanlar, herkes; başka insanlar, yabancılar’ < ***âlem*** I. ※ ***Ol ḳınayış ḳınayam ki ‘āleme ‘ibret olasız.*** (Ferec 855/1451 v. 26b). ※ ***Köyü haraca kestikleri yetmiyormuş gibi bir de âlemin karısına, kızına göz dikerler.*** (H. Aytekin 1945 s. 30). ‘bir toplantı hâlinde eğlence, bilhassa sazlı sözlü eğlence’ ※ ***Sandal âlemi yapanların söyledikleri türküler sahili yalıyordu.*** (N. Tirali 1947 s. 82). âlem et- ‘eğlence tertib etmek’: ※ ***Rüz-u-şeb yėyüb içüb‿hīz ile ‘ālem ėtme / Gey ṣaḳın gendözüŋi müdhiḳ-i ‘ālem ėtme***. (A.N. Tarlan 1948 II, 10). ***bir âlem*** ‘kendine mahsus şartları olan, beklenilmeyen meseleleri olan bir durum’: ※ ***Bu işler bitmedi, orada da yapılacak işler bir âlem.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 199). ***... âleml yok*** ‘... manası var mı? ... yakışık alır mı?’ tabirinde, manası vazıh değildir, fakat ‘eğlence’ manasına bağlanabilir, çünkü 16. asırda şöyle bir tabir vardı: ※ ***Ḥāṣılı hiç birinde ‘ālem yoḳ***. (‘Ālī 1977 [989/1581–82] no. 140). Meninski bunu "non c’e gusto" (tad yok, zevk yok) şeklinde tercüme ediyor. Bugünkü tabirin kaynağı bu olsa gerek. ※ ***Herkesin işi gücü var ayol, insanın iki ayağını bir pabuca sokmanın âlemi var mı?*** (M. Seyda 1969 s. 15). Fa. izafet terkibi: âlem-i ab ‘kayıkta eğlence’ < ***‘ālem*** ve ***āb*** ‘su’. ※ ***Köçekçeler, çlftetellller, kantolar... Öyle bir âlemi âb ki deme gitsin.*** (S.M. Alus 1944 s. 65).

alem ‘bayrak; minarenin veya sancağın tepesindeki sembolik süs; bir şahsın tanındığı isim‘ < Ar. ***‘alam*** ‘alâmet‘. ※ ***Karşıki çatıların üstünden minarenin alemi ışıldıyor.*** (F. Erdinç 1969 s. 97). (***birisine***) ***alem ol-*** ‘ismi gibi hüviyetini tespit eden alâmeti olmak, içine doğmak, malum olmak’: ※ ***Ne bileyim? Meğersem bana alem olmuş. Desturun, musluğa gitmek üzere sofaya çıktım. Baktım, evlâtçığımın kesik kesik öksürüğü işidiliyor...*** (E.E. Talu 1935 s. 63).

alemdar ‘bayraktar, sancaktar’ < Fa. ***‘alam-dār*** a.m. [Ar. ***‘alam*** ‘bayrak‘ ve Fa. ***-dār*** ‘tutan’, b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Re’īslere ve oda-başılara ve ‘alem-dārlara ve ‘azebe her ne buyurılmış ise...*** (N. Beldiceanu 1967 [1501] v. 53b–54a).

AD. **aleme** ‘iplik çilelerini çözgüye sarmaya yarayan çark, dolap’ DS 211 < Yun. ***ανε’μη*** (anémi) a.m. A. Tietze 1955 no. 13.

Osm. **âlemî** ‘dünyevi’ < Ar. ***‘ālamī*** a.m. [***‘ālam*** ve isimden sıfat yapan nisbe eki ***-î***, b. ***adalî*** ⊡]. ‘insan’: ※※.

AD. **alemida** ‘iplik çilelerini çözgü kalemlerine sarmaya yarayan çark, çıkrık’ K. Emiroğlu 1989 s. 37 < Yun. ***αλεμι’δα*** (alemiḏa) a.m. A. Tietze 1955 no. 14.

aleminas, b. ***alâmelelnnas***.

AD. **alemit** ‘iplik çilelerini çözgü kalemlerine sarmaya yarayan çark, dolap’ DS 211 < Yun. ***ανεμι’δι*** (anemíḏi) a.m. A. Tietze 1955 no. 15.

Osm. **âlemmedâr** ‘âlemin merkezi’ < Fa. ***‘ālam-madâr*** a.m. [***‘ālam*** ‘âlem’ ve ***madār*** ‘merkez, mihver’, Ar. ***/dwr/*** ‘dönmek’ kökünden]. ※ ***Pādişah-ı ‘ālem-medār***. (‘Ālī 1979 [1581] I, 187).

Osm. **âlemnüma** 'dünyayı gösteren' < Fa. '***ālam-numā*** a.m.; güya Büyük İskender'in, İskenderiye'de bina ettirdiği deniz fenerinin tepesine koydurduğu "bütün dünyayı gösteren" ayna. ※ ***Muṣḥaf-ı ḥüsn ü cemāl içinde ol ma'şūḳanuŋ | Ṣūreti āyine-i 'ālem-nümādur söylenür.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 238).

⊡ Fa.dan alınmış kelimeler arasında ***-nüma*** ekiyle bitenler var. Bu ek, Fa.da 'gösteren' manasına gelen ***numüdan*** fiilinin bir unsurudur. A–B ve C–E ciltlerinde teşekkülü böyle olan kelimeler şunlardır: ***âlemnüma, cihannüma, engüştnüma***. Halk dilinde yalnız ***kıblenüma*** kelimesi kullanılmıştır.

Osm. **âlempenah** 'âlemin melcei olan (pâdişah)' < Fa. '***ālam-panāh*** a.m. ['***ālam*** 'âlem' ve ***panāh*** 'melce']. ※※.

âlemşümul 'bütün dünyayı içine alan' < Fa. örneklere göre ***âlem*** I ve ***şümül*** 'kapsama' kelimelerinden ibaret takriben 1900'de ortaya çıkmış yeni bir terkip; krş. ***cihanşümul***.

âlemtab 'dünyayı ısıtan; dünyayı aydınlatan' < Fa. '***ālam-tāb*** a.m. ※ ***Eşigüŋden def' ḳıl aġyārı kim lāyıḳ degül | Mihr-i 'ālem-tābile ola ḳarīn͜ huffāşlar.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 (840) 1437 s. 173).

AD. **alençik** 'çardak' DS 178–179 < ***alaçık***. ※ ***Kıymet'le Dirmit bağrışanları dağda bırakıp, bağ yolunda alençik yapmaya gittiler.*** (L. Tekin 1984 s. 19).

alenen 'uluorta, herkesin içinde' < Ar. '***alanan*** a.m. ['***alan*** kelimesinin zarf hâli, Ar. accusativus eki ***-an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡]. ※ ***Bu, benim hikâyesini anlatacağım İznikli leylek, namaz kılan soydan değildi. Çünkü Ramazan günü alenen solucan yiyordu.*** (H. Taner 1954 s. 45).

(Argo) **alengilli/alengirli** 'fiyakalı, kibar' < ***alangle*** (?). ※ ***Duvarlarda, çenelerinin altından zincirler sarkan bir sürü alengilli saat var.*** (F. Erdinç 1948fes s. 7). ※ ***O kıyıda İstanbul'un en güzel köşkleri: dışları mermerli, yağlıboyalı, süslü tuğlalı, işli oymalı: içleri alengirli.*** (A. Nesin 1969 s. 55). ※ ***Balıkçı yakalı, kalın, alengirli örgülü, doğal beyaz bir kazak, kahverengi kadife pantalon vardı üstünde***. (P. Kür 1983 s. 184). 'fazla kibar ve o yüzden herkesin hoşuna gitmeyebilen': ※ ***Kereviz ve bamya allengirli sebzelerdir, herkes sevmez. En iyisi bifteğin yanına patates kızartmak.*** (T. Uyar 1985 s. 113). ※ ***Öyle hangi çatalı kullanacağımı bilemediğim sofralara oturmam ... yok ben gelemem öyle alengirli numaralara!*** (P. Kür 1987 s. 72).

⊡ ***/ r /*** sesi zayıf bir ünsüz olduğu için ağızlarda ünlüden sonra çok defa düşer (krş. ***arslan / aslan*** ⊡) ve bu fenomenin aksi olan hypercorrection (aşırı doğrucu) ünlüden sonra inorganik (asli olmayan, sonradan türeme) bir ***/ r /*** sesinin türemesine sebebiyet verebilir. A–B ve C–E ciltlerinde bahsedilen böyle inorganik (asli olmayan, sonradan türeme) ***/ r /*** ihtiva eden kelimeler şunlardır: ***alengirli, arkula, cirşane, çamaşır, cırtlambuk / çitlembik, çirnik (?), çortke, çot I / çöt / çört, darbuka, dardağan, düğürcük.***

alenî 'gizli olmayan, herkese ilân edilen' < Ar. '***alanī*** a.m. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***-î*** için b. ***adalî*** ⊡. ※ "***Alenî tahriktir bunun adı", diyor Hakkı Bey o berbat sesiyle, "Adamlar bizi resmen garp sermayesinin kuklası görüyorlar."*** (A. Yurdakul 1989 s. 243).

aleniyet, b. ***alaniyet.***

alerji (tıp terimlerinden) 'aşırı hassasiyet' < Fr. ***allergie*** < Alm. ***Allergie*** a.m. [EYun. ***ali*** 'başka' ve ***ergon*** 'eser, iş, mahsul']. Fr. ***–i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Zaman zaman yüzünü basan kızartılar için (doktor) alerji deyip geçmiş.*** (Peride Celal 1991 s. 553).

alerjik 'alerji mahiyetinde' ***< alerji*** + sıfat yapan ***–ique*** eki [Lat. ***–ic(us)*** **<**EYun. ***–ikos*** a.m., b. ***Adrlatlk***]⊡. ***Arasıra canımı sıkan allerjik kaşıntılar...*** (Orhan Kemal 1954k s. 13).※ ***Bu arada polenler yayılmaya başlıyor ortalığa, kimi kapılıyor alerjik nezleye.*** (O. Duru 1995 s. 81).

Osm. **ale–re'sî** 'baş üstüne!' < Ar. ***'ala r–ra'sī*** a.m. [Ar. ***'alā*** 'üzere' ve ***ra's*** 'baş', ī 'benim'; krş. M.É. Galtier 1904 s. 1.] ※ ***Levvāha "'alā re'sī!" dėyüb çıḳdı gltdl.*** (Ferec 855/1451 v. l27a).

alessabah, b. ***alassabâh***.

Osm. **alesseher** 'sabahın erken saatlerinde' < Ar. ***'ala s–saḥar*** a.m. [***'alā*** 'üzere', ***/l/*** harfitarif, ***saḥar*** 'seher']. ※ ***İki gün ṣoŋra 'ale–s–seḥer Londra'ya vāṣıl olduğı daḳlḳaslyle͜ haber vėrilebilir.*** (Muṣṭafā Sāmī, YTEA 1974 [1840] I, 81).

Osm. **alesseviye** 'herkese aynı miktarı vererek' < Ar. '***ala s–sawīya*** a.m. [***'alā*** 'üzere', ***/l/*** (s'den evvel) ***s*** harfitarif, ve ***sawīya*** 'aynı olma', /***swy***/ kökünden]. ※ ***Öldl. Üç ḳardaş ḳalduḳ. Mālı 'ala–s–seviye üleşdük.*** (Ferec 855/1451 v. 96a).

alesta/aleste (gemici dili) 'hazır ol!' **<** İt. ***allesta!*** a.m. < Lat. ***allectâre*** 'cezbetmek' [***ad*** 'yanına' ve ***lacere*** 'cezbetmek'] Kahane–Tietze 1958 no. 21. Ar. ***/he/*** harfinin, Lingua Franca'daki (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) ***/a/e/*** ile karıştırılabilmesi için b. ***acente***/ ***acenta*** ⊡[1]. ※ ***Vardiyadaki lostromo daha "alesta!" diye kapılarını tıkırdatmadan onun ayak sesine uyanırlar.*** (Reşat Enis 1947 s. 76). (Argo veya umumi manada) 'tetikte, hazır' F. Devellioğlu 1959 s. 61, H. Aktunç 1990 s. 34. ※ ***Meğerse soḳaḳ ḳapısınıŋ önünde her şey ḥāżır, her şey alesta imiş.*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 577). ※ ***Mümtazın şerrinden korunmak için aleste beklerdi.*** (Orhan Kemal 1950â s. 54). ※ ***Biliyorsun Yediveren çift motorlu. Biri istop etse, ikincisi alesta!*** (R. Ilgaz 1981 s. 205).

âlet/alat b.m. (aygıt) < Ar. ***āla*** a.m. ※ ***Aleti gelsün: ben ol işi bilürem, işleyeyim.*** (Ferec 855/1451 v. 239a). (Mecazî manada) ***'âlet***, vasıta': ※ ***Hemīşe duzaḳ ḳurar, senüŋ gibi avlar avlar. Ḳarı daḫı bunuŋ āleti–dür.*** (a.e. v. 23b). 'vücut âzası, organ': ※ ***Ḳudret–i͜ Hudā Ferruḫrüz bir geyik ṣūretlne girdi. Göŋli ādemī göŋüli gibi her nesnel aŋlar, bllür, ādemıylıḳ āletlerinden āleti yoḳ–dur.*** (a.e. v. 37b). âlet/ ***alat*** 'erkeklik uzvu' F. Devellioğlu 1959 s. 61: ※ ***...ālet ḳāyım.*** (Ferec 855/1451 v. 117a). ※ ***Kadın da "Senin aletin çok küçük, ondan yapamıyorsun." demiş.*** (A. Ağaoğlu 1991r s. 113). ※ ***Bir eli çenesinde; öbür eli iki yana ayırdığı bacaklarının ortasına, aletinin üstüne sallandırmış.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 34). 'âlet olarak kullanılan': ※ ***Radyo, televizyon lnsanlığın elinde bulunsa, bir sınıfın çıkarlarına, propagandalarına alet edilmese, edeblyatın geniş kitlelere yayılmasında büyük etken olurlar.*** (Yaşar Kemal 1980 s. 283). ***âlet et–*** 'âlet olarak kullanmak': ※ ***Allahım şu tımarhane kaçkını Azraill***

âlet etme de şuracıkta sen canımı al, beni kurtar! (S.M. Alus 1944 s. 132). (Gemici dili) ***alat*** s. ***halat***. Fa. izafet terkipleri: ***alet–i cimâ*** 'erkeklik uzvu': ※ ***Andan yigit muġallaẓa and içti kim ben senüŋle yatam, ʿāletüm bunuŋ yüzine, gözine sürem, dėdügin dėmedügin göresin.*** (Ṣadru'd–dīn Şeyhoğlu 1973 s. 242). ※ ***Ancaḳ ālet–i cimāʿı ve ḫuṣṣiyeteyni göstermeyüb sā'ir aʿżāsını göstermesi ġarāyibdendür.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 117). ***âlet–i meclis*** 'ziyafet kapkacağı': ※ ***Ālet–i meclis zerrīn u sīmīn u billūrīn...*** (Ferec 855/1451 v. 115b). ***âlet–i rücûlîyet*** 'erkeklik uzvu': ※ ***Gendüleri ve ālet–i rücūlīyetleri emrāzdan müte'ellim olub***. ('Ālī 1975 [1599] s. 117). ***âlet–i şürb*** 'kadeh, içki kabı': ※ ***Ol ḳadar ālet–i şürb getürdiler, dizdiler ki vaṣfa ṣıġmaz.*** (Ferec 855/1451 v. 3b).

Osm. **alettafsil** 'tafsilatla, etraflıca' < Ar. ***ʿala t–tafṣīl*** a.m. [***ʿalā*** 'üzere', ***/l/*** (***t***'den evvel) ***t*** harfitarif, ve ***tafṣīl*** 'tafsilat']. ※ ***... ve mütün–ı luṭf u kereminüŋ ʿale–t–tafṣīl teşrīḥi müyesser ola***. ('Ālī 1587 v. 129b).

Osm. **alettevali** 'ardarda, durmadan' < Ar. ***ʿala t–tawālī*** a.m. [***ʿalā*** 'üzere', ***/l/*** (***t***'den evvel) ***t*** harfitarif, ***tawālī***, ***/wly/*** kökünden 'birbirini takip etme']. ※ ***Dört yıl ʿale–t–tevālī sefer seferledüm***. ('Ālī 1979 [1581] I, 117).

alettirik, b. ***elektrika***.

alev/AD. **alaf** b.m. (ateşin ucundaki ışıklı kısım). Birçok kimselerin Fa. zannettiği bu kelimeyi J. Deny 1955 Tk. sayıyor. ※ ***Meydanı geçip de Abid'in evine yaklaştığım zaman bir alafın karanlığı yardığını gördüm.*** (T. Evren 1943 s. 84). ※ ***Elindeki idare lambasının küçük alevi yüzünün çizgilerini korkunçlaştırıyordu.*** (Ç. Altan 1976v s. 26). ※ ***Saman alevi gibi parlayıp sönen bir gençlik aşkı.*** (Peride Celal 1991 s. 330). ※ ***Öğlen sonu pelit ağacının gölgesine toplanıp yemeğe oturdular. Ortalık alafa kesmiş yanıyordu.*** (T. Apaydın 1991 s. 317). Mecazî manada: ※ ***Bana yedirmek üzere okunmuş şekerler, meyvalar vermiş. Onları haber olmadan yeyince ben kalfa hanım içün alevi almışım.*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 271). ※ ***Güneşle biberli çay birleşince bir alaftır bastırdı. Belki bir bardak çay karşılığında iki bardak su boşandı vücudundan.*** (N. Eruz 1969 s. 67).

EOsm. **Alevi** I 'Hazreti Ali'nin ahfadından olan bir kimse' < Ar. ***ʿAlawī*** a.m. ['Alī erkek adı + isimden sıfat yapan ***–(w)ī*** eki, krş. ***abidevî*** ⊡]. ※ ***Bir ʿAleviynüŋ evine düşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 211b). Ayrıca, şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡.

Alevi II 'Hazreti Ali'nin mevkiini yüksek tutan bir mezhebe mensup (kimse)' < ***Alevi*** I. ※ ***Çihresinde göreli lemʿa–ı nūr–ı nebevī | Bir yalıŋ yüzlü ışıḳ şevḳına oldum ʿAlevī.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 212). ※ ***Gülşen, Reşit'in sınıf arkadaşı ve sevdiği kız. Reşit'in Alevi olduğunu öğrenince kız Reşit'i bırakmış.*** (A. Kutlu 1983 s. 18).

aleyh 'karşı, aykırı' < Ar. ***ʿalayhi*** 'ona karşı' [***ʿalā*** 'üstüne, karşı' ve ***–hi*** 'ona (müzekker)']. ※ ***... her günā cemʿīyātı, kendi ʿaleyhlerinde teşekkül ėtmiş fesād ḳomiteleri ẓann ėderdi.*** (Türk Masalları 1991 [1912] ※ ***Bak, koçanda da tahrifat yapmışsın: vaziyet tamamen aleyhinedir, ne dersin?*** (A. Atasoy 1940 s. 74). s. 139). Kelime sonundaki h 3. şahsa işaret ettiği hâlde bu durum unutulmuş ve başka şahıslar için de kullanılmıştır: ※ ***Bu teşkilât zora gelince sizin aleyhinize bile geçer.*** (Burhan Cahit 1934 s. 64).

aleyhdar/aleyhtar 'karşı olan, muhalif' < ***aleyh*** kelimesinden Fa. ***–dār*** 'tutan' ekiyle bu asrın başından sonra ortaya çıkmış bir neolojizm (türetme kelime) (daha evvel buna‿***hilāfgīr*** deniyordu). Fa. ***–dar*** için b. ***abdar*** ⊡. ※ ***Bu taḥavvül-ü ānīyi tefsīr ėdenler diyorlar ki: "Bu 'aleyhdārlıḳlarıŋ cümlesi de boyadır. Silinince altındaki vaṭanperverlik görünür.*** (Aḥmed Rāsim 1334 s. 50). ※ ***Tarzan yüzünden mahallede korkunç bir Amerikan aleyhtarlığı başladı.*** (A. Nesin 1992 s. 69).

aleyhillâne (şeytan kelimesine ilave edilen bir beddua) "lânet olsun" < Ar. ***'alayhl l–la'na*** a.m. [***'alayhi*** 'onun üstüne ve ***la'na*** 'lânet']. ※ ***Bilirsin, ben İblis 'aleyhil-la'neniŋ hīç‿ḫāṭırını ḳırmam.*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 177).

aleyhlsselâm (din büyükleri zikredildiğinde isimlerine eklenen dua) 'selâm üzerinde olsun!' < Ar. ***'alayhi–s–salām*** a.m. [***'alayhi*** 'onun üstünde', ***/i/*** (s'den evvel) ***s*** harfitarif, ***salām*** 'selâm]. ※ ***Süleymān peyġamber 'aleyhlsselām mesnedinde oturmışdı...*** (Ferec 855/1451 v. 187b).

aleyhtar, b. ***aleyhdar***.

aleyk/aleyke '***esselâmün aleyk*** duası'. ※ ***Ne güzeller ne Necātī ne selāmün ne 'aleyk*** (Necātī Beg 1963 s. 187). ***aleyk al–*** 'duayı veya selamı kabul etmek ve ona cevap vermek': ※ ***... geldi, selām vėrdi. 'Ayyār 'aleyk aldı.*** (Ferec 855/1451 v. 240a).

aleykesselâm (***esselâmün aleyke*** selâmına karşılık) 'selâm üstünde olsun!' < Ar. ***alayka s–salām*** a.m. [***al*** (s'den evvel) ***as*** harfitarif, ***salâm*** 'selâm' ve ***'alayka*** 'senin üstüne']. ※ ***Pīre selām vėrdi: pīr–i bāġubān cevāb vėrdi ve "Aleykesselām!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 200a).

aleyküm selâm (selâm verenlere karşılık) 'selâm üzerinizde olsun!' < Ar. ***'alaykum salām*** a.m. [***'alaykum*** 'üstünüze' ve ***salām*** 'selâm']. ※ ***"Selâmün aleyküm!" — "Aleyküm-selâm!" — "Safa geldin!" — "Hoş bulduk"***. (S.M. Alus 1944 s. 112).

alfabe 'abece' < Fr. ***alphabet*** a.m. [EYun. ***αλφα*** (alfa), ***βετα*** (beta); 'A harfi' ve 'B harfi']. ※ ***Yere bir yazı makinesi düşüyor, tuşları havada uçuşmaya başlıyor. Sanki alfabenin bütün harfleri boşlukta karmakarışık yüzmekte.*** (A. Ağaoğlu 1992 s. 96). 'okumayı ve yazmayı öğreten ilk okul kitabı'***:*** ※ ***Kanapenln sırt düzlüğüne alfabemi – o günün deyimiyle elifba kitabını – açardım.*** (B. Arpad 1976 s. 9). ※ ***Ustanın çırakları önlerine birer alfabe açmışlar, hem çalışıyor hem yeni harfleri ezberliyorlardı.*** (T. Apaydın 1991 s. 216). ***alfabellk*** 'bir öğrenimin başlangıç safhasında bulunan birine yakışır (mahiyette)' (b. ***ahfadlyellk*** ⊡): ※ ***Bu tarakta bezi olan çapkınlar için alfabellk işti bu buluş.*** (R. Ilgaz t.y. [1983] s. 12).

alfabetik 'abece sırasına göre' < Fr. ***alphabetique*** a.m. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***–lk*** için b. ***Adrlatlk*** ⊡. ※ ***Ekremlerl de mi personel dosyasına alfabetik olarak fişilyorsun?*** (R. Ilgaz 1991r s. 89).

AD. **alfel** 'kötülük; hile' DS 812 < ***al*** III + ***fel*** 'hile, sihir'. Kelime birleşimleri için b. ***acabola/acabula*** ⊡. ※ ***Pire bacının içi dışı bir. Dobra dobra... olduğu gibi görünüyor. İçinde al fel yok.*** (F. Baykurt 1961o s. 103).

(Argo) **alfons** 'pezevenk' (F. Devellioğlu 1959 s. 6l, H. Aktunç 1990 s. 34) < Fr. ***Alphonse*** 'bir erkek adı'. Azerbaycan Türkçesinde ***alfons*** 'jigolo' manasındadır ve Rus. ***al'fons***'tan alınmıştır. Rusçadaki kelime Dumas'nın

bir romanında geçen ***Alphonse*** isimli bir şahıstan gelmedir. Tk.de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡.

EOsm. **algan– ve çalgan–** 'kaynaşmak' (?) < çalkan– R. Dankoff 1991 s. 11. ※ ***Ḳaraçı‿halḳı ve Badraḳ‿halḳı ve Noġay‿halḳı ve Şīrīnli ve Manṣūrlı alġandı ve çalġandı***. (Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VII, 693).

⊡ Birinci kelimesi ünlü ve ikinci kelimesi ***/ ç /*** ile başlayan kafiyeli terkiplerden A–B ve C–E ciltlerinde şunlar zikredilmiştir: ***algan- ve çalgan-, alım çalım, Arap çorap, evirip çevir-***.

AD. **algar** 'bıldırcın avlamaya yarayan bir aygıt' DS 381 < Yun. ***αλκα'ρι*** (alkari) 'kuş avında kullanılan ağ' Ch. Tzitzilis 1987g no. 11.

algarina/algarna (gemici dilinden) 'halatları çekmekte kullanılan makara' DS 212 < İt. (Venedik diyal.) ***argagno*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 32.

EOsm. **algasa–** 'korkutmak' TS 100 < Mo. (Tekin–Tietze 1990 no. 31).

AD. **algı** I 'haşhaş kozasını çizip akan sütü almaya yarayan aygıt' DS 212 < ***al–*** + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***–gı*** eki (b. ***açgı*** ⊡). ※ ***Sırtında bir buçuk ikisinde bir çocuk, sepetinde algısı, çizeği. "Bugün kadınlar çeşmenin gumunu yuyacakdı, senin böyle afyona gitmene sebep ne?"*** (F. Baykurt 1955 s. 51).

AD. **algı** II 'vergi' DS 212–213 < ***al–*** + fiilden nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–gı*** eki (b. ***açgı*** ⊡). ※ ***Algı vergi, banka kooperatif, üst baş... Sıra Haceliye gelince bütün bütçelerde para bitiyor.*** (F. Baykurt 1961k s. 16).

algım salgım, b. ***ılkım salkım***.

AD. **algın** 'zayıf, cılız' < ***al–*** 'bir hastalık tarafından "alınmış"'+ fiilden sıfat yapan ***–gın/–kın*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Ufak yapılı, çelimsiz ve algın olmasına rağmen oturaklı, kendine güvenir bir hali vardı.*** (T. Evren 1943 s. 92). 'kuvvetli' DS 213 ('alan, yenen', krş. ***girişkin – girişen:*** ※ ***Pire Kızı, bir silâh uydur... Bir algın tabancanın yeri şimdi...*** (F. Baykurt 1961o s. 125–126). 'keskin' DS 213: ※ ***Bıçağım çok algın. Eyi kesiyor.*** (F. Baykurt 1967a s. 293). ***soğuk algınlığı*** 'üşütme, nezle': ※ ***Yakamı hiç bırakmıyan soğuk algınlığı ...*** (B. Arpad 1976 s. 10).

EOsm. **algit–** 'alıp git–' TS 100 < ***al– git–***, krş. ***al–götür–***. ※ ***Beni bunda ḳuma ḳoma, göme ḳoma, al git!*** (Ferec 855/1451 v. 113a). ※ ***İstanbulda ėlçi gemisi var idi, göndermişlerdür, ve aŋa dört pāre gemi ḳoşub "Varuŋ, ėlçiyi ṣıḥḥatle al-gidüŋ!" dėmişlerdür.*** (C. Okuyucu 1987 [1590–91] s. 379).

⊡ Fiil crasis'leri (kaynaşma) (crasis için b. ***acabola / acabula*** ⊡) yalnız diyalektlerde bulunur, BSTTk.nde bulunmaz. Bunların gerundiumlu (zarf fiil, ulaç, konverb) bir tipten kısalıp çıktığı düşünülebilir. A–B ve C–E ciltlerinde zikredilenler şunlardır: ***algit–, algötür–, apar–***. ***dedikodu*** ve ona benzeyen tipler için b. ***artakal–*** ⊡.

EOsm. **algötür–** 'alıp götürmek' < ***alı – götür–*** a.m.; b. ***algit–*** ⊡. ※ ***Yilerdüm kim ele zülfüŋ getürem eligdürem seni vü al-götürem***. (Fa̱hrī 1974 [1367] no. 1650).

AD. **alguş/alkuş** 'bir çeşit iri bezelye' DS 214, 223 <Yun. ***α'φκος*** (áfkos) 'bezelye' (Ch. Tzitzilis 1987g no. 43).

alıcı 'müşteri' < ***al-*** + ***-ı-cı*** ekleri. ※ ***Hayvanlarına alıcı bulamamıştı.*** (H. Aytekin 1965 s. 14). ***alıcı kuş*** 'yırtıcı kuş' DS 215–216. ※ ***Yükünü alacak hergele alıcı kuş gibi tüner yerinde.*** (Füruzan 1972k s. 122).

⊡ ETk. fiile takılan ***-ġu-çı*** (M. Erdal 1991 I, 111) genişlemesi ya da Tk.de ona tekabül eden ***–ıcı*** (< EOsm. ***–ucı*** / ***–ıcı***) iki ekten ibaret olan genişleme bir nevi participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasındadır. Doerfer ise ***–ıcı***'nın esası olarak ETk. ***–ıġ-çı*** nomen agentis'ini (bir işi yapan, meslek sahibi ismi) gösteriyor (b. Doerfer 1985: 36, 38), delil olarak Kaşgarlı Mahmud'dan Oğuzca ***yazıgçı*** örneğini veriyor. 20. asırda birçok Ar. köklü sıfatların istimalden düşmesiyle, bu ifade vasıtası fevkal'âde büyük bir velûdiyet göstermiştir (***-ılı*** genişlemesi için de aynı şey söylenecek, b. ***ardılı*** ⊡). A–E cildine şu numuneler girmiştir: ***alıcı, atıcı, çakıcı, çalıcı, damzırıcı, dapıcı, dilenci*** (< ****dilenici***), ***esirgencl*** (< ****esirgenlcl***). Krş. EOsm. ögrenici (b. Akkuş 1995 s. 277 [1379 / 80]).

alıç b.m. (bir ağaç ve onun yenen meyvesi) < ETk. ***aluç*** a.m. Clauson 1972 s. 128. Kelimenin menşei ile ilgili farklı düşünceler için b. H. Eren 1999 s. 8. ※ ***Erük ḳaysı aluc zerd-ālülardan ... daḫı ṣulu ṣulu şeftālülardan...*** (Aḥmed-i Dāʿī 1973 v. 43b). ※ ***Gel hadi, alıcın gölgesinde dinlenelim azıcık.*** (T. Apaydın 1991 s. 104). ***alıç altını*** 'gelinin alın süsüne takılarak göbeğinin üstüne kadar sarkıtılan süs paralar' (H.Z. Koşay 1944 s. 332). Tesmiyesinin sebebi anlaşılmamıştır.

alık I 'akılsız, aptal' < ET ***alıġ*** 'kötü' G. Doerfer 1965 II, no. 535, Clauson 1972 s. 135 (***al-*** fiilinden sıfat, b. ***akık*** ⊡). ※ ***Māhir: "Selīmüṣṣadr adamlarsıŋız." Aşḳī: "Türkçesi avanaḳ dėmek olur." Māhir: "Ey öyle, baʿżen de alıḳ ṭābir ėderler."*** (Feraizci-zâde 1979 [1302/1886] s. 38). ***alık alık*** 'bir şey anlamadan, aptalca': ※ ***Kadın yüzüme alık alık baktı. "Tövbe tövbel" deyip kapıyı kapadı.*** (B. Günel 1984 s. 120). ***alık Emeti/alık Raziye*** 'ahmak, saf insan', ***alık Safai*** 'bön, ahmak, saf, geri zekalı erkek' (bu gibi bir şahıs ismini ihtiva eden kalıplaşmış alay tabirleri için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡): ※ ***Her sakallı bir mi? Sakallı var, sakallıcık var, alık Emetll*** (S.M. Alus 1933p s. 235). ※ ***Benim karnımdan çıktı amma huyu husu hiç bana çekmedi. Gündengüne de alık Safal oluyor.*** (S.M. Alus 1934 s. 293). ※ ***Çok üzüldüm. Zavallı oğlan, alık Razlyenln biriydi, ama böyle bir ölümü haketmemlştl.*** (M. Seyda 1966 s. 329).

EOsm. **alık** II 'tutuş, kavrayış' < ETk. ***alıḳ/aluḳ*** Clauson 1972 s. 135–136. EOsm.da kullanılan, bugün yalnız izleri kalan, fiilden ***-ik*** ekiyle yapılan nomen actionis (oluş ve kılış ismi) için krş. ***becerikli*** vs. Ekseriya ***alığını al-*** 'iyice öğrenmek, püf noktasını anlamak, meleke kespetmek' DS 216. ※ ***Çü aldılar balıḳcılar alığın | Götürdi her biri gendü balığın.*** (Şeyhoġlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 6193).

⊡ Fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) manasında isim yapan ***–Ik*** eki bugün yalnız tek tük tabirlerde muhafaza edilirken EOsm.da kullanılan bir formans idi. Bunlardan A–B ve C–E ciltlerinde gösterilenler şunlardır: ***alık*** II, ***basak*** (***-ak***!), ***becerik, bozuk*** II, ***çapuk*** II / ***çapık*** II, ***çeklşlk, çımkırık, dartışık, değişik et-, denşik, depük / deplk, dunuk*** II+III. Bugün kaybolmuş olan nomina actionis (oluş ve kılış isimleri)'in birkaçı, ***–li*** ya da ***–siz*** ekleriyle hâlâ yaşamaya devam ediyor. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***bece-***

rikli / ***beceriksiz*** (b. ***becerik***), ***danışıklı, dayanıklı, erişikli***. Bunlara benzeyen, fakat başka bir ünlü ile teşkil edilen ***dokunaklı*** sıfatına da işaret edebiliriz.

(Argo) ***alık–*** 'anlamak, yapmak' H. Aktunç 1990 s. 34–35, S. Özel 1993 s. 12 < mana tam olarak anlaşılmıyor; ***alık–*** II ve ***alıktır–***.

alıko–/alıkoy–/alako–/alakoy– 'yanında tutmak, ayrılmasına mâni olmak' < ***al–*** ve ***ko–/koy–*** fiillerinden bir terkip. ※ ***Kız da gelirse yanında alıkoyarsın. Akşama sizi biz kasabaya göndeririz.*** (M.H. Egeli 1944 s. 27). Ulacın EOsm. şekli olan ***alı*** yerine bugün alışılan ***ala*** şekli de kullanılır, fakat substandard sayılır: ※ ***Eczacı bir akşam onu geç vakte kadar içerde alakoymuş.*** (F. Erdinç 1955 s. 142). 'birini lafa tutmak veya başka türlü işini yapmasına mâni olmak': ※ ***Gece vakti gevezeliklerimle çalışmaktan alıkoydum seni, hoş gör!*** (Peride Celal 1991 s. 362).

⊡ İki fiilin bir nevi crasis (kaynaşma) ile teşkil ettiği mürekkep fiiller için b. ***algit–*** ⊡, fakat iki fiilin normal yoldan, yâni birinci fiil gerundium (zarf fiil, ulaç, konverb) şeklinde, ikinci fiil ***gel–, kal–*** (krş. ***artakal***– ⊡), ***ko–, dur–, dut–*** gibi adeta bir yardımcı fiil rolünde olan, oldukça geniş manalı bir fiil olarak, husule getirdiği mürekkep fiiller için A–B ve C–E ciltlerinde mevcut olan örnekler şunlardır: ***alıko–*** / ***alıkoy–*** / ***alakoy–, artakal–, asako–*** / ***asakoy–, bakakal–, buruşakal–, çıkagel–, çıkakoy–, çömelekal–, dolakoy–, donakal–, durakal–, duru dur–, duru gel–***.

(Homoseksüellerin argosu) ***alıktır–*** 'yaptırmak; inandırmak' (?) H. Aktunç 1990 s. 35 < ***alık–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, ***–tır–*** eki için b. ***acıkdur–*** ⊡. ※ ***Kimi kendini ne kadar saklamaya çalışırsa çalışsın, eşcinselliğini saklayamayacak kadar cinsel kimliğini ele verir; eşcinsel argodaki karşılığıyla "alıktırır". Ne yaparsa yapsın bir türlü "kurşet" olamaz.*** (M. Mungan 1996 s. 434).

alım 'alma, alış' < ***al–*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-ım*** eki, b. ***adım*** I ⊡. ***alım satım*** 'alışveriş': ※ ***Cemalin babası İzmitte Reji kolculuğu yapar, Saniyeninki de ekip biçmekle, hayvan alım satımı ile geçinirmiş.*** (S.M. Alus 1933k s. 101). EOsm. ***alım*** 'alacak' TS 102 < ETk. ***alım*** a.m. Clauson 1972 s. 145–146. ※ '***Oṣmān Ġāzī eydür: Senüŋ bu bāzār ehlinde alımuŋ mı var kim aḳça istersin?*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 21). ***alım*** 'cazibe': ※ ***Seniŋ bir alımıŋ var ki erbābına Mıṣır͜ hazīnesi değer.*** (E.E. Talu 1928 s. 325). ***alımını al–*** 'tutabildiği kadarını almak, yeterini almak; cezasını bulmak' DS 218. ※ ***Ve artık herkesin kendini bırakarak tartışmaların kızıştığı bir sırada "alımınızı aldınız" der gibi bir defa daha kalabalığı süzdükten sonra, arkasında bir alay çocukla mahalle aralarına açılır.*** (H. Aytekin 1945 s. 61). ***alımlı*** 'cazibeli': ※ ***Dudaklarına alımlı, koyu bir ruj sürer.*** (N. Eray 1990 s. 96).

alım çalım 'gösteriş' < çalım a.m.; terkibin manası ikinci kelimeden kaynaklanıyor (bu tür terkipler için b. ***algan– ve çalgan–*** ⊡). ※ ***Billâhi, yarım elmanın yarısı sen, yarısı o... Kaşlar gözler, bıyıklar... şan şöhret, giyim kuşam, alım çalım, aynı...*** (S.M. Alus 1933p s. 123).

alımkâr/alımker 'almaya veya kabul etmeye istekli' DS 218 < ***alım*** ve Fa. ***-kār*** eki, [belki ***ṭalebkār*** kelimesinin ***ṭaleb*** kısmı yerine ***alım*** konmuş. Krş. ***verimkâr.***] ※ ***İlk baş vurulacak yer şüphesiz dokuma fabrika-***

sıydı... İlk önce alımkâr oldular. Sonra birdenbire iş sekteye uğradı... (Orhan Kemal 1951s s. 87). ※ ***Aaah! Şinci o Karakızın Haçça kendini öldüreceğine Yazırlı Haydarı öldürseydi, aaah o Ümmü kendini öldüreceğine yalama Talibi öldürseydi, onlardan sonraki mehelsizler paralarını sallayarak gelip de bunca körpe kızı alımker olabilirler miydi?*** (F. Baykurt 1971t s. 336).

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında sonları ***-kâr*** ile bitenler vardır. Fa.da ***kardan*** 'yapmak, etmek' fiilinden husule gelmiş ***-kār*** fiil unsuru bir isme takıldığı zaman, 'o şeyi ya da işi yapan' manasında bir sıfat husule getirir. Ms. ***gunāh*** 'günah' ***-kār*** 'yapan' = 'günahkâr, günah işleyen'. A–B ve C–E ciltlerindeki ***-kâr*** ekli Fa.dan alıntılar: ***azimkâr, bestekâr, cefakâr, davetkâr, efsunkâr, emanetkâr. -kâr*** eki tek tük Türkçe isimlere de takılır (b. A. Tietze 1964 s. 178–181): ***alımkâr, geçimkâr, girimkâr, satımkâr, verimkâr***. ***-kâr*** ekinin ikiz kardeşi olan ***-gâr*** eki için b. ***aferidegâr*** ⊡.

alın b.m. (yüzün üst kısmı) < ETk. ***alın*** a.m. Clauson 1972 s. 147. ※ ***Saçları terli alnına düşmüş ...*** (Peride Celal 1991 s. 201). 'ön, karşısı': ※ ***Solda hafif meyilli bir bayır: yavaş yavaş çıkalım. Acele yok. 70, 80 adım sonra alnımızda bahçe, içinde kutu gibi köşk***. (S.M. Alus, Akşam Gaz. 194?) ※ ***Boğucu güneşin alnında buğdayı kendileri biçtiler***. (Reşat Enis 1944 s. 121). ※ ***Kâğıdın tam alnına yazıyorsun büyük harflerle: "KURT SALGINI". Bir yana adını, bir yana "roman" sözcüğünü konduruyorsun.*** (Peride Celal 1991 s. 476). (ikinci ünlünün düşmesi için b. ***ağız* I** ⊡).

alın- I 'satın alınmak <***al-*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli < ETk. ***alın-*** a.m. Clauson 1972 s. 148. Passivum (edilgenlik) da yapan ***-(ı)n-*** eki için b. ***acın-*** I ⊡. ※ ***İpilgümlle alınmışlardur.*** (Ferec 855/1451 v. 216a). 'fethedilmek', EOsm. 'tutulmak (güneş, ay hakkında)' TS 104. ※ ***Bir aḫter gibi duḫter ki ruḫ-ı ferruḫınuŋ*** ***'aksine güneş alınmış.*** (Ferec 855/1451 v. 118a).

alın- II 'tutulmak, kızmak, üzülmek; bir söze kızmak, onu (belki yanlışlıkla) kendi üzerine alarak gücenmek' TS 104, Meninski 1680 I, 401 < ***al-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli, ***-(ı)n-*** için b. ***acın-*** II ⊡. ※ ***Merḥūm Sulṭān Süleymān Ḫān Malta alınmaduğına be-ġāyet alınub ve Malta simṭ-i ḳabża girmedügine dürr gibi bağrı delinüb ...*** (Ta'līḳī-zāde 1983 [1596] s. 150). ※ ***Zilha (Karabaş'a): "Hoşt köpek! — Ali: "Bana mı? Bana ha!" — Zilha: "Hayır, köpeğe söyledim. Siz niye alınıyorsunuz?"*** (H. Taner 1971s s. 201). 'aldırmak, aldırış etmek': ※ ***Ḫöcanuŋ bu söz ḳulağına min-ba'd girmeyüb ve alınmayub...*** (P.N. Boratav 1995 s. 98–99).

alındır- 'kızdırmak, üzüldürmek' < ***alın-*** II + causativum (ettirgenlik) eki. ※ ***Bazan, en ciddî bir mevzu görüşülürken, olduğu yerde sinsi sinsi gülerdi. Misafirleri alındırırdı.*** (R. Enis 1935 s. 162).

alıngan 'her zaman çabuk gücenen, kolayca kırılan; her fırsatta darılan, kendisine dokunan sözü uzun zaman unutmayan' <***alın-*** II + fiilden, birinin her zaman âdeti olan hâlini vasıflandıran ***-gan*** eki, krş. ***sokulgan, unutkan***. ※ ***A, çok alıngan oldun.*** (M. İzgü 1992 s. 170).

⊡ Hem geçişsiz (intransitivum) hem geçişli (transitivum) fiillerle kullanılan ***-gan*** / ***-gen***, bazı ünsüzlerden sonra ***-kan*** / ***-ken***, fiile takılarak birinin esas karakterini veya âdetini bildiren sıfatlar yapar

(M. Erdal 1991 I, 382–387). İki ünlü arasında bulunan tek / ***g*** / ’nin Türkçe kelimelerde daima / ***ğ*** / olarak telaffuz edilmesi bekleniyorsa da, DS’e göre / ***a*** / ’dan sonra bu ekin telaffuzu ***–ğan*** değil, ***–gan***’dır bundan başka, / ***ş*** /ve / ***t*** / ’den sonra ekseriya ***–kan*** değil, ***–gan*** olarak gözüküyor. A–B ve C–E ciltlerinde bu ekin şu örnekleri geçmektedir: ***alıngan, atılgan, bağırgan, bağırtgan*** / ***bağırtkan, batılgan, bıcılgan / bıçılgan, buyurgan, çağlağan, çalışkan, çekingen, çekişgen / çekişken, dağılgan, dalaşgan, devirgân(lık), didişken, doğurgan, döğüşgen, ergen, erişgen / erişken, esirtgen / esritgen, eslegen***.

alın– salın– ‘kurularak veya kırıtarak yürümek’ < ***salın–*** a.m. Tâbirin manası ikinci fiilden kaynaklanıyor. ***a– sa–/e– se–*** kafiyeli söz terkipleri için b. ***abuk sabuk*** ⊡. ※ ***Cennet kızları bin cilveyle kıvranarak kollarını boynuna doluyorlar, alına salına gelip kucağına yatıyorlardı.*** (Celâlettin Ekrem 1930 s. 84).

alır gözle ‘dikkatle, alıcı göziyle’ < ***al–*** V. Geniş zaman fiilsıfatı (participium aoristi) yapan ***–(ünlü)r/–maz*** için b. ***açar*** I ⊡. ※ ***Alır gözle bir süzdüm. Hiç söz yok, hâzâ huri!*** (S.M. Alus 1944 s. 25). EOsm. ***alur gözin*** a.m. [***göz*** ve instrumentalis (araç durumu) hâli eki ***–in***]: ※ ***Ol māh–ı silsile–müya alur gözin baḳdum: bir ṣūret u ḥüsn gördüm ki ...*** (Ferec 855/1451 v. 115a).

alı–satı, b. ***alu–satu***.

AD. **alısın** ‘tarlada ekine zarar veren yabancı otlar’ DS 220 <ETk. ***al*** ‘ön’ + ***–sın*** eki (I. Vásáry 1993 s. 123).

EOsm. **alış–** I ‘birbirinden almak, aralarında ticarette bulunmak’ TS 105–106 < ETk. ***alış–*** a.m. [***al–*** fiilinin reciprocum hâli, krş. ***azguruş–*** ⊡] Clauson 1972 s. 153. ※ ***Babası Yıldırım‿Hān zamānında aḳıncı begiyidi, ṭovucılarla‿alışmışdı. Ol sebebden cemīʿ ṭovucılar ḳatına geldiler.*** (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 38).

⊡ Fiilden fiil yapan ***–(ı)ş–*** genişlemesinin esas anlamı reciprocum ve cooperativum’dur (ortaklaşalık) (krş. ***ağlaş–*** ⊡; başka anlam ve şekiller için b. ***alış–*** II ⊡). Geçişli fiillerden yapılan karşılıklı fiillerin yanında (b. ***azguruş–*** ⊡) intransitivum fiillerden yapılanlar da vardır. Bu tür ***–(ı)ş–*** fiilleri, mediale–reflexivum (orta–dönüşken) anlamda tek kimseli ve geçişsiz fiillerdir: A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***alış–*** I, ***atış–, ayrış–, barış–, bingeş–, bitiş–*** (b. ***bitişik***), ***çakış–, çatış–*** / ***çataş–, danış–*** I+II+III, ***darış–, değiş–*** I, ***deŋiş–, deyiş–, dileş–, duruş–*** / ***düriş–*** / ***dürüş–*** I, ***dürtüş–, ediş–***. (b. T. Banguoğlu 1974 s. 288, 416). Eş anlamlı ***–aş–*** / ***–eş–*** fiilleri için b. ***burgaş–*** ⊡.

alış– II b.m. ‘âdet edinmek; tekrarlamakla bir şeye uymak, ona zamanla daha iyi dayanmak’ < ***alış–*** I ‘birisiyle alışveriş etmek (ve böylece yakınlık kespetmek)’. ※ ***İnsān bir ġarīb ḥayvāndır ki her şey’e alışır.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 25). ※ ***Birbirine alışmış, doymuş iki kişinin tatsız sevişmesi.*** (Peride Celal 1991 s. 185). ※ ***Anne kapıyı açtı, gözlerinin karanlığa alışmasını bekledi bir süre.*** (A. Kutlu 1991 s. 98). manaca krş. öğren–.

⊡ Fiilden fiil yapan ve başlıca reciprocum veya cooperativum (ortaklaşalık) belirten ***–(ı)ş–*** eki (krş. ***bayramlaş–*** ⊡, ***ağlaş–*** ⊡, ***alış–*** I

⊡, ***azguruş-*** ⊡) tek kimseli fiiller de türetebilir (b. T. Banguoğlu 1974 s. 289; H. Ediskun 1985 s. 223). Mediale-reflexivum (ortadönüşkenlik) anlamda: ***buruş-, büküş-, çağnaş-*** / ***çaknaş-, çıkış-*** I, ***çırpış-***, ****daraş-*** (isimden fiil, b. ***daraşmalık***), ***direş-, dolaş-*** II, ***domuş-*** / ***domaş-*** (isimden fiil), ***duruş-*** / ***dürüş-*** II, ***eğleş-*** / ***eyleş-, eviş-*** / ***iviş-*** (***-iş*** ekinin fonksiyonu yok). Dativus hâlindeki nesneyle kullanılanlar: ***alış-*** II, ***bulaş-, bulış-*** / ***buluş-*** II, ***çıkış-*** II, ***dolaş-*** I, ***dönüş-*** II, ***eriş-*** (***-iş*** ekinin fonksiyonu yok). Nesnesiz 'bir hâle geçme, olma' (transformativum) anlamı da bulunur (krş. ***bayramlaş-*** ⊡): ***azış-, *çelpeş-, çımgış-, çörüş-, değiş-*** II, ***dutuş-*** / ***tutuş-*** II.

AD. **alış-** III 'tutuşmak, yanmaya başlamak' DS 220-221, TS 106 <***alış-*** II; mana gelişmesi için krş. ***tutuş-***. ※ ***Bostancı ocaktaki hazır çalı çırpıya bir kibrit çaktı, ocak alıştı.*** (Yaşar Kemal 1993h s. 87).

alışık 'alışmış' < ***alış-*** II + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan ***-Ik*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Çalışmaya alışık değildi, her işini çabucak yapıp, sonra masasında oturur sıkılırdı. İlkbaharda kaçıp sokaklara çıkmak isterdi.*** (N. Eray 1992 s. 333).

alışkanlık 'alışmış olma hâli, her zaman tekrarlandığı için kolay gelen veya kolaylıkla tahammül edilen iş' < ***alış-*** II + temelli vasıfları ifade eden ***-kan*** eki, b. ***alıngan*** ⊡. ※ ***Maurois'nin 'Duygular ve Alışkanlıklar' kitabını peronda, biraz da zorla eline sıkıştırmıştı.*** (Peride Celal 1991 s. 35).

alışkın 'bir işi çok defa yaptığı için onu kolaylıkla yapabilen, tecrübeli (kimse); bir şeye alışmış olduğu için ona iyi dayanan (kimse)' < ***alış-*** II + fiilden sıfat yapan ***-kın*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※※

AD. **alıştır-** I 'iki parçayı birbirine uydurmak (marangozlukta); birbirine karıştırarak karmak' DS 221 <***alış-*** II fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Döndü, sarmısakla yoğurdu alıştırdı, üstüne su ekledi, ezmeğe başladı.*** (F. Baykurt 1967k s. 188).

AD. **alıştır-** II 'ateşe vermek, yakmak, tutuşturmak' < ***alış-*** III fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Atlı hıltanlığı dört yandan alıştırdı.*** (Yaşar Kemal 1971bb s. 171).

alışveriş 'alış ve satış, ticaret' < ***al-*** ve ***ver-*** fiillerinden + ***-(y)ış*** eki, ***akış*** ⊡. ※ ***Tîmde bir dükkān dutdı, ḳumāşın yaydı, alış vėriş eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 246b). Mecazî manada: 'alaka': ※ ***Maḫlūḳdan kesllüb durur alışımuz vėrişimüz*** (Eşrefoğlu Rūmī 1286 s. 51). ※ ***Gündüz vuḳū'ātlyle senüŋ alış vėrişüŋ ne olabilir?*** (A.H. Tarhan 1334 s. 326).

(Argo) **alızla-** 'almak, kabul etmek,içine çekmek' <***al-*** + argo fiillerde kullanılan ***-ızla-*** genişlemesi. ※ ***Cıgaraya harman kalmış beyni, lezzeti alızlayınca, sekiz kar köpeği gibi çalışmaya başladı.*** (M. Kaçan 1991 s. 113).

⊡ Çok nadir rastlanan deverbal ***-(ı)zla-*** genişlemesi, ***-ışla-*** genişlemesine yapı ve mana bakımından paraleldir (b. ***dürtüşle-*** ⊡). Bu eklerle yapılmış aynı fiil köküne dayanan iki örnek şunlardır: ***sıvaşla-*** / ***sıvazla-***, AD. ***tutuşla-*** 'tutuşturmak, yakmak', Argo ***tutuzla-*** 'ilişkide bulunulan erkeğin cinsel organını elle uyarmak'. ***-(ı)zla*** fiilleri (***sıvazla-*** fiilinden başka) hep argoya aittir. Bugün kullanımdan düşmüş fiilden sıfat / isim yapan ***-(ı)z*** eki (b. ***dıkız*** I /

tıkız ⊡) ile isimden fiil yapan ***–la–*** ekinin (b. ***acabla–*** ⊡) birleşiğidir. Oluşan fiile kök fiiline göre yineleme iterativum (tekrarlama) ve yoğunlaştırma (intensivum), manasını kazandırır. Argo mahiyeti belki Roma dilinden alınma ve çok yaygın olan ***dikiz*** ve ***dikizleme*** argo tabirlerinin tesirini gösterir. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***alızla–, ançizle–*** (isimden), ***çakozla–*** (krş. ç***akız et– / çakoz et–***), ***duruzla–***. Bunlara şeklen benzeyen ***dikizle–*** fiili (b. ***dikiz***) ise Çingenece bir sözcükten türetilmiştir. Bu cilde ait olmayan başka örnekleri ise: ***girizle–, koşuzla–, tutuzla–***.

Osm. **âli** 'yüksek' < Ar. ***'ālī*** a.m. [/***'ly***/ kökünden]. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Bir 'ālī sarāya varduḳ ...*** (Ferec 855/1451 v. 114b). 'derece itibarıyla yüksek': ※ ***Âli mekteplerde yetişen oğullarından biri hünkâr yaveri, diğeri mabeyin kâtiplerinden idi.*** (Fazlı Necip 1930 s. 210).

alicenab 'yüksek mevkili, yüce' < Fa. a.m. [Ar. ***'ālī*** 'yüksek' ve ***canāb*** 'sayılan şahıs']. ※ ***Bu mücebce ol 'ālī-cenāba ṣūret-i ḥāli nāmeile 'arż eyledüm***. (Ferec 855/1451 v. 121a). ***alicenaplık*** 'suç bağışlayıcı karakter': ※ ***Alicenaplığınız buna esasen manidir.*** (A. Dino 1944 s. 97).

âlicenabane 'suç bağlayıcı karakterde' < ***alicenab*** + Fa. zarf yapan ***–āna*** (Tk. ***–ane***), b. ***acizane*** ⊡. ※ ***"Benim onlarla hiçbir dargınlığım yok ki..." – "Evet, görüyorum, pek alicenabane hareket ettin."*** (Fazlı Necip 1930 s. 154).

Ali Cengiz oyunu 'hileli iş' < ***âl-i Cengiz*** 'Cengiz Han'ın nesli'. ※ ***Halkçılar Ali Cengiz oyununa kalksınlardı hele!*** (O. Hançerlioğlu 1952 s. 65). Tk.'de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡.

al içeri et– 'bir güç sarfederek içeri çekmek' < ***al–*** ve içeri; b. ***alaşağı et–*** ⊡. ※ ***Onları sandalla, getirdi kayığın bordasına. Boğazlarına dek suda yürüyerek ve ihtiyarları el üstünde taşıyarak, al içeri ettiler.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 106).

alifaka, b. ***alafakı.***

Aligorna/Alikorna 'İtalya'daki Livorno şehri' < şehrin eski adı ***Ligorno***'dan, krş. İng. Leghorn. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡. ※ ***Aldıkları eşyâyı Alikurna ve Cenova ve Malta ve ... bazı mahallerine götürüb ...*** (A.R. Altınay 1930 III, 192). ***Ali korna*** 'fesin bir çeşidi': ※ ***Vaḳtiyle müsta'mel olan feslere gelince: bunlar 'Alī-Ḳorna denilen Ṭunus fesleriyle ...*** (Aḥmed Rāsim 1926 s. 17). ***alikorna kâğıdı*** 'Livorno'dan ithal edilen bir kâğıt cinsi' M.S. Kütükoğlu 1983 s. 77. ※ ***Ali ḳorna kāğıdı üzerine yazılmış olan ḥesābāt defterini zor ile ḥerīfe yutdurur.*** (P.N. Boratav 1995 s. 261). Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡.

alihe 'tanrıça' < Ar. ***āliha*** 'tanrılar' kelimesi ***ilâhe*** 'tanrıça' ile karıştırılmış. (Belki de ***ilahe*** yerine dizgi yanlışı? Editörün notu.) ※ ***Ben bir şarklı aliheyim.*** (Halikarnas Balıkçısı 1947m s. 15).

Osm. **alihimem** 'himmeti yüksek olan' < Fa. ***'ālī-himam*** a.m. ※ ***Boyuŋ servine vėrür͜ Halvetī ser, / Degül ḳāṣır-naẓar, 'ālī himemdür.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 (840) 1437 s. 111).

Osm. **alîk** 'at yemi' < Ar. ***'alīḳ*** a.m. ※ ***Ve ambār-ı͜ ḫāṣṣadan ḳadīmden 'alīḳ vėrilügelen yėrlere ġėrü 'alīḳları vėrile.*** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 369].

alikıran/alikıran baş kesen/alikıran baş koparan 'zorba' < belki ***ʿālī-ḳırān*** 'yüksek yıldız uğuru olan' [bir hükümdar sıfatı, (krş. ***ṣāḥib-ḳırān***, fakat lugatlerde yok) ve Tk. ***kıran*** 'kırıcı'ya uydurularak ***baş kesen/baş koparan***.] ※ ***Alikıran başkesendi sınıfta ...*** (R. Ilgaz 1944 s. 12). ※ ***Başımıza alikıran başkoparan kesildin artık! Benden ne istiyorsun şimdi, ha?*** (Z. Yamaç 1956 s. 100). ※ ***Ne adam olduğunu bilmez mi babam Kopuk Hilmi'nin? Köyümüzün alikıranı.*** (M. Başaran 1992 s. 152)

Alikorna, b. ***Aligorna***.

aliktirik, b. ***elektrika***.

Alikurna, b. ***Aligorna***.

alil 'illetli, hastalıklı' < Ar. ***ʿalīl*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***Keḥḥāller ise niçe bīnāları nā bīnā ve niçe başīr u dānāları ʿilāc nāmi ile ʿalīl u aʿmā ėderek ...*** (ʿĀlī 1982 [1581] II, 172). ※ ***Pādişāh ʿalīl, dermānde bir iḫtiyār idi***. (Türk Masalları 1991 [1912] s. 117).

âlim 'okumuş (kimse), bilgin' < Ar. ***ʿālim*** a.m. [/ʿ***lm***/ kökünden], Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Şaḥṣ-ı mezbür ise nevʿan ʿālim... olmaġ-ıla...*** (ʿĀlī 1979 [1581] I, 179). Osm. 'bilen, anlayan': ***aḥkām-ı şerʿīye ʿālim olmayub...*** (ʿAlī 1979 [1581] I, 178). ***âlim ulema*** 'derin âlim' < âlim ve onun çoğulu olan ulema. ※ ***Elif Hoca çok keskin hocadır, âlim ülema.*** (Orhan Kemal 1951s s. 28). Osm. ***âlim-i zamân*** 'kendi zamanının büyük âlimi': ※ ***On yėdi yaşında temām hünerleri istikmāl ėtdi. Bir ʿālim-i zamān, bir fāris-i meydān çıḳa geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 91a).

alimallah 'Allah bilir; vallahi' < Ar. ***ʿalima-llāh*** a.m. [ʿ***alima*** 'bilir' ve ***Allāh***]: ※ ***Ḳocaŋ seni bıraḳtıḳtan ṣoŋra ʿalimallāh çırā gibi yanarsın.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 227).

⊡ Ar.da Allah'ın ismiyle beraber ***taʿalā, ʿazza va calla*** gibi yüceltme / övgü ifadelerinde kullanılan geçmiş zaman çekimli fiiller durağan yâni zaman dışı bir manada bulunurlar. Bu duruma örnek olarak A-B ve C-E ciltlerinde ***alimallah*** kelimesi bulunmaktadır.

Osm. **âlimenzilet** 'yüksek payesi olan' < Fa. ***ʿālī*** 'yüksek' ve ***manzilat*** 'derece, paye' kelimelerinden Fa. terkip. ※ ***ʿamāyir-i ʿālī-menzilet ...*** (ʿĀlī 1982 [1581] II, 145).

Osm. **alinazar** 'şah görüşlü' < Fa. ***ʿālī-naẓar*** a.m. ※ ***Nice kim devr gele vü gide, sen pāyidār ol kim | Cihān‿halḳı duʿā ḳılub saŋa ʿālī-naẓar dėrler.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 51).

Osm. **alîneseb** 'soyu yüksek olan' < Fa. ***ʿālī-nasab*** a.m. ※ ***Bu merdümzāde gey ʿālī-nesebdür.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 159).

Osm. **âlirütbet** 'yüksek mevkii olan' < Fa. ***ʿālī*** 'yüksek' ve ***rutbat*** 'rütbe' kelimelerinden Fa. terkip. ※ ***Serdār-ı ʿālī-rütbet...*** (ʿĀlī 1981 [1581] II, 133).

EOsm. **âlişan** 'şerefli' < Fa. ***ʿālī-şān*** a.m. [Ar. ***ʿālī*** 'yüksek' ve ***şaʾn*** 'rütbe']. ※ ***... ḳāżī-yi ʿaskerler-ile şeyḫu-l-islām nāmındaki mevālī-yi ʿālī-şān...*** (ʿĀlī 1587 v. 136a).

alitirik, b. ***elektrika***.

aliyülâlâ 'en yüksek, en âlâ' < Ar. ***'alīyu l-a'lā*** a.m. [***'alī*** 'yüksek', ***/l/*** harfitarif, ***a'lā*** 'daha yüksek, en yüksek']. ※ ***Rakının âlâsı: mezenin aliyülâlâsı.*** (S.M. Alus 1944 s. 53).

Ali... Veli... 'herhangi birisi – herhangi bir başkası' < birbiriyle kafiye durumunda olan iki isim. Ayrıca, Tk.deki şahıs isimlerindeki bu tür mana gelişmesi hakkında b. ***Abbâs yolcu*** ⊡. ※ ***"Sen bunu kimden umuyorsun?" "Kimden umacağım? ya Aliden, ya Veliden."*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 30). ※ ***İşe Ali alınacağına Velinin alınmasını temin etmek.*** (Umran Nazif 1948y s. 32).

alize (coğrafya terimlerinden) 'tropikal denizlerde esen rüzgâr' < Fr. ***(vents) alizés*** a.m. Kelimenin menşei hakkında henüz kat'î malumat yoktur. ※ ***Belkemiğimin üstünde dolaşacak rüzgârlar... Mistraller, alizeler...*** (A. Kutlu 1987 s. 177).

alkali b.m. (beynelmilel kimya terimlerinden) < Fr. veya İng. ***alcali*** < Ar. ***al-ḳalī*** a.m. [***/ḳlw/y/*** kökünden]. Ar. harfitarif için b. ***albatros*** ⊡.

alkarısı/alkızı, b. ***al*** II.

alkarna 'avda deniz dibini taramakta kullanılan, ağız kısmı demir ağ' < İt. ***argagna*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 31.

alkım salkım, b. ***ılgım salgım***.

alkış b.m. (el çırparak beğendiğini ifade) < ETk. ***alḳış*** 'medhetme' [***alḳa-*** 'medhetmek' fiilinden] Clauson 1972 s. 137, 138. ※ ***İbtidalarda bana alkış tutanlar şimdi yorulub bıyık altından gülmeğe başladılar.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928s s. 223). EOsm. 'hayır dileği, dua': ※ ***Dāye ol nīk-baht öŋinde yüz yėre ḳodı, andan taht öŋinde durdı, alḳış eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 28b).

alkol b.m. (sarhoş eden içki) < Fr. ***alcool*** a.m. < Ar. ***al-kuḥl*** 'göz sürmesi'. Ar. harfitarif için b. ***albatros*** ⊡. ※ ***Eczaneye girip dizlerinize biraz alkol bastırsanız iyi olur.*** (Peride Celal 1991 s. 173).

alkolik 'alkollü içkilere müptela olan (kimse)' < Fr. ***alcoolique*** a.m. ***alcool*** kelimesinden, EYun. ve Lat. kelimelere uyarak ***-ique*** ekiyle yapılan sıfat, b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***Kırmızı burnu on metre uzaktan alkolik olduğunu anlatıyor.*** (C.F. Başkut 1963 s. 45).

alkuş, b. ***alguş.***

alla- pulla- 'özenerek süslemek' <***al*** I sıfatının fiili olan ***alla-*** 'kırmızıya boyamak ve ***pul*** 'payet' kelimesinden ***pullamak*** 'payetlerle süslemek' kelimelerinden ibaret, açık ünlü ile başlayan ve dudaksıla geçen kafiyeli bir terkip, b. ***ala bele*** ⊡.

AD. **allâf/allef** DS 223 'zahireci' < Ar. ***'allāf*** 'yem satan'.

Allah b.m. (tanrı) < Ar. ***al-lāh*** a.m. [***al*** harfitarif ve ***ilāh*** 'tanrı']. ※ ***"Aaah yokluk ah!" diye canı gönülden söyledi. "ne der Allah baba bu işe acep?"*** (Orhan Kemal 1952 s. 67). çeşitli manalarda nida: ※ ***Fasulyaynan pirinç pilavı. Allaaah!*** (Orhan Kemal 1949b s. 119). ***Allah Allah!*** (çeşitli manalarda nida). ※ ***Allāh Allāh! Behr-i̮ Hudā bu sözi söyleme!*** (Ferec 855/1451 v. 89b). ***Allahın...*** : Mânen Allaha bağlanan mefhumlar var, bilhassa: 1. engin ve insansız yerler : ※ ***... o gün Allahın o ıssız kırlarında o kızları iki serserinin taarruzundan kurtardı.*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 107). 2. zaman mefhumları: ※ ***Allahın günü***

(yâni: her gün) kocasından dayak yediği muhakkaktı. (F. Baysal 1944 s. 180). 3. korkulacak veya acınacak kimseler: ※ ***Behey Allahın insafsızı! Bi ay için gırh lire faiz istenir mi?*** (K. Bilbaşar 1941 s. 104). ※ ***Hay Allahın budalası... Bugün seninle hakikaten derde çattım!*** (H.R. Gürpınar 1938 s. 16). ***Allahtan (ki)/Allahtan olacak (ki)*** 'Allah tarafından bana gösterilen bir iyilik olsa gerek (ki...), iyi bir tesadüf olmalı (ki ...)' [Ablativus (ayrılma durumu) hâliyle yapılan zarflar için b. açmazdan ⊡]: ※ ***Biraz daha ısrar ederse belki zorla dışarı atacaklardı. Fakat Allahtan karşısına bir eski bildik ... çıktı. Derhal ...*** (R.N. Güntekin 1930 s. 118). ※ ***Allahtan olacak ki Lebip de tesadüfen oradan geçiyormuş.*** (S.M. Alus 1934 s. 214). ***Allah aşkına/Allaşkına***, (ant) 'Allahı seversen': ※ ***Ṣuṣ, Allāh ʿaşḳına ṣuṣ!*** (Nāmıḳ Kemāl 1307 s. 109). Hayret de ifade edebilir: ※ ***Neler söyliyorsuŋ Allāh ʿaşḳına?*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 410). Nida gibi kullanıldığı için son heceler 2. şahıs manasına alınarak ona göre çoğullandırılabilir: ※ ***Bıraḳıŋ Allāh ʿaşḳıŋıza!*** (Meḥmed Raʾūf 1331 s. 109). ***Allah devesi*** 'peygamber devesi', böceğin ön ayaklarının dua eder gibi duruşu sebebiyle dindar sayılmasından; krş. Alm. ***Gottesanbeterin*** "Tanrıya dua eden kadın", EYun. ***μα'ντις*** (mantis) 'kâhin', Lat. ***mantis religiosa,*** vs. ※ ***Behiceye bu sefer yine sordum bu ne diye? "Allah devesi" dedi.*** (M. Makal 1952 s. 52). ***Allaha ısmarladık/allahaısmarladık*** 'veda ederken ayrılanın selâmı': ※ ***Yanıksaraylara allahaısmarladık, merhaba Bomonti!*** (Peride Celal 1991 s. 485). ***Allah lillah aşkına***: ***Allah aşkına***'dan daha kuvvetli bir yalvarış. ※ ***Susun, Allah llilah aşkına susun!*** (N. Kurşunlu 1952 s. 62). ***Allahı şaş-*** 'ne yaptığını bilmemek': ※ ***Dündenberi açız, allahımız şaşıyor...*** (Orhan Kemal 1950â s. 30).

Allahıma 'şaşma ifade eden bir nida' < Ar. ***Allāhumma***. ※ ***Esmâ orduya da sıçradı ki Allahıma Allahıma, aklbetini merak ederim.*** (A. İlhan 1982 s. 254).

Allahu-âlem/AD. **ellâlem/ellelem/ellehem/ellēm** vs. DS 1720 'Allah bilir, Allah daha iyisini bilir' < Ar. ***Allāhu aʿlam*** 'Allah daha bilicidir'. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡. ※ ***Bir daha dönmiye niyetleri yok ellâlem!*** (Sabahattin Ali 1937k s. 176). ※ ***Burėcik gözel bir yėr ellēm. Gaş bir-de ben gezem gelemI*** (A. Caferoğlu 1940 s. 72). ※ ***Allahüâlem gene ırgatlara satacağı peynir ekmek, zeytin, helva kâğıtlarını tartmakla meşguldü.*** (K. Bilbaşar 1941 s. 4-5). ※ ***Şeer ekmânın bir saat yattığı karnında bu beş saat yatar. Öyle olmasa ekmek dayanır mıydı bize ellelem?*** (M. Makal 1950 s. 24). ※ ***Biraz yorgun gibisin. Bu geceyi de ellehem kâğıt okumakla geçirdin.*** (İ. Tarus 1950a s. 35).

Allahuekber 'Allah daha büyük/en büyüktür' < Ar. ***Allāhu akbar*** a.m. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡. ※ ***Şapkalarının, kasketlerinin altına beyaz iç takkesi giyenlerden, her geyirdikçe Allahu ekber diyenlerden buraya kaçtım.*** (H.R. Gürpınar 1939 s. 73).

allâk 'güvenilmez, yalancı, hilekâr' < Ar. ***ʿallāk*** 'geveze' A. Tietze 1958 no. 153. ※ ***Vay allâk şeytan vay!*** ('Ālī Beg 1940 s. 56). ※ ***Ya fendbazlığı, allâklığı, numaracılığı? Bu biçim kadından hayır mı gelir?*** (S.M. Alus 1944 s. 76).

allak bullak, b. ***alak bulak***.

allâme 'çok âlim' < Ar. ***ʿallāma*** a.m. ※ ***ʿİlm içinde ʿallāme-i ʿalem u uʿcübe-i benī Ādem oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 91a).

allan– 'kızarmak, kıpkırmızı olmak' <***al*** I + isimden fiil yapan ***–lan–***, b. ***abaplan–*** ⊡. ※ ***Mastanın yüzü bir allandı, bir morlandı.*** (C. Tuncer 1960 s. 156).

Allasen: Allahı seversen tabirinin kısası. ※ ***Çatlak bir sesle Paşa, "Allasen, hasta mısın?" diye sordu.*** (S.M. Alus 1933k s. 114). ※ "***Biz Cevher hanımla çoktan yüz göz olduk." — "Allahasen?" — "Vallahi..."*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 197).

Allaşkına, b. ***Allah***.

allef, b. ***allaf***.

allegretto (beynelmilel müzik terimi) 'oldukça hızlı çalınacak' < İt. a.m. [***allegro*** ve küçültme/azaltma eki ***–etto***, b. ***alborata*** ⊡]. Garp müziği ıstılahları için b. ***acitato*** ⊡. ※ ***Bu andante girişten sonra hemen allegretto bir mencilis gelor.*** (H. Taner 1971s s. 18).

allegro (beynelmilel müzik terimlerinden) 'daha canlı ve hızlı olarak çalınacak' < İt. ***allegro*** 'neşeli' < Lat. ***alacer*** a.m. Garp müziği ıstılahları için, b. ***acitato*** ⊡. ※ ***Plaklar yeni. Kemanlar allegro.*** (A. Ağaoğlu 1991r s. 84).

allem et– kallem et– 'birçok (burada anılmayacak) kurnazca (veya ümitsizce) tedbirlere başvurarak (sonunda maksadına varmak)' < ??: ※ ***Ailem ediyorlar, kallem ediyorlar, maşukanın zihnini çeliyorlar, bir başkasına gönlünü çeviriyorlar.*** (R.H. Karay 1939a s. 142–143).

⊡ Birinci kelimesi ünlü, ikincisi ***/ k /*** ile başlayan kafiyeli terkiplerden A–B ve C–E ciltlerinde şunlar geçmektedir (labialisation'lular için, b. ***af küf*** ⊡): ***ailem et– kallem et–, anca beraber kanca beraber, aş keş, emiş kamış, emiş karış***.

AD. ***allık*** 'kasapların et astıkları çengelli sırık' < Ar. ʿ***alīḳ*** a.m. A. Tietze 1958 no. 151.

alluca, b. ***aluça***.

alma/elma b.m. (maruf meyve) Meninski 1680 I, 401 <ETk. ***alma*** a.m. Clauson 1972 s. 146. Bazı araştırıcılara göre Türkçe'ye eski bir zamanda girmiş bir Hint–Avrupa kelimesi (b. E.V· Sevortyan 1974 I, 138). ※ ***Güyyā nıṣfı budur, nıṣfı obir almanuŋ | Zenāh–ı yārum ile ġabġab–ı Māh–ı Ken***ʿ***ān***. (A.S. Levend 1943 s. 454). İlk ünlünün ***/a/ > /e/*** gelişmesi lugatlerde 19. asırda başlıyor (b. ms. Kieffer–Bianchi 1935 I, 93). ***elma kürk*** 'tilki postundan kıymetli bir kürk cinsi': ※ ***... elde͜ hāliş ḳuḳa bir tesbīḥ, başda͜ halvetī destār, boyunda bir lāhür ṣāl, ṣırtda elma kürk...*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 292). ***elmacık kemiği*** 'yüzünde, yanakla göz arasındaki hafif çıkıntılı yer': ※ ***Birden kadının yüzü gözünün önüne geldi. İleri doğru çıkık elmacık kemikleriyle gözleri, pabuçlarının kenarlarındaki sarı çizgiler...*** (M.Z. Saçlıoğlu 1995 s. 75).

AD. ***almakçı*** 'köy düğününde gelini babası evinden güvey evine getiren (kimseler)' < ***al–*** fiilinin mastarı + ***–çı*** nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) eki. Kelimeyi DS ve H.Z. Koşay 1944 vermiyor. Mastar ile ***–çı***'dan ibaret olan teşekkülü ile karşılaştırılacak başka kelime bulamadık. ※ ***Perşembe günü, erken, köy kabadayıları giyindi, silâhlandı, bindiler. Gelin almaḳçı alayını kasabaya götürdüler.*** (M. Ş. Esendal 1958 II, 92). 'gelin alma töreni': ※ ***Köyden kasabaya, gelin almakçıya gidecekler hazırlandılar.*** (a.y.).

Alman b.m. < Fr. ***Allemand*** a.m.; krş. ***Alaman***. ***Almancı*** 'Almanya'da çalışan Türk işçisi': ※ ***Ben Almancıların elinden tanıyorum bu sigarayı.*** (M. Güler 1990 s. 225). ***Almanyalı*** 'Almanya'da yaşayan fakat Alman olmayan; Alman'. ※ ***Almanyalı şöyle ilerlemiş, böyle meydan okumuş!*** (S.M. Alus 1934 s. 159).

⊡ Avrupa'ya ait coğrafya isimleri Tanzimat devrine kadar İtalyancadan geçmişti, daha sonra Fransızcanın tesiri başlıyor. Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve / ***ya*** / ile biten coğrafya isimleri için b. ***Abya*** ⊡. ***Alaman***'ın ***Alman***'a ve ***Alamanya***'nın ***Almanya***'ya dönüşmesi bu tesiri gösteriyor.

almanâk 'mufassal kitap biçiminde takvim' < Fr. ***almanâch*** < Lat. ***almanâchus*** < EYun. ***αλεμενιχιακα'*** (alemeni̯hiaká) a.m. < Eski Mısır dilinden (?).

Almancı/Almanyalı, b. ***Alman***.

AD. **almast** 'elmas' + **/t/**, hypercorrection (aşırı doğruculuk), < ***elmas***, krş. ***abdest*** II/***aptes*** ⊡[1]. ※ ***Uçincl gece kız en güzel zübunını geymiş. Almast gerdanlığınl boynına tạhmiş.*** (Ş. Beysanoğlu 1966 s. 152).

EOsm. **almaş**– 'değişmek, nöbetle kullanmak' E.V. Sevortyan 1974 I, 138. Krş. Kırg., Tat., EUyg. ve Uzb. ***almaş-*** a.m. ※ ***Almaşı dolaşı degişi bindiler, yüz 'aẕāblle ḳaṣra geldiler.*** (Ferec 855/1451 v. 68b). Labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***alaş dolaş*** ⊡.

almazlan- 'almayacak gibi davranmak' < ***al***– ve ***–mazlan–***. ※ ***Sulṭān Meḥmed kim ḳardaşı Müsā ile ḳavuşurken İstanbul tekfürı Emīr Süleymān oğlını almazlandı.*** ('Āşıḳpāşa–zāde 1332/1914 s. 86).

⊡ İsimden 'gibi davranmak, gibi görünmek' (simulativum) anlamında fiil yapan ***-lan-*** genişlemesinin (b. ***abaplan-*** ⊡), olumsuz geniş zaman kipine gelmesiyle ***-mazlan-*** genişlemesi ortaya çıkar. Hem EOsm. hem BSTTk.nde az çok işlektir, EOsm. örneği, ***Yürimezlenürdi***. ***Ya'ḳūb degenek ile urdı*** (Ferec 855 / 1451 v. 34b). A–B ve C–E ciltlerinde yalnız ***almazlan-, bakmazlan***–, ***bilmezlen-*** / ***bilmemezlen-*** örnekleri bulunur.

AD. **almes** 'boncuk küpe' ZTS 1976 s. 6 < ***elmas***.

AD. **alnaç** 'karşısı, yan' DS 228, 275–277 < ***alın*** + ***–aç*** eki, krş. ***arka*** + ***–aç*** > ***arkaç***. Krş. ***amaç*** II, ***annaç***.

EOsm. **alnuḳ** 'âciz, yorgun' TS 111, Tekin–Tietze 1990 no. 32 < ***alın***– fiilinden sıfat. Sıfat yapan ***-(ı)k*** eki için b. ***akık*** ⊡. ※ ***Delim zārī vü alnuḳlıḳda Behrām dėdi ly cāna (vu) göŋlüme ārām ...*** (Fạhrī 1974 [1367] no. 2689).

alo I telefonda kullanılan nida < Fr. ***allô*** a.m. ※ ***Alo alo. Duydun mu? Tamam. Alo alo, sesim geliyor mu?*** (A. Ağaoğlu 1991r s. 98).

AD. **alo** II 'can eriği' DS 228 < Fa. ***ālü*** a.m.

AD. **âloalo** 'hindi' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Oğlan bu dünüş bir âloâlo çali, eve getiri.*** (Ş. Beysanoğlu 1966 s. 154).

AD. **alobos** 'su üzerinde oluşan köpük, su köpüğü' K. Emiroğlu 1989 s. 38 < ?? Ch. Tzitzilis 1990 s. 188'e göre <Yun. (diyal.) ***αλωπο'ς*** (alöpós) 'tilki' (fakat manası?). Fakat K. Karapotosoğlu 1999 no. 66'ya göre < Yun. ***λοπος*** (lopós) 'meyve kabuğu'.

alonj (bankacılıkta) 'bono veya havaleye ilişik kâğıt' < Fr. ***allonge*** a.m. [***allonger*** 'uzatmak' fiilinden].

AD. **aloşo** 'buğdaydan yapılan sütlaç' K. Emiroğlu 1989 s. 38 < ??

EOsm. **alp** 'kahraman, pehlevan' TS 111 < ETk. ***alp*** 'cesur' Clauson 1972 s. 127–128. ※ ***Çün bu sözi işitdüm ve anuŋ cebbārlığın ve alplığın bilürdüm, geldüm kim seni uyaram.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405], 33).

Alp dağları b.m. < Fr. ***Alpes*** I a.m. (en eski kaynak: EYun. ***Αλπεις*** [Alpeis].) ※ ***Alp dağlarına me'mūr 'asker ile irsāl olunub...*** [YTEA 1974 [1871–72] I, 133].

EOsm. **alp eren** 'yiğit, kahraman' TS 112 < ***alp*** ve ***eren***. ※ ***Ḳoca‿Hıżır dėrlerdi alp erenlerinden şīr ner bahādurlardan idi, bir er vardı.*** (Oruc b. 'Ādil 1925 s. 57; bu metinde tabir hep ***alp ereni'***dir).

alpaka/alpak 'Güney Amerika'da üretilen ve lamaya benzeyen bir hayvan; onun yünü ve yününden yapılan kumaş' < Fr. ***alpaca*** < İsp. ***alpaca*** a.m. < Güney Amerika yerlilerinden olan Aymara'ların dilinden. ※ '***Āyşe‿hānım iskelet parmaḳlı titrek elleriyle ṣoluḳ nefti alpaḳ yeldirmesiniŋ öŋlerini ḳavuşturuyordı.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 30).

alsa, b. ***alça***.

alşimi 'simya' < Fr. ***alchimie*** a.m. [Fr. ***–i*** eki için b. ***afazi*** ⊡)] < Ar. ***al–kimīyā*** [Ar. harfitarif için b. ***albatros*** ⊡] < EMısır dili ***kemī/kīmī*** 'siyah' (?).

alt b.m. (üst'ün aksi) < ETk. ***alt*** a.m. Clauson 1972 s. 130. ※ ***Gördi ki bir küp egrirek durur. Doğruldayım dėyü altını biraz ḳazdı.*** (Ferec 855/1451 v. 53a). ※ ***Giyce başum altına ḳoyub yatduğum kiysei götür ...*** (a.e. v. 220b). ※ ***Dalla gördi ki ṣuffa altında bir zīr–zemīn var.*** (a.e. v. 224b). 'vücudun aşağı kısmı': ※ ***A Güllü, buldun buldun da köyden bize bu aitı tutmazı mı getirdin?*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 16–17). ※ ***Altına etmişti. Sâdiye bebeğin altını temizledi.*** (Y. Ahıskali 1944 s. 37). ***alttan alta*** 'göstermemeye çalışarak, gizlice': ※ ***... alay ederek, alttan alta gülerek, ...*** (Peride Celal 1991 s. 554). ***alt et–*** 'yenmek': ※ ***Kova kova sulamakla da alt edilir belâ değil***. (F. Baysal 1944 s. 16). ※ ***Arada bir sesini yükseltiyor, Maltepe'nin gürültüsünü alt ediyor.*** (Z. Ankara 1991 s. 15). ***alt ol–*** 'yenilmek': ※ ***Burada döğüşen, vuruşan biziz, bizim kanımız akıyor, bizim kellelerimiz tehlikede. Sonra da alt oluyoruz.*** (S. Ertem 1931 s. 216). ***alt tarafı/ alt ucu*** (küçümseyen ifadelerde) 'geriye kalan, nihayet': ※ ***Alt tarafı fasafiso.*** (H. Aytekin 1945 s. 53). ※ ***Alt ucu bir öğretmen yahu... Amma insanın arkasında koca bir hükûmet varsa...*** (K. Bilbaşar 1944 s. 19). ※***İkindin günü görmez, kokum kokum kokan. Aşağı obanın çocuğu değil mi altucu...*** (M. Makal 1957k s. 53). ***alt üst et–/ altüst et–*** 'karışık hâle getirmek, bozmak' ※ ***Ḥāletiŋ yalŋız olması bütün ḥesāblarını alt üst ėtmişti.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 192). ***alt üst ol–/altüst ol–*** 'karışmak': ※ ***Sıkıldıkca da aklı fikri alt üst oluyordu.*** (E.E. Talu 1928 s. 179). 'sevişmek, çiftleşmek': ※ ***Karısının her fırsatta Fıstıkçıyla alt üst olduğunu bildiği halde Kara Nurinin hiç sesi çıkıyor mu?*** (F. Baykurt 1961k s. I0).

AD. **altala–** 'alt etmek, yenmek' DS 229 < ***alta al–*** (?), fakat üste kelimesi isim olarak da kullanılan üstele– ile mukayese edilirse ***alta*** + isimden fiil yapan ***–la–*** genişlemesi ile (belki ***üstele–*** örneğine uyarak) husule geldiğine inanmak mümkündür. ※ ***... bir büyük dalga gelüp, onların da artık takatları kesilmiş olduğundan. üçümüzü birden altaladı ...*** (E. Misailidis 1986 s. 217).

⊡ Bu teşekkülde bir casus agglutination (bitişim) olduğunu düşünürsek, A–B ve C–E ciltlerinde tesadüf edilen ona benzer başka bir kelimeye de işaret etmeliyiz: ***daldalan–***. Tk.de çok nadir ve istisnaî bir fenomen olduğu için, her ikisini de kayd–ı ihtirazla kabul etmek lâzım.

altar 'bazı dinlerde, Tanrı'ya kurban edilen hayvanların kurban edilip yakıldığı ocak; mabette en önde bulunan masamsı düzen, sunak' < Lat. ***altus*** 'yüksek' ve ***ara*** 'kurbanların yakıldığı ocak'. ※ ***Bir zamanın Zeus altarı... gibi o kültürün eserleri kazılıp kazılıp Memaliki Osmaniyeden götürüldü.*** (Halikarnas Balıkçısı 1954a s. 12).

alternatif 'açık olan başka yol; (sıfat) nöbetleşen, alışılmıştan başka; (fizikte); dalgalı (akım)' < Fr. ***alternatif*** a.m. [Lat. ***alternâre*** 'nöbetleşmek' (***alter*** 'başka, öteki'), ***–if*** eki için b. ***akreditif*** ⊡]. ※ ***Her şey bizim için, sokul bana. Tabuları çoktan yıktık. Alternatif bir evlilik, alternatif bir yaşam, bir sevgi.*** (M. Özünal 1991 s. 92).

altes 'hükümdarlara, prens ve prenseslere verilen unvan' < Fr. ***altesse***, asıl manası 'yükseklik' < Lat. ***altltia*** a.m. (***altus*** 'yüksek'). ※ ***"Lütfen bir hokka kalem." Garson: "Emredersiniz Altes."*** (B. Arpad 1974 s. 75).

altı b.m. (6 rakamı, beşten sonra gelen rakam) < ETk. ***altı*** a.m. Clauson 1972 s. 130. (asker argosu) ***altıdan ol–*** 'çok iyi vaziyette olmak' (dağıtılan en iyi yemekler 6 numaralıydı). ※ ***Bir yandan çaylar, bir yandan sütler yumurtalar. Hadi bugün gene altıdansın, Muazzez Hanım!*** (M. Seyda 1970 I, 277). 'tam numara': ※ ***Herifte çalım altıdan!*** (Orhan Kemal 1963d s. 67). ***altıatar***/ ***altıpat/altıpatlar*** 'revolver' DS 230 < altı fişek aldığı için. ※ ***Altıpatlar diye attığı da vallahi kâğıt kapsollu çocuk tabancasıydı.*** (S.M. Alus 1933p s. 213). ※ ***En dipte askl bir yağ sandığı vardı. Kapağını usulca açtı, aylar önce satın aldığı altıpatı bulup çıkardı.*** (F. Baysal 1968 s. 29).

(Neologismus (türetme kelime), neolojizm) **altıgen** (hendese) 'altı köşeli şekil' < ***altı*** ve ***–gen***, krş. ***üçgen, dörtgen*** bu neolojizmin ilhamı ***tetragon, pentagon, heksagon*** gibi terimlerden gelmişe benziyor (bunu belki de ***–gen*** hecesinin ünlü ve ünsüz uyumuna uğramaması teyit ediyor): rakamlara ilave edilen bu ***–gon*** eki EYun. ***γωνι'α*** (gönia) 'zaviye' kelimesinden geliyor. ※ ***Küçük altıgenler halinde kesilmiş camlardan...*** (A. Altan 1985 s. 107). ※ ***Evi, mandalinliğin kıyısında, geniş bir alana oturmuş, altıgen, biraz garip ama çok güzel bir yapıydı.*** (İ. Aral 1997 s. 284).

altın, b. ***altun***.

altınbaş, b. ***altun***.

altıncı b.m. (6.) < ETk. ***altınç*** a.m. Clauson 1972 s. 131. ※ ***Pek severim bu küçüğü, bu altıncımdır benim.*** (C.A. Kansu 1955 s. 45).

AD. **altıncık** 'lâtin çiçeği; altın çiçeği' DS 231, I. Hauenschild 1989 no. 1113, 'Caltha, su nergisi, bataklık nergisi' Meninski 1680 I, 382 "***altuncık***" < ***altın*** + küçültme eki ***–cık***/ ***–cuk***.

altı okka et–/yap–/altıokka et– 'birini omuzlarından ve bacaklarından tutup kaldırarak sallamak ya da götürmek' < tabirin neye dayandığı anlaşılmıyor. ※ ***Onu altı okka edecekmiş gibi kaldırdılar ve köşedeki Deneytaşına oturttular.*** (F. Erdinç 1973 s. 30).

altıparmak 'altı renkli yolları olan bir kumaş' (H.Z. Koşay 1944 s. 328). ※ ***Giynüb cāme–i zerkārīsin | altı barmaḳ şālı...*** (Enderūnī Fāżıl Beg1286 s. 125). 'bir cins büyük balık': ※ ***Bize kaba balık ister: palamuttur, toriktir, sivridir, altıparmaktır.*** (M.Ş. Esendal 1958m II, 53).

altıpatlar, b. ***altı***.

altışar 'beher altı' < ***altı + ş +–ar.*** ※ ***Budin'de olan eski ḳul oğlanlarınıŋ vaʿdeleri tamām olmağın biŋ neferi altışar aḳçe ile dört bölüge ḳayd ėtdirildi.*** (Tārīḫ–i Naʿīmā 1280 I, 385).

⊡ ***–ar*** /***–er*** eki sayılardan üleştirme sayı sıfatı (numerus distributivus) yapar. Osmanlıca için yalnız palatal (öndamaksıl) ***–er*** şekli (***altışer, oner*** gibi) gösterilmektedir (Meninski 1680, Redhouse 1890). Etimolojisi için çeşitli teklifler yapılmıştır, ms. 1. < Mo. instrumentalis (araç durumu) hâli eki, Ramstedt 1952 s. 49–50; 2. ***er*** 'erkek', Räsänen 1957 s. 86–88, Zajączkowski 1932 s. 52. Ünlülerden sonra geldiğinde ***–şar/–şer*** hâline gelir; bu durumun hecelerin yanlış bölünmesi (***beş–er→be–şer→altı–şar***) yüzünden oluştuğu söylenebilir – aynen ETk. karşılığı ***–rar*** /***–rer*** gibi (***birer→bi–rer→ikirer***), b. Bang 1930 s. 19, A.v. Gabain 1974 s. 105. (Yanlış bölme için krş. ***adaş*** ⊡2, ***abar–*** ⊡). Bu arada BSTTk.nde herhâlde analoji vasıtasıyla ortaya çıkmış olan kuraldışı ***yarımşer*** (***yarımer*** yerine) diyor. Yüzlü sayılar sıfat hâline getirilirken ***–ar*** /***-er*** eki birler hanesine eklenir: ***dörder beşer yüz***. A—E cildindeki örnekler: ***altışar, altmışar, beşer, biner, birer, dörder, ellişer***. Sayı sıfatlarının haricindeki sıfatlara da eklenebilir: ***azar*** II, ***buçuğar, çoğarlu*** (b. çoğar). İkileme hâlinde zarf hâline gelirler: ***azar azar*** (b. ***azar*** II), ***birer birer, çifter çifter, [teker teker]*** (b. J. Deny 1921 s. 317–318).

altız 'bir doğumda dünyaya gelen altı kardeş' TüS 1983 s. 49 ***altı*** ve ***ikiz*** (ETk. ***ekkiz***) kelimesinin sonundaki eski dualis (ikil, tesniye) eki ***iz***'in başka rakamlara da ve bu meyanda ***altı***'ya tatbik edilmesi.

⊡ Sayılara takılan ***–(ı)z*** eki ile 'bir doğumda birden çok doğmuş' çocukların sayısını bildirir. Bunlardan A–B ve C–E ciltlerinde ***altız, beşiz, ekiz*** / ***ikiz*** gösterilmiştir.

altimetre 'irtifa ölçme cihazı' < Fr. ***altimetre*** a.m. [Lat. ***altus*** 'yüksek' ve EYun. ***με'τρον*** (metron) 'ölçü']. ※ ***Olcay altimetreyi okuyup kaç feet yükseklikte uçtuğunu anlamak istiyordu***. (B. Günel 1991 s. 68).

altmış b.m. (60 rakamı) < ETk. ***altmış*** a.m. Clauson 1972 s. 130. Krş. ***atmış***. ※ ***Denāniyri şaydı, gördi yüz altmışdan bir eksük diynārdur.*** (Ferec 855/1451 v. 127b). ***altmışaltı*** 'bir çeşit kâğıt oyunu': ※ ***Papaz kaçtı bilirdim, altmış altı bilirdim, düz iskambil bilirdim, babamla kapalı açık pastıra oynardım.*** (M. Seyda 1970 I, 335). ***altmışaltıya bağla–*** 'işi kendi uyarına şöyle böyle halletmek' (M.N. Özön 1943 s. 173)

< '(belki ***altmışaltı*** kâğıt oyunundan alınmış bir tabir). ※ ***Altmış altıya bağlayıp yakalarımızı kurtarabildim ne âlâ, yoksa hapı yuttuk.*** (S.M. Alus 1933p s. 167). ※ ***Artık Topaç Mollayı da mı atlatamıyacağım, altmış altıya bağlıyamıyacağım? İstediğin dakika budalayı kaçırırım ...*** (a.e. s. 195). ***altmış bir*** 'Ramazan'da oruç yiyenlere ceza olarak yüklenen altmış bir günlük ilave oruç tutma mecburiyeti': ※ ***Günler çok uzun, dayanılmıyor ... Ama madem ki tuttu bir kere, artık yenmez. Altmışbir düşer ki borç üç misli artmış oluyor.*** (M. Makal 1954 s. 86). ※ ***Aman, orucu bozup altmış bire yatmak olur mu?*** (Kemal Tahir 1957k s. 82).

altmışar 'beher altmış' <***altmış*** + ***–ar*** (üleştirme sayıları (numerale distributivum) eki, b. ***altışar*** ⊡) : ※ ***... altmışar aḳça müderrisīne varınca...*** ('Ālī 1587 v. 136a).

alto (müzik terimlerinden) 'kalın kadın sesi' < İt. ***alto*** a.m. < Lat. ***altus*** 'yüksek'. Garp müziği ıstılahları için b. ***acitato*** ⊡. ※ ***Aklımda Bach'dan bir melodi, kemanla altonun beraber söyledikleri bir melodi vardı.*** (T. Ağaoğlu 1955 s. 62).

altun/BSTTk. **altın** b.m. (bir cins metal) < ETk. ***altun*** a.m. Clauson 1972 s. 131. Bu husustaki diğer gelişmeler için b. H. Eren 1999 s. 9–10. ※ ***Bir altundan daġa varur-ısen̡, ol daġa çıḳ. Zirvesinde bir altundan ḳubbe vardur***. (Ferec 855/1451 v. 194a). (sıfat) 'altından yapılmış': ※ ***Bileklerinde altun bilezükler, ayaḳlarında altun‿ḫalḫaller ...*** (a.e. v. 37a). 'altın sikke': ※ ***İki altın değeri vardı.*** (R.H. Karay 1940m s. 80). (Mecazî manada: 'halis, saf, parlak, kıymetli'. ※ ***Meyi ėtme sīm ile zere, tut pend-i Żātīyi / Cānā cihānda olmasun altun adun̡ baḳır.*** (Żātī 1967 I, 410). ***altınbaş*** 'bir çeşit kavun' TüS 1983 s. 49. ※※ 'bir cins tülbent' (H.Z. Koşay 1944 s. 331). 'iyi cins tiryak (afyon)': (Ş. Turan 1967 s. 103, Belgeler IV.7–8). 'iyi bir cins rakı': ※ ***Memurlar hep altınbaş içerler. Sıtmaya birebir.*** (A. Dino 1944 s. 28). ※ ***Gazetecinin biri reçete vermiş geçenlerde: beş parmak Yeni Rakı, iki parmak Altınbaş, üstü su.*** (R. Ilgaz 1981 s. 129). ***altın beşik*** 'bir çocuk oyunu': ※ ***Derken bunlardan ikisi Bayan Redmavs'ı kaptığı gibi, çocukların altınbeşik oyununda kaptıkları gibi, kadını kollarına oturtup denize doğru koşmaya başladılar.*** (A. Nesin 1976d s. 135). ***altın bilezik*** 'el sanatı, zanaat': ※ ***Bir loḳanṭacı yanına çıraḳ girmeği tercīḥ ėtmişdi. Şimdi elinde mektep‿hōcalığından başḳa bir de altun bileziği vardı.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 304). ***altın ok*** 'bir cins kumaş': ※ ***Odalar ancak ... o sedef kakma nalınları, gümüşoluk üçetekleri, altınok fistanları ... barındıran yüklük dolaplarıyla selvi ve ceviz ağacından sandıkları alabiliyordu.*** (A. Ağaoğlu 1980y s. 168).

altunî 'altın rengi, altın renginde' <***altun***/***altın*** + renk sıfatlarında kullanılan ***–î*** eki. ※ ***Gördüğü ışıktan bir siluetti. Işığın gümüşi yansısı, başı çevrelerken altunîye dönüşüyordu.*** (E. Atasü 1996 s. 107).

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında isimden ***–ī*** eki ile teşkil edilmiş ve bir maddenin vasfını ifade eden sıfatlar (b. ***âbî*** I ⊡) grubundan olan renk sıfatları çoktur . Bu sıfatlar Tk. kelimeler ile de yapılabilir (b. A. Tietze 1964 s. 187–190). A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***altunî, anberbuyî / amberbuyî, angudî, annâbî, asumanî, ateşî, barudî, buğdayî, buludî / buludu, cengârî, cevizî, çimenî, çividî, darçini / tarçini, duhanî, ebrulî*** (ayrı bir hâl), ***eflâtunî, ergavanî***.

altüst ol–, b. ***alt***.

EOsm. **alu** 'zayıf, âciz' TS 115–116, Gy. Németh 1919 s. 154 <krş. ETk. ***alt***, E.V. Sevortyan 1974 I, 140. ※ ***Biŋ öldürdüŋ dut ceng erinden, | Soŋ ucı alu ḳalduŋ mihterinden.*** (Fạhrī 1974 [1367] no. 4432). ※ ***Kim vezīrinde ola gey az hüner, | Gerek ol şāh 'āḳıbet alu ola.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1390–91).

aluc, b. ***alıç***.

AD. **aluça/alça/alluca** 'bir çeşit erik' DS 208, 225, 233 < Fa. ***ālūça*** a.m. [***ālū*** 'erik' + küçültme eki ***–ça***] A. Tietze 1969 no. 8.

Osm. **alufe** 'azık' < Ar. ***'ulūfa*** 'yem, at yemi' [***'alaf*** 'ot' kelimesinin çoğulu]. Kelime başındaki /'/→/***a***/ değişimi için b. ***'agel*** ⊡[1]. ※ ***Zeynül'aṣnām ... nökerlerine 'alūfe vėrdi ...*** (Ferec 855/1451 v. 54b).

alur gözin, b. ***alır gözle***.

AD. **alus** 'alıç ağacı ve meyvesi' DS 233; b. ***alıç***. ※ ***Kız Sultan! Aluç bulsam yer misin?*** (Kemal Tahir 1955g s. 152).

EOsm. **alu-satu/alı-satı** 'alışveriş' < ETk. ***alıg-satıg***. ※ ***Emīnler ḳoŋ ki olub alı ṣatı | Pür ėtsün penc yekden şeş cihātı***. (Ta'līḳī-zāde 1983 [1596] s. 237). ***a- sa-/e- se-*** kafiyeli söz terkipleri için b. ***abuk sabuk*** ⊡.

⊡ Fiilden isim yapan ***–ı*** ekinin ETk. aslı, ***–(ı)g*** ekidir (b. T. Banguoğlu 1974 s. 244–246, M. Erdal 1991 I, 172–223). Geçişli fiillerin nesnesi, geçişsiz fiillerin öznesi olan nomen concretum (somut isim) / abstractum'lar yapar. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: ***bilü*** / ***bili, bişi*** / ***pişi, cızı*** / ***çizi, çeki*** I, III–IV, ***çite*** / ***çiti, dartı, deri*** II / ***dėri, dizi, dutu, dürü, ėdi***. Bunların arasında nomen instrumenti (alet ismi) ve nomen loci (yer ismi) olanlar: ***busı*** / ***busu*** / ***pusu, çırpı*** I. ***–ı*** ekinin önemli bir fonksiyonu da nomen actionis (oluş ve kılış ismi) türetmektir. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***alı-satı*** / ***alu-satu, aşı*** II, ***basu, batı, bini*** I, ***buşu, çağrı*** (b. çağrılı), ***çeki*** II, ***çırpı*** II, ***dapu*** / ***tapu, doğu, dütü*** / ***tütü, ėdi***. Participium passivum (edilgen sıfat fiil) anlamında olan sıfatlar ise şunlardır: ***aru / arı*** II, ***arı sili, diri, duru***. Bâzı ***–ı*** isim ve sıfatların oluşumu pek anlaşılmıyor: ***besi, büğü*** / ***büyü, çaku, çıkı*** / ***çıkın, diŋü*** / ***diŋi*** / ***dıŋ, dolu*** I–IV, ***doru*** I, ***doru*** II / ***doruk, ezgi***. (ETk. / ***g*** / sesinin düşmesiyle görünüşte isim / sıfat çiftleri olmuştur, b. bu maddenin ilk ⊡'si). F–J: n. concr. / n. abstr.: ***gici***.

AD. **aluşga** 'etli, hamurlu bir yemek' < Slav. ***haluşka*** a.m. A. Tietze 1957 no. 60. Aspirasyon düşmesi için b. ***habazan*** ⊡.

alüfte 'iffetsiz kadın' < Fa. ***ālufta*** 'kızgın; şaşkın, âciz' [***āluftan*** 'kızmak, şaşırmak' fiilinden]. Fa. ***–(i)de/–te*** için b. ***aferide*** ⊡. ※ ***Onlardan birine, Kübra adındaki genç alüfteye tutulmamış mı?*** (B.S. Kunt 1948 s. 51).

alüminyom/aluminyum b.m. (hafif bir maden) < Fr. ***aluminium*** a.m. [Lat. ***alumen*** 'şap'; ilk defa 1827'de ***aluminit*** denen şaplı bir topraktan çıkarıldığı için]. ※ ***Ayağında "Moskova" markalı alüminyum halka bulunan bir karga yakalandı.*** (F. Erdinç 1955 s. 49).

alüvyon 'akarsuların bıraktığı toprak' < Fr. ***alluvion*** < Lat. ***alluvio*** a.m. [***ad*** (l'den evvel) ***al*** ve ***lu-/lav-*** 'yıkamak' fiil kökü]. Ayrıca b. ***aberasyon*** ⊡.

AD. **alvala/alavele** 'kırmızı ipekli tülbent, gelin başörtüsü' DS 234, K. Güngör 1941 s. 15 < ***al*** I ve Fa. ***vāla*** 'bir cins ipekli'. ※ ***Müşkdür bu āl vāla içre ḳalmışdur nihān***. ('Amrī 1979 [17. yüzyıl] s. 116).

AD. **alvan**, b. ***elvan***.

AD. **alver** 'alışveriş, ticaret' DS 235 < ***al-*** ve ***ver-*** fiillerinin emir hâllerinden (krş. ***kaçgöç, vurtut, yalvar yakar*** vs.). ***alver*** kelimesi Az. Tk.nde de kullanılmaktadır. Doğu Anadolu'da Alvar isimli birkaç yer var, acaba ***alver***'in bir ***alvar*** varyantı 'ticaret yeri, bazar' manasında mıdır? Böyle bir şey varsa, Nev'î'nin henüz izah edilmemiş bir beytinin de sırrı çözülür: ※ ***Seni Nev'ī oḳurdı͜ hāneye yalvara yalvara | Ölür nevmīdlikden ḳorḳarın alvara gelmezseŋ***. (Nev'ī 1977 s. 379). Krş. ondan bir evvelki beyti: ※ ***Ṣatılmaz ṣīve geçmez nāz ḥüsn ehli bahā bulmaz | Eger ey şāhid-i Yūsuf-liḳā bāzāra gelmezseŋ***.

⊡ İki fiilin emir hâllerinden teşkil olunan isimler çok müşahhas ifadeler olabilir. A–B ve C–E ciltlerinden örnek vermek gerekirse: ***alver, basbas, çekçek / çekçek arabası, çekyat, çevirgel, döngel, dur-geç polisi, dur otur, dur-tut / durtut***. Buna benzer kullanımlar için b. ***ayart*** ⊡ ve ***alaşağı et***– ⊡.

alyandoz 'Çin'den Amerika ve Avrupa'ya getirilen bir ağaç cinsi' < ***aylandız*** a.m. ***/yl/→/ly/*** metatezi için b. ***albız*** ⊡. ※ ***Zavallı Ayşe hanım bir alyandoz ağacının altına çöküverdi.*** (S.M. Alus 1933p s. 119).

alyans 'nişan yüzüğü' < Fr. ***alliance*** a.m., asıl manası 'anlaşma, birleşme' [***allier*** 'birleştirmek' < Lat. ***alligere*** 'bağlamak', ***ad***–/(l'den evvel) ***al*** 'yanına' ve ***ligâre*** 'bağlamak']. ※ ***Nişanlı, evli olmadığı muhakkak. Parmağında alyans yoktu.*** (Reşat Enis 1947 s. 92).

⊡ Fr.dan alınmış kelimeler arasında sonu ***-ans*** hecesiyle bitenler var. Bunlar Lat. ***-antia*** hecesiyle son bulan nomina abstracta'dan gelen isimlerdir. Çeşitli tarihçeleri ve mana gelişmeleri olabilir. A–B ve C–E ciltlerinde şunlar geçiyor: ***alyans, ambulans, avans, dilijans, ekselans, esans***. ***Alyansa*** kelimesi ***alyans***'ın İtalyancalaştırılmış şeklidir, b. ***aforizma*** ⊡[2]. ***Bizans*** Lat. ***Byzantium***'dan gelmedir.

Alyansa 'merkezi Paris'te olan ve Osmanlı devletinde Museviler için okullar açan "Alliance Israélite" teşkilatı'. ※ ***Mişon "Alyansa" mektebinde bulunmuşdı.*** (H.R. Gürpınar 1336k s. 160).

(Argo) **alyon** 'çok zengin' F. Devellioğlu 1959 s. 62, H. Aktunç 1990 s. 36 < Abdülmecid devrinde İstanbul'da yaşayan zengin Fransız bankeri Antoine Alleon'un isminden. Tk.deki şahıs isimlerindeki bu tür mana gelişmesi hakkında b. ***Abbâs yolcu*** ⊡. ※ ***Neler vâdettiler bak sonra bizi ne hale getirdiler... Onlar alyon oldular, biz dilenci...*** (H.R. Gürpınar 1933n s. 12).

am I 'dişilik organı' < ETk. ***am*** a.m. Clauson 1972 s. 155. ※ ***Ẓāhir şimdi 'avrata ben "'Avrat, bizim oğlan senden bir am ister, gel bizim oğlana bir am vėr!" dėsem, 'avrat maşhara eyler bizi ...*** (Ş. Elçin 1977 s. 203). Küfürlerde: ※ ***Dönüşte köyü satar, şehere göçeriz, şeherden yer yurt alırız. Şeherde adam zınıfına dahil oluruz. Köyünün 'mına goyem!*** (F. Baykurt 1970 s. 194). Tabu kelimelerden (ağza alınması yasak kelimeler) olduğu için edebiyatta – bazı küfürler hariç – kullanılmaz. İstisnalar vardır: ※ ***Boynundan öptü. Boynundan ve am atardamarından.*** (Tarık Dursun K. 1993 s. 27).

⊡ Tabu ve oyfemismus: Gelibolulu *ʿĀlī*, bir davetlinin, hükümdar veya bey sofrasında hiçbir zaman bağırsaklarını boşaltmak veya kusmak gibi konuları ağzına almaması gerektiğini özellikle vurgular (ʿĀlī 1956 [1586–87] s. 169–70). Bunlar iğrenç ve kaba şeylerdir, devletlinin iştahını kaçırabilir.

Bok yalnız halk ağzında değil, günlük konuşma dilinde de sıkça kullanılan bir kelimedir, fakat iş yazıya gelince ***'b..'*** olarak yazılıp basılır. İyi terbiye görmüş kimseler, çok daha zararsız fizyolojik fenomenleri ve vücut organlarının adlarını da özürler dileyerek ağızlarına alırlar ***("Bu sabah — afedersiniz— şiddetli başağrısıyla uyandım.")*** Bazı hayvan adlarının da tabulaştırılmış olması Avrupalıları şaşırtır. (Bunlar arasında en başta ***eşek*** gelir: ※ ***Heybeyi — sözüm meclisten dışarı! — Yusuf'un eşeğine yükleyip köy yoluna düştük.*** M.B.Kanok) Fakat ağza alınması gerçekten tabu olan, telaffuzundan kaçınılan kelimeler, cinsel organların Türkçenin öz malı olan adlarıdır (***am, sik, yarak*** – bunlar sadece insanın cinsel organları için kullanılır), genellikle bunların yerine her zaman ya bir kısaltma ya bir oyfemismus (zararsızlaştırıcı deyim) ya da yabancı dillerden alıntı bir kelime geçirilir. (Söz konusu üç kelimenin sadece insan organları için kullanıldığı bilgisi doğru değildir, üçü de hayvanlar için de kullanılabilen kelimelerdir. Editörün notu)

Osm. **am** II 'amca' < Ar. ***ʿamm*** a.m. ※ ***Benüm bir ʿammum var-ıdı, ayruḳ memleketde melik-idi***. (Ferec 855/1451 v. 72a). Krş. ***em*** III.

âm, b. ***âmm***.

a'ma/âmâ 'iki gözü görmeyen, kör' < Ar. ***aʿmā*** a.m. Ar. sıfat türü için b. ***ablak*** I ⊡. ※ ***Ve defterde aʿmā ve pīr-i fānī ... yazılanlar daḫı çifte mālik degüller ise hīç nesne vėrmezler***. (Ö.L. Barkan 1943 [1569/977] s. 279).

ama, b. ***amma***.

amac/amaç I/EO**. omaç** 'hedef' < J. Deny'ye göre Tk. J. Deny 1955 s. 214–219, fakat G. Doerfer 1965 II, no. 552 ve Clauson 1972 s. 156'ya göre bir İran dilinden 'saban' ve 'hedef' manalarında çok eski bir zamanda ETk.ye geçmiş bir kelime. ※ ***Belāya rence gey omaç olupdı /İçi renc u belā daşı dolupdı.*** (Fḫrī 1974 [1367] no. 3038). ***amaç*** kelimesi aslen Türkçe olsun olmasın, bugünkü Türkçede birçok neolojizmle beraber genç neslin dilinde yayılmakta ve ***hedef*** kelimesinin gittikçe kaybolmasına sebep olmaktadır. ※ ***Bu amaçları gerçekleştirme kavgasına ... katılmağa çalışıyorum.*** (F. Erdinç 1969 s. 5). Fa. ***āmāc***'ın bir manası 'bir fersengin yirmidörtde biri' idi, bu da Türkçenin bazı dalına ve bu meyanda EOsm.ya da geçmiş. ※ ***Ḳara'ul iydi nāçār anda Çübīn | Çu su iki umaç oldıydı yaḳın***. (Fḫrī 1974 [1367] no. 981).

Osm. **amacgâh** 'hedef yeri' <Fa. ***āmāc*** + ***–gāh*** 'yer', b. ***âdemîgâh*** ⊡. ※ ***Gündüzleri bağçede, geceleri yalınıŋ eŋ üst ḳatında, onlarıŋ bulunduğı odadan uzaḳ bir ṣofa, bizim ṭayerān hevesātımızıŋ muḥtācı olduğı vasīʿ bir āmācgāh idi.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 32).

amaç I, b. ***amac.***

AD. **amaç** II 'yan' < ***alnaç*** a.m. ***amaç*** II J. Deny'ye göre ***amaç*** I'in aslıdır (b. ***amaç*** I'deki not). Deny'ye göre ***amaç*** kelimesi ***yamaç*** kelimesinin

varyantıdır. ※ ***Kofuru yanıma aldım, kurtardım dürzüyü, amacımda meslek edindi.*** (F. Baysal 1944 s. 200).

amade 'hazır' < Fa. ***āmāda*** a.m. Fa. ***–(i)de/–te*** için b. ***aferide*** ⊡. ※ ***...vārıdīn u ṣādirīn nīʿmeti ḥāżır u āmāde...*** (ʿĀlī 1587 v. 121b). ※ ***Bütün kazancımı, son meteliğine kadar, uğrunuzda harcamağa her zaman âmadeyim.*** (M. Seyda 1970 I, 278).

Osm. **amair/amayir** 'resmî binalar; imaretler' < Ar. ***ʿamā'ir*** 'binalar' [***ʿimāra*** 'bina' kelimesinin çoğulu]. ※ ***... beytü l–māiden ʿamāyir bünyādına ruḫṣat ... yoḳdur.*** (ʿĀlī 1979 [1581] I, 148).

Osm. **a'mak** 'derinlikler' < Ar. ***aʿmāḳ*** a.m. [***ʿumḳ*** 'derinlik' kelimesinin çoğulu]. ※ ***... ḳalbiniŋ aʿmāḳından ḳopub gelen bir ḥis onuŋ demir gibi vücüdunu iḥtiżāża getirdi.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 122–123).

(Avcılar dili) **amaka et–** 'ben vurdum iddiasıyla başkasının vurduğu avı istemek veya almak' <Yun. ***αμα'κα*** (amáka) a.m. < İt. ***a maca/a macca*** 'yok pahasına'. ***amakacı*** 'bunu yapan avcı, beleşçi'.

amal 'ameller, işlemler' < Ar. ***aʿmāl*** a.m. [***ʿamal***'in çoğulu]. ※※ ***amal–i erbaa*** 'aritmetiğin dört esas işlemi: toplamak, çıkarmak, çarpmak, bölmek': ※ ***Fakat Ayşe hesabını kitabını bilir tutumlu bir ev kadını idi. Kâfir kadın, âmallerbeadan cemin ve zarbın iki ayaklı bir timsali idi. Tarhtan taksimden ise hiç hoşlanmazdı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 133.).

âmâl 'ümitler, emeller' < Ar. ***āmāl*** a.m. [***amal*** 'ümit' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Āmālimiz efkārımız ikbāl–i vaṭandır.*** (Nāmıḳ Kemāl 1941 s. 47).

amalgam (kimya terimlerinden) 'karışım' <Fr. ***amalgame*** a.m. ※ ***Dilin, medenî memleketler argosundan çok daha büyük bir hızla değiştiği bir ülkede, yarım okka esrar içen bu kadar çılgınca bir hayale kaptıramaz kendini. Bu millet on senede bir değişen hafızasız nesiller amalgamı [olacak].*** (C. Meriç 1992 s. 109–110).

âmallerbea, b. ***amal***.

aman I/**eman** 'yenilene gösterilen merhamet, intikam veya cezalandırmadan vazgeçme' TS 1458 < Ar. ***amān*** a.m. [/ʾ***mn***/ kökünden]. ※ ***Anlar kim vilāyetüŋ sipāhī kāfirlyidi cemʿ olub geldiler, amān dileyüb pādişāhuŋ ayağına döküldiler***. (F. Giese 1929 [890/1485] s. 156). 'yenenin himâyesine sığınanın durumu': ※ ***Vücüdum pek yorġun, fażla dayaġa taḥammülüm yoḳ efendim... Amāna ḳılıc olmaz efendim ...*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 354). 'emniyet': ※ ***Ol gėce amān ile oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 55a).

aman II çeşitli manalarda nida (rica, şaşkınlık, öfke ifade edebilir): < ***aman*** I. Rica: ※ ***Aman Fati, bu huydan vazgeç!*** (Mahmud Yesari 1932 s. 188). Hayret: ※ ***Aman, ne iyi buldun, Sabiş!*** (Mahmud Yesari 1932 s. 222). Öfke: ※ ***Aman, tamam! Bu soğuk nevanın neresini Villi Friç'e benzetiyorsun?*** (Mahmud Yesari 1932 s. 44). Kuvvetlendirmeler: ※ ***Amaani: Amaaan, bıktım bu hayattan!*** (B. Felek 1947 s. 11). ***aman aman*** 'hayret uyandıran, hayranlığa düşürücü': ※ ***Kendisinin de memeleri "aman aman" değildi.*** (N. Üstün 1968 s. 53). ***aman Allah/amanâllah*** 'çeşitli duyguları ifade eden nida: ※ ***Aman Allah gürültüye gidiyorum!*** (S.M. Alus 1944 s. 123). ***aman sen de*** 'adam sen de': ※ ***Aman sen de! Eşya dedikleri kim bilir nasıl şeylerdir?*** (H.R. Gürpı-

nar 1927n s. 63). ***aman yarabbi*** 'aman Allah': ※ ***Aman yarabbi! Ben ne halt ettim, ne halt ettim de bin beş yüz guruş içün yakayı ele verüb rezil oldum?*** (O.C. Kaygılı 1339 s. 5).

aman III 'oynaş, sevgili' < Fr. ***amant*** a.m. [Lat. ***amâre*** 'sevmek' fiilinin fiilsıfatı'ndan (participium), b. ***acenta/acente*** ⊡²]. ※ ***Dikkat ederim: amaniyle buluşmaları uzun fasılalara uğradığı zamanlarda sınırlanır.*** (H.R. Gürpınar 1939 s. 31). ※ ***Öyle çok edebiyat olmalı ki sosyete aman'ı, metresi hazmetmeli!*** (F.R. Atay 1952 s. 72).

amanın/amanındı (nida) <***aman*** II + ***–(ı)n/–(ı)ndı***: ※ ***Amanın ne de körpe çocuk ...*** (R.H. Karay 1940m s. 19). Bir kişiye hitap ederken de böyle kullanılır: ※ ***Amanın tetik ol!*** (Sabahattin Ali 1936 s. 18). Bu nida da ***–dı*** ekiyle genişletilebilir: ※ ***Amanındı yahu, anan yahşi baban yahşi, ben Amerikada ihtisası bu müfettişlik için mi yaptım? Ocağınıza düştüm, azat edin beni.*** (M. Körükçü 1954 s. 47).

⊡ Gündelik dilde çok kullanılan kimi ünlemlere, birden fazla kişiye hitaben söylendikleri zaman nadiren bir ***–(ı)n*** ekinin eklendiği görülür: ***aman→amanın!***, ***haydı→haydın!*** (b. J. Deny 1921 § 1032). Aslında 2. çoğul şahıs emir kipine (***gel–in!***) analoji olarak ortaya çıkmış olan bu form (benzer bir durum için b. ***çabıksana*** (→***çabuk*** ⊡) müstakil bir ek hâlinde ve pekiştirici anlamda bir tek kişiye hitaben de kullanılabilir. A–B ve C–E ciltlerindeki ***çabukun!***, ***eyvallayin!*** ünlemlerini de örnek olarak gösterebiliriz.

⊡ Fiillere ve ünlemlere takılan ***–(ı)n*** / ***–(ı)nız*** emir kipi, işaret (deiktik) fonksiyonu olan ***–dı*** ekiyle genişletilerek, bir kişiye yönelik olan pekiştirici deiktik ünlem genişlemesi ***–ındı*** ortaya çıkıyor, ms. ***haydindi!*** ve ***Haydi bakalım, saklanınızdı*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1993 s. 87). A–B ve C–E ciltlerinde ***amanındı!, bakındı!, değindi / deyindi / diyindi!*** örnekleri bulunuyor. ***–ındı*** genişlemesinin daha çok AD.nde kullanılan pekiştirici bir ***–k*** eki (etimolojisi için b. ***ancak*** ⊡) ile genişletilmiş ***–ındık*** şekline rastlamak dahi mümkündür: ***Ağlamayındık ... Sen ağlayacağına düşmanların ağlasın*** (Şināsī 1940 s. 57) ***ve çıkındık ... çık!***.

amaret, b. ***emaret*** II.

Osm. **amari** 'kadınlar için tenteli fil mahfesi' <Ar. ***ʿammārīya*** a.m. ※ ***Çıḳ altunlu bezenmiş öz ʿamāri, | İçinde on güzel gül–ruḫ nigārı.*** (Fahrī 1974 [1367] s. 462).

amaroza 'bir zaman modası olan bir kumaş cinsi' (belki bir firmanın uydurma ismi). ※ ***Amet abi ona daha neler alacaktı, yüksek topuklu iskarpin, amaroza entarilik, vual çorap, mavi şarpa...*** (Orhan Kemal l954y s. 60).

⊡ Bâzı appellativa'nın (cins isimler), bir firmanın piyasaya sürdüğü mala verdiği markadan (*trade name*) umumileşerek çıktığını biliriz ya da tahmin edebiliriz. O mallar, sonra o firmanın adını veya rümuzunu taşır (hâlbuki belki artık başka bir firma tarafından imal edilebilir) ya da o firmanın ona taktığı adla meşhur olur. Markadan appellativum (cins isim) olmuş kelimelerden A–B ve C–E ciltlerinde şunlar var: ***amaroza, Arpej, asker*** III, ***aspirin, betebe, bütangaz, dinamit, ensülin, eroin***.

Amasra 'Zonguldak vilayetinde bir şehir' < EYun. ***Αμαστρις*** (Amastra/Ámastris) (D.J. Georgacas 1971n s. 106). ※ ***Gençliğimde koşardım arabayı tâ Amasra'ya kadar.*** (C.A. Kansu 1954 s. 60).

Amasya b.m. (şehrin ve dolayısıyla vilayetin adı) < EYun. ***Αμα'σεια*** (Amaseia). Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve */ya/* ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡). ※ ***Ẓann ėtme ben Amāsya'da paşalıḳ eyledim. Buldum yetīm͜ halḳını, babalıḳ eyledim.*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 II, 34).

AD. **amata** 'taşla oynanan bir çocuk oyunu' DS 237 < Yun. ***αμα'δα*** (amada) 'kurs' Ch. Tzitzilis 1987g no. 12.

amatör 'meslek icabı değil, zevk için kendini bir işe veren kimse' < Fr. ***amateur*** a.m. [Lat. ***amâtor*** 'seven', nomina agentis (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri) yapan ***-ör*** eki için b. ***aktör*** ⊡]. ※ ***Bu fotoğrafı "Sabah et Joalller" çekmemiş. Bir amatör fotoğrafı bu.*** (G. Dino 1991 s. 59). ※ ***Bir tek balık tutmadıkları halde, ellerinde olta, sabırla bekleyen amatör balıkçılar arasında bir süre gezindikten sonra, Pont des Arts'a çıkardım.*** (M. Urgan 2000 s. 138).

amaylr, b. ***amalr***.

amazon 'erkek gibi ata binip harp eden kadın veya kız' < Fr. ***amazone*** < EYun. ***Αμαζω'ν*** (amazōn) a.m. (kelimenin etimolojisi şüphelidir). ※ ***Bīṭaraflıḳ ṣıfatına muġāyır olmasa Ḳırım muḥārebesi zamānında Kürdlstāndan gelmiş olan Kürt atlısının sergerdesi Ḳara Faṭma'yı bu amazonlara ceneral olmaḳ üzere teklīf ėderdik.*** (Teodor Kasab, YTEA 1978 [1870] II, 691).

ambal, b. ***ambol***.

ambalaj b.m. (uzağa gönderilen şeyin sarılması) < Fr. ***emballage*** a.m. (***em/en*** ön takısı 'içine' ve ***balle*** 'balya' kelimesinden yapılmış bir fiil). ※ ***Resimlerini toplamaya başlamıştı. Ambalaj kâğıtlarına, slclmlerle sarıyordu.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 148). 'paketlerin sarıldığı kâğıt vs.': ※ ***Temizlenmiş balıkların ambalajı buzluğun zeminine yapışmış.*** (Z. Ankara 1991 s. 117).

⊡ Fr.dan Türkçeye giren kelimeler arasında ***-aj*** hecesi ile biten ve nomen actionis (oluş ve kılış ismi) ve dolayısıyla bâzen nomen concretum (somut isim) manasında olan birçok isim vardır. Bu hece, muahhar Lat. ***-ātlcum*** sıfat ekinden ileri gelmiş, fakat EFr. ve Fr.'da (daha sonra İng.de de) birçok başka menşeli kelimelere takılmıştır. A-B ve C-E ciltlerinde Fr.dan Türkçeye giren bu gibi kelimelerden örnekler vardır: ***ambalaj, arbitraj, avantaj, averaj / avaraj, bagaj*** I+II, ***bandaj, baraj, blokaj, boykotaj, debrayaj / debriyaj, dekatraş, dekupaj, dezavantaj, dozaj.*** Türkçede orjinal tatbikler de var: ***dalavaraj***.

ambale 'yorgunluktan zihni işlemez hâlde' < Fr. ***emballé*** 'bir fikre tutulmuş'; Fr.dan giren sonu vurgulu */-e/* ile biten isim/sıfat için b. ***abandone*** ⊡[1]. ※ ***Mürvet ambale olmuştu. Kendini tutamadı, hafiften gülmeye başladı.*** (N. Bezmen 1994 s. 24). ※ ***Süt, bal, tavuk ve balık yersin, mide ambale olmuştur, iki süpradin sallarsın, hırçınlaşacağına sakinleşirsin.*** (M. Kaçan 1997 s. 12).

ambar 'hububatın saklandığı yer' < Fa. ***anbār/ambār*** a.m. ※ ***Ve re'āyā ṭāyifesi sipāhīlerine anbār yapmaḳ bābında...*** (Ö.L. Barkan 1943 [925/1519] s. 236). 'depo': ※ ***Ambarın gerisinde bir karaltı farkedince, her halde çivi hırsızıdır diye koştum.*** (F. Erdinç 1955 s. 175). 'gemide yük konan yer': ※ ***Kıçaltı anbarı ve güverte hıncahınç dolmuştu.*** (F. Erdinç 1955 s. 5). 'nakliyat müessesesi': ※※.

⊡ Osm.daki Ar. ve kısmen Lat. harfli yazılarda geçen kelime içi / ***nb*** / ünsüz çifti, Fa.da ve belki de Ar.da / ***mb*** / olarak telaffuz edildiği hâlde uzun zaman hep / ***nb*** / harfleriyle yazılırdı. Biz, bu gibi kelimeleri kaynaklarımızda nasıl bulduysak öyle kaydettik (ms. ***enbiya***, ****embiya*** değil). Tk. kelimelerde (ms. ***bomboş, binbaşı***) ve Avrupa dillerinden alınan kelimelerde böyle bir mesele yoktur (ms. ***bomba, gambot***). A–B ve C–E ciltlerinden örnekler: ***ambar, anber / amber, canbaz / cambaz, cumba, cümbüş, çember, dembel / tembel***.

ambargo 'bir memleketin ticaretini – bilhassa deniz ticaretini – yasaklayıp durdurmak' < Fr. ***embargo*** < İsp. ***embargo*** a.m. [***embargar*** 'mâni olmak' < Lat. ****imbarricâre*** 'parmaklıklarla çevirmek' fiilinden]. ※ ***Ben vatanımı, milletimi seven bir insanım. Geçen yıl Almanlar Türkiye'ye ambargo koymaya kalktıklarında, Alman bankasındaki paramı çekip bir Türk bankasına yatırdım.*** (A. Ümit 1996 s. 57).

AD. **ambelbeter** 'daha beter' DS 238 < ?? ; krş. ***besbeter, beşbeter***. ※ ***Bi şey yok dėdikçe ambelbeter gaçışıysêz.*** (Ö.A. Aksoy 1945 I, 368).

AD. **ambelebulya** 'bağ bozumunda sürüyle gelen boz renkli bir kuş' DS 238 < Yun. ***αμπελοπου'λι*** (ambelopouli) a.m. (***ampéli*** 'bağ' ve ***poulì*** 'kuş') Ch. Tzitzilis 1987g no. 13. Yun.'dan gelen ***–ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.

AD. **ambeliza** 'boru çiçeği' K. Emiroğlu 1989 s. 38 < Yun. ***αμπελι'τζα*** (ambelitza) 'üzüm asmasına benzeyen bir nebat' A.A. Papadopoulos 1958 s. 53, Ch. Tzitzilis 1990 s. 188. Yunanca küçültme eki ***-ίτσα / -ίτζα*** için b. ***karpize/karpuca*** ⊡.

amber, b. ***anber***.

amberbar, b. ***anberbar***.

amberbaris, b. ***anberbaris***.

amberbuy, b. ***anberbu***.

amberbuyî, b. ***anberbuyî***.

amberefşan, b. ***anberefşan***.

amberîn, b. ***anberîn***.

amberine, b. ***anberine***.

amberiye, b. ***anberiye***.

ambermûy, b. ***anbermu***.

ambiyans 'muhit, atmosfer' < Fr. ***ambience*** a.m. ※ ***Evde oturur biraz içeriz, bir iki plâk falan derken, ambiansa girdiklerinin resmidir.*** (Y. Keskin 1957 s. 62).

amblem 'sembolik mana taşıyan ibare veya resim' < Fr. ***emblème*** a.m. < Lat. < EYun. ***ε'μβλημα*** (emblêma) 'kakma işi' [***–en/–em*** 'içine' ve ***balle-***

in 'atmak' fiilinden]; nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan Yun. ***-ma*** eki için b. ***akromatik*** ⊡. ※ ***Kabartmada ilk seçtiğim bir yıldız oluyor. Yıldızın hemen altında, namluya benzer bir başka şekil var, bunun bir tabanca olduğunu anlamakta gecikmiyorum. Tabanca kabzasının altına bir de yarım ay oyulmuş. Bu amblemi bir yerlerden hatırlıyorum ama çıkaramıyorum.*** (A. Ümit 1996 s. 6). ※ ***Mezarın başına bir işaret koymamız şart. Allaha inanmayanlar, yâni ateistler için de amblem var.*** (A. Kulin 1997 s. 15).

E.Osm. **ambol/anbal** 'bağ bölümü, evlek' TS 126, DS 238 < Yun. ***αμπο'λι*** (amboli) a.m. A. Tietze 1955 no. 10. A.D. ***ambal***.

amboli 'damar tıkanması' < Fr. ***embolie*** a.m. < EYun. ***ε'μβολη*** (embole) 'tıkaç' [***en-/em-***'içine' ve ***ballein*** 'atmak' fiilinden]. Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡ ※ ***Ambolinin korkusu daha silinmemiş üzerinden.*** (G. Dino 1991 s. 216).

ambriyon 'ana karnında gelişmekte olan döl' < Fr. ***embryon*** < EYun. ***εμβρυον*** (embrīyon) a.m. [***en*** 'içerde' + ***bryein*** 'neşvünema etmek'] ※ ***Kanlı suyun içinde bir çocuk yatmakta. Ambriyon halinde bir şey.*** (A. Ağaoğlu 1992 s. 138).

ambulans 'cankurtaran arabası' < Fr. ***ambulance*** a.m. [Lat. ***ambulans*** 'seyyar']. Bu ek için b. ***alyans*** ⊡. ※ ***Sonra bir ambulans geçti. Mavi ışığı yanarak, sinyal düdüğü kulakları sağır eden.*** (Peride Celal 1991 s. 181).

amca/AD. **amıca/amuca** b.m. (baba kardeşi) < ETk. ***aba*** 'baba' ve ***ece/aça*** 'ağabey' (T. Tekin 1960 s. 283-291, M. Räsänen 1969 s. 19); varyantlarda belki ***amml***'nin tesiri görülebilir. ※ ***Ayşe,*** '***Ömer'in amcasının karısını oldum olası pek sevmezdi.*** (N. Üstün 1970 s. 69). Bil'umum yaşlı bir adama karşı hitap şeklidir: ※ ***Köşe başındaki köfteciye soruyor: "Amca, Aksaray'a gitmek istiyorum. Otobüse nereden bineceğim?"*** (Orhan Kemal 1965f s. 215).

amcazade 'amca çocuğu' < ***amca*** ve Fa. ***zāda*** 'doğmuş', b. ***Acemzade*** ⊡.

Osm. **amden** 'kasten, mahsus' < Ar. ***'amdan*** a.m. [***'amd*** kelimesinin zarf hâli, Ar. accusativus eki ***-an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡]. ※ ***'Amde(n) melike dergāhına geldük, şil u nā-bīnā ve ker u rencür getürdük***. (Ferec 855/1451 v. 181b).

AD. **ame/eme** 'hala' DS 238, 1731 < Ar. ***'amma*** a.m. Krş. ***amete/emeti.***

âmedci/ametçi 'amedî kaleminin müdürü' (M. Sertoğlu 1958 s. 13) < Fa. āmadan 'gelmek' fiilinden; krş. âmedî kalemi. ※ ***Ametçi beyin gözbebeği imiş.*** (S.M. Alus 1933p s. 14). ※ ***Büyük Reşit Paşa âmetçi iken ... bâzı tebligat ifası için Kütahya'ya gönderildi.*** (M.Z. Pakalın 1946 s. 131).

ameden-i çaylak (eski takvim tabirlerinden) 'çaylakların gelmesi' < Fa. ***āmadan*** 'gelmek' ile izafet bağlacı ***-I*** ve ***çaylak.*** ※ ***Kıyak mart dokuzu fırtınasını unutmıyalım. Amedeni çaylağa ... sevinmiyelim.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 21.1.1943).

ameden-i laklak (eski takvim tabirlerinden) 'leyleklerin gelmesi' < Fa. āmadan 'gelmek' ile Fa. izafet bağlacı ***-i*** ve Ar. ***laḳlaḳ*** 'leylek'. ※ ***(Şubatın) 13'ünde Cemrei saniye beab (suya düşen ikinci cemre) ve ertesi gün İnkisarı serma (kışın kırılışı) ve Amedeni lâklâk (leyleklerin gelişi).*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 21.1.1943).

amedî 'yüksek bir devlet memurunun unvanı, amedci' < Fa. ***āmadī*** a.m. ***âmedî kalemi*** (eski divan–ı hümayun tabirlerinden) 'reisülküttabın hususi kalemi' (M. Sertoğlu 1958 s. 13–14). Sıfat eki ***–ī***'nin meslek isimleri için kullanılması için b. ***acabrûdî*** ⊡. ***amediye*** 'hariçten gelen mallardan alınan gümrük resmi' (M.Z. Pakalın 1946 I, 57) < Fa. ***āmadan*** 'gelmek' fiilinden ve bazı masraf ve vergi isimlerinde kullanılan ***–iye*** eki, krş. ***duhuliye, nakliye, şerefiye*** vs.

Osm. **âmed–şüd et–** 'gelip gitmek' < Fa. ***āmad–şud*** kardan a.m. ※ ***... Londra ve sā'ir İngiltere iskelelerine āmed–şüd ėden altı yüz elli ḳıṭ'a...*** (Muṣṭafā Sāmī, YTEA 1974 [1840] I, 75).

amel I 'bir kimsenin yaptığı iş' < Ar. '***amal*** 'iş'. ※ ***Bizim zamanımızda da vardı bu mektepler. Bir şeye yaramadı, yaramaz da, yaramaz elbette, hey delikanlı, kitap başkadır, amel başka.*** (C.A. Kansu 1954 s. 61). 'din buyruklarını yerine getirmek için yapılan işler': ※ ***Eyü 'ameli azmış, fi'li dünmış, ḳādir Allāh aġ alnına ḳażā yazmış ayaḳlular buraya geldügi yoḳ*** (Dedem Ḳorḳut 1973 s. 37). ***amel defteri*** 'meleklerin her insan için tuttuğu, iyi ve kötü işleri kaydedilen defter': ※ ***Amel defterinin başında bekleyen melekleri kızdırmamaya bakarak soruyorsun kendine, neden bunca adaletsizlik?*** (İ. Aral 1997 s. 320). ***amel et–*** 'hareket etmek', ***amel olun–*** 'hareket edilmek': ※ ***Ġayrı ḫuṣūṣātda ḳānūn–ı muḳannen üzre 'amel olunur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [925/1519] s. 236).

amel II 'ishal' < ***amel*** I. ※ ***Düşman yelinden on gün sonra ova sarıdır. Pis bir sarı. Çocuk ameli gibi.*** (C. Tuncer 1960 s. 97). Osm. 'def'i hacet': ※ ***"Fülān kişi müshil içdi, bu ḳadar nevbet 'amel ėtdi, şu deŋlü fażalātı sürdi" sözlerin söylemek ḳatı bī–edeblikdür***. ('Ālī 1595–96 v. 134b–135a). ※ ***... bir müleyyin şerbet içürdi. Ba'de l–'amel taşında ol düde cinsinden birḳaç düde gördi.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 172).

Osm. **ameldâr** 'maliye memuru' < Fa. '***amal–dār*** 'devlet memuru; vergi toplayan' ['***amal*** 'iş' ve ***–dār*** 'tutan', b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Bu bir 'ameldārdur, sulṭān māiın yėmiş, ödeyecek nesnesi yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 178a). ※ ***Ḳanḳı 'ameldārdur ki ölmekden dirlik yeg dėmeye***, **|** ***dehrine mālik ise beglerbegiye eki ėtdürüb gendü daḫı bulduġın yėmeye.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 161).

amele 'işçi' < Ar. '***amala*** 'işçiler' ['***āmil*** 'işçi'nin çoğulu, Ar. 1a2a3a kalıbı için b. ***aceze*** ⊡]; Ar. bir çoğulun Tk.de tekil kullanılması için b. ***ahbab*** ⊡. ※ ***Koca cami nasıl da doldu, sokaklara taştı. İyi oldu bu. Lâzımdı. Amele Fırkası aldı ağzının payını!*** (A. Yurdakul 1989 s. 242).

Osm. **amelen bilvücud** (hukuk terimlerinden) 'gerçek hâli göze alarak hareket ederek' < Ar. '***amalan*** 'hareket ederek' ['***amal*** kelimesinin zarf hâli, (Ar. accusativus eki ***–an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡) ve ***wucūd*** 'varlık, gerçek hâl', ***bi–*** ön takısı ve harfitarif ile]. ※ ***Defterde çift yazılmayan kimesneler çifte ve çiftlige mālik olsa 'amelen bil–vücūd anlaruŋ gibilerden resm–i çift alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [935/1528] s. 23–24).

amelî 'pratik' < Ar. '***amalī*** a.m. ['***amal*** 'iş' + isimden sıfat yapan nisbe eki ***–î***, b. ***adalî*** ⊡.]. ※ ***Naẓarīsi 'amelīsine uymadı.*** (P.N. Boratav 1995 s. 255). ※ ***Dişçiliğin nazarî bilgilerinden de, emsaline göre, oldukça haberdar ... Amelî tarafına ise hiç diyecek yok.*** (M. Körükçü 1953 s. 79).

Amelika, b. ***Amerika***.

AD. **amelikan** 'kaput bezi, düz pamuklu' < ***amerikan***. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡. ※ (Bir köy düğününden:) ***Nail Efendinin üç arşın amelikanı var, kutlu olsun!*** (Kemal Tahir 1955s s. 91). ※ ***Geçenlerde dükkâna indim Amelikan alayım diye ...*** (R. Ilgaz 1969k s. 301).

⊡ Zayıf bir ünsüz olan ***/ r /*** 'nin yerine ***/ l /*** 'nin geçmesi halk dilinde ve diyalektlerde sık sık görülen bir fenomendir. Bu hadiseye bilhassa yabancı dillerden alınma kelimeler maruz kalır, fakat Tk. asıllı olanlar da vardır. A–B ve C–E ciltlerinde zikredilenler: ***amelikan, balkarmata, barhar / barhal, boyla, celbeze, ceyran / ceylân, çalkatura, çalpara, çalpatur, çelepne, çeler–, çevlik, çırban / cılban, çırpık / çılpık, devliki / devliküsü, dülger. / r / → / l /*** gelişiminin aksi gibi görünen, fakat muhtemelen ***/ l /*** → / 0 / → ***/ r /*** yoluyla husule gelmiş ***alnı→arnı*** örneği gösterilebilir, b. ***arın / arıŋ*** ⊡.

amelimanda/amelmande 'ihtiyarlıktan veya malûliyetten çalışamaz hâle gelmiş (kimse)' < Fa. '***amal-mānda*** a.m. ['***amal*** 'iş' ve ***mānda*** 'bırakılmış']. Fa. ***-(i)de***/***-te*** için b. ***aferide*** ⊡. ※ ***Pīrlig-ile ve yā̮höd zaḥm u clrāḥet ve naḳṣ-ı 'użv u żarīrlıg ile 'amel-māndeler***. ('Ālī 1982 [1581] II, 161). ※ ***... amelimanda, canından bezgin, beyaz palaskalı belediye çavuşu ...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 15.12.1943).

ameliyat 'ameliyeler' < Ar. '***amalīyāt*** a.m. ['***amalīya***'nın çoğulu]. Nomen abstractum collectivum (topluluk soyut ismi) manasında isim yapan ***-Iyat*** için b. ***abeslyat*** ⊡. ※ ***Amelenin zatına ait olup esnayi ameliyatta kırılan alât ve edevat ... madenci tarafından tazmin olunur.*** (M. Seyda 1970 I, 121). 'tıp usulünce operasyon' (aslı çoğul olan kelime burada tekile dönmüştür): ※ ***Sabaha karşı ameliyat bitti.*** (F. Erdinç 1955 s. 184).

ameliyathane 'ameliyatların yapıldığı oda' < ***ameliyat*** + ***hane***, b. ***abdesthane/apteshane*** ⊡. ※ ***Doktor Sellm'le karşılaştım dışarıda ... Ameliyathaneyi işaret ederek "Geçmiş olsun!" dedi. "Yakınınız mıydı?"*** (A. Yurdakul 1987 s. 254).

ameliye 'çalışma teşebbüsü, iş usulü' < Ar. '***amalīya*** a.m. [/'***ml***/kökünden]. Çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***-iye*** için b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Sevişme faslını, solunum, beslenim, sindirim gibi fiziyolojik bir ameliye sayan bu anlayışa bayılırdım.*** (H. Taner 1954 s. 62).

amelmande, b. ***amelimanda***.

amenna 'doğru, diyecek yok, kabul!' < Ar. ***amannā*** 'inandık' [***amanâ*** 'inanmak' fiilinin kökü + ***-nā*** I. şahıs çoğul eki]. ※ ***Evet ... Hakkın var ... amenna, ama tamtakır bir evde yeni hatıralar aramaktan ise eldeki mevcuttan istifâde etmek daha doğru olmaz mı?*** (S. Simavi 1941 s. 27). ※ ***Osmanlı doğruydu, adaletliydi, amenna. Lakin fukara için adaletin mânası nedir?*** (A. Yurdakul 1987 s. 53).

amentü 'akide' < Ar. ***amantu*** 'inandım', kelimei şahadetin ilk kelimesi, [***amanâ*** 'inanmak fiilinin kökü ve ***tü*** 1. şahıs eki.] ※ "***Birey yok, toplum var" sloganı, daha doğrusu ilkesi, totaliter yönetimlerin başlıca amentüsü olmuştur.*** (V. Günyol 1992 s. 41).

Amerika/Amelika b.m. (bildiğimiz kıt'anın adı; Amerika Birleşik Devletleri'nin kısa adı) < 1451–1512'te yaşayan İtalyan bilimadamı Amerigo Vespucci'nin isminden. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Dünyāda Amerịka'dan serbest memleket yoḳdur. Orada bile, Pazar günleri, arabaların̄ gürültüsü ḥalḳın̄ 'ibādetine māni' olmamaḳ içün, ṣoḳaḳlara zincir gererler.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1866] s. 73). ※ ***Amelikada her zanaatkâr, senenin bir ayında tekmil hasılatını vergi borcu diye hükûmete bırakırmış.*** (R. Enis 1935 s. 228). Argo: ***amerika*** 'zengin' F. Devellioğlu 1970 s. 69, H. Aktunç 1990 s. 36.

Amerikan 'Amerikalı' < İt. ***Americano*** a.m. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡. ※ ***"Amerikanlar! Amerikanlar!" diye bağırışıyorduk.*** (A. Özakın 1989 s. 97). Türkçenin dil tipolojisine göre bu kelimenin '***Amerikalı***' manasında olması lâzım, fakat bugün onu böyle kullanmak substandarttır, yalnız terkiplerin ilk unsuru olarak kullanılabilir, ***Amerikan yazarı, Amerikan usulü*** gibi; bu hususta bu kelime, öteki coğrafya ve millet mensupları kelimelerinden farklıdır Nadiren possessivum (iyelik, mülkiyet) eki olmadan kullanılır: ※ ***Gırgırı açık Amerikan mont.*** (A. İlhan 1982 s. 400). ***Amerikan bezi*** 'çaput bezi' (krş. ***amelikan***): ※ ***Amerikan bezi aldı, kireç kaymağına yatırdı.*** (A. Kutlu 1991 s. 54).

⊡ İsimden sıfat yapan Lat. ***–an(us)*** > İt. ***–ano*** eki, Avrupa dillerinde, bilhassa coğrafya terminolojisinde çok yaygındır. Bu tip kelimelerden bazıları, İt.dan Türkçeye de yol bulmuştur; A–B ve C–E ciltlerinde zikredilenler: ***Amerikan, Anglikan, artizan*** ve ***duayen / duvayen*** (Fr. üzerinden). Aynı Lat. ek ile yapılmış Fr.ya giren unsurlar için b. ***akademisyen*** ⊡.

amerikan 'çaput bezi' < ***Amerikan bezi***'nden kısaltılmış. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Bezirgân raftan bir amerikan topu çekerken gülümsedi.*** (F. Erdinç 1959 s. 85).

Amerikan bar 'Amerikan usulüne göre döşenmiş bar' < doğrudan doğruya İng.den veya başka bir dil (Fr. yahut İt.) vasıtasıyla Türkçeye geçmiş mürekkep söz. ※ ***Nedense hep sarışın oluyordu Amerikan barlara gelip oturan kadınlar.*** (Ç. Altan 1976v s. 11).

amerikanize 'amerikanlaşmış, amerikanlaştırılmış' < Fr. ***americanisé*** a.m. [***américaniser*** 'amerikanlaştırmak' fiilinin partisipi]. Fr.dan giren sonu vurgulu /***–e***/ ile biten isim/sıfat için b. ***abandone*** ⊡[1]. ※ ***Amerikanize kıyafetli genç bir muhabir...*** (F. Erdinç 1955 s. 49).

AD. **ameskene/amesken** 'bir çeşit küçük, siyah erik' DS 238 < EYun. ***δαμα'σκηνο*** (d̠amáskino) a.m. A. Tietze 1955 no. 59, Ch. Tzitzilis 1987g no. 90. ※ ***Ve amaskene erügün̄ baṭmānı yigirmi beş aḳçaya olsa iki yüz elli dirhem bir aḳçaya ola.*** (Ö.L. Barkan 1942 [1502] II, 25).

⊡ Kelimenin başındaki ünsüzün düşmesi, istisnaî bir hadise değildir. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: ***ameskene, arş*** III, ***arvan, asal, car / çar*** I, ***enge / inge, engeç.*** Bu gelişme umumi bir hadise olmasa gerek. Her örnek için menşe dilden ayrı bir izah aramalı. Bazı hâllerde bu gelişme, menşe dilde olmuş ve kelimeler Tk.ye sonradan girmiş olabilir. Baştaki aspiration'un (soluklama) düşmesi için b. ***habazan*** ⊡.

AD. **ameş** 'aptal' K. Emiroğlu 1989 s. 38 < Yun. ***α'μαχος*** (ámahos) 'kavgadan uzak duran, sulhperver' HistLex 1933 I, 511 ? Fonetik ve mana bakımından şüpheli.

ametçi, b. ***amedci***.

amete, b. ***ammete***.

amfi/anfi 'sıraları arkaya doğru yükselen dershane' < Fr. ***amphi*** a.m., ***amphithéâtre***'ın kısaltılmışı (EYun. ***αμφιθε'ατρον*** (amfiṯeatron) [***amphì*** 'çepeçevre' ve ***ṯeatron*** 'tiyatro', < ***ṯeömai*** 'seyretmek']. ***Öğleden önceki derste anfiler basıldı. İki asistanı tartakladılar.*** (A. Yurdakul 1991 s. 210).

amfora/anfora 'iki kulplu, dibi sivri testi' <Lat. ***amphora*** < EYun. ***αμφορευ'ς*** (amforeùs) a.m. [haploloji ile ***amfiforeùs***'den, ***amfì*** 'iki taraflı' ve ***foreùs*** 'taşıyıcı']. ※ ***... çatlak İznik tabakları, kulpları kırılmış tozlu amforalar ...*** (Peride Celal 1991 s. 443–444). ※ ***Seni rüyamda gördüm: siyah bir anforaydın. İçinde, üstünde eski sevgililerinin yüzlerinin kabartmalarının olduğu, paslı madeni paralar buldum.*** (Küçük İskender 1996 s. 39).

amıca, b. ***amca***.

amib/amip 'bir nevi mikroskobik tek hücreli ve şekli sabit olmayan canlı' < Fr. ***amibe*** a.m. [EYun. ***αμοιβη*** (amoybe) 'değişiklik']. ※ ***Tırnaklarımı kırarak helânın kenarından çıkarttığım erimiş, bir amip gibi oraya yapışmış, eritilmiş yağlı sabun.*** (N. Eray 1994 s. 75). ※ İçimdeki isteksizlik, karam***sarlık ve kuşku, amipler gibi çoğalıyordu.*** (B. Uzuner [t.y.] s. 116).

⊡ Bir Avrupa dilinden alınmış ve birden fazla hecesi olan kelimelerin sonunda bulunan ***/ p /***, iki ünlünün ortasında hep ***/ b /*** 'ye döner, aslı ne olursa olsun. Ms. ***antilop→antilobum***, ***handikap→handikabı***, ***prensip→prensibim***, ***mikroskop→mikroskobum***. Tek heceliler bu kurala uymaz, ms. ***tip→tipim***.

Amid 'Diyarbakır'ın eski adı'; Araplar'ın zamanında Diyâr Bakr (Bakr kabilesinin memleketi) bütün vilayetin adı ve Amid onun merkez şehri, yâni bugünkü Diyarbakır idi. ※ ***İbrāhim Paşa ġāyet-i tehevvürinden Āmid ḳāżīsı Mevlānā Zeynül'ābidīn Efendinüŋ ṣaḳalına yapışub...*** (Selānikī 1989 [1599] s. 274).

amigo 'bağırarak sporcuyu kışkırtan kimse' < İsp. ***amigo*** 'arkadaş' < Lat. ***amicus*** a.m. [***âmāre*** 'sevmek' fiilinden]. ※ ***Amigosu da Murat. Bir elinde kronometre, Ufuk'u sürekli kışkırtıyor.*** (A. Ağaoğlu 1984 s. 34). ※ ***Çünkü onlar bu işi hiçbir zaman kendileri yapmazlar amigolarına yaptırır.*** (R. Ilgaz 1996 s. 169).

Osm. **amîk** 'derin' < Ar. '**amīḳ** a.m. Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ '***Ādetümüz oldur ki sulṭân ölse 'avratını bile indürürler. Bir delük vardur, 'amīḳ, anda indürürler.*** (Ferec 855/1451 v. 245b).

Osm. **âmil** I 'vergi toplayan memur' < Ar. '***āmil*** 'memur', Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. âbid ⊡. ※ ***Ve sipāhī timārlarında mevḳūf olan çiftlikler ṣoŋra ma'mül olsa gėrü sipāhīlerine müte'alliḳdür, ḫāric-i defterdür dėyü 'āmil daḫl ėtmez.*** (Ö.L.Barkan 1943 [935/1528] s. 47). 'maliye memuru': ※ ***Kaza vukuu âmil veya mültezimlerin su idaresinden ... neşet etmiş ise...*** (M. Seyda 1970 I, 121).

âmil II 'faktör' < Ar. ***'āmil*** a.m., Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Muḥabbet dünyāda eŋ büyük 'āmildir.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 149). ※ ***Maahaza her hadise, çirkin ve ayıp da olsa, mutlaka bir sebebe, bir âmile istinad eder...*** (B.S. Kunt 1948 s. 74).

âmin (duaların arasında veya sonunda) 'öyle olsun!' < Ar. ***āmīn*** < İbr. ***āmēn*** a.m. ※ ***Sonunda dua bitiyor: bütün tabur bir ağızdan "Amin!" diye bağırıyor.*** (A. Yurdakul 1987 s. 152). Mecazî manada: ※ "***Siz bu işe âmin diyor musunuz?" — "Amin demeseydik gelip de çuluna oturmazdık. Ağa!***" (Reşat Enis 1944 s. 117). ***aminle***– 'sonuna getirmek, bitirmek': ※ ***Yanık bir "Aaahhhh!" çekerek bu faslı böylece aminledi.*** (Kemal Tahir 1957r s. 60).

Osm. **âminen** 'huzur içinde' < Ar. ***āmin*** 'huzurlu' + ***–en*** zarf eki. Ar. accusativus eki ***–an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Tā ḳapularına ḳadar āminen ve sālimen īṣāl ėtdi.*** (Aḥmed Midḥat 1942 s. 39).

amino asit 'organik kimyada en mühim terkiplerden biri' < Fr. ***amino acide*** a.m. [***ammoniac*** 'nışadır' (Eski Çağda Libya'da Jupiter Ammön tanrısının ma'bedi yakınında imal edildiği için bu adı almış) ve ***asit***] ※ ***Haydi bakalım, karıştır şimdi iyice beynini, amino asitlerini devinime geçir!*** (M. İzgü 1993 s. 124).

amip, b. ***amib***.

amir I 'emreden (nesnesi accusativus, belirtme durumu, akuzatif hâlinde)' < Ar. ***āmir*** 'buyuran' ***[/'mr/*** kökünden]. ※ ***Seniŋ, benim ġazete çıḳarmaḳ içün Avrupa'ya gönderilmekliğimizi āmir bir taḳım ta'ahhüdātı şāmil, elimde ... mektüb var.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1867] s. 165). 'hükümdar': ※ ***Seniŋ gibi bir oduncunuŋ ḳızı yedi iḳlīmiŋ ḥākimi, yedi denizįŋ āmiri bir pādişāhı 'acebā naṣıl mes'üd ėdeceksin?*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 11).

amir II 'üst kademede memur' < ***āmir*** 'buyuran'. ※ ***Biz âmirin, memurun yüzünü bir askerde bir de mahkemede görürüz. Kolay değil, onların karşısına geçip te söz söylemek.*** (H. Aytekin 1945 s. 40).

amira 'Ermeni cemaatinde nüfuzlu ve Osmanlı hükümetiyle temasta olan gruptan biri' < Erm. ***amira*** a.m. (âmir kelimesinden). ※ ***Sen Haçig Amira'nın evini bilirsin?*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 27).

amiral b.m. (bahriyede en yüksek rütbe) < Fr. ***amiral*** < Port. ***amiralho*** < Ar. ***amīr ar-raḥl*** a.m. K. Lokotsch 1927 no. 69. ※ ***Ve neden balıklar yüzüyor bu saatte, | Haber getirsin bana amiralim.*** (F.H. Dağlarca 1957 s. 134)

âmirane 'buyurur gibi, hükmedercesine' < Fa. ***āmirāna*** a.m. [***āmir*** ve Fa. ***-āna*** zarf eki] b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Kapı tıkladı. Kaymakam koltuğuna yerleşti ve âmirane bir yüz takınarak dolu bir sesle "Gel!" diye bağırdı.*** (K. Bilbaşar 1953 s. 55).

AD. **âmiren** 'âmir, üst kademede memur' krş. ***mâmiren.*** ※ ***Onların abukatları var... Onlardan âmirenler mâmirenler var, âlimler var ... Bizi kim sayar, kim dinler?*** (F. Baykurt 1961o s. 240).

amiyane 'kibarca olmayan, kaba' < Fa. ***'āmiyāna*** a.m. [Fa. ***'āmī*** < Ar. ***'āmmī < am*** II ve Fa. ***-āna*** zarf eki], b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Birinci ṭa'ām kemāl-i i'tinā ile pişirilmiş, ḳızartılmış bir ḳuzu idi ki ta'bīr-i 'āmiyānesi ile her göreniŋ ağzınıŋ ṣularını aḳıtıyordı.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 115).

Osm. **âmm/âm** 'umuma ait, umumi' < Ar. '*āmm* a.m. Krş. ***amme.*** ※ ***Egerçi pādeşāhlaruŋ keremi 'āmm olur, ammā ...*** (Ferec 855/1451 v. 20a). Çok defa‿***ḫāṣṣ u 'ām*** 'yüksek tabaka ve aşağı tabaka, bütün ahali' şeklinde geçer (b. ***has***).

amma/ama (vurgusuz edat; iki varyant arasındaki fark sadece grafiktir; vurgusuz olmayan edat ***amma***'dır.) 'fakat' < Ar. ***ammā*** a.m. asıl manası '(filan şeye) gelince'. ※ ***Yėrler ammā yėdürmezler***. ('Ālī 1587 v. 121a). ※ ***Beni suçluyor bakışları. Ama neden?*** (Peride Celal 1991 s. 560). Hafif bir soru entonasyonu ihtiva edebilir: ※ ***Peki ama, bu hanım kızları görmedik ki ...*** (Mahmud Yesari 1932 s. 179). Bir kelimenin üstüne basmak için kullanılır: ※ ***Ben neḳadar, amā neḳadar bedbaḫt bir uşağım, görmüyor musunuz?*** (A.H. Tarhan 1334 s. 82). Bir kelimenin üzerinde durulmasında onu takip eden ***ama/amma*** 'gerçi, fakat' fikrini ifade edebilir: ※ ***Motorun sahibi sarhoş herifin biridir. Biridir amma sevilmeğe layıktır.*** (S.F. Abasıyanık 1944me s. 22). ***amma*** 'hayret, şaşkınlık gösteren ve anlamı kuvvetlendiren bir nida' ※ ***Ben de amma dostmuşum!*** (yâni bir dosttan beklenmeyecek bir harekette bulunmuşum) (M. Seyda 1970 s. 339). ※ ***Üç beş yılda amma çok baca bitmiş!*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 254). ***ama ... ama ...*** 'böyle veya başka türlü olması mühim değil' < Ar. ***immā ... immā ...*** 'böyle olsun, başka türlü olsun; ya ... veyahut'. ※ ***Bir mizah hikâyesi her şeyden önce okuyanı güldürecek. Ama az güldürecek, ama çok ...*** (A. Nesin 1959k s. 68–69). Daha da kuvvetlendirmek için ***amma da*** kullanılır: ※ ***"Buraya niçün geldiŋ?" — "Ammā da su'āl!"*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 594). ※ ***Boşamaz? Ammā da yapdıŋ! Yā şerī'at, ne içün bize evlenmeği tā dörde ḳadar emr ėtsin?*** (M. 'Ā. Ersoy t.y. [1911] s. 177). İsim olarak 'düşünecek, tereddüt edecek taraf': ※ ***"Evet, anneciğim... Ammā ..." — "Ammāsı filān yoḳ ... Durubda düşününceye ḳadar ādamıŋ loḳmasını elinden ḳaparlar.*** (E.E. Talu 1928 s. 119). ※ ***Benim için çok güzel olur amma ... İşin amması var.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 243). ***amma ve lâkin/ammavelâkin*** 'çok kuvvetli bir ***amma***': ※ ***Ammavelâkin bu Korsanlar Padişahının hiç çocuğu olmuyordu.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 159).

Osm. **ammâl** 'faal, işlek' < Ar. '*ammāl* a.m. R. Dozy 1927 II, 176. ※ ***İskender zamānında çoḳ yıllar ol vech–i meşrūḥ üzerine 'ammāl oldı.*** (bir sihirli aletten bahsederken; Ferec 855/1451 v. 242a).

amman < ***aman*** II (kelimenin çift ünsüzle kuvvetlendirilmiş şekli) ※ ***Amman ne güzel!*** (H. Taner 1951t s. 90).

⊡ İç seste iki ünlü arasındaki bazı ünsüzler ikizlenerek yâni tekrarlanarak anlam yoğunlaşmasına neden olurlar. İşte ***amman*** (< ***aman*** II) kelimesinde de görülen bu duruma ünsüz ikizleşmesi (Konsonantengemination) diyoruz. İkizleşme olayı, Türkiye Türkçesinde yazı dilinde bulunmaz. (Mahmud al–Kaşgari'nin de söz ettiği ünsüz ikizleşmesi olayı için diyalektlerde ***böyyük***, ***küççük***, ***güççük*** en yaygın kelimelerdir. Editörün notu.) A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***amman, anne*** (19. asırda yazı diline girmiştir), ***butum / buttum, çelek / çellek, çelle–, daşşak, deppoy / debboy***, ***essah, eşşek.*** Ünsüz tekleşmesi (degemination) için b. ***akke / ake*** ⊡.

amme 'umumiyet, bütün halk, kamu' < Ar. '*āmma* a.m.; krş. ***ām*** II. ※ ***Gel, bu şırrı kimseye fāş eyleme, |‿Ḫān–ı‿ḫāṣṣı 'āmmeye aş eyleme!***

(ʿĀlī 1994 [1591–99] s. 123). ※ ***Ammeye malüm bir keyfiyet dir ki iki kız biri ol birinin yanına geldikde devlet politikası üzerine söyleşmezler ...*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 7). ※ ***... amme menfaati münasebetiyle muamelesi cereyan etmek iktiza eder.*** (M. Seyda 1970 I, 245).

Amme yalnız ***Amme cüzü*** ve ***Amme dersi*** tabirlerinde < Ar. ***ʿamma*** 'nereden?' (Kur'an'ın 78. sûresinin ilk kelimesi) ***Amme cüzü*** Kur'an kurslarının sonuncu ders kitabı (78. sûreden son sûreye kadar)': ※ ***Kitapları birer birer süzmeye başladı: Bu Amme cüzü, bu Kırk hadis ...*** (F. Erdinç 1959 s. 39). ***Amme dersi*** 'Kur'an kurslarının son sınıfı': ※※.

AD. **ammete/amete/emeti** 'hala; akraba' DS 238, 239, 1734 < BizYun. ***α'μιτα*** (ámita) < Lat. ***amita*** a.m. Belki daha muhtemel: Ar. ***ʿamma[t]*** a.m. Kelime zaten müennes olduğu hâlde sonuna ikinci bir Ar. müenneslik eki takılmıştır (krş. ***halete***, ve başka türlü ***acuze***). ***alık emeti*** 'aptal kadın': ※ ***Her sakallı bir mi? ... Sakalı var, sakallıcık var, alık emeti!*** (S.M. Alus 1933p s. 235). Krş. ***ame***.

Osm. **ammeten** 'umumiyetle; herkesin önünde, alenen' < Ar. ***ʿāmmatan*** a.m. Ar. accusativus eki ***–an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***ʿAvratlarınuŋ ʿāmmeten eşege binmeleri...*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 113).

Osm. **ammezade** 'halazade' < Ar. ***ʿamma*** 'hala' ve Fa. ***zāda*** 'doğmuş', b. ***Acemzade*** ⊡. ※ ***Bu köşk Seyyid Muḥammed ibn Caʿfer-i Hāşimīnüŋdür, ʿammezāde-i emīr el-müʾminīn.*** (Ferec 855/1451 v. 207a).

AD. **ammi/emmi** 'amca' DS 239, 1740 < Ar. ***ʿammī*** 'amcam' [***ʿamm*** 'amca' + 1. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki, veya (Suriye diyal.) ***ʿammo*** a.m. < Klasik Ar. ***ʿamm*** 'amca' ve ***ḥamu*** 'kayın peder' kelimelerinin tesiri altında ***–u/–o***] A. Barthélemy 1935 s. 555. ※ ***Babasının, ammisi Kara Veli'nin, gizliden, açıktan, homurdanmalarına kulak asmıyordu.*** (Mahmud Yesari 1930 s. 110). ※ ***Kadir emminin evine gideceğim, yolu nerde?*** (F. Baykurt 1955 s. 5).

AD. **ammo** 'üvey baba, babalık' DS 239. < b. ***ammi***, Osm. ***ammu*** 'amca': ※ ***Bu‿hātünuŋ öŋdünki eri ʿammüsı oğlıyımış***. (Ferec 855/1451 v. 118a). ※ ***Bu ġāzī pādişāhuŋ ʿammusı oğlı-yıdı*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 163).

amnezi 'bellek yitimi' < Fr. ***amnésie*** a.m. < EYun. ***αμνησι'α*** [***a–*** 'olmayan' ve ***mnēsi–*** 'hafıza']. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡, ayrıca Fr. *–i* eki b. ***afazi*** ⊡.

(Beynelmilel anatomi terimi) **amnion** 'döl kesesi' < EYun. ***αμνι'ον*** (amnion) 'ayinlerde kurban edilen hayvanın kanını toplamak için kap'.

AD. **amnon** 'yaz mevsimi' DS 239 < Kürt. (Zaza) ***amnon*** a.m. U. Bläsing 1995k s. 181.

AD. **amofta/amohta** 'dağ çileği, Fragaria vesca' DS 239, I. Hauenschild 1989 no. 502 < Yun. ***χαμο'φτα*** (hamófta) 'bodur kiraz ağacı' Ch. Tzitzilis 1987g no. 584.

amonyak b.m. (nişadırruhu) < Fr. ***ammoniaque*** < EYun. ***αμμωνιακον*** (ammöniakon) a.m. (o zaman Suriye'den, Ammon mabedine yakın bir yerden ithal ediliyordu). Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Tuvalet ücretleri yükseliyor ... Tüm kent baştan aşağı amonyak kokuyor.*** (O. Duru 1995 s. 74).

amora/amura (gemicilik terimi) 'yelkenin köşesini tutan halat' < İt. ***amura*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 23–24. ※ ***Direğin amura ve stanco ipleri çardağa çarpınca koptu.*** (Halikarnas Balıkçısı 1955 s. 71).

amorf 'şekilsiz; mûtad şekillere zıd bir estetik gösteren' < Fr. ***amorphe*** a.m. < EYun. ***α'μορφος*** [***a-*** 'olmayan' + ***morfē*** 'şekil']. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡. ※ ***Kulaklara başkaldırının asıl kanıtı, amorf mercan küpeler takılacak.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 16). ※ ***Tanrı amorf, bulutlar gibi, sükût gibi, cinnet gibi.*** (C. Meriç 1992 s. 234). Mecazî manada 'taraf tutmayan, karaktersiz': ※ ***Özellikle son yıllarda amorf nitelikte insan malzemesi yetiştirmek âdeta bir resmi politika haline geldi.*** (M. Mungan 1996 s. 338). (argo) 'mahcup' F. Devellioğlu 1970 s. 69, H. Aktunç 1990 s. 37 (Argo) ***amorf ol-*** 'dayak yemek' F. Devellioğlu a.y.

amors (filmcilik tabiri) 'bir sahnenin başlangıcında gösterilen ve daha sonraki sahnenin tadını tattıran bir detay' < Fr. ***amorce*** a.m. [EFr. ***amordre*** 'oltaya vurmak' < Lat. ***mordere*** 'ısırmak']. ※ ***Dış kapıdan giriş çok önemli değil ağbl. Orayı keseriz. Lobiye giriş amorstan. Sonrasında zaten bir sorunumuz yok.*** (A. Yurdakul 1991 s. 144).

amorti (piyangoda) 'ancak bilet parasını karşılayan ikramiye' < b. ***amorti et-***. ※ ***"Ne yaptın evlâdım, çıldırdın mı, buna ne verdin?" — "Geçen ayın piyango biletlerini, amörti bile çıkmadı."*** (A. Dino 1944 s. 69). ***amorti et-*** '(bir borcu) ödemek, itfa etmek' < Fr. ***amortir*** a.m., fiilsıfatı (participium) ***amorti*** 'ödenmiş'.

AD. **ampa** 'sürek avcılığında avları yandan kollayan ve bekleme yeri üzerine süren kimse' DS 239 < Fa. ***ham-pā*** 'arkadaş, yoldaş' [***ham*** 'beraber' ve ***pā*** 'ayak'].

amper b.m. (elektrik ölçülerinden) < Fr. ***ampère*** a.m. (1775–1836 yıllarında yaşayan Fransız fizikçisi Jean Marie Ampère'in adından, Tk.de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡).

(Argo) **ampes** 'haşiş' H. Aktunç 1990 s. 37 < ?? ※ ***Orada kabağı az çekmiş te, burada da çifte kâğıdlı tüttürecek. Kanburdan bir diş anpes istiyor.*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 95).

Ampir 'bir dekorasyon ve mobilya üslubu' < Fr. ***Empire*** 'Fransa tarihinde I. Napolyon'un imparator olduğu dönem' < ***empire*** < Lat. ***imperium*** 'imparatorluk' [Lat. ***Imperâre*** 'emretmek']. ※ ***Onaltıncı Lui bir masa, bir kanapede dalma o devirlere alt bir tarih sayfası okurum. Ampir bir yazı masası bana Napolyonu söyler.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 227).

ampirik (felsefe terimi) 'tecrübeye ve müşahedeye dayanan' < Fr. ***empirique*** < EYun. ***εμπειρικο'ς*** (empeirikos) a.m. [émpeiros 'tecrübeli']. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***-Ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡.

ampli '(elektronik teknolojide) 'amplifikatör' < Fr. ***ampli*** '***amplificateur***' kelimesinin kısaltması, b. ***afro*** ⊡. ※ ***Artmış tahtalardan teybe ızgara biçiminde bir altlık yaptık. Celâl elden düşme bir ampli aldı, hoparlörler alıp iki de küçük kolon imal etti.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 103).

amplifikatör 'frekansı yükselten cihaz' < Fr. ***amplificateur*** a.m. [Lat. ***amplificare*** 'genişletmek' < ***amplus*** 'geniş aralıklı, bol' ve ***facere*** 'etmek, yapmak'].

ampul I ‘ilaç için cam tüp’ < Fr. ***ampoule*** a.m. < Lat. ***ampulla*** ‘yuvarlak ilaç şişesi’ [***amphora*** ‘testi’ kelimesinin küçültülmüş hâli]. ※ ***Hastaneden dönünce bütün hapları, ampulleri at!*** (N. Girginsoy 1955 s. 107). ※ ***Doktor, hastanın bu kuşkusunu sezmiş gibi: "Size yapacağım iğne bakın bu" diyerek bir ampulü göstermiş, sonra da çektiği ilâcı yargıcın damarına vermişti.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1997 s. 115).

ampul II b.m. (elektrik lambası) < Fr. ***ampoule***, b. ***ampul*** I. ※ ***Bu ampul kaç mumluk?*** (M. Seyda 1970 I, 215).

(Argo) **ampul** III ‘kadın veya kız memesi’ F. Devellioğlu 1970 s. 70, H. Aktunç 1990 s. 37.

ampütasyon (tıp terimi) ‘bir uzvun bütün olarak kesilmesi’ < Fr. ***amputation*** < Lat. ***amputātio*** a.m. [***amputāre*** ‘kesip ayırmak’]. Ayrıca b. ***aberasyon*** ⊡. ※ ***O, şu son günlerde hiç ayak ampütasyonu yapmamıştı...*** (H. Taner 1954 s. 27).

Osm. **amu** ‘amca’ < Ar. (Suriye diyal.) ***‘amü*** a.m. yâhut yaşlı bir adama hitap [***‘amm*** ‘amca’ ile ***ḥamu*** ‘kayınpeder’ karışımı Ar. Barthélemy 1935 s. 555]. ※ ***Zīrā kim dōstlar u düşmenler ḳamu | Hep ḥased iltürler aŋa, i ‘amü.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1676).

amuca, b. ***amca***.

Osm. **amud** ‘direk, kazık, sütun’ < Ar. ***‘amüd*** a.m. ※ ***Dört ‘amüd üzerine ṣaḳfını ‘üddan, ṣandaldan işletdi***. (Ferec 855/1451 v. 91b). ‘erkeklik uzvu şeklinde seks aleti’: ※ ***Gördi: ‘avrat bir yaŋa yatur, Dürdāne bir yaŋa yatur. İtdi, gördi ki her birinüŋ ‘amüdı var.*** (a.e. v. 221a). Bugünkü dilde jimnastik terimi: ***amut dur–/amuda kalk–*** ‘eller üzerinde dik durmak’. ※ ***Başı telin üstünde amuda kalktı. Her an düşüverip paramparça olmaması için hiç bir sebep yoktu.*** (S. Taşer 1956 s. 106). ***amud–u fıkarî*** ‘bel kemiği’. ※ ***Nerede kaldın, belimin kadını? Amudu fıkarım seni bir mıknatıs gibi çekmedi mi?*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 68).

Osm. **amuden** ‘yukardan düz aşağı inen; (hendesede) ‘bir çizgi ile dik bir açı teşkil ederek, dikine’ < Ar. ***‘amüdan*** a.m. [***‘amüd*** kelimesinin zarf hâli, Ar. accusativus eki ***–an***’ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡].

amudi ‘şakuli; dik’ < Ar. ***‘amüdī*** a.m. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***–î*** için b. ***adalî*** ⊡.. ※ ***Kıç tarafı ön tarafından geniş, dört bacağının mihverleri müvazi ve amudî ... bir mahlûkcağız.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 16.4.1942).

amura, b. ***amora***.

amut, b. ***amud***.

amyant ‘bir nevi asbest’ < Fr. ***amiante*** a.m. [EYun. ***αμι’αντος*** (amíantos) ‘saf, ilavesiz’ ***a–*** olmayan’ ve ***miainō*** ‘bulaştırmak’]. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡.

AD. **an** I ‘iki tarla arasındaki sınır’ DS 240 < ?? ※ ***Karabibik, yaprakları budanmış fidanlardan bir kucak alarak tarlasının Yusturoğlu tarafındaki anına doğru yürüdü.*** (Nâbi–zâde Nâzım 1943 s. 5).

AD. **an** II ‘işte’ DS 241 < ?? ※ ***Sen Demircioğlu ol, ben de Kenanlı Reyhan Arap olayım, an o da Niğde’li Geyik Ahmet olsun, an o karşıki de Bursa’lı Topal Dursun olsun.*** (Behçet Mahir 1973 s. 233). Krş. ***ahan***.

EOsm. **an** III 'o' (***ol*** zamiri bütün ekli hâllerde ***an*** şeklinde karşımıza çıkar, ms. ***anı, anda, andan, anuŋ, ancılayın, anlar***, yalnız dativus ***aŋa*** (daha eski ***anga***'dan) olur.

ân I 'lahza' < Ar. ***ān*** a.m. Tk. kelime ünlü uzunluğunu muhafaza eder ve yakın zamana kadar palatal (öndamaksıl) ünlülü ekler alıyordu. ※ ***Tarihte o âne kadar emsali görülmedik bir ticarî kepazelik devri açılmıştı.*** (E.E. Talu 1937 s. 243). ***Bir ân*** olur ama, ***iki ân, üç ân*** olamaz (ânın süresi olmadığı için). Bize yaklaşan vakit olabilir: ※ ***Şair'in yeniden hapse girmesi ān meselesiydi.*** (Peride Celal 1991 s. 378). Tekerrür eden, lâlettayin vakitler de olabilir: ※ ***An olurdu ki içimden: "Şöyle bir bağım bahçem olsa da şu yarı aç yarı tok hayattan bir kurtulsam!" derdim.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 97). ***anı anına*** 'tam zamanında', krş. ***günü gününe, saati saatine***: ※ ***Adam, şimdiye kadar vaktini hiç geçirmemiş, anı anına başı kayalığın üstünden gözükmüştü.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 45). Farsça izafet terkibi: ***ân-ı vâhitte*** 'bir anda, birdenbire': ※ ***... defteri iç cebine sokup başka bir kağıt alırken, anıvahitte gözlerl dışarıya fırlamış gibi açılıp rengi al çuha kesildi.*** (S.M. Alus 1933p s. 163).

Osm. **ân** II 'o, ta kendisi; sözle ifade edilemeyen şey, tarifi güç bir sıfat, cazibe, güzellik' < Fa. ***ān*** a.m. ※ ***Ḳahvenüŋ bāde-i gül-gün gibi yoḳdur ānı | lsıcaḳdur o ḳara yüzlünüŋ ammā ḳanı.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 199). Ekseriya ***hüsn ü ân*** tabirinde geçer ※ ***Sevdügüm bir nev-civāndur, | Verd-i bāġ-ı ḥüsn ü āndur.*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 s. 151). Çeşitli başlıklardan bahsederken 'Ālī 1956 [1586–87] s. 202, ***bir ān-i Yūsufī destār***'dan da bahseder; ***ân-l Yûsuf*** (***hüsn-i Yûsuf*** gibi) Kur'an'daki Güzel Yusuf Hikâyesi'ni hatırlatır.

an III '-dan', ms.***'an‿havfin*** korkudan.

⊡ Hint-Avrupa dillerinde, bir kelimenin önüne konan kısa bir kelime ile onun cümle içindeki fonksiyonunu göstermek usulü var. Meselâ Lat. ***cum*** 'ile beraber', yâni ***cum familiā*** 'aile ile beraber'. Bu öne konan kelimelere ***praeposltion*** denir. Aynı sistem Arapçada da var. Arapçanın gramerinde ona ***harf-i cerr*** denir. Meselâ ***maa*** 'ile beraber'. Türkçede o manada ***aile ile*** denir, yâni bu manadaki işaret kelimenin önüne değil, arkasına yerleştirilir, onun için lengvistler ona ***postposltlon*** adını vermişler. Fakat tabir gibi bir bütün olarak Arapçadan Osmanlıcaya alınmış kelime gruplarında Ar. harf-i cerrlerin bazıları Türkçeye karıştırılmış olur,mesela ***maa aile*** 'aile ile beraber' gibi, yahut ***fi tarihte***, ***fi zamānınā*** 'zamanımızda' gibi. Ar.dan Osm.ya girmiş böyle kelimelerden örnekler: 'an, ***ba'de***, ***beyne***, ***bi, fi***, ***mln***. 'an ***ḳaṣdın> ankastan / angastan >enkas / engas***.

an- 'hatırlamak, aklına getirmek' < ETk. ***aŋ-*** a.m. Clauson 1972 s. 168. ※ ***Pes‿halīfe aŋdı nāgāh ol sözl ...*** (Orüc b. 'Ādil 1928 s. 13). ※ ***Eger māluŋ çoḳ olsa, yoḳsul olacaġuŋı aŋ***. (Mercümek Aḥmed 1944 [15. yüzyıl] s. 158). ※ ***Her vaḳt kim benüm üzerüme ḥaḳḳlarını ve baŋa eyledügl‿höşnüdlıḳlarını aŋarven, endīşe ve göŋül darlıġı baŋa ġālib olur.*** (A. Zająçzkowski 1934 [1405] s. 51). 'hatırlayıp dile getirmek, adı ile bahsetmek': ※ ***Hīç klmsenüŋ beni 'ammum ḳatında zehresi yoġ-ıdı aŋa***. (Ferec 855/1451 v. 72a–b). ·※ ***Ey dervīş, bu Rūm vilāyetinüŋ 'ulemāsını ẕikr ėtdüŋ, yā ḥażret-i Ḥāccī Bekdaşı aŋmaduġuŋa sebeb nedür?*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 201). 'ölmüş mühim bir kimsenin şerefine bir merasim tertib etmek': ※※.

ana I 'anne' < ETk. ***ana*** Clauson 1972 s. 169. Bir isimle beraber kullanıldığı zaman ismi takip eder: ※ ***Ey mubarek Meryemanâ, fakirler için kiliseye bırakılan ufak paraları aldım gidiyorum.*** (M. Baler 1944 s. 17). AD. 'ağaç gövdesi' DS 243: ※ ***Yer yer cadılaşmış üzüm kütükleri, anaları kesilmiş yemiş ağaçlarının kökünden sürmüş fışkın ocakları görünüyordu.*** (M.Ş. Esendal 1958o I, 25). ***anam!/ anacığım!*** (nida): ※ ***"... yalvardım. Yüzünü açdı..." – "Ah anam... Naşıl?" "Ay doġdı Allāh amentü billāh..."*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 553). ***anam babam*** (rica babında nida): ※ ***Sus iki gözüm, sus anam babam!*** (Sabahattin Ali 1935 s. 169). ***anacan*** (sıfat) 'bir annenin rikkatini andıran' (***ana*** ve ***can***): ※ ***Bilge, anacan bir sesle yanıtladı: ...*** (B. Günel 1991 s. 47). ※ ***Kadının anacanlığı tuttu ...*** (a.e. s. 120). ***anadan*** 'doğuştan': ※ ***Vay yüzsüz ḳara kütük! ... Anadan şomurduḳ!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1928 s. 16). ***anasının gözü*** 'çok kurnaz, açıkgöz': ※ ***Bizim muhasebeci anasının gözüdür, devir teslim işlerinde bir kuruş vergi verdirtmez size.*** (M. İzgü 1992 s. 52). (Asyndeta:) ***ana ata, ana baba, ana evlât, ana kız, ana oğul***: ※ ***İletüŋ an–atama kim sevine, aġlamaḳdan ol ḳolay ki avına.*** (Şeyyād Ḥamza 1946 [13. yy] s. 124). ※ ***Hāydi git, bizim derdimiz büyük. Ana ḳız gizli ḳonuşacaġız.*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 205). ※ ***Tramvaya geldik ki bom boş. Oh! ... Ana oġul bindik.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 54). ※ ***Paşa ahret biraderimdir: ana baba bir kardeşten ilerimiz var, noksanımız yok.*** (S.M. Alus 1933p s. 191). ※ ***Bir ana evlât gibi yaşadık.*** (S. Simavi 1941 s. 75). ※ ***Şuna bak hele, ana ata demeyip gidecekmiş öyle mi?*** (B. Günel 1991 s. 171). Anneye dokunan küfürler çok yaygındır, ms.: ※ ***Lan Topal Durmuş, eyi salla bak, ana avrat dümdüz giderim ha!*** (Orhan Kemal 1954b s. 101). ***ana baba günü*** 'büyük kalabalık, telaşlı karışıklık': ※ ***Ėtdiler soŋra nedāmetle fiġān | Ana baba güni idi o zamān*** ('Atā'ī, b. Ā.S. Levend 1943 s. 453). ※ ***Onların semtte de bir ana baba günüdür gidiyordu. Gün geçmiyordu ki bir "mukuat" çıkmasın.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 40). ***anasına babasına pay veren*** 'bir çiçeğin adı, Antirrhinum majus' I. Hauenschild 1989 no. 104 (iki yanına basınca güya ağzını açıp kapadığı için). ※ ***Bahçede Ayşe hanıma papatya, anasına babasına pay veren topladım.*** (S.M. Alus 1933p s. 109). ***anası ağla-*** 'çok üzülmek, yorulmak' ※ ***Tekel ambarlarında anası ağlamıştı.*** (H. Taner 1971h s. 121). ***anadan doğma*** 'doğuştan; öteden beri': ※ ***Zīrā bu köylü anadan doğma bir cāhildir. Ḳānūndan filān ḫayrı yoḳdur.*** (*ḫaberi yoḳdur* yerine dizgi yanlışı olabilir. Arap harfleriyle yazılışlarında bu iki kelimeyi sadece bir nokta ayırır. Editörün notu) (Aḥmed Şerīf 1326 s. 309). ※ ***Mahallemiz anadan doğma neşesizdi.*** (F. Baysal 1955 s. 93). 'çırılçıplak': ※ ***Çırılçıplak esmer bir vücut, sırıtkan bir çehreyle pencerenin önüne dikilir. Hacer: "A sahi... yetişme ilâhi... Anadan doğma ...*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 34). AD. ***analı kızlı*** 'içinde kesilmiş hamur bulunan mercimek çorbası' DS 251 (büyüklü küçüklü parçalardan ibaret olduğu için mi?): ※ ***Bizim hanım İsveçliye daha neler yapmadı ki: suböreği yaptı, analıkızlı yaptı, yüzük çorbası yaptı, daha neler neler.*** (M. İzgü 1993 s. 180).

ana II (sıfat, isimden evvel) 'esas, asıl, baş' < ***ana*** I: ※ ***O vakit ana musluklar ortada, havuzun bitişiğinde.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 22.2.1944). ※ ***Pencereden bakıyorum. Önümden, kasabayı ortadan ikiye bölen anayol geçiyor.*** (A. Yurdakul 1993 s. 283) 'faiz getiren para miktarı': ※ ***Çelebi Kostin'den gizli, on beş bin kuruş paramızı aldı. Şimdi ne faizini verir ne de anasını.*** (E. Misailidis 1986 [1872] s. 134). ※

Tüm kârı sizin olsun. Yeter ki benim ana malımı bana versin. (Yaşar Kemal 1976 s. 307).

⊡ İki ayrı cinsiyete ait birbirine paralel akrabalık terimi bir terkipte juxtaposition asyndétique olarak bulunursa, bunlar sık sık değişmez bir sıralanış gösterir, ya erkek→dişi ya da dişi→erkek. Bu sıralanışı tayin eden nedir ve zamanla değiştiği hâllerde bundan sosyo–historik neticeler çıkarılabilir mi? Mesela ***ata ana*** terkibi hâkim olduğu devirlerden ***ana baba*** terkibine geçildiği zaman memleketin sosyal bünyesinde mühim değişikliğin vuku bulduğu tahmin edilebilir mi? Bu soruya cevap verebilmek için evvelâ geniş araştırmalara ihtiyaç vardır. Biz burada sadece meselenin dil bakımından ana hatlarını vereceğiz: Türkiye Türkçesinde mevzua giren dört terkip var: ***zevc, zevce***, EOsm. ***er ʿavrat***, bugün ***karı koca;*** EOsm. ***ebeveyn, ata ana***, bugün ***ana baba***; çocuklar: EOsm. ve bugün ***oğul kız*** / ms. ***Oğuldan kızdan neniz var?*** EOsm. ve bugün ***gelin güvey***. Görüldüğü gibi ilk iki terkipte kadınlar başa geçti, şu var ki bunun sebebi ritmik veya fonetik (labialisation, dudaksıllaşma) olabilir (krş. Ö. Savaşçı 1986 s. 222–228).

EOsm. **aŋa** ʼonaʼ b. ***ol***. ※ ***Ḫİdmetİnde ḳaṣr üzerinde oturduḳ, her bābdan ḥİkāyetler perdāḫat eyledük, aŋa dek kim ṣabāḥ oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 47a).

Osm. **anâ** ʼmeşakkat, zahmetʼ < Ar. ***ʿanā*** a.m. [/ʿ***ny***/ kökünden]. ※ ***Üç (ay) gemi sürdİ, ol cezİyre-İ ʿanā vu belāya vardılar.*** (Ferec 855/1451 v. 230a). Şu tabirler yaygındır: ***renc ü ʿanâ*** ʻağır zahmetʼ: ※ ***Baġdāda gide yürürdük, bu Kerbelā-yı kerb u belāya, bu atriḳā-yı renc ü ʿanāya yėtİşdük***. (a.e. 64a). ***taʿab u ʿanā*** ʻmeşakkatʼ: ※ ***Eger bu vaḳte dek renc ü belā, taʿab u ʿanā çekdüŋ-ise baʿd el-yevm göŋlüŋİ ḫöş dut ...*** (a.e. 98b).

anababula et- ʻçok karışık hâle getirmekʼ. ※ ***O gece yüksek karadin esmeğe başlamış. Mühürdar istikametinden gelen şiddetli poyraz denizin altını anababula etmişti. Kanal bozulmuş, sular kırgın yapmıştı. Binlerce kefal ve torik cansız bir halde karaya vurmuş, balıkçı milleti ağzını poyraza açmıştı.*** (Reşat Enis 1947 s. 57). Bu tek kaynak kelimenin gemici diline ait olduğunu muhtemel kılar. Bir zaman daha geniş sahada yaygın olduğu Rumence ***arababúră*** ve Yun. ***αναμπουμπού'λα*** (anabubúla) a.m. kelimelerinden anlaşılır. Yun. ***anabubulaʼ*** nın (Epiros diyal. ***anababula***) İt. (Venedik diyal.) ***ala babula***ʼdan geldiğini, N.P. Andriotis 1989 s. 2, G. Meyer 1893 s. 7ʼe dayanarak söyler. Bu ***ala babula/alla babalè***ʼnin etimolojisi İt. ***babbéo*** ʻmaymunʼ kelimesinde aranıyor. Acaba Tk. ***ana baba (günü)*** ile bir alakası var mı? ***ana baba günü*** Yun. ***anababoula***ʼnın bir halk etimolojisi mi, veya Venedikçe ***ala babala***ʼnın aslı Tk. ***ana baba günü*** ve Yun. ***anababoula*** üzerinden tekrar Türkçeye geri mi gelmiş?

anababulla ʻBabil gibi karışıklık, kargaşalık gürültülü yerʼ Muʿallim Nācī 1306 s. 49 < Yun. ***αναμπαμπού'λα*** (anababúla) ʻkarışıklık, kargaşalıkʼ HistLex 1939 II, 95; krş. ***anababula et-***. Babilʼe bağlanması bir halk etimolojisi olsa gerek. Krş. ***anababula et-***.

EOsm. **Anaboli** ʻNapoliʼ < İt. ***Napoli*** < EYun. ***Néa-pólis*** (***néa*** ʻyeniʼ ve ***pólis*** ʻşehirʼ). ※ ***Sābıḳda ẕikr olan ḳalcaları Anaboli begleri żabd (!) ėderlerdi***. (Pīrī Reʾīs 1935 [932/1525] s. 447).

anacan, b. ***ana*** I.

anaç ‘döl verebilecek çağa gelmiş (hayvan); yemiş yetiştirecek kadar büyümüş (ağaç)’ < ETk. ***anaç*** ‘anacığım’ Clauson 1972 s. 172 (***ana*** ve küçültme (diminutivum) eki olan ***–ç***, b. A.v. Gabain 1974 no. 44). ※ ***Sıdıka’nın geniş kalçaları, dolgun vücudu, topçu kadanaları gibi geniş sağrıları, hele canlı, diri ama çok iri göğsü onu anaç bir hayvana benzetmişti.*** (A. Nesin 1972m s. 27). ‘kart’: ※ ***Şişmanca, anaç yüzlü bir polis kadın bu.*** (S. Soysal 1978 s. 144) .

⊡ A–B ve C–E ciltlerinde isimden ***–aç / –eç*** veya ***–aş / –eş*** ekleriyle yapılmış sıfatlar (ve dolayısıyla isimler) geçmektedir. Sayıları fazla değildir: ***anaç, babaç, bozaç, daraş / daraç***. Sonu ***–aç / –eç*** sesleriyle biten isimler (nomina concreta, somut adlar ve abstracta, soyut adlar) için b. ***aktaraç*** ⊡, ***bazlamaç*** ⊡, ***burgaç*** ⊡, ***büzmeç*** ⊡, ***çığırtmaç*** ⊡.

anaçko/aneşko ‘anneciğim’ F. Steinherr 1932 s. 182 < ***ana/(anne)*** + hypocoristicum ekleri ç/ş (krş. ***Aliş, Memiş***) + ***–ko*** (krş. ***babaçko, caniko, ciciko, kızko***). ※ ***Sonra Belkıs eve gelir gelmez o mızmız ivecenliklerine dönüşlerine, mavi kazağım nerdeydi anne’li, fularımı gördün mü güzelim’li, ben çıkıyorum aneşko’lu, beni arayan olursa yokum yavrum’lu konuşmaların yapay içtenliğine kızıyor.*** (F. Hepçilingirler 1990 s. 8).

⊡ Slav dillerinden alınma ***–ka*** küçültme eki (b. ***ayka / hayka*** ⊡) bulunan akrabalık terimleri, hitap ederken vocativus (ünleme) hâline geçer (***–ko***) ve çok defa duygulu, okşayıcı bir ton alır. A–B ve C–E ciltlerinde şunlar yer almıştır: ***anaçko, Arabiko, babiko, babaçko, caniko, ciciko***.

AD. **anadat/anadut** ‘diren’ < Yun. ***αναδο’τι*** (anaḏóti) a.m. (A. Tietze 1955 no. 12). ※ ***Ben anadutla uzattım demetleri. Duran yerleştirdi kağnının üzerine.*** (M. Makal 1950 s. 34). ※ ***Bütün gün anadat kullandım. Dolgun ve ağır saplardan yükümü omuzlarıma kaldırınca...*** (T. Apaydın 1952 s. 45).

Anadol (vurgusu son hecede) ‘Anadolu’ < ***Anadolu*** kelimesinin varyantı, belki ***Anadolulu*** > ***Anadollu*** üzerinden. ※ ***Sen bunları bellersen, şu koca Anadol, Urum, Şam, senden söz eder. Namın yayılır gider diyar diyar.*** (Yaşar Kemal 1980 s. 368).

Anadolu (vurgusu ikinci hecede) b.m. < Yun. ***ανατολη*** (anatolí) ‘güneşin doğması; şark’ [***ana*** ‘yukarıya’ ve ***téllö*** ‘yükselmek’]. ※ ***Bilmezsiŋ Murād, bilemezsiŋ... Sen Anadolu uşağısıŋ: temīz havā, temīz ṭopraḳ başḳa şey...*** (Maḥmüd Yesārī 1928 s. 69). Osm. ***Anaṭoli/Anadolı***: ※ ***Anaṭoli beglerbegisi ͜ Husrev Paşa ḥażretlerin ... aḳına gönderdi.*** (Seyyid Murād 1981 v. 273a).

anadut, b. ***anadat***.

anafor I ‘burgaç’ < Yun. ***αναφο’ρι*** (anafóri) ‘tersine akıntı’ Kahane–Tietze 1958 no. 730. ※ ***Başımıza bir iş açmasın. Anafordan gümleriz vallahi! Pek dalarsa siz dürtükleyiverin!*** (Sabahattin Ali 1943 s. 43). ※ ***Karlı dağların haşlayıcı rüzgârı yıkık barakalar içinde anafor çevirirdi.*** (Reşat Enis 1945 s. 4). ***anafor ol–*** ‘daire çizmek, döndürülmek’: ※ ***Tatlı bir yel, faytonların anafor olduğu alanda at ve gübre kokularını havalandırıp burnunuza kadar getiriyordu.*** (N. Güngör 1992 s. 11).

(Argo) **anafor** II 'yolsuz veya emeksiz elde edilen (şey)' < ***anafor*** I [hırsızlığın veya cebe atmanın sembolik işareti olan dairevi el hareketini burgaca benzeterek lafzen ifade etmekten]. Daha az ikna edici bir izahata göre Yun. ***anafora*** 'dayısı dümende olma hâli' M.L. Wagner 1943 s. 24. ※ ***Şimdilik ehemmiyetsiz bir maaş, yine nisbeten ehemmiyetsiz bir anafor ... fakat Allah bereket versin gül gibi geçiniyorum.*** (R.N. Güntekin 1930 s. 5). ※ ***Öbür büyükelçi, sanki anafor dağıtılıyormuş gibi: "Aaa, bir tane de ben isterim!" dedi.*** (A. Nesin 1972i s. 44).

AD. **anafundula** 'kabarık duran, yatmamış (ot, saç vs.)' K. Emiroğlu 1989 s. 38 < Yun. (diyal.) ****αναφου'ντουλος*** (*anafúndulos) a.m. Ch. Tzitzilis 1990 s. 188–189.

anagodos, b. ***anakodos***.

anahtar, b. ***anıhtar***.

Osm. **a'nak** 'enseler' < Ar. ***aʿnāḳ*** a.m. [***ʿunḳ*** 'ense' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Cenāzei aʿnāḳ-ı ricāl-ile şehre iletdiler***. (Ferec 855/1451 v. 44b).

AD. **anakdar**, b. ***anıhtar.***

AD. **anakodos/anagodos** 'dargın, somurtkan; sıkıntı, keder' DS 349 < Yun. ***ανα'κατος*** (anákatos) 'mahzun, üzgün' Ch. Symeonidis 1973 no. 12. ***anagodos et-*** 'sıkmak, bunaltmak' K. Emiroğlu 1989 s. 38.

anakronik 'zamanına uymayan' < Fr. ***anachronique*** a.m. [EYun. ***ανα*** (aná) 'yukarıya, üste' ve ***χρο'νος*** (hrónos) 'zaman' isminden ***-ikos*** eki ile sıfat, b. ***Adrlatlk*** ⊡]. ※ ***Tanzlmat'tan Cumhuriyet'e kadar Türk edebiyatı Batı etkilerine gittikçe artan bir hızla açılmış bulunmakla beraber alınan örnekler çok kez gelişigüzel ve anakronik idi.*** (S. Eyuboğlu–V. Günyol 1995 s. 56).

anakronlzm/anakronlzlm 'zamanına uymayan (şey)' < Fr. ***anachronisme*** a.m. Fr. dan Tk.ye giren ***-lzm*** için b. ***aforizm*** ⊡[1]. ※ ***Cournot'u Fransa tanımamış, Marx'ı Almanya. Türkiye'de fikir her zaman bir anakronizmdir.*** (C. Meriç 1992 s. 315).

analfabet 'ümmî, okur yazar olmayan' < Alm. ***Analphabet***, yahut Fr. ***analphabet*** (yazının tesiriyle, b. ***atölye/atelye*** ⊡) a.m. [***an-*** 'alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-)' b. ***abana*** ⊡ + ***alfabe***]. ※ ***1929'da okuma-yazma bilenler 1930'da analfabet durumuna düştüler.*** (C. Meriç 1992 s. 140).

analık 'ana yerini tutan kadın; üvey ana' < ***ana*** I + ***-lık*** eki, b. ***ahfadiyelik*** ⊡. ※ ***Bir gün analığı bunu aç koymuş.*** (U. Günay 1975 s. 371). ***analık et-*** '(birisine) bir ana gibi bakmak': ※ ***Zeyno, Şeyh Şeyhmusdan çocuğu olmadığı için, onlara analık eder, büyütür. Çocuklar Zeyno'yu kendi öz anaları bilirler.*** (M. Margosyan 1996 s. 35).

analıkızlı/analı kızlı, b. ***ana***.

analis, b. ***analiz*** II.

analitik 'tahlil etme kabiliyeti olan' < Fr. ***analytique*** a.m. [EYun. ***ανάλυσις*** (análysis) 'çözme'den ***-ikos*** ekiyle yapılan sıfat, b. ***Adriatik*** ⊡]. ※ ***İnançla çalıştığımız dönemlerde, harikalar yaratıyordu. Analitik bir zekâya sahip.*** (A. Ümit 1996 s. 114).

analiz I 'tahlil' < Fr. ***analyse*** a.m. [EYun. ***ανάλυσις*** (análysis) 'çözülme']. ※ ***Al şu notları da, bakın bakalım, makro analizler mikro düzeyde nekadar geçerli çıkıyor.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 129).

AD**. analiz** II/**analis** 'yumuşama, su çekme' DS 251 < Yun. ***ανάλυσς*** [análysis] a.m. A. Tietze 1962 no. 307 AD. ***analislat***– 'yıkamadan önce çamaşırları suya koymak, yumuşatmak, ıslatmak' K. Emiroglu 1989 s. 38–39.

anamnez (tıp terimi) 'hastanın daha evvel geçirdiği bütün hastalıklar' < Fr. ***anamnese*** a.m. [EYun. ***ανάμνησις*** (anámnēsis) 'hatırlama'].

Anamur 'İçel vilayetinde bir kaza ve kasaba' < EYun. ***Ανεμου'ριν*** (Anemourin/Anemourion) D.J. Georgacas 1971n s. 106.

anamutrata 'bir çeşit balıkçı ağı' < Yun. ***ανεμοτρατα*** (anemótrata)' [***anemos*** 'rüzgâr' ve ***trata***] Kahane–Tietze 1958 no. 732. D.J. Georgacas 1978t no. 180'e göre açık denizde iki yelkenli tarafından çekilen bir trata imiş.

ananas b.m. (bir meyvenin adı) < Fr. < İsp. ***ananas*** < Brezilya kızılderililerinden olan Guarani'lerin dilinde ***nana*** a.m. ※ ***Kivici, ananascı, Hindistan cevizci, çikitacı ortalığı öyle dolduruyor ki, aralarında, kavun karpuzla şeftali ... gibi tepeleme meyveyle yüklü arabalar pek görünmüyor.*** (A. Özyalçıner 1991 s. 96). ※ ***Oradaki bir çay bahçesine oturduk. Ananas ve içki istedik.*** (N. Eray 1992 s. 54).

Osm. **an'anat** 'ana'neler' < Ar. ***'an'anāt*** [***an'ane*** kelimesinin Ar. çoğulu]. ※ ***Her milletiŋ, her lişānıŋ kendine maḫṣūṣ ve 'an'anātına temās ėder bir çoḳ efsāneleri vardır.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. X). ***an'anatiyle*** 'ananesiyle' (b. ***anane***). ※ ***İşi 'an'anātıyla tamāmen onlara naḳl u ḥikāye eyledi.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 120).

anane, b. ***an'ane*** II.

an'ane I 'bir hadîsin şevahit şeceresi; hadîsi nakledenler silsilesi; bu yolla hadîsin kimden (***'an ...;*** bu yüzden ***'an'ane*** < Ar. ***'an'ana***) öğrenilerek Peygamber'e ulaştığı tespit edilir. ※ ***Ḥālā-ki 'an'ane ile ol ṭanṭanayı birbirlerine ulaşdururlar.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 128). ***an'anesiyle*** 'bütün ona taalluk eden noktalarla, bütün teferruatiyle': ※ ***... iḥtimāl ki bu͜ ḫuṣūṣa ta'alluḳ ėden esrār-ı sā'ireyi de 'an'anesiyle öğrenmişdir.*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 600). ※ ***Bu ciheti 'an'anesiyle vilāyete yazıŋız.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 76).

an'ane II/**anane** 'gelenek' < ***an'ane*** I. Bu yeni mana 20. asırda teşekkül etmiş ve yerleşmiştir. ※ ***Bu yetişmiş adam, derin, geniş bir kültür an'anesinden gelir. Kulak kültürü; dirsek yerine diz çürüterek, okumak yerine dinliyerek alınan kültür ...*** (F.R. Atay 1952 s. 103).

ananet '(erkeğin) cinsel gücü olmaması' < Ar. ***'innīn*** sıfatından yapılmış isim (Ar.da daha çok ***'unna*** kullanılır).

an'anevî 'geleneksel' < ***an'ane*** II. (Sonu ***–a/–e*** ile biten kelimelerdeki sıfat eki ***–ī***'nin önüne gelen Hiatustilger (koruyucu ünsüz) ***–v–*** için b. ***abidevî*** ⊡).

AD. **anapa** 'bir çeşit fasulye' DS 252 < belki bir yer isminden.

AD. **anarat** I 'pirinç unu veya nişastayı şekerle pişirerek yapılan çocuk maması' < İng. ***arrowroot***. Krş. ***ararot***.

AD. **anarat** II 'saf, katıksız' DS 252 < Yun. ***ανε'ρωτο*** (anéröto) 'sulandırılmamış' Symeonidis 1973 no. 13. < R. Dankoff 1995 no. 30'a göre Ermenice ***anarat*** 'saf, katıksız' kelimesine dayanır [***an-*** 'olmayan' ve ***arat*** 'pis, kirli']. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡.

anarı, b. ***aŋaru***.

aŋarı, b. ***aŋaru***.

EOsm. **aŋarlaḳ** biraz ötede' TS 123 < ***aŋaru*** ve mekân sıfatlarında kullanılan ***-laḳ/-lek***, yâni ***/r/***'den sonra disimilasyona uğramış ***-rak*** eki, b. ***ahçı*** ⊡ ※ ***Bir iki adım yoldan aŋarlaḳ otursun***. (E. Birnbaum 1981 v. 143a ve s. 68). Krş. ***berülek***.

anarşi b.m. (erksizlik; kargaşa) < Fr. ***anarchie*** a.m. < EYun. ***αναρχια*** (anar̮hía) a.m. [***a-*** 'olmayan' ve ***ar̮he*** 'hakimiyet']. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki ***a-/an-***) için b. ***abana*** ⊡. Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Anarşi rüzgârlarının estiği karanlık kent***. (Peride Celal 1991 s. 239).

anarşik 'anarşi vasfında; anarşi taraftarı' < Fr. ***anarchique*** < EYun. ***αναρχικο'ς*** (anar̮hikós) a.m. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡, sıfat yapmaya yarayan Fr. ***-ik*** için ise b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***Ne istiyor bu kadın yahu? Anarşik midir nedir?*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 100). ※ ***Öğrencilerin çoğunu farfara, gürültücü, terbiye yoksunu görüyordum. Bu anarşik görünüşün bir iyi yanı, değerli kişileri tanımayı kolaylaştırması oluyordu.*** (N. Berkes 1997 s. 42).

anarşist 'insanların üstünde devletin hakimiyetine karşı olan kimse' < Fr. ***anarchlste*** a.m. [***anarchle*** + siyasi terminolojide çok kullanılan ***-iste*** eki, b. ***aferist*** ⊡]. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki ***a-/an-***) için b. ***abana*** ⊡. ※ ***O duvar yazılarını yazanlar gibi anarşistim.*** (M. Güler 1990 s. 94). ※ ***Bu havada yaya olarak köye gelen iki genç. Anarşist diye ihbar etmesinler bizi?*** (C. Kavukçu 1998 s. 98).

EOsm. **aŋaru/aŋarı**/AD. **anarı** DS 252 'öte; ***-dan*** doğru, ***-dan*** beri', TS 123–125 < ETk. ***aŋaru*** a.m. Clauson 1972 s. 190 (***an*** IV + ***-aru*** (yön eki). ※ ***Ol bayağı gemi ve gemici buları aŋaru daşıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 59b). ※ ***Bir zah̠m eyle urur ki başı gövdesinden yigirmi adım aŋaru düşer.*** (a.e. v. 110a). 'öte, ileri': ※ ***Ve andan aŋarı bir hisārcuḳ vardı, Evrenoz oğlı ʿĪsā begi aŋa gönderdiler*** (F. Giese I929 [890/1485] s. 137). ***aŋaru*** ve onun aksi ***berü***: ※ ***Görişüb esenleşüb ḳardaş olur | Ol gider aŋaru, bu berü gelür*** (Enverī 1928 [869/1464] s. 40). ***aŋaru ėt-*** 'arkada bırakmak': ※ ***'Āḳıbet ḳamusı gitdiler, bu bīvefā clhānı aŋaru ėtdiler ve bu ḥikāyet anlardan yādigār ḳaldı.*** (Ferec 855/1451 v. 51b). ***aŋarurak*** 'daha ötede' (comparativus, karşılaştırma eki ***-rak*** için b. ***acırak*** ⊡): ※ ***Merdümllk eyle, aŋaruraḳ var, iŋen yoruldum, süst oldum, oşbunda biraz vaḳt yatayım, diŋleneylm.*** (Ferec 855/1451 v. 178b).

⊡ BSTTk.nde işlek olmayan ***-arı*** ve ***-rı-*** genişlemelerinin esas fonksiyonu yön gösterme (directivus) hâlidir (krş. ***ardıradın / arduradan*** ⊡). ETk.de ***-garu / -ru*** hâl eki statüsündeydi. Directivus (yön gösterme) ekinin esas şekli hakkında çeşitli görüşler var (***-garu*** mu ***-ru*** mu?). ***-garu***, dativus eki ***-ga*** ile ***-ru***'nun birleşimiymiş gibi görünüyor (Clauson 1972 bu imkânı reddediyor, 1972 s. xl). BSTTk.nde ***-arı / -rı*** türemeleri zarf ve hatta isim manası edinmiş-

ler. A–B ve C–E ciltlerinde şu *–**arı*** örnekleri var: ***anarı, daşgaru, dışarı***. ***berü*** / ***beri***'nin etimolojisi biraz şüphelidir.

aŋarurak, b. ***aŋaru***.

anarya 'geri vites manivelâsı' < Fr. ***en arrière*** 'geriye doğru'. ※ ***Efendi Mansur herşeye rağmen anaryaya bastı. Traktor kendini geri attı.*** (Orhan Kemal 1951s s. 70).

an–asıl 'aslen, aslı itibarıyla' < Ar. ***'an aṣl(in)*** a.m. (***'an '–dan'*** ve ***aṣl*** 'asıl'). ※ ***Anasıl Varnalı olan bu komşumuz...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 29.6.1944).

anasır 'unsurlar' < Ar. ***'anāṣir*** a.m. [***'unṣur***'un çoğulu]. Osm. 'Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan ekalliyetler': ※ ***Meşrutiyetten evvel, İstanbulda osmanlılık hükümferma oluyordu. İlân edilen hürriyet diğer anasırı şımarttı***. (Fazlı Necip 1930 s. 296).

anason b.m. (tohumu baharat olarak kullanılan bitki) < Ar. ***anīsün/yansün*** R. Dozy 1927 I, 41 a.m. 17. asırda şu telaffuzlar tespit edilmiştir: ***anasun, anesün, anīsun, enesün, enisün,*** Meninski 1680 I, 458, 474. Arapça kelimenin aslı EYun. ***α'νηθον*** (anet̲on), fakat Türkçe kelime doğrudan doğruya EYun. kelimeden olamaz (G. Meyer 1893 s. 28'de aksini söyler), ayrıca b. ***afyon*** ⊡. ※ ***... ve kimyondan ve anisondan ve zaġfirāndan ve ġayrından sālārlıḳlariyle on beşde iki alınur***. (Ö.L. Barkan 1943 s. 289) ※ ***... sigara izmaritleriyle dolu küllükler ve anason kokusu sinmiş salonda...*** (A. Yurdakul 1989 s. 56).

AD. **anaşta** 'aç karnına' DS 253 < Fa. ***nāştā*** a.m. A. Tietze 1969 no. 89.

Anatoli, b. ***Anadolu***.

anatomi b.m. (vücut yapısı bilgisi) < Fr. ***anatomie*** < Lat. ***anatomia*** a.m. < EYun. ***ανατομια*** (anatomía) 'teşrih, vücudu açarak içini inceleme' [***ana*** 'açarak' ve ***temnein*** 'kesmek' fiilinden isim]. ※ ***Bir süre tıbbiyeye gitmiş, fakat anatomi dersinde kadavraları yüreği kaldıramayınca okuldan ayrılmış***. (B. Arpad 1976 s. 26).

Anavarin 'Mora'da bulunan Navarino (veya Pilos) adındaki liman şehri'. ※ ***Ḳal'a–ı Anavarine geldi.*** (Seyyid Murād 1981 v. 225a).

anavasya/anavaşya 'balıkların kışın başında Karadeniz'den Ege Denizi'ne göç etmesi' < Yun. ***ανεβασια*** (anevasiyá) 'yükseliş, yukarıya çıkış', Kahane–Tietze 1958 no. 731. [***ana*** 'yukarıya' ve ***baínö*** (***vénö***) 'gitmek' fiilinden teşkil edilen bir isim]. Yun.dan gelen ***–ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.

anavata 'bir işleme tekniği' < Yun. ***αναβατα'/ αναβατο'ς*** (anavatá/anavatós) a.m. Hist. Lex. II, 172 . ※ ***Adamın biri kızının gelinlik elbisesine dival mı işletecek, yoksa loğusalık yorganına anavata mı, her neyse şubatta bir Ermeni dudunun kapısını çalmış...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 6.2.1943).

AD. **anavul** 'küçük arık, suyu tarlaya akıtmaya yarayan hendek' DS 253 < Yun. ***αναβολη'*** (anavoli) a.m. A. Tietze 1955 no. 11, Ch. Symeonidis 1973 no. 11, Ch. Tzitzilis 1987g no. 16.

AD. **anavula** 'köstebek' < Yun. ***αναβολε'ος*** (anavoléos) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 15.

AD. **anay**, b. ***hanay/haney***.

anbal, b. ***ambol***.

anbar, b. ***ambar***.

Osm. **anbean** 'her an' < Fa. ***ān-ba-ān*** a.m. Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** **I** ⊡. ※ ***Ḥayāt aldığı demdir, memāt verdigi dem / Kişi ölür dirilir ān-be-ān, nefes-be-nefes.*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 II, 42).

anber/amber 'bir çeşit balinadan çıkan güzel kokulu madde ve ondan yapılan kokular' < Fa. ***anbar/ambar*** < Ar. ***'anbar*** a.m. ***/nb/→/mb/*** gelişmesi için b. ***ambar*** ⊡. ※ ***Budaḳlarında muraṣṣa' ḳuşlar ḳondurdılar, içlerini müşk ile 'anber-ile doldurdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 91b). ※ ***Hanıma söyle: serine kelleposunu örtsün de gelsin. Amber geysularını tarasın da gelsin...*** (H. Ritter 1953 III, 495). ※ ***Memelerinin arasına sokardım başımı, yasemin hanımeli amber kokardı.*** (İ. Aral 1997 s. 130).

Osm. **anberbar/amberbar** 'güzel kokulu' < Fa. ***'anbar-bār*** a.m. [***'anbar*** 'amber' ve ***bār*** 'saçan']. ※ ***Nāfe dirmiş zülf-i 'anberbār-ı dilber var iken / 'Ālem içre müşg adı bir ḳuru bühtāndur baŋa.*** (Necātī Beg 1963 s. 149).

anberbarIs/amberbaris 'turuncu veya kırmızı meyvelerinden reçel yapılan bir bitki' < Ar. ***barbārīs*** a.m. K. Lokotsch no. 227; kelimenin aslı bilinmiyor.

anberbu/amberbuy 'amber kokulu' < Fa. ***'anbar-büy*** a.m. [***'anbar*** + ***büy*** 'kokan'; Fa. ***/ū/*** ya da ***/ūy/*** ile biten kelimeler için b. ***âbıru*** ⊡]. ※ ***Zevāli görmesün ḥüsnüŋ, eyā gül yüzlü 'anberbü!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 56). 'Hindistan'dan getirilen iri taneli pirinç' M. Kütükoğlu 1983 s. 341. ※※.

anberbuyî/amberbuyî 'bir renk çeşidi' M. Kütükoğlu 1983 s. 133. < ***anberbu*** + renk sıfatları yapan ***-î*** eki (b. ***altunî*** ⊡).

anbere 'bir hurma cinsi' < ***anber*** ※ ***Hicaz Arapları yüz çeşit hurmanın yalnız beyaz cinslerini yer, anbere ve çelebi cinslerini hediyeler için ayırır veya satarlar.*** (F.R. Atay 1938 s. 124).

anberefşan/amberefşan 'güzel kokular saçan' < Fa. ***'anbar-afşān*** a.m. [Ar. ***'anbar*** 'amber' ve Fa. ***afşān/faşān*** 'saçan']. Musikî ıstılâhı olarak ***amberefşan*** 19. asır sonunda icad edilen bir makam ismidir (krş. K. Uz 1964 s. 9).

Osm. **anberîn/amberîn** 'amber ihtiva eden, amber gibi güzel kokan' < Fa. 'anbarīn a.m. [***amber*** + madde isimlerinden sıfat yapan Fa. ***-īn*** eki, b. ***abherin*** ⊡]. ※ ***Kemān-ı 'anberīn (gördi)***. (bir kızın güzel kaşlarından bahsederken, Ferec 855/1451 v. 151a).

Osm. **anberIne/amberine** 'amberle doldurulmuş kolye' < Fa. ***anbarīna*** a.m. 'a woman's ornament for the neck, full of amber' F. Steingass s. 870. ※ ***Gėyürdi çarḫ-ı aṭlas çenberīne | Muraṣṣa' tāc u altun 'anberīne*** (Aḥmed-i Dā'ī 1973 no. 341b).

anberiye/amberiye 'güzel kokulu bir likör' < Ar. (Suriye diyal.) ***'anbarīya*** 'liqueur aromatisée' A. Barthélemy 1935 s. 556. ※ ***Ḳuş sütünden ġayrısı mevcüd ... bordom, apsent ... amberiye ...*** (E. Misailidis 1986 [1872] s. 56).

Osm. **anbermu/ambermûy** 'saçları amber gibi kokan' < Fa. '***anbar-müy*** a.m. [Ar. '***anbar*** 'amber' ve Fa. ***mü/müy*** 'saç'; Fa. ***/ü/*** ya da ***/ūy/*** ile biten kelimeler için b. ***âbıru*** ⊡]. ※ ***İ müşk-büy ve 'anber-müy! Göŋlüŋi̮ hōş dut ...*** (Ferec 855/1451 v. 178b).

anca I 'ancak' < ETk. ***ança*** a.m. [***an*** IV 'o' zamirinin aequativus hâli, yâni 'onun kadar, o kadar'] Clauson 1972 s. 172. Bugün ekseriya tahdit edici manada kullanılır, 'en çok (yâni ondan fazla olamaz)': ※ ***İlk sözcükler çekingen, anca duyulur gibi çıktı ağzından.*** (Füruzan 1982g s. 90). ※ ***Söğüt ağacının dalları ince ve kaygan olur. Zayıf, isteksiz bir ağaçtır, kabuğunu bırakıverir. Anca düdük yapılır da acılı bir horoz olur öter.*** (F. Duman 1999 s. 66). Zaman belirtmek için de kullanılabilir: ※ ***"Düğüne gitti onlar" dedi. Akşama gelirler anca.*** (H. Taner 1951t s. 52). EOsm. ***anca*** 'o kadar, nice': ※ ***Ancalar bezdi özinden, oldı māt / Ḳāmeti ancasınuŋ oldı-iki ḳat.*** (Oruc b. 'Ādil 1925 s. 61). EOsm. 'böyle': ※ ***Benüm-dahı bir yanum anca uy bilmez girān olmış-dur***. (Ferec 855/1451 v. 181b). EOsm. ***anca*** 'sadece': ※ ***Ve eger hezār yıl bir yėrde oturayın, münāsibümi Ḥaḳḳ bunda baŋa vėribiye ... dėr-iseŋ, bulmadın ölesin, düniyāya neyleyü geldüm gitdüm dėyesin, ṣoŋra anca peşiymān yėyesin.*** (Ferec 855/1451 v. 136b–137a). EOsm. ***yüz biŋ anca*** 'yüz bin kere o kadar, yüz bin misli' TS 126–128 (örnek 3–5, (10) 21): ※ ***Keremüŋden yüz biŋ anca ...*** (Ferec 855/1451 v. 112a).

⊡ Sıfattan (nadiren isimden) zarf yapan ***–ca*** eki, eski ve yaygın bir ektir. Bu fonksiyonuyla hiçbir zaman vurgulanmayan ek, ETk. ***–ça*** aequativus hâl ekinin devamıdır (menşei ve fonksiyonları hakkındaki farklı görüşler için b. J. Deny 1921 s. 633–647 ve Z. Korkmaz 1959 s. 275–358). –***ca*** zarfları, başlıca 'gibi, kadar, göre' anlamındadır, ms. ***ánca*** I, ***bu minválce*** (b. ***bu*** **I**), ***délice*** I. A–B ve C–E ciltlerindeki diğer tarz zarfları şunlardır: ***álaca búlaca*** (b. ***alaca***), ***Arápça, arkunca, ayákça, áyrıca*** (b. ***ayru), barça*** II***, bu takdírce*** (b. ***bu*** I), ***búnca*** I, ***cizvice*** (b. ***cüzvi), cüz'îce, dalınca*** (b. ***dal*** II), ***dírice*** (b. ***diri), dóğruca*** (b. ***doğrı / doğru), düzcesi*** (b. ***Düzce***), ***epéyce, évce, eyüce / eyíce / iyíce*** II. Zaman zarfları ise şunlardır: ***búnca*** II, ***çoğunca, çókçası*** (b. ***çokça / çokça***), érce, erkénce (b. ***erken***). ***–ca*** sıfatları için b. ***ahça / ağca*** ⊡, ***–maca*** zarfları için b. ***aşırtmaca*** ⊡. ***-cak*** zarf eki için b. ***aŋulcak / aŋılcak*** ⊡ ve ***ailece / ailecek*** ⊡.

anca II, yalnız ***anca beraber kanca beraber*** 'ne olursa olsun ayrılmamak şartiyle' tabirinde geçer, yâni bu işin sonu "kan (kanı dökülmek)" dahi olsa ortağı yalnız bırakmamak. Baştaki ***an***, ya ***kan*** kelimesine kafiyeli bir mühmel yahut bugün manası unutulmuş bir kelime olmalıdır. Aslen ***and*** olduğu da akla gelebilir. Bu tür terkipler için b. ***allem et- kallem et-*** ⊡.

ancak 'sadece, yalnız' < ETk. ***ancaḳ*** a.m. [***ança***, b. ***anca*** ve ***oḳ*** 'işte'] Clauson 1972 s. 174. ※ ***Mıṣr diyārındaki 'ulūfelü 'asker on biŋ nefer ancaḳ var idügi muḳarrerdür***. ('Ālī 1956 [1586–87] s. 138). Cümle sonunda ve vurgusuz: ※ ***Bir er var, güzāf keleciler söyler yanar yaḳılur ancaḳ***. (Ferec 855/1451 v. 210b). 'o kadar, daha iyisi olamaz' (vurgulu): ※ ***Bu düşmene bir giriş girdi kim ancaḳ olur.*** (Ġazavāt–ı Sulṭān Murād 1978 [15. yüzyıl] s. 62). ※ ***Onlara bir meclis düzdi ki ancak olur.*** (Ş. Elçin 1977–78 s. 203).

⊡ ***anca*** I ⊡'de incelenmiş ***-ca*** zarflarına 'işte' anlamındaki ETk. edat '***ok***' eklenerek birleşik ***-cak*** eki ortaya çıkmıştır. ***-cak*** ekiyle teşkil edilmiş zarflarda aynı zamanda diminutivum anlamı vardır. A–B ve C–E ciltlerindeki şu örnekler bunu belirtir: ***ancak, aŋulcak, arkuncak*** (b. ***arkunca***)***, böylecek, demincek*** (b. ***demin***). ***-cak*** ile zarf yapan başka bir ifade tipi için b. ***ailece*** / ***ailecek*** ⊡.

EOsm. **ancılayın** 'onun gibi' < ETk. ***ançulayu*** a.m. Clauson 1972 s. 176. ※ ***Bir ʻacāyib ceng ḳıldılar cān, | Ancılayın görmedi devr-i zamān***. (Oruc b. ʻĀdil 1925 s. 61). ※ ***Ṣoŋ ucı buldı bir ancılayın yėr***. (Fḫrī 1974 [1367] no. 718). çoğulu da kullanılır: ※ ***Ciypur biraz yėr kim yürıldi, bir anlarcılayın ʻayyāra gėrü uğradı***. (Ferec 855/1451 v. 240b).

⊡ Birleşik EOsm. ***-cılayın*** genişlemesi, yalnız kişi ve gösterme zamirlerine takılıp benzerlik (similativum) yâni 'gibi' anlamında zarflar yapar (b. J. Deny 1921 s. 598–599, M. Erdal 1991 I, 107). Aynı ek grubu ETk.de bulunur (***-çulayu***) ve hâl eki gibi kullanılırdı (ms. ***bulıtçulayu*** 'bulut gibi'). Etimolojisi hakkında çeşitli görüşler var (b. T. Banguoğlu 1938 s. 81, J. Deny 1921 262, 597–598, Clauson 1972 s. 175, K. Röhrborn 1977 s. 136). Ortadaki ***-cı*** unsuru, aequativus eki olan ***-ca***'ya (b. ***ahça*** / ***ağca*** ⊡) bağlanmaya çalışıldıysa da ünlünün niye ***-ı*** (< ETk. ***-u***)'ya dönüştüğü anlaşılmıyor. Erdal'a göre bu ek grubu, yerle ilgili isimler yapan ***-çu*** ekiyle birleşik ***-la*** + ***-yu*** zarf eklerinden meydana gelmiştir (1991 I, 106–108, 410–411). Çok daha işlek olan sade ***-layın*** (< ***-layu***) birleşimi, EOsm. da 'gibi' anlamında serbestçe her isme takılabilirdi. A–B ve C–E ciltlerindeki ilgili örnekler şunlardır: ***ancılayın, bencileyin, bizcileyin, bularcılayın, buncılayın***. Aynı ek, nadiren kökleri zaten Fa. veya Ar. zarf olan kelimelere de katılır. Hepsi halk diline ait olan şu tabirlerde ***-layın*** fonksiyonsuzdur: çünküleyin, elbet***leyin***. (Zaman zarfı yapan ***-layın*** için b. ***akşamleyin*** ⊡).

(Argo) **ançızla-** 'uzaklaşmak, savuşmak' Meḥmed‿Hālid [Bayrı] 1934 s. 13 < ??. ***-(ı)zla-*** genişlemesi için b. ***alızla-*** ⊡.

ançuvez/ançuyez/ançüez 'küçük balıklardan yapılan balık ezmesi' < aslı İsp. ***anchova*** olan, fakat birçok dile geçmiş bulunan, hamsi cinsinden bir balığın adı, ms. Fr. ***anchois***, İng. ***anchovy***, Alm. ***Anschovis***, İt. ***acciuga*** < Yun. ***αφυη*** (afyē). Türkçeye hangi dilden geçtiği belli değil. ***anşa*** varyantı için G. Meyer 1893 s. 21 < Fr. ***anchois*** diyor. ※ ***Kadehin birini alıp öteki eliyle de çatalı bir ançuveze batırarak önüme geldi.*** (S.M. Alus 1944 s. 112). Balığın adı Türkçede aynı zamanda balık ezmesinin de adı olmuştur.

and/ant 'yemin' < ETk. ***and*** a.m. G. Doerfer 1965 II, no. 561, Clauson 1972 s. 176. Aslında karşılıklı kan içerek ahiret kardeşliğine kabul merasimine dayandığından ***iç-*** fiili ile kullanılagelir. ※ ***Yėtmiş-gez and içüb dururam ki ḳızumı güclle kimseye vėrmeyem***. (Ferec 855/1451 v. 36b). Nadiren ***and et-*** 'and içmek': ※ ***Annem ağladı. Bir daha o mektebe yollamıyacağına dā'Ir and etdI.*** (Aḥmed Rāsim 1316ge s. 11). ***and olsun*** 'şart olsun, nikâhım üzerine yemin ederim...': ※ ***And olsun-ki ben olsaydım anıŋ dediklerini gerçekden yaparım-da ...*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 25–26). EOsm. ***andı sı-*** 'andı bozmak'. ***sı-*** 'kırmak' demek olduğuna göre ***and*** kırılabilen bir şeydir (bazı başka dillerde aynı fikir mevcuttur, ms. İng. ***to break an oath***, Alm. ***einen Eid brechen***). ※ ***Degülven hergīz andı bir sıyandan / Ve bunuŋ gibi söze ben uyandan*** (Fḫrī 1974 [1367] no. 2510).

EOsm. **anda** ‘onda’ TS 135 < ETk. ***anta/anda*** a.m. Clauson 1972 s. 176. Krş. ***ol*** I. ‘orada’: ※ ***Ol sanduḳcaı al gel, bendümüŋ miftāḥı andadur.*** (Ferec 855/1451 v. 41b). ‘oraya’: ※ ***Anda bir ayda varılur.*** (a.e. v. 146a).

AD. **andaç** ‘hatıra, yadigâr, kalıntı’ DS 256 < ***an-*** + ?? BSTTk.nde AD.nden alınma neolojizm (türetme kelime) ※ ***Orada da, ormanları harap olan bütün bölgelerde olduğu gibi, yolun uzak ve yakınında yer yer andaçlar, bir çam, bir ardıç, meşe ve bol bol ahlat görürsünüz.*** (H. Birand 1957 s. 70). ※ ***Oğlumun belinden kalan tek andaç olduğu için bıraktı çocuğunu.*** (A. Kutlu 1995 s. 16). ‘hediye’ DS 256: ※ ***Yoldan gelip geçene sattıkları alabalıkları dağ köylüleri ırmaktan tutar getirirlerdi. Yanında andaç diye bir kâse dolusu dağçileği yahut badem sunarlardı.*** (A. Kutlu 1991 s. 152).

⊡ Bir mütehassıslar grubu tarafından teklif, münakaşa ve ilân edilen ve etimolojisi bizce anlaşılmayan neolojizmleri eserimize almamayı prensip edinmiştik. Onların kaynağını, intisap veya teşekkül sebebini açıklamak o grubun mensuplarına düşer. Fakat mahiyetleri belli olanları ve bulunuşlarının sebebine dair âcizane bir tahminimiz olanları, bu prensip kararından hariç tuttuk. Bu şekilde A–B ve C–E ciltlerinde mahdut bir miktar neolojizm (türetme kelime) birikti: ***andaç, araç, ast, ayıp–*** (idiolekt), ***birikim, buyurgan, çoğu, dönüş-*** II, ***dural, duralak, duruk*** II, ***ece*** I, ***Ege, egemen, erat, etki–*** (idiolekt), ***etkici, evcil***.

EOsm. **andağı** ‘oradaki’ < ***anda*** ‘orada’ + ***–ki*** eki. ※ ***Andağı ḥāżırlar dükeli özleri göyünüb riḳḳat ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 150a).

AD. **andah/andaḫ** ‘askerlikte tecrübe atışları’ DS 256 < ***endaht***.

EOsm. **andak** ‘hemen, derhâl’ TS 137–138 < ***antaḳ*** ‘bu gibi, bu kadar’ Clauson 1972 s. 177, fakat K. Röhrborn 1979 s. 155’e göre, ***anta*** + ***ok***. ※ ***Ol gėce ol vāḳıʿa olmasa ... andaḳ dām-ı helāke düşdüm-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 132a). ※ ***Saçup gül ṣuyıla yudılar andaḳ*** (Fa̱hrī 1974 [1367] no. 3412).

AD. **andal/andallı** ‘sersem, budala’ DS 257 < EYun. ***ανταλλος*** (ántallos), ***ανταλλαγος*** (antállagos) ile a.m. (krş. ***andavallı***) Ch. Tzitzilis 1987g no. 21.

AD. **andalabizo/andalavizo** I ‘çocukların tahterevalli üzerinde oynadıkları bir oyun’ < ? (Trabzon diyal.) L. Bonelli 1902 s. 56. ***andalavizo*** II ile alakası olup olmadığı belli değil.

(Argo) **andalavizo** II ‘İspanyolca konuşan Yahudiler’le alay tabiri’ H. Ritter 1941 s. 60 dipnot d < İsp. ***hasta la vista*** ‘tekrar görüşmek üzere’ ?. ※ ***Meşhür meczüblarımıŋ menḳıbelerini bābāmdan dinlerdim ... Çıplaḳ Muṣṭafā, Deli Ḥüseyin, Deli Ṣāliḥ, Andalavizo Çıḳ-Çıḳ Ṣava...*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 458).

andallı, b. ***andal***.

EOsm. **andan** ‘ondan’ TS 138–139 (krş. ***ol*** I). ‘ondan sonra’: ※ ***Evvel buları alayım, andan ḳatle meşġūl olayım.*** (Ferec 855/1451 v. 8b) ‘oradan/ondan sonra’: ※ ***Andan gidüb Aydın ilini ... fetḥ ėtdi***. (Oruc b. ʿĀdil 1925 s. 26). ***andan bundan*** ‘oradan buradan, çeşitli yerlerden’: ※ ***Durdı, andan bundan aġaccuḳlar cöbcügezler dėrşürdi, ol çār diy-***

vārcuġı örtdi, icine girdi. (Ferec 855/1451 v. 65a). Ablativus (ayrılma durumu) hâliyle yapılan zarflar için b. açmazdan ⊡.

andante (beynelmilel müzik terimlerinden) 'ağırca çalınacak' < İt. ***andánte*** a.m. [***andare*** 'yürümek' fiilinden]. İt. ***–ante/–ente*** eki için b. ***acenta/ acente*** ⊡². Garp müziği ıstılahları için b. ***acitato*** ⊡. ※ ***Bu andante girişten sonra hemen allegretto bir mencilis gelir.*** (H. Taner 1971s s. 18).

andantino (beynelmilel müzik terimlerinden) 'andante'den azıcık canlı çalınacak' < İt. ***andantino*** a.m. [***andante*** + ***–ino*** küçültme (diminutuvum) eki, b. ***albino*** ⊡.]. Garp müziği ıstılahları için b. ***acitato*** ⊡. ※ ***İkinci keman yeniden tam burada giriyormuş. Andantino grazioso.*** (A. Ağaoğlu 1991r s. 111).

AD. **andaval/andavallı/handavallı** 'ahmak, beceriksiz, şaşkın' DS 258, Meḥmed̮ Hālid [Bayrı] 1934 s. 13, H. Aktunç 1990 s. 39, 124 < Yun. (diyal.) ***andalavus*** 'çarpık; somurtkan, inatçı; şapşal' < EYun. ***αντα'λλαγος*** (antállagos) 'değiştirilmiş' Ch. Tzitzilis 1987g no. 20. ※ ***Mā'il bey, darılma ammā, çoḳ antavallısın ...*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 430). ※ ***Vay hantavallı be! Naṣılsa ismlnlŋ imlāsını öğrenmiş, onu̮ haṭāsız atmış.*** (a.e. s. 561). ※ ***Şu andavallılara bir traktorun kaç beygire bedel olduğunu sen anlat allasen!*** (F. Erdinç 1969 s. 64).

AD**. andavat** 'ikinci katı çıkarken binanın orta kısmına konulan kiriş' DS 258 < Yun. ***αντιβα'της*** (andivátis) 'sürgü; bir kapı direğinden ötekine uzanan kiriş' Ch. Tzitzilis 1987g no. 23.

Osm. **andellb** 'bülbül' < Ar. ***'andalīb*** a.m. ※ ***Gonçe cāmından olubdur 'andelīb–l zār mest***. (Necātī Beg 1963 s. 166).

(Argo) **andellp** 'hile, oyun' < ***andellb*** 'bülbül' (yellenme sesi bülbül sesine benzetilerek). ※ ***Çapa amelesi hele ona bir oyun etmeğe, andellp yapmağa kalksın!*** (Reşat Enis 1944 s. 83). ※ ***Körolası herif! Otu vurmuyorsun. Andellp yapıyorsun. Yediğin somun, içtiğin ayran haram olur sonra...*** (a.e. s. 137).

ander̮hana, b. ***antrahane***.

AD. **ander kal–/andır kal–** 'sahibinin ölümünden sonra artakalmak, sahipsiz kalmak' DS 258–260, R. Dankoff 1991 s. 12 (bilhassa Doğu Anadolu'da ve Azerbaycan'da (***andır*** şeklinde beddualarda çok kullanılır) < Fa. ***andarz*** < Pehl. ***handarz***, Gürc. ***ander̮hi***, Erm. ***andêr*** 'sahipsiz, bedbaht' < EErm. ***an*** 'olmayan' ve ***têr*** 'sahip, bey' R. Dankoff 1995 no. 706; U. Bläsing 1992 no. 9, 1995a no. 65. ※ ***Andır kalsın Cılavuzunu bunun!*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 12). ※ ***Yoğurda benzemedi: kımız kımız. İki adım da çalpalandı andır kalasıca.*** (a.e. s. 84). ※ ***Ağzına atar atmaz bir çiğnedi, geri tükürdü tabağa. "Oy seni andıra kalasın, ne kötü blşeymlş!" dedi.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 144).

andezit/andizit (jeoloji terimlerinden) 'bir cins volkanik toprak' < Fr. ***andésite*** < Alm. ***Andesit*** a.m. [Güney Amerika'daki ***Andes*** dağlarının isminden]. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Herkesin çürük toprak dediği kalkerli ve volkanik andizit kesimler, özel olarak Yarıbel'den öteye sıklaşmıştı.*** (İ. Tarus 1961 s. 137).

⊡ Fr.dan alınmış jeoloji, mineraloji ve kimya terimleri arasında *–it* eki ile biten isimler vardır. Bunlar beynelmilel kimya ve tabiiye terminolojisinden gelmektedir. Jeolojininkiler taşların ilk bulunduğu yerin adı ile teşkil edilmiştir. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***andezit, boksit, büritis*** (bir ilave ek ile), ***dinamit, ebonit*** (son ikisi ticaret markaları). Tıp terminolojisindeki ***–it*** eki ile biten kelimeler için b. ***adenit*** ⊡.

andıkas, b. ***andikas***.

Andıra 'Yunan Ege adalarından Andria adası'. ※ ***Andan soŋra yine Andra nām cezīreye vardı.*** (Seyyid Murād 198l [1578] v. 281b).

andır kal–, b. ***ander kal–***.

andız/andızotu 'Inula helenium' I. Hauenschild 1989 no. 92 < ETk. ***aŋduz*** a.m. Clauson 1972 s. 178.

AD. **andi** 'dokuma tezgâhı' DS 261 < Yun. ***αντι'*** (andí) a.m. A. Tietze 1955 no. 16.

AD. **andikas/andıkas** 'sıcak bir sıvıya aynı cins soğuk sıvı katarak ılıklaştırma' DS 261 < Yun .****αντι'κρασις*** (*andícrasis) a.m. [***andíkraz*** 'soğuk sıvı katarak ılıklaştırmak'] Ch. Tzitzilis 1987g no. 24.

andilya 'Cichorium endivia' I. Hauenschild 1989 no. 321 < Yun. ***αντι'δι*** (andíḏi) < BizYun. ***entybion*** a.m. [BizYun. ***entybon*** < Lat. ***intubum/intubus*** a.m.] Ch. Tzitzilis 1987g no. 122, 1994 s. 203, 204, 205. Yun.dan gelen ***–ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.

andizit, b. ***andezit***.

AD. **andon** 'çoğunlukla kadınlara hakaret için söylenen söz' DS 262, 'kötü, uygunsuz kadın' K. Emiroğlu 1989 s. 40; krş. ***antin*** I. ※ ***Gız seveyirum seni | Çok tontonsun çok tonton | Seni alacigidum | Dediler o gız andon.*** (K. Emiroğlu a.y.).

androjen 'kendini öteki cinsiyetten birinin ruhi hâline koyabilen kimse' < Fr. ***androgyne*** a.m. [EYun. ***ανδρ*** (anḏr) 'adam, erkek' kelimesinin kökü ***γυνη*** (gynē) 'kadın'] ※ ***Ben aslında yazarın androjen olması gerektiğini düşünüyorum. Kadın dünyasını çok iyi anlatan kadın yazar, ya da erkek dünyasını anlatan erkek yazarlar ayrımının aşılması gereken bir tarihsel geçiçi kategori olması gerektiğine inanıyorum.*** (M. Mungan 1996 s. 372).

Andromeda (beynelmilel astronomi terminolojisinde) 'Kuzey gökyüzünde bir yıldız kümesi' < EYun. mitolojisinde geçen bir kadının adından. ※ ***Bir tanesi lise son sınıftan aklında kalan bilgileri eksik yanlış üstüste saymaya koyuldu: şu Andromeda'ydı, şu Eldeberan, şu Kapella.*** (A. Kutlu 1983 s. 55).

andropoz 'ihtiyarlayan erkeğin cinsî hayatının bitmesi çağı' TüS 1983 s. 56 < Fr. ***andropause*** a.m. [EYun. 'adam, erkek' kelimesinin isim kökü ***ανδρ*** (anḏr) ve Lat. ***pausa*** < EYun. ***παυσις*** (pausis) 'duruş, bitiş']. ※ ***Yoksa bu olayı sadece bir andropoz öncesi kaygıları örtme çabası olarak mı görmeliyim?*** (Z. Ankara 1991 s. 44).

anekdot 'tarihî ve çok defa güldürücü fıkra' < Fr. ***anecdote*** a.m. < EYun. ***ανεκδοτον*** (anekḏoton) 'faş edilmemiş şey' [***an–*** 'olmayan', b. ***abana*** ⊡, ***–ek–*** 'dışarıya', ***–doton*** 'verilmiş şey']. ※ ***Tanin gazetesine her cu-***

martesi günü, şimdi bana hakikaten çocukça görünen, "İstanbul mektupları" yazardım. O hafta bir takım anekdotlar arasında bundan da bahsettim. Cemal beyle bu yüzden tanıştık. (F.R. Atay 1938 s. 23–24).

anele (gemicilik terimlerinden) 'demirin halkası' < İt. ***anello*** a.m. [Lat. ***anellus*** 'halka'] Kahane–Tietze 1958 no. 26.

Osm. **anem** 'bir ağaç ismi' < Ar. ***ʿanam*** [A. Siggel 1950 s. 53'e göre 'Mistelart', AOECS V, 147'ye göre 'Olea oleaster']. ※ ***'Ömrümde andan nāzük yėr görmedüm ... ābnüs u ās u sāsem u ʿanem ...*** (Ferec 855/1451 v. 101a). ※ ***'Ḥlcāza maḫṣūṣ bir şecer adıdır ki ḳızıl yemişleri olur, maḥbūbeniŋ ḳınalı parmaḳları uclarını aŋa teşbīh ėderler'***. (Fīrūzābādī 1305 III, 522).

anemi 'kansızlık' < Fr. ***anémie*** a.m. (Fr. ***–i*** eki için b. ***afazi*** ⊡) < EYun. ***an–*** 'olmayan' ve ***αιμα*** (aíma) 'kan'. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡.

anemon 'dağ lâlesi' TüS 1983 s. 56 < Fr. ***anémone*** < Lat. < EYun. ***ανεμωνη*** (anemōnē) a.m.

Osm. **anenfeanen** 'mütemadiyen, durmadan' < Ar. ***ānan fa–ānan*** 'zaman zaman, gittikçe' (H. Wehr 1958 s. 31). Ar. accusativus eki ***–an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Tā Hind ü Sinde varub tefārīḳ-l mütenevvlʿa ile gelüb ānen fe–ānen taḥṣīl–i biżāʿātde iken ...*** (ʿĀlī 1982 [1581] II, 157).

anestezi 'duyum yitimi; uyuşturucu bir ilaçla duygusuz hâle getirme' < Fr. ***anesthésle*** a.m. [EYun. ***an–*** 'olmayan' ve ***αισθησις*** (áisṯesis) 'duyma']. Fr. ***–I*** eki için b. ***afazi*** ⊡. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡.

anesun, b. ***anason***.

aneşko, b. ***anaçko***.

anfi, b. ***amfi***.

anfizem 'bir akciğer hastalığı' < Fr. ***emphysème*** a.m. [EYun. ***εμφυσεμα*** (emfýsema) 'şişirme']; nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan Yun. ***–ma*** eki için b. ***akromatik*** ⊡. ※ ***Çocuklar, sakın anfizem filân derken akciğer kanseri çıkmasın!*** (Peride Celal 1991 s. 32). ※ ***İçmesi yasak. Anfizem demişti doktorlar.*** (A. Kutlu 1995 s. 27).

anfora, b. ***amfora***.

angaje et– 'taahhüt altına almak, mukavele ile işe almak' < Fr. ***engager*** a.m. Bu tür tabirler için b. ***afişe et–*** ⊡. ※ ***İstanbul Operet heyetine angaje edildim.*** (B. Arpad 1974 s. 74). 'dansa kaldırmak': ※ ***Boġos aġa her oyun başlanmazdan evvel birer başġa damaleri angaje idub bana hiç bir defa gendusl ile blrlikde oynayım deyu teklif itmedi***. (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 99).

angajman 'bir işi üstüne alma' < Fr. ***engagement*** a.m. Fr.dan alınmış ***–man*** eki için b. ***abonman*** ⊡. ※ ... ***elimde bu angajmanı yapan ẕātıŋ el yazısiyle mektüb var.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1867] s. 165).

angarya/angarye 'zorla yaptırılan veya ücret ve menfaat getirmeyen iş, isteksizce ifa edilen hizmet' < Yun. ***αγγαρει'α*** (angaría) 'feodal rejimde

köylünün toprak sahibine ifa etmeye mecbur olduğu vazifeler' G. Meyer 1893 s. 39, Kahane–Tietze 1958 no. 725; kelimenin aslı Fa.dır. N.P. Andriotis 1983 s. 3. Yun.dan gelen ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡. ※ ***Kaymakamlarla bucak müdürleri bir umumî helâ yaptırmak için çok uğraşırlar. Ama köylü bunu yapmağa zorla yanaşır. Yapsa da bir hükûmet işi, bir angarye gibi yapar ve kullanmaz.*** (M. Körükçü 1950 s. 23). ※ ***Ayşe çalışırken angaryaya hiç gelemezdi. İsteksizce kalktı. Kapıyı çarparak çıktı.*** (F. Erdinç 1960 s. 59). Mecazî manada: ※ ***Lākin Necdete bunuŋ ḳarşısında bir merḥamet ḥissi bile gelmiyor: şu daḳīḳada Leylā onuŋ için bir anġaryedir.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928s s. 342.

angasdan, **angeslek**, **angesten**, b. ***ankastan***.

AD. **angı** 'şöhret' DS 265 < ETk. ***yaŋḳu*** 'yankı' Clauson 1972 s. 949 (***/y/ > Ø*** fenomeni ("dé–iotisation") için b. J. Deny 1955). AD. ***angılı*** 'ünlü, tanınmış': ※ ***Vaktile diyelim, biri Muğlada biri Aydında iki angılı pehlivan varmış.*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 154).

angılan–, b. ***yankılan–***.

Anglikan 'İngiliz kilisesine mensup olan (kimse)' < Fr. ***anglican*** a.m. [Ortaçağ Lat. ***anglicânus*** < ***Angli*** '5. asırda Danimarka'dan İngiltere'ye hicret eden Cermen kabilesi']. ***–an*** eki için b. ***Amerikan*** ⊡.

Anglosakson 'anadili İngilizce olan kimse' < Fr. ***anglo saxon*** < İng. ***Anglo–Saxon*** a.m. [***Angli*** ve ***Sakson*** Cermen kabilelerinin isimlerinden].

AD. **angona** 'kör yılan' DS 267 < Yun. (diyal.) ***αγκο'να*** (angóna) 'engerek' Ch. Tzitzilis 1987g no. 8.

AD. **angoş** 'ahmak, sersem' DS 262, 'tembel, işe yaramaz' K. Emiroğlu 1989 s. 41 < ***ang/anga*** 'ahmak' + hypocoristicum eki ***–oş***.

AD. **angros et–** 'uyuşmak' K. Emiroğlu 1989 s. 41 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***γαγγκρωνω*** (gangrónö) a.m. A.A. Papadopulos 1958 I, 208.

anguaz (ruhiyat terimi) 'sıkıntılı ruh hâleti' < Fr. ***angoisse*** a.m. ※ ***Boğazım uzun parmaklı demir bir elle sıkılıyor. Bu anguazdan ivedilikle çıkmalıyım.*** (Z. Ankara 1991 s. 48).

angud/angut I/**ankut** 'kiremit renginde bir yaban ördeği cinsi' < ETk. ***aŋıt*** a.m. Clauson 1972 s. 176, M. Räsänen 1969 s. 21, G. Doerfer 1965 II, 129–130, L. Bazin 1971 s. 55–59. ※ ***Ancılayın ceng ėder merdān işit / Er ḳanından yėr ḳızardı çün aŋıt.*** (Firdevsī–i Rūmī 1980 [15./16. yüzyıl] s. 223).

angudi 'kiremit renkli' < ***angud/ankut*** I 'kiremit renkli bir kuş' + birçok renk sıfatlarında kullanılan ***–i*** eki, b. ***altunî*** ⊡. ※ ***Yeniçerivarî yastık bıyıklı, emektar avniyesinin ve kukuletesinin içi kırmızı angudi çuhalı, mülâzim rütbesinden mütekait, alaylı, kıranta ağalar.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 20. 5. 1944).

AD. **angur** 'hıyar' DS 267 < Yun. ***αγγου'ρι*** (angúri) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. I. 'erkek cinsiyet organı', krş. aynı mana gelişmesini gösteren ***hıyar*** kelimesi, K. Emiroğlu 1989 s. 41.

AD. **angurya** 'hıyar' DS 267 < Yun. ***αγγου'ρια*** (angúrya) 'hıyarlar' Ch. Tzitzilis 1987g no. 1. Yun.dan gelen ***–ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.

angut I b. ***angud***.

angut II 'hödük, anlamaz' Meḥmed Ḥālid [Bayrı] 1934 s. 13 < ***angut/ankut*** I. ※ ***Havana dersen Allahın bir angudu! O heç bilmez tedbir almayı.*** (F. Baykurt 1971t s. 143).

anha minha 'şu bu, şundan bundan, etraflıca' < Ar. '***anhā*** 'ondan' ve ***minhā*** 'bundan'. ※ ***Anhalı minhalı bir hesap yaptı***. (B.S. Kunt 1933 s. 11). ※ ***Anlat bakalım meselenin anhasını minhasını da beyefendi dinlesin!*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 104). ※ ***Velhasıl şundan şu kadar, bundan bu kadar para, anha mlnha tam dokuz yüz seksen iki kuruş kazancım vardı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 133).

EOsm. **anı** I 'onu' b. ***o*** I. ※ ***Anı bilürem ki bir yėl ḳopdı, toz oldı ...*** (Ferec 855/1451 v. 147b).

AD. **anı** II/**ani** 'korku, şaşma, hayranlık bildiren ünlem' DS 241–243. ※ ***Anııı, basıldık. eyvaaah!*** (F. Baykurt 1967k s. 330). ※ "***Ben subay oluyorum***." – "***AnII! ...***" – "***Ani ya***, ***ben gâvur subayı oluyorum.***" (M. İzgü 1993 s. 141).

EOsm. **anıḫtar**/BSTTk. **anahtar** b.m. < Yun. ***ανοιχτα'ρι*** (aniḫtári) a.m. G. Meyer 1893 s. 45. ※ ***Anıḫtarı alub geldi ol araya | Ki ḥücreleri ḳamusın araya***. (Mes'üd b. Aḥmed 1925 s. 32). ※ ***Anahtarlarını içerde unutup kapısını çilingirle açan!*** (Peride Celal 1991 s. 182): AD. ***anakdar*** vs. DS 249: ※ ***Inahtar delivünden benim gördüvümü sen görsey neyderdün.*** (K. Bilbaşar 1941 s. 38).

AD. **anık** I/**anuk** 'nane' DS 268–269, K. Emiroğlu 1989 s. 42 < Erm. ***annuḫ*** a.m.

AD. **anık** II 'hazır' DS 268 < ETk. ***anuḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 182. EOsm. ***anıḳ/anuḳ*** a.m.: ※ ***Ne kim vardı davar u azuḳ anuḳ | Dėrüp mecmü'ın alup ḳaçdılar hep***. (Meḥmed 1965 [1398] no. 5289).

anıkla-, b. ***anukla-***.

aŋıl, b. ***aŋul***.

anıl- 'bahsedilmek, adı geçmek' < ***an-*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli. ※ ***Çocukluğumun kalabalık evinde onu hiç görmemiştim. Adı bile pek geçmez, anılmazdı.*** (M. Seyda 1974 s. 03).

aŋılcak, b. ***aŋulcak***.

anır- b.m. (eşeğin bağırması) < ses taklidi fiillerden, krş. EOsm. ***agır-***, Az. Tk., Kırım diyal. ***aŋır-*** WB I, 184, Tob. ***angır-*** WB I, 187 ※ ***Ansızın bir sıpa anırıyor. Ama nasıl anırış! Susmak bilmiyor.*** (A. Ağaoğlu 1992 s. 126).

anırtı 'eşeğin bağırması' < ***anır-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-tı*** eki, krş. ***bağırtı, sallantı***. ※ ***Uzaktan bir eşek anırtısı, bir köpek havlaması duyuldu.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1997 s. 89).

⊡ Sonu ***-du / -dü***, BSTTk. ***-tı*** ile biten ses taklidi isimlerin bir kısmı doğrudan doğruya ***-ıl / -ır*** ilaveli ses taklidi kelimeye takılmış olur, yâni ***-da-*** genişlemesinin mukabili gibi (b. ***alda-*** ⊡), yalnız şu farkla ki başındaki ***/ d /*** belli bir sebep yokken ***/ t /*** 'ye döner, mesela ***cangırtı*** gibi. Başka bir kısmında aynı ek fiil köküne takılmış görünür, ***anırtı***'da olduğu gibi. A–B ve C–E ciltlerinde geçen

birinci gruptan olan örnekler: ***cangırdı*** / ***cangırtı, cırıltı*** I+II, ***cıvıltı, cızıldu, cızırtı, çağıltı, çağıştı, çakıldu*** / ***çakıltı, çatırdı*** / ***çatırtı, çığrıltı*** (bunun hâli ayrıdır, belki ikinci gruba aittir), ***çıngırtı, davıştı, dırıltı, düpültü*** / ***düpürtü.*** İkinci gruptan örnekler: ***anırtı, bağırtı,*** belki de çığrıltı. Ses taklidi kelimeler için b. ***çat*** ⊡, ayrıca ses taklidi olmayan ***–tı*** isimleri için b. ***ağartı*** ⊡.

anıson, **anısun**, b. ***anason***.

AD. **anıştır–** 'üstü kapalı anlatmak, ihsas etmek' DS 270, 271 < ***anış–***/***aŋış–*** 'birini anmak, birinin arkasından sözünü etmek' DS 270 **+** causativum (ettirgenlik) eki ***–dır–***, b. ***acıkdur–*** ⊡. ※ ***İlhan Cemal'in adını almıyor ağzına. Anıştırmak istediği, başınızdan geçen o garip sevda serüveni, biliyorsun.*** (Peride Celal 1991 s. 240).

aŋıt, b. ***angut*** I.

AD. **anıtla–** 'bir işi yapmaya hazırlanmak' DS 271 < EOsm. ***anukla***–/***anıkla***– 'hazırlamak' DS 269, TS 171. ※ ***Ustam da şamarı tam anıtladı, vuracakken geriye çekiliverdim***. (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 147–148).

anıvâhitte, b. ***ân*** I.

anız 'ekin biçildikten sonra tarlada kalan dip kısmı' TS 159–160 < ETk. ***aŋız*** a.m. Clauson 1972 s. 191–192. ※ ***Buġday ekildükden soŋra aŋızına ortaġ arpasiyle ʿalef ekile.*** (Ö.L. Barkan 1943 [904/1498] s. 91). 'ekin biçildikten sonra tarlada kalan sapları biçme ameliyesi': ※ ***Köyü bastılar. Köylüler, başka partiye oy vermemek için anıza toplandılar.*** (M. Makal 1971 s. 191).

anî 'bir anda vuku bulan' < ***ân*** I 'lahza' + isimden sıfat yapan nisbe eki ***–î***, b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Bu anî sualimle Hacı bir silkindi.*** (F. Erdinç 1969 s. 102). 'birdenbire': ※ ***Tuna, balkon kapısından fırladığı gibi, parmaklığın üstünden atladı. Öyle anî oldu ki!*** (A. Yurdakul 1991 s. 185).

ani, b. ***anı*** II.

Osm. **a'ni–bih** 'yâni, demek istiyorum ki' < Ar. ***aʿnī bih*** 'onunla şunu anla'. ※ ***ʿUmdetü l–efāḫim ve l–erkān, aʿnī bih keẖudā–ı bevvābān olan ẕāt–i ʿizzet–nişān.*** (ʿĀlī 1982 [1581] II, 135).

AD. **aniç** 'bit sirkesi' K. Emiroğlu 1989 s. 41 < Erm. ***anits*** a.m. ※ ***Nenen yıkadı seni | Hiç temizlenmedin hiç | Birazcuk daha yikan | Başun kaynayi aniç*** (K. Emiroğlu a.y.).

anide 'bir ânda, birdenbire' < Fa. ***dar ānī*** 'bir ânda' tabirinin tercümesi. Calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡³. Locativus hâli ile yapılan zarflar için b. ***akab*** ⊡. ※ ***Ol müzeyyen gemileri ānīde direḫt–i leked–küb–ı bād–ı‿hazān gibi ṣoyub ʿuryān biryān ėdüb ...*** (A. Bombaci 1946 [1560] s. 282). ※ ***Bu, apandisit krizine anîde tutulmuş bir insanın duyduğu ıstırap gibi bir şeydi.*** (Umran Nazif 1948y s. 39).

aniden 'apansızın, birdenbire' < ***anî*** ile ***anide***'nin karışımı. Ablativus (ayrılma durumu) hâliyle yapılan zarflar için b. ***açmazdan*** ⊡. ※ ***Kesin kararlı gitmeye, Cemile'ye de söylediği gibi kaçacak bir gün aniden.*** (Peride Celal 1991 s. 252).

anifülbeyan 'mezkûr, zikri geçen' < Ar. ***ānifu l–bayān*** a.m. [***ānif*** 'önden giden', Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ***/l/*** harfitarif ve ***bayān*** 'beyan, açıklama'].

Osm. **anilgıyab** 'yokluğunda, kendi hazır olmaksızın' < Ar. ʿ***ani l-ġiyāb*** a.m. [ʿ***anl*** '-dan', ***/l/*** harfitarif, ***ġiyāb*** 'yokluk, hazır bulunmayış'].

⊡ Ar. ʿ***an*** başka bir kelimeden türetilmemiş bir ön takıdır. Başına getirildiği kelimelere bir yerden ayrılma, hareket etme, birisinin yanından uzaklaşmak manalarını yükler. Zaman ile ilgili bir bağlamda kullanıldığında bir süre belirtir (ms. ***ankarib***: yakında). Kendisinden sonraki kelimeye genetivus (genetif, ilgi hali) hâl eki aldırır. (W. Fischer 1972 s. 143). A–B ve C–E ciltlerinde bulunan örnekler: ***anIlgıyab, anilmerkez, ankarib, ankastan / angasdan / angesten / angeslek, an samimilkalb***. Ar'da genetivus (genetif, ilgi hali) hâli hakkında daha etraflı bilgi için b. ***alâ-rivayetin*** ⊡ ve ***arzullahl vasla*** ⊡.

anllmerkez (fizik terimlerinden) 'merkezkaç' < Ar. ʿ***ani*** l-markaz a.m. [ʿ***ani*** '-dan', ʿan için b. ***anilgıyab*** ⊡, ***/l/*** harfitarif, ***markaz*** 'merkez'].

animato (beynelmilel müzik terimlerinden) 'canlı tempo ile çalınacak' < İt. ***animato*** a.m. [Lat. ***anlmātus, animāre*** 'canlandırmak' fiilinin fiilsıfatı (participium), < ***anlma*** 'can']. Garp müziği ıstılahları için b. ***acitato*** ⊡.

AD. **anis** 'yaprakları kaynatılıp suyu içilen bir ağaç' K. Emiroğlu 1989 s. 41 < Yun. ***α'νισον*** (ánison) a.m. A.A. Papadopoulos 1958 I, 70; krş. ***anason***.

anjin 'bir boğaz hastalığı' < Fr. ***anglne*** < Lat. ***angina*** a.m. < Yun. ***αγχονη*** (aŋhonē) 'boğma'.

Anka 'masallarda bahsedilen hayalî büyük bir kuş' < Ar. ʿ***anḳā'*** a.m. [ʿ***anḳā'*** 'uzun boyunlu', ***aʿnaḳ***'ın müennesi]. ※ ***Kişiye her işi aʿlā görünür, ḳuzguna yavrusu ʿAnḳā görünür.*** (Şināsī, YTEA 1974 I, 496). Mecazî manada 'elde edilemeyen hayalî bir gaye'; ※ ***Hürriyet dediğiniz sizlerden uzaklarda uçan bir ankakuşu değildir.*** (A. Yurdakul 1989 s. 314).

Osm. **anka** I 'bir çalgı (belki boynu uzun telli saz?)' < Fa. ʿ***anḳā*** 'according to others name of a musical instrument' F. Steingass 1930 s. 870–871 < Ar. ʿ***anḳā'*** 'uzun boyunlu' [***aʿnaḳ***'ın müennesi]. ※ ***... muṭrib kenīzekler defi ... erganünı ʿanḳāyı ... çalmaḳda ...*** (Ferec 855/1451 v. 116a).

Osm. **anka** II 'çok zengin (tüccar)' R. Dankoff 1991 s. 12 < ***Anka*** I, o hayalî kuş gibi çok ender, emsalsiz oldukları için (M.Z. Pakalın 1946 I, 62). ※ ***Bir şiddet-l ṣltāda bu maḥalde dipi ve borandan niçe bay ʿanḳā ādemler sovuḳdan helāk olduḳlarıyiçün ...*** (Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VII, 504).

Ankara b.m. (şehir, vilayet ve dere adı) < EOsm. (17–19. asır) ***Anḳıre*** < EYun. ***Α'γκυρα*** (Ánkyra) a.m. Krş. ***Engürü***. ***Ankyra*** kelimesinin aslı hakkındaki nazariyeler için b. A. Galanti 1951 I, 7–9. ※ ***Bir muʿaẓẓam şehrdür, güyā Burüsa blgl ve yā̮hüẕ Anḳara bigi ola.*** (Seyyid Murād 1981 [1578] v. 56a). ※ ***Tlmur'uŋ Anḳara ḥādişesinden ṣoŋra Memālik-l ʿOṣmānīye on bir sene ḳadar fetret ve tefriḳa içinde ḳalmış ...*** (YTEA 1978 [1910–1911] II, 273).

Osm. **ankarib** 'yakında' < Ar. ʿ***an ḳarīb*** a.m. [ʿ***an*** '-dan', ʿ***an*** için b. ***anilgıyab*** ⊡ ve ***ḳarīb*** 'yakın']. ※ ***İnşāʾallāh ʿan-ḳarīb bulışavuz bilişevüz...*** (Ferec 855/1451 v. 222a).

ankart (bazı kâğıt oyunlarında kullanılan tabir) 'yenişilemeyen durum' < Fr. ***en cartes*** a.m. ?? ※ ***Kendisinde de sekiz dokuz varsa "ankart" olur, kimse bir şey kazanmaz.*** (H. Kodaman 1944 s. 187).

AD. **ankastan/angasdan/angesten/ angeslek** 'şakacıktan, yalandan' DS 264 < Ar. ***'an*** ḳaṣdin 'mahsustan' [***'an*** '-dan', (***'an*** için b. ***anilgıyab*** ⊡) ve ***ḳaṣdin*** 'kasıt' kelimesinin genetivus (genetif, ilgi hali) hâli, b. ***alâ-rivayetin*** ⊡]. ※ ***Angesden öyle dedim.*** (Ebübekir Ḥāzım 1326y s. 214). ※ ***Angeslek mi yapiysız?*** (Ö.A. Aksoy 1945 I, 368). ※ ***Dinle oğlum. İngastan teslim olacaksın.*** (F. Erdinç 1958 s. 232). ※ ***Aŋgasdan hasdalanı-vamış cingan ġızı.*** (Z. Korkmaz 1994 s. 35).

Osm. **ankebut** 'örümcek' < Ar. ***'ankabüt*** a.m. ※ ***Yanlarında ḳal'e fetḥi ḳal'-i büyüt-i 'ankebüt menzilesinde ... idügi günden aẓherdür.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 123).

anket b.m. (soruşturma) < Fr. ***enquête*** a.m. [Lat. ***inquaerere*** 'araştırmak' fiilinden yapılmış bir nomen actionis'ten; aslı Lat. ***quaerere*** 'soruşturmak']. Krş. İt. ***inchiesta***. ※ ***Vedat karşısına dikilen böyle ufak tefek manialarla anketten yılmayan bir inatçıydı***. (H.R. Gürpınar 1939 s. 70).

ankı, b. ***yankı***.

ankılan-, b. ***yankılan-***.

ankiloz (tıp terimi) 'diz gibi bir mafsalın katılaşması' < Fr. ***ankylose*** < EYun. ***ανκυλωσις*** (aŋkýlösis) a.m.

AD. **ankli** 'çok zayıf' K. Emiroğlu 1989 s. 41 < Yun. (diyal.) ***γαγγρι*** (gangrí) 'yavan, yağsız et' Ch. Tzitzilis 1990 s. 189.

anksiyete (ruhbilimi terimi) 'korku hâli' < Fr. ***anxiété*** a.m. [Lat. ***anxiosus*** 'tedirgin', b. ***aktüalite*** ⊡]. ※ ***O, kaygılı, anksiyetelere uğradığı dönemlerde, biraz olsun yatıştırmak, moral vermek de bana düştü***. (M. Mungan 1996 s. 435).

ankut I, b. ***angud***.

AD. **ankut** II 'salkım, üzüm çöpü' DS 274 < Ar. (Suriye) ***'anḳüd*** a.m. A. Tietze 1958 no. 154.

anla- b.m. < ETk. ***aŋla-*** a.m. (***aŋ*** 'anlayış' G. Doerfer 1965 II, no. 565; isimden fiil yapan ***-la-/-le-*** genişlemesi için b. ***acabla-*** ⊡:). ※ ***Bil ve āgāh olġıl ki ben dārü yėyüb dururam ki͜ ḫāṣṣası ḳuşlar u cāneverler dilini bilmek u aŋlamaḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 193b). ***-dan anla-*** 'iyi bilmek, bir şeyin mütehassısı olmak': ※ ***Talât Paşa adamdan anlıyor.*** (Burhan Cahit 1934 s. 61). ***(bir şeyden/bir şey) anlama-*** 'hoşlanmamak': ※ ***'Ömürümde dün ısrağı günden avruḳ günde dünyādan nesne aŋlamadum-idi, bugün bildüm ki dünyāda neler var-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 196b). ***anlan-*** 'anlaşılmak' [***anla-*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli], b. ***acın-*** I ⊡: ※ ***Senüŋ sözüŋden şol aŋlanur kim meger arslandan saŋa ḳorḳu ve ürkmeklik erişmişdür.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 32). Bugün ***anlan-*** yerine ekseriya ***anlaşıl-*** kullanılır (belki üstüste gelen ***/an/*** ile biten iki hece bir kakofoni sayılır); ***anlan-*** nadirdir. ※ ***Bir şey anlanacak gibi değil Hacı!*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 386). ※ ***Aman Fati, anlaşılmaz hallerin var!*** (Mahmud Yesari 1932 s. 287).

anlaş- 'birbirini anlamak' < ***anla-*** fiilinin müşareket hâli. ※※?? 'hemfikir olmak, anlaşmaya varmak': ※ ***Bu günlerde o, Aptülkerimle anlaşmış, bağdaşmış görünüyor. Birlikte gidip içiyorlar, gece yarısından sonra eve geliyorlardı.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 358). 'sözleşmek, rande-

vulaşmak': ※ ***Ağabeyisiyle birlikte, Mevlâna müzesi karşısındaki dükkânlardan biriyle anlaşmışlardı.*** (S. Soysal 1979ye s. 67).

anlaşıl- 'anlayışına varılmak, farkına varılmak' < mana itibarıyla ***anla-*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli krş. ***anlan-***. ※ ***Aman Fati, anlaşılmaz hallerin var! Her hareketimi kontrol ediyorsun.*** (Mahmud Yesari 1932 s. 287). ***anlaşılan*** 'anlaşıldığına göre, galiba': ※ ***Anlaşılan, o hale geleceğiz ki mektep kitaplarına "insan ne için yaratıldı?" sualine "Vergi vermek için" cevabı yazılıp çocuklara ezberlettirilecek.*** (R.H. Karay 1940k s. 25). ※ ***Camilere ayakkabiyle girilmediği gibi, Beyoğlunda da boyasız ayakkabılarla dolaşılmıyordu anlaşılan.*** (Z.O. Saba 1957 s. 14).

anlaştır- I 'anlaşılır hâle getirmek, imâ ile veya jestlerle anlatmak' (krş. AD. ***aŋnaştır-*** DS 278) < ***anla-*** fiilinin, mana itibarıyla passivum (edilgenlik) olan (b. ***anlan-*** hakkında söylenene) ***anlaşıl-*** üzerine dayanan bir causativum (ettirgenlik) hâli ve passivum (edilgenlik) genişlemesi olan ***-ıl-***'dan sonra ***-dur-*** gelemediğine göre bu ***-ıl-***'ın hazfedilmesi tabiidir. Bu gelişmeye başka örnek bulamadım, krş. ***anıştır***. Causativum (ettirgenlik) ***-dur-*** için b. ***acıkdur-*** ⊡. ※ ***Arabacı ile yanındaki zenci kölenin Ihtiramlı tavırları, sırmalı esvapları, arabanın sahibi pek zengin, mevkii pek yüksek, belki de hanedana mensup olduğunu anlaştırmakta idi.*** (Fazlı Necip 1930 s. 1). ※ ***Abime şuradan bir kumaş seçelim! Geçen defa izinde anlaştırıp durdu.*** (M.B. Kanok 1984 s. 109).

RD. **anlaştır-** II 'iyice anlamak' < ***anla-*** ve intensitivum ek grubu ***-(ı)ş-*** ve ***-dır-***. ※ ***Rüzgârın uğultusundan ne dediğini pek iyi anlaştıramıyan Tahir, bir kere şüphelenmişti.*** (Z. Yamaç 1956 s. 201).

⊡ Çok eski bir ek olmayan ***-(ı)ştır-***, ***-(ı)ş-*** (b. ***azguruş-*** ⊡, ***ağlaş-*** ⊡) ile ***-dır-*** (b. ***acıkdur-*** ⊡) eklerinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır. Eklendiği fiil köküne yineleme (iterativum) ve pekiştirme (intensivum) anlamı katar. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***anlaştır-*** II, ***araştır-, atıştır-, avlaştır-, azıştır-*** (b. ***azış-***), ***bulaştır-*** (b. ***bulaş-***), ***buruştur-*** (b. ***buruş-***), ***büzüştür-, cızıştır-, çağrışdır-, çakıştır-, çek- çekiştir-*** (b. çek-), ***çekiştir-*** I ve II, ***çırpıştır-, çlzlştir-, dıkıştır- / tıkıştır-, derişdür-, dizlştir-, dönüştür-*** (b. ***dönüştürüp dur-***), ***dürtüşdür- / dürtüştür-, emiştir-*** (b. ***emiş-***). Bunun yanında intensivum (pekiştirme) anlamını taşımayan, yâni causativum (ettirgenlik) anlamındaki ***-(ı)ştır-*** fiilleri de vardır, msl. ***anıştır-*** gibi (krş. T. Banguoğlu 1974 s. 290–291).

AD. **anlı** 'alnı' < iki liquida (akıcı ünsüzler) ünsüzün metatezi ile, b. ***ağız*** I ⊡ ve ***albız*** ⊡. ※ ***Bu yaşta maraşa gâvur girdiğini görmek anlımın yazısıymış.*** (N.F. Kısakürek 1935 s. 19).

anlı şanlı 'gösterişli, ünlü' < şan 'ün'; çift sözün manası ikinci kelimeden kaynaklanıyor, b. ***ahım şahım*** ⊡. ※ ***Şimdi de anlı şanlı bir düğün düşüyle boy boy torunlar süslüyor uykularını.*** (F. Hepçilingirler 1990 s. 83). 'sayılan, kellifelli': ※ ***O, anlı şanlı bir Savrandı. Özbeöz kendi malı tamam beş devesi vardı.*** (S. Kocagöz 1941 s. 71). ※ ***O, anlı şanlı müteahhit, ben ufacık bir memur.*** (M. Seyda 1974 s. 217).

EOsm. **anlu** 'ona ait, onun tarafından' < ***ol*** zamirinden ***an*** + sıfat yapan ***-lu*** eki. ※ ***İşlenen iş dükeli anlu durur.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 3755).

AD. ʿ**annâbi** ʻmora çalar kırmızıʼ (Ö.A. Aksoy 1946 III, 44) < Fa. ʿ***unnābī*** a.m. [Ar. ʿ***unnāb*** ʻhünnapʼ]. Renklere takılan nisbe eki ***-î*** için b. ***altunî*** ⊡. Kelime başındaki /ʿ/→/***a***/ değişimi için b. ʿ***agel*** ⊡[1].

AD. **annaç** ʻkarşısı; yanʼ DS 275 < ***alnaç*** a.m. /ln/→/nn/ assimilationʼu. ※ ***Biraz sonra sürücüler annacımıza kadar geldiler.*** (C.S. Gürler 1939 s. 20). ※ ***... bağa süt veren ehtiyar eşşağın iki annacından sarkan heybenin üstüne oturturdu.*** (K. Bilbaşar 1941 s. 78). ※ ***Anam söyledi: Kocanın annacından karşılık verilmeyecekmiş. Ne isterse, ne söylerse, "he" denecekmiş.*** (F. Baykurt 1967k s. 119).

AD. **annavus** ʻavlunun suyunu dışarı akıtmak için duvar altına açılan delikʼ DS 278 < Yun. (diyal.) ***ανα'ολος*** (anáolos) ʻarkʼ Ch. Tzitzilis 1987g no. 16.

anne ʻ(çocuk lisanında ve İstanbul şivesinde) anaʼ, Şemseddīn Sāmī 1317 I, 57 < ***ana*** kelimesinin 19. asrın sonuna doğru zuhur eden varyantı için, krş. A.C. Emre 1931 s. 193. ***anne < ana*** gelişmesi için b. ***amman*** ⊡.

anneanne ʻana tarafından nineʼ ve babaanne ʻbaba tarafından nineʼ daha yeni olmalı (ne bir ****anaana*** veya ****babaana*** ne de ****anababa*** veya ****babababa*** vardır). Bu tabirlerin çocuk dilinden ileri geldiği tahmin edilebilir. Anne ile babanın annelerinin birbirine muvazi tabirlerle tesmiye edilişi belki de aile bünyesindeki değişimlerinin bir işaretidir. ***anneanne*** tabirinin husule gelişi için krş. A.C. Emre 1931 s. 193. ※ ***Ben de altı yaşındayken anneannemin etkisinde açıyordum gözlerimi dünyasının boş inançlarına.*** (V. Günyol 1992 s. 70).

⊡ Tk.de iki ismin, aralarında hiçbir bağ olmadan, yan yana kullanılması, juxtaposition asyndétique olarak (ms. ***deniz derya, kâğıt kalem*** gibi) çok görülen bir sentaktik fenomendir. Fakat Tk.nin bünyesine göre şekillendirilmiş, sonunda 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) ekiyle birbirine bağlanmış çift kelimeli bir terkibin sonundaki possessivum (iyelik, mülkiyet) ekinin düşmesiyle asyndétique bir fragman hâline gelmesi çok nadir ve ananevi Türk gramerine aykırıdır. A–B ve C–E ciltlerinde, çocuk dilinden geldiğini tahmin ettiğimiz ***anneanne, babaanne, bebe yaka*** kelimelerinden başka yalnız mürekkep yer adlarında (ms. ***Aşkale, Beyşehir, Çankaya, Değirmendere, Edirnekapı, Elmadağ, Fenerbahçe, Hürriyettepe, İğneada, Kadıköy, Kumburgaz***) (filvaki bazıları possessivum (iyelik, mülkiyet) eki düşmeden de kullanılırlar, ms. Değirmenderesi, Edirnekapısı) ve lokanta garsonlarının mutfağa seslenişlerinde kısaltarak verdikleri yemek isimleri arasında buna belki örnekler bulunabilir, ms. ***beyin salata***. Çocuk dili, coğrafya isimleri ve lokanta terminolojisi ile izah edilemeyen hâller de vardır, ms. ***diz kapağı*** yerine ***dizkapak*** telgraf üslûbundaki şu cümlede: ※ ***Kırmızıylan beyaz, saçlar ta dizkapakta, otuzikisi dersen sedef gibi.*** (M. İlhan 1983 s. 42).

annemler ʻannemin akrabaları, annem tarafı, anne babaʼ < ***annem*** ʻbenim anneʼ + ***-ler*** çoğul eki ʻona ait olan kimseler, yakınlarıʼ. ※ ***Kötü şeyler söylerler onun hakkında sevmezler annenler ama neden anlayamazsın hiç.*** (İ. Aral 1997 s. 318).

⊡ Akrabalık isimleri kendilerine takılan possessivum (iyelik, mülkiyet) ekleri ile birleşerek bir tek mefhum olur ve bu mefhum çoğul ekini alarak genişletilebilir, ms. ***Ablanızlar geldi.*** ʻ***Ablanız aile-***

ce (kocası, annesi, çocukları ile birlikte) geldi'. Krş. A. Tietze 1993tü s. 202-203. Bu maddede bahsettiğimiz çoğul ekinden evvel bulunan possessivum (iyelik, mülkiyet) ekleri birinci ve ikinci şahsa ait olabilir.

anod/anot (fizik terimi) 'pildeki pozitif uç' < Fr. ***anode*** a.m. [EYun. ***ana-*** 'yukarıya' ve ***οδος*** (hoḏós) 'yol'].

anofel 'bir cins sivrisinek' < Fr. ***anophèle*** a.m. [EYun. ***ανωφελης*** (anöfelés) 'faydasız, muzır' < ***an-*** 'olmayan' ve ***óphelos*** 'fayda']. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡.

anonim 'adı verilmemiş; adı bilinmeyen' < Fr. ***anonyme*** a.m. [EYun. ***ανωνυμος*** (anönymos) 'isimsiz' < ***an-*** 'olmayan' ve ***ονομα*** (ónoma) 'isim']. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki ***a-/an-***) için b. ***abana*** ⊡. ※ ***Her zaman, halkın içinden sanatçıları çıkacaktır. Halk, anonim yaratmasına devam edecektir.*** (Yaşar Kemal 1980 s. 314). ***anonim şirket*** 'her ortağın sorumluluğu ana maldaki payıyla sınırlı bulunan şirket' < Fr. ***société anonyme*** a.m.

anonima 'anonimlik' < Fr. ***anonymat*** a.m.[***anonyme*** (Yun. alfa privativum'u (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡)+ isimden nomen abstractum (soyut isim) yapan ***-at*** (< Lat. ***-atum*** eki)], krş. ***patriarche - patriarcat***. ※ ***Büyük bir hareket büyük hattâ otoriter bir lidersiz olmaz. Büyük bir lider vasfında olan da sönük bir anonima içine sokulamaz.*** (F.R. Atay 1953 s. 11).

⊡ Fr.dan alınmış kelimelerde sonu Lâtince'de ***-ātum*** iken Fransızcada ***-at*** ve Türkçe'de ***-a*** hâline gelmiş nomina abstracta (soyut isimler) vardır. Bunlar ekseriya yüksek okul terminolojisi veya hukuk ve idare mefhumları için kullanılır. A-B ve C-E ciltlerinde yalnız beş tanesini örnek verdik: ***anonima, bakalorya / bakalora, dikta, doktora, ekonoma***.

anons 'bildirme, sinyal, kampanya' < Fr. ***annonce*** a.m. < Lat. ***annuntiare*** 'ilân etmek' [***ad/an-*** 'bir yere', ***nuntius*** 'haberci']. ※ ***İkinci anonsta birbirimize bakıp kalkıyoruz.*** (A. Yurdakul 1987 s. 260). ***anons etmek*** 'ilân etmek': ※ ***Hostes, yola devam edecek olan yolcuların uçaktan inmemesini üç kez anons etti.*** (N. Eray 1986 s. 57).

anorak 'genellikle kapşonlu kısa kışlık ceket' < İng. ***anorak*** < Eskimo ***anorâg*** a.m. ※ ***O anorak denen zıpır işi şeyi de giyersin böylece!*** (B. Günel 1984 s. 116).

anormal 'gayrıtabii' < Fr. ***anormal*** a.m. [Lat. ***a-/ab-*** 'dan uzaklaşarak' ve ***norma*** 'kaide', ***normâlis*** 'kaideye göre']. ※ ***Bunları benimle konuşmanız biraz anormal olmuyor mu?*** (M.C. Anday 1965i s. 54). 'beyni normal şekilde işlemeyen': ※ ***Üstelik oğlan büyüdükçe ruhça da anormal oluyordu.*** (M.C. Anday 1965a s. 21-22).

(Argo) **anoş** (hitab ederken) 'sevgili, dost' F. Devellioğlu 1970 s. 71 < ***ana*** I + ***-oş*** okşama eki, krş. ***Fatoş, nonoş*** vs.. R. Dankoff 1995 no. 20'e göre anlamı Erm. ***anoyş*** 'tatlı'.

anot, b. ***anod***.

anpes, b. ***ampes***.

EOsm. **anra-/ınra-** 'haykırmak, kükremek' TS 166-168 < ETk. ***aŋra-/ ıŋra-*** a.m. Clauson 1972 s. 189. ※ ***Aŋrasa heybet-ile iŋler-idi kevn ü mekān***. (Me'ālī 1982 s. 179).

an samimilkalb 'içten, candan' < Ar. ***'an samīmi l-ḳalb*** a.m. [***'an*** '–dan', (***'an*** için b. ***anılgıyab*** ⊡), ***samīm*** '(bir şeyin) en iç tarafı', /***l***/ harfitarif ve ***ḳalb*** 'kalp, yürek']. ※ ***Şu şeref-i âli bu kemter kölelerine büyük bir atıfet olduğu için, emîr hazretlerine an samimilkalb arz-ı kâla-yı şükran ederim.*** (B. Arpad 1974 s. 13).

AD. **an san** 'şöhret' DS 279 < ***an*** ve ***san*** 'şan, şöhret'den ibaret, ***a– sa-/e-se–*** kafiyeli söz terkipleri için b. ***abuk sabuk*** ⊡, manası ikinci kelimeden kaynaklanıyor. ※ ***O gittikten biraz sonra köyde, her şeye aklı ererliğiyle an san salmış Himmet ağa çıka geldi.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 170).

Osm. **ansâr/ensâr** 'yardımcılar' < Ar. ***ansār*** a.m. [***nāsir*** kelimesinin çoğulu] ※ ***Ḥācib atlandı, acvānı ansāriyle Baġdād şehrini teftīş tefaḥḥuṣ ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 215b).

ansefalit 'beyin iltihabı' < Fr. ***encéphalite*** a.m. [EYun. ***εγκε'φαλος*** (enkéfalos) 'beyin' + iltihab terimlerine verilen ***–it(is)*** eki], b. ***adenit*** ⊡.

ansı anıt–, b. ***ensi ent–***.

AD. **ansın–** 'söz söylemek isterken söyleyememek, tutulup kalmak' DS 279 < ***an–*** + ***–sın–*** desiderativum (isteme) genişlemesi. Belki aynı kelime: EO: 'emel edinmek, elde etmek arzusunda olmak': ※ ***Ben ne sebebile bu ḫiyānetlıġı endīşe ḳıldum kim ben ol maḥalde ve menziletde degülven kim ulular mertebesine aŋsınam ve ulu işlere ṭama' ḳılam ve yüksek dereceler hevesin‿haṭırumda geçürem!*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 56; A. Zajączkowski kelimeyi ***eŋsinem*** okur, 'compter (parmi)' diye tercüme eder ve ***en*** 'Hauptbestandteil eines Dinges' W. Radloff 1893 I, 726 kelimesine bağlar (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 108). Aynı kaynağın aynı kelimesini TS 1407'de ***eğsin–*** olarak okunmuş ve 'temayül etmek' diye manalandırılmış buluyoruz, yâni ***eğ–*** fiil köküne bağlanmış olarak. Bu okunuşlara, tefsirlere ve etimolojilere rağmen kelimeyi DS'deki ***ansın– (aŋsın–)*** fi'iliyle bir tutup aŋ veya (fiil kökünden böyle teşkil edilmiş fiiller varsa) ***aŋ–*** köküne bağlamayı tercih ederiz.

⊡ XI. yüzyıl Kaşgari Dîvân'ında fiilden türetilmiş ***–sa–*** fiilleri bulabilirsek de (ms. ***içse–*** 'içmek istemek', öpse– 'öpmek istemek'; krş. denominal (isim kökenli, isimden türeme) ***–sa–*** eki ***aygırsa–*** ⊡), böyle bir kategori, yâni fiilden türetilmiş ***–sı–*** / ***–sın–*** / ***–sa–*** fiilleri, BSTTk.nde çok şüphelidir (isimden türetilmiş fiiller için b. ***ayruksı–*** ⊡, ***böyüksün–*** / ***büyüksün–*** ⊡). Tek tük misallerde ya okunuşu veya manası kesin değildir: ***ansın–, çöksek*** (< *__*çök-se–*__*); ya da ünlüsü kaybolmuş isimden türetilmiştir: EOsm. ***beğensi–*** (< *__*beğeni + si– ?*__*) (sonraki ciltlerde ***sav-sa–***). ***çöksek*** örneğine gelince ***çök–*** fiilinin emir kipi de isim olarak kullanılır (EOsm. ***çök etmek, çök urmak***), ***dutsak*** (< *__*dut-sa-k*__*) örneği için de başka bir etimoloji düşünüyoruz (< *__*dut-uz-ak*__*).

AD. **ansır–** 'aksırmak, hapşırmak' < ***–sır*** ekiyle yapılan ses taklidi fiillerden, krş. ***aksır–, öksür–, ağsır–.*** ※ ***(Yellenmek) Evropaca ayıp getirmeyip güya aŋsırmış gibi üstüne bir de 'āfiyet olsun sözünü ilāve ederler.*** (E. Misailidis 1986 [1872] s. 304).

ansız, b. ***aŋsuz***.

ansızın, b. ***aŋsuzun***.

ansiklopedi b.m. (bir sahanın bilgilerini alfabetik maddeler tertibinde anlatan kitap) < Fr. ***encyclopédie*** a.m. Fr. ***–i*** eki için b. ***afazi*** ⊡ [EYun. ***εγκυ'κλιος*** (enkýklios) 'bir dairede' ve ***παιδει'α*** (paid̲eía) 'eğitim']. ※ ***Kırk yıldan beri mesleğim beni durmadan okumaya sevkeder. Yine de yazı odamda bir ansiklopedi bulunmazsa, sanki kalemim ve kâğıdım yokmuş gibi ürkerim.*** (F.R. Atay 1953 s. 54).

ansiklopedik 'her malumatı içine alan' < Fr. ***encyclopédique*** a.m. [***encyclopédle*** ve EYun. sıfat eki ***-ik.***] b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***... kronolojik, ansiklopedik detaylara bile yer veriyorum.*** (F. Erdinç 1969 s. 6).

AD. **anslı/ansli** 'fena kokulu bir çeşit ot' DS 284 < Gürc. ***anclı*** 'Sambucus ebulus', V. Cangidze 1984 s. 46.

EOsm. **ansuz** 'onsuz' TS 168–169 < ***an*** b. ***ol*** I ve privativus eki ***-sız.*** ※ ***Ḳız şehzādeyi eyle sevdi ki ansuz gülmezdi, 'ālemi anuŋile görürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 140b).

AD. **aŋsuz/ansız** 'önceden haber vermeksizin, anî olarak, birdenbire' DS 280 < ETk. ***aŋsız*** a.m. Clauson 1972 s. 190 [***aŋ*** 'anlayış' ve privativus eki ***-sız*** eki, b. ***adsuz/adsız*** ⊡]. EOsm. ***aŋsız/aŋsuz*** a.m. TS 169: ※ ***Ger olmaya sen blnüm, tenden çıḳa tīz cānum, | Bu ḳayu bini duta, aŋsuz ölevem blr gün.*** (Sulṭān Veled 1958 [1226/1512] s. 32). ***ansuzda*** a.m. TS 170–171: ※ ***Aŋsuzda dilküye bir boynuz urdılar kim arada helāk oldı, düşdl, öldl.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 14). ***aŋsuzdan*** a.m. TS 171: ※ ***Ḳılıcın eline almış, aŋsuzdan üzerümüze saldı.*** (C. Okuyucu 1987 [1590–91] s. 382). ***ansızla*** a.m. TS 170: ※ ***Bir engel baŋa şeş geldi giderken yārum-ile de | Benüm ol yāra olan sevgüme aŋsızla düşdl de***. (Edirneli Naẓmī 1928 s. 79).

aŋsuzın/ansızın 'anî olarak, birdenbire' TS 171 < ***ansız*** ve instrumentalis (araç durumu) hâli eki ***-ın***, b. ***acın*** ⊡. ※ ***Ṭoramanım, bu gece aŋsızın geldlŋlz. Tedāriksiz bulunduḳ.*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 534).: ※ ***Müsā Çelebī aŋsuzın erlşdl ...*** (Oruc b. 'Ādil 1925 s. 39). ※ ***Bir gün ansızın çıkar insanın karşısına. Pusudadır.*** (M. Mungan 1996 s. 402).

AD. **Anşa** 'Ayşe (kız adı)' < ***Ayşe***'nin varyantı. ※ ***Anşa bura mı, Anşa?*** (D. Akçam 1978 s. 7).

anşa, b. ***ançuvez***.

ant, b. ***and***.

Antakya b.m. (şehrin ismi) < Ar. ***Anṭākiya*** < EYun. ***Αντιοχεια*** (Antih̯óeia) (şehir M.Ö. 301 senesinde Seleukos tarafından kurulmuş ve pederi Antiochos şerefine Antiocheia tesmiye edildi). Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve */ya/* ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡).

Antalya b.m. (şehrin ismi) < EYun. ***Ατταλεια*** (Attáleia) (Şehir M.Ö. 2. asrın ortasında Pergamon kralı II. Attalos tarafından kuruldu ve ona nispetle bu isim verildi). Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve */ya/* ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡. ※ ***Anlar dạhı ol ḳırḳ dutsaḳları ḳapucı başıyile Antalya ḳurbında bir yėre bıraḳub...*** (Seyyid Murād 1981 [1578] v. 12a).

antant '(devletler arasında) anlaşma, itilâf' < Fr. ***entente*** a.m. [***entend-***

re 'anlamak' fiilinden bir isim]. Bu tür etken fiilsıfatları için b. ***acenta/acente*** ⊡².

AD. **antari/anteri/enteri**/BSTTk. **entari** 'erkek gömleği; iç astarlı kadın giysisi' ZTS 1976 s. 65, Meninski 1680 I, 461 < Ar. ***'antarī*** a.m. R. Dozy 1927 II, 180 [meşhur kahraman 'Antar'ın isminden]. ※ ***Yoḳ senüŋ istedügüŋ 'anterīlik çārşūda, | Ne yapayım, ey efendim, ā benüm sulṭānum?*** (Vāṣıf 'Oṣmān 1257 s. 96). ※ ***Yırtık ve yıkanmamış entari giyer çocuklar; kızların saçları yanaklarında yapış yapış.*** (Ç. Altan 1975 s. 45).

antavallı, b. ***andaval***.

anten b.m. (radyo vs. anteni) < Fr. ***antenne*** a.m. < Lat. ***antemna/antenna*** 'yelkenli sereni'. ※ ***Çukurun içinden evlerin bacaları, televizyon antenleri çıkıyor, şuradan buradan kırmızı damlar görünüyordu.*** (Peride Celal 1985 s. 10–11). (argo) 'akıl' F. Devellioğlu 1970 s. 71. 'bazı böceklerin başındaki duyu alma organları': ※ ***Kapının kenarına bir salyangoz tırmanıyordu ... Kahverengi beyaz hareli kabuğu, kımıltılı antenleriyle ...*** (A. Altan 1985 s. 192).

antena (gemici dili) 'yelkenlilerde seren' < İt. < Lat. ***antenna*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 27.

Antep 'Gaziantep şehrinin eski adı' < Ar. ***'Ayntāb*** < Erm. ***Antap'***.

anteri, b. ***antari***.

anterit 'bağırsak iltihabı' < Fr. ***entérite*** a.m. [EYun. ***ε'ντερον*** (énteron) 'bağırsak' + iltihab terimlerine verilen ***–it(is)*** eki], b. ***adenit*** ⊡.

anterlin (matbaacılık terimi) 'iki satır arasındaki boş ara' < Fr. ***entreligne*** a.m. [***entre*** 'arasında' ve ***ligne***'çizgi '].

antet 'boş kâğıda basılmış başlık (ms. firma ismi, adresi)' < Fr. ***en-tête*** a.m. ※ ***Cebinden antetli bir zarf çıkardı.*** (R. Ilgaz 1962n s. 59).

antibiyotik 'mikroplara karşı kullanılan penisilin gibi ilaç' < Fr. ***antibiotiquė*** a.m. [EYun. ***αντι*** (antí) 'karşı' ve ***βιωτικος*** (biötikós) 'canlı maddeden yapılmış']. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***–ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***Ateşim bir derece daha yükseliyor ve antibiyotik yutmaya başlıyorum.*** (O. Duru 1995 s. 81). ※ ***Üzerinize afiyet biraz üşütmüşüm. Antibiyotik kullanıyorum. İçki almasam iyi olur.*** (A. Ümit 1996 s. 32). ※ ***Küçük mutluluklar, ağır hastalıklarda tüm antibiyotiklerden daha etkileyici bir ilâçtir.*** (M. Urgan 2000 s. 11).

antidemokratik 'demokrasiye uymayan' < Fr. ***antidemocratique*** a.m. [EYun. ***anti*** 'karşı' ve ***democratique***]. ※ ***Millet partisi sözde antidemokratik kanunları protesto maksadiyle Türkiyenin hiçbir tarafında seçimlere girmiyor.*** (F. Arıt 1957 s. 12).

antidot 'panzehir' < Fr. ***antidote*** < Ortaçağ Lat. ***antidotum*** < EYun. ***αντιδοτον*** (antíḏoton) a.m. [***anti*** 'karşı' ve ***doton*** 'verilen']. ※ ***"Kuşkusuz var, efendim," dedi eczane sahibi, "Antidot diyorsunuz? Var, var".*** (N. Eray 1992 s. 138).

antifaşist 'faşizm aleyhtarı'. Fr. ***–iste*** için b. ***aferist*** ⊡. ※ ***Türk düşüncesi ve sanatı için yararlı gördüğüm antifaşist, anti militarist ve ümanist yazarları çevirerek beş yıl süreyle geçimimi sağladım.*** (B. Arpad 1976 s. 71).

antifriz 'donmayı önleyen madde' < İng. ***antifreeze*** a.m. [EYun. ***anti*** 'karşı' ve İng. ***freeze*** 'donmak']. (Argo) ***antifiriz*** 'içki' F. Devellioğlu 1970 s. 71 (gövdeyi ısıttığı için).

antik 'Eski Yunan ve Roma kültürüne ait' < Fr. ***antique*** a.m. [Lat. ***antiquus*** 'eski, kadîm']. ※ ***Stavro antik çağın kahramanları gibiydi, yanlışlıkla bu zamanda yaşayan.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 86).

antika 'eski bir devirden kalma (eser)' < İt. ***antico*** 'eski'. ※ ***... bu antiḳa dediğimiz ḳadīm eyyāmdan gelen erbāb–ı ḥirfet ve kemāliŋ eṣerlerini żāyiʿ ėtmeyerek ...*** (Muṣṭafā Sāmī, YTEA 1974 (1840) I, 74). ※ ***... antika olduğuna inandığı bir yüzüğü var.*** (Peride Celal 1991 s. 429). (Argo) 'tuhaf, acayip; acayiplik' Meḥmed Hālid [Bayrı] 1934 s. 13, H. Aktunç 1990 s. 39 ※ ***Yoksam kendi isteğimizle böyle yere gelir de senin antika lâflarına kulak mı tutardık?*** (E.E. Talu 1935 s. 89). '(nakış işleme tabirlerinden) 'sıçandişi, ajur': ※ ***Kâseler yakın, testiler uzak komşular içindir. Ağızlarına kenarı antika işlemeli, sıçan dişli patiskalar, mermerşahiler bağlanır.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 29.XII.1943).

antikor (tıp ıstılahlarından) 'vücuda giren yabancı bir maddeye karşı organizma tarafından husule getirilen muhalif madde < Fr. ***anticorps*** a.m. [***anti*** 'karşı' ve ***corps*** 'vücut']. ※ ***Laboratuvarda geçen yıl ürettiğimiz virüsün antikoru, seçilmiş sağlıklı dişi gorillere verilecek***. (M.Z. Saçlıoğlu 1997 s. 136).

antilop 'sıcak memleketlerde yaşayan uzun boynuzlu bir step hayvanı' < Fr. ***antilope*** a.m. < EYun. ***ανθο'λοπψ*** (anṯólops) 'hayalî bir hayvan' [***anṯos*** 'çiçek' ve ópsis 'görüş']. 'çizme ve botların iç tarafında ve üst ucundaki kürk': ※ ***Tel bir fırçayla çabuk çabuk fırçalıyor botun antilopunu.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 92).

antimon (kimya terimlerinden) 'bir unsurun adı' < Fr. ***antimoine*** veya Alm. ***Antimon*** < Lat. ***antimonium*** a.m.

antin 'güney rüzgârı, lodos' M. Mikhaïlov 1930 < Erm. ***antên*** [asıl manası 'oraya']. (Argo) 'arka kapı' F. Devellioğlu 1959 s. 63, H. Aktunç 1990 s. 39 < İstanbul Erm. argosunda ***antin*** 'afyon'. (Argo) 'uygunsuz kadın, alüfte' Meḥmed Hālid [Bayrı] 1934 s. 13. Bütün bunlar için b. b. R. Dankoff 1995 no. 131. (Başka kaynaklarda bulunamadı).

(Argo) **antinle–** 'çalmak, birisini soymak' M. Mikhaïlov 1930 s. 14, H. Aktunç 1990 s. 39 < ??. (Başka kaynaklarda bulunamadı.).

antiparantez 'söz arasında, sırası gelmişken' TüS 1983 s. 61 < Fr. ***entreparenthèse*** a.m. [***entre*** 'arasında' ve ***parenthèse*** b. ***parantez***]. ※ Şunu da antiparantez söyleyeyim ... (L. Erbil 1985 s. 74). ※ ***Anti parantez hesabı şunu da belirtmek yerinde olacak: ...*** (M. Kaçan 1991 s. 113).

antipati 'cazibesizlik hissi, soğukluk' < Fr. ***antipathie*** < EYun. ***αντιπαθεια*** (antipáṯeia) a.m. [***anti*** 'karşı' ve ***paṯos*** 'duygu']. ※ ***Mamo ile karşılıklı antipatiyle başlayan ilişkimiz zamanla değişime uğradı.*** (M. Urgan 2000 s. 16).

antipatik 'sempatik olmayan' < ***antipati***, b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***Pantolon giysem acaba antipatik olur mu? Bazı işyerleri pantolonu yasaklar bile.*** (D. Asena 1987 s. 98).

antireman, b. ***antrenman.***

antiseptik 'mikropları öldüren ilaç' < Fr. ***antiseptique*** a.m. [EYun. ***anti*** 'karşı' ve ***σηπτος*** (septós) 'çürük' kelimesinden yapılan ***septikos*** sıfatı]. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***-ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡.

antişambr 'içinden asıl odaya geçilen ön–oda' < Fr. ***anti-chambre*** < İt. ***anticàmera*** a.m. [Lat. ***ante*** 'önce' ve ***kamara.***] ※ ***Meşhur Kavur "En fena şayia, en iyi antişambre müraccahtır," demiş.*** (F. R. Atay 1938 s. 97).

antitez (felsefe terimlerinden) 'aksini kabul etme' < EYun. ***anti*** 'karşı' ve ***θεσις*** (t̠ésis) 'durum, iddia'. ※ ***Daha çok Rum azınlığının konakladığı Tarlabaşı daima İstiklâl Caddesi'nin bir antitezi olmuştur, daha mazbut, daha orta seviyeli, sanki çekicilikten yoksun.*** (G. Scognamillo 1990 s. 113). ※ ***Fertler de, içtimai sınıflar gibi, antitezlerini sinelerinde besliyorlar.*** (C. Meriç 1992 s. 103).

antologya 'antoloji' < Lat. ***anthologia*** a.m. b. ***antoloji***. ※ ***Yollar hiçbir antologyada yer almamıştır. Eskimiş, eprimiş bir kilim duygusu taşırlar.*** (M. Mungan 1996 s. 207). Krş. ***antoloji***.

⊡ Bu asrın otuzlu senelerinin sonuna doğru küçük bir grup Türk aydını, o zaman çok gelişmekte olan ilmî terminolojide tamamen Fransızcaya bağlı kalmayı yanlış bulup Avrupa ilim dilinin esası olan Lâtince'ye ve icabında Eski Yunancaya eğilmeyi teklif ettiler. Bu teklif gerçi yaygın bir rağbet bulamadı, yine de bazı kimseler tarafından beğenildi, yazılarında kullanıldı ve ilmî terminolojide izler bıraktı. A–B ve C–E ciltlerinde bulunan birkaç örnek: ***antologya*** (fakat bu kelime daha eski olan ***antoloji*** kelimesini yok edemedi), ***bibliyografya, egemenlik / hegemonya, ekvator, etnografya, etnologya.*** Örneklerin bazılarının coğrafya ve ona yakın sahalardan olması şayanı dikkattir (krş. ayrıca ***kozmoğrafya, topoğrafya***).

antoloji 'seçme şiirler ve nesir parçaları ihtiva eden kitap' < Fr. ***anthologie*** (Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡) < Lat. ***anthologia*** a.m. [EYun. ***α'νθος*** (ant̠os) 'çiçek' ve ***λεγειν*** (legein) 'toplamak' fiilinden bir isim]. ※ ***Ben bir antoloji hazırlıyorum. Siz de bir fotoğraf verirseniz, sizi de antolojiye alabilirim.*** (S. Birsel 1961 s. 104). ※ ***Antolojileri karıştırıp ben buldum birkaç şey ...*** (Peride Celal 1985 s. 124). Krş. ***antologya***.

⊡ Fr.dan alınmış kelimeler arasında sonu ***-loji*** ile bitenler vardır. Bunlar EYun. ***φιλολογια*** (filología) 'bilgi ve edebiyat dostluğu' kelimesine dayanan Renaissance Lâtincesi ***-logia*** unsuru ile yapılmış bilim veya kitap isimleridir. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır:***antoloji, arkeoloji, bakteriyoloji, deontoloji, dermatoloji.*** Buna yakın olan ***–log*** unsuru için b. ***arkeolog*** ⊡.

AD. **antrahna/anderhana** 'bir ağaç ve onun kırmızı meyvesi' DS 259–260, 281 vs. < Yun. ***ανδραχλη*** (andrȃh) 'Arbutus andrachne' Ch. Tzitzilis 1987g no. 18.

(günlük dil) **antrak** 'antrakt' (/t/ yitimi için b. ***abdest*** II/***aptes*** ⊡[1]). ※ ***... antrakta zarzor da olsa dinleyebildiğim piyano ile Şuman'ın...*** (F.R. Ergüven 1953 s. 107).

antrakt 'tiyatro temsilinde ara' < Fr. ***entracte*** a.m. [***entre*** 'ara' ve ***acte*** (temsilde) 'perde']. ※ ***Kapıda antrakt yapan Kemanî-i şehîr Muallim Yorgl Efendi müzikası da ... şanonun önündeki yerini almıya hazırlanıyordu***. (B. Arpad 1974 s. 36).

antre '(sinema vs. yerlerde giriş mahalli' < Fr. ***entrée*** a.m. [***entrer*** 'girmek' fiilinden isim]. ※ ***Biraz sonra kapı açıldı, içeri girdiler. Dar bir antreye girmişlerdi. ... Antreden bir salona geçtiler.*** (A. Altan 1985 s. 222). ***antre yap-*** 'girmek': ※ ***Kendi mahallelerinden başka hiçbir mahalleye antrelerini yapamazlarmış.*** (S. Birsel 1995 s. 71).

antrenman 'sporda alıştırma, idman, egzersis' < Fr. ***entrainement*** a.m. (Fr.dan alınmış ***-man*** eki için b. ***abonman*** ⊡), krş. ***antrenör***. ※ ***Hafta içi antremanında üşüttüm, hâlâ biraz kırıklık var.*** (A. Yurdakul 1989 s. 131).※ ***Beyzbol alanı büyükler tarafından antireman alanı olarak kullanılmakta olup ...*** (B. Günel 1991 s. 88).

antrenör '(profesyonel sporlarda) çalıştırıcı' < Fr. ***entraîneur*** a.m. [***entraîner*** 'çalıştırmak' fiilinden nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan), b. ***aktör*** ⊡; Lat. ***traginâre*** 'çekmek'].

antrepo 'gümrük ardiyesi' < Fr. ***entrepôt*** a.m. [***entre*** 'arada' ve ***poser*** 'koymak']. ※ ***Kıyıdaysa yapılmakta olan büyük antrepolar var: hemen hemen penceresiz.*** (D. Özlü 1966 s. 74).

AD. **antrlgoz eyle-** 'suyu ılıştırmak, sıcakla soğuğu karıştırmak' K. Emiroğlu 1989 s. 41 < Yun. ***αντικρυαζο*** (antikriázo) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 24.

antropolog 'antropoloji alimi' < Fr. ***anthropologue*** a.m. [EYun. ***ανθρωπος*** (ánt̯röpos) 'insan' ve ***λογος*** (lógos) 'söz']. ※ ***... gelecek zamanın sosyal antropologlarına ... minicik bir ışıldak işlevi olmaz mı acaba?*** (A. Ağaoğlu 1992 s. 17); ***sosyal antropolog*** terkibi İng. ***social anthropologlst*** teriminin ödünçleme tercümesidir.

antropoloji b.m. (sosyal bilimlerden biri) < Fr. ***anthropologie*** a.m. [EYun. ***ant̲röpos*** 'insan' ve Lat. ***-logla*** 'ilim şubesi' < EYun. ***logos*** 'söz']. Fr. ***-l*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Toplnard adındaki bir Fransız antropoloğu Amerikalı meslekdaşlarından Giddo ve Nott'un antropolojiyi esir tüccarlarının menfaatlerine âlet ettiklerini söylemek mecburiyetinde kalmıştı.*** (Nâzım Hikmet 1936a s. 15).

antropolojik 'antropolojiye ait, antropoloji bakımından' < Fr. ***anthropologique*** a.m., ***-lk*** için b. ***Adrlatlk*** ⊡. ※ ***Cin gibi akıllı ve dikkatlidir. Ayrıca antropolojik olarak büyü olayını çok iyi bilen bir insan.*** (N. Eray 1990 s. 74).

AD. **antula** 'ateş yakmak için hazırlanan odunların ortalarına konulanı' K. Emiroğlu 1989 s. 42 < ?? ※ ***Ayeser ormanında | Kız dolaşsak kolkola | yaktuğumuz ateşe | Doldursana antuma***. (K. Emiroğlu a.y.).

Osm. **anud/anut** 'inatçı' < Ar. ***'anüd*** a.m. [/'***nd***/ kökünden]. ※ ***Filḥaḳīḳa işbu dayaḳ uṣul-i mużırrası ḥımār gibi kemāl-i ġılzet-i feḥm ile berāber 'anüd olan ḥayvānāta maḫṣüṣ olub ...*** (Münīf Paşa, YTEA 1974 [1862] I, 182).

Osm. **anudane** 'inatla' < Fa. ***'anüdāna*** a.m. [***'anüd*** + 'zarf eki ***-āna***] b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Odanıŋ içinde şuraya buraya ḳaçmaġa başladı, Sulṭān ise onu 'anüdāne bir ṣüretde ta'ḳīb ediyor***. (Türk Masalları 1991 [1912] s. 128).

anuk, b. ***anık***.

EOsm. **anukla-/anıkla-** ‘hazırlamak’ TS 171 < ETk. ***anuḳla-*** a.m. [***anuḳ*** ‘hazır’ + sıfattan fiil yapan ***-la-*** genişlemesi, b. ***afalla-*** ⊡] Clauson 1972 s. 183. ※ ***Ḳız döşegi üstünde zārī gösterüb yüzini dırnaḳlayub Şābürı anuḳlayub ötürdi. Ṭaşra çıḳıcaḳ bir ġulām-ı Rūmī geldi, Şābürı aldı, ḥammāma vardı.*** (Ferec 855/1451 v. 118b).

EOsm. **aŋul**/AD. aŋıl ‘yavaş, ağır’ DS 269, ’yavaş, sakin, hafif’ TS 171-172 < ETk. ***amul*** a.m. Clauson 1972 s, 160-161. ※ ***Ḳatı çaġırdı şīruy özine ol | Aŋul vėrdi cevābın sözine ol*** (Fa̮hrī 1974 [1367] no. 4360). ※ ***Her işde ivmegil eyle te’emmül, ḳatı sözleri ḳoġıl söyle aŋul***. (Meḥmed 1965 [1398] no. 1793). ***aŋul aŋul*** ‘ağır ağır, usul usul, yavaş yavaş’ TS 173-174: ※ ***Ḥīle oldur: avcı öŋine geçesin, | Aŋul aŋul ileyince ḳaçasın, | Gendüŋi yaralu gibi ḳılasın.*** (M. Adamović 1994 [1368-86] no. 2560-61). ※ ***Pes zāġ endi, ol bürüncügi ḳapdı, ... aŋul aŋul uçdı, anı yılanuŋ üzerine bıraḳdı.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 22).

EOsm. **aŋulcak/aŋılcak** ‘yavaşça’ TS 174-175 < ***aŋıl/aŋul*** + aequativus eki ***-cak***, b. ***ancak*** ⊡. ※ ***Aŋılcaḳ dėdi: "iy söz bilen üstāẕ ... "*** (Fa̮hrī 1974 [1367] no. 2859).

AD. **anur** ‘onur, kibir’ DS 281 < İt. ***onore*** < Lat. ***honor*** ‘namus’.

anut, b. ***anud***.

(Argo) **anut/hannut** ‘Kapalıçarşı’da turistlere yol gösteren onursal kılavuz’ F. Devellioğlu 1970 s. 72, H. Aktunç 1990 s. 39-40, 124 < Fr. ***en outre*** ‘üstelik, ayrıca’, Fr.da bu manada lugatlerde bulunmuyor.

anüs (anatomi terimlerinden) ‘makat’ < Fr. ***anus*** < Lat. ***anus*** a.m. ※ ***Bu kahkaha... Tam anüsten!’*** (Z. Ankara 1991 s. 45).

(Çocuk dili) **anya manya** ‘bir oyuna başlamadan tekerlemenin heceleri ile ebe seçme ameliyesi’ < bir ebe seçme tekerlemesinin başlangıcı: ※ ***Kadını tesadüfen ben göstermeme rağmen üçümüz de onun üzerinde bir hak iddia ediyorduk. İşin çıkmaza girdiğini görünce yazı tura atmaya karar vermiştik. Fakat ceplerimizde hakkı yerine getirebilecek bir kırk paralık bile çıkmadığından çocukluktan kalma anya manyaya baş vurmaktan başka yol bulamamıştık.*** (B. Oran 1956 s. 66).

Anzak ‘Birinci Cihan Harbinde Çanakkale muharebesine iştirak eden Avustralya ve Yeni Zelânda kıt’aları’ < İng. ***Anzac*** (aslında ***Australia and New Zealand Army Corps*** tabirinin kısaltılmışı, b. ***afro*** ⊡). ※ ***Biz Anzak gâvurunu Çanakkaleden biliriz. Zorlu gâvurdur.*** (Kemal Tahir 1961 s. 212).

(Argo) **anzarot** ‘rakı’ H. Aktunç 1990 s. 40 < ***anzarut.*** ※ ***Babası esrarkeşin biriydi onun ... Anzarotu ziftlendikçe, nefesi çektikçe bütün bütüne hayvanlaşıyor, çalışmıyordu.*** (R. Enis 1935 s. 114). ※ ***Arif bey merhumla (!) yine Kılburnunda anzorot çekiyor musunuz?*** (H.R. Gürpınar 1939 s. 73). R. Dankoff 1995 no. E9.

anzarut/enzerut ‘bir ağaç ismi, Astragalus Sarcocolla; bu ağacın ilaç olarak kullanılan reçinesi’ < Ar. ‘***anzarūt*** a.m. ※ ***Fülfül ve zencebil ve ceviz ve ḳaranfil ve darcın ve ‘anzarūt ‘ubūr ėtse ḳıymete ṭutulub yüzde üç aḳca alınurmış.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 177).

AD. **apa** 'ağabey' DS 282 < ETk. ***apa*** 'yaşça büyük olan kimse' G. Doerfer 1965 II, no. 412, Clauson 1972 s. 5.

apak 'bembeyaz' < ***ak*** 'beyaz', pekiştirici ***ap-*** ön takısı ile. ※ ***Yunup arınıp da üstübaşı kuruduğu zaman bir görmeliydin. Apaktı.*** (T. Yücel 1955k s. 51).

apakçıl 'soluk bir külrengi' < ***akçıl*** + ön takı + /***p***/ tezat ünsüzü. Renk sıfatları yapmak için de kullanılan ***-cıl*** için b. ***akçıl*** ⊡. ※ ***Karadağın karı apakçıldı karşıda. Yarın öbürgün o da eriyiverdi mi ...*** (Seyfettin Turhan 1951 s. 19).

⊡ Sıfatların manasını kuvvetlendirmek için çeşitli yollar vardır. Başka dillerde benzetme yoluyla yapılan kuvvetlendirme (ms. ***gülpembe***, yâni güle benzeyen pembe; krş. Alm. ***eiskalt*** 'çok soğuk / buz gibi soğuk') Tk.de çok nadiren bulunur (***karbeyaz***, ***unufak***). Bu maksatla Tk.de reduplication'la (ikileme) kuvvetlendirme (bazı dilciler pekiştirme terimini kullanır) diyebileceğimiz eski bir sentaktik usul mevcuttur (ETk.de ekseriyetle renk sıfatlarına tatbik edilirdi, M. Erdal 1991 I, 65): kelimenin başı, ilk ünlü dahil, sıfatın başına takılır, ona bir ünsüz ilave edilir, ve bunlardan sıfata bir praefix yapılır. Bu praefix'in sonundaki ünsüzler / ***m*** /, / ***p*** /, / ***s*** / ve daha seyrek olarak / ***r*** / olabilir. Araştırıcılar bu ünsüzlerin seçilmesinde genel bir kaide aradılar, fakat buldukları tek kaide, sıfatın bir ünlü ile başladığı durumlarda daima / ***p*** / sesinin seçilir olmasına dairdir. Biz A-B ve C-E ciltlerinde ***ap-*** hecesiyle başlayan kuvvetlendirilmiş sıfatlardan kaideye göre besbelli olanlarını bir yana bırakıp, sadece şunlar üzerinde duracağız: ***apakçıl, apal, apalaca, apansız, apappak, aparık, apaşikâr, apayaz, apaydınlık, apaykırılık, apayrı***.

apal 'kıpkırmızı' < ***al*** I + reduplication (ikileme) + /***p***/ tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Muhtarın küçük oğlu, başını pencerenin çıkıntısına dayamış, yanakları soğuktan apal, ...*** (F. Edgü 1977 s. 94).

AD. **apala** 'ekmek ufağı; çocuklara dağıtılmak üzere bayramlarda yapılan yağlı ekmek' DS 282 < Yun. ***απαλο'*** (apaló) 'yumuşak arpa ekmeği' Ch. Tzitzilis 1987g no. 26.

AD. **apala-/abala-** 'bacakları gere gere, ayırarak yürümek; sallanarak, sendeleyerek yürümek' DS 6-7, 283 < AD. ***apa*** 'yürümesi gerektiği hâlde yürüyemeyen çocuk' DS 282. ※ ***Maşallahı varmış hani mübarek hayvanın ... Daha bir yeklnişte, meşe çotuğu kökler gibi çatırdatmış topu da, apalaya apalaya düze çıkarıvermiş.*** (F. Erdinç 1958 s. 73). 'emekleyerek yürümeye başlamak': ※ ***Beşikten çıkıp yavaş yavaş apalamağa, yürümeye başlıyan torununu severken: "Benim sunam büyüyecek, dedesine yeşil bahar otları kazıp gelecek" derdi.*** (F. Baykurt 1967k s. 139).

AD. **apalaca** 'alacalı bulacalı DS 282 < ***alaca*** + ön takı [réduplication] /***p***/ tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Beyrek apalaca gerdegi içinde yėyüp Içüp bi̮haber oturur-idi***. (Dedem Korkut 1973 s. 41).

AD. **apalak** 'iri, gürbüz ve tombul süt çocuğu' DS 283 < Yun. ***παλλα'κιν*** (pallákin) a.m. Ch. Symeonidis 1973 no. 159.

AD. **apal apal** 'yavaş yavaş, ağır ağır' DS 283 < ***apala-*** fiilinden predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma). ※ ***Gene hırsız leylek gibisine apal***

apal sokuldu, kuzuyu sırtlayıp giderken çal yaka tuttum. (Mustafa Niyazi 1950 s. 54). Krş. ***apul apul***.

⊡ ***apal apal*** kelimesi, ses taklidi veya ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelere benzer fakat herhangi bir sesi taklit etmez, ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) karakteri de zayıftır. Bizim fikrimizce bu bir fiilin reduplication'undan (ikileme) doğmuştur ve bu çeşit tabirlere "predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma)" adını vermek uygun olacaktır, ms. ***kasım kasım kasıl–, tir tir titre–.*** A–B ve C–E ciltlerinde şimdilik şu örnekleri tespit ettik: ***apal apal (apala–), apış apış (apış–), bağım bağım (bağır–), bas bas- (bağır–), bayık bayık (bayıl–), bayım bayım (bayıl–), bel bel / pel pel (belert–), böbür böbür, burum burum (bur–), bus bus (bunal–), cağıl cağıl / cağıl cuğul / cavıl cavıl / çağıl çağıl (çağla–), çıldır çıldır (çıldıra–)– çır çır (çırpın–), çiyim çiyim çiyne–), çürüm çürüm (çürü–), dalab dalab (dalabı–), didim didim (didikle–), dir dir (ditre–) / tir tir titre–, dizim dizim (dizil–), elek elek*** (***ele***–), ***erim erim (eri–), ezim ezim (ezil–)***. Buradaki hadise sıfatların pekiştirilmesine biraz benzer, fakat predicate intensification'da (yoğunlaştırma) reduplication (ikileme) parçalarının sonlarındaki ünsüzler daha çeşitlidir. (Pekiştirme için b. ***apakçıl*** ⊡ ve ***besebelli*** ⊡).

AD. **apalavi/apulavi** 'devam edilecek işin bırakıldığı yer; işte takip edilen sıra' DS 283 < Yun. ***απολαβη*** (apolavì) 'iş, kazanç' Ch.Tzitzilis 1987g no. 28.

AD. **apandi** 'düğün vs.lerde alınan bahşiş; gelin almaya gelenlere verilen tatlı ekmek' DS 283 < Yun. ***απαντη'*** (apandì) 'buluşma, karşılaşma' Ch. Tzitzilis 1987g no. 27.

apandisit/(halk ağzı) **apandist** 'körbağırsak iltihabı' < Fr. ***appendicite*** a.m. [Lat. ***appendix*** 'körbağırsak' + iltihab terimlerine verilen ***–it(is)*** eki, b. ***adenit*** ⊡]. İkinci varyanttaki /***i***/'nin düşmesi için krş. ***drektör***. ※ ***Bu apandisit krizine anide tutulmuş bir insanın duyduğu ıstırap gibi birşeydi.*** (Umran Nazif 1948y s. 39). ※ ***Tam apandist ameliyatından bir hafta sonra kan işemeye başladım.*** (M. İzgü 1992 s. 206).

AD. **apanla–** 'geniş adım atmak' DS 283 < ***apalla–***/***aballa–*** 'dan dissimilasyonla; krş. ***apal apal***. ※ ***Bekçi, avını diri yakalamak zorunda kalan silâhsız bir avcı heyecanıyla, usul usul, apanlıya apanlıya yaklaştı.*** (İ. Balaban 1968 s. 240).

apansız 'beklenmedik bir anda, anî olarak' < ***ansız*** + ön takı [réduplication] + /***p***/ tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Memlekete apansız dönüvermişim, doğru Cin Memet'lerin evine. Cin Memet beni birdenbire karşısında bulunca ...*** (Orhan Kemal 1949b s. 78). ***apansızda*** a.m. ※ ***Beş nesne ādemüŋ ḥālini müteġayyir ėder, ... birisi apaŋsuzda ḳatı sevinmek...*** (Mercümek Aḥmed 1944 [15. yüzyıl] s. 140). ***apansızdan*** a.m. ※ ***Bu kişi gendü gendüye fikre batmış iken ḳāżī apaŋsuzdan yönin buŋa döndi***. (a.e. [15. yüzyıl] s. 251). ***apansızın*** a.m. ※ ***Apansızın öyle tuhaflıklar icat ederdi ki kahkahadan katılırsın***. (S.M. Alus 1944 s. 151).

AD. **apappak** 'bembeyaz; tertemiz' DS 284 < ***appak*** + ön takı [réduplication] + /***p***/ tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡: ※ ***Savurmuş unu. Un da eşeğin***

üstüne varmış. Eşek kara imiş, apappak olmuş. (M. Tuğrul 1969 s. 347).

apar (tiyatroculukta) 'bir aktörün, sahnedeki öteki aktörlerden güya gizli olarak söylediği sözler (krş. İng. ***aside***) < Fr. ***à*** part a.m. ※ ***Salim - (Apar) Dur şimdi seni yakalarım çapkın.*** (İsmail Galip [Arcan] 1949 s. 79).

apar- I, b. ***abar-***.

AD. **apar-** II 'götürmek' < ***alıp bar-*** a.m. [***al-*** ve ***bar-/var-*** 'gitmek']. Bu tür terkipler için b. ***algit-*** ⊡. ※ ***Ben varmadum idi. Şimdi beni ḳahrile aparmaġa çeri göndermiş***. (Ferec 855/1451 v.205b). ※ ***Soŋra bezirgen bu arvadı apardı, bir şehrin ġırahna ġoydu.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 70).

aparık 'çok ince, son derece zayıf' < ***arık*** + ön takı [réduplication] + /***p***/ tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡): ※ ***... bir zambakca aparık bir kadın ...*** (L. Erbil 1968 s. 19–20).

AD. **apart-** 'götürmek' DS 284 285 < ***apar-*** + causativum (ettirgenlik) genişlemesi ***-t-***, b. ***acıt-*** ⊡ (burada fonksiyonsuz). ※ ***Ya cayarlarsa, ya Kepenek ... bu çakal havayı göze alamayıp, ya da kahvedeki iskambile tutulup, bizlerden apartacağı çil çil panganotlara omuz silklverirse?*** (M. Eloğlu 1957 s. 45). 'aşırmak': ※ ***Celal'in aparttığı mikrofonumuz belll ki çok kaliteliydi.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 133).

⊡ Causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) ekinin birkaç şekli vardır (b. ***acıt-*** ⊡, ***acıkdur-*** ⊡, ***artur-*** / ***artır-*** ⊡, ***büküt-*** ⊡, ***çıkar-*** ⊡, ***damzur-*** / ***damzır-*** ⊡). A–B ve C–E ciltlerindeki ***-(ı)t-*** causativum (ettirgenlik) hâlinde olup da bu manayı taşımayan örnekler şunlardır: ***apart-, cıvıt-, eyerd-*** / ***eyert-***; sonraki ciltlerde ***kapat-*** gelecek.

apartman 'birçok daireli bina' < Fr. ***appartement*** < İt. ***appartamento*** 'oturulan daire' [***appartare*** 'birbirinden ayırmak' fiilinden isim < Lat. ***pars*** 'kısım']. Fr.dan alınmış ***-man*** eki için b. ***abonman*** ⊡. ※ ***Apartımanım gāyet nefis: bir aʿlā salon, üç nefis yataḳ odası, bir matbaḫı var*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1870] I, 185). Mecazî manada aşırı yüksek bazı giyim eşyası için kullanılır: ※ ***Dik apartman yaḳa, āle yaḳın renkde ḳırmızı bir fes ile mütemevvlc olan bu başı, cam arḳasından beyaz mermerden maʿmül ve mutarrā heykelciklere döndürüyor ...*** (Aḥmed Rāsim 1334 s. 132). ※ ***Apartman topuklu papuçlarla basamaklara zor tırmanıyordun.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 27).

apar topar 'palaspandıras, yaka paça, acele ile ve zorla (götürmek)' < ***apar-*** fiilinin emir hâli ile kafiyeli mühmel bir ikinci kelimeden mürekkep tabir; ***afal tafal*** gibi birçok varyantları vardır. ※ ***Gelirdi yüze yüze Ayşenin evi önüne, bırakıverirdi suya kendini. Sakarya onu apar topar çalar giderdi.*** (S.F. Abasıyanık 1940 s. 32).

⊡ A–B ve C–E ciltlerinde kafiyeli çift söz terkiplerinden ***a- t(a)-*** çiftinin bir araya gelmesiyle oluşan şu örnekler vardır: ***afal tafal, afra tafra, afur tafur / avur tavur, akla takla, alan talan / alan taran / alan talan / alam taram, alaz taraz, apar topar, aşırı taşırı, atik tetik, azık tozuk / azık tozuh (b. azuk), aziz tezlz, epi topu***.

AD. **apartuna** 'ceketlerin kol ağzında yapılan yırtmaç.' ZTS 1976 s. 7 < İt. ***apertura*** < Lat. ***apertüra*** 'açıklık, yarık, delik' [***aperîre*** 'açmak' fiilinden].

AD. **apas/apaz/hapaz** 'avuç, bir avuç dolusu' DS 285, 2278 < Erm. ***ap'*** a.m. + ***-s*** (muayyen harfitarif) R. Dankoff 1995 no. 37. ※ ***Senem gitti, öküzlerin kepeğinden bir hapaz aldı, bulaşık suyuna karıştırdı.*** (F. Baykurt 1967k s. 118).※ ***Yeni altınlar gösteriyor Musdu. Altın altın, Bir hapaz yeni altın veriyor.*** (F. Baykurt 1971t s. 86).

apaş I 'külhanbey, kabadayı' < Fr. ***apache*** a.m. < Kuzey Amerika'da yaşayan bir Kızılderili kabilesine, komşuları Zunyi kabilesi tarafından verilen ve 'düşmanlar' demek olan ad: ※ ***Paris'te bir tramvayın apaşlar tarafından durdurulup soyulması...*** (A.İ. Tokgöz 1993 s. 67). Mecazî manada: ※ ***Apaş şarkılar, göbek havaları ve bir de laterna. Barba Yani'nin meyhanesini kime sorsak gösterir.*** (A. Yurdakul 1989 s. 142).

apaş II, b. ***apoşi***.

apaşikâr 'tamamen belli' < ***aşikâr*** + reduplication (ikileme) + ***/p/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Onuŋ, 'aḳlından geçenleri söylemediği, hep ḥislerinden, düşüncelerinden uzaḳ, çoḳ uzaḳ şeylerden baḥs̱ ėtdiği apāşikārdı***. (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 174).

apaşikâre 'tamamen belli, apaşikâr' < ***aşikâr*** + ön takı [réduplication] + ***/p/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡ ※ ***Sen zevceŋi 'aşk ile seviyorsuŋ, beni hevesle... Bu ḥaḳīḳat apāşikāre meydānda dururken ...*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 308.) ※ ***S̱erveti yoḳ ki pāresine ṭama' ėtmiş olayım ... Bu apāşikāre bir ḥaḳīḳat.*** (a.e. s. 443).

apati 'heyecansızlık, ilgisizlik' < Fr. ***apathie*** < EYun. ***απα'θεια*** (apáṯeia) a.m. [***a-*** 'olmayan' ve ***paṯos*** 'his']. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki ***a-/an-***) için b. ***abana*** ⊡ ve Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡.

apatrid 'vatansız' < Fr. ***apatride*** a.m. [EYun. ***a-*** olmayan' + ***πατριϛ*** 'vatan']. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki ***a-/an-***) için b. ***abana*** ⊡. ※ ***Temelde bir göçmen veya göçmen kökenli olan Levanten bir çeşit apatrid ya da konumunu şaşırmış biridir.*** (G. Scognamillo 1990 s. 68).

apayaz 'pek ayaz, sopsoğuk (hava)' < ***ayaz*** + ön takı [réduplication] + ***/p/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Sen yağıp da ortalığı bembeyaz, hem de ap-ayaz ettiğin günün sabahı...*** (N. Eruz 1969 s. 36).

apaydınlık 'tamamen belli, kolayca görülebilen' < ***aydınlık*** + ön takı [réduplication] + ***/p/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Bu sevinçlerine, bu apaydınlık isteklerine bir düşünce çizgisi ekleniyordu.*** (M. Buyrukçu 1957 s. 11).

apaykırılık '(bir şeyin) büsbütün aykırı oluşu' < ***aykırılık*** + ön takı [réduplication] + ***/p/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Hâlâ konuşup durdukları bozuk İspanyolcanın ne dinleri, ne ananeleriyle zerre kadar ilişiksizliği, apaykırılığı meydanda iken bir türlü vazgeçememelerine, dillerinden düşürmemelerine şaşılır.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 15.XII.1943).

apayrı 'büsbütün ayrı, büsbütün farklı, bambaşka' < ***ayrı*** + ön takı [réduplication] + ***/p/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Sevişme sahneleri. Her çift için hem ortak hem apayrı...*** (E. Atasü 1991 s. 84).

apaz, b. ***apas***.

apazlama/hapazlama (gemici dilinde) 'pupa ile orsa arasında esen (rüzgâr)' TüS 1983 < Yun. ***πλαγια'ζω*** (playázö) '(geminin) çaprazlama yürümesi' fiilinin aorist hâli Kahane–Tietze 1958 no. 831, fakat H. Eren 1989 s. 251–254, onu ***apaz/hapaz*** 'avuç dolusu' kelimesine bağlıyor. ***–ma*** eki ile yapılan isim/sıfat için krş. ***akıtma*** ⊡.

(Argo) **apeki** 'rakı' H. Aktunç 1990 s. 40 < Yun. ***απεκει*** (apeki) 'oradan' (yâni: oradan ver!). ※ ***"Yanıŋızda apeki yoḳ mu?" – "Apeki nedir?" – "Carmaḳ cur!"*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 325).

aperitif/aperatif b.m. (iştahı açmak için yemekten önce içilen içki) < Fr. ***apéritif*** a.m. [Lat. ***aperîre*** 'açmak' fiilinden sıfat, b. ***akreditif*** ⊡]. ※ ***Sessiz konuşmalardan, adamın, yemekten önce aperatif istediği anlaşılıyor.*** (A. Yurdakul 1991 s. 142–143). ※ ***Büfeye buyursanıza! Bir aperatlf...*** (A. Nesin 1995 s. 141).

EOsm. **apıla–** 'okşamak, gönlünü hoş etmek' TS 178, Mes'üd bin Aḥmed 1991 s. 586 < ETk. ***apa*** 'abla; ağabey' + isimden fiil yapan ***–la–*** genişlemesi; krş. Kırg. ***apala–*** 'abla diye çağırmak' K.K. Yudạhin 1965 s. 60.

AD. **apılda–** 'emeklemek' < ***apıl apıl***, ***apul apul***'un varyantı; ***–da–***, ses taklidi kelimelerde ***/l/*** veya ***/r/*** olan son ünsüzden sonra ***–la–*** yerine ***–da–*** fiil genişlemesi, b. ***alda–*** ⊡. ※ ***Hemen hemen apıldayarak merdivenleri çıkar.*** (A. Ağaoğlu 1982o s. 418).

apış (yalnız ***ara*** kelimesi ile beraber) 'butların iç tarafı, iki bacak arası' TüS 1983 < ***apış–*** I + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ış*** eki, haplologie (hece yutumu) ile ***/ışış/→/ış/***. ※ ***Apışlarının arasına bir saç mangal alarak yakıcı soğuktan korunmıya çalışıyordu.*** (E.E. Talu 1937 s. 57). ***apış ara*** a.m. (krş. ***ara*** III): ※ ***Daylım köylüleri de kuyruğu apış araya alıp sıvışacaklardı.*** (F. Erdinç 1958 s. 69).

⊡ Verba reciproca (işteşlik fiilleri) bir ***–ış*** ekini almakla, nomen actionis (oluş ve kılış ismi) olur (b. ***akış*** ⊡), fakat ekseriya hece binişmesi (haplologie, hece yutumu) hadisesine uğrayarak o iki ***–iş*** hecesinin bir tanesini tekrar kaybeder (belki bunda ****savaşış*** isminin haplologie (hece yutumu) ile ***savaş*** olarak kısaltıldığını görmeliyiz). A–B ve C–E ciltlerinde bunu şu kelimelerde görebiliriz: ***apış, bağdaş*** I, ***barış, çalış, çekiş, çığrış, çıkış*** II, ***dalaş, danış, döğüş, duruş (ver–)***. Ayrıca b. ***aldırış et–*** ⊡.

AD. **apış– I** 'bacakları ayırarak durmak/oturmak' DS 288; krş. ***apış***. ※ ***Gördüm, bir pīl gibi arslan apışmış durur. Bindüm.*** (Ferec 855/1451 v. 102a).

apış– II 'şaşkınlıktan söyleyecek söz bulamamak', 'perdre hâline düşmek' Meninski 1680 I, 33 < ***apış–*** I. ※ ***Necdet Köysel, beklemediği bu cevap karşısında apışıverdl.*** (H. Aytekin 1945 s. 86). ※ ***Tam iki dakika, apışıp kalakalıyorsun yatakta.*** (D. Asena 1987 s. 53).

AD. **apış apış** 'bacaklarını aça aça (yürümek)' DS 287 < ***apış–*** I'den predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma), b. ***apal apal*** ⊡. ※ ***Bevliye kliniğinin önünde sıra bekliyenlerin arasına karıştı... Koridorun bir başından öbür başına apış apış gidip gelen delikanlılar vardı.*** (Sabahattin Ali 1947 s. 43).

apiko (gemicilik terimlerinden) 'geminin, demir almaya, yâni demiri kaldırmaya hazır durumda olması' < İt. ***a picco'*** a.m. [***a*** '–da, üzerinde' ve ***picco*** 'tepe']. Mecazî manada 'hazır, tetik; iyi giyinmiş, çok şık': ※ ***Dükkānında oturmaḳda iken tanıdığı müşterilerinden ala-franġa-mizāc ve ġāyet şıḳ, apiḳo bir genç gelir.*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 23).

AD. **apla–** 'atlamak' DS 289 < ***atla-;*** krş. ***saplıcan < satlıcan.*** ※ ***Ağacın altı ormanlıkmış. Dev, bir aplamış, ormanların içine düşmüş.*** (M. Tuğrul 1969 s. 304).

aplik 'duvar lambası' < Fr. ***applique*** a.m. ※ ***Kalın kadife perdelerim çekilmiş, duvardaki aplikler yakılmıştı.*** (N. Eray 1984 s. 17).

AD. **apoks** 'eski demir aletleri döğerek düzeltme' DS 289 < Yun. ***αποξυ'νο*** (apoksíno) 'kazımak', N.P. Andriotis 1974 s. 140.

apokurya/apukorya 'Rumların karnavalı' < Yun. ***αποκρια'*** (apokrià) a.m. [***apo*** '–dan uzaklaşarak' ve ***krias*** 'et']. Yun.dan gelen ***–ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡. ※ ***Apukorya zamanı, Beyoğlu sokaklarındaki maskaraların haline bayılırdım.*** (S.M. Alus 1933p s. 236).

apolet/apulet (askerlik terimlerinden) 'rütbeyi göstermek için omuza takılan işaret' < Fr. épaulette a.m. [épaule 'omuz' ve ***–ette*** küçültme eki, b. ***alborata*** ⊡]. ※ ***Kalpağına, iki yıldızlı apuletlerine rağmen kandilli bir sivil temennasile selâm verdi.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 90). ※ ***Hemen parmaklarıyla apoletler yerleştirir omuz başlarına ve ağzını büzüp gözlerine tepeden bakan bir anlam vererek komiser oluverir.*** (C. Kavukçu 1997 s. 17).

apolitik 'siyasetle alakası olmayan' < Fr. ***apolitique*** a.m. [EYun. ***a–*** 'olmayan' + ***politik***]. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡. ※※

aport (av köpeğine emir) 'getir!' < Fr. ***apporte*** a.m. [***apporter*** 'getirmek' fiilinin emir hâli]. ※ ***Çomarlara kovuğu gösterip "Aport!" demişler. Hayvanların içeriye saldırmasile tir tir titriyerek dışarıya fırlaması bir olmuş.*** (S.M. Alus 1944 s. 145–146). ***aport et–*** 'aceleyle bir şey getirmek ※ ***"Emin, dedim, al şu hindi ölüsünü al", "Ne yapacaksın?" dedi. "Sen al... Üst tarafına karışma!" Emin hindi leşini aport etti.*** (R.C. Ulunay 1994 s. 75).

AD. **aposkal** 'ilk yapılacak iş; bir işin başlangıç noktası; başlanmış iş' DS 289, K. Emiroğlu 1989 s. 42 < Yun. ***αποσκα'λιν*** (aposkálin) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 30.

aposteriori (mantık terimlerinden) 'arkasından, neticeden sebebi (istihraç etmek)' < Lat. ***a posteriori*** a.m. [***a*** '–dan' ve ***posterior*** 'daha sonraki'].

apoşi/apaş II 'sünger dalgıçlarının taşıdıkları torba' < Yun. ***απο'χι*** (apǫhi) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 735. ※ ***Oğlan, apoşisi – içine sünger takılan ağ kepçe – dolu olarak çıktı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 47).

appak, b. ***ak***.

apre (tekstil terimlerinden) 'kumaşın cilâlanması' < Fr. ***apprêt*** a.m. (Lat. ***apprestare*** 'hazır etmek'). ※ ***Dokuma dairesi hemen bulundukları kattaydı. Apre bir kat üstteydi.*** (A. Özyalçıner 1991 s. 37).

apriori (mantık terimlerinden) 'önceden, tecrübe ve müşahedeye başvurmadan' < Lat. ***a priori*** a.m. [***a*** '–dan' ve ***prior*** 'daha evvelki'].

apro (Kumarbazlar argosu) '(rulet) sıfır' (H. Kodaman 1944 s. 244) < Fr. ***emprisonné*** a.m. ?.

apron (tayyarecilik terimlerinden) 'hava alanlarında hangar ve binalar önündeki beton döşenmiş saha' < İng. ***apron*** a.m. [asıl manası 'önlük' < EFr. ***naperon*** 'masa örtüsü' < Lat. ***mappa*** 'örtü, bez']. ※ ***Uçaktan inmiş, apronu yağmur altında geçmiş, konvayörden bavulunu beklemiş, almış, gümrüğe ve pasaport polisine yürümüştü.*** (Tarık Dursun K. 1993 s. 68).

apse, b. ***abse***.

apsent, b. ***absent***.

AD. **apsol** 'aptal, elinden iş gelmeyen' K. Emiroğlu 1989 s. 42 < K. Emiroğlu onu Yun. ***ψωλη'*** (psöli) 'erkek cinsiyet organı', baştaki ***a–***'yı da olumsuzluk eki telakki ediyor (baştaki ***a–***'nın bu izahından belki vazgeçilebilir, yâni ***psoli*** > ***apsol*** da mümkündür). Bu doğru ise AD. ***apşal*** 'salak, sersem; perişan kılıklı, giyinmesini bilmeyen' DS 290–291 kelimesinin de bundan meydana geldiği ve ***şapşal*** kelimesinin de buna eklenebileceği düşünülebilir. ***salak***'ın da asıl manası 'erkeklik uzvu'dur.

AD. **apsumatl** 'ateş yanınca üzerinde beliren ilk kül' DS 290 < Yun. ***αψιμα'διν*** (apsimaḏin) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 47.

apşal, b. ***apsol***.

apşuh/hapşu 'hapşırma sesi' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Apşuh! ... of! ama ziyade çekmişim ... apşuh! (Mendili alıp burnunu siler)***. (Recai–zāde Ekrem 1941 s. 75).

aptal, b. ***abdal*** III.

aptes, b. ***abdest*** II.

aptesane/aptesthane, b. ***abdesthane***.

aptülleziz, b. ***abdülleziz***.

apuk, b. ***abuk sabuk***.

apukorya, b. ***apokurya***.

AD. **apul apul** 'ağır ağır ve sallanarak (yürümek)' DS 291; krş. ***apal apal***. ※ ***Arḳaya, ṣağa ve ṣola ṣallanaraḳ apul apul yürüyüşüne, ṣandaliyeleriŋ öŋlerine diz çöküb oturuşuna dikkat ederek ...*** (Ebūbekir Ḥāzım 1326y s. 49–50). 'hareketlerinde hantal': ※ ***Manifaturacı Yervant, apul upul karısı, Yvon de Carlo'ya benziyen kızları, ellerinde mayolar, önümüzden geçtiler.*** (H. Taner 1952 s. 42).

apulavi, b. ***apalavi***.

AD. **apulda–** 'emekleyerek yürümeye başlamak' DS 291 < ses taklidi ve ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden, krş. ***apul apul***.

AD. **apuldak** 'emeklemekte olan çocukların bir an önce yürümelerini sağlamak için yapılmış üç tekerlekli tahta arabacık' (ZTS 1976 s. 7) < ***apılda–*** + nomen instrumenti (alet ismi) eki olan ***–ak/–ek/–k***.

⊡ Fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***–ak / –ek*** (ünlüden sonra ***–k***) eki için A–B ve C–E ciltlerinde gösterilen örnekler şunlar-

dır: ***apuldak, bastırak / bastırık, bezek, bıçak, çırpak, çizek, darak / tarak, dayak, dırnak / tırnak, didek, dolak / dulak*** II, ***duşak, dutak / tutak, duturuk / dutruk / tuturuk, dünek / tünek, elek, emik*** I, ***emzik*** I. Aynı ekin nomen loci (yer ismi) manasında kullanımı için b. ***akak*** ⊡.

apulet, b. ***apolet***.

ar 'yüz metre kare yüzeyinde ölçü birimi' TüS 1983 s. 63 < Fr. ***are*** a.m. [Lat. ***ārea*** 'alan' kelimesi üzerine metrik sistem ibda edildiğinde (1793 senesinde) icat edildi].

âr 'utanç' < Ar. ***'ār*** a.m. [/***'yr***/ kökünden]. ※ ***Ār damarı çatlamış kadınlar hiç adam olur mu? Şaşarım aklına!*** (Musahipzade Celal 1936ba s. 22) ***ar et-*** 'utanmak': ※ ***Ve ol ḥavālīdeki ḳaṣabātuŋ kemendçileri meslekine sülük ėtmege 'ār ėdüb başlar kesüb ḳanlar ṣaçmaḳ ṭarīḳına giderler***. ('Ālī 1956 [1586–87] s. 53).

EOsm. **ar–** 'yorulmak' TS 224–226 (14.–16. yüzyıl) < ETk. ***ār–*** a.m. Clauson 1972 s. 193. ※ ***Bir aġac dibinde bir bıŋara ėrişdi, armışdı, oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 32a).

ara I 'yer, mekân' < ETk. ***ara*** a.m. Clauson 1972 s. 196. ※ ***Yumılur bir araya geldi Moġül | Görüben Sulṭān anı oldı melül***. (Enverī 1928 [869/1464] s. 11). 'mesafe, uzaklık': ※ ***Ḳarsla Sis arası düzdür.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 304). 'zaman aralığı, fasıla': ※ ***Unutulmuştu. Hastalığı uzadıkça, arayanlar arayı açmıştı.*** (B. Arpad 1974 s. 132). 'iki şeyin ortası': ※ ***Et tırnaktan ayrılır mı hiç? El karısı araya girmekle oğlum oğulluğumdan çıkabilir mi***? (H.R. Gürpınar 1933ke s. 59). ※ ***Huriye hanımla aralarında su sızmamakta olduğunu gördükçe...*** (E.E. Talu 1939 s. 26). 'şahsî münasebet': ※ ***Zaten Bakır Efe ile Eminenin kardeşlerinin arası bozuktu.*** (Mahmud Yesari 1930 s. 42). ***ara(sı) yok*** 'arası iyi değil': ※ ***Evvelce Vahitle Hakkının araları yoktu. Şimdi ortaklığa başlamışlar.*** (Kemal Tahir 1957k s. 379).

ara II (zarf) '... arada, ... zamanda' < ***ara*** I. EOsm. ***ara ... ara ...*** 'gâh ***...*** gâh ***...***' TS 182–183: ※ ***Ara eş'ār dėyüb ara idüb neşr–i 'ulūm ...*** (Feyzī, A.N. Tarlan 1948 III, 68). ※ ***Ger beni mey öldüre mey‿hānede yārān dėye, | Çekdi ol merḥūmı anda ara ṭopraḳ ara ṣu.*** (Ẕātī 1987 III, 136). ... ***arası*** '... esnasında': ※ ***Bak, lâf arası ne dedi ...*** (Kemal Tahir 1957r s. 57). ***bir ara*** 'bir vakit': ※ ***Fatih durağında, bir ara, | Kenara çeker Osmanı, konuşursunuz ...*** (R. Ilgaz 1944 s. 28). Krş. ***iç ara***.

ara III (sontakı) '... arasında' < ***ara*** I. Krş. ***apış ara*** (***apış*** altında). ※ ***Vasfı anuŋ‿halḳ ara maḥmūd olur***. (Firdevsī–i Rūmī 1980 [15./16. yüzyıl] s. 114).

ara– b.m. (bulmaya çalışmak) < ETk. ***arḳa–*** a.m. Clauson 1972 s. 217, fakat ***arḳa– > ara–*** gelişmesi izaha muhtaçtır. ※ ***... hizmetçi tutmak kararı verilmişti. Lâkin ara da bul hizmetçiyi bakalım ...*** (K. Bilbaşar 1944 s. 32). 'ziyaret etmek, yoklamak; telefon etmek': ※ ***Telefon çalıyor! Belki Nilüfer? Günde birkaç kez aramasa olmaz.*** (Peride Celal 1991 s. 183). 'yokluğunu duymak, özlemek': ※ ***İstanbul hayatını, hele ramazanlarını öyle bir arıyorum ki!*** (A.U. Hisar 1944 s. 321). 'birinin üstünü aramak' ※ ***Siz kim oluyorsunuz da benim eşyalarımı arıyorsunuz?*** (Orhan Kemal 1968g s. 22).: ※ ***Seni aramamı ister misin?*** (A. Yurdakul 1993 s. 329). RD. 'istemek, talep etmek': ※ ***Çocuği da aray onlardan ekmek.*** (N. Hafız 1985 s. 213).

Arab/Arap b.m. (ana dili Arapça olan kimse) < Ar. *ʿ**Arab*** 'Araplar'. Osm. *ʿ**Arab*** 'Araplar': ※ ***Meger ʿArab içinde bir dilāver kişi vardı ...*** (Ferec 855/1451 v. 175b). 'siyahi, zenci': ※ ***ʿArablarda yüzi ḳaralar bī-nihāyet ola.*** (M. Çavuşoğlu 1977 s. 153). ※ ***Rengin kapkara, koyu bir kahve telvesi rengindesin! "A ... a ... arap delikanlısı!" diye bağırdılar.*** (N. Eray 1990 s. 97). 'fotoğrafın negatifi': ※ ***Bir fotoğrafın arabı gibi bütün insanlar.*** (M. Mungan 1989 s. 124). AD. ***arabaşı*** 'bir yemek türü' DS 291–292 < ***Arab*** ve ***aş***. ※ ***Durdu Onbaşı'ya arabaşı yemeğe çağrıldı.*** (L. Tekin 1984 s. 16). ***Arap çorap*** (alaylı konuşmada) 'Arap' (manası ilk kelimeden kaynaklanan, kafiyeli çift sözlü tabir, b. ***algan- ve çalgan-*** ⊡). ※ ***Allah o arabın da belâsını versin, çorabın da!*** (S.M. Alus 1933p s. 151). ***Arabı gül-*** 'oyunda kazanmak, talihli olmak': ※ ***"Kumara ütüzdün değil mi?" ... "Arabımız gülmedi" ...*** (Orhan Kemal 1954b s. 91). ***Arap kan*** 'halis Arap cinsinden (at)' (Fa. terkiplere benzeyen bir mürekkep sıfat): ※ ***Dört ay evvel halis arap kan bir tay görmüştü.*** (C.S. Gürler 1939 s. 53). ***arapsaçı*** 'çok karışık' (zencilerin kıvırcık saçlarından mülhem): ※ ***Zīrā murādum budur ki, ʿulūfeciler daḫı bir alay olub ʿArab saçı gibi ḳarışıḳ olmaya.*** (Ġazavāt-ı Sulṭān Murād 1978 [15. yüzyıl] s. 14). ※ ***Biz sade kendi memleketimizin işlerini Arap saçına çeviririz zannediyorsunuz, değil mi?*** (Ç. Altan 1975 s. 263). ***arapsaçı*** 'iki ot cinsinin adı, Achillea millefolium ve Foeniculum vulgare' I. Hauenschild 1989 no. 12 ve 500: ※ ***Yumuşak, direnmiyen bir dokunuşu vardı arapsaçının.*** (E. Atasü 1997 s. 19). Osm. ***Arap sıtması*** 'her gün tutan sıtma' (?): ※ ***Uzun uzun muayeneden sonra ne arap sıtması ne bir şey, bal gibi verem ...*** (Umran Nazif 1948g s. 37). AD. ***Arabuşağı*** 'Arab aslından Adana yerlisi' < ***Arab*** ve ***uşak*** 'oğlan, genç'. ※ ***... bir arabuşağı olduğu konuşmasından, suratından belli garson ...*** (Reşat Enis 1944 s. 167). ***Arab Üzengi*** 'masallarda korkunç görünüşlü bir cin' < ***Arab*** ve Fa. ***Zangī*** 'Zenci'. ※ ***ʿArab Üzengī'ye çalmış Şāh İsmāʿīl gürzi.*** (M. ʿĀ. Ersoy t.y. [1911] I, 164).

araba b.m. (insan veya yük taşıtı) < kelimenin etimolojisi için birçok teklifler var (G. Doerfer 1965 II, no. 440, M. Räsänen 1969 s. 23, E.V. Sevortyan 1974 I, 164–165). Mesele henüz halledilmemiştir. ※ ***On biŋ artuḳ-idi ʿaraba at-ile | Ḳaldı ol yėrde yaraġ u yat-ile*** (Enverī 1928 [869/1464] s. 106). ***bir araba*** 'bir yığın, birçok': ※ ***Bilmem candarmaya müdahale ettirecekmiş, seni hapse attıracakmış, bir araba lâf.*** (A. Dino 1944 s. 109).

arabân 'müzikte bir makam ismi' (K. Uz 1964 s. 9) < Fa. *ʿ**arabān*** a.m. Bu makamda ve ***araban-kürdî*** ve ***araban-puselik*** makamlarında bestelenmiş şarkıların güfteleri için b. E.R. Üngör 1981 I, 45–46.

AD. **arabana** 'dervişlerin çaldıkları tef' DS 291 < Fa. *ʿ**arabāna*** a.m. F. Steingass 1930 s. 842.

Osm. **Arabane** 'Araplar gibi, Arap tarzında' < ***Arab*** + Fa. ***-āna*** zarf eki, b. ***acizane*** ⊡.

arabaşı, b. ***Arab***.

AD. **arabatı** 'derbeder' DS 292, b. ***harabati***.

arabesk 'Arap üslûbunda' < Fr. ***arabesque*** < İt. ***arabesco*** a.m. ※ ***... arabesk kemerli, derin duvara oyma odacıklı dükkânının çürümüş tahta kepenklerini erkenden kilitliyor ...*** (A. Kutlu 1991 s. 140). 'şark usulü girift bir süsleme tarzı': ※ ***Arabesk tezyinatının fârikası, kom-***

pozisyonda olduğu gibi, unsurlarda da aynı kalmıştır. (E. Herzfeld, İslâm Ansiklopedisi 1940 I, 470). 'egzotik' (?): ※ ***Öğrencilerin gittiği yerlerden çok, paralı ve arabesk tavırlı insanların kulüplerinde çalışır oldun.*** (Z. Ankara 1991 s. 156–157). 'bugün Türkiye'de geniş kitle tarafından sevilen bir müzik tarzı': ※ ***Şoför epeyce zamandır çalan arabesk müziği kapatıp radyonun düğmesini çeviriyor.*** (M. Güler 1990 s. 60). ※ ***Az sonra iki arkadaş, matiz olmuş kafalarla, "Bak batıyor yine bir akşam güneşi" adlı arabesk şarkıyı bağırarak, hafif gırtlak oyunlarıyla şakala***şarak söylediler. (M. Kaçan 1991 s. 57). ※ ***O evden arabeskin en koyusunun avaz avaz feryat ettiğini duydum bir sabah vakti.*** (M. Urgan 1998 s. 39). ***arabeskçi*** 'müzik kültürü olmayan, zevksiz': ※ ***Ne okursunuz, ne düşünürsünüz, sonra kendinizi kentli sanıp, tatil yapmak için bu güzelim köyleri de kirletirsiniz! Yamyam arabeskçiler! Yarı-aydın barbarlar!*** (B. Uzuner 1994 s. 44).

Arabgir/Arapkir 'Doğu Anadolu'da bir şehrin adı' < Erm. ***Arapker*** (?) a.m. (B. Darkot, İslâm Ansiklopedisi 1940 I, 553). 1540 tarihli Diyâr-ı Bekir kanunnamesinde ismi geçer (Ö.L. Barkan 1943 [947/1540] s. 130).

Arabî 'Arapça' < ***lisān-i 'arabī*** a.m. tabirinin kısaltılmışı [Ar. ***'arabī*** 'Araplara mahsus']. ※ ***O kadar Arabî dersleri verdim o kâfir kıza ...*** (A. Dino 1944 s. 103).

A'rabî 'Bedevi Arap' < Ar. ***A'rābī*** a.m. ※ ***Bir A'rābī 'avratlığa diledi. Yaluŋuzlıḳdan üşenmişidi, rıżā vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 174a).

AD. **Arabiko** (okşama veya aşağılama sözü) 'kara Arap, zenci' < ***Arab*** + küçültme eki ***-ko***, b. **anaçko** ⊡, aradaki ***/i/*** için b. ***caniko***; ayrıca krş. ***arapiko***. ※ ***Konuşuyordu bir yandan Arabikoyla.*** (Peride Celal 1978 s. 7).

Arabistan b.m. (Arap ülkesi) < Fa. ***'Arabistān*** a.m. ***['Arab*** ve memleket isimlerinde kullanılan ***-istān*** eki, b. ***Acemistan*** ⊡]. ※ ***İki haftada bir kerre Ḳıbrīs iskelesine 'Arabistān ṭarafından ṣalı günü bir vapur, İstanbul ṭarafından da çārşenbe günü bir vapur geliyor.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 s. 468).

Osm. **Arablık** 'Arapların yaşadığı saha, Araplarla meskûn yer' < ***Arab*** + mekân tavsifi yapan ***-lık*** eki. ※ ***Doğı ṭarafında Tārġa dėrler ḍaġ üzerinde köyler vardur. Ol köyler 'Arablıḳ*** (metindeki kelime aynı zamânda 'Arabluḳ olarak da harekelenmiştir)***-dur, velī şimdiki ḥālde Tārġa ḳal'ası Portuḳal żabdındadur.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 622).

⊡ ***-lık*** eki ile yapılan ülke ve devlet isimlerinden A–B ve C–E ciltlerinde ***Arablık, Arnavutluk, ve Bulgarlık*** zikredilmiştir (krş. ***akçalık*** ⊡).

Arabuşağı, b. ***Arab***.

AD. **araca** 'hamal' DS 292 < Ar. ***ucarā*** 'hizmetçiler, hamallar' A. Tietze 1958 no. 2; Ar. bir çoğulun Tk.de tekil olarak kullanılması için b. ***ahbab*** ⊡, metatezli gelişme için b. ***albız*** ⊡.

(Neologismus (türetme kelime), neolojizm, türetme kelime) **araç** '(bir yerden başka bir yere insan veya yük taşıyan) vasıta' < ***araç gereç*** tabirinin mühmel ilk kelimesinden. Eserimize aldığımız diğer neolojizmler için b. ***andaç*** ⊡.

AD. **araç gereç** '(bir iş için) lüzumlu alât edevat' < kafiyeli çift söz; baş harfler için b. ***abidik gubidik*** ⊡[1]. İkinci kelime ***gerek***'i andırıyor (sondaki /*ç*/ için b. ***aktaraç/akdaraç*** ⊡) ve tabirin manası ondan kaynaklanıyor. ※ ***Çalışırım emme araç gereç olacak. Böyle bomboş olmaz ki.*** (T. Apaydın 1991 s. 84).

Osm. **A'raf** 'cennet ile cehennem arasında bulunan mekân' < Ar. ***A'rāf*** a.m. ※ ***A'rāf, ol bir burcdur, bārüdur, uçmaġ-ıla ṭamu arasında.*** (A. Topaloğlu 1978 II, 63). ※ ***Dante'nin Cehennemde kılavuzu Verjil'di. Cehennemde ve ârafta. Ben ârâftan ileri geçemedim. Geçemem de artık.*** (C. Meriç 1992 s. 236). Mecazî manada: 'iki zıddın arası, ne birine ne de öbürüne ait olan durum': ※ ***Neredeyse suçlanacak yeniden. İçerdekileri bıraktığı için, dışardakilerle yaşamın zorluklarında birlikte olmadığından ... yine ve her zaman araftayım***. (A. Kutlu 1987 s. 43).

Arafat 'Mekke yakınında hacıların Kurban Bayramı arifesinde toplandıkları tepe' < Ar. ***'Arafāt*** a.m. ※ ***'Arafātda ni'met bol-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 208a).

AD. **arağa** 'duvar örülürken taşların arasına konulan ağaç, hatıl' DS 293 < Ar. (Lübnan) ***'araḳa*** a.m. A. Tietze 1958 no. 136. (/*ḳ*/>/*ğ*/için b. ***'agel*** ⊡[2]). Krş. ***erağa***

AD. **arahtl** 'kirmen, iğ' DS 294 < Yun. ***αδραχτι*** (aḏrạhtí) a.m. A. Tietze 1955 no. 3.

araḫı, b. ***arakı***.

Osm. **arak** I 'ter' < Ar. ***'araḳ*** a.m. ※ ***Nola yạhıldısa lāle ki tābından yaŋaguŋuŋ | 'Araḳ içinde ġarḳ ėtdi ḥayā gül-berg-i ḫandānı***. ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 23).

arak II 'rakı (veya onun bir cinsi)' TüS 1983 s. 65, DS 293 < Ar. ***'araḳ*** a.m. (asıl manası 'ter'). ※ ***Ve ḫamr ve 'araḳ kāfirlere rızḳ olmaḳla...*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 335). ※ ***Yardum sürāḥīnüŋ başını, ayaġın ṣıdum, | Yudum elüm 'araḳdan u geçdüm şarābdan.*** (Hayālī Beg, b. 'Ālī 1994 [1591–99] s. 214).

(Argo) **arak** III 'çalınmış' H. Aktunç 1990 s. 40 < ***arakla-*** fiilinden backformation (yanlış ayırma). ※ ***Amacı kısa yoldan zahmetsizce köşeyi dönmek olduğundan gazeteyi arak fotoğraflarla bir güzel süsledi.*** (M. Kaçan 1991 s. 91). 'çalma işi': ※ ***Yaptığım şeyin, elma, erik, marul çalmaktan çok daha başka bir şey olduğunu iyice anlamıştım. Ötekine biz «arak» diyorduk. Vakıa ikisi de aynı şeydi ama, o zaman herkes «arağa» giderdi***. (T. Güner 1951 s. 44).

Osm. **a'râk** 'damarlar' < Ar. ***a'rāḳ*** a.m. ['***irḳ*** 'damar' kelimesinin çoğulu]. ※ ***El ḥaḳ şeh-zāde-I Klnnevcl ārāste yigit gördüm, ṣıfāt u simāt-I pesendīde ve ạhlāḳ ve a'rāḳ-ı güzīdeyile müzeyyen gördüm.*** (Ferec 855/1451 v. 107b).

AD. **araka** 'bir çeşit bezelye' DS 294 < Yun. ***αρακας*** (arakàs) a.m. A. Tietze 1955 no. 27, Ch. Tzitzilis 1987g no. 33.

(Argo) **arakçı** 'hırsız, yankesici' F. Devellioğlu 1970 s. 72 < krş. ***arakla-***. ※ ***Bu semtte tövbekâr yankesicilere, ... arakçılara, ... rastlamak mümkündür.*** (S.F. Abasıyanık 1954a s. 98).

AD. **arakçin** 'takke' DS 294–295 < Fa. ***ʿaraḳ-çīn*** a.m. A. Tietze 1969 no. 10 [Ar. ***ʿaraḳ*** 'ter' ve Fa. ***-çīn, çīdan*** 'toplamak' fiilinden bir unsur]. ***Ḳutu-i ʿaraḳçīn*** (M. Kütükoğlu 1983 s. 304). ※ ***Vėrdi getürüb şehr-i ʿademden gül-i nesrīn | Maḥbūb-ı vücūda bir iki yüzlü ʿaraḳ-çīn.*** (Ẕātī 1987 III, 106).

AD. **arakı/arahı** 'rakı' < Ar. ***ʿaraḳ*** a.m. + /ı/ (izah edilmemiş). ※ ***Arahılar içilecek, kėfler olacaḳ.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 243).

arakıye I 'derviş külahı' (R.E. Koçu 1967 s. 14) < Ar. ***ʿaraḳīya*** a.m. [***ʿaraḳ*** 'ter' + çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***-iye***, b. ***adliye*** ⊡]. ※ ***Arakıyesinin üzerine yeşil bir imame sardım. Kör zannetsinler diye koyu bir gözlük taktım.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 20).

arakıye II 'bir nevi uzun hırka' < ***arakıye*** I, b. H.Z. Koşay 1944 s. 292'deki resimde.

(Argo) **arakla-** 'çalmak, aşırmak' M. Mikhaïlov 1930 s. 12, H. Aktunç 1990 s. 40 < Erm. ***arakel*** 'acele etmek' (?); M.L. Wagner 1943 s. 8'e göre Ar. ***ʿaraḳ*** 'ter' kelimesinden. ※ ***Birbirlerini araklar be!*** (R. Enis 1935 s. 66). ※ ***Ben nereye gitsem, âdetim hane sahibi uyuduktan sonra ortada ne var ne yok hepsini araklarım.*** (M.N. Özön 1941 s. 14). ※ ***Gene tiren durdi mi, gene atlardi, bi şarap şişesi daa araklardi geludi.*** (T. Günay 1978 s. 231).

AD. **arakop** 'birinci çapadan önce seyreltilen, aradan koparılan fazla fideler' DS 295 < Yun. ****αροκοπι*** (*arokópi) 'mısır tarlasını seyreltme' Ch. Tzitzilis 1987g no. 37. DS'deki tarif "halk" etimolojisinin güzel bir numunesidir.

Osm. **arakriz** 'ter dökerek' < Fa. ***ʿaraḳ-rīz*** a.m. [Ar. ***ʿaraḳ*** 'ter' + Fa. ***-rīz, rīhtan*** 'dökmek' fiilinden unsur]. ※ ***ʿĀrıżuŋ meyden ʿaraḳ-rīz olsa, ey ḥūr-ı cemīl, | Ṣanuram cennetde ṭuġyān eylemişdür Selsebīl.*** (Hayālī Beg, b. ʿĀlī 1994 [1591–99] s. 214).

EOsm. **arala-** 'arasına girmek, içine sokulmak' TS 183–184 < ***ara*** + isimden fiil yapan ***-la*** genişlemesi. ※ ***ʿAvn-ı Haḳla ʿulemā zümresini aralaruz*** (Feyzī, A.N. Tarlan 1948 III, 68).

aralaş- 'ayrılmak, uzaklaşmak' TS 184 < ***ara*** ve ***-laş-*** genişlemeleri. ※ ***Bunnar bir iki sēt aralaşmışlar ḳöyden.*** (A. Caferoğlu 1948 s. 101).

Osm. **ârâm** 'dinlenme, istirahat; sükûnet' < Fa. ***ārām*** a.m. ※ ***Bir laḥża bir birümüzsüz ārām yoġdı.*** (Ferec 855/1451 v. 44a). ***ârâm eyle-*** 'dinlenmek, istirahat etmek': ※ ***Çün gėce oldı, halḳ ārām eyledi.*** (a.e. v. 47b). ***ârâm ol-*** 'müsterih olmak, yatışmak': ※ ***Çıḳ, tahtuŋda otur, halāyıḳ pādeşāhı görsünler, hātırları ārām olsun.*** (a.e. v. 142a).

Osm. **ârâmgâh** 'dinlenme yeri, istirahatgâh' < Fa. ***ārāmgāh*** a.m. [***ārām*** + 'yer' manasındaki ***-gāh*** eki; b. ***âdemîgâh*** ⊡.] ※ ***Binüb rahta ol Hıżr-ı ferruh-liḳā | Hemān oldı çiftligine reh-nümā. | Nihāyet göründi bir ārām-gāh.*** (İzzet Molla 1269/1849 s. 13).

Aramî 'Samî dillerinden olan bir dil konuşan kimse veya o millete ait' < Ar. ***Ārāmī*** a.m.

Arâmine, b. ***Eramine***.

Osm. **aramiş** 'dinlenme' < Fa. ***ārāmiş*** a.m. Fa. ***-iş*** için b. ***aferiniş*** ⊡. ※ ***Sipāhī levāzimi görülmek içün ārāmiş u āsāyiş olundı.*** (Selānikī 1989 [1599] I, 326).

aran- I 'bulmaya çalışılmak' < ***ara-*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli, b. ***acın-*** I ⊡ ※※.

aran- II 'kendine aramak; ortalıkta kendi kendine bir şeyler aramak' < ***ara-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli, b. ***acın-*** II ⊡. ※※ 'kendi üstünde veya yakınında aramak': ※ ***"Mutfakta yemeği hazırlarken hep ayaklarımın dibinde dolaşıyor sandım." — "Ben de yemekte masanın altında arandım hep."*** (N. Cumalı 1970 s. 165).

aranjman/arancman 'tertiplenme, düzenlenme' < Fr. ***arrangement*** a.m. Fr.dan alınmış ***-man*** eki için b. ***abonman*** ⊡. Ayrıca ***/j/*** – ***/c/*** varyantları ile ilgili b. ***abajur/abajör*** ⊡. ※ ***O gece birlikte seçmiş olduğumuz çiçek çok beğenilmiş: sarı bir ikebana aranjmanı idi.*** (N. Eray 1990 s. 10). 'yeniden tertiplenmiş ve modernleştirilmiş müzik parçası': ※ ***Son dönem Türk sanat müziği şarkıları — arabesk ve arancmanlarda da dahil — sözleriyle büyük bir mantık burkulmasına işaret ediyorlar.*** (M. Mungan 1996 s. 328).

Arap, b. ***Arab***.

Arapça 'Arap usulünde' < ***Arab/Arap***. ***-ca*** sıfatları için b. ***ahça/ağca*** ⊡. ※ ***Yolu tutmuşlardı. Gene arapça sokaklar, arapça cadde, şehrin göbeğindeki kocaman meydan.*** (Orhan Kemal 1965f s. 167). 'Arap dilinde; Arap dili' (***-ca*** zarfları için b. ***anca*** I ⊡): ※ ***Müftü dudaklarını hızlı hızlı açıp kapayarak dualar okumaya başladı. Ağzından fısıltı halinde birtakım Arapça kelimeler dökülüyor, ara sıra derin derin iç çekip, ya Allah, sen günahlarımı affeyle ya rabbi, diyordu.*** (Mehmet Selâhattin 1971 s. 8–9).

Arapkir, b. ***Arabgir***.

AD. **arapiko** 'siyah kabak' DS 299 < Yun. ***αραπικο*** (arápiko) a.m. Ch. Symeonidis 1973 no. 17; krş. ***Arabiko*** ve ***Arap kabağı*** K. Emiroğlu 1989 s. 42. ※ ***Temelenun başina Arapiko felisi.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 286).

arapsaçı, b. ***Arab***.

Arapsun 'Niğde vilayetinde bir kasaba ve kaza' < EYun. ***Αραβισος*** (Arabisós), D.J. Georgacas 1971n s. 107.

Osm. **ar'ar** 'ardıç' < Ar. ***'ar'ar*** a.m. ※ ***Baŋa yāruŋ yaŋağı vu lebi vü ḳaddi yeter | Üzül ey gül, açıl ey gonça, yıḳıl ey 'ar'ar***. (Necātī Beg 1963 s. 190).

ararot 'çocuk maması yapılan bir kökün unu' < İng. ***arrowroot*** a.m. [***arrow*** 'ok' ve ***root*** 'kök'; Kızılderililer bu kökle ok yaralarındaki zehiri çekiyorlardı]. ※ ***Ağucuk bebek misin evlâdım? Hanımlar, hani oğlumun ararotu, sübeği?*** (S.M. Alus 1934 s. 319).

Arasat 'kıyamet günü bütün yeniden dirilenlerin toplanacağı yer' < Ar. ***'Araṣāt*** a.m. [***'arṣa*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Maḥşer 'Araṣātında ki dīvān olacaḳdur, | Ey ḳāżī, saŋa da'vīci Yezdān olacaḳdur.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 179).

arasında (zarf) 'sırasında, o esnada, boyunca'. Örnekler için b. S. Tezcan 2001 s.377.

arasta 'çarşıda aynı çeşit dükkânların bulunduğu sıra' < Fa. ***rāsta*** a.m. A. Tietze 1969 no. 100. ※ ***Sabah sabah arastada, çınar altında, kahvelerde, evlerde, hattâ hükûmet konağında hep bu konuşuluyordu.*** (F. Erdinç 1960 s. 86).

⊡ Başka dillerden alınmış kelimelerin başında yan yana iki ünsüz veya Tk.de baş harf olamayan bir liquida (akıcı ünsüz) (***/ l /*** veya ***/ r /***) bulunursa, kelimenin telaffuzunu kolaylaştırmak için önüne fazladan bir ünlü konabilir (prothesis). A–B ve C–E ciltlerinde bu hadise için şu örnekleri not ettik: ***arasta, astal*** (bu kelimede prothesis (önsese ünlü ekleme, ünlü protezi) daha Tk.ye girmeden, fonolojisi Türkçeninkine benzeyen Macarca'da yapılmıştı), ***Efrenc*** (bu da Arapçadan böyle gelmiş), ***enevrek*** (****elevrek < levrek < lavraki***), ***erişte / erüşte, espine, evram.***

AD. **arastak/arasdak/arıstah/arıstak/ arustak** 'tavan' DS 300, TS 241 < Erm. ***ạrasdaġ*** R. Dankoff 1995 no. 27. a.m. ※ ***Arustaḳa ib bıraḳsun, andan soŋra boğulsun***. (A. Zajączkowski 1937 [1405] II, 45). ※ ***Ġızlar da dev uruflarnı almış, arıstaḫdaki ġabağa ġoymuşdur, git ġabağı ġır uruflar dağılsın.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 30).

Osm. **araste** 'süslenmiş, süslü' < Fa. ***ārāsta*** a.m. [***ārāstan*** 'süslemek' fiilinin fiilsıfatı (participium)]. Fa. ***–(i)de/–te*** için b. ***aferide*** ⊡. ※ ***Bir ārāste sarāyı gördi, daŋladı.*** (Ferec 855/1451 v. 30a).

araş– 'birbirini aramak' < ***ara–*** ve müşareket genişlemesi. ※ ***Kışın araşmıyacağımızı bile bile adresler alıp verdik.*** (T. Uyar 1986 s. 97). 'hep beraber aramak': ※ ***"O düzeyde araşmak gerekir." Nesrin, "Araşmak ne Allahaşkına, Cevat?" diye sordu. Ferda, "Galiba hep beraber aramak," dedi. Ayla, "Valla Cevat'tan çok acayip laf işittim şimdiye kadar, ama bunu işitmemiştim," diye mırıldandı.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 46.).

araştır– 'bir şeyi bulmak için bir yeri sıkıca gözden geçirmek' < ***ara–*** fiilinden ***–ştır–*** genişlemesiyle yapılan verbum frequentativum (sık sık tekrarlama), b. ***anlaştır–*** II ⊡. ※ ***O geceden sonra topluca onun bağımsızlığının kaynağını araştırmaya kalkıştık.*** (T. Uyar 1986 s 93).

AD. **arayış** 'budama' DS 301 < ***arayiş***??.

Osm. **arayide** 'süslenmiş, süslü' < Fa. ***ārāyīda*** a.m. [***ārāyīdan*** fiilinin fiilsıfatı (participium)] Fa. ***–(i)de/–te*** için b. ***aferide*** ⊡. ※ ***Dalla ağır donlar geydi, gendüyi ārāyiyde ḳıldı.*** (Ferec 855/1451 v. 218a).

Osm. **arayiş** 'süsleme, süslenme; süs' < Fa. ***ārāyiş*** a.m. [***ārāstan*** 'süslemek' fiilinden nomen actionis (oluş ve kılış ismi)]. Fa. ***–iş*** için b. ***aferiniş*** ⊡. ※ ***Kāşkī bu ārāyiş–ile Düstür ḳatında–mısam!*** (Ferec 855/1451 v. 237b). AD. ***arayiş*** 'uzun kesilmiş kumaş parçası' K. Emiroğlu 1989 s. 42, b. ***arayış***.

araz (tıp terimlerinden) 'semptom' < Ar. ***a'rāḍ*** 'semptomlar' [***'araḍ*** 'semptom' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Yahu, âraz gün gibi aşikâr, tansiyon fazlalığına bu tahlillerin ne lüzumu var?*** (C.F. Başkut 1963 s. 34). ※ ***Bütün bunların üstüne başka arazlar yoksa, kendini şanslı sayabilirsin.*** (Z. Ankara 1991 s. 33). AD. ***araz*** 'hastalık' DS 301. Osm. ***a'raz*** 'dert, hastalık, sakatlık': ※ ***Aṣḥāb–ı emrāż erbāb–ı a'rāż ḳamu eṣnāf ͜ halḳ anda gelürler(di)***. (Ferec 855/1451 v. 180r).

arazbar (musikide) 'bir makamın adı' K. Uz 1964 s. 9 < ??.

arazi b.m. (yer, toprak) < Ar. ***arāḍī*** 'topraklar' [***arḍ*** 'toprak' kelimesinin çoğulu; Meḥmed Hafīd 1221 s. 149–151 kelimeyi galat sayar]. ※ ***... arāżīnüŋ taḥammüline ve müsā'adesine göre ͜ harāc–ı muḳāseme ...***

(Ö.L. Barkan 1943 s. 291). ***arazi sahibi*** 'çiftlik sahibi': ※ ***... hasisliği belli olan tipik bir taşralı arazi sahibi.*** (C.F. Başkut 1963 s. 54).

(Argo) **arazi ol-** 'saklanmak; ortadan kaybolmak' H. Aktunç 1990 s. 41 < ***arazi*** 'yer, toprak', askerî tatbikat terimlerinden. ※ ***Her zaman bir bahane bulup kendi dükkânından arazi olan Fil Hamdi ...*** (M. Kaçan 1991 s. 79).

arazoz/arazöz, b. ***arozöz***.

AD. **arbe** 'çarşamba' DS 302 < Ar. ***al-arbaʻa*** a.m. [***arbaʻa*** 'dört' rakamından]. ※※.

arbede 'gürültülü kavga, patırtı' < Ar. ***ʻarbada*** a.m. ※ ***Oturmış İdük ṣadr-ı germ-ābede / Bu ne? Ḳubbede ḳobdı bir ʻarbede?*** (İzzet Molla 1269/1849 s. 12). ※ ***20 şubatta Türkiye Büyük Millet Meclisinde büyük bir arbede çıkmış ve Adalet partisi milletvekilleri, Türkiye İşçi partisi milletvekillerini tekme sille dövmüşlerdi.*** (E. Kongar 1991 s. 7-8).

AD. **arbet** 'çirkin, biçimsiz, gülünç yüz veya vücut' DS 302 < ***ibret***. Bu metatezli gelişme için b. ***albız*** ⊡. Baştaki /***ʻi***/ > /***a***/ değişimi için b. ***ʻagel*** ⊡².

arbitraj (ticaret terimlerinden) 'kıymetli kâğıtları değerlendirme işi' < Fr. ***arbitrage*** a.m. [Lat. ***arbitrare*** 'mukayese ederek hüküm vermek' ***arbiter*** 'hakem']. Fr. ***-age*** eki için b. ***ambalaj*** ⊡.

AD. **arçak** 'ayı' < Erm. ***arç*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 31.

ard/art (isim ve sıfat) 'arka' < ETk. ***art (? ārd)*** a.m. Clauson 1972 s. 200-201. ※ ***Perde ardından bir ḳız bir ḳac etmek sunıvėrdi***. (Ferec 855/1451 v. 11a). ※ ***Uyuz kuyruklarını ard ayaklarının arasına sıkıştırıp, başları yerde dönüp gittiler.*** (F. Baysal 1944 s. 4). ***ard arda***/ ***ardarda*** 'birbirinin arkasından, tekrar tekrar'; terkip şekli için krş. ***iç içe, üst üste***: ※ ***Telefondaki kişi evde olduğumdan o kadar emin ki art arda çaldırmayı sürdürüyor.*** (A. Ümit 1996 s. 198). ***ardınca*** 'arkasından' TS 187: ※ ***Bir ḳac ulu begi ağır leşkerile ḳacanlar ardınca vėribidi.*** (Ferec 855/1451 v. 42a)... ***ardınca ol-*** '(bir şeyi) elde etmeye veya başarmaya çalışmak': ※ ***Beni oşbu yėrden ḳaldurmaḳ ardınca ol!*** (Ferec 855/1451 v. 64b). Bu isim kökü, fiil kökü olarak da kullanılmış (b. ***ard-***). Tk.ye uymayan bu gelişmenin sebebi için b. ***acı*** I ⊡.

AD. **ard-/art-** 'yüklemek' < ETk. ***ard-*** a.m. Clauson 1972 s. 201. ※ ***Gözüŋ yaşı Meric olsa naẓarda | Ne mümkin biri ḳol boynuŋa arda***. (Mesīḥī, E.J.W. Gibb 1909 VI, 94). ※ ***Gün oldu birbirlerini yenemediler, o zaman suç ardacak bir mecalsiz aradılar.*** (F. Baykurt 1959 s. 35). Bu fiil kökü, isim kökü olarak da kullanılmış (b. ***ard***). Tk.ye uymayan bu gelişmenin sebebi için b. ***acı*** I ⊡.

Osm. **arda** I 'uzun el değneği; nişan için dikilen değnek' (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1306 s. 18) < ?? ***ardalu*** 'eli değneklü çavuş' (aynı yerde). Kelime daha eski bir tarihî devri aksettirdiği hâlde daha eski kaynaklarda bulunamadı.

AD. **arda II/ardala** I 'büyük deve çanı' DS 303; Evliyā Çelebī her iki varyantı da kullanıyor R. Dankoff 1991 s. 12, 30 (b. ***debdevi***) < ?? (kervanın en arkasındaki deveye takıldığı için ***ard*** 'arka' ile alakası olduğu düşünülebilir).

EOsm. **ardala** II 'satılana ilave edilen parça' ("Gionta che si da à quel che si vende", G. Molino 1641 ***gionta*** kelimesinde) < ??. Belki ***ardala/arda*** '(işe yaramayan vs.) et parçası' DS 303 kelimesinin aynıdır.

ardıç I b.m. (ağaç ismi) < ETk. ***artuç*** a.m. Clauson 1972 s. 204. ※ ***Ve kenārları ardıc aġaçlu yėrlerdür***. (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 515). ※ ***Şu ardıç ormanının arkasında \ Yanıp sönen küçük yıldız\ Bin senelik dostumuz.*** (B.S. Ediboğlu 1958 s. 9).

ardıç II 'bir kuş cinsi, Turdus pilaris TüS 1983 < ***ardıç kuşu***'nun kısaltılmış şekli. ※ ***Kimi kuşlar geceyi seçer bu uzun yolculuk için, ardıçlar, ötleğenler gibi.*** (N. Güngör 1992 s. 60).

AD. **ardıl–** 'yüklenmek, abanmak; binmek' DS 304–306 < ***ard–*** fiilinin passivum (edilgenlik) veya reflexivum (dönüşlülük) hâli. ※ ***Şeştā egere ardılmaḳ...*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 158).

AD. **ardılı** 'asılı, yüklü' < ***ard–*** 'yüklemek' + ***–ılı*** genişlemesi. ※ ***Ertesi gün çırak semersiz boz eşeğine iki boş heybe ardılı geldi.*** (T. Apaydın 1952 s. 74).

⊡ ***–ı*** (b. ***acı*** I ⊡²) + ***–lı*** (b. ***aklı karalı*** ⊡) eklerinden müteşekkil olan ***–ılı*** genişlemesi, geçişli fiillerden edilgen fiilsıfat (participium passivum) manasında sıfatlar yapar. Bu genişleme ile teşkil edilen deverbal sıfatlar, 20. asırda Ar. asıllı kelimelerin yerini alarak daha çok kullanılmaya başlanmıştır (krş. ***alıcı*** ⊡). Bunlara örnek olarak A–B ve C–E ciltlerinde bulunanlar: ***ardılı, asılı, atılı, basılı*** I–II, ***burulu, bükülü, çağrılı, çatılı, çetili / çitili, çevrili, dayalı, derli, dikili, dizili, dürülü.*** Ekseriya geçişli fiil olarak kullanılan ***dön–*** fiilinin geçişli bir manası düşünülerek yapıldığını farz edebildiğimiz ***dönülü*** sıfatını da bunlara ilave edebiliriz.

AD. **ardın ardın** 'kıçın kıçın' DS 306, TS 187 < ***ard*** + instrumentalis (araç durumu) hâli eki ***–ın***, b. ***acın*** ⊡.

ardınca, b. ***ard.***

EOsm. **ardıncı** 'ikinci' ('***secondo***', F. Argenti 1533 v. 256b, b. A. Bombaci 1938 s. 73) < ***ard*** + ***–ıncı***, sıra sayısı eki, krş. ***sonuncu***.

⊡ Sayı sıfatlarında kullanılan ***–(ı)ncı*** (ETk. ***–ınç***) A–B ve C–E ciltlerinde ***ardıncı, beşinci, birinci*** maddelerinde zikredilmiştir.

EOsm. **ardıradın/arduradan** 'arkasından' TS 190 < ***ard*** ve 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki ***–i***, istikamet eki ***–ra*** ve ablativus (ayrılma durumu) (b. açmazdan ⊡). Krş. ***başıra, karnıra.*** ※ ***Ḳaçub şāhları cānibine gitmek üzre olıcaḳ arduradan 'asker–i manṣūr ...*** (Maṭraḳçī 1976 [1533–36] s. 272).

⊡ BSTTk.nde yalnızca izleri kalmış ***–ra*** eki yer ve yön ile ilgili zarflar oluşturuyordu (J. Deny 1921, s. 242–244, 604, A. v. Gabain 1968 s. 89–90). Bugün ***–ra*** türemelerinin bazıları isim hâline gelmişlerdir. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler var: ***ardıradın*** / ***ardıradan, asra, başıra, bura*** I–II, ***daşıra, daşra*** / ***taşra*** I–II, ***depere***. Directivus (yön gösterme) eki için b. ***anarı*** ⊡.

ardiye 'depo, ambar' < Kelime 19. asrın ikinci yarısında ortaya çıkıyor (Tinghir–Sinapian 1891 s. 200: 'Dépot de la douane' ***ardiye***, gümrük anbarı, hep Ar. ***arḍ*** 'toprak, yer'den geliyormuş gibi yazılır; yalnız L. Bonelli 1899

s. 290 ***artīye*** 'artıklık' ("superfluo, cosa superflua") diye yazıyor ve kelimeyi Tk. ***art-*** ile Ar. ***-īya*** olarak izah ediyor. Çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***-iye*** için b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Ardiye de olsa bir düzeni vardır her yerin.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 27). 'malları depoda saklatmanın ücreti': bu manada kelime Suriye Arapçası'nda da biliniyor: ***arḍīya*** 'droit de magasinage' (A. Barthélemy 1935 s. 6). Türkçeden geçmiş olabilir.

arduradan, b. ***ardıradın***.

arduvaz 'kayrak, bir nevi taş' < Fr. ***ardoise*** a.m., Ardennes dağlarında bulunduğu için. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡.

arefe/arife 'Bayramdan evvelki gün' < Ar. ***yawm 'arafa Fīrūzābādī*** 1250 II, 809; 'Mekke'nin yakınındaki Arafat dağı'; hacılar Kurban Bayramı arifesinde o dağda toplanırlar. ※ ***Yevmü'l-ḫāmis, rūz-ı 'arefe, havālar ġāyet bürūdet üzre olub ...*** (Selānikī 1989 [1599] I, 108). ※ ***Bir bayram arefesi. Fırtına, yağmur ortalığı savuruyor.*** (F. Otyam 1957 s. 59). ※ ***Su tesisatı Kurban bayramından bir gün evvel tamamlandı. Çarşı içindeki çeşme ile çevresi arife gününden süslendi.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 197).

arena I/arina 'bulaşık kumu' < İt. ***arena*** < Lat. ***arêna*** 'kum' Kahane–Tietze 1958 no. 30. ※ ***Neşeli, çıngıl çıngil bir çingene karısı "Arinacıya!" bağırdı.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 25).

arena II 'boğa güreşi, sirk vs.de saha' < İsp. ***arena*** a.m. < Lat. ***arêna*** 'kum'. ※ ***Bir arena sanki o bina. Parçalıyorlar Saime Hanımı.*** (A. Kutlu 1991 s. 181). ※ ***Bayındırlıların evi bir tezatlar arenasıydı.*** (A. Kulin 1997 s. 25).

AD. **arey** 'yeter' (su, ayran doldururken kullanılır) K. Emiroğlu 1989 s. 42; 'korku ve şaşma bildirir ünlem' DS 308 < Ch. Tzitzilis'ten edinilen bilgiye göre bu kelime Yun. (diyal.) ***αρε/αρει*** (aré/aréi) a.m. kelimesinden gelmektedir.

argaç 'dokuma tezgâhında enine atılan iplik, atkı' < ETk. ***arḳaç*** a.m. ile aynı kökten olan Çağ. ***argaç*** a.m., ikisi 'örmek, dokumak' manasında olan ****ar-*** fiilinden gelmiş olabilir (Clauson 1972 s. 216, M. Räsänen 1969 s. 26). ※ ***Ḳamışdan ip burdı, arış bağladı, arġac gecürdi ...*** (Ferec 855/1451 v. 238b). ※ ***Yeşil ipekleri beşinci tezgâha çözdük. Bunun argacı ne renk olacak?*** (Musahipzade Celal 1936kd s. 8).

argali 'bir cins yaban koyunu' < Mo. ***argali*** G. Doerfer 1963 I, no. 12.

AD. **argalla** 'yük, engel, baş belâsı' DS 311 < Ar. (Suriye) ***'arḳala*** a.m. A. Tietze 1958 no. 137. (/ḳ/>/g̣/için b. ***'agel*** ⊡²).

argalya (gemici dilinde) 'balık kayığı çıkrığı' Aḥmed Vefīḳ Paşa 1306 s. 44. < Yun. ***αργαλειο*** (argalyó) 'makara' Kahane–Tietze 1958 no. 768. ※ ***Götür arġalyayı, olma paçariz, ey aġyār!*** (A. Tietze 1951 [17. yüzyılın ikinci yarısı] s. 124).

AD. **argan** I 'akordeon' DS 311 < Rus. ***orgán*** 'nefesli saz'.

argan II (gemicilik terimi) 'bocurgat' (Bernardo da Parigi 1665 s. 161) < İt. ***argano*** a.m. (Kahane–Tietze 1958 no. 33). Başka kaynaklarda bulunamadı.

argano 'org' < İt. ***argano*** a.m. < Lat. ***arganum*** < EYun. ***οργανον*** (órganon) 'alet'. ※ ***Ol cengi, ḥarbi, argano tutlub...*** (E. Kömürciyan 1981 [1668] no. 72).

Osm. **arganun** 'org' < Yun. ***οργανον*** (organon) a.m. G. Meyer 1893 s. 66; sondaki ***un*** henüz ***u*** şekline dönmeyip ün olarak muhafaza edildiğine göre bu, kelimenin Ar. üzerinden Tk.ye girdiğine alâmettir (b. ***afyon*** ⊡). ※ ***Dünyāda azgunlıḳ ėdüb çaldurur idüŋ arganün.*** (Şeyyād Hamza, M. Mansuroğlu 1954 s. 81). ※ ***Oşbu mātemüŋ enġāmı kilisalarında çalınan arg(an)ünları ṣadāsı gibi cigerlerin delüb***. (A. Bombaci 1946 [1560] s. 203).

argın 'yorgun' (bugün yalnız ***yorgun argın*** terkibinde) < ***ar-*** 'yorulmak' ve fiilden sıfat eki ***-gin***, b. ***akkın*** ⊡.

EOsm. **argış** 'kervan şeklinde seyahat eden bezirgânlar' TS 192 < ETk. ***arḳış*** a.m. Clauson 1972 s. 216-217, M. Räsänen 1969 s. 26. ※ ***Ünüm aŋla, sözüm diŋle, argış*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14. - 15. yüzyıl] s. 43).

argo 'külhanbeylere mahsus dil' < Fr. ***argot*** a.m. [17. asırda ***argon*** 'dilenciler birliği' ve ***argotier*** 'birliğe mensup olan kimse']. ※ ***Tüm argo konuşan babaları yok etmeli. Mızmızlanan çocukları da ...*** (Z. Ankara 1991 s. 58). ※ ***Fransız askerlerine mahsus bir kerhanede çalıştığı için Fransızca da konuşuyordu, argoyla karışık yarım yamalak bir Fransızca.*** (C. Meriç 1992 s. 90). Mecazî manada: 'derinliğe gitmeyen konuşma ve düşünme tarzı': ※ ***Bunlar aşklarını, ideallerini, değerlerini, doğrularını, tutkularını kaybettikten sonra, günün şartlarına, hayatın koşullarına, güncelin argosuna uygun olarak yaşayıp gitmektedirler.*** (M. Mungan 1996 s. 338).

AD. **argosup** 'üştü delikli bakır kazancık' K. Emiroğlu 1989 s. 42 < Yun. ***χαλκοσουπ*** (halkosúp) a.m. ***χαλκοτζουκιν*** (halkotzúkin) < ***khalkón*** 'bakır' ve İt. ***zucca*** 'kabak' (A.A. Papadopoulos 1961 II, 489) kelimesinin dissimilation'lu (benzeşmezlik) varyantı Ch. Tzitzilis 1990 s. 181.

EOsm. **argun/arkun** 'yavaş, alçak sesle; dikkatlice' TS 220 221 < ETk. ***aḳrun*** a.m. Clauson 1972 s. 89-90. ※ ***Namāzuŋda bir oġurda āşikāre oḳıma, dạhı bir oġurda arḳun oḳıma!*** (A. Zajączkowski 1937 [1405] II, 78). ※ ***Arḳın meleyen de bulur, ḳatı meleyen de ḳuzusın.*** (V. İzbudak 1936a no. 181). 'yavaş, ağır': ※ ***Atı arḳun basup otı yėr idi***. (Fạhrī 1974 [1367] no. 703). ***arkun arkun*** (zarf) 'yavaşça': ※ ***Yüzi şehre dutdı(lar), arḳun arḳun gitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 7a). ※ ***Arḳun arḳun bu dünyānuŋ ardından kesile görüŋ***. (Eşrefoġlı Rūmī 1286 s. 65).

aḫhala-, b. ***arkala-***.

AD. **arı duru** 'tertemiz' < ***aru*** II ve ***duru***; ikisi beraber labialisation'a (dudaksıllaşma) doğru giden bir çift söz teşkil eder. Labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***abidik gubidik*** ⊡² ve ***alaş dolaş*** ⊡. ※ ***Bir leylek bir gulûkla dünyāda çataşamaz ... Hemi de çataşsa bile, çıkan yavru böyle arı duru mis gibi gulûk olmaz!*** (F. Baykurt 1971t s. 114).

arık I/**ark** 'sulama hendeği, cetvel' < ETk. ***arıḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 214, G. Doerfer 1965 II, no. 469; K.H. Menges'e göre belki bir İran dilinden (Festschrift Henning s. 325). R. Dankoff 1995 no. A3. ※ ***Ẕikr olan arḳlar yüz yıl miḳdārı var imiş ki‿hālī ve‿harāb şöyle muʻaṭṭal yatub...*** (Ö.L. Barkan 1943 [925/1519] s. 202). ※ ***Arığı hopladıŋ mı? Şalvarı topladıŋ mı?*** (Ö.A. Aksoy 1945 I, 392).※ ***Yolun tam orta yerinde bir arık***

vardı. (Şahap Sıtkı 1958 s. 17). ※ ***Ark altından bağ bağışlar gibi, dinimizi şöyle edecez böyle edecez diye kolay yanından konuşu konuşuverirler.*** (M. Makal 1971 s. 92).

arık II, b. ***aruk***.

EOsm. **arıkaz** 'zayıf' TS 201 < ***aruk*** II + sıfat eki ***–az,*** b. ***alağaz*** ⊡.

arıkla–, b. ***aruk*** II.

EOsm. **arıl–** 'temizlenmek' TS 205 < ***arın–*** a.m. fiilinden dissimilation (benzeşmezlik) yoluyla (***arınınca*** > ***arılınca*** (b. ***ahçı*** ⊡), Tekin–Tietze 1990 no. 43).

AD. **arın/arıŋ** 'alın' DS 320 < ***alın*** I. ※ ***Arın terlemeyerek ḳazanılan paranın͜ hayrı mı olur?*** (Ebübekir Ḥāzım 1325 s. 81). ※ ***Gözü, burnu ve arnı kurum, pas ve makine yağından seçilmiyordu.*** (C. Yamaç 1944 s. 53).

⊡ ***/ l /*** liquida'sının ***/ r /*** liquida'sına (akıcı ünsüzler) dönmesi, aksi kadar (b. ***amelikan*** ⊡) yaygın değildir. Bazı hâllerde bir hypercorrection, (aşırı doğruculuk) bazı hâllerde bir dissimilation (benzeşmezlik) veya assimilation olarak izah edilebilir. A–B ve C–E ciltlerinde bulunan örnekler şunlardır: ***arın*** / ***alın*** (hypercorrection, aşırı doğruculuk), ***balçak*** / ***barçak, beler–*** / ***berer–*** ve ***belert–*** / ***berert–*** (assimilation), ***bunburiya, cancor*** / ***cancur, çelpeşik / çerpeşlk, çernlk / çırnık, çorpa / çurpa, dandilik / dandlrik.***

arın– 'temizlenmek; katıksız hâle gelmek' TS 205–207 < ETk. ***arın***– a.m. (***arı***– 'temizlemek' fiilinin passivum (edilgenlik) ve reflexivum (dönüşlülük) hâli, b. ***acın–*** I ⊡.) Clauson 1972 s. 235. Bugün artık kullanılmayan ***arı–*** yerine ***arındır–*** kullanılır.

arındır– 'temizlemek; tasfiye etmek, soymak < ***arın–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Patatesler usul usul pişerdi, için için terleyerek. Onları külün içinden çıkardığında, kuvvetle üfleyerek üzerlerindeki toz topraktan arındırıp bana uzatırdı.*** (Z. Ankara 1991 s. 131–132). ※ ***Çevrem bir öykü konusu, ya da bir tiyatro sahnesi gibi, ayrıntılardan arındırılmıştı. Her şey, benimle adamın konuşabilmesi için düzenlenmiş gibiydi. Bilincim de öyle.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1997 s. 127–128).

AD. **arı sili** 'temiz; temizce' DS 322 < ***aru*** II 'temiz' ve ETk. ***silig*** M. Erdal 1991 I, 203–204, ***–l*** eki için b. ***alu–satu*** ⊡. ※ ***Bütün istediklerini yapıyorum. Sevdiği yemeklerl pişiriyor, çamaşırlarını arı sili yıkıyor, ütüsüz bir şey glydlrmlyorum üzerine.*** (K. Şipal 1964 s. 69).

arıstak, b. ***arastak***.

arısuz, b. ***arusuz***.

arısütü/arı sütü 'Genç işçi arının başındaki bezlerden salgıladığı azotu çok madde' < ***aru***/***arı*** I ve süt TüS. s. 68. ※ ***Güzel bir kahvaltı sofrası: Meyva suyu, süt, çay, arı sütü ...*** (H.B. Başaran 1999 s. 115).

arış I 'dokuma tezgâhında uzunlamasına ipler, çözgü' < ETk. ***arış*** a.m. [****ar–*** 'dokumak' (?) fiilinden, krş. ***argaç***] Clauson 1972 s. 239. ※ ***Arışı yeşil, argacı beyaz gümüş tel ile kanarya sarısı işleyin!*** (Musahipzade Celal 1936kd s. 16). ※ ***'Aceb bu ne ola ki ḥarīre beŋzemez, arış argaç belürmez?*** (Ebu'l–Leyṣ es–Semerḳandī 1965 s. 175).

arış II ‘araba oku’ < Ar. *‘arīş* a.m. Clauson 1972 s. 1962 s. 234, fakat G. Doerfer 1965 II, no. 454 kelimeyi Mo. *aral* (a.m.)’ın yanına koymuştur.

AD. **arış** III ‘kolun dirsekle bilek arasındaki kısmı’ DS 323 < Fa. *araş* a.m. M. Räsänen 1969 s. 27. *arış*/*arş* ‘kolun o kısmına dayanan ölçü, arşın’: ※ ***Anı dīv sanurdı. Ḳadd u ḳāmetde ḳırḳ dört arş idi.*** (Ṣaltuḳ–nāme 1974 [15. yüzyılın sonu] s. 302).

AD. **arış** IV/**ariş** ‘asma; asma çardağı’ DS 324, 325 < Ar. (Suriye) *‘arīş* a.m. A. Barthélemy 1935 s. 521; krş. Erm. *ariş* a.m.

EOsm. **arıt–** ‘temizlemek’ TS 211–214 < ETk. *arıt–* a.m. Clauson 1972 s. 211–214. ※ ***Andan Sācidi ... ḥammāma iletdi, yudı, arıtdı, aġır ḫil‘atler geyürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 150a).

EOsm. **arıtla–** ‘ayıklamak, temizlemek’ TS 211 < *ayırtla–*, a.m. (metatezi için b. *albız* ⊡) ※ ***Ḫuşūşā taṭhīr u ta‘zīli lāzım olan her ṭarīḳ ve fecc–i ‘amīḳ cenāb–ı Bārīden hidāyet ü tevfīḳ ile arıtladılmaḳ bu bī–vücūd–ı nā–büda emr olunmaġ–ıla ...*** (‘Ālī 1982 [1581] II, 214).

Osm. **ârız** ‘yanak’ < Ar. *‘āriḍ* a.m., Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***... ‘ārıż gördi afitāb–ı raḫşān, ruḫsār gördi gül–i ḫandān ...*** (Ferec 855/1451 v. 151a).

arız ol– ‘(bir hâl, bir hastalık gibi) üzerine gelmek’ < Fa. *‘āriḍ* şudan a.m. (< Ar. *‘āriḍ* ‘hastalık nöbeti’, Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡). ※ ***O yanına oturduğu daḳīḳadan beri bütün vücūduna her hangi bir yabancınıŋ bile ḳolaylıḳla teşḫīş edebileceği bir sinirlilik ‘ārıż oldu.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928s s. 195–196).※ ***Eskiden hiç böyle bir zorum yoktu. Bu, bana şu son günlerde arız oldu.*** (H. Taner 1954 s. 11).

arıza ‘düz olmayan yer, engel, engebe’ < Fa. *‘āriża* a.m. < Ar. *‘āriḍa* ‘engel olan, çaparız gelen şey’. ※ ***Ticaret savaşı bu yol üzerinde bunlar arıza, pürüz, biz de hayatta neler geçirdik ...*** (A. Dino 1944 s. 32). ‘(sonradan ortaya çıkan) sakatlık, bozukluk’: ※ ***Ne var ne yok? Bir arıza falan olmadı ya inşaallah?*** (N. Üstün 1968 s. 24). ※ ***Telefon idaresini iki kez arayıp, hattımı kontrol ettirdim. Hayır, arıza falan yoktu.*** (A. Yurdakul 1996 s. 47).

Arî ‘Hint–Avrupa dillerinin bir şubesine ait’ < Sanskrit ārya ‘asil’. ‘Nazi doktrinine göre bu dilleri konuşan insanların ırkı’: ※ ***“Ari”, “Ari ırk”, “Ari fikir”, bütün bunlar yeni mefhumlardır***. (Nâzım Hikmet 1936a s. 5).

Osm. **âri** ‘(bir şeyden) mahrum’ < Ar. *‘ārī* a.m. [/‘*ry*/ kökünden], Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Faḳat ḫafīf ağır şaşılıḳtan ‘ārī göz yoḳ.*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 552).

Osm. **ârî** ‘evet’ < Fa. *ārī* a.m. ※ ***Şāh veziyre eyitdi: “Kel–i bāġubānumuz hünermend imiş.” Vezīr eyitdi: “Ārī, şāhā, hünermend imiş.”*** (Ferec 855/1451 v. 203a).

arî beyi, b. ***beğ***.

arif ‘çok anlayışlı ve sezgili’ TüS 1983 s. 68 < Ar. *‘ārif* ‘bilen, mârifetli’ [/‘*rf*/ kökünden], Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Nev‘ī, bu meṣ̌eldür ki yeter ‘ārife bir gül***. (Nev‘ī 1977 s. 445).

Osm. **ârifâne** I ‘derin bir anlayış gösteren şekilde’ < Fa. *‘ārifāna* a.m. [Ar. *‘ārif* ‘bilen’ + Fa. zarf eki *–āna*, b. ***acizane*** ⊡].

Osm. **ârifane** II 'bir gruptakilerin nöbetle verilen ziyafetleri' < Fa. ***harīfāna*** a.m. A. Tietze 1969 no. 59. Fa. zarf eki ***-āna***, b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Ehl-i 'irfāna bezl-i vaṣl-i nigār | 'Ārifāneyle bir ḳonuḳlıḳdur.*** ('Ālī 1587 v. 127b). ※ ***Ṣoḥbeti 'ārifāne eyleyelüm.*** (Helākī 1982 s. 149).

arife, b. ***arefe***.

Osm. **arigan** 'arnavut biberi' (Bernardo da Parigi 1665 s. 161) < Yun. ***οριγανον*** (orίganon) a.m.

arina, b. ***arena***.

Osm. **Aristatalis** 'Yunan filozofu Aristoteles' < Ar. ***Arisṭāṭalīs*** < EYun. ***Αριστοτελης*** (Aristotélēs). ※ ***Bakındı şuna, sanki hödük, Aristatalis'le irfan satacak!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1940 s. 27–28).

Aristo 'Yunan filozofu Aristoteles' < Ar. ***Arisṭū*** < EYun. ***Αριστοτελης*** (Aristotélēs). ※ ***Kitāb-ı meẕkūrda Aristonuŋ tertībi üzere manṭıḳ meẕkūr idi***. (YTEA 1974 I, 107).

aristokrasi 'asilzadeler hakimiyeti' < Fr. ***aristocratie*** < EYun. ***αριστοκρατια*** (aristokratía) a.m. Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Osmanlı aristocrasisinin yazlık tespihi başkaydı, kışlık tespihi başka.*** (N. Güngör 1992 s. 130).

aristokrat 'asilzade' < Fr. ***aristocrate*** a.m. [EYun. ***αριστος*** (áristos) 'en iyi kimse' ve ***κρατειν*** (krateín) 'hüküm sürmek']. ※ ... ***son Osmanlı aristokratlarının çocuğu değil bunlar***. (A. Yurdakul 1987 s. 163) ※ ***Öncelerl hiç sevmedim. Aristokrat tavırlarıyla kendini beğenmiş gibi ... yani bana öyle gelmişti.*** (A. Yurdakul 1996 s. 131).

aristokratik 'asil' < Fr. ***aristocratique*** a.m. [***aristocrate*** + isimden sıfat yapan ***-ique*** (< Lat. ***-icus*** < EYun. ***-ικος***) eki] ※ ***Fevkalade bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle***. (N. Güngör 1992 s. 78).

aristolohya 'bir bitkinin adı' < Yun. ***αριστολοχια*** (aristolohía) a.m. (G. Meyer 1893 s. 29). Yun.dan gelen ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.

ariş, b. ***arış*** IV.

aritmetik b.m. (matematiğin bir bölümü) < Fr. ***arithmétique*** < EYun. ***αριθμητικη*** (aritmētikē) a.m., b. ***Adriatik*** ve ***akustik*** II ⊡. ※ ***Bir türlü çözememişti aritmetik problemini.*** (F. Erdinç 1960 s. 61).

ariva (gemicilik terimi) 'yukarıya! direklere çıkın!' < İt. ***arriva*** < İsp. ***arriba*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 44.

arivist 'ileri gitmek için başkasına zarar vermekten geri durmayan (kimse) < Fr. ***arriviste*** ※ ***Arivist ile oportünist arasında ayrım var, biliyorsunuz. Arivist, her türlü fırsatı yaratmak için çaba harcayan kişi...*** (P. Kür 1984 s. 26).

ariyet (hukuk terimi) 'faizsiz verilen borç' < Ar. ***'āriya*** a.m. [/'***wr***/kökünden]. Ar. ***-iyet*** için b. ***aciliyet*** ⊡. ※ ***Bir dōst ḳatına vardı, cübbe ve destār 'āriyete aldı ...*** (Ferec 855/1451 v. 232b). 'ödünç olarak verilen şey': ※ ***Benüm mālum mülküm yadlar elinde 'āriyetdür***. (a.e. v. 35a).

ariyeten 'ödünç olarak' < Ar. ***'āriyatan*** a.m. (***'āriya*** kelimesinin zarf hâli, Ar. accusativus eki ***-an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡). ※※.

ariyetî 'ödünç olarak alınan; eğreti' < Fa. '***āriyetī*** a.m. ['***āriyat*** + sıfat eki ***-ī***]. ※ '***Āḳıbet cümlesi bu sarāydan göcdiler, bu cihān-ı 'āriyetī köprisinden gecdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 141b).

Osm. ***arîz*** 'geniş' < Ar. '***arīḍ*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***Memālikinüŋ ṭüli ṭavīl, 'arżı 'arīż-i(di).*** (Ferec 855/1451 v. 238a). ※ ***Arîz u amik/arîz amik*** 'enine boyuna (tetkik etmek), etraflıca aklından geçirmek' < ***arîz*** 'geniş' ve ***amik*** 'derin'. ※ ***Sen ... git! Ariz amik tahkik et!*** (A. İlhan 1963 s. II).

arize 'dilekçe' < Ar. 'arīḍa a.m. ※ ***... ta'mīm-i ma'ārif maḳṣadı biṭṭabi' her şeyden muḳaddem olduğundan şu 'arīżamızda daḫi o mebḥaşiŋ mevādd-i sā'ireye taḳdīmi münāsib görülmüşdür.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1865] s. 19).

arjante 'bir nevi kürk' < Fr. ***renard argenté*** 'gümüş rengi tilki postu' tabirinin kısaltılmışı [***renard*** 'tilki' ve ***argente*** 'gümüş rengi, gümüş gibi parlayan gri' [***argent*** < Lat. ***argentum*** 'gümüş']. Fr.dan giren sonu vurgulu ***/-e/*** ile biten isim/sıfat için b. ***abandone*** ⊡[1]. ※ ***Bak şu kadının üstündeki arjante kap ...*** (C.F. Başkut 1963 s. 22).

Arjantin b.m. (Güney Amerika'da bir devlet) < Fr. ***Argentine*** < İsp. ***Argentina***, asıl manası 'gümüşlü (memleket)' (Lat. ***argentum*** 'gümüş'). ※ ***Piyanist kadının parmaklarında kıvrak Arjantin tangoları.*** (A. Yurdakul 1993 s. 96).

ark I, b. ***arık*** I.

ark II (mimarî terimi) 'kemer' < Fr. ***arc*** a.m. ***ark lambası*** (elektrikçilikte, filmcilikte) 'kavisli bir merkezden kuvvetli ışık veren elektrik lambası': ※ ***Fazla gerilirse ya film kopar, ya da tamburanın gerisine akar. O zaman şerit ark lambasının sıcaklığıyla yanabilir.*** (S. Şengil 1990 s. 90).

arka b.m. (sırt) < ETk. ***arḳa*** a.m. Clauson 1972 s. 215. ※ ***Arḳasın bükerek yürürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 214b). 'ard': ※ ***Yine sen ḳoca arḳasında ḳoşuyorsun.*** (Şahābeddīn Süleymān 1326 s. 51). 'öbür taraf': ※ ***Bir yamaç arkasından dönüp köyü gözden kaybetmiştik.*** (S.M. Alus 1944 s. 187). 'devam, sonrası': ※ ***Bir cam fener ile birkaç saksı, bir de Hasenenin çarpık ağzı sayesinde kiracıların arkası kesilir.*** (H.R. Gürpınar 1934 s. 67). ※ ***Arkası yarın. İyi geceler.*** (B. Karasu 1995na s. 91). 'sonu': ※ ***Ah bu gel gitin arkası gelmez***. (Musahipzade Celal 1936pp s. 28). AD. '30 okkalık ağırlık ölçüsü': ※ ***Geceli gündüzlü çalışıyorlar, günde dört arka koza şifliyorlardı.*** (Reşat Enis 1944 s. 151). 'yardımcı, koruyucu': ※ ***Sen daḫı ger diler iseŋ ni'met | Arḳa ėdin ki bulasın ḥürmet.*** (Ża'īfī 1950 [1555] s. 139). ※ ***Bilmem adama kardeşi böyle arka durur mu?*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 260).

arka arka 'üstüste' < bu zarf tipi için krş. ***yan yan***. ※ ***Onlar ki arkasını bir hafta geçirmeden şehre inmezlerdi, annelerim günlerce arka arka indiler, yorgun argın ezan vapuriyle döndüler.*** (A.Ş. Hisar 1956 s. 48).

AD. ***arkaç*** 'dağlarda kuytu, siper yer' DS 310 < ***arka*** + isimden isim yapan ***-(a)ç*** eki, (M. Räsänen 1957 s. 92), b. ***aktaraç/akdaraç*** ⊡. ※ ***Yürüğün konalgası arkaç ile sırttır.*** (C.S. Gürler 1939 s. 18).

arkadaş b.m. (dost, meslektaş) < ***arka*** ve ***–daş*** müşareket eki (b. ***adaş*** ⊡[1]); ötekinin arkasını koruyan savaşçı. ※ ***Sen arkadaş belâsını bilir misin?*** (Kemal Tahir 1957k s. 138).

arkaik (sıfat) 'eski, kadim; kendi zamanından daha eski bir çağın karakterini gösteren (söz veya üslûp)' < Fr. ***archaique*** < EYun. ***αρχαικος*** (ar̮haikós) a.m. [***αρχαιος*** (ar̮haîós) 'eski']. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***–ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***Çok eski arkayik devirlerde hâdiseler çok defa resimlerle kaydedilirdi.*** (Halikarnas Balıkçısı 1954a s. 8).

arkaizm (isim) 'kendi zamanından daha eski bir devrin karakterini gösteren söz veya üslûp' < Fr. ***archaisme*** < EYun. ***αρχαισμος*** (ar̮haismós) a.m. [***αρχαιος*** (ar̮haîós), 'eski']. Fr. dan Tk.ye giren ***–izm*** için b. ***aforizm*** ⊡[1]

arkala– 'arkasına almak, yüklenmek' < ***arka*** + isimden fiil yapan ***-la-*** eki, krş. ***elle–, omuzla–.*** ※ ***Bu nenenl aldılar, ar̮haladı getirdiler, hest̮ehananın içine ėndirdiler.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 31). Mecazî manada 'himaye etmek, korumak': ※ ***Ambarcı bu zehirli sıtmadan rahmetlik olunca, onları şu Allahın kırında kim arkalıyacaktı?*** (K. Bilbaşar 1953 s. 36).

AD. **arkalaç/arkalıç** 'hamal arkalığı' DS 325, TS 217, R. Dankoff 1991 s. 13 < ***arkala–*** 'yüklenmek, arkasına almak' ve fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***–(a)ç*** eki, b. ***aktaraç/akdaraç*** ⊡. ※ ***Ulan, ben hamal mıyım? Arkalıcı ne bileyim?*** (H. Ritter 1953 III, 316).

arkalaş- 'birbirine yardım etmek' TS 217 < ***arka*** + isimden fiil yapan ***-la-*** ile müşareket takısı ***–ş–*** ekleri. ※ ***Fırḳa–ı muḥāsibāna daḫı girişüb sāylr nā–maḥaller ile arḳalaşmışlardur.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 34).

EOsm. **arkan** 'ip' R. Dankoff 1991 s. 13 < ETk. ****arḳa*** M. Räsänen 1969 s. 26; krş. Kahane–Tietze 1958 no. 824. ※ ***Ve nice kişiler atların arḳanlayub ya'nī ipler ile bağlayub...*** (Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VII, 543–544).

AD. **arkap** 'köpeklerin boyunlarına takılan halka' THASDD 1939 I, 115 (DS'de yoktur) < Ar. ***raḳaba*** 'boyun' kelimesinin bir müştakkı, krş. A. Tietze 1958 no. 74.

arkebüz 'eski zamanda kullanılan bir nevi ateşli silâh' < Fr. ***arquebuse*** < Alm. ***Hakenbüchse*** a.m. [***Haken*** 'çengel' ve ***Büchse*** 'ateşli silâh' < Flem. ***bus***]. ※ ***Üç yüz yıllık çakmaklı, namludan dolma arkibüz tüfeklerinden ... Amerikan tüfeklerine kadar hepsi Zülfo Beyin elinden geçmişti.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 40).

arkeolog b.m. < Fr. ***archéologue*** a.m. [EYun. ***αρχαιος*** (ar̮haîós) 'eski' ve ***λογος*** (lógos) 'söz']. ※ ***Arkeoloğu, tarihçisi, sanat tarihçisi: ortaçağ ve eski eserler üzerine çalışıyoruz.*** (A. Yurdakul 1989 s. 85–86).

⊡ Fr.dan alınmış kelimeler arasında sonu ***–log*** unsuru ile bitenler var. Bunlar, bir ilim şubesinde ihtisas yapan veya yapmış olan kimseleri bildirir. Bu kelimeler, çok defa EYun. unsurlardan yapılmış olmakla beraber sistem olarak ancak Rönesans Lâtincesi'nde ortaya çıkmıştır (krş. ***antoloji*** ⊡). A–B ve C–E ciltlerinde ***–log*** hecesi ile biten kelimeler şunlardır: ***arkeolog, astrolog, bakteriyolog, biyolog, diyalog***. Bunlardan sadece ***astrolog*** ve zaten bu zümreye ait olmayan ***diyalog*** hakikaten EYun. kelimeleridir.

arkeoloji b.m. < Fr. ***archéologie*** < EYun. ***αρχαιολογια*** (ah̯aiología) a.m. [***ah̯aîos*** 'eski' ve birçok ilim şubesi terimlerinde geçen ***logía*** kelimesi; b. ***antoloji*** ⊡]. ※ ***Ama, inatçılık, bir arkeoloji kazısını bıkmadan sürdürürcesine gerçeği aramak aptallık mı acaba?*** (U. Kökden 1995 s. 17).

arkeolojik 'arkeolojiye ait' < Fr. ***archéologique*** a.m. [EYun. ***ah̯haiologikós*** sıfatından, Fr. ***-ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡]. ※ ***Gerçeklerin arkeolojik kazılar istediğini de sık sık unuttum.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 216).

arketip 'en eski numune, temel şekil' < Fr. ***archétype*** a.m. [EYun. ***αρχη*** (ah̯hē) 'başlangıç' ve ***τυπος*** (týpos) 'baskı']. ※ ***Asya malzemesinin içini yeniden döşeyerek, yeni bir biçim anlayışını kurmaya yönelik deneyler ardındayım. Asyatik malzemenin arketiplerini yorumlanmış içerikleriyle yeni bir yapılamada kullanmak, eklemlemek istiyorum.*** (M. Mungan 1996 s. 114).

arkın, b. ***argun***.

arkırı, b. ***arkuru***.

arko 'inatçı, kaba, bön, gülmez' DS 327 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***αρκο*** (arko) < EYun. ***αρκτος*** (árktos) 'ayı'.

arktik 'Kuzey kutbu mıntakasına ait' < Fr. ***arctique*** a.m. < EYun. ***αρκτικος*** (arktikós); ***αρκτος*** (arktos) 'ayı', 'yedi kardeşler burcu' kelimesinin sıfatı.

AD. **arkula** 'kuru dalları çekip koparmaya yarayan ucu demir çengelli uzun sırık' THASDD 115 < Ar. (Suriye) ***'āḳūla*** a.m. A. Tietze 1958 no. 147 (ünlüden sonra inorganik (asli olmayan, sonradan türeme) bir ***/r/***'nin hypercorrection (aşırı doğruculuk) vasıtasıyla türemesi için b. ***alengilli/alengirli*** ⊡).

arkun, b. ***argun***.

EOsm. **arkunca/arkuncak** 'yavaşça, hafifçe, sessizce' TS 220–221 < ***arkun*** ve aequativus-zarf-küçültme eki ***-ca/-cak,*** b. ***anca*** I ⊡, ***ancak*** ⊡. ※ ***Arḳunca lala ol sarāya girdi ...*** (Ferec 855/1451 v. 214b). ※ ***Re'īs uyḳuya varıcaḳ arḳuncaḳ kiliydi alur, ben yatduġum evüŋ ḳapusın acar...*** (a.e. v. 109b). ※ ***Dėdi arḳuncaḳ yārına nāzile | Kim: "Baŋa sor sen ḳatı āvāzile, | Erüŋi-mi yeg seversin yā beni?".*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 3033–34).

EOsm. **arkurt-** 'kovmak' < ETk. ****arḳur-*** 'karşıdan karşıya geçmek' fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Ne miṡāl kim melik vėre, rüzigāruŋ aŋa arḳurtmaḳ üzerine hīç sözi olmaya***. (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 103).

EOsm. **arkuru/arkırı** 'çaprazlama' < ETk. ***arḳuru*** a.m. Clauson 1972 s. 219, ***arḳur-*** fiilinin rabıt sıygası. ※ ***Ammā eṡnā-i şikārda arḳurı geçmek cā'izdür.*** ('Ālī 1994 [1591–99] v. 133a). 'karşıdan, karşılayarak': ※ ***Nāgāh bir ḳara cānever arḳuru geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 128b). ※ ***Çün vaṣıyyet bu ṣūreti ḍutdı. Begler ü leşker ah̯huru gitdi.*** (Elvān Çelebī 1984 [1358–59] no. 501). 'genişlik, en': ※ ***Uzunı seksān mīl ve arḳurusı ḳırḳ mīl...*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 119).

⊡ Türk dillerinde aslen gerundium (zarf fiil, ulaç, konverb) olan zarfların sayısı çoktur. Özellikle, ***arkur-u*** gibi, ***-(y)ı*** ile ***-a*** fiilzarfların birçoğu donuk zarflar (petrified converb) hâline gelmiş, bâzen de takı veya isim anlamına dönmüştür (b. T. Banguoğlu 1974 s.

430, M. Erdal 1991 I, 403). A–B ve C–E ciltlerinde bunun örnekleri şunlardır: ***arkuru, aşırı, aykırı, basa, çala*** I–II, ***çevre*** I, ***çevre*** II (isim), ***dapa, dolayı*** (ikisi de takı), ***dolayı*** / ***dolay*** (isim ve sıfat), ***dolayu*** / ***dolayı, eŋü yaŋu*** / ***enayan*** (sıfat).

arlan- I (ekseriya menfi cümlede) 'utanmak' < Ar. '***âr*** + isimden mediale–reflexivum (orta–dönüşken) hâlinde fiil yapan ***–lan–*** genişlemesi, b. ***abaplan–*** ⊡. ※ ***Çenem açılmıştı, söylüyordum: Seni utanıp arlanmaz, Allahtan korkmaz!*** (İsmail Galip 1932mb s. 11). ***arlandır–*** 'utandırmak': ※ ***Eski sevgililerin bulunabilecekleri yerlere ne yapıp yapıp kendine çeki düzen vererek gitmelidir. Sırf hatıralarının şiirini bozmamak, onları geçmişlerinden arlandırmamak için.*** (H. Taner 1954 s. 82).

arlan- II 'temizlenmek' < ***arılan–*** a.m. DS 319. ※ ***Yıkan, temizlen, arlan, paklan! En yeni esvabını giy!*** (H.R. Gürpınar 1938 s. 12).

⊡ Ortadaki kısa bir ünlünün düşmesi, Türkçede normal bir hadisedir ve yalnız hızlı ve canlı konuşmada ve mahallî ağızlarda değil, normal morfolojide ve BSTTk.nde de yeri vardır. Onun için burada A–B ve C–E ciltlerinde gösterilenlerden sadece birkaç tipik örnek vermekle iktifa edeceğiz: ***arlan–*** (düşen ***/ ı /*** 'dır), ***arlaş-*** (düşen ***/ a /*** 'dır), ***arnuk, aşla–, büklüm*** (düşen / ***ü*** / 'dür), ***çakırım / çakrım, çapçak*** II (düşen ***/ u /*** 'dur), çevre, çevren I, II ve III, ***degşür–, delilen / dellen–, dirlik, durla–, dünürsü.*** (b. ***dünüri*** / ***dünüşü***). Başka dillerden alınmış kelimelerde de aynı hadiseyi müşahede edebiliriz, b. ***ağda*** ⊡.

AD. **arlaş-** 'kovularak gitmek' DS 128 < ***aralaş–*** a.m. Ortadaki kısa ünlünün düşmesi için b. ***arlan–*** ⊡. ※ ***Adamlarını da al, arlaş!*** (F. Baykurt 1959y s. 46).

AD. **arlaştır-** 'kovmak, def'etmek, başından atmak' < ***arlaş–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Heç aklımızda aynımızda yoğiken bir belâ çıkıp geldi başımıza. Direndik dartındık emme arlaştıramadık.*** (F. Baykurt 1971t s. 179).

AD. **arma** I 'bele bağlanan fişeklik' DS 328 < Yun. ***αρμα*** (arma) < Lat. ***arma*** 'silâh'. ※ ***Tüfeğum omuzuma / Armalar boğazuma...*** (B.A. Yanıkoğlu 1942 s. 165). ※ ***... omuzumuzda birer Osmanlı filintası, armada beş kol fişek ...*** (Kemal Tahir 1957r s. 36).

arma II 'hanedan, devlet veya şehir alâmeti' < Fr. ***armes*** a.m. [Lat. ***arma*** 'silâh']. ※ ***... üzerinde ünlü bir tatil köyünün arması olan kâğıdı uzanarak aldım.*** (Z. Ankara 1991 s. 69).

arma III (gemicilikte) 'gemi donanımı (direk, seren, halat, yelken)' < Venedik İtalyancası ***arma*** < Lat. ***arma*** a.m. (Kahane–Tietze 1958 no. 36). ※ ***... 'asākIr-i şāhāne armaya taḳsīm olunaraḳ birer temennā eyledikden soŋra yigirmI bir pāre top endāḫt olunub ...*** (Mühendis Fā'iḳ, YTEA 1974 (1868) I, 85).

(Argo) **arma** IV 'paylama, azar' M. Mikhaïlov 1930 s. 12, F. Devellioğlu 1970. ※※ < ***arma*** III (***donat–*** fiiliyle kullanılır).

(Kumarbazlar argosunda) **arma** V. 'kıymetli ziynet eşyası' H. Aktunç 1990 s. 41 < ***arma*** I. ※ ***Ali'nin arması yolundadır, kıyafetçe de tirendazdır. Gören şüphelenmez.*** (H. Kodaman 1944 s. 244).

armador (gemicilikte) ‘geminin donanımını düzenleyen usta’ < Venedik İtalyancası ***armadúr*** < Lat. ***armator*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 40.

armadora/armadura (gemicilik terimi) ‘geminin donanımı için kullanılan bir alet’ < Yun. ***αρμαδορα*** (armad̲ora) < Venedik İtalyancası ***armadura*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 41.

armağan ‘hediye’ < ETk. ***armaġan/yarmaġan*** < Fa. ***armagan*** a.m. (?) Clauson 1972 s. 232. H. Eren 1999 s. 18 kelime kökünün Fa. olma ihtimalini kabul etmiyor. ※ ***Vılḳ oğlı daḫı Bāyezīd Ḫāna ėlçi gönderdi, mubālaġa armaġānlarilen ve hem taḫt ḳutlu olsun dėdi*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 62). ※ ***Ġayın pederine götürmeg-içün armân hazır etmiye başlamış.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 76).

(Argo) **armalı** ‘lastikli (söz)’ F. Devellioğlu 1970 < ***arma*** I.

armatör ‘ticaret gemisi sahibi’ < Fr. ***armateur*** a.m. < Lat. ***armātor*** ‘silâhlandıran’ nomina agentis (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri) yapan ***-ör*** eki için b. ***aktör*** ⊡. ※ ***Armatörler gemi yüzdürüyor ...*** (Ç. Altan 1976v s. 14). ※ ***Polat Türkiye’nin önde gelen birkaç armatöründen birinin oğluydu.*** (A. Kulin 1997 s. 75).

armatur ‘elektrik teknolojisinde bazı aletler’ < Alm. ***Armatur*** veya Fr. ***armature*** a.m. Almancadan alınma kelimeler b. ***akupunktur*** ⊡[1]

armoda/armuda (gemicilik terimlerinden) ‘bir çeşit halat’ < Yun. ***αρμιδι*** (armíd̲i) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 736.

armoni (müzikte) ‘ahenk’ < Fr. ***harmonie*** < Lat. ***harmonia*** < EYun. ***αρμονια*** (harmonía) a.m. Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡.

armonika/armonik ‘ağızla üflenen küçük bir çalgı; akordeon’ < İt. ***armonica*** veya Fr. ***harmonica*** a.m.; krş. ***armoni***. ※ ***Ortalarında bir çalgı var. Sesi geliyor. Buralarda sık sık görülen bir çalgı: armonik. Çala çala geliyorlar. Armoniğe "garmon" da diyorlar.*** (F. Baykurt 1960 s. 123).

armonize et- ‘ahenkleştirmek, ahenkli hâle getirmek’ < Fr. ***harmoniser*** a.m. Krş. ***armoni***. ※ ***Doğu müziğinden ve daha çok folklordan motifler alarak bunları armonize etmek suretiyle Batı müziği zevkine mal etmeye çalışıyorlar.*** (S. Eyuboğlu – V. Günyol 1995 s. 86).

armoz/armuz (gemicilik terimi) ‘güverte ve borda tahtalarının ek yerleri’ < Yun. ***αρμος*** (armós) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 737. ※ Şu kaplama aralığı han kapısı gibi açılmış, armozu tıkamalı. (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 48).

armu ‘damın kenar kısımlarına dizilen taş sırası’ DS 329 < ?? ※ ***Yaz gelince, damın dabanı, armunun çamuru, ayazın cılovu, ḫurun ḫbunu, tezek bazlama ... amanım iş, amanım iş!*** (A. Caferoğlu 1944 s. 95, 218).

armud/armut b.m. (bilinen meyve) < Fa. ***emrud/emruz.*** Metateze uğramış kelimeler için b. ***albız*** ⊡. ※ ***Biz gevher toḫmın ekmedük, elma, armüd, ḳaysı toḫmın ekdük.*** (Ferec 855/1451 v. 191b). ‘kolayca ellenen, hafif bir şey’: ※ ***Aslanzâde pâdışâh oğlunun ġolundan dutdu, armut gibi geriye atdı ...*** (A. Caferoğlu 1944 s. 19). (Argo) ‘aptal, aklı kıt’ M. Mikhaïlov 1930 s. 12, H. Aktunç 1990 s. 41. ※ ***Bir ayağa kalkarsam tek gözlüğünü bin parça ederim, armut ağa!*** (İsmail Galip 1932bb s. 24). Yuvarlak ünlüye değişim için b. ***abuk*** ⊡.

armuda, b. ***armoda***.

armudî 'armut biçiminde olan' < ***armud*** + Fa. isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***âbî*** I ⊡.

armudiye 'tahta oymacılığında kullanılan bir çeşit rende' ZTS 1976 s. 9 < ***armudî***'nin müennesi. AD. 'kadın başlıklarında yürek biçiminde gümüş levha' DS 328. ***armudiye altını*** 'armut şeklinde sikke veya levha': ※ ***Durmadan karısının beşi biraradalarını, armudiye altınlarını, elmas iğnelerini çeker, gecelerce eve uğramazmış.*** (S.M. Alus 1934 s. 27).

Osm. **armun** 'pey akçesi' Meninski 1780 I, 109 < Ar. ***ʿarabün*** < EYun. ***αρραβων*** (arrabōn) < İbr. ***arabun*** a.m. G. Meyer 1893 s. 62.

armut, b. ***armud***.

armuz, b. ***armoz***.

AD. **arnaş-** 'dokunacak, örülecek bir şeye başlamak; örgüde ikinci bölüme, nakışa, biçime başlamak' DS 329, K. Emiroğlu 1989 s. 43 < ETk. ****ar-*** 'dokumak' fiilinin bir müştakkı olsa gerek, krş. ***argaç, arış*** I (Clauson 1972 s. 239). K. Emiroğlu kelimeyi Kırg. ***arna-*** 'tahsis etmek' ile karşılaştırıyor.

⊡ Çoğu AD.ne ait olan birkaç fiil, görünüşte bir ***-naş-*** genişlemesine sahiptir. Fiil kökü çoğu zaman belirsiz olduğu için bunların açıklanması gayet güçtür. BSTTk.nde de kullanılan, ***gerin-*** fiiliyle eş anlamlı olan ***gerneş-*** fiilinden, genişlemenin ***-ın-*** ile ***-aş-*** eklerinden ibaret olup, sade ***-ın-*** eki gibi (b. ***acın-*** II ⊡) bir orta-dönüşkenlik (medialis-reflexivum) anlamını verdiği anlaşılır. Şüpheli ***-aş-*** eki (b. ***burgaş-*** ⊡) gösterilen örneklerde kesinlikle ***-a-*** ile ***-(ı)ş-*** kaynaşması değildir; tek kimseli ***-ış-*** ekinin (b. ***alış-*** II) bir varyantı olsa gerektir. A-B ve C-E ciltlerinde ***gerneş-*** fiiline paralel örnekler olarak şunlar sayılabilir: ***aznaş-, çoknaş-***. Dativus hâliyle kullanılan yine tek kimseli ***arnaş-, aynaş-, sırnaş-*** fiillerinde ise başka bir kişiye veya bir şeye yönelik yoğun bir hareket veya saldırı hissedilir.

AD. **arnat** I 'harmanda tahılı toplamaya yarayan alet, sıyırgı' DS 329 < Gürc. ***arnatl*** 'tırmık', V. Cangidze 1980 s. 98.

AD. **arnat** II 'üzüm vermeyen kuvvetli üzüm teveği' DS 329, 'budanmamış azgın üzüm dalı' THASDD 1939 s. 116 < Ar. (Suriye) ***ʿirnās*** 'tevek dalı' A. Tietze 1958 no. 138. Kelime başındaki /ʿ/→/a/ değişimi için b. ***ʿagel*** ⊡[1].

Arnavud/Arnavut b.m. (Arnavut milletinden birisi) < krş. ***Arvanid,*** metatez için b. ***albız*** ⊡. ※ ***Ve reʿāyādan Arnavud ve Rūm ve Eflāk ...*** (Ö.L. Barkan 1943 [927/1520] s. 289). ***Arnavut kaldırımı*** 'karışık taşlarla döşenmiş iptidai kaldırım': ※ ***Edremit'in eğri büğrü arnavut kaldırımlı sokaklarında...*** (A. Yurdakul 1987 s. 132). ***Arnavutluk*** 'memleket adı' ve bugün devlet adı (b. ***Arablık*** ⊡). ※ ***Rumelinde Arnavudluk ve Anadoluda Kürdistan arazisi...*** (YTEA 1974 (1864) I, 24). Daha evvel [1717] Lady Montagu (Letters. London, 1784 I, 136) ***Arnountlich***'den bahsediyor.

arnika 'öküzgözü, Arnica montana' I. Hauenschild 1989 no.132 < İt. ***arnica*** a.m. G. Meyer 1893 s. 29.

EOsm. **arnuk** ‘yorgunluk’ TS 226 < ***ar–*** fiilinin dönüşken çatısı ***arın–*** ‘yorulmak’ ve ***–uk*** eki Tekin–Tietze 1990 no. 44, b. ***arlan–*** ⊡. ※ ***Taŋadek yatdılar arnuḳla düpdüz***. (Fa̱hrī 1974 [1367] no. 1411).

aroma ‘hoş koku, buke’ < İng., Alm., İt. ***aroma*** < Lat. ***aroma*** a.m. < EYun. ***αρωμα*** (ároma) ‘baharat’. ※ ***O daha çok, Tenten’in dayanıklı, maço, hiç büyümemiş kaptanı Haddock’un deniz aromalı öfkesiyle söverdi.*** (B. Uzuner 1994 s. 15). ※ ***Aylin her Hindistan seferinden büyülenmiş olarak dönüyordu. Muhteşem renkleri ve aromaları olan bu gizemli ülkeye vurulmuştu.*** (A. Kulin 1997 s. 109).

AD. **arona/aruna** ‘karasaban’ DS 330, 337 < Gürc. ***arona*** a.m. V. Cangidze 1980 s. 98.

AD. **aros** ‘sürülmemiş tarla’ DS 330 < Yun. (diyal.) ***αροσιν/αρος*** (árosin/aros) ‘tarla’ Ch. Tzitzilis 1987g no. 38 veya Erm. ***aros*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 34.

arozöz/arazöz/arazoz ‘yeri sulamak için kullanılan araba veya kamyon’ < Fr. ***arroseuse*** a.m. Nomen instrumenti (alet ismi) yapmaya da yarayan bu ek için b. ***dansöz*** ⊡. ※ ***Her gün aşağıdan dört tane arazoz göndersinler...*** (F. Erdinç 1948i s. 22). ※ ***Arazöz sokakları yeni*** ıslatmış ***olmalı: buğulu bir sokak kokusu çarpıyordu burunlarına.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 111).

arp/harp ‘büyük bir telli çalgı’ < Fr. ‘***harpe***’ veya İng. ***harp*** a.m. [< EAlm. ***harpha*** a.m.]; başında ***h*** olmayanı Fr.dan, b. ***akîk/hakik*** ⊡. ※ ***Gençliğinde gayet çok ünlü bir arp virtüozuymuş.*** (A. Altan 1985 s. 53).

⊡ Yabancı dilden alınma kelimelerin orijinal imlası, bâzen Türkçedeki telaffuza tesir eder ve yeni varyantlara sebep olabilir. A–B ve C–E ciltlerinde geçen tipik örnekler: ***arp / harp, atelye, bervenik, combo, cunta*** (belki tavassut eden dilde), ***deodorant, diretnavıt, en*** V / ***ek***.

arpa I b.m. (mâlum hububat) < ETk. ***arpa*** a.m. Clauson 1972 s. 198. G. Doerfer 1993 s. 85’e göre ETk. ***arpa*** kelimesi Mo.dan alıntı olabilir. ※ ***Ol ne ḳuşdur ki davar gibi arpa vu saman yer?*** (Ferec 855/1451 v. 137b). ***arpa arpa*** ‘adım adım’ (ve ‘en kısa mesafelerle, milim milim’, Fa. ***cav cav*** a.m. tabirinden calque (ödünçleme çeviri). (Editörün notu.) Calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡³. TS 226–227: ※ ***Dėr ki ol Hind yolın çoḳ araduḳ arpa arpa ḳıl-be-ḳıl heb taraduḳ***. (Pīrī Reʾīs 1935 [932/1525] s. 32). ***arpa boyu*** ‘çok kısa mesafe’: ※ ***Bir ulemanın aldığı yol bir arpa boyudur.*** (H.Z. Ülken 1941 s. 114). ***arpa salıcı*** ‘arpa atarak fala bakan’: ※ ***Bir vech ile ḳızlıḳ ola kim ėller arpa salıcıya “Bize arpa salıver” dėyeler.*** (M. Çavuşoğlu 1977 s. 148). ***arpacık*** ‘gözkapağının kenarında çıkan küçük çıban’ (krş. Fr. ***orgelet, grain d’orge*** < Lat. ***hordeolus*** < EYun. ***κριθη*** kritе̱́ a.m.): ※ ***Çocuklardan biri düştüğü, bir yerini kanattığı, bir başkasının gözünde arpacık, elinde gece yanığı çıktığı zaman fen ne diyorsa onu yapmak tabiî lâzımdı.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 64). ‘(nişan almak için) tüfeğin ön ucundaki çıkıntı’: ※ “***Gez, göz, arpacık! Kundak kaç kısımdır? Tüfek temizliği ...”, böylece topçu alayı aklına geldi.*** (Kemal Tahir 1955g s. 91). AD. ***arpala–*** ‘çok arpa yemekten ileri gelen bir hayvan hastalığı’ DS 330–331; ‘yemek, içmek’: ※ “***Bir fincan da sana katayım mı, Mahmut ağa?” – “Yok. Ben istemem ... arpalamağa vaktim yok”.*** (F. Baykurt 1961o s. 119). ‘ayağında çıban çıkmak (at, eşek)’: ※ ***Yeter***

gayrı sürdüğün, ayakları arpalıyacak hayvanın! (F. Erdinç 1955 s. 121). ***arpalık*** '(Osmanlı idaresinde) bazı kimselere gelir için verilen yer (aslında atlarına arpa temin edecek yer); karşılıksız gelir sağlanılan yer veya kimse': ※ ***Sigetvar ve Peçuy ve Şikloş ve Ösek mezbür Ḥasan Paşa'ya arpalıḳ ve Ḳanije tamām begler begilik ḳılındı.*** (Tārīḫ-i Na'īmā 1280 I, 236). ※ "***Sen artık bizim arpalığımız oldun! Tayıncı oldun!" diye kızdırıyorlardı.*** (M.Ş. Esendal 1958m II, 11). ***arpa suyu*** 'bira'※ ***Masadaki bukaldan bira (arpa suyu) doldurup içiyor idi.*** (E. Misailidis 1986 [1872] s. 772). ※***O ḳoca arpa ṣuyu bardağını başına vurdu. Ḥerīf ḳan-revān içinde.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 28).

(Argo) **arpa** II 'para' < ***arpa*** I. F. Devellioğlu 1970 s. 73, H. Aktunç 1990 s. 42; 'kese, cüzdan' M. Mikhaïlov 1930 s. 12. ※ ***Yan gözle bir dikiz geçtim: Bir tek "arpadan" başka gördümse anam avradım olsun...*** (R. Enis 1935 s. 58). ***arpacı*** 'yankesici' M. Mikhaïlov 1930 s. 12, F. Devellioğlu 1970 s. 73, H. Aktunç 1990 s. 42. Y. Ertunç 1982 s. 9. D. Theodoridis 1966 s. 133. ***arpa*** II + ***cı***. (fakat M.L. Wagner 1943 s. 8'e göre Yun. ***αρπαζω*** (arpázö) 'zorla almak' fiilinden). ※ ***İşim gücüm "arpacı"lık olacak elbet.*** (R. Enis 1935 s. 69). ***arpala-*** 'çalmak' F. Steinherr 1932 s. 182, F. Devellioğlu 1970 s. 73.

arpacı, b. ***arpa*** II.

arpacık, b. ***arpa*** I.

arpala-, b. ***arpa*** I ve II.

arpalık, b. ***arpa*** I.

Arpaz 'Aydın vilayetinde bir köy' < EYun. ***A'ρπασα*** (Hárpasa) D.J. Georgacas 1971n s. 107.

Arpej 'bir Fransız parfümünün markası' < Fr. ***Arpège*** a.m.; aslında ***arpège*** < İt. ***arpegglo*** telli bir sazı çalmakta muayyen bir tarzdır ve ***arp***'tan alınmıştır. Bu tür bir trade name'den gelişmiş diğer isimler için b. ***amaroza*** ⊡. ※ ***Sevgl'nln uzattığı şekere parmakları titreyerek uzanırken keskin bir arpej kokusu döndürmüştü başını.*** (R. Ilgaz 1962n s. 77).

arsa I 'bir yapı için ayrılmış arazi' < Ar. ***'arṣa*** 'avlu'. ※ ***Dul kadından satın aldığı evi yıktırıp arsasını kendi evine ilave etti.*** (B.S. Kunt 1948 s. 31).

Osm. **arsa** II 'arazi' < Ar. ?? ※ ***Yol ıraḳ, 'arṣa düşvār. Bir iki gün diŋlen, andan gidesin***. (Ferec 855/1451 v. 192b). ※ ***Gendüzini bir münker sehmināk ṣaḥrāda gördi ki anuŋ havāsında ḳuş ucmazdı, 'arṣasında ḳulan yügürmezdi.*** (a.e. v. 131b).

Arsa 'Antalya vilayetinde bir köy' < EYun. ***A'ρσαδα*** (Ársaḏa), D.J. Georgacas 1971n s. 107.

arsenik 'zehirli unsurlardan zırnık' < Fr. ***arsénic*** < Lat. ***arsenicum*** < EYun. ***αρσενικον*** (arsenikón) < ESur. (Syriaque) ***zarnīkā*** a.m. (G. Meyer 1893 s. 35). Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***-ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***Yaşadığım çağdan çarpar genze | Buruk bir arsenik kokusu.*** (B. Necatigil 1976 s. 216). ※ ***Çünkü insanların çektikleri acılar karşısında dayanamayıp aklından geçirdiği ölüme bir sabah arsenik içerek kavuşmuştu.*** (F. Baysal 1992 s. 116).

arsız 'utanmaz, yüzsüz; (bitki için) uygunsuz, yeri olmayan yerde büyüyen' < **âr** 'utanç' + privativum (olumsuzluk eki) eki ***–sız.*** ※ ***İncirlerin arsız filizleri bahçeye yürümeye başladı.*** (A. Kutlu 1991 s. 187).

arslan/aslan b.m. < ETk. ***arslan*** a.m. Clauson 1972 s. 238 (Clauson 1972'e göre Mo.dan alınma. Farklı bir etimolojik açıklama için b. Eren 1999 s. 20–22.) ※ ***Ḳapusına bir aġır muḥkem ḳuful ve ṭılsımdan bir arslan düzmişler, miftāḥı eline vėrmişler***. (Ferec 855/1451 v. 147a–b). 'arslan vasfını gösteren, cesur': ※ ***Arslan karım benim, yaşa***! (Orhan Kemal 1965f s. 171). ***aslan südü*** 'rakı': ※ ***Ah, denizin bu zılgıdını yedikden sonra asıl içilecek aslan südüydü.*** (Halikarnas Balıkçısı 1947m s. 89). ***arslanlı***/ ***aslanlı*** '17. asırda çıkarılan bir Osmanlı kuruşu' (ismi, arslan resmini gösteren Hollanda altınından alınmıştır). ※ ***... yüz biŋ aslanlıya mālik bir zengīn ḳadın ...*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933az s. 109).

⊡ ***–lan*** eki ile yapılmış hayvan isimlerinden A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: ***arslan*** / ***aslan, doŋuzlan*** / ***domuzlan***. Sonradan bu gruba katılacak olan ***ceylân*** ve ***sırtlan*** da ilave edilebilir.

⊡ ***/ r /*** sesi zayıf bir ünsüz olduğundan çok defa düştüğü görülür, fakat bu kitapta daha ziyade yazılı kaynaklara dayandığımız ve her kelimenin bütün varyantlarını veremediğimiz için, bu hadisenin hakikatte burada görüldüğünden çok daha yaygın olduğu fark edilmeyebilir. A–B ve C–E ciltlerinde tesadüf edilen örnekler şunlardır: ***aslan, bek*** IV, ***beygir, bi (bir), bile, bişe*** II, ***biyol, cıynak, cuyba, çarta, çelle–, çınaḫla–, deşür–*** / ***deşir–, durgut–***.

arslanhane 'arslanların tutulduğu bina', M. Sertoğlu 1958 s. 17. Fa. ***–hāna*** için b. ***abdesthane***/***apteshane*** ⊡. ※ ***Arslan-ḫāne semtinde köşkler ve taḫta-bendler ābādān eylediler.*** (Selānikī 1989 [1599] I, 134).

Arsuz 'Hatayda bir yer ismi' < EYun. ***Ρωσσος*** (Rhössós) D.J. Georgacas 1971n s. 107.

arş I/**arşe** 'tramvayın tele değen kavisli sapı' < Fr. ***arche***/***archet*** a.m. [Lat. ***arcus*** 'kemer']. ※ ***Ağaçların arasından yalnız parça parça masmavi bir gökyüzü, bir de tramvay arşlarının aynı mavilikte kıvılcımlar saçtığı kalın bakır teller göze çarpardı.*** (A. Özyalçıner 1991 s. 124).

Osm. **arş** II 'arşın', b. ***arış*** III.

arş III (askerî komut) 'haydi ileri!' < Fr. ***marche!*** 'yürü!' G. Meyer 1893 s. 70; baştaki ***/m/***'nin düşmesi Rusçada da var (A.G. Preobrajenskiy 1958 s. 512 bunu ***şagom marş*** 'adım adım ileri!' ibaresinin yanlış bölünmesiyle izah ediyor), b. ***ameskene*** ⊡. ※ ***Haydi şimdi arş! Arş! .. Hikmet sukutu hayale uğradı.*** (R. Enis 1935 s. 40). ※ ***Haydi, defol, arş, ileri, yürü, yallah!"*** (A.U. Hisar 1944 s. 72). Krş. ***ameskene*** ⊡.

Osm. **arş** IV 'semanın en yüksek katı' < Ar. ***ʻarş*** 'taht'. ※ ***Andan soŋra her bir sözi ki işidirsin, bī-tekellüf yėre depme ve tezcek ögüp ʻarşa çıḳarma!*** (Mercümek Aḥmed 1944 [15. yüzyıl] s. 78). ※ ***Buda, İsa, Spinoza.. canavar, ama kanatları olan, mağaradan arş'a yükselen canavar.*** (C. Meriç 1997 s. 251). ***arş-ı âlâ*** 'en yüksek mekân': ※ ***Āyetü l-Kürsī oḳırsa ger bülend āvāz ile | ʻArş-ı aʻlā aŋa maḥfel olmaġ ister cumʻa gün.*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] s. 104). ※ ***Arż üzerinde cesedlerimizin, ʻarş-ı aʻlāda rūḥlarımızıŋ birbirinden ayrılmıyacağına īmānıŋ lā-zevāl-mi?*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 650).

arşak, b. ***ağırşak***.

arşaklan-, b. ***ağırşaklan***.

arşe, b. ***arş*** I.

arşın, arşınla-, b. ***arşun***.

Osm. **arşi** 'göklere has, semavi; gökte bulunan kimse, melek' < Ar. ***'arşī*** a.m. [***'arş*** + isimden sıfat yapan nisbe eki ***-î***, b. ***adalî*** ⊡]. ※ ***Nāyumuz raḳḳāṣ ėder 'arşīlerl, | 'Arşlyāne hāṣṣ ėder ferşīleri.*** (Vāḥidī 1993 [929/1522] v. 93b).

arşidük 'imparator ailesi prenslerine verilen unvan' < Fr. ***archiduc*** a.m. [***arch-*** < EYun. ***ar̮hi-*** 'önde gelen' anlamında ön takı (b. ***arşipel***) ve Lat. ***dux*** 'başbuğ'].

Arşimet (eski Yunan matematikçisi) < Fr. ***Archimède*** < EYun. ***Aρχιμηδης*** (Ar̮himēd̮ēs). ※ ***İdeoloji bir yükselticidir. Bir kaldıraçtır. Hem de Arşimet'in düşlediği, dünyayı yerinden oynatacak bir kaldıraç.*** (V. Günyol 1992 s. 44).

arşipel 'çok adası olan deniz; Ege Denizi' < Fr. ***archipel*** < EYun. ***αρχιπελαγος*** (ar̮hipélagos) a.m. [***ar̮hi-*** 'önde gelen' anlamında ön takı ve ***pélagos*** 'deniz']. ※ ***Büyük Menderes Bafa gölüne ve batıda arşlpele pırıl pırıl boşalır.*** (Halikarnas Balıkçısı 1954a s. 105).

arşiv b.m. (evrak saklanan yer) < Fr. ***archives*** a.m. [EYun. ***αρχειον*** (ar̮héion) 'hükümet binası']. ※ ***Günün birinde hepsi unutulacak. Geleceğin arşivinde tozlu bir dipnot...*** (A. Yurdakul 1989 s. 41).

E.Osm. **arşun/arşın** b.m. (uzunluk ölçüsü) < ***arış/arş*** kelimesinin genişletilmiş şekli. 'uzunluğu ölçmek için kullanılan sırık': ※ ***Bu mürġizāruŋ ortasında yüz arşun boylu bir aġaç var.*** (Ferec 855/1451 v. 32b–33a). ※ ***Bilirsin ki, biz harf değiştirdiğimiz zaman, Türkiye'de herkes sağdan yazıyordu, kendimiz için de en kolay yazı, otuz kırk senedenberi, bütün klişelerine alıştığımız, yarım arşın uzaktan sekiz on cümlesinl bir arada okuyabildlğlmiz eski yazı idi.*** (F.R. Atay 1952 s. 92). ***arşınla-*** 'geniş adımlarla dolaşmak': ※ ***İşten çıktığında ne kadar yorgun olursa olsun defalarca caddeleri sokakları arşınlıyordu.*** (A. Kutlu 1991 s. 50).

art, b. ***ard***.

art- I, b. ***ard-***.

art- II 'büyümek, çoğalmak' < ETk. ***art-*** a.m. Clauson 1972 2s. 01–202. ※ ***A̤hcaŋuzı ben başarayın artsun.*** (Ferec 855/1451 v. 96a). 'fazla gelmek, geri kalmak': ※ ***Ammā biraz balçıḳ gibi ortalıḳda nesne var. "Sıvadan artmış balçıḳ fażlası ola" dėdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 117a).

artakal- 'artarak geri kalmak' < ***art-*** ve ***kal-***, b. ***alıko-*** ⊡. ※ ***Dut alış verişinden artakalan iki onluğun cebinde durup durmadığına baktı.*** (E.E. Talu 1935 s. 27). ※ ***Gözünde büyüttüğü Hayrettin belki de küçülecek. Adamın içinde bu küçülmeden arta kocaman bir boşluk kalacak.*** (N. Eruz 1969 s. 50). 'bir başkası öldüğü zaman sağ kalmak': ※ ***Sevdiğinden artakal!*** (H. Ritter 1953 III, 428). ※ ***Canın çıksın, çatla, artakal!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933az s. 72). 'ellenmiş ve eskitilmiş olarak bırakılmak': ※ ***Ve bilcümle dünyā dėdükleri ḳaḥbe-i cemīle nice biŋ***

erden arta ḳalmış bir fāḥişe-i rezīle idügi muḳarrerdür. (ʿĀlī 1975 [1599] s. 94).

⊡ ***-a*** gerundium (zarf fiil, ulaç, konverb) hâli ile ***kal-*** yardımcı fiilinden müteşekkil mürekkep fiillerden A–B ve C–E ciltlerinde şunlar bulunuyor: ***artakal-, bakakal-, buruşakal-, çömelekal-, donakal-***. Başka yardımcı fiillerden yapılan terkipler için b. ***alıko-*** ⊡.

(Neolojizm) **artalan** ʻarkaplan, zemin, fonʼ < ***art*** ve ***alan;*** Fr. ***arrière-plan*** veya Alm. ***Hintergrund*** a.m. kelimelerini örnek alan: ※ ***Kara bir artalan üzerinde kırmızı çizgiler ve kocaman bir yazı.*** (M. Başaran 1992 s. 261).

(Argo) **artalla**– ʻalmakʼ M. Mikhaïlov 1930 s. 12, H. Aktunç 1990 s. 42 < ?? Başka kaynaklarda bulunamadı.

arter ʻatardamarʼ < Fr. ***artère*** < Lat. ***arteria*** a.m. < EYun. ***αρτηρια*** (artēría) ʻnefes borusuʼ.

artezyen ʻbasınçlı kaynakʼ < Fr. ***artésien*** a.m. (Fransaʼda Artois eyaletinin isminden). Fr. ***-ien*** < Lat. ***-ianus*** eki icin b. ***akademisyen*** ⊡; coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Büyük bir kum tepesinin yanından geçerken ayaklarımız şıpıl şıpıl sulara değiyor. Az ileride bir artezyen kuyusu ...*** (A. Yurdakul 1987 s. 153).

AD. **artı** ʻartıkʼ < ***artık*** l→***artıh***→***artı***. ※ ***Bir yapıştılarmı pir yapışıyorlar. Artı doyuncaya kadar.*** (R. Enis 1935 s. 71). ※ ***Rahat uykuyu buldun ya, artı uyanabilirsen uyan!*** (a.e. s. 75). ※ ***Sultan͜ hanım, artı ġonāmıza gėtmiyelim mi?*** (A. Caferoğlu 1945 s. 198).

artık I, b. ***artuk***.

AD. **artık** II ʻYürüklerde alacık iskeletinin bazı parçalarıʼ < ***artık*** I. Fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-(ı)k*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Bunun altında fındık ağacı veya kamıştan ʻartıkʼ adı verilen uçları birbirine bağlı çubuklar vardır. Bu çubuklar iskeleti teşkil eder.*** (K. Güngör 1941 s. 49).

artık III, b. ***artuk*** II.

AD. **artıklağı** ʻfazlaʼ < ***artık*** I ve isimden fiil yapan ***-la-*** + fiilden isim yapan ***-ğı*** ekleri. EOsm. ***artuḳlaġu*** ʻfazla, fazla olarakʼ TS 238: ※ ***Pes her kim dünyādan dirlik ḳadarına ḳāniʿ olmaya ve artuḳlaġu nesne istemek ardınca ola...*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 36).

artır-, b. ***artur-***.

artist ʻsanatkar; sirk veya bir eğlence yerinde gösteri yapan kimseʼ < Fr. ***artiste*** a.m. [***art*** ʻsanatʼ ve birçok serbest meslek isimlerine takılan ***-ist*** eki], b. ***aferist*** ⊡. ※ ***Galata Esnaf kahvesi o yıllarda bir çeşit artistler lokaliydi. Artist arıyanlar, iş arıyan artistler, tiyatro topluluğu kurmak istiyenler o kahveye uğrardı.*** (B. Arpad 1976 s. 32). Gündelik dilde sondaki ***/t/*** düşer, krş. ***dost > dos, abdest*** II ⊡, ※ ***Yerli film artisi olurum.*** (M. Eloğlu 1957 s. 46).

artistik ʻsanatkaraneʼ < Fr. ***artistique*** a.m. [***artiste*** + ***-ique*** sıfat eki, b. ***Adriatik*** ⊡]. ※ ***Maymun at cambazlarındaki palyaçolara benzer. Ağanın artistik büyük hünerleri arasındaki fasılalarda halkı güldürür.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 81). ※ ***Şair değilim. Gölgeler ve ışık-***

lar yaratabilmek için tümceleri artistikçe dağıtamam; ... (N. Nadi 1989 s. 57).

artizan 'zanaatçı, esnaf' < Fr. ***artisan*** < İt. ***artigiano*** < Lat. *****artitianus*** a.m. [***art*** 'sanat' isim kökünden]. ***-an*** eki için b. ***Amerikan*** ⊡. ※ ***Sanki artIzanlar arasında değil, bir katakombdayım.*** (A. Ağaoğlu 1992 s. 100).

AD. **artmak** 'büyük heybe' DS 336 < ETk. ***art*** 'ense, arka' + ***–mak*** eki, M. Erdal 1991 I, 110, fakat deverbal bir isim olması da mümkündür (krş. ***ard–/art–***). H. Eren 1963 s. 96'da kelime bir Karaçay varyantına bağlanıyor.

⊡ Fiil kökünden ***–mak*** hecesiyle yapılmış bir miktar isim vardır, bu yüzden M. Erdal'ın, ETk.de ***art*** 'arka, sırt' ismine bağladığı ***artmak*** kelimesini deverbal kabul etmeyi tercih ederiz. ***–mak*** / ***–mek*** ekiyle teşkil edilen isimlerin hepsi nomina concreta'dır (soyut adlar). Bunlardan A–B ve C–E ciltlerinde bulunanlar şunlardır: ***artmak, asmak, azmak, boğmak, çakmak*** I ve II. Bunlara şekil itibarıyla uymayan ***basamak*** kelimesini ayrı tuttuk. Listeye dahil olmayan diğerlerinin – ***ağramak, basmak, çokmak, etmek*** / ***ekmek*** — teşekkülleri henüz kâfi derecede aydınlanmamıştır.

artrit 'mafsal iltihabı' < Fr. ***arthrIte*** a.m. < EYun. ***αρθρον*** (ártron) 'mafsal' + iltihab terimlerine verilen ***-It(Is)*** eki, b. ***adenit*** ⊡.

arttır– 'artırmak' **<** ***art–*** fiilinden ***-dır-/-tır–*** genişlemesiyle teşkil edilmiş causativum (ettirgenlik) hâli, yahut da ***artır–*** fiilinin varyantı. ※ ***Bununla birlikte, dudakların uçlarında kimi zaman belirip yok olan iki küçük, keskin, ince çizgi, yüzün dramatik etkisini daha bir kat arttırmaktaydı.*** (U. Kökden 1995 s. 102).

EOsm. **artucak** 'biraz fazla' < ***artuk*** **+** küçültme eki ***–cak*** (krş. yavrucak); küçültme ekinden evvel ***k***'nın düşmesi olağandır (krş. ***çocucak***). ※ ***Bir ḳaç devir geçdI, cāriye şehzādeye artucaḳ vėrürdi, ḳıza azacuḳ vėrürdI. Ḳız içer gibi olurdı, yaḳasından aşağa dökeridi.*** (Ferec 855/1451 v. 13b).

⊡ Tk. –***cak*** / –***cek*** için b. M. Erdal 1991 I, 44–47; bir küçültme eki olan –***cak*** / ***–cek*** A–B ve C–E ciltlerinde şu kelimelerde tespit edilebilir: ***artucak, ayakçak, balıcak, bilekçek / bilekçe, böcek***, ***böyücek*** / ***büyücek***, çevicek, ***dilküceklik / tilkicilik (b. dilkü / dIlkI / tIlkI), dolucak***, ***dölcek***, ***elcek*** / ***elecek***. Aynı ekle yapılan zarflar için b. aŋulcak ⊡. Başka bir –***cak*** / –***cek*** hecesiyle yapılan deverbal isimler için b. bürüncek ⊡.

EOsm. **artuk I/artık I** '(eksik'in aksi) fazla' < ETk. ***artuk*** a.m. Clauson 1972 s. 204–205. Fiilden sıfat yapan ***–(ı)k*** eki için b. ***akık*** ⊡. ※ ***Atasınuŋ artuḳ oğlı yoḳıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 188b). ※ ***Benüm dār–ı dünyāda andan artuḳ ḳızum yoḳdur.*** (a.e. v. 17a). EOsm.da ***artuḳ***'dan evvelki ablativus (ayrılma durumu) eki ***–dan*** bâzen hazfedilir: ※ ***Bu ḳız yüz mes'ele artuḳ sormış ola.*** (Ferec 855/1451 v. 138b). ※ ***İşin ėtmiş cem' otuz biŋ artuḳ er*** (Enverī 1928–29 [869/1464] s. 36). ※ ***On biŋ er artuḳ salarlar aŋa at***. (Enverī s. 42). 'artakalan': ※ ***... gönderilen artık yemekler kesilmediyse de azaldı***. (A. Kutlu 1991 s. 45). 'artakalan şey': ※ ***İçinde kirli, tortulu bardaklar, meze artıkları duran yuvarlak teneke tepsiyi sol elinin parmakları üstünde ...*** (Maḥmüd

Yesārī 1928 s. 196). 'lüzumundan fazlası': ※ ***Nola eksügümüz yoġısa artuḳ rüzī kime ziyān ėder?*** (Ferec 855/1451 v. 92b). '(–dan) başka': ※ ***Ġaybı Taŋrıdan artuḳ kimse bilmez.*** (a.e. v. 173a). ***artık eksik*** 'kem küm': ※ ***Artık eksik laf etmeyin, kesin...*** (F. Baykurt 1971t s. 66). EOsm. ***artuk eksük*** 'aşağı yukarı': ※ ***Gördiler anda ikiyüz ola artuḳ eksük ḳuyılar var.*** (Ferec 855/1451 v. 226b).

EOsm. **artuk** II/**artık** III 'denebilir, tahminen' < artık I. ***-(ı)k*** eki için b. ***açık*** I ⊡. ※ ***Derḥāl ... kişiler - yüz ola artuḳ - ḥāżır geldiler.*** (Ferec 855/1451 v. 16a). ※ ***İki yüz ola artuḳ – er ü 'avrat, her biri bir iḳlīmden, yöresine üşmişler.*** (a.e. v. 60b). 'bundan böyle': ※ ***Melik-zādelerüŋ gereklüsini temām ḥāṣıl ėtdi. Ammā artuḳ meyli şikāra vu ṣoḥbete vu 'işrete idi.*** (a.e. v. 27b). 'daha': ※ ***Artık yetmez mi?*** (M.S. Esendal 1934 s. 438).

AD. **artukal** 'mısır ekmeği pişirilirken kullanılan kürek' DS 336 < Yun. (Tsak. diyal.) ****αρτοκαλον*** (*artókalon) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 40.

EOsm. **artukcı** 'çok fazla, aşırı' < ***artuk*** I + ***-cı*** eki, fakat bu ekin buradaki fonksiyonu anlaşılmıyor. ※ ***Siz başuŋuz aluŋ, ḳaçuŋ, yoḫsa artuḳcı ziyāna uġrarsız***. (Ferec 855/1451 v. 8a). ※ ***Müteḥayyir u müteraṣṣıdam ki vechüŋ issi çıḳa, artuḳcı‿hacil düşem.*** (a.e. v. 122a).

artuḳlaġu, b. ***artıklağı***.

artur–/BSTTk. **artır–** 'çoğaltmak, büyütmek' < ETk. ***artur–*** a.m. Clauson 1972 s. 210, ***art–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Aŋa çoḳ ni'met vėrdüm, günden güne menzilesini arturdum.*** (Ferec 855/1451 v. 102). ※ ***Ḳız ṣoḥbet leẕẕetin der-yāfet ėdüb 'ışḳını arturdı.*** (a.e. v. 196b). 'tasarruf etmek, biriktirmek': ※ ***Dişinden ṭırnağından artırdığı bu parayla...*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 1). 'geri bırakmak' ***Beni arturduŋ oldum dünyedekem | Ḳatı‿hör itdiŋ iy yār-i mükerrem.*** (Meḥmed 1965 no. 3049). Krş. S. Tezcan 2001 s. 104. Krş. ***arttır–***.

⊡ Çeşitli ettirgenlik (causativum) eki şekillerinin arasında yalnız tek heceli fiil köklerine gelen –ır– ve –***gır***– vs. şekilleri de vardır (< ETk. ***–ur–*** / ***–gur–)***. ***–ır–*** vs. şekli özellikle ***/ ç /***, ***/ ş /***, ***/ t~d /*** ünsüzlerinden sonra takılır (b. M. Erdal 1991 II, 733–734). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***artur–*** / ***artır–, aşır–, #basır–, batır–, bişir–, bitir–, çöğür–, dadır–, dadur–*** / ***dadır–*** / ***tadır–, ##damzur–/damzır–, (*dam-ız-ur–), dapşur–*** / ***tapşır–, değşür–*** I+II, ***degür–*** / ***degir–*** / ***değir–, derşür–, doğur–*** I+II, ***doyur–, durur–, duyur–, düşür–*** I+II, ***##emzür–*** / ***emzir– (*em-iz-ür), eşür–, ever– (*ev-e-ir–)***. ***–gır–*** vs. şekli ise ***/ r /***, / z /, / t / ünsüzlerinden sonra görünmektedir. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***dirgür–, durgur–, ##durgut–, (*dur-gur-t–), ergür–***. (b. M. Erdal 1991 II, 756, L. Johanson 1976–77 s. 126–127, T. Banguoğlu 1974 s. 286–287). # işaretiyle belirtilen fiillerde ettirgenlik fonksiyonu yoktur. ## işaretiyle belirtilen fiillerde ettirgenlik şekli katılmasına rağmen iki dereceli ettirgenlik fonksiyonu yoktur. (Diğer ettirgenlik (causativum) eki şekilleri için b. ***acıt–*** ⊡, ***ağdur–/ağdır–*** ⊡, ***çıkar–*** ⊡, ***damzur–*** / ***damzır–*** ⊡)b; etirgenlik ekinden farklı olan ***–(ı)r–*** eki için krş. ***ayır–***; ***–(ı)t–***eki eklenip de causativum (ettirgenlik) fonksiyonuna sahip olmayanlar için b. ***apart–*** ⊡.

EO. **aru** I/BSTTk. **arı** I b.m. (bal yapan böcek) < ETk. ***arı*** a.m. Clauson 1972 s. 196–197. ※ ***İçeride‿hiẕmetkārlar arı gibi işlerler.*** (H.R. Gürpınar

1341 s. 99). 'arı şeklinde bir şey': ※ ***Şimdiye-değin balını sen yėdüŋ, var arusın daḫı sen söyündür!*** (F. Giese 1929 [890/ 1485] s. 86). ※ ***O gün şıḳlığında bir ḥāl-i fevḳal'āde vardı: ... mā'ī ipek bir boyun bağı, tā ortasında ġālibā annesinden ḳalma ḳanadları yāḳūtdan elmās bir arı iğne ...*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 151). ***arıçuḳ*** 'arı': ※ ***Kez̤ā-lik arıçuḳ ki nebātāt ve ezhārdan bal almada müttefiḳ olalar***. ('Ālī 1956 [1586–87] s. 194).

EOsm. **aru** II/BSTTk. **arı** II 'temiz' < ETk. ***arıg*** a.m. Clauson 1972 s. 213. EOsm. ***aru/arı*** a.m. TS 193–196. Fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) yapan ***-I*** eki için b. ***acı*** I ⊡ ve ***alu-satu*** ⊡. ※ ***Gemiler ekşer ol adacuğuŋ yılduz ṭarafından geçerler: gerçi-kim dar boğazdur ammā iki ṭarafı arıdur.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 243).

aruk/arık II 'zayıf, sıska' < ETk. ***aruḳ*** 'yorgun, tükenmiş' Clauson 1972 s. 214 [***ar-*** 'yorulmak' fiilinden sıfat]. TS 198–202: ※ ***Et ne deŋlü arıḳ olsa etmek üstinde yaraşur.*** (V. İzbudak 1936a no. 130). ※ ***Bir yoluŋ iki kenārında iki ḳaşşāb et satar, birinüŋ eti semiz, birinüŋ aruḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 190b). ※ ***Soluk benizli, arık bir hizmetçi kızın yardımiyle yatağımı kurdum.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 4). AD. ***arıkla-***/EOsm. ***arukla-*** 'zayıflamak' DS 317–318, TS 201–202, İsim/sıfattan fiil yapan ***-la-/-le-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡.: ※ ***Gördiler ki semüz buzağular analarlyle buluşdılar, emdiler, aruḳladılar.*** (Ferec 855/1451 v. 190b).

aruna, b. ***arona***.

Osm. **arus** 'gelin' < Ar. ***'arūs*** a.m. ※ ***Çün dāmād mest oldı heves-i 'arūs ėtdi. "'Arūs hücrededür, başı ağrır," dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 237b).

Osm. **arusane** 'düğünlerde reayadan alınan resim (vergi)' < ***arus*** + ***-ane*** eki; b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Rüsūm-ı 'arūsāne daḫı bākire ḳızdan altmış ve şeyyibe 'avretlerden otuz aḳca...*** (Ö.L. Barkan 1943 [947/1540] s. 68). Krş. ***arusiye***.

arusek 'mobilya vs. lüks eşyada tatbik edilen yeşil veya janjanlı sadef', N.R. Büngül 1939 s. 18 < Fa. ***'arūsak*** 'küçük gelin' [***'arūs*** 'gelin' ve Fa. küçültme eki ***-ak***, b. ***ahmedek*** ⊡]. ※ ***Onun arif zarif olduğunu bileyim ki, bir peynir şekerini kırk defa ısırıp kırk birincide bir arusek peştahtanın üstüne komalı.*** (H. Ritter 1953 III, 255).

Osm. **arusi** 'düğün' < Fa. ***'arūsī*** a.m. [***'arūs*** 'gelin' ve nomen abstractum (soyut isim) eki olan ***-ī***, krş. ***mimari, serbesti***)]. ※ ***Andan soŋra 'arūsī(-i) şāhā(ne) eylediler.*** (Ferec 855/1451 v. 140b).

Osm. **arusiye** 'reaya düğünlerinden alınan resim (vergi)' M. Sertoğlu 1958 s. 17 < ***'arūs*** 'gelin' ve ödeme isimlerinde kullanılan ***-iye*** eki, b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Ḳız oğlan ere varsa altmış aḳca 'arūsīye alına***. (Ö.L. Barkan 1943 [947/1540] s. 133). Krş. ***arusane***.

arustak, b. ***arastak***.

EOsm. **arusuz/arısuz** 'temiz olmayan, pis, murdar' TS 208 < ***arı*** II 'temiz' + olumsuzluk (privativum) eki ***-suz***; krş. ***mümkünsüz, tekinsiz, uygunsuz***. ※ ***Aşılsuz ve arısuz kişinüŋ ḳulluğı ve ögütçiligi ümīẓ ve ḳorḳu bünyādı üzerine olur.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 28).

aruz 'divan şiirinin kullandığı uzun ve kısa hecelere dayanan vezin' < Ar. ***'arūḍ*** a.m. ※ ***Biri aruzla gazel yazıyor, öteki hece ile koşma dü-***

züyor. İkisi de bir şeyi anlatmağa değil, duyurmağa çalışıyor. (N. Ataç 1952 s. 37). ※ ***Aruzla musiki arasında ahenk ve mevzu yönünden çok benzerlik vardır.*** (A.K. Belviranlı 1965 s. 26). ※ ***Bir Kemalizm döneminde bu divan şiirlerinin sözcük anlamlarını, hangi aruz vezninde olduklarını, bizi zoruna okutmalarını aklım almıyordu.*** (N. Berkes 1997 s. 45).

AD. **arvan** 'deveci, develeri götüren adam' DS 337 < ***sarvan*** < Fa. ***sārvān/ sārbān*** a.m. A. Tietze 1969 no. 105 [***sār*** 'deve' ve meslek isimlerinde kullanılanan ***–bān*** 'bakan, tutan' eki, krş. ***bāgbān*** 'bahçevan']. Kelime başındaki /***s***/'nin düşmesi izaha muhtaçtır. Krş. ***ameskene*** ⊡.

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında sonu ***–ban*** / ***–van*** 'bakan, koruyan, güden, idare eden' fiil unsuru ile teşkil edilmiş isimler vardır (çoğu meslek sahiplerini betimler). Fa.da ***/ b /*** → ***/ v /*** gelişimi olağandır (krş. ***âb*** ⊡²) A–B ve C–E ciltlerinde şu kelimeler bu eke örnek olabilir: ***arvan / sarvan, bağban / bağuban, bahçıvan, cihanban(i), çırban, çoban, derban, destvan*** (eli koruyan), ***dideban, eldüven / eldiven***.

AD. **arvana/avrana** 'dişi deve' DS 337, TS 242 < Fa. ***arvāna*** 'devenin bir cinsi' M. Räsänen 1969 s. 28.

Osm. **Arvanid** 'Arnavud' < Yun. Arvanitis < ***Αρβανιτης*** (Arbanítes) a.m. (bir yer adı olan Arbena'dan). Arnavud kelimesi bunun metatezli varyantıdır, b. ***albız*** ⊡. ※ ***Tīmār–ı nā'ib͜ hıżır, merḥūm Sulṭān zamānında Arvānīd Şāhin yėrmiş...*** (H. İnalcık 1954 s. 83).

AD. **arvat** 'kadın; zevce' < ***avret*** M. Räsänen 1969 s. 32. Fakat kelimeyi ETk. ***uraġut*** a.m. Clauson 1972 s. 218'e bağlamak için deliller kuvvetlidir. ※ ***Ağa, men ne bülim, bu arvat nahırcı ġarisidir***. (A. Caferoğlu 1951 s. 28).

arya I 'operada bir solistin orkestra eşliğinde söylediği şarkı' < İt. ***aria*** a.m. (İt.'dan gelen ***–ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.) < Lat. ***aer,*** EYun. ***αηρ*** (aér) 'hava' Garp müziği ıstılahları için b. ***acitato*** ⊡. ※ ***Herkes sofraya, yoksa aryaya başlıyorum!*** (A. Yurdakul 1989 s. 85).

arya II (gemicilik terimi) 'yelkenleri rüzgâra aç!' < İt. ***aria!*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 34.

Osm. **arz** I 'yer, toprak, arazi' < Ar. ***arḍ*** a.m. [/***'rḍ***/ kökünden]. ※ ***On kilede bir kile şāḥib–i arża 'öşr vėrürler***. (Ö.L. Barkan 1943 [925/1519] s. 235). 'memleket, ülke': ※ ***Gazetesiniṅ bir köşesine de Tepesideli'li Yağmur Ağanın arz–ı mev'ud nebilerini andıran uzun sakallı bir resmini kondurmuştu.*** (H. Aytekin 1945 s. 57). '(bir gök cismi olarak) dünya': ※ ***Arzın merkezi soğusa da, soğumasa da, adamla kadın birbirlerine çok güzel bakıyorlar.*** (A. Ağaoğlu 1991r s. 30). ***Arz–ı Rum*** 'Erzurum': ※ ***Arż–ı Rūm ḥavālīsinde eglenüb ...*** ('Ālī 1982 II [1581], 134).

arz II 'genişlik, en' < Ar. ***'arḍ*** a.m. [/***'rḍ***/ kökünden]. ※ ***Bir evümüz vardur, ṭūl u 'arżı ḳırḳar arşundur***. (Ferec 855/1451 v. 116b–117a).

Osm. **arz** III 'sunuş' < Ar. ***'arḍ*** a.m. ※ '***Arż ḥācet değül...*** (Ferec 855/1451 v. 140b). ***arz ve taleb*** (ekonomi terimlerinden) 'sunu ve istem': ※ ***Besin maddesi arzı çok düşüktü.*** (B. Criss 1993 s. 50). ※ '***Arz ve talep' yalnız ekonominin değil, tiyatro sanatının da bellibaşlı gelişme***

yasalarından biridir. (S. Taşer 1956 s. 108). 'yüksek makama sunulan yazı': ※ ***Rıżvān Ağayı ʿarżlar ve mektüblar ile göndermişler.*** [Selānikī 1989 [1599] I, 360]. ***arz-ı cüret et-*** 'cesaret göstermek' ※ ***Āẕerbaycān ġāretine ittifāḳ-ila müsāraʿat teklīf olunsa ʿarż-ı cürʾet ėderlerdi.*** (ʿĀlī 1982 [1581] II, 135) Osm. ***arz-ı didar et-*** 'yüzünü göstermek, gözükmek': ※ ***Nihāyet bir köşeyi dönünce şehir ʿarż-ı dīdār ėtdi.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 327). ***arz-ı endam et-*** 'kendini göstermek, huzura çıkmak': ※ ***... kanlı cam elbiseler içinde arz-ı endam ettiklerini gülerek anlattıktan sonra hüzünlendi.*** (L. Tekin 1990 s. 95). ***arz-ı hal et-/eyle-*** 'vaziyeti anlatmak' (krş. ***arzuhal***): ※ ***Bir ḳaç beyt içinde Bānüya ʿarż-ı ḥāl eyledi***. (Ferec 855/1451 v. 236b) ***arz-ı hikmet et-*** 'zekasını göstermek': ※ ***Mīr-i mümā-ileyh firāset-i beşerīyesi muḳteżāsınca ʿarż-ı ḥikmet ėdüb...*** (ʿĀlī 1979 [1581] s. 172). ***arz-ı hizmet et-*** 'hizmetini arzetmek': ※ ***... ortancanıŋ ne ṣūretle pādişāha ʿarż-ı‿ḫiẕmet edebileceğini bilmek ārzū ediyordu.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 10). ***arz-ı hulus et-*** 'sadakatini göstermek': ※ ***Gendüye ʿarż-ı‿ḫulūṣ ėdenlerüŋ bir müştehiri ḳapusı dīvārına ḥacc āyetini celī‿ḫaṭṭ-ile yazdurur.*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 103). ***arz-ı hürmet et-*** 'hürmetini ifade etmek'; ※ ***Beni görünce nerdeyse yeri öpercesine "Arzı hürmet ederim, Beyefendi" dedi.*** (S. Birsel 1995 s. 76). ***arz-ı muhabbet et-*** 'sevgisini göstermek': ※ ***... kendisine ʿarż-ı muḥabbet eylediğine bir türlü inanamıyordu.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 86). ***arz-ı şikayet*** 'şikayet için başvurmak': ※ ***Baʿ-demā ʿarż-ı şikāyetden ibāʾ ėtmez miyim; | Elli yıldır‿ḫoş geçindim baḫt-ı menḥūsumla ben?*** (Şair Eşref 1958 s. 150). ***arz-ı şükran et-*** 'teşekkür etmek': ※ ***Ḥāccı Meḥmed paraları aldı. Ṣadraʿẓamıŋ ellerine, ayaḳlarına ḳapan. ʿArż-ı şükrān etdi.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 165). ***arz-ı tazallüm*** 'haksızlığa uğramaktan şikayet': ※ ***... ʿarż-ı taẓallüm ü bīdād ...*** (ʿĀlī 1979 [1581] I, 170). ***arz-ı teenni et-/kıl-*** 'acele etmemek': ※ ***... mevlāsına lāzımdur ki ıṣlāḥında ʿarż-ı teʾennī ḳılub ıṣyānına ḥamül ola***. (ʿĀlī 1982 [1581] II, 237). ***arz-ı vücud et-*** 'vücudunu vermek': ※ ***O, minnetdarane ince bir hırıltı ile gözlerini süzerek bu okşanmaya arzı vücut eder ...*** (H.R. Gürpınar 1939 s. 158). ***arzet-*** 'göstermek, sunmak': ※ ***Ol-dem bennā pādişāha nāmei ʿarż eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 20b). 'haiz olmak, teşkil etmek, ifade etmek': ※ ***Her başarısızlık hayati ehemmiyet arzeder.*** (A. Yurdakul 1987 s. 258). 'beyan etmek': ※ ***Ben girü suçsuzlığumı ʿarż eyledüm, maḳbül düşmedi*** (Ferec 855/1451 v. 44b). 'daha yüksek bir makama bildirmek; saygı ile bildirmek': ※ ***Bir mesele arzedecektim, beyim ...*** (Nâzım Hikmet 1966 s. 89).

Osm. **arza kıl-** 'arzetmek' < Ar. ***ʿarḍa*** 'gösterilen şey' ve ***kıl-***. ※ ***Ne işitdi, ne dėdi, hep pādişāha ʿarża ḳıldı***. (Ferec 855/1451 v. 36a). ※ ***Cün yarındası oldı, vezīr daḫı pādişāh vėrdügi inʿāmları ʿarża ḳıldı***. (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 8).

Arzan-ı Rum, b. ***Erzurum***.

arzet-, b. ***arz*** III.

arzıhal, b. ***arzuhal***.

arzu 'istek; dilek; heves' < Fa. ***ārzū*** a.m. (Fa. ***/ū/*** ya da ***/ūy/*** ile biten kelimeler için b. ***âbıru*** ⊡). ※ ***Ol ārzū ki sen bizden tevaḳḳuʿ ėdersin olacaḳ nesne degüldür.*** (Ferec 855/1451 v. 47a). ※ ***Benden bir ārzū diŋle!*** (Ferec 855/1451 v. 189a). ***arzu et-*** 'dilemek; heves etmek': ※ ***Zaten,***

köyüne biraz da caka ile dönmek arzu ediyordu. (E.E. Talu 1937 s. 63).

arzuhal/arzıhal 'istida, dilekçe' < ***arz-ı hal.*** Fa. izafet terkipleri için b. ***abıhayat*** ⊡. ※ ***... bizim Ekrem tarafından verilen 'arż-ı ḥaliŋ ḥükmü yoḳ idi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1875] s. 394).

Osm. **arzukeş ol-** 'dilemek, özlemek' < Fa. ***ārzū*** 'dilek' + ***keş*** 'çeken', fakat terkip mutad değildir, b. ***abkeş*** ⊡. ※ ***İnsān āḫeriniŋ mürādıne tābi' olaraḳ ārzūkeş olduğı gėru durub...*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 75).

arzula- 'istek duymak' < ***arzu*** + isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi. ※ ***Dīdār-ı feṟhundeŋi ārzūlarlar, gözleri ḳulaḳları yoldadur.*** (Ferec 855/1451 v. 121b). EOsm. 'bir hedefe doğru yol almak (gemi)': ※ ***Ferṟuhdil refīḳleri ile gördiler ki kāfir fırḳataları bunları ārzūlayub gelür***. (S. Elçin 1975-76 s. 196).

arzullahi vasıa 'dünya büyüktür' < Ar. ***arḍu llāhi wāsi'a*** [***arḍ*** 'dünya', Ar. ***arḍu llāhi*** 'Tanrının toprağı' ve Ar. ***wāsi'a*** 'geniş']. ※ ***... saŋa nafaḳa vėrem, arżu l-lāhi vāsı'a dėyesin, varasın, bir yėrde yėyesin.*** (Ferec 855/1451 v. 177b). ※ ***Ne bileyim yavrum. Arżu l-lāhi vāsı'a. 'Ālem ḍağına, belki Şileye ḳadar göze aldırmalıyız...*** (H.R. Gürpınar 1929 s. 130)

⊡ Ar.da üç hâlde (nominativus (yalın durum) [***-u***], genetivus (genetif, ilgi hali) [***-i***], accusativus [***-a***]) çekim yapılabilen iki isim çeşidi bulunmaktadır. Bunlar eğer özel isim olmaları sebebiyle, bir harfitarif vasıtasıyla veya bir isim tamlamasında bulunarak belirli (determine) hâlde iseler, i'râbları genetivus (genetif, ilgi hali) hâlindeki ***-i*** şeklinde olur. Ar. yazısı harekesiz yazıldığında i'râblar gösterilemediği ve Ar. tabirler genellikle duraklı şekilde okundukları için Tk.de isim tamlamaları sebebiyle i'râbları ***-i*** olan pek az Arapça tabir bulunur. A-B ve C-E ciltlerinde belirli hâldeki kelimelerden i'râbı genetivus (genetif, ilgi hali) hâlinde ***-i*** olan kelimelere örnek olarak şunlar bulunuyor: ***arzullahi vasia, biiznillahi, billahi, biinayetillahi, el-hamdü lillahi, el-hükmü lillah***.

AD. **arzumand/arzuman** 'istek' DS 338 < ***arzumend*** Tekin-Tietze 1990 no. 47. ※ ***Bir arzumandım varısa, o da Ankara'ya mebbus olmak.*** (F. Baykurt 1961o s. 166). ※ ***Sanki fidan dikmekte, fidan çapalamakta arzumanım varmış gibi gündüz hayalimde, gece düşümde tarlalar.*** (M. Makal 1971 s. 178).

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında sonları ***-mand*** (Osm. ***-mend***) ile bitenler vardır. Fa.da ***-mand*** eki bir isme takıldığı zaman onu sıfat hâline getirir. Ms. ***ārzū*** 'istek' kelimesi, bu ek ile ***ārzūmand*** 'istekli' olur. Tk.de bu ek bâzen şekil değişikliğine uğrayarak sondaki ***/ d /*** düşer; kısa ünlünün yerine ***/ ā /*** gelir. A-B ve C-E ciltlerinde bahsedilenler: ***arzumend, behremend, danişmend, derdmend / derdümend, devletmend, ercümend (evcimend)***.

Osm. **arzumend** 'özleyen' < Fa. ***ārzūmand*** a.m. ※ ***Biri birimüze iẓhār-ı şevḳ-i kāẕib ėtdük: "Nitesiz?‿Höşmısız? Ārzūmendüz." dėyişdük.*** (Ferec 855/1451 v. 102b).

as I 'kâğıt oyunlarında birli' < Fr. ***as*** a.m. < Lat. ***as*** 'Roma'da bakır sikke'. Krş. ***aso***. ※ ***İskambil oyununda en büyük, en kıymetli kağıt 'as'dır.*** (H. Kodaman 1944 s. 67). ※ ***Bu "yetmiş beş" sözcüğü hiç kimseye***

blöf gelmiyor, eline dört as geçirmiş bir pokercinin resti kadar etkili oluyordu. (M.Z. Saçlıoğlu 1995 s. 17).

as II ʻkendi sahasında usta olan (kimse)ʼ < ***as*** I, Fr. ***as*** veya Alm. ***As***'ın tesiri altında, muhtemelen spor tabiri olarak yayılmıştır. Krş. ***as solist***.

Osm. **as** III ʻmersin ağacıʼ < Ar. ***ās*** a.m. ※ ***Gördük bir bāġcedür‿huld-i berīne beŋzer ... güldür, nārenc-dür, turunc-dur, āsdur ...*** (Ferec 855/1451 v. 115b).

Osm. **As** ʻeski bir millet veya kabilenin adı, belki bugünkü Osetlerʼ < Fa. ***Ās*** a.m. ? ※ ***Tatar u Ās u Efreng u Alaman ki biri yüz ere vėrmezdi amān***. (Şeyhoğlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 4494).

as- b.m. < ETk. ***as-*** a.m. Clauson 1972 s. 240. ※ ***Bir kişi eydür: "şōrbayı deldüm, yanuma asdum - bundan yalan görmedüm."*** (Ferec 855/1451 v. 103a). ʻasarak idam etmekʼ: ※ ***Bunda ʻādet budur ki borcluya amān vėrmezler, asarlar.*** (a.e. v. 178a). ʻkendisinden beklenen şeyi yapmamakʼ: ※ ***Okulu asıp deniz kenarında, çardak altlarında, dağlarda, tepelerde dolanıyordun.*** (Peride Celal 1991 s. 529). ʻborcunu ödememekʼ (Meḥmed‿Hālid [Bayrı] 1934 s. 16). ※※.

asa I ʻdeğnekʼ < Ar. **ʻaṣā** a.m. [/ʻṣw/ kökünden]. ※ ***İttifāḳ bu melʻüne vü mekkāre vü ṭarrāre ol, maḥalde ʻaṣāsıŋ ḳaḳaraḳ ve tesbīḥin çekerek bunlarıŋ‿hānesine çıḳa geldi.*** (Ḥikāye-i Ebü ʻĀlī Sīnā 1302 s. 114). ***asa-yı sihr*** ʻsihirbaz değneğiʼ: ※ ***Ḳalbim teʻṣīrātını aṣlā ḥiss etmediği bir ʻaṣā-yı siḥrin temās-i ḥafīfiyle ihtiẓāẓ eylemiş idi ...*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 70).

AD. **asa** II ʻgömleklik beyaz bezʼ DS 339 < ***hasa/hase*** a.m., krş. A. Tietze 1982z no. 121. Krş. ***ameskene*** ⊡ ve ***habazan*** ⊡.

asab/asap ʻsinirlerʼ < Ar. ***aʻṣāb*** a.m. [***ʻaṣab*** ʻsinirʼ kelimesinin çoğulu]. ※ ***Asabı temelli bozulmuştu.*** (F. Erdinç 1955 s. 45).

asaba/asabe ʻkülahın veya fesin kenarıʼ < Ar. ***ʻaṣaba/ʻaṣba*** ʻbaş örtüsüʼ A. Tietze 1958 no. 141. ※ ***Hepsinin başında boyu uzun, asabası geniş fes.*** (S.M. Alus 1933k s. 107). EOsm. ʻbaş örtüsü, sarıkʼ: ※ ***ʻAṣābe-i zerrīn alnına bağlamış.*** (Ferec 855/1451 v. 115a). ※ ***Bir pīre zen gördüm, bir Hindibārī cāder örtünmiş, ʻaṣābe-i ḳaṣab bağlanmış...*** (a.e. v. 114b).

(Halk ağzı) **asabat** ʻsinirler, sinir sistemi < ***asab*** + bazı Ar.dan geçmiş kelimelerde çoğulu bildiren ***-at*** eki; ***asab*** zaten çoğul olduğu ve Ar.da bu eki almadığı için kelime substandarddır. ※ ***Asabatım bozulursa karışmam bak! Aklını devşir kafana!*** (H. Taner 1971s s. 166).

Osm. **asabe** (şeriat tabiri) ʻikinci derecede verese olabilecek akrabalarʼ < Ar. ʻaṣaba a.m.

asabi ʻsinirlere mahsus; sinirliʼ < Ar. ***ʻaṣabī*** a.m. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***-î*** için b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Asabi migren ağrılarından şikayetçi.*** (N. Eray 1990 s. 126). ***asabileş-*** ʻsinirlenmek, kızmakʼ: ※ ***Şehzāde işitdikçe ʻaṣabīleşir.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 36).

asabiye ʻnöroloji, sinir hastalıkları ile ilgili hekimlik kolu veya hastane bölümüʼ < ***asabi***'nin müennesini ihtiva eden bir terkibin kısaltılmışı. Çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***-iye*** için b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Bugün ya bevliyeye gidecek, ya asabiyeye.*** (R. Ilgaz 1962s s.

82). ※ ***Hastanenin başhekimi yaşlı bir asabiyeciydi.*** (A. Yurdakul 1989 s. 37).

asabiyet I 'sinirlilik' < Ar. ***ʿaṣabīya*** a.m. Ar. ***–iyet*** için b. ***aciliyet*** ⊡. ※ ***Yakından ve uzaktan sık sık gelen silah sesleri herkese asabiyet veriyordu.*** (Fazlı Necip 1930 s. 227). 'çabuk kızma hâli, titizlik': ※ ***Komünist masası şefi asabiyetle söze karıştı...*** (F. Erdinç 1955 s. 53).

Osm. **asabiyet** II 'milliyet hissi' < Ar. ***ʿaṣabīya*** a.m. Ar. ***–iyet*** için b. ***aciliyet*** ⊡. ※ ***Yeŋiçerilik ʿOṣmānlıların iliğine işlemiş ve ocaḳlar ʿaṣabīye(t)–i millīye maḳāmına ḳā'im olaraḳ...*** (Cevdet Paşa, YTEA 1974 [1884] I, 65).

Asaf 'Hazret–i Süleyman'ın sadık ve dindar veziri' < Ar. ***Āṣaf*** < İbr. ***Āsāf.*** ※ ***Āṣaf'ın miḳdārını bilmez Süleymān olmayan, | Bilmez insān ḳadrini ʿālemde insān olmayan.*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 II, 43).

âsaf 'vezir' < ***Asaf***. Tk.de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡. ※ ***Tā gelelden berü Ādem aṣ–ṣafī | Görmedi kimse bu resme āṣafı.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 83).

Osm. **asafî** 'vezir ile ilgili' < ***âsaf*** + isimden sıfat yapan ***–ī*** eki.

Osm. **asagir** 'en küçükler, en alçaklar' < Ar. ***aṣāġir*** a.m. [***aṣġar*** 'en küçük' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Hulāsā–i kelām ekābir ü mefāḫire mihmān olan esāfil ü aṣāġire münehhiyāt maḳūlesidür.*** (ʿĀlī 1587 v. 139a). ※ ***Her sebt güni Būlāḳ seyrine ekābir u aṣāġirüŋ ʿazīmeti muḳarrerdür.*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 107).

Osm. **asakir** 'askerler' < Ar. ***ʿasākir*** a.m. [***ʿaskar***'ın çoğulu]. ※ ***ʿAsākiri ġaybederek buralara düşdüm.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1866] s. 68).

asako–/asakoy– 'asıvermek; asıp bırakmak' TS 243 < ***as–*** ve ***ko–*** 'koymak, bırakmak' (b. ***alıko–*** ⊡). ※ ***Beni bāzārda iletdiler ḳollarumdan dāra asa ḳodılar.*** (Ferec 855/1451 v. 108b). ※ ***Beni dutdılar, bir ağac ḳafese ḳoydılar.*** (a.e. v. 150a).

asakoy–, b. ***asako–***.

AD. **asal** 'bilmece' < Ar. ***maṯal*** 'atalarsözü'; krş. ***masal***. Baştaki **/*m*/**'nin düşmesi izahata muhtaç, krş. ***ameskene*** ⊡, **/*ṯ*/→/*s*/** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡.

asalet 'asillik, zarafet' < Ar. ***aṣāla*** a.m. ※ ***Giderken eline bir de, iki buçuk liralık sıkıştırıvermişti. Hey gözünü sevdiğim asalet!*** (H. Taner 1954 s. 54). ※ ***Yapmacık cilvelerden uzak figürlerinde iffet ve asalet vardı.*** (F. Erdinç 1955 s. 35). '(vekalet'in aksi) bir vazifenin sahipliği': ※※.

AD. **asaletden** 'bilmeyerek, kazara; iyi, kusursuz, güzel (iş, hareket)' DS 339 < ***asaleten*** (Arapça bilgisi yetersiz olanlarca da anlaşılabilmesi için halk ağzında sık sık meydana gelen bir gelişme).

Osm. **asaleten** 'vazifesinde asil olarak' < ***asalet***'ten zarf, Ar. ***aṣālatan*** 'şahsen, kendi teşebbüsüyle'. Ar. accusativus eki ***–an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***El–ḳıṣṣa Sulṭān Selīm Şāh cülūsında aṣāleten Monlā Ḥubbīden mülāzemeti muḳarrer oldı.*** (ʿĀlī 1994 [1591–99] s. 318).

asamble 'kurul' < Fr. ***assemblée*** 'toplantı'. Fr.dan giren sonu vurgulu **/*–e*/** ile biten isim/sıfat için b. ***abandone*** ⊡[1]. ※※.

Osm. **asan** 'kolay' < Fa. ***āsān*** a.m. ※ ***Bir kişi terk-i cān ėdicek düşvār iş ana āsān olur.*** (Ferec 855/1451 v. 41b). ※ ***El-ḥaḳ yetmiş biŋ beyt naẓmı egerçi lāfla āsāndur, ammā ki inṣāfla bir genc-i şāyegāna dest-res bulmaġıla yeksāndur.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 238).

asansör b.m. < Fr. ***ascenseur*** a.m. [Lat. ***ascendere*** 'yukarı çıkmak' fiilinden nomen actoris (bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan)]. Nomen instrumenti (alet ismi) yapmaya da yarayan bu ek için b. ***adaptör*** ⊡. ※ ***Asansörü beklerken genç bir kadın geliyor yanımıza. Asansöre dördümüz birlikte biniyoruz.*** (A. Ümit t.y. [1990?] s. 87).

asap, b. ***asab***.

Osm. **asar** I 'eserler' < Ar. ***āṯār*** a.m. [***aṯār*** 'eser' kelimesinin çoğulu]. ***/ṯ/→/s/*** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***... bunca ebniye ve āṣāra muvaffak olan Sulṭān Süleymāndır.*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 (1868) II, 91). Dar manada 'bir şairin veya muharririn eserleri, kitapları': ※ ***Her neḳadar ekṣer-i lisānlarda ba'ż-ı edebīyāt ġazeteleri var ise de her ġazete āṣār-ı edebīyeden olmaḳ lāzım gelmez.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1867] s. 163). ※ ***Garp asarından okuduğu güzel şeyleri türkçeye nakletmeğe, gazetelere göndermeğe başladı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 92). Osm. 'alametler, belirtiler': ※ ***... pādeşāhuŋ ṭāli'-i meymūnına baḳdılar. Āṣārdan 'alāylmden bunlara eyle ẓāhir oldı ki ...*** (Ferec 855/1451 v. 142a). ***asar-ı atika*** 'eski eserler': ※ ***Hamdi İstanbulda bir müddet Amerikalı asarı atika alimlerinin yanında çalışmıştı.*** (Kemal Tahir 1955g s. 21). ***asar-ı eslaf*** 'seleflerin eserleri, ataların eserleri': ※ ***Bunlar āṣār-ı eslāfdan ve elyevm cindlerinde cevherden ẕī-ḳıymet olmasıyla...*** (Muṣṭafā Sāmī, YTEA 1974 [1840] I, 73). Osm. ***asar-ı ulvi*** 'gökyüzünde beliren alametler': ※ ***Bir şiyşeden od çıkar, havāda dururlar, müterākim olurlar, āṣār-ı 'ulvī peydā olur***. (Ferec 855/1451 v. 34a). ***asarlık*** 'tarihî yıkıntıların bulunduğu yer' DS 340 (hiç olmazsa DS'nin verdiği mana bu izahı icap ettirir, yoksa kelimenin ***asar*** II'ye bağlanması daha akla yakındır).

AD. **asar** II 'kayalık, tepe' DS 340 < Fa. ***ḥiṣār*** 'kale' < Ar. ***ḥiṣār*** 'muhasara'. Krş. ***asar*** 'hisar' Georgievits [1544–48] s. 100. ※ ***Asarın altındaki ekinlerin arasında, emmisinln oğlu Şakir'i kolunun kemiklerini kırasıya dövdüğü vakit kimse inanmadı önce.*** (F. Baykurt 1970 s. 159). Krş. ***ameskene*** ⊡ ve ***habazan*** ⊡.

AD. **asar**- I/**asart-** 'beslemek, büyütmek' DS 340 < Mo. ***asara*** a.m. G. Doerfer 1963 I, no. 20, fakat E.V. Sevortyan 1974 I, 194'e göre Mo. kelimenin manaları Türkçeninkinden daha muahhardır.

EOsm. **asar-** II/**asra-** 'muhafaza etmek, sakınmak' TS 243. Metatez için b. ***albız*** ⊡. ※ ***Ferruḫ-rüzun etegin ışırdılar, māni düşmek ṣūretin gösterdiler. Ferruḫ-rüz aṣarmadı, eslemedi, içerü girdi.*** (Ferec [855/1451] v. 37b).

asarıatika, **asarlık**, **asart-**, b. ***asar-*** I.

asayiş 'sükûn, huzur, nizam, emniyet' < Fa. ***āsāyiş*** 'dinlenme' [***āsüdan*** 'dinlenmek' fiilinden] Fa. ***-iş*** için b. ***aferiniş*** ⊡. ※ ***İ nür-ı diyde ve i āsāyiş-i cān ve ārāyiş-i cihān!*** (Ferec 855/1451 v. 211b). ※ ***Her cend ki begler ve beglerbegileri āsāyiş üzre gecinürler...*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 177). ※ ***Devletin asayiş kuvvetleri on adım ötenizde.*** (İ. Tarus 1961 s. 79). Osm. ***asayiş et-*** 'dinletmek, istirahat vermek': ※ ***Eger ben***

seni bir ḳaç gün āsāyiş ėdersem nice ola? (Ferec 855/1451 v. 192b). Osm. ***asayiş ol-*** 'dinlenmek': ※ ***Andan āsāyiş oldı, biraz fārıġlıġıle uyıdı.*** (a.e. v. 138a).

asbest b.m. (lifli bir taş) < Fr. ***asbeste*** a.m. < EYun. ***ασβεστος*** (ásbestos) 'söndürülemeyen'. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki ***a-/an-***) için b. ***abana*** ⊡.

Osm. **asdaf/esdaf** 'sedefler' < Ar. ***aṣdāf*** a.m. [***ṣadaf*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Mesīḥā bigi maʿnī dürlerini | Niṣār ėt, ʿandelībüm, hem-çu eṣdāf.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 157).

AD. **asdana**/Osm. **asitane** 'eşik' < Fa. ***āsitāna/ āstāna*** a.m. A. Tietze 1982z no. 5. 'Payitaht; İstanbul; büyük derviş tekkesi'. Fa.ya özgü, ardarda gelen iki uzun ünlülü hecenin arasında bir kısa ünlünün türemesi durumu için b. ***âbrîz/abiriz*** ⊡. ※ ***... muaḫḫaren Āsitāneye gelen elçisi ...*** (YTEA 1974 (1853) I, 69). ***Asitane-i Saadet*** 'İstanbul': ※ ***Mezkür ḳozmorama dediklerini geçen ramażān-ı şerīfde Āsitāne-i Ṣaʿādetde Dīvān yolunda herkes seyr etmişdir.*** (YTEA 1974 [1842] I, 118).

asdar, b. ***astar*** I.

Osm. **asdıka** 'dostlar' < Ar. ***aṣdiḳā*** a.m. [***ṣiddīḳ***'in çoğulu]. ※ ***Ve muṣāḥabet-i aṣdıḳā ol bāde-i bezm-ārāya neş'e-i ḥayāt-ı mā gibidür*** ('Ālī 1587 v. 132a).

aseksüel 'cinsiyetsiz' < Fr. ***asexuelle*** a.m. [EYun. ***a-*** 'olmayan' ve ***seksüel***]. ※ ***Cevabı çok basit aslında: Ben bir aseksüelim.*** (M. Mungan 1999 s. 197).

Osm. **asel** 'bal' < Ar. ***ʿasal*** a.m. ※ ***Ve resm-i ʿasel: ḥāṣıl olan baldan ʿöşr üzre alalar.*** (Ö.L. Barkan 1943 [924/1518] s. 158).

aselbend, b. ***asilbend***.

aseptik 'içinde veya üzerinde mikrop bulunmayan' < Fr. ***aseptique*** a.m. [EYun. ***a-*** 'olmayan' ve ***σηπτος*** (sēptos) 'çürük'].

Osm. **ases** I 'gece bekçisi' < Ar. ***ʿasas*** 'devriye'. ※ ***Ḳaçariken ʿases eline girdiler***. (Ferec 855/ 1451 v. 220b). ※ ***Asesler değneğe düşeler.*** (M. Çavuşoğlu 1977 s. 153). ※ ***Çok geçmeden kapı çalındı. Gelen gece bekçisiydi. Ases denilen bu adam mahallenin asayişinden sorumluydu.*** (H. Akdoğan 1998 s. 64). ***asesbaşı*** 'eskiden İstanbul polis müdürü (Yeniçeri ocağını teşkil eden ortalardan yirmi sekizinci ortanın çorbacısına verilen ad)' M.Z. Pakalın 1946 I, 93: ※ ***ʿAsesbaşı nācār Ṣubaşı ile bir baḳḳāl dükkānına girüb rāḥat oldılar.*** (Ş. Elçin 1977–78 s. 213).

AD. **ases** II 'esans' DS 341 < ***esans***.

Osm. **asesiye** 'gece bekçisinin ücreti' < ***ases*** I + birçok vergi isimlerinde kullanılan ***-iye*** eki, b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Şehirlerde olan dükkānlardan ki defter-i cedīde ʿasesīye bağlanmış ola her dükkāndan ayda resm-i ʿasesīye birer aḳca alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [947/1540] s. 134–135).

asetik (kimya terimi) 'sirke ile ilgili' < Fr. ***acétique*** a.m. [Lat. ***acetum*** 'sirke']. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***-ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡.

asetilen 'renksiz bir gaz' < Fr. ***acétylène*** a.m. < Lat. ***acetum*** 'sirke' üzerinde kurulan sun'î bir kimya terimi.

⊡ Beynelmilel kimya terimleri arasında –***en*** hecesiyle bitenler bulunur. Suni terminolojide kullanılan bu unsur EYun. ***–ηνη*** (–ēnē) müennes, patronymique isim ekinden alınmıştır. A–E cildine dahil olanlar şunlardır: ***asetilen, etilen***.

aseton 'birçok maddeleri eritmek için kullanılan renksiz bir sıvı' < Fr. ***acétone*** < Alm. ***Azeton*** a.m.; Lat. ***acetum*** 'sirke' üzerinde kurulan kimya terimi. ※ ***Katibesi, günün uzunu manikürünü onarır yazı makinesi başında. Aseton kokusu hiç eksik olmaz odadan.*** (F. Erdinç 1960 s. 67–68).

asfalt b.m. (katranlı madde) < Fr. ***asphalte*** < EYun. ***ασφαλτος*** (ásfaltos) a.m. [***a–*** 'olmayan' ve ***sfallein*** 'çökmek, yıkılmak' fiilinden sıfat; duvarcılar onu harç olarak kullanırdı]. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡. ※ ***Asfaltı yumuşamış havaalanı ...*** (Tarık Dursun K. 1993 s. 72). Sıfat 'asfaltlanmış': ※ ***Bostanın arkasındaki kara asfalt yokuştan kamyonlar iniyordu sarsıla sarsıla.*** (Peride Celal 1985 s. 12). 'asfaltlanmış yol': ※ ***Asfaltın başındaki otobüs durağının köşesinde dış camı kırık, eski fenerin altında durdu.*** (B. Demirel 1957 s. 27).

(Argo) **asfalya**, yalnız şu tabirde: ***asfalyaları gevşe–*** 'dizlerinin bağı çözülmek' F. Devellioğlu 1970 s. 73 < Yun. ***ασφαλεια*** (asfália) 'sigorta; (tüfekte) emniyet kanalı'.

Osm. **asfer** 'sarı' < Ar. ***aṣfar*** a.m. [/***ṣfr***/ kökünden]. Ar. renk sıfatları için b. ***abraş*** ⊡. ※ ***Gözleme süd u zlyānı, ṣaġlıġuŋ ser–māyedur, | Zer vėr u laʿal kı̆ hayruŋ bāde–l aṣferdur.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 215).

asfur/AD. **aspur** 'kırmızı boya yapılan bir bitki, Carthamus tinctorius' DS 347 < Ar. ***ʿuṣfur*** a.m. A. Tietze 1958 no. 142. ※ ***Ve cümle raʿāyāsı ʿaṣfur zlrāʿat ėderler.*** (Evliyā Çelebī 1938 [17. yüzyıl] X, 814, R. Dankoff 1991 s. 13).

asgari 'en az, en azından, en düşük' < Fa. ***aṣġar–i*** [Ar. ***aṣġar*** 'en küçük' + Fa. izafet eki ***–i***], krş. ***gayrı, hayli, tıpkı.*** Şu var ki ***asgari*** kelimesinin son ünlüsü, bugün Ar. isimden sıfat yapan ***–ī*** eki sanılarak uzun telaffuz edilmektedir. ※ ***Abdülhamit halolundu. Yeni padişah cülus etti. Büyük ihtilal ve felaket endişelerinin böyle az zaman içinde asgari zararlarla geçmiş bulunmasından umumi bir memnuniyet husule gelmişti.*** (Fazlı Necip 1930 s. 248).

⊡ Fa. izafetlerdeki ***–i–*** eki vurgusuz okunduğu hâlde (b. ***abd*** ⊡[1]), agglutination'a (bitişim) uğramış kelimelerde hem uzun hem de vurgulu bir sıfat eki olur. A-B ve C–E ciltlerinde gösterilen agglutiné (bitişmiş) Fa. izafet ***–i'*** leri aşağıda sıralanmıştır: ***asgari, aynı, azami, bazı, ekseri*** (b. ***ekser*** I). Yalnız ***aynı*** ve ***bâzı / bazı*** kelimelerinde bu telaffuz gelişmesi yoktur.

asgı et–, **asgıcı**, b. ***askı***.

asgın 'asık' < ***as–*** + fiilden sıfat yapan ***–gin*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Bu mektubu yazmak için asgın suratla girdiğim yazı odasından içim gülerek çıktım.*** (M.S. Esendal 1934 s. 367).

asgın basgın, b. ***askın baskın***.

(Argo) **asgısar** I 'anladın mı?' (F. Steinherr 1932 s. 182) < Erm. ***hasgits'ar*** a.m. (M.L. Wagner 1943 s. 32).

(Argo) **asgısar** II 'borç' (M. Mikhaïlov 1930 s. 13). Başka kaynaklarda bulunamadı. Belki ***as-*** fiilini andırmasına dayanan bir hata.

asgi, b. ***askı***.

Osm. **ashab** 'sahipler' < Ar. ***aṣḥāb*** a.m. [***ṣāḥib*** kelimesinin çoğulu]. 'saygı ile hitap edilenler': ※ ***Aṣḥāba teveccüh ėtdi, eyitdi: ...*** (Ferec 855/1451 v. 124a). ***ashab-ı emraz*** 'hastalığı bulunanlar': ※ ***Aṣḥāb-ı emrāż, erbāb-ı a'rāż ḳamu eṣnāf‿halḳ anda gelürler.*** (a.e. v. 180a). ***ashâb-ı fısk u fücûr*** 'ahlaksızlar, sefihler': ※ ***Keẕālik 'ibād u zühhād-ı rüşengüvāh aṣḥāb-ı fısḳ u fücürı melāmetden āgāh ḳılmaḳ ...*** ('Ālī 1982 [1581] II, 237). ***Ashab-ı Kehf*** 'ana'neye göre uzun zaman bir mağarada (kehf) uyuduktan sonra yeniden dünyaya çıkmış şahıslar': ※ ***Yer yüzünde çok gerilerde kaldığını birdenbire farketmiş bir toplum bu: sanki Eshab-ı Kehf ile birlikte yüzyıllarca uyumuş da, gözlerini açar açmaz bambaşka bir dünya ile karşılaşmış.*** (İ. Tarus 1961 s. 225). ***ashab-ı kesb*** 'çalışan ahali, esnaf': ※ ***Ve iḥtiḳār-ı meysümları aṣḥāb-ı kesbün faḳr u fāḳa vu iflāsına bā'iṣ olmaḳ muḳarrerdür.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 162). ***ashab-ı manâsıb*** 'yüksek mevki sahibleri': ※ ***Bu ẕikr olunan aṣḥāb-ı manāṣıb‿hilāf-ı ḳānün pāyelere münāsib görülürse...*** ('Ālī 1979 [1581] I, 163). ***ashab-ı servet*** 'servet sahipleri, zenginler': ※ ***Fevḳ-al-'āde büyük,‿hāriḳ-'ul-'āde denecek bir ṭarzda, aṣḥāb-ı servete lāyıḳ, sarāylar gibi müzeyyen bir ṣalona girdiler.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 172).

Osm. **ashar** 'evlenme vasıtasıyla akraba olmuş olanlar, dünürler' < Ar. ***aṣhār*** a.m. ※ ***Andan yaraḳlandılar, ṣüher u benāt u ahtān u aṣhār u müte'allikāt‿hānumānile Mıṣra gitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 226a).

Osm. **ashiya** 'cömert olanlar' < Ar. ***asḫiyā*** a.m. [***saḫīy*** 'cömert'in çoğulu, / ***sḫy***/ kökünden]. ※ ***Ḳā'ide-i imtiyāz-ı asḫiyā.*** ('Ālī 1587 v. 128b).

AD. **ası** 'iyi gelişmiş' DS 342 < E.V. Sevortyan 1974 I, 194 onu ***asra-*** fiiline bağlar. ※ ***"Bir ası kuzu bulalım", dedi, "ası kuzu bulursak yenir."*** (F. Baykurt 1959y s. 84).

asık 'somurtkan' < ***as-*** fiilinden sıfat (participium passivum (edilgen sıfat fiil) anlamında sıfat yapan ***-(ı)k*** eki, b. ***açık*** I ⊡). Krş. ***asgın***. ※ ***Öfkeli ve bedbin olarak yataklıdaki yerine döndü. Suratı asıktı. Canı sıkılıyordu.*** (B.S. Kunt 1948 s. 10).

asıl I, b. ***asl/asıl***.

asıl II (zarf) 'en başta, her şeyden evvel, hassaten' < ***asl/asıl***. ※ ***Asıl lüzumlu bir şeyi unuttum.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 298). ※ ***Her boydan haşır neşir olan bu halk arasında asıl kendi aradığını bulamadı.*** (B.S. Kunt 1948 s. 9). ※ ***Duyduğum korku değil, canımı asıl acıtan, insanların o beklentisi işte ...*** (A. Ağaoğlu 1992 s. 88).

AD. **asıl** III 'güzel' < ***asıl*** I ?? ***asılım*** 'güzelim' DS 343. ***asılla***- 'düzeltmek, güzelleştirmek': ※ ***Lakin nereye ekmeli kırmabaşağı? ... Haa bak, Dermenaltını unuduyorduk az da. Orası iyi işte. Bi güzel asılladık mı, tamam...*** (M. Başaran 1955 s. 14).

AD. **asıl** IV 'ekin' DS 342 < ***hasıl*** 'mahsul'.

asıl- I b.m., ***as-*** fiilinin passivum (edilgenlik) veya medialis-reflexivum (ortadönüşken) hâli. ※ ***Urviyye heştād diynārı pādeşāha vėrdi, ol 'ameldār yigidi aṣılmaḳdan ḳurtardı.*** (Ferec 855/1451 v. 178a). 'vücudunun

bütün kuvveti ve ağırlığını kullanarak çekmek': ※ ***Bir asıldı mı, cekitasını bohça gibi havalar...*** (S.M. Alus 1944 s. 14). 'tebellaş etmek, musallat olmak': ※ ***Sen de imza et diye asıldılar.*** (A.K. Tecer 1947 s. 31). 'ısrarla istemek': ※ ***Bir çokları başlarını belaya sokmaktansa ona arada bir yemek yedirmek, pek asılırsa yarım lira borç vermekle yakalarını kurtarmıya bakıyorlardı.*** (Sabahattin Ali 1947 s. 30).. 'ısrarla yanaşmak, sırnaşmak': ※ ***Kadın aralıksız bana bakıyordu. Süleyman'ı dürttüm: "Asılalım mı?" dedi.*** (M. Buyrukçu 1956 s. 38). 'sataşmak': ※ ***Bu sustalıyı Atom vermişti ona. "Yanında bulunsun. Asılan olursa korkma, vur"*** (Orhan Kemal 1965f s. 13). (Esrarkeşlerin argosu) 'esrarlı sigaradan bir tek nefes çekmek' M. Mikhaïlov 1930 s. 14. (Argo) 'istimna etmek, abazaya varmak' F. Steinherr 1932 s. 182. ***asılacak/asılası*** 'asılmaya müstahak olan, ip kaçkını': ※ ***Keṯhudā ʿĀlī reʾīsi cağırub "Bre aşılacaḳ!..."*** (M. Naʿīm 1280 V, 384). ※ ***Ne ile avunur? Onu kimler avutur? Babası olacak asılası mı?*** (Mahmud Yesari 1930 s. 68).

(Argo) **asıl-** II (geçişli fiil) 'bir şeyi gayret sarfederek becermek' (?): ※ ***Asıl bir şarkı dedik. Nazlandı. Burası meyhane, siviller dolu. Yeri mi? dedi.*** (Tarık Dursun K. 1957r s. 77). ※ ***Bir bardak şarap da Hulusi asıldı.*** (Tarık Dursun K. 1957r s. 42).

⊡ ***-(i)l-*** ekiyle türetilen edilgen (passivum) fiiller, (krş. ***açıl-*** ⊡) geçişsiz olurlar, yâni nesne alamazlar. Fakat argoya mahsus olmak üzere nadiren şeklen passivum (edilgenlik) fiillerin geçişli (verbum transitivum) mahiyette kullanıldığı da görülüyor: ***asıl-*** II, ***bayıl-*** II, ***devril-, sökül-, yırtıl-***, hepsi de halk ağzı veya argo.

asılla-, b. ***asıl*** III.

EOsm. **asılu/asılı** 'asılmış olan' < ***as-*** fiilinin nomen actionis'i (oluş ve kılış ismi) ***ası*** ve sıfat eki ***-lu/-lı***, b. ***ardılı*** ⊡. ※ ***İşbu asılu duran ʿavrat ne ʿavratdur, devemi oğurladı.*** (Ferec 855/1451 v. 225b). ※ ***Dīvārda aşılı olan eşyānıŋ rengi bellrmeğe başladı.*** (Aḥmed Rāsim 1316ge s. 57-58).

asılzade, b. ***asilzade***.

asım 'asma işi' < ***as-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-ım*** eki (b. ***adım*** I ⊡). ***asım asım*** 'sıra ile asılı olan': ※ ***Kasap dükkanlarında sığır, koyun, kuzu, asım asım her cinsten et dolu.*** (H.R. Gürpınar 1933ş s. 23). AD. ***asım takım*** 'kadınların takındıkları süs eşyası' DS 343.

Asın 'Muğla vilayetinde bir köy' < EYun. ***Ιασος*** (Iasós) D.J. Georgacas 1971n s. 107.

AD. **asın-** 'takınmak' < ***as-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli. ※ ***Jandarmalar da tüfeklerinl asındılar.*** (F. Baykurt 1971t s. 291).

asıntı 'geciktirme' < ***as-*** fiilinden nomen actionis (oluş ve kılış ismi). ***-ıntı*** için b. ***akıntı*** ⊡. (Argo) 'ödenmeyen borç' Meḥmed Hālid [Bayrı] 1934 s. 18. ※※.

asıntı, b. ***askıntı***.

asır, b. ***asr***.

asırdide 'asır görmüş kadar eski, çok ihtiyar' < ***asır*** ve Fa. ***dīda*** 'görmüş' ※ ***Birkaç ihtiyar şair bakıyesi asırdide bir çam altına oturmuş, rakı alemlerini ihya ediyordu.*** (Fazlı Necip 1930 s. 254).

⊡ Fa.dan alınmış kelimeler arasında sonu ***–dide*** ile bitenler var. Bu ek, Fa. ***dīdan*** 'görmek' fiilinden bir unsurdur. A–B ve C–E ciltlerinde bu unsurla teşkil edilmiş şu sıfatlar bulunmaktadır: ***asırdide, cihandide***.

asi 'isyan eden; serkeş, dik kafalı' < Ar. ***'āṣī*** a.m. [/***'ṣy***/ kökünden, Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. âbid ⊡.] ※ ***Rıdvan Paşa'nın asi kızının Arnavut bahçıvana nasıl kaçtığını ... anlatıyor.*** (Peride Celal 1991 s. 386). AD. ***asi gel–*** 'karşı gelmek' DS 342: ※ ***Anana bubana asi gēme; gene beddua ėdele de gene eşek olusun***. (A. Caferoğlu 1940 s. 4). ***asi ol–*** 'isyan etmek; günahkâr olmak': ※ ***'Ahdi ṣıyacaḳ olursavuz Taŋrı ḳaṭında 'āṣī oluruz.*** (Ferec 855/1451 v. 90a).

Osm. **asib** 'zarar, ziyan' < Fa. ***āsīb*** a.m. ※ ***Dilemezem ki anuŋ niykü yüzine berg-i gülden āsīb ėrişe.*** (Ferec 855/1451 v. 134b).

asid/asit b.m. (maruf kimyevi madde) < Fr. ***acide*** a.m. < Lat. ***acidus*** 'keskin, ekşi'. ※ ***... kırmızı ışıklar ağır ağır kıpırdanan ıslak sisin içinde asite düşmüş gibi eriyip yok oluyorlardı***. (A. Altan 1985 s. 25). ※ ***asit şişelerinin tozunu al hep | korkma! yalnızca ayrılıyoruz. | aşk, sen bir infilak et!*** (Küçük İskender 1996 s. 28). Krş. ***asit fenik, asit ürik***.

AD. **aside/heside** 'bir yemek çeşidi' DS 343, 2348 < Ar. ***'aṣīda*** 'un ile yağdan ibaret bir yemek'.

Osm. **asife** 'fırtına' < Ar. ***'āṣifa*** a.m. ※ ***... 'āṣife belürdi, ḳıyāmet güni gėcesiydi.*** (Ferec 855/1451 v. 131b).

asil 'asaletli, soylu' < Ar. ***aṣīl*** a.m. [/***'ṣl***/ kökünden, Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡.] ※ ***İ hudāvend! Bu ziybālığile, bu manẓarile, bu maḥberile ḥaḳīḳat bilürem ki aṣīlsin.*** (Ferec 855/1451 v. 131a–b). ※ ***Sana İspanya prensesi diyorum, Avrupanın en eski, en asil ailelerinden birine mensup bu kadın, Franco öldükten sonra torunu kral olacak.*** (Y. Keskin 1957 s. 11). 'vazifesinde temelli' (memur): ※ ***Ben nekadar olsa bir memur adayıydım, o asil bir memur.*** (R. Ilgaz 1990 s. 81).

asilâne 'asil kimselere yakışır, kibarca' < ***asîl*** + ***–āne*** zarf eki, b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Nermin denizin üstünü inceliyor gibiydi. O, dışardan kendisini görenlere bu intibaı bıraktığına emindi. Şu anda bu hareketini pek asilâne buluyordu.*** (N. Alsan 1957 s. 6).

asilbend/aselbend 'hekimlikte kullanılan bir ağaç reçinesi' < Ar. ***'asal-lubnā*** a.m. [***'asal*** 'bal' ve ***lubnā*** 'hasıl olduğu ağaçın adı']. ※ ***Asilbend-i buḫūr, 3 dānesi 1 dirhem gelen...*** (M.S. Kütükoğlu 1983 s. 102).

asilzade/asılzade 'asil bir aileye mensup, aristokrat' < ***asil*** ve Fa. ***–zāda*** 'doğmuş, evladı', b. ***Acemzade*** ⊡. ※ ***Katolik düşünür ve sanatçıları sarayına davet ediyor ... ve Türk asilzadeleriyle tanışmalarını sağlıyordu.*** (E. Kongar 1991 s. 52). (Argo) ***asılzade*** 'pezevenk' F. Devellioğlu 1970 s. 73.

Osm. **asilzadegân** 'asilzadeler' < ***asilzade*** + Fa. ünlü sonrası çoğul eki ***-gan***. ※ ***İngiltere'de ibtidā aṣīlzādegān davranub ıṣlāḥāta ḳıyām eylediklerinden...*** (Cevdet Paşa, YTEA 1974 [1884] I, 65). ※ ***Meğerleyim asılzadegân kızı ne acayip mahluk imiş.*** (H. Taner 1971s s. 17).

asimetri 'simetri olmayış, iki yanın birbirinin aksini teşkil etmemesi' < Fr. ***asymmétrie*** < EYun. ***ασυμμετρια*** (asymmetría) a.m. [***a–*** 'olmayan' (krş. ***abana***) ve ***symmetría*** 'simetri']. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡ ve Fr. ***–i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Gamzeleri farklı yerlerde. Öyle komik ki yüzünde asimetri var sanırsın görsen.*** (A. Kutlu 1987 s. 67).

asimetrik 'simetrisi olmayan' < Fr. ***asymmétrique*** < EYun. ***ασυμμετρικος*** (asymmetrikòs) a.m. [***a–*** 'olmayan' (krş. ***abana*** ⊡.) + ***symmetrikòs*** 'simetrik']. ※ ***Duvarlara asimetrik olarak asılan Miro'nun röprodüksiyonları bu kırmızılık içinde altı kocaman leke oluşturmuştu.*** (A. Ümit 1993 s. 136).

Osm. **asir I** 'gökyüzü' < Ar. ***āṯīr***, < EYun. ***αιθηρ*** (aiṯēr) 'atmosferin ötesindeki mekânı dolduran renksiz ve şeffaf madde'. ***/ṯ/→/s/*** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Cün āfitāb–ı kIşver-gīr serīr–i āṣīr üzerinde oturub cihānı münevver eyledi...*** (Ferec 855/1451 v. 22b).

Osm. **asir** II 'müşkül' < Ar. ***'asīr*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡.※ ***Ammā bāyI'den ve müşterīden taḥṣīli 'asīr olmaḳla küllīsi bāyi'-den alınub bāyi' daḫı ḥIṣṣesIn müşterīden ala.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1129/1716] s. 329).

asIstan 'yardımcı; yardımcı profesör' < Fr. ***assistant*** a.m. [***assister*** < Lat. ***assIstere*** 'yanında durmak; yardım etmek'], b. ***acenta/ acente*** ⊡².※ ***Osman doktorasını verdi. Ben asistanım...*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 35). ※ ***Baran adlı fotoğrafçının asistanlığını yapmamı istedi. Atölyesinde birine ihtiyacı varmış.*** (L. İpekçi 1998 s. 61)

asit, b. ***asId***.

asItane, b. ***asdana***.

Osm. **AsItanepulya** 'Ege Denizi adalarından Stampalya adası' Halk etimolojisi ile ***asitane*** ve ***pulya*** (Güney İtalya'daki Apulia Eyaleti) olarak tefsir edilmiş. Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve ***/ya/*** ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡. ※ ***Andan durub AsItāne pulya nām cezīreye varub...*** (Seyyid Murād 1981 [1581] v. 282a).

asit fenik/asItfenik 'fenol, antiseptik bir ilaç' < Fr. ***acide phénique*** a.m. [***acide*** 'asit' ve ***phénique*** < EYun. ***φαινειν*** (fainein) 'köpüklenmek' fiilinden sıfat]. ※ ***içtiğim ilaçlı sular pis pis midemde kokuyor. Çoğu zaman o asitfinikli suları da bulamıyorsun.*** (M. Güler 1990 s. 184).

asit ürik/asitürik 'idrarda bulunan kokulu madde' < Fr. ***acide urique*** a.m. [***asid/asit*** ve ***urique*** < EYun. ***ουρον*** (úron) 'idrar' + isimden sıfat yapan ***–ikos*** eki]. ※ ***Daha içeri girerken genzinizi keskin bir asit ürik kokusu yakar.*** (H. Taner 1954 s. 56).

Osm. **asiyab** 'değirmen' < Fa. ***āsIyāb/āsyāb*** a.m. Fa.ya özgü, ardarda gelen iki uzun ünlülü hecenin arasında bir kısa ünlünün türemesi durumu için b. ***âbrîz/abiriz*** ⊡. ※ ***Tamām yıl döner āsiyābdan altmış aḳca ve altı ay dönerden otuz aḳca ve üç ay dönerden on beş aḳca resm–i āsiyāb alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [16. yüzyıl] s. 176).

asker I b.m. (orduda hizmet gören) < Ar. 'askar a.m. ※ ***Buraya geldim; hemān o gece, 'asker ḥabs içün yapılmış, tamām mezār kadar bir***

yere ṭıḳdılar. (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1873] I, 247). 'askerlik yapmak' ※ ***Askere gitti...*** (M. Fuat 1998 s. 511). ***askerde*** 'askerlikte; askerliğinde, askerliğini yaparken': ※ ***Rahat bir askerlik yaptı. Döndükten sonra, baktım, askerde verdiği imtihanı biraz abartmış, aldığı teskereyi, bütün hayatı için kazanılmış bir hak gibi fazla ferah feza yaşıyor.*** (M. Mungan 1996 s. 437).

(Argo) **asker** II 'para, lira' F. Devellioğlu 1970 s. 73. ※ ***Param yoktu. 1500 askere ihtiyacım var, dedim.*** (Y. Keskin 1955 s. 67).

asker III 'askerlere mahsus bir sigara cinsi' < ***asker sigarası*** terkibinden kısaltma. Bu tür bir trade name'den gelişmiş diğer isimler için b. ***amaroza*** ⊡. ※ ***Helva üstüne bir "Asker" yakıyorum.*** (M. Seyda 1974 s. 154).

askerî 'askere yakışır evsafta; ordu ile alakalı' < Ar. ***'askarī*** a.m. [***'askar*** + isimden sıfat yapan nisbe eki ***–î***, b. ***adalî*** ⊡]. ※ ***Suda gevşeyip şişen ekmekler askeri okulda geçen günlerimi hatırlatıyor bana.*** (A. Yurdakul 1987 s. 214).

askeriye 'askerlik' < Ar. ***'askarīya*** a.m. 'ordu idaresi, askerî teşkilatın bütünü'. Çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***–iye*** için b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Askeriyeden hurda bir Ford almış bu İsmail.*** (F. Erdinç 1969 s. 72).

askı 'asma işi', 'asılan şey (çeşitli manalarda)' veya 'bir şeyi asmaya yarayan vasıta (çeşitli manalarda)' < ***as–*** fiili ve fiilden nomen concretum yapan ***–kı*** eki (b. ***açgı*** ⊡). 'yaralı veya kırık kolu tutturmak için bağ': ※ ***Tam bu esnada Murat çavuş gelir. Eli askıdadır.*** (H. Sayın 1965 s. 61). 'havada tutma işi': ※ ***(güreşte) paçayı askıya almak.*** (M.H. Biç 1944 s. 49). 'bir karara varmadan bırakış': ※ ***Şunu bilin ki bu iş askıda.*** (R. Ilgaz 1981 s. 147). ※ ***Sözünü askıda bırakıp suçlu suçlu sustu***. (A. İlhan 1981f s. 182). 'resmi evlenme ilanı': ※ ***Kayıtlarım gelmiyor, bir türlü askıya çıkamıyoruz***. (M. Seyda 1970 I, 114). 'mayoyu omuza bağlayan askı': ※ ***Askının yalnız tekini bağlıyordu***. (M. Seyda 1970 I, 133). 'kahve vs. taşımaya yarayan askılı tepsi': ※ ***Şerbet ve ḳahve getirdikçe aṣḳı ṭutmak hidmetiyle dā'imā ḥużūr–ı şāha girüb çıḳar oldum.*** ('Ālī 'Azīz 1268 s. 157). (Argo) ***asgı*** 'ödenmeyen borç'; ***asgıcı*** 'borcunu ödemeyen kimse' M. Mikhaïlov 1930 s. 13. ※ ***Gece sekiz kayma daha bayıldı. Borcu yirmi iki lira ... Askıcının biridir.*** (Kemal Tahir 1961 s. 141). ***askıya al–*** 'muvakkaten kaldırmak': ※ ***İşlerin çoğu askıya alınmış, havaların ılınmasına ertelenmişti.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 261). ※ ***Demokrasi askıya alındığında...*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 57). (Argo) ***asgı et–*** 'birisi abdestini alırken bir yere astığı ceketinden para çalmak' M. Mikhaïlov 1930 s. 13.

askın baskın 'baskın ve saire' < ***baskın*** ve onunla kafiyeli mühmel ***askın*** sözü (b. ***ala bele*** ⊡), fiilden sıfat yapan ***–gın/–kın*** eki için b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Faḳat şimdi bu cihetden bütün bütün medeniyete girdik. Sana dėdim, aşḳın yoḳ, başḳın yoḳ...*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 36). ※ ***Aşğından başğından baŋa ne***? (H.R. Gürpınar 1332 s. 102).

askıntı I 'daha kararı verilmemiş hâl' < ***ask ı*** kelimesinin genişletilmiş hâli, b. ***akıntı*** ⊡. ※ ***Uzatmanın bi âlemi yok. Askıntıda kalmasın bu iş! Bi adım önce kızın başı bağlansın***! (R. Ilgaz 1981 s. 191).

(Argo) **askıntı** II 'birini tedirgin edecek kadar üzerine düşen' < mana itibarıyla ***asıl–*** ile ilgilidir, fakat kelimenin teşekkülü ***askı*** kelimesinin tesirini gösterir (bu hususta krs. ***bozguntu***). Bir varyantı ***asıntı*** şeklindedir, TüS 1983 s. 75. ※ ***Ertan: "Selim beyin askıntısı desenize şuna." Şaziye: "Her kimse. Münasebetsizin biri."*** (N. Cumalı 1969 s. 150). ※ ***Askıntı olan biri durumuna düşmek istemiyorum.*** (U. Alpay 1999 s. 90). ***askıntı ol–*** 'birine asılmak, tedirgin edecek kadar üzerine düşmek': ※ ***Pencereye yakınca oturan tombul ... kadın, önünde oturan, anasına boyuna askıntı olup duran sarışın kız çocuğuna tuttu iki simit aldı.*** (Tarık Dursun K. 1966 s. 31).

AD. **askil** 'kuşburnu meyvesi' DS 345 < Gürc. ***askili*** V. Cangidze 1980 s. 100.

asl/asıl 'kök; çıktığı yer, kaynak; orijinal (kopya mukabili)' < Ar. ***aṣl*** a.m. ※ ***Aṣlımı, neslimi de bilmiyor.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 72). ※ ***Yanında oturtdı, aṣlını kökini vilāyetini zād u būmını ṣordı.*** (Ferec 855/1451 v. 134a). aslından 'ötedenberi, oldum olası': ※ ***Omuzları aslından sarkık, çene kemiği aslından dışarı fırlak, beli de herhalde aslından çukurlaşıp gevşemiş olan mübaşir ...*** (I. Tarus 1956 s. 24). ***(bir sözün) aslı/aslı astarı/aslı esası/aslı faslı yok*** 'hiçbir gerçek tarafı yok' (ekseriya menfi cümlelerde): ※ ***Etme eyleme komutanım, bunun aslı astarı yoktur!*** (F. Baykurt 1971c s. 254). ※ ***Koş hadi, git öğren bakalım, işin aslı astarı neymiş?*** (A. Ağaoğlu 1982o s. 201). ※ ***Siziŋ gördüğünüz şeyler cānīlere maḫṣūṣ͜ hayālātdır, aṣl u esāsı yoḳdur***. (A.H. Ṭarḫan 1334 s. 408). ※ ***Böyle bir sözün aslı faslı olmadığını söyledi***. (M.Z. Pakalın 1946 s. 111).

asla (menfi cümlelerde) 'hiçbir zaman; hiçbir şekilde' Fa. ***aṣlan*** a.m. [Ar. ***aṣlan*** 'kökten']. Zarf eki ***–ā*** için b. ***acaba*** I/***aceba*** I ⊡. ※ ***Aṣlā ışġā ėtmedi.*** ('Ālī 1587 v. 131a). Tek başına da olabilir: ※ ***Zaten hayret edilecek şey, bu gördüğümün o olması değildi, hayır, asla!*** (B.S. Kunt 1948 s. 62). ***asla ve kat'a*** 'çok kuvvetli bir ret': ※ ***Hayır efendim hayır, asla ve kat'a rızam yok***. (S.M. Alus 1944 s. 75). ※ ***Bu demek değildir ki, onların nahoş hareketleri hoş görülecek, göz yumulacak ... Asla ve kat'ā!*** (Orhan Kemal 1968g s. 18).

EOsm. ***asla–** 'aslını araştırmak' M. Adamović 1994 [1368–86] s. 285 < Ar. ***aṣl*** 'asıl, temel' kelimesinden ***–a–*** genişlemesi ile teşkil edilen fiil, krş. ***harca–*** (bu da Ar. bir kökten). Fakat bu hapax legomenon'un ***esle–*** 'dinlemek' yerine hatalı bir yazılış olması imkânsız değildir. ※ ***Oḳuyı vėr bize anuŋ faṣlını, | Aṣlayalum ol işüŋ aṣlını.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1558).

Osm. **aslah** 'en iyi ahlaklı, en dindar; en iyi, en işe yatkın' < Ar. ***aṣlaḥ*** a.m. [***ṣāliḥ*** sıfatının mübalağa/comparativus (karşılaştırma) hâli]. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡. ※ ***Minnet Ḥaḳ(ḳ)a ki anuŋ şerrini senden u benden aṣlaḥ u aḥsen vücūhile def' eyledi!*** (Ferec 855/1451 v. 172b).

aslan, b. ***arslan***.

aslen 'asıldan, soy bakımından' < Fa. ***aṣlan*** < Ar. ***aṣlan*** a.m. [Ar. accusativus eki ***–an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡]. Krş. ***asla***. ※ "***Memleket neresi?" – "Aslen Rumeli."*** (A. Yurdakul 1987 s. 21).

AD. **aslık** 'kızlık zarı kesilmeye muhtaç olan (kız)' DS 345 < ??.

asli ve **asliye** 'esas olan, temel sayılan' < Ar. ***aṣlī*** a.m. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***–î*** için b. ***adalî*** ⊡, ikinci varyant için b. ***abide*** II ⊡ ve çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***–iye*** için b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Az zamān geçmedin Lāyiḥī vaṭan–ı aṣlīsi olan memleketde vefāt ėtdi.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 267). ※ ***Gelelim şi'riŋ fā'ide–i aṣlīyesine***. (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1866] I, 36). ※ ***Dram sanatında dil tali değil, asli unsurlardandır.*** (S. Taşer 1956 s. 95). ※ ***Asaf Akcıl'ın asli maaşı 35 lira idi.*** (B.S. Kunt 1948 s. 86). ***Asliye Ceza*** 'Adliye'nin bir şubesi': ※ ***Birinci Asliye Cezada kıpırtı yok daha.*** (F. Erdinç 1960 s. 95).

asma 'sarmaşık şeklinde üzüm teyeği' < ***as–*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***–ma eki***, b. ***akıtma*** ⊡. (Argo) 'ödenmeyen borç' M. Mikhaïlov 1930 s. 13. Başka kaynaklarda bulunamadı. ***asma kabağı*** 'sarmaşık şeklindeki daldan sarkan kabak' (aynı zamanda alay sözü): ※ ***"Çorum nerede?" –"Rumelinde." – "yuuu!.. O senin dediğin asmakabağı."*** (A. Nesin 1959s s. 67).

AD. **asmak** 'hevenk' < ***as–*** + fiilden isim yapan ***–mak*** eki, b. ***artmak*** ⊡. ※ ***Sarı bir mısır asmağı damın merteğine bağlanmıştı.*** (F. Baykurt 1971t s. 16). ※ ***Patatesler samanlığa konulmuştur. Biber, mısır asmakları odalara alınmıştır.*** (F. Baykurt 1982 s. 63).

AD. **asme** 'gökyüzü; ay' DS 316 < Zaz. ***asme*** a.m. U. Bläsing 1995k s. 2.

aso '(oyun kâğıtlarında) birli' < Yun. ***ασσος*** (ássos/asso) < İt. ***asso*** a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 41. Krş. ***as*** I.

asorti 'renk uyumunda yakışan' < Fr. ***assorti*** a.m ※ ***Kadın zarif rugan iskarpinleri, asorti rugan çantası ... harikulade parfüm kokusuyla içeri bir bahar havası tazeliğiyle girdi.*** (Orhan Kemal 1963 s. 74). ※ ***Oysa kendi tüyleri ile hiç asorti olmayan ekose bir yelek giymiş, hava yağmurlu olmadığı halde ayaklarına gri şosonlar geçirmişti.*** (H. Taner 1969 s. 12).

asosyal 'sosyal olmayan' < Fr. ***asocial*** a.m. Krş. ⊡ ??. ※ ***İlmî, fennî usullerle, aralarında bulunan asosyal enerjileri terbiye etmemiz, tahripkār hızlarını kanalize ederek onları hayırlı bir hale koymamız lāzımdır.*** (R. Enis 1935 s. 245).

(Argo) **asparagas** 'yalan haber' < Yun. ?? Krş. H. Eren 1999 s. 23. ※ "***Asparagas"ın tersi, ama en az onun kadar sakıncalı bir durum ortaya çıkıyor.*** (Cemal Süreya 1991 s. 421).

(Esrarkeş argosu) ***aspes** 'haşiş' < ??, krş. ***ampes.*** Mürettip hatası mı? Başka kaynaklarda bulunamadı. ※ "***Sarı kız kim?" "Aspes!" "Ne demek o?" "Senin ağzın da süt kokuyo be! Aspes, yāni püf be! ..."*** (A. Nesin 1957h s. 85).

aspirin b.m. (bir ilaç ismi) < Fr. ***aspirine*** < Alm. ***Aspirin*** (ticaret markası, b. ***amaroza*** ⊡). Bu tür suni terminolojilerde kullanılan ***–in*** için b. ***adrenalin*** ⊡. ※ ***Kah koluna, kah dizine ağrılar girer, aspirini leblebi gibi yutar.*** (B. Felek 1957 s. 15).

AD. **aspita** 'yıldırım' DS 347 < Yun. (diyal.) ***ασπιθα*** (aspíṯa) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 487.

AD. **aspor** 'süvari, atlı' DS 347 < Kürt. (Zaza) ***aspor*** a.m. U. Bläsing 1995k s. 182.

Osm. ***aspre*** 'akçe' < Yun. ***ασπρον*** (áspron) a.m. < Lat. ***asperum*** 'sertlik, zorluk' G. Meyer 1893 s. 63, N.P. Andriotis 1983 s. 40. Kelimeye Türkçe metinlerde tesadüf edemedim.

aspur, b. ***asfur.***

Osm. **asr/asır** I 'ikindi' < Ar. ***ʿaṣr*** a.m. ※ ***Ṣaġ u salāmatlıġıla ʿaṣr namāzı vaḳtinde fenā sarāyını terk ėdüb bāḳī sarāyına naḳl ėtdi.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 182). ※ ***Gendüden mesmūʿumuzdur ki meẕkūr paşa Ḥaleb beglerbegisi iken vaḳt-i ʿaṣrda Ḍuraḳ Çelebī bāġ-ı sulṭānīye varmış. Nīm-mest bulınmaġıla kemānçesin ele alub bir mıḳdār firūdāşt ḳılmış.*** (ʿĀlī 1994 [1591–99] s. 329).

asr/asır II 'çağ, devir, zaman' < Ar. ***ʿaṣr*** a.m. ※ ***Ol ʿasruŋ aʿyānından birinüŋ simāṭ-ı sāmesine mihmān ...*** (ʿĀlī 1587 v. 120b). ※ ***Fi l-vāḳiʿ ol ʿaṣruŋ şuʿarāsı ʿumūmen ḥüsn-i edāya muḳayyed olmazlar idi.*** (ʿĀlī 1994 [1591–99] s. 112). 'yüzyıl' ※ ***Belki yarım saat, belki yarım gün, belki yarım asır o aynanın karşısında öylece kalakaldık.*** (A. Yurdakul 1987 s. 226). 'çok uzun zaman': ※ ***Bīçāre ḳızcağız içün daḳīḳalar ʿaṣırlar ḳadar uzun geliyordu.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 34). EOsm. 'mevsim': ※ ***Ve ol ʿaṣrda bulunan mīvelerüŋ eṣnāfı ile meclis müzeyyen ḳılmaḳ ...*** (ʿĀlī 1956 [1586–87] s. 164). ***asr-ı hazır*** 'şimdiki zaman': ※ ***ʿAṣr-ı‿ḥāżıra taḳarrüb olunduḳça iş ağırlaşıyor.‿Hakāyıḳı aḥvāli taṣrīḥ değil, telmīḥ bile güçleşiyor.*** (Cevdet Paşa, YTEA 1974 [1884] I, 64). ***asr-ı hicri*** 'hicri takvime göre filan asır': ※ ***Eski, kim bilir kaçıncı Asrı Hicriden kalmış, ahşap kapının üzerindeki zile basıyoruz.*** (N. Güngör 1992 s. 45).

EOsm. **asra** 'öte, öteye; aşağı' TS 246 < ETk. ***asra*** a.m. [***as/ast*** 'aşağı, alt' + istikamet eki ***-ra,*** b. ***ardıradın*** ⊡.] Clauson 1972 s. 250, krş. ***asar-***.

asra-, b. ***asar-***.

EOsm. **asragı/asragı** 'evvelki (gün veya gece)' TS 247 < ETk. ***asrākı*** 'aşağıki' Clauson 1972 s. 252). ※ ***ʿÖmürümde dün ısraġı günden ayruḳ günde dünlyādan nesne anlamadum-idi. Bugün bildüm ki dünlyāda neler var-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 196b).

asri 'çağımıza ait, çağdaş, modern' < Ar. ***ʿaṣrī*** a.m. [***ʿaṣr*** 'çağ' + isimden sıfat yapan nisbe eki ***-î***, b. ***adalî*** ⊡].※ ***Antalya asri cezaevinde müdürken her hafta çarşıya, sinemaya gönderirdim mahkûmları.*** (Nâzım Hikmet 1966 s. 89). ※ ***Erkek arkadaş edinmek, Metin'le öpüşmek, bunlar hep 'asri'-lik kızım!*** (Peride Celal 1991 s. 119).

EOsm. **assı** 'fayda, kâr' TS 247–250 < ETk. ***asig*** a.m. Clauson 1972 s. 244–245. ※ ***Clypura bir ḳaç yük ḳumāş dutu vėrelüm, tācirāne vażʿiyle varsun, çok assı getürsün***. (Ferec 855/1451 v. 240a). ***assı it-*** 'kâr etmek, fayda vermek' TS 250–252: ※ ***Şehrler ḳalʿalar fetḥ eyledüm, düşmenler ḳahr ėtdüm, ölüm yėtişicek bulardan biri baŋa nesne assı etmedi.*** (Ferec 855/1451 v. 95a). 'faiz': ※ ***Żarūretle borç edinme ve nesne dutuya ḳoma ve aḳça assıya alma!*** (Mercümek Aḥmed 1944 [15. yüzyıl] s. 165). ***assılu*** 'faydalı' TS 253–254: ※ ***Daḳı geçmiş nesnenüŋ tedbīrin eylemek, varmış işi ikileyin aŋmaḳ assılu olmaz.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 51).

as solist/assolist 'konserlerde başrolde olan en gözde müzisyen veya şarkıcı' < ***as*** II ve ***solist*** (b. ***aferist*** ⊡). ※ ***Klasik Türk müziğinin inceliklerini, derinliklerini öğrenmiş. Şimdilerdeyse, annesinin taverna-***

sında assolist. (N. Güngör 1992 s. 95). ※ ***Gece kulüplerinin ışıkları yanıp sönüyor, pırıltılar dolaşıyor assolist adlarının çevrelerinde.*** (O. Duru 1995 s. 12).

(Neolojizm) **ast** (askerlik terimlerinden) 'alt, alt mevkide, alt rütbede' < ETk. ***ast*** a.m. Clauson 1972 s. 242. Eserimize aldığımız diğer neolojizmler (türetme kelime) için b. ***andaç*** ⊡. ※ ***Yalvarıp yakarmama rağmen silmeye yanaşmadığın bir kaç cümle başıma bir sürü belâ açtı. Kavgacılığın, ast üst dinlemeyen dik başlılığın...*** (L. Tekin 1990 s. 171).

AD. **asta** 'yavaş' DS 347 < Fa. ***āhasta*** a.m. Krş. ***aheste***.

Osm. **astal** 'masa' < Mac. ***asztal*** < Rus. ***stol*** a.m. F. Miklosich 1889 s. 2. Prothesis (önsese ünlü ekleme, ünlü protezi) hadisesi için b. ***arasta*** ⊡.

astar I b.m. (iç kumaş) < Fa. ***astar*** a.m. M. Räsänen 1969 s. 29. ※ ***Hasan kasketinin astarını araladı ... Dürülü bükülü, ufak boy bir kesekağıdı çıkardı ortaya.*** (F. Erdinç 1969 s. 29). AD. ***asdar/astar*** 'kaba bez' TS 243, Tekin–Tietze 1990 no. 48: ※ ***Ba'dehu, bir astardan süzüp ṣuyunu almalı.*** (Aḥmed Midḥat 1945 [1885] s. 22). 'astar boya': ※ ***Siz hiç eski tahtalara yağlı boya yaptınız mı? | Bütün iş ilk çekilen boyadadır, astarda. | Astar düzgün değilse tepserir boya ...*** (B. Necatigil 1976 s. 148). ***astarsız*** '??': ※ ***Ara tara, bul buluştur, parasını ver: son dakikada parmaklarının ucu adrese dokunmuşken üç astarsız külhanbeyi çıksın uyuşuk bir yağmur altında, seni tekrar ilk başladığın noktaya, sıfırın yanıbaşına iletsin?*** (A. İlhan 1963 s. 7).

AD. **astar** II 'tavan; tavanın ince alt tahtası' DS 347, K. Emiroğlu 1989 s. 43 < ***astar*** I, belki ***astarak*** DS 347 < ***arastakın*** tesiriyle.

(Argo) **astar** III/**hastar** 'cima' H. Ritter 1924 I, 4 < ***astar*** I F. Steinherr 1932 s. 182, fakat < Roma ***astaráva*** 'kavramak, tutmak' A.G. Paspati 1870 s. 137–146, K. Kostov 1974 s. 358. ***astar et-/astarla-*** 'sevişmek, çiftleşmek' M. Mikhaïlov 1930 s. 13. Kelimenin başındaki ***/h/*** sesi için b. ***akîk/hakik*** ⊡.

Astarhan 'Hazer Denizi sahilinde bulunan şehrin adı' < kelimenin aslı için çeşitli izahlar teklif edilmiştir (b. M. Vasmer 1953 I, 30). Krş. ***astragan, Ejderhan***. ※ ***Līsān-ı Ḳıpçak Ḳazan ve Astaḫan'da tekellüm olunur.*** ('Alī Su'āvī, YTEA 1978 II, 510).

astarla-, b. ***astar*** III.

AD. **aster** 'beyaz bir yaban çiçeği' DS. 347 < Yun. ***αστεριον*** (astérion) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 42.

astım 'bir nevi nefes darlığı' < Fr. ***asthme*** < Lat. ***asthma*** < EYun. ***ασθμα*** (ásṯma) a.m.; nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan Yun. ***–ma*** eki için b. ***akromatik*** ⊡. ※ ***Nilüfer yeni bir astım krizi geçirmiş, sigara yasağı koymuş doktor.*** (Peride Celal 1991 s. 27). Krş. ***astma***.

astigmatizm 'göz adesesinin bir anormalliği' < Fr. ***astigmatisme*** a.m. [EYun. ***a–*** 'olmayan' ve ***στιγμη*** (stigmē) 'nokta, benek' kelimesinden bir nomen abstractum (soyut isim)]. Fr.dan Tk.ye giren ***–izm*** için b. ***aforizm*** ⊡[1]. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡. ※ ***Senin gözünde ne miyopi var, ne hipermetropi. Senin gözlerinde astigmatizm var***. (A. Nesin 1960g s. 14).

(Argo) **astik** 'pezevenk' F. Devellioğlu 1970 s. 74 < Erm. ***asdik'*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 132.

Osm. **astin** 'elbise kolu, yen' < Fa. ***āstīn*** a.m. ※ ***Çemen oldı āstīn u cīb-i Meryem, | Şabā anuŋ-icündür 'Īsevī-dem.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 103).

astma 'bir nevi nefes darlığı' < İng. veya Alm. ***asthma*** < EYun. ***ασθμα*** (asṯma) a.m.; nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan Yun. ***–ma*** eki için b. ***akromatik*** ⊡. ※ ***Efdalettin bey astmadan muztarip olduğundan yorulup ...*** (H. Taner 1953 s. 44). Krş. ***astım***.

AD. **astor** 'at' DS 348 < Kürt. (Zaza) ***astor*** a.m. Jaba–Justi 1879 s. 9, U. Bläsing 1995k s. 181–182.

astrakan/astragan 'bir kürk cinsi' < Fr. ***astracan*** a.m. (Hazer Denizi'nin kıyısındaki ***Astracan*** şehrinin isminden). ※ ***Küçük astrakan taklidi, kenarları kıvrık bir takıyeye müşabih serpuşunu elleri ile düzeltdikden sonra...*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 58). ※ ***Astragan kürklü, Dior marka güneş gözlüklü kadınlar müşterilerimizin çoğunluğunu oluşturuyordu.*** (N. Eray 1990 s. 125). Krş. ***Astrahan***.

astrolog 'müneccim' < Fr. ***astrologue*** a.m. < EYun. ***αστρολογος*** (astrológos) 'astronom' (***ástron*** 'yıldız' ve ***logos*** 'söz', b. ***arkeolog*** ⊡).

astronom 'astronomi alimi' < Fr. ***astronome*** < EYun. ***αστρονομος*** (astronómos) a.m. (***astron*** 'yıldız' ve ***nomos*** 'kanun'). ※ ***Şu da var ki bir astronomun elindeki teleskop, nihayet cevvi hadiseleri görebilir; fakat aşkla kuvvetlenmiş bir göz için görülmiyen hiç bir gizlilik yoktur.*** (S. Ayverdi 1941 s. 112).

astronomi 'ilmi heyet' < Fr. ***astronomie*** < EYun. ***αστρονομια*** (astronomía) a.m. [***astronómos*** ve nomen abstractum (soyut isim) eki ***–ía***]. Fr. ***–i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***On yedinci yüzyılın koca astronomi bilimi insanlığa hiç bir iyilikte bulunmamıştır.*** (M.C. Anday 1965 s. 37).

astronomik 'tasavvur edilemeyecek kadar büyük (rakam)' < Fr. ***astronomique*** a.m. [***astronomi*** + isimden sıfat yapan ***–(i)que*** eki]. ※ ***Normal fiyatların iki katını, üç katını ödemeyi göze almadan Kumkapı'da geceyi karşılıyamazsınız! Göz alıcı atmosferin, gönül okşayıcı rayihanın, hatta can sıkıcı gürültünün bedelidir astronomik pusulalar.*** (N. Güngör 1992 s. 91–92). ※ ***Evlerini kiraya verecek olanlar, astronomik mevsim kiralarını isteyebilmenin önkoşullarını oluşturdular. Odaları, pervazları, sıvaları, su depolarını, en son bahçeleri gözden geçirdiler.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 67).

astronot 'atmosfer dışı mekânlarda seyahat eden kimse' < Fr. ***astronaute*** a.m. [EYun. ***αστρον*** (ástron) 'yıldız' ve ***ναυτης*** (nautēs) 'gemici'].

Osm. **asude** 'sakin, sessiz' < Fa. ***āsüda*** a.m. ※ ***Dördinci gün bir şehre yetişdüm. Gördüm, āsüde̮ halḳ, her biri bir işe meşġūl.*** (Ferec 855/1451 v. 33a). ***asude ol–*** 'istirahat etmek': ※ ***Ol gün yėdiler, āsüde oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 37a). ※ ***Aramıza mekânın ve zamanın sisli mesafesi girdikçe, gençliğimizin o asude şehrine duyduğum füsun dolu aşk derinleşiyor.*** (E. Atasü 1996 s. 55).

Osm. **asudedil** 'gönlü sakin, endişesiz' < Fa. ***āsüda-dil*** a.m. [***āsüda*** 'sakin' ve ***dil*** 'gönül'].

⊡ Fa.dan edebî Tk.ye (Osm.ya) alınan kelimeler arasında iki unsurdan mürekkep birçok kelime vardı. Bunların bir kısmı, bir sıfat ile onu takip eden bir isimden ibaret olan sıfatlardır (sıfatın ismi takip ettiği hâller için b. ***destdiraz*** ⊡). A–B ve C–E ciltlerinden şu örnekleri verebiliriz: ***asudedil, asudehal, azürdedil, azürdehatır, avantab, çabükdest, çerbdest, çerbzüban, dirazgüş*** (isim olarak), Fa. örneğine göre bu gibi Tk. terkipler de yapıldı, b. ***açıkgöz*** ⊡. İki isimden mürekkep Fa. sıfat ve isimler için b. ***ahuçeşm*** ⊡.

Osm. **asudehal** ‘sakin bir hâlde’ < Fa. ***āsüda-hāl*** a.m. [***āsüda*** ‘sakin’ ve ***ḥāl*** ‘hâl’]; bir sıfat ve onu takip eden bir isimden meydana gelmiş Fa. asıllı sıfatlar için b. ***asudedil*** ⊡. ※ ***... raʿāyādan vażʿ olunan ḳānūna muḫālif ziyāde bir aḳca ve bir ḥabbe aldurmayub cezīre–i mezbūre raʿāyāsı āsüde-ḥāl olalar.*** (Ö.L. Barkan 1943 [980/1572] s. 350).

Osm. **asuman** ‘gökyüzü; gök’ < Fa. ***āsmān*** a.m. Fa.ya özgü, ardarda gelen iki uzun ünlülü hecenin arasında bir kısa ünlünün türemesi durumu için b. ***âbrîz/abiriz*** ⊡. ※ ***Bir gėce ėşigüŋi yasdananuŋ*** | ***Ḳadr ile başı āsumāna deger*** (Necāti Beg 1963 s. 190).

Osm. **asumani** ‘göklere ait, göklerle ilgili’ < Fa. ***āsmānī*** a.m. [***āsmān*** ve isimden sıfat yapan ***–ī*** eki], b. ***altunî*** ⊡. ※ ***Ḳażā-yı āsumānī bir ḳac ṣuʿlüḳ yol üzerine gelürler, kāravānı ururlar.*** (Ferec 855/1451 v. 49b). ‘hava fişeği’: ※ ***Sür–ı ʿışḳında dem-ā-dem germ olub ahum benüm | Āsumānīler aṭar şevk ile āteşbāz imiş.*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 89).

Asur ‘Eski Çağda bir memleket, millet ve devlet’ < Ar. ***Āṯür*** a.m. ※ ***Cumhuriyetin başka bir dişi profesörünün Asur kadın mektuplarını tabletlerinden okuduğu çok ilginç konferansında...*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 17).

Asurî ‘Asur’a ait, Asurlu’ < Ar. ***Aṯürī*** a.m. [***Āṯür*** + ***–ī*** sıfat eki] ※ ***En zayıfı rahmetli Süleyman Nazif yapılı olan koyun tüccarları insana söz söyliyen birer Asuri heykeli tesiri yapıyorlardı.*** (S.E. Ertem 1933 s. 40).

asvalt, asfalt kelimesinin varyantı. ※ ***Dövgüsü asvaltta benim, efendi, nallarımın itçe.*** (K. Yüce 1961 s. 33).

Osm. **asvat** ‘sesler’ K. Us 1964 s. 22 < Ar. ***aṣwāt*** a.m. [***ṣawt*** ‘ses’ kelimesinin çoğulu]. ※ ***Muṭribler nağamātı, muġanniyler aṣvātı ʿayyüḳa ėrişdi.*** (Ferec 855/1451 v. 127b).

Osm. **asveb** ‘daha doğru, daha isabetli’ < Ar. ***aṣwab*** a.m. (***ṣāʾib*** ‘doğru’ sıfatının mübalağa/comparativus (karşılaştırma) hâli). ※ ***Aṣveb u evlā oldur ki evvel dėyesiŋ bilem ki beni ḳancaru iledürsin*** (Ferec 855/1451 v. 176a).

Asya b.m. (kıtanın adı) < Ar. ***Asiyā*** veya İt. ***Asia*** < Lat. ***Asia*** < EYun. ***Ασια*** (Asía) a.m. < Akat. ***āsü*** ‘dışarı çıkmak’. Asya kıtasının isminin tarihçesi için b. D.J. Georgacas 1969. Lingua Franca’dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz’de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve */ya/* ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡. ※ ***Babamın evi benim için, Afrikalar kadar uzak, Asyalar kadar yabancıydı.*** (N. Üstün 1968 s. 91).

aş ‘pişmiş yemek; bilhassa çorba, pilav vs.’ < ETk. ***āş*** a.m. Clauson 1972 s. 253; G. Doerfer 1965 II, no. 481’e göre aslen orta Fa. ***āş*** a.m.dan çok eski bir devirde Türk dillerine geçmiştir. Ayrıca krş. H. Eren 1999 s. 23–24. ※ ‘***İffet aşına āşināyam, aŋa doyamazam.*** (Ferec 855/1451 v. 174b). ※ ***Çamaşırın yıkanmazsa, aşın pişmezse, ne anlarsın yaşamaktan?*** (A. Dino 1944 s. 96). ***aş er-/yer-*** b. ***aşer-***. AD. ***aş et-*** ‘dövmek, pestilini çıkarmak’: ※ ***Gara Bayram’ı döğüp aş ettiler emme kendileri de dama girdiler.*** (F. Baykurt 1961ı s. 163). AD. ***aş ol-*** ‘pestili çıkmak’: ※ ***Dürü damdan düşmüştü sanki, her yanı aş olmuştu***. (F. Baykurt 1971t s. 92). Krş. ***aş keş***.

aş- ‘bir şeyin üstünden geçmek’ < ETk. ***aş-*** a.m. Clauson 1972 s. 255. ※ ***Durdılar, ol daġa çıḳdılar ki kārevān andan aşub şehre gelürler.*** (Ferec 855/1451 v. 240a). ※ ***Şehzâdelerin ve Sultanların dairelerindeki toplam cariye sayısı sekiz yüzü aşmıştır.*** (H. Topuz 1998 s. 31). ‘çiftleşmek için dişinin üstüne çıkmak’: ※ ***Geçende İsmail’in tekesi Huriye’nin keçisine bedava aştığı kavgasında yüreğim titredi, titredi, canım boğazıma geldi...*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 30). ‘uzaklaşmak, kaçmak’: ※ ***Fundalar arasından koşan uzun tüylü keçiler önlerinden bir rüzgâr gibi aştılar.*** (S.E. Ertem 1931 s. 83).

AD. **aşa-** ‘yemek’ DS 350 < ETk. ***aşa-*** a.m. Clauson 1972 s. 256, M. Erdal 1991 II, 418; ***aş*** ‘yemek’ isminden ***-a-/-e-*** ile yapılan fiil (b. ***ada-*** I ⊡), krş. ***at*** ‘ad’ **>** ***ata-*** ‘adıyla çağırmak’, A. von Gabain 1974 no. 85. Evliyā Çelebī bu fiilin Tatarlar tarafından kullanıldığını bildirir (R. Dankoff 1991 s. 13). ‘alt etmek, yenmek’ TS 263, krş. R. Dankoff 1991 s. 13. ※ ***Bir müddet bu cem‘-i şeml yaşadı; ata, ana, oġul, gelin gün gördi, aş aşadı.*** (Ferec 855/1451 v. 141a). Bir deyimde fiil ve iç nesne aynı kökten gelmesi için b. ***ad-*** ⊡).

EOsm. **aşaġa** ‘aşağı’ < ***aşak*** + istikamet dativusu ***-a***. ※ ***Fażal ardınca çıḳdı, aşaġa mlyānsarāya indiler.*** (Ferec 855/1451 v. 13b). ※ ***Etekini ḳaldurdı, aşaġasını gösterdi.*** (a.e. v. 62b). ***aşaġa al-*** ‘yere sermek’: ※ ***Menüclhr, Meymūne durdılar ki melikeye yapışalar, aşaġa alalar.*** (a.e. v. 34b). ***aşaġa varıl-*** ’tenzil edilmek’ TS 262: ※ ***... ve izdiyād-ı leşkere iḥtiyāc çekllmedügl taḳdīrce günden güne iḫrācāt-ı lāzlmeden niçe biŋ sikke altun aşaġa varılmaḳ muḥaḳḳaḳdur.*** (‘Ālī 1979 [1581] I, 154).

EOsm. **aşaġarak/aşaġrak/aşaġrek** ‘daha aşağı’ DS 349, TS 261 < ***aşaġa*** ve mübalağa (comparativus, karşılaştırma) eki ***-rak***. ※ ***Ve resm-i ‘īdīye her ḳaryeden birer ḳoyun alınur imiş a‘lāsından eyüce ve ednāsından daḫı aşaġraḳ*** (okunuş: ***aşagırlaḳ***) ***hāline göre.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 149). ※ ***Ve harman çaġında düstürcek dėrler imiş a‘lāca olan ḳurādan ikişer baş ḳoyun ve daḫı aşaġraḳ*** (okunuş: ***aşgarlaḳ***) ***ḳurādan bir ḳoyun alınur imiş.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 196).

⊡ EOsm.nın comparativus (karşılaştırma) eki olan ***-rak / -rek***, A-B ve C–E ciltlerinde asıl manasında, yâni ablativus (ayrılma durumu) ile ve comparativus’u (karşılaştırma) göstererek, galiba yalnız ***aşağırak*** sıfatında bulunmaktadır. Başka manada, yâni sıfatın manasını zayıflatan bir unsur olarak, b. ***acırak*** ⊡.

EOsm. **aşaġarlak** (üçüncü ünlü ***/ı/*** da olabilir) ‘daha aşağıda bulunan’ < aksi manada olan ***yukarulak/yukarlak*** kelimesine uyarak ortaya çıkmış olmalı. ※ ***Ve hırmān çaġında düstürcek dėrler imiş a‘lāca olan ḳurādan ikişer ḳoyun, ve daḫı aşaġarlaḳ ḳurādan bir ḳoyun alınur imiş.*** (Ö.L. Barkan 1943 [924/1518] s. 172).

aşağı/ aşşa b.m. (altta, alçak yerde, vs.) < EOsm. ***aşaġa*** a.m. ※ ***Başları yamalı peştimallarla sarılı, dizlerinden aşağısı çıplak kadınlar.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 58). '(yazılı bir metinde) ilerde; devamı, bundan sonrası': ※ ***Ben bu 'pekalâ' sözünü aldım ya, artık aşağısı kolaydı.*** (S.E. Ertem 1935 s. 76). '(mecazî manada) alçak': ※ ***Adam aşağı sınıftanmış, onlara göre değilmiş.*** (Peride Celal 1991 s. 426). 'miktarca küçük': ※ ***On beş liradan aşağı hizmetçi bulmak güçtü.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 32). aşağı! (nida) 'defol! ölüm!': ※ ***Yalan bir yasanın yalan Başkanı, Başbakanı, Meclis üyeleri! Hepiniz aşağı, hepiniz aşağı!*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 55). ***aşağıdan*** 'uysal, yumuşak': ※ ***Aşağıdan davran, hepsini inkar et, hiç bir şeyden haberin yokmuş gibi görün!*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 60). ***aşağı yeli*** 'lodos': ※ ***Aşağı yeli çıkmadan köye dönemezlerdi.*** (Reşat Enis 1944 s. 121.)***baştan aşağı*** 'bütünüyle, tamamen' ※ ***Tarladaki ekinler baştan aşşa "karalık" oldu. Yani sana nasıl söylesek, evinleşmedi ekinler. Evinleşir gibi oluyorken yanıverdi.*** (F. Baykurt 1967a s. 414).

aşağılık / aşalık 'düşük kalitede olan' < ***aşağı*** + ***-lık***, burada sıfat, krş. çokluk II. ※ ***Lâvabo da son derece aşağılıktı. Mermerinin kaç yerinde damarlar, çatlaklar vardı.*** (S.M. Alus 1933p s. 86). ※ ***Halimi görmeyin. Aşağılık lokantalardaki Rum garsonların, daha doğrusu meyhane miçolarının tıpkı eşi olmuştum.*** (S.M. Alus 1944 s. 119–120). 'alçak, edepsiz, namussuz': ※ ***Biz öyle sizin düşündüğünüz aşağılık adamlardan değiliz, fakiriz amma gönlümüz kibar, vicdanımız pâktır.*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 108). ※ ***Memiş, en çok, o dava vekili olacak Abdullah Efendiye kızıyordu; hani, eline bir geçse, bir kaşık suda boğacaktı. Yirmi beş yıllık karısını, aşalık herif nasıl kandırmıştı?*** (S. Kocagöz 1941 s. 12).

⊡ Sıfattan ***-lık*** eki ile umumiyetle isim (nomen abstractum, soyut isim) yapılır (b. ***ağırlık*** ⊡), bunların sıfat olarak kullanıldığı çok nadirdir (A–B ve C–E ciltlerinde ***aşağılık*** ve çokluk II'den başka örnek yoktur), şu var ki (hep mekânla alakalı), hem sıfat hem de isim olarak kullanılanları vardır, ms. ***aydınlık***.

aşağrak, b. ***aşağarak***.

aşağrek, b. ***aşağarak***.

Osm. **aşair/aşayir** 'aşiretler' < Ar. ***'aşā'ir*** a.m. [***'aşīra*** 'aşiret' kelimesinin çoğulu]. Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) ***/y/*** alması için b. ***acaib/acayip*** ⊡2. ※ ***Ataŋ, ḳardaşlaruŋ, 'aḳāribüŋ, 'aşā'irüŋ ulular muḥteşemler, anlaruŋla nidebilem?*** (Ferec 855/1451 v. 118a).

EOsm. **aşak** 'alçak; mütevazi' < ETk. ***aşaḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 259. ※ ***Sıma göŋlin aşaḳ göŋüllülerüŋ!*** (Ferheng-nāme-i Sa'dī 1340–42 s. 27 no. 326) ※ ***Aşaḳ sözlü, aşaḳ yılduzlulardur ṭoŋuz yüzlü, ḥarāmī gözlülerdür***. (Meḥmed 1965 [1398] no. 6044). ***aşaḳlat-*** 'tahkir etmek, küçük görmek': ※ ***Çu göre cāhil iŋen kīn dutar / Aşaḳlada her kimse-kim dīn dutar.*** (Ferheng-nāme-i Sa'dī 1340–42 s. 12 no. 146). ***aşaḳlıḳ*** 'tevazu, alçakgönüllülük' TS 263: ※ ***Düşmene her giz aşaḳlıḳ ḳılmayam***. (A. Zajączkowski 1934 [1405] s. 73).

EOsm. **aşan-** 'yükselmek (?)' Dedem Ḳorḳut 1964 s. 171 (fakat Dedem Ḳorḳut 1973'ün lugatçesinde gösterilmemiştir), mevcut olan iki yazmada ya harekesiz veya iki kesre ile, bâzan ***ş*** yerine ***s*** ile yazılmıştır. Belki hare-

keleṙde yanlış var ve doğrusu ***aşun–*** olarak okunmalıdır. Krş. ETk. ***aşun–*** 'to surpass' (***mendin aşundı*** 'beni geçti' ve ***sözge aşun–*** 'daha evvel söze başlamak', yâni ablativus (ayrılma durumu) yahut dativus ile), ***aş–*** fiilinin reflexivus hâli, Clauson 1972 s. 264. ※ ***Bir gün ... Ḳazan Beg yėrinden durmış idi, ḳara yėrüŋ üzerine otaḫların tikdürmiş idi, biŋ yėrde Ipek‿halıçası döşenmiş idi, ala sayvan gök yüzine aşunmış idi.*** (Dedem Ḳorḳut 1958 [14.–15. yüzyıl], Dresden yazması levha 63).

a'şar/âşar 'öşür' < Ar. ***a'şār*** 'öşürler' [***'uşr*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***... zira'at ve‿hırāsetlerIn terk eyledüklerile a'şār ve rüsümlarından sipāhīye nesne olmayub ...*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 312). ※ ***Geçen yıl âşar toplanırken mahsulünü toprağa gizledi.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 5).

AD. **aşarık** 'iştahlı; yemeklik' DS 351 < kelimenin Karaçayca olması muhtemeldir, b. H. Eren 1963 no. 5.

aşari 'ondalık' < Ar. ***a'şārī*** a.m. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***–î*** için b. ***adalî*** ⊡.

aşayir, b. ***aşair***.

AD. **aşbaz** 'aşçı' DS 351 < Fa. ***āşpaz*** a.m. [***āş*** 'yemek' ve ***–paz*** 'pişiren', ***paḫtan*** 'pişirmek' fiilinden]. Krş. ***aşpez***. ※ ***Adam etin yaḫnı ḳılan anuŋ āşbāzı olur***. (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.–15. yüzyıl] s. 62).

aşçı 'küçük ve ucuz bir lokanta işleten kimse' < ***aş*** I. ※ ***Mustafa aşçı dükkânına girip arka taraftaki bahçede, çardağın altında, bir masaya oturdu***. (Kemal Tahir 1955g s. 38). 'Evde yemek pişiren hizmetçi', krş. ***ahçı***.

AD. **aşendos** 'bir çeşit armut' DS 352 < EYun. ***αχερδος*** (a̮herd̮os) 'ahlat' Ch. Tzitzilis 1987g no. 45. Erm.den başka bir etimoloji için b. U. Bläsing 1998 s. 51.

Osm. **aşer** 'on' < Ar. ***'aşara*** a.m. ※ ***Namāz ḳılurdı, andan‿höş āvāzile penc āyet yā 'aşer āyet oḳırdı.*** (Ferec 855/1451 v. 214b).

aşer– 'hamilelikte bazı yemeklerden tiksinip, bazı yemeklere şiddetli arzu duymak' < ***aş yer–*** [***aş*** 'yemek' ve ***yer–*** 'kötü bulmak, beğenmemek'; crasis (kaynaşma) için b. ***acabola/ acabula*** ⊡]. ※ ***Şu deŋlü ḳaldı nI'met bī-nIhāye ki 'ālem aş yererdi iştihāya.*** (Ta'līḳī-zāde 1983 [1596] s. 234). ※ ***Bir gün bizim hanımda bir haller belirmeğe başladı, meğer aş eriyormuş!*** (S.E. Ertem 1935 s. 13).

aşerat (matematik terimi) 'onluklar' < ***aşer*** + Ar. çoğul eki olan ***–āt***. ***aşer ma'şer*** 'ana baba günü, büyük kalabalık' < ***a'şer*** kafiyeli mühmel ve ***ma'şer*** 'mahşer'. ※ ***A'şer ma'şer olmuş bütün‿halḳ***. (A. Caferoğlu 1945 s. 140). ※ ***Evlere‿habar salmış, a'şer ma'şer günü olaraḳdan her kişi evlerine getmIş.*** (a.e. s. 150).

AD. **aşhane** 'mutfak; aşevi, aşçı dükkânı' DS 351–352 < Fa. ***āş-ḫāna*** a.m. [***āş*** 'yemek' ve‿***hāna*** 'ev', b. ***abdesthane/apteshane*** ⊡]. A. Tietze 1969 no. 11, A. Tietze 1982z no. 6.

aşı I 'kızıl kil, aşı boyası' < ETk. ***aşü*** a.m., Clauson 256. ※ ***Bu kızıl aşı ile boyanmış çatal kapı...*** (H. Aytekin 1945 s. 65).

aşı II 'ağaca yapılan aşı' < ***aş–*** 'ilave edilmek' fiilinden isim yapan ***–i*** eki için b. ***alu-satu*** ⊡, E.V. Sevortyan 1974 I, 216. ※ ***Bir buçuk seneden beri***

bir türlü aşı tutturamadığı kaim ahlatın altında cigara içiyordu. (Kemal Tahir 1955g s. 121). 'bir hastalığa muafiyet için aşı': ※ ***Yazları anne, Gül hanım, ve de kedi İstanbul'a götürülüyor. Kedinin aşı kâğıdı, belediye izni, sepeti, ...*** (G. Dino 1991 s. 156). Mecazî manada: ※ ***Alnındaki gerginlik yeni ... Sanki bir gençlik aşısı yemiş.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 71). 'aşı ameliyesine tâbi kılınma': ※※.

EOsm. ***aşı*** **III** 'aşık oyununda kazanan atış' < ***alçı*** II 'aşığın bir yüzü' (***alçı***, aşık yüzünün adı ise, ***aşı*** daha çok aşığın düşme hâlini belirtiyor olabilir, krş. çik ile ***cuk*** II). ***aşığı alçı otur–*** (krş. Azerb. aşığı alçı dur– 'bahti gel–, işi rastgel–' ADIL 1966 I, 101) ※ ***Ḳarıcuḳ dükelinüŋ eyüsin yavuzın, aşısın düvesin ki bilüridi, dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 132b). ※ ***Üstād ḳumārbāzlaruŋ aşığı aşı otura.*** (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] s. 149). Aşığın diğer yüzleri için b. ***bök/böke***, ***cuk*** II ve çik, ***döve*** ve ***tök***.

aşık 'zar atmaya benzer bir oyunda kullanılan küçük kemik parçası' < ETk. ***aşuḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 259, G. Doerfer 1965 II, no. 485. ***aşığı cuk otur–*** 'işi çok olumlu bir biçim al–' ※ ***Masal etme, gene aşığın cuk oturdu.*** (M.Ş. Esendal 1958m II, 53). Orta Asya'da İslam öncesi zamanlardan beri oynandığı bilinen aşık oyunundaki kemiğin dört yüzünün adları, Türk ve Moğol halkları tarafından ortak kullanılır (b. H. Vámbéry 1885 s. 191, A. v. LeCoq 1916 s. 9; R.G. Aḫmet'yanov 1988 s. 108–116). Adlar için b. ***alçı*** II ve ***aşı*** III, ***bök/böke***, ****döve*** ve ****tök***, ****cuk*** II ve çik.

âşık 'seven, aşka tutulan' < Ar. ***'āşiḳ*** a.m. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Turan kahkaha ile güldü: "Āşık mâşuk mu oluyoruz?" dedi.*** (M. Ş. Esendal 1934 s. 226). 'sazşairi': ※ ***Āşıklar sultanı ayan beyansın, | Görmez derler ama gören duyansın, | Mansur gibi kanlı gömlek giyensin, | Enelhak bazarı, meydana geldim.*** (İzzetī 1979 s. 115; Āşık İzzetî'nin Āşık Veysel için söylediği şiirden). ※ ***Benim saz çalamamamın sebebi var: anam, aşık olacağım da diyar diyar dolaşacağım diye saza, aşıklığa düşman olmuştu.*** (Yaşar Kemal 1980 s. 367). âşık ol– 'aşka tutulmak': ※ ***Bu şāh-ı İrem hōd işitmegile anuŋ 'āşıḳı olub dururmış.*** (Ferec 855/1451 v. 100a). âşık yolunu şaşırmış 'girintili çıkıntılı dolambaçlı bir nakış örneği': ※ ***Kāġıd pārçasınıŋ üzerine 'āşıḳ yolunı şaşırdı', 'endīşe', 'aḫtapot', 'şu yolu' ... gibi gülünc şekillerle bir ḳaç ḳarġacıḳ burġacıḳ çizmek ...*** (H.R. Gürpınar 1340a s. 44).

EOsm. ***aşık–*** 'acele etmek' TS 265 < ETk. ***aşuḳ–*** 'özlemek' Clauson 1972 s. 259. Evliyā Çelebī kelimeyi Nogayca olarak veriyor (R. Dankoff 1991 s. 13). Fiilden fiil yapan ***–(ı)k–*** için b. ***acık–*** ⊡.

âşıkane 'âşıklara yaraşır biçimde, aşk uyandıran, arzulu' < Fa. ***'āşiḳāna*** a.m. [***'āşıḳ*** + zarf eki olan ***–āna***, b. ***acizane*** ⊡]. ※ ***... şarkıların âşıkane sözlerini söylerken birinden ötekine gözlerini süzmüş durmuştu.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 263).

âşıkdaş 'birbirine âşık olan' < ***âşık*** + ortaklık (cooperativum, ortaklaşalık) eki ***–daş***, b. ***adaş*** ⊡[1]. ※ ***Onlar kızlarının dünyada başkası ile sevdalanmasını, âşık-daşlık yapmasını istemezler.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 17).

aşıla–/aşla– b.m. (ağaca dal takmak, hastalığa karşı aşı yapmak) < ***aşı*** II ve isimden fiil yapan ***–la–***, ortadaki kısa ünlünün düşmesi için b. ***arlan–*** ⊡.

aşılama/aşlama 'sıcaklığı/soğukluğu ayar edilmiş (su)' < ***aşıla-*** + fiilden sıfat yapan ***-ma*** eki: ※ ***Kuyudaki aşlama suyu bir daha çıkarsan da kana kana ben bir daha içsem!*** (O. C. Kaygılı 1938a s. 167). 'hastalığını bir başkasına geçirmek': ※ ***Meşrū' bir rābıṭa ile pāk, ma'ṣūm bir ḳızı aşılamağa gldiyorduŋ.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 263). Mecazî manada: ※ ***Gözlerindeki ağırlık gitmiş, yüzündeki her bir kıpırtı umut aşılıyor insana.*** (A. Ümit t.y. [1990?] s. 32). ※ ***... vatanın bütünlüğünü sarsacak fikirler aşıladığı da tesbit olunduğundan ders verme yetkisinin geri alınmasına kurul kararıyla...*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 131).

⊡ ETk.den beri var olan ***-ma*** eki fiilden isim ve sıfat yapar (b. T. Banguoğlu 1974 265–267, M. Erdal 1991 I, 316–320). Geçişli (transitivum) fiillerden participium passivum (edilgen sıfat fiil) anlamında ***-ma*** sıfatları oluşur. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: ***aşılama / aşlama, azma, baştansavma, bozma, burma*** I, ***bürüme, büzme, çekme*** I, ***derme çatma, devşirme, dikme, doğrama*** I–II, ***düzme, elleme.*** Geçişsiz fiillerden oluşan etken fiil sıfatı (participium activum) anlamındaki örnekler şunlardır: ***değme*** I–II, ***doğma büyüme*** (zarf), ***donanma*** II, ***dönme, elden düşme / eldendüşme.*** Yukarıdaki örneklerden ***baştansavma*** sıfatının zarf olarak da kullanılması benzeri olmayan bir durumdur. Şeklen ***-ma*** sıfatlarına benzeyen ***böyleme*** sıfatının durumu ayrıdır. (***-ma*** isimleri için b. ***akıtma*** ⊡, ***bazlama*** ⊡; ***-ma*** nomen actionis'i (oluş ve kılış ismi) için krş. ***budama*** ⊡).

aşın- b.m. 'incelmek, yıpranmak' < ETk. ***aşgın-*** a.m. [****aşgı-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli, ***-(ı)n-*** için b. ***acın-*** II ⊡]. Clauson 1972 s. 259, krş. ***aşıt-***. ※ ***Çeriler çü ḳarışdı nā-geh ḳatı, | Aşındı ayaḫdan yėrüŋ bir ḳatı.*** (Mes'ūd bin Aḥmed 1925 s. 182, 1991 s. 381 no. 2748; okunuş için b. ***eşin-***). ※ ***Pabuçları aşınmış, çamurlu, ama gülleri her zaman taptaze.*** (Peride Celal 1991 s. 89).

aşır, b. ***aşr***.

aşır- 'bir manianın üstünden geçirmek' < ETk. ***aşur-*** a.m. Clauson1972 s. 265 [***aş-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***artur-*** ⊡]. ※ ***Sürücü otobüsü dağlardan aşırıyor.*** (B. Günel 1991 s. 9). ※ ***Şimdiki çocuklar uzaktan kumandalı helikopter uçuruyor, bir dokunuşla bataryalı trenleri tünellerden aşırıyor.*** (N. Güngör 1992 s. 76). 'uzaklaştırmak': ※ ***Dėmek yaralılarıŋız var ... Hemān onları bir ṭarafa aşırt.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 321). 'atlatmak, savmak, önlemek': ※ ***"Ben yarın, o bir gün köye 'azīmet ėtmek niyetindeyim. Ẓann ėderim ki 'avdetde mülāḳat müyesser olmayacaḳ" diyerek ḥerīfi aşırmışdır.*** (P.N. Boratav 1995 s. 210). 'oburca yemek, tıkınmak': ※ ***Akşamları ġıdāyı aşıranlar ṣabāḥları fevḳal'āde baş ağrısı ... ile ḳalḳdıḳlarından bu fenālığı def' içün bir ḳaç ḳadeḥ şarāb veyā raḳı içerler.*** (Meḥmed Tevfīḳ 1300 s. 41). 'gaspetmek; çalmak': ※ ***Her gün köylülerin önünden sürülerle hayvanlar aşırıyorlardı***. (H. Aytekin 1965 s. 22). ***aşır- taşır-*** 'çok fazla ileri gitmek (mecazî manada): ※ ***Sen de pek aşırdın taşırdın! Her vakit sellemehüsselâm namazda Bey babamızın önüne geçiyorsun.*** (P.N. Boratav 1995 s. 220).

aşıramasyon, b. ***aşırmasyon***.

(Argo) **aşıramento/aşiremento** 'gasıp, sirkat' F. Devellioğlu 1970 s. 74, H. Aktunç 1990 s. 44. < ***aşır-*** 'çalmak' ve İtalyancadan alınan kelimelerde

görülen *-mento* eki, krş. ***konuşmento, parlâmento***. ※ ***Nasıl oluyor da aynı zamanda kocaman bir köşk yaptırıyor ... ? İşin içinde bir aşiremento var, vesselâm!*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 156).

aşırı 'bir şeyi aşarak, bir yerden aşırarak' < ***aşır-*** ve eski rabıt sıygası olan ***-ı*** (b. ***arkuru*** ⊡). ※ ***... önündekilerin omuzlarından aşırı bir şey görmeğe çalışıyordu.*** (F. Erdinç 1960 s. 13). 'öte, ötesinde': ※ ***Ve bir bıŋar lodos ṭarafında bir mīl miḳdār limāndan aşurı yėrdedür.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 315). ※ ***... dört vilâyet aşırı uzak memleketlerden dönen askerler bazan yollarda Ömer'e rasgeldiklerini söylüyorlar ...*** (R.H. Karay 1940m s. 84). Mecazî manada: ※ ***Titizliği de teḥammülden aşırı idi.*** (Mahmud Yesari 1930 s. 155). ※ ***... ve bundan mā-'adā ṣulḥ aşurı olan niçe dürlü fesād u żarārları bildürmek murād eyledügümüzde ...*** (L. Fekete 1932 s. 64). 'çok fazla, fazla ileri giden, müfrit': ※ ***Böyle aşırı tiryakilerin dilinde boyuna şu nakarat: 'Abuhayattır vesselâm!'.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 16. 3. 1944).

AD. **aşırı taşırı** 'çok ileri giderek, mübalağalarla' < ***aşırı*** ve ***taşır-*** fiilinden, ikisi beraber kafiyeli ve a- ta- tipinden (bu tür terkipler için b. ***apar topar*** ⊡) bir terkip teşkil eder. ※ ***Boğazköylü Fatma, hemşerisinin aşırı taşırı söylenerek başlarına bir belâ getirmesinden korktu.*** (F. Baykurt 1982 s. 84).

AD. **aşırma** I 'pantolon askısı' DS 356 < omuz üzerinden aşırılan şey. Osm. 'bir kısmı arkadan baş üzerinden aşırılan bir çeşit kadın üstlüğü': ※ ***Ḳız, yaşmaġ-ıla çıḳma soḳaġa, görür biri, | Aşırma ḳullan, aşır eve gāh bir perī!*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 s. 45). Fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-ma*** eki için b. ***akıtma*** ⊡.

AD. **aşırma** II 'kova, bakraç' DS 355-356 < ***aşır-*** '(kuyu kovası gibi) bir şeyin üstünden aşağı sarkıtmak' (?) + fiilden isim ve sıfat yapan ***-ma*** eki, b. ***aşılama/aşlama*** ⊡. ※ ***Kuyunun başına gitti. Aşırmayı ... derinliğe koyverdi.*** (N. Üstün 1970 s. 32).

(Argo) **aşırmasyon/aşıramasyon** 'çalma, hırsızlık etme' F. Devellioğlu 1970 s. 74 < ***aşır-*** fiili ve Fr.dan geçen kelimelerde çok rastlanan ***-syon*** eki, b. ***aberasyon*** ⊡. ※ ***Benim paralarımı aşıramasyon yapamayınca para kazanacaksın şimdi de, öyle mi?*** (Yaşar Kemal 1976 s. 224).

aşırtmaca 'gizlice, göz uciyle' < ***aşır-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli ***aşırt-*** ve ***-ma-*** mastar ile ***-ca*** zarf ekleri. ※ ***Tulum, tam siper oturduğu için aşırtmaca da baksa görüneceğe benzemiyordu.*** (R. Ilgaz 1959 s. 79).

⊡ Birleşik ***-maca*** genişlemesi, birçoğu sonradan türetilmiş olmak üzere (neolojizm), tarz zarfları (adverbum modalis) yapar. Çok yaygın kullanılan 'görmek, seçmek şartıyla' anlamındaki ***görmece, seçmece*** zarflarının yanı sıra ***kapı kapamaca*** 'evcek, ailece' (krş. ***ailece / ailecek*** ⊡) veya ***yüzleşmece*** gibi ilginç örnekler vardır. A-B ve C-E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: ***aşırtmaca*** (***bak***-), ***dalmacaya***. Genişlemenin ikinci unsuru olan denominal (isim kökenli, isimden türeme) ***-ca*** ekiyle yapılan zarflar için b. ***anca*** I ⊡, ***-maca*** isimleri için b. ***aldatmaca*** ⊡.

EOsm. **aşıt-** 'aşındırmak' < ****aşgı-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli (***-ıt-*** genişlemesi için b. ***acıt-*** ⊡), b. ***aşın-***. ※ ***Sīne-çâk rūḥiyçün āb u āş ėtdiler, ba'dehu Mevlevīler āyini üzre semā' ėdüb ṣaḥn-ı ḫāneḳāhı aşıtdılar.*** ('Āşıḳ Çelebī 1971 v. 98a).

aşifte, b. ***aşüfte***.

aşikâr 'belli, apaçık' < Fa. ***āşkār*** a.m.; Fa.ya özgü, ardarda gelen iki uzun ünlülü hecenin arasında bir kısa ünlünün türemesi durumu için b. ***âbrîz/ abiriz*** ⊡. ※ ***Bu aşikâr bir yalan...*** (C.F. Başkut 1963 s. 127).

Osm. **aşikârâ** (zarf) 'açık olarak' < Fa. ***āşkārā*** a.m. krş. ***aşikâren.*** ※ ***Beni atamdan āşikārā iste!*** (Ferec 855/1451 v. 110b).

Osm. **aşikâre** (zarf) 'açıkça, açık olarak' < Fa. ***āşkāra*** a.m. ※ ***Revā degüldür ki āşikāre nā-maḥrem evümüze gire.*** (Ferec 855/1451 v. 114b). 'alenen, alâmeleinnas': ※ ***Baʻż-ı cemʻīyetler ḥoḳḳa-bāz ve kāse-bāz ve cānbāza müteʻallIḳdur, begler*** (metinde: ***beglere***) ***varub āşikāre oturmaya.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 213).

aşikâren (zarf) 'açık olarak' < ***aşikâr*** ve Ar.dan alınan zarflara benzetilerek ***-en*** eki, krş. ***aşikârâ.*** Ar. accusativus eki ***-an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***... sebebini aşikyaren duyamayub ...*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 85).

Aşil 'Truva önünde savaşan Yunan kahramanı' < Fr. ***Achille*** < EYun. ***Αχιλλευς*** (Ḫhilléus) a.m. ※ ***İhtiyar Priam meşhur kahraman Aşilin ayaklerine kapanmış, oğlu Hektorun ölüsünü dileyor.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 139).

aşina I 'dost' < Fa. ***āşnā*** a.m. A. Tietze 1969 no. 12. Fa.ya özgü, ardarda gelen iki uzun ünlülü hecenin arasında bir kısa ünlünün türemesi durumu için b. ***âbrîz/ablrlz*** ⊡. ※ ***Dār-ı dünyāda ne aḳribā ve taʻalluḳātları vardur ne emlākleri, ne bir ferd āşināları vardur***. ('Ālī 1956 [1586–87] s. 228). 'tanıdık, arkadaş': ※ ***Onu görünce eski bir aşina gibi hemen tanıdım.*** (B.S. Kunt 1948 s. 43). ※ ***Sanki tadını kaybeden bir yemiş; | Bazan gına gelir âşinalardan!*** (C.S. Tarancı 1957 s. 62). ***aşina gel-*** 'yabancı gelmemek': ※ ***Bir öğle sonrasıdır, kimse yok, kendi sesin | Sana âşinâ gelir. "Bir yerden tanıyorum!"*** (H. Yavuz 1992 s. 27). ***aşina ol-*** 'tanışmak': ※ ***Bu yād ėllerde be deryāy-ı ʻışḳa āşinā oldum, | İlāhī, vādī-yi ġurbetde bīmār olmasun kimse!*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 182; ***aşina*** II ile iyham).

Osm. **aşina** II '(suda) yüzen' < Fa. ***āşnā*** a.m. ※ ***Mürüvvet baḥrı mervārīdinüŋ ġavvāṣı ġarḳ oldı, | Dönüb girdāba deryāy-ı keremden āşinā gitdI.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 244).

aşinalık et- 'bir selâm veya başka bir hareketle birini tanıdığını göstermek' < ***aşina*** I + ***-lık*** ve ***et-*** yardımcı fiili: ※ ***Ben güler yüzle aşinalıklar ederken o, yerlere eğilerek kandilli selâmlarla mukabele ediyor ...*** (S.M. Alus 1933p s. 136).

⊡ İsimden ***-lık*** ekiyle türetilen nomina abstracta (soyut isimler) (b. ***ağırlık*** ⊡) bâzen sırf yardımcı fiil ile beraber kullanılıyor: ***-lık et-*** (***ver-*** / ***ol-***) (krş. ***aldırış et-*** ⊡, b. ***aldırış***). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***aşinalık et-, aşnalık / aşlanık / aşmalık et-, beglik et-*** (b. ***beğllk***), ***birlik ol-*** (b. ***birlik***), ***daraşlık ver-*** (b. ***daraş***), ***dllgermlik ver-*** (b. ***dilgerm***), ***dirlik eyle-*** / ***dirlik sür-*** (b. ***dirlik*** I), ***dilkülik et-*** (b. ***dilkü***), ***eblehlik et-*** (b. ***ebleh***), ***eşlik et-*** (b. ***eş*** I).

AD. **aşinos/aşinoz** 'deniz kestanesi' < Yun. ***αχινος*** (ḫhinós) a.m. D.J. Georgacas 1978t s. 127. Yun. müzekker eki ***-os*** için b. ***aforos*** ⊡[1].

aşir, b. ***aşr***.

aşiran ‘musikide bir makamın adı’ < Fa. ‘***aşīrān*** ‘dostlar’.

aşiremento, b. ***aşıramento***.

aşiret ‘göçebe oymağı, kabile’ < Ar. ‘***aşīra*** a.m. ※ ‘***Aşiret beglerine ve cebelülere vėrilen ḳurā ve mezāri‘ defter mücebince żabṭ oluna.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 135).

AD. **aşivada/aşvades** ‘deniz böceği, Cardium edule’ < Yun. diyal. ***ασηβαδα*** (aşiváḏa); < Yun. ***αχηβαδα*** (ḫhiváḏa) a.m. İkinci varyant kelimenin çoğuluna dayanıyor, D.J. Georgacas 1978t s. 127. Krş. ***civatoz, şıfata***.

Osm. **aşiyan/aşiyane** ‘yuva’ < Fa. ***āşyān/āşyāna*** a.m. ※ ***Ne ġam uçub vaṭanımdan ba‘īd düşdümse / Yapar ġarīb ḳuşun āşiyānını Allāh.*** (Şināsī, YTEA 1974 I, 498). ※ ***Ferruhdil "Āyā buŋa ne oldı?" dėyüb baḳdı, gördi, bir yılan, ef‘ī, aġaca ṣarmaşub çıḳıyor. Meger aġacda çaylaġuŋ āşiyānesi var imiş.*** (Ş. Elçin 1975–76 s. 184).

aşk ‘şiddetli sevgi’ < Ar. ‘***işḳ*** a.m.; kelime başındaki /***i***/→/***a***/’ya dönüşmesi Ar.nın diyalektlerinde olmuştur (b. ‘***agel*** ⊡[1]). ※ ***Henüz resmî değil, ne denir, kısmetmiş, mukadderat, tanıştık, seviştik, aşka karşı durulmaz ...*** (A. Dino 1944 s. 96). Mecazî manada: ※ ***Efendim, mütekait olmakla vazife aşkı sönmüyor.*** (A. Dino 1944 s. 35). ‘heyecan, coşkunluk’: ※ ***Recep aşka geldi. Masanın üstündeki çulu çekti. Üstündeki bardaklar, şişeler lâmba ile devrildi.*** (Y. Ahıskalı 1940 s. 56)... aşkına ‘... şerefine!’: ※ ***Haydi siz de kadehlere boy gösterin! Bir daha onun aşkına içeceğiz!*** (S.M. Alus 1944 s. 54). ***aşk merdiveni*** ‘eğrelti otuna benzer bir süs çiçeği’: ※ ***Pencerenin kenarındaki Afrika menekşelerine, aşk merdivenlerine daldı gözüm.*** (N. Eray 1990 s. 45). ***aşk ola!/aşk olsun!*** ‘dervişler arasında selâm veya nida’ ※ ***Ömer bey selâmlaştı: "Aşk ola, Halim baba!" – "Eyvallah erenler!" – "Buyursunlar!"*** (Aka Gündüz 1940 s. 29). ***aşk olsun!*** ‘aferin!’: ※ ***Mevlüt çavuş gülümsedi, takdir duygusiyle oğlanın sırtını okşadı. "Aşkolsun be delikanlı!"*** (F. Erdinç 1955 s. 177). Şüphe veya inanmamazlık ifade edebilir: ※ ***Akıl sır erdirebilirsen aşkolsun!*** (S.M. Alus 1944 s. 81). Çok defa sitem etmek için kullanılır: ※ ***Aşkolsun sana, ben öyle kadın mıyım?*** (M. Seyda 1970 I, 279). EOsm. ‘***ışḳ*** ‘aşk, sevgi’: ※ ‘***Işḳ benüm üzerüme müstevlī oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 35b). ‘gayret’: ※ ***Ḳız balıḳ gibi ḫāmüş, ṣadef bigi bī-hüş oldı, ‘ışḳile sözi diŋlemege yöneldi.*** (a.e. v. 41a). ‘sevişme, çiftleşme’: ※ ***Ḳonşılardan bir niçesi anı aŋladılar kim ‘avratile ‘ışḳ oynar.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] s. 87). ... ‘***ışḳına*** ‘... hatırı için’: ※ ***Maṭlab ‘ışḳına deveyi yėle vėrmişsin.*** (Ferec 855/1451 v. 225b). Krş. Osm. ***ışk***, AD. ***ışkı***.

AD. **aşkar** I ‘(at için) açık sarı renk’ < Ar. ***aşḳar*** ‘açık renkte, sarışın; doru at’. Ar. renk sıfatları için b. ***abraş*** ⊡. Osm. ***aşkar gözü*** ‘bir çeşit içki kadehi’ TS 256, Tekin–Tietze 1990 no. 50. AD. ***aşkarlı*** ‘alnı beyaz alaca renkli hayvan; başında beyazlık bulunan hayvan veya insan’ (K. Emiroğlu 1989 s. 44).

AD. **aşkar** II ‘küllü su; boyacılıkta kullanılan bir mayi’ DS 358 < Fa. ***aşhār*** ‘potas’. Fa. kelimenin aslı belli değil.

aşkbâz, b. ***ışkbâz***.

aşkefza ‘musikide bir makamın adı’ (K. Uz 1964 s. 10) < Fa. ‘***işḳ-afzā*** ‘aşkı artıran’ [‘***ışḳ*** ‘aşk’ ve ***-efzā*** ‘artıran’].

AD. **aş keş** 'mutfak işi' < ***aş*** ve onunla beraber ***a-k-*** tipinden (b. ***ailem et-kallem et-*** ⊡) kafiyeli bir terkip teşkil eden mühmel. ※ ***Oturdu hayata. Karısı çocukları toplayıp geldi yanına. Aş keş için girip çıkıyordu arada.*** (F. Baykurt 1982 s. 100).

aşk et-/aşket- 'hızlı vurmak' < ***aşk*** ile olan münasebeti anlaşılmıyor. 1900'den eski kaynaklarda bulunamadı. ※ ***Bahriye o kocaman eliyle bi tokat aşketmişti ki, Bahrinin gözlerinden kıvılcımlar fışkırmıştı.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 269). (Belki ***bahş et-*** tabirinin bozulmuşudur, krş.: ※ ***Ali berbere elinin tersile iki şamar bahşeder.*** (A. Dino 1944 s. 75).) ※ ***Polisler üstüme saldırdı, ben de sille aşkettim***. (Şair Eşref, M.Z. Pakalın 1946 s. 208). ※ ***Postacı Bayram, büyük bir rahatlıkla atının dizginlerini eğerin üstüne atar, bir kadının yumuşak kalçasına bir tokat aşk eder gibi, sağrısına eliyle vurur.*** (S. Şengil 1990 s. 46).

aşkın I 'aşmış olan, geçmiş bulunan' < ***aş-*** + fiilden sıfat yapan ***-kın*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Kaymakam rütbesinde, gaga burunlu, gayet çirkin, ellisini aşkın bir adammış.*** (S.M. Alus 1944 s. 174). ※ ***Bir ayı aşkın zamandır çocukça bir oyun oynanır burada.*** (F. Baykurt 1982 s. 55).

AD. **aşkın** II 'kuzukulağı, Rumex acetosa' DS 359 < Fa. ***aşḳʷān/işhün*** a.m.

aşla-, **aşlama**, b. ***aşıla-***, ***aşılama***.

aşlanık, b. ***aşnalık***.

AD. **aşlık** 'hububat' < ***aş*** + ***-lık***, b. ***ahfadiyelik*** ⊡. ※ ***Ve bugünlerin birinde Uzun Mehmet eşeğini önüne katar, köy değirmeninde aşlık öğütmeye gider.*** (M. Seyda 1970 I, 6).

aşmalık, b. ***aşnalık***.

(Argo) **aşna fişne/aşna vişne** 'gizli dost, gizli sevgili' < ***aşina*** ve kafiyeli mühmel ***fişne;*** krş. ***aslı faslı***. ※ ***Meğerse karı, Remzi bey dedikleri o bücürün aşnafişnesi imiş.*** (S.M. Alus 1934 s. 355–356). 'fısıltılı konuşma' DS 362: ※ ***Oğlum, sen böyle park köşelerinde elin kızlarıyle aşnavişneden vazgeç!*** (A. Ağaoğlu 1964 s. 47). ***aşnafişne et-*** 'fısıltı ile görüşmek': ※ ***Bu Zabit efendi ... sörcüğe rasgelmiş, aşnafişne etmişler, derken efendim sörcük Meryem sırrına ermiş.*** (S.E. Ertem 1935 s. 159).

AD. **aşnalık/aşlanık/aşmalık et-** 'sohbet etmek, şakalaşmak' < ***aşinalık et-*** DS 360. Metatez için b. ***albız*** ⊡. Bu tür, ***-lık*** ekiyle biten isimlerin ***et-*** yardımcı fiilini almasıyla oluşan terkipler için b. ***aşinalık et-*** ⊡.

aşna vişne, b. ***aşna fişne***.

AD. **aşo/aşu** 'boya yapılan kırmızı toprak' DS 362, 363 < b. ***aşı*** I.

AD. **aşot** 'akarsuların ortasındaki adacık' DS 379 < Yun. diyal. ***ασοτη*** (aşóti) < EYun. ***οχετος*** (ǫhetós) 'hendek, oluk' Ch. Tzitzilis 1987g no. 379.

aşoz (gemicilik terimlerinden) 'kaplama tahtalarını takmak için yuva, oluk' < İt. ***canto*** 'tekerlek çemberi' ya da Fr. ***chanteau*** 'tekerlek çember' (K. Karapotosoğlu 1999 no. 16). Başka bir etimoloji Yun. ***αγαθος*** (agat̲ós) için b. Kahane-Tietze 1958 no. 724 a.m.

Osm. **aşpez** 'aşçı' < Fa. ***āş-paz*** a.m. [***āş*** 'yemek' ve ***-paz*** 'pişiren']. Krş. ***aşbaz***. ***aşpezlik*** 'aşçıbaşılık': ※ ***Menziline geldügi gibi āş-pezligini ve***

ferrāşligini ve bunlaruŋ emsāli ba'ż-ı͜ hidmetlerini ṭāliblere bey' ḳılur. ('Ālī 1975 [1599] s. 137).

aşr/aşır/aşir 'Kur'andan on ayetlik bir bölümün okunması' < Ar. ***'aşara*** 'on'. ※ ***Dinamit paketlerine fitil ve kapsül taktık. Sonra şeyhe bir aşir okutup tekmil askere namaz kıldırdım.*** (F.R. Atay 1938 s. 146). ※ ***Kabir başında aşır okurken şaşırma!*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 55).

Osm. **aşşab** 'hastaneler için şifalı otlar toplayan kimse' < Ar. ***'aşşāb*** a.m. [***'uşb/'uşba*** 'ot' kelimesinden]. ※ ***'Aşşāblara "Ḳazduġuŋ nedür?" dėyene "Ot köki" dėyeler.*** (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] s. 150).

AD. **aştiya/aşto/eşka/siye** 'gölge; korkuluk veya sinyal olarak kullanılan bez' DS 363, 4499, 4729 < Yun. diyal. ***ασκια*** (aşkia) 'gölge', a.m. Yun. ***σκια*** (skia) Ch. Tzitzilis 1987g no. 136, 479.

aşu, b. ***aşo***.

Osm. **aşub** 'karışıklık, anababa günü' < Fa. ***āşüb*** a.m. ※ ***'Avratlar feryād ėtdiler, āşüb düşdi, ol dügün yāsa döndi.*** (Ferec 855/1451 v. 220a). ***aşub eyle–*** 'karıştırmak, kaosa çevirmek'. ※ ***Bir gün nā-gāh bād-ı sarsar belürdi, cihānı āşüb eyledi.*** (a.e. v. 146a).

aşug 'Ermeni sazşairi' < ***âşık*** 'sazşairi'.

aşun–, b. ***aşan–***.

Aşura 'Muharrem ayının 10. günü' < Ar. ***'Āşūrā*** < İbr. ***'Āsōr*** 'Yahudiler'in bir dinî bayramı'. ※ ***Ben her zamān ayıŋ ṣon çārşanba günü iyi sā'atde olsunlara bir 'āşūrā ḥāżırlar, onu ocaġıŋ içine ḳordum.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 43). Osm. ***Aşura aşı*** '10 Muharrem'de çok çeşitli malzemeyle hazırlanan tatlı bir yemek': ※ ***... ni'met-i simāt-ı devlet 'āşūrā aşı gibi maḫlūṭ olmaḳ lāzım gelür.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 163). ***Aşura günü:*** ※ ***Fakat 17 Temmuz günü "Aşura günü" denilen dinî bir gün olduğunu öğrenince rahatsız etmeği doğru bulmadım.*** (A. Nesin 1960g s. 31).

aşure b.m. (çeşitli malzeme ile pişirilen tatlı) < ***Aşura***. ※ ***Lisenin ilk sınıfında, daha önce ortaokulda, arkadaşlarına aşk mektupları yazar, olumlu sonuçlar alındığı gün ısmarladıkları aşureyi yerdi.*** (M. Seyda 1970 I, 276).

aşurı, b. ***aşırı***.

aşüfte/aşifte 'şaşkın, kendinden geçmiş' < Fa. ***āşufta*** a.m. Fa. ***–(i)de/–te*** için b. ***aferide*** ⊡. ※ ***İşitdi. Āşüfte oldı, donını yırtdı, ḳaraŋu eve girdi, yönini diyvāra eyledi ...*** (Ferec 855/1451 v. 145a). 'hafifmeşrep kadın, oynak kadın': ※ ***Deryā dėdiğim taḥrīk-i havā ile cüşa gelmiş bir āşüftedir ...*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1866] s. 53). ※ ***Gül gibi bir kız. Zamane aşiftelerine benzemez.*** (A. Dino 1944 s. 96).

Osm. **aşüftehatır** 'tedirgin' < Fa. ***āşufta͜ hātir*** a.m. [***āşufta*** 'şaşmış' + ***͜ hātir*** 'hatır, gönül']. ※ ***Gerçi bülbüldür olan āşüfte-hāṭır ġoncadan / Ġoncanıŋ da ṣorsalar vardır hezār endīşesi.*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 II, 43).

aşvades, b. ***aşivada***.

AD. **aşvan** 'değirmenci' DS 364 < Kürt. ***aşvan*** a.m. Jaba–Justi 1879 s. 11, U. Bläsing 1995k s. 175–176.

at b.m. (bilinen hayvan; erkek at) < ETk. ***at*** a.m. Clauson 1972 s. 33. ※ ***At ḳoşmaḳ, oḳ atmaḳ, ḳılıc oynamaḳ ... dükelini öğrendi.*** (Ferec 855/1451 v. 91a). ***atla*** 'at üstünde': ※ ***Kāğıthanede iki adım ötemizden atla geçerlerken bu gözlerimle görmüştüm ...*** (S.M. Alus 1944 s. 17). ***atbaşı git-*** 'aynı hizada olmak, aynı olmak': ※ ***Kübik bir ev içinde yaşıyanların mizacı benim mizacıma uyamaz, fikirleri fikrimle atbaşı gidemez***. (R.H. Karay 1940g s. 151). ***at bin-*** '(daha evvel yerde duran veya yaya yürüyen birisi) ata binmek, atın üstüne atlamak': ※ ***Toy büyüğü böyle bağırdı ya, atlı toycular hemen at binerler.*** (F. Otyam 1962 s. 51). ※ ***Siz atları binin. Hemen Hacı Ağanın köyüne!*** (Ü. Kaftancıoğlu 1975 s. 90).

at- b.m. (fırlatmak; uzaklaştırmak, çıkarmak; koymak, vs.) < ETk. ***at-*** a.m. Clauson 1972 s. 36. ※ ***Tiyri kemāna ḳodum ... Atdum, şāh-ı mārānı boynında vurdum.*** (Ferec 855/1451 v. 61b). EOsm. 'bir şey fırlatarak vurmak': ※ ***Şāh-ı mārānı bir oḳile atsun.*** (Ferec 855/1451 v. 61a). ※ ***Müslim bir daşile anı atar, bir gözin çıḳarur.*** (a.e. v. 234b). 'ortaya atmak (söz, yalan, nutuk)' (krş. Fa. ***zadan*** 'atmak'): ※ ***Bir yalan atarak arkadaşların yanından savıştım.*** (S.M. Alus 1944 s. 57). ※ ***Lāf atmanın sırası mı imiş? ... Kabile seni bekliyor...*** (Kemal Tahir 1955s s. 144). ※ ***Benim babam Trakyalı, kendi halinde bir çiftçi. Hayatında bir gün nutuk atmamıştır.*** (N. Cumalı 1969 s. 170). 'vurmak': ※ ***Biçare macuncuya dayak attıysa bize ne oluyor?*** (S.M. Alus 1944 s. 107). 'dairevî bir hareket icra etmek': ※ ***Günde seksen defa kanunlar üzerinde perende atıyordu.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 42). ※ ***Ortadaki küçük boşlukta bisikletiyle tur atmaya başladı.*** (A. Altan 1985 s. 95). Geçişsiz fiil olarak: 'hafifçe vurmak, titreşmek': ※ ***'Āliyeniŋ ḳalbl ānī bir ḳorḳu ile atdı.*** (H.E. Adıvar 1926 s. 39) ※ ***Ipıssız yolda bir gümbürtü vardı tek düzen, bir de belli belirsiz sıcaklık. Kar hafif hafif atarken hızlanmıya başladı.*** (B. Duygulu 1961 s. 16). çenesi at- 'ölmek': ※ ***Onun üstüne düştü kafası. Zemzemi de içemedi. Attı çenesi.*** (C. Aykın 1955 s. 116). 'solmak, rengi açılmak': ※ ***Bir ān lçün teneffüs durdu, beti beŋzi atdı...*** (Ebübekir Ḥāzım 1326y s. 289). ※ ***Ertesi sabah, daha gün atmadan, kazmalarını, küreklerini kapacaklar, batağı kurutmağa başlıyacaklardı.*** (Reşat Enis 1944 s. 80–81). (Argo) 'bilmeden, kestirerek söylemek; yalan söylemek; mübalağa etmek': ※ ***Ben boyuna: "Atma! ... şakayı bırak! ...Vazgeç!" diye durayım, yeni güveylmlz gene dediğinde...*** (S.M. Alus 1944 s. 20). ***atıp tut-*** 'birisi için kötü konuşmak, birisinden yaka silkmek': ※ ***Ayşe hanım yarım saatten fazla söylendi durdu, Ülfet beye attı tuttu.*** (S.M. Alus 1933p s. 111). 'ne yapacağını pek mübalağalı şekilde ilân etmek': ※ ***Atıp tutmakla yapabilmek arasında uzun mesafeler vardır.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 289). Hem geçişli hem geçişsiz hâlde kullanılan fiiller için b. ***aç-I*** ⊡.

EOsm. **ata** 'baba' TS 268–270 < ETk. ***ata*** a.m. Clauson 1972 s. 40. ※ ***Atası anı sevdüglnden hīc murāddan yığmazidi.*** (Ferec 855/ 1451 v. 27b). 'koruyucu': ※ ***Ḳāżī eyltdl: "Ben yetiymlerüŋ atasıyam ..."*** (Ferec 855/1451 v. 236a). ***ata ana*** 'anne baba, ebeveyn': ※ ***Bir nevbet ḥāl bunuŋ üzerine gecdüglnden soŋra Ferruḫşād atasını anasını göresi geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 42b). ***atalar*** 'dedeler, eskiler' < ※ ***Ata ... gayretlerimizi birleştirerek mücadele etmek, bugün atalarımızın bize armağan ettikleri bu kutsal toprakların, gençlerimizden beklediği en büyük vazifedir.*** (M.C. Anday 1965a s. 115).

Osm. **atâ** 'hediye, hibe' < Ar. *'aṭā* a.m. ※ ***Hemān 'aṭā ki atama vėrdüŋ baŋa hem anı ver!*** (Ferec 855/1451 v. 55b). ***atâ et-/kıl-*** 'hediye etmek, hibe etmek': ※ ***Farażā def'aten on biŋ filöri dahı 'aṭā ḳılmış olsa...*** ('Ālī 1587 v. 129a).

Osm. **atabe/atebe** 'eşik; bir hükümdarın makarrı' < Ar. *'ataba* a.m. ※ ***Sulṭān Selīm Ḫān-ı Cemşīd-āyīn 'atebe-i 'ulyāsına vardı.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 218). ※ ***Onları atabe-i ulyâya göndereceğim.*** (A.İ. Tokgöz 1933 s. 72).

Osm. **a'taf** 'lutuflar' < Ar. ***a'ṭāf*** [***'iṭf*** 'merhamet' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ve bu veziyrüŋ bir ārāste ḳızı varidi, elṭāf-ı rabbānī, a'ṭāf-ı subḥānī bilesinceyidi.*** (Ferec 855/1451 v. 70a).

atak I 'kendini derhâl her işe, her tehlikeye atan, cüretkâr' < ***at-*** ve fiilden sıfat yapan ***-ak*** eki, krş. ***batak, kokak, korkak***. ※ ***En korkak adam bile sarhoşken atak olur.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 200). ※ ***Kimi zaman atak kimi zaman ürkek | Akıllarında tek düşünce erkek | Beşi onu gelirdi kızların.*** (S. Birsel 1955 s. 18).

atak II 'hücum, hamle' < Fr. ***attaque*** a.m. < İt. ***attaccare*** 'saldırmak' < Gotça. (Tk.ye Fr.dan giren spor terimleri için b. ***abandone*** ⊡²) ※ ***Gösterinin açılışı için, atak ve iddialı cümlelerle dolu bildirileri kapsayan bir broşür bastırdılar.*** (S. Soysal 1979ye s. 158). ※ ***Sağlı sollu ataklarda top Kabataş on sekizine indi mi, Zafer heyecanla ayağa fırlıyor.*** (A. Yurdakul 1989 s. 132). ※ ***Devlet, kahramanca yapılan ataklar, çıkışlar ve jestlerle değil, uzun uzadıya hesaplanmış ileri görüşler ve sağduyu ile idare edilmeliydi.*** (A. Kulin 1997 s. 15). (tıp terimi) 'nöbet, akse'. ※ ***Kötü bir atak sırasında gittiğim hastanenin acil servisindeki nöbetçi doktor benimle ilgilenmiş ve migrenimin büyük olasılıkla hormon dengeleriyle ilintili olabileceğini, ama bunu kanıtlamanın uzun süreceğini, zaten bir süre sonra menopoza gireceğimden bu çabaya zaman ve gerek olmadığını söylemişti.*** (İ. Aral 1998). ※ ***atağa geç-*** 'hücuma geçmek': ※ ***Eli kulağında, atağa geçmek için fırsat kolluyor.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 60).

atalet 'işlemez hâlde bulunma; tembellik' < Ar. *'aṭāla* a.m. ※ ***Misafirler birer birer dağılınca, hele o sarışın oğlan çocuğu gidince Emin gene eski ataletine döndü.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 150).

ataman 'Ukrayna'daki kozakların reisi' < muhtemelen Alm. ***Hauptmann*** 'baş kimse, kumandan', krş. M. Vasmer 1953 I, 31, E.V. Sevortyan 1974 I, 202.

Osm. **ataş** I 'susuzluk' < Ar. *'aṭaş* a.m. ※ ***Gördi, gendüye ve atına 'aṭaş ġālib oldı***. (Ferec 855/1451 v. 131b).

ataş II 'toka (ms. gerdanlıkta); kâğıtları birbirine tutturmaya yarayan tel' < Fr. ***attache*** a.m. ※ ***O günlerde klasörler, telli dosyalar, tel zımbalar, ataşlar bulunmadığı için evrak bez torbalar içinde saklanırdı.*** (N. Güngör 1992 s. 111).

ataşe 'elçiliğe tahsis edilen uzman' < Fr. ***attaché*** a.m. [***attacher*** 'bağlamak, yardımcı olarak vermek']. Fr.dan giren sonu vurgulu ***/-e/*** ile biten isim/sıfat için b. ***abandone*** ⊡¹. ※ ***Ankaraya gidiyorum. Dış İşlerinden bir temsilcilik, bir Kültür Ataşeliği isteyeceğim.*** (R. Ilgaz 1969g s. 74).

ataşemiliter (diplomasi terimi) 'askerlik ataşesi' < Fr. ***attaché militaire*** a.m. [***attaché*** 'ataşe' ve ***mIlitaire*** 'askerî'] ※ ***Fi tarihte pek samimi dostum Nikaragua ataşemiliteri – o sırada Normandi sefinesinde baş kamarottum ...*** (A. Dino 1944 s. 73).

⊡ Fr.dan bir bütün olarak Tk.ye alınmış terkiplerin bünyesi birkaç çeşit olabilir. Tipik bir terkip bir isimle bir sıfattan müteşekkil olur: isim başta gelir, sıfat onu takip eder, Fa.daki izafetlerde olduğu gibi. Meselâ, ***ataşemIliter***, ***betonarme***. Belki de İng. ***Amerikan bar*** da bir bütün olarak Fr. üzerinden Tk.ye girmiştir. Altı heceli ***ataşemiliter***'i anlamak, ezberlemek, kullanmak herkesin işi değildir.

atavik (biyoloji terimi) 'atalardan birinin bir vasfının, sonraki nesillerden birinde meydana çıkması hadisesi mahiyetinden' < Fr. ***atavique*** a.m. [Lat. ***at–*** ön takısı + ***avus*** 'dede']. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***–ik*** için b. ***AdriatIk*** ⊡. ※ ***İçimizdeki ben, anlıyorum, atavik bir şey. Babamla annem değil ama, mutlaka, mutlaka babaannemin karması.*** (Orhan Kemal 1965f s. 252).

atavizm 'atalardan birinin bir vasfının, sonraki nesillerden birinde meydana çıkması hadisesi' < Fr. ***atavIsme*** a.m. [Lat. ***atavus*** (***attae avus***] 'babanın dedesinin dedesi']. ※ ***Bilmem, Freud buna ne der. Belki atavizm.*** (H. Taner 1954 s. 64).

Osm. **ataya** 'hediyeler'. < Ar. ***'aṭāyā*** a.m. [***'aṭīya*** 'hediye' kelimesinin çoğulu]. ※ ***İşi bitenleri 'izzetIle ḥürmetile, tekellüfātile teşriyfātile, hedāyāylle 'atāyāylle gönderürmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 186b).

atbaşı git–, b. ***at***.

ate 'ateist, Tanrı tanımaz kimse' < Fr. ***athée*** a.m. [EYun. ***a–*** 'olmayan', Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡) + ***Θεος*** (ţeós) 'tanrı']. ※※.

atebe, b. ***atabe.***

Osm. **atebebus** 'kapı eşiğini öpme, taht önünde yeri öpme' < Ar. ***'ataba*** 'eşik' ve Fa. ***–büs*** 'öpme'. ※ ***Keḏhudālarile 'atebe–büse varavuz ...*** (Ferec 855/1451 v. 58a).

ateist 'Tanrıya inanmayan, zındık' < Fr. ***athéiste*** a.m. < EYun. ***αθεος*** (áţeos) a.m. [***a–*** alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) (b. ***abana*** ⊡), + ***θεος*** (ţeós] 'tanrı']. ※ ***Mezarın başına bir işaret koymamız şart. Allaha inanmayanlara, yâni ateistler için de amblem var.*** (A. Kulin 1997 s. 15).

Atebrin 'bir ilaç ismi'. ※ ***Kinin yok, atebrin karaborsada. Atebrini ele geçirip yutanlar, kanarya sarısı suratlarla dolaşıyorlar.*** (G. Dino 1991 s. 98).

ateh 'bunama, bunaklık' < Ar. ***'atah*** a.m. ***ateh getir–*** 'bunamak': ※ ***Ben ne lāzımsa getiriyorum. Faḳaṭ siz ẏalŋız 'ateh getirlyorsuŋuz.*** (A.H. Tarhan 1334 s. 131).

ateizm 'Tanrı fikrini reddetme, zındıklık' < Fr. ***athéisme*** a.m. [***athé*** + ***isme*** (***–izm***), b. ***aforizm*** ⊡[1]]. Bunun yanısıra Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡. ※ ***Bir ateizm dalgası Hind için çok hayırlı olurdu. Bu dalga ormanâ zarar veren çalıları siler süpürür, büyük ağaçlara dokunmaz.*** (V. Günyol 1995 s. 70).

atel 'kırık kol veya bacağı sarmak için cebire' < Fr. ***attelle*** a.m. < Lat. halk ağzı ***astella***, Le Robert 1986 I, 667.

atelye, b. ***atölye***.

aterina 'bir cins balık' < Yun. ***αθερινα*** (aṯerína) < EYun. ***atherine*** a.m. D.J. Georgacas 1978t s. 127. ***aterine*** Evliyā Çelebī ÜKtb. T2371 v. 243b (R. Dankoff 1991'de yoktur). R.E. Koçu 1960 III, 1324'te bir okuma hatası yüzünden ***atrita*** balığından bahsedilir.

ateş b.m. (yanarken sıcaklık ve ışık dağıtan) < Fa. ***ātiş*** a.m. 'yangın': ※ ***Ermeni maḥallesine āteş vėrilmişdir.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 217). 'vücut sıcaklığı': ※ ***Yüzümü ateş bastı.*** (S.E. Ertem 1935 s. 42). ※ ***Ateşim var biraz. Doktor, grip olabileceğini söyledi.*** (Peride Celal 1991 s. 205). ***ateş arabası*** 'lokomotif': ※ ***Āteş ʿarabası bir homurtu ile eṭrāfına buḫār püskürdi.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 142). ***ateş et–*** 'silâh atmak': ※ ***Titreyen eliyle ḳaryolaya doğru birbiri arḳasına iki el āteş ėtdi.*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 538). ***ateş işleri*** 'ateş oyunları, hava fişekleri': ※ ***Gėceler ile āteş işleri yaḳarlar ve ḳanadile maḫṣūṣ keştīler nūrānī ḳılurlar.*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 98). ***ateş pahası/pahasına*** 'müdhiş pahalı': ※ ***... götüreceği birkaç metre bez parçası bile karaborsaya düşmüştü, ateş pahasıydı.*** (Reşat Enis 1947 s. 43).

Osm. **ateşbar** 'ateş yağdıran' < Fa. ***ātiş-bār*** a.m. [***ātiş*** 'ateş' ve ***bār*** 'yağdıran']. ※ ***Dėmezem kim āh-ı āteş-bāra göŋlüŋ meyi ėder. | Kim dėye bād-ı hevā sindān u mermer depredür?*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 231).

⊡ Fa.dan alınmış edebî Osm. kelimeler arasında ***–bar*** hecesi ile girenler var. Bunlardaki ***–bar*** hecesi, 'yağan, yağdıran' manalarına gelen Fa. bir fiil unsurudur. A–B ve C–E ciltlerinde yalnız şu örnekler bulunuyor: ***ateşbar, dürbar***.

Osm. **ateşbaz** 'ateş oyunları gösteren kimse; fişekçi' < Fa. ***ātiş-bāz*** a.m. [ātiş ateş' + ***-bāz*** 'oynayan']: ※ ***Āteş-bāzlaruŋ işi bir pāre od olmaḳ ola.*** (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] s. 149). ※ ***Bir adam kamburunu çıkara çıkara, kolları tersine çevirip bacaklarını çarpıta çarpıta aşk ve şevkle ateşbaz oynuyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 165).

⊡ Fa.dan alınma sıfatlar (ve isimler) arasında ***bāḫtan*** 'oynamak' fiilinden gelen ***–bāz*** 'oynayan' fiil unsuru ile teşkil edilmiş olanlar göze çarpar. A–B ve C–E ciltlerindekiler: ***aşkbaz, ateşbaz, canbaz / cambaz, çerminebaz, davlbaz / daulbaz / davulbaz.*** Bu gibilerin tesiri altında Türkçe köklerden yapılanları da vardır (b. A. Tietze 1964 s. 162–170); A–B ve C–E ciltlerinde olanlar: çenebaz, çolbaz (?), ***dilbaz, dolanbaz, düzenbaz.***

Osm. **ateşdan** 'ocak' < Fa. ***ātiş-dān*** a.m. [***ātiş*** 'ateş' + ***–dān*** 'içinde tutan, muhafaza eden', Fa. ***–dan*** için b. ***abdan*** ⊡]. ※ ***Kim ki gül dėse saŋa, eczāsını kül eyledüŋ, | Ey cihān, bir germ āteş-dāna beŋzersin hemīn.*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 102).

ateşî 'ateş renginde' < ***ateş*** ve isimden renk sıfatı yapan ***–î*** eki, b. ***altunî*** ⊡. ※ ***... evvelki gül ḳurusu yataḳ takımı şimdi ateşī āle taḥavvül ėtmiş ...*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 62)

Osm. **ateşîn** 'ateşli, ateş saçan' < Fa. ***ātişīn*** a.m. [***ātiş*** 'ateş' ve isimden sıfat yapan ***–īn*** eki, b. ***abherin*** ⊡]: ※ ***Küh-ı āteşīnden, deryā-yı cüşān-***

dan ... geçüb ... (Ferec 855/1451 v. 152b). 'coşkun': ※ ***Hepsi ateşin, acar gençlerdi.*** (Fazlı Necip 1930 s. 3).

Osm. **ateşpare** 'ateşin, coşkun' < Fa. ***ātiş-pāra*** 'kıvılcım'. ※ ***Süleymān Hān nāmeniŋ mefhümından āteş-pāre olub biŋ himyān mālı cümle İslāmbol yahüdīlerine elçi ḥużūrında bezi ėdüb bir ḥabbe ḳalmadı.*** (Evliyā Çelebī 1989 p. 92 v. 44b). ※ ***Ziya ve Namık Kemal, bu iki ateşpare, Genç Ahmet Beyin fikirlerine iştirak ediyordu.*** (Fazlı Necip 1930 s. 35).

ateşperest 'ateşe tapan (kimse)' < ***ātiş-parast*** a.m. [***ātiş*** 'ateş' + ***-parast*** 'tapan', ***âdetperest*** ⊡]. ※※.

atf/atıf 'yöneltme, gönderme' < Ar. ***'aṭf*** 'meyl, temayül'. ※ ***Doğduğu yer Selânik. Bunu gizlemek aklının ucundan geçmez. Bir bölgeye illâ da atıf yapmak gerekliyse, çocukluğunun bir bölümünün geçtiği İstanbul'dur bu.*** (E. Atasü 1996 s. 206). ***atfet-*** 'göndermek, yöneltmek': ※ ***Sizi böyle ṣararıyor gördükce ġarīb bir üzüntü ḥiṣṣ ėdiyordum, ḥāl bu ki ben sizi ṣarartacaḳ bir şey yapmamış idim, vicdānıma 'aṭf olunacaḳ bir mes'ūliyet görmeyordum.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 81). ※ ***Sulṭān Cefā'ya öyle naẓarlar 'aṭf ėdiyordu ki 'ādetā Cefā titriyordu.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 75). '(bir hadiseyi) bir sebebe isnad etmek': ※ ***Bu hārıḳ-ul'āde aḥvāl hep hōca efendiniŋ nefesiniŋ keskinliğine, kerāmetine 'aṭf ėdiliyordu.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 45). ***atf-ı inan*** 'dizgin çevirmek, teveccüh etmek': ※ ***Masḳaṭ-i re'si olan Bayburda 'aṭf-ı 'inān-ı iḳtidār ...*** (Ẕihnī 1992 v. 12a). ***atf-ı nazar et-*** 'göz atmak, bakmak': ※ ***Bunlara 'aṭf-ı naẓar olunduḳda, Ṭanẓīmāt'dan soŋra biz ileri mi yoḳsa geri mi gitmişiz āşikār olur.*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 [1869] II, 102).

atfen 'dayandırarak' < Ar. ***'aṭf*** ve Ar.dan geçmiş birçok zarflarda görülen ***-en*** eki. Ar. accusativus eki ***-an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※※.

Osm. **atıbba/etibba** 'hekimler, tabipler' < Ar. ***aṭibbā*** a.m. [***ṭabīb*** 'hekim' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Varduḳca şeh-zādenüŋ renci ḳuvvetlendi. Filcümle mu'aẓẓimler 'āciz olub çekindiler, aṭıbbāyı oḳıdılar. Aṭıbbā şeh-zādenüŋ nabżın gördiler...*** (Ferec 855/1451 v. 144a). ※ ***Aṭibbānıŋ eŋ meşhūrlarından sā'atde biri da'vet olunduğu ḥālde ...*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 [1867] s. 121).

atıcı 'kemankeş, okçu' < ***at-*** + ***-ı-*** + ***-cı*** (b. ***alıcı*** ⊡). ※ ***Atıcılar yaycılaruŋ yasın tutalar, menzile ėrüb nişānladuḳları yėre ėrişeler, aralarında nizā' vāḳi' olub atışalar.*** (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] s. 154). ※ ***Bildiğim birşey varsa, bir zamanlar yiğitliği, atıcılığı, biniciliği, cömertliği, geniş ve taşkın yaşayışıyla bütün Manisa iline ün salmış.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 97).

atıf, b. ***atf***.

atıfet 'lûtuf, hayırhahlık, sempati' < Ar. ***'āṭifa*** a.m. ※ ***Şu şeref-i âlî bu kemter kölelerine büyük bir atıfet olduğu için...*** (B. Arpad 1974 s. 13).

atık I (isim) 'atılan şey, döküntü' < ***at-*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-(ı)k*** eki, b. ***acuk/ acık*** I ⊡. ※ ***Bu deneyim yaşanmış olamaz. Hem de "duru mavi bir günde" Yüzyıl sonunun pis dumanlarıyla dolu gökyüzü, kömür ve kükürt tanecikleri, egzos gazları, sanayi atıkları. Yağmur bile zifir gibi.*** (E. Atasü 1996 s. 277).

atık II (sıfat) 'solgun, uçuk (renk hakkında)' < ***atık*** I. Fiilden etken fiilsıfatı (participium passivum, edilgen sıfat fiil) anlamında sıfat yapan ***–(ı)k*** eki, b. ***açık*** I ⊡. ※ ***Arka tarafında, siyah ve biçimsiz çarşafının rengi atık–sıska bir kadın kabak çekirdeği yiyor.*** (Reşat Enis 1933 s. 19). ※ ***Üstüne bir rengi atık bluejean geçirmişti.*** (A. Kulin 1997 s. 95).

atık III/**atik** 'çabuk davranabilen, çevik' < ***atık*** a.m. < ***at–*** ve fiilden sıfat yapan ***–(ı)k*** eki (b. ***açık*** I ⊡). Krş. atak. EOsm. ***atıġ (atıḳ)*** a.m. ※ ***Uyıma, ey göz, ḫ̮ahır bunca esrük | Cihāna el götür atıġ u çābük*** (Fḫ̮ahrī 1974 [1367] no. 3433).※ ***Çok atik bir kadındı. Hem konuklara yetişiyor, hem de çocuklarıyla uğraşıyordu.*** (F. Baykurt 1971c s. 274). ***atik tetik*** 'çevik, hamarat' < ***atik*** ve ***tetik***; iki kelimenin manası birbirine yakın; kafiyeli ikinci kelimenin son hecesi ilk kelimenin ikinci hecesine tesir etmiş ve uyum kaidelerine aykırı olan ***/ı/*** > ***/i/*** kaymasına sebep vermiş görünüyor (bu tür terkipler için b. ***apar topar*** ⊡). ※ ***Gülsüm temiz, saf, atik tetik bir kız olarak yetişecek, hanımefendisinin anahtarlarını beline takacak, konağa kilit kürek olacaktı.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 126).

atıl I 'işsiz; işlemez, bir işe yaramayan' < Ar. '***āṭil*** a.m., Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. âbid ⊡. ※ ***Ve şu başan yėrleri mecmū'ın fellāḥa taḥẓīr ėtdüreler; iḥmāl ve müsāhele ėdüb bor ve 'āṭıl yėr ḳomayalar.*** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 363).

atıl II '(bir şeyden) mahrum' < Ar. '***āṭil*** a.m., Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. âbid ⊡. ※ ***İşidürem ki gönlüŋ īmān bezeginden 'ātıl imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 96a).

atıl– ***at–*** fiilinin passivum (edilgenlik) veya medialis–reflexivum (orta–dönüşken) hâli, b. ***açıl–*** ⊡. ※ ***... dağuŋ başında fevvāre gibi bir şu çıḳmış, gök yüzine 'amüd gibi atılmış.*** (Ferec 855/1451 v. 244b). ※ ***... avcılarla kılavuzlar birbirlerine bakınırlarken, Reşat bey öne atılmış: "Ben gireceğim!" demiş.*** (S.M. Alus 1944 s. 146). ※ ***... siyasete atılarak memlekete hizmet ediyorlar.*** (S. Kocagöz 1957 s. 53).

atılgan 'atak, kendini güç işlere, tehlikelere atan' ***atıl–*** + fiilden âdet veya karakter beyan eden sıfat yapan ***–gan*** eki, b. ***alıngan*** ⊡. ※ ***Murādıŋ gencliği, cesāreti, atılġanlığı, merdliğinden başḳa ...*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 293).

atılı '(bir yere) atılmış' < ***at–*** fiilinden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasına gelen sıfat (***–ı*** ile nomen actionis (oluş ve kılış ismi) ve ***–lı***, b. ***ardılı*** ⊡). ※ ***Ali ile ikimizin, ağaçları çürümüş, çöp ve saman atılı köyün kerpiç mektebine kayıtlarımız bir günde yapıldı.*** (H. Aytekin 1945 s. 66). ※ ***Fitillerinden bir birine bağlı top ayakkaplarımız omuzlarımıza atılı, yalınayak, hâlâ fırın külü kadar sıcak tozları çiğniye çiğniye düştük yollara.*** (Orhan Kemal 1949b s. 122).

atım 'atılan bir şeyin kat'ettiği mesafe' < ***at–*** a.m. + nomen actionis (oluş ve kılış ismi) ***–ım*** eki, b. ***adım*** I ⊡. ※ ***Gemiler bir niçe oḳ atımı yėr gėrü sıçradı.*** (Ferec 855/1451 v. 228a). ***atımlık*** 'silâhı doldurmaya yetecek miktar': ※ ***Şu dünyada daha kaç günlük ömrü, kaç atımlık barutu vardı?*** (K. Bilbaşar 1941 s. 97).

AD. **atıntı** 'rüzgârla bir çukura yığılmış kar' DS 369 < ***at–*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan –ıntı b. ***akıntı*** ⊡. (sıfat olarak) 'atılmış, terkedilmiş, çürüğe çıkmış' ※ ***Epeyce kullanılmışlardan bir Opel oto-***

mobil aldı. Öteki atıntı arabalardan söktü, buna taktı, cilâ çekti, "kız" gibi gıcır gıcır bir araba yaptı. (F. Baykurt 1982 s. 141).

Osm. **âtır** 'güzel kokan, rayihalı' < Ar. ***'āṭir*** a.m. [/***'ṭr***/kökünden]. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Ve͜ hāṭır-ı 'āṭırlarında vaḳfiyetine ḥüsn-i niyetleri ve medāris ü͜ havānıḳ binā eyleyüb ol kitābları ehālī içün ḥıfż ėtdürmege cüll-İ himmetleri muḳarrerdür.*** ('Ālī 1587 v. 140a).

atış- 'birbirine atmak' < ***at-*** fiilinin müşareket hâli, b. ***alış-*** I ⊡. ※※ 'ağız kavgası etmek': ※ ***Annemle babam, iki odun yüzünden atışmışlardı. Dargındılar.*** (M. Buyrukçu 1956 s. 7). Başka bir örnek için b. ***atıcı***.

atıştır- I (geçişli fiil olarak) 'aceleyle veya oburca yemek yemek' < ***at-*** fiilinin ***-ış-dır-*** ekleri ile frequentativus hâli, b. ***anlaştır-*** II ⊡. ※ ***Üç dört saat geçer geçmez gûya hiç bir şey yememişim sanılacak bir iştiha ile atıştırıyorum.*** (H.R Gürpınar 1929 s. 21).

atıştır- II (geçişsiz fiil olarak) 'serpiştirmek (kar ve yağmur hakkında)' < ***atıştır-*** I. ※ ***Pencereden dışarıya baktı, kar atıştırıyordu.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1995 s. 71).

ati 'gelecek zaman' < Ar. ***'ātī*** 'gelen, takip eden' [/***'ty***/kökünden]. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Sa'ādetleri ve ātīleri içün düşünmeğe başladılar.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 87).

AD. **atif ütüf** 'çürük, döküntü, işe yaramaz (meyve) DS 370 < ?? Arapça etkisi olan labialisation'lu (dudaksıllaşma) çift söz. Labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***abidik gubidik*** ⊡[2]. ※ ***Henri Massis "Jugements" adlı kitabında Péguy'nin, Claudel'in ve kimi arkadaşlarının yaşadıkları çağı atif ütüf bulduklarını estek kerestek saydıklarını söyler.*** (S. Birsel 1995 s. 15).

atik, b. ***atık*** III.

Osm. **atîk** I 'eski, kadim' < Ar. ***'atīḳ*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***Ḳarye-İ mezbüre defter-İ 'aṭīḳda iki bölük oturub çiftlüsinden yüz aḳça ... Mi̮hālic emīni almaḳ ḳānūn imiş.*** (Ö.L. Barkan 1943 [982/1574] s. 105).

Osm. **atîk** II 'azat edilmiş, kölelikten çıkmış' < Ar. ***'atīḳ*** a.m. [/***'tḳ***/ kökünden].

Osm. **at'ime** 'yemekler' < Ar. ***aṭ'ima*** a.m. [***ṭa'ām*** 'yemek' kelimesinin çoğulu]. ※ ***İstiḥżār ėdilen aṭ'ime ise eṭrāfa ġāyet nefīs bir rāyiḥa neşr ėdiyordı.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 115).

Atina b.m. (Yunanistan'daki şehrin adı) < Yun. ***Αθηνα*** (Aṯína) a.m. ※ ***Meẕkür maġāra ile Atınānuŋ mā-beyninde iki adalar vardur***. (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 281).

Osm. **atiyen** 'ilerde, gelecekte; aşağıda' < Ar. ***ātī*** ve zarf eki ***-an/-en.*** Ar. accusativus eki ***-an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡.

Osm. **atiyüzzikr** 'sonra zikredilecek olan, aşağıda bahsi geçecek olan' < ***ati***, ***-y-*** Hiatustilger'i, harfitarif ve ***zikr***. ※ ***Bu eṣnālarda ātīyüẕẕikr Nihānī ki Ḍuraḳ Çelebīdür, Celālīnüŋ ḥüsn-i terbiyesiyle dāḫil-i Ḥarem oldı.*** ('Ālī 1994 [1591-99] s. 298).

Osm. **atiyye** 'hediye' < Ar. ***'aṭīya*** a.m. ※ ***Şi'r dėdikleri, ba'ż-i 'ibāda maḥṣūṣ bir 'aṭiyye-i ilāhīyedir.*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 [1881] II, 159).

atkı 'örtü' < ***at–*** ve fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***–kı*** eki (b. ***açgı*** ⊡). 'kapı veya pencere üstü mertek; göz üstündeki kabarık kaş': ※ ***Kara kaşları atkılı atkılı, kalemle çekilmiş kadar düzgün, şakaklara kadar uzun, tam keman kaş dedikleri cinsten.*** (S.M. Alus 1944 s. 103). ***atkı at–*** 'yenilgiyi kabul etmek' ※ ***Yalnızca atkıları atılmış bekleyen bir sondur benimki.*** (A. Kutlu 1987 s. 211).

AD. **atkıç** 'sapan' DS 370 < ***at–*** ve fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***–kıç*** eki, krş. ***baskıç.*** ※ ***... atkıçlarını, oyuncak tüfeklerini bir bir çıkarıp soyunan, çırılçıplak kalan, ellerindeki kadehleri birbirine göstererek sevinçle içen çocuklara ...*** (S. Burak 1965 s. 45).

atla– I 'sıçramak, zıplamak' < ***at*** + isimden fiil yapan ***–la–*** eki (E.V. Sevortyan 1974 I, 198); Clauson 1972 s. 58 bu etimolojiyi şüpheli buluyor. İsim/sıfat'tan fiil yapan ***–la–/–le–*** genişlemesi için b. ***acabla–*** ⊡. ※ ***Merdivenleri ikişer, üçer atlıyarak ikinci kata çıktım.*** (S.M. Alus 1944 s. 98). 'acele ile bir yere gidivermek': ※ ***Yarın sabah gün ağarmadan Ambarlıya atlarız.*** (S.M. Alus 1944 s. 152). 'sırayı takip etmeyerek daha ileri geçmek': ※ ***Sen sınıf atlamaya çalışıyorsun.*** (Z. Ankara 1991 s. 170). 'aldatılmak, atlatılmak, aldanmak': ※ ***Vali bey ... böyle şeylere cevap verecek adam değildi. Fakat bu heybetli adamlardan ürktüğü için işi komüsyona havale etti. Vali ayağa kalktığı zaman içinden: 'Bunlar da atladı, bunlar da...' diyordu.*** (S.E. Ertem 1933 s. 40). (Argo) 'vermek' F. Devellioğlu 1970 s. 74: ※ ***Bir çıkıntı atla, abi! –Bir duman tosla da ciğerleri bayram edelim!*** (Kemal Tahir 1961 s. 103). 'çok ilgilenmek': ※ ***Patron, bomba gibi bir haberim var. Herkes atlayacak.*** (T. Özakman 1955 s. 14). '(okurken bir kelimeyi) kaçırmak; (gazete muhabirliği yaparken) bir havadisi gözden kaçırmak'. ※※.

AD. **atla–** II '(çiçekleri) temizlemek, kuru yapraklarını ayırmak' DS 371, K. Emiroğlu 1989 s. 44–45 < ***ayırtla–*** ※ ***Bir kucak gül oğlan atlamış, bir kucak da kız atlamış.*** (M. Tuğrul 1969 s. 218).

atlambaç 'çocukların atlama oyunu' TüS 1983 s. 85 < ***atlangaç***.

⊡ Kelime içi ***/ m /*** 'den sonra labial (dudak sesi) bir plosif'in türemesi birçok dillerde olduğu gibi Tk.de de normal bir fenomendir. A–B ve C–E ciltlerinde geçen örnekler: ***atlambaç, çitlembik, dombadız, dönemeç / dönembeç***.

atlan– 'ata binmek' TS 276–277 < ETk. ***atlan–*** a.m. Clauson 1972 s. 58 [***at*** + isimden fiil yapan ***–lan–*** genişlemesi, b. ***abaplan–*** ⊡]. ※ ***Durdı, atlandı, bėş altı ġulām–ile bir yėdeg–ile Bem şehrine yöneldi.*** (Ferec 855/1451 v. 26a).

AD. **atlangaç** 'tarla aralarında, yalnız yayaların geçebilmesi için yapılmış iki tarafı merdivenli ağaçtan geçit' < ***atlan–*** ve fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan –***gaç*** eki, krş. ***sallangaç, yüzgeç***. ※ ***Gaç, Allahın belâsı, gaç, yoksa geberdiğin gündür! Sağdaki atlangaçtan ağıla geç, atla oraya giremez!*** (Feridun Osman 1936 s. 93).

⊡ ***–gaç*** ekiyle fiilden yapılan nomina instrumenti (alet isimleri)'den A–B ve C–E ciltlerinde yer bulanlar şunlardır: ***atlangaç, bişirgeç, bizlengeç / bizlengiç, çevirgeç, dardıngaç, direngeç, evirgeç***.

Atlantik 'Atlantik Denizi' < Fr. ***Atlantique*** < Lat. ***Mare Atlanticum*** < EYun. ***πελαγος Ατλαντικον*** (pélagos Atlántikón) a.m., ***Atlas dağlarının*** ötesindeki deniz. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***–ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡.

atlas I 'bir kumaş cinsi' < Ar. ***aṭlas*** a.m. ※ ***Arḳalarına aṭlas cül, boyunlarına muraṣṣaʿ ḳılāde, ayaḳlarına, ellerine altun‿halḫāller, bilezükler eyledüm.*** (Ferec 855/1451 v. 102b). ※ ***Yorgancı dükkânında pembe atlastan bir yorgan asılıydı.*** (B.S. Kunt 1948 s. 19).

atlas II 'kaktüs' < ***Atlas*** dağlarından geldiği için. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Ne güzeldi her şey, Frau Ulla. Pencerenin içindeki saksıda çiçek açmış atlas ve gökyüzündeki yarım ay...*** (N. Eray 1986 s. 173).

atlas III 'bir kitapta toplanmış harita veya levhalar koleksiyonu' < Fr. ***atlas*** a.m.; EYun. efsanesinde gökyüzünü taşıyan ***Atlas*** isimli devin isminden. ※ ***Uzak denizler gibi durgundu Nine. Kız atlastaki maviliklere bakıyormuş gibi baktı ona.*** (A. Kutlu 1991 s. 91). '(anatomi terimi) bel kemiğinin kafayı taşıyan en üst omuru'.

Atlas Dağları 'Mağrib'deki küme dağlar (efsaneye göre dev ***Atlas*** orada bulunurmuş)'. ***Atlas Denizi/Atlas Okyanusu*** 'Atlantik Denizi', krş. ***Atlantik*** : ※ ***... Amerika sahillerinden taşıp, Atlas denizinden aşarak bizim sahillerimize vuran bir maddîleşme soğuk havası esiyor.*** (S. Ayverdi 1941 s. 97). ※ ***Hani şu Atlas Okyanusunu ilk aşan tayyareci var ya...*** (R. Ilgaz 1959 II, 111).

Osm. **atlaspuş** 'atlas giyen, atlasa bürünen' < Fa. ***aṭlas-püş*** a.m. [***atlas*** 'güzel bir kumaş' + ***-püş*** 'örtünen, giyen', b. ***ahenpuş*** ⊡]. ※ ***Eşk-i aṭlas-püşumı her dem revāne ėderem, /‿Ḫizmete tā ʿarż ola mācerāsı çeşmümüŋ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 170).

Osm. **atlasrengIn** 'koyu kırmızı' < Fa. ***atlas*** 'koyu kırmızı' ve ***rengīn*** 'renkte'. Fa. ***-īn*** sıfat eki için b. ***abherin*** ⊡: ※ ***... bir cüll-i aṭlas-rengīni arḳasına ṣalmış.*** (Ferec 855/1451 v. 28a).

atlat- 'birisinin atlamasına sebep olmak' < ***atla-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Bütün öbür gazeteleri atlatmazsam, haberi hepsinden daha iyi vermezsem, bana da adam demesinler!*** (A. Nesin 1969 s. 149). 'işinden attırmak': ※ ***Partin iktidara geçerse onu atlatacaksın.*** (C.F. Başkut 1963 s. 120). 'güç bir durumu zararsızca veya az zararla geçiştirmek': ※ ***İç kanama tehlikesini atlatmıştı.*** (A. Yurdakul 1989 s. 12). ※ ***İyi! Kırık yok demek, ucuz atlattınız.*** (Peride Celal 1991 s. 173). 'birinin dikkatsizliğinden istifade ederek geçmek veya savuşmak': ※ ***Ah, ne güzeldi asık suratlı görevlileri atlatarak trenlere biletsiz binmenin heyecanı!*** (A. Ümit t.y. [1990?] s. 34). '(birisini) bahane veya yalanla savmak': ※ ***Öyle bir Ermeni kadını gelirse beni sorarsa atlat! Bugün daireye gelmedi, de.*** (S.M. Alus 1944 s. 77).

atlatmaca (şakamsı tehdit ifadesi) 'atlatma', krş. ***aldatmaca*** ⊡. ※ ***Çamlık Dere Beyi işlerini bitirdikten sonra bizi bulacağını söylemişti. Nahiye Müdürü "Atlatmaca yok ha ..." demişti.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 90).

atlet 'idmanla kuvvetini ve çevikliğini geliştiren sportmen' < Fr. ***athlète*** < EYun. ***αθλητης*** (aṯlētēs) a.m. ※ ***Kadın da bir atlet çevikliği ile koşuyordu arkamdan.*** (M.C. Anday 1965a s. 265). 'kolsuz erkek fanilâsı' (***atlet fanilâsı*** tabirinin kısaltılmışı): ※ ***Beyaz atlet ve beyaz pantalonlarıyla ortalıkta esneyerek dolaştılar.*** (A. Özyalçıner 1991 s. 22).

atletik 'atlete yakışır, atlet vücutlu' < Fr. ***athlétique*** < EYun. ***αθλητικος*** (aṯlētikós) a.m. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***-ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***...***

80'li yılların koşullarına uyan bir beden yapısına sahip, atletik bir kadın. (Z. Ankara 1991 s. 83).

atlı, b. ***atlu***.

atlı hassas, b. ***atlu ases***.

AD. **atlı karınca** 'uzun bacaklı bir cins karınca' DS 372: ※ ***Mez̤kür ḳutu içre iri aṭlı ḳarınca dėdüklerinüŋ birini demür çifte ile ḳutudan alub ...*** (Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VII, 279–280). ※ ***Çocukluğumun bayram yerlerini hatırlarım: Atlı karıncalara bayılırdım.*** (R. Enis 1957 s. 157). Krş. ***atlu karaca/atlı karınca*** maddesindeki ***atlı karınca***.

atlık 'sumen' < ***altlık***; /***l***/ sesinin düşmesi için krş. ***atmış***, ***boşat–*** ve ***–lık*** için b. ***ahfadiyelik*** ⊡. ※ ***Geçen 'aşırda olduğu gibi bu gün divitimizi belimizde ṭaşımıyoruz. Erkān minderine ḳarġacıḳ burġacıḳ vaż'īyetinde büzülerek atlıḳla yazmıyoruz. Şimdiki ṣāḥe–i ḥarīrimiz geŋiş bir masa üsti, ḳalemimiz de çelikden, çünki artıḳ fikirler atlığıŋ dar ṣaṭḥında ḳoşamaz.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 145).

⊡ Bâzı kelimelerde ***/ t /*** tenuis'inden evvel bulunan ***/ l /*** ünsüzü kimi kişilerin telaffuzunda düşer. BSTTk.nın tanımadığı bu varyasyon (değişim), belki bir diyalektin izidir, bir idiolekt de olabilir. Aynı şey diyalektlerde de tespit edilebilir. Bu fenomen, en büyük ve BSTTk. tarafından da reddedilmeyen rolünü, ***/ l /*** ile biten fiil esaslarının causativum (ettirgenlik) hâllerinde oynar (b. ***boşat–*** ⊡); bunlardan başka A–E cildi şu örnekleri ihtiva eder: ***atlık, atmış, buttuk***.

atlu/atlı 'ata binen; süvari' < ETk. ***atlıġ*** a.m. Clauson 1972 s. 55. İsimden özellikle sıfat yapan ***–li*** eki için b. ***adamakıllı*** ⊡². ※ ***Evvel ben uyandum, baḳdum, gördüm yüz ola atlu ṣaf bağlayub ḳoşun olub alayı düzüb dururlar***. (Ferec 855/1451 v. 47b).

⊡ Bir isme ***–lı*** takılarak yapılan sıfatlardan (b. ***adamakıllı*** ⊡²) bazıları, konuşma ekonomisinden ileri gelen ve ifadenin anlaşılmasını bozmayan bir nevi kısaltma olarak umumiyetle kendilerini takip eden isim olmadan isim gibi kullanılır. Bu müşahedeye A–B ve C–E ciltlerinden alınmış birkaç tipik örnek: ***atlı, belâlı, dağlı, delikli*** (argoda), ***delükanlu / delikanlı, devletli, dişli*** I, ***düdüklü, eksik etekli / eksikli / esikli, emzikli*** (b. ***emzik*** I).

Osm. **atlu ases/atlı hassas** 'fahişe, hayat kadını' < ***atlı*** ve ***ases*** 'gece bekçisi'. ※ ***Aman yarabbî, ne şirret karı, atlı hassas!*** (H.R. Gürpınar 1332 s. 123). 15. asırda İstanbul'da bu lakapla tanınan meşhur bir hayat kadını vardı: ※ ***... maḥallesi‿halḳı meclis–i şer'a gelüb "Maḥallemüzde 'Arab Fātī ve Nārīn ve Giritlü Nefīse ve Atlu 'Ases dėmegile ma'rūfe Ḳamer ve Balatlu 'Aynī nām 'avretler yaramazlıḳ ile meşhūrlardur..."*** (A.R. Altınay 1333 s. 55).

atlu karaca/atlı karınca 'bir direk etrafında dönen arabacıklardan ibaret eğlence tertibatı' < ***atlı*** ve ***karoça*** < İt. ***carrozza*** 'araba'. ※ ***Ve atlu ḳaracaya binmek ise gendüyi muḳ'ad–ı mahübür ve maḳ'adı rencür eylemekdür.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 158). ※ ***Bir ṣaḥṣ–ı Hindī elinde ṣāfī altundan muṣanna' atlu ḳaraca ṣūretinde bir atı otāġ–ı ṣāhīye getürüb ...*** ('Alī 'Azīz 1268 s. 56). ※ ***Baloncular, ḥacıyatmazcılar, fırıldaḳlar, |‿horoz şekerleri, civ civ öten oyuncaḳlar; | Ṣağında atlı ḳarınca, ṣolunda taḥtırevān; | Önünde bir sürü çekçek, tepende çifte ḳolan.*** (M. 'Ā. Ersoy s. 56).

⊡ Teşekkülü anlaşılmayan yabancı kelimeleri biraz daha anlaşılır hâle getirmek için bütünü ya da bir kısmı şeklen yakın ve mana itibarıyla münasip bir kelime ile değişilir. Bütün dillerde vaki olan bu fenomene, bilhassa halk dilinde görüldüğünden, halk etimolojisi denir. A–B ve C–E ciltlerinde geçen örnekler: ***atlı karınca, Bahşılar, balsıra, balyemez topu, biti kara, cılkava / çılkava / çılkafa, çımendifer, dılacan / dalacan, dilazar*** II, ***dilbaz, Dobrevenedik / Dobrevnik / Dobrovenedik, düello*** (Türkçeye girmeden), ***ebter*** II, ***efkâr*** II, ***eleğim sağma / eneğimsağmal***.

atma 'atkı, patik vs.nin üstten geçen ve yandan iliklenen kayışı' < ***at–*** ve fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***–ma*** eki, b. ***akıtma*** ⊡. ※ ***Sakın mavi fiyongalı, nalçalı kunduralarını unutup boncuk düğmeli, çapraz atmalı iskarpine binmesin!*** (Aka Gündüz 1930 s. 117). ***atma at–*** 'sitem etmek, taş atmak, çamur atmak': ※ ***Bana atma atanlar benim girdiğim boyaya giremezler. Ben aklıma ne eserse estiği gibi yapıyor muyum yapmıyor muyum ha?*** (A. İlhan 1953 s. 82).

atmaca 'bir cins yırtıcı kuş' < ***at–*** ve fiilden isim yapan ***–ma*** ile küçültme eki ***–ca***, b. ***aldatmaca*** ⊡. ***atmaca*** küçük bir av kuşu olduğu için atıldığı izah edilir. ***–maca/–mece*** ile biten başka kuş ismi var mı? ※ ***Nasıl da on lirayı bir atmacanın bir serçeyi kapışı gibi, hiç aman vermeden, kapıp kaçıvermiştin!*** (B.S. Kunt 1948 s. 10).

(Argo) **atmasyon** 'uydurma, yalan, mübalağa' H. Aktunç 1990, s. 44 < ***at–*** 'yalan söylemek, mübalağa etmek' ve fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ma*** eki ve Fr.dan geçen bazı kelimelerde görünen ***–syon*** < Fr. ***–tion*** < Lat. ***–tio(n)*** eki (fiilden nomen actionis, oluş ve kılış ismi) yapan bir ektir, b. ***aberasyon*** ⊡. ※ ***Senin anlıyacağın, bizimkilerin işi ep atmasyon, ep martaval!*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 62). ***atmasyondan*** (sıfat) 'uydurma': ※ ***Âlimler, şurada olması melhuzdur derler. Hattâ bâzan atmasyondan mezar bulurlar. Karagözün mezarı derler, meselâ.*** (S. F. Abasıyanık 1948 s. 114). ※ ***Hepsine atmasyondan cevaplar yazmaktan başka çare yoktu.*** (N. Berkes 1997 s. 123).

atmış 'altmış'; ***/l/*** sesinin düşmesi için b. ***atlık*** ⊡. ※ ***Şimdi İstanbul'un şurasında burasında üç oto tamir atelyesi. Buyruğunda atmış sekiz işçi. Kendini de say, atmış dokuz.*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 138). (argo) ***atmış dokuz*** 'minetleşme, minet yapma, kadın ve erkek karşılıklı oral seks yapmak' (F. Devellioğlu 1970 s. 75).

atmosfer 'hava küresi' < Fr. ***atmosphère*** a.m. [EYun. ***ατμος*** (atmós) 'buhar; nefes' ve ***σφαιρα*** (sfáira) 'küre']. ※ ***Atmosferde yaşıyan hayvanları denizde, denizde yaşıyanları atmosferde yaşatmak için de yorucu çalışmalara atıldım.*** (M.C. Anday 1965a s. 28). ※ ***Hava limonata gibi değil artık, 32°C. CO'le yüklü atmosferin basıncı üstümüzde, yeşil buğularla terleyen bir seraya hapsetmiş kenti***. (E. Atasü 1996 s. 263). Mecazî manada 'hava, ortam': ※ ***Çamlarla leylâkların sarmaş dolaş olduğu bir kuytuluğa kurulmuş sahnede dolaşan kişiler, Shakespeare'in kahramanlarından çok, gerçek üstü bir atmosferin insanlarıydı.*** (B. Arpad 1974 s. 114).

atol 'halka şeklinde mercan ada' < bir Güney–Doğu Hindistan dilinden.

atom b.m. (maddenin en küçük parçası) < EYun. ***ατομος*** (átomos) 'kesilemeyen, bölünemeyen' < ***a–*** alfa privativum'u (olumsuzlama öneki a-/an-) 'olmayan' ve ***tómos, témnein*** 'kesmek' fiilinin bir fiilsıfatı (parti-

cipium). Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡. ※ ***Atom ilk parçalandığında, dedelerimiz, babalarımız bayram etmişlerdi.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 201).

atomatik, b. ***otomatik***.

atonal (beynelmilel müzik terimlerinden) 'ton ve makam temeline bağlı olmayan' < Fr. vs. ***atonal*** a.m. [EYun. ***a–*** alfa privativum'u (olumsuzlama öneki a-/an-) 'olmayan' ve ***τονος*** (tónos) 'ses', b. ***abana*** ⊡]. ※ ***Ali Sirmen de katılıyor koroya Mine ile birlikte. Atonal müzik yapıyorlar.*** (O. Duru 1995 s. 23).

atölye/atelye 'yapım evi, tamirhane' < Fr. ***atelier*** a.m., aslında 'marangoz çalışma yeri'. İkinci varyant yazının tesirini gösterir, b. ***arp*** ⊡. ※ ***Şimdi İstanbul'un şurasında burasında üç oto tamir atelyesi.*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 138). 'ressam, heykeltıraş veya fotoğrafçı stüdyosu': ※ ***Konuları bulunca resimlerini çekiyorum önce, atölyemde iyi çalışabilmek için.*** (Peride Celal 1985 s. 163).

(Argo) **atras** 'kıç, makat' F. Devellioğlu 1970 s. 75 < ??.

Osm. **atrıka** 'yollar' < Ar. ***aṭriḳa*** a.m. [***ṭarīḳ*** 'yol' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Baġdāda gide yürürdük, bu Kerbelā-yı kerb u belāya, bu aṭrıḳa-yı renc u ʿanāya yėtişdük; nā-gāh bir ḳara͜hün͜hör bizüm üzerümüze yol kesdi...*** (Ferec 855/1451 v. 64a).

atrofi (patoloji terimlerinden) 'körelme, dumur' < Fr. ***atrophie*** a.m., Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki a-/an-) için b. ***abana*** ⊡. ※ ***Bir vurgunun, tutukluğun atrofinin eli kulağında olduğuna işaretti.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 114).

atsır– 'hapşırmak' < ses taklidi söz, krş. ***aksır–***; krş. Ar. ʿaṭsa. ***atsırt–*** 'hapşırtmak': ※ ***... ne olduġunı henüz tamāmiyle farḳ ėdememiş ise de bunuŋ ağzına burnuna dolaraḳ kendini atsırtmaġa başlamasından...*** (H.R. Gürpınar 1336ş s. 84).

Osm. **atş** 'susuzluk, susama; şiddetli arzu' < Ar. ***ʿaṭş*** a.m. ※ ʿ***Uryān, yābis, bir ʿaṭş-ı medīd ile süzān çöl semāsına benzer bir istiḳbāl...*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 30).

Osm. **attar** I 'aktar, eczacı' < Ar. ***ʿaṭṭār*** 'ıtriyatçı'; krş. aktar. ※ ʿ***Aṭṭārlaruŋ işi neyi olursa kāġıda burmaḳ ola.*** (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] s. 153). ※ ***ʿaṭṭār dükkānından bir mis̱ḳāl bāng to̤hmın satun aldı.*** (Ferec 855/1451 v. 220b).

AD. **attar** II 'seyyar satıcı' DS 373 < ***attar*** I. ※ ***Sonra gitmiş çarşıya, bir attar dükkânı almış, bir de attar sandığı yaptırmış, seyyar satıcılarınki gibi.*** (M. Tuğrul 1946 s. 28).

attarcı 'attar' II ile a.m. ※ ***Kalk kızım, attarcı gidiyi, çağır da ipek alak sana.*** (M. Tuğrul 1946 s. 31).

⊡ Halk dilinde yabancı dillerden alınmış bir meslek sahibi manasındaki kelimelere fazladan ***–cı*** ekini takmak az görünen bir hadise değildir, ms. ırgatçı, modistracı. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunur: ***attarcı, bağmancı, bahçıvancı, bezirgâncı, celepçi, çerçici.*** Benzer bir fenomen için b. ***barısı*** ⊡.

EOsm. **attaristan** 'aktarlar çarşısı' < Ar. ***ʿaṭṭār*** 'ıtriyatçı' ve mahalle veya memleket isimlerinde kullanılan Fa. ***–istān*** eki, b. ***Acemistan*** ⊡. ※

ʻAṭṭāristānda bir dükkānı içindeki edviyeyile aŋa gösterdi. (Ferec 855/1451 v. 90b).

AD. **attarya** ʻbakkaliyeʻ DS 373 < ***aktariye***.

attırık ʻeski püskü, pejmürdeʻ < ***at-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli ***attır-*** ve fiilden sıfat yapan ***-ik*** eki, yâni ʻattırılmışʼ (b. ***açık*** I ⊡), fakat modern konuşma dilinde bu ***-dırık*** çift ekinin kuvvetli bir duygusal rengi var, krş. ***uyduruk***. ※ ***Sen hiç Anadolu ilçelerinden nuhinebiden kalma attırık ve kıçıkırık telefon kulübelerinde, gazetene haber servisi yapmak için saatlerce bekledin mi?*** (A. Hünalp 1962 s. 57).

aut, b. ***avut***.

av b.m. (avlanan hayvan; avlama işi) < ETk. ***āv*** a.m. ※ ***Şehzāde ol avı dutmağa ḳaṣd ėtdi.*** (Ferec 855/1451 v. 28a). ※ ***Ġaznīn melikinden av bahānesine destür diledi.*** (a.e. v. 42b). Mecazî manada ʻtuzağa düşürülen, kurbanʼ: ※ ***Hemiyşe duzaḳ ḳurar, senüŋ gibi avlar avlar.*** (a.e. v. 23b). ※ ***Mahkeme salonları; mahkeme salonlarında sağır, dilsiz, yarı ölü insanlar. Sokak köşelerine sinmiş kurtlar; pençeleri açık, avını gözleyen.*** (Peride Celal 1991 s. 19).

Osm. **âv**, b. ***âb***.

AD. **ava** ʻefendi, patronʻ DS 374 < ***ağa*** kelimesinin varyantı. /***ğ***/→/***v***/ değişimi için krş. ***koğa→kova***, ***oklağı→oklava***. ※ ***Geldi eve. Avası sordu: "Ġızdıŋ mı?" dedi.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 74).

Osm. **âvâ** ʻses bolluğu, gürültü patırtı, cıvıltıʼ < Fa. ***āvā*** a.m. ※ ***Çalındı küs u zlnc u ṭabl u surnā, | Naḳḳāra vu nefīr eyledi āvā.*** (Żaʻīfī 1950 [1555] s. 155).

Osm. **avadan** ʻmamur, iyi hâlde; işlenmiş (toprak)ʼ < Fa. ***āvādān*** a.m.; krş. ***abadan.*** Fa. /***b***/ > /***v***/ olağandır, b. ***ab*** I/âv ⊡².

avadanlık ʻiş takımları, aletlerʼ ZTS 1976 s. 11 < ***avadan*** ve ***-lık*** eki, b. ***ahfadiyellk*** ⊡. ※ ***Bu gümlş ve altun āvādānlıḳlardan bile vėrdi.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 53) ※ ***Torna, burgu ... bütün elzem | Avadanlıklardır. Haydi, | İş başına biraz şimdi!*** (Tevfik Fikret 1958 s. 29). ʻev eşyası, mutfak aletleriʻ: ※ ***Köşe bakkalına sattığı avadanlıklar ...*** (Peride Celal 1991 s. 292). Osm. ʻmeskûn yer (kırın aksi): ※ ***İbrāhīm Edhem bir gün bir yazıda giderdi. Nā-gāh bir atluya uğradı. Ol atlu eydür: "Āvādānlıḳ ḳanğı yaŋadur?" dėr.*** (Ebü l-Leyṡ 1965 s. 110). ***avadanlıklar*** ʻerkeklik uzvu ve husyelerʼ: ※ ***Üstün başın eşek çuluna dönmüş, hıpır, neredeyse avadanlıkların dışarı dökülecek.*** (H. Aytekin 1965 s. 32). (argo) ʻhaşefeʻ F. Devellioğlu 1970 s. 75.

avaid/avayid ʻgelir, alınan vergilerʼ < Ar. ***ʻawāʼid*** a.m. [ʻ***ā***ʼidaʼnın çoğulu, /ʻ***wd***/ kökünden]. Ar. ***āʼI*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) /***y***/ alması için b. ***acalb/acayip*** ⊡². ※ ***... anuŋ gibilerden ʻasker-i ẓafer-rehbere muʻāvenet ve nüzül ü ʻavārıż vāridātına bedel ʻavāyid-i keṡīre ile muẓāheret teklīf olunmayub ...*** (ʻĀlī 1982 [1581] II, 157). ※ ***... avaidlerini vererek evden dehledik***. (S.M. Alus 1944 s. 82).

Osm. **avakıb** ʻakıbetlerʼ < Ar. ***ʻawāḳib*** a.m. [/ʻ***ḳb***/ kökünden]. (Zarf olarak) ʻsonra, arkasındanʻ: ※ ***Çü açub oḳudum mektübı dürdüm.*** | ʻ***Avāḳıb fikr ėdüb bir laḥẓa durdum.*** (Żaʻīfī 1950 [1555] s. 145).

(Argo) **aval** I/**avel** I 'çok saf birisi, sümsük' H. Aktunç 1990, s. 44 < ?? krş. Az. Tk. ***āfāl*** (efel) a.m. Krş. ***afalla-***. ※ ***Ben gözümle gördüm, iki kişi idiler. Avallar beni görmediler.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 230). ※ ***Sırrına āgāh olmaḳ içün avalı yemliyorum. Ben arpayı öŋüne dökdükce o yėdi.*** (H.R. Gürpınar 1927mü s. 269). ※ ***"Akşam beybam gelsin, söylemezsem eğer..." – "söyle be, avel. Senin babandan korkan kim?"*** (Orhan Kemal 1954y s. 73). ***aval aval (bak-)*** 'şaşkın şaşkın, aptal aptal' ※ ***Ben öyle başıma gelecek felâketleri sezmiş olmanın şaşkınlığıyla aval aval bakınırken...*** (M. Mungan 1996 s. 482). Krş ***afal***.

aval II (bankacılık terimi) 'bono kefaleti' < Fr. ***aval*** a.m. [à ***valoir*** 'değerlenmesi için' tabirinin kısaltılmışı].

avale, b. ***havale*** I.

avam 'basit halk, aşağı tabaka' < Ar. ***'awāmm*** a.m. [***'āmma***'nın çoğulu, / '***mm***/ kökünden]. ※ ***Ev-midür ol ki şebānrüz 'avām | Geh gire geh çıḳa güyā ḥammām?*** ('Ālī 1587 v. 122a]. ※ ***Dayanamadı, içlenip öldü. Çünkü avamdan bir koca seçti akılsız.*** (Peride Celal 1991 s. 151].

Osm. **avamfirib/avamfirip** 'demagog' < Fa. ***'avām-farīb*** a.m. [***avam*** + ***-farīb*** 'aldatan']. ※ ***Demagoji ... Bunun osmanlıcası avamfiriplik idi.*** (F.R. Atay 1952 s. 102].

⊡ Fa.dan alınmış kelimeler arasında sonu ***-firib*** ekiyle bitenler var. Bu ek Fa. ***firīftan*** 'aldatmak' fiilinin 'aldatan, aldatıcı' manasında ek olarak kullanılan bir unsurudur. A–B ve C–E ciltlerinde gösterilenler: ***avamfirib, dilfirib***.

Osm. **a'vân** 'yardımcılar' < Ar. ***a'wān*** a.m. ['***awn*** 'yardımcı' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ve yerlü naḳībler-ile 'avān fesaḳasına a'vān kimesnelerüŋ ṭarḥ u ṭardıdur.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 137).

Osm. **avan** I 'zorba, kuvvetli ve zalim memur, halkı ezen müstebid' < aslı Fa. ***'avān*** a.m. olsa gerek, bu ise belki Ar. ***a'wān*** 'yardımcılar, yardakçılar' kelimesindendir. Geniş yaygınlığı var (Arnavutça, Rumence, Kürtçe, Türkçenin diyalektlerinde). ※ ***Bu veziyrüŋ bedbaht oğlı varidi. Hezār bār atasınca 'avānidi,‿hün‿hör idi.*** (Ferec 855/1451 v. 7a). ※ ***Zenleri 'avān ṭāyifesinden‿havf ėtmeyen cündīler ile ekṣeriyā anda buluşurlar ...*** ('Ālī 1975 [1581] s. 115). ***avanlık*** 'zulüm': ※ ***'Avānlıḳ olub işi vü pīşesi, | Düni güni ol olsa endīşesi | Ki‿halḳı üşendüre bölük bölük, | Kişirek ola ol ādemden gölük.*** (Mes'üd b. Aḥmed 1991 s. 211 no. 251–252).

avan II (kumar terimlerinden) '(bakara'da) daha önce' < Fr. ***avant*** a.m. ※ ***Parayı satan oyuncunun sattığı parayı, yanındaki oyuncunun almak hakkıdır. Bu talebin tabiri şudur: başkası "Banko!" deyip talip olduğu zaman, yanındaki "Avan!" diyerek onun talebini geri bırakabilir.*** (H. Kodaman 1944 s. 212).

Osm. **avân** 'zaman, çağ' < Ar. ***awān*** a.m. ※ ***Taḥṣīl zamānı genclik avānı değil midir?*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1866] I, 78).

AD. **avanak** 'sıpa' DS 375 < Erm. ***havanag*** R. Dankoff 1995 no. 538. Mecazî manada 'anlayışsız, bön': ※ ***Bak şu miskin avanak adama, bir definenin üstüne oturdu da haberi yok!*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 187).

avangard 'öncülük yapan, ilerici, son kültür cereyanlarına uyan' < Fr. ***avant-garde*** 'öncü' [***avant*** 'önde olan' ve ***garde*** 'asker kıt'ası']. ※ ***Böylesi ancak avangard filmlere, roman fantazyalarına özgü.*** (A. Yurdakul 1991 s. 166).

Osm. **avani** 'muzır kimse' < Ar. (diyal.) '***awānī*** 'gammaz, söz götüren'? Krş. Yun. ***αβα'νης*** (ava'nis) ve Sırp. ***avan*** 'gammaz'. Bu kelime ile ***avan*** kelimesi arasındaki münasebet tam anlaşılmıyor. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***-î*** için b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Memālik u diyāruŋ͜ hizānesi seneden seneye noḳṣān bulmaḳdadur, ya'nī ki 'avānī ẓalemesi taġallübinden ... havāya münḳalib olmaḳdadur.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 172).

avanproje/avan proje (inşaatçılık) 'projenin ilk tasarısı' < Fr. ***avan-projet*** a.m. [***avant*** 'ön' ve ***projet*** 'proje']. ※ ***İşe başlayan müteahhit bırakıp gitmiş, yerine yenisi bulunamamıştı. Avan projesini İtalyan Restorasyon Enstitüsünün, uygulama projesini mimar Turgut Cansever'in yaptığı işi yürütmek Nail Çakırhan'a kalır.*** (N.V. Çakırhan 1996 s. 20–21).

avans 'vaktinden evvel alınan maaş veya ücretin bir kısmı yahut bütünü' < Fr. ***avance*** a.m. [Lat. ***ab ante*** 'önceden başlayan']. Fr. ***-ance*** eki için b. ***alyans*** ⊡. ※ ***Avans isteyince bir sessizlik çöktü ortalığa.*** (N. Eruz 1969 s. 37). Mecazî manada: ***Kadın fazlaca fingirdek bir şey. Benim de kalıbıma kıyafetime bakmış, gençlikteki bir iki maceramın, tabiî mübalâğalı olarak, anlatılışından ümitlenmiş, bizde iş var sandı. Epey avans verdi, oynadı.*** (M. Körükçü 1952 s. 29).

avanta I (gemicilik tabiri) 'haydi! marş!' < İt. ***avanti!*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 48). ※ ***Gemilerin doldurub avanta lenger ėdüb gider*** (Evliyā Çelebī 1938 [17. yüzyıl] X, 952).

(Argo) **avanta** II 'emeksiz kazanç, fazladan edinilen gelir' < L. Bonelli'nin İt. ***vantagglo*** 'fayda' kelimesine bağladığı kelimeyi M.L. Wagner 1943 s. 26 Fr. ***avantage*** kelimesinden getirmeyi tercih ediyor. Suriye Arapçası'ndaki '***awanta/'awlnta*** 'pusu, tuzak' ve 'avantacı 'dolandırıcı' kelimelerini A. Barthélemy 1935 s. 564 İt. ***agguato*** 'pusu'dan gelmiş sayıyor. Yun. ***αβαντα*** (avánta) 'yardım; fayda' kelimesinin izahı için N.P. Andriotes 1983 s. 2. Eİt. ***avantare*** (bugün ***avanzare***) 'ilerlemek' fiiline işaret eder. Bulg. ***avanta*** 'fayda' için BER 1971 I/2 < Türkçe < Yun. < İt. ***avanti*** 'ileri!' diyor. H. Aktunç 1990 s. 45. bunlara ek olarak 'komisyon, yüzde ve hileyle kazanılan para' örneklerini veriyor. Ar. ve Balkan dillerindeki kelimeler Türkçeye dayanıyor. Anadolu diyalektlerinde ***avanta*** 'hile' ve ***avantacı*** 'hileci' Suriye Arapçası'ndaki manalara yakındır. Wagner'in ileri sürdüğü Fr. ***avantage > avantajcı > avantacı > avanta*** izahından başka henüz kabul edilebilecek başka izah teklif edilmemiştir. ※ ***Dayıbey bir mensucat fabrikasında kapıcılık buldu. Hem aylıktan gayrı avantası olduğunu da söyledi.*** (F. Onger 1944 s. 48). 'fayda': ※ ***Ben ṣıranıŋ başında olduġum ḥālde͜ höcanıŋ sedīri, cunbası biraz geriye çekik olması ḥaseblyle yüzi, ancaḳ dirsekleri raḥleye dayalı, başı iki eli içinde durduġı zamān görülüyordu ki benim içün bu ḥāl bir avanta ṣayılabllIrdi.***

(Aḥmed Rāsim 1312 s. 105). ***avanta*** 'avantacı' (hata mı?): ※ ***İnsan garson olur da adam seçmezse neye yarar? Yüzünden adamı okumalı: esnaf mı, hovarda mı, memur mu, mütâhit mi, sabıkalı mı, avanta mı, aynasız mı ... ?*** (A.K. Tecer 1947 s. 63).

Osm. **avantab** 'zorba ruhlu' < ***avān*** 'zorba' ve ***tab'*** 'karakter'. Bu tür bir sıfat ve onu takip eden bir isimden meydana gelmiş Fa. asıllı sıfatlar için b. ***asudedil*** ⊡. ※ ***Bu Ebü Bekir bir fużūlī şerr-engīz sitiyze-rüy herze-güy 'avān-tab' ... er-idi***. (Ferec 855/1451 v. 57a).

avantaj 'üstünlük sağlayan şey, üstünlük' < Fr. ***avantage*** a.m. [Lat. ***abante*** 'önde', yâni 'önde olma hâli']. Fr. ***-age*** eki için b. ***ambalaj*** ⊡. ※ ***Daire üç odalı olduğundan biraz dar geliyordu fakat bazı avantajları vardı, en azından babamın yönettiği Elhamra Sinemasına yakın olduğundan.*** (G. Scognamillo 1990 s. 48). ※ ***Anlaşılan İspanyol Yahudisi olması ona pek çok avantaj sağlamış.*** (E. Kongar 1991 s. 13).

avantür 'macera' < Fr. ***aventure*** a.m. [Lat. ***adventura*** 'vuku bulacak şey'.

avantürist 'büyük dolandırıcı, finans âleminde büyük maceralara girişen kimse' < Fr. ***aventurier*** a.m., ek değişimi ile (Fr. ***-iste*** için b. ***aferist*** ⊡). ※ ***Beynelmilel bir avantürist, Doktor Dalbanezo.*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 53). ※ ***Ben ona lâyık | Bir domdom kurşun seçtim. Avantürist Dördüncü Nail | Tarafımdan kurşuna dizilmiştir.*** (N.V. Çakırhan 1996 s. 41).

AD. **avar** 'tarlada yetiştirilen sebze; sebze bahçesi' DS 375, ZTS 1976 s. 11 < ?? ※ ***... bir akşam tellâlın sesi gelir: 'Yarın avar bozulacaaak!' Daha tellâlın sesi kesilirken kağnılar, eşekler yola düzülmüşlerdir.*** (M. Makal 1954 s. 31). ※ Üff, neler yaptık. ***Avarları suladık, domat büber topladık.*** (T. Apaydın 1991 s. 107).

avar, b. ***aver***.

AD. **avara** I 'işsiz; şaşkın, beceriksiz' < ***avare***. ※ ***... tayin olunan haftalığa itiraz edemiyeceklerdi. Buna mecburdular. Avara kalmaktansa.*** (Reşat Enis 1944 s. 156). ※ ***Ah ne sinsi sudur bu! Sanki en büyük düşmanı fukara insandır. Adeta seçer de gelir avara dul kadının evindeki mandayı boğar.*** (S.F. Abasıyanık 1952h s. 66). 'kötü, bozuk, işe yaramaz' DS 376–377: ※ ***Bu yıl avara, hiç dene doldurmadı, hep sapa verdi.*** (M. Hacıhasanoğlu 1951t s. 55).

avara II 'bir makine kısmının boş dönmesi' < ***avare***. ※ ***Avara kolunu çekip makineyi istop ettim.*** (Orhan Kemal 1950â s. 12–13). ※ ***Avarayı açtı. Taraklar bir aşağı, bir yukarı inip çıkmaya, mekik ipliklerin arasından bir o yana bir bu yana sekmeye başladı.*** (A. Özyalçıner 1991 s. 38).

avara III (gemicilik kumandası) '(sahilden veya başka bir gemiden) ayrılsın!' K. Emiroğlu 1989 s. 45–46 < İt. ***vara!*** [***varare***'den emir] Kahane–Tietze 1958 no. 682.

avaraj, b. ***averaj***.

avare I 'işsiz, aylak' < Fa. ***āvāra*** 'derbeder, serseri; işsiz, haylaz'. ※ ***... āvāre olam, başum alam, bir yaŋa varam, ḥasretile ölem!*** (Ferec 855/1451 v. 18a). ※ ***Avare avare yürüyerek Köprüyü geçip Eminönüne geldi.*** (B.S. Kunt 1948 s. 17). Osm. ***(-dan) avare*** '(bir şeyden) uzak, mahrum': ※ ***Ḫānumānuŋdan niçün āvāre olduŋ?*** (Ferec 855/1451 v. 23a). ※ ***Dāyesi ḳoltuğında şīr-ḫōre, ve yā ḫōd ḥadd-i bülūġ u ta'aḳḳulden āvāre bir piser-i ṣaġīri ḳalsa...*** ('Ālī 1979 [1581] I, 160). Osm. ***avare kıl-*** 'uzaklaştırmak, ayırmak': ※ ***İşleri ṭuyür-ı ziyānkārı ṣalub cān uçurmaḳ ve kilāb-ı ṣayd-iḳtidārları ḥavāle ḳılub er-***

vāḥı ecsādından āvāre ḳılmaḳdur. (ʿĀlī 1956 [1586–87] s. 82). Osm. ***avare ol!*** 'defol!': ※ ***Āvāre ol! Üstümüzden zaḥmeti götür!*** (Ferec 855/1451 v. 127b).

EOsm. **avare** II 'kumaşın güzel tarafı, yüzü' Meninski 1680 I, 478 < ?? Fa. ***āvāra*** için lugatler böyle bir mana göstermiyor. ※ ***Derzī dilberlerinüŋ āvāreleri bī-ʿaded, pāreleri bī-ḥadd ola!*** (M. Çavuşoğlu 1977 s. 150, no. 162).

Osm. **avarız** 'fevkalâde hâllerde toplanan vergi' < ***ʿārıża***'nın Ar. çoğulu, fakat Ar.da böyle manası yok. ※ ***Ve yamaḳlar ellişer aḳçayı ʿavārıż muḳābelesinde vėrürler. Mā-dāme ki edā ėtseler, teklīf-i ʿavārıż olunmaya.*** (Ö.L. Barkan 1943 [938/1541] s. 244).

avarya (deniz ticareti terimi) 'geminin veya yükünün zararı' < İt. ***avaria*** [İt. 'dan gelen ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡] < Ar. ***ʿawārīya*** a.m. Kahane-Tietze 1958 no. 49. ※ ***Amma makine bile tutukluk yapar, avaryası olur da, insanoğlu yapmaz mı?*** (F. Erdinç 1973 s. 24). ***avarya et-*** '(yükleri) gemiden denize atmak': ※ ***Karadenize çıkar çıkmaz sandıklarını avarya ederiz ... Malların sigortası migortası da yok, mahvolursun sonra ...*** (F. Erdinç 1955 s. 8).

AD. **avat/vat** 'böğürtlen' K. Emiroğlu 1989 s. 46 < Yun. (diyal.) ***αβατιν/βατιν*** (avátin/vatín) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 51.

avayld, b. ***avald***.

avaz 'yüksek ses' < Fa. ***āvāz*** a.m. ※ ***Daşradın bir heybetlu āvāzile: "Hey, tīz ḳapuyı acl" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 12b). 'bir şahsın kendine has sesi': ※ ***Her blrblrnüŋ āvāzından, sözinden bilişdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 26b). 'bir aletin sesi': ※ ***Ṭaşradan ḳavġa u ġalebe işidildl, çaŋ āvāzı geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 121b). ***avaz avaza/avaz avaz*** 'avazı çıktığı kadar': ※ ***Āvāz āvāza ḥayḳırmaḳ, oḍanıŋ bütün cāmlarını ḳırmaḳ, tekmīl eşyāyı alt üst ėtmek, ḳafamı dīvārdan dīvāra vurmaḳ isteyordum***. (H.R. Gürpınar 1341 s. 252–253). ※ ***Kız avaz avaz bağrıyordu.*** (S.E. Ertem 1931 s. 258). Osm. ***avaz et-*** 'çağırmak': ※ ***Efendisi āvāz ėtdükde cümleden evvel ol varub edā-i̯ hidmet ḳılur.*** (ʿĀlī 1956 [1586-87] s. 245).

avaze 'ses; haber; şan, şöhret; dedikodu, şayia' < Fa. ***avāze*** a.m. ※ ***Ṣabāḥ olıcaḳ şehre āvāze düşdi: "Gėce bunuŋ gibi vāḳıʿa oldı" dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 69b). ※ ***Āvāzesi cihāna doldı.*** (a.e. v. 206b).

AD. **avcar** 'aletler; baharat' < Fa. ***afzār/abzār*** a.m. A. Tietze 1969 no. 6, Tekin-Tietze 1990 no. 59.

avdet 'dönüş, geri gelme' < Ar. ***ʿawda*** a.m. [/***ʿwd***/ kökünden]. ※ ***İkinci Mütekait avdet etmiştir.*** (A. Dino 1944 s. 36)... ***avdeti*** (zarf) '(***-dan***) ***dönerken/döndükte***' (krş. dönüşü) ※ ***Yeŋiköy ʿavdeti, ṣabāḥa ḳarşı, otomobilde geçirdiği o ḥafif nedāmet ve murāḳabe buḥrānından rüḥunda hiç bir eṣer ḳalmamışdı.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928s s. 159). ***avdet et-*** 'geri gelmek, dönmek': ※ ***Erinüŋ ağzından yavuz keleci çıḳmış, bu ḳız aŋa ḥarām olmış. Zevc-i ṣānīnüŋ duḫūli gerekmiş ki gėrü bayağı erine ʿavdet ėde.*** (Ferec 855/1451 v. 118a).

Avdetî 'Sabatay Sevi'nin teşvikiyle Yahudilik'ten İslâm'a geçen cemaate mensup kimse' (M.Z. Pakalın 1946 I, 115) < ***avdet*** 'dönüş' ve isimden sıfat yapan ***-î*** eki; ***Dönme***'nin müteradifi.

avel, b. ***aval***.

avene 'yardakçılar, yamaklar' < Ar. ***'awn*** 'yardım' kelimesine dayanarak ***amele, kefere, verese*** vs. gibi çoğullara uydurulmuş, galiba 19. asrın sonuna doğru ortaya çıkan bir kelime. Ar. ve Fa.da kullanılmaz. (bkz. **a'vân** 'yardımcılar' Editörün notu.) ※ ***Yusuf ağabeyim orada, bütün avenesiyle beraber.*** (Peride Celal 1985 s. 153).

Osm. **aveng** 'hevenk' < Fa. ***āvang*** 'asılan bir şey, askı'. ※ ***Ve ḳurı üzümden ve āvengden onda bir 'öşr alınur***. (Ö.L. Barkan 1943 [935/ 1528] s. 10).

Osm. **âver**/AD. **avar** 'tek gözü kör olan' DS 376 < Ar. ***a'war*** a.m. Ar. sıfat türü için b. ***ablak*** I ⊡.

Osm. **aver** 'hakiki, halis' < Fa. ***āvar*** a.m. ※ ***Yüz kiyse sīm u zer, yėdiyüz deng āver incü...*** (Ferec 855/1451 v. 142b).

averaj/avaraj (spor terimlerinden) 'puan hesabı' < Fr. ***avérage*** a.m. < Ar. ***'awārīya*** 'zarar'. (Fr. ***–age*** eki için b. ***ambalaj*** ⊡. Tk.ye Fr.dan giren spor terimleri için b. ***abandone*** ⊡²).

averta (peseta oyununa mahsus kumar terimi) 'açık' F. Devellioğlu 1970 s. 76 < İsp. ***abierto*** < Lat. ***apertus*** a.m. ***averta kes–*** 'kâğıtları açmak', H. Kodaman 1944 s. 98–99.

AD. **avgâh** 'avcının saklanma ve bekleme yeri' < ***av*** ve mekân isimlerinde kullanılan Fa. ***–gāh*** eki, b. ***âdemîgâh*** ⊡. ※ ***Arap cidir, dağda bir avgah yeri yapir***. (B. Seyidoğlu 1975 s. 399). Kelime Az. Tk.nde de kullanılır (ADIL 1966 I'de yoktur): ※ ***Gālib görsān cahıllıġda neylārdim, / Hāramilār avgahını boylardım...*** (Xalġ dastanları 1961 I, 344).

AD. **avgan/avkant** 'üstü kapalı veya açık su yolu' DS 380 < Fa. ***āb-kand*** a.m. A. Tietze 1969 no. 1.

avġana, b. ***abhane***.

AD. **avgan kuşu** 'şeytan uçurtması' < ?? ※ ***Mahalle çocukları, takunyalarını sürüyerek, avgan kuşularının kuyruklarını uçurarak ağızlarında garip bir teraneyle evlerinin yolunu tutuyorlar.*** (Reşat Enis 1944 s. 8).

AD. **avgun** 'yer altındaki su yolu' DS 381, TS 282 < Fa. ***āvgün*** 'su yolu' Tekin–Tietze 1990 no. 61; ilk hece ***āv*** 'su', fakat ikinci hecenin aslı belli değil. Kelime Yun.nın Karadeniz diyalektinde de mevcut: ***avğuni*** Hist. Leks. 1933 I, 26 ('aslı bilinmiyor'). ***Krş. avgan.***

EOsm. **avıçga** 'yaşlı adam, ihtiyar' < ETk. ***avıçga*** a.m. Clauson 1972 s. 6, E.V. Sevortyan 1974 I, 60. ※ ***Ne var ger yavuz olursa gümānı, / Senüŋ ucuŋdan avıçga zamānı?*** (Fạhrī 1974 [1367] no. 1738).

EOsm. **avıd–/avut–** '(birisine) sıkıntısını unutturmak, teselli etmek; birisini (icabında yalanlarla) oyalamak' < ETk. ***avıt–*** a.m. Clauson 1972 s. 7; ***avun–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli olarak kullanılır. Yuvarlak ünlüye değişim için b. ***avuç*** ⊡. ※ ***Bir gün ̮hātün eyitdi: "Oğlancuḳları avıdı dur, ben varayın eskicelerini deryā kenārında yayḳayayım!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 246a). ※ ***Bu söz rāst söz midür yo̮hsa beni avutmaġiçün bir keleci midür ki söylersin?*** (a.e. v. 148a). ※ ***Bunuŋ üzerine Madam Cimson çocuğunu avutmağa çalışan şefḳatli bir ana şīvesiyle ḳonuşmağa başladı...*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928s s. 142).

AD. **avı̯h-** '(köpek yavrusu için) ava alışmak' DS 382 < ***av*** + isimden fiil yapan ***-ık-*** genişlemesi.

⊡ İsimden fiil yapan ve ETk.de canlı olan ***-(ı)k-*** genişlemesi, tek veya iki heceli fiil köklerine gelerek geçişsiz fiiller yapar (b. M. Erdal 1991 II, 492–499, T. Banguoğlu 1974 s. 211). Buna A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***avı̯h-, birik-, darak-, darık-***. Fiilden***-(ı)k-*** genişlemesi ile yapılan fiiller için b. ***acık-*** ⊡.

AD. **avıl**- **'**el ile ezilip un hâline gelmek' < ETk. ***uvul-*** a.m. Clauson 1972 s. 10 [***uv-*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli]; **/*u*/→/*a*/** gelişmesi **/*av*/** hecesinin **/*uv*/**'a yakın telaffuz edildiğini gösterir.

Osm. **avihte** 'asılı' < Fa. ***āvı̯̄hta*** a.m. [***āvı̯̄htan*** 'asmak' fiilinin fiilsıfatı (participium)]. ※ ***Eṭrāfda ḳafesler āvı̯̄hte, her birinde ḳuşlar beslemiş...*** (Ferec 855/1451 v. 115a).

avin-, b. ***avun-*** I.

avisto (ticaret terimi) **'**gösterildikçe ödenmesi gereken (poliçe)' < İt. ***a vista*** 'görüş üzere'.

avize 'tavandan asılan bir aydınlatma tertibatı' < Fa. ***āvīza*** 'asılı olan; küpe' [***āvı̯̄htan*** 'asmak' fiilinin fiilsıfatı (participium)]. ※ ***... ḳıymetli ḳaliçe ve ḳadīfe sandalī ve ḳanepe ile tefrīş olunmuş ve āvīze ve āyine ile tezyīn ḳılınmış...*** (Muṣṭafā Sāmī, YTEA 1974 [1840] I, 81). ※ ***Tavandan sarkan avizenin tozlu, lekeli, mor sateninden gözlerini ayırmaksızın düşünüyordu.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 39). Osm. 'küpe': ※ ***Hānım memnūn ve gel ḳızım dėyüb başından on kīse ėder bir āvīze ḳızın başına ve olḳadar ḳıymetli bir yüzük parmağına ṭaḳub...*** ('Alī 'Azīz Efendi 1268 s. 216).

avizo 'donanmada bazı hizmetlerde bulunan seri küçük bir gemi' < Fr. < İsp. ***aviso*** a.m. ['barca de aviso'nun kısası].

AD. **avk-/avuk**- 'sıkıştırmak, karıştırmak, yakalamak, tutmak; ısırmak, zedelemek' DS 385 < ETk. ***uv-*** 'ufalamak' Clauson 1972 s. 4–5, kelimesinden ***-ik-*** ile yapılan bir genişleme. ※ ***Yani içimde bir şey var, daha şimdiden avkıp duruyor. Düşündürüyor beni.*** (F. Baykurt 1967a s. 72).

AD. **avkala-/afkala**- 'hırpalamak, örselemek, mıncıklamak' DS 72, 385 < ***avk***- ve iterativum (tekrarlama) genişlemesi olan ***-ala-***, krş. ***kakala-***, ***sarsala-***. ※ ***Ellerinin sinirli hareketleriyle yaprak kadarcık mendilini avkalayıp buruşturdu.*** (F. Erdinç 1955 s. 144). ※ ***Sonra çekiyor Dürrü'yü karyolaya. Alıyor kolunun üstüne. Alıyor avkalıyor.*** (F. Baykurt 1971t s. 85).

⊡ Iterativum genişlemesi olan ***-ala-*** / ***-ele-*** (ünlüden sonra ***-la-*** / ***-le-***) büyük hareketi mükerrer küçük hareketlere dağıtır, bu bakımdan aynı zamanda bir nevi verbum diminutivum işlevi görür. A–B ve C–E ciltlerinde bahsedilen örnekler şunlardır: ***avkala-, basala-, betele-*** (yabancı kökten ve belki iterativum (tekrarlama) değil), ***bükele(n)-, cıvıla-*** (ünlü assimilation'u ile), ***çabala-, çalkala-, çekele-, çendele-, çırpala-, çitele-, çözele(ndir)-, debele(n)-, depele-, deşele-, dırmala-*** / ***tırmala-, didele-, dizele-, dönele-, durala-, düğle-*** (ünlü düşmesiyle), ***dürtele-, ekele-, eşele-, eveleyip gevele-, evsele-, ezele-***.

avkant, b. ***avgan***.

AD. **avket-/avkala**– ‘mâni olmak, geciktirmek’ DS 385 < Ar. ‘***awḳ*** ‘mâni olma, geciktirme’. İkinci varyant Ar. köklü kelimenin Türkçeleşmişidir.

AD. **avkur–/avkır–** ‘ovmak, okşamak’ < ***avk***–. ※ ***Ḳorḳdum, döndüm, ṣāḥib-i murġizār [=ˬHıżır] ḳatına vardum. Elin yüregüme ḳodı, avḳurdı "Ḳorḳma! Ol sen varduġuŋ yėre kimse varduġı yoḳdur" dėdi.*** (Ferec H 137b).

avla– ‘av ile meşgul olmak’ < ETk. ***avla–*** a.m. Clauson 1972 s. 10 [***av*** +isimden fiil yapan ***–la–*** genişlemesi, b. ***acabla–*** ⊡]. ※ ***Şehrden çıḳdılar, avlayuraḳ yüridiler. Bir ḳac günden soŋra bir deŋiz kenārına yetdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 188b). ‘yakalamak, tutmak’: ※ ***Nihayet onu en zayıf, kadın damarından avlamağa karar verdi.*** (Fazlı Necip 1930 s. 12). ‘zapt etmek, çevirmek’: ※ ***Bıŋarı başından avla!*** (V. İzbudak 1936a no. 430). EOsm. ***avla– kuşla–*** ‘av hayvanları ve kuşlar avlamak’: ※ ***Hīç vechile anı kimse yıġmasun, avlasun ḳuşlasun yėsün içsün ˬhöş geçsün!*** (Ferec 855/1451 v. 188).

AD. **avlağı/avlak** I ‘çit’ DS 387, TS 283–284 < ***avla–*** ‘ihata etmek, çevrelemek’, krş. E.V. Sevortyan 1974 I, 64. Fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***–(ı)k*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡. Kelimeyi Yun. ***αυλη*** (avlí) ‘avlu’ya bağlayan nazariyeler (Hist.Lex 1942 III, 291, Ch. Symeonides 1973 no. 22, M. Räsänen 1969 s. 32) yanlıştır. İlk varyantın eki, fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***–gı*** için b. ***açgı*** ⊡. ※ ***Eger köy ḳurbinde ve köy arasında yāˬhöd davar ṣuvadı arasında ekin olsa ṣāḥibine avlağı ėtdüreler.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 310 [16. yüzyıl]). ※ ***Ne duruyorsun beyim, bu avlakta tavşan vururum da müşterisi olmaz mı?*** (Kenan Hulûsi 1944 s. 120).

AD. **avlak** II ‘av yeri’ < ***avla–*** + mekân eki olan ***–(a)k,*** krş. ***agnak, otlak, yaylak*** vs. ※ ***Kardan, kıştan, soğuktan kaçan kuşlardır bunlar. Yazın kaldıkları yerlerde yuvaları, avlakları vardır.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 134–135).

⊡ Bâzı nomina loci’de (yer isimleri) ***–lak*** genişlemesi görülür. Bu genişleme aslında fiilden yer adı yapan ***–(a)k*** ekinin (b. ***akak*** ⊡), isimden fiil yapan ***–la***– (b. ***acabla–*** ⊡) ekiyle kurulmuş fiillere eklenmesinden oluşur. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler sayılabilir: ***avlak*** II (= av yapılan yer), ***döllek***. ETk.deki nomina loci (yer isimleri) eki ***–lag*** ise BSTTk.nde ***–la*** şeklini almıştır, ms. ***yayla***, ***kışla*** örneklerinde gördüğümüz gibi (b. J. Deny 1921 s. 564, M. Erdal 1991 I, 108–110). ***–lak*** ekini andıran fakat açıklanması güç olan ***–lağa / –lağı*** genişlemesi kökteki ismin çok bulunduğu yeri belirtir: ***balıklağu / balıklağa / balıklava, boklağa / boklağı***.

avlan– ‘ava gitmek’ < ***avla–*** fiilinin reflexivum hâli, ***acın–*** II ⊡. ※ ***Ḳışın avlanırken onlarda misāfir ḳalırdıḳ.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 87).

avlaştır– ‘kollamak, sakınmak, korumak’ DS 389 < ***avla–*** fiilinin intensivum hâli, b. ***anlaştır–*** II ⊡. ※ ***"Balığı avlaştırmalı" - avlaştırmak, güneyde kollamak, idare etmek anlamına gelir.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 65).

Avlonya/Avlona ‘Arnavutluk’ta bir liman şehri, Arnavutçası ***Vliora’***, < belki İt. ***Valona*** veya Yun. ***Avlôn*** üzerinden. ※ ***VeˬHayreddīn Paşa ḥażretleri daḫı donanma-yı humāyūn ile Avlonaya varub .*** (Seyyid Murād 1981 [1578] v. 273a).

AD. **avlar** 'etrafı çevrilmiş bahçe, avlu' THASDD 130 < Yun. ***αυλαρα*** [avlára] 'büyük avlu' Hist.Lex. 1942 III, 294, A. Tietze 1955 no. 32.

avlu b.m. (evlerin ortasında üstü açık alan) < Yun. ***αυλη*** (avlí) a.m. ※ ***Kapısız olması, bizim gibi akşama kadar avluda dolaşan çocuklar için zaten önemli değildi.*** (M. Margosyan 1996 s. 44). Tk. ***avlağı*** ve Ar. ***ḥavl*** 'etraf' ile olan şekil ve mana yakınlığından dolayı karışık şekiller husule gelmiştir: ***avla*** ve ***havlı/havlu*** Meninski 1680 I, 1822. ※ ***Şaḥrā ortasında bir ʿālī ḳubbe bağlamışlar ve çevre yüksek‿havlu ėtmişler,‿handaḳ kesmişler***. (Şaltuḳ-nāme 1974 [15. yüzyılın sonu] II, 149). ※ ***Bir dahı Mısr evlerlnüŋ ḥavlileri vüsʿatı ...*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 14). Yuvarlak ünlüye değişim için b. ***abuk*** ⊡.

Osm. **avn** 'yardım' < Ar. ***ʿawn*** a.m. ※ ***Kerīm-i ʿaṣr kime ėrürse ʿavnı / Ėder āhüyı şīr, bāz zāġı.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 122).

Osm. **avniye** '19. asırda giyilen kukuletalı yağmurluk < Serasker Hüseyn Avnî Paşa (doğ. 1820) tarafından zabitlere kışlık sokak kisvesi olarak kabul edildiği için paşanın adına nispetle '***avnîye*** denilmiştir (R.E. Koçu 1969 s. 18). Tk.de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡ ve çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***-iye*** için b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Paşa ... arkasına avniyesini giymiş, yakasını da kaldırarak arabanın köşesine büzülmüştü.*** (S.M. Alus 1933k s. 47).

avrana, b. ***arvana***.

AD. **avrat**, b. ***arvat***.

avret/avrat yalnız ***avrat yeri/avrat mahalli*** tabirlerinde: 'utanç yerleri, vücudun daima örtülen kısımları' < Ar. '***awra*** a.m. ※ ***Hamam kapısının iri tokmağı, bir basit peştamalla avret yerini örten zenginin de fakirin de arkasından sanki aynı sesle gümbürder...*** (Reşat Enis 1944 s. 47). ※ ***Kızının avrat mahallini bu kör aydınlıkta fazla şiş görerek eli ayağı kesildi.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 66).

AD. **avrıka** 'bir çeşit saç tıraşı' DS 391 < ***Afrika***? THASDD'de bulunmadığına göre yeni bir şey olabilir.

avril, b. ***abril***.

AD. **avrizi** 'deniz yosunu' DS 391 < EYun. ***βρυιδιον*** (vruíḏion) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 64.

Avropa, b. ***Evropa***.

AD. **avropsaro** 'bir balık cinsi' < Yun. ***αφροψαρο*** (afrópsaro) D.J. Georgacas 1978t no. 3. Balık isimler için b. ***akya*** ⊡.

AD. **avroş** 'bir nevi kuş tuzağı' DS 391 < Yun. diyal. ***αβροχ'*** (avrǫ́h') < Yun. ***βροχι*** (vrǫ́hi) 'bir nevi tuzak' Ch. Tzitzilis 1987g no. 63.

avrul, b. ***abril***.

avrumpa, b. ***avrupa***.

Avrupa, b. ***Evropa***.

AD. **avrupa/avrumpa** 'bir tıraş biçimi' DS 391, ZTS 1976 s. 12 < ***Evropa***.

Avrupaî 'Avrupa üslûbunda' < ***Avrupa*** + isimden sıfat yapan ***-î*** eki. ※ ***Türlü türlü nüfuslar içinde bocalıyan bu memlekette sen gel de programlı, Avrupaî bir memleket kur!*** (Burhan Cahit 1934 s. 140-141). ※

Ne Avrupada ne de amcamın Avrupaî salonlarında, bu basit ve sade hayat çevresi içinde bulduğum keskin ve tabiî zevke raslamadım. (S. Ayverdi 1941 s. 47).

avruz/havruz I 'lâzımlık, oturak' DS 391, 2312, Meninski 1680 II, 1970 < Fa. ***ābrīz*** 'helâ' A. Tietze 1969 no. 2. Krş. Osm. ***abriz***. Kelimenin başındaki /***h***/ sesi için b. ***akîk/hakik*** ⊡. ※ ***Söylemesi ayıbdır hanım, abdest ördeği karyolanın altında, havruzu da kapının arkasında durur.*** (H.R. Gürpınar 1332 s. 61).

EOsm. **avsıl** 'bir çeşit sığır hastalığı' TS 286 < krş. Kırgızca ***aḳsıl***, Tarançi ***ḫsıl*** a.m. Tekin–Tietze 1990 no. 64.

AD. **avsın** I/Osm. **avsun** 'büyü' DS 392, TS 286 < Fa. ***afsün*** a.m. Krş. ***afsun***.

AD. **avsın** II 'bir çeşit göz hastalığı' DS 392 < İ. Vásáry 1993 s. 120'ye göre ***avurd*** 'yanak' + ***–sun*** eki.

AD. **avsın** III/**evsin** 'avlanırken, avcıların hayvanlardan gizlendiği yer' DS 1815–16 < ***av*** + ***–sın*** (İ. Vásáry 1993 s. 124) ※ ***Avcılar evsinler yapmışlardı ağaççıkların arasında.*** (A. Kutlu 1991 s. 91).

AD. **avsıt/avsut** 'kağnı tekerleğinin ağaç kısmı' DS 392, 393 < Yun. ***αψιδα*** (apsíḏa) 'tekerlek jantı' A. Tietze 1955 no. 36.

Avstralya, b. ***Avustralya***.

Avstriya/ BSTTk. **Avusturya** b.m. (memleketin adı) < İt. < Lat. ***Austria*** [***auster*** 'Güney rüzgârı; Güney']. İsim ses benzeyişi yüzünden Alm. Österreich (aslında 'Doğu hakimiyeti', ***Ost*** 'Doğu' ve ***Reich*** 'hakimiyet, imparatorluk') isminin mukabili olarak seçilmiştir. Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve /***ya***/ ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡. ※ ***... ḥaşmetlu Avstriya imperatoru ḥażretleriniŋ telāffuẓ eyledigi nuṭḳ-u resmīniŋ tercümesidir***. (YTEA 1974 [1861] I, 58).

AD. **avsun** 'vücutta beliren kabartılar' DS 393 < İ. Vásáry 1993 s. 120'ye göre ***avurd*** 'yanak' + ***–sun*** eki.

avsun, b. ***avsın***.

avsut, b. ***avsıt***.

AD. **avşar** 'yular' DS 394 < Fa. ***afsār*** a.m. A. Tietze 1969 no. 3.

⊡ Kelime ortasındaki ***/ s /*** 'nin, ***/ ş /***'ye dönmesi nadirdir. Ekseriya buna bir halk etimolojisinin sebep olduğu tahmin edilebilir. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***avşar, başarat, bastarda / baştarda, beşbeter, çereşme / çireşne.***

Avşar, b. ***Afşar***.

avt, b. ***avut***.

avuç 'elin iç tarafı; elin yarı yumulmuş durumu' TüS 1983 s. 88 < ETk. ***aḏut*** a.m. Clauson 1972 s. 44, Räsänen 1969 s. 7, Menges 1971 ZAStud. 5, s. 139–143. ※ ***Kanarya, avucunu çenesine dayamış, iki parmağın arasında sigara...*** (S.M. Alus 1933p s. 139). ***bir avuç*** 'küçük bir miktar': ※ ***Bağhcevānam, gelesin bir avuc toḫum vėrem.*** (Ferec 855/1451 v. 240b). ***avuç avuç*** 'yığınla, çok': ※ ***Evin havasız ve küf kokan köşe-***

lerinde, öteberinin altında, avuç avuç kaynaşan türlü böceklerin adlarını her zaman sorarım evdekilere. (M. Makal 1980 s. 55). ***avuçla***– 'avucun içine almak, iki elle kavramak': ※ ***Horāsānī iki eliyle bu altundan avucladı, bėzine bağladı...*** (Ferec 855/1451 v. 213b). Yuvarlak ünlüye değişim için b. ***abuk*** ⊡.

avuk-, b. ***avk-***.

avukat b.m. (mahkeme işleriyle uğraşan) < İt. ***avvocato*** < Lat. ***advocātus*** a.m. [***advocāre*** 'yardıma çağırmak' fiilinin fiilsıfatı (participium), ***ad*** 'birine' ve ***vocāre*** 'seslenmek'], G. Meyer 1893 s. 38. AD. ***abukat*** a.m. /***v***/→/***b***/ gelişmesi için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡²: ※ ***Mübaşir: "Ali be, merasime kör avukat gelir mi?" Köylü: "Hangi kör abukat bu?"*** (A. Dino 1944 s. 39). Yuvarlak ünlüye değişim için b. ***abuk*** ⊡.

AD. **avul** 'ağıl' < ***ağıl***. ※ ***Var kuvvetiyle kaçmıya başladı. Avul dibinde durup bir kaç kere bağırdı...*** (F. Baysal 1944 s. 202).

⊡ Zayıf bir ünsüz olan / ***ğ*** / (hem velar (arka damaksıl), hem de palatal (öndamaksıl) cinsi), birçok Türkçe (ve tek tük yabancı menşeli) kelimelerde / ***v*** / 'ye dönüşür. Bu gelişme oldukça yeni olduğu için, yazıda ekseriya her iki şekil de kullanılmaktadır. Zaten iki ses arasındaki fonetik fark çok küçük olduğundan ve yazının muhafazakârlığı yüzünden, bu gelişmenin, ne zaman kendini hissettirmeye başladığını tespit etmek güçtür. A–B ve C–E ciltlerinde bahsedilenlerden kısa bir liste: ***avul, bakavu, baklava, böğelek / büvelek, cüvere, çandavul, çiğid / ciyit / çivit, çöğ– / çöy– / çöv–, çöğen / cöğen, devşür–, dirgona / dirvana / tırgona, döğ– / döv–, döğer / döver / düver***.

avun- I 'bir meşguliyetle acısını unutmak, teselli bulmak, oyalanmak' < ETk. ***avın–*** 'hâlinden memnun olmak, eğlenmek' Clauson 1972 s. 12. Yuvarlak ünlüye değişim için b. ***abuk*** ⊡. ※ ***Şimdi bu geçmiş zamanın tatlı yadlarlle avunmağa uğraşıyordu.*** (H.R. Gürpınar 1933p s. 46). EOsm. ***avın–*** a.m.: ※ ***Yaluŋuzlıḳdan üşendüm. Baŋa bir āyīne getür ki anuŋlle eğlenem avınam!*** (Ferec 855/1451 v. 196a). ***avundur***– 'avunmasına yaramak': ※ ***Karabaş iki gün süren bir hastalıktan ölünce, Kasım efendi perişan oldu. Hiç bir şey onu avundurmaz oldu***. (A. Nesin 1958m s. 77).

AD. **avun-** II '(dişi hayvan) gebe kalmak, döl tutmak' DS 383 < ***avun–*** I. ※ ***Ondan beri kaç kere çektiysem avunmadı, döl tutmadı.*** (M. Makal 1960 s. 6).

avuntu 'insanı avutan şey, teselli' < ***avun–*** ve fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) manasında isim yapan –***tu*** eki. Bu –***tı*** eki, sadece ***n*** ile biten fiil köklerinden sonra bulunduğuna göre (krş. ***bulantı, eğlenti***, vs.) aslında –***ntı'*** dır ve ***n*** bunda hem fiilin sonu hem de ekin başıdır, b. ***akıntı*** ⊡. ※ ***Bu olmazsa o, o olmazsa öteki, herhalde Ömerin aklını çelecek bir eğlenti, bir avuntu bulup çıkarıyordu***. (Mahmud Yesari 1930 s. 89).

avurd/avurt b.m. (yanağın ağız boşluğu hizasına gelen bölümü) < ETk. ***aḏurt*** a.m. Clauson 1972 s. 65, Menges 1971 ZA Stud. 5.1971, 139–143. Yuvarlak ünlüye değişim için b. ***abuk*** ⊡. ※ ***Anda bir kāfir oḳ atuban durur / Sürnācıyı avurdında urur***. (Enverī 1928 [869/1464] s. 37). Mecazî mana: 'tekebbür; sert çalım': ※ ***Kızın babası zengin. Şimdi***

avurdundan, hışmından korkarım. (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933ia s. 52). EOsm. ***avurt ur–*** 'çene çalmak, sohbet etmek' TS 288–289: ※ ***Dün gün avurt urursın sen ėl ile ḍatlu ḍatlu, | Baŋa acı dil vėrürsin, nice ḍatlu yār imişsin!*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 93). ※ ***Avurt urarak gidevüz.*** (P.N. Boratav 1995 s. 105). ***avurt zavurt*** 'böbürlenme; çalım': ※ ***İster misin biti kanlansın da avurt zavurda başlasın?*** (S.M. Alus 1933k s. 158). ※ ***Gene damattaki avurt zavurdu görüyor musun? Ne oluyor, bir türlü akıl erdiremiyorum ... Her gün mü ters tarafından kalkar?*** (S.M. Alus 1934 s. 140).

EOsm. **avurda** 'ebe' < ETk. ***āvirḏā/avurta*** a.m. Tekin– Tietze 1990 no. 66; belki bir İran dilinden geçmiştir (Clauson 1972 s. 15).

avurt, b. ***avurd***.

avur tavur, b. ***afur tafur***.

avur zavur 'kuru gürültü' DS 396 < ***avur tavur*** tabirinin ikinci kelimesi ***/z/*** ile başlayan başka bir çift söz tipine kaymış; krş. ***avurt zavurt, ıvır zıvır, kambur zambur, kıvır zıvır***. ※ ***Nişanlı ateş saçıyordu. Avur zavuru köyü tutmuştu. Yakarım da yıkarım...*** (Yaşar Kemal 1955i s. 85).

Avustralya b.m. (kıt'a ve devletin adı) < İng. ***Australia*** (Lat. ***australis*** 'Güneyde olan') < [***auster*** 'Güney rüzgârı; Güney']. Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve ***/ya/*** ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡). ※ ***İngiltere'de ḳabāḥat ėden ādemler Avstralya ṭarafına nefy ėdile gelmişdir.*** (YTEA 1974 [1842] I, 120).

Avusturya, b. ***Avstriya***.

avut/avt/aut (futbol tabirlerinden) 'topun sahadan dışarı çıkması' < İng. ***out*** a.m., asıl manası 'dışarı'. ※ ***Zavallılar kalesinin direğini sıyırarak avuta çıktı.*** (Ç. Altan 1975 s. 21).

avut–, b. ***avıd–***.

Osm. **avvad** 'ud çalan, udî' K. Uz 1964 s. 10 < Ar. ***'awwād*** a.m.

AD. **avza** 'kibrit' DS 397 < ***ecza*** 'kimyevi maddeler'.

avzita balığı bir balık cinsi < Yun. ***αφριτυς*** (afrítis) a.m. Balık isimler için b. ***akya*** ⊡.

ay I b.m. (mâlum gök cismi) < ETk. ***ay*** a.m. Clauson 1972 s. 265. ※ ***Bir gėce ṣuya ḳarşu ağlaşub oturur ıduḳ. Ay aydını ṣu yüzine düşmişidi.*** (Ferec 855/1451 v. 97b). 'bir aylık müddet': ※ ***Benden saŋa vaẓiyfe günde yüz diynar degsün, günden güne yā aydan aya al!*** (Ferec 855/1451 v. 93b). Güzel bir yüz aya benzetilir: ※ ***Meger keniyzek dam üstüne çıḳar, aşağa baḳar, görür ki bir ay yüzlü yigit seküde yatmış uyur.*** (Ferec 855/1451 v. 207a). 'hilâl şekli': ※ ***Bilecik'iŋ altunlu, ay naḳışlı dolaması ...*** (M. Kütükoğlu 1983 s. 175). ※ ***... o zamānlar "ay ṭamġa kāġıd" dėnilen ve Bāyezīd'deki eski yerli kāġıdcılar ṭarafından mühre ile perdāḫt ėdilüb ṣūret–i maḥṣūṣada kesilen bir nev'ī süs ḳullanılırdı.*** (Aḥmed Rāsim 1926 s. 14). Belki ***ay*** 'kitaplar üzerine çizgi ve süs yapmakta kullanılan pirinç araç' ZTS 1976 s. 12 bu iş için kullanılırdı. ***ay hali*** 'aybaşı durumu': ※ ***Ne zamandır ay hali yok-***

tu. Çocuğunu kaybetti gelinim, çocuğunuuu! (F. Baykurt 1959y s. 161). ***ayda mayısta/ayda yılda (bir)*** 'çok nadiren': ※ ***Onuŋ aylığı elli ḳuruş-ken eti ḳaṣab dükkānlarında ḳoḳlardınız. Ayda mayısda eviŋize ancaḳ bir ṭaḳım dertli ciğer girerdi.*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 52–53). ※ ***Ḳażānıŋ belediye ṭabībi yoḳdur. Bağçe'de bulunan ṭabīb ayda yılda bir gelerek güyā ṣıḥḥat-i 'umūmiyeye͜ hiẕmet eyliyor.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 272).

ay II 'ani heyecan veya itiraz ifade eden bir nida'. ※ ***"Ḳıza acıdığım içün oh diyorum yā!" – "Ay niçün?" – "Yā ṭoḳat vurmayub da o serḫöşluḳ şiddetiyle bī-çārenlŋ avurduna bir ḳaç yumruḳ indireydim?"*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 134). ※ ***Fatma'nın bir kasırga gibi odaya girdiğini görünce sıçradılar: "Ay, ödüm koptu!"*** (Mahmud Yesari 1932 s. 127).

EOsm. **ay-** I 'ayıltmak; (sarhoşluğu) gidermek, defetmek' < ETk. ****aḏ*** Clauson 1972 s. 46 ve 61, K. Röhrborn 1979 s. 51–52'e göre ***ay-*** I esastır. M. Erdal 1991 II, 535'e göre, ETk. ***aḏır-*** 'ayır-' ile ***aḏın-*** 'ayıl-' fiillerinin kökünün bir olduğunu düşünmektedir. ※ ***Bu esrük göŋlümi luṭfuŋıla ay!*** (Fahrī 1974 [1367] no. 85). ※ ***Gerek esrit dudağuŋdan gerek ay!*** (a.e. no. 4108). ※ ***Gel, ly sāḳī,͜ ḫumārum zaḥmetin ay!*** (Meḥmed 1965 [1398] no. 6569). ※ ***Ögüŋ dėr, bī-ḫöd olma, gendözüŋ ay!*** (Şeyhoġlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 3671). ※ ***Beni ol 'āşıḳ esrütdiyse sen ay!*** (a.e. no. 4267).

ay- II 'kendine gelmek, ayılmak' < ***ay-*** I. ※ ***Bir hafta, iki hafta baktık a, ah, ne eve ayık geliyor, ne evde ayıyor.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 33). ※ ***Ders almasını da bilmiyordum; bu ne aymazlık, bu ne şaşkınlıkl Ben akıllanmıyorum.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 31). Hem geçişli hem geçişsiz hâlde kullanılan fiiller için b. ***aç-*** I ⊡.

aya I 'el içi' < ETk. ***aya*** a.m. Clauson 1972 s. 267. ※ ***Bu ḥüsünde barmaḳlar, bu leṭāfetde dırnaḳlar, bu nāzüklükde aya, bu degirmilikde ḳarıca gördügüŋ varmı-dur?*** (Ferec 855/1451 v. 15b). ***aya çal-*** 'el çırparak alkışlamak' TS 298–300: ※ ***Gizledügüm yėmesün dėyü ṣıçan, | İlle çalardı ayasını revān.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1260). ※ ***Ayasın çalmağa başladı sulṭān***. (Şeyhoġlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 4109). ***terâzü ayası*** 'terazi kefesi' TS 289: ※ ***Şāhlar ucına demürden bir ulu ṣac gibi nesne berkitmişler, terāzü ayası gibi olmış, miyzān-ı 'adi dėdüklerl ol imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 45a).

AD. **aya** II 'erkeklik bezi' DS 397 < ***haya***.

AD. **aya** III 'şaşma bildirir ünlem' < Fa. ***ayā*** a.m. EOsm. 'hitap ederken kullanılan nida': ※ ***Eger derseŋ ki ḳıl tevbe şarāb u dilber u sāza | Benüm ḳulağıma girmez ayā ṣūfī bu āvāze***. (Me'ālī 1982 s. 215).

EOsm. **âyâ** 'veya, veyahut' < Fa. ***āyā*** a.m. ※ ***Eger ḳāżī saŋa vu baŋa bu istiḫfāflar(ı) kefāletl yoḳluğından āyā felāket çoḳluğından ėtdise...*** (Ferec 855/1451 v. 17b).

AD. **aya-** 'saygı göstermek, saymak' DS 406, TS 311 < ETk. ***aya-*** a.m. Clauson 1972 s. 267–268.

EOsm. **ayaç** 'hazine (?)' < ?? ※ ***Dėrilüp ayaç ağzın açdı ḳamu | Du'ā ḳılup şaçular ṣaçdı ḳamu.*** (Şeyhoġlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 7322).

EOsm. **ayağın**, yalnız ***ayağın dur-*** 'ayakta durmak' tabirinde, < ***ayak*** + instrumentalis (araç durumu) hâli eki ***-ın***, b. ***acın*** ⊡. ※ ***Elli kenīzek***

hemçün māh, yüzleri aḳ, gözleri ḳaşları siyāh, ayağın dururlar, ḥācetümüzi görürler. (Ferec 855/1451 v. 116a). Cansız şeyler için de kullanılabilir: ※ ***Ayru ayru şemʿidānları ayağın durur.*** (Ferec 855/1451 v. 92b). 'ayağa kalkmak': ※ ***Faġfür geldi, dest-i mesnedde oturdı. Andan şeh-zāde'i ḳatına givürdiler. Çün şeh-zāde'i Faġfür gördi, bī-iḫtiyār ḫidmet ėtdim ayağın durdı, şeh-zāde'i ḳucdı, nüvāḫt ėtdi, yanında oturtdı.*** (Ferec 855/1451 v. 134a).

ayak I b.m. (üstünde durulan uzuv) < ETk. ***aḏaḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 45. ※ ***Vüzerā durdılar, pādeşāhuŋ ayağına düşdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 26b). Geniş manada: ※ ***Yerlerde halılar. Ayağını çıkar da öyle gir!*** (P. Kür 1979 s. 15). 'bir akarsudan ayrılan veya ona kavuşan ikinci derecede mecra': ※ ***... derelere doğru akıp giderken şırıldayan pınar ayaklarını izledi.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 161). Vücudun yere yakın kısmı olmak hasebiyle 'aşağı': ※ ***Bana bak polis efendi, dedi, şu ayak takımını ortadan dehle!*** (S.M. Alus 1934 s. 210). Ayağın uzunluğu, birçok dillerde olduğu gibi, uzunluk ölçüsü olarak kullanılır (krş. İng. ***foot***, Alm. ***Fuß***): ※ ***Sonra ay aydınlığında, onar, yirmişer ayak aralıkla yaktıkları ateşlerde mercanları iyice kızarttılar.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 42). mana gelişmelerinin çoğu ayağın hareket fonksiyonuna dayanır ms. ***ayak*** 'adım, basamak' manasında: ※ ***Anda bir altun taḫt varidi. Yedi ayaḳ nerdübānile çıḳılurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 95a). Ayakta, koşarak yapılan işleri tarif eder: ※ ***Daha sabah demeden Mustafa bir katta, ben bir katta. Mustafa ayak hizmetine bakar, ben ev hizmetine.*** (Y.Z. Bahadınlı 1964 s. 43). 'tavladaki adımlar (haneler)': ※ ***Sen nereden kalktın? Yooo, sen şeş ayağında idin.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 147). 'halk edebiyatında kafiye': ※ ***Çok mu çetin yavrum? Söz dizmek için ayak mı bulamıyorsun yavrum?*** (Musahipzade Celal 1936gg s. 63). ※ ***Bektaş Emmi bu sefer öfkelendi: "Şunun ikinci ayağı yok mu köpek?"*** (Kemal Tahir 1957r s. 6). Mecazî manada 'tavırlar, nağmeler, "edebiyat", büyük sözler (?)': ※ ***Çektim kenara, oğlum dedim, vazgeç bu ayaklardan, ırgadın zihnini çelme!*** (Orhan Kemal 1954b s. 184). ※ ***Neler zırvalıyorsun. Kes bu Mayk Hammer ayaklarını!*** (N. Eray 1984 s. 32). ***ayak altı*** 'gelip geçenlerin çok olduğu (yer)': ※ ***İşte bu menhus sofanın ayak altı ve tabak gibi meydanda olması kaçmak çarelerinin hepsine set çekmiş.*** (S.M. Alus 1934 s. 382). ***bir ayak evvel*** 'bir an evvel': ※ ***Serḫöş olayım bir ayaḳ evvel deyü yāruŋ / Öpdüm lebini bezmde peymāneden evvel.*** (Vāṣıf ʿOs̱mān 1257 s. 329). ***ayaklarını çıkart-*** 'ayakkabılarını çıkartmak': ※ ***Emin, kapının yanında ayaklarını çıkartıp eve girdi.*** (N. Eray 1992 s. 40). ***(bir yerden) ayağını kes-*** '(bir yere) artık gitmez olmak': ※ ***Gidip o kavgayı yapmasaydın, o kadının musibet ayağı buradan kesilmiyecekti, hay ömrüne bereket efendi!*** (K. Bilbaşar 1944 s. 46). ***(birisinin) ayağını kes-*** 'artık gelmemesine sebep olmak': ※ ***Uzaktan geldiğini gördük mü, hergeleyi taşa tutmalı. Öyle yaptık, ayağını kestik.*** (M. Seyda 1969 s. 125). ***ayağı kesil-*** 'bir daha gelmemek': ※ ***Bunlar tahliye olduktan sonra arada bir görüşe gelirlerdi. Sonra Sinan'ın ayağı kesildi.*** (A. Ümit 1996 s. 215). ***ayak bas-*** 'ısrar etmek, ayak diremek' ※ ***Anları daḫı eslemeyüb, Ferhād Paşa'nuŋ başı dėyü ayak baṣdılar.*** (M. Naʿīmā 1280 I, 118). ***ayak tayın-*** 'ayak diremek' ※ ***Pes pāẕişāh bunuŋ gibi vaḳtlarda yāhūẓ ayaḳ ṭayınmaḳda gendüzin ṣaklaya, tizcek ʿuḳūbet ḳılmaya tā ol ziyān ʿāḳibet gendüye uġramaya.*** (Ş. Şeyhoğlu 1973 s. 240). ***ayak teri*** '(hekime vs. verilen) yol ücreti': ※ ***Bu getürdüklerim ayaḳ deri resmi-dür.*** (Ferec 855/1451 v. 207a). ※

Biz ayak terini almasını biliriz. San'atimizin iyiliği şurasındadır ki ölüler sabırlı, hatırşinas, ağzı pek kişilerdir. (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1940 s. 71). ***ayağına üşenme-*** 'yürümeye üşenmemek': ※ ***Ayağına üşenmiyerek oraya kadar yürüdü.*** (Z. Yamaç 1956 s. 136). Zarf mahiyetinde bazı tabirlerde ***ayak*** ikinci kelimedir, krş. ***adım***: ※ ***Helâya giderayak bizi ağaç üstünde doncak gördü mü, bir şeyler mırıldanır, gözleri ateş ateş, kızgın bakardı.*** (Tarık Dursun K. 1967 s. 6). ※ ***Şermln çıplak ayak yürüdü, bahçe kapısını açtı.*** (T. Uyar 1982d s. 165).

EOsm. **ayak** II 'içki içilen kap' < ETk. ***ayaḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 376, G. Doerfer 1965 II, no. 629. İçki kabının şeklinden. ※ ***Bir ḳac ayaḳdan ṣoŋra cāriye ḳadeḥe dārü-yı hüşber ṣaldı***. (Ferec 855/1451 v. 22a).

RD. **ayakça** 'ayak üzere' < ***ayak*** + ***-ca*** eki; ***-ca*** zarfları için b. ***anca*** I ⊡. ※ ***Üç gün üç gecedir Hasan dağın araştırılmadık bir köşesini bile bırakmamıştı. Kaybolmuş ineğini arıyordu. Kâh ayakça yürüyor, kâh emekliyordu.*** (R.Ö. Şakirof 1957 s. 89).

AD. **ayakçak** 'merdiven' DS 401 < ***ayak*** + isimden isim yapan ***-cak/-cek*** eki, b. ***artucak*** ⊡. ※ ***... ocağın önünde duran ayakçağı çekti ...*** (V.O. Bener 1957 s. 35).

ayakçı 'ayak işlerini gören, her yere koşturulan yardımcı'. ※ ***İlhami beyin bir kâtibesi vardır. Bir de gel-git hizmetine bakan ayakçısı.*** (F. Erdinç 1960 s. 67). ※ ***Kızmıştı Hurşit Ağa. Zeynel'e değil, Raşit Bey'e kızmıştı. Kendisinin önem verip sorduğu olayın üstüne kendisi gitmiyor, ayakçısının da ayakçısını gönderiyordu.*** (R. Ilgaz 1981 s. 156).

AD. **ayakdaş** 'arkadaş; yoldaş' DS 402, TS 302 < ***ayak*** + isimden ortaklık ismi yapan ***-daş*** eki; b. ***adaş*** ⊡[1]. ※ ***Benüm mey-ḫāne-i naẓm içre ayaġum çeker yoḳdur / Olursa Ḥażret-i Cāmī olur, Ẕātī, ayaḳdaşum***. (Ẕātī 1970 [16. yy'ın ilk yarısı] II, 391). ※ ***Ayaḫdaşlarıynan şeherln türlü yerlerinden içeri dalmışla.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 4).

EOsm. **ayak kabı/** BSTTk. **ayakkabı** b.m. (pabuç) < ***ayak*** + ***kab/kap*** (kelime birleşimleri için b. ***acabola/acabula*** ⊡). Sondaki possessivum (iyelik, mülkiyet) eki ***-i***, fonksiyonunu kısmen kaybetmiştir – çoğulda hem ***ayakkaplar(ım)*** hem de ***ayakkabılar(ım)*** denir: ※ ***Süleymān Paşa bu kāfire bir ḳaftān gėydürdller, başına bir şabḳa vėrdi ve bėline ḳurşaḳ vėrdi, ayağına ayaḳ ḳabı daḫı vėrdi, kāfiri donatdı.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 44). ※ ***Motoru müstakbel kayınpederine yıkatıyor, ayakkabılarını çıkartıp boyacı Mişona onunla gönderiyor***. (S.F. Abasıyanık 1944me s. 36). ※ ***Ne kadar sever çocukları! Ayakkaplarını onarır, para almaz***. (Orhan Kemal 1965f s. 136).

EOsm. **ayakla-** 'ayağa kaldırmak, ayak altına almak' TS 305-306 < ***ayak*** I + isimden fiil yapan ***-la-/-le-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Beni ayaḳladı ġuṣṣa, ayaḳda ḳaldum ey sāḳī, / Yine ayaḳlanurdum ger şunayduŋ destüme ayaḳ.*** (Ẕātī 1970 [16. yy'ın ilk yarısı] II, 165). ***ayaklan-*** 'ayağa kalkmak' TS 306: ※ ***Bir telaştır alıyor yolcuları. Onlarla beraber ben de ayaklanıyorum.*** (A. Ümit t.y. [1990?] s. 34). 'dikilmek': ※ ***Ürperdim, tüylerim dikine ayaklandı.*** (B. Günel 1984 s. 117). Mecazî manada: ※ ***Merdüm u maḫdüm düşkünlerinüŋ ayaḳlanması müyesser ola.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 188). ※ ***... sokaktaki toz toprak, birden bire, ayaklanıp dönenmeye başlamıştı ortalıkta.*** (A. Özyalçıner 1957 s. 63). 'isyan etmek; isyan çıkarmak' ※※. ***ayaklandur-*** 'aya-

ğa kalkmasına yardım etmek' TS 306: ※ ***... düşkünleri ayaḳlandurmaḳ ve mażlūmları żālim elinden ḳurtarmaḳ...*** ('Ālī 1979 [1581] I, 128).

ayaklandur-, b. ***ayakla-***.

ayakyolu 'apteshane, tuvalet' Meninski 1680 I, 577 < ***ayak*** (basmak için ayaklara taşlar bulunduğundan, krş. ***kademhane*** < Ar. ***ḳadam*** 'ayak'), fakat niçin ***yol*** ? K. Emiroğlu 1989 s. 46 şöyle bir izahı ortaya atıyor: Yüz numaranın evin dışında olmasından yola çıkarak, kibar bir deyiştir. Krş. Ar. ***mamşa*** a.m., aslında 'yürüyüş yolu'. ※ ***Mektebin doksanlık, bunak bevvabı, eğer o anda avlunun ta öbür ucundaki ayak yollarını temizlemeye gitmemişse kapı önünde mutlaka benimle karşılaşacak.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 28). ※ ***Yataktan kalkınca küçük küçük adımlarla denge uzmanlığına başlıyorum, ayakyolunu bulana dek.*** (V. Günyol 1992 s. 131).

ayal 'zevce' < Ar. ***'iyāl*** 'geçimi temin edilecek aile efradı' [***'ayyil*** 'geçimi temin edilecek olan aile' kelimesinin çoğulu]. ***/'i/*** ile başlayan birçok kelimede olduğu gibi ilk hecedeki kısa ***/i/*** sesi > ***/a/*** olmuştur, b. ***'agel*** ⊡[1]. ※ ***... bu ḳanlı cānavār benim ḳırḳ senelik 'ayālimi, çocuġ(um)uŋ vālidesini, efendisiniŋ refīḳasını ḳatl ėtmiş.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 60). ※ ***Yataklara düşsen, ayalin temizler altını eyi kötü.*** (M. Başaran 1992 s. 155). EOsm.da yalnız zevce değil, geçimi aile reisi tarafından temin edilen bütün aile efradı ***ayal*** sayılırdı, ms. 'kız, kerime': ※ ***İşidildi ki sizüŋ perde ardında bir 'ayālüŋüz varimiş.*** (Ferec 855/1451 v. 142a). 'bütün hane halkı': ※ ***Büzürg-zādem. Rüzigārum döndi. Üzerümde 'ayāl cem' oldı, māzerden, ͜ hāherden, zen-u ferzendden, ḳuldan ḳuluḳcıdan on bėş kişim, dünyāda benden artuḳ ümiydleri yoḳ, sebebleri benem.*** (Ferec 855/1451 v. 68a). Fakat 'zevç, koca' manasına da gelebilir: ※ ***Bir döst ͜ hātün kişinüŋ 'ayāli ͜ hasta olmışdur***. (Ferec 855/1451 v. 15a). ***ayal edin-*** 'ailesine kabul etmek, hane halkına katmak': ※ ***Ṣoŋra ḳardaşumuŋ 'aczini, żarüretini görüb esirgedüm, evüme getürdüm, 'ayāl ėdindüm ...*** (Ferec 855/1451 v. 97a).

ayalı boyalı 'süslü (kadınlar hakkında)' < labialisation'a (dudaksıllaşma) yönelmiş kafiyeli bir çift sözden ibaret terkip, b. ***ala bele*** ⊡; ilk kelime mühmel, terkibin manası ikinci kelimeden kaynaklanıyor. ※ ***Kantin masalarında devrimci bacılarıyla dünyayı kurtaranlar, evlenirken ayalı-boyalı burjuva kızlarını seçiyorlar.*** (M. Mungan 1996 s. 71). ※ ***Ölçüsü kaçırılmış ayalı-boyalı yüzü ve kadın kılığına girmiş çelimsiz, kavruk bedeni, Oya'nın hafif küçümseyici, alaycı bakışları altında ezilirken, kendinin nasıl bir olduğunu, birdenbire Oya'nın acımasız gözleriyle gördü.*** (M. Mungan 1999 s. 292).

ayan I 'belli, açık' < Ar. ***'iyān*** a.m. Başında /'/ ve kısa ***/i/*** bulunan kelimelerde ilk ünlünün, ***/a/***'ya dönüşmesi olağandır, b. ***'agel*** ⊡[1]. ※ ***Bu "Seniyeciğim" sözü biraz evvel parmaklığın önünden kaçan karaltının kimin nesi olduğunu ayan aşikâr gösteriyordu.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 121). ***ayan eyle-*** 'izah etmek, açıklamak': ※ ***Bu ne sebebdendür? Bu ġarazuŋ bürhānını beyān eyle, bu maražuŋ dermānını 'ayān eyle***! (Ferec 855/1451 v. 28b). ***ayan beyan*** 'apaçık, besbelli' < ***ayan*** + kafiyeli mühmel (b. ***ala bele*** ⊡): ※ ***Ahmedin evinden Ayşenin evi ayan beyan gözükürdü.*** (S.F. Abasıyanık 1940 s. 32). ***ayan ol-*** 'belli olmak, anlaşılmak': ※ ***Yatağının yanında duvara yapıştırdığı takvimden her gün, bir günü karalarken sabırsız yüreğinin atışları***

neredeyse tekmil koğuşlara ayan olacak diye, gözlerini herkesten saklar. (A. Yurdakul 1987 s. 249). ***ayan uyun*** 'apaçık' < ***ayan*** + dudaksıl mühmel: ※ ***Ey dōst, çünki gördi cemāliŋ ʿayān ʿuyün / şerḥ eylemekde oldı anı bu zebān zebün.*** (Şadrī Çelebī, Laṭīfī 1314 s. 223; veya Sunʿī, ʿĀlī 1994 [1591–99] s. 158). Krş. ***ayın oyun***.

Osm. **ayan** II 'ileri gelenler; mahallî büyükler' < Ar. ***aʿyān*** a.m. [***ʿayn*** 'göz' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Var, ataŋı, ḳalan aʿyānı, ekābiri oḳı, gelsünler!*** (Ferec 855/1451 v. 31b). 'meclis–i ayân (üst devlet meclisi) âzaları': ※ ***Serserī ḳānünunuŋ aḥkāmını taṭbīk için / Devr ėder dillerde mebʿūşān u aʿyānıŋ adı.*** (Şair Eşref 1958 s. 137). ***ayân–ı devlet*** 'hükümet şahsiyetleri': ※ ***Ve ol şehr melikinüŋ ʿādeti ol–imiş kim her ki bir ṭarafdan aŋa, anı dėyü gele, temāmet aʿyān–ı devlet istIḳbāl vėribIrdI.*** (Ferec 855/1451 v. 71a).

AD. **ayan** III 'muhtar' DS 406 < ***ayan*** II.

ayandon fırtınası 'Ocak ayının 29'unda veya o civarda denizde vuku bulan bir fırtına' < Yun. ***αγι Αντωνι*** (ay–***an***döni) 'Aziz Andonios'un yortusu' Kahane–Tietze 1958 no. 727.

⊡ Yunancadan Türkçeye geçen yer isimlerinin, takvim isimlerinin ve çeşitli appellativa'nın (cins isimler) başında bulunan ***ay / ayos / aya*** vs. heceleri, EYun. ***αγιος / αγια*** (hágios / hágia) ve yeni Yun. da ***áyos / áya*** vs. 'aziz' sıfatlarıdır. A–B ve C–E ciltlerindekiler şöyledir: ***ayandon, Ayasofya, Ayasoluk, Ayastefanos, ayazma, ayeser, Aynaroz / Aynoros / Ayneroz, ayvadana, ayvima, Eynegöl / İnegöl.***

ayanğa, b. ***ayınga***.

ayar 'standart ölçü, standart derece' < Ar. ***ʿiyār*** a.m. [/***ʿyr***/ kökünden]; baştaki /***ʿI***/'nin > /***ʿa***/ > /***a***/'ya değişmesi için b. ***ʿagel*** ⊡[1]. ※ ***Şu yüzük aldığımda 18 ayar yeşil altındı: suyuna batmış oldu demindenberI.*** (M. Eloğlu 1957 s. 43). Osm. ***iyar/ayar*** a.m.: ※ ***Bize iki pāre yāḳūt–ı rümmānī gerekdür ki ʿIyārı temām ola.*** (Ferec 855/1451 v. 217b). ※ ***Cevheriyler bāzārına var, benümiçün iki pāre yāḳūt–ı rümmānī temām ʿayārIle, her biri biŋ diynārdan yėg olsun!*** (a.e. v. 217b). 'kalite, değer derecesi': ※ ***Halit Ziya ayarında yeni bir edip yetişemedi.*** (Fazlı Necip 1930 s. 265). AD. ***ayar*** 'bir tahıl ölçüsü' DS 407: ※ ***Şuracığa bir ayar fasulye ekebildik değil mi? Kaç ayar alabileceğiz bilir misin? Elbette bilmezsin. Bunu ancak Haktaalâ Hazretleri bilir.*** (S. Kocagöz 1946 s. 62). ***ayarda***: ※ ***Sizin kadir ve kıymetinizi ben ayarda asiller bilir.*** (S.M. Alus 1933p s. 107; bu cümledeki sentaktik şekil için b. ***akl/akıl*** ⊡). ***ayarlı*** 'ayarlanmış, kurulmuş, programlanmış': ※ ***İçindeki saat, Zerrin'den uzak kalmamaya ayarlı.*** (A. Yurdakul 1993 s. 390).

ayarla– 'standart ölçüye getirmek' < ***ayar*** + isimden fiil yapan ***–la–/–le–*** genişlemesi, b. ***acabla–*** ⊡. ※※ (argo) 'temin etmek': ※ ***Güzel bir kız araklarım. Birini de sana ayarlarız.*** (T. Yücel 1960 s. 37). ※ ***Hayat Paris'te öylesine tatlıydı ki, lise ve üniversite tahsilini bitirdikten sonra kendine amcasının uzun yıllar sefirlik yaptığı Türk sefaretinde bir kâtiplik ayarladı.*** (A. Kulin 1997 s. 22).

AD. **ayart** 'kandırma, doğru yoldan saptırma' < ***ayart–*** fiilinin emir şeklinden isim. ※ ***Bunda esas köylünün suçu yoktur. Malûm ya, ayart büyüden guvatlidir.*** (F. Baykurt 1961o s. 96).

⊡ İki fiilin emir hâllerinden teşkil olunan isimler yaygın olmasına karşın (b. ***alver*** ⊡), bir tek fiilin emir kipinin nomen actionis (oluş ve kılış ismi) olarak kullanılması daha nadir rastlanan bir hadisedir. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***ayart*** neologismus (türetme kelime, neolojizm), ***buyur, çök, diriçça / dirisa / dirise*** (< İt. emir kipi). Fiilin emir hâlinden yapılmış bir nomen instrumenti (alet ismi) de bulunuyor: ***bas*** I ***et-*** yardımcı fiiliyle yapılan terkipler için b. ***alaşağı et-*** ⊡.

ayart- 'doğru yoldan saptırmak, kandırmak, iğfal etmek' < ***ayar-*** 'yolu kaybetmek, yolu şaşırmak fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli (M. Räsänen 1969 s. 11)'. ※ ***Baŋa diller dökdüŋ ... Beni ayartdıŋ ...*** (H.R. Gürpınar 1928 s. 118). ※ ***"Neredesin kopuk?" diyor, "Ben burada zıbarırken hemşireleri mi ayartıyordun?"*** (A. Yurdakul 1987 s. 194). 'birini yerinden veya işinden ayırmak': ※ ***Bir dağda bir gün aru buldı, ayartdı, ağac ḳovuğında balın buldı, sağdı, rāhdār evine iletdi.*** (Ferec 855/1451 v. 229b).

Ayasluğ, b. ***Ayasoluk***.

Ayasofya b.m. (malum binanın adı) < Yun. ***Αγια Σοφια*** (Hágia Sofía) 'ilâhî hikmet, Tanrı'nın alîmliği'. Yun.dan gelen ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡ ve ***ay/ayos/aya*** ön heceleri için b. ***ayandon fırtınası*** ⊡. ※ ***Ayasofya vāʿiżi Ḳara Muḥyiddīn Efendi minbere çıḳub...*** (Selānikī 1989 [1599] II, 759).

Osm. **Ayasoluk** 'Selçuk' (Eski Çağdaki Efes şehrinin yerinde bulunan kasaba) < Yun. ***Αγιος Θεολογος*** (Hágios Ṯeológos) 'Aziz Theologos'. Yun. ***ay/ayos/aya*** ön heceleri için b. ***ayandon fırtınası*** ⊡. ※ ***Ol vaḳt Ayasoluḳ ve Tire nevāhīsilen āl-i ʿOs̱mānuŋ taṣarrufındayidi.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 95). ※ ***Ayasluğ*** şehride ***pazar kuruldu***. (Nâzım Hikmet 1936s s. 35).

Ayastefanos İstanbul civarındaki Yeşilköy'ün eski adı < Yun. ***Αγιος Στεφανος*** (Hágios Stéfanos) 'Aziz Stefanos'. Yun. ***ay/ayos/aya*** ön heceleri için b. ***ayandon fırtınası*** ⊡. ※ ***Leb-i deryāda vāḳiʿ Ayastefanoz dėmekle meşhür ḳarye ḳurbında...*** (Selānikī 1989 [1599] I, 1).

AD. **ayat** 'sofa; avlu' DS 408 < ***hayaṭ*** II. ※ ***Kadıncağız iki büklüm evinin, yöresi tahta parmaklıkla çevrili ayatına çıkardı.*** (N. Cumalı 1970 s. 145).

Osm. **âyat** 'ayetler' < Ar. ***āyāt*** a.m. [***āya***'nın çoğulu]. ※ ***Āyātlardan ḳangı āyet seversin?*** (P.N. Boratav 1995 s. 175). ※ ***... āyāt-ı kerīme ve aḥādīs̱-i şerīfeyi ḥāvī levḥalar isterim.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 99).

ayaz 'kuru soğuk' < ETk. ***ayās*** 'açık havada soğuk' Clauson 1972 s. 276, G. Doerfer 1965 II, no. 628, Räsänen 1969 s. 11. ※ ***Ḳamyon yalnız sabahları çalışmıyordu. Belediyenin yanındaki boş arsada gecenin ayazını yediğinden çalışmaz ...*** (S. Şengil 1948k s. 66). AD. 'ışık' DS 409: ※ ***Karşıdan birdenbire bir ayaz beliriverdi. Acele acele bazı yanıp bazı sönüyor, ama Davut Ağanın üstüne doğru geliyordu.*** (H. Karahüseyin 1957 s. 56). 'köpüksüz (kahve); saçsız, dımdızlak': ※ ***Ellibeşlik, tıknaz, başı ayaz, hafif bir şive ile konuşan bir adam.*** (A.K. Tecer 1947 s. 16). AD. ***ayaz*** 'avlu' DS 408. ※ ***Yaz gelince damın dabanı, armunun çamuru, ayazın cilovu, ḁhurun ḁhbunu, tezek***

bazlama, amanım iş, amanım iş! (A. Caferoğlu 1944 s. 95). Argoda ***ayaz*** mübalâğa ile 'boş, ümitsiz, kötü' manasında kullanılır, H. Aktunç 1990 s. 46 (M. Mikhaïlov 1930 s. 17 'sans travail (işsiz)' diyor): ※ ***Emme, bir de polis yakalarsa?... İşte o zaman işler ayaz idi!*** (O.N. Atmaca 1950 s. 11). RD. ※ ***Ba oğlum, ayaz dünyamda cennet yüzü görmedikten sonra, onun âhiretini kaç paraya alırım ben?*** (H. Karahüseyin 1957 s. 55).

Ayaz ağa/Ayaz paşa kola çıkmış 'hava çok soğuk' Meḥmed̮ Hälid [Bayrı] 1934 s. 21 < ***Ayas*** 'erkek adı', konuşma dilinde ***ayaz*** 'soğuk, don' ile karıştırılmış ve bu tabirde bir kelime oyununda kullanılmıştır. ※ ***Olukları salkım salkım buz tutmuş, düşüp kafa yarıyor. Ayaz ağa kola çıkmış, ortalığı kasıp kavuruyordu.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 47).

ayazi, yalnız **ayazi kel** tabirinde, 'bir nevi kel' < ***ayaz*** 'başı kabak'; uydurma bir tabire benziyor. ※ ***Meğer Silistre'nin içerisinde bir Keloğlan vardı. Bu Keloğlan nasıl keldi? Keller yedi kısımdır: ayazi kel ayrıdır. Şimşiri kel ayrıdır...*** (Behçet Mahir 1973 s. 168).

ayazma 'Rumlar'ın kutsal saydıkları kaynak ya da pınar' < Yun. ***αυασμα*** (áyasma) G. Meyer 1893 s. 66. Yun. ***ay/ayos/aya*** ön heceleri için b. ***ayandon fırtınası*** ⊡. ※ ***Ol derenüŋ içinde meẕkür bıŋar vāḳiʿ olmışdur, ayazmadur.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 246). ※ ***Teodora buraya hava almak için gelirdi. Kilise vardı o zamanlar da. Ayazma idi. Kutsal bir yer.*** (N. Güngör 1992 s. 93).

Ayaz paşa kola çıkmış, b. ***Ayaz ağa***.

ayb/ayıb/ayıp 'utanılacak şey; utanç veren' < Ar. ʿ***ayb*** a.m. [/ʿ***yb***/ kökünden]. ※ ***Yigitler, sormaḳ ʿayıb degül, ne yėrdensiz?*** (Ferec 855/1451 v. 199a). 'kusur': ※ ***Ḫidmet-içün alursaŋ ʿaybı vardur. Saŋa yaramaz.*** (Ferec 855/1451 v. 114b). Nida: ※ ***Ayıp be ..., ayıp sana, senin zahmın hep karılara galiba!*** (S.E. Ertem 1931 s. 246). ※ ***Ayıp, monşer! ... Teessüf ederim.*** (Mahmud Yesari 1932 s. 178). ***ayıp et-*** (hafif sitem) 'yakışıksızca davranmak'; ※ ***Aman, sakın ha! Hiç öyle şey olur mu? Çok ayıp edersin.*** (M. Rona 1944g s. 30). ***ayıbla-/ayıpla-*** 'kınamak', isim/sıfat'tan fiil yapan ***-la-*** genişlemesi için b. ***acabla-*** ⊡: ※ ***Ev issileri er u ʿavrat sebebsüz ḳonuġuŋ güldügini ʿayıbladılar.*** (Ferec 855/1451 v. 193a).

AD. **ayba/aybe** (nida) 'asla!' DS 410, K. Emiroğlu 1989 s. 47 (şaşırtıcı, kabul edilmesi zor olay veya söz karşısında söylenir) < iki nida (***ay*** ve ***ba/be***)'den müteşekkil.

aybaşı 'ayın ilk günü' < ***ay*** ve ***baş*** 'başlangıç' + 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki ***-ı***. ※ ***Para tükendi, aybaşına kaç gün kaldı şurada ...*** (B. Günel 1984 s. 99). 'aybaşı hâli, âdet' (kadınların bu hâli ayda bir tekerrür ettiği için ayın tekerrür eden hâli ile alakalı sanılıyor, krş. ms. Lat. ***menstruare*** 'âdet görmek' < ***menstruus*** 'aylık' < ***mensis*** 'takvimde ay' < EYun. ***μηv*** (mēn) a.m., ***mēnē*** 'ay'. ※ ***Kırk gündür aybaşı olmadım.*** (A. Ağaoğlu 1980 s. 68). ※ ***... Ömer'in evde olduğu zamanlar ben aybaşılıymışım.*** (A. Ağaoğlu 1980ö s. 68). ***aybaşılar*** 'aybaşı hâlleri, regller' (sondaki ek bâzen fonksiyonunu kaybetmiş olabilir, b. ***acabola/acabula*** ⊡): ※ ***Aybaşılardan, gizli buluşmalardan, öpüşmelerden konuşmadın. Pop şarkıcılara âşık olmadın.*** (İ. Aral 1997 s. 319).

aybe, b. ***ayba***.

ayd–, b. ***ayıt–***.

AD. ***aydaş/aydaşık/aydeş*** 'zayıf, cılız; anormal doğan çocuk, beceriksiz; iğdiş' < ***iğdiş*** 'enenmiş at' < ETk. ***igdiş*** 'melez' Clauson 1972 s. 103. İkinci varyanttaki sıfat yapan ***–(ı)k*** eki için b. ***açık*** I ⊡. ※ ***Nasıl olur da bir berat gecesi ciması, ya da bir aydaşık gibi uğursuzlanır bu çocuk?*** (L. Erbil 1984 s. 31). ※ ***Bu karı var ya, bu orada duvara bakan, aydaşık o! Ah anam, ben çok korkarım ...*** (L. Erbil 1985 s. 150).

EOsm. **aydıl–/eydil**– 'söylenmek' < ***ayıt–/ayd–/eyit–/eyd–*** 'söylemek' fiilinin passivum (edilgenlik) hâli. ※ ***Durdılar, te'emmül ėtdiler, bildiler ki çalınan rebābdur, aydılan/eydilen firāḳ–nāmedür.*** (Ferec 855/1451 v. 120a).

aydın 'ışık, aydınlık; ışıklı' < ETk. ***aydıŋ*** 'ay aydınlığı' Clauson 1972 s. 268. ※ ***Ziyān eyleridi ay aydıŋına / Ḳaçan doluban ilerü gelse***. (A. Zajączkowski 1934 [1405] s. 90). ※ ***'Aḳıbeti ol yılan aŋa bir diş zaḫmın yėdürür kim anuŋ 'ömrinüŋ aydıŋ gündüzi ḳaraŋu dün bigi olur.*** (A. Zajączkowski s. 47). ※ ***Gördi, bir ḳubbedür, bacalu, aydın, içi dolu maḥbūs‿halḳ...*** (Ferec 855/1451 v. 64a) ***aydınlık*** 'aydın yer': ※ ***Bir uzun ḳaraŋu dehlīz buldı. Gitdi yüriyürek bir aydıŋlıġa yetişdi.*** (Ferec 855/1451 v. 93a). 'bir yapının ortasına gelen bölümlerin ışık alması için damın ortasından zemine dek açılan boşluk' TüS 1983 s. 93: ※ ***Apartımanın aydınlık kısmındaki odaya girdi. Basık tavanlı, küçücük tek pencereli ... bu oda "kapıcı dairesi"ydi.*** (N. Eruz 1969 s. 96). ※ ***Kallavi Sokağındaki apartımanın aydınlığı sinemanın bahçesine bakıyordu.*** (G. Scognamillo 1990 s. 108). Nomen abstractum (soyut isim) yapan –***lık*** eki için b. ***ağırlık*** ⊡ ve ***aşağılık*** ⊡.

Aydın 'Anadolu'daki şehrin ve vilayetin adı (vilayeti eskiden çok daha genişti)' < belki orada Büyük Menderes'e kavuşan Tabakhane Çayı'nın EYun. adı olan ***Eudon'*** dan. ※ ***Timurtaş oġlı Oruc beg ol zamānda Anadolı begler begisiydi, anı Aydın ėline gönderdiler.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 95). ***Aydın abası/havası*** (doğrusu ***havası***) 'Aydın'ın yerli halk müziği gibi uzun ve usandırıcı': ※ ***Dedim artık, Aydın abası, aman elverir!*** (Feraizci–zâde 1979 s. 24). ※ ***Neyse, uzatmıyalım ... Oyun, Aydın havası, kısa kesildi.*** (S. Şengil 1943 s. 92).

AD. **aydır–** 'ayıltmak' DS 412 < ***ay–*** I fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıkdur–*** ⊡. ※ ***Derneğimiz mubarek ola, komşular! Gücümüz, sapmışları yola getire, şaşkınları aydıra!*** (M. Başaran 1992 s. 124).

aydos (gemicilik terimi) 'kısa ikindi vardiyası' < İt. (Venedik diyal.) ***gaitón*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 317.

Aydos Anadolu'nun birkaç yerinde görülen dağ ismi' < Yun. ***αετος*** (Aetós), asıl manası: 'kartal'.

Osm. **ayende** 'gelen, gelenler' < Fa. ***āyanda*** a.m. [***āmadan*** 'gelmek' fiilinin fiilsıfatı (participium)]. ※ ***Dīvān‿hāne–i humāyūn güyā ki gölge ḥarāmīlerinüŋ bir āyende evi–dür.*** ('Ālī 1956 [1586–87] v. 52b). âyende ve revende 'gelenler ve gidenler, gelen geçenler, uğrayanlar': ※ ***Ol şehr bender–dür, āyende revende anda çoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 146a).

⊡ Fa.dan alınma kelimelerde ***–ende*** participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) ekiyle bitenler vardır. Bunlar, çok defa collectivum (topluluk) manasındadır. A–B ve C–E ciltlerinde olanlar: ***ayende, çerende, dihende.***

AD. **ayeser** 'Trabzon'da ağustos ayında kutlama yapılan bir gün; ağustos ayı', ***Büyük Ayeser*** ve ***Küçük Ayeser*** 'Ağustos ayında görünen iki fırtınanın adları' K. Emiroğlu 1989 s. 47 < K. Emiroğlu'nun da tahmin ettiği gibi Ağustos ayına düşen bir azizin yortusundan [baştaki ***ay-*** = Yun. ****αγουσταρι*** (agustári)]. Yun. ***ay/ayos/aya*** ön heceleri için b. ***ayandon fırtınası*** ⊡.

âyet I 'Kur'an'ın bir veya daha fazla cümleden oluşan birimi' < Ar. ***āya*** a.m. ※ ***Taŋrıdan ḳorḳmadın āyeti bunuŋ gibi͜ hasīs ġaraża tenzīl eyledüŋ, kāfir olduŋ***. (Ferec 855/1451 v. 126b). ※ ***Yumurta üzerine bir âyet sığdırabilmek hüner değil...*** (F. Erdinç 1969 s. 12). ***âyet-i aczı oku-*** 'aczini itiraf etmek, mağlûbiyetini kabul etmek': ※ ***... yarın āyet-i ʿaczı oḳuyasın.*** (Ferec 855/1451 v. 136a-b).

Osm. **âyet** II 'mükemmel olan, örnek' < Ar. ***āya*** 'mucize, örnek' ※ ***Ol yigit͜ hüblıḳda, bī-ʿuyüblıḳda āyet-dür.*** (Ferec 855/1451 v. 107b).

aygın baygın 'bitkin, bayılmak üzere' < krş. ***ayıl bayıl-*** ve ***baygın***. Fiilden sıfat yapan ***-gın/-kın*** eki için b. ***akkın*** ⊡, labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***ala bele*** ⊡. ※ ***Ben, pencere önünde, aygın baygın çırpınırken, her halde dışarıdan gördü...*** (S.M. Alus 1933p s. 179). 'kendinden geçercesine âşık, vurgun': ※ ***Fīrüz ẕāten ötekine ayġın bayġın... Ṣıdḳı da Brllanta'yı sever...*** (Aḥmed Rāsim 1340 s. 82).

aygır b.m. (damızlık erkek at) < ETk. ***adgır*** a.m. Clauson 1972 s. 47, M. Räsänen 1969 s. 6. ※ ***Aygır gibi bir de anası var. Varsunlar çalışsunlar.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 57). ***aygırlan-*** 'aygır tavrı takınmak' TS 316: ※ ***Blregü ṭaşağıyle ayġırlanma.*** (V. İzbudak 1936a [1466] no. 620).

aygırsa- 'aygır istemek (kısrak hakkında); dişinin erkeği araması' < ***aygır*** + dişinin erkeği istemesini ifade eden ***-sa-*** istek (desiderativum) genişlemesi, krş. ***boğasa-, erse-***. ※ ***Meğer kokain sarhoşluğuyla çıplanırmış. Delirip aygırsaması kokalndenmiş.*** (Kemal Tahir 1961 s. 316).

⊡ Seyrek kullanılan ve çok özel bir görevi olan ***-sa-*** genişlemesi, isimden geçişsiz desiderativum (isteme) fiilleri yapar. BSTTk.nde öncelikle dişi hayvanın erkeğini istemesini ifade eder, (kısrak tarafından) ***aygırsa-*** gibi. A-B ve C-E ciltlerindeki hayvanlarla ilgili örnekler: ***aygırsa-, boğasa-, buğursa-, düğesi-, erse-*** ve ***ersek***. (sonraki ciltlerde: ***koçsa-, tekese- / tekesi-*** v.b.). Bundan başka: ***bense-, çaysa-***. İstek eki ***-sa-*** BSTTk.nde aslında bundan farklı fonksiyonda olan ***-sı-*** ekiyle karışmış durumdadır (ayrıca b. ***ayruksı-*** ⊡, ***azsın***- ⊡, ***böyüksün***- / ***büyüksün***-⊡). ETk.de ***-sa-*** eki tek başına yalnızca ***suvsa***- 'susmak' örneğinde bulunur. Diğer örneklerde hep fiilden isim yapan -ıg (< BSTTk. -ı, b. ***acı*** II ⊡) ekiyle kaynaşmış -ıgsa- şeklinde geçmektedir ve fiilden 'bir kılışı yapmak istemek' manasında fiiller yapar, ms. ***kör***- ügse- 'görmek istemek' (b. M. Erdal 1991 II, 525-531).

AD. **aygıt/aykırt/aykıt** 'alet; malzeme' DS 414-415 < ?? ※ ***Yanıma aykıtlardan tı, bız aldım. Ustamla yola çıktık.*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 144). 'yiyecek, erzak, yemeklik' DS 414- 415: ※ ***Hep çâşıdan geli bizim aygıdımız.*** (Z. Korkmaz 1956 s. 6).

AD. **ayhal**, b. ***hayal***.

ayı, b. ***ayu***.

ayıb, **ayıbla–**, b. ***ayb***.

ayıbalağı 'iri, hantal adam, ayı balası, ayı palağı, ayı yavrusu' DS 416. Yun. ***αρκοπαλλακον*** (arkopállakon) 'ayı yavrusu'ndan calque (ödünçleme çeviri), calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡3.

Osm. **ayıd ağacı/ayıt ağacı** 'tohumu şehveti kesmek için kullanılan bir bitki, beşparmak' TS 317 < Ar. ***ʿīd*** 'vitex agnus–castus' Tekin–Tietze 1990 no. 69; ***ʿi > a*** değişimi için b. ***ʿagel*** ⊡1. ※ ***Konuşa konuşa şehirden büsbütün uzaklaştık... Ayıtları geçtik, çayı geçtik, karşı tarafta yüksekteki ekin tarlaları kenarına oturduk.*** (B. Duygulu 1961 s. 42). Aspirasyona uğramış varyantı için krş. ***hayıt***.

ayı ıslığı, b. ***ayıslığı***.

ayık 'sarhoş olmayan veya sarhoşluğu geçmiş olan' < ***ay–*** I 'kendine gelmek' fiilinin ***–ik*** ekiyle yapılan sıfatı, b. ***ayık*** ⊡. Krş. ETk. ***aḏıġ*** a.m. Clauson 1972 s. 46, T. Tekin 1994 s. 254. ※ ***Yėyüb içüb ėderler şāzlıḳ / Kimi yatur ser-ḫōş kimisi-dür ayıḳ*** (Enverī 1928 [869/1464] s. 32). EOsm. ***ayık uyuk*** 'ayık hâlde, ayık olarak' Tekin–Tietze 1990 no. 70.

AD. **ayık–** 'kendine gelmek, uyanmak' DS 417 < ETk. ***aḏığ*** Clauson 1972 s. 46 veya ***ay–*** II, fiilinin ***–ık–*** ile genişletilmiş şekli, krş. ***acık–*** ⊡. ※ ***"Sizin köye de gelir mi bu dürzüler?" Haşim ayıktı: "Kimler?" "Particiler be, kim olacak?"*** (F. Baykurt 1971c s. 276). Mecazî manada 'gözü açılmak': ※ ***Düşündükçe ayıkır gibi oluyordu.*** (M. Başaran 1992 s. 161). Kelimenin causativum (ettirgenlik) hâli ***ayıktır***– 'ayık hâle getirmek; uyandırmak': ※ ***Çekiç sesleri onu ayıktırdı.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 192).

EOsm. **ayıkla** 'ayıkken' < ***ayık*** + isimden zaman zarfı yapan ***–la*** genişlemesi. ※ ***Bu pādeşāh-ı ẓālim her dem mestle ayıḳla Urviyyeden ṣoḥbet isterdi.*** (Ferec 855/1451 v. 179a).

⊡ EOsm.da işlek olan ***–la*** eki isimden zarf, özellikle de zaman zarfı yapar, ***–la*** zarf eki, ***ile*** (< ***birle***) takısıyla karıştırılmamalıdır (M. Erdal 1991 I, 403–406). A–B ve C–E ciltlerinde şu ***–la*** zarfları vardır: ***ayıkla***, ***birle, boşla, danla*** / ***tanla*** (b. ***dan*** / ***tan***), ***dirile*** (b. ***diri***), dünile / ***dünle***. ***artıklağı*** zarfındaki ***–lağı*** genişlemesi de belki bu ***-la*** / ***-le*** ekine bağlanabilir.

ayıkla–, b. ***ayırtla–***.

ayıl– 'baygınlıktan uyanmak, sarhoşluktan kendine gelmek' < ETk. ***aḏıl***– Clauson 1972 s. 56 veya < ***ay–*** I + medialis–reflexivum (orta–dönüşken) anlamındaki ***–(ı)l***– eki, b. ***açıl–*** ⊡. ※ ***Peder u māder çün ciger güşelerini gördiler biyhüş oldılar. Ayılduḳda ḳucuşdılar, görişdiler, soruşdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 141a). ※ ***Belki yarın her şeyi unutacaksın. Yarın ayılmış olacaksın çünkü!*** (Peride Celal 1991 s. 395). ***ayıl bayıl–*** 'kendinden geçercesine âşık olmak': ※ ***Kız oğlanı ayıla bayıla seviyor.*** (H.R. Gürpınar 1933ke s. 17). ※ ***Kültürsüzler, eğlence merkezlerinden, lüks mağazalarından, şık ve güzel kadınlarından ötürü Paris'e ayılıp bayılırlar.*** (M. Urgan 2000 s. 131).

ayılt– 'bayılmış birini kendine getirmek' < ***ayıl–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıt–*** ⊡. ※ ***Az sonra kızı boşluktan alıp hakalaçi makalaçi diyerek ayılttığımda az önceki alkış da eklenirdi bu alkışın üzerine, salon çınlardı.*** (M. İzgü 1992 s. 126).

AD. **ayın bayın ol-** 'şaşkına dönmek' DS 418, TS 319 < krş. ***aygın baygın***, ***ayıl- bayıl-***, labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***ala bele*** ⊡. ※ ***Çün anı gördüm elden vardum, ḥāyır bāyır, ayın bayın oldum, istimsāküm ḳalmadı, beni gören ṣandı-ki öldüm.*** (Ferec 855/1451 v. 116b).

ayınga/ayanğa/ayınka 'kaçak tütün' DS 418 < ?? ***ayıngacı*** 'tütün kaçakçısı': ※ ***Gölcüğe doğru inerken, ḳolcularla ayınġacılar çarpışdılar, yoldan geçemedim...*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 322). ***ayıngacı*** 'tütün kaçakçısı': ※ ***Candarmalar ayıngacıları bastı.*** (T. Apaydın 1991 s. 222).

ayıngacı, **ayınka**, b. ***ayınga***.

ayın oyun/ayın uyun 'şaka, ciddi olmayan girişimler' Meninski 1680 I, 614 < labialisation'lu (dudaksıllaşma) kafiyeli çift söz, manası ikinci kelimeden kaynaklanıyor. Aslı (değişik manalı) ***ayan uyun***, b. ***ayan.*** ※ ***Benim padişahım sen olasın ki, bu iş ayınla oyunla olmaz, olursa zorla, güçle olur.*** (E.C. Güney 1947 s. 25). ※ ***"Tabi aramızda kalacak değil mi? Çünkü ayın uyun değil." "Allah sırrı oğlum, ayın uyun olur mu?"*** (Orhan Kemal 1951s s. 67).

ayıp, b. ***ayb***.

(Neolojizm) **ayıp-** 'ayıplamak' < isim temeli olan ***ayıb/ayıp*** kelimesinin doğrudan doğruya fiil temeli olarak kullanıldığı bir tek kaynakta geçtiği için herhâlde yazarın icadıdır. Eserimize aldığımız diğer neolojizmler (türetme kelime) için b. ***andaç*** ⊡. ※ ***Binerken karı, kocasının arkasına geçiyor, bir vücutlu biniyorlardı. Hey! - çok ayıptım.*** (T. Yücel 1960 s. 9). Krş. ***etki-***.

ayıpla-, b. ***ayb***.

ayır- b.m. (birleştirmenin aksi) < ETk. ***aḏır-*** a.m. Clauson 1972 s. 66-67, M. Räsänen 1969 s. 6, K. Röhrborn 1977 s. 52. ※ ***Har-ı Mışrīmi benden ayırdı***. (Ferec 855/1451 v. 105a). ***ayır- kayır-*** (mana itibarıyla birbirine zıt olan iki fiil kafiye ve başlarındaki ses dizisiyle (krş. ***akından kakından***) birbirine bağlanmış bir çift sözlü tabir oluyor) 'korumak' < ***ayır-*** ve ***kayır-***; tabirin manası ikinci fiilden kaynaklanıyor. ※ ***Biz her gün büyüğümüz küçüğümüz ṣoḳaḳlarda sürü sürü ölürüz. Bizi ayıran ḳayıran yoḳ.*** (H.R. Gürpınar 1335 s. 227).

ayırd/ayırt 'fark' < ETk. ***aḏırt*** a.m. Clauson 1972 s. 64. ***fark*** kelimesinin mukabili olarak tekrar diriltilen kelimelerden; daha önce yalnız ***et-*** ve ***ol-*** fiilleriyle kullanılırdı. ※ ***Doğrudur, iyinin kötünün ayırdı zamanı geldi de geçti bile.*** (A. Nesin 1961z s. 102). EOsm. ***ayırd*** 'yol kavşağı': ※ ***Altı yol ayırdına çadır dikem***. (Dedem Ḳorḳut 1973 [14./15. yüzyıl] s. 128). ***ayırd et-*** 'tefrik etmek, seçmek': ※ ***Yavaş yavaş karanlık basıyor. Gök ve deniz artık birbirinden ayırt edilemiyor.*** (B.S. Kunt 1948 s. 57). Genç nesil tarafından ***fark et-*** kalıbının mukabili olarak da kullanılıyor: ※ ***Dokumacıların dükkânı önünden ... geçiyordu. Dokumacı onun geçtiğini ayırd edince, şarteli indirdi.*** (A. Özyalçıner 1957 s. 62). ***ayırd ol-*** 'tefrik edilmek, seçilmek': ※ ***Onuŋ hastalığı sevdā, aŋladıŋ mı şimdi? Bu da ince hastalıḳdan pek ayırd olmaz.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 160). EOsm. ***ayırd ol-*** 'ayrılmak': ※ ***Çün gėce oldı iki leşker ayırd olub her biri bir ṭarafdan gidüb ḳondılar.*** (Oruc b. 'Āḍil 1343/1925 s. 27). AD. ***ayırt yakası*** 'dönüm noktası': ※ ***Bu salla-***

ma ayırt yakasıydı. Böyle yapınca ya alacak, ya da iyileştirecek. Almasından korkumuz boşaymış, iyilik verdi. (M. Makal 1960 s. 84).

⊡ Fiilden isim yapan ve az kullanılan bir ek olan ***-(ı)t*** (< ETk. ***-(u)t***) geçişli fiillerin nesnesi ve geçişsiz fiillerin öznesini, dolayısıyla nomen agentis (bir işi yapan, meslek sahibi ismi), nomen concretum (somut isim) ve bâzen de nomen loci (yer ismi) yapar (T. Banguoğlu 1974 s. 263, W.E. Scharlipp 1978 s. 91–101, M. Erdal 1991 I, 08–216). Neolojizmlerden başka bütün örnekler EOsm. veya AD.ne aittir. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: ***ayırd*** / ***ayırt, binüt*** / ***bünüd, çaşıt*** / ***çaşut, düşüt***. Bunlara benzetilmiş, fakat isimden türetilmiş yeni kelimelerden: ***boyut***. İkinci ciltte ***giyit*** örneği gelecek.

ayırt, b. ***ayırd***.

EOsm. **ayırtla–** ‘ayırmak, uzaklaştırmak’ < ETk. ***ad̠ırtla–*** ‘tefrik etmek’ Clauson 1972 s. 70. İsim/sıfat’tan fiil yapan ***–la–/–le–*** genişlemesi için b. ***acabla–*** ⊡. ※ ***Anı Aydın ėline gönderdiler-kim vara Aydın ėlinüŋ hāyınlarnı ayırtlaya.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 95). ‘halletmek, fasletmek’ TS 320: ※ ***Anuŋ işini aça bildürmediŋ anı ayırtlamaḳ gerek.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] s. 31). ***ayırtlama*** ‘bir nevi okçuluk sporu’ ***kemān çekmek yigirmi dört bah̠ş ola dört bah̠şı ḳabża berāberine gelince yigirmisi ḳabżanuŋ iç ṭarafına tā mah̠lama taʿbīrine varınca taʿyīn bula ve ḳabżadan iki barmaḳ içerüden atmaġa ayırtlama taʿbīr olına ...*** (ʿĀlī ÜK 5959 v. 426r). ***ayırtlan***– ‘ayrılmak’ TS 321: ※ ***Bāġ ṣaru gitdiler, şehr sevādından ayırtlandılar.*** (Ferec 855/1451 v. 103b). ***anadan ayırtlan–*** ‘doğmak’: ※ ***Bu yaḳında bir ferzend gele, anasından ayırtlanduġılayın otura gele, söyleye, dişleri bitmiş ola***. (Ferec 855/1451 v. 213b). Kelimenin müşareket hâli ***ayırtlaş–*** ‘birbirinden ayrılmak’ TS 322: ※ ***Küfeye-degin gönderü çıḳdı, ol arada ayırtlaşdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 105b). ※ ***Yanumda bir cüvān yatur, başı gövdesinden ayırtlaşmış.*** (a.e. v. 109a). AD. ***ayıtla–*** ‘ayıklamak’ DS 421, K. Emiroğlu 1989 s. 4748, TS 319–320, Meninski 1680 I, 580. ***ayıkla–*** I (**/t/** > **/k/** gelişmesi için b. ***ahçı*** ⊡) ‘pirincin içinden taşları veya bir şeyin içinden işe yaramayan parçaları seçip ayırmak’ ※ ***Pilâv mı pişirilecek: Petekten sahana konup getirilen bulgurun içindeki bu türlü böcekleri, sıçan pisliklerini, örümcek ağlarını tek tek ayıklamak olağan bir koşul sayılır.*** (M. Makal 1980 s. 56). ※ ***Neredesiniz oğlum? Balıklar geldi, ayıklanacak, sebzeler soyulacak, meşrubat taşınacak, siz yoksunuz.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1997 s. 44). Daha umumi manada ‘dikkatle gözden geçirmek’: ※ ***Hüseyin Çavuş, sen de iki zaptiye ile otelleri, evleri bir bir ayıkla!*** (S.M. Alus 1944 s. 185). (Argo) ‘hırpalamak, tartaklamak’ H. Aktunç 1990 s. 46. ※ ***Gıli herifi ayıklarken hiç konuşmuyordu.*** (M. Kaçan 1991 s. 115). ***boğazını ayıkla–*** ‘hafifçe öksürmek, öksürerek boğazını temizlemek’: ※ ***Ciğarasından bir nefes çektikten sonra boğazını ayıkladı.*** (H. Aytekin 1945 s. 40). (Argo) ***ayıkla–*** II ‘okşamak, sevmek’ H. Aktunç 1990 s. 46. Belki bit ayıklama amelinden (?). ※ ***Fethi mahalledeki bütün mitraları incitmeden ayıklamıştı.*** (M. Kaçan 1991 s. 10–11).

AD. **ayıslığı/ayı ıslığı** ‘iki elin işaret parmakları veya bir elin iki parmağını ağza götürerek çıkarılan keskin ıslık’ (A. Püsküllüoğlu 1974 s. 16) < ***ayı*** ve ıslık (crasis, kaynaşma) için b. ***acabola***/***acabula*** ⊡). ※ ***Birisi düdük öttürüyor, beş altısı birden bir ayıslığı tutturmuşlar, uzun uzun çalıyorlardı.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 418).

EOsm. **ayıt-/ayd-/eyit-/eyd-** 'söylemek' TS 323-326 < ETk. ***ayıt-*** a.m. Clauson 1972 s. 268-269. Yazmalarda kastedilen telaffuzu tespit etmek çoğu zaman mümkün değil, şu var ki en geç 16. asırdan itibaren ***eyit-*** varyantı hakim olmuş sayılabilir (ms. Evliyâ Çelebî'ye göre ***ayıt-*** varyantı Tatarlar'a mahsustur, krş. ms. R. Dankoff 1990 s. 100 "Nogai"). Fakat 800/1398 tarihli ***'Işḳ-nāme*** (Meḥmed 1965 [1398])'de bile ***ayıtgıl*** şekli yalnız bir kere geçtiği hâlde ***eyitgil*** beş kere geçer, üstelik ***eyitmek*** mastarı da bir kere kullanılmıştır. Bu, palatal (öndamaksıl) telaffuzun Osmanlıcada çok eski olduğunu, velar (arka damaksıl) telaffuzun ise her zaman nadir bulunduğunu gösterir. ※ ***Ayıtgıl ḥāżır olsun hep yarağı / Ḳaçan͜ halḳ uyḳuda bula ferāğı / Çalaba ṣığınup 'azm ėdelüm biz***. (Meḥmed 1965 [1398] no. 3856). ※ ***Bu zaḥmetden bu ġurbetden ḳıl āgāh / Eyitgil yine luṭf ėtdügin Allāh***. (Meḥmed 1965 [1398] no. 8163).

⊡ Velar (arka damaksıl) ünlüler (yâni ***/ a /, / ı /, / o /*** ve ***/ u /)*** ile palatal (öndamaksıl) ünlüler (***/ e /, / i /, / ö /*** ve ***/ ü /)*** arasındaki tefrik bütün Türk dillerinde en esas prensiplerden biridir. Buna rağmen, hem dil ve diyalektleri birbiriyle mukayese edersek, hem de bir dilin tarihindeki safhalara dikkat edersek, bu iki sınıfın birinden öbürüne geçen tek tük kelime görürüz. Bunun sebebi ne olabilir? Acaba kelimenin ilk hecesinde bulunan ünlü yanında olan ünsüzlerin tesiri altında mı böyle değişik bir hâl almıştı? Yahut da, Jean Deny'nin teklif ettiği gibi bazı ünlüler sınıflarına sadakat hususunda ötekilerden daha zayıf olabilir mi ve bu zayıf olanlar -***/ ı /*** ve ***/ i /*** -, sınıflar arasında bir nevi köprü vazifesi ifa edebilirler mi? Yoksa bu ikisi de değil, acaba bizim esas anlayışımızda mı bir yanlışlık var? Nazariyat bir yana, A-B ve C-E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: ***ayıt- / eyit-, bıç- / biç-*** (***bıçak, biçim*** vs.), ***çın / çin, çitlembik / çıtlamık, çoç / çöç, çoğan / çöğen / çöven, çont / çönt, çopur / çöpür, çot / çöt / çört, çukundur / çükündür, domal- / dömel- / tomal-***. Bu maddeye ilaveten b. ***abuk*** ⊡.

ayıt ağacı, b. ***ayıd ağacı***.

AD. **ayıt beyit ol-** 'şaşkına dönmek' DS 421 krş. ***ayın bayın ol-,*** labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***ala bele*** ⊡. ※ ***Haçça ayıt beyit oldu. Dili tutuldu, bir şey diyemedi.*** (F. Baykurt 1961ı s. 216).

ayıtla-, b. ***ayırtla-***.

ayin 'dinî merasim' < Fa. ***āyīn*** 'âdet, gelenek'. ※ ***Noel ayininden sonra Yerasimle yeni evlenen bir garsonun yatak odasını seyretmeye gidecektik.*** (A. Kutlu 1991 s. 230). 'din, mezhep': ※ ***Lākin meşelā protestant devletlerinin ülkesinde yine katolik ve keẕālik katolik āyīninde olan devletlerde protestant uṣūlüni icrā eder ḳatı çoḳ kimse olub ...*** (Muṣṭafā Sāmī, YTEA 1974 [1840] I, 77). Osm. 'âdet, kaide, kanun': ※ ***Gendü bārgāhında ḳondurdı, ḳonuḳladı,͜ hidmet eyledi. Nekim pādeşāh āyīnidi, heb yėrine geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 142b). ※ ***Zīrā āyīnlerinde yoḳdur ki alduḳları bārgīri oğraduḳları ḥükkāma ṭapşuralar.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 153). Osm. ***âyîn eyle-*** 'süslemek, donatmak' (krş. Fa. ***āyīn bastan*** a.m.): ※ ***Pes şehzādeyile Faḫrunnisā Pārs milkine yetişicek Pārs melikine muştıcı vardı. Leşker ile ḳarşu çıḳdı. Şehri āyīn eylediler.*** (Ferec 855/1451 v. 206a-b). ***âyîn-i Cem*** 'Bektaşiler'in, şarap ziyafetleriyle meşhur kadim İran padişahı Cem namına olan ayin'.

Osm. **ayine** 'ayna' < Fa. ***āyina/āyīna*** a.m. ※ ***Meger ol şehzāde–i āzāde düşde‿hayāl naẓariyle cemāl–i bā kemālüŋi cān āyīnesinde görmiş, biŋ cān u dilile senüŋ şifte–i visālüŋ olmış.*** (Ferec 855/1451 v. 41a). 'aynanın aksettirdiği resim': ※ ***Āferīn ol kişiye ki bu ḥikāyeti gendü ḥālinüŋ āyīnesin bula ve elini dünyādan çeke ...*** (Ferec 855/1451 v. 35a).

Osm. **ayinedar** '(Saray hizmetlilerinden) ayna tutan' < Fa. ***āyīna–dār*** a.m.; 'berber' [***āyīna*** 'ayna' ve ***–dār*** 'tutan', b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Ayīnedārlar‿halḳa yüzi ağın göstereler.*** (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] s. 154).

AD. **ayka/hayka** 'sürek avı' DS 422, 2318 < Sırp–Hırvat. ***āyka/hāyka***, Bulg. ***hayka*** a.m. [***hay!*** nidası ve Slavca ***–ka*** eki], A. Tietze 1957 no. 58.

⊡ Osmanlı İmparatorluğu'nda birkaç Slav dili konuşuluyordu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de şarkta ve garpta Slav dillerini konuşan komşuları var. Türkçe, Slav dillerinden birçok kelime almış, fakat morfoloji ve sentaksta bu dillerin Türkçe üzerinde tesiri az olmuştur. Slav dillerinin Türkçede en sık tesadüf edilen unsurlarından biri ***–ka*** küçültme ekidir. A–B ve C–E ciltlerinde şunları gördük: ***ayka / hayka, babka, babuşka, baska, boçke / bocga / boşka / buçka, boduçka, bolka, briçka / bırıçka / bırışka, budulga, canka, çavka / cavka / çavga / çafka, çayka, çinka, darakka, devke / defke, devoyka, duruşga***. ***–ko*** ekiyle yapılanlar için b. ***anaçko*** ⊡.

EOsm. **aykaklık** 'kovculuk, münafıklık' TS 327 <Çağ. ‼ ***aygaḳ*** 'kovcu, entrikacı' G. Doerfer 1965 II, no. 649. Nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–lık*** eki için b. ***ağırlık*** ⊡.

aykırı 'çapraz, ters' < ***arkuru/arkırı*** a.m. C. Brockelmann ZDMG cilt 70, 1916, s. 189. ※ ***"Burada pazarlıksız satış yapılır" levhasını, hükûmetin emirlerine aykırı hareket etmiş olmamak için asmıştır.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 5). Mecazî manada 'uymayan, muhalif': ※ ***Kendi vatanı addettiği memleketin dibine doğru ilerledikçe, kendi kökünden uzaklaştığını hissediyor. Hissetmese bile etrafında hâsıl olan boşluk, soğuk ve itici hava, ona her an kendi toprağından sökülmüş bir aykırı, bir acayip nebat olduğunu bildiriyor.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 38). ※ ***... hepimiz birer aykırı kılığa gireriz.*** (Musahipzade Celal 1936ba s. 58). '... aksine': ※ ***Fakat uzaktan büyük ve cansız bir kar topuna benzeyen bu köy evinin içinde, haricî manzarasının hareketsizliğine aykırı, büyük bir faaliyet var.*** (S. Ayverdi 1940 s. 93).

aykırılama/aykırılamasına (zarf) 'çaprazlama, dik bir zaviye teşkil ederek' < ***aykırı*** + ***–lama/–lamasına*** mekân zarfı ekleri, krş. ***uzunlama, yanlamasına***, vs. ※ ***Bir de, bayıra doğru, aykırılama ilerliyen bir sokak vardı ki bunun sol tarafında da beş altı ev kurulmuştu.*** (Z. Yamaç 1956 s. 103). ※ ***Kafilenin baş ve kıç taraflarına, aykırılamasına, üçer dörder araba sıralanmış, böylelikle ortada geniş bir boşluk bırakılmıştı.*** (Z. Yamaç 1956 s. 58).

⊡ Modal zarflarda ***–lama*** / ***–leme*** veya ***–lamasına*** / ***–lemesine*** ek gruplarıyla teşkil edilenlerden çok örnek vardır. mana itibarıyla bunlar, en çok tarz ve istikamet zarfları olur. Teşekkül bakımından her iki gruptakiler de bir isim veya sıfatla başlar. Buna onu

fiil yapan ***-la-*** / ***-le-*** genişlemesi ve fiilin kısa mastarı olan ***-ma*** / ***-me*** eki takılır. Fakat bu ekin burada isim yapan fonksiyonu yoktur, tek fonksiyonu ***-la-*** / ***-le-*** ile beraber bir zarf teşkil etmektir. Bu fonksiyon, ikinci grupta possessivum (iyelik, mülkiyet) ve dativus ekinden mürekkep tipik zarf genişlemesiyle (b. ***abes yere*** ⊡) tekrarlanır. A-B ve C-E ciltlerinde bahsedilen bu tipten zarflardan ilk gruba ait olanların çoğu yüzme sporuna ait tarz zarflarıdır: ***balıklama, bohçalama, çivileme*** (b. çivi); ikinci grupta ise çoğunlukla istikamet zarfları yer alır: ***boylamasına, çaprastlama*** / ***çaprazlama, çaprazlamasına*** (b. ***abiye*** maddesinde), ***darlamasına, derinlemesine, diklemesine, doğrulamasına, eğrilemesine, enlemesine***.

aykırt, **aykıt**, b. ***aygıt***.

aylak 'boş gezen, işsiz' < ***ayla-***, ***aylan-*** 'dolaşmak'. Sıfat yapan ***-(ı)k*** eki için b. ***akık*** ⊡. ※ ***Bir batman ėtmeglle bir yumağı getür, aylaḳ oturınca meşġūl olayım.*** (Ferec 855/1451 v. 24a). ※ ***Peki Asım, sen hep böyle aylak mı gezeceksin? Bir iş de sen tut!*** (S.F. Abasıyanık 1944me s. 105). EOsm. 'bedava' TS 328–329: ※ ***Ey ʿazīzüm yūsuf-ı bāzār-ı ḥüsn/ Gendüyl ṣatmaḳ diler aylaḳ saŋa***. (Necātī Beg 1963 s. 148).

AD. **aylan-** 'dolanmak, etrafında dönmek; dolaşmak, gezmek' DS 425, TS 330 < Türkm. vs. ***ayla-*** 'döndürmek, çevirmek' fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli (b. ***acın-*** II ⊡) E.V· Sevortyan 1974 I, 109. ※ ***Gėce gėce odaġın (odaġuŋ) aylanursın | Neyiçün tāliʿuŋa ilenürsin***. (Şeyḫoġlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 3668). ***aylandur***- 'dolaştırmak' TS 329: ※ ***Evlād-ı ʿArabdan biri güvegü olub ... atlandururlar, ṭabl u naḳḳāre ... ile şeb tā seḥer gezdürüb, niçe yüz kimse māh-tāba ve meşāʿll-i pür-tāba ḳarşu aylandururlar.*** (ʿĀlī 1956 [1586–87] s. 125).

aylandüs/aylandız 'Çin'den Amerika'ya ve Avrupa'ya getirilen bir ağaç cinsi' < Yeni Lat. ***allanthus*** < Endonezya adalarından birinde konuşulan dilde ***ay lanto*** 'gök ağacı'. Krş. ***alyandoz***. ※ ***Meydanı kaplıyan aylandızların altından geçerken azıcık kendine gelebildi.*** (B.S. Kunt 1933 s. 52). ※ ***O gece bizim kır tarafındaki mahalle kahvesinin aylandüslü, kahkahalı, havuzlu bahçesinde bu ninni belki yirmi kere çalındı.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 14).

ayn I 'Arapçadaki ayn harfi ve sesi' < ***ʿayn*** 'göz', Arap yazısındaki şeklinden.

Osm. **ayn** II 'göz' < Ar. ***ʿayn*** a.m. ※ ***Görmeyeliden yārı ʿaynum yaş aḳıtdı şol ḳadar / Kim ḳatında yėdi yem bir ḳatra anuŋ nem degül.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 218). ※ ***Ḍaġılsa küḥl-veş cismüm ol āfet ʿaynına almaz, | Ḥayāt ābı olursam ādemī ḳoymaz dehānına.*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 179). ※ ***Aynım açılıp da yüzüm gülmedi, | Kalbimde gönlümde sevgim kalmadı.*** (Yaşar Kemal 1980 s. 33).

Osm. **ayn** III 'pınar, kaynak' < Ar. ***ʿayn*** a.m. asıl manası 'göz'; topraktan su akıtan kaynaklar bir nevi göz telakki edilir, krş. ***çeşm→çeşme***, ***göz→göze***. ※ ***ʿAyān oldı lebüŋ ʿaynında şol su | Ki ġarḳ oldı cihān baḥrında yek-ser.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 94).

EOsm. **ayn** IV 'kendisi, varlık' < Ar. ***ʿayn*** a.m. < 'göz'; b. ***aynı***. ※ ***Ḳaçan kişinüŋ ʿayn-ı es̱erin görmediler.*** (Ferec 855/1451 v. 243a). ※ ***Yā neŋ var aŋa bağışlarsın? Bizüm ʿaynumuz daḫı anuŋ ḳabżında(dur).***

(a.e. v. 25a). EOsm. ***aynına alma–*** 'aldırmamak, kulak asmamak': ※ ***Murād bunuŋ bu sözini aṣlā ʿaynına almadı ve naṣīḥatın eslemedi.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 172). ※ ***Çekdügi meşaḳḳ–ı seferi ʿaynine almayub ...*** (Taʿlīḳī–zāde 1983 [1596] s. 156). ***ayn–ı keramet*** 'kerametin ta kendisi, hakiki bir mucize': ※ ***Onlar tarafından sarfedilen her sözü bir "vahy" gibi telâkki ederek ayni keramet addederler.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 266).

ayna I b.m. (ışığı aksettiren sırlı cam) < Fa. ***āyina*** a.m. ※ ***Saçlarını toparlıyorsun küçük duvar aynasının karşısında.*** (Peride Celal 1991 s. 564). 'kapı kanadının düz tahtası': ※ ***Lâkin kapı, zıngırdıyan kilidine, esniyen aynalarına rağmen dayanıyor, bir türlü açılmıyordu***. (R.H. Karay 1940m s. 53). AD. 'dürbün': ※ ***Kaptan aldı aynayı ...*** (K. Emiroğlu 1989 s. 48). (balıkçılık terimi) 'derini görmek için suyun üst yüzeyine tutulan cihaz, batoskop (?)': ※ ***Sonra ayna dedikleri magafona benzer, bir tarafı camla kaplı bir boru ile suya bakmaya başlıyor.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 58) AD. 'röntgen cihazı' DS 426: ※ ***Sonra aynaya tutar seni, ciğerini seyreder orda yayla gibi.*** (Nâzım Hikmet 1966 s. 23).

(Argo) **ayna** II 'kötü, berbat', L. Bonelli 1899 s. 349 no. 72 < ***ayna*** I; kayganlığından. ※ ***Onuŋ sözüne bel bağlıyorsan işimiz aynadır! Vah ḥālimize...*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 267). 'çok iyi, yolunda' TüS 1983 s. 96, H. Aktunç 1990 s. 46 < ***ayna*** I; parlaklığından. Krş. ***aynalı*** ※※.

AD. **ayna** 'mahalle' < ?? ※ ***Bizim köy Arapla başı beş aynadır.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 7).

ayna, b. ***adna***.

Aynabahtı 'Orta Yunanistan'da Korintos körfezinin girişindeki İnebahtı (Yunanca Náfpaktos, İtalyanca Lepanto) kalesi' < Yun. ***Ναυπακτος*** (Náfpaktos). ※ ***İmdi gelüŋ, varub biz Aynabaḫti/ Eynebaḫti üzerine düşelüm kim almaġa ḳolay yėr durur.*** (Seyyid Murād 1981 [1578] v. 296a).

aynabakar 'bir nebat cinsi (dağ kestanesi)' I. Hauenschild 1989 no. 182 Arnica montana, no. 315 Chrysanthemum leucanthemum < Ar. ***ʿaynbaḳar*** 'öküz gözü'.

AD. **aynala–** 'parlamak, manzara arzetmek' < ***ayna*** I. İsim/sıfat'tan fiil yapan ***–la–*** eki için b. ***acabla–*** ⊡. ※ ***Bu arada Cum ağa secdedeydi. İki yamalıklı şalın arkası Allo'nun oğlunun önüne aynalamıştı.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 144).

AD. **aynalan–** 'düşerken dizi yaralanmak' DS 427 < ***ayna*** I + isimden fiil yapan ***–lan–*** genişlemesi, b. ***abaplan–*** ⊡. ※ ***Niyazi bu kapıdan binip öbür kapıdan atlar ve kapaklanır. İsportası kırılır, öteberiler saçılır, dizleri, avuçlarının içi aynalanır, kan içinde kalır.*** (Orhan Kemal 1950â s. 48).

AD. **aynalı** 'güzel, gösterişli' DS 427, H. Aktunç 1990 s. 46 < ***ayna*** I. İsimden özellikle sıfat yapan ***–li*** eki için b. ***adamakıllı*** ⊡². ※ ***Aynalı ġaca imiş be!*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 230). ※ ***İki üç tane aynalı karı bul, sırtla, getir ... Sungurlu hovardasının duasını al!*** (Kemal Tahir 1957 s. 48). ***aynalı*** 'hileli zar': ※ ***İşte bu atış esnasında evvelce avucunda sakladığı aynalının tekini kavanço eder.*** (H. Kodaman 1944 s. 21).

Aynaroz /Aynoros /Ayneroz 'Yunanistan'ın Aynoros yarımadası' < Yun. ***Αγιον Ορος*** (Hágion Óros) 'kutsal dağ' Yun. ***ay/ayos/aya*** ön heceleri

için b. ***ayandon fırtınası*** ⊡. ※ ***... Ayneroz cezīresinden Paydo Ḳaratore manâstırı ṭarafından żabṭ olunub ...*** (Ö.L. Barkan 1943 [tarihsiz] s. 346).

(Argo) **aynasız** 'fena, çirkin' DS 427–438, H. Aktunç 1990, s. 47 < ***aynalı***'nın aksi. ※ ***– İşler aynasız, Recep ... – O ne demek? – Şu demek ki, iki gündür habezanlıktan bitiyorum...*** (R. Enis 1935 s. 57). ※ ***Gel gelelim, benim halim çok aynasızdır bu günlerde.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 244). Argo 'polis': ※ ***Tam boyacı Kadirle numara çevirecekti ki kapıdakilerden birisi bağırdı: "Hafız! Aynasız geliyor!"*** (Umran Nazif 1948 s. 89).

AD. **aynaş-** 'karışmak' DS 428 < ?? manası ekseriya açıklanamayan bu ***-naş*** genişlemesi için b. ***arnaş-*** ⊡. ※ ***Aynaşan ipi, kördüğümü, köroğlunun düğümünü çözecez inşallâh!'*** (F. Baykurt 1971t s. 289). 'birisinin işine karışmak': ※ ***Ula, emme de aynaştın bu yıl bana be!*** (F. Baykurt 1967k s. 35). ***aynaştır–*** 'karıştırmak': ※ ***Muhtarın sinirlerini de aynaştırmayın!*** (F. Baykurt 1971t s. 245).

AD. **aynaş koynaş et-** 'karmakarışık, çarpık çurpuk etmek ?' < ***aynaş-*** fiilinin emir siygası ile kafiyeli çift söz, b. ***af küf*** ⊡. ※ ***Elbet simya da bilir değil mi? Bari beni bir güzel çarpsın da, vücudumu aynaş koynaş etsin, kuyu çengeline döneyim.*** (Feraizci–zâde 1979 [1302/1886] s. 32).

AD. **aynaştır-** 'karıştırmak' < ***aynaş-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Şimdi bir vukuat çıkartacaksınız! Herifin elinde silâh görmüyor musunuz? Muhtarın sinirlerini de aynaştırmayın!*** (F. Baykurt 1971t s. 245).

AD. **aynat** 'beter' DS 428 < belki ***inat*** (krş. ***eynat*** 'inatçı' DS 1824); ikna edici olmayan bir etimoloji için b. A. Tietze 1955 no. 1. Kelime başındaki /ʿ/→/***a***/ değişimi için b. ***'agel*** ⊡[1]. ***aynat beynet/aynet beynet*** 'ucube' DS 128, labialisation'lu (dudaksıllaşma) terkipler için b. ***ala bele*** ⊡. ※ ***Atiye kendisi gibi bir garip kalmış, içi yaralı kadınla uğraşanın yüzünün Tanrı tarafından aynet beynet edileceğini, gazaba geleceğini, kendisiyle uğraşmasa iyi edeceğini kocasına duyurdu.*** (L. Tekin 1984 s. 187).

Osm. **aynelyakin** 'gözümle görmüş gibi, kat'î olarak, yakinen' < Ar. ***'ayn*** 'tam kendisi' ve ***yaḳīn*** 'kesinlik; kanaat'. ※ ***Şimdi sen beni sevüb baŋa muḥabbet ėtdüğini 'aynelyaḳīn bildüm.*** (Ş. Elçin 1975–1976 s. 177).

aynen I (zarf) 'tastamam, harfi harfine' < Ar. ***'ayn*** II + zarf eki ***–en***. Ar. accusativus eki ***–an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※‿***Hırsızlar‿höcanıŋ sözlerini 'aynen yerine getireceğine söz vėrirler.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 50). ※ ***Adam haklı çıktı biliyor musun? Dediği çıktı aynen!*** (T. Apaydın 1991 s. 307). ※ ***Aynen söylediğin gibisin: bencil ve düşüncesiz bir erkek hayvan.*** (A. Kutlu 1987 s. 212). Günlük dilde ***aynen*** kendi başına 'çok doğru, dediğin gibi' manasında kullanılır: ※ ***"Ürktü enayi, ha?" "Aynen ..."*** (Orhan Kemal 1952 s. 33).

aynen II '(para ile değil) bir şeyler vererek (borcunu ödemek)' < ***ayn*** + zarf eki olan ***–en***, krş. ***kazaen, sürgünen***. ※ ***Hiç olmazsa vergiyi aynen verin!*** (F.C. Göktulga 1953 s. 4).

Ayneroz, b. ***Aynaros***.

aynet, b. ***aynat***.

aynı (sıfat) 'başka biri değil, bizzat kendisi' < Ar. ***'ayn*** (***ayn*** II) + Fa. izafet eki ***-i***, agglutination (bitişim) ve fonksiyon kaybolması ile, b. ***asgari*** ⊡. ※ ***Hep aynı konular...*** (Y. Yazıcı 1990 s. 112). Sıfat zarf olarak da kullanılır, krş. ***tıpkı***: ※ ***Aynı sana benziyor, ana!*** (A. Caferoğlu 1944 s. 206). İsim olarak ***aynı*** 'kopya': ※ ***Bunlar şimdi diplomalarını aldılar ya. Willy bey bunların aynılarını çıkarttı, hemen Amerikaya yolladı.*** (F. Baykurt 1967a s. 155). İsimleşince veya zamirleşince, sondaki agglutination'a (bitişim) uğramış /***-i***/ 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki olur: ※ ***Yanaklarının pembelisi onunkinin ayni.*** (S.M. Alus 1933p s. 139). Zamirleşmiş hâlde 3. şahıs bir possessivum (iyelik, mülkiyet) eki daha alabilir, krş. ***birisi, kimisi, hepsi***. ※ ***Aynisi benim de başımdaydı.*** (K. Özer 1957 s. 68).

Osm. **Aynıbahr** 'Gelibolu'da veya civarında bulunan bir kalenin adı' ?? < asıl manası 'deniz gözü' [***ayn*** II ve ***bahr*** I). Krş. Gelibolu Yarımadası'nda olan diğer 16. asır kale isimleri: ***Kilidülbahr, Seddülbahr***. ※ ***Benüm*** (veya ***Benem***) ***İlyās Niyāzī, Geliboli vaṭanum, | 'Ayn-ı baḥr iki gözüm, keştī-yi cān bedenüm.*** ('Ālī 1994 [1591-99] s. 168).

aynî 'maddî (para olarak değil)', ekseriya ***ayni yardım*** tabirinde, 'hükümetin kıtlık zamanında memurlara dağıttığı yiyecek ve başka maddeler'. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***-î*** için b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Amerikan ayni yardım vagonları da Erzuruma vardı...*** (F. Erdinç 1969 s. 133).

ayniyat 'iş yerlerinde eşya ve malzeme işleriyle ilgilenen bölüm' TüS 1983 s. 96 < ***'aynī*** ve Ar. çoğul eki ***-āt***; nomen abstractum collectivum (topluluk soyut ismi) manasında isim yapan ***-iyat*** için b. ***abesiyat*** ⊡. ※ ***Bey baba, geçen senenin ayniyat cetveli nerededir?*** (A. Nesin 1958k s. 12).

Osm. **ayniye** 'göz tababeti, oftalmoloji; hastanede göz tababeti kısmı' < Ar. ***'aynīya*** a.m. [***'ayn*** 'göz' + tababet dalları için kullanılan ***-īya*** (***-iye***) eki, b. ***adliye*** ⊡]. ※ ***Erzurum hastanesinde muntazam bir ayniye darülmesaisi ve diğer bir mutahassıs mevcut ise de ...*** (S.E. Ertem 1930su s. 61).

ayniyet 'aynilik' < Ar. ***aynīya*** a.m. Ar. ***-iyet*** için b. ***aciliyet*** ⊡. ※ ***On dokuzuncu yüzyıl, gelişen kosmosu düzenleyen kanunla insanoğlunu idare eden kanunun ayniyetine inanıyordu. Tabiatı da, tarihi de gittikçe daha ileri, daha mükemmel merhalelere sürükleyen, aynı tekâmül kanunuydu.*** (C. Meriç 1992 s. 110-111).

Aynoros, b. ***Aynaroz***.

EOsm. **Ayntab** 'Gaziantep'in eski adı' < Ar. ***'Ayntāb*** < Erm. ***Antap'***. ※ ***Serdār Sinān-Paşa-zāde Meḥmed Paşa ḥażretleri yarar leşker ile ta'ḳīb eyleyüb ve öŋin bağlayub muḫālif yėrde 'Ayntāb sancağında yėtişüb muḥkem ceng ü āşüb olub ...*** (Selānikī 1989 [1599] II, 863).

ayol (genellikle kadınların, dikkati çekmek veya itiraz etmek için kullandığı nida) 'bana bak!' < ***ay oğul***. Bu birleşik kelimede var olan crasis (kaynaşma) durumu için b. ***acabola/acabula*** ⊡. ※ ***Çocukdur bu ayol, kendisini en ziyade kim gezdirir eğlendirirse onu sever.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 120).

⊡ Kadın ve erkeğin dil kullanımlarındaki, yâni konuşmalarındaki farklılık, senelerden beri uluslararası feminist ve sosyolinguistik araştırmaların konusudur. Bu farklar şu alanlarda gözükür: Kelime hazinesi, entonasyon, mimik, ifade ve gramer. Bu farklılık toplumda birbirinden ayrılmış kadın ve erkek çevrelerinde daha da çok göze çarpar. Birçok dilde yapılmış araştırmaların sonuçlarından bazıları şunlardır: Kadınlar, daha örtmeceli (euphemismus) konuşurlar, ifadeleri erkeklerinkinden daha sade ve terbiyelidir. İfâdeyle ilgili ortaya çıkan bu sonuç Türkiye Türkçesi için de geçerlidir, b. S. Başoğlu 1987 s. 299. Türkiye Türkçesinde kadın diline ilişkin bir araştırma henüz gerçekleştirilmemiştir. Buna rağmen genelde geçerli ve yalnızca veya özellikle kadınlar tarafından kullanılan bazı leksikal tarzlar vardır; ms. nidalar: ***aşk olsun!, ayol!, hu!***, okşayıcı hitaplar: ***şekerim, elmasım*** ya da deyimler: ***yüreğinin yağı erimek, Hüt dağı gibi şişmek, sıdkı sıyrılmak***.

AD. **ayorlt** 'kasım ayı' K. Emiroğlu 1989 s. 48 < Yun. ***Αγεωργιτης*** (Agiyörités) 'kasım ayında olan bir yortu' A.A. Papadopoulos 1958 I, 9. ※ ***Gız kapunun oğunde | Tayl yukledum tayi | Esti souk rüzgârlar | Geldi ayorit ayl.*** (K. Emiroğlu a.y.).

ayran b.m. (yağı alınmış süt; sulandırılmış yoğurt) < ETk. ***ayrān*** a.m. Clauson 1972 s. 276. ※ ***Kadınlar, çocuklar bakır kaplarla su koşturdular. Ayranı olan ayran sundu.*** (T. Apaydın 1991 s. 15). AD. ***ayran geven*** 'aptal, budala' DS 429 ※ ***Sen kimi aldın ardına, a ayran geven oğlum, benim pırlantama mı güveniyorsun da Amerikalı öldürmeye çıkıyorsun dağlara?*** (L. Erbil 1977 s. 32). AD. ***ayrancı*** 'zayıf; kocasının karısına verdiği ad' DS 429 (belki göçebeler için kullanılan aşağılayıcı tabir): ※ ***Ḳoyunu olmayub ṣadāḳāt-i nāsle geçinür olan fuḳarāsından ki anlara ayrancı ve civelek dėyü taʿbīr ėderler, otuz üçer aḳça ṭaleb olınurmış***. (Ö.L. Barkan 1943 [1583/991] s. 81-82).

AD. **ayrelll** 'kuşkonmaz çiçeği' DS 430 < Yun. ***αγρελλιν*** (agréllin) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 2.

ayrı, b. ***ayru***.

ayrıcana 'ayrı olarak; üstelik, hesaba dahil olmadan' < ***ayrı*** + aslında bir küçültme grubu olan ***-cana*** genişlemesi (krş. ***acarcana*** ⊡), fakat burada küçültme fonksiyonu zayıflamış, hatta büsbütün kaybolmuş, sadece zarf fonksiyonu kalmıştır. ※ ***Yirmi beş santimi kırk milyondan fazla eder şu gördüğünüz tarihî çinilerin altını, gümüşü var ayrıcana.*** (N. Güngör 1992 s. 85-86).

ayrıdan, b. ***ayriyeten***.

ayrık I/**ayrık otu** 'bir cins ot, Agropyrum repens' < ETk. ***a̱drıḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 65. Fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-(ı)k*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Karısı Sultan çocuğunu sırtına sarmış, ayrık topluyor.*** (F. Baykurt 1961k s. 90).

AD. **ayrık** II 'çocukların kuş avlamakta kullandıkları sapanın çatal bölümü' ZTS 1976 s. 13 < ***ayruk/ayrık***. Fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-(ı)k*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡.

ayrık III, b. ***ayruk***.

ayrık otu, b. ***ayrık*** I.

ayrıksı, b. ***ayruksı***.

ayrıl– ‘ayır– fiilinin passivum (edilgenlik) veya reflexivum (dönüşlülük) hâli (b. ***açıl–*** ⊡) < ETk. ***adrıl–*** a.m. Clauson 1972 s. 68–69. ※ ***Ol iki biri birinden ayrılmayan döstlar ... kimlerdür?*** (Ferec 855/1451 v. 137b). ※ ***Albayla az önce ayrıldık.*** (A. Yurdakul 1987 s. 196). ***ayrılış*** ‘gidiş, kalkıp gitme’: ※ ***Benüm ayrılışum yoḳdur.*** (Buradan ayrılacak değilim) (Ferec 855/1451 v. 208b).

ayrılış– ‘birbirinden ayrılmak’ < ***ayrıl–*** fiilinin karşılıklılık (reciprocum) hâli. Reflexivum (dönüşlülük) hâlinden sonra karşılıklılık takısı için krş. ***dökülüş–, sarılış–, yığılış–*** vs. ※ ***Aḫır iki ṭarafdan daḫı żarūrī olub ittifāḳla zencirleri kesdiler, ayrılışduḳ.*** (C. Okuyucu 1987 [1590–91] s. 384).

⊡ Passivum (edilgenlik) hâlinde fiiller yapan ***–il–*** genişlemesinin (***asıl–*** II ⊡, ***açıl–*** ⊡) başka bir özelliği, reciprocum genişlemesi ***–iş–*** ile bir arada kullanılmasıdır. Çok az fiilde görünen bu ***–iliş–*** şeklinde passivum (edilgenlik) eki ***–il–*** dönüşken mana taşıyor (b. A. Tietze 1989 s. 283). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***ayrılış–, dağılış–, darılış–, dökülüş–***.

ayrış– ‘birbirinden ayrılmak, ayrılışmak’ < ETk. ***adrış–*** a.m. Clauson 1972 s. 69. Bu tür müşareket hâlleri için b. ***alış–*** I ⊡. ※ ***Bir gün ava çıḳdı. Av avlariken ḳażā-yı āsumānī ayrışub atınuŋ ayağı bir delüge geçer***. (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 19). ※ ***Ne yönden estiği belli olmayan, sanki her yönden birden esen rüzgârların buluşup ayrıştığı bu kayalıklardan bakınca, dört bir yanı çevreleyen deniz görünüyor.*** (O. Baydar 1998 s. 220).

ayriyeten/ayrıyeten ‘ondan sarfınazar, üstelik’ < ***ariyeten*** ‘ödünç olarak’, fakat ***ayrı*** ‘başka’ kelimesinin tesiriyle mana değişimine uğrayarak, metatez için b. ***albız*** ⊡. Son heceler Ar.dan gelen zarflarda sık sık geçer, b. ***aceleten*** ⊡ ve ***aciliyet*** ⊡. ※ ***... köylerindeki eli ayağı tutanların mevcutlu olarak istasyona gönderilmeleri bildirilmiştir. Ayrıyeten komşu kasabalardan bir insaniyetlik olmak üzere üçer beşer bin kişilik yardımcı olaraktan kuvvet göndermeleri ...*** (A. Nesin 1956 s. 38). ※ ***Kaymakamın da bilumum muhtarları toplayıp ayriyeten bir salma daha yaptığını size anlattım.*** (F. Baykurt 1959y s. 72). Türkçeleştirmeyi daha da ileri götürerek ***ayrıdan*** şeklini kullanan da vardır. Ablativus (ayrılma durumu) hâliyle yapılan zarflar için b. ***açmazdan*** ⊡: ※ ***Başlığı altmış liraya pazarlık ettik. Ayrıdan elli hak da ekin verilecekti.*** (Kemal Tahir 1955g s. 94).

EOsm. **ayru/ayrı** ‘ayrılmış, beraber değil, kendi başına; başka, farklı’ < ETk. ***adrı*** Clauson 1972 s. 63–64. ※ ***Ḳatı riʿāyet ėderdi ammā gėce ayru yaturidi***. (Ferec 855/1451 v. 106b). ※ ***Aman yapma sevgülüm, birbirimizden ayri düşerik.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 103). ***ayrı ayrı*** (ekseriya zarf) ‘başka başka; birer birer’: ※ ***Her güşei bir ṭāyife dutmış, cavḳ cavḳ oturmışlar, ayru ayru şemʿidānları ayağın durur.*** (Ferec 855/1451 v. 92b). ※ ***Komşular erkek kadın ayrı ayrı otururlar.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 297). ***ayrı, ... ayrı*** ‘aynı şey değildir’: ※ ***Faḳīrlik ayrı, dilencilik ayrı, be ḳardeşim. Her ādam ṣadaḳa ḳabül ėtmiyor...*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 97). ***ayrı gayrı yok***: ‘her şey beraber, ayrılık kabul edilmiyor’: ※ ***Ayrı gayrımız mı var, Nailciğim? Gelenler, gelecekler ortanın ...*** (Mahmud Yesari 1938 s. 86). ***ayrı seçi*** ‘ayrılık’: ※ ***Gâh bu hanım efendiye bak, gâh bana bak; bizim ayrımız seçimiz***

yoktur. (H.R. Gürpınar 1972n s. 48). ***ayrı seçi ol-*** 'ayrılmak': ※ ***Beğ'le ayrı seçi oluyoruz ... Beni bırakıyor.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 223). ***ayrı seçi yap-*** 'haksızlık etmek, hakkını yemek': ※ ***Bir gece birinin, bir gece diğerinin yanında yatardım. Heç ayrı seçi yapmazdım.*** (Ş. Beysanoğlu 1966 s. 211). ***ayrıca*** 'ayrı olarak, kendi başına' (***-ca*** zarfları için b. ***anca*** I ⊡): ※ ***Ol bahīl bir ṭarafda ayruca yaturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 223b).

ayruk/ayrık 'başka' < ETk. ***adruḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 65. Sıfat yapan ***-(ı)k*** eki için b. ***açık*** ⊡. ※ ***Şāyed ayruḳ yoldan gitdi ola, anuŋicün oġraşımadum.*** (Ferec 855/1451 v. 66a). 'bir daha, gayrı, bundan sonra': ※ ***Yalvardı, tażarru' tevāżu' eyledi: "Ayruḳ bu ṭarafa yörenmeyem!"*** (Ferec 855/1451 v. 43a). 'birbirinden ayrılmış' ※ ***Çocuḳ ḥālā ayaḳda, bacaḳları ayrıḳ, yüzü ḳarārgāha müteveccih duruyordu.*** (H.E. Adıvar 1926 s. 121).

AD. **ayruksı/ayrıksı** 'bambaşka, apayrı' DS 430–431, TS 336–338 < ***ayrık*** + isme takılan benzerlik (similativum) sıfatı eki olan ***-sı*** (J. Deny 1921 no. 890, 2b), b. ***ayruksı*** ⊡. ※ ***Egerçi sen oğlumdan ayruḳsı degülsin, i kāşkl nolayldl͜ hōd oğlum olayidüŋ!*** (Ferec 855/1451 v. 66a). ***ayruksı et-*** 'değiştirmek': ※ '***Ālem dėrilürse ki bu işi ayruḳsı ėdeler ėdemezler.*** (Ferec 855/1451 v. 187b). ***hâl ayruksı*** 'durum apayrı, yâni vaziyet kötü, iş umulduğu gibi değil': ※ ***Emīr durdı, göŋlin eglemeglcün ḳızı ḳatına girdi. Gördl ki ḥāl ayruḳsı, ikisini daḫı ṣaclarından çekdl, taḫtdan aşaġa bıraḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 8a).

⊡ Benzerlik (similativum) eki ***-sı*** (< ETk. ‑‑***sıg***, b. M. Erdal 1991 I, 70–73) isimden isim köküne benzer sıfatlar yapar, ms. ***kadınsı*** 'kadın gibi, kadına benzer', ***billûrsu*** 'billûru andıran, berrak'. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunmaktadır: ***ayruksı / ayrıksı***, ***balıksı***, ***bayatsı***, ***boksu***, ***böyüksü / büyüksü***, ***bulanıksı***, çirkefsi çirkefsi, ***çocuksu***, ***dağsı dağsı***, ***donuksu***, ***dopraksı***, ***ersi***, ***erkeksi***. Ayrıca ***beyazsı***, ***buğdaysı*** ve ***kurşunsu*** gibi renk sıfatları da vardır. Özellikle renk ve tat sıfatları türetmek (ms. ***beyazımsı*** için bu ekin uzatılmış şekli ***-ımsı*** kullanılır (b. ***akordeonumsu*** ⊡). Ayrıca ***-sın*** ekiyle yapılan benzerlik fiilleri için b. ***böyüksün- / büyüksün-*** ⊡.

EOsm. **ayruksı-** 'başkalaşmak' TS 339–340 < ***ayruk*** + sıfattan fiil yapmakta kullanılan ***-si-***, krş. ***bayatsı-, yabansı-, yadsı-*** vs. ※ ***Āyu eyltdl: şek degüldlr kim arslan din ṭönı ve ḳanā'at ḥullesi birle bezenüb-dürür ve rüzlgār-ile kişinüŋ͜ huyı ayruksır ve her vaḳt bir dürlü͜ hü͜ hülanur.*** (Ş. Şeyhoğlu 1973 s. 261–262). ※ ***Eger Güstehmüŋ ayruḳsursa rāyı | Ḳararsun baḫtıŋ güni vü ayı***. (Faḫrī 1974 [1367] no. 1743).

⊡ Sıfattan ve isimden fiil yapan ***-sı-*** genişlemesi (ETk. karşılığı ***-ımsı-***'dır) en çok ismin belirttiği hâle geçmek, yâni "olmak" veya dönüşüm (transformativum) anlamı verir. Anlamca bâzen de ***-sa-*** istek fiilleriyle (***aygırsa-*** ⊡, ***acımsa-*** ⊡) karışır. A–B ve C–E ciltlerinde geçen örnekler şunlardır: ***ayruksı-, bayatsı-, çığsı-*** / çiğsi-. Bunun yanında benzerlik (similativum) manası da var, yâni "sanmak, saymak" anlamı verir. Çok nadir olarak fiile eklenip küçültme anlamı taşıdığı da görülüyor: ***beğensi-, bolsı-***, [***emsi-***]. Bunlara ilave olarak, ***-sa-*** fiillerin değişiği olarak bâzen desiderativum (isteme) anlamı taşır: ***düğesi-***. (b. S. Schakir 1933 s. 40–41,

Clauson 1972 s. XLVI, T. Banguoğlu 1974 s. 223–224, M. Erdal 1991 II, 534). Krş. ***–(ı)msı*** sıfatları, ***alamsı / ağlayımsı*** ⊡. ***–sı– / –sın– / –sa–*** eklerinin diğer görevleri için b. ***aygırsa***– ⊡, ***azsın***– ⊡, ***böyüksün***– / ***büyüksün***– ⊡, ***doluksa–*** ⊡.

aysberg (coğrafya terimi) 'buzdağı' < Fr. < İng. ***iceberg*** < Norv. ***isberg*** a.m. [***is*** 'buz' ve ***berg*** 'dağ']. ※ ***İncir çekirdeğinde bir aysberg.*** (Z. Ankara 1991 s. 22).

Osm. **ayş** 'hoş hayat, safa' < Ar. ***'ayş*** 'hayat'; krş. ***îş***. ※ ***Her vaḳt ol pākize gelürdi, ṣoḥbet ėderdük. Bir zamān bunuŋ üzerine 'ayşumuz müstemirr oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 67a). ※ ***'Ayşa‿harc ėt, yüri dünyāyı, cihān ẕevḳini sür!*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 113). ***ayş eyle–*** 'safa sürmek': ※ ***Şarāb-ḫōrlıġa meşġūl olduḳ, müstevfī 'ayş ėyledük.*** (Ferec 855/1451 v. 110a). ***ayş u 'işret*** 'ziyafet hayatı, yemek içmek safası': ※ ***Zeynü l-āṣnām 'ayş u 'işrete meşġū1 oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 52a). ***ayş u temâşa*** 'ziyafet ve eğlence': ※ ***Andan şarāb geldi, anı daḫı bu ṭarıyḳile icdiler, 'ayş u temāşāya meşġūl oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 29b). ***ayş u tarab*** 'büyük şenlik': ※ ***Şehri ārāyiyde eylediler, 'ayş u ṭarabda oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 140b).

EOsm. **ayu/ ayı** b.m. (bilinen hayvan) < ETk. ***aḏıġ*** a.m. Clauson 1972 s. 45–46, M. Räsänen 1969 s. 6.; TS 341 ※ ***Ayucılarda kimseler ola ki yüzin gören ayı gördüm ṣana.*** (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] s. 149). Bu cümledeki kelime oyunu, o zaman ***ayu*** diye yazılan kelimenin ***ayı*** diye telaffuz edildiğini gösterir. ※ ***Ayının ahmağı kayġanadan pay umar.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 173). 'kaba, hantal, anlayışsız (insan)': ※ ***Dikkat etsene ulan ayı!*** (B. Günel 1984 s. 118).

ayuto (kâğıt oyunlarında) 'ortak' (?) < İt. ***aiuto*** 'yardım'. ※ ***Senin dikkat itmeyinden solo oldum ... böyle ayutoculuk mu olur?*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 10 [31]).

ayva I b.m. (bildiğimiz meyve) < Fa. ***ābia*** a.m. Geniş bilgi için b. H. Eren 1999 s. 29. ※ ***Soġuḳdur ḳurudur hem tab'-ı ayva, / Vėrür bu yürege ḳuvvet ziyāde...*** (Şeyḫī 1937 [14./15. yüzyıl] s. 20). (argo) ***ayvayı ye–*** 'zarar görmüş olmak' F. Devellioğlu 1970 s. 77 (ayva yutulurken boğazda kaldığı için). ***ayva tüyü*** 'bir gencin yüzünde sakaldan önce çıkan ince tüy': ※ ***Çantasındaki traş makinasını getirtip taktı prize. Sıskalıktan henüz sakallanmamış ayva tüylerini aldı makinayla.*** (R. Ilgaz t.y. [1983] s. 62).

ay va/ayva II 'feryat' < ***ay vay/ayvay*** nidasının varyantı. ※ ***Eriklerle yüzin zeyn ėt, anı ayvā ile gönder, | Eger la'lünden alma isteye aġyār şeftālü!.*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 143). Krş. ***ay vay/ayvay***.

ayvadana 'ilaç olarak kullanılan bir ot, Artemisia vulgaris' DS 432 < Yun. ***αγιοβοτανο*** (ayiovótano) 'Artemisia arborescens' [***ayio*** 'kutsal' ve ***vótano/votáni*** 'ot, bitki'] A. Tietze 1962 no. 305. Yun. ***ay/ayos/aya*** ön heceleri için b. ***ayandon fırtınası*** ⊡.

Ayvalık (Şehrin adı) < Yun. ***Κυδωνια*** (Kyḏonía) < EYun. ***Κυδωνιαι*** (Kyḏoníai) a.m. ['ayva ağaçları'], yâni bir calque (ödünçleme çeviri), calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡[3].

AD. **ayvan/eyvan** 'ambar; balkon; çok pencereli veya bir tarafı açık üst kat odası' DS 433 < Fa. ***ayvān*** a.m. A. Tietze 1969 no. 15. ※ ***Andan üstād sehil müddetde sarāy u şeh-neşīn u köşk u eyvān ki 'ālemde hīc***

melikün̦ anun̦ gibileri yoġidi, ṣürete getürdi. (Ferec 855/1451 v. 19b). ※ ***Evin damını onardılar, odaları, ayvanı sıvadılar.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 21). ※ ***Mardin'in sıcak iklimine dayanıklı olur taş evler. Bunlar uzun ayvanların ve yüksek kubbelerin yer aldığı evlerdir. Yazın sıcağını, kışın soğuğunu geçirmez.*** (M. Mungan 1996 s. 112).

Ayvansaray 'İstanbul'da Haliç üzerinde bir semtin adı' < Orada şehit olup gömüldüğü söylenen ***Ayyûb Ansarî*** adında birinden (P. Wittek 1951) (Ansarîler, Peygamber'in Medine şehrindeki taraftarları ve yardımcıları). ※ ***Ve memleket müs̱elles̱e yaḳın bir şey olaraḳ, üç köşesi olan Sarāy burnu ve Ayvansarāy ve Yėdi-ḳule ṭaraflarında istiḥkāmāt-ı cesīme vardı.*** (Nāmıḳ Kemāl, YTEA 1978 [1883–1884] II, s. 289).

Osm. **ay vay/ayvay** 'korku ve şikâyet ifade eden nida' < Fa. ***ay vāy*** a.m. ※ ***Bu kelimātı işidicek eyitdi: "Ayvāy, ne müdbir ṣaḳad kişiyimişsin!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 212a). Krş. ***ayva*** II.

Ayvaz 'eşkiya Köroğlu'nun kaçırdığı ve yanına aldığı güzel Ermeni gencinin adı' < İvaz. ※ ***Gel Ayvazım senle hesap görelim, / Ezel bahar dememize ne kaldı? / Dediğim murada ermedi elim: / Geçti ömrüm, ölmemize ne kaldı?*** (Behçet Mahir 1973 s. 357). AD. 'erkek eş, koca' DS 433: ***bir Ayvaz, bir Köroğlu/bir Köroğlu, bir Ayvaz*** 'karı koca': ※ ***Bir Ayvaz bir Köroğlu bir de dul baldızım şöyle böyle yaşıyorduk.*** (S.E. Ertem 1935 s. 13).

ayvaz I 'Ermeni konak hizmetçisi' < ***Ayvaz***. ※ ***Öyle bir sarmısak kokusu, öyle bir sarmısak kokusu ki sanki Palulu bir ermeni ayvaz, on baş sarmısakla okkalık somunu temizlemiş, gelip karşımıza geçmiş.*** (S.M. Alus 1933p s. 204).

AD. **ayvaz** II 'karşılık, bedel' DS 433 < Ar. ***'iwaḍ*** a.m.; /***'i***/ > /***a***/ değişimi için b. ***'agel*** ⊡[1].

Osm. **ayvima** 'kilise altarı' < Yun. ***αγιο*** (áyo) ve ***βημα*** (víma), Yun. diyal. ***αιβημα*** (aivima) a.m. Yun. ***ay/ayos/aya*** ön heceleri için b. ***ayandon fırtınası*** ⊡. ※ ***Envayi elvan ruhban giyinub / Donanub saf saf ayvima oni.*** (E. Kömürciyan 1981 no. 104).

Osm. **ayyar** I 'hilekâr, dolandırıcı' < Fa. ***'ayyār*** a.m. < Ar. ***'ayyār*** 'serseri'. ※ ***Meger ol şehrede üc 'ayyār var-imiş. Her biri Dalle-i muḥtāleden eşed imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 240a). ※ ***Bir oğrıdur, bir ḥarāmī-dür, bir baş keser gözden sürme oġurlar 'ayyārdur***. (a.e. v. 99b). 'kahraman, pehlivan': ※ ***Şehinşāh 'İsā bin Meḥmed bin Aydın ... Perī ṣüratlu aṭlās donlu 'ayyār.*** (Fāhrī 1974 [1367] no. 2933).

AD. **ayyar** II 'tembel' DS 433 < ***ayyar*** I. ※ ***Biraz geç kalacak olursa kocasından yiyeceği dayağın haddi hesabı olmadığı gibi adı da ayyar diye anılır ki bir kadını küçük düşürmek için bundan kötü söz olmaz.*** (M. Makal 1950 s. 22).

ayyaş 'içkici' < Fa. ***'ayyāş*** < Ar. ***'ayyāş*** 'beraber içki içilen arkadaş'. ※ ***Gecenin ayyaşlarına İtalyan usulü sade kahve ...*** (A. Yurdakul 1989 s. 94).

ayyuk 'göğün en yüksek yeri' < Ar. ***'ayyūḳ*** 'Capella yıldızı'. Yalnız ***ayyuka çık-*** tabirinde: ※ ***Feryād eyledi, üni 'ayyūḳa çıḳdı***. (Ferec 855/1451 v. 118b). ※ ***Çığlık çıktı ayyuka.*** (B. Necatigil 1976 s. 39). ※ ***Biz, "araba istemiyoruz; hava güzel, yürümek istiyoruz" deyince, hayretleri ayyuka çıktı.*** (M. Urgan 2000 s. 218).

az b.m. (çok'un aksi) < ETk. āz a.m. Clauson 1972 s. 277. ※ ***Cānını acıtmaḳ değil ... Gebertsem az!*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 191). (arkasından ***bir*** ile) 'mahdut': ※ ***Kendine ancaḳ pek şıḳı zamānlar ve ḳara günler içün az bir para alıḳoyardı.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 110). (zarf) 'biraz': ※ ***Deniz havasında Kerim az toplandı.*** (Tarık Dursun K. 1955 s. 86). (isim) 'azlık, kısalık': ※ ***Gülüŋ 'ömri azına gözüm ağla***. (Gülşehrī, M.F. Köprülü 1934 s. 25). AD. ***azdan*** 'demin'. Ablativus (ayrılma durumu) hâliyle yapılan zarflar için b. ***açmazdan*** ⊡: ※ ***Azdan bi garı vardı burda, İzzet. Nireye getti?*** (E.E. Talu 1937 s. 217). ***birazdan*** 'biraz sonra' (Ablativus (ayrılma durumu) hâliyle yapılan zarflar için b. ***açmazdan*** ⊡): ※ ***Biz de birazdan teyzene gidelim...*** (İ. Devrim 1943 s. 33). ***az az*** 'yavaş yavaş, gittikçe': ※ ***Meẕkür Cirbenüŋ sığları ay başında üc günden ḳaçub gelmez. Üc günden ṣoŋra bu cümle doḳuz gün az az artar.*** (Pīrī Re'is 1935 [932/1525] s. 666) ***azdan az*** 'son derece az': ※ ***Ḥāṣıl–ı kiştzār niṣārı azdan az.*** ('Ālī 1979 [1581] s. 153). 'biraz, azıcık': ※ ***Elime kitap aldım. Sinema perdesine baktım. Öteleri azdan az görmeye başladım.*** (O. Arayıcı 1979 s. 41). ***az biraz*** 'biraz' DS 436: ※ ***Gel gelelim, Başkomutan az biraz kızıyor.*** (Kemal Tahir 1961 s. 204). ***az bir şey*** 'biraz, bir parça': ※ ***Onun iskelenin kalabalığında kaybolduğunu, ... az bir şey sallanarak hızlı hızlı sağa saptığını görür, yine kaybederim***. (S.F. Abasıyanık 1950m s. 54). ***az buçuk*** 'biraz, bir parça': ※ ***Bu kız az buçuk delidir. Eline geçeni İsmailin ağzına tıkmazsa canı rahatlanmaz.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 11). ***az buz/AD. az boz*** (menfi cümlede) 'az, ihmal edilecek miktarda' DS 436 (***a... bu...*** tipinden labialisation (dudaksıllaşma) gösteren çift sözlü tabirlerden, b. ***ala bele*** ⊡). ※ ***Sandalcı, sen az buz sandalcılardan değilmişsin***! (O.C. Kaygılı 1938s s. 40). ※ ***Arkamızda az boz candarma yok: candarmalara köylüleri, bize düşman eşkiyaları da kat, Ağa ...*** (Yaşar Kemal 1955 I, 127). ***az çok*** 'aşağı yukarı kâfi miktarda': ※ ***Cedde ḥażreti araya girsün, az çoḳ söylesün, atamdan beni bu yigide dilesün***. (Ferec 855/1451 v. 152a). ***az daha*** 'az kaldı, neredeyse': ※ ***Çarpıntım tuttu. Fıkır fıkır az daha gidiyordum. Limon koklattılar.*** (H.R. Gürpınar 1933i s. 55). ***az kala/az kaldı/az kalsın*** 'hemen hemen': ※ ***Az ḳaldı ki beni öldüresin cevrüŋ ile.*** (Ẕātī 1970 [16. yy'ın ilk yarısı] II, 239). ※ ***Efe sevincinden az kalsın deliriyormuş.*** (M.H. Egeli 1944 s. 8). ※ ***Bayan Redmavs zehirli gaza tutulmuş gibi kendinden geçti, azkala bayılayazdı***. (A. Nesin 1976d s. 79). EOsm. ***az ögüş*** 'az çok': ※ "***Yazu yazmaḳdan‿haberüŋ var mıdur?" Kel eyitdi: "Az ögüş aŋların." dedi.*** (Ferec 855/1451 v. 203b).

EOsm. ***az–*** I 'yoldan sapmak, yolu şaşırmak' < ETk. ***âz–*** a.m. Clauson 1972 s. 279. ※ ***Ol arada yol azdı, bir yüksek dağa çıḳdı. Gördi-ki ...*** (Tārı̄ḫ–i Ḳırḳ Vezīr 1303 s. 245). ※ ***Diğer bir başğa melmeketden bir gemi azıp gelip çocuḳlarıŋ mektebine dayanaraḥ ġalmiş.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 46). Mecazî manada 'doğru yoldan sapmak, kötü yola girmek': ※ ***Atam ol oğlancuğı velī 'ahd ėdindi. Pādişāhlığı anuŋ dest–i ṭaṣarrufında ḳodı ... Ol bizüm perverdemüz oğlan bir ḳac gün ki pādişāhlıḳ ėtdi, azdı ...*** (Ferec 855/1451 v. 46a). 'taşkınlıkta çok ileri gitmek' ※ ***Gāh oŋaram, gāh azaram, bu‿halḳ içinde gezerem, | Gāh şāh olub şāhbāz olub şikār ėdüb avlanuram.*** (Eşrefoğlu 1286 s. 11). 'kudurmak': ※ ***Azmışmış köpek. Bir kuzu parçalamış.*** (N. Üstün 1970 s. 121).

az– II (yara veya hastalık için) 'kötü bir inkişaf göstermek' < ***az–*** I'den. ※ ***Arasıra oraya girermiş, temizlenmek için. Ama orada da temiz-***

lenmekten çok yarası azıyor. (M. Makal 1980 s. 65). 'defalarca yıkanan çamaşırın artık ağartılamaz hâle gelmesi': ※ ***Bunların özelliği kumaşın cinsinden çok, artık aslâ temizlenmeyecek kadar azmış olmaları.*** (S. Soysal 1979 s. 35).

aza 'uzuvlar, vücut parçaları, organlar' < Ar. ***a'ḍā*** a.m. ['***uḍw*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Güneş birez ḳalḳduḳlayın ͜ halḳuŋ a'żāsından ṣaylar aḳmaġa başladı***. (Ferec 855/1451 v. 54b). ※ ***İnsān oğulları bir vücüdun a'żāsıdır. Ḥīn-i ḥācetde bir birine mu'āvenet etmeğe borcludur.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 27). Çoğuldan tekil manası husule gelmiş, 'uzuv': ※ ***Şimdi Safiye Hanımın karşısında kocası, tramvay kazasında bir âzasını, bir kolunu veya bacağını, kaybetmiş zavallı bir adam gibi, perişan duruyordu.*** (B.S. Kunt 1948 s. 89). 'bir parti veya kurula resmen iştirak eden veya edenler (aslında çoğul, fakat bugün hem hepsi hem de tek ferd)': ※ ***Bunu yalnız genel idare kurulu âzâları biliyorlar. Bir de İstanbul merkezi idare heyeti âzâları biliyorlar ... Bir de ben biliyorum*** (C.F. Başkut 1963 s. 50).

Osm. **azâ** 'matem, yas' < Ar. ***'azā*** a.m. ※ ***Cümle şehre ͜ halḳı 'azā donlariyle ḳarşu çıḳdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 6a). ***azâ dut-*** 'yas tutmak': ※ ***Andan ṣoŋra 'Abdul 'azīz öldi. Ḥaḳḳına ḳodılar. Üc gün 'azā dutdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 91a). ***azâ ver-*** 'başsağlığı dilemek': ※ ***... cümlesi baş acuḳ yalın ayaḳ Bulḳāsimüŋ sarāyı ḳapusına vardılar, 'azā vėrdiler, ṭābütı götürdiler, güristāndın yaŋa yüridiler.*** (Ferec 855/1451 v. 6a).

azab I/azap 'ahirette çekilecek ceza; büyük sıkıntı' < Ar. ***'aḏāb*** a.m. ※ ***Beni bu ağır bende giriftār eyledi. Zamāndur bu 'aẕāb icinde giriftāram.*** (Ferec 855/1451 v. 41b). ※ ***Eğer haksız yere birini suçlasa, vicdan azabından gözüne günlerce uyku girmezdi.*** (A. Ümit t.y. [1990?] s. 67).

Osm. **azab II/azeb/azap** 'donanmada hizmet gören asker' < Ar. ***'azab*** 'bekâr; delikanlı, genç'. ※ ***Ol diyāra çünki çıḳdılar 'azeb / Ḳıldılar Taḫta ḥiṣārını ṭaleb.*** (Enverī 1928 [569/1464] s. 27). Krş. ***azap.***

azacık/azıcık 'pek az' < ***az*** + küçültme eki ***-cık***; aradaki ünlü ***a*** (krş. ***daracık, minnacık***) belki ***kısacık, ufacık*** gibi sıfatların tesiriyle husule gelmiştir. Küçültme eki ***-cık*** için b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Bir ḳac devir gecdi, cāriye şehzādeye artucaḳ vėrürdi, ḳıza azacuḳ vėrürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 139b). ※ ***Anlatayım, anlatayım, azıcık içimi dökeyim, ferahlayım.*** (İsmail Galip 1932dk s. 4).

azad/azat 'serbest, esaretten kurtulmuş' < Fa. ***āzād*** a.m. ※ ***Ḳanda dilerseŋ var git, āzādsın.*** (Ferec 855/1451 v. 64a). ※ ***Murādum budur ki bunı şimdi āzād ėdüŋ eline 'ıtıḳ-nāme ve āzādlıḳ içün kāġıd vėrüb bir çırāġ ėdüb vilāyeti ṭarafına göndermekdür.*** (Ş. Elçin 1975-76 [18. yüzyılın sonu-19. yüzyılın başı] s. 186). (isim) 'ders bitimi, paydos': ※ ***Dolmacı ͜ Höca aḳşam āzādında eskisi gibi ṭalebesini mekteb ḳapısından ṣalıvermeyor ...*** (R.N. Güntekin 1928 s. 160). ***azad et-/eyle-/kıl-*** 'serbest bırakmak, salıvermek': ※ ***Hoca "serbest mevzu" seçip çalışmamız için bizi azat etti.*** (F. Erdinç 1955 s. 14). ※ ***Timür ͜ Han bunlaruŋ yüzi ṣuyına bu şehri āzād ḳıldı.*** (Oruc b. 'Ādil 1925 s. 567). ※ ***Andan üç biŋ diynārile cāriyei baŋa bağışladı, ͜ hādımı āzād eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 67b.) ***azadla***- 'salıvermek': ※ ***Bir daha oralarda görünür ise dayakla öldüreceği tehdidiyle belinin ortasında bir tekme yapışdırarak kapı kapı dışarıya âzâdladı.*** (H.R.

Gürpınar 1939 s. 567). ***azadlık*** 'serbestlik, hürriyet': ※ ***Āzādlıḳdan benüm gibi bendelige giriftār olmayasın.*** (Ferec 855/1451 v. 107a). Osm. ***azadlu*** 'azat edilmiş, kölelikten çıkmış': ※ ***Ve āzādlu kāfirlerden ve ġayriden her kim zirāʿat ėderse...*** (Ö.L. Barkan 1943 [904/1498] s. 99). 'Mısır'da oturan ma'zûl darüssa'âde ağası': ※ ***Ḥarem-i‿ḫāṣṣ ṭavaşierinden āzādlu nāmına otuzdan mütecāviz‿ḫādım aġalar ki Mıṣırda mütemekkin olub...*** (M. Naʿīm 1280 VI, 2–3).

azad buzat < ***azad/azat*** ve kafiyeli, ***a... bu...*** (b. ***ala bele*** ⊡) örneğini takip eden mühmelden ibaret çift söz. Yalnız bir kuşu kafesten salıverirken söylenen formül ve onun varyantlarında geçer: ※ ***Bir hafta ṣoŋra Cemīl buradan āzād buzad Paris'de beni gözet olacaḳ.*** (Meḥmed Ra'ūf 1330 s. 15–16). ※ ***Benim için ahret sadece "Azat buzat, yarın ahrette beni gözet!" diye azadettiğimiz kuşlardı.*** (Z.O. Saba 1948 s. 98).

azade 'serbest' < Fa. ***āzāda*** a.m. ※ ***Şehzāde-i āzāde salṭanat elini ʿadlile bedlile acdı.*** (Ferec 855/1451 v. 27b). ***(-dan) azade*** 'müptela olmayan, muztarıb olmayan': ※ ***Bu ibtilā oḳadar ṭaʿammüm ėtmiş ki hīç bir maḥfil teʾs̱īrimden āzāde ḳalmamış.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 82).

azadegân 'köle olmayanlar, hürler' < Fa. ***āzādagān*** a.m. [***āzāda***'nın çoğulu]. ※ ***Ve cemāʿat- i āzādegān: bunlaruŋ‿harācın Çingāne‿harçcısı alur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [982] s. 105).

Osm. **azadeser** 'azade, muaf' Fa. ***āzāda*** ve ***sar*** 'kafa, zihin'. ※ ***Āzāde ser olaydım āsīb-i derd u ġamdan / Yā dehre gelmeseydim yā ʿaḳlım olmasaydı.*** (Żiyā Paşa, YTEA 1978 II, 40).

azadla-, **azadlu**, b. ***azad***.

Osm. **azadmerd** 'kerem sahibi' < Fa. ***āzād*** mard a.m. ※ ***İ āzādmerd! Sen benüm yöreme yörenimezsin zīrā kimsenüŋ milkiyem.*** (Ferec 855/1451 v. 116b).

Osm. **az'af** '(birkaç) misli' < Ar. ***aḍʿāf*** a.m. [***ḍiʿf*** 'kere, misil' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Mıṣırdan gelen mālı ażʿāfı mükāfāt ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 142b).

Osm. **azaim/azayim** 'sihirli sözler, efsunlar' < Ar. ***ʿazā'im*** a.m. [***ʿazīma***'nın çoğulu]. Ar. ***ā'i*** grubunun Tk.de araya Hiatustilger (koruyucu ünsüz) /***y***/ alması için b. ***acaib/acayip*** ⊡². ※ ***"Pādeşāh, ġam yėme, buŋa göz degmiş-dür" dėdiler, "Buḫūr gerek, ʿazāyim gerek" dėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 144a). ***aza'im oku-*** 'sihir ibareleri okumak': ※ ***Mübārek bu taʿlīmi ėtdüginden ṣoŋra ʿazāyim oḳımaġa başladı***. (Ferec 855/1451 v. 55b).

Azak 'Rusya'nın Rostov vilayetinde Don üzerindeki Azov kalesi ve şehri' < Şark Türkçesi ***azaḳ*** 'alçak', M. Vasmer 1953 III, 7. ※ ***Rusya'yı Azaḳ ḳalʿesinin hedmine icbār ėtdik.*** (Nāmıḳ Kemāl, YTEA 1978 II, 220).

azal- 'miktarca eksilmek' < ***az*** + sıfattan fiil yapan ***al-*** eki, b. ***alal-*** ⊡. ※ ***Ama hiç değilse başdönmesi azalmıştı, midesi bulanmıyordu.*** (B. Günel 1991 s. 74).

azalt- 'eksiltmek' < ***azal-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıt-*** ⊡. ※ Mecazî manada 'küçültmek, yıldırmak, miskinleştirmek': ※ ***Erkenden odama dönmek beni oldukça hırpalıyordu. Kapıyı açar açmaz yü-***

züme çarpan annemin yokluğu — bir büyük yalnızlık olup — beni azaltıyordu. (E. Öz 1960 s. 3).

azalya/azelya 'bir bahçe çiçeği' < İng. ***azalea*** a.m. [adı, EYun. ***αζαλεα*** (azaléa) 'kuru' kelimesinden alınmıştır, kuru toprakta yetiştiği için; Yun. 'dan gelen ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.]. ※※ Krş. ***açalya***.

Osm. **âzam** 'çok büyük, ulu, yüce' < Ar. ***a'ẓam*** a.m. [***'aẓīm*** sıfatının elativus (en üstünlük, ismi tafdil) hâli. Ar. elativus (en üstünlük, ismi tafdil) için b. ***a'cab*** ⊡]. ※ ***Felek–l a'ẓam bu ḳubbe üzerinde devr ėder.*** (Ferec 855/1451 v. 194b).

azamet 'ululuk; debdebe, gurur, çalım' < Ar. ***'aẓama*** a.m. ※ ***Müşteri azametle çıkar gider.*** (A. Dino 1944 s. 9). Osm. 'muazzam miktarda': ※ ***Lāz oğlı öŋine düşüb 'aẓamet leşkerile gelüb...*** (Oruc b. 'Ādil 1925 s. 54). ***azametlen–*** 'çalım satmak': ※ ***Benim sizden nem eksik? Hangi fażīletlerinize güvenerek böyle 'aẓametleniyorsuŋuz?*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 407). ***azametlü*** 'çok büyük, ulu': ※ ***Nā–gāh ol 'aẓametlü ḳuşlar geldiler. Birine yapışdı, öksüzce tırnaḳ üzerinde gendüyi berkitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 194b).

azami 'en fazla' < ***a'ẓam*** 'en büyük' + agglutinationla (bitişim) fonksiyonunu kaybetmiş olan Fa. izafet ***–i***, b. ***asgari*** ⊡. ※ ***Bir işi düştü mü, o tanışıklıktan azamî derecede istifade etmeyi aslâ ihmal etmez.*** (B.S. Kunt 1948 s. 63). Günlük dilde zarf olarak da kullanılır: ※ ***Ve küçük oğul, ister siyaseti, ister tabiati olsun, bazen kazandığı zaman kocakarıyı azamî memnun ederdi.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 4).

AD. **azap** 'uşak, rençber' DS 435 < Ar. ***'azab*** 'bekâr genç', krş. ***azab*** II. ※. ***Kâmil ağanın azabıydı. Kendisini bildi bileli Kâmil ağanın kapısındaydı. Orada büyüdü.*** (Y.Z. Bahadınlı 1964 s. 35). ※ ***Ben köyde azaptım. Emmimin damının arkasındaki samanlıkta yatıyordum.*** (M.B. Kanok 1984 s. 45).

azap, b. ***azab*** II.

azar I 'paylama, sitem' < Fa. ***āzār*** a.m. ※ ***Şarṭum oldur ki baya āzārlanduğumlayın āzārlanmayam.*** (Ferec 855/1451 v. 217a). ※ ***Sesindeki azarı engellemek istediyse de beceremedi.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 91).

azar II 'her defasında biraz' < ***az*** + ***-ar*** üleştirme sayısı (numerus distributivus) eki, b. ***altışar*** ⊡. ***azar azar*** 'küçük ölçülerle, her seferde az': ※ ***Biraz sonra ihtarı unutarak sesini azar azar yükseltmek suretiyle yine eskisi gibi yüksek tonla konuşmağa başlamış.*** (M. Baler 1944 s. 158).

AD. **azat I** 'kalın ağaç gövdesi' DS 435–436, ZTS 1976 s. 16 < Fa. ***āzād*** 'selvi; Antiaris toksicaria'.

azat II, b. ***azad***.

azaylm, b. ***aza'lm***.

AD. **azaylı** 'terbiyeli' < Kürt. ***azayi*** 'serbest tavır, cesaret' K.K. Kurdoev 1960 s. 55, Kurdoev–Yusupova 1983 s. 31 Fa. ***āzādī*** 'serbestlik'. İsimden özellikle sıfat yapan ***–li*** eki için b. ***adamakıllı*** ⊡². AD. ***azaysız*** 'huysuz, terbiyesiz' ?? DS 436 ※ ***Oğlu da nekadar azaysızmış! Satmadık şey bırakmamış evde, ne bulduysa kumara yatırmış, rakıya vermiş.*** (T. Yücel 1954 s. 64).

Osm. **azb** 'tatlı su' < Ar. *'aḏb* a.m. ※ ***Nice 'āẕb olmasun baŋa, şehā, 'işḳuŋ 'aẕābı kim / Cihānda yoh senüŋ bigi büt-i‿höş-şüret u‿höş-‿hü?*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 53).

AD. **azbar** 'ahır önündeki toprak meydan' DS 436 < Kırım Tatarcası vs. ***azbar*** a.m. M. Räsänen 1969 s. 33. 'çit' (?), R. Dankoff 1991 s. 15: ※ ***Ṭuna üzre üç yėrden cisr-i 'aẓīmler ve şığır derilerinden kelekler üzre azbarlı çitler döşeyüb Tatar ve cümle 'asker geçüb...*** (Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VII, 211).

AD. **azberi** 'değme' ('çok güzel' DS 436; gösterilen mana şüphelidir) < ***az*** ve ***beri*** ? ***Bir hüner taḥṣīl eyledim ki az berü kimesneniŋ‿harcı değildir.*** (E. Misailidis 1986 s. 327). ※ ***Ben onlardan güzün geçtim. Gene de güzeldi. Hem az beri güzel değil, zor anlatılır bir güzel.*** (F. Baykurt 1960 s. 56). ※ ***Bir eşşeklik ettim emme, az beri bir eşşeklik değil!*** (F. Baykurt 1971t s. 222).

AD. **azbet** 'aşireti meydana getiren küçük topluluklardan biri' < Ar. ***ḥazba*** 'parti, faction, troupe' R. Dozy 1927 I, 281. ※ ***Babom, azbet ağalariyle oturup mücüdecileri beklermiş.*** (K. Bilbaşar 1969 I, 22).

Osm. **azbülbeyan** 'ifadesi hoş, tatlı dilli' < Ar. ***'aḏbu l-bayān*** a.m. [*'aḏb* 'tatlılık', ***l*** harfitarif, ***bayān*** 'beyan']. ※ ***Refīḳum idi bir suhenver kişi, / — Baŋa maḥrem olsun-mı yā her kişi? — / 'Acab şā'ir-i pāḳ-ı 'aẕbül-beyān.*** (Keçeci-Zāde 1269/1853 s. 17).

azdır- 'yoldan çıkartmak' DS 437 < ***az-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıkdur-*** ⊡. Krş. ***azıt-,*** bir fiil kökünden iki causativum (ettirgenlik) şeklini gelişmesi için b. ***akıt-*** ⊡. ※ ***Ḳaḥba Evropa! ... Evliyāyı azdırıyor ...*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 s. 119). EOsm. ***azdur***- 'iğfal etmek': ※ ***Bu kişi ḳaṣdile beni azdurmaġa gelmişdür.*** (Ferec 855/1451 v. 23a). 'tahrik etmek, kışkırtmak, ayaklandırmak': ※ ***Gendü yüzine lāyıḳ herze ve hezeyānlar söyledi, ḳıral Yanġo'yı azdurdı.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 121). AD. ***yüz azdır-*** 'surat asmak': ※ ***Yakınacak olsa, teyzesi yüzünü azdırıyor.*** (M. Başaran 1992 s. 17).

azdur-, b. ***azdır-***.

azeb, b. ***azab*** II.

Osm. **azeban** 'donanmada hizmet gören askerler' < ***azab*** II /***azeb*** + Fa. çoğul eki ***-ān***. ※ ***Ve müstaḥfıẓān ve 'azebān ve sāyir yėrlü neferātınuŋ resm-i 'arūsāneleri mīr-i livāya ḥāṣıl ḳayd olunmuşdur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1129/1716] s. 329).

azelya, b. ***azalya***.

Osm. **azer** 'ateş' < Fa. ***āẕar*** a.m. ※ ***Ey büt-i āẕer, neçün āzārlarsın hā beni?*** ('Ömer bin Mezid 1982 s. 183).

Azerbaycan 'bir ülkenin adı' < Fa. ***Āḏarbaycan*** < Pahlawî ***Āturpātakān*** a.m. ※ ***... Tatar'ın alelġafle Āẕerbaycāni başması üzerine ...*** (Nāmıḳ Kemāl, YTEA 1978 II, 361).

Osm. **āzerī** 'ateşli' < Fa. ***āẕar*** + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***âbî*** I ⊡. ※ ***Gördi ki bir putdur, āẕerī, iki gövher-i şeb-ciraġ gözleri yėrinde ornanmış.*** (Ferec 855/1451 v. 39a).

Azerî 'Azerbaycan halkından olan; Azerbaycan Türkçesi' < Fa. ***Āḏarī*** a.m.

EOsm. **azgun/azgın** 'azmış, taşkın' < ***az*** + fiilden sıfat yapan ***-gın*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Bu azġun dutsaḳ ipligi üzmeyüb oŋatca egirürse aŋa daḫı ėtmek vėr.*** (Ferec 855/1451 v. 25b). ※ ***Kurt köpeklerini sokaklara bağlamak da ne oluyor? Bu azgın hayvanların ne yapacakları, neye kızıp saldıracakları belli olur mu?*** (Peride Celal 1991 s. 173).

EOsm. **azguruş-** 'birbirini doğru yoldan saptırmak, iğva etmek' Tekin–Tietze 1990 no. 74 (fakat TS s. 343).

⊡ Fiilden fiil yapan ***-(ı)ş-*** ekinin esas anlamı karşılıklılık (reciprocativum) ve ortaklıktır (cooperativum)'dur (ortaklaşalık) (krş. ***ağlaş-*** ⊡). Daha sonraki anlam yayılması ve ek birleşmesi yoluyla anlamca farklı fiiller de yapar (***alış-*** I ⊡, ***alış-*** II ⊡, ***bayramlaş-*** ⊡). Doğrudan doğruya karşılıklı fiiller her zaman birden fazla kimse ister ve bu iki kişi veya tarafın fiilin belirttiği işi karşılıklı yaptıklarını bildirir. En çok transitivum arz eden fiillerden yapılır (***alış-*** I ⊡), fakat intransitivum arz edenlerden yapılanlar da vardır. A–B ve C–E ciltlerinde bulunan örnekler şöyledir: ***azguruş-, biliş-, boğuş-, bulış-*** / ***buluş-*** I, ***cevablaş-, çalış-*** I, ***çapraş-*** (ayrı bir gelişme), ***çekiş-, çeliş-, dalaş-, dartış-, depeleş-, depeş-, devriş-, didiş-, dilleş-, dokuş-*** / ***tokuş-, döğüş-, dutuş-*** / ***tutuş-*** I, ***düzüş-, elleş-, esenleş-.*** (b. T. Banguoğlu 1974 s. 288, 416).

azı 'köpek dişleri gerisindeki öğütücü dişler' < ETk. ***azıḳ*** a.m. ※ ***Azı dişlerinin yerine konmuş dört takma dişi diliyle yokluyor: sallanma falan yok.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 13).

azıcık, b. ***azacık***.

azıd-/azıt- 'birisine yolunu şaşırtmak' < ***az-*** I fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli (***-ıt-*** genişlemesi için b. ***acıt-*** ⊡). Krş. ***azdır-***, bir fiil kökünden iki causativum (ettirgenlik) şeklini gelişmesi için b. ***akıt-*** ⊡. ※ ***Saŋa olmaya ol dem kimse meşġūl, / Ḳamusın azıdasın şöyle kim ġūl***. (Fahrī 1974 [1367] no. 2640). 'istikametini şaşırmak': ※ ***Ol duşa doğru yürldüm, gėce gitdüm, gündüz eglendüm, şuʿlei azıtmadın ırmaġa vardum...*** (Ferec 855/1451 v. 61b). ***işi azıt-*** 'fazla ileri götürmek, aşırı hâle getirmek' < ***az-*** I fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Çünkü üvey babası efendi gün geçtikce işi azıtmış. Gece gündüz içer ...*** (S.M. Alus 1934 s. 27). ***işi*** kelimesi hazfedilince geçişsiz (intransitivum) bir fiil oluyor: ※ ***Avrupa'da her an bir savaş tehlikesinden söz ediliyor. Hitler giderek azıtmaya başladı.*** (A. Yurdakul 1987 s. 262). ※ ***Sol böğründeki ağrı azıtmıştı bugünlerde.*** (A. Özyalçıner 1990 s. 40).

azık, b. ***azuk.***

AD. **azılı** 'kart erkek yaban domuzu' DS 439 < ***azı*** 'büyük azı dişi' + ***-lı*** (isimden özellikle sıfat yapan ***-lI*** eki için b. ***adamakıllı*** ⊡²) ※※ Mecazî manada 'gözü bir şeyden yılmayan, azgın': ※ ***Herif sayılı fırtınalardan, yaman azılılardanmış.*** (S.M. Alus 1944 s. 95). ※ ***Hani dünyanın en azılı diktatörünü getirip başımıza koysan bu kadar sözünü geçirmez.*** (N. Eruz 1969 s. 93).

azımsa-/ azınsa- 'az görmek, az bulmak' < ***az*** + benzetme genişletmesi -ımsa-/-ınsa-, krş. ***hiçimsemek, küçümsemek*** vs. ※ ***Çocuḳlar: "Efendi! Bu ne ḳadarcıḳ şey?" diye azınṣamaları üzerine, "Evlādlarım! Hepsiniŋ ṭadı bir" demişdir.*** (P.N. Boratav 1995 s. 230).※ ***Dünkü cebi delik, efendiliği bile azımsamış ta beyliğe, mollalığa yükselmiş...*** (S.M. Alus 1933p s. 211).

⊡ Sıfattan ve isimden fiil türeten ***–ımsa–*** genişlemesi 'öyle görmek veya saymak, bir şeye benzetmek' anlamında geçişli benzerlik (considerandum) fiilleri yapar (b. J. Deny 1921 s. 535–536; T. Banguoğlu 1974 s. 212, 282–283). Bu şekilde ***–sın–*** ekiyle hemen hemen eş anlamlıdır: ***azımsa–*** = ***azsın–*** ⊡ 'az görmek' (***–sın–*** ekinin başka bir fonksiyonu için b. ***ayruksı–*** ⊡). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***azimsa– / azınsa–, çoğumsa–***. Genişlemenin açıklanamayan denominal (isim kökenli, isimden türeme) ***–ım–*** kısmını, ***–ımsı–***, ***–ımtık–***, ***–ımtırak*** sıfatlarında da izlemek mümkündür (b. ***acımtırak*** ⊡, ***akordeonumsu*** ⊡). Anlamca buradakilerden farklı olan fiilden ***–ımsa–*** genişlemesiyle türetilmiş fiiller için b. ***acımsa–*** ⊡. ETk.de tek tük isimden yapılmış ***–ımsın–*** fiilleri varsa da manaları başkadır (b. M. Erdal 1991 II, 532–533). ms. ETk. ***begimsin–*** 'kendini bey görmek' (krş. eş anlamlı ***böyüksün– / büyüksün–*** ⊡).

EOsm. **azın azın** 'azar azar, yavaş yavaş' TS 347 < ***az*** + ***–ın*** instrumentalis (araç durumu) hâli eki, b. ***acın*** ⊡. ※ ***Sulṭān Meḥemmed dạhı ėdemedi, azın azın Burüsaya indi...*** (Oruc b. ʿĀdil 1925 s. 40).

azınsa–, b. ***azımsa–***.

azırak, b. ***azrak***.

AD. **azırga–/azırgan–** 'azımsamak' DS 440, TS 348–349 < ***az*** + sıfattan fiil yapan ***–ırga*** genişlemesi, krş. ***yadırga–***. ※ ***Meblağı azırġanduŋise ma dạhi ziyāde!*** (Ferec 855/1451 v. 118b). ※ ***Bir şeftālüya cānı azırganma döstum, / Sermāyeden ḥisāb ėdegör, neŋ ziyān olur.*** (Necātī Beg 1963 s. 203). ※ ***Özel doktorum, vizitesi yüz lira. Paramı azırgadı, burun kırın melhem yazdı, savdı başından.*** (D. Akçam 1978 s. 35).

⊡ Yalnız birkaç fiilde rastlanan denominal (isim kökenli, isimden türeme) ***–ırga–*** genişlemesi çok eskidir. Sanma–algılama anlamı taşıyan transitiv (geçişli) ***–ırga–*** fiilleri –denominal (isim kökenli, isimden türeme) ***–ımsa–*** fiilleri gibi (b. ***acımsa–*** ⊡)– failin, bir nesne veya durumu, bu fiillerin isim köklerinde ifade edilen özelliğe sahip olarak algıladığını belirtir: ***az–ırga–*** (= ***az–ımsa–***) 'bir şeyi az görmek / az olarak algılamak', ***yad–ırga–*** 'yabancı (yad) olarak algılamak' (b. Yaman 1992 s. 154). M. Erdal 1991 II, 458–465 bu tür fiilleri verba sentiendi (algılama fiilleri) diye adlandırmaktadır. ***az–ırga– / az–ırgan–*** çiftinde görüldüğü gibi reflexivum (dönüşken) ***–(ı)n–*** eki katıldığı zaman ortaya çıkan fiil yine geçişli olabilir. A–B ve C–E ciltlerindeki ***esirge–*** fiili de büyük ihtimalle ***–ırga–*** genişlemesinden oluşmuştur. NOT: ***bas–ırgan–*** sözcüğü ise nadiren rastlanan deverbal ***–ırga(n)–*** fiillerine örnek teşkil eder; bu eğilime henüz ETk.deki ***–ımsa–*** fiillerinde dahi rastlamak mümkündür.

EOsm. **azış–** I 'birbirini kaybetmek' TS 349 < ***az–*** I fiilinin müşareket genişletmesi.

azış– II 'kızışmak, şiddetlenmek' < ***az–*** II fiilinin müşareket genişlemesi. ***azıştır–*** 'kızışmasına sebep olmak': ※ ***İşi azıştırmak için buradan savuşmalı.*** (Feraizci–zâde 1979 s. 107). Fiilinin ***–(ı)ş–tır–*** genişlemesiyle intensivum hâli, b. ***anlaştır–*** II ⊡.

azıt–, b. ***azıd–***.

azil, b. ***azl***.

azîm (dinle alakalı konuşmalarda) 'çok büyük, muazzam' < Ar. ***'aẓīm*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***Kendisine kıyacakmış, kanına girecekmiş, vebali azimdir.*** (B.S. Kunt 1948 s. 118). Osm. 'çok büyük': ※ ***Bir 'aẓīm ḳayanuŋ delüginden bir aḳ süd gibi ṣu ...*** (Ferec 855/1451 v. 244b). Osm. (zarf) 'çok ziyâdesiyle': ※ ***Ḫaliyfe 'aẓīm utandı, mütḥayyir ḳaldı.*** (Ferec 855/1451 v. 5a).

azim, b. ***azm***.

Osm. **azimet** I 'azim, kararlılık' < Ar. ***'azīma*** a.m. [/***'zm***/ kökünden]. ※ ***Sulṭān Maḥmūd-ı s̱ānī ḥażretleri, 'azīmet-i ḳavīye ve irāde-i ḳaṭ'īye ṣāḥibi bir pādişāh-i ẕī-şān olub ...*** (Cevdet Paşa, YTEA 1974 [1884] I, s. 66). 'yola çıkış, ayrılış': ※ ***Benim 'azīmetimi eve hīç bildirmeyiŋ.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1967] s. 92). ***azimet et-*** 'yola çıkmak': ※ ***Mıṣra geldükden ṣoŋra ḳāfile-i ḥuccāc ile 'azīmet ḳıldum.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 234).

Osm. **azimet** II 'sihirli ibare' < Ar. ***'azīma*** a.m. ※ ***Mendelde oturdı*** (metinde ***oturtdı***)***, 'azīmet oḳımaġa başladı.*** (Ferec 855/1451 v. 59b). ※ ***Bir 'azīmet mi oḳuyacaḳsıŋız? Bir tütsü mi vėreceksiŋiz? Bir 'ilāc mı ta'rīf edeceksiŋiz?*** (P.N. Boratav 1995 s. 245).

azimkâr 'azimli, karar vermiş, kararına bağlı' < ***azm/azim*** + Fa. ***-kār*** 'eden, yapan' eki, b. ***alımkâr*** ⊡. Kelime Fa. lugatlerde yoktur ve müracaat ettiğim Osmanlıca lugatlerde de bulamadım. ※ ***Müsteşardan ve genel müdürlerden azimkâr bir ciddiyetle durumu sormuşlardır. Şimdiye kadar gelen Bakanlardan çok daha değişik, çok daha enerjik davranacaklarını ima eden bir eda ile de bazı direktifler vermişlerdir.*** (Ç. Altan 1975 s. 139).

Osm. **âzim ol-** 'azimli olmak, kararında olmak' < Ar. ***'āzim*** a.m., Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Ne ḳadar bu bābda söyledümise nāfi' düşmedi, anuŋ üzerine 'āzim oldı ki begleri cem' ėde...*** (Ferec 855/1451 v. 74b).

EOsm. **azine** 'cuma günü' < Fa. ***ādīna*** a.m. (Fa.dan alınan dinî terimler için b. ***abdest*** II/***aptes*** ⊡²). EOsm. metinlerinde çok defa Fa. kelimelerinin dal /***d***/ harfleri üzerine nokta konulurdu ve bu harfler herhâlde /***z***/ okunurdu, krş. ***ṣād/ṣāz***. Aslen Ar. olan ***ḫidmet*** kelimesi de bu yüzden ***hizmet*** olmuştur. ※ ***Āzīne ertesi dīvānda yazı yazardı.*** (Mercimek Aḥmed 1944 [15. yüzyıl] s. 320). Krş. ***adna***.

⊡ EFa.da kelime sonundaki ve iki ünlü arasındaki ***/ d /*** spirans olarak, yâni Ar. ***/ ḏ /*** gibi, telaffuz edilir ve üstünde nokta ile yazılırdı. Fa.dan alınma kelimelerde bunu A–B ve C–E ciltlerinde şu örneklerde görürüz: ***azine, bedbaht*** / ***bezbaht, birazer, cadu*** / ***cazu, cazgarı, cazgır, cüda*** / ***cüza, çazer*** / ***çazir, ded*** / ***dez, ziba*** (***diba*** maddesinde), ***dizar, dide*** / ***dize, emruz.*** Buna mukabil bir kelimede (hata değilse) hypercorrection (aşırı doğruculuk) olarak ***/ z / → / d /*** fenomenini de fark ettik: ***davrada***. EOsm.da bu ***/ d / – / z /*** karışıklığını ve onun hypercorrection'unu Ar.dan (b. ***ahize*** ⊡) alınma kelimelerde de gördük (ve bunlarda ünlü arası ve kelime sonu tahdidi yoktur): ***bezle*** (bu Fa.da da var], ***cudam, dirve, gıza*** ve tabii ***hizmet***.

aziv, b. ***azv***.

aziz I ‘sayılan, sevilen, dost’ < Ar. ‘*azīz* a.m. ※ ***İ yār-ı ‘azīz! ...*** (Ferec 855/1451 v. 98b). ※ ‘***Azīz başuŋ içün şu ḳapuyı bir açdır, ayağiyle gelene ölüm olmaz.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 669). ‘dindar kimse, Allahlık ermiş’: ※ ***Bu ‘azīz ne kişidür?*** (Ferec 855/ 1451 v. 43b). AD. ***aziz teziz*** (zarf) ’şeref ile, erkânı ile’ (ikinci kelime ***ta‘zīz*** kelimesinin varyantıdır, bu tür terkipler için b. ***apar topar*** ⊡): ※ ***Bezirgân bunu alıp gider memleketine, onu evinde yedirir içirir. Bu kadına aziz teziz bakar.*** (S. Sakaoğlu 1973 s. 578). ***aziz tut-*** ‘şeref vermek, saygı ile muamele etmek’: ※ ***Höca bulara ikrām ėtdi, ‘azīz dutdı.*** (Ferec 855/1451 v. 106a). ***azizlik*** ‘muziplik, oyun’ (aslında, saklı bir alayla birisine oynanan oyun olmalı): ※ ***“Biz bu kıza süslen dedikse böyle maskara ol demedik ya!” “Zavallıya bu azizliği yapan Reyhandır. Bu hizmetçi kızın da oğlumda gönlü var. Memduhayı gülünç bir vaziyete düşürmek için kıskançlığından ona bu oyunu oynadı.”*** (H.R. Gürpınar 1933ke s. 28).

Osm. **aziz** II ‘Mısır valisi’ < Ar. ‘*azīz* ’kudretli kimse’. ※ ‘***Alevī durdı, ‘azīz-i Mıṣır ḳatına vardı, ol halḳı bile iletdi.*** (Ferec 855/1451 v. 226a).

azize ‘çok dindar kadın, ermiş kadın’ < ***aziz*** + ***–e*** Ar. münneslik eki, b. ***abide*** II ⊡. ※ ***Öldükten sonra onu belki de azize ilân edeceklerdi.*** (A. Altan 1985 s.108).

EOsm. **azkinek** ‘biraz, azacık’ < ***az*** + küçültme eki ***–kinek***, krş. KaraimTk. ***azgınaḳ*** W. Radloff 1893 I, 575. ※ ***Anuŋ meşeli bir süŋü ağacına beŋzer kim güneşe berāber dike ḳoyalar: eger anı azkinek egerlerse gölgesi yavlaḳ uzanur ...*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] s. 52).

AD. **azkura/azkuna** ‘topaç’ < Yun. ***σβουρα*** (zvúra) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 460.

azl/azil ‘makamından indirme, görevden alma’ < Ar. ‘*azl* a.m. ※ ***Ve bunlardan ġayrı meşāyiḫ-i A‘rābıŋ ‘azli ve naṣbı beglerbegiye müfevvazdır.*** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 364–365) ※ ***Mustafa Naili Paşa da, diğer sadrazamlar gibi, duygusal ve alıngan Sultan Abdülmecit’in tayin ve azillerinden nasibini bolca alacaktı.*** (A. Kulin 1997 s. 18). ***azl et-/azlet-*** ‘vazifesinden uzaklaştırmak’: ※ ***Meger taḳdīrde varimiş kim haliyfe Naṣr-ı ‘Ayyāra hışm ėde, ‘azl eyleye.*** (Ferec 855/1451 v. 50b). ※ ***azlolun–*** ‘işine son verilmek’: ※ ***Mektep muallimliğine ehemmiyet vermediği, devam etmediği için azlolunmuştu.*** (Fazlı Necip 1930 s. 281).

azm/azim ‘kararlılık, sebat’ < Ar. ‘*azm* a.m. ※ ‘***Azmum oldur ki başum alam gidem, gariyblıḳda gezem yüriyem, başuma ne gelür görem.*** (Ferec 855/1451 v. 112a). ※ ***İlk gerçek kuvvet ... iyi gönülleri mıknatıs gibi çeken, tereddütleri karara, niyetleri azme çeviren, toplayıcı, biriktirici ve inandırıcı bir irâde idi.*** (F.R. Atay 1953 s. 28). ***azm et-/azm eyle-*** ’gitme kararında olmak, yola çıkmak’: ※ ***Biregü bir yėre ‘azm eylese gėrü dönmek yaḫşı degül.*** (Ferec 855/1451 v. 103b). ※ ***Senin böyle bir olayı asla beceremeyeceğini bilen birisi hemen arkandan içeriye girdi ve senin azmedip de işleyemediğin suçu işledi.*** (N. Eray 1999 s. 147). ***azm-ı hane et-*** ‘vatanına dönmek’: ※ ***Zinhār bu endīşei içüŋden çıḳar, ‘azm-ı hāne ėt***! (Ferec 855/1451 v. 120b–121a). Osm. ***azm-ı sefer*** ‘seyahata çıkış, yola kalkış’: ※ ‘***Azm-ı sefer muṣammem ise ben-daḫı senüŋ ile bile giderem.*** (Ferec 855/1451 v. 49a).

azma 'iki ayrı ırkın karışmasından doğan, kırma' < ***az–*** I + fiilden sıfat yapan ***–ma*** eki, b. ***aşılama*** ⊡: ※ ***Ẕāten Avrupalıdan azma bir ḳavim olub dünyānıŋ en mütemeddīn ve terbiyeli milletlerinden ma'-düd olan Amerīḳa Memālīk–i Müctemi'ası ahālīsinden ...*** (YTEA 1974 [1862] I, 530 no. 31). Mecazî manada 'bir şekilden çıkmış ve başka bir şeyin şekline girmiş': ※ ***Orta Anadoluda bir kazâ merkezinde han azması bir oteldeyiz.*** (C.F. Başkut 1963 s. 78).

azmak 'muvakkaten su altında kalan yer' DS 441, TS 351, R. Dankoff 1991 s. 15 < ***az–*** + fiilden isim yapan ***–mak*** eki, b. ***artmak*** ⊡. ※ ***At geçemez, ovası, ırmağı var, / At batar, ḳatır ḳalur, azmağı var.*** (Firdevsī–i Rūmī 1980 s. 63).

azman I 'normalden daha iri, aşırı büyüklükte hayvan veya insan' < ***az–*** II + fiilden isim yapan ***–man*** eki, krş. şişman. ※ ***Tam kapıya yaklaşacağı esnada, yandaki keçi yolunda insan azmanı gibi bir adam, kah, kah, kahı basıyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 211).

AD. **azman** II/***esmen*** 'gök' DS 4437, A. Caferoğlu 1951 s. 237 < Zaz. ***esmēn*** a.m. U. Bläsing 1995k s. 2.

AD. **azmantı** 'zorba' DS 442 < ***azman*** + mahiyeti ve fonksiyonu anlaşılmayan /***tı***/ hecesi. ※ ***Durum hiç değilse devleti yönetenlerin iyiliğe yapışmaları, onunla kontrato etmeleri gerekir. Ama bunların çoğu, özelilkle zorbalar, azmantılar görevlerinin halkı ezmek olduğunu sanır.*** (S. Birsel 1995 s. 17).

Osm. **azmayiş** 'tecrübe' < Fa. ***āzmāyīş*** a.m. Fa. ***–iş*** için b. ***aferiniş*** ⊡. ※ ***Bu ḥaḳīr daḫı tab'umı āzmāyīş ... sadedinde bu iki beytüŋ naẓmını encāma ėrgürmīş īdüm.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 92). ***Āzmāyiş oḳı*** (?) (M. Kütükoğlu 1983 s. 218). ***azmayīş kıl–*** 'tecrübe etmek': ※ ***Bir ḳaç rind bir yėre gelse bir bīrlerinüŋ nezāket, ṭabī'atlerini āzmāyiş ḳılsa...*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 220).

AD. **aznaş–** 'bozuşmak, kavga etmek; belâ olmak; kızışmak, şiddetlenmek' DS 443 < ilk verilen mana ***azış–*** fiilini andırıyor, fakat –***naş*** ek gurubu nasıl izah edilir? b. ***arnaş–*** ⊡.

EOsm. **aznaşla–** 'münakaşa etmek' veya 'kabul etmek, ikrar etmek' (?) < ?? İsim/sıfat'tan fiil yapan ***–la–/–le–*** genişlemesi için b. ***acabla–*** ⊡. ※ ***Ammā bu ḳadar vardur ki selefinden yeg ve selefinüŋ selefi gendüye göre ehi–l 'örfden bir beg īdügīnī her kişi aznaşladı.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 171). ※ ***... tā çavuşān–ı dergāh ve küttāb–ı dīvān–ı şehenşāh 'īdādına inince aznaşladılar.*** (?) ('Alī 1587 v. 121b).

aznavur 'iri yarı, asık suratlı, sert kimse' < Erm. ***aznavor*** 'cesur savaşçı' R. Dankoff 1995 no. 5. ※ ***Ammā yeŋīçerinüŋ deli–ḳanlularından ve devşirme 'acem oğlanı maryollarından ve ba'ż–ı eşḳiyā aznavurlarından bir cemālāt–ı ḥarb ile baş çavuş Ḳara Mezāḳ yanına ḳoşulub īlerüce gönderlidi.*** (M. Na'īmā 1280 II, 257). ※ ***Kebapçıların o aznavur kedisi Kaplan dalma bizimkinin arkasından gezer.*** (H.R. Gürpınar 1934 s. 89). EOsm. 'yabancı, gayrımüslim asilzade': ※ ***Nedür mere aznavur? Ne‿hayfumuz ḳaldı?*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14./15. yüzyıl] s. 17).

AD. **azne et–** 'yüzmek' DS 443 < Kürt. (Zaza) ***azna*** 'yüzme' U. Bläsing 1995k s. 182–183.

aznif 'bir nevi domino oyunu' < Erm. ?? ※ ***Aznif oynayan bir grupun yanına ilişmişti...*** (M. Hacıhasanoğlu 1954b s. 95).

azot (kimya terimlerinden) 'havada bulunan bir gaz' < Fr. ***azote*** a.m. < EYun. ***a–*** 'olmayan' ve ***zōē*** 'hayat' kelimelerinden 17. asırda icat edilmiş suni terim. Yun. alfa privativum (olumsuzlama öneki ***a-/an-***) için b. ***abana*** ⊡. ※ ***Yaşamak, bir şeyleri algılamaktı. O, üstüne düşen rastgele bir bitki tohumunu yeğleme yapmaksızın beslemekten başka işi kalmamış odacık yığınlarıydı artık. Fosfor, azot, kalsiyum...*** (A. Kutlu 1983 s. 99).

Osm. **azr** 'azarlama, paylama' < Ar. ***'azr*** a.m. ※ ***Göresin, benden aŋa ne 'azr ola?*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 3621).

Azrail 'Tanrı tarafından gönderilerek insanın canını alan melek' < Ar. ***'Azrā'īl*** < İbr. ***Azar el*** a.m. (İbr. 'Tanrı yardım etti'). ※ ***O akşam, paydos düdüğü öter ötmez, Azrailden kaçar gibi, kimselere görünmeden kaçtı.*** (Reşat Enis 1945 s. 72). ※ ***Alev'in azraili henüz belli bir gün ve saat için randevu vermiş değil.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 255).

EOsm. **azrak** I/**azırak** 'daha az' TS 347, 354 < ***az*** + ***–rak*** comparativus (karşılaştırma) eki (b. ***acırak*** ⊡); ortadaki ***/ı/*** için krş. ***gecirek***.

AD. **azrak** II ? < ?? ※ ***Pembe yalının kızı. Siz pek bilmezsiniz, küçüktü o zaman. Gelişti, serpildi, azrak gibi oldu. Vapurlardan bile korkusu yok...*** (Oktay Rıfat 1961 s. 15). ***azraklı*** 'yaramaz' DS 443.

AD. **azsın–** 'az görmek' DS 443 < ***az*** + sıfattan fiil yapan ***–sın–*** genişlemesi, krş. ıraksın–. ※ ***Parayı azsındı ama, çok yalvardım...*** (Orhan Kemal 1950t s. 82). Krş. ***azımsa–***.

⊡ İsimden fiil yapan ***–sı–*** / ***–sın–*** / ***–sa–*** ekleri 'öyle görmek veya farz etmek, bir şeye benzetmek' anlamında geçişli benzerlik (considerandum) fiilleri yapar, ms. ***ayıpsın–*** 'bir şeyi ayıp bulmak' örneğindeki gibi (b. J. Schakir 1993 s. 40–41, T. Banguoğlu 1974 s. 224). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***azsın–, bahasın–, benimse–, bolsı–, [çirkinse–], çoksun–***. İkinci ciltte ise: ***garipse–*** II, ***[gerekse– / gereksin–, güçsün–]***. Özellikle yeni türetilen kelimelerde ***–sa–*** varyantı tercih ediliyor (***mühimse–, önemse–, umursa–*** v.b.). Yâni BSTTk.nde, asıl görevi farklı olan, ***–sa–*** eki (b. ***aygırsa–*** ⊡), ***–sı–*** / ***–sın–*** eklerinin fonksiyonunda kullanılır (krş. ***ayruksı–*** ⊡, ***böyüksün–*** / ***büyüksün–***⊡). ETk.de benzer bir ***–sın–*** örneğini görüyoruz: ***evsin–*** '(kendi) evi saymak' (b. M. Erdal 1991 II, 531–535).

azuk/azık 'yolluk; yiyecek' < ETk. ***azuḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 283. ※ ***Rıdvānşāduŋ dağı suyı azuğı dükenmişidi, ḥayātdan ümiydini üzüb ölümini gözedüb oturub dururdı.*** (Ferec 855/1451 v. 31b). ※ ***Serheng baŋa zevraḳ buluridi, azıḳ vėr(ür)idi.*** (a.e. v. 101a). ※ ***Ġarıcığım, ben yarın uzak bi yola gidecem, bana yicek ve azık hazır et!*** (A. Caferoğlu 1946 s. 62). ***azuklandur*** 'azık vermek' TS 346: ※ ***Bizi azuḳlandurdı, dün içinde bir zevraḳa ḳoydı, deŋiz yüzine ṣalıvėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 99a). AD. ***azık dazık/azık tozuh*** 'çeşit çeşit azık' (bu tür terkipler için b. ***alavere*** ⊡, ikinci varyant için b. ***apar topar*** ⊡): ※ ***Etraf köylülerden azık dazık getirttik. Yoksa bizi açlıktan öldüresi idi domuzlar.*** (İ. Tarus 1947t s. 62). ※ ***Bu ġızı ġandırdı, aldı elinden dutdı, heybeyi omuzuna atdı, azığını tozuğunu ḳoydı, çıhdı, cetdiler.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 252).

Osm. **azürdedil** 'canı sıkılmış, üzgün' < Fa. ***āzarda-dil*** a.m. [***āzarda*** 'üzgün' + ***dil*** 'kalp']; bir sıfat ve onu takip eden bir isimden meydana gelmiş Fa. asıllı sıfatlar için b. ***asudedil*** ⊡. ※ ***Ve İngiliz ve Alaman ve İspanyol lisānlarına naḳl ve tercüme olunduġundan da ba'żı mertebe āzürde-dil oldum.*** (YTEA 1974 (1851–1852) I, 259).

Osm. **azürdehatır** 'tedirgin olmuş, canı sıkılmış' < Fa. ***āzarda-ḫāṭir*** a.m. [āzarda 'üzgün' ve ***ḫāṭır*** 'gönül', b. ***asudedil*** ⊡]. ※ ***Refīḳī, şehr-i Edrenenüŋ balçıġından āzürde-ḫāṭır olur ve bu maḳūle bir bedīhe naẓmı iştihār bulur.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 225).

Osm. **azv/aziv** 'iftira' < Ar. ***'azw*** a.m. ***azvet***– '(kabahat, cinayet vs) birinin üstüne atmak'. ※ ***Ben gibi tostoparlaḳ ādama, ḥamdolsun, kimse ḥīlekārlıḳ 'azv ėtmez.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933ia s. 8).

EOsm. **azvan** 'çalı, çalılık' R. Dankoff 1991 s. 15 < ETk. ***azgan*** 'bağ kenarındaki çalı' Clauson 1972 s. 283. Evliyā Çelebī (b. R. Dankoff).

EOsm. ***azvana** 'devenin çıkardığı ses' TS 355 < ?? R. Dankoff 1991 s. 15; ***arvana*** 'dişi deve' yerine hata? Tekin–Tietze 1990 no. 76. Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VII, 315.

AD. **azvay** 'sarı sabır, veya ondan çıkarılmış bir ilaç' DS 443, TS 355 < Fa. ***āzvāy*** 'Hindistan'dan gelen bir ilaç' Meninski 1780 I, 123, Krş. Tekin–Tietze 1990 no. 77). ※ ***Azvay ḳurd enügi erkeginde bir köküm var*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.–15. yüzyıl] s. 138). O.Ş. Gökyay onu 'sarı sabır' ile izah ediyor (münasebet?), fakat M. Ergin 1964 s. 172 ***azman*** + ? diyor. Kelime henüz açıklanmamıştır. Krş. S. Tezcan s.365.

azvet-, b. ***azv***.

B

Osm. **ba** I 'ile' < Fa. ***bā*** a.m. Yalnız bazı tabirlerde: ***bā āferīn*** 'öğülesi' ※ ***Bir pādişāh var-idi, bā āferīndi, ulu şāhenşāh-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 43a). ***bā cemāl*** 'güzel' ※ ***İ şehzāde-i bā cemāl!*** (Ferec 855/1451 v. 199a). ***bā emr-i Hudā*** 'Allahın emriyle (Allahın istemesiyle vuku bulan aksi bir tesadüften şikâyet edilmediğini göstermek için kullanılan bir tabir)': ※ ***Bā emr-i Hudā rüzgār muhālif esüb...*** (Ş. Elçin 1975–76 s. 197). ***bā fer*** 'parlayan, gözleri sevinçli' ※ ***Döstuŋ şāẕ u bā fer ola*** (Ferec 855/1451 v. 52a). ***bā ġam*** 'gamlı, kederli' ※ ***Lā-reyb vaḳtī hurrem, vaḳtī bā ġam ola*** (a.e. v. 191a). ***bā istiḥḳāḳ*** 'mevkiini hakkeden' ※ ***İ melīke-i āfāḳ, i bānüy-i bā istiḥḳāḳ!*** (a.e. v. 98b). ***bā posta*** 'jandarma muhafazasiyle': ※ ***Bâposta seni aldık belle içeri!*** (F. Erdinç 1973 s. 19). ***bā ṣafā*** 'sefalı, vaktini hoş geçiren': ※ ***Yārān-ı bā-ṣafā*** ('Ālī 1587 v. 126b). ***bā tapu*** 'tapu ile' ※ ***Bu İncirlik bâtapu benimdir***. (F. Erdinç 1969 s. 172). ***bāvefā*** 'vefakâr': ※ ***Hullān-ı bā-vefā*** ('Ālī 1587 v. 119b).

(günlük dilde) **ba** II '***baba*** kelimesinin kısaltılmışı', krş. ***beyba***. ※ ***Paşabaam da beğeniyor.*** (Musahipzade Celal 1936aa s. 21).

AD. **ba** III (çeşitli manalara gelen nida) 'şaşma bildirir; ey, be, yahu; peki, şüphesiz' DS 445 < bunun gibi kısa nidaların menşeini tespit etmek zordur; ***ba*** nidası bazı komşu dillerde de yaygındır, ms. Bulgarcada, Rumencede, Slavo–Makedoncada, Ukraynacada ve Rusçada ve bilhassa Yunancada kullanılır. N.P. Andriotis 1983 s. 217'ye göre Yunancası'nın EYun. ***bâ***'dan gelmesi ihtimali vardır.

ba IV 'olmazlık, isteksizlik bildiren kaba bir nida' DS 446. ※ ***Ba, ba, bu zamanda yağmur yağar mı hiç?!*** (Z. Yamaç 1956 s. 71).

RD. **ba** V 'birisine hitap ederken kullanılır' ※ ***Ba kardeşim, anlayabildik mi elâlemin demete çıkacağını?*** (H. Karahüseyin 1957 s. 56).

Osm. **bab** I 'kapı; büyük kapı' < Ar. ***bāb*** a.m. ※ ***Dervīşlere hayrāt u müberrāt bābını meftūḥ dutar-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 90b). Bir sarayın veya resmî binanın "kapısı" o makamın sembolü manasına gelir: ***Bab-ı âlî*** "Yüksek Kapı" 'sadrazamın makamı ve idaresinin merkezi'. Eskiden buna ***Bâb-ı Āsafî*** denirdi, M. Sertoğlu 1958 s. 24. ***Bab-ı Defterdârî***/***Defterî*** 'maliye idaresinin merkezi'. ***Bab-ı Fetva*** 'Şeyhülislâmın makamı, müftülük'. ***Bab-ı Hümayun*** 'Topkapı Sarayı'nın dış kapısı'. ***Bab-ı Seraskerî*** 'seraskerin ve askerî idarenin makamı'. ***Babüssaâde*** 'Topkapı Sarayı içinde üçüncü kapı'. ***Babüsselâm*** 'Topkapı Sarayı içinde ikinci kapı'. ***babüssir*** 'gizli kapı': ※ ***Sarāyuŋ deŋizdin yanında bābüs-sir vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 47b).

Osm. **bab/bap** II '(kitapta) bölüm, fasıl' < Ar. ***bāb*** a.m. Sayma vasıtası olarak kullanılan diğer kelimeler için b. ***aded*** ⊡. (tiyatroculuk) 'meclis, celse': ※ ***Facia, 3 kısım, 15 bap.*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 1). Mecazî manada: ※ ***Melikzāde geldi, ḳız-ile bulışdı. Oturdılar, ġamküsārlık***

bābını başa yėtürdiler. (Ferec 855/1451 v. 197a). İdare ve hukuk dilinde ev, bina, arsa vs. için 'adet': ※ ***Onbeş dönüm bir bab tarla ... yarın satılacak!*** (C. Tuncer 1960 s. 198). ***bâbında/bâbından*** 'hususunda' ※ ***Hidmet bābında bir daḳiyḳa mühmel ḳomaduŋ, beni rāḥata bıraḳduŋ*** (Ferec 855/1451 v. 65b). ※ ***Şefāḳat bābından ben bīcārenüŋ ḥāline naẓar ėt*** (a.e. v. 109a). ***bu bâbda*** 'bu hususta, buna dair'. Locativus hâli ile yapılan zarflar için b. ***akab*** ⊡. ※ ***Yā emīrelmü'minīn! Bu bābda bir 'acīb u ġarīb keleci işitdüm***. (Ferec 855/1451 v. 90a). ***ol bābda*** 'o hususta' ※ ***Ben ol bābda 'ācizem.*** (Ferec 855/1451 v. 182b).

Osm. **bab** III 'iş, maslahat' < Fa. ***bāb*** a.m., krş. ***bab*** II. ※ ***Yėri ile kimse bābın gözlemek bābum degül, | 'Arş-mānend āsitān-ı ercmendüm var iken.*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 105). ※ ***Senüŋ ḳapuŋ ḳoyub şehler ḳapusın gözlemez Ẕātī | Ḳapuyı bilür ol āḫar ḳapu anuŋ ne bābıdur*** (Ẕātī 1967 [16. yüzyılın ilk yarısı] I, 380). Azerî Türkçesi'nde kelime hâlâ bu manada kullanılmaktadır (krş. ADİL 1966 I, 171).

bab/bap IV 'uygun, uğurlu' DS 446, 522 < ?? ※ ***Bābdur ẕevḳ u ṣafā, faṣl-ı ḫazān oldı yine.*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 154). ※ ***Bu Abdi beyi Kadı deden pek bab adam saymazdı*** (A. İlhan 1988 s. 193). ***bab tut-*** 'uğurlu saymak, beğenmek' ※ ***Ziyaretleri, ama nezaket ziyaretleri, pek bab tutmam.*** (B. Felek 1947 s. 229). ※ ***Yoo! Her şeye babım*** [metin***: babam***] ***ama buna yağma yok. Oturak giyerim başıma, şapka giymem.*** (F. Baysal 1955 s. 23).

baba I b.m. (peder) < çocuk dilinden alınmış kelimelerden (b. ***adda git-*** ⊡), krş. Fr. ***papa*** a.m. Kelimenin ve ona benzer kelimelerin yaygınlığı için b. G. Doerfer 1965 II, no. 678. ※ ***İ baba, benüm göŋlüm bu şehr ḳızlarına meyi eylemez.*** (Ferec 855/1451 v. 9b). Yaşlı bir adama hitap ederken kullanılır: ※ ***Baba, kārevāncı-mısın?*** (Ferec 855/1451 v. 2b). Bâzı tarikatlerde saygı ile anılan kimse. (Argo) ***baba*** 'gangster şefi; Hamam külhancısı; çok iyi, üstün nitelikli'. H. Aktunç 1990 s. 48. ※ ***Kapılarını üniformalı şöförlerln açtığı son model otomobillerde sergileyen mafya babalarını görmemeliydi.*** (O. Baydar 1998 s. 176). (Sıfat olarak) 'olgun, itimad edilir': ※ ***Bereket vėrsin müsteşār beg yabancı değildi. Hem de cidden iyi, bābā bir ādamdı.*** (E.E. Talu 1928 s. 63–64). 'büyük, iri', krş. ***babahlndi, babatorik***. (Kaba konuşma dilinde) ***babandır*** (bir hakareti cevaben iade ederken) ***"Bana bakar mısın güzelim?" - "Hanım, ağzını topla; bakar babandır!"*** (S.M. Alus 1944 s. 49–50). ※ ***"Sus ulan sümüklü!" — "Senin baban sümüklü!" diye öfkeyle ka***şılık verdi Nuri. (Yaşar Kemal 1992ks s. 33).

⊡ Türkçenin morfolojisinde basit (eksiz) isimle sıfat arasında fark yoktur. Her basit isim, sıfat da olabilir; her basit sıfat, isim de olabilir. Yine de her şeyden evvel isim olarak, ve her şeyden evvel sıfat olarak düşünülen ve kullanılan kelimeler vardır. manaları itibarıyla en başta isim kabullendiğimiz fakat ayrıca, ikinci derecede elbette, sıfat da olabilen kelimelerden tipik örnekler şöyledir: ***baba*** (ms. ***baba adam***), ***can, cins*** (ms. ***cins köpek***), ***çirkef*** (ms. ***çirkef herlf***), ***er, etraf*** II (ms. ***etraf köyler***), ***Evropa*** / ***Avrupa*** (ms. ***Avrupa kumaş***). İsim olmuş sıfatlar için b. ***atlu*** ⊡ ve ***düdüklü*** ⊡.

(Argo) **baba** II 'erkek cinsiyet uzvu' F. Steinherr 1932 s. 182 < M.L. Wagner 1943 manasını 'sırık, kazık' manasına bağlıyor; kendi uzvundan başkasına "***baban***" diye bahsetmekle onu küçük düşürmek maksadı ile de izah

edilebilir. ※ "***Elini önüne kapat da ardını bana dön oğlum." Selim'in bu sözüne Rıza yarı şaka, yarı sert karşılık verdi: "Al babayı, çok mu özledin?" Önünü çevirdi, gösterdi.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 19). (Kaba konuşma dilinde) ***baba*** 'hiçbir şey' (başkasının boşuna umduğunu alay ile ifade eder): krş. ***bok***: ※ "***Elimizden almak istiyorlar." – "Babayı alırlar!"*** (F. Baykurt 1961o s. 92

baba III 'halat bağlanacak dikme; çatı merteği; merdiven trabzanını tutan kazık' < ?? ※ ***Cevdet efendi, merdiven parmaklığına asılmıştı. Trabzan babası sağlam olmasa, küpeşte ile beraber çoktan aşağıyı boylıyacaktı.*** (S.M. Alus 1934 s. 380).

EOsm. **baba** IV 'ur, yumru' TS 356, '(ilenmelerde) büyük ve onulmaz çıban, hastalık' DS 447 < ***veba*** A. Tietze 1958 s. 258. **/*v*/→/*b*/** gelişmesi için b. ***ab*** I/âv ⊡². ※ ***Siz bu adamı şimdik mebusluğa nasıl lâyık görürsünüz? Bilgiliymiş, bilirmiş, edermiş, baba çıksın onun bilgisine!*** (A. Nesin 1961z s. 179–180).

baba V, yalnız **baba tut–/babaları tut–** tabirlerinde: 'Zenci kadınlarının çok hiddetlendikleri zaman gösterdikleri delilik nöbeti' Pakalın 1946 I, 136 < belki ***baba*** 'ur, veba' ile bir alaka görülmüş olabilir? Fakat sadece 'hiddetlenmek' manasında da kullanılır. ※ ***Artık babalarım yaman tutmuştu; tımarhaneden boşanmış deliden beter olmuştum.*** (S.M. Alus 1944 s. 94).

babaanne 'babanın annesi'; krş. ***anneanne*** ⊡. ※ ***Büyükbaba ile Babaanne evlenmişler. İkisi de dul.*** (M. Seyda 1974 s. 93). ※ "***Babaanne" dediği hanım gerçekten babaannesi değil, büyük halasının en büyük kızı.*** (G. Dino 1991 s. 13).

Babadağı 'Babadağ, Silistre eyaletinde bir şehir (bugün Romanya'da). ※ ***Perīşān olan Babadağı̮ halḳınuŋ 'ulemā ve ṣuleḥāsı.*** (Selānikī 1989 [1599] II, 481).

babacan 'olgun ve cana yakın (adam)' < ***baba*** ve Fa. ***cān*** (ve ondan geçerek birçok Türk dillerinde) bir isim vs.yi takiben sevgi ve rikkat ifade eder, ms. ***aġa cān*** 'my dearest master!' (F. Steingass 1930 s. 352). ※ ***Sırası gelmişken merhuma rahmet okuyayım. Çok babacan, aynı zamanda da yaman bir adamdı.*** (S.M. Alus 1944 s. 14).

AD. **babaç** 'kümes hayvanlarının erkeği' DS 448; ***–aç*** eki için b. ***anaç*** ⊡.

AD. **babaçça** 'papatya' DS 448–449 < Sırpça–Hırvatça ***popadica*** 'Chrysanthemum' A. Tietze 1957 no. 170.

babaçko 'iri, büyük (insan veya hayvan)' DS 452, (argo) 'güçlü ve gösterişli (en çok kadın için)' TüS 1983 s. 102, F. Devellioğlu 1959 s. 68 < Slavo–Makedonca ***babaçko*** 'iri yarı ve kuvvetli adam' RMJ 1961 I, 18 (Şu mana gelişmesi için b. F. Steinherr 1932 s. 182, ***babaçko*** için "çocuk dilinde Väterchen" manasını veriyor). Vocativus (ünleme) hâlindeki Sl. ***–ko*** için b. ***anaçko*** ⊡. ※ (Bir kadından bahsederken) ***Endamına gelince dalyan mı dalyan, eti budu da yerinde mi yerinde amma öyle dombadız çeki taşlık değil; Rumelilerin babaçko namını verdikleri vücut.*** (S.M. Alus 1944 s. 103).

EOsm. **babadiya** 'papatya' TS 356, b. ***papatya***.

babafingo (gemicilik terimlerinden) 'direklerin en yüksek bölümü' < İt. (Venedik diyalekti) ***papafigo*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 464. (argo)

'erkeklik âleti' F. Devellioğlu 1959 s. 68. Kelimenin Tk. şeklindeki ***-n-*** oluşumu için b. Ch. Tzitzilis 1994 s. 205. ※ ***Yelkenciler dahı babafingodan körşān gözedüb eṭrāfa baḳub otururlar idi.*** (Ş. Elçin 1977–78 s. 218).

babahIndi 'iri ve besili erkek hindi' < ***baba*** ve ***hindi***. ※ ***Vay geçmişine! Bu naşıl ḳarı be? Baba-hindī gibi ġuluḳlayor!*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 145).

AD. **baba incir** 'olgunlaşmadan düşen erkek incir' < ***baba*** ve ***incir***. ※ ***Yenecek meyve vermiyorlardı ki! Tümü baba incirdi.*** (S. Dölek 1999 s. 9).

AD. **babak** 'vefasız, dönek, hileci' TS 357, DS 350 < ?? ※ ***Heyvah heeeey, gördün mü, insanoğlu babağımış!*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 349).

babakoru 'jasponyx' Redhouse 1968 s. 115, ***babaḳurı*** 'Achates, Agtstein' Meninski 1680 I, 623 (bir nevi çok kıymetli olmayan taş) < Hind. ***bābāġūrī*** 'the white agate' Hobson–Jobson 1968 s. 43 [madenleri bulunan (Kuzey-Doğu Hindistan'da olan) bölgenin koruyucu azizinin isminden].

AD. **babaköş** 'ayaksız olduğu için yılan sanılan bir tür kertenkele (Anguis fragilis)' TüS 1983 s. 102, DS 450 < ??.

babakurı, b. ***babakoru***.

AD. **babal** 'günah' DS 450 < ***vebal***. ***/v/→/b/*** gelişmesi için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡². ※ ***Ġarıların hep ġarnıları göde ulan, hepisi ġunnacı, babalı boynuma.*** (M. Makal 1950 s. 53).

EOsm. **babalan-** 'babalık taslamak' TS 357, 'böbürlenmek' < ***baba*** I + ***-lan-*** genişlemesi, b. ***abaplan-*** ⊡: ※ ***Binā'en 'alā ẕālik ser-mest-i bāde-I ġurür oldılar, re's-I minber ü kürsīde babalanmaġa başladılar.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 253). ※ ***Ebü Seyfeyn laḳabı ile meşhür, bir tīġuŋ ġılāfın görmiş degül iken ikisine babalanmaḳ ḥayṡīyeti ile meẕkür ...*** ('Ālī 1975 [1599] s. 143).

(Argo) **babalı** 'işaretli (iskambil kâğıdı)' F. Devellioğlu 1959 s. 68., H. Aktunç 1990 s. 48.

babalık 'üvey baba; yaşlı erkek' < ***baba*** I + ***-lık*** eki, b. ***ahfadiyelik*** ⊡. ※ ***Öz babasını hiç görmedi. Babalığı doktor Kâzım'ın peşinde Anadolu'ya İzmir'e yakın bir kasabaya göç ettiler İstanbul'dan.*** (Peride Celal 1991 s. 14).

babat, b. ***babet***.

RD., AD. **babata** 'mısır unu; mısır unu ile yapılan bir tatlı' DS 451; krş. Yun. ***μπομποτα*** (bobóta) 'mısır unu', Arom. ***bubótă*** 'mısır unundan galeta veya ekmek' T. Papahagi 1963 s. 188. Kelimenin asıl menşei bilinmiyor.

babam I (kaba konuşma dilinde erkek ve kadın için kullanılan hitap şekli), krş. ***anam***. ※ (Sarhoş adam kocakarıya hitaben:) ***Bana hiç bir şey olmaz. Alışığım babam, beni kaç kere eşek tepti. Vücudum idmanlıdır.*** (H.R. Gürpınar 1942 s. 27).

babam II (fiilden evvel nida, bir şeyin hep devam ettiğini veya tekrarlandığını ifade eder; krş. ***ha***). ※ ***Rüzgâr ... ateşi önüne katmış, doludizgin ovada da babam döndürüyordu.*** (Yaşar Kemal 1955i II, 270–271). Fiil ekseriya tekrarlanır: ※ ***Dünya yüzünde herkes bir yuva kurmuş...***

yalnız bizim yok. Ömrübillâh serseriler gibi dolaş babam dolaş. (A. İlhan 1953 s. 153). Bâzen ***baba*** a.m. kullanılır; ※ ***Para mı yedin? Yoksa siyasî fikirlerin mi onunki gibi? Sor baba sorarlar.*** (M.C. Anday 1965i s. 8).

(Şaka sözü) **babatomi** 'anatomi kelimesi üzerinde yapılmış bir söz oyunu' < ***anatomi***'nin /***ana***/'sı sanki Tk. ***ana*** imiş gibi yerine ***baba*** konmuş. ※ ***"Resme başlarken" adlı kitabında Bedri Rahmi Eyüboğlu, Çallı İbrahim'in şu sözünü aktarıyor: "Bre," diyor Çallı, "herifin ne anatomisi var, ne babatomisi".*** (V. Günyol 1995 s. 244; ***anatomi*** burada güzel sanatlarda taşıdığı manada). Ferit Edgü, Bedri Rahmi'nin "Babatomiler" adlı kitabına yazdığı önsözde (1978), kelimeyi Fikret Muallâ'nın yarattığını ve Eyüboğlu'nun onu erotik resimleri için kullandığını yazıyor.

baba torik 'iri ve şişman torik; (argo) erkeklik uzvu' F. Devellioğlu 1959 s. 68, H. Ritter 1941 II, 10 not 3. ※ ***Eksik olma, Lüfer kalfa! Sana da gösteririm baba toriği***. (H. Ritter 1953 III, 532).

babayane/babayani 'bir tarikat büyüğüne (krş. ***baba*** I) yakışır tarzda' Meninski 1680 I, 624, R. Dankoff 1991 s. 15 < ***baba*** + Fa. zarf eki olan ***-āna***, Tk. ***-ane***, b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Ebyātı dervīşāne, naẓm vāridātı babayāne imiş.*** (ʿĀlī 1994 [1591-99] s. 123). 'gösterişsiz, özentisiz' ※ ***Ẕāten bu "Yankee"niŋ Leylā ile muʿāmelesinde bir yaşlı dostuŋ bir genc muḥibbeye ḳarşı göstereceği babayāne ṭavırdan başḳa hiç bir maʿnā sezilmiyor.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928s s. 194). ※ ***Babayanice giyindim.*** (S.M. Alus 1933p s. 143).

AD. **babba/pabba** 'fortlu ve fortsuz küçük çocuk ayakkabısı' DS 450 < ***patik*** veya ***pabuç*** kelimesinin, çocuk dilindeki basitleşmelerinin bir tanesi, ※ ***Evlerinde kahveleri, sabunları, tuzları bulunuyordu. Karıları kabul günü veriyor, çocukları bayramlık "pabba" görüyordu.*** (F. Baykurt 1969 s. 150).

babbık, b. ***babık***.

Osm. **babet** 'nevi, çeşit' TS 357-358, AD. ***bâbat*** a.m. DS 451 < Ar. ***bāba*** a.m. A. Tietze 1958 no. 21.

Babıali, b. ***bab*** I. Eskiden Sadrazamın makamı ve idaresinin merkezi. Cumhuriyet zamanında valilik. Cumhuriyet'ten evvel bu isimle 'hükümet' kastedilirdi. ※ ***Saray ve Bâbıâli, göstericilerin birbiri arkasından gelen ve hiç kesilmeyen saldırısı altındaydı.*** (A.İ. Tokgöz 1993 s. 135). Bugüne kadar semt adı olarak İstanbul'un matbuat, kitapçılık ve yayımcılık merkezini temsil ediyordu. ※ ***Birinci Şube'nin en acımasızlarından Parmaksız Hamdi'nin sağ kolu sayılan Hasan Efendi ve Kara Kemal o günlerin Bâbı-ali'si için birer karabasandı.*** (B. Arpad 1976 s. 50).

AD. **babık/babbık** 'hayvan tırnağı' DS 152 < Sırp-Hırv. ***pápak*** a.m. A. Tietze 1957 no. 156, P. Skok 1972 II, 601.

AD. **babıneç** 'küçük çiçekli ve güzel kokulu bir çeşit papatya' DS 453 < Ar. ***bābünac*** Dozy 1927 I, 47 < Fa. ***bābüna*** a.m. A. Tietze 1958 no. 4. Osm. ***babunec*** a.m. ※ ***Gider bābünec ü ʿālem ḫaber bildüre ḳayṣūma | Emīr-i ʿāşıḳān ile gelür nev-rūz-ı sulṭānī.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 25).

AD. **babır/papır** 'göl kenarlarında biten bir çeşit saz' DS 453, 3393 < Yun. ***παπυρι*** (pápiri) ***παπυρος*** (pápyros) A. Tietze 1955 no. 204.

AD. **babış** 'ördek; kaz ve ördek yavrusu' DS 469 < Yun. ***παπιτζα*** (papítza) a.m. A. Tietze 1955 no. 203.

AD. **babi** 'ördek; kaz ve ördek yavrusu' DS 468–470 < Yun. ***παπι*** (papí) a.m. A. Tietze 1955 no. 201.

AD. **babica/babiza** 'küçük çömlek' DS 453, K. Emiroğlu 1989 s. 50 < Yun. (diyal.) ***παπιτζα*** (babítza) a.m. [asıl manası 'ördek', çömlek de ördeğe benzermiş) Ch. Tzitzilis 1990 s. 189. Yunanca küçültme eki ***-ίτσα / -ίτζα*** için b. ***karpize/karpuca*** ⊡.

(Argo) **babik oğlanı** 'ibne, kulampara' < ? ※ ***Ne Pataşon gibi tombul bir cüce, | Ne Masisit gibi bir dev, | Ne Villi Friç gibi bir babik oğlanıdır O.*** (Nâzım Hikmet 1930 s. 47). Krş. ***babuk***.

AD. **babiko** 'babanın çocuğuna sevgi hitabı' DS 453 < ***baba*** 'peder' + Yun. küçültme ve okşama eki ***-iko***, b. ***anaçko*** ⊡. Yaşlı bir kimsenin genç birisine sanki yaşlı olan o imiş gibi hitap etmesi âdeti için b. A. Tietze 1993p s. 425–443.

Babil 'harabeleri bugünkü Irak'ta olan bir Eski Çağ şehri' < Ar. ***Bābil*** < İbr. ***Bābh'el*** < Akkad. ***Bāb-Ilu*** "Tanrı kapısı". ***Babil Kulesi*** 'orada bulunan herkesin başka bir dil konuştuğu yer' (Yahudi-Hristiyan ana'nesine dayanan bu tabir bir Avrupa dilinden Türkçeye geçmiş olmalıdır): ※ ***D. Nikolaldi'nin matbaası da Babil Kulesi gibiydi.*** (A.İ. Tokgöz 1993 s. 53).

babiza, b. ***babica.***

Osm. **babka** '17. asırda 6 akça kıymetinde bakır sikke' M. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 342, R. Dankoff 1991 s. 15 < ***babka*** [asıl manası 'kadıncık', belki üzerinde bir kadın resmi vardı] diye isimlendirilen eski bir Polonya gümüş sikkesinden (F. Miklosich 1889 s. 2). Slavca ***-ka*** için b. ***ayka*** ⊡. ※ ***... babḳa altıya rāyic olub ...*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 90).

bablak, b. ***mevrak***.

(Argo) **babuk** 'ibne, kulampara' F. Steinherr 1932 s. 182, F. Devellioğlu 1959 s. 68, H. Aktunç 1990 s. 48 < ??. Krş. ***babik oğlanı***. ※※.

Osm. **babulhane** 'umumhane' Meninski 1680 I, 624 < Fa. ***bābul-ḫāna*** a.m. F. Steingass 1930 s. 135 [***Bābul*** 'Babil' ve ***ḫāna*** 'ev', b. ***abdesthane/apteshane*** ⊡]. ※ ***Bunda [=Ḳāhirede] bābulḫāne dėrler, İstanbolda kerḫāne dėrler.*** (Ş. Elçin 1975–76 [1876] s. 191).

Osm. **babulluk** 'fuhuş' Meninski 1680 I, 624, krş. ***babulhane***. Kelimenin menşei hususunda bazı şüpheler vardır. Babil'le alakası tam ikna edici değildir. Meninski'den eski olan Molino onu 'bordello' diye tercüme ediyor. Aceba Haleb'in eski bir kapısı ve mahallesi olan ***Bāb-el-Lüḳ*** ile bir alakası olabilir mi? ※ ***Ḫāna şebīh o ḫānedür, işlek olub erāzile, | Bābı bābülluġa döner, her yolı ḫayli bol olur.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 127). AD. ***babulluk*** 'meyhane' DS 454.

Osm. **babune** 'papatya' TS 359 < Fa. ***bābüna*** a.m. Krş. ***babıneç***.

babunec, b. ***babıneç***.

AD. **babuşka** 'kısa boylu, bodur, tıknaz' DS 459 < Rus. ***babuşka*** 'kocakarı, nine'. Slavca ***-ka*** için b. ***ayka*** ⊡.

Osm. **Babüssaʿade**, **Babüsselam**, **babüssir**, b. ***bab*** I.

Osm. **bac/baç** ‘bir yoldan geçenlerden alınan vergi; gümrük resmi’ < Fa. ***bāc*** a.m. A. Tietze 1969 no. 17. ※ ***Ve bir kimesne şehrden buġday ve arpa ṣatın alub gider olsa ... ikişer aḳça bāc alurlar imiş*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 114). ※ ***Āsāyiş oldılar, yollarda iymīn olub mekārihden yüridiler, bāc u bedraḳa ġavġāsından ḳurtuldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 179b). AD. ‘hayvan vergisi’ DS 458. (günlük dil) ‘birisinden zorla alınan para’ TüS 1983 s. 103.

baca ‘ışık ve hava deliği, küçük pencere’ < Fa. ***bāca*** < bād–ca a.m. [***bād*** ‘rüzgâr’ ve ***cah***/***cā*** ‘yer’]. ※ ***Bir gün dam üstüne çıḳar, bāġubān evinden zārī işidür; bacadan aşaġa baḳar ...*** (Ferec 855/1451 v. 65a). ‘dumanın çıkması için yapılan yol, fabrika bacası’: ※ ***Allah versin, Semi efendi, dündenberi evinizin bacası tütüyor.*** (H.R. Gürpınar 1933n s. 11). ‘maden ocaklarında kuyu şeklinde hava yolu’. ※※.

bacak I b.m. (gövdeyi destekleyen ve hareket ettiren uzuv) < ?? Yalnız Türkiye Türkçesi’nde bulunan kelimeyi M. Räsänen 1969 s. 377 bir ihtimal olarak ***paça*** kelimesine bağlamayı düşünüyor. V·G. Egorov 1964 s. 158, Türkiye Türkçesindeki ***bacak*** kelimesini Fa. ***pā*** ‘ayak’ ve Tk. –***acak*** küçültme eki olarak tahlil ediyor. Fa. etimoloji için b. H. Eren 1999 s. 31. E.V. Sevortyan 1978 II, 25–26 Evenki dilindeki ***bacakā*** ‘çatallaşmış ağaç gövdesi’ kelimesiyle münasebet kuruyor. ※ ***İlkokul öğretmeni Mesut Çağlayan, bacaklarını koca bir V şeklinde germiş uyuyor.*** (H Taner 1954 s. 18). ***bacaksız*** ‘bodur, kısaboylu’. İsimden sıfat, bâzen de zarf yapan ***–sız*** eki için b. ***adsuz***/***adsız*** ⊡. ※ ***Bacaksıza lâkırdı yetişmiyor.*** (F.N. Çamlıbel 1933 s. 19). ※ ***Demek gizliden gizliye, daldan dala konarken Badi Necmi denilen bacaksıza da rasladı, onunla da tanıştı.*** (S.M. Alus 1944 s. 176).

bacak II (iskambil oyunlarında) ‘vale’ < ?? ※ “***Arkadaş, var mı bir derdin?” — “Var, ver bi bacak!”*** (R. Ilgaz 1991r s. 75).

Osm. **bacaluşka/badaluşka/badaluçka** ‘bir çeşit eski zaman topu’ R. Dankoff 1991 s. 15 < İt. ***basilisco*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 81 İt. kelimenin asıl manası ‘muhayyel korkunç bir yılan’ < Lat. ***basiliscus*** < EYun. ***βασιλισκος*** (basilískos) a.m. [”küçük kral”].

⊡ Kelime başında ve ortasındaki labial (dudak sesi) ve dental (diş sesi) mediya’da tenuislerin birbiriyle değişmeleri çok görülen bir fenomendir. Yabancı dillerden alınan kelimelerde bunun izahı nispeten kolaydır: yabancı dildeki fonem Tk.nin fonemlerine tıpatıp uymadığından, Tk.de iki fonemle aksettirilebilir. Fakat aynı fenomen Tk. kelimelerde de görülür. A–B ve C–E ciltlerinden alınan örnekler: ***bacaluşka*** / ***badaluşka, bıcırda–*** / ***bıdırda–***, ***cimcik*** / ***cimdik, ciz–*** / ***diz–***, ***cuncuk*** / ***duncuk***, ***çön–dön–***.

bacanak ‘karısının kayınbiraderi’ < Tk./Mo. ***baca*** ‘kız kardeş, bacı’ + ***–nak*** E.V. Sevortyan 1978 II, 24–25, krş. G. Doerfer 1965 II, no. 682, M. Räsänen 1969 s. 54 ve ayrıca H. Eren 1999 s. 31. ※ ***Efendi ḳızarır, faḳat Ḥāccī Beg hemān bacanaġınıŋ imdādına şitāb ėderdi.*** (Meḥmed Raʾūf 1331 s. 102). ※ ***Bilmem hangi suarede bilmem hangi ne idüğü belirsiz Kont, Oktay’a eski Paris Kontesinin torununun bacanağını takdim etmiştir.*** (Y. Keskin 1957 s. 11).

AD. **bacar–** 'başarmak, becermek' DS 457, ***başar–*** fiilinin varyantı, Azerî Türkçesi'nde de kullanılır. Krş. E.V. Sevoryan 1978 II, 91–92.

Osm. **bacdar** 'bac toplayan memur' < Fa. ***bāc-dār*** a.m. [***bāc*** ve ***-dār*** 'tutan' b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Ve şol bögrülce ki kileden geçmeyüb yük ile gemiye girse anuŋ gibi olıcaḳ bācdār nesne almayub gümrük alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 17).

EOsm. **bacı** 'bir sufi tarikatine veya kadın derneğine mensup kadın': ※※ AD. 'kız kardeş, bilhassa yaşça büyük kız kardeş' (Anadolu'da böyle; İstanbul'da ***abla*** veya ***abula*** denir)' Meninski 1680 I, 628 < Mo. ***baca*** a.m. (?) G. Doerfer 1965 II, no. 682, M. Räsänen 1989 s. 54, E.V. Sevortyan 1978 II, 24, H. Eren 1993aa s. 406. ※ ***İkisi baciymişler. Küçük baci böyük bacisine diyi ki.*** (A. Caferoğlu 1951 s. 8). 'bir evde uzun zaman çalışmış zenci kadın' TüS 1983 s. 103. ***bacılık*** 'kardeş yerine tutulan yakın kadın veya kız arkadaş' TüS 1983 s. 103 krş. ***analık, babalık.*** ※ ***Atiye ... Huvat'ı bacılığı Sose'ye yolladı.*** (L. Tekin 1984 s. 38).

bacına 'yağlı et, bamya ve hamurla yapılan bir çeşit yemek, arabaşı; bir çeşit un halvası' < Yun. ***μπαζινα*** (bazína) 'bir çeşit yemek'.

AD. **baco** 'kız kardeş, abla' DS 458 < ***bacı*** kelimesinin varyantı. ※ ***Anam hasta idiyse, kapı komşumuz Verto Baco da mı hastaydı? Hadi diyelim ki o da hasta. Başka "bacı" yok muydu memesini ağzıma tıkacak***? (M. Margosyan 1996 s. 11).

baç, b. ***bac***.

EOsm. **baça** 'kasaplık hayvanların ayaklarından yapılan yemek', b. ***paça***. ※ ***Serpez dergāhında durub ṣatırlıḳlar ėder, ucuz ucuz baş baca ṣatar.*** (Ferec 855/1451 v. 241a).

AD. **baççili baççili** 'çocukların, arkadaşlarından birinin şapkasını kaparak birbirlerine atıp, şapka sahibini kızdırmaları' M. İlhan 1983 s. 65 < ?? ※ ***Tam bir ay o ona o ona atıp baççili baççili oynuyorlar? Yaş altmış üç, benim aklım ermez gerisine.*** (M. İlhan 1983 s. 65).

AD. **baçı** 'öpücük' ses taklidi kelimelerden < İt. ***bacio*** a.m. G. Meyer 1893 s. 39, R. Dankoff 1995 no. 599.

baçika 'bir kâğıt oyununun adı', H. Kodaman 1944 s. 225.

Osm. **bad** I 'rüzgâr' < Fa. ***bād*** a.m. ※ ***Gemiye lerze düşdi, bād u tegerg u ṣā'iḳa yumluşdı*** (Ferec 855/1451 v. 183b). ***bada ver–*** 'mahvetmek', krş. EOsm. ***yele vėr–*** < Fa. ***ba-bād dādan*** a.m. ※ ***Ṣabrum̮hırmenin bāda vėrdüŋ*** (Ferec 855/1451 v. 113a). ***bād-ı ṣarṣar*** 'fırtına' ※ ***Bir gün nā-gāh bād-ı ṣarṣar belürdl*** (Ferec 855/1451 v. 146a). ***bād-ı serd*** 'derinden bir ah' ※ ***Bir ḳaraŋu evde oturdı, cigerden bād-ı serdi giderdi*** (Ferec 855/1451 v. 144a). ***bād-ı laḳve*** 'sıcak iklime mahsus bir hastalık' (krş. A. Tietze 1980 s. 152–153). ※ ***Tāze balıḳ etin yėmek mekrūh olur, bād-ı laḳveden ḳulıncdan bīm olur.*** (Ferec 855/1451 v. 207b). ***bād-ı ṣabā*** 'serinletici hoş rüzgâr, sabah rüzgârı': ***Ey bād-ı ṣabā, ḥālüml ol yāre̮haber vėr / Dil derdini bir bir, yüri, dildāre̮haber vėr*** (Ca'ferī, s.N. Ergun t.y. II, 893). ※ ***Agop ağa erkence kalkmış, daha saher vaḳti, ... ve badi sabahın ... göya şikyayet mlslllu seda çıkarmaleri ...*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 53). ***bad-ı sümum*** 'sıcak rüzgâr, çöl fırtınası': ※ ***Mevsim bad-ı sümum zamanı.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Haziran 1941).:

AD. **bad** II/**bat** 'kenar, çit; ocağın iç yüzü, kenar parçaları; ocakta kazan koyacak yüksekçe kısım' DS 458–459, 568, A. Caferoğlu 1942 s. 233, 'koyun ağılı, çit' < Erm. ***bad*** 'bölme, duvar'. R. Dankoff 1995 no. 605. ※ ***bad-ı āhen-i siyāh*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 300). ※ ***Yaylanın çimenine | Yaptım kuzu badını.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 109).

Osm. **ba'd/ba'de** 'sonra' < Ar. ***baʿd/baʿda*** a.m. ***ba'd ez an*** 'ondan sonra' : ※ ***Baʿd ez ān ki͜ hōbgāhumı mehd-i amān ... eylediler.*** (ʿĀlī 1982 [1581] s. 177). ***ba'de hāẕā*** 'bundan sonra, bundan başka': ※ ***Baʿde hāẕā meʾkūlāt u meşrūbāt ...*** (ʿĀlī 1587 v. 139a). ***ba'de n-nidā*** 'şehirde nida ile bildirdikten sonra': ※ ***Baʿde n-nidā erāzil-i bī-intihā ki bu furṣatı duyarlar ʿömrinde beş altunı bir yėrde görmeyenler, gendülerin beş on altuna ṣatub cānlarını fedā ḳılurlar.*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 130). ***ba'de t-teftīş*** 'teftişten sonra': ※ ***tācirüŋ kesb-i biżāʿati baʿde t-teftīş s̱ubūt ve ẓuhūr buldı*** (ʿĀlī 1956 [1586–87] s. 222). ***ba'de zamānin*** 'bir zaman sonra': ※ ***Baʿde zamānin gördiler ki ulaḳ çoġaldı ...*** (ʿĀlī 1982 [1581] s. 151). ***ba'de z-zevāl*** 'öğleden sonra'. ***baʿde ẓ-ẓuhr*** 'öğleden sonra': ※ ***Baʿde eẓ-ẓuhr sāʿat birde Ṭuna'yı geçmek üzere Ruscuḳ'dan vapura bindik.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 35).

⊡ Ar. "sonra" manasındaki ***ba'd / ba'de*** harf-i cerrinden sonra gelen kelime genetivus (genetif, ilgi hali) hâlindedir. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***ba'd / ba'de, ba'de harab-il-Basra, ba'dehu, ba'de l-lütayyâ vel-lati, ba'delyevm, ba'dema, basübadelmevt.*** Harf-i cerrler için b. ***an*** III ⊡.

AD. **badahtı** 'dokuma tezgâhını hareket ettirmeye yarayan pedal' DS 459 < Fa. ***pā-tạhta*** a.m. [***pā*** 'ayak' ve ***tạhta***].

AD. **badal** I 'merdiven basamağı' DS 461–462 < İt. ***pedale*** 'ayakla hareket ettirilen tahta' (?). ※※.

AD. **badal** II 'kar veya çamurda donmuş, kurumuş, derin tekerlek ve ayak izi, (arabaların hızlı gitmesini engellemek için) yoldaki yükselti' DS 462 < ?? ※ ***Derince bir badala girdik. Sol ayağımı içeri çektim, debriyaja bastım, ardından sıkıca bir fren.*** (N. Üstün 1970 s. 64).

AD. **badalan/bedelen** 'bir deniz salyangozunun büyük ve eşkenar üçgen şeklindeki kabuğu' DS 462, 594 < Ar. ***bādalān*** Dozy 1927 I, 58 < İt. ***patella*** a.m. < Lat. ***patella*** 'küçük tabak'. ※ ***Her biri bir ṭarafa perīşān olub bulduḳları otlıḳ ve böcek ve deŋiz kenārından engeç ve badalan*** [krş. A. Tietze 1942 s. 164 not 1] ***her ne ise bulduḳca ekl ėderler idi.*** (F. İz 1965 s. 118).

badaluçka, **badaluşka**, b. ***bacaluşka***.

Osm. **badam** 'badem' < Fa. ***bādām*** a.m. Krş. ***badem***. Diğer varyantları için b. H. Eren 1999 s. 32. ※ ***Ben uvacuḳ ḳuşları şeker ve bādām u ḳaranful u cevz Hindü, nān-ı neyde doldururam, andan ol ḳuşları bādām yaġında ḳavururam.*** (Ferec 855/1451 v. 67a).

badana I b.m. '(duvarları beyaza boyamak için kullanılan kireç boya' < Ar. ***biṭāna*** 'astar' BER 1971 I, 25. İlk harfleri aynı olduğu için İ.Z. Eyuboğlu 1991 s. 62'de kelimeyi Fr. ***badigeon*** 'harç' kelimesine bağlıyor, fakat şekil değişikliğini izah etmek zordur. ※ ***Elinde bir büyük bādāne furçası gibi şey ḍutub ẕekerinüŋ üzerine ḳoyub zuʿmınca setr-i ʿavret eylemiş***. (Siliḥdār Meḥmed Aġa 1928 I, 542). ※ ***Gene o hafta içinde***

evin içi dışı beyaz bir badanadan geçti. (T. Evren 1943 s. 124). Krş. ***bidene***.

(Argo) **badana** II 'bikri izale etmeksizin yapılan cima, kızlığı bozmadan yapılan cinsel ilişki' F. Steinherr 1932 s. 183. < ***badana*** I.

badana-** '(duvarları) badanalamak' Meninski 1680 I, 640 < ***badana I. Başka kaynaklarda bulunamadı.

AD. **badanaz** 'yaşlanmış çürümüş bağ kütüğü' DS 463 < Yun. ***αποθαμενος*** (apoṯaménos) 'ölmüş' A. A. Papadopoulos 1958 s. 103.

AD. **badasin** 'ördek' DS 463 < I. Vásáry 1993 s. 125'e göre ses taklidi kelimelerden olan ***bad/bab*** + ***-sin*** eki.

AD. **badara/badıra** 'değirmen taşının altına konulan ağaçlar; döşeme kirişi' DS 463, 467 < Yun. ***πατερο*** (pateró) 'kiriş' A. Tietze 1955 no. 207.

badat 'bir tür yer elması' < Fr. ***patate*** a.m. [İsp. ***patata*** < eski zamanda Orta Amerika'da yaşayan Taino Kızılderilileri'nin dilindeki ***batata*** 'patates' kelimesinden].

AD. **badavra/bedevre** 'çatıya kiremit yerine örtülen tahta' DS 464, 595 < Yun. ***πεταυρα*** (pétavra) A. Tietze 1955 no. 214. Krş. ***pedavra***.

AD. **badbad** 'yaprakları yaraları deşmekte kullanılan bir çeşit zehirli ot' DS 464 < Fa. ***baṭbāṭ*** 'shepherd's staff (a plant)' F. Steingass 1930 s. 191 (?) < Ar. ***baṭbāṭ*** 'polygonum' < ***şabaṭbāṭ*** a.m. < Süryanice (R. Dozy 1927 I, 93). Krş. ***batbat.***

Osm. **badban** 'yelken' < Fa ***bādbān*** a.m. [***bād*** 'rüzgār' + ***-bān*** 'zapteden, tutan'].

Osm. **bade** 'şarap' < Fa. ***bāda*** a.m. ※ ***Buyur kim içelüm bāde, bu 'ömri vérmegil bāde!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 36). ※ ***Tenhāda şu yérine içer ṣūfī bāde.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 310).

ba'de, b. ***ba'd***.

Osm. **badefüruş** 'şarap satan, meyhaneci' < Fa. ***bāda-furüş*** a.m. [***bāda*** 'şarap' + ***furüş*** 'satıcı', b. ***hurdefüruş*** ⊡].

Osm. **ba'de harab-il-Basra** 'iş işten geçtikten sonra' < Ar. ***ba'da͜ harābi l-Başra*** ['Basra şehri tahrip edildikten sonra']. Ar. ***ba'de*** 'sonra' kelimesi için b. ***ba'd*** ⊡. ※ ***İşledükleri müdbirliklere peşiymān oldılar. Ba'de ͜harābi-l-Başra ne fāyide buldılar?*** (Ferec 855/1451 v. 128b). ※ ***Olan oldu, Beg Efendi, ba'de͜ harābil-Başra beni isticvāba ḳalḳıyorsuŋuz, beyhüde üzülmeyiŋiz!*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 244).

Osm. **ba'dehu** 'ondan sonra' < Ar. ***ba'dahü*** a.m. Ar. ***ba'de*** 'sonra' kelimesi için b. ***ba'd*** ⊡. ※ ***Evvelâ nişan, ba'dehu nikâh!*** (Peride Celal 1991 s. 55).

AD. **badela/badila** 'el sepeti' DS 465 < Yun. ***πατε'λα*** (patéla) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 400. ※ ***Kızları da yamandır ... kırmızı yanaklar, badele elması!*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 139). Bu "sepet elması"na dair malumat edinilemedi.

Osm. **ba'de l-lütayyâ ve'llati** 'birçok itiraz ve cevaptan sonra, uzun bir çekişmeden sonra' < Ar. ***ba'da l-lutayyā wa-llatī*** a.m. H. Wehr 1958 s. 20. Ar. ***ba'de*** 'sonra' kelimesi için b. ***ba'd*** ⊡. ※ ***Vezīr-i sivvüm ba'de l-lütayyā ve'l-letī rāżī oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 25b).

Osm. **ba'delyevm** 'bundan sonra, bugünden itibaren' < Ar. ***ba'da l-yawm*** a.m. Ar. ***ba'de*** 'sonra' kelimesi için b. ***ba'd*** ⊡. ※ ***Ba'de l-yevm göŋlüŋi ͜ höş dut*** (Ferec 855/1451 v. 98b).

badem I b.m. (bilinen meyve) < ***badam***. ※ ***Ve diyār-ı efrençden bādem gelse her çuvalına on ikişer aḳçe alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 222). 'badem şeklinde olan' ※ ***Kara gözleri kirpikli kirpikli, iri iri, mahmur mahmur, tam badem göz tabir edilen neviden.*** (S.M. Alus 1944 s. 103). ※ ***Eğilip Emin'in badem bıyığını öpüverdi.*** (N. Eray 1986 s. 41). ***badem şekeri*** 'bademlerden hazırlanan tatlı'; (argo) 'tabanca kurşunu' M.L. Wagner 1943 s. 18, F. Devellioğlu 1959 s. 68. ※ ***Saray bādemi sükkeri, Fireng bādemi sükkeri.*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 101).

(Satıcı seslenişi) **badem** II 'hıyar' < ***badem*** I, körpeliği bademinkine benzediği için; başka satıcı seslenişleri için b. ***gümüş*** III. ※ ***[Langa hıyarları] Şimdiler gezici satıcılarda, çarşı pazarlarda "Badem, badem!" bağırtılariyle satıla satıla adı badem oldu çıktı ya!*** (S.M. Alus, Akşam Gaz., Temmuz 1942).

⊡ Sokaklarda veya pazar yerlerinde satıcılar müşteri çekmek için çok defa sattıkları malın adı yerine, onun aranan bir vasfını göz önüne getirebilen başka bir nesnenin adını bağırırlar, ***badem*** II'de gördüğümüz gibi. Bunun başka örnekleri: balık yerine ***gümüş***, torik yerine ***kuzu***. İncir satanların mallarını ***balkutusu*** diye ilân etmelerinin bir sebebi de ***incir*** kelimesinin argodaki müstehcen manasıdır.

Osm. **ba'dema** 'bundan sonra' < Ar. ***ba'da-mā*** a.m. Ar. ***ba'de*** 'sonra' kelimesi için b. ***ba'd*** ⊡. ※ ***Badema öylece harekete itina buyurulması rica edeceğim.*** (İ. Tarus 1961 s. 86). ***ba'dema ki*** '–dıktan sonra' ※ ***Ba'demā ki ṭa'āmı yėdük, doġru Ḥaccāca vardı.*** (Ferec 855/1451 v. 67b).

bademcik b.m. (boğazın iki yanında bulunan beze) < ***badem*** + küçültme eki ***-cik*** (b. ***acıcık*** ⊡). Organlar şeklen bademe benzediği için Arap tababetinde onlara ***lawzatān*** [***lawza*** 'badem' + tesnis (ikilik) eki olan ***-ān***/***-āni***] denmiş ve bundan tercüme yoluyla Lat. ***amygdalae*** [***amygdalum*** 'badem'] > Fr. ***amygdales*** husule gelmiş. Türkçesi de Arapçası'ndan. (19. asırdan eski metinlerde bulunmaz; Fransızcası'ndan tercüme edilmiş olabilir).

Osm. **bademî** 'bademe ait; badem şeklinde' < ***badem*** + sıfat eki ***-î*** veyahut Fa. ***bādāmī*** a.m. (Fa. isimden sıfat yapan ***-ī*** eki için b. ***âbî*** I ⊡). Bundan başka ***bademî*** ile karışan Fa. ***bādāma*** 'The cocoon of the silkworm; a kind of silk; a habit, made of rags sewed together, worn by Dervishes or Fakirs; any kind of stuff printed or stamped. (F. Steingass 1930 s. 137–138)'den gelen bir ***bademî*** var: ※ ***Ol gözi bādāmı Nev'ī bādemī kemḫa ile | Hep görenler dėdiler vallāhi ġāyet yaraşur.*** (Nev'ī 1977 s. 292).

Osm. **badenuş** 'şarap içen, içkici' < Fa. ***bāda-nūş*** a.m. [***bāda*** 'şarap' ve ***-nūş*** 'içen']. Krş. ***kahvenuşan***.

Osm. **badeperest** 'içki müptelası, ayyaş' < Fa. ***bāda-parast*** a.m. [***bāda*** 'şarap' ve ***-parast*** 'tapan', b. ***âdetperest*** ⊡].

Osm. **badepeyma** 'şarap içen, içkici' < Fa. ***bāda-paymā*** a.m. [***bade*** 'şarap' + ***peymā*** 'ölçen, tartan'].

baderna (gemicilik terimlerinden) **'**halatın açılabilecek yerine sarılan bez**'** < İt. ***baderna*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 52.

Osm. **ba'd ez an** **'**sonra, ondan sonra**'** < Fa. ***ba'd az ān*** a.m. [***ba'd*** **'**sonra**'** ve ***az ān*** **'**ondan**'**]. ※ ***Ba'd ez ān Levvāḥuŋ elin aldı, gėrü eve girdi.*** (Ferec 855/1451 v. 127a).**'**

badı, b. ***badi***.

AD. **badıç** I **'**fasulye, bakla, mercimek gibi taze sebzelerin yeşil kısmı, tohum yatağı**'** DS 466 < Erm. ***badlc*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 606.

AD. **badıç** II/**badış** 'kadınların giydiği dizden bileğe kadar olan bir çeşit çorap' DS 466 Fa. ***bādīc*** **'**large boots or stockings' F. Steingass 1930 s. 140. Kelimenin aslı belli değil.

Osm. **badıhava** **'**yerli olmayanların işlediği cürümlerden alınan cezalar**'** < Fa. ***bād-havā*** **'**mevcut olmayan şey' [***bād*** 'rüzgâr' ve ***havā*** 'hava']. ※ ***Ve ispencesine ve rüsüm-ı 'örfīye ve siyāsetlerine ve bād-ı hevālarına yine ra'īyet ṣāḥibi mutaṣarrıfdur*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 249). ※ ***Ve cerāyim nāmına alınan bād-ı havāyı hōd havāya münḳalıb ėdüb cümleten taẓyīleri...*** ('Ālī 1982 [1581] s. 147). 'bedava': ※ ***Baḳıŋ ġāzīler, erkek ḳoç ḳurbān içün doġar. İşte bu gün cennet bād-ı havādur.*** (Ġażavāt-ı Sulṭān Murād 1978 s. 63).

badık, b. ***badik***.

AD. **badıl badıl** **'**badi badi**'** < ***badi badi*** **/l/** ilavesiyle ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) ve ses taklidi zarf tabirlerine benzetilmiştir, krş. ***harıl harıl, mışıl mışıl***. ※ ***Ördekler gibi badıl badıl yürüyordu.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 426).

badılcan, b. ***badıncan***.

AD. **badınos** I **'**çay tepsisi**'** ZTS 1976 s. 15 < Rus. ***podnos*** a.m. A. Tietze 1982z no. 8.

AD. **badınos** II/**badınoz** **'**maydanoz' DS 167 < Ar. ***baḳdünis***/***baḳdünas*** < Yun. ***μακεδονησι*** (makeḏonísi) a.m. Krş. ***maydanoz***. Yun. müzekker eki ***-os*** için b. ***aforos*** ⊡[1].

AD. **badıra/badra** 'döşeme kirişi' DS 467 < Yun. ***πατερο'*** (pateró) 'kiriş' A. Tietze 1955 no. 207.

badıra, b. ***badara***.

AD. **badıramba** **'**arıların çok sevdiği güzel kokulu bir ot' DS 467 < Fa. ***bādranbüya***/***bād-rang-büya*** **'**mountain-balm**'** F. Steingass 1930 s. 139.

AD. **badırda-** **'**söylediği anlaşılmamak; çok ve lüzumsuz söylenmek' DS 468 < ses taklidi fiillerden, krş. ***badır badır*** DS 466.

badış, b. ***badıç***.

AD. **badi** I/**badı** **'**kaz; ördek**'** DS 468–470 < Erm. ***bad*** 'ördek'. Krş. Ar. ***baṭṭ*** 'ördek'. ***badı badı*** **'**çarpık, eğri, yalpalayarak yürüyüş, ördek yürüyüşü' DS 465. ※ ***Ḳısa boy, ḳoca ḳafā, māvī göz, ḳırçıl bıyıḳ, düz ḳarın, badı badı bacaḳ ...*** (Aḥmed Rāsim 1334 s. 12). Krş. ***badıl badıl***.

Osm. **badi** II **'**başlayan; başlatan, sebebiyet veren**'** < Ar. ***bādi'*** 'başlayan', Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. âbid ⊡. ※ ***Dökülen ḳan boşa gitmez reh-i ḥürrīyetde, | İnḳılāba olur ergeç cereyānı bādī.*** (Şair Eşref 1958 s. 121).

badigard 'muhafız' < İng. ***bodyguard*** a.m. [***body*** 'vücut, gövde' ve ***guard*** 'koruyucu' < EFr. ***garde*** a.m. Krş. Fr. ***garde du corps***]. ※ ***Yılışık yılışık yaklaşıyor. Tam bir komando suratı, ya da bir badigard. Bilmez miyim?*** (A. Ağaoğlu 1980d s. 327).

AD. **badigir** 'tavan ve dam penceresi' DS 470 < Fa. ***bād-gīr*** 'a funnel perforated in every part for the admission of air' F. Steingass 1930 s. 140 [***bād*** 'rüzgâr' + ***-gīr*** 'tutan', b. ***afakir*** ⊡].

AD. **badik/badık** 'kısa boylu, bodur, tıknaz' DS 459 < ?? ※ ***Badik burnundan nezleli türküler çıkarırdı.*** (S.F. Abasıyanık 1951h s. 43). ※ ***Bir kurum, bir kurum beyimizde! Badığın biriymiş!, kurbağa gözleri varmış o başka!*** (Peride Celal 1978 s. 9).

badila, b. ***badela***.

Osm. **badincan** 'patlıcan' < Fa. ***bādincān/bādilcān*** a.m., krş. ***patlıcan***. Kelimenin menşei ve muhtelif dillere yayılışı için b. Hobson–Jobson 1968 s. 115–116. ※ ***ʿĀdet-i dār-ül-ḫużar: baṣal ve bādincān ... her çuvalına bir aḳça*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 223). Kelimenin hakiki telaffuzu herhâlde çoktan değiştiği hâlde (krş. ***podliczschan*** H. Dernschwam 1923 s. 124, ***badlican***, halk ağzı ***patlican*** Meninski 1680 I, 640, AD. ***badılcan*** DS 466) Metatez için b. ***albız*** ⊡. Arapça yazıda ***badincan*** şekli uzun zaman muhafaza edildi: ※ ***Bādincān ve üzüm ve ḳavun ve ḳarpuz ve bil-ḫuṣūṣ incīriŋ mażarrātı tecārib-i ʿadīde ile s̱ābiṭ oldu.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 [1865] I, 26). ***frenk badincanı*** 'domates' Redhouse 1890 s. 1380: ※ ***Boyı münāreye, başı eşek başına, burnı Firengī bādincāna ... beŋzer*** (Ferec 855/1451 v. 146b).

badire 'birdenbire ortaya çıkan tehlikeli durum' < Ar. ***bādira*** a.m. ※ ***Kâmil Paşa'nın mürüvvetine sığınmak suretiyle o badireyi atlattı.*** (M.Z. Pakalın 1946 s. 213). ※ ***Yaşadığın onca savaştan, geçirdiğin nice badirelerden sonra ilerlemiş yaşına rağmen dimdik karşımdaydın***. (A. Yurdakul 1989 s. 37). ※ ***Hatırlar mısın, harbin başlangıcında ben endişeyle kıvranırken "üzülme" derdin, "Yurdumuz bu badireden sağ çıkacak ama bu şansın bedelini hep birlikte ödeyeceğiz."*** (E. Atasü 1996 s. 276).

Osm. **badiye** 'çöl' < Ar. ***bādiya*** a.m. ※ ***Ḥüccāc ʿaẓm-ı bādiye ėtdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 105b). ※ ***Badiyelerde oturan aşiretlerin şeyhleri kurnazdırlar: ne kadar emniyet verirseniz veriniz, baba oğul bir arada gelmezler.*** (F.R. Atay 1938 s. 102).

badlican, b. ***badincan***.

badminton 'tenise benzeyen bir spor oyunu' < İng. ***badminton*** a.m., İngiltere'de bulunan bir şatonun adından. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Yan tarafta Suna Can'la Ekin badminton oynuyorlardı.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 94).

AD. **badnus/badınos** 'tepsi' DS 470, ZTS 1976 s. 15 < Rus. ***podnos*** a.m. [***pod*** 'alttan' ve ***nosíty*** 'taşımak'] A. Tietze 1982z no. 8.

(Argo) **bado** 'alık alık gezen, işsiz güçsüz' < Fr. ***badaud*** a.m. ※ ***Buna pek memnün oldu. Çünki kendisini "bado" taʿbīr edilen bir taḳım işsiz gücsüz āvāreler taʿḳīb etmekde idi.*** (H.R. Gürpınar 1336ş s. 76–77).

AD. **badok** 'arabanın karşılıklı tekerleklerini birbirine bağlayan ağaç eksen, öküz arabasının tekerleklerini tutan bağ' ZTS 1976 s. 15, A. Tietze 1982z no. 9. < Rus. ***podog*** 'değnek'.

Osm. **badpa** 'yüğrük, rüzgâr hızıyla koşan' < Fa. ***bād-pā*** a.m. ※ ***Bādpā merkebine bindi, şāh dergāhına yöneldi.*** (Ferec 855/1451 v. 138a).

badra, b. ***badıra***.

AD. **badrambaz** 'yağmursuz mevsimlerde yağmur yağdırmak için çocukların birbirini ıslatarak oynadıkları bir oyun' DS 471 < Fa. ***bārān-bāzī*** a.m. [lugatlerde bulunamadı].

AD. **badron** 'mermi' DS 471 < Balkan dilleri (ms. Sırp-Hırv., Bulg. ***patron***) üzerinden < Alm. ***Patrone*** a.m. [aslında 'barut ölçüsü' < Fr. ***patron*** a.m.].

***badruk** 'kaçak, firarî' TS 362 < R. Dankoff 1991 s. 15'e göre Evliyâ Çelebî'nin Ḥasan Badraḳ'ın ismine uydurduğu bir etimoloji. Kelimenin Fa. bir etimolojisini Tekin-Tietze 1994 II, 160'ta teklif ettiler.

AD. **badval** 'bodrum, mahzen' DS 471 < Rus. ***podvál*** a.m. A. Tietze 1957 no. 168, A. Tietze 1982z no. 10.

badya/batya 'ağzı geniş büyük bakır kap' TS 457 < Fa. ***bādiya*** 'a capacious earthen vessel in which wine is kept; a large, deep jug, cup, bowl' Steingass 1930 s. 141 < EFa. ***batiakē***, krş. Rus. ***bad'ya*** a.m. M. Vasmer 1953 I, 38. ※ ***Doḳuz yėrde badyalar ḳurulmışıdı, altun ayaḳ ṣurāḥīler dizilmişidi.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.-15. yüzyıl] s. 59).

Bafa 'Kıbrıs Rum Kesimi'nde bir şehrin adı' < Yun. ***Παφος*** (Páfos).

Osm. **bafende** 'dokumacı' < Fa. ***bāfanda*** a.m. [***bāftan*** 'dokumak' fiilinin fiilsıfatı]. ※ ***Alub andan soŋı bāfende üstād | 'Acab bir kār-ḫāne eyledi bünyād.*** (Aḥmed-i Dā'ī 1973 no. 1032). Mecazî manada: ※ ***Bir ḳaç kelimāt bāfendelik ėdüb ...*** (Ferec 855/1451 v. 118b).

Osm. **bafer** 'şen, sevinçli' < Fa. ***bā-far*** a.m. [***bā*** 'ile' ve ***far*** 'fer, parlaklık']. ※ ***Düşmenüŋ kür u ker ola ve döstuŋ şāẕ u bā-fer ola*** (Ferec 855/1451 v. 52a).

AD. **bafon** 'fakfon, gümüş görünüşlü ve çinko, nikel ve bakırdan ibaret bir maden' DS 471 < Fa. ***packfong*** a.m. < Çince (OED 1971 s. 2050). Krş. ***fakfon.***

Bafra 'Samsun vilayetinde bir liman kasabası' < Yun. ***Παυρα*** (Pávra) < EYun. ***Παυραι*** (Páurai), D.J. Georgacas 1971n s. 108.

Osm. **bafte** 'dokunmuş, dokuma' < Fa. ***bāfta*** a.m. Krş. ***pafta***. Fa. ***-(i)de/-te*** için b. ***aferide*** ⊡. ※ ***Bāfte boġası üzerine naḳş-ı manṭarī*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 258).

AD. **bafur** 'vapur, buharla hareket eden gemi' < İt. ***vapore*** a.m., ***nave a vapore***'nin kısaltılmışı [***vapore***'nin asıl manası 'buhar', < Lat. ***vapor*** a.m.] ※ ***Ediyorsunuz ama ne çare! Başa gelen çekilir. Bunlar bafur değil pazar kayığı. Pişman oldum bindiğime.*** (Z. Güvemli 1949 s. 98).

bagaj I 'yolcu eşyası' < Fr. ***bagage*** a.m. < Ortaçağ Lat. ***baga*** 'sandık, torba' F. Kluge 1975 s. 44. Fr. ***-age*** eki için b. ***ambalaj*** ⊡. ※ ***Bagajım ne olacak?*** (B. Günel 1991 s. 222).

bagaj II 'otomobilin arka kısmında bagaj konan kapalı yer' < ***bagaj*** I; ***bagaj bölümü***'nün kısası, ※ ***Arabasını park edecek bir yer ararken arabanın içini keskin bir çöp kokusu doldurdu. Aldırmaksızın dışarı çıktı. Bagajdan resim paketlerini aldı.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 14).

Osm. **bagal** 'koltuk altı' < Fa. ***baġal*** a.m. ※ ***Oldem͜ Halefüŋ taḳabbül ėtdügi nāmeler öŋine düşdi, sundı, baġalından nāmeleri çıḳardı.*** (Ferec 855/1451 v. 132a). ※ ***"İmden gėrü göŋül dilegini bulduŋ, Faġfür ḳızını kām-ı dil-ile baġaluŋa çekdüŋ" dėdi.*** (a.e. v. 138b).

baganak, b. ***bağana***.

AD. **bagas/bakas** 'aptal, alık, sersem' DS 491, 471–472. < Erm. ***bagas*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 600. ※ ***Ama ne baḳas, ne banavāsın, ādetā zırlaḳ bir budalāsın!*** (Feraizci-zâde 1979 s. 31).

Osm. **bagat** 'bahçeler, bağlar' < Fa. ***bāġāt*** a.m. [***bāġ*** + Ar. çoğul eki ***-āt***]. ※ ***Ve bāġātdan sekizde bir alınmaḳ münāsib olmaġın muḳarrer ḳılındı.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 195).

baget 'ince değnek' < Fr. ***baguette*** a.m. ※ ***Baterist, bagetleri davulun üstünde hızla dolaştırıp zile vuruyor.*** (A. Yurdakul 1989 s. 53). ※ ***Sahne üstünde insanlar ansızın kayboluyor, örneğin, solosunun tam ortasındayken basgitarist kaybolup ardından boşluğa gerilmiş bir telin üzerinde korkusuz bir canbaz gibi bitiyor; şarkının ortasında yer yarılıyor, davulcu içine düşüyor, az sonra hınzır bir şaman gibi başka bir köşede hiçbir şey olmamış gibi belirerek baget sallıyordu.*** (M. Mungan 1999 s. 29).

bağ I 'bağlamaya yarayan ip vs.' < ETk. ***baγ*** a.m. Clauson 1972 s. 310. ※ ***Ayağında baġ yatsa yatsa ṭoptaḳda er...*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1340–42 s. 61). 'demet' TS 362: ※ ***Senüŋ bir baġ terre almaġa gücüŋ yitmez, baŋa bu ḳadar altun-mı vėrürsin?*** (Ferec 855/1451 v. 208b).

AD. **bağ** II 'bir demet ölçüsü; yaklaşık olarak 100–150 gr. gelen kendir demeti; bir araya bağlanmış beş çile pamuk ipliği' DS 472, 4439 < ***bağ*** I. ※ ***Otu gayet hesaplı ve muntazam istiflerle kiremit harmanı gibi yığarlar. Bunlar "bağ" veya "part" diye ölçülür.*** (M. Körükçü 1950 s. 18).

bağ III 'üzüm bağı' < Fa. ***bāġ*** 'bahçe, bağ'. ※ ***Bāġlardan defter-i ʿatīḳde her yüz çubuġa ikişer aḳça͜ harāc ḳayd olınmışdur.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 116). EOsm. 'bahçe': ***Bir murġizāra yėtişdiler: bir͜ hurrem bāġ var, anda bir refīʿ ḳaṣr var.*** (Ferec 855/1451 v. 38a).

bağ- 'büyü ile bağlamak', yalnız ***göz bağ-*** 'büyü ile birisinin görme kabiliyetini yok etmek' < ETk. ***baγ-*** 'boğmak' Clauson 1972 s. 311. ※ ***Baŋa vėrdikleri͜ haber doğru olduğunı ben eyü biliyorum. Dėminki ḳarġaşalıḳda gözümi bağmadıŋız nāfile, ḥamd olsun gözüm görür.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 34).

bağa I 'kaplumbağa' < ETk. ***baḳa*** 'kurbağa, kaplumbağa' G. Doerfer 1967 III, no. 1449 ve 1975 IV, no. 1983. ***Ol bağa dişleriyile anı berk / Ortadan ısırdı, ḳılmaz gibi terk...*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1302). 'kaplumbağa kabuğu ve ondan mâmul eşya': ※ ***Bağa kemiginden saḳal tarağı*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 211). ※ ***Kalın bağa gözlüğünün altından her zamanki gibi ihtiyatlı ihtiyatlı bakan Şeref...*** (B. Arpad 1974 s. 27).

AD. **bağa** II 'guatr' DS 472 < ***bağa*** I. ※ ***Bağa, yâni tosbağa, kaplumbağa, kurbağa, bir de insanın boğazında çıkan bağa! Tokturlar "ur" derler hani.*** (F. Baykurt 1961o s. 250).

AD. **bağa** III 'yemlik', krş. ***peye*** a.m. A. Tietze 1982z no. 14. ※ ***Ahırdakiler gübre, dışkı dolu salaskanları seçtiler. Bir kaç öküz inek su döktüler. Bizimkiler sıkıştıklarını sezdiler, karanlık bağa diplerine siydiler.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 146).

EOsm. **bağacuk** 'kaleyi muhasara edenlerin, kaleye yaklaşıp duvarını delmek için kullandıkları bir nevi seyyar kulübe' TS 363 (orada verilen mana yanlıştır) < ***bağa*** I + ***-cuk*** küçültme eki, yâni 'küçük kaplumbağa'. Küçültme eki ***-cık*** için b. ***acıcık*** ⊡. TS'de verilen metin Frenkler'in muhasara tekniğini tarif ediyor. Türkçe kelime İt. ***testuggine*** a.m. kelimesinin tercümesidir; eski Roma devrinde de kullanılan bu alete Lat. ***testudo***, yâni 'kaplumbağa' denirdi. Krş. Tekin–Tietze 1994 no. 90. ※ ***Ḳaŋlı üstinde nice ev ėtdiler | Burc dibine çeküb iletdiler | Bağacuḳ dėrler, anı tekfōr ėder | Burc dibine iterler, ol gider | Deldiler şehri külüng ile çeri | Taş atuban hīç ḳayurmaz biri...*** (Enverī 1928–1929 [869/1464] s. 50).

AD. **bağaltak** 'hırka' DS 473 < ETk. ***bağıltaq*** a.m. G. Doerfer 1965 II, no. 750. Krş. Ş. Yaltkaya 1934 no. 16.

AD. **bağana/baganak** 'yeni doğmuş çocuk, üç yaşına kadar olan çocuklara verilen genel ad' DS 473, R. Dankoff 1991 s. 15, S. Tezcan 2001 s. 300, F. Argenti 1938 s. 73; 'dört beş günlük keçi yavrusu; doğum vakti gelmeden hayvan karnından çıkarılan yavru' DS 474. ***bagana kürki*** 'kuzu kürkü' Meninski 1680 I, 671. Kelimelerin menşei hakkında tatmin edici malumat bulunamadı (krş. M. Räsänen 1969 s. 55, E.V. Sevortyan 1978 II, 42).

bağarsık, b. ***bağarsuk***.

EOsm. **bağarsuk/bağarsık** b.m. (ince ve kalın bağırsak) < ETk. ***bağırsuḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 320 [***bağır*** + ***-suḳ*** eki]. ※ ***Bir sā'atde ol ḳalan dürd kim ma'dede ḳaldı, sücl anı bağarsuğa döker*** (E. Birnbaum 1981 [14. yüzyıl] v. 42b–43a) ※ ***İstanbula, barsaklarından ameliyat olmaya gidiyor.*** (G. Dino 1991 s. 117). Mecazî manada: ※ ***Kadınlar dudakları kilitli, yerlerinde taş kesilmiş halde dinliyorlardı. Avanaklığıma bak! Meğerse herifin bağırsağındaki başkaymış.*** (S.M. Alus 1944 s. 123). 'işlenmek için kullanılan bağırsak': ※ ***Ve kirişhāne İçün daḫı şehrde boğazlanan ḳoyunuŋ ve keçinüŋ bağırsağın alub kiriş iderler imiş.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 166).

EOsm. **bağ bağ** 'şar şar, şarıl şarıl'; ses taklidi kelimelerden. Krş. ***bağıl bağıl*** a.m. DS 477–478. ※ ***Ylr yir çeşmeler bağ bağ aḳar*** (Ferec 855/1451 v. 152b). ※ ***Nola aḳsa ṣu gibi eşk-i revānum bāğ bāğ | Seyr Ider ağyār ile serv-I revānum bāğ bāğ.*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 131).

Osm. **bağban/bağuban** 'bahçıvan' < Fa. ***bāğbān*** a.m. A. Tietze 1969 no. 18 [***bāğ*** 'bahçe' + ***-bān*** 'koruyan, muhafaza eden, bakan', b. ***arvan*** ⊡]. Fa.ya özgü, ardarda gelen iki uzun ünlülü hecenin arasında bir kısa ünlünün türemesi durumu için b. ***âbrîz/abiriz*** ⊡. ※ ***Bāğceye var, bāğubānı oḳı!*** (Ferec 855/1451 v. 63a).

Osm. **bağçe/bahçe** b.m. (sebze ya da çiçek ve ağaç yetiştirilen yer) < Fa. ***bāğça*** a.m. [***bāğ*** + küçültme eki olan ***-ça***; krş. ***kemençe, lugatçe*** vs. ※ ***Ev yanında bir bāğçe var-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 22a). ※ ***Ayşe kadın akşam yemeğini hazırlayıncaya kadar, o da bahçeler yolunda çocuklarını gezdirir, oynatırdı.*** (F. Erdinç 1961 s. 93).

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında ***-ça*** / ***-çe*** küçültme eki ile teşkil edilmiş isimler çoktur (krş. A. Tietze 1964 s. 171–173). Bunlara Tk. esaslar üzerinde kurulanlar da ilave edilmeli. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***bağçe*** / ***bahçe, baziçe, belçe, boğça*** / ***bohça, bundukçe, çamça, çomça, çömçe, destarçe, dolça.***

bağda (güreş tabirlerinden) ‘çelme, sarma’ DS 476, TS 365 < ***baġdaġ*** üzerinden ***baġda-*** fiilinden, krş. ***yama-→yamaġ→yama,*** Tekin–Tietze 1994 no. 91. ※ ***Açmazdan bağda çalub çul altından depen͜ her-i dü-pālardandur.*** (ʻĀlī 1975 [1599] s. 147). ※ ***Güreşciler yalıŋ olub tutuşalar, işleri ve gücleri bir birinüŋ ayağın alıvėrmek ola, şāgirdlerine baġda uralar.*** (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] s. 149 no. 103).

AD. **bağda–** ‘güreşte sarmaya almak, çelme takmak’ DS 477, TS 365–366 < ETk. ***baġda-*** ‘to trip’ Clauson 1972 s. 313, M. Erdal 1991 II, 455 [< ***baġ*** fakat ***bağla-*** fiilindeki manada değil]. Krş. ***bağda***. Mecazî manada ‘çelme takmak, baltalamak’: ‘einem ein Bein unterschlagen, donner le croc en jambe’ Meninski 1680 III, 5955.

Bağdad b.m. (Irak’taki şehrin ismi) < Ar. ***Baġdād***, isim çok eskidir (M.Ö. 1600) ve menşei meçhuldür (b. EI 1960 I, 894). ※ ***Meşhür kelāmdır: Baġdād gibi diyār, ana gibi de yār olmaz derler.*** (E.E. Talu 1928 s. 317).

Osm. **Bağdadî** ‘Bağdat şehrine ait; Bağdatlı’ < Ar. ***Baġdādī*** a.m. [***Bağdad*** + sıfat eki olan ***-ī***]. ※ ***Eski zamanlardan kalma dar sokaklar, taş döşeli yollar, derme çatma dükkânların sıralandığı çarşılar, bağdadi mimarinin örneği geniş avlulu kerpiçten yapılar birer birer yok oluyor: yerini kara asfaltla gri beton yığınlarına bırakıyordu.*** (N. Güngör 1998 s. 15).

bağdadi ‘ağaç direklere çakılmış çıtalara sıva vurularak yapılan duvar veya tavan’ < ***Bağdadî***. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Dam saçakları sarkmış, pancurların çoğu kırık, bağdadi yer yer kopmuş dökülmüştü.*** (M.C. Anday 1965a s. 20).

Osm. **bağdadî** ‘kıymetli bir kumaş cinsi’ < ***Bağdadî***. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Şām-ı hecrinde baŋa͜ höşdur o gül-pīrehenüŋ | Bir fenā şālı niçe aṭlas u baġdādīden.*** (Nevʿī 1977 s. 431).

Osm. **bağdala** ‘etraf, havali’ R. Dankoff 1991 s. 15 < ?? ※ ***ikindi zamānı Ustolni Belġrad altında varoşlarından yā baġdalalarından şikār alub yine döneriz.*** (Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VII, 118). Başka kaynaklarda bulunamadı.

bağdaş I b.m. (bir oturma biçimi) < ETk. ***baġdaş*** a.m. [karşılıklılık (reciprocum) fiillerinde çok defa olduğu gibi, aynı zamanda nomen actionis (oluş ve kılış ismi), krş. ***döğüşmek - döğüş*** vs.; b. ***apış*** ⊡]. ※ ***Yusuf az ötesinde toprağa bağdaş kurup oturmuştu..*** (N. Üstün 1968 s. 84).

AD. **bağdaş** II ‘birbiriyle her bakımdan anlaşan, içli dışlı, uyuşmuş’ DS 477 < Fa. ***pādāş*** [***pā*** ‘ayak’ + Tk. ***-daş***, b. ***adaş*** ⊡[1]] ‘a companion’ F. Steingass 1930 s. 229.

bağdaş– ‘bağdaş kurarak oturmak’ < ETk. ***baġda-*** fiilinin karşılıklılık (réciproque) hâli (Clauson 1972 s. 313). İsimden fiil yapan ***-da-/-de-*** eki için b. ***alda-*** ⊡. ※ ***Çiftlik sahibinin oğlu Reşid Bey minderine bağdaş-***

mış, gümüş kırbaclyle oynaya oynaya Raziyeyi süzüyordu. (Feridun Osman 1936 s. 71). Mecazî manada: 'anlaşmak, imtizac etmek' (krş. ***bağdaş*** II ?): ※ ***Bu günlerde o, Aptülkerimle anlaşmış, bağdaşmış görünüyor.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 358). ※ ***O Söylemezler maḥallesi ahālīsine gelince, onlarla herkesden ziyāde bağdaşırım.*** (P.N. Boratav 1995 s. 250). ***bağdaşma***– 'kabili telif olmamak': ※ ***Hayır, işimin ciddiyetiyle bağdaşmaz.*** (M. İzgü 1993 s. 83).

AD. **bağım bağım bağır–** 'bar bar bağırmak' < ***bağır–*** fiili + daha önce iki defa ikileme (réduplication) ile ***/m/***'den ibaret predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma), b. ***apal apal*** ⊡. ※ ***Zópeylan bāni furdulā. Oulanda bağım bağım bārdı.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 20).

(Neolojizm) **bağıntı** 'bağlantı' < ***bağ*** + ***ıntı*** hâlbuki bu ek yalnız fiil köklerine bağlanabilir. ※ ***Böyle bir açılmanın, dertleşmenin sonunda annesiyle arasındaki bağıntı nasıl bir biçim alırdı?*** (K.B. Manâv 1961 s. 49).

bağır 'ciğer, bağırsak gibi vücut boşluklarında bulunan organların ortak adı' TüS 1983 s. 105 < ETk. ***bağır*** 'karaciğer' Clauson 1972 s. 317. (b. ***ağız*** I ⊡) ※ ***Tekvor dahı yüz balıḳ elçi gönderdi, bağrı bağırsağı altun ve gümüş dolmış*** (F. Giese 1929 [890/1485]s. 81). 'göğüs' TS 366–367: ※ ***İki gözlerinde Paşayı öper | Bağrına basubanın arḳasın yiper.*** (Enverī 1928–1929 [869/1464] s. 24). İnsan ruhunun bazı iç organlarda (yürek, ciğer, krş. EYun. ***φρην*** (frēn) 'hicabıhaciz, diyafram') oturduğu düşünüldüğü için, mecazî manada 'yürek, gönül' TS 369–370: ※ ***Ortanca hanım, bağrı delinmiş, yüreği yaralanmış gibi çırpınarak anasına bir çimdik daha attı.*** (S.M. Alus 1934 s. 205). ***bağrı yufka*** 'yufka yürekli, merhametli' DS 485–486: ※ ***Nice taḥrīr ėdeyiŋ vaṣfını derd ü elemüŋ | Bağrı yufḳa kāğıduŋ, gözleri yaşlu ḳalemüŋ.*** (A.N. Tarlan 1949 IV, s. 72). ※ ***Karakışa dayanamam zira bağrım yufkadır.*** (M.N. Özön 1941 s. 11).

bağır– b.m. (yüksek ve gür ses çıkarmak) < ETk. ***baḳır–*** Clauson 1972 s. 318 [–***kır***– hecesiyle yapılmış ses taklidi fiillerden, b. ***afgur–*** ⊡]. ※ ***Ebülfevāris çağırdı bağırdı, gördl, başarımadı.*** (Ferec 855/1451 v. 227a).

AD. **bağırdak** 'çocuğun düşmemesi için beşiğe veya salıncağa bağlanan enli kuşak' DS 478–479, TS 370–371, Meninski 1680 I, 852 < ETk. ***bağırdaḳ*** 'garment or wrapping to protect the liver' Clauson 1972 s. 319. ※ ***Bağumı hün ėdüb bağırdaḳdan | Beni ögretdi cevre ḳundaḳdan.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 176). ※ ***Alnına bir tülbent çekilmişti. Bağrında bağırdağı, belinde kundağı.*** (F. Baykurt 1967k s. 175).

bağırgan 'çok bağıran, hep bağıran, şamatacı' < ***bağır–*** + fiilden kuvvetlendirici ve devamlı âdet gösteren sıfat yapan ***–gan*** eki, b. ***alıngan*** ⊡. ※ ***Dehşet bir erkek kalabalığı dolduruyor salonu. Tıklım tıklım, içkili, küfürlü, bağırgan.*** (G. Dino 1991 s. 106).

bağırsak, **barsak**, b. ***bağarsuk***.

bağırtgan/bağırtkan 'çok bağırmak âdetinde olan' < ***bağır–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâliyle ***–gan/-kan*** eski fiilsıfatı (participium) eki, b. ***alıngan*** ⊡. Kelimedeki causativum (ettirgenlik) eki belki sadece fonetik bir ilavedir. ※ ***(düşmān ḥarb ṭayyāresinden baḥsederken) Mel'ün alçalamıyor, tā yuḳarılarda bağırtġan bir ḳarġa cüşşesinde dolaşub duruyordu.*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 141–142).

bağırtı 'bağırma sesi' < ***bağır***– ses taklidi fiilinden (krş. J. Deny 1921 s. 557 ve ayrıca b. ***anırtı*** ⊡). ※ ***Bu gece yaşıyacağız, keyf edeceğiz, para yiyeceğiz! diye bağırtıyı koparırken...*** (S.M. Alus 1944 s. 126).

bağırtkan, b. ***bağırtgan***.

bağırtlak 'bir nevi yaban ördeği' DS 479–480, TS 370–372 < ETk. ***bağırlaḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 319. Barbier de Meynard 1881 I, 270 < ***bağır*** 'gögüs' + ***–lak*** eki, b. M. Erdal 1991 I, 89–90. Aradaki ***–t–*** fonetik bir ilavedir, krş. ***bağırtgan***, çığırtkan.

⊡ ETk.de de var olan isimden isim yapan ***–lak*** eki, hayvan adları (özellikle kuş adları) yapar, bunların çoğunda küçültme anlamı da vardır (M. Erdal 1991 I, 89–90). A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: ***bağırtlak, böğelek*** / ***büvelek, çaylak*** I, ***emlek*** / ***emlik*** / ***emilik***. Ayrıca vücut parçaları belirten ***–lak*** isimlerini kaydedebiliriz: ***boğurdak*** / ***boğurtlak***. Bâzı yer sıfatlarında (ms. ***berülek***) görülen ***–lak*** ekinin aslı ise ***–rak*** ekidir, b. ***acırak*** ⊡.

bağırya, b. ***bağurya***.

bağış 'teberru' < Fa. ***baḫş kardan*** 'to give, distribute, divide; to make a present, give in alms' F. Steingass 1930 s. 159. ***bağışla***– 'teberru etmek, hibe etmek, hediye etmek' ※ ***Ana‿hidmet eyledüm. Baŋa don bağışladı.*** (Ferec 855/1451 v. 24b). 'affetmek, cezasından vazgeçmek': ※ ***Bu günāhı baŋa bağışla!*** (Ferec 855/1451 v. 89b). Bağışlanan bir şahıs da olabilir; ※ ***Döneler Ḥaḳḳa, nefsi terk ėdeler | Bağışlanur bu gün tevbe ėdenler.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 78). ※ ***Bir fahişenin kardeşi olduğunun duyulmasını istemezdi elbette. Bağışlıyorum onu; hepimiz menfaatlerimizin esiriyizdir.*** (M. Hacıhasanoğlu 1951t s. 9).

bağla- b.m. (çözmenin aksi) < ETk. ***bağla-*** a.m. Clauson 1972 s. 314–315 [***baġ*** + isimden fiil yapan ***–la-/–le-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡]. ※ ***Geysülarını kesdi, anlaruŋ-ile ellerini bağladı.*** (Ferec 855/1451 v. 34b). '(yarayı) sarmak': ※ ***Bir gömlek pārelediler, cirāḥatlerümi bağladılar.*** (Ferec 855/1451 v. 98a). 'bir torbaya veya bohçaya sarmak, paketlemek': ※ ***Yėmek yėndi. Andan nevāle bağladılar, mescidde gerek ola dėyü.*** (Ferec 855/1451 v. 118a). 'saklamak': ※ ***Göŋlüŋde bir nesne bağlayub durursın. Niycün dėmezsin?*** (Ferec 855/1451 v. 144b). 'kapatmak, kilitlemek': ※ ***Meliki aldı, daşra çıḳdı. Ḳapuyı muḥkem bağladılar.*** (Ferec 855/1451 v. 27a). Mecazî manalarda 'oluşmak; oluşturmak', ms. ***kaymak bağla–***: ※ ***Ekimden sonra yağmur yağdı, hem öylesine bir yağmur ki toprağın yüzü kaymak bağladı.*** (Reşat Enis 1944 s. 120). ***kin bağla–***: ※ ***Kofur benden daha altın istedi, vermeyince de bana kin bağladı.*** (F. Baysal 1944 s. 201). ***maaş bağla–***: ※ ***Vaktile köyler basmış, insanlar öldürmüş, sonra affedilerek maaş bağlanmış.*** (Burhan Cahit 1934 s. 132). ***saf bağla–***: ※ ***Ḳara yėre çıḳdı Paşa, bindi at | Yüriyüb ṣaff bağladı bu gez ġuzāt.*** (Enverī 1928–1929 [869/1464] s. 48).

bağlama 'üç çift telli bir saz' < ***bağla-*** + fiilden sıfat ve isim yapan ***–ma*** eki (b. ***akıtma*** ⊡), teller gerilip bağlandığından. ※ ***İyi bağlama çalıyordu.*** (Kemal Tahir 1955g s. 27).

bağlan– b.m.; ***bağla–*** fiilinin mediale–reflexivum (orta–dönüşken) veya passivum (edilgenlik) hâli (b. ***acın–*** I ve II ⊡). 'sarınmak': ※ ***Çāder örtünmiş, 'aṣābe–i ḳaṣab bağlanmış boynında*** (Ferec 855/1451 v. 114b).

'katılaşmak, donmak': ※ ***Taŋrı ḳudretinden deŋiz ayağum altında bağlandı, yėrde yürür gibi yüridüm.*** (Ferec 855/1451 v. 33a).

bağlı, b. ***bağlu***.

AD. **bağli** 'maaş, aylık' E. Gemalmaz 1978 III, 36 < ***bağlı***; krş. ***bağla- (maaş bağla-)***. ※ ***Padişah gıza bağlı bağlir.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 305).

EOsm. **bağlu**/BSTTk. **bağlı** 'bağlı' TS 374–375 < ETk. ***bağlıġ*** a.m. Clauson 1972 s. 214. ※ ***Gemimüz su kenārında bağludur.*** (Ferec 855/1451 v. 48a). 'zincirlenmiş' ※ ***Ṣabāḥ olıcaḳ uyandum, gendözümi bağlu buldum.*** (Ferec 855/1451 v. 99a). 'kapalı, kilitlenmiş, sürgülenmiş': ※ ***Gördi ki bir ev var, ḳapusı bağlu.*** (Ferec 855/1451 v. 41b). 'kapalı, geçilmez (yol)': ※ ***Yollar bağlı bulundı. Kārubān işlemedi.*** (Ferec 855/1451 v. 117b).

AD. **bağman/bağmançı** 'bağlara bakan kimse' DS 484 < ***bağban***; ***-çı*** eki halk dilinde birçok meslek ismine eklenir, b. ***attarcı*** ⊡. ***bağmançı*** kelimesinde ***-cı*** değil, ***-çı*** olması belki Azerbaycan Türkçesi'nin tesirini gösterir. ※ ***Yaz geçti gitti. Solgun, kederli güz bağlara indi. Bağmançılar denklerini topladılar; kapılarını, pencerelerini örtüp sıkıladılar.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 32–33).

bağnaz 'müteassıp, darkafalı' < 1935 senesinde ortaya çıkan kelime belki Alm. ***Banause*** 'zevkiselim sahibi olmayan kimse'den (bkz. K. Steuerwald 1974 s. 81) Türkçeye geçmiştir. EYun. ***βαναυσος*** (bánausos) 'esnaf adam; aşağı tabakadan kimse; ümmi, cahil' [asıl manası 'ateşle, ocakla çalışan']'dan alınmış Alm. kelime aşağı yukarı 1800 senesinde yayılmaya başlamış (F. Kluge 1975 s. 48). Sıfat eki ***-az***, b. ***alağaz*** ⊡. ※ ***Anday, yazımdan öyle cümleler ve sözler almıştı ki, yazımın bütününü okumamış olanlar beni koyu yeşil bir softa, bağnazların bağnazı bir yazar sanabilirdi.*** (B. Arpad 1976 s. 107). ※ ***Çözüldüğünü gördüğüm o tek geceyi. Bağnaz ama isyankâr, acımasız ama tükenmiş.*** (İ. Aral 1997 s. 273). ※ ***Bizim ailelerimiz de az bağnaz değildi hani! Şimdi çocuklarımızın kız arkadaşları, erkek arkadaşları evlerimizden çıkmıyorlar.*** (O. Baydar 1998 s. 70).

bağrıyufka, b. ***bağır***.

Osm. **bağteten** 'birdenbire, ansızın' < Ar. ***'alā*** bağtatin a.m. [/***bġt***/ kökünden]. Ar. accusativus eki ***-an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Cum'a ertesi günü bir büyük, eski͜ hāne bağteten yıḳılub ḳadın, erkek, çoluḳ çocuḳ bir ḳaç kişi enḳāz altında ḳaldı.*** (P.N. Boratav 1995 s. 252). ※ ***Bağteten Ḥüsāmıŋ fikrinden bir żiyā geçdi.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 22).

bağuban, b. ***bağban***.

AD. **bağurya/bağırya** 'yengeç' DS 480 < Yun. ***παγουρια*** (pağúrya) [***pağúri***'nin çoğulu; Yun.'dan gelen ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.] 'yengeçler' D.J. Georgacas 1978t s. 131. Krş. ***bavurya***.

Osm. **bah** 'ne iyi! ne mutlu!' TS 377 < Fa. ***pah̭*** a.m. Krş. ***peh***.

Osm. **bâh** 'cima, cinsî ilişki' < Ar. ***bāh*** a.m. (/***bwh***/ kökünden). ※ ***Ṣānīyen nīk-nām bir kitāb-ı mu'āşeret-encām dah̭ı ki fenn-i bāhuŋ fevāyidi***. ('Ālī 1982 [1581] II, 184).

AD. **bah̭-**, b. ***bak-***.

baha/beha/paha 'fiyat, kıymet' < Fa. ***bahā*** a.m. ※ ***İmdi buyur, bahāsı nedür? Neden eksüge vėrmezsin görelim?*** (Ferec 855/1451 v. 116b). ***bahasına/pahasına*** 'karşılığında': ※ ***Her çareye baş vurarak, gerekirse ölümüm bahasına, varlıklı olmak isteğini ilk defa o anda duymuş olmalıyım.*** (O. Hançerlioğlu 1956 s. 42). ※ ***Doğum sonrası tam kırk beş gün hastanede yatmak pahasına Kaya'yı doğurmuştu.*** (P. Kür 1983 s. 157). Krş. ***canbaha***, ***damgabaha***. Krş. ***pahalı, pahasına.***

AD. **bahaç** 'mısır unundan yapılan ekmek' DS 486 < Erm. ***paġaç*** < Rus. ***pogáç*** 'bir çeşit pide' M. Vasmer 1955 II, 381–382 < İt. ***focaccea*** < Lat. ***focacea*** (A. Tietze 1982z no. 207). Krş. ***poğaça***.

bahadur/bahadır 'kahraman' < Fa. ***bahādur*** < Mo. ***bagatur*** a.m. G. Doerfer 1965 II, no. 817, M. Räsänen 1969 s. 55. ※ ***Ḳoca͜ Hıḍr dėrlerdi, alp erenlerinden, şīr-ner bahādurlardan idi.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 57). ※ ***Meger 'Arab içinde dilāver kişi vardı ki erlikde, bahādürlikde, ṣa'lüklikde naẓīri yoġ-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 175b).

AD. **bahan** 'bana' DS 487. ※ ***Siz bahan bir ala balı̮h bulabilirsez ben bu yarayı rahat ederem.*** (Ş. Beysanoğlu 1966 s. 131). ※ ***Bahan kalırsa adıni Burhan koyaġ. Okula gettığında zorlıġ çekmez.*** (M. Margosyan 1996 s. 28). Krş. ***been/beğen/behen/beyen.***

bahane/behane 'ileri sürülen sözde sebep; tenkide sebep, kusur ' < Fa. ***bahāna*** a.m. Krş. ***mahana***. ※ ***Ana baba yurdundan koğulmuş bir suçluyu buraya getirmek için otomobil kazasını bahane tuttunuz.*** (H.R. Gürpınar 1933ke s. 66). 'vesile, fırsat': Ali Sina 29/7, 130/u7. 'kusur': ※ ***Benüm issüm a'ḳal-i nāsdur. Ne behānesi vardur?*** (Ferec 855/1451 v. 193b). ※ ***Ortadaki ṣuya hergīz bahāne yoḳdur, bī-bedel cülāb gibi ṭatlu hem ṣovuḳ ṣu-dur.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 780). ***bahanesine /behanesine/behanesiyle*** 'bahanesi ile': ※ ***Dāye durdı, gül dėrmek bahānesine bāġ içine gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 204r). ※ ***Bir ay ol perī-cihrei͜ hastalıḳ behānesiyle aldadum.*** (a.e. v. 73b). ***bu behaneye*** 'bu bahane sayesinde': ※ ***Bu behāneye āsāyiş olasın.*** (Ferec 855/1451 v. 192b). ※ ***behanesiyle*** 'vasıtasiyle': ※ ***Mültezim oldı ki yėygü behānesiyle cemā'atüŋi helāk eyleye.*** (Ferec 855/1451 v. 89a). 'münasebetiyle': ※ ***'īdīye behānesiyle gül gibi͜ handān olamadum.*** ('Ālī 1982 [1581] s. 210). ***behane et-/eyle-*** 'bahane etmek' ※ ***Erenlerile ṣoḥbet ėdecek ḥāli yoḳdur, aradan udlu düşem dėyü ḳorḳar. Mesāyili behāne ėdüb durur.*** (Ferec 855/1451 v. 139a). 'bir bahane ileri sürmek: ※ ***Ben bahāne eyledüm: "͜Haberüm yoḳ." dėdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 24a).

Osm. **bahanecu/behanecu** 'bahane arayan, kusur arayan' < Fa. ***bahānacü*** a.m. [***bahāna*** 'bahane' ve ***-cü*** 'arayan']. ※ ***Hakkın var, biz bahanecu insanlarız. Gözümüz var körüz, kulağımız var sağırız, dilimiz var dilsiziz.*** (S. Ayverdi 1941 s. 46).

⊡ Fa.dan alınma kelimeler arasında ***-cu*** hecesiyle bitenler var. Bu uzun ünlülü hece, Fa. bir fiil unsuru olan ve 'arayan' manasına gelen bir ektir. Ar. ve Fa. isimlere takılır, Tk.lere takılmaz. A–B ve C–E ciltlerinde bahsedilen örnekler: ***behanecu, cengcu***. ***cüstücu / cüstücuy*** kelimesi de bu unsurla yapılmış başka türlü bir terkiptir.

bahar I 'ilkbahar' < Fa. ***bahār*** a.m. ※ ***Ve Erāmine ṭāyifesinden da͜hı her neferden üçer gün ırġadlıḳ alınur imiş. İşledürler imiş. Bu-***

nuŋ dahı alınmasınuŋ mevsimi nışfı bahār ekin vaktinde ve nışfı dahı orak vaktindedür. (Ö.L. Barkan 1943 s. 172). 'ağacın çiçekli hâli' ※ ***Yarı çökmüş duvarların kenarında önce pembe baharlar açardı.*** (Peride Celal 1991 s. 400).

bahar II 'baharat' < Ar. ***bahār*** a.m. ※ ***Deve yüki bahārdan ve akmişeden yedişer altun gümrük bācı diye alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 221).

bahara 'ilkbahara doğru, ilkbaharda' < ***bahar*** I + isimden zaman zarfı yapan dativus hâli eki, krş, ***akşama***, ***sabaha***. ※ ***Bahara arpa kıtlığı başlayınca***. (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 110).

baharat 'yemeklere tat vermek için kullanılan maddeler' < Ar. ***bahārāt*** a.m. [***bahār*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Yemeğin acısı baharatından, beyaz ya da karabiberinden değil; taze yeşil biberinden.*** (A. Ağaoğlu 1991r s. 24).

baharın 'ilkbaharda' < ***bahar*** I ve instrumentalis (araç durumu) hâli eki ***-ın***, b. ***acın*** ⊡. ※ ***Baharın Çukurova'ya inip pamuk devşirir, üç beş kuruş dekleştirip dönerdim köye.*** (F. Otyam 1963 s. 54).

Osm. **bahariye** 'baharın gelmesi münasebetiyle takdim edilen kaside' < ***bahar*** **I +** böyle şiirlerin başlıklarında kullanılan ***-iye*** eki, b. ***adliye*** ⊡.

AD. **bahasın-** 'pahalı bulmak' < ***baha*** + isimden fiil yapan ***-sın-***; b. ***azsın-*** ⊡.

bahçıvan b.m. (bahçeye bakan kimse) < Fa. ***bāġçivān*** a.m. [***bāġça*** 'bahçe' + ***bān/vān*** 'tutan, bakan' b. ***arvan*** ⊡, Fa.daki bu **/b/→/v/** gelişmesi, Tk.de de mümkündür. Bunun için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡²]. ※ ***Meger ol ʿayyārlaruŋ biri başcıymış, biri debbāġ-ımış, biri bahcevān-ımış.*** (Ferec 855/1451 v. 240a). AD. ***bahçıvanlık*** 'bostan'; ※ ***Kaç dönüm var ki bu bahçıvanlık?*** (S. Kocagöz 1946 s. 9).

(Halk ağzı) **bahçıvancı** 'bahçıvan' < ***bahçıvan*** + pléonastique (yığılımsal) ***-cı*** eki, b. ***attarcı*** ⊡. ※ ***Bu gider bir bahcıvancının yánna.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 32). ※ ***Vaktı zamanında bir bahçıvancı varmış. Bunun bir kızı, bir karısı varmış.*** (M. Tuğrul 1946 s. 30).

AD. **bahdavar** 'bahtiyar, mutlu, talihli' DS 488 < Fa. ***baht-āvar*** a.m. [***baht*** + āvar 'getiren'].

AD. **bahdeniz/bahteniz** 'maydanoz' DS 4889 < Ar. ***bakdünas*** < Yun. ***μακεδονησι*** (makedonísi) a.m. A. Tietze 1955 no. 173. ※ ***Sen büluru-nu, yʿağını, malhıtasını go. Ben de tamatos bekmezini, simidini, yördunu, sovanını, samsʿānı, duzunu, gırmızı biberini, bʿahdenizini alıym.*** (Ö.A. Aksoy 1945 I, 362).

⊡ Başka dillerden alınan kelimelerde **/ k / → / h / → / h /** değişimine kelime başında ve kelime ortasında tesadüf edilir, ms. ***bahdeniz, halı, halta***. Tk. asıllı kelimelerde esasen kelime başında ***/ h /*** bulunmamakla beraber, aslen baş harfi ***/ k /*** olan bir grup EOsm. kelime bunları Orta Osmanlıcada ***/ h /*** 'ya çevirmiştir; ***haçan, hangi, nani*** gibi.

Osm. **bahil/pahil** 'hasis; açgözlü' Meninski 1680 I, 723, < Ar. ***bahīl*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***ʿAlī Kutnī māldārdur, bahīldür, anuŋ-ile bir oyuncuk oynamak gerekem.*** (Ferec 855/1451 v. 224b). 'kıskanç'

L. Bonelli 1899 s. 350: ※ ***Kadın kısmı pahıldır. Erkeğini kıskanır, pahıllanır.*** (Behçet Mahir 1973 s. 142).

Osm. **bahir** 'aşikâr, zahir' < Ar. ***bāhir*** 'ışıyan, parlayan'. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. âbid ⊡. ※ ***Ululıḳ ferri cebhelerinde ẓāhir, devlet nūrı yüzlerinde bāhir...*** (Ferec 855/1451 v. 120b). Ar. terkipler: ***bahirülfesad*** 'kötü, zararlı': ※ ***Muʿtād olduḳları cevr u bī-dādı ve ... meẓālim-i bāhirü l-fesādı iç ėllerde daḫı īcād ėtmeyeler*** (ʿĀlī 1979 [1581] s. 181). ***bāhirülʿiḫlās*** 'sadakati aşikâr olan': ※ ***Bendegān-ı bāhirü l-iḫlāṣ ...*** (a.e. s. 158). ***bahirüliʿtiyad*** 'her zamanki gibi, mûtad üzere': ※ ***Anlar daḫı ṣanurlar ki yėmekleri kesile yā˘ḫōd vażʿ-ı muʿtād ve iṣrāf-ı bāhirü l-iʿtiyād üzre vėrilmeyüb eksile*** (a.e. s. 155).

bahir, b. ***bahr***.

bahis, b. ***bahs***.

AD. **bahor** 'iki hörgüçlü erkek deve' DS 488, b. ***buğur.***

Osm. **bahr** I /**bahir** 'deniz' < Ar. ***baḥr*** a.m. ※ ***Berri yüridi, baḥre girdi, temāmet sevāḥil-i ʿummānı ve Rūmı ayaḳ altına aldı.*** (Ferec 855/1451 v. 71a). Fa. izafet terkipleri: ***Bahr-ı ahmer*** 'Kızıldeniz'. ***Bahr-ı Hazer*** 'Hazer Denizi'. ***Bahr-ı muhit*** 'okyanus': ※ ***Yėdiği boḳları taṭhīr ėdemez Baḥr-ı muḥīṭ.*** (Şair Eşref 1958 s. 123). ***Bahr-ı sefid*** 'Akdeniz'. ***Bahr-ı siyah*** 'Karadeniz'.

bahr II (aruz terimlerinden) 'vezin takımlarından her biri' < Ar. ***baḥr*** a.m. (musiki ıstılâhlarından) 'usulün süratinin seri veya sakil olmasına nazaran bulunduğu sınıfa denir', K. Uz 1964 s. 11. ※ ***Şaḫṣ-ı mezbüruŋ taṣnīfini görmedin,˘ḫuṣūṣā ki˘ḫaberin işitmedin, nihāyetine iletmişdüm. Meger ki baḥrında daḫı muvāfaḳat ėtmişüm.*** (ʿĀlī 1994 [1591-99] s. 275).

AD. **bahrana** 'küme, kafile' DS 488, b. ***barhana***. Metateze uğramış varyant, b. ***albız*** ⊡.

Osm. **bahren** 'deniz yoliyle' < ***bahr*** I + Ar. zarf eki olan ***-en***, Ar. accusativus eki ***-an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Seyahat bahren mi vukubuldu?*** (A.Ş. Hisar 1956 s. 85).

bahrî 'denizle ilgili; donanma ile ilgili' < Ar. ***baḥrī*** a.m. [***baḥr*** + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***adalî*** ⊡]. ※ ***Türk donanması Karadeniz'in bahrî hâkimiyetine sahip olmalıdır.*** (A.İ. Tokgöz 1993 s. 250).

bahri 'yalıçapkını (su kenarında yaşayan bir kuş cinsi)' < Ar. ***baḥrī*** 'bataklık kuşlarını avlamak için kullanılan bir cins doğan' R. Dozy 1927 I, 53.

bahriye 'deniz kuvvetleri' < Ar. ***baḥrīya*** a.m. [Osm. ***umūr-ı baḥrīye***'nin kısaltılmışı]. Çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***-iye*** için b. ***adliye*** ⊡. ※ ***İngilizceyi daha yeni öğrenebildim, beş yıl oluyor. Efendim, bizim bahriye bir nimettir. Hep bu sayede.*** (B. Duygulu 1963 s. 23) ※ ***Sarı çıpalı ceketler giyen bir bahriyeli.*** (G. Dino 1991 s. 9).

bahs/bahis I 'mevzu, konu' < Ar. ***baḥṯ*** 'arama, araştırma'. **/ṯ/→/s/** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Topaç, bahis kıtlığı varmış gibi, girişti Çırçır suyunun hassalarına, şifalılığına.*** (S.M. Alus 1933p s. 204). ※ ***Artık üzme beni de kendini de! Kapatalım bu bahsi!*** (B.G. Güney 1953 s. 51).

bahs/bahis II ‘karşılıklı iddialarda doğru çıkana bir şey vâdetme’ < ***bahs/ bahis*** I. ※ ***Hem karaciğerinden şikâyet eder, hem de evvelki akşam Boğosla üstüste elli kokteyl içmeğe bahse tutuştu.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 218). ***bahs et-/bahset-*** ‘bahse tutuşmak’; ※ ***‘Āḳıbet murādumuz iṡbāt-ı ferāset olduğını söyledük, yaʿnī bir˘huṣūṣ lçün baḥs̱ ėtdügümüzl beyān eyledük.*** (‘Ālī 1956 [1586–87] s. 222). ※ ***Baḥs̱ ėderim ki sizi Eski Zaġraya gönderecekler dir.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 144).

Osm. **bahş** ‘kısım, bölük’ < Fa. ***baḫş*** a.m. ※ ***Atam biyşe kenārında atdan iner, oturur. Dünüŋ bir baḫşını geçdüginden ṣoŋra biyşenüŋ bir ṭarafından görür ki od ışır.*** (Ferec 855/1451 v. 45b). ‘bölüm’: ※ ***Ḳubbenüŋ icinde dört baḫş olur, dört ḳapusı var.*** (Ferec 855/1451 v. 194b). ***bahş et-/bahşet-*** ‘dağıtmak, hediye etmek, bağışlamak’, b. ***bağış***: ※ ***Ḳuşuŋ ala ḳanını, ḳumāşuŋ arusını, ḳızuŋ gökcegini, doḳuzlama çārġāb çuḳa Bayındur˘Hana pencik çıḳardılar. Bāḳīsin ġāzīlere baḫş ėtdller.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.–15. yüzyıl] s. 104).

Osm. **Bahşılar** ‘Ege Denizi’ndeki Yunanistan’a ait Paxos adası’ < Yun. οι ***Παξοι*** (oi Paksoí), ***Παξος*** (Paxos); krş. ***baksı/bakşı***. Halk etimolojisi ile husule gelmiş, b. ***atlu karaca*** ⊡. ※ ***Mü’minler daḫı Baḫşılar nām cezīrenüŋ öŋine varmışlar*** (Seyyid Murād 1981 v. 295b).

bahşlş ‘hediye; düğün hediyesi’ < Fa. ***baḫşiş*** a.m. Fa. ***-iş*** için b. ***aferinlş*** ⊡. ※ ***İ peder, bu hemyān biŋ diynārdur, saŋa baḫşiş-dür.*** (Ferec 855/1451 v. 200b). ***baḫşlş eyleyen nā-merd şol mürāyīdür ėde ekl-l rlbā.*** (‘Ālī 1587 v. 130a). ‘mecburiyet olmadan ücret üstüne verilen para’: ※ ***Bazen de göze görünmeden bir hırsız gibi, bahşişsiz, dışarı kaydığım oluyor. Mesele üç beş kuruşun bana ağır gelmesinde değil. Bahşiş vermeye bir türlü alışamadım da ondan.*** (K. Şipal 1956 s. 93). Alaylı konuşmada: ※ ***Anlamadığı için komiserden iki tekme dört tokat bahşiş alır mı almaz mı?*** (M. İzgü 1993 s. 94).

baht ‘talih, şans’ < Fa. ***baḫt*** a.m. ※ ***Sen uyursın ammā baḫtuŋ uyanuḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 236b). ***bahtına*** ‘şansına, canına minnet, febiha!’. ※ ***Sormazlarsa bahtımıza!*** (Kemal Tahir 1955g s. 143). Osm. ***baḫt-ı siyāh*** ‘kara baht, şanssızlık’: ※ ***Baḫt-ı siyāh mīr-i muḥteremlerüŋdür ...*** (‘Ālī 1587 v. 121a).

bahteniz, b. ***bahdenlz***.

Osm. **bahur** ‘yaz mevsiminin en sıcak günleri’ < Ar. ***baḫūr*** a.m. ※ ***Doktorlara gideceğiz diye, bu eyyamı bahurda, bizi İstanbullara kadar taşıttın.*** (S.M. Alus 1933p s. 202).

bahtiyar ‘mutlu, mesut’ < Fa. ***baḫtiyār*** a.m. [***baḫt*** + ***yār*** ‘dost’]. ※ ***Canım Semahat ablamıza bahtiyar günümüzün yadigârıdır.*** (Füruzan 1972k s. 136). ※ ***Nizam’a yarım lira toslayıp aç, ama memnun soğuk odama dönmüş, sayfalara inmiş, yeni bir dünya keşfettiğim için bahtiyar olmuştum.*** (C. Meriç 1992 s. 160).

bahusus ‘bilhassa; üstelik’ < Fa. ***bā˘huṣūṣ*** a.m. [***bā*** ‘ile’ ve˘***huṣūṣ***]. ※ ***Bahusus yakışıklı bir erkek tarafından beğenilmek ...*** (Orhan Kemal 1965f s. 180). ***bahusus ki*** ‘üstelik’: ※ ***Hayatın hangi gayesi bir cenge doğru gidişden daha yüksekti? Bahusus ki, onun gideceği cenk cenklerin en büyüğü, bir cihan cengi idi.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1939 s. 149–150).

Osm. **baid** 'uzak' < Ar. ***ba'īd*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***Yılda bir gez veziyrini ite yėdürmek ḥikmetden iŋen ba'īd-dür.*** (Ferec 855/1451 v. 124b). ※ ***Ba'īd yėrden gelen yārānı gėce içinde yollamaḳ yolsızlıḳdur.*** ('Ālī 1587 v. 140b). ※ ***Büy-ı vaşlın umduġum fehm ėtdi ol ġonca, dėdi: | Ẕātīyā, benden ba'īd ėden seni bu olmasun?*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 69). 'erişilmez': ※ ***Ol vādīde vüzerānuŋ tek u püsı muḥāl ve vükelānuŋ ol semti cüst u cüsı ba'īd hayāldür.*** ('Ālī 1979 [1581] s. 104).

Osm. **bainheme** 'buna rağmen, bütün bunlara rağmen' < Fa. ***bā īn hama*** a.m. [***bā*** 'ile', īn 'bu', ***hama*** 'bütün']. ※ ***Bu ḥasretde ḳaldum, bu fikretde buŋaldum büküldüm. Bā-īn-heme umaram-ki ol māh-peyker gėrü gele.*** (Ferec 855/1451 v. 116a).

Osm. **bais** 'sebep olan, müsebbip, hulusa getiren' < Ar. ***bā'iṯ*** a.m. **/ṯ/→/s/** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡, Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Āyā bu cem'īyetlerüŋ perīşānlıġına bā'iṣ ne-ī-ki?*** ('Ālī 1587 v. 121a). ***bā'iṣ-i şeyn*** 'utanılacak şey, rezillik': ※ ***Rüz u şeb çeng ü rebāb istimā'ı ... nāmerd olanlara bā'iṣ-i şeyn olur ḥālet degüldür.*** ('Ālī 1587 v. 138a). ※ ***Bu ḳıṭ'ası ki bikr-i mażmūnla meşḥūndur, ḳırā'ati inzāl ẕevḳına bā'iṣ bir leẕẕet-i pür-sürür u ferḥat-nümündur.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 249).

Osm. **bak** 'korku' < Fa. ***bāḳ*** a.m. ※ ***Ḥaḳ ta'ālā saḳladuġı kişiye ... bıcaḳdan, sināndan bāḳ olmaz*** (Ferec 855/1451 v. 107a). ***bāḳ degül*** 'korkacak bir şey yok': ※ ***"Ben anuŋ heybetinden ḳorḳaram, güstāḫlıḳ ėdemezem". Dāye eyitdi: "Bāḳ degüldür, der-kār ol!"*** (Ferec 855/1451 v. 204a).

bak– b.m. (gözleri bir tarafa çevirmek) < ETk. ***baḳ–*** a.m. Clauson 1972 s. 311. Yalnız başına (bir isim hali (casus) olmaksızın): ※ ***Baḳdım çāreler yoḳ, giyindim, doġruca istifsāre gidiyordum, vapurdan çıḳarken rāst geldim.*** (Aḥmed Rāsim 1334 s. 200). ※ ***Baka, gördün mü işi, bu kalpazanları ele geçirmek için nitmeli?*** (Musahipzade Celal 1936ba s. 58). ※ ***Yağlı yumurtayı da üzüme katıp, sıcak sıcak, çocuğun boğazına sardılar mı, kavice örtünüp rahat etmesi kalacak. Sabah olunca bakmışsın şiş de kalmamış iş de.*** (M. Makal 1954 s. 95). ***Bakalım onun için mi çağırıyorlar?*** (F. Baykurt 1959y s. 62). ※ ***İçerdekilerin gülüşmelerini duydum; demek alay edip zevkleniyorlar. Bak sen şu verem mikroplu bozuk inek sütü emmiş insan evlâtlarına!*** (A. Nesin 1965 s. 121). Bu cümlelerin bazılarında ***bak–*** fiili aynı zamanda 'görmek' manasını da ihtiva ediyor, ms. ※ ***Aşağıda bir koye iniyo. Baḫsa ki bi adam aylesini döğüyo, O çocuḫ varıp bu ġadunun suçu nedü döğüyosun, deye soruyo.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 71). ***bak–*** fiili normal olarak dativus hâliyle kullanılır; ※ ***Hele düşündüğü şeye bak! Bunu aklıma bile getirmem.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 7). ***(bir şeye) bakma–*** 'dikkat etmemek, aldırmamak' ※ ***Ügüler meliki anuŋ işāretine baḳmadı, buyurdı kim ol zāġı 'azīz dutalar.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 89). ※ ***Sen baŋa baḳma. Ye...*** (yâni beni kale alma, ben yemiyeceğim). (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 20). ※ ***Ziraat Vekâleti ... her yaban domuzu öldürüp kuyruğunu getirene birer lira mükâfat veriyor. Buna bakmıyarak domuz âfeti azalmıyor.*** (M. Gökgöl 1937 s. 11). 'bir şeyle ya da birisiyle meşgul olmak': ※ ***Başḳa me'mūr yoḳ. Bu ādam taḥṣīl me'mūrunuŋ, vergi kātibiniŋ ve sā'ir bulunmayanlarıŋ vaẓīfelerine de baḳıyor.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 286). ※ ***Bu netāmeli yėrden bir ayaḳ evvel şavuşmaya baḳalım!*** (H.R. Gürpınar

1335 s. 91). ※ ***Fabriḳanıŋ͜hastalara mu'āvenet ṣandığı vardır, oradan almanıŋ çāresine baḳacağım.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 94–95). ※ ***Sen otur rahatına bak!*** (Sabahattin Ali 1937k s. 47). ※ ***Kahve mahve istemez, sen uyumanâ bak!*** (S.M. Alus 1944 s. 188). ***(bir şeye) bakarak*** '(ona) nazaran': ※ ***Kadınlar erkeklere bakarak daha ağırbaşlıydılar.*** (Orhan Kemal 1949e s. 17). 'icab ettirmek': ※ ***Fakat benim için evden izin koparmak kabil olsa bile ikimize birer "paradi" bileti almak seksen kuruşa bakardı.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 41). '(yalnız onu) beklemek': ※ ***Bütün mahalle çıra gibi, bir kibrite bakıyor, derhal tutuşacak ...*** (F.N. Çamlıbel 1933 s. 18). '(bir şarta) bağlı olmak': ※ ***Şimdi ṣoḳağa atsanız iki biŋ ġuruş ėder. Merāḳlısına baḳar yoḳsa.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 99). ***bak-*** geçişli fiil (verbum transitivum) olarak da bazı manalarda kullanılır: ※ ***İsterseniz ben size bir ev de bakayım.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 420). ※ ***Sakal falı bakmak âdeti olduğu için, çenesini sıvazlıyordu.*** (S.M. Alus 1934 s. 379). ※ ***Benim baḫtıma bir fāl baḳar mısınız?*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1939/1941 s. 34). ※ ***Beş çocuğa neyle bakardı şu zamanda?*** (K. Bilbaşar 1944 s. 64). ※ ***Sabah olsun iş bakarız.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 197). ※ ***Sonra Necmi Rıza'ya uğrar, emprime bakar.*** (H. Taner 1951e s. 42). ※ ***Öküzleri iyi bakıyor musunuz?*** (F. Baykurt 1955 s. 34). ※ ***Zaten, ben çocuk bakamam. Nasıl çocuğa bakıldığını bilmem.*** (K. Şipal 1962 s. 15).

Osm. **baka/beka** 'baki kalış, ölmezlik' < Ar. ***baḳā'*** [/***bḳy***/ kökünden] a.m. ※ ***Bu cihān dār-ı fenādur, bu fenā dārına yuf! | Bu fenā dārı nedür, belki beḳā dārına yuf!*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 175). ※ ***Beḳāsı var mı dehrin, dīde-i im'ān ile bir baḳ! | Nice ma'müre-i*** *'ālem͜harābezāre dönmüşdür.* (Şair Eşref 1958 s. 140).

AD. **bakacak/bakacık** 'bir tepede çevresinin en iyi görülebildiği yüksek yer' DS 489, TS 382 < ***bak-*** + ***-acak*** fiilsıfatı (participium) eki ve tali olarak /***a***/ > /ı/.

bakaça 'çulluk' < Yun. ***μπεκατσα*** (bekátsa) < İt. ***beccaccia*** a.m. A. Tietze 1955 no. 188.

bakaçunya 'çulluğa benzeyen bir kuş cinsi' C. Avcı 1937 s. 83 < İt. ***beccaccino*** a.m.

bakakal- 'şaşkınlığa uğrayıp ne yapacağını bilmez durumda kalmak' < ***bak-*** ve ***kal-*** fiillerinden yapılmış birleşik fiil (verbum compositum); b. ***artakal-*** ve ***alıko-*** ⊡. ※ ***Okadar alıklaşmışım ki verecek cevap bulamamışım. Ağzım açık bakakalmışım.*** (S.M. Alus 1944 s. 171). ※ ***Dağınık kızıl saçlarıyla öyle çarpıcı bir uyum yaratıyor ki bu siyahım beyaz-bej tonların hâkim olduğu geniş salonun ortasında dikkati ilk anda üzerine çekiyor. Bir an olduğum yerde kalıp bakakalıyorum.*** (İ. Aral 1997 s. 96).

AD. **bakal** 'karatavuk' DS 490 < ?? Krş. Yun. (Karadeniz diyal.) ***πακαλος*** (pákalos) a.m. A.A. Papadopoulos 1961 II, 135 (A.A. Papadopoulos'a göre kelimenin menşei meçhuldür). ※ ***Her ögünde yėr-idi keklik-ile boz baḳalı.*** (Me'ālī 1982 s. 177). ※ ***Bakala mı bakıyorsun? Nah, daiın ucunda! Bir av bulamazsak, bakal da vururuz.*** (R. Ilgaz 1981 s. 24).

bakalak ol-, b. ***bakarak ol-.***

bakalarya (gemici terimlerinden) 'eski zaman gemilerinde bir nevi tahta kısım' < İt. ***baccalare*** a.m. Kahane-Tietze 1958 no. 51.

bakalit 'bir çeşit plastik madde' < Belçika doğumlu Amerikalı Leo Hendrik Baekeland (1863–1944) tarafından icad edildiği ve böyle isimlendirildiği için; sondaki ***–lit*** mineralojide kullanılan, EYun. ***λι'θος*** (lítos) 'taş' kelimesinden alınmadır, krş. ***megalit***, ***litosfer***. ※ ***Üçgen biçimli kaza muskası, yeşil kordelâyla sarkıtılmış, bakalitten kocaman bir "Maşallah".*** (F. Otyam 1960 s. 9).

bakalorya/bakalora '(liseyi bitirirken verilen) olgunluk imtihanı' < Fr. ***baccalauréat*** a.m. [Ortaçağ Lat. ***baccalaureātus*** < ***bacalārius*** 'genç asilzade', Lat. ***bacca lauri*** 'defne meyvesi' kelimesinin tesiri altında, Fr. ***–at*** eki için b. ***anonima*** ⊡] ※ ***Fikret zatülcenpten yatıyordu, bakalora imtihanını girememişti.*** (Reşat Enis 1933 s. 9). ※ ***Ertesi yıl lise bitirme sınavlarını verdi ve bakaloryasını da aldı Emin.*** (A. Kutlu 1983 s. 38).

bakalyaro 'bacalao, codfish, Gadus Callarias' Redhouse 1968 s. 124 < Yun. ***μπακαλιαρος*** (bakalyáros) < İt. ***baccalaro*** (N.P. Andriotis 1983 s. 217) < İsp. ***bacalao***/Port. ***bacalhau*** a.m. A. Prati 1951 s. 84 [Lat. ***baculum*** 'değnek, sırık', çünkü sırıklar üzerinde kurutulur, krş. Alm. ***Stockfisch*** a.m. < ***Stock*** 'sırık'].

bakam, b. ***bakkam***.

AD. **bakanak/bıkanak** 'geviş getiren hayvanların ayaklarının arkasındaki körelmiş tırnaklar; mafsal' DS 490–491, 663, TS 382–383 < ETk. ***baḳaŋaḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 316–317. Clauson onun ***baḳa*** 'kurbağa' kelimesinden geldiğini düşünüyor ve İng. ***frog*** 'kurbağa' kelimesinin aynı zamanda 'a wedge–shaped, horny prominence in the sole of a horse's foot' manasına da geldiğini hatırlatıyor. Fakat M. Räsänen 1969 s. 58 ***bakanak*** kelimesini daha uygun olarak Kazakça ***baḳı*** 'ayak bileği kemiği'ne bağlıyor.

bakar I 'bakan' < ***bak–*** fiilinin geniş zaman fiilsıfatı (participium aoristi, ***–(ünlü)r***/***-maz*** için b. ***açar*** I ⊡). Yalnız şu tabirlerde geçer: ***bakar kör*** 'gözleri sağlam görünen âma': ※ ***Ben perişanlığımdan etrafımı görecek halde değilim, bakar körler gibi yürüyorum.*** (Mahmud Yesari 1943 s. 125). ***bakar ol–*** 'göz kulak olmak' (krş. ***bakarak ol–***/***bakalak ol–***): ※ ***Bakar olun mala davara! Gözünüzü dört açın!*** (T. Apaydın 1991 s. 114). Dedem Ḳorḳut 1973 s. 26'da bulunan bir beytin bir yerini O.Ş. Gökyay ***bakar ol–*** manasında anlıyor (s. 171), fakat beytin tefsiri güçtür.

Osm. **bakar** II 'sığır' < Ar. ***baḳar*** a.m. ※ ***Muḳayyed olmayub͜ halḳa dem ü derdüŋle͜ hurrem ol | Kim anlara ḳalanlara tarīḳatde baḳar dėrler.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 49).

bakara I 'oyun kâğıtlarıyla oynanan bir kumar' < Fr. ***baccara*** a.m. < ***Baccarat*** 'Fransa'da bir şehrin ismi' (fakat ne ilgisi var?). ※ ***Floş Anastas'la bir Portekizli kaptanı düşürdük bakaraya, herif hem kaybediyor, hem şampanya içiyordu.*** (A. Dino 1944 s. 111). ※ ***Biri kahvede tavla atar bazı akşamlar. Öteki canı çekince bakarada sabahlar.*** (Ç. Altan 1975 s. 118). ***bakara gülü*** '1956'dan beri yetiştirilen bir gül çeşidi' < Fr. ***baccarat*** 'bir cam cinsi' < ***Baccarat*** 'cam fabrikaları ile meşhur olan bir Fransız şehri'. ※ ***Elinde kara kırmızı bir bakara gülü sallıyordu.*** (Peride Celal 1985 s. 66). ※ ***Bir iki ay sonra bir de bakardım ki, Baccarat kristaller yok.*** (M. Urgan 1998 s. 110).

AD. **bakara** II 'makara' DS 491 < Ar. ***bakra*** a.m. A. Tietze 1958 no. 15. Krş. ***makara.*** ※ ***Bu direklerin çadırla birleştiği yerde çadırı esklt-memesi için bakara tesmiye ettikleri tahta parçaları vardır***. (K. Güngör 1941 s. 49).

⊡ Kelime başındaki ***/ b /*** 'nin, arkasından bir ***/ n /*** gelirse, ***/ m /*** 'ye dönüşmesi sadece Türkiye Türkçesi'nde değil, birçok Türk dilinde kaidedir. Yine de, Türkiye Türkçesi ve onun diyalektlerinde — sonradan bir ***/ n /*** gelsin gelmesin — böyle bir temayülün mevcut olduğunu A–B ve C–E ciltlerinden alınan şu örnekler ispat eder: ***bakara*** / ***makara, balak*** / ***malak*** III, ***bank*** / ***mank*** IV, ***banka*** / ***manka*** II, ***benefşe*** / ***menekşe, beneviş*** / ***meneviş, bızık–*** / ***mızık–, bızıkçı*** / ***mızıkçı, blsmll*** / ***mısmıl, biyan*** / ***meyan, bobo*** / ***momo.*** Kelime içindeki ***/ b /*** için yalnız bir örnek var: ***engebe*** / ***ingeme***.

AD. **bakarak ol–/bakalak ol–** 'göz kulak olmak' DS 490 < ***bak–*** + ***–ar*** geniş zaman fiilsıfatı (participium aoristi) eki (b. ***açar*** I ⊡) + mahiyeti ve fonksiyonu belli olmayan ***–ak*** eki ve tali ***/r/*** > ***/l/*** değişimi. ※ ***Arasıra genç annelerin bir kaçı yanyana gelir, tatlı tatlı konuşur ve çocuklara bakalak olmak işini, dört beş adım gerilerinden gelen temiz kıyafetll beslemeye bırakırlar.*** (Sabahattin Ali 1947 s. 59–60). ※ ***Kız git, lan, git, öküze ineğe bakarak oll*** (F. Baykurt 1967a s. 52). ※ ***Dört yanınıza bakarak olun! Basılmayın!*** (F. Baykurt 1971t s. 198).

⊡ ***–(y)arak*** eki fiilden zarf (converbum) yapar, ms***. Su giderek azalıyor*** cümlesindeki gibi. Aslında bir zarffiilin isim yerine kullanılması mümkün olmamakla beraber, birkaç örnekte bu eke şeklen benzeyen ***–arak*** / ***–alak*** / ***–arık*** ekinin fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yaptığı görülür. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***bakarak ol–*** / ***bakalak ol–, basarak*** (< ***basiret***; analojiyle)***, basarık, dutarak*** / ***dutarık*** / ***tutarak.*** İlk örneğin ***bakar ol***– ile eş anlamlı olması, ***–arak*** ekinin belki de geniş zaman partisipinin bir uzatılmış hali olduğunu düşündürüyor. T. Banguoğlu 1974 s. 235–236 ise isim yapan ***–alak*** ekinin bir değişiği olma ihtimalini de öne sürmektedir.

bakas, b. ***bagas***.

AD. **bakasya** 'boz renkli, uzun gagalı, keklikten küçük bir kuş' DS 491 < Fr. ***bécasse*** ile İt. ***beccaccia***'dan mahlût. Krş. ***bakaça***. İt.dan gelen ***–ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.

AD. **bakavu** 'köpeklerin boynuna takılan çivili tasma' DS 491, krş. ***bukağı***. /ğ/→***/v/*** değişimi için b. ***avul*** ⊡.

Osm. **bakaya/bekaya** 'kalıntılar; geçkalmış tediyeler' < Ar. ***baḳāyā*** a.m. [***baḳīya*** 'kalıntı' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Biri dahı baḳāyā–i 'atīḳa taḥṣīli emr olunmaḳ͜ huṣūṣıdur.*** ('Ālī 1982 [1581] s. 148). ※ ***Bu köyün bekayası var mı?*** (F.C. Göktulga 1953 s. 4).

AD. **bakıcı** 'falcı' DS 492, TS 383 < ***bak–*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ı*** eki (krş. ***yapı***) + sanatçı ismi (nomen actoris, bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) yapan ***–cı*** eki. ※ ***Da'vet ėdüb evine büyücüyle baḳıcı | Yom yorma öyle üstüne͜ halḳuŋ, a fışḳıcı!*** (Vāṣıf 'Oṣmān 1257 s. 49). ※ ***Mahmutpaşa mahkemesi bitişiğinde bakıcı ve büyücü küpeli zenci*** (S.M. Alus 1933k s. 143).

bakıl–, ***bak–*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli. ※ ***hasta bir ḳaç güne ḳadar iyileşir. Faḳat asıl bundan ṣoŋra baḳılmaḳ ister.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 114).

bakım 'bakış; görünüş' TS 384 < ***bak–*** fiili + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ım*** eki, b. ***adım*** I ⊡. ※ ***Bayıḳ biz her nesneyi, yaratduḳ anı endāzeyile. Daḳı degül buyruġumuz illā bir, bir baḳımuŋ gözile.*** (A. Topaloğlu 1978 II, 60). ※ ***At çok bakımlardan insandan üstündür ama, dili olmadığı için başını çevirip te bir küfür bile edemez.*** (B. Akımsar 1943 s. 95). ***bir bakıma göre/bir bakıma*** b.m. ※ ***Bir bakıma göre en büyük şehirlerde bile rastlanamayacak kadar okumuş ve düşünmüş bir adam. Bir bakıma göre en eski zamanların kahramanlarını andırıyor.*** (N.F. Kısakürek 1935 s. 11–12). ※ ***Kanımızı bu topraklar için akıtmayız diyorlar. Bir bakıma hakları da vardı.*** (E.E. Talu 1937 s. 189).

bakın– 'kendine bakmak' < ***bak–*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli (b. ***acın–*** II ⊡). ※ ***Girān–māye donlarumı geydüm, zer u ziyverümi daḳındum, āyīneye baḳındum.*** (Ferec 855/1451 v. 172a). 'etrafına bakmak, çevreye göz gezdirmek': ※ ***Bir ses duydum, yana yuna bakındım, bir şey göremedim.*** (M. Başaran 1964 s. 49). 'durup etrafına bakmak': ※ ***Ne bakınıyorsunuz? Otomobile taşısanıza!.*** (H. Taner 1971s s. 171).

bakındı 'bakın şimdi!' DS 492 < ***bak–*** fiilinin 2. şahıs çoğulu emir eki olan ***–ın*** eki ve deiktik fonksiyonu olan –***di*** edatı, b. ***amanın/ amanındı*** ⊡. ※ ***Hele bakindi şu nabekâra!*** (E.E. Talu 1935 s. 89). ※ ***Hey gidi koca hayratçı ağa hey! Bakındı siz herifteki "hayrat" duygusuna!*** (N. Üstün 1970 s. 102).

bakır I b.m. (maruf maden) < ETk. ***baḳır*** a.m. (İranî bir menşeden) M. Räsänen 1969 s. 58, krş. Sevortyan 1978 II, 45–47. ※ ***Ve baḳır yükinden yigirmi beş aḳça-ı ʿoṣmānī alına*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 137).

AD., RD. **bakır** II 'bakır kap' DS 493–494, Gy. Németh 1965 s. 380 < ***bakır*** I. ※ ***Aşağıda iri bir portakala benziyen güneşin altında Sakarya pırıldıyordu ... Taptazeydi, yeni ovulmuş bir bakır gibiydi.*** (F. Baysal 1957 s. 33). ※ ***Yarın sabah sen, ben, oğlum Yusuf testidir, tuluktur, bakır, bakraç ne varsa alaraktan işbaşı yapıyoz.*** (F. Baykurt 1967k s. 124).

Bakırköy 'İstanbul vilayetinde bir semt' < Osm. ***Makriköyü*** < Yun. ***Μακρο Χοριο*** (Mákro Hörió) "Büyük Köy", μα'κρο (makro) "uzun". Bugünkü ismini 1925'te almış. ※ ***Bu gün Maḳri köyünde de ḳıṭārı ḳaçırdım.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 63). ※ "***Zat–i aliniz Makriköy'de mi ikamet buyuruyorsunuz?" diye sordu Gazi.*** (E. Atasü 1996 s. 108).

AD. **bakıştır–** 'bakmakla meşgul olmak, gütmek' < ***bak–*** + ***–ıştır–*** frequentativus genişleme kümesi, krş, ***geçiştir–, itiştir–***. ※ ***Dolmuştan inince kuşkuyla bakındı çevresine. Sirkeci'nin araba akımında Citroen'i bakıştırarak Babıâli'ye yürümeye başladı.*** (V. Türkali 1977 s. 22). Yaklaşma (dativus) hâliyle: ※ ***Sürüye bakıştıran adamların yanına yaklaşır.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 8).

AD. **bakıt–** 'baktırmak' < ***bak–*** fiilinin, sonları /***k***/ ile biten fiillerde çokça görülen ***–ıt*** ekiyle yapılan causativum (ettirgenlik) hâli (krş. ***akıt–, korkut–, ürküt–*** vs.). ※ ***Pencerede, öğretmenin verdiği ve Ahmet Çavuşun***

hamurla yapıştırdığı isli gazete boyuna ses çıkarıyor, her keresinde de acap yel yırttı mı diye üşüyenleri o yana bakıtıyordu. (M. Makal 1971 s. 84). '(doktora) muayene ettirmek' ※ ***Kendime değil, gızıma bakıtacağım, doktor bey.*** (M. Hacıhasanoğlu 1951t s. 41). ※ ***Dertlere deva, hastalara şife (!) derken oğlan bunu duymuş, kendisini herkese bakıtıyormuş, bi de buna bakıtayım demiş.*** (U. Barlas 1975 I, 18). Krş. ***baktır-***, bir fiil kökünden iki causativum (ettirgenlik) şeklini gelişmesi için b. ***akıt-*** ⊡.

bakıye/bakiye 'geri kalan, artan, kalıntı' < Ar. ***baḳīya*** a.m. ※ ***Ẕaḫīracuğumuz ki baḳīye var-idi, yėdük, uyıduḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 47b). 'öteki, geri kalan': ※ ***Şehzādei ve baḳīye yārenlerini dutdılar, bağladılar, aldılar, gltdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 146b).

Osm. **bakıyetüssüyuf** 'savaştan sonra sağ kalanlar' < Ar. ***baḳīyatu s-suyūf*** a.m. [***baḳīya*** 'kalıntı', harfitarif ***s*** ve ***suyūf*** (***sayf***'ın çoğulu) 'kılıçlar']. ※ ***Ṭabi u nefīr ve bayraḳları, baḳīyetüssüyūf zinde melāʿīnleri ile geliyorlar.*** (Selānikī 1989 [1599] II, 597).

baki 'geri kalan, artan' < Ar. ***bāḳī*** a.m. [/***bḳy***/ kökünden]. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. âbid ⊡. ※ ***Bāḳī 'ömrüml ḳaravaşlığuŋda geçürem.*** (Ferec 855/1451 v. 124a). 'kalan, öteki': ※ ***Ḳāżī ve emīr-i şehr ve bāḳī ekābir ...*** (Ferec 855/1451 v. 122b). ***baki kal-/baki ol-***: ※ ***Var, ol bāḳī ḳalan ṣaneml getür, buŋa vėrelüml*** (Ferec 855/1451 v. 56b). ※ ***Yük bahāsın degdl ammā cuvāl ve rlsmān bahāsı bāḳīdür.*** (a.e. v. 232a-b).

bakir 'cinsel ilişkide bulunmamış; el değmemiş, işlenmemiş, eskimemiş' < Ar. ***bākir*** 'erken, vaktinden evvel', Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbld*** ⊡., ***blkr*** 'bakire' kelimesine uydurulmuş mana ile. ※ ***Nurseren'in bu sözlerinde, şikâyet etmeğl unuttuğu bir evlilik içinde üç yıldır bâkir kalmış bir genç kızın, ahlâk düşkünlerine ... atılmış bir şamarın bütün şiddetini bulmak mümkündü.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 45).

bakire 'kız oğlan kız' < Ar. ***bāklra*** 'turfanda meyve', ***bikr*** 'bakire' kelimesine göre uydurulmuş aynı mana ile (M. Hafīd 1221 s. 70). ※ ***Ve resm-l ʿarūsīye ... bākire ḳızlardan altmışar aḳca ve seyyibe ʿavretlerden otuzar aḳca alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 199). ※ ***Bundan beş altı sene evvel, köyden bir bakire kız, ecinniden gebe kalmıştı.*** (M.K. Türkmen 1959 s. 117).

Osm. **bakisaray** 'öbür dünya, ahret' < Fa. ***bāḳī*** 'öteki' ve ***sarāy***. ※ ***Bir ḳac günden ṣoŋra pīr daḫı bāḳī-sarāya göcdi.*** (Ferec 855/1451 v. 123a).

bakiye, b. ***bakıye***.

bakkal günlük ev ihtiyacı için gereken çeşitli yiyecek vb. maddelerini satan kimse veya onun dükkânı' < Ar. ***baḳḳāl*** a.m. ※ ***Ve şöylekim baḳḳāl satun alduḳdan ṣoŋra yine ḳanṭār ile satarsa bir aḳca alandan ve bir aḳca satandan bāc alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 312). ***bakkal çakkal*** 'esnaf kılığında kimseler' (ikinci kelime kafiyeli ikileme, hendiodyoin): ※ ***Deli arabacı yarın öbürgün 12 mecidiyem diye gene kapıya dayanacak. Bakkalın çakkalın matlûbu malûm.*** (S.M. Alus 1933p). ***bakkala bırakma!*** 'bir işi "bakalım" diyerek savsaklamak isteyenlere söylenir' TüS 1983 s. 110: ※ ***"Gitmiyecek misin?" | "Bakalım ..." | "Bakkala bırakma! Mutlaka git ..."*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 299).

bakkaliye 'bakkalın sattığı şeyler' < ***bakkal*** + ***emtia-i bakkaliye*** terkibinden geriye kalan ***-iye*** sıfat eki. Çeşitli sahalara ait nomina concreta

(soyut adlar) yapan Ar. ***-iye*** için b. ***adliye*** ⊡. 'büyük bakkal dükkânı' ※ ***İnşallah buradan selâmetle dönersiniz, Avrupalarda olduğu gibi, yedi katlı bir bakkaliye dükkânı açarsınız.*** (A. Dino 1944 s. 22). ※ ***Köşedeki bakkal gördüklerini kaydetse, kendi bakkaliyesinin nasıl markete dönüştüğünü anlatsa, bunlar bile ilginç olur bana kalırsa.*** (M. Urgan 1998 s. 9).

bakkam/bakam 'bir ağaç (Haematoxylon campechianum) ve ondan çıkarılan kırmızı boya' < Ar. ***baḳḳam*** a.m., degemination (ünsüz tekleşmesi) için b. ***akke/ake*** ⊡. ※ ***Edrenenüŋ baḳḳam boyalı yorġan velensesi*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 181). ***bakam boya*** 'kötü, dayanıklı olmayan boya; halis olmayan şey': ※ ***Bu 'aleyhdarlıḳlarıŋ cümlesi de boyadır. Silinince altındaki "vaṭanperverlik" görünür ... – Dėmek ki bütün atub ṭutma baḳam boya!*** (Aḥmed Rāsim 1334 s. 50). Şahıslar için dahi: ※ ***A... sakalını simsiyah losturacıya boyatmış gibi o buruşuk suratlı, o bakkam herife ben varmam.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 95). ***bakam rengi*** 'kırmızı': ※ ***Yanağı gülleri döndi‿hazāna | Baḳam rengi bulaşdı zaġferāna.*** (Meḥmed 1965 [1398] no. 1024).

bakla b.m. (fasulyanın bir cinsi, nebat ya da meyvesi) < Ar. ***baḳla*** 'sebzeler; fasulya cinsinden sebzeler'. ※ ***So'uḳdur hem ḳurudur ṭab'-ı baḳla*** (Şeyḫī 1937 [14.–15. yy] s. 25). Baklaya benzeyen şeyler. 'atın kır tüyünde açık renk lekeler' (S. Batu t.y. s. 150); 'zincirin halkalarından her biri' ※ ***Elleri, ayakları kalın baklalı zincirlerle bağlı biçarenin...*** (R. Enis 1957 s. 148). 'bir bıyık şekli': ※ ***Bakla bıyıklı erkeklerin kimi zaman kırdıkları oluyordu bu aynaları*** (O. Duru 1962 s. 4). ***bakla kırı*** 'bir at donu': ※ ***Benim baklakırımı mahmuzladım*** (F.C. Göktulga 1943 s. 123). ***bakla salıcı*** 'bakla dökerek fal bakan': ※ ***Baḳla ṣalıcılarda ḳara ḳaşlu çoḳ ola.*** (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] s. 148). ***bakla sofa nohut oda*** 'daracık ev': ※ ***Küçük bir ev; baḳla ṣofalar, noḫüd odalar. Arḳa ṭarafdaki odada meclisi ḳurduḳ.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 223–224).

baklacık 'bir çiçek ismi' < ***bakla*** ve ***-cık*** küçültme eki. Küçültme eki ***-cık*** için b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Sırayla çağırdı adlarını: "Baklacıklar, tilfiller!" Yerimizdeyiz, der gibi, sallandı otlar.*** (İ. Balaban 1968 s. 56).

baklağu, b. ***baklava***.

EOsm. **baklan kaz** 'angıt kuşu' TS 385 < ETk. ***baḳlan ḳaz*** 'Phalacrocorax carbo' G. Doerfer 1965 II, no. 751.

baklakırı, b. ***bakla***.

baklava b.m. (bilinen tatlı) < EOsm. ***baḳlağu*** a.m. TS 384 < ?? /***ğ***/→/***v***/ değişimi için b. ***avul*** ⊡. ※ ***Leyāliy-i ṣıyāmda her bir süfreye sükkerden aḥlā ḳurṣ-ı māh-ı münīr ṣıfatinde birer baḳlavā*** ('Ālī 1982 [1581] II, 146). ※ ***Yufḳa maḳarna acmayı acmayıŋ baŋa | Ben bilmem öyle‿hamīr işi ṣamsa baḳlavā*** (Vāṣıf 'Os̱mān 1257 s. 53). Baklava samsalarının eşkenar dörtgen şekline benzeyen şeylere de ***baklava*** denir, ms.: ※ ***Odanın içinde soba harıl harıl, mangal nar gibi, pencere kenarları yapışık; kapıda baklava dikişli pamuk perde yerlere kadar.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 30.1.1941). ※ ***Baklava yüzüğümden uzanan ışıklarla çakışan aydınlıkta dünya yakışıklısı gencecik bir erkek belirmişti.*** (Füruzan 1972k s. 310). ※ ***Yasemin hep o iri baklava desenli battaniyeye sarınırdı***. (Z. Ankara 1991 s. 97).

bakmazlan- 'bakmıyormuş gibi yaparak bakmak' < ***bak-*** + ***-maz-*** + ***-lan-***, Meninski 1680 I, 858. ***-mazlan-*** genişlemesi için b. ***almazlan-*** ⊡.

bakraç 'ekseriya bakırdan yapılan küçük kova' < ***bakır*** + ***-aç*** eki E.V. Sevortyan 1978 II, 45-47, (alet isimleri yapan ***aç***- eki için b. ***aktaraç/akdaraç*** ⊡). ※ ***Su istedim. Bir kova suyla, bir bakır bakraç getirdiler. Suyu getiren çocuk bakracı kovaya daldırdı, uzattı.*** (F. Otyam 1965 s. 7).

baksan a/baksana, çoğulu: **baksanız a/baksanıza** veya **bakınsana** 'bak! bakınız!' < aslında ***bak-*** fiilinin şart sıygası ve ***a*** nidası, fakat ikisi birleşerek fiilin kuvvetlendirilmiş emir hâli olmuş. ※ ***Naşide Hanım baksanıza, Numan Bey ıstakoz almış bugün.*** (T. Uyar 1986 s. 93). ※ ***Ölü değil! Bakınsana, kanatları yıldır yıldır yanıyor.*** (Yaşar Kemal 1993n s. 55).

⊡ Yukarda bahsi geçen kuvvetlendirilmiş emir hâli, ***bak-*** fiiline mahsus değildir, başka müspet ve menfi (ms. ※ ***Beni meraklandırmasana!*** - M.Ş. Esendal 1934 s. 185) fiillerden de teşkil edilebilir, bu konuşma veya halk diline özgün olmak üzere fiilin emir şeklini pekiştiren***-sana*** genişlemesidir (***gel!→gelsene!***). Kuvvetlendirme için fiilin dilek-şart kipinin sonuna getirilen ***a*** / ***e*** hitap-seslenme ünlemi (< ***gel-sen a!***), sonradan sesli uyumuna tabi tutularak yeni bir ***-sana*** şekline kaynaşmıştır (J. Deny 1921 s. 705). ***a*** ünleminin başka bitmiş fiillere de (verbum finitum) eklenmesine örnek olarak ***alıra*** 'kesinlikle alır'ı gösterebiliriz. (b. Gy. Németh 1916 s. 101). Bu fenomene EOsm.da da tesadüf edilir ve bugünkü Az. Tk.nde çok kullanılmaktadır. Fiillerden başka bazı nidalardan ve nidalara benzeyen kelimelerden de teşkil edilir, ms. çabuksana! (b. çabuk I ⊡).

baksı/bakşı (?) 'Aleviler arasında yüksek bir paye' < Çince ***bagşi*** (bugünkü telaffuz ve mana ***boşl*** 'doktor' (kelimenin tarihçesi ve yayılışı için b. G. Doerfer 1965 II, no. 724). ※ ***Dört direğin arasını semah yeri olarak açık tutak, yeter. Baksılar şuralarda, sağ-sol, karşılıklı otururlar.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 161). Krş. ***Bahşılar.***

Osm. **baksımat/beksumat** 'peksimet' < BizYun. ***paksimadin*** a.m. Kahane-Tietze 1958 no. 826. b. ***peksimet***.

bakşı, b. ***baksı***.

bakteri b.m. (mikrobik canlı) < Fr. ***bactérie*** a.m. [EYun. ***βακτηριον*** (baktē'rion) 'çubukçuk']. Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡.

bakteriyolog 'bakteriyoloji uzmanı' < Fr. ***bactériologue*** a.m. [***bactérle*** ve birçok uzman terimlerinde geçen ***-log*** 'uzman', b. ***arkeolog*** ⊡].

bakteriyoloji 'tıbbın, bakterilerle ilgilenen ihtisası' < Fr. ***bactériologle*** a.m. [***bactérie*** ve birçok ilim ihtisaslarında geçen ***-logie*** kelimesi, b. ***antoloji*** ⊡].

EOsm. **bakyaz** 'yeni ev edinenlerin, tanıdıklarına verdikleri ziyafet; şerbetlik, bahşiş' TS 386 < Fa. ***bağyāz*** Tekin-Tietze 1994 no. 100. F. Steingass 1930 s. 193 sadece 'drink-money; a present of sweetmeats; good news' olarak tarif edildiği hâlde Borhān 1342/1963 I, 290 kelime için şu tarifleri veriyor: 'ustanın çırağa ücretin üstüne verdiği para; yeni bir elbise giyildiği vakit verilen tatlı parası ya da tatlı; müjdelik'. Krş. ***bıkyaz***.

bal b.m. (arı balı) < ETk. ***bal*** < bir Hint–Avrupa dilinden (krş. Lat. ***mel***), Clauson 1972 s. 330, Sansk. ***madhu*** a.m. M. Räsänen 1969 s. 59, E.V. Sevortyan 1978 II, 47. ※ ***İcdi, bal gibi dadı.*** (Ferec 855/1451 v. 244b). ※ ***Arılar bal yapar, ressamsa resim.*** (İ. Balaban 1965 s. 92). ***balım*** (hitap olarak) 'sevgilim, yavrum': ※ ***Ṣatarken müşteriye ḳardaşum, cānum, balum, döstum dėmekde taḳṣīrlik ėtme!*** (Mercümek Aḥmed 1944 s. 366). ***bal eyle–*** 'bal istihsal etmek' (krş. ***ekmek et–***): ※ ***Vilāyet–i Ḳaramanda Ḳovan kimüŋ timārında bal eylerse ʿöşri ol tīmāruŋ ṣāḥibine buyurulmışdur.*** (N. Beldiceanu 1967 v. 32b). ***bal ayı*** 'evlenenlerin ilk günleri' < Fr. ***lune de miel*** < İng. ***honeymoon*** a.m. (İng. kelime OED'ye göre 16. asrın sonundan beri bilinmektedir). Bu kelimeden yapılan calque (ödünçleme çeviri). Calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡³. ※ ***Hilton'da düğün, dünya gezisiyle süren bir balayı...*** (A. Kutlu 1983 s. 59). Türkçede bu tabir 20. asrın başında ilk defa tespit edilmiştir. Daha önce (1872'de) tabir şu şekilde geçiyor: ※ ***Nikāḥdan evvel görünen muḥabbet birden burüdete tebdīl olur; ve bal–yaġ ayı ėtdikleri ibtidāki ay daḫi zehir zembereġe tebdīl olur.*** (E. Misailidis 1986 [1872] s. 739). Tâbir bâzan tek kelime telakki edilerek sonundaki ***–ı***'nın fonksiyonu kaldırılır: ※ ***Profesör Yavuz Abadan ve yeni evlendiği eşi Nermin Abadan balayılarını yaşıyorlar.*** (G. Dino 1991 s. 118). ***bal dök yala*** 'tertemiz' (nida gibi kullanılan tasvirkâr bir cümlecik): ※ ***O ne mermerler, bal dök yala!*** (Reşat Enis 1944 s. 48). ***bal gibi*** (mecazî manada) 'pek âlâ, su götürmez, hiç şüphesi yok ki': ※ ***Eşraf arasında mütevazi diye şöhreti vardır, ama bal gibi dalkavukdur.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 168). ※ ***Tutuklu: "Evet, olabilir." Komiser: "Olabilir değil, bal gibi öyledir."*** (M.C. Anday 1965i s. 9). Krş. ***buz gibi***. ***balgömeci/balgümeci*** 'bal peteğini andıran bir dikiş büzgüsü; bir göz rengi': ※ ***Eh, sakalsız düşünürsen bu yüzü, o capcanlı balgömeci gözlerin sahibi hiç de yaşlı adama benzemiyor.*** (F. Erdinç 1973 s. 71). ***bal kabağı*** (mecazî manada) 'aptal, beyinsiz' (boş kafanın kabağa benzetilmesi bütün argolarda vardır, ms. İt. ***zucca***): ※ ***Sanki ağam hiç genç olmamış. Kendisine kimse yeşillenmemiş gibi söylüyor! Balkabağı sen de!*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 24).

Osm. **bal** II 'kanat' < Fa. ***bāl*** a.m. ※ ***Bir ḳuş dutdum, biryān eyledüm, aġzuma ḳoyacaġum vaḳtin nāgāh ġarīb oşdur ucdı, perri bāli temāmet ḳatumda ḳaldı.*** (Ferec 855/1451 v. 140b).

AD. **bala** I 'çocuk' DS 496, A. Caferoğlu 1951 s. 221, EOsm. 'kuş yavrusu' TS 386, < ETk. ***bala*** 'kuş yavrusu; hayvan yavrusu', belki yabancı bir kökten, krş. E.V. Sevortyan 1978 II, 47–49. Ch. Symeonidis 1973 no. 159 kelimeyi Yun. ***παλλακιν*** (pallákin) 'bebek; hayvan yavrusu; oyuncak bebek'e bağlamaya çalışıyor, fakat bu, birkaç sebepten dolayı imkânsızdır. ※ ***Uzun boyludur Oruç'um, karşıdan görsem ossaat tanırım. Boyuna bosuna kurban yavru balam!*** (D. Akçam 1978 s. 42–43). ***balala–*** 'yavrulamak (köpek gibi hayvanlar hakkında)' DS 498.

AD. **bala** II/**vala** 'bir cins ipekli bez; baş örtüsü' A. Caferoğlu 1940 s. 152, 210, TS 386–387 < Fa. ***vālā*** a.m. ***/v/→/b/*** gelişmesi için b. âb/âv I ⊡.

Osm. **bâlâ** 'yüksek' < Fa. ***bālā*** a.m. ※ ***Size gitmekden oturmaḳdur evlā | Ki yoluŋuz durur gitdükce bālā.*** (Żaʿīfī 1950 [1555] s. 147). '(19. asırda) yüksek bir rütbe' ※ ***Mābeynde arḳası var. Ṣoŋ derece tutuyorlar. Ḥerīf altı ayıŋ içinde mütemāyizden bālā oldu.*** (E.E. Talu 1928 s. 321). ***bâlâda*** '(yazıda, kitapta) yukarda': ※ ***Bālādaki tafṣīlde mufaṣṣal ola.*** (ʿĀlī 1587 v. 137b). ***bâlâlan–*** 'böbürlenmek, tefahur et-

mek': ※ *'Ārıżuŋ 'arż ėt güle, gülşende zībālanmasun | Serve göster ḳadduŋı, nāz ile bālālanmasun.* (Köprülüzade 1934 s. 100).

AD. **balaban** 'doğan, çakır doğan' DS 496, TS 386, Meninski 1680 I, 870 < Fa. ***bālābān*** 'davul' M. Räsänen 1969 s. 59, fakat E.V. Sevortyan 1978 II, 49–51'e göre mesele henüz halledilmiş değildir. 'köylülerin kendi hayvanları için kullandıkları isim' L. Bonelli 1902 s. 57. 'şişman, gürbüz; büyük, iri' DS 496, Meninski 1680 I, 870.

balad 'bir anlatıcı şiir veya müzik türü' < Fr. ***ballade*** < Prov. ***balada*** 'dans müziği' [Ortaçağ Lat. ***ballāre*** 'dans etmek']. ※ ***Bir başka oyun çalışmasına girişmiştim, "Yer Katı, Gök Yüksek". Bir güneydoğu baladı.*** (M. Mungan 1996 s. 100). ※ ***Vietnamlılar için yazdığı baladı okumuştum geçenlerde bir dergide.*** (E. Bener 1999 s. 22).

Balad, b. ***Balat***.

AD. **balada/bolada** 'altı aylık piliç' DS 197, 734 < Yun. ***πουλαδα*** (puláḏa) a.m. A. Tietze 1955 no. 222.

baladur/balyadur 'gümrükte, açılan balyaları tekrar saran kimse' Kahane–Tietze 1958 no. 340 < Yun. ***μπαλαδουρος*** (balaḏúros) < İt. (Venedik diyal.) ***imbalador*** a.m. [İt. ***Imballare*** 'sarmak, paketlemek']. AD. ***baladur*** 'üzüm, incir alıp satanların başı' DS 497.

AD. **balafur/balahur** 'saman alevi; fırının ikinci tavı' DS 497 < Yun. ***παραφουρνιν*** (parafúrnin) 'son derece sıcak fırın' Ch. Tzitzilis 1987g no. 394.

AD. **balak** I 'don paçası, pantolon paçası' DS 498 < Türk dillerinde yaygın, menşei henüz belli olmayan kelimelerden (M. Räsänen 1969 s. 59, E.V. Sevortyan 1978 II, 51–52).

AD. **balak** II 'sulu çamur, batak' DS 198 < ETk. ***balıḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 336. ※ ***At mıhından döndı balaḳ (balıḳ ?) dörpiye | Gök yüzi oḳdan döndı oḳlu kirpiye.*** (Firdevsī-yi Rūmī 1980 [15.–16. yüzyıl] s. 124).

AD. **balak III/malak** 'manda yavrusu; buzağı; ayı yavrusu; tavşan yavrusu' DS 497–498, 3108, K. Emiroğlu 1989 s. 51, TS 388, A. Caferoğlu 1943 s. 205ff < Yun. (Karadeniz diyal.) ***παλλακ*** (pallák) 'gürbüz bebek; hayvan yavrusu' Ch. Symeonidis 1973 no. 159 < EYun. ***παλλακος/ παλλαξ*** (pallakos/ pállax) 'sevilen oğlan çocuğu' N.P. Andriotis 1974 no. 4605. **/*b*/→/*m*/** değişimi için b. ***bakara*** II ⊡.

AD. **balalas/balalos** 'aptal, budala, deli' DS 498, K. Emiroğlu 1989 s. 51 < Yun. ***παλαλο'ς*** (palalós) a.m. Ch. Symeonidis 1973 no. 158 < EYun. ***απολωλος*** (apolölós) 'kaybolmuş' N.P. Andriotis 1974 no. 985.

balalayka (beynelmilel terimlerden) 'üç telli Rus halk sazı' < Rus. ***balalayka*** a.m. Kelimenin menşei için çeşitli nazariyeler vardır (krş. M. Vasmer 1953 I, 45). ※ ***Balalayka, piyano, bandura, akordeon çalacak, şarkılar söylenecek, dans edilecek.*** (N. Bezmen 1994 s. 30).

balalos, b. ***balalas***.

balama 'halk sahnesinde Rum veya Frenk tipi' H. Ritter 1924 I, 4 < Rom. ***balamo*** 'Yunanlı', K. Kostov 1974 s. 358, N.G. Paspati 1870 s. 158.

AD. **balamar**, b. ***palamar***.

AD. **balamud**, b. ***palamut***.

balançina/balansine (gemicilik terimlerinden) 'yukarı çekmek için bir tertibat' < İt. ***balanzina/balansinna*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 55.

balans 'denge' < Fr. ***balance*** a.m. < Lat. ***bilancia*** 'terazi' [***bi-*** 'çift' ve ***lanx*** 'kefe'].

blansine, b. ***balançina***.

balasır, b. ***balastır***.

balast '(gemilerde) safra; demiryolu ve şose inşaatında toprak üzerine döşenen taş kırıkları' < Fr. ***ballast*** (her iki manada). Gemicilikteki kelime İng. ***ballast***'dan alınmış olabilir. Kelimenin aslen bir İskandinav dilinde neşet ettiği ve iki kelimenin terkibi olduğu düşünülmektedir: ikinci kelime ***last*** 'yük'tür; ilk kelime üzerinde dilciler hemfikir değildir.

AD. **balastır/balasır** 'hatıl; duvardaki köşe ağaçlarını birbirine bağlayan ağaç' ZTS 1976 s. 17, DS 500 < İt. ***pilastro*** 'direk, sütun', fakat manası farklıdır.

balaşkerma (gemicilik terimi) 'bir küçük kayık tipi' < İt. (Venedik diyal.) ***palaschermo*** (Kahane–Tietze 1958 no. 460).

Balat 'İstanbul'da, Aydın ve Bursa vilayetlerinde yer adı' < Yun. ***παλατιον/παλατιν*** (palátion/palátin) < Lat. ***palatium*** 'saray, kâşane' G. Meyer 1893 s. 43, D.J. Georgacas 1971n s. 108 [< Roma'daki ***Palatinus*** tepesinden, çünkü Roma imparatorlarının sarayı o tepenin üzerinde bulunuyordu]. ※ ***Mukerer teftiş idub sıkleti, | Babi Fenerle Balad semtleri.*** (E. Kömürciyan 1981 no. 125).

balata (otomobil terimlerinden) 'fren yapmayı sağlayan, tekerlek mili üzerine yerleştirilmiş yarımay biçimindeki aygıt' < Fr. ***plateau (de frein)*** a.m. ※ ***Sıkı tamir ister. Balatalar aşınmış. Kampanaları sökmek lâzım.*** (Z. İlhan 1950 s. 25). ※ ***Sağ taraftaki sokaktan siyah bir BMW aniden caddeye fırlıyor. Frene basıyorum; balatalar acı acı ötüyor***. (A. Ümit 1996 s. 150).

Osm. **balater** 'daha yüksek' < Fa. ***bālā*** 'yüksek' sıfatının comparativus (karşılaştırma) hâli. krş. ***beter***. ※ ***Servden bālā-ter olmış ḳāmet-i dilber bu gün, | Nā-resīdem daḫı bir açılmaduḳ ġonçeydi dün.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 329). ※ ***Eẕvāḳ-ı muḥabbeti̮ hayāl etdiği mertebelerden ḳat ḳat bālāter bulmuşdu.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 70).

⊡ Fa.dan alınmış kelimeler arasında sonu ***-ter*** ekiyle biten comparativus (karşılaştırma) hâlinde sıfatlar vardır. Bunlardan, ***beter*** kelimesi hariç hiçbiri, konuşma ve halk dillerine girmemiş, hepsi yalnız edebî dilde kullanılmıştır. A–B ve C–E ciltlerinde gösterilenler şunlardır: ***balater, bedter***, ***beter, berter.***

AD. **balay**, b. ***bolayki***.

AD. **balbal** I 'beyaz ve yuvarlak taneli bir çeşit üzüm' DS 500 < ?? ※ ***Melek'in, ekmek, kaşar peyniri, son kırmızısı uçmuş domates, bir salkım balbal üzümü ile geçirdiği öğle üstlerinin – eğer Necmi'nin hastalığı artmasaydı – bir zevki olabilirdi.*** (Sabahattin Ali 1944 s. 147).

AD. **balbal** II/**barbar** 'gürültücü, şamatacı' DS 500, 526–527 < ses taklidi kelimelerden, krş. ***bağım bağım/bar bar. balballan-*** 'stammeln (dili dolaşarak konuşmak)' Meninski 1680 I, 683, krş. Lat. ***balbutire*** a.m. Krş. ***barbar.***

AD. **balcan** 'patlıcan' DS 501 < ***patlıcan*** kelimesinin varyantı. ※ ***Orağı alıp ot biçecekken, kör bıçağı alıp balcan kesiyordu.*** (F. Baykurt 1982 s. 9).

AD. **balçak/barçak** 'kabza, kabzanın demir siperi' DS 501, 527, TS 388 < Tk. ve < Mo. dillerinde eski ve yaygın olan kelimenin menşei belli değildir, O.N. Tuna 1972 s. 215, E.V. Sevortyan 1978 II, 52–53. /***l***/→/***r***/ değişimi için b. ***arın*** ⊡. ※ ***Balçağından ol ḳılıcı berk dutdı.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.–15. yüzyıl] s. 112).

balçık 'kil, yapışkan çamur' TS 389 (***balçuk***) < ETk. ***balçıḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 333. krş. H. Eren 1946 s. 95–96. ※ ***Biraz balçıḳ gibi ortalıḳda nesne var; sıvadan artmış balçıḳ fażlası ola.*** (Ferec 855/1451 v. 117a). ※ ***Uzun süredir yağan yağmur yolları balçığa çevirmişti.*** (H. Akdoğan 1998 s. 86). ***balçık hastalığı*** 'nebatlarda görülen bir mantar hastalığı': ※ ***Balçık hastalığından dolayı yaprakları sinek pislemiş gibi benek benek olmuş bir incir ağacı idi o.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 144).

Balçık 'Balçik, Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısında bir liman şehrinin adı' < ***balçık*** (BER 1971 I, 30).

baldaken (mimari terimlerinden) 'taştan sayvan' < Fr. ***baldaquin*** < İt. ***baldacchlno*** 'sayılan bir şahsın tepesinde değneklerle tutturulan süslü bez, sayeban' [Eİt. ***Baldacco*** 'Bağdat'; Bağdat'ın süslü kumaşları meşhurdu]. Küçültme eki –***ino*** için b. ***alblno*** ⊡. ※ (Bir makalenin başlığı): ※ ***Baldaken formlu camilerin geç Osmanlı devrindeki dış görünümleri üzerine.*** (D. Esemenli 1990 s. 67).

baldır 'bacağın dizden aşağı olan kısmı; o kısmın arka tarafındaki adaleli kısmı' < ETk. ***baltır*** a.m. Clauson 1972 s. 334. ※ ***Ḳolı budı̆ hıranca, uzun baldırları ince*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.–15. yüzyıl] s. 28). ※ ***Abidin, bir bacağı baldırından kesilmiş genç bir işçiyle paylaşıyor odasını.*** (G. Dino 1991 s. 216). ***baldırla–*** '(binek atını) baldırları dokundurmakla harekete geçirmek' (isim/sıfat'tan fiil yapan ***–la–/–e–*** eki için b. ***acabla–*** ⊡): ※ ***Atı beşinci bölüğün olduğu yere süreceğim. Baldırlarım, gitmez. Topuklarımı karnına vurdum, gitmez.*** (A. Nesin 1995 s. 50).

AD. **baldırbacak** 'açıksaçık, çıplak' DS 502 < ***baldır*** ve ***bacak***. ※ ***Şimdilik doğduğumuz aya göre yıldızımızın ne olduğunu takvim yapraklarından ve gazete ilâvelerinden, baldırbacak mecmualarından öğrenemiyoruz.*** (M. Makal 1952 s. 29).

AD. **baldırıçıplak** 'yoksul, fakir' DS 502 < ***baldır*** ve çıplak. ※ ***O zamanlar miras ylylp çapkınlığa ve hovardalığa vuran delikanlılar, yanlarındakl dalkavuklar arasında ipsiz sapsız, baldırıçıplak, kabadayı geçinen güruhtan muhafızlar da alırlardı***. (S.M. Alus 1944 s. 106).

baldıran 'zehirli bir ot, Conium maculatum' I. Hauenschild 1989 no. 344 < ***baldırgan*** 'Heracleum' veya F. Miklosich, G. Meyer ve M. Vasmer'e göre Alm. ***Baldrian*** 'Valeriana', krş. E.V. Sevortyan 1978 II, 55–56. ※ ***Ölümü seçişin an'lık edimleri, baldıran içmek, damar kesmek, kendini asmak...*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 104).

AD. **baldırgan** 'yenen, çorbası yapılan bir ot; şeytantersi, Ferula assa–foetida' DS 501–502, I. Hauenschild 1989 no. 495 < Tk. dillerinde çeşitli otlar için kullanılan yaygın bir kelime (M. Räsänen 1969 s. 61), görünüşe göre

bal–tır– fiilinin fiil sıfatı (participium), fakat başka başka otlar için kullanıldığı için ismin ne manaya geldiğini tespit etmek güçtür. (E.V. Sevortyan 1978 II, 55–56).

baldız 'erkeğe göre karısının kız kardeşi' < ETk. ***baldız*** a.m. Clauson 1972 s. 334. ※ ***Etme heves sevicilige gel ḳadın ḳızım | Görüb bıçaḳla ṣoŋra urur seni baldızım.*** (Vāṣıf ʻOs̱mān 1257 s. 50).

EOsm. **baldızık** 'fecir zamanı doğan bir yıldız' TS 389 < T. Tekin'e göre (Tekin–Tietze 1994 no. 102) ya ***yaldırık*** 'Merih' DS 1454 yerine bir hata (eski yazıda iki nokta tek nokta gibi okunmuş) ya da ***baldız (çakmak/ oynamak)*** '***balkımak'*** kelimesinden türemiş olabilir.

AD. **baldon/baldun** 'palto' DS 503, ZTS 1976 s. 18 < Azerb. (diyal.) ***baldun***, krş. Rumence ***palton*** < Fr. ***paletot*** a.m. A. Tietze 1982z no. 11.

baldu** 'balta' TS 389 < ***balta kelimesiyle sadece uzaktan benzerliği olan kelime belki ***ballu*** yerine bir okuma hatasıdır, krş. Tekin–Tietze 1994 no. 90 103.

AD. **baldun** I 'atın kuyruğunun altından geçirilen kayış' DS 503 < ***paldım*** < Fa. ***pāl–dum/pār–dum*** a.m. [***pār*** 'deri' ve ***dum*** 'kuyruk'] K. Emiroğlu 1989 s. 51.

baldun II, b. ***baldon***.

bale 'danslı gösteri ve onu sahneye koyan topluluk' < Fr. ***ballet*** < İt. ***balletto*** a.m. [***ballo*** 'dans' + ***–etto*** küçültme eki, b. ***alborata*** ⊡]. ※ ***"Hangi okula verelim?" – "Bale okuluna verelim!"*** (N. Üstün 1968 s. 110).

balen (terzilik terimi) 'giysilere konan çubuk' < Fr. ***baleine*** a.m. Krş. ***balena*** II. ※ ***Ailemizin kadınlarının, balenli elbiseler giydiği, Paris topuzları yaptırdığı dönemden kalmışlar.*** (Füruzan 1972k s. 22). Krş. ***balena*** II.

balena I/**balina** 'çok büyük deniz hayvanı' Şemseddīn Sāmī 1317 I, 275 < İt. ***balena*** < Lat. ***balēna*** < EYun. ***φαλαινα*** (fálaina) a.m. G. Meyer 1893 s. 21. ※ ***Balinaların söylediği arkadaşlık şarkıları buralara ulaşmıyor ki!*** (Z. Ankara 1991 s. 161). Krş. ***balina.*** Bugün hakim olan telaffuzda /*e*/'nin /*i*/'ye dönüşmüş olmasının hangi tesire dayandığı anlaşılmadı.

balena II '(terzilik terimi) giysilere (bilhassa yaka ve korseye) konan çubuk' (eskiden balina bıyıklarından yapılırdı) Şemseddīn Sāmī 1317 I, 275. < Yun. ***μπαλαινα*** (baléna) < İt. ***balena***, krş. ***balena*** I, ***balena baston*** 'yapılışında (sapında ya da tutulan yerinde) balina maddesi bulunan baston': ※ ***Ellerindeki balena bastonler dudaklerinin üzerine dayanmış...*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 110). Krş. ***balen***.

balerin 'balede dans eden kadın' < Fr. ***ballerine'*** < İt. ***ballerina*** a.m. [Lat. ***ballāre*** 'dans etmek, küçültme eki ***–ina*** için b. ***albino*** ⊡]. ※ ***Marilyn beyaz tülden bir balerin giysisi, yalınayak, hüzünlü bir bakışla bize bakıyordu.*** (N. Eray 1990 s. 15). ※ ***Bir balerinin esnekliği içindeki bacaklarına söz geçiremeyişine aldırışsızca gülümsedin.*** (U. Alpay 1999 s. 78).

balet 'erkek balerin' < ?? ※ ***Çuvalın içine giren balet, balerin yeteneğindeyse, eh artık korkutulan kişinin hapı yutması işten bile değilmiş.*** (M. İzgü 1992 s. 26). ※ ***Fillerin dansı başlar. Kırbaçlar şaklamakta, alınları, göğüsleri çiçek resimli, başları tuhaf serpuş-***

lu baletler, yâni erkek balerinler, fiillerle adeta kadın cariyeleri gibi oynaşmaktadırlar. (A. Ağaoğlu 1993 s. 72). ※ ***Ünlü balet Rudolf Nureyev, kumların üstünde, adeta havalarda uçarak, "Korsan" balesinden en güzel bölümü dans ediyordu.*** (N. Eray 1994 s. 130). Kelimeyi İt. ve Fr. kaynaklarda bulamadık.

balgam 'öksürükle boğazdan dışarı atılan madde' < Ar. ***balġam*** < EYun. ***φλεγμα*** (flégma) a.m. G. Meyer 1893 s. 40. ※ ***Gırtlağına tıkanan balgamı şırak diye yan tarafa attı.*** (İ. Tarus 1961 s. 8). Mecazî manada: ***bir balgam at-*** 'kışkırtıcı bir söz söylemek'. ※ ***Bir gün ġayfede bir balġam atdı ortaya, başladıḳ çekişmeye.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 275).

Osm. **balgami** 'flegmatik' < Ar. ***balġamī*** a.m. [***balġam*** + İsimden sıfat yapan nisbe eki ***-î***, b. ***adalî*** ⊡]. ※ ***İngilizler mişilli balġamī ṭabīʿatli ādemlerden başḳasınıŋ bu dāʾireyi idāre etmesiniŋ iḥtimāli yoḳ idi.*** (E. Misailidis 1989 [1872] s. 737). ***balgami taş*** 'Hacıbektaş taşı, damarlı ve yarı şeffaf bir taş': ※ ***Aynanın önünde balgami taştan ufak sarı bir kâse gördü.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 184).

balgam taşı 'beyazımsı bir taş' ※ ***Ak gözleri yuvalarından dışarıya uğrayacakmışcasına bir süratle iki yuvarlak balgamtaşı gibi fırıl fırıl dönüyordu.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 67).

balgömeci, **balgümeci**, b. ***bal***.

AD. **balı** 'büyük kardeş: sevgi gösterilen kimseye denir; veli' DS 204 < Fa. ***bālü*** 'a uterine brother' Steingass 1930 s. 151. Belki ***balım*** (b. ***bal***) ile aynı kelime.

EOsm. **balıcak** 'küçük balık' < ***balık*** + ***-cak*** küçültme eki, b. ***artucak*** ⊡. Küçültme eklerinden önce ***/k/*** sesi kalkar, krş. ***köpecik***, ***sağlıcakla.*** ※ ***Deŋizde bir balıcaḳ avlamış.*** (Ferec 855/1451 v. 246b).

balık b.m. (bilinen hayvan cinsi) < ETk. ***balıḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 335. ※ ***Ḳız balıḳ gibi hāmüş, ṣadef bigi bī-hüş oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 41a). 'balık avı': ※ ***Delikanlıların hepsi balıktadır.*** (S.F. Abasıyanık 1951h s. 22), ※ ***Bu paradan hiç balığa çıkmıyan muhtarla parti kâtibine pay ayırıyor.*** (S.F. Abasıyanık 1952s s. 20). (17. asır argosu) 'erkeklik uzvu' R. Dankoff 1991 s. 15. ***balık avla-*** 'boş bulunmak': ※ ***Ama, pürsilāḥ olur da gideriz. Ey, onlar balıḳ avlamaz ya? Onlar da silāḥ, puşat, cebḫāne ...*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933ia s. 84). ***balık eti/balık etinde/balık etli*** '(ekseriya kadınlar hakkında) ne zayıf ne de şişman, tam karar' (G. Molino 1641 s. 184 onu 'muscoli carnosi' diye tercüme ediyor): ※ ***Birine Büyük Amelya derlerdi ki uzun boylu, duru beyāż, balıḳ etinde, sesi gür, yalŋız bir az durġun ṭavırlı idi.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 139). ※ ***Bu bembeyaz, balık etli, kara gözlü, kara kaşlı, kaymak göğüslü kızın Hasan yalnız sesine, yüzüne dikkat ediyordu.*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 37). ※ ***Kumral, yeşil gözlü, orta boylu ve balık eti.*** (S.M. Alus 1944 s. 162). ※ ***Annesi de güzel kadınmış. Balıketi, duru beyaz ten, iri, yeşil süzgün gözler, biçimli bir burun*** (İ. Aral 1997 s. 113). ***balık istifi*** 'çok sıkışık': ※ ***Gazinonun kapısından girip hanımların mevkiine yürüdük. Kafeslerin arkasındaki ön sıralar balık istifi olduktan maada ikinci, üçüncü sıralar da omuz omuza.*** (S.M. Alus 1933p s. 200). ***balık kaçtı*** 'bir oyun adı [saklanan ve kimde olduğu ebe tarafından bulunacak olan küçük bir şeye ***balık*** adı veriliyor] H. Kodaman 1944 s. 80: ※ H. Ritter 1924 I, 79. AD. ***balık kulağı***

'çok sıkışık yer' DS 505: ※ ***Balık kulağı gibi ahırın bokunu çekip dışarı dökmek, "basma" yapmak en güç işti.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 133). ***balık sırtı*** '(kumaş hakkında) balık kılçıkları şeklinde deseni olan': ※ ***Muzaffer balık sırtı lâcivertlerini ütüledi.*** (M. Buyrukçu 1956 s. 35). ***balık ver–*** (argo) 'çullanmak': ※ ***Uzun Muzaffer üç metre öteden birisine bir balık verdi, aldı altına.*** (M. Buyrukçu 1956 s. 34).

balıkçın/balıkçır/balıkçıl 'su kenarında yaşayan ve balık yiyen uzun bacaklı kuş' TS 390 < ETk. ***balıḳçın*** a.m. Clauson 1972 s. 337–338 [***balık*** ve hayvan isimlerinde görülen ***–cın/–çın*** eki, (krş. ***bıldırcın***) yâni 'balık yiyen']. ※ ***Balıḳçıl/Balıkçın teli.*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 224). ※ ***Zinhār ṣaḳıŋġıl tā şol balıḳcır bigi olmayasın …*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 20). ※ ***Dükeli bir araya cemʿ oldılar, | Ol balıḳçıruŋ ḳatına geldiler.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 834).

⊡ Kuş isimlerinde çok defa bu ***–çıl / –çın / –çır*** eklerini görüyoruz. Bunlardan ***–çıl***, 'yiyen, seven' diye manalandırılabilir (b. ***adamcıl*** ⊡). A–B ve C–E ciltlerinde zikri geçenler: ***balıkçıl / balıkçın / balıkçır, bardakçıl / bardakçın, bayırcın, bıldırcın, çamurcıl /*** çamurçıl. ***–cun*** eki – bambaşka manada – ***dokurcun*** kelimesinde de geçiyor.

Balıkesir 'Marmara Denizi kenarında bir şehir', Osm. ***Balikesri/Ballı kesri*** TS 394 < BizYun. ***παλαιον καστρον*** (palaión kástron) 'eski hisar'.

EOsm. **balıklağu/balıklağa/balıklava** 'deniz, göl ve ırmaklarda balık yatağı olan yer' [***balık*** + mekân isimleri yapan ***–lağu*** eki, b. ***avlak*** ⊡]. Krş. Ö.A. Aksoy 1945 I, 246–247, başka bir etimoloji için b. H. Eren 1993b. ※ ***Göli Ḳara-deŋizüŋ kiçi ḳarındaşı dėnilse cāʾiz. Yaluŋuz balıḳlaġusından yılda ḳırḳ biŋ flori ḥāṣıl olur.*** (Tursun Bey 1977 [1490–95] s. 1769).

balıklama 'balık gibi atlayarak' < ***balık*** + isimden mekân ve istikametle alakalı zarflar yapan ***–lama*** ekleri, b. ***aykırılama*** ⊡. ※ ***Soluğunu boşaltıp daha derin bir soluk alıyor, güverteden balıklama uçuyor denize.*** (N. Cumalı 1970 s. 211). 'bir işe sonucunun ne olacağını düşünmeden girişerek': ※ ***Demokrasiye bir imza ile balıklama girince olacağı budur işte.*** (H. Taner 1960 s. 42–43).

balıklava, b. ***balıklağu***.

balıksı 'balığa benzer, balık gibi' < ***balık*** + isimden benzerlik sıfatı yapan ***–sı*** eki, b. ***ayruksı/ayrıksı*** ⊡. ※ ***İçime çektiğim havada balıksı yosunsu bir koku vardı.*** (M. Başaran 1964 s. 40).

AD. **balınç** 'tüy yastık' DS 505 < Azerbaycan Tk. ***balïnc*** a.m. [belki Fa. ***bālīn*** ile ***bāliş*** sinonimlerinin karışığı].

bali 'bir zamk cinsi' < ***Bally*** ticaret markasından. Argo ***balici*** '***bali*** yapıştırıcısını koklama âdeti olan (kimse)' H. Aktunç 1990 s. 49. ※ ***Böyle bacak kadar itlerle dalaşırken görülmek istemez. Üstelik tinerci midirler, balici midirler, ne bok oldukları belli değil. Tam insanın üstüne sıçrayacak cinsten.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 31–32).

Bali 'bir erkek adı' < Ar. ***bāl*** 'gönül, ruh' + I. şahıs tekili possessivum (iyelik, mülkiyet) eki ***–î***, yâni 'gönlüm, ruhum', krş. ***Nûrî*** 'ışığım, nurum' gibi isimler [Fa. ***bālī*** < Ar. ***bālī*** 'old, worn (garment)' ile alakası yoktur, krş. Zs. Kakuk 1973 s. 57].

Osm. **baliğ ol-** '(haddine veya bir miktara) erişmek' < Ar. ***bāliġ*** a.m., Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Ve bāyi'uŋ fürūht ėtdügi yigirmi batmanâ bāliġ ise...*** (Ö.L. Barkan 1943 [1140/1727] s. 196). ※ ***Bunların ma'āşları on beş liraya bāliġ olıyor.*** (Aḥmed Midḥat 1296 s. 47). Krş. ***aklıbaliğ*** 'evlenecek, çocuk yapacak ya da doğuracak yaşa gelmek': ※ ***Ben yetīmlerüŋ atasıyam, mālları benüm elümdedür; oğlan bāliġ olmayınca mālını aŋa teslīm eylemek olmaz.*** (Ferec 855/1451 v. 236a).

Osm. **baliğan mabelâğ** 'yeter de artar bile' < Ar. ***bāliġan mā balāġ*** a.m. Ar. accusativus eki ***-an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Bunuŋ yalŋız taḥayyülü onuŋ tevekküllerini örtmeğe bāliġan-mābelāġ kāfiydi.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 158-9).

Balikesri, b. ***Balıkesir***.

AD. **balim/bâlim** 'keşki' < ***bari*** I, bu kelimenin müteaddit varyantlarından biri (krş. DS 506). Halk dilinde edat ve zarflara eklenen ***/m/*** için b. ***aferim*** ⊡. ※ ***Fatuş, amma horozlandın ha! .. Sen bâlim şakadan anlardın; ne oldu sana?*** (R. Enis 1935 s. 57). ※ ***Mapusane balim rahat bir yer olsa!*** (a.e. s. 57). ※ ***Bu balim olsa!*** (M. Tuğrul 1969 s. 351).

Osm. **balin** 'yastık' < Fa. ***bālīn*** a.m. ※ ***Ve bil-ḫaṣṣa keṣret-i bālīn zenlerüŋ 'ādetidür.*** ('Ālī 1587 v. 134b).

balina, b. ***balena***.

balistik (askerlik terimlerinden) 'merminin hareket çizgisini hesaplama bilimi' < Fr. ***balistique*** a.m. [Lat. ***ballista*** 'ağır taşlar fırlatmak için kullanılan eski bir harp makinesi' < EYun. ***βαλλειν*** (bállein) 'atmak, fırlatmak', b. ***akustik*** II ⊡]. ※ ***Balistik raporu gelmiş Kemal Bey. Adamı*** öldüren kurşun çok eski tip bir tabancadan atılmış. (M. Mungan 1996 s. 414). ※ ***Size ateş edilen silâhı bulamadık henüz. Ama mermileri inceliyen balistikçiler, askerlerin kullandıkları cinsten Colt bir tabanca olduğunu söylüyorlar.*** (A. Ümit 1996 s. 23).

Osm. **baliş** 'yastık' < Fa. ***bāliş*** a.m. ※ ***Ve bir yasduḳ bir ṣadre kifāyet ėderken çār dīvārı bāliş u bālīn-ile zeyn oluna ...*** ('Ālī 1587 v. 134a).

AD. **balk** 'şimşek' DS 506-507 < Ar. ***barḳ*** a.m. EOsm. ***balkur-/bark ur-*** 'ışık saçmak, parlamak' TS 391-393. ※ ***Nūr-ı iḳbāl çehresinde anuŋ | Balḳ urur hem-çü māh der seretān.*** (Elvān Çelebī 1984 [1358-59] no. 1855). ※ ***Bir ḳandīl billūrdan ḳubbe ortasında aṣılmış. İçinde bir aḳ süd gibi ṣu ḍurur barḳ urur. Anuŋ nūrından ol ḳubbeye aydınlıḳ düşer.*** (Şaltuḳ-nāme 1976 s. 1117). ※ ***Çün düşümden uyandum, yüzümüŋ İslām nūrın barḳ urur gördüm.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 10).

balkabağı, b. ***bal***.

balkan 'sarp ve ormanlık sıradağlar' < ?? ※ ***'Aẓīm balḳanlar aşub Ḳoç Dāvud yaylasına çıḳub ...*** (Evliyā Çelebī 1935 [17. yüzyıl] IX, 301). ***Bir gün koyunlar balkana doğru giderken önlerine bir canavar çıkıvermiş.*** (*Rodop Türk Halk Masalları* 1963 s. 5). Mecazî manada: 'dağ gibi adam, atlet, pehlivan': ※ ***Şu balkan gibi yiğit benim senden doğurduğum kahramandır.*** (Aḥmed Midḥat 1942 [1871] s. 72). ***Balkanlar*** 'Bulgaristan'daki Balkan dağları; Balkan Yarımadası': ※ ***Ammā Balḳan dağınuŋ berü yüzinde bir tarlanuŋ kökin söküb veyā baltası ile***

açmaḳ ḳānün-ı ḳadīm üzere muḳarrerdür. (Ö.L. Barkan 1943 [16. yüzyıl] s. 277).

Balkar/Malkar 'Kafkas Türkleri'nden bir zümre ya da ona mensup şahıs' < etnonim ekseriya ***Bolġar/Bulġar*** etnonimi (kavim adı) ile alakalı görülmüştür (krş. PhTF 1959 I, 340), fakat A.Yu. Boziyev 1962 s. 47, ***m*** ile başlayan etnonimi esas görüyor ve onu Balkarlar ülkesindeki ***Malki*** (eski adı ile ***Malka*** < ***balıḳ***) nehrinin ismine bağlıyor.

Osm. **balkarmata** 'küçük bir harp gemisi' < İt. ***barca armata*** a.m. [***barca*** 'kayık' ve ***armata*** 'silâhlı'] Kahane–Tietze 1958 no. 72. ***/r/→/l/*** gelişmesi için b. ***amelikan*** ⊡.

***balkı** 'güzel, parlak, süslü' TS 391 < kelimenin okunuşu ve gösterilen mana şüphelidir, krş. Tekin–Tietze 1994 no. 105.

balkı-, b. ***barkı-***.

AD. **balkır/balkız** 'parıltı, şimşek' DS 506–507 < ***balkı-***.

Balkız 'Marmara Denizi'nde Kapıdağ yarımadasında Eski Çağdaki Kyzikos şehrinin harabeleri' < Yun. ***palaio*** 'eski' ve ***Kizikos,*** D.J. Georgacas 1971n s. 108.

balkon I b.m. (binalarda çıkıntılı küçük taraça) < İt. ***balcone*** G. Meyer 1893 s. 43 veya < Fr. ***balcon*** < İt. ***balcone*** a.m. [aslı Langobard. ***balko*** 'kiriş' H.–R. Kahane 1977]. ※ ***Uzaklarda bir genç adam balkona çamaşır asıyordu.*** (Z. Ankara 1991 s. 151). 'tiyatroda asma kat': ※ ***İkinci balkona, o günlerin deyimiyle paradiye, küçük bir makine dairesi yapılmıştı.*** (B. Arpad 1976 s. 22). ※ ***Eski Beyoğlu sinemaları ve onlara bir saygınlık kazandıran locaları ister ister balkonlarda ister parterde ...*** (G. Scognamillo 1990 s. 92). (Argo) 'kadın veya kız memesi' F. Devellioğlu 1959 s. 668.

balkon II (gemici dilinde) 'kıç güvertesi' < İt. ***balconi*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 57.

AD. **ballıka** 'soya fasulyesi' DS 510 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***πολιτκα*** (polítka) 'bir fasulye cinsi' Ch. Tzitzilis 1987g no. 423.

Ballı kesri, b. ***Balıkesir.***

AD. **ballışıka** 'incir' DS 310 < ***ballı*** 'tatlı' ve Yun. ***συκο/συκα*** (síko/síka) 'incir' A. Tietze 1962 no. 340.

EOsm. **bal-limun** 'sütliman, sütlimanlık' < ***bal*** ve ***limun*** 'limanlık'; krş. ***sütliman;*** Kahane–Tietze 1958 no. 848. ※ ***Gündüz kim geldi, şiddet götürüldi, bal līmün oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 131b).

balmumu b.m. (arı peteklerinin maddesi) < ***bal*** ve ***mum*** kelimelerinin terkibi. ※ ***Bu üslüb üzre yevmī yüz re's ḳoyun, yüz kile şeker ve yüz ḳıṭ'a balmümı ...*** (Selānikī 1989 [1599] I, 218). Terkip bugün terkip karakterini kaybederek basit bir kelime gibi de kullanılır, b. ***acabola/acabula*** ⊡. ※ ***Resīmleriŋ ekşerīsi alçıdan, ve faḳat beş altı ṣarāy ağaları balmumundandır.*** (Nāmıḳ Kemāl 1967 I, 78). ※ ***Ağzı balmümulu ufaḳ bir pül şīşe mürekkeb...*** (Aḥmed Rāsim 1927 s. 86). ※ ***Üzerinde kırmızı balmumuya basılmış bir mühür vardı.*** (E.E. Talu 1937 s. 13). ※ ***Ölünün samut samit sözlerini dinledikçe o da dünyasını değiştiriyor sanılacak bir sarılık alıyor, balmumulaşarak eriyordu.*** (H.R. Gürpınar 1942 s. 76).

balo 'danslı gece toplantısı' < İt. ***ballo*** a.m. G. Meyer 1893 s. 61. ※ ***Balolarda Türk kadınlarının dans etmesi, neredeyse, Kemalizm ilkelerinden biri olmuş.*** (G. Dino 1991 s. 76).

balon b.m. (hava veya gaz dolu küre) < Fr. ***ballon*** < İt. ***pallone*** a.m. [aslı Langobard. ***palla*** 'yuvarlak, top'; ***-one*** büyütme eki]. ※ ***Zayıf, kemikli yüzünde göz bebekleri şişkin birer balon gibi büyümüşlerdi.*** (A. Yurdakul 1989 s. 115). Kelimenin Avrupa'da yayılışı 18. asrın sonu ve 19. asrın başında balonla havaya uçuş denemelerinin ilk zamanına düşer. İstanbul'da balonla ilk uçuş 1844'te yapıldı – Vartan Paşa kelimeyi 1851'de kullanıyor. ※ ***Balonla āsumāna çıḳsa bir ādem Mesīḥ olmaz.*** (Şair Eşref 1958 s. 152).

baloz 'az para ile eğlenilen içkili, danslı yer' < Yun. ***μπαλος*** (bálos) 'balo' Yun. müzekker eki ***-os*** için b. ***aforos*** ⊡[1]. ※ ***Bir akşam, gençlik bu, şöyle Galata'ya balozlara gidelim dedim*** (Fikret Adil 1953 s. 96).

balsam 'bazı ilaçların yapımında kullanılan ağaç reçinesi' < Alm. ***Balsam*** < İt. ***balsamo*** < Lat. ***balsamum*** < EYun. ***βαλσαμον*** (bálsamon) < İbr. ***bāsām*** a.m. Krş. ***balsama***, ***belsem***, ***peleseng***.

O. **balsama** 'misvak ağacı' TS 394 < İt. ***balsamo*** 'balsam' G. Meyer 1893 s. 29. Krş. ***balsam***, ***barsama***.

AD. **balsıra** 'bitkilerin külleme hastalığı' DS 511 < ***basıra*** a.m., güya tatlımsı olduğundan halk etimolojisiyle ilk hecesi ***bal*** olmuş, b. ***atlu karaca*** ⊡. ※ ***O yıl başka bir oyunla yendi tütüncüyü. Havalar kurak gitti. Telli bir balsıra tütünleri kavurdu.*** (F. Erdinç 1961 s. 90).

balta b.m. (ağaç kesmeye yarayan alet) < ETk. ***baltu*** 'bir harp aleti' Clauson 1972 s. 333; G. Doerfer 1963 I, no. 78'e göre < Mo. ***balta*** a.m. ※ ***Żaʿīf kışlyem, balta ṣalamazam. Elma ağacın kesmek maṭlūbum oldı. Bu dīnār ile baltayı bir kişi eline vėrürem ki ağacı kesivėre.*** (Ferec 855/1451 v. 211a). AD. 'engel' DS 511 ve (Argo) 'importun, crampon' M. Mikhaïlov 1930 s. 18 ***baltayı as-*** 'bir şeyi müdahale ederek durdurmak' ve (argo) ***balta ol-*** 'musallat olmak' ve ***baltala-*** 'sabote etmek tabirleri', gemi sahiplerini veya bina inşaat sahiplerini haraca kesmek için Yeniçerilerin bir zaman kullandıkları bir şantaj usulünden ileri gelmiş M.Z. Pakalın 1946 I, 152–154. ※ ***Kanuni Kâmil bahçe sahibinden yevmiyesini aldıktan sonra bir saat kadar daha orada kaldı. Hanende Muhsine adamakıllı sarhoşdu, tam balta olacak sıra idi.*** (Sabahattin Ali 1935 s. 166). ※ ***Baltayı iyi asamamışsın. Adamakıllı asıi da bak! Herkese şapur şupur bize yarabbi şükür mü?*** (Musahipzade Celal 1936ka s. 59). ※ ***Bu adam bir vatan haini midir ki, memleket yararına böyle bir hareketi baltalıyor?*** (B. Arpad 1976 s. 95). AD. ***balta yemeği*** 'cenazeden sonraki ziyafet' (belki aslında tabutu hazırlayanlara veya çukuru kazanlara bir nevi ücret; krş. bu yemeğe bazı yerlerde verilen ***kazma takırtısı*** ve ***kazma kürek helvası*** adları hakkında, S.V. Örnek 1971 s. 88, 89): ※ ***Cenazede bulunan köyün ileri gelenleri mahalle odasına gelir. Ölü evinin hazırladığı ve "balta yemeği" denen yemek yenir.*** (M. Makal 1952 s. 100). ***baltabaş*** 'baş bodoslaması omurga hattına dikey olarak yapılmış (gemi)': ※ ***Şu Kara Ali Kaptanın baltabaş kayığını hatırlar mısın bilmem?*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 18). ***baltaburun*** 'baltabaş; büyük burunlu, burnu kemerli' Meḥmed̮ Hālid [Bayrı] 1934 s. 23. ***baltacı*** 'balta ile müsellah asker; sarayı koruma hizmetinde olan bir zümre': ※ ***Sulṭān Murāduŋ ḳaṣdı şöyle oldı-kim baltacılar sür, vilāyet-i Varsağı elek elek ėdüb Ḳaraman***

oğlını ele getüreler. (F. Giese 1929 [890/1495] s. 108). ***baltalık*** 'köyün odun ihtiyacını temin eden orman bölgesi': ※ ***Soŋra baltalığımdır yā ḫöd ben kökin çıḳarub dururam dėyü ṭaleb ėderse...*** (Ö.L. Barkan 1943 [977/1596] s. 286).

Baltalimanı 'Boğaziçi sahilinde bir köy' < buradaki ***balta*** herhâlde Bulg. vs. ***blato*** 'bataklık' E. Berneker 1924 I, 70, M. Vasmer 1953 I, 104 olsa gerek. Krş. ***bulatalık, valtalık***.

Baltık Denizi 'İskandinavya, Rusya ve Almanya arasındaki deniz' < Fr. ***[la mer] Baltique*** a.m. [doğu ve güneyinde sakin olan ve eski Slav dilleri konuşan Balt (Letonyalılar, Litvanyalılar ve asıl Prusyalılar) halklarının isminden]. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***–ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***Baltık denizini geçerken, fiyorlarda, adalarda, sisin arasında yanıp sönen deniz fenerleri ...*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 168).

Osm. ***baltıma** '(Mısır'da) bir verginin ismi' R. Dankoff 1991 s. 16; başka kaynakların desteklemediği bu kelimenin doğrusu belki ***belʿame*** [Ar. ***balʿama***] 'oburca yutmak' ['avide inglottire' Meninski 1780 I, 584] olabilir ve ona göre tercüme edilmelidir: ※ ***Ve belʿame dėrler bir şeyṭāneti vardur, eger andan daḫı māl alsa yüz kīle ḥāṣıl olur, ammā aŋa ḳul ṭāʾifesi rıżā vėrmezler, ġavġā olur*** (Evliyā Çelebī 1938 [17. yüzyıl] X, 462).

baltır, b. ***bartıl***.

Osm. **balvan** 'direk' < Mac. ***bálvány*** a.m. MNTESz 1967 I, 234, yâhut Bulg. ***balvan*** 'heykel' BER 1971 I, 29, krş. ETk. ***balbal*** 'taş heykel' Clauson 1972 s. 1972 s. 333. ※ ***Ve ṭūl ü ʿarżda ikişer zirāʿ ziyāde olmaḳ içün verdünārlar ve balvanlar kesdirüb ...*** (Selānikī 1989 [1599] I, 35).

balya I/**balye** 'sarılmış ve bağlanmış ticaret malları' < İt. ***balla*** a.m. G. Meyer 1893 s. 63, Kahane–Tietze 1958 no. 58. İki arka ünlüsünün ortasındaki palatal (öndamaksıl) ünsüz ***/l/***'nin ***/ly/***'e değişmesi için krş. ***falya***. Ar. ***/he/*** harfinin (***/a/*** ya da ***/e/*** olarak okunur) Lingua Franca'daki (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) ***/a/e/*** ile karıştırılabilmesi için b. ***acente/acenta*** ⊡[1]. ※ ***Evlerin damlarına kadar yükselen pamuk balyalarını taşıyan kağnıların iniltisi geceleri saatlerce Abidin Paşa caddesini dolduruyor.*** (G. Dino 1991 s. 98).

balya II (gemici terimlerinden) 'eski halat parçalarından yapılmış top' < İt. (Venedik diyal.) ***bala*** 'top, küre' Kahane–Tietze 1958 no. 54.

balya III/**palya** 'kalafatçılıkta üstüpüleri tahtaya parmak yardımı ile yerleştiren çatal demir; topu ateşlemek için kullanılan, ateşte kızdırılan topuz' (H.Z. Koşay 1932 s. 307) < İt. ***palla*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 462.

Osm. **Balyabadra** 'Yunanistan'daki Patra şehrinin Osmanlı kaynaklarındaki ismi' < Yun. ***Παλαια Πατρα*** (Pálaia Pátra) 'Eski Patra'. ※ ***Ve bu eṣnāda küffār–ı ḫāksār gemileri furṣat ile İnebaḫtı sancağında Balye–Badra ḳāżılığını ... baṣub*** (Selānikī 1989 [1599] II, 542).

balyadur, b. ***baladur***.

balye, b. ***balya*** I.

Osm. **balyemez** 'eski zamanda kullanılan büyük top' < İt. ***palla e mezzo*** G. Meyer 1893 s. 70, H.J. Kissling 1951'de daha evvel J. Hammer'in, ileri sür-

düğü etimolojiyi müdafaa etti (yâni o zamanın meşhur top azmanı olan ***faule Metze*** 'tembel Metze'den [kız adı] geldiğini), fakat Kahane–Tietze 1958 no. 56'ya göre < Yun. ***μπαλαρμας*** (balarmás) < İt. (Venedik diyal.) ***bala ramada*** 'bir cins top mermisi' teriminden alınmıştır (krş. ***atlu karaca*** ⊡), ***-mez*** geniş zaman fiilsıfatı menfi eki için b. ***açmaz*** ⊡.

Osm. **balyos/balyoz** I 'eskiden İstanbul'daki Venedik elçisine verilen unvan' < İt. ***ballo*** a.m. [Lat. ***balulus*** 'hamal'] G. Meyer 1893 s. 69. ***/il/*** > ***/ly/*** metatezi için b. ***albız*** ⊡. ※ ***Balyoz Rüstem Paşaya varub mīr-i mezbürdan şikāyet ėtdl.*** (Kātib Çelebī 1329/1913 [1656] s. 69).

balyoz II/**baryöz/varyoz** 'çok iri ve ağır çekiç' DS 536 < Yun. ***βαρειος*** (bareiós/varyós) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 740. Yun. müzekker eki ***–os*** için b. ***aforoz*** ⊡. ※ ***Parçalanan taş değil, kalbiniz | İndikçe balyoz.*** (B. Necatigil 1976 s. 69).※ ***Bozulma temele kadar indi ve yıkımı bekliyoruz. Sessiz bir balyoz vuruşlyle her şey yerle bir olacak.*** (Z. Ankara 1991 s. 177).

Osm. **bam** I 'dam' < Fa. ***bām*** a.m. ※ ***İmdi medrese bāmına var, bu Müslim aşaġa yatsun, sen gendözüŋi yuḳarudan bıraḳ, üstüne düş!*** (Ferec 855/1451 v. 235b).

Osm. **bam** II 'udda en pes tel, bam teli' < Ar. ***bamm*** a.m. ※ ***Ne-var calġuda aŋlamaz-sa bām u zīr*** (Ferheng-nāme-i Saʿdī 1340–42 no. 454).

AD. **bamador/banadura** 'domates' DS 515 < İt. ***pomidoro/pomodoro*** a.m. [< ***poml d'oro*** 'altın elmalar'].

AD. **bamba** 'patlıcanı ince ince doğrayıp, içine ekşi nar tanesi koyarak yapılan bir yemek! DS 513 < ?? Krş. Fa. ***banbā*** 'a dish composed of the fruit ***ban***' Steingass 1930 s. 201, fakat ***ban***'ı tarif etmiyor. Yu. Rubinçik 1970 I, 220'ye göre ***bän/bäne*** 'fıstık, Pistacia' imiş.

AD. **bambaglya** 'pazen' DS 513 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***βαμβακ*** [***βαμβάκ***], çoğul ***βαμβάκια*** [A.A. Papadopoulos 1958 I, 195] Yu. ***βαμβακι*** (vamváki) < BizYun. ***βαμβακιον*** (bambákion) < ***bambaks*** < Pahlavi ***pänbäk*** 'pamuk' N.P. Andriotis 1983 s. 49, K. Lokotsch 1927 no. 1617, J. İbrahim 1991 s. 125.

bambasit 'çok basit, büsbütün saf' < ***basit*** + reduplication (ikileme) + ***/m/*** tezat ünsüzü, b. ***apak*** ⊡. ※ ***Kadın ya bilir de izzeti nefsini muhafaza için metheder, yahut bambasit ve busbudala bir tiptir.*** (Aka Gündüz 1930 s. 77).

bambaşka 'büsbütün başka' < ***başka*** + reduplication (ikileme) + ***/m/*** tezat ünsüzü, b. apak ⊡. ※ ***A sahi, Rimbaud'yu okumuşsundur sen de, ama çevirilerinden. Aslı bambaşka.*** (Füruzan 1972k s. 16).

AD. **bambık** 'pamuk' DS 513, b. ***pamuk.***

bambıl/bambul 'ekin tanelerine musallat olan muzır bir böcek' DS 513-514 < ?? ※ ***Bu yıl mevsim kurak gitti. Arpalara, çavdarlara bambıl böceği dadandı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1952 s. 46).

bambu/bambo 'sıcak iklimde yetişen bir cins kamış' < Fr. ***bambou*** veya İng. ***bamboo*** < muhtemelen Malezya'da konuşulan dilden (krş. Hobson–Jobson 1968 s. 54–55); fakat Mısır'da 14. asırda kaydedilen kelime (V. İzbudak 1936i s. 6) doğrudan doğruya Fa. ***banbü/bambü*** a.m. kelimesine de bağlanabilir (eğer bu yeni bir alınma değilse). ※ ***Bambo ağacından***

bir takım varmış da, bir göreyim diye geldim. (H. Taner 1954 s. 86). ※ ***Önünde geniş ve rahat iki bambu koltuk.*** (A. Yurdakul 1993 s. 13).

Osm. **bambul** I 'tersane zindanı' M. Sertoğlu 1971 s. 30 < ***banyol***.

bambul II, b. ***bambıl***.

AD. **bamburta** 'bandoda yer alan kalın sesli borazan' DS 514, b. ***bombardon***.

(Argo) **bamburuk**, yalnız ***bamburuklarını sök–*** 'birini berbat ve perişan etmek, kötülemek, kara sürmek' tabirinde geçer, F. Devellioğlu 1959 s. 68., H. Aktunç 1990 s. 50 < Bulg. ***baraboy/brımbare*** vs., Çekçe ***brambor*** 'patates', E. Berneker 1924 I, 81–82'ye göre Alm. ***Bramburk /Brandenburg*** 'Almanya'da bir vilayet adı' kelimesinden. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Bunlarsa, toplumun oh kekâ köşelerine kurulmuşlar, gelenin, geçenin bamburuklarını söküyorlar.*** (S. Birsel 1995 s. 34).

bampatabum 'bir fanfar tesirini yapmak isteyen söz' < yazarın kendi uydurduğu ses taklidi nida. ※ ***Kızdı Orhan Duru Tamer'in bu anlayışsızlığına. "Bana bak! Alibeyin kızlarını bırak da biraz enginarı çalıştır!" Bampatabum! "Ömer gölün ortasında bir kayıkta. Yapayalnız, aç, susuz ve bitkin. Anladın mı şimdi?"*** (O. Duru 1962 s. 18).

bamteli 'insanın en hassas olduğu tarafı' < ***bam*** II (kısa /a/ ile) ve ***tel.*** ※ ***Fethi böylece nice öğretmenlerin bamtelini bilirdi. O üsteledi mi, bilmem hangi hocamız yeni baştan hayatını anlatırdı.*** (F. Erdinç 1961 s. 170). ***bamteline bas–*** 'en çok kızacağı şeyi yapmak': ※ ***Merāmını ḳarşılamaḳ, bamteline başub da işi bozmaḳ olur.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933az s. 45).

EOsm. **bamus/bamuz**, AD. **bomuz/bumuz** 'utangaç, sefil; keder, sıkıntı' DS. 736, 791 < ?? . ※ ***Dönerdi çer̮h gibi gėce gündüz | Yėmez içmez göynüklüyidi bamuz.*** (Fa̮hrī 1974 [1367] no. 3058). ※ ***Ḳız çün vāḳıf–ı ḥāl oldı, durdı, bemüs bemüs olub ḳatumdan gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 74a). ※ ***Bāmuz bāmuzına döndüm ü gitdüm.*** (Mehmed 1965 [1398] no. 5335).

bamya/bamye b.m. (bilinen sebze) < Fa. ***bāmiya*** veya Ar. ***bāmiyā/bāmiya*** a.m. ※ ***... diyor Melike tabağıma salçalı bamyayı koyarken.*** (A. Ümit 1996 s. 49). Mecazî manada '(çocukta) erkeklik uzvu' S. Özel 1993 s. 19: ※ ***Hani şeyi işte, bamyasını, senin anlıyacağın: sünnet edilen şeyini.*** (M. İzgü 1992 s. 64). (kasaplarda) eti asmak için çengel, askı'. (Argo) ***bamya tarlası/bamyalık*** 'mezarlık' H. Aktunç 1990 s. 50.

Osm. **ban** 'Balkanlar'da küçük Hristiyan prenslerine verilen unvan' < bütün Balkan dillerinde mevcut olan kelime, (Yun. ***βανος*** (bános), Bulg., Slavo–Mak., Sırp–Hırv., Slov., Rumen. ***ban***, Mac. ***bán,*** hatta Ortaçağ Lat. ***banus*** a.m.), daha evvel Fa. ***bān***'a prince, lord, chief or governor' (F. Steingass 1930 s. 152) bağlandığı hâlde (F. Miklosich 1889 s. 3) bugün çoğu araştırıcılar tarafından bir Türkçe kökten geldiği tahmin ediliyor. Krş. Tekin–Tietze 1994 no. 110. ※ ***Pap gendü banları ve tekvürleri ve bir nice mi̮halleri birle sürüb deyre geldi.*** (Ṣaltuḳ–nāme 1974–1984 [15. yüzyıl sonu] v. 58a).

EOsm. **baŋ** 'yüksek sesle seslenme, şamata' < Fa. ***bāng*** a.m. ※ ***Bu bāng u fiġān neyidi?*** (Ferec 855/1451 v. 211a). 'ezan' TS 395: ※ ***Geleydi yār Naẓmī baŋa her çağ | Mü'eẕẕin çıḳduġı çağlarda bāŋa*** (Naẓmī 1928 [16. yüzyıl] s. 55). Fa.dan alınan dinî terimler için b. ***abdest*** II/***aptes*** ⊡².

ban- 'batırıp çıkarmak' < ETk. ***ban-*** a.m. Clauson 1972 s. 348; şekil itibarıyla ***bat-*** fiiline göre reflexivum (dönüşlülük), fakat mana itibarıyla geçişli fiil; krş. E.V. Sevortyan 1978 II, 79–80. Krş. ***bandır-***. ※ ***Ekmeği kocaman, boğum boğum, nasır tutmuş elleriyle parçaladı. Çaya bandı ve yemeye başladı.*** (Tarık Dursun K. 1952 s. 101).

bana I b.m. (***ben***'in dativus hâli) < ETk. ***baŋa*** a.m. Clauson 1972 s. 346. ※ ***Baŋa ne? Benüm elümde ne var? Bir ḳaravaş kişiyem.*** (Ferec 855/1451 v. 22b).

Osm. **bana** II 'ılıca' < İt. ***bagno*** a.m. G. Meyer 1893 s. 43, fakat F. Miklosich 1889 s. 3 dediği gibi Bulg., Sırp–Hırv. ***banya***, Mac. ***bánya*** ona daha yakındır. Kelime esas Rumeli'ye ait görünür (krş. R. Dankoff 1991 s. 16), Anadolu'da yalnız Konya için kaydedilmiştir (DS 515). ※ ***Çıplacaḳ gördüm ol gül-endāmı, | Tā öllnce çıḳam mı ben banadan?*** ('Amrī 1979 [17. yüzyıl] s. 184).

bana III, b. ***bena***.

banadura, b. ***bamador***.

AD. **banak** 'lokma, ekmek parçası; sulu yemeği yemek için yufkanın kaşık şekline konulmuş hali; sulu yemek, sulu katık; et suyunun içine ekmek doğrayarak yapılan yemek' DS 515–516, ZTS 1976 s. 18 < ***ban-*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-ak*** eki, krş. ***batak, kayak, oturak*** vs. ※ ***Ġaşuḳ çalumunda banaġa emme ġoyulduḳ | Öyle yėdük lçdük-kl şlşüb küb degln olduḳ.*** (Ġālib Paşa t.y. [1911] s. 35).

banal 'beylik, müptezel; bayağı' < Fr. ***banal*** a.m. [feodal toplumda köylülerin müşterek olarak malik oldukları (şey)]. ※※.

Osm. **Banat** 'bir Ban'ın hüküm sürdüğü ülke (Macaristan'a bitişik olan Yugoslavya ve Romanya mıntakaları)' < Mac. ***Bánát*** [***ban*** + Lat. ***-at*** eki] ※ ***Mismār-ı Banat*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 298).

banava, b. ***benava***.

banavele, b. ***bonavela***.

bancu/banço 'Amerika zencilerinin çaldığı telli bir nevi gitar' < İng. ***banjo*** a.m. [< İsp. ***bandora*** < Port. ***bandura*** < Yun. ***πανδουρα*** [panḏúra] 'telli bir çalgı'.] ※ ***Avrupa ses ve sazı kahvelere kadar girdiğinden beri, besteler operete sırnaşıp, ut banculaşıp, Kumkapı mlllîsl Galata alafrangasına yılışarak, piyasa takımı ekmeğini kurtarmağa çalışıyor.*** (F.R. Atay 1952 s. 89). Krş. ***bandura***.

band/bant 'şerit' < Fr. ***bande*** a.m. ※ ***Saçlarını kaiın bir bantla geriye toplamıştı.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 109–110). ※ ***Bir törenle başladı yeniden sigaraya. Önce paketin çevresindeki bantın ucunu buldu, özenle çekip bütün olarak çıkardı.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 98). 'ses alma cihazı için manyetik şerit': ※ ***Bandı bulmuş. Müziğe kaptırmış kendini.*** (N. Eray 1990 s. 146). 'yaraya yapıştırılan şerit':. ※ ***Annem sokakta düşmüş, başını yarmış, beni çağırdılar. Başında bantla, melül melül oturuyor eczanede.*** (D. Asena 1987 s. 123). ※ ***Zaman zaman***

bir yara bandıyla kapatırsın. (Z. Ankara 1991 s. 104). ***bantla–*** 'bant yapıştırmak, bantlarla tutturmak' (İsim/sıfat'tan fiil yapan ***–la-/–le–*** genişlemesi için b. ***acabla–*** ⊡): ※ ***Bacağını pamukla alkolledikten sonra, dayandı iğneyi. Seromun işleyip işlemediğini kontrol ettikten sonra, iki tarafını flasterle bantladı.*** (R. Ilgaz 1962n s. 24).

banda I/bando I 'tören müzik takımı, mızıka', daha evvel ***banda*** (Redhouse 1890 s. 336) < İt. ***banda*** a.m. ※ ***Ve akabinde bir banda muzikant ve arkadan bir bölük suvari ...*** (E. Misailidis 1986 [1872] s. 260). ※ ***Görünmez bir bando en olmayacak zamanlarda çalmaya başlıyor.*** (A. Yurdakul 1989 s. 33).

banda II 'duvar süsü, dik dörtgen şeklinde motifleri olan renkli işleme' DS 517 < Yun. ***μπαντα*** (bánda) < İt. ***banda*** a.m.

bandaj 'sargı' < Fr. ***bandage*** a.m. Fr. ***–age*** eki için b. ***ambalaj*** ⊡. ※※.

AD. **bandel/bandela** 'karnından sırtına kadar kemer gibi beyaz tüyü olan sığır veya başka hayvan' DS 517 < ***bandıra***.

bandır– 'batırmak, banmak' < ***ban–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) transitivum karakteri, zayıf olan fiilin manasını sadece kuvvetlendirir, b. ***acıkdur–*** ⊡. (krş. Sevortyan 1978 II, 79–80). ※ ***Şirküŋden arın,‿hırḳaŋı gel vaḥdete bandır!*** (Köprülüzade 1934 s. 37).

bandıra 'geminin hangi devlete ait olduğunu gösteren bayrak' < İt. (Venedik diyal.) ***bandéra*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 66. ※ ***Emtiʿa ve eşyāyı iskele–i meẕkürlara her ḳanġı milletüŋ bandırasiyle getürürler ise īcāb ėden resm–i gümrükleri taḥṣīl olunub ...*** (A.R. Altınay 1930 s. 102). ※ ***Geminin yardımına Danimarka bandıralı bir römorkör yetişmiş.*** (Ç. Altan 1975 s. 261).

Bandırma 'Marmara Denizi'ndeki liman şehri' < EYun. ***Πάνορμος*** (Pánormos).

bando I, b. ***banda***.

bando II (gemici dili) '(halatı) salıverin!' < İt. ***in bando***! a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 344. ※ ***Şahmerdan tepedeydi. "Hooooo... " diye bağırıldı. "Hayli." – "Bando! Bando!" Bin kilo bin beş yüz kilo olarak düştü.*** (S.F. Abasıyanık 1940 s. 10).

bandrol 'bayrak direğinin tepesindeki süs şerit' < Fr. ***banderole*** a.m. 'paket ve şişeler üzerinde şerit; Tekel pulu'.

bandura 'Ukrayna'da popüler olan bir çeşit çok telli saz' < Lehçe ***bandura*** < İt., Lat. ***pandüra*** < EYun. ***πανδουρα*** (panḏúra) 'kanun (çalgı)' M. Vasmer 1953 I, 51. ※ ***Balalayka, piyano, bandura, akordeon çalacak, şarkılar söylenecek, dans edilecek.*** (N. Bezmen 1994 s. 30).

EOsm. **ban ev** 'kalabalık ziyafetlere yarayan çok büyük ve süslü çadır' < ***ban*** 'ulu, büyük' TS 396, krş. ETk. ***ban*** 'on bin' Clauson 1972 s. 146 ve ***ev***. Krş. Tekin–Tietze 1994 no. 110. ※ ***Ḍoḳsan başlu ban ėvlerin ḳara yėrüŋ üzerine dikdürmiş–idi.*** (Dedem Ḳorḳut 1958 [14.–15. yüzyıl] s. 95). Şu tasvir ile krş.: ***Ḳurultay–i buzurg kard va camʿīyat–i ʿaẓīm sāḫt va ṭoy–i buzurg kard va‿hargāh–i zarīn–i ba-ġāyat buzurg zad ki ba-luġat–i Turk bān ėv güyand...*** (Abü Bakr–i Tihrānī 1962 [875/1470–71] I, 25).

bang, b. ***beng*** (Argo).

bangaboz/bangoboz 'saf, bön, ahmak' F. Devellioğlu 1959 s. 68, H. Aktunç 1990 s. 50 < Yun. ***παναγαθος*** (panágaṯos), Yun. müzekker eki ***-os*** için b. ***aforos*** ⊡[1]. 'iyi kalpli, saf, biraz bön' Ch. Symeonidis 1973 no. 161.

bangaçça '(gemide) sıra ile duran kasa veya sandıklar' < İt. ***bancaccia*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 61. ※ ***Kaptanın kamarasını, baş altında gemicilerin bangaççalarını hep bir bir görüyor, hattâ onların birlbirine dediklerini işitiyordum.*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 175).

(Argo) **banger** 'çok zengin (kimse)' < ***banker***. ※ ***Gel zaman git zaman, bu bilete 600 bin franklık birinci ikramiye çıkmamış mı? Açlıktan nefesi kokan softa banger olmamış mı?*** (S.M. Alus 1933p s. 211).

AD. **bangır bangır/bankır bankır** 'avazı çıktığı kadar (bağırmak)' DS 520 < ***-gır/-kır*** hecesiyle genişletilmiş ses taklidi kelimeler (ms. şangır şangır, tangır tungur) gibi teşkil edilmiş predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma). krş. ***barbar***. ※ ***Bangır bangır bağırıyor, ortalığı birbirine katıyordu.*** (B.S. Kunt 1953 s. 12).

bangoboz, b. ***bangaboz***.

Osm. **bani** 'bina eden, kuran' < Ar. ***bānī*** a.m. [/***bny***/ kökünden]. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. âbid ⊡. ※ ***Saʿādet birle çoḳ yıllar selāmet olsun ol maḫdūm | Kim anuŋ ẕātıdur oşbu mubārek menzile bānī.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 32). ※ ***Türkler kadar banî bir milletin cami mimarisi, çeşme mimarisi, türbe mimarisi olur da ev, bahçe ve han mimarisi nasıl olmaz?*** (F.R. Atay 1938 s. 94).

bank I 'sıra, kanepe' < Fr. ***banc*** < EAlm. ***bank*** a.m. ※ ***Küçük banklardan birine oturup oturmamakta kararsızlık geçirdim.*** (D. Özlü 1966 s. 11).

bank II 'banka', bugün yalnız banka isimlerinde kullanılır, ms. ***Etibank*** < Fr. ***banque*** a.m.; hem isme beynelmilel bir görünüş vermek, hem de ***banka*** kelimesini kısaltmak ve possessivum (iyelik, mülkiyet) ekinden (krş. ***Eti Bankası***) kurtarmak için. Fakat 19. asırda bâzen kullanılırdı: ※ ***Yatırmaḳ üzre banḳa ḳaç ḳuruş çaldıŋ bu milletden?*** (Şair Eşref 1958 s. 117).

bank III (coğrafya ve gemicilik terimlerinden) 'deniz dibinde yahut suyun yüzüne çıkan dalga şeklinde kum kabarıklık' < Fr. ***banc*** veya İng. ***bank*** < Danimarka dilinde ***banke*** a.m.

AD. **bank** IV/**mank** 'sersem, ahmak' DS 521, 3124 < Fa. ***bang*** 'haşiş, esrar' ? ***bank ol-/mank ol-*** 'sersem olmak' DS 521, 3124. /***b***/→/***m***/ değişimi için b. ***bakara*** II ⊡.

bank V, b. ***banko*** II.

banka I b.m. (para işlerine bakan müessese) < İt. ***banca*** a.m. < Langob. ***banka*** 'kanepe'. (Argo) 'umumhane, genelev' F. Devellioğlu 1959 s. 68. H. Aktunç 1990 s. 50.

banka II/**manka/manga** (gemicilikte) 'kadırgalarda kürekçilerin oturdukları sıra' Meninski 1680 I, 902 < İt. (Venedik diyal.) ***banco*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 65. /***b***/→/***m***/ değişimi için b. ***bakara*** II ⊡: ※ ***Çıḳarıŋ çantaları ... Ḳapunuŋ yaŋındaki banḳalara üçlükleri teslīm ediŋ ... Aiıŋ marḳaları!*** (Aḥmed Rāsim 1328 s. 129).

bankanot, b. ***bankınot***.

AD. **banke** 'içine reçel, salça vb. konan toprak kap' ZTS 1976 s. 18 < Rus. ***banka*** a.m. A. Tietze 1982z no. 12; krş. Kürt. ***bankä***, Fa. ***bānkeh*** a.m.

banker 'bankacı' < İt. ***banchiere*** a.m. 'çok zengin kimse': ※ ***Bakıyorsun ki piyasa mallarından değil, yüksek, nadide bir çiçek. Kimbilir karşının hangi bankerinin göz ağrısı.*** (S.M. Alus 1944 s. 155). Krş. ***banger.***

banket I 'sıra, arkalıksız bank' < Fr. ***banquette*** a.m. [***banc*** + küçültme eki olan ***–ette***, b. ***alborata*** ⊡] ※ ***Zerrin, parkın önünde. Deniz kıyısındaki bankete oturmuş, gelip geçenleri seyrediyor.*** (A. Yurdakul 1993 s. 389).

banket II 'asfalt yolun kenarındaki toprak şerit' < Fr. ***banquette*** a.m. [***banc*** + küçültme eki olan ***–ette***]. ※ ***Traktörü son anda fark ettim ve bankete düştüm.*** (C. Kavukçu 1997 s. 101).

bankınot/banknot 'kâğıt para; (eskiden) lira' < Fr. ***banquenote*** < İng. ***banknote*** a.m. ※ ***"Banḳnot" bence o evrāḳ–ı perīşānıŋ adı.*** (Şair Eşref 1958 s. 138). ※ ***Cebinden bir avuç bankınot çıkarıp vurdu yatağa.*** (F. Erdinç 1961 s. 174). AD.nde çok varyant var: ※ ***Oğlu Murad'ın düğünü bundan aşağı olmasın diye, bankanotlara kıyar benim babam.*** (Kemal Tahir 1955s s. 87) ※ ***Bir yüz bannot ver arkadaş!*** (F. Baykurt 1955 s. 44). ※ ***Bu onaltı pangonot demekti. Onaltı pangonot ise bir yoksul için çok iyi bir paraydı.*** (N. Üstün 1968 s. 61).

bankır bankır, b. ***bangır bangır***.

bankiz (coğrafya terimi) 'deniz suyunun donmasıyla husule gelen geniş buz alanı' < Fr. ***banquise*** a.m. Bir nazariyeye göre kelime Alm. ***Eisbank*** a.m. [***Eis*** 'buz' ve ***Bank*** 'geniş blok'] kelimesinin bir uyarlamasıdır.

banko I 'mağazada tezgâh' < İt. ***banco*** 'sıra, masa', krş. ***banka***. ※ ***Dipte bir banko, bankonun arkasında da bir adam vardı.*** (A. Altan 1985 s. 230). 'büfe, kontrabüfe': ※ ***Kollarını barın mermer bankosunu kucaklayacakmış gibi yatırmış.*** (A. Yurdakul 1991 s. 16). (daha evvel) 'kanepe, sıra': ※ ***Şemsī, sāyegāhlardan uzaḳ yeşil bir banḳo üzerine, arḳa üstü upuzun yatmış...*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 1499).

banko II/**bank** '(kumar oyunlarında) ortaya konan paranın tümü' H. Kodaman 1944 s. 212 < İt. ***banco*** 'masa'. ※ ***İnsan bir bank yaptığı zaman nekadar muhalif hissiyat ile anî zevkler duyar!*** (Fazlı Necip 1930 s. 261). ※ ***Hani filimlerde olur bazan, çok kazanan, önüne fişleri yığmış, beş milyon Franka banko diyen bir adama bütün gözler çevrilir.*** (H. Taner 1954 s. 88).

EOsm. **baŋla–** 'bağırmak' TS 398–400 < ***baŋ***. ※ ***Dernekde ṣaḳun baŋlama hiç, yapça ḥuṣuldaş!*** (Ġālib Paşa t.y. [1911] s. 27). 'ezan okumak': ※ ***Dünyāda baŋlar dügeli uçmaḳ ehli anı işidürler.*** (Ebu'l–Leys̱ Semerḳandī 1965 s. 179). ※ ***Dėdüŋ eẕān oḳunıcaḳ varmayın öyleyin saŋa | Baŋladılar hep öyleyi, öyle mi baŋa gelmedüŋ?*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 266).

banliyö 'şehre yakın olan yerler' < Fr. ***banlieue*** a.m. [***ban*** 'yasak' ve ***lieue*** 'fersah (bir saatlik mesafe)'. ※ ***Köprüde, vapurlarda, banliyö trenlerinde çocuklar bağırıyorlardı: "Erzincan kurbanlarına destan, beş kuruş!"*** (F. Erdinç 1960 s. 69). ※ ***Bu benim ilk şehir dışına çıkışımdı. İlk kez banliyö treninin dışında başka trene biniyordum.*** (U. İlhan 1993 s. 53).

bannak, b. ***barmak***.

bannot, b. ***bankınot***.

bant, **bantla-**, b. ***band***.

Osm. **banu** 'evin hanımı' < Fa. ***bānü*** a.m. ※ ***Bānü gele dėyü umar.*** (Ferec 855/1451 v. 16b). 'kibar hanım': ※ ***O eski badanalı kale kapısı yosması şimdi tamamlle cennetlik muhterem bir banu halini alır.*** (H.R. Gürpınar 1940 s. 11).

banyo 'yıkanma' < İt. ***bagno*** < Lat. ***balneum*** a.m. G. Meyer 1893 s. 43. ※ ***"Denize bir girip çıkayım hele", dedim ... Banyodan dönüşte Tevfik'i yatağa uzanmış buldum.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 168). 'banyo odası, hamam': ※ ***Babam banyoya girer. Girmeden önce kapısında soyunur.*** (A. Yurdakul 1989 s. 122). ***banyo et-*** 'yıkamak; kimyevi maddelere batırmak (fotoğraf, film)': ※ ***Giriş kapısında, kimlerin kaç dakika, hattâ kaç saniye geç kaldığını hemen tesbit eden film makinasının çektiği filmler banyo ediliyor.*** (R. Bilginer 1965 s. 18).

Osm. **banyol** 'kadırga forsalarının hapishanesi' < ***bagnuolo*** 'küçük hamam' Kahane-Tietze 1958 no. 53.

baobab 'bir Afrika ağacı' < ?? ※ ***Uyumuş ak ceylân uzakta | Uyumuş baobab, uyumuş su.*** (B. Necatigil 1976 s. 45). ※ ***Aslında çocuklardan çok büyükler için yazılmış bir kitaptır. Güneş batışlarını, çöldeki bir kuyuyu, bir yılanı ve baobab ağaçlarını anlatır.*** (O. Baydar 1998 s. 199).

bap, b. ***bab***.

Osm. **bapir** 'reis, hükümdar' Evliyâ Çelebi < Kürt. ***bāpīr/bāw-i pīr*** 'dede' [***bāb/bāw*** 'peder' ve ***pīr*** 'koca, ihtiyar'] R. Dankoff 1991 s. 16.

ba posta, b. ***ba*** I.

AD. **bapur** 'vapur'. ***/v/→/b/*** gelişmesi için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡[2].

bar I 'danslı, içkili eğlence yeri' < İng.den birçok dillere yayılan ***bar*** a.m., aslında 'mania, parmaklık, hizmet edenleri müşterilerden ayıran meyhane tezgâhı' < EFr. < Lat. ****barra***. ※ ***Sapa, köhne yerler, öğrencilerin sıklıkla gittiği küçük barlarda ne bulacağımı umuyordum ki?*** (Z. Ankara 1991 s. 155). 'böyle yerlerde önünde yüksek tabureler bulunan tezgâh': ※ ***Bardaki genç kıs kıs gülüyordu.*** (A. Yurdakul 1989 s. 123).

bar II 'bir jimnastik aleti' < Fr. ***barre*** a.m., krş. ***bar*** I. ※ ***Bu cansız, bezden yapılmış olan bebeğin demir bir bar üstünde kendikendine yaptıkları numaralardı.*** (N. Eray 1994 s. 49). Krş. ***barfiks, barparalel.***

AD. **bar** III 'sirke ve yiyeceklerin üstünde teşekkül eden küf; dil pası' DS 522-523, TS 400 < ?? Krş. Kürt. ***bār*** 'göz çapağı', Gürc. ***peri*** 'köpük', Erm. ***p'aṛ*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 734. Fakat menşe hangi dildir belli değil. ※ ***Senin ağzının barı sana dermandır.*** (Behçet Mahir 1973 s. 324). ※ ***Şu pisliğe bak Muhsin, bar bağlamış, bar!*** (M. İzgü 1993 s. 91).

AD. **bar** IV 'halka şeklinde oynanan bir millî oyun' DS 523 < Erm. ***bar*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 609.

Osm. **bar** V 'yük' < Fa. ***bār*** a.m. ※ ***Şehzāde bir 'ālī menzil kirāya dutdı, anda bār u büngāh-ile, taht u raht-ile kondı.*** (Ferec 855/1451 v. 199b). ***bar ol-*** 'birine yük olmak, başına dert olmak'; ※ ***Mīve-i vaṣlına***

ol körpe nihālüŋ, Vāṣıf, | Çünki ėrmez elümüz, nāfile bār olmayalum. (Vāṣıf ʿOṣmān 1257 s. 366). ※ ***Bir kimseyi taciz itmek insane ziyadesi ile ağır bar olur*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 19). ***bar bağla–*** 'yük bağlamak', mecazî manada 'kazanç olmak (?)': ***Eger biz seni satavuz, bahāŋdan bize bār bağlanmaz, tīzcek telef olur.*** (Ferec 855/1451 v. 129b).

Osm. **bar** VI 'kere, misli' < Fa. ***bār*** a.m. ※ ***Ol naḳş ol yüzükden hezār bār yegdür,‿hübdur.*** (Ferec 855/1451 v. 67a).

Osm. **bar** VII 'giriş, girmeye müsaade' < Fa. ***bār*** a.m. ※ ***Tācülmülük sarāyı ḳapusına vardı, bār diledi. Bār vėrdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 149a).

Osm. **bar** VIII 'meyve' < Fa. ***bār*** a.m. ※ ***Bār–ı cennetden dem urdı çün hevā–yı nev–bahār | Cüş ḳılub her damarda hem ėder ḳan oynamaḳ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/ 1437] s. 188).

Bar 'Karadağ'da bir liman şehri' < ? Çabej. ※ ***Aḥmed Paşa ḥażretleri saṭvet ü celādetiyle ḳalʿa–ı Ülgün ve Bāra müstevlī olub...*** (Selānikī 1989 [1599] I, 83).

AD. **bara** I 'bataklık' DS 523 < Bulg., Sırp–Hırv. ***bara*** a.m. A. Tietze 1957 no. 2.

AD. **bara** II 'demirden kaldıraç çubuğu' DS 523 < Yun. ***μπαρα*** (bára) < İt. ***barra*** a.m. Krş. ***bar*** I.

AD. **barabar** DS 523–524, b. ***beraber***.

AD. **barabat** I 'bir çeşit balık ağı' DS 524, ZTS 1976 s. 18 < Yun. ***παραπατ*** (parapat) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 390.

AD. **barabat** II 'hile, düzen, yalan' DS 524 < ***barabat*** I mana gelişmesi için Ch. Tzitzilis 1987g no. 390, ığrıp kelimesi ile benzerliğe işaret ediyor.

EOsm. **baracuk** 'uzun tüylü küçük köpek' < ***barak*** + ***–cuk*** küçültme eki, b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Ḥāşa ʿan–küm iki baracuḳlar | Kim bulara muḥibb idi çoḳlar*** (Elvān Çelebī 1984 [1358–59] no. 272).

AD. **baragadi** 'pek çok iğneli uzun balık oltası' < Yun. ***παραγαδι*** (parağáḏi) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 828. ※ ***Baragadi sepeti koltuğunda yokuş yukarı, romatizmalı ayaklarını sürüye sürüye gidişi hiç gözümden gitmez.*** (S. Şengil 1947 s. 75). Krş. ***parakete***.

AD. **baragidi** (nida) 'herife bakın!' < ***bre*** ve ***gidi***. ※ ***Baragidi! Onun elinden uçanla kaçan kurtulamıyor.*** (M. Tuğrul 1969 s. 206).

baraj 'elektrik istihsali için yapılan set' < Fr. ***barrage*** a.m. [***barrer*** 'set çekmek' ve fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–age*** eki, b. ***ambalaj*** ⊡]. ※ ***Türkiye'nin en büyük barajlarından biri Çukurova'dadır.*** (Yaşar Kemal 1980 s. 276). 'baraj gölü' ※※.

AD. **barak** I 'uzun tüylü köpek' < ETk. ***baraḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 360. ※ ***Seniŋ uzun ḳıllı barah̯ ... öldü–mü?*** (Ebūbekir Ḥāzım 1326y s. 167). 'uzun tüylü (kadife)' DS 524. Krş. ***baracuk***. R. Dankoff 1995 no. A4. Krş. S. Tezcan s. 196–7.

AD. **barak** II 'bir çeşit türkü' (?) < ?? ※ ***Mercan baraklar, türküler dinliyor, perdenin iyice kenarında durup güreş seyrediyordu.*** (A. Kutlu 1995 s. 113).

baraka 'tek katlı derme çatma bina' < İt. ***baracca*** a.m. G. Meyer 1893 s. 70. ※ ***Bu çok katlı, çok odalı büyük iş hanının yanında, biraz aşağıda, çinko damlı baraka türünden fabrikalar var.*** (A. Özyalçıner 1991 s. 98).

AD. **baral** 'benekli' R. Dankoff 1991 s. 16, 19 < ?? ※ ***Üç kara sapanla baral öküzüm | O biçare anam hem iki gözüm*** (M. Makal 1979 s. 33).

AD. **barama** 'ipek kozası' DS 524, A. Caferoğlu 1943 s. 205 < Fa. ***bahrama*** 'ipek'. Kelime Azerbaycan Türkçesi'nde standarttır, öteki Türk dillerinde bu manada ekseriya Fa. ***pile***'den geçen alıntılar kullanılır.

AD. **baramina** 'kayaları delip parçalamak için kullanılan iki metre boyunda sekiz köşeli demir' DS 524 < Yun. ***παραμινα*** (paramína) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 389.

AD. **baran** I/**beran** 'iri koç, üç senelik koç' DS 525, 630 < bütün Slav dillerinde ***baran*** a.m. M. Vasmer 1953 I, 53–54; ikinci varyant Kürt. (Zaza) ***beran*** kelimesinden, U. Bläsing 1995k s. 185–186. Fakat K. Karapotosoğlu 1999 no. 44'e göre kelime doğrudan doğruya İt. ***barramina*** a.m.'dan gelmiştir.

AD. **baran II** 'üzüm, meyve ağaçları ve bitkilerin dizisi; evlek' DS 525 < Erm. ***baran*** 'bağ kütüklerinin sırası'. Dankoff 1995 no. 610. ※ ***Kavakların oraya, dereye doğru indim. Otlar iyice uzamıştı, baran baran hepsini aradım, yok!*** (A. Ümit 1993 s. 160).

Osm. **baran** III 'yağmur' < Fa. ***bārān*** a.m. ※ ***Ol dem yėl çıḳdı, ra'd u bürūḳ, bārān geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 179a). ※ ***Genc adamıŋ yüzü, ṣaḳalı, ṣaçı bir bārān-ı büse ile örtüldü.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 5).

AD. **barana** I 'fasulye sırığı, üzüm kütüğünün kazığı' DS 525 < Yun. ***περαμα*** (pérama) a.m. Ch. Symeonidis 1973 no. 171; fakat krş. ***bārāna*** 'the main beam of a house' F. Steingass 1930 s. 141.

AD. **barana** II, b. ***borana***.

AD. **barana** III/**baranı** 'sebze ve yoğurtla hazırlanan yemek' DS 525, b. ***borani***.

barana IV, b. ***barhana***.

Osm. **barani** 'yeniçeri ve acemi oğlanlarının yağmurluğu' M. Sertoğlu 1971 s. 30–31 < Fa. ***bārānī*** a.m. [***bārān*** 'yağmur' + ***–ī*** eki].

AD. **barapahna** 'hayvan yemliği olarak kullanılan dört köşe yalak' DS 526 < Yun. ***παραπαχνα***. (parápaḫna) 'ahırın bir bölümü' Ch. Tzitzilis 1987g no. 391.

AD. **baraskün** 'çarşamba' DS 526 < Yun. ***παρασκευη*** (paraskeví) 'cuma günü' [EYun. 'hazırlanma'] Ch. Tzitzilis 1987g no. 392.

Osm. **barata/berete** 'bir çeşit başlık, külah' Meninski 1680 I, 643, R. Dankoff 1991 s. 17 < İt. ***berretta*** a.m. [Lat. ***birrum*** 'kukuletali yağmurluk'] G. Meyer 1893 s. 21. ※ ***barata-ı gemici*** (Ş. Turan 1967 s. 89). ※ ***Fransız işi ˬhidmetkārˬharcı ḳırmızı barata***. (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 151).

baratarya (denizcilik hukuku) 'gemi personelinin armatöre veya sigortaya bilerek verdikleri zarar' < İt. ***baratteria*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 68 [***barattare*** 'değiş tokuş etmek', ***baratta*** 'değiş tokuş'; aslı belli değildir]. İt.dan gelen ***–ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.

AD. **barav** 'kocakarı' DS 526 < Erm. ***barav*** a.m. U. Bläsing 1995 s. 26.

barba '(yaşlı erkek Rumlar'a hitap) amca' < Yun. ***μπαρμπας*** (bárbas) < İt. (diyal.) ***barba*** a.m. [Lat. ***barba*** 'sakal']. Kahane–Tietze 1958 no. 69. ※ ***Kalimnos adasının sapa bir koyunda. Barba Paho, köyün hem kahvecisi, hem meyhanecisi ... idi.*** (Halikarnas Balıkçısı 1947m s. 68).

Osm. **barbah/barebah** (eski bir hikâyede) 'Mısır'ı koruyan, taş sütun şeklinde bir tılsım' < Ar. ***barbā*** 'eski Mısırlılar'ın mâbedi' R. Dozy 1927 I, 63.

barbakan 'mazgal' TüS 1983 I, 117 < Fr. ***barbacane*** a.m. [İsp. ***barbacana***, J. Corominas 1954 I, 635'e göre Ar. (halk ağzı) ***bāb-al-bāḳara'***dan.

AD. **barbal/borbal** 'değirmen taşında suyun çarptığı kanatlar, su türbünü' DS 526 < Gürc. ***borbal*** 'çark, tekerlek', V. Cangidze 1980 s. 101.

barbar 'medenileşmemiş bir millete mensup (kimse); kaba, hamhalat' < Fr. ***barbare*** < EYun. ***βαρβαρος*** (bárbaros) a.m., aslında 'Yunanlı olmayan, Yunancayı iyi konuşamayan, yabancı', ※ ***Bir vahşi ve barbar Türkü koca deyü nasıl kabul edebilir idim?*** (E. Misailidis 1989 [1872] s. 784). ※ ***Cumhuriyetten sonra kesin emirler verilmiş, bu barbar oyunun önlenmesi istenmişti.*** (N. Üstün 1970 s. 105–106). Krş. ***bal-bal/barbar.***

bar bar bağır- 'avazı çıktığı kadar bağırmak' < ***bağır-*** + ondan önce iki defa ikileme (réduplication) ile /***r***/'den ibaret pekiştirme tezat ünsüzü, krş. ***tir tir titre-***. ※ ***Madenin kapısında beli tabancalı biri bar bar bağırıyor.*** (N. Üstün 1970 s. 60).

Osm. **barbariça** 'bir giysi veya kumaş cinsi' < BizYun. ***βαρβαρικιον*** (barbaríkion) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 739.

barbarişka (gemicilik terimlerinden) 'bir halat düğümleme usulü' < İt. ***(bozza alla) barbaresca*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 70. ※ ***Sicimlerle "Bu işte dülger bağı, bu kazık bağı, bu barbarişka bağı, bu kamçı bağı" diye bağları bağlayıp çözerek kendi kendine meşkederken ...*** (Halikarnas Balıkçısı 1946 s. 46).

barbarizm 'bir kelimede dile aykırı hata' < Fr. ***barbarisme*** < Lat. ***barbarismus*** < EYun. ***βαρβαρισμος*** (barbarismòs) a.m. Fr. dan Tk.ye giren ***-izm*** için b. ***aforizm*** ⊡[1]

Barbaros 'Kanuni Süleyman'ın kaptan-ı deryası Hayrüddin Hızır Paşa'nın lakabı' < İt. ***Barbarossa*** ["kızıl sakallı", ***barba*** 'sakal' ve ***rossa*** 'kızıl']. Yun. müzekker eki ***-os*** için b. ***aforos*** ⊡[1]. Eski metinlerde ***Barbarosa***: ※ ***Yine Barbarosanuŋ Cezāyire çıḳduğına ṣaḥīḥ͜ haber alub...*** (Seyyid Murād 1981 [1578] v. 213b).

barbata 'kale dış duvarlarının mazgallarla girintili çıkıntılı üst kenarı' < İt. ***barbetta*** a.m. [***barba*** 'sakal' + küçültme eki ***-etta***].

barbekü/ (halk ağzı) **barbüke** 'açık havada ızgara ziyafeti' < İng. ***barbecue*** < Am. İsp. ***barbacoa*** < Haiti adasında konuşulan mahalli bir dilden a.m. ※ ***Başkalarına kötü örnek oluyormuşuz. Şurda işte şurda, şu barbüke midir marbüke midir nedir var ya, işte orda.*** (F. Baysal 1992 s. 16).

AD. **barbon/barbun** 'barbunya (her iki manada)' DS 527 < İt. ***barbone*** 'bir balık cinsi' G. Meyer 1893 s. 21, M. Vasmer 1953 I, 55. ※ ***Bizum Kara-***

denizde olan baluklar Akdenizun baluklarina benzemez. Barbon baluğu olur, ça̯ho olur. (T. Günay 1978 s. 203). ※ ***Sizin şehir denizinde lahoz, orfoz, akya, trança, sinağrit, fangiri, barbun, kilim balıkları dolanıp durur mu?*** (Füruzan 1982g s. 10).

barbunya I 'bir balık cinsi, Mullus barbatus' < Yun. ***μπαρμπουνι*** (barbúni) (çoğul: ***barbunya***; ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡, balık isimler için ***akya*** ⊡) < İt. ***barbone*** a.m. G. Meyer 1893 s. 21, D.J. Georgacas 1978t s. 127 [İt. ***barbo*** < Lat. ***barbus*** a.m. + büyütme eki olan ***-one***; sakala benzeyen çıkıntılarından dolayı]. ※ ***Kız tıpkı bir barbunya balığına benziyordu. Kıpkırmızı bedeninde açılıp kapanan bir ağazla, iki tane kapkara gözden başka bir şey kalmamıştı.*** (N. Üstün 1970 s. 87).

barbunya II 'kırmızı benekli bir cins fasulye' < ***barbunya*** I, renginden dolayı. ※ ***Barbunya fasulyaları sopaların üzerinde sallanıyordu.*** (Kemal Tahir 1955g s. 127).

(Argo) **barbunya** III 'on liralık bütün kâğıt' F. Devellioğlu 1959 s. 69, H. Aktunç 1990 s. 50 < ***barbunya*** I, renginden dolayı. ※ ***Dolmuş yaparak tekrar Taksime dönecekti. Müşteri, ama ne müşteri: saat lâfını filân etmek yok; tak! barbunyayı avcuna tosluyor.*** (A. İlhan 1963 II, 177).

(Argo) **barbunya** IV 'tam not (on numara)' F. Devellioğlu 1959 s. 69, H. Aktunç 1990 s. 50 < ***barbunya*** I, belki nadir ve çok sevilen bir balık olduğu için.

barbut I 'tavla zarı ile oynanan bir kumar' (H. Kodaman 1944 s. 35–40) < ?? 'Alī Seydī 1324 s. 53'e göre Fa. ***bār-ı bad*** 'fiil-i mezmum, kötü iş'ten galat, dil bozulmuşudur'. ※ ***Bir yıkıntının yanında üç çocuk vardı. İkisi barbut oynuyor, üçüncüsü, en küçükleri, bir çekirgeye sigara içirmeğe uğraşıyordu.*** (H. Taner 1954 s. 21). ※ ***Üç beş ay istimlâk parasıyla kılıç çeker, barbut atarız. Sonra açarız ağzımızı...*** (R. Ilgaz 1981 s. 21).

Osm. **barbut** II 'eski bir çalgı' < bir rivayete göre meşhur bir İran musikişinası olan ***Bārbud*** adında birinin ihtirаı (F. Steingass 1930 s. 141, K. Uz 1964 s. 11), şahıs isimlerinden çıkmış appellativa (cins isimler) için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡. Fakat G. Meyer 1893'e göre EYun. ***bárbiton***'dan. Krş. ***berbat*** II.

barbüke, b. ***barbekü***.

EOsm. **barcın** 'kıymetli bir kumaş, ipekli' < ETk. ***barçın*** a.m. Clauson 1972 s. 357-358 < EFa. ***ābrāşīm*** M. Räsänen 1969 s. 63. ※ ***Daḳı giyeler ṭonlar yaşıllar, ince barcından daḳı yoğun barcından***. (A. Topaloğlu 1978 II, 337).

Osm. **barça** I 'bir gemi tipi' < Eİt. (Venedik diyal.) ***barza*** > EFr. ***barge*** a.m. Kahane-Tietze 1958 no. 80. ※ ***... küffār-ı bed-nāmuŋ bir 'aẓīm barçasına rāst gelinüb ...*** (A. Bombaci 1946 [1560] s. 240).

EOsm. **barça** II 'hepsi, bütün' < ETk. ***barça*** a.m. [***bar*** 'var' kelimesinin aequativus hâli; ***-ca*** zarfları için b. ***anca*** I ⊡] Clauson 1972 s. 350-351. ※ ***Cān-ı māder! Hān u mān u cān barça saŋa fidā olsun!*** (Ferec 855/1451 v. 132a).

AD. **barçak**, b. ***balçak***.

AD. **bardâ** 'at eyeri' DS 527 < Ar. ***barda'a*** a.m.

Osm. **barda** 'marangoz bıçağı (pedavra yapımı için), keser (?)' Meninski 1680 I, 644 < İt. ***alabarda*** Radloff 1911 IV, 1486, M. Rāsānen 1969 s. 63 (?), fakat bu ***barda*** < Alm. ***Barte*** 'balta' Osmanlıcaya belki başka yoldan geçmiştir, krş. Rumen. ***barda*** 'fıçıcı baltası (keseri?)' L. Şaineanu III, 35.

AD. **bardabaş** 'tembel, düzensiz, pasaklı' K. Emiroğlu 1989 s. 51–52 < İt. (Venedik diyal.) ***vardabasso!*** 'dikkat, başına gelmesin!' Kahane–Tietze 1958 no. 687. /***v***/→/***b***/ gelişmesi için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡[2].

AD. **bardacık** 'taze incir; bir cins erik' DS 527 < ***bardak*** + küçültme eki olan ***–cık***, b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Otobüs tütün, toz, ter kokuyordu. Sefertasları, kirli çıkınlar, mendillere konulup taşınan bardacıklar hoşumuza gitmiyordu.*** (A. Özakın 1989 s. 119).

bardak 'içmeye yarayan küçük kap (topraktan veya camdan)' < ETk. ***bart*** 'testi, kap' Clauson 1972 s. 358) + ***–ak*** küçültme eki, H. Eren 1940 s. 129–130, M. Rāsānen 1969 s. 64, E.V. Sevortyan 1978 II, 65–66. Kelimeyi Fa. ***bār–dān***'a bağlayan etimoloji (A. Škaljić 1965 s. 120) reddedilmeli. ※ ***Bir pīr gölüge çömlek bardaḳ yükledüb küydan şehre gide yorurdı.*** (Ferec 855/ 1451 v. 232a).

⊡ Nadir ve hayli arkaik bir ek olan isimden isim yapma eki ***–ak*** takıldığı isme diminutivum anlamı katar. Türettiği kelimelerin birçoğu da mecazî anlamlıdır (b. M. Erdal 1991 I, 40–44). A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: ***bardak, başak, bebek, belek*** III, ***böbrek, budak*** I–II (oluşumu belli değil), ***çanak, çoğak, daşak / taşak, dılak, erkek***. Başka bir isimden isim yapan ***–ak*** eki için b. ***damak*** ⊡; fiilden isim yapan ***–ak*** eki için b. ***çolak*** ⊡.

AD. **bardakçıl/bardakcın** 'ağaçlarda, taş kovuklarında bardak şeklinde yuva yapan bir kuş' DS 529 < ***bardak*** + kuş isimlerinde çok kullanılan ***–cıl/–cın*** ekleri, b. ***balıkçın*** ⊡.

AD. **bardan** 'saman taşımak için kıldan yapılan büyük çuval, teliz' DS 529 < Fa. ***bār–dān*** 'uzun çuval' A. Tietze 1969 no. 19.

AD. **bardanga tüfeği** 'bir çeşit av tüfeği' < herhâlde bir fabrikanın markası, krş. ***martin, parabellum, sten***. ※ ***Ayının ya beynine ya kalbine isabet ettireceksin, yoksa derisinin altında dört parmak yağ tabakası vardır. Bardanga tüfeği de iş görmez.*** (M. Körükçü 1954 s. 50).

Osm. **bardar** 'gebe' < Fa. ***bār–dār*** a.m. [***bār*** 'yük' ve ***–dār*** 'tutan, taşıyan', b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Sezerem ki bār–dār oldum; beni ḳoyub ḳanda gidersin?*** (Ferec 855/1451 v. 213b).

AD. **bardel** 'fahişe' DS 530 < İt. ***bordello*** 'umumhane, genelev' < EFr. ***bordel*** 'kulübe'. Tk. kelime ***bardelhana*** kelimesinden backformation (yanlış ayırma).

AD. **bardelhana** 'umumhane' DS 530 < İt. ***bordello*** a.m. < EFr. ***bordel*** 'kulübe' ve Fa.‿***hāna*** 'ev', b. ***abdesthane/apteshane*** ⊡.

AD. **bardıç/parduç** 'fırın süpürgesi' DS 530, 3396 ??; Krş. Fâ. ***bārdīc*** a.m. F. Steingass 1930 s. 142, Erm. ***p'ardiç'*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 736. Kelimenin menşei belli değildir.

AD. **bardi (çakalı)** 'bir cins çakal' DS 530 < Yun. ***παρδιν*** (parḏín) 'pars' Ch. Tzitzilis 1987g no. 395.

AD. **bardo** 'katır' DS. 530 < BizYun. ***βορδων*** (bórd̲ön) < Lat. ***burdo*** a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 56. Başka bir etimoloji için b. K. Karapotosoğlu 1999 no. 67.

Osm. **bardona/bradone** (gemicilikte) 'direği kıça bağlayan halat' < İt. ***bardone*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 78. ※ ***Üçürdek ile bardona dörder ḳanṭār çeker.*** (Kātib Çelebī 1329 [1656] s. 155).

barebah, b. ***barbah.***

AD. **barebellom** 'bir tüfek markası', b. ***parabellum.*** ※ ***Gözlerimi açtığımı ve kımıldadığımı görünce barebellomunu kocaman eliyle kavradı ...*** (F. Baysal 1944 s. 202).

baregah, b. ***bargah***.

Osm. **bareha** 'çok defa, nice sefer' < Fa. ***bāra*** 'defa, kere' + Fa. çoğul eki olan ***–hā***. ※ ***Bārehā ḳavm arasında anı ben | Aŋmamışdum? Gey bilürsin anı sen.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1026).

Osm. **barekallah** (nida) 'ne güzel, enfes, harikulâde' < Ar. ***bāraka llāhu*** 'Allah mübarek etsin!'. ※ ***Bāreke–llāh, zehī güzīde maḳāl! Her sözi sükker–i 'aḳīde–mis̱āl!*** ('Ālī 1587 v. 123a).

⊡ Arapça geçmiş zaman, "gerçekleşmesi dilenen" veya "tasavvur edilen" beklentilerin ifadesi için de kullanılabilir. Bu durumda Ar. geçmiş zamana, optatif denir. Türkçede bu tarz, özellikle Allah'la ilgili ifadelerde kullanılır. A–B ve C–E ciltlerindeki geçen tek örnek ***barekallah***'dır.

barem 'devlet memurlarının maaşlarını düzenleyen sistem' < Fr. matematikçi ***Barrême***'in isminden. Tk.de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡. ※ ***Babam öğretmenlikte alakondu. Amma hemen köy öğretmenliğine aktarıldı. Aylığı da artacağına, yeni Bareme göre azaldı.*** (F. Erdinç 1961 s. 116).

AD. **barenim** 'bir kimseye kusurundan dolayı takılan isim' < EYun. ***παρωνυμιον*** (parönimion) 'lakap' Ch. Tzitzilis 1987g no. 397 [***pará*** 'ilave edilen, yan' ve ***onoma*** 'ad'].

barfiks 'yükseklikte iki ayak üzerine tutturulmuş bir çubuktan ibaret jimnastik cihazı' < Fr. ***barre fixe*** a.m. [***barre*** 'çubuk' (krş. ***bar*** I) ve ***fix***/***fixe*** 'sabit'].

Osm. **bargâh/baregâh/barigâh** 'padişahın karargâhı, saray, taht salonu' < Fa. ***bārgāh*** a.m. ※ ***Gendü bārgāhında ḳondurdı, ḳonuḳladı.*** (Ferec 855/1451 v. 142b). ※ ***Bārigāha girdi, Tācülmülük öŋinde yükündi, baş ḳodı.*** (a.e. v. 149a). 'yük hayvanlarının yüklendiği avlu' ※ ***Ġulām esteri bārigāhda bağladı ve gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 219a).

Osm. **bargir** 'yük hayvanı; yük atı' < Fa. ***bārgīr*** a.m. [***bār*** 'yük' + ***–gīr*** 'tutan, taşıyan', b. ***afakgir*** ⊡]. Krş. ***beygir***. ※ (kayıkçılara ihtisap kanunu) ***Ġalaṭadan İstanbula ve İstanbuldan Ġalaṭaya at ve bārgīr geçirdüklerinde...*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 284).

AD. **barğı** 'bağır' A. Caferoğlu 1945 s. 264, TS 401 < ***bağır*** kelimesinin metateze uğramış varyantı, Tekin–Tietze 1994 no. 113. Sondaki /ı/ 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) ekidir, b. ***ağız*** I ⊡, metatez için krş. ***albız*** ⊡. ※ ***Babası aḳlını şaşırmış, fıḫârelik barğına‿hönd ėtmiş.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 194).

AD. **barhaba** 'havlu' DS 530 < Ar. ***maḳrama*** 'mendil' A. Tietze 1982z no. 185.

AD. **barhana/barana** 'kafile, göç; göç eşyası; toplantı' DS 530–531, TS 401 < Fa. ***bār-ḫāna*** a.m. [***bār*** 'yük' ve ***ḫāna*** 'ev']; aslında 'a tent or cloth stretched upon poles, under which goods and baggage are kept from rain, when halting upon a journey' F. Steingass 1930 s. 142.

AD. **barhar/barhal** 'kuzeyden, batıdan veya kuzey–batıdan esen şiddetli rüzgâr; kuzey' DS 530, 531 < Erm. ***par̮hrts'i*** 'kuzey rüzgârı'. R. Dankoff 1995 no. 612. ***/r/→/l/*** gelişmesi için b. ***amelikan*** ⊡.

AD. **bar̮hık** 'kuzu' DS 531 < Kürt. ***ber̮hik*** a.m. [***ber̮h*** 'kuzu' + ***-ik*** küçültme eki] U. Blāsing 1995k s. 185.

EOsm. **barı** I 'büsbütün, baştanbaşa' < ETk. ***bar*** 'var' + 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki. Krş. ***barısı.*** ※ ***Mādām-ki ser̮hōşdur, bir müntehā delidür ki barı deli, ḳaçan-ki maḥmürdur, bir sayrudur ki barı sayru.*** (Mercimek Aḥmed 1944 [15. yüzyıl] s. 105). Başka örnek bulunamadı. [Bu maddede Mercimek Ahmed'in eserini neşre hazırlayan Orhan Şaik Gökyay'ın tefsiri esas alınmıştır, fakat ***barı*** kelimesinin başka türlü tefsir edilmesi mümkündür.].

AD. **barı** II 'bahçe duvarı, çit' DS 531, A. Caferoğlu 1942 s. 234 < Fa. ***bārü*** 'duvar'.

barı–, b. ***baru–***.

barın– 'bir şeye karşı korunmak için bir yere sığınmak' TS 401 < ETk. ***barın–*** a.m. [***bar–*** 'gitmek' fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli] Clauson 1972 s. 367. ※ ***Nöbetçi polisler ancak beton kulübelerde barınabiliyor.*** (G. Dino 1991 s. 146). 'yerleşip geçinebilmek': ※ ***Nasıl yerdir? Ot biter mi? Adam barınır mı?*** (Kemal Tahir 1955g s. 26). 'idare ederek kıt kanaat geçinmek': ※ ***Baŋa don bağışladı, altun bağışladı. Bu vaḳte dek anuŋıla barınurdum. Şimdiki-ḥālde bir dīnārum ḳaldı.*** (Ferec 855/1451 v. 92b). ※ ***Ne yapalım Padişah hazretleri, fakirlik başımızda. Bir ihtiyar anam var, ormandan odun topluyorum, ekmek alıyorum, barınıyoruz.*** (U. Günay 1975 s. 350).

barınak 'barınılan yer, melce' TüS 1983 s. 142 < ***barın–*** + fiilden yer adı yapan ***–ak*** .T. Banguoğlu 1995 s. 231.

AD. **barısı** 'hepsi, tamamı' DS 532, R. Dankoff 1991 s. 16 < ET ***bar*** 'var'+ iki defa 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki (krş. ***hepisi/hepsi*** vs.) Clauson 1972 s. 333. Krş. ***barı*** I.

⊡ ***barısı*** zamirinin analizi yapıldığında, almış olduğu 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki ***–i***'nin iki kere ardarda kullanıldığı görülür. Bunun sebebi, possessivum (iyelik, mülkiyet) eklerinden ilkinin zamanla fonksiyonunu kaybetmiş, fark edilmeyecek şekilde anlamını yitirmiş ve böylece kelimenin kökünün bir parçası haline gelmiş olmasıdır. TTk.nde bu fenomene başka örnekler de bulunmaktadır: ***birisi, hepisi, hiçbirisi, kimisi, ...*** Krş. ***attarcı*** ⊡.

barış 'barışıklık, anlaşma, sulh' < ***barış–*** fiilinden (oraya b.) nomen actionis (oluş ve kılış ismi) (b. ***apış***). ***barış görüş ol–*** 'barışmak' (bu tür tabirler için b. ***aldırış et–*** ⊡): ※ ***Her defasında kavga yatışıyor, ağlaşmalar, öpüşmeler içinde barış görüş olunuyordu.*** (R.N. Güntekin 1930 s. 113). Osm. ***barışlık*** 'sulh muahedesi' TS 401: ※ ***Boġdān ėli begi Pitir***

voyvodaylle barışlıḳ ėdüb ... (F. Kraelitz 1921 [15. yüzyılın ikinci yarısı] s. 44).

barış- 'dargınlığa son vermek, anlaşmak, sulh etmek' < ETk. ***barış-*** a.m. [***bar-*** 'gitmek' fiilinin karşılıklılık hali, b. ***alış-*** I ⊡] Clauson 1972 s. 369. ※ ***Ol gėce vezīr vardı, bir bucaḳda büzüldi, yatdı. Ṣoŋra barışdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 243a). ※ ***Dlmetoḳa͜ halḳı barışub, ʿahd [u] peymān ėdüb şehri vėrdiler.*** (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 20). '(birisiyle) iyi geçinmek, uyuşmak' TS 401: ※ ***Ben ādemiyile barışımazam.*** (Ferec 855/1451 v. 152a).

bari 'keşki' I < Fa. ***bārī*** a.m.; asıl manası 'bir kere' [***bār*** V + ***-ī*** 'bir']. ※ ***Gėce firāḳuŋdan (metin: firāḳından) melülem. Bir haftacuḳ bārī muttaṣılca vaṣlatcuğumuz olsa!*** (Ferec 855/1451 v. 197a). 'hiç olmazsa': ※ ***Bārī sormağa bir gez ʿiyādete var, nola?*** (Ferec 855/1451 v. 90a). ※ ***"Bir gözü olsaydı bari"*** (A. Kutlu 1983 s. 87). 'öyleyse': ※ ***Bu dükell bārī neçün?*** (Ferec 855/1451 v. 104). '(menfi cümlede) bile': ※ ***... bilmezler, bārī tefaḥḥuṣ-ıla seyyāḥlardan daḫı ṣorub işitmezler.*** (ʿĀlī 1956 [1586–87] s. 135).

Osm. **bari** II 'yaratan, Yaradan' < Ar. ***bāri'*** a.m., Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. **âbid** ⊡. ※ ***Ne insanla zevklenlrslnlz akşam akşam? Geçin, yolunuza gidin, Barlmln yabanlarıl*** (H. Aytekin 1945 s. 86). ***Bari Huda*** 'Yaradan, Allah'. ※ ***İ Bārī͜ Hudā, ḳażāŋdan ḳaçmaḳ yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 229a).

Osm. **barid** 'soğuk' < Ar. ***bārld*** a.m., Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Maḥabbet bāzārı kāsld ve ḥarāretleri nārı bārid olub ...*** (Vāḥidī 1993 [929/1522] v. 19a). 'alakasız, nezaketsiz': ※ ***İnşaʾallāh kelimesin terk ile fulān gün ser-l menzile varuruz kelāmını inşā eylemek ḥadd-l ẕātlnde bārid edādur.*** (ʿĀlī 1956 [1586–87] s. 169). ※ ***Öyle bārld o mekān, hīç ṣorma, | Kīr-l bī-çāre olur doŋdurma.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 63).

Osm. **barldkelâm** 'acı dilli, nezaketsiz' < Fa. ***bārid-kalām*** a.m. [***bārid*** 'soğuk' ve ***kalām*** 'söz']. ※ ***... Taŋrı-bilmez nām bir kāfir-i bārid-kelām ...*** (ʿĀlī 1979 [1581] s. 118).

barigah, b. ***bargah***.

Osm. **barika** 'şimşek; âni ışık parlaması' < Ar. ***bāriḳa*** a.m. ※ ***Güneşlŋ żiyāsı, nāzik mizāclı bir nāzenīnlŋ bāriḳa-ı cemāl gibi doḳunduğu yerleri tenvīr eder, faḳaṭ yaḳmazdı.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 19).

barikat b.m. (rasgele eşya ile kurulan yol engeli) < Fr. ***barricade*** a.m. [***barrlque*** < İsp. ***barrlca*** 'fıçı']. ※ ***Köşe başlarında barikatlar, devriye gezen birlikler, her yerde gözcüler ...*** (A. Yurdakul 1989 s. 99). Mecazî manada: ※ ***Duyduğu huzur ve rahatlık, onun kendisine ördüğü yasaklar barlkatını hiç sezdirmeden yumuşatıp yıkıyordu.*** (A. Altan 1985 s. 39).

Osm. **barll** (gemici dilinde) 'varil' Meninski 1680 III, 6316 < İt. ***barile***, (Venedik diyal.) ***baril*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 79. ***/v/→/b/*** gelişmesi için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡².

AD. **barilim/parlım** 'hiç olmazsa' < ***bari*** I + rabıtları biraz daha "büyük" göstermek ve konuşana bir düşünme saniyesi vermekten başka fonksiyonu olmayan ***-lim*** ilavesi, krş. ***emmelim***. ※ ***"Baba, niye dögüşir-***

siz?" — "A o giden adam selâm verdi. Ben diyirem bene verdi, o diyir bene verdi. Onun icün, bizim gavgamız budur." — "Parlım sesleyin sorun, kime verdiyse selâm onundur." (B. Seyidoğlu 1975 s. 406).

AD. **barim** 'hiç olmazsa' DS 533 < ***bari***; sondaki /***m***/ için b. ***aferim*** ⊡. ※ ***Bir mecidiye daha ver de barim, ben de kendime bir basma yapınayım!*** (E.E. Talu 1935 s. 11).

Osm. **baristariyon** 'bir bitki adı, mine çiçeği' < Yun. ***περιστερεων*** (peristereön) a.m. G. Meyer 1893 s. 29. ※※.

bariton (beynelmilel müzik terimlerinden) 'tenor ve bas arasındaki erkek sesi' < Fr. ***baryton*** a.m. [EYun. ***βαρυτονος*** (barıtonos) 'pes sesli', ***barýs*** 'ağır' ve ***tónos*** 'ses tonu']. ※ ***Kelimelerin arasında garip ve ağır bir duraklama bile yapmıştı. Ses baritondu.*** (Kenan Hulûsi 1944 s. 39).

bariz 'açık, aşikâr, göze çarpan' < Ar. ***bāriz*** a.m., 'düz bir zeminden öne çıkan, başka şeyler arasından ileri gelen'. Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Ankara'daki seyircilerin tenkid ve takdir ölçüleri yıldan yıla bariz bir şekilde gelişmekte, incelmekte ve keskinleşmektedir.*** (S. Taşer 1956 s. 115) Osm. ***bariz ol–*** 'vaki olmak, husule gelmek, görülmek': ※ ***Gendüye baʻīd ve bir meclise ḳarīb olan nefāyise el uzatmaḳ müʼeddeb olan ʻuḳalādan bāriz degüldür.*** (ʻĀlī 1956 [1586–87] s. 248).

bark I, yalnız ***ev bark*** çifte tabirde, 'hane, mülk; aile yuvası, evli hayat' < ETk. ***ev barḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 359–360. ※ ***Andan Melik Toġrul buyurdı Sulṭān Süleymān Şāh Türk çerisiyile evile barḳile göç ėdüb Baġdāda geldiler.*** (I. Mélikoff 1960 s. 281). ※ ***... münāzaʻa kim bilir ne derecelere ḳadar ḳızışacaḳ. Belki de evleriniŋ, barḳlarınıŋ yıḳılmasına, birbirinden ayrılmasına sebeb olacaḳ.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 135).

Osm. **bark** II/**berk** 'şimşek' < Ar. ***barḳ*** a.m. Krş. ***balk***. ※ ***Bulıt ḳopdı, raʻd cağırdı, barḳ deprendi, yaġmur yaġdı, yėl esdi.*** (Ferec 855/1451 v. 32b). ***bark ur–*** b. ***balk ur–***.

barka 'büyük sandal' < İt. ***barca*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 71.

Osm. **barkalonga** 'bir çeşit İspanyol harp gemisi' < İt. ***barca lunga*** < İsp. ***barca longa*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 73.

barkarol 'Venedik gondolcularının şarkısı' < Fr. ***barcarole*** < İt. ***barcaruola*** a.m. [***barcaruolo*** 'gondolcu, kayıkçı' < ***barca*** 'sandal'].

AD. **barkı–/balkı**– 'şimşek çakmak; parlamak, parıldamak' DS 507–508, TS 391–393 < ***balk/bark*** + başka dillerden alınan isimlerden fiil yapmak için kullanılan ***–ı–*** eki, krş. ***şavkı–, zarı–,*** Tk. isimler için krş. ***bayı–*** ve M. Räsänen 1957 s. 144. Birçok Türk dilinde yaygındır. ※ ***İcinden nür balḳır, yöresini rüşen eyler.*** (Ferec 855/1451 v. 189b). ※ ***Dėdi şol orta yėrde barḳıyan nür | Ne furun yanmışa beŋzer ne tennür.*** (Şeyhoġlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 2202). ※ ***Deniz dümdüz görünecek günün sonuna doğru uçuk mavi balkımalarla.*** (L. Erbil 1977 s. 11).

Osm. **barkî/berkî** 'şimşek gibi olan, çok hızlı' < ***barḳ/berḳ*** + isimden sıfat yapan nisbe eki ***–î*** (b. ***adalî*** ⊡) yahut Ar. ***barḳī*** a.m. (b.m. 'telgrafla gönderilen'). ※ ***Bir şerāre–i vaḳār berḳī bir sürʻatle bütün ḥissīyātımı ṭutuşdurdı.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 91). 'elektrikî': ※ ***Temās–ı aʻṣābını***

berkī ra'selerle ṣarṣan bu el ḫarīḳul'āde bir ḥiss ile müteḥassis değil-midir? (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 71). ※ ***Ẓihni seyāle-i berḳī sür'atiyle cevelān ḥālinde bulunduğundan...*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 59–60).

barko 'üç direkli kayık' < İt. (Venedik diyal.) ***barco*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 76.

barkobestlya '3 ilâ 5 direkli bir çeşit yelkenli gemi' < İt. ***barco bestia*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 77.

Barla 'Eğirdir Gölü'nün kenarında bir köyün adı' < Lat. ***Parlaïs*** (?) D.J. Georgacas 1971n s. 108. ***barla fasulyesi*** diye bir fasulye cinsi var, acaba oradan mı geliyor?.

barlam 'bir balık cinsi, Merluccius' < Yun. ***μερλανος*** (merlános) < İt. ***merlano*** a.m. D.J. Georgacas 1978t s. 130. Krş. ***merlan***. Balık isimler için b. ***akya*** ⊡.

AD. **barmak/barnak/bannak** 'parmak' DS 534, TS 402–404, b. ***parmak***. ※ ***Diledi söyleye ne ḥāldür diye. Barmağumı ağzuma ḳodum. Epsem oldı.*** (Ferec 855/1451 no. 100a). 'uzunluk ölçüsü olarak': ※ ***El-ḳıṣṣa Nīlüŋ ki ızdlyādı zamānı gelür, mikyāsdaki şeyḫler günde ḳac barmaḳ artarsa, evvelā ḥākimü l-vaḳte, ba'dehu ehl-i Mıṣra rüz be-rüz bıldürür.*** ('Ālī 1975 [1581] s. 98). ※ ***Onnarın zeykirin de ġardaşlarınıŋ barnaḳlarına daḳdı.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 176). ※ ***Taa geçen gün, dapıcının nıkâhında, on üç yaşındaki bannak gader gıza, gaymaham gendi şahitlik etmedi mi ki?*** (K. Bilbaşar 1953 s. 54).

barmen 'bar tezgâhtarı' < Fr. ***barman*** < İng. ***barman*** a.m. ※ ***"Select"in barmeninden 50 frank koparırsam size telefon ederim, beraber yemek yeriz.*** (G. Dino 1991 s. 180).

⊡ Tipik İngiliz veya Anglosakson usulleri, İng. dil unsurlarının dünyada yayılmasına sebep olmuştur; bunların başında spor gelir. 1828 senesinde ilk defa Fr. bir kitapta sözü edilen ***sportsman*** kelimesi, daha sonra Türkçeye de girmiş ve ***-men*** unsurunu beraberinde getirmiştir. Arkasından (1882) belki ***centilmen*** İngilizlerin başka bir imajını tanıtmıştır. Elektrikli tramvay'ın ***vatman'***ı üçüncü olmalı. Başka bir yenilik, ***amerikan bar*** ve kısaca ***bar***, onunla beraber ***barmen***, belki bu da Fr. ***barman***'ın tevassutiyle, onları takip ediyor. Bir kere Türkçeye girdikten sonra, yeni imkânlar beliriyor: A–B ve C–E ciltlerinde yarısı Türkçe olan ***çevirmen***, ***düzeltilmen***, ***düzeltmen*** ve ***eğitmen*** yer alıyor.

barnak, b. ***barmak***.

baro I 'avukatların meslek derneği' < Fr. ***barreau*** a.m. [***barre*** 'mahkeme parmaklığı', krş. ***bar*** I]. ※ ***Baro kayıtlarına baktım; bir süre genç siyasi tutukluların davalarını almıştı.*** (E. Atasü 1991 s. 18).

baro II/**baru** II 'yabancı (A. Fikrî 1307 s. 11), saf, enayi' F. Devellioğlu 1959 s. 69, (Çingene argosunda) 'efendi' < Çingene dili ***baro*** 'great, big' (H. Ritter 1924 I, 4; K. Kostov 1974 s. 358).

barok 'Avrupa sanatında bir dönemin üslûbu' < Fr. ***baroque*** < İt. ***barocco*** a.m., eserlerinde bu üslûbu ilk defa deneyen İtalyan ressam Federigo Barocci (1526–1612)'nin isminden. Tk.de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡. ※ ***Herhangi bir barok yapıya doğru git-***

miyor, oradan dönmüyordum. (A. Ağaoğlu 1993 s. 7). 'fantastik, mübalağalı, abartılmış' ※ ***Kristal avizeler. Barok mobilya. Görkemli ve iç karartıcı bir salon.*** (A. Yurdakul 1993 s. 325). Daha geniş manada: ※ ***Mavi bikinisiyle güneşleniyor, içki içiyor. Sonuna kadar açtığı teypinde sürekli olarak barok müzikçilerin yapıtlarını çalıyordu.*** (A. Kutlu 1987 s. 48).

AD. **baromanâ** 'lohusaya götürülen yemek' K. Emiroğlu 1989 s. 52 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***παραμονα*** (paramóna) a.m. A.A. Papadopoulos 1961 II, 152, Ch. Tzitzilis 1990 s. 167.

barometre 'hava basıncını ölçen alet' < Fr. ***baromètre*** a.m. [EYun. ***βαρος*** (báros) 'ağırlık, basınç' ve μετρον (métron) 'ölçü']. ※ ***Barometre berbat havayı gösteriyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 224). ※ ***Pencerenin iki yanında barometreler asılıdır duvara. Bir sürü barometre.*** (F. Kayacan 1968 s. 57). ※ ***Dudağının sol kenarındaki çizgiyi hatırlıyor. Kederli ya da yorgun olduğu zamanlar derinleşen bu çizgiye "yorgunluğumun barometresi" derdi.*** (O. Baydar 1998 s. 135).

baron 'bazı Avrupa memleketlerinde bir aristokrat unvanı' < Fr. ***baron*** (1800'den eski Osm. metinlerde İt. ***barone*** üzerinden) a.m. Cerm. aslından olan kelimenin asıl manası 'erkek, savaşçı'.

barones 'baron hanım' < Fr. ***baronesse*** a.m. [***baron*** + –***esse*** dişilik eki, krş. ***düşes, kontes, prenses***.] ※ ***Komşusu olan kadınların içlerinde baronesler, kontesler, general hanımlarının olduğunu biliyordu.*** (N. Bezmen 1994 s. 81).

⊡ Fr.dan alınan kelimeler arasında sonu –***es*** (< ***–esse***) ile bitenler vardır. Bunlar feminin nomina agentis'tir (yapan isimleri, meslek sahibi isimleri), genelde unvan veya meslek adı anlamında olurlar. Örnekler: ***barones***, ***düşes***, ***hostes***, ***komtes*** / ***kontse***, ***prenses***, ***vikontes***. Benzer bir Fransızca feminin (dişil, müennes) eki için b. ***dansöz*** ⊡.

bars/pars 'postu benekli iri bir yaban kedisi' DS 535 < ETk. ***bars*** a.m. (bir İran dilinden eski bir alınma) Clauson 1972 s. 368, fakat G. Doerfer 1965 II, no. 685'e göre ETk. ***bars***'ın menşei henüz izah edilmemiştir. ※ ***Derhal gidip, hepsini alıp bana getirmeli, yoksa seni pars gibi paralarım***. (M. Rona 1944ç s. 19).

Osm. ***barsa** 'acele ile yapılan şey' Meninski 1680 I, 644, krş. Fa. ***bārsā*** a.m. Başka Osm. ve Fa. kaynaklarda bulunamadı.

barsak, b. ***bağırsak***.

barsam/barsan 'bir çeşit çarpanbalığı' TüS 1983 s. 118, DS 535, 4092, < Yun. ***βαρσαμι/βαλσαμι*** (varsámi/valsámi) a.m. D.J. Georgacas 1978t s. 127. Krş. ***varsam***. /***v***/→/***b***/ gelişmesi için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡².

barsama/barsamba/marsama 'hoş kokulu bir çiçek' TüS 1983 s. 118, DS 535, 3130; 'Achillea millefolium; Mentha pulegium; Thymus serpyllum' I. Hauenschild 1989 no. 12. 736, 1092, < ***balsama*** (?).

barsan, b. ***barsam***.

bart bart 'korna sesleri' < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Sarıyere kadar da otomobil patırtıları, bartbartları.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz., tarih tespit edilemedi).

AD. **bartıl/baltır** 'rüşvet' DS 512, 535 < Ar. ***birṭīl/barṭīl*** a.m. A. Tietze 1958 no. 9. Metatez için b. ***albız*** ⊡. ※ ***Bartıl kapıdan girince iman bacadan çıkar.*** (Reşat Enis 1944 s. 134).

Bartın 'Zonguldak vilayetindeki kasaba' < EYun. ***Παρθενιος*** (Parṯénios) D.J. Georgacas 1971n s. 108. ※ ***Bartınıŋ bükülmüş beyāż keten ipligi*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 158).

AD. **bartınya otu** 'mısır tarlalarında yetişen 30–35 cm. yüksekliğinde bir bitki' DS 535 < EYun. ***παρθενιον*** (parṯénion), çoğul: ***parṯénia*** 'koyun-gözü, Chrysanthemum parthenium' N.P. Andriotis 1974 s. 438. Yun.dan gelen ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.

AD. **bartış** 'eşik' DS 535 < Ar. (Suriye diyal.) ***bırṭāş*** a.m. A. Barthélemy 1935 s. 38; Barthélemy'ye göre standart Ar.da ***furṭūşa***, Süryanice ***parṭūşā.*** ※ ***Bi ṣoluḳ ġapınıŋ bartışında oturdum.*** (Ö.A. Aksoy 1945 I, 370).

AD. **bartun** 'yiyen hayvanları öldürebilen zehirli bir ot' DS 535 < Yun. (Karadeniz bölgesinde) **παρθενιν/παρθεν** (parṯénin/ parṯén) 'zehirli ot' A.A. Papadopoulos 1961 II, 160. Ch. Tzitzilis 1987g no. 347.

Osm. **baru** I 'duvar, sur' < Fa. ***bārū*** a.m. ※ ***Ḳaçan dün yarusı oldı durdı, bārü dibinde geldi, gördl, ḳapu üstünde burc başında pāscılar pās dutarlar.*** (Ferec 855/1451 v. 245a). 'kale' R. Dankoff 1991 s. 16: ※ ***A'rāf, ol bir burcdur, bir bārūdur.*** (A. Topaloğlu 1978 II, 63).

baru II, b. ***baro*** II.

EOsm. **baru-/barı-** 'korumak; yardım etmek' Redhouse 1890 s. 321, W. Radloff 1911 IV, 1478, krş. reflexivum (dönüşlülük) hâli olan ***barın-***. ※ ***elüŋ barusun*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 110). Başka kaynaklarda bulunamadı.

barud/barut b.m. (patlayıcı toz) < Yun. ***πυριτης*** (pyrítēs) (liṯos) ["ateş taşı", ***pyr*** 'ateş' ve ***liṯos*** 'taş']. ※ ***Ve eger ḳal'e-i mezbüreden günde elll blŋ ṭop, yüz biŋ tüfeng atılsa, yüz yıla degin barutına ve fınduġına noḳṣān iḥtimāli olmaya.*** (Ta'līḳī-zāde 1983 [1596] s. 149). 'son derece öfkeli, öfkeden patlıyacak gibi': ※ ***Badi fena sarhoş olmuş, rakı beynine vurup barut kesilmişti.*** (S.M. Alus 1944 s. 170).

barudi 'koyu gri' < ***barud*** + isimden renk sıfatı yapan ***-î*** eki, b. ***altunî*** ⊡.

baruk çiçeği 'katırtırnağı' < ***boruk/poruk*** a.m. ※ ***Barok çiçeğinin acı sarısına dönüştü.*** (R. Ilgaz 1981 s. 96).

AD. **baruş/beroş** 'küçük kazan' DS 535-536, A. Caferoğlu 1945 s. 266 < Kürt. ***berüş*** 'pot de métal' Jaba-Justi 1879 s. 47 [***beriştin*** 'rôtir, frire' fiilinden]; krş. Ar. ***barş***, çoğulu. ***burüş*** 'sceau ou godet d'une roue hydraulique, auget, petit pot de terresans anse servant à mettre le lait caillé' R. Dozy 1927 I, Erm. a.m. 71. R. Dankoff 1995 no. 614.

barut, b. ***barud***.

baruthane 'barut yapılan ya da saklanan yer' < ***barud/barut*** ve ***hane*** 'bina', b. ***abdesthane/ apteshane*** ⊡. ※ ***Ḳażā ile barut-ḫāne helāk olduġıdur.*** (Selānikī 1989 [1599] II, 614).

baryöz, b. ***balyoz.***

baryum (beynelmilel kimya terimlerinden) 'bir elemanın adı' < EYun. ***βαρυς*** (barıs) 'ağır'.

AD. **barza/bâza** 'yarısı beyaz yarısı kara keçi' DS 536, 585 < Arn. ***bardhë*** 'beyaz'.

Barzova/Barzovası 'Denizli vilayetinde bir düzlüğün adı' < EYun. ***Σπαρζα*** (Spárza) yer adı ve ***ova*** D.J. Georgacas 1971n s. 108.

bas I 'bir yerine basmakla helânın küvetini yıkayan cihaz' TüS 1983 s. 119 < ***bas!*** [***bas-*** fiilinin emir hâli]; çift emirden yapılan isimler hem çok hem eskidir (ms. ***dur otur, gel git, kaç göç***, yahut ***bas bas***), fakat tek emir için başka örnek bulamadım.

bas II (müzik terimlerinden) 'en kalın erkek sesi; böyle sesi olan kimse' < Fr. ***(voix) basse*** a.m. [***bas/basse*** 'alçak, kalın (ses)']. Krş. ***basso***. ※ ***Bas bir ses "Ne oluyoruz yahu?" diye korkuyla sordu.*** (R. Ilgaz 1959 II, 63).

bas- I 'bir şeyin üstüne ağırlığını koymak' < ETk. ***bas-*** a.m. Clauson 1972 s. 370–371. 'adım atarken ayağını yere koymak' ※ ***Bir dạhı ayaġum ḳuruya bassayıdı, ayruḳ gemiye girmek nolur?*** (Ferec 855/ 1451 v. 147a). (argo) 'koşmak, kaçmak' F. Devellioğlu 1959 s. 69: ※ ***Bas, kaçalım!*** (Musahipzade Celal 1936ka s. 54). ※ ***Eline iki çeyrek daha sıkıştırdım ve saniye geçmeyip oradan bastım.*** (S.M. Alus 1944 s. 67). Geçişli (transitivum) fiil olarak: 'üstüne ayağını koymak, ezmek, çiğnemek' ※ ***Ayaġını ol ḳaynar ṣuya ḳodı. Ḳuruda yürür gibi yüridi, geçdi. Ol ḳızġun ferşi basdı, ḳılına ziyān gelmedi.*** (Ferec 855/1451 v. 39a). 'baskın yapmak': ※ ***Vardılar, çühüduŋ evini basdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 239b). 'yenmek, alt etmek' DS 545, TS 410–412: ※ ***Sarmaşdılar, kümekleşdiler, kāh ol anı basdı, kāh ol anı basdı*** (Ferec 855/1451 v. 42a). 'üstüne oturmak, kuluçkaya yatmak' DS 544, TS 412, 'cinsî münasebette bulunmak; çiftleşmek' DS 544. 'uğursuzluk getirmek (lohusaya)' K. Emiroğlu 1989 s. 52–53. 'örtmek, kaplamak' TS 413. ※ ***Karlar basacak İstanbulu gene.*** (Füruzan 1972k s. 324). 'örtbas etmek': ※ ***Maṣlaḥat oldur ki bu ḳażiyyeyi basavuz, bu ḳızı bu yigidüŋ eline vėrürüz, yatsuz yaraḳsuz gideler, iki murdārdur, günde biŋ gez öleler.*** (Ferec 855/1451 v. 99a). 'yatıştırmak' TS 412. 'derhâl tepki göstererek bir şeyi ortaya atmak': ※ ***Cehennem olsunlar dėyü yayġarayı baṣdı*** (G. ʿAlī ʿAzīz 1268 s. 219). Kuvvetli hissî ifadelerde fiil çok defa cümlenin başına geçer (krş. ***Bas kalayı!*** Meninski 1680 I, 838): ※ ***"Hadi ... Hödük türk... Hadiii. Arkanı kürke, kapını Türke alıştırma" diye bastı şaplağı, bastı şaplağı bana...*** (S.E. Ertem 1931 s. 254).

bas- II 'tab' etmek' < ***bas-*** I. ***basma*** 'basılmış; renkli desenler basılmış pamuklu bez': ※ ***Çiçekli basmadan, yumuşak, üçgen bir bayrağı vardı.*** (Füruzan 1972k s. 17). 'bir nevi kâğıt oyunu': ※ ***Basmanın esası sayı kazanmak, sayı yazmak ve kâğıt almak değildir. Oynama tarzı büsbütün başkadır.*** (H. Kodaman 1944 s. 111). ***basmacı*** 'kitap basan, matbaacı' Meninski 1680 I, 837.

AD. **basa** 'fazla, baskın, üstün' DS 536 < ***bas-*** fiilinin zarf fiil (gerundium, zarf fiil, ulaç, konverb) hâli, b. ***arkuru*** ⊡. ※ ***Ṣabāḥdanberi ġırtlaġıma Allāhıma loḳma düşmedi. Otuzluḳ tütünle baṣa iştāh ürküdüyorum, görüyor musun?*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 71). [Buradaki mana DS'deki mi? 'habire, durmadan' daha iyi uyar] Krş. ***basabas***.

AD. **basabas** 'durmadan, aralıksız' K. Emiroğlu 1989 s. 52 < ***bas ha bas***, bilhassa Azerbaycan Türkçesi'nde çok yaygın olan bir tipten, krş. ***al-ha-***

al, ***ḳır-ha-ḳır*** vs. Fakat krş. ***basa***. Bu Az. Tk. tabirler Fa.nın ***māl-ā-māl*** tipindeki tabirlerini taklid eder ve Türkçeleştirir. ※ ***Ne düşünüyorum biliyor musun abl? Bu kış diyorum basabas çalışayım, mangırları bir kenara, seneye ...*** (Orhan Kemal 1963d s. 44). Krş. ***daradar, fıra-fır***.

basadora (gemici tabirlerinden) 'gemicilerin basmaları için bordanın iç tarafında takozlar veya basmaları için halat' < İt. (Venedik diyal.) ***pasador*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 477.

Osm. **basafa** 'samimi' < Fa. ***bā-ṣafā*** a.m. [***bā*** I 'ile' ve ***ṣafā*** 'duruluk']. ※ ***yārān-ı bā-ṣafā*** ('Ālī 1587 v. 126b).

EOsm. **basak** 'baskın', yalnız ***basak düş-*** 'baskın vermek' tabirinde (TS 405) < ***bas-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-(a)k*** eki (b. ***alık*** II ⊡): ※ ***Başaḳ düşdller, mubālaġa kāfir alı ḳodılar ve diri dutdılar.*** (F. Giese 1929 [890/1485]s. 144). Krş. AD. ***basakla-*** 'baskın yaparak yakalamak' DS 537. İsim/sıfat'tan fiil yapan ***-la-/-le-*** genişlemesi için b. ***acabla-*** ⊡.

AD. **basal I/pasal/fasal** 'kütük yarmak için ağaç veya demirden yapılan çivi' DS 537 < Yun. (diyal.) ***πασσαλι*** (pasáli) < EYun. ***πασσαλιον*** (passálion) 'tahta çubuk' Ch. Tzitzilis 1987g no. 399.

Osm. **basal** II 'soğan' < Ar. ***baṣal*** a.m. ※ ***Baṣal ve bādincān ve ḳarnebit ve lubyenüŋ her çuvalına bir aḳça...*** (Ö.L. Barkan 1943 [955/1548] s. 223).

AD. **basala-** 'bir kaba konulan eşyayı üstünden bastırıp sıkıştırmak' DS. 537 < ***bas-*** + frequentativus eki olan ***-ala-***, b. ***avkala-*** ⊡.

basamak b.m. (basılmak için hazırlanan düz çıkıntı) < ***bas-*** + fiilden müşahhas isim yapan ***-mak*** eki, krş. ***artmak*** ⊡, ortadaki /**a**/ için krş. ***kaçamak, tutamak***. ※ ***Merdivenlerin kimi basamakları, sallanmasa bile gıcırdardı.*** (G. Dino 1991 s. 14). '(yazı makinesinde) klavyedeki tuşlar sırası': ※ ***Babamın parmakları daktilonun basamaklarına tırmanıyor, iniyor, çıkıyordu.*** (A. Özakın 1989 s. 84).

Osm. **basar** 'görüş, görme kabiliyeti' < Ar. ***baṣar*** a.m. ※ ***Gözetmege ta'līm olınmış bir maymūnı var-idi. Diḳḳat-i naẓarı ve ḥiddet-I baṣarı insāndan çoḳ ziyāde idi.*** (C. Okuyucu 1987 [1590–91] s. 376).

AD. **basarak/basarat**, b. ***basiret***.

AD. **basarık** 'dokuma tezgâhlarının ayaklığı' < DS 538 < ***bas-*** + fiilden isim yapan ***-rak (-arak)*** eki, b. ***bakarak ol-*** ⊡; Meninski 1680 III, 5948 ***basarık*** manasında ***basarak*** kelimesini veriyor.

AD. **basarna** 'manivela, kaldıraç' DS 538, K. Emiroğlu 1989 s. 32 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***πασαρινα*** (pasarína) a.m. Ch. Tzitzilis 1990 s. 189 < İt. (Venedik diyal.) ***passarln*** 'tüfekteki tetik' A.A. Papadopoulos 1961 II, 163.

AD. **basbas** 'bel'in ayakla basılan kısmı' ZTS 1976 s. 18 < ***bas***! [***bas-*** fiilinin emir hâli]; aynı teşekkül tipi için b. ***alver*** ⊡. Krş. ***bas*** I.

bas bas (bağır-) 'yüksek sesle bağırmak'. ***bar bar bağır-*** gibi fiilden önce gelen ve fiilin seslerini haber veren bir nevi predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma), b. ***apal apal*** ⊡.). Ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) fonksiyonu var. ※ ***Üç dört kişinin arasında zor zaptolunuyor, bas bas bağırdıkça ince boynundaki damar parmak***

parmak şişiyordu. (Orhan Kemal 1948a s. 33). ※ "***Susun, oturun," diye bas bas bağırıyordu, ama avaz avaz şarkı söyleyen kızlara sesini duyuramıyordu.*** (A. Kulin 1997 s. 45).

basbayağı 'dobra dobra, teklif ve tekellüfden âri' H.K. Kadri 1927 I, 644 ***bayağı*** + reduplication (ikileme) + ***/s/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ "***Sen ne dėrsin? Pādişāhlara bu maḳūle kelām söylenür mi?" dėdükde "İşte bas-bayağı cevāb: ben ḥāżıram..."*** (G. 'Alī 'Azīz 1268 s. 223). BSTTk. 'alışılandan hiçbir değişikliği olmayan/olmaksızın' ※ ***Önümden iki kişi gidiyordu. Elbiseler "Biz kol kuvveti ile çalışan insanların elbiseleriyiz!" diye bas bas bağırıyordu. Elbise bağırır mı? Basbayağı bağırır.*** (M. Hacıhasanoğlu 1952 s. 56). ※ ***Bu herif bizimle basbayağı eğleniyor!*** (V.N. Tör 1977 s. 31).

basdır-/bastır- '***bas-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli' ms. (***bas-*** II'den, b. ***acıkdur-*** ⊡). ***kitap bastır-*** 'kitap tab'ettirmek'. Bu ettirgen şeklinde çok defa ettirgenlik manası yoktur, sadece ***bas-*** fiilinin anlamı daha belirtilmiş, üstüne basılmış, belki kuvvetlendirilmiş ifadesidir (krş. ***basır-,*** bir fiil kökünden iki causativum (ettirgenlik) şeklini gelişmesi için b. ***akıt-*** ⊡): ※ "***Ben ona damadım demeğe̦ vallahi utanırım!" istihfafkâr cümlesiyle yemini bastırır.*** (H.R. Gürpınar 1934 s. 70). ※ ***Derken, Gülistan bizim Elmas'ı bastırınca, Reha Bey fena halde kızdı.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 173). ※ ***Derhal cevabı bastırdım: ...*** (S.M. Alus 1944 s. 122). ※ ***İki mısırı dört kişi üleşip midelerini bastırıyorlardı.*** (Füruzan 1972k s. 125). 'bir bezin veya kumaşın kenarını kıvırıp dikmek': ※ ***Ayşe hanımın, kuşdili, antika bastırmalı çevrelerini sehpalara örttük.*** (S.M. Alus 1933p s. 116). Geçişsiz fiil olarak 'ani olarak çıkagelmek': ※ ***Biz böyle oturmuş konuşurken, misafir bastırdı.*** (Tarık Dursun K. 1955 s. 69). 'insanın üstüne düşmek, ârız olmak': ※ ***Yerli sanat filmlerini izlerken kurtulamadığım suçluluk duygusu bir daha bastırıyor.*** (T. Uyar 1985 s. 9). ※ ***Bir an tozlu bir sıcak bastırıyor, sonra birdenbire gökyüzü yağmur dolu bulutlarla doluveriyordu.*** (N. Eray 1986 s. 22).

AD. **basdırma/pastırma** b.m. (kurutulmuş tuzlu et) DS 539, TS 406, Meninski 1680 I, 655, III, 5948 < ***basdır-/bastır-*** 'basmak, sıkıştırmak' + fiilden sıfat yapan ***-ma*** eki, krş. ***dolma, dondurma, haşlama*** vs. G. Meyer 1893 s. 57'ye göre kelime Yun. ***παστωμα*** (pástöma) 'salamura'dan gelmiştir, fakat ***basdır-*** fiilinden pürüzsüz teşekkülüne ve manalarının çeşitliliğine (b. DS) bakılırsa ***pástöma***'ya yalnız tali bir tesir rolü kalabilir (üstelik pastırmanın Yunancası ***pastourmàs*** Türkçeden alınmadır). ※ ***Ve āhü başdurması ėderler*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 186).

basen (terzilik ıstılahlarından) 'bel genişliği, bel ölçüsü' < Fr. ***bassin*** a.m., asıl manası 'havuz; havsala, leğen'. ※ ***Göğüsler küçük, basen geniş ya, üst 42 beden, alt 48, nereden bulacak vücuduna oturan elbiseyi?*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 108).

baset 'iskambil kâğıtlarıyla oynanan bir kumar oyunu' < Fr. ***bassette*** < İt. ***bassetta*** a.m. ※ ***Çocukları "Haydi siz içerdeki odada basetçik oynayın!" diye savdı.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 41). Krş. ***paseta***.

bas et- 'kuvvetle vurmak' < ***bas!*** [***bas-*** fiilinin emir hâli ve ***et-*** yardımcı fiili]; bir fiilin manasını kuvvetlendirmek için onun emir hâline ***et-*** veya ***ol-*** yardımcı fiilleri takmak bugün az kullanılan bir vasıtadır, b. ***alaşağı et-*** ⊡. ※ ***Siz gidüb hep dėdiklerimi ḳocasına yėtişdirmişsiniz, o da bas ėtmiş gürültüyi!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 42–43). ※ ***Azarya***

(bas eder sopayı): "Ahmak, edepsiz...!" (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933az s. 85). RD.; ※ ***Gayet sakin davranan adam, nihayet sofrayı toplaması da emredilince, artık dayanamamış, sofrayı kavramış ve kap-kacakla birlikte kaldırıp öyle bir bas etmiş ki, kadınlar korkudan saklanacak sıçan deliği aramağa başlamışlar.*** (Türk halk masalları 1961 s. 6). 'basıp gitmek': ※ ***Bir koca meydanda dinlenmek için bile oturmalarına izin verilmedi. Onlar da bas ettiler Meclise doğru.*** (F. Erdinç 1973 s. 77-78).

basık 'alçak, kâfi derecede yüksek değil' < ***bas-*** ve fiilden sıfat yapan ***-ik*** eki (b. ***açık*** ⊡): Clauson 1972 s. 373'e göre ETk. ****basuḳ***'tan. ※ ***Evi, basık bir oda ile mutfaktan ibaretti.*** (M. Hacıhasanoğlu 1954y s. 64). 'bastırılmış, kısılı (ses)': ***Balıkçıların düzenli çalışmasının basık gürültüleri, kısa konuşmalar, kıyı boyunca sürüp giden yalnızlığı zedelemezdl.*** (Füruzan 1972k s. 166-167).

AD. **basık-** 'basılmak; mağlup olmak' DS 540 < ETk. ***basıḳ-/bassıḳ-*** 'geceleyin baskına uğrayıp kırılmak' [***bas-*** fiilinin ***-ık-*** ekiyle yapılan quasi-passivus hâli, krş. C. Brockelmann 1918-1919 s. 47-49]. Fiilden fiil yapan ***-(ı)k-*** eki için b. ***acık-*** ⊡. ※ ***Ṣıvışdı ara yėrden Şāḫ Hurrem | Basıḳmaḳdan teni oldı müsellem.*** (Meḥmed 1965 [1398] no. 4637).

AD. **basıl-** 'sıkılmak, tasalanmak' DS 540 < ***bas-*** + medialis-reflexivum (orta-dönüşken) anlamındaki ***-(ı)l-*** eki, b. ***açıl-*** ⊡. 'iknaya çalışmak': ※ ***"Tasalanma, biz bu malları gözel gözel, dikkatli dikkatli güderiz," diyorlar, basılıyorlardı.*** (F. Baykurt 1967k s. 144). 'üstüne varmak, sıkıştırmak' ※ ***İki yılı geçti ben Hamdi'ye varalı. Ölenle ölünmez Hafize, dedi komşular. Çok basıldılar.*** (M. Başaran 1992 s. 155).

basılı I 'bastırılmış, tıka basa doldurulmuş' < ***bas-*** I + ***-ılı***, b. ***ardılı*** ⊡. ※ ***Bizim Münevver şehirden beri yanında taşıdığı resim ve kitap basılı çantasının içinden bir iki renkli paket çıkardı.*** (H. Aytekin 1945 s. 96).

basılı II 'matbu' < ***bas-*** II + ***-ılı***, b. ***ardılı*** ⊡.

EOsm. **basın-** 'hakir görmek' TS 408 < ETk. ***basın-*** a.m. Clauson 1972 s. 374. ***bas-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli (b. ***acın-*** II ⊡).

AD. **basıncak etmek** 'eziyet etmek, tahammülünden fazla iş vermek' DS 540 < ETk. ***basınçaḳ*** 'hor görülen (kimse)'. EOsm. ***basıncak ldin-*** 'ayaklar altına almak' TS 407.

AD. **basır-** 'sıkılamak, sıkıca kapatmak' DS 541 < ETk. ***basur-*** 'bastırmak, sıkıca basmak' Clauson 1972 s. 374; ***bas-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli (b. ***artur-*** ⊡) fakat causativum (ettirgenlik) manası olmadan (krş. ***bastır-***). Bir fiil kökünden iki causativum (ettirgenlik) şeklini gelişmesi için b. ***akıt-*** ⊡. EOsm. ***basır-/basur-*** a.m. TS 408-409.

Osm. **basıra** I 'görme kabiliyeti' < Ar. ***bāṣira*** 'göz'. ※ ***Bāṣıra ḳuvvetiyle ol hey'etl idrāk ėtdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 123b).

basıra II, b. ***basra***.

AD. **basırgan-** 'uykuda korkup sıçrayarak uyanmak, üzerine kâbus çökmek' Redhouse 1890 s. 327, DS 541; fakat 'basılmak, yenilmek, yok edilmek, susturulmak, yatışmak' W. Radloff 1893 s. 1529 (kaynak?) < ***bas-*** + fiili genişleten ***-ırgan-*** ek terkibi, krş. ***kıs-*** > ***kısırgan-.***

basil 'çubuk şeklinde bakteri' < Fr. ***bacille*** a.m. < Lat. ***bacillus*** 'çomakçık' [***baculum*** 'çomak' + ***-ill-*** küçültme eki]. ※ ***Benim için bir basilin hayatı senin Napoleon'un imparatorluğundan yüz kerre, yüz bin kerre daha mühimdir.*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 12).

Osm. **basilik** (anatomi terimi) 'vücutta mühim bir damar' Meninski 1780 I, 452, TS 410 < Lat. ***basilica (vena)*** veya Ar. ***bāsilīḳ*** üzerinden doğrudan doğruya EYun. ***βασιλικη*** 'krala ait'den G. Meyer 1893 s. 41, Krş. Tekin–Tietze 1994 no. 9115 yâni 'kral damarı' (Arap tıbbında kol damarı, Yunanlılar'da başka bir damarın adıymış, krş. E. Littmann 1924 s. 74).

Osm. **basir** 'her şeyi gören; keskin akıllı' < Ar. ***başīr*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***Gelseler cümle nāḳıdān-ı başīr | Ḳamusın ḥuccetiyle yiyŋeydi.*** (Ferec 855/1451 v. 105a). ***basirine basıl-*** 'görünüşüne bürünmek': ※ ***Eline bir kitāb alub lā-yenḳaṭi' gözden geçürmek başīrine başılub ...*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 249).

basiret/basarat/basarak 'nüfuz eden görüş, anlayış' < DS 538, 552–553, Ar. ***başīra*** a.m. ※ ***Anı getüreyim, diyde-i tiyzüŋüzile, başiyret-i dür-biynüŋüzile aŋa naẓar eyleŋ!*** (Ferec 855/1451 v. 106a). ※ ***Sanki basiretim bağlanmıştı. Bütün bu işler bana hiç taallûk etmiyormuş gibi, sakin, asude bir halde dinliyor, belki de şaşkınlığımdan gülümsüyordum bile ...*** (S.M. Alus 1933p s. 219). ※ ***Murat'ın homurtusunu duydukça uzak dururduk ondan, kaçardık. Basaratımız mı bağlanırdı, nasıl olurdu, bir de duyardık ki allı bir gelin, ya da burma bıyıklı bir delikanlı gitmişti suya.*** (M. Güler 1990 s. 115–116). ***basarak*** ※※.

basit I 'düz, karışık olmayan, kolay; sade; alelâde; derin düşünmeyen' < Ar. ***basīṭ*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***Gerçi burada yapılacak iş basit mi basitti: tası tarağı toplayıp gitmek.*** (S. Birsel 1995 s. 114).

basit II 'bir aruz şekli olan ***bahr-ı basit***; musikide bir usul çeşidi (?)' < ***basit*** I ※ ***Başīd (!) içre nevā-yi 'āşıḳāne***. (Aḥmed-i Dā'ī 1973 v. 24b).

Osm. **basit** III 'geniş bir düzlük olarak düşünülen dünya', krş. Ar. ***basīṭa*** a.m. ***basit-i âlem/basit-i hâk/basit-i zemin*** 'dünya': ※ ***Bir ḳız ḳardaşum vardur ki basīṭ-i zemīnde berren ve baḥren anuŋ gibi yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 88a). ※ ***Ol Ḫāliḳ-i cemī'-i ümem, ve rāzıḳ-ı cümle-i benī Ādem, mün'im-i sükkān-ı basīṭ-i 'ālem...*** ('Ālī 1979 [1581] s. 174). ※ ***Rü'yā 'āleminde gördüm ki zer-i ḫāliṣden bir silsile ḥażīż-i eflākden basīṭ-i ḫāke nāzile olub...*** ('Ālī 1979 [1581] s. 131).

Osm. **basit** IV 'bir nevi esrar' < Ar. ***basṭ*** 'haşiş' (asıl manası 'gevşeme, ferahlanma') F. Rosenthal 1971 s. 28–29. ※ ***Ol diyāruŋ āb u havāsı iḳtiżā ėtmeg-ile eks̱eriyā mülūk-i ẕī-şānı afyūn ve basīṭden mürekkeb ba'ż-ı ma'cūn yėrler.*** ('Ālī 1994 [1591–99] v. 80b).

Bask 'Latinleşmiş İspanya yerlilerinin bakiyesi olan halktan bir kimse' < Lat. ***Vascones*** < kendi dillerinden. ***Baskça*** 'bugün İspanya ve Fransa'nın mahdut bir bölgesinde konuşulan, Hint–Avrupa dillerinden olmayan bir dil'.

AD. **baska** 'bel korsası' DS 541 < Sırp–Hırv. ***paska*** a.m. [***pas*** 'kuşak' + ***-ka*** küçültme eki; Slavca ***-ka*** için b. ***ayka*** ⊡.] A. Tietze 1957 no. 158.

AD. **baskak** 'tahsildar' DS 541 < Çağatayca ***basḳaḳ*** a.m. [***bas-*** 'mühürlemek'] G. Doerfer 1965 II, no. 691.

AD. **baskal** 'perişan, üstü başı salkımsaçak' DS 541, b. ***paskal***.

basket I 'basketbol oynarken topun, içine düşmesine çalışılan ve yüksek yerde asılan bir nevi sepet' < İng. ***basket*** a.m., asıl manası 'sepet'.

basket II 'basketbol oynarken kazanılan sayı' < İng. ***basket*** a.m.

basket III 'basketbol' < ***basketbol*** kelimesinin kısaltılmışı, b. ***afro*** ⊡. ※ ***Celal, oğlanın beraber basket oynadığı arkadaşlarından biri olduğunu söylemişti.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 144). ***basket pabucu*** 'bir çeşit spor pabucu': ※ ***Cléa, ikinci buluşmalarına, o herkesin giydiği beyaz basket pabuçlarından sıyrılıp, kısa ökçeli, her yanı açık, bandlı, hafif sandallarla gelmişti.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 131). ***basket topu*** 'basketbol oyununda kullanılan top': ※ ***Köşedeki koltuğun üzerinde basket topu duruyordu.*** (A. Yurdakul 1991 s. 158).

basketbol (İngilizceden gelen spor terimlerinden) 'bir çeşit top oyunu' < İng. ***basketball*** a.m. [***basket*** 'sepet' ve ***ball*** 'top'].

baskı, b. ***basku.***

baskın I 'beklenmeyen zaman hücum' < ***bas-*** I + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-gın*** eki, krş. ***akkın*** ⊡. "***Baskın basanın" derler, doğrudur.*** (M.Ş. Esendal 1958m s. 93).

baskın II 'daha kuvvetli, üstün' < ***bas-*** I + fiilden sıfat yapan ***-kın*** eki, krş. ***akkın*** ⊡. ※ ***Kendi iç sesi doktorunkine baskın çıkıyor, onu uzaklaştırıyor, sllIyor.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 198). ※ ***Soğuk gri suya atlasam ve her şey bitse demiştim. Mıknatıs gibi çekiyordu su beni ... Vazgeçtim. Yaşama güdüm baskın çıktı.*** (E. Atasü 1996 s. 35). 'son derece': ※ ***Perukār bunuŋ baskın serhōş olduğunu söyledi.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 199).

EO. **basku/baskı** 'basma, basış, ağırlık' < ***bas-*** I ve fiilden isim yapan ***-kı*** eki, b. ***açgı*** ⊡. ※ ***Baskusuz sazı yėl alur.*** (V. İzbudak 1936a [1466] no. 84). ※ ***Baskı altındakl bu kızla nasıl seviştiniz de böyle ahtlere, peymanlara giriştiniz?*** (H.R. Gürpınar 1933ke s. 36). Aslında nomen actionis (oluş ve kılış ismi) E.V. Sevortyan 1978 II, 76, fakat birçok müşahhas manaları var, basmaya yarayan aletler, vs. (ZTS 1976 s. 19, DS 539, 542, TS 409). Bir örnek: 'yüklü saman arabasının üstüne bağlanan sırık': ※ ***Rumellnde koca çiftlik bırakan adama yüz ağaç zeytin düşmedi de, köyünde bir baskısı olan burda üç fabrikaya sahip çıktı.*** (Sabahattin Ali 1947 s. 105).

EOsm. **basku-** 'basmak, bastırmak' < ***bas-*** + frequentativum-intensivum (pekiştirme) fiil genişletme eki ***-ku-***, krş. ***-gü-*** M. Räsänen 1957 s. 165. ※ ***Bir hazīne ol meşāne-dür şuya | Ki oradan ol şu yolını başkuya.*** (C. Brockelmann 1919 [14./15. yüzyıl] s. 24). Başka örnek bulunamadı.

baskül 'bir çeşit terazi' < Fr. ***bascule*** a.m. Asıl manası 'tahterevalli'; kelimenin aslı ***bat*** 'döver' veya 'döv' ve ***cul*** [< Lat. ***cülus***] 'kıç'. ※ ***Bir sanat eserini okuyup bitirdikten sonra baskülde tartıldığım vakit ağırlaştığımı görmeliyim.*** (S. Taşer 1956 s. 34).

basmacı, b. ***bas-***.

Osm. **basmahane** 'matbaa' DS 544 < ***bas-*** II + ***-ma*** mastarı ve ***hāne*** 'ev, bina', b. ***abdesthane/apteshane*** ⊡.

basmakalıp 'hep tekrarlanan, orijinalitesi olmayan' < ***basma*** (b. ***bas-*** II) ve ***kalıp*** 'bir şekil basmak veya dökmek için hazırlanan vasıta'. ※ ***Me'mūrīn daḫı lā-yuḥṣā basma-ḳālıb naṣīḥatler ėtdiler.*** ('Alī 'Azīz 1268 s. 135). ※ ***Şair bu basmakalıp sözleri sessizce dinledi.*** (İ. Aral 1997 s. 44).

baso, b. ***basso***.

AD. **basra/basıra** II 'bitkilerin külleme hastalığı; sisli havalarda yapraklar üzerinde meydana gelen nem; yüzde çil ve leke' DS 541, 545 < Ar. ***baṯra*** 'kabarcık, sivilce' Dozy 1927 I, 51. ***/ṯ/→/s/*** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ***bas-ralan-*** 'külleme hastalığına tutulmak' ***-lan-*** genişlemesi için b. ***abap-lan-*** ⊡: ※ ***Bu yıl bağların üzümü basralandığından, bekmez de kaynatamadık a Musdu.*** (F. Baykurt 1971t s. 106).

basso/baso (beynelmilel müzik terimlerinden) 'en kalın erkek sesi' < İt. ***basso*** a.m. [asıl manası 'alçak, basık']. Garp müziği ıstılahları için b. ***aci-tato*** ⊡. ※ ***Bu fasılada, gözünün biri siyah bir bezle örtülü iriyarı birisi, baso bir sesle, eski bir asker şarkısına başlıyor.*** (T. Güner 1951 s. 49).

Osm. **bast** 'fikrini ifade etme, serd etme, döşetme' < Ar. ***basṭ*** a.m. Asıl mana: 'yayma'. ※ ***Ol Türkmen söyledi, basṭ-ile ḥālini şerḥ eyle-di.*** (Ferec 855/1451 v. 123a). ***bast-ı hikâyet*** 'hikâyenin anlatılması': ※ ***Basṭ-ı ḥikāyet u peyām zebām-ı muṣāḥibden olmayınca gül gibi gülüb açılmazlar*** ('Ālī 1982 [1581] II, 232). ***bast-ı mukaddemat*** 'söze başlamak, anlatmaya girişmek': ※ '***Avāmm-ı nās-ile söyleşür gibi basṭ-ı muḳaddemāta cür'et eylemeyeler.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 231).

basta I (gemici tabirlerinden) 'bırak artık!' < İt. ***basta!*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 82.

AD. **basta** II 'dükkân tezgâhı, tabla, işporta, pazar yerlerinde meyve, eşya satılan sergi' DS 545 < belki Slav. ***postav*** 'bir şeyin altına konan kap vs.', ms. Bulg. ***postav*** 'çeşme yalağı; yemlik; bağ bozumunda kullanılan tah-tadan büyük tepsi'. ※ ***Ve yaylaḳ bāzārlarında daḫı her dükkāndan basta aḳçası dėyü bir aḳça alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [991/1583] s. 85).

AD. **basta** III 'pilav, ince öğütülmüş bulgurdan yapılan yemek' DS 545 < İt. 'hamur işi yemek' < Lat. ***pasta*** 'dough' < EYun. ***παστη*** (pastē') 'arpa lapası' [asıl manası: 'üstüne su serpilmiş olan'].

AD. **basta** IV 'duvar örülürken konulan harç' DS 545 < İt. < Lat. ***pasta*** 'ha-mur'.

Osm. **bastarda/baştarda** 'büyük kadırga; Osmanlı donanmasında amiral gemisi' < İt. ***bastarda*** 'büyük kadırga' < ***bastardo*** 'melez' (iki tipin bir-leşmesinden ileri gelmiş bir tip olduğundan) Kahane–Tietze 1958 no. 83. Kelime ortasındaki ***/s/, /ş/'*** ye dönebilir, b. ***avşar*** ⊡. ※ ***Ġazāya niyyet-i ḫāliṣa ile bir 'aẓīm baştarda bünyādın urmaġa...*** (Selānikī 1989 [1599] I, 172–173). 'eski zaman yelkenli gemilerde en büyük yelken' Ka-hane–Tietze 1958 no. 84.

bastı 'kendine has bir pişirme usulünü icap ettiren çeşitli sebze yemek-lerinin isimlerinden, ms. ***kabak bastısı, karnıbahar bastısı, kereviz bastısı*** DS 546 < ***bas-*** I + başka yemek isimlerinde de kullanılan geç-miş zaman 3. şahıs eki olan ***-dı***, krş. ***beğendi***: bu, ***hünkâr-beğendi***

terkibinin (ve cümlesinin) kısaltılmışı olabildiği gibi ***bastı*** da ***kül-bastı*** terkibinin (ve cümlesinin) kısaltılmışı olabilir; krş. bir de ***imam-bayıldı*** ve yemek ismi olmayan ***dal-bastı kiraz.***

⊡ Fiilin geçmiş zaman şeklinin, isim haline gelmesi için tek tük örnekler bulunabilir. Çoğu 3. şahısladır, fakat 1. şahıs şekli de yok değildir. Fakat bunların hepsi istisnai, tek kalmış ifadelerdir. A–B ve C–E ciltlerinde bulunanlar şunlardır: ***bastı*** (bir yemek pişirme usulü), ***bastıbacak, beğendi*** (bu da — daha sonra göreceğimiz başkaları gibi — bir ahçıbaşı şaheseri), ***boğuldum*** (krş. ***boğmak***), ***bolamadi / bolamadı*** (her hususta esrarengiz bir kelime), ***buldumcuk*** (bunun da morfolojisi garip), ***buyurdı*** / ***buyurtu***, ***buyurdum*** (idarî kısaltmalara benziyor), ***büzdüm*** (anatomi-fizyoloji sahasında yegâne tesmiye örneği), ***ciğerdeldi, çatladı*** (Meninski'ye göre sıfat), çıtkırıldım (araya sokuşturulmuş bir cümlecik, biraz ***boğuldum***'a benziyor), ***dalbastı kiraz*** (satıcıların nidası mı?), ***dedikodu*** (***deyip kodu*** mu? Maamafih böyle çift tabirlerden başkaları da vardır), ***doğdu*** ('lohusa cemiyeti', buna benzeyen başka bir "cemiyet" adını bulamadık), ***düğdü / düdü*** (başka bir dilden alınma değilse ***düğ-*** fiilinden olabilir).

bastıbacak 'gülünecek derecede kısa boylu, kısaboylu ve çarpık bacaklı' < ***bas-*** I geçmiş zaman 3. şahıs eki olan ***-tı*** ve ***bacak***; bu terkibe benzeyen başka terkip bulamadım. Fiilin geçmiş zaman şeklinin, isim haline gelmesi için b. ***bastı*** ⊡. ※ ***Kristal'ln alt avlusunda, adamı leylek gibi veya bastıbacak gösteren aynalarda kendimi görünce...*** (S.M. Alus 1944 s. 67-68). 'daha yaşı küçük olduğu hâlde küstah ve yaramaz': ※ ***Bu bastıbacak, babasının dibi delik cebi imiş gibi, boyuna bizim kasaya gidip geliyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 350).

AD. **bastık/pastık** 'pestil' DS 546, 3405, TS 406 < Batı Erm. ***basdeġ*** < EErm. ***pasteġ*** < Yun. ***παστηλος*** (pastī'los) < İt. ***pastello*** a.m. ***/l/ > /ġ/*** değişimi Ermeniceye mahsustur. Krş. ***pestil***. R. Dankoff 1995 no. 604. ※ ※ ***Paşa, kiminin elinde ısırılmış iri bir ayva, ... kiminin iki, üç dilim pastuk veya bir dürüm pestil bulunan çocukları ikişer ikişer sıraya dizdi.*** (M. Özay 1956 s. 17). ***Benim kocam bakkaldi. Yüzüm, incir, yağ, bastık, fındık, ceviz, buna benzer fikiler getirip kileri ağzına keder doldırdl.*** (Ş. Beysanoğlu 1966 s. 194).

bastır-, b. ***basdır-***.

AD. **bastırak/bastırık** 'ağırlık, baskı' DS 547, ZTS 1976 s. 19 < ***bastır-*** + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***-ak*** eki (b. ***apuldak*** ⊡), ve ikinci varyantta fiilden isim yapan ***-(ı)k*** eki (b. ***acuk/acık*** I ⊡). ※ ***Bunda yalnızca pilav ve üstüne yahni, bastırak olarak da üzüm hoşafı verilir.*** (M. Makal 1975 s. 28).

bastika (gemici tabirlerinden) 'açılır-kapanır makara' < İt. (Venedik diyal.) ***pasteca*** a.m. Kahane-Tietze 1958 no. 481.

bastiyun 'tabya' < İt. ***bastione*** a.m. G. Meyer 1893 s. 70 [***bastire*** 'imal etmek'].

baston I b.m. (değnek) < İt. ***bastone*** < Lat. ***bastum*** a.m. ※ ***Bastonu, yere dokundukça, çıtırtıya benzer bir ses çıkarıyordu.*** (A. Kutlu 1991 s. 69).

baston II/**boston** (gemici dili) 'cıvadranın dışarıya doğru uzanan parçası' < İt. (Venedik diyal.) ***bastón*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 85. ※ ***İnsan meyhaneye giderken gemi bostonlarının altından, ya da rıhtım babalarına bağlanmış palamarlar üzerinden hoplaya eğile yürüyordu.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 210).

Osm. **bastondiflok** (gemici dili) 'flok yelkenini taşıyan baston' < İt. (Venedik diyal.) ***bastón di flok*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 86.

EOsm. **basu** 'ani hücum, baskın' < ETk. ***basıġ*** a.m. Clauson 1972 s. 373. Fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-i*** eki için b. ***alu-satu*** ⊡. ※ ***Ṣavaşda bir midür Behrām-ile şu | Barışmaḳ mı dilerler yā ki baṣu?*** (Fahrī 1974 [1367] no. 934).

basur 'anüs bölgesinde mayasıl' < Ar. ***bāsūr*** a.m. ※ ***Kimi beyin hummasına tutulup ısırgan otlarının arasında can verdi, kimi kanlı basura, dizanteriye yakalandı ...*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 14). Mecazî manada; ※ ***Boruyu tam oturt. Dikine. Tam yerine gelmezse açtığın gedik hiç bir basura melhem olmaz.*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 160).

basur-, b. ***basır-***.

basübadelmevt 'ölümden sonra diriliş' < Ar. ***ba'ṯa ba'da l-mawt*** a.m. [***ba'ṯa*** 'diriliş', ***ba'da*** '***-dan*** sonra', ***l-*** harfitarif, ***mawt*** 'ölüm']. Ar. ***ba'de*** 'sonra' kelimesi için b. ***ba'd*** ⊡. ※ ***Ateşin o eski zamanlarda bâsübadelmevte sebeb olacağı sanılıyordu. Tanrılar tarafından kendilerine lâyemutluk ihsan edilmek isteyenler yakılırdı.*** (Halikarnas Balıkçısı 1954a s. 93). ※ ***Milliyetçiyiz? Hangi milliyetçilik? Batının en bedbaht, en sarsak, en hasta fikir adamı basübadelmevt hülyalarıyla avutabilir kendini.*** (C. Meriç 1992 s. 109).

baş I b.m. (vücudun en üst kısmı) < ETk. ***baş*** a.m. ※ ***Bana varsaydın, seni başım üstünde taşırdım.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 264). ※ ***Pek güler yüzle ve mültefit bir tavırla baş kesip selâmladım.*** (S.M. Alus 1944 s. 58). (Argo) ***baş*** 'erkeklik organının en uç kısmı' H. Aktunç 1990 s. 51. ***başından aş-*** 'işi çok fazla olmak': ※ ***Zecr-ise ḥadden aşdı gözüm yaşı başdan*** (Mihrī Hātūn 1967 s. 124). Binilen hayvan için: ***başı boş*** 'dizginsiz, serbest': ※ ***Eşeği başı boş salıverdiler.*** (S. Kocagöz 1954 s. 16) Mecazî manada: ※ ***Başıboş giden toslayıverir duvara.*** (Füruzan 1972k s. 250). ***dikbaşlı*** 'dizgin işaretlerini dinlemeyen, inatçı': ※ ***Gel, baş ḳatılığın eyleme, sözüm işit!*** (Ferec 855/1451 v. 151a). ※ ***Dik başlı ḳahbe, yan ṣallayub gitme dikime!*** (Vāṣıf 'Oṣmān 1257 s. 50). ***başçı*** 'çiğ ya da pişmiş koyun vs. başı satan kimse': ※ ***Meger ol 'ayyārlaruŋ biri başcıyimiş.*** (Ferec 855/1451 v. 240a). AD. ***başıdışarı*** 'eviyle meşgul olmayan kimse; evli olup da hayat kadınlığı yapan kadın' DS 559: ※ ***Ehl-i 'iṣmetden olur gerçi ṣaḳınmaḳ gibi kār | Başları ṭaşra olanlarda bu ḥālet yoḳdur.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 230). ***başını dinle-*** 'yalnız kalarak dinlenmek': ※ ***İş olmadığı geceler evden çıkmaz, Yenikapı kıyılarına bakan üst kat odasında başını dinlerdi.*** (B. Arpad 1960 s. 30). ***başına kak-*** 'yapılan bir iyiliği yüzüne vurarak birini incitmek' ※ ***Müdde'ī ṭa'n ėdüben başuma ḳahar 'ışḳuŋı | Şınuġa vācib degüldür bunca atmaḳ daşlar.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 s. 171). ***baş kes-*** 'başını indirmek, eğilmek' (krş. ***boyun kes-***): ※ ***Ḥācı Ḳadīr, elini göğsüne baṣdırub baş keserek aġayı selāmladıḳdan ṣoŋra ...*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 283). ***baş koy-*** 'can feda etmeye razı olmak': ※ ***Bayan Halimi ... ezilen kadınların savaşına gerçekten baş koymuş birisi.*** (T. Uyar 1985 s. 63–64). EOsm. ***baş***

ko– 'birisinin önünde alnı yere değdirmek' TS 444: ※ ***Çün taḫt öŋlne geldi, baş ḳodı, yėr öpdi.*** (Ferec 855/1451 v. 4a). Bu tabirin hususiyeti, iki elemanın arasına başka bir sentaktik eleman girerse ***baş*** kelimesi yine de accussativus eki almaz: ※ ***Andan baş ölüm yastuğına ḳodı.*** (Ferec 855/1451 v. 52a). EOsm. ***baş koş–*** 'fikir birliği yapmak, uymak' TS 445–446: ※ ***Gėrü dön, mülevveşe baş ḳoşub mülevveş olma!*** (Ferec 855/1451 v. 133b). ***baş üstüne***! 'peki! memnuniyetle!' < Ar. ***'alā r-ra'-sl wa-l-'aynl*** '(j'obéis) au signe de tête et au clignement d'oeil' (M.É. Galtier 1904 s. 1–2). Krş. Fa. ***ba-sar u çaşm***. ※ ***Başum üstine ne kim buyurursen | Sözüŋden çıḳmayam ger öldürürsin.*** (Ḥarāmī 1972 no. 326). EOsm. ***baş ur–*** '***baş ko–*** gibi' TS 455. Bugün mecazî manada ***baş vur–*** 'müracaat etmek': ※ ***Rakı ve yemek sofraları için Tokatlıyana baş vurulmuş, servis yapacak garsonların apiko ve pire gibi olmaları şart koşulmuştu.*** (S.M. Alus 1934 s. 306). Başka manalar: ※ ***Gemi baş vurmağa başladı; ufuk kara kara bulutlu, iş azacağa benziyor.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Şubat 1944). ※ ***Baba efendi, nasıl, balık baş vuruyor mu?*** (M.Z. Pakalın 1946 s. 80).

baş II b.m. (hayvanların vücudunun en ön kısmı; başkalarının önünde olan) < ***baş*** I a.m. ※ ***Baştaki otelin içi, balkonu, bahçesi hıncahınç.*** (S.M. Alus 1944 s. 156). 'üst derece': ※ ***Ömer Hoca, başa güreşip de birinci gelene boynuzları kordelâlarla süslü bir tosun hediye etti.*** (Reşat Enis 1944 s. 124). ※ ***Bu çizgileri çeken adam çöpçübaşından korkar mıydı?*** (T. Yücel 1954 s. 79). Başa geçerek sıfat da olabilir (krş. ***ser***, ms. ***ser-asker, ser hademe, sertabip***): ※ ***Nöbetçi Başasistan, Fahrettln Kerim ekolünden, her fırsatta zemine zamanâ uygun divan edebiyatı mısraları düşürmeye meraklı, edebiyat sever bir doktordu.*** (H. Taner 1954 s. 25). ***–başı*** kelimesiyle biten rütbe adlarının çoğunda possessivum (iyelik, mülkiyet) eki olan ***–ı*** fonksiyonunu kaybetmiş ve kelimenin bir parçası olmuştur: ※ ***Odabaşıya Rumyozun yazıhanesini sordum.*** (S.M. Alus 1944 s. 89). Aynı şey ***–başı*** kelimesiyle teşkil edilen mürekkep zaman zarflarında da görülür, ms.: ※ ***Haftabaşıları*** çıkmamak için kendini bekâr kaydettirmişti. (R.C. Ulunay 1941 s. 15). Krş. ***aybaşı***. Başka manadaki terkiplerde, mesela yer adlarında, böyle şey olmuyor: ※ ***Meselâ Kalpakçılarbaşından geçiyorum ...*** (S.M. Alus 1944 s. 17). ***(bir şey) başında*** 'önünde': ※ ***Ertesi günü sabahı herkes işi başındaydı.*** (F. Baysal 1944 s. 60). 'bir şeyin en ucu, ms. bir okun ya da başka silâhın başı gibi': (K. Güngör 1941 s. 46–49). ※ ***Alt baş komşunuz var ya?*** (Nâzım Hikmet 1965i s. 50). 'başlama yeri, başlangıç': ※ ***Sokak başında faytondan inmişler, bir az yürüdükten sonra bir kapıyı çalmışlardı.*** (T. Deliorman 1943 s. 111). ※ ***Mevsim başında anlaşma yaptınız bizlen.*** (Füruzan 1972k s. 182). ***baştan*** 'yeni baştan' (aynı İtalya'da konserlerde ***da capo!*** [yâni ***baş-dan,*** ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu) için b. açmazdan ⊡] diye bağırıldığı gibi): ※ ***Beni görünce Hâkî: "Baştan, baştan!" deye bağırdı. Zinet oyununu bıraktı. "Ben utanırım," dedi***. (M.Ş. Esendal 1934 s. 234). ***(birisi veya bir şey ile) baş et–*** 'gücü yetmek, yapmak istediğini yaptırabilecek güçte olmak': ※ ***Eskiden çocuklar bu geniş, güzel bahçeden çıkmazlardı. Hiç bir bahçıvan onlarla başedememlşti.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 318). Krş. ***başar–***.

baş III 'adet' < ***baş*** I. (hayvan yetiştirme ekonomisinde) 'ehli hayvanların sayısını söylerken kullanılır'. Sayma vasıtası olarak kullanılan diğer kelimeler için b. ***aded*** ⊡. ※ ***Bu çiftliklerin her birinde ... koşu hayvanları, sağmalı ile bir kaç yüz baş hayvanı çıkarmış.*** (M.Ş. Esendal 1934

s. 25). EOsm. için aynı şey varittir: ※ ***Elli baş deve*** (Ferec 855/1451 v. 51a). ※ ***Yėdi baş kişiye ḥüküm ėtdi ki*** (Ferec 855/1451 v. 145b). Köy konuşma dilinde insanlara da kullanılır: ※ ***Evlerinde kendilerinden başka kimseler yoktu. İki baş horanṭa idiler.*** (N. Üstün 1970 s. 70). Kasapların terminolojisinde ***büyükbaş*** (ms. sığır, manda) ve ***küçükbaş*** hayvanlar (ms. keçi, koyun) tefrik edilir.

baş IV b.m. (vücudun vazgeçilmez kısmı olarak, hayat tecellisi) < ***baş*** I. ※ ***Başuŋı al ḳaç!*** (Ferec 855/1451 v. 64a). ※ ***Halīfe başı-çün doġru söyle!*** (a.e. v. 213a). ※ ***Ḳılıc-ile hancer-ile od-ile saʿāliyke baş ḳayusın vėrdiler.*** (a.e. v. 226a). ※ ***Başuŋ ṣadaḳası, bunı ṣalıvėr gitsün!*** (a.e. v. 13b). ***baştan sav-*** '(bir tehlikeyi) kendinden uzaklaştırmak': ※ ***Hey gel, bu belāyı başdan ṣav!*** (Helākī 1982 s. 159). 'geçiştirmek': ※ ***"Gelir, gelir, sen meraklanma," diye söylendi kız baştan savarcasına.*** (Peride Celal 1978 s. 6).

baş V 'parayı değiştirenin aldığı üstelik, komisyon' < ***baş*** I ※ ***Osmanlı liralarını ikişer kuruş, yüzer para başla İngilize tahvil ettirir***. (E.E. Talu 1937 s. 22).

RD. **baş** VI 'tam, o anda' < Bulg./SırpHırv./Arn. ***baş*** a.m. BER 1971 I, 37'ye göre Türkçe ***baş*** 'kafa'dan, fakat E. Çabej 1976 II, 471'de bu etimolojiyi, Türkçe kelimenin böyle bir manası yoktur diye reddediyor. P. Skok kelimeyi almamış. ※ ***Her sene baş bu vaḳıt div cıḳay hem birer insān yėy.*** (N. Hafız 1985 s. 223). ※ ***Çocuk baş isteyensin kuşun üstünden...*** (N. Hafız 1985 s. 223).

EOsm. **baş** VII 'yara' TS 414–416 < ETk. ***bāş*** a.m. Clauson 1972 s. 376. ***Benüm baġruma kim urdı bugün baş | Kim ayırdı bugün benden ḳarındaş.*** (Fạhrī 1974 [1367] no. 2084).

AD. **başa** 'ağabey' DS 549. krş. ***paşa***. EOsm.da ***paşa*** yerine geçer. ※ ***Ṣābıḳan Hersek sancaġı begi olan Süleymān başaya ...*** (F. Kraelitz 1921 [15. yüzyılın ikinci yarısı] s. 97).

başa baş I '(yarışta iki atın) birbiriyle aynı hizada olması; biri birinden üstün olmạması' < ***baş*** II; krş. Az. Tk. ***başabaş*** a.m. ADIL 1966 I, 219. ※※ ***başa baş gel-*** 'denk gelmek': ※ ***Her işçiye on lira versek, kamyonlara da para tabii ... Neredeyse başa baş gelecek yahu?*** (F. Baykurt 1967k s. 379).

EOsm. **başa baş** II 'baştan başa' TS 416–417 < ***başa baş*** I ? Fakat mana bakımından Fa. ***sar-ā-sar*** 'baştan başa' tabirinin tesiri altında değiştiği düşünülebilir. Calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/âv ⊡³. ※ ***Benümdür Çīn u Tūrān hep başa baş*** (Fạhrī 1974 [1367] no. 2509).

başak 'ekinin taneleri taşıyan kılçıklı başı' < ETk. ***başaḳ*** a.m. [***baş*** + küçültme eki olan ***-ak*** eki, b. ***bardak*** ⊡] Clauson 1972 s. 378. ※ ***Başaklar koç kellesi gibi ... Bir kellede on beş, yirmi tane var.*** (Kemal Tahir 1955g s. 129) 'mahsul devşirildikten sonra dal ve sap üzerinde kalmış olan artıklar' DS 550–551, TS 418. ***başakçı*** 'bu artıkları toplayan' DS 551, TS 419: ※ ***Başakçılara bir tane bile ceviz bırakmayacak, ne var ne yoksa derleyip toparlayıp götürecekti.*** (N. Üstün 1970 s. 153–154).

başar- '(bir işi) muvaffakıyetle bitirmek, ikmal etmek' < ETk. ***başġar-*** a.m. Clauson 1972 s. 380 [***baş*** + isimden fiil yapan ***-ar-*** eki, krş. ***otkar-*** < ***otar-*** 'otlatmak']. EOsm. 'idare etmek': ※ ***Ḳo, memleketüŋi başarayım, senüŋ işüŋi, leşkerüŋ işini, raʿiyyetüŋ işini ḳayurayım!*** (Ferec

855/1451 v. 74b). ※ ***Ạhcaŋuzı ben başarayın, artsun.*** (a.e. v. 96a). ※ ***Yā işümI başaruŋ, yā biŋ dīnār cerIyme virüŋ!*** (a.e. v. 19a). Menfi hâlde 'iktidarsızlık': ※ ***'Avrat eri neḳadar çoḳ severse, başarmayıcaḳ sevmez olur.*** (Ferec 855/1451 v. 73b). Krş. ***becer-***.

AD. **başarat** 'aldanmaya meydan vermeyecek şekilde gerçeği açıkça görebilme yetisi' DS 552 < ***basiret*** a.m. Krş. Az. Tk. ***başarat*** a.m. Kelime ortasındaki ***/s/, /ş/'*** ye dönebilir, b. ***avşar*** ⊡.

AD. **başarla-** 'başarmak' < ***başar-*** + ***-la-***? İzah için b. aşağıdaki paragraf. ·※ ***BI-şey başarlıyamıyIsInIz.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 225).

⊡ Yukarıda görünüşe göre verbum diminutivum'u teşkil eden ***-arla-*** genişlemesi dediğimiz fenomen belki bir seraptır, normal gramer terimleriyle izah edilemeyecek bir şeydir, fakat dil şuurunda bir realitedir. Dilde ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) bir unsurdur, ***alızla-***'daki genişleme gibi. Onu ETk. ***butarla-*** 'ufak parçalara yırtmak' fiilinde bulduğuma sevinmiştim. Clauson 1972 (309) onu ***butı-*** / ***buta-*** 'budamak' fiilinin geniş zaman fiilsıfatına (participium aoristi) ve ***-la-*** genişlemesine bağlar, fakat T. Tekin 1974 s. 269 fiili başka türlü izah ediyor. ***başarla-*** fiilinde vaziyet başkaydı, ***-la-*** genişlemesi doğrudan doğruya ***başar-*** fiilinin kökünü takip ediyor. Aynı vaziyeti ***becerle-*** ve onun varyantı ***beşIrle-***'te de buluyoruz. Ya bu sonuncu çifte benzeyen ***deverle-***'ye ne demeli? Bu da ***devir-*** fiilinden türemiş olduğuna göre ***/ r /*** 'si ötekilerde olduğu gibi kendi malıdır. Yine de, ***butarla-***'da olduğu gibi, geniş zaman partisipini düşündürenler de vardır: bazı semantik güçlüklere rağmen ***dincel-*** kelimesine bağlanan ***dincerle-*** gibi, öp- fiiline bağlanan öperle-, ***sık-*** fiilini çeşitlendiren ***sıkarla-, taş-*** fiilinin varyantı olan ***taşarla-***, ve nihayet ***topla-*** fiilinin manaca kardeşi (ve aynı zamanda piçi) olan ***toparla-***, ki bu BSTTk.ne de girmiştir. Maamafih, ***toparla***- fiilinin – ***tekerle-*** fiilininki gibi – esası isim mahiyetinde bir unsur olabilir ve ondan dolayı bu listeye dâhil etmemeliydim. Ötekilerin hepsine müşterek olan zayıflatma vazifesi ve belki onun sebebi olan argo kokusu. Bu argomsu vasfı, argoda kullanılan başka fiillerin tesirini de düşündürebilir, ms. ***hastarla-*** / ***astarla-, işmarla-, yuvarla-*** denominal (isim kökenli, isimden türeme) fiillerininkini. Verbum diminutivum'dan A-B ve C-E ciltlerinde zikredilenlerin hepsi yukardaki metinde bulunur. Mukayese için Az. Tk.ndeki şu fiillere de işaret edelim: (diyal.) ***götürlän-, süpürlä-*** 'her şeyini kapıp götürmek'.

EOsm. **baş bart** 'yara bere, çıban, sivilce' DS 421-423 < ***baş*** VII ve ***bart*** b. E.V. Sevortyan 1978 II, 70-72. ※ ***Bir zamānda bir yaycı ẓarīf ḥarīf var idi, yüzInden baş ve bart eksük olmazdı.*** (M. Çavuşoğlu 1970 s. 38[14]).

baş baş 'teker teker' TS 423 < ***baş*** VI ? ※ ***Ne kim gördi ise ikisi baş baş | Dėdiler ağlayub aḳıtdılar yaş.*** (Meḥmed 1965 [1398] no. 4922). ※ ***Anlaruŋ lġmāzını görmek-ile baş baş eşirrā baş ḳaldurub ...*** ('Ālī 1956 [1584] s. 136).

başbaşa (asıl manada) 'başlar birbirine değmiş durumda': ※ ***Başbaşa resim çektirdikleri için ayrıca daha yakınlık duyuyorlardı birbirlerine.*** (Füruzan 1972k s. 128). 'bir arada, yüzyüze': ※ ***Bir araya toplanırlar; saatlerce başbaşa görüşürler.*** (S.M. Alus 1933p s. 143).

(Çocuk dili) **baş baş et–** 'küçük çocuklara öğretilen, sağ eli başa dokundurarak askerce selâm vermek' < mükerrer ***baş*** kelimesi ve ***et–***. ※ ***Doğan'ı kaldırıp kucağına aldı. "Hadi oğlum, bir selâm çak bu adama! Baş baş et!" Elini tutup baş baş ettirdi.*** (F. Baykurt 1961o s. 255). Çocuk dili için b. ***adda git–*** ⊡.

AD. **baş bir et–** '(kadın) zina yapmak' DS 555: ※ ***Bu gızı gandır da bennen baş bir essin.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 147).

baş boğ/başbuğ 'komutan; elebaşı' Meninski 1680 I, 657, TS 423–425 < ***baş*** II ve ***boğ/buğ*** ??, ***boġ*** < Bulg. ***bog*** 'tanrı' W. Radloff 1911 IV, 1647 (fakat bütün Slav dillerinde bulunan bu kelime ile münasebeti olmasa gerek). ※ ***Yine bir nikbetī başı boġı-dur | Tīġ-i cevri ėder tenüŋi dü-nīm.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 139). ※ ***Osman bey halktan vergi toplamayı reddeden tek başbuğdur.*** (İ. Tarus 1961 s. 198).

başçı, b. ***baş*** I.

EOsm. **başdaş** 'kafadar, akran' TS 428–429 < ***baş*** I + ortaklık eki olan ***–daş***, krş. ***arkadaş, karındaş*** vs. ※ ***Kişi gendü başdaşlarından artuḳ olmaḳ hünerdür.*** (E. Birnbaum 1981 v. 21b).

Osm. **başed** 'olabilir, belki; keşki' < Fa. ***bāşad*** a.m. ※ ***Gelüŋüz göstereyin size bir iş | İçüŋüzden gide bāşed bu teşvīş*** (Şeyhoğlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 2284). Ekseriya ***ki*** takip eder: ※ ***Bāşed ki benüm ḥaḳḳumda bir iḥsān, bir şefaḳat ėde.*** (Ferec 855/ 1451 v. 230b).

baş et– '(bir işi, bir vazifeyi) bitirmeye muvaffak olmak' < ***baş*** II ve ***et–***. ※ ***Bir kile ekmeği yedi, baş etti.*** (U. Günay 1975 s. 327). '(birisine veya bir şeye) gücü yetmek' ※ ***Siz bana Memduhanın üst kattan aşağıya inmemesi için tembih ettiniz. O bahçeye çıkmak isteyor. Baş edemiyorum.*** (H.R. Gürpınar 1933ke s.46). Ekseriya ***ile*** ile: ※ ***Kız, sen benimle baş ider misin ki?*** (S. Ayverdi 1940 s. 10). Nadiren accussativus ile: ※ ***Siz, beyim, aşağıdan birkaç adam daha bulsanız çok iyi olur. Baş edemiyecez yoksa bu işi.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 163).

başga/başka b.m. (diğer; değişik, farklı) < ETk. ***başġa*** a.m. < ***baş*** IV + ***–ġa*** (dativus hâl eki) M. Räsänen 1969 s. 65. 'başka şeye benzemeyen, apayrı': ※ ***Başḳa bir 'ālemi var bāġ-ı bahāruŋ ḳanda | Yāsemen rüz-ı sefīd oldı, benefşe şeb-i tār.*** (Köprülüzāde 1934 s. 116). (kısaltılmış cümle) 'bu başka bir meseledir': ※ ***Ben de istiyorum, başka, insan her istediğini yapamaz ki kardeş.*** (A. İlhan 1953 s. 188–189). (birkaç şey sayarken) '... ayrı, ... ayrı': ※ ***Şamuru başḳa, elması başḳa, vaşağı başḳa, kürklere, ni'metlere ġarḳ oldı.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 127). (Argo) 'Çingene' F. Devellioğlu 1959 s. 69: ***"Başka" diye Türkçede Çingeneye derlermiş.*** (H. Taner 1969 s. 61). EOsm. 'ayrı, müşterek olmayan, hususi': ※ ***Ortaḳlıḳ öküzden başḳa buzaġu yigdür.*** (V. İzbudak 1936a no. 38). 'ayrı, müstakil' TS 441: ***Bu ṭarafda Pīr Aḥmed tamām başḳa beg oldı.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 161). ***başkası*** 'ondan başka birisi' ('benden başkası' da olabilir, o manada ****başkam*** olmuyor): ※ ***Başḳaları ne yapdılar bilmem, ben birşey yapmadım.*** (A.H. Ṭarhan 1334 s. 403). ***başka başka*** 'çeşitli': ※ ***Sonra da bunun hepsinde başka başka mahzurları görerek vaz geçiyordu.*** (E.E. Talu 1928 s. 14). 'her sefer başka'. ※ ***Ve bu müddet zarfında ben başkalaştığım için onu elbette başka başka görecektim.*** (A.Ş. Hisar 1941 s. 124). Osm. 'ayrı ayrı': ※ ***İkisini başḳa başḳa bile getürdüb ...*** ('Ālī 1982 [1581] s. 162). Osm. ***başka başumuza*** 'kendi başımıza' (krş.

başına): ※ ***Ḳaçalum, fulān ser-ḥadde varalum. Başḳa başumuza ādem olalum!*** (ʿĀlī 1956 [1586–87] s. 184).

AD. **başgel-** 'baş etmek' DS 557 < ***baş*** II ve ***gel-***, Fa. ***sar āmadan*** a.m. tabirinden calque (ödünçleme çeviri). Calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/**âv** ⊡³. ※ ***"Kerimlerin Sülmanın çocuğu öldü, Liliyarin çocuğu öldü, Cennetin çocuğu öldü." diye ölenleri saymaya başgelemiyor gelen geçen.*** (M. Makal 1960 s. 17).

başgöz et- 'evlendirmek' < tabirin menşei belli değildir, krş. Az. Tk. ***baş göz ėle-*** a.m. ADIL 1966 I, 223. ※ ***Monla Emīni ʿayālsız ḳoyduḳ. Lāyıḳ olan Emīni yine baş göz ėtmekdür.*** (G. ʿAlī ʿAzīz 1268 s. 99). ※ ***"Sen istemedikten sonra seni de kimse baş göz edemez." "İstemiyorum Ahmet benim ağabeyim".*** (R. Ilgaz 1969k s. 211).

baş hoş et- 'sevişmek, anlaşmak' TS 431 < Fa. ***ser͜ höş*** ilk kelimenin Türkçeye tercümesiyle. ※ ***Şimdiki hālde bir insānile baş͜ hoş eylemişdür, aŋa senüŋ ḳayduŋ yoḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 30a).

başı (birleşik zarflarda) 'beher' < ***baş*** ※ ***Bekçi bağırıyor: "Ev başı bir adaammm, ev başı bir adaaammm muhtarın odasına!"*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 71). ※ ***Ekrem adım başı karşıma çıkmazdı.*** (P. Kür 1983 s. 132). ***başına*** a.m.: ※ ***Asker mantosu mu yapar kadın, manto mu, belli değil. Bir yerlere parça başına iş gördüğünü biliyordu yalnız kız.*** (Peride Celal 1978 s. 25).

başıboş, b. ***baş*** I.

başıbozuk (askerlikte) 'üzerinde üniforma olmayan; bir grubun âzalarından olmayan kimse' < ***baş*** ve ***bozuk***. ※ ***Sınıfın başıbozukları, paralı yatılılar "Ya biz?" diye ordubozanlığa başladılar.*** (R. Ilgaz 1959 s. 60).

başına (bazı birleşik zarflarda) 'tek kişi olarak (hareket ederek)', b. ***başlı başına, bir başına, cin başına, kadın başına, kendi başına, tek başına, yalnız başına***. Bunlarda 1. ve 2. şahıs da olur. Bu tür dativuslu zarflar için b. ***abes yere*** ⊡. ※ ***Ama kimselerin olmadığı bir adada bir başıma yaşayabilirdim.*** (F. Edgü 1959 s. 30).

başına buyruk 'kimseden izin almadan istediğini yapabilen' Meninski 1680 I, 1015 < ***baş*** ve ***buyruk***, kendi başına itaat eden ? ※ ***Yoḳdur uṣṣı şu ki bir aṣṣı içün derd çeküb | Başına buyruġiken özgenüŋ ola nökeri.*** (Naẓmī 1928 s. 4). ※ ***Kimsenin kesesine müftekir değilim, başıma buyruk bir keratayım.*** (S.M. Alus 1933p s. 219).

EOsm. **başıra (ur-)** 'başına (vurmak)' < ***baş*** I + 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki ***-ı*** + hedef eki olan ***-ra***, b. ***ardıradın*** ⊡. ※ ***Cüvān-ı Baṣrī bir çıbuġ-ile ol ṭavusı arḳuncaḳ başıra urdı***. (Ferec 855/1451 v. 3b). ※ ***Büyüyicek ger sözüm dutmazise, | Buyurıcaḳ dėrsem, anı ėtmezise, | Uram anı bu ʿaṣāyla başıra.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 3814–15).

AD. **başire** 'alışveriş' DS 561 < Fa. ***bayʿ u şarā*** a.m. [Ar. ***bayʿ*** 'satış', Fa. ***u*** 've', Ar. şarā 'alış']. ※ ***İsneyn günü ʿāşamʿāder düvende oturdum, bʿāşire ėdemedim.*** (Ö.A. Aksoy 1945 I, 368).

başka, b. ***başga***.

AD./**başkıltı** 'yatağın baş ucu' DS 561 < ***baş*** I ve ***kılt*** 'yatağın baş veya ayak ucu'. ※ ***Gitmiş, devin başkıltından kılıcını almış.*** (M. Tuğrul 1946 s. 17).

Başkırd/Başkurt 'Ural dağlarının güneyinde yerleşmiş bir Türk kavmi' < ?? M. Räsänen 1969 s. 65.

Başkırdistan/Başkurdistan 'Başkırdlar'ın memleketi' < ***Başkırd*** + birçok memleket isimlerinde geçen Fa. ***–istān*** eki, b. ***Acemistan*** ⊡.

AD. **başkün** 'pazartesi' DS 562 < BizYun. ***παρασκευη*** (paraskeví) 'cuma günü' [asıl mana: 'hazırlanma'] Ch. Tzitzilis 1987g no. 392. Krş. ***baraskün***.

başla– 'harekete geçmek, başlangıcını yapmak' < ETk. ***başla–*** a.m. Clauson 1972 s. 381–382 [***baş*** + isimden fiil yapan ***–la–*** eki, b. ***acabla–*** ⊡]. Dativus ile: ※ ***Temür dahı Sivaza geldi, cenge başladı.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 69). ※ ***Firāḳlarını ögine düşürüb ağlamağa başladı.*** (Ferec 855/1451 v. 18a). ※ ***Kaç yıl önce örülmeye başlayan ağ.*** (K. Şipal 1971 s. 66). Fakat bu sonuncu gibi passivum (edilgenlik) mastardan sonraki ibarelerde ***başla–*** fiili (aynen Lâtince'de olduğu gibi) ekseriya passivuma geçer; ※ ***Faḳaṭ sā'at beş olduğı ḥālde mutaşarrıf gelmiyor, para verilmeğe başlanmıyor.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 238). Ablativus (ayrılma durumu) ile: ※ ***Bana bir şeyler söylemek istiyor. Fakat nereden başlıyacağını bilmiyor.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 47). EOsm.da mastardan başka zarf fiil (yani gerundium, ulaç, konverb) da kullanılırdı: ※ ***Aça başladı ḳuflın azın azın.*** (Faḫrī 1974 [1367] no. 4250). ※ ***Bir ḳaç günden şoŋra her biri ḳarīn–i helāk ve berāber–i hāk olı başlayub...*** (A. Bombaci 1946 [1560] s. 297). Geçişsiz fiil (verbum intransitivum) olarak: ※ ***Evvelâ bir fiskos, sonra bir konuşma, bir müzakere ve müşaveredir başladı.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1938 s. 16).

başlı başına/başlıbaşına 'tekbaşına, kendi başına, bir gruptan ayrı olarak' < krş. ***yerli yerinde*** 'her şey kendi yerinde'; dativuslu zarflar için b. ***abes yere*** ⊡. ※ ***Başlı başıma ben–dahı bir iş başarayım.*** (Vāṣıf 'Oṣmān 1257 s. 51). ※ ***Çekip gitmesi, başlıbaşına bir manifestodur. Sistemin ona verebileceği her şeye sahip oldu ve bir çırpıda, üstelik hiçbir sebep yokken bıraktı.*** (A. Yurdakul 1996 s. 124).

⊡ Bu nadir zarf tipinde (zarf olması sadece dativus hâlinden kaynaklanıyor) kullanılan, ilk kelimesi ***–li*** ekini gösteren paronomastique bir syntagma'dır. Aynı syntagma'yı A–B ve C–E ciltlerinde, ***ev*** I maddesinde ***evli evine, köylü köyüne (git–)*** olarak buluyoruz.

AD. **başlık** 'gelin için oğlan tarafının ödeyeceği para, mehri muaccel' DS 562–563, TS 447 < ***baş*** IV + isimden isim/sıfat yapan ***–lık*** eki, krş. ***bir kişilik*** 'bir kişi için, bir kişiye ait' (b. ***ahfadiyelik*** ⊡). ※ ***Yüz lira başlık isterim. Kızımın "yedi haceti" tamam üstünüze.*** (Reşat Enis 1944 s. 117).

EOsm. **başlu** 'yaralı' TS 447 < ***baş*** VII. + isimden sıfat yapan ***–li*** eki, b. ***adamakıllı*** ⊡². ※ ***Boynuzları biribirin başlu eylemiş, ḳan aḳar.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 149).

AD. **başmak** 'ayakkabı' DS 564, TS 448.450 < ETk. ***başmaḳ*** a.m. G. Doerfer 1965 II, no. 744, menşe belli değil (Korece?). ※ ***Etegin dişine dutmış, başmağın eline almış.*** (Ferec 855/1451 v. 211b).

baştansavma 'üstünkörü, özen göstermeden' < (bir şeyi) ***başından sav–*** 'hoşlanılmayan bir vazifeyi veya işi çabuk bitsin diye alelacele ve üstünkörü yapmak'; böyle bir cümleden ***–ma*** eki ile sıfat b. ***aşılama*** ⊡ ve bu

sıfat aynı zamanda zarf olarak kullanılmış. Bunun gibi fiilden ***-ma/-me*** ile yapma sıfatların zarf olarak kullanılanı ondan başka belki hiç yoktur, ***-lama/-leme*** ile teşkil edilen mekân zarflarından sarfınazar edersek. ※ ***Biz de çalıştık, ama bunlar gibi baştan savma yapmıyorduk işlerimizi.*** (M. Kuyrukçu 1959 s. 26). ※ ***Nasıl da baştan savma davranmışım şimdiye kadar!*** (Füruzan 1972k s. 309). ※ ***İlk çapası da baştan savma değildi. Her sapın dibi fırdolayı kabartılmış, doldurulmuştu.*** (R. Ilgaz 1981 s. 53).

baştarda I, b. ***bastarda***.

AD. **baştarda** II 'piç' < Yun. ***μπα'σταρδος*** (bástardos) < İt. ***bastardo*** < Fr. ***bastard/ bâtard*** a.m. Kelime ortasındaki ***/s/, /ş/'*** ye dönebilir, b. ***avşar*** ⊡.

Osm. **baştına** 'mirasla geçen raiyyet arazisi' < Bulg., Sırp., Hırv. ***baština*** a.m. [***bašta*** 'baba', yâni 'babanınki'] F. Miklosich 1889 s. 3, G. Meyer 1894 II, 43, BER 1971 I, 37, P. Skok 1971 I, 120. ※ ***Ve şol reʿāyā ki gendü çiftini ḳoyub bir ġayrı yėrde zirāʿat ėde, sipāhī olan anlaruŋ baştinelerin alub āhar ṭāyfeye vėrüb...*** (Ö.L. Barkan 1943 [932/ 1525] s. 253).

bat I 'kurşun boruların ağzını açmak için kullanılan ucu sivri takoz' DS 568 < İng. ***butt*** a.m.

bat II, b. ***bad***.

bat- I 'aşağı inip gözden kaybolmak' < ETk. ***bat-*** a.m. Clauson 1972 s. 298. ※ ***Ulu cezlyredür ... güneş anda yerden doġar, yėre batar.*** (Ferec 855/1451 v. 147a). 'suya inmek, garkolmak': ※ ***Ol bī-günāh yigit deŋize düşdüginde batdı, çıḳdı ...*** (Ferec 855/1451 v. 60a). Mecazî manada: ※ ***Zen u beçe dürlü dürlü niʿmetlere batmışlar.*** (Ferec 855/1451 v. 68b). 'mahvolmak': ※ ***Uşaŋlar bu yolda batdı | Ḳāfile menzile yetdi.*** (Eşrefoġlı Rūmī 1286 s. 66). AD. 'ortadan kaybolmak, yok olmak': ※ ***Sarı Mehmet evden başını almış batmıştı.*** (H. Aytekin 1945 s. 26). 'saplanmak': ※ ***Artık yanında soluya, belki kanmamış kadının hareketleri bir diken gibi ona batar.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 66). 'çok çamur olmak, pislikle kaplanmak': ※ ***Ahır batmış. Ahırı temizleyeyim.*** (T. Apaydın 1991 s. 207). 'acı vermek, tedirgin etmek' ※ ***Evde bir yabancı muamelesi görüyordum. Artık, ev bana batıyordu.*** (H. Aytekin 1945 s. 67). ※ ***Şımarıyorlar. Hiç yoktan kavga çıkarıyorlar. Rahatlık battı bunlara.*** (T. Apaydın 1991 s. 01).

AD. **bat- II** (yalnız ***-b*** zarf fiil (gerundium, ulaç, konverb) hâlindeki fiilden sonra ve geniş zamanı olan ***batır*** şeklinde) ondan önceki fiilin geniş zaman hâlini bildirir < ***yatır*** (***yat-*** fiilinin EOsm.daki geniş zaman şekli) ondan evvel olan ***/b/*** harfine benzeşmeyle (assimilation) uymasıyla ***batır*** olmuşu. ※ ***Naẕihter ḳalfa gene öyle fidān gibi ṣalınub batır mı?*** (Ebü-Bekir Ḥāzım 1326y s. 166).

Osm. **bataet** 'yavaşlık, süratin aksi' < ***baṭī'*** üzerinden Ar. usulüne göre nomen abstractum (soyut isim). ※ ***Şıcaḳda her şey baṭā'et peydā ėder, benim sāʿat ʿaḳsine dört naʿla ḳoşar.*** (Aḥmed Rasim 1334 s. 151).

batak 'batmış, hayır gelmez, kurtulmaz' < ***bat-*** + fiilden isim ve sıfat yapan ***-ak*** eki (G. Doerfer 1965 II, no. 680). ※ ***Halil, senin işin nasıl olsa batak, ev de yıkıldı demektir.*** (M.Ş. Esendal 1958o s. 160). 'ümitsiz durum': ※ ***Ona ne bakıyon sen? Batağına gidiyor o. Atılganlık her***

zaman iyi değil. (Orhan Kemal 1952c s. 48). EOsm. '***bataklık'*** TS 456. ***batakçı*** 'borcunu hiçbir zaman ödemeyen kimse': ※ ***Muhacir sarhoş marhoştur ama batakçı değildir. Bu ay başına kadar ona müsaede et.*** (Umran Nazif 1948y s. 90).

Osm. **batalet** I 'faaliyetsizlik, atalet, tembellik, boş oturma' < Ar. ***baṭāla*** a.m. ※ ***Ekṣer-i evḳātları baṭālet-ile geçer.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 126). ※ ***Şu küçük cumhūrīyetden tenbellik ve baṭālet bilkülliye maṭrūd olaraḳ her iş ġāyet intiẓāmla yapılmaḳda...*** (Aḥmed Midḥat 1296 s. 44).

Osm. **batalet** II 'batıl itikadlara inanç' < Ar. ***baṭāla*** a.m. ※ ***Meger bu ḳız Taŋrıya muṭī' degül imiş, erenlerden ḳacarmış, baṭālet yolında yürürmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 40a).

batalya/patalya (bahriye terimlerinden) 'küçük sandal' < İt. ***battella*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 89. ※ ***Yeleksiz olarak servis patelyasına atlayanlar görülüyordu.*** (Reşat Enis 1947 s. 33).

batarya I 'en küçük topçu birliği; harp gemilerinde borda topları' < İt. ***batteria*** a.m. [Lat. ***battuere*** 'dövmek'] Kahane–Tietze 1958 no. 87. ※ ***Bir yıl içinde mektebi kurmalıymışız. Yoksa iki batarya getirip köyü topa tuttururmuş.*** (F. Erdinç 1955 s. 110).

batarya II (otomobilde) 'elektrik kuvvetini depo eden cihaz' < İt. ***batteria*** a.m. ※ ***Kamyonetimin bataryası gene zayıflamış. Öldüm çalıştırana dek.*** (B. Duygulu 1963 s. 49). Oyuncaklarda: ※ ***Şimdiki çocuklar uzaktan kumandalı helikopter uçuruyor, bir dokunuşla bataryalı trenleri tünellerden aşırıyor.*** (N. Güngör 1992 s. 76).

AD. **batbat/batbit/patpat** 'yaprakları ağılı bir çeşit bitki, Hyoscyamus niger' DS 569, 3412, ***batbat otu*** 'Hyoscyamus niger' I. Hauenschild 1989 no. 596 < Ar. ***baṭbāṭ*** 'Polygonum aviculare' A.K. Bedevian 186 no. 2769, A. Tietze 1958 no. 12. ※ ***Şimdi sana batbit getireyim. Onu bir sahanın içerisinde yak ve dumanını ağzına iyice doldur. O zaman ağrıyan dişinin içerisindeki kurtlar su dolu tasın içerisine dökülürler.*** (M. Yağmur 1957 s. 38). Krş. ***badbad***.

batenta, b. ***patenta***.

bateri 'orkestrada vurularak çalınan çalgıların tümü' < Fr. ***batterie*** a.m. [***battre*** 'vurmak']. Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Görünmeyen bir yerden bir baterinin davuluna hızla vurdular.*** (A. Altan 1985 s. 30).

baterisa, b. ***paterisa***.

baterist 'orkestrada vurularak çalınan çalgıları çalan kimse' < Fr. ***batteriste*** a.m. [***batterie*** + çalgıcı ihtisaslarında çok görülen ***-iste,*** b. ***aferist*** ⊡] ※ ***Baterist, bagetlerini davulun üstünde hızla dolaştırıp zile vuruyor.*** (A. Yurdakul 1989 s. 53).

AD. **batgan** 'peştamal' DS 570 < Fa. ***bädgän*** 'bir giysi üzerindeki yakalığın ön ve arka kısımları'.

AD. **batgın/batkın** 'batık, müflis' < ***bat-*** + fiilden sıfat yapan ***-gın/-kın*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ İşte böyle, bizim işler batgın ki batgın. (M. Makal 1950 s. 49). ※ ***Vaziyeti böyle olan yalınız biz dealızkim. Her yer batkın.*** (F. Otyam 1960 s. 12).

batı 'güneşin batması, gurub' < ETk. ***batıġ*** 'batış' Clauson 1972 s. 301. Fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-i*** eki için b. ***alu-satu*** ⊡. ※ ***Hacı Hafız o gün akşama kadar aradığı halde Ömere raslıyamamıştı. Batıya doğru yorgunluktan dizleri titreye sızlaya dış avlunun kapısından girerken ...*** (Mahmud Yesari 1930 s. 145). 'garp istikameti' TS 456: ※ ***Gün doġusından o gün batısına varınca | Aldı her ili, aŋa dėnse nola İskender.*** (Naẓmī 1928 s. 5). Bugün sıfat olarak kullanılırsa da (ms. ***Batı Anadolu***), aslında isimdir: ※ ***Batı Anadolusuyle Orta Anadolu arasındaki bu fark...*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1958 s. 95). Krş. ***gün batısı***.

batık 'batmış, perişan, müflis' DS 570, TS 457 < ***bat-*** + fiilden sıfat yapan ***-Ik*** eki, b. ***akık*** ⊡.

batıl 'doğru olmayan, inançlara uymayan; geçersiz' < Ar. ***bāṭil*** a.m., Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Ucda bucaḳda bāṭıl dīnden dönmemiş͜ halḳ bulduġını...*** (Ferec 855/ 1451 v. 179b). ※ ***Hani inanmazdın, dedi kendi kendine, hani batıl bulurdun? Sıkışınca fanatizme mi düşüyordu?*** (M. Güler 1990 s. 202). 'kitaba uymayan iddia, haksızlık': ※ ***Geldüŋ ki bāṭıl-ile māl alub gidesin.*** (Ferec 855/1451 v. 126b). EOsm. 'işlemez, battal'; ※ ***Oşbu bābebāhuŋ ḥāli nedür? Neden bāṭıl oldı?*** (Ferec 855/1451 v. 243a).

EOsm. **batıl-** 'batmak' TS 456 < ETk. ***batıl-*** a.m. Clauson 1972 s. 305; bu geçişsiz fiilin passivum'u bir nevi medialis-reflexivum (orta-dönüşken)'dur, ***gez-***, ***gezin-*** gibi, b. ***açıl-*** ⊡. ※ ***Deginmişdür oğluŋ ulu devlete | Batılmışdur ol ağırlıḳ ni'mete.*** (Şeyyād Ḥamza 1946 s. 114).

AD. **batılgan** 'bataklık' DS 569 **<** ***batıl-*** + fiilden sıfat yapan ***-gan*** eki, krş. ***alıngan*** ⊡. ※ ***Kız ... batılganda bir at tayına raslar, almaya karar verir.*** (S. Sakaoğlu 1973 s. 373).

Osm. **batın** (tasavvuf dilinde) 'insanın içi, kalbi' < Ar. ***bāṭin*** a.m., Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbld*** ⊡. ※ ***Bular ẓāhirde beşāşet gösterdiler, bāṭında ḳorḳdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 64b).

batın, b. ***batn*** I.

batır, b. ***batur***.

batır- *bat-* fiilinin bütün manalarda causativum (ettirgenlik) hâli (b. ***artur-*** ⊡) **<** ETk. ***batur-*** a.m. Clauson 1972 s. 308. manalarından örnekler: 'mahvetmek, yok etmek': ※ ***Sulṭān Selīm yeŋiçeri ocağını batırmaḳ içün nlẓām-ı cedīd çıḳarmış.*** (Aḥmed Midḥat 1942 [1871] s. 55). 'kirletmek, pisletmek'. ※ ***Eyvahlar olsun! Yetişmiyesi köpek gene bir tarafı batırmış galiba.*** (S.M. Alus 1934 s. 9). 'kara sürmek'. ※ ***Baba oğul talâkatleri nisbetlnde birer telâşla kızı batırarak kendilerinl temize çıkarmıya uğraşıyorlardı.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 288).

AD. **batırık** 'bulgur ve çeşitli sebzelerle yapılan bir yemek' DS 571, ZTS 1976 s. 20 < ***batır-*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-(ı)k*** eki, b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Babam yerde yemeğe, bulgurdan yapılan ve haşlanmış taze asma yaprağı ile yenilen batırıklara müthiş kızardı.*** (M. Makal 1949 s. 20).

Osm. **bati** 'seri olmayan, ağır, yavaş' < Ar. ***baṭī'*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***Artıḳ yalŋız dumanları görüyordum: onlar odanıŋ baṭī havā-yı ḥārrından mest idiler.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 5).

bati et– (gemici tabirlerinden) 'bir şeyi tersine çevirmek' < İt. (Venedik diyal.) ***bati!*** a.m. [***bater*** fiilinin emir hâli] Kahane–Tietze 1958 no. 88.

batik (tekstil terimlerinden) 'bezi yer yer çeşitli renklere boyama usulü' < Felemenkçe < Cava dili ***batik*** 'benekli'. ※ ***Auguste ilgi ile duvarda asılı duran Brezilya batiklerine bakıyordu.*** (N. Eray 1992 s. 122). ※ ***İçlerinde o yaşta halı dokumasını öğrenenler, batik yapmasını öğrenenler bile var.*** (M. İzgü 1993 s. 37).

batikula (gemici dili) 'direği yukarı çekerken kullanılan bir halat' < İt. ***batticulo*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 90.

batiskaf 'denizin dibini araştırmak için kullanılan bir nevi dalgıç balonu' < Fr. ya da İng. ***bathyscaph*** a.m. [EYun. ***βαθυς*** (baṯýs) 'derin' ve ***σκαφη*** (skáfē) 'sandal'].

Osm. **batista** 'patiska' Şemseddīn Sāmī 1317 I, 258 < İt. ***batista/battista*** < Fr. ***batiste*** a.m. (13. asırda ilk defa bu bezi imal eden Baptiste de Cambrai isimli şahsın adından). Krş. ***patiska***. ※ ***... dantellalı ince batista çarşafın üzerinde ...*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 139).

batkın, b. ***batgın***.

AD., RD. **batlak** 'bataklık' DS 569 < ***bat–*** + fiilden mekân adı yapan ***–lak*** ekleri, krş. ***avlak, kışlak*** vs. Fakat bu nomina loci (yer isimleri) hep isimden teşkil edilmişti, hâlbuki ***batlak*** bir fiil kökünden yapılmıştır. ※ ***Celilar bi yere, otorilar, Kızın kardaşı çok suya yanmış. Cürmiş bi batlak. Demiş motrasına: "Motra, hade bunda biras su içalım!"*** (N. Hafız 1985 s. 199).

Osm. **Batlamyos** 'meşhur Eski Çağ coğrafyacısı ve astronomunun adı' < Ar. ***Baṭlamiyüs*** < EYun. ***Πτολεμαιος*** (Ptolemáios). Yun. müzekker eki ***–os*** için b. ***aforos*** ⊡[1].

AD. **batma** 'yemlik' DS 571 < Yun. ***πατνη*** (pátnē) a.m. A. Tietze 1955 no. 208. ※ ***Sopayı o yanına bu yanına vururkan camızlar boşanmış batmadan.*** (M. Räsänen 1942 IV, 35).

batman 'bir ağırlık ölçüsü' < M. Räsänen 1969 s. 65. 73'e göre Fa. ***vaznān*** 'tartılar' < Ar. ***wazn*** 'tartı', fakat mesele halledilmiş sayılamaz. ※ ***Bibim köye gidicek on batman ėtmek, on batman yumaḳ ḳodı.*** (Ferec 855/1451 v. 24a).

Osm. **batn /batın** 'karın; göbek, nesil, kuşak' < Ar. ***baṭn*** a.m. ※ ***Baṭn-ı s̱ānī vu s̱ālis̱de, yaʿnī evlādınuŋ evlādı olan ḥavādis̱de, ḥudūs̱-ı renc u ʿanā gerçekden taʿayyün bulur.*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 117). ※ ***İttihat ve Terakki reislerinin beynelmilel meseleler ve davalar hakkındaki fikirleri, öteki batından daha esaslı olmamıştır.*** (F.R. Atay 1938 s. 107). ***batnen baʿde batnin*** (miras hukuku tabirlerinden) 'nesepte derecelere göre' (A.H. Berki 1966 s. 8).

Osm. **bato (faytonu)** 'bir araba tipi' < Fr. ***bateau*** 'arabanın alt yapısı'. ※ ***Tayfur beyin, nefti bato faytonuna kurularak, yağız beygirlerini tırıs sürerek, piyasaya katılmaması mümkün değil.*** (S.M. Alus 1933p s. 5).

AD. **batoma/patoma** 'tahta taban döşemesi' K. Emiroğlu 1989 s. 54 < Yun. ***πατωμα*** (pátōma) a.m. A. Tietze 1955 no. 209.

batonsale 'tuzlu hamurdan yapılan ince çubuk' < Fr. ***bâton salé*** a.m. [***bâton*** < Lat. ***bastum*** 'değnek' ve ***salé*** < Lat. ***salātus*** 'tuzlu' < ***sal*** 'tuz']. ※ ***Çay sevmezse peynir yerler, reçel, zeytin, çörek, batonsale...*** (R. Ilgaz 1962k s. 27).

AD. **batos** I/**patoz** 'harman makinesi' DS 572 < Fr. ***batteuse*** a.m. [***battre*** 'dövmek' + ***–euse***, b. ***dansöz*** ⊡]. ※ ***Oyuncularının birçoğu bilmem ne köyünde patozda çalışmak.*** (M. Makal 1949 s. 119–120).

Osm. **batos** II 'frenk üzümü' Meninski 1680 I, 668 < Yun. ***βα'τος*** (vátos) a.m. G. Meyer 1893 s. 29. Başka kaynaklarda bulunamadı.

batota (kumarbaz argosu) 'oyun kâğıtlarıyla yapılan bir hile' < İt. ***battuta*** 'dayak'. ※ ***Batota bakarada yapılan bir hile formülüdür.*** (H. Kodaman 1944 s. 73).

Osm. ***bat pazarı** 'bitpazarı' < Ar. ***bāʾit*** 'bayat'a dayanarak ***bit pazarı*** tabirini güzelleştirmek için uydurulmuş ve muhtemelen hiç kullanılmamış bir söz. Şu var ki bayat ekmeklerin ucuzca satıldığı ***bayat pazarı*** denilen yerler vardı; ※ ***bayat pazarından taḳır taḳır ḳurumuş ekmek arayoruz.*** [Maḥmūd Yesārī 1928 s. 129]. Çok başka mahiyette olan ***bit pazarı*** ise ***marché aux puces*** tabiri gibi eski elbiselerde bulunan ***bit'***lerden gelmeli. ※ ***bit pazarı dellalleri*** (ʿĀlī 1956 [1586–87] s. 150).

Osm. **batran** 'haşarı, taşkın (at için)' < Ar. ***baṭrān*** a.m. A. Barthélemy 1935 s. 49. ※ ***Ve atları Nīl ṣuyın nüş ėdüb şerrānī ve baṭrān olub...*** (Evliyā Çelebī 1938 [17. yüzyıl] X, 344).

⊡ Ar. bir yapım eki olan ***–ān***, sıfat veya nomen actionis (oluş ve kılış ismi) türetmede kullanılır. (W. Fischer 1972 s. 37). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***batran, buhran, daraban, deveran, dragman / diregümen***. Bu ek aslen, ***ins*** kelimesinden ***insan*** yapılmış olmasından da fark edilebileceği gibi, kolektif manalı isimleri müşahhas hâle getirmeye yarıyordu. Aynı eke özel isimlerde rastlamak da mümkündür.

Osm. **batrik** 'on bin erin komutanı' TS 457 < BizYun. ***πατρι'κιος*** < Lat. ***patricius***. Krş. Tekin–Tietze 1994 no. 118 ve ***patrik.***

AD. **batt** 'ördek' < Ar. ***baṭṭ*** a.m.

battal I 'işlemez, kullanılmaz' < Ar. ***baṭṭāl***. ※ ***İçinizden birini baḳḳāl ėdiŋ, | Eski köy baḳḳālını baṭṭāl ėdiŋ!*** (Şair Eşref 1958 s. 142). 'alışılmış boydan daha büyük!': ***Büfede gayet battal boyda, iki üç kova su alır, pırıl pırıl bir semaver.*** (S.M. Alus, Son Posta gaz. 25.9.1943).

Osm. **battal** II 'kahraman' < Ar. ***baṭal*** a.m.

battaniye kalınca yün örtü' < Ar. ***baṭṭānīya*** a.m. (***baṭṭana*** 'astarlamak, kaplamak'). ※ ***Soba geçmek üzereydi. Battaniyenin içinde iyice küçüldü.*** (A. Yurdakul 1989 s. 43).

Osm. **battih** 'kavun, karpuz' < Ar. ***baṭṭīḫ*** a.m. ※ ***Baṭṭīḫ ʿAbdillāvī nām bir yanı sāʾir ḳavun gibi ve bir ṭarafı ʿaḳreb ḳuyruġı gibi büklimiş*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 118).

EOsm. ***batun** 'çabuk, çeviklikle' TS 457 < T. Tekin 1982 s. 567–568'e göre ***butun*** olarak okunmalı [***but*** 'bacak' kelimesinin instrumentalis (araç durumu) hâli].

EOsm. **batur/ batır** ‘yiğit, kahraman’ TS 456 < Mo. ***bağatur*** a.m. Tekin–Tietze 1994 no. 117, G. Doerfer 1965 II, no. 817. ※ ***Ejderle boğuşan baturlar, uygarlıkları aşan, uygarlıklararası bir izlek olarak, ne kadar çok şeyi simgeleyebilmektedir!*** (B. Karasu 1995na s. 53). Krş. ***bahadur***.

batuta (beynelmilel müzik terimlerinden) ‘ölçü’ K. Uz 1964 s. 12 < İt. ***battuta*** a.m. Garp müziği ıstılahları için b. ***acitato*** ⊡.

batya, b. ***badya***.

baun/bavun ‘bir cins iskambil oyunu’ < ?? ※ ***Fırapla baun Karadeniz kıyılarında, lâskine de Edirne ve havalisinde oynanılırdı.*** (H. Kodaman 1944 s. 225).

EOsm. **bavlı** ‘ava alıştırılmış (köpek veya doğan) TS 458 < Mo. ***bawliya*** ‘ava alıştırma’ G. Doerfer 1963 I, no. 83. Bu isim kökü, fiil kökü olarak da kullanılmış (b. ***bavlı–***). Tk.ye uymayan bu gelişmenin sebebi için b. ***acı*** I ⊡.

bavlı– ‘ava alıştırılmak, ava alışmak (köpek veya doğan)’ TS 458 < ***bavlı***. AD. ***bavnu***– a.m. DS 574. Bu fiil kökü, isim kökü olarak da kullanılmış (b. ***bavlı***). Tk.ye uymayan bu gelişmenin sebebi için b. ***acı*** I ⊡.

bavul ‘büyük seyahat çantası’ < İt. ***baule*** < İsp. ***baul*** a.m. Kelimenin menşei bilinmiyor. ※ ***Tepemizdeki üstüste kayılı bavulların çoğu onun.*** (H. Aytekin 1965 s. 57). Yuvarlak ünlüye değişim için b. ***aɓuk*** ⊡.

bavun, b. ***baun***.

EOsm. **bavurçi** ‘aşçıbaşı’ < Mo. ***ba’urçi*** a.m. G. Doerfer 1963 I, no. 82. ※ ***Bavurçiler la‘l u yāḳūt ṣaplu gezliklerile et doġramaġa çökdiler*** (Ferec 855/1451 v. 3a–b).

bavurya/pavurya ‘bir cins yengeç’ DS 574 < Yun. ***παγουρια*** (pağúrya) (çoğul), ***παγουρι*** (pağúri) (tekil) a.m. [EYun. ***págos*** ‘katı, sert’ ve ***oúros*** ‘kuyruk’]. D.J. Georgacas 1978t s. 131. Karş. ***bağurya***.

Bavyera ‘Güney Almanya’da bir eyalet’ < Cermenler’in ***Baibari*** kavminden Lât***. Baiuvarii*** ‘Baviyeralılar’. ※ ***Ondan fazla yabancı dil biliyor ve hepsini Bavyera aksanıyla konuşuyor.*** (A. Yurdakul 1993 s. 234).

AD. **bay** ‘zengin (kimse)’ DS 574, 458–461 < ETk. ***bay*** a.m. Clauson 1972 s. 384. ※ ***Bay ve ni‘met issini yoḳsul ḳılur.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 35). Canlı olmayan şeyler için de: ※ ***Bir bay ev nişānlamışidi, aŋa yöneldi.*** (Ferec 855/1451 v. 220a).

AD. **bay–** I ‘bayıltmak; midede ezinti yapmak’ DS 582–583. ***özü bay–*** ‘(birisine) acımak’ ve özü ***bayma–/özübayverme–*** ‘kıyamamak, acısına tahammül edememek’ DS 3373 tabirlerinde; krş. ***bayıl–***. ※ ***Ġız ölanın dizine yatıyor. Ōlan çaḫıyı çıḫadıyor, kesīyim dėyor. Özü baymıyor, usul dizini çekiyor, atın torbasını ġızın başına ġoyor.*** (A. Caferoğlu 1948 s. 58). Krş. ***bayık bayık bay–***.

AD. **bay–/bayı–** II yalnız ***göz bay–/bayı–*** ‘büyü ile gözünü bağlamak, büyülemek’ < ETk. ***bāġ–/bāy–*** ‘sarmak, bağlamak’ E. Sevortyan 1978 II, 13–17. Krş. ***göz bay–/göz bayı–***.

RD. **baya** I ‘oldukça büyük, oldukça uzun’ < ***bayağı***. ※ ***Hasker baya bir yol gittiler.*** (J. Eckmann 1940 s. 159).

EOsm. **baya** II 'biraz evvel, demin' < ETk. ***baya*** a.m. Clauson 1972 s. 384. ※ ***Ammā şarṭum oldur ki baya āzārlanduġumlayın āzārlanmayam.*** (Ferec 855/ 1451 v. 217a).

EOsm. **bayağı** I 'önceki, deminki' TS 462–463 < ETk. ***bayaḳı*** a.m. Clauson 1972 s. 385. ※ ***Bir kişi daḫı geldi, ol bayağı kişiden hezār bār yigrek‿hidmetler ėder.*** (Ferec 855/1451 v. 24b).

bayağı II 'alelâde, âdi' < ***bayağı*** I. ※ ***Fenerbahçede bayağı günler kim olur? Helvacı, dondurmacı, aksakallı hırkalı dilenci ...*** (S.M. Alus 1933p s. 143). 'kaba, ters': ※ ***Bu iyiliğe ḳarşı size para teklīf etmek pek büyük bayağılıḳtır.*** (Türk Masalları 1991 [1912] s. 72).

bayağı III (zarf) 'adeta' < ***bayağı*** II. ※ ***Kimi zaman düşünüyorum da, ne yaparsınız ben olmasam diye bayağı kaygılanıyorum.*** (M.C. Anday 1965a s. 13).

EOsm. **bayağınlayın/ bayağılayın** 'evvelki gibi' < ***bayağı*** I + ***–layın*** 'gibi'. ※ ***Mübārek ağzı yarından alub gözlerine sürmiş. Ol–dem bayağınlayın gözleri açılmış.*** (Ṣaltuḳ–nāme, Bor–Ms. s. 231). ※ ***'Ahdı ṣıyan-ile daḫı bayağılayın olursavuz taŋrı ḳatında gėrü 'āṣī oluruz.*** (Ferec 855/1451 v. 90a). Krş. ***bayakleyin***.

AD. **bayak** 'biraz önce, demin' DS 575–577, A. Caferoğlu 1946 s. 308, K. Emiroğlu 1989 s. 54 < ***baya*** 'demin' ve ***ok*** 'işte' Clauson 1972 s. 384. Bu birleşik kelimede var olan crasis (kaynaşma) durumu için b. ***acabola/ acabula*** ⊡. ※ ***Bayaḳ mırlar-idi, şimdi‿hırlamaġa başladı.*** (Dedem Ḳorḳud 1973 [14.–15. yüzyıl] s. 77). ***bayakdan/bayaktan*** a.m. DS 575–577: ※ ***Bayakdan ylmek yirken, pilâvından daş çıkdı.*** (Orhan Kemal 1954b s. 181). ***bayakkl*** 'deminki, ondan evvelki': ※ ***Kız gene bayakki sözleri söylüyor.*** (M. Tuğrul 1946 s. 21).

AD. **bayakleyln** 'biraz önce, demin' < ***bayak*** + ***–leyin*** zarf eki, krş. ***akşamleyin*** vs. ※ ***Kele bayaḳleyn uşaḳ uχhudan ḳakdı.*** (Ö.A. Aksoy 1945 II, 352).

AD. **bayam/payam** 'badem' DS 577–578, 3414, TS 465 < Kürt. ***peyam*** U. Bläsing 1995k s. 183–184. ※ ***Yılanlı'dan sonra orman biter, acı payamlarla, karamıklarla kır başlar.*** (H.L. Sarıyüce 1959 s. 42).

AD. **bayanda** 'destek' DS 578 < Fa. ***pāyanda*** a.m. Krş. ***payanda.***

bayat 'taze olmayan' < Ar. ***bā'It*** a.m. [/***byt***/ kökünden] Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***ābid*** ⊡. M. Ḥafīd 1221 s. 102, A. Tietze 1958 s. 319. G. Doerfer 1965 II, no. 819 kelimeyi ***baya*** kelimesine bağlıyor, M. Räsänen 1969 s. 56 onu ***Bayat*** 'tanrı' ile birleştiriyor. ※ ***Göŋül döndürür aş çün ola bayat***. (Meḥmed 1965 [1398] no. 2858). Mecazî manada: ※ ***Elimize geçen gazetelerin en tazesi dört, bayatı ise yedi günlük olurdu.*** (S. Şengil 1990 s. 45).

EOsm. **Bayat** I 'tanrı' TS 465 < ETk. ***Bayat*** a.m. Clauson 1972 s. 385, G. Doerfer 1965 II, no. 819; M. Erdal 1982 s. 408–409'a göre ***Bāyāt < bāyaġut*** 'zenginler', fakat kelimenin bir çoğuldan çıkmış olması anlaşılmaz bir durumdur. ※ ***İş el vėrse tīz işle dėdi Bayat.*** (Meḥmed 1965 [1398] no. 2858).

Bayat II 'Oğuz aşiretlerinin birinin adı' < ***Bayat*** I'den alınmış olması muhtemel değildir, Clauson 1972 s. 385.

Bayatî/Beyatî ‘Bayat adındaki Oğuz aşiretine mensup kimse’ < ***Bayat*** II + isimden sıfat yapan ***–î***.

bayati/beyati ‘musikide bir makamın ismi’ K. Uz 1964 s. 12, DS. 578 < ***Bayatî***. Musikî ıstılahları çok defa coğrafî veya kavmî isimlerden alınmadır, krş. ***kürdî, şarkı*** < ***şarkî, türkü*** < türkî. ※ ***Bir kimse geçdiyi yerde hem meşhür Rosininin yapdığı emsalsiz nağmeleri işidebilir hem da̱hi İsḥaḳın beyatisini.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 107). ※ ***Öpücüklerine karşılık şeker isterdi benden. İstediğini yerine getirmezsem bayatî makamından bir ağıt tuttururdu.*** (M. Yağmur 1957 s. 42).

bayat pazarı, b. ***bat pazarı***.

AD. **bayatsı** ‘bayatlamaya yüz tutmuş’ DS 578 < ***bayat*** + sıfattan sıfat yapan benzetme eki olan ***–sı***, b. ***ayruksı/ayrıksı*** ⊡.

AD. **bayatsı–** ‘bayatlamaya yüz tutmak’ DS 578 < ***bayat*** + isim/sıfattan fiil yapan ***–sı–*** benzetme genişlemesi, krş. ***ayruksı–*** ⊡. ※ ***Yapacağım mu‘āleceyi bayatsımadan yėdireyim.*** (E. Misailidis 1989 [1872] s. 176].

AD. **baybice** ‘büyük adamların eşlerine verilen sıfat’ DS 578 < Çağ. ***bay beçe*** a.m. Pavet de Courteille 1972 s. 155 [***bay*** ‘zengin’ ve Fa. ***baça*** ‘çocuk’].

AD. **baybunuç** ‘papatya’ DS 579 < Ar. ***bābünac*** < Fa. ***bābüna*** a.m. A. Tietze 1958 no. 4, Krş. ***babune***.

Bayburd/Bayburt ‘Gümüşane vilayetinde bir şehrin adı, bugün ayrı bir vilayet merkezidir.’ < BizYun. ***Baiberdön.*** ※ ***Bayburd ve Eski İl ḳabīlinden ḳalmışdur.*** (N. Beldiceanu 1967 [1501] v. 58b).

AD. **baydak** ‘yayan’ DS 579 < Ar. ***bayḏaḳ*** < Pehl. ***payādak*** a.m. A. Tietze 1958 no. 23. ‘satrançta piyade’ ※ ***Yarar ger pīle muḥkem bendi uram, | Çu şāhsın saŋa baydaḳ nite sürem?*** (Fa̱hrī 1974 [1367] no. 3920). Krş. ***paydak, piyade***. Krş. ***beydak***.

⊡ Interdental **/ ḏ /** sesinin ***/ z /*** olarak telaffuz edilmesi için b. ***ahize*** ⊡. Onun yanında **/ ḏ /** ’nin Ar.nın diyalektlerindeki dental (diş sesi) telaffuzu ***/ d /***, aynen Tk.ye de alınmıştır. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***baydak, bedel et–, berda’i, cardın / cartın / carcın, cudam***.

baydır– ‘bayıltmak’ < ***bay–*** I fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Belli bir doğrultuda esince, yel, yaprakların, yemişlerin ballı, baydırıcı kokusunu bize dek getirebiliyor.*** (B. Karasu 1995na s. 23).

Bayezid ‘erkek adı’ < Ar. ***Abü Yazīd/Abā Yazīd*** “Yazid’in babası”.

baygın ‘bayılmış;’ < ***bay***– I + fiilden sıfat yapan ***–gın*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Anan ahırda baygın yatıyor.*** (Nâzım Hikmet 1965i s. 58). ‘gözleri bulandıran (renkler)’: ※ ***Baygın renkli ipeklere bürünmüş güzel bir taze...*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 356). ‘sevdalı’ M. Mikhaïlov 1930 s. 18; krş. ***aygın baygın***. (Okul argosu ?) ***baygınlık adı*** ‘lakap, takma ad’: ※ ***Kel Mahmut baygınlık adını duyunca deli olmuştu.*** (R. Ilgaz 1959 I, 15).

bayı– I, b. ***bay–***.

AD. **bayı–** II 'zengin olmak' DS 579, TS 467 < ***bay*** 'zengin' + isimden fiil yapan ***-ı-*** eki, krş. ***şavḳı-, zarı-*** ve M. Räsänen 1957 s. 144. ※ ***İmdi adam dahı nite kim acdur diri olur, ḳaçan-kim bayır, azar, yaramaz olur.*** (A. Zajączkowski 1937 [1405] II, 4).

⊡ İsim / sıfattan fiil yapan ***–I–*** genişlemesi (örneği burada olmayan başka imkânların yanında), en çok sıfatın belirttiği hâle gelmek anlamında fiiller yapar (b. M. Erdal 1991 II, 479–482). A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler geçmektedir: ***bayı–*** I ve II, ***berki–***.

AD., EOsm. **bayık** I 'doğru, gerçek, şüphesiz' DS 579, TS 465–466 < ?? krş. Kırg. ***bayıḳ bol–*** 'gayret sarfetmek, uğraşmak, çabalamak' Radloff 1911 IV, s. 1469. ※ ***Eger bizümle bir olmaz iseŋ sen | Bayıḳ ṭoprağa vėrgil baş u hem ten!*** (Fahrī 1974 [1367] no. 4365).

AD. **bayık** II 'şımarık, arsız' DS 581 < ***bay–*** I (?) + fiilden sıfat yapan ***–ik*** eki, krş. ***asık, şımarık*** vs. ※ ***Pespembe, sepserin bir ağız, her seferinde, gülümsüyormuş gibi, bayık bayık açılıp kapanıyordu.*** (A. Özyalçıner 1960 s. 43).

AD. **bayık bayık (bay–)** 'tamamen baymak' < ***bay–*** I fiilinin predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma) hâli, b. ***apal apal*** ⊡. ※ ***Kurtların ölmesi için asifinlk döktüm yaraların üstüne. Gâvurun zehiri bayık bayık baydı yavrumu.*** (M. Yağmur 1957 s. 29).

bayıl– I b.m. (kendinden geçmek) < ***bay–*** I + medialis–reflexivum (orta–dönüşken) anlamındaki ***-(ı)l–*** eki, b. ***açıl–*** ⊡. ※ ***Nuriyenin elindeki vitayı görünce az daha bayılacaktı.*** (N. Üstün 1968 s. 64). 'çok heyecanlanmak': ※ ***Cevherī bu ḥaşmeti gördi, bayıldı. "İş var–ise buyuruŋ, ḫidmet ėdelüm!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 217b). 'çok beğenmek': ※ ***Ava bayılırım, mükemmel avcıyımdır da.*** (S.M. Alus 1944 s. 96). 'baygın bakışlar atmak' ※※. EOsm. 'yapamıyacağım diye bir şeyden vazgeçmek, ümidi kesmek' TS 466–467: ※ ***Bu iş sehel işdür, nolduŋ bayılduŋ? Ben bu işi gökçek başarırım.*** (Ferec 855/1451 v. 200b). ※ ***Bayılduŋ sen, I Sa'dī, sözüŋde oş, | Elüŋde var, fetḥ eyle ḫoş*** (Ferheng–nāme–i Sa'dī 1340–42 s. 7).

bayıl– II (argo) 'zorla, istemeden vermek, ödemek' M. Mikhaïlov 1930 s. 18, F. Devellioğlu 1959 I, 69 < ***bayıl–***, duygusal bir mana aktarılışı; şeklen passivum (edilgenlik) olan fiillerin transitivum mahiyette kullanılmasının, argoda benzer örnekleri var, b. ***asıl–*** II ⊡. ※ ***Ayda yirmi beş papel alırdı da gecede Abanozdaki Marikaya elli papel bayılırdı.*** (Aka Gündüz 1940 s. 7–8).

AD. **bayım bayım bayıl–** 'sık sık bayılmak' DS 580 < ***bay–*** I + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ım*** eki, krş. ***alım, satım*** vs., burada zarf mahiyetinde bir tekerrürle, krş. ***ezim ezim ezil–, üzüm üzüm üzül–*** vs., veyahut bu tip tekerrürlerin sırf fonetik bir taklidi olan ve fiilin başlangıç seslerinden kaynaklanan bir predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma), nasıl ki b. ***apal apal*** ⊡. ※ ***Artık gözleri hep bende, gözümün içinde. Ne kırım kırım kırıtışlar, ne bayım bayım bayılışlar!*** (S.M. Alus 1944 s. 103).

AD. **bayın–** 'bayılmak' DS 580 < ***bay–*** I fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli. ※ ***Eyle demesile oğlan atdan düşdü, bayındı***. (A. Caferoğlu 1945 s. 232).

bayındır 'harap olmayan, iyi vaziyette, mamur' < Fa. ***pāyanda*** veya ***pāyandār*** ?. ※ ***Anlaşılan, vaktühali de yerinde olmalı ki gece yarılarına kadar mükemmel bir incesaz takımı ile yiyip içip dört başı bayındır eğlendiğimiz halde hesap görürken bana on para verdirtmedi.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 140).

bayındır– 'mamur hâle getirmek' < ***bayındır*** sıfatından bir müellifin kaprisiyle icat edilen fiil belki ***bay*** 'zengin' sıfatına dayanan bir fiilin ***–dir-*** genişlemesiyle yapılan geçişli hâli intibaı uyandırdığı için muvaffak olması ihtimali var. ※ ***Biz seni büyütmek ve bayındırmak için nelere katlandığımızı bilirsin.*** (F. Kayacan 1968 s. 12). ※ ***Fener memurunun, ince, esmer güzeli, büyük gözlü, yumuşak bakışlı, insanın içini bayındıran bir kızı daha vardı.*** (S. Şengil 1990 s. 41).

bayır 'meyilli arazi, yokuş', AD. 'kıraç tarla, kır, asma yetiştirmeye uygun toprak; otlak' DS 580 < Türk dillerinde yaygın olan kelimenin, 'küçük tepe; düzlük' manaları da vardır, fakat henüz izah edilmemiştir, E.V. Sevortyan 1978 II, 37–38. ※ ***Bayır aşağı dört nal olur mu?*** (B. Akımsar 1943 s. 95).

AD. **bayırcın** 'bir cins tarla kuşu' < ***bayır*** + kuş isimlerinde çok geçen ***–cın/–çın*** eki, krş. ***balıkçıl*** ⊡.

EOsm. **bayıt–** 'zengin etmek' < ***bayı–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli (***-ıt-*** genişlemesi için b. ***acıt-*** ⊡). ※ ***İllā kim bayıtdı anları.*** (A. Topaloğlu 1978 II, 68).

Osm. **bayi** 'satan' < Ar. ***bāyiʿ*** a.m. [/***by***ʿ/ kökünden] Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. ***âbid*** ⊡. ※ ***Küllīsi bāyiʿden alınub bāyiʿ dahı ḥiṣṣesin müşterīden ala.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1129/ 1716] s. 329). 'muayyen maddeleri satma izni olan kimse': ※ ***Gazete bayiinden jeton alıyorum.*** (A. Yurdakul 1993 s. 318–319).

AD. **bayik** 'satıcı' DS 580 < ***bayi*** kelimesinin varyantı.

AD, **bayist ol–** 'sebep, illet' DS 580 < Fa. ***bāyist*** 'vacip'.

baykuş I b.m (yırtıcı gece kuşu) < ***bay*** 'zengin' ve ***kuş***. M. Räsänen 1969 s. 57. ※ ***Münʿimidi, her biri bay ḳuşidi.*** | ***Anlaruŋ ḳonşıları bayġuşidi.*** (M. Adamović 1994 [1368–86]. no. 2622). ※ ***Ve eger deŋizden varurlarsa ẕikr olan yėr bir bayḳuş gibi görinür yumrı yėrdür.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 807).

(Argo) **baykuş** II 'polis' < ***baykuş*** I. ※ "***Yine ne kumpas kuruyorsunuz orda, şom ağızlı baykuşlar?" — Şişman polis: "Bana bak, Şerif Hanım! Külâhları değişiriz sonra. Vazife halinde memura hakaretten zabıt tutarım ..."*** (H. Taner 1971s s. 128).

AD. **baylan** 'tembel, işsiz güçsüz' DS 581 < ??, ***baylanlık*** 'naz, şımarıklık' DS 581. ***baylanlan***– 'tembel tembel oyalanmak' (***–lan–*** genişlemesi için b. ***abaplan–*** ⊡): ※ ***Önce yatakta öğleye kadar baylanlan, sonra birden fırla, paldır küldür giyin...*** (A. İlhan 1973 s. 265).

bayon 'modern danslardan biri' < muhtemelen Fr. ***Bayonne*** a.m. [Fransa'da bir şehir ismi, belki Bask. ***bai–ün*** 'liman'dan geliyor]. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Ha bir de: o monsieur ile bir bayon yaptık. Oh là là! Deme gitsin.*** (M. Balaban 1959 s. 64).

bayrak I b.m. (bir devletin sembolü olan işaret ve renklerle süslü kumaş) < ETk. ***batrak̦*** a.m. (krş. < Sogd. < Sansk. ?) b. Clauson 1972 s. 307. Krş. S. Tezcan 1997 s. 160–161. ※ ***Üç biŋ mik̦dārı kāfirüŋ başın kesüb, alay bayrak̦ların ve ṭabılların alub...*** (Selānikī 1989 [1599] II, 646). Mecazî manada: ※ ***Ādāb-ı 'umūmīye bayraġı altında hücūmlar yapılır.*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 79). Koşu sporundan gelen bir tabir: ※ ***Eli gerçekten kalem tutuyordu. Bayrağı İlhan Selçuk'tan aldı.*** (Cemal Süreya 1991 s. 348). 'köy düğünlerinde ana'nevi işaret: ※ ***Damın başına bir "bayrak" dikilmişti: direğin ucunda yumurta kabuğu, bir iki ceviz, bir parça boyalı yün.*** (F. Baykurt 1961o s. 111).

AD. **bayrak** II 'tahıl kesilirken biçilemeyen geri kalan sap' DS 583 < ***bayrak*** I. ※ ***Şerif Ali, gerilerde keyifli keyifli "bayrak" topluyordu. İş olsun diye yapıyordu bunu. Değilse iki üç başak dikilip kalmış, ne çıkardı?*** (F. Baykurt 1961k s. 33).

bayrakdar/bayraktar 'bayrağı taşıyan kimse' < ***bayrak*** + Fa. ***–dār*** 'tutan', b. ***abdar*** ⊡. ※ ***Kanun dinlemez senin babanın bayraktar olduğunu.*** (Orhan Kemal 1965f s. 169).

bayram b.m. 'kutlanan gün' < ETk. ***badram*** < bir İran dilinden (Clauson 1972 s. 308), fakat G. Doerfer 1965 II, no. 823'e göre Türkçe bir kökten. ※ ***Ormanda her yeni sürgün, bir bayram heyecanıyla kutlanır.*** (Z. Ankara 1991 s. 130). ***bayram et–*** 'bayramı kutlamak': ※ ***Üç gün anda durdılar, bayram ėtdiler.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 58). 'yaşamak, gününü gün etmek, çok güzel bir gün geçirmek': ※ ***Umh karı koca midemiz bayram etmişti.*** (M. İzgü 1993 s. 44). 'çok sevindirmek': ※ ***Baŋa bayram ėder ay yüzlü dildār | Ki k̦ıldı bir delüyi Husreve yār.*** (Fahrī 1974 [1367] no. 3104).

Bayramî 'Bayramiye tarikatine mensup kimse'.

Osm. **bayrami** 'bir cins kumaş (?)' < ***Bayrami***'lerin giydiği kumaş? Krş. ***hayderl***. ※ ***Kā'benüŋ Ẕātī siyāh olur egerçi örtüsi | Hil'ati ol k̦ıblemüŋ maḥbūb ak̦ bayrāmīdür.*** (Ẕātī 1967 [16. yüzyılın ilk yarısı] I, 149). Başka kaynakta bulunamadı.

Bayramiye 'Hacı Bayram'ın kurduğu ve onun ismini taşıyan tarikat'. Çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***–iye*** için b. ***adliye*** ⊡.

bayramlaş– b.m. 'birbirinin bayramı kutlamak' < ***bayram*** + ***laş*** : ※ ***Sulṭān Murād hān k̦atına gelüb elin öpüb bayram k̦utlu olsun dėyüb bayramlaşdılar.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 63–64).

⊡ İsimden veya sıfattan fiil yapan –***laş***– genişlemesi, aslında –***la***- ekiyle ***-(ı)ş-*** ekinin birleştirilmesiyle meydana gelmiştir (–***la***– + ***-ş-*** > –***laş***– vs.). Çoğu zaman aynı kökten –***la***– fiili bulunmayan -***laş***– fiili ayrı bir fiil sayılır. ***-(ı)ş-*** ekinin farklı anlam yönleri taşıdığı gibi (krş. ***azguruş-*** ⊡, ***ağlaş-*** ⊡, ***alış-*** II ⊡) ***-leş-*** ekinin de üç anlamı var: Reflexivum (dönüşlülük), fiil öznenin kendiliğinden bir durumdan başka bir duruma, yâni isimde belirtilen hâle, geçtiğini bildirir. Öznenin, ismin belirttiği hâle geçişi gerçek veya mecazî anlamda olabilir. Aynı anlamı –***len***– eki de taşıyabilir, diğer anlamı için b. –***len***– genişlemesi maddesi. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şöyledir: ***akçalaş–*** (b. ***akçalan– / akçalaş–***), ***bunlaş–, çamurlaş–, çeneleş–, daklaş–, denkleştir–, develeş–, direkleş–, evinleş–***. Bu ek, karşılıklılık da bildirir: ***bayramlaş–,***

cedelleş- / ***cebelleş-*** / ***becelleş-***, ***cevaplaş-, dilleş-, elleş-, esenleş-***. Ve nadiren ortaklık belirtir: ***danlaş-***. (b. T. Banguoğlu 1974 s. 219).

EOsm. **bayraş-** 'bayram yapmak, eğlenmek' < ***bayram*** kelimesinden backformation (yanlış ayırma) ile yapılan müşareket fiili. ※ ***Bir demlige ağlaşalar, andan varub bayraşalar, | Seni çuḳura gömüşüb tīz döneler güle güle.*** (M.Ş. Yaltkaya 1934 s. 156).

AD. ***bayrım** 'cuma' DS 585, sadece Karaçaylılar'a mahsus bir kelime olduğu için burada zikredilmemesi lâzım (b. H. Eren 1963 no. 16; Karaçay–Balkarca–Rusça lugate göre [Moskova 1989] 'bayram' manasına ***bayram*** ve 'cuma' manasına ***bayrım*** kelimeleri kullanılırmış).

AD. **baytal** 'kısrak; üç yaşını geçmeyen kısrak' DS 585 < Tk. dillerinde yaygın olan bir kelime (M. Räsänen 1969 s. 57, E.V. Sevortyan 1978 II, 36–37, orada etimolojisi için yapılan çalışmaların hülasası).

baytar 'veteriner' < Ar. ***bayṭār*** a.m. < EYun. ***ιππιατρος*** (hippiatròs) [***híppos*** 'at' ve ***iatrós*** 'hekim'] G. Meyer 1893 s. 42. ※ ***Ḳaçan ʿaṭṭār ola ṣanʿatde bayṭār | Nice zer-düz ola büriyā-bāf?*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 157). ※ ***Vilâyet baytarı köy köy dolaşır, köylüye, sözüm ona, mala, davara nasıl bakılır, öğretirmiş.*** (A. Nesin 1960g s. 73).

AD. **baytaran**, b. ***abaytaran***.

baz I 'temel, esas, taban' < Fr. ***base*** < Lat. ***basis*** < EYun ***βασις*** (basis) 'esas, temel' ※ ***Aylin dünya boyutlarında yaşamıyordu sanki. Onunla her olay kişisel ilişkiler bazında yaşanıyordu.*** (A. Kulin 1997 s. 75).

baz II (kimya terimlerinden) 'esas' < ***baz*** I.

AD. **baz** III 'ekmek veya yufka hamuru' DS 585 < Yun. ***μαζι*** (mazí) a.m. A. Tietze 1955 no. 172. Krş. ***bazı*** II.

Osm. **baz** IV 'doğan' < Fa. ***bāz*** a.m. ※ ***Oğlan bir nice zerrīn-kemer ġulāmile bir ḳac bāz u şāhiynile revnaḳ-i temāmile şehrden çıḳdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 100b).

Osm. **ba'z** 'kısım, bölük' < Fa. ***baʿż*** < Ar. ***baʿḍ*** a.m. ※ ***Oğlancuḳlaruŋ baʿżı öldi, baʿżı dervīşlik odına yanub yorurlar.*** (Ferec 855/1451 v. 68b). Fa. izafet terkibiyle: ※ ***baʿż-ı evḳātde cāsūslar aḥvāli daẖı cüst u cü olunub...*** ('Ālī 1979 [1581] s. 136). Krş. ***bazı***.

bâza, b. ***barza***.

bazalt (jeoloji terimi) 'bir taş cinsi' < Fr. ***basalte*** < Lat. ***basaltes,*** aslen ***basanites*** a.m. [Filistin'de bir yer adı olan ***Basan***'dan]. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kâğıt*** ⊡. ※ ***Kara, kirli, yıpranmış bazalttan yapılmış ... iki kat, toprak damlı evler.*** (Yaşar Kemal 1971bd s. 7). ※ ***Avluyu kaplayan bazalt taşlara serili hasırların, kilimlerin üzerine bağdaş kurup oturuyorlardı.*** (M. Margosyan 1996 s. 35).

ba'zan/bazen 'ara sıra, arada bir' < ***ba'z*** + Ar. zarflarda çok geçen ***-an***/***-en*** eki, Ar. accusativus eki ***-an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Baʿżan ḳadı bile yalan diŋler.*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 575). ***bazenlerde*** 'ara sıra': ※ ***O gelmediği bazenlerde, dedesi, omuzlarını silkerek, "Bugün müslüman değilim," diyordu.*** (M. Mungan 1999 s. 235).

AD. **bazar** I 'pazar; alış veriş' DS 586 < Fa. ***bāzār*** a.m. 'bazar günü; Pazar günü' DS 586.

Osm. **bazar** II 'pazar; şehirdeki zanaat ve ticaret merkezi' < Fa. ***bāzār*** a.m. ※ ***Eve gldeyürürken bāzārda ġalebe gördi.*** (Ferec 855/1451 v. 49a). 'alış veriş, ticaret; alım satım muamelesi, pazarlık' ※ ***Utanmazmısın, bunuŋ gibi bāzār ḳanda bulasın?*** (Ferec 855/1451 v. 16b). ***bazar et-*** 'alış veriş yapmak': ※ ***Bllecük kāfirlerlnüŋ 'avratları daḫı Eski Şehrüŋ bāzārında gelürler bāzār ėderlerdi.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 15). ***bazara ko-*** 'satışa çıkarmak': ※ ***Ellişer altun degen deve ve ḳatırı keẕāllk ġabn-ı fāḥlş-lle alub ba'dehü bāzāra ḳoyub satub...*** ('Ālī 1982 [1581] s. 137).

Osm. **bâzârî** 'zanaat ve ticaret erbabından kimse' < Fa. ***bāzārī*** a.m. Sıfat eki ***-ī***'nin meslek isimleri için kullanılması için b. ***acabrûdî*** ⊡. ※ ***Gece oldı, bāzārīler evlü evine gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 108b–109a).

Osm. **bazarlstan** 'şehrin çarşı semti' < Fa. ***bāzāristān*** a.m. Memleket isimlerinde kullanılan Fa. ***–istān*** eki için b. ***Acemistan*** ⊡. ※ ***Şehr-i mezbūruŋ bāzārlstānında cālls idi.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 229).

bazbend, b. ***bazubend***.

Osm. **bazdar** 'doğancı' (İ.H. Uzunçarşılı 1948 s. 106) < Fa. ***bāzdār*** a.m. [***bāz*** 'doğan' + ***–dār*** 'tutan', b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Ve ba'dehü sipāhīlerüŋ ve ḥiṣār erenlerinüŋ ve bāzdārlaruŋ, filcümle serbest olmayan tīmārlaruŋ ...*** (Ö.L. Barkan 1943 [946/1539] s. 234). ※ ***Ṣanuram oḳur seni, ey şāh-bāz-ı cān-şikār, | Bāzını‿hūbī dėyü ėtdükce da'vet bāz-dār.*** (Ẓātī 1967 [16. yüzyılın ilk yarısı] I, 139).

bazen, b. ***bazan***.

bazergân, b. ***bazlrgân***.

bazı I b.m. (bir takım) < ***ba'z*** + fonksiyonu kaybolmuş Fa. izafet eki ***-ı***, b. ***asgari*** ⊡. ※ ***Berlinde bir az zlyādece münteşīr gördüğüm bu şīve-i müẕehhebe ba'żıları "Büyük Frederik" yādigārı diyorlar.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 125). ***bazı bazı*** 'ara sıra': ※ ***Bazı bazı gün boyu bunları düşünüyor.*** (A. Kutlu 1983 s. 110).

AD. **bazı** II 'bir ekmeklik hamur yumağı' DS 586 < Yun. ***μαζι*** (mazí) a.m. A. Tietze 1955 no. 172. Krş. ***baz*** II.

Osm. **bazî** 'oyun; alay' < Fa. ***bāzī*** a.m. ※ ***Kimbile, bunı bir kimse bāzīye vėrübdürür.*** (Ferec 855/1451 v. 16a).

⊡ Fa.dan alınma kelimelerde isimden nomen abstractum (soyut isim) yapan ***-î*** eki ile teşkil edilen isimler arasında, yalnız edebî dilde kullanılanlar vardır. Bugün bunlardan hâlâ kullanılan birkaçı dışında çoğu unutulmuştur (ms. ***mimarî, musikî, serbestî***). A–B ve C–E ciltlerinde geçenler: ***bâzî, beyekbaregî, bizarî, cihanarayî, clhanbanî, cüvanî, çâlâkî, dostî***.

Osm. **bazlçe** 'oyuncak' < Fa. ***bāzlçe*** a.m. [***bāzī*** 'oyun' + ***–çe*** küçültme eki, b. ***bağçe*** ⊡]. ※ ***"Meclis-l‿ḫāṣṣ" da bāzīçe-i Şeyṭān gibidir.*** (Şair Eşref 1958 s. 123). 'küçük miktar, hiç kabilinden şey' ※ ***Ben anı on biŋ diynāra alub dururam, anı daḫı diler ki bir bāziyceyile elümden ala.*** (Ferec 855/1451 v. 97a).

AD. **bazik** 'pazı', b. ***pezik***.

Osm. **bazil** 'dağıtan, eli açık' < Ar. ***bāḏil*** a.m. Ar. **/*ḏ*/**'nin Tk.de **/*z*/**'ye dönmesi için b. ***ahize*** ⊡: Ar. terkiplerde: ***bāẕilü-n-niʿam*** 'nimetler dağıtan, ihsanlar yapan': ※ ***Bu tarīḳ-ıla bāẕilünniʿam...*** (ʿĀlī 1587 v. 122a).

Osm. **bazirgân/bazergân** 'tüccar' < Fa. ***bāzargān*** a.m. ※ ***Biz bāzirgānlaruz.*** (Ferec 855/1451 v. 46b). ※ ***Bir ulu bāzergāndur, Ḫʷāca üsī dėrler, şarḳīdür.*** (a.e. v. 71a).

AD. **bazlama** 'sac ekmeği' DS 587–589 < ***baz*** II + bazı yemek isimlerinde görülen ***–ma*** eki. ※ ***Karanlıkta oturup birer parça bazlama ile üç gün evvelden kalmış birazcık yoğurdu yediler.*** (Sabahattin Ali 1943 s. 103).

⊡ Fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***–ma*** vs. eki (b. ***akıtma*** ⊡), yiyecek ve içecek isimlerinde çok kullanılır (b. J. Deny 1921 s. 548–549, T. Banguoğlu 1974 s. 266). A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler var: ***bazlama, bezdirme*** / ***bezirme, boğma*** I, ***buğulama, bulama, cızlama, çalkama, çevirme, çullama, deleme*** / ***teleme***, ***dondurma, döğme*** / ***dövme*** I. Fiilden ***–ma*** sıfatları için b. ***aşılama*** ⊡, ***–ma*** nomen actionis'i için krş. ***budama*** ⊡.

bazlamaç 'sac ekmeği' DS 587–589 < ***baz*** II + bazı yemek isimlerinde görülen ***–maç*** eki. ※ ***Ṣadaḳa ṭaleb ėtdiler. Kimesne anlara nesne vėrmediler. Hemān bir ḳarı bir bazlamac vėrdi.*** (Ṣaltuḳ–nāme 1974 [15. yüzyılın sonu] v. 97a–b).

⊡ A–B ve C–E ciltlerinde fiilden ***–maç*** / ***–meç*** (bir kere –***emeç***) ekleriyle şu yemek ve yiyecek isimleri kaydedilmiştir: ***bazlamaç, bulamaç, çalkamaç, doğramaç, döğmeç / dövmeç, dutmaş / dutmaç*** / ***tutmaç, dürmeç*** / ***düremeç***. İleriki bir ciltte geçecek olan ***sütlaç*** kelimesi için "***sütlü aş***" etimolojisi teklif edildi. Burada ***–maç*** / ***–meç*** ekiyle gösterilen yemek isimleri de, fiilin ***–ma*** / ***–me*** sıfatfiili (participium) + ***aş*** olarak tahlil edilebilir. Fiilden ***–maç*** / ***–meç*** ekleriyle yapılmış başka manada olan isimler için b. ***burgamaç*** ⊡, ***büzmeç*** ⊡.

bazment, b. ***bazubend***.

bazoka, b. ***bazuka***.

AD. **bazrakı** 'salyangoz' DS 589 < Ar. ***bazzāḳa*** a.m. Aceba **/*r*/** yanlış mı? Başka kaynaklarda bulunamadı. Krş. ***bezzeke***.

Osm. **bazu** 'kolun omuza yakın olan adaleleri, pazı' < Fa. ***bāzü*** a.m. ※ ***Bu Ḳāżī żaʿīf–terkiybidi, ġulām hem emsüz–idi, zür–ı bāzüyile düzdüŋ şerrini defʿ ėdemez–idi.*** (Ferec 855/1451 v. 103b). Krş. ***pazı***.

Osm. **bazubend** 'kol bağı, bilezik' < Fa. ***bāzüband*** a.m. [***bāzü*** 'omuz ile dirsek arasındaki kol kısmı' ve ***band*** 'bağ, şerit, sargı']. ※ (Mısır beylerbeyine verilen hediyeler arasında) ***muraṣṣaʿ bāzübend*** (Selānikī 1989 [1599] II, 576). ※ ***İşte kolumda bir gümüş bāzübend var, şunu nişān vėreyim.*** (Aḥmed Midḥat 1942 [1871] s. 36). AD. ***bazbend/bazment*** 'kola bağlanan muska' DS 586, 589**.**

⊡ Fa.dan alınmış kelimeler arasında ***–bend*** / ***–bent*** / ***–ment*** heceleriyle bitenler var. Fa.da bu ek, 'bağlayan, bağlı' manasına gelen ***bastan*** fiilinin bir unsuru, bir nevi participium'dur. Bu ek ile teşkil edilen kelimelerden birkaçı Tk. günlük konuşma diline dahi girmiştir, ms. ***kalebent, köşebent***. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler:

bazubend, cildbend / cilbent, derbend / derbent, dilbend, dülbend / tülbent / tülbet.

bazuka/bazoka (askeriye terimlerinden) 'taşınabilen roket atar silâh' < İng. ***bazooka*** a.m. [aslında bir nevi boru çalgısı için yeni icat edilen isim]. (futbol sporunda) 'çok şiddetli atış ve onun patlama sesi': ※ ***Beykozlu Şirzat, on sekizinden epeyce dışından ki yaklaşık otuz metre var, bir bazuka çıkarmış; top ampul gibi sol üst doksanda.*** (A. Yurdakul 1989 s. 61).

Osm. **bazuvan** 'kolun üst kısmı ve oradaki adeleler; kol kuvveti' < Fa. ***bāzüvān*** a.m. [***bāzü*** 'pazı' + Fa. çoğul eki]. ※ ***Ki vardı bāzüvān u elde ḳuvvet, | Nihāyetde idi ḳudret, fütuvvet.*** (Żaʿīfī 1950 [1555] s. 136).

be I 'birbirinin aynı iki kelime arasında, karşılıklı bir münasebet ifade eder', ms. ***karşı-be-karşı*** 'karşı karşıya', ***yan-be-yan*** 'yan yana' < Fa. ***ba*** dativus ön takısı, yâni bu tabirler Farsçasının tam mukabilidir. ※ ***Şoloḳdem bāġbān ṣofra getürdi | Gelüben geçdi, diz-be-diz oturdı.*** (Ḥarāmī 1972 [14. yüzyıl] no. 668). Bâzen sonu belli olmayan bir diziyi göz önüne getirir, ms. ***köy-be-köy*** 'köyden köye', ***ay-be-ay*** 'aydan aya' ※ ***Bu taḥammül birle şehr-be-şehr yüridiler, Mışra yėtişdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 143a). ※ ***Ġız gün-be-gün ağırleşmiye başlamış.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 69). İki aynı sıfat arasında olursa sıfatın manasını kuvvetlendirir, b. ***evvel-be-evvel***: ※ ***Muṭlaḳ-be-muṭlaḳ bu izdiḥām arasında*** çoḳ ***mütenevviʿ ve muḫtelif şekil ve ṭabīʿatde efrād var idi.*** (Aḥmet Rāsim 1342/1924 s. 114). ※ ***Öz-be-öz kendi malı tamam beş devesi vardı***. (S. Kocagöz 1941 s. 71).

⊡ Yukarıda, Fa.dan Tk.ye girmiş, aynı olan iki Tk. kelimenin arasına sokulan ***be*** unsurundan bahsettik. Bu unsur, Fa.da da aynı şekilde kullanılır ve bu şekilde hasıl olmuş Fa. terkiplerden bazısı birer bütün olarak Tk.ye alınmıştır. A–B ve C–E ciltlerinde olanlar: ***anbean, cabeca, dembedem, derbeder,*** ve iki ayrı isimle: ***canbeleb ol-***. Bunlarda gördüğümüz ***be*** unsuru, aslında Fa. ***ba***, bir dativus hâli ön takısıdır ve bu fonksiyonla bir isimle beraber bir sürü mürekkep zarf teşkil eder. Bu zarflardan Osm.da ve bir kısmı BSTTk.nde ve hatta halk dilinde bile bulunanlardan A–B ve C–E ciltlerinde geçenleri şunlardır: ***beanşart-ki / beşart-ki, beca, becayiş*** (bu isim olmuş), ***becid / becit, be-çeşm, bedid ol-, begayet, behem ol-, behemehal, beher, behuda, behükmI ..., bekâm, bekâr, benahak, benam, betahsis, betekrar, beyekbaregî, be-zûr-î.***

be II (kaba sayılan hitap edatı) 'ey' < ?? ※ '***Aşḳ olsun be ağabeg ... Sen de bunu söylersen ...*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 208). (dikkati üzerine çeken nida) 'hey! bana bak!': ※ ***Düş yakamdan be!*** (R. Ilgaz 1959 II, 9). (çok defa ret veya sitem ifade eder) 'yahu!' : ※ ***Vay, kopoğlu, kurnaz tilki... Vay! Utanmıyor da, be!*** (E.E. Talu 1937 s. 157). ※ ***Amma da ettin beI*** (Nâzım Hikmet 1965i s. 85).

Osm. **beanşart-kI/beşartıan-ki** 'şu şartla ki' < Fa. ***ba-ān-şarṭ ki/ba-şarṭ-ı ān ki*** a.m. Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** I ⊡. ※ ***Be-şarṭ-ı ān ki oldaḫı vaḳtlü vaḳtsüz nedāmet eylemeye.*** ('Ālī 1982/1581 II, 226). ※ ***Mā-meleklnI aṣdiḳāsından dirīġ ėtmeye, be-şarṭ-ı ān ki iʿtidāl ve tedrīc ile...*** ('Ālī 1587 v. 123a).

AD. **bebe** ‘bebek, çocuk’ < çocuk dilinden alınmış kelimelerden (b. ***adda git-*** ⊡ ve ***anneanne*** ⊡.), krş. Fr. ***bébé*** a.m. ※ ***Bebesi kucağındaydı. Salyalar akıyordu bebenin ağzından.*** (F. Otyam 1965 s. 26). ***bebe becik/bebe belik/bebe benik*** ‘çoluk çocuk’ DS 590. ※ ***Gazinonun orası bebe becik!*** (F. Baykurt 1967a s. 433). ***bebe yaka*** (terzilik ıstılahlarından) ‘yuvarlak uçları olan yaka’: ※ ***Üstelik bebe yaka yapacakmışız. Ayol, bebe yaka mı kaldı artık? Bizim çocukluğumuzdaydı bebe yakalar, şapşal yakalar, Amerikan yakalar.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 108).

bebek I b.m. (meme çocuğu) < ***bebe*** + isimden isim yapan küçültme eki olan ***-k*** (M. Räsänen 1957 s. 100, b. ***bardak*** ⊡). ‘mükemmel giyimli ve süslü güzel kız’: ※ ***Birdenbire genç kızlıktan çıkmış gibiydi, bir bebek olmuştu.*** (Kenan Hulûsi 1944 s. 54). ‘küçük insan şeklinde çocuk oyuncağı’: ※ ***Fatma bebek oynamıyordu. Bebeklere, canlılarına bakıyordu.*** (M. Hacıhasanoğlu 1951t s. 38). ***Bebe Ruhi/beberuhi*** ‘Karagöz oyunlarında çirkin bir cücenin adı’ H. Ritter 1953 III, 639: ※ ***Yüzüne şöyle dikkatli bak şebele maymundan farkı var mı? Altı karış beberuhi gibi bir boy ...*** (S.M. Alus 1934 s. 204).

bebek II yalnız gözbebeği ‘gözün ortasındaki koyu renk nokta’ terkibinde, < ***göz*** ve ***bebek;*** dışardan bakarken insan, kendi vücudunun aksini küçücük bir adam resmi olarak gördüğü için gözün orta kısmına, birçok dilde ‘küçük adam’ (ms. Lat. ***pupilla***) denmiştir. ※ ***Gözleri gene göz bebeklerimde.*** (M.C. Anday 1965a s. 199–200). Mecazî manada ‘çok sevilen, üzerine titrenen şey veya kimse’: ※ ***Akşam şerifiniz hayırlar olsun, nonoş kızlarım, göz bebeklerim!*** (İsmail Galip 1932ed s. 4). ※ ***Gözüm bebegidür anuŋ ol̮ hāl-i siyāhı*** (Köprülüzade 1934 s. 119).

beberlen-, b. ***böbürlen-***.

beberuhi, b. ***bebek*** I.

bebop ‘modern müzik tiplerinden biri’ < İng. ***bebop*** a.m.? ※ ***Böyle bebopu anlarım bir gövde bundan fazlasını yapamaz.*** (B. Karasu 1963 s. 63).

Osm. **bebr** ‘kaplan’ < Fa. ***babr*** a.m. ※ ***Dünyāda nice heybetlü ʿaẓametlü cānāvarlar vardur, pīl u şīr u bebr u peleng gibi. Dapmaġ-içün anı neden yėg gördüŋ?*** (Ferec 855/1451 v. 96a).

Osm. **beca** ‘yerinde’ < Fa. ***ba-cā*** a.m. [***cā*** ‘yer’ + ***ba-*** ön takısı; Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** I ⊡.]. ※ ***Beyt-i ātīde olan salṭanata | Ser-fürü ėtse be-cādır tāclar.*** (Şair Eşref 1958 s. 153).

becayiş ‘tebdil, karşılıklı yer değiştirme’ < Fa. ***ba-cā*** ‘yerine; yerinde’ (Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** I ⊡) + ***-iş*** nomen actionis (oluş ve kılış ismi) eki, krş. ***asayiş, nümayiş, perestiş*** vs. ※ ***Bütün bir heyʾetin var ise tebdīlinde ger maḥżūr | Hahambaşıyı olsun Şeyḫüʾl-islāmla becāyiş ėt!*** (Şair Eşref 1958 s. 130).

EOsm. **becek** ‘tül’ TS 472 < Fa. ***pīçak*** ‘fillet for confining a lady’s head-dress’ F. Steingass 1930 s. 263, krş. Tekin–Tietze 1994 no. 125, ya da ***leçek*** ‘başörtüsü’ DS 3069 < Fa. ***laçak.***

becelle-, b. ***becerle-***.

becelleş-, b. ***cedelleş-***.

AD. **becene** ‘ıssız, tenha, korkunç yer’ DS 592 < Osm. ***becene*** ‘sığınılan gizli yer’ < Sırp–Hırv. ***bežánija/bježánija*** ‘firar yeri, kaçılan yer’ A. Tietze 1973/1974 s. 219–222. ※ ***Bir nev‘ becene var ki bir yüce ḍağ eteginde yalım ḳayadur, üstl aşağasına ḥavāle, ve iki yaŋından arḳurı bir nerdübān-şekl yol ėtmişler ki bir bir çıḳılur.*** (Tursun Bey 1977 [1490–95 arası] s. 123). Krş. ***mecene***.

becer– ‘(bir işin) üstesinden gelmek, onu başarabilmek’ < ***bacar–*** < ***başar–*** a.m., fakat ***başar–*** fiili hep müspet manada kullanıldığı hâlde, ***becer–*** çok defa şüpheli veya aksini imâ eden alaylı tonlarla söylenir. Başka örneki olmayan ***/ş/ > /c/*** değişimi de belki istenilen zayıflatma olarak izah edilebilir. ※ ***Māllerini telef ėtdiler. Ben muḳbilce ḳopdum, mālcuğazumı bėsledüm, bėcerdüm, ulaldı.*** (Ferec 855/1451 v. 96a). ※ ***Atlamaktan başka çare yoktu. Fakat atlamağı nasıl becerecekti?*** (Sabahattin Ali 1936 s. 19). ‘(belki hile ile) elde etmek’: ※ ***Neyler ise eyleyüb bir ‘azab gedücügin becermiş.*** (‘Ālī 1975 s. 145). Örtmece ifade ile ‘hacetini görmek’: ※ ***Ay! Ay! Ay! Ḥayvān ḳapunun yanına beceriyor!*** (H.R. Gürpınar 1336ş s. 109). ‘cinsî münasebette bulunmak’: ※ ***Babamın mezarında içtim. İki kişi de birbirini beceriyordu mezarın dibinde.*** (Ç. Altan 1974 s. 108). ※ ***Ne idüğü belirsiz cascavlaklar, afyonkeş meczuplar, Kalenderi kalıntıları Allah’ın yolu budur diye tekkelerde sabahlara kadar musikiyle oynayıp, her türlü edepsizliği yaptıktan sonra birbirlerini ve küçük oğlanları beceriyorlarmış.*** (O. Pamuk 1999 s. 16). ***becert***– (***becer–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) çatısı) herhangi bir fiilin yerini tutabilen fiil: ※ ***Nereye götüreyim? Bu ḳalabalığın içinde nereye becerteyim ben bunı?*** (H.R. Gürpınar 1926b).

becerik ’eli işe yatkın olma, ustalık, beceriklilik’ W. Radloff 1911 IV, 1625 (kelime bugün yalnız ***-il*** ve ***-siz*** ekleriyle kullanılır) < ***becer–*** + EOsm.da fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ik*** eki (b. ***alık*** II ⊡); krş. yalnız olarak veya ekli olarak kullanılan ***yakışık***: ***yakışık al–*** tabirinden başka ***yakışık*** isminin kendi başına mevcudiyeti şöyle bir cümlede de belli olur: ※ ***Erkek yakışıklı bir adam değildir.*** (E. Atasü 1991 s. 84), çünkü ***-lı*** ekiyle sıfat yapılan yalnız ***yakışık*** değil, ***erkek yakışığı***’dır.

AD. **becerle–/becelle–/beşirle–** ‘(bir işin) üstesinden gelmek’ DS 592 < ***becer–*** + fiilden verbum diminutivum yapan ***-le–*** genişlemesi (b. ***başarla–***) ve ***beşlrleme–*** varyantında < ***başarla–***, bütün bunlar ***başar–*** fiilinin mahsus zayıflatılmış müştaklarıdır (***becer–*** maddesinde gösterilen hususiyetler). ※ ***Sen gayri efendi gayıtına geçtin, biziynen sürütme. Biz iyi kötü, iki gün evvel, iki gün sonra, becellerik.*** (M. Makal 1950 s. 30). Bu fiiller de, ***becer–*** gibi, başka fiillerin yerine geçerek onların manalarını imâ edebilir (ms. ‘hacetini görmek; ırza geçmek; öldürmek’): ※ ***Dört candarma gelmiş üzerlerine. Birini becerlemişler. Diğerlerl çiftliğe çekilmiş.*** (F. Erdinç 1958 s. 235).

becert–, b. ***becer–***.

beci ‘ahmak, aptal’ < konuşmasında ***be*** nidasını çok kullanan? Krş. ***abecl***. ※ ***Peki ama, anadan doğma hebennekaları, becileri, turşu beyinlileri ne yapacağız?*** (S. Birsel 1995 s. 34).

AD. **becid/becit** ‘gerekli, önemli, acele’ DS 592–593, TS 472–474 < Fa. ***bacid*** a.m. [***ba–***dativus ön takısı (b. ***be*** I ⊡) ve Ar. ***cidd*** ‘özen, gayret’]. ※ ***Be-cid nāme vėribi şāha yalvar*** (Fạhrī 1974 [1367] no. 1217). ***becid ol–*** ‘ısrar etmek’: ※ ***Ferruḫrüzdan ehrenīlik umdılar. Ferruḫrüz çekindi. Becid oldılar, yalvardılar.*** (Ferec 855/1451 v. 39b).

Osm. **Beç** 'Viyana şehri' < Mac. ***Bécs*** a.m. [asıl manası 'bodrum', Türkçeye Sırp–Hırv. ya da Bulg. üzerinden de geçmiş olabilir.] ※ ***Gendözi ḳal'a-i Beçden üç ḳonaḳ yėrde küllī cem'īyet ile durub...*** (Selānikī 1989 [1599] I, 357). ※ ***Ve Beç cānibine giden ṣatılıḳ gāvdan her birinden on iki buçuḳ aḳça gümrük alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 303).

Osm. **beçe** 'çocuk' < Fa. ***baça/baçça*** a.m. ※ ***İçerü girdüm, gördüm, zen u beçe dürlü dürlü ni'metlere batmışlar.*** (Ferec 855/1451 v. 68b).

Osm. **be–çeşm** 'baş üstüne!' < Fa. ***ba–çaşm*** a.m. ***be–ser u çeşm***'in kısası. Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** I ⊡. ※ ***Be–çeşm dėdüm, eyleyüb i'zāz.*** (Ża'īfī 1950 [1555] s. 140).

beçiş beçiş 'fısıl fısıl (?)' < Fa. ***bacīc/baçīç*** a.m. ※ ***Gebersek bile, içimde beçiş beçiş kımıldanan bir soru işareti eksik olmamıştır ...*** (A. İlhan 1957a s. 1049).

bed/bet 'kötü, düşmanca' < Fa. ***bad*** a.m. ※ ***En iyisi boyun eğmek ama o da kolay mı, gel bana sor! Gücüne gidiyor insanın, betine gidiyor.*** (M. Makal 1950 s. 102). ※ ***O kendini ne beğenmişliktir. Ne bed şeydir; tek insanın bir gramofon plağında haykırması!*** (S.F. Abasıyanık 1955 s. 60). 'çirkin (ses)': ※ ***Bet ve tiz bir yaygara ile havalandı.*** (M. Özay 1953 s. 84). 'somurtkan, asık (yüz hakkında)': ※ ***Ayın belirli günlerinde yüzlerindeki ve davranışlarındaki betlik sanki daha da artıyordu.*** (R. Ilgaz 1981 s. 40). ***bed bed*** 'kötü kötü': ※ ***Gözleri bana bed bed bakıp duruyor.*** (Mustafa Niyazi 1950 s. 57). Osm. ***bed nik*** (zarf) 'iyi kötü': ※ ***Ol sebebden coḳ zaḥmete oġradı. Yarımı bed nīk uy bilmez meflücdur.*** (Ferec 855/1451 v. 182b). ***bet et–*** 'fena etmek, yanlış etmek': ※ ***Bet ettin gayrı dar akşam!*** (F. Baykurt 1961ı s. 82). ***betine git–*** 'hoşuna gitmemek': ※ ***"Ebedî Şef" gibi bir pâye ile Atatürk'ün geride kaldığını, onun yerine ölmeden araları açık gittiği İnönü'nün şıp diye "Millî Şef" olduğunu görmek pek betime gitmişti.*** (N. Berkes 1997 s. 139).

⊡ Yukarda gösterdiğimiz ***bed*** sıfatı, Fa.dan Osm.ya giren birçok kelimede, kendisini takip eden bir isimle birlikte bâzen mürekkep bir isim, fakat ekseriya mürekkep bir sıfat teşkil eder. Bu mürekkep kelimelerin çoğu, edebî Osmanlıcaya mahsustur ve sadece çok azı, halk diline ve BSTTk.ne nüfuz etmiştir. A–B ve C–E ciltlerinde yer bulanlar şunlardır: ***bed'ahd, bed–avaze, bedbaht / bezbaht, bedbin, beddua, bed–enderûn, bedfial, bedfiil, bedgüman, bedhisal, bedhu, bedkâr, bedmest, bednam, bedra, bedreg, bedreng / bedirenk / bedrek, bedsiret, bedtab, bedzindegâne.*** Ayrıca, ***bed*** sıfatının comparativus (karşılaştırma) ve elativus'u (en üstünlük, ismi tafdil) olan ***bedter*** / ***beter*** için b. ***balater*** ⊡.

Osm. **bed'** 'başlama' < Ar. ***bad'*** a.m. [/***bd'***/ kökünden]. ※ ***Bir daḳīḳacıḳ sükūt ėtdikden ṣoŋra gene kelāma bed' ile ...*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 33).

Osm. **bed'ahd** 'ahdi bozan, sözünü tutmayan, dönek' < Fa. ***bad–'ahd*** a.m. [***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***'ahd*** 'anlaşma, va'd']. ※ ***İ bed–'ahd–i nābekār! Çün sen bu ḳızı severdüŋ, baŋa getürüb nėderdüŋ?*** (Ferec 855/1451 v. 59b).

Osm. **bedahet** 'şüpheden âri şey, herkesin aklının yatacağı şey' < Ar. ***badāha*** 'aklın görür görmez yatması'. ※ ***bu 'aḳlı olana ḳarīb-i bedāhet olan ma'nī ...*** (Ferec 855/1451 v. 71a).

Bedahşan 'Tacikistan'ın la'l madenleriyle meşhur bir bölgesi' < Fa. ***Badaḫşān***. ※ ***Oġlı 'Abdülmü'min Ḫān memleket-i Semerḳand u Bedaḫşānda cā-nlşīn-l salṭanatı olub...*** (Selānikī 1989 [1599] II, 514).

AD. **bedal** 'gelinin yüzüne yapıştırılan yaldızlı pullar' DS 594 < Bizans Yun. ***πεταλιον*** (petálion) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 405. ※ ***Ben tökayim, sen ylka | Yuzunun bedallnl!*** (B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 82).

AD. **bedaliza/bedelize** 'kelebek, pervane' DS 594, K. Emiroğlu 1989 s. 54 < Yun. ***πεταλουδα*** (petalúḏa) A. Tietze 1962 no. 334.

Osm. **bedaluşka**, b. ***bacaluşka***.

bedava b.m. (meccani; meccanen) < ***badıhava***. Bu birleşik kelimede var olan crasis (kaynaşma) durumu için b. ***acabola/acabula*** ⊡. ※ ***Bedava sirke baldan tatlıdır.*** (Ö.A. Aksoy 1965 s. 90). ***bedavadan*** 'meccanen': ※ ***Bazı defa karıyı kerhâneden kaçırır, kırda bedavadan kullanır.*** (R. Enis 1944 s. 58). ***bedavasına*** 'meccanen': ※ ***Karşıdan da bedavasına aşk-ı hasret şarkıları, Deli misin lan? Fukaraysan erkek değil misin yani?*** (Füruzan 1972k s. 169).

Osm. **bed-avaze** 'çirkin sesli' ***< bed*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***avaze*** 'ses'. ※ ***Eger olsaŋ mü'eẕzlŋ, ey ġāfil | Günde beş gez mināre ḳaydı naṣīb; | Vāy eger olasın bed-āvāze | Saŋa düşnām ola ba'īd u ḳarīb.*** ('Ālī 1977 [ca. 989/1581-82] no. 197).

Osm. **bedayl I** 'bid'atler, yeni türemiş âdetler' < Ar. ***badā'i'*** a.m. [/***bd'***/ kökünden R. Dozy 1927 I, 57 ***badī'a***'nın çoğulu]. ※ ***Ẕikr olınan bedāyi' ... küllīyen ref' olınub ...*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 119-120).

Osm. **bedayl** II 'şaşılacak şeyler' < Ar. ***badā'i'*** a.m. [***badī'a*** 'şaşılacak şey' kelimesinin çoğulu]. Krş. ***darülbedai.*** ※ ***Bilād-ı ṡelāṡede eṣnāf-ı ṣanāyl' ve envā'-ı bedāyl' ta'allümine gelüb ...*** ('Ālī 1958 s. 150). ※ ***Ma'a mā-fīh bedāyl'-l bahārıŋ yalŋız çemeniyle, gülüyle, lālesiyle iktifā ėdemlyeceğlm.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 11).

bedbaht/bezbaht 'bahtiyar olmayan, şansı olmayan' < Fa. ***bad-baḫt*** a.m. [***bad*** 'kötü'(b. ***bed*** ⊡) ve ***baḫt*** 'kader, kısmet']. EOsm. yazmalarda bâzen tesadüf edilen /***ẕ***/ ile yazılış için b. ***azine*** ⊡. ※ ***Kimdür ol melik-zāde-i āzāde ki bed-baḫt oldı, sulṭānlıḳdan gedāyīlıġa düşdi?*** (Ferec 855/1451 v. 138b). 'uğursuz, şeametli, menhus': ※ ***İ bed-baḫt! Doğru söyle, oġlumı sen-mi öldürdüŋ?*** (Ferec 855/1451 v. 45a). ※ ***Ḳatı beẕ-baḫtlar ki anda nā-slpās | Bu işe şöyle ḳıluram Kıyās.*** (M. Adamović 1994 [1368-86] no. 1106).

bedbin 'kötümser' < Fa. ***bad-bīn*** a.m. Yu. Rubinçik 1970 I, 187 [***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***-bīn*** 'gören']. ※ ***Annemin İstanbula indiği günler bedbin oluyordum. Kaldığı günlerse şimdikinden ziyade iyimser olduğumu hatırlıyorum.*** (A.Ş. Hisar 1956 s. 10-11).

beddua 'kötü dilek, ilenç' < Fa. ***bad-du'ā*** a.m. [***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***du'ā*** 'Allahtan dilek, dua']. ※ ***Fadimem bir yandan kapının önünde bekliyor, bir yandan da için için beddualar okuyordu Ağa'ya.*** (N. Üstün 1970 s. 219). ***beddua et-*** 'ilenmek': ※ ***Yattığı yerden tâ derinlerden sağa sola beddua ediyor.*** (B.S. Kunt 1953 s. 12).

bedel I 'karşılık; fiyat, değer' < Ar. ***badal*** a.m. ※ ***Yediklerinin bedelini ödemek için bir çare aradı.*** (Kemal Tahir 1955g s. 188). Kelime çok defa bir zarf terkibinin sonunda, ***yerine***'ye benzer bir nevi sontakı gibi, bulunabilir: ※ ***Sabih bey yumuşamaya bedel, daha sertleşerek ...*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 66). ※ ***Dışarıdaki saf, beyaz havaya bedel, buralarda saman ve gübre kokusu ağır ağır yayılıyordu.*** (B.S. Kunt 1948 s. 21). ***bedel*** kelimesine bağlanan kelimenin dativus hâlini göstermesi bugün kaide olmasına rağmen, daha eski metinlerde ablativus (ayrılma durumu) hâli kullanılırdı: ※ ***... muṣāḥiblerinden merḥūm Celāl Bīk vefāt ėtdükde ... andan bedel bir muṣāḥib lāzım idügine ...*** (ʿĀlī 1982 [1581] s. 231). Bir başkası yerine vekâleten hacca giden veya askerlik vazifesini para vererek ifâ edene de ***bedel*** denirdi. ※ ***Babasının Çatalca taraflarında çok zengin bir köy ağası olduğunu, askerliğini bedelli yaptığını öğrenmişlerdi.*** (Kemal Tahir 1955g s. 19). Onun gibi ayniyle verilen vergi veya hizmet yerine ödenen paraya da ***bedel*** tabiri kullanılırdı, ms.: ※ ***... defter–i ʿatīḳde on beş çuvaldan iki çuval ʿöşr yazılmışdur. Elyevm bu ḳāʿide maʿmülün–bih olmayub her bir dönüminden bedel–i ʿöşr müslimāndan ve kefereden yüzer aḳça ḳayd olınmışduṛ.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 328). ***bedelleş–*** 'müsavi olmak' TS 477, Tekin–Tietze 1994 no. 128.

AD. **bedel** II 'uşak, çiftlikte hizmet eden, çoban' DS 594 < ***bedel*** I, çiftlik sahibine vekâlet ettiği için (?). ※ ***Köylünün biri çiftte çubukta kendisine yardımcı olsun diye bir bedel aramağa gitmiş.*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 36).

Osm. **bedel** III 'keyf verici bir madde' < Malay. ***veṭṭila*** 'simple or mere leaf' Hobson–Jobson 1968 s. 89. ※ ***Afyon u berş u beng u bedel, bāde vü ʿaraḳ, | Cümle mükeyyifātı yėriz, keyfe müttefaḳ.*** (S.N. Ergun t.y. II, 568). Başka kaynak bulunamadı.

bedelen, b. ***badalan***.

AD. **bedel et–** 'ödünç vermek' < Ar. ***bad̲l*** 'verme, hediye etme, feda etme'. Ar. ***/d̲/***, Ar. diyalektlerinde dental (diş sesi) ***/d/*** olarak da telaffuz edilebilir ve bunun aynen Tk.ye de alındığı da olur, b. ***baydak*** ⊡. ※ ***Bir erkeklik edip beş lira bedel edebiliyon mu? Para günü paran gene para!*** (Orhan Kemal 1954b s. 196). Osm. ***bedel et–*** 'hediye olarak dağıtmak': ※ ***Çoḳ zer u sīm biyve vu yetīm, müsāfir u muḳīm, ṣaḥīḥ u saḳīm ḥaḳḳında bedel ėderdi.*** (Ferec 855/1451 v. 9a).

AD. **bedeliç** 'taşlı, killi ve kireçli toprak tabakası' DS 594 < Yun. ***πεταλιτσα*** (petalítsa) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 406.

bedelize, b. ***bedaliza***.

beden I 'vücut' < Ar. ***badan*** a.m. ※ ***Vėrmeyecek olursaŋ bir baṭmān et bedenünüŋ niresinden dilersem alam.*** (Ferec 855/1451 v. 234a). 'gövde': ※ ***İnce sıska bedeninin üstünde saçsız bir başı var.*** (N. Üstün 1970 s. 54).

beden II 'kalenin iki burç arasındaki duvarı' < ***beden*** I; F. Steingass 1930 s. 165'e göre Fa.da da bu mana vardır, fakat onun Tk.den alındığı muhtemeldir. ※ ***Girid ḳalʿasınuŋ küffārı burc u bedenlere çıḳub temāşāya durdılar.*** (C. Okuyucu 1987 [1590–91] s. 381).

Osm. **bed–enderûn** 'kötü kalpli' < Fa. ***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***andarün*** 'iç, kalp, huy'. ※ ***Bu Ebü Bekir bir fużūlī ... bed–enderün ... er–idi.*** (Ferec 855/1451 v. 57a).

bedenî 'bedene ait, vücuda ârız olan' < ***beden*** + isimden sıfat yapan ***-î*** eki, b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Haklısınız, efendim, uzvî yahut bedenî rahatsızlıkları şimdilik aktörler değil, doktorlar tedavi etmektedirler.*** (S. Taşer 1956 s. 118).

Osm. **bedenos/bednus/bidnus** 'horoz; ibikli bir kuş' Meninski 1680 III, 5925, TS 477–478 < Yun. ***πετεινος*** (petenós) 'horoz' G. Meyer 1893 s. 19. Yun. müzekker eki ***-os*** için b. ***aforos*** ⊡[1]. ※ ***Zīrek eyitdi: bir bidnüs vār-idi, cihān görmiş ve duzaḳlar kesmiş ve çoḳ dilkü dāsitānın oḳumış.*** (Ş. Şeyhoğlu 1973 s. 246). ※ ***Hemān her bir tavuḳ bir ṭarafa ḍar-ḍağan olmış. Ḳovalarken öŋine bir bedenos gelmiş.*** (P.N. Boratav 1995 s. 106–107).

AD. **bedes** 'tabaklıkta derilerin her gün bir defa elden geçmesi' DS 595 < Fa. ***ba-dast*** 'ele (alınma)'.

bedestan/bezesten 'kapalı çarşı' Meninski 1680 I, 809 < Fa. ***bazzāzistān*** 'manifaturacılar çarşısı'; ikinci hecenin ortadan kalkması, orta hece düşmesiyle, hece binişmesiyle (haplologie) ve ***/z/→/d/*** değişimi ise benzeşmezlik (dissimilation) ile izah edilir. Krş. ***bezzazistan***. Memleket isimlerinde kullanılan Fa. ***istān*** eki için b. ***Acemistan*** ⊡.

Osm. **bedest!** 'elde, elinde' < Fa. ***ba-*** ön takısı ve ***dast*** 'el'. ※ ***"Dürteleme! Billāhi iğnelerim!" Silāḥ be-dest bir ḳadın!*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 78).

bedevî I 'çölde çadırda yaşayan Arap göçebesi, böylelerine ait veya mahiyetinde olan' < Ar. ***badawī*** a.m. ※ ***Ve gerekdür ki kāşifler memleketi bedevī ve ʿāṣī ʿArabuŋ şerrinden ve teʿaddīsinden maḥfūẓ ve maḥrūs ṭutalar.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 362). ※ ***Otobüsü kullanacak olan bedevi, bizi görünce koşarak otobüsten inmiş, saygıyla dedemin elini öpmüştü.*** (N. Eray 1994 s. 115). krş. AD. ***bedevi*** 'huysuz, ahlaksız' DS 595, âsi kimseler ceza olarak ***"bedevî çardağa"*** gönderilirdi (Oruc b.ʿĀdil 1343/1925 s. 41, F. Giese 1929 [890/1485] s. 120).

Osm. **bedevi** II/**bidevi** 'Arap atı' < ***bedevi*** I. ※ ***Geldiler, revendenüŋ ayağına döküldiler. Bir müretteb bedevīye bindürdiler, öŋince, yanınca yayaḳ yürüdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 245a). ※ ***Andan muġraḳ eyerlü bidevīye bindürdiler, sarāya getürdiler.*** (a.e. v. 51a).

AD. **bedevre** 'pedavra' DS 595, b. ***badavra***.

Osm. **bedfial** 'yaramaz' < Fa. ***bad-fiʿāl*** a.m. Fa. ***bad*** 'kötü' için b. ***bed*** ⊡. ※ ***İ bed-fiʿāli Senüŋ bende ne işüŋ var?*** (Ferec 855/1451 v. 178b).

Osm. **bedfiil** 'kötülükler yapan' < Fa. ***bad-fiʿl*** a.m. Fa. ***bad*** 'kötü' için b. ***bed*** ⊡. ※ ***İ ḥarām-zāde-i bed-fiʿl!*** (Ferec 855/1451 v. 44b).

Osm. **bedgüman ol-** 'şüpheye düşmek, şüphelenmek' < Fa. ***bad-gumān*** 'şüpheci'. Fa. ***bad*** 'kötü' için b. ***bed*** ⊡. ※ ***Er bu sözi işidicek bed-gümān olur, göŋlinde eydür: "Meger bu ʿavrat bu oğrıyı sevüb durur."*** (Ferec 855/1451 v. 111b).

Osm. **bedhisal** 'kötü karakterli' < Fa. ***bad-ḫiṣāl*** a.m. Fa. ***bad*** 'kötü' için b. ***bed*** ⊡. ※ ***Ol yüz elli yaşında olan ḳardaşumuŋ bir bī-hüner bed-ḫiṣāl ʿavratı vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 191a).

Osm. **bedhu** 'somurtkan, asık suratlı' < Fa. ***bad-ḫū*** a.m. Fa. ***bad*** 'kötü' için b. ***bed*** ⊡. ※ ***Bu ḳızı bāğa, gülzāra iledüŋ, yėŋ, içüŋ, gülüŋ, oyınaŋ, avınsunı ola ki bed-ḫūlığı gide baŋa baḳa.*** (Ferec 855/1451 v. 97b).

Osm. **bedi** 'fevkalâde, çok güzel, nefis' < Ar. ***badīʿ*** a.m. ※ ***Bir iki nevbet daḫı çaldı, bedīʿ naḳşlar gösterdi.*** (Ferec 855/1451 v. 211b). ***bedi'ülbeyan*** 'ifadesi harikulâde, söz sanatı üstün olan' < ***bedi*** + harfitarif ***-ül-*** ve ***beyan***: ※ ***Şāʿir-i nādire-dān, suḫen-dān-ı bedīʿu-l-beyān...*** ('Ālī 1982 [1581] s. 232).

bedia 'şaheser, sanat mucizesi, şaşırtan yenilik' < Ar. ***badīʿa*** a.m. ※ ***Onun elinde bu ṣanʿat incelerek, dürlü ẓarāfetler kesb ederek bir bedīʿa ḥükmüne girmiş idi.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 30). ※ ***Nev-bahārıŋ eŋ büyük bir bedīʿası - mebẕūliyet ve meʾlūfiyet cihetleriyle ġāyet ḥaḳīr gördüğümüz - çemenlerdir.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 9).

Osm. **bedid ol-** 'göz önüne gelmek, görünmek, zuhur etmek' < Fa. ***ba-dīd*** 'görüşe (gelmek)' [***dīd*** 'görüş' ve ***ba-*** yaklaşma dativus ön takısı, b. ***be*** I ⊡]. ※ ***İmdi işitdüm ki diyār-ı sevāḥilde bir melike be-dīd olmış, ibrāʾ-i ekmeh u ebraṣ iderimiş.*** (Ferec 855/1451 v. 180b).

Osm. **bedihe** 'irticalî söz' < Ar. ***badīha*** a.m. ※ ***... bedīhesini ol münāsebetle söylemiş.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 250). (sıfat) 'irticalî': ※ ***Refīḳī, şehr-i Edrenenüŋ balçıġından āzürde-ḫāṭır olur ve bu maḳūle bir bedīhe naẓmı iştihār bulur.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 225).

bedihi 'besbelli' < Fa. < Ar. ***badīhī*** a.m. ※ ***Bedīhīdir uṣūl-i meşveretde menfaʿat zīrā | Taʿarruż az olur çoḳ olsa bir mülküŋ nigehbānı.*** (Şair Eşref 1958 s. 108). ※ ***İçlerinde hīç biri yoḳ idi ki sāḥteliği naẓarında bedīhī görünmesin.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 89). 'irticalî': ※※.

Osm. **bedihiyegûyan** 'fırsat düştükçe anında ve hazırlıksız zarif bir söz veya şiir söyleyebilenler' < Fa. ***badīhīye-güyān*** a.m. [***badīhī*** 'irticalî', ***-güy*** 'söyleyen' + çoğul eki olan ***-ān***]. ※ ***Bir maṭlaʿ-ı ġarrā dėmek gerekdür ki ... taḥayyülāt-ı maṭbūʿası bedīhīyegüyān zümresine vird-i zebān-ı cevāhir-peymā ola.*** ('Ālī 1982 [1581] s. 197).

bediî (sıfat) 'estetik' < ***bedia*** kelimesine uydurulmuş sıfat. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***-î*** için b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Onun cevval zekâsı, zarafeti, meclisaralığı, cazip iltifatları, bediî edası, daimî şuhluğu her şeye tefevvuk ederdi.*** (Fazlı Necip 1930 s. 183).

AD. **bed'inden** 'başlangıcından' DS 596 < Ar. ***badʾ*** 'başlangıç'.

bedir, b. ***bedr***.

bedirenk, b. ***bedreng***.

bedi'ülbeyan, b. ***bedi***.

Osm. **bedkâr** 'kötülük eden, şerir' < Fa. ***bad-kār*** a.m. [***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***-kār*** 'yapan']. ※ ***ʿĀlemüŋ bed-kārı, evbāşı, ḳallāşı ol yėre üşdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 126b).

EOsm. **bedl**, ***ʿadl u bedl*** terkibinde 'adalet ve el açıklığı' < Ar. ***baḏl***; krş. ***bedel et-*** ve ***bezl***. ※ ***Melik oldum. ʿAdla bedle meşġūl oldum.*** (Ferec 855/1451 v. 49a).

Osm. **bedle** 'takım (elbise)' < Ar. ***badla*** a.m. ※ ***Ḥammāmdan çıḳıcaḳ bir bedle melikāne don geydürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 51a).

AD. **bedle-/betle-** 'kızmak, öfkelenmek, huylanmak; ayıplamak, birinin arkasından kötü söz söylemek' DS 596, 646, < ***bed/bet*** + isim/sıfattan fiil yapan ***-le-*** eki, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Kırat eğer yerini gördü garip, eğer***

de sahibi yok, Kırat betledi. Öyle Kırat betledi ki daha Keloğlanı da bırakmıyor, imlahorları da koymuyor. (Behçet Mahir 1973 s. 198).

Osm. **bedmest** 'sarhoş' < Fa. ***bad-mast*** a.m. [***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***mast*** 'çakırkeyf']. ※ ***İttifāḳile yurduŋuzda uruşmadın dalaşmadın oturuŋ, dirilüŋ, bed-mestlik ėtmeŋ!*** (Ferec 855/1451 v. 123a) ※ ***Herne meşrubat bulursa içer, fakat hiç kimse hiçbir vakit onu sarhoş ve bedmest görmemişti.*** (Fazlı Necip 1930 s. 120).

Osm. **bednam** 'adı kötüye çıkmış, mel'un' < Fa. ***bad-nām*** a.m. [***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***nām*** 'ad']. ※ ***Ben ol bed-nāmuŋ ġulāmıyam.*** (Ferec 855/1451 v. 111a). ***bednam eyle-*** 'dillere düşürmek, rezil rüsvay etmek': ※ ***Ḳardaşuŋı bed-nām eyleme!*** (Ferec 855/ 1451 v. 174b). ※ ***Olmaz ağabey, olmaz! Beni bednam edersin ki, melmekette bir dile düştük mü, çoluk çocuk yedi göbek kurtulamayız bu lekeden!*** (A. Nesin 1995 s. 106).

bednus, b. ***bedenos***.

bedr/bedir 'dolunay, ayın on dördü' < Ar. ***badr*** a.m. ※ ***Süfresinde bir ḳurṣ der-miyān ėder kimse bulınmaz, meger ki ḥālede bedr-i temām*** ('Ālī 1587 v. 120b).

Osm. **bedra** 'kötü niyetli' < Fa. ***bad-rā*** a.m. [***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***rā*** 'fikir, niyet']. ※ ***Bir iki cānibden a'dā'-i bed-rā ... ẓāhir u hüveydā olmalu olsa...*** ('Ālī 1982 [1581] s. 165).

Osm. **bedraka** 'kılavuz' < Fa. ***badraḳa*** a.m. ※ ***Yol muḫavvifdür. Sizi bedraḳa-ile geçürem.*** (Ferec 855/1451 v. 233b). ※ ***Bu kār-ḫāneye niẓām ve esbāb u ālātına ḳıyām ṣādıḳu l-aḫbār cāsūslar-ile ve ehl-i vuḳūf u kāmilü l-'ayār bedraḳalar-ile mümkündür.*** ('Ālī 1982 [1581] s. 134).

Osm. **bedre** 'kese (para)' < Fa. < Ar. ***badra*** a.m. ※ ***Pādişāh ḫurrem oldı, bennāya bir bedre ḳızıl altun in'ām eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 19b). ※ ***Ṣaḳın, ey sīm-ten, mihr u maḥabbet, | Ėder bedr-i ruḫuŋ bir bedre altun.*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 146).

Osm. **bedreg** 'kötü soylu' < Fa. ***bad-rag*** a.m. [***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***rag*** 'soy']. ※ ***İ seg-i bed-reg! Bize ḫıyānet ėtdüŋ, şeh-zādenüŋ ḳanına girdüŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 62b).

AD. **bedreng/bedirenk/bedrek** 'kötü renkli' DS 595, 596 < Fa. ***bad-rang*** a.m. Fa. ***bad*** 'kötü' için b. ***bed*** ⊡.

AD. **bedrik/bödürük/pedrik** 'eğrilmeye hazır hâle getirilmiş yün veya pamuk topağı; taranmış pamuğun içine ince çubuk koyarak elde edilen fitil' DS 595-596, 3419, TS 478 < Erm. ***badruyg*** a.m.; krş. Gürc. ***patruḳi*** a.m. Tekin-Tietze 1994 no. 130, R. Dankoff 1995 no. 607. ※ ***Anası urguna pambık gormuş. Bi bedirik örir, hemen uyhusu gelir, devrilir yatarmış.*** (Ö.A. Aksoy 1945 I, 382).

AD. **bedro/vedre** 'su kovası' DS 595, 4094 < Sl. ***vedro*** a.m. A. Tietze 1957 no. 230. ***/v/→/b/*** gelişmesi için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡².

AD. **bedrüs** 'ağaca vurulan aşı çubuğu' DS 597 < Erm. ***badruys*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 608.

Osm. **bedsiret** 'geçimsiz, aksi' < Fa. ***bad-sīrat*** a.m. [***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***sīrat*** 'tabiat, davranış']. ※ ***Benüm bir müfsid bed-baḫt ḳardaşum vardur, bed-siyret-dür, oğrıdur.*** (Ferec 855/1451 v. 97a).

Osm. **bedtab** 'kötü huylu' < Fa. ***bad-ṭab'*** a.m. [***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***ṭab'*** 'tabiat, huy']. ※ ***Bu͜ hātünuŋ öŋdünki eri 'ammüsı oğlıyımış, bed-ṭab'imiş, 'abüs-şekl-imiş.*** (Ferec 855/ 1451 v. 118a).

Osm. **bedter** 'daha kötü' < Fa. ***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) + (comparativus, karşılaştırma) eki olan ***-tar***; krş. ***beter*** ve b. ***balater*** ⊡. ※ ***Bundan bedter ne günāh ola ki ...*** (Ferec 855/1451 v. 62a). Krş. ***beter***.

AD. **beduk** 'çam ağacı sakızı' DS 597 < Erm. ***bdug*** a.m. U. Bläsing 1992 no. 12, R. Dankoff 1995 no. 634.

Osm. **bedzindegâne** 'geçimsiz' < Fa. ***bad-zindagānī*** a.m. [***bad*** 'kötü' (b. ***bed*** ⊡) ve ***zindagānī*** 'hayat, geçim'] Fa. zarf eki ***-āna*** için b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Bed-zindegāneligi meşhür-ı ṣanādīd-i mufāḫir ...*** ('Ālī 1979 [1581] s. 129).

AD. **been/beğen/behen/beyen** 'bana' E. Gemalmaz 1978 I, 310 < ?? Erzurum diyalektinde görülen bu 1. şahıs tekil (dativus) zamirinin şekli izaha muhtaçtır. ※ ***Benim bacılarımi cim öldürdi, onu beğen cönder!*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 316). ※ ***Cel bu paradan beyen biraz ver***. (B. Seyidoğlu 1975 s. 398). Krş. ***bahan***, ***seyen***.

Osm. **begayet** 'çok, son derece' < Fa. ***ba-ġāyat*** a.m. [ġāyat 'son, nihayet', ***ba-ġāyat*** 'sonda, nihayette'. Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** I ⊡]. ※ ***Pādişāha bu ḥareket be-ġāyet͜ höş geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 27a). ※ ***Aḳar ṣu gibi gel, sensüz be-ġāyet bī-mecāl oldum, | Degirmenler gibi ṣusuz ġıdā geçmez boġazumdan.*** (Ẕātī 1987 III [16. yüzyılın ilk yarısı], 34).

Osm. **beglerbegi/beylerbeyi** 'yüksek bir Osmanlı idarecisi' < ***beğlerin*** (yâni sancakbeylerinin) ***beği.*** Son kelimenin sonundaki possessivum (iyelik, mülkiyet) eki fonksiyonsuzdur, onun için ***beglerbegiler, beglerbegilik, Mısır beglerbegisi*** vs., b. ***acabola/acabula*** ⊡. ※ ***Ve beglerbegiler ba'ż-ı sipāhīlerüŋ eline mektüb vėrüb*** (N. Beldiceanu 1967 v. 13b9).

begonvil 'bir bahçe çiçeğinin adı' < 19. asrın başında şöhret kazanan Fransız kaptan Bougainville'in adından. Tk.de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡. ※ ***Bak, nekadar büyümüş her şey! Begonvile bak! Onu Yaşar Efendi üst kat penceresinin pervazına bağlamıştı.*** (N. Eray 1990 s. 30). Krş. ***bugonvillea***.

begonya 'bir çiçeğin ismi' < Fr. ***bégonia***, İspanya Krallığı'nın Santo Domingo adası valisi Michel Bégon (1638–1710)'un isminden.

Osm. **begter/bekter** 'cebe, zırh' < Fa. ***bagtar*** a.m. G. Doerfer 1965 II, no. 758. ※ ***Biŋ diynār zer, cübbe vu dester u ester, āhe vu͜ hüẕe vu begter, ġulām keniyzek bā zer u ziyver dilerem.*** (Ferec 855/1451 v. 233a).

begüm 'Hint prenseslerine verilen san' TüS 1983 s. 124 < EOsm. ***begüm. beg'***e tevcih edilen hitap, tali olarak müennes şekli, krş. ***hanum***, G. Doerfer 1965 II, no. 831. Krş. ***biyim***.

beğ/bey 'evin, ailenin erkek başı, zevç; köyün ileri gelenlerinden biri, bir kabilenin veya küçük bir devletin başı, âmir, kumanda eden' TS 479 < ET ***bēg*** a.m. Clauson 1972 s. 322–323 (Clauson'a göre muhtemelen Çin. ***po*** 'yüzbaşı' kelimesinden). ※ ***Şābür gördi-ki bu beg bir ṣalābetlü, mehābetlü kişidür. Niçe er u 'avrat, bende vu āzād dīvānında du-***

rurlar. (Ferec 855/1451 v. 119b). ※ ***Bey olmakta, biraz okuryazarlık, biraz görgü, biraz da Ağa'da bulunmayan bir nitelik olmalıydı. Onu bulup çıkaramıyordu ama, o bulup çıkaramadığı nesnenin, kendisinde biraz kıt olduğunu çok iyi biliyordu***. (R. Ilgaz 1981 s. 101). İsimden sonra gelirse o şahsa saygı ifade eder: ※ ***Manṣūr beg der-ḥāl ʻavrat ḳatına vardı, bir ḳılıç istedi.*** (Ferec 855/1451 v. 93a). Benzer şekilde bir unvanı da takip edebilir: ※ ***Erkān-ı ḥarb re'īsi bey, otomobil ile gelen Alman żābıṭāniyle uzunca bir mülāḳāt etdikden sonra ...*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 85). Akrabalık terimlerini de takip edebilir, fakat hakiki akrabalık olursa önde olur: ※ ***Dandini dandini danışlı | Eğeri de altın gümüşlü | Ahırı da çifte gümüşlü | Bey amcası var bunun, ninni.*** (E.B. Şapolyo 1938 no. 1949). Terkiplerde ***bey*** kelimesinin, üstüste iki tane 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki aldığı konuşma dilinde çok görülür, krş. ***ağabey*** maddesi: ※ ***İstemiyorsun, öyle mi? Bak, amca beğine vereyim de o nasıl isteyecek! Değil mi, amca beğisi?*** (E.E. Talu 1341 s. 25). Kolektif manada: ***beyden bir adam*** 'bey kılıklı birisi'. ※ ***Trenlerdekilerin hepsi seçme; beyden, efendiden kişiler.*** (S.M. Alus 1944 s. 23). Mecazî manalar: ***bey*** 'as'. ※ ***Ortak almak için muhakkak bey, yâni as, istemek lâzımdır.*** (H. Kodaman 1944 s. 125). ***arı beyi*** 'ana arı'. ***bey koz/beykoz*** (kâğıt oyunlarında) 'as' (H. Kodaman 1944 s. 58): ※ ***Elinize beykoz geldi mi, tek gözünüzü durmadan kırparsınız.*** (Kemal Tahir 1957k s. 270).

Osm. **beğ armudu** 'bir çeşit armut', krş. ***bergamat/bergamot***, ※ ***Beg amrüdınuŋ bir yüki seksan altı aḳçaya olıcaḳ iki yüz elli dirhem bir aḳçaya ola.*** (Ö.L. Barkan 1942 [1502] II, 19).

AD. **beğe/peye** 'yemlik; ahır; ağıl', krş. Erm. ***bag***, Kürt. ***pag*** a.m. A. Tietze 1982z no. 14.

beğen, b. ***been***.

beğen- b.m. (hoşlanmak) < Tk. dillerinde yaygın fiil (M. Räsänen 1969 s. 68, E.V. Sevortyan 1978 II, 101) menşei bakımından izah edilmemiştir. ※ ***Ferruhnāz bu sözi begendi.*** (Ferec 855/1451 v. 41b). 'benzerleri arasından birini seçip ayırmak': ※ ***Bir kaç örnek ayırttım. Beğen beğendiğini!*** (Mahmud Yesari 1932 s. 152). Sürprizli bir haber verirken şart cümlesinden sonra kullanılır: ※ ***Kahbeyi nerede bulsam beğenirsin? Koltukçu karıların evinde.*** (H.R. Gürpınar 1933i s. 55). EOsm.da mastarlı nesneye dativus hâlinde tesadüf edilir: ※ ***Ṣaʻālīk anları öldürmege begenmedi.*** (Ferec 855/1451 v. 130a). ※ ***Dört ayaḳlu ḍavarları sürmege begenmezlerdi.*** (F. Giese 1929 [890/ 1485] s. 119). EOsm. causativum (ettirgenlik) hâli olan ***begendür-*** galiba 'beğendirmeye çalışmak, güzel göstermek' manasına gelir: ※ ***(Yalnız kendisinden ehil olan birine varacağını söyleyen bir kızla konuşan talib için böyle deniyor.) Ḳıza ehliyyet begendürdi*** (Ferec 855/1451 v. 213b).

beğendi 'patlıcan ezmesi ile etten yapılan bir yemek' < ***hünkârbeğendi***'nin kısaltılmışı; fiilin geçmiş zaman şeklinin, isim hâline gelmesi için b. ***bastı*** ⊡.

beğenik 'beğenmiş' < ***beğen-*** + fiilden etken fiilsıfatı (participium activum) manasında sıfat yapan ***-ik*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Lâlenin önünde durdu. Kendini beğenik bir edayla kadını selâmladı.*** (N. Cumalı 1956 s. 5).

EOsm. **beğensi–** 'azıcık beğenmek' < ***beğen–*** + fiilden fiil yapan ***–sı–*** genişlemesi (M. Räsänen 1957 s. 167), b. ***ayruksı–*** ⊡. ※ ***Temāşā eyleyen şehr–i Gīlānı | Begensimez dikenlü gül–sitānı.*** (Şeyhoğlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 7834).

AD. **beğir–** 'melemek' DS 597–598 < ***be!*** (koyun sesi) 'me!' + ses taklidi fiillerde çok görülen ve bunlara yapma anlamı kazandıran ***–kır–*** genişlemesi, b. ***afgur–*** ⊡. ※ ***Fe'ammā "küllüküm rā'in ve küllüküm mes'ülün 'an ra'īyetihi" sirrinden teġāfül–ile gürg–i nāştā ṣıfatinde taġallüb–ile re'āyāyı güsfend gibi begirdürler*** [veya ***begridürler***?]. ('Ālī 1979 [1581] I, 169).

AD. **beğit** 'av hayvanlarını yakalamak için tuzak' DS 1451 < Bizans Yun. ***παγιδα*** (pağíḏa) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 380.

EOsm. **beğle–** 'bey edinmek, bey naspetmek' TS 482 < ETk. ***begle–*** a.m. Clauson 1972 s. 326. İsim/sıfat'tan fiil yapan ***–la–/–le–*** genişlemesi için b. ***acabla–*** ⊡. ※ ***Ġırṭası taḫta geçürüb beglediler.*** (Salṭuḳ–nāme 1974 IV, 336).

EOsm. **beğlen–** 'beylik taslamak' TS 482 < ***beğ/bey*** + ***–lan–*** genişlemesi, b. ***abaplan–*** ⊡. ※ ***Ey sipāhī, beglenürsin var tīmārum dėyü.*** (Ẓātī 1967 [16. yüzyılın ilk yarısı] I, 488). Krş. ***ağalan–, dayılan–***.

AD. **beğlerce/belerce/beylerce** 'bir çeşit üzüm' DS 613, 648, R. Dankoff 1991 s. 17 < ?? (belki bir yer adından). ※ ***Ve beglerce üzüminüŋ baṭmanı on beş aḳçaya olsa dört yüz dirhem bir aḳçaya ola.*** (Ö.L. Barkan 1942 [1502] II, 25).

beğlik/beylik I 'bey sıfatı; bey idaresi, küçük devlet' TS 483 < ***beğ/bey***. Nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–lık*** eki için b. ***ağırlık*** ⊡. ※ ***Atam dünyādan gitdi, beglik baŋa degdi.*** (Ferec 855/1451 v. 12a). ***beglik et–*** 'bey olarak memleketini idare etmek' (bu tür, ***–lık*** ekiyle biten isimlerin ***et–*** yardımcı fiilini almasıyla oluşan terkipler için b. ***aşinalık et–*** ⊡): ※ ***Şehr͜ halḳı el bir ėdüb ol beglik ėdeni dutdı.*** (Ferec 855/1451 v. 62b).

beğlik/beylik II 'devlet malı' < ***beğ/bey***. ***–lık*** eki için b. ***ahfadiyelik*** ⊡. ※ ***Gelse Mıṣır͜ hazīnesi noḳṣān | Birinüŋ mālın aldurur o zamān. | Ya'nī beglerbegi keser serini, | Beglige żabṭ ider ḳamu zerini.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 144). ***beğlik*** 'askerlere verilen küçük battaniye veya kilim' DS 598: ※ ***Ordu malı kıl beyliği de kısrağın boynu gerisine örttü, uçlarından bağladı.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 126–127).

beğlik/beylik III 'basmakalıp, klişe sözler, müptezel' < ***beğlik/beylik*** II. ※ ***Ah ne beylik, ne soğuk nasihatlar!*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 63). ※ ***Beylik bir anlatımla şarap gibidir dostluk. Gün geçtikçe artar tadı.*** (N. Üstün 1970 s. 10).

EOsm. ***beğşene** 'şahane, beycesine, sultanî' < yanlış kayıt, krş. A. Tietze 1993ta ve Tekin–Tietze 1994 no. 131.

beğzade/beyzade 'bey oğlu; soylu kimse, aristokrat' > ***beğ/bey*** ve Fa. ***–zāda*** 'doğmuş, evlat', b. ***Acemzade*** ⊡. ※ ***Aṣl u nesl beg–zādelerinden olan mezbūr Ermeneyi ...*** (Selānikī 1989 [1599] II, 541).

beh/peh 'bravo!' DS 3420 < Fa. ***bah*** a.m. F. Steingass 1930 s. 209.

beha, b. ***baha***.

behane, b. ***bahane***.

behanecu, b. ***bahanecu***.

behavyorizm (ruhiyat terimlerinden) 'davranışçılık' TüS 1983 s. 135 < Fr. < İng. ***behavlourlsm*** [***to behave*** 'hareket etmek, davranmak' ve ruhiyat terminolojiisinde çok rastlanan ***-lsm*** eki, krş. ***agnostisizm, hedonizm*** vs.].

Osm. **behbeh** 'iyileşme, sıhhate kavuşma' R. Dankoff 1991 s. 17 < Fa. ***bih şudan*** 'iyileşmek'. ※ ***Behbeh u ṭarāvet kesb ėdüb yine gemilere süvār olub*** (Evliyā Çelebī 1938 [17. yüzyıl] X, 596). ***behbehlen***– 'iyileşmek, kendine gelmek' R. Dankoff 1991 s. 17: ※ ***Bir mīl ba'īd yėrden ādem bu şehre naẓar ėtdükde behbehlenüb ṣafā ėder.*** (Evliyā Çelebī 1938 [17. yüzyıl] X, 755).

Osm. **behcet** 'sevinç ifadesi, güler yüzlülük' < Ar. ***bahca*** a.m. ※ ***Meger ki ol nökerler Yūsuf-lıḳā dilberler ve ḥüsn-i ḫulḳ issi sīm-berler olub melāhet u behcetlerlne baḳıla.*** ('Ālī 1587 v. 138b).

Osm. **behem ol–** 'büzüşmek, kasılmak' < Fa. ***ba-ham*** a.m. Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** I ⊡. ※ ***Dil u cānı behem oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 195b).

Osm. **behemehal** 'her hâlde, ne olursa olsun' < Fa. ***ba-hama ḥāl*** a.m. Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** I ⊡. ※ ***Taḥsīn'in ḳonaġa behemeḥāl aḳşamdan ṣoŋraca vāṣıl olması maṭlūb olub ...*** (Aḥmed Midḥat 1945 s. 16).

behen, b. ***been.***

beher 'her bir' < Fa. ***ba-har*** a.m. [***har*** 'her', ön takı ile; Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** I ⊡]. ※ ***Üç müfettişten beheri de böyle bir tongaya basacak soydan değiller.*** (İ. Tarus 1961 s. 73). ***beher hal*** 'herhâlde, şartı ne olursa olsun' (Fa. ***ba-har ḥāl***): ※ ***Be-her ḥāl minneti ḳabül ėtdller.*** (Ferec 855/1451 v. 152b).

behey 'nida veya hitap kelimesi, sitem ve çıkışma ifade eder' < ***be*** II ve ***hey***, ※ ***Behey Allahın kulu, arkandaki kadına bir şey söyliyecekmiş gibi, döner gibi yaparak yan gözle bak, baştan savma olsun gülümse barl!*** (S.M. Alus 1944 s. 30).

AD. **behi** 'tekel malı satan' < ***bayi.***

Osm. **behlc** 'neşeli, güler yüzlü' < Ar. ***bahīc*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡.※ ***Nl'metlnl ḫullān-ı bā-vefāsından ṣaḳınmaya, ammā ki iḫtilāṭ-ı behīclle.*** ('Ālī 1587 v. 123a).

Osm. **behlme** 'hayvan' < Ar. ***bahīma*** a.m. ※ ***Daşradın bir behiyme āvāzın işitdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 173b).

Osm. **Behlsnl** 'Malatya vilayetindeki Besni kasabasının eski adı'. ※ ***Mar'aş ṭarafına gldüb Ṣadbāz - Behisni ḳal'esine geldük.*** (Evliyā Çelebī 1314 [17. yüzyıl] III, 170).

Osm. **behlşt**, b. ***blhlşt***.

AD. **behlek** 'baygın, süzgün (göz hakkında)' DS 599 < ?? . ※ ***Eyübden bir topal hafız getirildi. Allahım o ne behlek behlek sulu gözlü, o ne salak salyalı ağız!*** (F.C. Göktulga 1948 s. 174).

AD. **behni** 'yemlik' < Yun. ***παχνι*** (pḁhní) a.m. A. Tietze 1955 no. 210.

Osm. **behr** I ‘pay, hisse’ < Fa. ***bahr*** ‘lot, section’ F. Steingass 1930 s. 210 < Ar. ***buhr***. ※ ***Bu günden böyle seni baŋa gerekmez. Dur, evümde neŋ varise al, dạhı mehrüŋi behrüŋi al, ataŋ evine git!*** (Ferec 855/1451 v. 50a).

Osm. **behr** II (Fa. izafet terkiplerinde) ‘için’ < Fa. ***bahr*** a.m. ***behr-i̯Hudā*** ‘Allah için’: ※ ***Allāh Allāh! Behr-i̯Hudā bu sözi söyleme!*** (Ferec 855/1451 v. 89b).

AD. **behr** III, yalnız ***... behrinde*** ‘(zaman)ında’ şeklinde: ※ ***O günün behrinde bir padişah kuşu beslerlermiş.*** (M. Tuğrul 1969 s. 301).

behre I ‘pay, hisse’ < Fa. ***bahra*** a.m. ※ ***Maʿārifden behreleri yoġ-idügini bildürmekdür.*** (ʿĀlī 1587 v. 137b).

AD. **behre** II ‘dokuma işçilik ücreti’ DS 599 < ***behre*** I.

Osm. **behredar** ‘pay sahibi, hisseli’ < Fa. ***bahra-dār*** a.m. [***bahra*** ‘behre’ ve ***-dār*** ‘tutan’, b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Efendileri ḥayātında ḳulları beytü l-māl-i müslimīnden behredār ḳılınmaġa icāzet-i̯husrevāne yoġidi.*** (ʿĀlī 1979 [1581] s. 185). ※ ***Beğiŋ vālidesi, behredār-ı maʿārif olan milletler ḳadınları gibi dānişli bir şey değil ise de ...*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 18).

Osm. **behregir** ‘behredar’ < Fa. ***bahra*** ‘behre’ ve ***-gīr*** ‘tutan’ b. ***afakgir*** ⊡. ※ ***Ạhẕ u celb niʿmetinden mütelezẕiẕ u behre-gīr olmışdı.*** (ʿĀlī 1982 [1581] s. 123).

Osm. **behreman** I ‘çok kıymetli bir çeşit yakut’ Meninski 1680 I, 958. < Fa. ***bahramān*** a.m. ※ ***Yāḳutdan, behremāndan yonulmış ayaḳlar.*** (Ferec 855/ 1451 v. 3a).

Osm. **behreman** II ‘boya resimleri veya işlemelerle süslenmiş ipekli kumaş’ Meninski 1680 I, 958. < Fa. ***bahramān*** a.m. ※ ***Ṣafaḥāt-ı behre vu merāmumı behremān ve leveḥāt-ı lāyiḥāt-ı maḳāṣıd u kāmumı şạhsār-ı kilk-i dürer-bārdan ḥāṣıl olan nev-bāveler ile ṭarāvet-resān-ı riyāż-ı cān ėtdükden ġayrı ...*** (ʿĀlī 1982 [1581] II, 187).

Osm. **behreman** III ‘pay sahibi, behredar’ < Fa. ***bahramand*** a.m. Krş. ***behremend***. ※ ***Bahār-ı gülistān-ı āmālüm reng u büy-ı ʿizz u ḳadr-ile behredār u behremān buyrulmasına cüll-i himmet eylemedi.*** (ʿĀlī 1979 [1581] s. 133).

Osm. **behremend et-** ‘hisseli kılmak, haberdar etmek’ < Fa. ***bahramand*** ‘behredar, hissedar’, Fa. ***-mand*** eki için b. ***arzumand*** ⊡. ※ ***Biz oşbu yolda ʿacāyibāt çoḳ gördük. Dilerüz ki anuŋ maʿāniysinden bizi behremend ėdesin.*** (Ferec 855/1451 v. 190b).

O **behrever** ‘bahtiyar, şanslı’ < Fa. ***bahra-var*** a.m. [***bahra*** ‘pay’ ve ***var*** ‘malik olan’]. ※ ***Çehre-i şāhid-i fetḥ u ẓafer āyīne-i fikret u başīretde niçe vech-ile behrever olub...*** (ʿĀlī 1982 [1581] s. 132).

Osm. **beht** ‘şaşkınlık hâli’ < Ar. ***baht*** a.m. [/***bht***/ kökünden]. ※ ***Her baḳışından bir başḳa iymā, her ḥareketinde bir ʿişve-i diğer göstere göstere beği bulunduğu beht-i ḥazīn içinden ḳurtarmaġa çalışdı.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 35).

Osm. **behuda** ‘Allah aşkına!’ < Fa. ***ba-̮Hudā*** a.m. [***Hudā*** ‘Rab, Allah’ + ***ba-*** ön takısı, b. ***be*** I ⊡]. ※ ***Be-̮Hudā dė ki ben-dạhı işidem, sevinem, ben-dạhı bile gülem!*** (Ferec 855/1451 v. 17b).

Osm. **behükmi rabbani** 'Allahın emriyle' < Fa. ***ba-ḥukm-i rabbānī*** a.m. Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** I ⊡. ※ ***Doğan be-ḥükm-i rabbānī şeh-zāde Ḫalef ḳatına düşer.*** (Ferec 855/1451 v. 130).

Osm. **behükmi teberrük** 'bir saygı nişanesi olarak' < Fa. ***ba-ḥukm-i tabarruk*** a.m. Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** I ⊡. ※ ***Bu muḥaḳḳarı be-ḥükm-i teberrük vėrlbidüm, ḳabül eyle!*** (Ferec 855/1451 v. 57b).

Osm. **behükmi temâşâ** 'gezmek maksadiyle' < Fa. ***ba-ḥukm-i tamāşā*** a.m. Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** I ⊡. ※ ***Ol şehrüŋ pādeşāhı ol gün be-ḥükm-i temāşā ṣaḥrāya çıḳub durexcmış.*** (Ferec 855/1451 v. 129b).

beis, b. ***be's***.

bej 'açık kahverengi' < Fr. ***beige*** a.m. aslında boyanmamış yünden dokunmuş bez. ※ ***Üzerinde açık bej döpiyes.*** (A. Yurdakul 1989 s. 169). ***bej rengi*** a.m. (belki ***kahverengi, külrengi*** gibi terkiplerin tesiri altında): ※ ***Bej rengi sigara tabakası*** (S.M. Alus 1944 s. 19).

bek I (futbol terimlerinden) 'maçta arkada durup golü müdafaa eden oyuncu' < İng. ***back*** a.m. [asıl manası 'arka taraf, arkada olan']. ※※.

bek II 'havagazı lambasının ucu' < Fr. ***bec*** a.m. [asıl manası 'gaga' < Keltçe'den]. ※ ***Kaynağı yapan çırak şalamayı saca fazla yaklaştırınca bekin ucuna erimiş metal sıkıştı.*** (M. Kaçan 1991 s. 79).

AD. **bek III** 'gözcü (mesela dalyanda): gözetleme yeri, gözcü kulübesi' DS 600, ZTS 1976 s. 20 < ETk. ***bek*** 'pek, berk' Clauson 1972 s. 323 > ***bekle-*** > ***bek*** (regressio). Kuş avında başka kuşların cezbedilmesi için tuzağa bağlanan ve orada duran kuşa da ***bek kuşu*** ya da ***bek*** denmiş olduğu düşünülebilir (TS 480'de bu kelime ***bek*** diye okunmuştur, fakat bu okunuşun neye dayandığı gösterilmemiştir). ※ ***Ṣayd-ı murġ-ı cān içün zülf-i slyāhuŋ ağınuŋ | İçine bir bek/beg/beŋ ḳoduŋ, adın anuŋ ḫāl eyledüŋ.*** (Ẓātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 175). ※ "***Sınır askeri türkü söyler mi yahu?" — "Bek yerinde dikilirken söyliyemez."*** (F. Erdinç 1961 s. 19).

AD. **bek** IV 'hızlı olarak, çabuk, çok, fazla, pek' DS 600, 601 < ETk. ***bek*** Clauson 1972 s. 323, ***/r/***'nin düşmesi için b. T. Tekin 1994 s. 268 ve b. ***arslan*** ⊡². Krş. ***berk***.

beka, b. ***baka***.

bekaçe 'çulluk' (C. Avcı 1937 s. 86), b. ***bakaça***.

Osm. **bekâm** 'istendiği gibi, arzuya göre' < Fa. ***ba-kām*** a.m. [***kām*** 'dilek' ve ***ba-*** ön takısı, b. ***be*** I ⊡]. ※ ***Bu dem cihānda bencileyin kim vardur? Eyyām müsā'ld, kār be-kām, devlet yār, iḳbāl ḳarīn ...*** (Ferec 855/1451 v. 126a).

Osm. **bekâr** I 'bir yerde çalışmak için ailesinden, karısından uzaklaşmış erkek' < Fa. ***ba-kār*** 'iş için, çalışmak üzere' [***kār*** 'iş' ve ***ba-*** ön takısı, b. ***be*** I ⊡). ※ ***Yok mldur bunde senaat ve kyar, | Urufet içre yerli u bekyar?*** (E. Kömürciyan 1981 no. 25). A.D. 'çiftlik işlerinde çalışan işçi, rençber, uşak, sığırtmaç' DS 601: ※ ***büyük toprak sahiplerinin samanlıklarında, ahırlarında barınarak ... onlara çobanlık, bekârlık, ya da ırgatlık edenler: .*** (A. Ağaoğlu 1980y s. 166).

bekâr II 'evli olmayan' < ***bekâr*** I. ※ ***Koca bir gün onsuz nasıl biter? Daha öğle, akşam, sonra gece, bir bekâr odasında geçirilecek saatler var.*** (Z.O. Saba 1955 s. 12).

bekâret 'kız oğlan kız olma hâli' < Ar. ***bakāra*** a.m. ※ ***Bekāretlerin izāle ėdüb nā-pāk ėderler.*** (Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VIII, 525). ※ ***Fransada evlenmemiş kızların yüzde doksanı bekâretlerini kaybetmiş bulunuyorlarmış.*** (Reşat Enis 1933 s. 232).

bekas 'çulluk' TüS 1983 s. 135 < Fr. ***bécasse*** a.m. [< ***bec*** 'gaga' < Keltçe].

bekasa 'çulluk' < İt. (Venedik diyal.) ***becazza*** G. Meyer 1893 s. 19. Krş. ***bakasya, bekas.***

bekaya, b. ***bakaya***.

bekçi b.m. (bekçilik yapan) < ***bek*** III. ※ ***Benim bekçisi olduğum sürüden ḳoyun ve ḳuzu ḳapub parçalamaḳ içün buralarda dolaşur bir ḥaydudsun.*** (Aḥmed Midḥat 1296 s. 32).

AD. **bekere** 'makara' DS 601, b. ***bakara*** II.

AD. **beki-/berki-** 'sağlamlaştırmak' DS 602, 535 < ETk. ***bekü-*** a.m. [< ***bek***] Clauson 1972 s. 325.

AD. **bekile-/pekile-** 'sıkılamak, sürgülemek' DS 3421 < ***beki*** (***bek*** IV'ün varyantı)/***peki*** 'sert, katı; kapı sürgüsü' DS 1421 + isim/sıfattan fiil yapan ***-le-*** eki. Mecazî manada 'korumak, kayırmak': ※ ***Demek Kısabacak Ertan'ı bekileyip seni sürüyorlar, biz de kimseye dâvacı olamıyoruz?*** (F. Baykurt 1967a s. 252).

bekiştir-, b. ***berkiştir-***.

bekle- I 'gözetmek, bekçiliğini yapmak, muhafaza etmek' < ETk. ***bekle-*** 'pekiştirmek, sağlamlaştırmak; emniyete almak' [< ***bek***] Clauson 1972 s. 326. İsim/sıfat'tan fiil yapan ***-la-/-le-*** eki için b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Ölince seni terk ėtmeyem dėmişdüm. Yėrine getürmeg-içün oşta sinnini beklerem.*** (Ferec 855/1451 v. 13a). EOsm. Mecazî manada 'gözetmek, göz önünde tutmak, (verilen sözü) tutmak': ※ ***Bir kimseyile ʿahdı ėdicek ol ʿahdı beklemek geregimiş.*** (Ferec 855/1451 v. 90a).

bekle- II b.m. (bir şeyin oluşuna kadar bir yerde durmak; birisinin gelmesini beklemek) < ***bekle-*** I. İsim/sıfat'tan fiil yapan ***-la-*** genişlemesi için b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Madam, babanız telefon etti. Kahvaltıya sizi oraya bekliyor.*** (Burhan Cahit 1934 s. 206).

AD. **bekmez** 'pekmez' DS 604, b. ***pekmez***.

bekri 'ayyaş' < 17. asırda İstanbul'da yaşadığı bildirilen Bekri Mustafa adındaki meşhur ayyaşın isminden (Meḥmed Tevfīḳ 1300 s. 41). Tk.de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡. ※ ***Dünyanın en sakili, en beşareti erkeğe tahammül ederim de bekri kısmına tahammül edemem.*** (S.M. Alus 1944 s. 86).

beksumat, b. ***baksımat***.

Bektaşî 'Bektaşi tarikatine mensup kimse' < 13. asırda yaşamış olan ve tarikatin piri olan Hacı Bektaş Veli'nin isminden. ***Bektaş*** erkek adının manası 'sert taş' olur.

Bektaşiye 'Bektaşi tarikati, Bektaşilik' < ***Bektaşi*** + Ar. müenneslik eki, çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***-iye*** için b. ***adliye*** ⊡.

bekter, b. ***begter***.

bel I b.m. (gövdenin ortası, bükülen yeri) TS 548–549 < ETk. ***bėl*** a.m. Clauson 1972 s. 330. ※ ***Ruhbān donını gey, bėline zünnār bağla!*** (Ferec 855/1451 v. 38b). 'meni, sperma' DS 605. ***beli açıl–*** 'kendini zorlamaktan fıtık olmak': ※ ***Merdivenleri çıkıp da yorulmasın diye anasını kucağına alır; çıkarlarken ninem telâş ederdi: "Aman belin açılacak!"*** (F.C. Göktulga 1948 s. 160). ***beli açılmış*** 'sidikli': ※ ***Çārşafı ziyāde ıṣlatırsam beni belleri açılmış çocuḳlar gibi çişini ṭutamayan maʿlül bir ādam ṣanacaḳlar.*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 424). ***belden aşağı*** 'açık saçık, müstehcen': ※ ***Bir kaç tane de belden aşağı hikâye anlattılar.*** (F. Baykurt 1971c s. 277). ***bel bıkın*** 'arka, bel kemiği': ※ ***Belim bıkınım öyle ağrıyor ki, kızım!*** (Reşat Enis 1945 s. 73). EOsm. ***bel bıkın göster–*** 'davetkâr hareketlerle yürümek (?)': ※ ***ve yürürken bėl bıḳın göstermeye, evżāʿ-ı̯ hīzāneyl gendüye münāsib görmeye*** ('Ālī 1994 v. 135b). AD. ***bel but*** 'bel, kalça' ***Acık böyle belini budunu okşadılar mı mayışıveriyorsun!*** (F. Baykurt 1971t s. 147). ***beli gel–*** 'inzal etmek, bel suyunu bırakmak': Mecazî manada 'hâlinden en çok memnun olduğu ânı yaşamak': ※ ***Bunu açalım komşulara, emme, uygun bir sırada, tam belinin geldiği bir sırada demek istiyorum, anlıyor musun?*** (F Baykurt 1967k s. 58). ***belinden inme*** 'öz (evladı)': ※ ***Ağa beni kendi belinden inme öz evlâdı gibi sever.*** (Orhan Kemal 1952c s. 36). ***belini toplayama–*** 'belini kaldıramamak; bozuk bir vaziyetten kendini kurtaramamak': ※ ***Üç gün üç gece cehennem azabı çekip borcunun ancak bir kısmını ödemeğe muvaffak olan Satılmış artık belini toplayamadı.*** (E.E. Talu 1937 s. 244).

bel II 'dağ geçidi' < ***bel*** I. ※ ***Yol başub bėl bekleyen zülf-i kemend-endāzveş | Kim inerse yoluŋa başdan çıḳub ber-dār ola.*** (Ẕātī 1967 I, 16).

bel III 'şişkinlik, kabarıklık' < ***bel*** I, yalnız ***bel ver–*** 'bir yanı kabarmak' tabirinde. ※ ***Bel vermiş bir kerpiç huğun geniş bir odasında otururlardı.*** (Orhan Kemal 1949b s. 107). ※ ***Ev başımıza göçecek nerdeyse. Geçen günün yağmuruyla duvarın yarısı eriyip aktı. İki de mertek değişecek yukardan. İyice bel verdiler.*** (T. Apaydın 1991 s. 296).

bel IV 'toprağı kazmaya yarayan alet' < Fa. ***bēl/bīl*** a.m. A. Tietze 1969 no. 21. ※ ***Boyalısakal belki de bir bağda bel kaldıracak. Elif'in cihazını başka türlü nasıl hazır edecekler?*** (Reşat Enis 1944 s. 179).

AD. **bel** V 'işaret, nişan' DS 604–605 < ?? krş. ETk. ***belgü*** a.m. Clauson 1972 s. 340. ※ ***Caminin kapısı batıyadır. Kapının eşiğinde bir bel (işaret) vardır. Öğle namazına biriken halk, oraya bakar durur. Sonra güneş o bele geldi mi ezan okunur.*** (M. Makal 1950 s. 61).

Osm. **belʿ** 'rüşvet alma' < Ar. ***balʿ*** 'yutma'. ※ ***Belʿu ketm vādīlerinde dāmen der-mlyān olub...*** ('Ālī 1979 [1581] s. 161).

belâ I b.m. (felâket, büyük zarar) < Ar. ***balāʾ*** a.m. [/***bly***/ kökünden]. ※ ***Bu deryā sevāḥlllnde neḳadar melik adlu̯ husrev varise anuŋ belāsiyle mübtelādur.*** (Ferec 855/1451 v. 33b). ***belâ oku–*** 'beddua etmek'; ※ ***Salt belâ okuyor Bayram. Her şeye, herkese durmadan belâ okuyor.*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 213). Kuvvetli menfi hissiyatla yüklü birçok nomina abstracta (soyut isimler) gibi bu kelime de konuşma dilinde sıfat olarak kullanılır (krş. ***cins***): ※ ***Şoförlük belâ iş, iflâhsız iş!*** (Füruzan 1972k s. 146).

AD. **belâ** II 'her tarafı beyaz olan koyun' DS 606 < Sl. ***bela*** 'beyaz' A. Tietze 1957 no. 3.

AD. **beladan/piladan** 'çınar ağacı' < Yun. ***πλατανος*** (plátanos) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 419.

Osm. **belâdet** 'aptallık, bunaklık' < Ar. ***balāda*** a.m. ※ ***Lākin ẕātinde ās̱ār-ı belādet muḳarrer olmaġ-ıla her söze iʿtimād ėderdi.*** (ʿĀlī 1979 [1581] s. 118).

belâgat I 'tesirlilik, hassasiyet' < Ar. ***balāġa*** a.m. ※ ***Şiddetli ateşin tesiri altında birçok bakımlardan zihnî belâgatinin tuhaf bir şekilde artmış olmasına rağmen ... başında ağrı yoktu ve hoşuna gidiyordu dışardaki bulutlu ve kasvetli hava.*** (T. Ağaoğlu 1957 s. 70).

belâgat II 'iyi ve tesirli konuşma kabiliyeti, nutukçuluk; söz sanatlarını inceleyen bilgi' < Ar. ***balāġa*** a.m. ※ ***Fransız şairi "Belâgati yakala ve gırtlağını sık!" der. Acaba Türkiyenin 1950 yılını salgın gibi kaplayan ağzı köpüklü demagojiyi görse ne derdi?*** (F.R. Atay 1953 s. 21).

Osm. **belâğ** 'olgunluk' < Ar. ***balāġ*** a.m. R. Dozy 1927 I, 113, krş. ***bülûğ***. ※ ***Benüm vücüdüm gördügüŋleyin bir aġacdur, bāġ-ı belāġda vu kemālde bitmişdür.*** (Ferec 855/1451 v. 15b).

belâhet 'alıklık, kretenizm' < Ar. ***badāha*** a.m. ※ ***Ankaradakiler hitama erdirirken ateş-i harbi muttasıl körüklemek istiyorlar ki bu hareket, cehalet ve vahşetten başka kelimelerle tavsife gelir belâhet ve cinnet değildir.*** (F.R. Atay 1953 s. 43).

belâlı 'oynaş; yolsuz kadınların zorba dostu' < ***belâ*** I, yâni kadına müptela olan. Kendisini takip eden isim olmadan isim gibi kullanılan bu türden diğer örnekler için b. ***atlu*** ⊡. ※ ***Bir kimse belāliyile bir gėce cimāʿ eylese, andan ötüri Ḥaḳḳ taʿālā cennetde bir köşk yapar.*** (P.N. Boratav 1995 s. 189). ※ ***Marika mahmur gözlerini süzerek aşk ve şehvet dolu bakışlarını, yiyecek gibi, belâlısından bir türlü ayıramıyordu.*** (E.E. Talu 1935 s. 108).

Osm. **belâya** 'felâketler' < Ar. ***balāyā*** a.m. [***balīya*** 'belâ' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ve payımıze adem duşerse | Soni şer olub ġarki belaye.*** (Kömürciyan 1981 no. 18).

bel bel/pel pel 'gözler açık fakat bir şey görüp görmediği belli olmayan' < belki ****(gözleri) bel bel belert-*** gibi ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) bir tabirden, yâni bir nevi predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma), b. ***apal apal*** ⊡). ※ ***Bu menzul Tosun, kulağı dibinde edilen bütün bu sözleri işitip anlıyor, gözlerini bel bel bu insafsızların üzerinde gezdiriyordu.*** (H.R. Gürpınar 1933n s. 25). Ekseriya ***bak-*** fiiliyle 'uzun uzun ve manasız bakmak, göz dikmek': ※ ***Sende bu denāʾet var iken, ṣūfī, o ṣūḫuŋ | Bel bel beline nāfile baḳma, ṣaramazsın.*** (Vāṣıf ʿOs̱mān 1257 s. 336). ※ ***pel pel yüzüne bakan öteki karılara...*** (H. Aytekin 1945 s. 22).

AD. **belben** 'pestil' DS 607 < Ar. (Suriye diyal.) ***malban*** a.m. [***laban*** 'süt, yoğurt' kökünden] A. Tietze 1958 no. 205).

AD. **belber** 'berber' DS 607) < ***berber*** kelimesinin varyantı; ***/r/→/l/*** gelişmesine Türkçede sık sık rastlanır, fakat aynı gelişmenin Almancada da vuku bulması (***Barbier →Balbier*** 'berber, 15. asırdan beri, dissimulation olarak izah ediliyor b. F. Kluge 1975 s. 45) başka bir dilin (ama hangisinin) tesirini de mümkün kılar. ※ ***Deve tellâl iken, eşek belber iken...*** (Z. Korkmaz 1994 s. 29).

belboy ‘otelde oda hizmetçisi’ < İng. ***bellboy*** a.m. [***beli*** ‘zil’ ve ***boy*** ‘oğlan’]. ※ ***Orada sırtını kimlere keseletiyorsun? Belboylara mı?*** (A. Ağaoğlu 1984 s. 343).

AD. **belçe** ‘kürek’ DS 607 < Fa. ***bēlça*** ‘küçük kürek’ [***bēl*** ‘kürek’ + küçültme eki olan ***–ça***], b. ***bağçe*** ⊡. A. Tietze 1969 no. 22.

Belçika ‘Avrupa devletlerinin biri’ < Fr. ***(Royaume) Belgique*** a.m. [Lat. ***Belgae*** ‘Eski Çağda o havalide yaşayan bir kavmin adı’].

(Halk ağzı) **belçika** ‘bir tabanca markası’ < ***Belçika***’da imal edildiğinden. ※ ***Benim belçlkayla tek kurşunda o lambayı haşat etmezsem ...*** (R. Ilgaz 1981 s. 176).

Osm. **beldar** ‘bir dağ geçidini muhafaza etmekle mükellef kimse’ M. Sertoğlu 1958 s. 41. < ***bel*** II + Fa. ***–dār*** ‘tutan’, b. ***abdar*** ⊡.

belde ‘şehir’ < Ar. ***balda*** a.m. ※ ***Tarikatların hemen hepsi de eksiksiz olarak bu beldeye gelmiş oturmuş.*** (H. Aytekin 1965 s. 74). ※ ***Enstitü de bizim zamanımızdakl kadar öğrenci almıyordu. Sanırdınız, bütün köyler öğretmenle dolmuş, öğretmen bekleyen belde kalmamış yurdumuzda.*** (F. Baykurt 1969 s. 19).

AD. **beldir beldir** ‘aptal aptal (bakmak); canlı ve dikkatli (bakmak)’ DS 608 < ***bel bel*** tabirinin genişletilmişi ve ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerin ***–dir*** unsurunu ihtiva edenlerin grubuna (krş. ***fıldır fıldır, haldır haldır, paldır küldür*** vs.) benzetilmişi ? ※ ***Osman, karısının baştan farkına bile varmadığı, sonra gözlerinl beldir beldir açarak anlamağa çalıştığı bir hareket fırtınası içindeydi.*** (İ. Tarus 1950a s. 20–21).

AD. **bėle** ‘böyle’ DS 608 < ***beyle***. ※ ***Bėle bicümsüz yėrlerde vaḳıt geçiren adamlar seksen yaşından aşağıda ölmezlerdi.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 87).

bele– I ‘kundaklamak’ < ETk. ***béle–*** a.m. Clauson 1972 s. 332. ※ ***Ondan sonra çocuğu belerler, kundaklarlar.*** (M. Tuğrul 1946 s. 24.).

bele– II ‘bulaştırmak’ < ***bula–*** < ETk. ***bulġa–*** a.m. E.V. Sevortyan 1978 II, 253, fakat /***u***/–/***e***/ münasebeti belli değildir. ※ ***Ağzından kan boşanmış da yatağı yastığı belemiş.*** (Sabahattin Ali 1943 s. 100).

Osm. **beledî** ‘yerli, ecnebi olmayan‘ < Ar. ***baladī*** a.m. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***–î*** için b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Beledī olan nisvān ise ḥabere nāmında bir cins baş bağlamağ–ıla egerçi ki ẓāhiren uslūbdan‿hāric görlnürler.*** (‘Ālī 1975 [1599] s. 106). ‘bir cins pamuklu kalın kumaş’: ※ ***Urla beledīslnden döşekllk*** (M. Kütükoğlu 1983 s. 177).

belediye ‘kasaba veya şehir idaresi’ < Ar. ***baladīya*** a.m. Çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***–iye*** için b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Belediye nizamlarına aykırı demek!*** (Nâzım Hikmet 1965i s. 45). ※ ***Belki şimdi vardır, ama dediğim tarihte bizde belediyecilik, şehircilik sıfırdı!*** (A.İ. Tokgöz 1993 s. 222).

beleg, b. ***belen***.

AD. RD. **belek** I ‘kundak’ DS 608–609 < ***bele–*** I fiilinden nomen concretum (somut isim) yapan ***–(ı)k*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Çocuk yıkandıktan sonra keçe üzerine konulan bezlerle bacak ve kolları düz olarak sarılır; buna belek denir.*** (K. Güngör 1941 s. 67). ※ ***Anası bıçağı***

çıkarmış, kızanın beleklerini açmış ve yaranın tehlikesiz olduğunu anlamış. (*Rodop Türk Halk Masalları* 1963 s. 21).

AD. **belek** II 'hediye, düğün hediyesi' DS 609 TS 486–487 < ETk. ***bėleg*** a.m. [***bėle–*** 'sarmak, kundaklamak' fiilinden] Clauson 1972 s. 328; başka etimolojiler için b. E.V. Sevortyan 1978 II, 112–113. Fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***–(ı)k*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Eli öpülen her kadın onların boynuna poçu, yazma bağlar. Bunların adına belek denir. Güvey ve sağdıcın boynu beleklerle dolar, başları belek yığını içinde kalır.*** (Kenan Hulûsi 1944 s. 212).

AD. **belek** III 'üzerinden yol geçen tepe' DS 609, Meninski 1680 III, 5965 < ***bel*** II + isimden isim yapan ***–ak/–ek*** eki (M. Räsänen 1957 s. 100), b. ***bardak*** ⊡. ※ ***Te, karşıki beleğin üstünden yürüyüp gelirler.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 239). Krş. ***belen***. (Not: Arap harfli yazıda ***belek*** kelimesi ***belen*** olarak da okunabilir.)

AD. **belek** IV 'alacalı, karışık renkli' DS 609 < Erm. ***balak'*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 42.

AD. **belemir/melemir** 'tanelerinden yağ çıkarılan bir çeşit ot' DS 611, 3155 < başka bir dilden geçme bir kelime olsa gerek. Az. Tk.nde ***välämir*** 'tăhıl fäsiläsinden dänli yem bitkisi' ADIL 1966 I, 361 diye bir kelime var. Kürtçe için Jaba–Justi 1879 s. 55 gösterdiği ***belem*** 'kendir yağı' kelimesi belki bir ipucu verebilir.

AD. **belen** I 'tepe' DS 611–612 < şekil ve mana itibarıyla ***belek*** III ile aynı kelime veya aynı kökten olabilir, fakat ikisi arasındaki münasebet izaha muhtaçtır. ***belen*** kelimesi birçok yer adlarında geçer (ms. Bursa yakınındaki Uludağ'ın ***Karabelen*** tepesi). ※ ***Aramanlı beleninden kopan öküzler ... Aramanlı yokuşunu tırmanmaktan vazgeçer, kahvenin alt yanındaki çiftliklerden birine iltica etmeği daha muvafık görürlerdi.*** (K.H. Koray 1944 s. 31). EOsm. ***beleŋ/bileŋ*** veya ***belek/bilek/ beleg/ bileg*** TS 488–489, R. Dankoff 1991 s. 17: ※ ***Ol oda yanası at derisin, oşta baḳ bileŋ başında yatur, getürivir!*** (Ferec 855/1451 v. 197b).

AD. **belen** II **(bağı)** 'ihtiyarların soğuktan korunmak için bellerine bağladıkları yünden dokunmuş kuşak' DS 612, EOsm. ***bilân*** 'çoğu süslü ve işlemeli olan kılıç kemeri' TS 549 < belki ***belek*** I 'kundak' kelimesinin varyantı ('tepe' manasındaki ***belek*** III ile ***belen*** I arasında bir bağ bulunabileceği gibi), örnek için b. R. Dankoff 1991 s. 17.

belen– I 'kundaklanmak' TS 489 < ***bele–*** I 'kundaklamak' fiilinin passivum (edilgenlik) hâli (b. ***acın–*** I ⊡). ※ ***Var, ġarīblik bişigine belengil, | Miḥnet u ḳahr südini emgil!*** (Elvān Çelebī 1984 no. 1566).

belen–/bölen– II '(çamura, toza vs.) bulaşmak' DS 613 < ***bele–*** II fiilinin passivum (edilgenlik) veya reflexivum (dönüşlülük) hâli (b. ***acın–*** I ⊡ ve ***acın–*** II ⊡). ※ ***Mehmet alnındaki tozlara bölenmiş terleri silerken gözlerini de uğuşturdu.*** (T. Evren 1943 s. 98). ※ ***Sağ sağrısı çamura belenmişti.*** (Halikarnas Balıkçısı 1952 s. 6).

AD. **belengaz** 'dilenci, üstü başı eski olan kimse' DS 613 < Kürt. ***belengaz*** a.m. Jaba–Justi 1879 s. 55.

beler–/berer– '(gözler için) akı iyice belirecek biçimde açılmak' < ***belir–*** 'görünür hâle getirmek' fiilinin bir varyantı mı? ***/l/→/r/*** değişimi için b. ***arın*** ⊡.

※ ***İhtiyarlıḳdan beli bükülmüş, gözleri belere ḳalmış.*** (H.R. Gürpınar 1332 s. 28). Yoksa ***bere*** '(deride) çürük lekesi' kelimesinden 'çürüğü olmak' manasında ***-(e)l-*** ekiyle yapılmış bir fiil mi? Çünkü 'çürüğü olmak' manasında da kullanılıyor: ※ ***Üzülünce derhal başına kan çıkıp gözlerinin altı bereriyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 131). ※ ***Ötekinde, kara kadının erimiş katran parlaklığındaki gözleri, koyu koyuberermiş göz altları, dolgun dudakları, kar dişleri.*** (S.M. Alus 1944 s. 76).

belerce, b. ***beğlerce***.

belert-/berert- '(gözleri) çok açmak' < ***beler-*** fiilinin causativusu, b. ***acıt-*** ⊡. ***berert-*** için b. ***berer-***. ***/l/→/r/*** değişimi için b. ***arın*** ⊡. ※ ***Göz belerdüb tīġ-i ġamzeyle ḳıyaram cāna dėr*** (Vāṣıf ʿOsmān 1257 s. 317). ※ ***Arada bir de gözlerini berertip süzüyordu.*** (S.M. Alus 1934 s. 200).

EOsm. ***belesüz** 'gizli, bilinmeyen' TS 490 < ***bel-*** kökünden böyle sıfat olamaz; ***belüsüz*** yerine bir müstensih hatası olmalı. Krş. Tekin–Tietze 1994 no. 133.

(Argo) **beleş** 'meccani, parasız' H. Aktunç 1990 s. 52 < Ar. ***bilā şey*** 'bir şeysiz'. Bu birleşik kelimede var olan crasis (kaynaşma) durumu için b. ***acabola/acabula*** ⊡. ※ ***Bu canı bana beleş mi verdiler, illâllah yahu!*** (S.M. Alus 1944 s. 137). ***beleş beleşine*** 'hiçbir zahmet çekmeden': ※ ***Olmaz beleş beleşine. Gidip alayım konyak, hem de gazoz, çekelim kafaları!*** (Orhan Kemal 1950a s. 116).

⊡ ***bilā***, Ar. ***bi-*** "ile" ve menfi manadaki ***-lā***'nın birleşmesiyle meydana gelmiş ve böylece ***-sız*** manasını almıştır. Tüm diğer Ar. harf-i cerrlerde (b. ***an*** III ⊡) olduğu gibi bunu da bir genetivus (genetif, ilgi hali) izler (bu A–B ve C–E ciltlerinde yalnızca ***bilâzaruretin*** maddesinde görülebilir). A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***beleş, bilâ, bilâfasıla, bilâfütur, bilâihmal, bilâihtiraz, bilâihtiyar, bilâiltizam, bilâistisna, bilâiştirak, bilâkaydüşart, bilâmanl, bilâmeccani, bilâmenfaat, bilâmünakaşa, bilâmüzahim, bilâniyye, bilânoksan, bilâözr, bilâruhsat, bilâsahib, bilâsebeb, bilâşüphe, bilâtaab, bilâtehir, bilâterahl, bilâtereddüt, bilâveled, bilâzaruretin.***

AD. **belet** 'kılavuz, yol gösteren' DS 615 < Fa. ***balad*** a.m. < Ar. ***baladī*** 'yerli, yerin yabancısı olmayan'. Krş. ***beledî***.

AD. **belgi** 'nişan; hedef' DS 616 < ETk. ***belgü*** a.m. Clauson 1972 s. 340. G. Doerfer 1992 s. 55'e göre kelime Mo. ***bälgö*** a.m.dan alınmıştır.

Belgrad 'Yugoslavya'daki şehrin adı' < Sl. ***bel*** 'beyaz' ve ***grad*** 'şehir'. ***Pādişāh-ı ʿālem-penāh yümn u iḳbāl-ile Belġrad seferine giderken...*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 252). ***Belgrad-ı Üngürüs***: ※ ***Belġrād-ı Üngürüsda ḳışlamaḳ üzre ʿasākir-i İslāmuŋ cümlesi bu tedbīr u tedārük üstine mütenebbih oldılar.*** (Selānikī 1989 [1599] I, 326).

beli 'evet' < Fa. ***bale*** a.m. ※ ***"Senin adın Şeyhmus oğlu Müslim Yıldırım mı?" - "Beli, öyle ama, benim haberim yok. Kitap çarpsın ki..."*** (M. Körükçü 1949 s. 67).

Osm. **belid** 'ahmak' < Ar. ***balīd*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***Görür-misin, bu beliyd u raʿnā ne herze söyler!*** (Ferec 855/1451 v. 99a).

Osm. **beliğ** I ‘ciddi, özenli, enerjik’ < Ar. ***balīġ*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***Gėrü cümlesi daġa ovaya yayılurlar, istemekde cehd–i belīġ ėderler. Doġandan nişān göremezler.*** (Ferec 855/1451 v. 130a). ※ ***Sükût, bu iki adamın hallerini birbirine anlatan en beliğ bir ifade tarzıydı.*** (Reşat Enis 1933 s. 202). ‘hassas’ ※ ***Etrafiyle vücudü ve zihni arasında fevkalâde şeffaf ve beliğ, fakat gene de âdeta elle dokunulur, ateşten bir duvar vardı.*** (T. Ağaoğlu 1957 s. 77).

Osm. **beliğ** II ‘iyi ve tesirli konuşan, belâgatli, talakat sahibi’ < Ar. ***balīġ*** a.m. ※ ***Sair vakitlerde vakur ve sükûtî görünen Kemal neşelendiği zaman beliğ bir hatip olur, güzel söylerdi.*** (Fazlı Necip 1930 s. 22).

AD. **belik/pelik** I ‘parça, kesim’ DS 617, 3424, TS 491 < ETk. ***bölük*** a.m. ※ ***Bir kurşun patlarsa öldük demektir. Her bir peliğimiz bir yerde kalır.*** (Yaşar Kemal 1955 II, 233). ※ ***Etemin ahırında say kazarken ayağına bir taş beliği düştü.*** (M. Makal 1957k s. 46). ***belik pürtük*** ‘parça parça’ DS 618: ※ ***Onda bunda bölük pürtük var bir iki yüz lira kadar.*** (Orhan Kemal 1949e s. 459).

AD. **belik/pelik** II ‘saç örgüsü’ DS 617, 3424 < ETk. ***bölük*** ‘kesim’ Clauson 1972 s. 339. ※ ***Beŋ–ile ġamzesi oġrı vu ġammāz | Beligi yüz müşk–ile yėŋi yaz*** (Fa̱hrī 1974 [1367] no. 555). ※ ***İşte saçları ortadan ayrılmış, pelikleri sırtını kaplamış.*** (F. Erdinç 1958 s. 202). ※ ***Mercan’ın beliklerini sabırla çözmeye koyuldu.*** (A. Kutlu 1995 s. 136).

EOsm. **belik** III/**bilük** ‘ok kuburu, sadak’ TS 572–573 < ***bellik*** ‘belde taşınan şey’; ortadaki çift ***/l/***’nin tekleşmesi için krş. EOsm. ***ḳullıḳ*** ‘hizmet’ kelimesinin ekseriya ***ḳulıḳ*** şeklinde görünmesini. ***bilük*** varyantı herhâlde ***bölük*** kelimesinin tesirini gösteriyor. ※ ***Yėŋi cevşen geyüben bindi ata | Bėlik baġlandı kim yolda oḳ ata.*** (Fa̱hrī 1974 [1367] no. 1322). ※ ***Niçe yaylar ṣınub oḳlar uşandı, | Belik belden düşüb terkeş (!) boşandı.*** (Aḥmed–i Dāʿī 1973 [v. 1421] s. 47).

EOsm. **belin** ‘ürkü, korku’ TS 491 < ETk. ***beliŋ*** a.m. Clauson 1972 s. 343.

belinle– ‘birden korku ile uyanmak’ DS 618–619, TS 492–495 < ***belin*** + isimden fiil yapan ***–le–*** genişlemesi. ※ ***Kāfirler Türk geldi dėyü beliŋleyüb bir birin ḳırub...*** (Oruc b.ʿĀdil 1343/1925 s. 28).

belir–, b. ***belür–***.

belirsiz, b. ***belürsüz***.

AD. **beliş–** ‘bölüşmek’ DS 620 < ***bölüş–***; krş. ***belik – bölük***. ※ ***Para bulsa belişmez sennen, İbrahim! Bu herife, töbe, iyilik yaramaz!*** (Orhan Kemal 1952m s. 129).

Osm. **beliye** ‘felâket’ < Ar. ***balīya*** a.m. ※ ***Bu maḳūle eşhāṣ belīye–i ʿāmme ḳabīlinden olub ...*** (ʿĀlī 1982 [1581] s. 163).

belkapten ‘büyük otellerde oda hizmetlerini idare eden kimse’ < İng. ***bellcaptain*** a.m. [***beli*** ‘zil’ ve ***captain*** ‘bir grubun başında bulunan, kaptan’]. ※ ***Belkaptene söyle, beni emekli bir polis komiseri arayacak. Derhal yanıma getirsinler.*** (C.F. Başkut 1956 s. 12).

Osm. **belki** I (menfi cümleden sonra) ‘bilakis, daha doğrusu’ < Fa. ***bal-ki*** a.m. [Ar. ***bal*** a.m. ve Fa. ***ki***]. ※ ***El–ḥāṣılı ḥiṣārı aldılar. Kāfirlerini incitmediler, belki kāfirlerine da̱hı iḥsānlar ėtdiler.*** (F. Giese 1929 [890/1485]s. 44). Bu manada 19. asırda bâzen kullanılırdı, mesela Fr.dan

tercüme olan şu hikâyede: ※ ***Binā'en 'aleyh Ḳatrin Russoyu yaŋına almaḳla yalŋız͜ hayırlı bir işde bulunmuş değil idi, belki bir evlāda nā'il olmuş idi.*** ('Alī Muẓaffer 1316 s. 4). 've hatta': ※ ***Beglerbegilere ve beglere – belki ḳāżīlere ve nā'iblere – bir müsta'cil maṣlaḥat düşüb ādem göndermeleri lāzım olsa...*** ('Ālī 1982 [1581] s. 152). Bu gibi kullanışlar kelimenin bugünkü manasına götürür: ※ ***Ayruḳlar bāğınuŋ ḥāṣılını yılda bir gez alur, ben bir yılda, bel-ki bir demde, iki gez aldum. 'Acab degül-mi?*** (Ferec 855/1451 v. 231b).

belki II b.m. (olabilir ki) < ***belki*** I. ※ ***Belki kızı yanına gönderirler.*** (Kemal Tahir 1955g s. 185). 'ki o da şüpheli': ***Yoḳ zamānındaki͜ hırsızlara mes'ūlīyet, | Az çalanlar olunur – belki olunsa – tekdīr.*** (Şair Eşref 1958 s. 136).

(Halk ağzı) **belkileyim** 'belki' < ***belkileyin***, ***belki*** + ***-leyin*** zarf eki, krş. ***akşamleyin***; /***n***/→/***m***/ gelişmesi için b. ***aferim.*** Krş. çünküleyim, eğerleyim, keşkileyim, sankileyim vs. ※ ***Belkileyim içine kor da yüreğe inme gelir deyi söylemiyom. Korkuyom.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 29).

AD. RD. **belkim** 'belki' DS 629, J. Eckmann 1940 s. 160 < ***belki***; sondaki m için b. ***aferim*** ※ ***Belkim pādişāhuŋ ḳullıḳçıya tīmārı ve eyligi sol ḳullıḳçıdan gördügi assı ḳadarınca gerek.*** (A. Zayączkowski 1934 s. 10). ※ ***Ki yüz sāḳīyi anuŋ bir ayağı | Ḳılurdı esrük u bī-hüş belkim.*** (Fąhrī 1974 [1367] no. 4170–4171). ※ ***Hele bir şöyle yanlarına varalım, belkim bir yaramıza melhem olurlar*** (H. Aytekin 1945 s. 77).

belladon 'güzelavrat otu ve ondan çıkarılan ilaç' < Fr. ***belladone*** a.m. Krş. ***belladonna.***

belladonna (beynelmilel eczacılık terimlerinden) 'güzelavrat otu hülasası' < İt. ***bella*** 'güzel' ve ***donna*** 'kadın'; Türkçesinde olduğu gibi güzel bir kiraza benzeyen fakat zehirli olan meyve güzel fakat yaklaşan için tehlikeli olan bir kadına benzetiliyor.

belle- I 'öğrenip aklında tutmak' < ***bel*** V + isimden fiil yapan -l***a-***/***-le-*** eki, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Bir çok sofralarda bulunmuş, et bıçağıyla balık bıçağını birbirinden ayırmağı bellemiş bir bayandan beklenilen bundan başkası olamazdı hani.*** (S. Birsel 1961 s. 25). 'sanmak': ※ ***Sen bu hizmetini unuturum belleme!*** (Kemal Tahir 1957r s. 141). ※ ***O günü yine Zihni Bey daireden çıkınca her ardına düşeni polis belledi.*** (M. İzgü 1992 s. 41). 'farz etmek': ※ ***"Sen mi getirdin bunlarıymış" diye mırıldandı, "belle ki ben getirdim... Ne olacak?"*** (Orhan Kemal 1954b s. 249).

belle- II 'toprağı belle işlemek' < ***bel*** IV + isimden fiil yapan ***-la-***/***-le-*** eki, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Onun bunun yanında çalışan, sessiz, uysal bir insandı. Bir kaç kere dedemin bağını bile bellemişti.*** (N. Üstün 1970 s. 107).

AD. **belle-** III 'hasta yoklamak' DS 622 < ***belle*** I. ※ ***Bi soluk Faddum giden͜ hasde bellemeden geliym.*** (Ö.A. Aksoy 1945 I, 366).

belle- IV, 'sikmek' fiilinin örtmecesi, < ***bel*** I veya ***belle-*** II (?). İsim/sıfat'tan fiil yapan ***-la-*** eki için b. ***acabla-*** ⊡. Yalnız ***anasını belle-*** 'üzerine çullanmak, kötü muameleye maruz bırakmak, şiddetlice azarlamak tabirinde geçer': ※ ***Duyarlarsa ne derler bana? Daireyi kerhaneye çevirdin diye anamı bellerler.*** (M.C. Anday 1965i s. 12).

AD. **bellea/bellua** 'mutfak vs.den pis suları dışarı akıtan ark, lağım' 621 < Ar. ***ballāʿa/ballūʿa*** a.m.

AD. **belleme** 'atı soğuktan korumak için beline sarılan veya eyerin altına konulan keçe' DS 621 < ***bel*** I. (fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***–me eki***, b. ***akıtma*** ⊡). ※ ***Hayvanlar ter içindeydi ve meşin bellemelerini çıkarmadan çullarını örttü.*** (Kemal Tahir 1955g s. 180).

belli 'bilinen, muayyen; tanınmış, meşhur' < ***bel*** V 'işaret'+ isimden özellikle sıfat yapan ***–li***, b. ***adamakıllı*** ⊡². ※ ***Antepde zengin bir belli adamın yanna varmış.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 224). 'aşikâr': ※ ***Bellüdür, oğlansın, nesne bilmezsin.*** (Ferec 855/1451 v. 209a). ***belli başlı*** 'başlıca': ※ ***Baʿż–ı ḳaṣabātuŋ nāyibleri ve imāmları ve͜ ḫaṭībleri ve şehr keḫ̮udāları nāmındaki bellü başlu nā–edībleri...*** (ʿĀlī 1956 [1586–87] s. 250). 'sayılan, ileri gelen': ※ ***Toplanmış, hallenmiş, belli başlı bir adam olmuştu.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 34). ***belli belirsiz*** 'fark edilmeyecek kadar az veya yavaş': ※ ***Hisar'ın güzel yüzü bellibelirsiz değişmekteydi.*** (B. Arpad 1976 s. 10). ※ ***Buralarda taş bulmak da sorundu. Taa ufukta belli belirsiz görünen dağdan getiriliyordu.*** (T. Apaydın 1991 s. 200). ***belli et–*** 'göstermek': ※ ***Baktığımı belli etmiyerek, başka tarafa bakar gibi yapıp göz kaydırarak, tetkike koyuldum.*** (S.M. Alus 1944 s. 158).

bellisiz 'belli değil, belli olmayan' < ***belli*** + sıfatın manasını aksine çeviren ***–siz*** eki, krş. ***mümkünsüz, tekinsiz, uygunsuz***. Ayrıca b. ***adsuz/adsız*** ⊡ ※ ***Mevsim meyvalarından ... ayvanın adı bellisiz.*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 132). ※ ***Kimbilir, Ali Şah belki de Arnavutluktan olur, onun mekânı bellisizdir, kurdun da mekânı bellisiz olur.*** (Yaşar Kemal 1993k s. 51).

bellua, b. ***bellea***.

AD. **bellur/billûr** 'cam; bardak' DS 694–695, Ö.A. Aksoy 1946 III, 89 < Ar. (Suriye diyal.) ***ballór*** 'beyaz cam; cam bardak' A. Barthélemy 1935 s. 59 < Ar. ***billaur*** 'billûr' < EYun. ***βηρυλλος*** (bērıllos) < EHind. ***vaidurya*** 'şeffaf bir taş'. ※ ***Tʿāların cemleri gırfıcerf oldu. Her dʿafada bi etek bellûr parası vėriyk.*** (Ö.A. Aksoy 1945 I, 368).

AD. **bellût** 'meşe palamutu' < Ar. ***ballūṭ*** a.m. ※ ***Ve bellūṭ içün ạhar ḳurādan gelen͜ ḫanāżīrlerinüŋ her birinden birer aḳça resm–i otlaḳ alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 313).

AD. **belmuş** 'taze peynirle yapılan bir çeşit tatlı' DS 624 < Bulg. ***balmuş***, Rum. ***balmozh***, Mac. ***bálmos*** a.m. Bir nazariyeye göre < Tk. ***bulamaç***, başka bir nazariyeye göre < Protobulg. (BER 1971 I, 29; krş. MNTESz 1967 I, 232–233).

belsem 'bazı parfüm ve ilaçların yapımında kullanılan ağaç reçinesi' < Ar. ***balsam*** a.m.

(Argo) **beluce** 'güzel, güzelce' < İt. ***bello*** 'güzel' + sıfatın manasını zayıflatan ***–ce*** eki, krş. ***hallice, zengince.***

belür–/belir– 'zuhur etmek, ortaya çıkmak' TS 499–501 < ETk. ***belgür–*** a.m. Clauson 1972 s. 341. ※ ***Nāgāh Kişmīr ṭarafından toz belürdi.*** (Ferec 855/ 1451 v. 42a). ※ ***Nāgāh ev içinden ses belürdi.*** (a.e. v. 28b). ※ ***Burnunun ucunda bir damla ter beliren imam cızırdatıyordu...*** (F. Erdinç 1973 s. 105). ※ 'anlaşılır hâle gelmek, meydana çıkmak':

※ ***Haziyne-i ʿāmlredür, biŋ olḳadar bir bucaḳdan alursam belürmez, üşenmesün.*** (Ferec 855/1451 v. 73a).

belürsüz/belirsiz 'belli olmayan, manası açık olmayan, müphem' TS 501–502 < ETk. ***belgüsüz*** a.m., fakat ortadaki /***r***/'nin nasıl husule geldiği izaha muhtaçtır. İsimden sıfat, bâzen de zarf yapan ***-sız*** eki için b. ***adsuz/adsız*** ⊡. ※ ***Dügün evi gibi giren çıḳan belürsüz olub daʿvet-i ʿāmm maḳülesl cemʿīyetlerl***. (ʿĀlī 1975 [1599] s. 127). ※ ***Taa karşı pencerelerde ancak başları seçilebilen kızlara el sallıyor, onlardan gelecek en belirsiz bir işaretten en cömert anlamları çıkarmağa çalışıyorduk.*** (R. Ilgaz 1959 II, 5). ***belürsüz ol-*** 'gözden kaybolmak': ※ ***Muṣṭafā Çelebi dahı atasından ayrıldı, çeri içinde belürsüz oldı.*** (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 35). ***belürsüz et-*** 'kaybetmek, yok etmek, ortadan kaldırmak': ※ ***Glrü devlet eşügine geldi, pādişāhuŋ elin öpdi, hllʿat geydl. Giderken Tuna kenārında ġāzīler belürsüz ėtdiler.*** (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 73–74).

belürt-/bellrt- 'meydana getirmek, takdim etmek' < ***belür-/belir-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Andan ṭarabrüzı ṭınġıratdı, ʿirāḳ belürtdl.*** (Ferec 855/1451 v. 116b). 'göstermek': ※ ***Bediyülcemāl höd görmedin lşltmeglle ʿāşıḳ olmışıdı, gördise dahı beter rübüde oldı, ammā ḥālini belürtmedi.*** (a.e. v. 151a). ※ ***Hele bir ucın bucağın bellrd e!*** (P.N. Boratav 1995 s. 107).

bemberbat 'büsbütün berbat' ***< berbat*** + reduplication (ikileme) + tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***"Şark cephesinde vaziyet berbat!" diye düşündü, "Bemberbat!"*** (F. Baykurt 1959y s. 192).

bemberrak 'tamamıyla berrak' < ***berrak*** + reduplication (ikileme) + tezat ünsüzü. ※ ***Çoban kavalının sesi, bemberrak havada, hesaba gelmez uzaklıklardan çağırıyormuş gibi olurdu.*** (Halikarnas Balıkçısı 1947m s. 47).

bembeyaz 'lekesiz beyaz' < ***beyaz*** + reduplication (ikileme) + tezat ünsüzü. ※ ***Bembeyaz bir kâğıdın ortasına küçük bir leke halinde son mektubunu yazmıştı.*** (Z. Ankara 1991 s. 97). 'son derece solgun': ※ ***Öyle durur, yüzü bembeyaz, dişleri sıkılı, gövdesi titreyerek.*** (A. Kutlu 1983 s. 119). 'meteliksiz': ※ ***Geçimimiz bu bizim yavu. Sürünürüz sonra bembeyaz ha!*** (N. Araz 1957 s. 9).

bemol (müzik terimlerinden) 'notayı yarım nota aşağı düşüren (kalınlaştıran) b işareti' < Fr. ***bémol*** a.m. [***bé*** 'b harfi' ve ***mol*** < İt. ***moile*** < Lat. ***mollis*** 'yumuşak'].

bemüs, b. ***bamuz***.

ben I '1. şahıs tekil zamiri' < ETk. ***ben*** a.m. Clauson 1972 s. 346. Krş. ***bana*** I, ***benim, biz*** I, ***men***. ※ ***Höcamı öldürdiler, beni ṣoydılar, bu ḥāle ḳoydılar,*** (Ferec 855/1451 v. 7b). Kendinden bahsetmek, kendi şahsını ileri sürmek müspet de değerlendirilebilir, menfi de: ***benim diyen*** 'kendine güvenen, güçlü kuvvetli': ※ ***Çok sağlam ağaçlardır. Benim diyen fırtına onları yerinden oynatamaz.*** (A. Yurdakul 1991 s. 220). ***benbenci*** 'hep kendini düşünen': DS 625–626 ※ ***Oğlum değildir benbenci, tamahında değildir dünyanın, ne bana benzer ne ablasına.*** (L. Erbil 1977). ***ben sen*** 'insanlar': ※ ***beni seni yaradan Taŋrı ḥaḳḳıyçün ...*** (Ferec 855/ 1451 v. 10b). ***sen ben*** 'başkaları değil, yalnız biz': ***Ne edelim Yusuf Ağa, Hilmi Beylerin ne olduğunu sen ben biliriz amma bunlara öğretemeyiz.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 156).

ben II 'tende bulunan koyu renk leke' < ETk. ***beŋ*** a.m. Clauson 1972 s. 346. ※ ***çenesi yarık, yüzünde püskürme benler.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 11.9.1941). 'saçta, sakalda açık veya koyu renkte küçük yer; çürük dişte leke': ※ ***Azı dişimin birisine ben düşmüş, zonk zonk zonkluyor.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 14.12.1944). Yüzdeki benler birer güzellik nişanı sayılır: ※ ***Dükeli işüme olidi meded, | Dostlarum yüzinde beŋidi ebed.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1527). ***ben düş–*** 'meyve (en çok üzüm) olgunlaşmaya başlamak' DS 627, krş. ***benlen–***.

AD. **ben/beŋ** III 'kuşun yavrusuna taşıdığı yem, yiyecek; oltaya takılan yem' DS 625 < Fa. ***ban*** 'dane'.

Osm. **bena** 'oğullar; evlat' < Ar. ***banāʾ*** a.m. ※ ***İmdi bu sulṭānuŋ bir yavuz ḳızı varımış, Saṭrancbāz-ımış. Banā-yı mülük-ile muʿāraża ėdermiş, yėnüb başların alurmış, burca asarımış.*** (Ferec 855/1451 v. 239b). Krş. ***beni***.

Osm. **benadir** 'benderler, deniz limanları' < Ar. ***banādir*** a.m. [Fa. > Ar. ***bandar*** 'liman' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Aḥvāl-i iskelehā vu benādir.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 370).

Osm. **benahak** 'haksız olarak, hakkı olmadan' < Fa. ***ba-nā-ḥaḳ*** [***nā-ḥaḳ*** 'haksızlık' ve ***ba–*** ön takısı, b. ***be*** I ⊡]. ※ ***Zeri be-nā-haḳ alduŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 126b).

⊡ Fa.dan alınmış kelime ve tabirler arasında ***na*** unsurunu ihtiva edenler vardır. Bu unsur, Fa.da bir sıfat veya ismin önüne ilave edilen menfi bir ön takıdır, ms. ***hoş→nahoş*** 'hoş olmayan'. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler geçmiştir: ***benahak, çarnaçar.***

Osm. **benam** 'meşhur' < Fa. ***ba-nām*** a.m. [***nām*** 'şöhret' ve ***ba–*** ön takısı, b. ***be*** I ⊡]. ※ ***Ve kimse kimseye bir dilim nān sunmaz oldı, meger-ki hilāle‿hürşīd-i benām*** (ʿĀlī 1587 v. 120b).

Osm. **benan** 'parmak' < Ar. ***banān*** 'parmak uçları'. ※ ***Ḳatline dėmiş benān ile işāret eyleyem; | Alma cānum, luṭf ḳıl, yā Rab, ben anı görmeden***. (Ẕātī 1987 III, 107).

Osm. **benat** 'kızlar, kerimeler' < Ar. ***banāt*** a.m. [***bint*** 'kız' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Andan yaraḳlandılar, şüher u benāt ve aḫtān u ıṣhār ve müteʿalliḳāt(-ı)‿hānumānile Mıṣra gitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 226a). ***benat***-ı ***naʿş*** (astronomi terimlerinden) 'Büyük Ayı (Ursus Maior) ve Küçük Ayı (Ursus Minor) burçlarının adları' < Fa. < Ar. ***banāt naʿş*** a.m. ※ ***Ḳaḥṭ u siʿat u ġalā sālinde Benātü n-naʿş-ı berīn mānendi meclisümde ḳıllet-i yārān muḳarrer olduḳdan māʿadā ...*** (ʿĀlī 1587 v. 122b).

AD. **benava** 'serseri; ahmak, sersem' DS 625 < Fa. ***bī-nawā*** 'biçare, yoksul'. ※ ***Ama ne bakas, ne banavasın, âdeta zırlak bir budalâsın!*** (Feraizci-zâde 1979 s. 31).

ben ben bak–, ***bel bel bak–*** tabirinin varyantı. ※ ***Bir ḥerīf gendüye ben ben baḳar. Ācab şu ḥerīf ne baḳar?*** (Ş. Elçin 1975–76 s. 199).

AD. **benbenci** 'hep kendinden bahseden, kendini beğenmiş, kibirli, egosantrik' DS 625–626 < ***ben*** kelimesini diline persenk etmiş olan.

bencek, b. ***beyincek***.

bencil 'yalnız kendini ve kendi çıkarını düşünen, hodbin' < ***ben*** I + isimden, birisine yakınlık ve meyil gösteren sıfat yapan ***–cil*** eki, b. ***adamcıl*** ⊡. ※ ***Pek bencildir; bu bir kusur: | Bencil olan zalım olur.*** (Tevfik Fikret 1958 s. 34).

EOsm. **bencileyin** 'benim gibi' < ***ben*** I + ***–ci–leyin*** 'gibi', b. ***ancılayın*** ⊡. ※ ***Bu dem cihānda bencileyin kim vardur?*** (Ferec 855/1451 v. 128a). ※ ***Āh, aşklar paslanıyor, kent saklarken onları; | Bencileyin hep ayna yerine koyuyor anıları.*** (H. Yavuz 1992 s. 29).

bend/bent I 'bağ, zincir' < Fa. ***band*** a.m. ※ ***Ḥaccāmdan ḳurtuldı bendden zindāndan ḳurtılur gibi.*** (Ferec 855/ 1451 v. 209b). Mecazî manada: ※ ***Cāriye cihetinden ʿiffet bendinde oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 106b). ***bend et–*** 'bağlamak': ※ ***Ḋedüm: "Bend ėt beni, Leylī, ṣaçuŋla!" | Eyitdi: "Baġlamalusın, be Mecnūn."*** (Ẕātī 1987 III, 115). Mecazî manada: ※ ***Maksadı anlaşıldı, yalnız çil liralarla değil, beni gezdirip eğlendirerek ... de kendine bendetmek.*** (S.M. Alus 1933p s. 232).

bend/bent II 'suyu biriktirmek için önüne yapılan set' < Fa. ***band*** a.m. ※ ***Köşesine çekilmiş, bendin içinde üretilecek balıklar için yeni tasarıların ardına düşmüştü.*** (N. Üstün 1968 s. 77).

Osm. **bend** III 'mafsal' < Fa, ***band*** a.m. ※ ***İtler acıḳmışlar idi, durdılar, segbāna yapışdılar, bendlerlnl bendinden cüdā ḳıldılar, pāk yėdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 125a).

bend/bent IV 'kanun maddesi' < ***bend*** III. ※ ***Yezīdiŋ cürmi ondan az gelir mīzān–ı maḥşerde | Uyar her bendi her bir fiʿline ʿAbdülḥamīd ḫānıŋ.*** (Şair Eşref 1958 s. 126).

Osm. **bende** 'köle' < Fa. ***banda*** a.m. [asıl manası 'bağlanmış; esir]. Osm. üslubundaki nezaket unsurları için b. ***abd*** ⊡². ※ ***Eger pādeşāh bendesinl naẓar–ı şefaḳatlle melḥūẓ ve maḥẓūẓ ėderse, bendesine vācibdür ki gendü menzllesinl bile.*** (Ferec 855/1451 v. 70a).

Osm. **bendegân** 'köleler' < Fa. ***bandagān*** a.m. [***banda*** 'köle' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Saraydaki bütün bendegân ve rical hünkârın evhamına hizmet ve hulûskârlık için vesile arayıp dururlar.*** (Fazlı Necip 1930 s. 146).

bendehane (tevazu tabiri) 'evim/evimiz' < Fa. ***banda–ḫāna*** a.m. [***banda*** 'köle' ve ***ḫāna*** 'ev', b. ***abdesthane/apteshane*** ⊡]. Osm. üslubundaki nezaket unsurları için b. ***abd*** ⊡². ※ ***İ maḫdūm–zāde! Luṭf ėtdüŋüz, bende–ḫāneŋüzi ḳudūm–ı mübāreküŋüzile müşerref ve müzeyyen eyledüŋüz.*** (Ferec 855/1451 v. 13b).

Osm. **bendenevaz/bendenüvaz** 'kölesine karşı lutufkâr' < Fa. ***banda–nawāz*** a.m. [***banda*** 'köle' + ***-nawāz*** 'okşayan']. ※ ***Bu ne bende–nevāzllkdür ki bu blyçāre ḥaḳḳında ėdersin?*** (Ferec 855/1451 v. 98b).

⊡ Fa.dan Tk.ye geçen edebî kelimeler arasında ***–nevaz / -nüvaz*** unsuru ile nihayetlenenler vardır. Bu ilave, Fa. ***navāḫtan*** 'okşamak' fiilinden gelir ve 'okşayan' manasındadır. Tk.de / ***v*** /'nin tesiriyle labialisation'a (dudaksıllaşma) uğramış, ***nüvaz*** olmuştur. A–B ve C–E ciltlerinde geçen örnekler: ***bendenevaz, dilnüvaz***.

bendeniz (tevazu ve nezaket tabiri) 'ben (asıl manası 'köleniz', fakat cümlenin fiili gene 1. şahıs şeklini gösterir)' < ***bende***. ※ ***Bendeniz devri istibdadı, devri hürriyeti idrak etmiş bir adamım.*** (S. Kocagöz 1954 s. 78).

bendenüvaz, b. ***bendenevaz***.

Osm. **bender** 'liman şehri' < Fa. ***bandar*** a.m. ※ ***Bu͜ haber Maġdaşü-yı Kübrāda bilinür. Ol şehr bandardur, āyende revende anda çoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 146a).

Osm. **bendergâh** 'liman şehri ve ticaret merkezi' < Fa. ***bandar-gāh*** a.m. [***bandar + -gāh*** 'yer', b. ***âdemîgâh*** ⊡]. ※ ***Eyü bendergāhdur, tüccār gemileri eksük olmaz.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 736).

AD. EOsm. **bendeş** 'benzer, aynı, eş' DS 627, TS 503–506 < ***ben/beŋ*** III 'kuşun yavrusuna taşıdığı yem, yiyecek' + müşareket eki olan ***-deş***. krş. ***kardeş..*** ※ ***Anuŋ rengi ḳızıl altuna beŋdeş | Ḳanadı ḳuyruġı nür ile deŋdeş..*** (Şeyhoġlı Muṣṭafā 1979 no. 1227). ※ ***Melik anı gendü nefsine beŋdeş ve berāber eyledi.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 26). Çok defa menfi cümlede: ※ ***Bellü anda bu fażīlet çoġidi, | ʿAḳl içinde beŋdeşi hiç yoġidi.*** (M. Adamović 1994 no. 3320). ※ ***Dėdi: Īrānda hergīz beŋdeşüŋ yoḳ.*** (Fạhrī 1974 [1367] no. 2054). ※ ***Ki oldur bilge vu beŋdeşsüz u bir*** (a.e. no. 1768).

Osm. **bendezade** 'köle çocuğu' < Fa. ***banda-zāda*** a.m. [***banda*** 'köle' ve ***-zāde*** 'doğmuş', b. ***Acemzade*** ⊡]. ※ ***Şābūr ḳulınuŋ ḥālcuġazın görsün, bende-zādesidür dėsünler.*** (Ferec 855/1451 v. 121a).

Osm. **bendküşad** 'ek yeri, bağlantı' < Fa. ***band-kuşād*** a.m. ※ ***Ol aġacuŋ dibinde ābnüs-ı Ḳavāḳīden bir taḫt düzdiler, bend-küşādların altundan eylediler.*** (Ferec 855/1451 v. 91b).

AD. (Kıbrıs) **bendo** 'beşibirlik' DS 627 < Gk. ***pentólira*** '5 drahmalık sikke' Ch. Tzitzilis 1987g no. 401; krş. Ar. ***bintü*** '20 franklık altın sikke' H. Wehr 1958 s. 67.

benediktin 'bir çeşit likör' < Fr. ***bénédictine*** a.m. [aslında, Benedictus (Fr. Saint Bénoît) tarafından kurulan tarikatın rahipleri tarafından imal edildiğinden]. ※ ***Elinden düşürmediği Benediktin şisesiyle çok şişman ve çok yaşlı ölür.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 161).

Osm. **benefşe**, AD. **benevşe** DS 628 'menekşe' < Fa. ***banafşa*** a.m. ***/b/→/m/*** değişimi için b. ***bakara*** II ⊡. ※ ***ʿÖmrümde andan nāzük yėr görmedüm: gül ü sünbül u lāle reyḥān benefşe nergīs ...*** (Ferec 855/1451 v. 101a). ※ ***Seni sevdigüm çāġlarda bülbüller öter bāġlarda | mor benefşeli ṭaġlarda koçsam yarimüŋ bėlini.*** (Karacaoğlan v. 38b).

benek I 'ufak leke' < ETk. ***benek*** 'dane' Clauson 1972 s. 350'ye göre < Fa. ***banak*** 'ufak dane' [***ban*** 'dane' + Fa. küçültme eki olan ***-ak***, b. ***ahmedek*** ⊡]. ※ ***ʿĀrıżında, ey ḳamer ṭalʿatlu, şol müşkīn benek | Oldurur olan͜ Halīlīnin gözinde merdümek.*** (Köprülüzade 1934 s. 117). ※ ***Küçükken pişik sivilceleri çıkmış kafamda. Anam katran yakısı sıvadı. Yangısına dayanamadım, ama sıktım dişimi. Geçti. Şu üç dört benekten başka izi kalmadı çok şükür.*** (F. Erdinç 1961 s. 141–142). ※ ***Pantolonun arkasının diz kıvrımlarına dek çamur benekleriyle bezendiğinden kuşkusu yok.*** (C. Kavukçu 1998 s. 43).

Osm. **benek** II 'bir cins ipekli kumaş' Meninski 1780 I, 599 < ***benek*** I ?? . ※ ***Üç biŋ aḳça nuḳūd ve bir ḳırmızī benek ḳaftān ve 'ulūfeme beş aḳça teraḳḳī ...*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 311). Muahhar metinlerde ***beŋek*** yazılışı bulunur, herhâlde ***beŋ*** kelimesinin tesiriyle: ※ ***Her ḳadırġaya yetmiş ẕırā' beŋek çuḳadan olur*** (Kātib Çelebī 1329 s. 156).

benessema vel'arz, b. ***beybessema vel'arz***.

AD. **benevlş/menevlş/menengiş** 'çitlembik, sakız ağacı' DS 3161, TS 508, Meninski 1680 III, 4989 < Fa. ***benefş*** 'menekşe renginde, mor' (Meninski yalnız rengi söylüyor). Krş. Tekin–Tietze 1994 no. 135. ***/b/→/m/*** değişimi için b. ***bakara*** II ⊡.

AD. **benevrek / benervek** 'bir cins şalvar' DS 627–628 < Yun. ***απανωβρακι*** (apanövráki) a.m. A. Tietze 1955 no. 21. ※ ***Sevinçten içim içime sığmazdı. El tezgâhında dokunmuş siyah benerveğim, sırça düğmeli mintanım, kepkepli ayakkabılarımla idare yerine öyle bir kurulurdum ki!*** (Z. İlhan 1948 s. 39). Krş. ***menevrek***.

benevşe, b. ***benefşe***.

Osm. **beng** 'haşiş' < Fa. ***bang*** a.m. ※ ***Vardı, 'aṭṭār dükānından bir misḳāl bang toḫmın satın aldı.*** (Ferec 855/ 1451 v. 220b).

Osm. **bengî** 'haşiş kullanan kimse' < Fa. ***bangī*** a.m. Sıfat eki ***–ī***'nin meslek isimleri için kullanılması için b. ***acabrûdî*** ⊡. AD. ***bengilik*** 'gelincik çiçeği; bir çeşit bayıltıcı ilaç' DS 628: ※ ***Zavallı delikanlıya bengilik içirip uyutacağız ha!*** (Musahipzade Celal 1936gg s. 47).

AD. **bengi** 'Zeybek oyununda çalınan bir çeşit çalgı; hareketli bir Zeybek oyunu' DS 628 < ??.

AD. **benglide-/benlile-** 'ürkerek uyanmak' DS 628 < ***benirle–***, ***/rl/→/ll/*** asimilasyonu ile. ※ ***Ādam o vaḳıt bėngildedi.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 66). ※ ***Satılmış uyukluyordu. Tam bu sırada oda kapısı "trank!" diye açıldı. Satılmış dayı benilledi.*** (H. Olcay 1949 s. 47). Krş. ***belinle–***.

bengutaş, b. ***bengü*** EOsm.

bengü 'ebedî' < ETk. ***beŋgü*** a.m. Clauson 1972 s. 350–351; Ramstedt'e göre < Çin. ***man*** 'on bin' ve ***ko*** 'eski' (G. Doerfer 1975 IV, no. 1744). ***bengü su*** 'abıhayat': ※ ***Bir uçmaḳ gibi gördi mürġzārı | İçinde bengü suyınca bıŋarı.*** (Fḫrī 1974 [1367] no. 590), AD. ***bengutaş*** 'anıt' DS 628 H. Eren 1988s s. 202'ye göre ETk.den alınarak DS'ye sokuşturulan esassız ve uydurma bir tespittir.

Osm. **beni** 'oğullar, evlatlar' < Ar. ***banī*** a.m. Krş. ***bena***. Yalnız şunun gibi Ar. terkiplerde: ***Benī Ādem*** 'Ādem oğulları, insanlar'. ※ ***'İlm icinde 'allāme–i 'ālem u 'ucübe–I Benī Ādem oldı.*** (Ferec 855/1451 v, 91a).

benille, b. ***bengilde–***.

benim, b. ***benüm***.

benimki 'bana ait olan, sevgilim': ※ ***Beş on dakika evvel minderde serili olan benimki kalkmış, ayaklanmış, dipdinç, keyfi yerinde, parmağında zllleri eksik.*** (S.M. Alus 1944 s. 64). ※ ***Siz mandanın ağladığını duydunuz mu hiç? Benimkicik ağladı.*** (M. Başaran 1964 s. 90). ***benlmki/benlmkisi*** 'benim yaptığım, benim vaziyetim': ※ ***Ben artık ölmeliyim. Bu benimkisi de yaşamak mı? Āleme zahmet vermek.***

(H. Taner 1954 s. 68). ※ ***Dokuzlu bir Alman tabancası aldım ki sorma... Benimki tıpkı tıpkısına asker talimi. Yirmi adımdan cıgara paketini burgu gibi deliyorum.*** (Kemal Tahir 1957k s. 138). Çoğul ***bizimki/bizimkisi***: ※ ***İş değil bizimkisi. Eşşek gibi çalıştırdıkları yetişmiyormuş gibi bir de başımıza kontrol diye Allahın angutlarını musallat ediyorlar*** (M. Hacıhasanoğlu 1954y s. 66).

benimse– 'kendine mal etmek, sahip çıkmak, kabullenmek' < ***benim*** + sıfattan fiil yapan ve bir şey sanmak, telakki etmek fikrini ifade eden ***–sa–*** genişlemesi, b. ***azsın–*** ⊡. ※ ***Hepimizin tek tek benimsediği biri vardı elbet. Birlikte gezerken bir de bakardık ki ikişer ikişer ayrılmış, uzaklaşmışız.*** (A.F. Oğuzkan 1953 s. 91).

AD. **benirle–** 'korku ile uyanmak' DS 628 < ***belinle–*** fiilinin metatezi, b. ***albız*** ⊡. ※ ***Birdenbire âdeta kulağının dibinde patlıyan bir tüfek sesiyle benirledi.*** (A.H. Tanpınar 1955 s. 67–68).

beniz/benz 'yüz rengi' TS 508–509 < ETk. ***beŋiz*** a.m. Clauson 1972 s. 352. ※ ***Bir ḳaraŋu evde mütefekkir oturur, beŋzi sararmış, gözler çuḳurına girmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 142a). ※ ***Bī–çāre ḳızıŋ beŋzi dīvār gibi bembeyāż kesilmişdi.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 118). 'yüz, çehre': ※ ***Kiler u çardaḳ u anbārlar dolar | Aŋa ḳarşu hōcanuŋ beŋzi güler*** (Köprülüzāde 1934 s. 27). ***benizden çık–*** 'sararıp solmak': ※ ***Yüzüŋden ayrulup çıḳdum beŋizden, | Balıḳ gibi kim ayrılur deŋizden.*** (Fąhrī 1974 [1367] s. 458 no. 4107).

AD. **benlen–** 'meyvenin (en çok üzüm) olgunlaşmaya başlaması' DS 629 < ***ben*** II + isimden fiil yapan ***–len–*** genişlemesi, b. ***abaplan–*** ⊡. ※ ***Belkim asmaların yeşerdiğini, üzümlerin benlendiğini görmeden ölecek.*** (F. Baykurt 1967k s. 117).

benlik I 'kendini beğenme, kendini üstün görme, kibir' TS 509 < ***ben*** I. Nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–lık*** eki için b. ***ağırlık*** ⊡. ※ ***Saŋa şöhret, ḥırṣ u benlik revān, | Ḍamaruŋda ḳandur, gevdeŋde cān.*** (Ferheng–nāme–i Saʿdī 1340/ 42 no. 683). ***benliğime lânet!*** 'kendimi öğmek zorunda olduğum için kendimden tiksinerek söylüyorum' DS 629. ※ ***Benliğimize lânet, içimizden tekimiz onun ağzının tadını vermeğe muktediriz.*** (S.M. Alus 1944 s. 108). ***benliği git–*** 'kendini kaybetmek, ne yaptığını bilmemek': ※ ***Beni bilküllīye ṣabrdan ʿaḳldan dür ėdüb āvāre vu bīçāre eyledi ... benlik benden gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 116a). Krş. ***bizlik.***

benlik II 'beni icab ettiren, benim yapabileceğim' < ***ben*** I + isimden uygunluk sıfatı yapan ***-lik*** eki, krş. ***kışlık (palto), mahkemelik (iş)***. ※ ***Benlik bir iş kalmadı.*** (F. Baykurt 1967k s. 160).

benmari (kimyagerlik terimi) 'bir maddeyi kaynar suya oturtulan bir kapta ısıtma ameliyesi' < Fr. ***bain–marie*** a.m. [***bain*** 'banyo' ve ***Marie*** 'Meryem Ana']; aslında bu kimya terimi kimyagerlerin çok saydığı, Musa'nın kız kardeşinin isminden.

Neolojizm **benmerkezci** 'daima kendi şahsını merkez gören, her şeye kendi şahsının görüş zaviyesi altından bakan' < İng. ***egocentric*** a.m. kelimesinin alıntı çevirisi calque (ödünçleme çeviri), için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡³ [Lat. ***ego*** 'ben' ve ***centrum*** 'merkez']; İng. kelime de yeni olmalı (OED'de bulunmuyor). ※ ***Hülya benim müthiş benmerkezci ve hattâ bencil olduğumu kafama indirdiği çekiçler eşliğinde ifade etti.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 36).

Osm. **benna** 'inşaat ustası, kalfa' < Ar. ***bannā'*** a.m. ※ ***Anda bir üstād-ı bennā var-idi ki mühendislikde naẓīri yoġ-ıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 18b).

Osm. **bennak** 'reayadan olan fakat toprağı olmayan veya az olan evli köylü' < R. Dankoff 1995 no. D3'e göre bir ihtimal EErm. ***bnak*** kelimesinden gelmektedir. ※ ***Ve zirā'at ėtmeyen ve yā̆hūd resm-i zemīni resm-i bennākinden eksük olan ve cüfti ve zirā'ati olmayub müzevvec olanlardan dạhı on ikişer aḳça resm-i bennāk ve altışar aḳça resm-i ırġadīye vėreler.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 188).

AD. **benne** 'sıvacı; duvarcı' DS 629, ZTS 1976 s. 21 < Ar. ***bannā'*** 'duvarcı'. Krş, ***benna***.

EOsm. **bense-** 'beni özlemek' < ***ben*** I + arzulamayı ifade eden fiiller yapan ***-se-*** genişlemesi, b. ***aygırsa-*** ⊡. ※ ***Āḫire ėrince, dür olursa 'ömri fürḳatüŋ | Sen, bilürem, bensemezsin ben kemāhī sensedüm.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 (840/1437) s. 232).

bent, b. ***bend*** I, II, IV.

benüm/benim b.m. (1. şahıs mülkiyet zamiri), krş. ETk. ***menim*** a.m. Clauson 1972 s. 346 (hece sonundaki ***/n/*** sesinin tesiriyle ***/b/→/m/***). EOsm. ***benüm:*** ※ ***Benümile 'ahd eyle ki benüm olasın!*** (Ferec 855/1451 v. 38a). Mülkiyet fikrini vurgulasın vurgulamasın, mülkiyet eki olan kelimenin önüne konabilir: ※ ***Benüm gönŋlüm diler ki...*** (Ṣaltuḳ-nāme 1974 s. 330). Malik olanlar birden çok olursa takip eden mülkiyet eki çoğul da olur: ※ ***Āh, oğlumuz! Davalaciru, seniŋle benim oğlumuz!*** (A.H. Ṭarḫan 1334 s. 483). ※ ***Benim ve gazetenin hiçbir mes'uliyetimiz bulunmamak lazımgelir.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 170). Kendi başına (mülkiyet eki olmadan) mülkiyeti ifade edebilir: ※ ***Benim doktoru buldum.*** (Peyami Safa 1937 s. 44).

EOsm. **benümçün** 'benim için' < ***benüm*** ve ***içün.*** ※ ***Benümçün işbu ḳadar miḥnet gördüŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 119).

benz, b. ***beniz.***

benze- b.m. (görünüşü aynı veya ona yakın olmak) < ETk. ***beŋze-*** a.m. < ***beŋiz*** 'yüz rengi', fakat (Clauson'a göre) iki kelime arasında semantik yakınlık yok (Clauson 1972 s. 352). İsim/sıfattan fiil temeli yapan ***-a-/-e-*** genişlemesi için b. ***ada-*** I ⊡. ※ ***Uluzādeler işi ayruḳlar işine beŋzemez.*** (Ferec 855/1451 v. 14b). 'gibi görünmek': ※ ***Bu düş dürüst düşe beŋzemez.*** (Ferec 855/1451 v. 52b). Yaklaşma hâlli sıfat-fiiller (participium cum dativo): ※ ***Bu iş müşkil işdür, murāduŋ ḥāṣıl olacaġa beŋzemez.*** (Ferec 855/1451 v. 152b). ※ ***Bütün akraba gelmişe benziyordu.*** (Sabahattin Ali 1943 s. 30). Hattâ bundan başka partisip fonksiyonunda kullanılan ***-ıyor*** ile: ※ ***Fahrünnisa'nın elleri pek iş görüyora benzemez.*** (H. Taner 1954 s. 82). (Argo) 'sarhoş olmak': ※ ***"Çek öyleyse, hadi!" Kendisi benzemişti. Son zamanlarda yarım şişecikle kandil oluyordu zaten.*** (M. Seyda 1962z s. 31). ***benzer*** 'müşabih': ※ ***Ḳız gendüyi gördi ki bu cüvāna beŋzer. Sīmurġa beŋzer yėri yoḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 196a).

benzet- 'benzer hâle getirmek (ms. birisinin portresini)' < ***benze-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Cümle naḳḳāş-ı Çīn ve üstādān-ı rūy-ı zemīn cem' olalar, kāġıẓ üzerinde naḳşı beŋzedimeyeler.*** (Ferec 855/1451 v. 106a). 'başkası zannetmek': ※ ***Meger bu beni bir***

kimseye beŋzetmişdür? (Ferec 855/1451 v. 98a). 'berbat etmek': ※ ***Gözünü aç, devriyelere yakalandık mı, bir çuval inciri benzetiriz.*** (Tarık Dursun K. 1966 s. 72). (Argo) 'azarlamak, dövmek ya da başka bir kötü muameleye maruz bırakmak': ※ ***Şunları adamakıllı benzetmek lâzımdı ama, neyse sana dua etsinler!*** (Z. Yamaç 1956 s. 95).

benzin b.m. (motor yakıtı) < başlangıçta Sumatra (Endonezya)'dan getirilen ***benzoe*** reçinesinden imal edilirdi, ***benzoe*** kelimesi de < İt. ***bengiuì*** < Ar. ***laban cāwī*** 'Cava reçinesi' terkibinden neşet etmiş (F. Kluge 1975 s. 65). Doğu Avrupa'da tanınan ***benzin*** kelimesi Türkiye'ye Almancadan, Rusçadan veya bir Balkan dilinden geçmiş olabilir. Bu tür suni terminolojilerde kullanılan ***–in*** için b. ***adrenalin*** ⊡. ※ ***Ve şu benzin kokusu yok mu, fena halde dokunuyor bana.*** (E. Cansever 1966 s. 18). ※ ***Babası, o günlerin benzin toptancısı sayılan Eyüplü otçu Şerafettin beydi.*** (B. Arpad 1976 s. 26).

AD. **bepelā** 'kelebek' DS 6309 < Gürc. ***pepela*** a.m. [****per–*** 'uçmak' kökünden] V. Cangidze 1984 46. İt. ***farfalla*** a.m. ile olan benzerlik göze çarpar.

Osm. **ber** I 'göğüs' < Fa. ***bar***. ※ ***Gören ḳadd u cebīnüŋ, ey semen–ber | Sanur kim serve olmuşdur semen ber.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 (840/1437) s. 95).

Osm. **ber** II 'üstünde, üzerinde, üzere' < Fa. ***bar*** a.m. [krş. EYun. ***hyper***, Lat. ***super***, Alm. über vs.]. Farsçanın preposition'larından (edat, ilgeç), ms. ***ber 'ādet*** 'âdet üzere'.

⊡ Fa.nın ***ber*** preposition'u (edat, ilgeç), edebî Osm.da ve tek tük BSTTk.nde bir nevi préfixe (ön ek) şekline girmiştir. A–B ve C–E ciltlerinde bulunan örnekler şunlardır: ***ber âdet, beraverde, berbad / berbat, berceste, berdar et–, berdevam, berduş, bergeşte, bergüzide, berhava, berhayat, berhem gel–, berkaide, berkarar, berkemal, bermezid, ber muceb–i, bermurad bermutad, ber sebil–i, bertafsil, bertaraf et–, ber vech–i, bervefkimurad.*** Ayrıca, ***berter*** için b. ***balater*** ⊡, ve ***berin*** için b. ***abherin*** ⊡.

AD. **ber** III/**beri** 'ağıl, davarın sağıldığı yer' DS 630, 633 (bere sürmek) < Kürt. ***bêr/bêrî*** a.m. K.K. Kurdoev 1960 s. 106., Erm. ***per*** < EErm. ***ber*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 55 ※ ***Davarların otladığı, süt sağmağa gidilen yere "beri" diyorlar.*** (M. Körükçü 1950 s. 78).

ber IV, b. ***berr***.

ber– 'vermek' < ETk. ***bėr–*** a.m. Türk dillerinin birçoğunda ***/b/*** sesi muhafaza edilmiştir. Fakat Osm. ve BSTTk., hatta diyalektlerde dahi yalnız tektük izleri kalmıştır, b. DS 536. Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VII, 545 Tatar hanının sözlerini naklederken şivesini şöyle taklid ediyor: ***Çalap Allāh ḳorsa, bizge purṣat ve nuṣret bėrürse...***

beraat/beraet '(mahkeme karariyle) temize çıkma' < Ar. ***barā'a*** 'suçsuzluk'. [/***br'***/ kökünden]. ※ ***Mü'ebbeddir silinmez naḳş–ı te'ṡīrāt–ı vicdānıŋ | Berā'et ėtse de mücrim derünu müsterīḥ olmaz.*** (Şair Eşref 1958 s. 152).

EOsm. **beraber** I 'karşı karşıya, karşısında' < Fa. ***bar–ā–bar*** a.m., aslında 'göğüs göğüse' [***bar*** 'göğüs']. ※ ***Bėşinci gün nā–dāşt manẓara berāberinde maḥzün maġbün oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 232a). 'aynı hi-

zada': ***Nāgāh gördüm, deŋiz ḥareket ėtdi, bir şaḫṣ baş ḳaldurdı; 'acab-ṣūret boyı ḳaya berāberi oldı, henüz göbegi sudayidi.*** (Ferec 855/1451 v. 45a). 'aynı ağırlıkta': ※ ***Bu 'üduŋ bu yėrde ḳıymeti gendü berāberi altundur.*** (Ferec 855/1451 v. 240b). 'aynı manada, aynı keyfiyette': ※ ***Bu baŋa ölüme berāber bir işdür gelür ... Eger ben bu suvālüŋ cevābın dėmeyem ḥaḳıyḳat ölürem.*** (Ferec 855/1451 v. 138b). 'aynı, müsavi': ※ ***Yaramaz 'avrat ḳatında erüŋ gökcegi, çirkini, pādeşāhı, gedāsı, eyüsi, yavuzı, barçası berāberdür.*** (Ferec 855/1451 v. 172b). Bu örneklerin gösterdiği gibi bu gibi manalarda EOsm.da dativus hâli kullanıldığı hâlde BSTTk.nde ***ile*** kullanılır. Ms. EOsm. ***Beni̮ hāke berāber eyledüŋ, vücūdüme od urduŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 113a). Fakat BSTTk. ※ ***Hanlya geçenlerde Emin önünde rastladığımı, bana yerle beraber temenna eylediğini söylemiştim ya!*** (S.M. Alus 1933p s. 50). Kelimenin EOsm.da sık rastladığımız bu manası BSTTk.nde yalnız bu tabirde yaşıyor.

⊡ Fa.dan alınmış kelimeler arasında ***-ā-*** rabıtası ile birbirine bağlanmış çift isim ve çift sıfatlar vardır. Tekrarlanan isimlerden yapılan böyle terkiplerde iki şey yan yana veya karşı karşıya gösterilir (ms. ***ser-a-ser*** 'uçtan uca, bir baştan bir başa'). Tekrarlanan sıfatlar ise sıfatın mefhumunu güçlendirir (ms. ***dur-a-dur*** 'çok uzak'). A–B ve C–E ciltlerinde bahsi geçenler; ***beraber, demadem, dengâdenk, duradur***. Bu terkip tipi Tk. unsurlarla da kullanılmıştır: ***çakaçak, çetaçet, çltaçit, daradar.***

beraber II/AD. **barabar** 'refakatinde, birlikte' < ***beraber*** I'den ayrılarak yavaş yavaş 'beraber' ***bile*** kelimesinin yerine geçti. ※ ***Yanında, ilk defa beraberinde gördüğüm yaşlı kadın.*** (S.M. Alus 1944 s. 29). Mecazî manada: ※ ***Gece yarısından sonra geliyor, şafakla beraber gidiyordu.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 110). ***berabere kal-*** 'birbirini yenememek': ※※.

Osm. **ber âdet** 'âdet üzere' < ***ber*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***âdet***. ※ ***Ve müsülmānlarda ve keferede vāḳl' olan mezre'a ve baştınalaruŋ ba'żı ṭarlaları zlrā'ate glrü ḳābilīyet bulsun içün ber 'ādet iki üç yıl gelembe ḳonulub...*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 255–256).

beraet, b. ***beraat***.

Osm. **ber-aks** 'ters, aksine' < Fa. ***bar 'aks*** a.m. [***bar*** b. ***ber*** II ve Ar. 'aks b. ***aks/akis***] ※ ***Bu ża'lyf ḳocayı gerek siz götüreyidüŋüz. Emr ber-'aks olmış, siz aŋa blndüŋüz.*** (Ferec 855/1451 v. 68b).

beran, b. ***baran*** I.

berat 'imtiyaz senedi, patent' < Fa. ***barāt*** a.m. < Ar. ***barā'a*** (bir vazife veya tediyeden) affedilme, muafiyet'. ※ ***Pādişāhlardan mülkīyet üzere berātları veyā 'öşrden 'afv olunmalarına ellerinde berāt-ı şerīflerl ola, aŋa göre 'amel oluna.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 254). ※ ***Merd-l ḥlşār ḳılınub eline berāt vėrilür.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 254). ※ ***Hayat bu. Yarına çıkacağımıza dair elimizde hangimizin beratl var?*** (Umran Nazif 1954 s. 16). 'diploma': ※ ***Bir de, sevdiğimin kahramanlık beratı olan kâğıdın, nasıl olup şapka kutuma karıştığını bulabilsem!*** (Füruzan 1972k s. 324).

Berat 'Arnavutluk'ta bir şehir' < ??.

Berat (gecesi) 'Şaban ayında bir kandil gecesi' < Ar. ***Laylü l-Barāʼa*** a.m. ※ ***Gecelerimiz de var: Berat gecesi, Miraç gecesi, Regaip gecesi.*** (R. Ilgaz 1969g s. 12). ※ ***Ama, nasıl olur da para çalar, kasa soyar, kız kaçırır? Asla asla asla, dedim. Nasıl olur da bir berat gecesi ciması, ya da bir aydaşık gibi uğursuzlanır bu çocuk?*** (L. Erbil 1977 s. 31).

Osm. **beraverde** 'ortaya konmuş, ***yapılmış***, bina edilmiş' < Fa. ***bar-āvarda*** a.m., ***bar-āvardan*** fiilinin unsuru. [***bar*** 'üzerine' (b. ***ber*** II ⊡) ve āvardan 'getirmek']. Fa. ***-(i)de/-te*** için b. ***aferide*** ⊡. ※ ***Ortasında sulṭān bıŋarı gibi bir ulu müdevver ʻamiyḳ ṣaḫr-ile ber-āverde sovuḳ bıŋar.*** (Ferec 855/1451 v. 47b). ***beraverde kıl-*** 'husule getirmek, gerçekleştirmek': ※ ***Dilerseŋ ki Ḥaḳ taʻālā maḳṣūduŋı ber-āverde ḳıla, evvel sen gendü ḥālüŋi yalansuz söyle!*** (Ferec 855/1451 v. 182b).

Osm. **beraya**, yalnız ***reaya ve beraya*** 'halk, tebaa' < Ar. ***barāyā*** a.m. [/***br***'/ kökünden, ***barīya*** 'mahluk, yaratılmış varlık' kelimesinin çoğulu]. M. Räsänen 1969 s. 70'te kaydedilen etimoloji yanlıştır. ※ ***Min-baʻd raʻāyā ve berāyāya ol maḳūle teklīf olunmayub...*** (Ö.L. Barkan 1943 s.317).

Osm. **berayı** 'için' < Fa. ***barāy-i*** a.m. Ms. ***berayı hâtır*** 'hâtır için': ※ ***Uc beglerbegileri berāyı‿ḫāṭır yevmīyesi ziyāde gedükler ḳaydiyle ziʻāmet ʻarżları gönderüb...*** (ʻĀlī 1979 I, 185). ***berāyı‿Hudā*** 'Allah için': ※ ***Berāyı‿Hudā baŋa merḥamet ėdüŋ!*** (Ferec 855/1451 v. 177a). ***berayı tecrübe*** 'deneme mahiyetinde': ※ ***Bir sürü aylak kendisine müracaat eder. O, her birine "berayı tecrübe" iş verir.*** (Reşat Enis 1933 s. 65). ***berayı tefrik*** '(iki şeyi) birbirinden ayırmak için': ※ ***O ḳadar beŋzerler ki berāyı tefrīḳ birine māvī, digerine ḳırmızı ḳordelā ṭaḳılan ikizler gibi bunlarda yalŋız, meselā boyunbağlarınıŋ biçim veya renginde taḫālüf ederler...*** (Aḥmed Rāsim 1334 s. 150).

berbad/berbat I 'kötü, bozuk, çirkin' < Fa. ***bar bād*** 'yıkılmış, perişan', aslında 'rüzgâra bırakılmış' [***bar*** 'üzerinde' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***bād*** 'rüzgâr']. ※ ***Kendimi kulağımdan tutup duvarlara duvarlara vurmak istedim. Ne berbat bir şeydi şu dünya!*** (N. Üstün 1970 s. 142). ***berbat et-*** 'perişan etmek, harabetmek': ※ ***Nice yıldan beru tersāneyi berbād ėtdi, | Zırhlınıŋ her birisi bir ölü ḳaplan gibidir.*** (Şair Eşref 1958 s. 123).

Osm. **berbat** II 'eski bir çalgının adı' < Fa. ***barbaṭ*** a.m., krş. ***barbut*** II. ※ ***Muṭrib kenīzekler barbaṭı, ṭanbūrānı, defi ... rātibidi.*** (Ferec 855/1451 v. 91b).

Osm. **berbatnevaz** '***berbat*** çalgısını çalan (kimse)' < ***berbat*** + Fa. ***-navāz*** 'çalan'. ※ ***Rind-i şāhid-bāz, bāde-nüş u berbaṭ-nevāz, hicv u hezl u muṭāyebede mümtāz idi.*** (ʻĀlī 1994 [1591-99] s. 225).

berber b.m. (saç kesen) G. Molino 1641 (barbiere ve tonditore kelimelerinde) < İt. ***barbiere*** a.m. [***barba*** 'sakal' + Lat. meslek isimlerinde kullanılan ***-arius*** eki] G. Meyer 1893 s. 47. ※ ***Bir gün pādişāh‿hasta olub berbere‿haber eyledi, gelsün, baŋa ḳan alsun deyü.*** (Tārīḫ-i ḳırḳ vezīr 1303 s. 201). ***berberli*** 'bir berberin elinden çıkmış gibi': ※ ***Eller ojeli, saçlar berberli.*** (P. Kür 1979 s. 44).

Berberî 'Kuzey Batı Afrika'da yaşayan bir halktan biri; o halka ait' < Ar. ***Barbarī*** a.m. ※ ***Aŋa ol meclisde bir Berberī destār vėrdi.*** (ʻĀlī 1587 v. 130b). ※ ***İşlemeli saltalarını parıldatan yüksek fesli simsiyah***

Berberiler, dökme şalvarlarını dalgalandırarak misafirleri karşılıyorlardı. (R.C. Ulunay 1941 s. 116).

Osm. **berbut**, b. ***barbut*** II.

Osm. **berceste** 'seçkin ve kolayca hatırlanan, derin manalı mısra' < Fa. ***bar-casta*** 'zarif, uygun gelen'. Fa. ***bar*** 'üzerine' için b. ***ber*** II ⊡. ※ ***Büyük müellifler bu mevzuu ele geçirseler, kim bilir nasıl süslerlerdi; nazımla, nesirle, darbımesel halini alacak bercestelerle bezendirirlerdi.*** (Vâ-Nû, Akşam Gaz. 7.III.1941).

berci 'hayvanları sağan (kişi)' < ***ber*** III + ***-ci***. ※ ***Köyde yazıda yaylayan, gece dışarıda kalan koyunları sağmaya giden kızlara 'Berci kız' denirdi. Koyunların sütünü toplayıp köye getirmeleri kıymetli bir iş olarak görülürdü. Bir kızın terbiyesi süt toplamaya gidip gelirkenki haliye tavrıyla ölçülürdü. Bercilik eden kızlar saçları sıvazlanarak "Berci kızım!" diye sevilirdi.*** (L. Tekin [t.y.] s. 132–133).

AD. ***berç** 'Macar üzümü denilen meyvedir ki bundan ökse yapılır' TS 512–513 < ?? Yalnız bir yazılı ve harekesiz kaynaktan alınan kelimenin okunuşu şüpheli olabilir. Az. Tk.nde mevzuubahis meyvenin adı ***bağamburc***, yâni 'kırmızı burc' olduğuna göre (Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası 1983 VII, 414) Anadolu'daki ismin de ***burc*** olması ihtimali vardır. Krş. ***burç*** II.

Osm. **berd** I 'soğuk (isim)' < Ar. ***bard*** a.m. ※ ***Anuŋ āb u havāsıdur müferriḥ cisme her sāʿat, | Anuŋ berd-i nesīmīdür ki ol iḥyā ḳılur cānı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 (840/1437) s. 31).

AD. **berd** II 'otuz tane ot destesinin hepsi' DS. 631 < Erm. ***part*** < EErm. ***bard*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 51.

Osm. **berda'î**, yalnız ***berdaʿî ḳaṭır*** 'iyi cins katır' terkibinde, < Ar. ***barḏaʿī*** 'Azerbaycan'daki Barḏaʿa (bugün Berde) şehrine ait'. Ar. ***/ḏ/***, Ar. diyalektlerinde dental (diş sesi) ***/d/*** olarak da telaffuz edilebilir ve bunun aynen Tk.ye de alındığı da olur, b. ***baydak*** ⊡. ※ ***Bir berdaʿī ḳaṭır eyerlediler, Fażlullāhı bindürdiler.*** (Ferec 855/ 1451 v. 14b).

Osm. **berdar et-** '(birisini) asmak' Fa. ***bar dār kardan*** a.m. [***bar*** 'üstüne' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***dār*** 'dar ağacı']. ※ ***Emīr şöyle ısmarladı ki ber-dār ėdeler, ayruḳ indürmeyeler.*** (Ferec 855/1451 v. 119b). ***berdar ol-*** 'asılmak': ※ ***Şābūr faṣīḥ dilile temām hikāyetini ve dögülüb ber-dār olduğını şerḥ eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 120b).

berdelacuz 'kocakarı soğuğu (10–16 Mart)' < Ar. ***bard al-ʿacūz*** a.m. [***bard*** 'soğuk', ***al-*** harfitarif, ve ʿ***acūz*** 'kocakarı']. ※ ***Sonra birdüziye hesab ederdi; Erbainin bilmem kaçı.. Berdel'acuz da geçti. Sitte-i sevir yaklaştı. Ruzu Hızıra şukadar gün kaldı...*** (B.S. Kunt 1948 s. 48).

berdevam 'sürmekte' < Fa. ***bar davām*** a.m. [***bar*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***davām*** 'devam']. ※ ***Akşam oldu ... Gece oldu ... Hastalık berdevam.*** (B. Felek 1957 s. 18). ***berdevam et-*** 'devam ettirmek, daimî kılmak': ※ ***Ber-devām ėtmek içün heykel-i istibdādı*** | ʿ***Acemistāna el atdı Ḥamīd-i S̱ānī.*** (Şair Eşref 1958 s. 121).

AD. **berdi** 'dam örtmekte, vs. işlerde kullanılan bir çeşit saz' DS 631–632 < Ar. ***bardī*** a.m. A. Tietze 1958 no. 7. ※ ***Kamışları kavak boyu uzar giderdi Çukurova'nın, Göl kenarlarında. Berdilerin tozakları gün ışığı gibi ışık saçarak dökülürdü sulara,*** (Yaşar Kemal 1955i II, 239).

Osm. **berduş** I ‘omuzlarında, sırtında’ < Fa. ***bar*** ‘üstünde’ (b. ***ber*** II ⊡) ve ***düş*** ‘omuz’. ※ ***Āḫır ḥaydar-ḫāne mücāvirlerine ḳarışdı. Şemle-püş u iḥrām ber-düş olub ḳalenderler ile yıldızı barışdı.*** (‘Ālī 1994 [1591–99] s. 275).

berduş II ‘serseri’ < ***haneberduş*** < Fa. ***hāna-bar-düş*** a.m., yâni “evini omuzları üzerinde taşıyan” [***hana*** ‘ev’ ve ***döş/düş*** ‘omuz’, ***bar-*** ön takısiyle]. ※ ***Biz kalkmadan önce birkaç berduş geldi. Lokanta sahibi gelenleri almak istemedi.*** (A. Yurdakul 1991 s. 181). Sıfat olarak: ※ ***Biraz berduş yerdir ama, müşterileri zararsız insanlardır.*** (T. Basetemur 1952 s. 91).

berduşane ‘külhanbeyce’ < ***berduş*** + zarf eki olan ***-ane***, b. ***acizane*** ⊡. ※ ***Berduşane konuşmalar yapıyor.*** (F. Baykurt 1967k s. 321).

bere I ‘vurulmaktan vücutta husule gelen çürük’ < Tk. dillerinin bazılarında mevcut olan ***ber-*** ‘vurmak’ (?), E.V. Sevortyan 1978 II, 71. Kelime yalnız TT.nde ve Az. Tk.nde biliniyor (Az.Tk.nin Şamạhı diyalektinde ***işā bārā vur-*** ‘işe mâni olmak, engel çıkarmak’ demektir, (b. ADIL 1964 s. 72) ve onda ekseriya ***yara bere*** terkibinde kullanılır. ※ ***Sabıkalıların “bere bırakmaz” adını verdikleri dayağı yiyince dili çabuk çözüldü.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 67). ※ ***Kalın duvarlara çarpmaktan aldığı yaralarını berelerini sarmıştı.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 169).

bere II ‘yassı ve sipersiz başlık’ < Fr. ***béret*** a.m. ※ “***Ölçüyü nasıl tuttun?” — “Süreyya Beyin bir kasketini buldum. Berenin ağzını ona tatbikle ördüm.”*** (H.R. Gürpınar 1933ke s. 19). ※ ***Bereni geçirdin başına. Çantanı kaptın. Sokağa fırladın.*** (Peride Celal 1991 s. 20).

AD. **bere III** ‘tarlalar arasından akan ince su’ DS 632 < Yun. ***πορει’α*** (poreía) ‘yol’ Ch. Tzitzilis 1987g no. 427, fakat kelimenin Azerbaycan’da da yaygın olması bu etimolojiye şüphe düşürür.

Osm. **bere** IV ‘kuzu’ < Fa. ***bara*** a.m. ※ ***Ṭa‘ām geldi: her levnden bere-i sīr-mest, mürġ-i müsemmen, ḥelvā-yı sükkerī.*** (Ferec 855/1451 v. 118a).

AD. **berehle-** ‘layık görmek, yaraştırmak’ DS 632 < Fa. ***ba-rāh/ba-rah*** ‘yolunda; uygun, münasip’ [***rāh/rah*** ‘yol’, ***ba-*** ön takısiyle].

Osm. **berehne/birehne** ‘çıplak’ < Fa. ***barahna*** a.m. ※ ***Melik u ulular ser u pā birehne cenāze öŋince feryād-künān gelürler.*** (Ferec 855/1451 v. 108a). ※ ***Ser-pā berehne Mıṣrı gezen mübteẕel ‘Arab...*** (‘Ālī 1975 [1599] s. 118).

Osm. **berekât** ‘keramet’ < Ar. ***barakāt*** ‘takdis’ [***baraka*** ‘bereket’ kelimesinin çoğulu veya ***bereket*** kelimesinin halkvârî telaffuzu (b. Meninski 1680 I, 395, L. Bonelli 1899 s. 391 no. 617)]. ※ ***İmdi dilerem-ki ṣıdḳıla bir du‘ā ḳılasın; ola-ki nefesüŋ berekātında Kesāyā-yı A‘ẓam oğluma şifā vėre.*** (Ferec 855/1451 v. 39b).

bereket I ‘Tanrı tarafından kula gönderilen iyi hâl, muvaffakıyet, kolaylık, refah’ < Ar. ***baraka*** a.m. Bundan dolayı şu hayırdualar: ※ ***[Allah] bereket versin! Elinize bereket! Ömrünüze bereket!*** Dualar bir din adamının ağzından çıkarsa ve icabet bulursa o adamın ‘sayesinde’ bulur. ※ ***Eger hōcanuŋ baŋa ‘ināyeti olursa anuŋ bereketinde, ḳanadı altında, bir dükkān-ı ma‘mūr, halḳa ve baŋa menfa‘at degürem.*** (Ferec 855/1451 v. 90b). ***bereketlen***- ‘çoğalmak, bollaşmak’: ※ ***Bārebāhuŋ ḥareketi bereketlendi, artdı***. (Ferec 855/1451 v. 242b).

bereket II (dativus hâlinde olan bir kelimeden sonra veya evvel) 'sayesinde' < ***bereket*** I. ※ ***Bereket "kadinne" ye! Nereden bulup buluşturmuş da aç kalmamışlardı.*** (S.F. Abasıyanık 1940 s. 31).

AD. **bereket** III 'Allah'ın verdiği bereket için şükran duası' < ***bereket*** I. Kısaltılarak sadece ***bereket*** de aynı manayı verebilir, yâni ***bereket*** 'şükürler olsun/(Allah'a) çok şükür!/şansıma vs.': ※ ***Bereket, yanımda para vardı...*** (Mahmud Yesari 1932 s. 155). ※ ***Kumarı çabuk bırakmıştı bereket.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 2). ※ ***Bereket deniz derin değil. Bir metreyi aşmıyor.*** (N. Tirali 1952 s. 72).※ ***Irazca "Doydun mu?" dedi. Ahmed "Doydum" dedi. "Doydun da neye bereket okumuyon madem?"*** (F. Baykurt 1959y s. 138).

Osm. **bereme** 'kayık' < Gr. ***πε'ραμα*** (pérama) 'karşıya geçiş'. ※ ***Ol 'ā'ide ile beremecllerden lā-aḳal biŋ re's mükāteb ḳul ḳayd-ı rıḳḳīyetden͜ halāṣ olmaḳ ... muḳarrerdür.*** ('Ālī 1982 [1591] II, 230). Krş. ***pereme***.

AD. **berenarı** 'şöyle böyle, az çok, biraz' DS 632–633 < ***beri*** ve ***aŋaru***. ※ ***Berenarı bir pencere varmış, Oradan ... bakıyorlar.*** (M. Tuğrul 1969 s. 336).

berer-, b. ***beler-***.

berert-, b. ***belert-***.

berete, b. ***barata***.

Osm. **berf** 'kar' < Fa. ***barf*** a.m. ※ ***Yüridük berf üstinde piyāde, | Ḳar idi altı ḳarışdan ziyāde.*** (Ża'īfī 1950 s. 147). ※ ***Eski kışlar da biraz fazla giderdi. Çünkü berf fazla yağardı.*** (Behçet Mahir 1973 s. 356).

Osm. **berg** I 'yaprak' < Fa. ***barg*** a.m. ※ ***Dilemezem ki anuŋ niykü yüzine berg-I gülden āsīb ėrişe.*** (Ferec 855/ 1451 v. 134b).

Osm. **berg** II 'azık' < Fa. ***barg*** a.m. ※ ***Bu mihmān͜-hānede dīg, berg, esbāb cümle müheyyā ḳıldılar.*** (Ferec 855/ 1451 v. 179b–180a).

Bergama 'İzmir vilayetine bağlı şehrin adı' < EYun. ***Πε'ργαμα*** (Pérgama), D.J. Georgacas 1971n s. 108.

bergamat/bergamot/bergamut 'yenmek için yetiştirilen bir meyve' < Fr. ***bergamotte*** a.m. G. Meyer 1893 s. 29 < İt. ***bergamotto*** < ***pero bergamotto*** a.m. [***pero*** 'armut' ve ***bergamotto*** 'Bergamo'lu' (Bergamo: İtalya'da bir şehrin adı) A. Prati 1951 s. 124. Başka bir izaha göre İt. ***bergamotto*** < Osm. ***beg armudu***'dan geliyormuş (E. Littmann 1924 s. 112, K. Lokotsch 1927 no. 24). ※ ***Lâkin onun da eli armut, ağzı bergamat devşirmiyor ya, bir temiz dövüştük.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 38). ※ ***Küçük bahçeye çoktan palmiyeler, ökaliptüsler, hurmalar, bergamutlar dikmişti.*** (M. Özünal 1991 s. 93). ※ ***"Çay ne kadar güzel. Garip bir tadı var." "Bergamut katıyorlar, tat ve koku veriyor."*** (M. Mungan 1996 s. 255).

AD. **berge** 'kaysı, zerdali, şeftali' DS 633 < Fa. ***barga-i zardālü*** vs. 'zerdali (vs.) kurusu' A. Tietze 1969 no. 20).

Osm. **bergende** (gemicilik tarihi) '16. ve 17. asırlarda kullanılan bir çeşit kadırga' < İt. (Venedik diyal.) ***bergantin*** 'yelkenli küçük harp gemisi' [***brigante*** (İt. –***ante/-ente*** eki için b. ***acenta/acente*** ⊡²) 'eşkıya' + –***ino*** küçültme eki, b. ***albino*** ⊡] Kahane–Tietze 1958 no. 91, eski kaynaklardan örneklerle). Krş. ***brigantin***.

Osm. **bergeşte** 'devrilmiş, yıkılmış' < Fa. ***bar-gaşta*** a.m. (b. ***ber*** II ⊡) ※ ***Bu derd ile lāle-i̯ hazān-dīde gibi cism-i̯ hün-ālüd-ı ṣad-pāremi çār-nā-çār ber-geştelik havālarına saldum.*** ('Ālī 1982/1581 II, 209).

bergüzar 'yadigâr' < Fa. ***bar-guḏār*** a.m. b. ***haracgüzar*** ⊡ ※※.

Osm. **bergüzide** 'seçilmiş, seçkin' < Fa. ***bar-guzīda*** a.m. [***bar-guzīdan*** 'seçmek, tercih etmek'(b. ***ber*** II ⊡)]. ※ ***Ben ol degül-miyin ki senüŋ ber-güziydeŋ idüm?*** (Ferec 855/1451 v. 74a).

AD. **beṟhana** I 'göçebelerin çadır eşyaları, kervanın konak yerinde toplanan eşyası' DS 634 < ***barhana***.

berhane 'lüzumundan çok büyük, kullanışsız ve tamire muhtaç ev' < ***barhana***. ※ ***Allah razı kılmasın, düşmanımı oturtmasın! Bu konak değil, berhane!*** (S.M. Alus 1934 s. 149).

berhava et– '(ms. dinamitle) havaya uçurmak' < Fa. ***bar*** 'üstüne' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***havā***. ※※ ***berhava ol–*** 'uçurulmak, (dinamitle) yok edilmek'. ※ ***Ümidimiz ber-havā olacaḳ.*** (P.N. Boratav 1995 s. 248). ※ ***Garip bir inkisara uğramış gibi, o kadar sağlam sandığımız mânevi kuvvetleri nasıl rüzgâr gibi uçtu. Kerametleri nasıl berhava oldu?*** (A.Ş. Hisar 1956 s. 47).

AD. **berhay** 'feryat, ağıt' DS 634 < Ar. ***barḥā*** a.m. A. Tietze 1958 no. 6. ※ ***Bu berhayı, bu vaveylâyı Büyük Menderes ovanın ufukla birleşen derinliklerine günlerce taşır.*** (S. Kocagöz 1941 s. 57).

Osm. **berhayat** 'yaşamakta, daha ölmemiş' < Fa. ***bar hayāt*** a.m. [***bar*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***ḥayāt***]. ※ ***Berhayat iken bu dünyada şeriat ve tarikat hamamında yıkanıp...***(F. Halıcı 1994 [1892] s. 7).

beȓhemen, b. ***brehmen***.

Osm. **berhem gel–** 'bir araya gelmek, toplanmak' < Fa. ***bar-ham*** 'bir arada, toplanmış' (b. ***ber*** II ⊡). ※ ***Ḳala bir dirhem, ola ol der-hem, gelmeye̯ harc u ḥāṣıl ber-hem.*** ('Ālī 1587 v. 129b).

Osm. **berhordar/berhurdar** 'mesut, mutlu' < Fa. ***bar-ḫʷar-dār/ bar-ḫʷurdār*** a.m. [***bar-ḫʷar/ bar-ḫʷur*** 'saadet' + ***–dār*** 'tutan, malik olan', b. ***abdar*** ⊡]. ※ ***Ne ben genc kişiligümden beṟhurdāram, ne kimse benden kāmkār.*** (Ferec 855/1451 v. 15b).

berhudar 'mesut, mutlu' < Fa. ***baṟhü-dār*** a.m. (***bar-ḫʷar-dār'***ın varyantı). ※ ***Dayının elini öptü. "Berhudar ol!" hayır duasını aldı.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 40).

berhurdar, b. ***berhordar***.

Osm. **beri** I '(bir şeyden) âri, halî, muaf' < Ar. ***barī'*** a.m., Ar. 1a2ī3 kalıbı için b. ***acîb*** ⊡. ※ ***Berī dut, yā Rab, ol yārı yavuz gözden, yavuz dilden!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 64).

beri II, b. ***ber*** III.

beri III, b. ***berü***.

AD. **beribenzer** I 'herhangi birisi, değme kimse' DS 632–633 < ??. ※ ***Öküzü de beri benzer herkes alamaz. Bir çift öküz en aşağı 600 lira.*** (M. Makal 1950 s. 24). ※ ***Bu Zübük'ün bir sesi var, beri benzer tiyatro oyuncusunda böyle ses bulunmaz.*** (A. Nesin 1961z s. 124).

AD. **beribenzer** II 'şöyle böyle, az çok, üstünkörü' DS 634 < ?? ※ ***Bir ak önlük beribenzer. Bir ak örtü başına. Çalışıp para kazanmak için dört yılı bir günde yaşayıp onsekize basıvermiş kızcağız.*** (M. Makal 1960 s. 34).

beriberi 'B vitamini eksikliğinden doğan bir hastalık' < Seylân dilinde ***beri*** 'zafiyet' kelimesinden, E. Littmann 1924 s. 126.

Osm. **berid** 'haberci, ulak' < Ar. ***barīd*** 'posta' < Lat. ***verēdus*** G. Meyer 1893 s. 43, M. Ullmann 1997. ※※.

EOsm. **berim** 'ödeme, vergi' TS 595, E. Birnbaum 1981 s. 71, A. Topaloğlu 1978 II, 94 < ETk. ***bėrim*** a.m. Clauson 1972 s. 366.

Osm. **berîn** 'en üst' < Fa. ***barīn*** [***bar*** 'üstünde' + ***-īn*** sıfat eki, b. ***abherin*** ⊡]. ※ ***Benātü n-naʿş-ı berīn mānendi meclisümde ḳıllet-i yārān...*** (ʿĀlī 1587 v. 125a).

berirek, b. ***berrek***.

berjer 'çok yumuşak, yaslanılan bölümünün yanları öne çıkık koltuk' < Fr. ***bergère*** a.m. [asıl manası 'kız çoban', krş. Lat. ***berbex*** 'enenmiş koç']. ※ ***Modası geçtiğinden kaldırılmış orta salonun basık mor kadife berjerleri...*** (Füruzan 1972k s. 266). ※ ***Berjer koltukta sızmıştın.*** (A. Kutlu 1995 s. 244).

EOsm. **berk** 'katı, sert; sağlam, sıkı; kuvvetli' TS 513–516 < ETk. ***berk*** a.m. Clauson 1972 s. 361–362. ※ ***Yumurda bıraḳmaḳ içün bir berk yėr bulyıl!*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 39). ※ ***Cān ḳorḳusından iki elümle aŋa berk yapışdum.*** (Ferec 855/1451 v. 112b). ※ ***Cemīʿin soydılar, berk bağladılar.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 100). AD. ***berk*** 'sıkıca, kuvvetle': ※ ***Gittim, kapıyı arkadan kilitlemiş. Çağırsam açmaz. Bir dayandım, berk.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 132). ***berk et-*** 'takviye etmek' TS 517: ※ ***ṭop ʿarabaların öŋine çekdürüb atlusını, yayasını berk ėdüb...*** (Oruc b. ʿĀdil 1343/1925 s. 60).

berk II, b. ***bark*** II.

Osm. **berkaide** 'kaideye göre, beklendiği gibi' < Fa. ***bar qāʿida*** a.m. [***bar*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***ḳāʿida*** 'kaide']. ※ ***Ḳıza "Doġru söyle, bu ḥālet sende neden ẓuhür ėtdI?" dediğimde ber-ḳāʿide cehren aġlamaġa başladı.*** (ʿAlī ʿAzīz 1268 s. 128).

Osm. **berkarar** 'yerinde durmakta, sabit' < Fa. ***bar-ḳarār*** a.m. [***bar*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡) ve Ar. ***ḳarār*** 'yerleşiklik']. ※ ***Āsitān-i dīn u devletüŋ pāyende vu ber-ḳarār sütünları.*** (ʿĀlī 1979/1581 I, 174). 'değişmemekte, sadık': ※ ***Degme klşinüŋ ḳarārı yoḳ. Sen, umum bu ki, ber-ḳarār olasın.*** (Ferec 855/1451 v. 204b). ※ ***Artub eksilmez, ḳamu deryā cihānda ber-ḳarār, | Bu ʿacebdür, yaşumuŋ deryāsı artar ḍurmadan..*** (Ẕātī 1987 III, 129).

Osm. **ber karar-ı sabık** 'daha önce karar verildiği gibi' < Fa. ***bar*** 'üzere', ***ḳarār*** 'karar', ***ṣābiḳ*** 'sabık'. ※ ***Ėrtesi gėrü ber ḳarār-ı sābıḳ vardum, baya durduġum yėrde durdum.*** (Ferec 855/1451 v. 12b).

Osm. **berkemal** 'kemale ermiş' < Fa. ***bar-kamāl*** a.m. [***bar*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***kamāl*** 'kemal']. ※ ***Yārumuŋ ḥüsni ber-kemāl olmış, | Yā Rab, oşbu nice cemāl olmış!*** (Ferec 855/1451 v. 204b).

Osm. **berkî**, b. ***barkî***.

EOsm. **berki-** 'sağlamlaşmak, pekişmek, kuvvetlenmek' TS 517–518 < ETk. ***berki-*** a.m. [***berk*** + sıfattan fiil yapan ***-i-*** eki (krş. M. Räsänen 1957 s. 144). En çok sıfatın belirttiği hâle gelmek anlamında fiiller yapan ***-i-*** için b. ***bayı-*** II ⊡. ※ ***Çün senüŋ rāyuŋ bu tedbīr üzerine ḳarār dutdı ve ḳaṣduŋ bu iş üzerine berkidi...*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 8).

berki-, b. ***beki-***.

berkid-, b. ***berkit-***.

EOsm. **berkin-** 'yapışmak, takılmak; yerleştirilmek, konulmak' TS 518–519 < şeklen ***berki-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) veya passivum (edilgenlik) hâli, fakat ***berki-*** geçişsiz bir fiil olduğu için ***berkin-*** mana itibarıyla daha ziyade ***berkit-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) veya passivum (edilgenlik) hâlidir. ※ ***Ayaġumı taḫt üstinde ḳodum kim çıḳam. İki ayaġum durduḳlu durduġı yėrde berkindi. Ḳaldurımadum.*** (Ferec 855/1451 v. 101b). ※ ***Depesinde bir pulād direk berkinmiş.*** (a.e. v. 44b).

AD. **berkiştir-/bekiştir-/perkiştir-** 'sağlamlaştırmak, tekid etmek' DS 603, 635 < ***berki-*** + frequentativum (sık sık tekrarlama) ek terkibi olan ***-(i)ştir-***. ※ ***... diye başkanın sözünü berkiştirdi.*** (H. Aytekin 1945 s. 57). ※ ***"Eski iktidar zamanında altın otuz altı liraydı" diye perkiştirdi, "Şimdi elli altı lira."*** (Orhan Kemal 1963m s. 18).

AOsm. **berkit-/berkid-** 'sıkıca yerleştirmek, bağlamak' DS 519–522 < ***berki-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıt-*** ⊡. ※ ***Ol üc dutsaḳı çıḳardılar, yükler üstine muḳayyed berkitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 27a). 'tespit etmek, hareket edemez hâle getirmek': ***Meşşāṭalar ʿarż-ı ḳudret-ile tezyīn ėtdükden ṣoŋra bal mümı ile gözlerinüŋ ḳapaḳlarını berkidürler, yaʿnī sāʾire naẓar ėtmeyüb göz açduḳda güyegüyi görmek ḫāṭırasını muḳarrer ḳılur.*** (ʿĀlī 1975/1599 s. 123) Mecazî manada ***ʿahd berkit-*** 'anlaşma yapmak': ※ ***Bu ḳız atasıyile ḳavl u ʿahd berkitmişdür ki bu ḳızuŋ eri ol ola ki ḳızuŋ göŋli anı dileye.*** (Ferec 855/1451 v. 132b).

berlam, b. ***barlam***.

Osm. **bermezid eyle-** 'ziyadeleştirmek, artırmak' < Fa. ***bar*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***mazīd*** 'artırma'. ※ ***Baʿdehü saʿy-i ber mezīd eyler, | Yaʿnī beyʿ-i men yezīd eyler.*** (ʿĀlī 1956 s. 124).

Osm. **ber muceb-i** '(bir sebebe) dayanarak, (bir emre) itaat ederek' < Fa. ***bar*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***müceb*** 'icab ettirilen', ***-i*** Fa. izafet edatı. ※ ***Saḳal u sebleleri ber müceb-i sünnet.*** (Vāḥidī 1993 v. 110b). ※ ***Bu ḥaḳīr ber mücib-i ḫaṭṭ-ı humāyūn-ı lāzımü t-tevḳīr müşīr-i mümārün ileyhe münşī taʿyīn olunub ...,*** (ʿĀlī 1982/1581 s. 119).

bermuda/Bermuda şortu 'dizlerin biraz üstünde biten dar şort' < İng. ***bermuda*** a.m. < ***Bermuda*** 'Atlantik'te bir adanın adı'. ※ ***Bak şu anda Eric Clapton çalıyor. Herhalde Cahit Sıtkı dinlemek istemezdi. Saç uzatacağını, Stan Smith ayakkabı giymek istiyeceğini de, Bermuda şortundan hoşlanacağını da hiç sanmıyorum.*** (M. Mungan 1996 s. 105).

Osm. **ber-murad** 'muradına ermiş, memnun' < Fa. ***bar*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***murād*** 'dilek'. ※ ***Farażа cümlesi ber-murād ... ḳılınsalar ...*** (ʿĀlī 1979 s. 186).

bermutad 'âdet üzere, âdetince' < Fa. ***bar mu'tād*** a.m. [***bar*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***mu'tād*** 'alışılan']. ※ ***Ḥasīs, ber-mu'tād ziyārete geldikde mā-melekinin yėrinde yeller esdiğini görerek vāveylāyı ḳopardı.*** (Aḥmed Midḥat 1296 s. 53). ※ ***Bir pāzār ṣabāḥı iki dost gene ber-mu'tād birleşdiler.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 46). ※ ***Şiir yazmaktayım bermutad, | Rakı içmekteyim her akşam, | Senden hâtıralarla sarhoş.*** (C.S. Tarancı 1957 s. 59).

Osm. **berna** 'genç ve yakışıklı adam' < Fa. ***bernā*** a.m. ※ ***Ol yüzi pīr olan cān diler, ḥāżır dėdüm. | Baş u cān terk eylemek bu yolda bernādan gelür.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 242).

AD. **beroj/berroj** 'kışın güneş alan kuytu yer' < Kürt. ***beroj/berroj*** a.m. K.K. Kurdoev 1960 s. 84, 85 [***roj*** 'gün, güneş' + ***be-*** ve ***ber*** ön takıları].

beroş, b. ***baruş***.

Osm. **berr/ber** 'kara (denizin aksi olarak)' < Ar. ***barr*** a.m. ※ ***Bāzergānligile sefer ėtdüm, berr u baḥrı temām gezdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 71b). ***Berr-i 'atīḳ*** 'Eski Dünya', ***Berr-i cedīd*** 'Yeni Dünya': ※ ***Berr-i 'atīḳin hemān bütün şehirlerinin cānbāz-ḫānelerini dolaşdıḳdan ṣoŋra nihāyet Berr-i cedīdde icrā'-i ṣan'at üzere 'aḳd-i muḳāvele ėtmiş idi.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 37).

berrak 'duru, aydınlık' < Ar. ***barrāḳ*** 'parlak'. ※ ***"Nasıl, beğendiniz mi?" derken, nekadar da berrak gülüyordun.*** (Z. Ankara 1991 s. 136).

AD. **berrana** 'yabani' DS 636 < ***berrani***.

Osm. **berrani** 'dışarıya ait; yabancı; Osmanlı tebaası olan Hristiyan, Levanten; kendini mezhep kaidelerine merbut saymayan kimse' (M.Z. Pakalın 1946 I, 208) < Ar. ***barrānī*** 'dışarıya ait, yabancı' [/***brr***/ kökünden]. İsimden sıfat yapan nisbe eki ***-î*** için b. ***adalî*** ⊡. 'vahşi': ※ ***Nasaz hayvan ve canavar beranl...*** (E. Kömürciyan 1981 no. 207). Osmanlı dönemindeki Mısır'da toplanan ***berrānī*** (Ar. ***barrānī***) vergiler için b. s. Shaw 1962 s. 93–94. Mısır'dan Sudan'ı ziyaretinde Evliyā Çelebī oranın yüksek memurlarından olan bir ***kātib-i berrānī***'den bahseder (Evliyā Çelebī 1938 [17. yüzyıl] X, 891).

Osm. **berraş** '***berş*** denilen mükeyyifatın müptelası' < Ar. ***barrāş*** a.m. ※ ***Nem ḳaparlar oddan ammā gözleseŋ ḫāṭırlarıŋ | Yolına cānlar vėrüb ḳurbān olur berrāşlar.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 282).

AD. **berrek/berirek** 'az beride' DS 636 < ***berürek***.

Osm. **berren** 'kara yoliyle, kara üzerinden' < Ar. ***barran*** a.m. [***ber/berr*** + Ar. zarf eki olan ***-en***, krş. ***kahren, muhtemelen***]. ※ ***Berren mi teşrif buyuruldu? Yoksa seyahat bahren mi vukubuldu?*** (A.Ş. Hisar 1956 s. 85).

Osm. **berrî** 'karaya ait' < Ar. ***barrī*** a.m. [***barr*** 'kara' + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***adalî*** ⊡]. ※ ***Kimin bir kerre ismi mimlenirse ġayrı ḳurtulmaz, | Sürerler güşe güşe gāh berrī, gāh 'ummānī.*** (Şair Eşref 1958 s. 106). 'karada yaşayan': ※ ***Ḥayvān-ı berrī su icinde neyleye?*** (Ferec 855/1451 v. 28a).

AD. **berri** 'sıcak memleketler, ekvator bölgesi' DS 636 < ***berrî*** veya ***berriye***.

Osm. **berriye** 'çöl' < Ar. ***barrīya*** 'kır, sahra; çöl'. Çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***-iye*** için b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Ve meẕkür***

ṭā'ife şimdiye degin berrīyeye ḳışlamaġa varduḳlarında... (Ö.L. Barkan 1943 [947/1540] s. 140).

berroj, b. ***beroj***.

bersam, b. ***birsam***.

Osm. **ber sebil–i** ' ... yoluyla' < Fa. ***bar sabīl–i*** a.m. [***bar*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡), Ar. ***sabīl*** 'yol', ***–ī*** Fa. izafet edatı]. ※ ***Her yıl ber sebīl–i̮ hidmet faġfūra varurdı, oġlanların bile iledürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 141b).

AD. **bersim** 'yonca' DS 636, R. Dankoff 1991 s. 18 < Ar. ***Birsim*** a.m. ※ ***Ve bersīm vaḳtinde 'ādet–i ḳadīme üzre balçıḳ vėrilüb ...*** (Ö.L. Barkan 1943 [931/1524] s. 359).

Osm. **berş** 'haşiş ve başka maddelerden yapılan uyuşturucu bir ilaç' < Ar. ***barş*** 'gomme odorante qui vient de l'Inde, elle sert comme parfum, et comme remé de pour ceux qui ont pris du benj' R. Dozy 1927 I, 71. Kelimenin menşei F. Rosenthal 1971 s. 32'ye göre bilinmiyor. Fakat krş. ***berşi'sa,*** kısaltmalar için b. afro ⊡. ※ ***Esāfile ve ehrimenlere ḳahve fincānı vėrilmek, Naṣārā Kavmına berş u afyūn eki ėtdürmekdür.*** ('Ālī 1587 v. 138b).

Osm. **berş'īsā** 'adı afyonla beraber geçen uyuşturucu bir ilaç' < Ar. ***barşi'ṯā*** 'sorte d'ancien médicament composé' R. Dozy 1927 I, 72. Eğer bu kelimenin aslı EYun. ***Περσιθεα*** (Persiṯéa) 'Tanrıça Afrodit'in bir lakabı' ise, bu ilacın bir afrodisiak olması ihtimali var. ※ (II. Bayezid'in oğlu şehzade Şehinşah'ın gençliğine dair bir vesikadan) ***Şehzādeyi ıḍlāl ėdüb afyūn ve berş'īṯā yėmegi ögretmişler.*** (İ.H. Uzunçarşılı 1975 s. 669 ve levha 2). Bu kelimenin daha sonra çıkan ***berş*** kelimesinin aslı olması mümkündür, A. Tietze 1997 s. 98–100.

Osm. **berşhar** '***berş*** denilen mükeyyifatın müptelāsi' < ***berş*** + Fa. ***–ḫʷār*** 'yiyen', krş. ***hunhar,*** b. ***köftehor/küftęhür–*** ⊡. ※ ***Kireçci–zāde Maḥmūd nām berş–ḫār u sefīh–i bed–kirdāra ne dėyelüm ...*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 248).

AD. **bert–/berti–/bertik–/bertil–/bertin–** 'incinmek, burkulmak; morarmak' DS 637, TS 523 < ETk. ***bert–*** 'incitmek' Clauson 1972 s. 358, fakat Meninski 1680 I, 755'de ve DS'de ***bert–*** (***bertik–, bertil–, bertin–*** gibi) geçişsiz (edilgen) [passivum (edilgenlik)]– dönüşken [reflexivum (dönüşlülük)]. Passivum (edilgenlik) yapan ***–(ı)n–*** eki için b. ***acın–*** I ⊡. Reflexivum (dönüşlülük) hâli yapan ***–(ı)n–*** için b. ***acın–*** II ⊡. ***berti–*** varyantı belki bir hatadır. Fiilden fiil yapan ***–(ı)k–*** için b. ***acık–*** ⊡, fiilden medialis–reflexivum (orta–dönüşken) fiili yapan ***–(ı)l–*** için b. ***asıl–*** I ⊡.

Osm. **bertafsil** 'tafsilatla' < Fa. ***bar*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡) ve ***tafṣīl*** 'tafsilat verme'. ※ ***Ayakta duracak takatım yok. Yarın hepsini bertafsil hikâye ederim.*** (S.M. Alus 1933p s. 60).

bertaraf 'bir yana, şöyle dursun' < Fa. ***bar–ṭaraf*** a.m. Fa. ***bar*** 'üzerine' için b. ***ber*** II ⊡. ※ ***Yağmur, çamur, soğuk bertaraf, fakat bu işe polis, elâlem ne derdi?*** (F.C. Göktulga 1943 s. 12). ※ ***Lâtife bertaraf!*** (Burhan Cahit 1934 s. 50). Krş. Fa. ***laṭīfa bar ṭaraf***. ***bertaraf et–*** 'gidermek; ortadan kaldırmak' (Fa. ***bar–ṭaraf kardan***): ※ ***Vüzerā bir birlerine saldılar ve aġrāż–ı ẕātīyelerini ber–ṭaraf ėdüb 'ırżı salṭanat–ile muḳayyed olmadılar.*** ('Ālī 1979/1581 s. 116).

Osm. **berter** 'üstün, daha mühim, daha ağır' < Fa. ***bartar*** a.m. [***bar*** 'üstünde' (b. ***ber*** II ⊡) + comparativus (karşılaştırma) eki olan ***-tar,*** b. ***balater*** ⊡.] ※ ***Ve ḥaḳīḳatde anuŋ ḳabāyiḥi isrāf u itlāf ma'āyibinden berterdür.*** ('Ālī 1587 v. 125b).

bertl-, b. ***bert-***.

AD. **bertik** 'incinmiş mafsal; deride mor leke, çürük; yara, bere' DS 636–637 < ***bert-*** + fiilinden sıfat yapan ***-ik*** eki, b. ***akık*** ⊡.

bertik-, **bertil-**, **bertin-**, b. ***bert-***.

berü/berl 'buraya, bana doğru' < ETk. ***berü*** veya ***bėrü*** (ilk ünlü uzundur) a.m. Clauson 1972 s. 355–356. Kelimenin izahı için çeşitli teklifler vardır (krş. E.V. Sevortyan 1978 II, 124–126). Baştaki sesler 1. şahıs zamiri ***ben*** veya işaret zamiri olan ***bo/bu*** kelimelerine bağlanmaya çalışıldı. İkinci hece yön gösterme (directivus) eki olan ***-ri/-ru*** olarak teşhis edildi. Bu unsurların bağlanışı münakaşa edilmektedir. Kelime sıfat, zarf ve isim olabilir. ※ ***Giderken bir ulu suya uğradı. Bir oğlancuğı bu keçede ḳodı, birini götürdl, aŋaru ḳodı. Gėrü berü gecdi.*** (Ferec 855/1451 v. 246a). Ablativus (ayrılma durumu) hâli ile zamana tatbik edilir: ※ ***"Vatan, nāmūs, ḥürrīyet" gibi elfāẓ-ı ḳudsīyi | Otuz yıldan beri ḳaldırmaḳ ister ḳalb-I mIlletden.*** (Şair Eşref 1958 s. 113). Çok kullanılan bazı terkiplerde ablativus (ayrılma durumu) hâli, bugün kaybolma temayülündedir: ※ ***Sabahberl olanları düşündüm.*** (M. Çelen 1961 s. 13). ※ ***Akşam beri hep bu kitabı okumaya çalışıyorsun. Ama hep başındasın.*** (A. Ağaoğlu 1982o s. 302). AD. ***beri al-*** 'geri çevirmek' DS 634: ※ ***Aluŋ imdi berü devemi!*** (Ferec 855/1451 v. 123a, burada "geri vermek" manasında). 'getirmek, ortaya koymak (?)': ※ ***Ḳız eyitdi: "Eger güş-ı hüşı baŋa dutarsaŋ, sebeb-i‿handemi şerḥ ėdeyin!" dėdi. Fażl eyltdl: "Neŋ var al berü [metin: berī]!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 17b). AD. ***en beri baştan*** 'her şeyden evvel': ***Alacaklarımı toplarım en beri baştan.*** (F. Baykurt 1971t s. 72).

EOsm. **berülek** [metinde ortadaki ünlünün harekesi yazılmamış] 'biraz bu tarafa!' ***< berürek*** ve (dissimilation, benzeşmezlik) tesiriyle ***/r/→/l/,*** krş. ***kırar- > kıral-***. Bu gelişmede, manaca parallel olan ***aŋarlak*** kelimesinin örneği müessir olmuş olabilir***.*** ※ ***Begüm! Oddan berülek dur, yalın doḳunmasun!*** (Ferec 855/1451 v. 70a).

EOsm. **berürek** 'biraz bu tarafa, biraz beriye' < ***beri, berü*** + comparativus (karşılaştırma) eki olan ***-rek*** (b. ***acırak*** ⊡). ※ ***Daḥı berürek kim geldi, bir bu ṣıfatlu 'ayyāra gėrü uğradı.*** (Ferec 855/1451 v. 240b). Krş. ***gerülek, gerrek/gerlrek***.

Osm. **ber vech-i** 'şeklinde, olarak' < Fa. ***bar*** 'üzere' (b. ***ber*** II ⊡), ***vech*** 'tarz, suret', ***-I*** Fa. izafet edatı. ※ ***Cellād Ḥasan Ḥüsniye‿hiṭāben ber vech-I ātī söze başladı.*** (Aḥmed Midḥat 1942 s. 49). ※ ***Bölük‿halḳınuŋ ber vech-I emānet Istiḫdām olunmasınuŋ nef'idür ki ...*** ('Ālī 1982/1581 s. 167). ※ ***Bu ḥIsāb üzre ṣarfuŋ nef'i naḳḳādlara ve ehi-I bāzāra ve żarar u gezendI fuḳarā'-i diyāra vāḳi' oldı ki bir aḳça yėrine IkIsIn‿harc ėder oldılar ve‿iḫrācāt-ı lāzimelerini ber vech-I żı'f ziyāde buldılar.*** ('Ālī 1979/1581 s. 185).

Osm. **bervefkimurad** 'dileğe uygun, istendiği gibi' < Fa. ***bar vafḳ-i murād*** < Ar. ***'alā wafḳi l-murād*** a.m. ※ ***İnşa'allāh işüŋüz ber vefḳ-i murād ola!*** (Ferec 855/ 1451 v. 120b).

AD. **bervenik** ‘tabanca’ < İng. ***Browning*** ‘Amerikalı mühendis John Moses Browning (1855–1926) tarafından icad edilen tabanca çeşidi ve markası. Silâhların, adını markadan alması olağandır, krş. ***martini, mavzer, sten***. Kelimenin şekli Arap harflerinin yanlış okunmasındandır; krş. ***gravyer,*** b. ***arp*** ⊡. ※ ***Demiri ipe saplamış, bervenik gibi bağlamış. Üstüne de berveniği bağlanmış.*** (M. Tuğrul 1946 s. 29).

berzah I (coğrafya terimlerinden) ‘bir yarımadayı karaya bağlayan dar kara parçası’ < Ar. ***barzaḫ*** a.m. ※ ***Artık yolcu motorları işlemiyor. Ada, karaya berzahla bağlandı.*** (O. Baydar 1998 s. 50).

berzah II ‘sıkıntı, belâ’ < Ar. ***barzaḫ*** ‘ayrılık’. ※ ***Biraderler, ben tevbeliyim, zīrā ʿaẓīm berzaḫ çekmişimdir.*** (Ş. Elçin 1975–1976 s. 191). ※ ***Bizi bu berzahtan kurtar bari!*** (S.M. Alus 1944 s. 170–171). ‘en derin nokta’: ※ ***Belânın berzahında kaldık!*** (F. Baykurt 1967k s. 240).

AD. **bes** I ‘yalnız, sadece’ DS 638 < Kürt. ***bes*** a.m. Jaba–Justi 1879 s. 51 < Fa. ***bas*** ‘yeter, kâfi’. ※ ***Cefā mı ḥüsn ehlinüŋ işi bes? | Bularuŋ luṭfile iḥsānı yoḳ mu?*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 (840/1437) s. 134). ※ ***Benim değil bes, tüm çütçülerimizin yüzü güldü bu yıl!*** (Orhan Kemal 1951s s. 57).

Osm. **bes** II ‘çok, gayet’ < Fa. ***bas*** a.m. ※ ***Saçuŋ sevdāsıla benüm ḳaraŋu gėcenüŋ ḥāli | Muṭavveldür u bes müşkil, nice şerḥ ėdeyim anı?*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 (840/1437) s. 11). Krş. ***pes***.

beʾs/beis ‘zarar; engel’ (ekseriya menfi cümlede kullanılır) < Ar. ***baʾs*** a.m. ※ ***Ağzına geleni hemen savurmakta hiç beis görmüyorsun. Benim tahammülüme de o kadar güvenmemelidir.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 26).

Osm. **besa** I ‘and, yemin’ < Arn. ***besa*** a.m. ※ ***Gönüllüler: “Allāhla ʿahd ederiz, besa, besa, besa!”*** (Nāmıḳ Kemāl 1307 s. 39).

AD. **besa!** II ‘yeter, kâfi! DS 638 < Fa. ***bas*** a.m. ve ***a!*** nidası.

Osm. **besalet** ‘şecaat’ < Ar. ***basāla*** a.m. ※ ***Muḥārebelerde şecāʿat-i fıṭrīye ve besālet-i ẕātīyesini ... yoldaşlara beğendirmiş idi.*** (Ahmed Midḥat 1942 s. 5–6).

Osm. **besatet** ‘basitlik’ < ***basit*** sıfatı üzerine Ar. usule göre yapılmış nomen abstractum (soyut isim). ※ ***“Şiiri huduttan kurtarmak bize nasip oldu” diyor ve bu sınırsızlığın özellikle “safiyet ve besatet” ile sağlanacağını söylüyorlar.*** (S. Eyuboğlu – V. Günyol 1995 s. 8).

Osm. **besatin** ‘bahçeler’ < Ar. ***basātīn*** a.m. [***bustān*** (< Fa.) ‘bahçe’ kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ve besātīne müteʿalliḳ ḳānūn-ı ḳadīmden ehl-i hibreye ve aʿyān-ı şehre suʾāl olunduḳda şöyle cevāb vėrdiler ki...*** (Ö.L Barkan 1942 [1502] II, 23).

Osm. **besbase** ‘raziyane, Foeniculum vulgare (yenen bir ot) < Ar. ***basbāsa*** a.m. Trablus’un pazarında satılanların listesinde zikrediliyor (Ö.L. Barkan 1943 [979/1571] s. 213.)

besbedava ‘çok ucuz’ < ***bedava*** + reduplication (ikileme) + ***/s/*** tezat ünsüzü, b. apak ⊡. ※ ***Yabanıŋ ḳaltağını göz göre evimde ṭutub da āḫır vaḳtimde bes-bedavā ḳodoşluḳ ėdemem. Oldu olacaḳ, hīç değilse menfaʿat görmeliyim.*** (E.E. Talu 1928 s. 330).

besbelli 'apaçık, şüphe götürmez' < ***belli*** + reduplication (ikileme) + ***/s/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Vaṣf-ı hālleri besbellü olur.*** (ʿĀlī 1587 v. 128a). ※ ***Böyle bir yanıt vererek, kaçış yolunu seçmiştim besbelli. Zaten, ne zaman bir kızla konuşmak istesem, hep aptalca sözler dökülürdü dudaklarımdan.*** (Z. Ankara 1991 s. 136).

AD. **besberaber** 'tıpatıp aynı' DS 638, TS 523–524 < ***beraber*** I + reduplication (ikileme) + ***/s/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. EOsm.da ***basbarabar*** şeklindeydi, krş. Tekin–Tietze 1994 no. 139.

besbet 'fısıltı' < bir ses taklidi kelimeye benziyor (krş. İt. ***bisbigliare*** 'fısıldamak' ve ondan Fr. ***blsbllle*** 'ehemmiyetsiz bir bozuşma sebebi'), fakat lugatlerde yoktur. Yalnızca tek bir kişinin kullandığı bir kelime mi (idiolect)? ※ ***Maamafih "korkma!" diyen sesin tatlı ve yumuşak besbetine rağmen şiddetle korkmuştu.*** (S. Ayverdi 1940 s. 119).

besbeter 'çok kötü, çok daha kötü' < ***beter*** + reduplication (ikileme) + ***/s/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Ali ustanın suratı her zamankinden besbeter asıktı.*** (B.S. Kunt 1953 s. 14). Krş. ***besbeter.***

AD. **besebelli** 'besbelli' < ***besbelli***, tezat ünsüzünden sonra bir ünlünün ilavesiyle, krş. ***düpedüz.*** ※ ***Ne şübhe, bese bellü! Ama o seni gönderen adamın adı ne oluyor ʿacab?*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 7).

⊡ Pekiştirilen sıfatlar, ***apakçıl*** ⊡'da ana hatlarıyla ele alınmıştı. Buna ek olarak, ***besebelli*** örneğinde de görüldüğü gibi, pekiştirme işlemini genişleten bir yöntem daha bulunmaktadır. Bâzı kelimelere bir yerine iki pekiştirme ön takısı getirilir. Örneğin, ***besbelli*** gibi kelimelerdeki tek heceli pekiştirme, / ***–a–*** / veya / ***–e–*** / ünlülerinden biri eklenerek (***besebelli, çepeçevre, dapadar, depedenk*** vs.) iki heceli pekiştirme hâline getirilir. Aşağıdaki örneklerden de görüleceği gibi pekiştirilen kelimenin anlamını daha da vurgulu bir hâle getirmek için başvurulan iki basamaklı pekiştirme işleminde bunlara ilaveten başka orta ekler de kullanılır. Kapsamı çok geniş olan bu semantik imkânda asıl kelime, pekiştirilmiş hâlinin ikinci kısmında morfolojik değişikliğe de uğrayabilir. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***/ p /*** ile ***çepçevre / çepeçevre, dapadar***. ***/ s / ~ / ş /***ile ***beşil beşarat***. ***/ r /*** ile ***borumbok, burumburuşuk, çırılçıplak, darmadağan / darmadağın, darmadağınık, darma duman / darman duman***. (Daha ayrıntılı bilgi için b. Ö. Demircan 1989, M. Demirezen 1978, E.N. Gökşen 1964, V. Hatiboğlu 1973, Y. Kawaguchi 1992).

D. **beseğil** 'biraz, azıcık' DS 638 < ***bir sehil*** a.m. [Ar. ***sahil*** 'hafif'] A. Tietze 1958 no. 101.

Osm. **be-ser u çeşm** 'baş üstüne!, "baş ve göz üstüne" < Fa. ***ba–*** ön takı, ***sar*** 'baş', ***u*** 've' ***çeşm*** 'göz'. ※ ***"Eger anı ḳatuma getürürseŋ, saŋa ne dėrseŋ vėrürem." Acüz: "Be-ser u çeşm!" dėyüb durdı.*** (Ferec 855/ 1451 v. 21b).

AD. **besi** 'yem' DS 639 < ?? (b. ***alu-satu*** ⊡).

besile–/besle– 'gıda vermek; yedirmek; semirtmek; (çiftlik ve ev hayvanı) tutmak,' TS 610 < ***besi*** + isimden fiil yapan ***–le–*** eki. M. Räsänen 1969 s. 71'e göre < Fa. ***bas*** 'yeter, kâfi' + ***–le–*** (fakat EOsm. ***bėsle–***). Başka izahlar için b. E.V. Sevortyan 1978 II, 120–121. ※ ***Dāyeler beni mihr-i dille, şefaḳat-i cānile beslediler.*** (Ferec 855/1451 v. 43a). ※ ***Bunun ḳocası-***

na bir şey olursa, onu bir vālide, bir hemşīre gibi kendi evime alır, ölünceye ḳadar besiler, baḳarım. (Ebūbekir Ḥāzım 1326e s. 223). 'büyütmek, yetiştirmek': ※ ***Maġrib ḳızını heft rüzeyiken ḳapdum, gehvāresiyle iletdüm, ṭaraf-ı 'ālemde ḳodum; bir vechile bėsledüm ki hīc āferīdenüŋ aŋa naẓarı doḳunmadı.*** (Ferec 855/1451 v. 198a). Mecazî manada, ms. ***saygı besle-:*** ※ ***A.E. Yalman ... meslek olarak gazeteciliğe saygı besliyordu.*** (B. Arpad 1976 s. 63).

AD. **besirek/peserek** 'bir çeşit melez erkek deve' DS 639, 3434 TS 524–526 < Mo. ***besereg*** 'melez' M. Rāsänen 1969 s. 71. ※ ***Güyā ki ol günde ḳara pesereklere beŋzer.*** (A. Zajączkowski 1937 [1405] II, 67).

besle-, b. ***besile-***.

AD. **beslek** 'evlatlık, hizmetçi' DS 640 < ***besle-*** + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat ve dolayısıyla isim yapan ***-k*** eki, b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***O sırada ġız kėseyi aldı ve besleklerine ... dėdi.*** (A. Caferoğlu 1943 s. 9).

besleme 'evlatlık, hizmetçi kız' < ***besle-*** + fiilden sıfat veya isim yapan ***-me*** eki, b. ***akıtma*** ⊡. ※ ***Yeni besleme gelirse çağırıb kilerin anahdarını teslIm etmeli.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 7). ※ ***Üç hafta uyumadım bay damada süründüm | Çöp tenekesine girdim en sonu beslemeye darıldım.*** (S. Birsel 1955 s. 22).

beslemesiz, b. ***besmele***.

AD. **beslengi** 'besleme, hizmetçi, evlatlık' DS 640, TS 526 < ***beslen-*** + ***gi*** b. M. Erdal 1991 I, 320–323. ※ ***Köşkerli Yusuf ağanın beslengisini alıyo.*** (Nâbî-zâde Nâẓım 1943 s. 10).

besmele 'bir işe başlarken söylenen "bismillâhirrahmanirrahim" duası' < Ar. ***basmala*** a.m. Bir kelimenin kısaltılmış hâli için b. ***afro*** ⊡. ※ ***Besmele çekerek sabanın sapını tuttu.*** (Kemal Tahir 1955g s. 111). ***beslemesiz*** 'besleme çekilmeksizin vücut bulmuş (çocuk), normal ahlak hisleri olmayan (kimse)': ※ ***Seni azgın mart kedisi seni, Allahtan bulası beslemesiz, mutfak mahsulü seni!*** (İsmail Galip 1932bb s. 32). Mecazî manada 'netameli, uğursuz': ※ ***Masallardaki "Dağ deviren" gibi zebellâ adamlara has besmelesiz bir ad.*** (M. Halıcı 1959 s. 99).

⊡ Ar. 1a23a4a fiil kalıbında dört tane kök harfi bulunmaktadır. Bu kalıp genellikle Allah lafzı ile ilgili yaygın olan bazı tabirlerin akılda kalıcı hece veya harfleri kullanılarak suni bir şekilde üretilir (krş. W. Wright 1979 I, 48). A–B ve C–E ciltlerinde ***bi-smi llāhi raḥmān ir-raḥīm***'den türemiş olan ***besmele*** örneği bulunuyor.

AD. **bestar** 'yürüyemeyen çocuk' DS 640, K. Emiroğlu 1989 s. 54–55 < Gr. ****πεστα'ρης*** (*pestárēs) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 404.

beste 'bir şarkının musiki unsurlarının bütünü' < Fa. ***basta*** 'bağlanmış'. Fa. ***-(i)de/-te*** için b. ***aferide*** ⊡. ※ ***Giyinirken bir türküyü, kimsenin, ama kimsenin, bestesini yapanın bile tanıyamıyacağı bozuk bir makamla, belki de bambaşka bir makamla, belki de makamsız mırıldandım.*** (S.K. Aksal 1954 s. 54). ※ ***Plâk ağır ağır dönüyor, belli belirsiz duyulan beste Bimen Şen'in.*** (E. Atasü 1996 s. 242). ***beste et-*** 'bestelemek': ※ ***Mevlūḍhān ... Sarmısakcı-zāde Süleymān Efendinüŋ mevlūdında, ṣāḥib-te'līf beste ėtdügi üzre on iki maḳāmda ... ṭilāvet ėdüb ...*** (Evliyā Çelebi 1938 [17. yüzyıl] X, 468).

Neolojizm **besteci** 'bestekâr' < ***beste*** + ***–ci***, ***bestekâr*** kelimesinin Türkçeleştirilmişi. ※ ***Bir ressamla bir kaç besteci de getirdiler geçen gün.*** (İ. Aral 1997 s. 40).

bestekâr b.m. (şarkı ve başka müzik parçaları besteleyen) < ***beste*** + meslek isimlerinde kullanılan Fa. ***–kâr*** 'yapan' eki, b. ***alımkâr*** ⊡. Kelime lugatlerde ancak 19. asrın sonunda ortaya çıkıyor (J.Th. Zenker 1866, A.C. Barbier de Meynard 1881, Redhouse 1890, Aḥmed Vefīḳ Paşa 1306, I. Chlöros 1899 gibi büyük lugatlerde yoktur, ilk defa Şemseddīn Sāmī 1317 I, 293'de kaydediliyor). ※ ***Bestekâr sâzende hanım eteklerinin hışırtısıyla kendisini Göksuya götürecek arabaya binerken kulaklarında evcara saz semaisi uğuldamıştır.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 119).

Osm. **bestenigâr** (musiki ıstılahlarından) 'bir makam adı' < Fa. ***basta–nigār*** a.m. ※ ***Anuŋ beste–nigārından nigārın | uğurlar remzile naḳş–ı nigārın.*** (Aḥmed–i Dā'ī 1973 [v. 1421] sv. 25a).

AD. **bestra** 'karnında iki beyaz lekesi olan keçi' DS 642 < Bulg. ***bistra*** (***koza***) 'alacalı (keçi)'.

beş I b.m. (beş sayısı, beş rakamı) < ETk. ***bėş*** a.m. ※ ***Sen bunı biz bėş kişi arasında şöyle ḳısmet ėt ki merżī düşsün!*** (Ferec 855/1451 v. 127a). ***beşbıyık*** 'muşmula' DS 642 (meyvenin şeklinden). ***beşibirarada*** 'tokat, şamar' (bir elin parmaklarını imâ ederek): ※ ***Ṭosun eliyle bir ṭoḳat işāreti vererek: "Böylesi mi? Biz öyle beşi bir arada çok yedik."*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 150). ***beşibirarada/beşibirlik /beşibiryerde*** 'beş altın liradan oluşan kolye' (b. ***ahfadiyelik*** ⊡): ※ ***Boynunda iki dizi beşi bir arada.*** (S.M. Alus 1944 s. 111). ※ ***Şehmuz Selvihan'ın boynuna bir beşibiryerde takar. Duvağı açar.*** (O. Arayıcı 1979 s. 44). ※ ***Karısının boynunda bir dizi altını, ucunda kocaman beşibiryerdesi varmış***. (S. Şengil 1990 s. 109). ***beş gün*** 'çok kısa müddet': ***Şunda beş gün 'ömrümüz var, yaşıma başıma göre eğlencemi ararım.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 38). ***beş kardeş*** 'tokat': ※ ***Şimdi beş kardeşi inerim ha!*** (S.M. Alus 1934 s. 345). AD. ***beş kardeşler*** 'beş yıldızdan ibaret bir burç, terazi burcu, Libra' DS 644. ***beş on*** 'beş ile on arasında gayrimuayyen bir rakam': ※ ***Çün gördiler, bėş on gün gecdi, vezīrden nişān görinmedi. Durdılar ... gitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 24a). ***beş parça yat–*** 'yere yayılmış olarak yatmak', (kollar, bacaklar ve baş; krş. ***beş uzvumuz***, b. ***eşref*** maddesindeki örnek): ※ ***Oğlu deliksiz bir uyku içinde, gündüzün yorgunluğu içinde beş parça yatıyordu.*** (K. Bilbaşar 1941 s. 97). ***beşpençe*** 'deniz hayvanlarından beşparmak; büyüden koruduğu söylenen beş şualı yıldız işareti': ※ ***Fenā gözden muḥāfaẓa içün kitābların üzerine beş pençeli çevre örtülü bir naẓar ṭaḳımı aṣdı.*** (H.R. Gürpınar 1336k s. 59). ***beştaş*** 'bir oyunun adı': ※ ***Artık mezarlık arasında beştaş oynamıyordu.*** (R.H. Karay 1940m s. 76). ***beş vakit*** 'bir günde kılınan namazlar': ※ ***Ah, benim gibi beş vaktine beş katan bunca senelik Habibe nelere mecbur oluyor!*** (İsmail Galip 1932bb s. 30). (Argo) ***beş yıldız*** 'ibne, puşt' (b. ***beş*** II) M. Mungan 1989 s. 166.

(Argo) **beş** II 'ibne, puşt' F. Devellioğlu 1959 s. 69 < H. Aktunç 1990 s. 53'e göre Osmanlıca rakamlarda 5 sayısı küçük bir daire biçiminde olduğundan anüsü andırırmış. ※ ***Ben geçerken ardımdan bağırıyorlardı: "Beşlik! Beşyıldız! Dümbelek!"*** (M. Mungan 1989 s. 166).

AD. **beş** III 'bazı hayvanların alınlarındaki beyaz leke' DS 642 < Kürt. ***beş*** a.m. Jaba–Justi 1879 s. 52.

Osm. **beşaret** I 'müjde' < Ar. ***başāra*** a.m. ※ ***Bu beşāret‿haberini var, vėr!*** (Ferec 855/1451 v. 40b). 'sevinçli bir hadiseyi umuma ilân': ※ ***Pāsubānlar işidüb "Merḥabā! Merḥabā!" dėdiler. Beşāret çaldılar. Şehr‿halḳı heb uyandılar.*** (Ferec 855/1451 v. 245a).

beşaret II 'çok çirkin' < ***beşaret***, manasının aksine dönmesiyle, ※ ***28'lik, 30'luk bir şişko. Güzeli geçelim, vasat bile olamaz; hattâ mis gibi çirkin: kadınların beşaret dediği.*** (S.M. Alus 1944 s. 49).

⊡ Ar.dan alınmış ***–at*** / ***–et*** ekiyle biten kelimeler (b. ***adalet*** ⊡) aslında isimdirler. Halk dilinde ve günlük dilde bazıları sıfat olarak da kullanılır. Böyleleri, daima çok sert, hissî ve adeta iğrenç bir mana alır, ms. ***beşaret, cenabet*** II***, gudubet, illet, kıyamet, lânet, şirret***. Müspet ve menfi manada kullanılan ***felâket*** kelimesi kuvvetlendirici bir zarftır. ***dehşet*** kelimesi de hem müspet hem menfi manada kullanılır, fakat yalnız predikatif olduğu için belki tam sıfat sayılamaz.

Osm. **beşart-ı an ki**, b. ***beanşart-ki***.

Osm. **beşaşet** 'güler yüzlülük' < Ar. ***başāşa*** a.m. ※ ***Bular ẓāhirde beşāşet gösterdiler, bāṭında ḳorkdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 64b). ※ ***Yalısına kemāl-i beşāşet u itminān ile gitmiş idi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 43).

beşbeter 'besbeter' < ***besbeter*** kelimesinin bu varyantı hem kuvvetlendirici sıfatlardan /ş/ harfiyle ayrılıyor (onlardaki tezat ünsüzleri yalnız /***m, p, r, s***/ olur), hem de /***s***/→/***ş***/ değişimi istisnai ve izaha muhtaçtır (krş. ***destmal > peştimal,*** b. ***avşar*** ⊡), fakat ***beş beter*** 'beş misli beter' de olabilir, krş. ***bin beter***. ※ Şu da var ki ***beşbetār*** kelimesi Az. Tk.nde de yaygındır. ※ ***"Şu omuzlarım nasıl ağrıyor bilsen ..." – "Ya benim? Seninkinden beşbeter!"*** (Orhan Kemal 1952m s. 97). Az. Tk. ※ ***Män sizdān beşbetär bu dövlät puluna‿häsisäm, lap hacı Ġarayam.*** (S. Rähimov 1959 I, 44).

beşbıyık, **beşbirlik**, b. ***beş***.

Osm. **beşe I** 'halktan birisine hitap ederken adından sonra kullanılan unvan' Meninski 1680 I, ***ağa*** maddesinde, TS 527 < ***paşa*** kelimesinin varyantı, etimolojisi için b. ***paşa***. Meninski kelimeyi, elifsiz yazıldığı hâlde (***Ya'ḳūb başa'da***), ***başa*** diye okur. Ön ünsüzlerle telaffuz edildiğine dair acaba eski bir kaynak var mı? ※ ***Selīm Beşe dėrler imiş, ġālibā Lāz imiş.*** (Ş. Elçin 1975–76 s. 197). ※ ***Ey ḳarı beşe, gelindi, barışalım! Ver elini bana***! (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1940 s. 35). Krş. ***başa***.

AD. **beşe** II 'şubat; martın son üç günü ve nisanın ilk iki günü' DS 642 < ***beş*** (ona ***beş ayı*** da denir ve ikinci mana beş günlük bir müddet söyler), fakat tam izahımız yoktur. ※ ***Ondan sonra yetişkin oğlanı eve soka mı bilirsin? O yaştakiler beşenin kedileri gibi mırno diyenin ardından giderler.*** (M. İlhan 1983 s. 43).

AD. **beşenk** 'kervanın önünden giden at' DS 642 < Fa. ***pīş-āhang*** a.m.

beşer I 'beher beş' < ***beş*** + üleştirme sayı (numerus distributivus) eki olan ***–er***, b. ***altışar–*** ⊡. ※ ***Biŋer aḳçaydı ücret-i ḥammām, | Beşer altun daḫı nigehbāne.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 130). ***beşerli*** 'beşer kişiden müteşekkil': ※ ***Onları çelenkleri beşerli iki sıra halinde taşıyan gençler izliyordu.*** (A. Ümit 1993 s. 42). ***beşerlik*** 'her biri beşer kişiden veya

şeyden ibaret olan': ※ ***Üçerlik beşerlik gruplar hep belli meselelerin ucundan tutmuş, çekiştirip duruyorlardı.*** (İ. Tarus 1961 s. 282). ***beşer yüz*** 'beher beşyüz' ※ ***Bāḳī Efendi ... ṣadr-ı aʿżama ve̮ Hʷoca Saʿdeddīn Efendi'ye varub "Eger fetvā Zekerīyā Efendi'ye olmazsa baŋa vėriŋ, yevmīye beşer yüz fetvā vėreyim" dėyüb.*** (Naʿīmā 1280 I, 68).

Osm. **beşer** II 'insan; insanlar' < Ar. ***başar*** a.m. ※ ***Egerçih her kişi göregine kül eşer, | Ammā ḳad(e)re muḳāvemet ėdemez beşer.*** (Ferec 855/1451 v. 111a).

Osm. **beşerî** 'insan mahiyetinde, insana ait olan' < Ar. ***başarī*** a.m. [***başar*** 'insanlar' ve isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***adalî*** ⊡]. ※ ***O şaḳī cemʿīyet-i beşerīyemize acımadığından anın menfaʿat ve selāmeti ʿaleyhine ḳıyām etmişdir.*** (Aḥmed Midḥat 1296).

beşeriyet 'insanlık hâli; insanlık (bütün insanlar)' < Ar. ***başarīya*** a.m. Ar. ***-iyet*** için b. ***aciliyet*** ⊡. ※ ***beşerīyet muḳteżāsınca kendinden ṣādir olan baʿż-ı taḳṣīrātuŋ naḳl u tesvīdine ... cür'et*** (ʿĀlī 1982/1581 II, 119). ※ ***Dolaryanda'nın doktor Dalbanezo'su beşeriyeti en büyük felâketten kurtaracaktır.*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 7).

Osm. **beşerleme** 'eski zamanda bir vergi usulü (?)' < ***beşer*** I + ***-leme-*** genişlemesi: ※ ***Nevāḥī-i Uşşaḳda bidʿat-i beşerleme şerʿa ve ʿörfe ve ḳānūn-ı ḳadīme ve deftere ve muḫālif ḥayf olduğı sebebden emr-i ʿālī mücebince refʿ olındı.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1328/935] s. 27).

⊡ Pek nadiren üleştirme sayılarına (numerus distributivus) isimden fiil yapan ***-la-*** eki ile fiilden fiil yapan ***-ma*** eklerinden ibaret olan, ***-leme*** genişlemesi eklendiği görülür. A–B ve C–E ciltlerinde ***beşerleme*** örneki var (krş. üçerleme).

AD. **beşhana** 'dam üstüne kurulan karyolanın etrafına çevrilen bez' DS 642 < Fa. ***paşşa-̮hāna*** 'cibinlik' [***paşşa*** 'sivrisinek' ve̮ ***hāna***'ev'].

beşibiraradа, **beşibiryerde**, b. ***beş***.

beşik I b.m. (bebek yatağı) < ETk. ***bėşük*** a.m. Clauson 1972 s. 380). ※ ***̮Hidmetkārına söyledi: "Bedīʿülcemāli bėşiykiyle getürsünler."*** (Ferec 855/1451 v. 148a). 'ilk gençlik çağı': ※ ***Yetmiş yıla yakın, hemen hemen beşikten başlıyarak yoksulluk, ilgisizlik, başkaları için kendinden vermelerle dolu bir ömür sürmüştü.*** (B. Arpad 1976 s. 27). 'bir şeyin doğup geliştiği yer': ※ ***O çocuklar büyüyecek, ve yeni anıların beşiği olacak burası.*** (M.C. Anday 1965a s. 203). AD. ***beşik belek*** 'çoluk çocuk' (krş. ***belek*** I): ※ ***Kapılarımıza kara kilit asılarak beşik belek, yağmurun, karın altında açlıktan uluduğumuz günleri unuttunuz elleem!*** (H. Aytekin 1945 s. 110). ***beşik kertiği*** 'daha bebekken nişanlanma' DS 643: ※ ***Kendine dert etmezdin ya | Kızın beşik kertisi sözlü olmasaydı | Emmi oğluna.*** (R. Ilgaz 1944 s. 50). ***beşik örtüsü*** (mimarî tabirlerinden) 'bir dam şekli' DS 643: ※ ***Damı beşik örtüsü, iki katlı, önü taraçalı, köşkümsü ahşap bir bina*** (S.M. Alus 1944 s. 153).

AD. **beşik** II 'alnında beyaz lekesi olan' < Kürt. ***beşik*** a.m. [***beş*** III + küçültme eki olan ***-ik*** eki]. ※ ***Beşik danayı çuvala koyuyor, ağzını bağlıyor.*** (U. Günay 1975 s. 379).

AD. **beşil beşarat** 'çok çirkin' < ***beşaret*** II ve ilk hecenin tekrarı (réduplication) + ***il*** genişlemesiyle yapılan kuvvetlendirici ön takı, b. ***besebelli*** ⊡.

beşinci b.m. (dördüncüyü takip eden) < ETk. ***bėşinç*** a.m. Clauson 1972 s. 383, G. Doerfer 1965 II, no. 826. Sayı sıfatlarında kullanılan ***–inci*** için b. ***ardıncı*** ⊡.

AD. **beşir et–/beşirle**– 'başarmak, becermek' DS 644 < ***başar–***; emir hâlinden ***et–*** yardımcı fiiliyle ya da ***–le–*** ekiyle yeniden fiil teşkil edilmiştir, krş ***buyur et–***. ※ ***Bolulu kaşığı tutmasını bile beşir edemez. Bolulu'yu at, Halo'yu al.*** (Orhan Kemal 1952ç s. 41).

beşirle–, b. ***becerle***–.

beşiz b.m. (beşi bir arada doğan) < ***beş*** + ***ikiz***'den başlayarak öteki rakamlarla bir arada doğan çocuklar için kullanılan ***–iz*** eki (b. ***aitız*** ⊡); krş. E.V. Sevortyan 1974 II, 252–254 (***ekiz***).

AD. **beşko** 'soba' DS 644 < Rus. ***peçka*** a.m.

beşle– 'beşi bulmak, beşe ermek' < ***beş*** + sıfattan fiil yapan ***–le–*** genişlemesi. ※ ***O sabah Atiye Dirmitin yatağında üç gıgı buldu. Kaldırıp bir kenara koydu. Gıgılar dörtledi, beşledi.*** (L. Tekin 1984 s. 26).

(Argo) **beşlik**, s. ***beş*** II.

Osm. **beşlü** 'günde beş akçe ulûfe alan yeniçeri neferi' M.Z. Pakalın 1946 I, 211 < ***beş*** I + isimden sıfat yapan ***–lü*** (bugün ***–li***) eki. ※ ***Kimi beşlü nāmına ser–ḫadlerüŋ fārisleri ve kimi ṭopçı ve ḥisār erleri adına ehl–i İslām ḳal'elerinüŋ ḥāfıẓ u ḥārisleri olub...*** ('Ālī 1982 II, 154).

AD. **beşöyür** 'şuursuzca' < Fa. ***bī–şu'ūr*** a.m. [***bī*** 'olmadan, (on)suz'; ***bī > be(y)*** için b. ***beynamaz***) ve şu'ūr].

beşpençe, b. ***beş***.

beşriye 'kesici bir alet?' < Ar. ?? ※ ***Başkabir bedevî telgraf direğine çıkıp beşriyesile iki tel kopardı.*** (F.R. Atay 1938 s. 148).

AD. **beştahta** 'rahle, sıra' < Fa. ***pīş–taḫta*** 'küçük yazı masası'.

beştaş, b. ***beş***.

Osm. **beşuş** 'güler yüzlü' < Ar. ***başüş*** a.m. ※ ***Hüseyin Baş "beşuş bir çehreyle" çevreyi gözden geçiriyor.*** (O. Duru 1995 s. 23).

bet I, b. ***bed***.

AD. **bet** II 'çeltik tarlasını sulamak için suyun ağzını kapayarak oluşturulan birikinti' ZTS 1976 s. 22 < ***bend/bent*** II.

bet III 'yüz, çehre' < ETk. ***bėt*** a.m. Clauson 1972 s. 296. Yalnız ***bet beniz*** 'yüz, yüzün rengi': ※ ***Bet beŋiz ṣolmuş, gözler büyümüş, ḳansız dudaḳlar aralıḳ...*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 301). ※ ***Helvacı güzeli bundan sonra çocuklarını kesmiş olan vezirin yaptığını anlattı. Vezirde bet beniz kalmadı.*** (Billûr Köşk 1940 s. 36).

beta (beynelmilel fizik terimlerinden) 'bir nevi şua' < EYun. ***βητα*** (bē'ta) 'B harfi, Yunan alfabesinin ikinci harfi). ※ ***Dikkat dikkat, yedi numaralı kapı sinyali sizin oradan alınmaktadır, betayı çalıştırın, kızıl ötesi ışınları devreye sokun!*** (M. İzgü 1992 s. 48).

Osm. **betahsis** 'bilhassa, bahusus' < Fa. ***ba–taḫṣīṣ*** a.m. [***taḫṣīṣ***, ***ba–*** ön takısiyle, b. ***be*** I ⊡]. ※ ***Diplomasında şöyle bir kayıt vardı: "Yunanistan haricinde her yerde – betahsis Türkiyede – icrayı tababet***

edebilir." (Reşat Enis 1944 s. 194). 'bilhassa, mahsustan': ※ ***Aşçı, müşterilerini serinletmek düşüncesile, bulaşık suyunu betahsis dükkânı önüne döker.*** (a.e. s. 210).

bet bereket 'bereket, bolluk, gürlük' < ***bet beniz*** numunesine göre yapılmış, ***bereket***'in bir réduplication genişlemesi. ※ ***Evde ne dirlik ara ne düzen. Ne bet bul, ne bereket!*** (S.M. Alus 1934 s. 396). ※ ***Vay uruzbular vay! Bet bereket koymadınız memlekette, vay!*** (N. Üstün 1970 s. 81).

AD. **bėt bėtge** 'yüz yüze' DS 645, Anadolu'nun bir köyünde tespit edilen bu tabir orada yaşayan başka bir Türk topluluğuna ait olmalıdır.

betebe 'bir mozaik markası' < onu imal eden şirketin adı (herhâlde ilk harflerden yapılmış kısaltma). Bu tür trade name'ler için b. ***amaroza*** ⊡. ※ ***Boynu eğik ahşap evlerin arasında hantal gövdesi, çiçek bozuğu betebe yüzüyle sivrilmiş alçı kokan bir yapıydı.*** (T. Uyar 1982ö s. 91).

Osm. **betekrar** 'yeniden, baştan' < Fa. ***takrār*** 'tekrar', ***ba–*** ön takısı ile; b. ***be*** I ⊡. ※ ***On vilâyet teftlş edilerek, gidenler giderilmiş ve on vilâyet betekrar bey kullarına tımar verilmişti.*** (Nâzım Hikmet 1936s s. 39).

AD. **betel– / betelen–** 'nezaketi elden bırakmak, kabalaşmak, hücuma geçmek' DS 645–646 < ***bet*** I + sıfattan fiil yapan ***–el–*** eki, b. ***alal–*** ⊡. ※ ***"Hacı, ben buraya tokurtu dlnlemeğe gelmedim. O Keşan tömbekisini sonra tütsülenl" diye ufakdan betelirim.*** (H.R. Gürpınar 1316 s. 258). ※ ***Kadın büsbütün sinirlendi ve "Ben neden senin hanımcığın oluyormuşum, terbiyesiz herif?" diye beteldi.*** (M.Z. Pakalın 1946 s. 51).

betele– 'nezaketi elden bırakmak, kötü davranmak' < ***betel–*** fiilinin varyantı; şimdiki zaman hâli olan ***beteliyor*** hem ***betel–*** hem de ***betele–*** fiiline ait olabildiği için nadir olan fiillerde bu gibi varyantların çıkmasına sebep olabilir, krş. ***tık– > tıka–***. ※ ***Süleyman biraz daha ısrar etmek, betelemek istemiş.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 131). Krş. ***etele– betele–***. ※ ***Öteki biraz betelenecek olursa Hüseyin memnun olurdu.*** (R.C. Ulunay 1994 s. 64).

betellen– 'kabalaşmak' < mana itibarıyla ***betel–***'in aynı, fakat şekil ****beterlen–'***den alınmış (krş. ***beterleş–*** DS 645–646). ※ ***Şoförün kafa tutub betellenmesl içerideki müşteri ile mutlak alâkadar olmalıydı.*** (Maḥmüd Yesārī 1928 s. 159).

beter I 'daha kötü' < Fa. ***batar*** a.m. [***bad*** 'kötü' + comparativus (karşılaştırma) hâlini gösteren ***–tar*** eki, b. ***balater*** ⊡]. ※ ***Güneşten alıp adamı karanlık dama atarlar. Allah beterinden saklasın!*** (İ. Balaban 1965 s. 46).

AD. **beter** II 'kötü' < ***beter*** I. ※ ***O yıl da öyle bir beter kış ki hiç sormayın!*** (A. Nesin 1959s s. 38). ※ ***Öldün mü kurtulur gidersin. En beteri gurbet!*** (F. Baykurt 1961o s. 121). 'güzel' (manadaki değişme için krş. ***afet***): ※ ***Gız ki, dünya öylesini tanımamış. Adı Arsalus. Çok beter gözlüydü...*** (F. Baykurt 1961o s. 80).

AD. **beti** 'mektup, yazı' DS 646, b. ***biti***.

betle–, b. ***bedle–***.

AD. **betni** ‘ahırdaki yemlik’ DS 646 < Yun. ***πα’τνη*** (pátni) a.m. A. Tietze 1955 no. 208).

beton b.m. (bir inşaat malzemesi) < Fr. ***béton*** a.m. [Lat. ***bitumen*** ‘çamur ile petrol karışımı’]. ※ ***Çıplak ayaklarındaki terliği betonun üzerinde sürükleyerek yaklaştı.*** (C. Aykın 1955 s. 116). ※ ***Heriflerin her biri betun kimi yavu! ... Hepsinin ardı dayalı. Hepsinin ilde ilçede adamı var.*** (F. Baykurt 1960 s. 79).

betonarme ‘demirli beton’ < Fr. ***béton armé*** a.m. [***béton*** ‘beton’ ve ***armé*** ‘silâhlanmış, techiz edilmiş’, krş. ***ataşemiliter*** ⊡]. ※ ***Güney muharebelerinde İngilizlere esir düşmüş de, betonarmeyi onların işlerinde öğrenmiş.*** (F. Erdinç 1955 s. 157). Mecazî manada ‘son derece sağlam, çok kuvvetli’: ※ ***O zeki bir adamdır, Yazınsal bilgisi de köklüdür, betonarmedir.*** (S. Birsel 1995 s. 46).

betoniyer ‘betonu karıştıran makine’ < Fr. ***bétonière*** a.m [***machine bétonière***’in kısaltılmışı]. ※ ***Bir tarafta betoniyer işliyor, bir yandan kürekle beton karılıyordu.*** (F. Erdinç 1955 s. 169).

Osm. **bevadi** ‘çöller’ < Ar. ***bawādī*** a.m. [***bādiya*** ‘çöl’ kelimesinin çoğulu]. ***/ṯ/→/s/*** gelişmesi için b. ***abes*** ⊡. ※ ***Ṭayy-ı bevādī ve ḳaṭʿ-ı sebāsib ėderek ...*** (ʿĀlī 1587 v. 120b).

Osm. **bevâ’is** ‘sebepler’ < Ar. ***bawāʿiṯ*** a.m. [***bāʿiṯ***’in çoğulu]. ※ ***Bevāʿiṣ-i iḫtilāl olan dād-īstād-ı fażāḥat-meʾāl ...*** (ʿĀlī 1979/1581 I, 120).

Osm. **bevasir** ‘basurlar’ < Ar. ***bawāsīr*** a.m. [***bāsūr***’un çoğulu]. ※ ***Ben bevāsīr derdine müptelāyın, dermānuŋuz var mıdur?*** (ʿĀlī 1956 s. 243).

Osm. **bevatın** ‘dahilî kısımlar, iç odalar’ < Ar. ***bawāṭin*** a.m. [***bāṭin***’in çoğulu]. ※ ***Ve cümle-i büyüt u mesākin elbette üç ṭabaḳa ḥavş u sāḥe ile ẓavāhir u bevāṭın ḳabīlinden ola*** (ʿĀlī 1587 v. 136b).

bevliye ‘üroloji; hastanede üroloji kısmı’ < ***al-amrāḍ al-bawlīya*** ‘sidik yolları hastalıkları’ [***bawl*** ‘sidik’]. Çeşitli sahalara ait nomina concreta (soyut adlar) yapan Ar. ***-iye*** için b. ***adliye*** ⊡. ※ ***Bevliye kliniğinin önünde sıra bekliyenlerin arasına karıştı.*** (Sabahattin Ali 1947 s. 43).

Osm. **bevvab/bevvap** ‘kapıcı; mahalle mekteplerinde kapıcı’ < Ar. ***bawwāb*** a.m. ※ ***Mektebin doksanlık, bunak bevvabı, eğer o anda avlunun ta öbür ucundaki ayak yollarını temizlemeye gitmemişse kapı önünde mutlaka benimle karşılaşacak.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 28).

bey, b. ***beğ***.

Osm. **bey/beyi** (hukuk ıstılahlarından ‘satış’ < Ar. ***bayʿ*** a.m. ***beyʿ kıl-*** ‘satmak’: ※ ***Menziline geldügi gibi keẖudālığını ve aş-pezligini ve ferrāşligini ve bunlaruŋ emṡāli baʿż-ı‿hidmetlerini ṭāliblere beyʿ ḳılur.*** (ʿĀlī 1975/1599 s. 137). ***beyʿ-i bilvefa*** ‘kararlaştırılan müddet içinde satılanı geri almak şartıyla yapılan satış akdi’ THL 35: ※ ***Bundan üç sene mukaddem, Emirgândaki yalımızı beyibilvefa etmek suretiyle sarraf Todorakiden aldığımız beşyüz liralık borcun vâdesi çoktan gelip geçmiş bulunduğundan ...*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1938 s. 317). ***beyʿ-i menyezid*** ‘artırma ile satış’: ※ ***Mahal düşdi ki beyʿ-i men yezīd ḳılınub nā-maḥall olan cühhāle tevcīh ḳılındı.*** (ʿĀlī 1956 s. 36). ***beyʿ u*** şirā ‘alışveriş’: ※ ***Eger ol ṣanemüŋ bu beyʿe şirāya meyli ola, anı satam.*** (Ferec 855/1451 v. 106b).

Osm. **beyaban/biyaban** 'çöl' < Fa. ***bayābān/ biyābān*** a.m. ※ ***Bir nice gün ol beyābānlarda daban urdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 128b). ※ ***Yüz biyābāna dutdılar.*** (a.e. v. 88b). 'düzlük' DS 712: ※ ***Gemiler beş altı ḳulacdan artuḳda yatmaz, eger yatursa beyābān deryādur.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 608).

beyan I 'bildirme' < Ar. ***bayān*** a.m. 'belâgat ilminin edebî sanatları öğreten bölümü': ※ ***Senüŋ gözüŋ hayālInden bedīʿ u siḥr u alından/ālinden | Meʿānī vu beyān ehli harāb u mest u şeydādur.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 (840/1437) s. 70). ***beyan eyle–*** 'bildirmek, anlatmak': ※ ***Fażal sergüdeştini beyān eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 13b). ※ ***Cülūsundan beri ḳaç ādem öldürdün, beyān eyle!*** (Şair Eşref 1958 s. 117).

beyan II**,** ***ayan beyan*** tabirinde (b. ***ayan***), fakat kaba Türkçede 'belli, aşikâr' manasında. < ***beyan*** I ve aynı zamanda ***ayan***'ın dudak ünsüzüyle (labial) başlayan varyantı. ※ ***Haylu vakıtden beru bir derde tebellaş olduğu daḫl beyan idi.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 32).

beyanat 'yayın organlarına yapılan resmî veya gayrıresmî açıklama' < ***beyan*** I + isimden somutlaştırılmış isim yapan (aslında Ar. müennes isimlerin çoğulunu gösteren) Ar. ***–āt*** eki (b. H. Ritter 1927 s, 484 ve 493), krş. ***abeslyat*** ⊡. ※ ***Bombay'dan ayrılacağımız sırada gazetelere son bir beyanat vererek ...*** (F.R. Atay 1953 s. 35).

AD. **beyar** 'üç sene ekilmemiş tarla' DS 647 < Kürt. ***beyar*** Jaba–Justi 1879 s. 63 < Ar. ***bā'Ir*** a.m. [/***bwr***/ kökünden] Ar. 1ā2i3 kalıbı için b. âbid ⊡. A. Tietze 1958 no. 22.

bey'at/biat 'bir kimsenin egemenliğini tanıma' < Ar. ***bayʿa*** a.m. ※ ***Erkān-ı devlet ... beyʿat Içün dīvān-ı ʿālīye geldükleridür.*** (Selānikī 1989 (1599) II, 434). ***beyʿat et– / beyʿat kıl–*** 'bir kimsenin egemenliğini tanımak': ※***Şükr s̱enā ḳılub Zīrek elin dutub beyʿat ḳıldılar.*** (Ṣ. Şeyhoğlu 1973 s. 243). ※ ***Çün pādeşāhlıḳ ʿamüm adına muḳarrer oldı, ümerā-yı eṭrāf ve küberā-yı eşrāf temāmet geldiler, beyʿat ėtdIler.*** (Ferec 855/1451 v. 72a). ※ ***Meşāyḫhden Ekmel Efendi ki yine gendüsI gibi ṭarīḳ-i tedrīsden ferāġat ile meşīhat silkine sülük ėdenlerüŋ ercümendi idi, anlardan beyʿat ėtdi.*** ('Ālī 1992 [1591 –99] s. 295).

Beyatî, b. ***Bayatî***.

beyati, b. ***bayati***.

beyaz I 'ak' < Ar. ***bayāḍ*** 'beyazlık'. ※ ***Kimbilir, biçare beyaz iplikle dikilen bu kocaman yalanı ne gibi bir zaruretle tertip etmiştir.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 195). ***beyazlar*** 'beyaz giysiler': ※ ***Nacide'nin boynu beyaz bir bantla sarılıdır. Üzerinde de yazlık beyazlar vardır.*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 24). 'çamaşır': ※ ***Agavni beyazları astığı zaman Deli İbrahim geçiyormuş.*** (S.M. Alus 1933p s. 115–116). ***beyaz et–*** '(bir yazıyı) temize çekmek': ※ ***... beyāż ėdüb gönderdüm.*** ('Ālī 1975 s. 96). ※ ***Mümeyyiz baŋa beyāż ėdilecek bir kāġıd vėrdi. Yaŋlış yazdım.*** (E.E. Talu 1928 s. 74). ***beyaz iş*** 'yatak çarşafı ve beyaz perde dikişi': ※ ***Beyaz işler odasında hafif sarı benizli bir kızın omuzunu okşıyarak yavaşça ... dedi.*** (Aka Gündüz 1930 s. 136). ***beyazla–/beyazlaş–*** 'beyaz hâle gelmek, beyaza dönmek'. İki varyant arasındaki mana aynılığı için b. ***afalla–/afallaş–*** (***afal*** maddesinde) ⊡. ※ ***Saçım beyazlamaya***

başladı bile. (F. Hepçilingirler 1997 s. 110). ※ ***İki kadının saçları beyazladı.*** (L. Tekin [t.y.] s. 129).

(Argo) **beyaz** II 'eroin' F. Devellioğlu 1959 s. 70, H. Aktunç 1990 s. 53 < ***beyaz*** ※ ***Bütün Beyoğlu sıradan beyaz çekmeğe alışmıştı*** (A. İlhan 1953 s. 59). Krş. ***beyza***.

beyazcana 'oldukça beyaz' < ***beyaz*** I + küçültme ek grubu ***–cana*** (b. ***acarcana*** ⊡). ※ ***Gerdanı ve göğsü beyazcana.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 11.9.1941).

beyazsı 'beyazsımsı' < ***beyaz*** I + –***si*** similativum (benzerlik) eki, b. ***ayruksı/ayrıksı*** ⊡. ※ ***Anuŋ–içün bu diyār kefereleri ve maḥbūbları ṣarıya mā'il beyāżsı çehre–i zerdleri vardur.*** (Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VII, 318).

(Günlük dil) **beyba** 'peder' < ***beğ/bey*** ve ***ba*** III. ※ ***Benim beybam beni arkadaşlarımın yanında tokatlamak değil, azarlamaz bile.*** (Orhan Kemal 1965f s. 244).

Osm. **beybence** 'Şeyh karşısında niyaz ve teslimiyet duruşu' TS 527 < Fa. ***pāy–band*** 'ayaklarından bağlı' [***pāy*** 'ayak' ve ***band*** 'bağ; bağlı'] + Tk. ***–ce*** aequativus eki.

Osm. **beydak** 'satrançta piyade' < Ar. ***baydaḳ*** a.m. < Pehl. ***payādak*** 'piyade asker'. Krş. ***paydak***. ※ '***Işḳ saṭrancında şükrüm budur kim 'ayb yoḳ, | Kemterīn beydaḳ revādur pīş–i şāhān oynamaḳ.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 (840/1437) s. 188). ※ ***Şāhlar māt ėdici yā niçe beydaḳlardur.*** (Ẕātī 1987 III, 1661).

Osm. **beyekbaregî** 'hep birden' < Fa. ***ba–yakbāragī*** a.m. Fa. dativus ***be*** için b. ***be*** I ⊡. Nomen abstractum (soyut isim) yapan Fa. ***–î*** için b. ***bazî*** ⊡. ※ ***be–yekbāregī ol biycāreye üşdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 177a). 'bir ağızdan'. ※ ***Halḳ üşmiş, be–yekbāregī bir ağızdan çoğuldaşdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 122a).

beyen, b. ***been***.

beygir 'yük atı, koşum atı' < ***bargir***; eski imla Arap yazısının son zamanına kadar devam etti, fakat telaffuzunu G. Molino 1641 ronzino kelimesinde ***beighir*** olarak tespit etti. ***/r/*** sesinin düşebilmesi için b. ***arslan*** ⊡². ※ ***Kamçısını beygirlerin sağrısına hafif hafif dokundurdu.*** (Kemal Tahir 1955g s. 166).

beyhoş, b. ***beyhuş***.

beyhude 'boşuna, nafile, faydasız' < Fa. ***bayhüda/bīhüda*** a.m. [***bī–*** 'olmayan, (bir şey)siz' ve ***hüda*** 'hakikat, gerçek']. ※ ***Yolcu yolunda gerek. Beyhude para mı harcıyacaksın buralarda kışta kıyamette?*** (S.F. Abasıyanık 1954h s. 5). Telaffuzu gösteren lugatler 19. asrın sonuna kadar kelimeyi ***bihude*** olarak okurlar (ms. Kieffer–Bianchi 1835, A. Hindoğlu 1838, J.Th. Zenker 1867, A.C. Barbier de Meynard 1881, Redhouse 1890). ※ ***Ertesi gün taraçada biyhude bekledim. Ne öğle ne de akşam yemeğinde gözükmediler.*** (Ahmet Hidayet 1930 s. 41–42). ***beyhudeye, beyhude yere*** a.m.: ※ ***Ben ol sevdādan gecdüm, ol bihüde fikri dimāğumdan cıḳardum.*** (Ferec 855/1451 v. 40b). ※ ***Böyle bīhüde/beyhüde yere cān vermesine ḥayflanaraḳ kemāl–i ıżṭırāb ile ölüb gitdi.*** (Aḥmed Midḥat 1296 s. 64–65). ※ ***Bīhudeye geçirecek bir ṡāniyeleri yoḳdu.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 630).

⊡ Uzun / ***ī*** / yahut da / ***iy*** / yerine evvelâ halk ağzında, sonra standart lisanda / ***ey*** / diftongunun kullanılması için mahdut sayıda örnek vardır. A–B ve C–E ciltlerinde geçenlerden 3 tanesi, Fa. ***bī–*** '–sız' ön takısında vuku bulur: ***beyhude, beyhuş / beyhoş, beyman, binamaz / beynamaz, beyyar.*** Apayrı bir yoldan gelen ***beyincek*** kelimesi de ona benzer bir değişikliğe uğramıştır.

(Halk konuşması) **beyhuş/beyhoş** 'şaşkın, baygın, sersem' J.Th. Zenker 1866 I, 241 < ***bihuş*** a.m. Zenker ona "halk ağzı" diyor. /***bī***/→/***bey***/ değişimi için b. ***beyhude*** ⊡. ※ ***Düştü bayıldı demin. Öldü sandım. Çok korktum. Kanları beyhuuuş akıyor.*** (F. Baykurt 1959y s. 170).

beyi, b. ***bey***.

beyin b.m. (kafatasındaki hassas organ, his, şuur ve irade merkezi) < Clauson 1972 s. 348–349'a göre ETk. esas şekil ****bėŋi*** olmalı, fakat E.V. Sevortyan 1978 II, 106–107'ye göre ****mėŋ*** (yâni /***m***/ ile başlayan varyantlar /***b***/ ile başlayanlardan eskidir). Mesele henüz halledilmiş değildir. EOsm. daki şekli ***beynī***'dir TS. 528. (b. ***ağız*** I ⊡) ※ ***Ėrdi, birisin urub öte geçer | Başını ḫurd ėtdi, beynisin ṣaçar.*** (Enverī 1928–1929 s. 64). ※ ***Bu sözleri duyunca beynimden vurulmuşa döndüm.*** (S.E. Ertem 1931 s. 254). ***beyin salata*** 'beyinle yapılan bir salata veya meze': ※ ***Bekir garsonu çağırarak ve bana dönerek: "Yahu canım bi beyin salata istiyor ki," dedi. Vah çocukcağız vah, demek özlemiş beyin salatayı.*** (M. İzgü 1992 s. 141).

AD. **beyincek** 'ceket' DS 626, ZTS 1976 s. 22 < Rus. ***pidžak*** < İng. ***pea Jacket*** < Hol. ***pīJ-Jakker*** 'gemicilerin giydikleri sıcak yün ceket' a.m. A. Tietze 1982z no. 17.

beyit, b. ***beyt*** II.

beykoz, b. ***beğ***.

D. **beyle** 'böyle', b. ***böyle***. ※ ***Ne olacaḫ? Varsın beyle dursun!*** (E.E. Talu 1937 s. 76).

beylerbeyi, b. ***beglerbegī***.

beylerce, b. ***beğlerce***.

beylik, b. ***beğlīk***.

AD. **beyman** 'imansız, insafsız; yalan yere yemin eden, ahlaksız' DS 648 < Fa. ***bī-īmān*** 'imansız'. /***ī***/→/***ey***/ değişimi için b. ***beyhude*** ⊡.

Osm. **beyn beyn** 'ikisi arası' < Fa. ***bayn bayn*** a.m. [Ar. ***bayn/bayna***] ※ ***Ẕerreden maḫfī dehānuŋ, günden aẓhar ruḫlaruŋ, | Ol miyāna kimse 'ne var u 'ne yōḳ dėr beyn beyn.*** (Ẕātī 1987 III, 103). ※ ***'Aynını bilmek kişiye farż-ı 'ayn, | Ḳalmaya tā cān u dili beyn beyn.*** ('Ālī 1982 II, 163).

beynamaz, b. ***binamaz***.

Osm. **beyne** 'ara(da)' (yalnız bazı terkiplerde) < Ar. ***bayn/bayna*** a.m. ***beyninde*** 'arasında' (locativus hâli ile yapılan zarflar için b. ***akab*** ⊡): ※ ***Misafirler beyninde söze başlandı.*** (H.R. Gürpınar 1336ş s. 104).

⊡ Arapça bir harf–i cerr (préposition) olan ***bayna***, ***bayn*** kelimesinin accusativus hâlidir ve "arasında" manasındadır. Bunu diğer bütün Arapça harf–i cerrlerde (krş. ***an*** II/ ⊡) olduğu gibi genetivus (ge-

netif, ilgi hali) izler. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***beyn / beyne, beynelakran, beynel'avam, beynelmilel, beynennas, Beynennehreyn*** (dual), ***beynesalâteyn*** (dual), ***beynessema vel'arz***.

Osm. **beynelakran** 'benzerleri arasında' < Ar. ***bayna l-aḳrān*** a.m. Ar. harf–i cerr (préposition) ***bayna*** için b. ***beyne*** ⊡. ※ ***Ol ṣāḥib–i̯ hāne şehlevend u merd ve beyne l–aḳrān saḥā dāyiresinde noḳṭa gibi ferd degüldür.*** ('Ālī 1587 v. 134b).

Osm. **beynel'avam** 'halk arasında' < Ar. ***bayna l–'awāmm*** a.m. Ar. harf–i cerr (préposition) ***bayna*** için b. ***beyne*** ⊡. ※ ***Hastalık beynelavam "miskin hastalığı" denmekle maruf müthiş bir illettir. Türkçesi "cüzzam"...*** (S.F. Abasıyanık 1952h s. 53).

beynelmilel 'milletlerarası' < Ar. ***bayna l–milal*** a.m. [***bayna*** 'ara(da) (b. ***beyne*** ⊡), harfitarif ***/l/*** ve ***milal*** 'milletler']. ※ ***Bu cemiyetlere bir türk muhiti demekten ziyade beynelmilel salonlar demek daha ziyade yakışık alırdı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 170–180). ***Beynelmilel 'Sosyalist Partiler Birliği – Enternasyonal': ※ Fakat Beynelmilel yalnız bir değil, yalnız Moskova'da değildir.*** (F.R. Atay 1952 s. 127).

Osm. **beynennas** 'halk arasında' < Ar. ***bayna n–nās*** a.m. ***bayna*** 'ara(da)' (b. ***beyne*** ⊡), ***/l/*** (n'den evvel) ***/n/*** harfitarif ve ***nās*** 'insanlar, halk'. ※ ***Bir kişi bir devletlünüŋ meclisine varub zu'mınca ben pīr–i rüzgār–dīdeyin dėyü ve yā̮hüd beyne n–nās mehāret u ma'rifetle ber-güzīdeyin dėyü teklīf olmaḳsuzın ol meclisüŋ ṣadrına geçüb oturmaḳ...*** ('Ālī 1956 s. 243).

Beynennehreyn 'Mesopotamya' < Ar. ***bayna*** 'ara(da)' (b. ***beyne*** ⊡), ***/l/*** (n'den evvel) ***/n/*** harfitarif, ve ***nahrayn*** 'iki nehir' [***nahr*** 'nehir' + ***–ayn*** dualis (ikil, tesniye) eki].

⊡ Ar.dan alınmış kelimeler arasında sonu ***–eyn*** eki ile bitenler, Ar.nın dilbilgisine göre ismin dualis (ikil, tesniye) hâlinin casus obliquus ekleridir. A–B ve C–E ciltlerinde bunlardan şu örnekler geçmiştir: ***Beynennehreyn, beynessalateyn, canibeyn, deffeteyn, ebeveyn***. Nominativus (yalın durum) hâlindeki Ar. dualis (ikil, tesniye) eki için bir örnek ***cihetan***'dır.

Osm. **beynessalâteyn** 'iki namaz arasındaki zamanda, yâni...' < Ar. ***bayna ṣ-ṣalātayn*** a.m. [***bayna*** 'arasında' (b. ***beyne*** ⊡), ***/l/*** (ṣ'den evvel) ***/ṣ/*** harfitarīf, ***ṣalāt*** 'namaz', ve ***–ayn*** dualis (ikil, tesniye) eki, b. ***Beynennehrreyn*** ⊡]. ※ ***Ḳaçan ki beyne–ṣ–ṣalāteyn oldı, begüŋ dizini ṣayḳa ile vurdılar.*** (C. Okuyucu 1987 s. 382).

Osm. **beynessema vel'arz** 'gökyüzü ile yeryüzü arasında' < Ar. ***bayna*** 'ara(da)' (b. ***beyne*** ⊡), harfitarif ***/s/***, ***samā*** 'sema', ***wal–*** ve + harfitarif, ***arḍ*** 'arz'. ※ ***Bu hanın da insanın ayağının altında zincir gibi şıkırdayan, sallanan, benessemâ vel'arz köprüleri var.*** (S.F. Abasıyanık 1951k s. 31).

Beyoğlu 'İstanbul şehrinin bir semti' < rivayete göre ***Bey–oğlu*** 'hükümdarın oğlu', Trabzon Sultan Mehmed Fatih tarafından alındıktan sonra oranın hükümdarı David Komnenos ailesi ile İstanbul'a getirilince, oğlu Alexios Komnenos bu semtte yerleştikten sonra bu şahıstan geçmiş. BSTTk.nde bu semt adı bâzen bir terkip gibi, bâzen bir tek isim olarak kullanılır: ※ ***Bu eski Beyoğlu'ndan, belki birkaç sinema adı sayabildim.*** (Z.O.

Saba 1957 s. 23). ※ ***Yollarda yürürken bir ara eski Beyoğlu'nu düşündüm.*** (N. Eray 1992 s. 34).

beysbol/beyzbol b.m. (bir çeşit top oyunu) < İng. ***baseball*** a.m. [***base*** 'top oyunlarında kale, beysbolda saha köşesi' ve ***ball*** 'top']. ※ ***Saçlarını ensesinde toplamış, beyzbol oyuncuları gibi bir kep geçirmiş.*** (A. Yurdakul 1993 s. 194). ※ ***Duvarlarda beyzbol, kraket oynayan siyah-beyaz çocuk resimleri.*** (M. Mungan 1996 s. 406).

AD. **beysemet** 'hayır için cuma günü dağıtılan küçük ekmek' DS 648 < ***baksımat/beksumat*** kelimesinin bir varyantı, Ch. Symeonidis 1973 no. 162.

Osm. **beyt** I 'çadır, oda, ev' < Ar. ***bayt*** a.m. ***beyt-i ati*** 'öbür dünya, ahiret': ※ ***Beyt-i ātīde olan salṭanata | Serfürü ėtse becādır tāclar; | Fes nedir, şapḳa nedir ādem Içün | Natürel başda dururken saçlar?*** (Şair Eşref 1958 s. 153). ***beyt-i̮ halā*** 'helâ': ***Bunlardan mā'adā bir nā-pākmeşreb daḫı henüz beyt-l̮ halādan çıḳmış idi, necāset-ālūd olan elin istincā ḳaṣdına ol̮ havż içine ṣoḳmış idi.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 110).

beyt II/**beyit** b.m. (mısra çifti) < Ar. ***bayt*** a.m. ; asıl manası 'ev', ※ ***Bu beyt daḫı yāduma geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 114a). iki beyt 'dört mısradan ibaret kısa şiir veya şarkı' (Fa. ***do-baytī*** a.m.): ※ ***Andan Şābür rebābı eline aldı, nevāḫt eyledi, iki beyt firāḳ-nāme ırladı.*** (Ferec 855/1451 v. 120b).

AD. **beytî** 'evde pişmiş, ev usulü (çarşı işi değil)' < Ar. ***baytī*** a.m. [***bayt*** 'ev' + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***adalî*** ⊡]. ※ ***(Kebapçıya seslendi) Bacının kebabı beyti olacak, biberi miberi, sumağı mumağı ...*** (Orhan Kemal 1952c s. 54).

Osm. **Beytullah** 'Kâbe' < Ar. a.m. [***bayt*** 'ev' ve ***Allah***]. ※ ***Bu vāsıṭa ile ḥacc-ı şerīf ėdüb ṭavāf-ı Beytullāhi l-ḥarām müyesser olub ...*** (Selānikī 1989 (1599) II, 790).

Osm. **beytute** 'geceleme, ikamet' < Ar. ***baytüta*** a.m. ※ ***Maden ocaklarında çalıştırılan işçinin beytuteleri ve temin-i istirahatleri için her ocak yakınında ... işçi koğuşları ve bir hamam yaptırılacaktır.*** (M. Seyda 1970 I, 120).

Osm. **beytül'aḥzān** 'kederler evi (Yusuf'un gaybubetinden sonra Ya'kub'un çadırı); dünya' < Ar. ***bayt*** 'ev', harfitarif ***/l/*** ve ***aḥzān*** [***ḥuzn*** 'hüzün' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Bizi bir siyāh dutdı, bu beytul-aḥzānda dutsaḳ eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 64a).

Osm. **beytülmal** 'hazine' < Ar. ***baytu l-māl*** a.m. ***[baytu*** 'ev', harfitarif ***/l/*** ve ***māl***]. ※ ***Andan İbni 'Abbās ol kişiye beytülmālden nafaḳa buyurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 172b).

Osm. **beytüzzifaf** 'gerdek odası' < Ar. ***bayt*** 'ev, oda', ***/l/*** (z'den evvel) ***/z/*** harfitarif ve ***zifāf*** 'gerdek'. ※ ***Öyle bir rindim ki ḳoltuklar maṭāfımdır benim, | Her gece keṟhāneler beytüzzifāfımdır benim.*** (Şair Eşref 1958 s. 144).

AD. **beyyar** 'utanmaz' DS 649 < Fa. ***bī-'ār*** a.m. [***bī-*** 'olmayan' ve 'ār 'utanma, hayâ']. ***/ī/ > /ey/*** değişimi için b. ***beyhude*** ⊡.

beyyine (hukuk ıstılahlarından) 'delil' < Ar. ***bayyina*** a.m. ※ ***̮Hāricden ḳaṭ'ā beyyine ṭaleb olunmaya***. (Ö.L. Barkan 1943 s. 367 [1524/931]).

(Argo) **beyza** ‘eroin’ F. Steinherr 1932 s. 183, H. Aktunç 1990 s. 53 < Ar. ***bayḍā*** ‘beyaz olan (müennes)’ M.L. Wagner 1943 s. 13: 16. asırda bahsedilen ***ġassāle-i beyżā*** da beyaz renkli mükeyyifattan biri olmalıdır: ※ ***[Mevlānā Fevrī’nin] ṭab‘ı ġāyetle nāzük olmaġın ‘ayş u nūşa raġbetden müdāme-i mey-i ḥamrā, bulunmaduġı taḳdīrce ġassāle-i beyżā ile mu‘āşeretden͜ ḫālī olmazdı.*** [‘Ālī 1994 [1591–99] s. 321). Krş. ***beyaz*** II.

beyzade, b. ***beğzade***.

beyzbol, b. ***beysbol***.

beyzî ‘yumurta biçiminde, oval’ < Ar. ***bayḍī*** a.m. [***bayḍ*** ‘yumurta’ + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki, b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Eski zaman fotoğrafları gibiydi. Beyzî bir fotoğraf gibi. Biraz soluk, biraz kahverengi.*** (M. Mungan 1989 s. 153).

bez I ‘dokuma parçası’ < ETk. ***böz*** a.m. Clauson 1972 s. 389. Çok eski ve birçok dillere yayılmış bir kültür kelimesi (Kulturwort); için çeşitli hipotezler vardır (b. M. Räsänen 1969 s. 72, E.V. Sevortyan 1978 II, 102–103, s. Ch. Raschmann 1995 s. 30–35’e göre kelime batı semitik bir dilden geliyor: İbr. ***büṣ***, Süry. ***büṣu***, Ar. ***bazz*** ‘keten, kumaş’). ※ ***Ol ḳayġumdan ölmiş yigidi gördüm, ḥarīrlere dolanmış yatur. Bėzleri yüzinden keşf ėtdüm meger yüzini görem.*** (Ferec 855/1451 v. 108b). ※ ***Göz degüldür, ėy gözüm nürı, ṭapuŋsuz bu gözüm,| Nürı gitmiş sanki bir bėzdür ḳalanı çeşmümüŋ.*** (‘Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 (840/1437) s. 165; krş. ***bezer-***).

bez II ‘gudde’ < ETk. ***bėz*** ‘deri altında olan şişkinlik, gudde’ Clauson 1972 s. 388. Kelime çok defa ***beze*** ile karıştırılarak Ar. ***bayḍ*** ‘yumurtalar’ kelimesine bağlanmak istendi (ms. ‘Ali Seydī 1324 s. 58). ※※ Krş. ***beze*** I.

bez- ‘bezgin hâle gelmek. bıkıp usanmak, artık hoşlanmamak’ < ETk. ***bez-*** ‘soğuktan titremek’ Clauson 1972 s. 389. Fiilden sıfat yapan ***-gın/-kın*** eki için b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Gel gör anı sevenleri, dü cihāndan bėzübdürür.*** (Eşrefoğlı Rümī 1286 s. 55).

bezazistan, b. ***bezzazistan***.

bezbaht, b. ***bedbaht***.

AD. **bezdirme/bezirme** ‘bir çeşit sac ekmeği’ DS 649, 653, ‘(düğün yemeklerinden) küle gömülen hamur’ H.Z. Koşay 1944 s. 313 < bir ses taklidi temele dayanan ve yemek isimlerinde çok kullanılan ***-me*** ekiyle biten birikim, b. ***bazlama*** ⊡. ※ ***Onnar da dėmişle ki: bezirmei ėdesin, döşeyin altına ġösın dėmişle.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 61). ※ ***Bu akşam Kel Mehmet kırığında cümbüş edivereceğiz. Sen iki tavuk kızarttır, Durmuş bir kese yoğurtla bezirme alsın da ülker tam tepeye gelince kırığa ulaşın!*** (Feridun Osman 1936 s. 70).

EOsm. ***bezdüm kemiği*** kuyruk sokumu’ < yanlış kayıt, Doğrusu ***büzdüm kemiği.*** Krş. Tekin–Tietze 1994 no. 145.

beze I ‘gudde’ < Ar. ***bayḍa*** ‘husye’, asıl manası ‘yumurta’. Krş. ***bez*** II. ※ ***Kulaklarımın altında bezeler peyda oldu.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 137).

AD. **beze** II ‘pişmeye hazır hamur topağı’ DS 549, 3417 < Gr. ***μα’ζα*** (máza) A. Tietze 1955 no. 172.

beze III ‘bir çeşit tatlı’ < Fr. ***baiser*** a.m., asıl manası ‘öpücük’.

Osm. **beze** IV 'günah, hata' < Fa. ***baza*** a.m. ※ ***Bu dün icinde bize yürimek bezedür.*** (Ferec 855/1451 v. 103b).

EOsm. **beze** V 'mazlum, yoksul' < Fa. ***baza*** a.m. ※ ***Ḳalmış yigid aṟhası, beze miskīn ümīdi*** (Dedem Ḳorḳut 1973 s. 99).

beze– 'süslemek' < ETk. ***beze–*** a.m. < ***beḏIz*** ' süz' Clauson 1972 s. 390, 310, [isim/sıfattan fiil yapan ***–a-/-e–*** eki için b. ***ada–*** I ⊡]. ※ ***Andan ḳız gendözlnl bezedi; Bulḳāslm ḳatına girdi, yanında oturdı.*** (Ferec 855/ 1451 v. 8a). 'donatmak': ※ ***Meydānı bezediler, üç dār dikdiler, üç vezlyrl bir birne ḳarşu ol dārlarda asıldı.*** (Ferec 855/1451 v. 27a).

bezek 'süs, ziynet' < ETk. ***bezek*** a.m. Clauson 1972 s. 391 [***beze–*** + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***–k*** eki, b. ***apuldak*** ⊡. ※ ***Seni 'ilmile, 'aḳlIle, faṣāḥatile ārāste görürem ve liykin işidürem ki gönlüŋ īmān bezeginden 'āṭıl imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 96a).

bezeli 'süslenmiş' < ***beze***– + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat yapan ***–[i]li*** eki, krş. ***asılı, kapalı***. ※ ***Kiminin giyeceği hesaplanmadan yapılmış saçma sapan İngilizce sözcük ve tümcelerle bezeli tişörtler.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 69). ※ ***Bu konuda aydınlatıcı bilgilerle bezeli bir kaynak kitaptan alıntılar yapmak istiyorum.*** (V. Günyol 1995 s. 8).

bezelya/bezelye b.m. (malum sebze) < Yun. ***μπιζελια'*** (bizélia) < İt. ***piselll*** a.m. G. Meyer 1893 s. 34. ※ ***Dünden biraz etli bezelye kaldı.*** (B.G. Güney 1953 s. 29). Yun.'dan gelen ***–ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.

AD. **bezer–** 'solmak, rengini atmak' DS652 < ***bez*** I + isimden filan hâle gelmek manasında **fiil** yapan ***–er–*** genişlemesi, b. ***ağar–*** ⊡.

AD. **bezerlIk** 'bezginlik, bıkkınlık' DS 652, TS 636 < ****bezer*** < Fa. ***bīzār*** 'bezgin'. ****bezer***'in ilk ünlüsünde ***bez–*** fiilinin tesiri görülüyor. Nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–lık*** eki için b. ***ağırlık*** ⊡.

bezesten, b. ***bedestan***.

AD. **bezez** 'kumaş tüccarı, manifaturacı' < ***bezzaz*** kelimesinin varyantı. Ortadaki çift ünsüzün tekleşmesi için krş. ***bakal*** (DS 490), ***hamal, kasap***. ※ ***Kasabadan bezez Nuri Bey'in oğlu geldi.*** (A. Nesin 1960g s. 94).

bezgi 'usanç' < ***bez–*** ve –***gI*** eki. ※ ***Çırılçıplak avkumuzun tek bezgisi o hakir ve mütevasız çiçeklerin benim gözümde herhangi bir canlı mahlûktan farkı yoktur.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1957 s. 144).

bezgin 'hayatından bezmiş, her şeyden bıkmış' < ***bez–*** + fiilden sıfat yapan ***–gin*** eki, krş. ***gergin, girgin***. ※ ***Seksenindeki bir adam benim kadar yorgun, dünyāsından bezgin değildir.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 70). 'neşesiz, isteksiz': ※ ***Bezgin bir cinsel yaşantıya düşülüyor evliliğin sonunda.*** (Füruzan 1972k s. 25).

bezik I 'bir kâğıt oyunu' < Fr. ***béslgue*** a.m. [Alm. ***besiegen*** 'alt etmek, yenmek']. ***Teyzen bezik oynamayı sever, oynadığı kişileri sevmezdi. Durmadan yenildiği için.*** (Peride Celal 1991 s. 260).

AD. **bezik** II 'pancar yaprağı' DS 652, b. ***pezik***, < ***bazuk*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 39.

AD. **bezil/bezul** 'kaya yüzündeki küçük seki; evde testi konulan yer' DS 652, 653 < Yun. ***πεζουλι*** (pezúli) 'taş seki' A. Tietze 1955 no. 211).

EOsm. ***bėzile–** ‘hor görmek’ A. Zajączkowski 1937 [1405] II, 79 (34. surenin metni neşredilmediği için burada bir şey diyemiyoruz).

bezir ‘keten tohumu’ < Ar. ***bad̲r*** ‘tohum daneleri’. Klasik Ar.daki interdental (dişler arası) /***d̲***/, Tk.’de /***z***/ olarak telaffuz edilebilir, b. ***ahize*** ⊡. ※ ***Küsbe–i bezir*** (M.S. Kütükoğlu 1983 s. 97). ※ ***Bayezitte, Sabuncu hanının bitişiğindeki yüzü yamalı mürekkepçide lök gibi bezir mürekkebinin beş dirhemi.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 3.10.1942).

bezirgân ‘tüccar; her şeyde kârını düşünen kimse; (aşağılayıcı konuşmada) Yahudi’. ※ ***“Al bir korkak bezirgân daha!” diye Süheyl beyi gösteriyor.*** (S.M. Alus 1933p s. 188).

(Halk ağzı) **bezirgâncı** ‘tüccar’ < ***bezirgân*** + pléonastique ***–cı*** eki. krş. ***attarcı*** ⊡. ※ ***Aradan‿haylı zaman geşmeden, aynı o köya bir bezirgâncı geldi.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 163).

bezirhane ‘bezir yağı imalâthanesi, mâsara’ < ***bezir*** ve ***hane*** ‘ev’, b. ***abdesthane/apteshane*** ⊡. ※ ***Ve her bezīr‿hāneden yigirmişer aḳça muḥtesibi iḥtisābīye dėyü alur imiş,*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 69 [1540/947]).

bezirme, b. ***bezdirme***.

Osm. **bezle** I ‘nükte, espri’ < Fa. ~~***azła***~~ ***bazla*** a.m.; F. Steingass 1930 s. 184’e göre < Ar. ***bad̲la***. Klasik Ar.daki interdental (dişler arası) /***d̲***/, Tk.’de /***z***/ olarak telaffuz edilebilir, b. ***ahize*** ⊡.

Osm. **bezle** II ‘takım elbise’ < Fa. ***bidla/bid̲la*** < Ar. ***bid̲la*** a.m.’her günlük elbise’. Klasik Ar.daki interdental (dişler arası) /***d̲***/, Tk.’de /***z***/ olarak telaffuz edilebilir, b. ***ahize*** ⊡. ※ ***Fażli ḥammāma iletdiler, başını tenini pāk yudılar. Bir bezle ḳumāş çıḳıcaḳ geydürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 13b).

Osm. **bezlegû** ‘nükte yapmasını seven’ < Fa. ***bazla–gü*** a.m. [***bazla*** I + ***-gü*** + ***–gü*** ‘söyleyen]. ※ ***Dilrübā parlaḳ parlaḳ bezle–güluḳları, müʾes̲s̲ir müʾes̲s̲ir şarḳılariyle meclise revnāḳ–bāhş olduḳça...*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 72).

⊡ Fa.’dan alınmış kelimeler arasında sonu ***–gü*** hecesi ile bitenler var. Bunlar, Fa. ***guftan*** ‘söylemek’ fiilinden yapılan –***gü*** ‘söyleyen’ fiil unsurunu alan sıfatlardır. A–B ve C–E ciltlerinde gösterilenler: ***bezlegü, duagü.***

Osm. **bezl et–** ‘el açıklığı ile vermek, bol bol ihsan etmek’ < Ar. ***bad̲l a.m.*** ※ ***Kerem nevberlerin bez̲l ėtmez oldı devḥa–i himmet.*** (‘Ālī 1587 v. 121a). ※ ***Sīm u zer bezlin ėdüb yalvarıcak | Ḳodı serkeşligi vu yatdı hemān.*** (‘Ālī 1994 [1591–99] s. 159).

Osm. **bezm** ‘ziyafet’ < Fa. ***bezm*** a.m. ※ ***Köşki düzdiler, ḳoşdılar, bezmi anda ḳurdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 204a).

Osm. **bezmara** ‘toplantının süsü olan (kimse)’ < Fa. ***bazm–ārā*** a.m. [***bazm*** ‘ziyafet’ + ***–ārā*** ‘süsleyen’]. ※ ***mefhüm–ı feylesüfān–ı bezm–ārādur ki...*** (‘Ālī 1587 v. 131a).

⊡ Edebî Osm.da, Fa.dan alınmış kelimeler arasında ***ārāstan*** ‘bezemek, süslemek’ fiilinden gelen ***–ara*** ‘süsleyen’ fiil unsuru ile biten sıfatlar vardır. A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***bezmara, cihanara, dilara, evcara***.

bezul, b. ***bezil***.

Osm. **be-zur-ı** 'zoru ile, gücü ile' < Fa. ***zür*** 'güc, kuvvet', ***ba-*** ön takısı (b. ***be*** I ⊡) ve ***-ı*** izafet edatı ile. ※ ***Belā-yı nergis-i mestüŋ, cefā-yı tīr-keş ġamzeŋ | Delübdür bağrumı, cānā, be-zür-ı şol kemān ebrü.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 (840/1437) s. 56).

Osm. **bezzaz** 'kumaş tüccarı, manifaturacı' < Ar. ***bazzāz*** a.m. ※ ***Meger ol kişi bir meşhür u mu'teber bezzāzidl.*** (Ferec 855/1451 v. 50a). ※ ***Çarşı boyundaki bezzaz dükkânında oturur, bütün gün kitap okurdu.*** (İ. Tarus 1961 s. 283). Krş. ***bezez, bezzazistan***.

Osm. **bezzazistan/bezazistan** 'bedestan' < Fa. ***bazzāzistān*** a.m. ***bazzāz*** 'kumaş tüccarı' + mekân isimlerinde kullanılan ***-istān*** eki, b. ***Acemistan*** ⊡. ※ ***Mīrī içün ḳabż u żabṭ olunub Bezzāzistānda ... fürūht eylemek buyuruldı.*** (Selānikī 1989 (1599) II, 724). 'şehrin çarşı ve ticaret merkezi': ※ ***Bezāzistānda bir cāriye gördüm, sevdüm, ol daḫı beni sevdi.*** (Ferec 855/1451 v. 209a). Krş. ***bedestan***.

AD. **bezzeke** 'sümüklü böcek' DS 653 < Ar. ***bazzāḳa*** a.m. Krş. ***bazraki***.

AD. **bıbık** 'küçük kızların cinsiyet organı' DS 653 < çocuk dili ? Krş. ***bıcık, bıtık***.

(Çocuk dili) **bıcı bıcı** 'yıkanmak' < ses taklidi kelimelerinden. Çocuk dili için b. ***adda git-*** ⊡. ***bıcı bıcı yap-*** ※ ***Böylece öteki profesörler otel havuzlarında uslu uslu bıcı bıcı yaparken, tek bacaklı Upsala'lıyla ben Paslfik Okyanusu'nun dev dalgalarıyla boğuşuyorduk.*** (M. Urgan 2000 s. 220).

AD. **bıcık** 'dişi kedinin üreme organı' DS 654 < ET, ***bıçuḳ*** 'kesik' Clauson 1972 s. 294 [***bıç-*** 'kesmek' + fiilden sıfat yapan ***-uḳ*** eki]. Krş. ***bıbık, bıtık***.

bıcılgan/bıçılgan 'sulu yara, egzama, mayasıl' DS 656–657 < ETk. ***bıçılġan*** 'yarık' Clauson 1972 s. 295 [***bıçıl-*** 'kesilmek' + fiilden sıfat yapan ***-gan*** eki, b. ***alıngan*** ⊡]. ※ ***Yüzü cılk yara, bıcılgan. Dağlara taşlara, menhus illetin dördüncü devresinde mi, neydi acaba?*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 26.10.1943).

bıcılgan-** 'egzama olmak' < belki yalnızca tek bir kişinin kullandığı bir kelime (idiolect). ※ ***Al kaşağıyı, gir ahıra, bıcılganan at gocunur. (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933az s. 26). Başka kaynaklarda bulunamadı.

EOsm. ***bıcın-** 'sevmek, okşamak (?)', krş. ***pıçi pıçi etmek*** 'sevmek, okşamak, yaranmak, istemek' DS 3439. Kelimenin okunuşu şüpheli ve tek kaynağa dayanıyor. ※ ***Gehī ḳoşmaḳ, ḳıcıḳlamaḳ, ḳıcınmaḳ, | Gehī gülmek, geh oynamaḳ, bıcınmaḳ*** (metinde ***bıcnımaḳ***). (Meḥmed 1965 [1398] no. 6502). (Son kelime yazmada ***socınmaḳ*** 'zıplamak'olarak okunabiliyor. Editörün notu.)

bıcır bıcır I 'sürekli ve çok (konuşmak)' < ses taklidi. ※ Şayeste bıcır bıcır söyleniyor. (Reşat Enis 1947 s. 235).

bıcır bıcır II 'bol bol (terlemek)' ※ ***Avuçları bıcır bıcır terledi.*** (M. Güler 1990 s. 162).

bıcırda- 'devamlı ve hafif ses çıkarmak' < ***bıcır bıcır*** I + ses taklidi kelimelerde ***/l/*** veya ***/r/*** olan son ünsüzden sonra ***-la-*** yerine ***-da-*** fiil genişlemesi, b. ***alda-*** ⊡. ※ ***Bir ara ufacık bir serçe kuşu bir an kaptanın penceresine kondu, içeriye doğru bir şeyler bıcırdadı bıcırdadı.***

(Orhan Kemal 1954y s. 54). Krş. ***bıdırda–***, **/d/ > /c/** değişimi için b. ***bacaluşka / badaluşka*** ⊡.

AD. **bıcırık** 'sıska, çelimsiz' DS 655 < ****bıcır–*** + fiilden sıfat yapan ***–ik*** eki (b. ***akık*** ⊡). Şu var ki DS 655'te gösterilen ***bıcır–*** 'iyileşmek, toplanmak' mana itibarıyla uymuyor. ※ ***Şoför ʿAzīzin eli, kolu tutar, öyle bıcırık, ḳof değildir.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 224). ※ ***Görmüştüm kan oturan tırnaklarını, iki parmak arasındaki nikotin sarılığını Nebiye Hala ile ikisi, bıcırık yaşlarda, kusa öksüre, kendi deyimlerince, "boklu tiryaki" olup çıkmışlar.*** (M. Seyda 1974 s. 182).

AD. **bıç–/biç–** 'kesmek' < ETk. ***bıç–/biç–*** a.m. Clauson 1972 s. 292–293. ※※ ***bıçtır***– (causativum (ettirgenlik) hâli): ※ ***Ormanâ gidip iki ağaç getirmeyi, tahtacı Battala bıçtırıp "şu musibet merdiven"i bir güzel yenilemeyi aklından geçirir.*** (F. Baykurt 1959y s. 30–31). Tk.deki velar (arka damaksıl) ile palatal (öndamaksıl) ünlüler arasındaki fark ve istisnaî durumlar için b. ***ayıt–*** ⊡.

bıçak b.m. (kesme aleti) < ETk. ***bıçaḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 293–294 [***bıç–*** 'kesmek' + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***–aḳ*** eki, b. ***apuldak*** ⊡]. ※ ***Almayı soydum, bıcaḳ uciyle sunuvėrdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 44a). ***bıçakla–*** 'bıçakla öldürmek' (isim/sıfat'tan fiil yapan ***–la–/–le–*** genişlemesi için b. ***acabla–*** ⊡): ※ ***Rāzuŋı baŋa dė ve illā ben gendözümi bıçaḳlaram.*** (Ferec 855/1451 v. 144a).

bıçılgan, b. ***bıçılgan***.

AD. **bıçıntı** 'yarık; sel yatağı' DS 657 < ***bıç–*** 'kesmek' + fiilden passivum (edilgenlik) manasında isim yapan ***–ıntı*** eki, b. ***akıntı*** ⊡. ※ ***Bizim Okluca'ya çıkan yollar yarıntı, bıçıntı, kaya. Nasıl çıkı gelmişse bu cip, çıkıp geldi.*** (F. Baykurt 1971c s. 239).

AD. **bıçka** 'kibrit' < Rus. ***spiçka*** a.m. A. Tietze 1957 no. 190.

bıçkı 'testere; saraç bıçağı, bağ bıçağı' DS 657–658, ZTS 1976 s. 22 < ETk. ***bıçğu*** a.m. Clauson 1972 s. 294 [***bıç–*** 'kesmek' + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***–gı/–kı*** eki, b. ***açgı*** ⊡. ※ ***Cerrāḥ ʿavratınuŋ burnın bıçğuyile kesdi.*** (A. Zajączkowski I 1934 [1405] I, 16). ※ ***Bir bıçkım, bir desterem var; | Birkaç rendem, küsterem var.*** (Tevfik Fikret 1958 s. 29).

bıçkın 'kabadayı, külhanbeyi' DS 658 < ***bıç–*** 'kesmek' + fiilden sıfat/isim yapan ***–gın/–kın*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Amma sırtımdaki siyah fanilâ? ... Bu bıçkın fanilâsını ne zaman giymişdim?*** (Sabahattin Ali 1935 s. 191). (Sıfat olarak) ※ ***Direksiyondaki yaşlı adam aynadan dikkatlice yüzümü inceliyordu. Sağlam yapılıydı, dudaklarında bıçkın bir gülümseme.*** (A. Yurdakul 1996 s. 44). ※ ***Huylu huyunu terk eder mi? Aynı bıçkınlık sürmüş. Aynı içki âlemleri, sabaha dek saz söz.*** (M. İlhan 1983 s. 117–118).

bıdı bıdı 'bebeleri okşarken kullanılan nida' < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) tabirlerden. ※ ***Uy, amcası onun inci dişlerini sevmiş, bıdı bıdı.*** (M. İzgü 1993 s. 15).

AD. **bıdık** 'küçük, kısa, tıknaz' DS 659 < Erm. ***bzdig*** < EErm. ***pztik*** R. Dankoff 1995 no. 619. ※ ***Bıdıḳ parmaḳlariyle kendi göğsü üzerinde ġıdıḳlama taḳlīdi yaparaḳ ince bir at sesiyle şöyle kişnedi...*** (H.R. Gürpınar 1335 s. 171).

AD. **bıdıla-** 'bıdırdamak' DS. 659 < ****bıdırla-*** < ***bıdır bıdır***. Ses taklidi isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi için b. ***ağla-*** ⊡. ※ ***Bunları içinden söyledi, bıdıladı.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 138).

AD. **bıdır bıdır** 'kendi kendine konuşma, mırıldanma' < ses taklidi kelimelerden; krş. ***bıcır bıcır.*** ※ ***Birkaç kişi, lâf kucağa düşsün diye başbaşa vermiş, bıdır bıdır konuşuyorlardı,*** (F. Erdinç 1958 s. 191).

AD. **bıdırda-** 'kendi kendine konuşmak, mırıldanmak, söylenmek' DS 660–661 < ***bıdır bıdır*** + ses taklidi kelimelerden (/***l***/ veya /***r***/'den sonra) fiil yapan ***-la-*** yerine ***-da-*** genişlemesi, b. ***alda-*** ⊡. ※ ***Oturdu yatağın kıyısına, böyle bıdırdadı, bir şeyler anlattı Linlin.*** (F. Baykurt 1971t s. 220). Krş. ***bıcırda-***, /***d***/ > /***c***/ değişimi için b. ***bacaluşka*** ⊡.

AD. **bıdırdaş-** 'mırıldaşmak, fısıldaşmak; ağız kavgası etmek, atışmak' DS 661 < ***bıdırda-*** fiilinin ortaklık (cooperativum) hâli, b. ***ağlaş-*** ⊡. ※ ***Bıdırdaşıyorlardı. Gülüşüyorlardı.*** (F. Baykurt 1967 s. 104).

AD. **bıdırtı** 'yavaş ve anlaşılmayacak hâlde konuşma' DS: 661 < ***bıdır bıdır*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-tı*** eki, krş. ***parıltı, şangırtı***. ※ ***İçerden bıdırtılar geliyordu.*** (F. Bayburt 1971t s. 124). 'ağız kavgası': ※ ***Köy içinden Haceli'yile Fatma'nın bıdırtıları geliyordu. Hâlâ tartışıyorlar yavul*** (F. Baykurt 1959 s. 121).

AD. **bığır bığır** 'bıngıl bıngıl, şişman, yağlı' DS 662 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) sıfatlardan. ※ ***Ve ḳarnı yassı ola. Ve bėli bıḳını bığır bığır ola.*** (Mercümek Aḥmed 1944 [15. yüzyıl] s. 174).

bık- 'bezmek, usanmak' < E.V. Sevortyan 1978 II, 211'e göre birçok Tk. dillerinde ***bök-*** a.m. şeklinde yaygın olan fiile bağlanıyor. ※ ***Bu ḳızıŋ şöyle her ḳılı ayrı ayrı terbiyeye muḥtāc ... Uġraşa uġraşa bıḳdım.*** (H.R. Gürpınar 1330 s. 49). İsimle olursa ekseriya ablativus (ayrılma durumu) hâli kullanılır: ※ ***Neden īcāb ėtdi, Doktor, benden bıḳdıŋız mı yoḳsa?*** (R.N. Güntekin 1343/1924 s. 42). Nadir olarak dativus hâli: ※ ***"Ne tuḥaf fikir, Senīha," dedim, "Gemliğe [yâni Gemliğe gitmeğe] bıḳmadıŋ mı?*** (R.N. Güntekin 1343/1924 s. 22). ※ ***Bıkmadınız mı daha güdülmeğe?*** (M. Başaran 1964 s. 88). EOsm. 'istememek, heves göstermemek, caymak üzere olmak': ※ ***İttifāḳ Ciypur ġālib geldi. Ḳız ˬhacāletden ve Clypuruŋ mālı ḥāżır bulınmaduġından şarṭına durmaḳdan bıḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 239b).

Osm. **bıka** 'araziler' < Ar. ***bIḳā'*** a.m. [***buḳ'a*** 'arazi' kelimesinin çoğulu]. ※ ***ve şunlar ki ba'ż-ı bıḳā'a ve sebīle ve mesācide ve zevāyāya meşrūṭ olmış ola, mā-dām ki ṣarf olunacaḳ maḥal mevcūd ve ma'mūrdur, ol-daḫı 'alā ḥālIhI dura.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 385).

bıkanak, b. ***bakanak***.

AD. **bıkın/buhun/bukun** 'omurga, bel' DS 663–664, 783, 784. TS 537 < ETk. ***bıḳın*** a.m. Clauson 1972 s. 316. Yalnız ***bel bıkın*** tabirinde geçer: ※ ***Deŋedüŋ mi hīç ol bėlin bıḳının | Ne yaraşdurmış ol ḍonlar bIçInIn?*** (M. Şeyhoğlu 1979 no. 3250). ※ ***Belim bıkınım öyle ağrıyor ki, kızım!*** (Reşat Enis 1945 s. 73). ※ ***Letif şahın ne vezyetde olduğunu, yaşını, g'öyçekIlyinI, boynu buḫununu, olduğu vez'yetde hâmısını g'ördü.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 110).

bıkkın 'her şeyden bıkmış' < ***bık-*** + fiilden sıfat yapan ***-kın*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Belki bir gün bunca bıkkın, bunca kararlı olmasa, bir gün***

bunu da araştırmak isterdi. Şimdi, hemen sonuca varamayacağı şeyleri düşünmeye kalkışmak isteği yoktu içinde. (A. Kutlu 1983 s. 72–73). Zarf olarak: ※ ***Metin, çok aykırı, çok saçma, yersiz sözler sarfetmişim gibi soğuk, bıkkın bakıverirdi, bana çabucak ve susardı.*** (İ. Aral 1997 s. 143).

AD. **bıkla/mıhla** 'kıymalı ve sebzeli yumurta' DS 664, 3180 ZTS 1976 s. 22 < Ar. (Suriye diyal.) ***mıḳıl*** 'jaune de l'oeuf versé sur un plat et comparé au globe de l'oeil' A. Barthélemy 1935 s. 795, krş. Ar. ***muḳla*** 'gözün akı ve gözbebeği', (A. Tietze 1958 no. 212).

AD. **bıkyaz** 'yeni ev yapma, yitik bulma gibi sebeplerle hazırlanan şölen' DS 664 < ***bakyaz***.

bıldık bıldık, b. ***bıllık bıllık***.

bıldır 'geçen sene, bir yıl önce' TS 538–539, R. Dankoff 1991 s. 18 < ***bir yıldır***, krş. ***bi*** 'bir' (crasis (kaynaşma) için b. ***acabola/acabula*** ⊡). ※ ***Yemsizlikten bıldır sığırları gasaba verdik.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 71). EOsm. ***bıldurlayın*** 'geçen seneki gibi': ※ ***Yine bıldurlayın bir gėce durdı*** (Fḫrī 1974 [1367] no. 3619).

bıldırcın I b.m. (maruf göçebe kuş) < ETk. ***budursun (buldursun ?)*** a.m. Clauson 1972 s. 309; baştaki heceler bu yenen kuşun çok yağlı oluşunu hatırlatır (krş. ***bıldır bıldır et-*** 'yağları sallanmak, pelte gibi titremek' ve ***bıl*** hecesiyle başlayan başka kelimeler, DS 664–668) fakat I. Vásáry 1993 s. 126 onları ses taklidi kelimelerden sayıyor; son hece olan ***-cın*** için b. ***balıkçın*** ⊡. ※ ***Daḳı indürdük anlaruŋ üzere terengübini daḳı bıldırcını,*** (A. Topaloğlu 1978 II, 79). ※ ***Ali Bey, daha Rize'deyken, beş tane böyle kuşu varmış, gece gündüz bıldırcın avlıyormuş. Bir bıldırcın yakalıyormuş sepet sepet!*** (Yaşar Kemal 1993k s. 15–16). ※ ***İşit kulağim işit | Bıldırcın eti de pişer | Bu tencerede.*** (S. Birsel 1955 s. 29).

(Argo) **bıldırcın** II 'sokak kızı' F. Steinherr 1932 s. 183 < ***bıldırcın*** I; başka dillerdeki paralleller için b. M.L. Wagner 1943 s. 17. ※ ***Bu bıldırcının, eşref saatte doğmuş, paralı, bahtiyar bir sahibi olacak. Nerede o?*** (S.M. Alus 1944 s. 162). (kumarbazlar argosu) 'soyulabilen yağlı av': ***Kış av mevsimidir. Havalar nasıl olsa bir palaz, bir bıldırcın – onların sözüyle – bir enayi ökseye düşürür!*** (H. Kodaman 1944 s. 3).

AD. **bılgıl bılgıl**, b. ***bıngıl bıngıl.***

AD. **bılla/bulla** 'abla', ***bula*** 'hanım ("madonna")' F. Argenti 1938 [1533'ten önce] s. 73, 'yenge (dayının karısı)' Meninski 1680 I, 938 (Meninski'ye göre "İstanbul ağzı") < Kelimenin geniş bir yayılma sahası var: Bulg. ***bula*** 'Türk kadını' (ve bazı nebatların isimleri), ***bulya*** 'yenge; gelin', ***bulka*** (küçültme ekiyle) 'gelin (düğünde)', ***bulo*** 'gelin duvağı' BER 1971 I, 88–89; Slavo–Mak. ***bula*** 'Türk kadını', ***bulka*** 'gelin' RMJ 1961 I, 49; Sırp–Hırv. ***bula*** 'aşağı sınıf Türk kadını' P. Skok 1971 I, 232–233; Arn. ***bullë*** 'gelinin makiyajını yapan kadın' V. Kokona 1977 s. 60; Mac. (16. yüzyıl) ***bulya*** 'Türk kadını' MNTESz 1967 I, 387–388; Yun. (Karadeniz diyal.) ***πουλα*** (púla) 'abla' A.A. Papadopoulos 1958 I, 222; bütün bunlar kelimeyi TTk. ***bula***'ya bağlıyorlar. manası bakımından bu Yun. varyant için reddedilemez. Şu var ki başka Tk. dillerinde bilinmeyen kelimenin kökü belli değildir. Fakat 1642 senesinde yazılmış bir Yun. kaynakta ***μπουλα*** (búla) 'yüzü örtülü Türk kadını' manasında, yâni öteki Balkan dillerindeki

manada, geçmektedir E. Kriaras 1990 XI, 132–133. Kriaras literatür veriyor ve menşe için "muhtemelen ***baboúla*** (***bamboúla?)***" 'bostan korkuluğu' kelimesini gösteriyor. ※ ***Ol dem Dalla kücük ḳızına eyitdi: "Var, bulalaruŋı oḳı, gelsünler!"*** (Ferec 855/1451 v. 217a). ※ ***Emeti bulla, bIllyorum, öksüzlerden biri daha sütten kesilmedi..*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1953 I, 199).

AD. **bıllık bıllık/bıldık bıldık** 'sulu, yumuşak, bıngıl bıngıl' DS 667 < ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) sıfatlardan. ※ ***Eskiden burada bu saatte bir aşağı bir yukarı ne piyasalar olurdu! Körpe körpe, bıllık bıllık bıldırcın gibi Rum dilberleri, arkalarında gençler.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 18.9.1943). ※ ***Gerçekten sevimli, bıldık bıldık bir adam.*** (A. Nesin 1960g s. 4).

bılut 'bir kâğıt oyunun adı' (H. Kodaman 1944 s. 225). İzahat yoktur.

AD. **bınar/bunar**, EOsm. **bıŋar** 'pınar' DS 791–79, TS 539–540 < ETk. ***bıŋar*** a.m. Clauson 1972 s. 351. ※ ***Bir aġac dibinde bir bıŋara ėrişdi, armışdı, oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 32a). Krş. ***pınar***.

AD. **bıngıl bıngıl/bılgıl bılgıl** 'sallanan, titreyen (şeyler); etli, yağlı, şişman' DS 667–668 < ETk. ***bañıl*** 'geçkin (meyve)'; ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden.※ ***Bıngıl bıngıl delikanlılar dururken bize kim bakar?*** (S.E. Ertem 1930se s. 65). ※ ***Kasadaki kadın koştu. Yüzü çok güzeldi, yuvarlak kalçaları bılgıl bılgıldı.*** (F. Baysal 1992 s. 105). ***bıngılda–*** 'şismanlıktan sallanmak (etler, yağlar)' DS 668. ***bıngıldak/bınkıldayık*** 'süt çocuğunun kafatasındaki yumuşak kıkırdak yerleri' DS 668, R. Dankoff 1991 s. 18.

bıngıldak, **bınkıldayık**, b. ***bıngıl bıngıl***.

bıraga, b. ***braga***.

bırağıntı, b. ***bırantı***.

bırak– 'elde tutulan şeyi salıvermek' < Tk. dillerinde yaygın, fakat izahı zor (E.V. Sevortyan 1978 II, 307–308). Ramstedt'e göre Altay dillerinde tespit ettiği ****bır*** 'terketmek, atmak' kökünden. ※ ***Mürşide teyzem arkamdan bırakmıyacağım yakanı, bırakmıyacağım..." diye bağırıyordu.*** (M.C. Anday 1965a s. 21). Bu esas manadan bir sürü hususi manalar çıkarılabilir, ms. 'koymak,': ※ ***Bulḫasanı zindāndan çıḳardılar, ḳāżıyı dutub anuŋ yėrine bıraḳdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 18b). 'atmak': ※ ***İkisini daḫı saçlarından çekdi, taḫtdan aşaġa bıraḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 8a). 'indirmek': ※ ***Andan daḫı ḳurtılursavuz ḳuyuya bıraḳmaḳ fikri daḫı vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 25a). EOsm. ***oğlan bıraḳ–*** 'düşük yapmak': ※ ***Müslim bardaġı yigrendi, ḳaḳı vėrdi, bardaḳ 'avrat üstIne düşdI. Yüklüyimiş, oġlanın bıraḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 234b). Mecazî manalar: 'tehir etmek, geciktirmek': ※ ***Herifler yerleştikçe yerleşiyor. Maksadları, börekli baklavalı yemeği gövdeye atıp nikâhı yatsıdan sonraya bırakmak.*** (S.M. Alus 1944 s. 81). 'tutmamak, gitmesine engel olmamak': ※ ***Bırakmam! Kuyuya bırakmam! O kuyu benim.*** (M. Hacıhasanoğlu 1955 s. 42). 'mani olmamak, müsaade etmek': ※ ***Geceleri uyuyamıyordu zaten. Sabahları da mahallenin çocukları bırakmıyordu ki ...*** (M. Çelen 1955 s. 98). 'son vermek': ※ ***Malik kıpkırmızı olur. Kızar. O kızdıkça öbürleri alay eder. Çetin bırakır Necdet alır, o bırakır, ben başlarım.*** (Y. Keskin 1953 s. 114). '(bir şeyi veya birisini) beraberinde götürmemek':

※ ***Beni nasıl bıraktın da gittin anne?*** (A. Kutlu 1983 s. 119). (menfi cümlede) 'atlamak, unutmak': ※ ***Şarıltıyı işidince karayağız, çingene azmanı, basmıştı küfürü ne ana bırakmıştı, ne avrat.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 63). 'vazgeçmek, sarfınazar etmek': ※ ***En âlim, en fazılı muhterem diye gösterdiğimize, ilim, bilgi mebhasinde, bırakınız derinleri, hanesini sorsak bilmez. komşusununkinden tefrik edemez.*** (R.H. Karay 1940k s. 103). ***bırak–*** mana itibarıyla ***kal–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli rolünde olabilir: ※ ***Türkiyenin dâhilî işlerine müdahale etmesi ve Abdülhamidi meşrutiyeti iadeye mecbur bırakması akiın kabul edeceği bir mülâhaza değildi.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 138). ※ ***Rakı âlemlerinden, kadın vak'alarından bahsederek dinliyenlerin ağızlarını hayret ve gıpta ile açık bırakıyordu.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 28). ***bırak–*** geçişsiz (intransitivum) fiil olarak: 'işlemez hâle gelmek': ※ ***Korkmıyalım, bir şey yok, ... fakat benim de, Āyşe hanımın da iler tutar yerimiz kalmadı ki! Elimiz, ayağımız bırakmıştı.*** (S.M. Alus 1933p s. 147).

bıranda, b. ***branda***.

AD. **bırangar** 'askerin sağ kanadı' DS 669 < Mo. ***baran ġar*** 'sağ kol' G. Doerfer 1963 I, no. 84.

bıranş, b. ***branş***.

AD., RD. **bırantı/bırağıntı** 'bırakılmış, yetim, kimsesiz' < ***bırak–*** + fiilden passivum (edilgenlik) manasında sıfat/isim yapan ***–ıntı*** eki, krş. ***kırpıntı, yıkıntı***. ※ ***Bir köyde bir bırantı kız varmış. Bu kız bir karının yanında yaşarmış.*** (*Rodop Türk Halk Masalları* 1963 s. 45).

AD. **bırbırlan–** 'bıdırdamak, mırıldanmak' DS 669 < ses taklidi kelimelerden. ※ ***Odaların temizliğine bakan hastane hademesi, bunamış mı, bunayacak mı, diline bunu dolamıştı: "Nerde o eski ölümler?" Şaşkınlıkla öfke arası bir yerde dudakları bunu bırbırlanıyordu.*** (A. Ağaoğlu 1981s s. 156).

bıreyk, b. ***breyk***.

bırıçka, **bırışka**, b. ***briçka***.

AD. **bırkala–** 'karıştırmak, kurcalamak' DS 670 < Bulg. ***bırka***, < Sırp.–Hırv. ***brkati*** a.m., ***brka*** 'karışıklık' A. Tietze 1957 no. 11.

AD. **bırnar/bordınar** 'bir ağaç cinsi, Juniperus sabina' H.Z. Koşay 1932 I, 312, R. Dankoff 1991 s. 19 < Yun. ***πριναρι*** (prinári) a.m. A. Tietze 1955 no. 227.

AD. **bırtla–/pırtla**– 'bir patlama ile dışarı uğramak' DS 670, 3445 < ses taklidi kelimelerden olan ***bırt/pırt***'dan ***–la–*** ile yapılan fiil, b. ***ağla–*** ⊡. ※ ***Dünya gözeli Haçça ipte! Gözleri pırtlamış. Dili dışına çıkmış.*** (F. Baykurt 1971t s. 149).

AD. ***bısar** '??' < ***bahar*** yerine mürettip hatası mı? ※ ***Gülsüm'ü bu bısarda kaçırdı işte.*** (M. Başaran 1992 s. 168).

AD. **bısat** 'elbise' < ***bisāṭ*** 'halı'. ※ ***Al şu bekçi bısatlarını da, yarın sabah başla işe!*** (H. Sayın 1965 s. 39).

AD. **bıt–/pıt**– 'sıkıştığı yerden birden kurtulmak, fırlamak, gitmek' DS 672, 3450 < ****bırt–/pırt***– a.m. DS 3446.

AD. **bıtık/bitik** 'kadının cinsiyet organı' DS 671/711 < ETk. ***büt–*** 'bitişmek, yapışmak, kaynaşmak' + fiilden passivum (edilgenlik) sıfat yapan ***–(ı)k*** eki, b. ***akık*** ⊡.

AD. ***bıtır–** 'sevinçten taşkınlık yapmak' DS 672 < muhtemelen *****bıtıra–*** yerine hata veya ***butura–*** fiilinin varyantı.

AD. **bıtırak** 'yabani bir otun dışı dikenli tohumu' DS 671–672 < ***buturak***.

Osm. **bıttıh** 'kavun, karpuz' < Ar. ***biṭṭīḫ*** a.m. ※ ***Bābü n–naṣruŋ ṭaşrasında ḥaml–i bıṭṭīḫ iki pāreye ve ḳapunuŋ iç yüzinde her bir ḳarpüz bir pāreye satılduğını görüb...*** ('Ālī 1982 [1581] II, 143).

bıyık b.m. (üst dudağın yukarısındaki kıllar) < ETk. ***bıḏıḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 361. ※ ***Üstüne uğrayan eŋsesine sīlī vurur, bıyığın çeker, şarābhörlar cür'alarını üstüne döker.*** (Ferec 855/1451 v. 212v). ※ ***Bıyıklarım yeni yeni terliyordu.*** (T. Yücel 1955k s. 49). Mecazî manada: 'bazı balıkların veya nebatların bıyık şeklinde uzantıları'.

bızbız 'davula sol elle vurulan ince değnek' < ses taklidi kelimelerden.

AD. **bızdık/bızdik** 'çocuk; kalaycılıkta kap silen' DS 674,' F. Devellioğlu 1959 s. 70 < Erm. ***bzdig*** < EErm. ***pztik*** R. Dankoff 1995 no. 619. ※ ***Şefika Hocanıma suyu bızdıklardan biriyle gönderince, hakkımda kararını vermiştir.*** (K. Bilbaşar 1957 s. 13). ※ ***"Ne yapıyor bu bızdık bakayım?" diye torununa döndü.*** (M.Z. Saçlıoğlu

AD. **bızdıkla–** 'kaçmak' DS 674 < ***pıs–*** 'sinmek, korkudan saklanmak' DS 3447 fiilinin bir türevi mi? ※ ***Ġızdar beni görüyinçik | Orman içine bızdıklar.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 60).

AD. **bızıgl** 'eşek arısı' DS 674 < Gürc. ***bziḳi*** < Erm. ***bidzag*** a.m. (R. Dankoff 1995 no. 621, U. Bläsing 1992 no. 16).

AD. **bızık-/mızık**– 'oyunbozanlık etmek' DS 675, 3195 < ****bız–*** (***bez–*** ?) fiili + ***–ık–*** genişlemesi. Krş. ***bızıkçı/mızıkçı***. ***/b/→/m/*** değişimi için b. ***bakara*** II ⊡. ※ ***Karagöz: "Hacı baba, kafama tokmağı niye vurdun?" – Şamandıra: "Tokmak bızıkdı."*** (H. Ritter 1953 III, 460).

AD. **bızıkçı/mızıkçı,** 'oyunbozanlık eden; yalancı' DS 675, 3195 < ****bız–*** (***bez–*** ?) fiili + ***–ık–*** genişlemesi. Krş. ***bızık–***. ※※. ***/b/→/m/*** değişimi için b. ***bakara*** II ⊡.

AD. **bızın** 'keçi' DS 675 < Kürd. ***bizin*** a.m. U. Bläsing 1995k s. 184–185.

bızır (anatomi terimlerinden) 'klitoris' < Ar. ***baẓr*** a.m.

AD. **bızik** 'sidik', ***bızik et–*** 'işemek' DS 676 < ses taklidi kelimelerden (çocuk dili için b. ***adda git–***⊡).

AD. **bızla–**, b. ***buzala–***.

AD. **bi** I 'bir', sondaki ***/r/***'nin düşmesiyle ondan evvelki ünlü uzatılmıyor. ***/r/*** sesinin düşebilmesi için b. ***arslan*** ⊡². ※ ***Bi gitsek fena olmaz.*** (C. Tuncer 1960 s. 29). ***bi*** ile yapılan kelimeler için b. ***bicik, bidüziye***. Hypercorrection (aşırı doğruculuk): ***birteviye***.

Osm. **bi** II (bir ismin başına gelince onu sıfat yapar) 'olmayan, –sız', ms. biçare 'çaresiz' < Fa. ***bī*** a.m. Bu ön takı aslında yalnız Farsça ve (Fa. yolu ile alınan) Arapça isimlerin önüne takılabildiği hâlde şaka olarak ya da bir kelime oyunu hâtırı için bazen kullanılmıştır: ※ ***Ġıbbe ḏālik yüz***

görmiş bī-yüzleri ... cidden ḥarem͜ hiẕmetine almayalar. (ʿĀlī 1956 [1586-87] s. 22).

Osm. **biaded** 'sayısız' < Fa. ***bī-ʿadad*** a.m. ※ ***Balıḳları ḥareketde, bī-ḥisāb u bī-ʿaded.*** (Ferec 855/1451 v. 47b).

⊡ Fa.'dan alınma kelimelerde ***bī-*** privativum (olumsuzluk eki) (menfilik) ön takısı ile başlayan sıfatlar pek çoktur. Herhangi bir Ar. veya Fa. ismin önüne takılınca, Türkçe'deki ***-sız*** gibi, o ismin olmayışını bildirir, ms. ***aded*** 'sayı', ***bī-ʿaded*** 'sayısız'. ***bi*** hecesi ile başlayan ve ***/ i /*** 'si uzun olan kelimelerin ekseri – hatta hemen hemen hepsi –, bu zümreden olduğu için bunları burada birer birer saymanın manası ve imkânı yoktur. Aynı ***bi-*** ön takısının ***bey-*** şekline dönüştüğü kelimeler için b. ***beyhude*** ⊡.

Osm. **biahd** 'ahidsiz' < Fa. ***bī-*** ve ***ʿahd***. ※ ***Dutmışam mihrüŋle peymān, ḳılmışam ʿışḳuŋla ʿahd, | Mihr-i ʿışḳuŋ lem-yezel bī-ʿahd iḳrār olmasun.*** (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 194).

Osm. **biakl** 'akılsız' (Fa. ***bī-ʿaḳl*** a.m. ※ ***Eger bir pāẕeşāh ola ki işi ʿadi u dād ola, | Dėye ẓālimler anuŋ-çün zihī bī-ʿaḳl u͜ h***^{w}***ār dėrler***. (ʿÖmer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 49).

Osm. **bialâka** 'alakasız, ilgisiz' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***ʿalāḳa*** 'alaka'. ※ ***Dükkânının bir köşesinde, küçük ḳardaşının küşāyiş-i muʿāmelātına bir şāhid-i bī-ʿalāḳa lā-ḳaydīsiyle, bir temāşākār ṣıfatinde ḳalıyor.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 111).

Osm. **biaman** 'amansız, zalim' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***amān***. ※ ***Cellād Ḥasan bir cellād-ı bī-amānın önünde bulunan maẓlūm gibi bir ḥāl-i sükūt u sükūnetde ...*** (Aḥmed Midḥat 1942 [1871] s. 73).

Osm. **biar** 'ârsız' < Fa. ***bī-ʿār*** a.m. ※ ʿ***Avretinüŋ fuḥşına vāḳıf olan şevher-i bī-ʿār...*** (ʿĀlī 1982 [1581] II, 131).

Osm. **biaram ol-** 'rahatı kaçmak, kararsız olmak' < Fa. ***bī-ārām būdan*** a.m. ※ ***Ol er vaḳt vaḳt Ürviyyenüŋ şiyrīn sözlerini, mevzūn ḥareketlerini görüb ʿışḳı artardı, şöyle-ki bī-ṭāḳat u bī-ārām olurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 178a).

Osm. **biasib** 'zararsız, zarar vermeyen' < Fa. ***bī-*** ve āsīb. ※ ***Beni ol ḥālde görmiş, sevmiş. Derhāl bir siyb-i bī-āsīb baŋa atdı.*** (Ferec 855/1451 v. 67a).

biat, b. ***bey'at***.

Osm. **biaynihi** 'aynen, aynı şekilde' < Ar. ***bi-ʿaynihī*** a.m. (ʿ***ayn***, ***bi-*** ön takısıyla ve 3. şahıs eki). ※ ***Anlar degmede iştirā ėtmezler ve pīşkeş ṭarīḳıyle gelmegin bi-ʿaynihī daḫı riżā göstermezler.*** (ʿĀlī 1587 v. 140a).

⊡ Ar.dan alınmış kelime ve tabirlerde başında ***bi-*** (***/ i /*** 'si kısadır) ön takısı bulunanlar vardır. Bu ön takının manası 'ile, vasıtasiyle, tarafından' gibi bir şeydir. A-B ve C-E ciltlerinde kaydedilenler: ***biaynihi, biddefaat, biemrillah, bigayrıhakkın, bihakkın, bihikmetillah, biinayetillâh, biiznillahi, bilahare, bilakis, bilbedaye, bilfarz, bilfiil, bilhassa, bilhayat, bil'icab, bilicra, biliItizam, bilişitigal, bilittifak, bilkasd, bilkemal, bilküIliye, billahi, binnetice, binnisbe, bismillah, bitariki, bite-***

mamihi, bittabi, biltekmil, bittemam, bittesadüf, bituliha, biucerihi, bizatihi, bizzat. Bu ön takıyı takip eden daima Ar. bir isimdir, yalnız şu örnekde olduğu gibi şaka olarak Ar. olmayan bir kelime kullanılmış olabilir: ***bilmangiz*** 'para kuvvetiyle': ※ ***"Gerçi radyoterapi, hidroterapi, ne bileyim işte harmonyoterapi midir nedir? Onlar gibi siz de bir galetoterapi icat etmişsiniz. Galetoteraplyl nasıl tercüme edersin, Ömer?" Doktor gürültülü bir kahkaha ile atıldı: "Tedavi bilmangiz!" Hepsi güldüler.*** (Aka Gündüz 1940 s. 89). Ayrıca ***bilâ-*** ön takısı ile başlayanlar için b. ***beleş*** ⊡.

Osm. **bibak** 'korkusuz, korkmadan' < Fa. ***bī-bāk*** a.m. ※ ***Bāzār yüzinde heybet-i duḫter-i şāh-ı Yemenden kimse oturmadı ... Şeh-zāde bībāk gelüb "öldürürse zehī ṣafā!" dėyüb oturur.*** (Ferec 855/1451 v. 200a).

Osm. **bibakâne** (zarf) 'korkusuzca, korkmadan' < Fa. ***bī-bākāna*** a.m. [***bī-bāk*** + zarf eki olan ***-āna***]. ※ ***Şehzāde bī-bākāne "Sözi ḳo, getür, neŋ var görelüml"*** (Ferec 855/1451 v. 134b).

Osm. **bibahane/blbehane** 'özürsüz, kusursuz' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***bahāna*** 'behane'. ※ ***Ḳāhlrenüŋ ḳahve-ḫāneleri ... benī Ādem mecma'ı bir nişīmen-i bī-behānenüŋ cem'īyeti-dür*** ('Ālī 1975 [1599] s. 108).

Osm. **blbaka/blbeka** 'bekasız, fani, geçici' < Fa: ***bī-baḳā*** a.m. ※ ***Dünyā-yı bī-beḳāyı terk eylemezden evvel | Bir memleket bıraḳma, yā ḫatemü-s-selāṭīnl*** (Şair Eşref 1958 s. 119).

Osm. **bibasar** 'görme kabiliyeti olmayan, kör' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve '***başar*** görme kabiliyeti'. ※ ***Bugün nergise beŋzeden senüŋ fitne gözüŋ, Ḫānum, | Görürse gündüz ılduzı aŋa gey bī-başar dėrler.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 52).

Osm. **bibaslret** 'görgüsüz' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***başīret.*** ※ ***Eline bir kitāb alub lā-yenḳaṭl' gözden geçürmek başīrine başılub bī-başīret ldügine delllldür.*** ('Ālī 1956 [1586-87] s. 249).

Osm. **bibedel** 'misli bulunmaz' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***bedel***. ※ ***Biri bīrünī dīvān-ḫāne-i sāmī-maḥal, ve biri aŋa muttaṣil mihmān-ḫāne-i bī-bedel*** ('Ālī 1587 v. 136a).

bibehane, b. ***blbahane***.

bibehre 'payı olmayan, mahrum' < Fa. ***bī-*** '-sız' ve ***bahra*** 'pay'. ※ '***ulüm-ı 'arabīyeden bī-behre.*** ('Ālī 1587 v. 140a).

bibeka, b. ***bibaka***.

biber/büber 'sebze olarak pişirilen bitki; o bitkinin tohumlarından yapılan baharat' < Yun. ***πιπερι*** (pipéri) a.m. G. Meyer 1893 s. 28. < Sansk. ***pippali*** 'tane, tohum'. Ünlünün dudaksıllaşması (labialisation) /***b***/'lerin tesirini gösterir. ※ ***Ol adacük bir ḳara adadur, ol sebebden Biber dėrler.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 831). ※ ***Bahçesine tomat, büber ektirmiş.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 85). biberli 'küçük benekli (kumaş)' (?): ※ ***Irıza'nın karısının başındakl biberli ...*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 134).

Osm. **biberdan** 'biberlik' < ***biber*** + bir şeyin kabını ifade eden isimlerde kullanılan Fa. ***-dān*** eki, b. ***abdan*** ⊡. ※ ***Çekirdeginüŋ içi boşdur. Biberdān ve nemekdān ėderler.*** (Evliyā Çelebī 1935 [17. yüzyıl] IX, 587, R. Dankoff 1991 s. 18).

Osm. **bibereket** 'bereketsiz, mahsulü kıt, kısır' < ***bī-*** '-siz' ve ***barakat*** 'bereket'. ***bī-bereketter*** 'daha çok bereketsiz' [***-ter*** Fa. comparativus (karşılaştırma) eki]: ※ ***Neḳadar dervīş ra'iyyet saġarlarsa ... bī-bereketter u lāġarter olurlar.*** (Ferec 855/1451 v. 192a).

biberiye 'yaprağı baharat olarak kullanılan bir bitki, Rosmarinus officinalis (veya Hippomarathrum, b. I. Hauenschild 1989 no. 584)' < Yun. ***πιπερια*** (piperiá) 'karabiber' (?). ※ ***Köpekler azalmış. Orada burada gezenler,... ya da eski taşların arasında, agorada, müze önlerinde kendilerine kimsenin dokunmıyacağına güvenerek, biberiyelere sürünseler bile üç adım öteden duyulan keskin kötü kokularını örtemeden dolaşanlar.*** (B. Karasu 1995na s. 34).

AD. **biberiza** 'yaprağı bibere benzeyen bir çeşit bitki' < Yun. ***πιπεριτζα*** (***piperítza***) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 414.

biberon 'bebek için emzikli şişe' < Fr. ***bibéron*** a.m. [Lat. ***bibere*** 'içmek']. ※ ***Birlikte kahvaltı ettiler, bebeğe biberonla süt içirdiler.*** (B. Uzuner 1994 s. 47). ※ ***Analarının memelerini saatlerce emerek uğraşacaklarına, çok daha kolayca, adına "biberon" denen, boşalmış bir rakı şişesinin ağzına takılan emzikten yudumluyorlardı.*** (M. Margosyan 1996 s. 77).

EOsm. **bibi** I 'hanım' TS 543 < çocuk dili, b. ***adda git-*** ⊡. E.V. Sevortyan 1978 II, 127–128, M. Räsänen 1969 s. 75, G. Doerfer 1965 II, no. 820. ※ ***Cāriye işitdügi̯ haberi vardı, bibiysine dėyü vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 21b).

AD. **bibi** II 'yaşlı kadın akraba (hala, yenge, abla vs.)' DS 677–678 < ***bibi*** I. ※ ***Kızın anası "Gülüşmeyin bibileri, benim kızım Egin gelini değildir," diyerek kızına arka çıktı.*** (M. İlhan 1983 s. 36).

AD. **bibi** III **/pipi** 'hindi' DS 678, 3457 < Balkan dillerinde yaygın olan ***biba*** 'ördek, kaz veya hindi dişisi' (Bulg., Slav–Mak., Sırp–Hırv., Arom. ***biba***, Arn. ***bibë***) ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) veya ses taklidi kelimelerden (ördekleri ***bi bi bi*** sesleriyle çağırırlar) BER 1971 I, 45, P. Skok 1971 I, 144–145.

(Çocuk dili) **bibi** IV**/pipi** 'erkek cinsiyet organı' DS 678 < çocuk dili kelimelerinden, b. ***adda git-*** ⊡. ※ ***Çocuğun "bibi"sini tutacak, apış-arasını azıcık ovuşturacaksın yani. Bak, o zaman nasıl kesilir sesi!*** (M. Seyda 1958y s. 4).

AD. **bibil** I 'ibik' DS 678 < Gürc. ***bibilo*** a.m. V. Cangidze 1984 s. 46.

AD. **bibil** II 'çekirdek' DS 678 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***πιπιλιν/πιπιλ*** (pipilín/pipíl') < Lat. ***papilla*** a.m. Ch. Symeonidis 1973 no. 178.

bibliyofil 'kitap dostu' < Fr. ***bibliophile*** a.m. [EYun. ***βιβλιον*** (biblíon) 'kitap' ve ***φιλειν*** (filéin) 'sevmek'].

bibliyografya 'bir sahaya ait basılmış mehazları gösteren kitap veya makale' < Lat. ***bibliographia*** a.m. [EYun. ***βιβλιον*** (biblíon) 'kitap' ve ***γραφειν*** (gráfein) 'yazmak']. İt.dan gelen ***-ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡. Asrımızın otuzlu yıllarında bir grup aydın tarafından uygulanan yöntem, yâni ilim ıstılahlarının direkt Lâtince'den alınması denemesi için b. ***antologya*** ⊡.

bibliyoman 'kitap delisi' < Fr. ***bibliomane*** a.m. [EYun. ***βιβλιον*** (biblíon) 'kitap' ve ***μανία*** (manía) 'delilik'], krş. ***kleptoman***.

⊡ Fr.dan alınan ve *-man* hecesi ile biten kelimelerin bir kısmı EYun. ***μανία*** (manía) 'delilik' ile alakalıdır. Bu gibi kelimelerden A-B ve C-E ciltlerinde ***bibliyoman*** ve ***eroinman*** gösterilmiştir. Fr.da kullanılan ve Tk.ye ***-man*** eki ile geçen başka bir kelime grubu için b. ***abonman*** ⊡.

biblo 'vazo vs. gibi zarif küçük süs eşyası' < Fr. ***bibelot*** a.m. ※ ***Biblo, hediyelik eşya, ıvır zıvır satan bir karı. İstemez düzeni bozulsun.*** (A. Kutlu 1987 s. 49).

Osm. **bibünyad** 'temelsiz, aslı esası olmayan' < Fa. ***bī-bunyād*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***bunyād*** 'temel']. ※ ***Va'de-i vaşluŋ içün, işitdük, ey peymān-şiken, | 'Ahd-ı bī-bünyādı çün yād eylemişsin, eyleme!*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 235).

Osm. **bican** 'cansız' < Fa. ***bī-cān*** a.m. ※ ***Gözüm ḳan ağlayu ṣordı bu sırrı cāna 'aḳl eydür: | Var, ey bī-cān, cigerden ṣor yürek ḳanda, göŋül ḳanı.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 32).

AD. **bicecik** 'bir tanecik' DS 681 < küçültme (diminutivum) eki olan ***-cik*** ile takviye edilmiş ***birce*** 'bir tek, yegâne' (krş. A. Tietze 1965 s. 420). ※ ***Köy gurulundaki ikinci üye Haceli de sabah sabah avlumuza baskın yapıp, benim biceclk gelinimi bir taşla yere devirdi.*** (F. Baykurt 1959y s. 183).

AD. **bicek** 'köşe' DS 775-776 < ***bıçak*** ile ***bucak*** kelimelerinin kontaminasyonu. ※ ***Damlar akmaya başladı birden... Hemen kalktı. Bir çuval buldu duvardaki delikten. BIceğini içine kattı, geçirdi başına. Dışarı çıktı.*** (F. Baykurt 1971t s. 322).

EOsm. **blcene ol-** 'bir yere gizlenmek, sığınmak' TS 544 < ***becene***.

Osm. **bicevab kal-** 'cevapsız bırakılmak, tatmin edilmemek' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***cevāb***. ※ ***bī-cevāb ḳalmış bir iḥtiyāc-ı sevdā ...*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 30).

Osm. **biclft** 'tek, bekâr' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***cuft/cift*** 'çift, eş'. ※ **Şimdiki hālde ben bī-ciftem.** (Ferec 855/1451 v. 182b).

AD. **bicik** I 'meme, meme başı' DS 681, TS 544 < ??. ※ ***İneğin yidiği çayırla ottur, | Blclğlnden sağdığın yoğurtla süttür.*** (K. Güngör 1941 s. 60).

AD. **bicik** II 'bir tanecik' DS 681 < ****bircik*** a.m.; krş. ***bircik***. ※ ***"Var mı çocukların?" - "Var." - "Blrtane mi?" - "Bicik."*** (Orhan Kemal 1954b s. 109). 'sevilen birisi için kullanılan hitap şekli': ※ ***Tosun Ali, evde unutulan muska ve göz boncuklariyle Sarı celebin arkasından koşarken, diğer üç kardeşi de "Bicik bicik, gel bicik, hakkını helâl et, Sarı bicik!" diye damın tepesinden el ediyorlardı.*** (H. Aytekin 1945).

AD. **bicik** III 'biraz, bir parça' DS 685-687 < ***bir azıcık*** a.m. ※ ***Yalnız cıgara kâadından alayım da blclk, iki sulfata içeyim!*** (F. Erdinç 1958 s. 59).

AD. **bicik** IV 'bir kere' DS 679 < ****bircik*** a.m., krş. ***birceğiz*** a.m. DS a.y. ※ ***Gırçıl olmuş sakalın, gel de bicük aynaya bak!*** (H. Ritter 1953 III, 228).

AD. **bicik bicik** I '(hayvanları çağırırken) dudaklarla yapılan hafif sesler' DS 680 < ses taklidi kelimelerden.

AD. **bicik bicik** II, b. ***bircik bircik***.

biç- 'kesmek' TS 545 < ETk. ***bıç-/biç-*** a.m. Clauson 1972 s. 292–293. EOsm.da ünlü /***ı***/ mı yoksa /***i***/ mi idi? M. Mansuroğlu onu palatal (öndamaksıl) bir ünlü ile kafiye olmazsa velar (arka damaksıl) okur, ms. ***Bıçdı nefsüŋ başın ki gāvurdı*** (Sulṭān Veled 1958 s. 14), fakat aynı şiirde (s. 12): ***Ol buŋardan ki͜ Hıżr su içdi | Diri ḳaldı vu nefsini biçdi;*** krş. ***bıçak, bıçkı.*** 'ot, ekin kesmek': ※ ***Varuraḳ bir şaḫṣa uġradılar ki ekini ėrişmiş durmış; ekinini tefāvütsüz müdrik*** ġayrı müdrik dėmez biçer. (Ferec 855/1451 v. 190b). 'ekin biçer gibi öldürmek': ※ ***Yamanları biçdi, yaḫşıları yaḫşıladı.*** (Ferec 855/1451 v. 27b). 'keserek biçimlendirmek (tahta, kumaş)': ※ ***vüzerā vu ümerā maḥremleri maḥż-ı kir pās olan kirbāsdan cāme biçmek gibidür.*** ('Ālī 1587 v. 138b; bu örnekdeki ***biçmek*** kelimesi ünsüzün 16. asırda palatal (öndamaksıl) olduğunu gösterir). Mecazî manada: ***baha biç-*** 'fiyat koymak': ※ ***Bāzirgān sevindi, bahā biçdi.*** (Ferec 855/1451 v. 106b). ***iki biç-*** 'ortadan kesmek, yarmak': ※ ***Hemīn sā'at buyuram, seni iki biçeler.*** (Ferec 855/1451 v. 201a).

biç-, b. ***bıç-***.

biçare 'çaresiz; zavallı, acınacak' < Fa. ***bī-çāra*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve çāra 'çare']. ※ ***Ṣad şefā'atile ol sucsuz biycārei ṣad diynāra indürdiler. Vėrdi, ḳurtuldı.*** (Ferec 855/1451 v. 235b). ※ ***İşte, bir biçare olduğum ortaya çıkıyor. Her normal insanın kızıp köpüreceği sorunlar karşısında ben kayıtsız kalabiliyorum.*** (M.C. Anday 1965a s. 174).

AD. **biçenek** 'otlak' DS 683 < ***biç-*** + fiilden isim yapan ***-enek*** eki J. Deny 1921 s. 582. Krş. ***gelenek.*** ※ ***Biçeneklere uğrattılar yolu. Cılk cıik ediyor bastıkları derin otların dibi.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 24).

AD. **biçi** 'erkek çocuk' DS 683 < Gürc. ***biçi*** a.m. V. Cangidze 1984 s. 46–47.

biçim I 'hasat' < ***ET. bıçım*** a.m. Clauson 1972 s. 295 [***bıç-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-im*** eki, b. ***adım*** I ⊡. ※ ***Resm-i giyāh ot biçiminde alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 283). ※ ***Ekime, biçime, harmanâ ait ne varsa evlerde, sokaklara dökülmüştü.*** (C. Tuncer 1960).

biçim II 'biçiliş (kumaş ve elbise için); şekil' < ***biçim*** I. ※ ***Dolabın kapı kulpları gümüş, kadın elleri biçimindeydi.*** (Füruzan 1972k s. 291). Bâzen aşağılayıcı manada kullanılır: ※ ***Ne biçim tramvay bu***? (R. Ilgaz 1962n s. 3).

RD. **biçim** III 'belki' < ***belkim***. ※ ***Ceceylen alırsık altınlarıv se olmaz, biçim raslarsik hanci candarmaya da sora ne olur hallımız?*** (N. Hafız 1985 s. 227).

EOsm. **biçin** 'hasat' TS 544–545 < ***biç-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-in*** eki, b. ***akın*** ⊡. ※ ***Vardur sizüŋ içün şunı kim diledüŋüz, ekin biçin gibi.*** (A. Zajączkowski 1937 [1405] II, 9). ※ ***Nadas vaḳtinde ve biçin vaḳtinde ġayrı 'amele mübāşeret ėtmeyüb...*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 91). Krş. ***biçim***.

EOsm. **biçin-** 'kendine elbise için kumaş biçtirmek' TS 545 < ETk. ***bıçın-*** 'kendisi için kesmek' [***bıç-*** + reflexivum (dönüşlülük) genişlemesi, b. ***acın-*** II ⊡], krş. ***(elbise) dikin-***.

⊡ Hâliyle geçişsiz olan ***-(ı)n-*** vs. ekiyle (b. ***acın***– I⊡, ***acın***– II⊡) türetilen edilgen–dönüşken (passivum (edilgenlik)–reflexivum) fiillerin birkaçı geçişli (transitivum) olarak kullanılabilir. Böyle bir durum hem EOsm.da hem de BSTTk.nde var. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler var: ***biçin***–, ***dayan***-I, ***dikin***–, ***edin***–. (Sonraki ciltlere ait olan başka örnerkleri: ***giyin***–, ***kesin***–, örtün–).

Osm. **biçiz** 'hiçbir şeysiz, yoksul' < Fa. ***bī-çīz*** a.m. [***bī-*** '–siz' ve ***çīz*** 'bir şey']. ※ ***İ yigitl Sen-dah̯ı ḳatumuzdan bī-çīz, bī-dest-āvīz gitme!*** (Ferec 855/1451 v. 102a).

Osm. **biçun** (Allahın sıfatlarından) 'sebebi ve niyeti aranmaz' < Fa. ***bī-çün*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***çün*** 'neden'], ※ ***H̯ayr u şer naḳḳāş-ı bī-çün yazdı bir levḥ-ı cebīn | Ādem oğlı cehd ėdüb ol naḳşı tağyīr eylemez.*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 223).

Osm. **bid** 'söğüt' < Fa. ***bīd*** a.m. ***bīd-I lerzān*** 'telli kavak' (***lerzān*** 'titreyen'): ※ ***Üftān-u ̯heyzān, bīd-i lerzān gibi, bir nice gün ol beyābānlarda daban urdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 128b).

Osm. **bidad** 'adaletsizlik, zulüm' < Fa. ***bī-dād*** a.m. [***bī-*** '–siz' ve ***dād*** 'adalet']. ※ ***Mu'tād olduḳları cevr u bī-dādı ... iç ėllerde dah̯ı īcād ėtmeyeler.*** ('Ālī 1979 [1581] s. 181).

Osm. **bidar** 'uyanık, dikkatli' < Fa. ***bīdār*** a.m. ※ ***Biydār mi'mārlar, cābük bennālar, hüşyār mühendisler cem' eyledi, vücüh vėrdi, iş buyurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 28a).

bid'at 'sonradan çıkmış ve ana'neye aykırı olan usul' < Ar. ***bid'a*** a.m. ※ ***Ben bu Işi ̯haṭṭlle ḳabāleyile işlersem ehl-i ḥibre anı bid'ate sayarlar.*** (Ferec 855/1451 v. 104b). ※ ***Bu mezhebde olanlar için bid'at olmıyan, haram olmıyan, günah olmıyan hemen hemen pek az şey vardır.*** (F.R. Atay 1953 s. 92).

bidayet 'başlangıç' < Ar. ***bidāya*** a.m. [/***bd***'/ kökünden]. ※ ***Ol Ma'büd ḥaḳḳı ki vücüdınuŋ bidāyeti vu nihāyeti yoḳdur, ṣad hezār ̯hancer-i ābdār cānuma yüregüme sancılsa yegidi andan ki bu nāzenīnüŋ eteglne toz ḳonayidi.*** (Ferec 855/1451 v. 44b).

Osm. **biddefaat** 'defaatla, tekrar tekrar' < Ar. ***dafa'āt*** 'defalar', /***d***/ harfitarif, ***bi-*** ön takısı ile. ※ ***Ve bid-defa'āt pāy-ı serīr-i a'lāya 'arż olunmaması bl-vechln mine l-vücüh lāyıḳ u sezā degüldür.*** ('Ālī 1979 [1581] s. 156).

bide 'vücudun orta kısımlarını yıkamaya yarayan küçük leğen' < Fr. ***bldet*** a.m. [asıl manası 'küçük at', üstünde yerde oturur gibi oturulduğundan].

AD. **bidek** 'yabanıl ağaçların yenmeyen meyvesi' DS. 685 < Yun. ***απιδακι*** (apiḏáki) 'küçük armut, ahlat' [***apídi*** 'armut' ve küçültme eki ***-áki***] Hist. Lex. 1939 II, 397).

AD. **bidene** 'badana' < ***badana*** kelimesinin varyantı. ※ ***Bidene yapılacak, ondan çıkardılar.*** (M. Makal 1960 s. 14).

AD. **bider** 'tohum' DS 684–685, TS 545 < Ar. ***biḏār***, (Suriye diyal.) ***bdār,*** a.m. [***baḏr***'ın çoğulu] A. Tietze 1958 no. 5. ※ ***Ötekiler küçük toprak sahipleri, yarıcı veya üçtebircl köylülerdi ki vilâyete bider, kazma sapı, yahut çapa için ırgat tedarikine gidiyorlardı.*** (Orhan Kemal 1951s s. 22). ***biderci*** 'tarlaya tohum serpmek için tutulan ırgat' DS 685:

※ ***Martın beşinden sonra götürü pazarlıkla tuttukları biderciye öbür tarlanın çiğidini serptirirdi.*** (Reşat Enis 1944 s. 120).

Osm. **biderman** 'çaresiz, bideva < Fa. ***bī-darmān*** a.m. [***bī***– 'olmayan' ve ***darmān*** 'çare, ilaç']. ※ ***Lākin nāzük-mizāc olduğı cihetden cefā-yı ḥabs-i zindān giriftār-ı derd-i bī-dermān olmasına sebeb oldı.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 125).

Osm. **bideva** 'çaresiz, devasız' < Fa. ***bī-davā*** a.m. [***bī-*** '–siz' ve ***davā*** 'deva, çare, ilaç']. ※ ***Çün olurmış müyesser‿Hüsreve Şīrīn, niçün | Yoḳ yėre Ferhād-ı bī-dil yondı bunca ṭaşlar*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 174).

Osm. **bidevi**, b. ***bedevî.***

Osm. **bidevlet** 'bedbaht; uğursuz' < Fa. ***bī-davlat*** a.m. [***bī-*** '–siz' ve ***davlat*** 'talih, şans']. ※ ***Gemi başında durduḳ, ol bī-devletlerile ceng eyledük.*** (Ferec 855/1451 v. 46b).

Osm. **bidil** 'meyus, sevdalı, malihulyalı' < Fa. ***bī-dil*** a.m. [***bī-*** '–siz' ve ***dil*** 'kalp, yürek']. ※ ***Bī-dil 'āşıḳları, bī-ḥāṣıl mehcür ṣādıḳları esirgemek gerek tā ki derdile cāna giriftārlıḳ olmaya.*** (Ferec 855/1451 v. 113b).

Osm. **bidin** 'dinsiz' < Fa. ***bī-dīn*** a.m. ※ ***Bunı gördügümce bī-dīnliginden, mülḥidliginden iymīn degülem.*** (Ferec 855/1451 v. 212b).

Osm. **bidireng** 'derhâl, gecikmeden' < Fa. ***bī-dirang*** a.m. [***bī-*** '–siz' ve ***dirang*** 'tehir, erteleme']. ※ ***Bī-direng duru geldi, elin aldı, gendü yėrinde oturtdı.*** (Ferec 855/1451 v. 105b).

Osm. **bidirhem** 'parasız' < Fa. ***bī-*** '–sız' ve ***dirham*** 'para, akçe']. ※ ***Eyleye her sefīhe luṭf u himem, Kala bī-dirhem.*** ('Ālī 1587 v. 129b).

Osm. **bidirig** 'inkâr olunmaz, reddedilemez' < Fa. ***bī-dirīġ*** a.m. [***bī-*** '–siz' ve ***dirīġ*** 'ret']. ※ ***Bir kerīm-i bī-dirīġ ...*** ('Ālī 1587 v. 123b). 'reddedilemez, amansız': ※ ***Eylemez ġamzeŋ ḥimāyet, tīġ urur ol bī-dirīġ...*** ('Ömer bin Mezīd 1982 (840) 1437 [840/1437] s. 180).

bidnus, b. ***bedenos***.

bidon 'teneke veya plastikten büyük kap' < Fr. ***bidon*** a.m. [kelime belki bir İskandinavya dilinden alınmadır]. ※ ***Bir kedi çöp bidonundan atlayıp az önce farenin fırladığı deliğin başına koştu.*** (A. Kutlu 1987 s. 53).

AD. **bidüzeye/ bir dözeye** 'eşit olarak, bir sıraya' DS 688, 698–699, TS 587 < ***bir*** ve ***düzey*** 'düzlük' + dativus hâli eki.

bidüziye/birdüziye 'durmadan, ardı arası kesilmeden' DS 688 < ***bir düzeye***. ※ ***İhtiyār Mansür efendi birdüzüye za'īf burnunun ucuna düşen gözlüğünü düzelterek büyücek bir defterde ḳaydlar yapıyordu...*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 39).

Osm. **biedeb** 'edepsiz, küstah' < Fa. ***bī-adab*** a.m. [***bī-*** '–siz' ve ***adab*** 'edep, hayâ']. ※ ***Çün sen ayruḳ kişinüŋ milkidüŋ, evvelden baŋa dėyeydüŋ, böyle zaḥmet çeküb efgār olmayadum nolayidi, bī-edeblik daḫı ėtmeyedüm.*** (Ferec 855/1451 v. 116b).

Osm. **biemrillâh** 'Allahın buyruğu ile' < Ar. ***bi-'amri ilāh*** a.m. [***'amr*** 'buyruk', ***bi-*** ön takısıyla ve ***Allah***]. ※ ***Bi-emrillāh ol dermāndelikde, ol biyçāralıḳda bir aġac elüme girdi.*** (Ferec 855/1451 v. 112b).

Osm. **biendaze** 'endazeye gelmez, her ölçüyü aşar' < Fa. ***bī-andāza*** a.m. ※ ***Bir bölük nikebāt-ı bī-endāze gürüh gürüh varurlar*** 'sayısız bir felâketzedeler ordusu kıt'a kıt'a gidiyor' ('Ālī 1975 [1599] s. 131).

Osm. **biesas** 'asılsız, esası olmayan' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***asās*** 'esas'. ※ ***Nasıl bir ġaflet eṣeri olaraḳ bī-esās bir ḥissiŋ bütün veẓā'if-i insānī-yeŋize vażʿ-i ḥükm ėtdiğine ...*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 93).

Osm. **bieyyihal** 'her hâlde' < ※ ***Ḥālbuki Mehpeyker daha Çamlıca'dan ʿavdet ėder ėtmez Dilāşübuŋ bieyyiḥāl ṣatılacağını teferrüs ėtmiş idi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 119).

Osm. **bifaide/bifayide** 'faydasız, netice getirmeyen' < Fa. ***bī-fā'ida*** a.m. ※ ***Bu bī-fāyide kelecileri nėderüz?*** (Ferec 855/1451 v. 140a).

Osm. **bifasıla** 'fasılasız, aralıksız' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***fāṣila*** 'aralık'. ※ ***Rü'yāsında bī-pāyān bir ufḳuŋ üzerine sıralanmış çenberlerin arasından bī-fāṣıla bir pervāz ile ṣaḳlanub çıḳan bir genc ḳız gördü.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 42).

bifayide, b. ***bifaide***.

biftek b.m. (bir et yemeği) < Fr. ***bifteck*** < İng. ***beefsteak*** a.m. [***beef*** 'sığır eti' ve ***steak*** 'et dilimi']. ※ ***İntiharı "en anlamlı aydın başkaldırısı" olarak nitelendirenler sakin sakin bifteklerini kesiyorlar.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 155).

Osm. **bifüruğ** 'aydınlıksız, sönüklük' < Fa. ***bī-furüġ*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***furüġ*** 'parlaklık']. ※ ***ṣadāḳati bezminüŋ şemʿ-i bī-fürüġı ẓāhir olanlar...*** ('Ālī 1979 [1581] s. 136).

Biga 'Çanakkale vilayetinde bir kasaba' < Yun. ***Πηγαι*** (Pēgái), asıl manası 'membalar'.

Bigadiç 'Balıkesir vilayetinde bir kasaba' < Biz.Yun. ***Πηγαδια*** (Pēgáḏia) D.J. Georgacas 1971n s. 108.

Osm. **bigam** 'gamsız' < Fa. ***bī-ġam*** a.m. ※ ***Ādemī bī-ġam olmaz.*** (Ferec 855/1451 v. 70b).

bigâne 'yabancı' < Fa. ***bīgāna*** a.m. ※ ***Değil bīgānelerden, āşinālardan belā gördüm.*** (Şair Eşref 1958 s. 140). (bir şeyden) 'mahrum': ※ ***Şehr-i mezbüruŋ baʿż-ı ḳahve-haneleri ağzı salyarlu dīvāneler ile memlü, huṣūṣā ʿaḳl u idrākden bīgāneler ile ḍopḍolu...*** ('Ālī 1975 [1599] s. 109].

Osm. **bigaraz** 'taraf tutmayan, şahsi maksadı olmayan' < Fa. ***bī-ġaraż*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***ġarażʾ*** 'maksat; kötü kasıt, düşmanlık']. ※ ***Mıṣra ḥükümet ėdenlerüŋ maḳādīrini baʿż-ı bī-ġarażlardan ṣordum...*** ('Ālī 1975 [1599] s. 164).

Osm. **bigaye** 'sonsuz' < Fa. ***bī-ġāya*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***ġāya*** 'nihayet, son']. ※ ***Ve bu ẕikr olunan hidemāt-ı cihād u ġazā muḳābelesinde ücür-ı bī-ġāye ... bulduḳları ...*** ('Ālī 1979 [1581] s. 245).

Osm. **bigayret** 'üşengen, ilgisiz' < Fa. ***bī-ġayrat*** a.m. ※ ***Farażā ʿavretini yanınca uydurub meṣābesinde bī-ʿār bī-ġayretlikdür..*** ('Ālī 1956 [1586-87] s. 243).

Osm. **bigayrihakkın** 'buna hakkı olmadan, haksızlıkla' < Ar. ***bi-ḥaḳḳin*** 'hak ile, menfi hâle getirmek üzere ġayr kelimesinin ilavesiyle. Ar.da ge-

netivus (genetif, ilgi hali) hâli için bkz. ***alâ-rivayetin*** ⊡. ※ ***Bi-ġayr-ı ḥaḳ niçin nefy eylediŋ bir çoḳ müselmānı?*** (Şair Eşref 1958 s. 117).

EOsm. **bigi** 'gibi' TS 546–548 < ETk. ***bigi*** < ***kibi*** a.m. [***kīb*** 'kalıp, dökme' + 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki olan ***-i***], Clauson 1972 s. 686. Metatez için krş. ***albız*** ⊡. ※ ***Ḳız balıḳ gibi͜ hamüş, ṣadef bigi bī-hüş oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 41a).

Osm. **bigiran/bikeran** 'ölçülmeyecek kadar büyük' < Fa. ***bīgirān/bī-karān*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***karān*** 'sahil, kenar, son']. ※ ***Ḥattā ḍonanma-i hümāyünda ol baḥr-i bīgirānda/ bī-kerānda vāfir siyāḥat u sibāḥat ėtdi.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 159).

bigudi/bugidi 'saçları kıvırmak için küçük alet' < Fr. ***bigoudi*** a.m. [kelimenin aslı bilinmiyor] ※ ***Sabah vakit bulabilirsem saçlarımı ısıtmalı bigudilerle sararım.*** (Z. Ankara 1991 s. 108). ※ ***Kız, evde olduğu sürece bugidi ile dolaşır. Liseyi bitireli kaç yıl olmuş, evde böyle dolaşılmıyacağından haberi yok. Bir gün "Kızım, hasta mısın sen? Çıkarsana şu bugidileri!" dediydim.*** (M.G. Anadol 1984 s. 6).

Osm. **bigüft** 'konuşmaksızın, bir şey demeden' < Fa. ***bī-*** '-sız' ve ***guft*** 'konuşma, sözler'. ※ ***Bī-güft durdılar, ol ḳadar beni dögdller ki biy-hüş oldum.*** (Ferec 855/1451 v. 98a).

Osm. **bigüftar** 'konuşmasız, dilsiz' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***guftār*** 'konuşma'. ※ ***Ol bābda dilleri bī-güftār ve dīdeleri perde-i 'illet ile nümüdārdur.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 137).

Osm. **bigüman** 'şüphesiz' < Fa. ***bī-gümān*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***gumān*** 'şüphe']. ※ ***Bu ġulām bī-gümān baŋa ġalaṭ gelmişdür.*** (Ferec 855/1451 v. 121b).

bigünah 'günahsız, suçsuz' < Fa. ***bī-gunāh*** a.m. ※ ***Şāyed ol yigit bī-günāh-idi? Taŋrısı ḳurtardı ola.*** (Ferec 855/1451 v. 109b).

bigüzel, b. ***bir güzel***.

Osm. **bihab** 'uykusuz, uyku tutmaz' < Fa. ***bī-̮hʷāb*** a.m. [***bī-*** '-suz' ve ***̮hʷāb*** 'uyku'). ※ ***Günden güne 'ışḳı ziyāde oldı, bī-̮hāb u bī-ḳarār oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 176a-b).

bihaber 'habersiz' < Fa. ***bī-̮habar*** a.m. ※ ***Bular mestler, 'ālemden bī-̮haberler.*** (Ferec 855/1451 v. 98b). ※ ***Ürviyye satılduġından bī-̮haber.*** (Ferec 855/1451 v. 178b).

Osm. **bihad** 'sayısız, ucsuz bucaksız' < Fa. ***bī-had*** a.m. [***bī-*** '-sız' ve ***ḥad*** 'had, hudut']. ※ ***Zeyn bu ḥāle rāżī oldı, ẕevḳ eyledi aŋa degin ki ol bī-ḥad māl dükendi.*** (Ferec 855/1451 v. 52b).

bihakkın 'haklı olarak' < Ar. ***bi-ḥaḳḳin*** a.m. [***haḳḳ*** 'hak', ***bi-*** ön takısı ve ***-in*** genetivus (genetif, ilgi hali) ekiyle, b. ***alâ-rivayetin*** ⊡]. ※ ***Ḳıyām etdi bi-ḥaḳḳın Erzurümīler vilāyetce.*** (Şair Eşref 1958 s. 114).

Osm. **bihamal/bihemal/bihümal** 'benzeri mevcut olmayan' < Fa. ***bī-hāmāl/bī-hamāl/bī-humāl*** a.m. ※ ***'Ulemādan mercü olan ḥāl icrā'-i şer'-i şerīfe ihtimām-ı bī-hāmāldür.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 160). ※ ***Re'yīsüŋ bir ṣāḥib-cemāl bī-hümāl oġlı var-imiş.*** (Ferec 855/1451 v. 17b).

bihamdillah 'Allaha şükür!' < Ar. ***bI-ḥamdi ilāhi*** a.m. [***ḥamd*** 'Tanrıya şükür', ***bI-*** ön takısı ve ***-I*** eki ile ve ***(A)llāh***]. ※ ***Bāḳī iş mevcūd-ile biterse, mevcūddan çoḳ yoḳ blḥamdi-llāh!*** (Ferec 855/1451 v. 119b).

Osm. **blhamlyet** 'namus gayreti zayıf olan' < Fa. ***bī-ḥamīyat*** a.m. ※ ***'İ-yaẕen billāhi bī-ḥamlyyetligl müs̱bet u muḳarrer olur.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 131).

Osm. **bihar** I 'denizler' < Ar. ***biḥār*** a.m. [***baḥr*** I 'deniz' kelimesinin çoğulu]. ※ ***Bu diyār-I blḥārda bir ḫurrem ceziyre vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 45b).

Osm. **bihar** II 'dikensiz' < Fa. ***bī-ḫār*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***ḫār*** 'diken']. ※ ***Hīc Hurmā bī-ḫār u hīc genc bī-mār olmaz.*** (Ferec 855/1451 v. 74b).

Osm. **bihareket** 'hareketsiz' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***ḥarakat***. ※ ***Kendisini arkasına salıverdi, yine öyle bī-ḥareket durdu.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 142).

Osm. **bihaseb** (Ar. usulü izafet terkiplerinde) '-e göre' < Ar. ***bi-ḥasab*** a.m. [***ḥasab*** 'ölçü, kıymet'. ***bI-*** ön takısı ile]. ※ ***Hilḳat-i insānīyeye bi-ḥasebII-'aẓamet u rI'āyet edeb lāzım olduğı gibi ...*** ('Ālī 1956 [1586-87] s. 195). ***bI-ḥasebIlḫIlḳa*** 'tabiat itibarıyla, doğuştan': ※ ***Zenān ṣınıfıdur ki bI-ḥasebII-ḫIlḳa nefslerIne mağlūbelerdür.*** (a.e. s. 228), ***bI-ḥasebII-IstI'dād*** 'uygunluk bakımından': ※ ***Fuḳarā olanlar bi-ḥasebII-IstI'dād aḥaḳḳ u aḥrā olanlar -ile berāber görülmemek gerekdür.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 152). ***bi-ḥasebil-ıstılāḥ*** 'ıstılahlarına göre': ※ ***Nuḳūd-ı hümāyūnı ki bI-ḥasebil-ıstilāḥ dirhem-I 'os̱mānī dėyü mu'ayyendür ...*** ('Ālī 1979 [1581] I, 183). ***bi-ḥasebir-rütbe*** 'derecelerine göre': ※ ***... bI-ḥasebIr-rütbe oturduḳlarında binā-yı faẓl u kemālātuŋ dīvār-ı üstüvārı meşābesinde görinürlerdi.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 105). ***bI-ḥasebIş-şer'*** 'şeriata göre': ※ ***Lāzım olmayan mesācId u medārIs īcādına bI-ḥasebiş-şer' icāzet yoḳdur.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 146).

Osm. **bihasıl** 'kazançsız, eli boş' < Fa. ***bī-ḥāṣil*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***ḥāṣIl*** 'netice, mahsul, kazanç']. ※ ***Ḥālüme münāsib oldur kim bī-ḥāṣıl nIgār ḳatına gelmeyem.*** (Ferec 855/ 1451 v. 18a). 'hasılat vermeyen, gayrımünbit'; ※ ***Senglstān ve bī-ḥāṣıl yėrlerde sākin ra'āyā ...*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 291).

Osm. **bihaya** 'utanmaz' < Fa. ***bī-ḥayā*** a.m. [***bī-*** '-sız' ve ***ḥayā*** 'utanma']. ※ ***Ol bī-ḥayāya neyledüŋ ėtdüŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 139a).

Osm. **bihemak** 'eşsiz, benzeri olmayan' < Fa. ***bī-*** '-sız' ve ***hamāk*** 'benzer'. ※ ***Ḥerīfi çeküb çevürmede şItābān u bī-hemāk olurlar.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 179).

bihemal, b. ***bihamal***.

Osm. **bihemta** 'harikulâde, eşsiz' < Fa. ***bī-hamtā*** a.m. [***bī-*** '-sız' ve ***hamtā*** 'benzer; eş'. ※ ***Ne anuŋ gibi mehrü gördügi var-idi, ne anuŋ gibi zībā vu bī-hemtā sarāya glrdügl var-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 118a).

Osm. **bihlkmetillah** 'Allahın hikmetiyle, nasıl olduysa' < Ar. ***bi-ḥikmatI llāh(i)*** a.m. [***ḥikma*** + ***bī-*** ön takı, ve ***(A)llāh***]. ※ ***Çocuğu olmayan kadınlar o manâstıra adakları ile giderlerdi.*** Bihikmetillah (metinde: ***bihikmetenIlIlah) dokuz ay on gün sonra çocukları dünyaya gelirdi.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 58).

Osm. **bihired** ‘akılsız’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***ḫirad*** ‘akıl’. ※ ***İ bī-ḫired! Ben ḫōcam. Bu dem seni iki yüz dīnāra satun aldum.*** (Ferec 855/1451 v. 223a).

Osm. **bihisab** ‘hesapsız, sayısız’ < Fa. ***bī-ḥisāb*** a.m. ※ ***Bī-ḥisāb ḫalḳ uydı. Mıṣra geldiler.*** (Ferec 855/1451 v. 244a).

Osm. **bihişt** ‘cennet’ < Fa. ***bihişt*** a.m. ※ ***Aġ bürçeklü anaŋ yėri behişt olsun!*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.–15. yüzyıl] s. 58). ※ ***Bir mürġız-ra ėrdük ki bihiştden naġzter...*** (Ferec 855/1451 v. 47b).

Osm. **bihiştasa** ‘cennete benzeyen’ < Fa. ***bihişt*** ve ***-āsā*** ‘gibi, benzeyen’, b. ***galiyasa*** ⊡. ※ ***mesākin-i bihişt-āsā*** (‘Ālī 1587 v. 135b).

Osm. **bihişten** ‘kendinden geçmiş, şuuru bozuk’ < Fa. ***bī-ḫʷīştan*** a.m. ※ ***Çün bu sözi işitdüm ... gendözümı bī-ḫīşten dopraġa saldum.*** (Ferec 855/1451 v. 108a).

Osm. **bihiştî** ‘cennete ait’ < Fa. ***bihiştī*** a.m. [***bihişt*** + isimden sıfat yapan ***-ī***]. ※ ***Dalla cün ol keniyzeki gördi, sandı-ki ḥür-ı bihiştīdür*** (Ferec 855/1451 v. 214b). ‘cennetteki, cennet sakini’: ※ ***Ol gece ol ḳız-ile ol gece düzdi ki bihiştīlerüŋ ḥūrilerile anuŋ gibi gėceleri yoḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 143a).

Osm. **bihod/bihuz** ‘kendinden geçmiş, bayılmış, çıldırmış’ < Fa. ***bī-ḫod/ bī-ḫud*** a.m. [***bī-*** ‘-siz’ ve ***ḫod/ḫud*** ‘kendi’]; Fa. kelimelerde ***/d/→/ẕ/*** gelişmesi için krş. ***azine***.. ※ ***Beni dögdiler. Bī-ḫod oldum.*** (Ferec 855/1451 v. 109b). ※ ***Şöyle bī-ḫüẕ olub anda yatmışam, | Sankim ol dem gendözümden gėtmişem.*** (M. Adamović 1994 [1368–86]. no. 2445).

Osm. **bihoş**, b. ***bihuş***.

Osm. **bihude**, b. ***beyhude***.

Osm. **bihuş/bihoş** ‘kendinden geçmiş, baygın, şaşkın’ < Fa. ***bī-hūş*** a.m. [***bī-*** ‘-sız’ ve ***hūş*** ‘akıl, şuur’]. ※ ***Dārü işledi, bī-hūş olub düşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 22a). Krş. ***beyhuş/beyhoş***, ***bir hoş***.

Osm. **bihuz**, b. ***bihod***.

Osm. **bihuzur** ‘rahatsız, huzursuz’ < Fa. ***bī-ḥużūr*** a.m. ※ ***Temür-leng buŋa ġāyet bī-ḥużūr olub ...*** (P.N. Boratav 1995 s. 177). ※ ***Bu def‘a fuḳarā bu cihetden ziyāde bī-ḥużūrsuzlıḳ beyān ėtmegin ...*** (Ö.L. Barkan 1943 [1540/947] s. 76).

Osm. **bihümal**, b. ***bihamal***.

Osm. **bihüner** ‘elinden iş gelmez, beceriksiz’ < Fa. ***bī-hunar*** a.m. ※ ***Ḳardaşumuŋ bir bī-hüner, bed-ḫiṣāl ‘avratı vardur. Neki eve gelür, ‘avrat anı biyhüde yėre ḫarc ėder.*** (Ferec 855/1451 v. 191a).

Osm. **biihtiyar** ‘gayrıihtiyari, elinde olmayarak’ < Fa. ***bī-iḫtiyār*** a.m. [***bī-*** ‘-sız’ ve ***iḫtiyār*** ‘istek, karar’]. ※ ***Çün şehzādei faġfūr gördi, bī-iḫtiyār ḫidmet ėtdi, ayaġın durdı.*** (Ferec 855/1451 v. 134a).

biilâç ‘çaresiz’ < Fa. ***bī-*** ‘-sız’ ve ***‘ilāc*** ‘derman, deva’. Bugün yalnız ***aç biilâç*** ‘aç ve ümitsiz’ kafiyeli çift sözde kullanılır, b. ***aç*** maddesinde.

Osm. **biinayetillâhi** ‘Allahın inayeti ile’ < Ar. ***bi-‘ināyati ilāhi*** a.m. (‘ināya, ***bi***- ön takısı ve ***Allah***). Ar.da genetivus (genetif, ilgi hali) hâli için b. ***arzullahi vasia*** ⊡. ※ ***Alınduġı taḳdīrce ber-ḫordār olacağı bi-‘ināyeti-ilāhi muḳarrerdür.*** (‘Ālī 1956 [1586–87] s. 246).

Osm. **biinsaf** 'insafsız, merhametsiz' < Fa. ***bī-inṣāf*** a.m. ※ ***İnsānlarıŋ arasında onı ẕelīl ve sefīl bıraḳan bu müdhiş şeyiŋ eẕā-yı bī-inṣāfını ḫiss ėtmiş idi.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 18).

Osm. **biintiha** 'sonsuz' < Fa. ***bī-intihā*** a.m. [***bī-*** '-suz' ve ***intihā*** 'son']. ※ ***ba'ż-ı müslimānlara iftirā ve envā'-i kiẕb u durūġ-ıla isnād-ı ṭama'-ı bī-intihā ḳılub ...*** ('Ālī 1982 [1581] II, 140).

Osm. **biintizam** 'intizamsız' < Fa. ***bī-intiẓām*** a.m. ※ ***'Amāyir-i 'imāret-encām beẕl-i ni'met u ṭa'ām bābında ol vech-ile bī-intiẓām olmaḳ münāsib u lāyıḳ mıdur?*** ('Ālī 1982 [1581] II, 145).

Osm. **biirtiyab** 'şüpheden ari' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***irtiyāb*** 'şüphe'. ※ ***Bu deŋlü miḥrāb-ı bī-irtiyābı ḳoyub seng u kec u gilden sāḫte ... ḳıblegāha terk-i teveccühi münāsib görmezler.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 122–123).

Osm. **biiştibah** 'şüphesiz' < Fa. ***bī-iştibāh*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***iştibāh*** 'şüphelenme']. ※ ***Żiyāfeti kilārdan görülmeyüb ḫarc-ı lāzımı rūz be-rūz çār-sūdan alınduġına delīl-i bī-iştibāhdur.*** ('Ālī 1587 v. 137a–b).

Osm. **biiznillahi** 'Allahın izniyle' < Ar. ***bi-'iḏni ilāhi*** a.m. (***iḏn***, ***bi-*** ön takısı ile ve ***(A)llāh***). Ar.da genetivus (genetif, ilgi hali) hâli için b. ***arzullahi vasla*** ⊡. ※ ***Andan secdeye vardı, başını yėrden ḳaldurdı, nā-biynāyı biynā buldı, bi-iẕni-llāhi ta'ālā.*** (Ferec 855/1451 v. 185a).

bijuteri 'kuyumcu işi süs eşyası veya ucuz taklidi' < Fr. ***bijouterie*** a.m. [***bijou*** 'mücevher']. ※ ***Bayanların beğeneceği son moda bijüteri...*** (Füruzan 1972k s. 58).

AD. **bik I** 'mermer kesmeye yarayan külünk' < Ar. (Suriye diyal.) ***bīk*** A. Tietze 1958 no. 24 < Fr. ***pic*** a.m. A. Barthélemy 1935 s. 75. ※※.

Osm. **bikâr** 'işsiz' < Fa. ***bī-kār*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***kār*** 'iş, kazanç']. ※ ***Bir ustād-ı bennā varidi ki mühendislikde naẓīri yoġidi, adı 'ālemde meşhūridi, ammā hemīşe biykāridi ve teng-dest idi.*** (Ferec 855/1451 v. 18b). 'kazançsız': ※ ***Bī-kāruŋ işin düzer u ėder anı der-kār | Ger nīm cev aġırı zeri kimseye vėrseŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 121b). (***bī-kārī*** yerine) 'işsizlik, boş zaman': ※ ***Şeb u rūz şehzādei yanından gidermezidi, şikārda biy-kārda, ṣoḥbetde ḫalvetde ansuz olmazidi.*** (Ferec 855/1451 v. 149b).

Osm. **bikarar** 'yerinde durmaz, tedirgin, huzursuz' < Fa. ***bī-ḳarār*** a.m. ※ ***Seni görüb, gitmiş ḳayġum gėrü geldi, oŋulmış yaralarum tāzelendi, ḳarār ṭutmış göŋlüm gėrü bī-ḳarār oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 113a).

bikarbonat 'kimyevî bir birleşim; HCO3' < Fr. ***bicarbonate*** a.m. [Lat. ***bi-*** 'çift', ***carbo*** 'kömür']. ***bikarbonat dö sut*** 'NaHCO3' < Fr. ***bicarbonate de soude*** : ※ ***Bir paket bikarbonat dösut alalım.*** (Umran Nazif 1955 s. 30).

⊡ Fr.dan alınmış kelimeler arasında ***bi- / bis-*** ön takısı olanlar vardır. Bu ön takı, Lat. ***bi[s]*** 'iki kere, çift' kelimesinden gelmedir. A–B ve C–E ciltlerindeki ler: ***bikarbonat, bisiklet, bisküvi.***

Osm. **bikayd ol-** 'merak etmemek, üzülmemek' < Fa. ***bī-ḳayd*** 'bağlı olmayan, serbest' [***bī-*** '-sız' ve ***ḳayd*** 'bağ']. ※ ***Ciypura eyitdiler. "Çıḳışda 'ayyārlardan iḥtiyāṭ ėt!" dėdiler. Ciypur ḳarıcuḳ anasına söyledi.***

Ol eyitdi: "Bī-ḳayd ol! Gidecegüŋ vaḳt eve na'lband getür, ḳatırları ters na'llet [metin: nalet]!" (Ferec 855/1451 v. 241b).

AD. **bike** 'kadın, hanım' DS 689, ***bike/büke*** a.m. R. Dankoff 1991 s. 18, 20 < G. Doerfer 1965 II, no. 830'a göre belki ***bī*** 'bey' + dişilik yapan ***-ka*** eki; krş. M. Räsänen 1969 s. 67, E.V. Sevortyan 1978 II, 134–135. ※※.

Osm. **bikemukâst** 'tam miktarda' < Fa. ***bī-kem-u-kāst*** 'ne daha az, ne daha fazla'. ※ ***Ben dėdüm bu kel-mi bī-kem-u-kāst: | Aġzı egriye beglik olmaz rāst.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 167).

Osm. **bikeran**, b. ***bigiran***.

Osm. **bikes** 'kimsesiz' < Fa. ***bī-kas*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***kas*** 'kimse']. ※ ***Ben bunda ġarībem, bī-kesem, dermāndem.*** (Ferec 855/1451 v. 118a).

Osm. **bikıyas** 'pek çok, muazzam miktarda' < Fa. ***bī-ḳiyās*** a.m. [***bī-*** '-sız' ve ***ḳiyās*** 'tahmin, ölçü']. ※ ***Pes bī-ḳıyās ni'met aldum, ḳardaşlarumile gemiye girdük.*** (Ferec 855/1451 v. 98a).

Osm. **bikıymet** 'kıymetsiz' < Fa. ***bī-ḳīmat*** a.m. ※ ***Köyden iner ikan bi kıymet bir saat ḳazaen kırılmış olduġından...*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 85).

bikini 'asgari bir sahası olan iki parçalı kadın mayosu' < Pasifik okyanusunda bulunan ıssız bir adacık olan Bikini'nin adından (Fransızlar orada atom bombası denemelerini yaptılar; bu mayo modası çıktığı zaman onun tesiri bir atom bombasına benzetilmek isteniyormuş). ※ ***Çepeçevre terastı onun evi de. Mavi bikinisiyle güneşleniyor, içki içiyor, sonuna kadar açtığı teypinde sürekli olarak barok müzikçilerin yapıtlarını çalıyordu.*** (A. Kutlu 1987 s. 48). ※ ***Eflatun bikinisini ve terliklerini giyip plaja indi.*** (U. İlhan 1993 s. 39).

bikr/bikir 'kız oğlan kız' < Ar. ***bikr*** a.m. ※ ***Geldükce bir bikir cāriye armaġan getürüridi..*** (Ferec 855/1451 v. 56a). 'genç kız hâli, bekâret': ※ ***Nihayet, bu yol ile bikrimi izale eylediler.*** (E. Misailidis 1986 [1872] s. 171). Mecazî manada 'el değmemiş': ※ ***Teşbīh-i bikre dest-resī bulub ...*** ('Ālī 1956 [1586-87] s. 22). ※ ***Ellerimin altına ḳadar yuvarlanub gelen bu ḥikayeniŋ henüz bikr ve tāze ṣaḥā'ifini ne içün ben açmayam?*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 170).

Osm. **bikusur** 'kusursuz' < Fa. ***bī-ḳuṣūr*** a.m. ※ ***Bī-ḳuṣūr edā'-i hizmet ėdeler.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 398).

bil- b.m. < ETk. ***bil-*** a.m. Clauson 1972 s. 330–331. '(daha evvel tanışılan birini) gene tanımak': ※ ***Vezīr-i evvel bucaḳdan baḳdı, yārini bildi, Ḳatına geldi. Vezīr-i düvüm anı gördi, bildi.*** (Ferec 855/1451 v. 24b). 'malumat elde etmek, öğrenmek': ※ ***Aŋa (dair ?) ne bildüŋüz?*** (Ferec 855/1451 v. 21a). ※ "***Bu kimdür?" dėdiler. Muḥtesibmiş bildiler.*** (Ferec 855/1451 v. 234b). 'haberi olmak, vâkıf olmak': ※ ***Ölümü bilmek? Hayır, siz bilmiyorsunuz, Asuman Hanım. Hiç biriniz bilemezsiniz. Ama ben biliyorum, ya da öğrenmeye başladım.*** (P. Kür 1983 s. 54). 'tam olarak anlamak, iyice tadabilmek': ※ ***Oğlanı doğuran benim; bu boya getiren de ben. Şimdi mektebe başlıyorsa, ben de ele güne karşı analığımı bileyim.*** (E.E. Talu 1935 s. 11). 'farz etmek': ***Fadik işini oldu bil! Yarın üzümü, inciri mendile sar da yolla!*** (Kemal Tahir 1957k s. 53). Ablativus (ayrılma durumu) hâli ile 'mesuliyet veya kabahati (falanda) görmek': ※ '***Evlerine ne eyilik gelmişse, hepsini***

Lem'andan biliyordu. (E.E. Talu 1928 s. 224). 'ögrenmiş veya alışmış olmak, kabiliyetine sahip olmak': ※ ***Satranc oynamaḳ bilür misin?*** (Ferec 855/1451 v. 203a). ※ ***Bir kelime okuma bilmez ki!*** (H.R. Gürpınar 1933ş s. 39). ※ ***Ḥırşlarını gizlemeyi bilmezler.*** (H.R Gürpınar 1336k s. 57). ※ ***Hizmetçi kadının vazifelerini bu yapar. Yalnız yemek pişirmesini bilmez.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1932 s. 28). ※ ***Ḍonın aru ḍutan, icinl pelīẕ | Nice ucmağa ḍuta bile ümīẕ?*** (Ferheng–nāme–i Sa'dī 1340/42 s. 40). EOsm.da şöylesi de var: ※ ***Sipāhīnüŋ olmayıcaḳ yarağı | Nite ḍurı bile görlcek yağı?*** (Ferheng–nāme–i Sa'dī 1340/42 s. 22) Geçişsiz fiil (verbum intransitivum) olarak: ※ "***Barış olsun istemiyor musunuz?" – "Şartı bilir." (yâni: şartına bağlı)*** (Kemal Tahir 1961 s. 279). ※ ***Yol da gitmekle bitmek bilmiyordu. Nihayet bir mezarlık başına gelmiştik.*** (Mahmud Yesari 1938 s. 29). ***bileme!*** 'tabii, anladın! farkına varmıyacağını sanmak imkânsız!': ※ "***Birader, sen ütülü pantalona çok meraklısındır, değil mi?" – "Ha bileme şunu!"*** (S.M. Alus 1944 s. 20). ***bilemedin*** 'söylediğimi az buluyorsanız, biraz daha ilave edeyim': ※ ***Şöyle başbaşa hızla yaşanmış bir – bilemedin, iki – saatçik.*** (M. Seyda 1966 s. 245). EOsm. ***bili-ver-/bilü ver-*** 'söylemek, bildirmek' TS 576: ※ ***Ḥalümi, ḥikāyetümi baŋa bilivėrüŋ!*** (Ferec 855/1451 v. 245a). ***bilmezden gel-/bilmezlen-/bilmezlikten gel-*** 'bilmiyor gibi görünmek' (İkinci varyanttaki ***–mezlen–*** genişlemesi için b. ***almazlan-*** ⊡): ※ ***Parayı kumarda ezmeyi biliyordun da silāhı mı bilmezden gellyon?*** (S. Soysal 1978 s. 111). ※ ***Ne fettānsın, cihānı hep bilürsln, | Hemān sevdügümi bilmezlenürsin.*** ('Amrī 1979 s. 189). ***bilmezlen-*** fiilinin aksi ***bilürlen-*** için b. TS 574. ***bilmezlik*** 'cehalet, toyluk, tecrübesizlik': ※ ***Ḥaḳ ta'ālā mübālağa ni'met vermlşidl. Bilmezlikden hep elümden çıḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 92a). ***bilmiş ol!*** (kuvvetlendirilmiş emir hâli): ※ ***Kimseyi beğenmediğim yok, fakat be Aliye filân gitmem. Bunu da bilmiş olun!*** (Sabahattin Ali 1937k s. 101). ***bilmem ne 'herhangi bir, filan'*** ※ ***Oyuncularının birçoğu bilmem ne köyünde patozda çalışmak.*** (M. Makal 1949 s. 119–120). telaffuz edilmesi ayıp sayılan bir kelime yerine, mesela şu örnekte *bok* yerine: ※ ***Karga bilmem nesini yemeden, İbrahim nemrudu gelmiş, "on iki mecidiyem de on iki mecidiyem!" diye bar bar bağırmış.*** (S.M. Alus 1933p s. 125).

Osm. **bilâ** (birçok terkiplerin ilk uzvu olarak) '–sız' < Ar. ***bilā*** a.m. ※ ***Sanakor mahallesinde Toprak sokağında bilâ numaralı bir evde oturuyor.*** (F.C. Göktulga 1953 s. 51).

Osm. **bilaca** 'gemi yatağı, sahile yakın mahfuz demir yeri' < İt. (Venedik diyal.) ***plagla*** 'deniz sahili, plâj' Kahane–Tietze 1958 no. 503. ※ ***Mezbür şehrüŋ öŋlerl gün doğusına açuḳ bilacadur.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 596).

Osm. **bilâd** 'memleket, ülke' < Ar. ***bilād*** a.m. ※ ***Ve ol bilād ehli 'Ibād | ḫāliḳ-i şemsüŋ vücüdln 'Inād |şemse gendüye daparlardı. Āfitābperest idiler.*** (Ferec 855/1451 v. 180b). ***Bilâd-ı 'Acem*** 'İran': ※ ***Ġarīb klşiyem. Bllād-ı 'Acemdenem.*** (Ferec 855/1451 v. 37b). ※ ***Bilâd-ı selâse*** 'Osmanlı payitahtını teşkil eden eden üç kaza: İstanbul (Eyüb), Galata ve Üsküdar': ※ ***Ṭa'āmīyelerine müte'alliḳ olan iḫrācāt-ı bīme'āl Bilād-ı s̱elās̱enüŋ ḳaḥṭ u ġalāsına bā'iş...*** ('Ālī 1982 [1581] II, 146).

AD. **biladan** 'çınar ağacı' DS 689 < Yun. ***πλατανος*** (plátanos) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 419).

(Halk ağzı) **bilâder** I 'erkek kardeş' < ***birader***. ※ ***Altı ay sonra eve vardım. Bizim bilâder evlenmiş.*** (S. Kocagöz 1954 s. 9).

(Halk ağzı) **bilâder** II (şikâyet veya sitem nüansları olan nida) 'yahu!' < ***birader***. ※※.

Osm. **Bilâdülcebel** 'Lübnan' < Ar. ***Bilādu l–cabal*** a.m. ("dağ memleketi", ***bilād*** 'memleket', ***l*** harfitarif, ve ***cabal*** 'dağ').

Osm. **bilâfasıla** 'fasılasız, artsız arasız' < Ar. ***bilā*** '–sız' ve ***fāṣila*** 'aralık'. ※ ***Durmadan kahkaha atmada, böbrek dudaklarının arasından bilâfasıla tükrükler saçmada.*** (S.M. Alus 1933p s. 204).

Osm. **bilâfütur** 'üşenmeden, çekinmeden' < Ar. ***bilā*** '–sız' ve ***futür*** 'gevşeme, bezginlik'. ※ ***Bilâfütur her şeyi olduğu gibi anlattı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 119).

bilahare 'sonraları' < Ar. ***bi–l–'āḫara*** a.m. ※ ***Niş'de, Vali Midhat Paşa'nın dikkatini çeken Ahmed – Midhat mahlâsını bilâhare Midhat Paşa verecektir – Paşa'nın zorlaması ile, galiba biraz kerhen fransızcaya dalar.*** (O. Okay 1975 s. 2).

Osm. **bilâihmal** 'ihmal etmeden' < Ar. ***bilā*** '–siz' ve ***ihmāl*** 'ihmal'. ※ ***Ḳāżī 'avrata bilā–ihmāl ṭalāḳ vėrecekdür.*** (Ferec 855/1451 v. 120a).

Osm. **bilâihtiraz** 'çekinmeden' < Ar. ***bilā*** '–sız' ve ***iḥtirāz*** 'çekinme' [/***ḥrz***/ kökünden]. ※ ***O bilā–iḥtirāz naḳl ėdiyordı.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 181).

Osm. **bilâihtiyar** 'gayrıihtiyari' < Ar. ***bilā–*** '–sız' ve ***iḫtiyār*** 'istek, karar' [/***ḫyr***/ kökünden]. ※ ***Ḳuzuyu o ḳadar medḥ eyledi ki Meḥmed Aġa daḫi bilā–iḫtiyār yutḳunmaġa mecbür olurdu.*** (Aḥmed Midḥat 1945 [1885] s. 18).

Osm. **bilâiltizam** 'mecburiyeti olmadan, gönüllü olarak' < Ar. ***bilā*** '–sız' ve ***iltizām*** 'icab ettirme' [/***lzm***/ kökünden]. ※ ***Kendisini bilā–iltizām aldatdığından baḥs ėden ... bu refīḳıŋ ḥikāyesini dinlemekden başḳa bana bir vażīfe teveccüh ėtmiyordu.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 175).

Osm. **bilâistisna** 'istisnasız' < Ar. ***bilā*** '–sız' + ***istiṯnā*** 'istisna' [/***ṯny***/ kökünden]. ※ ***Bilā–istiṡnā her 'āşıḳ içün bir sırdaş bulunmaḳ bir ḳā'ide–i*** *'umūmīye ḥükmündedir.* (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 169).

Osm. **bilâiştirak** 'ortaksız, yalnız olarak' < Ar. ***bilā–*** '–sız' ve ***iştirāk*** 'ortaklık' [/***şrk***/ kökünden]. ※ ***Aşıl niyetleri, yek–dīgerini boġaraḳ hazīneye bilā–iştirāk mālik olmaḳdan 'ibāret bulunmaġla ...*** (Aḥmed Midḥat 1296 s. 40).

Osm. **bilâkaydüşart** 'şartsız olarak' < Ar. ***bilā–*** 'olmadan, –sız'. ***ḳayd*** 'bağ', (Fa.) ***u*** 've', şarṭ 'şart'. ※ ***Köyümüzün Vatan Cephesinden, partimizin bilâkaydüşart âzası Ali Bayat kulunuzun, zatınıza sonsuz derecede bağlığımızın nişanı ...*** (F. Erdinç 1969 s. 169).

bilakis 'tam tersine, aksine' < Ar. ***bi–l–'aks*** a.m. [***'aks*** 'tersi', ***bi–*** ön takısı ve ***l***– harfitarif ile beraber]. ※ ***Aynı manzarayı belki on defa tekrar tekrar seyrederiz. Gene de güzelliğinden, renginden, parlaklığından bir şey kaybetmez. Bilâkis zaman ilerledikçe daha fazla çeker, daha fazla mest eder bizi.*** (Y. Keskin 1953 s. 116).

Osm. **bilâkuza** 'bayramda yenen bir şey' < Yun. (Karadeniz diyal.) ***πλακουτζα*** (plakútza) 'bir cins tatlı çörek' A.A. Papadopoulos 1961 II, 199. ※ ***Ben istedükce bayrama andan bilāḳuza | Dėr baŋa: "Ḳaḥbe, saŋa yazuḳ ekilen tuza!"*** (Vāşıf ʿOs̱mān 1257 s. 53).

Osm. **bilâlüzum** 'lüzum olmadan' < Ar. ***bilā*** 'olmadan' ve ***luzüm*** 'gerek'. ※ ***Korkak değilim. Fakat bllâlüzum tehlikelere atılmağı da sevmem.*** (Fazlı Necip 1930 s. 225).

Osm. **bilâmani** 'zorlayan, mücbir sebep olmadan' < Ar. ***bilā–*** 'olmadan, –sız' ve ***māniʿ*** 'men eden şey'. ※ ***Klmesne dạhl ve taʿarruż ėtmeyeler, Meger-ki ol-dạhı üç yıl bllā māniʿ taʿṭīl eyleye. Ol ḥīnde sāyirler gibi anuŋ dạhı tutduğı yėr elinden alınub dạhile ve ġayre vėrilse cāʾiz ola.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1540] s. 78–79).

(Halk dili) **bilâmeccanl** 'parasız, para almadan' < Ar. ***bilā***– 'olmadan' ve ***meccani*** 'parasız', belki ***bllâücret*** 'ücretsiz' kelimesinin tesiriyle, ※ ***Ölünceye kadar sana bllâmeccani, karnı tokluğuna çıraklık edeyim.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 187–188).

Osm. **bilâmenfaat** 'menfaat aramadan' < Ar. ***bilā–*** 'olmadan, –sız' ve ***manfaʿa*** 'fayda, kâr'. ※ ***Ben size bulurum ... Bilā-menfaʿat. Namusumla temin ederim ki bllâ-menfaʿat.*** (Nâzım Hikmet 1965i s. 78).

Osm. **bilâmünakaşa** 'münakaşasız, tartışmasız, münakaşaya lüzum kalmaksızın' < Ar. ***bllā*** 'olmadan, –sız' ve ***munāḳaşa*** 'münakaşa' [/***nḳş***/ kökünden]. ※ ***Bllâmünakaşa derhal kabul edilmesi lâzım gelen bir teklif.*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 31).

Osm. **bilâmüzahlm** 'bir engele rastlamaksızın' < Ar. ***bilā–*** 'olmadan, –sız' ve ***muzāḥlm*** 'rahatsız eden, men eden'. ※ ***Doğru geldi, bilā müzāḥlm Mışra girdi.*** (Ferec 855/1451 v. 243b).

bilan, b. ***belen*** (bağı).

bilanço (ticaret terimlerinden) 'bir müessesenin malî durumunu gösteren hesap cetveli' < İt. ***bllanclo*** a.m. < Lat. ***bilancia*** 'terazi' [***bi*** 'çift' ve ***lanx*** 'tabak, kefe']. ※ ***Diğer akşamlar gibi o akşam da günün bilânçosunu çıkarıyorduk. Odanın içi, sehpanın üstü kâğıtlar ve broşürlerle darmadağınıktı.*** (U. İlhan 1993 s. 61). Mecazî manada: ※ ***27 Mayıs 1960 olayının sonu ve bilançosu Yassıada'da kapandı.*** (B. Arpad 1976 s. 90).

Osm. **bilâniyye** 'niyet olmadan, kasd etmeksizin' < Ar. ***bilā–*** 'olmadan, –sız' ve ***niyya*** 'niyet'. ※ ***Ġarābet bundadur ki ol gėce hevlnāk rüʾyālar müşāhede olundı, ḫuşūṣā ki bllā-niyye bu güne bir ḳıṭʿa naẓmına dest-res bulundı.*** (ʿĀlī 1956 [1586–87] s. 236).

Osm. **bilânoksan** 'eksiksiz' < ***bllâ*** '–sız' ve ***noksan***. ※ ***Memurluğunuzca yollanan dört yüz seksen baş işçi bilânoksan alınmış, iki gece misafir edildikten sonra Kastamonu üzerinden Ankaraya sevkedilmiştir.*** (R. Ilgaz 1962n s. 63).

Osm. **bilâözr** 'mücbir sebep olmadan' < Ar. ***bilā–*** 'olmadan, –sız' ve ʿuḏr 'mâzeret'. ※ ***Ve raʿāyānuŋ zirāʿate ḳābil yėrlerinden bilā ʿöẕr üç yıl mütevāliyen boz ḳalsa ...*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 66).

bilar (gemicilik terimlerinden) 'bir nevi kalafat macunu' < EYun. ***πιλαριον*** (pilárion) 'macun' Kahane–Tietze 1958 no. 830.

bilârdo/bilyardo 'hususi masalarda ağır toplarla oynanan bir oyun' < İt. ***bigliardo/ biliardo*** < Fr. ***billiard*** a.m., aslında ıstakanın adı, G. Meyer 1893 s. 62. ※ ***Tavla partisi bitmiş olacak ki, içerden şimdi yalnız bilârdo masasının sesleri tek tek geliyordu.*** (Z.O. Saba 1956 s. 23).

Osm. **bilâruhsat** 'müsaadesiz' < Ar. ***bilā*** '–sız' ve ***ruḫṣa*** 'müsaade'. ※ ***Bir yeŋiçeri içün bilā-ruḫṣat ordugāhı terkle gidivėrmek işden bile olmadığı.*** (Aḥmed Midḥat 1942 [1871] s. 15).

Osm. **bilarya** 'yenen bir deniz hayvanı (balık?)', krş. ***ilârya*** ? ※ (Çekmece gölünden bahsederken) ***Memdūḥ mār māhīsi, māhī-yi pisi, māhī-yi bilaryası olur ki ġāyet leẕīẕdür.*** (Evliyā Çelebī 1314 [17. yüzyıl] III, 290).

Osm. **bilâsahib** 'sahipsiz' < Ar. ***bilā–*** '–siz' ve ***ṣāḥib***. ※ ***Sekiz senedenberü ṣāḥibler ẓuhūr ėtmeyüb bilā-ṣāḥib ḳalmaḳla …*** (Ö.L. Barkan 1943 [1540] s. 346).

Osm. **bilâsebeb** 'sebepsiz olarak' < Ar. ***bilā–*** 'olmadan, –siz' ve ***sabab*** 'sebep', ※ ***Neden böyle bir daḳīḳa içinde bilā-sebeb, ġayrı-mü'esses bir şübhe beni sevilmediğime, aldatıldığıma iḳnā' ėtdi?*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 7).

Osm. **bilâşübhe** 'şüphesiz' < Ar. ***bilā*** '–siz' ve şubha 'şüphe'. ※ ***Bu eşḫāṣın ḫafīye yüzde doḳsanı bilā-şübhe.*** (Şair Eşref 1958 s. 113).

Osm. **bilataab** 'zahmetsizce' < Ar. ***bilā***– '–siz' ve ***ta'ab*** 'zahmet'. ※ ***Bilā-ta'ab yılda bir Mıṣr ḫazīnesi ḥāṣıl olmaḳ …*** ('Ālī 1979 [1581] I, 151).

Osm. **bilâtehir** 'gecikmeden, derhâl' < Ar. ***bilā***– '–siz' ve ***ta'ḫīr*** 'sonraya bırakmak'. ※ ***Bu güne nā-şāyeste umūrı bilā-te'ḫīr men' u def' buyurmaḳ mühimmāt-ı dīn u devletden idüginde reyb yoḳdur.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 187).

Osm. **bilaterahi** 'sertliği bırakmadan, yumuşamaksızın' < Ar. ***bilā***– '–siz' ve ***tarāḫī*** 'gevşeme'. ※ ***Bilā terāḫī mezbūra siyāset-i eşed, ya'nī-ki ḳaṭ'-i yed, emr eyledi.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 170).

Osm. **bilâtereddüd** 'tereddüt etmeden' < Ar. ***bilā*** '–siz' ve ***taraddud*** 'tereddüt' [asıl manası 'defalarca gidip gelmek, girip çıkmak']. ※ ***O bilā-tereddüd cevāb vėrdi.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 22).

Osm. **bilâveled** 'çocuksuz' < ***bilā*** 'olmaksızın' ve ***veled*** 'çocuk', ※ ***Arsanın yetmiş iki zira, bir evlek kısmından otuz ikide bir yirmi bir hissesi de benimdir (Birader bilâveled vefat etti).*** (F.C. Göktulga 1943 s. 117).

Osm. **bilâzaruretin** 'bir zaruret olmadan, mecbur olmadan' < Ar. ***bilā***– '–siz' ve ***ḍarūra*** 'zaruret', son ***–ek*** ile. ※ ***Ferd-i 'āḳil u dānāya gemiye girmek, bilā-żarūretin deryā seferin ėtmek cāyiz degüldür.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 233).

Osm. **bilbedahe** 'ilk bakışta (anlaşılmak)' < Ar. ***bi-l-badāhati*** a.m. ※ ***Ne deŋlü bā'iş-i meşaḳḳat u żarar olması bil-bedāhe mefhūmdur.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 133).

bilcümle 'bütün, hep, umumiyetle' < Ar. ***bi-l-cumlati*** a.m. ※ ***Sanır bilcümle millet kendini taḥte t-taraṣṣudda.*** (Şair Eşref 1958 s. 116). 'sözün kısası, velhasıl': ※ ***Ve bil-cümle hīç bir ferdi gendüme feryād-res bulmadum.*** ('Ālī 1982 II, 217).

AD. **bilde/pelte** 'pamuk parçacığı, pamuk yumağı, fitil' < EYun. ***πτιλον*** (ptílon) 'ince tüyler' Ch. Tzitzilis 1987g no. 440. Başka bir etimoloji için b. K. Karapotosoğlu 1999 no. 46a.

bildik 'tanıdık' < ***bil–*** + ***dik*** fiilsıfatı (participium) eki. Aslında sıfat: ※ ***Kendimi birden dağ başında bulmuşum. Bu dağ neresi? Bir tanıdık, bildik tepe.*** (A. Kutlu 1995 s. 76). İsim olarak 'aşina kimse': ※ ***"Şu sarışın kadını görüyor musunuz?" –"Şu şimdi geleni mi? Sizin bildik mi?"*** (Nâzım Hikmet 1935 s. 56). AD. ***bildiklik ver–*** 'yabancı olmadığını sezdirmek' krş. Fa. ***āşnā'ī dādan*** a.m.: ※ ***Şindl döru bizim eve varak, heç bildiklik vermiyek, vaz'yeti āniyek!*** (A. Caferoğlu 1945 s. 149). Krş. ***bilişlik ver–***.

⊡ Fiilsıfatların (participia) isim olarak kullanılabildiğini biliyoruz (b. ***açacak*** ⊡ ***açar*** I ⊡, ***böğürtlen*** I ⊡, ***açmaz*** ⊡), fakat ***–dık*** vs. partisipinin bir hususiyeti var: mana bakımından passivum'dur, yâni ***tanıdık*** 'tanıyan' değil 'tanınan'dır. A–B ve C–E ciltlerinden benzer örnekler: ***bildik, bulduk, dayanduk, durduk yerde*** tabiri de bu partisiple yapılmıştır. Şüpheli olan ***dikdik*** kelimesinin muhtemelen bu partisiple alakası yoktur. Sonraki ciltlerde ***yitdik*** gelecek.

EOsm. **bile** I (zarf) 'beraber, birlikte' TS 550–552 < ETk. 'ile' Clauson 1972 s. 364–365, menşe hakkındaki faraziyeler için b. Clauson 1972 s. 364, E.V. Sevortyan 1978 II, 140–142. EO'da standart zarf olan kelime sonra yerini ***beraber***'e bıraktı. Bugün yalnız AD.nde mevcuttur. ***/r/*** sesinin düşebilmesi için b. ***arslan*** ⊡². ※ ***Güzeller çıḳdılar seyre, bile ol māh–ṭal'at yoḳ.*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 14). ※ ***Geçen bile gezerduk, | Hani o günler, hani?*** (K. Emiroğlu 1989 s. 56). EOsm.: ※ ***Sen–de gel, bile gldelüm.*** (Ferec 855/1451 v. 234b). ※ ***Bibī Kapuyı kilitleyüb mlftāḥın köye bile alub gltdl.*** (a.e. v. 22b). ※ ***Baḫtı kördür bu gün bu ṭā'ifenüŋ, | Nereye varsa Ṭāli'i biledür.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 181). ***–ce*** aequativus ekini ve possessivum (iyelik, mülkiyet) eklerini alabilir, casus (hâl) eklerini yalnız possessivum (iyelik, mülkiyet) eklerinden sonra alabilir, ms. dativus hâliyle: ※ ***Bileme gel, ḳız ḳardaşuma baḳ gör nėderln!*** (Ferec 855/1451 v. 42a). ※ ***Bileme az altun var. Varub daḫı altun getürmege gidersem gelem seni ḳanda bulam?*** (a.e. v. 114b). ※ ***Blleŋe glderem, yoldaş oluram.*** (a.e. v. 181a). ※ ***Bilesine yėmek yėdüm oturdum.*** (a.e. v. 172a). Locativus hâli ile: ※ ***Mlftāḥ bilesindedür.*** (a.e. v. 25b). ※ ***Ḫöş ola, bilemüzde ol!*** (a.e. v. 44a). ※ ***Ḳırḳ ḳara ḳul ḳırḳ deveye binmişler, iki yėdek temām yaraḳlu bilelerinde dutarlar.*** (a.e. v. 54b). Aequativus hâli ile: ※ ***Şeyḫ Edebālī ḳızın bilece getürüb bile gelmlşdi.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 9). ※ ***Var, uġur olsun, himmet bileŋcedür!*** (Ferec 855/1451 v. 130b). ※ ***Bileŋüzce varuram.*** (a.e. v. 195a). ※ ***Kimüŋ Mışıra rağbeti varise gelsün, beslınce bir bayḳuş getürsün,*** (a.e. v. 244a). ***ile bile*** 'ile beraber': ※ ***Ḳandahār şehrine giderüz. Bizümle bile gelmege heves ėderseŋ gldelüm!*** (a.e. v. 113a). ***bile ol–*** 'beraber olmak': ※ ***Gerekdür ki ol ḳızı saŋa nlkāḥ ėdevüz. Bu gėce bile olasın, ṣabāḥ aŋa ṭalāḳın vėresin.*** (a.e. v. 118a).

bile II (vurgulu kelimeyi takip eden vurgusuz edat, encliticum) 'umulmayan bir hâle veya hadiseye dikkati çeker, takip ettiği kelimede cümlenin ifade ettiği manaya ters düşen ve dolayısıyla tahakkuk edeceğini umdurmayan bir mahiyetin bulunduğunu ima eder' < ***bile*** I, ondan ***bile*** II'e giden gelişme vurgunun edattan ondan önceki kelimeye kayması ile bir arada olmuş olmalı (***Dedesi bilé geldi*** 'Dedesi [onunla] beraber geldi' > ***De-***

desí bile geldi ‘Dedesi de geldi, hâlbuki ihtiyar olduğundan dedesinin geleceğini ummuyorduk’. Bu gelişmenin ne zaman vuku bulduğunu tespit etmek zordur. Yeni manaya 17. asırdan itibaren lugatlerde rastlıyoruz (b. Meninski 1680 I, 886). Tabiî, çok daha eski olabilir (Clauson 1972 s. 365 onu 11. asırda Kutadgu Bilig beyt 2722 [R.R. Arat 1947 I, 284]’de görüyor, fakat R.R. Arat bu ***bile***’yi de aynı eserdeki öteki ***bile***’ler gibi ’beraber’ manasına almıştı). ※ ***Bir kadeh bile içmiyor***. (S.M. Alus 1944 s. 183). ※ ***Yalnız köyde değil, kasabada bile hatırı sayılırdı.*** (C. Tuncer 1960 s. 73). Enklitik olduğu için sentaktik grupların içine de girebilir, ms. attributum (niteleyici) ile nomen’in arasına. ※ ***Yüz elli lira bile ḳıymeti olmayan bu binā içün māhīye üç yüz ġurüş īcār veriliyor.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 142). Keza zarf grubunda. ※ ***“Göle taş atınca suyu buruşuyor ... Gönül de öyle midir?” – “Daha bile çabuk küser, kızım.”*** (S. Ayverdi 1940 s. 69). Haber kompleksine de girer: ※ ***Sonra düşüne düşüne Mihran’ın ... benden bahis bile etmediğine hükmettim.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 111). ※ ***Gidip bir iki sinir doktoruna baş bile vurdu.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1954 II, 75).

bile III (fiilden sonra bulunan ve vurgusuz [enklitik] edat kendisinden evvel olan kelimeye değil, bütün cümlenin ifadesine ait olur) ‘umulandan daha çabuk, şimdiden’ < ***bile*** II. ※ ***Gece oluyor. Oldu bile.*** (Aḥmed Rāsim 1316 s. 7). ※ ***Nereden biliyorsunuz ölmediğini? Belki şu dakikada ölmüşdür bile.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1928s s. 213). AD. ***–dığı bile*** ‘–dığı zaman, –ınca’: ※ ***O geldi, girdiği bile, söken ağaşlarını furursuŋ, aḫaya baḫmadan ġaçırursıŋ.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 61–62).

bile– ‘keskinleştirmek’ < ETk. ***bile–*** a.m. Clauson 1972 s. 332–333. ※ ***Oh, sevgili aletlerim! | Ben sizi her gün bilerim.*** (Tevfik Fikret 1958 s. 29). Mecazî manada: ※ ***La‘lüŋi emmege, ey dōst, ‘adü diş bilemiş; | Dilegüm bu ki ola cümle–i dendānı şikest!*** (Ẕātī 1967 I, 72).

bile bile ‘bilmekle beraber, bildiği hâlde, mahsus; göz göre’ < ***bil–*** fiilinin mükerrer gerundium (zarf fiil, ulaç, konverb) hâli’: ※ ***Yağlı kuyruğu yakalamışken bile bile fırlatıyorsunuz.*** (S.M. Alus 1933p s. 177–178). ※ ***Gözlerimi bağlayan görevsiz anlayamadığım resmî bir belgeyi okuyor, anlaşılır biçimde okuyamıyor veya anlayamayayım diye bile bile yapıyor, ve okuduklarını kabul edip imzalamamı istiyor.*** (İ. Aral 1997 s. 160). ※ ***Hepsinden iyi, umutlu, yenilenmiş olarak başlıyorum güne. Akşama doğru başıma gelecekleri bile bile.*** (L. İpekçi 1998 s. 48).

EOsm. **bilece**, b. ***bile*** I.

AD. **bilecen** ‘her şeyi bilen, bilgiçlik taslayan’ DS 691, TS 552 < ***bil–*** + fiilden sıfat yapan ***–ecen*** eki (menşei ??). krş. ***evecen/ivecen***. ※ ***Karısı pek bilecen bir şeydi.*** (F. Baykurt 1961k s. 50).

bilecik ‘iri olmayan bilek’ < ***bilek*** + ***–cik*** küçültme eki. Küçültme eki ***-cık*** için b. ***acıcık*** ⊡. Bu ekten evvel ***/k/***’nin düşmesi yaygındır, fakat kaide değildir; belki ***bilekçik*** diyen de bulunur. ※ ***Bileciklerinden tutacağım. Kokulu saçlarını yüzüme süreceğim.*** (F. Baykurt 1967k s. 100).

AD. **bileg**, b. ***belen***.

bileği (taşı) ‘bıçak vs. bilemek için kullanılan taş’ < ETk. ***bilegü*** a.m. Clauson 1972 s. 341 [***bile–*** + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***–gı*** eki (b. ***açgı*** ⊡)]. ※ ***Andan kiyseden bir bilegü çıḳardı. Ustura’ı***

biledi. (Ferec 855/1451 v. 208a). ***bileyile–*** ‘bileğitaşı ile bilemek’: ※ ***Demiri kıp kızıl ateş yaptım, dövdüm, dövdüm, dövdüm. Sonra suya soktum, eyeledim, bileyledim.*** (S.E. Ertem 1931 s. 261–262).

bilek I b.m. (kolla el ya da bacakla ayak arası) < ETk. ***bilek*** a.m. ※ ***Bileklerinde altun bilezükler, ayaḳlarında altun͜ ḫalḫāller*** (Ferec 855/ 1451 v. 37a). Bir borudan çok bol akan su bileğe benzetiliyor: ※ ***Adamlarınız herkesi döğüyormuş, ḳaṣabadan bileklerce lira istiyormuşunuz?*** (H.E. Adıvar 1926 s. 43). Belki **binlerce** yerine dizgi yanlışı. (Editörün notu).

AD. **bilek** II, b. ***belen***.

bllekçe/bilekçek ‘kelepçe’ Meninski 1680 I, 878, R. Dankoff 1991 s. 18, DS 691, TS 553 < ***bilek*** I + küçültme eki ***–çek***, b. ***artucak*** ⊡. Bu ek belki aynı manada olan ***kelepçe/ kelepçek*** kelimesinin tesirini gösterir. ※ ***Merkebin eŋseslne zincīr ile merbūṭ, elleri ardında bilekce ile bağlu*** (‘Alī ‘Azīz 1268 s. 177).

AD. **bileke** ‘fare ve çakal tuzağı’ DS 691 < Yun. (diyal.) ***πλακα*** (pláka) Ch. Tzitzilis 1987g no. 418.

AD. **bileki** ‘granit şist; mısır ekmeği pişirmeye yarayan taş’ DS 691, K. Emiroğlu 1989 s. 56 < Yun. (Karadeniz diyal.) ***πλακι*** (plakí) a.m. A.A. Papadopoulos 1961 II, 199). ※ ***Nihāyet–de, parasını vėriyi, bileki ekmēni–de vėriyi, hadı git memleketlne dlyl.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 3).

AD. **bllekter** ‘küçük arka sepeti’ DS 691 < Yun. ****πλεκταριον*** (****plektárlon***) ‘sepet’ Ch. Tzitzilis 1987g no. 420.

EOsm. **bileŋ**, b. ***belen***.

AD., RD. **bilem/bllene/bilenem** ‘bile (***bile*** II manasında)’ DS 691–692, J. Eckmann 1940 s. 160 < ***bile*** II + ek almayan kelimelere halk dilinde ilave edilen ***–m***, krş. ***aferlm*** ⊡ ve ***kim*** maddesindeki not. ※ ***Mükemmel ḳundıracılık ediyor. Ḥālā bllem, ayağımdaki terlikleri o dikdi.*** (E.E. Talu 1928 s. 70). ※ ***Üle bir fener bilene getirmemişler be!*** (C. Tuncer 1960 s. 29). ※ ***Zehir nereslndeymiş? O olmasa içimiz bilenem kızmaz.*** (M. Makal 1957k s. 34).

AD. **bilemot** ‘makinalı tüfek’ DS 692 < Rus. ***pulemyot*** a.m. [***pulya*** ‘tüfek kurşunu’ ve ***metáty*** ‘atmak’].

bllene, b. ***bilem***.

bllenem, b. ***bilem***.

bilet ‘pusula, tezkere’ < İt. ***blglletto*** < Fr. ***billet*** a.m. Kelime Türkçede 19. asırda evvelâ ***bllyeto*** (1851), sonra ***bilet*** (Tinghir–Sinapian 1891: (***duḫūliye bileti, plyanḳo bileti***) şeklinde tespit edilir. İt. küçültme eki ***–etto*** için, b. ***alborata*** ⊡. ※ ***Aynanın etrafı vizita bilyetoları ile donatılmış*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 48). ‘piyango bileti’: ※ ***Şu senin bilete bir para vurursa ... kalkar gidersin.*** (S. Kocagöz 1954 s,52). ‘tramvay bileti’: ※ ***Yalnız çocuk, okula tramvayla gidip gelirken, tramvay bileti toplamak merakına tutuldu.*** (M.C. Anday 1965a s. 56). ‘giriş bileti’: ※ ***Gişedeki yaşlı kadından bilet alıyor.*** (A. Yurdakul 1993 s. 329).

bileyile–, b. ***bileği***.

bilezik I b.m. (kol halkası) < ETk. ***bilezük*** a.m. Clauson 1972 s. 345, G. Doerfer 1965 II, 765 [***bilek*** ve ***yüzük***]. M. Erdal 1991 I, 158'e göre ***bilek*** ve ***bilezik*** her ikisi ***bele-*** 'sarmak' fiilinden türemiş olabilir, fakat T. Tekin 1994 s. 252–253, bunu reddediyor. Crasis (kaynaşma) için b. ***acabola***/ ***acabula*** ⊡. ※ ***Ayaḳlarına, ellerine altun͜ halḫāller, bilezükler eyledüm.*** (Ferec 855/1451 v. 102b). 'kuyu ağzına konulan ortası delik taş': ※ ***Ellerini kuyunun bozuk bileziğine koydu, dibine baktı.*** (F. Baykurt 1967k s. 21). ※ ***Baba: "Altın bileziğini koluna, tek taşlı yüzüğünü parmağına taksın da gelsin!" – Karagöz: "Kuyu bileziğini soluna, denk taşını sağına alsın da gelsin!"*** (H. Ritter 1953 III, 496). (Argo) 'kelepçe' (Meḥmed͜ Hālid [Bayrı] 1934 s. 31, F. Devellioğlu 1959 s. 70, krş. M.L. Wagner 1943 s. 7).

bilezik II 'kuyu ağzına konan ortası delik taş' < ***bilezik*** I. ※ ***Bahçenin kenarındaki eski, muntazam çıkrıklı, mermer bilezikli kuyuya baktım, ne çıkrık kalmıştı, ne bilezik, ne de kalaylı bakır tası.*** (O.C. Kaygılı 1930 s. 98).

bilfarz 'faraza, tutalım ki' < Ar. ***bi-l-farḍ*** a.m. [***bi*** ön takısı, ***/l/*** harfitarif ve ***farḍ***.] ※ ***Bilfarż ben de zengīn olmaḳ istersem ticāret yoluna atılabilirim ya!*** (Aḥmed Midḥat 1945 [1885] s. 59).

bilfiil 'fiilen, gerçekten' < Ar. ***bi-l-fi'l*** a.m. [***bi-*** ön takısı, harfitarif ve ***fi'l*** 'iş, gerçek hâl']. ※ ***Hakkını bilfiil aramıyan, ürkek ve ödleklerin ekseriyette olduğu topluluklar ne kendilerine, ne milletlerine, ne de vatanlarına hayır getirirler.*** (F. Otyam 1965 s. 82).

EOsm. **bilge** 'âlim' TS 559–560 < ETk. ***bilge*** a.m. Clauson 1972 s. 340 [***bil-*** + fiilden isim/sıfat yapan ***-ge*** eki M. Räsänen 1957 s. 124. ※ ***Eyitdi ol söz eyden bilge üstād | Ki dutmışdı çoḳ eski dāstān yād*** (Fa̱hrī 1974 [1367] no. 278). ※ ***Kimse sesini çıkaramadı. Öksüz Musa gibi yaşlı, bilge birine zaten ne diyebilirlerdi ki?*** (Osman Şahin 1994 s. 20).

⊡ Tk.'de ***-ga / -ge*** ekiyle fiilden yapılan isim ve sıfatlar için b. M. Erdal 1991 I, 376–382. Bunların bazıları çok eskidir ve diğer Türk dillerinde de yaygındır. Tk.'de sayıları mahdut ve çoğu ya arkaik ya da mahallîdir; / ***g*** / sesi düşmüş olanlar da vardır (b. ms. ***bürge→büre /pire***). / ***g*** / 'yi kaybetmeyenlerden A–B ve C–E ciltlerinde bulunanlar: ***bilge*** (arkaik), ***bölge / bölke*** (mahalle, ve mahalleden neologismus, türetme kelime), ***dizge*** II (mahallî), ***ekelge*** (mahallî). İsimden yapılanlar (ms. ***dizge*** I) ve hayvan ve bitki isimleri (b. ***çakırga*** ⊡) bunlara dahil değildir: ***başka*** kelimesinin teşekkülü büsbütün ayrıdır.

bilgiç 'bilgili' < ***bil-*** + fiilden isim/sıfat yapan ***-giç*** eki M. Räsänen 1957 s. 129, krş. ***dalgıç, silgiç***. ※ ***Çok bilgiç ve mert bir muallimdi.*** (H. Karahüseyin 1958 s. 59), 'çok bilmiş': ***Filiz şu sakalı bile henüz terlememiş genç adamın bilgiççe sözlerine gülüverdi.*** (Orhan Kemal 1965f s. 239).

bilhassa 'her şeyden önce, en başta, en çok' < Ar. ***bi-l-ḫāṣṣa*** a.m. [***bi-*** ön takısı, ***/l/*** harfitarif ve ***ḫāṣṣa*** 'hususiyet, özellik']. ※ ***Herkesden müteneffirdi, bilḫāṣṣa ḳadınlardan.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 29).

Osm. **bilhayat** 'yaşayan, canlı' < Ar. ***bi-l-ḥayāt*** [***bi-*** ön takısı, ***/l/*** harfitarif ve ***ḥayāt***]. ※ ***Gėne buyruḳ oldı salġunile, bil-ḥayāt efā'ī-i ināṣ getürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 243b).

bili, b. ***bilü***.

bili bili ‘tavukları çağırmak için çıkarılan sesler’ < ses taklidi. ※ ***(Oltayı atar.) Gel, gel, gel! Bili bili bili gel! (Bir kılıç balığı gelir).*** (H. Ritter 1953 III, 607).

Osm. **bil’lcab** ‘böyle icab ettiği için’ < Ar. ***bi–*** ön takısı, ***/l*** / harfitarif ve īcāb a.m. ※ ***Karıma olan bu doygunluk nefretini bilicab içime sindirerek belli etmemek vaziyetindeyim.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 11).

Osm. **bil’lcra** ‘icra ederek, icra ettikten sonra’ < Ar. ***bi***– ön takısı, ***/l/*** harfitarif ve ***icrā*** a.m. ※ ***Ḥelāllaşmaḳ resmini daḫi bil–icrā, ondan ṣoŋra gitdi.*** (Aḥmed Midḥat 1942 [1871] s. 57).

Osm. **bililtizam** ‘mahsustan’ < Ar. ***bi–*** ön takısı, ***/l/*** harfitarif ve ***iltizām*** ‘mecburiyet’. ※ ***Egerçi aḥdetī ḳarārı vechile ṣınıfdan dönmek içün imtiḥānda bil–iltizām ters türs cevāblar vėrerek ṣınıfdan ḳaldı ise...*** (Aḥmed Midḥat 1945 [1885] s. 58).

AD. **bilin/pilin** ‘fıçı biçiminde topraktan kap’ DS 693, 3453 < Yun. (diyal.) ***πηλινη*** (pēlínē, pilíni) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 411.

bilistifade (Ablativus, ayrılma durumu hâlinden sonra) ‘istifade ederek’ < Ar. ***bi–l–lstlfāda*** a.m. [***istifāda***, ***bl–*** ön takısı ve ***/l/*** harfitarifi ile beraber]. ※ ***Anbar memuru ile konuştuğu sırada, Ali Osmanın fırsattan bilistifade tenekeye dalmağa çalıştığını gören Murat çavuş onun uzanan eline kaşığının terslle indirdi ve başını iki tarafa salladı.*** (K. Bilbaşar 1941 s. 95).

AD. **bilistir** ‘duvarcı malası’ ZTS 1976 s. 23 < EYun. ‘***ομαλιστηρ*** (homalistē’r) ‘düzleştirme aleti’ Ch. Tzitzilis 1987g no. 370. Krş. K. Karapotosoğlu 1999 no. 42.

Ad. **biliş** ‘tanıdık’ DS 693–694, TS 562–565 < ETk. ***biliş*** a.m. [****bilişiş*** nomen actionis (oluş ve kılış ismi) veya nomen abstractum’dan (soyut isim) (b. ***bağdaş***), şahsa aktarma ile, (krş. Fr. ***connaissance***, İng. ***acquaintance***, Alm. ***Bekanntschaft***), krş. ***tanış***]. ※ ***Yad u biliş ḳatında berāberidi.*** (Ferec 855/1451 v. 71a). ※ ***Biliş uçmaḳ dėmişler, yad ṭamu...*** (Ẕātī 1987 III, 134). ***bilişlik ver–*** ‘tanışıklığını göstermek, aşinalık etmek’: ※ ***Beni gördiler, taʿaccüb ėtdiler, ammā bilişiklik vėrmediler.*** (Ferec 855/1451 v. 96b). Krş. ***bildiklik ver–.***

AD. **biliş–** ‘tanışmak, tanışık olmak’ DS 694, TS 566–567 < ETk. ***biliş–*** a.m. Clauson 1972 s. 345. ※ ***Bir birlle muṣāḥabet ėderek bilişdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 118a). ‘birbirini tanımak’: ※ ***Her birbirnüŋ āvāzından, sözinden bilişdiler.*** (a.e. v. 26b).

Osm. **bil’iştigal** ‘meşgul olarak’ < Ar. ***bi–*** ön takısı, ***/l/*** harfitarif ve ***iştiġāl*** ‘meşgul olma, meşguliyet’. ※ ***Ḥüsnī bunları gāh dinleyerek ve gāh ẕihni gene Şahāb ile bil–iştiġāl dinlemeyerek...*** (Aḥmed Midḥat 1942 [1871] s. 46).

Osm. **bil’ittifak** ‘ittifakla, bir ağızdan’ < Ar. ***bi–*** ön takısı, ***/i/*** harfitarif ve ***ittifāḳ***. ※ ***Mektebinde çocuḳlar ṭarafından kendisine bil–ittifāḳ itḥāf olunan ḥayvān isimleri delālet ediyordu ki onun insānlardan ziyāde ḥayvānlara müşābeheti vardı.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 19).

Osm. **bilkasd** ‘kasten, mahsus’ < Ar. ***bi–*** ön takısı, ***l*** harfitarif ve ***ḳaṣd***. ※ ***Ben bil–ḳaṣd bu işe geldüm.*** (Ferec 855/1451 v. 133b).

Osm. **bilkemal** 'bütün olarak, tastamam' < Ar. ***bi-l-kemāl*** a.m. [***bi-*** ön takısı, ***/l/*** harfitarif ve ***kamāl*** 'eksiksizlik']. ※ ***Bugün eger ṣavāb ḳısmet ėderseŋ, cānı vu zeri bittemām bil-kemāl iletdüŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 127a).

Osm. **bilkülliye** 'cem'an; hepsi[ni] birden' < Ar. ***bi-l-kullīya*** a.m. [***bi-*** ön takısı, ***/l/*** harfitarif ve ***kullīya***]. ※ ***Bir cemāʿati bil-küllīye ḳırmaḳdan nesne doġmaz.*** (Ferec 855/1451 v. 99a).

billahi 'Tanrıya ant içerim; inan olsun!' < Ar. ***bi-llāhi*** a.m. [***bi-*** ön takısı ve Allāh]. ※ ***Evim sizin, sık sık gelmezseniz billāhi gücenirim!*** (S.M. Alus 1944 s. 189). ***billahil'azim*** a.m. (takviyeli): ※ ***Bu ne sözdür? ... Billāhi l-ʿaẓīm, eger pīrcügez degülmisseŋ şimdi buyururdum dilüŋi ḳafāŋdan çekerler-idi!*** (Ferec 855/1451 v. 211a).

⊡ Ar.da üç adet yemin ön takısı bulunmaktadır: ***bi-, ta-, wa-*** (***bā-i ḳasem*** vs.). Bunlar çoğunlukla Allah'ın adına yemin etmek için kelimenin başına eklenir ve bu kelimeye genetivus (genetif, ilgi hali) hâl eki aldırırlar (W. Wrigth 1979 III, 173–175). A–B ve C–E ciltlerinde bir tek örnek bulunuyor: ***billahi***. Ar.da genetivus hâli hakkında daha etraflı bilgi için b. ***alâ-rivayetin*** ⊡ ve ***arzullahi vasia*** ⊡.

billi, b. ***buli***.

AD. **billor** 'cam bardak' DS 694–695, ZTS 1976 s. 23 < Ar. (Suriye diyal.) ***ballór*** 'berrak cam', ***ballóra*** 'cam bardak' A. Barthélemy 1935 s. 59; menşe için b. ***billûr***. ※ ***Git, öğretmenin evden billûru al, çeşmeden bir su doldur!*** (F. Baykurt 1961o s. 19).

billûr 'bazı maddelerin donunca veya sertleşince aldıkları geometrik şekil, kristal' < Fa. ***billür*** a.m. < EHint. ***vaiḍürya*** 'cam gibi berrak bir taşın adı' K.H. Menges 1994 s. 161–167. ※ ***İmamın karısı, hararetten yanan adamcağıza billûr kâselerde buzlu su gösteren şeytana fırsat vermemek için, elindeki pamuğu zemzem fincanına batırarak seyrek sakalıı ihtiyarın kısık sarı dişleri arasına damlatıyordu.*** (Celâlettin Ekrem 1930 s. 75); mecazî manada: ※ ***Nerede bizim billur kahkahalarımız?*** (Küçük İskender 1996 s. 39). ***billûr gibi*** 'dupduru': ※ ***Ḥarāreti kesmek içün billür gibi aḳar ṣudan daha aʿlā bir şey olur mu?*** (Aḥmed Midḥat 1296 s. 29). Krş. ***bellur***.

Osm. **billûrî** 'billûru andıran, berrak' < ***billûr*** + isimden sıfat yapan ***-î*** eki, b. ***adalî*** ⊡. ※ ***Çocuk bu teşbīhden maḥẓūẓ olarak billürī bir sesle ḳahḳahasını tekrār ṣalıverdi.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 5).

Osm. **billûrin** 'kristal (sıfat)' < Fa. ***billürīn*** a.m. ***billür*** a.m. [***billür*** + isimden sıfat yapan ***-īn*** eki, b. ***abherin*** ⊡]. ※ ***Zerrīn u sīmīn, billürīn muraṣṣaʿ ṭabaḳlar***. (Ferec 855/1451 v. 115b).

bilmece b.m. (muamma) < ***bil-*** + fiilin ***-me*** mastarı ve ***-ce*** ekinden ibaret, oyun isimlerinde çok kullanılan ek terkibi, b. ***aldatmaca*** ⊡. ※ ***Öğrendikçe bilmediklerim çoğalmaya başladı. Bu nasıl bir bilmecedir çözemedim gitti.*** (A. Ümit 1993 s. 66).

bilmezlen-/bilmemezlen- '(bir şeyden) haberi olmadığını iddia etmek, haberi olduğunu açığa vurmamak' TS 568, Meninski 1680 I, 5966 < ***bil-*** fiilinin menfi geniş zaman partisipinden ***-len-*** genişlemesi ile yapılmış fiil. ※ ***Şimdiye kadar eğlencemi bozmamaḳ içün sāḫte sāḫte ṭa-***

vırlarını bilmezlendiğime baḳub da beni gerçekden budalā ẓann ėdiyorsuŋ değil mi? (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 93). ※ ***İki tedbīrde ḳuṣūr ėdilmemek lāzım-gelir. Bunuŋ birincisi beğ-efendiniŋ ḥālini bütün bütün bilmemezlenmekdir.*** (a.e. s. 78).

AD. **bilobo** 'yavrum, küçüğüm' K. Emiroğlu 1989 s. 56 < ***büllü*** + Yun. (Karadeniz diyal.) küçültme ve okşama eki olan ***-obo*** (K. Emiroğlu a.y.).

(Halk dili) **biltekmil** 'bütün, istisnasız' < Ar. ***bi-t-takmīl*** a.m. Kelimedeki ***/l/*** Arap yazısındaki ***lâm***'ın yarı ümmi, eksik bilgili bir okuyucu tarafından "l" olarak okunabilir; fakat bu izaha lüzum yok; birçok terkiplerde geçen ***bil-*** hecesi adeta morfem (bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) mahiyeti alarak başka bir tabirden (ms. manaca yakın olan ***bilcümle***'den) ***tekmil***'in başına alınmış olabilir. ※ ***Koskoca bir denizler Şehzadesisin, hem de yedi denizler, biltekmil adalar, has bahçeler ve hem de yılanlar üstüne bir tek Şehzadesin.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 372).

EOsm. **bilü/bili** 'malumat' TS 569-571 < ETk. ***bilig*** a.m. Clauson 1972 s. 339. Fiilden isim yapan ***-i*** eki için b. ***alu-satu*** ⊡. ※ ***Biz senüŋile danışuruz, bize ne bilü vėrürsin?*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 20). ※ ***Ulalup her biri olmışdı bir şāh, | Bilisi çoḳ, gözi açuḳ u āgāh.*** (Fạhrī 1974 [1367] no. 252). ***bililü/bilülü*** 'âlim' TS 573-574: ※ ***Görgil, i az bililü ve żaʿīf rāylu, ol gendü ḥīlelerüŋ ʿāḳıbet yatlulığın!*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 42).

bilük, b. ***belik*** III.

bilya/bilye 'bilârdo topu' < Yun. ***μπιλια*** (bílya) a.m. < İt. ***biglia*** < Fr. ***bille*** a.m. A. Tietze 1962 no. 330. Lingua Franca'daki (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) ***/a/e/*** için b. ***acente/acenta*** ⊡[1]. ※ ***Gazinonun kapalı kısmından bilârdo bilyalarının birbirlerine vurdukça çıkardıkları sesler duyuluyordu.*** (Z.O. Saba 1956 s. 22). 'çocukların oynadığı camdan veya taştan yuvarlaklar, misket; bunlarla oynanan oyun' ※ ***Bilye çukurlarımızı doldurmuşlar.*** (V.O. Bener 1956 s. 51). ※ ***Ḳarşı yanda beş altı çocuk tozların içinde çağırıp bağırarak bir tür bilya oynuyorlardı***. (Yaşar Kemal 1993h s. 58).

bilyardo, b. ***bilardo.***

bilye, b. ***bilya***.

Osm. **bilyeto**, s. ***bilet***.

bilyon 'bin milyon' < Fr. ***billion*** a.m. < at. ***bi-*** 'iki' ön takısı [krş. ***bifokal, bisiklet***] ve ***million*** 'milyon'.

Osm. **bim** 'korku, endişe' < Fa. ***bīm*** a.m. ※ ***Tāze balıḳ etin yėmek mekrūh olur, bād-i laḳveden, ḳulıncdan bīm olur.*** (Ferec 855/1451 v. 207b). ***bīmdür ki*** 'endişe edilir': ※ ***Ne işdür ki sen bīş dutmışsın? Bīmdür ki mülke teşvīş ola, ... pādeşāhlık elden gide!*** (Ferec 855/1451 v. 142a).

Osm. **bimaksad** 'mahsus değil, isteyerek yapılmayan' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***maḳṣad*** 'maksad'. ※ ***İki küçük bī-maḳṣad tebessümüŋ kesb-ėtmek üzere olduğı ehemmīyetden ürkmeğe başlayaraḳ ...*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 82).

Osm. **bimâna** ‘manasız’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***maʿnā***. ※ ***Mażmün ve meʾāl kitābda idügin bilmedi ve sevād-ı bī-maʿnā-mis̱āl küttābda idügin idrāḳ ḳılmadı.*** (ʿĀlī 1587 v. 131a).

Osm. **bimanend/bimenend** ‘eşsiz’ < Fa. ***bī-mānand*** a.m. [***bī-*** ‘-siz’ ve ***mānand*** ‘benzer’]. ※ ***Fakat ol bi-menend Rosininin nağmelerini dinleyenler pek çok deyil.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 107).

Osm. **bimar** ‘hasta’ < Fa. ***bīmār*** a.m. ※ ***Vücüdum ʿālem-i ṣıḥḥatde bir bīmāra dönmüşdür.*** (Şair Eşref 1958 s. 140).

Osm. **bimarhane** ‘hastane’ < Fa. ***bīmār-ḫāna*** a.m.

Osm. **bimaristan** ‘hastane’ < Fa. ***bīmāristān*** a.m. [***bīmār*** + mekân isimlerinde kullanılan ***-istān*** eki, b. ***Acemistan*** ⊡] ※ ***Ve bīmāristān ve buŋa beŋzer baʿż-ı evḳāfuŋ...*** (Ö.L. Barkan 1943 [1540] s. 364). ‘tımarhane’: ※ ***Delü olmışdur, biymāristāna iledüŋ, şerbet içsün!*** (Ferec 855/1451 v. 215b–216a).

AD. **bimbiyaz** ‘bembeyaz’ DS 695. ※ ***Senin ellerin kâtip eli, yüzün bimbiyaz.*** (Orhan Kemal 1950a s. 85).

Osm. **bimeal** ‘manasız, abes’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***maʾāl*** ‘(bir şeyin) aslı’. ※ ***Gönderilen ümerā vu sipāhuŋ ḥuẓūẓ-ı nefsānīye ile tebdīl-i bī-meʾāli...*** (ʿĀlī 1982 [1581] II, 135).

Osm. **bimecal** ‘mecalsiz, kuvvetsiz, âciz’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***macāl*** ‘kuvvet’. ※ ***Ve eger bir raʿīyete āfet yėtişüb bī-mecāl olub çiftin bıraḳsa sipāhīsi ol yėri āḫara vėrüb...*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 46).

Osm. **bimeded** ‘çaresiz, ümitsiz’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***madad*** ‘çare, kurtuluş’. ※ ***Vāz-gel! Maḫāvif bī-ḥaddur, şuḳḳa bī-mededdür.*** (Ferec 855/1451 v. 190a–b).

Osm. **bimehabe** ‘ürkmeden, fütursuzca’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve Ar. ***mahāba*** ‘ürkme, çekinme’. ※ ***Ḳapuya bir depme vurdı, ḳapu sındı. Düzd bī-mehābe (metin: bī-mehābā) içerü girdi.*** (Ferec 855/1451 v. 105a).

Osm. **bimelâlet** ‘dertsiz’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***malālat*** ‘üzüntü, dert’. ※ ***Vezīr selāmet bī-melālet fāriġ oturur ammā segbānı pārelemişler, yėmişler.*** (Ferec 855/1451 v. 125a).

Osm. **bimelâmet** ‘azarlanmadan’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***malāmat*** ‘azarlama’. ※ ***Dėdügüm yėre oş giderem. Selāmet bī-melāmet gelürsem saŋa ḳulıḳlar ėdem.*** (Ferec 855/1451 v. 133b).

bimenend, b. ***bimanend***.

Osm. **bimer** ‘sonsuz, sayısız’ < Fa. ***bī-mar*** a.m. [***bī-*** ‘-siz’ ve ***mar*** ‘ölçü, sayı’]. ※ ***ʿĀḳıbetü-l-emr bunca zaḥmet-i bī-mer muḳābelesinde gendüye daḫı mücerred bir biṭṭīḫ ḳaldı.*** (ʿĀlī 1982 [1581] II, 143).

Osm. **bimezak** ‘tatsız, zevksiz’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***maẕāḳ*** ‘tad alma kabiliyeti’. ※ ***Bī-meẕāḳlaruŋ ṭaʿnından vücüdında żarar u ziyān müşāhede olunmaz.*** (ʿĀlī 1587 v. 127b).

Osm. **bimezheb** ‘akidesi, inancı bozuk’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***maẕhab*** ‘din akideleri, mezhep’. ※ ***Bir zamān eşḳiyādan bī-meẕheb ışıḳlarıla hembezm u hem-şürb olmaġıla...*** (ʿĀlī 1979 [1591] I, 131).

Osm. **bimikdar** ‘kudretsiz, yoksul’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***miḳdār*** ‘kudret, kıymet’. ※ ***Bu ḥaḳīr-i bī-miḳdār***. (ʿĀlī 1979 [1581] I, 133).

Osm. **bimuadil** ‘aynı kıymette olanı bulunmayan’ < Fa. ***bī-*** ve ***mu‘ādil***. ※ ***Vilāyet-i Rūmda te’līf olunan āşāruŋ maḳbūl u bī-mu‘ādilidür.*** (‘Ālī 1994 s. 174).

Osm. **bimucib** ‘mucipsiz, belli bir sebep olmadan’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***mūcib***. ※ ***Atlarum dek dururken, bī-mūcib ḥareket ėtdiler, bağların üzdiler, nā-bedīd oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 197b).

Osm. **bimunis** ‘dostsuz’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***mu’nis/münis*** ‘oyun arkadaşı, yakın’. ※ ***Benüm anlaruŋ-ıla müvānesetüm var-idi, imdi bī-münis ḳaldum.*** (Ferec 855/1451 v. 197b).

Osm. **bimüdafaa** ‘müdafaasız, aciz’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***mudāfa‘a***. ※ ***‘Āciz ve bī-müdāfa‘a bir maḫlūḳ gibi ‘aczımdan, tehevvürümden, dünyāları parçalamaḳ isteyüb de bir şey yapamamaḳdan ḳıvranıyordum!*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 9).

Osm. **bimümasil** ‘eşsiz, emsalsiz’ < Fa. ***bī-*** ‘-siz’ ve ***mumāşil*** ‘benzer’. ※ ***Bir daḫı ol zümrenüŋ ġurūr-ı bāṭıla ve bī-edebāne evżā‘-ı bī-mümāşileleridür ki muṭlaḳā ehl-i ‘ırża selām vėrmezler.*** ※ (‘Ālī 1975 [1599] s. 135).

Osm. **bimürüvvet** ‘kaba, terbiyesiz’ < Fa. ***bī-murüvat*** a.m. [***bī-*** ‘-siz’ ve ***murüvat*** ‘adam olmaklık, terbiye’]. ※ ***Ve bir ānda niçe fevāyid .. maḥrūm olması ...*** (okunamadı) ***bā‘iş bī-mürüvvetlikdür.*** (‘Ālī 1587 s. 249).

bin I b.m. (bin sayısı) < ETk. ***bıŋ*** a.m. Clauson 1972 s. 346-347. ※ ***Ḳız odasına gitdi. Ammā biŋ dürlü endiyşeyile gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 41a). (zarf) ‘bin kere’: ※ ***Artık olan olmuş. Bin ağlasan para etmez.*** (H.R. Gürpınar 1938 s. 62). Krş. ***bin beter, bin pişman, bin yaşa-***. ‘muayyen olmayan büyük rakam’: ※ ***Derbend-i maḥabbetde göŋül bir pula biŋ baş.*** (Ẓātī 1970 II, 80). ***bin beter*** ‘besbeter’: ※ ***Ayol kadınlara dedikoducu derler ya, erkekler bin beteri.*** (A. İlhan 1953 s. 83). ***bin bir*** ‘sayısız, pek çok’: ※ ***Mahalledeki ve etraftaki komşularda gayret başlamış. Bin bir sözün beli bükülüyor.*** (S.M. Alus 1934 s. 28). ***bin bir ayak*** ‘kalabalık’: ※ ***Bugün ortalık bin bir ayak olacak.*** (S.M. Alus 1933p s. 6). ***binde bir*** ‘çok nadiren’: ※ ***Haftalar, aylar geçer, bunu kapı dışarı çıkarmazmış. Bindebir, akla karayı seçe seçe, sıcağa izin alacak gidecek, yarım saatçiğin içinde de dönecek.*** (S.M. Alus 1944 s. 178). ***binde biri*** ‘ona nazaran gayet az’: ***Anı ki sen baŋa ėtdüŋ, bu anuŋ biŋde biri degüldür.*** (Ferec 855/1451 v. 51b). ***bindallı*** ‘gelin elbiseleri için kullanılan bir kumaş cinsi’ (M.Z. Pakalın 1946 I, 234): ※ ***Sim işlemeli, kırmızı bindallı örtülerle süslü tabut kapıdan çıkıncı hoca cenaze alayının arkasında kaldı.*** (C. Aykın 1955 s. 118). ***bin pişman*** ‘son derece pişman’: ※ ***Huvat sakalını kestiğine bin pişman oldu.*** (L. Tekin 1984 s. 81). ※ ***Dört günlük tatil boyunca babam ve Seçil o kadar üzerime düştüler, bana öyle bebek muamelesi yaptılar ki, onlarla gittiğime gideceğime bin pişman oldum.*** (B. Uzuner [t.y.] s. 115). ***bin yaşa-*** ‘saadet içinde bin yaşına kadar yaşamak’: ***Bir gez alan meyānuŋı āġūşa biŋ yaşar.*** (Vāṣıf ‘Oşmān 1257 s. 46). ※ ***Yaşa, Hurşut, yaşa, sen biŋler yaşa!*** (Caferoğlu 1945 s. 235).

AD. **bin** II ‘temel’ THASDD 207 < Kürt. ***bın*** a.m. Jaba-Justi 1879 s. 56; krş. Fa. ***bun*** a.m.

bin– b.m. '(üstüne) çıkmak; üstünde gitmek' < ETk. ***bin–*** a.m. Clauson 1972 s. 348. ※ ***Bir aġaca bindüm, yapraḳlar arasında gizlendüm.*** (Ferec 855/1451 v. 60b). ※ ***Sonradan gelen genç köylü ilk defa otomobile biniyordu.*** (Sabahattin Ali 1936 s. 16). Bugün her iki manada dativus hâliyle ***ata bin–*** dendiği hâlde eski metinlerde de bugünkü diyalektlerde de ***at bin–*** şekli (veya (accusativus) dahi kullanılır: ※ ***Atlı toycular hemen at binerler.*** (F. Otyam 1962 s. 61). ※ ***Siz atları binin. Hemen Hacı Ağanın köyüne.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1975 s. 90). Bir de süvariler arasında. ※ ***Ben düdük çalıp bataryayı toplarken, onlar at binip ağır ağır uzakaşıyorlar.*** (A. Yurdakul 1987 s. 82). ***bin–*** geçişli fiil olarak bundan başka nadirdir: ※ ***Oldu mu ya, yüzbaşım, kızımın üstüne ası binmek!*** (M. Hacıhasanoğlu 1954b s. 3). ***binip in–*** 'süvariliğe yararlık': ※ ***Aṣlā binüb inmege ḳudretleri ḳalmaz.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 147). ※ ***Az zamānda binüb inmegi taḥṣīl ...*** (a.y.). ***bin–*** fiilinin mecazî manaları: 'ağırlık vermek'. ※ ***Bir yerde huzur olursa yine çalışma binmez adama.*** (M. Hacıhasanoğlu 1954b s. 21). ***iş inada (vs.) bin–*** 'iş (herhangi bir şekilde) çıkmaza girdi': ※ ***İş zora binmişdi, pençe pençeye, diş dişe çarpışacaḳlardı.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 425). Krş. ***min–***. ※ ***İş ağlamağa binince hepsi bir olur, Şefik Beyi avutur, sustururlar.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 287). ※ ***O günden sonra artık iş ciddiye bindi. Hattâ seferberliğin ikmalini bile beklemeden taarruza başladık.*** (Burhan Cahit 1934 s. 216). ※ ***Kardeşim, inada bindi, mapusanede yatsam bile size adam bulur gönderirim.*** (A. Dino 1944 s. 109).

bina I 'inşa, yapı kurma; inşa edilen şey, yapı' < Ar. ***binā'*** a.m. ※ ***Binanın arkasında bir fayton duruyordu.*** (T. Buğra 1964 s. 26). ***bina et–*** 'inşa etmek, kurmak': ※ ***Medāris u͜ havānīḳ binā eyleyüb ...*** ('Ālī 1587 v. 140a). EOsm. ***binâsını ur–*** 'temelini vurmak': ※ ***Ve gėrü Sulṭān Murād ͜Han Edrenede yeŋi cāmi'uŋ bināsın urub, da̱hı Ergene köyinüŋ bināsın urdurub ...*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 51). Mecazî manada: ※ ***Biz bu piyreye ẓulm eylemedük, ammā arada şeriyṭa var-idi, anuŋ üzerine binā ėdüb ber sebīl– muṭābeye bir iş-idi işledük. Ẓulm yoġ-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 68b–69a).

Osm. **bina** II 'gözü gören, kör olmayan' < Fa. ***bīnā*** a.m. ※ ***Nā-biynāyı biynā buldı.*** (Ferec 855/1451 v. 185a). 'her şeyi gören (Tanrının sıfatlarından)': ※ ***Bār-i͜ Hudāyā! Dānā vu bīnāsın!*** (a.e. v. 131b).

Osm. **binaberin** 'bundan dolayı' < Fa. ***binā*** 'binaen, dayanarak', ***bar*** 'üstüne', īn 'bu'. ※ ***... ḳızının naẓar-ı diḳḳatini celb etmiş idi. Bināber-īn vālidesi yeniçeri ile ḳonuşur iken ...*** (Aḥmed Midḥat 1942 s. 38).

binaen (dativus hâlinden sonra) '(bir şeye) dayanarak (mecazî manada); (bir şeyden) dolayı' < Ar. ***binā'an ('alā ...)*** a.m. Ar. accusativus eki ***–an***'ın zarf yaptığı durumlar için b. ***aceleten*** ⊡. ※ ***Kimini manṣabına binā'en taḳdīm ėtmişler ...*** ('Ālī 1587 v. 122a). '***–dan*** dolayı': ※ ***Ehl-i şehrüŋ ... haẓme ḳābil degül yėmekleri ucuzlığına binā'en͜ hāra geçürmesi ...*** ('Ālī 1975 [1599] s. 118).

Osm. **binaenalâzalik** 'binaenaleyh, bundan dolayı' < Ar. ***binā'an*** 'dayanarak', 'alā 'üstüne', ve ***ḏālika*** 'o, onun'. ※ ***Binā'en 'alā ẕālik Ġazālīyi ṣaḳlayub dėdügi üzre 'amel eyler.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 250). ※ ***Hali hazırda bendenizin sekiz dönüm tarlasından başka bir ineği ile iki öküzü aşar yüzünden haciz altındadır. Binaenalâzalik sizlere kahve ısmarlıyacak vaz'ühalde değilim.*** (S.F. Abasıyanık 1954a s. 101).

binaenaleyh 'bundan dolayı, bunun için' < Ar. ***binā'an*** 'dayanarak' ve 'alayhi 'onun üstüne'. ※ ***Binā'en 'aleyh Obur Taḥsīn ḳapuya gelen ẕātın muṭlaḳā Neşāṭī Efendi olduğunu hükmetdi..*** (Aḥmed Midḥat 1945 [1885] s. 38).

Osm. **binagûş** 'kulak memesi' < Fa. ***bunāgüş*** a.m. [***bun*** 'alt kısım, dip, kök' ve ***güş*** 'kulak']. ※ ***Hezār mürġül-i müselsel u meftül bināgüşında...*** (Ferec 855/1451 v. 116a).

AD. **binam** 'sevgi ve dostluk bildiren bir nida' DS 695 < ?? ※ ***Kim bu gelen? O binam ... Nasıl inanayım kara sürmeli gözlerime ... Bir de bakarım, İdris karşımda, yıllar yılı göremediğim ...*** (Z. Selimoğlu 1970 s. 79).

binamaz/beynamaz 'hiç namaz kılmayan' < Fa. ***bī-namāz*** a.m. ***/ī/ > /ey/*** değişimi için b. ***beyhude*** ⊡. Arap yazısında belli olmayan bu telaffuz halk konuşmasında çok eski olabilir ve hatta belki doğrudan doğruya Farsî halk konuşmasından alınmıştır. ※ ***Bī-namāzuŋ mürüvveti kem olur.*** ('Ālī 1587 v. 120a). Mecazî manada 'uslanmayan, inatçı' L. Bonelli 1902 s. 57.

Osm. **binasib** 'mahrum, bibehre' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***naṣīb*** 'hisse; kısmet'. ※ ***Ben küdek-i ġarîybem, murādumdan bī-naṣiybem.*** (Ferec 855/1451 v. 109a).

Osm. **binazir** 'benzeri olmayan, emsalsiz' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***naẓīr*** 'benzeyen'. ※ ***Gördüm: bir bī-naẓīr güzel ki vaṣfa sıġmaz.*** (Ferec 855/1451 v. 45a).

bindallı, b. ***bin***.

bindir- 'binmesine sebep olmak; binmesine yardım etmek' < ***bin-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıkdur-*** ⊡. ※ ***Ol māh-ruḫı, ol oğlancuğı deyrden çıḳardı, atına bindürdi, gendü atı yėtdi, gitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 46a). Geçişsiz (intransitivum) fiil olarak: '(taşıt) baş tarafından başka taşıta veya bir engele çarpmak': ※ ***Karanlıkta mesafeyi iyi hesaplıyamamışım. Bizim 120'nin üstüne bindirince ikimiz de yaralandık.*** (B. Felek 1947 s. 147). 'birdenbire başlamak': ※ ***Yağmur bütün şiddetiyle bir anda bindirdi.*** (C. Tuncer 1960 s. 100).

Osm. **binedamet** 'özürsüz (?)' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***nadāma*** 'pişmanlık, nedamet'. ※ ***'Ömrüm geçdi, evlenmedüm... 'Āḳıbet bī-nedāmet bir ḳız aldum ki 'ālemde mānendi yoġ-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 182b).

Osm. **binemek** 'tuzsuz; tatsız tutsuz, yavan' < Fa. ***bī-namak*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***namak*** 'tuz']. ***Zenci kıralın kıskanç karısı beyaz yabancıyı "İ rengi bī-nemekl' diye azarlar***. (Ferec 855/1451 v. 112b).

EOsm. **biner** I '(ata) binmek âdeti' ***< bin-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-er*** eki, b. ***açar*** I ⊡. ※ ***Aġam Beyrek gideli binerüm yoḳ.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 s. 47).

biŋer/BSTTk. **biner** II 'her biri bin'. Üleştirme sayıları eki ***-er*** için b. ***altışar-*** ⊡. ※ ***Bundan mā'adā biŋer filürılıḳ şīrīn-edā düşīze-i güzīdeler ...*** ('Ālī 1587 v. 139b). ※ ***İstanbul halḳından her şeh-nişīn başına biŋer aḳçe cem' ėde.*** (Na'īmā 1280 I, 433).

AD. **binet/bivet/pinavut** 'ekmek olacak hamurların konulduğu ağaçtan gözlü bir alet' DS 696, 712, 3454 < Yun. ***πινακωτη*** (pinakötí) a.m. A. Tietze 1955 no. 216.

AD. **binge–** ‘birbiri üstüne koymak, yığmak’ DS 696 < ETk. ***miŋge–** veya ***minge–**, krş. **miŋeş–** ‘bingeşmek’ Clauson 1972 s. 771. ※ ***Pınarın sağındaki çayırlıkta birbirine bingenmiş kütükler çıtırdıyarak yanıyordu..*** (Feridun Osman 1936 s. 71).

AD. **bingeş–** ‘birbiri üstüne binmek; birbiri arkasına binmek, artlaşmak’ DS 696, TS 578–579 < ETk. ***miŋeş–*** a.m. Clauson 1972 s. 771. Bu tür müşareket hâlleri için b. ***alış–*** I ⊡. ※ ***Ve gāh ikisi üçi bingeşüb bir merkeb–i żaʿīfe bār–ı girān olması ...*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 116). ***bingeştir***– ‘üstüste koymak’: ※ ***Riʿāyet–i edebde daḳīḳa fevt ėtmeyüb, şurasını burasını ḳaşımayub, ayaḳların bingeşdürmeyüb, ...*** (ʿĀlī 1956 [1586–87] s. 208).

Osm. **bineva** ‘fakir, dilenci’ < Fa. ***bī–navā*** a.m. [***bī–*** ‘–siz’ ve ***navā*** ‘mal, servet’]. ※ ***Ḳardaşlarum bī–nevālar, müfsidler oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 96a). ※ ***İşidürem ki bī–nevālıḳdan köye varur–imiş. Varmasun, ben aŋa‿harclıḳdan nesne eksük ėtmeyem.*** (a.e. v. 73a). Krş. ***benava.***

bini I ‘binme işi’ < ***bin–*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–i*** eki için b. ***alu–satu*** ⊡. EOsm. ***binü***: ***binüye yaramaz*** Meninski 1680 I, 904. ***biniden taraf*** ‘hayvanın binilecek tarafında’ TS 580: ※‿***Ḫāṣṣaten ki ḳuyruğı binüsinden yaŋa ola eyü degüldür.*** (Mercümek Aḥmed 1944 [15. yüzyıl] s. 195).

AD. **bini** II ‘ipliği yumak yapmakta kullanılan haç şeklinde bir alet’ DS 697, TS 579 < Yun. (diyal.) ***πηννινη*** (pínnini) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 412.

Osm. **binihayet** ‘sonsuz’ < Fa. ***bī–nihāyat*** a.m. [***bī–*** ‘–siz’ ve ***nihāya*** ‘son’]. ※ ***Manṣūr‿hazīneye girdi... Bī–nihāyet māl u niʿmet gördi.*** (Ferec 855/1451 v. 91a).

biniş I ‘padişahın at gezintisi’ M Sertoğlu 1958 s. 66 < ***bin–*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-iş*** eki, b. ***akış*** ⊡. ※ ***Bir piyādeye süvār ve Ḥaydar Paşaya yanaşdılar. Ne görseler? Meger çiçekci başı bāġçesine biniş var imiş.*** (ʿAlī ʿAzīz 1268 s. 100). ***biniş eyle–*** ‘cima’ (krş. ***aldırış et–*** ⊡): ※ ***Ol gece bir biniş eyledi.*** (P.N. Boratav 1995 s. 180).

Osm. **biniş** II ‘bir nevi cübbe’ R.E. Koçu 1967/1969 s. 39 < bazı lûgatler kelimeyi ***biniş*** I’den gelişmiş görüyorlar (ms. Şemseddīn Sāmī 1317 I, 335 “Vaktiyle ata binildiği vakit giyilen resmî kıyafet” der). Ulemanın ve yüksek rütbeli kişilerin giydiği ve bazı tariflere göre kürklü bir giyim olduğu için It. ***pelliccia*** ‘kürk manto’ kelimesinin bozulmuşu olabilir. Anadolu’da tespit edilen ***biniç*** varyantı (DS 697) bu ihtimali destekler. 19. asrından eski lûgatlerde kelime gösterilmiyor, fakat R.E. Koçu’nun zikrettiği bir beyt (1809’de ölen Sünbülzâde Vehbî’nin) 18. asırda da bilindiğini gösterir; ***Binişinin de yakası yağlı idi | Kuşağı gögsünedek bağlı idi.*** ※ ***Bana sırmalı kazaskar sarığile sof binişin lüzumu yok.*** (S.M. Alus 1933p s. 229).

Osm. **binişan** ‘görünmez, izi bile kalmamış’ < Fa. ***bī–*** ‘–siz’ ve ***nişān***. ※ ***Sinni yetmişe yetmiş ve dendāneleri ağzında bī–nişān olub gitmiş idi.*** (ʿĀlī 1982 [1581] II, 138).

Osm. **biniyaz** ‘(bir şeyden) müstağni, ihtiyacı ve hevesi kalmamış’ < Fa. ***bī–niyāz*** a.m. [***bī–*** ‘–siz’ ve ***niyāz*** ‘yalvarış’]. ※ ***Bu bir salḳum üzüm ucmaḳ üzümindendür... Yėriseŋ dünyā ṭaʿāmından, dünyā yėmişinden bī–niyāz olursın***. (Ferec 855/1451 v. 194b).

Osm. **biniza** 'kavgasız, münakaşasız' < Fa. ***bī-*** '-siz' ve ***nizā'*** 'münakaşa'. ※ ***Bī-nizā' resmlerin yazılduḳları yėre vėre.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1540] s. 60).

Osm. **bink/pink** 'bir nevi ticaret gemisi' R. Dankoff 1991 s. 66 < İt. ***pinco*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 500.

Osm. **binnetice** 'netice olarak, binaenaleyh, bundan dolayı' < Ar. ***bi-n-natīca*** a.m. [***bi-*** ön takısı, ***-n-*** harfitarif, ***natīca*** 'netice']. ※ ***Kullanılmış tesisat için bu ömür ve binnetice kapitalizasyon emsali azalır.*** (M. Seyda 1970 I, 239).

Osm. **binnisbe** 'nispeten, ötekilere nazaran' < Ar. ***bi-n-nisbati (ilā)*** a.m. [***bi-*** ön takısı, -***n-*** harfitarif, ***nisba*** 'nispet']. ※ ***Birinci, ikinci, üçüncü senenin dersleri bInnisbe pek kolay şeyler olarak birlikde sınıfa geçmişler.*** (Aḥmed Midḥat 1945 [1885] s. 57).

EOsm. **binü**, b. ***bini***.

EOsm. **binüt/bünüd** 'binek, binek atı' TS 561–583 < ***bin-*** + fiilden isim yapan ***-(ı)t*** eki, b. ***ayırt*** ⊡. ※ ***Pes ilanuŋ üstine çıḳdı revan.*** | ***Binüd olub anı götürdI ilan.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 3226). ※ ***Bünüdi şāhuŋ olduğınca aḳsaḳ***. (Fąhrī 1974 [1367] no. 1673).

bloenerji '??' < Fr. ***bioénergle*** a.m. [EYun. ***βιος*** (bíos) 'hayat' ve ***enerji***]: ※ ***Metabolizma hızlanır, hazır gerçekleşir; enerji bioenerji atına binip beyne yeni bir ivme kazandırır.*** (M. Kaçan 1997 s. 14).

blosfer 'yeryüzünün canlılar bulunan kesiminin bütünü' < Fr. ***biosphère*** a.m. [EYun. ***βιος*** (bíos) 'hayat' ve ***σφαιρα*** (sfáira) 'küre']. ※ ***Artık biosfer, sosyosfer, plskosfer, o vücut ya da beden dediğimiz büyük atmosferin içinde kendi düzenekleriyle yaşama katılmayı beklemektedir.*** (M. Kaçan 1997 s. 14).

RD. **blpara** 'biraz, şöyle böyle' s. Kakuk 1973 s. 73 (yanlış etimoloji ile) < bi (< ***bir***) ve ***para/pare*** 'parça', krş. ***bir parça***, AD. ***bi paça*** DS 697, a.m.

Osm. **bipayan** 'hudutsuz, ucsuz bucaksız' < Fa. ***bī-pāyān*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve pāyān 'son, uc, hudut']. ※ ***Bular üc kişi ol ṣaḥrā-yı bī-pāyānda 'uryān u glryān ḳaldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 128b).

Osm. **binur** 'aydın olmayan, kafasız' < Fa. ***bī-nūr*** 'kör' [***bī-*** '-sız' ve ***nūr*** 'ışık']. ※ ***Elhak o mendeburu binurun kellesi dibek āsādır.*** (E.E. Talu 1937 s. 73).

biperva 'korkmadan, çekinmeden; çekinmez' < Fa. ***bī-parvā*** a.m. [***bī-*** '-siz' ve ***pervā*** 'endişe, sakınma']. ※ ***Ne ḥikmetdir ki ḳassām-ı ṭabī'at 'ahd-ı evvelde | Musāvāt üzre taḳsīm etmemiş erzāḳ-ı efrādı?*** | ***'Aceb mi redd edersem ben de bī-pervā bu taḳsīmi?*** (Şair Eşref 1958 s. 150).

biple- 'kısa uyarıcı bir ses çıkarmak' < ※ ***Belli gözeneklere geldiğinde küçük bir sesle bipilyor ve aynı hızla devam ediyor.*** (M. Mungan 1999 s. 75).

bir I (vurgulu) 'bir sayısı; bir rakamı' < ETk. ***bir*** a.m. Clauson 1972 s. 353–354. ※ ***Dedem köylü Mehmedle Zağar Mehmed kapı bir komşu idiler.*** (Sabahattin Ali 1935 s. 150). 'bir tek, yalnız': ※ ***Bu on bir can bir bana bakar.*** (M.Ş. Esendal 1958o s. 15). (menfi cümlede) 'bir tane bile': ※ ***Futbolu çok sever. Bir maçı kaçırmaz.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 68). ※

Nüzül diyorlar. İki göziyle bir mi'desinden başḳa ṣağlam yeri yoḳ. (Ebūbekir Ḥāzım 1326e s. 152). (zarf) 'aynı şekilde': ※ ***Baba kız hemen hemen bir düşünüyorlardı.*** (Feridun Osman 1936 s. 32). (hissî ifadede kuvvetlendirici zarf) 'o kadar çok, öyle bir': ※ ***Aman, Nebiye, bir sevindim bir sevindim ki sorma!*** (Mahmud Yesari 1932 s. 150). (Kendi başına fiilsiz bir cümlecikte veya başka bir cümlenin içinde parenthèse olarak) 'cesaret verme seslenmesi' (bu manada ***bir*** yerine ***ha*** nidası da kullanılır); ※ ***Kalbi yerinden çıkacak gibi atıyordu. Kapıyı itip bir cesaret gözlerini içeride gezdirdi.*** (N. Bezmen 1994 s. 81). ※ ***Mürvet bir gayret toparlandı. Kendine çeki düzen verdi.*** (a.e. s. 70). (Cümle sonunda) 'bu bir, ilk olarak': ※ ***A. elbette bilirim. Ḳalb ḳalbe ḳarşıdır, bir. Sonra da ben adamın baḳışlarından anlarım.*** (E.E. Talu 1928 s. 115). 'her şeyden evvel': ※ ***En sonunda aşağı sınıf otellerin birinde buldu bir yer. Hemen hemen Türklere özel bir otel, hem daha ucuz, hem daha tahtakurulu bir.*** (O. Duru 1962 s. 10). ***bir*** ile miktar ifade eden birçok terkip yapılmıştır, ms. ***bir alay, bir araba, bir sürü, bir takım, bir yığın*** vs. Bunların çoğu üzerinde burada duramayacağız. ***bir ağızdan*** 'ittifakla', ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu) için b. ***açmazdan*** ⊡: ※ ***Üçü bir ağızdan cevap verdiler.*** (S.M. Alus 1944 s. 120). bir baş 'doğrudan doğruya' DS 697, TS 585, R. Dankoff 1991 s. 18: ※ ***Karabibik bir baş kiliseye doğru uzandı.*** (Nâbî–zâde Nâẓım 1943 s. 27). birçok 'büyük sayıda' (takip eden ismin çoğul eki alması halk dilinde başlamış, yazı diline sonra geçmiş: A.C. Emre 1931 s. 260): ※ ***Asya'nıŋ eŋ güzel parçası olan zavāllı Anadolu memālik–i mütemeddineye naẓaran oḳadar geri olan, oḳadar noḳṣānları bulunan Rum–ili'ye beŋzeyebilmek içün daha bir çoḳ seneler isteyor.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 220). Zarf olarak: ※ ***Evvelâ boz merkebi gördüler. Fundaların ortasında tozlu, topraklı bir yer bulmuş, galiba birçok tepinmiş, yatmış, oynamış, şimdi memnun bir eda ile yan gelip oturuyordu.*** (R.H. Karay 1940m s. 85). Zamir olarak ***birçoğu***. Çoğulu ***birçokları***: ※ ***Bu daimî acelesi, o vakitki gevşek ve mütevekkil muhitte birçoklarına kendisinin acınacak bir zavallı olduğu hissini verirdi.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 150). ***bir dirhem*** (menfi cümlede) 'en ufak miktarda': ※ ***Bütün gece gözüme bir dirhem uyku girmedi.*** (R. Ilgaz 1962n s. 48). ***bir iki*** 'bir iki kere': ※ ***Huriye Hanım sanki derin bir uykudan uyanıyormuş gibi gözlerini kıpırdattı, bir iki esnedi.*** (S.M. Alus 1934 s. 84). 'bir müddet': ※ ***Nerede ise Halim Baba gelecek, gidinceye kadar bir iki daha eğlenelim be!*** (Aka Gündüz 1940 s. 17). ***bi(r) ayak önce*** 'bir an evvel': ※ ***Kimi uygun göreceksek biayak önce kızın başını bağlamalı!*** (R. Ilgaz 1981 s. 134). ***bir iki deme–*** 'hiç tereddüt etmemek': ※ ***Bir iki demez, ateş olsa atılırdı.*** (Orhan Kemal 1950a s. 14). ***bir kere*** 'her şeyden evvel': ※ ***Okul idaresi yokuşun aşağısındaki sokaklardan öğrencilerin gidip gelmesini yasak etmişti, ama dinliyen kim? Bir kere kestirmeydi.*** (O. Akbal 1953 s. 34) ***bir koşu*** 'acele ile, çabucak (bir yere gitmek): ※ ***Bir koşu büfeye kadar gidip küçük bir vazo çıkardı,*** (N. Bezmen 1994 s. 22). bir nazar 'bir lahza, bir an': ※ ***Yüzüŋi görmez isem bir naẓar helāḳ olurın.*** (Ẕātī 1967 I, 433). bir nefes 'bir soluk alış, bir an' ※ ***Bir nefes yār–ile ġanīmetdür, | Dünyede, āhiretde devletdür.*** (Elvān Çelebī 1985 no. 1665). ***bir numara*** 'birinci kaliteden': ※ ***Mehmet "O her zaman bir numara" dedi. "Ben hiçbir filmini görmedim", dedi Neclâ.*** (A. Yurdakul 1991 s. 195). ***bir ol–*** 'birleşmek, anlaşmak': ※ ***Rum pādişāhı daḫı bizümle bir oldı.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 223). ***bir önceki*** 'son seferdeki': ※ ***Ben geldiğimde o gene bir önceki masada***

oturuyordu. (H.E. Bener 1969 s. 29). ***bir tane*** 'tek, benzeri olmayan': ***Evin bahçesi Edremitte bir tane idi,*** (Sabahattin Ali 1937k s. 55). 'sayılı kimse, şöhret sahibi': ※ ***Selimiyeli Şükrü dedikleri tersane sol kol ağalarından ve o zamanın bir tanelerinden. Adını sanını bilmlyen var mı ki?*** (S.M. Alus 1944 s. 117). Bir tanecik küçültme ve sevgi anlamıyla (hypocoristicum) 'yegâne, sevgili': ※ ***Haydiyin çocuklar, bu bâde bir tanecik karıcığımın aşkına!*** (S.M. Alus 1944 s. 83). bir tarafa/bir yana 'şöyle dursun' (krş. ***bertaraf*** ve ***bir*** III): ※ ***Bu çetrefil, pis sokaklarda sıkılıyordum. Sokaklar bir tarafa, içinde ömrümüzü tüketmlye çalıştığımız evlerin bile katlanılır hali yoktu.*** (F. Baykurt 1955 s. 98). ※ ***Seyyit bıçağını çekmedi. Karının karnını deşmek bir yana, kızmadı bile.*** (F. Baysal 1955 s. 103). ***bir tut–*** 'müsavi saymak': ※ ***Kendini onlarla bir tutma***! (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 208). bir türlü 'birden çok şık arasında hepsinin aynı (yâni kötü) netice verdiğini tespit için': ※ ***"Bu yaştan sonra da korkuyor insan, kardeşim", diyor öteki, "yaşlı alsan bir türlü, genç alsan bir türlü".*** (K. Şipal 1971 s. 55). Menfi cümlede 'nekadar uğraşılsa da başarılamadığını bildiriyor': ※ ***Bir türlü elim kaleme uzanmıyor da uzanmıyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 96). ***bir uğurdan*** 'bir arada', ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu) için b. ***açmazdan*** ⊡. ※ ***Ġāzīler bir uġurdan tekbīr getürdiler ve kāfirlere deplndller.*** (Şaltuḳ-nāme 1974 s. 1155). ***bir vakit/bir zaman*** 'geçmişte veya gelecekte gayrimuayyen bir zamanda' < ***bir*** ve herhangi bir zaman mefhumundan teşkil edilen zaman zarflarından (ms. ***bir sabah, bir Pazar günü, bir kıtlık zamanı***): ※ ***Dua etsin de ben onu bırakmıyayıml Onlar bir zamanmış ...*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 219). AD. menfi cümlede 'hiçbir zaman': ※ ***Murat ağam söylediyse doğrudur. Murat ağam bir vakit yalan söylemez.*** (Kemal Tahir 1957k s. 190). Bu iki zaman zarfının bir hususiyeti, başında ***bir*** rakamı bulunmasına rağmen, ***-lar/-ler*** ekini alabilmesidir: ***bir vakitler/bir zamanlar*** 'mazide gayrimuayyen bir müddet zarfında': ※ ***Bir vaḳitler maʿnevīyetlerlnl ʿādī bile bile, māddīyetleri, hüsnleri, ḳadınlıḳları içün şāyān-ı naẓar bulurdum***. (Meḥmed Raʾūf 1331 s. 21). ***bir yana***, b. ***bir tarafa***. ***bir yana ... bir yana*** 'ikisi aynı kıymette': ※ ***Gülsüm için deli divane oluyordu. Gözünde Gülsüm bir yana, dünya bir yana idi.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 132). ***bir yaŋa et–*** 'bertaraf etmek': ※ ***Bunları bir yaŋa ėtmeyince ...*** (Şaltuḳ-nāme 1974 I [15. yüzyıl sonu] 218).

bir II (vurgusuz) 'muayyen olmayan biri; herhangi bir' < ***bir*** I vurgu kayması ile. Bundaki ***bir*** rakam olmayıp ismin gayrimuayyen karakterini gösteren bir unsur olduğu için çoğul isimlere de tatbik edilebilir: ※ ***Ben bizim eve gittim deminden, beni bir yabancılar karşıladı.*** (E.E. Talu 1935 s. 83). Normal olarak ***bir*** isimden önce bulunur: ※ ***Onun bir adam öldürmüş olması Şahendeye hiç de korkunç görünmüyordu.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 147). Sıfat ile isim arasında: ※ ***Bazı yerlerde su cam bir zıpzıp gibi dönüyor, birden aşağı kayıp dağılıveriyordu sonra.*** (F. Baysal 1955 s. 52). Sıfat veya başka kısımların araya girmesiyle isimden ayrılmış olabilir: ※ ***Anlayana bu söz bir büyük sözdür.*** (Kemal Tahir 1957k s. 358). ※ ***Sağdan büyük bir üzeri meşin kaplı sehare denilen sandığı getirirler.*** (Musahipzade Celal 1936k s. 14). Bir rakamdan önce 'tahminen, aşağı yukarı': ※ ***Ne güzel, ne arslan çocuktu! Esrar bir taraftan, öbür taraftan Ateş Safinaz oğlanı bir üç dört sene içinde iğne ipliğe döndürmüştü.*** (S.F. Abasıyanık 1944me s. 97). ※ ***Maġāra ḳapusına bir ulu taş | sürinürek getürdi bir otuz baş.*** (Meḥmed 1965 [1398] no. 5183). Hususi hâller: Bir isimden önce

olan ***bir***, mantıkça 'herhangi bir' manasına gelemez, ms.: ※ ***Sen Ömeri bulamazsın. Koca bir Ankara...*** (Kemal Tahir 1955s s. 186). Cümle, "Ankara çok büyük bir şehirdir" manasına geliyor. Keza, izafetlerin ikinci kısmından önce duran ***bir***, bazı zaman zarf terkiplerinde hususi bir hâl teşkil eder, ms.: ※ ***Şu fırsat insanın eline bir daha geçer mi? Koskoca ev, gecenin bir vakti.*** (A. Nesin 1972m s. 32). Belki mantıkça gecenin bir vakti olabilir, fakat ms.: ※ ***Gecenin bir yarısı. Onarımcı çoktan dükkânını kapayıp gitmiş.*** (A. Ağaoğlu 1982h s. 112). Bu örnek (ve buna benzeyen başka örnekler) ibarelerin daha ziyade 'gece vakti', 'gece yarısı' manasına geldiğini ve ***bir***'in belli, mantıklı bir manası olmadığını gösterir. Zarf olarak: 'bir kere': ※ ***Bir görmege ḳāni'am.*** (Ferec 855/1451 v. 200b). ※ ***Tavukları toplayalım da bir gör!*** (F. Baykurt 1961o s. 70). ※ ***Senin cami avlusundan geçiyordum, | ortalığı bir görme, | yedisinden tut yetmişine kadar | iç ice geçmiş ...*** (R. Ilgaz 1944 s. 33). Sonda: ※ ***Bakayım amca n'olmuş bacağına? Aç bir!*** (Tarık Dursun K. 1955 s. 67). Bir sıfattan önce: 'denebilir ki, adeta': ※ ***Allah, Allah! Bizim Hafıza ne oluyor? Geçen gün de bir acaipti. Fakat bugün büsbütün tuhaf.*** (Sabahattin Ali 1940 s. 130). ※ İşte o zamanlar dünya gözüne daha bir başka gözükürdü. (İ. Güzelce 1948 s. 119). ※ ***Sade renkler değil, sesler bile bir soluk bugün.*** (H. Taner 1951t s. 97). Krş. ***bir hoş***, ***bir tuhaf***. 'adamakıllı, iyice': ※ ***Ertesi günü jandarmalar kabahatlileri yakalar, koğuşta bir temiz döverlerdi; mesele de kapanmış olurdu.*** (R.H. Karay 1940m s. 39). ※ ***İlk iş olarak muhakkak pencereleri bir iyi açtırırdık. (A.Ş. Hisar 1944 s. 190). Tekrarlanan bir (halk dili): ※ Bir gün Malatyaya bir böyük bir bezirgyan gelir.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 16). ※ ***Bir dürzünün biri karşımıza çıktı, bizi dolandırdı.*** (M.Ş. Esendal 1958m s. 96) bir boy 'bir kere, şöyle bir': ※ ***Hayvan bir boy çarşıyı dolaştı.*** (S.E. Ertem 1931 s. 258). AD. bir çala 'bir aralık' DS 698: ※ ***Bir çala İstanbul'a – pardon, Aylin'e olan uzaklık tabelasını okuyorum. Dört yüz kilometre kadar birşey kalmışım ona.*** (M. Güler 1990 s. 223). ※ ***Kapıyı açan Durmuştu. Yüzü bir çala göründü. kayboldu.*** (M. Makal 1965 s. 29). 'bir parça': ※ ***Köroğlu'nun da o dediğin Kıratı benim işte bu bindiğim kır ata bir çala benzer.*** (Behçet Mahir 1973 s. 21). bir daha/ EOsm. bir dahı 'bir kere daha, tekrar' Meninski 1680 I, 563: ※ ***Bunnar bir dahı gėri getdiler.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 30). 'bir tane daha' ※ ***Bunuŋ gibi bir dahı evde vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 222b). bir de (< ***bir dahı***) 'bundan başka, ayrıca': ※ ***Kendi yatak odasından küçük bir tahta masa ile bir koltuk, bir demir sandalye, bir de açılır kapanır iskemle getirtti.*** (S.M. Alus 1944 s. 158). bir o kadar 'tekrar aynı miktar': ※ ***İstanbul'dan ayrılmak istemiyoruz fakat senede kaç defa kaç kütüphaneye gideriz? Üç beş cadde ile bir o kadar kahveden başka ne biliriz?*** (Sabahattin Ali 1940 s. 155).

Osm. **bir** III Bazı tabirlerde Ar. veya Fa.'nın /***b***/ harfiyle başlayan tek heceli bir ön takısının yerine gelen ***bir***, o tabiri Türkçeleştirir: AD. ***bir kayde*** 'bir sıraya, aralıksız' DS 698–699 < Fa. ***bar ḳā'ida*** (b. ***berkaide***), mana kaymasıyla beraber, 'bir fırsattan istifade ederek; bir bahane ile' Meninski 1780 II, 167 < Fa. ***be-taḳrīb*** 'in accordance with the occasion' F. Steingass 1930 s. 155. Şemseddīn Sāmī 1317 I, 425'e göre ya Ar. ***bi-t-taḳrīb*** [mana değişmesiyle] veya Fa. ***bar taḳrīb***'den husule gelmiştir. ※ ***Cāriyeniz bir taḳrīb ile birine söyledim de efendim andan mı haber aldınız?*** ('Alī 'Azīz 1268 s. 199). İlk kelimenin telaffuzu 18. asırda Meninski'ye göre ***ber*** değil, ***bir*** idi, ve zaten ön takının görevini üzerine

alan ***ile*** sontakısı (postposition) da bunu gösterir fakat ***ile*** olmadan da kullanılırdı ve kullanılır: ※ ***... belki ziyāde ikrām ile bir/ber (?) taḳrīb kendüme celb u rām ederim‿hayālinde idim.*** (ʿAlī ʿAzīz 1268 s. 194). ※ ***Hemşeri! Ben şu içerideki odaya bir takrib girmek istiyorum.*** (B. Felek 1947 s. 17). Krş. ***bertaraf*** ve ***bir tarafa*** (***bir*** I).

bira b.m. (maruf içki) < İt. ***birra*** < Alm. ***Bier*** a.m. G. Meyer 1893 s. 56. Alm. kelime ekseriya Lat. ***bibere*** 'içmek' fiilinden çıkmış farz edilir (b. F. Kluge 1975 s. 75); bir nazariyeye göre ETk. ***boza***'dan kaynaklanmıştır (M. Räsänen 1969 s. 82; G. Doerfer 1965 II, no. 788'e göre yanlış). Bira içme âdetinin Doğu Akdenize yerleşmesi Bavyeralı Wittelsbacher ailesinden olan Otto'nun Yunanistan kralı olması ile alakalıdır (1832). İstanbul Ansiklopedisi (1961 V, 2805)'e göre Türkiye'de ilk defa 1847 senesinde biradan ***arpa suyu*** adı altında bahsedilmiş (kaynak zikredilmiyor). İstanbul'da bir birahaneden ilk defa Vartan Paşa'nın 1851'de basılan bir romanında söz geçer (b. ***birahane***). ※ ***Masadaki bukaldan bira (arpa suyu) doldurup içiyor idi.*** (E. Misailidis 1986 [1872] s. 772).

birader 'erkek kardeş' < Fa. ***birādar*** a.m. ※ ***Birāder-i şühere eyitdi ...*** (Ferec 855/1451 v. 186a). Herhangi bir adama dostça hitap ederken: ※ ***Zindān-bāna eyitdüm: "İ birāder! Derd-i serümi çoḳ çekdüŋüz, sizden utandum." dėdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 111b–112a). Şikâyet veya sitem nüansları olan nida: ※ ***Koskoca yamaç, yol da dar. Bu viraj da alınır mı, birader? Hey Allahım hey!*** (M. Halıcı 1959 s. 101). ※ ***Ne söylersin birader! 2500'den aşağı yok. Onu da Allah köşk eyliye!*** (B. Felek 1947 s. 36).

Osm. **biraderan** 'erkek kardeşler' < Fa. ***birādarān*** a.m. [***birādar***'ın çoğulu]. ※ ***Ṭāyife-i ülā birāderān-ı Yūsufdur.*** (Ferec 855/1451 v. 137b).

Osm. **biraderzade** 'yeğen' < Fa. ***birādar-zāda*** a.m. (***birādar*** 'erkek kardeş' + ***-zāda*** 'doğmuş, evlat', b. ***Acemzade*** ⊡). ※‿***Hōcanıŋ birāderzādesi olub mektebde baş ḳalfa bulunan çocuḳ ...*** (P.N. Boratav 1995 s. 270).

birahane 'bira içilen müessese' < ***bira*** ve ***hane***, b. ***abdesthane/apteshane*** ⊡. ※ ***Eyi havaden söhbet açılub ve birrahaneye ḳadar ... yokarı çıkılub gezinmek fena olmaz deyu söyleşir iken ...*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 85), ※ ***Yakınlardaki bir birahaneden bir erkek şarkısı bize kadar geliyordu.*** (Tarık Dursun K. 1993 s. 104).

Osm. **birahm** 'merhametsiz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***raḥm*** 'merhamet'. ※ ***Bu bizüm ḳız ʿaẓīm seng-dil u bī-raḥm-dur.*** (Ferec 855/1451 v. 134a).

Osm. **birahmet** 'merhametsiz, affetmeyen' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***raḥmat*** 'merhamet, bağışlama'. ※‿***Haşmuŋ‿hün-hördur, nā-bekārdur, bī-raḥmet-dür, bī-zaḥmet-dür.*** (Ferec 855/1451 v. 133b).

birakil, b. ***brakil***.

biran, b. ***büryan***.

birasya et-, b. ***brasya et-***.

EOsm. **birazer** 'erkek kardeş' < ***birader*** kelimesinin varyantı, b. ***azine*** ⊡. ※ ***Vallahi birazer! Ben dahı ol fikirdeyin.*** (P.N. Boratav 1995 s. 100).

AD. **birbandi** 'serseri' DS 697 < Yun. ***μπιρμπαντης*** (birbándis) < İt. ***birbante*** a.m. [Fr. ***bribe*** 'dilenciye verilen ekmek parçası',] Ch. Tzitzilis 1987g no. 347, 1994 s. 204. İt. ***-ante/-ente*** eki için b. ***acenta/acente*** ⊡².

bir bir 'birer birer' < ***bir*** I. ※ ***Ol ipligi on yėrde dügdi. Andan afsununı oḳıdı. Ḳarşu bir bir dügümi şeşdi.*** (Ferec 855/1451 v. 39b).

birce 'bir tek' < ***bir*** ve ***tek.*** Belki Dağlarca'dan yarattığı kelimelerden. ***–ce*** eki için b. ***ahça/ağca*** ⊡. ※ ***Birce kavak düşmüş düşmüş hızara | Dallı kiraz iki iki kızara.*** (F.H. Dağlarca 1963 s. 6).

AD. **bircik bircik/bicik bicik** 'birer birer' DS 699. Küçültme eki ***–cık*** için b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Bıçaklanan insanlar nasıl ölür, kurşun yarası nedir, onur yarası ne? Bircik bircik yerleştirmiştim bütün bunların tümünü kafama, yüreğime.*** (N. Üstün 1968 s. 92). ※ Çocuk***larla da pek oynar: obanın kızlarını ardına takınca ormanda koşturup terletir, sonra da hepsini bicik bicik yanaklarından öpermiş.*** (Sabahattin Ali 1943 s. 127). 'azar azar' DS 682 Krs. ***bicik*** III. ※ ***Ben bu paraları bicik bicik saydım rahmetlinin avucuna.*** (F. Erdinç 1955 s. 118).

AD. **bir çala**, b. ***bir*** II.

birçok, b. ***bir***.

AD. **birde** 'birdenbire' DS 698 ※ ***Sarı atebrin hapları vardı. İkisini ayırıp Fatma'ya uzattı. "Sıtma habı. Birde keser."*** (Orhan Kemal 1954b s. 222–223).

bir demden 'biraz sonra' < ***bir*** II + ***dem*** V. ※ ***İttifāḳ bir gün‿höca otururken gördi ki vezīr[–i] sulṭān gönŋlin avıtmaġa ḳatına geldi,‿hōca ḳatına geldi. Bir demden ḳāḍī–yi şehr dağı ḳatına geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 246b).

birden 'aniden, birdenbire'. ※ (ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu) için b. ***açmazdan*** ⊡) ***Birden ʿaḳlıma bir şey geldi.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 72).

birdenbire 'ani olarak, ansızın' < ***bir***, ablativus (ayrılma durumu) ve dativus hâllerinde, bu zarf tipi için krş. ***iyiden iyiye***, vs. ※ ***Ḥaḳīḳate böyle birden bire vuḳūf ḥāṣıl ėtmek pek fenā!*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 65).

⊡ Ablativuslu (ayrılma durumu) bir zarfa (ms. ***birden***) dativus hâlli bir zarf eklenerek, bu zarfın belirttiği durum başlangıçtan sonuna kadar kapalı bir bütün olarak daha iyi ifade edilebilir ve bu kullanım, zarfın manasını mantıklı bir neticeye götürerek daha kolay anlaşılmasını sağlar. Bu zarf tipinden A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekleri zikredebiliriz: ***birdenbire, doğrudan doğruya, epeyden epeye.***

birdirbir 'oyuncuların birbirinin üstünden atlayarak oynadıkları bir oyun' < (oyunun ismi söylenen bir tekerlemeden geliyor olabilir). ※ ***Evinin olduğu çıkmazdan çocuk bağrışmaları geliyordu. Yaklaşınca bir müddet durarak birdirbir oynayan çocukları seyretti.*** (F. Arıt 1957 s. 8).

bir dözeye/birdüziye, b. ***bidüziye***.

bire, b. ***bre***.

birebir I 'güvenilir tesiri olan (ms. ilaç), tam gelen, en iyi çaresi olan'. ※ ***Billahi mideme birebir geldi. Verin şundan bir tane daha bakayım!*** (S.M. Alus 1934 s. 288).

AD. **birebir** II 'birdenbire, birden'. ※ ***Hacınun gızini Keloğlan hemmama götürdi. Keloğlan bire–bir hemmamun içerisine girdi.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 195).

AD. **biredin/bir yedim/piretin** 'kocayemiş' DS 699, 3458, TS 609 < Bulg. Sırp-Hırv. ***brekinya*** a.m. A. Tietze 1957 no. 7. Krş. Tekin–Tietze 1994. no. 155.

EOsm. **biregü** 'bir kimse' TS 588–590 < ETk. ***biregü*** a.m. [***bir*** + başka rakamlara da ilave edilen ***-egü*** eki] Clauson 1972 s. 364. ※ ***Düşümde gördüm ki ḳaraŋulıḳda ḳalmışam, biregü elüme bir mum vėrür, anuŋ şavḳıyla yolumı görürem.*** (Ferec 855/1451 v. 130a). ※ ***Eger biregü hamr içse, türk veyā şehrlü olsa, ḳāżī taʿzīr ura, iki aġaca bir aḳça cürm alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 389).

AD. **bireh** (şaşma bildirir ünlem) 'bak, bak! ne harikulâde!' DS 699 < ?? . ※ ***Gelin hanımın san'ati de bireh bireh bireh!*** (H. Ritter 1953 III, 256).

birehne, b. ***berehne***.

AD. **birem birem** 'birer birer' DS 699–700 < ***birer birer***, son harfi edatlardaki temayüle göre /***m***/'ye dönerek (b. ***aferim*** ⊡ ve ***kim*** maddesindeki not). ※ ***Sonra da yalıdaki taşlı tarlanın taşını birem birem ayıklarım.*** (Yaşar Kemal 1955 I, 163). ※ ***Osman Ağam, çenendeki kırçıl fenerin kıllarını, bak bakalım, birem birem yolmaz mı?*** (Kemal Tahir 1961 s. 104).

Osm. **bireng** 'renksiz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***rang*** 'renk'. ※ ***Görmüyoruz zira behanelerin kaiın ve kesif örtüsü, mānanın rakik ve birenk varlığına perde oluyor.*** (S. Ayverdi 1941 s. 42). 'soluk': ※ ***Ḳız dil-teng u rūh-ı bī-rengile sarāyına gitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 136b).

birer 'beher bir' < ETk. ***birer*** a.m. Clauson 1972 s. 358 [***bir*** + üleştirme (distributivus) eki olan ***-er***, b. ***altışar-*** ⊡.]. ※ ***Kafile halinde yürüye yürüye gelirler ve burada birer iş tutarlar.*** (B.S. Kunt 1937 s. 71). ※ ***Herkesten bir lira kesilecek. Altı yüz amele çalışıyor orada. Birerden tam altı yüz lira.*** (Reşat Enis 1945 s. 82). ※ ***Haftada bir defʿa gelüb her birerlerümüze ṣūret-i iltifāt ve gün-ā-gün şaḳa ve laṭīfeler ėdüb ...*** ('Alī 'Azīz 1268 s. 144). Zarf olarak: ※ ***Durdılar, oġlancuḳları birer getürdiler, dünyāya çıḳdılar,*** (Ferec 855/1451 v. 245b). Zarf olarak ekseriya tekrarlanıyor: ※ ***Ṣoŋra, efendim, ḳarı bu dullardan yaşca en büyüğünüŋ fālından başlayaraḳ birer birer söylemiş.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 93). ***birer ikişer/birerli ikişerli*** 'azar azar'. ※ ***Nihāyet halḳ bir ḳaç gün luḥūm-ı baḳar u ġanem vefreti ile muġtenim olub birer ikişer aḳçeye ḳoyun aldılar.*** (Naʿīmā 1280 I, 218). ***birerli kolda*** (askerlik tabirlerinden) 'kol nizamında': ※ ***Ormanın içinden, yağmurda sırılsıklam olmuş bir takım asker göründü. Bireril kolda yürüyorlardı.*** (Tarık Dursun K. 1993 s. 114).

bireyk, b. ***breyk***.

AD. **birez** 'biraz' DS 685–687, TS 590–591. Arap harfleriyle yazılmış olan metinlerde kelime elifsiz yazılmış ise onu muhtemelen ***birez*** diye okumalı. Çeviri yazılı (transkription) metinlerde ***birez*** yazılışı kat'idir. Meninski 1680 I, 153, 768 hem ***biraz***'ı hem de ***birez***'i veriyor. ※ ***Bir gün bir garı birez elbiselik alır.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 19). ※ ***Tabibi birez munisi olmuş.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 103). ***birezden*** 'birazdan, neredeyse, çok geçmeden' DS 700. Ablativus (ayrılma durumu) hâliyle yapılan zarflar için b. ***açmazdan*** ⊡.

AD. **birezim** (zarf) 'biraz' < ***birez*** + diyalektlerde birçok zarfların ve edatların sonunda görülen ***-(i)m*** eki, krş. ***aferim*** ⊡. ※ ***Padişah bu kör-ocak-***

lığına çoh üzilimiş. Vezirleri bunun farkına varilar, üzine birezim seyahate çıkmasıni ögütliler, (Ş. Beysanoğlu 1966 s. 213).

birgaz, b. ***birgos***.

AD. **birge/bürke** 'havuz' DS 770, F. Argenti 1938 s. 73 < Ar. ***birka*** a.m. A. Tietze 1958 no. 11. ※ ***Ol vaḳt Puhtennaṣr bir bürke kenārında oturmışdı.*** (Ferec 855/1451 v. 243b). Krş. ***birke***.

EOsm. **bir gezin** 'bir kere' < ***bir*** ve ***gez/kez*** 'kere' + zarflarda kullanılan ***-in*** instrumentalis (araç durumu) hâli eki, b. ***acın***. ※ ***Çalınsa bir gezin 'ışḳ ṭablbāzı | Ḳomaz hātırda hergiz gizlü rāzı.*** (Meḥmed 1965 [1398] no. 5146). ※ ***Arslan anı göricek gerdi gögüz, | Ġurrış ėdüb bir gezin ol şaḳıdı, | Ḳuyruġını yėre urdı, ḳaḳıdı.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1353–54).

Birgi 'İzmir vilayetinde bir kasabanın adı' < Yun. ***Πυργιν*** (Pirgín) < EYun. ***Πυργιον*** (Pyrgíon) a.m. D.J. Georgacas 1971n s. 108.

EOsm. **birgos/birgaz** 'kule' < Yun. ***πυργος*** (pírgos) a.m. Yun. müzekker eki ***-os*** için b. ***aforos*** ⊡[1]. ※ ***Ammā büyük gemiler ẕikr olan birġos öŋüne varurlar, isḳandil ile demür ḳorlar.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 108).

bir güzel/bigüzel 'iyice, adamakıllı' < ***bir*** I ve ***güzel***. ※ ***Sık tarakla palabıyığı da, bu bıyıklarla yarışan gür kaşları da bigüzel taradı...*** (F. Erdinç 1973 s. 74).

bir hoş 'çok iyi, âlâ, en iyi şekilde' Meninski 1680 I, 1971. Sonra Fa. ***bī-hüş*** 'şuursuz, baygın' kelimesinin tesiri altında 'bir acayip, bayılacakmış gibi' manasını aldı: ※ ***Kanı görüp ürperdi. İçi bir hoş oldu.*** (F. Baykurt 1959y s. 169). ***bir hoşla-*** 'bir hoş olmak': ※ ***Ağaoğlu, Muratağayı öyle yatar görünce, bir hoşladı: elden ayaktan oldu.*** (Tarık Dursun K. 1959 s. 119). AD***. bir hoşlak*** 'bir acayip, şüpheli, gayrıtabii bir hâlde' DS 701: ※ ***Kırların ortasında öpüşmek Senem'e bir hoşlak geliyordu.*** (F. Baykurt 1967k s. 101). ※ ***Kime sordumsa yüzüme bir hoşlak baktı.*** (F. Baykurt 1970 s. 64). Sıfat öncesi ***bir*** için b. ***bir*** II.

biri/birisi 'bir kimse' < ***bir*** + 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki (+ 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki, b. ***barısı*** ⊡). ※ ***Hatırlıyamadım kim olduğunu. Genç biri olacak şöyle?*** (K.B. Manâv 1948 s. 45). 'bir tanesi': ※ ***Hasanın annesine o gün biri kız biri oğlan iki çocuklu hatırlı bir hanımefendi misafir gelmişti.*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 16). (menfi cümlede) 'teki bile, bir tanesi bile': ※ ***Bu martavalların birine inanmamıştım.*** (S.M. Alus 1944 s. 182). Çoğulu: ***birileri***: ※ ***Ötelerde oturan birilerini ellerini kaldırıp selâmladı.*** (Y. Ahıskalı 1944y s. 17). Aşağılayarak bahsederken: ※ ***Motorun sahibi sarhoş herifin biridir.*** (S.F. Abasıyanık 1944me s. 22). Bunun çoğulu da böyle: ※ ***Kılkuyruğun biriydi bunlar.*** (R. Ilgaz 1959 I, 108). EOsm.da çok defa ilk possessivum (iyelik, mülkiyet) ekinin ünlüsü hazfolunur (krş. ***hepsi***): ※ ***vezīrlerüŋ birsi*** (Ferec 855/1451 v. 24b). Bu, tek possessivum (iyelik, mülkiyet) eki olursa da olur: ※ ***İki yüzügi var-idi, birni baŋa teberrük vėrdi.*** (a.e. v. 46b). ※ ***çün birnüŋ tereccuḥı yoġ-idi ki taġallüb ėde...*** (a.e. v. 99b). ※ ***Seyfüŋ maḥabbeti müteżā'ıf oldı, ḳol biri birnüŋ boynına bıraḳdı.*** (a.e. v. 152a). AD. biri gün/birisi gün '(ertesi değil) öbür gün' TS 597: ※ ***[ne] yarın ne biri gün*** (a.e. v. 24a). ※ ***Nihayet, biri gün, ġadın zabahdan erken ġalḳaraḳ gendisini süsledikden sōra tışarıya çıġdı.*** (A. Caferoğlu 1946 s. 99).

biriç, b. ***briç***.

birik I, b. ***brik***.

AD. **birik** II 'iki tekerlekli araba' DS 701 < Fr. ***break*** < İng. ***break*** 'bir çeşit araba' (OED I, 1075), veya Rus. ***bríka***, Ukr. ***brýka*** 'bir çeşit hafif araba' (etimolojisi için b. M. Vasmer 1953 I, 124). ※ ***Geniş ve bereketli topraklar ortasından ham bir yol uzanır; tek atlı biriği neş'eyle o yoldan süreceksin.*** (C.A. Kansu 1954 s. 57).

AD. **birik** III 'örümcek ağı' DS 701 < Kürt. ***pīrik*** 'örümcek' D. İzoli 1987 s. 163 [asıl manası 'nine'].

birik– 'birleşmek, bir olmak' TS 594–595 < ETk. ***birik–*** a.m. Clauson 1972 s. 363 [***bir*** + isimden fiil yapan ***–ik–*** genişlemesi, b. ***avụh–*** ⊡. ※ ***İşitdiler bular çün bu 'itābı | blrlkdl ikisi, vėrdi cevābı.*** (Meḥmed 1965 [1398] no. 4031). 'toplanıp yığılmak': ※ ***Kirpik diplerinde, göz uçlarında sarı, ak çapaklar birikmiştir.*** (V.O. Bener 1956 s. 60). ***biriktir–*** 'toplayıp saklamak; koleksiyonunu yapmak': ※ ***Salih ... kayaların yanına kabuk toplamaya gitmişti. Bunları pek seviyor, biriktirmeğe doyamıyordu.*** (Kemal Tahir 1955g s. 9).

EOsm. ***birike*** 'hazine, mahzen, sarnıç' TS 593 < doğrusu ***birke*** olmalı, krş. Ar. ***blrka*** a.m. R. Dozy 1925 I, 76. Tk. ***birik–*** ile alakası yoktur (K.H. Menges'in 'gelehrte Volksetymologie (öğretilmiş halk etimolojisi)' dediği şey için iyi bir örnek).

Neolojizm **birikim** 'birikme, toplanıp yığılma' (***birik–*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–im*** ekiyle teşkil edilmiş bu yeni kelime, a.m. olan Ar. menşeli ***teraküm*** kelimesinin fonetik faktörlerini Tk'ye aktarmıştır). ※ ***Bakıyorsunuz bir belediye meclisi almış bir karar ve değiştirivermiş yüzyılların birikimi olan bir sokağın ve caddenin adını.*** (O. Duru 1995 s. 58). ※ ***"En son duruma göre kaç milyonum var Deutsche Bank'ınızda?" — "Ne milyonu? Hepsi 1000 mark bile değil." — "Deme yahu! On dokuz yılın birikimi bu kadarcık mı?"*** (F. Baykurt 1982 s. 157).

birikiş– 'birer ikişer bir araya gelmek' < ***birik–*** fiilinin topluca yapmak (verbum collectivum) manasında ortaklık (cooperativum) hâli, b. ***ağlaş–*** ⊡. ※ ***Köylüler bundan sonra kuşun durduğu yerin altında birikiştller.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 16).

biriktir– 'birer birer bir araya getirmek; masraflardan keserek (parayı) artırmak tasarruf etmek' < ***birik–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Onun yaşında olanlar, değil Şaziment hanımların peşinde koşmalar, âhır ömürerlnde mezar parası, kefen parası biriktiriyorla***r. (Tarık Dursun K. 1957v s. 26).

AD. **birim birim** 'birer birer, adım adım' DS 699–700, TS 596; krş. ***blrem birem.*** diyalektlerde birçok zarfların ve edatların sonunda görülen ***–(i) m*** eki, krş. ***aferlm*** ⊡. ※ ***Birim birim basarak odanın içinde dolanıp duruyor.*** (E.C. Güney 1947 s. 9).

EOsm. **birin birin** 'birer birer' TS 596 < ***bir*** + instrumentalis (araç durumu) hâli eki olan ***–in*** (b. ***acın*** ⊡) ve zarf olarak tekrarlama, krş. ***dizin dizin, kıçın kıçın***. ※ ***Melik dahı ne kim gördidi yekser | Birin birin dėdi ger̯ hayr u ger şer.*** (Fạhrī 1974 [1367] no. 820).

birinc/pirinç I b.m. (hububat) < Fa. ***birinc*** a.m. ※ ***Ve ʿasel yükinden dört aḳça ve birinc yükinden dört aḳça ve zeyt yükinden beş aḳça... alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 222). ※ ***Pirinç ekili geniş toprakları, portakal bahçeleri olan bir çiftliğe, daha da birçok mallara kondu.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 35).

birinc/pirinç II 'bakır çinko karışımı sarı maden' < Fa. ***birinc/pirinc*** a.m., fakat kelimenin etimolojisi için başka faraziyeler de vardır, b. K. Lokotsch 1927 no. 1657. ※ ***Andan hezār diynār zer-i maġribī bir bėz pāresine baġladı vu mühr urdı vu biŋ diynār birinc bir bėz pāresine baġladı.*** (Ferec 855/1451 v. 218b). ※ ***Delikleri bundan sonra tahtadan veya yumuşak pirinçten tellerle temizleyiniz!*** (İ. Tarus 1961 s. 246). ※ ***Evimizin sofrası büyük bir sarı prinç tepsi, üzeri çuha kaplı yuvarlak bir iskemle ve birçok erkân minderinden oluşuyordu.*** (A.İ. Tokgöz 1993 s. 17).

birincasif 'misk otu, Artemisia vulgaris' TüS 1983 s. 164, I. Hauenschild 1989 no. 141 < Fa. ***birincāsf/birincāsb*** 'dungwort, motherwort, mugwort' F. Steingass 1930 s. 179; krş. Ar. ***barancāsaf*** 'armoise, herbe de la Saint–Jean' R. Dozy 1927 I, 79).

birinci 'baştaki, ilk' < ETk. ***birinç*** a.m. Clauson 1972 s. 367. Sayı sıfatlarında kullanılan ***–inci*** için b. ***ardıncı*** ⊡. ※ 'üst kalitede': ※ ***Bu işin olması asıl senin için eyi. Çok birinci bir şey.*** (F. Baykurt 1971t s. 113). ***birincide*** 'ilk defa': ※ ***Ḥīle birincide ḳaçsa bile ikincide ṣırıtub ḳalır.*** (Aḥmed Rāsim 1340 [1922] s. 363). AD. birinciye 'başta, en başta': ※ ***İnsan oğlunu birinciye haset aldatır, İskender Ağa!*** (Kemal Tahir 1957r s. 100). ※ ***Bu İbrahim Efendi benim birinciye dostum.*** (Kemal Tahir 1957r s. 52).

AD. **birinde** 'bir zaman, bir kere, günün birinde'. ※ ***Birinde bunun kulağı sancıdı uzun uzun.*** (F. Baykurt 1971c s. 336).

birisi, b. ***biri***.

birit (terzilik terimlerinden) 'kumaşın üstünden geçen iplik veya şerit' < Fr. ***bride*** a.m., asıl manası 'gem'. ※※.

Osm. **biriya** 'riyasız, ikiyüzlü davranmayan' < Fa. ***bī–riyā*** a.m. [***bī–*** 'olmayan' ve ***riyā***]. ※ ***Ḳāżī–yi Mıṣr olan Yaḥyā ... bir duʿā-güy–i bī–riyādur.*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 170).

biriyantin, b. ***briyantin***.

bir kaç/birkaç 'az sayıda' < ***bir*** ve ***kaç***. ※ ***Bir ḳac gün gitdiler, bir kenāra yėtişdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 44b). ※ ***kaç*** kelimesi yalnız sayılabilen şeyler için kullanıldığı için ***bir kaç*** da aslında aynı tahdit altında olmalıydı, fakat istisnalar var: ※ ***Yalıda hayat, bilhassa eniştemizin tuhaflıkları yüzünden birkaç zaman için daha eğlenceli olacaktı.*** (A.Ş. Hisar 1944 s. 200–201). ***kaç*** dilbilgisi bakımından sayı olduğu için onu takip eden isimde çoğul eki bulunmamalı, fakat bunun da – herhâlde halk dilinin tesiri altında – istisnaları vardır: ※ ***Altı aydan beri Neriman birkaç defalar Macidin randovusuna gitti ve bütün bunları Şinasiden gizledi.*** (Peyami Safa t.y. s. 62). ※ ***... bir ḳaç kereler teʿāṭī ėdilen teẕkereler ...*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 181).※ ***Pes sefīneden ṭaşra çıḳdılar, bir ḳaryeye geldiler, gördiler bir ḳaç oğlancuḳlar oynarlar.*** (Tārīḫ–i ḳırḳ vezīr 1303 s. 281). Zarf olarak 'birkaç kere': ※ ***Suya düşdi, bir ḳaç batdı ve çıḳdı, cānın melike ışmarladı.*** (A. Zającz-

kowski 1934 [1405] I, 24). 'bir müddet': ※ ***Oradan ... tergi diyar olup getdi. Bi-ġaş getdiler, ġarşılarına böyük bi su geldi.*** (A. Caferoğlu 1951 s. 29).

AD. **bir kal-** (her zaman bir çift gerundium'lu [zarf fiil, ulaç, konverb] fiilden sonra) '(şaşkınlıktan veya başka bir sebepten) kendine gelememek' < ?? ※ ***Ādil Bey'i dinliyen Servet, dudaklarını ısıra ısıra bir kalıyordu.*** (F. Baykurt 1961k s. 140). ※ ***Herkesin içinde bir pişmanlık: "Ulan, bu nasıl düğün, neye benzedi bu?" diye diye bir kaldılar.*** (F. Baykurt 1971c s. 325). ※ ***Güle güle bir kalıyor Seher. Neye gülüyor, neden gülüyor, anlamıyorum.*** (F. Baykurt 1967a s. 270).

Osm. **birke** 'havuz' TS 593 < Ar. ***birka*** a.m. ※ ***Ruḫām-ı mülevvinden ḥavżlar, birkeler işletdi ve altun küpeli balıḳlar içine saldı.*** (Ferec 855/1451 v. 91b). Krş. ***birge/bürke***.

(Konuşma dili) **bir kerem** 'bir kere; evvelâ, her şeyden evvel' < ***bir kere*** + edatların sonuna eklenen /***m***/ harfi, krş. ***aferim*** ⊡ ve ***kim*** maddesindeki not. ※ ***"Bir kerem ifadesini alamaz pulis", dedi. "Mebus evlâdı olduğuna teşrifatı masunlyesl vardır onun".*** (H. Taner 1951t s. 3).

EOsm. **birki** 'bir iki' < ***bir iki*** gayrimuayyen sayının orta ünlüsünün düşmesiyle. ※ ***Bu ṭarīḳlle aŋa blrkl kelām | Söyleyüb ḳıldı eşek işin temām.*** (M. Adamović 1994 [1368-86] no. 36960).

EOsm. **birle** 'ile' TS 599-601, DS 702 < ETk. ***birle*** a.m. Clauson 1972 s. 364-365. Kelimenin etimolojisi için çeşitli faraziyeler var, b. E.V. Sevortyan 1978 II, 149-151. ***-la*** zarf eki için b. ***ayıkla*** ⊡. ※ ***Faġfür pederi kenāre ėtdi. ṣad hezār 'izzet birle şehre girdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 141a). ※ ***Hezār zaḥmet birle ol ṭaşı ḳaldurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 53a). ※ ***... murādları üzerine ṣatub maḥṣülin aġa ve‿hademesi birle bilece görüb...*** (Ö.L. Barkan 1942 s. 21).

AD. **blrle-** 'birleştirmek' < ***bir*** I + isimden fiil yapan ***-le-*** genişlemesi, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Komşuların önüne çıkmadan ağzımızı birleyelim.*** (F. Baykurt 1967k s. 127).

birlik 'bir olma durumu' < ***bir*** I + nomen abstractum (soyut isim) yapan ***-lık*** eki, b. ***ağırlık*** ⊡: ※ ***Taŋrınuŋ blrligine danuḳluḳ vėrmek.*** (Ferec 855/1451 v. 137b). 'beraberlik'; ※ ***İçki dediğin, candan ahbabla birlikte, yarenliği tutturarak, söyleşe, şakalaşa içilir.*** (S.M. Alus 1944 s. 54). Zarf olarak: ***(ile) birlik*** '(ile) beraber': ※ ***Hacı, Mastanla birlik Kesen suyuna gitmişti.*** (C. Tuncer 1960 s. 103). ***birlik ol-*** 'birleşmek; gizlice anlaşmış olmak, danışık döğüşlü olmak' (bu tür, ***-lik*** ekiyle biten isimlerin ***ol-*** yardımcı fiilini almasıyla oluşan terkipler için b. ***aşinalık et-*** ⊡): ※ ***Şervet‿hanım onun bu fikrine iʿtirāż etmişdi. ʿAcebā neden? Ḳıziyle birlik miydi?*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 521). ※ ***Ḥikmetle Emīne birlik olur da başına çorab örerlerse, ben ḳarışmam artıkl*** (Maḥmüd Yesārī 1928 s. 52).

birman '1950'lerde rağbette olan bir çeşit ipekli kumaş' DS 702 < ??.

AD. **bir niçe/bir nėçe** 'birkaç, bir miktar' DS 702, TS 604-608 < ETk. ***bir neçe*** a.m. [***bir*** ve ***nlçe***.] ※ ***Bir nėçe adam yanıŋa al!*** (A. Caferoğlu 1942 s. 25).

Osm. **biro/birov** 'hakim' Meninski 1680 I, 984, F. Miklosich 1889 s. 4, R. Dankoff 1991 s. 18 < Mac. ***bírő*** a.m. ※ ***Ve birolar cizye ve resm-i ḳapu vėrmez, ammā 'ādet-i aġnāmı vėreler.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 301).

AD. **biron/peron/piron** 'çatal' A. Caferoğlu 1940 s. 196, K. Emiroğlu 1989 s. 56 < Yun. ***πιρονι*** (piróni) a.m CH. Symeonidis 1973 no. 179.

Osm. **birov**, b. ***biro***.

EOsm. **bir pare** 'bir parça, biraz': ※ ***Şitā-yı ġuṣṣa, ey Ẕātī, beni efsürde ėtmişdi, | Yėtişdi pertev-i ḫ̮örşīd-i mey, bir pāre germ oldum.*** (Ẕātī 1970 II, 481).

birsam/bersam (tıp terimlerinden) 'sayıklama, hezeyan' < Ar. ***birsām*** a.m. (asıl manası 'zatülcenb, satlıcan'). Belki Aramîce üzerinden < EYun. ***μαρασμος*** (marasmos) 'hasta vücudun zayıflayıp tükenmesi' kelimesinden.

AD. **birsehel/biseel** 'az bir zaman, bir an; birazdan' DS 703 < ***bir*** ve Ar. ***sahil*** 'hafif' A. Tietze 1958 no. 102.

bir şey/birşey 'gayrimuayyen bir nesne', çoğulu ***bir şeyler': ※ Derken bir şeyler oluyor, ḥākimler yekdigerinin ḳulağına fısıldayorlar.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 41). Şahıslar için de kullanılabir: ※ ***Meşhur bir hoca idi. Tabiî, pek eski kafalı bir şey***. (H.C. Yalçın 1935 s. 70). 'mühim bir şey': ※ ***Deminden mühim mes'ele dedin de, oğlum, ben de bir şey ẓann etdimdi.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 122). ※ ***Ṭaḳdığı boyun bağların, giydiği ḳostümlerin göze çarpan açıḳ keskin rengleri, bir şey dinlerken ağzının bir az açıḳ durması, bir söz söylerken maʿnāsına kendi de meftün oluyormuş gibi kināye ile gülmesi, "Teşekkür ederim" denildikce "Bir şey değil" demesi Bedīʿa'yı ıżṭırāb içinde bıraḳıyordu.*** (Sāmī-paşa-zāde Sezā'ī 1316 s. 20).

bir şeycik 'en ufak bir şey (bile değil)' < ***bir şey + -cik*** küçültme eki. ※ ***Vallāhi, bir şeycikler yapmadım, anne!*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 124).

birteviye/bir teviye 'ara vermeden devam ederek' < ***biteviye*** kelimesinin yanlış tahlille hypercorrection'u, krş. ***bi*** maddesi. ※ ***Bir denizci ... hakemlere yol açıyordu. Halkı itiyor ve bir teviye bağırıyor.*** (H.Z. Ülken 1941 s. 33).

bir tuhaf 'tarifi güç bir şekilde tuhaf, bir acaip' < sıfat öncesi ***bir*** (b. ***bir*** II) ve ***tuhaf***. ※ ***Buranın denizi bir tuhaf bir denizdi, günün her anında başka başka renge giriyordu.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 12).

EOsm. **bir uğurdan** 'hep birden; birdenbire' TS 606–608 krş. ***uğur***. ※ ***Kāfir bī-ḥużūr olub bir uğurdan toplara od vėrdi.*** (C. Okuyucu 1987 s. 381).

Osm. **biruh** 'cansız, ölü' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***rūḥ***. ※ ***Zırhlılarda ne ḳazan var, ne kömür var, güyā | Cümlesi sāḥil-i deryāda ceseddir bī-rūḥ.*** (Şair Eşref 1958 s. 125).

Osm. **birun** 'dışarısı; dışında' < Fa. ***bīrūn*** a.m. ※ ***Felā-cerem taḳṣīrātı serdār-ı muḥterem kibār u ṣıġār iʿtibārına göre ḥadden bīrūn idi.*** ('Ālī 1982 II, 130). ※ ***Iżṭırābum ḥadden füzūn ve dā'ire-i taṣavvurdan bīrūn idi.*** (C. Okuyucu 1987 s. 378). 'Osmanlı devlet idaresinde, "enderun" denen sarayın iç idaresinden farklı olarak bütün "dış" idaresi'.

Osm. **biruni** 'haricî, dış' < Fa. ***bīrūnī*** a.m. ※ ***Lā-siyyemā ḳāżī-yi ʿasker-ler-ile şeyḫul-islām nāmındaki mevālī-yi ʿālī-şān ḥażret-i melekī-yu ṣ-ṣıfātına lā-aḳal beş ʿaded mesken-i mükemmel ki biri bīrūnī dīvān-ḫ̮āne-i sāmī-maḥal...*** ('Ālī 1587 v. 136a).

Osm. **biryan** 'ateşte (ızgarada veya tavada) pişmiş et' < Fa. ***biryān*** a.m. ※ ***Götürü bildügince lavaş, girde, küliyceler, biryānlar, cüẕāblar, ḥalvālar, nuḳullar aldı, eve geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 57b). Mecazî manada 'acılar içinde': ※ ***Dil biryān, gözi giryān bir ḳac gün gitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 44b). ***biryan eyle-*** 'kızartmak, kebap etmek': ※ ***Bir ḳuş dutdum, biryān eyledüm.*** (Ferec 855/1451 v. 140b). ***biryancı*** 'kebapçı': ※ ***Bir semiz ḳuzı getürdüm. biryāncıya vėribidüm ki biryān ėdeler.*** (Ferec 855/1451 v. 224b).

bir yekte 'teker teker, tıkır tıkır (ödemek)' < Fa. ***yak*** 'bir'; krş. ***yek yek***. ※ ***Babası yüz elli bin lira ödemiş arabaya! Üniversiteyi bitirdiği gün, bir yekte saymış paraları"*** (Peride Celal 1978 s. 63).

AD. **biryol/biyol** 'bir kere' DS 713 < ***bir*** ve ***yol*** (/***r***/ sesinin düşebilmesi için b. ***arslan*** ⊡²). ※ ***Kız, hele şu anbarı bir yol göster bakayım!*** (F.C. Göktulga 1943 s. 100). ※ ***Ona herkesin biyol işi düşebilirdi. Bu yüzden, onu herkes korkarak sayardı.*** (Reşat Enis 1944 s. 130).

Osm. **birzevn** 'beygir' < Ar. ***birḏawn*** a.m. G. Meyer 1893 s. 26'ya göre < BizYun. ***boúrdön*** a.m. Klasik Ar.daki interdental (dişler arası) /***ḏ***/, Tk.'de /***z***/ olarak telaffuz edilebilir, b. ***ahize*** ⊡.

Osm. **bisaadet** 'bedbaht' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***sa'ādat*** 'saadet'. ※ ***Melül olub oturdı. "Bī-sa'ādetlıġumı gör!" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 246b).

Osm. **bisabr** 'sabırsız' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***ṣabr***. ※ ***Ammā ṣaburalıḳ [!] eyleme, senüŋ gendü cānuŋı ve bizüm cānumuzı yėle vėrme!*** (Ferec 855/1451 v. 200b). ***bisabrane*** 'sabırsızca': ※ ***Oyun biterken onu atın üstünden öyle bir ḥamle-i bī-ṣabrāne ile aldı ki genc ḳız bilā-iḫtiyār ve sebebini ta'yīn ėdemeksizin titredi.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 45-46).

Osm. **bisat** 'kilim, halı' < Ar. ***bisāṭ*** a.m. [/***bsṭ***/ 'sermek' kökünden] A. Tietze 1992 s. 306. ※ ***Buyurdı, sarāyında anuŋçün yaḫşı maḳām tertīb ėtdiler, bisāṭlar, döşekler, şāhāne döşediler.*** (Ferec 855/1451 v. 71a). Krş. ***bısat***.

Osm. **bisebeb** 'sebepsiz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***sabab*** 'sebep'. ※ ***Oşbu cādü 'avrat bī-sebeb bize bu ḳadar iḥsān eyledi; ḳorḳaram bī-sebeb şāyed gėrü bizi ḳahr ėde.*** (Ferec 855/1451 v. 102a).

biseel, b. ***birsehel***.

biseksüel 'iki cinsiyetli, zatülcinseyn' < Fr. ***bissexuel*** [Lat. ***bi***- "çift" + ***sexuel***]. ※ ***Ama bütün insanların aslında biseksüel oldukları savı akla yakın geliyor bana.*** (İ. Aral 1998 s. 125).

biseyar, b. ***bisyar***.

bisiklet b.m. (iki tekerlekli vasıta) < Fr. ***bicyclette*** a.m. [Lat. ***bi-*** 'çift. iki' (b. ***bikarbonat*** ⊡) ve Yun. ***κυκλος*** (kíklos) 'halka. tekerlek' + Fr. ***-ette*** küçültme eki, b. ***alborata*** ⊡]. ※ ***Bisikletlerinin üzerinde birbirlerine sarılmış iki sevgili, canavar gibi bir tramvay ve birbiri ardınca otomobiller geçerdi önümüzden.*** (Y. Keskin 1953 s. 109). ***bisiklet fanila*** 'bir cins fanila': ※ ***Her zaman olduğu gibi, uzun kirli donu, yakası yana kaymış bisiklet fanilasıyla bir hayalet gibi yalnız ve uykusuz aşçıyla karşılaşacak.*** (A. Kutlu 1991 s. 180). ***bisiklet yaka*** 'boyuna lâstikle yapışan düğmesiz kazak yakası': ※ ***Uzun bacaklarına pul gibi yapışan blue-jean giymişti; üzerine açık mavi, bisiklet yakalı ince bir kazak.*** (A. Yurdakul 1991 s. 191).

bisküvi/püsküvüt 'ince, gevrek, kuru pasta' < Fr. ***biscuit*** a.m. aslında 'gevrek, peksimet' < Lat. ***biscoctus*** 'çifte pişmiş' [***bis*** 'iki defa' (b. ***bikarbonat*** ⊡) ve ***coctus*** 'pişmiş']. Halk ağzından alınan ikinci varyant yazılışın tesirini gösterir krş... ※ ***Dolaptan benim Cherry Bocher şişesini ve kadehleri, bisküi ve çikolata tabağını çıkardım.*** (M. Balaban 1959 s. 66). ※ ***Püsküvüt veya makarna gibi besleyici şeyleri de onların ele geçirmesine yine imkân yoktu. Böyle olunca da, çocuğa meme vermek imkânsızlaşıyordu.*** (B. Arpad 1975 s. 65).

Osm. **Bismark pantalonu** 'bir zaman moda olan bir çeşit pantolon', krş. Fr. (19. asırda) ***bismarck*** 'bir palto çeşidi', < Alman siyaset adamı kont Bismarck (1815–1898)'ın adından. Şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡. ※ ***Naẓarım birden bire nar çiçeği fesli, ḳahve rengi paltolu, beyāż yelekli, Bismark pantolonlu, krem eldivenli, cam göbeğinin ḳoyusu üstü lāden benekli boyun bağlı bir efendiye teṣādüf etdi.*** (Aḥmed Rāsim 1328 s. 35).

EOsm. **bismil/mısmıl/musmul** 'temiz, pak, tahir' TS 2807–2808, AD. **bismil/mısmıl/ mismil/musmul** 'besmele ile yapılmış; eti yenilebilen, temiz; iyi, güzel, sağlam, düzgün, derli toplu, tam, eksiksiz; uysal iyi iş yapan (kimse)' DS 704, 3190–3191, 3203, 3223 < ***bismillāh/mismillā*** 'Allahın adıyla' duasından. Bir kelimenin kısaltılmış hâli için b. ***afro*** ⊡ ve ***/b/→/m/*** değişimi için b. ***bakara*** II ⊡. ※ ***Ḳarışdı murdār müsmil seçilemez.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 68). ※ ***Ölenlerin yapağısını yolup bırakıvermişler dereye. Mısmıl olanlar eve getirilip yenir.*** (M. Makal 1950 s. 28).

bismillāh/AD. **mismillā** (bir işe başlarken söylenen dua) 'Allahın adiyle' < Ar. ***ism*** 'ad' + ***b(i)-*** ön takısı ve ***-i*** son eki, ve ***(A)llāh***. Krş. ***besmele***. ※ ***Sen bismillah çektin mi ağabey? Yeni çıktık yola.*** (S. Kocagöz 1954 s. 6). ※ ***Sevdā buğusimi yapdırdı bilmem; ehlimi mısmıllāsız cin dernegine başmışa, çarpılmışa dönderdi.*** (Ebūbekir Ḥāzım 1326y s. 238).

Osm. **bist** 'yirmi' < Fa. ***bīst*** a.m. ※ ***Mütün-ı manṭıḳ u hem fıḳh fennin | Oḳumışdum ėrince bīste sin.*** (Żaʿīfī 1950 [1555] s. 137).

Osm. **bistiyar/vistiyar** (dili Rumence olan bir eyalette) 'defterdar' R. Dankoff 1991 s. 18 < Rum. ***vistierie*** 'devlet hazinesi'. ***/v/→/b/*** gelişmesi için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡[2].

bistro 'içki satılan ve içilen küçük dükkân' < Fr. ***bistro/bistrot*** a.m. Kelimenin aslı bilinmiyor. ※ ***O gece dışarıya çıktık. Bir bistroya girip bir şeyler yiyip içtik.*** (N. Eray 1994 s. 70).

bisturi 'neşter' < Fr. ***bistouri*** a.m. < İt. (diyal.) ***pistorino*** 'bir cins bıçak, küçük hançer' [bunların imal edildiği ***Pistoja*** şehrinin adından.] Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡. ※ ***Ur mu, ben mi, çıban mı? Kötücül. irinli, pis. | Bıçak, bisturi, makas! Beni deşin ve yarın | Çıkarın 'ne vardıysa!*** (H. Yavuz 1992 s. 9).

Osm. **bisyar/biseyar** 'çok' < Fa. ***bisyār*** a.m. ※ ***Baŋa [heves-i] 'azm-i Ḥicāz oldı. Niʿmet-i bisyārile çıḳdum.*** (Ferec 855/1451 v. 120a). ※ ***Bediyʿül-çemāl minnet-i biseyār yükletdi (yüklendi?).*** (Ferec 855/1451 v. 152b).

EOsm. **biş/bėş**, b. ***beş***.

biş–/BSTTk. **piş-** 'sıcakta bırakıldıktan sonra yenir ya da içilir hâle gelmek; olgunlaşmak, ateşte pişerek yumuşayıp lezzetli duruma gelmek' DS 708 < ETk. ***biş-*** a.m. ※ ***Senüŋ ḳılıcuŋ bişmiş çüköndüre kâr ėtmez, oḳuŋ büriyādan geçmez!*** (Ferec 855/1451 v. 100b). 'uzun tecrübe ile ustalığını kazanmak': ※ ***Avcılıkta pişmiş, saç sakal ağartmış usta çıkmış olanlar birbirleriyle bilgiçlik yarışını tuttururlardı.*** (S.M. Alus 1944 s. 143). ***pişmiş ayva*** 'açık kahverengi': ***Yenlerinde‿horoz ibiğiniŋ açığı dantelālar, belde toḳalı siyāh İngiliz kemeri, pişmiş ayva bir jüpon, ayaḳlarda bal rengi bir isḳarpin.*** (Aḥmed Rāsim 1328 s. 35).

Osm. **bişe** I 'orman' Fa. ***bīşa*** a.m. ※ ***Ol ceziyrede biraz yüridüm. Bir biyşe belürdl.*** (Ferec 855/1451 v. 32b).

AD. **bişe** II 'bir şey' DS 704–705 < ***bir*** ve ***şey*** (/***r***/ sesinin düşebilmesi için b. ***arslan*** ⊡²): ※ ***Çıktum karayemişe, | Ne yedum de ne bişe.*** (K. Emiroğlu 1989 s. 56).

AD. **bişek** I 'yayık döğmede kullanılan ağaç' DS 705 < ****biş-*** 'karıştırmak, yayık yaymak' H. Eren 1978 s. 88–89.

Osm. **bişek** II 'şüphesiz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve şekk 'şüphe'. ※ ***Ol baŋa dārüy-i hüşber vėrdi ki beni ġarḳ ėde. Biy-şek peşiymān olısar.*** (Ferec 855/1451 v. 225b).

Osm. **bişeref** 'şerefsiz, namussuz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve şaraf 'şeref'. ※ ***Enāşı fevāḥlş-i bī-şeref maḳülesi ḳopdı.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 93).

Osm. **bişerm** 'utanmaz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve şarm 'utanma'. ※ ***Ḳatı bīşermsln! Meger bu edebi, bu hüneri issüŋden ögrendüŋ?*** (Ferec 855/1451 v. 193b).

AD. **bişi/pişi** 'yağlı ve tatlı ekmek, çörek, sac ekmeği' DS 705–706, 3462, TS 611-612 < ***bış-/pış-*** + fiilden isim yapan ***-i*** eki (M. Räsänen 1957 s. 114), b. ***alu-satu*** ⊡.

bişik/pişik 'apış arası gibi tenin birbirine sürtünen yerlerinde terin yakmasıyla husule gelen kızartı' DS 706 < ***biş-/piş-*** + fiilden daha çok nomen concretum (somut isim) yapan ***-(ı)k*** eki, b. ***acuk/acık*** I ⊡.

bişir–/BSTTk. **pişir-** b.m. (ateş üstünde yenir hâle getirmek) < ETk. ***bişür-*** a.m. [***biş-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***artur***– ⊡]. Kökü /ş/ ile biten tek heceli fiillerin çoğu causativum (ettirgenlik) hâlinde ***-Ir-*** ekini alır (***BSTTk.: aş-, deş-, düş-, piş-, şaş-, şiş-, taş-, üş-***; istisnalar: ***coş-, eş-, koş-***). ※ ***Dürlü dürlü ṭa'āmlar bişürdiler, şerbetler ḥażırladılar,*** (Ferec 855/1451 v. 22a). Mecazî manada: ※ ***Bu fikri bişürdiler, futne başardılar.*** (Ferec 855/1451 v. 63b). Konuşma dilinde çok defa manaya bir şey ilave etmeyen ikinci bir fiil (***düşür-, kotar-, taşır-***) ilave edilir, krş. ***düşün- taşın-***: ※ ***Bu gız gine gelir, bişirir düşirir, yiyiller, içlller.*** (8. Seyidoğlu 1975 s. 376). ※ ***Dimāġında bişirüb ḳotardı.*** ('Alī 'Azīz 1268 s. 189). ※ ***Çarşıdan al getir, pişir taşır...*** (M.G. Anadol 1984 s. 5).

AD. **bişirgeç** 'sac ekmeğini çevirmek için kullanılan demir ya da tahta alet' DS 706–707, ZTS 1976 s. 23 < ***bişir-*** + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***-geç*** eki, b. ***atlangaç*** ⊡. ※ ***Yüzü pek esmer, vücūdu ancaḳ kemiklerini örtecek ḳadar semiz, eli ayağı siyāh ve‿haşīn - kendi ta'bīrleri vech-ile - bişirgec gibi...*** (Ebūbekir Ḥāzım 1326y s. 68–69). ※ ***Anası Hüseyin'in eline bişirgeçle vurup. "Patladın mı?" dedi, "Bekle hele biraz!"*** (N. Eruz 1969 s. 43).

AD. **bişşek/pişek** 'yayık döğeci' DS 705, 3461 < ***bişek*** I ※ ***Yağ ... keçi derisinden mamul bir tulum içinde, ucunda delikli bir tahta safiha bulunan bişşek tesmiye edilen bir sopa ile dövmek suretiyle yapılır.*** (K. Güngör 1941 s. 45).

Osm. **bişübhe** 'şüphesiz' < Fa. ***bī–*** 'olmayan' ve ***şubha*** 'şüphesiz'. ※ ***Solġun bir demet, bir menekşe demeti. Henüz temāmen ḳurumamış, faḳaṭ ezilmiş, başılmış, bī–şübhe cüzdānıŋ arasında şaḳlanaraḳ bozulmuş bir demet.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 2).

Osm. **bişümar** 'sayısız, sonsuz' < Fa. ***bī–*** 'olmayan' ve şümār 'sayı'. ※ ***Bilüŋ ki hīc kişi döstsuz düşmensüz degüldür, huşüşā şol–ki mālı ni'meti bī–şümārdur.*** (Ferec 855/1451 v. 58a).

bişür–, b. ***bişir–***.

bit b.m. (kehle) < ETk. ***bit*** a.m. Clauson 1972 s. 296. ※ ***Ötede bir Kastamuni takımı küme olmuş mani söylüyor, ve ceketlerini çıkarıp bit kırıyorlar.*** (H.Z. Ülken 1941 s. 145). ***bitli*** 'bitleri olan': ※ ***Bitli kaşınmış, aç umsunmuş. Neyi koymuş, neyi arıyorsun sen?*** (Ü. Kaftancıoğlu 1972 s. 78). (Argo) 'az paralı, hiç parasız' F. Devellioğlu 1959 s. 70. ***bitli çoban*** 'bir dans ya da oyunun adı': ※ ***Derken kazdığı kuyunun başında durup soluklanmadan "bitli çoban" oynamaya başladı. Onun oynamasından köylüler, altın bulduğunu bildiler...*** ※ (L. Tekin 1984 s. 18). ***bitpazarı*** 'kullanılmış şeylerin satıldığı pazar yeri' Meninski 1680 I, 651 (krş. Fr. ***marché –puces***, İng. ***fleamarket***, Alm. ***Flohmarkt***); krş. ****bat pazarı, kehle bazarı***: ※ ***Eŋ ednāsı ki arḳa ḥammālleri ve kestāne bişürüb satan manâvlar ile bit bāzārı dellālleridür.*** ('Ālī 1979 [1581] I, 150). ***bit yeniği/bityeniği*** 'bir işin içinde tahmin edilen gizli bir nokta, açıklanmayan maksat': ※ ***Bu bir araya getirilişte bityeniği sezdiğimden çok dikkatliydim, pis bir oyuna gelmemek için elimden gelen gayreti gösteriyordum.*** (İ. Aral 1997 s. 139).

bit– I 'sona ermek' < ETk. ***büt–*** a.m. Clauson 1972 s. 298–299. ※ ***Bu bayırlar yürümekle bitmiyor.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 64). 'tamamlanmak, kemale ermek, muvaffak olmak': ※ ***Ümiydüm sendedür. Eger iş senüŋ sebebüŋden bitmezise helāk oluram.*** (Ferec 855/1451 v. 200b). ※ ***Aman hatuncuğum, her şey senden bitecek.*** (S.M. Alus 1933p s. 230). '(yara için) kapanmak, şifa bulmak': ※ ***Yüregümüŋ şerḥa şerḥa yāreleri bitmedi.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 75). Dativus hâli ile: 'çok hoşlanmak, âşık olmak': ※ ***Cart kaba kâğıt, bu fiyakalı söze bittim.*** (S.M. Alus 1933p s. 155). ※ ***Doğrusu bitiyorum kıza, bitiyorum!*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 193). ***bitti*** 'münakaşası kabul edilmez, katiyetle böyledir': ※ ***Get, defol! Kahve benim değil mi? Bu cezve benim değil mi? Bitti.*** (A. Dino 1944 s. 9). ※ ***Yaşşa Mihalakiciğim, Kalitaryaya gittik bitti.*** (S.M. Alus 1944 s. 182).

bit– II '(ot ya da saç gibi şeyler) çıkıp yetişmek, büyümek' < ETk. ***büt–*** a.m. Clauson 1972 s. 298–299. ※ ***Ve ol bıŋaruŋ kenārında bir ağac bitmiş, sāyesi ṣaḥrāya düşmiş gider.*** (Ferec 855/1451 v. 47b). 'doğmak, ortaya gelmek' T. Tekin 1982 s. 566 no. 8: ※ ***anasından ayırtlanduğılayın ... dişleri bitmiş ola*** (Ferec 855/1451 v. 213b). ※ ***Deryā kenārına geldük, görürem kenārda bir sivri yüce minēre gibi ḳaya bitmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 44b). Mecazî manada: ※ ***Haliyfenüŋ göŋlinde gör ki endiyşeler bitdi.*** (Ferec 855/1451 v. 4b). 'ansızın ortaya çıkmak': ※ ***Elime bir kitāb alub oḳumaya ḳorḳar idim. Hemān başıma biterdi.*** (H.R. Gürpınar 1927mu s. 12). ※ ***Bizim ihtiyar çok geçmeden başucumda bitti.*** (F. Erdinç 1973 s. 27).

bitab/bitap 'bitkin, çok yorgun' < Fa. bītāb a.m. [***bī-*** 'olmayan' ve ***tāb*** 'kuvvet']. ※ ***Kadıncağız akşamları bitab eve dönüyordu.*** (M. Hacıhasanoğlu 1953 s. 51). ***bitab düş-*** 'bitkin hâle gelmek, çok yorulmak': ※ ***[Almanya 17. asırda] ekül ve müstebid prensleriŋ didiklemelerinden bītāb düşmüşdl.*** (Cenāb Şehābeddīn 1335 s. 172).

Osm. **bitaharet** 'taharetsiz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***ṭahārat*** 'taharet'. ※ ***Ravġan-ālüde el ki olmaya pāk | Döner ol ḳalbe bī-ṭahāret ola.*** ('Ālī 1587 v. 135a).

Osm. **bitakat** 'mecalsiz, âciz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***ṭāḳat*** 'kuvvet, tahammül'. ※ ***'Işḳı artardı şöyle ki bī-ṭāḳat u bī-ārām olurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 178a).

Osm. **bitaksir** 'kusursuz, özürsüz' < Fa. ***bī-taḳṣīr*** a.m. [***bī-*** 'olmayan' ve ***taḳṣīr*** 'kusur, günah']. ※ ***Pādlşeh ise ṣaldı gerdenüŋe | Bend-l zencīr-i 'adli ('azl-i ?) bī-taḳṣīr.*** ('Ālī 1977 s. 130).

bitap, b. ***bitab***.

bitaraf 'tarafsız' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***ṭaraf***. Kelimeye 19. asırdan evvelki kaynaklarda tesadüf edemedim. Lugatlerde ilk defa A. Handjéri 1941 II, 580 (***neutre*** maddesinde) ortaya çıkar. ※ ⊡ ***"İngiltere ve Fransa'da Umumî Seferberlik ilân edildi." – "İtalya bitaraf."*** (A. Ağaoğlu 1980ö s. 87).

Osm. **bitarafane** 'taraf tutmadan, bitaraf olarak' < ***bitaraf*** + Fa. zarf eki olan ***-āna*** (Tk. ***-ane***, b. ***acizane*** ⊡). ※ ***Hakkı düşünmez, bitarafane söz söylemezsin.*** (Fazlı Necip 1930 s. 307).

Osm. **bita'rik** 'sıkıştırmaksızın, taciz etmeden' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***ta'rīk*** 'taciz'. ※ ***Bī-ta'rīk Blhrüz gece gündüz ol ṣaneme ̮hidmet eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 106b).

Osm. **bitariki** 'yoliyle' < Ar. ***ṭarīḳ*** 'yol', ***bi-*** ön takısı ve ***-i*** son ekiyle, a.m., ms. ***bi-ṭarīḳi ta'dād*** 'ta'dād yoliyle, sıra ile geçirmek suretiyle': ※ ***Kerem ehli cevz-i ma'düd olmaġ-ila bi-ṭarīḳi ta'dād anlara barmaḳ dolayalar.*** ('Ālī 1587 v. 121a-b). ***bi-ṭarīḳi t-taḳā'ud*** 'takaüd yoliyle': ※ ***Maḥṣül-i iddeden bl-ṭarīḳl taḳā'ud yevmī seksen aḳçaya ḳanā'at eyledi.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 171).

bite/pide (gemicilik terimlerinden) 'halat bağlamak için güvertede bulunan baba' < İt. ***bitta*** a.m. Kahane-Tietze 1958 no. 94.

Osm. **bitecrübe** 'tecrübeli olmayan, acemi' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***tacrlba*** 'tecrübe'. ※ ***Siziŋ bī-tecrübe ḳalb-i cāhiliŋiz, o çocuk ḳalbiŋiz, bunı ṣormaz, bunı taḥl-lle lüzüm görmez.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 9).

Osm. **bitehaşi** 'çekinmeden, itiraz etmeden' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***taḥāşī*** 'kendini ayrı tutma, muhalefet gösterme'. ※ ***Biri birine bī-teḥāşī rāz söyleşür oldılar.*** (Ferec 855/1451 v. 237a).

AD. **bitek** 'münbit, verimli' DS 708, H.Z. Koşay 1932 s. 38 < ***bit-*** II + fiilden sıfat yapan ***-ek*** eki, krş. ***dönek, yedek***. ※ ***Neye yarattı gözel Allah bu bitek dere boylarını, kız göğsü gibi yumuşak tepeleri?*** (M. Başaran 1992 s. 293.). ※ ***Kan izleriyle dolu kıpkırmızı bitek topraklara ilkel karasabanlarla çift koşarak tohum ekmişler.*** (Osman Şahin 1994 s. 40). 'ot, çicek ya da ağaç bittiği yer' TS 615.

Osm. **bitekellüf** 'teklifsiz' < Fa. ***bī–*** 'olmayan' ve ***takalluf*** 'resmiyet, resmî davranış'. ※ ***Artıḳ bī–tekellüf, lā–übālī iki eski döst olmuş idik.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 72).

Osm. **bitemamihi** 'tamamiyle, büsbütün' < Ar. ***bi–tamāmihī*** a.m. [***tamām***, ***bi–*** ön takısı ve ***–hī*** possessivum (iyelik, mülkiyet) eki ile]. ※ ***Fażlullāh sergüdeştini bi–temāmihī evvel āḫır şerḥ eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 15a).

AD. **bitemi/pitemi** 'arşın ayarında bir ölçü' DS 709, 3463 < Yun. ***πιθαμη*** (pitamí) a.m. A. Tietze 1955 no. 215.

Osm. **bitemessük** 'yazılı müsaade olmadan, pasaportsuz' < Fa. ***bī–*** 'olmayan' ve ***tamassuk*** 'senet'. ※ ***Deryādan ve ḳuru ṭarafından bī–temessük geçmek isteyenlere cidden icāzet u iltifāt yoḳdur.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 129).

AD. ***biter** 'münbitlik' < ***bit–*** II fiilinin geniş zamanından yapılmış nomen actionis (oluş ve kılış ismi), b. ***açar*** I (Hem TS'nde hem de bir 20. yüzyıl yazarında bulunduğuna göre yıldızcık [* asteriks] koymaya gerek yoktu. Editörün notu) ⊡. Yalnız şu tabirlerde: ***biterli*** 'münbit, verimli; münbit arazi' TS 615: ※ ***Buraları iyi topraklardı, ... Derin topraklıydı. Biterliydi.*** (F. Baykurt 1959y s. 10). Bunun aksi ***bitersiz***: ※ ***Kır tarlaları bitersizdi.*** (F. Baykurt 1961o s. 267).

O, **bitereddüd** 'tereddüt etmeksizin' < Fa. ***bī–*** 'olmayan' ve ***taraddud*** 'tereddüt'. ※ ***Andan Şābür bir piyāle içdi, andan anlara ṣundı. Bī–tereddüd elinden aldılar, içdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 120b).

Osm. **biteşviş** 'tedirgin olmayan, müsterih' < Fa. ***bī–*** 'olmayan' ve ***taşvīş*** 'karışıklık, rahatsızlık'. ※ ***Fuḳarā'–ı Cevādīler*** [O.Ş. Gökyay 1978 s. 300'e göre bunun doğrusu ***Cāmīler*** olmalıymış] ***ibn–i vaḳt olan bī–ḳaydlar ve bī–teşvīşlerdür.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 182).

Osm. **bitevakkuf** 'duraklamadan, geciktirmeden, tereddüt etmeksizin' < Fa. ***bī–*** 'olmayan' ve ***tavaḳḳuf*** 'duraklama'. ※ ***Ṣabaḥ olduḳda ta'allül ėtmedin bī–tevaḳḳuf duḫtere ṭalāḳ vėresin.*** (Ferec 855/1451 v. 118a).

bitevi 'bir bütün hâlinde olan, birbirine yapışık olan, tam, kesiksiz' Meninski 1680 I, 710, DS 709, TS 615 < ETk. ***büt–*** + fiilden sıfat yapan ek, muhtemelen ****bütegü,*** krş. Az. Tk. ***bütöv*** a.m. ADIL 1966 s. 339. Bugün yaklaşma hâlli zarf olarak (dativus adverbialis, zarf işlevli yönelme durumu) biteviye 'kesiksiz devam ederek': ※ ***Hayatının örtüsünü teşkil eden üzüntüler, biteviyelikler arasından neşeli bir şey, bir sevinç parıltısı geçti.*** (Şahap Sıtkı 1951 s. 35–36). ※ ***Hasan lāfın biteviye uzayıp gitmesinden sıkılmıştı.*** (C. Tuncer 1960 s. 27).

bitgi, b. ***bitki***.

EOsm. **biti** I/**bitik** 'yazılmış şey, mektup, senet, kitap' TS 615–619, DS 710 < ETk. ***bitig*** a.m. Clauson 1972 s. 303, G. Doerfer 1965 II, no. 717 [***biti–*** 'yazmak' fiilinden]. ※ ***Ben yarın Māhiyāra biti göndereyim, yarın bir gün gelsün.*** (Ferec 855/1451 v. 14b). ※ ***Bitüŋ geldi vü oḳıduḳ sözini, | Delim ağırladuḳ ėlçüŋ özini.*** (Fḫrī 1974 [1367] no. 2202).

AD. **biti** II **(bitik ?)** 'son' < ***bit–*** I. ※ ***Dün akşam yarım saatte üğütüverdi gazeteyi, baştan bitiye ...*** (F. Erdinç 1958 s. 161). Başka kaynaklarda bulunamadı.

EOsm. **biti-** 'yazmak; insanın alnına yazmak, takdir etmek' TS 619–620 < ETk. ***biti-*** a.m. Clauson 1972 s. 299–300.

bitid-, b. ***bitit-***.

bitik I 'yorgunluktan, sıhhî veya malî sebepten çok fena durumda' < ***bit-*** I+ fiilden sıfat yapan ***-ik*** eki, krş. ***kesik, silik*** vs. ※ ***Hendekteki kadınlar bitik haldeydiler.*** (S.M. Alus 1944 s. 185). (Argo) 'âşık' F. Devellioğlu 1959 s. 70). ***işi bitik*** 'çok kötü durumda': ※ ***Gece işini bıraktım. Yoksa işim bitikti. Hapishane köşelerinde mahvolacaktım.*** (H. Özkan 1979 s. 55).

bitik II, b. ***bıtık***.

bitik III, b. ***biti***.

AD. **biti kara** 'küçük kareli (kumaş deseni)' < Fr. ***points carrés*** a.m. [***points*** 'noktalar, benekler' ve ***carrés*** 'kareli']. Halk etimolojisi ile husule gelmiştir, b. ***atlu karaca*** ⊡. ※ ***Elifî değil, santrançlı biti kara golifll olacak*** (Halikarnas Balıkçısı 1952 s. 69).

bitim '(bir şeyin) bittiği yer' < ***bit-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-im*** eki, b. ***adım*** I ⊡. ※ ***Araba, bağ yolunun bitiminde biter.*** (Mahmud Yesari 1930 s. 113). ※ ***Faḳaṭ beğ efendimiz, alnınızın şaç bitimine yaḳın yan ṭarafında bir ḳızartı var. Sivri sinek mi şoḳmuş, ne olmuş?*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 320).

EOsm. **bitin-** 'yazılmak' < ***biti-*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli. Passivum (edilgenlik) da yapan ***-(ı)n-*** eki için b. ***acın-*** I ⊡. ※ ***Ḳonşıları adın bitlde bitlnmlş görlcek ...*** (Ferec 855/1451 v. 20b).

bitir-, b. ***bltür-***

(Argo) **bitirim** 'sefil, pejmürde, hırpani, perişan, düşkün, sefih, kurnaz ve işini bilir' < ***bitir-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-im*** eki, krş. ***biçim, geçim***. Böyle kelimelerin sıfat olarak kullanıldığı pek azdır***: kötürüm, yarım***; mana itibarıyla ***bitirim***'e yakın olan ***yıkım***'da böyle bir gelişme düşünülebilir. ※ ***Köşede Bitirim Lokantası. Bu lokantada bitirimler mi yemek yiyor? Hayır. Önünden geçerken normal lokanta müşterilerini görüyorum.*** (O. Duru 1995 s. 39). 'puşt, ibne': ※ ***Kahveye bile zırt zırt gelip dikkati çekmen doğru değil. Sağda solda bitirimler...*** (Orhan Kemal 1965f s. 257). ***bitirim yeri*** 'umumhane': ※ ***Bunca mlrāṣ-yėdi alayınıŋ ṣızırım, bitirim yėri ... olan bu dārül-fuḥş dīvārlarlyle berāber çökmüş idi.*** (Aḥmed Rāsim 1340 [1922] s. 334). 'kumarhane': ※ ***Dolambaçlı sokaklardan bin türlü ihtiyatla bitirim yerine gittik. Daha odaya girmeden dışarıdan oyuncuların seslerini işitiyordum.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 198). Kelimenin asıl manasında 'ölünen yer': ※ ***Oracıkta bir bitirim yeri vardı. Hergün altmış kişi, nöbetçi nizam karakollarından oraya gitmeğe ve doğrudan doğruya ölmeğe mecburdu.*** (F.C. Göktulga 1948 s. 164).

⊡ ***(-ım)*** vs. eki (***adım*** I ⊡, çekem ⊡) ile fiilden türetilen nomen concretum (somut isim) veya nomen actionis'lerin bir kısmının sıfat olarak kullanıldığı da görülüyor. Bu sıfatlar hep argoya mahsus ve olumsuz anlamlıdır. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler şunlardır: ***bitirim, bozum*** II***, devrim*** (oluşu ayrı), ***doyum*** II.

(Argo) **bitirimhane** 'kumarhane' < ***bitirim*** ve ***hane***, b. ***abdesthane/apteshane*** ⊡. ※ ***Bitirimhanedeki kumarda biriken ganyato Gılı'nin hesabına toparlanırken...*** (M. Kaçan 1991 s. 106).

bitiş– 'büyürken birbiriyle kaynaşmak, tek hâline gelmek; birbirine dokunacak kadar yanaşmak' < ***bit–*** II fiilinin karşılıklılık (réciprocité) hâli. ※※.

bitişik 'yan yana; yandaki (ev)' < ***bitiş–*** 'yan yana olmak (binalar, odalar)' [< ETk. ***bütüş–*** a.m. Clauson 1972 s. 309–310] + fiilden sıfat yapan ***–ik*** eki, b. ***akık*** ⊡. Bu tür müşareket hâlleri için b. ***alış–*** I ⊡. ※ ***Bey***, ***bahçesi bahçemize bitişik kiralıḳ köşk bugün tutuldu*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 39).

EOsm. **bitit–/bitid–** 'takdir etmek, insanın alnına yazdırmak' TS 620–621 < ETk. ***bitit–*** 'yazdırmak' Clauson 1972 s. 302 [***biti–*** 'yazmak' fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, b. ***acıt–*** ⊡]. ※ ***Doġışı baḫtlu vu ḳutlu baḫtı | Bititmiş ṭāli'aŋa tāc u taḫtı.*** (Faḫrī 1974 [1367] no. 283).

AD. **bitki/bitgi** 'son; uç' DS. 710 < ***bit–*** I + fiilden nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–gi/–ki*** eki (M. Rāsānen 1957 s. 128), b. ***açgı*** ⊡. ***bitkide*** 'sonunda, nihayet' zarfı bilhassa Deli–Orman Türkçesinde ve Gagavuzcada çok kullanılır, ms. ***Bitkidä girer Miti, etişer yılannara, aler bıçaa belindān, duurär onnarı parça parça.*** (Budjaktan seslār 1959 s. 144).

AD. **bitki** 'ürün' DS. 711 < ***bit–*** II, b. ***bitki/bitgi.*** Krş. AzT. ***bitki*** 'göyārti, nābatat' ADIL 1966 I, 288. Fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***–gı/–kı*** eki (b. ***açgı*** ⊡).

bitkin 'çok yorgun' < ***bit–*** I + fiilden sıfat yapan ***–kin*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Hazdan bitkin bir kedi gibi yere serilmek şöyle dursun, bu güzel başlangıcın bunca acz ile bitmesi doğrusu tiksindiriciydi.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 37). 'âşık': ※ ***Bunların hepsi değil ama birçokları Fahamete bitkindi.*** (S.E. Ertem 1935 s. 103).

bitle– '(birisinin) bitlerini ayıklamak': ※ ***Zindānbān uyandı, gordi ki 'avratı arḳam ḳaşır, başum bitler.*** (Ferec 855/1451 v. 111b). Argo ***bitle–/ bit at–*** 'kavga çıkarmak için bahane aramak' F. Devellioğlu 1959 s. 70: ※ ***Bit atıyorsun. İşin gücün bu. Fırsat buldun mu hemen bit atıyorsun.*** (A. İlhan 1963 I, 117). ***bitlen***– 'bit kapmak, üzerindeki bitler çoğalmak; kendi bitlerini ayıklamak; (Argo) paralanmak' F. Devellioğlu 1959 s. 70.

AD. **bitne** 'bir ot çeşidi' DS 712 < Gürc. ***p'it'na*** < ****pinta*** 'nane', krş. Lat. ***menta*** a.m. (V. Cangidze 1980 s. 100–101).

EOsm. **bitnel** 'mümbit' TS 622 < ***bit–*** II + fiilden sıfat yapan ***–nel*** hecesi, krş. ***değnel***.

bitnik 'tabiata dönüş felsefesiyle cemiyetin kaidelerine isyan eden genç' < İng. ***beatnik*** a.m. [***beat*** 'müzikte ritim' ve Amerika Yahudilerinin kullandığı, aslı Lehçe ***nuda*** 'sıkıntı' kelimesinden gelen ***nudnik*** 'sıkıntı veren kimse, istiskalci' tabirinin ikinci hecesi]. ※※.

EOsm. **bitrüm** 'çok yüksek' TS 623 (başka manalandırma ile) < ***bitir–*** fiilinden nomen abstractum (soyut isim) ve dolayısı ile sıfat, krş. ***bitirim***; kelime ***münteha*** kelimesinin ödünçleme çevirisidir, calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡³.

bittabi 'tabii olarak, elbette' < Ar. ***biṭ–ṭab'(i)*** a.m. [***ṭab'*** 'tabiat, karakter', ***bi–*** ön takısı ve harfitarif ile]. BSTTk. telaffuzunda sondaki ***/i/*** uzundur.

※ ***Bittabi bu meyanda birkaç hanımla teşriki mesai ettim, fakat sizin kadar kanı sıcak, sizin kadar cana yakın olanını tanımadım.*** (M. Seyda 1970 I, 278).

Osm. **bittemam** 'tamamen, bakiyesiz' < Ar. ***tamām*** 'eksiksizlik', ***bi–*** ön takısı ve **/t/** harfitarifle. ※ ***Biri dahı nüzül ve 'avārıż tekālifidür ki fuḳarādan bittemām alınur.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 155).

Osm. **bittemam velkemal** 'tamamen, eksiksiz, başından sonuna kadar' < Ar. ***bi–*** ön takısı, **/t/** harfitarif, ***tamām*** 'eksiksizlik', ***wa*** 've', **/l/** harfitarif, ***kamāl*** 'kemal'. ※ ***Bunca dürlü zaḫmetlere, belālara uġradıġını bittemām vel-kemāl söyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 150b).

bitter 'birkaç acı içkinin adı' < İng. ***bitter*** 'acı'. ※※.

Osm. **bittesadüf** tesadüfen, bir tesadüf eseri olarak' < Ar. ***taṣāduf*** 'karşılaşma', ***bi–*** ön takısı ve **/t/** harfitarif ile. ※ ***... diyü cevāb verdiğini bitteṣādüf oradan geçen bir ādem işitdikde ...*** (Aḥmed Midḥat 1296 s. 40). ※ ***Bitteṣādüf 'Alī Beğin Mehpeykerle geçirdiği hafta içinde ḥerīf İstanbula gelerek bir ḳaç kerre ḳızı mülāḳatına da'vet eyledi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 86).

Osm. **bituliha** 'başından sonuna kadar, mufassalan' < Ar. ***bi-ṭūlihā*** a.m. [***ṭūl*** 'uzunluk, boy', ***bi–*** ön takısı ve ***hā*** 'onun', yâni 'onun uzunluğu boyunca']. ※ ***Bir vāḳı'aya uġradum. Bi-ṭūlihā dėmek olmaz ammā bir ḳac beyt vaṣf-ı ḥāl işidüŋ!*** (Ferec 855/1451 v. 105a).

bitün, b. ***bütün***.

bitüm 'tabii hâlde asfaltta ve bazı topraklarda bulunan koyu kahverengi bir madde' < Fr. ***bitume*** < Lat. ***bitümen*** a.m.

bitür–/BSTTk. **bitir–** 'sona erdirmek, tamamlamak' < ***bit–*** I II fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, **/-Ir/** causativum (ettirgenlik) hâli genişlemesi kökü **/t/** ile biten birkaç fiilde bulunur ve bir nevi ses basitleşmesi olarak izah edilebir, b. ***artur–*** ⊡. < ETk. ***bütür–*** a.m. Clauson 1972 s. 308. ※ ***Şol cuval issinüŋ pulcuġazın aldum. Destür buyuruŋ, varayım, ol kişinüŋ ḥācatcuġın bitüreyim.*** (Ferec 855/1451 v. 10a). ※ ***Bir günü daha bitirmenin sevincini, yarına başlıyor olmam yarıda bırakıyor.*** (Ş. Gürbüz 1992 s. 67). 'husule getirmek, başarmak': ※ ***Ol işi ḥīleyile bitürmege mümkin degüldür.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 22). AD. 'senet mukabilinde ödünç vermek' (?): ※ ***Üç yıl evvel Durmuş Aliye bi yüzlük bitirivedim. Hâlâ alcam deye ardından goşuyom.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 121). 'yamamak (çöpçatan gibi)': ※ ***Atiyeye müjdeyi verdi; "Senin bacılığının kızı Zekiye'yi bizim Halit oğlana bitirdim"***. (L. Tekin 1984 s. 22). 'kemale erdirmek, en iyi hâle getirmek': ※ ***Özene bezene bir çay yaptı. Getirip masaya bıraktı, "Üstüne yoktur", dedi Mastan, "Bitirmişsin yâni."*** (C. Tuncer 1960 s. 130–131). '(birini) fazla yormak, ölümüne yaklaştırmak': ※ ***Yā Rab, bu ne bitmez nezle ki işte her gün bitecek ẓannolunuyor da çocuḳlarını bitiriyor?*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 122). 'hayatının sonuna yaklaşmak': ※ ***Bir ḳā'in anam var çacaron ammā artıḳ bitirmiş. Pek yėrinden kalkamıyor.*** (H.R. Gürpınar 1330 s. 56). 'tüketmek, kökünü kurutmak': ※ ***Dağlardaki kaplumbağaları bitirmeğe niyetli görünüyorlardı.*** (C. Tuncer 1960 s. 186). ***bitireme***– 'bırakamamak, hep devam etmek': ※ ***Arabada öyle bir oturuş oturuyormuş ki tarif ede ede bitiremiyorlar.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1939 s. 29). ※ ***Şaṭāret ve iḥtişāmını medḥ ėde ėde bitiremezler.*** (Cenāb Şehābeddīn 1335 s. 240).

Osm. **biucerihi ve bücerihi** '(işin) zahir ve saklı kusurları ile' < Ar. ***bi-'ucarihī wa bucarihī*** a.m. [***bi-*** ön takısı, ***'ucar*** 'düğümler', ***hī*** 'onun', ***wa*** 've', ***bucar*** 'kusurlar']. ※ ***Şeh-zāde vaṣf-ı ḥālini bi-'ucerihī ve bücerihī söyledi,*** (Ferec 855/1451 v. 151b).

Osm. **biuyub** 'kusursuz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***'uyūb*** 'kusurlar' [Ar. ***'ayb*** kelimesinin çoğulu], ※ ***Anuŋ gibi ḫüblıḳda, bī-'uyūblıḳda, cemālde, kemālde ... 'ādemī-zād olmaġuŋ imkānı meslūb dėmelü merġūb ṣanemdür*** (Ferec 855/1451 v. 106a).

Osm. **biümid** 'ümitsiz, meyus' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***umīd*** 'ümit'. ※ ***Kederlerinden yaḫud bi ümid kalır iseler, ol vaḳıt gendulerini telef iderler.*** (Vartan Paşa 1991 [1851] s. 69).

Osm. **bivaye** 'kendi hâline bırakılmış' < Fa. ***bīvāya*** a.m. ※ ***Henüz ḳanadlarına ḳuvvet gelmeden yuvasından düşmüş bir kuşcağız gibi, ġarīb, metrük, bīvāye bir çocuḳ olduğumu ḥiss etdim.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 38).

Osm. **bive** 'dul kadın' < Fa. ***bīva*** a.m. ※ ***Ve resm-i çift ve resm-i duḫān ve resm-i mücerred ve ispence ve resm-i bīve ibtidā'-i martda alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 281).

Osm. **bivech** 'sebepsiz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***vach*** 'sebep'. ※ ***Re'āyā sipāhīlerine 'öşr ve rüsümların edā eyledükden soŋra bī-vech ḫidmetlendürmeyeler.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 324 [1554/962]).

bivefa 'vefasız' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***vafā.*** ※ ***Sen ādemī ben perī - ne münāsebeti var? Andan gėrü ādemī bī-vefā olur.*** (Ferec 855/1451 v. 151b).

bivet, b. ***binet***.

Osm. **bivezn** 'münasebetsiz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***vazn*** 'tartı'. ※ ***I cüvān! Bu ne bī-vezen biyhüde ḫandedür? Kime gülersin?*** (Ferec 855/1451 v. 193a).

Osm. **bivukuf** 'habersiz' < Fa, ***bī-*** 'olmayan' ön takısı ve ***vuḳūf*** 'malumat'. ※ ***Çocuḳlarımın bī-vuḳūf, faḳaṭ o vāḳıf olmadıḳları ḥaḳīḳatin ḥiss-i dehşetiyle mütevahhiş gözlerinin ma'nā-yı istirḥāmını görüyorum.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 182).

biyaban, b. ***beyaban***.

AD. **biyalitsa** 'yaylalarda biten, ineklerin yediği bir ot cinsi' K. Emiroğlu 1989 s. 57 < Ukr. ***bilítsya*** 'çoban dağarcığı, Thlaspi arvense' (?), Türkçesinin manası tam olarak verilmemiştir.

AD. **biyan/boyan/meyan/piyan** 'kökünden tatlı bir usare çıkarılan bir ot cinsi, Glycyrrhiza glabra' DS 672, 3205, 3415, TS 645, R. Dankoff 1991 s. 18, I. Hauenschild 1989 no. 535, K. Grönbech 1942 s. 70 < ?? Türk dillerinde türlü şekillerde (ms. ***biya, buya, meya, miya***) yayılmış olan kelime belki başka bir dilden gelmiş olabilir. Krş. Kalm. ***buya*** a.m. G.J. Ramstedt 1935 s. 58. ***/b/→/m/*** değişimi için b. ***bakara*** II ⊡.

Osm. **biyar** 'yarsız, dostsuz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***yār***. ※ ***Cüvān begsin, ġarībsin. bī-kes u bī-yārsın.*** (Ferec 855/1451 v. 133b).

Argo **biyav** 'düğün' F. Steinherr 1932 s. 184, < Rom. ***biyav*** a.m. K. Kostov 1974 s. 358.

biye (terzilikte) 'yaka, kol, etek çevresine geçirilen ince şerit' < Fr. ***biais*** a.m. ※ ***Kendi kumaşından biyeli kolsuz rob dizlerimin bağını çözüverdi.*** (S. Anadol 1949 s. 7). ※ ***Ekose biyeler çok moda. Grogren süsler de öyle.*** (R. Ilgaz t.y. [1983] s. 8). ※ ***Turkuvaz giysisinin beyaz biyeyle çevrili askıları, bu sedefli buğday yanığını daha da belirginleştiriyor.*** (A. Kutlu 1995 s. 192).

biyel 'makinelerde pistona bağlı çubuk' < Fr. ***bielle*** a.m. < Alm. ***Bleuel*** 'tokaç' veya İsp. ***bielda*** 'yaba.'.

EOsm. **biyerle–** 'kabul etmek' < ?? Krş. ***eyerle– beyerle–*** 'konuğu en iyi şekilde ağırlamak, her çeşit gerekseme ve rahatını sağlamak' DS 1820. ※ ***Pes biyerledi anı Çalabısı.*** (A. Topaloğlu 1978 II, 96).

Osm. **biyim** 'Kırım'da bazı saray hanımlarının unvanı' R. Dankoff 1991 s. 18; krş. ***begüm***.

biyografi 'tercümeihâl' < Fr. ***biographie*** a.m. [EYun. ***βιος*** (bíos) 'hayat' ve ***γραφειν*** (gráfein) 'yazmak']. Fr. ***–i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Zerrin, çalıştığı yerde birisinin arandığını, erkek tercih edildiğini ama, yine de bir başvurmamı söyledi. Biyografimi bir kağıda yazdım, randevu aldım gittim.*** (D. Asena 1987 s. 97–98). ※ ***Son haftalar biyografiler, monografiler okumaya merak saldırmıştı.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 404).

biyokimya 'canlı maddeleri inceleyen kimya dalı' < Fr. ***biochimie*** a.m. üzerinden ***kimya*** kelimesiyle ibda edilmiş terim. ※ ***Duygular birer biyokimya olayıdır. Dışsal ve fiziksel bir uyarı harekete geçirmiş diyelim, içsel kimyasal tepkimeleri; sonuçta "duygu" doğmuş; bu deneyim "gerçek", öyle mi?*** (E. Atasü 1996 s. 277).

biyol, b. ***biryol***.

biyolog 'biyoloji âlimi' < Fr. ***biologue*** a.m. < EYun. ***βιος*** (bíos) 'hayat' ve ***λογος*** (lógos) 'söz',***–log*** için b. ***arkeolog*** ⊡]. ※ ***Biyolog Hamit Kaya bir rastlantı sonucu bu işe girmişti.*** (N. Güngör 1992 s. 20).

biyoloji 'bitki ve hayvanları inceleyen ilim' < Fr. ***biologie*** a.m. [EYun. ***βιος*** (bíos) 'hayat' ve ***λεγειν*** (légein) 'söylemek' fiilinden bir nomen actionis. Fr. ***–i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Bu Dr. Thomas'ın işi gücü biyoloji değil mi?*** (N. Eray 1992 s. 127). ※ ***Üç kişi resmini çekiyor cadı ağacının, | Üç biyoloji uzmanı, biri de çakısıyla | Bir parça koparıyor cadı ağacından.*** (E. Cansever 1966 s. 18).

biyolojik 'biyoloji ile alakalı' < Fr. ***biologique*** a.m. [***biologie*** + isimden sıfat yapan ***–ique*** eki < Lat. ***–ic(us)*** < EYun. ***–ik(os)***, b. ***Adriatik*** ⊡]. ※ ***Biz sevişebiliriz ama evlenmiyelim. Psikolojik, biyolojik, sosyolojik sebeplerle.*** (A. Muhteremoğlu 1959 s. 111).

biyolojist 'biyoloji âlimi, biyolog' < ***biyoloji*** + Avrupa dillerinden alınan meslek tabirlerinde geçen ***–ist*** eki, b. ***aferist*** ⊡. İng. ***biologist*** a.m. kelimesinin de tesiri olabilir.

biz I b.m. (***ben*** kelimesinin çoğulu) < ETk. ***biz*** a.m. Clauson 1972 s. 388, E.V. Sevortyan 1978 II, 129–130. [kelimenin sonundaki ***/z/*** harfi çoğul son ekidir, krş. ***sen – siz***]. Bir tek kişi kendinden ***biz*** diye bahsederken bununla şahsının ehemmiyetini ifade eder (pluralis majestatis): ※ ***Māhyār ḫalīfenüŋ elin öpdi, ḳarşusında durdı. Ḫalīfe eyitdi: "I Māhyār! Biz seni oḳımaduḳ, Ne sebebden geldüŋ?" dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 18a). Kelime bizzat çoğul olduğu hâlde ***–ler*** çoğul ekini alabilir; mana

bakımından bizler farklı bir gruba olan aidiyeti ima eder: ※ ***Bu müşterī bu ḥiṣārı bizden minnetsüz alur dėdi ve bizleri dahı ḳırarlar dėdi.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 146). O zaman genetivus hâlinde 1. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki yerine ***–in/–üŋ*** ekini alır, fakat izafet terkibinin ikinci unsuru ya 1. şahıs ya da 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) ekini alabilir: ※ ***Bizlerin içimiz rahat, beyefendi.*** (A. Ağaoğlu 1980ö s. 243). ※ ***Onların halkın sırtına nasıl bindiklerini, at sineği gibi bizlerin ensesine nasıl yapıştıklarını anlatırmışsınız,*** (S. Kocagöz 1954 s. 75). Onları ms. ***için*** gibi bir sontakı (postposition) takip ederse ***bizim için*** gibi 1. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) ekini almazlar, eksiz kalırlar: ※ ***Çanta avcılıkta en mühim şeydir. Bizler için en muvafığı kıptilerin yaptığı sepetlerdir.*** (S.M. Alus 1944 s. 142). ***bizbize*** 'yalnız biz, yabancı kimse olmadan': ※ ***Kırk ev kedisi karıları savmış, bizbize kalmıştık.*** (S.M. Alus 1944 s. 84). ***bizden iyiler/ bizden iyileri*** 'cinler, periler' TS 625 (krş. Fa. ***az mā bihtarān*** a.m.): ※ ***Galiba bizden iyilerin düğününe getirildim.*** (Y. Ahıskalı 1940 s. 5).

biz II 'iğneye delik açmak için kullanılan alet' < Çağ. !! ***bigiz*** a.m. G. Doerfer 1965 II, no. 760, T. Tekin 1969 s. 58, E.V. Sevortyan 1978 II, 130–131). ※※.

biz III (seyirci veya dinleyicilerden gelen haykırışlar) 'bir daha!' < Fr. ***bis*** a.m. [Lat. ***bis*** 'iki defa', krş. ***bisküvit***]. ※ ***Perde iner inmez ... nerede öğrenildiği anlaşılmayub "bir daha!" ma'nāsına olan biz!, biz! ṣadāları yükselirdi.*** (Aḥmed Rāsim 1926 s. 52).

Osm. **bizaat** 'tüccar malı' < Ar. ***biḍā'a*** a.m. ※ ***Bāzirgānam, Horāsāndan geldüm, biżā'atum vardur.*** (Ferec 855/1451 v. 214a).

Osm. **bizahmet** 'zahmetsizce' < Fa. ***bī–*** 'olmayan' ve ***zaḥmet***. ※ ***Eger Taŋrı ta'ālā saŋa ni'met rüzī ḳıldısa bī-zaḥmet yėtişür.Ṣabur eyle!*** (Ferec 855/1451 v. 52b).

Bizans 'Ortaçağda merkezi İstanbul'da bulunan imparatorluğa bugünkü tarihçilerin verdiği isim' < Fr. ***Byzance*** a.m.; aslında İstanbul'un Konstantinopolis adını almazdan evvel aynı sahada bulunan ***Byzantion*** şehrinin isminden. ※ ***Aman efendim. İstanbul bu, Bizans, çürümüş şehir...*** (F.R. Atay 1952 s. 53).

bizar 'bezgin, tedirgin' < Fa. ***bīzār*** a.m. ※ ***Burada da'vācı, seniŋ nāmūssuzluġundan bīzār ḳalan maḥallelidir. Görmüyor musun, biŋlerce halḳ aleyhiŋde ġaleyāna gelmiş.*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 83).

Osm. **bizarî** 'bezginlik' < Fa. ***bīzārī*** a.m. [***bīzār*** + sıfattan nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–ī*** eki; b. ***bazî*** ⊡]. ※ ***Kimseden eylemeye bīzārī | Ne efendisi ne hidmetkārı.*** ('Ālī 1587 v. 121b).

Osm. **bizatihi** 'bizzat' < Ar. ***bi–ḏātihī*** a.m. [***bi–*** ön takısı + ***ḏāt*** 'şahıs ve ***hi*** 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) eki.]. ※ "***Beyhude konuşmalar'dan birkaç bölümü bizatihi sevgilinin huzurunda canlandırmak istiyeceğim.*** (B. Karasu 1995na s. 112).

bizbize, b. ***biz*** I.

EOsm. **bizcileyin** 'bizim gibi' TS 625, R. Dankoff 1991 s. 17 < ***biz*** + ***–cileyin*** 'gibi', b. ***ancılayın*** ⊡. ※ ***Degülsiz siz illā ādemī bizcileyin.*** (A. Topaloğlu 1978 II, 97].

Osm. **bizeban** 'dilsiz' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' + ***zabān*** 'dil'. ※ ***Şöyle bîzebanlar kaidesi üzere gûşei çeşmiyle bakardım.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 3).

Osm. **bizeval** 'ölümsüz, ebedî' < Fa. ***bī-*** 'olmayan' ve ***zavāl*** 'inkıraz, inhitat'. ※ ***Endīşe yėme. Kārsāz‿Hudāy-ı bī-zevāldür.*** (Ferec 855/1451 v. 122a).

bizim, b. ***bizüm***.

AD. **bizle-** '(hayvanları) üvendire ile yürütmek' DS 714, ZTS 1976 s. 23 < ***biz*** II 'üvendirenin ucundaki çivi' + fiilden isim yapan ***-la-/-le-*** eki, b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Ne-kim dilerse ḳılur cihānda | Ḳılan hep gendü bizi neye bizler?*** (Sulṭān Veled 1341 s. 118).

AD. **bizlengeç/bizlengiç** 'üvendire' DS 714, TS 626, ZTS 1976 s. 24, Meninski 1680 I, 810 < ***bizle-*** + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***-geç/-giç*** eki (b. ***atlangaç*** ⊡, izah edilmeyen /***n***/ harfi ***atlangaç***, ***sallangaç***'da da vardır).

bizlik 'kendi esas karakterimiz, şahsiyetimiz' < ***biz*** I + nomen abstractum (soyut isim) yapan ***-lik*** eki, b. ***ağırlık*** ⊡. ※ ***Fakat asıl korkuncu, düşündüklerimizi yürütebilecek herhangi bir iktidarı ele geçirdiğimiz zaman düştüğümüz tezatlardır. Sadece hoşa gitmek için katlandığımız fedakârlıklar, verdiğimiz tâvizler, bütün aldatıcı görünüşlerimizin altındaki gerçek bizliğimizi belirtir.*** (F.R. Atay 1953 s. 55).

EOsm. **bizlü** 'bize ait, bizim tarafımızda' (?) < ***biz*** I + isimden sıfat yapan ***-lü*** eki, b. ***adamakıllı*** ⊡². ※ ***İki yüzden daḫı bizlüdür aṣṣı, | Ziyān içinde hem gizlüdür aṣṣı.*** (Şeyḫoğlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 4602).

bizmut (kimya terimlerinden) 'bir cins maden' < Fr. ***bismuth*** < Alm. ***Wismut*** a.m. [***Wissen*** 'bu maddenin ilk bulunduğu bir yerin adı' ve ***muten*** 'maden aranması'. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡].

bizon 'Amerika'da yaşayan bir çeşit yaban öküzü' < Fr. ***bizon*** a.m. < Alm. ***Wisent*** 'Avrupa tipi yaban öküzü' ※ ***Bush'un ataları Amerika'ya geldiği yıllarda o ülke otlaklarla kaplıydı boydan boya. Bunların içinde dolaşıyordu bizonlar. Sonra Kevin Kostner gelerek öldürdü hepsini.*** (O. Duru 1995 s. 27). ※ ***Çağlar öncesi /sözün sanat olduğu devirlerde/alabildiğine özgürdü çizilen bizonlar.*** (M. Mungan 1996 s. 374).

bizüm/bizim 1. şahıs çoğulu zamirinin genetivus (genetif, ilgi hali) hâli sıfat olarak kullandığında onu takip eden isimde mülkiyet ekinin lüzumu kalmıyor, ms. ※ ***bu bizüm‿halḳ*** (Ferec 855/1451 v. 33b) veya ***bu bizüm ḳız*** (Ferec 855/1451 v. 134a). AD.'de böyle terkipler çok samimî bir hitap şekli olarak kullanılır, ms. ***bizim gız*** 'kız kardeş' veya ***bizim oğlan*** 'kardeş, arkadaş, dost' DS 714: ※ ***Bizim gız, sen de hoş geldin!*** (F. Baykurt 1961o s. 325). ※ ***Bizim oğlan, aklını başına devşir!*** (F. Baykurt 1955 s. 64). ***bizimki/bizimkisi*** '(bir şey anlatırken) daha evvel bahsi geçen şahıs, mâlum olan': ※ ***Bizimkini korku sardı.*** (S. Yumer 1955 s. 76). ※ ***Yıllar sonrasında Roger Martin du Gard, Gide'in bu patavatsızlığını yüzüne vurunca bizimkisi de gülerek şu karşılığı kondurur...*** (S. Birsel 1995 s. 42).

Osm. **bizzarure** ‘zaruretle, ister istemez’ < Ar. ***bi-ḍ-ḍarūra*** a.m. [***ḍarūra*** ‘zaruret’, ***bi-*** ön takısı ve harfitarif ile]. ※ ***Sā’iḳ-i taḳdīr bi-ż-żarūre gemileri dönderdi, yine Girid’üŋ limānına gönderdi.*** (C. Okuyucu 1987 s. 377).

bizzat ‘kendisi, şahsen’ < Ar. ***bi-ḏ-ḏāt*** a.m. [***bi-*** ön takısı, /ẕ/ harfitarif ve ***ḏāt*** ‘şahıs, kendisi’]. ※ ***Hidmetcilere emniyet ėdemiyerek, Ferīde’yi bizẕāt yatırmaḳ içün yuḳarı çıḳmış idim.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1317 s. 1).

blânko (ticaret terimlerinden) tam salâhiyet; açık bono < İsp. ***blanco*** a.m., [asıl manası ‘beyaz’ ECerm. ***blanc***’dan Lat. dillere geçmiştir].

⊡ Tk.de kelime başında iki ünsüz bulunamaz. Ancak başka dillerden alınan kelimelerde bir mesele olduğundan bahsedebiliriz. Osm.da ödünç kelimelerin büyük ekseriyeti Ar. ve Fa. olduğu ve o lisanların klasik şekillerinde de Tk.deki kaide hakim bulunduğu için böyle bir mesele yoktu. Son asırda ve bilhassa Türkiye’de Lâtin harflerine geçildikten sonra telaffuz meselesi ehemmiyet kesbetti. Eskiden beri baştaki iki ünsüzün telaffuzunu becerebilmek için iki yol vardı: ya kelimenin başına bir ünlü eklenirdi, yâni prothesis, ms. İskoçya, ***istasyon;*** ya da o iki ünsüzün arasına bir ünlü sokulurdu (epenthesis, kelime içinde ses türemesi), ms. ***diretnot, pisikoloji.*** Birinci gruptaki kelimelerin birçoğu hâlâ yaşamaya devam ediyor (ms. ***istatistik, istop, İsveç, İsviçre***, fakat İslav yanında ***Slav*** denmeye başlandı); ikinci gruptakiler ise bugün ünlü koyulmadan yazılır ve bir yabancı dili biraz bilen bunları ünlü olmadan söylemeye gayret eder. A–B ve C–E ciltlerindeki bütün / ***bl*** /, / ***br*** / ve / ***dr*** / ile başlayan kelimeler epenthesis (kelime içinde ses türemesi) hadisesine örnek olabilir. Kelime veya hece sonunda bulunan yan yana iki ünsüz (consonant cluster, ünsüzler grubu) meselesi için b. ***acz/aciz*** ⊡.

blazer ‘bir çeşit spor ceket’ < İng. ***blazer*** a.m. ※ ***Siyah bir takım elbise giymişti. Blazer ceket.*** (M. Mungan 1999 s. 36).

blefarit (tıp terimlerinden) ‘göz kapağı ilthabı’ < Fr. ***blépharite*** a.m. [EYun. ***βλεφαρον*** (bléfaron) ‘göz kapağı’ + tıp termolojisinde iltihaplar için kullanılan ***-itis***, Fr. ***-ite***, ekleri], b. ***adenit*** ⊡.

blero ‘tıraş fırçası’ < Fr. ***blaireau*** a.m., asıl manası ‘porsuk’ (tıraş fırçasının iyisi porsuk kılından yapılırdı).

AD. **blider** ‘el bezi’ < Yun. ****πλυτερι*** (plitéri) ‘çamaşır yıkama’ K. Emiroğlu 1989 s. 57.

blok I ‘kitle, büyük parça, büyük birlik’ < Fr. ***bloc*** < Alm. ***Block*** a.m. ‘bitişik binalar grubu’; ※ ***Şu çokça rastlanır olan bloklardan birindeki dairenizin penceresinden aşağıya bırakıvermiştin kendini.*** (Z. Ankara 1991 s. 152). Kelime sıfat da olabilir (belki İng.’nin tesiri altında, krş. ***block seminar***): ※ ***Sabahı dinliyorum. Ardımda dev blok apartmanlar uyuyor.*** (N. Eray 1990 s. 101). ‘gruplardan ibaret siyasi birlik’: ※ ***Padişah ve HİP ... Milli bloka karşı koymaya uğraşıyorlardı.*** (B. Criss 1993 s. 195).

blok II (politika terimlerinden) ‘askerî muahedelerle birbirine bağlanmış devletler grubu’ < Fr. ***bloc*** veya İng. ***block*** a.m., krş. ***blok*** I. ※ ***Doğu Blokunda olan olayları sana anlatacağım, unutturma.*** (N. Eray 1994 s. 28).

blokaj 'yolu kapatma' < Fr. ***bloquage*** a.m. [***bloquer*** 'yolu kapatmak' + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-age*** eki, b. ***ambalaj*** ⊡]. ※ ***Askerliğin dışındaki heteroseksüel blokajın askerlik duvarlarında da böyledir. Yani "içinde yaşadığımız toplum" dediğimiz duvarlada da...*** (M. Mungan 1996 s. 437).

bloknot 'yaprakları kolayca koparılabilen not defteri' < Fr. ***block-notes*** < İng. ※ ***Omzuma asılı küçük çantadan kareli bloknot ile sıfır beş, ince uçlu kalem çıkarıyorum***. (A. Yurdakul 1993 s. 161).

blöf (poker tabirlerinden) 'oyuncunun, kendi eli hususunda öteki oyunculara yanlış fikir verme çabası' < İng. ***bluff*** a.m. (belki Fr. vasıtasiyle). ※ ***Blöf, zarardan kurtulmak için değil, kârı ziyadeleştirmek için müracaat edilen bir vasıtadır.*** (H. Kodaman 1944 s. 157). 'karşısındakini yanıltmak için söylenen asılsız söz': ※ ***Blöf yapmıyorsun ya!*** (R. Ilgaz 1981 s. 214). ※ ***General Harlngton blöf yapmıştı, ama Türk yönetimi de General'e inanmıştı.*** (B. Criss 1993 s. 230).

blucin/blujln '1960–70'lerde moda olan kaba pamukludan pantolon' < İng. ***blue jeans*** a.m. ***blue*** 'mavi' ve ***jean*** 'kaba bir kumaş cinsi' [Eİng. ***gene*** < ***Genoa*** 'Cenova şehri', bu kumaş orada yapılıyordu. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡]. ※ ***Kıçı beyaza dönüyordu eskilikten, giydiği mavi bulucinin.*** (Peride Celal 1978 s. 27). Kelimenin telaffuzu Türkçeye zor geldiği için, bu pantolonun adı, adeta ***grapefrult*** kelimesi kadar çeşitli imlalara girdi, ms.: ※ ***Caddenin karşısından bulljlnll bir gencin seslendiğini duydular.*** (M. Güler 1990 s. 262).

blum/blüm/bullm/bulüm 'bir kâğıt oyununun adı' < Fr. ***blum*** a.m. ?? ※ ***Bizim harçlığımızın yarısı moruktansa, yarısı blumdan.*** (M. Seyda 1963 s. 37). ※ ***Balat'dakl Lâzın kahvesinde blüm oynarken ...*** (Orhan Kemal 1957 s. 80). ※ ***Gel de bulim oynıyalım! Tavla da oyun mu ki?*** (S. Şimşek 1960 s. 86). ※ ***Bulüm oynayanlar yeniden kâğıt çekip yer değiştirdiler.*** (S. Şimşek 1960 s. 90).

bluz/blûz 'ince bezden kadın giysisi' < Fr. ***blouse*** a.m. [Ortaçağda Mısır'da mavi blûzlar imal edilen ***Peluslum*** şehrinin adından (b. K. Lokotsch 1927 no. 1647). Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡]. ※ ***Bluzunun üstünde bir hırka var gibi, balkonun dibinden iyice görünüyor.*** (D. Özlü 1966 s. 79).

blüm, b. ***blum***.

boa/bova 'çok iri bir yılan cinsi' < Fr. ***boa*** a.m. < Lat. ***boa*** 'suda yaşayan yılan'. ※ ***Bir boa yılanını boynuna dolar, elini yılanın ağzına sokar, yılanın gırtlağını sıkardı.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 361). 'kadınların boyunlarına sardıkları yılan şeklinde dar ve uzun kürk': ※ ***Boynuma attığım bovaya daha sıkı sarındım.*** (Reşat Enis 1933 s. 158).

boba, b. ***buba***.

AD. **bobaçça**, b. ***babaçça***.

bobi 'süs köpeği, fino' < İng. ***Bobby*** [***Robert*** erkek adının kısaltılmışı, İngiltere'de ve başka memleketlerde sık sık ev köpeklerine takılan ad]. ※ ***Evlerde uyuyanlar, ipekler içinde uyuyanlar, kadın koynunda uyuyanlar, soba başında kıvrılmış bobiler de var. Lastikten kemikleri, topları var.*** (S.F. Abasıyanık 1954a s. 10). ※ ***Siz adam mısınız be? Siz***

köpeksiniz köpek! Senin adın Bobi, seninki de Karabaş! (A. İlhan 1963 II, 71).

bobin 'makara; elektrikçilikte kullanılan tel rulosu' < Fr. ***bobine*** a.m. [makaranın çıkardığı sesi taklid eden kelime]. ※ ***Son bobin de takıldı. Fazlalıkları dahil, en çok yarım saat sürer.*** (A. Yurdakul 1991 s. 142). 'kâğıt fabrikasından matbaaya gönderilen büyük kâğıt rulosu': ※ ***Kâğıt fabrikasından bobin mi gelecek?*** (R. Ilgaz 1962n s. 39).

bobinatör 'ipliği veya şeriti makaraya saran cihaz' < Fr. ***bobinateur*** a.m. [***bobine*** + Lat. köklü nomen instrumenti'de (alet ismi) kullanılan ***–ateur*** unsuru, b. ***adaptör*** ⊡]. ※ ***Her bölüm bittikçe makarayı alıyor, bobinatöre takıp kolu çevirerek filmi*** öteki makaraya aktarıp yeni matineye hazır ediyordum. (B. Arpad 1976 s. 22–23).

AD. **bobo/bobos/momo/momoç/momucu/ popos** 'umacı, küçük çocukları korkutmak için uydurulmuş yaratık' DS 715, 3209, 3469, K. Emiroğlu 1989 s. 57 < çocuk dili kelimelerinden olduğu için aslını tespit etmek zordur (Alm.da da çocukları korkutmak için "***Der Momo kommt!***" denir). Çocuk dili için b. ***adda git–*** ⊡ ve ***/b/→/m/*** değişimi için b. ***bakara*** II ⊡.

AD. **boboç** 'sümük' DS 715 < Erm. ***bobocag*** a.m. U. Bläsing 1992 no. 13, R. Dankoff 1995 no. 631.

bobos, b. ***bobo***.

(Argo) **bobstil/bopstil** '1940'larda kız ve erkek giyiminde bir moda; züppe' (R.E. Koçu 1967/1969 s. 40–41 < Fr. < İng. ***bobstyle*** (b. Patricia Baker: Fashions of a decade. The 1947s. London 1991 s. 46). ※ ***Ot fışkırmış Arnavut kaldırımlarını öksürüklü emeklilerin, ihtiyar dulların ayakları ile birlikte genç kadın ökçeleri, bobstil delikanlıların süet kunduraları döver.*** (Reşat Enis 1947 s. ??). ※ ***Bobstil bir delikanlı, ağzında ıslıkla tango, paldır küldür salona daldı.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 14.III.1942).

boca et–/boci et– 'birden çevirip boşaltmak' < ?? ※ ***Aşcı başı bir daha boci eder.*** (H.R. Gürpınar 1927m s. 250). ※ ***Kezik yaygıyı serecek yere. Yufka ekmekleri yayacak. Yufka pilâvını boca edecek yufkanın ortasına.*** (Y.Z. Bahadınlı 1964 s. 54).

AD. **boccik** 'keçi kuyruğu' DS 715 < Erm. ***boç*** 'kuyruk' + ***–ik*** küçültme eki (R. Dankoff 1995 no. 629, U. Bläsing 1992 no. 14).

bocga, b. ***boçke***.

boci et–, b. ***boca et–***.

AD. **bocu/boçuk** 'küçük köpek; tazı; domuz yavrusu' DS 716–717 < Erm. ***poci*** < EErm. ***poçi*** a.m. R. Dankoff 1995 no. E21. krş. Rom. ***boyci*** 'köpek' A.G. Paspati 1870 s. 186. ※ ***Bu bocuyuŋ ar̯hası-sura get-de, zerzamıya düşmüyesiŋ.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 215). ※ ***Herif yağlı yemekten bocuk domuzuna dönmüş!*** (M.Ş. Esendal 1958o s. 182).

RD. **bocur** 'kırmızı renkli bir çiçek, şakayık' DS 716 < Bulg., Sırp–Hırv. ***bójur*** a.m. A. Tietze 1957 no. 6. Kelimenin etimolojisi izah edilmemiştir (BER 1971 I, 83).

bocurgat I/**bucurgat** (gemicilik dili) 'ağır şeyleri kaldırmaya yarayan makaralı cihaz' DS 777, TS 674 < (17. asır) ***boci ırġat/voci ırġat*** a.m. R. Dankoff 1991 s. 18 [***boci/voci*** krş. ***boca/boci et–*** ve ırgat II, ***/b/→/v/***

gelişmesi için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡²] Kahane–Tietze 1958 no. 769. ※ ***Mermer işçilerinin keski seslerine, makaraların, bocurgatların gürültüsüne karşın sözleri işitilebiliyordu, ama ...*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 121).

(Argo) **bocurgat** II 'iri yarı adam' DS 716 < ***bocurgat*** I (uzun boylu adam bocurgatın sırığına benzetiliyor). ***bocurgat yap–*** 'burnunu karıştırmak, hap hapmak' F. Devellioğlu 1959 s. 70, H. Aktunç 1990 s. 56, (bocurgatın yükü tutup çekmesi göz önünde).

bocurum (gemici dili) 'filika ve kotralarda kıç direğinde dört köşe yelken' L. Gürçay 1943 s. 76 < Yun. ***επιδρομος*** (epíd̠romos) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 767. ※ ***Artık onlar sandallarla dost, küreklerle sıkı fıkı, ağlar, oltalar, flok, bocurumla içli dışlı olmuşlardı.*** (S.F. Abasıyanık 1944me s. 133).

AD. **bocut** 'kulpsuz küçük testi, su küpü' DS 716 < ***boduç*** kelimesinin metateze uğramış varyantı (H. Eren 1992s s. 176), krş. ***albız*** ⊡. ※ ***Toprak ibriğim içerde buz tutmuş da çatlamış gece. Şimdi helâya da bocutla gitmek mecburiyetindeyim.*** (M. Makal 1950 s. 130). ※ ***Bocut'tan yarısına kadar su doldurup koydu ateşe.*** (R. Ilgaz 1969k s. 67).

Osm. **boça/poca** (gemici dili) '17. asırda kullanılan bir çeşit top güllesi' < İt. ***boccia*** 'barutluk' Kahane–Tietze 1958 no. 98.

AD. **boçça** 'küçük testi' DS 717 < Yun. ***μποτσα*** (bótsa) a.m. A. Tietze 1955 no. 189.

AD. **boçke/bocga/boşka/buçka** 'testi, yayık, fıçı' DS 717, 743, 777, ZTS 1976 s. 24, < Sırp–Hırv. ***buçka***, Rus. ***boçka*** a.m. A. Tietze 1957 no. 8, 1982 no. 19. (Etimolojisi için b. M. Vasmer 1953 I, 113–114). Slavca ***–ka*** için b. ***ayka*** ⊡.

boçov şorba 'bir çeşit çorba' < ?? ve ***çorba***. ※ ***O akşam da "boçov şorba" dediğimiz kuyruklu çorbamızın içine ekmeğimizi doğrayıp afiyetle kaşıkladıktan sonra, tıkabasa doyduk.*** (M. Margosyan 1996 s. 82).

boçuk, b. ***bocu***.

AD. **bodam** 'yapıya büyük kiriş atıldıktan sonra iki tarafta kalan boydan boya bölmeler' DS 717 < Yun. diyal. ***ποταμο*** (potamó) < ***hypótono*** Ch. Tzitzilis 1987g no. 554.

AD. **bodana/bötdene/putina** 'tahta kap, küçük fıçı; toprak kap; testi' DS 717, 773, 3448, 4655 < Yun. (diyal.) ***μπουτινα/ πουτουνα*** (bútina/putúna) 'tahtadan yağ kabı' < EYun. ***πυτινη*** (putínē) 'dallarla sarılmış şarap şişesi' Ch. Tzitzilis 1987g no. 444. Krş. K. Karapotosoğlu 1999 no. 47.

AD. **bodes** 'büyük boy öreke' K. Emiroğlu 1989 s. 57 < Yun. (diyal.) ***ποδεσιν*** (pod̠ésin) 'iğin dibindeki çengel' Ch. Tzitzilis 1990 s. 190.

AD. **bodiri** 'küçük konyak kadehi' DS 718 < Yun. ***ποτηρι*** (potíri) a.m.

AD. **bodiye** 'kızların okul önlüğü' DS 718 < Yun. ***ποδια*** (pod̠ía) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 422.

AD. **bodla–/botla–** '(deve) yavrulamak' DS 718, TS 642–643 < ETk. ***botula–*** a.m. Clauson 1972 s. 305. ※ ***Taŋrı buyurmadı hīç deve kim biş gez botlayıcaḳ ḳulağın yıralar.*** (A. Topaloğlu 1978 II, 99).

bodlacı/bortlacı/botlacı 'gebe deve' DS 741, TS 642.

bodoslama 'gemi omurgasının baş ve kıç taraflarında yukarı çıkan uçları' L. Gürçay 1943 s. 76, R. Dankoff 1991 s. 19 < Yun. ***ποδοσταμο*** (poḏóstamo) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 834. ※ ***Sığınacak bir liman olmadığından bodoslamasını vermiş dalgalara, denizin ortasında sallanmış durmuş.*** (S. Şengil 1990 s. 105). (Argo) 'burun' (baş bodoslaması geminin en önde bulunan sivriliği olduğu için) M. Mikhaïlov 1930 s. 19, F. Devellioğlu 1959 s. 71, H. Aktunç 1990 s. 56. ※ ***Gözlüklünün bodoslamasına bir tane oturttum, gözlüğü yere düştü.*** (M. Buyrukçu 1956 s. 34). ***bodoslamadan*** 'cepheden' F. Devellioğlu 1959 s. 71. ※ ***Net adam. Her işe bodoslamadan girer.*** (Cemal Süreya 1991 s. 251).

bodrum zemin katının altındaki kat' < Yun. ***υποδρομος*** (hypóḏromos) a.m. [***hypo*** 'altında' ve ***drómos*** 'yol'] G. Meyer 1893 s. 44. ※ ***Maġaralara bodrimlere girmişler, gėrü ṭaşdandur ḳapuları*** (Ṣaltuḳ–nāme 1974 [15. yüzyılın sonu] s. 281). ※ ***Bayat nahiyesi karakol binası şosenin kenarında tek başına yabancı ve korkunç göründü. Bodrumu sayılmazsa bir katlıydı.*** (Kemal Tahir 1955g s. 91).

Bodrum 'Muğla vilayetindeki kasaba' < ***bodrum;*** Ortaçağ binalarının kalıntılarından. Eski Çağda şehrin adı Halikarnassos idi.

AD. **boduç** 'küçük testi' DS 718–720, TS 627, ZTS 1976 s. 24, K. Emiroğlu 1989 s. 57, < ETk. ***butıḳ*** 'deriden su kabı, küçük kırba' Clauson 1972 s. 302. ※ ***Seni gül gibi dutar her saḳağı, | Boduç gibi öpersin her dudağı.*** (Fa̮hrī 1974 [1367] no. 3631). ※ ***Kör besleyici mi var burada? Ne olur, bir gün kendiliğinden bir boduç alıp su doldursan?*** (İ. İmamoğlu 1949 s. 21).

AD. (?) **boduçka** 'bodur' < ***bodur*** + bir Sl. dilinden alınmış ***–ka*** küçültme eki Slavca ***–ka*** için b. ***ayka*** ⊡. ※ ***Cami kabristanına bakan sokağın içinde, viran kapısı acayip iğriliş büğrülüşlerle yanpiri, boduçka bir ev vardır. Bu ev, topalın evidir.*** (Reşat Enis 1933 s. 233). ※ ***Ne boduçka polis, ne çılgın gibi esen rüzgâr ve ne de yağmur, karakol kapısında mıhlanıp kalan meraklı kalabalığı dağıtabiliyor.*** (Reşat Enis 1945 s. 84).

boduk, b. ***bota***.

bodur 'kısa boylu, az büyümüş (insan veya ağaç)' Krş. ***bücür***. ※ ***Abut durmadan küfreden tıknaz, bodur boylunun belinden kavradı, bir hamlede kaldırıp boş bir çuval gibi yere patlattı.*** (F. Baysal 1944 s. 188).

RD. **bog** 'baş, amir' DS 722 < b. ***baş boğ/başbuğ***.

EOsm. **boğ** 'bohça' TS 627 < ***boġ*** a.m. Clauson 1972 s. 311. ※ ***Bir boġ don getürdiler, gözsüze geydürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 217a). ※ ***'Işḳ bir ḳıymetī metā'–i merġūb. | 'Arş ṣandūḳdur aŋa, Kürsī muraṣṣa' bir boġ.*** (Ẕātī 1970 [16. yy'ın ilk yarısı] II, 134).

boğ– I b.m. (havasını keserek öldürmek) < ETk. ***boġ–*** a.m. Clauson 1972 s. 311. ※ ***Ol͜ hayın kyafir Kırişdiyani | Ḳızınle gyorub niçin boğmadi?*** (E. Kömürciyan 1981 s. 129). 'suda boğulmasına sebep olmak': ※ ***Nuh içün ṭūfān ḳamu kāfirleri | Boġdı, sudan ḳomadı kimse diri.*** (Sulṭān Veled 1958 [1226–1312] s. 20). (kumarbazlar argosu) 'soymak': ※ ***"Meğer beni boğmamışlar mı?" – "Boğmamışlarmı ne demek?"***

– ***"Canım, kumarbaz tabirince boğulmak demek, hile ile soyulup soğana çevrilmek demektir."*** (R.C. Ulunay 1941 s. 231). 'susturmak, söndürmek': ***"Kapatır mısın şunu!" Sesi boğdu.*** (Tarık Dursun K. 1993 s. 113). 'bir meseleyi şaka veya palavra ile geçiştirmek': ※ ***Lâfı kıtıra boğma, şu dakikada burada mı, değil mi?*** (S.M. Alus 1934 s. 358). ※ ***Düşünme uzmanı sayılan kimselerin çoğu da işi parlak parlak cümlelere boğup sıyrılıverlyorlar.*** (N. Ataç 1952 s. 79).

AD. **boğ- II** 'donmak' K. Emiroğlu 1989 s. 57 < ?? Krş. ***buy-*** a.m.

boğa 'damızlık erkek sığır' < ETk. ***buḳa*** a.m. Clauson 1972 s. 112. ※ ***O aralıḳ dīvārıŋ deliğinden bir fāre çıḳub boğanıŋ bacağını ışırır.*** (Aḥmed Midḥat 1296 s. 5).

boğaça/poğaça 'bir çeşit tuzlu börek' < Bulg., Sırp-Hırv. ***pógaça*** < İt. ***focaccia*** a.m. A. Tietze 1957 no. 169, 1982z no. 207. ※ ***Ve‿hırman mevsiminde ẕlkr olan vilāyetlnüŋ ḳānūn-ı ḳadīmesi üzre her müzevvecden sipāhīsine bir tavuḳ ile bir boğaça alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [16. yüzyıl] s. 270).

boğada/buğada 'küllü su ile çamaşır yıkama ameliyesi' < İt. ***bucata/bocata***, Venedik diyalektinde ve İsp. ***bucada*** a.m., ECerm. aslından G. Meyer 1893 s. 47, A. Prati 1951 s. 176. ※ ***Seni göbek ṭaşında bir güzel terletlrlm, ṣoŋra ṣıcaḳ‿halvetde elbiseŋle berāber bir buğādaya ḳoydurturum.*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 555).

AD. **boğanak/buğanak** 'sağanak' DS 722–723, 779 TS 680 < ETk. ***boğnaḳ*** 'insanı boğan şey' Clauson 1972 s. 316. Krş. ***sağanak***.

AD. **boğasa-** 'çiftleşmek isteği göstermek (inek)' DS 725–726, TS 628 < ***boğa*** + dişinin erkeği istemesi manasında isimden fiil yapan ***-sa-/-se-*** (ve varyantları) eki, b. ***aygırsa-*** ⊡.

AD. **boğasak** 'boğayı isteyen inek' DS 724–725 < ***boğasa-*** + fiilden sıfat yapan ***-(ı)k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Birden bir sürü karaltılar peydahlandı. Sanki boğasak bir ineğin ardında yüz, yüz elli kara dana.*** (F. Baykurt 1967a s. 50).

Osm. **boğası** 'yerli bez, patiska' DS 726, TS 627–628 < 14. asırdan beri Avrupa'da bilinen ve adı ***boccascino*** olarak İtalyancaya (ve oradan başka Avrupa dillerine) giren asıl menşei (ve kelimenin sonundaki ***/i/*** hangi coğrafî mevkiye dayandığı) bilinmiyor. ※ ***Ammā meẕkür bāzārdüzlar şöyle şikāyet ėtdiler ki evā'ilde Ḳaraman ve Ḥamīd ėli boğasılarınuŋ‿hamı yedi buçuk arşun ve yunmış(ı) yedi arşun olurdı. Üç dört yıl var ki gelen boğasılar aḍlā tamām gelmez.*** (Ö.L. Barkan 1942 [1502] s. 32). Krş. Tekin–Tietze 1994 no. 159.

boğata (gemici tabirlerinden) 'ağaçtan yapılmış yuvarlak bir nevi makara' L. Gürçay 1943 s. 77 < İt. ***blgotta*** a.m. [***blga*** 'çift atlı bir cins araba', bu makaralar hep çift kullanıldıkları için] Kahane–Tietze 1958 no. 93.

boğaz 'ağızdan mideye giden geçiş yeri' < ETk. ***boğuz*** a.m. Clauson 1972 s. 322, ayrıca b. ***boğuz***. ※ ***Ṭa'ām boğazlarından aşağa geçdüginleyin "İt oluŋ!" dėdüm.*** (Ferec 855/1451 v. 102b). 'ümük, boynun ön tarafında hava borusunun geçtiği hassas ve korumasız yer': ※ ***Sıçradum, boğazına yapışdum. Ol feryād eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 61b). ※ ***Ciğarasından bir nefes çektikten sonra boğazını ayıkladı***. (H. Aytekin 1945 s. 40). 'insan vücûdunun dar yeri ve buna benzeyen da-

ralmalar, derbent, deniz boğazı': ※ ***Aḥmedüŋ boġazına resen taḳub isa eylediler.*** (Ş. Elçin 1977–78 [1876] s. 213). ※ ***Boğaz vapurlarının iskelesinden geçtim.*** (S.K. Aksal 1954 s. 559). Mecazî mana: 'yenen yemek': ※ ***Boğazı da hesap edilirse kaça malolurdu bir hizmetçi?*** (K. Bilbaşar 1944 s. 32). ***boğazsız*** 'az yer, iştahsız': ※ ***Emīne boğazsızdı, bu sāyede Muhācir Şerīfenin öğle yemeği çıḳıyordu.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 256).

Boğaziçi 'İstanbul'un Boğaz semti, Bosfor' < ***boğaz*** ve ***iç***. Terkip pekişmiştir ve isim eklerini alabilir, b. ***acabola/acabula*** ⊡ ※ ***Ben ona kendi kendime bir hayat tanzim ede durayım, o hâlâ "Var mısın Boğaziçisine?" diyordu.*** (M. Hacıhasanoğlu 1951t s. 58). ※ ***Ben ona keni kedime bir hayat tanzim ede durayım o hâlâ: – Var mısın Boğaziçisine, diyordu.*** (M. Hacıhasanoğlu 1951t s. 58).

boğazla– 'boğazından keserek, sıkarak öldürmek' < ETk. ***boġuzla–*** a.m. Clauson 1972 s. 322. İsim/sıfat'tan fiil yapan ***–la–*** eki için b. ***acabla–*** ⊡. ※ ***Andan şāh–ı mārānı boġazlasun, başında noḫüd ḳadar mühresi vardur, alsun.*** (Ferec 855/1451 v. 61a).

boğça/bohça 'giysi sarmaya yarayan kumaş parçası' < ***boġ*** 'bohça' Clauson 1972 s. 311 + Fa. ***–ça*** küçültme eki, b. ***bağçe*** ⊡ (G. Doerfer 1965 II, no. 789). Osm.da kelimenin eski şekli ***boġça,*** yeni şekli ***bohça,*** diyal. ***bokça*** (/ç/'nin tesiriyle dissonorisation, krş. ***bāġça > bahçe).*** Fakat ***bāġça***'daki ***–ça*** eki Fa. bir ektir. Eğer ***boġça***'daki ek atalardan kalma Türkçe küçültme (diminutivum) eki olsa kelime ***boğca*** olmalıydı ve dissonorisation olmazdı. Demek ki kelime birçok günlük hayata ait kelimeler gibi doğrudan doğruya Fa.'dan geçmiştir (krş. ***bağçe***). Ekin de Fa. ***–ça*** olması ihtimali var. Fakat G. Doerfer 1992 s. 55 bütün kelimeyi Mo. ***bogça*** a.m. ile karşılaştırıyor. ※ ***Oş bir boġça don ve otuz dīnār getürdüm. Ḳabül eyle!*** (Ferec 855/1451 v. 119a). ※ ***Gitmezden önce küçük bohçasını, itirazlarına rağmen, Melek hanıma açıp gösterdi. Bohçada iki portakal, bir elma vardı.*** (K. Bilbaşar 1944 s. 39).

Osm. **Boğdan** 'eskiden Romanya'nın ve Ukrayna'nın Karadeniz'e yakın bölgesinde bir prenslik, Avrupa kaynaklarında Moldavia' < 16. asırda orada hüküm süren Prens Bogdan'ın adından [yaygın Sl. bir erkek adı olan ***Bogdan*** "Tanrı verdi" demektir, Tk.'de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡]. ※ ***İsyān ve tuġyān eyleyen Eflāk ve Boġdān vilāyetleri yardımına gidiyorlar.*** (Selānikī 1989 [1599] I, 476–477).

AD. **boğma** I 'bir çeşit rakı' DS 729 < ***boğ–*** + fiilden sıfat (ve dolayısıyla isim) yapan ***–ma*** eki, imal usulü ile alakalı, b. ***bazlama*** ⊡. ※ ***Geçenlerde Zübeyrin evinde toplandık. Boğmanın iyisi vardı.*** (A. Dino 1944 s. 52). ***boğma rakı*** a.m.: ※ ***Karpuzun en ucuzu nerdeydi? Boğma rakıyı nerden getirtmeli?*** (T. Uyar 1982d s. 187).

EOsm. **boğma** II 'boğaz ağrısı, anjin' < ***boğ–*** + ***–ma*** eki, krş. G. Doerfer 1965 II, no. 796. ※ ***Boy boy boġmalar çıḳar, delü ozan, | Gelüb tatlucaḳ ṣoḥbetümüz bozan.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.–15. yüzyıl] s. 53).

boğmaca b.m. (boğaz hastalığı) < EOsm. ***boğma*** + ***–ca*** küçültme eki, b. ***aldatmaca*** ⊡. Korkulan ve ***büyük öksürük*** (DS 833) dahi denilen bu hastalığın adına küçültme eki takılmasına herhâlde kötülüğe karşı koruyucu (apotropaik) düşünceler sebep olmuştur. Şu var ki bu ek başka hastalık isimlerinde de geçer, krş. ***donuca/doluca***. ※ ***Buncağız boğmaca öksürüğü olmuş.*** (H.R. Gürpınar 1335).

EOsm. **boğmak** I 'boyun halkası, kolye' < ETk. ***boġmaḳ*** a.m. [***boġ-*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-mak*** eki, b. ***artmak*** ⊡]. ※ ***Ol 'avratuŋ boynundan bir boġmaḳ aldı, cāriyeye vėrdi. On dāne keklik yumurdası deŋlü İncüsi varıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 95a).

boğmak II/**boğmuk** 'boğum, kalınca yer, şişkinlik' < ***boğ-*** + fiilden müşahhas isim yapan ***-mak*** ve ***-muk*** ekleri, krş. çakmak; kusmuk. ※ ***Her teke vurulmaz, yaşı onı geçmeli: boynuzunuŋ boğmuḳlarını say, yaşı anlarsın.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 14).

boğnuk, b. ***boğunuk***.

boğuk 'kısık (ses)' < ***boğ-*** + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat yapan ***-(ı)k*** eki, b. ***açık*** I ⊡. ※ ***Karın gurultusuna benziyen boğuk sesler.*** (Peyami Safa 1930 s. 17). (zarf) ***boğuk boğuk***: ※ ***Ormanâ döndü sonra; boğuk boğuk ünledi.*** (M. Başaran 1964 s. 89).

boğul-, ***boğ-*** fiilinin passivum ve medialis–reflexivum (orta–dönüşken) hâli, b. ***açıl-*** ⊡. Eskiden dativus hâliyle kullanılırdı: ※ ***'Āḳıbet Süleymān Şāh at tepdi Furāt ırmağın geçmege, meger öŋi yar-mış, atıyile Furāta boġuldı.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 6). 'garkolmak, içinde kaybolmak': ※ ***Bir donanma aydınlığına boğulmuş evin önünde, siyah esvaplı bir uşak bize bakıyor.*** (F.R. Atay 1952 s. 121).

EOsm. **boġuldum** 'numilla, collare (gerdanlık ?)' Meninski 1680 III, 5973). Başka kaynaklarda bulunamadı. Fiilin geçmiş zaman şeklinin, isim hâline gelmesi için b. ***bastı*** ⊡.

boğum 'yanını sıkarak büzmekle husule gelen şişkinlik' < ETk. ***boġum*** 'mafsal' Clauson 1972 s. 315 [***boġ-*** + fiilden isim yapan ***-um*** eki (b. ***adım*** I ⊡)]. ※ ***Paramount şeridi genç kız rüyalarını yılan gibi, boğum boğum sarmıştır.*** (F.R. Atay 1952 s. 7). 'parmak bölümü': ※ ***Nāzik parmaḳlarınıŋ her boğumuna büyücek birer inci tānesi ṣığabilirdi.*** (Nāmıḳ Kemāl 1944 s. 80).

EOsm. **boġun** 'boğum' TS 632–633 < ETk. ***boġun*** a.m. Clauson 1972 s. 316.

EOsm. **boġun-** 'kendi kendini boğmak' TS 633 < ETk. Clauson 1972, s. 316 ***boġun-*** '(başkası tarafından) boğulmak'. Reflexivum (dönüşlülük) hâli yapan ***-(ı)n-*** için b. ***acın-*** II ⊡.

boğuntu I 'sıkıntı' < ***boğ-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) manasında isim yapan ***-untu*** eki, b. ***akıntı*** ⊡. ※ ***Buğuntulu sokaklar.*** (D. Özlü'nün bir hikâyesinin adı [1966 s. 82]).

(Argo) **boğuntu** II 'soygunculuk, fazla fiyat ya da ücret isteme' Meḥmed Ḫālid [Bayrı] 1934 s. 36 < ***boğ-*** + ***-untu*** (b. ***boğuntu*** I). ***boğuntu yeri*** 'kumarhane' F. Devellioğlu 1959 s. 71, H. Aktunç 1990 s. 57. 'girmesi insanın çok parasına malolacak müessese': ※ ***İlle de bar denilen boğuntu yerlere gidilecek!*** (İsmail Galib 1932ydk s. 15). ※ ***Kapısında iri kıyım bir bekçi duran bu mağazanın önünden geçtikçe, harpten evvel burada birkaç kere boğuntuya getirildiğini düşünürdü.*** (Reşat Enis 1947 s. 247).

AD. **boğunuk/boğnuk** 'sıkıntılı, boğuk, kısık, kapalı, donuk' DS 731 < ***boğun-*** + fiilden sıfat yapan ***-uk*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Sıkım sıkım sıkılmış, öfkeden boğunuk, sedire gelip çöktü.*** (Tarık Dursun K. 1966 s. 62; aynı yazar bir yerde — 1960 s. 10 — ***boğunuk*** yerine ***boğunk*** kelimesini

kullanıyor; dizgi hatası değilse, Türkçenin yegâne ***–unk*** ile biten kelimesini yaratmıştır). ※ ***Handan asabî bir halde kaşlarını çatmış, esrarengiz bir tavırla, hariçten işitilmemesi için boğnuk bir sesle söylüyordu.*** (Fazlı Necip 1930 s. 237–238).

boğur, b. ***buğur***.

AD. **boğurdak/boğurtlak** ‘gırtlak, nefes borusu’ DS 731, TS 634 < ***boġuz*** ‘boğaz’, ***/r/*** > ***/z/***, + ***–laḳ***, krş. ***gırtlak***, b. ***bağırtlak*** ⊡. b. E.V. Sevortyan 1978 II, 184.

⊡ Z’leşme (zetacism) denilen ***r > z*** ses değişimi, Türkoloji alanında çok tartışılan bir konudur. (b. T. Tekin 1969, 1975, 1979, 1986, G. Doerfer 1963 I, 83–100, 1984, L. Ligeti 1980, M. Erdal 1991 I, 33). Çeşitli Türk dillerinde, bir sözün ***/ r /*** veya ***/ z /*** ünsüzüyle kullanıldığı bir gerçektir. (EOsm. ***ar–*** ~ Kırg. ***az–*** ‘zayıflamak’). Özellikle bir sözün kökünde ***/ z /*** varken, aynı kökten türemiş sözlerde ***/ r /*** ’ye rastlanır (BSTTk. ***semiz*** ‘şişman’ ~ ***semir***– ‘şişmanlamak’). Eski ***/ r /*** (< ****ry***) sesi bugün yalnız Çuvaş dilinde görülmektedir, bütün diğer Türk dillerinde ***/ r /***, ***/ z /*** değişimine uğramıştır (ms. ***yüz*** ~ Çuv. ***śĕr*** ‘100’). Türkiye Türkçesinde bulunan ilgili örnekler şunlardır: ***boğurdak*** / ***boğurtlak ~ boğuz, boz*** / ***bor ~ bor*** II (?), ***büz– ~ bürü–*** (< ETk. ***bür***–), ***bürçek, bürgü, değzin– ~ değirmen, değre, değri–*** (< ETk. ****tegir–***) (?), ***dirsek ~ diz, dokurcun*** / ***tokurcun ~ dokuz.***

boğuş– ‘birbirinin boğazına sarılmak, dövüşmek’ < ***boğ–*** fiilinin karşılıklılık genişlemesi olan ***–uş–***, b. ***azguruş***– ⊡. ※ ***Hiçbiriniz kımıldayamazsınız; ya beni dinliyeceksiniz, ya boğuşacağız.*** (F.R. Atay 1952 s. 107). Mecazî manada: ※ ***Her insan kendi yarattığı canavarla boğuşmak zorundadır.*** (A. Yurdakul 1993 s. 167). AD. ‘sarılışmak’: ※ ***Bir zaman orada erişip boġuşduḫdan sōna Şahmayıl dėdi ki: diziŋi ėndir de bi soluḳ yatīyim dėdi, çünkü seniŋ ismiŋi duydum duyalı hėç gözüme uḫhu girmedi.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 209).

EOsm. **boġuz** ‘boğaz’ TS 634 < ETk. ***boġuz*** a.m. Clauson 1972 s. 322, EOsm. metinlerinde hem ***boġaz*** hem ***boġuz*** kullanılır, fakat 15. asırda ***boġaz*** daha çok geçer. (***boğurdak*** kelimesiyle olan ilişkisi için b. ***boğurdak*** ⊡). ※ ***Siyāh, ḳarnı acıcak ādemī çıḳarurdı, boġuzlardı, yėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 64a).

bohça I, b. ***boğça***.

(Argo) **bohça** II ‘kıç’ F. Devellioğlu 1959 s. 71, H. Aktunç 1990 s. 57 < ***boğça/bohça***.

bohçalama ‘suya atlamada kendini çuval gibi aşağı bırakarak’ < ***bohça*** + bazı zarflarda kullanılan ***–lama*** ek grubu, b. ***aykırılama*** ⊡. ※ ***Kimi boş arsalarda çıplak çocuklar, bohçalama ya da balıklama, denize atlıyor, yüzüyor.*** (G. Dino 1991 s. 82).

bohem ‘derbeder bir yaşayış süren kimse (bilhassa sanatkâr, artist); böyle bir yaşayışı andıran (vasıf)’ < Fr. ***bohème*** a.m. < ‘Çingene’ < ‘Bohemyalı’ [Çek Cumhuriyeti’ndeki ***Bohemya*** eyaletinden]. ※ ***Yaklaştıkça yüzüne vuran tütün, alkol ve losyon karışımı o bohem koku içini kaldırdı.*** (A. Yurdakul 1989 s. 52).

Bohemya 'Çek Cumhuriyeti'ndeki coğrafi bölge' < İt. ***Bohemia*** a.m. Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve */ya/* ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡.※ ***Biz, kristal bohemya çanakları içinde halka aşure ve zerde yedirmeğe uğraşıyorduk.*** (İ. Tarus 1961 s. 13).

AD. **bohur** I, b. ***buğur***.

Osm. **bojik/bojuk** 'noel' < Bulg. ***božik***, Sırp–Hırv. ***božić*** a.m. F. Miklosich 1889 s. 5. ※ ***Hırman vaḳtInde birer ʿaraba otluḳ ve odun bojikde vėrürler.*** (N. Beldiceanu 1967 v. 31a).

bok 'pislik, ters, dışkı' < ETk. ***boḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 311. ※ ***Otobüsten iner inmez bir köşeye kusar. İnsanın, çoğunluğu boka dönüşmek üzere midesinden bağırsaklarına gidecek olan bulamacı ağzından çıkarması kadar kötü bir şey olamaz.*** (Ş. İşigüzel 1993 s. 75). Nefret edilen, hor görülen veya iğrenilen herhangi bir şey ya da kimse için kaba bir tabir: ※ ***Ulan, bu bok memlekette yedi buçuk kilo kaybettim!*** (A. İlhan 1957z s. 140). 'yanlış iş, kötü hareket, hayınlık, günah': ※ ***Ben onun ne boklarını bilirim ... !*** (K.B. Manâv 1948 s. 51). (menfi cümlede) ***bir bok*** 'hiçbir şey': ※ ***Dışarıyı seyrediyorum. Dışarda bir bok yok.*** (A. Yurdakul 1993 s. 288). ※ ***Bu değişimin ortaya çıkardığı insan tipine bakıyorsun, bir boka benzemiyor!*** (A. Yurdakul 1993 s. 130). ※ ***"Ben yaparım ama, inan ki ... " — "Bok yaparsın ..."*** (V. Türkali 1977 s. 28). ***boktan*** 'cansıkan, nefret edilen': ※ ***Amma boktan iş!*** (A. Yurdakul 1993 s. 12). ***bokbaşı ol–*** 'adam olmak, bir mevkiye ermek': ※ ***Çit'iller döllerinin okumasını ciddiye alıyorlar, "Okurlar da belki bir bokbaşı olurlar, kendilerini kurtardıkları gibi, bizi de kurtarırlar" diye düşünüyorlardı.*** (F. Baykurt 1970 s. 124). ***bokumbok*** 'aşağılatıcı, maskaralık, hiçe sayılarak': ※ ***Böyle sünepe mi olacaktı bu kapıdan girişim bunca tantanasız, bunca özensiz, bokumbok böyle?*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 12). ***boku bokuna*** 'sebepsiz ve maksatsız' (bu tür dativuslu zarflar için b. ***abes yere*** ⊡): ※ ***Taşmış sulardan, vergiyi verememiş mandasını satmıştan, boku bokuna adam öldürmüşten bahsediyorlardır.*** (S.F. Abasıyanık 1940 s. 12).

bokaponto (gemici dili) 'ambar ağzı' < İt. (Venedik diyal.) ****boca del ponte*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 95.

AD. **boki** 'yaprağı söğüt yaprağı gibi, tarlalarda yetişen bir bitki' DS 732 < Erm. ***pok*** < EErm. ***bog/bogl*** 'Gentiana' U. Bläsing 1992 no. 172. R. Dankoff 1995 no. 62.

AD. **boklağa/boklağı** 'hayvanların arkasına tutularak pislik toplanan kap' ZTS 1976 s. 24, DS 733 < ***bok*** + isimden yer ismi yapan ***–lağa/–lağı*** eki, b. ***avlak*** ⊡.

boks (spor dilinden) b.m. (yumruklarla dövüş) < İng. ***box.*** ※ ***Birbirinizin suratına boks yumrukları çekerek rezalet çıkarmayı bir yana bırakın, yoksa gelecek sefer hepinizi "Ausländer Polizei"ına teslim ederim!*** (F. Baykurt 1982 s. 58).

AD. **boksak** 'gübrelik, helâ çukuru' DS 733 < ***bok*** + isimden isim yapan ***–sak*** eki, krş. M. Räsänen 1957 s. 109–110. ※ ***Alimgilin boksaktan avuçlayıp getirdim birez, ısıcağı ısıcağına sardım gulağına.*** (F. Baykurt 1961k s. 49). 'hayvan pisliği taşımaya yarayan kap' DS 733: ※

Çoluk çocuk dibeğin başındaki küçük alanı doldurmuştu. Düven boksaklarını iplemişler, bağırıp çağırarak oradan oraya toprak çekiyorlardı. (F. Baykurt 1967k s. 39).

boksit 'alüminyum imalinde kullanılan ham madde' < Fr. ***bauxite a.m.*** [cenubî Fransa'da bu maddenin ilk defa bulunduğu yerin adı olan ***Baux***'dan. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡]. Fr. ***–ite*** eki için b. ***andezit*** ⊡.

boksör 'boks sporu yapan adam' < Fr. ***boxeur*** a.m. [***boxer*** < İng. ***to box*** 'boks sporu yapmak' + Lat.'den gelen ***–eur*** kılıcı ismi (nomen actoris, bir fiili gerçekleştiren, bir edimde bulunan) eki, b. ***aktör*** ⊡]. ※ ***Bir yumrukta boğayı öldüren boksör...*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 95).

AD. **boksu**, ***boksu düş–*** 'ayıbının meydana çıkmasından utanmak' DS 733 < ***bok*** + isim veya sıfattan benzerlik sıfatı yapan ***–su*** eki, b. ***ayruksı/ayrıksı*** ⊡. ※ ***Bezirgâncı bo̮hsu bo̮hsu düşünmiye başladı.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 166).

boku bokuna, b. ***bok***.

bokumbok, b. ***bok***.

bol I 'kıt'ın aksi, yetecek kadar, hatta artacak kadar' < ETk. kaynaklarında bulunmadığı için etimolojisiyle ilgili olan mesele şimdiye kadar halledilmiş değildir. Fa. ***bul*** a.m. Türkçeden mi alınmış yoksa Türkçesi Farsçadan mı? Krş. G. Doerfer 1965 II, no. 761. ※ ***ʿArafātda niʿmet bol–idi, ucuzlıġ–ıdı, dört ḳoyun bir diynāra–yidi.*** (Ferec 855/1451 v. 208a). ※ ***Uçmaḳa girdi, bol süçü içdi.*** (Sulṭān Veled 1958 [1226/1512] s. 14). 'dar'ın aksi, geniş geniş (ms. bluz, pabuç, eldiven): ※ ***Ayşe önden yürüyordu. Entarisinin etekleri boldu.*** (Kemal Tahir 1955g s. 42). AD. ***bol bolamat*** 'bol bol, döke saça, geniş' DS 734–735 (ikinci unsur mühmel mi? Tip olarak krş. ***bok boklavat***; fakat ayrıca b. ***bolamadi***). ※ ***Etrafına bakınarak büyüdün. Bir lokma ekmeğe yüz ağız açıldığını gördün. Bol bolamatlık bir geçim dünyasına doğmadığını anladın***. (H.R. Gürpınar 1939 s. 76–77). ***bol bulamaç*** a.m. (onun bir varyantı): ※ ***Eline üç kuruş geçince böyle bol bulamaç harcarsın işte!*** (H. Özkan 1979 s. 25). ***bollık bollık*** 'tekrar tekrar': ※ ***Elbette gendüsi yābānda ḳalmaz, ḫuṣūṣā ki yeŋi başdan bollıḳ bollıḳ satılmaz.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 205).

bol II 'meyveli bir cins içki' < İng. ***bowl*** a.m., aslında onu hazırladıkları büyük 'cam kap'. ※ ***15 tane bol ısmarladım, kendim de içtim. 1500 kâğıt tuttu.*** (C.F. Başkut 1963 s. 116). ※ ***Bizimle bir bol içersin herhalde?*** (N. Cumalı 1970 s. 112).

EOsm. **bol–** 'olmak' TS 637, R. Dankoff 1991 s. 19 < ETk. ***bol–*** a.m. Clauson 1972 s. 331–332, G. Doerfer 1965 II, no. 811. EOsm.da dahi nadirdir ve daha sonraki devirlerde hep yabancı bir şivenin alâmetidir. ※ ***Bolurmıssaydı şāhlıḳ pāyidārī | Saŋa nite degeydi şehriyārī?*** (Fḫrī 1974 [1367] no. 4455).

bolada, b. ***balada***.

Osm. **bolaki/bolayki/bolaykim** 'bari, keşki, inşallah; belki' DS 506–507, TS 635–636 < ***bol–*** 'olmak' + istek kipi olan ***–a*** (ola, olsun) ve ***ki/kim***. ※ ***Bir gınali giz cider, | Yolüni şaşurmuş, | Bolaki bizüm eve cider!*** (A. Caferoğlu 1946 s. 188). ※ ***Hoca aydur: "Bire karı! Tınma, söyle-***

me! Bolay ki bir nesne bula, elinden alavuz." (P.N. Boratav 1995 s. 97). ※ ***Eṭrāfa cāsūslar göndermişdi, "Bolayki nerede idügini bilüb baŋa‿haber vėresüz" dėmişdI.*** (C. Okuyucu 1987 [1590–91] s. 375). ※ ***Babaŋ vėreydi seni bolaykim mevāliye | Sāyeŋde biz de ṭaşınuruz belki yalıya.*** (Vāşıf ʻOs̱mān 1257 s. 47).

EOsm. **bolal-** ʻbol hâle gelmek, çoğalmak, genişlemekʼ < ***bol*** I + sıfattan fiil yapan ***-al-*** eki, b. ***alal-*** ⊡. Krş. ***bolar-***, ***bolalt-*** ʻbol hâle getirmekʼ DS 734, TS 634–635: ※ ***Buna iki amele veriyorlar. O iki amele ile şehirde suyu bolaldıyor bu.*** (M. Tuğrul 1969 s. 343).

AD. **bolamadi** ʻara vermedenʼ ve **bolamadı** ʻbol, geniş, ferahʼ DS 734. İkincisi ***bol bolamat*** tabirindeki ikinci unsurun aynısı mıdır? Ayrı menşei varsa ***bol bolamat***ʼın ***bol***ʼunun ikinci kelimeden çıkmış tali bir unsur olması ihtimali çıkar (krş. ***per-perIşan***; ayrıca ***bosbolamat*** DS 734 de bunu destekler). ※ ***Dünyanın bolamadı olduğunu ne idem, ayakkabım dar olduktan kelli***? (H.Z. Koşay 1932 s. 40). ※ ***Kazandığımın artanı kalmışsa onu da buranın bankalarına yatırıyorum. Türkiyeʼden bol bolamat arsa marsa aldığım filân yok.*** (F. Baykurt 1982 s. 160).

Bolaman/Boleman ʼAnadoluʼda yer adıʼ < Yun. ***Πολεμωνιον*** (Polemönion) D.J. Georgacas 1971n s. 109.

AD. **bolar-** (DSʼde sehven ***bolara-***) ʻgenişlemek, çoğalmakʼ DS 734 < ***bol*** + sıfattan fiil yapan ***-ar*** eki, b. ***ağar-*** ⊡. Ayrıca krş. ***bolal-***. ※ ***Bolaran aydınlığa bakakalan ablak duvarların ortasında buldu ürkekliğini.*** (V.O. Bener 1957 s. 45). ***bolart-*** ʻbol hâle getirmek; ferahlatmakʼ DS 734. ※ ***Dizleri bolarmış gri eşofmanımla tren yolu üst geçidinin basamaklarını çıkacağım ağır ağır.*** (İ. Aral 1998 s. 14). ※ ***Karanlıkta bile, ona bakmak bir mutluluktu, bolartırdı gönlümü.*** (B. Karasu 1995na s. 117).

bolartı ʻgenişlik (Rusça şirokosty manasında), ferahlıkʼ < ***bolar-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-tı*** eki, b. ***ağartı*** ⊡. Ancak bir kere rastlanan kelime (hapax legomenon). Belki yazarın kelimenin, yalnızca kendisinin bulmuş olduğu kullanım şekli (idiolekt). ※ ***Kendine güveni önce meydana gelen, sonra da pekişen adamların bolartısiyle içiyordu artık o günlerde.*** (B. Karasu 1963 s. 172).

AD. **bolaş-/bulaş-** ʻçatmak, sataşmakʼ DS 787, K. Emiroğlu 1989 s. 57–58. < ***bulaş-. ※ Eller ne derse desin, | Sen bolaşma kimseye!*** (K. Emiroğlu 1989 s. 58).

bolaş-, b. ***bulaş-***.

AD. **bolat** ʼsertleşebilen çelikʼ ZTS 1976 s. 24 < Fa. ***pulād*** ʻçelikʼ. ***bolatla-*** ʻbıçağın ağzına çelik geçirip kaynatmakʼ DS 734. Mecazî manada: ※ ***Genç adam bütün bolatlığına karşılık gene de sıkı adamı gözleriyle tarttı.*** (Orhan Kemal 1965f s. 206).

bolayki/bolayklm, b. ***bolakI***.

bolcana ʻbolcana, oldukça bolʼ DS 735 < ***bol*** I + iki küçültme ekinden ibaret olan ***-cana*** [***-ca*** + ***-yına***] küçültme ek grubu, b. ***acarcana*** ⊡. ※ ***Bir sütlü gayfa yap bana, gayfası şöyle bolcana olsun, Kâmile Hanım!*** (F. Baykurt 1971t s. 102).

EOsm. **bolcaş** ʻbuluşma vaad ve yeriʼ TS 691 (***bulcaş***) < Mo. ***bolcal*** a.m. G. Doerfer 1963 I, no. 107, O.N. Tuna 1972 s. 216.

bold (matbaacılık terimlerinden) 'siyah (harf, hurufat)' < İng. ***bold*** a.m., asıl manası 'cesur, atılgan'. ※ ***Üzerime bir gazete örtüyorlar. Bold harflerle sekiz sütuna atılmış manşette, İstanbul'da bir örgütün daha çökerdildiği yazıyor.*** (A. Ümit t.y. (1990?) s. 83).

Boleman, b. ***Bolaman***.

bolero 'kısa kadın ceketi' < İsp. ***bolero*** a.m. ※ ***Üstü naftalin dolu, bolero tarzında karakül bir hırka ele geçirdi.*** (S. Muhtar 1933k s. 182).

AD. **bolgonok** 'albay' A. Caferoğlu 1951 s. 225 < Rus. ***polkovnik*** a.m.

boliçe/poliçe 'Yahudi kadını' < ?? ※ ***Balat kapısından girdim içeri. | Poliçeler oturmuş iki keçeli. | Çok oldu mu burdan yârim geçeli? | Ben onu görmedim, o beni gördü.*** (H. Ritter 1953 III, 48, not b).

AD. **bolka** I 'çuhadan, kadifeden yapılmış ceket' DS 735 < Yun. ***πολκα*** (pólka) a.m. A. Tietze 1955 no. 219. Kelimenin asıl manası Lehçe 'Polonyalı kadın' ve dolayısıyla Polonyalılar'ın bir köy oyunu ve millî dansı. Polonyalılar'ın millî dâvası, bütün milletlerin sempatisini kazandığı 19. asırda bu ***polka*** denen dans da her yerde moda oldu. ***polka*** ismini alan ceket — belki Polonya kadınlarının millî kıyafetini andırdığı için — Oxford English Dictionary'ye göre ilk defa 1883 senesinde İngiliz literatüründe kullanıldı. Hemen hemen aynı senede E. Misailidis'in Türkçe romanında görülür. Bu böyle olunca TS 637'de bahsedilen, 16. asra ait ve ***bolka*** okunan kelime, onun aynısı olması imkânsızdır ve ***balka*** yerine bir okuma hatası olması muhtemeldir. Slavca ***–ka*** için b. ***ayka*** ⊡. ※ ***Bu çelebī ṣaŋa fuztānlar, bolḳalar ve bilezik yapıverecek, elmas yüzükler alıverecek.*** (E. Misailidis 1986 [1872] s. 171).

*__bolka__ II 'paket hâlinde veya perakende ipek ipliği' TS 637 (başka manalandırma ile) < ***bolka*** I ile aynı kelime olması eskiliğinden dolayı (örnek 16. asırdandır) imkânsızdır. Belki kelimenin doğrusu ***balka*** yâni bir Slavca küçültme ekiyle 'küçük balya' okunmalıdır. Krş. Tekin–Tietze 1994 no. 160.

Bolkar 'Güney Anadolu'da, Toros dağlarının bir parçası olan yüksek bir dağ silsilesinin adı' < belki ***balkan*** kelimesinin, halk etimolojisi (***bol*** + ***kar***) tesiri altında husule gelmiş değişimi. ※ ***Susuz, kayalık Bolkarların dibindeki Gökkol yaylasında, ünlü Bitli Durmuş aşireti yaşar.*** (Osman Şahin 1994 s. 51). ※ ***Kuzeyin karlı bolkarlarına gideceklerin yolu işte orada.*** (a.e. s. 36).

bollık bollık, b. ***bol*** I.

EOsm. **bolsı–** 'çok görmek' TS 638 < ***bol*** I + sıfattan benzerlik fiili yapan ***–sı–*** genişlemesi (M. Räsänen 1957 s. 150–151), b. ***azsın–*** ⊡.

Bolşevik 'Rusya'da Bolşevik partisine mensup kimse' < Rus. ***bol'şe*** 'daha çok' (yâni Sosyalistlerden daha fazlasını yapacaklarını programına yazan parti). Krş. ***Menşevik***. ※ ***Kulüpten de kovmağa karar vermişsiniz. Hem de Gazi'nin ismini Bolşevikliğe âlet ediyor diye!*** (F.R. Atay 1952 s. 107–108).

(Halk dili) **Bolşevistan** 'Bolşeviklerin memleketi' < ***Bolşevik*** + bazı memleket isimlerinde yer alan Fa. ***–istan*** eki, b. ***Acemistan*** ⊡. ※ ***Şu dünyada çok tazı gördüm de bunun gibisini Frenk Frengistanda, şol Arabistanda, Rusya Bolşevistanda bile görmedim.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 44).

Bolu 'şehir ve vilayet ismi' < Yun. ***πολις*** (pólis) 'şehir', ***Klaudioúpolis***'ten kısaltılmış, yâni (Roma imparatoru) Claudius'un şehri'. Krş. ***Anaboli, Hayrabolu*** vs. ※ ***Bolu'nun beyaz penbe ipliği.*** (M.S. Kütükoğlu 1983 s. 159).

AD. **bolum** 'üzüm ezildikten sonra şırasının toplandığı tekne veya yalak' DS 735 < Yun. (diyal.) ***πολημι*** (polími) (< ***hypolênion***) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 553.

AD. **bolut/palıt** 'meşe palamudu' DS 735, 3386 < Ar. ***ballūṭ*** a.m. A. Tietze 1958 no. 16.

Bolvadin 'Afyon vilayetinde bir kasaba' < Yun. ***Πολυβοτον*** (Polívoton) a.m. D.J. Georgacas 1971n s. 109.

(Argo) **bom** I 'yalan' M. Mikhaïlov 1930 s. 19, F. Devellioğlu 1959 s. 71, H. Aktunç 1990 s. 58 < ***bomb*** ?.

bom II 'bir kâğıt oyunu' H. Kodaman 1944 s. 226 < ?? ※ ***Erkekler geceleri mahallenin kahvesinde toplanırlar. Aksıra tıksıra, koyu ve sıcak bir sigara dumanı içinde iskambil, cimdallı, bom, domina oynarlar.*** (İ. Devrim 1943 s. 21). ※ ***Kendisinden sonra gelen adama: "İki kişi daha gelse de bir bom uçursak!" derdi.*** (F. Baykurt 1969 s. 112).

Osm. **bomb** 'bomba' < Fr. ***bombe*** a.m. ※ ***Biz "anarşist" ile "bomb"un, "maşln enfernal"ln | Ne demek olduğunu öğrenemezdik sensiz.*** (Şair Eşref 1958 s. 147).

bomba I b.m. (patlayıcı silâh) < İt. ***bomba*** a.m. < ***bombo*** 'patlama sesi' (ses taklidi kelimelerden). ※ ***Bu ḳadın ḳaç zamāndır terāküm-i ḥırṣ ve nefsānī hevesātla bir sevdā bombasına dönmüş, işti'āl içün bir ḳıġılcım bekllyordı.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 150). ***bomba gibi*** 'sağlam ve kuvvetli bedenî hâlde': ※ ***Şimdi iyiyim, çok iyiyim, bomba gibi.*** (A. Nesin 1970c s. 59). (Argo) ***(birisine) bomba patlat-*** 'birisini yankesicilikle soymak' M. Mikhaïlov 1930 s. 19, Meḥmed‿Hālid [Bayrı] 1934 s. 37, F. Devellioğlu 1959 s. 71, H. Aktunç 1990 s. 58.

AD. **bomba** II 'büyük varil' DS 736 < Yun. ***μπομπα*** (bómba) a.m.

bomba III/**bumba** (gemici dili) 'yan yelkenin altındaki ufki seren' < İt. ***boma*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 99. ※ ***Bir kuş gelip iki numaralı ambarın bumbasına konuyor.*** (Z. Selimoğlu 1971 s. 12).

bombar, b. ***bumbar***.

bombarda/mumbarda 'bir eski zaman harp gemisi' < İt. ***bombarda*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 101. ※ ***Kum Kapı açıklarında bir mumbarda sefinesinin geçenlerde kuluçkaya yatıp on bir adet Silivri çektirmesini tevellüt etmiş olduğu...*** (H. Ritter 1941 II, 200).

bombardıman 'topa tutma' < Fr. ***bombardement*** a.m. Fr.'dan alınmış ***-man*** eki için b. ***abonman*** ⊡. ※ ***Yüzlerce anısı birbirine karışmıştı bu oda içinde. Ama tek bir anısı vardı en üstte kalan. O bombardıman gecesindeki kadının anısı.*** (O. Akbal 1967 s. 15). Mecazî manada: ※ ***Cemll'In söz bombardımanından kurtulmak için iyi bir sığınak olabilirdi Rıfat.*** (A. Ümit 1993 s. 139).

bombardon (müzik terimlerinden) 'en kalın sesi veren nefesli çalgı' < Fr. ***bombardon*** < İt. ***bombardone*** a.m. [***bombarda*** + isimden İt. büyültme ismi yapan ***-one*** eki], krş. ***patron, salon*** ⊡.

bombe ‘kabarık’ < Fr. ***bombé*** a.m. ※ ***Sırtlarında bombe kollu fistanlar...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Ocak 1941).

(Argo) **bombili** ‘zeker’ F. Devellioğlu 1959 s. 71, H. Aktunç 1990 s. 58 < ?? Krş. ***bumbilik*** ‘gonca, tomurcuk’ DS 653.

Osm. **bomborisa/bombires** (gemici dili) ‘cıvadra’ < İt. ***bompresso*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 102.

bombok ‘çok kötü, berbat’ < ***bok*** + reduplication (ikileme) + **/*m*/** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Tuh! Allah belâsını versin! Bombok bir iş bu.*** (S. Kocagöz 1954 s. 29). ※ ***Eve vardığımda kendimi bombok hissediyordum.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 47).

bombol ‘çok bol’ < ***bol*** I + reduplication (ikileme) + **/*m*/** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Arabadan peçesi inik, bombol çarşaflı, eniboyu bir, geçkin bir kadın indi.*** (S.M. Alus 1944 s. 80).

bombort (müzik terimlerinden) ‘bandoda en kalın sesli üfleme çalgısı’ (K. Uz 1964 s. 13) < Fr. ***bombarde*** < İt. ***bombarda*** a.m. ※ ***Düdükler flüt gibi, borular bombort gibi öterek, tokmak davula, değenekler trampeteye vura vura, gürültüyü bir basıyordu ki...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 19.10.1943).

bomboş ‘tamamen boş’ < ***boş*** + reduplication (ikileme) + **/*m*/** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Bomboş olan içimi sahici duygular ve sahici düşüncelerle doldurmalı.*** (M.C. Anday 1965a s. 257).

bomboz ‘uçtan uca boz renkte’ < ***boz*** + reduplication (ikileme) + **/*m*/** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Bozkır tam mânasiyle bomboz uzayıp gidiyor.*** (M. Makal 1950 s. 37). ※ ***Ansızın kapı dövüldü. Adamın rengi bomboz oldu.*** (D. Akçam 1978 s. 32).

AD, **bomuz**, b. ***bamus***.

bonaça/bonazza (gemici dili) ‘sütlimanlık’ < İt. ***bonaccia*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 103. ※ ***Oradan geçen bir laz gemicinin tabirince, kadının sancak tarafının saçları maşalarla kıvırcık kıvırcık edildiği için dalgalı, iskele tarafının saçları bonazza sütlimanlık yâni düz.*** (Halikarnas Balıkçısı 1954y s. 28).

bonata/paneta (gemici dili) ‘cunda yelkeni’ < İt. ***bonetta*** ‘yelken dibindeki ilave bez parçası’ Kahane–Tietze 1958 no. 107.

bonavela/banavele < İt. ***bonavoglia*** ‘kadırgada ücretli kürekçi’ Kahane–Tietze 1958 no. 106. veya ***banavele deliği*** (gemicilik tabirlerinden) ‘direğe çıkmak için geçilen delik’ Lingua Franca’daki (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz’de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) **/*a*/*e*/** için b. ***acente/acenta*** ⊡[1].

boncuk I b.m. (kıymetsiz maddeden yuvarlak, ortası delik süs tanesi) < ETk. ***boncuḳ/ monçuḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 349. Krş. ***incik boncuk***. ※ ***O siyah boncuk gibi gözleri, gözlerinin kahverengi altları, dolgun dudakları, inci dişleri gözümün önüne gelmişti.*** (S.M. Alus 1944 s. 76). Mavisi nazara karşı kullanıldığı için o bir renk numunesi olmuş: ※ ***Kadife diyişimden de zıpçıktı, mirasyedilerinki gibi kızıl galibarda, boncuk mavisi, kanarya sarısı anlama!*** (a.e. s. 18). AD. ‘kuyu bileziği (ortası delik taş)’ DS 736.

EOsm. **boncuk** II 'cam' < **boncuk** I. ※ ***Ba'dehü siyāh boncuḳdan‿hāzin ṭılsemi yapılub eline bir ḥarba vėrildi ve bir kürsīnüŋ üstine iclâs ḳılınub eṭrāfına ḥlddet-ile nāẓır gösterildi.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 100).

AD. **boncuk** III 'havale illeti' DS 736 (boncuklamak) < ?? ※ ***Bir çok sübyanların boncuğa (yâni havale illetine) tutulmaları, katık, çiynemlk olarak onun verlştlrllmeslnden olsa gerekti.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 1941 [Kurban bayramı]).

bond çantası 'bir çeşit evrak çantası' < ?? ※ ***Kara paltolarının yakalarını kaldırmış, kara gözlüklü, ellerinde kara bond çantalarla trenden inenlere bakan ve kışkırtıcıları saptamaya çalışan adamlar.*** (İ. Aral 1997 s. 159). ※ ***Bodrum sıcağında herkes tişörtle şortla dolaşırken, bunun sırtına koyu renk bir takım elbise, boynunda kravat, gözünde kara camlı gözlük, elinde Bond çantası vardı.*** (M. Urgan 2000 s. 53).

bone 'yumuşak kumaştan başlık' < Fr. ***bonnet*** a.m. ※ ***Annesi saçlarını toplayıp bir bonenin içine yerleştirmişti. Bonenin dışına çıkan bir tutam saç ensesine doğru kaymıştı.*** (A. Altan 1985 s. 157). ※ ***Siyah bir giysi giymiş, beyaz dantelli bir önlük takmıştı, kafasında da bir bone vardı.*** (Z. İpşiroğlu 1998 s. 36).

Osm. **boneta** 'külah' < İt. ***bonetto*** < Fr. ***bonnet*** 'başlık, kasket'. Fr. küçültme eki ***–et*** için b. ***alborata*** ⊡. ※ ***Bizim gördüğümüz Corci, Andon gibi pantomima paskalları sivri bonetalı, yüz kaiın podralı, tasmalı, bacaklar daha bol, aynı rengden pantalonlu sessiz, mimik bir soytarı idi.*** (Aḥmed Rāsim 1926 s. 48).

bonfile (kasap ve ahçı tabirlerinden) 'yumuşaklığından dolayı tercih edilen bir sığır eti parçası' < Fr. ***bon*** 'iyi, nefis' ve ***filet*** 'pişmiş et'. ※ ***Taktım fişi, koydum ızgaraya bonfileleri. Bir yandan çektim şarabı, bir yandan da bonfileleri atıştırdım, ohhh!*** (R. Ilgaz 1969g s. 53). ※ ***"Et yok mu gız et?" – "Dolu, bonfile var."*** (M. İzgü 1993 s. 75–76).

bongo 'ellerle vurulan bir nevi çifte dümbelek' < İng. ***bongo drums*** a.m. ※ ***Celal'e "Gitarı, bongoyu al, gel," dedik.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 141).

Osm. **bonjur** '19. asrın sonuna doğru moda olan bir nevi sokak kıyafeti ceket' < Fr. ***bonjour*** a.m. (b. Schranka 1905 s. 32). ※ ***Arḳasında silinme ve ütülenmeden havı dökülmüş, rugānīleşmiş siyāh bir bonjur, iri, ṣarı düğmeli ḳruvaze, ...*** (H.R. Gürpınar 1336k s. 118).

bonjurlaş- 'selamlaşmak, elle tokalaşmak' < Fr. ***bonjour*** 'iyi günler!': ※ ***Hatice – Ellerim balıklı bonjurlaşamıyacağız.. Kusura bakmayın.*** (İsmail Galip [Arcan] s. 30).

AD. **bonker** 'vapurda yakılması için verilen kömür' DS 737 < İng. ***bunker 'vapurlarda kömür deposu'.***

bonkör 'cömert, eli açık, yardımsever; geçimli, kızmayan, darılmayan' < Fr. ***de bon coeur*** a.m. [***bon*** 'iyi' ve ***coeur*** 'kalp']. ※ ***Bu ikramların içten gelmediğinin farkındaydık, Bu bonkörlükte bir rüşvet çeşnisi de yok değildi.*** (R. Ilgaz 1959 I, 30).

Bonmarşe/bonmarşe 'bir zaman Beyoğlu'da bulunan tanınmış bir mağaza; mağaza' < Fr. ***bon Marché*** 'ucuz', b. s. Naum–Dühani 1947 s. 20. ※ ***Söz vermeden bir kere beni görmek arzu ettiler. Bonmarşeyi kararlaştırdık.*** (Ömer Seyfettin 1956 s. 83).

bono (ticaret terimlerinden) 'vadeli borç senedi' < İt. ***buono*** a.m. ※ ***Meclis veznecisi de 600 bin liralık tasarruf bonosunu dolandırmıştı. Ama onu sonradan yakaladılar.*** (Ç. Altan 1976b s. 56).

Osm. **bonovardiya** (gemicilik tabirlerinden) 'her şey iyi!' < İt. ***bona vardia!*** a.m. (Kahane–Tietze 1958 no. 105). İt.dan gelen ***–ya*** eki için b. ***ablatya*** ⊡.

bonservis 'temiz iş kâğıdı' < Fr. ***bon*** 'iyi' ve ***service*** 'hizmet'. ※ ***Evvelce çalıştığı yerlerin bonservislerini gösterdi.*** (Orhan Kemal 1951s s. 87).

bop (poker tabirlerinden) 'her oyuncunun, ortaya konulan paraya ilave ettiği kâğıt miktarı' H. Kodaman 1944 s. 154 < ?? ※ ***Ne yapalım, bu adamcağızın bir iki ful, kare düzmesine göz yumacağız. Sen burada iken tanıştığımızın on bopluk kıymeti yoktu.*** (F.R. Atay 1952 s. 64).

(Argo) **bop bop** 'poker oyunu' F. Devellioğlu 1959 s. 71, H. Aktunç 1990 s. 59 < ***bop***.

AD. **boppa** 'büyükbaba' DS 737 < Yun. ***παππος*** (páppos) a.m.

bopstil, b. ***bobstil***.

AD. **bor** I 'işlenmemiş sert toprak' DS 737, TS 638 < Tk. ve Mo. dillerinde yaygın E.V· Sevortyan 1978 II, 192–193; ETk. kaynaklarında geçmediğine göre Mo. aslından olması mümkün O.N. Tuna 1972 s. 216–217; krş. M. Räsänen 1969 s. 80. Anadolu için yerli bir etimoloji de mümkündür, Yun. ***πωρι*** (pörì) (EYun. ***πωρος*** (póros) 'yumuşak taş') A. Tietze 1955 no. 231, ve Erm. ***puṛ*** < EErm. ***buṛ*** 'alçı, kireç' R. Dankoff 1995 no.r 77, ve Kürt. ***bor*** 'ekilmemiş toprak'. ※ ***Ve şu başan yėrleri mecmü'ın fellāḥa taḥżīr ėtdüreler, ihmāl ve müsāhele ėdüb şerāḳī ve bor ve 'āṭıl yėr ḳomayalar.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1524/931] s. 363). ※ ***Zengin kırlar bor imiş.*** (M. Makal 1971 s. 164).

EOsm. **bor** II 'boz renk' TS 638 ve **bor** 'gri renkli sığır' DS 737, G. Doerfer 1965 II, no. 780, ikisi de tek şahitler. Krş. O.N. Tuna 1972 s. 216. Aynı manada olan ***bor, boz*** ve ***mor*** kelimeleri arasındaki münasebetler hakkında birbirinden ayrı düşünceler vardır: ETk. ***boz*** ile Mo. ***boro*** aynı kökten gelmiştir, yahut Mo. ***boro*** ETk.'den geçmiş bir unsurdur E.V. Sevortyan da renk kelimesiyle toprak manasındaki ***bor*** arasında sıkı bir münasebet görüyor. ETk.de ***bor*** 'boz' kelimesi için çok zayıf bir esas bulunduğu için bu meseleler üzerinde durmayacağız. (Z'leşme, zetacism) denilen ***r > z*** ses değişimi için b. ***boğurdak*** ⊡).

bor III, b. ***boz***.

Bor 'Niğde vilayetinde bir kasaba' < Yun. ***Ποροϛ*** (Póros) a.m. D.J. Georgacas 1971n s. 109.

bora I 'yağmur getiren âni soğuk rüzgâr' < İt. (Venedik diyal.) ***bora*** < EYun. ***Βορεας*** (boréas) 'şimal rüzgârı' Kahane–Tietze 1958 no. 108 (fakat M. Räsänen 1969 s. 80'e göre < Mo. ***boruġan*** 'sağanak'dan). ※ ***Mart bu, hiç belli olmaz. Bir kar, bir bora, tamam!*** (Füruzan 1972k s. 87).

bora II, b. ***boro***.

AD. **borada** 'demir tozu' DS 737 < Ar. ***burāda*** 'eğe ile bir madenden alınan toz'.

AD. **borağan/boran/buran** 'kasırga; sağanak, sis' DS 737–738, 794, TS 638, K. Emiroğlu 1989 s. 58, R. Dankoff 1991 s. 19 < Mo. ***boruġan/borağan*** 'kasırga' M. Räsänen 1969 s. 80, E.V. Sevortyan 1978 II, 189–192 (G. Doerfer 1963 I, no. 100'de ileri sürülen fikri anlıyamadım). ※ ***Alidağın tepesinde boran savururken, tipi göz açtırmazken, mağarada sabaha kadar ateş yakmalarına rağmen, her gece donma tehlikesi atmışlardı.*** (Yaşar Kemal 1955i II, 326). ※ ***Tedirgin çiçeğim, kaldın boranda | Bu yıl da yaz gelmeyecek | Gerisin geri dönüyor dünya.*** (A. Erhan 1993 s. 99).

boraks 'borik asitten türeyen sodyum tuzu' TüS 1983 s. < Fr. ***borax*** < Ar. ***bürak̩*** < Fa. ***bürah*** a.m.

AD. **boran** I 'yaban güvercini' krş. ***boranhane*** < ??.

boran II, b. ***borağan***.

AD. **borana/barana/borhana/buranya** 'toprak düzeltmekte kullanılan tırmık' DS 525, 738–739, 730. 794, < Slav dillerinde ***boroná/braná/brána*** a.m. A. Tietze 1957 no. 5.

AD. **boranhane** 'güvercinlik' < ***boran*** I ve ***hane***, b. ***abdesthane/aptesane*** ⊡. ※ ***Karpuzların bu kadar büyük, kalın kabuklu, iri çekirdekli ve leziz olmasının nedeni, boranhanelerden özel olarak getirttiği güvercin gübresini tam kıvamında kullanmasıydı.*** (M. Margosyan 1996 s. 95–96).

AD. **borani** 'bir yemeğin adı' DS 739, ZTS 1976 s. 25 < an'aneye göre Halife Ma'mūn'un ***Būrān*** adlı karısı tarafından icat edildiğinden onun adını almıştır F. Steingass 1930 s. 206 (Tk.'de şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡); krş. Erm. ***borani/porani*** a.m. R. Dankoff 1995 no. E22. ※ ***Yere çömelip beş parmakla borani yiyeceğine iskemleye oturup çatalla, tabakla sade suya fasulye ye!*** (Aka Gündüz 1930 s. 16).

boraza, b. ***borza***.

borazan (askerlik terimi) 'perdesiz bir nefesli çalgı, boru' < ***boruzen/borazan*** çalandan çalgıya aktarılmış tesmiye, krş. ***davlbaz/ davulbaz***.

⊡ Bu dil bilimi alanındaki hadiseyi daha geniş bir çerçeveye koyabiliriz: nomen agentis'ten (bir işi yapan, meslek sahibi ismi) bir nomen instrumenti (alet ismi), daha geniş manada nomen concretum (somut isim), dikkati çeken bir fenomendir. Onun A–B ve C–E ciltlerinde geçen bütün örneklerini bir araya getirelim: ***borazan, çamaşır, çuvaldız, davlbaz / daulbaz / davulbaz.***

borazan II, b. ***boruzen***.

borbal, b. ***barbal***.

borc/borç I b.m. (ödenmesi gerekle para) < Sogd. ***purç*** < Süry. ***porç*** M. Räsänen 1969 s. 80. ※ ***Bir ġarīb ʿavrat geldi, borcumı ödedi.*** (Ferec 855/1451 v. 184a). ※ ***"Al karı," dedi, "sakla şunu bir kenara! Borç bini aştı mı, her gün tavuk ye demişler." Kadın çeyrek piyango biletine hayretle baktı.*** (Orhan Kemal 1949p s. 49). ***borç et–*** 'borçlanmak'; ※ ***Borç etmiye kalksalar ipin ucunu büsbütün kaçıracaklar, birkaç ay sonra muhakkak aç kalacaklar ve âleme rezil olacaklardı.*** (R.N. Güntekin 1930 s. 72). ***borç harç*** 'borca girerek' (***harç*** 'mas-

raf' burada mühmel ilave): ※ ***Halanın evinde borç harç kocaman bir sofra hazırlanmıştı.*** (S.E. Ertem 1935 s. 191). ※ ***Depremden sonra İstanbul'a dönmüş, borç harç Kasımpaşa'da başka bir eczane açmıştı.*** (M. Seyda 1974 s. 177). ***borçlu ol–*** (accusativus hâliyle!): ※ ***Ben saŋa ḥayātımı borçluyum.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 208). ※ ***Babasının yardımıyla, borç harç, Beylem'in takılarını bile bozdurarak, girişti bu işe Ender.*** (İ. Aral 1997 s. 164).

Osm. **borca (borça ?)** '??' < Eİt. ***bolgia*** 'çukur' ??. ※ ***Orada iki borçalar da vardur. Ol borcalarda gözçiler olur. Ol borcalardan yanı[n]da ṣığlar da [vardur], velī ol ṣığlara gücük gemicükler varur.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 558).

AD. **borcak** 'sarı çiçekli, süpürgeye benzer, yakılabilen bir ot' DS 740 < ***burçak*** kelimesinin varyantı ?? ※ ***Silâh sesini işiten genç kadın, bir kaç kez borcak getirip ocak yakmayı öğreten komşusuna soluk soluğa koşarak "Zeliha abla, adam vurdular, adam vurdular!" diye bağırmış.*** (M. İlhan 1983 s. 78).

borç I, b. ***börc***.

borç II 'pancar, lahana ve et konularak yapılan çorba' TüS 1983 < Rus. ***borşç*** a.m. ※ ***Borçu sonra içeriz, Murka. Projkileri atıyorum yağa. Hazır değil mi sofra?*** (N. Bezmen 1994 s. 18).

borda I (gemici terimlerinden) 'güvertenin kenar tahtaları' < İt. ***bordo*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 111. ※ ***En büyük keyflerden biri yandaki, ikinci mevki kamaraların dışındaki çepeçevre sıralara yerleşip ayaklarını vapurun bordasına dayamak!*** (G. Dino 1991 s. 81–82). (Argo) 'yan', ***borda borda*** 'yan yana (oturmak)' F. Devellioğlu 1959 s. 71., H. Aktunç 1990 s. 59.

Osm. **borda** II, yalnız ***borda yelkeni*** tabirinde, 'eski zaman gemilerinde kullanılan yelkenlerden biri' < İt. ***borda*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 109.

borda III 'düşman gemisine yanaşıp zorla girmek için emir' < İt. (Venedik diyal.) ***borda!*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 110. ***bordala–*** '(vapura) binmek': ※ ***Üç güne kalmadı, müşteriler bordaladı birer birer.*** (F. Baysal 1968 s. 82).

AD. **borda** IV/**bort** 'büyük kapı, iki kanatlı kapı' < Yun. ***πορτα*** (pórta) < Lat. porta 'kapı' Ch. Tzitzilis 1987g no. 429.

AD. **bordana** 'düz direk, kereste' < Yun. (diyal.) ***προτανο*** (prótano) 'bir çeşit halat' Ch. Tzitzilis 1987g no. 437. mana gelişmesi bakımından izaha muhtaçtır. Fakat K. Karapotosoğlu 1999 no. 45'e göre bu kelime ***βορδωνα*** (bord̲óna) a.m.dan geliyor.

AD. **bordel** 'umumhane' İt. ***bordello*** a.m. < Fr. ***bordel*** a.m. L. Bonelli 1902 s. 57.

bordınar, b. ***bırnar***.

bordo 'mora çalan kırmızı renk' < Fransa'daki ***Bordeaux*** şehrinin meşhur şarabının renginden. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡. ※ ***Dirsek yerlerinin havı çıkmış, babasının eskisi, bordo kadife ceketini giyerek ve de kravatlı!*** (Peride Celal 1991 s. 295).

bordro (muhasebe terimi) 'bir hesabın tafsilatını gösteren kâğıt' < Fr. ***bordereau*** a.m. ※ ***Biz o bordroların yapraklarında puvantaj mı yaptık, yoksa başbaşa vermiş maziyi, hali unutmuş, yalnız istikbalden bahseden bir romanı mı okuduk?*** (Z.O. Saba 1955 s. 16).

bordür 'bir sahanın kenarını takip eden süs' < Fr. ***bordure*** a.m. [***bord*** 'kenar' ***-ure*** nomen actionis (oluş ve kılış ismi) eki]. ※ ***Benden sonra büyük halaya kalmış beyaz çinko, ağız kıyısındaki lacivert bordürü yer yer dökülmüş saplı oturak.*** (İ. Aral 1997 s. 11).

borhana, b. ***borana***.

borina/burina (gemici dili) 'yelkenlilerde bir çeşit halat' < İt. (Venedik diyal.) ***borina*** a.m Kahane–Tietze 1958 no. 113.

borineta/burinata (gemici dili) 'yelkenlilerde bir çeşit halat' < İt. ***borinetta*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 114, İt. küçültme eki için b. ***alborata*** ⊡.

AD. **borla** 'çamdan oyulmuş su kabı' < Sl. (Sırp–Hırv., Bulg.) ***búrilo/burílo*** < İt. ***barlle*** 'fıçı' A. Tietze 1957 no. 10.

borlo (bezik oyunu tabirlerinden) 'geçti! değişmez artık!' < Fr. ***brulé*** ? ※ ***Eksik kâğıtla kırk yazanların sayıları silinir; marketten indirilir (Kumar hırsızları buna "borlo" [yäni] 'yazılmış yazılmıştır' derler; fakat bu doğru değildir, sayıyı indirmek läzımdır)***. (H. Kodaman 1944 s. 202).

Osm. **borlota/burluta** (gemici dili) 'eskiden deniz harplerinde kullanılan ateş gemisi' L. Gürçay 1943 s. 84 < İt. (Venedik diyal.) ***burloto*** a.m. Kahane–Tietze no. 132.

borno/perno (gemicilik terimlerinden) 'makara mihveri' L. Gürçay 1943 s. 320 < İt. ***perno*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 494.

Bornova 'İzmir vilayetinde bir kasaba' < Osm. ***Bornabad*** < Yun. ***Πρινοβαρις*** (Prinóvaris) D.J. Georgacas 1971n s. 109. Buna benzer ***Yalova <Yalak-abad*** için b. âbâd ol– ⊡.

bornoz 'banyodan çıkarken kullanılan havlu rop' < Fr. ***burnous*** a.m. < Ar. ***burnus*** 'erkeklerin kukuletalı uzun sokak kıyafeti' < EYun. ***βιρρος*** [bírros] < Lat. ***birrus*** 'kukuletali manto'. Yun. müzekker eki ***-os*** için b. ***aforos*** ⊡[1]. ※ ***Macit'in bornozu üzerimdeyken yatağa uzanmak istiyorum.*** (Z. Ankara 1991 s. 101).

AD. **boro/bora** 'çekmeli yarım dolap; üstü iki yarım, altı bütün gözlü büyük dolap' DS 741, K. Emiroğlu 1989 s. 58 < ***buro***.

borsa 'tüccarların ve sarrafların toplanıp hisse alışverişi yaptıkları yer' < İt. ***borsa*** a.m., aslında 'kese' [< EYun. ***βυρσα*** (byrsa) 'meşin'], fakat 16. asırda Anvers'te yabancı tüccarların toplandıkları bir meydanın adından bugünkü manaya gelmiş. Krş. ***burs***.

bort, b. ***borda***.

bortiacı, b. ***bodla-***.

boru I 'perdesiz madenî nefesli çalgı' < ETk. ***borġu/borġuy*** a.m. Clauson 1972 s. 361, G. Doerfer 1965 II, 735. ※ ***Kulaklarımda uzak av borularının uğultusu.*** (A. Yurdakul 1993 s. 314). Mecazî manada ***borusu öt-*** 'sözü geçmek': ※ ***Yeni resmin boruları öttükten sonra köşede koltukta kalan birçok ressamlar yeniden ortaya çıkıyorlar.*** (T. Yücel 1958 s. 92).

boru II 'birçok işlerde kullanılan uzun ve dar silindir' < ***boru*** I. ※ ***Mahmut türkü söyleye söyleye boru kuturlarını öğrendi.*** (L. Tekin 1984 s. 85).

boru III 'Fahişe', 'Edilgin eşcinsel', 'erkeklik organı' H. Aktunç 1990 s. 59.

(Argo) **boru** IV, 'saf gürültü, manasız' M. Mikhaïlov 1930 s. 19, Meḥmed Hālid [Bayrı] 1934 s. 37, F. Devellioğlu 1959 s. 71 < ***boru*** I. ※ ***Āh-ı mazlūm cihānı ḳurutur, | 'Alima-Ilāh işüŋüz hep borudur.*** (A.S. Levend 1943 s. 473). ※ ***Büyücü kıyafetine ve aletlerin hepsine ateş verüp yaktım. Anladım ki bundan boru şey olamazmış.*** (E. Misailidis 1986 [1872] s. 101). yalnız ***boru değil*** 'azımsanacak şey değil' F. Steinherr 1932 s. 184, Meḥmed Hālid [Bayrı] 1934 s. 37–38 tabirinde < ***boru*** III. ※ ***Boru değil bu, herifçioğlu Epikür'den, Çiceron'dan dem vuruyordu!*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 62).

AD. **boruk/poruk** 'dağlarda yetişen, kokulu, süpürge ve yakacak olarak kullanılan çalı; katırtırnağı' DS 741, 3471, T. Baytop 1994 s. 162 < ?? ※ ***Tandırlarda yanan yalnız tezektir. Tutturmak için de boruk ve kesmik kullanılır.*** (M. Makal 1950 s. 58).

AD. **borumbok** 'bombok' < ***bok*** + reduplication (ikileme), /***r***/ genişlemesi ve /***m***/ tezat ünsüzü, b. ***besebelli*** ⊡, krş. ***boramboş*** 'bomboş' DS 737. ※ ***Toprağa para veriyorlar! Vede ortalığı pahalandırıp borumbok ediyorlar!*** (F. Baykurt 1982 s. 88).

boruş, b. ***broş***.

boruzen/borazan (askerlik terimi) 'boru çalmak vazifesi olan kimse' s. Kakuk 1973 s. 77 < ***boru*** I 'nefesli çalgı' + Fa. ***–zan*** 'çalan', krş. ***neyzen.*** Konuşma dilinde orta hecedeki ünlünün /***a***/'ya geçmesi alınma kelimelerde olağandır, krş. ***gramafon, monabolye, saksafon, Selânik.*** ※ ***Borazan Emmi çok kızmıştı.*** (M. Başaran 1992 s. 147). ※ ***İzci örgütümüzün borazanıydı.*** (F. Erdinç 1973 s. 153). Çalgıyı çalan kimse'den çalgının ismine semantik bir gelişme de olmuştur (***borazan'dan*** tekrar ***borazancı*** yapılmıştır), krş. ***davlbaz/daulbaz/davulbaz.***

AD. **borya/boyra/porya** 'araba tekerleğinin ortasına geçirilen çelik oluk, poyra' DS 747, 3471 < Yun. ***πουρεια*** (puryá) a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 426. Metatez için b. ***albız*** ⊡.

Osm. **boryaz/boyraz** 'poyraz' TS 639, 652 < Yun. ***βοριας*** (boriás) a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 750. Metatez için b. ***albız*** ⊡. Krş. ***poyraz***.

AD. **borza/boraza** 'yeni dikilen asma çubuğu; meyve fidanı' DS 739, 742 < Yun. ***απορριζο*** (apórizo) 'kökten çıkan sürgün' A. Tietze 1955 no. 22.

bos/pos I, yalnız ***boy bos/boy pos*** 'vücut yapısı' tabirinde, < ***boy*** 'vücut uzunluğu' kelimesine uydurulan ve ilave edilen mühmel unsur, krş. ***tüy(ü) tüs(ü)*** ve çırlak çıplak ⊡. ※ ***Ḳāżī gördi, ayıtdı: Kimse duḫteruŋ boyını bosını*** (metin: ***bosuŋını***) ***görmesün dėyü maḥāfaya ḳoymışlar, eyü eylemişler.*** (Ferec 855/1451 v. 16b). ※ ***Ḳarısınıŋ boyu bosu bile ḥerīfiŋ gözüne diken oldu.*** (H.R. Gürpınar 1927m s. 128). ※ ***Boyu bosu da karar. Ne gökten yıldız toplıyacak kadar sırık, ne yerden yapma bücür.*** (S.M. Alus 1944 s. 161). ※ ***Boyu posu devrilsin! Demek bunu da yaptı bana!*** (Ç. Altan 1978 s. 212).

⊡ Bu yinelenmiş (alliterativus), ve anlamsız olan ikinci kelimede bir ***/ s /*** gösteren terkipler hakkında fikir ileri süren olmuş mu bilemi-

yorum. Sayıları fazla değildir: ***boy bos, buyu busu, huyu husu, tüyü tüsü.*** Belki ***döl dös*** ve ***soy sop***, ***tüy tüs*** aynı tipten bir dissimilation (benzeşmezlik) vakasıdır. Hepsine müşterek olan birinci kelimenin sonunda bulunan ***/ y /*** 'dir. Bu, Fa.'daki uzun ***/ ü /*** ile biten, ***/ y /*** 'li ve ***/ y /*** 'siz, kelimeleri akla getirir, yâni örnek ***huyu husu*** olabilir mi?.

Osm. **bos** II 'öpücük' < ses taklidi kelimelerinden, krş. İng. ***puss***, Alm. (diyal.) ***Bussi***, Fa. ***büs/püsa*** a.m. ※ ***Bḫşi bosi sukerane*** (bakışı, pusesi şeker gibi) (E. Kömürciyan 1981 s. 88). Başka kaynaklarda bulunamadı.

bosa (gemici dili) 'demir zincirini tutmak için kısa halat veya zincir' L. Gürçay 1943 s. 80 < İt. (Venedik diyal.) ***bozza*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 116.

Bosna 'Bosna–Hersek Cumhuriyeti'nde bir bölgenin adı' < orada bulunan ve adı çok eski (Hint–Avrupa öncesi) olan ***Bosna*** ırmağının isminden (P. Skok 1971 I, 191). ※ ***Livā-l Bosnada važʿ olunan zaʿāmetler ve tīmārlar...*** (Ö.L. Barkan 1943 [1516/922] s. 395). ***Bosnasaray*** 'Sarajevo şehrinin Osmanlı idaresindeki ismi'.

bostan 'bahçe; sebze bahçesi' < Fa. ***bustān/büstān*** a.m. [***bü*** 'güzel koku' + ***-stān/-istān*** mekân eki, krş. ***Dağlstan, kabristan***]. ※ ***Küyında cān vėrür dil şeftālüsına yāruŋ, | Bunı bilür egerçi: cān büstānda bitmez.*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 67). AD., RD. 'karpuz': ※ ***Ha o, ha ben. Aynı tarlanın bostanı değil miyiz ikimiz de?*** (M. Güler 1990 s. 102). AD. 'salatalık, hıyar' DS 742.

AD. **bostana** 'salata' < Ar. (Suriye diyal.) ***bústāne*** 'küçük bahçe' A. Barthélemy 1935 s. 43. ※ ***Bak burada domates, biber, soğan. Yıka o çeşmede, şöyle ince ince doğrayıp yap bakalım bir bostana!*** (A. Özakın 1989 s. 145). Başka kaynaklarda bulunamadı.

boston, b. ***baston***.

boş 'bağlı olmayan, serbest bırakılmış' < ETk. ***boş*** a.m. Clauson 1972 s. 376. 'kocası tarafından evliliğine son verilmiş kadın': ※ ***Efendi, seninle istediğin bahse girerim, eğer ben bu kediyi bugün kayıkla Hasköye götürüp bırakmadımsa senden boş düşeyim!*** (O.C. Kaygılı 1938s s. 75). 'işinden atılmış veya iş bulamamış biri': ※ ***Ahmet işe getti. Memmet boş galdı. Aḫşama gader boş gezdi.*** (A. Caferoğlu 1944 s. 23). (menfi cümlede) 'üşenmez': ※ ***Ḥācı ağa ṭabīʿī boş durmaz, her ṭarafa el uzadır.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 263). 'bir işe kullanılmayan (şey)': ※ ***İpin boşunu alıp kangal eden agantacının kaytarışına kulak asmadı.*** (Reşat Enis 1947 s. 63). ***boşa/boşuna/boş yere/boşuboşuna*** 'netice alamadan (ümit etmek, emek vermek)'. Bu tür dativuslu zarflar için b. ***abes yere*** ⊡: ※ ***Ümīdim boşa çıḳdı. Maḳālem derc edilmemiş.*** (Aḥmed Rāsim 1316ge s. 46). ※ ***Ne sandın yavu, daha neler bilirim. Ben boşuna aspirin yutmuyorum. Anladın mı?*** (N. Meriç 1957 s. 9). ※ ***Boşuna biriktirmiyor bu kuponları!*** (T. Uyar 1982d s. 168). ※ ***İşte, bu çaresizliğimizin verdiği iç tepkilerimizdir ki, bizi böyle bir boşuna hareketliliğe atıyordu.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1958 s. 145). ※ ***Boş yere gözlerim kamaşıp sendelememiştim!*** (S.M. Alus 1944 s. 161). ※ ***Bir gece, böyle sayılı fırtınalı, saldırmalı bir vak'a atlatmıştım. Az kaldı boşu boşuna tantunu boyladım gittiydi.*** (S.M. Alus 1944 s. 97–98). ***(birini) boş avla–*** 'beklemediği anda yakalamak': ※ ***Ah, beni pek boş avladı!*** (Feraizci–zâde 1979 [1302/1886] s. 126).

boş böğür 'kaburgalarla kalçanın arasında karnın yumuşak mıntakası': ※ ***Büyük hanımla ortanca hanım mütemadiyen birbirlerini dürtüyorlar, dirseklerini vura vura boş böğürlerini çürütüyorlardı.*** (S.M. Alus 1934 s. 110). ***boş bulun–*** 'dalgınlıkla her zamanki ihtiyatı bırakmak': ※ ***Paşa da, Sehrî Efendi de boş bulunmuşlar, yerlerinden sıçramışlardı.*** (S.M. Alus 1933k s. 18). '(bir şeyi) ağzından kaçırmak': ※ ***Aslında sormaması gerekiyordu ya, boş bulundu.*** (A. Yurdakul 1989 s. 59). ***boş gezenin baş kalfası/boş gezenin boş kalfası*** 'işsiz güçsüz, aylak' Meḥmed͜ Ḥālid [Bayrı] 1934 s. 38: ※ ***Biri beni bu insanlardan birine şair diye tanıttığında yerin dibine girerdim. Kayıtsız gülücüklerinin ardında içlerinden geçenleri bilirdim çünkü: İşte, beş para etmez bir düşçü, boş gezenin boş kalfası, hem züppe hem çulsuz!*** (İ. Aral 1997 s. 90). ***boş kâğıdı*** '(zevç tarafından verilen) boşama senedi': ※ ***Kadının kocası hemen bunun boş kâğıdını gönderir.*** (S. Sakaoğlu 1973 s. 578). AD. ***boş koy!*** 'boş ver!': ※ ***Bizimkisi gönül eğlemek emmi, boş koy evlenmeyi mevlenmeyi!*** (Tarık Dursun K. 1957r s. 27). ***boş ver–*** (aslında) 'iskambil oyununda değersiz bir kâğıdı atmak': ※ ***Üstte yaramıyan bir kâğıt varsa tutulmaz, boş verilir.*** (H. Kodaman 1944 s. 88). (Argo), (yaklaşma hâli dativus ile, fakat accusativus da olur) 'aldırmamak, bir tarafa bırakmak': ※ ***Ticaret derslerine büsbütün boş verdim.*** (B. Arpad 1976 s. 23). ※ ***Hadi koyver kendini. Anımsamaktan kaçmayı bile boşver!*** (A. Ağaoğlu 1980d s. 35). ※ ***"O zaman kamyon ne olacak?" – "Boşver kamyonu. Patron başına çalsın!"*** (S. Kocagöz 1954 s. 13).

boşa– 'şeriat kanunlarına göre karısı ile olan evlilik hâline son vermek' < ETk. ***boşu–*** 'bırakıvermek, salıvermek' Clauson 1972 s. 377. İsim ya da sıfattan fiil temeli yapılırken ilave edilen ***–e–*** genişlemesi için b. ***ada–*** I ⊡. ※ ***Ṣabbāḥ Ḳāżī kişisi geliser, "'Avratuŋı boşa!" dėyiser.*** (Ferec 855/1451 v. 118a).

boşal– 'boş hâle gelmek, içindekiler kalmamak' < ***boş–*** + sıfattan fiil yapan ***–al–*** genişlemesi, b. ***alal***– ⊡. ※ ***Ne vakit tavşan, keklik vursam boşalmış gibi oluyorum.*** (M. Başaran 1964 s. 36). 'beli gelmek (erkek hakkında)': H. Aktunç 1990 s. 59. ※ ***Canın çok yanarsa boşalmayı deneyeceksin.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 94).

boşalt–/boşat– I 'boş hâle getirmek' TS 640 < ***boşal–*** + –***t–*** causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) eki (b. ***acıt–*** ⊡), ***/l/***'nin düşmesini, krş. ***atlık*** ⊡.

⊡ Kökü veya esası ***/ l /*** ile biten bazı fiillerin causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) hâli, normal olarak ***/ it /*** ile bitmesi gerekirken ***/ l /***'siz, sadece ***/ t /*** ile son bulur. Daha evvel gördüğümüz gibi (b. ***atlık*** ⊡), ***/ t /*** 'den önce ***/ l /*** 'si düşen isimler de vardır. Bunlar çok yaygın değildir. Bu fenomen fiillerde daha mühim (fiilin diathesisine müdahale ettiği için) ve daha yaygındır. A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler vardır: ***boşat–, çarpıt–, çoğat–, büzüt–, dağıt–*** (eğer ***dağıl–***'dan geldiği kabul edilirse), ***dirit–, doğrut–, durut–, düzet–, eğrilt–*** / ***eğrit–.*** Aynı fenomenle alakalı, fakat aksi istikamette, başka bir fonolojik gelişimi de müşahede edebiliriz: Kökleri bir ünlü ile biten bazı fiiller causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) hâlinde ***/ t /*** 'den evvel diathesis şartlarına aykırı bir ***/ l /*** ilave ederler. Bunlardan A–B ve C–E ciltlerinde şunlar vardır: ***böyült–*** / ***büyült–*** ⊡.

boşan- I 'kendini bir yerden kurtarmak' (***boşa-*** fiilinin reflexivum hâli, krş. ETk. ***boşun-*** Clauson 1972 s. 383. Reflexivum (dönüşlülük) hâli yapan ***-(ı)n-*** için b. ***acın-*** II ⊡. ※ ***Atları ürkdi, boşanub birbirine çegnedi.*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 23). 'birdenbire dışarı uğramak': ※ ***Sonra biz erkekler odadan boşandık***. (M.Ş. Esendal 1934 s. 155). 'söyleyeceklerini birdenbire ortaya dökmek': ※ ***"Günlerdir her gece yolunu bekliyorum burada," der, boşanırdı Salih.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 199). 'gergin bir yayın veya zembereğin birdenbire çözülmesi': ※ ***Büyük ana boşanmış bir yay gibi yerinden fırladı.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 467). Mecazî manada: ※ ***Sonuna kadar gerilmiş bir telin küçük bir dokunuşla kopması gibi, gergin sinirleri birden boşandı.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 150). 'birden gevşemek, hâlden düşmek': ※ ***Salih orada bozulduğunu, elinin ayağının boşandığını anımsıyor.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 190). ***boşandır-*** 'salıvermek': TS 639 ※ ***Bir sıçan enügin yoḳarudan boşandurdı, gelüb zāhldüŋ öŋine düşdi.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 90). ※ ***Soŋra bir bir bayḳuşları ḳafeslerinden boşandurdılar.*** (Ferec 855/ 1451 v. 244a). ※ ***Şimdi kalkarlar, kapıları açarlar, bebeleri dışarlara salarlar, mal davarı boşandururlar.*** (F. Baykurt 1967a s. 439).

boşan- II 'kocası tarafından bırakılmak; eşinden ayrılmak' < ***boşa-*** fiilinin passivum (edilgenlik) veya reflexivum (dönüşlülük) hâli (b. ***acın***- I ⊡ ve ***acın***- II ⊡). ※ ***Bu kadını Pendlkte herkes tanır. Üç kocadan boşanmış bir şıllıktır.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 155).

boşat- I, b. ***boşalt-***.

boşat- II (***boşa-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) hâli, b. ***acıt-*** ⊡) '(birisini) karısına "boş ol!" demeye mecbur etmek': ※ ***Kimse 'avratına ṭalāḳ vėrmelü olıcaḳ, kime ne? Buna ne keṯhudā geregimiş? Güclle 'avrat mı boşadurlar-lmlş?*** (Ferec 855/1451 v. 119a).

boşboğaz 'sır saklayamaz; boş lakırdı eden' Meḥmed̮ Hālid [Bayrı] 1934 s. 38: ※ ***Hem severim kadın kısmını, hem korkarım. Neden dersen, boşboğaz olur bunlar.*** (M.C. Anday 1965i s. 7).

boşka, b. ***boçke.***

boşla 'boş, boş olarak' < ***boş + -la*** zarf eki, b. ***ayıkla*** ⊡. ※ ***Bir gün 'avrat öldi. İki tābüt düzdller. 'Avratı birine koydılar birini daẖı boşla yanında kodılar.*** (Ferec 855/1451 v. 245b/3).

boşla- 'peşini bırakmak, vazgeçmek' F. Devellioğlu 1959 s. 71. İsim/sıfat'tan fiil yapan ***-la-*** eki için b. ***acabla-*** ⊡. ※ ***Ağapimu! Sevgili kokona! Yeter, artıḳ o laḳırdıyı boşlayalıml*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 12). 'ihmal etmek, ehemmiyet vermemek': ※ ***Tahkikat için bir mebde vardı. Ümit ihtimali yüzde bir raddesinde de olsa boşlamamak lâzım gelirdi.*** (H.R. Gürpınar 1942 s. 119). 'kocalık vazifesini ihmal etmek': ※ ***Ḳocasında ḳabaḥat, Bunu böyle çıldırıncaya ḳadar boşlamış, el erkeklerine muḥtāc bıraḳmış,*** (H.R. Gürpınar 1926b s. 44).

Boşnak 'Bosnalı' < Sırp-Hırv. ***Boşnyak*** a.m. ※ ***Babası odacısını, daha doğrusu çalıştığı bankanın palabıyık Boşnak polisini yollamış.*** (G. Dino 1991 s. 68).

boşuboşuna, b. ***boş***.

boşuk-, b. ***buşuk-***.

boşver–, b. ***boş***.

bot I 'uzun konçlu, kapalı asker ayakkabısı' < Fr. ***botte*** a.m. ※ ***Aslında ilerleyemiyor, botların altı iyice çamur topladığından adım atmakta güçlük çekiyor.*** (C. Kavukçu 1998 s. 77). ※ ***Kapının önüne dizilmiş terlikler, ayakkabılar ve botlar...*** (Z. İpşiroğlu 1998 s. 62).

bot II 'küçük gemi' TüS 1983, AD. 'sal' DS 743 < İng. ***boat***. ※※.

AD. **bota/boduk** 'deve yavrusu' DS 721 < ETk. ***botu*** a.m. Clauson 1972 s. 299.

botanik 'nebatat, bitkilerle alakalı ilim' < Fr. ***botanique*** a.m. [EYun. ***βοτανη*** (botánē) 'ot, çim' + ***–ik(os)*** sıfat eki, b. ***akustik*** II ⊡]. ※ ***Botanik bilgisine nazaran çeşitli bitkiler, çiçekler ...*** (Nâzım Hikmet 1965i s. 14).

botin/potin 'bir cins kapalı kadın pabucu' < Fr. ***bottine*** a.m. [***botte*** 'çizme' + –***ine*** küçültme eki, b. ***albino*** ⊡] G. Meyer 1893 s. 52. ※ ***Siyah canfes şalvarın nihayetinde ufak ayakleri görünür, şöyle ki botinler ḳarar olduğınden hüsnüne taaccüb itdirmeye vesile olur idiler.*** (Varṭan Paşa 1991 [1851] s. 57). Krş. ***fotin***.

botla–, b. ***bodla–***.

EOsm. ***boturasa–** 'dişi deve erkek istemek' TS 643 < yanlış kayıt, doğrusu ***buğursa–*** olmalı, krş. Tekin–Tietze 1994 no. 164.

bova, b. ***boa***.

boy I 'vücut uzunluğu' < ETk. ***boḏ*** a.m. Clauson 1972 s. 296–297. ※ Çavuş, ben seniŋle boy ölçüşemem. (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 407). 'vücudun bir kısmı değil, hepsi': ※ ***Ḥasan Feraḥ Efendi, mevsimin ḥazīrān olmasına rağmen, boy kürkü ve elinde ṭıbbī bir kitābla göründü.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 202). ※ ***Suçatı'da, boy abdesti almak üzere ağır ağır soyunurken, birdenbire ...*** (T. Yücel 1969 s. 93). '(enin aksi) uzunluk': ※ ***Yağmurlukların boyu yere kadar değdiği için fistanları kapadı.*** (S.M. Alus 1944 s. 187). 'büyüklük': ※ ***Boy boy kira sandallarında Boğaziçi'nin ortahalli sınıfı...*** (S.M. Alus 1944 s. 98). 'çeşit, karakter': ※ ***Bu müddet ẓarfında Erīke̮Hanım taḥḳīḳāt yapmış, benim her teṣādüf etdiği ḳadına şulanır boydan olub olmadığımı aŋlamaḳ istemiş.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 239). 'kıyı, kenar': ※ ***Çarşı boyundaki dükkânında koltuğunda oturur, bütün gün kitap okurdu.*** (İ. Tarus 1961 s. 283). ***boyda***: ※ ***Cüssece pek ayı değil. Teşbihimi afedersiniz, hemen siz boyda, siz çapta bir şey.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 236; bu cümledeki sentaktik şekil için b. ***akl/akıl*** ⊡). ***boyu*** (zarf) 'boyunca': ※ ***Telgrafımı almıştır. Yarın mutlak Haydarpaşa'da olur, koşar gelir. Vagonlar boyu bir kaç kez bakınır, ben gitmemişimdir, orada değilimdir.*** (A. Ağaoğlu 1984 s. 339–340). (zaman için): ※ ***Kış boyu doğru dürüst kalorifer yakmadılar. Dondurup buydurdular bizi.*** (M. Güler 1990 s. 224). ※ ***Yorgunduk. Gün boyu çalışmıştık.*** (H. Özkan 1979 s. 12). ※ ***Kaynanam gece boyu dövündü.*** (A. Kutlu 1995 s. 100). ***boyuna/boyna*** 'mütemadiyen, durmadan': ※ ***Bir küfür bile edemez. Onun ağzı nasıl olsa perçinli diye, sen zaten en sunturlularının kapağını boyuna açmadasın.*** (B. Akımsar 1943 s. 95). ***boyunca*** 'bütün vücuduyla': ※ ***Ağbisinin elini öpmez, kusurunu bağışlatmazsa boyunca günaha gireceğini oğluna duyurdu.*** (L. Tekin 1984 s. 144). 'bir ucundan öbür ucuna kadar': ※ ***Muazzez odanın sokak tarafı boyunca uzanan sedire bir peşkir seriyordu.*** (Saba-

hattin Ali 1937k s. 103). ***boy al-/boy at-/boy çek-/boy sür-*** 'büyümek, boyu uzamak': ※ ***Artık boy alamayıp o kadarcık kalmış***. (S.M. Alus. Akşam Gaz. 27.6.1941). ※ ***Yavaş yavaş Halil boy atıyordu.*** (A. Atasoy 1940 s. 60). ※ ***Çu boy çekdi, gelinlik oldı ol ay...*** (Fa͡hrī 1974 [1367] no. 1995). ※ ***Oğlanlar boy sürerken sararmıyorlar.*** (F. Baykurt 1971c s. 365). ***boy beraber/boyu beraber*** 'kendi boyu kadar': ※ ***Bir yastıkta kocayınız, boy beraber evlâtlar yetiştiriniz!*** (S.M. Alus 1933p s. 78). ※ ***Boyu beraber evlât yetiştiren, aklı başında, durmuş oturmuş bir adam ilk gördüğü bir kadına âşık olamaz.*** (Selâmi İzzet 1934 s. 24). ***boy bos***, b. ***bos***. ***boydan boya*** 'uzunluğunca, bir başından öbür başına kadar': ※ ***Uzun, dar bir mahal. İki tarafı mermer masalar, boydan boya kadifeli kanapelerle döşeli.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 164). ***boy buhun*** b. ***buhun***.

boy II 'aşiretlerde geniş akraba grubu, klan' TS 644–645 < ETk. ***boḏ*** a.m. (***boy*** I ile semantik münasebet tam olarak anlaşılmıyor) Clauson 1972 s. 296–297. ※ ***Ve bu cümlenüŋ her birisi bölük bölük boy begleridür.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 678).

EOsm. **boy** III halk destanı bölümü < ***boy*** I. ※ ***Ḳazılıḳ Ḳoca oğlı Yegenek boyını beyān ėder.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.–15. yüzyıl] s. 98, başlık). ***boy boyla-*** destan söylemek: ***Dedem Ḳorḳut gelüben boy boyladı, soy soyladı, bu Oğuznāmeyi düzdi ḳoşdı.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.–15. yüzyıl] s. 9).

boy IV 'tohumu pastırma çemeninin yapılmasında kullanılan bir bitki, Trigonella foenograecum' DS 744, TS 643–644 < ETk. ***boy*** a.m. Clauson 1972 s. 384; < Fa. ***bü/büy*** 'rayiha; baharat' (?) A. Tietze 1969 no. 23.

boya b.m. (renk maddesi) < ETk. ***boḏuġ*** a.m. Clauson 1972 s. 302. ※ ***Ḳara boya yükinden iki aḳça.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 14 [1528/935]). Bu isim kökü, fiil kökü olarak da kullanılmış (b. ***boya-***). Tk.'ye uymayan bu gelişmenin sebebi için b. ***acı*** I ⊡.

boya- 'boya sürerek renk vermek' < ETk. ***boḏu*** a.m. Mecazî manada 'azarlamak, aşağılamak' DS 745: ※ ***Seni bir boyayayım da talebeliğini anla!*** (R. Ilgaz 1959 I, 32). ***boyama*** 'azar, azarlayış': ※ ***Telefonun zili çaldı; çaldı da boyama yarıda kaldı.*** (R. Ilgaz 1962n s. 10). 'satirik şiir, hiciv' (K. Güngör 1941 s. 59). AD. ***boya- becer-*** 'acele ile bitirmek' (boya küpüne batırıp çıkarmakla boyama işini çabucak tamamlar gibi): ※ ***Çabuk gelsin diye beklemeye başladı avradını. Kâmile bulaşıkları boyadı becerdi hemen.*** (F. Baykurt 1971t s. 40). Bu fiil kökü, isim kökü olarak da kullanılmış (b. ***boya***). Tk.'ye uymayan bu gelişmenin sebebi için b. ***acı*** I ⊡.

AD. **boyak** 'boya' DS 744, TS 645 < ETk. ***boḏuġ*** a.m. Clauson 1972 s. 302. Krş. ***boya***.

boyama, b. ***boya-***.

boyan, b. ***biyan***.

boyan- 'boya ile muamele edilmek; renk maddesini kabul etmek' < ***boya-*** fiilinin passivum (edilgenlik) ve reflexivum (dönüşlülük) hâli; ※ ***Dāye ḳaralara boyanub vardı, gėrü zāviyesinde oturdı.*** (Ferec 855/ 1451 v. 30b). Aşağıda verdiğimiz beyte dayanarak. M. Adamović 1994 [1368–86] s. 295 kelimeyi ***boya***–'nın passivum (edilgenlik) hâlinden ayırır ve onu 'varmak, yetişmek, erişmek' manasında (belki ***boyla-*** gibi ***boy*** kökün-

den gelen?) ayrı bir fiil gibi gösterir. Bence buna lüzum yoktur. ※ ***Acısı şöyle boyandı cānuma, | Dünyā mālını yıġsalardı yanuma, | Ḳılmayaydum ben aŋa hergiz naẓar.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 2446–47).

Osm. **boyar** 'Eflâk ve Boğdan asılzadesi' R. Dankoff 1991 s. 19 < ESl. ***bolyarin*** a.m. Kelimenin menşei hakkında çeşitli nazariye vardır (b. M. Vasmer 1953 I, 114–115). Mesele henüz halledilmemiştir ※ ***Be ḳadınleri, boyar ḳızları | Şunub al duvaḳ telli u pulli.*** (E. Kömürciyan 1981 s. 95).

(Argo) **boyata** 'göt, kıç' F. Devellioğlu 1959 s. 72, H. Aktunç 1990 s. 59 < ??.

AD. **boydak** 'yükü olmayan yaya; bekâr; çocuksuz kadın; başıboş, işsiz; kötü kadın' DS 745–746 < ***baydak***. ※ ***Kimisi kamyonların tepesine tünedi. Kimisi atla, kimisi eşekle, inekle, çoğu da "boydak" yollara düştü.*** (F. Otyam 1963 s. 53).

boydaş 'akran' TS 648 < ***boy*** I + ortaklık eki olan ***–daş***, b. ***adaş*** ⊡[1]. ※ ***Gazi Yaşar, gazilikte boydaş oldukları için onu görmeye, biraz da onu takaza etmeye gidiyordu.*** (F. Erdinç 1973 s. 85).

boykot (politika terimlerinden) 'bir zorlama vasıtası olarak her türlü alakayı kesme' < İng. ***boycott*** a.m. [19. asırda İrlânda'da ortakçılar sömüren Charles Boycott adındaki çiftlik kâhyasının isminden, şahıs isimlerindeki mana gelişmesi için b. ***Abbâs yolcu*** ⊡]. ※ ***Sonunda öğretmenlere maaşları ödenmez oldu ve öğretmenler boykotlara girdiler, mitingler düzenleyerek sokaklara döküldüler.*** (Ç. Altan 1976b s. 41b). ※ ***Fakültede boykot yarın sona eriyor, sınavlar belki de öbürgün başlayacaktı***. (A. İlhan 1979 s. 22).

boykotaj 'boykot etme' < Fr. ***boycottage*** a.m. < İng. ***boycott*** + Fr. nomen actionis (oluş ve kılış ismi) eki olan ***–age***, b. ***ambalaj*** ⊡. ※ ***İttihat ve Terakki Cemiyeti Avusturya'ya boykotaj ilân ettirmiş olduğu için İstanbul halkı başlarından fesleri atıp kadifeden külâhlar giymiş.*** (A.İ. Tokgöz 1993 s. 173).

AD. **boyla** 'değirmen çarkını döndüren suyun çıktığı delik' DS 746 < ***borya*** kelimesinin varyantı, ***/r/→/l/*** gelişmesi için b. ***amelikan*** ⊡. ※ ***Öteki ölan –da dėyirmenin boylasına dıḳandı onu–da ördan dėyirmençi aldı.*** (A. Caferoğlu 1940. s. 65).

boyla– 'bütün vücuduyla girmek, dalmak' < ***boy*** I. ※ ***Anuŋ vaḥdet deryāsına girüb boylayasım gelür.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 45). 'istemeyerek bir yere düşmek, oraya gitmeye zorlanmak': ※ ***Çok sürmez, peşi sıra bende Topçuları boylarım.*** (O. C. Kaygılı 1939 s. 180).

boylamasına 'uzunlamasına, uzunluğu ele alınırsa' < ***boy*** I + ***–lamasına*** mekân zarfı ek kümesi, krş. ***aykırılama*** ⊡. ※ ***Ev, bir zamanlar enlemesine sadece üç buçuk metre, boylamasına en çok altı metreydi.*** (A. Ağaoğlu 1980y s. 165).

boyler 'su ısıtma cihazı' < İng. ***boiler*** a.m. [***to boil*** 'kaynatmak']. ※ ***Mösyö Pol, şalama lambasını yakıp foseptik çukurunun başına oturdu. Boyler bağlantısını kaynatmaya başladı.*** (L. Tekin 1984 s. 85–86).

AD. **boylı/buylu** 'öküz arabasında tekerleğin çıkmaması için mazı başına takılan eğri çivi' DS 746, 807–808 < BizYun. ***βουκλα*** (vúkla) a.m. < Lat. ***buccula*** 'fibula' Ch. Tzitzilis 1987g no. 58. Başka bir etimoloji için b. K. Karapotosoğlu 1999 no. 4.

boylu 'uzun boylu' < ***boy*** I + isimden özellikle sıfat yapan ***-li*** eki, b. ***adamakıllı*** ⊡². ※ ***Bu mürgizāruŋ ortasında yüz arşun boylu bir aġac var.*** (Ferec 855/1451 v. 32b–33a). AD. 'gebe' ※ ***Güççük gız ise, varınca boylu olup, bi altın başlı oğlanla bi sırma saşlı gız doğruyo.*** (A. Caferoğlu 1951 s. 126). ***boylu boyuna/boylu boyunca*** 'boyu uzunluğunca' (bu paronomastique syntagma için b. ***adlı adınca*** ⊡): ※ ***Kendi kadar uzun bir "p-a-a-at!" ile herif sol tarafına doğru boylu boyuna düşdü.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 199).

AD. **boylum boylum** 'boylu boyunca' (?) < ***boy*** I, fakat cümle bilgisi (syntaxe) bakımından teşekkül belli değildir. ※ ***Davut'un ölü yatar boylum boylum, | Davulu yanı başında. | Bundan sonraki bayramlarda | Davulu kim çalacak, Davut?*** (Demirbağ–Demiriz 1944 s. 10).

boyna/boyuna (gemicilik dili) 'sandalı kıçtan yürüten kısa kürek' < İt. (Venedik diyal.) ****baona*** a.m. [ilk defa yapıldığı Bayonne şehrinin isminden. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡) Kahane–Tietze 1958 no. 67]. ※ ***Boyuna küreği, ālā 80 aḳça.*** (M.S. Kütükoğlu 1983 [1640] s. 292).

boynuz b.m. (bazı hayvanların başındaki müdafaa organı) < ETk. ****müŋüz*** a.m. Clauson 1972 s. 352. ※ İsmayil'in tabutunda yatan, ***başı tıpkı bir keçi gibi boynuzlu, yüzü kıllarla kaplı bir ölüydü***. (A. Ümit 1993 s. 167). 'boynuzdan (madde)': ※ ***Küçük koç boynuzu orağı koluna takıp uzaklara bakıyor, düşünüyordu.*** (F. Baykurt 1967k s. 26). 'bir cins nefesli çalgı': ※ ***Yasaġ oldı şehirde çeng u nāye, | Meger şimden gėrü boynuz çalasın.*** (Yaḥyā Beg 1977 s. 602). Bu beytden önce şair Hayālī'nin teehhülünden bahis var. Demek ki buradaki "boynuz", Hayālī'nin, yeni karısı tarafından aldatılacağını ima ediyor. ***boynuz tak-*** 'kocasını aldatmak; karısı tarafından aldatılmak': ※ ***Güle güle boynuzları tak, otur!*** (E.E. Talu 1928 s. 158–159). ***boynuzla-*** 'kocasını başka erkeklerle aldatmak': ※ ***Babamı boynuzlar.*** (M. Başaran 1992 s. 152). ※ ***Herkes diyor ki kocası pek kıskançmış, boynuzlanmaktan hoşlanmazmış.*** (H. Taner 1971h s. 26). Başka dillerde de (ms. Yun. ***κερατωνω*** (keratönö) ***vázö kérata***, İt. ***fare le corna al marito***, Alm. ***Hörner aufsetzen***, Rus. ***nastavlty roga***) bulunan bu imaj eski Yunanistan'da boynuzlu Capricornus (oğlak, cedi) burcunun erkeklerin iktidarı üzerinde menfi bir tesir yaptığına dair olan ana'neye dayanırmış. ***boynuzlu*** 'karısı tarafından aldatılmış (koca)': ※ ***Başıma bu da mı gelecekti Metin? Adımız boynuzluya da mı çıkacaktı?*** (A. Ümit 1996 s. 65).

AD. **boyra** I 'hasır' DS 747 < Fa. ***bürlyā*** a.m.

AD. **boyra** II, b. ***borya***.

boyraz, b. ***boryaz***.

boyun 'gövdenin başla göğüs arasındaki dar yeri' < ETk. ***boyın*** a.m. Clauson 1972 s. 386. ※ ***Pes er u 'avrat bir birnüŋ boynına el bıraḳdı, oturdılar, sergüdeştlerlnl söyleşdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 51b) AD. 'dağ sırtı; dağın geçit veren yeri' DS 747. AD. ***bir boyun öküz*** 'bir çift öküz': ※ ***Bu elimizdeçl olan paranan bir boyun öçüz al. Bi gaş god da toḫum al.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 183). ***boyun kes-*** 'eğilmek' (krş. ***baş kes-***): ※ ***Fazlı Hurufî'nin tasviri önünde boyun keser.*** (Musahipzade Celal 1936ms s. 52). ikinci ünlünün düşmesi için b. ***ağız*** I ⊡. Mecazî manada ***boynuna al-*** '(bir vazifeyi) üzerine almak, garanti etmek': ※ ***Aḳını Bosna vilāyetine ḍoġrıltdılar, Vulḳ oġlı Üngeruzı daḫı boynı-***

na aldı. (F. Giese 1929 [890/1485] s. 105). ※ ***Eger bir taḳrīb-ile şöyle bir yüz aḳlığı ėdecek olursaŋ benüm boynuma: Pādişāhdan her ne murāduŋ var ise ben dileyeyim.*** (Ġazavāt-ı Sulṭān Murād 1978 [15. yüzyıl] s. 51).

boyuna, b. ***boyna***.

boyunbağı 'kravat' < ***boyun*** ve ***bağ*** I'den mürekkep possessivum (iyelik, mülkiyet) ekli bir terkip, fakat bazen olduğu gibi possessivum (iyelik, mülkiyet) eki fonksiyonunu kaybetmiş olabilir (b. ***acabola/ acabula*** ⊡): ※ ***İri cāmlı ḳollu gözlüğü, ṭasma şeklinde siyāh cānfesden boyun bağısiyle Sulṭān Maḥmūd-u ʿAdlī zamānı ricāline maḫṣūṣ bir müzeden firār ėtmişe beŋzer.*** (H.R. Gürpınar 1340c s. 90).

boyunduruk 'çift süren ya da kağnıyı çeken öküzlerin boynuna bağlanan alet' < ETk. ***boyunduruk*** a.m. Clauson 1972 s. 387 [***boyun*** + isimden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***-dırık/-duruk*** eki (b. J. Deny 1921 s. 582)]. ※ ***Her ṣabāḥ beni ṣaḥrāya iledür, boynuma boyınduruḳ daḳar. Namāz-ı şām vaḳtine dek yėr yararam.*** (Ferec 855/1451 v. 192b). 'Güreşte karşındakinin başını koltuk altına alıp kolu onun boynuna dolama ameliyesi' (H. Biç 1944 s. 25). Mecazî manada 'zulüm, baskı': ※ ***Gerçekte de pek şikâyetçi değildi durumundan, boyunduruk altında bile rahat ediyordu.*** (M.C. Anday 1965a s. 144).

⊡ Bir isimden onunla alakadar bir nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***-dırık*** vs. eki için b. M. Erdal 1991 I, 104-105. A-B ve C-E ciltlerinde geçen örnekler çok değildir ve bazısı başkasına model olmuş gibi görünüyor: ***boyunduruk, burunduruk, cındırık*** / çındırık / ***cıyındırık*** (yalnız sıfat olarak geçiyor), ***dandirik*** (topaç, bu da çocuk dili), ***dişindirik, eğindirik / ekindirek***.

AD. **boyun ol-** 'kefil olmak' DS 748, TS 654-655 ***boyun*** ve ***ol-***. ※ ***Artık tek başına da sayılmazsın. El kızına boyun olduk. Onun da arı, namusu var. Haniya ki iyiliğin söylendikçe gönlü şenlene, haniya ki kötülüğün söylene de mahzunlana.*** (M. İlhan 1983 s. 101).

Neolojizm **boyut** 'bir cismin herhangi bir yöndeki uzanımı, genişlik' TüS 1983 s. 178 < ***bu'd/buut*** a.m. kelimesine benzettirmek için ***boy*** 'uzunluk' kelimesine nadir isimden isim yapan ***-ut*** genişlemesi (M. Räsänen 1957 s. 112, krş. Yakutça ***ürüt*** 'üst kısım') ilave edilmiştir.

boz/bor 'toprak rengi, külrengi (at rengi olarak beyaz ve kırmızı kılların karışımından ileri gelir)' < ETk. ***boz*** a.m. Clauson 1972 s. 388-389). Aslen ETk. ***boz*** ile hemcins olan (ya da ondan alınmış olan, krş. G. Doerfer 1965 II, no. 785) Mo. ***boro*** a.m. ve onun vasıtasıyla ***mor*** 'kırmızıya çalan menekşe rengi' kelimelerine yakınlığı muhakkak, fakat aralarındaki münasebetler hususunda çeşitli fikirler vardır (krş. ***bor*** II maddesi ve E.V. Sevortyan 1978 II, 171-173). Z'leşme (zetacism) denilen ***r > z*** ses değişimi için b. ***boğurdak*** ⊡, renk sıfatlar için b. ***ak*** I⊡. ※ ***Yukarılarda yapraksız ağaç, boz tepe göre göre göz yorulur.*** (M. Başaran 1964 s. 11). ***bor*** II'den başka ***boz*** kelimesi de 'sürülmemiş toprak' manasında tespit edilmiştir (TS 657): ※ ***Ve bir raʿiyyet çiftligin üç yılda boz ḳosa, sipāhīleri ḳānūn üzre ṭaposın alub āḫere vėre.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1539/946] s. 233). Krş. ***bozla-*** II. ***boz*** kelimesi başka renk sıfatlarıyla birleşerek bu rengin nüanslarını ifade eder: ***bozbeyaz***: ※ ***Gözlerim gene karşı yamacın sol böğründeki bozbeyaz, gümüş gibi parıldıyan meşe adacığına takılır.*** (H. Birand 1957 s. 26). ***bozbulanık***: ※

Mart ayının başlarıdır, bozbulanık akar su. (K. Şipal 1971 s. 12). ※ ***Yavşantepe bozbulanık oldu. Bir canlı, bir karartı göremedi.*** (D. Akçam 1978 s. 45). ***bozmavi***: ※ ***Bu eski köşk son yıllarda betonlu, çimentolu ilâvelerle biraz asrileşti. Ama bozmavi bir badana da yeyince...*** (H. Birand 1957 s. 28). ***bozkır*** 'step' kelimesi ise ***kır*** 'açık külrengi' ile değil, bugün isim olarak kullanıldığına göre herhâlde ***kır*** 'işlenmemiş toprak' kelimesiyle yapılan bir terkiptir. *boz muhalif* 'kirli boz' b. CTS 661 < böyle bir tabir yoktur. Buradaki ***boz***, ***yoz*** yerine bir yanlış okuyuştur, manası da 'ehlileştirilmemiş, aksi' olmalı. Krş. Tekin–Tietze 1994 no. 165I

boz II 'bir göz hastalığı, katarakt, göze inen perde' < ***boz*** I ※***Ocaklar, yâni derde derman ocakları, çevremizde gıvıl gıvıl. Adamın dizine sızı, gözüne boz iner, karnı ağrır, bilmem daha nesi olur, haydi ocağa!*** (M. Makal 1950 s. 92).

boz– 'yapmanın aksi, yıkmak' < ETk. ***buz–*** a.m. Clauson 1972 s. 389–390. 'işlemez hâle getirmek. mahvetmek, kırmak': ※ ***Ṭılsımdan bir arslan düzmlşler, mlftāḥı eline vėrmişler, dutmış durur. Şehzāde ṭılsımı bozdı. mlftāḥı aldı, ḳapuyı acdı.*** (Ferec 855/1451 v. 147b). ※ ***Bir muḳaffel ḳapuya ėrişür, ḳuflı bozar, icerü girür.*** (Ferec 855/1451 v. 64a). ※ ***Hezār diynār ṣurreylle kelüŋ öŋinde ḳodılar. Kel ṣurrei bozdı, zeri muṭriblere üleşdürdi***. (Ferec 855/1451 v. 203a). 'parçalamak, dağıtmak': ※ ***Diynārı aġcaya boz!*** (Ferec 855/1451 v. 92b). ※ ***Mışır yolında bir kārvān bozmış dutmış.*** (Ferec 855/1451 v. 175b). 'kötü tesir etmek, dokunmak': ※ ***Döndü bacı gürültüyle, hem de üst üste üç kere, caminin havasını bozmuştu.*** (T. Yücel 1969 s. 65). ※ ***Bir ülke cennet de olsa oranın havasını bozar, cehenneme çevirebilir kimileri. İş insanlarda!*** (M. Başaran 1964 s. 47). ※ ***Kocası ölünce o zavallıcık da aklını bozdu böyle.*** (M. Seyda 1969 s. 89). 'iptal etmek, bırakmak, kesmek': ※ ***Ve evvelki 'ahdını bozub nāzlanmaġa başladı.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 161). ※ ***Yunusa kurşun sıkmak mı? Allah yazdıyse bozsun!*** (H. Özkan 1979 s. 46). ※ ***Birbirimizin rahatını bozmıyarak yaşayıp gidiyorduk.*** (F.R. Atay 1953 s. 82). '(birini, yalanını meydana çıkararak) utandırmak': ※※ 'yeniden yapmak üzere sökmek, değiştirmek': ※ ***Acı acı, titrek titrek bir kaç def'a bağırdıḳdan soŋra işi laṭīfeye bozmaya çalışaraḳ ...*** (H.R. Gürpınar 1339 s. 527). 'bağın, bahçenin meyvelerini toplamak, mahsulünü kaldırmak': ※ ***Havada güz kokusu vardı. Mısırlar, gündöndüler bozulmuş, içi tezekle sıvalı harmanlara getirilmişti.*** (M. Başaran 1955 s. 89). Geçişsiz fiil olarak: ※ ***Hava bozdu. Arabada üşüyüp hasta olurum.*** (S.M. Alus 1944 s. 15). ※ ***Savran bütün bunları, oğlunun halini, bir tek kelime ile ifade ediyordu. Kederli kederli başını sallayıp Bizim oğlan bozdu! diyordu.*** (S. Kocagöz 1941 s. 73). ※ ***Ben sanırım, bunların ikisi de bozmuş, dırdırlarından bir şey anlıyamam.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933dk s. 1). ※ ***Nüzhetln annesi Avusturyalı aşçlyle bozmuştu. Oğlunun ve gelininin zorile tâ Viyanalardan getirtilen bu kadının, her yemeğe şeker atışı olmasa, belki pişirdiği şeyler lezzetli olacaktı.*** (Reşat Enis 1945 s. 15). ***Bir başka tip şair Necip Fazıl. O zaman henüz Müslümanlıkla bozmamıştı. Önüne gelene şiirlerini bastıracağı kitap için düşündüğü eksantrik biçimi anlatırdı.*** (N. Berkes 1997 s. 69).

boza b.m. (darıdan yapılmış hafif içki) < Fa. ***büza*** darı (K. Lokotsch 1927 no. 376, fakat G. Doerfer 1965 II, no. 788 bunu reddediyor ve kelimeyi

Türkçe sayıyor. M. Rāsānen 1969 s. 8'e göre Hunca→EAlm. ***Bier*** 'bira' fakat onu da Doerfer kabul etmez (b. E.V. Sevortyan 1978 II, 173–175). ※ ***Ol ḳırḳ biŋ ḳul cemʿ olub üçer ādama bir şığır vėrdiler, bozasın ve ḳımızın vėrüb "Ol şığır eti dükenince bu͜ hendeḳ ḳazuŋ" dėdiler.*** (Ṣaltuḳ–nāme v. 598b). ※ ***Boza içerken genzine darçın mı gitti?*** (H. Ritter 1941 II, 78).

EOsm. **bozaç** 'bozrenkli' TS 658 < ***boz*** + renk sıfatlarından başka renk sıfatı yapan ***–aç*** eki (b. I. Laude–Cirtautas 1961 s. 118), b. ***anaç*** ⊡.

(Halk dili) **bozaki ol–** 'bozum olmak, bozulmak' < ***boz–*** (fakat ***bozul–*** manasında) + alınma kelimelerde geçen Yun. ***–aki*** küçültme eki. Bu temelde kurulmuş başka örnek yoktur. Tabirde bir alay şemmesi, başkasının şanssızlığına sevinme manası var. ※ ***Berber Ali dükkânını kırmızıya boyayıp softaların şakasını bozdu. Bozaki olan softalar karanlık dükkânlarına çekilince ...*** (M. Kaçan 1990 s. 61). ***bozaki yap–*** 'rezil etmek': ※ ***Milletin içinde beni bozaki yapıyorlardı. Kafamın tası attı ve şişi bastım!*** (M. Kaçan 1990 s. 116).

bozar– 'boz renge dönmek, sararmak, ağarmak' DS 749. TS 658 < ***boz*** + sıfattan renk fiili yapan ***–ar–*** genişlemesi, b. ***ağar–*** ⊡. ※ ***Arka bahçedeki çiçekler uzun zamandır sulanmamaktan kurumuşlardı. Toz ve sıcaktan bozarmış zeytin ağaçlarında cır cır böcekleri çatlıyordu.*** (İ. Aral 1997 s. 282).

bozarık 'boza çalan renkte, grimsi' < ***bozar–*** + ık partisipi. ※ ***Adam, gene duvarların birinde kendiliğinden açılan, bozarık bir ışıkla aydınlatılmış bir bölmede beliren içi çeşitli renkte sıvılarla dolu cam benzeri şişeler arasından birini aldı.*** (M. Mungan 1999 s. 39).

AD. **bozbaş** 'bir et yemeği' DS 750 < ***bozca aş*** 'yoğurtlu çorba' TS 658–659. ※ ***Öyle olursa biz de yėmeye otururuẖ, yėmekde yoğurt, ertmek, bozbaş, yumurta, pilav yiyerik.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 100).

bozcana 'rengi boza çalar, bir parça boz' < ***boz*** + sıfatın manasını zayıflatan ***–cana*** ekler grubu, b. ***acarcana*** ⊡. ※※ 'biraz bozum edici, bir parça utandırıcı': ※ ***Bana bakıyordu. Dik dik. Bozcana. Gözlerimi kaçırdım.*** (E. Öz 1957 s. 89).

EOsm. **bozcıl** 'bir at rengi, bozumtrak' TS 659 < ***boz*** + renk sıfatlarından azaltılmış veya benzeyen renk sıfatı yapan ***–cıl*** eki I. Laude–Cirtautas 1961 s. 119, b. ***akçıl*** ⊡.

Osm. **bozdoğan** I 'eski bir silâh, bir nevi topuz' TS 659–660 <Çağ. !! ***buzdurġan*** a.m. [ETk. ***buz–*** 'bozmak, imha etmek'] M. Rāsānen 1969 s. 91. ※ ***İsfendiyār gendüsi daẖı bozdoğan żarbın yėdi, ḳaçub Sinaba düşdi.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 93).

AD. **bozdoğan** II/ **buzdıġan** 'iyi bir cins armut' DS 750, buzdıġan 'Pyrum Pompeianum' Meninski 1680 I, 419 < ***bozdoğan*** I, herhâlde şeklen benzemesinden. ※ ***Yüksek yüksek dağlarda | Hiç yedun mi bozdoğan?*** (K. Emiroğlu 1989 s. 58).

bozgun I (isim) 'hezimet' < ***boz–*** 'yenmek, dağıtmak, perişan etmek' + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–gun*** eki (M. Rāsānen 1957 s. 130), b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Salih yavaş yavaş eriyen ve bir defa daha göremiyecek oldığı, o yürekler paralayıcı bozgun için dikilmiş bir heykelden başka bir şeye benzemiyordu.*** (T. Buğra 1963 s. 21). ※

İttihatçıların kodamanları çoktan Avrupa'ya savuşmuşlardı. Bu müthiş bozgun onları da şaşırtmıştı. (A.İ. Tokgöz 1993 s. 217). 'iç sıkıntısı, bozum, utanç': ※ ***İskemleye sinmişim. İçimdeki bozgun büyük.*** (E. Öz 1957 s. 91). AD. 'ishal' DS 751. ***bozguncu*** 'morali bozan, güvensizlik yaratan kimse': ※ ***Ben artık ona göre bozguncu bir muhalif değildim.*** (R. Ilgaz 1962n s. 48). ***bozguna uğra–*** 'yenilip perişan olmak' ※ ***Bütün silâhlarım yenildi, bozguna uğradı.*** (D. Özlü 1958 s. 18–19).

bozgun II (sıfat) 'bozguna uğramış (hâl veya kimse)' < ***boz–*** + fiilden sıfat yapan ***–gun*** eki, b. ***akkın*** ⊡.

bozguntu/bozuntu 'sürprize uğramak veya utanmaktan ileri gelen şaşkınlık' < ***boz–*** 'utandırmak' + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–untu*** eki, b. ***akıntı*** ⊡; ***/g/*** ile olan varyant ***bozgun*** kelimesinin tesirini gösterir (bu hususta krş. ***askıntı***). ***bozuntuya verme–*** 'utandırmamak için belli etmemek, nezaketen açığa vurmamak' ※ ***Kapıcı Recep onu tanımamıştı. Dikkat edince gözü ısırır gibi oldu. Fakat bozuntuya vermedi.*** (Orhan Kemal 1949e s. 47–48). Belki daha evvel dativus hâli olmadan kullanılırdı: ※ ***Hiç bozġuntu vėrmeyerek girdim ve ḳā'im-maḳāmıŋ oḍasına gitmek üzere merdivenleri çıḳdım.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 173).

EOsm. **bozla–** I 'böğürmek (deve)' TS 661 < ETk. ***bozla–*** a.m. Clauson 1972 s. 392. Ses taklidi isimden fiil yapan ***–la–*** genişlemesi için b. ***ağla–*** ⊡.

AD. **bozla–** II 'tarla boş kalmak, sürülmeden kalmak' DS 751 < ***boz*** sürülmemiş tarla', ***bozlat–*** 'tarlayı nadasa bırakmak' DS 75.

AD. **bozlak** 'Anadolu'da söylenen bir çeşit türkü' < ***bozla–*** + fiilden isim yapan ***–(ı)k*** eki, b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Bozlakların feriştahı Asaf ağabeyimin bozlağıydı.*** (F. Otyam 1957 s. 34). ※ ***Durmadan türküler söylerler. Uzunhavalar, bozlaklar, ağıtlar.*** (N. Üstün 1968 s. 41).

bozma 'biçimi ve kullanılışı değiştirilmiş' TüS 1983 s. 179 < ***boz–*** 'değiştirmek' + ***–ma*** participium passivum (edilgen sıfat fiil) eki, b. ***aşılama*** ⊡. ※ ***Na'llı‿Han ḳażāsı ḥükümet ḳonağı bir‿han bozmasıdır.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 141). x ***Peşinde, sokakta bulup edindiği, mahzun yüzlü, sarı av bozması köpeği, ormanlara gidiyor.*** (Peride Celal 1991 s. 15).

Osm. **Bozok** 'eskiden merkezi Yozgat olan sancağın adı, aslında Oğuzların bir kolu' < ***boz*** ve ***ok;*** krş. ***On-Ok***, Üç–Ok.

bozuk I 'bozulmuş; ekini biçilip alınmış tarla' DS 752 < ***boz–*** + fiilden sıfat konumunda participium passivum (edilgen sıfat fiil) yapan ***–(ı)k*** eki, b. ***açık*** I ⊡. Krş. G. Doerfer 1965 II, no. 787. Mecazî manada 'öfkeli, kızgın': ※ ***Zaten kafam, günlerdir RIcardo'ya bozuk. Benim yerimi alan o alçak Portekizliye!*** (A. Yurdakul 1993).

AD. **bozuk** II 'hasat, mahsulün kaldırılması' DS 752 < ***boz–*** 'mahsulü toplayıp kaldırmak' + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–(u)k*** eki b. ***alık*** II ⊡. ※ ***Onun en en telâşlı zamanı, bozukta, sonbaharda idi. Bu mevsim, mahsulün tarlalardan ambarlara taşınma mevsimi idi.*** (S. Kocagöz 1941 s. 71).

AD. **bozuk** III 'bağlamanın bir çeşidi' DS 752, TS 661 < ?? ***bozuk çal–*** 'bu çalgıyı çalmak; (mecazî manada) üzgün olmak, surat asmak (aslında ***bo-***

zuk I'i ima eden bir kelime oyunu)'. Fiilden daha çok nomen concretum (somut isim) yapan ***-(ı)k*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡: ※ ***Gene bozuk çalıyorsun! Kendine gelsene yahu, nedir bu, benden betersin!*** (Peride Celal 1991 s. 127). ※ ***Candarmalar bayağı bozuk çalıyorlardı. Avukat yüzü ise, sevinçten pırıl pırıl. "Kazandık, ben sana demedim mi kazanırız!"*** (M. Seyda 1974 s. 143).

bozukdüzen 'düzensiz, karışık' < ***bozuk*** I ve ***düzen*** 'intizam'. ※ ***Hīç bizde müverriẖ olarak kimse gösterilemez. Tārīẖlerimiz meydānda. Lisānımıza gelince ḥālā bozuḳ düzen.*** (Aḥmed Rāsim 1329 s. 8). Asıl mana 'akordu bozuk': ※ ***Çalınur bir bozuḳ düzendür bu, | Uya dėrseŋ uṣūle fikr-i muḥāl.*** ('Ālī 1977 [989/1581–82'lerde] no. 9).

bozul–, ***boz–*** fiilinin passivum (edilgenlik) veya medialis–reflexivum (ortadönüşken) hâli, b. ***açıl–*** ⊡. 'şaşkınlığa uğramak, yadırgamak': ※ ***İnsan ne tuhaftır! Fikrine, ümidine, arzusuna muhalif bir şeye rasgelince hemen bozulur.*** (Ömer Seyfeddin 1943 s. 23). ***(birisine veya bir şeye) bozul–*** 'canı sıkılmak, kızmak, sinirlenmek': ※ ***Sana çok bozuluyor şişko!*** (Peride Celal 1981 s. 110). ※ ***Böyle, bunun gibi kendini beğenmiş ukalâlara öyle bozulurum ki!*** (Tavtati kütüpati 1959 s. 48).

bozulaş– 'bir arada acı acı bağrışmak (develer hakkında)' DS 753 < ***bozula–*** 'deve acı acı bağırmak' DS 752 fiilinin ortaklık (cooperativum) hâli, b. ***ağlaş–*** ⊡. Krş. Kırg. ***bozda***–, YUyg. ***buzla–*** a.m. W. Radloff 1911 IV, 1687, 1869. ※ ***Bozulaşır boz devenin daylağı.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 142).

Boz Ulus/Bozulus 'Anadolu'daki Türkmenlerin bir grubu' < ***boz*** ve ***ulus***. ※ ***Sābıḳā Boz Ulus başḳa emānet olub...*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 140 [1540/947]).

bozum I, yalnız ***bağ bozumu*** 'bağda mahsulün toplanması' tabirinde < ***boz–*** 'mahsulün toplanıp kaldırılması' + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ım*** eki, b. ***adım*** I ⊡.

bozum II, yalnız birkaç tabirde, < ***boz–*** 'birisinin yanlışını ortaya çıkarmakla onu utandırmak ve şaşkınlığa uğratmak' + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ım*** eki (b. ***bitirim*** ⊡) yahut mana itibarıyla ***bozul–*** fiilinden. ※ ***Güzel bir cevap verdiğine, doktoru bozum ettiğine kanidi.*** (H. Taner 1951t s. 103).

bozuntu I, b. ***bozguntu***.

bozuntu II 'benzemek istediği kimsenin (veya şeyin) sadece kötü bir kopyası' < ***boz–*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***–untu*** eki, krş. çöküntü, döküntü, ***yıkıntı***, yâni 'bozulan bir şeyin bakiyesi'. ※ ***Tellâk kıyafetli, fesede kılıklı, frenk bozuntusu bir firavun var, onu arıyoruz.*** (S.M. Alus 1933p s. 160).

AD. **bö/böy** 'korkunç böcek, zehirli örümcek' DS 753–754, TS 662 R. Dankoff 1991 s. 19 < ETk. ***bög*** a.m. Clauson 1972 s. 323. ※ ***Hergiz bu ̮hānelerde yılan ve çıyan ve 'aḳreb ve bö ve güve olmaz.*** (Evliyā Çelebī 1928 [17. yüzyıl] VIII, 556).

böbrek b.m. (iç organlarından biri) < EOsm. bögrek a.m. (***böğür + –(e)k*** küçültme eki, b. ***bardak*** ⊡) [benzeşme (assimilation) veya ***bögrek*** > ****bövrek*** > ***böbrek***]. ※ ***Ben böbreklerimden rahatsızım, üstelik nefes darlığım da var.*** (S. Taşer 1956 s. 118). (sıfat) 'böbrek şeklinde olan': ※ ***Durmadan kahkaha atmada, böbrek dudaklarının ara-***

sından bilâfasıla tükrükler saçmada. (S.M. Alus 1933p s. 204). AD. ***böbrekli*** 'yürekli, cesur, güçlü' DS 754 (demek ki cesaretin kaynağını böbrekte görenler var; krş. Azerb. ***böyräkli***, ADIL 1966 I, 312).

böbür böbür 'yüksekten atarak, gururla' < ***böbürlen–*** üzerinden yapılan predicate intensifier (yüklem yoğunlaştırma) b. ***apal apal*** ⊡. ※ ***Susmuyorum, dedi adam, Sapanca'ya gitmesem şimdi alırdım. Sen alsana, karşıdan böbür böbür öteceğine?*** (F. Baysal 1992 s. 51).

böbürlen– 'övünerek kabarmak, kurulmak' < /***b***/ ve dudak tesiriyle (labialisation, dudaksıllaşma) ***beberlen–*** 'sich aufbäumen, ergrimmen' Meninski 1680 I, 704'den [< ***bebr*** 'kaplan']. ***–lan–*** genişlemesi için b. ***abaplan–*** ⊡. ※ ***"Aslan gibiyim" diye böbürlenerek, ağır bronşitlerle, hattâ yüksek ateşlerle denize girdim.*** (M. Urgan 1998 s. 13). ※ ***O da taraftarlarının alkışlarıyla çok böbürlendi.*** (M. İzgü 1992 s. 26).

böbürlü 'övünç dolu' < ***böbürlen–*** fiilinden reduction ile + isimden özellikle sıfat yapan ***–li*** eki, b. ***adamakıllı*** ⊡². ※ ***Erdoğan'ın böbürlü kahkahası bir gece lambasının ışıltısı gibi gecenin içinde yanıp sönüyor.*** (B. Günel 1991 s. 81).

AD. **böce** 'böcek' TS 662 < ***böcek*** a.m. Krş. ***böcü***.

böcek b.m. [dörtten fazla bacağı olan ufak hayvan] < ETk. ****bögçek*** a.m. [***bög*** + ***–çek*** küçültme eki, b. ***artucak*** ⊡] M Räsänen 1969 s. 83. ※ ***Kuşçağızlar ararlarmış, | Bulamazlarmış yiyecek; | Ne bir darı, ne bir böcek.*** (Tevfik Fikret 1958 s. 23). Mecazî manada 'sevimli çocuk': ※ ***Yedi sekiz yaşlarında, kuzguni siyah, yumuk yumuk, şipşirin bir böcek.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 27.VI.1941). Osm. ***böcekbaşı*** 'bir çeşit zabıta görevlisi'. ***böcekçi*** 'pezevenk' DS 755. ***böcekkabuğu*** TüS 1983 s. 180: 'mor ile yeşil arasında janjanlı bir renk': ※ ***Kadının üstünde mavi böcek kabuğu bir pantalon ile aynı renk bir gömlek vardı.*** (Kenan Hulûsi 1944 s. 100).

AD. **böcelen–** 'tahıl bitlenmek' DS 755 < ***böce*** 'böcek'. Mecazî manada 'sersemleşmek; kuşkulanmak' (***–lan–*** genişlemesi için b. ***abaplan–*** ⊡), DS 755: ※ ***İnsanın midesi kazınmağa gözleri böcelenmeğe başladı mı, herşeyl başka görüyor.*** (M. Başaran 1962 s. 75). ※ ***Hayli yükseldiğimizden mi nedir, dağ tutmasına benzer bir hal vardı üstümde; boşluklara düşüyormuşum gibi oluyor, gözlerimin önü böceleniyordu.*** (M. Başaran 1964 s. 97).

AD. **böcü/böce/böcük** 'kurt, canavar; böcek; umacı' DS 755–757, TS 663, R. Dankoff 1941 s. 19 < ses taklidi kelimelerinden ***bö!*** 'anî ve korkutan bağırış' (krş. ***böğlemek*** DS 764); mana münasebeti için krş. ***kurt***. ※ ***Bunlar da Arap mıdır nedir? Böcü gibi bir kadın yanında; kızı mıdır, karısı mıdır, bellI değil.*** (F. Hepçilingirler 1997 s. 27). ※ ***Birinde bunun kulağı sancıdı uzun uzun. Uykuyu düneği uçurdu. Köyde bilinen hepsini yaptı, geçmedi. Kulağının "böcü"sünü bir türlü susturamadı.*** (F. Baykurt 1971c s. 336). ※ ***Bir ġuş getirdim gemiye bekci, | Bütün örümcek böcükleri olmuş yedekci.*** (A. Caferoğlu 1945 s. 161). böcü börtü 'kurt, çakal, domuz gibi zararlı sayılan hayvanlar' DS 755: ※ ***Geceden sesler geliyordu. böcülerin börtülerin, uyanık gece kuşlarının, sulardaki Sultan Nevruzların sesi geliyor.*** (F. Baykurt 1961ı s. 44).

böcül böcül bak– 'gözlerini iki yana oynatarak (bak–)' < ??. ※ ***Baktım, Zeyrek yokuşunun seddi dibinde uyuymuş bir köpek. Yanına oturdum. Gözünü açtı. Böcül böcül baktı.*** (S.F. Abasıyanık 1954a s. 9).

AD. **bödene** 'bıldırcın' DS 757 < Mo. ***bödänä*** a.m. G. Doerfer 1963 I, no. 98.

RD. **bödür bödür** 'pütür pütür, pürüzlü' < ***pütür*** 'küçük kabarcık'. ※ ***Dudakları bödür bödür uçukladı.*** (H. Karahüseyin 1957 s. 56).

bödürük, b. ***bedrik***.

böf Stroganoff 'bir çeşit et yemeği' < Fr. ***boeuf*** + şahıs adı ***Stroganoff***. ※ ***Başgarson, Aysel Hanımın böf Strogonofunu, yanıbaşımda oturan, henüz tanışmamış olduğum genç kadının rozbifini ve diğer siparişleri yazarak uzaklaştı.*** (N. Eray 1992 s. 31).

EOsm. **bög–** 'bir araya getirmek, toplamak' < ETk. ***bög–*** a.m. Clauson 1972 s. 324. ※ ***Bu gece ululari cem' ėdeyim, ḥälden͜ haberdär ėdeyim. Hem bu gėce anı bögelüm, ṣabāḥ seni sa'ädet u iḳbäl–ile taḫta geçürelüm.*** (Ferec 855/1451 v. 48b).

böge–, b. ***böğe–***.

bögrek, b. ***böbrek***.

AD. **böğe–/büğe–** 'suyun önüne bent yapıp toplanmasını sağlamak' DS 761–762 < Mo. ***bög*** 'tıkaç, set' G. Doerfer 1963 I, no. 106, M. Rāsänen 1969 s. 974, Clauson 1972 s. 324. İsim/sıfattan fiil temeli yapılırken ilave edilen ***–a–/–e–*** genişlemesi için b. ***ada–*** I ⊡. ※ ***Senden sonra olacakları bögersin derim sana, kesersin derim.*** (F. Baykurt 1971t s. 337). ***böğenmiş su*** 'aqua stagnans' Meninski 1680 I, 936: ※※

AD. **böğelek/büvelek** 'at sineği' DS 759–761 < M. Rāsänen 1969 s. 91'e göre ****bügäl*** kökünden, fakat E.V. Sevortyan 1978 II, 212–213 kelimeyi ETk. ***bö*** 'korkunç böcek' ve ***büke*** (***böke*** Clauson 1972 s. 324) 'büyük yılan, ejderha' kelimelerine bağlıyor. Krş. ***büve*** 'at sineği'. İsimden hayvan adları yapan ***–lak*** eki için b. ***bağırtlak*** ⊡. **/ğ/→/v/** değişimi için b. ***avul*** ⊡. ※ ***Şuradaki böğürtlenliğe bi bak bakalım, belkim böğelekten kaçıp çalıya sokulmuştur.*** (Feridun Osman 1936 s. 55). ※ ***Bir gün çiften dönerken öküzlerden birini büvelek tutmuş, hayvan öteye beriye, taşa ağaca kendini çarparken ayağı yaralanıyor.*** (Y.Z. Demircioğlu 1934 s. 10–11). ※ ***Hocanıŋ buzağın bügelek tutmış.*** (P.N. Boratav 1995 s. 192).

AD. **böğet/büğet/büvet** 'suyun önüne çekilen set, bent; su birikintisi, gölcük' DS 763, 831–832 < ***böge–/büge–*** + fiilden isim yapan ***–(i)t*** eki (M. Rāsänen 1957 s. 142), krş. ***geçit, öğüt***. Başka bir ihtimal: ***bük*** I + isimden isim yapan ***–et*** küçültme (?) genişlemesi, krş. ***göl→gölet***, ETk. ***yul*** 'kaynak'→***yulat*** 'derecik' (M. Erdal, 12. IX. 1998 tarihli mektup). ※ ***Yolun adamakıllı çetinleştiği, iki taraftaki taşlara, çam fidanlarına tutunmadan yürümenin güçleştiği bir yerde önümüze koskocaman bir büvet çıktı.*** (Sabahattin Ali 1943 s. 124). ※ ***Durdukları yerin sağı geniş, koyu, söğütlerin sardığı bir büvetti.*** (Yaşar Kemal 1992ks s. 107).

böğez, b. ***bu*** I.

AD. **böğrek** 'böbrek' DS 764–765, TS 663–664 < ETk. ***bögrek*** a.m. [***bögür*** 'böbrekler, kasıklar' + küçültme eki olan ***–ek***] Clauson 1972 s. 328. ※

Ve şaḥḥāmı içün daḫı şehrde boġazlanan ḳoyunuŋ ve keçinüŋ bögregi yaġın alurlar imiş. (Ö.L. Barkan 1943 s. 147 [1518/924]). Krş. ***böbrek***.

böğrülce/börülce 'fasulyeye benzeyen bir bitki ve ondan yapılan yemek' DS 730 ***< böğür- + -lü- + -ce*** (b. ***akçe*** ⊡), krş. ***böğrükara*** a.m. DS 765. ※ ***Ve şol bögrülce ki kileden geçmeyüb yük ile gemiye girse, anuŋ gibi olıcaḳ bācdār nesne almayub gümrük alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 [1528/935] s. 17).

⊡ Esas fonksiyonunu kaybetmiş olan ***–ca*** eki (b. ***ahça*** / ***ağca*** ⊡, ***anca*** I ⊡), sıfat ve isimden çeşitli anlamda isimler yapar. A–B ve C–E ciltlerinde geçen örnekler şunlardır: Yemek, kuş ve yer isimleri: ***böğrülce*** / ***börülce, delice*** II, ***deldelice*** / ***deldellice, Düzce.*** Eklendiği kökün niteliğini taşıyan veya ona benzeyen cins isimler: çatalca, eskice, gelince (ayrıca b. ***emerce*** ⊡) Bu ek isimden isim yapan Fa. küçültme eki ***–ça*** ile karıştırılmamalı (krş. ***bağçe*** / ***bahçe*** ⊡).

AD. **böğün/böön/böyün** 'bugün' DS 765–766 < ***bu*** I ve ***gün***. ※ ***Cevap isteyolla böyün.*** (A. Caferoğlu 1940 s. 65). ※ ***Gardaşım, ben yorgunum. böön biz burada isdirehet ėdek***. (A. Caferoğlu 1945 s. 133). BSTTk. yazan bazı muharrirler ***büğün*** telaffuzunu tercih ederler; ※ ***Büğünün şiiri var ki o, bir roman gibi, bir felsefe kitabı gibi, sessiz okunmak için yazılıyor.*** (N. Ataç 1952 s. 9).

böğür 'gövdenin yanı, kaburgalar ile kalça arası'. < ETk. ***bögür*** 'böbrekler; boş böğürler' Clauson 1972 s. 326. (ikinci ünlünün düşmesi için b. ***ağız*** I ⊡) ※ ***Gazete kapalı, matbaada işler durmuş. Elimiz böğrümüzde.*** (A.İ. Tokgöz 1993 s. 94). AD. 'dağ yamacı' DS 766: ※ ***Güneş körfezin üzerine yıkılmış, akşam serinliği başlamıştı. Kazdağının böğürleri koyu gölgeler içindeydi.*** (M. Başaran 1964 s. 50). ***böğür iği*** 'böğür sancısı; (mecazî manada) yakınında bulunup sürekli olarak rahatsızlık veren şey' TS 664: ※ ***Şehr-i Ḳonstantinīye, ey Ferdī, | cumʿa mescidleri ile ṭoldı; | Līk her cumʿanuŋ mināreleri | Ehl-i küfre bögür igi oldı.*** (ʿĀlī 1994 [1591–99] s. 254).

böğür- '(büyük hayvan için) bağırmak' ***< –gür–*** gelişmesiyle yapılmış ses taklidi fiillerde, b. ***afgur-*** ⊡. ※ ***Otomobilleri öküz gibi, kuduz boğa, azgın inek gibi böğürüyor.*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 36). ※ ***Beyregüŋ babası ḳaba sarıḳ götürüb yėre çaldı, tartdı, yaḳasın yırtdı, oġul oġul dėyüben bögürdi, zārılıḳ ḳıldı.*** (Dedem Ḳorḳud 1973 s. 41).

Osm. **Böğürdelen** 'Belgrad yakınında Şabac kalesi ve şehri' < ***böğür*** ve ***delen.*** ※ ***Ormanı kesüb yol açsunlar; köpri Bögür-delen ḳalʿası öninde baġlansun.*** (Selānikī 1989 [1599] I, 19).

böğürtlen I b.m. (mâlum çalı ve meyveleri) < bir RD. (Bosna) varyantı olan ***bok'ürten*** kelimenin aslını ****böğürten*** (O. Blau 1868 s. 208), yâni '***bağırtan***' olması ihtimalini akla getirir: dikenleriyle insanı ve hayvanları bağırtan bir çalıdır, krş. ısırgan. ※ ***Böğürtlen koparmak, kavunlar ve mısırlar, ... geçim sıkıntılarıyla yüklü günlerin ağırlığını unuturmasa bile çok hafifletiyordu.*** (B. Arpad 1976 s. 12).

⊡ Fiilin ettirgen fiilsıfatı (participium activum) hâlinden çıkarak isim (appellativum, cins isim) durumuna gelmiş kelimelerin sayısı az değildir. A–B ve C–E ciltlerinde şunlarla karşılaşıyoruz: ***böğürt-***

len I, ***çağlayan, çeten / çiten (?), çevren, çöpçatan, diken / tiken*** (kısmen), ***domalan, düzen*** (?), ***elöpen.*** Bâzı kelimelerde bu partisipin manası daha ziyade passivum (edilgenlik) manasında görünüyor (ms. ***çevren*** daha çok çevrilen bir nesnedir), fakat bu, fiilde de mümkün olduğu için (b. ***deyen / diyen***), etimolojileri zayıflatmayabilir.

(Argo) **böğürtlen** II 'kusmuk' < ***böğürtlen*** I; şekil benzerliği? (Krş. ***tavus kuyruğu***). ※ ***Şişenin hepsini yuvarlama, böğürtlen çıkarırsın sonra!*** (F. Devellioğlu 1959 s. 72, H. Aktunç 1990 s. 60).

bök/böke 'aşık kemiğinin yumru, tümsek tarafı, çik tarafının karşısı' DS 767 < ETk. ***bög*** a.m. Clauson 1972 s. 323; krş. Kırg. ***bök/bögö*** (Yudachin 1965 s. 150/149), Özb. ***puk/pukka*** (UTIL II s. 606); Mo. ***bö̤h*** (G.J. Ramstedt 1935 s. 8). Aşığın diğer yüzleri için b. ***alçı*** II ve ***aşı*** III, ***döve*** ve ***tök***, ***cuk*** II ve çik.

EOsm. **bök–** 'zıplamak, sıçramak', ekseriya ***oyna–*** fiiliyle beraber, ***oyna-bök–*** 'raksetmek' TS 740 (orada ***bük–*** olarak okunmuş) < ETk. ?? Krş. Türkm. ***bök–*** a.m. N.A. Baskakov 1968 s. 114. ※ ***Niyçün gülüb oynayub bökmeyem?*** (Ferec 855/1451 v. 128a).

böl– 'kısımlara ayırmak, taksim etmek' < ETk. ***böl–*** a.m. Clauson 1972 s. 332. ※ ***Uzun sessizlikler bölüyor konuşmamızı.*** (A. Yurdakul 1993 s. 242). Dativus hâli ile '(birisiyle) paylaşmak, bölüşmek': ※ ***Göz gördü, burnuna koktu diye bahçıvanlara bölenler...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 20.7.1942), krş. ***bölün–***. Bölme neticesinde husule gelen kısımlar dativus hâlinde gösterilir; krş. ***ayır–***: ※ ***İlyas Reis tanıdık gürültülerle çorbayı boşaltmaya girişmişti; ekmeği de o bölerdi ortasından, önce ikiye, sonra dörde.*** (Füruzan 1972k s. 163). EOsm. dativus hâli yerine (casus absolutus) hâlini kullanırdı: ※ ***Donanma-ı humāyūnı iki bölüb bir böligi gendüsiyle ʿummāna giden ḳadırġalara muḳayyed olub ḳovmaġa şürüʿ ėdicek...*** (A. Bombaci 1946 [1560] s. 215).

AD. **bölen–**, b. ***belen–*** II.

AD. **bölene** 'ıssız, tenha yer' DS 768 < Bulg. ***polyana*** 'düzlük, kır'.

AD. **bölge/bölke** 'şube, parça, kısım; tarlalar arasındaki hudut' H.Z. Koşay 1932 I, 42 < ***böl–*** + fiilden sıfat/isim yapan ***–ga*** eki M. Räsänen 1957 s. 124, b. ***bilge*** ⊡. ※ ***Bölge bölge / bölke bölke timarlarum ḳal dėmiş.*** (Karacaoğlan, TS 664). ***bölge*** kelimesi son 50 senede 'mıntaka' manasını kazanmıştır. ※ ***Taze bir güçle, yeni bölgeme doğru yürüyeceğim.*** (M. Başaran 1964 s. 70).

bölük 'kısım, parça' TS 665 < ETk. ***bölük*** a.m. Clauson 1972 s. 339 [***böl–*** + fiilden daha çok nomen concretum (somut isim) yapan ***–(ı)k*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡]. ※ ***Dört bölük eylediler ol leşkeri.*** (Enverī 1928–29 [869/1464] s. 11). 'bir konağın veya büyük dairenin kısmı, kanat' ※ ***Nadire Hanım sordu: "Neresini hazırladınız?" "Mavi bölük hazırlandı, efem."*** (R.C. Ulunay 1941 s. 178). 'askerî birlik': ※ ***Maṭlūbı olan bölük ḫalḳına mülteḥıḳ olmak ārzūsiyle der-i devlete geldükde Anaḍolı defterdārı ḳaleminde teẕkirecilik vėrildi.*** (ʿĀlī 1994 [1591–99] s. 241). ※ ***Binbaşı bana beşinci bölüğe söylenecek bir emir verdi.*** (A. Nesin 1995 s. 50). ***bir bölük*** 'bir miktar, birkaç': ※ ***Bir bölük büzineler cemāʿati bir ḍağda olurlardı.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 44). ***bölük bozuk/bölük börçük/bölük börtük/bölük pörçük*** 'parça parça': ※

Melih Dalyan bölük bozuk uykusundan uyanıp… (F. Baykurt 1967a s. 7). ※ ***Her şeyi bölük börçük duyuyorum.*** (N. Meriç 1957 s. 47). ※ ***Ne miktar aldığını bölük börtük ödemesinden anlardım.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 3). ※ ***Masanın üstünde duran zarfı alıp kâğıtçıkları avucuna döktü: "Bıktık artık bu bölük pörçük kâğıtlardan!"*** (A. Ağaoğlu 1980ö s. 85). ***bölük bölük*** 'kıt'a kıt'a, öbek öbek': ※ ***Bölük bölük yüriyen şīvekārı gördüŋ mi? | Ṭaraf ṭaraf çekilen āh u zārı gördüŋ mi?*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 260).

bölük pürtük, b. ***belik***.

Osm. **bölükât** 'askerî birlikler, bölükler' < ***bölük*** + Ar. çoğul eki olan ***–āt***, krş. ***erat, gidişat***.

bölüm 'parça, kısım, şube' < ***böl–*** + fiilden isim yapan ***–üm*** eki, b. ***adım*** I ⊡. ※ ***Mağazanın bu bölümündeki ütü tahtaları arasında güçlükle hareket eden titiz müşteriler, evlerinin divan ölçülerini buruşuk bir kâğıttan sökmeğe çalışmaktan usanmamışlardı henüz.*** (S. Soysal 1979ye s. 5). ※ ***Bütün eşyanızı alır, efendim. Bakın, bu bölümlere gömlek korsunuz.*** (a.e. s. 9). '(kitaplarda) fasıl': ※ ***Sayfalar, bölümler birbirine karışmış; bulamıyorum.*** (A. Yurdakul 1993 s. 328).

bölün– 'taksim edilmek' < ***böl–*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli, b. ***acın–*** I ⊡, '(biriyle) paylaşmak, bölüşmek' (krş. ***böl–***): ※ ***Yürürem yaşda ḳurıda | Buŋlulara böllnürem.*** (Eşrefoğlı Rūmī 1286 s. 12). ***iki bölün–*** 'ikiye bölünmek': ※ ***Yaz günlnde deŋiz rüzgārı ol burundan iki bölinür.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 685).

böm böm böyür– 'öküz gibi bağırmak' < ***böğür–*** ses taklidi kelimeleriyle. ※ ***"Şöyle kessinler, şöyle biçsinler! Ayaklarına taş bağlayın da denize bırakın! Yemen zındanına sürgün ettim, fermanı yazılsın!" diyerek böm böm böğürmesini fena söylüyorlar.*** (Kemal Tahir 1958 s. 350).

AD. **bömböyük** 'çok büyük, çok saygıdeğer' < ***böyük*** + reduplication (ikileme) + ***/m/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Umarsız kalınca konuşmaktan daha iyi dile getirmez mi lnsanın meramını susmak? Bömböyük biri konuşurken, alanın boşalıverdiğini düşün bir!*** (M. Başaran 1992 s. 56). Krş. ***bösböyük***.

bön I 'budala, saf' TS 665–667 < muhtemelen ETk. ***bün*** 'sakat, eksikli' Clauson 1972 s. 347. ※ ***İki ortaḳ varıdı, birisi yavlaḳ zīrek ve bilge, ve birisi bön ve ġāfīl idi.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 45). ※ ***Uysal, yumuşak başlı, bön bir kadın olmuştur.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 96). ***bön bön*** (zarf): ※ ***"Efendim?" diye sordum bön bön bakarak.*** (B. Uzuner 1997 s. 22).

AD. **bön** II 'öğütülmüş kahve' DS 769 < Ar. ***bunn*** a.m. A. Tietze 1958 no. 19.

böön, b. ***böğün***.

börek b.m. (kıymalı veya peynirli hamur işi) < ETk. ***bürük*** [***bür–*** 'sarmak, burmak' fiilden daha çok nomen concretum (somut isim) yapan ***–(ı)k*** eki? (b. ***acuk/acık*** I ⊡)] E.V. Sevortyan 1978 II, 219. Clauson 1972 s. 362. M. Räsänen 1969 s. 84 kelimeyi ***börk*** 'kalpak' kelimesiyle karşılaştırıyor. ※ ***Ulan, bu börek mi yoksa boğaca mı?*** (H. Ritter 1953 III, 235).

AD. **börekleme** 'bir çocuk oyunu' < ***börek*** + isimden ***–la–*** fiili ve fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–me*** eki.***–ma*** ekiyle yapılan

nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) için b. ***budama*** ⊡. ※ ***Bunlar, yâni kadınların hareketli yürümeleri, delikanlıların taş atışması, çocukların börekleme oynaması, ancak düğünlerde, hem de zenginlerin düğünlerinde yapılan şeylerdir.*** (M. Makal 1954 s. 43).

EOsm. **börk** 'bir nevi kalpak' DS 770, TS 667–669, R.E. Koçu 1967/69 s. 45–46 < ETk. ***börk*** a.m. G. Doerfer 1965 II, no. 737, Clauson 1972 s. 362. ※ ***Andan ḳapuya getürdiler, aḳ börk geydürdiler, adın yeŋiçeri ḳodılar.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 50). ※ ***Bạhıyollar bir Kelōlan. Başında börḳü var, sırtında abası var.*** (A. Caferoğlu 1948 s. 60).

AD. **börkenek** I 'yağmurdan, soğuktan korunmak için başa alınan başlık, örtü, külah' DS 770 < ***börk*** + ***-enek,*** belki ***kepenek*** 'keçeden üstlük' kelimesinin tesiri altında.

börkenek II 'geviş getirenlerin ikinci midesi, reticulum' < ***börkenek*** I, bu midenin iç zarının ağa benzemesinden mi? AD. 'peynir mayası olarak kullanılan davar ödü' ZTS 1976 s. 25 (doğrusu: peynir mayası olarak kullanılan, davarın dördüncü midesi olan şirdenin zarıdır).

AD. **bört** 'yarı kurumuş meyve; çürük; yarı hazırlanmış pekmez' DS 770 < krş. ***bört–***. ***bört bört bört–*** 'börtmek fiilinin takviyeli varyantı: ※ ***Ateşin baş ucundan ayrılmıyarak bört bört börten kadın kadıncıklar ...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 5.4.1944).

bört– 'az pişmek, hafiften haşlanmak; ateşte yanmak, kabarmak, rengi değişmek (yemek); sıcaktan terlemek, yorgun hâle gelmek' DS 772 < ?? ***bört*** ile ***bört-*** arasındaki münasebet açıklanmaya muhtaçtır, ※ ***Avcılıkta sırtta fanilâ şarttır ... zırıl zırıl ter döksen, göbek taşındaymış gibi börtsen, gene fanilâ gömleği giyeceksin.*** (S.M. Alus 1944 s. 142). ※ ***Har har soluyorlardı. Sıcaktan dilleri börtmüştü.*** (F. Baykurt 1961ı s. 166). ※ ***Ateş ocak yakacak, iki kaşık çorba pişirecek, dört biber börttürecek halleri kalmamıştı.*** (M. Başaran 1992 s. 71).

AD. **börtle–** I/**pörtle–** I 'börtmek' DS 771, 3480 < ***bört*** + fiil yapan ***–le–*** eki. ***börtlet***– 'iyice kavurmak, közlemek' DS 772. ※※

AD. **börtle–** II/**bürtle–/pörtle–** II/**pürtle–** 'fışkırmak, bulunduğu yerden dışarı fırlamak' DS 828, 3499 ses taklidine dayanan fiillerden, b. ***ağla–*** ⊡. ※ ***Gaş göz börtletmeyinen, gıç titretmeyinen de sinema mı olurmuş, heerif? Yazzık!*** (F.R. Ergüven 1953 s. 107). ※ ***Biraz kanlı olan sol gözünün alt kapağında epeyce bürtlemiş bir itdirseği vardı.*** (F. Erdinç 1955 s. 84). ※ ***Hemen boynuna ilmik, ağzına bir zeytin tanesi, basarmış tekmeyi sonra sandığa, ve herif sallandığı gibi, çiğneyip yutmaya vakit bulamadığı zeytin bürtleyip çıkarmış ağzından.*** (F. Erdinç 1973 s. 144–145).

AD. **börtlek/bürtlek/pörtlek/pürtlek** 'dışarı fırlamış, patlak' DS 771, 828, 3479, 3499 < ***börtle–*** vs. II + fiilden sıfat yapan ***–k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Takaların burnuna da üstüste kanatlı kırlangıç balıkları atılmıştı. Büyümüş, pörtlek, aydınlık gözlü.*** (Yaşar Kemal 1976 s. 18).

börtlen 'böğürtlen' DS 771 < böğürtlen kelimesinin varyantı. ※ ***Bak bu börtlenleri de senin Emriye topladı, üzerine de limon sıkınca ...*** (R. Ilgaz 1981 s. 137).

börtü böcek 'çeşitli (ekseriya tehlikeli ve iğrenç) böcekler' DS 772 < ??, krş. ***böcü börtü.*** ※ ***Bunu mezārda börtü böcek yesün!*** (H.R. Gürpı-

nar 1340c s. 371). ※ ***İsa sizi börtüden böcekten, her türlü kötülükten korusun! Amin!*** (A. Ağaoğlu 1981s s. 8).

börülce, b. ***boğrülce***.

bös- 'patlamak' < YUyg. ***bös-*** Robert B. Shaw (1880, II); W. Radloff, 1911, IV; Tarama Dergisi 1934 I, ***infilâk etmek*** yerine tavsiye edilmiş. Henüz Türkiye Türkçesi'ne girmiş sayılamaz. ※ ***O anda Emine, BUMMM! diye böstü.*** (L. Erbil 1985 s. 32).

bösbös böğür- 'öküz gibi yüksek sesle bağırmak' < ses taklidi tabirlerden, krş. ***basbas bağır-***. ※ ***Salih, Salih, koçum! Namım, şanım, her şeyim senin, senin!" diye bös bös böğürdü.*** (M. Kaçan 1990 s. 29).

AD. **bösböyük/büsbüyük** 'gayet büyük' DS 773 < ***böyük/büyük*** + reduplication (ikileme) + ***/s/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. ※ ***Huysuzluḳ ėtme ġayrı, degülsin, ḳızım, küçük, | Olduŋ şükür yetişdüŋ işte büsbüyük.*** (Vāṣıf ʻOsmān 1257 s. 46). ※ ***"Deli dedi. Demesin! Ağzıma sıçtı. Sıçmasın!" - "Canım, Uluguş! Bösböyük ağa karşındaki! Sıçsa noolur?"*** (F. Baykurt 1971t s. 299), ※ ***Şu kılığına bak, ellisini aşmış büsbüyük kadın, yakışıyor mu sana?*** (A. İlhan 1981s s. 159). Krş. ***bömböyük***.

bötdene, b. ***bodana***.

böy, b. ***bö***.

böyle I (sıfat) 'bunun gibi' < ***bu/bo*** ve ***ile***, krş. E.V. Sevortyan 1978 II, 107–108. ※ ***Lā-büd her ki hevā bendinde ola böyle ola.*** (Ferec 855/1451 v. 25b). ※ ***Ne olursa olsun, kızım. Böyle günde renge, çalıma bakılmaz*** (H.R. Gürpınar 1933n s. 89). ***bir*** ile olursa da muayyen (accusativus) hâlinde bulunabilir: ※ ***'Alīye ne içün böyle bir teklīfi redd ėdiyordı?*** (H.E. Adıvar 1926 s. 71). EOsm. (gelecekte vuku bulacak veya söylenecek şeyler için) 'şöyle': ※ ***Şehzādeye çāre eylemek böyle olur ki destür buyurasın, cihānı ben bilesince gezevüz.*** (Ferec 855/1451 v. 36a). ***böyle iken*** 'bununla beraber, buna rağmen'; ※ ***Dilediği esbāb-ı saʻādetin hepsine mālikdi. Yine böyle iken, tuhaf bir bezginlik ḥiss ediyordu.*** (E.E. Talu 1928 s. 212). ***böylelikle*** (zarf) 'bu tarzda', (krş, ***kolaylıkla, rahatlıkla, tatlılıkla*** veya ***evleviyetle, katʻiyetle, tabiatiyle*** [< ***tabiʻat-ile***] gibi zarf tipleri). ※ ***Söz gelimi, senin iyi bir oyunun kendi oynadığım kişiliğin yorumu konusunda birtakım aydınlatmalar getirebilir bana ... Böylelikle ikimiz de daha iyiye, daha doğruya, daha güzele gidebiliriz.*** (P. Kür 1984 s. 78). Krş. ***beyle***.

böyle II (zarf) 'bu yolda, bu tarzda' < ***böyle .*** ※ ***Erenleri sevmedüginden böyle ėderidi.*** (Ferec 855/1451 v. 199a). Soru cümlesinin sonunda şaşkınlık veya endişe bildiren bir nida gibi kullanılır: ※ ***A, ne bu böyle? Bu tazeye acımıyor musun sen?*** (S.M. Alus 1944 s. 179).

böyle III (zamir), yalnız ***böyleler*** çoğulunda (tekil için b. ***böylesi***). ※ ***Her memleketde göbekleri ʻanāneye bağlı zavāllılar vardır: bunlar māżī ile ʻalāḳaları ḳaṭʻ edilince yaşamazlar. 1840 Buḥrānı böylelerin sebeb-i inḳırāżı oldu.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 191–192).

böyle böyle 'bu şekilde' < ***böyle*** II. ※ ***Böyle böyle bir iki sene içinde ihtiyar dayının plânı tamamile tatbik edilmiş oldu.*** (R.N. Güntekin 1944 s. 19). (tafsilatsız anlatışta) 'falan filan' (krş. ***bu*** I maddesinde ***bu-***

dur budur): ※ ***Gidelim heriflere, diyelim böyle böyle, anlatalım vaziyetimizi!*** (Orhan Kemal 1949b s. 121). ※ ***‘Abdullāh–ı tācir gendü oğlı Şābüra nāme yazmış, böyle böyle dėmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 122a). Bu gibi cümleler tehdit ifade edebilir: ※ ***Hemīn dem buyurayım sizi böyle böyle ėtsünler!*** (Ferec 855/1451 v. 68b).

AD. **böylecek** ‘böylece’ < ***böyle*** II + ***–cek*** aequativus–zarf–küçültme eki, b. ***ancak*** ⊡. ※ ***Çarşaf böylecek yere yakın, e mi?*** (S. Kilimci 1949 s. 63).

böylecene ‘böylece’ < böyle II + iki küçültme ekinden (***–ce*** + ***–gine***) ibaret olan ***–cene*** ek grubu, b. ***acarcana*** ⊡. ※ ***Kafkasya’nın dik, yol vermez dağlarında üç ay mı dolaşmışlar, yoksa beş ay mı dolaşmışlar böylecene?*** (N. Eruz 1969 s. 47).

böyleme (sıfat) ‘böylesi (II)’ TS 670 < ***böyle*** + ***/me/*** [ETk. ***yme*** ‘dahi’ ?], krş. ***niceme***. Kelime tek bir ve biraz müphem bir mehaza dayandığı için sakıncalıdır.

böylesi I (zamir) ‘bunun gibi biri; buna benzeyen şey’ < ***böyle*** I. ※ ***Hiç bir yerde başıma böylesi gelmemişti, ne diyeceğimi şaşırdım doğrusu.*** (K. Bilbaşar 1943i s. 16). Bu zamirin çoğulu ya ***böyleler*** (b. ***böyle*** III), yahut ***böyleleri*** veya ***böylesiler*** olabilir: ※ ***Beybaba böylelerinden de değildir.*** (S.M. Alus 1944 s. 11). ※ ***Alamanya da bayılıyordu böylesilere! Kızıl götlü maymun! Şuna bak hele, ana ata demeyip gidecekmiş öyle mi?*** (B. Günel 1991 s. 171).

böylesi II (sıfat) ‘bunun gibi, bu derecede’ < ***böylesi*** I. ※ ***O korkak, çekingen, babasıyla konuşurken bile kekeleyen kızdan kim bekleyebilirdi böylesi bir ataklığı?*** (P. Kür 1987 s. 98). ※ ***O zaman da böylesi geceler yaşanırdı.*** (Osman Şahin 1994 s. 34).

böylesine (zarf) ‘bu derecede, aşırı bir biçimde’ < ***böylesi*** I + zarf işareti olan dativus hâli eki. Bu tür dativuslu zarflar için b. ***abes yere*** ⊡. ※ ***Dalgakıranın ucundaki fener bütün koyu, bütün sahili güzelleştiriyordu. Feneri kaldırsan ne koy, ne de bu sahil böylesine güzel olmayacaktı.*** (A. Hünalp 1962 s. 38).

böyü–/büyü– ‘irileşmek; artmak’ DS 774 < ETk. ***bedü–*** a.m. Clauson 1972 s. 299. ※ ***Söz meşelidür ki ağızdan çıḳıcaḳ böyür/büyür, yėrine sığamaz olur.*** (Ferec 855/1451 v. 192a.). ‘boyu artmak; yetişkin hâle gelmek’; ※ ***Ḳız ni‘metī icinde böyidi/büyidi***. (Ferec 855/1451 v. 188b).

böyücek/büyücek ‘bir parça büyük, oldukça büyük’ < ***böyük/büyük*** + ***–cek*** küçültme eki, b. ***artucak*** ⊡, bu ekten evvel ***/k/***’nın düşmesi normaldir. ※ ***Büyücek bir odaydı.*** (M. Başaran 1964 s. 80).

AD. **böyük**/BSTTk. ***büyük*** b.m (***küçük***’ün aksi) < ETk. ***bedük*** a.m. Clauson 1972 s. 302–303 [***bedü–*** + fiilden sıfat yapan ***–k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Bir‿hātün kişi bir böyük/büyük kirlü eski bardaḳ Müslimüŋ eline şundı***. (Ferec 855/1451 v. 234b), ‘yüksek tabakadan, kibar’: ※ ***Gördi: bir taht urulmış, üzerinde bir böyük/büyük ‘avrat yatur.*** (Ferec 855/1451 v. 152b). ***Büyük Ayı*** ‘bir takımyıldız’ < Ar. ***Dubb Akbar*** ya da Lat. ***Ursa Maior***’un aynen tercümesi: ※ ***O zaman da ağabeyim bize yıldızları tanıtıyordu. Büyükayı’yı, küçükayı’yı, samanyolu’nu ...*** (A. Özakın 1989 s. 76). Büyük ***Tövbe*** ‘Arabî takvimin 5. ayı’. AD. ***büyük traz*** ‘bir çocuk oyunu’ K. Emiroğlu 1989 s. 59; ikinci kelime < Yun. ***τριαδιν*** (triádin) ‘üç taşla oynanan bir çocuk oyunu’ (kelimenin asıl manası ‘üçlük’) Ch. Tzitzilis 1990 s. 190.

AD. **böyüklen-/büyüklen-** 'büyüklük taslamak, kibirlenmek' < ***böyük/büyük*** + sıfattan fiil yapan ***-len-*** genişlemesi (b. ***abaplan-*** ⊡). ※ ***Yüreklerine batar, bize böyükleniyor dirler.*** (Orhan Kemal 1954b s. 243). ※ ***Ṭa'n ėdüb rinde büyüklenmez idi küh gibi, | Ẕātīyā, vā'iẓ-i 'āmīde eger olmasa ḳurd.*** (Ẕātī 1967 [16. yüzyılın ilk yarısı] I, 120).

AD. **böyüklük**/BSTTk. büyüklük 'kendini büyük görme, küstahlık', krş. ***böyüklen-***. Nomen abstractum (soyut isim) yapan ***-lık*** eki için b. ***ağırlık*** ⊡. ※ ***Allaha böyüklük varmasın, köylünün gözüne bakmaya başladık, ölen olsa diye.*** (M. Makal 1960 s. 84).

AD. **böyüksü**/BSTTk. ***büyüksü*** 'büyüklük taslayan, büyük insan hâline özenen'. < ***böyük/ büyük*** + ***-sü*** benzetme eki, b. ***ayruksı/ ayrıksı*** ⊡. ※ ***Aman, bu kızın büyüksü halleri! Gözünde gözlüğün, başında başörtün eksik.*** (Mahmud Yesari 1932 s. 118).

AD. **böyüksün-**/BSTTk. ***büyüksün-*** 'kendini büyük görmek, gururlanmak' DS 774 < ***böyük/büyük*** + sıfattan fiil yapan ***-sün-*** genişlemesi, krş. ***ıraksın-, yoksun-***. ※ ***Allah böyüksünenleri sevmez, oğul!*** (F. Baykurt 1961o s. 189).

⊡ İsimden fiil yapan ***-sın-*** genişlemesi 'kendi kendini bir özellikle donanmış görmek veya göstermek, öyle olmuşçasına davranmak' anlamında geçişsiz benzerlik (simulativum) fiilleri yapar: ETk. ve AD. ***ersin-*** 'yiğitlik satmak, taslamak' örneğindeki gibi (b. s. Schakir 1933 s. 40-41, T. Banguoğlu 1974 s. 224). A-B ve C-E ciltlerinde sadece ***böyüksün- / büyüksün-*** örneğini buluyoruz. ETk. de nadir (ve çeşitli görevlerde) bulunan ***-sın-*** eki, buna manaca yakın fakat daha yaygın olan ***-ımsın-*** genişlemesinin ikinci kısmı olsa gerektir (b. ***acımsa-*** ⊡; ayrıca b. ***ayruksı-*** ⊡, ***azsın-*** ⊡).

AD. **böyült-**/BSTTk. ***büyült-*** 'büyütmek (ms. bir fotoğrafı; ***büyült-*** fiilinin sahası ***büyüt-*** fiilininkinden daha dar)' < ***büyüt-*** fiilinin, aksi olan ***küçült-*** fiiline uydurularak genişletilmişi (causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) ***-t-*** eki için b. ***acıt-*** ⊡). ※ ***Ufacık tütüncü dükkânına çeki düzen verdi; günden güne işi büyülttü.*** (E.N. Gökşen 1949 s. 67). ※ ***Saffet, babasının sahildeki balıkçı kulübesini büyültmüş, kumsala doğru ahşap bir balkon yapmıştı.*** (M.Z. Saçlıoğlu 1997 s. 41). 'fazla ehemmiyet vermek, izam etmek': ※ ***Anladım ki kadın işi büyültüyordu.*** (E.N. Gökşen 1952 s. 15).

⊡ ***/ l /*** sesinin epenthesis'i (kelime içinde ses türemesi) ekseriya benzer kelimelerin tesiri altında vuku bulur. Bu hadise bilhassa sonu ünlü ile biten fiillerin ***/ t /*** ile yapılan causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) hâllerinde çok görülür. A-B ve C-E ciltlerinde geçen örnekler: ***böyült- / büyült-, donalt-.*** Bu durumun aksi için b. ***boşalt-*** ⊡.

böyün, b. ***böğün***.

AD. **böyüt-**/BSTTk. ***büyüt-*** 'büyük duruma getirmek' < ETk. ***bed̲üt-*** a.m. Clauson 1972 s. 300-301. (causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) ***-t-*** eki için b. ***acıt-*** ⊡)※ ***Evin tek oğlu olmasının çocukta her aklına geleni yapıveren bir şımarıklığı büyütüp geliştirmişti.*** (Füruzan 1975 s. 15). '(çocuk, ağaç vs.) yetiştirmek': ※ ***Kolay değil yaban otları, ısırganlar arasında alımlı güller büyütmek.*** (Ş. Yıldız 1989 s. 85). 'lüzumundan fazla ehemmiyet vermek, mübalağa etmek': ※※.

braça/prasya (gemici dili) 'serenin cundasından donatılan selviçe' L. Gürçay 1943 s. 323 < İt. ***braccio*** a.m. (asıl manası 'kol') Kahane–Tietze 1958 no. 119.

braçiyol/piraçol (gemici dili) 'köşebent, güverte kemerelerini bağlayan kenet' (L. Gürçay 1943 s. 258) < İt. ***bracciolo*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 120 [***braccio*** 'kol' + ***–olo*** küçültme eki]. ※ ***Ambarda sarsıntı korkunçtu, çakıl taşı safrasının altından sular, yalnız farsları değil, güverte braçiyollarını bile yalıyordu.*** (Halikarnas Balıkçısı 1955 s. 267). ※ ***Tahtacı Mustafa'nın eşeği yontulmuş, iki koca braçiyol (20) yüklüydü.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 51).

Osm. **bradone**, b. ***bardona***.

braga/bıraga (gemici dili) 'top kuyruğu' < İt. ***braga*** a.m. [asıl manası 'sapan'] Kahane–Tietze 1958 no. 121.

bragot (gemici dili) 'trinket veya mayıstıra serenlerinin pırasya tormosu' L. Gürçay 1943 s. 63 < İt. (Venedik diyal.) ***bragoto*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 125.

brahman 'Hindistan'da en yüksek kasttan biri' < Fr. ***brahmane*** a.m. < Sansk. Krş. ***brehmen***.

brak 'bir av köpeği cinsi' < Fr. ***braque*** < E.Alm. ***Bracke*** a.m. [EAlm. ***bröhen*** 'koklamak']. ※ ***Bu havali için en muvafığı, İngiliz seterleriyle Fransız braklarından vücuda gelme kırma dediğimiz zağarlardır.*** (S.M. Alus 1944 s. 141).

brakil/birakil (gemici dili) 'büyük bastonu cıvadıraya bağlayan halat veya zincir' L. Gürçay 1943 s. 63 < İt. (Venedik diyal.) ***braghier*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 124.

brakisefal 'kafasının eni uzunluğuna yakın olan (kimse)' < Fr. ***brachycéphale*** a.m. [EYun. ***βραχυς*** (braḫís) 'kısa' ve ***κεφαλη'*** (kefalé) 'kafa, baş']. ※ ***Artık beşeriyet iki guruba ayrılmıştı: birisinin kafası kısadır, ötekisininki uzun; bunlardan birisine brakisefal diyorlar, ötekisine dolikosefal.*** (Nâzım Hikmet 1936a s. 28).

branda/buranda (gemici dili) 'gemici hamağı' < İt. ***branda*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 128. ***branda bezi*** 'yelken bezi': ※ ***Parmağiyle üzerine branda bezi çekilmiş büyük bir yığını işaret etti.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 139).

branş/bıranş 'şube, dal' < Fr. ***branche*** a.m. (asıl manası 'ağaç dalı'). ※ ***O da doktor. Çocuk doktoru. Daha doğrusu, doğum öncesi DNA'ların durumuyla ilgili bir branş.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 84). ※ ***Olay yerinde Şube'nin bu bıranşında görevli sivil polisi erketeler birbirlerine sinyal vererek kaçarlar.*** (Y. Ertunç 1982 s. 10).

brasya/birasya/prasya et- (gemici dili) 'serenleri pirasya selviçeleri vasıtasıyla çevirmek' L. Gürçay 1943 s. 323 < İt. ***braccia!*** a.m. [***bracciare*** 'kasmak, germek' fiilinin emir şekli] Kahane–Tietze 1958 no. 117.

Osm. ***brava** 'kapı kilidi' Meninski 1680 I, 750 < ??. Başka kaynaklarda bulunamadı.

bravo 'aferin!' < İt. ***bravo*** a.m. [asıl manası 'cesur'; etimolojisi mâlum değil] G. Meyer 1893 s. 40. ※ ***E, bravo Müfettiş bey!*** (R. Bilginer 1965 s. 98).※ ***İspanyolca, Fransızca, İngilizce şarkılar söyleyen bunla-***

rın arasına ara sıra da bozuk bir Türkçe karıştırınca, dinleyenleri ihya etmiş gibi bravolarla alkışlanan piyanist, dans edenleri coşturuyor, bazı masalara öpücükler yolluyordu. (N. Alsan 1957 s. 35). ※ ***"Pıraval" diyor padişah***. (M. Tuğrul 1969 s. 288). ※ ***Bravo! Çok güzel yapmışlar.*** (K. Şipal 1971 s. 12).

bre I (birinin dikkatini çekmek veya şaşmayı ifade etmek için kullanılan biraz kaba nida) 'ey! hey! vay!' TS 587–588 < Yun. ***vré*** a.m. < ***möré*** 'ahmak!' [***mörös*** sıfatının vocativus (ünleme) hâli] N.P. Andriotis 1983 s. 58, fakat bu etimoloji, kelimenin Türkçe'deki eskiliği bakımından esaslı bir tetkike muhtaçtır; krş. ***marl/mere/moru***. ***/v/→/b/*** gelişmesi için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡². ※ ***Bre, boz atı getürüŋ kim ol boz at cān ḳurtarandur!*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 173). ※ ***Bre! Bu gün ġāyet çābük düşmişsin! Maḳṣūduŋ nedür?*** (Oruc b. 'Ādil 1343/1925 s. 30). (birisine hitap ederken) 'ey, be' TS 587–588: ※ ***Aferīn, bre Çerkes!*** ('Ālī 1975 [1599] s. 157). ※ ***Ne oluyorsun bre avrat?*** (F. Baykurt 1971t s. 112).

bre II (aynı fiilin ikinci şahıs tekili emir kipi arasında) 'durmadan, boyuna' < ***bre*** I veya ***vira/vire***; krş. ***habire***. ※ ***Ölen ile ölünür mü? Aylar ile ağla bre ağla!*** (H.R. Gürpınar 1330 s. 5).

bre bre/breh breh (hayranlık — bazen alayla — ifade eden nida) 'maşallah!' < belki askerlerin yürüyüş sesine benzetme. ※ ***Bre, bre! Allah özene bezene, tam dilediği gibi halketmiş.*** (S.M. Alus 1944 s. 157). ※ ***Cebbar "Breh anasınıl" diye haykırdı, "Erdoğan, makine dediğin böyle olur!"*** (İ. Tarus 1961 s. 276). ※ ***Kemal Paşa'nın Kuva-i mllliyeslnden celp geldi, breh breh breh...*** (M. Güler 1990 s. 177). ※ ***Hesaplar çıkarttık ki breh breh aman! Batmışız lan.*** (M. İzgü 1993 s. 173).

brehmen/berhemen 'Hindistan'da en yüksek kasttan biri' < Ar. ***brahman*** a.m. < Sansk. Krş. ***brahman***. ※ ***Berhemen Raya dönüb vėrdi cevāb.*** (M. Adamović 1994 (1368–86) no. 357). ※ ***Feryād ėtmek istedim. Lākin sen bir heykel gibi bārid, bir brehmen gibi ciddī idiŋ.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 78).

breş 'bir nevi jeolojik kütle' TüS 1983 s. 183 < Fr. ***brèche*** a.m.

breyk/bireyk 'bir çeşit araba' < İng. ***break*** 'a large wagonette' OED 1972 II, 1075. ※ ***Ammā ne arabalar? Çekçeklerden tutuŋ da, paraşol, bāġ arabası, fayton, bireyḳ, ḳupa, lando, yarım lando, tek atlı, çift atlıların kāffesinden birer dāne var.*** (Aḥmed Rāsim 1328 s. 21).

brezil 'odunundan kırmızı boya çıkarılan bir ağaç cinsi' < Fr. ***brésil*** a.m. < ***bois de Brésll*** 'Brezilya odunu'.

Brezilya 'Güney Amerika'da bir devlet' < İt. ***Brasilia*** a.m., ilk ünlüde Fr. ***Brésil***'in tesiri, b. ***aforlzma*** ⊡². ※ ***"Kim bu Monsieur?" diye sordum. "Bir Brezilyalı", dedi.*** (M. Balaban 1959 s. 63). ※ ***Auguste ilgi ile duvarda asılı duran Brezilya batlklerine bakıyordu.*** (N. Eray 1992 s. 122).

briç/biriç 'bir kâğıt oyunu' < İng. ***bridge*** a.m. Bu İng. kelimenin menşei belli değildir; bir faraziyeye göre 'münadi, çağıran' manasındaki Rus. ***biriç***'ten gelmiştir ki o da muhtemelen bir Türk dilinden alınmadır M. Vasmer 1953 I, 87 ※ ***Ardından kahve, çikolata ile briçe oturulurdu.*** (B. Uzuner 1994 s. 78). ※ ***Çıtı pıtı kadınlar kuş yuvasına döndürmüşler bu gezici evleri. Bir kenarda salon, priç masası, aplikler, avize, çiçeklikler, ayrıca küçük bir bar.*** (İ. Tarus 1961 s. 132).

briçka/bırıçka/bırışka 'bir çeşit küçük at arabası' DS 669, ZTS 1976 s. 22 < Rus. ***briçka*** a.m. A. Tietze 1982z no. 18, krş. M. Vasmer 1953 I, 124. Slavca ***-ka*** için b. ***ayka*** ⊡. ※ ***Akşam üstü Bakırköyünden eve tek atlı bir briçka ile dönüyordum.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 41). AD.

brifing 'bir vazifenin nasıl uygulanacağına dair önceden verilen talimat' < İng. ***briefing*** a.m., ***to brief*** 'kısaca malumat vermek' fiilinin nomen actionis (oluş ve kılış ismi) şekli [Lat. ***breve*** 'özet', asıl manası 'kısa'].

⊡ Son 40–50 senede Tk. üzerinde tesirini göstermeye başlayan İngilizce'nin Tk.ye verdiği çok az miktarda morfemden (bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) biri, fiilden etken fiilsıfatı (participium activum) ve nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–ing*** ekidir. A–B ve C–E ciltlerinde sadece ***brifing*** ve ***dansing*** bulacaksınız (***browning*** bir şahıs adından alınmıştır); bu kelimelerin her ikisi birçok dile geçmiştir ve Tk.'ye doğrudan doğruya bir anglosakson dilden değil de, başka bir dilin tavassutuyla girmiş olmaları mümkün, hatta muhtemeldir. Krş. ***barmen*** ⊡.

brigantin (gemici dili) 'brikten küçük yelken gemisi' L. Gürçay 1943 s. 72 < İt. ***brigantino*** a.m. [***brigante*** 'eşkıya' + ***–ino*** küçültme eki, b. ***albino*** ⊡] Kahane–Tietze 1958 no. 91. Krş. ***bergende***.

brik/birik I (gemici dili) 'iki direkli yelkenli harp gemisi' L. Gürçay 1943 s. 72 < Fr. ***brick*** < İng. ***brig*** a.m. [***brigantine***'in kısaltılmışı, b. ***afro*** ⊡]. krş. ***pergendi***.

briket I 'bir çeşit tuğla' < Fr. ***briquette*** a.m., Fr. küçültme eki için b. ***alborata*** ⊡. ※ ***Arabadan indim, gözüme ilişen briketten yapılmış kulübeye doğru yüremeye başladım.*** (F. Baysal 1992 s. 38).

briket II 'kalıplanmış kömür tozundan yakıt' < Fr. ***briquette*** a.m. [***brique*** (İng. ***brick***) + ***–ette*** küçültme eki]. ※ ***Bırakırız bazan kuyularda iri bir briketi andıran kellemizi, bazan kolumuzu, bazan da bacağımızı.*** (M. Seyda 1970 I, 43).

briton 'bir saç kesme modası' < Fr. ***breton*** 'Fransa'nın Bretagne bölgesine mahsus', krş. ***chapeau breton*** 'kenarları yukarıya kıvrılmış şapka' Grand Larousse Encyclopédique, Paris 1960 II, 364. ※ ***Bak şuna, briton kırkma nasıl da açtı. Bir de kurdele bağla tepesine!*** (F. Erdinç 1973 s. 64).

briyantin/biriyantin 'saçı parlatmak ve yatırmak için kullanılan güzel kokulu bir madde' < Fr. ***brillantine*** a.m. [***brillant*** 'parlak' < ***briller*** 'parlamak' < Lat. ***beryllus*** 'açık yeşil bir cevher']. Küçültme eki ***–ine*** için b. ***albino*** ⊡. ※ ***Bembeyaz ceketleri, briyantinli saçlariyle garsonlar tanınmaz haldeydiler.*** (İ. Tarus 1961 s. 160). ※ ***Biriyantinden yastıklar vıcık vıcık yağ içinde kalmıştı.*** (R. Ilgaz 1959 II, 33).

brizbiz 'pencerede hava cereyanını kesmek için tertibat' < Fr. ***brise–bise*** a.m. [***brise*** 'kır!' ve ***bise*** 'poyraz']. ※ ***Brizbizi açıp pencerenin önüne oturdum.*** (S.M. Alus 1933p s. 131).

brizent 'branda bezi' < Rus. ***brezent*** < Flem. ***presenning*** a.m. < Fr. ***préceinte*** < Lat. ***praecincta*** 'kuşanma, bürünme' M. Vasmer 1953 I, 121. ※ ***Yüklenirdi her sabah mektup dolu, paket dolu brizent çuvalı, ver elini istasyon.*** (F. Erdinç 1960 s. 35).

brokar 'sırma ya da gümüş işlemeli kıymetli ipekli kumaş' < Fr. ***brocart*** < İt. ***broccato*** a.m. [Lat. ***broccus*** 'sivri dişli']. ※ ***Brokar ipek perdeleri çekti.*** (Füruzan 1972k s. 297). ※ ***Aliye, ilkin vitrinin önünde uzun uzun duralamış, acı mor, koyu kırmızı, parlak siyah, brokar ya da kadife zemin örtüleri üzerine özenli bir dağınıkla yerleştirilmiş, birbirinden gözalıcı şişelere dalı gitmişti.*** (M. Mungan 1999 s. 128).

brom (beynelmilel kimya terimlerinden) 'unsurlardan biri' < Fr. ***brome*** a.m. [EYun. ***βρωμος*** (brömos) 'pis koku'].

bronş (anatomi terimlerinden) 'nefes borusunun akciğere inen tarafı' < Fr. ***bronche*** < Lat. ***bronchus*** < EYun. ***βρογχος*** (brón̯hos) 'nefes borusu'. ※ ***Bronşlar çok dolu, bir bakalım, demiş adam. Sigarayı bıraktırmak için bana röntgen şantajı yapıyor.*** (Peride Celal 1991 s. 302).

bronşit 'bronş iltihabı' < Fr. ***bronchite*** a.m. [***bronche*** + iltihab terimlerine verilen ***-it(is)*** eki, b. ***adenit*** ⊡]. ※ ***Ertesi sabah da Veteriner Fakültesine götürülmüş Tekir. Bronşit olduğu anlaşılmış.*** (G. Dino 1991 s. 120). ※ ***Geçmez bronşiti tütünde çalışırken kaptı.*** (M. Seyda 1974 s. 10).

bronz 'tunç' < Fr. ***bronze*** < İt. ***bronzo*** a.m. < Fa. ***pirinc/birinc*** 'bakır; sarı' K. Lokotsch 1927 no. 1657. ※ ***Ben, bu taştan perdenin orta yerinde yükselen büyük, süslü kapıya yaklaşmalı, bronz kilidin geniş anahtar deliğine gözümü dayamalıydım.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 9). ※ ***Esmer ve damarlı, bronz bir heykel gibi. İri yarı, yakışlı gövdesinin üstünde olağanüstü küçük bir kafa taşıyordu gondolcu.*** (E. Atasü 1991 s. 69). 'tunç renginde': ※ ***Kalamış, Feneryolu. Sularа dalıp çıkan bronz gövdeler.*** (İ. Tarus 1961 s. 154).

brostelâ, b. ***prostelâ***.

broş/AD. **boruş** 'kadınların takındıkları süs iğnesi' DS 741 < Fr. ***broche*** a.m., asıl manası 'uzun iğne, şiş' G. Meyer 1893 s. 51. ※ ***Dikkatle baktığınızı biliyorum broşuma. Güzeldir.*** (A. Kutlu 1991 s. 210).

broşür/buroşür 'kapaksız küçük kitap, kalın olmayan kitap' < Fr. ***brochure*** a.m. [***brocher*** '(kitapları) kapaksız dikmek' + ***-ure*** nomen actionis (oluş ve kılış ismi) eki], krş. ***gravür, karikatür, uvertür***. ※ ***Afiş gelirse duvarlara çakıyor, broşür gelirse bir yerlere yığıyordu.*** (F. Baykurt 1967k s. 113). ※ ***Koltuğunun altına bir demet buroşür, afiş, kitap sıkıştırdılar.*** (T. Apaydın 1991 s. 233).

brovning 'bir çeşit otomatik silâh' onu icat eden John Moses Browning (1855–1926) isimli Amerikalının adından. ※※.

Brötanya 'Fransa'nın batısında bir eyalet' < Fr. ***Bretagne*** a.m. [***breton*** 'Brötanyalı' < Lat. ***britto(n)*** < Keltçe]. ※ ***Brötanya'nın dört yol ağzında çarmıha gerilmiş Sarı İsa'sı gibi dikiliyor.*** (B. Duygulu 1963 s. 22). Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve ***/ya/*** ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡.

(Argo) **bruza et-** 'para vermeden ayrılmak' < ??. ※ ***Kerhanede yeyüp içtiler, her keyflerini çattılar, ṣoŋra da bruza ėttiler.*** (L. Bonelli 1902 s. 57). Başka kaynaklarda bulunamadı.

Brüksel 'Belçika'nın payitahtı' < Fr. ***Bruxelles*** a.m. ***brüksel lahanası*** 'bir çeşit küçük lahana' < Fr. ***choux de Bruxelles*** a.m., belki bu sebzenin ince görünüşü meşhur Brüksel dantelâlarını hatırlattığı için.

brüt (ticaret terimlerinden) 'kabı veya ambalajı ile beraber (tartılarak); kesintisiz (meblağ)' < Fr. ***brut/brute*** < İt. ***brutto*** a.m. asıl manası 'kaba' [Lat. ***brütus*** 'ağır, sakil']. ※※.

bu I (sıfat) 'bu' < ETk. ***bu/*bo*** a.m. Clauson 1972 s. 291, G. Doerfer 1965 II, no. 776. EOsm. (ilerde olacak veya söylenecek olan şeyler için) 'şu': ※ ***Vezīr bu fikirdeyiken ki hele bu gece taṣarrufsuz teferrüc ėdeyim.*** (Ferec 855/1451 v. 22a). Krş. şöyle. Başka bir kelime ile beraber ***bu*** zarf olarak kullanılan birçok tabir teşkil eder, ms.: ***bu ara*** 'bu arada': ※ ***Emine hanımın kızı Zehra bu ara elinde kahve tepsisile gelir.*** (H.R. Gürpınar 1943m s. 57). EOsm. ***bu aracuğa*** 'buraya': ※ ***Babaŋ hemīşe bu aracuġa dönişde...*** (Ferec 855/1451 v. 56b). ***bu arada***/(halk dilinde) ***burada*** 'bunda' Meninski 1680 I, 124; 'hâlihazırda' (***-da*** locativus eki ile yapılmış zarflar için b. ***akab*** ⊡): ※ ***Bu arada benüm bir oġlancuġum yoḳdur ki benden ṣoŋra vāriṣ-i mülk ola.*** (Ferec 855/1451 v. 142a). ***bu aralıkda*** 'o zaman': ※ ***Bu aralıḳda atam daḫı‿hasta oldı, öldi.*** (Ferec 855/1451 v. 72a). EOsm. ***bu asıl*** 'bu gibi' (krş. ***ne asl/nasıl***): ※ ***Bu aṣl fikirlü nā-sāzkārlar yabānda ḳalması muḳarrerdür.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 245). ※ ***Bu aṣıl şom du'āyı evlādum ḥaḳḳında niçün ėtdüŋ?*** (P.N. Boratav 1995 s. 171). EOsm. ***bu ayak*** 'bu sefer' (krş. ADIL 1966 I, 67): ※ ***Bu ayaḳ bu ḳardaş-ile gülişüb söyleşdügimüz bu-yidi.*** (Ferec 855/1451 v. 117a). ***bu babda***, b. ***bab/bap*** I. EOsm. bu bir 'beriki' (krş. ***o bir***/öbür ve Azerb. ***bu biri*** ADIL 1966 I, 318): ※ ***Geçende ölen, Sulṭān gendüyidi, bir tābüt diri 'avratuŋ idi. Bu nevbet 'avrat öldi. Bu bir tābüt senüŋdür.*** (Ferec 855/1451 v. 245b). EOsm. ***bu dem*** 'şimdi': ※ ***Biz bunı öldi ṣaŋub‿höş-dil olmışıduḳ. Bu dem görürüz diriymiş.*** (Ferec 855/1451 v. 99b). EOsm. ***bu deŋlü***/AD. ***bu deyni*** 'bu miktarda, bu kadar' (***/ŋl/ > /yn/*** için krş. ***/ŋl/ > /ğŋ/***: ***ağna-*** II, ***kağnı*** ⊡): ※ ***Beytü l-māl-i Müslimīne fülān māddeden bu deŋlü filori sa'y ėdeyin.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 166). ※ ***Nasıl ola ki bi adam bu deyni mağazaların parasını yėtirmiş?*** (A. Caferoğlu 1945 s. 10). AD. ***bu döne*** 'bu sefer' DS 778 < krş. Az. Tk. ***bu dönä*** a.m. ※ ***Biçare padişahın oğli nerden bulsun suyi? Bu döne o da*** ölir. (B. Seyidoğlu 1975 s. 296). AD. ***bu dönüş*** 'bu sefer' DS 778: ※ ***Hilmi, bu dönüş oğlunu ele aldı Kel Ali'nin. Bir kaç da ona yalattı***. (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 151). ***bu dükelisiyle*** 'bununla beraber, üstelik' TS 679: ※ ***İmdi bilmezem ki bunuŋ aṣlı faṣlı, ḥasebi nesebi nedür. Bu dükelisiyle kel degül-ise bārī!*** (Ferec 855/1451 v. 204b–205a). ***bu esnada*** 'bu arada': ※ ***Bu eṣnāda, şehzādeler geldi dėyü şehre‿haber oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 34b). ***bu gecelik*** 'bu gece için': ※ ***Bu gecelik bu kadarı kâfi idi.*** (R.N. Güntekin 1928 s. 70). EOsm. ***bu gez***/AD. ***böğez*** 'bu defa' DS 763–764: ※ ***Şınuban bu gez Freng anda ḳaçar*** (Enverī 1928–29 [869/1464] s. 28). ※ ***Bu gez Huri'yi goşarım.*** (Nâbizâde Nâzım 1943 s. 20). AD. ***bu gidende*** 'bu taraflarda, buralarda': ※ ***İleşberlikten başka ne iş var bu gidende?*** (F. Baykurt 1955 s. 42). ***bu gidişle*** 'böyle devam ederse': ※ ***Ağzına bir lokma ekmek koymuyor, geceleri sabaha kadar göz yummuyordu. Bu gidişle hali neye varacaktı?*** (E.E. Talu 1937 s. 163). ***bu halde*** 'tam o sırada': ※ ***Bu ḥālde atamuŋ ögine müneccimler sözi düşer.*** (Ferec 855/1451 v. 44a). ***bu kabil*** 'bu çeşit, böyle' ※ ***Ali, kimi zaman iyi niyetli bir şaskınlıkla, kimi zaman iğnelemek amacıyla söylenmiş bu kabil sözlerin üzerinde durmuyor, duruma uygun ılımlı cevaplar vererek, gülümseyip geçiştiriyordu.*** (M. Mungan 1999 s. 368). EOsm. ***bu kerret*** 'bu defa, bu sefer': ※ ***Naṣr-ı 'Ayyār bu kerret daḫı ḳoyını aldı, gitdi, gütdi.***

(Ferec 855/1451 v. 51a). EOsm. ***bu maʿniden*** 'bu şekilde', ablativus (ayrılma durumu) adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu) için b. ***açmazdan*** ⊡: ※ ***Cāhilīyet anlara bu ʿādeti bu maʿniyden maṣlaḥat görürmiş.*** (Ferec 855/1451 v. 107a). ***bu minval üzere***/ EOsm. ***bu minvalce*** 'bu şekilde, böyle' [***–ca*** zarfları için b. ***anca*** I ⊡]: ※ ***Bu ḥikāyet bu minvālce Cühüd söyledügi Şehzāde Çipura yėtişdi.*** (Ferec 855/1451 v. 239a). ※ ***Yemişte bulunduğu müddetçe hepsi de çok çok armut yedi. Bu minval üzere yemişte bir ay kadar çalıştılar.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 88). Osm. ***bu mukabelede*** 'buna bir karşılık olarak': ※ ***Bu muḳābelede baʿż-ı tekālīfden gendüleri muʿāf ḳıldılar.*** (ʿĀlī 1982 [1581] s. 151). ***bu nevbet*** 'bu sefer': ※ ***ʿAcabā bu nevbet buŋa noldı?*** (Ferec 855/1451 v. 58a). EOsm. ***bu ortalıkda*** 'bu arada': ※ ***Bu ortalıḳda ol söylenen ḳıṣṣanuŋ ser-rişte-i meʾāli elden gider, yoġ olur.*** (ʿĀlī 1956 [1586-87] s. 48). EOsm. ***bu resme*** 'bu biçimde, böyle' (dativus adverbialis (zarf işlevli yönelme durumu) için b. ***abes yere*** ⊡): ※ ***Bu resme birāderümüŋ bir ḳızı yavı vardı, ḳandalıġı bilinmedi.*** (Ferec 855/1451 v. 149a). ***bu sebepten/bu sebebe*** 'bundan dolayı' (dativus ve ablativus adverbialis (zarf işlevli ayrılma durumu) için b. ***abes yere*** ⊡ ve ***açmazdan*** ⊡): ※ ***Senden artuḳ kişiye ṣatar olsam iki biŋ dīnārdan eksüge vėrmezdüm ammā bu sebebden-ki benüm saŋa ʿināyetüm var, sehel bahāya ṣataram.*** (Ferec 855/1451 v. 116b) ※ **İkide bir babasına balta olup üç çeyrek, bir mecidiye ister; yani bu sebebe gelir; parayı alınca da defolur.** (S.M. Alus, Son Posta gaz. 27.11.1943). ***bu suretle*** 'bu tarzda, böyle hareket ederek': ※ ***Bir müddet bu ṣūretile böyle müstemir oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 180a). ***bu surette*** 'bu takdirde': ※ ***Feʾammā bu ṣūretde ki yoluŋ bir ṭarafı āsān ve bir cānibi suʿübet-ile nümāyān ola.*** (ʿĀlī 1982 [1581] s. 231). EOsm. ***bu takdirce*** 'bu şartlar altında, bu takdirde' (***–ca*** zarfları için b. ***anca*** I ⊡): ※ ***Bu taḳdīrce vilāyetüŋ ḥıfẓ u ḥirāseti mümkin olmayub ...*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 174). EOsm. ***bu takrib-ile*** 'bu münasebetle, bu vesileyle': ※ ***Şāyed bu taḳrīble bir müddet muṭālaʿa-i kütüb ve mübāḥeṣe-i ʿulūm u fünūni taʿṭīl ėde?*** (ʿAlī ʿAzīz 1268 s. 188). EOsm. ***bu tarika/bu tarikada*** 'bu biçimde, bu tarzda': ※ ***Bu ṭarıyḳa iŋiledi, ağladı durdı.*** (Ferec 855/1451 v. 132a). ※ ***Ol gün bu ṭarıyḳada gitdükden ṣoŋra bir su kenārına yėtişür.*** (Ferec 855/1451 v. 61a). Osm. ***bu tarikla*** 'bu yoldan, böyle yaparak, aynı şekilde': ※ ***Şeb-i düvüm gėrü bu ṭarıyḳ-ile ʿamel ḳıldı, segbāna zer, itlere niʿmet vėrdi.*** (Ferec 855/1451 v. 125a). AD. ***bu tevir*** 'bu tarzda' DS 3902: ※ ***Köylülerin bu tevir konuşmaları uzayıp giderken Pilâv tepelilerin hali gözümün önünde çarh etti.*** (H. Aytekin 1945 s. 110). ***bu uğurda*** 'bunun hatırı için, bu maksatla': ※ ***Hattâ bu uğurda evimizin bahçesini süslemek için komşuların bahçesinden çiçek ve fidanlar aşırdım.*** (H. Aytekin 1945 s. 70). EOsm. ***bu vakt*** 'bu zamanda': ※ ***Bu vaḳt bu nesne revā degül ki ben sensüz oluram. Beni ḳoyub nereye gidersin?*** (Ferec 855/1451 v. 199b). ***bu yana*** 'bu tarafa, buraya': ※ ***Baŋa vaṣıyyet ėtdi kim ol gelince ben bu yaŋa gelmeyem.*** (Ferec 855/1451 v. 23a). '(–dan) beri': ※ ***O günden bu yana vâli ile muhtarın yıldızları bir türlü barışmamıştı.*** (H. Aytekin 1945 s. 52). (hikâyeyi anlatan başka sahaya geçerken): ※ ***Bu yaŋa: Rıżvān-şād Rūḥ-efzā-yile pādişāhlıḳ sürdiler.*** (Ferec 855/ 1451 v. 35a). ***bu yakında*** 'yakın zamana kadar, çok olmadı': ※ ***Peder-i ḳabīḥü l-manẓarı bu yaḳında ʿulbe-fürüş iken, oğlı Merʿī ...*** (ʿĀlī 1982 [1581] II, 158). EOsm. ***bu yaŋadın*** 'diğer taraftan' TS 723: ※ ***Oldem bu yaŋadın zen-i bennā bāğceye geldi, bir yėrde oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 22b). ***bu***

yüzden 'bunun neticesi olarak, bundan dolayı, (ablativus adverbialis, zarf işlevli ayrılma durumu) için b. ***açmazdan***)': ※ ***Bu yüzden şehirde hicret havadisi karışık tehlikeli bir hava eserken, istasyon boyunda sürülerle asker akını ölüme koşuyordu.*** (H.Z. Ülken 1941 s. 95). EOsm. 'bu şekilde, bunun gibi': ※ ***Ve bu yüzden neẓāfet ve niṭāret ve mücib-i istikrāh olan evżā'dan ictināba sa'y u himmet hemān cevārīye degül, havātīn-i havārī-pey-kere daḫı vācibdür.*** ('Ālī 1956 [1586–87] s. 143).

EOsm. **bu** II (zamir), dativus hâlinden başka casus obliqui'de ***bun***, dativus hâlinde ***buŋa***. fakat çoğulu bular, b.m. (***bu*** III) TS 688–690, 694–703 < ETk. ***bu*** a.m. Clauson 1972 s. 291–292. Krş. ***bunca, bunda, bundak, bundan***. ※ ***Ne itdür ki bunuŋ gibi endīşe ėde?*** (Ferec 855/1451 s. 31a). ※ ***Evvel buları alayım, andan ḳatle meşġūl olayım!*** (Ferec 855/ 1451 v. 8b). EOsm. (tafsilatsız anlatışta) budur budur 'falan filan' (krş. ***böyle böyle***): ※ ***Ben piser-i melik-i Fārsam. Ḥikāyetüm budur budur.*** (Ferec 855/1451 v. 206a). AD. ※ ***Bular düyü pişdikleri merendi aldılar.*** (yâni: bunlar çeltiği biçtikleri küçük tırpanı aldılar). A. Caferoğlu 1942 s. 4).

bu III (zamir) bütün casus obliqui'de ve çoğulda ***bunlar***, b.m. < ***bu*** II. ※ ***Erkekdir bu, beş ḳadın da sever, on ḳadın da.*** (H.R. Gürpınar 1927n s. 163).

(Çocuk dili) **bu** IV/**bua/buva/büve** 'su' DS 807, F. Steinherr 1932 s. 184 < ??. Çocuk dili için b. ***adda git-*** ⊡. ※ ***"Baḳ, orada buva var. Baḳ, beğ babaŋ şimdi gelüb bizi atta götürecek!" Buvası da, beğ babası da, atta da çocuğa vız geliyordu***. (E.E. Talu 1341 s. 23). ※ ***Ben gene karışmıyorum amma çocukluğun, ekmeğe papa, suya buva demenin faydası yok elmasım.*** (S.M. Alus 1933p s. 49). ※ ***"Pepe" yiyerek, "bua" içerek boy atıp gelişiyordum.*** (M. Margosyan 1996 s. 100).

Osm. **bu** V/**buy** 'güzel koku, rayiha' < Fa. ***bū/būy*** a.m. ※ ***Yüzüŋ rengi, saçuŋ büyı ne zībā reng ü būdur kim | Güli gülzāra gönderdi, buraḫdı müşki ṣaḥrā'ya.*** ('Ömer b. Mezīd 1982 (840/1437) s. 41). ※ ***Buydan hoş, renkten pakize İstanbul, Marmara o gün bir leş gibi kokar.*** (M. Güler 1990 s. 69).

bua, b. ***bu*** IV.

AD. **buba/boba** 'baba' DS 715, 774, TS 671 < ***baba*** I. İlk ünlünün ***/b/***'nin tesiriyle labializasyonu, çocuk dilli için b. ***adda git-*** ⊡. ※ ***Bubam fıkara. Oldu yaşımız on dört, ayıptır bakmak buba eline.*** (Orhan Kemal 1949r s. 40).

RD. **bubaçka** 'böcek' < Sırp-Hırv. ***buba*** 'böcek' + küçültme eki. ※ ***Suyi aldıktan sora dişariya çikar. Ne cürsün, bütün hayvanlar, kuşlar, bubaçkalar doyamaylar su içsınlar.*** (N. Hafız 1985 s. 190).

AD. **bubik** 'gonca, tomurcuk' DS 774 < Yun. ***μπουμπουκι*** (bubúki) a.m. A. Tietze 1955 no. 191, R. Dankoff 1995 no. 633'e göre kelimenin bazı varyantları Erm. ***bblug*** < EErm. ***ppluk*** 'gonca' kelimesine bağlanabilir.

AD. **bubu** 'bir iki yaşındaki çocuk'. DS 775 < ***bebe*** gibi çocuk dili? Çocuk dili için b. ***adda git-*** ⊡. Krş. Ar. (< Suriye diyal.) ***bıbbu*** a.m.

AD. **bubulik** 'gonca, tomurcuk' DS 775 < Erm. ***bblug*** < EErm. ***ppluk*** a.m. R. Dankoff 1995 no. 633.

EOsm. **bucak** 'köşe' TS 672–674, R. Dankoff 1991 s. 19 < ETk. ***bıçġaḳ*** 'kesim' [***bıç-*** 'kesmek' + fiilden isim yapan ***-ġaḳ*** eki Clauson 1972 s. 294]. Fiilden nomen loci (yer ismi) yapan ***-ak*** için b. ***akak*** ⊡. ※ ***Evüŋ bir bucağına oturdı.*** (Ferec 855/1451 v. 14b). 'dar hudutlu yer': ※ ***Bir şehre bucağına ėrişelüm, mestürü l-ḥāl bir yėrde dirilelüm.*** (Ferec 855/1451 v. 10a). 'erzak, odun vs. saklanan yer' DS 775–776. Bugünkü standart dilde kelime sadece ***kıyı bucak*** ve ***köşe bucak*** çift tabirlerinde ve resmi idare terminolojisinde eskiden ***nahiye*** denilen idare taksimatı için kullanılır, bir de: ***bucak bucak*** (zarf) 'bir köşeden bir köşeye': ※ ***Bizim efendi bu ġazeteleri benden bucaḳ bucaḳ ṣaḳlardı.*** (H.R. Gürpınar 1336k s. 85). ※ ***Ben gayri Şakir Beye görünmiyeyim diye bucak bucak kaçardım.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 80).

Osm. **Bucak** 'Basarabiya (bugün Moldaviya)'nın güney vilayetleri' < bu bölgenin BizYun. adı olan ***Ónglos*** 'köşe'nin tercümesi M. Vasmer 1953 I, 135. Calque (ödünçleme çeviri) için b. ***ab*** I/***âv*** ⊡³.

bucarda 'çimento döşemelerin üstünden geçirilen merdane' (M.Z. Pakalın 1946 s. 244) < İt. ***bocciarda***, krş. Bulg. ***buçarda*** 'bir nevi taşçı çekici' BER 1971 I, 95.

AD. **bucula/buçula** 'küçük su değirmeni' DS 777 < Gürc. ***budşula*** a.m. V. Cangidze 1983 s. 82.

bucurgat, b. ***bocurgat***.

AD. **buç** I 'kıç, makat' DS 777 < Erm. ***boc*** < EErm. ***poç/puç*** 'kuyruk' R. Dankoff 1995 no. 629, veya ***buç*** 'ferc, am' U. Bläsing 1995 s. 29–30.

(Argo) **buç** II 'erkeksi sevici' < İng. ***butch*** a.m., asıl manası 'bir çeşit oğlan saç modası'. ※ ***Öpen madamlardır, ve müsyüler titrek, cinsel aşamaya ulaşmış acımalarıyla. İşte bir buç simgesi.*** (L. Erbil 1968 s. 52).

buçka, b. ***boçke***.

buçuğar 'beher buçuk' < ***buçuk*** + sayıdan üleştirme sayıları (numerale distributivum) yapan ***-ar*** eki, b. ***altışar-*** ⊡. ※ ***Ve 'asel tulumından birer aḳça ve küpecükle gelene buçuġar aḳça alınur.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 225 [1548/955]).

buçuk I (sayı ve üleştirme sıfatlarından sonra) 've yarım, yarım daha' < ETk. ***bıçuḳ*** a.m., asıl manası 'kesik' [***bıç-*** 'kesmek' + fiilden sıfat yapan ***-uḳ*** eki, b. ***açık*** I ⊡] Clauson 1972 s. 294. Labialisation (dudaksıllaşma) baştaki /***b***/'nin tesiriyle; semantik gelişmesi için krş. çala, yarım. ※ ***Diynārını bėş buçuḳ dang-ı Mağrlbīye vėrürem.*** (Ferec 855/1451 v. 214a). Nadiren 'yarım': ※ ***Bence üçde bir ḳısmı olub bitmişdi. Bu tertibāt üzerinden buçuḳ adım daha atarsaḳ muvaffaḳıyeti yarılamış olacağız.*** (H.R. Gürpınar 1341 s. 332–333). ※ ***Kalk, bir bere, iki mahzun, iki mavi göz için buraya gel. Ve bizzat buçuk ağziyle Antonio sana gülsün.*** (A. İlhan 1953 s. 173). EOsm.da bu daha az nadirdi. ※ ***Baġdāddan buçuḳ ferseng yėr gitmişleridi kim Müşıl yolından ağır kāravān geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 17b). ***buçuk dem*** 'çok kısa müddet, bir saniye, bir an': ※ ***Çü gördiler kim anuŋ göŋli sayru | Buçuḳ dem olmadılar andan ayru.*** (Şeyhoğlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 1876). EOsm. ***dün buçuğu/gecenin buçuğu*** 'gece yarısı': ※ ***Gėcenüŋ buçuġı geçlcek durdum.*** (Ferec 855/1451 v. 108b). ※ ***Dėye mi dün buçuġında kimesne | Ki baŋa gösterüŋ Hurşīd ḳanı***. (Şeyhoğlı Muṣṭafā 1979 [1540] s. 243 no. 3063).

EOsm. **buçuk** II ‘yarım akçe kıymetinde eski bir küçük Osmanlı sikkesi’ < ***buçuk*** I. Fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-(ı)k*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Yine geldi bir ahriyān, ḳomaz alur buçuğı, | Vāy bu kāfir, be müselmān, ḳomaz alur buçuğı.*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] II, 478). ※ ***Hoca da‘vā ėdicek ḳadı ayıtmış: "Sille buçuğadur. Var, buçuğın getüriver!" dėmiş***. (P.N. Boratav 1995 s. 106). ***buçukçu*** ‘Padişah alayla camiye çıktığı sırada fukaraya sadaka dağıtan adam’ M. Sertoğlu 1958 s. 51.

buçula, b. ***bucula***.

bud/but ‘bacağın üst kısmı’ < ETk. ***büt/büd*** a.m. Clauson 1972 s. 297. ※ ***Hancer iner, budum arasındağı menşe’-i şevḳ u ẕevḳumı keser.*** (Ferec 855/1451 v. 73a).

bu’d/buut ‘boyut’ < Ar. ***bu‘d*** ‘uzaklık’ [/***b‘d***/ kökünden]. ※ ***Biz ne ḳadar gürülti ṭarafdārı isek, onlar o ḳadar süküna ārzükeş olduḳları içün şu mübāyenet-i ḥissīyāt beynimize bir bu‘d ḳoymuşdu.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 33). Krş. ***boyut***.

buda- ‘ağaç dallarını veya dalların uçlarını kesmek’ < ETk. ***butı-***, ***buta-*** a.m. Clauson 1972 s. 69. ※ ***Akşamüstü gülleri budadım. Bazı dalları hastalık sarmış.*** (A. Yurdakul 1993 s. 142). EOsm. ‘bir şeyin ucunu kesmek’: ※ ***Kiminüŋ başın kesdüm, kiminüŋ ḳarnın deşdüm, kiminüŋ elin, ayağın, burnın, ḳulağın budadum.*** (Ferec 855/1451 v. 69b).

Buda ‘Budizm’in kurucusu’ < Sansk. ***buddha***, asıl manası ‘uyandırılmış’. ※ ***Tibette, çocuk Buda’nın karşısında vecde gelen Moğol Lamaları gibi hayret ve huşu ile bakınız!*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 73). ※ ***Grotesk bir Buda heykeli görünüşüyle olduğu yerde durmuştu.*** (T. Ağaoğlu 1957 s. 79). Krş. ***but/put***.

EOsm. **budak** I ‘ağaç dalı’ TS 676–678 Kelime ‘dal’ manasında bugün yalnız ***dal budak*** terkibinde kullanılmaktadır. < ETk. ***butıḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 30–302, krş. T. Tekin 1994 s. 247. [***bud*** + ***-(a)k*** küçültme eki, b. ***bardak*** ⊡]. ※ ***Bu ṣaḥrāda bir ağac bitmiş, başı havāya gitmiş, budaḳları*** çevre yayılmış. (Ferec 855/1451 v. 54b). Mecazî manada ‘bir ailenin veya hanedanın kolu’: ※ ***Ḳanḳı budaḳdansın, Ḥasanī yā Ḥüseynī?*** (Ferec 855/1451 v. 232b).

budak II ‘budak deliği, dalın gövde içindeki başlangıç kısmı olan ve tahtalarda görülen yuvarlak bölüm’ < ***budak*** I.

budala ‘geri zekâlı, ahmak’ < ***büdelâ***. Krş. ***abdal→aptal*** mana gelişmesi. Kelime lûgatlerde bugünkü telaffuz ve manada 19. asırda zuhur eder (A. Hindoglu 1838 s. 111; ***boudala*** ‘simple’). Ar. bir çoğulun Tk.’de tekil kullanılması için b. ***abab/ahbap*** ⊡, sıfat olarak kullanılması için b. ***acaib/acayip*** ⊡[1]. ※ ***Yıllarca içime kapanmak, yıllarca kendimi yiyip bitirmekle meğer ben ne budalalık etmişim.*** (B. Duygulu 1963 s. 55). Mecazî manada ‘bir şeye aşırı ölçüde düşkün’: ※ ***Sade kadın değil, insan. | Ne kibarlık budalası, | Ne malda mülkte gözü var.*** (Orhan Veli [Kanık] 1994 s. 131).

budama (güreş tabirlerinden) ‘rakibinin elini kendi kolundan sökmek, koparmak’ M.H. Biç 1944 s. 25 < ***buda-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-ma*** eki, krş. ***konuşma, şaşma***.

⊡ Fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-ma*** vs. eki, BST-Tk.'de daha yeni bir ektir ve her fiilden yapılabilir. EOsm.daki aslı ***-mak*** vs.'dir (b. J. Deny 1921 s. 548–549, T. Banguoğlu 1974 s. 264–265). Özel mana edinmiş örneklerden A–B ve C–E ciltlerinde şunlar vardır: ***börekleme, budama, çelme, çırpma, çitme*** (oluşumu farklı) ***depme, donanma*** I, ***eşkime*** / ***eşgime***. Aslı farklı olan sıfat ve isim yapan ***-ma*** vs. ekiyle karıştırılmamalı, krş. ***akıtma*** ⊡, ***aşıla*** / ***aşla (aşılama*** / ***aşlama)*** ⊡, ***bazlama*** ⊡.

Osm. **Budamya** 'Mudanya şehrinin eski adı' < ??. ※ ***Ve Çıġāla-zāde teʾ̱hīr ėtmeyüb fırġatayla Budamya'dan Bursa'ya gitdi.*** (Selānikī 1989 [1599] I, 473). Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve ***/ya/*** ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡.

AD. **budan** 'bir cins yabani ördek' DS 778 < Yun. ****βουτανι*** (*vutáni) 'dalgıç kuşu' Ch. Tzitzilis 1987g no. 61).

Budapeşte '19. asırda Buda ve Peşte şehirlerinin birleşmesiyle husule gelen Macaristan'ın başşehrinin adı'. Krş. ***Budin*** ve ***Peşte***.

AD. **bude** 'örümcek ağı' DS 778 < Gürc. V. Cangidze 1983 s. 81–82.

Budim/Budln, b. ***Budun***.

budlst 'Budizm ile ilgili; Budizm dinine mensup kimse' < Fr. ***bouddhiste*** a.m. [***Buda*** + Fr. ***-iste***, b. ***aferist*** ⊡]. ※ ***"Seninle kimsenin bilemiyeceğl uzak bir yerde yaşayalım!" demiştin. "Sözgelişi bir budist tapınağında mı?" diye sormuştum ben.*** (Ş. İşigüzel 1993 s. 44).

budlzm 'Asya'da yaygın olan bir felsefe ve din adı' < Fr. ***bouddhisme*** a.m. [kurucusu olanın unvanı olan ***Buda*** + bazı felsefe ve din isimlerinde kullanılan ***-isme*** (EYun. ***-ismós***) eki, b. ***aforizm*** ⊡[1]].

AD. **budulga** 'kiloluk şişeler şeklinde tenekeden kap' TS 778 < Rus. ***butılka*** 'muayyen şekilde şişe' < Fr. ***bouteille*** 'şişe' < Lat. ***butis*** 'fıçı' (M. Vasmer 1953 I, 155). Slavca ***-ka*** için b. ***ayka*** ⊡.

Budun/Budln/Budim 'Budapeşte'nin kaleyi içine alan bölümünün Osmanlılara göre adı' < Mac. ***Buda***.

budur budur, b. ***bu*** II.

Osm. **buefraz** 'güzel koku yayan; esans dökücü' < Fa. ***bū*** 'koku' ve ***afrāz*** 'yayan'. ※ ***Ṭaşt u ibrīḳ-I zerrīn getürdiler, kevkebelü süfreler döşediler; bü-efrāzlar, dest-ṣūlar ... ellerümüzi zefrden pāk eyledük.*** (Ferec 855/ 1451 v. 115b).

bugenvillea 'aslı Orta Amerika'dan olan bir sarmaşık cinsi' < İng. ***bougainvillea*** < Fr. ***bougalnvlllée*** a.m., 1729–1811'de yaşamış olan Louis Antoine de Bougainville adlı Fransız kâşifin adından. ※ ***Penceremizin hemen altında uyuzca iki nar, arsız, azgın asma, bir kulaç ötede bugenvlllea.*** (B. Karasu 1995 s. 120). Krş. ***begonvil***.

bugidi, b. ***bigudi***.

EOsm. **buğ** 'buğu, buhar' TS 679–680 < ETk. ***bu*** a.m. Clauson 1972 s. 292. ※ ***Dudaġuŋ tāze ḫalvādur, o tüycügezler anda buġ.*** (Naẓmī 1928 s. 78). Krş. ***buğu***.

buğada, b. ***boğada***.

buğanak, b. ***boğanak***.

AD. ***buğaz** ‘gebe’ DS 779–780 < ETk. ***boġuz*** a.m. Kelime belki bir ağza değil, başka bir Türk diline aittir, b. H. Eren 1963 no. 29.

buğday/buğda b.m. (bir hububat cinsi) DS 780, TS 681 < ETk. ***buġday*** a.m. Clauson 1972 s. 312–313. Başka bir etimoloji için b. G. Doerfer 1992 s. 53, 80. ※ ***Bu etmegüŋ buġdayını güristānda ekmişler.*** (Ferec 855/1451 v. 123b). ※ ***Mültezimin hissesi ayrıldıktan sonra, yediyüz gülek kadar buğda geçti ellerine.*** (Reşat Enis 1944 s. 121).

buğdayî ‘buğday rengi (ten)’ < ***buğday*** + isimden renk sıfatı yapan ***–î*** eki, b. ***altunî*** ⊡. ※ ***Beli şehrīleri safvetli olur, | Reng–i buġdāyisi zeynetli olur.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 38). ※ ***Kadınlar Rumca birbirile birşeyler söyleşip gülüştüler. İçlerinden bir tatlı esmer, daha doğrusu bal gibi buğdayî, fakat hoşur mu hoşur!*** (H.R. Gürpınar 1934 s. 30).

buğdaysı ‘buğdayî, buğday renginde olan’ < ***buğday*** + ***–sı*** benzerlik eki, b. ***ayruksı/ ayrıksı*** ⊡.

AD. **buğle** ‘sabanın bir kısmı’ DS 780 < BizYun. ***βουκλα*** (vúkla) a.m. [Lat. ***buccula*** ‘toka’] Ch. Tzitzilis 1987g no. 58.

AD. **buğdayık** ‘buğdaya benzeyen bir çeşit ot’ DS 780, TS 682 < ***buğday*** + küçültme eki olan ***–ik*** M. Räsänen 1957 s. 100. TS’in verdiği ‘siğil’ manası şüphelidir.

EOsm. **buğra** ‘erkek deve’ TS < ETk. ***buġra*** a.m. Clauson 1972 s. 317–318. Krş. ***buğur/puhur*** I.

buğu ‘buhar’ < ***buğ*** a.m. ※ ***Ekilmiş tarlalarda incecik bir buğu vardı.*** (M. Başaran 1964 s. 77). ※ ***Arada eliyle camın buğusunu silerek sokağa bakıyordu.*** (C. Kavukçu 1998 s. 129).

buğulama ‘buğuda pişmiş yemek’ < ***buğu*** + isimden fiil yapan ***–la–*** genişlemesi + ***–ma*** partisip ek; krş. ***bazlama*** ⊡. ※ ***Sahilde balıkçı lokantası çalıştırıyor. Çok güzel buğulama yapar.*** (A. Yurdakul 1996 s. 122).

buğuntu, b. ***boğuntu***.

buğur I/**bohur/puhur** ‘erkek deve’ DS 732, 781, 3484, TS 684–685 < ***buğra*** a.m., b. M. Räsänen 1969 s. 86, Clauson 1972 s. 318.

EOsm. **buğur** II/**boğur** ‘develerle yapılan taşımacılık’ < ??. ※ ***Ve Ayasloġ ve İzmir tevābiʿlerinde[n] olan buġürci ʿarab[a?]lar zamān–ı sābıḳda buġür˛hidmetin ėderler imiş. Şoŋra buġür˛hidmeti refʿ olınub evden eve seksener aḳca vażʿ olınmışdur.*** (Ö.L. Barkan 1943 [935/1528] s. 12). ***buğurcu*** ‘deveyle taşımacılık yapan kimse’. ※※.

EOsm. **buğur** III (***uğur*** kelimesini ***oğur*** olarak okuyanlar ***buğur***’u da ***boğur*** diye okurlar) ‘şimdi, işte’ Gy. Németh 1919 s. 157 < ***bu–uğur***, ***bu*** ve ***uğur*** ‘zaman’. Fakat Kilisli Muʿallim Rıfʿat’a göre < ***bu kerre*** (Ferheng–nāme–i Saʿdī 1340–42 s. 94). ※ ***Niçe zamān benümile ceng eyledüŋ bir dāng altunicün, buġur nite getürdüŋ, şāgirdüme vėrdüŋ?*** (E. Birnbaum 1981 [14. yüzyıl] v. 97a). ※ ***Ol ilan üstine anı bıraġur, | Gendü ḳaçar, aġaca çıḳar boġur.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 893).

AD. **buğursa–** ‘dişi devenin buğur istemesi’ TS 685 < ***buğur*** I + isimden ***–sa–*** istek fiili genişlemesi, b. ***aygırsa–*** ⊡.

buğz/buğuz 'nefret, garaz' DS 4465 < Ar. ***buġḍ*** a.m. ※ ***Nigār içün ḳalbimde derin bir buğz hiss-etdim.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 47). ※ ***İçinin derinlerinde boğulup kalmış bir buğuz vardı, onu deşsin istiyordu.*** (T. Apaydın 1991 s. 300). ***buğz et-/buğuz et-*** (dativus hâli ile) 'kin beslemek, garaz bağlamak'. ※ ***Bana buğuz etme, Muhtar! Benim heç bir habarım yok***. (F. Baykurt 1961ı s. 110). Osm. (accusativus hâli ile): ※ ***Ḳamu döst u düşmen u āzād u bende ol nāzenīn-i cihān ucından beni buġż ėtmişlerdi.*** (Ferec 855/1451 v. 107b).

buhaç/puhaç 'puhu kuşu' Meninski 1680 I, 946 < Sl. ***puhaç*** a.m. F. Miklosich 1889 s. 5.

buhar 'sık buğu' < Ar. ***buḫār*** a.m. ※ ***Gördi ki aġac ardında bir daraçuḳ delük var, andan buḫār çıḳar***. (Ferec 855/1451 v. 93a). ※ ***Bir trenin derin derin soluduğu duyuluyordu. Bir diğeri durmadan buhar fışkırtıyordu.*** (S.F. Abasıyanık 1954h s. 6).

AD. **buhari/buharı** 'ocak başı; baca' DS 782-783 < Fa. ***buḫārī*** 'soba' A. Tietze 1982z no. 21 [***Buḫārā*** 'şehir adı' + isimden sıfat yapan ***-ī*** eki. Coğrafi adlara dayanan appellativa (cins isimler) için b. ***âbâdî kağıt*** ⊡]. ※ ***Ol-dem buḫārīde*** (metinde ***buḫārında***) ***od var-idi***. (Ferec 855/1451 v. 88b). ※ ***... Şāliḥiŋ güccük maşalıġını babasınıŋ buḫayrısı başında ėtmesi ...*** (Ebūbekir Ḥāzım 1326y s. 185).

Osm. **buhelâ** 'cimriler' < Ar. ***buḫalā*** a.m. [***baḫīl*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ol merdek-i baḫīl bir aruḳ deveyi bizden dartındı, ḳurbān ėtmedi. La'net-i Hudā aŋa vu anuŋ sıŋarı buḫelāya!*** (Ferec 855/1451 v. 233b).

buhran 'tehlikeli devre, bunaltı' < Ar. ***buḥrān*** a.m. Ar. yapım eki ***-ān*** için b. ***batran*** ⊡. ※ ***'Acab ṣubḥa nite iltem bu gėce ben bu buḥrānı.*** ('Ömer b. Mezīd 1982 [840/1437] s. 31). ※ ***Bu diş ağrısı ne müz'iç, ne belâlı şeymiş! Hükûmet buhranına benziyor mübarek.*** (M. Körükçü 1953 s. 78).

buhun, b. ***bıkın***.

buhur 'günlük, tütsü' < Ar. ***baḫūr*** a.m. ※ "***Pādeşāh, ġam yėme, buŋa göz degmiş-dür", dėdiler, "Buḫūr gerek, 'azāyim gerek."*** (Ferec 855/1451 v. 104a). ※ ***Standard düşünceye mumlar yakılan, buhurlar serpilen sevgili yurdumuzda, aydınla kitle arasında hiçbir transatlantiğin aşamıyacağı ummanlar var.*** (C. Meriç 1992 s. 168). ***buhur et-*** 'buhurla ayin veya büyü yapmak': ※ ***Andan Mubārek od yandurdı, buḫūr eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 55b).

buhurdan 'içinde tütsü maddeleri yakılan kap' < Fa. ***baḫūrdān*** a.m. [***baḫūr*** 'buhur' + 'tutan, ihtiva eden' manasına gelen ***-dān*** eki, b. ***abdan*** ⊡]. ※ ***... zer-endüd ṣaḥānlar ve gümiş buḫūrdānlar ...*** ('Ālī 1587 v. 139b). ※ ***Gerçi buhurdanlar çoktan sönmüş durumda; nice zamandır, son ilâhinin son ezgileri de suskunluğa gömülmüş sayılır.*** (U. Kökden 1995, s. 102).

buhurdanlık 'buhurdan' < ***buhurdan*** + ***-lık***. ※ ***Kiliseyi turlayan papaz yamağı Şişko Agop tam hizasına gelip buhurdanlığı kendisine doğru sallıyordu.*** (M. Margosyan 1996 s. 32).

⊡ İsimden bir şeyin *mahfazası* anlamında da isimler yapan ***-lık*** vs. eki (b. ***akçalık*** ⊡) bazen aynı fonksiyonu olan Fa. ***-dan*** (b. ***abdan***

⊡) ekine ilave edilir ve ***–danlık*** genişlemesi oluşur. Bu örneklerde Fa. ***–dan*** ekinin semantik fonksiyonunu kaybettiği anlaşılıyor. (Buna benzer bir durum için b. ***attarcı*** ⊡). A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler var: ***buhurdanlık***, çaydanlık (b. çaydan). Bu temayül bilhassa Tk. isimlerden teşkil edilmiş kelimelerde bellidir, ms. ***iğnedanlık, yağdanlık***.

buhurumeryem/buhuru Meryem ‘siklamen (çiçek ismi)’ Meninski 1680 I, 401 < Ar. ***baḫūr Maryam*** a.m. ※※

buji b.m. (motorda benzin–hava karışımını kıvılcımla ateşleyen tertibat) < Fr. ***bougie*** a.m., asıl manası ‘bir nevi mum’ < ***Bougie*** ‘Cezayir’deki liman şehri Bicāya’nın Fransızca adı’. ※ ***Berduş motorun kapağını açtı. Bujileri sökmiye başladı.*** (S. Kocagöz 1954 s. 11).

Osm. **buk** I ‘boru (nefesli çalgı)’ < Ar. ***būḳ*** a.m. < G. Meyer 1893 s. 61’e göre Lat. ***buccina***.

AD. **buk** II/**büke** ‘gelin’ DS 783, 816 < Kürt. ***bük*** a.m. Jaba–Justi 1879 s. 59., U. Bläsing 1995k s. 176–177.

Osm. **buk’a** ‘diyar, belde’ < Ar. ***buḳ‘a*** a.m. ※ ***Müddetdür ki bizi büzürg eyledüŋüz, bu buḳ‘aı ḳadem–i mübāreküŋüzile müzeyyen eyledüŋüz. Nola eger göŋlüŋüz bize vėresiz, bunda mütevaṭṭın olasız***. (Ferec 855/1451 v. 71b).

RD. **buka** ‘bu kadar’ < ***bu kadar*** ※ ***Sanın hanci derdın var çi buka zayıflamisın?*** (N. Hafız 1985 s. 195). ※ ***Asıl mâciriz biz. Gelmiş bubamlar Urumelinden, Ben te bukağmışım***. (Orhan Kemal 1952ç s. 74).

bukadar/bu kadar (sıfat ve zarf) b.m. ‘bu miktarda (az ya da çok), bu derecede’ < Fa. ***īn–ḳadar*** a.m. tabirinin Türkçeye aktarılmışı. ※ ***Bu ḳadar nesnei bilmek üçün bu deŋlü emenmek hīc lāzım degüldi.*** (Ferec 855/1451 v. 74b). ***bukadara kadar*** ‘bu aşırı derecede, böylesine’: ※ ***A hemşerim, bu kadara kadar da ıslanır mı insan?*** (F. Erdinç 1958 s. 31). (bir rakamdan sonra) ‘küsür’: ※ ***Demek, anlatacağım hikâye kırk bu kadar yıllık lâf.*** (S.M. Alus 1944 s. 20). EOsm. ***bu kadar var ki*** ‘şu var ki’: ※ ***Bu ḳadar var ki baŋa ‘azm–ı Ḥicāz oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 120a).

*__bu kadaracık__ (***bukadarcık*** yerine mürettip hatası mı?) ‘böyle azıcık, bu kadar cüzi’ < ***bu kadar*** + ***–cık*** küçültme eki; aradaki /***a***/ — dizgici hatası değilse — ***azacık*** kelimesinin tesirini gösterir. ※ ***“Gelecek duruşmada doooru yanıma gel. Mıstık dayı; hediye mediye istemem”, demişti. Yürek yufkalaşıyordu ya ilerleyince. Bu kadaracık ilgi yetmişti ona.*** (M. Başaran 1992 s. 103). Başka kaynaklarda bulunamadı.

bukadarı (zamir, çoğulu yoktur) ‘bu derecede aşırı bir hareket’ < ***bukadar***. ※ ***Edepsiz bukadarı da fazla artık!*** (T. Yücel 1954 s. 86).

bukağı ‘hayvanın ayağına vurulan köstek’ TS 685–687 < ETk. ***buḳağu*** a.m. Clauson 1972 s. 314, G. Doerfer 1965 II, no. 725. ※ ***Ve ḳovan ve saban demüri ve çul ve buḳağı ve üzengi ve eyer, bunlar emṡāli nesne oğurlasa on aḳça deger olsa dört altun alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 125 [tarihsiz]). ***bukağılık*** ‘at ayağının dar olan alt tarafı (bukağının vurulduğu kısım)’: b. G. Doerfer 1965 II, no. 726 ※ ***İncikleri kısa, bukağılıkları ince, üçü sekili, yağız, tüyleri pırıl pırıl bir mahlükcağız.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 16.4.1942).

AD. **bukak** 'sığır boynu altındaki sarkık deri, sakak, gerdan' DS 782 < ETk. ***bokuk*** Clauson 1972 s. s. 313.

bukalemun b.m. (renk değiştirmesiyle meşhur küçük hayvan) < Ar. ***(a)bü ḳalamün*** a.m. < Yun. ***υποκαλαμον*** (hypokálamon), krş. R. Dozy 1927 I, 6). ※ ***... iki naḥl-i dilārā ki üstādān-ı cihān kārgāh-ı 'ālemde nİçe biŋ dürlü ṣan'at u mehāret iẓhār eyleyüb reng-i bü-ḳalemün göstermişlerdi.*** (Selānikī 1989 [1599] s. 170). ※ ***Ruh ki içimizde gizli bir bukalemundur, bu değişen renklerle beraber koyulaşır.*** (A.Ş. Hisar 1956 s. 74).

AD. **bukbuka** 'su bardağı; desti' DS 784 < Ar. ***baḳbaḳa*** 'guruldamak' ses taklidi fiilinden yapılmış bir isimden, b. ***kahkaha*** ⊡

buket 'çicek demeti' < Fr. ***bouquet*** a.m. imlanın tesiriyle (krş. ***gravyer***). ※ Ömer etraftan gelincikler, papatyalar toplar, tümseğin üzerine minimini buketler sıralardı. (Reşat Enis 1933 s. 115).

bukina 'içine üflenerek boru gibi çalınan bir deniz kabuklusu, şeytan kulesi' (bogle horn) < İt. ***búcclna*** a.m. ※ ***Dalgıçlar olsun, Modrovan Rels'in denizcileri olsun, buklnaları - büyükşeytan kulelerini - uzun uzun üfürdüler.*** (Halikarnas Balıkçısı 1969 s. 10). ※ ***Aralarında birisi, elindeki büyük buklnayı - öttürülen büyük bir şeytan kulesi - sallayarak, genç bir denizciyle tartışıyordu.*** (a.e. s. 43).

AD. **bukkal** 'şişe, su kabı' DS 784 < Yun. ***μπουκαλι*** (bukáli) a.m. G. Meyer 1893 s. 49, A. Tietze 1955 no. 190, belki Ar. (Suriye diyal.) ***büḳāle*** A. Barthélemy 1935 s. 56 vasıtasiyle. ※ ***Bir elinde ufak cigareto, dlger elinde masadakl bukaldan bira doldurub içiyor idi.*** (E. Misailidis 1986 [1872] s. 772).

AD. **bukla** 'ağaçtan yapılmış yuvarlak matra' DS 784 < Bulg. ***bukla*** 'ağaçtan şarap şişesi' ve başka Sl. dillerde b. A. Tietze 1957 no. 9.

bukle 'lüle şeklinde saç, kâkül' < Fr. ***boucle*** a.m. < Lat. ***buccula*** 'küçük yanak' [***bucca*** 'yanak' + ***-ula*** küçültme eki]. ※ ***Sarı bukleleri yüzünün yarısını örtüyordu.*** (Y. Yazıcı 1990 s. 103).

buklet 'bir çeşit yün' < Fr. ***(laine) bouclette*** a.m. ※ ***Palton olmadığı için Anneanne buklet yünden uzun bir ceket örmüştü. Aynı yünden bir de bere.*** (Peride Celal 1991 s. 312).

bukran 'saraçların kullandığı yün kırpıntısı' TüS 1983 s. 186 < İng. ***buckram*** 'elbiseleri sertleştirmek için kullanılan kaba pamuklu' < K. Lokotsch 1927 no. 250'e göre Ar. ***barrakān*** 'kaba kumaş, aba'dan.

Osm. **Bukrat** 'eski Yunan hekim ve tıp âlimi Hippokrates' < Ar. ***Buḳrāt*** < EYun. ***'Ιπποκρατης*** (Hippokrátēs).

bukun, b. ***bıkın***.

bul- b.m. (aranan şey ile karşılaşmak) < ETk. ***bul-*** a.m. Clauson 1972 s. 332. ※ ***Ne ṣabr ėdeblIürem, ne derdüme dermān buluram.*** (Ferec 855/1451 v. 15b). ※ ***İlâhi oğlum, buldun buldun da bu kabağı mı buldun?*** (N. Tezel 1938 s. 195). 'tesadüfen karşılaşmak': ※ ***Bulduğın yėmege mütaṣaddī olur.*** ('Ālī 1982 [1581] II, 142). (participium praedicativum ile): ※ ***Eger cādüyı uyur bulursavuz, başını kesdük, 'ālemi şerrinden ḳurtarduḳ.*** (Ferec 855/1451 v. 41b). ※ ***Köşkine vardı, cemā'ati ḳaçmış buldı.*** (Ferec 855/1451 v. 229a). ※ ***İhtiyar adam oğ-***

lunu alçak bir kerevetin üstünde horul horul uyuyor buldu. (R.N. Güntekin 1930 s. 118). ※ ***Çocuklarımı evde sereserpe uyuyorlar buldum.*** (Z. Termen 1950 s. 12). 'üstüne rastlamak; keşfetmek; icat etmek': ※ ***İzzetî Efendi bu vakitsiz engele içerliyordu. Hacı Bey tam bulmuştu hastalanacak zamanı!*** (E.E. Talu 1937 s. 199). 'ulaşmak': ※ ***Enişte sokak kapısından çıkmış, Molla beyin evini bulmuştu bile.*** (S.M. Alus 1933p s. 220). ※ ***Bir ay sonra nikâhımız olacak. Evlenmemiz belki mayısı bulur.*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 16). ※ ***Kahveye tek tük köylüler gelmeğe başlamıştı. Yarım saat sonra içerdekilerin sayısı 8–10'u bulmuştu.*** (C. Tuncer 1960 s. 205). 'elde etmek, temin etmek': ※※ . 'isabet etmek, ârız olmak, uğramak': ***Yok, bu kadarı fazla. Sen var gücünle bir şeyler yapmıya çalış, gelsin bir de bu ayak belâsı seni bulsun!*** (B. Duygulu 1963 s. 50). '(ceza vs.ye) uğramak': ※ ***Hay, seni buna alıştıran Allahtan bulsun!*** (O.C. Kaygılı 1938a s. 161). ※ ***Hey ḳıyāmet ḥaẕer ėt rüz-ı ḥisāb olsa gerek, | Onda bir kişi ėtdüklerini bulsa gerek.*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] I, 195). 'beğenip beğenmemek, uygun saymak': ※ ***Bunu nasıl bulduğumu yüzümden anlamak isteyen bakışı yok muydu?*** (B. Duygulu 1963 s. 7). ※ ***Hepsi kabahati Dal Murada buluyorlardı.*** (K. Bilbaşar 1939 s. 34). Kuvvetlendirilmiş tabirler: ***bulup buldur***– / ***bulup buluştur***– 'gayret göstererek, emek sarfederek bulmak': ※ ***Allah rāżı olsun, adamcağız bulmuş buldurmuş, bize yolladı.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 30). ※ ***Şimdi, şapka mapka, ne lâzımsa, bulup buluşturup çabuk getir!*** (S.M. Alus 1944 s. 182). ***buldukça buna–*** 'arzuladığını bulduktan sonra daha fazlasını istemek': ※ ***Yetmez mi temāşā-yı nigār? El de sunarsın? | Ey ʿāşıḳ-ı miḥnet-zede, bulduḳça bunarsın***! (ʿĀlī 1994 [1591–99] s. 157).

AD. **bula** 'yenge, amca karısı, dayı karısı' DS 784, b. ***bılla/bulla*** ve ***abla/abula***.

EOsm. **bula–** I 'sallamak' TS 687–688 < ETk. ***bulġa–*** 'karıştırmak' Clauson 1972 s. 337. ※ ***Aŋsuzın oyana, ḳuyruḳ bulaya, | Eyleye seni helāk aġulaya.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 813). ※ ***Feraḥşādı çıḳalar ḳarşulayu | Naḳāralar döge, sancaḳ bulayu.*** (Şeyhoġlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 6241).

bula– II 'bulaştırmak' < ETk. ***bulġa–*** 'karıştırmak' Clauson 1972 s. 337. ※ ***Milyon versen cana kıyamam, elimi kana buluyamam ben, lâkin başka çare yoktu.*** (M. Başaran 1964 s. 51). 'her tarafını yapışkan bir madde ile kaplamak': ※ ***Dayanabilecek miyim diyor! Ya o, senin gibi bir pırlantayı çamura bulamak köpekliğine dayandı ya?*** (İ. Tarus 1961 s. 114).

Osm. **bulaçına** 'bahçe ve odundan alınan vergi' < Sl. ***platiti, plaçati*** 'para vermek, ödemek' fiilinden bir müştak F. Miklosich 1889 s. 5.

AD. **bulak** 'kaynak, pınar başı, çeşme' DS 785, TS 687 < ETk. ***bulaḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 336. ※ ***Yolun üstünde bir bulağın başında çadırrarı ġurdular.*** (A. Caferoğlu 1942 s. 27).

Bulak 'Kahire yakınında küçük bir şehir, şimdi Kahire'nin bir semti' < G. Doerfer 1965 II, no. 809'a göre ***bulak*** 'kaynak' kelimesinden. ※ ***Her sebt güni Bülāḳ seyrine ekābir u aşāġirüŋ ʿazīmeti muḳarrerdür.*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 107). Bu cümledeki Bulak kelimesi yazmaların bir tanesinde ***Bü-lāyıḳ*** şeklinde yazılmıştır.

bulama 'koyu üzüm şurubu, koyu pekmez' DS 786 < ETk. ***bulġama*** 'un çorbası' G. Doerfer 1965 II, no. 770, Clauson 1972 s. 338 [***bulġa–*** 'karıştırmak' + fiilden sıfat ve isim yapan ***–ma*** eki, b. ***bazlama*** ⊡. ※ ***Köylü şekeri nidecekmiş? Pekmez yesin, bulama yesin!*** (İ. Tarus 1961 s. 17).

bulamaç 'cıvık hamur' < ***bulama*** + ***aş***, b. ***bazlamaç*** ⊡. ※ ***Çu pālüde sunalar ḳarnı aça, | Naẓar nIte ḳılısar bulamaca?*** (Meḥmed 1965 [1398] no. 2367). ※ ***Ellerine saydam eldivenler geçirip aynanın karşısında saatlerce oturup, hazırladığın boya bulamacını saçlarına sürecek türden kadın değildin.*** (Ş. İşigüzel 1993 s. 11).

bulan– 'karışmak, karışık hâle gelmek, (su, hava) duruluğunu, berraklığını kaybetmek, sönükleşmek, donuklaşmak' < ETk. ***bulġan–*** a.m. Clauson 1972 s. 337. ※ ***Bu dünyanın pisliklerine bulanmamak için sahne oyuncularının dünyasını seçmişim.*** (P. Kür 1984 s. 252). (mide, safra) 'tutulmak, kusacak gibi olmak': ※ ***Şehzādei şaŋur ki ḥammāmdan çıḳmışdur, ṣafrāsı bulanmışdur.*** (Ferec 855/ 1451 v. 49b). ※ ***Seniŋ yüzüne baḳdıḳca yüreğim bulanıyor, balḳılıyor!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1927 s. 32). AD. ***bulan– bükül–*** 'kıvranmak': ※ ***Uluguş'un dizinde öyle yatıyordu Dürü. Bulanmayı bükülmeyi bırakmıştı.*** (F. Baykurt 1971t s. 149).

bulandır– 'karıştırmak' ETk. ***bulġandur–*** a.m. Clauson 1972 s. 337. ※ ***Halef ol çeşme üzerinde bir dem oturdı, elin yüzin yudı, sucuġaz bulandurdı, IcdI.*** (Ferec 855/1451 v. 129a). [Burada akla bir soru geliyor: niçin su içmeden hep suyu bulandırırlar?]. Mecazî manada 'şayialarla entrikalarla kötü bir atmosfer yaratmak': ※ ***Kimileri de korkar çekinirdi Hüseyin efendiden, bulandırmağa çalışırdı ortalığı.*** (M. Başaran 1964 s. 65).

AD. **bulangın** 'bulanmış, karışmış' < ***bulan–*** + fiilden sıfat yapan ***–gın*** eki, b. ***akkın*** ⊡. ※ ***Ah, ben dargın, kızgın, zihnim bulangın.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933ia s. 82). ※ ***İnsan mutlaka kara gözlü, dalyan vücutlu, buğdaysı şirini sevmiyor.*** (S.M. Alus 1944 s. 44).

bulanık 'duru olmayan, donuk' < ***bulan–*** + fiilden sıfat yapan ***–ik*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Nehir kıyısına çıktım, suya baktım. Bulanık akıyordu.*** (D. Özlü 1966 s. 24).

AD. **bulanık ağrısı** 'bir davar hastalığı'. ※ ***Hayvan bulanık ağrısı olursa ne yaparsın?*** (Kemal Tahir 1955g s. 69).

bulanıksı 'biraz bulanık' < ***bulanık*** + benzerlik eki ***–sı***, b. ***ayruksı/ayrıksı*** ⊡. ※ ***Meselâ denizin dibinde baktın bir koca vapur yan yatmış yatıyor. O yeşile çalan bulanıksı, sisli su içinde vapurun her tarafı büyümüş, kocamanlaşmış.*** (S.F. Abasıyanık 1944me s. 68).

bulantı 'mide bozukluğu, kusacak gibi hisler' < ***bula–*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***–ntı*** eki, krş. çalkantı, uzantı ⊡, fakat ***bulan–*** fiilinin tesiri altında. ※ ***Gerçekten mideme bir bulantı gelmişti.*** (N. Eray 1990 s. 94).

bular, b. ***bu*** II.

AD. **bulara** 'dişi sıpa' DS 786 < Yun. ***πουλαρα*** (pulára) 'dişi tay' Ch. Tzitzilis 1987g no. 432.

EOsm. **bularcılayın** 'bunlar gibi' TS 690 < ***bular*** (b. ***bu*** II) + ***–cı–layın*** 'gibi', b. ***ancılayın*** ⊡.

EOsm. **bularuŋçün** 'bunlar için' TS 690 < ***bular*** (b. ***bu*** II) + ***içün***. ※ ***Sen leşkerile ḥarāmīleri al, şehre ilet. Bularuŋicün çıḳduġ-idi.*** (Ferec 855/1451 v. 7a).

EOsm. **bularuŋla** 'bunlarla' TS 690 < ***bular*** (b. ***bu*** II) + ***ile***. ※ ***Andan bularuŋ öŋine ṭaʿām ḳodı. Bularuŋ-ile ṣuŋuşmadı.*** (Ferec 855/1451 v. 123b).

bulaş-/bolaş- 'bir şeye değmekle kirlenmek, bulanmak, yağlanmak, çamurlanmak' DS 786–787, TS 690–691 < ETk. ****bulġaş-*** G. Doerfer 1965 II, no. 767. ※ ***Bu aralıḳda Dalla cağırdı: "Göŋlek, dülbend, ḳuşaḳ, yancuḳ ḳana bulaşmasun! Berü vėrüŋ, saḳlayayım," dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 216b). ※ ***Hiçbir şey yaşamazsan, pisliğe de bulaşmazsın.*** (A. Yurdakul 1933 s. 341). '(hastalık) sirayet etmek': ※ ***Onlar bunun tifo veya manânjit gibi bulaşıcı bir hastalık olmasından korkmuşlardı***. (K. Bilbaşar 1953 s. 39). 'çatmak, sataşmak' DS 787, TS 691: ※ ***Eller ne derse desin, | Sen bolaşma kimseye!*** (K. Emiroğlu 1989 s. 58). ***'(yalvararak) sunmak': ※ Padişah vurulmuşa döner, aklı fikrine karışır, Perili Ananın eline, ayağına bulaşır: "Aman ana, yaman ana, sevdiklerinin başıyçin.*** (E.F. Güney 1946n s. 14) ※※. 'istemeden bir şeye karışmak': ※ ***Kendi deyişiyle birkaç yıldır turizm işine bulaşmış. Kasaba dışında bir motel çalıştırıyor.*** (A. Yurdakul 1993 s. 48). AD., RD. 'başlamak' DS 785–786, TS 691, T. Kowalski 1933 s. 18. ※ ***Çökeleğin arkası kesilince kara ekmeği sayılı dilimlere bölmeye bulaştık.*** (İ. Tarus 1950k s. 90). ***bulaştır-*** b.m. ※ ***Bıçağı ḳanıyla iledür, Ürviyyenüŋ seccādesi altına ḳor ve donına ḳan bulaşdurur.*** (Ferec 855/1451 v. 176b). (iki morfemden [bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi] ibaret olan ***-(i)ştir-*** intensivum (pekiştirme) genişlemesi, b. ***anlaştır-*** II ⊡).

bulaşık (sıfat) 'üzerinde yağ ve yemek kırıntıları fark edilen, yıkanmamış (kap kacak vs.) < ***bulaş-*** + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat yapan ***-ik*** eki, b. ***akık*** ⊡. Mecazî manada 'yapışkan, sulu' (adam)': ※※. (isim) 'kullanıldıktan sonra henüz yıkanmamış sofra aletleri' (isim yapan ***-ik*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡): ※ ***Ali şimdi dükkânın alt başındaki arsaya açılan küçük kapının önünde bulaşıkları yıkayordu.*** (S. Kocagöz 1954 s. 86). Mecazî manada '(meyhane veya umumhanede) müdavim; balta olan kimse, belâlı': DS 664: ※ ***Bu üç bulaşıḳ söylene söylene yıḳıla yıḳıla defʿ olub gitdiler.*** (Meḥmed Tevfīḳ 1300 s. 34). ※ ***Ḳanḳı bulaşıḳa çamur olduŋ? | Ḳanḳı kārḫānelere nür olduŋ?*** (Enderūnī Fāżıl Beg1286 s. 83).

AD., RD. **bulaşla**– 'başlamak' DS 786–787 < ***bulaş-*** a.m. + ***-la-*** ??: ※ ***Mesmelā çekmedān yimeā bulaşladı.*** (J. Eckmann 1940 s. 160).

AD. **bulat-** 'bulandırmak' DS 787, TS 691 < ****bulġat-*** a.m. [***bulġa-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) hâli, b. ***acıt-*** ⊡]. ※ ***Bir bıŋara ḳaṣd eyledüŋ kim ol benüm adıma mensübdur, ve çeriyi anda iletdüŋ ve anuŋ suyını bulatduŋ,*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 78).

RD. **bulatalık** 'bataklık' DS 787 < Sl. ***blato*** a.m. A. Tietze 1957 no. 4. Krş. ***Baltalimanı***, ***valtalık***.

EOsm. **bulcaş** 'va'd' TS 691 < Mo. ***bolca-*** 'sözleşmek' fiilinden, krş. G. Doerfer 1963 I, no. 107.

buldog/buldok 'bir cins köpek' < Fr. ***bouledogue*** < İng, ***bulldog*** a.m. [***bull*** '***boğa***' ve ***dog*** 'köpek]. ※ ***Buldog köpeği suratlı, karanlık bakışlı herif Tina'nın pezosuydu.*** (M. Kaçan 1990 s. 99). ※ ***Terasımızın tam karşısında bir Macar ailesi oturuyodu, kızıl saçlı bir anne, kır saçlı yakışıklı bir baba, ve ziyaretlerine gittiğimde ayak bileklerime saldıran iki buldok köpeklerinden oluşan.*** (G. Scognamillo 1990 s. 17–18).

buldozer 'toprağı kazıp kaldıran makine' < İng. ***bulldozer*** a.m. [***bull*** 'boğa' ve ***dozer*** '(ilacı) dozaja göre veren' (?)]. ※ ***Baştanbaşa bir şantiye. Buldozerler, ekskavatörler elevatörler harıl harıl çalışıyor.*** (F. Erdinç 1973 s. 23). Krş. ***dozer***, ***yoldüzler***.

AD. **bulduk** 'piç; üvey çocuk; kimsesiz çocuk' DS 787 < ***bul–*** + fiilden isim yapan ***–duk*** fiilsıfatı (participium) eki, b. ***bildik*** ⊡.

buldumcuk ol– 'uzun zaman beklenen şeye (ms. bir çocuğa) erişince sevincinden şımarmak' DS 787 < ***buldum*** [isimlendirilmiş fiil kipi. Fiilin geçmiş zaman şeklinin, isim hâline gelmesi için b. ***bastı*** ⊡ + ***–cuk*** küçültme eki, b. ***acıcık*** ⊡. Bu tipte başka örnek yok. ※※.

EOsm. **buldur–** 'arayarak bulmak' < şeklen ***bul–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) hâli, fakat mana hususunda ***bul–*** fiilinin aynı, sadece biraz kuvvetlendirilmişidir; nasıl ki ms. ***koştur–*** 'koşmak'. ※ ***Ol delükde ilanı bulduralar, | Başını yassılayub öldüreler.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 890).

EOsm. **buldurat–** '(bir binayı) baştan başa aramak' < ***buldur–*** fiiline manaca çok yakındır, fakat teşekkülü anlaşılmıyor. ※ ***Ferruḫrüz durdı, ḳaṣrı bulduratdı, naḳd u cins bulduġın çıḳardı.*** (Ferec 855/1451 v. 42a). ※ ***Evi bulduratdı, nefīsce nesne bulduġını heb aldı, bir boġa baġladı.*** (Ferec 855/1451 v. 111a). Aynı kaynakta birkaç kere daha geçer. Başka kaynaklarda bulunamadı.

Osm. **bulfakir** 'fakir, yoksul' < Ar. ***(a)bü*** 'baba' + ***/l/*** harfitarif ve ***faḳīr*** 'fakir', yâni "fakirin babası". ※ ***Oldem ḳarıcuḳ bulfaḳiyri şehzāde öŋine süfre getürdi, ḳonuḳladı.*** (Ferec 855/1451 v. 132a).

Bulgar b.m. (Balkanlardaki Slav milletlerinden biri) < ETk. ***bulġa–*** 'bulamak, karıştırmak' fiilinin ***–r*** eki ile yapılan geniş zaman fiilsıfatından (participium aoristi), aslında bir Türk kavmi olan Protobulgarlara verilen ad (literatür için b. MNTESz 1967 I, 332). ※ ***Mintanının üstüne fes rengi fermele giymiş, Bulgar çobanlarına benziyor.*** (A. İlhan 1988 s. 216). ※ ***Bulgarlık*** 'Bulgaristan' (Memleket isimlerine gelen ***–lık*** için b. ***Arablık*** ⊡): ※ ***Ordunuŋ bir ḳısmını şimāle, bir ḳısmını cenüba göndermiş olan bulġarlıḳ elbette bir mefküreniŋ ʿaḳabgīridir.*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 6).

Osm. **bulgari** I 'sahtiyan' TS 692 < ***Bulgar*** + memleket ve şehir isimlerinden sıfat yapan Ar. ***–ī*** eki, G. Doerfer 1965 II, no. 766. ※ ***Ve bulġarī yükinden aitı ʿOşmānī alına.*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 137 [1540/947]).

Osm. **bulgari** II/AD. **bulgarı** '5–6 telli ufak bir saz' K. Uz 1964 s. 13, 'üç telli uzun saplı bağlama' DS 788 < ***Bulgar*** + memleket ve şehir isimlerinden sıfat yapan Ar. ***–ī*** eki. BER 1971 I, 88'e göre Bulg. ***bulgaríya*** 'bir nevi büyük tambur' Bulgarcaya Türkçeden geçmiştir.

AD. **bulgarina** 'üç telli uzun saplı bağlama' DS 788 < ***bulgarı*** + İt. çalgı isimlerinde görülen ***–ino*** ekinin tesiriyle, krş. ***albino*** ⊡. (Garp müziği ıstılahları için b. ***acitato*** ⊡).

Bulgaristan b.m. (Türkiye'ye komşu olan devlet) < ***Bulgar*** + memleket isimlerinde çok kullanılan Fa. ***–istān*** eki, b. ***Acemistan*** ⊡. ※ ***Dedem o sıralar henüz altı yaşlarındaymış ve Bulgaristan'da kalan arkadaşlarını özler dururmuş.*** (B. Uzuner 1997 s. 35).

Bulgarya 'Bulgaristan' < Bulg. ***Bılgarya*** a.m. Lingua Franca'dan (İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve bu dillerin diyalektlerine dayanan Güney ve Doğu Akdeniz'de kullanılmış ticaret ve ulaşım dili) alınma ve ***/ya/*** ile biten coğrafya isimleri, b. ***Abya*** ⊡. ※ ***Yeni Köy'dü Bulgarya'daki köylerinin adı. Yüz yıllardan beri o köyde yaşamışlardı.*** (M. Buyrukçu 1954 s. 106–107).

bulgur/burgul b.m. (ameliyelerle hazırlanmış buğday) < Türkçesi eski değil (Meninski 1680 I, 775'e göre ***burġul, burġur***, halk ağzında ***bulġur***). Batı Asya dillerinde yaygındır (Fa. ***burġol***, F. Steingass 1930 s. 176; Ar. ***burġul*** R. Dozy 1927, 73–74; Gürc. ***burgul***, E. Cherkesi 1950 s. 21. Hazırlanışı eski bir tekniğe benzediği için isminin eski bir yerli Batı Asya dilinden gelmesi muhtemeldir. Metatez için krş. ***albız*** ⊡. ※ "***Karnım da bi aç ki " Seyran: "Benim de", dedi, "burgul ne getirmedin ki a hey!"*** (Orhan Kemal 1949e s. 43) ※ ***Annemse Doğu'dan getirdiği lezzetleri armağan etti mutfağımıza. Onun bulgurla yaptığı keşkeği ve aşuresi meşhurdur.*** (B. Uzuner 1997 s. 33).

bulgur bulgur 'tane tane, taneler hâlinde (ter)' DS 788 < ***bulgur***. ※ ***Alnında bulgur bulgur ter.*** (S. Kilimci 1949 s. 60).

AD. **bulgurcuk** 'küçük taneler hâlinde yağan kar' < ***bulgur*** + ***–cuk*** küçültme eki, b. ***acıcık*** ⊡. Kar tanelerinin ve dolunun hububat cinslerine benzetilmesi olağandır, krş. ***gıcı***.

bulın–/BSTTk. **bulun**– b.m. [***bul–*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) ve passivum (edilgenlik) hâli, b. ***acın–*** I ⊡ ve ***acın–*** II ⊡] < ETk. ***bulun–*** a.m. Clauson 1972 s. 344. ※ ***Yollar bağlu bullundı, kārubān işlemedi.*** (Ferec 855/1451 v. 117b). ***bulun–*** fiili çok defa ***ol–*** fiilinin eş anlamlısıdır ve ***ol–*** fiilinin tekerrürünü önlemek için kullanılır. ***var*** ya da ***yok*** kelimelerinin kullanılamadığı yerlerde mevcudiyeti ifade edebilir (***olmak*** fiili gibi): ※ ***Sen͜ hizāneye gir, hīc [bir]͜ haziynede bulınmayan nefāyisden bulduġuŋı al, gel!*** (Ferec 855/1451 v. 5b). Aynı şekilde bir isim cümlesinde de ***ol***– fiilinin vazifesini yüklenebilir, ms. bir sıfattan sonra: ※ ***Doktor, daha ihtiyatlı bulunmak için, eğer bir cinayet varsa cesedi çıkarıp kasabaya getirmelerini candarmaya sıkı sıkı tenbih etti.*** (Sabahattin Ali 1936 s. 9). ※ ***Bu hareketleriyle poturlu ve yanık yüzlü insanların onlara akrabaları kadar yakın olduğunu, benim uzaktan gelmiş bir yabancı bulunduğumu anlatmak istiyorlardı.*** (K. Bilbaşar 1943d s. 62–63). Sıfat yerine bu noktada geçmiş zaman fiilsıfatı olursa tamamlanmış mazi mevzuubahis olabilir: ※ ***Va'de temām olduġı vaḳt çühüd zeri istedi. Zer͜ harca sürülmiş bulındı.*** (Ferec 855/1451 v. 234a). Fakat bu gibi bir cümlenin hususi bir ifadesi de olabilir, konuşan sanki bu işten mesul olmadığını, onu istememiş olduğunu, ondan pişman olduğunu hissettiriyor: ※ ***Bir defa karıma "Daktiloya şiddetle ihtiyacım var" demiş bulundum.*** (M.L. Dikbaş 1936 s. 37). ※ ***Ben de böyle namussuz çocuğun bize lüzumu yok, diyerek bir daha arayıp sormamıştım. Ben öldü biliyordum, demek sağ ha?***

Çok memnun oldum doğrusu. Ne de olsa, efendim, kardeş bulunmuş bir kere. (B.S. Kunt 1933 s. 24–25). ***bulun–*** fiilinden evvel gelen ibare çok defa locativus hâlinde bir mastar ya da nomen actionis'tir: ※ ***Ayruḳ bunuŋ gibi ḥareketde bulınmayam***. (Ferec 855/1451 v. 125b). EOsm. dativus hâliyle: 'kavuşmak': ※ ***Bir yıla degin haberümi umuŋ. Dirice olursam size bulınam, ölecek olursam duʿādan unutmayasız!*** (Ferec 855/1451 v. 30b–31a).

bulış–/ BSTTk. **buluş**– I 'bir araya gelmek, karşılaşmak, kavuşmak' TS 693 < ETk. ***buluş–*** a.m. Clauson 1972 s. 345 [***bul–*** fiilinin ortaklık hâli, b. ***azguruş–*** ⊡]. ※ ***Ol iki biri birinden ayrılmayan döstlar ve ol iki biri biriyle bulışmayan düşmenler kimlerdür?*** (Ferec 855/1451 v. 137b). ※ ***Varṣaḳ beglerile buluşdılar, ʿaẓīm ceng olındı.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 227). ***buluşdur–*** (causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) hâli): ※ ***Andan Māhyār dügün eyledi, Baġdādı bezediler, Fażlı Muvaffaḳ ḳızıyla müceddeden buluşdurdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 18b).

EOsm. **bulış–/buluş–** II '(birisine) gelmek, (huzuruna) yetişmek' < ***buluş–*** I. ※ ***Ve yine ol tārīhde evsāṭ–ı nāsdan biri ki bir devletlüye ibtidā'en bulışmaġa gelürdi, hīc olmazsa beş on sükker ile bir iki fāriskürī alaca ʿarże ḳılurdı.*** (ʿĀlī 1975 [1599] s. 106).

AD. **buli/pull/bülü/billi** 'kuş; civciv, horozcuk', ***bulim/bullim*** 'canım, sevgilim' DS 789, 3484, 694, 821, K. Emiroğlu 1989 s. 59 < Yun. ***πουλι*** (pulí) A. Tietze 1955 no. 223, Ch. Tzitzilis 1987g no. 433. ※ ***Doymadum bullim senden.*** (B.A. Yanıkoğlu 1943 s. 173). Krş. ***bili bili***.

AD. **bull bull** 'bebe konuşması taklidi' < ***buli/puli*** (?). ※ ***Önüne bir altın tasınan su goylllar. Elini içine goyup buli buli diye gonuşir.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 411).

bulljln, b. ***blucin***.

bulim, b. ***blum***.

bulla, b. ***bılla***.

bullım, b. ***bulım***.

bulli, b. ***bull***.

bulucin, b. ***blucin***.

AD. **buluç/puluç** 'erkekliği olmayan, innin, süstendam' DS 3485, TS 3201–3202 < Meninski ***pulüc*** 'impotens ad venerem' için Fa. diyor, fakat F. Steingass 1930 s. 199 ***bulüc*** kelimesinde (benzemeyen başka manalar arasında) sadece 'a bit of flesh, which is cut off in female circumcision' manasını veriyor. Kelimenin Ar. ****balüc*** gibi bir sıfattan gelmesi mümkün görünüyor, fakat lugatlerde manaca uygun bir kayıt bulamadım.

AD. **buludu/buluti/bulutu** 'kızıla çalan eflâtun (üzüm)' DS 790–791 < ***bulut*** + renk sıfatlarında çok kullanılan ***–î*** eki, bazen ondan evvelki ünlüye uymuş olarak, krş. ***gümüşî→gümüşü***. (Dikkat: Az. Tk. ***bir bulud üzüm*** [*Azärbaycan Nağılları* 1960 s. 257] ibaresindeki ***bulud*** Rus. ***blyudo*** 'sahan'dır). Ayrıca b. ***altunî*** ⊡.

buluğ/bülûğ b.m. (cinsî olgunluk) < Ar. ***bulūġ*** 'erişme'. ※ ***Pādeşāh çün buları gördi ki ḥadd–i bülūġa yėtdiler, ricāl oldılar, ḳatına oḳıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 143b). Mecazî manada: ※ ***Bay Yan Yazar sapına kadar Menderesçiydi. Onun zamanında siyasî bülüğa erişmiş, onun zamanında dişlenmiş, tırnaklanmıştı.*** (Ç. Altan 1975 s. 146).

⊡ Ar. 1u2ü3 öncelikle tekil kelimeler için kullanılan bir şemadır. Geçişsiz fiillerden nomina abstracta (soyut isimler) yapar (W. Wright 1979 I, 113). A–B ve C–E ciltlerinde şu örnekler bulunuyor: ***buluğ / bülûğ, büruz, cülus, cünün, cüruf / cürüf, duhul, dumur***.

EOsm. **bulun/bulın** 'esir' TS 692 < ETk. ***bulun*** a.m. Clauson 1972 s. 343. ※ ***Ve ol ḳardaşum zamāndur ḥarāmīlıġa gitmişdür. Şimdi baŋa haber vėribimiş: Üşde coḳ urġun urdum, bulun ile gelürem.*** (Ferec 855/1451 v. 97a–97b).

bulun–, b. ***bulın–***.

buluntu 'bulunan şey; hazırda, el altında olan şey' TS 692, L. Bonelli 1899 s. 366 no. 316 < ***bul–*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***–untu***, b. ***akıntı*** ⊡, yahut ***bulun–*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***–tu*** ekleri, krş. ***avuntu***. ※ ***Eğer buluntu gibi bir şeylerin varsa, bir şişeye koyalım, biraz şu ilâçtan üzerine dökelim, dışarı, oluğun altına gömelim.*** (M. Tuğrul 1969 s. 254).

buluş–, b. ***bulış–***.

buluşat 'buluşlar, icatlar', yalnız ***buluşatlı*** 'akıllı, icat, keşif yeteneği olan' DS 790 < ***buluş*** + Ar. ***–āt*** çoğul eki.

bulut I b.m. (buğu veya duman, toz kümesi) < ETk. ***bulıt*** a.m. Clauson 1972 s. 333. ※ ***Nāgāh havādan bir ulu bulut belürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 55b). ※ ***Bu eşnāda emr–i ilāhī bir ḳızıl bulıt peydā oldı, yaġmur yėrine od yaġdurdı***. (Ferec 855/1451 v. 46b).

(Argo) **bulut** II ' çok sarhoş' F. Devellioğlu 1959 s. 72, H. Aktunç 1990 s. 61 < ***bulut*** I ※ ***O kadar sarhoş ki, gene bulut!*** (S.M. Alus 1933p s. 123). ※ ***Bulut gibisin de haberin yok.*** (S.M. Alus 1934 s. 368).

buluti, b. ***buludu***.

bulutu, b. ***bulutu***.

bulüm, b. ***blum***.

bulvar 'ağaçlı geniş şehir caddesi' < Fr. ***boulevard*** a.m. < Alm. ***Bollwerk*** 'sur, tabya'. ※ ***Altından metronun geçtiği boş bulvar, büyük taşıtlar hızla geçti mi garip bir uğultu çıkarıyordu, derinden***. (D. Özlü 1966 s. 10).

Osm. **bûm** 'baykuş' < Fa. ***büm*** a.m. ※ ***Zāġı, bümı, ʿakkei, serçei danuḳ dutdı.*** (Ferec 855/1451 v. 188a).

bum 'derin ve kuvvetli gürültü' < ses taklidi kelimelerden, belki yine böyle olan İng. ***boom***'un tesiri altında. ※ ***Kanalet döşeme işi çoktan bitmiş. Ortada ne makine, ne işçi. Ama ben, bir bumun ucuna asılı kalmış kömür parçasını seçiyorum.*** (A. Ağaoğlu 1985 s. 150).

AD. (Kıbrıs) **buma** 'üzüm küfesinin kapağı; tahtadan yemek tası' DS 791 < Yun. ***πωμα/πουμα*** (pöma/púma) 'kapak, yuvarlak yassı taş' Ch. Tzitzilis 1987g no. 446.

bumba, b. ***bomba***.

bumbar/bombar/mumbar 'koyun ve başka hayvanların kalın bağırsağı ve ondan yapılan yiyecekler' DS 736, 3218 < Fa. ***mubār*** a.m. Redhouse 1890 s. 2037 (***mubār*** > ***mumbār*** > ***bumbār***). Fa. ***mubār/mubā*** a.m.

için b. F. Steingass 1930 s. 1148. Baska bir etimoloji (Fa. ***bün*** 'koyun barsağı' ve ***bār*** 'pis kokan') b. 'Alī Seydī 1324 s. 62–63. ※ ***Ciğer parçalarını uzunca bir şişe geçir, temizlenmiş bumbar ve bağırsakları bunların üzerine sıkı sıkı sar.*** (Fahriye Nedim 1933 s. 42–43). ※ ***Ceket saltadan farksız, kolları bombar.*** (S.M. Alus 1933p s. 204).

bumbulanık 'çok bulanık, dibini göstermeyecek kadar bulanık' < ***bulanık*** + reduplication (ikileme) + ***/m/*** tezat ünsüzü, b. ***apakakçıl*** ⊡. ※ ***Anadolu'nun içine doğru gittikçe seyrekleşen asmalar, bağ kuleleri, zeytinlikler arasından ve bulanık, bumbulanık Gediz'in yanısıra...*** (A. İlhan 1957a s. 14).

(Argo) **bum bum** I 'kibar, temiz giyinmiş' (?) < ??. ※ ***Geçen gün, nah, senin şu oturduğun yerde kerli ferli, hükûmet konağı gibi, bum bum bir hanım vardı. Boyuyordum pabucunu.*** (F. Baysal 1955 s. 63).

(Argo) **bum bum** II 'cinsel ilişki, cinsel birleşme' H. Aktunç 1990 s. 61.

bumbur/bunbur 'domuzlan böceği, bok böceği; iri yabani arı cinsi' TS 695, K. Emiroğlu 1989 s. 59 < Yun. (diyal.) ***βουμπουρας*** (búmburas) 'arıdan iri böcek' N.P. Andriotis 1974 s. 180. Krş. ***bunburiya***.

bumburuşuk 'çok buruşuk, buruş buruş' < ***buruşuk*** + reduplication (ikileme) + ***/m/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡. Krş. ***burumburuşuk***. ※ ***Bumburuşuk, ıslak ceketinin yakalarını kaldırmıştı.*** (R. Enis 1935 s. 32). ※ ***İhtiyar bir köylü kadın, yanına oğullarını almış, kilim dokuyordu yerde. Kırış kırıştı elleri, bumburuşuk. Yüzü de öylesine.*** (F. Otyam 1962 s. 56).

bumbuz 'çok soğuk, buzlu' DS 791 < ***buz*** + reduplication (ikileme) + ***/m/*** tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡). ※ ***'Aleṣṣabāḥ uyandım ki ortalık bumbuz!*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 176). Mecazî manada: ※ ***İstediği kadar güzel olsun, bumbuz desenize!*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 31.1.1942).

bumerang 'atıldığı zaman atana geri dönen eğri sopa' < Avustralya yerlilerinin dilinden.

AD. **bumuz**, b. ***bamus***.

AD. **bun** 'sıkıntı, zaruret, keder' TS 693-694 < ETk. ***buŋ*** a.m. Clauson 1972 s. 347. ※ ***Bunlar bunca demden berü bize dostluḳ ėderler. Şimdi buŋ demde düşmānlıḳ ėtmegüŋ vechi yoḳdur*** (Ṣaltuḳ-nāme v. 575 b). ※ ***Çıḳarma göŋlüŋ içinden Hudāyı | Ki buŋda görmeyesin hīç ḳażāyı.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 11). ※ ***Halımı görmüyon, öyle mi Kır Abbas? Gelmiş başıma bun veriyorsun durmadan.*** (F. Baykurt 1967k s. 38).

buna- b.m. (ateh getirmek) < ETk. ***bun-*** a.m. Clauson 1972 s. 348; kökün genişlemesi için krş. ***tık-, tıkar-, tıka-.*** ※ ***Bu üç yıl içinde boyuna içki içti ve hiç konuşmadı. Ölüme yakın aylarda da bunadı.*** (M.C. Anday 1965a s. 22). ***buldukça buna-*** b. ***bul-***.

EOsm. ***buŋa-** 'engellemek' C. Brockelmann 1919 s. 25, doğrusu herhâlde ***büge-***.

bunak 'bunamış' < ***buna-*** + fiilden sıfat yapan ***-k*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Gerçi bunaktı ama bazı sözleri hiç de yarı deli sayılan birine yaraşır saçmalıkta değildi.*** (Füruzan 1972k s. 231). ※ ***Bunlar aşklarını, ideallerini, değerlerini, doğrularını, tutkularını kaybettikten sonra,***

günün şartlarına, hayatın koşullarına, güncelin argosuna uygun olarak yaşayıp gitmektedirler. Toplum kendini sürdürmek için millî bir şuursuzluğa, genelleştirilmiş bir bunaklığa sığınmış durumdadır. (M. Mungan 1996 s. 338).

bunal– 'hava alamamak, havasızlıktan çekmek; darlıktan rahatsız olmak, sıkıştırılmak; çok sıkıntıda olmak' DS 791 < ***bun/buŋ*** + sıfattan fiil yapan ***-al*** genişlemesi, b. ***alal–*** ⊡. ※ ***İznīḳuŋ ḳapusını açdurmazlardı. Be-ġāyet aclıḳdan buŋalmışlardı.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 38). ※ ***Bu ḥasretde ḳaldum, bu fikretde buŋaldum büküldüm.*** (Ferec 855/1451 v. 116a). ※ ***Turşucu apartımanının orta katında oturanlar kaç gündür bu puslu, soğuk havadan bunalmışlardı.*** (R. Ilgaz t.y. [1983] s. 95). AD. ***bunalma pazar*** 'ateş pahasına': ※ ***Bunalma pazar aldıkları topraktan iyi arpa elde ettiler... Bahara arpa kıtlığı başlayınca Bolver Ağanın çırası yandı, Uzak köylere bunalma pazar sattı.*** (Ü. Kaftancıoğlu 1983 s. 110).

bunar, b. ***bınar***.

bunbur, b. ***bumbur***.

AD. (Kıbrıs) **bunburiya** 'kelebek' DS 791 < Yun. (diyal.) ***boumbulia*** (çoğul) 'bir cins arı' N.P. Andriotis 1974 s. 180. ***/l/→/r/*** değişimi için b. ***arın*** ⊡. Krş. ***bumbur/bunbur***.

bunca I 'bu kadar' DS 792, TS 695–697 < ETk. ***bunça*** a.m. Clauson 1972 s. 349 [***bu*** II'nin aequativus (eşitlik) hâli; ***-ca*** zarfları için b. ***anca*** I ⊡]. ※ ***Bunca vaḳtdür saŋa ḳatırlık ėderem, seni çekerem.*** (Ferec 855/1451 v. 219a). ※ ***Benüm bunca biŋ dīnār͜ harc olmış cāyegāhuma benden öŋ sen oturduŋ.*** (Ferec 855/1451 v. 20a).

AD. **bunca** II 'bu kez' DS 792 < ?? [***-ca*** zarfları için krş. ***anca*** I ⊡]. ※ ***Bunca seni vuracağım. Şimdiye kadar vurmadım. Bunca vuracağım. Bırakmadın peşimi.*** (Yaşar Kemal 1955i II, 338).

AD. **buncacık/buncacığım** 'yalnız şu kadar az; sevilen küçük için kullanılan söz' DS 792 < ***bunca*** I + ***-cuk*** küçültme eki, b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Melik ḳılından buncacuḳ dütüzüridi. Melik ḥāżır gelüridi.*** (Ferec 855/1451 v. 56b). ※ ***Mustafa gibi namlı şanlı, iri yarı bir delikanlının buncacık kıza âşık olması, kendini tehlikelere atması ne demekti?*** (İ. Tarus 1950a s. 102).

buncağız 'küçük ve biraz acınacak kimse' < ***bu*** II + ***-cağız*** küçültme eki. ※ ***Ne de güzel, toramancıḳ bir oğlan. Buncağız boğnaca öksürüğü olmuş!*** (H.R. Gürpınar 1335 s. 226–227). Sevilen küçük için kullanılan söz: ※ ***Üç dört ayda da bir olsa buncağızıma bir piknik yaptırmak gerekiyor.*** (M. İzgü 1993 s. 199).

⊡ Osm.da ***-cuġaz / -cügez***, BSTTk.'de ***-cağız / -ceğiz*** şekillerinde olan küçültme ekleri, ***-cuk / -cik*** ekinin, ***-az*** eki ile bir genişlemesidir, fakat ondan daha hissî, rikkatli ve okşayıcıdır (hypocoristicum). Bugünkü konuşma dilinde ***-cağız*** ekini, palatal (öndamaksıl) kelimelere de takmak eğilimi vardır. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***buncağız, cancağızım, dilceğiz, efendicağızım / efendicazım, elceğiz / elcağız.*** Krş. ***alağaz*** ⊡.

EOsm. **buncılayın** 'bunun gibi, böyle' TS 698–699 < ETk. ***munçulayu*** a.m. Clauson 1972 s. 767. b. ***ancılayın*** ⊡. ※ ***Kimsene görmedi buncılayın iş | Ki şimdi͜ Husreve uġradı oş.*** (Fḫrī 1974 [1367] no. 1223).

EOsm. **bunda** I 'buraya' TS 699–700 < ***bu*** II'nin locativus hâli, dativus hâli manasında. ※ ***Ol kişinüŋ raġbeti varise bunda gelsün!*** (Ferec 855/1451 v. 24b).

AD. **bunda** II 'burada' DS 792, TS 700–702 < ***bu*** II'nin locativus hâli. Locativus hâli ile yapılan zarflar için b. ***akab*** ⊡. ※ ***Bunda ne işüŋ vardur? Git!*** (Ferec 855/1451 v. 12a). ※ ***Haydi arkadaş, bize başka yerde nasip arayalım. Bunda boş gösterişe imiş hürmet.*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933dk s. 53–54).

EOsm. **bundak** 'böyle' TS 702 < ETk. ***buntaḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 349.

EOsm. **bundalık** 'burada oluş, burada olma' TS 702 < ***bunda*** II + ***-lık*** nomen abstractum (soyut isim) eki (b. ***ağırlık*** ⊡); locativus hâline eklenmesi nadirdir, krş. ***gündelik, kandalık, yüzdelik***. ※ ***Benüm bundalıġumı eyle ẓāhir!*** (Meḥmed 1965 [1398] no. 1479).

EOsm. **bundan** 'buradan' TS 702–703 < ***bu*** II'nin ablativus (ayrılma durumu) hâli. ※ ***Bundan nāḫoşnüd gidiyor bunlar, şikāyetleri nedendir bilsem?*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1933dk s. 5). ***bundan böyle*** 'ilerde': ※ ***Bundan böyle gerek-dür ki sözümden çıḳmayasın.*** (Ferec 855/1451 v. 40b). ※ ***Ḳāżī ḳorḳusuz sālim ḳaldı, şiddetden ṣoŋra ferece yėtişdi, bundan böylekI 'ömrI gendüye assı ḳaldı.*** (Ferec 855/1451 v. 105b).

EOsm. **buŋdaş** 'dert arkadaşı' TS 703 < ***buŋ*** 'dert, keder' + isimden ortaklık ismi yapan -***daş*** eki, b. ***adaş*** ⊡[1].

EOsm. **bundıra-** (ilk hecedeki ünlü ***/o/,*** /ö/ veya /ü/ de olabilir) 'şımarmak, buldukça bunamak' A. Topaloğlu 1978 II, 106–107 < ??.

Osm. **bunduk** 'fındık' < Ar. ***bunduḳ*** < Yun. ***ποντικον*** [***καρυον***] pontikón [káryon] a.m. ["Pontos (=Karadeniz) cevizi"]. 'ateşli silâhlarla atılan taş veya mermi' TS 703. Krş. ***fındık***.

Osm. **bundukçe** 'küçük mermi, kurşun' < ***bunduk*** + Fa. küçültme eki olan ***-çe***, b. ***bağçe*** ⊡. ※ ***Bunduḳçe-i sürb ve cevze-i āhenlerinüŋ bir żarbına on ḳat cevşen u miġfer siper olmaz.*** (Tursun Bey 1977 [1490–95 arası] s. 49).

Osm. **bundukî** 'Venedik'e ait; Venedik altını, zecchino' < Ar. ***bunduḳī*** a.m. Krş. ***Bunduklye***.

Osm. **Bundukiye** 'Venedik' < Ar. ***Bunduḳīya*** a.m.

Osm. **bundukiye** 'ateşli el silâhı' < Ar. ***bunduḳīya*** a.m.

bungalov 'verandalı tek katlı ev' < İng. ***bungalow*** a.m. < Hind. ***bangla*** 'Bengal usulü'.

AD. **bungun** 'sıkıntılı' DS 792–793 < ETk. *****bunġun*** 'bunamış, bunak'. [***bun-*** (Clauson 1972 s. 348) + fiilden sıfat yapan ***-ġun*** eki, b. ***akkın*** ⊡]. ※ ***Doktor Hikmet, genç kızla annesinden oldukça ağır ve bungun bir hava içinde ayrıldı ve mahzun mahzun evinin yolunu tuttu.*** (Y.K. Karaosmanoğlu 1938 s. 319–320). ※ ***Kımıldanmadan ateşe baktı uzun uzun. Yüzü bungundu.*** (T. Apaydın 1991 s. 122).

bunker (askerlik terimlerinden) 'sığınak' < İng. ***bunker*** < Eİng. ***bonker*** a.m.: ※ ***Cephedeki, kum torbalarıyla ve odunlarla muhkemleştirilmiş 3-4 kişilik sığınaklara "bunker" diyoruz.*** (E. Atasü 1996 s. 157).

AD. **buŋlan-** 'doğumu yakın olan kadın hastalanmak' DS 793, EOsm. 'bunal-' TS 703 < ***buŋ*** + isimden fiil yapan ***-lan-*** genişlemesi, b. ***abaplan-*** ⊡.

EOsm. **bunlaş–** 'tedirgin olmak' < ***buŋ*** 'dert, sıkıntı' + isimden, değişik hâle gelmeyi ifade eden fiil yapan ***–laş–*** genişlemesi, b. ***bayramlaş–*** ⊡. ※ ***Oḳla ayġırlara yara urdılar, | Buŋlaşur, issin bıraġur, gördiler.*** (Enverī 1928–29 [869/1464] s. 86).

bunlu 'dertli, sıkıntılı' < ***bun/buŋ*** + isimden özellikle sıfat yapan ***–li*** eki, b. ***adamakıllı*** ⊡². ※ ***İffet Hanımın kocasiyle kavga edip erkenden yattığı biraz bunlu, gamlı gecelerde Hakî Bey İskenderin odasına kaçıp geniş kanapenin üstünde uykusunu çekiyordu.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 122–123).

bunsuz 'bu olmadan' < ***bu*** II + ***–suz*** menfilik (privativum) eki, b. ***adsuz/adsız*** ⊡. ※ ***Bu benüm daḫı ḳızum oldı, ben bunsuz nice ṣabur ėderem?*** (Ferec 855/1451 v. 148a).

AD. **bupbu** 'çavuş kuşu' DS 794 < ses taklidi kelimelerden. krş. İng. ***hoopoe***, Lat. ***upupa***, Fr. ***epops***, etc. F. Kluge 1975 s. 857. Krş. ***bübübük***.

bur– '(bir şeyi) kuvvet sarfederek kendi etrafında çevirmek' TS 709–710 < ETk. ***bür–*** a.m. Clauson 1972 s. 355. ※ ***Babam fındık yanığiyle kararttığı bıyıḳlarını burdu.*** (H. Özkan 1979 s. 28). EO'da kelime ***bur–*** da okunabilir, bür– de: ※ ***Ḳamışdan ip burdı/bürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 238b). ※ ***Tanbürını eline aldı, ḳulaḳların burdı/bürdi, rāst eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 204b). 'sarmak': ※ ***Ḳāżī eyitdi: "Var imdi, iş temāmdur." Oldem duḫter–i nīk–aḫter çadırın başına burdı/bürdi, evine vardı.*** (Ferec 855/1451 v. 16a).

bura I (son ünlü konuşma dilinde ***–da*** ve ***–dan*** eklerinden evvel düşebilir) 'bu yer' < ***bu*** I ve ***ara*** (bu kelimenin yön eki olan ***–ra*** ile ilgisinin olup olmaması, henüz çözülmüş değildir, b. ***ardıradın*** ⊡). Kelime eksiz olarak BSTTk.'de yalnız bir izafetin ilk kısmı olabilir: ※ ***Bundan ṣoŋra taʿḳīb edilecek͜ ḫaṭ bura arabacılarınıŋ "ḳara yolu" taʿbīr etdikleri patiḳamsı bir şey idi.*** (Aḥmed Şerīf 1326 s. 219). Fakat AD.: ※ ***Zeytin ülkesiydi bura.*** (M. Başaran 1964 s. 82). Bu gibi hâllerde BSTTk.nde tekilde daima 3. şahıs mülkiyet ekini kullanılır (çoğulda bu ihtiyarîdir), krş. ***burası***.

AD. **bura** II 'buraya' < ***buraya***'nın bir fonetik varyantı mı? ※ ***Bobanız öleli hėş bura gelmiyordunuz***. (A. Caferoğlu 1940 s. 72). Aynı şey Az. Tk.nde: ※ ***Bura haçan geldiniz?*** (ADIL 1966 I, 326). Krş. ***nere, ora***.

burada, b. ***bu*** I.

Burak 'Muhammed'in miracda bindiği hayvanın adı' < Ar. ***al–Burāḳ*** a.m. ※ ***Gören dėrdi: "Şehīd olmış, felekden buŋa nür inmiş", | Mezārum üstine inseŋ | Burāḳ-ı berḳ-sürʿatden.*** (Ẕātī 1987 [16. yüzyılın ilk yarısı] III, 17).

AD. **burak–** EO DS 794, TS 705: ***bırak–*** fiilinin labialisation'lu (dudaksıllaşma) varyantı.

buralı 'bu yerde doğmuş (kimse)' < ***bura*** I + ***–lı*** eki. ※ ***Nereye böyle bulut abla? | Az bekle, beraber gideriz; | ben de buralı değilimdir.*** (C.S. Turancı 1957 s. 63). 'burada kalmak niyetinde': ※ ***Gece de buralıymış ve kâğıt oyununa devam edeceklermiş.*** (S.M. Alus 1944 s. 28).

AD. **buralık** 'burası' DS 794 < ***bura*** I + ***–lık*** eki. ※ ***Buralḫh mısafır yer mi?*** (A. Caferoğlu 1945 s. 205).

buram buram 'bulutlar hâlinde havaya yükselen (koku)' < ETk. ***bur-*** 'tütmek' Clauson 1972 s. 355, krş. YUyg. ***bura-*** 'koklamak; kokmak' G. Jarring 1964 s. 61, + bu gibi çiftten ibaret zarf terkiplerinde kullanılan ***-m*** eki, krş. ***ezim ezim, sürüm sürüm***. ※ ***Taşlıkta, mutfağa bitişik helânın buram buram kokusu.*** (S.M. Alus 1934 s. 139). ※ ***Bir kadın çadırlardan birinin önünde buram buram tüten bir ocakta yemek pişiriyordu.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 18). En çok ***terle-*** fiiliyle kullanılır: ※ ***Ben seni buraya buram buram terlesin diye getirmedim.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 122). Kokusu olmadan, bulut gibi havada görünen şeyler için de kullanılır: ※ ***Sıcak buram buram topraktan tütüyordu.*** (Kemal Tahir 155g s. 128). ※ ***Dışarda buram buram kar yağıyor.*** (M.Ş. Esendal 1934 s. 201). Krş. ***burca burca.***

AD. **buran** 'yokluk, geçim darlığı' DS 794 < ***burhan*** kelimesinin varyantı; kelime içindeki ***/h/*** sesinin düşmesi için b. ***habazan*** ⊡.

buran, b. ***borağan***.

buranca 'bir cins balık' < Yun. ***μποραντσα*** (borántsa) < İt. ***borage/borace*** a.m. G. Meyer 1893 s. 29.

burancine/porlncIne (gemici dili) 'makara orta deliğinin etrafındaki maden oluk' L. Gürçay 1943 s. 324 < İt. ***bronzina*** a.m. Kahane-Tietze 1958 no. 130.

buranda, b. ***branda***.

buranya, b. ***borana***.

burası 'bu yer', b. ***bura*** I. 3. şahıs possessivum (iyelik, mülkiyet) ekine rağmen öteki şahıslar için ***benim burası, sizin burası*** denir. (zamir) 'bu iş, bu mesele': ※ ***Bu su'āl beni pek ziyāde işġal ediyordu, burası muḥaḳḳaḳ***. (H.Ż Uşaḳlıgil 1317 s. 141).

burc I (astroloji) 'Zodyaktaki yıldız kümelerinin her biri' < Ar. ***burc*** a.m., krş. ***burc*** II. ※ ***Daḫı bayıḳ ḳılduḳ gökde burclar, ya'nī ol on iki burc kim ma'lümdur.*** (A. Topaloğlu 1978 II, 107). ***burc-ı akreb*** 'Akreb burcu (Cancer) ': ※ ***Güneş burc-ı 'aḳrebde idi.*** (Selānikī 1989 [1599] I, 533). ***burcı delv*** 'saka burcu (Aquarius)': ※ ***Māh-ı muḥarremüŋ on dördünci gėcesi ḳamer-i münevver zuḥal‿ḫānesi burc-ı delvde tamām müŋhasIf olub yatsu namāzı vaḳtinde 'ālemi ẓülmāt iḥāṭa eyledi.*** (Selānikī 1989 [1599] II, 760).

Osm. **burc** II 'kale duvarında kule' < Ar. ***burc*** < EYun. ***πυργος*** (purgos) 'kule' G. Meyer 1893 s. 42. ※ ***Bir gün nāgāh şehzāde şehrbend dolayu teferrüclenürek yürldl. Gördi ki bir burcda Ādemiyler başları asılub durur.*** (Ferec 855/1451 v. 239). ※ ***Yukarışehir Kalesinin burçları, uçurumların üstündeki eski konakların kaba silueti görünürdü.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 8). ***burc gibi*** 'iri yarı, ızbandut gibi': ※ ***Nāgāh diyvār delindi. Bir burc gibi ylgit, şeb-rev donın geymiş,‿ḫancer elinde lçerü girdi.*** (Ferec 855/1451 v. 111a).

burca burca/burcu burcu 'buram buram (güzel koku için)' DS 794, TS 706, R. Dankoff 1991 s. 19 < ETk. ***bur-*** 'tütmek' Clauson 1972 s. 355, b. ***buram buram***, fakat ekler başka. ※ ***Baḫ, burcu burcu terlemiş.*** (Ebūbekir Ḥāzım 1326 s. 184). Krş. ***burçak burçak***.

burcak burcak, b. ***burçak burçak***.

burcu burcu, b. ***burca burca***.

burcuva, b. ***burjuva***.

AD. **burç** I ‘karabiber’ DS 795 < ETk. ***murç/burç*** < Sansk. ***marica/marīca*** a.m. Clauson 1972 s. 771–772.

AD. **burç** II/**buruç** ‘dallardaki taze yaprak ve filiz; ökse otu’ DS 795, 802 < ***burç*** I’e bağlanıyor, E.V. Sevortyan 1978 II, 274–275. ※ ***Deveye burç gereg ise boynın uzada.*** (V. İzbudak 1936a no. 96).

AD. **burç** III ‘karın ağrısı’ DS 795 < ***bur–*** fiiliyle alakalı, fakat kuruluşu anlaşılmıyor. ***burcu bulan–*** ‘dayanma gücünü yitirmek, ağlayacak duruma düşmek’ DS a.y., A. Püsküllüoğlu 1974 s. 21: ※ ***Birden burcu bulandı. Memedi hatırladı. “Memedi yakalarlarsa öldürürlerdi. Benim yüzümden, fıkara!” dedi.*** (Yaşar Kemal 1955i I, 121).

burçak ‘hayvanlara yedirilen bir ot’ < ETk. ***burçaḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 357. ※ ***Ve arpanuŋ kilesi altışar ve mercimegüŋ kilesi on üçer aḳcaya ve burçağuŋ altışar aḳcaya ...*** (Ö.L. Barkan 1943 s. 350 [1572/980]). ※ ***Nazifeyle Selim kırda burçak yoluyorlardı.*** (T. Apaydın 1991 s. 236).

AD. **burçak burçak/burcak burcak** ‘buram buram’ < ***burca burca***’nın varyantı. ※ ***Alınlarında ter burçak burçak.*** (F. Baykurt s. 1967a s. 293). ※ ***Bir ḳılına‿haṭā gelmemiş burçaḳ burçaḳ dirilmişdi.*** (Ṣaltuḳ–nāme 1974 [15. yüzyılın sonu] v. 251b).

AD. **burçalık** ‘yer elması biçiminde siyah kabuklu bir bitki’ DS 795 < ***burçak*** kelimesinin bir varyantı (krş. ***ahfadiyelik*** ⊡). ※ ***Bu evde kuşun südünden yılanın ödüne kadar her şey vardı. Bunu, Ali ile yazılara çiğdem, kenger, burçallık kazmak için gittiğim zaman sezerdim.*** (H. Aytekin 1945 s. 72).

Burdur ‘Anadolu’da bir şehir ve vilayet adı’ < EYun. ***Πολυδοριν*** (Polyḏórin) D.J. Georgacas 1971n s. 109.

burgaç ‘anafor, girdab’ TS 706–707, AD. ‘vida’ DS 797 < ***bur–*** + fiilden nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–gaç*** eki. ※ ***Boz bulanık akar su, köprünün taştan iri ayaklarının çevresinde burgaçlar yapar.*** (K. Şipal 1971 s. 12).

⊡ Fiilden ***–gaç*** veya ***–maç*** ekleriyle teşkil edilmiş ve hareketlerden bahseden, bir bakıma nomina abstracta (soyut isimler) sayılabilecek bir kelime tipi vardır. Bunlardan A–B ve C–E ciltlerinde bulunanlar: ***burgaç, burgamaç, bükemeç / bükmeç, dolamaç, dönemeç / dönembeç, eğirtmeç*** (nomen instrumenti, alet ismi), ***eğmeç / eymeç***. Bu ekleri gösteren başka manalardaki kelime tipleri için b. ***aktaraç*** ⊡, ***anaç*** ⊡, ***atlangaç*** ⊡, ***bazlamaç*** ⊡, ***büzmeç*** ⊡, çığırtmaç ⊡.

burgaçlan– ‘burgaçta olduğu gibi dönmek’: ※ ***Her kılıkta, her renkte insan seli burgaçlanıp duruyor.*** (A. Yurdakul 1993 s. 198).

burgada, b. ***burgata***.

burgamaç ‘girdap veya kasırga’ < ***burgaç*** kelimesinin varyantı, krş. ***burgağaç, burgalaç*** DS 797. ※ ***Şimdi ölüversek; herşey, içimizi bir burgamaç öfkesiyle buran sancı, beynimizdeki sivilce, cemiyetin tükürdüğü adam olmak kepazeliği; herşey ve hepsi, ne kadar kolay bitiverecekler?*** (A. İlhan 1957z s. 267).

Burgas 'Bulgaristan'da bir şehir ve Karadeniz limanı' < ***burgaz*** 'kale' < Yun. **πυργος** (purgos) 'kule'.

AD. **burgaş-** 'burulmak, kıvrılmak' DS 797 < ***burk-*** + ?? ※ ***Ömer Ali gür sesiyle "Önce yaralılarıı!" diye bağırdı. Sinirleri burgaşıp gitmişti. Kendi sesini tanıyamadı yerin altında.*** (F. Baykurt 1982 s. 170–171).

⊡ Anadolu diyalektlerine (ve EOsm.'ya) özgün olmak üzere fiilden fiil yapan ***-(ı)ş-*** ekinin (b. ***alış-*** I ⊡) bir -***aş-*** varyantına rastlanılır. Tek tük örnekleri hep orta-dönüşkenlik (medialis-reflexivum) anlamında asıl fiilin manasını pekiştirici geçişsiz fiiller yapar. A–B ve C–E ciltlerinde çataş- (b. ***çatış- / çataş-***) ve ***depeş-*** (***depiş-***) örnekleri bulunuyor. Aynı ek, yine anlamca yakın olan ***-naş-*** genişlemesinde de gözükür (krş. ***arnaş-*** ⊡). O tip fiillerde bir tür fiziksel kavga ile ilgili bir mana görebiliriz. Nasıl oluştuğu şüpheli olan AD. ***burgaş-*** fiilinde ise bir ***-gaş-*** eki olduğu tahmin edilebilir. Krş. Evliyâ Çelebi'nin kullandığı garip sözcüklerin arasında ***azgaş-*** 'hiddetlen-, kavga et-' R. Dankoff 1991 s. 15; Codex Comanicus'ta (14. yy) ise ***azaş-*** 'yolunu şaşır-' fiili geçmektedir.

AD. **burgaştır-** 'karıştırmak, karmakarışık etmek' < ***burgaş-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) hâli. ※ ***Mahmut gene de bir iki sövdü içinden. Türkiye'dekl gibi kızgın kızgın homurdandı: "Madem çözecektln, neden burgaştırdın sarı şeytan?" dedi.*** (F. Baykurt 1982 s. 110).

burgata/burgada (gemici tabirlerinden) 'halatın muhit mesahası birimi' L. Gürçay 1943 s. 84 < İt. (Venedik diyal.) ***purgada*** 'inç' Kahane-Tietze 1958 no. 528. ※ ***Motorculuk ortaklığının üç burgadalık halatları gönderildi mi?*** (B. Arpad 1975 s. 19).

RD. **burgaz** 'kale' THASDD s. 1629 < Yun. ***πυργος*** (purgos) 'kule' A. Tietze 1955 s. 230. Krş. ***blrgos/blrgaz, Burgas***.

burgu b.m. (delik açmak için kullanılan alet) G. Molino 1641 (triuello kelimesinde) < ETk. ***borġuy*** 'boru (çalgı) Clauson 1972 s. 361 [***bur-*** + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***-gı*** eki (b. ***açgı*** ⊡)]: ※ ***Çekiç, törpü, keski, kalem, | Torna, burgu bütün elzem | Avadanlıklardır.*** (Tevfik Fikret 1958 s. 29).

burgul, b. ***bulgur***.

burgut-, b. ***burkut-***.

burhan, b. ***bürhan***.

burina, b. ***borina***.

burlnata, b. ***borineta***.

Osm. **burlya** 'hasır' < Fa. ***bürlyā*** a.m. ※ ***Ḥāṣılını ʿimāret-i mescide, bürlyāya, clrāġa vėrürem.*** (Ferec 855/1451 v. 236a).

Osm. **burlyabaf** 'hasırlar imal eden kimse, hasırcı' < Fa. ***büriyā-bāf*** a.m. [***büriyā*** ve ***bāf*** 'diken, dokuyan']. ※ ***Ḳaçan ʿaṭṭār ola ṣanʿatde bayṭār | Niçe zer-düz ola büriyā-bāf.*** (ʿÖmer b. Mezīd 1982 s. 157 [840/1437]).

burjuva/burcuva 'paralı sınıftan biri, kapitalist' < Fr. ***bourgeois*** a.m. [***bourg*** 'surla çevrili şehir']. ※ ***Küçük burjuva esnaflıklariyle iç dün-***

yası kararmamış bir nesildik. (B. Arpad 1976 s. 24). ※ ***Evet, eskiden bir dramınız varmış sizin. Oysa burcuvaların dramı yoktur.*** (Füruzan 1972k s. 303).

burjuvazi ‘burjuva sınıfı (aristokrasiden ve proletaryadan olmayanlar)’ < Fr. ***bourgeoisie*** a.m. Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Burjuvazi insan soyunu yaraladı. Onulmaz yaralar açtı insanda bu insan bölüğü.*** (Yaşar Kemal 1980 s. 88–89).

burk– ‘burarak çevirmek, mafsalı zorlayak hareket ettirmek (ms. kol), kanırtmak’ < ***bur–*** + ***–ak***, b. M. Erdal 1991 I, 494. ※ ***Tırpanı şöyle bir seferde burkacaksın.*** (F. Baykurt 1971t s. 352). ※ ***Alman’ın "Yanlışlık yapıyorsunuz! Burası erkekler helâsıdır" demesini filân dinlemeden, boş gözlerden birisine soktu karısını. "Anahtarı burk içerden gııız!" diye de bağırdı özenle.*** (F. Baykurt 1982 s. 107). ‘büzüştürmek’: ※ ***Ḥiddetle dudaḳlarını burḳuyordı.*** (H.Ż. Uşaḳlıgil 1307 s. 5). Mecazî manada: ※ ***Onun hafif bir sürme gölgesi ortasında parıltıları artmış, iri mıknatıslı gözleri ruhumu okşarken sonra sonra kalbimi burkar gibi tesirlerini artırdı.*** (H.R. Gürpınar 1943g s. 134).

Osm. **burka** ‘yaşmak’ < Ar. ***burḳaʿ*** a.m. ※ ***Görüb gül yüzüŋi ġonce ḥayādan | Yeşil burḳaʿ-la heb yüzin yaşubdur.*** (ʿÖmer b. Mezīd 1982 (840/1437) s. 128).

AD. **burkuk** ‘burkulmuş’ DS 799 < ***burk–*** + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat yapan ***–uk*** eki, b. ***açık*** I ⊡. ※ ***Kahvede çayları dağıtan çocuk, saat takındığı kolunu birazcık burkuk tutuyor. Herkes görsün. İlk kol saati.*** (A. Ağaoğlu 1982h s. 62).

burkul– ‘mafsalı zorlanmak, topallamak’ < ***burk–*** fiilinin passivum (edilgenlik) veya medialis–reflexivum (orta–dönüşken) hâli, b. ***açıl–*** ⊡. ※ ***Dönerken yerdeki çam yapraklarından kaydım, sağ ayağım burkuldu.*** (K. Bilbaşar 1961 s. 87). Mecazî manada: ※ ***O aldırmadı ama, içi burkulur gibi oldu.*** (S. Kocagöz 1941 s. 67).

burkuntu ‘iç organlarda hissedilen krampvari hareketler’ DS 799 < ***burk–*** + ***-untu*** (b. ***akıntı*** ⊡). ※ ***Kalbimdeki burkuntuyu, hayatımdaki çöküntüyü anlatabilmek için iki şey söylüyeyim: Yapayalnız kaldım! Ağlıyamıyorum!*** (Aka Gündüz 1930 s. 222).

burkut–/burgut– ‘burkulmasına sebep olmak’ < ***burk–*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli; ***/k/*** ile biten bazı fiillerde görüldüğü gibi causativum (ettirgenlik) ***–ut*** ekiyle teşkil edilmiştir, krş. ***korkut–, sarkıt–, ürküt–.*** ※ ***Onun yalnız benim gönlümde onulmaz bir ukdesi, beynimin içinde her lâhze sinirlerimi burgutan simsiyah bir kâbusu kaldı***. (H.R. Gürpınar 1942 s. 224).

burluta, b. ***borlota***.

burma I ‘kıvrılmış’ < ***bur–*** + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat yapan ***–ma*** eki, b. ***aşılama*** ⊡. ※ ***Beyaz ten, burma bıyıklar, pembe pembe yanaklar ...*** (S.M. Alus 1934 s. 129).

AD. **burma II** ‘telleri burularak yapılan bilezik’ DS 800, TS 709 < ***burma*** I. ※ ***Altın burmalar dirseklerine kadar çıkıyor muydu? Elif’in kolunda bir tek gümüş bilezik bile yoktu.*** (Reşat Enis 1944 s. 184).

AD. **burma** III ‘burma usulü ile enenmiş, iğdiş edilmiş’ DS 800, TS 709 < ***bur–*** I + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat

yapan ***-ma*** eki, krş. ***asma köprü, basma kitap***. ※ ***Oulan dört buynuzlu bi ġuzu daha burmaların yanına ġatıp İstanbula gedlyo. "Ḳasap-başı, saŋa burma getirdim."*** (A. Caferoğlu 1940 s. 9).

AD. **burma** IV 'musluk' DS 799 < ETk. ***bürme*** a.m. Clauson 1972 s. 366 [***bur-*** + fiilden nomen instrumenti (alet ismi) yapan ***-ma*** eki, krş, çığırtma, saldırma]. ※ ***Burması gevşeyen çeşmeden su damlıyordu.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 124).

Burma 'Güney Asya'da bir devlet' < Burmalıların dilinde ***Mran-mâ***. Kelimenin çeşitli izahları için b. Hobson–Jobson 1968 s. 131.

AD. **burnaz** 'büyük burunlu' DS 801, TS 711 < ***burun*** + göze batan bir vasfa dayanarak sıfat yapan ***-az*** eki J. Deny 1921 s. 582, b. ***alağaz*** ⊡. ※ ***Beni de huccet yazıp batırmıya sebep olan vekil burnazına lânet olsun!*** (Aḥmed Vefīḳ Paşa 1940 s. 29).

burnus 'Arap erkeklerinin giydiği kukuletalı kaftan; bir çeşit başörtüsü' Meninski 1680 I, 788 < Ar. ***burnus*** < BizYun. ***βιρρος*** (bírros) < Lat. ***birrus*** < Keltçe ***blrrus*** 'kapuşonlu kısa manto' a.m. G. Meyer 1893 s. 52, Meyer–Lübke 1935 s. 79. ※ **Âh, o meh-pāre güzel Tünuslı, |** ***O*** **güzel sāḳī, beyāż burnuslı!** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 33). ※ ***Mevlevlyye külāhı evlād-ı ʿArab tāclarından burnus ve ṭurṭūr ismiyle meşhūr ve evā'll-l İslām'da ʿalāmet-l zühd idi.*** (Müstaḳīm–zāde 18. yüzyıl, v. 7b). Krş. ***bornoz***.

buroşür, b. ***broşür***.

burs 'birinin tahsili için ödenen aylık para' < Fr. ***bourse*** a.m., asıl manası 'kese' < Lat. ***burs*** 'kese' < EYun. ***βυρσα*** (bursa) 'deri, meşin'. ※ ***Bizim oğlan sonunda bir burs kopardı. Almanya'ya gidiyor.*** (Peride Celal 1991 s. 358).

Bursa/EOsm. **Burüse** 'Türkiye'de bir şehir ve vilāyet adı' < Yun. ***Προυσα*** (Prúsa) a.m. ※ ***Nülüfer‿Hātūn ol‿hātūndur kim Ḳapluca Ḳapusına yaḳın yėrde Bursa ḥlṣārı dibinde tekkesi var.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 19).

EOsm. **burt-** 'surat asmak' < ***bur-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. Krş. M. Erdal 1991 I, 344 ※ ***Ayıḳ biz ḳorḳaruz Çalabumuzdan, bir günden, burtmış, ḳatı sarp.*** (A. Topaloğlu 1978 II, 107).

EOsm. **burtar-/purtar-** 'buruşturmak' DS 801, TS 711–712 < ***burt-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli, krş. çıkar-, kopar-. ※ ***Peyġamber sözln kesdüglçün yüzin purtardı.*** (A. Zajączkowski 1937 [1405] II, 69). ※ ***Gerçi fikr içinde yüzln burtarur, | Ol belādan gendözini ḳurtarur.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 952).

burtın-, b. ***burtun-***.

EOsm. **burtuk** 'asık (surat), çatık (kaş)' TS 713, Meninski 1680 II, 5972 < ***burt-*** + fiilden sıfat yapan ***-uk*** eki, b. ***akık*** ⊡.

Osm. **burtun** I 'eskiden bir harp gemisi tipi' < İt. ***bertone*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 92.

AD. **burtun** II 'yük gemisi' DS 801 < ***burtun*** I.

EOsm. **burtun-/burtın-** 'buruşmak' < ***burt-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli (b. ***acın-*** II ⊡). ※ ***Sāḳī-i ecel elinden tīġ-i kebüduŋ şarāb-ı zehr-***

ālüdın ṭatmadın yüzleri burtınub ḳanları ḳaçub ve içilmiş piyāle gibi beŋizleri uçub... (Maṭraḳçī 1976 [1533–1536] s. 274).

AD. **buru** 'sancı' DS 802, TS 713 < ***bur–*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–u*** eki [ET, ***–γu***, b. M. Räsänen 1957 s. 128–129], krş. ***koşu, soru***. ※ ***Kişi kim döndüre yüzin beginden | Buru olmasun eksük göbeginden.*** (Fḫrī 1974 [1367] no. 612). Mecazî manada 'uğursuzluk, belâ, felâket': ※ ***On iki yaşa giricek bir buru vardur; andan ḫalāṣ olursa ayruḳ ġam u elem yoḳdur.*** (Ferec 855/1451 v. 44a).

EOsm. ***buru–**, yalnız ***yüz burudı*** 'surat astı, kaşlarını çattı' ibaresinde, A. Topaloğlu 1978 II, 682 < belki ***burtdı*** ya da ***burutdı*** yerine?

buruç, b. ***burç*** II.

buruk 'olmamış meyvelerin tadı gibi acı; kekre' < ***bur–*** + fiilden sıfat yapan ***–uk*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Damağında buruk, yarım kalmış bir lezzetin tortusu vardı.*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 66). Mecazî manada 'acımsı, biraz küskün': ※ ***Dudakları, buruk bir gülümsemenin sessizliğiyle aralanıyor.*** (A. Yurdakul 1993 s. 262).

burul–, ***bur–*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli. 'ekşimek, tedirgin olmak, keyfi bozulmak, küsmek': ※ ***Her kadın gibi, o da kıskançtır. Kendinden başkalarına gösterilen ilgiden ne olsa burulur***. (S. Anadol 1947ç s. 17–18). ※ ***Kadının bu söylediklerine burulmuştu. Recep'e yaptıklarına pişman oldu.*** (M. Z. Saçlıoğlu 1997 s. 50–51).

burulu 'rulo hâlinde, dürülü' < ***bur–*** **+** fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfatlar yapan ***–ulu*** ek kümesi J. Deny 1921 no. 853, b. ***ardılı*** ⊡. ※ ***İlk bölmede, burulu burulu Frenk keçeleri, yol keçeleri, yer muşambaları...*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. Nisan 1941).

burum burum, yalnız ***burum burum bur–*** ve müştaklarında kullanılır, ms. ***burum burum burul–*** 'çok fazla sancımak' < ***bur–*** + nomen actionis (oluş ve kılış ismi) eki olan ***–um*** eki gibi ise de büyük bir ihtimalle doğrudan doğruya takip eden fiilden reduplication (ikileme) ve ***/um/*** unsuruyla hasıl olan kuvvetlendirici (ekspresif) bir çift tabir mevzuubahstır, b. ***apal apal*** ⊡. ※ ***Benim de karnıma o sancı saplandı. Midemde bir bıçak burum burum buruluyor.*** (A. Nesin 1960g s. 60). Veyahut ***burum burum buruştur–*** 'tamamıyla buruşturmak' ※ ***Kamarot İrfan'ın New York malı çirkin kravatımı hırstan parmaklarının arasında burum burum buruşturdu.*** (S.F. Abasıyanık 1953k s. 12).

burumburuşuk 'çok buruşuk' < ***buruşuk*** + reduplication (ikileme) + ***/u/*** tezat ünlüsü + ***/m/*** tezat ünsüzü, genişlemiş ön takı ile, b. ***besebelli*** ⊡. ※ ***Orta kat sofanın aptesane aralığında, yarı beline çıkan burumburuşuk kombinezonunun örtemediği dantelleri kopuk, kirli, lekeli donile, sıska bir kadın dağınık saçlı başını ıslatıyordu.*** (Reşat Enis 1933 s. 134). Krş. ***bumburuşuk***.

burun b.m. (yüzün ortasındaki organ) < ETk. ***burun*** a.m. Clauson 1972 s. 366–367. (ikinci ünlünün düşmesi için b. ***ağız*** I ⊡) ※ ***Başı eşek başına, burnı firengī bādincāna, deliklerinden çıḳan ḳıllar doŋuz ḳılına beŋzer.*** (Ferec 855/1451 v. 146b). ※ ***Nazan yorganı başına dek çekmişti. Burnunun ucu ancak görünüyordu.*** (Füruzan 1972k s. 94). Mimik ifadeleri yüzünden kibir' vs.: ※ ***O burun kime?*** (M. Seyda 1966 s. 39). 'gaga': ※ ***Bu eṣnāda bir burnı ḳızıl ḳarġa gelüb başuma ḳondı ve depemi burnıyla delüb beynümi yėmek murād ėdindi.*** (C. Oku-

yucu 1987 [1590–91] s. 378). 'bir şeyin en ön ucu: pabuç burnu, gemi burnu; karanın denize uzanan çıkıntısı'. 'duttan kaynatılarak alınan ilk şıra: taraktan alınan ilk yün' DS 603.

AD. **burun çalma** 'atın ve eşeğin hızlı soluması' DS 303 < ***burun*** ve çal- II. ※ ***Güneşli, aydınlık sonbahar günü bayrama yakışmıştı. Atlar keyifle burun çaldılar, furladılar.*** (Ş. Ünlü 1986 s. 103).

EOsm. **burunduk** 'burna takılan şey (kayış vs.), yular' TS 715 < ETk. ***burunduḳ*** a.m. Clauson 1972 s. 368 [***burun*** + ***-duḳ*** eki, b. M. Räsänen 1957 s. 97]. ※ ***Ve her kim işleri ve maṣlaḥatları burunduġın bir ögütçi vezīr eline ısmarlaya, her giz murādsuslıḳ anuŋ iḳbāli etegine ėrmeye.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 96).

AD. **burunduruk** 'hayvanların burunlarının üstüne takılan kıskaç' DS < ***burunduk***'un genişlemiş varyantı. Eki için b. ***boyunduruk*** ⊡.

Osm. **burunî** 'kibirli' < ***burun*** + isimden sıfat yapan Ar. ***-ī*** eki; < Türkçe kelimelere takıldığı zaman bazen alaylıdır, krş. ***kurumi***. ※ ***O yaşmak feraceli burunî de kimmiş beğenir misiniz?*** (S.M. Alus 1933p s. 80). ※***Vakıâ çoğunda kont, marki, baron zade. Bulonya ormanında atla gezintiden sonra Şanzelizedeki kâşanesinde kibar misafirlerini kabul ederken, elbette kurumî ve burunîlik elzem.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 31.VIII.1941). Krş ***burunlu***.

AD. **burunla-** 'burnu ile itmek, gagalamak, beğenmemek' DS 303–304. İsim/sıfat'tan fiil yapan ***-la-/-le-*** genişlemesi için b. ***acabla-*** ⊡: ※ ***Avrupa'da tahsil sizin gibilere bunu mu öğretiyor? Memleketinizin insanlarını burunlayın mı diyor?*** (Orhan Kemal 1951n s. 36).

AD. **burunlat-** 'saban demirinin ucunu onartmak' < burunla- + causativum (ettirgenlik) hâli (b. ***acıt-*** ⊡), DS 804: ※ ***Bir saban demirini burunlatmak için uzun bir yolu taban tepmeden ayaklarında onarıveriyorlardı.*** (S. Şengil 1943 s. 100).

AD. **burunlu** 'kibirli' DS 804, TS 716: ※ ***Anuŋ işi bünyādın gendözin görmek ve tekebbürlIk ve burunlulıḳ üzerine yapılmış gördüm.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 97). Krş. ***buruni***.

AD. **burunsalık** 'yularda başlığın burun üstüne gelen parçası' DS 804, TS 717 < ***burunsa-*** + ***lık*** b. N.A. Baskakov 1968 s. 121. ※ ***Ḥaydar Yahūdīden ġayrı‿ham-destlü yünligüŋ burunsalığına ḥīle ėderlerimiş.*** (M. Kütükoğlu 1983 s. 223). ※ ***Uzviyetin ruha taktığı zincir... Ruha dişlerini geçiren uzviyet. Ruh, uzviyete burunsalık taktığı ölçüde ruh.*** (C. Meriç 1992 s. 234).

burunsuz 'hımhım'. İsimden sıfat, ***-sız*** eki için b. ***adsuz/adsız*** ⊡. ※ ***Henüz burunsuz, hımhıma, pelteğe, kekemeye, dığdığıya, pepemeye rāst gelmedim.*** (Aḥmed Rāsim 1333 s. 17).

Osm. **buruntı** 'girdap' R. Dankoff 1991 s. 20 < ***bur-*** + fiilden çeşitli manada isim yapan ***-untı*** eki, krş. çarpıntı, ürküntü.

AD. **buruntu** 'sancı, gurultu (midede)' DS 804 < ***bur-*** + fiilden çeşitli manada isim yapan ***-untu*** eki, b. ***akıntı*** ⊡. ※ ***Açlığım bana tuhaf bir zevk veriyor, midemin buruntusunun aynini sanki siz de vicdanlarınızda hissedecekmişsiniz gibi geliyor bana*** (O. Asena 1955 s. 81).

Buruse, b. ***Bursa***.

Osm. **Burusevi/Bürusevi** 'Bursa'lı' < ***Buruse*** + ünlü ile biten isimden sıfat yapan ***–vî*** eki, krş. ***ailevi, zührevi***. ※ ***Monlā Ġazālī: Burüsevīdür, nāmı Meḥemmed.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 249).

buruş– 'buruşuk hâle gelmek' < ***bur–*** fiilinin ortaklık hâli. ***buruştur–*** 'buruşuk hâle getirmek (iki morfemden (bir anlama ya da bir gramer işlevine sahip en küçük dil birimi) ibaret olan ***–(ı)ştır–*** intensivum (pekiştirme) genişlemesi, b. ***anlaştır–*** II ⊡)': ※ ***Babam oyuncak kadehinden bir yudum alıp yüzünü buruştururdu.*** (Füruzan 1972k s. 44). 'büzülmek. kıvrılmak': ※ ***Haydar oğlan horluyordu. Senem rahat uyuyordu. Yeşer buruşmuştu.*** (F. Baykurt 1967k s. 303).

buruşa kal–/buruşakal– 'birdenbire buruşmak, kaşları çatılıvermek' < ***buruş–*** fiilinin ***–a*** zarf fiil (gerundium, ulaç, konverb) ve ***kal–*** yardımcı fiili, b. ***artakal–*** ve ***alıko–*** ⊡. ※ ***Açtı halıyı. Görüp, ondan sonra atacaktı asıl çığlığını. Ama tam tersi oldu birden. Yüzü buruşa kaldı.*** (F. Baykurt 1982 s. 31).

buruş buruş 'kırışık dolu, çok buruşuk' < ***buruş***, ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) sıfat olarak tekrarlanmış. ※ ***Seksenlik, akpak, buruş buruş bir ihtiyardı.*** (Orhan Kemal 1951s s. 14). ※ ***Buruş buruş elleriyle dizlerini ovaladı.*** (T. Apaydın 1991 s. 228). ※ ***Bulutlar henüz sıkılmış çamaşırlar gibi buruş buruştu.*** (M. Başaran 1964 s. 77).

buruşuk 'buruşmuş, düzgünlüğü kalmamış' < ***buruş–*** + fiilden etken fiilsıfatı (participium activum) manasında sıfatlar yapan ***–uk*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Elleri öylesine buruşuktu ki buruşuklar dönüyordu birbirine doğru.*** (Füruzan 1972k s. 23).

AD. **burut–** 'darılmak, somurtmak' DS 805 < ***burt–*** fiilinin varyantı. ※ ***Çember sakallı buruttu: "Cahil cahil konuşma!" dedi.*** (F. Baysal 1968 s. 62).

AD. **bus/pus** 'sis' DS 805 < ETk. ***bus/pus*** a.m. Clauson 1972 s. 370. ※ ***On sekizinci vaṣıyyet budur ki donanma giderken pus ve ḍuman olsa eger ḳıyıya rāst gelinürse hemān demürler bıraġub yatalar.*** (Kātib Çelebī 1329/1911 [1656] s. 160). ※ ***Yağmur bir pus gibi kasabaya sarılmış, her yeri ıslatmış.*** (R.H. Karay 1940m s. 81).

Osm. **bûs** 'öpüş, öpme' < Fa. ***büs*** a.m. ※ ***Furṣat el vėrdükçe dildāra bu dehr–i dündan | Fevt ḳılma vaḳti kim büs u kenār elden çıḳar.*** ('Ömer b. Mezīd 1982 [840/1437] s. 227). ※ ***Onu tenhada neşeli görünce, saçlarını tutup okşamalı, gülerek bûs etmeli ve sarılmalıdır.*** (Ç. Altan 1975 s. 56). 'ağız': ※ ***Küllī feryād ėtmege açdı büsı.*** (Gy. Németh 1919 [15. yüzyıl] s. 157).

AD. **bus–/pus–** 'gizlenmek; gizlenerek bir konuşmayı dinlemek' TS 806 < ETk. ***bus–/pus–*** a.m. Clauson 1972 s. 371 ※ ***Ben ḳorḳdum, vardum, bir yėrde busdum***. (Ferec 855/1451 v. 33a). ※ ***Elif acı, sindiği köşede küfürle karışık ağır sözleri duydukça korkunç bir karakuş karşısında pusan bir tavşan yavrusu gibi kendini kaybetmek derecesine gelmişti.*** (H. Aytekin 1945 s. 20). 'kaybolmak, inmek, geri gitmek': ※ ***Pusacak mı benim bu garnım?*** (M.G. Anadol 1984 s. 30).

AD. **busar–/pusar–** '(hava) bulutlanmak, kapanmak' DS 3490 < ***bus/pus*** + sıfat/isimden fiiller yapan ***–ar–*** eki, b. ***ağar–*** ⊡. ※ ***Hüseyin çarşıya girdiği vakit hava iyiden iyiye pusarmış, tek tük kar başlamıştı.*** (Feridun Osman 1936 s. 27).

AD. **busarık/pusarık** 'puslu, bulutlu, yağışlı' DS 806, 3489 < ***pusar–*** + fiilden sıfat yapan ***–ik*** eki, b. ***akık*** ⊡. ※ ***Baktı. Aşağılarda pusarık bir akşam vardı. Pusun içindekiler de mutluydular.*** (Y. Atılgan 1959 s. 48).

AD. **busat/pusat** 'elbise; kumaş parçası, bez' DS 806, 3490 < ***bisat***, b. A. Tietze 1992 s. 306 ※ ***Üç gün sonra bir uçurum kıyısında onun gelinlik pusatlarını bulmuşlar.*** (Feridun Osman 1936 s. 102).

busbudala 'bütün bütün budala' < ***budala*** + reduplication (ikileme) + /***s***/ tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡). ※ ***Kadın ya bilir de izzeti nefsini muhafaza için metheder, yahut bambasit ve busbudala bir tiptir.*** (Aka Gündüz 1930 s. 77).

busbulanık 'çok bulanık, sanki sis arkasından' < ***bulanık*** + reduplication (ikileme) + /***s***/ tezat ünsüzü, b. ***apakçıl*** ⊡). ※ ***İçtikleri sigaraların dumanından sahne, geridekilere busbulanık görünüyordu.*** (A. Ağaoğlu 1980ö s. 18).

bus bus bunal– 'büsbütün bunalmak, iyice bunalmak' < ***bunal–***, ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) bir çift ön-genişleme ile (ilk hecenin bir /***s***/ tezat ünsüzü ile iki kere tekrarlanması, b. ***apal apal*** ⊡). ※ ***Güneş altında busbus bunalıyorduk.*** (T. Apaydın 1952 s. 97). ※ ***Bus bus bunalıyordu.*** (T. Apaydın 1991 s. 236).

buse 'öpücük' < Fa. ***büsa*** a.m. ※ ***Bu şanemden bir büse uġurlamaḳ hevesi üzerüme ġālib oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 45a). ※ ***Büseŋe dil ḳāni' olmaz, vaṣlınuŋ şeydāsıdur.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 280).

buselik (musiki terimlerinden) 'bir makamın ismi' K. Uz 1964 s. 13–14 < Fa. ***bü-selīk*** a.m. ※ ***Andan def ṭutdı, büselīk gösterdi. Filcümle her maḳāmı, her āvāzel envā'-ı āhengile işledi.*** (Ferec 855/1451 v. 116b).

busı/busu/pusu 'birine saldırmak için saklanarak beklenen yer' TS 718–719 < ETk. ***busuġ*** a.m. Clauson 1972 s. 373. Fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan –i eki için b. ***alu-satu*** ⊡. ※ ***Gendü busıya girüben oturur.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 2145). ※ ***Vardılar, bir yėrde buṣuya girdiler.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 177). ※ ***Ardına düşdi. Malaṭiya derbendinde ėrişdiler. O sulṭān ḳulları derbende puṣu ḳomışdı.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 226).

EOsm. **buş–/puş–** 'kızmak, öfkelenmek' TS 719–720 < ETk. ***buş–/puş–*** a.m. ※ ***Kimi söger u kimi buşar u kimi doḳınır.*** (C. Brockelmann 1919 [14.–15. yüzyıl] s. 25).

EOsm. **buş ol–** 'öfkelenmek' < krş. ETk. ***buşı bol–*** a.m. Clauson 1972 s. 377. ※ ***Ṣaḳın ol çaġda ḳara pus olub imdi olma buş!*** (Naẓmī 1928 s. 24).

EOsm. **buşu** 'öfke' TS 720 < ETk. ***buşı*** 'kızgın, öfkeli' Clauson 1972 s. 377 yahut ****buşġu*** 'öfke'. Fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–i*** eki için b. ***alu-satu*** ⊡.

EOsm. **buşuk–/boşuk–** 'kızmak' < ***buş–*** + ***–uk*** b. M. Erdal 1991 II, 492. Fiilden fiil yapan ***–(ı)k–*** için b. ***acık–*** ⊡. ※ ***Buşuġır şāh-ı 'ālem-i 'irfān | Girür ol ġāra vü olur pinhān***. (Elvān Çelebī 1984 [1358–59], no. 168).

AD. **buşur–** 'tedarik etmek' DS 806 < ***başar–*** fiilinin (labial, dudak sesi) varyantı mı? ※ ***Valide, sen otur burada, Ben ekmek isteyeyim, di-***

leyeyim, bulayım, buşurayım, geleyim de yiyelim! (M. Tuğrul 1969 s. 338).

EOsm. **buşurgan–** ‘sıkılmak’ TS 721 (TS’de ***buşurga–***) < ***buş–*** + ***urgan–*** b. M. Erdal II, 458. ※ ***Gine bir gün Dalle oturmaḳdan buşurġandı.*** (Ferec 855/1451 v. 224b).

but, b. ***bud***.

but, b. ***büt***.

but/put ‘tapınılan cansız şey; haç’ < ETk. ***but*** ‘Buda’ < belki Çince vasıtasıyla < bir İranî dilden ‘bir ifritin adı’ G. Doerfer 1965 II, no. 716, Clauson 1972 s. 297. Krş. ***büt*** I. Ayrıca, Tk.ki şahıs isimlerindeki bu tür mana gelişmesi hakkında b. ***Abbâs yolcu*** ⊡. ※ ***Gördi ki bir putdur. İki gövher–i şeb–çirāġ gözleri yėrinde ornanmış.*** (Ferec 855/1451 v. 39a). ※ ***Bir gün bu karşılıklı tapınış sona ermiş ve dehşetli bir döğüşten sonra putlar gene karşılıklı kırılmıştı.*** (Reşat Enis 1945 s. 13). ‘haç’ ※ ***Kudüste oteller yarı kilisedirler; uşakları yarı papazdırlar ve hizmetçiler yarı hemşiredirler. Hepsinin cüppesi, putu ve beyaz başlığı, simokinleri, askıları ve önlükleri ile bir dolapta durur.*** (F.R. Atay 1938 s. 70). ‘güzel insan’: ※ ***Egerçi men‘ ėder zähid naẓardan senbüti, līkin | Gözetmek farż–ı ‘ayn oldı ne vaḳtın ‘arż ėderseŋ rü.*** (‘Ömer b. Mezīd 1982 (840/1437) s. 60). ***put gibi*** ‘sessiz ve hareketsiz: : ※ ***Onun, bahçeye kurulmuş sofrada rakısını içen babamın karşısında put gibi oturmuş, ona tıpkı kızlık resmindeki gibi baktığını anımsıyorum şimdi.*** (İ. Aral 1997 s. 303). ***put kesil–*** ‘taş kesilmek’: ※ ***Tornavida olduğu yerde put kesildi.*** (O.C. Kaygılı 1939 s. 216).

EOsm. **buta** I/**puta** (nişancılıkta) ‘hedef, nişan’ TS 3205–06 < Fa. ***büta***/***püta*** a.m.

AD. **buta** II ‘sevgili’ DS 806 < Az. Tk. ***buta*** ‘nişanlı’ (ADIL’de yok): ※ ***Päri hanımın älini Ġurbaninin älinä verib, onları bir–birinä buta eylädilär.*** (Azärbaycan Halġ Dastanları 1961 I, 127). Kelimenin menşei?.

Osm. **butafoga** ‘eskiden topları ateşlemek için kullanılan ve yanan fitili tutan sopa’ < İt. (Venedik diyal.) ***butafogo*** a.m. Kahane–Tietze 1958 no. 134. ※ ***Ve butafogalarında fitilleri daḫı ḥāżır müheyyā***. (F. İz 1965 s. 134).

butik ‘turistik eşyaların satıldığı dükkân’ < Fr. ***boutique*** < İt. ***bottega*** ‘dükkân’ < Lat. ***apothēca*** < EYun. ***αποθηκη*** (apoṯē’kē) ‘mahzen’. Sıfat yapmaya yarayan Fr. ***–ik*** için b. ***Adriatik*** ⊡. ※ ***Yol üstünde büyükçe bir butik, Vitrininde tanınmış bir sürü yabancı marka.*** (A. Yurdakul 1993 s. 127).

buton I ‘sivilce’ < Fr. ***bouton*** a.m., asıl manası ‘gonca’ [***bouter*** ‘itmek’ten]. ※ ***Yüzün geri kalan bölümleri koyu külrengi gölgeler altında boğulmuş, görünmez olmuştu. Butonlarla, karanlığı ve aydınlığıyla onu seyredenler üstünde mermerden yontulmuş kaygılı ve sıkıntılı bir maske izlenimi bırakıyordu***. (U. Kökden 1995 s. 101).

buton II ‘elektrikli cihazı işletmek için basılan düğme’ < Fr. ***bouton*** a.m. [***bouter*** ‘itmek’ fiilinden]. ※ ***Yüzbaşı uzandı, masanın üstünde duran yeşil zil butonuna bastı.*** (C. Tuncer 1960 s. 153).

EOsm. **butrak** ‘eski bir harp aleti’ TS 722 < ***buturak***/***butrak***. Krş. Ar. ***ḥasak*** a.m., asıl manası ‘dikenli bir bitki’.

butrak, b. ***buturak***.

AD. **buttuk** 'kısa don' SD 806 < ***butluk*** 'şalvar' TS 721–722 [***bud/but*** + ***-luk***, b. ***ahfadiyelik*** ⊡]. ***/l/*** sesinin düşmesi için b. ***atlık*** ⊡.

AD. **butum/buttum** 'yabani Antep fıstığı; yabani fındık' DS 806, R. Dankoff 1991 s. 20 < Ar. ***buṭm*** 'çitlembik ağacı' A. Tietze 1958 no. 14. Bu tür sessiz ikilemesi ihtiva eden diğer örnekler için b. ***amman*** ⊡.

AD. **butur** 'haşarı, azgın' DS 806, TS 722 (buturluk) < Ar. ***baṭir*** a.m. A. Tietze 1958 no. 13.

AD. **butura-** 'yaramazlık, taşkınlık yapmak' DS 807 < ***butur*** +***-a-*** genişlemesi, b. ***ada-*** I ⊡. A. Tietze 1958 no. 13.

AD. **buturak/butrak** 'yapışkan dikenli bir ot' DS 806–807, R. Dankoff 1991 s. 20 < ETk. ***buturġaḳ*** 'yumrulu bir ağaç' Clauson 1972 s. 309. Krş. ***bıtırak***.

buut, b. ***bu'd***.

buva, b. ***bu***.

buy, b. Osm. ***bu***.

buy- 'donmak, donarak ölmek' DS 808–809, TS 724, R. Dankoff 1991 s. 20 < ***buḏ-*** a.m. E.V. Sevortyan 1978 II, 242–243. ※ ***Bu ovadaki sazlıklardan birinde bir ördek avında beyaz bir kış gecesi çeşit çeşit su kuşlarının konserini dinlerken buyuyayazmıştım.*** (H. Birand 1957 s. 20). 'üşümek': ※ ***Aman, ylğltlm, iyice buymuşsun, sırılsıklam olmuşsun.*** (A. Nesin 1988 s. 78).

⊡ BSTTk.nde bazı sözcükler etimoloji bakımından şüphesiz bağlantılı oldukları hâlde ortada ortak bir fiil veya isim kökü gözükmemektedir: Mesela ***buy-*** (< ETk. ***buḏ-***) ve ***buz*** sözcüklerinin ortak bir ****bu-*** 'dondurmak' fiil kökünden türetildiği düşünülebilirse de, böyle bir fiil kökü hiçbir Türk dilinde (ETk. dahil) tespit edilememiştir. Fakat buna benzer bir durum başka birkaç örnekte daha görüldüğü için, ETk.'de (çok önceden kullanımdan kalkmış olan) geçişli fiilden orta-geçişsiz (medial–intransitivum) fiil yapan bir ***–(I)ḏ-*** genişlemesinin var olduğu farz edilebilir. (b. M. Erdal 1991 II, 642–644). A–B ve C–E ciltlerinde bulunan başka bir örnek şudur: ***doy-*** (< ETk. ***toḏ-*** < ****to-***) ~ ***dol-***, ***tok-*** (ETk. ***toḏ-*** fiili, diğer Türk dillerinde fonolojik kurallara uygun olarak şöyle değişmiştir: Kırg. ve Alt. ***toy-***, Tuv. ***tod-***, Hakas. ***tos-***, Yak. ***tot-***). Sonraki ciltlere ait ***siy-*** (< ETk. ***siḏ-*** < ****si-***) ~ ***sidik*** örneği de vardır.

AD. **buydur-**, yalnız ***uydur- buydur-*** tabirinde, labialisation'un (dudaksıllaşma) nadir bir varyantı, DS 807, b. ***ala bele*** ⊡, causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) eki için b. ***acıkdur-*** ⊡.

buylu, b. ***boylı***.

AD. **buyruk** I 'buyurucu, amir' DS 808, TS 727, Meninski 1680 I < ETk. ***buyruḳ*** 'emir verilen kimse, memur, ve dolayısıyla kudretli kimselerin unvanı' [***buyur-*** + fiilden isim yapan ***-uḳ*** eki, b. ***acuk/acık*** I ⊡].

buyruk II 'ferman, emir' TS 725–727 < ***buyruk*** I. Fiilden daha isim yapan ***-(ı)k*** için b. ***acuk/acık I*** ⊡. ※ ***Meydānda doḳsan doḳuz dār ağacın diksünler dėyü buyruḳ oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 66a). 'buyurma

salâhiyeti': ※ ***Muvaffaḳ;" Buyruḳ sizüŋ! Eyle olsun," dėdi.*** (Ferec 855/1451 v. 14b). ※ ***"Nilüfer'in müritleri" diyorsunuz siz onlara. Yatağından buyruk çekmesini bekliyorlar kocamış kraliçelerinin.*** (Peride Celal 1991 s. 29).

Osm. **buyruldı/buyrultu** 'amirden memura yazılı emir' TS 730–731, DS 808 < memurdan gelen arza yazılan şerh: ***buyuruldı/buyruldı*** 'emredildi'. /***d***/→/***t***/ degişmesi için b. ***buyurdı/buyurtu.***

buyur 'emir' TS 731 (***buyur al–***) < ***buyur–*** fiilinin emir kipi, krş. ***getir bötür, git gel, kaç göç, sus pus, yaz boz*** gibi çift tabirler, fakat teklerden örnek bulamıyorum. ***buyur–*** fiilinin emir şeklinden isim olma durumu için b. ***ayart*** ⊡, yardımcı fiilyle yapılan terkipler için b. ***alaşağı et–*** ⊡. ***buyur et–*** 'saygı ile teklif etmek, davet etmek': ※ ***Gidelim ya! belki sofraya buyur ederler.*** (Kemal Tahir 1955g s. 155).

buyur– 'emretmek' TS 731–732 < ETk. ***buyur–*** a.m. Clauson 1972 s. 387–388. ※ ***Kārevān–başı buyurdı, aŋa Kumāş geyürdiler, ata bindürdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 7b). ※ ***Ol sebebden bizi zindāna buyurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 19a). ※ ***Pādişāh ağır 'imāret yapmaḳ buyurdı. Bular ol işüŋ 'uhdesinden gelimediler.*** (Ferec 855/1451 v. 19a). ※ ***Mes'elesine cevāb vėre bilmemiş, ol sebebden anı öldürmege buyurdı.*** (Ferec 855/1451 v. 133a). ***buyur–*** fiili saygılı konuşmada ***et–/eyle–*** yerine yardımcı fiil olarak kullanılır: ※ ***Şehzādeye çāre eylemek böyle olur ki destür buyurasın, cihānı ben bilesince gezevüz.*** (Ferec 855/1451 v. 36a). ※ ***Taṣavvur buyrulsun ki Macār memālikinde nehirler 'alettaḳrīb beş biŋ kilometroluḳ yol teşkīl ediyorlar.*** (Cenāb Şahābeddīn 1335 s. 284). ***buyur–*** fiili saygılı konuşmada 'söylemek' manasına kullanılabilir: ※ ***Rāst buyurduŋuz, çoḳ meşaḳḳat gördüŋüz, vaḳt–dur ki āsāyiş olasız.*** (Ferec 855/1451 v. 47b). ※ ***Goethe üstadımız, "Başkasının acısını paylaşmak marifet değildir. Asıl zor olan, başkalarının başarısına sevinebilmek, başkalarının saadetine gönül dolusu katılabilmektir" buyurmuş.*** (H. Taner 1954 s. 76).

Osm. **buyurdı/buyurtu** 'nizam, kanun' s. Kakuk 1973 s. 84–85, TS 732 < ***buyur–*** fiilinin geçmiş zaman 3. şahıs tekili, b. ***bastı*** ⊡. Son ünsüzdeki dissonorisation (tonsuzlaşma) hadisesi (/***d***/→/***t***/ kelimenin ***–urdı→–urtu*** ile biten ses taklidi isimleri (ms. ***gümürdi→gümbürtü***) takip ettiğini gösterir. krş. ***buyruldı.***

Osm. **buyurdum** 'buyrultu, yazılı emir' TS 731 < ***buyur–*** fiilinin geçmiş zaman 1. şahıs tekili burada isim olarak kullanılmıştır, krş, ***boğuldum, buldumcuk, büzdüm, çıtkırıldım.***

Neolojizm **buyurgan** 'buyurmaya alışık, sert, mütehakkim' < ***buyur–*** + fiilden, insanın tabiatinde olan devamlı bir vasfı bildiren sıfat yapan ***–gan*** eki, krş. ***alıngan*** ⊡. Güzel, doğru yapılan ve kolay anlaşılan bir neolojizm. Eserimize aldığımız diğer neolojizmler için b. ***andaç*** ⊡. ※ ***Şükran Safinaz, günlerdir bu an için sakladığı o buyurgan bakışlarından vazgeçti.*** (A. Yurdakul 1996 s. 69).

buyurtu, b. ***buyurdı***.

buz b.m. (donmuş su) < ETk. ***büz*** a.m. Clauson 1972 s. 389. ※ ***Ḳar atuŋ üzengüsindeydi, belki daḫı ziyādeydi, ve bu Tuna suyın͜hod mubālağa ḳaluŋ buz ṭutmışdı.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 180). ***buz***

gibi 'çok soğuk': ※ ***Baksanıza avucumdaki şu buz gibi terlere! Yüreğim çarpıntının şiddetinden kopacak.*** (S.M. Alus 1944 s. 173). 'taş kesilmiş': ※ ***Küçükten beri bir şey hakkında memnun olursa buz gibi donar kalır. Ādeta dili, dişi durur.*** (R.C. Ulunay 1941 s. 159). 'mırın kırın yok, itiraf etmeli, şüphe kalmadı': ※ ***Kışın soğuk vardı, onu bahane ediyorduk ikimiz de. Yok, yok, soğuk moğuk bahaneydi, buz gibi tembeldik ikimiz de***. (M. Hacıhasanoğlu 1952 s. 51) ※ "***Ben de Gallçyaya muharebeye." – "Ben onu atlattım. Demek sen yakanı kurtaramadın?" – "Buz gibi asker oldum. Galiba bu gidişle ben boyuna asker kalacağım."*** (S.E. Ertem 1935). Krş. ***buz gibi***. ***buz kay-*** 'buz üstünde patinaj yapmak': ※ ***Ba'żıları duḫanını içerek, ikişer, üçer kişi muṣāḥabet ėderek buz ḳayarlar.*** (Evliyā Çelebī 1314 [17. yüzyıl] II, 334).

buzağu/buzağı, AD. **buzak/buzov** 'sütten kesilmemiş sığır yavrusu' DS 809, 811, 733–734 < ETk. ***buzağu*** a.m. Clauson 1972 s. 391. ※ ***Gördiler ki semüz buzağular analarıyla buluşdılar, emdiler, aruḳladılar.*** (Ferec 855/1451 v. 190b).

AD. **buzala-/buzla-/ bızla-** 'buzağılamak' DS 676, 810 < ***buzağı*** + isimden fiil yapan ***-la-*** genişlemesi ※ ***Atalar eydür: Oġurlayın yügüren āşikāre buzalar.*** (V. İzbudak 1936a no. 260). ※ ***Yiŋi bızlamış bi dişi ḳopek yavrusunnan bi ėrkek ḳopek yavrusunu...*** (Z. Korkmaz 1994 s. 30). Krş. ***buzalacı***.

AD. **buzalacı** 'gebe inek, manda vs. DS 810 < ***buzağıla-*** + ***-yıcı*** ekleri, krş. ***kuzulacı***. ※ ***Kumru Gelin'in kayın babası, üç aydan beri ahırında beslediği şeyhinin ineklerini — buzalacı olduklarından — geceleri sık sık yoklardı.*** (H. Aytekin 1947 s. 31).

buzar- 'donmak' (?) ***buz*** + isim/sıfattan bir hâle dönmek manasında fiil yapan ***-ar-*** genişlemesi, b. ***ağar-*** ⊡. ※ ***Yürekleri buzarmışţı.*** (Tarık Dursun K. 1959 s. 70). Başka kaynaklarda bulunamadığı için şüphelidir.

buzdığan, b. ***bozdoğan***.

AD. **buzgi** 'dikenli çalı' DS 810 < Gürc. ***budzgi*** 'kirpi yavrusu' V. Cangidze 1983 s. 82.

buzhane 'buz deposu; soğukluk' < ***buz*** ve ***hane***, b. ***abdesthane/apteshane*** ⊡. ※ ***Şanki buz-ḫāne gibidür o mekān, | Bel ṣovuḳluğına uġrar insān.*** (Enderūnī Fāżıl Beg 1286 s. 63).

Osm. **buzine** 'maymun' < Fa. ***būzīne*** a.m. ※ ***Bir bölük būzīneler cemā'ati bir ḍaġda olurlardı.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 44).

buzla-, b. ***buzala-***.

AD. **buzlu** 'bir kumaş cinsi, bir cins kadife' DS 811, H.Z. Koşay 1944 s. 328 < belki buzlu cama benzer görünümü olan bir cins saten. ※ ***Kız ve oğlan evinden seçilecek kadın ve erkekler ya bir tüccar dükkânına gider veya tüccarın ayıracağı en iyi keten, çuha, canfes, buzlu, sevayi kumaş topları beğenilmek üzere eve gönderilirdi***. (H.Z. Koşay 1944 s. 136) Sıfat olarak başka eşya için de kullanılır (isimden özellikle sıfat yapan ***-li*** eki için b. ***adamakıllı*** ⊡[2]). ※ ***O günün akşamı toplanan bu eşyadan geline alt olanlar buzlu gelin sandıklarına yerleştirilir.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 138).

buzov, b. ***buzağu***.

buzuki 'Yunanistan'da popüler olan bir telli çalgı' < Yun. ***μπουζουκι*** (buzúki) a.m. < Tk. ***bozuk***, krş. ***bozuk*** III. N.P. Andriotis 1983 s. 222'de gösterilen etimoloji yanlıştır. ※ ***Buzuki hâlâ inlemektedir.*** (A. Ağaoğlu 1993 s. 28).

büber, b. ***biber***.

AD. **bübübük** 'çavuş kuşu' DS 811 < ses taklidi kelimelerden. krş. İng. ***hoopoe***, Lat. ***upupa,*** EYun. ***εποψ*** (épops), etc. (F. Kluge 1975 s. 857). Krş. ***bupbu***.

bücür (istihfaf veya alaylı konuşmada) 'kısaboylu, bodur (kimse) < E.V. Sevortyan 1978 II, 286'ya göre ***bodur*** kelimesine ve Kırg. ***bücüy-*** 'büzülmek' fiiline bağlanıyor. ※ ***Meselâ meşhur cüce serseri Simon! Bu bücürü yeni tıkıldığı karakolun birinden ben çıkarttım.*** (Nâzım Hikmet 1932 s. 90).

Osm. **büdelâ**/BSTTk. **budala** 'Sufiler arasında seçkin bir zümre' M.Z. Pakalın 1946 s. 249 < Ar. ***budalā'*** [***badīl*** 'bedel' kelimesinin çoğulu]. Krş. ***budala***.

AD. **büdre-** 'sürçmek, ayağı bir şeye takılarak sendelemek (at hakkında)' DS. 812 < Az. Tk. ***büdrā-***, Türkm. ***büdre-*** a.m. E.V. Sevortyan 1978 II, 285-287, T. Tekin 1982 s. 569 no. 17, Krş. ***büdür-***.

EOsm. **büdür-** 'sürçmek, ayağı bir şeye takılarak sendelemek (at hakkında)' TS 735 < Tat. ***böterü*** 'çevirmek, burmak' Tatarsko-russkiy slovar 1966 s. 94 ve Dedem Ḳorḳut 1973 [14.-15. yüzyıl] s. 182. ※ ***Çapar-iken aġ boz atuŋ büdürmesün.*** (Dedem Ḳorḳut 1973 [14.-15. yüzyıl] s. 74). Krş. ***büdre-***.

büfe I 'sofra takımlarının saklandığı dolap' < Fr. ***buffet*** a.m. Kelimenin aslı bilinmiyor. ※ ***Sağ duvarda, yine eski zaman işi, büfe olarak da kullanılan, bir konsol***. (A. Nesin 1970c s. 7).

büfe II 'toplantılarda misafirler için yiyecek ve içeceklerin konulduğu masa' < Fr. ***buffet*** a.m. ※ ***Aşağıda, büfe yanında kafalarını dumanlandırmış bir grup gençler aralarında kıs kıs gülerek, Sinandan bahsediyorlardı.*** (Fazlı Necip 1930 s. 250).

büfe III 'hazır yiyecek, içecek, gazete vs, satılan küçük dükkân' < Fr. ***buffet*** a.m. ※ ***Karşılaştığı ilk büfeden sigara aldı Nadya.*** (A. Yurdakul 1991 s. 21).

büğe-, b. ***böğe-***.

büğet, b. ***böğet***.

bügid-, b. ***büküt-***.

büğrü, b. ***bükrü***.

büğü/büyü b.m. (tabiat üstü tertibat) DS 814 < ETk. ***bögü*** 'büyücü' Clauson 1972 s. 324-325 (b. ***alu-satu*** ⊡). ※ ***Evet. Ama, gün geçtikçe, nasıl söyliyeyim, o büyü bozuldu yavaş yavaş. Sevginin yerini arkadaşlık mı aldı ne?*** (M.C. Anday 1965i s. 14). ***büyü yap-*** 'gayrıtabii vasıtalarla birisine tesir etmeye çalışmak': ※ ***Arada içine bir fırfirek de giriyormuş. Ya düşmanlar büyü yaptılarsa?*** (S.M. Alus 1944 s. 78).

büğülü/büyülü 'klarnet' DS 833 < krş. İng. ***bugle*** 'bir nevi nefesli çalgı', fakat aynı cins çalgı olmıyabilir ve 1930'larda İngilizceden alınmış müzik terimleri yoktur. ※ ***Sesi Denizli horozu gibi firaklı firaklı uzayan şekercinin horoz şekeri, Bahriye veya Topane mızıkasından ıskarta, krenete ve yahut büğülüsiyle Peruzun kantosunu, hayalî Salihin Frengi zıplattığı yüz yıllık polkayı çalan macunundan değnek dolusu macun.*** (S.M. Alus, Akşam Gaz. 14.IX.1942). ※ ***Tam o aralık biraz ilerimizde bir macuncu. Çocuğun biri macun mu aldı, yoksa oradakilerden biri mi çaldırmak istedi, herif büğülüyü dudaklarına yapıştırıp Cezayir marşını tutturur tutturmaz, toz dumanâ karıştı.*** (S.M. Alus 1944 s. 105).

büğün, b. ***böğün***.

bühtan 'iftira' < Ar. ***buhtān*** a.m. ※ ***Senüŋ bir ḥelāl cüftüŋ var-idi, anı töhmet-ile bühtān-ile senglsār eylemişler.*** (Ferec 855/1451 v. 182a). ***bühtan et-*** 'iftira etmek': ※ ***Bundan böyle kimsenüŋ zehresi olmaya ki müsülmānlar͜ ḫātünlarına, pārsālarına bühtān ėdeler.*** (Ferec 855/1451 v. 26b). ※ ***İlle söz kim kişiye bühtān olur | Abı gėdermege ne dermān olur.*** (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1108).

AD. **bük** I 'su kenarında sık çalılık' DS 814–815, TS 738, R. Dankoff 1991 s. 20 < ETk. ***bük*** a.m. Clauson 1972 s. 324. (S. Tezcan'ın notu: Eski Uygurca **berk** 'orman, koru' > **bürk** > **bük.**) ※ ***Kisle Büküne yalnız olarak gelmişdim. Bu bük kirpikler arasından açılarak çakan çakır bir göz gibi, sık çalılar arasından parlayan bir koydur.*** (Halikarnas Balıkçısı 1947m s. 116). 'koy': ※ ***Meẕkür burunı gün baṭısı ṭarafına dolaşduḳda Sögüt Bükl dėrler bir bucaḳ var.*** (Pīrī Re'īs 1935 [932/1525] s. 157). ***büklük*** 'sulak yerde çalılık': ※ ***Çukurovanın çok yeri büklük, çok yeri bataklık. Büklükler biçilir, bataklıklar kurutulur.*** (Yaşar Kemal 1955ç s. 13).

EOsm. **bük** II 'yem, lokma' TS 738 < Yun. (İnebolu) ***μπουκι*** (búki) 'ekmek parçası, lokma' A.A. Papadopoulos 1961 I, 64; Papadopoulos'a göre bu kelime Yun. ***μπουκα*** (búka) [< Lat. ***bucca***] 'ağız' kelimesinin küçültme eklisidir. ※ ***Aġyār ile gördl seni, deng oldı dėdi dil, | Bārī yėmlşüŋ ͜ ḫübını eyler ḍoŋuza bük.*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] I, 188). ※ ***'Yā Temīm, cinnīlerüŋ ṭa'āmı nedür?' ... Temīm eyitdi: 'Āḏemīler evlerinde yėmeg-içün saḳladuḳları, bismillāh-ile ḍutub ḳapmasalar, anlaruŋ bükl olur. Ve cünüb kişiler ve bī-namāzlar ellerin ṭa'āma ṣunsalar, ol ṭa'ām daḫı anlaruŋ bükidür. Yėyecekleri bu nesnelerdendür.'*** (Ferec 855/1451 v. 138b).

bük- 'eğmek' < ETk. ***bük-*** a.m. Clauson 1972 s. 324. ※ ***Arḳasın bükerek yürürdi.*** (Ferec 855/1451 v. 214b). ※ ***Pertev dudağını bükmüş, dalgın gözlerle nişanlısına bakmıştı.*** (İ. Tarus 1961 s. 95) 'bir yerinden güç ile zorla-yarak kırmak': ※ ***Ḳatı yėller esüb anı egüb bükemez***. (Ferec 855/1451 v. 244b). 'katlamak, devşirmek': ※ ***Çoraplarını büktü.*** (İ. Tarus 1961 s. 252). ※ ***Niyçün ġam bisātını nişāṭile dürüb bükmeyem?*** (Ferec 855/1451 v. 128a). '(iplikleri) burarak sarmak': ※ ***Ustabaşı pos bıyığının sağ ucunu yukarıya doğru büktü, bir daha büktü.*** (S.E. Ertem 1930se s. 62).

Osm. **bükâ** 'ağlama' < Ar. ***bukā*** a.m. ※ ***Hüngür hüngür ağlamaḳ içün ḳocasınıŋ döşeğine ḳapandı. Lākin menba'-ı bükāsı ḳurumuş gibi gözlerinden yaş gelmedi. Ağlayamadı***. (H.R. Gürpınar 1927n s. 203–204).

AD. **büke**, b. ***buk*** II.

AD. **bükeç** 'köşe, dönemeç' DS 816–817 < ***bük–*** + fiilden isim yapan ***–eç*** eki J. Deny 1921 s. 580. ※ ***Az önce gördüm kocanı bükecin başında ulan!*** (F. Baykurt 1971t s. 13).

bükelen– 'yaltakçılık yapmak, köle gibi eğilmek' < ***bük–*** + fiilden frequentativum (sık sık tekrarlama) fiili yapan ***–ele–*** genişlemesi (b. ***avkala–*** ⊡) + reflexivum (dönüşlülük) eki, krş. ***eşelen–, silkelen–***. ※ ***Altındiş'e yüz suyu dökmek, iş diye bükelenmek, "Aliosman gelince ..." diye yalvarmak yoktu gayrı.*** (M. Başaran 1992 s. 36).

AD. bükemeç/bükmeç 'dönemeç, viraj' DS 815–816 < ***bük–*** + fiilden isim yapan ***–(a)maç*** eki (J. Deny 1921 s. 579–580), b. ***burgaç*** ⊡. ※ İnsan gibi anlayışlı ***bir hayvandı bu. Kaç kez zor bükmeçlerde birbirimize bakıp konuştuyduk!*** (M. Başaran 1964 s. 89).

bükid–, b. ***büküd–***.

büklüm 'bükülmüş şey, kıvrım, dönemeç' DS 817, TS 739 < ***bükül–*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***–üm*** eki, b. ***adım*** I ⊡. Fiilin ikinci ünlüsünün düşmesi için b. ***arlan–*** ⊡. ※ ***Ẓarflarda nāmelerle berāber arada ṣırada bir büklüm ṣaç, içinde ṣolmuş gül, menekşe gibi maʿnālı maʿnāsız eşyā da bulunurdu.*** (Aḥmed Rāsim 1340/1922 s. 352–353). ***iki büklüm ol–*** 'iki kat olmak, beli bükülmek' (krş. ***iki bükül–***): ※ ***Kadın sözünü bitirmeden Hacı Ethem birden kolunu yakaladı, kıvırdı ve bağırarak iki büklüm olan kadına şiddetli bir tokat yapıştırdı.*** (Sabahattin Ali 1937k s. 54–55).

bükmeç, b. ***bükemeç***.

Bükreş 'Romanya'nın (eskiden Eflâk) başkenti' < Rum. ***București***. ***/t/*** yitimi için b. ***abdest*** II/***aptes*** ⊡[1]. ※ ***Bükreş nām şehr–i maʿmüreye varub anda esīr u destgīr olan mubālaga ehl–i İslām ʿiyāllerin āzād ėtdüklerin bildürmişler.*** (Selānikī 1989 [1599] I, 515).

AD. **bükrü/büğrü** 'kambur' DS 818, TS 737 < ETk. ***bükri*** a.m. Clauson 1972 s. 328. ※ ***Ḳāmeti doġrı ola, bükri olmaya.*** (Mercümek Aḥmed 1944 [15. yüzyıl] s. 171).

büksül– 'kamburlaşmak, kamburunu çıkarmak' V. İzbudak 1936i s. 8 < ETk. ***büksül–*** (***bükşül–*** ?) 'deşilmek, yırtılmak' Clauson 1972 s. 329–33 ※ ***Karas giriyo odamıza, tüysüz sol kulağını kurşuni keten eteğine sürtüyo D'nin. Büksüle büksüle çıkıyorlar.*** (L. Erbil 1961 s. 45).

AD. **büküd–/büküt–** 'bir sıkıntı ile büzülmek' DS 819 < ETk. ***büküt–*** (manası tam anlaşılmıyor) Clauson 1972 s. 325; ünlü + ***/d/*** ile yapılan mediyal fiiller için b. M. Erdal 1991 II, 642–644. Krş. ***tozut–***. EOsm. ***bükid–*** 'eğilmek': ※ ***Damında kişi yürüseydi yaya | Bügideydi kim göge dokunmaya.*** (Köprülüzâde 1934 s. 52).

⊡ Yalnız tek heceli fiil köklerine gelen causativum (ettirgenlik) şekline (***acıt–*** ⊡) benzeyen kullanımdan düşmüş –***it***– vs. genişlemesi, çok nadiren reflexivum (dönüşlülük) anlamı taşır, yâni vücudun veya aklın oluş veya kılışlarını belirtir (b. M. Erdal 1991 II, 642–643). A–B ve C–E ciltlerinde geçenler şunlardır: ***büküd– / büküt–, büzüt–, çöküt–, diret–***. Causativum (ettirgenlik) ekine sahip olup da causativum (ettirgenlik) fonksiyonu olmayanlar için b. ***apart–*** ⊡.

bükük 'bükülmiş, eğilmiş' < ***bük-*** + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat yapan ***-ük*** eki, b. ***açık*** I ⊡. ※ ***Ev içinde yüz kişi ola yaturlar: kimi başı kesük, kimi ḳarnı deşük*** (metinde ***eşük***), ***kimi ḳanı*** (metinde ***ḳarnı***) ***dökük, kimi bėli bükük yaturlar.*** (Ferec 855/1451 v. 11b). ※ ***Vallaha, her seçimde boynumuz bükük kalıyor.*** (M. İzgü 1993 s. 11).

bükül-, ***bük-*** fiilinin passivum (edilgenlik) hâli < ETk. ***bükül-*** a.m. Clauson 1972 s. 326. ※ ***Evine gelür, neye baḳarsa‿harāb görür. Lā-cerem ġuṣṣadan pīr olmışdur, bükülmIşdür.*** (Ferec 855/1451 v. 191a). Mecazî manada 'kederlenmiş, ümitsizliğe düşmiş': ※ ***Bu ḥasretde ḳaldum, bu fikretde buŋaldum, büküldüm.*** (Ferec 855/1451 v. 116a). ***iki bükül-*** 'beli bükülmek' (krş. ***iki büklüm***): ※ ***Bir pīre uġradılar, sāl‿horde, iki bükülmIş, bir yėrde degenegIn dayanub durur.*** (Ferec 855/1451 v. 190b).

büküm 'kıvrım, kat' DS 819 < ***bük-*** + fiilden nomen actionis (oluş ve kılış ismi) yapan ***-üm*** eki, b. ***adım*** I ⊡. ※ ***Minare boyu kayalar su içindeydi. Dipleri ekili topraktı. Ta aşağılara kadar, merdiven merdiven, teras teras, büküm büküm serIlIydIler.*** (İ. Tarus 1961 s. 278).

AD. **büküntü** 'köşe' DS 819 < ***bük-*** + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-üntü*** eki, b. ***akıntı*** ⊡. ※ ***Sāmī'niŋ, en küçük büküntisüne varıncaya ḳadar neẓāret-I maḫṣūṣa ile gözü önünde kendisine dIkdIrüb.*** (Ebūbekir Ḥāzım 1326e s. 97).

AD. **büküş-** yere yuvarlanmak; bir köşeye kıvrılıp uyuyakalmak' DS 819, TS 740 < ETk. ***büküş-*** 'beraber bükmek' Clauson 1972 s. 329. Ortaklık (cooperativum) manasında fiil yapan ***-(ı)ş-*** için b. ***ağlaş-*** ⊡.

büküt-, b. ***büküd-***.

Osm. **bül'acab/bül'aceb** 'acayip, şayanıhayret' < Ar. ***(a)bu l-'acab*** a.m. ['şaşkınlığın babası']. ※ ***NIhān‿hāne-I ġaybdan ne bu-l-'acab işler ẓāhir olısardur?*** (Ferec 855/1451 v. 21b). ※ ***Arḳa vėrme dār-ı dünyāya çü IstIḳrārı yoḳ, | Bü l-'aceb vīrānedür kim saḳfı var, dīvārı yoḳ.*** ('Ālī 1994 [1591-99] s. 253).

⊡ Ar.dan alınmış kelime ve tabirler arasında etimolojisine dayanarak başında bir / ***e*** / beklediklerimizin bazılarında bu ünlü yoktur. Gerçi Tk.nin Anadolu diyalektlerinde de böyle apocopée (ünlü düşmesi) hadiseleri vardır (krş. ***abaytaran→baytaran***); bu söylediğimiz apocopée'ler, kelimeler Tk.ye girmeden önce ve en geç Fa.'da olmuşa benzer. A-B ve C-E ciltlerinde yalnız ***ebu***'dan ***bul'acab*** ve ***emir***'den ***Emirgân→MIrgün*** örnekleri gösterilebilir, fakat daha sonraki ciltlerde ***emIr***'den ***mir, mIrahor, miralay, mirî, mirliva, mir-I miran, mirza*** bulunacaktır.

bül'aceb, b. ***bül'acab***.

bülbül 'sesi güzel bir kuş' < Fa. ***bulbul*** a.m. ※ ***Bülbüller serv aġacına üşdiler, nüvāḫt diŋledIler, diŋlendIler.*** (Ferec 855/1451 v. 202a). ***bülbül kesil-*** 'gevezelenmek, coşarak hiç susmamak': ※ ***Sen hiç böyle inatçı değildin. Bir kadın lâfı açıldı mı, hemen bülbül kesilirdin.*** (S.M. Alus 1944 s. 8). ※ ***Bileceksin, sorguda bülbül kesilmişti bu, önüne gelenin adını vermiş, sorulmayan ayrıntıları anlatmıştı.*** (A. İlhan 1973 s. 119).

Osm. **bülega** 'belâgat sahipleri, güzel konuşanlar' < Ar. ***bulaġā'*** a.m. [***bāliġ*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ba'ż-ı ẓurefā'-i zamān ve büleġā'-1 nādiredān...*** ('Ālī 1978 v. 19b).

Osm. **bülend** 'yüksek, uzun boylu; yüksek (ses hakkında)' < Fa. ***buland*** a.m. ※ ***Şehzāde ṭanbür eline aldı, bülend āheng dutdı, bir dest germ güyendelik eyledi.*** (Ferec 855/1451 v. 202b).

EOsm. **bülki–** 'kaynamak', **bülkiyü çık–** 'kaynayarak çıkmak, (yerden) fışkırmak' A. Topaloğlu 1978 II, 111 < ETk. ***bürkür–*** a.m. Clauson 1972 s. 363.

bülten 'resmî bildirme; dergi' < Fr. ***bulletin*** a.m., bugünkü bilgilere göre ona benzeyen İt. ***bolletino*** Lat. ***bulla*** 'altından yapılmış muska mahfazası' kelimesinin müştakkı. Küçültme eki ***–ino*** için b. ***albino*** ⊡. ※ ***Gazete idarehanesi gibi bir yerdeyim. Yanyana masalar, çat çat çat yazı makinelerinin sesleri, duvarlara asılmış bültenler.*** (A. Ağaoğlu 1992 s. 96).

Bülûcistan 'İran ve Pakistan'da yaşayan Bülûclar'ın ülkesi' < Fa. ***Bulūcistān.*** Memleket isimlerine takılan Fa. ***istān*** eki için b. ***Acemistan*** ⊡.

büluğ, b. ***bulüğ***.

AD. **bülü** I 'hindi' < ses taklidi kuş isimlerinden, krş. ***bupba, bübübük***. ※ ***Bülüler (hindiye bizim köylü bülü der) iyice zayıfladı, yürüyemez oldular.*** (M. Makal 1950 s. 16).

AD. **bülü** II 'yufka' (THASDD s. 239: 'yulaf ekmeği') DS 820 krş. Kürt. ***bulu*** 'mısır' < Ar. Jaba–Justi 1879 s. 54.

bülü III, b. ***buli***.

bülüç/piliç 'piliç' DS 821 < Yun. ***πουλλιτσα*** (pulítza) 'kuş yavrusu; civciv' [***pulí*** 'kuş' + küçültme eki olan ***–itza***] (A. Tietze 1957 no. 165 yanlıştır). ※ ***Üç dört tavuktan kuluçka düşen birinin altına arkadaşlarından aldığı birkaç hint tavuğu yumurtası koyarak piliç çıkardı.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 67–68). (Argo) 'kız' H. Aktunç 1990 s. 227 (Yunancası aynı zamanda okşama tabiri): ※ ***Şansımız iyi gider de bir iki piliç düşürdük mü bak keyfimize!*** (M. Güler 1990 s. 187).

AD. **bülür** 'zedelenmeden kabuğundan çıkarılan ceviz çekirdeğinin bütünü' (Akyazı'da duydum) < Erm. ***bolor*** 'bütün'.

Osm. **büngâh** 'menkul mallar, ağırlık' < Fa. ***bangāh*** a.m. ※ ***Sevindiler, 'ābidei ḳopardılar, bār u büngāhiyle aldılar, Ḥarrāna gitdiler.*** (Ferec 855/1451 v. 66a).

AD. **büngül büngül, (büngülde–)/büngür büngür (terle–)** '(suyun) topraktan kaynayarak fışkırması; (ter) dökmek' DS 822–823 < ses taklidi ve ekspresif (kuvvetlendirici, açık ve net olarak gösterici) kelimelerden. ※ ***Kan büngüldedi, süzüldü yatağa.*** (F. Baykurt 1971t). ※ ***Çavuş, Kaleşi büngür büngür terleten şu cümle ile sözlerine son verdi.*** (M. Yağmur 1957 s. 78).

AD. **büngülde–** 'su topraktan kaynamak; su ateşte kaynamak' DS 321–322 < ses taklidi fiillerde, krş. ***büngül büngül.*** ※ ***Sağlık Ekibi'inden Hans Tempell, kanın büngüldediği yerlere gazlı bez bastı, ezik göğsün üstüne bir band daha yapıştırdı.*** (F. Baykurt 1982 s. 170).

büngür büngür, b. ***büngül büngül***.

bünüd, b. ***binüt***.

AD. **bünüş** 'biniş', krş. ***biniş*** I. ※ ***Çarşamba günü erkenden bütün köy erkekleri köyün kıyısındaki "bünüş meydanı"na toplanırlar. Orada nişan atma yarışı yaparlar.*** (M. Makal 1952 s. 10).

Osm. **bünyad** 'temel' < Fa. ***bunyād*** a.m. ※ ***Sarāyuŋ ḳarşusında buyur, benüm-İçün bir refīʿ, menīʿ manẓara düzsünler. Bünyādı muḥkem olsun.*** (Ferec 855/1451 b. 40a). Mecazî manada: ※ ***Her söze bünyād mı olur? Her kişiye İʿtImād mı olur?*** (Ferec 855/1451 v. 2b). ***bünyad et-/eyle-*** 'bina etmek, inşa etmek' (krş. Fa. ***bunyād kardan*** a.m.): ※ ***Bunda bir sarāy bünyād eylesünler.*** (Ferec 855/1451 v. 28a). 'başlamak': ※ ***Ḳaçmaġa bümyād eyledi.*** (F. Giese 1929 s. 173). ※ ***Savaş büniyādın urdılar. Savaşdılar, ḳırılışdılar.*** (Ferec 855/1451 v. 99b).

bünye 'yapı (ms. içtimai yapı)' < Ar. ***bunya*** a.m. ※ ***Dayakla ve zulümle hiç bir mesele halledilemez. Aksine, daha vahim sosyal çıbanlar sarar millî bünyeyi.*** (F. Otyam 1965 s. 68). 'vücut yapısı': ※ "***Dokunuyor artık, farkında mısın?" – "Evet. Üç otuzunda da değiliz ama, kaldırmıyor bünye."*** (Şahap Sıtkı 1958 s. 96).

bür-, b. ***bur-***.

EOsm. **bürçecük** 'incecik kâkül' < ***bürçek*** + küçültme eki olan ***-cük*** (bu ekten önceki /***k***/ sesi ekseriya düşer, krş. ***köpecik***). Küçültme eki ***-cık*** için b. ***acıcık*** ⊡. ※ ***Kaʿbeye giden Kurbānları ḥelāl görüb almaŋ, daḫı boyunlarına asılan bürçecükleri ḥelāl görüb almaŋ!*** (A. Zajączkowski 1937 [1405] II, 17).

AD. **bürçek/pürçek** 'kâkül' DS 825, 3496, TS 3207-08, A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 114-115 < ETk. ***bürçek*** a.m. Clauson 1972 s. 357 [< ETk. ***bür-***, b. ***bürü-***; ***büz-*** ile ***bür-*** arasındaki ilişkisi (***r > z*** ses değişimi) için b. ***boğurdak*** ⊡]. ※ ***Yüzİ ay, ḳaşları yay, eŋegi aḳ, bürçegi gül bIgİmIş.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 66). ※ ***Keçi ḳulağı gibi yüzünün birer ḳısmiyle ḳulaḳlarını setr eden pürçegin çeneye ḳadar indikden ṣonra ağız köşelerine doğru ḳıvrılub ḥalḳalanması Ṣāliḥiŋ hīc görmediği şeyler idi.*** (Ebūbekir Ḥāzım 1326y s. 136).

AD. **büre/pire** 'pire' DS 825, TS 741-742 < ETk. ***bürge*** a.m. Clauson 1972 s. 362. ※ ***Büre toḫmın İsterİse neyleyesin?*** (Ferec 855/1451 v. 241a). ※ ***Pireyi deve yapmada, ak koyunu içi dolu yağ sanmada bu milletin üstüne bir mIllet daha var mı bilmiyorum.*** (F. Baykurt 1967a s. 261).

AD. **bürgü/pürgü** 'atkı; çarşaf; baş örtüsü' DS 625-627, 3498, TS 742 < ETk. ***bür-*** 'sarmak' + fiilden nomen concretum (somut isim) yapan ***-gü*** eki (b. ***açgı*** ⊡) E.V. Sevortyan 1978 II, 296-298. [***büz-*** ile ***bür-*** arasındaki ilişkisi (***r > z*** ses değişimi) için b. ***boğurdak*** ⊡]. ※ ***Kezban hala bürgüsünü örtündü, köy odasında barınan Satılmışa koştu.*** (S. Anadol 1950 s. 7). ※ ***Defet şu damalı pürgüyü, yakası tüylü, yünlü bir manto giy!*** (Aka Gündüz 1930 s. 16).

bürhan/burhan 'ispat' < Ar. ***burhān*** a.m. ※ ***Bende-i āl-i Resül olduğumuŋ burhānı | Yetişir māh-ı muḥarremde şu maḥküm oluşum.*** (Şair Eşref 1958 s. 151). EOsm. 'katiyet, münakaşa kabul etmezlik': ※ ***Vardum, ḥāllerini bürhānile bildüm.*** (Ferec 855/1451 v. 48b). ※ ***Ulan Tatar, burhan da ne?*** (R. Enis 1935 s. 58).

bürikle-, b. ***bürükle-***.

büritis 'çakmak taşı' < Yun. ***πυριτις*** (purítis) a.m. G. Meyer 1893 s. 35. Fr. ***-ite*** eki için b. ***andezit*** ⊡.

AD. **bürke** 'havuz' DS 827 < ***birke***, /***b***/'nin tesiriyle ilk ünlüde Labialisation (dudaksıllaşma) var. Krş. ***birke***.

Osm. **bürna** 'yakışıklı genç' < Fa. ***burnā*** a.m. ※ ***Sözüŋ͜hatmi duʿā yėgdür ola ı̯hlāṣıla cāndan, | Kim ol vācib durur her dem dükeli pīr u bürnāya.*** ('Ömer b. Mezīd 1982 (840/1437) s. 40). krş. ***bernā***.

Osm. **büro** I 'dolap, konsol; evrak dolabı; yazı masası, yazıhane' < Fr. ***bureau*** a.m.; asıl manası 'eskiden yazı masalarını kapladıkları bir nevi kaba yünlü kumaş'. Kelime Türkiye'de 19. asrın ortasında kullanılmaya başlar (Varṭan Paşa 1991 [1851] s. 42 ve 49'da ***buro*** diye bir elbise dolabından bahsediliyor). ※ ***Karga bir aralık tavandaki avizeye konacak oldu, vazgeçti, gidip pencereye çarptı, sonra büroya doğru döndü.*** (F. Erdinç 1955 s. 55).

büro II 'ticarethane, avukat, mimar vs., yazıhanesi' < Fr. ***bureau*** a.m. < ***büro*** I. ※ ***Böyle ikide bir bürodaki işini bırakıp pazar yerine koşarsan...*** (Nâzım Hikmet 1965i s. 48).

bürokrasi 'devlet memuru sınıfı; kırtasyecilik' < Fr. ***bureaucratie*** a.m. Fr. ***-i*** eki için b. ***afazi*** ⊡. ※ ***Doktor, bürokrasi sınıfına geçen meslektaşlara karşı duydukları gizli istihkarla müfettiş mefhumuna karşı duyulan açık çekinme hissinin karıştığı bir tonda, frenkçe tabirlerle bizim oğlanın diş ağrısını anlattı.*** (M. Körükçü 1954 s. 45). ※ ***İfratlar bırakılırsa, bürokrasiye karşı her türlü şiddet benim hoşuma gider: Bürokrasi bilhassa bizde tembelliği, kararsızlığı, kafasızlığı, kötü niyeti, bilgisizliği kanunlaştırmak demek olmuştur.*** (F.R. Atay 1938 s. 96).

bürokrat 'devlet idaresinde ağır basan memur memur' < Fr. ***bureaucrate*** a.m. [***bureau*** '***büro*** II + politika terimlerinde kullanılan ***-crate*** < EYun. ***κρατειν*** (kratéin) 'hüküm sürmek', krş. ***aristokrat, demokrat***]. ※ ***Sık sık olur böyle şeyler. Bilgisiz bürokratlar ve yargı organları birbirine düşerler.*** (A. Yurdakul 1993 s. 212). 'kırtasiyeci': ※※.

bürokratik 'resmî dairelere ait' < Fr. ***bureaucratique*** a.m. [***bureaucrate*** kelimesinden ***-ique*** ekiyle yapılan sıfat, b. ***Adriatik*** ⊡]. ※ ***Bir iki "protokol icabı" sınav, bürokratik yazı çizi derken, yeniden akademik yaşama başladı.*** (B Uzuner 1994 s. 40).

Osm. **bürrân** 'keskin' < Fa. ***burrān*** a.m. [***burīdan*** 'kesmek' fiilinin etken fiilsıfatı (participium activum)]. b. ***keşan keşan*** ⊡. ※ ***Gel, beni öldür, hey āfet͜ hançer-i bürrān ile, | Ḳurtulayın günde biŋ gez ölmeden hicrān ile.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 232).

AD. **bürtle-**, b. ***börtle-***.

AD. **bürtlek**, b. ***börtlek***.

AD. **bürtlet-/pürtlet-** 'ortaya çıkarmak; kabartmak, şişirmek' < ***bürtle-/pürtle-*** fiilinin causativum (ettirgenlik) hâli. ※ ***Esker nöbetine dinelir gibi. Madalyayı da yakasında görünecek gibi eyice bürtletmiş.*** (F. Erdinç 1973 s. 86).

Osm. **büruc** ‘burclar, Zodiyak’taki yıldız kümeleri’ < Ar. ***burūc*** a.m. [***burc*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ṣoḥbet Ḳamer Ḥameldeyiken, Cediydeyiken, Mīyzāndayiken‿hūb olur ki bular neşāṭ bürūcıdur.*** (Ferec 855/1451 v. 208a).

⊡ Ar.da 1u2ū3 kalıbı genellikle tek heceli tekil kelimelerin çoğul hâle getirilmesinde kullanılır. A–B ve C–E ciltlerinde bu kalıp ile yapılmış çoğul kelimelerden şu örnekler bulunuyor: ***büruc, büruk, büyut, cüsur, düyun***. Bu kalıbın diğer bir kullanılış şekli için b. ***buluğ / büluğ*** ⊡.

bürudet ‘soğuk (isim); his soğukluğu, resmiyet’ < Ar. ***burūda*** a.m. ※ ***Nezahet Hanım daha Şefik Celâlettin ile teehhüle razı olduğu zaman kızı Handanın kalbindeki bürudet adeta husumet haline girmişti.*** (Fazlı Necip 1930 s. 221).

Osm. **büruk** ‘şimşekler’ < Ar. ***burūḳ*** a.m. [***barḳ*** kelimesinin çoğulu]. ※ ***Ol dem yėl çıḳdı, raʿd u bürūḳ u bārān geldi.*** (Ferec 855/1451 v. 179a).

Bürusevi, b. ***Burusevi***.

Osm. **büruz** ‘gösterme, teşhir’ < Ar. ***burūz*** a.m. 1u2ū3 şemasıyla yapılmış bu tür nomina abstracta (soyut isimler) için b. ***buluğ*** ⊡. ※ ***Nāgāh duḫter tācını başından götürdi, mıḳnaʿasını bıraḳdı. Ẓuhūr u bürūz temām oldı.*** (Ferec 855/1451 v. 200b–201a).

bürü– ‘sarmak, örtmek, her tarafını kaplamak’ DS 829, TS 743 < ETk. ***bür–*** a.m. Clauson 1972 s. 355. ***büz–*** ile olan ilişkisi (***r > z*** ses değişimi) için b. ***boğurdak*** ⊡. ※ ***Gördi bir aġac bitmiş ki hīc āferiyde anuŋ gibi yoġun ve uzun aġac gördügi yoḳdur. Şöyleki gölgesi ol ḍaġı bürümiş.*** (Ferec 855/1451 v. 195b). Mecazî manada: ※ ***Pādişāhı ġayret-i İslām bürüdi.*** (F. Giese 1929 [890/1485] s. 178). ‘(düşmanı) kuşatmak’: ※ ***Ṣubḥdem ol ḳalʿaya yüridiler, | Ġāzīler çevre yanın büridiler.*** (Enverī 1928–29 [869/1464] s. 38).

AD. **bürük** ‘bürgü, çarşaf, kadınların sokak giysisi DS 828 < ***bürü–*** + fiilden daha çok nomen concretum (somut isim) yapan ***–(ı)k*** eki, b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Efendim, herifin biri bürüğe bürünüp karı kılığında karılar hamamına girmiş.*** (A. Nesin 1961z s. 136).

AD. **bürükle–/bürikle–** ‘baş, yüz örtmek (kadın hakkında), çarşaflamak’ DS 828 < ***bürük*** + isimden fiil yapan ***–le–*** eki. İsim/sıfat’tan fiil yapan ***–la–*** eki için b. ***acabla–*** ⊡. ※ ***Oğlan "Ana, hele başını ört. O gelin hasta, doktor getirdim baksın." diyor. Kadın başını örtüyor, yüzünü bürüklüyor.*** (U. Günay 1975 s. 294). ***büriklen–/bürüklen–*** ‘örtünmek, çarşaflanmak’: ※ ***Gız birihlenir, "Ben yenmem aşağı" diyir.*** (B. Seyidoğlu 1975 s. 234).

bürüme ‘bütün vücudu kaplayan’ TS 743 < ***bürü–*** + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat yapan ***–me*** eki, b. ***aşılama*** ⊡. ※ ***Bürime ḍonlu yėg atlar binürler | Ḳılıç elde vü ḳalḳan yapınurlar.*** (Şeyḫoġlı Muṣṭafā 1979 [1540] no. 5602).

bürümcük/bürüncük/bürüncek ‘ham ipekten dokunmuş bez’ DS 829, 743–744, R. Dankoff 1991 s. 20 < ***bürün–*** fiilinden yapılmış bir isim (krş. ***derincek***), ***–üm*** eki için b. ***adım*** I ⊡. ※ ***Gördi kim bir ʿavrat bürüncügin ev dīvārı üzerine ḳomış.*** (A. Zajączkowski 1934 [1405] I, 22).

⊡ Bir fiil köküne takılı ***-cak*** hecesinden müteşekkil nomina concreta (soyut adlar) belki o fiilin gelecek zaman partisipi hâlinden, ekin ilk ünlüsünün düşmesiyle husule gelmiş olabilir. A–B ve C–E ciltlerindeki örnekler: ***bürünecek→bürüncek***, ***derinecek→derincek***, ***eğlenecek→eğlencek***, ***emecek→emcek***.

AD. **bürün** 'zeytin posası; zeytin çekirdeklerinden yapılan bir çeşit yakacak' DS 829 < Yun. ***πυρηνα*** (pirína) a.m. Ch. Symeonidis 1973 no. 188. Krş. ***pirina, prina.***

bürün- 'sarınmak, örtünmek' TS 744 < ETk. ***bürün-*** a.m. Clauson 1972 s. 367. ***bürü-*** fiilinin reflexivum (dönüşlülük) hâli (b. ***acın-*** II ⊡). ※ ***Az sonra yağmurluğuna bürünecek, kitaplarını göğsünün üzerinde tutarak yaklaşacak yanıma.*** (M. İzgü 1993 s. 129). EOsm.da geçişli fiil (verbum transitivum) olarak: ※ ***Keniyzek durdı, bir eski cādır büründi, Dallayile ḳapudan çıḳdı.*** (Ferec 855/1451 v. 215a).

AD. **büryan/biran** 'et ve pirinçle tepside pişirilen yemek' DS 697, 830 < Fa. ***biryān*** 'ızgarada veya fırında pişmiş (et). ※ ***Girdim kebapçıya, kapıcının sağlık verdiği biranı yedim.*** (R. Ilgaz 1962n s. 45).

EOsm. **büsbütün** I (sıfat) 'bozulmamış, bölünmemiş, dağılmamış, eksiksiz' < ***bütün*** + reduplication (ikileme) + ***/s/*** tezat ünsüzü. ※ ***Gördi göŋlek büsbütün, yırtduğı yoḳ.*** (Şeyyād Ḥamza 1946 s. 17). Krş. Az. Tk. ***büsbütün*** a.m., ms.: ※ ***Ey vay ki, heysiyyāt-i millāt götürüldü, | Millātdā olan büsbütün adāt götürüldü!*** (M. Sabir 1948 s. 229).

büsbütün II (zarf) 'tamamiyle, iyiden iyiye' < ***büsbütün*** I. ※ ***Hoca dahi ol pilâvı büs-bütün yemiş.*** (P.N. Boratav 1995 s. 157). ※ ***Tünel yapısı sonuna yaklaştıkça şantiyede yaşama büsbütün çekilmez hale gelmişti.*** (İ. Tarus 1961 s. 230). ※ ***Konuşacak tek şahsın bile yanında olmayışı öfkesini büsbütün arttırıyordu.*** (Mehmet Selahattin 1971 s. 5).

büsbüyük, b. ***bösböyük***.

büst I (heykeltıraşlıkta) 'bir insanın, vücudunun üst kısmından (baş, göğsün bir kısmı) ibaret olan portresi' < Fr. ***buste*** < İt. ***busto*** a.m. < Lat. ***bustum*** 'mezar taşı; aslında yakılan ölünün küllerinin konduğu mahfaza' [***ambustum*** veya ***combustum*** 'yakılmış, yanmış', ***urere*** 'yanmak' fiilinden]. ※ ***Geniş omuzlarının ortasında köşeli yüzü bir büst kadar güzel.*** (A. Yurdakul 1989 s. 289). ※ ***Koridorların birbirini keserek genişlediği yerlere çok iyi seçilmiş büstler, soyut heykeller yerleştirilmiş.*** (İ. Aral 1997 s. 89).

büst II (terzilikte) 'kadın vücudunun göğüs kısmı' < Fr. ***buste*** a.m. Krş. ***büst*** I. ※※.

Osm. **büste/piste** 'fındık' < Fa. ***busta*** a.m. ※ ***Ne datlusın ki senüŋ bu dehān-ı şiyrīnüŋ | Hemiyşe büste gibi güldügi düşer sükkere.*** (Ferec 855/1451 v. 205a).

büstüyer 'sutyen' < Fr. ***bustier*** a.m. (müennes şeklini lugatler vermiyor) [***buste*** [krş. ***büst*** II] + ***-ière*** eki, krş. ***jartiyer, vestiyer***]. ※ ***Korsesi fazla sıkıldığı için göğüslerini dışarı taşıran dantelli büstüyeri ile leğenin başında Renoir kadınlarından biri gibi görünüyor.*** (A. Ağaoğlu 1992 s. 64). ※ ***O renklerde çeşitli bereler, şapkalar, tişörtler, büstiyerler, jartiyerler, ceketler, çantalar, çoraplar, çizmeler, tişörtler düşünüyor hemen.*** (M. Mungan 1999 s. 76).

Osm. **büt** I 'sanem, tapınılan cansız şey; güzel ve cazip kimse veya resim' < Fa. ***but*** a.m. Krş. ***but/put***. ※ ***Nolaydı, ey şeh-i serkeş, perī-şekl ü büt-i mehveş, | Olayduḳ ikimüz ser-ḫöş, ėdeydük ʿayş-ı pinhānī?*** ('Ömer b. Mezīd 1982 (840/1437) s. 37). ***bütleri sın-*** 'sanemleri kırılmak; küstahlığı giderilmek, yılmak': ※ ***Āḫir-i kār bütleri ṣıŋar, olanca ʿırż u nāmüsları ṭoprağa düşer.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 135). Bunun causativum (ettirgenlik) (ettirgenlik) hâli ***bütlerini sındur-*** 'yıldırmak': ※ ***Ammā ışır ḳulına hergiz yüz vėrmedi, bütlerin sındurmağı münāsib görüb anları göze göstermedi.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 167). Bu mecazî tabirlerde ***büt*** II ile bir kelime oyunu bulunması ihtimali vardır, krş.: ※ ***Küffāruŋ biti (büti?) ṣıŋub ġuztuŋ ḳılıcı ʿarşda aṣıla.*** (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yüzyıl başı] s. 144). Krş. ***but/put***.

EOsm. **büt** II 'bit' TS 744 < ETk. ***bit*** a.m. Clauson 1972 s. 296, /***b***/'nin tesiriyle Labialisation (dudaksıllaşma). ※ ***Ve baʿż-ı büt ḳahvelerde gendüden geçmiş vāleh tiryākīler ṣūret-i dīvār gibi dīvārlara ḍayanub ḳalmışlar, mecmaʿ-ı müslimānān olan güşeleri büt-ḫāneye döndermişler.*** ('Ālī 1975 [1599] s. 109).

EOsm. **büt-** 'bitmek' < ***bit-*** I, /***b***/'nin tesiriyle Labialisation (dudaksıllaşma). Hapax legomenon. ※ ***Canum acıtdı, ḳaldı ġam zaḫmı cānda, bitmez. | Cān acıdan kimesne oŋmaz cihānda bütmez.*** (Ẕātī 1970 [16. yüzyılın ilk yarısı] I, 67). Okunuş şüpheli: ***bitmez*** yerine ***yitmez***, ***bütmez*** yerine ***bitmez*** daha uygun olur.

Osm. **bütan** I 'sanemler, tapılan cansız şeyler' < Fa. ***butān*** a.m. [***but*** I kelimesinin çoğulu]. ※ ***Melāḥat ehli zamānında bulmadı taʿẓīm | Bütān-ı deyr ile mānend-i devr-i İbrāhīm.*** ('Ālī 1994 [1591-99] s. 328).

bütan II (kimya terimlerinden) 'yakıt olarak kullanılan bir gaz' < Fr. ***butane*** a.m. [Lat. ***butyrum*** 'tereyağ' kelimesinin ilk hecesiyle kimya terimlerinde kullanılan ***-ane*** ekinden ibaret sun'î terim].

bütangaz (ticarî neologismus, türetme kelime) 'yakıt olarak dağıtılan bir gaz' < ***bütan*** II ve ***gaz***. Bu tür trade name'ler için b. ***amaroza*** ⊡. ※ ***Burnunun ucuna yapışıp kalmış bütangaz kokusıyla merdivenleri tırmanıyor.*** (A. Ağaoğlu 1991h s. 236).

bütçe b.m. (sarfiyat plânı) < Fr. ***budget*** < İng. ***budget*** a.m. < EFr. ***bougette*** 'kese' [***bouge*** < Lat. ***bulga*** 'deriden yapılmış torba, + ***-ette*** küçültme eki]. ※ ***Bütçesi seksen doksan bini bulan köylerle karşılaşıyordum.*** (M. Başaran 1964 s. 69).

Osm. **büthane** 'içinde bütlere (sanemlere) tapınılan mabed' < Fa. ***but-ḫāna*** a.m. [***but*** 'büt' ve ***ḫāna*** 'ev, bina', b. ***abdesthane/ apteshane*** ⊡]. Örnek için b. ***büt*** 'bit'.

Osm. **bütperest** 'putlara tapan (kimse)' < Fa. ***but-parast*** a.m. [***but*** 'put' + ***-parast*** 'tapan', b. âdetperest ⊡]. ※ ***Ey ḫayāl-i dil-firībüŋ pīşvāsı çeşmümüŋ, | Büt-perest olmaḳ yoluŋda reh-nümāsı çeşmümüŋ!*** ('Ömer b. Mezīd 1982 [840/1437] s. 170). Krş. putperest.

bütün I (sıfat) 'eksiksiz, her parçası dahil, bölünmemiş, kırılmamış, sağlam' TS 744 < ETk. ***büt-*** 'bitmek' + fiilden sıfat yapan ***-ün*** eki, Clauson 1972 s. 306-307. ※ ***Bütün gün kitap okurdu.*** (İ. Tarus 1961 s. 283). ※ ***Ahālī cāhil, bütün maʿnāsiyle cāhildür. Ve maʿārifiŋ lüzümunu aŋlamaḳ, mekteblere rağbet etmek içün bir emāre yoḳdur.*** (Aḥ-

med Şerīf 1326 s. 252). Krş. ***büsbütün*** I. Bir çokluk teşkil eden fertler mevzuubahis olabilir: ※ ***Bütün bunları tek başına yapardı Köse İdris.*** (Mehmet Selâhattin 1977 s. 10). Konuşma dilinde ***her*** kelimesi ilave edilebilir: ※ ***Esasen Beyoğlu hayatından bütün herşeyi tatmıştı.*** (Y. Ahıskalı 1944k s. 56). ※ ***Zaten kaç zamandır elim ayağım, bütün her tarafım, tiril tiril titriyordu.*** (F.C. Göktulga 1943 s. 28). Sıfattan ortaya çıkmış isim: ※ ***Yaya kalmış bir kişi Beyhan. Amaca kendini bütünüyle verememiş.*** (P. Kür 1984 s. 145). ***bütün et–*** 'bitiştirip sağlam hâle getirmek' TS 745: ※ ***Ṣınuġı bütün ėtmek olmaya sehil.*** (Ferheng–nāme–i Saʿdī 1340/42 s. 17 no. 202). ***bütün ol–*** 'bitişip sağlam hâle gelmek' TS 745: ※ ***Gėrü bitün olmaz kesilen boyın.*** (Ferheng–nāme–i Saʿdī 1340/42 no. 206).

bütün II (zarf) 'hep, tamamiyle' < ***bütün*** I. Krş. ***büsbütün*** II. ※ ***Bunlar bütün ḳuruntu maḥṣūlātı.*** (Meḥmed Raʾūf 1331 s. 94). 'iyiden iyiye, temelli': ※ ***Tahirin düğününden takriben iki ay sonra iki çocuk yaz tatilleri münasebetiyle bütün yalıya avdet etdiler.*** (E.E. Talu 1939 s. 22). ***bütün bütün, bütün bütüne*** 'tamamiyle, daha da': ※ ***Nelerden ḳonuşuyorduḳ, nereye ṣapıtdıḳ? Ḳafam ẕātī ḳarışıḳdı, bütün bütüne ḳarışdırıverdiŋ.*** (Maḥmūd Yesārī 1928 s. 399). ※ ***Maamafih, bütün bütün de boş durmadım.*** (H.C. Yalçın 1935 s. 173).

bütüncene 'bütün olarak, sağ salim' < ***bütün*** II + iki küçültme ekinden (***–ce*** + ***–gine***) ibaret olan ***–cene*** ek grubu, b. ***acarcana*** ⊡. ※ ***Bayram daha ölmedi! Balkız'ı deseniz, işte, bütüncene durmadan tarlanın kıyısında.*** (A. Ağaoğlu 1981f s. 279).

Osm. **büvanda** 'içilecek ilaç' < İt. ***bevanda*** a.m. G. Meyer 1893 s. 41.

büvelek, b. ***böğelek***.

büve, b. ***bu***.

AD. **büvet** I, b. ***böğet***.

büvet II 'yiyecek ve içecek şeyler satılan küçük büfe' < Fr. ***buvette*** a.m. [birkaç kelimede mevcut ***buv–*** fiil kökü < Lat. ***bib–*** 'içmek', + Fr. küçültme eki olan ***–ette***, b. ***alborata*** ⊡. ※ ***Postacılar, tahsil memurları, daha bir kaç kişi, istasyonun gölgeli buvetinde oturmuşlar, masadan masaya yarenlik ediyorlar.*** (H. Taner 1952 s. 36).

büylük** 'konca' TS 745, başka kaynaklarda bulamadığımız bu yalnızca bir defa kullanılan bu deyim (hapax legomenon) muhtemelen a.m. olan ***bubik ya da ***bübülük*** (DS 811) kelimelerinin aynısı yahut hatalı bir okunuşu olabilir.

Osm. **büyut** 'evler, haneler' < Ar. ***buyūt*** a.m. [***bayt*** 'ev' kelimesinin çoğulu, b. ***büruc*** ⊡]. ※ ***Yanlarında ḳalʿa fetḥi ḳalʿ–i büyūt–ı ʿankebūt menzilesinde***. (ʿĀlī 1979 [1581], s. 123).

⊡ Ar.da isimlerin birçoğunun çoğul hâle getirilmesi, düzenli çoğul (pluralis sanus) veya kırık çoğul (pluralis fractus) yapma metodları vasıtasıyla bir veya birkaç şekilde mümkün olabilir, mesela ***habib*** kelimesinin ***ahbab*** ve ***ahibba*** olarak iki değişik çoğul şekli olması gibi. Böyle farklı şekillerde çoğul yapılmış bu kelimeler çoğunlukla aynı manayı taşırlar. Bazı durumlarda tekil hâlin özündeki çok manalılık (polysemie) çoğul yapılırken belirgin hâle gelerek, kelimesinin farklı çoğullarına farklı manalar kazandırır. Bu duruma

örnek olarak ilk ciltte ***beyt*** kelimesinin çoğulları olan ***abyat*** (beyitler) ve ***büyut*** (evler) bulunuyor. İkinci ciltte ***ah***'ın çoğulu ***ihvan*** ve ***ihvat*** kelimeleri görülecektir.

büyü, b. ***büğü***.

büyü-, b. ***böyü-***.

büyücek, b. ***böyücek***.

büyük, b. ***böyük***.

büyükbaş, b. ***baş*** III.

büyüklen-, b. ***böyüklen-***.

büyüksü, b. ***böyüksü.***

büyüksün-, b. ***böyüksün-***.

büyült-, b. ***böyült-***.

büyülü, b. ***büğülü***.

büyüt-, b. ***böyüt-***.

büz 'künk' DS 633 < Fr. ***buse*** a.m. < Alm. ***Bett*** 'dere yatağı'. ※ ***Yakın zamanlarda köylere su getirmek için bâzı işlere girişmişiz. Epeyceslne, yeteri kadar büz boru verilmiş, yüz metrecik demir boru eksik kaldığı için, iş de öylece kalmış.*** (F. Baykurt 1960 s. 86).

büz- 'etrafını daraltarak sıkıştırmak' < ETk. ***bür-*** 'burmak, sarmak, bürümek' fiilinin varyantı E.V. Sevortyan 1978 II, 294-296. ***büz-*** ile bür- arasındaki ilişkisi (***r > z*** ses değişimi) için b. ***boğurdak*** ⊡. ※ ***Zeynep gülüyordu. Dudaklarını yayarak değil, büzerek yaratılan bir gülmeydl bu.*** (İ. Tarus 1961 s. 223).

büzdüm 'anüs; kuyruk sokumu' DS 833, TS 746. ' < ***büz-*** + fiilden isim yapan ***-düm*** eki, krş. ***buyurdum***, b. ***bastı*** ⊡.

büzme 'büzülen, ağzı büzülerek kapatılan' < ***büz-*** + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında ***-me*** eki, b. ***aşılama*** ⊡. 'üstü dar, altı geniş kadın elbisesi' DS 834. ***büzme baş*** 'bir çeşit gevşek ve hafif baş örtme usulü': ※ ***Büzme başı Bedriye biraz becerebiliyorsa da ortanca ve büyük hanımlar bir türlü üstesinden gelemiyorlar, çarşafın üstüne caket veya palto giyileceğine akıl yatıramıyorlardı.*** (S.M. Alus 1934 s. 277).

AD. **büzmeç** 'büzülen kumaşın kıvrıntılı yeri' DS 834, ZTS 1976 s. 27 < ***büz-*** + fiilden nomen concretum yapan ***-meç*** eki J. Deny 1921 s. 579-580, krş. ***bükmeç, yırtmaç***. ※ ***Don şalvar biçiminde geniş olur, paça ağızları büzmeçll olduğu gibi.*** (H.Z. Koşay 1944 s. 340).

⊡ Giyeceklere ait ve ***-maç*** / ***-meç*** eki ile biten terimlerden A-B ve C-E ciltlerinde ***büzmeç*** ve ***delmeç*** bulunabilir. Bu ekle teşkil edilen başka manada nomina concreta (soyut adlar) için b. ***bazlamaç*** ⊡, ***burgaç*** ⊡.

büzrük, b. ***büzürg*** II.

büzük I 'büzülmüş' ***büz***- + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat ve dolayısıyla isim yapan ***-ük*** eki, b. ***açık*** I ⊡. ※ ***Büyük ana öyle düşmanca bakmıyor artık ona, gözleri yumşak, hüzün-***

lü: kasılmış, bir çizgi gibi olmuş kapalı büzük dudakları aralanıp sertliğini yitirmiş. (Yaşar Kemal 1976 s. 130).

büzük II/AD. büzzük 'göt, makat' DS 835, Meninski 1680 I, 920, < ***büzük*** I. Fiilden daha çok nomen concretum yapan ***–(ı)k*** eki için b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Büzük deŋlüce yėre oturursın***. (M. Çavuşoğlu 1970 [16. yüzyıl başı] s. 31]. ※ ***Gāh olur ki açılur gül gibi͜ handāndur büzük, | Gāh olur ġonçe–dehen dem–beste ḥayrāndur büzük.*** ('Ālī 1994 [1591–99] s. 249).

(Argo) **büzük** III 'cesaret, yürek' F. Devellioğlu 1959 s. 72 < ***büzük*** II H. Aktunç 1990 s. 61; cesur biri korkudan altına etmediği için. Nomen abstractum (soyut isim) yapan ***–(ı)k*** için b. ***acuk/acık*** I ⊡. ※ ***Yüzükler varsa da cevherli milletde, büzük yokdur; | Ezildikce ezildik ṣadme–i kābüs–u ṣikletden.*** (Şair Eşref 1958 s. 111).

büzük büzük 'yara izlerinden bozulmuş, deforme olmuş' < ***büz–*** + fiilden participium passivum (edilgen sıfat fiil) manasında sıfat yapan ***–ük*** eki, krş. ***sönük, vuruk***. ※ ***Delikanlı hiç te evvelki güzel çocuk değildi, sesinden başka herşeyi değişmişti. Yüzü büzük büzüktü.*** (S.E. Ertem 1930se s. 70).

(Argo) **büzüktaş** 'kafadar, kafa dengi' F. Devellioğlu 1959 s. 72 < ***büzük*** II + isimden ortaklık ismi yapan ***–daş*** eki, b. ***adaş*** ⊡[1].

büzül– 'çöreklenmek, bir köşeye sinmek' < ***büz–*** fiilinin medialis–reflexivum (orta–dönüşken) hâli, b. ***açıl–*** ⊡. ※ ***Ol gėce vezīr vardı, bir bucaḳda büzüldı yatdı.*** (Ferec 855/1451 v. 243a). 'başkasına yer açmak için bir kenara sıkışmak': ※ ***Ben olduğum yerde biraz daha büzülüyordum. Bana yaklaşıyor. Yanıma oturuyor.*** (Suat Derviş H. 1930 s. 137).

Osm. **büzürg** I 'büyük, yüksek, ulu, kudretli' < Fa. ***buzurg*** a.m. ※※. ***büzürg eyle–*** 'şeref vermek' (krş. Fa. ***buzurg dāştan***) a.m.: ※ ***Müddetdür ki bizi büzürg*** (metinde ***büzrük***, krş. ***büzürg/büzrük***) ***eylediniz, bu buḳ'aı ḳadem–i mübārekünŋüzile müzeyyen eyledüŋüz.*** (Ferec 855/1451 v. 71b).

büzürg II/**büzrük** (musiki ıstılahlarından) 'bir makam adı' K. Uz 1964 s. 14 < Fa. ***buzurg*** a.m. Metatez için b. ***albız*** ⊡. ※ ***Büzürg āhengini ḳılsa nevādan | Uçar ḳuşları indürür havādan.*** (Aḥmed–i Dā'ī 1973 no. 616).

Osm. **büzürgvar** 'büyük, muhterem' < Fa. ***buzurgvār*** a.m. ※ ***Eger mesā'ilüme cevāb vėrürseŋ cüft–i sezāvāram, hemser–i büzürgvār–ı men olasın.*** (Ferec 855/1451 v. 134b). ***büzürgvarlık*** 'büyüklük, alicenablık': ※ ***Melike dergāhına geldük, şil u nā–biynā ve ker ü rencür getürdük tā melike büzürgvārliginden naẓar ėde, teveccüh–i tām–ile du'ā ḳıla.*** (Ferec 855/1451 v. 181b).

⊡ Fa. –***vār*** eki isimlere eklenir ve bunlara 'sahip olma, benzeme' gibi manalar yükleyerek sıfat veya zarf yapar; ms. ***nām–vār*** 'nam sahibi', ***şāh–vār*** 'şah gibi' (G. Lazard 1957 s. 267). Bu ekin benzeri olan ***–vārī*** eki ise sadece "benzeme" manası kazandırır; ***gül–vārī*** 'gül gibi' (A. Tietze 1964 s. 197–8). Bu ek sonunda Türkçe gramatik eklerin bulunduğu kelime veya kelime gruplarına da eklenebilir; ms. ***sinema filimlerivārī*** (S.M. Alus Akşam Gaz. 19.X.1943). –***vârî*** genişlemesi bugünkü konuşma dilinde gayet yaygın bir şekilde spontane kelime üretmede kullanılmaktadır, ms. ***amerikan-***

varî, rambovarî, yeniçerivarî (sonuncusu: s.M. Alus, Akşam Gaz. 20.V.1944) gibi. A–B ve C–E ciltlerinde ***büzürgvar*** ve ***düşvar*** kelimeleri bulunuyor.

Osm. **büzürgzade** 'bir büyüğün çocuğu, kişizade' < Fa. ***buzurg-zāda*** a.m. [***buzurg*** 'büyük' ve ***-zāda*** 'doğmuş', b. ***Acemzade*** ⊡]. ※ ***Büzürg-zāde-em. Atam nāmdār bāzırgān-ıdı.*** (Ferec 855/1451 v. 129a).

büzüştür- 'buruşturarak sıkıştırarak bir şeyin ağzını daraltmak veya kapatmak' < ***büz-*** fiilinden verbum intensivum, b. ***anlaştır-*** II ⊡. ※ ***Celal, elleri ceplerinde, burnunu çeke çeke havalara bakıyor, dudaklarını büzüştürüp duruyordu.*** (Ü. Kıvanç 1995 s. 60).

AD. **büzüt-** 'soğuktan uyuşup büzülmek' DS 834–835 < ***büzül-*** + ***-t-*** genişlemesi (b. ***büküd-*** ⊡) ve /***l***/'nin düşmesiyle (b. ***boşat*** I ⊡), fakat ***büzüt-*** geçişsiz bir fiildir! ※ ***Sırtında olabileceği kısa bir içgömleğl. İçdon yok. Çorap yok Çıblak! Büzütüp durur***! (F. Baykurt 1959e s. 29, 1969 s. 41).

büzzük, b. ***büzük***.

TARİHÎ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATİ

Tietze, *"Türkiye Türkçesi Anıtı"* diye nitelendirdiği bu sözlükte, 13. yüzyıl sonundan 20. yüzyıl sonuna kadar Anadolu ve Rumeli Türkçesinde kullanılmış olan *"eski yahut yeni", "Türkçe'ye ...diğer dillerden giren sözcükleri de", "eski veya yeni, modern veya değil diye ayıklanmadan etimolojik kaynağı belli olan tüm sözcükleri"; "şimdiye kadar hazırlanan sözlüklerde bazı sözcükler kasıtlı olarak alınmış, bazıları ise alınmamış. Benim hazırladığım sözlükte böyle bir şey olmayacak"* diyerek, aldığını belirtmektedir.

Sözlüğün yaklaşık 60 yıl süren tarama evresinde Arap, Latin, Yunan, Gotik ve Ermeni alfabelerinde yazılmış 1.500 kadar Türkçe metin ve bazı sözlükler taranmıştır.

Metinlerden kelime ve deyimler alınırken anlamının ve kullanım biçiminin belirgin olması için bunların içinde geçtiği metin parçası da birlikte aktarılmış, böylece kullanıcının bağlamı görüp kavraması sağlanmıştır. Nadir kelimeler ve nadir anlamlar için bazı sözlüklerden kelime ve deyimler alındığında, kaynak sözlükte verilen karşılıklar da birlikte aktarılmıştır.

Bu sözlüğün maddelerinde, önce en eski verilerle kelimelere ilk olarak hangi kaynakta rastlandığı gösterilmekte, daha sonra değişik dönemlerden veriler sıralanmaktadır. Eğer biliniyor veya açıklanabiliyorsa kelimenin köken açıklaması verilmekte; varsa, değişik anlamları ile diyalektlerde ve argoda kazandığı yeni anlamlar sıralanmaktadır.

Türkçede başka dillerden alıntı olan kelimelerin de kaynağı, yapısı, asıl anlamları ve anlam gelişmeleri gösterilmiş, bunların ne zaman Türkçeye girdiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Gerekli ve mümkün olduğu takdirde kelimelerin türeyiş, yayılım ve anlam değişimlerini açıklamakta yardımcı olabilecek tarihsel ve kültürel olgulara değinilmiştir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TAKIM ISBN

İKİNCİ CİLT ISBN

